

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
MEGBIZÁSÁBÓL ÉS TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA
A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI

HELLER FARKAS

1939

LXIII. ÉVFOLYAM

82. KÖTET

MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG
BUDAPEST, II., HALÁSZ-U. 1.

Tartalomjegyzék 1939.

Tanulmányok.

	Oldal
<i>Andreich Jenő:</i> Magyar-lengyel gazdasági kapcsolatok új közlekedés- politikai lehetőségei — — — — — — — — — —	608
<i>Balás Károly:</i> A pénz és az arany mai problémája — — — — —	372
<i>Balás Károly:</i> A mai pénzbeli jövedelemelőzslás alapvázlata — —	1
<i>Balás Károly:</i> Modern adóztatási szempontok — — — — —	671
<i>Balás Károly:</i> Az állami beavatkozás mértéke a gazdasági életbe —	915
<i>Ifj. Boér Elek:</i> A fogyasztás gazdaságtana és irányítása. (I.—II.) 11,	220
<i>Csikós-Nagy Béla:</i> A gazdálkodás (ökonómia) tanának új megalapozása	244
<i>Csikós-Nagy Béla:</i> A képződményelmélet — — — — —	714
<i>Dávid László:</i> A visszatérítés elve a szövetkezet üzleti feleslegének felosztásában — — — — — — — — — —	921
<i>Éber Antal:</i> Járadékbirtok vagy kisbérlet — — — — —	163
<i>Éber Ernő:</i> A mezőgazdaság belterjességének közgazdasági jelentősége	695
<i>Ferenczi Imre:</i> A népesség jóléti és valószerű optima — — — —	578
<i>Gidófalvy Elemér:</i> A községi tisztviselők és alkalmazottak illetmény- viszonyai az 1936. évben — — — — — — — — — —	269
<i>Kádas Kálmán:</i> A piaci fogyasztási volumen alakulása a pengő beveze- tése óta — — — — — — — — — —	794
<i>Keményffi János:</i> A francia Blum-kormány gazdaságpolitikai tévedése	941
<i>Mórotz Kálmán:</i> Mezőgazdasági termelésünk ármeghatározó tényezői	183
<i>Neubauer Gyula:</i> A magyar nemzeti jövedelem nagysága — — —	543
<i>v. Surányi-Unger Tivadar:</i> Magyar jólét az új Középeurópában — —	355
<i>v. Surányi-Unger Tivadar:</i> Az amerikai gazdaságpolitika válaszüton	779
<i>Szeibert János:</i> A mezőgazdasági munkaház- és cselédlakásépítés közületi támogatása — — — — — — — — — —	46
<i>Szeibert János:</i> A mezőgazdasági munkabérekérdés — — — — —	818
<i>Theiss Ede:</i> Korlátozott verseny és gazdaságpolitika — — — —	388
<i>Varga István:</i> Közgazdasági kérdések lélektani értelmezése — — —	32
<i>Walder György:</i> Bankellenőrzés és bankpolitika — — — — —	413

Közlemények.

A Magyar Statisztikai Társaság új pályázata — — — — —	737
<i>Bikkal Dénes:</i> A társadalombiztosítás helyzete Magyarországon az 1937. évben — — — — — — — — — —	479
<i>Domanovszky Ákos:</i> Válasz Tóth Józsefnek — — — — —	114
<i>Éber Antal:</i> Pesti Hazai Első Takarékpénztár — — — — —	958
<i>Éber Ernő:</i> Állattenyésztésünk alakulásának vizsgálata — — — —	82
<i>Éber Ernő:</i> A földárak és haszonbérek alakulása tíz év alatt — —	296
<i>Éber Ernő:</i> Az 1939. évi állatösszeírás eredményei — — — — —	971
<i>Földes Béla:</i> Néhány szó az olasz közgazdasági irodalom mai mun- kásságáról — — — — — — — — — —	478
<i>Futó Mihály:</i> Az állami exporthitelbiztosítás — — — — —	95
<i>Futó Mihály:</i> A termelési költségek a korporatív gazdaságban — —	617
<i>Gábor László:</i> Nemzetközi tőkemozgalmak a háború után — — —	627
<i>Hegedüs Lóránt:</i> Teleszky János. (1868—1939) — — — — —	735
<i>Heller Farkas:</i> Prion Willy. (1879—1939) — — — — —	477
<i>Heller Farkas:</i> Jankovich Béla. (1865—1939) — — — — —	734
<i>Heller Farkas:</i> Mattyasovszky Miklós. (1875—1939) — — — — —	866
<i>Ifj. Leopold Lajos:</i> Államosított mezőgazdaság Oroszországban — —	638
<i>Ifj. Reitzer Béla:</i> Szociálpolitika a felfegyverkezés és a háború között	961 →
<i>Ruffo, Luigi:</i> Olaszország pénzügyi helyzete — — — — —	881
<i>Szabó Miklós:</i> Az agrárkutatók kiépítése Németországban — — —	868
<i>Terestyéni Mainrád:</i> Törökország iparosítási törekvései — — —	494
<i>Theiss Ede:</i> Henry Schultz. (1893—1938) — — — — —	286
<i>Tóth József:</i> Az új pénzpolitika és az ötéves magyar terv — — —	106 →
<i>Sorbi Walter:</i> A közgazdaságtan tárgya — — — — —	291
<i>Zantini, Edmondo:</i> Olaszország kereskedelmi flottája — — — —	878

Irodalom.

Csoportos és összefoglaló ismertetések.

A német „Honvédő gazdaság“ irodalma. (Csikós-Nagy Béla) — —	115
Két német könyv a délkeleteurópai államokról. (Vezér István) — —	739
Könyvsorozat a fascizmus gazdasági eredményeiről. (Futó Mihály) —	976

Gyűjteményes munkák.

L'Impero. (Futó Mihály) — — — — — — — — — —	308
---	-----

Könyvismertetések.

Angell, Normann and Buxton, D. Fr.: You and the Refugee. (Major Róbert) — — — — — — — — — —	765
Annuaire International de Statistique Agricole. (Tóth Jenő) — — —	1001
Almási Balogh Elemér: Emlékeim. (Ihrig Károly) — — — — —	122
Behm Max-Richard: Die Wirtschaftsgenossenschaften im Dienste deutscher Wirtschaftsgestaltung. (Takaróné Gáll Beatrix) — —	758
Benni, Stefano: Le comunicazioni nel regime fascista. (Futó Mihály)	983
Bernát Gyula: Az új Magyarország agrárpolitikája. (Fellner Frigyes)	985
Biagi, Bruno: La cooperazione. (Futó Mihály) — — — — — — —	982
Bibliographia Litterarum Hungariae Oeconomiarum. Tom II. (Komo-róczy György) — — — — — — — — — —	139
Bottai, Giuseppe: L'ordinamento corporativo. (Futó Mihály) — —	976
Britain in Recovery. (Vámos Béla) — — — — — — — — — —	335
Bud János: Az idők szellemében. (Kádas Kálmán) — — — — —	988
Carell, Erich: Allgemeine Volkswirtschaftslehre. (Csikós-Nagy Béla)	518
Csikós-Nagy Béla: A termelékenység elméletének története különös tekintettel a nemzetgazdasági termelékenységre. (Takaróné Gáll Beatrix) — — — — — — — — — —	132
Distribution Services and Costs. (György Ernő) — — — — — — —	520
Espinosa, A.: La teoria economica nelle rivoluzioni Fascista. (Futó Mihály) — — — — — — — — — —	327
Facilities for the use of workers' leisure during holidays. (Vezér István)	1005
Gaebel, Otto Hermann: Die Landwirtschaft Ungarns und ihre Bedeutung für die Deckung des zusätzlichen Bedarfs Deutschland an landwirtschaftlichen Erzeugnissen. (Mórotz Kálmán) — — — — —	147
Gigli, Cobolli: Opere pubbliche. (Futó Mihály) — — — — — — —	982
Haiðekker Sándor: A magyar középipar helyzete. (Grossmann László)	512
Harkai Schiller Pál és Varga István: Dohányzási szokások Budapes-ten. (Kislégyi Nagy Dénes) — — — — — — — — — —	504
Homo Sapiens: A kapitalizmus, szocializmus, fascizmus, nemzeti szocializmus bírálata. (Kislégyi Nagy Dénes) — — — — — — —	744
Kecskés Pál: A keresztény társadalomelmélet alapelvei. (Kislégyi Nagy Dénes) — — — — — — — — — —	744
Kecső István: Nyersanyagéhség. (Futó Mihály) — — — — — — —	749
Kennzahlen des skandinavischen Grosshandels. (Vezér István) — —	760
Körmendy József: A Magyar Postatakarékpénztár. (Lánkai István)	757
Krugmann, T. W.: Südost-Europa und Grossdeutschland. (Vezér István)	742
Latapie-Capderroque, André: Le mouvement des prix en France et la dévaluation. (Kádas Kálmán) — — — — — — — — — —	332
Lánkai István: Az áruszámla szerkezete. (v. Rajty Tivadar) — —	650
Le Gros Clark, F. and Titmuss Richard: M.: Our Food Problem. (Major Róbert) — — — — — — — — — —	659
Les conditions de l'Agriculture Mondiale en 1936/7 et en 1937/38. (Tóth Jenő) — — — — — — — — — —	523
Magyar Takarékpénztárak és Bankok Évkönyve. (Hegedüs Lóránt)	645
Magyar Városok Statisztikai Évkönyve. (Ruisz Rezső) — — — — —	325
Magyarország vasutainak állapota az 1937. évben. (Ruisz Rezső) —	323
Matolcsy Máttyás: A magyarországi jövedelem- és adótehermegoszlás. (Sipos Sándor) — — — — — — — — — —	991
Mazzocchi Alemanni, Nallo: I rurali nello stato fascista. (Futó Mihály)	979
Mihelics Vid: Az új Portugália. (Major Róbert) — — — — — — —	320
Montgomery, J. K.: The Mathematical Problem of the Price Index. (Kádas Kálmán) — — — — — — — — — —	516
K. Nagy Dénes: Bevezető a közgazdaságtanba. (Andreich Jenő) — —	647
Napolitano, Gaetano: Istituzioni di economia corporativa. (Futó Mihály)	885

	Oldal
<i>Nyárády József</i> : Mérlegtani alapismeretek. (Takaróné Gáll Beatrix)	649
<i>Orel Géza</i> : Az ügyes eladó kézikönyve. (Éber Antal) — — — —	890
<i>Osio, Arturo</i> : Il fascismo e l'organizzazione del credito. (Futó Mihály)	978
50 évi postamérnöki szolgálat. 1887—1937. (Lánkai István) — — —	326
<i>Pahl, Walther</i> : Weltkampf um Rohstoffe. (Horváth Róbert) — —	1001
<i>Papp Antal</i> : Adórendszerünk agrárpolitikai bírálata. (Éber Antal) —	313
Piacutatási munkálatok. (Szántó Emil) — — — — — — —	507
Preliminary investigation into measures of a national or international character for raising the standard of living. (ifj. Boér Elek) —	653
<i>Racheli, Mario</i> : Il fascismo e il commercio. (Futó Mihály) — — —	981
<i>Radó Rezső és Diczig Alajos</i> : A kereskedelmi és iparkamarák hazánkban és külföldön. (Reitzer Béla) — — — — — — —	315
<i>Raith (v. Rajty) Tivadar</i> : Az üzemgazdaság rendje. (Takaróné Gáll Beatrix) — — — — — — —	134
<i>Rappard, W. E.</i> : The crisis of democracy. (Éber Antal) — — — —	651
<i>Rappard, W. E.</i> : Post-war efforts for freer trade. (ifj. Reitzer Béla) —	996
<i>Regős Ferenc</i> : Az olasz korporatív állam érdek- és társadalomvédelmi intézményei. (ifj. Reitzer Béla) — — — — — — —	318
<i>Rèpaci, Francesco</i> : La finanza italiana fascista. (Futó Mihály) — —	978
Report on the British Social Services. (Vámos Béla) — — — —	900
Revue de la Situation Économique Mondiale. (Vámos Béla) — —	142
<i>Rieger V.</i> : Das landwirtschaftliche Genossenschaftswesen in den Kroatischen Ländern. (Vezér István) — — — — — — —	658
<i>Pozsondai Károly—Sümegehy József</i> : Sopronbánfalva. (Bernát Gyula)	510
<i>v. Sághelyi Lajos</i> : A magyar üvegipar története. (Komoróczy György)	514
<i>Scherer Péter Pál</i> : A nagybirtok. (Bernát Gyula) — — — — —	755
<i>Schneider, F. P.</i> : Zur Theorie der Goldwährung. (Csikós-Nagy Béla)	996
<i>Sillani T.</i> : L'impero. (Futó Mihály) — — — — — — —	308
South Eastern Europe. (Vezér István) — — — — — — —	656
<i>Starke, F. C.</i> : Das deutsche Hotelgewerbe nach seinen wirtschaftlichen und steuerlichen Problemen. (Ruisz Rezső) — — — — —	149
Statistica Industriej Extractive 1936. (Kádas Kálmán) — — — —	763
Statistica Preturilor 1937. (Kádas Kálmán) — — — — —	761
Statistica agricolă a României în 1937. (Kádas Kálmán) — — —	903
Südost-Economist. (Heller Farkas) — — — — — — —	884
<i>Takaróné Gáll Beatrix és Tamás Károly</i> : A közgazdasági elméletek története. (Éber Antal) — — — — — — —	124
<i>Tonelli Sándor</i> : Új irányok az érdekképviselési politikában. (Reitzer Béla) — — — — — — —	136
<i>Vecseklőy-Horváth-Menczer</i> : Világvárosok közigazgatása. (Ruisz Rezső) — — — — — — —	324
<i>Wagemann, E.</i> : Der neue Balkan. (Vezér István) — — — — —	739
World Economic Survey. (Nötel Rudolf) — — — — — — —	892
World Production and Prices. (Vezér István) — — — — — — —	898

Külföldi folyóiratok szemléje.

Economica. (V. B.) — — — — — — — — — —	773
Giornale degli Economisti e Annali di Economia. (F. M.) 536, 771,	908
Giornale degli Economisti e Rivista di Statistica. (F. M.) — — —	153
Internationale Rundschau der Arbeit. (R. B.) — — 160, 342, 913, 1017	1017
Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistic. (V. B.) 158, 339, 663, 774,	912
Revue d'économie politique. (R. B.) — — — — — — —	1008
Revue Économique Internationale. (R. B.) — — — — — — —	532
Rivista di Politica Economica. (F. M.) — — 156, 345, 537, 768,	1016
Rivista italiana di scienze economiche. (F. M.) — — 667, 906,	1012
The Economic Journal. (V. B.) — — — — — 152, 338, 662,	909
Weltwirtschaftliches Archiv. (V. B.) — — — 159, 531, 665, 776,	911

Magyar Közgazdasági Társaság.

Felolvasó ülések — — — — — — — — — —	162, 914
A főtitkár jelentése a Társaság 1939. évi működéséről — — — —	350
A főpénztáros jelentése az 1939. évről — — — — — — —	352
Igazgató-választmányi ülés — — — — — — — — — —	162, 540, 670, 914, 1018
Közgyűlés — — — — — — — — — — — — —	541

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL ÉS
TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI:

HELLER FARKAS

TARTALOM:

Tanulmányok

<i>Balás Károly:</i> A mai pénzbeli jövedelemeloszlás alapvázlata — —	1
<i>Ifj. Boér Elek:</i> A fogyasztás gazdaságtana és irányítása (I.) — —	11
<i>Varga István:</i> Közgazdasági kérdések lélektani értelmezése — —	32
<i>Szeibert János:</i> A mezőgazdasági munkásház- és cselédlakásépítés közületi támogatása — — — — — — — — — —	46

Közlemények

<i>Éber Ernő:</i> Állattenyésztésünk alakulásának vizsgálata — — —	82
<i>Futó Mihály:</i> Az állami exporthitelbiztosítás — — — — —	95
<i>Tóth József:</i> Az új pénzpolitika és az ötéves magyar terv — — —	106
<i>Domanovszky Ákos:</i> Válasz — — — — — — — — — —	114

Irodalom.

Csoportos és összefoglaló ismertetések

<i>Csikós-Nagy Béla:</i> A német „Honvédő gazdaság“ irodalma — —	115
--	-----

Könyvismertetések

<i>Almási Balogh Elemér:</i> Emlékeim. (Ihrig Károly.) — <i>Takaróné</i> <i>Dr. Gáll Beatrix és Dr. Tamás Károly:</i> A közgazdasági elmé- letek története. (Éber Antal.) — <i>Homo Sapiens:</i> A kapitalizmus, szocializmus, fascizmus, nemzeti szocializmus bírálata. (Kisléghi Nagy Dénes.) — <i>Dr. Csikós-Nagy Béla:</i> A termelékenység elmé- letének története különös tekintettel a nemzetgazdasági termé- melékenységre. (Takaróné Gáll Beatrix.) — <i>Raith Tivadar:</i> Az üzemgazdaság rendje. (Takaróné Gáll Beatrix.) — <i>Tonelli</i> <i>Sándor:</i> Új irányok az érdekképviselői politikában. (ifj. Reitzer Béla.) — <i>Bibliographia Litterarum Hungariae Oeconomicarum.</i> tom. II. (Komoróczy György.) — <i>Revue de la Situation</i> <i>Economique Mondiale.</i> (Vámos Béla.) — <i>Gaebel Ottó Her-</i> <i>mann:</i> Die Landwirtschaft Ungarns und ihre Bedeutung für die Deckung des zuzätzlichen Bedarfs Deutschlands in land- wirtschaftlichen Erzeugnissen. (Mórotz Kálmán.) — <i>Starke</i> <i>F. C.:</i> Das deutsche Hotelgewerbe nach seinen wirtschaftlichen und steuerlichen Problemen. (Ruisz Rezső.)	122
--	-----

Külföldi folyóiratok szemléje — — — — — — — — — — 152

The Economic Journal. (V. B.) — Giornale degli Economisti e Rivista di Statistica. (F. M.) — Rivista di Politica Economica. (F. M.) — Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. (V. B.) — Weltwirtschaftliches Archiv. (V. B.) — Internationale Rund- schau der Arbeit. (R. B.)	
--	--

Magyar Közgazdasági Társaság — — — — — — — — — —	162
---	-----

A
KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

megjelenik kéthavonként körülbelül
8–10 ívnyi terjedelemben

Előfizetési ára egész évre 24 pengő.

A Közgazdasági Társaság tagjainak
tagsági illetményeinek fejében jár.

**A KÖZGAZDASÁGI SZEMLÉ-nek szánt közlemények
HELLER FARKAS szerkesztő címére küldendők
(I., Műegyetem-rakpart 3). Telefon: 259-641.**

**Segédszerkesztő: KISLÉGHY NAGY DÉNES, a Magyar
Közgazdasági Társaság főtitkára (II., Ady Endre-u. 1).
Telefon: 157-864.**

**A Közgazdasági Szemlének szánt közleményeket lehető-
leg géppel és a papirosnak csak egyik oldalára írva kérjük
a szerkesztőség címére. Már a kézirat beküldésekor csato-
landó rövid tartalmi kivonata a Szemle németnyelvű
melléklete számára. A németre való fordításról a szerkesztőség
gondoskodik. A kiszedett cikkek kefelevonatát ellenőrzés
és kijavítás végett a szerzők kívánságára elküldjük. Kérjük
azonban az átnézett levonatoknak rövid időn belül visszakül-
dését. Amennyiben a szerzők a nyomdahibák kijavításán kívül na-
gyobb változtatásokat óhajtanak a már kiszedett kéziratok szöve-
gében, azok nyomdaköltségeit a tiszteletdíjből levonjuk. Külön-
íenymatokra vonatkozó kívánság a kéziraton megjelölendő.**

A Magyar Közgazdasági Társaság helyisége:

Budapest, II., Halász-u. 1. Telefon 152-100.

**A Magyar Közgazdasági Társaságba való be- vagy
kilépési nyilatkozatok, címváltozások, tagdíjak, a
„Közgazdasági Szemle“ szétküldésére vonatkozó
felszólamlások, stb. kizárólag a következő címre
küldendők: Magyar Közgazdasági Társaság,
Budapest, II., Halász-u. 1.**

MEGJELENT
ÉS MINDEN KÖNYVKERESKEDÉSBEN KAPHATÓ
KÖZGAZDASÁGI KÖNYVTÁR

XXI. KÖTET

KISLÉGHY NAGY DÉNES

UNIVERZALIZMUS

ÁRA 8 PENGŐ

Ungarische Volkswirtschaftliche Rundschau

Januar—Februar 1939.

Inhaltsauszüge.

Grundzüge der auf dem Gelde beruhenden modernen Einkommenverteilung.

Der Prozess der modernen Einkommenverteilung beruht völlig auf dem Geldgebrauch. Es werden in der Gesellschaft in der Form von Geldsummen Zahlungskraft-, Kaufkraftquantitäten von Hand zu Hand gegeben und verteilt. Diese Kaufkraftquantitäten entstehen in den Rechtsgeschäften (Tauschgeschäften) als Preisresiduen und werden im Verlauf des endgültigen Konsums wieder vernichtet. Diese Vernichtung von Zahlungskraftmengen bedeutet freilich überhaupt nicht die gleichzeitige materielle Vernichtung derjenigen Geldstücke, in denen die Zahlungskraft verkörpert war. Wenn also in einer Gesellschaft mehr Zahlungskraft vernichtet wird als neue reproduziert, so wird sich die Menge der materiellen Zahlungsmittel im Verhältnis zur gesamten Zahlungskraftsumme der betreffenden Gesellschaft vermehren — und umgekehrt.

Durch den Konsum, durch die Erwerbung von Verbrauchsgütern wird die Zahlungskraft vernichtet, — wenn sie dagegen für Produktivgüter ausgegeben wird, so wird sie wieder reproduziert. Diese Reproduktion der Zahlungskraftquantitäten geht in den Tauschgeschäften vor sich. Im Prozess der Einkommenverteilung werden eigentlich die in den Tauschgeschäften sich ergebenden Preiseinnahmen zwischen den Mitgliedern der Gesellschaft verteilt, — die verschiedenen Einkommenszweige werden also von den Preiseinnahmen, vom Preiseinkommen abgetrennt. Die Entstehung der Zahlungskraft in den Tauschgeschäften kann sowohl produktiven wie auch inflatorischen Charakters sein. Produktiv ist sie, wenn sie durch den Verkauf oder die Verpachtung nützlicher Bedarfs- oder Produktivgüter oder Dienste getätigt wird; inflatorisch, wenn die Zahlungskraft durch Spekulation, durch die Erzielung konjunktureller Gewinne erworben wird. Die Residuen der letzteren Kategorie blähen die Zahlungskraft-

menge der Gesellschaft auf, ohne dass parallel damit auch der Vorrat der Gesellschaft an nützlichen Gütern vermehrt worden wäre.

Die Preisresiduen bilden die Summe der Einkommen der Mitglieder der Gesellschaft, gleichzeitig aber auch den Fonds, aus dem die zur Weiterführung der Produktion benötigten Kapitalien geschöpft werden. Je grösser also der reale Tauschverkehr, desto grösser auch der Reichtum der Gesellschaft. Es ist offensichtlich, dass ein grosser Tauschverkehr eine gewisse Freiheit und Ungehemmtheit der wirtschaftlichen Tätigkeit des Einzelnen voraussetzt; die erste Bedingung eines blühenden Tauschverkehrs ist also die Institution des Privateigentums. Wirtschaftliche Freiheit und Privateigentum machen die Völker reicher, Staatssozialismus, Kommunismus, staatliche Wirtschaftslenkung dagegen ärmer. Diese These darf jedoch keinesfalls als ein allgemeingültiges Argument für den Freihandel aufgefasst werden: der zügellose Freihandel führt unter gewissen Umständen unvermeidlich zur Unterdrückung der schwächeren Existenzen und infolgedessen zu einer Verringerung des Tauschverkehrs. Auch im internationalen Handel vermag der staatliche Eingriff, der Zollschutz, zu einer Hebung des inländischen Tauschverkehrs zu führen, indem er die schwächeren einheimischen Wirtschaftseinheiten vor der vernichtenden Konkurrenz des Auslandes schützt. Eine gesunde Wirtschaftspolitik muss unter allen Umständen bestrebt sein, den produktiven Tauschverkehr zu heben, gleichzeitig aber gegen die Entstehung inflatorischer, also den Verbrauch, das Lebensniveau der produktiven Schichten einschränkender Preisresiduen anzukämpfen. An diesem Punkte muss die Wirtschaftspolitik einen entscheidenden moralischen Einschlag bekommen.

Das wirtschaftende Individuum strebt nach möglichst grossem, aber auch nach möglichst ständigem und sicherem Einkommen. Dies veranlasst es, seine Zahlungskraft lieber in produktiven Betrieben als in Konsumgütern anzulegen. Diese wirtschaftspsychologische Erscheinung ist die Ursache der meisten Krisen. Ein grosser Teil der modernen Konjunkturtheorien geht von dieser Vorliebe für eine Anlage in Produktivgütern aus und kombiniert dieses Motiv mit dem Zeitmoment. Unter Berücksichtigung der mannigfaltigen mitspielenden Faktoren sind unzählige Variationen und Schattierungen der wirtschaftlichen Wellenbewegungen zu beobachten. Aus dieser Tatsache ist die Mannigfaltigkeit, die grosse Zahl der voneinander abweichenden Konjunkturerklärungen abzuleiten, — obzwar hierbei die Ungeklärtheit des Kapitalbegriffes ebenfalls kräftig mitspielt.

Karl v. Balás.

Konsumtionslehre und Konsumtionslenkung.

I. Teil: *Die Konsumtionslehre.*

Die Economics of Consumption ist ein arteigenes amerikanisches Produkt, das unter der Devise der "Wahl des Konsumenten" die Haushaltslehre, die Wirtschaftspolitik und die Soziologie synthetisch verbindet. In den Vereinigten Staaten spielt die privatwirtschaftliche Disziplin der Home Economics eine viel vornehmere Rolle auf dem Gebiete des Schulwesens als in Europa. Es genügt darauf hinzuweisen, dass in Amerika zeitweise mehr als 300 Hochschulen vierjährige Haushaltskurse bieten, die nebst der Eigenproduktion des Haushaltes nicht nur die Probleme des Budgets und die Marktkenntnisse, sondern oft selbst jene Zweige der Produktion und Verteilung erfassen, die durch ihre Konsumtionsnähe gekennzeichnet sind. Ausser der Haushaltslehre kommt den betriebswirtschaftlichen Elementen, insbesondere der Reklame und der Kunst des Absatzes eine bedeutende Rolle zu. Die angewandte Psychologie, wie auch die Soziologie (Sitten, Mode, Probleme der Familie usw.) haben hier mitzureden. Der Begründer des Institutionalismus, Veblen, war ja selbst ein Anhänger der von Darwin und William James vertretenen Instinkt — Gewohnheitssoziologie. Die funktionelle Psychologie hat sich allerdings nicht in jener Richtung entwickelt, die Mitchell als wünschenswert bezeichnet hat, nämlich in der Richtung einer Rationalisierung des Verbrauches, sondern in der einer liberalen Lenkung der Konsumtion durch den Unternehmer.

Die letzte Wirtschaftskrise hat, wie jede grosse Wirtschaftskrise, die Aufmerksamkeit in erhöhtem Masse auf die Konsumtionspolitik gelenkt. Vom konjunkturtheoretischen Gesichtspunkte ist wohl die wichtige Rolle, welche die dauerhaften Konsumtionsgüter (Automobile, Haushaltsgüter usw.) in der berühmten prosperity gespielt haben, vom grössten Interesse, denn die Haltbarkeit dieser Güter, die bei der weitaus wichtigsten Gruppe der Automobile in Amerika 6—7 Jahre beträgt, kommt als ein zusätzlicher depressiver Faktor in Betracht, der die Überwindung der Stockung erschwert. Es ist ja bekannt, dass die dauerhaften Güter in Zeiten der Depression nicht vorzeitig durch neue Typen — wie in Zeiten des Aufschwunges — ausser Gebrauch gesetzt werden.

Alexius v. Boér jun.

Die psychologische Deutung volkswirtschaftlicher Probleme.

Vom den Berührungspunkten der Volkswirtschaftslehre und der Psychologie möchten wir vor allem den psychologischen

Unterbau der Wirtschaftstheorie der Grenznutzenschule einerseits, des amerikanischen Institutionalismus andererseits hervorhaben. Der Grenznutzenschule, die auf dem Wege der Aufklärung der Beweggründe des menschlichen Handelns die Erkenntnis der Struktur des Wirtschaftslebens angestrebt hat, hatte sogar die damals vorwiegend naturwissenschaftlich orientierte psychologische Forschung seinerzeit sehr wertvolle Anregungen zu verdanken. In erster Reihe muss hier der Name Gossens erwähnt werden, der aber freilich nicht ohne Nachfolger blieb. Die Wirklichkeitserklärung der Grenznutzenschule ist jedoch trotz des psychologischen Hintergrundes stark deduktiven Charakters; dagegen stellt sich der Institutionalismus auf eine ausgesprochen psychologische Grundlage, nämlich auf die Grundlage des Behaviorismus.

Aber nicht nur die Wirtschaftstheorie zeigt stellenweise eine psychologische Färbung, sondern auch das praktische Wirtschaftsleben ist in vielen Fällen an psychologischen Problemen, seelischen Erscheinungen interessiert. Vor allem muss hier das ganze Gebiet der Absatz- und Reklamepolitik angeführt werden. Die erste Aufgabe dieser Tätigkeiten ist, das Publikum davon zu überzeugen, dass das eigene Produkt besser, für die Befriedigung der Bedürfnisse geeigneter und preiswerter ist als dasjenige des Konkurrenten. Um dieses Ziel erreichen zu können, muss die Reklame die Gesichtspunkte, die Denkart, die Reaktionsweise des Publikums berücksichtigen. Eine weitere Zielsetzung der Absatzpolitik ist die Erweckung noch nicht bewusst gewordener, oder gerade die Schaffung völlig neuer Bedürfnisse. Bei diesen letzteren Zielsetzungen ist die Kenntnis des psychologischen Hintergrundes selbstverständlich noch viel unentbehrlicher als bei der ersterwähnten Aufgabe. An diesem Punkte kommen die psychologischen Untersuchungen mit einem der modernsten Zweige der Wirtschaftsforschung, den Untersuchungen betr. die Nachfrageelastizität, in Berührung. Anders ausgedrückt: die objektive Marktforschung bedarf einer Ergänzung durch eine subjektive Marktforschung. Die alleinige Beobachtung des getätigten Umsatzes und dessen Zusammenhanges mit verschiedenen Faktoren des Wirtschaftslebens ergibt kein vollständiges Bild der Gestaltung des Marktes. Sie muss durch eine Untersuchung der psychologischen Motive ergänzt werden, die hinter der zu- oder abnehmenden Kauflust des Publikums verborgen sind. Es wäre völlig verfehlt, die Intensität der Kauflust allein auf objektive Momente: auf die Grösse des Einkommens der Käufer, auf den Preis der Ware und auf die traditionellen Konsumgewohnheiten zurückführen zu wollen, — alle diese Motive bilden nur den Rahmen, innerhalb dessen sich der im konkreten Falle tatsächlich zustandekommende Verbrauch, als die Resultante

verwickelter Überlegungen, Gefühle, Wünsche und Wertungen gestaltet.

Die subjektive Marktforschung hat das Verhalten der Massen aufzuklären, sie muss sich also einer Methode der Massenbeobachtung bedienen. Die in dem gegebenen Falle am meisten entsprechende dieser Methoden ist die repräsentative statistische Erhebung, die ein Licht auf die Gesinnung und auf die Konsumgewohnheiten des Publikums wirft. Sie zeigt, was für Ansprüche die Verbraucher an die Bedarfsgegenstände stellen, welche Neuerungen ihnen erwünscht erscheinen, welche Erfahrungen sie mit den Waren gemacht haben. Eine solche Marktforschung ermöglicht also die Anpassung der Produktion an die Bedürfnisse, Wünsche und Gewohnheiten des Publikums und vermag auch über die Wirkung der verschiedenen Reklamearten Auskunft zu geben.

Ausser der Absatz- und Reklamepolitik gibt es aber freilich noch zahlreiche andere Gebiete des praktischen Wirtschaftslebens, auf denen psychologische Momente den Ausschlag geben, — man denke nur an die richtige Wahl der Länge der Arbeitszeit, an die Psychotechnik, an das Taylorsystem usw.

Stephan Varga.

Die staatliche Unterstützung des Baues von Landarbeiterhäusern und Gesindewohnungen.

Es sind in der Nachkriegszeit in Ungarn verschiedene gesetzliche Verfügungen erlassen worden, die eine Förderung des Baues von Landarbeiterhäusern und Gesindewohnungen bezweckten; an erster Stelle muss hier die staatliche Unterstützung der in Zusammenhang mit der Bodenreform durchgeführten Bauplatz- und Kleinwohnungsbauaktion auf dem Lande erwähnt werden. Trotz dieser Bestrebungen haben heute noch immer rund 100.000 selbständige landwirtschaftliche Erwerbstätige und 250.000 landwirtschaftliche Arbeitnehmer kein eigenes Heim, — es müssten also insgesamt 350.000 Wohnungen für die Landarbeiterschaft gebaut werden. Dies ist die optimale Ziffer, — aber auch allein zur Befriedigung des dringenden Bedürfnisses müssten schätzungsweise 175.000 Arbeiterhäuser bzw. Gesindewohnungen erbaut werden, hiervon mindestens 70.000—100.000 bereits in den nächsten 5—6 Jahren.

Die Frage der Finanzierung müsste bei den Landarbeiterhäusern anders gelöst, die staatliche Unterstützung in einer anderen Form gewährt werden als bei den Gesindewohnungen. Was die letzteren betrifft, müssten die Arbeitgeber in die Lage versetzt werden, die notwendigen Wohnungen errichten zu können. Die Mittel für den Bau von landwirtschaftlichen Arbeiterhäusern müssten dagegen unter Einschaltung

und Garantieübernahme der im gegebenen Falle am meisten geeigneten öffentlichen Gebietskörperschaften (Gemeinden, Komitate) flüssig gemacht werden. Für beide Zwecke müssten in erster Reihe die Reserven der landwirtschaftlichen Sozialversicherung in Anspruch genommen werden. Ausserdem müsste aber auch im Budget ein Betrag bereitgestellt werden, der zur Übernahme eines Teiles der von den Landarbeitern gezahlten Amortisationsraten dienen würde.

Für die hier vorgeschlagene Bauaktion sprechen manche vom nationalen, sozialen und wirtschaftlichen Gesichtspunkte schwerwiegenden Argumente. Es ist nicht nur eine nationale Notwendigkeit, die kleinen Existenzen zu unterstützen und zu fördern, sondern auch eine soziale Pflicht, einem jeden Volksgenossen zu einer entsprechenden, gesunden eigenen Wohnung zu verhelfen. Aber auch der wirtschaftliche Gesichtspunkt darf nicht vergessen werden, — eine so grosszügige Förderung der Bautätigkeit würde unbedingt einen wirtschaftlichen Aufschwung bringen, die Gewerbe beschäftigen, die Arbeitslosen aufsaugen, und so sich nicht nur für die unmittelbar begünstigten landwirtschaftlichen Arbeitnehmer, sondern unmittelbar oder mittelbar für breite Kreise der nationalen Wirtschaft segensreich auswirken.

Johann Szeibert.

Mitteilungen.

Die Gestaltung der Viehzucht in Ungarn.

Über die Bedeutung der Viehzucht für die ungarische Volkswirtschaft geben die Zahlen, die Matthias Matolcsy und Stephan Varga im Jahre 1936 über das ungarische Volkseinkommen veröffentlicht haben, Auskunft. Laut dieser Zahlen entfallen 40% des gesamten Volkseinkommens auf die Landwirtschaft und hiervon wieder 27,09% auf die Viehzucht und 6,78% auf die Geflügelzucht. Nach einer anderen Berechnung beträgt der Wert des ungarischen Viehbestandes über eine Milliarde Pengő. Der Viehbestand war im April 1938 nach einer Erhebung des Statistischen Zentralamtes (ohne die im Herbst 1938 zurückgewonnen Gebiete) der folgende: 1,88 Millionen Rinder, 0,81 Millionen Pferde, 3,1 Millionen Schweine und 1,6 Millionen Schaffe. Die Zunahme gegenüber dem Vorjahr beträgt beim Rinderbestand 7,6%, beim Pferde- und Schafbestand 17% und beim Schweinebestand 18%. Eine nähere Untersuchung des Bestandes der einzelnen Landesteile zeigt, dass Transdanubien für die Viehzucht viel geeigneter ist als die anderen Landesteile, besonders aber als die Grosse Unga-

rische Tiefebene, — die Viehzucht ist auch tatsächlich hier am entwickeltsten.

Die Förderung der Viehzucht gehört in einem Agrarlande, wie es Ungarn ist, zu den vornehmsten Aufgaben der Wirtschaftspolitik. Der Staat muss auf diesem Gebiete umfassende, tiefgreifende Massnahmen treffen und wesentlich grössere Geldmittel zur Verfügung stellen als es bisher der Fall war. Die staatlichen Massnahmen werden sich jedoch nur dann in der gewünschten Weise auswirken können, wenn sie vom ganzen lokalen Verwaltungsapparat unterstützt werden. Es gibt noch manche Komitate, besonders in der Tiefebene, die sehr wenig Verständnis für die einschlägigen staatlichen Bestrebungen zeigen, — für die Gemeinden gilt dasselbe, aber in gesteigertem Masse. Es fehlen auch die notwendigen Organisationen der Viehzüchter, die die breiten Massen der Kleinlandwirte im Interesse der Förderung der Viehzucht und der Viehverwertung zusammenfassen würden.

Ernst Éber.

Die staatlichn Exportkreditversicherung.

Die Lösung des Problems der Exportversicherung, die Verteilung des Risikos des Exportgeschäftes stiess in der Nachkriegszeit, besonders aber während der Weltkrise auf Schwierigkeiten, die vor dem Kriege unbekannt waren. Einerseits vermehrten sich die Zahlungsunfähigkeiten, wodurch das übliche private Risiko des Exportgeschäftes wesentlich vergrössert wurden, andererseits verursachten die in manchen Ländern recht scharfen Eingriffe in den internationalen Zahlungsverkehr, die die Bezahlung für die importierten Waren manchmal jahrelang hinauszögerten, Schwierigkeiten, denen weder die Exporteure noch die Privatversicherungsinstitute wachsen waren. Es wurde bald offensichtlich, dass eine Garantieübernahme des Staates für die Exportgeschäfte unvermeidlich sei, — nicht nur die in Schwierigkeiten geratene einheimische Wirtschaft forderte dies, sondern auch die devisenpolitischen Interessen des Staates. Ein Überblick über die Formen und Methoden der heutigen staatlichen Exportversicherung, in den verschiedenen Ländern (Ziele und Organe der Versicherung, die Warengattungen, denen der Staat diese Vergünstigungen zukommen lässt, die Verfügungen über die Bestimmungsländer, die Art der Verluste, für die der Staat die Garantie übernimmt, die Bestimmungen über die Person des Schuldners und über die Wahl der Währung, auf die die Verpflichtung zu lauten hat, über die Zeitdauer und Ausmasse der Garantie, über die Höhe der Prämien usw.) zeigt, dass diese Formen äusserst elastisch und die Methoden recht mannigfaltig

sind, — sie passen sich stets den spezifischen Verhältnissen des betreffenden Landes an.

Michael Futó.

Die neue Geldpolitik und der ungarische Fünfjahresplan.

Im letzten Heft dieser Zeitschrift hat Ákos Domanovszky mein Buch „Die neue Geldpolitik. Kritik des ungarischen Fünfjahresplanes“ einer eingehenden Kritik unterzogen. Er hält den ganzen Aufbau meines Gedankenganges für verfehlt, weil ich meine theoretischen, prinzipiellen Ergebnisse betreffend die Finanzierung eines auf die Herbeiführung einer zusätzlichen Produktion gerichteten Wirtschaftsplanes in meiner über den ungarischen Fünfjahresplan ausgeübten Kritik anwende. Diesen Vorwurf verstehe ich um so weniger, da ja Domanovszky selbst den ungarischen Fünfjahresplan für einen Wirtschaftsplan hält, der eine Steigerung der Produktion herbeiführen sollte. Eben die Tatsache, dass der ungarische Plan im allgemeinen für einen Produktionserweiterungsplan gehalten wird, macht einen Vergleich meiner theoretischen Ergebnisse mit der Praxis des ungarischen Fünfjahresplanes berechtigt.

Ich halte die Einführung von neuen Steuern und die Aufnahme von Inlandsanleihen nur in dem Falle für berechtigt, wenn die auf eine Erweiterung der Produktion gerichtete Politik ganz oder teilweise versagt hat, ferner wenn der staatliche Bedarf in einem solchen Masse gesteigert wurde, das die Unternehmungslust der Privatwirtschaft drosselt. Domanovszky hält dagegen die Anwendung der erwähnten beiden Massnahmen bereits zu Beginn der Durchführung des Planes für notwendig. Der Unterschied zwischen den beiden Auffassungen ist offensichtlich nur ein zeitlicher, der an Bedeutung noch mehr verliert, wenn man bedenkt, dass auch Domanovszky der Ansicht ist, dass als erster Schritt eine Zahlungsmittelvermehrung vorgenommen werden müsse.

Es gibt aber auch wesentliche Übereinstimmungen zwischen unseren Ansichten. Beide halten wir die Inanspruchnahme der Notenbank durch den Staat für unerlässlich, beide messen wir der Steuererhöhung und der Anleiheaufnahme eine währungspolitische und keine finanzierungsmässige Bedeutung zu, und schliesslich sind wir beide der Ansicht, dass wenn eine Ausdehnung der Produktion erwirkt werden soll, die Kaufkraft der Privatwirtschaft nicht geschmälert werden darf. In Anbetracht dieser Übereinstimmungen ist seine Ablehnung meiner Ausführungen über die Notwendigkeit der Erhöhung des nominellen Niveaus der Preise und Einkommen nicht ausschlaggebend; ferner halte ich seine Annahme, dass

die Zeitspanne, die zwischen dem Beginn der Durchführung des Planes und der Erhebung der ersten Zwecksteuern sowie der Emission der ersten Tranche der Investitionsanleihe verstrichen ist, genügend lang gewesen wäre, und der Steuer und der Anleihe bereits einen währungspolitischen Charakter zu geben, für gänzlich willkürlich.

Domanovszky hält meine Ansicht über die deflatorischen Wirkungen einer Steuererhöhung für unhaltbar und doch scheint auch er derselben Auffassung zu sein, denn wie hätte er denn sonst behaupten können, dass die Steuererhöhung eines der geeignetsten Mittel der modernen staatlichen Konjunkturpolitik für die Verhütung der ungesunden Auswirkungen einer Zahlungsmittelvermehrung wäre.

Josef Tóth.

LITERATUR.

Sammelbesprechungen.

Die deutsche Wehrwirtschaftsliteratur.

Die traditionelle Wirtschaftstheorie hat den Krieg als einen Ausnahmestand betrachtet und die kriegswirtschaftlichen Fragen einem besonderen Kapitel der Volkswirtschaftslehre zugewiesen. Von dieser dualistischen Auffassung der Volkswirtschaftslehre hat sich in den ersten Jahren auch die Wissenschaft des nationalsozialistischen Deutschland nicht befreien können; man hat sich zwar eifrig mit der Frage des Verhältnisses der Friedens- zu der Kriegswirtschaft beschäftigt, die einschlägigen Diskussionen drehten sich aber fast ausschliesslich um das Problem der wirtschaftlichen Mobilmachung. Den grössten Fortschritt zeigten noch die Arbeiten des Seminars Professor v. Gottl-Ottlilienfelds, die den Gedanken der wirtschaftlichen Mobilhaltung, als einer Aufgabe der Friedenswirtschaft, ergaben. Aus diesen Anfängen ging die moderne deutsche Wehrwirtschaftsliteratur hervor, die in den letzten Jahren einen starken Aufschwung nahm. Sie gruppiert sich um zwei voneinander grundlegend verschiedene Auffassungen, deren Hauptvertreter einerseits K. Hesse, andererseits H. Hunke sind. Hesse und eine Reihe anderer Schriftsteller (Wagenführ, J. Schmitt, Warlimond, H. Hellmer, Rothe, Korfes, Wiel, A. Beutler, H. Leonhardt, A. Lampe) gehen von der Voraussetzung eines Krieges aus, die Wehrwirtschaft ist also bei ihnen eine lediglich militärische Kategorie. Dieser Auffassung entspringt das Streben, die Probleme und Zusammenhänge der Wehrwirtschaft von der Nationalökonomie getrennt, als eine selbständige Disziplin zu gestalten. Dagegen lassen Hunke und andere (zum Teil auch E. Scherbening, fer-

ner G. Fischer und A. Richarz) den unmittelbaren Zusammenhang zwischen Wehrwirtschaft und Krieg fallen, bzw. sie nehmen bei dem Ausbau des Begriffes auch solche Wertmassstäbe auf, die nicht von der Annahme des Krieges abzuleiten sind. Neben der Untersuchung des Verhältnisses der Wehrwirtschaft zur Kriegswirtschaft legen sie ein grosses Gewicht auf die Klarlegung der ineinandergeschlungenen Probleme der Wehr- und der Friedenswirtschaft. Da die Wirtschaft schliesslich eine Funktion des Volkes ist, muss sie nach dieser Auffassung auch zu der Wehrhaftigkeit des Volkes beitragen, — eine Volkswirtschaft, die keine Wehrwirtschaft ist, ist auch keine echte Volks-Wirtschaft. Zwischen Friedens- und Kriegswirtschaft besteht also hier keine Kluft mehr: der Krieg ist in der Form des Wirtschaftskrieges bereits zu Friedenszeiten im Gange und nimmt im eigentlichen Kriege nur schärfere Formen an. Eigentlich hat erst diese zweite Richtung zu einer Präzisierung des Begriffes der Wehrwirtschaft und der Stellung der Wehrwirtschaftslehre im Rahmen der Wirtschaftswissenschaft geführt.

Béla Csikós-Nagy.

Einzelbesprechungen.

Balogh von Almás, Elemér: Erinnerungen. (Die Geschichte der vierzigjährigen "Hangya"-Genossenschaft und der Universität für Volkswirtschaft.) Budapest, 1938. Universitätsdruckerei. 408 S. (In ungarischer Sprache.)

Der Verfasser dieser Memoiren war einer der Führer der vom Grafen Alexander Károlyi vor 50 Jahren eingeleiteten Agrarbewegung, er gehörte sogar zum engeren Stab Károlyis und war der Volkämpfer und Vollstrecker der Pläne, die Károlyi in bezug auf den Ausbau des ungarischen Genossenschaftswesens entwarf. Seine Lebenserinnerungen sind eine unentbehrliche und äusserst wertvolle Quelle zur Wirtschaftsgeschichte derjenigen Periode, die für die Gestaltung des agrarischen Ungarn von ausschlaggebender Bedeutung war. Besonders über die Anfänge der Genossenschaftsbewegung, über die erste Zeit der Genossenschaft "Hangya" vermag der Verfasser uns zahlreiche wichtige vergessene oder bisher unbekanntere Einzelheiten mitzuteilen. Es ist aber doch in erster Reihe die Persönlichkeit und das Wirken des Verfassers, die Schilderung eines in erfolgreicher Arbeit dem Gemeinwohl gewidmeten Lebens, die dem Buche seinen grössten Wert verleihen.

Karl Ihrig.

Takaró-Gáll, Beatrix — Tamás, Karl: Geschichte der Wirtschaftstheorien. Budapest, 1938. TÉBE. 495 S. (In ungarischer Sprache.)

Die Verfasser geben eine Darstellung der Entwicklung der Wirtschaftstheorien in chronologischer Anordnung und besprechen innerhalb einer jeden Schule die Arbeiten und das System der wichtigsten Repräsentanten der Schule. Das Buch erfüllt lückenlos die Aufgaben eines Lexikons der Geschichte der Wirtschaftstheorie; abgesehen von den ungarischen Autoren, denen ein besonderer Band gewidmet werden soll, gibt es über die Lehren und die dogmenhistorische Bedeutung eines jeden nennenswerten Wirtschaftstheoretikers ein klares Bild. Andererseits bietet es aber auch mehr als ein einfaches Lexikon; die den einzelnen Schulen gewidmeten Kapitel sind stets durch einen Umriss des geistigen Milieus und der philosophischen Grundlagen eingeleitet und durch eine ernste und sachliche Kritik der Ergebnisse und Verdienste der betreffenden Schule abgeschlossen. Diese einleitenden und abschliessenden Betrachtungen heben nicht nur die Brauchbarkeit des Buches, sondern auch dessen wissenschaftlichen Wert, der durch die bescheidene Form, in der sie vorgetragen werden, in keiner Weise geschmälert wird.

Anton Éber.

Homo Sapiens: Kritik über den Kapitalismus, Sozialismus, Faschismus, und Nationalsozialismus. Vác, 1938. VIII, 215 S. (In ungarischer Sprache.)

Die Absicht des Verfassers ist die Propagierung der korporativen Wirtschaftsverfassung. Dieses Ziel verfolgt er einerseits durch eine analytische Untersuchung der Erscheinungen des Wirtschaftslebens, andererseits durch eine Kritik über die heutigen Wirtschaftssysteme. Das geschickt geschriebene Buch hat keinen wissenschaftlichen, sondern einen ausgesprochen publizistischen Charakter. Die publizistischen Fähigkeiten des Verfassers würden dem Buche unleugbar einen gewissen Wert verleihen, wenn er diesen durch eine allzu simple Einstellung schwerwiegender Probleme nicht wieder zunichte machen würde. Er ist der Ansicht, dass die Erscheinungen des Wirtschaftslebens ausserordentlich einfach und durchsichtig sind und dass sie nur durch die Wissenschaft absichtlich kompliziert und unverständlich gemacht werden. Für das Verständnis wirtschaftlicher Fragen sei das Fehlen einer Schulung nur von Vorteil, da die Schulung meistens gleichbedeutend mit Voreingenommenheit sei, die die Bildung eines richtigen und objektiven Urteils nur erschwere. Nach der Ansicht des Ver-

fassers wäre also nur die Unwissenheit zu einem „richtigen und objektiven Urteil“ fähig. Unbedingt zu verurteilen sind auch die häufigen Ausfälle des Verfassers gegen die Wissenschaft, die besonders in einem Werke, das sich die Aufklärung des grossen Publikums zur Aufgabe macht, sehr wenig am Platze sind. Die absolute Freiheit der Kritik völlig zugegeben, muss man doch daran festhalten, dass die Kritik stets eine Voraussetzung hat: man muss das, was man kritisieren will, kennen und verstanden haben. — Freilich, wenn man die positiven Ausführungen des Verfassers ins Auge fasst, stellt es sich bald heraus, dass — wie in ähnlichen Fällen fast immer — der „unvoreingenommene, sich allein auf den gesunden Menschenverstand stützende“ Verfasser sich die Thesen einer bestimmten wissenschaftlichen Richtung zu eigen gemacht hat, natürlich in einer simplifizierten und wenig durchdachten Form. Da er sich jedoch durch keine fremden Auffassungen, Gesichtspunkte und Methoden stören lässt, vermag er, auf seiner schmalen Grundlage stehend, mit einer dogmatischen Sicherheit kühne Urteile zu fällen.

Dionys Kisléghi-Nagy.

Csikós-Nagy, Béla: Geschichte der Produktivitätstheorie, mit bes. Rücksicht auf die nationalwirtschaftliche Produktivität. Hrsg. v. Verein der Freunde der Franz Josefs-Universität. Szeged, 1938. 115 S. (In ungarischer Sprache.)

Neben einer Darstellung der Entwicklung der Produktivitätstheorie gibt der Verfasser auch eine tiefgehende Analyse des Problems der Produktivität und stellt die Kategorien der einzelwirtschaftlichen, nationalwirtschaftlichen und volkswirtschaftlichen Produktivität klar. Eben das Heraustreten aus den engen Grenzen der individuellen Betrachtungsweise macht das Werk in hohem Grade zeitgemäss und öffnet für die Klärung des Produktivitätsproblems eine weite Perspektive.

Beatrix Takaró-Gáll.

Raith, Theodor: Die Ordnung der Betriebswirtschaft. Budapest, 1939. Grill. 182 S. (In ungarischer Sprache.)

Der Verfasser spricht nicht über die Technik der Buchführung, sondern über die Ziele und die inneren Zusammenhänge der verschiedenen Zweige des betriebswirtschaftlichen Rechnungswesens: der Buchführung, der Kalkulation, der Betriebsstatistik, — und untersucht die Frage, inwiefern das Material der einzelnen Zweige in den übrigen verwertet werden könne. Er zeigt, wie die Methoden des Rechnungswesens

zu einem Verständnis des Lebens der Unternehmung verhelfen können und wie die Aufschlüsse, die sie geben, im Dienste nicht nur der Unternehmung, sondern auch in dem der Wirtschaftsforschung ausgewertet werden können. Das Buch ist denen, die sich über den Wert und die Aufgaben des modernen betriebswirtschaftlichen Rechnungswesens orientieren wollen, aufs wärmste zu empfehlen.

Beatrix Takaró-Gáll.

Tonelli, Alexander: Neue Richtungen im Interessenvertretungswesen. Szeged, 1937. 70 S. (In ungarischer Sprache.)

Die wertvolle Studie schildert die neueste Entwicklung des Interessenvertretungswesens in Italien, Deutschland und Österreich und versucht aus dieser Entwicklung die Lehren zu ziehen. Das moderne Streben nach einer Organisation der nationalen Wirtschaft im Rahmen von Interessenvertretungen geht eigentlich von der Idee aus, dass durch eine Umgestaltung der äusseren Organisationsformen auch die Funktionen der in der Tiefe des Wirtschaftslebens wirkenden Kräfte beeinflusst werden können. Es ist also nicht nur eine interessante, sondern auch eine äusserst nützliche Aufgabe, die sich der Verfasser stellt, wenn er die praktischen Auswirkungen dieser von inneren Widersprüchen nicht freien Idee untersucht. Er weist treffend darauf hin, dass die obenerwähnten Länder auf dem Gebiete des Interessenvertretungswesens nicht selten den Fehler eines künstlichen Überorganisierens begehen und auf dem Papier Organisationen schaffen, denen jeder klare, scharfumrissene Inhalt fehlt. Der zweite charakteristische Zug dieser neuesten Entwicklung ist das Streben nach der Stabilisierung einer bestimmten Machtlage durch die Schaffung einer geeigneten Organisation, die Ermöglichung einer wirksameren Kontrolle der bisher der Macht wenig zugänglichen wirtschaftlichen Sphären. Von den obenerwähnten drei Ländern hat sich das Interessenvertretungswesen am harmonischsten in Deutschland entwickelt. Hier zeigte das Vorgehen der Organisationsarbeit eine weniger doktrinaire Prägung, es war hier wirklich organisch in dem Sinne, dass es nur den sich spontan entwickelten Organisationen eine festere Umfassung gab und das Mass der Eingriffe, ohne Doktrinarismus, nur durch die technischen Notwendigkeiten der Machtorganisation bestimmen liess. Zum Abschluss stellt Tonelli fest, dass die neuen Interessenvertretungen sich in dem Masse als verfehlt erwiesen, wie sie auf fiktiven Ideen und auf einer konstruierten, nicht natürlichen Gemeinschaft der Interessen basiert waren. Es

kam nicht selten vor, dass der zur Tür hinausgejagte Klassenegoismus in der Form des Standesegoismus zum Fenster wieder hereinstieg.

Béla Reitzer jun.

Bibliographia Litterarum Hungariae Oeconomicarum. Tom. II.
Edidit Bibliotheca Musei Oeconomiae Ruralis Regni Hungariae. Conscripterunt Eugenius Dóczy, Stephanus Bakács, Ernestus Gerendás. Budapestini, 1938. Typis Regiae Universitatis Hungaricae. 372 S.

Im Jahrgang 1935 dieser Zeitschrift haben wir den ersten Band dieser wichtigen und wertvollen Bibliographie bereits besprochen. Der vorliegende zweite Band ist dessen organische Fortsetzung, nicht nur, weil er eine Übersicht über die Literatur der anschliessenden Periode gibt, sondern auch, weil er die Mängel des ersten Bandes beseitigt und dessen inzwischen entdeckte Lücken schliesst. Der Band enthält die Literatur der Jahre 1806—1830; letztere Jahreszahl ist das Datum des Erscheinens von Széchenyi's "Kredit", das einen Wendepunkt in der Gestaltung der wirtschaftlichen Ideenwelt in Ungarn bedeutete.

Georg Komoróczy.

Revue de la Situation Économique Mondiale. Septième année, 1937/38. Genève, Société des Nations. 251 S.

Der von Ohlin und Condliffe ausgearbeitete Rahmen dieses vom Völkerbund herausgegebenen Überblicks über die wirtschaftliche Entwicklung des Jahres ist diesmal von Meade ausgefüllt worden, der die ihm gestellte Aufgabe trotz des beschränkten Umfanges der Veröffentlichung mit derselben Vollkommenheit gelöst hat wie seine Vorgänger. Im Wirtschaftsjahre 1937/38, über das der vorliegende Band berichtet, kam der konjunkturelle Umschwung, der bereits im vorausgegangenen Jahre durch verschiedene Anzeichen angekündigt wurde, klar zum Ausdruck: in diesem Jahre trat das Wirtschaftsleben schon unverkennbar in die Phase der sich allmählich verschärfenden Krise ein. Diese Krise zeigt aber einen gänzlich anderen Charakter als der plötzliche und gewaltige Zusammenbruch des Jahres 1929/1930; die Ursachen des Umschwunges liegen nicht so offen zutage wie damals und die Krise gestaltet sich auch in jedem Lande verschieden. In der dirigierten Wirtschaft ist die Kurve der Weltkrise nicht mehr in einem einzigen Koordinatensystem aufzuzeichnen, — die staatlichen Eingriffe in das Wirtschaftsleben, die soziale Gesetzgebung, die handelspolitische Absperrung dem Ausland gegenüber, lassen an die Stelle der früheren parallelen Ent-

wicklung zahlreiche isolierte und einander nicht selten entgegengesetzte lokale Wellenbewegungen treten. Es ist klar, dass die Darstellung und die Analyse der Wirtschaftsentwicklung unter diesen Umständen nicht nur viel mühsamer, sondern auch viel schwieriger ist als es in der vorwiegend durch wirtschaftliche Kräfte bewegten Welt der Weltwirtschaft war, die Untersuchung hat aber auch einen völlig neuen Reiz: sie deckt die Eigenheiten der Gestaltung der Krise in der dirigierten Wirtschaft auf.

Béla Vámos.

Gaebel, Otto Hermann: Die Landwirtschaft Ungarns und ihre Bedeutung für die Deckung des zusätzlichen Bedarfs Deutschlands an landwirtschaftlichen Erzeugnissen. Zahn und Baendel. 92 S.

Der Verfasser weist darauf hin, dass die Agrarpolitik des Dritten Reiches in Einvernehmen mit der Handelspolitik dem Ziele zustrebt, in der Lebensmittelversorgung die unbedingte Abhängigkeit des Reiches vom Auslande aufzuheben. Es soll durch eine Steigerung der einheimischen Produktion der Lebensmitteleinfuhr ein rein zusätzlicher Charakter verliehen werden, so dass das Land in die Lage versetzt wird, auf diese Einfuhr in jedem beliebigen Augenblick verzichten zu können. Der Verfasser gibt eine Übersicht über den Bedarf, die einheimische Produktion und auf dieser Grundlage auch über den zusätzlichen Bedarf Deutschlands an Lebensmitteln und landwirtschaftlichen Rohprodukten, und stellt die Forderung, dass die östlichen agrarischen Nachbarländer des Reiches ihre landwirtschaftliche Produktion dem Bedarf des deutschen Marktes weitgehend anpassen. Dem fügt er noch hinzu, dass der durch die deutsch-ungarischen Handelsabkommen gesicherte Handelsverkehr der beiden Länder in seinen heutigen Ausmassen nur dann aufrechterhalten, bzw. nur dann weiter ausgebaut werden kann, wenn die ungarische Produktionspolitik auf den Bedarf des deutschen Marktes Rücksicht nimmt. Er gibt zwar zu, dass Deutschland in bezug auf zahlreiche Lebensmittel und Agrarprodukte noch sehr weit davon entfernt ist, den Einfuhrbedarf als einen "zusätzlichen" Bedarf ansehen zu können, trotzdem sind aber seine Feststellungen über die Ziele und Bestrebungen der deutschen Wirtschaftspolitik zu einer weitgehenden Anpassung der ungarischen Produktion an den deutschen Bedarf wenig ermunternd.

Koloman Mörötz.

Starke, F. C.: Das deutsche Hotelgewerbe nach seinen wirtschaftlichen und steuerlichen Problemen. Leipzig, 1938. 178 S.

Infolge der devisenpolitischen Rolle des Fremdenverkehrs gewinnt das Hotelgewerbe immer mehr an nationalwirtschaftlicher Bedeutung und das Interesse wendet sich in einem sich allmählich steigernden Masse den Problemen dieses Gewerbes zu. Die deutsche Fachliteratur ist es, die sich am eingehendsten und häufigsten mit diesem Fragenkomplex befasst hat. Das vorliegende Werk bietet eine vorzügliche Zusammenfassung der Ergebnisse dieser Literatur, gleichzeitig aber auch eine gute Übersicht über die das Hotelgewerbe betreffenden Verordnungen, die im Deutschen Reiche in den letzten Jahren erlassen wurden.

Rudolf Ruisz.

A mai pénzbeli jövedelemeloszlás alapvázlata.

1. Mindenekelőtt különbséget kell tennünk pénzdaráb és pénzösszeg között. Ez a különbség minket abból a szempontból érdekel, hogy egyes pénzdaráb és fizetési eszköz nagyobb mennyiségű fizetési összeget tud képviselni annak folytán, hogy a pénzdaráb kézről-kézre adódik, mint amennyit a fizetési eszköz maga, a pénzdaráb képviseli. A fizetési eszközök tulajdonképpen csak lebonyolítják a fizetési összegeknek vagy pénzösszegeknek a funkcióját. Közelebbről nézve, a pénzösszeg maga fizetési erő-, fizetési hatalom-mennyiség. A modern ember a maga jövedelmét pénzösszegekben szerzi meg, vagyis a pénzösszegek által képviselt fizetési erő-, vételerő-, fizetési hatalom-mennyiségekben. A modern emberre nézve tehát az a fontos, hogy neki elegendő mennyiségű fizetési összege, pénzösszege legyen, álljon rendelkezésre és elegendő mennyiségű pénzösszegre tegyen szert jövedelem címén. A további kérdés, hogy tudniillik ezeket a pénzösszegeket azután micsoda fizetési eszközzel, pénzdarábval, vagy másféle fizetési eszközzel, vagy fizetési móddal hozza kifejezésre, csak a problémának a háttérében áll és ezúttal közelebbről nem is érdekel bennünket. Kiindulunk tehát abból, hogy a modern pénzösszegek egy bizonyos fizetési erő-, vételerő-, vásárlóerő-mennyiséget képviselnek. Ilyenekre van szükségünk jövedelmünkben is, mert a jövedelmünkből vásárolni, szükségleti cikkeinket beszerezni akarjuk.

A modern jövedelemeloszlás folyamatában a pénzbeli jövedelemeloszlás nyomul előtérbe. A naturáljövedelemeloszlás mindinkább háttérbe szorul. A modern ember tehát akkor, amikor jövedelemre akar szert tenni, pénzösszegekre akar szert tenni, pénzösszegekkel akar tehát rendelkezni, hogy legkülönbébb gazdasági céljait elérhesse. A társadalomban ekként a pénzösszegekben bizonyos fizetési hatalommennyiségek, vételerőmennyiségek cirkulálnak s ilyenek tevődnek félre. A pénzösszegek, illetőleg vételerő-, fizetési hatalom-mennyiségek nem változatlanok a modern társadalomban. Ha például a pénzdarábok változatlan mennyiségbe volnának is meg, ezért a pénzda-

rabok által kifejezésre hozott vagy kifejezésre hozható pénzösszegek korántsem maradnának változatlanok, azok szaporodnak vagy csökkennek. Minden jövedelemszerzés az illető jövedelemszerző alanyra nézve egy bizonyos fizetési erő-, vásárlóerő-mennyiségnek megszorodását, bevételezését jelenti. Viszont az annak elköltőire nézve az ő vásárló erejének a továbbadását, vásárló erejének a megszűnését jelenti az illetőre nézve, aki ezt elköltötte, aki azt pld. valamely szükségleti cikkekre kiadta. A fizetési erő-mennyiségek a jogügyletekben, vagy csereügyletekben nyilvánulnak meg, főleg ott jutnak kifejezésre, de egyúttal ott is szaporodnak meg. Tárgyunk szempontjából alapvető fontosságú annak a megállapítása tehát, hogy a fizetéshatalmi-mennyiségek, vételerő-mennyiségek a *jogügyletekben szaporodnak meg*.

A modern jövedelemeloszlásnak alaptüneménye ugyanis az, hogy a termelt javakat készpénzre cseréljük fel. Ez a felcserélés akként történik, hogy a megtermelt jószágért egy bizonyos ármennyiséget, árbevételt szerzünk. Ha most már ebből az árbevételből levonjuk az összes termelési költségeket, kamatokat és az összes kiadásokat, adókat, az eladónál rendszerint megmaradnia kell valaminek a befektetéseken és kiadásokon felül. Ez az ármaradvány (árresiduum) az illető egyénre nézve tehát megszorodott fizetéshatalmi mennyiséget jelent, amelyet mint residuumot, mint maradványt félre tehet. Ez a jelenleg az alaptüneménye a fizetési erő keletkezésének. A fizetőerő-mennyiségek tehát a jogügyletekben szaporodnak azáltal, hogy az eladó olyan árat kér el, amely összes termelési és vállalati költségein felül számára egy bizonyos ármaradványt is biztosít. Ezeknek az ármaradványoknak az összessége a társadalomban azután bizonyos szaporulatot jelent az egész társadalom szempontjából és ez a szaporulat úgy tekinthető, mint az illető társadalom termelési, illetve fizetési erőbeli, tőkeerőbeli szaporulata. Meg kell jegyeznünk, hogy a másik oldalon minden fogyasztás elnyel, megsemmisít egy bizonyos fizetőerő-mennyiséget és itt tudniillik olyan végső fogyasztásra kell gondolnunk, amikor bizonyos cikkeket nem adunk tovább a csereforgalomban, hanem elfogyasztjuk és ezáltal a reá költött jövedelemmennyiség, fizetőerő-mennyiség, pénzmennyiség számunkra megsemmisül. E szerint minden végső fogyasztás elnyel egy bizonyos fizetőerő-mennyiséget. Ez a fizetőerő-mennyiség (a gyakorlati megjelenésében pénzösszeg és egyúttal jövedelemmennyiség) elnyelődik tehát ott, ahol nincs mód a csereforgalom útján való további reprodukálására. Eszerint a fizetőerő-mennyiségek a mai modern jövedelemeloszlás során a jogügyletekben árresiduumok, ármaradványok alakjában szaporodnak és viszont végső fogyasztás céljaira való felhasználásuk alakjában semmisülnek meg. A fizetőerő-mennyisé-

gek (pénzösszeg-mennyiségek, jövedelemmennyiségek) megsemmisülése természetesen nem jelenti egyszersmind azoknak a pénzdaraboknak a fizikai megsemmisülését is, amelyek az illető pénzösszegeket kifejezésre hozták. Ha tehát ily módon a társadalomban több fizetőerő-mennyiség semmisül meg, mint amennyi árreziduumok formájában reprodukálódik, akkor a fizetési, mondjuk *fizikai* fizetési eszközöknek a mennyisége az illető társadalomban lévő fizetési erőmennyiségekhez képest szaporodik, és megfordítva, hogyha az árreziduumok folytán több új fizetési erő képződik, mint amennyit a végső fogyasztás elnyel, akkor az illető társadalomban a fizetési eszközök mennyisége a fizetési erőmennyiséghez képest csökken. A fizetőerőnek, illetőleg a forgó vagy mozgó virulens tőkének a mennyisége tehát nem alkalmazkodik mereven a fizetési eszközök mennyiségeihez.

2. Láttuk, hogy a végső fogyasztási jószágok elnyelik, megsemmisítik a fizetési-erő mennyiséget. Ezzel szemben a termelési javak reprodukálják őket. A termelési jószág ugyanis nem arra a célra szolgál, hogy az megsemmisüljön, mint a végső fokon elfogyasztott jószág, hanem, hogy az termelési célokra tovább adódjék és mint ilyen, ismét árbevételnek, árreziduumnak a keletkezésére vezessen. Ha tehát valamely termelési jószágot pl. nyers vasat, gépalkatrészt viszek a piacra, ezért árreziduumot, árjövedelmet kapok s illetőleg, ha azt a termelési jószágot a saját vállalatomban használom fel, ez ismét további csereforgalmi jószágok keletkezéséhez vezethet, amelyekért ismét árbevételre teszek majd szert.

A fogyasztási józágnak pl. ruhának, élelmiszernek, elhasználása ellenben megfoszt engem annak a lehetőségétől, hogy az illető élelmiszert vagy ruhát a csereforgalom útján megint továbbadjam és ennekfolytán annak eladása által újabb árbevételre tegyek szert. Az elfogyasztással azután az illető fogyasztási jószág meg is szűnt további forgalom tárgya lenni és nem eredményezhet ennek folytán további árbevételt sem. Ez a fogyasztási javak sorsa és rendeltetése. Ellenben ha a termelési jószág nem értékesíthető a csereforgalom során, ez már beteg, kritikus jelenség és a válságoknak egyik jellegzetes tünete.

A modern társadalom úgy van berendezve, hogy a fizetőerő-mennyiségeket csereügyletekben reprodukáljuk. *Tulajdonképpen a csereügyletekben keletkező árbevételek oszlanak szét a társadalom tagjai között, vagyis az árbevételből, az árjövedelemből hasadnak ki a többi jövedelmi ágak.* Így a tőkekamat, a földjáraadék, valamint a munkabér. A különféle termelési és fogyasztási költségekre felemésztődött fizetőerő-mennyiségeket ismét csak jogügyletekkel, csereügyletekkel lehet reprodukálni, vagyis oly módon, hogy újra termelnünk, újra elad-

nunk kell, hogy ismét árbevételre, árjövedelemre telessünk szert. A fizetési hatalomnak a csereügyletek útján való reprodukciója azután vagy produktív vagy pedig inflatorius jellegű. Produktív a fizető erőnek csereügyletbeli reprodukciója akkor, hogyha az illető jogügyletekben a fizető erőnek az elköltése hasznos szükségleti, vagy termelési javak és hasznos szolgáltatások vételére, bérlésére fordítódik. Ellenben inflatorius természetű jelenség akkor, ha a fizetési erőnek képződése olyan természetű csereügyletből, jogügyletből származik, amely ügylet nem alkot termelési vagy hasznos szolgáltatbeli szükségletet a társadalomban. Jövedelemmenyiségeimet ugyanis meg tudom szaporítani nemcsak olyan módon, hogy hasznos javakat termeljek és ezeket adom el, hanem amint mondani szokták, úgyis hogy spekulatív térre lépek, spekulálok és így láncolás folytán, árfolyamok felhajtása folytán teszek szert jövedelemtöbbletekre. Ezek a jövedelemtöbbletek is árbevétel-többletek, mert pl. a tőzsdén való eladás és vétel szintén csereügyletet képez, amelynek eredményeként ugyancsak árreziduumokra teszek szert. Ezek az árreziduumok azonban nem azt jelentik, hogy az illető csereügyletekkel, melyek folytán rájuk szert tettem, produktív szolgálatot is végeztem volna a társadalom számára, hanem, hogy egyszerűen a jövedelemszerzés terén maradva meg, teszek szert árreziduumokra anélkül, hogy termelnem, vagyis a társadalom jószágmenyiségeit megszorítanom kellene. Az ilyen jogügyletből származó reziduumok inflálják a társadalomnak fizetőerő-menyiségeit, vagyis megszorítják a fizetőerő-menyiségeket anélkül, hogy e fizetőerő-menyiségekkel szemben álló társadalmi jószágkészletet, a hasznos javaknak a készletét is egyúttal megszorítanák. Ennélfogva eltolódik az arány a fizetőerő-menyiségek és a fizetőerő-menyiségek által megszerezhető, illetőleg megmozgatható jószágmenyiségek között.

3. Minthogy minden társadalomban, mely a pénzgazdaságra van berendezve, a fizetőerő-menyiségeknek a megszorodása a jogügyletekben, (csereügyletekben) történik, megállapíthatjuk azt is, hogy az olyan társadalom, amelyben nincs elegendő csereügylet, s ennek folytán nem képződhetik elegendő mennyiségű árreziduum, ármaradvány, szegényebb lesz, mint az, ahol virágzó, erős csereforgalom van és ennek folytán igen sok reális árreziduum képződik. Ezek az árreziduum-menyiségek ugyanis azok a tőkék, amelyeket további termelésre, további szükségleti javak előállítására lehet felhasználni és amelyek egyúttal az illető társadalom tagjainak jövedelemmenyiségeit képezik. Vagyis olyan társadalomban tehetnek szert az emberek dús jövedelemmenyiségekre, ahol egyúttal sok csereügyletkötés történik és a sok csereügyletkötés folytán sok árreziduumra tehetnek szert. Természetesen mindig föltételez-

zük, hogy ezek az ügyletkötések, ezek a csereügyletek reálisak, vagyis szükség van rájuk. Ilyenek pedig akkor, ha megfelelő szükséges jószágmenntiségeket forgalmaznak, juttatnak el az eladótól a vevőhöz, valamint ha megfelelő hasznos munkamenntiségekkel teszik meg ugyanezt az utat. Az a társadalom ekként, amelyben kevés, nem megfelelő mennyiségű csereügyletbeli forgalom történik, szegény, — „tőkeszegény” — marad és nem fog a mai pénzgazdaság korában elegendő jólétet, fogyasztást és termelést felmutatni tudni, ott nem képződik elegendő pénzbeli jövedelem, elegendő vásárlóerő, az embereknek nem lesz jövedelmük elegendő mértékben, illetőleg olyan mértékben, mint egy nagyobb pénzmennyiségeket forgalmazó társadalomban. Ha tehát valahol a reális csereforgalmi ügyletek mennyisége megfogy, ez egyúttal azt is jelenti, hogy az illető társadalomban a gazdasági jólét is összezsugorodik. Mindezekből következik az is, hogy az olyan társadalmi berendezkedésben, ahol az emberek energiája szabadon érvényesül abban a tekintetben, hogy sok csereügyletet kössenek, ennél fogva virágzó árreziduum képződések lesznek, míg az olyan társadalomban, ahol bármi körülmények a csereügyletek mennyiségét lecsökkentik, nagyon természetesen le fogják csökkenteni a csereügyletekben elérhető árbevétel-, árreziduum-mennyiségeket is. Ha tehát a gazdasági szabadságnak a hiánya okozza azt, hogy valamely társadalomban vagy országban kevés vagy kevesebb jogügylet köthető a különféle korlátozások, tilalmak következtében, ez az illető társadalomra kétségtelenül szegényítőleg is fog hatni, minthogy kevesebb fizetőerő-mennyiség, pénzösszegebeli jövedelemmennyiség képződését engedi meg, mint az olyan országokban, ahol ennek nagyobb a lehetősége. Ezért az olyan gazdasági szabadságmennyiségek hiánya, amely lecsökkenti a magántulajdon alapján álló csereügyletek számát, illetőleg az árreziduumok képződését, szegényebbé teszi a társadalmat, mert összezsugorítja a társadalom fizetőerő-mennyiségeinek a reprodukcióját. Figyelembe kell venni mindezt nemcsak a kommunizmus állapotában, hanem az olyan államszocialisztikus, vagy hasonló irányú berendezkedésekben is, ahol az állam egyre több lehetőségét veszi el a magánembereknek attól, hogy ők a magántulajdon útján a saját maguk részére fizetőerő-mennyiségeket, jövedelemmennyiségeket szerezzenek.

A reális jogügyletek, illetőleg a reális csereforgalom nagy mennyisége, nagy száma tehát gazdagít és gazdagság forrása, mert szaporítja a fogyasztást és a termelést és szaporítja természetesen az emberek javait is. Könnyen megérthető az is, hogy az ilyen jogügyletek keletkezésének nagy mennyiségéhez az egyéneknek és a magántulajdonnak bizonyos szabad mozgásra van szüksége, mert a reális csereügyleteknek a legnagyobb mennyisége is ott jöhet létre, ahol az egyén leginkább

van fölvértezve és ellátva azokkal a lehetőségekkel és szabadságmennyiségekkel, amelynek alapján az illető csereügyleteket köthet. A csereügyletek, illetőleg adásvételi jogügyletek az egyén részéről természetesen a magántulajdon alapján köthetők csupán, tehát csakis a magántulajdon rendjében élő emberek között van lehetősége annak, hogy az emberek egyúttal nagymennyiségű csereügyleteket is kössenek. Minthogy pedig a csereügyletek szaporítják meg, illetőleg termelik azokat az árreziduumokat, amelyekből a modern pénzüsszegebeli jövedelmek megszorodnak, érthető az is, hogy miért épen a gazdasági szabadság és magántulajdon alapján álló és berendezésű országok a gazdagok és miért az államszocializmusban, illetőleg kommunizmusban, vagy valamely az állam által korlátolt gazdasági rendszerben élő népek a szegények, akiknek jövedelmeik összezsugorodnak. Így érthető ebből az is, hogy sok ilyen utóbbi természetű államban az állam minden nagyobb gondoskodása dacára az illető országnak tőkebeli jóléte mégis csak zsugorodik a megelőző állapottal szemben, amikor tudniillik korlátlanabb magántulajdon alapján nagyobb mennyiségű árreziduum képződése volt lehetséges. Az a körülmény ekként, hogy az egyén a maga gazdasági érdekei alapján kifejlődő energiáit és igényeit szabadon fejthesse ki, — ami csupán akkor lehetséges, hogyha magántulajdonnal is rendelkezik és ilyet is szerezhethet egyúttal; — modern viszonyok között az illető társadalomnak nagyobb gazdagságát és nagyobb jólétét is jelenti.

4. Az egyéni kezdeményezés és jogügyletkötés mennyiségei és szabadság-mennyiségei ekként gazdagító jellegűek. Itt azonban mindjárt meg kell jegyeznünk, hogy ezzel a megállapítással korántsem akarjuk azt mondani, mintha ez föltétlen argumentum volna a szabadkereskedelem mellett. Mert a szabadkereskedelem, illetve ennek bizonyos nyakló nélkül való érvényesítése és érvényesülése éppen a gyöngébb és fejlettebb konkurrensnek az elnyomására is vezethet bizonyos körülmények között. A helyes vámvédelem épen a belföldi üzletkötés-mennyiségeket is megszoríthatja annak folytán, hogy az erős verseny és a külföldnek monopóliuma ellenében területet ad az illető ország belföldjén arra, hogy ott az üzletkötés-mennyiségek megszorodhassanak. A túlzott protekcionizmus, prohibíció természetesen szintén zsugorító hatású lehet, különösen akkor, hogyha ezt a csereforgalom terén is monopóliumok képzésére lehet felhasználni. Megállapításaink tehát nem szólnak sem a szabadkereskedelem, sem a védővám mellett általában véve és nem használhatók ki argumentum gyanánt sem az egyik, sem a másik irányban. Minden helytelen gazdasági politika természetesen kedvezőtlenül befolyásolja a csereforgalmat és ennek folytán a csereforgalomban elérhető árreziduumok képződésének mennyiségeit és lehetőségeit is, de hogy a helyes

gazdasági politika adott esetben a szabadkereskedelem vagy a megfelelő védővamos gyakorlat stíljében játszódik-e le, további kérdés, amellyel nem akarjuk ezúttal jelenlegi fejtegetéseinket bonyolítani.

Eddigi megállapításainkban abból indultunk ki, hogy reális, szükséges, hasznos jogügyletekről van szó, vagyis produktív javakat és szolgáltatásokat forgalmazó csereforgalomról. Ilyen produktív csereforgalomból előálló ármaradvány-mennyiségek és ebből előálló tőkeszaporulatok ily módon valóságos gazdagodást jelentenek az illető társadalomra nézve. Viszont meg kell állapítanunk ezzel szemben, hogy az improduktív árreziduumok inflálnak és így veszedelmesek. Az improduktív árreziduumoknak fő típusa a spekuláció konjunkturális nyereségeiben nyilvánul meg. Ilyen természetű például a szükségleti cikkekkel való láncolás is, mely többnyire a szegény országok vagy inséges időknek a jelensége. Ilyen az „értékekkel“ való láncolás is, vagyis a tőzsdei spekuláció, értékpapírok vagy árúk feletti rendelkezési jogokkal való láncoló kereskedés, mely rengeteg inflált vételerőt teremthet anélkül, hogy ennek folytán a társadalomnak reális jószágkészletei is megszorodnának. Ha most már ez az inflált vételerő nem pattan szét, vagyis tovább kering a forgalomban, akkor ez a produktív dolgozók szegényedését, életdrágulását jelenti, az improduktív konjunktúra nyereszkedőinek árreziduum-felhalmozásával szemben. Az infláló üzérkedés által elért árbevételi maradványok, azaz nyereségek ugyanis épen olyan pénz- és jövedelmi összegek, mint a reális természetűek eladásából származó pénz-, illetőleg jövedelmi összegek. A pénzbeli fizetőerőket megtestesítő jövedelmek, illetőleg nyereségek szaporodási körén belül ekként egymás mellett szerepelnek a reális és az infláló pénzösszegek. Az eredmény mind a kétféle eredetű, de végeredményben egyforma természetű pénzösszegmennyiségnek, mint jövedelem-mennyiségnek a megszorodása, amivel szemben a rendelkezésre álló társadalmi jószágkészlet csakis a reális jogügyletek folytán szaporodik meg. Az eredmény ekként tehát jövedelem-, vagyontöbblet, szükségletkielégítési lehetőségváltozás azok javára, akik spekulációs módon, illetőleg inflált módon tettek szert jövedelmekre.

Ha mostmár a spekuláció valahol szétpattan, ez is csak részben csökkenti az inflációt, mert a közbeeső láncolók, azok tudniillik, akik még túl tudtak adni értékeiken, már zsebrevágják az infláló nyereségeket. Ilyen infláló természetűek a kartelek és a különféle láncolások drágításai és mindezeknek a fogyasztókat és a publikumotkihasználó és a fogyasztói járadékot lefölöző tevékenységei is.

5. Ezért a helyes és efficiens gazdasági politika egyrészt arra törekszik, hogy a produktív csereügyletek és az őket

megalapozó gazdasági szabadság-mennyiségek szaporodjanak, meg ne csökkenjenek, össze ne zsugorodjanak. Ellenben az infláló és a fogyasztást, az életmódot csökkentő árreziduumok képződése ellen következetesen küzd. Itt válik a gazdasági közérdek védelme egyúttal erkölcsi, etikai kérdéssé is, mely csak azok által gyakorolható közérdekvédő nobile officium gyanánt, akik maguk sincsenek valamely egy ilyen infláló, spekulatív konjunkturális nyereségeken termelő vállalkozások vagy csoportok érdekkörében. A pénzgazdaságnak rendjén alapuló jövedelemeloszlás ugyanis igen gyakran nem a produktív csereforgalmat, hanem az improduktív spekulációt teszi a könnyebb nyereségszerzés forrásává. A produktív és improduktív ügyletkötés megítélése szempontjából mindig bizonyos intuíciora, józan szempontokat figyelembevevő értelemre is van szükség s természetesen jóhiszeműségekre és jóindulatra is és gyakran bizonyos altruizmusra is a közérdekkel szemben. A magángazdasági érdekkörben élő és mozgó emberekből természetesen éppenséggel nem követelhetjük meg azt, hogy gazdasági téren altruisztikus indokok vezessék. Annál inkább megkövetelhetjük azonban ezt a közérdek sáfáraitól. Egy jó közepszerű tehetségű és emellett kellő gazdasági érzékkel és tapasztalattal bíró ember könnyen meg tudja különböztetni a gyakorlatban a produktív és improduktív kategóriát egymástól. Az előbbi a csereügyletek a szükséglet kielégítési javakhoz és szolgálatokhoz juttató természetét jelenti. A másik pedig a pusztán a konjunktúrákat és árfolyamkülönbségeket kihasználó, spekulatív természetű csereügyleteket. Ebből azonban nem következik az, hogy minden jó közepszerű tehetségű és emellett kellő gazdasági érzékkel és tapasztalattal bíró ember *meg is fogja ezt tenni*, mert a társadalomban az ember cselekvőségét elsősorban az érdekek determinálják. Ezért tehát örökösen közrejátszik itt az erkölcsi kérdés is és ezért intézményes biztosítékokra is van és lesz is mindig szükség abban a tekintetben, hogy a gazdaságpolitika intézői közérdekű funkciók gyakorlásában ne legyenek egyúttal a saját magánérdekeiknek az érvényesítői is embertársaikkal szemben, mert az ilyen vezetők volnának a legveszedelmesebb közéleti és közgazdasági paraziták.

6. Az emberek az üzleti életben minél nagyobb nyereségekre, minél nagyobb jövedelmekre akarnak szert tenni és egyzersmind minél állandóbban akarnak minél állandóbb és biztosabb nyereségeket és jövedelmeket elérni, vagyis természet-szerű törekvésük az, hogy a már egyszer realizált jövedelmeiket és nyereségeiket is minél állandóbb jövedelemforrássá vagy mint mondani szoktuk, befektetéssé tegyék. Ezért keresik a vagyonszerű, vagyis kamatot és nyereségeket termő és ilyene- ket biztosító befektetéseket. Mindebben megnyilvánul a szá-

mitó, gazdálkodó embernek a biztosabb, a szinte automatikusan nyereséget, hozadékot, jövedelmet termő kategóriákat kereső természete. Ezért termelnek a pénzgazdaság korában az emberek, mert a termelésnél is céljuk tulajdonképpen az eladás, illetőleg az eladásból való haszonszerzés, a jövedelemszerzés szempontján keresztül a mások számára való termelés. Az ember a maga alaptermészeténél fogva elsősorban sajátmagára gondol jövedelemeloszlás rendjében, elsősorban arra t. i., hogy jövedelmet hasíthasson ki a maga számára, mert ezen a jövedelemkihasználáson keresztül érheti el a vállalat a termelési célját is csupán. Így tehát a termelés közérdekű funkciója a jövedelemeloszlás egyéni céljain át és ennek mozgató erején keresztül való tevékenység.

Az úgynevezett termelőüzemi befektetést is tehát jövedelemeloszlási szempontból keresi a modern ember. A termelőüzemi befektetés ugyanis kamatot hoz a tőkének és vállalati nyereséget a vállalkozónak, amely vállalati nyereség tulajdonképpen *maradvány* abból a bevételből, illetőleg bevételi többletből, amely a fölmerülő kiadásokkal szemben jelentkezik, maradvány a piacra vivő vállalkozó, vagyis az eladó javára és mint ilyen *árreziduum*, *ármaradvány*. A vagyontól való minél állandóbb megélhetésre törekvés (illetőleg mert többen törekednek a vagyontól való megélhetésre, mint a folyton egész tőkéjüket egyszerre forgató kártya, spekuláció, láncolás, stb. útján való boldogulásra) hozza magával végeredményben azt is, hogy az emberek tőkéiket, „megtakarításaikat“ (reziduumait) inkább *termelő* javakra hajlandók és akarják befektetni, mint fogyasztási jószágokra. Ez a jelenség, mely alapján véve tulajdonképpen gazdaságpszichológiai jelenség, széleskörűen érvényesül a modern gazdasági életben, még pedig annál szélesebb körben, minél nagyobb az optimizmus, a kedvező megítélés a termelővállalatoknak esélyeivel szemben, minél inkább remélik az emberek, hogy a termelt javakat majd valamikor nyereséggel lehet továbbadni, a csereforgalomban érvényesíteni. De ez a jelenség az oka és többnyire okozója a válságoknak és a magyarázata a gazdasági ciklusoknak is. A legtöbb úgynevezett konjunktúraelmélet is ezt a körülményt ragadja meg a konjunktúrahullámzások okainak ma annyira divatos különleges kutatási ággá vált megmagyarázásánál. A legtöbb konjunktúraelmélet azután a termelési javakban való befektetés előszeretetének körülményét összepárosítja a gazdasági termelésnek időelemével, illetőleg időelemének a szempontjával. A termelés ugyanis időt igényel, hosszabb, rövidebb időszakokat, néha hónapokat, vagy éveket s az amíg a nyersanyagból kész használati cikk válik. Ez alatt az idő alatt elszámítások is történhetnek. A kereslet, a szükséglet aránya a kínálattal szemben nem abban az idő-

pontban jelentkezik, amikor a termelést megkezdik, hanem abban az időpontban, amikor a kész használati cikkekkel szolgálnak a keresletnek. Sokkal több, sokkal nagyobb termelési befektetések történhetnek ekként, mint amennyit a mindenkori kereslet igénybe tud venni és megfordítva. Mindezek a körülmények elszámításokhoz vezethetnek. Ezeknek a szempontoknak és még számos mindenféle más tényezőknek figyelembevételével a modern gazdasági helyzethullámzásoknak szinte ezerféle változatát és árnyalatát figyelhetjük meg. A konjunktúrabeli ciklusok lefolyásának a megmagyarázása ekként a mai gazdasági életben még jó ideig az elméleteknek és magyarázatoknak különféle kombinációit és variációit eredményezheti a megfigyelőnek szellemessége, leleményessége, mondhatjuk egyéni élelmessége szerint. Annál is inkább, mert a gazdasági életnek, illetőleg a politikai és társadalmi viszonyoknak tapasztalatai újabb és újabb szempontokat állítanak a megfigyelő teoretikusnak a rendelkezésére. A magunk részéről ezekben az eszmeáramlatokban a tisztánlátás, illetőleg a tudományos fogalmak rendezése végett szükségesnek találjuk rámutatni a *tőkefogalomnak* a zavaros voltára, mert ez valóban sok zavart és félreértést okoz. A tőkefogalmat ugyanis nemcsak számos tudományos teoria magyarázza különféleképen, hanem a szembenálló vitatkozásoknál más és más értelmi árnyalatban használja a vitatkozók nagyrésze is egymással szemben. Ha közelebbről vesszük szemügyre a dolgot a mai tudományos értelemben használt legtöbb tőkefogalom ugyanis könyvelési fogalom. Tehát tőke alatt többnyire mindazt értik, ami a könyvelésben tőkék gyanánt elkönnyvelhető. Erre a szempontra kell szerintünk rámutatni, hogy megértessük a tőkeforgalomnak a kétértelmű voltát, illetőleg eláltalánosító természetét. Különösen két formában, két értelemben válik itt a tőkeforgalom egymással ellentmondóvá. Abban az értelemben, mikor likvid, valóságos fizetési erőt, hatalmat, valóságos vételi vásárlóerőt, képességet értünk alatta és abban az értelemben, amikor a már elköltött bizonyos célra befektetett pénzösszegek eredményeit, pl. gépeket, berendezéseket s más egyéb befektetéseket nevezünk tőkének. Az egyik ugyanis likvid, felhasználható fizetési erőt és hatalmat, a másik ennek az ellentétét jelenti. Hogyha tehát a könyvelésben mind a két fogalmat azonosítjuk, akkor tulajdonképpen élő és holt kategóriákat könyvelünk egymással össze és hogyha ezeket egymással fölvaltva használjuk, csak zavart okozunk a ma közgazdasági problémákkal foglalkozó amúgy is elég sok zavaros fejű ember számára.

Balás Károly.

A fogyasztás gazdaságtana és irányítása.

Tárgymutató: I. *A fogyasztás gazdaságtana:* 1. Az intézményi iskola hatása. 2. Magángazdasági elemek. 3. Szociológiai és pszichológiai elemek. 4. A világválság és a technokrata eszmék hatása. II. *A fogyasztás irányítása:* 1. A liberális irányítás. 2. A fogyasztók önsegélye 3. Közületi irányítás: a) A nemzeti szocializmus gazdasági meggyőzése és fogyasztáspolitikája; b) Rooseveltt kísérletének fogyasztáspolitikai vonatkozásai.

I/1. A fogyasztás gazdaságtanának újabb fejlődése első sorban amerikai jelenség. Érthető tehát, hogy az amerikai gazdaságtudománynak csaknem valamennyi jellegzetes vonását felfedezhetjük rajta. Az *Economics of Consumption* ugyanis egyfelől a magángazdasági és a közgazdasági felfogás ötvö-zete, másfelől pedig magán hordja az intézményi iskola bélyegét. Az institucionalizmus ismérvei közül megtaláljuk a statisztikai módszer bőszes alkalmazását, a lélektani elemeket és a gazdaságszociológiai beállítottságot. A szociologizáló hajlam Schmollernél és Veblennél egyaránt érvényesült. Már csak Schmollerre való tekintettel is elhibázott dolog lenne, ha az új történelmi iskola egyedüli ismervének a természettudományi jellegű induktív részletkutatást tartanók. Ez különösen a liberális kritika álláspontja,¹ amely szeret megfedkezni arról, hogy ez az iskola milyen sokat vett át a régi német történelmi iskola egyetemlegességéből. Hiszen ez az irány részletkutatásai során is messzemenően érvényesítette az univerzaliztikus szellemet. Nem hiába látta Herkner az új történelmi iskola vezéregyéniségének legnagyobb teljesítményét szociológiai irányú működésében. A szociológiai módszer pedig éppen az intézmények fejlődésének vizsgálatánál nyert leginkább alkalmazást. Ezt az „intézményi“ vonást tekintette Veblen — minden kifogása dacára is — Schmoller tankönyve legnagyobb előnyének.² Ami az új német történelmi iskola gazdaságpolitikai

¹ L. p. o. *Oscar Morgenstern*: Quantitative und qualitative Konjunktur-forschung, Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft, 85. Bd. 1928. 78. l.

² L. *Thornstein Veblen*: Gustav Schmoller's *Economics* c. cikkét „The place of science in modern civilisation and other essays“. New-York 1932. c. kötetben, 252. l. köv., különösen 265. l.

etizáló és politizáló hajlamát illeti, azt Veblen élesen elutasította magától,³ de az intézményi iskola gazdaságtörténelmi — szociológiai beállítottsága magábanvéve is fokozott megértésre vezetett a gazdaságpolitikai követelmények iránt. Az „amerikai rendszerrel“, a liberalizmus eme hamisítatlan rendszerével szemben a gazdaságpolitika létjogosultságának elismerését elsősorban az institucionalizmus mozdította elő. A fogyasztás gazdaságtana ezen a téren is jórészt az intézményi iskola jegyében áll, mert, mint látni fogjuk, fontos adalékokat szolgáltat a fogyasztáspolitika hathatósabb alkalmazása mellett.

I/2. Míg a közgazdaságtan polgári irányai közötti mélyreható ellentétek állanak fenn a gazdaságelmélet és — politika határainak megvonása körül, addig meglehetősen egyetértés mutatkozik a magángazdaságtannak a közgazdaságtantól való szétválasztását illetőleg. Érészt ugyanis az angol klasszikus iskolának az a felfogása maradt uralkodó, hogy a társadalmi gazdaság a piaccal kezdődik. Ebben a vonatkozásban az individualisztikus és az organikus társadalombölcseleti felfogás között alapjában véve nem észlelhető módszertani különbség. A piac az egyes gazdaságok társadalmi összefüggéseinek eredője. A valóságban nem vághatjuk el azokat a szálakat, amelyek manapság a piacba betagolódtak egyes gazdaságokat összefűzik, mert ezzel a gazdasági egységeken élveboncolást végeznénk. De módszertanilag ez nemcsak megengedett, hanem egyenesen nélkülözhetetlen eljárás. Ily módon az egyes gazdaságoknak a piacon kívül folyó belső életét izoláltan kell vizsgálat tárgyává tenni. Már most az egyes gazdaságnak két főfaja van: a vállalat és a háztartás. A háztartások közül a közháztartás épügy a pénzügytan körébe tartozik, mint a közüzemek kérdése. Ezen a helyen azonban elsősorban a magánháztartások érdekelnek bennünket. A vállalatok, vagy másnéven kereseti gazdaságok egész szervezete és működése a piacra irányul. Itt az elvonatkoztatás a piactól nagyobb fokú, mint a magánháztartásnál, mert a kereseti gazdaság célja, amint az magából az elnevezésből is kitűnik, a piaci cél, a kereset, vagyis a nyereségszerzés. Erre van beállítva a termelés technikai folyamata is, amely a vállalatnál az üzemen belül folyik. Ezzel szemben a háztartási üzem hivatása a szükséglet fedezése, a fogyasztás végcéljai pedig már belevágnak az életfilozófia kérdésébe. A termelés tekintetében is óriási a különbség a vállalat és a magánháztartás közt. Míg a kereseti gazdaság technikai oldala, a termelés is mindig a piacra irányul, addig a háztartás csak a saját szükséglet kielégítésére való termelést ismeri. Minthogy azonban a háztartási sajáttermelés

³ L. *Thornstein Veblen*: id. értekezés 269. l.

mindinkább szűk térre szorul, a háztartás piaci függősége egyre növekszik.

A magángazdaságtannak, vagy másnéven üzemgazdaságtannak nézetünk szerint két fő ága van: a vállalatok üzemgazdaságtana és a magánháztartástan. A német irodalomban ugyan nem ritkán külön szaknak tekintik az ipari (a kereskedelmet beleértve), a mezőgazdasági és erdőgazdasági üzemgazdaságtant. Itt azonban csak a vállalatok üzemgazdaságtanának egyes ágaival állunk szemben. Ezt Lohmann is elismeri, ellenben túlságosan szűkre szabja az üzemgazdaságtan körét, amikor a háztartást ki akarja rekeszteni belőle. Igaz, hogy ezt csupán célszerűségi szempontokból tartja indokoltnak.⁴ Lohmanntól eltérően a német üzemgazdaságtani írók közül sokan kifejezetten bevonják a háztartást az üzemgazdaságtan fogalmába, az amerikai írók pedig az üzemgazdaságtant általában ebben a tágabb értelemben fogják fel. Ennek megfelelően a fogyasztás gazdaságtanában is megtaláljuk mind a vállalatok, mind a magánháztartások magángazdasági vonatkozásait. Ez azt jelenti, hogy a fogyasztás gazdaságtana a vállalatoknak a háztartásokkal való kapcsolataira épügy kiterjed, mint a magánháztartás technikai, pszichológiai és biológiai oldalára. Jellemző, hogy Nystrom „A fogyasztás gazdasági elvei” című könyvéhez összeállított bibliográfiájában a kilenc főcsoport közül csak az elsőt nevezi a fogyasztás gazdaságtana csoportjának, amely az ilyen című műveken, tankönyveken, a fényüzéssel és a fogyasztási szövetkezeti mozgalommal foglalkozó munkákon kívül a magánháztartásra, a fogyasztók vásárló erejére, a reklámra, az eladásra, a divatra, a fogyasztói hitelre, a fogyasztó nevelésére, az életszínvonalra stb. vonatkozó műveket sorol fel.⁵ Nystrom könyve túlnyomórészt magángazdasági jellegű, hiszen egy „kereskedői és szétosztási sorozat” keretében jelent meg. Waite a fogyasztás gazdaságtanáról szóló munkáját a háztartástan körében amerikai főiskolákon tartott előadásaival kapcsolatban írta meg.⁶ Kyrk az életszínvonal és a család gazdaságtanának,⁷ Hoyt az életszínvo-

⁴ L. Martin Lohmann: Betriebswirtschaftslehre. Wirtschaftslehre der gewerblichen Unternehmungen. Grundzüge der Rechts- und Staatswissenschaft, Reihe B.: Wirtschaftswissenschaft, Hamburg 1936. 19. l.

⁵ Nystrom bibliográfiájának főcsoportjai a következők: a) A fogyasztás gazdaságtana, b) A fogyasztás kapcsolata az üzleti haladással, c) Vagyon és jövedelem, d) Népeesség, e) Megélhetési költség és életszínvonal, f) Javak és szolgálatok, g) Egészségvédelem, h) Szabadidő, i) Indexek és mértékek. L. Paul Nystrom: Economic principles of consumption, New-York 1929 and 1931. 548. l. köv.

⁶ Warren C. Waite: Economics of consumption, London 1928.

⁷ Hazel Kyrk: A theory of consumption, Boston 1923 és u. a. Economic problems of the family, New-York and London 1933.

nalnak a problémáival foglalkozik.⁸ A család és az életszínvonal kérdésének kutatói már kezdettől fogva figyelembe vették a fogyasztás szociológiai tényezőit is és a fogyasztás gazdaságtana ehhez a hagyományhoz hű is maradt. De a magángazdasági és szociológiai elemek mellett megtaláljuk a gazdaságpolitikai és társadalomgazdasági vonásokat is. A gazdaságpolitikai vonatkozásokat még Nystrom is figyelemre méltatja. Waite már nem csak a gazdaságpolitikai, hanem a gazdaságelméleti összefüggésekre is kiterjed, Wyand pedig legújabb nagy szintetikus munkájában ezeket a különböző elemeket mind behatóan tárgyalja.⁹

Ezek szerint a fogyasztás gazdaságtana legátfogóbb alakjában vizsgálódásai körébe vonja:

1. A magánháztartástan egyes elemeit,
2. A vállalatok üzemgazdaságtanának fogyasztási vonatkozásait,
3. A fogyasztás szociológiai és pszichológiai tényezőit,
4. A termelés és a fogyasztás gazdaságelméleti összefüggéseit és
5. A fogyasztáspolitikát.

Maradjunk egyelőre a magángazdasági elemeknél, amelyek az első két pont alatt szerepelnek. A háztartástan, illetve az otthon gazdaságtana¹⁰ az Egyesült Államokban az oktatás terén sokkalta előkelőbb helyet foglal el, mint Európában. Míg az óvilágban a magánháztartástan elsősorban az általános nevelés tárgya, a középfokú tanintézetek közül már csak egyes szakiskolák tantervébe van felvéve, a főiskolákon pedig kevés kivétellel nem tudott tért hódítani, addig Amerikában az elemi iskoláktól kezdve a főiskoláig fontos szerepet játszik.¹¹ A Bureau of Education adatai szerint 1928-ban 8072 nyilvános középfokú iskola tanította a háztartástant és a jelentősebb leányiskoláknak mintegy $\frac{2}{3}$ -ánál kötelező tantárgy volt, a főiskolák közül pedig 322 tartott négy éves tanfolyamokat, a többi ugyancsak tekintélyes számú tanfolyamtól eltekintve. A háztartástan tanterve azonban rendkívül változó. A legelterjedtebb és egyben a legszűkebb értelemben „az otthon gazdaságtana“ a gyermekgondozást, az ételmezésről, a lakásról és a háztartási felszerelésről való gondoskodást öleli fel, de többnyire a háztartás költségvetésére és a piaci ismeretekre is kiterjed, sőt gyakran még kereseti foglalkozások számára is ki-

⁸ L. *Elisabeth Hoyt*: The consumption of wealth, New-York 1928.

⁹ L. *Charles S. Wyand*: The economics of consumption, New-York 1937.

¹⁰ L. elsősorban *Benjamin R. Andrews*: Economics of the Household, New-York 1925.

¹¹ L. *Hazel Kyrk*: „Home Economics“ c. cikkét, Encyclopedia of Social Sciences, Vol. VII., 1932. New-York, 427. l. köv.

képzést nyújt. Az idevágó tanfolyamokon képesítést szerezhetnek az eladók, az étkezdei alkalmazottak, bankok háztartási költségvetési szakértői, biztosító intézetek, szakfolyóiratok és élelmiszereket vagy háztartási felszerelést előállító gyárak egyes alkalmazottai. Ily módon az otthon gazdaságtanában a tulajdonképpeni háztartástan a piaci termelés és szétosztás azon ágával fonódik egybe, amelyeket a fogyasztói közelség jellemez. Az azután az író egyéniségén mulik, hogy a magánháztartástani elemekből mennyit vesz át. De a legszélsőségsébb magángazdasági felfogás alapján sem lehet teljes részletességgel felvenni a fogyasztás gazdaságtanába a háztartási termelést és a háztartáshoz közelálló kereseti tevékenységeket. Itt a háztartási költségvetés és statisztika mellett főként csak az általánosabb vonatkozások jöhetnek figyelembe. Világos egyébként, hogy a háztartásba bekapcsolódó kereseti tevékenységek tana már átlépi a magánháztartástan körét és a vállalatok üzemgazdaságtanának területére hatol be.

A vállalatok üzemgazdaságtana viszont csak annyiban vág bele a fogyasztás gazdaságtanába, amennyiben a vállalatoknak a fogyasztókkal való kapcsolatait tárgyalja. Minden egyes vállalatnak két oldala van, a belső, amely a munka szervezéséből és a termelés technikai folyamatából áll és a külső, a forgalomgazdasági oldal, amely a vállalat piaci kapcsolataiban nyilvánul meg. A piaci kapcsolatok egyik sajátos ága gyanánt a tőkebeszerzést szokás megkülönböztetni. A vállalat két oldalának különválasztása egy szükséges elméleti műfogást jelent, mert a vállalat a piacról szerzi be a termelési tényezőket, de mihelyt ezek a tényezők átlépi az üzem küszöbét, többé már nem piaci jelenségekkel, hanem a belső üzemvezetés és a technika problémáival állunk szemben. Másrészt a piackutatásnak, az eladásnak, a reklámnak, a hirszolgalatnak, stb. mind megvan a maga belső szervezete is, de a tevékenység itt már közvetlenebbül kifelé a piacra irányul.

Már most a fogyasztás gazdaságtanának művelői módszertanilag igen gyakran nem választják kellőképpen külön a magán- és a közgazdasági elemeket, hanem a fogyasztó választásának (choice) gyűjtő fogalmára aggatják a különböző magán- és közgazdasági alkatrészeket, a szociológiaikkal és a lélektaniakkal együtt. Mindazonáltal a fogyasztás gazdaságtana nem csak eklektikus, hanem részben szintétikus munkát is végzett, mert nagyban hozzájárult annak felismeréséhez, hogy a fogyasztó az úgynevezett szabad gazdasági rendszer mellett milyen messzemenően irányítva van. Ez a liberális irányítás pedig a termelő és a kereskedő kezébe van letéve.

I/3. A pszichológiai vonatkozások a magánháztartástanban is szóhoz jutnak a technikai, kémiai és biológiai elemek

mellett. De a fogyasztástan körében a lélektan jelentőségét a vállalati üzemgazdaságtan és a szociológia területén kell első-sorban keresni. Az üzemgazdaságtant illetőleg különösen az eladás és a reklám pszichológiája jön számításba. Ezek a pszichológiai elemek viszont többnyire egybefonódnak a szociológiaiakkal. Kitűnik ez a fogyasztás gazdaságtanának a határhaszoniskolával szemben tanusított kritikai magatartásából is. Egyes szerzők a csökkenő hasznosság alapvető tételét elismerik ugyan,¹² de kifogásolják, hogy a határhaszoniskola elhanyagol olyan tényezőket, mint az egyéni és a tömegszokásokat, az alkut és az eladási képességet. Módszertani szempontból ezek az ellenvetések épp annyira el vannak hibázva, mint Veblennek a szubjektív értékiskolával szemben elfoglalt álláspontja,¹³ amely időközben már bevett intézményi receptté vált. Pedig a gazdaságelméletnek nemcsak joga, hanem egyenesen kötelessége, hogy csakis gazdasági szempontból vizsgálja a társadalmi élet jelenségeit. A közgazdaságtan elmélete „csupán a szükségletek lényegét és kielégítésük folyamatát“ vizsgálhatja, egyébként azonban a szükségleteket — mindenkori rangsorukkal együtt — csakis mint gazdaságon kívüli adottságokat veheti figyelembe.¹⁴ Viszont a gazdaságpolitika, -történelem és -szociológia, úgyszintén a magángazdaságtan is saját nézőszögéből vizsgálódásai körébe vonja ezeket a problémákat is. Újabban egyébként erősen előretör a dinamikai gazdaságelmélet is, amely azonban aligha terjedhet ki többre, mint arra, hogy kimutassa, hogyan reagál az alapvető piaci gépezet a statikán kívül eső belső és külső változásokra. E változásokat, mint adottságokat az elmélet a gazdaságpolitikától, -történelemtől és -szociológiától átveszi ugyan, de a mögöttük rejlő tényezőknek beható elemzésére már nem térhet ki.

Módszertanilag nem egyszer zavarokra adhat okot, hogy a fogyasztás gazdaságtana „a fogyasztó választása“ köré csoportosítja a különböző elemeket. Azt azonban elérte, hogy sikerült szerves kapcsolatot létesítenie nemcsak a magángazdaságtan és a közgazdasági politika, hanem a szociológia és a gazdaságpolitika között is. A szintézis tehát nem a gazdaságelmélet, hanem elsősorban a magángazdaságtan, a gazdaságpolitika és a gazdaságszociológia síkjain mozog. Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy a fogyasztás gazdaságtana a libe-

¹² Warren C. Waite: id. munka 81. l. köv.,

Paul H. Nystrom: id. munka 38. l. köv. és

Charles S. Wyand: id. munka 146. l. 7. jegyzet.

¹³ L. Thornstein Veblen: The limitations of marginal utility c. értekezését „The place of science in modern civilisation stb.“ c. id. kötetben, 231. l. köv.

¹⁴ L. Heller Farkas: Theoretische Volkswirtschaftslehre, Leipzig 1927. 28. l.

rális rendszerrel szemben bíráló álláspontra helyezkedik. Ez a kritika azután az egyes szerzőknél az enyhe beavatkozás követelményétől egészen a kollektívizmushoz és az utópiáig terjed. Az azonban bizonyos, hogy a caveat emptor szabadelvű jelszava már rég tarthatatlanná vált, úgyhogy ma már még a legliberálisabb államokban is csak bizonyos korlátozásokkal érvényesül.

Ami a szociológiát illeti, innen a fogyasztás gazdaságtana főként a család problémaköréből merít, hiszen a magánháztartástannak ma is túlnyomórészt a család az egysége.¹⁵ A családi háztartások száma még az Egyesült Államokban sem mutat visszaesést. 1930-ban mintegy 25 1/2 milliót tett ki a háztartást vezető eltartott nők száma az 1920. évi 22 millióval szemben.¹⁶ Viszont az otthon teremtőinek (home makers) aránya a háztartások számához képest csökkent, amennyiben az 1890. évi háztartásonkénti 1.06-ról 1930-ig 0.85-re hanyatlott, ami annak a jele, hogy a nők a kereseti pályákon nagyobb számban helyezkedtek el. Ezek szerint nem a háztartások számában, hanem a család belső életében észlelhető változás, és ez a változás nagyrészt gazdasági eredetű, mert a nők főként gazdasági okokból vállalnak munkát a háztartáson kívül. Jellemző, hogy Amerikában főiskolai női hallgatók körében készült monografikus felvételek is arról tanuskodnak, hogy még ez a leghaladottabb felfogású réteg is csaknem abszolút többséggel a házasságot tartja kívánatosabbnak a kereseti foglalkozásokkal szemben.¹⁷ Az a tény, hogy a kereseti tevékenység növekvő mértékben szakítja ki a nőket az otthon köréből, kihat az egész családi életre és szoros kapcsolatban áll a születési arányszám hanyatlásával, valamint a válások számának gyors emelkedésével.¹⁸

¹⁵ L. Ernest R. Groves and Lee M. Brooks: Readings in the family, 1934. Chicago and Philadelphia, különösen Chapter VIII. Economic conditions affecting American family life, 182—204. l. és

Hazel Kyrk: Economic problems of the family, id. munka.

Megjegyzendő, hogy „Readings in the family“ egy gyűjteményes kiadvány, amelyben még az egyes fejezeteken belül az egyes pontokat is rendkívül nagyszámú szerző írta. Kyrk könyve pedig, amely a chicagói egyetem otthongazdasági szakosztályának felkérésére 1925-ben bevezetett tanfolyamból nőtt ki, a „gazdaságtan“ jellegére emel igényt akadémikus értelemben (l. előszó XIX. l.), de főként magángazdasági és szociológiai jellegű.

¹⁶ L. Hazel Kyrk: i. munka 40. l. köv.,

Paul H. Nystrom: id. munka 4. l. és

Ernest R. Groves and Lee M. Brooks: id. munka 447. l. köv.

¹⁷ L. Ernest R. Groves and Lee M. Brooks: id. munka 165. l. köv.

¹⁸ 1890—1910. között 2% körül mozgott az Egyesült Államokban a népesség természetes szaporodásának arányszáma. 1910—1930. között mintegy 1 1/2 %-ra csökkent. A válások arányszáma pedig 1887-től 1931-ig 5 1/2 %-ról évi 17.3 %-ra szökött fel és 1922—1931. között gyorsabb volt

A piaci gazdaság először a munkásosztályhoz tartozó nőket ragadta ki az otthon köréből, de ma már az értelmiségi osztályt is mindinkább magával sodorja ez a folyamat. Számos tényező játszik itt közre. Nézzük először a technikai haladásnak a háztartásra való kiterjedését. Ez a körülmény a háztartási munka mennyiségére nézve magában véve bizonyos fokig csökkentő hatást fejt ki, ezt a hatást azonban nem szabad túlbecsülni. Mitchell egy sokat idézett értekezésében összefoglalja — többek között — azokat az okokat is, amelyek eljést vesznek annak, hogy a technikai haladás a magánháztartásoknál is olyan nagymértékben érvényesüljön, mint a vállalatoknál.¹⁹ A gép behatolt ugyan a háztartás kisüzemébe is, de az egyes családoknál a dolog természeténél fogva alig van megadva a munkamegosztás lehetősége. A háziasszony tevékenysége rendkívül sokoldalú és nem folytatólagos, úgyhogy a háztartási gépek száz óra közül 99 óra hosszat hevernek parlagon. Ennélfogva csak rendkívül előnyös vagy igen olcsó gépek alkalmazhatók a családi háztartásban. Ami a bérházakat illeti, bérházak építése — családi házak helyett — közös fűtéssel és egyéb közös szolgáltatásokkal, már azt jelenti, hogy a családi háztartás egyes kiadásait csoportos alapon szervezik meg. Az az irányzat, ahogy a családi házak építése háttérbe szorul a bérházaké mellett, a háború után jelentékenyen erősödött még az Egyesült Államokban is. Amerika már nem lesz sokáig a családi házak országa.²⁰ Egy másik jellemző tünet a penziókban és szállodákban lakók számának emelkedése. De ennek a jelentősége megközelítőleg sem akkora, mint azt feltételezni szokás.²¹ A közös szövetkezeti háztartás (cooperative joint household) pedig még Amerikában is gyermekcipőkben jár. Nagyobb súllyal esik latba a háztartási termelés hanyatló irányzata. Ez épp úgy, mint az emberi munkát pótló háztartási gépek és berendezések térfoglalása részben annak

---

az emelkedés, mint az előző 45 év alatt. (L. Groves and Brooks: id. munka 179. és 295. l., továbbá Nystrom: id. munka 95. l.).

¹⁹ L. Wesley C. Mitchell „The backward art of spending money“ c. értekezését a „The backward art of spending money and other essays“, New-York and London, 1937. c. kötetben, 3—19. l.

Az értekezés eredetileg az American Economic Review 1912. júniusi számában jelent meg.

²⁰ L. Ernest M. Groves and Lee M. Brooks: id. munka 193. l. köv.

²¹ 1920-ban mintegy 540.000-re volt tehető a penziókban és szállodákban lakó kereső foglalkozást nem üzö nők száma, ami alig mutat eltérést az 1900. és 1910. évi ugyancsak becslésszerű adatokkal szemben. (L. Hazel Kyrk: id. munka 42. l.). Ellenben az 1923—1928-ig tartó 5 éves időszak alatt New-York és Chicago szállodáinak befogadóképessége erősen emelkedett (L. Groves and Brooks: id. munka 193. l.), ami azonban javarészt a hirhedt prosperitással állott kapcsolatban.

a közismert ténynek tulajdonítható, hogy az emberi munka az Egyesült Államokban viszonylag költséges termelési tényező. A háztartási termelésnek a piaci termelés által való kiszorításának közkeletű példái a gyermekgondozó intézetek, takarítóvállalatok és gőzmosodák, főtt húskereskedések stb. elterjedése. Hogy mindezek dacára a Bureau of Home Economics²² képviseleti módszer alapján végzett felvétele szerint az amerikai városi háztartásokban sem csökkent számottevő mértékben a munkaidő,²³ az azzal magyarázható, hogy egyfelől a nők nagyobb számban fordultak a kereseti pályák felé, úgy hogy több háztartási munka esik egy asszonyra, másfelől pedig az életszínvonal emelkedése növelte a háztartási teendők számát. Az életigények emelkedése az anyagi tömegkultúrának, ennek a sok tekintetben demokratikus-egyenlősítő kultúrának a függvénye. Az egyenlősítés azután kétféle módon mehet végbe, az alsóbb osztályok emelkedése és a felsőbb osztályok lerántása útján. A gazdasági liberalizmus elvének uralomra jutása után a demokráciákban főként az első út maradt nyitva. De a társadalmi emelkedés iránti vágy önkéntes megnyilvánulása nem volt elegendő. A vállalkozók tömjénezní kezdtek ezt az ösztönt és egyuttal a társadalmi kapaszkodásnak az ösztönét is. Páratlan arányokban előtérbe nyomult a reklám, a legbeszédesebb bizonyítéka annak, hogy a liberális gazdasági rendben a vállalkozóé a vezetős szerep, aki egyre új szükségleteket kelt fel. Kétségtelen, hogy enélkül a tömegtermelés amerikai ütemű fejlődése nem mehetett volna végbe és az is bizonyos, hogy ebben a fejlődési folyamatban nagyobb a gazdasági haladásnak, mint az erőpazarlásnak az aránya. Mindazonáltal az erőpazarlás igen súlyos tényező.

A fogyasztás gazdaságtana már most értékesíteni igyekszik a reklám és az eladás pszichológiájának, az alkalmazott pszichológia ezen terebélyes ágainak főbb eredményeit. Itt azonban a fogyasztás gazdaságtana körében élénk árnyalati különbségek mutatkoznak aszerint, hogy a szerző a vállalkozói, vagy a fogyasztói szempontot tartja-e inkább szem előtt. Nystrom például azt domborítja ki, hogy a reklám és az eladás művészete ott szokta elérni a legnagyobb sikert, ahol jogos szükségleteket hív életre és egyben erősen hangsúlyozza, hogy az üzletember ezekkel az eszközökkel ma már csak akkor tud boldogulni, ha olyan árukat kínál, amelyek a

²² Ez az intézmény a Department of Agriculture-nek van alárendelve, már csak azért is, mert az otthon gazdaságtanának oktatására az agrárakosság körében helyezik a legnagyobb súlyt.

²³ Így több mint 2500 családnál végzett felvétel szerint a vidéki háztartásban heti 52 óra, a városi értelmiség háztartásainál pedig heti 48 óra volt az átlagos munkaidő. (L. Hazel Kyrk: id. munka 290. l. köv.).

fogyasztók által kívánt szükséglet kielégítésére szolgálnak.²⁴ Mások ellenben a vállalkozó uralkodó szerepét emelik ki.²⁵ Semmi kétség sem fér ahhoz, hogy utóbbi álláspont közelebb áll az igazsághoz, mert a piaci gazdaság dinamikai egyénisége a vállalkozó, holott a fogyasztó a gazdasági élet legártatlanabb alánya. Azzal, hogy a termelés és a fogyasztás kölcsönhatására utalunk, azt hangoztatva, hogy fogyasztás nélkül nincs termelés, nem lehet megkerülni ezt a kérdést. A dolog azon mulik, hogy a kettő közül melyik a tevőlegesebb gazdasági elem. Már pedig eldöntöttnek tekinthető, hogy a par excellence tevőleges elem a vállalkozó. Ha a fogyasztó újabban — a régiebb keletű szövetkezeti mozgalmon kívül is — kezd már mozgolódni, szervezkedni, sőt néha ellentámadásba is megy át, ez mind csak védekezés, illetve annak a felismeréséből fakad, hogy legjobb védekezés a támadás.

A termelés és a fogyasztás egymásra utaltságából folyik az az egyszerű, de alapvető tétel, hogy a vállalkozók, hosszú időszakot tartva szem előtt, közgazdaságilag csak a fogyasztók vásárló ereje felett osztozkodhatnak. A jövedelem- és vagyonomegoszlás ezek szerint határt szab a fogyasztók liberális irányításának. Ezt a határt válság vagy pangás nélkül átlépni nem lehet. Hogy ez a határátlépés gyakran belső gazdasági okokból is bekövetkezik, az éppen a kapitalisztikus gazdaság egyik legsúlyosabb baja. De ha a vállalkozóknak szemrehányást teszünk azért, mert helytelen irányba terelik a fogyasztást, akkor már a liberális társadalmi rend bírálóitába merünk bocsátkozni. Hiszen a gazdasági szabadság elvének csupán egyik kiegészítése a fogyasztók szabad választásának elve. Ez a fogyasztói szabadság, amelyet méltán nevezhetünk a fogyasztó liberális szabadságának, közelebbről abban áll, hogy a fogyasztó akaratelhatározását a társadalmi tényezőkön kívül idegen közületi tényezők ne befolyásolják. Elvileg tehát a fogyasztói szabadság nagyrészt egybevág a fogyasztás társadalmi determináltságával. Már most az intézményi iskola számos képviselője a társadalompszichológia híve, hiszen már Veblen is Darwin és William James ösztön-szokás lélektanát alkalmazta.²⁶ A szokások jelentőségének méltatása nem is hiányzik sem a reklám és az eladás üzemgazdasági és pszichológiai munkáiból, sem azokból a könyvekből, amelyek a fogyasztó magatartását elsősorban a fogyasztó oldaláról kutat-

²⁴ L. *Paul H. Nystrom*: id. munka 16. l. köv., 53. l. és 67. l.

²⁵ L. *Warren C. Waite*: id. munka 132. l. és *Charles S. Wyand*: id. munka 424. l. köv.

²⁶ L. *Wesley C. Mitchell* „Thornstein-Veblen“ c. értekezését „The backward art of spending money and other essays“ c. id. kiadványban, 300. l.

ják.²⁷ De az is bizonyos, hogy eddigelé a funkcionális lélektan túlnyomórészt nem abban a vonatkozásban épült ki, amelyet Mitchel kívánatosnak tart, t. i. a pénzköltés észszerűsítése irányában,²⁸ hanem éppen ellenkezőleg a fogyasztás liberális befolyásolása irányában. Ez alapjában véve érthető is, mert a vállalkozónak ismernie kell úgy az egyéni, mint a tömeg lélektanát, hogy voluntarisztikus alapon irányíthassa, ellenben a fogyasztó természetadta gyengeségénél fogva aligha tudja ellensúlyozni lélektani alapon a vállalkozó befolyását. Ezen segíthet ugyan némileg a fogyasztó céltudatos nevelése is, de nézetünk szerint Pitkin erősen túlozza a megelőző nevelés hatását, amikor ettől a tényezőtől várja a legtöbb eredményt.²⁹ Ezzel semmiképpen sem akarjuk azt a látszatot kelteni, mintha a magunk részéről a fogyasztók gazdasági nevelését kielégítőnek tartanók. Hiszen a fogyasztók gazdasági nevelése a nevelésnek egyik legelhanyagoltabb ága, úgyhogy Stuart Chase és Schlink méltán jegyezték meg, hogy a fogyasztó gazdasági „nevelése” főként a reklámszakma kezében van letéve.³⁰ Viszont a magánkapitalizmus rendszerének feltétlenül érdeme a technikai haladás megindítása és nagyszabású megvalósítása. De abból, hogy a fogyasztás liberális irányításának nagy előnyei mellett meg vannak a maga súlyos hátrányai is, még korántsem következik, hogy a fogyasztó nevelése a leghathatósabb eszköz a visszasságok kiküszöbölésére. Bizonyos eredmények elérhetők ezen a téren, különösen az észszerű táplálkozás ismereteinek népszerűsítésével.³¹ Azt azonban már kétségesnek tartjuk, hogy a tömegnevelés éppen a ruházkodás terén fogja megszüntetni a visszasságokat,³² mert mindaddig, amíg valamely társadalmi rendszer még bizonyos fokig ragaszkodik a gazdasági szabadság elvéhez, a társadalmi emelkedés lehetőségére való tekin-

²⁷ Az újabb művek közül kiemeljük a következőket:

Daniel Starch: Principles of advertising, New-York and London 1923.

Melvin Thomas Copeland: Principles of merchandising, seventh printing, Oct. 1930. különösen Chapter IX. Advertising 254—288. l.

Albert T. Poffenberger: Psychology in advertising, second ed. third impression, New-York and London 1932. és

Walter B. Pitkin: The consumer, his nature and his changing habits, New-York and London 1932.

²⁸ *L. Wesley C. Mitchell*: The backward art of spending money, id. értekezés 11. l.

Megjegyzendő, hogy Mitchell a pénzköltés alapvető tudományának tartja a funkcionális pszichológia mellett a fiziológiát is.

²⁹ *Walter B. Pitkin*: id. munka 400. l.

³⁰ *L. Stuart Chase* and *F. J. Schlink*: Your money's worth, a study in the waste of the consumer's dollar, New-York, Reissued Nov. 1936. 242. l.

³¹ L. erre nézve *L'alimentation dans ses rapports avec l'hygiène, l'agriculture et la politique économique, Rapport définitif du Comité mixte de la Société des Nations*, Genève 1937. 319. l. köv.

³² *L. Walter B. Pitkin*: id. munka 96. l.

tettel a felsőbb osztályok életmódja vonzóerőt fog gyakorolni az alsóbbakra. Radikális gyógy mód gyanánt csak a gazdasági szabadság teljes kiirtása jöhetne szóba, ez a gyógy szer azonban összehasonlíthatatlanul veszélyesebb lenne, mint maga a betegség. Egyébként nincsen okunk feltételezni, hogy Pitkin erre gondolna, mert egyfelől a középosztályt tartja a legértékesebb társadalmi rétegnek, másfelől pedig a nevelésen kívül rámutat a szociális ellenőrzés szükségére is.³³ A megelőző embervédelem és a biztosításügy területén feltétlenül hatalmas fejlődési lehetőségek állanak fenn, „a megelőző pénzügyi politikát” illetőleg azonban a kiváló szerző éppúgy szélsőséges reményeket táplál, mint az emberi természet megváltoztatása iránt. Pitkin művének értéke nem annyira gyakorlati következtetéseiben, mint inkább abban nyilvánul meg, hogy nagyszerű képet nyújt a fogyasztó — és pedig az amerikai fogyasztó természetéről és szokásairól. A legfontosabb tanulság, amelyet ragyogó munkájából levonhatunk az, hogyha a fogyasztót nem a termelőnek, hanem magának a fogyasztónak a szempontjából vizsgáljuk, akkor a vizsgálódás súlypontja a szociológia területére helyeződik át.³⁴

Gyakorlati következtetéseivel ezek szerint annyiban nem érthetünk egyet, hogy a magunk részéről többet remélünk a fogyasztás közületi irányításától, mint a fogyasztó nevelésétől. De ha sokat is várhatunk a hatósági fogyasztáspolitikától, mindent nem várhatunk tőle. Ezért Wyand a másik végletbe esik, amidőn azon nézetének ad kifejezést, hogy az életigényeknek a fogyasztás liberális irányításával járó felfokozása végső fokon nemcsak az életstandard leegyszerűsítését, hanem esetleg a társadalmi gazdaság átszervezését is ki fogja kényszeríteni.³⁵

I/4. Kedvező és nyugodtabb gazdasági időszakokban minden csendes szokott lenni a fogyasztók frontja körül. Legfeljebb az árkonjunktúra fellendüléssel szakában, erősebb áremelkedések esetén emeli fel szavát a fogyasztó a drágaság ellen. De ez a panasz nem egyformán jogosult az egyes fogyasztói rétegek részéről, és mivel éppen a munkások és a magántisztviselők szélesebb tömegeinél a drágaság hátrányait túlszárnyalják a munkaalkalmak gyarapodásából származó előnyök, a fogyasztók panasza nem egykönnyen talál meghallgatásra. Ilyen időszakokban a tisztviselők és a kis pénztőkésék kivételével, akiknek a vásárlóereje csökken, a termelői érdekek erő-

³³ Ugyanaz: id. munka 40. l.

³⁴ Maga Pitkin is kiemeli, hogy senki se tartsa művét gazdasági, üzletszerzési, vagy pszichológiai munkának, mert ő „az élet szövevényét” vizsgálja. (L. id. munka: Fair warning V. l.).

³⁵ L. Charles S. Wyand: id. munka 481. l. köv.

sebbek a fogyasztói érdekekénél. Jól megszervezett munkásság ki tudja ugyan vívni a béremelést, de a béremelés rendszerint mégis csak visszamarad az áremelkedés mögött időbelileg és mennyiségileg egyaránt. Más a helyzet erős munkanélküliséggel járó válságok és pangások korszakában. Ilyenkor gyenge vigasz az, hogy a még foglalkoztatott rétegek vásárlóereje az áresés folytán emelkedik, annál is inkább, mert a bérleszállítás hamarosan be szokott köszönteni és ha a szervezett munkáságnak sikerül is mérsékelni a bércsökkentési irányzatot, ez többnyire csak a munkanélküliek számának további emelkedésére vezet. Ilyenkor fedezik fel a gazdaságpolitikusok a jámbor fogyasztót, különösen ha a gazdasági élet nekilendítése a termelés oldaláról nem sikerül. Nem marad tehát más hátra, mint-hogy a gazdaságpolitikai alkímisták, akikre azonban elengedhetetlenül szükség van, hozzáfogjanak a fogyasztók mesterséges előállításához és a takarékoság jelszava helyébe a „vásároljatok“ jelszavát állítsák. Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy az Egyesült Államokban Rooseveltt — Hoover sikertelen termeléspolitikai kísérletezései után — a válság mélypontján a fogyasztók vásárlóerejének növelését helyezte előtérbe, annál is inkább, mert ez kitűnően beillett politikai programjába, amely a nagytőke önkényuralma ellen a farmerek és a munkások érdekében szállt síkra. De a fogyasztói vásárlóerő emelésének tana Rooseveltt szociálpolitikai elgondolásainál fogva túl emelkedett a konjunktúrapolitika körén és egy reformprogram jellegét öltötte magára, úgyhogy még olyan utópista is akadt, aki az elnök vásárlóerőelméletében a szocialista-technokrata eszmét vélte felismerni.³⁶

Amióta Owen a napoleoni háborúkat követő pangás korában, nyilván Morus Tamás hatása alatt, a bűnös pénzgazdaságot ki akarta kapcsolni, hogy a nyereségért való termelés helyébe állítsa a közvetlenül fogyasztási célokat szolgáló termelést, azóta nagy gazdasági válságok idején mindig kísért a fogyasztói gazdaság eszméje. A technokrata-fogyasztói gazdaság műszava alatt a magunk részéről azt a gazdaságot értjük, amely a technikai haladás termelékenységében annyira bizik, hogy elérkezettnek látja az időt arra, hogy a szerzési ösztön termelékenységet fokozó tényezőjének kizárásával „közvetlenül“ a fogyasztók javára rendezze be a gazdasági életet. A termelésnek a fogyasztói célok közvetlen szolgálatába állí-

³⁶ L. *Fred Henderson*: *Capitalism and the consumer*, London 1936. 8. lap.

Viszont egy marxista amerikai közgazda, *Corey*, szkeptikusan fogadta Rooseveltt béremelési tervét.

L. *Lewis Corey*: *The decline of American capitalism*, New-York, 1934. 147. l.

tása az úgynevezett szükségletfedezeti elv. A dolog azon mulik, hogy a munkamegosztásos termelés mai fejlettsége fokán ez a közvetlenség mennyire valósítható meg? De maradjunk egyelőre a technokráciánál! A technokrata a gépember, akit megszedített a technika csodáiba vetett hit. A technokratának számos válfaja van, a liberális típustól kezdve az anarchista és marxista típuson át egészen a kommunistaig. De míg La Mettrie gépembere legalább önként volt az, addig a vörös gépember a szovjet terror gyárában rendelésre készül.³⁷

A technokrata mozgalom ugyan névszerint nemrégiben indult meg, de a technokrata szellem már a XVIII. században a gépkorszak kezdetével megszületett. A liberalizmus is a technikai haladástól várta minden társadalmi probléma megoldását, de azzal, hogy a fogyasztók érdekeit a szerzés ösztönének szabadonhagyásával lehet a legjobban szolgálni. Ezzel szemben a technokrácia minden egyéb válfaja valamiképen a fogyasztók érdekeit közvetlenebbül akarja előtérbe állítani a termelők érdekeivel szemben. De a bolsevizmus fejlődése a szocialista-kommunista ideológiának fogyasztói utópiájára teljesen rácafoltt. Hiszen különösen az első 5 éves terv a gigantikus közületi kényszertakarékosság útján Oroszország rohamos iparosítását irányozta elő.

Korunk technokrata-fogyasztói mozgalmái közül elsősorban az amerikai technokrácia tarthat érdeklődésre számot. Forma szerint innen is ered a technokrata elnevezés, de a technokrata szellem, amint arra már rámutattunk, sokkalta régebbi keletű. Az amerikai technokrácia fellendülését, amely mindenestre csak átmenetinek bizonyult, az a körülmény segítette elő, hogy a prosperitás alatt is parlagon hevert a termelési képességnek egy tekintélyes hányada. A világválság azután méginkább kedvezett a technokrata eszmék térfoglalásának, mert ekkor a termelési erők parlagon heverése már óriási arányokat öltött. Így vált a „bőség a szegénység közepette“ egy tetszetős érvvé a technokrácia mellett.

A számszerű adatokra nézve, a Brookings Institution szerint az egész amerikai termelés 1929-hez képest 1932-ig több mint 40 %-al süllyedt.³⁸ A napoleoni háborúk utáni válság óta nem nehezedett rá olyan súlyos válság a magántulajdoni tőkegazdaságra, mint az 1929—33. között lezajlott világválság. De a kapitalizmus ezt is kiheverte. 1936 végéig az amerikai termelés — 1932-höz képest — már több mint 80 %-al emelkedett

³⁷ L. ifj. dr. Boér Elek: „A gépember, a bolsevizmus életeszmenye“ c. dolgozatát a Kálvin könyvtár 27—30. sz. „Szociális kérdések és megoldási kísérletek“ c. kötetében, Budapest, 1938. 55. l.

³⁸ L. The Recovery problem in the United States, The Brookings Institution, 1936. Publ. No. 72. 158. l.

és 1937 őszeig e körül a színvonal körül mozgott. A vezető kapitalista államban pedig a válságpolitika egyik eszköze a fogyasztók vásárlóerejének növelése volt. A Brookings Institution Rooseveltnéki politikája egyedülálló tanulságának tartja, hogy olyként is helyre lehet állítani a vállalatok jövedelmezőségét, hogy a munkabérek gyorsabban emelkednek, mint az eladási árak.³⁹ Ez a tény elvitathatatlan, viszont meg kell jegyeznünk, hogy egy egyszeri példa alapján nem lehet messzemenő általános következtetéseket levonni. A gazdaságtörténelem is ritkán ismétli meg önmagát. Az amerikai gazdasági kibontakozást egyébként az is megkönnyítette, hogy egyidejűleg az egész világpiacon csaknem változatlanok maradtak a gyáripari termékek árai. Rooseveltnéki ellenlábásainak érvei közül helytálló az, hogy a béremelés és a munkaidő megrövidítése akadály volt a fellendülésnek. Hogy ennek dacára sikerült a nekilendítési akció, az, egyéb körülmények összehangolásán kívül, főként a hatalmas közmunkáknak és a mezőgazdaságnak a termelés korlátozása címén nyújtott jutalmaknak köszönhető. Rooseveltnéki persze kezdettől fogva a termelés és a fogyasztás összehangzatos alakulásának szükségét hangoztatta, hogy sub specie aeternitatis elejét vegye a túltermelési válság megismétlődésének. Ez a törekvés ugyan nem annyira anakronisztikus, mint a romokban heverő tőzsdespekuláció megrendszabályozása, ami a tőzsdei forgalmat még inkább megbénította a válság mélypontján, mert a krízis mindig valamilyen aránytalanság a termelés ágai között, amelyet a termelés és a fogyasztás viszonyának eltolódása váltott ki. Ennélfogva a termelés súlyos visszaesése ellen küzdő válságpolitika az elé a nehéz feladat elé van állítva, hogy régi aránytalanságot lehetőleg ne tartson fenn és újat se idézzon fel a termelés körében. De természetesen ez sem változtat azon, hogy bértartás, béremelés és a munkaidő megrövidítése a mélyponton amúgy is kiveszőfélben lévő vállalkozói kedvet még jobban aláássa, ami csak termelést serkentő közületi beavatkozással ellensúlyozható. Rooseveltnéki nemcsak az ellensúlyozás, hanem a túlkompensálás is sikerült kísérlete első időszakában.

Az amerikai újjáéledésnek 1937 őszen történt megtorpanása, amely hamarosan a termelés 30%-os hanyatlását vonta maga után, látszólag ismét a New Deal ellenfeleinek adott igazat. De amennyire bizonytalan a konjunktúrapolitikai stabilizálás lehetősége, annyira bizonyos az, hogy a mai feszült világpolitikai helyzetben kiváltképpen nehéz a gazdaság feletti tényezőket a belső gazdasági tényezőktől különválasztani és jelentőségüket mérlegelni.

---

³⁹ The Recovery problem in the United States, id. kiadvány 527. l.

Már most a termelési válságpolitika azzal a veszéllyel jár, hogy a termelési ágak közötti aránytalanságot állandósíthatja vagy fokozhatja; siker esetén azonban a velejáró beruházások gazdaságilag és pénzügyileg is megtérülhetnek. Viszont a tisztán fogyasztói válságpolitika nem befektetés, hanem egy olyan kiadás, amely pénzügyileg legfeljebb kisebb mértékben, a fogyasztási adó emelkedése útján térülhet meg, közgazdasági hatásai pedig a fogyasztási iparok termékeire irányuló kereslet átmeneti emelésén kívül nem növelik a nemzetgazdaság termelőerőit, a kereset állandó forrásait. A fogyasztási válságpolitika tehát csak az első nekilendítés eszközeként jöhet számításba. A megelőző fogyasztási konjunktúrapolitika azonban a fellendülés középső szakában lehet helyénvaló, amikor a béremelés és a munkaidő megrövidítése üdvösen fékezheti a jó konjunktúrát, feltéve, hogy egy átfogó közületi konjunktúrapolitika szerves része. Világos azonban, hogy rossz konjunktúra idején a munkapiac kedvezőtlen helyzete folytán a munkaidő megrövidítése, a bértartás és a béremelés csupán azt jelenti, hogy a foglalkoztatott munkások hoznak áldozatot a munkanélküliek érdekében. A béremelés költségét ebben a helyzetben a vállalkozókra csak látszólag tudja áthárítani az állam, de Roosevelttel politikai opportunizmusból szívesen keltette ezt a látszatot. A valóságban azonban más úton és módon kellett levennie ezt a terhet a vállalkozók vállairól, hogy meg tudja indítani a gazdasági javulás folyamatát.

A fogyasztási válságpolitika elvi jogosultsága tagadhatatlan, de lehetőségei korlátoltak és óvakodnunk kell attól, hogy közvetett termelésserkentő hatásától sokat reméljünk. Pedig, főként Keynes nyomán, ma már a polgári közgazdák is gyakran túlozni szokták jelentőségét.

A válság — és konjunktúraelméletnek régi tétele, hogy a fogyasztási javak termelése a pangás alatt kevésbé zsugorodik össze, mint a tőkejavaké, míg fellendülés idején a fogyasztási javak előállításának kibővítése erősen visszamarad a tőkejavaké mögött. Ez a tétel azonban ma már a tartós fogyasztási javak egyes termelési ágainak, mint az automobiliparnak az előretörésével, legalább is az Egyesült Államokban, lényegesen módosult. Világosan kitűnik ez a Brookings Institution adataiból. 1929-től 1933-ig, az árváltozások kiküszöbölésével és az 1929. évi árak alapulvételével, a tartós javak termelésének értéke 32 milliárd dollárról 12.5 milliárdra, a nem tartós javaké pedig 36.8-ról 31.2 milliárdra csökkent. A tartós fogyasztási és a tartós emelési javak pedig hasonló magatartást tanúsítottak, amennyiben körülbelül egyenlő arányban hanyatlott a termelésük.⁴⁰ Az pedig jól ismeretes, hogy a személyszállító automo-

⁴⁰ L. The Recovery problem in the United States, id. kiadvány

bilok előállítására olyan vezetőserepet játszott a prosperitásban, mint hajdan a vasútépítés és az elektromos ipar. A tartós fogyasztási javak termelése tehát hasonló konjunkturális szerepre tett szert, mint a tartós tőkejavaké.

Az 1925—29. időszakban a tartós javak termelésének legmagasabb évi átlaga a következő volt:

	1925—29. évi legmagasabb termelés milliárd dolláróban
tartós fogyasztási javak	14.7
tartós termelési javak	13.5
közületi és nyilvános jellegű építkezések	3.7

Eszerint a tartós fogyasztási javak előállítási értéke meghaladta a tartós tőkejavak előállítási értékét, Csaknem 15 milliárdos összegéből pedig házépítésre 5, személyszállító autókra 4, és az egyéb javak csoportjára (butorok, háztartási gépek és berendezések, rádiók) 5.5 milliárd esett. A depresszió idején azután a termelés értékének hanyatlása — az árváltozások kikapcsolásával — több mint 90 % volt az új lakóházaknál, 70 % az autóképnél és alig több mint 50 % az egyéb javaknál.

A tartós fogyasztási javak előretörése lényegesen fokozza a pangás kimélyülésének veszélyét, mert ezzel csökken a nem tartós fogyasztási javaknak, a hanyatló konjunktúra ejtőernyőinek viszonylagos jelentősége. Ehhez járul, hogy a tartós fogyasztási javakat rossz konjunktúra idején a végsőig használják, ami pl. az autóképnél — az autók 7—8 éves élettartamánál fogva — egy sajátos depressziós tényezőt jelent.

De térjünk vissza a technokrata-fogyasztói álláspontra. A hosszantartó pangás a kapitalisztikus piaci gazdaság leg súlyosabb hibája és ennek is legkirívóbb tünete a jószágmegsemmisítés.⁴¹ Igaz, hogy a rentábilis destrukció korántsem újkori jelenség. A gazdaságtörténelem feljegyezte, hogy már a régi egyiptomiak is papiruszcserjéket pusztítottak el áremelés céljából és a rómaiak is ismerték már a crimen dardanariatust, a jövedelmező jószágmegsemmisítés bűncselekményét.⁴² A modern jövedelmező destrukció azonban szociális szempontból

Chapter VIII. Accumulated needs in durable goods, 177—232. 1. Megjegyzendő, hogy a Brookings Institution szerint „tartós“ alatt úgy a fogyasztói, mint a termelési javak csoportjánál a több mint 3 évig használható javak értendők. (178 l.).

⁴¹ Sokat idézett, és valóban nevezetes példa a braziliai kávé, úgy-hogy nemrégiben Sir Josiah Stamp sem átalotta újból rámutatni arra, hogy 1931 és 1934 között Braziliában 27 millió zsák kávé égettek el, ami elegendő lett volna a világszükséglet két évi fedezésére.

L. Sir *Josiah Stamp*: The science of social adjustment, 1937. London 139. l.

⁴² L. *Frieda Wunderlich*: Produktivität, Jena, 1926. 228. l.

azért felháborítóbb a réginél, mert olyankor kerül sor a jószágkészletek megsemmisítésére, amikor a munkanélküliek tömegei nélkülöznek. De határozottan ki kell emelni, hogy a rentábilis értékmegsemmisítés még a legutóbbi végtelenül súlyos világválság alkalmából is csak szórványos jelenség volt. Rooseveltt példának okáért sokkal észszerűbben járt el, amikor 1933 telén a fölös sertéskínálatból közpénzeken 34 millió dollár erejéig 5 millió sertést vásároltatott fel és átmeneti segélyképen kiosztatta a munkanélküliek között.⁴³ A termelés korlátozása a kapitalisztikus válság- és konjunktúrapolitikának egy másik, kevésbé éles, de ugyancsak sokat vitatott eszköze. Ne feledkezzünk meg azonban arról, hogy a termelés korlátozása éppen egy olyan fontos elsőrendű szükségleti cikknél, mint a búzánál, nem járt számottevő sikerrel. A nemzetközi búzaegyezmény, az 1933. évi londoni világgazdasági konferencia egyetlen eredménye, világviszonylatban csekély hatást gyakorolt és nem jogosítja fel a termelés korlátozásának híveit arra, hogy „valaha is hatályos nemzetközi együttműködésre számítanak a nagy világpiaci termékek szabályozásánál”.⁴⁴ Különben is a legnagyobb szabású termelést megszorító program, amely a világválság nyomában megfogamzott, t. i. az amerikai restriktív terv, végeredményben nem a termelés csökkentésére, hanem a művelési ágak részbeni megváltoztatására irányul, mert a felszabaduló szántóföldeknek takarmánytermelésre fordítása irányoztatott elő.

Immár nem lehet szemet hunyni az előtt, hogy a magánkapitalizmus a világválságból nemcsak kilábolt az 1932–33. években, hanem azóta kifejezett fellendülés is zajlott le, úgyhogy egy új ciklus van folyamatban. Ami pedig a válságok visszatérését illeti, a szocialista-technokrata kritikával azt a régi elvet kell szembeállítanunk, hogy nincs fejlődés zökkenés nélkül. A kapitalista túltermelésen pedig még mindig könnyebb észszerűen segíteni, mint a bolsevista termelési hiányon. A magántulajdoni tőkegazdaság minden hiányossága dacára is a legtermelékenyebbnek bizonyult a gazdaságtörténelmi fejlődés során és ez a rendszer ma már nem nézi ölbetett kézzel a gazdasági bajokat, mert immár egy szintetikus rendszerré alakult át, a gazdasági liberalizmus és az állami beavatkozás szintézisévé. A válság- és konjunktúrapolitika még sohasem próbálta olyan mélyreható eszközökkel orvosolni a kapitalizmus kinövéseit, mint a legutóbbi világválság alkalmából. Sokat tévedhetett, de jelentős eredményeket is ért el.

⁴³ L. p. o. *Fred Rogers Fairchild* és mások: A description of the „New Deal“, revised ed. New-York 1935. 81. l.

⁴⁴ L. A. S. J. *Basler*: The Twilight of American capitalism, an economic interpretation of the New Deal, London, 1937. 166. l.

A technokrácia magánkapitalizmus ellenes felfogásának gyökerei részben közösek a szocialista-kommunista kritikáival. Ezt éppen az amerikai technokrata mozgalom szellemi atyjának, Veblennek az egyénisége bizonyítja a legmeggyőzőbben. Amerikában megoszlik ugyan a vélemény afelől, hogy Veblen a magántulajdoni rendnek polgári vagy szocialista-kommunista bírálója-e? A magunk részéről mindenesetre azokhoz csatlakozunk, akik benne a magánkapitalizmus elvi ellenségét látják. A magántulajdoni rendnek ez kivételesen szellemes szociológiai kritikus a tevőleges reformjavaslatokat nem terjesztett ugyan elő, de a szocializmusra nézve a kihagyás módszerével dolgozott. Míg a magánkapitalizmus hibáit egytől egyig pellengére állította, addig a szocialista-kommunista ideológiához sohasem nyult hozzá. Ott huzódott az meg hallgatagon művei háttérében, még akkor is, amikor rokonszenvének nem adott nyílt kifejezést. Kifejezetten is kicsendült azonban ez a rokonszenv a kommunizmusról élete alkonyán írt cikkéből.⁴⁵ De az utopisztikus szocializmussal való eszmeközössége közvetve már egy jóval régibb keletű alapvető megkülönböztetéséből, a gépi termelési folyamatnak az üzleti vállalkozással való éles szembeállításából is kitűnik.⁴⁶ Ezzel Veblen kettészelte az industrializmus reálgazdasági és pénzgazdasági oldalát, abban a hiszemben, hogy a jó oldalt a rossz nélkül is változatlanul életben lehet tartani. A jó pedig az industrializmus. Övé mindaz, ami a gazdasági és technikai haladás előnye. Övé a termelékenység emelkedése, amelynek teljes kiaknázását csupán a nyereségvágytól hajtott bűnös pénzrendszer gátolja meg. Ez a kizsákmányoló pénzrendszer akadályozza meg azt, hogy a termelés célja a reálszükségletek kielégítése legyen és ily módon közvetlenül a fogyasztók javára váljanak a technika vívmányai. Hogy a nyereség lehetőségének kizárásával a magántulajdon és az egyéni kezdeményezés, a termelékenységnek ez a két fontos erőforrása elapadna, az őt nem aggasztja. Mi más ez, mint a régi utópista szocialista tannak egy újabb változata?

Már most a technokrácia nemcsak válságok idején korholja a magánkapitalizmust azért, mert termelőerőinek egy része nincs kiaknázva, hanem azt a vádat is emeli ellene, hogy még a fellendülés idején is csak hiányosan tudja kihasználni termelési képességét. A technokraták pedig nemcsak mindezen bajok megszüntetésére vállalkoznak, hanem amellet még a ter-

⁴⁵ L. *Thornstein Veblen*: „Bolshevism is a menace — to whom?“ c. értekezését az „Essays in our changing order“ c. kötetben, New-York 1934 399. l. köv., különösen 414. l.

A cikk eredetileg a *The Dial* című folyóirat 1919 febr. 22. számában jelent meg.

⁴⁶ L. *Thornstein Veblen*: *The theory of business enterprise*, New-York 1910. (eredetileg 1904.) 5. l. köv. és 20. l. köv.

melékenység páratlan fokozását is ígérik és mindennek ellenében csak egy kikötésük van és pedig az, hogy a pénzemberek kezéből a mérnökök kezébe kerüljön a gazdasági élet vezetése. A technokrata bőségszarúja (abundance, plenty) azután lényeges fokozati különbségeket tüntet fel a nemzeti jövedelem kiadós emelésétől kezdve a gazdasági eldorádó határáig. A technokraták tanait sokan szétszedték már. Nemrégiben azután igen szemléltetően foglalta össze és egészítette ki az ellenérveket Josiah Stamp.⁴⁷ Rámutat először is tárgyi tévedéseikre. Így az öntött vas termelési lehetőségeit harmincszorosan túbecsülték, az amerikai malomipar pedig az általuk elegendőnek tartott 17 ember helyett 27.000 munkást foglalkoztat. A gépipari termelés nagy térhódítása dacára Amerikában a foglalkoztatottság aránya a 10 éven felüli lakosságnál alig változott századunk első három évtizedében. 1900-ban ugyanis 39.5 %, 1930-ban pedig 39.7 % volt ez az arány. De a legfigyelemreméltóbbak Stampnek a technikai és gazdasági termelési képességéről szóló fejtegetései, amelyek élénk fényt vetnek arra, hogy az ú. n. fölös termelési kapacitás egyrészt erőtartalékot jelent, másrészt pedig gyors gazdasági és technikai fejlődés surlódások nélkül nem képzelhető el.

Valahányszor a termelés és a fogyasztás összhangja súlyosan megbomlik, mindig újból kísért az a gondolat, hogy a termelést a fogyasztók jogos szükségleteinek közvetlen kielégítése érdekében gyökeresen át kell szervezni. Valóban sok a teendő ezen a téren, az igazi szükségletfedezeti elv azonban alighanem csak Owen szövetkezeti közösségeinek megvalósulásával ölthetne testet, mert ezek a közösségek a termelő és fogyasztási szövetkezeti funkciók egyesítésével a kettő között fennálló érdekellentéteket kikapcsolnák.⁴⁸ De ezek a zárt házigazdaságra emlékeztető önálló alakulatok legfeljebb kisipari termelési viszonyok között képzelhetők el bizonyos mértékben, de nagyfokú technikai és gazdasági megosztásra alapított nagyipari termelés mellett szóba sem jöhetnek.

A szükségletfedezeti elv egyike a legnépszerűbb elveknek. Nincs olyan társadalombölcseleti irány, amely azt ne akarná a maga számára kisajátítani. Végeredményben a magánkapitalizmus is a fogyasztók javára berendezett gazdaságnak tekinti magát, ezt az elvet azonban tagadhatatlanul a termelés uralkodó szerepe révén próbálja megvalósítani. De a kapitalizmust bíráló minden irány, az igazi szövetkezeti irány-

⁴⁷ L. Sir *Josiah Stamp*: id. munka Chapter III. The calculus of plenty, 105—146. l.

⁴⁸ L. *A. M. Carr-Saunders* és mások: *Consumers' co-operation in Great Britain, an examination of the British Co-operative movement*, London 1938. 28. l.

tól kezdve a 100 %-os tervgazdaságig mind azt hirdeti, hogy a magánkapitalizmus nyereségszerzési elvének részbeni vagy egészbéli kizorításával a szükségletfedezeti elvet fogja dialra juttatni és ezzel közvetlenebbül és gazdaságosabban fogja kielégíteni a társadalom reálszükségeit, közelebb hozva egymáshoz a termelőt és a fogyasztót. A termelésnek a fogyasztástól való elkülönülése azonban ma már sem is a magántulajdoni rendnek, hanem a nagyfokú gazdasági és technikai munkamegosztásnak a folyamánya. Mihelyt elmerenciálódott a gazdasági élet, bármilyen legyen is a szervezeti elv, bizonyos fokig elkerülhetetlen a surlódás a termelés és a fogyasztás különvált szektorai között.

(Folytatjuk.)

ifj. Boér Elek dr.

Közgazdasági kérdések lélektani értelmezése.¹

Rendszerint aggodalmaskodni kell, amikor valamely egy bizonyos tudományszakhoz tartozó kérdés bizonyos vonatkozásainak megmagyarázása egy másik tudományszaknak lesz feladatává téve, mert ez ilyenkor többnyire azt jelenti, hogy a probléma csak nagyon kevésbé kielégítő rész-magyarázatot nyer. Bizonyos esetekben és más szempontból nézve azonban ez az áttolás nagyon is indokolt. A valóság nem ismer éles választóvonalakat jelenségei között.² A különböző jelenségcsoportok egymásbafolynak, a jellegük szerint való szétválasztás, bár tanulmányozási szempontokból szükségszerű, mégis mindig csak mesterkéltnél lehet. A valóság egység, a tudománynak is annak kellene lennie. Ha a tudományt szétbontjuk, tudományszakokat alkotva, hézagok maradnak, a valóság egyes jelenségei magyarázatlanul hagyatnak, felderítésük meg sem kíséreltetik. Ezért kívánatos, hogy a tudományos kutatás a jelenségcsoportokat időnkint a hagyományostól eltérő összeállításban, eltérő szempontok összesítésének együttesében kísérelje meg tárgyalni. Az egyes tudományágak közötti határvillongások és féltékenykedések épp ezért nevetségesek. Az egyes tudományágakba egyforma jogon beletartozik mindaz, ami a problematikusnak vett jelenségcsoport megmagyarázását bármilyen vonatkozásban szolgálja.

Különösképpen érvényes mindez a közgazdasági kérdésekre, amelyeknek komplexitása sokkal nagyobb, semhogy megengedhető volna, mint az egyszer-egyszer megtörtént, az e jelenségeknek megmagyarázására törekvő közgazdaságtan területét egy elv, az ú. n. gazdaságossági főelv (legnagyobb eredményt a legkisebb áldozat árán, vagy felbontva: adott

¹ A Magyar Pszichológiai Társaság gyakorlati lélektani szakosztályának alakuló ülésén tartott előadás.

² V. ö. *Varga István*: A közgazdaságtan elhatárolása az ú. n. segédtudományoktól. Ünnepi Dolgozatok Navratil Ákos születésének 60.-ik és egyetem tanári kinevezésének 30.-ik évfordulója alkalmából. Budapest, 1935: 463. és köv. lap.

áldozattal legnagyobb eredményt, ill. adott eredményt legkisebb áldozat árán) érvényesülési területére korlátozni. Mert ily módon egy deduktív gondolati rendszer felépítése lehetséges ugyan, de a valóságnak megmagyarázása semmiképpen sem sikerülhet. S utóbbi akkor sem fog még sikerülni, ha Othmar Spann³ felfogását követve, tudomásul vesszük, hogy a gazdaságossági főelv a gyakorlati életben nem mindig érvényesül száz százalékosan, hanem érvényesülési módjának egy bizonyos hierarchikus felépítése figyelhető meg. Közelebb jönnek a valósághoz a közgazdaságtannak másféle definíciói, amelyek akár a szükségletkielégítés eszközmegszerzését, akár még egyszerűbben a termelés és az elosztás rendjét jelölik meg a közgazdaságtan tárgykörének. És mindenestre még közelebb jön hozzá a gyakorlati gazdasági élet, amely nem definíciókat kutat, s nem törődik azzal sem, hogy egyes kérdéseinek megoldásához több tudományszak rendszerébe tartozó ismeretelemet kénytelen felhasználni.

A gyakorlati gazdasági élet pszichológiai ügyeskedés nélkül nem tud boldogulni. Mindennemű üzleti tárgyalás, különösen azonban az eladás sikere főképpen a pszichológiai ügyeségen mulik. Az intuíciónak, rátermettségnek bizonyára nagy szerepe van ebben, sok minden azonban meg is tanulható. A tudomány célja részben az, hogy a régi közmondásnak „maga kárán tanul az ember“ hatályát csökkentse akkor, amikor másoknak és a multnak tapasztalatait hasznosítja. A „Dienst am Kunden“ részben tárgyi, részben lélektani jellegű. Az eladószemélyzet mindkét tekintetben iskolázható, emellett természetesen a képességvizsgálat révén már kiválasztása is az eredményességet fokozóan irányítható.

Mielőtt azonban a gyakorlati gazdasági élet egyik-másik lélektani háttérű problémáját röviden érinteném, szabadjon előbb a közgazdaságtani elméletnek és a lélektannak egyik-másik kapcsolatát feltárnom.

A közgazdaságtani elméletnek lélektani megalapozottsága úgy az ú. n. határhaszonelmélet iskolájában, mint a modern amerikai institucionalista közgazdaságtannál nyilvánvaló. Sőt a mult század második felében és különösen a századforduló táján virágzó határhaszonelmélet iskolája az akkori, inkább természettudományi jellegű pszichológiai kutatást hatalmas lépéssel vitte előre akkor, amikor a gazdasági rend kialakulásának mikéntjét az emberi cselekvések rugóinak feltárásával igyekezett tisztázni. A pszichológia ebben az időben — gondoljunk Wundtra⁴ — nem annyira az emberi cselekvé-

³ Othmar Spann: Fundament der Volkswirtschaftslehre, Jena 1918, 51—55. lap.

⁴ W. Wundt: Grundzüge der physiologischen Psychologie 3 kötet, 6. kiadás, Leipzig 1908—1911.

sek rugóit és megnyilvánulási formáit kereste, mint inkább azt vizsgálta, hogy az emberi test érzékszervei feladatuknak mi-ként felelnek meg. A régebbi klasszikus közgazdaságtan szemléleti módja viszont sok tekintetben mechanikus volt s megelégedett a kereslet és kínálat egyensúlyozási folyamatának leírásával. Az ú. n. történeti iskola, pl. *Brentano*,⁵ már foglalkozott — leíró módon — a szükségletek tartalmával. De a haladást — már jóval korábban — *Gossen*⁶ jelképezte, aki a határhaszonelmélet alapjait a szükségletkielégítési törvények megfogalmazásával megalapozta. Az első Gossen-féle törvény azt mondja ki, hogy a szükségletkielégítés egy telítési folyamat, amely a hiányérzetet fokozatosan tünteti el. Először tehát a szükséglet legsürgősebb foka lesz kielégítve, azután fokozatosan kevésbé sürgős fokai, míg végre a teljes telítődés után a további kielégítés fájdalmat és ellenszenvet vált ki. Az első korty víz szomjuságunkat csak kevésbé enyhíti, de a víz élvezete jobban és jobban közelít szomjuságunk eltüntetéséhez, míg végre nem kívánjuk továbbra a vizet s csak terhünkre lenne, ha továbbra is innunk kellene. Ezt a szükségletkielégítési törvényt kiegészíti Gossen egy másik, az emberi magatartás megmagyarázása szempontjából még alapvetőbb megállapítása: Az emberi szükségletek nem elszigetelten állanak egymás mellett, hanem, ha észszerűen járunk el, akkor mindenképpen, de a valóságban is rendszerint, összes szükségleteinket egyszerre tartjuk szem előtt, mert a rendelkezésünkre álló javakkal akkor érjük el a szükségletkielégítés legnagyobb fokát, ha lehetőleg minden szükségletünket egyforma fokig elégtjük ki. Ez az egységes határhaszonszínvonal tétele, amely a közgazdaságtan tanítása szerint az emberi cselekvés irányítója.⁷ Nem kétséges, hogy mindkét tétel, bár deduktív okoskodáson épül fel, mégis alapvetően pszichológiai jellegű. És pszichológiai jellegű a határhaszonelméletnek és a modern közgazdaságtani elméletnek számos más tétele is. A csökkenő határhaszonnak a Gossen-féle tételen épülő levezetésével *Patten*⁸ a növekvő áldozatot állította szembe. *Liefmann*⁹ az egységes határhaszonszínvonal tételével szemben azt hangsúlyozta, hogy az emberi cselekvést tulajdonképpen nem a határhaszon-, hanem a határ-

⁵ *L. Brentano*: Versuch einer Theorie der Bedürfnisse München, 1908.

⁶ *H. H. Gossen*: Entwicklung der Gesetze des menschlichen Verkehrs und der daraus fließenden Regeln für menschliches Handeln, Braunschweig 1854.

⁷ V. ö.: *Heller Farkas*: Közgazdasági Lexikon, Budapest, 1937. 160—161. lap.

⁸ *Simon N. Patten*: Cost and utility. Annals of the American Academy III. kötet 409—428 lap.

⁹ *R. Liefmann*: Grundsätze der Volkswirtschaftslehre, Stuttgart és Berlin 1922—23.

hozadékszínvonalnak (vagyis a határhaszon és határáldozat különbségének) kiegyenlítődéására irányuló törekvés határozza meg. Mellékesen azt is meg szeretném említeni, hogy akkor, ha a határhaszonelmélet építményét nem helyzetmagyarázásra, hanem a gazdasági cselekvés rugóinak feltárására kívánjuk felhasználni, a készletértékelési probléma eldöntése nem lehet vitás s az egyesek — így pl. Magyarországon *Neubauer Gyula*¹⁰ — által javasolt átlaghaszonértékelési rendszerrel szemben a határhaszonértékelésnek alapjára kell helyezkedni. De eme, bár mindenestre nagyon fontos részletkérdés bővebb taglalása helyett csupán arra akarnék hivatkozni, hogy a közgazdaságtani elmélet pszichológiai vonatkozásokra utal akkor is, amikor a kamat nagyságát részben azzal magyarázza, hogy a jövőbeni javakat a jelenlegi javakkal szemben aláértékeljük¹¹ és ha ebben a vonatkozásban azt is kiemeli, hogy az emberi cselekvést egy bizonyos türelmetlenség jellemzi.¹² A kamatproblémával a tőkegyűjtésnek kérdése áll legszorosabban kapcsolatban, s az telve van pszichológiai motívumokkal. Különböző országoknak népe, különböző társadalmi osztályoknak tagjai, másként-másként viselkednek e tekintetben s emellett természetesen a konjunkturaváltozások és sok más tényező is befolyásolja az embereknek ezirányú magatartását. Pszichológiai kérdés az is, ha azt állapítjuk meg, hogy a pénz forgási sebessége magas kamatszínvonal mellett többnyire nagyobb, mint alacsonyabb kamatszínvonal mellett. Magas kamatszínvonal rendszerint azt jelzi, hogy a pénzmennyiség viszonylag csekély. Elképzelhető egy mechanikus magyarázat, amely azt mondaná, hogy viszonylag kis pénzmennyiséggel csak úgy lehet nagy forgalmat lebonyolítani, ha a pénz forgási sebessége nagy. De jobban megértjük a valóságot, ha ezt a mechanikus magyarázatot kiegészítjük a pszichológiaival, amely azt mondja, hogy magas kamatszínvonal mellett a készpénz tartása költséges s ezért mindenki igyekszik azt lehetőleg csökkenteni.¹³ S végül még utalni kívánok a határhaszonelmélet egy pontjára, ahol a pszichológiai vonatkozásra kifejezetten utalás történik. Az árelmélet azt tanítja, hogy az ár az értékelési határpárok között alakul ki. S a közgazdaságtani elmélet világosan kihangsúlyozza azt, hogy a kereslet és kínálat mechanikus levezetési módja a problémát csupán eddig a pontig tudja megközelíteni. Az, hogy a valóságos ár a két határpár érté-

¹⁰ *Neubauer Gyula*: A határhaszonelmélet bírálata, Pécs 1927.

¹¹ *Eugen v. Böhm—Bawerk*: Kapital und Kapitalzins, zweite Abteilung, Positive Theorie des Kapitals, Innsbruck 1902. Második kiadás 248 és köv. lap.

¹² *Irving Fisher*: Die Zinstheorie, Jena 1932. 79. és köv. lap.

¹³ *Magyar Gazdaságkutató Intézet* 15. számú külökiadványa, Budapest 1938. 28. lap.

kelése között pontosan hol fog kialakulni, a szembenálló felek tárgyalási ügyességén,¹⁴ tehát kifejezetten lélektani tényezők mulik, még pedig azon a lélektani tényezők, amelyre már korábban rámutattam.

A határhaszonelmélet valóságmagyarázata a lélektani háttér ellenére sokban deduktív jellegű. A határhaszoniskola a kereslet és kínálat jelenségeiben mechanikusan lecsapódó emberi magatartásoknak rugóit igyekszik tisztázni. Ezzel szemben a közgazdaságtannak ú. n. institucionalista iskolája induktív jellegű, és kifejezetten pszichológiai bázisra helyezkedik, a behaviorista pszichológiának¹⁵ tudományos alapjára. Éppen ezért az institucionalista iskola¹⁶ tekintetében nincs is szükség arra, hogy annak pszichológiai vonatkozásait részletesebben bizonyítsam. Ezért rátérek arra, hogy a gyakorlati gazdasági élet lélektani érdeklődésének melyek a fő vonatkozásai. Ez az érdeklődés rendkívül sokirányú. Az egész terjesztési és reklámpolitika idetartozik. Mindkettőnek többirányú célkitűzése van. Célja a meglévő szükségletek kielégítésére a saját vállalat termékét ajánlani, vagyis a vásárlóközönséggel azt elhittetni, hogy a saját termék a szóbanforgó szükséglet kielégítésére jobb, megfelelőbb, „árt-érőbb“ (preiswert), mint a konkurensé. Ahhoz, hogy ez a kísérlet eredményes legyen, nagyon sokféle pszichológiai ismeretre van szükség. Pontosán ismerni kell a közönség szempontjait, azt, hogy miként reagál a különböző jellegű hirdetésekre. De a terjesztési politikának ezen túlmenő feladatai is vannak. Gyakran az a célja, hogy lappangó szükségletérzeteket akutakká tegyen, máskor pedig az, hogy merőben új szükségletérzeteket teremtsen. Vannak ugyanis oly kielégítetlen szükségletek, amelyekből akár a kereslet oldalán, (pl. konkurráló cikkeknel) jelentkező változások, akár pedig a kínálat megfelelő megváltoztatása útján hatályos kereslet, vagyis fogyasztás s így a kínálat számára újabb elhelyezési lehetőség válhatik. Ezért nem elégséges a fogyasztási szokások megismerése, hanem indokolt a szokásokká ki nem alakult lappangó szükségletek megvizsgálása is. A pszichológiai háttér ismerete nélkül mindez nem lehetséges. Minde tekintetben áll az a tétel, hogy a jelen hiányai jelzik a jövő szükségletkielégítésnek és így a termelésnek lehetőségeit is.¹⁷ Ezáltal a pszichológiai vizsgálat kérdése kapcsolatba jut a közgazdaságtani kutatás egyik legmodernebb ágazatá-

¹⁴ V. ö.: *Heller Farkas*: Közgazdaságtan I. kötet Elméleti Közgazdaságtan, Budapest 1919. 81. lap.

¹⁵ *J. B. Watson*: Psychology from the standpoint of a Behaviorist, Philadelphia, 1919.

¹⁶ *R. G. Tugwell*: The Trend of Economics, New-York, 1924.

¹⁷ *Sir William Crawford and H. Broadley*: The People's Food, London 1938.

val, az ú. n. keresletelaszticitási vizsgálódással, amely konkrét árucikkek tekintetében igyekszik azt megállapítani, hogy az illető cikk iránti kereslet árváltozásokra mily mértékben reagál. Másként formulázva: a szubjektív és objektív piackutatás — mert erről van szó — kiegészítik egymást.

A szükséglet vizsgálata többféle módon történhetik. Az egyik mód a kereslet rugalmasságának vizsgálata. Ez a vizsgálat bizonyos mértékig mechanikus módon azt igyekszik tisztázni, hogy az a mennyiség, amely valamely áruból elhelyezhető, az illető cikk árának megváltozása nyomán miként változik meg. De a kereslet *rugalmasságának* ezt a vizsgálatát, amely az objektív piacanalízis keretébe tartozik, ki kell egészíteni a kereslet *plaszticitásának* megvizsgálásával.¹⁸ A szorosán vett keresletrugalmassági vizsgálat ugyanis azt tételezi fel, hogy a piaci keresletben megnyilvánuló szokások és értékítéletek is változatlanok maradnak. Ez azonban távolról sem bizonyos. Így pl. dohányneműek árának, vagy akár csak viszonylagos, vagyis az általános árszinttel összehasonlított árának emelkedése sok embert leszoktat a dohányzásról, vagy legalább is arra készíti őket, hogy csökkentsék dohányfogyasztásukat, vagy esetleg olcsóbb dohányneműek fogyasztására térjenek át. A dohányfogyasztás rugalmasságának mértékét csökkenti plaszticitása. Ezért a dohányneműek árának abszolút, vagy relatív újbóli olcsóbbodása után a régi helyzet nem áll teljes mértékben helyre, mert azok, akik a drágulás hatása alatt egészen leszoktak a dohányzásról, arra az olcsóbbodás hatása alatt még nem szoknak ismét rá, míg esetleg azok, akik olcsóbb cigarettaneműek fogyasztására tértek át, azoknak aromáját megszokva, kitartanak mellettük.¹⁹

Ez a példa jelzi, hogy a szubjektív piacanalízisnek, vagyis gyakorlati lélektani vizsgálatnak minő jelentősége van. Ha valamely cikk termelését fokozni kívánjuk, a többtermelés elhelyezésének feltétele a fogyasztás emelése. Ehhez a fennálló fogyasztási szokásokat s azok lélektani hátterét kell ismerni, bármilyen terjesztési politikát is folytatunk. Ezeknek ismerete

¹⁸ V. ö.: *Surányi-Unger Tivadar*: Gazdasági rugalmasság és változékonyság, Budapest 1935. című értekezésével, amelyben a szerző Marshall és iskolájának a rugalmasságra vonatkozó felfogását bírálva, rámutat arra, hogy amit Marshall és követői rugalmasságnak neveznek, hogy t. i. a kereslet az árváltozás következtében nagymértékben csökken, vagy nő, önmagában véve csak változékonyságnak nevezhető, rugalmasság jelensége csak akkor forog fenn, ha a régi ár visszatérése esetén a kereslet a régi mértéket éri el. Amit *Surányi-Unger* a rugalmasság és változékonyság kifejezéssel jelöl meg, azt mi elaszticitásnak, illetőleg plaszticitásnak nevezzük.

¹⁹ *Harkai Schiller Pál* és *Varga István*: Dohányzási szokások Budapesten. A Magyar Gazdaságkutató Intézet 14. számú külömkiadványa, Budapest 1938. 10. lap.

különösen akkor fontos, ha a többlettermelés elhelyezését nem a termelt cikk olcsóbban való kínálásával óhajtjuk biztosítani. Eléggé általános érvényességű gazdasági szabályszerűség, hogy árcsökkenés révén nagyobb mennyiségek elhelyezése biztosítható. A termelő, de még a fogyasztó szempontjából is azonban az árcsökkenésnél kívánatosabb, ha a többlettermelés elhelyezését azáltal biztosítjuk, hogy a termelést a szükséglet-hez igazítjuk. Ezáltal ugyanis a termelés nagyobb gazdasági szolgálatot tesz és a termék is nyilván jobb áron értékesíthető, mint abban az esetben, ha a termelés nem igazodik teljesen a fogyasztás szükségletéhez.²⁰

A szokásoknak az újabb cselekvéstani szellemű lélektan két jellegzetesen elkülönülő típusát különbözteti meg. Egyrészt ismerünk az alkalomtól nagy mértékben függetlenül érvényesülő ú. n. szükségletvezérelte cselekvéseket, amilyen pl. a biológiai szükséglettől függő étkezés, amelyet az alkalom legkülönbözőbb kínálkozásához is hozzáigazítunk, mert kielégítésük feltétlenül létfontos. Másrészt ismerünk a szükségletek bőséges módosulásával járó ú. n. alkalomvezérelte cselekvéseket, amelyeket quasi-szükségletek irányítanak azáltal, hogy az alkalom váltja ki őket. A kezdetben alkalomvezérelte cselekvés az idők folyamán szükségletvezérelté válhatik, ha a quasi-szükséglet biológiai szükséggé alakul át. Ilyen pl. éppen a dohányzás is, melynek nem felel meg eredeti szükség, hanem amelyre külső alkalom csábítanak, (valamilyen narkotikum szükségének és a társadalmi tekintély emelésének, stb. szükséglete alapján) de a szokásnak szenvedéllyé való fejlődése során valószínű biológiai szükséggé válik azáltal, hogy a szervezet megszokja egyrészt a dohányzás élettani hatását, másrészt a dohányzással járó foglalatosságát. Ebben a stádiumban a dohányzást a szükségletvezérelte cselekvésektől semmisem különbözteti meg és a vásárló az alkalom változásához is alkalmazkodik. Mégis, az eredetében alkalomvezérelte cselekvés esetében, amely a nem szenvedélyes dohányosnál mindvégig ilyen marad, az alkalom megválogatására nagyobb súlyt kell fektetni, mint a szükségletvezérelte cselekvés esetében.²¹

A piac alakulásáról nem nyerünk teljes képet, ha csak a megtörtént vásárlások emelkedését, vagy csökkenését és különféle gazdasági tényezőkkel való összefüggését észleljük. Azt is vizsgálnunk kell, hogy milyen a vásárlások hátterében álló

²⁰ *Harkai Schiller Pál és Varga István: Gyümölcsfogyasztási szokások Budapesten. A Magyar Gazdaságkutató Intézet 9. számú különkiadványa, Budapest 1935. 5—6. lap.*

²¹ *Harkai Schiller Pál és Varga István: Dohányzási szokások Budapesten. A Magyar Gazdaságkutató Intézet 14. számú különkiadványa, Budapest 1938. 9—10. lap.*

lelkület, melyek azok a motívumok, amelyek a közönséget vásárlásra indítják, vagy attól visszatartják.

Hamis az az állítás, hogy a közönséget vásárlási elhatározásainál csupán jövedelmének nagysága és a keresett cikkeknek ára irányítja. A környezet hagyományos fogyasztási szokásaira, valamint a reklám hatására való hivatkozás sem elégséges. Az ilyen — mondhatnók: uralkodó — felfogás megengedhetetlenül leegyszerűsíti azt a bonyolult lelki állapotot, amely a fogyasztó vásárlásait megelőzi. A jövedelem csak keretlehetőségeket nyújt a fogyasztás számára, de maga a fogyasztás bonyolult érzelmeken és megfontolásokon, szokások, megkívánások és értékelések mérlegelésén keresztül alakul ki. Ha ezeket a fogyasztót vásárlásra indító értékeléseket, megkívánásokat és szokásokat is meg akarjuk vizsgálni, akkor ú. n. szubjektív piackutatást kell végeznünk, vagyis a piac alakulásának szubjektív tényezőit kell kinyomoznunk.

Piacról lévén szó, a tömegek magatartása érdekel s ezért tömegészlelési eljárást kell alkalmaznunk. A szubjektív piackutatás módszere ezért a reprezentatív statisztikai felvétel, amelynek segítségével tisztázni lehet a közönségnek az egyes árucikkekkel szemben tanúsított állásfoglalását és azt, hogy a különböző társadalmi rétegek és foglalkozási ágak, esetleg földrajzi körzetek és más megkülönböztetések szerint milyen különbségek állanak fenn a fogyasztás tekintetében. Pszichológiai tényezőkre való utalással ugyanis sokszor találkozunk akkor, amikor egyes cikkek fogyasztásáról, elhelyezési lehetőségeinek fokozásáról stb. hallunk nézetet. E nézet azonban mindig csak a tanulmányt végző, a véleményt alkotó egyén introspektiójának eredménye, vagyis az illető saját egyéni magatartásának pszichológiai motívumairól saját maga által alkotott, önmegfigyelésen alakuló véleménye. Távolról sem biztos, hogy a tömegek viselkedését ugyanezek a motívumok alakítják ki. Sőt ez nem is valószínű, mert a tömegek egyszerűbb emberekből állanak, s ezért magatartásukban sokszor más motívumok irányítják őket, mint az ilyen tanulmányok folytatóit. Éppen ezért a gazdasági jelenségek lélektani feltételeinek felderítését csakis a fogyasztótömegek magatartásának elemzésétől lehet várni.²²

A szubjektív piackutatásnak főleg akkor van nagy jelentősége, amikor nagy tömegek szükségleti cikkeinek kicsinyben való megvásárlásáról van szó. Ebben az esetben feltárja a fogyasztóközönség lelkületét, fogyasztási szokásait és azok változtatásának hatását. Tisztázza, hogy a közönség milyen igé-

²² *Harkai Schiller Pál és Varga István: Gyümölcsfogyasztási szokások Budapesten. A Magyar Gazdaságkutató Intézet 9. számú különkiadványa, Budapest 1935. 6. lap.*

nyeket támaszt az árukkal szemben, milyen újításokat, vagy változtatásokat fogadna szívesen, milyen tapasztalatokra tett szert, stb. A nagyközönség tárgyi szempontból téves elképzeléseinek megállapítása legalább olyan fontos, mint a tárgyilag indokolt vélemény alkotása. Mindez irányt szabhat arra vonatkozóan, miként lehetne az egyes cikkek iránt megnyilvánuló szükségletet és legfőképpen azok fogyasztását növelni, valamely cikk kedvezőbb értékelését, becslését és kívánását előidézni. Ha ismerjük a fogyasztás pszichológiai körülményeit, különösen pedig a vásárlásra vezető motívumokat teljes részletességükben, akkor az ilyen ismeretek alapján leszűrt megállapításokat a szóbanforgó cikk értékesítésének irányításánál utmutatásul lehet felhasználni mind a reklám megválasztása, mind a cikkek terjesztési politikája, sőt minőségének alakítása szempontjából is. Az ilyen természetű vizsgálatnak egyik legfontosabb eredménye ugyanis nyilvánvalóan az, hogy utmutatásul szolgál arra, hogy a termelést milyen irányban kell a közönség akaratahoz és ösztönös törekvéseihez alkalmazni. Az ilyenfajta piackutatás tehát elősegíti azt, hogy a cikkek termelése a fogyasztóközönség szokásaihoz, szükségleteihez alkalmazkodjék, sőt — főként a márkacikkeknél — még azt is tisztázza, hogy a különféle reklámok milyen hatást gyakorolnak a közönség véleményalkotására és vásárlókedvére.²³

Az említett irányú és módszerű kutatás a külföldön, különösen márkacikkek tekintetében, rendkívül elterjedt. A nyugati országokban nagyvállalatok ilyen előkészítés nélkül ma már alig indítanak meg reklámkampányt, mert azt sötétben való tapogatódzásnak tekintenék. A szükséges vizsgálatokat hol külön erre a célra vállalkozó tudományos intézetek, hol reklámvállalatok tudományos osztályai hajtják végre. A külföldi nagy hirdetési vállalatoknak önálló gazdaságlélektani osztálya van, amelynek éppen az a feladata, hogy a reklámkampány eredményességét a megfelelő előzetes vizsgálat segítségével biztosítsa. De érdekes, hogy e gyakorlati lélektani szempontok alkalmazásának jelentőségét egyes országokban már a hivatalos gazdaságpolitika is felismeri. Így pl. Angliában az Empire Marketing Board tagjai között mindennemű termelési és gazdasági szakemberek mellett, a legnagyobb angol hirdetővállalatok egyikének vezetője, Sir William Crawford, is helyet foglal. S az *Empire Marketing Board* e hirdetési vállalkozó gazdaságlélektani osztályának szolgálatát több irányban igénybevéve fogalmazta meg az *Empire* termékeinek fokozott terjesztésére irányuló javaslatait.

²³ Harkai Schiller Pál és Varga István: Gyümölcsfogyasztási szokások Budapesten. A Magyar Gazdaságkutató Intézet 9. számú különkiadványa, Budapest 1935, 6. lap.

Számtalan más vonatkozás is áll fenn a pszichológiai tudomány és a közgazdasági élet között. A régebbi közgazdaságtan sokat foglalkozott a munkaidő helyes megválasztásának kérdésével s foglalkozott ennek során a fáradtság jelenségének vizsgálatával s a munkások kifáradásának gazdasági hatásait igyekezett tisztázni. Ez is szorosan vett pszichológiai kérdés, miként pszichológiai jellegűek azok a tanulmányok is, amelyeket *Münsterberg*²⁴ mintegy 25 évvel ezelőtt arról végzett, miként lehet kis eszközökkel azt elérni, hogy a monoton gyárimunka során a fáradtság érzése lehetőleg későn nyilvánuljon csak meg. Képességvizsgálat, pszichotechnika, maga a Taylor-rendszer mind lélektani szempontoknak alkalmazása a gyakorlati gazdasági életnek szolgálatában.

Nem kívánok a reklámpszichológiából vett érdekes példánál hosszabban időzni, de utalnom kell arra, hogy a gazdaságpolitikának legalapvetőbb és a gazdasági élet strukturáját döntően befolyásoló területén a pszichológiai szempontoknak rendkívüli jelentősége van. A gazdasági élet nyugodt menete nem csupán gazdasági tényezők kényszerítő súlyán múlik, hanem legalább oly mértékben, sőt talán még sokkal inkább azon, hogy az emberek e tényeket miként ítélik meg. Ez kifejezésre jut akkor, amikor a magyar közgazdaságtani tudomány nagymestere, a teljes szellemi frissességgel életének már a tizedik decenniumába lépett *Földes Béla* a következőket mondja: „Kis vagyon is nyújthat élvezetet és így gazdagságot, nem a javak külső képviselőiben, hanem élvezetben, és akárhányszor látunk egyszerű munkást reggel szegfűvel, vidáman és öntudatosan munkájára menni, míg a mogorva gazdag minden élvezetet nélkülöz... A gazdagság mérésénél arra az álláspontra is helyezkedhetünk, hogy a rendelkezésre álló javakat összehasonlítjuk az illető egyén szükségleteivel és akkor gazdag az, akinek többje van, mint a szükséglete, szegény, akinek kevesebbje. Azért, aki bölcs, mindig gazdag, ez értelemben véve, az anyagi élvezeteket hajhászó mindig szegény“.²⁵ Mi más ez, mint pszichológiai szempontoknak érvényesítése? Ugyanez a pszichológiai szempont érvényesül mind az egész munkaszervezet kérdésében, mind a munkabérlpolitikában is, továbbá a szakszervezetek kérdésében, a különböző elnevezésű szociálmunkavégzés válfajaiban és általában abban a hatalmas problémakörben, amelyet legfőképpen az amerikai közgazdaságtani irodalom *Industrial Relations* elnevezéssel a közgazdaságtan önálló, számos egyetemi tanszékkal rendelkező ágazatává tett s amely telve van elsősorban tömeglélektani vonatkozásokkal.

²⁴ *Münsterberg, H.*: Psychologie und Wirtschaftsleben. Ein Beitrag zur angewandten Experimental-Psychologie, Leipzig 1912.

²⁵ *Földes Béla*: A társadalmi gazdaságtan elemei, Budapest 1893. 132. lap.

Befejezésképen szabadjon még néhány gyakorlati példán azt megvilágítanom, hogy a legaktuálisabb ma egyik-másik sorsdöntő problémájának megítélésénél pszichológiai szempontoknak mily nagy jelentőség jut.

Sokszor felsírják az életszínvonal romlását, úgy a háború előtti, mint a — mondjuk — 10 évvel ezelőtti állapothoz képest. Nem akarnám részletesebben bizonyítani, hogy különösen az előző állítás hamis. Az átlagos életszínvonal összehasonlíthatatlanul magasabb, mint amilyen a háború előtt volt. Ezt, ha más nem, igazolja az új, a háború előtt nem létező tömegszükségleteknek nem csupán elterjedése, hanem fedezése is. Mi a magyarázata mégis annak, hogy a háború előtti állapotot a jelenleginél kedvezőbbnek szokták mondani és arra szoktak hivatkozni, hogy akkor nemcsak jobban éltünk, de gazdagabbak is voltunk. Az utóbbi állítás természetesen szintén merőben téves, mert ha a pénztőkék el is pusztultak, szem előtt kell tartani, hogy a pénztőkékkel szemben adósságok is álltak és így a pénztőkék pusztulásával egyidejűleg az adósságok is csökkentek. A reáltőke mennyisége ugyanis vitathatatlanul jóval nagyobbá lett. A mezőgazdaság jobban van felszerelve, a gyümölcsfák száma szaporodott, az állatállomány nőtt és minősége megjavult, stb. A gyárpar meglepő fejlődése közismert. A házak számának szaporodása pedig olyan mértékű volt, hogy az egy-egy szobára eső egyének száma csökkent és ezzel egyidejűleg a lakásoknak minősége, kiállítása, felszerelése szintén megjavult.

Mi indítja tehát a közvéleményt a tényeknek helytelen megítélésére? Többféle körülmény. A társadalom megélhetéséről mindenkor a dolgozó korban álló tömegek gondoskodnak. Ezek látják el a nemdolgozókat. A háború előtt a nemdolgozó idősebbek pénztőkék felett rendelkeztek s azoknak kamata és osztaléka fedezte szükségleteiket. A pénztőkék elpusztulása következtében karitatív jellegű eltartásra szorulnak. A dolgozók szempontjából materialiter tulajdonképpen közömbös, hogy az idősebbekről kamat-, vagy osztalékfizetés útján, avagy pedig karitatív módon gondoskodnak. De míg az előbbi jellegű gondoskodást a jogrendszerbe gyökerező természetességnek tekintik, addig az utóbbi jellegű gondoskodás szükségességét kizárólag a viszonyok romlásának tulajdonítják. Ugyanez a szempont természetesen még kihangsúlyozottabban jelentkezik az idősebbek helyzetmegítélésében, akiknek léte a viszonyok megváltozása, de nem materiális romlása következtében, bizonytalanabbá vált. Ehhez járul még egy szempont. A népesség kortagozódása megváltozott. De a dolgozó korban lévők %-os aránya nagyjából változatlan maradt (kismértékben emelkedett, ami tulajdonképpen a szóbanforgó szempontból előnyös), míg a

gyermekek %-os aránya lényegesen csökkent, az idősebbeké pedig nőtt. Materiális szempontból a dolgozók számára közömbös, mert azonos költséget jelent, hogy gyermekekről, vagy öregekről kell-e gondoskodni. A pszichológiai megérzés szempontjából azonban óriási különbség van: a gyermekek eltartását magától értetődőnek, az idősebbek karitatív jellegű eltartását pedig terhes kötelezettségnek érzik.

Igaz, hogy a háború előtthöz képest bizonyos objektív körülmények is megváltoztak. Megromlottak például a tisztviselők előmeneteli lehetőségei. Ennek magyarázata nem a viszonyok romlása, hanem csupán a háború előtt tapasztalható hatalmas expanziós tempónak lassubbodása, vagyis — leegyszerűsítve — nem a helyzetnek romlása, hanem csupán a megjavult helyzetnek állandósulása. Csupán egy általánosítható példára szeretnék hivatkozni. Tegyük fel, hogy valamely vállalatnak 1880-ban 50 tisztviselője volt és ezek közül 10 volt vezető állásban. Ha ennek a vállalatnak tisztviselőlétszáma 1910-ig 1.000-re duzzadt meg — s ilyen fejlődésre számos példa volt — az új tisztviselők — mindenkor a legalacsonyabb fokozatra helyezkedve el — a régieket mind feljebb nyomták a tisztviselői hierarchia guláján. Ez más szóval azt jelentette, hogy az 1880-ban szolgáló tisztviselők úgyszólván arra voltak ítélve, hogy előbb-utóbb igazgatókként végezzék pályájukat. Ezzel szemben, ha a tisztviselőlétszám például 1.000 fővel huzamosabb időn keresztül stabilizálódik, már kedvező eset, ha a tisztviselőknek 15—20 %-a éri el az igazgatói rangot. S ugyanez a helyzet, természetesen, a közszolgálatban, a MÁV-nál, postánál, stb.

Hangsúlyozom, a most jelzett különbség nem pszichológiai jellegű, hanem a pszichológiai jellegű elégedetlenségérzet indokolatlanságának tárgyi magyarázata. Időnként erre is szükség van és ez újabb jele annak, hogy közgazdaságtan és lélektan mily sok vonatkozásban és mily hasznosan tudja egymást kiegészíteni.

Szabadjon még egy példát megemlítenem. Matematikailag lehetséges, hogy a háború előtthöz képest minden egyes foglalkozási ág átlagjövedelme csökkenjen, ugyanakkor amikor a főátlag mégis javulást mutat. Ehhez csupán az szükséges, hogy a népesség foglalkozási összetétele megváltozzék és az alacsonyabb átlagjövedelmű foglalkozási csoportok %-os aránya csökkenjen, a magasabb színvonalú foglalkozási csoportok arányszáma pedig emelkedjék. Példámnak nincs semmiféle éle. De ha például egyetemi altisztek fiaiból orvosok, vagy ügyvédek lesznek, ezek saját szerény jövedelmüket nem édesapjuknak még szerényebb jövedelmével hasonlítják össze, hanem a háború előtti orvosok és ügyvédek jóval nagyobb jöve-

delmével állítják szembe s azon érzésüknek adnak kifejezést, hogy legalább ugyanolyan ellátásra volna igényük, mint amilyent az orvosok vagy ügyvédek a háború előtt élveztek. Ezért nem javulást, hanem romlást látnak. Amit kívánnak, objektíven természetesen lehetetlen. A foglalkozási rétegződésnek jelzett eltolódása a valóságban bekövetkezett. És kétségtelen ellenmondás, hogy a háború előtthöz képest lényegesen megjavult átlagos szükségletkielégítés kedvező hatását, a jövedelemeloszlás jelzett demokratizálódását, nem a saját személyt, hanem az átlagot tekintve, mindenki jönnek és hasznosnak fogja ítélni, ugyanakkor, amikor egyéni panaszait fenn tartja.

Mindez vonatkozott a háború előtti életszínvonallal való összehasonlításra. Az utolsó 10 év konjunkturahullámzásainak az életszínvonalra gyakorolt hatásainál, illetőleg pszichológiai megítélésénél ismét más szempontra kell figyelemmel lennünk. Az egyik a következő: az életszínvonal kis változásának hatása a megelégedettség érzését ugyanúgy aránytalanul nagy mértékben befolyásolja, mint az, hogy az emberi hőmérsékletnek néhány 10-ed fokos emelkedése is már lázt, az emberi szervezetnek kiegyensúlyozatlanságát teremtheti meg. Az életszínvonal ma már eléri a legutóbbi világválság előtti átlagos életszínvonalat, ha talán csak úgy is, hogy egyes, időközben felmerült új szükséglet fedezete más, régebbi szükséglet, rosszabb kielégítését ellensúlyozza.²⁶ De a romlás még a válság legsúlyosabb idején sem volt nagyon jelentős. Statisztikai tömegjelenségként azt lehet mondani, hogy az élelmiszer és a lakásszükséglet kielégítése terén semmiféle romlás sem állt be és csupán a ruházati szükséglet kielégítése terén következett be jelentősebb visszaesés.

Mi volt mégis annak pszichológiai oka, hogy a romlást igen súlyosnak éreztük? Ismét példával szeretném a magyarázatot szolgáltatni. A jövedelmeknek csökkenése nem lassú átmenettel, hanem lökészerűen történt. A tisztviselők fizetését egyszerre nagy %-kal szállították le és még a szabadfoglalkozásúaknak és a vállalkozóknak kiadáscsökkenése is lökészerűen történt, akkor amikor romló gazdasági helyzetük miatt a háztartáspénzt egyszerre nagyobb %-kal redukálták. Ilyenkor életszínvonaluk egyszerre nagyobb mértékben leszállt. A lakásbéréket illetőleg alkudoztak a háziurakkal s ha azok nem engedtek, olcsóbb lakásba költöztek. De a háziurak végül kénytelenek voltak a lakást mégis olcsóbban adni és az eredmény az

²⁶ *Matthias Matolcsy and Stephen Varga: The National Income of Hungary 1924/25—1936/37*, London 70. lap; *Varga István: Népmozgalom és konjunktúra. Magyar Statisztikai Szemle XVI. évf. 1. szám 1938. 1—16. lap.*

volt, hogy a válság idején is ugyanazokban a lakásokban laktunk — sőt az időközbeni építkezések következtében több lakásban laktunk — mint a válság előtt. A cselédeknel ugyanez történt. A háziasszony drágálta a cseléd bérét, alkudott, vagy felmondott és olcsóbb bérű cselédet fogadott. De az elküldött cseléd másutt már csak olcsóbb bér mellett talált elhelyezkedést, úgyhogy végül ugyanazok a cselédek főztek és takarítottak, mint a válság előtt. Ez az alkudozás, ez a mozgalom szubjektív kényelmetlenségérzettel járt, s noha az objektív statisztikai, tehát a tömegekre vonatkozó átlageredmény nulla volt, mégis nagy elégedetlenséget keltett. Ugyanez áll az élelmezési kiadásokra is. A háztartáspénz nagy csökkentésének időpontjában az egyes családoknak az étrendet átmenet nélkül kellett egyszerűbbé tenni. Ezt mindenki súlyosan megérezte. A kiadások megszorítása által teremtett defláció azonban lassan érvényesülő olcsóbbodási folyamatot indított meg a piacon, amelynek eredményeképpen az egyes családok étrendjének minősége azonos költséggel ismét lassan megjavítható volt. És amikor más háztartásokban következett be a háztartási kiadásoknak csökkenése és ez fokozta a deflációt, az étrend megjavításának folyamata ismét folytatható volt. Csak éppen az jelentett pszichológiailag rendkívüli különbséget, hogy míg az étrendnek a jelzett módon bekövetkezett romlása mindig hirtelen és nagyfokú volt, addig az említett újabb javulási folyamat csak lassú lehetett. Hogy ez a megérzés szempontjából nagy különbség, azt nem kell hosszabban részleteznem.

A közgazdaságtani elmélet és a gyakorlati gazdaságpolitikának a lélektannal való kapcsolataira vonatkozólag még a példák hosszú sorát lehetne felsorakoztatni. Szerves kapcsolatuk mindenképpen termékenyítő. Rendkívül örvendetes ezért, hogy a Magyar Pszichológiai Társaság újonnan megalakult gyakorlati lélektani szakosztálya e megtermékenyítő munka számára intézményes keretet fog biztosítani.

Varga Isván.

X

A mezőgazdasági munkásház- és cselédlakásépítés közületi támogatása.

I.

Bevezetés

A mezőgazdasági szociálpolitika egyik legfontosabb problémája az egészséges, a szociális és ethikai követelményeknek egyaránt megfelelő gazdasági munkás- és cselédlakások létesítése. Amíg a városi munkavállalói elem lakásellátottság szempontjából a szociális lakáspolitikának az utolsó évtizedekben elért jelentős eredményei következtében általában kedvezőbb helyzetben van, addig a mezőgazdasági munkavállalók — az itt-ott tapasztalható örvendetes kivételektől eltekintve — a korszerű követelményeknek megfelelő lakásokkal nem rendelkeznek. Ennek egyrészt gyakorlati technikai okai vannak, például közművek, mint villany, csatornázás, vízvezeték stb. alig létesíthetők falvakban a fogvasztók korlátolt száma és a viszonylag magasabb előállítási költségek folytán, másrészt a régi jónak tartott falusi építkezési módokat nehezebb megváltoztatni, illetőleg azok tulajdonosait az átalakítás szükségességéről meggyőzni; ily módon a higiénia követelményeinek meg nem felelő lakásokban elhelyezett munkavállalók egészségét a tbc., a reumathizmus és egyéb betegségek fenyegetik. Abban, hogy a munkás- és cselédlakások a korszerű követelményeknek legtöbbször nem felelnek meg, nem utolsó sorban a pénzügyi nehézségek, a mezőgazdasági lakáskérdés rejtettsége, a munkáslakások szétszórtsága és — a mezőgazdasági munkás-ság szervezetlensége folytán — a mezőgazdasági munkásérdekeltségek kisebb aktivitása játszanak közre.

A mezőgazdasági munkavállalók egészséges lakásviszonyai kialakításában az államnak egyrészt megfelelő jogszabályalkotásokkal, másrészt anyagi segélynyújtással hatékonyan közre kell működnie. A mezőgazdasági munkavállalói elem és

az azokat alkalmazó gazdák részére is biztosítani kell azokat a lehetőségeket, amelyek az egészséges munkás- és cselédlakásépítést lehetővé teszik.

A szociális segítség mellett nemzeti érdek is az, hogy a nemzet jelentékeny rétegét alkotó mezőgazdasági munkavállalói elem egészséges lakásviszonyok között éljen. A jó lakással — és megfelelő otthonnal — rendelkező munkás megelégedett, kevésbé hajlik a szélsőségek felé és a társadalom és nemzet szempontjából megbízható elemmé válik. De fontos nemzeti érdekeink fűződnek ahhoz is, hogy a nemzet regenerálódását jelentő mezőgazdasági munkavállalói elem egészséges lakásviszonyok között éljen és miként eddig is, nagyobb szaporodásával pótolni tudja továbbra is a városi elemek kisebb népességét.

Tanulmányunkban először történeti áttekintést nyújtunk a munkásházépítés állami támogatásáról, majd ismertetjük a földbirtokreform házhelyakcióit és a falusi kislakásépítés pénzügyi támogatását. Tárgyaljuk a mezőgazdasági munkavállalói lakásszükséglet mérvét s végül a cselédlakásépítés finanszírozásának és a mezőgazdasági munkásházépítés további fejlesztéséhez fűződő pénzügyi szempontokat világítjuk meg.

II.

A mezőgazdasági munkásház és a gazdasági cselédlakás építésére vonatkozó törvényes rendelkezések.

A gazdasági munkásházak építésének támogatásáról először *az 1901. évi állami költségvetésben* 100.000 korona munkásházépítés segélyezésére fordítandó költségvetési hitelnek felvételével történt gondoskodás. A vonatkozó indokolás kiemeli, hogy különösen a nagyobb községekben a gazdasági munkások támogatás nélkül alig képesek maguknak házhelyet szerezni, házat építeni s e téren már eddig is sok panasz merült fel. Az indokolás szerint a helyzetet akként lehetne segíteni, „ha a munkások a helyi hatóságok támogatásával, az állam segítségével, telekszerző és házépítő szövetkezeteket létesítenének, amire nézve az iparos munkásoknál a példa már megvan.“ A miniszteri indokolás szerint remélhető, hogy „ezzel sikerülni fog egy olyan akciót megindítani, mely a ház építésének révén nemcsak a közegészségügynek fog szolgálni, hanem szociálpolitikai szempontból is méltánylandó eredményeket mutathat fel — amennyiben a munkás otthonának megalapítása révén erősíteni fogja ama erkölcsi kötelekeket, amelyek meglazítására az agitáció törekszik.“

A munkásházépítési akcióra beállított költségvetési hitelkeretet a következő években is fentartották. Az 1906. évben azután ez 200.000 koronára emelkedett. Ebből az összegből az állam a törvényhatóságok és községek által felvett kölcsönök kamatkülönbözetét szándékozott fedezni.

Az 1901. évtől az 1907: XLVI. t.-c. meghozataláig eltelt 6 év alatt az említett költségvetési hitelkeret terhére az egyes törvényhatóságoknak államsegélyt nyújtottak; a felhasználás módzatainak megállapítását a földművelésügyi miniszter jóváhagyása mellett a törvényhatóságokra bízta.

Bács-Bodrog vm. 25.000, Békés vm. 48.200, Csanád vm. 30.000, Csongrád vm. 40.000, Háromszék vm. 5.000, Jász-Nagykun-Szolnok vm. 32.000, Kisküküllő vm. 6.000, Kolozs vm. 10.000, Pest vm. 25.000, Torontál vm. 25.000, Hódmezővásárhely thj. város 24.039, Zombor sz. kir. város 20.000, azaz összesen 290.239 korona államsegélyt kapott gazdasági munkásházak létesítésének támogatására. Az egyes törvényhatóságok igyekeztek maguk is az államsegély felhasználásán kívül a gazdasági munkásházak építését előmozdítani. Különösen Békés és Csongrád vármegyékben, valamint Hódmezővásárhely thj. városban volt jelentékeny már ezidőben is a gazdasági munkásházépítési mozgalom. Ennek oka főleg abban keresendő, hogy a kedvezőtlen lakásviszonyok, illetőleg az erőteljes szociális agitáció következtében a szociális problémák — és ezek között a lakáskérdés is — különösen homloktérbe kerültek.

A munkásházépítési akció e kezdeti időszakában például Békés községben 20.000 K államsegély felhasználásával felépült 44 gazdasági munkásház. A házak építésére az érdekelt munkások 600 koronáig terjedő kamatmentes, 12 év alatt visszafizetendő kölcsönt kaptak. E községekben a munkások maguk építették fel a házakat. *Békéscsabán* 12.000 K államsegély felhasználásával 20, *Orosháza* községben 16.200 K államsegély felhasználásával 25 munkásház épült. A munkások a házakat itt a községtől készen kapták, egy-egy ház a telek és kútak árának beszámításával, 928 K 39 fillérbe került, melyet az illető munkások 16 év alatt tartoztak évi egyenlő részletekben letörleszteni. Az említett három község a munkásházépítést kedvezményes árú telkek átengedésével és az építőanyagok kedvezményes eladásával támogatta. *Szentes* r. t. városban 40.000 K államsegély felhasználásával felépült az 1901—1907. években 126 munkásház. A munkások házáépítésre 250—300 K kölcsönt kaptak, 250 K-t kamatmentesen, az ezen felüli összeget 4% kamat mellett. Szentes város a munkásházépítés sikerét azzal is igyekezett előmozdítani, hogy a kölcsönösszeget az építkezőknek nem adta kézhez, hanem az általuk

vásárolt építési anyagokról szóló számlákat a városi hatóság egyenlítette ki a kölcsönösszeg terhére. A város kedvezményes árú telket és építőanyagot adott a munkásoknak, elkészítette a munkásházak építésénél követendő minimális normál tervet s általában vezette a munkásházépítést. A munkások a vályogverést s a ház megépítését maguk végezték s csak a különösebb szakértelmet kívánó munkákat készítették ahhoz értő egyénekkel, iparosokkal. A házépítésre nyert kölcsön 10 év alatt volt visszafizetendő. A munkásházak építésére kiadott kölcsönök általában az egyéb községekben (városokban) jelzálogilag biztosítottak s az ily módon felépített házak a törlesztési idő egész tartamára elidegenítési tilalom alatt állottak, mely alól felmentést az illető város (község) csak igen kivételesen, különösen indokolt esetekben adott meg.

A gazdasági munkásházak építésének állami támogatásáról szóló 1907: XLVI. t.-c. lerakta az alapjait egy nagyvonalú mezőgazdasági munkáslakás építési politikának. Olyan lehetőségeket és anyagi keretet teremtett, amelyeknek alapján a magyar mezőgazdasági munkáslakáskérdés kedvező alakulása, illetőleg ütemes fejlődése — ha a közbejött világháború a munkáslakásépítést meg nem akasztja — hosszú időre biztosítva lett volna. A törvény elgondolása az volt, hogy a törvényhatóságok és a községek garanciavállalása és támogatása mellett kell a lakásokat felépíteni. A község (törvényhatóság) közreműködése abban állott, hogy megfelelő állami támogatás mellett olcsó törlesztéses kölcsönt közvetített a munkásoknak s utóbbiakat hitelképessége révén hitelképesé tette megfelelő családi házak építésére vagy vásárlására. Az állam legfontosabb közreműködése pedig abban állott, hogy a törlesztési részletek meghatározott hányadának fizetését — a törlesztési időn keresztül — magára vállalta. A törvény 1. §-ában foglaltak szerint, ha valamely törvényhatóság vagy község munkásházak létesítése céljából gazdasági munkásoknak ingatlant ad el, vagy az építéshez kölcsönt nyújt, vagy kész munkásházakat ad el, vagy ad bérbe, a földművelésügyi miniszter: *a)* az államkincstár költségére díjtalanul elkészítheti a szükséges felméréseket, felszámítási vázlatokat, terveket, a szerződések és egyéb okmányok terveit; *b)* az államkincstár terhére évenként összesen 300.000 koronáig a törvényhatóság vagy községek irányában a munkások helyett, ezek javára, kötelezettséget vállalhat a vételár, illetőleg a kölcsön után járó évi tőke és kamattörlesztési részletek meghatározott hányadának legfeljebb 100 féleven át, illetőleg az évi bérösszeg meghatározott hányadának legfeljebb 30 éven át való megfizetésére.

Az említett kedvezmények csak akkor engedélyezhetők:
a) ha a munkásházak építési helyül kijelölt ingatlan fekvésé-

nél, minőségénél fogva gazdasági munkásházak létesítésére alkalmas; *b*) ha az építéshez kizárólag hazai anyag használtatik; *c*) ha a telkek vagy házak eladása (bérbeadása), illetőleg a házépítési kölcsön a közérdeket szolgálja és nem üzérkedési célú; *d*) ha az eladás (bérbeadás), illetőleg a kölcsön feltételei is a létesítés terve a gazdasági munkásokra nézve előnyösek; *e*) ha a gazdasági munkásoknak az eladóval (bérbeadóval), hitelezővel szemben váltói kötelezettséget, kezességet, vagy egyetemleges kötelezettséget nem kell vállalniok; *f*) ha a törlesztési idő 100 félévnél nem hosszabb és a tartozás a megállapított idő előtt is bármikor és bármily részletben, minden külön díjfizetés nélkül visszafizethető; *g*) ha a bérbeadott munkásházakra nézve a szerződésben ki van kötve, hogy a munkások az előre megállapított évi bérösszegnek legfeljebb 30 éven át megszakítás nélkül eszközölt pontos fizetése által a tulajdonjogot megszerezhetik és a bérviszonyt a munkás özvegye és leszármazói az eredeti feltételek mellett fentarthatják; *h*) ha legalább tíz munkásház létesítetik; *i*) ha a vevő vagy bérlő gazdasági munkások magyar állampolgárok. A törvény — miként említettük — a munkásházépítési tevékenységet a törvényhatóságokra (községekre) bízta. A törvényhozónak ez az elgondolása helyesnek látszott, mert — a századeleji világfel-fogásra jellemzően — az a nézet alakult ki, hogy az állami beavatkozás mértéke nem terjedhet túl azon a határon, amely a rendezés megindítását és az általános jellegű segélyezést a helyi viszonyok által kijelölt tevékenységtől (telekvásárlás, hitelkezelés stb.) elválasztja. A munkáskérdésben érdekelt és a helyi viszonyokkal ismerős hatóságok hivatottak eisősorban — miként az indokolás mondja — a munkáslakások építésére, vagy legalább a szükséges telkek megszerzésére és megfelelő építési kölcsön közvetítésére. Oly feladat ez, amelyet az állam csak felesleges kiadások kockázata mellett vállalhatna magára, kitévén még akkor is az érdekelt munkásokat a drága telekvásárlás és hitelkezelés veszélyének.

Nézzük a gyakorlatban miképpen történt ez a segítségnyújtás. Tegyük fel, hogy egy község (törvényhatóság) 10 munkáscsalád számára akart otthont biztosítani és egy munkásház felépítése 1.000 koronába került, azaz összesen 10.000 koronára volt szükség. Ezt az összeget a község (törvényhatóság) mint községi kölcsönt vette fel, például 50 évre 5%-os törlesztéses kamat mellett. Ha a törlesztéses kamatból (annuitásból) az állam 2%-ot vállalt magára, akkor évenként 200 korona hozzájárulást adott a tíz házépítő munkás annuitásos részleteinek törlesztéséhez. Minthogy a 10.000 korona után 5%-kal számítva 500 korona annuitást kellett fizetni és ebből az állam 200 koronát magára vállalt, a 10 munkásnak évenként 300 koro-

nát, vagyis munkásonként 30 koronát kellett fizetni, ami kevesebb volt, vagy ritkábban alig valamivel több, mint a munkások által fizetni szokott lakbér. A község (törvényhatóság) — fentiek szerint — más terhet nem vállalt magára a munkásházak létesítésénél, mint a felvett tőke törlesztési részleteinek pontos befizetésére vonatkozó kockázatot (amelynek biztosítékául ott állt a ház) és ezzel kapcsolatban a felvett kölcsön hova fordításának ellenőrzését, végül a törlesztési részletek beszedését.

A törvény a munkásházépítés sikerét azzal is igyekezett biztosítani, hogy a munkásházépítéssel kapcsolatos jogügyleteket, a kölcsönszerződéseket, az esetleges engedményeket, valamint a telekkönyvi ügyleteket bélyeg- és illetékmenteseknek nyilvánította, és kiterjesztette a kedvezményeket az 1901—1907. években állami támogatással létesített munkásházakra is.

A törvény húsz évre emelte fel az állami támogatással újonnan létesített gazdasági munkásházakra nézve az általános törvények alapján járó ideiglenes *adómentességnek* időtartamát, mely idő alatt a munkásházak mindennemű állami, törvényhatósági és községi adónak fizetése alól mentesek voltak. Ez a kedvezmény megillette az 1901—1907. években állami támogatással létesített munkásházakat is. A felemelt ideiglenes adómentesség azonban megszűnt, *a)* ha a munkás a munkásházat bérbeadta, a bérbeadás évében, a bérbeadott részre nézve; továbbá *b)* ha a munkásház — örökösödés esetét kivéve — oly egyén tulajdonába ment át, aki nem volt gazdasági munkás. A munkásságnak az alkoholizmustól való megóvását célozta az a rendelkezés, hogy a gazdasági munkásházak létesítésére kijelölt, vagy már felhasznált területen, az adómentesség idejében, italmérési engedélyt kiadni nem volt szabad. A törvény biztosítani akarta, hogy a munkásházépítés által elérni kívánt cél a jövőre nézve is megvalósuljon, illetőleg az elért eredmény fennmaradjon. Ezért kimondotta, hogy az állami támogatással létesített gazdasági munkásház e jellege a telekjegyzőkönyv, illetőleg telekkönyvi betét birtoklapiján feljegyzendő. A munkásháznak ez a jellege a vételár, illetőleg kölcsön törlesztésének tartamáig áll fenn.¹

Ez idő alatt az ingatlan, a vételárból vagy a létesítésre adott kölcsönből eredő követeléseket kivéve végrehajtás alá

¹ Ebből a rendelkezésből a gyakorlatban érdekes helyzet állott elő. A munkások a világháború alatt és után elértéktelenedett koronával háztartásaikat mind kiegyenlítették és a világháborúig felépített 7.000 munkásház tulajdonosa majdnem ingyenesen jutott házhoz. A munkások közül többen, miután kifizették tartozásaikat, kérték, hogy a munkásház jelleg a telekkönyvből töröltessék. Azonban az elérni kívánt célra tekintettel ennek a kérésüknek a törvényhatóságok első tisztviselői legtöbbször nem tettek eleget,

nem vonható és a törvényhatóság első tisztviselőjének kivételes esetekben megadható engedélye nélkül más ingatlannal nem egyesíthető, fel nem osztható, meg nem terhelhető, el nem idegeníthető s bérbe (albérletbe) nem adható.

A törvény felhatalmazta a földművelésügyi minisztert, hogy az állami költségvetésben gazdasági munkásházak építésének előmozdítására engedélyezett évi hitelek közül, az illető számadási év végéig fel nem használt részösszegeket, 1907. évtől kezdve „Országos gazdasági munkásházépítési alap“ létesítésére, illetőleg gyarapítására fordíthassa s ezen alapból a gazdasági munkásházak építését segélyek engedélyezésével előmozdíthassa. Ez alap álladékaról s mikénti felhasználásáról a törvényhozásnak évenként a költségvetési előirányzatok benyújtásával egyidejűleg jelentést kell tenni. Figyelemmel arra, hogy a törvény a törvényhatóságok és községek minél hatékonyabb közreműködését biztosítani kívánta, kimondotta, hogy a gazdasági munkásházak építésének állami támogatásáról intézkedő törvény alapján engedélyezhető kedvezmények megadásánál a földművelésügyi miniszter azon községek és törvényhatóságok kérelmét részesíti előnyben, amelyek a munkásházak építését ingyen telek vagy kert létesítésére is alkalmas telek adományozásával támogatja. Kivételesen figyelembeveendőek voltak azonban azok a törvényhatóságok és községek, amelyek területén a kivándorlás indokoltá tette a munkásházak létesítését.

Függetleníteni kívánta azonban a törvény a munkásházépítési akció sikerét a törvényhatóságok vagy községek főleg szociális érzékének fejlettségétől vagy a helyi önkormányzati erők játékától. Ezért felhatalmazta a földművelésügyi miniszter, hogy ha a törvényhatóság vagy község a gazdasági munkásházak létesítésére általa kiadott felhívásnak meg nem felel, a törvényben megállapított kedvezményeket más erkölcsi testületeknek és jogi személyeknek engedélyezhesse.

A munkásházépítés olcsóságát kívánta a törvény azzal is szolgálni, hogy felhatalmazta a kereskedelemügyi minisztert, hogy a támogatásban részesített gazdasági munkásházak építéséhez szükséges építési anyagokat a magyar királyi államvasutakon és az állami biztosítást élvező vonalakon az önköltségek megtérítése mellett szállíthassa.

A gazdasági munkásházépítési akciót, mint annyi más és fontos gazdasági és szociálpolitikai ténykedést, a világháború fontosabb honvédelmi szempontjai megakasztották.

Már az 1914. évi kormányjelentés is arról számol be, hogy az 1907: XLVI. t.-c. alapján megindított akció az 1914. évben is folytatódott ugyan, azonban a háborús viszonyok további fejlődését megakadályozták. Az 1914. évi jelentés is utal arra,

hogyan az állami támogatással ezideig létesített munkásházak száma 5991 volt, ezenkívül több, mint 1000 munkásház építésének ügye tárgyalás alatt állott.²

A világháború éveiben azonban a gazdasági munkásház-építési akció folytatása szünetelt. A munkásházépítéssel kapcsolatos tevékenység csupán arra szorítkozott, hogy a régebben felvett kölcsönök annuitásának törlesztésére korábbi években engedélyezett államsegélyek folyósíttassanak.³

A világháború utáni gazdasági leromlás idejében — dacára a nagy lakásszükségnek —, nem tudott fellendülni az 1907: XLVI. t.-c. alapján folytatható gazdasági munkásházépítési akció. Az eredetileg évi 300.000 koronában megállapított állami költségvetési hitelkeretet igyekeztek ugyan a pénz elértéktelenedésének arányában emelni, azonban azt a hatékony segítségi lehetőséget, amelyet a világháború előtti, a gazdasági munkásház építések előmozdítására megállapított költségvetési hitelkeret jelentett, az új hitelkeret meg sem közelítette. 1927/28. költségvetési évben, az előző évben még 88.000 pengőben megállapított munkásházépítési költségvetési tétel, a miniszteri indokolás szerint, azért töröltetett, mert a falusi kislakásépítésről az erre vonatkozó törvényes rendelkezések szerint a FAKSZ. gondoskodik.

A földművelésügyi minisztérium költségvetésének gazdasági munkaügyi igazgatás rovatán (5. alrovat) „munkásjóléti célok, gazdasági munkásházépítések előmozdítása, az 1907. évi XLVI. t.-c. végrehajtása“ címe még megvan, azonban a hitelkeret terhére annak egyéb célokra való felhasználása folytán munkásházépítési akciót nem támogattak.

A világháború utáni *földreform mozgalom* első komolyabb eredménye az 1920: XXIX. t.-c. volt, amely halasztást nem tűrő sürgős esetekben a *házhelyek* kijelöléséről és kishaszonbérletek alakításáról intézkedett. A törvény szerint: A nemzetgyűlés, tekintettel az idő előrehaladottságára, a földbirtok helyes megoszlását szabályozó rendelkezésekről a törvényhozás elé már beterjesztett törvényjavaslat kívánatos gyors elintézése és törvényerőre emelkedése előtt is lehetővé kívánja tenni a halasztást nem tűrő sürgős esetekben házhelyek kijelölését és kishaszonbérletek alakítását. Évégből felhatalmazta a földművelésügyi minisztert, hogy az alakítandó földbirtokrendező bizottság javaslata alapján házhelyek kijelölése s az erre szükséges területeknek — esetleg megváltás útján is — igénybevétele, továbbá kishaszonbérletek alakítása iránt intézkedhessék.

² A m. kir. kormány 1914. évi jelentése és statisztikai évkönyve 140. old.

³ Az 1915/18. évekre vonatkozó kormányjelentés.

Kizárólag a közérdek irányadó arra nézve, hogy az idézett törvény alapján ki kapjon házhelyet vagy kishaszonbérletet. A szükséges részletes szabályokat — közöttük a családi ott-hont védő szabályokat is — a minisztérium a földbirtok helyes megoszlását szabályozó rendelkezésekről már beterjesztett törvényjavaslat alapelveinek figyelembevételével rendelettel állapította meg. Ezt a rendeletet a nemzetgyűlésnek, kibocsátása után, be kell mutatni. Aki a jelen törvény és az ennek alapján kibocsátandó minisztériumi rendelet ellenére, vagyis nem az azokban megállapított eljárás szerint, hanem önkényesen vesz földet birtokba, az sem a jelen törvény alapján, sem pedig a földbirtok helyes megoszlását szabályozó rendelkezésekről alkotandó törvény alapján nem részesíthető sem házhelyben, sem kishaszonbérletben, sem földbirtokban. Ez a törvény kihirdetése napján lép életbe és — amennyiben törvény mást nem rendel — élethelérésének napjától számított 6 hónapig marad hatályban. Végrehajtásáról a földművelésügyi miniszter és az igazságügyminiszter gondoskodik. Meg kell a törvényismertetéssel kapcsolatban azt is jegyezni, hogy házhelyek céljaira minden birtok megváltható volt — arra való alkalmassága szerint —, azonban kisbirtoknak ilyen célra való elvételét lehetőleg cserével kellett kárpótolni.

Az 1920: XXXVI. t.-c.-nek mint ismeretes az volt a célja, hogy a magyar földbirtok megoszlását helyesebbé tegye. Évégből ez a törvény a lehetőséghez képest előmozdítja a földszerzést főleg azok részére, akik a föld gondos és szorgalmas művelésére képesek is és hajlandók is, de eddigi viszonyaik között önhibájukon kívül földhöz nem jutottak. Itt nem térhetünk ki sem az igényjogosultak, sem a kisajátítás elvének részletezésére, csupán annyit idézünk az olvasó emlékezetébe, hogy az igénylőknek a szükséghez képest *házhely is juttatható, de csak akkor, ha házuk, vagy házépitésre alkalmas ingatlanuk nincsen s ilyent hozzátartozójuktól sem kaphatnak.*

A földbirtok helyes megoszlását szabályozó rendelkezésekről szóló 1920. évi törvenycikk kiegészítéséről szóló 1924: VII. t.-c. kimondja, hogy „házhelyet kaphat az is, akinek — a vele ténylegesen együttélő házastársát ide nem számítva — mással vagy másokkal közösen van háza vagy házhelye.“

Nézzük ezek után a *telepítésről és más földbirtokpolitikai intézkedésekről* szóló 1936: XVII. t.-c.-nek azokat a rendelkezéseit, amelyek a házhelykérdést érintik. Az említett törvény célja, az idézett törvény meghatározása szerint, hogy olyan vidékeken, ahol a kisbirtok szaporítása közszempontból kívánatos, egy-egy család eredményes gazdálkodásának alapjául alkalmas önálló gazdaságok létesítése, valamint meglévő kisebb gazdaságok kiegészítése útján az ország egyetemes érdekeinek

leginkább megfelelő birtokmegoszlás kialakulását és a *falusi lakosság számára családi otthon céljára alkalmas ingatlan szerzését* előmozdítja.

Ezt a célt közérdekű ingatlan eldarabolások foganatosítással, tartós haszonbérletek alakításával, földbérlő szövetkezetek létesítésének előmozdításával — végül amennyiben a fennálló birtokmegoszlási és népsűrűségi viszonyok szükségessé teszik — telepítéssel kell szolgálni.

Az ingatlanok felhasználása keretében különös gondot kell fordítani arra, hogy *mezőgazdasági munkások és cselédek*, kisiparosok és kiskereskedők, továbbá falusi szövetkezetek házhelyeket szerezhessenek. A törvény meghatározza az igényjogosultság feltételeit és gondoskodik a telepítéshez és más földbirtokpolitikai intézkedésekhez szükséges fedezetről is. A törvény szerint a legfontosabb fedezeti forrást az állami költségvetésben tíz éven át előirányzandó legalább évi 2,000.000, további tíz éven át legalább évi 2,500.000 pengő, továbbá a költségvetésben vagy más törvényes rendelkezésben, a telepítés céljára a szüksége szerint kijelölt egyéb fedezet alkotja.

Ennek a fedezetnek legalább egynegyed részét családi otthon létesítésére alkalmas *házhelyek szerzésének előmozdítására*, valamint a juttatott házhelyeken a szükséges építkezéseknek kölcsön nyújtásával való támogatásra kell felhasználni.

A telepítési törvény végrehajtási rendelete szerint a birtokszerzők részére szükséges lakások és gazdasági épületek felépítésére a földművelésügyi miniszter a telepítési alapból az Országos Földhitelintézet vagy az Országos Falusi Kislakásépítési Szövetkezet útján kölcsönt nyújthat, vagy pedig az épületeknek a megépítéséről az eset körülményeihez képest más megbízott szerv útján saját hatáskörében gondoskodhatik.

Építési kölcsönt csak annak a birtokszerzőnek lehet nyújtani, aki kötelezettséget vállal a megállapított egészségügyi követelményeknek megfelelő lakás építésére.

A birtokszerzőnek nyújtott építési kölcsön összegét a birtokszerző anyagi körülményeire és családtagjainak számára figyelemmel kell megállapítani, a kölcsön nagysága azonban birtokszerzőnként 1500 pengőt rendszerint nem haladhat meg.

Az építési kölcsön törlesztésének idejét legfeljebb 30 évben lehet megállapítani. Kivételesen méltánylást érdemlő esetben azt is meg lehet engedni, hogy a törlesztés a kölcsön nyújtásától számított három év elteltével kezdődjék s az adós az első három évben csak kamatot fizessen.

Az építkezési kölcsön után évi 4%-os kamatot kell fizetni. A fizetési feltételeket pontosan teljesítő adóst abban a kedvezményben kell részesíteni, hogy az általa fizetett kamat 15%-át minden év végével javára kell írni. Az e címen jóváírt összeget

az adós külön kérelme nélkül tőketörlesztő részletre előre teljesített fizetésként kell elszámolni.

Különös gonddal kell törekedni arra, hogy azok a mezőgazdasági munkások és gazdasági cselédek, akik anyagi erőik elégtelensége miatt önálló családi kisbirtok szerzésére nem képesek, legalább abban a támogatásban részesüljenek, hogy veteményes kertet is magában foglaló házhelyet és családi otthon felépítésére kölcsönt kapjanak. A telepítési alapból folyósított építési kölcsön törlesztő részleteit a birtokszerző a földművelésügyi miniszter által megállapított utólagos kamatozás alapulvételével kiszámított évi egyenlő részletekben köteles az Országos Földhitelintézetnek megfizetni. A telepítési alapból folyósított építési kölcsön felhasználásával emelt épületeket az építési kölcsön teljes kiegyenlítéséig terjedő időre tűzkár ellen biztosítani kell.

Az építési költségek csökkenése érdekében törekedni kell helyes és gazdaságos tervezés és építésvégrehajtás útján a helyszínen található építési anyagok okszerű felhasználására, továbbá arra, hogy az építkezéssel kapcsolatos különleges szak tudást nem igénylő munkálatoknál (földmunkák, szállítások, vályogvetés stb.) a birtokszerzők kézi és igásereje a lehetőség szerint megfelelően fel legyen használva. Lakóházak építésénél különös gondot kell fordítani a talajnedvesség elleni szigetelésre is. A birtokszerzők építkezéseit a földművelésügyi miniszter akkor is megfelelően ellenőrzi, ha az építkezést nem a telepítési alapból nyújtott kölcsön felhasználásával végzik.

Lehetőleg meg kell őrizni az illető vidék magyaros építkezési jellegzetességeit.

III.

A falusi kislakásépítés állami támogatása.

A világháború után végrehajtott földbirtokreform során házhelyek kiosztásával a családi ház építésének csak egyik lehetőségét teremtették meg: nem gondoskodtak azonban arról, hogy a házfelépítést megfelelő kölcsönnyújtással elősegítsék. Ezért a kormány elhatározta a földreformeljárás során házhelyhez juttatott személyeknek kedvezményes (4%-os kamatozású) építkezési hitelekkel való támogatását. E végből megalkotta a törvényhozás *a falusi kislakásépítést elősegítő építési hitelekből származó követelés biztosításáról és behajtásáról szóló 1927: XIX. t.-c.-et.* A kormány e tervet olyan módon kívánta megvalósítani, hogy a törvényhozás által e célra engedélyezett összegeket üzletrészjegyzés útján a lebonyolítással megbízott szervnek (az Országos Falusi Kislakásépítési Szövetkezetnek) bocsátotta rendelkezésére és a hiteleket az egyes érdekelt házhelyeseknek ez a szerv folyósítja.

A törvény értelmében a földbirtok helyesebb megoszlását szabályozó rendelkezések végrehajtása során kiosztott házhelyeken az építkezést megkönnyítő állami tevékenység lebonyolításával megbízott vagy megbízandó szervnek az általa nyújtott építkezési hitelből származó követelése telekkönyvi bejegyzés nélkül is dologi teherként terheli a felülepítményekkel együtt azt az ingatlant, amelyet — habár esetleg hatósági eljárás helyett csak magánügylettel — házhelyként juttattak, ha a hitel engedélyezésekor a tulajdonjog a megváltást szenvedő nevéől, vagyonváltságföldről az állam nevéől átírva nincsen. Ez a dologi teher az ingatlanra a törvény életbelépte után bejegyzett minden más terhet megelőz, kivéve a törvényes elsőbbséggel bíró követeléseket, továbbá a házhely után a megváltást szenvedő, vagyonváltságföldről pedig az államot megillető ellenértéket, haszonbért vagy évi járadékot, végül azokat a követeléseket, amelyekkel szemben a lebonyolítással megbízott vagy megbízandó szerv az elsőbbségről lemond.

A szerzett jogok biztonsága érdekében kimondja a törvény azt, hogy a törvény életbelépte előtt bekebelezett követeléseket a lebonyolítással megbízott vagy megbízandó szerv követeléseivel szemben elsőbbség illeti meg.

A lebonyolító szerv építési hitelköveteléseinek dologi teher jellegét elismerte a törvény a földreform törvények alapján magánügyleteknél szerzett házhelyeknél is. Nem lett volna ugyanis indokolt az, hogy a házhelyek beépítésére irányuló akció csak az O. F. B. részéről megváltási ítéletekkel juttatott házhelyekre szorítkozhassék és hogy ott, ahol a megváltást szenvedő a bírói ítélet bevétele nélkül önként valósította meg a földreform törvény céljait kitűzött feladatokat, az ekként keletkezett házhelyek kizárassanak a lebonyolítással megbízott szerv által nyújtandó kedvezményes hitelek sorából.

A házhely tulajdonjogának a házhelyhez juttatott személy javára való telekkönyvi bejegyzésével egyidejűleg a lebonyolító szervnek az építkezési hitelből származó és még fennálló követelése biztosítására az előbbi §. szerint megillető rangsorban jelzálogot kell bejegyezni. E jelzálogjogi bejegyzés alapjául szolgál a lebonyolító szerv által kiállított tartozási kimutatás, amellyel kapcsolatban ez a szerv az adós által kiállított kötelezettségi okiratban engedélyezett biztosítéki összegek jelzálogjogi biztosítását is kérheti. A bejegyzéssel a követelésnek dologi teher minősége megszűnik.

A lebonyolítással megbízott vagy megbízandó szervnek az építési hitelből származó követelésére az 1920:XXXVI. t.-c. 76. §-ában megállapított korlátozások (10 évi elidegenítési megterhelési tilalom) nem nyernek alkalmazást. Ezeket a követeléseket közadók módjára kell beszedni és behajtani. A le-

bonyolító szerv által a hátralékos követelésről kiállított tartozási kimutatás olyan közokirat, amelynek alapján közvetlen végrehajtásnak van helye.

A házhelyhez jutott kérelmére a lebonyolítást végző szerv köteles költség és díjmentesen a házhelyet terhelő tartozás fennálló összegéről kimutatást kiállítani, vagy nyilatkozatot kiadni arról, hogy az illető házhelyre építési hitelt nem nyújtott. Ilyen nyilatkozatnak kiadása után az illető házhelyet a lebonyolító szerv által esetleg utóbb folyósított építési hitel dologi teherként nem terheli.

A törvény biztosítani kívánta a jövőben a magántőke bekapcsolását földreform eljárás során juttatott házhelyek beépítésénél. A lebonyolító szerv anyagi eszközeinek korlátozott volta mellett kívánatos az, hogy a magántőke minél intenzívebben álljon rendelkezésre a házhelyek beépítése céljára. Ennek lehetősége volna elzárva azáltal, ha a javaslat rendelkezései a hitelügyletek körében forgalmon kívül helyeznék a földreformeljárás során kiosztott házhelyeket.

A törvény a kitűzött cél érdekében kimondja, hogy a lebonyolító szerv (FAKSZ.) által nyújtott hitelt csak a földbirtok helyesebb megoszlását szabályozó rendelkezések végrehajtása során kiosztott házhelyeken létesítendő házak felépítésére szabad felhasználni, felhatalmazta továbbá a törvény a pénzügyminisztert, hogy a lebonyolító szerv részére, valamint az annak működésével kapcsolatos összes ügyletekre a legmesszebbmenő személyi és tárgyi adó- és illetékmentességeket és kedvezményeket nyújthassa.

Végül említsük még meg, hogy a fentebb idézett törvény rendelkezéseit a földművelésügyi miniszter és az igazságügy-miniszter hajtja végre és mindegyikük a maga ügykörében a törvény végrehajtásához szükséges részletes, valamint az átmeneti szabályokat is — és pedig amennyiben másik miniszter ügykörét is érinti — az utóbbi hozzájárulásával, — rendelettel állapítja meg, a kiadott rendeleteket a szükséghez képest módosíthatja, kiegészítheti, vagy hatályon kívül helyezheti.

Az 1937. évi üzletévről kibocsátott jelentés szerint, 1937. december hó 31.-ig 40.862 falusi kislakásépítőnek nyújtott a FAKSZ. összesen 56,371.650 P összegű családi lakásépítési hitelt.

A FAKSZ. a lakásépítési kölcsönt az alábbi feltételek mellett nyújtja:

Kölcsönt csak azok kaphatnak

1. akik legalább egy üzletrész (2 P) jegyzése által a Szövetkezetbe tagul belépnek,

2. akik a FAKSZ. építési feltételeinek betartására kötelezik magukat,

3. akiknek lakóházuk még nincs és a lakóház építésére alkalmas, telekkönyvileg saját tulajdonukat képező tehermentes házhelyük van. (A földreformeljárás során házhelyben részeltettek részére bizonyos könnyítések vannak érvényben.)

Azok, akik a fenti általános feltételeknek megfelelnek, kétféle kölcsönt kaphatnak és pedig:

1. A.) jelű, legfeljebb 1500 pengőig terjedő, évente 4%-al kamatozó legkésőbb 30 év alatt félévi törlesztőrészekkel visszafizetendő törlesztéses kölcsönt;

A félévi törlesztőrészlet 43.75 P.

2. D.) jelű ugyancsak legfeljebb 1500 pengőig terjedő, évente 6%-kal kamatozó, legkésőbb 20 év alatt, félévi törlesztőrészekkel visszafizetendő törlesztéses kölcsönt.

A félévi törlesztőrészlet 65.85 P.

Meg kell jegyezni, hogy az A.) jelű kölcsönt 30 évnél, a D.) jelű kölcsönt 20 évnél rövidebb törlesztési időre is lehet kérni és hogy az említett összegnél kevesebb is igényelhető.

A kétfajta kölcsön nyújtásának előfeltételei nem azonosak. Az A.) jelű kedvezőbb feltételű kölcsönt azok a hadirokkantak, hadiözvegyek, hadiárva és azok a 3 kat. holdnál nem nagyobb, mezőgazdaságilag művelhető ingatlannal rendelkező mezőgazdasági munkások kaphatják meg, akik házhelyüket a földreform eljárás során (az O. F. B. vagy sürgős házhely kiosztás, vagy pedig hatósági eljárást pótló magánegyezség útján) kapták és akiknek legalább három saját eltartásukban levő kiskorú gyermekük van.

Ezenkívül az A.) jelű kölcsönt azok a hadirokkantak, hadiözvegyek, hadiárva és 3 kat. holdnál nem nagyobb, mezőgazdaságilag művelhető ingatlannal rendelkező mezőgazdasági munkások is megkaphatják, *a)* akik házhelyüket a földreform eljárás során kapták, de háromnál kevesebb saját eltartásukban levő gyermekük van, vagy nincs gyermekük, továbbá *b)* akik házhelyüket nem a földreform eljárás során kapták, ha más módon (vétél, öröklés útján) szerezték, ha igazolják, hogy házhelyjuttatásra jogosultak lettek volna, tekintet nélkül arra, hogy van-e eltartásukban levő kiskorú gyermekük vagy sem, ha házuk felépítéséhez saját anyagi erejükből legalább 150 pengővel hozzájárulnak.

Megkaphatják továbbá az A.) jelű kölcsönt mindazok, akik nem hadirokkantak, hadiözvegyek, hadiárva és nem földnélküli mezőgazdasági munkások, ha *a)* házhelyüket a földreform eljárás során kapták és *b)* legalább egy, saját eltartásukban levő kiskorú gyermekük van és házuk felépítéséhez saját anyagi erejükből legalább 400 pengővel hozzájárulnak és kötelezik magukat, hogy lakóházuknak nemcsak alapfalait, hanem a felmenő falakat is kőből vagy téglából építik meg.

Azok, akik A.) jelű kölcsönt nem kaphatnak, D.) jelű kölcsönt igényelhetnek. Ezek azonban lakóházuk felépítéséhez saját tőkéjükből 800 pengővel tartoznak hozzájárulni és kötelesek lakóházuknak nemcsak az alapját, hanem a felmenő falakat is kőből vagy téglából építeni. A hitelkérelmezőnek azt az összeget, amellyel a ház felépítéséhez saját tőkéjéből hozzá kell járulnia, a hitel folyósítása előtt az Országos Falusi Kislakásépítési Szövetkezethetnél készpénzben letétbe kell helyeznie. A letett összegből, valamint az engedélyezett kölcsönösszegből fizeti ki az Országos Falusi Kislakásépítési Szövetkezet a ház felépítéséhez szükséges építési anyagok, munkadíjak és anyagszállítások költségeit. Aki a kölcsönt megkapta hat hónapon belül tartozik legalább szoba, konyha, kamrából álló lakóházat felépíteni oly módon, hogy 1. a ház alapját a teherbíró talajig kőből vagy téglából kell építeni, akként, hogy az alap a föld felett is legalább 0.30 m. legyen. Azok, akik a kölcsönt azzal a feltétellel kapták, hogy házuk felmenő falait is szilárd anyagból kell megépíteniök, a felmenő falakat is téglából vagy kőből tartoznak felépíteni. 2. A ház építésénél az alábbi méreteknél kisebbeket alkalmazni nem szabad:

- szobaméret 22 m²,
- szobamagasság 2.60 m.,
- szobaablak belméret 0.75—1.10 m,
- szobaajtó belméret 0.80—2.00 m.

3. A felmenő és lábfalak között szigetelőlemezt kell alkalmazni;

4. a házat tűzbiztos anyaggal kell fedni;

5. a lakószobát padlózni kell.

Az Országos Falusi Kislakásépítési Szövetkezet azoknak a hitelben részesítetteknek, akik a részükre folyósított kölcsön esedékes törlesztő részleteit két féleven át pontosan megfizetik, a harmadik félévtől kezdve fizetési kedvezményt nyújt.

A fizetési kedvezmény folytán az adósnak olyan összeget ír a FAKSZ. félevenként a javára, hogy a harmadik félévtől kezdődőleg mindaddig, míg -fizetési kötelezettségének pontosan eleget tesz, az A.) jelű kölcsönnél 4% helyett tényleg csak 3.5 és a D.) jelű kölcsönnél 6% helyett tényleg csak 5.5% kamatot fizet az adós, a javára írt összeggel tehát a félelvi törlesztő-részlet ennek megfelelően csökken.

Soronkívüli tőketörlesztés vagy a tartozásnak a törlesztési idő letelte előtt történő kiegyenlítése esetében az Országos Falusi Kislakásépítési Szövetkezet az adósnak fizetési kedvezményt ad.

Ez a fizetési engedmény abban áll, hogy a Szövetkezet visszatéríti annak a kamatnak egy részét (és pedig az A.) jelű hitelnél $\frac{1}{4}$ részét, a D.) jelű hitelnél $\frac{1}{6}$ részét), amelyet az adós

a kölcsön felvételének időpontjától kezdődőleg a soronkívül törlesztett összeg után a visszafizetés időpontjáig fizetett.

A FAKSZ. a falusi kislakáépítést nem csupán építési kölcsönök nyújtásával, hanem a lakásépítéshez szükséges anyagok kedvező áron való rendelkezésre bocsátásával is igyekszik előmozdítani. Ebből a célból anyagtelepeket tart fenn, az 1937. évben 14-et. Hogy az anyagtelepek nyújtotta előnyöket (olcsó anyagbeszerzés) az építetők egyre gyakrabban igyekeznek maguk számára biztosítani, bizonyítja az a tény, hogy az anyagtelepek évi forgalma 1 millió pengő körül mozgott 1937. évben. Megjegyzendő, hogy azok, akik nem a FAKSZ. anyagtelepeiről vásárolják meg a lakóházak felépítéséhez szükséges építési anyagokat, szabadon választott kereskedők útján szerezhetik azt be. Jelenleg még a magánkereskedők útján való anyagbevásárlás teszi ki a nagyobbik részt.

A Szövetkezet tőkéje az 1937. évi december hó 31.-én az alábbiak szerint alakul:

1. A m. kir. földmivelésügyi miniszterium által jegyzett üzletrészek	16.601.053 db. á 2.— P	33.202.106.— P
2. A m. kir. pénzügyminiszterium által jegyzett üzletrészek	58.000 db. á 2.— P	116.000.— P
3. Az Országos Központi Hitelszövetkezet által jegyzett üzletrészek	15.000 db. á 2.— P	30.000.— P
4. 35.634 más tag által jegyzett üzletrészek	36.515 db. á 2.— P	73.030.— P
Üzletrésztőke összesen	16.710.568 db. á 2.— P	33.421.136.— P
Tartalékalap		2.760.976·39 P
Saját tőke tehát összesen		36.182.112·39 P

Említésre érdemes, hogy a Szövetkezet 1937. évben közel 1 millió pengő bruttó nyereséget mutatott ki, aminek 90%-a kamatjövedelemből állott elő. A személyzeti és dologi kiadások levonása után kb. 560.000 P a tiszta nyereség, ebből kb. félmillió pengő osztalékra fordított.

IV.

Statisztikai adatok.

A mezőgazdasági munkavállalók (gazdasági cselédek, mezőgazdasági munkások) lakásviszonyainak megismeréséhez, a munkavállalói rétegek házbirtokkal (házzrészsel) való ellátottságára vonatkozó számszerű adatok értékes anyagot szolgáltatnak.

Az 1930. évben az őstermelés birtokviszonyai a következőképpen alakultak:⁴

⁴ Magyar Statisztikai Közlemények 96. kötet.

Az őstermelés házbirtoka.

Összes népesség	Csak háza	Csak ház része	Háza vagy házrésze		Földbirtoka és földbérlete
			földbirtoka	földbérlete	
v a n					
önálló . . . 2.074.380	9.789	16.908	551.044	12.937	72.168
segítő családtag . . . 536.693	2.121	4.127	9.771	149	347
tisztviselő . . . 13.223	288	208	534	10	19
segédszemélyzet . . . 1.875.097	96.198	29.283	88.223	6.032	8.595
Összesen . . . 4.499.393	108.396	50.526	649.572	19.128	81.129
			908.751		

A fenti adatokból kitűnően 4,499.393 őstermelő foglalkozású népességnek 908.751 háza, illetőleg házrésze volt. Az őstermelés az össznépességnek 51.8%-át teszi ki, az összes lakóházaknak (1,467.926) azonban 67.2%-át mondhatja magáénak. Az őstermelői elem e látszólagos kedvező lakásellátottságához azonban tudnunk kell, hogy ezt elsősorban a mezőgazdasági lakosság nagyobb helyhez kötöttsége és ebből folyó gyakoribb kisháztulajdona, nemkülönben a városias település háztulajdonkorlátozó befolyásával függ össze.

A mezőgazdasági népesség egyes csoportjainak lélekszáma és lakóház birtoka 1930-ban.

Hánynak volt háza
(házrésze)?

C s o p o r t	Lélekszám	Szám szerint	‰-ban	H á n y	
				lakóház volt birtokukban	lakás
<i>a) Keresők:</i>					
önállók	700.466	598.958	85·5	619.467	779.502
tisztviselők	5.611	683	12·2	2.666	2.653
segédszemély	788.681	179.257	22·7	—	—
segítő családtag	536.693	16.515	3·1	279.940	315.608
Keresők összesen	2.031.451	705.413	39·2	902.073	1.098.736
<i>b) Eltartottak:</i>					
összesen	2.467.942	113.338	4·6	38.458	45.511
Mindösszesen	4.499.393	908.751	20·2	940.531	1.144.274

A fenti adatokból kiviláglik, hogy körülbelül 700.000 önálló mezőgazdasági keresőnek kereken 600.000 háza (háZRésze) van, ami annyit is jelent, hogy az összes önálló mezőgazdasági keresők 85.5%-ának van háza vagy háZRésze, 15%-ának pedig nincs. Vagyis másszóval kereken 100.000 önálló mezőgazdasági keresőnek nincs saját háza, illetőleg háZRésze.

A mezőgazdasági segédszemélyzetbeli keresők házbirtoka.

A keresők csoportjai	Lélek- számok	Lakóháza (háZRésze)		
		van		nincs
Mezőgazdasági munkások	554.349	154.103	27.8 %	400.246
Gazdasági cselédek . . .	215.896	21.331	9.9 %	194.565
Kertészeti munkások . . .	10.561	1.306	12.4 %	9.265
Egyéb segédmunkások . . .	7.875	2.517	32.0 %	5.358
Mindösszesen	788.681	179.257	22.7 %	609.424

A mezőgazdasági kereső munkavállalói réteg kereken 790.000 lelket jelent. Ebből a rétegből kimutatásban közöltek szerint kereken 180.000-nek, azaz a mezőgazdasági munkavállalók 22.7%-ának van lakóháza, illetőleg lakRésze. Másszóval a mezőgazdasági munkavállalók alig valamivel több mint $\frac{1}{5}$ része mondhatja magát háztulajdonosnak, illetőleg háZRésztulajdonosnak.

Ha a fentebbi táblázat adatait tovább vizsgáljuk, látjuk, hogy a legkedvezőtlenebb helyzetben a gazdasági cselédek vannak, amennyiben a gazdasági cselédek 9.9%-a ház, illetőleg háZRésztulajdonos. A kertészeti munkások helyzete valamivel kedvezőbb, mert közülök 12.4%-nak van háza, illetőleg háZRésze. A mezőgazdasági munkások ház, illetőleg háZRészbirtok aránya a mezőgazdasági munkavállalók arányát meghaladja.

Kíséreljük meg a fentebbi adatok figyelembevételével a mezőgazdasági munkavállalói elem *lakásszükségletét* megállapítani. Az optimumot az jelentené ezen a téren, hogyha minden önálló mezőgazdasági munkavállalói családnak külön háza (háZRésze) lenne. A mezőgazdasági munkavállalói elem azonban nem mindig vezet önálló háztartást, azaz a mezőgazdasági keresőknek egy tekintélyes része a rokonsággal közös háztartásban él. Ebből tehát folyik az is, hogyha a mezőgazdasági munkavállalói réteg lakásszükségletét akarjuk megállapítani, nem indulhatunk el az önálló keresők számából.

A körülbelül 800.000 önálló mezőgazdasági kereső személyzetből körülbelül 600.000-nek nincs lakóháza vagy háZRésze. Fentebb közöltek alapján azonban nem 600.000 munkavállaló részére kellene új lakást építeni.

A mezőgazdasági munkavállalói elem lakásszükségletének megállapításánál — legalább is a közvetlenül sürgős lakás-

szükséglet megállapításánál — a gazdasági cselédek nagyobb hányadát ki kell zárunk a számításból. Ugyanis a gazdasági cselédek részére a gazdák, az esetek túlnyomó részében, lakást is nyújtanak, azaz ezek részére a lakásszükséglet fedezéséről a gazdák gondoskodnak. Ez azonban természetesen nem annyit jelent, hogy a gazdasági cselédek házszerzési lehetőségét nem kell előmozdítanunk.

Ha tehát 600.000 háznélküli mezőgazdasági kereső létszámából levonunk a gazdasági cselédek ellátottsága címén kereken 150.000-et (a kimutatott 215.000 cseléd közül 21.000-nek saját háza, házrésze volt) 450.000 önálló mezőgazdasági munkavállalói létszámot kapunk. Ha feltesszük azt, hogy e munkavállalók fele nem vezet önálló háztartást, akkor 200.000—250.000 mezőgazdasági munkavállaló házzal való ellátásáról kellene gondoskodni. Ha a gazdasági cselédek igényét is hozzászámítjuk, akkor kb. 400.000 mezőgazdasági munkavállaló számára kellene saját otthont teremteni.

Tekintettel arra, hogy az önálló háztartást vezető, családos mezőgazdasági munkavállalókról statisztikai adatok nem állnak rendelkezésünkre, csupán a fenti becslésszerű adatokra támaszkodunk. Ezek szerint tehát *kereken 100.000 önálló mezőgazdasági keresőnek és 250.000 mezőgazdasági munkavállalónak nincs saját otthona, illetőleg 350.000 mezőgazdasági lakás volna megépítendő.* Ha pedig az optimumot keressük, akkor a gazdasági cselédek saját házigényét is figyelembe kell venni és ez esetben 500.000 mezőgazdasági lakást kellene felépíteni.

Ha az önálló mezőgazdasági keresők 100.000-es lakásszükségletéből 50.000-et veszünk sürgős lakásszükségletnek, a mezőgazdasági munkavállalók 250.000-es lakásszükségletének ugyancsak a felét tekintjük rövidesen kielégítendőnek és a gazdasági cselédeket egyelőre a számításból kihagyjuk, 175.000 lakást kellene a mezőgazdasági foglalkozásúak, önállók és munkavállalók részére felépíteni.⁵

Vizsgáljuk ezek után a földbirtokreform eljárás során kiosztott házhelyek számszerű adatait. Az Országos Földbirtokrendező Bíróság 1938. július hó 1.-i közlése szerint kiosztottak összesen 259.883 házhelyet, amelynek összes területe 58.646 kat. hold és 273 n. öl. Ebből ú. n. „sürgős“ házhelyekre esik 9922 kat. hold és 1159 n. öl. A fentiek figyelembevételével átlagban egy házhelyre 343 n. öl terület esik.

Az ország nem minden részében történt egyforma arányban a házhelykiosztás. Az Alföldön kereken 134.000 házhelyet, a Dunántúlon 77.000 házhelyet, a Felvidéken pedig 47.000 házhelyet osztottak ki. Említésre érdemes, hogy a legtöbb ház-

⁵ A mezőgazdasági lakásszükséglet alakulásáról érdekes adatokat közölt Áfra-Nagy János az „Ország Útja“ 1938. évi évfolyamában.

helyet Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében, Heves és Békés vármegyékben osztották ki. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye magas házhely arányszámát nagy területe indokolja, a házhely kiosztásban vezető egyéb megyék pedig köztudomás szerint is a kedvezőtlen szociális viszonyokat feltüntető megyék közé tartoznak.

Statisztikai adatgyűjtés hiányában nincsenek számszerű adataink arra vonatkozólag, hogy a kiosztott házhelyek közül mennyit építettek be. A házhely kiosztásban, illetőleg lakásépítésben érdekelt szervezeteknek, mint az O. F. B., a FAKSZ. becslése szerint, a kiosztott házhelyek fele — háromnegyedrésze épült be. Figyelembevéve azt, hogy a földbirtokreform eljárás során történt házhelyjuttatások óta közel két évtized telt el, a be nem épített házhelyeknek az aránya még akkor is jelentékenynek tekinthető, ha a legkedvezőbbnek látszó háromnegyedes beépítési arányt fogadjuk el; ugyanis ez esetben 60—70.000 be nem épített, földbirtokreform eljárás során kiosztott házhely van az országban. Ha pedig a beépítésre vonatkozó becslésszerű alsó határt vesszük alapul, a be nem épített házhelyeknek a száma 120—130.000-re rug.

A mezőgazdasági lakosság, illetőleg a mezőgazdasági munkavállalói elem lakásszükségletének elbírálásánál a fentebbi arányszámok alapul nem szolgálnak. Ugyanis a házhelyekben részesítettek között nem csupán mezőgazdasági foglalkozásúak, hanem egyéb igényjogosultak is vannak. Nem lehet elindulni a FAKSZ. által nyújtott házépítési kölcsönök alapulvételével sem. Utalunk arra, hogy az 1937. év végéig a FAKSZ. kerekén 40.000 házhelyépítési kölcsönt folyósított. Ha tehát elfogadjuk, hogy a földbirtokreform eljárás során kiosztott házhelyeknek fele, azaz 120.000 házhely épült be, akkor körülbelül 80.000-et az igényjogosultak saját erejükből, avagy pedig más helyen szerzett hitelekkel építettek be.

Nem vezet a FAKSZ. a hitelben részesítettekről kimutatást abból a szempontból sem, hogy azok milyen foglalkozási kategóriákhoz tartoznak. Érdekes volna megtudni, hogy a FAKSZ. által hitelben részesítettek közül mennyi a mezőgazdasági munkavállaló. Erre vonatkozó adat hiányában, a FAKSZ. vezetősége szerint, az összes hitelben részesítetteknek egy-negyed részét teszik ki a mezőgazdasági munkavállalók.

Ha figyelembe vesszük azt, hogy a mezőgazdasági munkavállalói elem az összes házhelyben részesítettek között az a réteg, amely legkevésbé rendelkezett megfelelő anyagi erővel arra, hogy sajátmaga erejéből a házat felépítse, illetőleg, amely a legkevésbé volt hitelképes, hogy így kölcsönt szerezve a kapott házhelyen, kölcsönből építse fel házat, megállapíthatjuk azt, hogy a mezőgazdasági munkavállalói elem a föld-

birtokreform eljárás során kiosztott házhelyekben, illetőleg a felépített házak arányában nem túlságosan kedvező hányaddal szerepel. Az igazi falusi szegénység, ha hozzájutott is a házhelyhez, a házat gyakran megfelelően felépíteni nem tudta és innen magyarázható az a kedvezőtelen arány, amelyet a mezőgazdasági munkásság lakásszükségletének kiszámításánál megállapítottunk. Állíthatjuk tehát, hogy a földbirtokreform eljárás során kiosztott házhelyek, illetőleg az ezeken felépült házak a mezőgazdasági munkásság lakásszükségletét nem enyhítették olyan mértékben, mint amilyen mértékben arra szükség lenne.⁶

V.

A mezőgazdasági munkásházak és cselédlakások építésének közgazdasági és műszaki szempontjai.

A mezőgazdasági munkásházak (és cselédlakások) építésének szervezésénél döntő jelentőségű szempont, hogy amíg a városi lakások építésére a magántőke biztos hozamú befektetés reményében, sokszor az egész építkezést irányító módon vállalkozik, addig a mezőgazdasági munkásházak (és cselédlakások) építése rendszerint csak *közületi támogatással* vihető keresztül, minthogy az utóbbi célt szolgáló lakások építése rentábilis vállalkozásnak alig tekinthető.

Az előző fejezetek egyikében a mezőgazdasági munkásház és cselédlakásszükséglet mérvét igyekeztünk megállapítani. Ha ennek a számításnak alapján, bizonyos hosszabb időszakra tervezett tervgazdálkodás keretében, a tényleges szükségletnek megfelelően, nagyszámú munkásházat és cselédlakást építünk fel, gazdasági életünk igen jelentékeny mértékben felélénkül. Már gazdasági életünk fellendítésének szempontja is indokolná a mezőgazdasági munkáslakásépítés állami támogatását. Nem említjük ez alkalommal azokat a szociális, kulturális és társadalompolitikai hatásokat, amelyeket az egész-

---

⁶ *Hány házhelyet osztott ki a bíróság megalakulásától a mai napig országrészenként és vármegyénként?* Dunántúli dombos vidék: Baranya vm. 2.565, Fejér vm. 11.760, Győr vm. 5.932, Moson vm. 2.054, Poszony vm. —, Komárom vm. 5.298, Esztergom vm. 718, Somogy vm. 14.857, Szevcs vm. 6.642, Tolna vm. 5.632, Vas vm. 8.230, Veszprém vm. 6.732, Zala vm. 6.934, összesen 77.354 házhely. Nagy-Alföld: Bács-Bodrog vm. 6.601, Békés vm. 20.988, Bihar vm. 8.637, Csanád vm. 7.950, Arad vm. 908, Torontál vm. 1.768, Csongrád vm. 5.214, Hajdú vm. 10.515, Jász-Nagykun-Szolnok vm. 10.258, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. 29.433, Szabolcs vm. 23.541, Ung vm. 270, Szatmár vm. 7.759, Bereg vm. 1.136, összesen 134.978 házhely. Észak-dombos vidék: Borsod vm. 10.000, Gömör vm. 254, Kishont vm. —, Abaúj-Torna vm. 3.316, Heves vm. 20.138, Nógrád vm. 6.761, Hont vm. 525, Zemplén vm. 6.558, összesen: 47.551, együtt: 259.883 házhely. A házhelyek területe összesen: 58.646 kh. 273 n. öl. (Ebből sürgős házhelyekre esik: 9.922 kh. 1.159 n. öl.)

séges és saját tulajdonban bírt ház ki tud váltani. A gazdasági fellendítő hatás és a közületi támogatás szükségességének szempontja mellett figyelembeveendő, hogy a mezőgazdasági munkásházak (és cselédlakások) építése a mezőgazdasági munkásság önállósításának kiindulópontja: a munkásházhoz tartozó kis kert lehetővé teszi kezdetben a háztartáshoz szükséges növényfélések termelését, később pedig fokozatos és szorgalmas munka egyengeti az önálló törpe- vagy kisgazdaság létesítésének útját. Ez utóbbin keresztül tehát a mezőgazdasági munkabérekérdés is új színezetet nyer és a sokszor égető kérdés megoldását elősegíti.

Nem is kell itt rámutatni arra, hogy a munkás és cselédlakásépítéssel állandó munkáslétszámot lehet biztosítani a munkáskezet igénylő gazdaságok számára, ami közgazdasági szempontból igen figyelemreméltó szempont.

Egy nagyvonalú mezőgazdasági munkáslakásépítési politikának megszervezésénél figyelembe kell venni, hogy sok vonatkozásban azonos, egyszerű és tömeges szükséglet kielégítésével kell számolnunk. Oly szükségletek kielégítéséről kell gondoskodnunk, amelyeknek körében megvalósítható a standardizálás, az azonos anyagok szériában való előállítása révén a termelési költségeket és így a lakásépítés költségeit is nagymértékben csökkenteni lehet.

Abból a megfontolásból folyóan, hogy egy nagyvonalú mezőgazdasági munkáslakásépítési politika a belső gazdasági (és mezőgazdasági) életre élénkítőleg hat és következményeiben az egész gazdasági élet intenzitásának emeléséhez járul hozzá, arra is lehetne gondolni, hogy a közületi beavatkozáson túlmenően az érdekelt iparágak a mezőgazdasági munkáslakásépítéséhez szükséges anyagokat termelési költségáron, sőt talán termelési költségen alúl bocsássák a mezőgazdasági munkásházépítés rendelkezésére. Ugyanis a nagytömegű munkáslakásépítés szervezése esetén — lévén a házépítés kulcsipar — a többi iparág fellendítésében az ipari termelés a számítását megtalálhatná. Ezzel a belső dömpinggel elérhető volna a fogyasztópiac növelése és a termelés élénkítése.

Tagadhatatlan, hogy a munkáslakásépítésnek legfontosabb problémája az előállítási költség mikénti alakulása. Hiába ugyanis bármilyen nagyarányú mezőgazdasági munkáslakásépítési akció, ha a magas termelési költségeknek megfelelő lakbéréket a mezőgazdasági munkások nem tudják megfizetni, amivel éppen azok számára tesz elérhetetlenné a falusi kislakásnyújtotta előnyöket, akik részére azt éppen biztosítani kívánják.

Abból a célból, hogy a mezőgazdasági kislakásépítés céljának megfelelően, azaz, hogy törlesztési részlete a mezőgazdasá-

sági munkásság jövedelmével, illetőleg a gazdasági cselédek részére lakásépítő gazdák teherbíróképességével arányban álljon, biztosítani kell a közületi támogatás mellett az előállítási költségek legkedvezőbb alakulásait. Hogy a közületi támogatás milyen alakját választjuk, az pénzügypolitikai kérdés: adhatunk állami tőkesegélyt, átválthatja a közület a tőketörlesztési vagy kamatrészletek egyrészét, nyujthatunk adókönyvitést, avagy pedig biztosíthatunk olcsó építési kölcsönt, amelyekre, miként arra másutt már rámutattunk, a magyar mezőgazdasági szociálpolitikai intézkedések között is volt példa.

A költségcsökkentésnek másik lehetősége a mezőgazdasági lakásépítésnek szervezett keretben való lebonyolítása útján adódik. Gondolni lehet itt a mezőgazdasági munkás- és cselédlakások tipizálására és standardizálására, amelyre már az 1907: XLVI. t.-c. meghoztala előtt is volt példa, amikor a m. kir. földművelésügyi minisztérium cseléd- és munkáslakások olcsóbbá tétele érdekében, különböző munkás- és cselédlakás-építési terveket dolgoztatott ki.

A mezőgazdasági munkáslakásépítkezés sajátosságainál figyelembe kell azt venni, hogy a helyi viszonyok és a lakásépítésben érdekelték szempontjai a házépítésnél sokszor a gazdaságosság rovására is érvényesülnek. Ezért a munkáslakások alapzatának, a nyers házépítésnek nagyüzemi vállalkozásban való elvégzése nehézségekbe ütközik. Ott, ahol a helyi sajátosságra ügyelni kell, ahol a vidék építészeti ízlése érvényesül, ha csak megfelelő előzetes tervező és szervező munkával ki nem kutatják az illető vidékek sajátos építési formáját és ezeket nem tipizálják, a nagyüzemi vállalkozás előnyt nem jelent a kisépítővel szemben.

Még akkor is azonban, amikor a nyers házépítésnél az egyes vidékek ízlésének, szokásának és felfogásának helyt is adunk, a nagyüzemi termelésnél a tipizálásnak és standardizálásnak nagy lehetőségei vannak, az ács, asztalos és bádigos munkáknál, amennyiben ezeknél a szériában való előállítás folytán az előállítási költségeket lényegesen csökkenteni lehet. Nagyobb építkezéseknél az utóbb említettek az előállítási költségek 30%-ára rugnak, ami annyit is jelent, hogy az ezekben keresztülhajtható standardizálás, szériában való anyagelőállítás az összköltségek 15—20%-os csökkenését is eredményezheti. A szükséges anyagok normalizálásánál, tipizálásánál a nagyüzemi formát biztosítani lehet nem csupán magánvállalkozás útján, de szövetkezeti formában is.⁷

⁷ Érdekes munkára vállalkozott az „1938-as kör“ mérnök, orvos és közgazdász csoportja: a minél olcsóbb házépítés érdekében, egyéb szempontok megvilágítása mellett a régi, vályogépítés modernizálásának lehetőségeit tanulmányozza.

VI.

A mezőgazdasági munkásház- és cselédlakásépítés közületi támogatásának problémái.

A törvényes rendelkezések ismertetése során rámutatunk arra, hogy az illetékes kormányzati tényezők eddig a mezőgazdasági munkásház építkezéseket igyekeztek megfelelő pénzügyi támogatással, segéllyel, illetőleg amortizációs részletek egy részének átvállalásával, újabban kedvező feltételű hitelek nyújtásával, előmozdítani. A gazdasági cselédlakások építésének feladata a gazdákra marad s az adókönyvitéseken, illetőleg az adózás alóli mentességen felül az állam a gazdáknak semmiféle más kedvezményt nem adott. A mezőgazdasági munkavállalók lakásproblémájának megoldásával kapcsolatban követett ez a kétirányú politika a századeleji szociálpolitikai felfogásnak az eredménye volt: önálló munkásotthonok teremtése volt a cél, hogy ezáltal a szociális elégtelenséget levezessék. A gazdasági cselédek lakásproblémáját pedig úgy igyekeztek kedvezőbbé tenni, hogy a gazdasági cselédtörvényben a gazdasági cselédek lakásának minimális követelményét feállították.⁸

Állami segílyt a gazdák cselédlakások építésére nem kaptak; a törvényben előírt követelményeknek megfelelő lakások építéséről saját erejükből kötelesek gondoskodni.

A mezőgazdasági munkavállalók lakásépítésének kérdését kétfelé kell választanunk, még pedig mezőgazdasági munkáslakás finanszírozásának kérdésére és a gazdasági cselédek részére építendő lakások állami támogatásának kérdésére.

A két probléma — a tulajdonjogi és az építkezés megvalósításának módjában jelentkező eltérések következtében — nem függ szorosán össze. A gazdasági munkásházépítés önálló, a munkás tulajdonába juttatott munkáslakások építését tervezi, míg a cselédlakásépítési akció a gazdák cselédei számára a gazda tulajdonában maradó lakásépítési tevékenységet kívánja

---

⁸ Az 1907:XLV. t. c. 29. §-a szerint: „a gazda a cselédnek a közegészség követelményeinek megfelelő elhelyezéséről gondoskodni köteles.”

A gazda és a gazdasági cseléd közötti jogviszony szabályozásáról szóló törvény életbeléptetése után (1907. november 1.) „a cselédlakásokat úgy kell építeni, hogy minden nős, vagy családos gazdasági cselédnek külön szobája s külön kamrája legyen. A részletes szabályokat a törvényhatóságok szabályrendeletben állapítják meg.”

„A cselédlakások építéséről vagy megfelelő átalakításáról — ha előbb nem teljesíti, vagy ha azt a törvényhatóságnak már hatályban levő, vagy ezután alkotandó szabályrendelete értelmében előbb teljesíteni nem tartozik — úgy köteles a gazda gondoskodni, hogy a törvény életbeléptétől számított legkésőbb 10 év elteltével valamennyi cselédje az előbbi bekezdés szabályainak megfelelő lakásban legyen elhelyezve.”

„A 2-ik és 3-ik bekezdésben foglalt szabályok nem vonatkoznak arra a gazdára, aki cselédjével egy lakásban él.”

közületi segélyezéssel alátámasztani. Annál, hogy a kettő közül melyiket tartjuk fontosabbnak, nem csupán az adottságok mérlegelése, a szükségletkielégítés szempontjai játszanak közre, hanem az is irányadó, hogy milyen világnézetből, a nemzeti és állami célok szolgálatára vonatkozó milyen felfogásból indulunk ki.

Hogy a két mezőgazdasági munkavállalói lakásépítési tevékenység közötti felfogáskülönbséget megmagyarázzuk, példának hozzuk fel a német nemzeti szocialista állam újabb mezőgazdasági munkavállalói lakásépítési politikáját. A német nemzeti szocialista állam, a korábban vallott felfogással ellentétben, a német mezőgazdasági munkaerő szükségletéből fakadó megokolással, a mezőgazdasági cselédlakások építését igyekszik — az önálló munkáslakások építésének támogatása mellett — erőteljesebben alátámasztani. Köztudomású, hogy a német mezőgazdaság állandó mezőgazdasági munkáskézhiánnyal küzd és ezért érthető, hogy illetékes tényezők a mezőgazdaság számára állandó munkásállományt akarnak biztosítani. Minthogy pedig a mezőgazdaságban bekövetkező változások hatása elsősorban a mezőgazdasági munkásokat érinti, a nemzeti szocializmus a gazdasághoz jobban odakötött munkásállományt kíván kialakítani. A munkaadó ugyanis amennyiben az alkalmazott munkaerőre többé szüksége nincs, elsősorban azokat a munkásokat fogja elbocsátani, akik nem tartoznak a hosszabb időre lekötött alkalmazottak közé. Így a saját házzal rendelkező és bizonyos vonatkozásban helyhez kötött mezőgazdasági munkások a munkátlanság veszélyének jobban ki vannak téve, mert különböző gazdasági hullámzások következtében a gazdaságok elsősorban a saját lakásaikban lakó állandó (gazdasági cselédi viszonyban álló) munkásaikat fogják foglalkoztatni.

Káros a munkások lakásépítkezéssel való helyhez kötése — a nemzeti szocialista felfogás szerint — azért, mert ha a munkás a lakóhelyek környékén nem talál munkát, kénytelen máshova költözködni, házáat nem tudja megfelelően kihasználni, esetleg kénytelené válik azt elvesztegetni, ha pedig lakhelyén házában továbbra is megmarad anélkül, hogy megfelelő munkát találna, ez gyakorlatilag odavezet, hogy a munkás elégedetlenné és állandó forrongó elemmé válik. A német felfogás szerint a munkaadó sem jár jól a házépítés folytán helyhez kötött mezőgazdasági munkásokkal, mert amennyiben másutt kedvezőbb feltételű munkalehetőség adódik, otthagyja a házhelyéhez közeli munkaadókat. Ezen felül Németországban a decentralizált ipar is vonzóerőt gyakorol a munkásokra, aminek eredménye azután az, hogy ezek a mezőgazdasági foglalkozást otthagyják.

A német mezőgazdasági munkáshiány mellett ennek egyik kitűnő eszköze éppen a gazdasági cselédlakások építésének állami támogatása.

Minthogy Magyarországon — ellentétben Németországgal — munkáskézfelesleg van és a nagybirtok túlsúlyának kiegyensúlyozása érdekében önálló existenciák teremtésének szükségessége nemzeti érdek, a mezőgazdasági munkavállalók házépítésének problémájánál figyelembe kell venni azt, hogy *az önálló kisexistenciák teremtésének politikáját továbbra is fent kell tartanunk*, azaz az önállósulás útjának egyengetésére a saját tulajdonba adott munkásházépítési politikát továbbra is erőteljesen szorgalmazzunk kell. *Emellett arra kell törekednünk, hogy a gazdaságok cselédlakásépítését ugyancsak állami támogatással előmozdítsuk.* Utóbbi főleg azért szükséges, mert a mezőgazdaság kisebb rentabilitása révén, a gazdák megfelelő cselédlakások építéséről saját erejükből gondoskodni nem tudnak, már pedig elsődleges érdekeink fűződnek ahhoz, hogy a nemzet jelentékeny rétegét kitevő mezőgazdasági cselédség részére — a kedvező kereseti viszonyok mellett — egészséges életkörülményeket, elsősorban megfelelő lakásviszonyokat biztosítsunk. Köztudomásu, hogy a mezőgazdasági cselédség a legszaporább népréteg és ezért fontos nemzeti szempont, hogy a népréteg lakásviszonyai az egészséges, a társadalmi erkölcsi és szociális követelményeknek mindenben megfelelően alakíttassanak ki.

A multban kevés megértésre talált volna oly szociálpolitikai felfogás, amely a mezőgazdasági cselédi sorban levők lakásviszonyait a gazdáknak nyújtott a gazdasági cselédlakásépítésekre vagy újjáalakításokra fordítandó szubvenciókkal, illetőleg kedvező feltételű kölcsönökkel igyekezett volna javítani. A világháború előtti mezőgazdasági szociálpolitika felfogásában az önálló mezőgazdasági existenciák teremtése volt a cél: a gazdaságokban állandóan foglalkoztatott mezőgazdasági cselédek lakásviszonyainak az akkori viszonyokhoz méretezett minimális követelményeit a gazdasági cselédekről szóló törvényben ugyan megállapították, azonban a gazdák saját erejükből voltak kénytelenek a megfelelő cselédlakások építéséről gondoskodni. Tudjuk, hogy a gazdasági cselédek jogviszonyaira vonatkozó 1907: XLV. t.-c.-nek azok a rendelkezései, melyek szerint a gazdák 10 éven belül megfelelő cselédlakásépítésre, a vármegyék pedig megfelelő mezőgazdasági cselédlakásszabályrendelet megalkotására voltak kötelezve, valóra nem váltak, egyrészt mert a közbejött világháború, illetőleg az azt követő gazdasági leromlás a gazdák teherbíró képességét megingatta, másrészt pedig mert a törvényhatóságokban képviselt birtokosréteg nem mindig érzett megfelelő

szociális kötelezettséget a korszerű cselédlakásépítésre vonatkozó jogszabályalkotásra.

Nem szabad azt sem felejtenuk, hogy a gazdák — akik a mezőgazdasági árhullámzásoknak és természeti viszonyok hatásának erősen ki vannak téve — a mezőgazdasági termelés csökkent rentabilitása folytán gyakran nincsenek abban a helyzetben, hogy munkásaik sorsának jobbrafordítása érdekében munkásaiknak megfelelő lakásokat építtessenek. Gondoljunk csak a mezőgazdasági termények éveken keresztül tartott alacsony árszínvonalára, a mezőgazdasági réteg eladósodására, a gazdavédelmi rendeletet előidézö okokra és az agrárrollóra, nemkülönben arra, hogy mezőgazdasági termelésünk rentabilitása mennyire függ — lévén agrárexportra utalt ország — a külföldi termelési, illetöleg értékesítési viszonyoktól. *Ha tehát nem akarjuk a gazdaréteget meg nem valósítható, avagy pedig csak nagy áldozattal megvalósítható szociális kötelezettségek elé állítani, segítségére kell sietnünk, azaz lehetővé kell tennünk számukra a megfelelő cselédlakások építését.*

Köztudomásu, hogy az ország különböző részein épített mezőgazdasági cselédlakások, a velük szemben támasztható egészségügyi és szociális követelményeknek alig kis töredékében felelnek meg. Ha tehát ezeken a viszonyokon segíteni akarunk, kettős irányú intézkedésre van szükségünk: először ki kell mondanunk a gazdák megfelelő cselédlakásépítési kötelezettségét, másrészt a kötelezettség megállapítással párhuzamosan és egyidejűleg a gazdáknak a házépítés lehetőségét olcsó feltételű kölcsön és segély nyújtásával kell biztosítani.

Nemzeti érdek, hogy egészséges életkörülmények között élő és el nem adósodott birtokososztályunk legyen. Nemzeti érdekünk az is, hogy a gazdasági cselédek egészséges, az erkölcsi és gazdasági követelményeknek is megfelelő lakásokban éljenek. A két nemzeti érdeket egyaránt szolgálhatjuk, ha a birtokos osztálynak anyagi lehetőséget nyújtunk arra, hogy állandó gazdasági alkalmazottai részére egészséges lakásokat építhessenek.

A mezőgazdasági öregségi biztosítás megteremtésével a gazdasági cselédlakáskérdés megoldására egy az érdekelteknél is előreláthatólag megnyugtató hatást kiváltó megoldási probléma kínálkozik. Köztudomású, hogy a járadékbiztosító intézmények céljuknak megfelelően a vállalt kockázatoknak teljesíthetése céljából hosszú időn keresztül tartalékokat kénytelenek gyűjteni. Így a mezőgazdasági öregségi biztosítás is a teherviselésre kötelezetteköt (gazdáktól és munkavállalóktól) az állami hozzájáruláson felül járulékokat szed, hogy ennek alapján a biztosításban megállapított korhatárt elérö munkásoknak öregségi járadékot nyújtson.

A biztosítási intézmények vagyonehelyezési politikájának sarkpontja a *tartaléktőkék* biztos, értékálló és egyúttal megfelelő kamatozást biztosító elhelyezése. Vagyis úgy kell a tartaléktőkéket elhelyezni, hogy azok egyrészt megfelelően gyümölcsözzenek, másrészt pedig ne legyenek kitéve az elértéktelenedésnek. A járuléktartalékok értékálló elhelyezéséül egyik legkiválóbb eszközként a házépítés kínálkozott, egyrészt, mert a házak élettartama a megfelelő gyümölcsöztetést lehetővé teszi, másrészt pedig, mert feltétlenül biztos és értékálló tőkeelhelyezés, nem is említve ez alkalommal azt a kedvező gazdasági és szociálpolitikai hatást, amely házak építésével kapcsolatban jelentkezik.

Kézenfekszik tehát az a terv, hogy az 1938. július 1.-én hatálybalépett mezőgazdasági öregségi biztosítás járuléktartalékai egy részét házépítésre fordítsuk. Magától értetődőnek tekinthetjük, hogy a mezőgazdasági öregségi biztosítás tartaléktőkéi annak a rétegnek, illetőleg rétegeknek a megsegítésére, helyzetének javítására használtatnak fel, amelytől az elérendő szociális célra tekintettel a tartalékolt tőkéket elvonták. Más szóval kifejezve a mezőgazdasági öregségi biztosítás tartaléktőkéit vissza kell juttatnunk az újabb szociális cél hatályos szolgálata érdekében a mezőgazdaságba.

A mezőgazdasági cselédlakásépítési akciót véleményünk szerint, a gazda megfelelő cselédlakásépítési kötelezettségének kimondásával egyidejűleg két irányban kellene előmozdítanunk. Egyrészt a cselédlakásokat építő, illetőleg modernizáló gazdáknak egyszeri segítyt kellene adni, amely az építendő cselédlakás értéke $\frac{1}{5}$ — $\frac{1}{6}$ -ára rugna, másrészt pedig megfelelő, kedvező kamatozása, az építendő ház 70—80%-áig terjedő kölcsönt kellene a gazdáknak nyújtani, úgy, hogy a gazda a házépítés vagy modernizálás megkezdésekor csak kisösszegű hozzájárulásra legyen kötelezve.

Ha eltekintünk az országban mutatkozó különböző házhelyárártól, illetőleg építési anyagárártól, egy a minimális követelményeknek megfelelő mezőgazdasági munkásháznak a felépítése — átlagban — 1.500—2.000 P-be kerül. Fentebbi elgondolásunk alapján, ha ennek az építési összegnek az $\frac{1}{5}$ -ét vagy $\frac{1}{6}$ -át szubvenció alakjában az állam magára vállalná és a mezőgazdasági biztosító intézet az építési összeg 70%-át az öregségi tartalékalapból a gazdáknak kölcsönképpen nyujtaná, a gazda szociális kötelezettségének könnyen eleget tudna tenni. Figyelembevve továbbá azt is, hogy főleg a nagyobb, több cselédet alkalmazó gazdaságokban a gazdasági cselédlakások összeépítése folytán és nagyobb mennyiségben való előállítás következtében az építési költség alábbszállna, a mezőgazdasági cselédlakáskérdés könnyen megoldható lenne.

Természetesen akkor, amikor a mezőgazdasági öregségi biztosítás tartaléktőkéit az elérendő szociális célra tekintettel, munkásházépítésre, illetőleg cselédlakások építésére a mezőgazdaságba visszavezetni kívánjuk, gondolni kell arra is, hogy a mezőgazdasági öregségi biztosítás tartaléktőkéi teljes egészében megóvassanak. Tehát meg kell teremteni azokat a *jogi előfeltételeket*, amelyek a kölcsönadott tőkék hiánytalan visszafizetését minden körülmények között biztosítják. Ezért gondolni kell — a kérdés törvényes szabályozása esetén — külön törvényes rendelkezésekre, amelyek lehetővé teszik, hogy az adós gazda kötelezettségének eleget tegyen, azaz a munkásházépítésre felvett összeget visszafizesse. Ennek a különleges jellegű kölcsönbiztosításnak az 1927: XIX. t.-c. FAKSZ. kölcsönök kitűnő példáját nyújtja.

Figyelemmel arra, hogy egy nagyobb szabású gazdasági cselédlakásépítési kölcsönszervezésről van szó, gondolni kell arra is, hogy a kihitelezésekkel oly szerv bízassék meg, amely a szociális cél szolgálata mellett a tőkék biztonságát, rentabilitását, értékállóságát garantálni tudja.

Gondolunk itt ugyanis arra, hogy célszerűnek látszana az Országos Mezőgazdasági Biztosító Intézetet az egyes cselédlakásépítési kölcsönkérelmek felülvizsgálata és folyósításának gondja alól mentesíteni és esetleg a hátralékos adósok behajtásának kellemetlen kihatásaitól mentesíteni és a kölcsönzést arra hivatott szervre — erre a célra kijelölhetőnek látszik a FAKSZ., esetleg újabb e célt szolgáló szervezet kellene életre hívni — bízni, amely megfelelő szakértelemmel gondoskodik a tőkék elhelyezéséről és a kölcsönök visszafizetéséről. Gyakorlatilag és egyszerűen kifejezve tehát az öregségi biztosítás tartaléktőkéit nyújtó Országos Mezőgazdasági Biztosító Intézet és a kölcsönvevő gazdák között be kellene iktatni egy szervezet, a FAKSZ.-ot, vagy más szervezet, amely az O. M. B. I.-től kölcsönkapott pénzeket közvetítené az arra igényjogosult gazdák számára.

Végére hagytuk az állami szubvenció kérdését. Ha felteesszük, hogy az állam az előírt követelményeknek megfelelő cselédlakásépítő gazdáknak az építési tőke $\frac{1}{6}$ -át segélyképpen nyújtja, 1.800 pengős átlagos házépítési költségnél az államnak 300 pengőt kellene átvállalni. Ez az átvállalás történhetne úgy, hogy az állam ezt az összeget azonnal rendelkezésre bocsátja és az állam kölcsönt véve igénybe, a törlesztésről maga gondoskodik. De lehetne megfelelő költségvetési tétel beállításával is a szubvenció fedezéséről gondoskodni, igaz, hogy ez a lakásépítés ütemét hátráltatná.

A gazdasági cselédlakásépítések finanszírozására — miént említettük — a gazdasági munkavállalók kötelező öreg-

ségi biztosításáról szóló 1938: XII. t.-c. alapján szervezett biztosítási — esetleg az 1936: XXXVI. t.-c.-kel életrehívott gazdaszti nyugdíjbiztosítási — rendszer tartaléktökei volnának felhasználandók. Az előbb említett törvény *a)* öregségi biztosítási járuléktartalékalap, *b)* öregségi biztosítási biztonsági tartalékalap és *c)* öregségi biztosítási rendkívüli segélyalap szervezését írja elő és pontosan megállapítja az öregségi biztosítás járuléktartalékalap vagyonának elhelyezési módozatait.

A törvény felhatalmazta a földművelésügyi minisztert, hogy az 1907: XVI. t.-c., valamint az ezt kiegészítő törvények alapján gyűjtött díjtartalék kezelésének módját a pénzügyminiszterrel egyetértőleg rendelettel szabályozza. E felhatalmazás alapján a földművelésügyi miniszter — a törvényszabta korlátok között — az öregségi biztosítás tartaléktökeit házépítkezésekre fordíthatja.

A mezőgazdasági munkavállalók öregségi biztosításának járuléktartaléka 10 év múlva 92 millió pengőre, 20 év múlva 202 millió pengőre, 30 év múlva pedig 310 millió pengőre emelkedik.

Figyelemmel arra, hogy a mezőgazdasági öregségi biztosítási törvényjavaslat által tervezett bevételek, illetőleg szolgáltatások mérvét a törvényhozás egyes vonatkozásokban módosította, a járuléktartalékalap vagyona az egyes időszakokban magasabb lesz, mint a törvényjavaslat indokolásához fűzött biztosítástechnikai számításokban feltüntetett tartalékalap vagyon. Ugyanis a törvényhatóságok 800.000 pengőre tervezett évi hozzájárulást a 3,330.000 P-ről 4,425.000 pengőre emelte fel a törvényhozás s ezenkívül változott a földadó alapján kivetett járulékhozzájárulás és a szolgáltatások mértéke is.

Ha figyelembe vesszük a törvénynek a járuléktartalékalapok elhelyezésére vonatkozó fentebb ismertetett rendelkezései, egy 20, esetleg 30 éves építési terv keretében, ha a járuléktartalékalapok 40%-át használjuk fel cseléd-, illetőleg munkáslakások építésére, 20 éven belül kereken 80, 30 éven belül kereken 120 millió pengő állana a gazdasági munkavállalók lakásépítésének céljára a rendelkezésre. Maximálisan 2.000 pengőt számítva egy cseléd-, illetőleg munkáslakás építésére, a rendelkezésre álló hitelkeret felhasználásával 20 éven belül 40.000, 30 éven belül 60.000 gazdasági cselédlakást építhetnénk fel, illetőleg modernizálhatnánk — már a mezőgazdasági öregségi biztosítás tartaléktökeinek a terhére is.

Gondoljunk csak arra, hogy az öregségi biztosítás tartaléktökéjének értékálló biztos és megfelelő kamatozást biztosító ez az elhelyezése milyen nagyfontosságú egészségvédelmi, szociális és nemzeti feladatot tudna megvalósítani különösebb anyagi megterhelés és újabb erőforrások igénybevétele nélkül,

nem is említve azt, hogy gazdasági életünket egy nagyobb-szabású építési program — lévén az építkezés kulcsipar — erőteljesen fellendítené.

A mezőgazdasági munkavállalók házépítési kérdésének második része a *gazdasági munkásházépítés finanszírozásának kérése*. A gazdasági cselédlakások építésének céljaira — miként azt említettük — az Országos Mezőgazdasági Biztosító Intézet keretében szervezett mezőgazdasági öregségi biztosítás tartaléktőkéi volnának a gazdáknak nyújtott kölcsönök formájában felhasználandók. A gazdasági munkások lakáskérdésének megoldására más anyagi erőket, tőkeforrásokat kell felkutatni. Erre a célra a mezőgazdasági munkásházak építésének állami támogatásáról szóló 1907: XLVI. t.-c. kitűnő útmutatással szolgál.

Leghelyesebbnek látszik a mezőgazdasági munkáskérdés megoldásában, illetőleg lakásvizonyaik kialakításában első-sorban érdekelt törvényhatóságokat, községeket, esetleg arra alkalmas erkölcsi testületeket (egyházközségeket, szövetkezeteket, közcélú egyesületeket) bevonnani oly módon, hogy ezek a testületek szerezzék meg a munkáslakásépítésekre szükséges összegeket, azaz közvetítsék a munkáslakásépítésekre a pénzt és így ezek hitelképességükkel, jótállásukkal hitelképesekké tegyék a mezőgazdasági munkásokat.

A törvényhatóságok és községek erre a célra való bekapcsolásának igen nagy jelentősége van, amennyiben a jótállás révén a községek és törvényhatóságok a munkáslakásépítésekben anyagilag érdekelve lévén, igyekeznek a munkáslakás-építésre jelentkezők közül azokat a munkásokat kiválasztani, akik megfelelő erkölcsi garanciát nyújtják arra, hogy kötelezettségeiknek eleget tesznek, tehát közvetlenül érdekelt községek és törvényhatóságok közreműködésével a munkáslakást igénylők között egészséges szelekciót lehetne végrehajtani.

A törvényhatóságok és községek állapítanak meg, hogy kinek kívánnak lakást felépíteni, milyen helyen kívánják azokat felépíteni és az államnak e téren való felügyelete és közbelépése csak abból a szempontból volna szükséges, hogy a munkáslakások egészséges elhelyezését, megfelelő telken való felépítését és a község fejlesztésébe való bekapcsolását biztosítsa, másrészt pedig ellenőrizze azt, hogy vajjon a munkás megélhetése az ottani munkalehetőségek figyelembevételével biztosítva van-e, avagy pedig a kiscgazdává való emelkedésnek lehetőségei adva vannak-e? Utóbbi szempontok igen fontosak és a munkáslakásépítésnél mérlegelendők, mert amennyiben munkáslakásokat építünk fel anélkül, hogy a munkások existenciáját, kereseti lehetőségeit biztosítanánk, kedvezőtlen gazdasági és szociális következményeket idéznénk elő.

Az államnak a munkáslakásépítkezéseknél való közreműködését az 1907: XLVI. t.-c.-ben megadott kedvezményeken túlmenőleg, állami segély nyújtásával is alá kellene támasztani. A mezőgazdasági munkáslakás építkezések sikerének előfeltétele elsősorban az, hogy a munkás az építendő ház amortizációs részletéből többet ne fizessen, mint amennyit egyébként lakbérre fizetne, illetőleg, hogy semmi esetre sem haladja meg a munkás jövedelmének $\frac{1}{5}$ részét, azaz azt az arányt, amelyet az erre vonatkozó számítások a lakbér fizetésére átlagban megállapítottak. Az amortizációs részletnek a munkások által fizetett bért meghaladó részletét az államnak kell a törlesztési részlet átvállalásával kiegyenlíteni. Hogy pedig a munkásházépítési akció teljes lendületet vegyen és a munkásviszonyok megjavítása céljából a kívánt sikerrel bonyolódhasson le, illetőleg, hogy a munkáslakás amortizációjának a munkásra eső része a munkások által fizetett bért meg ne haladja, gondolunk arra, hogy épügy, mint a gazdasági cselédlakások építésénél, ennél is megfelelő segélyt kellene adni, hogy ezáltal, az állam amortizációs részlet átvállalása mellett, a munkásra eső amortizációs rész arányát még a jelenlegi lakberek alá is szorítsuk.

Gondolni kellene a mezőgazdasági munkáslakásépítkezéseknél továbbá arra is, hogy a szubvenció a gyermekek számának arányában állapíttassék meg, azaz minél nagyobb valamely családfő által eltartott gyermekek száma, annál magasabb állami hozzájárulást adjanak a házépítő munkavállalónak.

A munkáslakásépítési terv megvalósításához megfelelő költségvetési hitelnek az újbóli felvétele szükséges, így ha erre a célra a költségvetésbe évi 500.000 P-t beállítunk és ebből szubvenciókra 200.000 P-t használunk fel és 300.000 P-t amortizációs részletek átvételére fordítunk, rövid időn belül 20—25.000 munkásház felépítése válik lehetővé, ami — 40.000 gazdasági cselédlakás építésének lehetőségével együtt — 70—80.000 gazdasági munkavállalói lakás felépítését tenné lehetővé, azaz 30 éves mezőgazdasági munkavállalói lakásépítési terv végrehajtásával körülbelül elérnénk annak a minimális követelménynek megvalósítását, amelyet a jelenlegi viszonyok mellett nélkülözünk.

VII.

A mezőgazdasági munkásház- és cselédlakásépítés (modernizálás) előmozdításának törvényes szabályozásánál figyelembeveendő szempontok.

A mezőgazdasági munkásházak és cselédlakások építése (modernizálása) problémájának megoldására három lehetőség adódik:

a) a mezőgazdasági munkásházak építésének támogatá-

sáról szóló 1907: XLVI. t.-c. rendelkezései újból felélesztendők oly módon, hogy a munkásházak építésének céljaira az állami költségvetésbe — megfelelő hitelkeret vétessék fel,

b) a gazdasági cselédlakások építésének, illetőleg modernizálásának céljaira a mezőgazdasági öregségi biztosításról szóló 1938: XII., illetőleg a gazdatiszti nyugdíjbiztosításról szóló 1936: XXXVI. t.-c. által életrehívott biztosítási rendszerek tartaléktőkéiből, megfelelő közvetítő szerv beekelésével és a kölcsönnyújtás feltételeinek megállapításával, a gazdák részére kölcsön folyósítandó,

c) a telepítési és más földbirtokpolitikai intézkedésekről szóló 1936: XVII. t.-c. alapján gazdasági munkások részére családi otthon létesítendő.

A fentebbi megoldási lehetőségek szem előtt tartásával a gazdasági munkásház és cselédlakások építésének, illetőleg modernizálásának előmozdítását tárgyaló törvényjavaslatnak tartalmaznia kellene a következő rendelkezéseket:

a) *Mezőgazdasági munkásházépítés.*

1. Az 1907: XLVI. t.-c. 1. §. b) pontjában megállapított kölcsönnyújtási lehetőség megvalósítása érdekében az állami költségvetésbe (földművelésügyi minisztérium, munkásjóléti célok cím, illetőleg fejezetnél) újból legalább 300.000 koronának megfelelő költségvetési hitelkeret veendő fel.

2. A korábbi építkezéseknél szerzett kedvezőtlen tapasztalatok figyelembevételével megállapítandó, hogy milyen helyeken lehet munkásházakat építeni. Ennél szabályozandó, hogy gazdasági munkásházat csak ott lehet felépíteni, ahol a munkás munkaerejét megfelelően hasznosítani tudja, azaz boldogulása és esetleges törpe- vagy kisgazdává való felemelkedésének lehetősége biztosítva van. Ennek ellenőrzésére a földművelésügyi miniszternek beleszólási jog biztosítandó.

3. A törvényhatóságok a mezőgazdasági munkásházaképítési szabályrendelet mielőbbi megalkotására törvényileg kötelezendők. Erre a célra a földművelésügyi miniszter mintaszabályrendeletet ad ki, amelyben a munkásházaktól megkívánt minimális egészségügyi, szociális és gazdasági követelmények lefektetendők. Ennél a földművelésügyi miniszter által 1906. és 1907. években elkészített munkásházaképítési minták példájára — az újabb követelményeknek megfelelő munkásházaképítési minták volnának készítenendők.

A kölcsöntszerző törvényhatóságoknak és községeknek (nemkülönben gazdasági munkásházakat építő erkölcsi testületeknek és jogi személyeknek) a lehető legmesszebbmenő könnyítések (adó, illetékmentességek) biztosítandók, nemkülönben gondoskodni kellene arról is, hogy megfelelő hosszúlejáratú és kedvező feltételű hitelhez jussanak.

5. Az idézett törvény 5. §-ában megállapított adómentesség 20 évről legalább 30 évre emelendő fel.

6. A törvény 8. §-ában tervezett Országos Gazdasági Munkásházépítési Alap jelenlegi kb. 250.000 pengő vagyona munkásházépítési célokra felhasználandó.

b) *Gazdasági cselédlakások építése, illetőleg modernizálása.*

1. Az 1938: XII. t.-c. 33. §-a nyújtotta lehetőség alapján a mezőgazdasági öregségi biztosítás tartaléktőkéjének legalább 40%-a a gazdasági cselédlakások építésére, illetőleg modernizálására a mezőgazdasági munkaadók részére kölcsönként folyósítandó. Ily módon a mezőgazdasági öregségi és gazdasági nyugdíjbiztosítás tartaléktőkéiből 20 éven belül 40—50 millió pengőt fel lehetne használni.

2. A kölcsönök folyósításával, kezelésével és a kölcsön felhasználásának ellenőrzésével különálló szerv bízandó meg, esetleg a FAKSZ., avagy pedig figyelemmel a kitűzött nagyvonalú cél elérése érdekében az erőteljes állami befolyásra, új lebonyolító szerv hívandó életre.

3. Lakásfelügyeleti szervek létesítendők, amelyek nemcsak a felépítésnél, hanem a lakások fentartásánál is ellenőrzést gyakorolnak.

4. Figyelemmel az öregségi biztosítás tartaléktőkéi biztonságának és megfelelő kamatozásának szempontjaira, a kölcsönök kihelyezésénél, a FAKSZ. kölcsönök mintájára, az 1927: XIX. t.-c.-ben tárgyalt jogi biztosítékok az e kölcsönökre is alkalmazandók.

5. Az 1907: XLI. t.-c. 29. §-ában a cselédlakásokra megállapított minimális követelmények bővítendők, egyrészt az egészségügyi, másrészt a szociális szempontok erőteljesebb figyelembevételével. A törvényhatóságok gazdasági cselédlakásépítési szabályrendeletek megalkotására meghatározott rövidebb időn belül kötelezendők. Megállapítandó a gazdasági cselédlakások minimális méretei. Kimondandó, hogy minden önálló háztartás (önálló kereső) részére külön szoba, konyha, kamra biztosítandó és a gazdasági cselédek állatállományának részére is megfelelő alkalmatosságok építendők.

6. Figyelemmel arra, hogy egyrészt a mezőgazdasági öregségi biztosítások pénzei csak fokozatosan állnak rendelkezésre, másrészt pedig, hogy a mezőgazdasági cselédlakások (és munkáslakások) csak hosszabb időre szóló tervgazdálkodás keretében építhetők fel, illetőleg modernizálhatók, a cselédlakásokról és igényekről (illetőleg munkáslakásigényekről) törvényi rendelkezés alapján országos kataszter készítendő és ebben a szükségleteket rövidebb vagy hosszabb időn belül megvalósítandó kategóriákba kell osztani. Minthogy e célra megfelelő

összeget az állam az arra rászorulóknak az öregségi biztosítá-
sok tartaléktökeiből rendelkezésre tudja bocsátani, a szükség-
letek és igények kategorizálása alapján a cselédlakás építési
kötelezettséget az illető kategóriára előírt időn belül meg kell
állapítani.

7. Figyelemmel arra, hogy építési, illetőleg modernizálási
kötelezettség mondatnék ki törvényi úton, munkásház-, illető-
leg cselédlakásépítési országos, illetőleg helyi bizottságok vol-
nának létesítendőek, amelybe az érdekeltek belevonandók
volnának.

8. Megfelelő adó- és illetékkönnyítéseket kellene a cseléd-
lakások építésénél is biztosítani.

c) Telepítés.

Az 1936: XVII. t.-c. 73. §-ában foglaltak szerint a telepí-
tésre fordítandó s egyelőre 2 millió pengőben megállapított
költségvetési fedezetnek egynegyed részét családi otthon léte-
sítésére alkalmas házhelyek szerzésének előmozdítására, vala-
mint a juttatott házhelyeken szükséges építkezéseknek kölcsön
nyújtásával való támogatására kell felhasználni.

A telepítési célok szem előtt tartásával ezt az évi fél-
millió pengős összeget is a falusi munkásházépítés céljaira
kellene felhasználni.

A fentebb tárgyalt lehetőségeken felül egyéb eszközök is
állanak a falusi lakásviszonyok javítására a rendelkezésre: így
kimondandó lenne

1. hogy a munkáslakásépítési célokra a falu megfelelően
ki nem használt belsőségei kisajátíthatók,

2. hogy előnyben részesítendőek a munkáslakásépítési
segélyek, illetőleg cselédlakásépítési kölcsönöknél azok a tör-
vényhatóságok, illetőleg községek, amelyek megfelelő falufej-
lesztési (mérnöki, kulturális és igazgatási) programot készí-
tettek.

3. Megfontolás tárgyává volna teendő, hogy az ipari és
kereskedelmi munkavállalók részére, a Franciaországban most
életrehívott rendszer elveinek figyelembevételével megfelelő
nyugdíjotthon szerzése meghatározott (pl. 1000) lélekszámon
alúli falvakban lehetővé tétessék, hogy így a kiöregedett városi,
ipari és kereskedelmi foglalkozásúak a falvakra telepedjenek.

4. A nagycsaládú mezőgazdasági munkások és gazdasági
cselédek házépítésénél a mezőgazdasági munkavállalóknak a
gyermekek számával emelkedő kedvezmények biztosíttassanak.

5. A FAKSZ. évi nyereségének az államra eső (kb. fél-
millió pengő) része mezőgazdasági munkás, illetőleg cseléd-
lakás építésére volna fordítandó.

VIII.

Összefoglalás.

Fentiekben rámutattunk azokra a fontosabb nemzeti, szociális és gazdasági szempontokra, melyek a tervezett nagyobbarányú gazdasági munkásház- és gazdasági cselédlakásépítés megindításánál figyelembe veendőek. A nemzet erősítése és a rászorulóknak szociális megsegítésének érdeke követeli, hogy a nemzetközösség minden tagja megfelelő, egészséges lakásviszonyok között éljen. Minthogy pedig, elégséges anyagi bázis hiányában, nem minden arra igénnyel bíró tud egészséges lakáshoz jutni, számukra a közületi támogatást kell biztosítani. Ez nemzeti és egyuttal szociális érdek is. Ezenfelül a nemzetgazdaság szempontjából a nagyarányú munkásház- és gazdasági cselédlakásépítési akció megindítása számottevő gazdasági fellendülést jelent; az ipar foglalkoztatáshoz jut, a munkanélküliség csökken és egészében véve ez az akció, a megfelelő otthonhoz juttatottakon felül, közvetve vagy közvetlenül a gazdasági élet sok rétegét érinti és a nemzet egyetemes fejlődéséhez nagymértékben hozzájárul.

Szeibert János.

Közlemények.

Állattenyésztésünk alakulásának vizsgálata.

Állattenyésztésünk jelentősége hozzávetőleges értékelést kaphat azokban az adatokban, melyek Magyarország nemzeti jövedelmének kiszámítására 1936-ban megjelentek.¹ Ezek szerint az adatok szerint a nemzeti jövedelem volumenjéből 40 % esett a mezőgazdaságra, a nemzeti jövedelemnek a mezőgazdasági termelésre eső volumenjéből pedig 27.09 % esett az állattenyésztésre és 6.78 % a baromfitenyésztésre. Egy másik számítás az állatállományban levő értékre vonatkozik² és ezt 1023 millió pengőre teszi. Kétségtelen tehát, hogy az állattartás úgy a nemzeti jövedelemnek, mint a nemzeti vagyonnak igen jelentékeny részét foglalja el és egyfelől közvetlen fogyasztási értékeket szolgáltat a hús, a tej, a zsír, a gyapjú, a tojás, a baromfi, a bőr alakjában, másfelől azonban igen nagyjelentőségű közvetett haszonnal szolgál az igavonó és a trágyaszolgáltatás által. Ennek az állattartásnak közelebbi vizsgálata tehát közgazdasági szempontból érdekes és tanulságos lehet és ez végső eredményben olyan következtetésre vezethet, melyek nemzeti termelésünk szempontjából kívánatosak lehetnek.

Azok a számítások, melyek állattartásunkra vonatkoznak, két adatforrásból meríthetnek. Az egyik a földművelésügyi miniszterium által minden év tavaszán végrehajtott haszonállatösszeírás kimutatása, a másik a m. kir. Központi Statisztikai Hivatal 1935. év májusában keresztülvitt állatszámllálására vonatkozó kötet.³ A két megállapítás úgy módszerénél, mint a munka keresztülvitelénél jelentékeny eltérésekre kell, hogy vezessen és vezetett is. Egy évről évre végrehajtott állatösszeírás a dolog természete szerint nem lehet olyan alapos és olyan megbízható, mint a statisztikai hivatal által évtizedes időköz-

¹ „Magyarország nemzeti jövedelme 1924/25—1934/35“. Irták: *Dr. Matolcsy Mátyás és Dr. Varga István.*

² „Állattenyésztők Lapja“ 1937. 17. száma.

³ „Magyarország állatállománya, gazdasági gépfelszerelése és gyümölcsfaállománya az 1935. évben“.

zökben végrehajtott állatösszeírás. A statisztikai hivatal elnöke az említett kötet előszavában mondja: „azért az állatlétszám évenkénti változásának irányai felől kétségtelen helyes utbaigazítással szolgálhat“. Ennek elismerése mellett is rá kell azonban mutatnunk arra, hogy még a változások irányának jelzésére vonatkozóan is bizonyos megfontolások kell, hogy támadjanak, mivel az eltérések a statisztikai hivatal és a földművelésügyi miniszterium adatai között nem lineárisan egyformák, hanem megyénként és egyes állatfajonként olyan nagy kilengéseket mutatnak, melyekből arra kell következtetni, hogy a tavaszi állatösszeírások keresztülvitelénél és ellenőrzésénél a közbenső közegek gondos és pontos munkájára nagyobb súlyt kellene fordítani.

Ennek bizonyításául össze akarjuk hasonlítani a statisztikai hivatal 1935. február 28.-án végrehajtott állatszámllását és a földművelésügyi miniszterium 1935. április 1.-én végrehajtott állatösszeírásának, tehát két csaknem azonos időpontnak adatait. A szarvasmarhaállománynál a statisztikai hivatal és a földművelésügyi miniszterium megállapítása között 8.55 % az eltérés, a lovaknál 9.24 %, a sertésállománynál 32.09 %, a juhállománynál 15.37 %. Ez az országos adat. Ezzel szemben azonban azt látjuk, hogy a dunántúli országrészben a szarvasmarhánál 7 %, az Alföldön azonban már 12 % az eltérés; a sertéseknél a Dunántúl 32 %, az Alföldön azonban nem kevesebb, mint 63 %. Még kirivóbb lesz a két megállapítás közötti eltérés és még inkább felmerülhet a kétely abban a tekintetben, hogy a tavaszi állatösszeírás helyesen jelzi-e még a változások irányát is, ha azt látjuk, hogy míg Zalamegyében a szarvasmarhánál csak 4 % az eltérés, addig Csongrádmegyében 21 %, Szabolcsban is 17 %; a sertéseknél pedig míg Zalában csak 20 %, Csongrádban nem kevesebb, mint 83 %, Békésben is 74 %, Jász-Nagykun-Szolnokmegyében 72 %, Hevesmegyében 76 %. A Külkereskedelmi Hivatal, a sertésértékesítő bizottság és a Magyar Gazdaságkutató Intézet közreműködésével a földművelésügyi miniszterium által a sertéshizlálásra nézve a múlt év végén közölt adatokból beigazolódott, hogy a statisztikai hivatal nagyobb számú állatot mutató megállapítása a sertéseknél sokkal közelebb járt a valószínű tényleges helyzethez, mint a földművelésügyi miniszterium megállapítása. A módszer javításával és az adatgyűjtés ellenőrzésének szigorításával a földművelésügyi miniszterium mégis továbbra is igen használható adatokat szolgáltathat állatállományunk alakulásának megítéléséhez és az alábbi fejtegetésünkben is felhasználjuk majd ezeknek az állatösszeírásoknak adatait összevetve azokat, ahol lehet, a statisztikai hivatal állatszámllásának adataival.

Az ország haszonállatállományára vonatkozó földművelésügyi miniszteriumi összeírás utolsó adatai az 1938. április 1-i időpontról szólnak, amikor is az egész országban 1,882.031 db szarvasmarha, 813.591 db ló, 3,110.060 db sertés, 1,628.730 db juh találtatott. Az 1937. évvel szemben az emelkedés a szarvasmarhaállományánál 7.6 %, a lóállományánál 17, a sertésállományánál 18.2, a juhállományánál 17 % volt. A szarvasmarhaállomány egy év alatti emelkedése legnagyobb, 9.5 % volt a dunántúli országrészen, legkisebb, 5 % az Alföldön. A lóállományánál a Dunántúl 1 %, az Alföldön 2.8 % az emelkedés. A sertésállományban a Dunántúl 19 %, az Alföldön 17, az Északi Dombosvidéken 20 % a növekedés. A juhállomány tekintetében a dunántúli országrészen az emelkedés csak 3.6 %, az Alföldön 16 %, az északi megyékben 17 %. 1924-től kezdve, tehát 15 év alatt a szarvasmarha létszám nagyjában változatlan, a lóállomány mintegy 4 %-kal csökkent, a sertésállomány csaknem 30 %-kal emelkedett, a juhállomány több, mint 10 %-kal kevesbedett a földművelésügyi miniszteriumi összeírás szerint. Az ország különböző vidékein uralkodó éghajlati viszonyok, talajkülönbségek, gazdálkodási eltérések miatt az állattartás jelentősége nagy differenciálódást mutat és ez különösen erősen látszanék még akkor, ha nemesak az állatok számát, hanem azoknak minőségét, súlyát és teljesítő képességét is módunkban lenne összehasonlítani.

A két legfontosabb állattenyésztési ág, a szarvasmarhatenyésztés és a sertésenyésztés megyénkénti szóródására nézve felállítható összehasonlítás adatai éles megvilágításba helyezhetik ezeket a különbségeket nemesak országreszenként, hanem megyénként is. Nézzük ebből a célból elsősorban a legfontosabb állattenyésztési ágat, a *szarvasmarhatenyésztést*. Kellő szemléltetés céljából az 1938. évi szarvasmarhaállományt egyfelől a földművelésügyi miniszterium állatösszeírása szerint vesszük fel, másfelől pedig helyesbítjük ezt annyiban, hogy az 1935. évi statisztikai állatszámolásnál a földművelésügyi miniszteriumi összeírással szemben talált százalékos többletet 1938-ra is vonatkoztatjuk. Ennek alapján kiszámítjuk a 10 km²-re eső szarvasmarha darabszámot. Ennek eredménye az lesz, hogy a dunántúli országrészen a földművelésügyi miniszterium állatösszeírása szerint szarvasmarhából 10 km²-re 274 db, az alföldi országrészen 161 db, az Északi Dombosvidéken pedig 193 db esik. A statisztikai hivatal adatai szerint helyesbítve ezeket a számokat az jön ki, hogy 10 km²-re a Dunántúl 297, az Alföldön 181, az északi megyékben 201 db esett. Látjuk tehát, hogy a dunántúli országrészen szarvasmarhaállománya igen nagymértékben fejlettebb számszerűleg is, mint az alföldi és az északi. A földművelésügyi miniszterium ada-

taiból kiindulva olyan óriási eltéréseket láthatunk, hogy míg 10 km² megyeterületekre Sopronmegyében 400 db, Vas megyében 354 db, Zalamegyében 311 db szarvasmarha esik, addig Békésmegyében csak 135, Szolnokmegyében 140, Pestmegyében 143 db. A dunántúli megyékben aránylag legkevesebb szarvasmarha találtatott 10 km² területen Komárom-Esztergom megyében 180 db, 200 db Fejérmegyében, 222 db Somogy megyében. Az alföldi megyék között a legnagyobb számú, 10 km²-ként 234 db volt a szarvasmarhaállomány Szatmár-Ugocsa-Beregmegyében és 197 db Szabolcs-Ungy megyében. Az Északi Dombocsvidek megyéi között legkevesebb szarvasmarha Hevesmegyében találtatott km²-ként 148 db, Nógrád-Hontmegyében 156 db, legtöbb pedig Zemplénmegyében 260 db és Abaujtony megyében 220 db.

Az állatállomány nagyságát azonban nemcsak a megye területéhez, hanem annak lakosságához is viszonyítani akarjuk és ebből a célból azt fogjuk vizsgálni, hogy az 1930. évi népszámlálás szerint az 1938. évi szarvasmarhaállományból hány lakosra esett 1 db szarvasmarha és illetőleg, hogy 1938-ban milyen volt a lakosság és a szarvasmarhaállomány sűrűsége közötti arány. E végett az egyes megyéknek 1920—1930. közötti tényleges népszaporodási arányából számítottuk ki a valószínű 1938. évi lakosságot. A szarvasmarhaállománynak az 1930. és 1938. évi számához való viszonyítása nagyobb különbségeket tulajdonképpen nem okoz és azért az 1938. évi lakosság száma alapján végezzük az összehasonlítást. Eszerint a dunántúli országrészben 1938-ban 2.88 fő lakosra esett 1 db szarvasmarha, míg az Alföldön 5.24 fő lakosra, az Északi Dombocsvideken pedig 4.4 főre. Az országrészenkénti nagy különbségek tekintetében itt rá kell azonban mutatnunk arra, hogy nemcsak a szarvasmarha létszáma kisebb volta következtében jut az Alföldön több lakosra 1 db marha, hanem a nagyobb népsűrűség következtében is, megjegyezvén azonban mégis, hogy számításainkból Budapestet minden tekintetben kihagytuk. Az egyes országrészekben belül legkedvezőbb az arány a szarvasmarhaállomány és a népesség között a Dunántúl Vas megyében, ahol 2 fő lakosra esik 1 db szarvasmarha, Sopron megyében 2.2-re, Veszprémben és Zalában 2.5-re. A népsűrűség számához viszonyítva aránylag legkevesebb szarvasmarha volt ebben az országrészben Komárom-Esztergom megyében, ahol 4.85 fő lakosra jutott 1 db szarvasmarha, Fejérmegyében 3.1, Baranyában 3 fő lakosra. Az Alföldön legrosszabb az arány Pestmegyében, ahol 9 lakosra jut 1 db szarvasmarha, ezt követi Békésmegye 6.3, Csongrád 5.6, Hajdú 5.4, Szolnokmegye 5.2 fő lakossal 1 db szarvasmarhára. Legjobb az arány itt Szatmár-Ugocsamegyében 3.2 és Biharmegyében 3.6 lakossal 1 db

szarvasmarhára. Az Északi Dombosvidéken legkedvezőtlenebb 5.5 fő lakos Hevesmegyében, 5.3 Borsod-Gömör-Kishontmegyében találtatott, aránylag legkedvezőbb 2.4 fő lakos Abaujtona-megyében.

Említettük, hogy ha az 1938. évi szarvasmarhaállományt az 1930-ban talált és 1938-ban valószínű népességhez viszonyítjuk, nagyobb különbséget nem látunk. Különösen áll ez persze túl a Dunán, ahol a tényleges népszaporodást az 1921. és 1930. arányában csak 4.6 %-ban vehettük fel. Ezzel szemben az Alföldön mutatkozott 11.3%-os népszaporodási arány már inkább kifejezésre jut és pedig a szarvasmarhaállomány rovására. Pestmegyében pl. az 1930. évi népesség alapján 7.6 lakosra jutott 1 db marha, az 1938. évi lakosság alapján már 9 főre. Bács- és Csanádmegyében az 1 db szarvasmarhára eső lakosság száma 4.6-ról 5-re emelkedett, Szabolcsban 3.6-ról 4.1re.

Úgy a területhez, mint a népesség számához viszonyított szarvasmarhaállomány adatai tehát különösen az Alföld elmaradottságát mutatják és különösen a dunántúli országrésszel szemben. Az igen nagy eltérésnek természeti, birtokmegosztási, néptelepülési és közlekedési okai is vannak. Ezek az okok azok, amelyek más okokat megelőzően idézik elő a szarvasmarhatartás kisebb kereteit az Alföldön. Ebben a tekintetben az alföldi megyék között — sajnos — sokkal nagyobb egyöntetűség van, mint a dunántúli megyék között, mert két megyétől eltekintve a 10 km²-re eső szarvasmarhalétszám határai 140—187 db, míg a Dunántúl ebben a tekintetben is sokkal nagyobb a változatlanság. Az Északi Dombosvidék megyéi ebben a viszonylatban inkább az alföldiekhez hasonlítanak, mint a dunántúliakhoz.

A szarvasmarhatartás mezőgazdasági üzemünkben három haszoncél szolgál. Az egyik az igavonóerő szolgáltatása, amelyet vidékenként és különböző szokások szerint egyrészt a szarvasmarha, másrészt a ló látja el. Nagy általánosságban az Alföldön a szarvasmarha nagyobb mértékben vesz részt az igavonóerő szolgáltatásában, mint a Dunántúl, amit a statisztikai állatszámolásnak az az adata is mutat, hogy az egész szarvasmarhaállományból a Dunántúl az igásökör létszáma kereken 7%-ot tett ki, az Alföldön pedig 9%-ot. Ehhez azonban meg kell jegyeznünk, hogy az ökrök igában való használata mellett a tehének igázása a Dunántúl jobban el van terjedve, mint a többi országrészekben. Bizonyos mértékben ezzel van összefüggésben a szarvasmarhafajták megosztása is. Az elsősorban igavonásra alkalmas magyar-erdélyi szarvasmarhafajta az egész országban 11.5%-ot foglal el. (1924-ben az erdélyi magyar fajta az egész szarvasmarhaállománynak még 19%-a volt.) Az Alföldön és az Északi Dombosvidéken közel 25%-a a szarvasmarhának esik erre az ősi primitívebb fajtára, míg a Dunántúl

mindössze 4%. A hármás tenyészirányú, vagyis igavonóerőt, tejet és húst szolgáltató szimmentáli és egyéb pirostarka marha a Dunántúl a szarvasmarhaállománynak 92%-át teszi ki, az Alföldön és az Északi Dombosvidéken 68%-át.

A másik haszoncél a tejszolgáltatás. Annak ellenére, hogy a tenyész és fejőstehenek számaránya az egyes országrészek között nagyobb eltérést nem mutat, sőt a Dunántúl az egész szarvasmarhaállománynak kisebb részét teszi a tenyész- és fejőstehenek száma, mégis a termelés tekintetében a dunántúli országrész a másik két országrészt erősen megelőzi. Ennek egyik bizonyítéka, hogy az 1937. évre vonatkozó Magyar Statisztikai Évkönyv szerint a tejüzemek összes száma a Dunántúl 1793, az Alföldön 681, az Északi Dombosvidéken 167, a tejszövetkezetek száma a Dunántúl 815, az Alföldön 241, Északon 61, a tejszövetkezeti tagok száma a Dunántúl 147.682, az Alföldön 44.823, Északon 9.403 volt. A másik bizonyítéka az, hogy a termelőktől az üzemekbe szállított tej mennyisége a Dunántúl 2.535.933 hl, az Alföldön 1.714.806 hl, az Északi Dombosvidéken 188.822 hl volt az 1937. évben. A tejtermelésnek a Dunántúl sokkal erősebb kiterjedését mutatják még a statisztikai hivatal által 1930-ban a tehenek tejelésére vonatkozóan megállapított adatok is. Ezek szerint az összes gazdaságokban fejő tehenek száma a Dunántúl 321.992 db volt a statisztikai felvétel időpontjában, 1000 kat. hold földre számítva 50.3 db, az Alföldön 228.334 db, 100 kat. hold földre számítva 31.2 db, az Északi Dombosvidéken 102.138 db, 1000 kat. hold földre számítva 41.9 db. A fejő tej mennyisége egy tehenre számítva napi 6.3 liter volt a Dunántúl, 5.8 liter az Alföldön és 6.2 liter Északon. Itt még azt az adatot is ki kell emelnünk, hogy a Dunántúl a kifejtő tej mennyiségének 78%-a esett 100 kat. holdig terjedő gazdaságokra, az Alföldön és Északon 82.8%-a.

A harmadik haszoncél a szarvasmarhatenyésztésnél a hústermelés, ami a sovány, feljavított és hizlalt állatoknak piacra hozatalával történik. A földművelésügyi miniszterium mezőgazdasági hirszolgálati osztálya által keresztülvitt szarvasmarhahízalási statisztika szerint 1938. áprilisában a 200 holdnál nagyobb gazdaságokban és az egyidejűleg legalább 8 db marhát hizlaló kisebb gazdaságokban és ipari hizlalóknál hizlalás alatt állt összesen 40.342 db szarvasmarhából a Dunántúl 25.650 db, az egész hízóállománynak tehát 64%-a esett, amikor erre az országrészre az egész szarvasmarhaállománynak csak 52%-a jutott. A szarvasmarhahízalás rentabilitásának kiterjedését elsősorban a kivitel és csak kisebb részben a belföldi fogyasztás határozza meg. A hizlalási tevékenység az utolsó félév alatt éppen a kiviteli viszonyok kedvezőtlen alakulása következtében jelentékeny mértékben visszafejlődött.

Az ország sertésállományának megítélésénél még ingadozóbb statisztikai alapon állunk. Fent utaltunk arra az óriási eltérésre, ami a földművelésügyi miniszterium és a statisztikai hivatal megállapítása között a sertéslétszám tekintetében van és melyet még megerősít az a reprezentatív sertéshízlalási adatgyűjtés, mely 1938. március 15-ével 5.2 millió db sertést mutat ki a statisztikai hivatal 1935. évi kereken 4,677.000 db-jával és a földművelésügyi miniszterium 1938. évi 3,110.000 db-jával szemben. Ha tehát hozzávetőlegesen is megfelelő adatokat akarunk szerezni a sertéstenyésztés jelentőségének megítélésére, akkor kétségtelenül helyesebb a statisztikai hivatal adataira támaszkodni és az alábbiakban ezt is fogjuk tenni. A földművelésügyi miniszterium összeírása szerint 1938-ban 10 km²-re a dunántúli országrészekben 416 db sertés esett, a statisztikai hivatal által kimutatott létszám 555 db. Még sokkal nagyobb a különbség az Alföldön, ahol a földművelésügyi miniszteriumi adatok szerint 360 db, a statisztikai hivatal adatai szerint 577 db sertés esett 10 km² területre. Az Északi Dombosvidéken 198 és 292 az arányszám. Ezek a számok azt mutatják, hogy a sertéslétszám tekintetében az alföldi megyék nem állanak a dunántúli megyék mögött (legalább a statisztikai hivatal eredményei szerint), ami talán meg is magyarázható abból, hogy az alföldi éghajlat a sertéshízlalásnak inkább kedvez, mint a szarvasmarhatartásnak, a közlekedési viszonyok a sertéstartásnál kevésbé nagy fontosságúak, mint például a tejszállításnál, az alföldi és különösen a tanyai gazdálkodási rendszer nagyarányú kukorica termelésével a külterjesebb mangalicasertés tartását és hízlalását elősegíti, míg a kiegyenlítettebb és enyhébb éghajlatú Dunántúl a kulturáltabb és igényesebb húsertéstenyésztésének kedvezőbb feltételeket nyújt, mint az Alföld. A húsertésállomány kereken 380.000 db-bal az egész sertésállománynak 19%-át teszi ki. Ebből 539.000 db, 61% van a dunántúli vármegyékben, összefüggésben a húsertéstartáshoz szükséges lefölözött tejjel, ami viszont a fokozottabb tejgazdaság és fejlettebb szarvasmarha tartás függvénye és csak 33% az alföldi megyékben. Ezzel szemben a 3,797.000 db zsírfajta sertésállományból 38% van a Dunántúl és több, mint 50% az Alföldön. A Felvidék sertésállományában a mangalicafajta még erősebben dominál, mint az Alföldön.

A fent jelzett számítási módszer szerint a dunántúli megyékben 10 km²-ként 764 db-bal legnagyobb a sertésállomány Tolnamegyében, ezt követi 680 db-bal Fejérmegye (okozati kapcsolatban a nagy fejérmegyei kukoricatermeléssel), majd 617 db-bal Győr-, Moson- és Pozsonymegye és 600 db-bal Baranya- meg Somogy megye. Legkevesebb, 10 km²-ként 400 db sertés van Zalamegyében, 427 db Vas megyében és 450 db

Komárom- és Esztergommegyében. Az alföldi országrészben km^2 -ként legnagyobb, 815 db a sertésállomány Csanádmegyében, utána jön Bács-Bodrogmegye 800 db-bal, Békésmegye 700 db-bal és Biharmegye 600 db-bal. Legkisebb a sertéslétszám Pestmegyében 438 db, Szatmár-, Ugocsa- és Beregmegyében 482 db és Hajdúmegyében 500 db. Az Északi Dombosvidék vármegyében aránylag sokkal kevesebb a sertés, mint a másik két országrészben. Itt a km^2 -re eső legnagyobb létszám is kisebb, mint akár a dunántúli, akár az alföldi legkisebb létszámú vármegyékben. 10 km^2 -ként 332 db esik Nógrád-, Hont- és 314 db Zemplénmegyére, viszont Abaúj-tornamegyében csak 256 db, Borsod- és Gömörmegyében pedig 258 db.

A sertésállománynak a népességhez viszonyított arányát a földművelésügyi miniszterium által kimutatott létszámnak a statisztikai hivatal által közzétett eredmények szerint való korrekciójával a következőkben szemléltethetjük az 1938. évre kiszámított népesség alapján. A dunántúli országrészben átlagosan 1.5 fő lakosra esett 1 db sertés, az Alföldön 1.76 fő lakosra, az Északi Dombosvidéken 2.8 főre. Látjuk tehát, hogy a sertésállománynak a népességhez hasonlított nagysága is a legerősebb a dunántúli országrészben, ahol vannak megyék, mint pld. Somogy- megye, Tolna- megye és Fejér- megye, ahol egy lakosra több, mint 1 db sertés esik. Viszont vannak megyék, mint Komárom-, Esztergom-, Vas- és Zala- megye, ahol két lakosra jut csak 1 db sertés. Az alföldi megyék közül 1 lakosra 1 db sertés esik Bács- megyében, Bihar- megyében és Csanád- megyében, körülbelül 2 lakosra esik 1 db sertés Csongrád-, Hajdú-, Szolnok- és Szabolcs- Ung megyékben, míg Pest- megyében (Budapest nélkül) nem kevesebb, mint 3.6 lakosra jut 1 db sertés. Az Északi Dombosvidék sertéslétszáma a lakossághoz viszonyítva igen alacsony, mert egy megyében sem jut 2 lakosra 1 db sertésnél több, Borsod- Gömör- megyében pedig 3 lakosra esik 1 db sertés.

A sertéstartás haszoncélja a hús- és zsírtermelés. Úgy az egyiknél, mint a másiknál legnagyobb jelentősége a belföldi fogyasztásnak van, amely belföldi fogyasztás egyrészt a termelő saját szükségletének kielégítésére vonatkozik és ez az úgynevezett házivágás, mely a Külkereskedelmi Hivatal, a földművelésügyi miniszterium és a Magyar Gazdaságkutató Intézet reprezentatív sertéshízlalási adatgyűjtése szerint az 1937/38. év telén 1,600.000 db-ra becsültetett, 500.000 db-ra pedig a hízottan eladott sertések száma, amihez az eladott malacok, süldők és sovány öreg sertések számát 600.000 db-bal vették fel. A sertéshízlalás terjedelmének országrészenkénti arányát a földművelésügyi miniszterium hírszolgálati osztályának 1938. október 15.-ére vonatkozó felvétele szerint úgy állapíthatjuk meg, hogy a zsírsertéseknek összesen mintegy 41%-a hízott a Dunántúl,

49%-a az Alföldön és 10%-a az Északi Dombosvidéken. A hízóban állt húsertésekből azonban 75% volt a Dunántúl, 20% az Alföldön és 5% Északon. A sertéstartás és a hizlalás a mezőgazdaságnak az az üzeme, mely a gazdasági és kiviteli konjunktúrákhoz a legkönnyebben alkalmazkodhatik és ez a körülmény magyarázza meg azt, hogy a sertésállomány alakulásánál aránylag olyan nagyok a kilengések emelkedő és csökkenő viszonylatban.

A *lóállomány* jelentősége egyrészt a mezőgazdasági üzem és a városi fuvar igavonóerejének ellátása, másfelől pedig a hadsereg részére szükséges lőtömeg biztosítása és mindezekon kívül kiviteli árú szolgáltatása. Ebben az utóbbi viszonylatban csak azt az adatot kívánjuk kiemelni, hogy 1937-ben 13.945 db ló került kivitelre, 6,888.000 P értékben, ami jelentékeny visszaesést mutat nemcsak az 1930. évi 28.562 db-os kivittel szemben, hanem az 1935-36. évi 19.000 db-os kivittel szemben is. Lóállományunk az 1938. évi földművelésügyi miniszteri összeírás szerint összesen 813.591 db-t tett ki. Ez több mint 100.000 darabbal alatta van az 1928. évi legmagasabb lólétszámának, az utolsó 10 évben azonban a legmagasabb állományszámot mutatja. Az 1935. évi statisztikai összeírás szerint lóállomány 10.2%-kal volt nagyobb, mint az 1935-ben a földművelésügyi miniszterium által végrehajtott haszonállatösszeírás szerint. Itt még jobban kifejezésre jut az a helyzet, hogy a dunántúli vármegyékben vagy a települési viszonyok, vagy a közigazgatás pontosabb funkciója következtében a különbség kisebb, csak 6.6%, míg az Alföldön a már jelzett okok miatt nagyobb, 13%, az Északi Dombosvidéken 9%.

Alábbi számításainknál az 1938. évi földművelésügyi miniszteriumi kimutatás szerint talált lóállományt az egyes országrészekben ezzel a százalékos arányszámmal növeljük. Ennek alapján az az eredmény áll elő, hogy az állomány kerek számokban a dunántúli országrészben 324.000 db-bal, az Alföldön 463.000 db-bal, az Északi Dombosvidéken 109.000 db-bal vehető fel. Ezen az alapon túl a Dunán 10 km²-re 96 db, 8.3 lakosra 1 db ló esik, az Alföldön 10 km²-re 110 db és ugyancsak 8.3 lakosnál 1 db, az Északi Dombosvidéken 10 km²-re 78 db és 10 lakosra 1 db ló jut. Ebből látható tehát, hogy a területhez viszonyítva az alföldi lótartás a legerősebb, a lakossághoz viszonyítva azonban ugyanolyan, mint a dunántúli országrészben. A részleteknek vármegyénkénti vizsgálata megerősíti ezt a számot, bár eltérések is vannak ettől. Baranyamegye lóállománya nemcsak a csaknem teljesen ugyanolyan nagy területű Fejérmegyét haladja meg közel 30%-kal, hanem a jóval nagyobb alföldi Szabolcs-Ungmegyét is ugyanennyivel és csaknem eléri a negyedrészt területtel nagyobb Jász-Nagykun-Szolnokmegyét.

Viszont Békésmegye a Baranya-megyeinél 10%-kal kisebb területen csaknem ugyanolyan ló-létszámot mutat fel. Tolnamegye valamivel kisebb területen 35%-kal nagyobb lóállománnyal bír, mint Hevesmegye, de lóállománya mégis jelentékenyen kisebb, mint a hasonló területű Csongrádmegyéé. Vas- és Hajdúmegye területe csaknem teljesen egyforma nagy, a lóállomány pedig 40%-kal több Hajdúmegyében, mint Vas megyében, Bács megyében pedig csaknem félfannyi területen több, mint Vas megyében. Zalamegyében 4.866 km² területre ugyanannyi ló esik, mint Hajdúmegyében 3.343 km²-re. Nem teljesen ilyen irányt látunk, ha a lakosság lélekszámával vetjük össze a lóállomány nagyságát. Baranyamegye, Békésmegye, Csongrádmegye és Hevesmegye lakosságának száma körülbelül egyforma, Baranyában mégis 3.000 db-bal több ló volt, mint Csongrádban, 2.000 db-bal több mint Békésben és 19.000 db-bal több mint Hevesben. Fejérmegye és Hajdúmegye népessége is csaknem hasonló, Hajdúmegyéé még valamivel több is és Fejérmegyében mégis több mint 20%-kal több ló volt, mint Hajdúmegyében. Somogy-, Zala-, Szabolcs-Ung- és Borsod-Gömörmegyék lélekszáma igen hasonló nagyságú és emellett Somogyban kereken 66.000, Zalában 27.000, Szabolcsban 35.000, Borsodban 28.000 volt a lovak száma. A hasonló lélekszámú Sopronmegyében kereken 17.000 ló volt, míg ugyancsak Csongrádban 29.000, Biharban 22.000, de Szatmár-Ugozásban csak 16.000, Zemplénmegyében pedig csak 11.000 db. A közel 1.4 millió lélekszámú Pestmegyében közel 25%-kal kevesebb ló esik a lakosság 1 fejére, mint Szolnokmegyében és még sokkal kevesebb, mint például Baranya- vagy Somogymegyében.

A földművelésügyi miniszterium összeírása szerint 1938-ban lóállományunk 23.03%-a tartozott a nyugati hidegvérű fajtához, míg 76.97%-a a melegvérű fajtához. Ugyanezt az arányt mutatja a statisztikai hivatal 1935. évi állatszámllálása is, amely részleteiben is közli, hogy a melegvérű lóállományból mennyi volt az angol telivér, angol félvér, arab telivér, arabfajta, lippizai, Nonius és egyéb melegvérű fajta. A hidegvérű lófajtának 75%-a a dunántúli országrészre esett, mint amelynek természeti és gazdasági viszonyai, valamint földrajzi fekvése ennek a lófajtának jól megfelelnek. Az angol félvér és egyéb melegvérű ló, mely a katonaságnál és a kivitelnél nagymértékben keresett lóanyagot szolgáltatja, továbbá a gazdaságban nagyszerű Nonius lófajta túlnyomó részben az Alföldön van, ahol a talaj és éghajlati viszonyok az acélos, szívós félvér lótenyésztésnek különösen kedveznek. Az angol félvér 50%-a, az egyéb melegvérű ló csaknem 60%-a, a Noniusnak 78%-a van az Alföldön.

A *juhtartás* jelentősége hazánkban is már évtizedek óta

erősen csökkent a megváltozott gazdasági üzemsziszter következtében, a belterjesség térfoglalásával, a legelők feltörésével és a gyapjúértékesítésnek a világpiacokon történt megromlásával. A földmívelésügyi miniszterium állatösszeírásai ennek a változásnak irányát jelezték és mutatják, hogy míg 1911-ben Csonkamagyarországon a juhállomány még kerekén 2,400.000 db volt, addig 1933-ban már csak 1,050.000 db, 1938-ban azonban ismét 1,628.000 db. A gyapjúértékesítés javítására történt kormányzati intézkedések és a tenyészetekben a juhtej értékesítésének erősebb felkarolása idézte elő azt, hogy az 1934.-ig észlelhető folytonos csökkenés megállt és erőteljesebb emelkedésnek adott helyet.

Juhállományunk az egyes országrészekben nem egyforma jelentőségű. Az alföldi országészterre esik az állománynak több mint fele és az utolsó években mutatkozó emelkedés is itt a legnagyobb. A dunántúli juhállománynak csaknem egynegyede Somogymegyében van és ennek tetemes része a nagybirtokon. Az alföldi megyék között aránylag legnagyobb Bihar-megyében, jelentékeny még Hajdúban és Szabolcs-Ungban, kevésbé Békésben és Csongrádban. Az Alföldön a juhtartás a kisbirtok körében sokkal elterjedtebb, mint a Dunántúl és ugyanez vonatkozik az Északi Dombosvidékre is, ahol különösen Nógrád- és Borsod-Gömörmeigyékben jelentékeny a juhállomány.

A földmívelésügyi miniszterium összeírása a juhokat rövid gyapjas és hosszú fürtös gyapjas minőségekre osztja. Eszerint rövid gyapjas 93.24%, hosszú fürtös gyapjas 6.76% volt. A statisztikai hivatal állatszámllálása részletesebben mutatja ki az egyes juhajtákat. Eszerint a posztógyapjas merinó (mely legelterjedtebb a dunántúli megyékben) az egész állománynak 28%-át teszi ki, a fésűs gyapjas merinó, melynek túlnyomó része az Alföldön van, 47%-át. A húsmerinó alig 3%, az egyéb fajta pedig, amelyben a racka, cigája és más fajták vannak, mintegy 22%-a az egész juhállománynak.

Állatállományunknak alakulása az utóbbi évtizedekben nem volt kedvező a sertésállomány kivételével, mint ahogy nem volt kedvező azokban az agrárországokban sem, melyek a nagy fogyasztó nyugati államok önellátásra irányuló törekvéseinek intézkedései által sujtva lettek. Az állatkiviteli statisztika kifejezésre juttatja azt a kedvezőtlen irányzatot, mely azután az állatállomány fejlődésére természetsszerűen hátránycsan hat. Csak egész nagyvonásokban akarjuk ezt jellemezni az 1937. évig bezárólag. A kivitt lovak száma 1937-ben 1930-al szemben felére esett és ugyanilyen mértékben csökkent a ló kivitel értéke is. A szarvasmarhakivitel mennyisége 166.700 db-ról 107.500 db-ra, tehát mintegy 60%-kal csökkent, a kivitel értéke azonban 114 millió pengőről 38 millió pengőre, tehát mintegy egyharma-

dára. A sertéskivitel 1937-ben 165.000 db volt az 1930. évi 248.000 db-bal szemben, értéke azonban csak 24 millió P volt 58 millió P-vel szemben. Az élőállaton kívül azonban az állati termékeket is figyelembe kell vennünk és itt azt találjuk, hogy a friss hús kivitel mennyisége 45.000 q-ról 34.000 q-ra, értéke 8.9 millióról 3.5 millió P-re esett. Szalonnakivitelünk 1930-ban 15.000 q, 1937-ben 6.200 q volt, értéke 4.5 millióról 675.000 pengőre esett. Ezek mellett a nagymértékű csökkenések mellett azonban rá kell mutatnunk arra, hogy vajkivitelünk mennyisége 1930. és 1937. között csaknem megnégyszereződött az értéknek nem is egészen megkétszereződése mellett, az 1938. évben azonban már jelentékeny visszaesés van a vajkivitelben. Háj- és zsírzalonnakivitelünk mennyisége 42.000 q-ról 72.000 q-ra emelkedett ugyanazon kiviteli érték mellett. Disznósírkivitelünk mutatja a legnagyobb emelkedést, amennyiben több mint háromszorannyi kiviteli mennyiség mellett annak értéke 7.3 millió pengőről 12 millió pengőre emelkedett.

Allattenyésztésünk vizsgálatánál olyan statisztikai adatokra támaszkodtunk, melyek nem vehették még figyelembe a visszacsatolt Felvidéket. A visszacsatolt ország rész jelentékeny mértékben növelte állatállományunkat is. Az 1937. évi állatszámolás szerint a visszacsatolt terület szarvasmarhaállománya kereken 291.000 db, lóállománya 95.000 db, sertésállománya 532.000 db, juhállománya 118.000 db volt. *Sajóhelyi* István tanulmánya szerint* ezen a területen volt: 1000 kat. holdra számítva 141.5 db szarvasmarha, 46 db ló, 114.1 db sertés, 57.7 db juh. 1000 lakosra számítva 283 db szarvasmarha, 92 db ló, 228 db sertés, 115 db juh.

Állatállományunk terjedelméről és jelentőségéről megfelelő képet talán csak akkor kapunk igazán, ha az erre vonatkozó adatokat más országok adataival összehasonlítjuk. A statisztikai évkönyvek nemzetközi adatai nyújtanak erre támaszpontot és az 1937. évi területi, népességi és állattartási kimutatók szerint ez a kép a következőképpen alakul.

Hány hektárra esik 1 db

	szarvasmarha		l ó		s e r t é s		j u h	
	össz-területből	szántóból	össz-területből	szántóból	össz-területből	szántóból	össz-területből	szántóból
Magyarország	5.3	3.2	11.—	7.—	3.6	2.1	6.3	3.8
Jugoszlávia	5.4	1.8	18.—	6.1	7.—	2.4	2.3	0.8
Románia	6.8	3.2	14.—	6.4	10.—	4.7	2.5	1.2
Lengyelország	3.6	1.8	10.—	4.7	4.—	2.4	12.—	6.—
Csehszlovákia	2.8	1.2	20.—	8.—	3.8	1.7	22.—	9.—
Németország	2.3	0.9	13.7	5.—	2.—	0.8	20.—	4.—
Dánia	1.—	0.85	5.6	4.8	1.—	0.86	16.—	14.—

* Magyar Statisztikai Szemle XVI. évi. 11.—12. sz.

Ebből a kimutatásból látható Magyarország helye az állattartás erőssége tekintetében. Szándékosan választottunk részben hasonló termelési viszonyok között élő országokat, mint Jugoszlávia és Románia, részben ipari tekintetben fejlettebb és egészen fejlett országokat az összehasonlításához. Látjuk mindenekelőtt, hogy a szarvasmarhatartás terjedelme tekintetében hazánk Románia kivételével rosszabbul áll, mint ezeknek az országoknak bármelyike és hogy Németországban, Csehszlovákiában (a régiben), meg Dániában háromszor annyi szarvasmarha esik a szántóterületre, mint nálunk. Ennek magyarázatát tanulmányunk előző részében, különösen az Alfölddel való vonatkozásban találhatjuk meg. A lóállomány tekintetében sorrendünk kedvezőbb. Az összetülethez viszonyítva csak Lengyelországban és Dániában van nagyobb lóállomány, a szántóterülethez viszonyítva azonban csak Csehszlovákiában van kevesebb. Sertéstartásunk mérve nem vetekedhetik ugyan Németországgal, vagy Dániáéval és valamivel mögötte áll Csehszlovákiának, de Jugoszláviát, Romániát és Lengyelországot megelőzi. A juhtartásnál kétségtelenül megállapítható az az irányzat, hogy az elmaradottabb országokban még nagyobb a juhállomány. Ezt mutatja Románia és Jugoszlávia igen erős juhállománya és ezek mögött a juhállomány nagysága tekintetében Magyarország a harmadik helyet foglalja el.

Ugyanezeknek az országoknak állatállományát a népességgel is összehasonlítva azt fogjuk keresni, hogy hány lakosra esett az egyes állatfajokból 1—1 db 1937-ben. Ennek eredménye a következő:

Magyarország: szarvasmarha 5.2, ló 11.3, sertés 3.4, juh 6 db.

Jugoszlávia: szarvasmarha 3.5, ló 12.5, sertés 5, juh 1.5 db.

Románia: szarvasmarha 4.5, ló 9.—, sertés 6.1, juh 1.7 db.

Lengyelország: szarvasmarha 3.2, ló 8.8, sertés 4.5, juh 11 db.

Csehszlovákia: szarvasmarha 3.—, ló 21.—, sertés 4.2, juh 24 db.

Németország: szarvasmarha 3.3, ló 20.—, sertés 2.8, juh 14 db.

Dánia: szarvasmarha 1.2, ló 7.—, sertés 1.2, juh 20 db.

A népsűrűséghez viszonyított adatok még erősebben mutatják szarvasmarhaállományunk viszonylagos gyengeségét akár a ritkább lakosságú délkelet európai országokkal, akár a sűrűbb lakosságú tőlünk nyugatra eső államokkal hasonlítjuk össze. A lóállomány tekintetében már kedvezőbb a sorrend, sertéstartás tekintetében pedig csak Németország és Dánia előz meg, míg a juhállománynál körülbelül hasonló az arány a népsűrűség tekintetbevételével, mint amilyent a területi viszonylatban látunk.

Állattenyésztésünk fejlesztése a belső fogyasztás és a kiviteli ellátása, az igaerő biztosítása és a talaj-trágyaerő fenntartása céljából elsőrendű agrárpolitikai feladat. Az államnak széleskörű és célhozvezető intézkedései vannak és szükségesek is ehhez, amelyek azonban az eddiginél tetemesebb anyagi fedezetet igényelnek. Az állami intézkedések azonban állattenyésztésünk fejlesztésére és különösen a kisbirtok körében való javítására teljes hatásúak csak akkor lehetnek, ha a közgazdátás egészen a faluig hatolólag keresztülviszi azokat a rendszabályokat, melyek ebből a célból szükségesek. A vármegyék egész sorában és különösen az Alföldön nem látjuk még az erre irányuló teljes készséget. A községek nagy számánál hiányzik még az a belátás, mely a közösség érdekének elővitelére irányulna. Nincsenek még meg azok az állattenyésztő szervezetek, melyek a kigazdák százezreit megtudnák nyerni az állattenyésztés fejlesztésébe és az állattértékesítés javítására. Az Országos Törzskönyvelő Bizottság utolsó megállapítása szerint 1937/38-ban a szarvasmarhatenyésztő egyesületekben 43.000 tehén állt ellenőrzés alatt (a tejelőfajta országos tehénállománynak mintegy 5%-a), a kigazdák állományából 8500 darab. A Magyar Marhatenyésztők Egyesületében 72 uradalmi tehenészet van 2400 db tehénnel, a köztenyésztésben 37 községben 58 ötvenes gulya van 2900 elbírált tehénnel. A Mangalica-tenyésztők Országos Egyesületében 240 tenyészet kb. 6700 db tenyészsertéssel áll ellenőrzés alatt, a törzskönyvelt húsertésállomány 1600 db 156 tenyészetben. A Juhtenyésztők Országos Egyesületében 85 juhászatból 7800 db juh áll ellenőrzés és törzskönyvelés alatt. A lovak törzskönyvelését az illetékes méntelepparancsnokságok végzik. Az állattenyésztésnél és állattartásnál nem egy hiányosságot és hibát állapítanak meg a hozzáértők, nem találták még meg azonban azokat az útakat és eszközöket, melyekkel ezek a hiányok és hibák a népies állattenyésztésben kiküszöbölhetők lennének. Agrárpolitikánk egyik elsőrendű teendője volna tehát az, hogy az állattenyésztés közvetlen és közvetett jelentőségének mérlegelése mellett az ennek fejlesztésére ható minden intézményt létrehozson és minden intézkedést megtegyen.

Éber Ernő.

Az állami exporthitel-biztosítás.

Az exporthitel-biztosítás intézménye, azaz a kiviteli ügyletekkel kapcsolatos kockázatok terhének harmadik személyek által részben való átvállalása, normális gazdasági viszonyok között — ha a pénzügyi rendszerek szilárdak és az országok közötti külkereskedelem is zavartalanul, tehát formális megkötöttségek nélkül bonyolódik le — nem képez nehezebb problémát.

A magánbiztosító vállalatok már a háború előtt is szívesen szavatolták a tapasztalatok alapján megállapított prémium lefizetése ellenében az egyes jelentősebb kiviteli ügyleteket veszteségek ellen, amire különösen a bizonytalan gazdasági szervezettel és jogrenddel rendelkező tengerentúli államokkal szemben volt szükség.

A helyzet a világháború után azonban jelentősen megváltozott. A nyugati nagyhatalmak újra fel kívánták venni a háború következtében megszakadt kapcsolataikat régi piacaikkal, de a magánbiztosítók okulva a háború évei alatt a szóbanforgó tengerentúli piacokon elszenvedett nagymérvű veszteségeiken, nem voltak hajlandók továbbra is egyedül vállalni a háború következtében még megbízhatatlanabbá vált távolabbi országokba irányuló kivitelek kockázatát. Az exporthitelbiztosítás vállalásának megtagadása sok esetben az üzletkötés elmaradását vonta maga után, annál is inkább, mivel a biztosítók által is kétségesnek tekintett vállalkozásokat a pénzüzetek sem voltak hajlandók finanszírozni. A magánkereskedelemnek az exportügyletektől való visszahúzódása egyes régi piacokról való lemondással lett volna egyértelmű, ami nagyban sértette volna az államok érdekeit is. Több kormány (Nagybritannia, Németország, Dánia, Belgium) engedve az exportkereskedelem köréből megnyilvánuló óhajnak, elsősorban politikai jellegű megfontolások súlya alatt mutatkozott hajlandónak a kockázatban való részesedésre. Ezt különösen a 20-as évek derekán Szovjetország példája mutatja. Az addig Európától elzárkózott birodalom újra belekapcsolódott az európai népközösségbe, a nyugati hatalmak versenyeztek politikai barátságáért, amit elsősorban a gazdasági érintkezés kimélyítésével igyekeztek elérni. A magángazdálkodás azonban nem méltányolta a hatalmi szempontokat, s e jelentékeny, de megbízhatóságát tekintve még kipróbálatlan importországgal csak úgy lépett üzleti kapcsolatba, ha az állam szavatolt az esetleges veszteségekért, amely nyomás még a külkereskedelem támogatásától addig visszariadó francia kormányt is rá tudta bírni a garanciavállalásra.

De még az előbbi tényezőknél is erősebben hatott ezirányban az 1929-ben beköszöntő világválság, amely éles szakadást hozott létre a külkereskedelmi kapcsolatokban. Nemesak a bizonyos méretek között normálisnak mondható fizetésképtelenségek mértéke duzzadt fel hatalmasan és növelte ekként a kiviteli ügyletek kockázatát, hanem emellett még az államok nagy része is olyan pénzügyi vagy államközi fizetési forgalmat bénító intézkedéseket hozott, amelyek következtében az üzlet megkötésének időpontjában még mit sem sejtő exportőröknek évekig kellett néha áruszállításuk ellenértékére várni, még

akkor is, ha külföldi hitelezőjük kellő időben és a szerződés rendelkezéseinek megfelelően teljesített, ami által a kontinens majd minden állama megbízhatóság szempontjából a tengerentúli piacokhoz lett hasonlónak.

Az exportőrök e politikai jellegű kockázatokat nem voltak hajlandók egyedül viselni, s a magánbiztosítók is elzárkóztak a biztosítási számítás lehetőségét úgyszólván kizáró gyakori rendkívüli kormányintézkedések hatása alatt a szavatolás elől. Az állami garanciavállalás ekként kikerülhetetlen lett annál is inkább, mivel a külkereskedelem állandóan növekvő nehézségeinek hatása alatt az országok belső gazdasági élete is válságba jutott, hiszen a legtöbb ország igen nagy mértékben rá van utalva külkereskedelmi mérlegének egyensúlyban tarthatása érdekében a kivitelre és így ennek gyors esése erős meg rázkódtatásokat idézett elő. A megcsökkent külföldi elhelyezési lehetőségek következtében az exportra dolgozó iparágak termelésüket korlátozni voltak kénytelenek, aminek nyomán felütötte fejét a munkanélküliség, s ekként a belső szociális feszültség is nőtt, ami nem utolsó sorban hatott a kormányokra a rizikó átvállalását illető döntésükben.

Ha végigtekintünk a kontinens államilag támogatott exporthitel megoldási módozatain, láthatjuk ezek történelmi kifejlődése során, hogy *formáik mindenkör rugalmasak*, az adott körülményekhez alkalmazkodnak, ami egyszersmind magyarázatát adja annak is, hogy miért találunk annyi, s egymástól nagymértékben különböző szervezési alakot. Közös jellemvonásuk, hogy mindenütt az *állam bizonyos garancia-keretet állapít meg*, amelyen belül hajlandó egy bizonyos időtartam exportüzleteinek kockázatát magára vállalni. A keretet az állam kötelezettségvállalását rendszeresítő törvény, illetve rendelet alapján évenként az állami költségvetés szavazza meg, amire szintén azért van szükség, hogy a gyakorlati szükségnek megfelelően az állami fedezet módosítható legyen.

A hitelbiztosítás nyújtását az *állam* néha a külkereskedelemmel foglalkozó *minisztériumán keresztül teljesen magára vállalja*, — az azzal kapcsolatos összes technikai jellegű teendőkkel együtt, míg máskor ezzel egy *külön hivatalt*, vagy *magán hitelbiztosítót bíz meg*.

Az *első csoportba* Nagybritannia, Franciaország, Svájc, Norvégia, Dánia és részben — az idegen államok, stb. számára történt szállítások kockázatának átvállalása esetében — Csehszlovákia tartoznak. Általános jellemzőjük, hogy minden egyes konkrét esetben a kereskedelmi *minisztérium* (Anglia, Franciaország, Dánia), illetve más minisztérium (Svájc: gazdasági minisztérium, Csehszlovákia: pénzügyminisztérium, Norvégia:

külügyminisztérium külkereskedelmi osztálya) nyújtja a hitelgaranciát, mégpedig a gyakorlati élettel való szorosabb kapcsolat céljából egy, országonként különböző taglétszámú és összetételű bizottság bevonásával, amelyben az érdekelt társmisztériumok kiküldöttein kívül általában a Nemzeti Bank, a hitelbiztosítók és a gazdasági körök, köztük a kereskedelmi és iparkamarák képviselői is helyet foglalnak.

A *második csoportot* azok az államok alkotják, ahol a biztosítás *gyakorlati keresztülvitelével* (az egyes biztosítási szerződéseknek a biztosított féllel való tényleges megkötése, a konkrét feltételek megállapítása, ezek betartásának ellenőrzése a féllel való állandó érintkezés fenntartása által, a károk likvidálása, stb.) a nagyobb rugalmasság és a kereskedői szakértelem biztosítása céljából a kormány egy *külön hivatalt* (Olaszország, Belgium, Svédország) vagy egy *magánhitelbiztosító intézetet* bíz meg (Németország, Németalföld és a magánrendelőkkel szembeni biztosítás esetében Csehszlovákia).

A *döntés* ezekben az esetekben is az *államot illeti meg*, amire a tárgyilagosság és a közérdek szempontjainak kellő érvényrejuttatása miatt van szükség. Mégpedig néha *minden egyes garancia-átvállalás* esetében az állam dönt, míg máskor csak *általánosan szabja meg az állam* azokat a feltételeket, amelyek mellett a megbízott szerv által kötött hitelbiztosítást átállalni hajlandó. Ezen utóbbi módon történik az állami garanciavállalás Németországban és Hollandiában. A *német állam* 1926. óta egy magánbiztosítóval, a Hermes Kreditversicherungs A. G. Berlin áll viszontbiztosítási kapcsolatban, míg a *németalföldi* 1932. óta a Nederlandsche Credietverzekering Maatschappij N. V. Amsterdam vállalattal. Az egyes biztosítási ügyleteket a megbízott magáncég az állam tudta nélkül köti, bonyolítja le és az államnak e külön feladattal megbízott miniszteri osztálya, esetleg bizottság bevonásával, a viszontbiztosítás alkalmával csak azt nézi, hogy a magánbiztosítóval megállapított *általános feltételek fennforognak-e*.

Ezzel szemben a csoport többi országánál a biztosítással kapcsolatos technikai teendők átruházása ellenére is *esetenként tevékenyen belefolyik az állam* a megbízott szerv által kötendő üzletek elvállalásába, lefolytatásába és a kárösszeg megállapításába. Az állam a beavatkozás jogát legjobban *Olaszországban* tartja fenn magának, ahol bár az akció kereskedelmi lebonyolításával az Istituto Nazionale delle Assicurazioni van megbízva, hatásköre mégis csekély, mert minden egyes esetben az Istituto Nazionale per l'Esportazione kebelében a minisztériumok, illetve gazdasági érdekképviselők kiküldötteiből alakított bizottság javaslatára maga a pénzügyminiszter dönt. A külföldi magánmegrendelőkkel létrejött exportügyletek

állami garatálására a *cseh* állam a Kreditversicherungsanstalt A. G. Prag-gal kötött szerződést (a külföldi államokkal, hatóságokkal, stb. kötöttékét maga a pénzügyminisztérium intézi). Az állam itt is igen erős befolyást gyakorol a döntésre, ugyanis az egyes üzletek minden jelentősebb mozzanatánál az állami exportgaranciát létrehozó törvény által életrehívott és az ipar és kereskedelmi minisztériumon belül önálló közjogi személyként működő Fonds für die Versicherung von Exportkrediten szerveinek hozzájárulása kell. E szerveket (komisszió, munkabizottság) az említett minisztérium, valamint az érdekelt társmisztériumok és a gazdasági érdekképviseltek kiküldöttei alkotják. A *belga* rendszer alapjául a törvény által létrehozott Office National du Ducroire szolgál, amely magánjogi személyiséggel is felruházott közjogi autonóm szervezet. A Hivatal tanácsainak tagjait a gazdasági és hitelélet személyiségei közül a király nevezi ki, a minisztériumok vétójoggal felruházott kiküldöttek útján vannak képviselve. A döntés egyes esetekben itt már nem a minisztériumok hatáskörébe, hanem a Hivatal megfelelő szerveihez (különböző tanácsok és a teljes ülés) tartozik. Ugyancsak a Hivatal bonyolítja le a biztosítással kapcsolatos kereskedelmi tevékenységet is és így az előbbi *cseh* megoldástól eltérőleg egy szervben egyesül a döntés és a technikai keresztülvitel, ami által a *belga* és a hozzá hasonlóan szintén államilag megbízott külön intézmény, az Exportkreditnämnden útján lebonyolított *svéd* rendszer inkább már átmeneti fázisnak tekinthető az exporthitel-biztosítás állami megvalósításának általunk jelzett két főcsoportja: az egyes minisztériumokon keresztüli teljes lebonyolítás, illetve a kereskedelmi teendőknél más szervekre való ruházása közt.

Bár igen változatos az exporthitel-biztosítás szervezése a különböző országokban, az őket létrehozó jogszabályi rendelkezésekből kitűnően nagyjából azonos *célok* elérését vannak hivatva szolgálni. Elsősorban az *exportlehetőségek fokozását* kívánják előmozdítani, lehetővé tenni, hogy az exportőrök az állami garancia védelmében oly kiviteli ügyleteket is köthesenek, amelyeket enélkül a nagy kockázat miatt nem lennének hajlandók. A másik cél a *belöldi munkaalkalmak növelése* és ezáltal a válság következtében mind fenyegetőbbé váló munkanélküliség csökkentése, amint azt néhány ország kifejezetten el is rendelte. Így pl. Svájc csak azon esetben adja meg az egyes exportüzletekre a biztosítékot, ha a kivitt árucikk előállításához legalább 5.000 svájci frank értékű munkabér volt szükséges.

A célok egyezőségének tulajdoníthatóan az államok egyöntetűen csakis az esetben nyújtják a garanciát, ha az *exportőr* telephelye az illető ország (beleértve a gyarmatokat) területén van. Egyes országok, mint pl. Svájc megkövetelik, hogy az

exportőr fel legyen véve a kereskedők névjegyzékébe, mások az iparosokon és kereskedőkön kívül az őstermelőknek is megadják az igénybevétel lehetőségét (Csehszlovákia). A legtöbb helyen magának az exportőrnek kell kérni a garanciát, Olaszországban és Franciaországban azonban a finanszírozó is kérheti ezt.

A biztosított üzlet alapjául szolgáló *árúk* mineműségét illetően általában minden hazai termék, illetve nemesített árucikk szavatolható. Kifejezetten vagy hallgatólagosan azonban megkövetelik, hogy az előállításához sok munka legyen szükséges, ne okozzon saját állambeli vállalatoknak versenyt a külföldi piacokon, s általában kivitele közérdek legyen, tehát például ne képezze egyszersemind behozatal tárgyát is. Csehszlovákia még a rendszeres reexportot is biztosítja, ha belföldi termelés abból a cikkből nincs. Franciaországban az áruszolgáltatással kapcsolatosan a külállamban végzett munkák és egyéb szolgáltatások is garantálhatók, de az e címeiken engedélyezett hitelbiztosítás az árukra megállapított garancia 25%-át nem haladhatja meg. Ezzel szemben Svájc jelentősen megsűkíti a biztosítható javak körét azzal, hogy elsősorban termelési javak kivitelére és itt is a nehézipar termékeire ad garanciát, bár a legtöbb iparos országban ez hallgatólagosan követett elv.

Általában nincs korlátozva, hogy *mely államok* felé kell a biztosítandó kivitelnek irányulnia, de ha nem is mondják ki kifejezetten, a véleményező szervek szinte kizárólag csak a különösen kockázatos piacokkal, tehát elsősorban a tengerentúli, vagy a többé-kevésbé megbízhatatlanoknak tekintett európai államokkal (Szovjet, Balkán, Közép-Európa) kapcsolatos exportügyleteket szavatolják.

Az exportbiztosítás lényegében a fentieknek megfelelően létrejött kiviteli ügyletekből eredő veszteségek elleni garancia-vállalás. Országonként nagy eltérést mutat az a kérdés, hogy *milyen tényezőkre visszavezethető veszteségek esetében álljon* be a kártalanítási kötelezettség, illetve hogy az exportőr veszteségét *külföldi állami szerv, avagy magánszemély nem-teljesítése* idézte-e elő. Úgy a veszteséget létrehozó tényezők, mint az adósok jellegét tekintve 2—2 esetet különböztethetünk meg, amelyeknek egymásközi kombinálódásából igen eltérő alakzatok jönnek létre.

A *veszteségek jellegét* tekintve megkülönböztethetünk gazdasági és politikai kockázatot. A *gazdasági kockázat* az, amikor a nem-teljesítést az adós fizetéseképtelensége okozza, — (csőd, kényszeregyezségi eljárás, perenkívüli egyezség, végrehajtás sikertelensége, illetve a megfelelő eljárás megindításának előrelátható hiábavalósága, stb.). A *politikai kockázat*

alapját az adósállam pénzügyi vagy államközi fizetési forgalmának, illetve devizagazdálkodásának területére vonatkozóan hozott általános érvényű fizetési, behajtási tilalmai, vagy ehhez hasonló rendelkezései képezik. Idetartoznak a háborús, forradalmi, stb. állapotok alkalmával elrendelt általános moratóriumokon kívül a konvertálás, a transzferálás nehézségei, illetve az ezek kapcsán az idegen valuták rosszabbodásából létrejövő árfolyam-veszteségek.

Az adós lehet *a)* magánszemély és *b)* külállam szerve, mégpedig maga az állam, ennek közigazgatási szerve, külföldi közüzem, továbbá általában oly magánszemély, akinek fizetését valamely idegen állam biztosítja. Az adós személyét illető megkülönböztetésnek azért van jelentősége, mivel az exportőrök sokszor elállnak a szerződő felek utóbbi csoportjával való üzletkötéstől, nemcsak azért, mivel e szállítások esetében a legtöbbször a rendes hitelnnyújtás mértékét meghaladó tartamú időben kell a fizetés időpontját megállapítani, hanem azért is, mivel az idegen állammal, mint vevővel szemben az exportőr alárendelt helyzetben van, nem rendelkezik például már a követelés behajtására szolgáló hatékony jogi, stb. eszközökkel sem.

A veszteségek, illetve az adósállam személyét tekintetbe véve az állami exporthitel-biztosításokat a következőképen csoportosíthatjuk: A legtágabb lehetőséget Németország, Németalföld, Csehszlovákia és Svédország rendszerei nyújtják, amelyek egyaránt biztosítanak állami szervekkel, stb. és magánosokkal kötött szerződéseket, illetve egyaránt vonatkozhatnak az adós fizetéseképtelenségére és devizális nehézségek (transzfer-tilalom, árfolyam-veszteség, moratórium, stb.) esetére is. Anglia, Norvégia és Dánia rendszere hasonló az előbbihez, azzal a különbséggel, hogy a politikai rizikók közül az árfolyam-veszteségeket nem garantálja. Olaszország pedig egyáltalában nem hajlandó vállalni a politikai kockázatot, bár újabban egyaránt szavatolja a magánszemélyek és az állami szervek megrendelését. Velük szemben Franciaország és Svájc minden nem-telejesítés ellen, tehát a politikai és gazdasági rizikók esetére is biztosít, de a magánmegrendelők fizetéseképtelenségével előálló kockázatokat nem vállalja, nem akar ugyanis a belföldi exporthitel-biztosító vállalatoknak versenyt támasztani, Belgium nagyjában hasonló eljárást követ. Ha a megrendelő külföldi állami szerv, stb., minden ok ellen vállal garanciát, ellenben a magánmegrendelők részére történt szállítások közül csak a már valamely belföldi magánexporthitel-biztosító által szavatolt szerződések viszontbiztosítására hajlandó.

Általánosan megkövetelik, hogy az alapul fekvő szerződés az ország *saját pénznemére* vonatkozzon, szokásosan lehe-

tővé teszik azonban azt is, hogy kivételesen más ország pénzére is szólhasson. Ilyenkor kártalanítás esetében az esedékesség idejének árfolyamát kell átszámítási kulcsnak tekinteni, ha azonban ez magasabb a szerződés megkötése idejébeninél, akkor az alacsonyabb veendő alapul. Az állami szavatosság megadása után az *áruszállításnak* egy bizonyos időn belül, rendszeren 6 hó alatt kell megtörténni, különben az állam garancia-kötelezettségvállalása érvényét veszti.

Az árú leszállításának időpontjától veszi kezdetét a *biztosítási időtartam*, kártalanítás csak az ez alatt bekövetkezett káresetekben igényelhető. Az állam országonként eltérő időre vállalja a kockázatot, annak megfelelően, hogy mely szakmák mely országok felé irányuló kivitelét akarja előmozdítani. Míg az intézmény kipróbálatlan volt, az államok elzárkóztak a több évre terjedően engedélyezett közép lejáratú hitelek szavatolásától, újabban azonban lassanként ezekre is kiterjesztik, tekintettel arra, hogy a nehézipari szállítások versenyképességét nagyban emeli a kihitelezési idő hosszabb volta, aminek a belföldi pénzügyintézetek általi lehetővé tételét kedvezően segíti elő az állami garancia-vállalás. A külállamok részére történő beruházási exportok esetében épen a fenti oknál fogva hosszabb határidő is lehetővé van téve, amely némely esetben maximálva van (Anglia, Csehszlovákia 10 év, Franciaország 6 év, Belgium 3 év). A legtöbbször azonban erről esetenként döntenek. A magánosok számára való szállításoknál az állami szavatolás időtartama az egy évet általában nem haladhatja meg, rendszeren azonban öt hónapnál rövidebb sem lehet. Ahol lehetővé van téve az okmányok ellenébeni fizetés szavatolása is (német, cseh rendszer), az erre vonatkozó idő még rövidebb, így pl. Csehszlovákiában 2.5 hó, míg hitelbiztosítás esetében 5 hó.

A kártalanítás mértéke elsősorban attól függ, hogy az állam *mily mértékben vállalt garanciát*. Két rendszert lehet megkülönböztetni: *a)* az állam a kiviteli ügylet összegének bizonyos százalékában állapítja meg a garanciavállalás mértékét, vagy *b)* a bekövetkezett veszteség bizonyos százalékának átvállalását helyezi kilátásba. Nagyrészt az első lehetőség szerint biztosítanak az államok (Olaszország, Nagybritannia, Franciaország, Németország, Csehszlovákia, Svédország, Dánia, Norvégia), míg mások (Belgium, Svájc) a végső veszteség százalékában. Az átvállalható rész néhol 100 % is lehet (így pl. külállamok megrendeléseivel szemben Franciaország és Belgium, egyes esetekben Svédország), átlagban azonban 65—80 % között mozog. (Dánia 85 %, Nagybritannia és Norvégia 75 %, Németország 66.²/₃, illetve 60 %, Olaszország 65 %, külállamokkal szemben 75 %, stb.).

Nagybritannia, Svájc és Franciaország kivételével az államok a hagyományos hitelbiztosítási szokásokhoz híven kikötik azt is, hogy a biztosított exportőr saját személyében viselje a kockázat egy részét, ami által az érendő el, hogy ilyképen mindig anyagilag érdekelve az exportőr úgy üzletfelei kiválasztásánál, mint az export lebonyolításánál és különösen a veszteség csökkentésénél kellő gondosságot fejtsen ki. Az *önrészesedés* aránya országonként szintén különböző módon nyert megállapítást. Így Olaszországban a kiviteli üzlet értékének legalább 10 %-a, Belgiumban a veszteség-kockázat 20 %-a, Németországban a szerződésben megállapítandóan a követelés vagy veszteség összegének bizonyos százaléka. Csehszlovákiában két részből tevődik össze: a) a számlázott követelés 12.5 %-a, b) a veszteségnek bizonyos, vele kötött szerződésben megállapítandó százaléka, stb. Dániában az állam az önrészesedés kötelezettségének előírása helyett a veszteség feléig fenntartja magának az exportőrrel szemben a kártalanítási jogot. A kötelező önrészesedés a fenti cél érdekében nem játszható ki az ekként megállapított résznek harmadik személyekkel való hitelbiztosítása által, ez az államnak kötelezettsége alóli mentesítését eredményezné. Az ellenben nem tilos, hogy az önrészesedés és az állam által a konkrét ügyben vállalt százalékon felül fedezetlenül maradt összeget az exportőr másokkal ne biztosítsa.

A biztosítás időtartamától és az állam által szavatolt rész nagyságától függ általában a *prémium* összege, melyet az exportőr a nyújtott garanciáért fizetni tartozik. Ez alól egyedül Svájc képez kivételt, ahol a biztosított exportőr díjat nem tartozik fizetni, bár ennek megfelelően a feltételek sokkal szigorúbbak. A prémium mértéke a szállítás biztosított összegének bizonyos százalékában van általában megállapítva, mégpedig nem fixen, hanem tág keretben, hogy tekintetbe lehessen venni az exportőr, valamint a vevő bonítását, az adósállam gazdasági és politikai helyzetét, az exportált cikk jellegét, nemzetgazdasági jelentőségét, a biztosítás időtartamát, stb. Éppen ezért a prémium nagysága biztos tükre a kockázatnak, ha túl magas, a biztosítást kötni kívánónak tudnia kell, hogy ezt oly körülmények okozzák, amelyeket ő nem ismerhet, miértis ekként figyelmeztetve, sok veszteséges üzletkötéstől mentesül. A prémium kerete néha már az alapító törvényben is le van fektetve, így Belgiumban és Franciaországban 0.5–5 %, Olaszországban 1–4 %-a a biztosított összegnek. Németországban a prémium elsősorban az idő függvénye: maximum 5 hónapra a biztosított összeg legfeljebb 2 %-a, amihez további hónapok után havi legfeljebb 2 ‰ járul még. Már egészen fix a csehszlovákiai prémium, amely az első 5 hónapra az eredeti

követelés 1.5%-a, míg további havonként 2‰. Rendesen az információkra való költségek miatt előzetes prémiumot kell a kérvény benyújtásával együtt leróni, amit a szavatosság megadása esetében levonnak, míg ellenkező esetben jelentéktelen összeg visszatartásával a félnek visszaautalnak. Hosszabbítás esetében pótpremiumot kell fizetni a továbbra is szavatolandó összeg után.

Az állam által fizetendő *kártalanítás megállapításánál* általában tekintetbe veszik a biztosított követelésre történt részfizetéseket, az adós által esetleg nyújtott biztosítékokat, illetve az adósnak az exportőrrel szemben fennálló követeléseit, továbbá az önrészesedést, illetőleg a másutt megengedetten fedezett részeket. Svájcban, ahol a végső veszteség bizonyos százalékát garantálják, a kártalanításnál a tiszta nyereséget is lefizetettnek tekintik. Az állami kártalanítás összegszerű megállapítására vonatkozóan minden országban részletes előírások vannak, amelyek néha jelentős eltéréseket eredményeznek.

A kártérítés fizetésének *időpontját* illetőleg a legtöbb helyen különbséget tesznek a politikai és gazdasági rizikó után járó kártalanítások közt. Így pl. Németország a politikai kockázat beállta esetén (pl. transzfertilalom) a követelés esedékességétől számított egy évre fizet csak, hasonlóképen Svédország is. Gazdasági kockázatnál általában a végleges veszteség beigazolódása után azonnal történik a fizetés, ha ez még nem állapítható meg véglegesen, akkor hosszabb idő eltelté után (Franciaország, Olaszország, Németország, Csehszlovákiában 6 hó) előzetesen kártalanításnak van helye. Ez a biztosított követelés bizonyos százalékából (50 %), illetve a hivatalos becslések alapján (csődgondnoki, kényszeregyezségi jelentés, stb.) kiszámított összegből áll. Újabb idő elteltével, ha közben végleges megállapításra még mindig nem került sor, az egész összeg folyósítandó.

Az állam által kiutalt kártalanítások arányában az *exportőrnek adósával szembeni jogai* az államra szállnak át, aki azt is megkövetelheti, hogy az exportőr a többit is ráengedmenyezze és így az állam járhasson el teljes mértékben az adós ellen, illetve utasíthatja arra az exportőrt, hogy saját nevében, de a megbízó szerv rendelkezéseinek megfelelően és annak számlájára tegye meg a szükséges lépéseket. Az eljárási költségeket rendesen a teljesített kártalanítások arányában viselik.

A veszteség csökkentése céljából a biztosított exportőr köteles a becsületes kereskedő gondosságával eljárni mindenkor. Részletesen le van fektetve minden állam megoldásánál a *jelentési kötelezettsége* (árú leszállítása, visszaküldése, részfizetés, késedelem, adós anyagi helyzetének romlása, esedékesség előtti

fizetés, nem-telejesítés, stb.), amely különösen a fenyegető veszélykor igen jelentős. Ha a biztosított ezirányú és a törvényben vagy a vele kötött szerződésben lefektetett kötelezettségeit elmulasztotta teljesíteni, az állam mentesül a felelősség alól. Ugyancsak érvényét veszti a garancia-vállalás, ha az exportőr a vevővel kötött szerződésének feltételeit az állami szerv jóváhagyása nélkül módosítja, vagy ha utólag kitűnik, hogy a szerződéskötés alkalmával lényeges feltételek fennforgását illetőleg az államot hamis adatokkal tévedésbe ejtette, mely utóbbi eset általában büntetőjogi szankciókat is maga után von.

E szigorú megkötések azért szükségesek, mert a rendszerek az *önfenntartás elvén* épülnek fel, — a prémiumok nemcsak elégségesek a kártalanításokra és az adminisztrációs költségek fedezésére, hanem még tartalékok gyűjtésére is módot adnak, amely utóbbi azonban nem nagy jelentőségű, mivel az exportőrt biztosító igazi tartalék maga az állam, mely szükség esetében a megszavazott garancia-kerettel is rendelkezésre áll.

Az állami exporthitel-biztosítás, amellet, hogy az esetleges veszteségek egy részét átvállalja és ezáltal oly távoli piacokra irányuló exportot is lehetővé tesz, amely különben nem jöhetett volna létre, még igen értékes *mellékszolgáltatásokat* is nyújt az exportőröknek. Általában tájékoztatja a kivinni szándékozókat a rendeltetési ország devizarendelkezéseiről, jogviszonyairól (biztosítékok, tulajdonjog-fenntartás, jelzálog és váltójog, fizetésektelenség és eljárási jog), stb. De a biztosító szerv nemcsak a joganyagot bocsátja rendelkezésükre, hanem ezenkívül nagymérvű információs szolgálatot is, amelyet különösen elősegít az állammal, illetve annak diplomáciai szolgálatával való szoros kapcsolata. Érintkezésben van a világ összes biztosító és viszontbiztosító intézeteivel, állandóan értesítést kap azonkívül biztosított ügyfeleitől az ügyek menetére vonatkozólag, úgyhogy nemcsak ezek anyagi helyzetét kíséri figyelemmel, hanem a való gazdasági élet ismeretében az exportőröknek az elhelyezési lehetőségekre vonatkozólag biztos adatokat is tud nyújtani és így is hozzájárul az export fejlesztéséhez, illetve a nyilvánvalóan kétségesnek látszó ügyletek elmaradásához.

A mellékszolgáltatások, illetve -hatások közül még az előbbieknél is jelentősebb az exporthitel-biztosításnak a kiviteli üzleteknek bankok általi finanszírozására gyakorolt hatása. Bár az állami exporthitelbiztosító maga a hitelt nem előlegezi — nem kívánván versenyt folytatni a magánpénzintézetekkel — mégis ha az exportőr a kivitelt már nála biztosította, a pénzintézetek sokkal szívesebben előlegezik az exportőr vállalkozását. Ennek különösen akkor van nagy jelentősége, ha a kivitel nagymérvű (pl. külföldi gyáralapítás), ekkor

ugyanis az exportőr-vállalat saját erejéből nem tudná a rendszerint több évre eloszló hitelt nyújtani az adósország vevőjének. Hogy egyes országok ipara a külkereskedelem terén napjainkban dúló erős versenyben is meg tudja állni a helyét, az nem utolsó sorban az állam által biztosított és az exporthitelgarancia által elősegített bankkölesönökkel lehetővé tett kiviteli tevékenységre vezethető vissza.*

Futó Mihály.

Az új pénzpolitika és az ötéves magyar terv.

A *Közgazdasági Szemle* legutóbbi számában *Domanovszky* Ákos magas színvonalú tanulmánya keretében foglalkozott „Az új pénzpolitika” című könyvvel, amely a magyar ötéves tervről néhány kritikai megjegyzést is közöl. Legyen szabad az alábbiakban *Domanovszky* tanulmányára néhány észrevételt tennem.

„Tóthnak a magyar ötéves terv ellen felhozott kritikai megjegyzései között tehát” — írja tanulmányának végső eredményeképpen — „*egyetlen helytállót* sem találunk. Ez az eredmény gondolatmenetének elhibázott felépítésére vezethető vissza“. Miért találja hibásnak *Domanovszky* gondolatmenetét? Azért, mert a magyar ötéves terv kritikai vizsgálatánál könyvem első részének eredményeit alkalmaztam. Ezek az eredmények tisztán elméleti vizsgálódásból származnak, arra vonatkozólag, hogy milyen pénzügyi elvek lehetnek irányadók akkor, ha az állam addicionális termeléssel kívánja a munkanélküliséget megszüntetni. Teljesen tisztában voltam azzal, hogy a magyar ötéves terv célja nem ugyanaz, mint amilyen célt az elméleti vizsgálódás során tűztem ki az állam aktív gazdaságpolitikája számára. Ezt félreérthetetlenül hangsúlyoztam is, de hogy az összevetést mégis megtettem elméletem eredménye és a magyar ötéves tervben jelentkező gyakorlat között, azt azzal indokoltam, hogy az utóbbi célkitűzései között a járu-

* Az értekezés anyagát közvetlenül az exporthitelbiztosításokat lebonyolító szervektől szereztük be, akiknek a vonatkozó joganyag és tényleges működési adatok megküldéséért ezúton mondunk köszönetet. Az exporthitelbiztosításra vonatkozó külföldi irodalomra is természetesen tekintettel voltunk, de ez néhány elmúlt évben megjelent szaklapciktól eltekintve, csak a részleteiben állandóan változó intézmény történeti kifejlődése szempontjából bírt jelentőséggel, amelyre ezúton nem terjeszkedtünk ki. Az egyes országok exporthitelszavatolási intézményeinek történetét, részletes szervezetét és működési adatait szerzőnek egy kéziratban fekvő beható tanulmánya öleli fel, amelynek a fenti értekezés összefoglaló feldolgozását nyújtja. — A rendszer magyarországi megvalósítására vonatkozólag a kormány számára a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara dolgozott ki 1939. januárjában részletes javaslatot, alapelveit l. Futó Mihály: Javaslat exporthitelbiztosítási-rendszer létesítésére, Kamarai Közlöny, 1939. február 1. 4. és köv. l.

lékos termelésre való törekvés kétségtelenül megállapítható. Ennek bizonyításául bőven idéztem a legilletékesebb megnyilatkozásokat is. Ezért teljesen indokolt volt kritikai módszerelem. Hogy ez mennyire így van, azt *Domanovszky* kritikájából is kitűnik. Amikor megállapításaimmal kapcsolatban a finanszírozás problémáját tárgyalja, azt a már nem is elméleti, de a gyakorlatba vágó megállapítást teszi, hogy „a vásárlóerő iniciális szaporítása kétségtelenül oly mérvű volt, hogy az időben mögötte elég jelentékenyen elmaradó az a csökkentése a magángazdaság vásárlóerejének, amit a beruházási kölcsön és a hozzájárulások első rátájának a befizetése jelentett a terv végrehajtásának megkezdése előtti állapottal szemben, *semmi esetre sem volt a magángazdaság vásárlóereje csökkentésének tekinthető*“. *Domanovszky* Ákos itt *tényként* állapítja meg, hogy *a terv végrehajtása addicionálisan indult*. Nem tudom megérteni és elbírálni, hogy e meglepő állítás minek alapján keletkezett és mennyiben igazolható, de a most tárgyalt szempontból ez nem is lényeges. Elég ha arra mutatunk rá, *a finanszírozás problémájánál Domanovszky maga is addicionális jellegűnek tekinti az ötéves magyar tervet*. Ha ez így van, nem tudom miért kifogásolja, hogy egy addicionális termelésre irányuló pénzpolitikának elméleti megállapításait a magyar ötéves tervre alkalmaztam. Hiszen éppen az a körülmény, hogy a magyar ötéves tervet általánosságban addicionális termelést előidéző gazdasági és pénzügyi programnak fogták fel, tette indokolttá elméleti összevetésemet az ötéves tervben jelentkező gyakorlattal.

Semmiképpen sem állja meg tehát az a kifogás a helyét, hogy „a könyvem első részében vizsgálat alá vett tervtípus és a magyar ötéves terv célkitűzései között olyan ür tátong, amely indokolatlanná teszi az első rész eredményeinek a magyar ötéves tervre való vonatkoztatását“. Az összevetés éppen azt eredményezte, hogy kimutattam: *a magyar ötéves tervet nem lehet addicionális termelési jelleggel bíró gazdaságpolitikai és pénzpolitikai tervnek tekinteni*. Mivel nincsen meg a magyar ötéves tervnek ez a jellege, nem lehet kívánni, hogy a finanszírozási probléma megoldásánál meg legyenek azok a követelmények, amelyeket kizárólag addicionális termelésű tervvel szemben állítottam fel. Hogy erre a megállapításra igenis szükség volt annak ellenére, hogy maga a törvény és illetékes előadások és nyilatkozatok hangsúlyozták az ötéves tervvel kapcsolatban, hogy itt egyes konkrét szükségletek kielégítéséről van elsősorban szó, bizonyítja maga *Domanovszky* is, aki a finanszírozási kérdés tárgyalásánál úgy állítja be az ötéves magyar tervet, mintha ez nemcsak elméletileg, de a valóságban is addicionális jellegű volna.

Könyvemben kifejtettem, hogy az addicionális termelés előidézése céljából az államnak a jegybankot igénybe kell vennie, ez az igénybevétel vált ki olyan konjunkturális fellendülést, amely a munkanélkülieket felszívja. Azt állítottam, hogy nem kell adót emelni, nem kell kölcsönt felvenni, mert *a konjunkturális fellendüléssel az állam adóbevétele automatikusan emelkedik arra a szintre, amelynél gazdaságpolitikai akciójának költségeit fedezni tudja.* Egy percig sem lehet félreérték a tekintetben, hogy *ez a megállapításom ideális esetre érvényes.* Kizárólag elméleti értékű, ami annyit akar jelenteni, hogy az addicionális termelés előidézése, annak finanszírozási problémájának megoldása ideálisan, elméletileg így képzelhető el. Hangsúlyozottan és bőven mutatok arra rá, hogy a valóságban az állam adóemelésre és kölcsönfelvételre kényszerülhet. Ha a dolgok nem úgy folynak, ahogy ideálisan felvázolható, akkor adót, de különösen kölcsönöket kell az államnak felvennie. Külön tárgyalom könyvemben az állam eladósodási problémáját. A végső eredmény, amelyre ezzel kapcsolatban jutok, az, hogy a finanszírozási probléma a munkanélküliség megszüntetésére irányuló állami politika esetében akkor van megoldva, amikor az államnak e politika folytatása közben megnövekedett költségeit az adóbevételek fedezik. Lehetségesnek tartom tehát, hogy az állam adót vet ki és kölcsönt vesz fel, de ez a körülmény semmi esetre sem gyöngíti annak a megállapításomnak érvényét, hogy az állam megnövekedett terhét végeredményben az államháztartás kereteibe kell majd beleszorítani.

Domanovszky viszont azt hozza fel, hogy az állam adóból és kölcsönből fedezheti a terv végrehajtásának költségeit, a jegybank azonban a fizetőeszközöket annyira szaporíthatja, hogy a magángazdaságok vásárlóereje végül semmivel sem csökken azután, hogy az államnak az új adót és a kért új kölcsönt odaadták. Azt mondja, hogy nem veszem észre *azt a fontos időbeli különbséget, amely a fizetőeszközök szaporítása és az adó- és kölcsönösszegek beszédése között mutatkozik.* E szerint tehát lehet járulékos termelést elérni oly módon is, hogy a terv költségeinek fedezéséül új adó kivetését és új kölcsön felvételét határozom el, de előzőleg annyira kell szaporítanom a fizetőeszközöket, hogy amikor a megnövekedett adót és az új kölcsönösszeget a magángazdaságok az államnak szolgáltatják, vásárlóerejük ne csökkenjék.

Mi a különbség a két álláspont között? A különbség az, hogy én adó és kölcsön kivetését csak akkor tartom szükségesnek, ha az addicionális termelés politikája nem jár eredménnyel, vagy ha járt is eredménnyel, mégsem következett be az a konjunkturális fellendülés, amely az ideális esetben

megkivántatik. Adóemelésre és kölcsönfelvételre van továbbá szükség akkor, amikor az állam szükségletét annyira kitágította, hogy amiatt a magángazdaságok vállalkozó kedve elenyészik. Domanovszky ezzel szemben már kezdetben szükségesnek tartja az adóból és kölcsönfelvételtől való fedezését a tervnek, tekintet nélkül arra, hogy az állami konjunktúra esetén az adóbevétel automatikusan mennyivel emelkedik.

Alláspontom és Domanovszkyé között lényeges azonosságok is vannak. Az első azonosság az, hogy ő is elismeri: az államnak igénybe kell vennie a jegybankot. A második azonosság, hogy *az adónak és a kölcsönnek nem finanszírozási, hanem valutapolitikai jelntőséget ad.* A harmadik végül, hogy ő is elismeri impliciten, hogyha *addicionális termelést akarunk előidézni, akkor nem szabad a magángazdaságok vásárlóerejét csökkenteni.*

Domanovszky azt tartja, hogy az adóbevételek nem emelkedhetnek automatikusan arra a szintre, amelynél a költségek fedezhetőek lesznek. Ha jól értem, ezért tartja álláspontomat helytelennek. De kérdem, nem ugyanazt tételezi-e föl ő is, amit én, amikor azt mondja, hogy a fizetőeszközök előzetes szaporítása esetén az új adókból és kölcsönökből annyi folyik be, amennyi a terv költségeinek fedezéséhez szükséges, anélkül, hogy a magángazdaságok vásárlóereje csökkent volna. Domanovszky csak fordítva okoskodik, de ugyanazt mondja. Az állam a jegybank igénybevételével addicionális termelést idéz elő, megnövekedik a forgalom, a magángazdaságok pénzbevételei emelkednek és aztán jön az adó és jön a kölcsön, amely visszahívja a fizetőeszköznek azt a részét, amely mint többlet csapódott le. A visszahívott pénz segítségével azután az állam folytathatja a tervben előírt kiadásait. Nos, ha ennek a folyamatnak nem az első fázisát nézzük, hanem a továbbiakat, amikor a pénzügyi körforgás megismétlődéséről van szó, vajjon nem kétségtelen-e, hogy ezek az állami kiadások és a jegybanknak igénybevétele hozza a magángazdaságokat abba a helyzetbe, hogy több adót tudnak fizetni és új kölcsönöket tudnak az államnak nyújtani, anélkül, hogy saját szükségleteiket csökkenteni kellett volna. Könyvemben azt a véleményemet fejtettem ki, hogyha adót vetnek ki, nem valutapolitikai célból, hanem *a terv költségeinek* fedezésére, akkor a jegybankot az államnak nagyobb arányban kell igénybe vennie, mint különben és az árak és jövedelmek nominális színvonalának nagyobb arányban kell emelkednie, mint különben kellett volna. *Megállapításaim tehát arra a módszerre is érvényesek, amelyet Domanovszky mint ellentétet, szembeállít az enyémmel.* A különbség itt már csak az, hogy én az adóteher-emelés és a kölcsönfelvétel nélkül való finanszírozás esetében is az árak és

jövedelmek nominális színvonalának emelkedését tartom szükségszerűnek a törvényszerűség értelmében, adó- és kölcsönfelvétellel való finanszírozásnál pedig a nominális színvonalnak még nagyobbarányú emelkedését látom valószínűsítve. Domanovszky viszont nem tartja helyesnek, amit a nominális színvonal emelkedéséről állítok, még abban az esetben sem, amikor az adóterhet emelik és kölcsönt vesznek fel. Ebben a vonatkozásban a nominális színvonalra vonatkozó eltérő véleményünk nem döntő, mert döntő itt az, hogy úgy én, mint *Domanovszky* azt várjuk, hogy az állam a jegybank megfelelő mértékű igénybevétele után nagyobb adóbevételekre tehet szert és új kölcsönöket vehet fel, aminek révén a terv költségeinek fedezése simán történik.

Domanovszky véleményem szerint súlyosan téved azonban, mikor az adóztatásnak s a kölcsönfelvételnek valutapolitikai jelleget ad a magyar ötéves terv esetében is. Olyan adóval és olyan kölcsönfelvétellel, tehát állami megterheléssel ismertet meg kritikájában *Domanovszky*, amelytől a magángazdaságot sujtó jelleget elvitatja. Azt akarja ez mondani, hogy *úgyis lehet adót kivetni és kölcsönt felvenni, hogy a magángazdaságok ne érezzék az állami szükségletnek ily módon jelentkező meg-növekedését*. Egészen önkényesnek tartom és semmivel sem támasztható alá az a feltevése, hogy az az időszak, amely eltelt az ötéves terv végrehajtásának megkezdése és a beruházási kölcsön és hozzájárulás felvétele között, elégséges volt ahhoz, hogy az adónak és a kölcsönnek máris valutapolitikai jellege legyen. Nincs kizárva, hogy az ötéves tervet megzavaró rendkívüli események következtében az új adóterhek és a kölcsönnek ez a jellege később tényleg megvolt, de akkor azt a jelleget az előre nem látott események hozták magukkal, semmi esetre sem kölcsönözötte neki maga az ötéves terv.

Domanovszky meg nem engedhető mértékben kezeli mechanikusan a fizetőeszközök szaporításának a kérdését. Úgy állítja be a dolgot, mintha a fizetőeszközök szaporítása után egy-két hónap múlva jelentkezhetik az állam új adóterherrel és kölcsönfelvétellel, hogy a többletet visszaszívja és ebben az esetben a magángazdaságok vásárlóereje nem fog csökkenni. Ennyire mechanikusan talán mégsem volna szabad a közgazdaság bonyolult árú- és pénzforgalmi összefüggéseit kezelni. A klasszikusoknál gyakran szerepel az az elképzelés, hogy az emberek reggelre ébredve még egyszer annyi pénzt találnak a zsebükben, mint amennyivel lefeküdtek. Valahogy így hat *Domanovszky* érvelése is azzal a különbséggel, hogy míg a klasszikusok szerint nem lesz más változás, mint az, hogy az árak a duplájára emelkednek, addig Domanovszky szerint nem lesz semmi változás, mert jön a kincstár és a többletet elviszi.

Az összefüggéseket így elképzelni teljesen tarthatatlan, ezért is el kell utasítanunk azt az érvelést, amely az adóbeszedést és a kölcsönfelvételt megelőző fizetőeszköszaporításon nyugszik. Hiszen ebben a szemléleti módban nincs mód arra, hogy nyomon próbálják követni a fizetőeszköszaporításnak azt az organikus hatását, amelyet kivált a közgazdaságban.

Könyvemben megállapítom, hogy az addicionális termelés előidézése szempontjából a magyar ötéves terv pénzügyi elgondolása, hogy tudniillik a költségeket kizárólag új adóteherből és kölcsönfelvételtől fedezi, előrehozott óvatossági intézkedésnek tekinthető, tehát ez a körülmény nem zárja ki, hogy azok szerint a pénzpolitikai elvek szerint történjék a végrehajtása, amelyeket az addicionális termelést előidézni kívánó gazdaságpolitika számára elméletileg megállapítottam. Ez annyit jelent, hogy esetleg arra számítottak a terv felállításakor, hogy az infláció megakadályozására adóra és kölcsönfelvételre feltétlenül szükség lesz. De ha feltételezzük, hogy ez valóban így is volt, akkor sem lehet tagadni, hogy *az adónak és a kölcsönfelvételnek valutapolitikai indoka csak akkor forog fenn, ha már előzőleg a szükségletet meghaladó pénzüsszegek halmozódnak fel a magángazdaságokban*, amelyeket visszaszívni más-képpen nem lehet. Ezt az esetet és szükségyszerűséget előre látni azonban semmiképpen sem lehetett. Ezért amikor *Domanovszky* Ákos az ötéves terv finanszírozási módjának, az adónak és a kölcsönfelvételnek valutapolitikai jelleget kíván adni, maradóknélkül az én álláspontomra helyezkedik és osztja lényegében mindazokat a kritikai megjegyzéseket, amelyeket ebből folyólag az ötéves tervvel kapcsolatban tettem.

A különbség csak az, hogy szerintem adóemelés és kölcsönfelvétel nélkül kell nekiindulni, és később a szükséghez képest kell adót emelni és kölcsönt felvenni. Szerinte pedig mindjárt ki kell vetni az új adót és fel kell venni új kölcsönt. Ez a különbség még jobban elenyésszik, ha meggondoljuk, hogy *Domanovszky* is első lépésül a fizetőeszközök szaporítását tartja szükségesnek. Ilyen módon tényleges különbség a két álláspont között időbeli. Én azt mondom: ráérünk az adóval és a kölcsönrel. *Domanovszky* azt mondja: nem érünk rá.

Megjegyezni kívánom, hogy *Domanovszky*nak egy szava sincs ahhoz a megjegyzésemhez, amely szerint az ötéves terv finanszírozásánál egyáltalában nem vették tekintetbe a növekedő forgalom következtében automatikusan várható adóbevétele emelkedését. Úgy látszik itt hallgatólagosan osztja álláspontomat.

Elméletem alapvető megállapítása, amelyre további következtetésem épülnek, a következőképpen hangzik:

Az árak és a jövedelmek nominális színvonala nem ma-

radhat változatlanul az *addicionális termelés esetén*. A nominális színvonalnak emelkednie kell. Ennek az emelkedésnek be kell következnie akkor is, ha az *addicionális termelési program* végrehajtása az általam vázolt ideális típusnak megfelelően történik, tehát abban az esetben is, ha sem új adót nem vetnek ki, sem kölcsönt nem vesznek fel a gazdasági program költségeinek fedezésére. Abban az esetben, ha adót vetnek ki és kölcsönt vesznek fel és a programnak *addicionális jellege* kétségtelen, a nominális színvonal emelkedésének két okból kell megtörténnie. Az egyik ok: az *addicionális termelés* nyomán keletkező *konjunkturális fellendülés* önmagában emeli a nominális színvonalat, a másik ok pedig az, hogy a nagyobb adóteher az árú- és pénzforgalom sajátos törvénye folytán *ceteris partibus* a nominális színvonal emelkedését kívánja.

Egy percig sem vonom kétségbe, hogy ezek a tételeim nem volnának vitathatók. Ami például az adóztatás hatását illeti, magam is kivételt teszek az általános szabály alól. Nevezetesen abban az esetben, ha az adóztatásnak valutapolitikai indoka van, akkor a nominális színvonal emelkedését nem várom.

Domanovszky tarthatatlannak véli az adóemelés deflációs hatására vonatkozó álláspontom. Majd azt írja: „...mindenek előtt azt nem látjuk be, hogy az adóforrások bevételei miért ne emelkedhetnének az adóteher emelése esetében is? Tóth itt úgy beszél, mintha az adóemelés és a fizetőeszközök szaporítása kizárnák egymást. Ha ezt a teljesen indokolatlan feltevést elejtjük, akkor egész további érvelése összeomlik. Már pedig e feltevést el kell ejtenünk, hiszen a modern állami kormánypolitikai gyakorlata azt mutatja, hogy a kettő kiegészíti egymást: az adóemelés a fizetőeszközszaporítás káros hatásai megelőzésének egyik legalkalmasabb eszköze“.

Domanovszky figyelmét úgy látszik elkerülte az a körülmény, hogy ez a kritikai megjegyzés nem az álláspontom ellen, hanem mellette szól. Először is, sehohsem állítom, hogy az adóemelésnek feltétlenül deflációs hatása van. Sőt arra hívom fel a figyelmet, hogy mivel az adóztatás a nominális színvonal emelésére hat, ennek következtében a jegybanknak a hitelvolument emelnie kell. Ha ez nem következik be, tehát éppen abban az esetben várhatunk deflációs hatást, ha a fizetőeszközök szaporítására nem kerül sor. Teljesen alaptalan tehát az a megjegyzése, mintha én kizárnám az adóemelést és a fizetőeszközök szaporításának egymás mellettségét. A fizetőeszközök szaporítása infláló, az adóteher emelése defláló, ezen a véleményen kell lennie *Domanovszkynak* is, különben nem írhatta volna, hogy az adóemelés a fizetőeszközszaporítás káros hatásai megelőzésének egyik legalkalmasabb eszköze. Ezért

nem tudom megérteni, hogy ebben a vonatkozásban tulajdonképpen mit is kifogásol.

Ha Domanovszky azokat az érveimet, amelyeket a nominális színvonal emelkedése mellett hozok fel, nem találja elég-ségeseknek, abban igaza lehet. De meg kell állapítanom, kritikájában érveimet nem cáfolja meg és állításom ellentétét sem bizonyítja.

Az egyik érvelésem a nominális színvonal emelése mellett, hogy minden konjunkturális fellendülés emeli az árak és a jövedelmek színvonalát. Erre Domanovszky megjegyzi, nem minden konjunktúra emeli az árak színvonalát, sőt még elvileg a jövedelmekét sem kell emelnie, csak azok összegét. Ehhez még hozzáteszi, hogy teljesen elhibázott dolog volna olyan gazdaságpolitikát kezdeményezni, amelynek nélkülözhetetlen eszköze az árnívó emelkedésének felidézése. Nos, ezekkel a megállapításokkal szemben rá kell mutatnom arra, hogy a gazdaságtörténelem még nem ismer olyan konjunkturális fellendülést, amelyben a nominális színvonal emelkedése be nem következett volna. Domanovszky nyilván a „Mengenkonjunktur“ fogalmára gondol, amikor azt mondja, hogy nem minden konjunktúra emeli az árak színvonalát. Ebben az esetben a „Mengenkonjunktur“-ra hivatkozni nem helytálló. A „Mengenkonjunktur“ ugyanis az állam addicionális termelést előidézni akaró gazdaságpolitikájának konjunktúrapolitikai fogalma, amelynek pénzügyi problémáiról van a jelen esetben szó. Hogy lehetséges-e konjunktúra fellendülés áremelkedés nélkül, éppen ez a probléma. Az áremelkedés nélküli konjunktúra fogalmát megteremtették ugyan, mint ahogy az ötéves terv is célul tűzte ki. De hogy ilyen konjunktúra valóban lehetséges-e, arról semmiféle tapasztalataink nincsenek. *Én épp azt mutatom ki, hogy elméletileg sem helytálló a „Mengenkonjunktur“.* Azok a tapasztalatok pedig, amelyeket ezen a téren például *Németországban* szerezhettünk, azt mutatják, hogy a valóságban sincsen.

Domanovszky kritikájában könyvem számos részét érinti még, de a kifogásokat a probléma szempontjából nem tartom döntőeknek, csak arra az állításra kell még röviden válaszolnom, hogy az ötéves terv kritikáját akkor nyújthattam volna helytállóan, ha nemcsak gazdasági szempontokra, hanem azokra politikai megfontolásokra is figyelemmel lettem volna, amelyek a tervvel kapcsolatban vagy helyesebben a terv mellett irányt adók voltak. Ezt a megállapítást fenntartás nélkül elfogadom, de rá kell mutatnom arra, hogy véleményem szerint a közgazdasági életnek vannak olyan törvényszerűségei, amelyek senki sem teheti túl magát. Mivel ilyen törvényszerűségek vannak, meg lehet vizsgálni tisztán gazdasági szempont-

ból is azt a gazdaságpolitikát, amelynek indítóokai között esetleg a politika játsza a vezetőszerpet. A közgazdasági tudománynak éppen az a nagy gyakorlati jelentősége, hogy a politika számára feltárja azokat az összefüggéseket, amelyeknek teljes tudatában szabad csak állást foglalni.

Tóth József.

Válasz.

A fenti válasz alapján ahhoz, amit *Tóth József* könyvének kritikájában mondtam, semmi hozzátenni valóm sincs, — de nincs abból semmi elvenni valóm sem. Azokon a pontokon, ahol nézeteimnek a szerző nézeteivel való fети szembeállítása a replika szükségességének benyomását keltheti, replikámnak nem kellene mást tartalmaznia, mint részben önmagam, részben pedig *Tóth József* — a kritikámban amúgy is elég bőségesen idézett — kijelentéseinek ismétlését. Az ilyen replika pedig nyilván fölösleges.

Domanovszky Ákos.

IRODALOM.

Csoportos és összefoglaló ismertetések.

A német „Honvédő gazdaság“ irodalma.

A nemzetiszocialista Németország fokozott igénnyel lép fel a gazdasági étellel szemben. Ennek egyik részét a *nemzeti*, másik részét a *szociális* problémák hosszú sora jellemzi. A megoldásuk érdekében hozott gazdaságpolitikai reformok, amelyek a gazdasági élet egészén vonulnak végig, a nemzeti és a szociális népi eszmét együtt juttatják kifejezésre. A közöttük való súlyelosztást természetesen mindig az a körülmény dönti el, vajjon az érintett gazdasági szféra a hatalmi, vagy az anyagi-társadalmi érdekhez fekszik-e közelebb?

A hatalmi érdek a nemzeti érdeknek csak egy része. Keretében azok a közületi tevékenységek emelkednek ki, amelyek valamely nép (nemzet, állam) fennmaradását és fejlődését vannak hivatva biztosítani, a külső és belső ellenhatásokkal szemben. Ezeknek jelentőségét Németországban — gazdasági szempontból — könnyen megérthetjük, ha tudjuk, hogy 1933-ban mezőgazdasági terményekben és a hadiipart tápláló nyersanyagokban számottevő behozatalra szorult, viszont célkitűzései homlokterében területi követelések állottak, amelyek megvalósítási síkjukban a hatalmi állás szoros függvényei.

A hatalmpolitikai célkitűzések és eszközök között mutatkozó eme súlyos feszültség már eleve megjelölte azt az irányt, amelyben a tudományi és a gyakorlati erők egy részét gyümölesztetni kellett.

A hatalmpolitikai célkitűzések a történelem folyamán mindig egyet jelentettek a háború lehetőségével való számolással. Míg azonban az utóbbi évszázadokban a háborúra való előkészület többé-kevésbé a hadsereg belső ügye maradt, a 'totális' háború újraéledése — amely már a világháború végén előrevetítette az árnyékát, de amelynek valósága a haditechnika és a hadikémiai ipar legújabb fejlődésével még közelebbfekvő lett — egyetemes népi (nemzeti, állami) problémává fejlesztette.

A hagyományos gazdaságelméleti felfogás a háborút rendkívüli állapotnak tekintette és a vele kapcsolatos gazdasági összefüggéseket külön fejezetben, az ú. n. háborúgazdaság (Kriegswirtschaft) keretében tárgyalta. A nemzetgazdaság (Nationalökonomie, Volkswirtschaft), amely *Quesnay*-tól kezdve önálló tudományként szerepel, általában, mint békegazdaság (Friedenswirtschaft) nyert kifejtést. E körül csoportosultak azok a nagy elméleti küzdelmek, amelyekben különösen *List* Figyestől kezdve mind többen hangsúlyozták a nemzeti szempont figyelembevételének fontosságát, anélkül azonban, hogy a béke- és háborúgazdaság viszonyának kérdését érintették volna. Ettől a gazdaság-dualizmustól a nemzeti-szocialista Németország tudománya sem tudott az első években szabadulni. Egyetemi szemináriumokban, tudományos társaságokban és ankétokon vetik fel a béke- és a háborúgazdaság viszonyának kérdését, az ide vonatkozó viták azonban csaknem kizárólag a „gazdasági mozgósítás“ (Wirtschaftliche Mobilmachung) síkjában mozogtak. Még a legmesszebbre a v. *Gottl-Ottlilienfeld* törzsszemináriumában ezt a problémát érintő fejtegetések vezettek.¹ Ezek ugyanis rávilágítottak azokra a különbségekre, amelyek a katonai és a gazdasági mozgósítás között jelentkeznek. Míg ugyanis a katonai mozgósítás alig néhány nap alatt végrehajtható, addig a gazdasági életben ehhez — még ha jól átgondolt tervek is állanak rendelkezésre — jóval több idő szükséges. Így merült fel a *gazdaság mozgósítva tartásának* (Wirtschaftliche Mobilhaltung) gondolata, mint a békegazdaság egyik feladata.

Az említett megfontolásokon épül azután ki a német honvédő gazdaság-irodalom, amely nagyobb lendületet éppen napjainkban nyert.

A honvédő gazdasági irodalomban két egymástól alapjaiban különböző felfogás uralkodik. Az egyik *Hesse K.*, a másik pedig *Hunke H.* körül csoportosul. Átalluk a fogalom fejlődésének két különböző stádiumára is rámutatunk. Az irodalmi anyag ismertetésénél is erre a fejlődési irányra leszünk tekintettel.

*Hesse*² a háborúgazdaságot négy részre osztja: 1. Béke időben előkészület a háborúgazdaságra, 2. a békegazdaságnak a háború kitörésének idejében háborúgazdasággá való átállítása, 3. a háborúgazdaság fel- és kiépítése és végül 4. a háború befejeztével a háborúgazdaságnak békegazdasággá való visszavezetésére. Az így értelmezett háborúgazdaság a hon-

¹ Az 1934/35. tanév téli szemeszterében.

² 'Der kriegswirtschaftliche Gedanke'. Schriften zur kriegswirtschaftlichen Forschung und Schulung. Hamburg 1935. 6. lap.

védő gazdaságot is magában foglalja. *Wagenführ R.*³ erre a felosztásra támaszkodva mellékes szempontnak tekinti, hogy a háborúgazdaság mind a négy fázisát, vagy csak azok egyikét értjük-e honvédő gazdaság alatt. Célszerű azonban, ha csak a háborúgazdasági előkészületeket emeljük ki a forgalommal kapcsolatban. *Schmitt J.*⁴ a honvédő gazdaságot a gazdasági mozgósítással azonosítja, amely azokat az intézkedéseket foglalja magában, amelyek az állam gazdaságának védelmi képességét érintik. Feladata, hogy a gazdaságot a háborúban érhető veszélyeztetettségektől megóvja, illetve hogy a nemzetgazdaság a háborúban, a megváltozott feltételek mellett is egységes és életerős maradjon. A gazdasági mozgósítás szűkebb értelemben azonban csak a háború bekövetkezésének pillanatában végrehajtandó gazdasági átállító feladatkört jelenti. A honvédő gazdaság a mozgósításnak mindkét fajtáját magában foglalja. Leghelyesebb tehát, ha alatta a *katonailag meghatározott* gazdaságot értjük.

*Warlimont,*⁵ *Hellmer H.,*⁶ *Rothe C.*⁷ és *Korfes O.*⁸ is *Schmitt* felfogásának megfelelően a gazdasági életnek a katonai nézőpont szerinti alakulását, illetve ennek megfelelően való irányítását értik honvédő gazdaság alatt. *Korfes* a tudományos nemzetgazdaság hibájául rója fel, hogy a háború lehetőségéből levonható konzekvenciákat nem veszi figyelembe és így nem képes a politika számára a gazdaság védelmi erejének biztosítására használható alapelveket nyújtani. Ebből azután azt a következtetést vonja le, hogy amíg ez meg nem történik, a honvédő gazdaságot, mint a háborútudományok egyik ágát kell tekinteni, amelynek így a nemzetgazdaságtan mellett önálló tudományi érvénye van. *Wiel P.*⁹ és *Beutler A.*¹⁰ szerint a háborúgazdaság honvédő gazdaság is. De az utóbbi tágabb fogalom, mert benne már a háborúra figyelemmel lévő békegazdaság is bizonyos vonatkozásban kifejezésre jut. A honvédő gazdaság tehát nem egyszerűen békegazdaság, amelyre az állam befolyást gyakorol, de nem is ellentéte neki, még kevésbé része. Végül se nem gazdaságtan, se nem gazdasági

³ 'Kriegswirtschaft'. Volk und Wirtschaft. Neue Lesestücke zur politischen Ökonomie, 3. füzet. Berlin 1935. 12. és 13. lapok.

⁴ 'Wirtschaftliche Mobilmachung'. Potsdam 1935. 81. lap.

⁵ 'Volk und Wehrkraft'. Jahrbuch der Deutschen Gesellschaft für Wehrpolitik und Wehrwissenschaft 1936. 27. lap.

⁶ 'Wehrwirtschaft'. Berlin 1936. 25. lap.

⁷ 'Wirtschaftskrieg und Kriegswirtschaft'. Leipzig 1936. 7. és 19. lapok.

⁸ 'Grundsätze der Wehrwirtschaftslehre'. Schriften zur kriegswirtschaftlichen Forschung und Schulung. Hamburg 1936. 34. és 35. lapok.

⁹ 'Krieg und Wirtschaft. Wirtschaftskrieg, Kriegswirtschaft, Wehrwirtschaft'. Berlin 1938. 5. lap.

¹⁰ 'Wehrwirtschaft'. Der Deutsche Volkswirt. 1937, 42. szám, 2051. lap.

rendszer, hanem gazdaságpolitikai feladat, amelynek célja a gazdasági honvédő erő (Wirtschaftliche Wehrkraft) ápolása és fejlesztése. *Leonhardt H.*¹¹ fogja legszűkebbre a honvédő gazdaság fogalmát. Alatta ugyanis a szűkebb értelemben vett gazdasági mozgósítást, az ú. n. *szervezési tervet* (Organisationsplan) érti. Az 1936-ban először megjelent „*Militärwissenschaftliche Rundschau*“ második füzetében behatóan foglalkozik a béke-, honvédő- és háborúgazdaság fogalmaival és pedig *Hesse* felfogásának megfelelően. *Lampe A.*¹² legújabbban megjelent munkájában sem tudja a problémát előbbre vinni, noha azóta a honvédő gazdasági irodalom nagy fejlődést mutatott. *Lampe* a honvédő gazdaságpolitikának — a feladatköröknek megfelelően — három fokozatát különbözteti meg. Ez a felosztás megfelel *Hesse* ismertetett háborúgazdasága három első problémakörének.

Az említett írók valamennyien a háború feltételezéséből indulnak ki. Így náluk a honvédő gazdaság, mint katonai érték-formáló kategória szerepel. Ezzel függ össze az — az elméletileg kifogás alá eshető — törekvés is, hogy a keretükben jelentőségre emelkedő összefüggéseket a nemzetgazdaság tudományától különállóan, önálló tanként fogják fel. *Beutler* mellett így különösen *Wiel* hangsúlyozza, hogy a háborúgazdaság elsősorban nem is a nemzetgazdaságtan ügye, hanem sokkal inkább a háborútudományoké. *Leonhardt* honvédő gazdaságtanról, *Lampe* pedig a gazdaságpolitika mellett honvédő gazdaságpolitikáról, mint az előbbi egy részéről beszél.

A *Hunke* körül csoportosuló elméleti irány a honvédő gazdaság és a háború között fennálló közvetlen logikai kapcsolatot elejti, illetve a fogalom kiépítésénél olyan értékmérőket is felvesz, amelyek a háború feltételezéséből nem vezethetők le. Ezzel kapcsolatban azután a honvédő- és háborúgazdaság viszonyának taglalása mellett a hangsúlyt a békegazdaság és a honvédő gazdaság egymásbanyuló problémaköreinek kifejtésére helyezi, aminek végső eredménye fogalmunknak pontos meghatározása és tudománybeli helymegállapítása lett. Az ennek az elméleti iránynak keretében felvehető írók fejtegetései nem vezettek mind azonos eredményekhez. A lényeges pontokban azonban ma már a nézetek tisztázódtak.

Tulajdonképpen átmenetet jelent a két elméleti irány kö-

¹¹ 'Industrielle Wehrwirtschaft'. Berlin 1938. 4. lap.

¹² 'Allgemeine Wehrwirtschaftslehre'. Jena 1938. — Az alapvető kérdéseket csaknem szószerinti azonosossággal: 'Praktische Wehrwissenschaft' és 'Grundlinien der Wehrwirtschaftspolitik'. Der Deutsche Volkswirt 1937 augusztus 20. és 27. számaiban dolgozta ki.

zött *Scherbening E.*¹³ felfogása, amely szerint a honvédő gazdaság a háború nézőpontjából tekintett cselekvőképes nemzetgazdaság.

*Hunke*¹⁴ a nemzetiszocialista gazdaságelméletet veszi kiindulási ponttúl. Így nem általában a „békegazdaság“, hanem annak egyik formája áll figyelmének középpontjában. A nemzetiszocialista gazdaság viszont népi gazdaság. Kiindulási pont tehát a nép. A nép nem tárgya, hanem alanya a gazdaságnak. A gazdaság végül is egyik népi funkció. A nép fogalmában azonban elválaszthatatlanul benne van az önmegvédés motívuma. Olyan nép, amely nem képes magát megvédeni, nem nép. Ha tehát a gazdaság a nép egyik életmegnyilvánulása, akkor elválaszthatatlanul honvédő gazdaságnak is kell lennie. Népi-gazdaság tehát, amely nem honvédő gazdaság, nem is népi-gazdaság. Ezzel azután a béke- és háborúgazdaság között jelentkező mély szakadék is feltöltődik. Valójában a háború a gazdaság-háború formájában már a békében folyik és csak formáiban erősödik, ha a fegyverek megszólalnak.

*De Fischer G.*¹⁵ is elveti azt a felfogást, mintha a honvédő gazdaság a közgazdaságtannak egy része volna. Leszögezi, hogy amiként a békegazdaság a gazdasági élet egészét felöleli, épen úgy a honvédő gazdaság is valamennyi gazdasági összefüggésre kiterjedő érvennyel bír. Célja, hogy a gazdasági élet egészét tervszerűen megfigyelje és befolyásolja, hogy így a népet valamely fenyegető háború veszedelmeitől megvédje. A gazdasági mozgósítás a honvédő gazdaságnak csak szűkebb értelmezése. Tágabb értelemben a nemzetgazdaság bizonyos formája; t. i. a honvédképes gazdaság (*Wehrhafte Wirtschaft*). A katonai honvédő gazdaságtól (*Militärische Wehrwirtschaft*) így élesen el kell különíteni a honvédő békegazdaságot (*Wehrende Friedenswirtschaft*). Az utóbbi a katonailag nem fenyegető békeidőben a nép existenciája biztosításának érdekében szükséges. Hasonló eredményre vezetnek *Ludowici, J. W.* fejtegetései is.¹⁶

¹³ 'Wirtschaftsorganisation im Kriege'. Mit einer Uebersicht über vorbereitenden Massnahmen im Ausland'. Jena 1938. — Korábbi ide vonatkozó munkája: 'Der Begriff Wehrwirtschaft'. Der Deutsche Volkswirt, 1937, 3. füzet.

¹⁴ 'Kernfrage der Wehrwirtschaft'. Die Deutsche Volkswirtschaft, 1936 1-ső száma. A 'Dozentenschaft 1936/37. téli szemeszterzárónapján ő beszélt először a honvédképes gazdaságról. Előadásának címe: 'Wehrhafte Wirtschaft' volt. Összefoglalóan tárgyalja a problémát: 'Grundzüge der Deutschen Volks- und Wehrwirtschaft'. Politik und Wirtschaft 1-ső kötet, című munkájában. 18/19. és 90/91. lapok.

¹⁵ 'Wehrwirtschaft. Ihre Grundlagen und Theorien'. Leipzig 1936. — 'Wehrwirtschaft und Wirtschaftswissenschaft'. Der Deutsche Volkswirt 1937, 28. szám. 1362. lap.

¹⁶ 'Totale Landesverteidigung'. Oldenburg, Berlin 1936. 8. lap.

Fischer ezzel meg is teremtette az arany hidat a két elméleti felfogás között, ami azonban szükségképen mindkét fogalmi kategória bizonyos fokú szűkítéséhez vezet.

*Richarz H.*¹⁷ fejti ki azután behatóan ennek az iránynak elméleti szempontjait. Mivel ez a munka a honvédő gazdaság irodalmában kimagasló jelentőségű, vele részletesebben foglalkozunk. *Richarz* analízis alá veszi azokat a fejlődési erőket, amelyek a honvédő gazdaság létrejövésének alapjául szolgáltak. Három erő-tényezőrel utal:

1. *A népek öntudatra ébredése.* A népek egymással szemben, mint cselekvő egységek fejlődnek ki. A népi egység politikai átélésével az állampolgárból a népközösség tagja lesz, úgy politikai, mint gazdasági értelemben. Kötelezővé válik, hogy a népek állandó harcában az individuum, mint a népi jólét egyik kifejezője a közösségi érdekek alárendeltként vegyen részt. A népek öntudatraébredésével kapcsolatos a háború „nép néppel szemben“-i elvének, vele azután a totális háború újraéledése. A népi önfenntartási akaratnak, a honvédképesség tényével való logikai kapcsolata így valóban a háborúval függ össze, de mellette még más mozgató erők is meghúzódnak.

2. *A világhódítás befejezése.* A világhódítás befejezést nyert és ezzel együtt megindult a nagy birodalmak kiépítése. A világgazdaság, amely az egyes magángazdaságok vállain nyugodott, háttérbe nyomul, mert az államok észreveszik azt a nagy politikai expanziós erőt, amely a magángazdaságoknak az állami érdekszféra alá rendeléséből származhat. A magángazdaságokkal szemben mostmár az egyes nemzetgazdaságok indítják meg nagy küzdelmüket egymással szemben, amelyet az állam a gazdaságpolitikai és pénzügyi politikai intézkedések egész sorával támogat. Cél az organikus nemzeti gazdaság erősítése újabb területek és gazdasági érdekszónák bekapcsolásával.

3. *A nagyüzemek túlsúlya.* Ez a ható erő, szemben az előbbi kettővel, gazdasági és technikai. A 18. és 19. század jelentős vagyonerdelkeltségeket hívott életre, amelyek a piaci egyensúly megzavarásához vezettek, a piaci egyensúly viszont a kapitalista gazdasági rendszer alapja volt. Amellett politikai aktivitásuk is idők folyamán felfokozott jelentőséget nyert.

Ezek a változások fokozatosan nyomták előtérbe a népek életjogának és életlehetőségének kérdését. Rá kellett jönni arra, hogy minél kevésbé van egy népnek része a világfelosztásban, annál veszélyesebb a helyzete és így annál szükségesebb lesz a honvédképesség fokozása békében is.

¹⁷ 'Wehrhafte Wirtschaft. Ein Beitrag zur Begriffsklärung und Methode der Wehrwirtschaftslehre'. Veröffentlichungen des Instituts für allgemeine Wehrlehre der Fr.-Wilhelms-Universität Berlin 1938, 3. füzet.

Gazdasági szempontból ez, az idegen érdekkörtől való függőség lehető megszüntetését fogja jelenteni, mert ez mindig azzal a veszéllyel jár, hogy a nép önálló politikai akaratképességét aláaknázza, illetve gyöngíti. A gazdasági honvédképesség tehát többet jelent, mint fegyverkezési programot. Benne a gazdasági honvédő erő ápolása és erősítése jut kifejezésre. A honvédő gazdaság alapja a honvédő szükséglet, ami speciális gazdasági rendet tételez fel. Általa tagolódik be a gazdasági egész a politikai tervbe.

A honvédő gazdaságnak a honvédképes önfenntartási akaratot kell kifejezésre juttatnia. Továbbá azokra a cselekvésekre és tényállásokra kell vonatkoznia, amelyek ebből az akaratból származnak. Végül békére és háborúra egyaránt érvénnyel kell bírnia. Tehát valamely gazdaság akkor honvédképes, ha mindazok az intézkedések és előkészületek érintve vannak, amelyek lehetségessé teszik a nép honvédképes önfenntartását gazdasági teljesítményekkel, minden külső politikai, vagy gazdasági nyomás útján való befolyásolással, illetve veszélyeztetettséggel szemben biztosítani. A honvédő gazdaság tehát nem valamely különleges része a gazdasági egésznek, hanem a gazdasági életben is kifejezésre jutó népi politikai akarat, az önfenntartás biztosítására.

A béke- és háborúgazdaság között azért van bizonyos fokú különbség. A háborúban a honvédő szükséglet kielégítése ugyanis minőségében, mennyiségében és időpontjában nem tűr kompromisszumot. A gazdasági érdek a háborús célok mögött itt teljesen háttérbe szorul.

Richarz helyesen mutat rá, hogy a honvédő gazdaság kifejezése félrevezető, mert könnyen arra enged következtetni, hogy a gazdasági életnek egy részét alkotja, t. i. azoknak a gazdaságoknak körét, amelyek a hadi szükségletet elégítik ki. Sokan viszont a „honvéd“ szó alapján a gazdaság különleges állapotát érthetik alatta. Honvédő gazdaság helyett épen ezért szerencsésebb a honvédképes gazdaság használata.

Hunke is legújabbán megjelent dolgozatában,¹⁸ bár a honvédő gazdaság kifejezését nem ejti el, mégis fokozottabban hangsúlyozza, hogy ez tulajdonképpen a gazdaság honvédképessé tételét (Wehrhaftmachung der Wirtschaft) jelenti. Ebben a tanulmányában tarthatatlannak minősíti azt a felfogást, mintha a honvédő gazdaság háborúgazdaság, illetve annak egyik fázisa lenne. Szerinte az a gazdaság, amely csak a háborúra készült fel, még nem honvédképes. Ilyen csak akkor lesz, ha a honvédképesség gondolatával van áthatva: a népi életbe

¹⁸ 'Wirtschaft, Volkswirtschaft, Wehrwirtschaft. Eine Auseinandersetzung um den Begriff der Wehrwirtschaft'. Gegenwartsfragen der Wirtschaftswissenschaft. Berlin 1939. 117—132. lapok.

való berendeződés, a népi gazdaság függőségének csökkentése és a háborúra való előkészület által.

Ennek az elméleti iránynak hívei tehát egyrészt függetlenítik a honvédő gazdaság érvényességi feltételét a háború feltételezésétől, másrészt a gazdaság honvédképességét a nemzetgazdaság alapelvévé fejlesztik.

Megszámlálhatatlan azoknak a tudományos és gyakorlati síkú értekezéseknek a száma, amelyek a honvédő gazdaság kérdését érintik. A folyóiratok közül különösen „Die Deutsche Volkswirtschaft“, „Der Deutsche Volkswirt“ és a „Militärwissenschaftliche Rundschau“ foglalkozik az utóbbi években mind gyakrabban a vele kapcsolatos problémákkal, így elsősorban a gazdaság honvédő erejének összefüggéseivel. Meg kell említeni „Die Deutsche Gesellschaft für Wehrpolitik und Wehrwissenschaften“ évkönyveit, az „Institut für allgemeine Wehrlehre der Fr.-Wilhelms-Universität Berlin“ kiadványait, valamint a „Schriften zur kriegswirtschaftlichen Forschung und Schulung“ gazdag irodalmi anyagát is.

Csikós-Nagy Béla.

Könyvismertetések.

Almási Balogh Elemér: Emlékeim. (A negyven éves „Hangya“ és a Közgazdasági Egyetem története.) Budapest, Egyetemi Nyomda, 1938. 408. oldal.

Még mindig nem ment át eléggé a köztudatba a körülbelül ötven évvel ezelőtt megindult agrármozgalom fontossága Magyarország jelenleg uralkodó eszmeáramlatainak kialakításában. Mikor Károlyi Sándor a mezőgazdaság megsegítéséért először szállt síkra és kiadta a jelszót: „Magyarország legyen a magyaroké!“, mikor ugyanő az ingótöke túlkapásaival szemben megindította a szövetkezeti mozgalmat, mikor Bernát István több mint negyven évvel ezelőtt a merkantilizmus elleni küzdelemre és az idegen szellem visszaszorítására állította be, mint főszerkesztő lapját, mikor a Magyar Gazdaszövetségbe tömörült birtokos réteg a kiscgazdák és földművelő munkások szociális jólétének fokozásán fáradt — mindezek a megmozdulások, törekvések és küzdelmek voltaképpen ugyanannak a keresztény, nemzeti és népi Magyarországnak kialakítására, a földkérdés és a falu egyéb társadalmi problémáinak megoldására, a zsidóság visszaszorítására irányultak, mint a mai kor legfontosabb irányzatai. Csak a világ volt más, a gazdasági és társadalmi környezet a maitól eltérő, talán az akadályok és lehetőségek sem annyira tisztázottak, de mindez nem változtat

azon, hogy századunk ezen uralkodó eszméi tekintetében ma sem tartanánk ott, ahol vagyunk, ezen agrármozgalom és vezetőinek fellépése nélkül.

Balogh Elemér, akinek emlékiratait a könyv tartalmazza, egyike volt e vezetőknek, még pedig tagja Károlyi Sándor gróf úgynevezett vezérkarának és végrehajtója, majd letéteményese az ő szövetkezeti terveinek. Így tehát rendkívül nagy értékűek a visszaemlékezések, mert átélésen és közvetlen tudomáson, vagy megfigyelésen alapuló adalékokat és véleményeket meríthetünk azokból arra a korszakra vonatkozólag, amely az agrárius Magyarország kialakulásában sorsdöntő fontosságú volt. *Balogh* Elemér ugyancsak kivette részét a fentebb említett keresztény, nemzeti és népi irányú munkából. Sem Károlyi, sem a többiek törekvései a faji erő és magyar erények letéteményeseként dicsőített magyar parasztsztyál felvirágoztatása érdekében nem válhattak volna valóra, ha nem sikerül a falusi néprétegben lappangó gazdasági erőforrásokat felszínre hozni, szervezni és a magyarság gazdasági függetlenítésének szolgálatába állítani. Ezen erők leghatalmasabbja a milliók vásárlóereje volt. *Balogh* Elemérre várt a feladat, hogy Károlyi Sándor célkitűzéseinek vonalán ezt a gazdasági erőforrást megnyissa úgy, hogy annak minden haszna a falusi fogyasztókon belül gyümölcsözzék. Ennek sok minden egyében kívül az is előfeltétele volt, hogy ez a fogyasztási szövetkezeti mozgalom oly munkásokat és vezetőket termeljen ki a gazdasági élet számára, akikben nem a tőke nemzetköziségének és rideg érdekhajhászásának szelleme a mozgató erő, hanem a magyar gazdasági élet szolgálata és ahol a jogos magánérdek megelőgszik a közérdek korlátai közt kínálkozó érvényesüléssel. Ennek a nagy nevelő munkának szerves fejleménye és betetőzése volt az a gondolat, hogy szükség van olyan intézményre, mely lehetővé teszi a felnövekvő nemzedéknek a legmagasabb fokú gazdasági képzettség megszerzését. Ezért ragadta kezébe *Balogh* Elemér azoknak a törekvéseknek a zászlaját, melynek eredményeképen igen nagy részben az ő fáradozásainak gyümölcseként létrejött a Közgazdasági Egyetem.

Ekkoriban köszöntöttek Magyarországra a nehéz idők és gazdasági életünk válságos hullámai ismételten elborították azt a „Hangya“-szervezetet, amely megcsonkulásában is osztotta a magyarság sorsát. Nagy átszervezési feladatokat kellett megoldani. Azután jöttek az infláció és defláció kérdései, valamennyi óriási feladat annak számára, aki majdnem kétezer szövetkezetből álló és százezrek anyagi érdekeltségén, illetve felelősségén felépülő szervezetet vezet. A Hangya mindezekből ép életerővel került ki, úgy, hogy amikor a legutóbbi válság enyhült, újabb magyarányú fejlődésnek volt képes in-

dulni. Ekkor Balogh Elemér már mint elnök állt az élén. Felszabadult idejét ismét csak a legnagyobb szabású feladatok szolgálatába állította: a revízió és az állástalan ifjúság érdekében fáradozott. A revízió első állomását már nem érthette meg, de széles látókörhöz szokott tekintetével látta a derengést, utolsó pillanatában, amikor állítólag az ember villanásszerűen áttekintheti egész életét, bizonyára érezte, hogy ebben a tekintetben sem volt hiábavaló élete munkája.

Ennek a munkával és eredményekkel teli életnek, a nagyvonalú működésnek, a mozgalmas kornak képét adja a könyv. Megismerjük belőle különösen a szövetkezeti mozgalom hőskorának sok oly részletét, mely eddig nem került a nyilvánosság elé. Általában, a kor szereplői közül soknak egyéniségét új oldalról mutatják azok a vonások, melyek Balogh visszaemlékezéseiből kidomborodnak. De legfőképpen megismerjük a munkából a szerző egyéniségét és munkásságát, mely mindenkor a köz szolgálatának volt szentelve. Ez utóbbinak szempontjából is hasznos munkát végzett emlékiratainak megírásával, mert azokban nemcsak kellemes érdekes olvasmánnyal, hanem az agrármozgalom történetéhez értékes forrásmunkával is gazdagodott irodalmunk.

Ihrig Károly.

Takaróné Dr. Gáll Beatrix és Dr. Tamás Károly: A közgazdasági elméletek története. Budapest 1938. Tébe kiadóvállalat m. sz. kiadása. 495 lap.

Egyike azoknak a közgazdaságtani könyveknek, amelyek a szerző számára rendkívül nagy és nehéz munkát jelentenek és távolról sem teremtenek a munka nagyságával és nehézségével arányban álló babért, viszont az olvasó részére oly nagy előnyöket biztosítanak, amelyeket a szakszerű bírálónak nem lehet elég elismeréssel honorálnia. A két szerző közül az egyik — *Tamás Károly* — azt a nehéz feladatot vállalta, hogy magyar, német, francia, angol, amerikai és olasz forrástanulmányokat folytatott, *Takaróné*, a magyar közgazdasági tudományok szorgalmas és lelkes, kiváló művelője, páratlan odaadással és nagy tudományos érzékkel foglalta csoportokba és ismertette az összegyűjtött óriási anyagot. Így alakult ki ez az értékes mű, amely használhatóságában közgazdasági irodalmunk lényeges gazdagodását jelenti.

Szerzők azt a célt tűzték maguk elé, hogy szemléltetővé tegyék a közgazdaságtan fejlődését és történelmi kialakulását, másrészt ismertessék a közgazdaságtan elméleteit, eszméit és problémáit. A nagy anyagot először történeti sorrendben isko-

lákra felosztva csoportosították, azután minden egyes iskola keretében ismertetik az illető iskola főbb reprezentánsainak működését, munkáit és azok eszme-irányát. A könyv így teljesen betölti egy szakszerű közgazdasági lexikon hivatását, mert — a külön kötetben ismertetendő magyar közgazdasági tudománytól eltekintve — valóban minden nevezetesebb iskola és minden nevezetesebb közgazda szerepe, jelentősége, működése tömören és világosan van ismertetve. Viszont sokkal többet nyújt egyszerű lexikonnál annyiban, hogy minden egyes iskoláról szóló fejezetet a korszellem és a filozófiai kapcsolatok ismertetésével vezet be és az iskola irányzatának és a tudomány fejlesztése körül elért eredményeinek szakszerű, tudományos és tárgyilagos bírálatával fejez be. Ezek a bevezetések és záró fejtegetések rendkívül értékes módon emelik a könyv használhatóságát a kutató szempontjából és annak tudományos értékét is, amelyből épenséggel nem von le semmit az a szerény forma, amelyben ezek a fejtegetések megjelennek.

A bíráló számára nehéz feladat volna, ha egyes részeket vagy fejezeteket külön akarna kiemelni. Egyéni felfogás — talán egyéni ízlésnek is lehetne nevezni —, vajjon melyik rész, melyik fejezet számíthat egyik vagy másik olvasó vagy bíráló nagyobb tetszésére. De ha valaki elolvassa a Smith Ádám, vagy Werner Sombart, vagy akár Marx vagy Marshall tudományos működésének világos, kimerítő, tömör és mégis mindent összefoglaló ismertetését, vagy például a matematikai iskola jellemzését, vagy azt a kitűnő kis tanulmányt, amely a határhaszonelméletet mutatja be az olvasónak, az bizonyosan azzal a benyomással teszi le a könyvet, hogy annak szerzői könnyed, élvezetes formában és mégis alapos tudással, anyaguk fölötti teljes uralommal oldották meg a maguk elé tűzött nehéz, de szép feladatot.

A magyar közgazdasági irodalomban ez a szép munka bizonyára érdemeihez méltó pozíciót fog elfoglalni. Elismerés illeti meg a Tébe kiadóvállalatát is, amely ennek az értékes munkának a megjelenését lehetővé tette.

Éber Antal.

Homo Sapiens: A kapitalizmus, szocializmus, fascizmus, nemzeti szocializmus bírálata. Vác 1938. VIII. — 215 ol.

A „Homo Sapiens“ álnév mögött, amelyet e munka szerzője saját neve helyett a könyv élére nyomtatott, egy gondolkozó, jóindulatú, gazdasági kérdésekben azonban inkább gyakorlati érzékű és praktikusan képzett, mint tudományos érdeklődéssel bíró ember rejtőzik. Állítása szerint munkájával nem

akar mást, mint „problémákat megvilágítani, ismeretet terjeszteni, az embereket gondolkodásra bírni“. A valóságban azonban könyve céljaként elsősorban a *korporatív gazdasági berendezkedés propagálását* jelölhetjük meg. Ezt a célt szolgálja egyfelől a gazdasági élet jelenségeinek elemző vizsgálata, másfelől a mai gazdasági rendszerek bírálata. Mindezekből a mai válságos gazdasági és társadalmi helyzet megoldásaként a „spekulációtól megtisztított“, testületi gazdaság eszméje és rendszere adódik.

Az ügyesen megírt könyvet nem annyira a tudomány, mint inkább a publicisztika körébe soroznánk. És el kell ismerni, hogy a szerző jeles publicisztikai képességekkel bír, mindenekelőtt jó magyarsággal ír, legtöbbször világosan tudja kifejezni gondolatait, egy-egy mondattal rá tud mutatni a dolgok lényegére. Elég ha példaként, teszem, a fascizmus egyes elemzését idézzük. Könyve bizonyára hozzá fog járulni ahhoz, hogy a korporatív gazdaság eszméje hazánkban népszerűbbé váljék. Ennyiben rokonszenvvel üdvözölhetnénk művét, ugyanakkor azonban óvást kell emelnünk súlyos problémák szimplista beállítása és a tudomány küzdelmes munkájának a szerző részéről minduntalan megnyilvánuló lebecsülése ellen. A szerző szerint a gazdasági élet jelenségei roppant világosak és egyszerűek, nem akar tehát okoskodni, nem óhajtja átvenni a gazdaságtudományi munkáknak „megszokott szakkifejezéseit, terminus technikusait, (a tudománycs tolvajnyelvet), amelynek főképp az a célja, hogy a szakkönyv minél tudományosabbnak tűnjék fel s minél nehezebben lehessen megérteni“. Mi több, a szerző szerint „igen nagy előny, ha az illetőnek (t. i. az olvasónak) nincs előképzettsége, mert az előképzettség ma többnyire elfogultságot jelent, amelyet azután legnehezebb annyira legyőzni, hogy igaz és tárgyilagos ítéletet nyerjünk a problémákról“. Ez más szóval annyit jelent, hogy „igaz és tárgyilagos ítéletre“ a tudatlanság inkább képes, mint a tudás. Szegény tudósok feleslegesen túlkomplikálják és elhomályosítják az egyszerű, tiszta valóságot.

Öszintén szólva, nem nagy értelmét látjuk, hogy a szerzővel e részt vitába szálljunk, mert aki ennyire biztos ítéletben és ennyire egyszerűeknek és világosoknak látja a dolgokat, azt aligha fogjuk meggyőzni tudni arról, hogy minden valóban tudományos magatartás alapfeltétele a skepsis, hogy a tudomány lényege a helyes probléma-látás, még kevésbbé arról, hogy a tudomány sokféle, bonyolult módszerei inkább megközelítik a valóságot, mint az „elfogulatlan, józanul gondolkodó ember“ szimplizmusa, vagy a csak féligazságokig jutó dilettantizmus. Ezek a tudományellenes kitérések, amelyekből még számosat idézhetnénk, egy „ismeretet terjeszteni“ vágyó

könyvben a legkevésbé helyénvalók. Szó sincs róla, mindenkinek teljes joga a bírálat, de viszont minden tárgyilagos bírálat első feltétele, hogy ismerjük és megérteni próbáljuk a kritika tárgyává tett tanokat. Ez persze nagy fáradság, de ennek híján az ilyen kitételek legfeljebb tudományellenes hangulatkeltésre, végeredményben a szellem tekintélyének rombolására alkalmasak

De, ha a szerző elemzéseit vizsgálat tárgyává tesszük, akkor, mint az ilyenfajta könyveknél máskor is történni szokott, kiderül, hogy „az elfogulatlan, józanul gondolkodó ember“ legtöbbször maga is bizonyos tudományos irányzatok tételeivel operál, de leegyszerűsített és végig nem gondolt formában veszi át azokat és más módszerektől magát nem zavarztatva, dogmatikus bizonyossággal mer ítéletet mondani. Így mindjárt a kiindulásban, és pedig eléggé laikus formában, a naturalizmus és individualizmus elveit látjuk viszont. Meny nyivel nehezebb, mondja a szerző, a jelenségek helyes felismerése a természetben, mint ott, ahol csak gazdaságról, emberi tevékenységről van szó. Hogy a tudomány óriási fejlődést tett a kémia, fizika, biológia terén, annak magyarázata, hogy előítélet és elfogultság nélkül igyekezzünk megállapítani a jelenségeket. „A természettudományok terén nem szokás spekulálni és a fogalmakat kombinálni, komplikálni“. Ezt az eljárást kell tehát követni a gazdasági kérdések terén is. Minden két alapvető tényből adódik: az egyik, hogy életünk fenntartására anyagokra van szükségünk, ezek megszerzésére munkát végzünk, a másik, hogy az ember természetes törekvése, hogy életét minél teljesebben élje, képességeit felhasználja, fejlődjön és szaporodjon. Ennélfogva jogos és helyes törekvés, hogy az ember képességeit minél jobban felhasználva, minél teljesebb emberi életet élhessen. „Az emberi képességek kifejtését, különösen, ha az szellemi téren történik, kultúrának nevezzük, amelyhez azonban feltétlenül szükséges, hogy anyagi szükségleteink is megfelelően ki legyenek elégítve“. (13.) A szerző nem veheti rossz néven tőlünk, ha úgy véljük, hogy a kultúrának ez a meghatározása felette gyenge lábon áll és hogy erősen nélkülözi a szerző megismerési ideáljának, a természettudományi megállapításoknak határozottságát. Egyébként, hogy a társadalmi életnek és gazdálkodásnak tulajdonképeni alapproblémája az a kérdés: mi a társadalom, azt a szerző meg sem említi az alapvető tények között, az említett két „egyszerű“ elvvel nyilván ezt a problémát is elintéztnek tekinti.

Ne szálljunk azonban hosszabb vitába az egyszerűség módszertani értékét illetőleg, hanem nézzünk egy-két tételt a gazdasági tanokból. A szerző a munkamegosztásból indul ki, amely a cseréhez és végül a pénzgazdálkodáshoz vezet. „A pénz

utalvány bizonyos mennyiségű árura vagy szolgáltatásra“. Már most a pénzgazdálkodásban központi fontosságú az ár. Erről az árról a közgazdaságtudomány sok zavaros dolgot irt össze vastag kötetekben, amelyekből nem lesz okosabb az ember. Pedig itt is minden egyszerű és világos; mindenki arra igyekszik, hogy „a termelési költségnél magasabb áron adja az áruját, a fölött bizonyos többletet érjen el, hogy önköltsége felett még keresete is maradjon“. Ez a többlet, a kereset, minden jólét és kultúra alapja. Már most az áralakulás a mai gazdasági rendszerben kiméretlen, szüntelen harc, „tisztán a véletlenektől függ“, sőt nem is a véletlenektől, hanem hangulatoktól, spekulációtól. „A búza árát például a gabonatőzsdék állapítják meg (19. l.)“ Be kell vallanunk, hogy az „elfogulatlan“ szerző részéről annyira lebecsült közgazdaságelméletben ilyen merész állítást keveset találunk. A tőzsdén szerinte mindent tekintetbe vesznek, csak egy nem érdekli őket, mibe került az áru termelése. „A földműves pedig, aki turta a földet, verejtékezett, leste a jó, vagy rossz időt, imádkozott esőért, vagy napfényért, azt látja, hogy egész évi munkája eredményét nem a természet, az Úr Isten, hanem a tőzsdén néhány ordítózó, futkosó kereskedő állapítja meg“. (19. l.) Ilyen lirailag talán szép, de egyébként komolytalan állítást még hangulatkeltés céljából sem szabad kockáztatni, bármennyire elítéli valaki a gazdasági liberalizmus elveit és bármennyire szeretné, miként a szerző, az *igazságos ár* elvét diadalra juttatni.

Persze ez az igazságos ár fogalma sem olyan egyszerű, mint azt a szerző feltüntetni szeretné; ő mindenütt a „termelési költség“ és az a fölött mutatkozó „kereset“ fogalmaival operál, de amilyen egyszerűek ezek a fogalmak magángazdaságilag, még inkább könyvvitelileg, annyira nem egyszerűek közgazdaságilag. Mert a termelési költség, ha jól értjük a szerzőt, reális értelemben végeredményben mindig munkát jelent, a munka pedig minőségileg nem egyforma, van — a szerző szerint is — értékesebb és kevésbé értékes munka. Mi lesz tehát a kritérium, amelynek alapján a munkákat értékeljük és ennek az alapján a munkásnak különböző nagyságú jövedelmeket, „keresetet“ juttatunk? A következetes kommunizmus számol ezzel a nehézséggel, midőn mindenkinek egyformán akar juttatni, a jövedelemelosztást függetleníti a munkától. De a szerző a munka minősége szerint óhajtja megállapítani az igazságos bért és igazságos árt, kénytelen tehát a munkaminőségek alapján értékelni. Kár volt tehát az értékelméleten gúnyolódni, mert az értékelést és az érték fogalmát semmiképpen sem lehet a gazdasági vizsgálódásokból kirekeszteni.

E megjegyzésünk nem jelenti azt, mintha az igazságos árra való törekvést részünkről nem helyeselnénk, csak hogy

ez a kérdés épen nem olyan egyszerű, mint azt szerzőnk beállította. Mert ez nincs elintézve szerzőnek további fejtegetéseivel sem, például azzal a mondással, hogy „minden munkavállalónak és minden termelőnek joga van olyan árat követelni, amely önköltségén felül részére megfelelő keresetet biztosít, és ezen kereset nagyságának megállapítása s egymással arányba hozása a társadalom feladata“. Az árak megszabásának a szerző szerint a testületek által kell történnie a termelési költségek alapján, bár azon felüli „kereset“ engedélyezésével; ez bizonyos mértékben helyes gondolat lehet, de hogy a megvalósítás mennyire nem egyszerű, és hogy mennyire fenyeget itt a mechanizálódás veszedelme, azt a szerző maga is érzi. „Az árak megbeszélése és megváltoztatása a testületekben mindig olyankor kerül majd sorra, midőn a termelési költségben változás következik be, vagy amidőn az átlagon felüli nagyobb szükséglet jelentkezik.“ Ámde „a testületnek biztosítani kell tagjai egyéni szabadságát és meg kell védeni az egyéni iniciatívát, az ötletet, a vállalkozást és a kezdeményezési kedvet. A testületnek lehetővé kell tennie, hogy a szorgalmasabb, az ügyesebb, a hozzáértőbb nagyobb eredményt érjen el és így a fejlődés legfőbb hajtó ereje ne szűnjön meg“. Viszont, hogy a pénzhajhászás hibájába ne essenek, a közterheket túlnyomólag azoknak kell viselniök, akik szerencsés körülmények folytán az átlagosnál olcsóbban termelnek. „Ámde ezt az egész többkeresetet nem szabad elvenni a termelőtől, amelyet szorgalmával és ügyességével elért, mert hiszen ezáltal kiölnők belőle a törekvést, az igyekezetet“. Látnivaló mindebből, hogy ha az ember végig gondolja a problémákat, a megoldások rögtön nem lesznek olyan egyszerűek, a jövedelem-eloszlás teljes testületi irányítása, a különböző munkák értékelése, a köztük való egyeztetés stb. súlyos kérdések felvetésével jár.

Nem jutnánk ismertetésünk végére, ha a szerző összes, merész állításait sorba boncolgatni próbálnánk. Csak egy-két kirívóbb tételére akarunk még rámutatni. „A mai gazdaságtudomány egyik legnagyobb bűne“ — mondja — „hogy az embereket még mindig egymással szembe állítja, mint termelőket és fogyasztókat, mint akiknek ellentétes érdekeik vannak“. Holott „ma nincs külön fogyasztói és termelői osztály“. Nagyon szeretnők azt a passzust látni, amelynek alapján a szerző a tudománynak ezt a „bűnét“ megállapítja. A tudomány ugyanis legfeljebb azt tanítja, hogy az emberek kétféle minőségükben kapcsolódnak a piacba, termelői és fogyasztói minőségükben és hogy e részt érdekeik nem egyformák, mert mint termelő mindenki magas árat, mint fogyasztó ellenben alacsony árakat szeretne; viszont mindenki gazdaságában összekapcsolódik a „kereset“ és a „háztartás“ és hat egymásra. Ez

minden középiskolai könyvben is így olvasható. Ez a kétféle beállítottság a társadalmi gazdálkodás egyik alaptüneménye és semmiféle rendszerből, még a kommunizmusból sem lehet azt kiküszöbölni.

A szerző sok különös állítást kockáztat a pénz és a tőke problémáival kapcsolatban is. Például azt mondja, hogy Anglia és a sterling-blokk országai „pénzükkel teljesen papíralapra helyezkedtek“. (79. l.) Ez az állítás nyilvánvalóan nem felel meg a tényeknek és nem érdemel további cáfolatot. A szerző egyébként is nagy hibának tartja az aranyimádatot; minthogy a pénz egyszerűen utalvány árura, mennyiségének nem szabad az arany mennyiségtől függni. „Annyi pénzt kell kibocsátani, amennyire tényleg szükség van“. Ez kétségkívül elfogadható, de a közgazdasági probléma ott kezdődik, hogyan állapítjuk meg, mennyi pénzre van szükség. A szerző szerint termelési célokra korlátlanul szaporítható a Jegybank útján forgalomba kerülő papírpénz-mennyiség. Ha ez megtörténik, ha nem kell igazságtalanul uzsora-kamatot fizetni a pénztőke után, akkor a kamat nagyságát kizárólag a pénz termelési költségei, vagyis a bankjegy nyomásának a költségei határozzák meg, ez pedig nagyon alacsony kamatlábat tesz lehetővé. Minderre nézve a szerzőnek a legkisebb kételye sincs. Sehogyse tesz neki Cassel megkülönböztetése pénztőke és reáltőke között, ami érthető is, mert a tőkéről való felfogása fölötté zavaros. „A tőke nem pénz, hanem a tőke a föld, a természet kincsei és az emberi szaktudás, hozzáértés. Tőke a föld termő ereje, a földben rejlő ásványi kincs, valamint a föld terményei, a gabona, a fa, amelyeket az embernek szükséges árukká tudunk átalakítani s tőke a gép, amellyel ezt az átalakítást végezzük, s a gyár, ahol ez történik. Mindez egyrészt a természet ajándéka, másrészt az emberi szorgalom eredménye. Tőkét nem lehet „termelni, képezni“ semmiféle takarékossgal, hanem csak munkával, amellyel a föld kincseit az ember számára hozzáférhetővé tesszük“. (114. l.) Hogy ebben a mondatban mennyi a forgalomzavar s hogy ebből a mondatból az „elfogulatlan“ és tudományos képzéstől nem fertőzött ember milyen homályos képzetekhez fog jutni, annak a részletes végiggondolását az olvasóra bizzuk. Ilyen tőkemeghatározások mellett nem csoda, ha a szerző olyan következtetésekhez jut, mint amiket az alábbi tételekben rögzített le: „A pénzkibocsátás költségén felül számított kamat olyan meg nem szolgált munkánélküli jövedelem, amely nem más, mint a rabszolgaság modern, demokratikus és igen ravasz formája“ . . . . „a kamat csak egy törpe kisebbség érdekét szolgálja, amely kamat címen óriási jövedelemhez jut munka nélkül és ezzel vagyona állandóan növekszik“. „A kamat a mai élet általános baja,

amelynek az igazi célja, hogy a pénz további felhalmozódását biztosítsa azoknak, akiknek már ugyanis sok a felesleges pénzük“.

Nem tudjuk, elhiszi-e nekünk a szerző, aki szerint Marx Kapitálját, „ezt az értelmetlen, zürzavaros okoskodástömeget végigolvasni majdnem lehetetlen“ (148. l.), hogy amit itt elmond, alig más, mint Marx „kizsákmányolási elméletének“ szerény változata. A kapitalizmus kamatrabszolgásgát tovább támadva, a szerző azt állítja, hogy „a Jegybank azért nem ad közvetlenül hiteleket beruházási célra, mert nem akar a bankoknak, a hitelszervezeteknek versenyt támasztani, nem akarja azok kamat- és kereseti lehetőségét rontani. Ez a mai „tőkés egyezmény“ olyan írásba nem foglalt kartelmegállapodás, amelyen a mai egész gazdaságunk nyugszik. Ez a mai gazdasági rendszer alapvető játékszabálya. Értelme nem a logikában keresendő, mert nem más, mint megegyezés a nagy vagyonok között, azok érdekében. Ez a kamat célja és értelme“.

(119. l.) A kamatrabszolgásg és a spekuláció a mai gazdaság legnagyobb bűnei. A tőzsdék nem egyebek, mint államilag engedélyezett nagy játékhelyek. A spekuláció „a kereskedelem szabadságának legnagyobb ellensége és egyben a munkanélküliség igazi tulajdonképeni okozója“. (82. l.)

Nem folytatjuk az elméleti rész merész elveinek szemléletes bemutatását. Jobbnak találtuk a második részt, amely a mai gazdasági rendszerek bírálatát nyújtja. Persze már az első részből következőleg is itt sem tudunk a szerzővel mindenben egyetérteni, azonban elismerjük, hogy a kapitalizmus, szocializmus, fascizmus, és nemzeti szocializmus elemzésében sok helyes szempontra is rámutat. Ugyanigy jól követhető képet nyújt a testületi gazdasági rendszer elveiről. Persze ennek a rendszernek a helyessége a legtöbb tekintetben független az elméleti rész imént érintett tanaitól. A gazdaságnak korporációkon alapuló szervezését a legkülönbözőbb irányú tudósok kezdeményezték és a szerző részéről nyilván csak tájékozatlanság, ha rendszerének várható támadói között „a spekulánsok sleppje“ mellé ismét szükségesnek tartja odabiggyeszteni a maguk egész összességében és idézőjelben „a tudósokat“. A modern szakmai testületek, a „professzionális decentralizáció“ eszméjét, ha nem is részleteiben kidolgozva, mint a modern társadalmi és gazdasági, sőt erkölcsi bajok legjobb megoldási módját Franciaországban *Durkheim* már a múlt század 90-es éveitől kezdődőleg hirdette. Durkheim pedig a francia pozitivisták szociológiájának egyik vezető egyénisége volt, és kétségkívül a „tudósok“ kategóriájába tartozik. Ugyancsak ebbe a kategóriába sorozható *Spann Othmár*, a nagy romantikus bécsi professzor, aki teljesen más kiindulási alapon a korporatív gazdaságot tekinti az egyedüli valóságos gazdasági formá-

nak és aki sok évvel a fascizmus megalakulása előtt állította fel tételeit. Megemlíthetnénk még katolikus gazdasági írókat is, nevezetesen a *Quadragesimo Anno* kommentátorait. Nagy tévedés tehát úgy tüntetni fel a dolgot, mintha a testületi gazdaság gondolata a tudományban igen tekintélyes nevek által nem volna képviselve és nem szolgált volna nagyon komoly viták és fejtegetések tárgyául. Persze a praemissák, amelyekből e szerzők kiindulnak, nem ugyanazok, mint *Homo Sapiens* tanai. Semmiesetre sem szabad azonban egy „ismeretet terjeszteni“ kívánó könyvben pellengérré állítani a tudományt, mintha ezektől a problémáktól teljesen távolállna. Igen jelentékeny és komoly tudományos irodalmat tudnánk idézni a részletkérdéseket, például a spekuláció káros hatásait illetőleg is, persze a „tudósok“ nem oly egyszerű módon intézik el a kérdést, mint szerzőnk.*

Mindezzel, ismételjük, *Homo Sapiens* könyvétől nem akarunk megtagadni bizonyos elismerést, de rá akartunk mutatni arra, hogy a tudomány elleni támadásai épen nem indokoltak, és hogy a testületi rendszer melletti állásfoglaláshoz ezekre egyáltalán nincs szükség. Mi nagy érdeklődéssel vettük kezünkbe a könyvet, amelytől egy kétségkívül inkább reklámszerű bírálóat egyenesen Széchenyi műveihez hasonló hatást vár. A könyv elolvasása után a magunk részéről ilyen dicséretet egyáltalán nem vagyunk hajlandók engedélyezni a szerző művének.

Kisléghi Nagy Dénes.

Dr. Csikós-Nagy Béla: A termelékenység elméletének története különös tekintettel a nemzetgazdasági termelékenységre. Kiadja a Ferenc József Tudományegyetem Barátainak Egyesülete. Szeged, 1938. 115. oldal.

Minden tudománynak megvannak a maga alapvető fogalmai. Ezeknek a fogalmaknak a tisztázása adja a kiindulási pontot a bonyolultabb kérdések megoldásához. Egyik ilyen különleges horderejű problémája a közgazdaságtannak a termelékenység fogalma. A közgazdaságtan története azt mutatja, hogy a termelékenység kérdése minden egyes iskolánál és elméleti iránynál felmerül és valamilyen oldalról megvilágítást nyer. A szerző végigvonultatja előttünk a legrégibb idők fel-

---

* L. például *Corrado Gini* könyvét: *Prime linee di patologia economica* (Futó Mihály ismertette Szemlénk 1938-as évfolyamában „A gazdasági szervezet kórtana“ címen). Vagy *Czernin Péter* gróf könyvét: *Die Börse*, amelyről az 1938. évi Szemle 785—794. oldalain irtunk stb.

fogását a legújabb korig és fejlődéstörténeti alapon tárja elénk a fogalom kibontakozását.

Az ókori és középkori vallás-erkölcsi felfogás termelékenységi vonatkozásai úgyszólván egészen lelki síkon mozognak és mentesek maradnak minden anyagi vonatkozástól. A merkantilizmus már materiális alapokra helyezkedik. Ezen az alapon állítják a fiziokraták is, hogy egyedül csak a földművelés a termelékeny foglalkozás, s a klasszikusok is, hogy vannak produktív és improduktív tevékenységek. A szocialisták szerint termelékeny csak az eleven munka. A tőke, mint előbb végzett munka, már kiesik ebből a körből.

A termelékenységi elmélet helyes alapelveit szerzőnk szerint az univerzalizmus első szószólói, a romantikusok rakták le. *Müller* hirdeti először, hogy minden munka termékeny, ha vele a társadalmi ellentétek kiegyenlítésére és a harmonikus Egész megvalósítására törekszünk. Ezért nevezi *Baxa Müller* felfogását ideális termelékenységi elméletnek. *List* és *Roscher* is közel állnak ehhez az elgondoláshoz.

A Verein für Sozialpolitik 1909. évi bécsi ülése jelentős fordulatot hoz a termelékenységi elmélet további fejlődésében. Két különböző vélemény kerül itt szembe egymással: az értékelő és az értékmentes irány. Az előbbi a nemzeti jólét emelésében látja a nemzetgazdasági termelékenység helyes szempontjait. Az utóbbi a termelékenység fogalmát részben tagadja, részben a közgazdaságtan körén kívül fekvőnek, részben tisztán technikai fogalomnak tartja.

A további fejlődés vizsgálata során ismerteti a szerző a határhaszonelmélet álláspontját (de nem értjük, hogy miért veszi a háború utáni elméletekhez?), a határtermelékenységi gondolatot, *Thünen* és követői munkatermelékenységi felfogását, *Lauderdale, Senior, Böhm-Bawerk* tőketermelékenységi felfogását, majd a *Hahn*-féle hiteltermelékenységi elméletet. A termelékenységi fogalom egészen új megvilágításba kerül *Spann*ál. *Spann* különbséget tesz egyrészt az egyes gazdasági tevékenységek termelékenysége, másrészt az egyes tevékenységeknek a nemzetgazdaság keretében megállapítható viszonylagos, ú. n. magasabbrendű termelékenysége között. A tulajdonképeni termelékenység csak relatíve juthat kifejezésre.

A háború utáni vizsgálatokban a termelékeny gazdaságpolitika felé terelődik az érdeklődés. E körben ismerteti a szerző a német *Eppstein* felfogásán kívül a magyar közgazdasági irodalomból *Karg, Imrédy, Navratil, Heller* és *Surányi-Unger* termelékenységi elméletét is.

Igen nagy érdeme a munkának, hogy a történeti egymásután ismertetésén kívül mélyebbre hatol a termelékenységi kérdés boncolgatásába és élesen rávilágít az egyéni, nemzeti és

világgazdasági termelékenység eredménykategóriáira is. Éppen azzal válik műve korszerűvé, hogy az individuális szemléletből kilépve, széles távlatokat nyit a fogalom tisztázására. Az is érdeme, hogy a termelékenység fogalmának irodalmáról bőszéges tájékoztatást nyújt. Szinte a saját elgondolása mindvégig rejtve marad előttünk, annyira ragaszkodik a szóbanforgó kérdés irodalmának ismertetéséhez. Kár azonban, hogy a külföldi irodalomból csak az idevonatkozó német művekkel foglalkozik. S azt is szívesen vettük volna, ha a történeti hűség kedvéért megemlíti, hogy a ma már annyira közkeletű és általánosan elfogadott „termelékenység” szót Heller Farkas vezette be a magyar közgazdasági irodalomba.

Takaróné Gáll Beatrix.

Raith Tivadar dr.: Az üzem gazdaság rendje. Grili Rezső kiadása. Budapest, 1939. — 182. old.

A vállalat működésének leglényegesebb biztosítéka a rend. Ez teszi lehetővé az üzem gazdaságok tervszerű vezetését. Miképen biztosítható az üzem gazdaságok rendje? — ezt a kérdést vizsgálja Raith most megjelent könyvében.

Szemponatokban és a feldolgozás módszerében egészen új utakon jár a szerző. Nem a számvitel technikáját ismerteti, hiszen erre már számtalan kézikönyv van, hanem a számvitel egyes ágainak, a könyvvitelnek, költség számításnak, üzem gazdasági statisztikának és előirányzatnak céljait ismerteti, a közöttük lévő belső összefüggéseket vizsgálja s azt igyekeznek felderíteni, hogy az egyes számviteli ágak anyaga miképen értékesíthető a többi számviteli ágban, illetőleg milyen mértékben alkalmazsak ezek az adatok arra, hogy a többi számviteli ág adatait ellenőrizzék vagy értékeljék.

Külön értéke a könyvnek tömör és szabatos nyelve. Ez teszi lehetővé, hogy a szerző könyve első részében 16 oldalon teljes áttekintést adhasson az üzem gazdasági problematika alakulásáról. Itt mutatja ki a szerző, hogy az üzem gazdaság vizsgálatának helyes útja csak a dinamikus vizsgálat lehet. A vállalat ugyanis nem álló, statikus, hanem dinamikus, változó egység s így annak az apparátusnak, amely rendjét biztosítani akarja, szükségszerűen dinamikusnak kell lennie. A számvitel azonban lényegét tekintve statikus jellegű. Hogyan lehet már most a statikus jellegű számviteli ágakat olyképen alakítani, hogy segítségükkel dinamikus vizsgálatásokat végezhesünk?

A könyv második része erre a kérdésre ad feleletet. A szerző sorra veszi az elszámolás egyes ágazatait s megmutatja, hogyan lehet ezeket a statikus jellegű számviteli ágakat fel-

használni az üzemi dinamika ellenőrzésére és értelmezésére. „Ahogy a film dinamikus képét gyorsan pergő statikus képek egymásutánjából kaphatjuk meg, úgy a számvitel statikus megállapításainak egymásutánja is alkalmas arra, hogy belőlük a vállalat dinamikus képét megkaphassuk“ — írja egyhelyütt a szerző.

A dinamikus kép azonban csak akkor hű, ha az egymást követő felvételek között nagy idő nem telt el s így az átmenetek nem tűnnek el. Szüksége van tehát az adatoknak rövid időközben való gyűjtésére és összehasonlítására. Ezt főleg a rövid lejáratú eredményszámítás, az üzemgazdasági statisztika és az előirányzat tesz lehetővé.

A vállalat azonban nem áll önmagában, hanem része a közgazdaságnak s ezért az üzemgazdasági számvitel sem érheti be pusztán az üzem adatainak gyűjtésével, feldolgozásával és értékelésével, hanem tekintettel kell lennie az üzemgazdaság keretén kívül beszerezhető adatokra. A társadalmi és közgazdasági statisztika, főleg pedig az utóbbinak konjunktúra kutatással foglalkozó része az, amelyet az üzemgazdaság rendtartó apparátusa, a számvitel felhasznál.

Ha a számvitelt ezeknek a szempontoknak alapján vizsgáljuk, látni fogjuk, hogy módszerei nemcsak arra alkalmasak, hogy a vállalat történéseit megvilágítsák, hanem a segítségükkel történő üzemvizsgálatok lehetővé teszik, mint arra a hatósági árvizsgálat és árszabályozás már példát is mutatott, a közgazdasági politika helyes irányítását. Igaza van a szerzőnek, amikor azt állítja, hogy a gazdasági életnek az a nagymértékű átszervezése Németországban azért járt aránylag kevés zökkenővel, mert a német főiskolákon kiképzett és üzemgazdasági gondolkozással rendelkező üzemgazdák tudásukkal a német állam rendelkezésére siettek. Mivel az állami beavatkozásnak fokozódásával nálunk is számolni kell, Raith az üzemgazdasági képzésnek intenzívebbé tételét sürgeti.

Hasznos és gondolatokat keltő könyv Raith munkája. Megmutatja, hogy a számvitelnek épúgy nem a technikai eljárások ismertetése a lényege, mint ahogy a statisztika technikája nem adja a statisztika lényegét. Megmutatja, hogy a számvitel módszereivel hogyan juthatunk el a vállalat életműködésének megértéséhez s hogyan értékesíthetjük a számvitel adatait telológikus módon nemcsak a vállalkozás, hanem a közgazdasági kutatások szolgálatában. Azoknak, akik a számvitel értékéről a mai kor szempontjainak megfelelő képet akarnak kapni, a legmelegebben ajánlhatjuk Raith új könyvét.

Tonelli Sándor: Új irányok az érdekképviselési politikában. Szeged, 1937., 70. l.

Tonelli Sándor az érdekképviselésekről írt tanulmányainak sorát újabbal gazdagította, mely az olasz, német és osztrák érdekképviselési szervezés eddigi alakulását és tanulságait ismerteti. Kevés kérdés foglalkoztatja manapság annyira a közvéleményt és tudományt, mint az érdekképviselési szervezés különböző irányai. Egyes országok törekvéseinek hatása alatt sokan egyetemes orvosszert látnak benne társadalmi és gazdasági bajainkra. A társadalomgazdaság érdekképviselési alapon való szervezésének követelménye mögött az az elgondolás húzódik meg, hogy a társadalom strukturális tényezői külső szervezeti formáinak megváltoztatása útján a gazdasági élet mélyén ható erők működését is más irányba lehet terelni, vagy legalább is jelentős mértékben korrigálni. Függetlenül attól a kérdéstől, hogy ez az elgondolás tárgyilag helyes-e vagy sem, különös paradox vonása e felfogásnak az, hogy organikus társadalomfilozófiai elvekre hivatkozva éppen szervezés*technikai* eszközöktől várnak lényeges változásokat. A szerző tehát rendkívül hasznos munkát végez el akkor, midőn e tanulmányában módot nyújt arra, hogy e belső ellenmondásoktól nem épen mentes elgondolások gyakorlati mérlegét is megállapíthassuk. De aktualitását növeli az is, hogy az érdekképviselési reform nálunk is kb. tizenöt éve napirenden van és a felmerült tervek mindig a külföldi tervek és kísérletek hatása alatt állottak. A szerző tanulmánya pedig épen azokat a külföldi példákat ismerteti genetikus és kritikai módon, melyek a legnagyobb visszhangot keltették és erős vonzást gyakoroltak nálunk is.

Tonelli az olasz, német és a félbeszakadt, de tanulságai-ban nem kevésbé érdekes osztrák érdekképviselési szervezés megítélésénél az érdekképviselés történetileg kialakult fogalmának határaihoz tartja magát. Érdekképviselésen a termelésben és a gazdasági értéknövelésben résztvevő tényezők („érdekeltek“) szervezkedését érti. A fogalom e formális keretét történeti-empirikus tartalommal tölti ki olyképen, hogy a társadalom funkciói közül csak a hagyományos gazdaságfogalommal kapcsolatos tevékenységek szerveződését tekinti érdekképviselésnek. Ilyképen az orvosok, ügyvédek, mérnökök stb. „érdekképviseléseit“ nem tekinti valódi érdekképviselésnek. Sőt kizárja az érdekképviselések köréből a termelés egyik legfontosabb tényezőjének, a munkának érdekvédő szervezkedését is, a tradicionális fogalomhasználat alapján, „mert hiányzik belőle az érdekeknek és tárgyakkal az a sokrétűsége, amely az érdekképviselést jellemzi“. Ezt a fogalommeghatározást vita tárgyává lehet tenni. Egyrészt a termelés modern felfogása

alapján aligha lehetne a „termelésben és gazdasági értéknöveleésben érdekeltek“ körét a hagyományos érdekképviselő fogalmába foglalt tényezőkre korlátozni és ezen az alapon kirekeszteni belőle pl. a mérnököket. Másrészt a szakszervezetek eredeti egyoldalúsága („működésük csaknem kizárólag a munkaviszony alakulására és a munkabér s javadalmozás megálapítására szorítkozott“) egy adott történeti szituációból fakadt és újabban lényeges változáson ment keresztül. Ma már a szakszervezetek legalább oly sokrétű munkát fejtenek ki, mint a hagyományos értelemben vett érdekképviselőtek. A tőke és a munka küzdelmére szorítkozó akár munkaadói, akár munkavállalói szervezetek nem esnek ki feltétlenül az érdekképviselőtek köréből. Kialakulásuk épen azt mutatja, hogy az érdekek amorf küzdelmét a szervezett képviselő váltja fel, tehát ugyanaz a technikus szükséglet hozza őket létre, mint a hagyományos értelemben vett érdekképviselőteket. Nem genus-, hanem specieskülönbséggel állunk tehát szemben.

Ez a szűkebb fogalomhasználat azonban nem érinti a szerző fejtegetéseinek eredményét. Mutatis mutandis tágabb körben mozgó érdekképviselőtekre is alkalmazhatók. Sőt igen jó szolgálatot tesz ez a szűkebb fogalom azáltal, hogy a szemünk előtt lefolyó érdekképviselőti törekvések speciális vonásait még élesebb megvilágításba helyezi. A következetes organikus társadalomszemlélettel többé-kevésbé ellenmondásban levő, bár arra mindenkor hivatkozó külföldi törekvések egyik sajátos vonása épen az, hogy az eddig is már differenciált, de szervezetenként még amorfabb érdekeket határozott formájú képviselőtehez juttatják és ezzel valóban kiterjesztik az érdekképviselőtek számát, ha nem is fogalmi körét. Szerző találóan mutat rá arra, hogy ezáltal minden valódi organikus felfogással ellentétben, a mesterséges szervezés túlzásaiba esnek s igen sokszor életes tartalom nélkül való papír-szervezeteket kreálnak. Szellemesen említi ezzel kapcsolatban a grafikon-rajzolás önmagáért való szenvedélyét.

A vizsgált törekvések második jellemző vonására is rámutat a tanulmány. Ez abban áll, hogy az átfogó érdekképviselőti szervezés ezekben az országokban politikai célzatú, mesterséges volta nem mindig a doktrinarizmuson, hanem azon a törekvésen is alapul, hogy egy hatalmi helyzet állandósítására megfelelő szervezetet létesítsen és e hatalom számára az eddig kevésbé áthatolható szférákban (gazdaság) is nagyobb ellenőrzést biztosítson. A hatalom szervezése volt e kísérletek kiváltó oka, sőt burkolt, vagy nyiltabb formában megnyilatkozó elve is. A doktrinér elemek mennyisége mindenütt a hatalom „temperamentumától“ függ és a hatalom stabilizálódásával egyenes arányban kopnak le, vagy válnak pusztá díszletté. Tonelli fej-

tegetései épen e vonatkozásban érdekesek és meggyőzőek, különösen az olasz korporatív és az osztrák „rendi“ érdekképviselői fejlődésének ismertetésénél. Rámutat arra, hogy az érdekképviselői szervezkedés reális erői egyre erősebben feszítik szét a doktrinér kereteket és a felállított rendszer csakis abban a mértékben él igazi életet, amennyire egybeesik a természetes erők irányával. Különösen plasztikusan mutatkozik ez a jelenség a kereskedelmi és iparkamarák sorsának e reformok során való alakulásában. E régi múltú intézményt különböző országokban nagyjában azonos formák között a modern forgalmi gazdaság nagyjában mindenütt azonos szükségletei hozták létre. Egyik az állam technikus szükséglete, mely gazdaságpolitikai és szociális rendszabályok megalkotásánál és végrehajtásánál az érdekeltek részéről primér érdekellentétektől megtisztított és szakszerű tájékoztatásra irányult. A másik szükséglet az érdekek területi egységekhez fűződő közössége, mely erősebbnek mutatkozik más, értékben esetleg magasabbrendű érdekek közösségénél. Az olasz és osztrák tapasztalatok azt mutatják, hogy bár ezt a szükségletet a reform során elhanyagolták, de a reális erők hatása alatt szinte újra ki kellett találni a kereskedelmi és iparkamarák nagyjában a régivel azonos szervezetét.

A legharmónikusabb fejlődést az a rendszer mutatja, mely a legkevésbé doktrinér módon járt el a tervezésnél, t. i. a német. E rendszer tehát valóban „organischer Aufbau“ annyiban, hogy a természetesen kialakult szerveződést foglalta merevebb keretbe és a változtatások mértékét doktrináris nélkül a hatalomszervezés technikai szükségletei szabták meg. Ez a szervezés számolt a gazdaság-társadalomban működő erők új divergenciája mellett (szakmai szervezés) azok széleskörű egymásközötti megegyezésével is (territoriális szervezés) és így eddigi alakulása során nem volt kitéve olyan szöges irányváltásnak, mint a másik két kísérlet. A német fejlődés ugyanakkor plasztikusan mutatja a hatalmi erők versenyének hatását is. Példa erre a munkavédelmi érdekképviselői (Arbeitsfront) különálló fejlődése és a „gazdasági“ érdekképviselői (Organisation der gewerblichen Wirtschaft) való erős versenye.

Messzire vezetne bennünket, ha Tonelli tanulmányának rendkívül érdekes megjegyzéseit ismertetni akarnók, amelyeket a különböző rendszerek részleteivel kapcsolatban finom kritikai érzéssel tesz. Tanulságukat ellenben ki kell emelnünk: Az új érdekképviselői szervezetek olyan mértékben mutatkoztak hatástalanoknak, amilyen mértékben mesterséges, sőt nem egyszer fiktív fogalmakon és nem természetes érdekközösségeken épültek fel. Az osztályönzésnek az ajtón kikergetett ördöge a rendi önzés képében visszabújt az ablakon. Szervezéspolitikai

szempontból ez azt jelenti, hogy az érdekképviselő legfeljebb csak *kifejezheti* a különböző érdekek tényleges egybeesését, vagy szétválását és szembenállását, de lényegében nem változtatja meg vagy alakíthatja azokat. A korporatív reformok pedig épen az utóbbi büszke, de doktrinér célkitűzést írták zászlajukra. Azzal a gyakorlati eredménnyel, hogy túlfeszítve az érdekképviselőnek teljesítőképességéhez fűződő várakozást, a reális teljesítőképességüket is csorbították, mert vagy az érdekképviselőhöz fűződő állami szükséglet, a technikus közreműködés vált nehezkesebbé vagy pedig az érdekképviselő másik éltető ereje apadt el.

Mert az érdekképviselő hivatása a közreműködésen kívül az ellenállás is, a kritika. A korporatív reformok történeti motívumai ennek erős korlátozására vezettek. Itt is teljesen igazat kell adnunk Tonelli megállapításának, annál is inkább, mert pl. a német érdekképviselői politikának a tanulmány megjelenése óta bekövetkezett fordulata igazolja őt. Funk miniszter és Brinkmann államtitkár legutóbb tett kijelentései burkolt formában bár, de félreismerhetetlenül mutattak rá arra, hogy a Führerprinzip egyoldalúságát az érdekeltek oldaláról jövő kritikával és kezdeményezéssel kell korrigálni. Még oly intervencionista államhatalom sem veszi hasznát olyan érdekképviselői szervezetnek, mely nem tudja kritikáját és kezdeményezését intézményesen gyakorolni és szabadon kifejteni. Bizonyos tehát, hogy ez a szükséglet elevenen érezteti hatását még az ellene törő szervezeti formák kérge alatt is és igazolja azt, hogy a szabad kritikának az érdekképviselő lényeges keltekeként való feltüntetése Tonellinél nem ideológiai frázis, hanem elemi erejű gyakorlati meggyőződés. Az olvasó azzal a jó érzéssel teszi le Tonelli kitűnő tanulmányát, hogy sine ira et studio megismerkedett egy sokat hangoztatott eszmének belső szerkezetével és gyakorlati oldalával. Ez nemcsak a legérdekesebb szellemi élmények egyike, hanem hasznos tanulság is azoknak, akik le nem zárt fejlődések sematikus utánzására hajlanak.

ifj. Reitzer Béla.

Bibliographia Litterarum Hungariae Oeconomicarum, tom. II.
(A magyar gazdasági irodalom könyvészete.) Edidit:
Bibliotheca Musei Oeconomiae Ruralis Regni Hungariae.
Conscripserunt: † Dr. Eugenius Dóczy, Dr. Stephanus Bakács, Dr. Ernestus Gerendás. Budapestini, Typis Regiae
Universitatis Hungaricae. Anno 1938. Pag. 372. 8°.

A Közgazdasági Szemle 1935. évfolyamának 251–252. lapjain jelen sorok írója ismertette fenti cím alatt megjelent nagy-

jelentőségű mű első kötetét. Jelen második kötet az elsőnek szer-
ves folytatása nemcsak annyiban, hogy a továbbfejlődő korok
bibliográfiáját nyújtja, hanem annyiban is, hogy az első kötet
hiányait pótolja, kiegészíti az ott fel nem tüntetett könyvek
felsorolásával a gazdaságtörténelmi irodalom sorozatát. Mint
azt, éppenúgy ezt a kötetet is a legnagyobb örömmel üdvözli
mindenki, akit a múlt gazdasági állapota érdekel. Mert tökéle-
tesen helytálló az a megállapítás, amelyet Domanovszky Sán-
dor előszava szögez le: „Hogyan várhattuk volna gazdasági
multunk eszmevilágának helytálló megvilágítását, amikor azt
sem tudtuk, hogy a rávonatkozó adatokat hol kell keresnünk.
Ismertünk néhány vezéregyéniséget, de nem ismertük a nap-
számosokat és nem ismertük a gyakorlati élet visszhangját az
új eszmékre és az idegenből beszivárgó gazdasági újításokra.
Néhány kiválasztott éles elme intuícióval fölvezethatott egy sor
elszigetelt pompás képet, de az, amit magyar gazdaságtörté-
nelmi kultúrának nevezünk, még lényegében hiányzik, mert
nem tudtuk az érdeklődő közönségnek kezébe adni azokat a
munkákat, amelyek szűkebb érdeklődése körében fölvilágosít-
hatták, őt magát a múlt újrafelidezésének hasznos munkásává
avathatták volna.“

Ez az előszó, amely egyben a magyar gazdaságtörténelem
eddiggi módszerére és problématikájának hiányosságára is rávi-
lágít, fejezi ki legjobban azt a szükségét, amely jelen kötet meg-
jelenését követelte nemcsak gazdaságtörténelmi szempontból,
hanem azért is, mert a második kötet anyaga a mi korunkhoz
egészen közel fekvő, a mai közzgazdasági élet legközvetlenebb
gyökereit is feltárja és azok felkutatására utat mutat.

Amíg az első kötet 1805-el záródik, addig a második 1830-ig
folytatja az irodalom feltárását. Ez az év azért jelentős, mert
gróf Széchenyi István fellépése annyira megváltoztatta a gaz-
dasági irodalom érdeklődését s kiszélesítette a látókör területét,
hogy tovább haladva nem lehetett volna megtalálni a meg-
felelő korhatárt. Ez az idő volt a határköve az egészen új be-
állítottságú gazdasági élet eszmevilága megindulásának és jól-
lehet az előző korok is életre keltettek a következővel egybevágó
jelentőségű kérdéseket, mégis a Hitel megjelenése egészen új
fejezetet teremt a gazdasági irodalom területén. És ha a remél-
hető harmadik kötet 1848-ig befejezi az irodalom összegyűjté-
sét, akkor a magyar gazdaságtörténelemnek kapitalizmus előtti
korszakáról egészen világos képet lehet majd rajzolni eszme-
történelmi szempontból.

A munka jelentőségéhez mérten szükségesnek tartjuk rész-
letezni az anyag feldolgozásának módját. Mindenekelőtt ki kell
emelnünk azt, hogy a szerző feltüntetése nélkül megjelent köny-
vek külön fejezetben való felsorolása az időrendi sorrendbe való
beállításon kívül nagyon megkönnyíti az illető munka megtalá-

lását, mert ebben a fejezetben az illető könyv címének vezérszavát tüntették föl a kötet szerkesztői, s ezzel lehetővé tették azt, hogy aki egy bizonyos tárgykörben dolgozik, nemcsak a szerzők nevének valószínű ismerete alapján fog dolgozni, hanem az ismeretlen szerzőtől való munkák vezérszavának útmutatása szerint is elindulhat. (Megjegyezzük, hogy a „szerző nélkül „megjelent munkák“ helyett a „szerző neve nélkül megjelent munkák“ címet kellett volna adni, mert ez a cím megtévesztő és azt a látszatot kelti, mintha az illető könyvnek valóban nem lett volna szerzője.) Ugyancsak fontos munkamegkönnyítést eredményez a könyveknek tárgyi csoportok szerint való külön felsorolása. Ebben a fejezetben helyet találtak az általános gazdasági művek; útleírások, földrajz és topográfia, meteorológia; növénytermelés, növényellenségek irodalma; rétek, legelők, takarmánytermelés könyvészete; szőlőművelés, borászat; kertészet; erdészet; vadászat; halászat; selyemhernyótenyésztés; méhészet; állattenyésztés; állategészségügy; bányászat, geológia; gazdasági technika; ipar; közlekedés; kereskedelem; pénz- és hitelügy; parasztság, úrbériség. Ime: ilyen részletesen különítették el a szerzők az egyes tárgyi csoportokat s tökéletesítették a kutatást a könyvben. A folyóiratok összeállítása külön fejezetben megfelel az első kötet szempontjainak, de itt ismét hangsúlyozzuk, hogy a folyóiratszemből kimaradt a szláv nyelvterület bibliográfiája s itt különösen hiányzik a lengyel folyóiratok közlése, amelyek nagyon sok esetben tartalmaznak magyar gazdasági életre vonatkozó tanulmányokat. Az sem helyes, hogy a kisebb terjedelmű tanulmányokat, amelyek az egyes folyóiratokban jelentek meg, nem vették figyelembe, mert a terjedelem bizony nincs arányban a közlemény értékével s a szerzők eljárása révén nagyon sok fontos tanulmánynak utána kell nézni, mert nem mellőzhetők az esetleges kor gazdasági állapotának feldolgozásánál. Annál feltűnőbb — bár a korlátozott terjedelem következtében némiképen igazolt s ezt szerzők is kiemelik — ez a mulasztás, mert jelen második kötet anyaggyűjtését több, az első kötetben nem említett könyvtár átnézésével is kiegészítették; így átkutatták a székesfővárosi könyvtárt, az esztergomi és pannonhalmi és debreceni könyvtárakat és azoknak anyagával többszáz munka pótolta az első kötet hiányosságait. A munka egyetlen nagyobb hibája talán az életrajzi adatok közlésénél mutatkozik, illetve abban, hogy életrajzokat nem közölnek. Egyes szerzőknél ugyan feltüntetik a születés és halálozás dátumait, de következtelenség bűnébe esnek akkor, amikor *csak egyes szerzőknél* teszik ezt és nem mindenkinél. És ha az életrajzi adatokat, rövid beszámoló keretében, nem is közlik, azt mindenesetre megtehették volna, hogy jelezzék azt a könyvet, amelyik az illető író életét tárgyalja. Ez nem követelt volna sokkal nagyobb terjedelmet, de mindenképpen jelentős

eredményeket vont volna maga után, mert mentesítette volna a gazdaságtörténészeket és a közgazdászokat attól, hogy az egyes szerzők életének adatai után kutatva, maguk nézzenek meg minden bibliográfiát vagy singuláris tanulmányt, amit a feldolgozók amúgy is megtettek, amikor a könyvészetet összeállították. Ezt a hiányt a tudomásunk szerint várható harmadik kötetben föltétlenül pótolni kell és pótolni lehet annál is inkább, mivel a leendő kötetben felölelt írók korban megfelelnek majd a mostani kötet által ismertefett íróknak.

Komoróczy György.

Revue de la Situation Economique Mondiale. Septième Année. 1937/38. Societé des Nations, Genève, 251. ff.

A Népszövetség gazdaságtörténeti beszámolója hetedszer lát már napvilágot. Az Ohlin és Condliffe által mesterien megépített vázat ez alkalommal *Meade* tölti ki, anélkül, hogy a szerkesztő személyének változása, s a terjedelem némi esőkenése a tartalom, vagy a színvonal rovására menne.

A szemlében tárgyalt, eseményekben dús időszak méltatása a gazdaságtörténészt sok tekintetben újszerű, nehéz, de érdeemes feladat elé állította. Az 1934. óta állandóan javuló konjunktúra már az előző évben megtorpant, a lassúbbodás jelei már akkor nyilvánvalóak voltak, de a fordulat csak a *Meade* által feldolgozott ciklusban következett be. Ez már kifejezetten magán hordja a kezdődő és fokozatosan kimélyülő válság félreismerhetetlen jeleit.

Ez a válság azonban — ha általános is — már nem hasonlítható össze az 1929/30. évi időszak hirtelen és kczmikus méretű összeroppanásával. A fordulat okai nem annyira kézenfekvők, a jellegzetességek pedig országonként merőben eltérőek. Az irányított gazdaságban a világválság grafikonja már nem egy közös, hanem számtalan külön koordinátarendszerben jelenik meg. Az egyes országok gazdaságpolitikája, szociális törvényhozása, kereskedelmi elzárkózása a hajdan szabályszerűen azonos vagy párhuzamos világ gazdasági horizont helyébe a fejlődés sok elszigetelt, gyakran ellentétes képének mczaikját léptei.

Önként értetődik, hogy az újabb és jóval komplikáltabb képletek sokkalta nehezebben elemezhetők ki, mint a túlnyomóan endogén jellegű erők hatására mozgó hajdani gazdasági gépezet. Az összefüggések száma végtelenül megsokasodott és felismerésük egyre nagyobb nehézségekbe ütközik. Éppen ezek az akadályok teszik azonban a gazdasági történetíró feladatát vonzóvá és tanulságossá. A tárgyalt periódushoz

hasonló évek jelenségeinek tisztázásával új, eddig ismeretlen anyag feltárásához jutunk, megismerjük, milyenek a válság jellegzetességei az irányított gazdaságban.

Érzésünk szerint a konjunktúrafordulat éve több anyag felhasználását is lehetővé tette volna, s a képnek számos oldalát még a terjedelem korlátozott mivolta mellett is érdemes lett volna erősebben megvilágítani.

Az előző válságfordulat óta a fejlődés az egyes országok (vagy csoportok) gazdaságpolitikájához képest más-más irányba vezetett. Szemléltetően mutatja ezt a foglalkoztatás és munkabérek statisztikája, amelyben a normális kereslet és kínálat mellett a szociális törvényhozás és a fegyverkezés hatásai is visszatükröződnek. Hangsúlyozza itt az ellentétet az egyes iparágakban mutatkozó munkáshiánnyal egyidejűleg fennálló krónikus munkanélküliség, amely majd minden országban észlelhető volt.

A társadalmi biztosítás fejlődése rohamos volt, forradalmi változást jelentett e téren az Egyesült Államok új törvényhozása, de számos más állam is kibővítette biztosítási rendszerének egyik vagy másik ágát.

Ellentétes hatások érvényesültek a termelés és a készletek alakulásánál is. Számos nyersanyag (s éppen azok, amelyek a konjunktúra legérzékenyebb hordozói) termelését nemzetközileg együttműködő szervek, előre meghatározott irányelvek szerint korlátozták. Így ezeknek világpiaci helyzetét nemcsak a gazdasági fejlődés természetes tényezői determinálták, hanem a mesterséges beavatkozás hatásai is. Az ipari termelés növekedése továbbra sem a konjunktúra javulását, hanem az elzárkózás által lehetővé tett, vagy éppen kikényszerített, gyakorta természetellenes industrializálódást tükrözte vissza.

Az árak fejlődésére döntő hatással volt Roosevelt elnöknek az indokolatlan árugrásokról tett emlékeztető nyilatkozata, amely az ellenkező fejlődést kiváltotta — sok esetben az elérni kívánt célokra túl is. A mezőgazdaság-, nyerstermelés országokként változó alakú programszerű védelme, döntő módon befolyásolta a belső árfejlődést. Részben ennek a mesterséges befolyásnak, részben pedig egyéb piaci jelenségeknek hatásaként az ártényezőben is jelentős eltolódás állott be, ami közvetve a jövedelemeloszlás változását és ennek szokott következményeit vonta maga után. A legfontosabb áreltolódás, az agrár-olló mozgása a mezőgazdasági termelő szemszögéből nézve viszonylag kedvezőbb volt; a nyersanyagok árszínvonala a késztermékek árához képest emelkedett. Ez természetesen a feldolgozó ipar hasznának csökkenésével járt, ami a vállalkozó kedvre és a befektetések mértékére kedvezőtlenül hatott.

Másrészt azonban elősegítette a befektetéseket a jelentés

időszakában úgyszólván világszerte tapasztalható aránylagos pénzbőség, amely elsősorban a jegybankok erősen felgyülemlett érc tartalékainak volt köszönhető. A fedezeti érc mennyiségének növekedése elsősorban az arany áremelkedésének tudható be, ami a termelő országok pénznemében kifejezve 76%-ot ért el. (1929–1936.) Ennek az arany részét sterilizálták ugyan, de másik, nagyobb hányada a pénzpiac rendelkezésére állott és pénzbőséget eredményezett. Ezzel a fejlődéssel ellentétes irányban hatott az általános bizonytalanság és a fokozott tezaurálási hajlam. Tipikus példáját látjuk annak, hogy ugyanazon jelenség — ez esetben az alacsony kamatláb — miként eredményezhet egymással merőben ellentétes hatásokat. Az alacsony kamat egyrészt produktív befektetésekre ösztönzi a tőkét, másrészt azonban hajlamossá teszi a pénzrejtegetésre is. Természetes, hogy az ellentétes, de különböző intenzitású hatások a gyakorlatban nem egyenlítődnek ki és így a gazdasági életben számos olyan jelenség tapasztalható, amely több ellenkező irányú erő eredőjeként jött létre.

A pénzpiac ma már nemcsak a magánkínálat felvonulását és magánigények megjelenését testesíti meg, hanem egyre fontosabb feladatává válik a köz és elsősorban az állam pénzügyi szükségleteinek ellátása. Ez különösen azokban az országokban nyilvánul meg hangsúlyozottan, ahol az állam nagyarányú, s gyakran kölcsönpénzből végzett közmunkák formájában cél tudatos kiegyenlítő konjunktúrapolitikát folytat. Ennek klaszszikus példája az Egyesült Államok, ahol a pénz- és tőkepiac az utóbbi években elsősorban az államkinestárnak, a Federal Reserve Bankokon és a „Reficon“ keresztül végzett műveletei hatása alatt állanak.

A pénzpiac eseményei javarészt a változó jövedelmezőségű értékek árszínvonalára, míg a tőkepiac alakulása inkább a fixkamatozású papírok forgalmára hat. Az év folyamán e téren bekövetkezett változások nem voltak jellegzetesek és így bővebb kommentárt nem igényelnek.

A külkereskedelem három jelentős változása volt észlelhető. A csereforgalom volumenje nem növekedett tovább, sőt a jelentős időszakának vége felé már csökkent; a nyersanyagtermelő országok külkereskedelmi árollója ismét kinyílt, s ennek folytán mérlegük egyenlege kedvezőtlenebb lett. A változás eseményei folytán a legtöbb ország gazdaságában a külkereskedelem szerepe fokozatosan, de lényegesen csökkent, s ma már jóval kisebb, mint 1929-ben volt; de még változatlanul igaz az a tézis, hogy a kisebb országoknak a külkereskedelem és csereforgalom színvonalának fenntartásához fokozottabb érdekeik fűződnek.

A külkereskedelem legfőbb bizonytalansági tényezője

továbbra is az állandó elzárkózás, s emellett a valuták érték-állandóságának hiánya volt.

A nyerstermelő országok fizetési mérlege jelentősen romlott. A fizetési mérlegek konstrukciója a válság folyamán általában számottevő változáson ment át. A kihelyezések úgyszólván teljesen a politikai motívumokon alapuló kölcsönzés területére szorultak, ezzel szemben megjelentek a kőszapénzek (hot money), amelyek a politikai vagy gazdasági bizonytalanság elől menekülve vándorolnak a főbb pénzpiaci gócpontok között — nyugtalanságot okozva a valutapiacra és bizonytalanságot a bankrendszerben. A tárgyalt időszakban elsősorban a konjunktúralassulás és az Egyesült Államok újabb devalvációjának híre keltettek a tőkepiacon nyugtalanságot, amelynek természetes következménye nagyobb tőkék és arany mennyiségek transzferálása volt.

A bizonytalanság légköre természetesen előmozdította az aranyhoz való menekülés hajlamát, ami a tárgyalt időszak második felében nagymértékben tapasztalható is volt. Ilyen körülmények között érthető, hogy a fontosabb valuták egymás közötti értékállandósága sem volt biztosítható, s így elsősorban a francia frank helyzete ingott meg, amit többrendbeli leértékeléssel igyekeztek — a jelentési időszak folyamán egyelőre eredménytelenül — ellensúlyozni. Más fontosabb valuták értéke — aránylag csekély ingadozásoktól eltekintve — nem változott.

A kereskedelempolitika feltűnő kontrasztja abban állott, hogy míg a valutakorlátozások bizonyos mértékig enyhültek, a külkereskedelmi elzárkózás, ha lehetséges még teljesebbé épült ki, ami részben a kedvezőtlenebb helyzetbe került nyersanyag-termelő államok által bevezetett újabb megszorításokra vezethető vissza. A felelős tényezők régen felismerték az ebben gyökerező és egyre erősebb mértékben felgyülemelő veszélyeket s igyekeztek módot találni a kibontakozásra. Ennek a törekvésnek szolgálatában állott az év két kiemelkedően fontos és mélyen szántó gazdasági tanulmánya, az ismeretes Van Zeeland jelentés és a Népszövetség külön bizottságának beszámolója a nyersanyaggazdálkodásról. Ez utóbbi ismét rámutatott a hitelező államok kereskedelmi elzárkózásának végzetes következményeire, de egyszersmind utalt a valutakorlátozások fokozatos lebontásának szükségére is, ami ugyan megkezdődött, de üteme a jelentés időszakában még távolról sem volt kielégítő.

A kereskedelmi korlátozások viszont még irányzatukban sem változtak meg: az aranyblokk felbomlását követő csekély enyhülés teljesen eltűnt, számos ország tovább fokozta a védővámokat, mások viszont a kontingens és kvótarendszer bevezetéséhez vagy megszigorításához folyamodtak. Egyedüli ki-

vétel úgyszólván a fegyverkezéshez szükséges anyagok vámtételeinek időleges leszállítása volt.

A korlátozásokat enyhítő kereskedelmi szerződések nagy része már az önellátás és reciprocitás szükségleteihez idomult, a legtöbb szerződés bilaterális formát öltött. Még az Egyesült Államok legtöbb kedvezményes ú. n. Hull szerződesei is a kölcsönösség alapján jöttek létre. A régi rendszerű trianguláris szerződések szellemét csak az oslói államok 1937 nyarán indított újabb akciója igyekezett — kevés sikerrel — feltámasztani. A bilaterális kereskedelmi szerződések gyakori kísérője, a clearingegyezmény azonban nem tudott tovább tért nyerni, hátrányai a gyakorlatban annyira kidomborodtak, hogy Németország, Olaszország és Franciaország clearing egyezmény-hálózatuk jórészét leépítették.

A devizaszegény országok egyik legnagyobb nehézsége továbbra is az aranyértékben fizetendő nyersanyagok beszerzése volt, s ezt nem enyhítette az, hogy számos fontos nyersanyag termelését, értékesítését és fogyasztását előre meghatározott tervek irányítják (ón, nyersgummi, réz, nitrátok, bizonyos fánemek és élelmiszerek közül a tea, a cukor a kávé stb.). Ezek a nehézségek és politikai megfontolások a műanyagok termelésének és így az autarkia gondolatának újabb tápot adtak.

Visszatekintve a jelentés igen sokrétű anyagán, végeredményben meg lehet állapítani, hogy a szemléltetett időszakban a gazdasági válság kimélyült, képe azonban részben az állami beavatkozás közvetlen és közvetett hatásai folytán, részben pedig a lázas fegyverkezés eredményeként nem bontakozott ki tisztán. A válság előrehaladása — bár nagyjából általános volt, — sem mértékében, sem jellegzetességeiben nem viselte magán a hajdani gazdaság korábban megszokott egyöntetűségét.

Az állam és a közületek nagyszabású tervekkel több évre beosztott közmunkákkal igyekeztek a válság terjedésének gátat vetni, s a fokozott költségvetési kiadások a munkanélküliség terjedését kétségtelenül csökkentik, sokhelyütt azonban a reális vásárlóerőt hátrányosan befolyásolják. Kétségtelen, hogy ez a tendencia az ellenálló képességet a termelési iparok területén fokozza, s így a vásárlóerő csökkenése a fogyasztási cikkek gyártó iparágak szférájára tolódik át. Általában a fokozott közmunkák és a fegyverkezés bizonyos mértékig strukturálisan is átformálják a gazdaságot.

Ennek a történelmi események hatása alatt hanyodó gazdasági időszaknak képét tárgyilagosan megrajzolni, olyan munka, amelyhez nem elég a Népszövetség egyéb értékes gazdasági kiadványaiban összegyűjtött ismeretanyagot sűrített halmazállapotban koncentrálni és újból megjeleníteni.

Az állami beavatkozás korában az ellentétek élesebben mutatkoznak, — vagy legalábbis mindenütt jelen vannak, — ha jelenlétük kevésbé mutatható is ki. A kutató munkájának fokozott nehézsége éppen abban áll, hogy az egyszerű okozati láncszemek mögött meghuzódó mélyebb összefüggéseket elevenítse meg, s a gazdasági falsumok világában az abszolút értékű igazságokat ezernyi látszat közül is ki tudja hámozni.

Mr. *Meade* becsületes igyekezettel és merész képzelőerővel állt e cél szolgálatába. Beszámolója nem jelent visszaesést a *Condliffe* által írt sorozattal szemben — s ez sok jelzőnél több dicséret. A jelentés kiadása a Népszövetség hasznos, ma már nélkülözhetetlen munkáihoz tartozik, s a kortörténetnek a késői szemlélő számára egyedülálló értékű dokumentuma marad.

Vámos Béla.

Gaebel Ottó Hermann: Die Landwirtschaft Ungarns und ihre Bedeutung für die Deckung des zuzätzlichen Bedarfs Deutschlands an landwirtschaftlichen Erzeugnissen. Zahn und Baendel 1938—92 S.

Otto-Hermann *Gaebel* könyvét azzal az érdeklődéssel vetjük kézbe, amilyen érdeklődéssel az ember azokat a könyveket fogadja, melyek velünk magunkkal foglalkoznak. Az adott esetben fokozta ezt az érdeklődést a német birodalom jelentős megnövekedése kapcsán általánosan tárgyalt azon körülmény, hogy kivitelünknek — különösen az agrár terményeket illetően — oroszánrészre a megnagyobbodott birodalomba kerül, még pedig olyan módon, hogy ennek a mennyiségnek Németország szempontjából csupán csak sokkal kisebb jelentősége van. A könyv még az 1938. évi területváltozások előtt íródott s ezekre a szempontokra nem volt és nem is lehetett figyelemmel. Megállapításai azonban annál nagyobb érdeklődésre tarthatnak számot, mert azokat nem ennek az azóta felmerülhető szempontnak figyelembevételével nyerte és így eredményeit nem befolyásolta ennek a szempontnak önkéntelen irányító hatása.

A kis könyv nem annyira beosztása, mint inkább belső tartalma folytán két külön részre bontható. Az egyik a magyar mezőgazdaság helyzetét és fejlődését ismerteti, valamint Magyarország helyét Németország bevitelében, a másik rész pedig a bemutatott számeredményektől elég függetlenül a nemzeti-szocialista agrár és kereskedelem politika alapján következtetéseket próbál levonni a jövőbeni fejlődést illetően.

Az elsőként említett rész -- mely általánosságban a könyv II. fejezetét és a III. fejezet egy részét foglalja el -- dicséretreméltó tárgyilagossággal és elmélyedéssel tárja fel hazánk mezőgazdasági termelését, szem előtt tartva állandóan a természet minőségeket, a tenyésztett fajtákat és az ezekre kedvező vagy kedvezőtlen természeti adottságokat.

Élesen különválnak azonban a munkának ettől a helyzetismertető részétől a bevezetést és végszót kitöltő, de egyéb helyeken is gyakran visszatérő másik része a könyvnek, melynek jellemzésére elég a címben használt „járulékos“ kifejezésre utalni. A szerző a könyv folyamán erre a kifejezésre semmiféle magyarázattal sem szolgál, így azt az értelemszerű magyarázatot kell elfogadnunk, hogy járulékosnak tekint minden olyan szükségletet, melyet a német mezőgazdaság nem tud kellő mértékben kielégíteni.

További fejtegetései, — melyek közben *Darré* miniszter szavait is idézi — azt mutatják, hogy a német agrárpolitika a kereskedelempolitika támogatásával azt tűzte ki feladatául, hogy a mezőgazdasági termelést úgy szervezze át és erősítse meg, hogy a még azután is előforduló behozataluk valóban *járulékosnak* legyen tekinthető. Így élelmiszerekben a feltétlen külföldreutaltságtól megszabadulva, a termelési esata révén elérjék a német kereskedelempolitikának a szembenálló országokkal szemben feltétlenül felsőséges helyzetét, amit adott esetben a csupán *járulékos* természetű behozatalról bármelyik pillanatban lehetséges lemondás tesz lehetővé. E mellett a beállítás mellett nem hangzanak túlságosan őszintének *Darré* miniszter 1936-ban mondott és szerző által idézett szavai sem: „Behozatalunk értéke lényegében attól fog függeni, mennyiben kész a külföld német ipari terményeket felvenni“. (3. old.) Ugyanígy nem tekinthető teljesen tárgyilagosságnak szerző azon megállapítása sem, hogy nem törekszenek tiszta autark gazdaságra, mert későbbi soraiból az tűnik ki, hogy *csak* olyan mértékben akarják az önellátást elérni, *amilyen mértékben arra mód nyílik*.

A *járulékos* kifejezésre támaszkodva állítja fel azt a követelményt is — a német termelésnek az élelmezési cikkek és mezőgazdasági nyersanyagok terén jelenleg még meglévő hiányainak ismertetése után, — hogy „...ezen államok“ (t. i. az agrár államok félkörének északtól délkeletig terjedő sokasága) „mezőgazdaságának jelentékeny mértékben a német követelményekhez kell igazodniok“. (6. old.) Magyar szempontból ehhez hozzáfűzi, hogy a kereskedelmi megállapodások során elért fejlődés „...ebben a terjedelmében is csak akkor tartható fenn, illetve építhető tovább, ha a magyar termelési politika a Németországtól kívánt irányban mozog“. (15. old.).

Bár a könyv későbbi során megállapítja, hogy Németország számos élelmi cikk és mezőgazdasági nyersanyagot illetően igen messze van és messze is fog maradni attól, hogy a bevitt csupán járulékos természetűnek lehessen tekinteni, ezek a német követelményekhez alkalmazkodásra történő felhívások az előbb elmondottak szerint nem nyújtanak túlságosan megnyugtató és biztonságos alapot.

Részletekbemenő vizsgálata végén megállapítja, hogy Magyarország szerepe Németország mezőgazdasági cikkekkel való járulékos ellátásában a nemzetiszocialista agrár- és kereskedelempolitika hatásaképpen jelentősebb, sőt egyes esetekben uralkodó jellegű lett (zsír, szalonna, szárnyas, sertéshús, toll, magvak, hüvelyesek). Mikor azonban azt a megállapítást teszi, hogy a magyar bevitt további erősödése attól függ, mennyiben tér át Magyarország azoknak a mezőgazdasági nyersanyagoknak termesztésére, melyek behozatalának az eltolódása a tengerentúli államokból és Oroszországból a Dunamedencére Németországnak különösen érdeke (86. old.), a sorok között elismeri, hogy agrár kivitelünknek a német viszonylatot illető megerősödése nem annyira a nemzetiszocialista agrár- és kereskedelempolitikának a következménye, mint inkább az azzal járó devizanehézségeké.

Vizsgálatának eredményét abban az általánosságban már hangoztatott megállapításban foglalja össze, — figyelmen kívül hagyva vizsgálatának előbb említett eredményét, mely szerint Magyarország a német agrár bevittben egyes cikkeket illetően uralkodó szerephez jutott (86. old.) —, hogy a saját ellátás fokozása ellenére a jövőben is jelentékeny lehetőség áll fenn Magyarország számára a német agrár bevitt terén, ha a magyar mezőgazdaság a német követelményekhez alkalmazkodik és az ország megfelelő mértékben vesz fel német ipari termékeket.

Mórotz Kálmán.

Starke F. C.: Das deutsche Hotelgewerbe nach seinen wirtschaftlichen und steuerlichen Problemen. Leipzig. 1938. 178. ol.

A szállodaipar és általában a vendéglátó ipar cikk az újabb időkben fokozottabb jelentőségre tesznek szert. Az a körülmény, hogy a vendéglátásnak export értékeit felfedezték, ezt a kérdést sokkal inkább a nemzetgazdaság homlokterébe hozta, mintsem gondolnánk. Különösen a német szakirodalom foglalkozik ezekkel a kérdésekkel szívesen, és ennek az irodalomnak kitűnő összefoglalását nyújtja az előttünk fekvő kötet;

bár sokszor messze kanyarodik valódi témájától, nemcsak irodolmi összefoglalást nyújt, hanem egyben azoknak a törvényes rendeleteknek is magyarázatos gyűjteménye, amelyek a szállodaipart az utóbbi években a Német Birodalomban érintették.

A könyv két fontosabb részre oszlik, az első rész a szállodaipar gazdasági kérdéseivel, a második ennek adóproblémáival foglalkozik. Az első rész szűkreszabott bevezetője a szállodaipar alapelemeit igyekszik megmagyarázni, talán inkább azért, hogy munkáját a nem szakmabeli számára is élvezhetővé tegye. A szálloda fajták felsorolása után elhelyezni igyekszik ez az iparágazatot az iparosok között, majd rövid történeti fejlődést is nyújt a szállodásiparról. Ezután foglalkozik a szállodásiparra vonatkozó jogi anyaggal, az ipartörvénynek idevonatkozó szakaszaival, majd a zárórákérdéssel, a bejelentési kötelezettségekkel, a szállodaipar alkalmazottainak jogi viszonyaival.

Külön fejezetben tárgyalja ezek után a szállodásiparnak nemzetgazdasági fontosságát. A foglalkozási statisztikából levezeti, hogy milyen széles néprétegnek biztosítanak állandó, vagy időleges foglalkozást a vendéglátóiparok. Nem megy el szónélkül a szállodásipar munkanélküliségi kérdései mellett sem, majd a bérlők és saját tulajdonosok szempontjait vizsgálja részletesebben. Ezek után tér ki a vendéglátóiparokba fektetett vagyonnak szerepére, kiemelve, hogy a német birodalomban a vendéglátóiparok befektetései mintegy 4 milliárd márkát érnek. Végül foglalkozik a vendéglátóiparok forgalmával. Nagyon érdekes és értékes statisztikák alapján vázolja azt a forgalmat, amely az utóbbi években a német birodalomban végbement. Különösen alapos szám adatok világítják meg az 1936. évi olimpiász fontosságát és eredményeit. Rámutat arra a forgalom-kiesésre és következményeire, amely az olimpiász után jelentkezett és a forgalomnak növelését abban látja elérhetőnek, hogy a birodalom külföldi idegenforgalmi szerveit fokozatosan kiépítsék. Ezt már nálunk is érezhetjük, mikor a különböző német utazási irodák egyre inkább építik ki hálózatukat.

Szakmai körök sokra fogják értékelni ennek a munkának azt a fejezetét, amelyben a szállodák *gazdaságosságának* kérdését vizsgálja. Rámutat arra, hogy hol lehet megtakarításokat elérni, hol lehet a bevételeket jelentősebben fokozni. Igyekszik megértetni a speciális szállodai gazdaságosság fogalmát, az ágykapacitás kérdését stb. Kitér a szállodai hírverés eszközeire, a képzett vezetés fontosságára. Külön foglalkozik azokkal a speciális kockázati tényezőkkel, amelyek a szállodaiparral kapcsolatosak.

A kötet második része a szállodaipar speciális *adóviszonyainak* ismertetése, inkább német vonatkozású, míg első fele nemzetközi viszonylatban is hasznos. Kitűnő érvekkel igyekeznek ebben a részben a szerző igazolni azt, hogy a német adótörvények a szállodaipart túladóztatják, kettős adózások állnak fent és ezeknek hatása alatt a szállodaipar súlyos nehézségekkel küzd. A munka utolsó fejezete mintegy függelékként az egyes külföldi államok szálloda viszonyait ismerteti. Kiterjed Magyarországnak is idegenforgalmára. A munka kétségtelen nagy értéke, hogy a nemzetgazdasággal foglalkozók számára is értékes olvasmány és nemcsak a szakemberek érdeklődésének felkeltésére alkalmas.

Ruisz Rezső.

Külföldi folyóiratok szemléje.

The Economic Journal

London December 1938. Vol. XLVII. No. 192.

Kindersley R.: British Oversea Investments. Sir Robert Kindersley immár tizedik éve vizsgálja a külföldi angol kihelyezések állását és jövedelmezőségét. Az első csoportba a külföldi államoknak és közületeknek nyújtott kölcsönöket sorolja, melyeknek állaga úgyszólván változatlan maradt, de a belőlük eredő jövedelmek — visszavásárlások és konverziók folytán — 1937-ben újabb mélypontra estek. Ugyancsak visszaeső vagy stagnáló irányzatot mutattak a külföldi kereskedelmi társaságoknak nyújtott kölcsönök után járó kamatbevételek, míg a részvénypakettek után járó osztalék — az 1937. év folyamán tapasztalt általános javulásnak megfelelően — lényegesen emelkedett. Végeredményben az angol birtokban lévő külföldi értékpapírok névértéke nagyjából változatlan maradt, a jövedelem növekedett, a visszafizetések mértéke csökkent. A világ legnagyobb hitelező államának követelései az elmúlt év során alig változtak. A fokozott ütemű visszafizetések — melyeket Kindersley Anglia életszínvonala szempontjából végzetesnek tart, — megszűntek, de az új kihelyezések továbbra is szüneteltek, s a konjunktúra rosszabbodásával várható jövedelemcsökkenés előreláthatólag mégis elkerülhetetlenné teszi az életszínvonal süllyedését. — *Robbins, Lionel: Interpersonal Comparisons of Utility: a Comment.* A kommentár Harrod professzornak a British Association évi ülésén tartott osztályelnöki megnyitójával foglalkozik, s elsősorban az értékelmélet bölcséleti kérdéseit taglalja. Végső konklúziója, hogy a gazdaságtudományban a logikai elem az etikaival egyesül, s a gyakorlatban e kettő rendszerint elvegyült állapotban jelentkezik. — *Kaldor N.: Stability and Full Employment.* A munkateremtés kérdésével foglalkozó újabb tudományos művek egyetértenek abban, hogy az államhatalom szerepe e téren sokkal nagyobb lehet, mint azt régebben vélték, — ellenben máig is kevés szó esett arról, hogy a munkáltatás színvonalát hogyan lehet fenntartani, holott ez teljesen külön kérdés. Kaldor szerint az ipari gazdaság két legjellegzetesebb tulajdonsága a komplementaritás: felhasznált munkaerő, felszerelés és nyersanyag mennyisége között fennálló kényszerű párhuzam és a specificitás, vagyis az a tény, hogy a felszerelés és a gépezetek nem tetszőleges, hanem csak bizonyos meghatározott célokra használhatók fel. Így a felszerelés teljes használata megoszlik a termelő és fogyasztási iparok (a fogyasztás és a befektetések) között. A kormánytevékenység természetesen elsősorban a sokkal konjunktúraérzékenyebb termelő iparok terén nyilvánul meg, a kamatláb csökkentése, a közmunkák finanszírozása vagy pedig közvetlen szubvenciók formájában. A továbbiakban Kaldor a kamatláb változásának a befektetés

mértékével való kölcsönhatását vizsgálja és megállapítja, hogy a mesterségesen elért teljes mértékű foglalkoztatottság az esetben csökken, ha 1. a bankok hitelezési készsége csökken és így a kamatláb emelkedése megállítja a befektetéseket, 2. ha az emelkedő kamatláb a befektetések infatorikus növekedésének vet gátat, 3. ha a fogyasztás nem emelkedik párhuzamosan a befektetések mértékével, 4. ha a felszerelés a rendelkezésre álló munkaerőhöz képest oly nagy, hogy nem állítható üzembe. — *Singer H. W.: Price Dispersion in Periods of Change.* Az árak eltolódásai és szóródása az árrendszer stabilitását, illetve labilis mivoltát jellemzik. Ha az általános áremelkedés során az egyes cikkek áremelkedése körülbelül párhuzamos, az árrendszer és a vásárlóerő egyensúlyában zavar nem következik be. A francia leértékelési kísérlet történetét vizsgálva azt állapítja meg, hogy az 1936-37. év árszóródása az áremelkedések mértékéhez képest igen csekély volt, s ebből arra a következtetésre jut, hogy a gazdaság szerkezetébe bekerült új vásárlóerő névleges béremelés alakjában sokkal egyenletesebben oszlik szét, mintha az államhatalom a vásárlóerőt a közmunkák, vagy szubvenciók révén igyekszik fokozni. — *Broster E. J.: Variability of Railway Operating Costs.* — *Stein, M. R.: The National Labor Relations Board in USA.* — Az Egyesült Államokban működő „munkaviszony-hivatal” egyedüli célja, a munkások szervezkedési jogának biztosítása. Ez a jog az Unióban ezelőtt igen korlátolt volt, s csak kis területen érvényesült. Broster az erre vonatkozó törvény háttérét és történetét ismerteti. A hivatal működése ellen munkaadói részről igen élénk ellenállás nyilvánul meg, s azt a munkaszervezkedést ellenző nagyvállalatok továbbra is megnehezítik, de a kezdet óta elért eredmények mégis a törvény szükségességét indokolják és bizonyítják. — *Jones, Homer: Insurance of Bank Deposits in the United States of America.* Az Egyesült Államokban közel 15.000 bank kezeli a betevők összesen 50 milliárd dollárnyi betétjét. Ezek a bankok részben a szövetségi kormány, részben pedig az egyes államok felügyelete alatt állanak, a túlnyomó részük a betétbiztosítási törvény hatálya alá tartozik. A jelenlegi rendszer mellett minden betétből maximálisan 5.000 dollár van biztosítva. A biztosítási alapot részben a szövetségi költségvetés, részben pedig a Federal Reserve bankok biztosítják. Az alap fennállása már eleve csökkenti a bankbukások lehetőségét, s úgy a felügyelet, mint a lélektani tényezők amellet látszanak szólni, hogy a jövőben kevesebb bankbukással lehet számolni. Az Egyesült Államok igen sok kis egységből álló bankrendszere mellett a betétek biztosítása csak a jelen formában képzelhető el, míg olyan országokban, ahol a hitelrendszer néhány bankon nyugszik, ott a kormányzat effektíve vagy hallgatólagosan amúgyis szavatol a betétekért.

V. B.

Giornale degli Economisti e Rivista di Statistica.

Milano, Anno LIII. — N. 9. Settembre.

Demaria, Giovanni: Tipologia ed entità probabili dei costi autarchici in Italia. Az önellátásra törekvő gazdasági rendszerek autarkias költségeinek tárgyalásánál nem szabad sohasem e költségeket akként megállapítani, hogy a már kialakult liberális rendszerek költségeit vetjük össze a jelenlegi autarkias rendszerekkel, hiszen ezen utóbbiak még fejlődésben vannak, miértis a fentemlített módon kiszámított költségkülönbség csak történeti értékű lenne, nem is beszélve arról, hogy ennek nagyságát az átalakulással kapcsolatos társadalmi és gazdasági nyugtalanságon kívül a

teljes önellátási állapotba való átmenet kapcsán okvetlenül érvényesülő ellenhatások is jelentősen növelik. Ezért szerző az önellátási költségek közt különbséget tesz. Dinamikus és állandó önellátási költségek vannak, aszerint, hogy az autarkia csak a megvalósulás útján van-e, vagy már be is állt. Mindkét önellátási költségfajban ezután több alfaj ismerhető fel: autarkiás termelési költség; ellátási költség és valutáris költség, attól függően, hogy mire irányul az önellátás; — a fogyasztókat illetőleg szubjektív hasznossági önellátási költség és végül az önellátási folyamat egyes dinamikus jellegű kockázatait elleni biztosítási költség. Minden egyes alfajjal tömören, de statisztikai adatokkal kellően megvilágítva foglalkozik. — *D'Albergo, Ernesto: L'autarchia e il problema della valuta.* Az autarkiának alapjában véve két iránya van: *a)* politikai célkitűzés, az ország katonai védelmének közvetve vagy közvetlenül (pl. a létszükségleti élelmicikkek önellátása által) való megvalósítása és *b)* a szoros értelemben vett gazdasági cél, amely a külkereskedelmi volumen erőszakos csökkentése nélkül igyekszik a külországokkal való munkamegosztást olykép módosítani, hogy a külkereskedelmi mérleg passzivitása eltűnjön. Mindkét célkitűzés kihatással van a külkereskedelemre, de míg a politikai a priori megállapíthatóan elsősorban egyes belső termelési ágak gazdasági szervezetét módosítja, addig a gazdasági-valutáris célkitűzés a külkereskedelem helyzetéből kiindulva igyekszik a belső termelést egyes eddigi behozott cikkek gyártásának bevezetésére bírni és ekként a külkereskedelmi mérleg javítását elérni, s mindenekelőtt a külföldi hitelekhez való folyamodás kényszerétől szabadulni. Részletesen taglalva a mérlegegyensúly biztosítását célzó intézkedések különböző fajtait, s azok belső és külső hatását, végezetül a valutáris önellátás megvalósításának költségeivel foglalkozik, s ezeket az 1937. évi angol National defence contribution-hoz hasonlóan azokra akarja különleges adó formájában áthárítani, akiknek a célzott átállításból hasznuk származik. — *Ricci, Umberto: Se il sacrificio del contribuente sia maggiore o minore con un'imposta diretta o di consumo.* Pantaleoni egyik 1910-ben megjelent tanulmányában arra az álláspontra helyezkedett, hogy az elméleti közgazdaságtanban nincsenek súlyos vagy kevésbé súlyos adók, vagy illetékek. Az adófizetőknek úgyszólván mindegy az, hogy egy bizonyos összeget közszükségleti cikkért ró-e le vagy luxustárgyért, avagy más adó alakjában, hiszen mindenkor a legkevésbé szükséges és legkisebb fájdalommal nélkülözhető fogyasztását fogja csökkenteni, azaz a határfogyasztást. Szerző egy fogyasztási adóval sújtott cikket elasztikus, inelasztikus és anelasztikus (azaz, ha a rugalmassági együttható = 1) kereslet eseteiben vizsgálva kimutatja, hogy Pantaleoni tana csak egyes különleges esetekben áll fenn. — *Gambino, Amedeo: Postille al „Risparmio e consumo“.* A szerzőnek C. Papival a takarékoságról írt értekezése felett megindult vitájának folytatása. — *Donvito, Giovanni Carano: Economia ed economisti di Puglia: L'arte statistica del l'abate Cagnazzi.* A XIX. század elején működött olasz statisztikus közgazdász főművét ismerteti és méltatja. — *Recenti pubblicazioni.*

N. 10. — Ottobre.

Lanzillo, Agostino: In memoria di G. B. Clark. — *Vianelli, Silvio: Sullo studio delle distribuzioni statistiche nella dinamica economica.* A gazdasági élet mozgásban lévő jelenségeinek statisztikai vizsgálati módszerével foglalkozva azon nézetének ad kifejezést, hogy az ipari vállalatok munkabér-, költség-, hitel-, termelési statisztikája nem ad hű képet a szóbanforgó jelenségek időbeli

alakulásáról, mivel különböző jellegű átlagokból nyert összértékeket képviselnek, holott — dinamikus szemponton állva — ezek az átlagok nem vizsgálhatók anélkül, hogy figyelembe ne vétesse az őket eredményező üzemek állandóan változó helyzete, hiszen ugyanazon átlagokat és globális értékeket igen eltérő értékű számcsoportok is eredményezhetnek. Kifejtve e hibaforrások kiküszöbölésére alkalmasnak tartott módszerének alapelveit, a részletek tekintetében közeljövőben megjelenő könyvére utal. — *Tagliacarne, Guglielmo: La partecipazione delle regioni d'Italia alla guerra d'Africa*. Olaszország egyes vidékeinek az etiópiai hadjáratban résztvevő katonák, munkások, hősi halottak és kitüntetettek számában való részesedését vizsgálja, részletes statisztikai táblák, térképek segítségével. — *Vergottini, Mario de: Di una proprietà della media geometrica*. Szerző a mértani középárányos egyik különleges sajátosságára hívja fel a figyelmet rövid értekezésében. — *Recenti pubblicazioni*.

N. 11—12. — Novembre-Decembre.

A szám elején rövid bejelentés van, amely szerint a folyóirat az *Annali di Economia*-ba olvad be. — *Lenti, Libero: I traffici dell'Italia con l'estero nel 1929 e nel 1937*. Az önellátásra való törekvés következtében Olaszország termelési szervezete jelentős módosuláson megy keresztül. Ennek képét nyújtja a külkereskedelmi statisztika adataiban bekövetkezett változásokon keresztül a tanulmány. — *Forbano, U.: Ciclo e svolgimento dinamico*. A gazdasági ciklusok vizsgálatánál újabban háttérbe szorítják az egyensúlyi elméletet, mint a gazdasági élet dinamikus folyamatával össze nem férő módszert. Szerző arra az álláspontra helyezkedve, hogy már a megtagadott elmélet alapítói is voltaképen a virtuális mozgások tanát állították fel és hogy lényegében a dinamikus felfogás csak abban különbözik a statikus egyensúlyi elmélettől, hogy ezen utóbbit saját elgondolása határeseteként fogja fel, terjedelmes értekezésében a ciklusok alakulását a gazdasági egyensúly szempontjából vizsgálja. Kiindulásul leszögezi, hogy a ciklikus mozgás sem más, mint az általános gazdasági mozgás egyik megjelenési alakja, összetevője, ami mellett még három másik is szerepel. A gazdasági mozgást alkotó tényezők közül a statikus egyensúlyi vonalat tételez fel, amely eredeti kiindulási helyzethez igyekeznek a gazdasági rendszer tehetetlenségi erői a rendszert mindig visszavezetni. A dinamikus tényező azon erők eredője, melyek a rendszert a mozgás folyamán új egyensúlyi helyzet felé akarják sodorni. A ciklikus összetevő a fentebbi dinamikus jellegű tényezőknek a statikust képviselő hagyományos állapotokkal való összeütközéséből jön létre, míg végül az utolsó, a szerkezeti összetevő, az előbbihez hasonlóan szintén a statikus és dinamikus jellegű tényezők eredménye, de magának a rendszernek megdöntésére irányul és így forradalmi jellegű, eltérőleg a ciklikus tényezőktől, amely, mint szerző értekezése összegezésében kifejti, lényegében a statikusan tekintett gazdasági egyensúlyi vonal egymásután következő fejlődési pontjai közti átmenet, összekötő kapocs, s így a gazdasági fejlődés elősegítője. — *Baffi, Paolo: Osservazioni sulla frequenza dei parti multipli*. A hivatalos statisztikai adatok alapján vizsgálja, hogy hogyan alakult a többszörös szülések száma a szülők kora, a szülések száma, az ország egyes városai, stb. szerinti megoszlásban. — *Recenti pubblicazioni*. F. M.

Rivista di Politica Economica.

Roma, Anno XXVIII. — N. VII.—VIII. luglio-agosto.

Petrocchi, Carlo: Il riassetto e la valorizzazione del territorio nazionale. Részletes áttekintést nyújt az olaszországi talajjavítási munkálatok fejlődéséről a tavak lecsapolását elrendelő 1882.-es törvénytől kezdve a faszizmus mindenre kiterjedő bonifikációs tevékenységéig. Különösen az újabb eredmények és tervek ismertetésére helyezi a fősúlyt tanulmányában, amely lényegében csak rövid kivonatát nyújtja az erre vonatkozó irodalomnak. — *Peano, Luigi: Considerazioni sul problema della piccola proprietà in Italia.* Szerző a római időktől kezdve nyújt áttekintést az olaszországi földbirtok megosztásáról, s színes képekkel illusztrálja a faszizmus azon törekvését, hogy a mezőgazdasági munkások fokozatosan kisbirtokosokká váljanak. — *Pergolesi, Ferruccio: L'ordinamento sindacale in Libia e in Africa Orientale.* Pergolesi már a Rivista 1936. és 1937. évi számaiban részletesen foglalkozott az olasz gyarmatok korporációs rendszereivel, jelen tanulmányában Libia és Africa Orientale Italiana (Etiopia, Eritrea és Somalia) rendszereit mutatja be legújabb alakulásukban. Lényegében ezek is az anyaországéval azonos alapelveken épülnek fel, s csak a részletekben tüntetnek fel azonoszatbeli különbséget az egyes gyarmatok különleges körülményeinek megfelelően. — *Schmidt, Gerhardt: Influenze italiane sulla formazione dell'Impero Britannico.* A középkori olasz államok gazdasági rendszerei nagyban befolyásolták az akkoriban kialakuló angol birodalom gazdasági strukturáját. Így a hitel és pénzügyi szervezet terén mintaképül a tirreni tenger melléki északolasz városok (Pistoia, Siena, Lucca, Genova, s főként Firenze) szolgáltak, — a firenzei bankárok még az angol királyoknak is kölcsönöztek, amiknek fedezetéül az 1300-as évek elején az összes angol vámok le voltak kötve. Az angol gyarmati terjeszkedés alapját Sebastiano Cabatto fektette le, s a britt birodalom tengeri hatalmának alapjait lerakó 1651. évi Act of Navigation is a velencei kereskedelmi hajózást szabályozó törvényhozásban gyökerezik. A kereskedői testületek megalkotásánál Genova példája lebegett az angolok szeme előtt, míg a külföldiekkel szemben politika tekintetében II. Frigyes és Velence példája hatott. — *Cozzi, Canzio: Prospettive dell'industria nel punto franco di Genova.* Genovában 1938.-ban a kormányzat törvénnyel szabadkikötőt létesített. Ennek térbeli kiterjedése azonban a földrajzi adottságok következtében igen korlátolt, ami felveteti a kérdést, hogy melyek azok az iparágak, amelyeknek e szűk területen is feltétlenül helyt kell adni. Szerző más punto franco-kal való összevetés (Hamburg, Trieste) és közvetlen kutatásai alapján állapítja meg azon elsősorban exportra dolgozó iparágakat, amelyek túlnyomóan külföldi eredetű nyersanyagot használnak fel, s így a kikötőben való gyártás felesleges költségektől mentesíti az őket előállító vállalkozásokat (édesipar, likörgyártás, gyógyszervegyészeti cikkek, élelmi cikkek közül a cukorgyártás, lisztőrlés stb.), s egyben nagyban emeli az olasz cikkeknek a Földközi tenger mellékén való versenyképességét. — *Algarra, Jaime: Dinamica dell'accrescimento dei prezzi agricoli.* Szerző a Rivista 1937 novemberi számában részletesen foglalkozott az árrés kérdésének elméleti megalapozásával, — mostani tanulmányában azokat a statisztikai módszereket keresi, amelyek alkalmasak lennének a legnagyobb pontossággal megállapítani az agrártermékek fokozatos árnövekedésének okait és mértékét. Javasolja, hogy az általa meghatározott módon határozottassék meg minden országban néhány kimagasló fontosságú közszükségleti cikkekre vonatkozóan az árképződés folyamata, ami nagy segítséget

nyújtana a túlzott árrések leküzdésére irányuló törekvéseknek. — *Korporációs tevékenységi szemle* — *Gazdasági és pénzügyi szemle*: B. Maineri: *Quanto si spende per la valorizzazione del nostro Impero* — A. Gulinelli: *Interessi economici convergenti al Mar Rosso*. — *Pénzpiaci szemle* (A. Gulinelli) — *Árszemle* (R. Bachi). — *Törvényhozási szemle*: L. P.: *La tassa di scambio e l'esportazione*.

N. IX.—X. — Settembre-Ottobre.

Giannini, Amedeo: *Sul progetto di codice marittimo*. Carlo Torquato Giannini professzor az olasz tengeri törvénykönyvtervezetről nemrégiben tanulmányt tett közzé, amelyben a közigazgatási szervek, egyetemek, korporatív tartományi tanácsok, stb. állásfoglalásai alapján tesz észrevételeket a tervezetre. A szerző, aki a kérdést már több ízben tárgyalta a Rivista hasábjain, több ponton szembeszáll az idézett művel. — Cosciani, Cesare: *Motivi economici dei cambiamenti nei rapporti tra individuo e Stato*. Minden gazdasági rendszer bizonyos körülmények függvénye, ha ezek megváltoznak, a rendszer elveszti jogosultságát. Ez történt a századfordulóban a liberalizmussal, amelynek válságát részint gazdasági-technikai jellegű tényező: a vállalatoknak a verseny kiküszöbölése miatti összefogása, részint az önellátás gazdaságpolitikai faktora, illetve az ezek által kihívott állami beavatkozás idézte elő. Szerző emellett harmadik, eddig figyelmen kívül hagyott okként felhossa a nemzeti vagyon-megoszlást is a vele szoros összefüggésben levő termeléssel kapcsolatban. A liberális és szociális rendszer egyaránt lényegében a közösség legnagyobb szükségletkielégítésére, jólétére törekszik, de nemcsak különböző, hanem ellentétes úton. Míg az abszolút kapitalisztikus liberalizmus egyetlen célját a nemzeti vagyon növelésében, tehát a termelés fokozásában látja, addig a szocializmus a vagyon egyenlő megoszlásának elérésében, holott ezen utóbbi statikus jellegű jóléti cél a termelésben tevékenyen résztvevők elkedvetlenítése által a termelés színvonalát süllyeszti és így nemcsak a liberalizmus célját hiúsítja meg, hanem időbeli eltolódással az egyénekre jutó vagyonrészt is csökkenti. A korporatív gazdaság észreveszi a termelés növekedésének dinamikus és a vagyonmegoszlás statikus szempontja közti különbséget és ezért minden esetben a közösség legnagyobb jólétének elérését tűzi ki, amit egyszer a liberalizmus, máskor a szocializmus módszerével érhet el a legcélszerűbben. Így ha válság van, az igazságosabb vagyonmegoszlás érdekében, tehát az alsóbb rétegek védelmében lép közbe, míg kedvező konjunktúra idején a közösségi hasznosság másik tényezőjét: a termelés fejlődését segíti elő azzal a megfontolással, hogy az összvagyon növekedésében — bár talán nem a teljesen igazságos mértékben — az alsóbb néposztályok is részesednek, úgyhogy még mindig jobban járnak, mintha a termelés hátrányára erőltetnék az egyenlő jövedelem-megoszlást. — Milani, Francesco: *I classici e l'autarchia*. A klasszikus közgazdászokból vett idézetekkel bizonyítja, hogy az autarkiát politikai tényezőkön kívül az elméleti közgazdaság is indokoltta teszi úgy a fogyasztás, mint a termelés tekintetében. — Majorana, Salvatore: *La finanza corporativa e la sua riforma*. A liberális gazdasági rendszerből a korporatívba való átmenet nagyban növelte az állam feladatait, természetesen az új feladatok elvégzését lehetővé tevő pénzügyi jogrendszernek is módosulnia kellett. Rövid összefoglalásban mutatja be a korporatív és szindikális rendszernek az adóztatás terén játszott szerepét, ahol elsősorban a tartományi korporatív tanácsok, a régi kereskedelmi és iparkamarák utódai tevékenykednek igen hatékonyan különböző szakértői bizottságon keresztül, majd a korporatív szervek aktív és passzív adóalanyi-

ságának kérdésével foglalkozik. A korporatív állam csak egy eredeti adóztató hatalmat ismer el, az államot, az ettől átruházott hatalom alapján vehetnek csak ki illetéket a korporációk és szak-szervezetek. A kettős megadóztatás elkerülése céljából e korporatív gazdasági szervek passzív alanyként sem szerepelnek, hiszen működésük nem jövedelmező. Az adóközösség intézményének jogszolgáltatásait is csak a legkritikább esetben ismeri el a fasiszta pénzügyi jogrendszer, ez ugyanis túlságosan mereven követi a vagyonváltozást, ami egyik félre sem kedvező. — *Peano, Luigi: Considerazioni sulla prima applicazione dei nuovi ordinamenti tributari.* Szerző az előző tanulmányban említett 1936. évi adóeljárás reform jelentőségét vizsgálja, amely az egyenesadók terén a szindikális szervek és az adóhatóságok közti együttműködést építi ki. — *Ronart, Otto: Il Belgio nel quarto anno della stabilizzazione monetaria.* Belgium közgazdasági élete az 1935-ös pénzügyi stabilizáció után az állami közbelépés hatása alatt nagymértékben megerősödött. Részletesen ismertette a gazdasági élet különböző ágazataiban elért eredményeket, azon nézetének ad kifejezést, hogy egy esetleges újabb válság nem idézne elő olymértvű megrázkódtatásokat, mint 1934-ben. — *Cozzi, Canzio: Prospettive del commercio nel punto franco di Genova.* Az előző számban a genovai szabadkikötőben létesítendő ipartelepek kérdését taglalta, most valutáris szempontból az egyes fontosabb behozatali cikkek számára felállítandó raktárak problémáját. — *Dall'Ongaro, Carlo: Il Manciuquo ed i suoi fattori economici.* A barátsági szerződés megkötése alkalmából az új állam történetével, továbbá gazdasági kérdéseivel: elsősorban közlekedés- és bankjegy-politikájával, továbbá külkereskedelmének alakulásával foglalkozik. — *Korporatív tevékenységi szemle: La riforma del Consiglio Nazionale delle Corporazioni e l'istituzione della Camera dei Fasci e delle Corporazioni.* — *Gazdasági és pénzügyi szemle: Napolitano, Gaetano: Il principio corporativo nell'economia agraria.* — *Boriello, B.: I trasporti per vie d'acqua e l'autarchia.* *Pinto, Ruggero: Marina mercantile ed orientamenti autarchici.* — *Pénzpiaci szemle: Gulinelli, Adolfo: L'annata finanziaria 1937—38.* — *Közlekedési szemle: Borriello, B.: La collaborazione internazionale nella marina mercantile.* — *Fortini, Pino: Note sul naviglio mondiale.* — *Jogtudományi szemle: G. C.: Figura giuridica dello spedizioniere e sua responsabilità.* F. M.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.

Jena, November 1938. Band 148, Heft 5.

Varvaressos Kyriakos: Zum Problem der Wirtschaftsordnung. A termelő erők optimális kihasználása csak ennek fennforgása esetén képzelhető el, s azért a gazdálkodás legmagasabbrendű feladata a szervezés. A modern felfogás a szervezés szemszögének súlypontjául a fogyasztás kérdéseit tartja, s a kereslet kérdéseiből indul ki. A klasszikus gazdaságtudomány csak a kereslet quantumát mérlegelte annak minőségi tulajdonságait, szociális megjelenését nem vizsgálta. A gazdasági ujjáépítésnél mérvadó helyes irányelveket az ortodox kollektivistá gazdálkodás eszmeköre közötti középúton kell megtalálni. A gazdaság szervesen illeszkedik be az ujjáépült nemzeti államnak teljességébe, ebben önálló életét éli és egyedi, de természetesen a magasabb eszmék szolgálatába állított és azokkal párhuzamos célokat is követ. — *Liefmann, Keil-Elisabeth: Die direkte Auslandsinvestierung.* Bevezetőben a tanulmány a nemzetközi gazdasági kapcsolatok szemszögéből foglalkozik a külföldi investíciók kérdésével, majd rátér a külföldi kihe-

lyezéseknek tulajdonképeni reális hátterét képező gazdasági indítékok vizsgálatára. A közvetlen külföldi befektetések alapformái: A fióktelepedés, (amely teljesen a fővállalat vezetése alatt áll), a leányvállalat (amelynél a központtól való függés már kevésbé élesen mutatkozik) és végül a részesedés, amely az adósország gazdaságába való beilleszkedés legtokéletesebb formája. A továbbiakban a kihelyezések technikáját vizsgálja, különös tekintettel a befagyott követelések felgyülemzése következtében beállott újabb helyzetre. A kihelyezések problematikájában a hitelező ország szempontjából legfontosabb előfeltétel, hogy a külföldi befektetés céljára lehetőleg csak effektív megtakarításokat használjanak fel. A hitelező ország szemszögéből a kihelyezések jelentősége a nyersanyagellátás biztosításában, a világkereskedelmi részesedés növelésében a versenyeszközök tökéletességében, s a közvetlen kivitelből eredő jövedelem pótlásában áll. Az adósország szempontjából megállapítható előnyök: gazdasági élénkülés, nemzetközi munkamegosztás, iparosodás, kivitel fokozása. Ezzel szemben a következő hátrányokkal is lehet számolni: az elhelyezett tőke állhatatlansága, külföldi verseny, külkereskedelem megterhelése, az ország gazdaságának idegen elemekkel történő átítatása. — *Stoltenberg Hans L.: Zur Geschichte des Wortes Wirtschaft.* Etimológiai történeti tanulmány a gazdaság „Wirtschaft“ szó eredetéről. — *Terhalle Fritz: Staatliche Finanzkraft und wirtschaftliche Wohlfahrt.* Terhalle behatóan elemzi az államtest gazdálkodását, önálló pénzügyi életét. A pénzügyi politika helyességének természetes előfeltétele az állami fiskus és a gazdasági élet közötti összefüggések alapos ismerete, különösen a magángazdaság és az állam közötti jövedelemmegosztás hatásainak megfelelő áttekintése. E tekintetben természetesen nemcsak a folyó állami költségvetés tekintetbevétele, hanem az államnak a gazdasági élettel kapcsolatban elvállalt gyakran messzire vágó kötelezettségei, így pl. a termelés fixárákkal történő támogatása is számbaveendő. — *Vollweiler, Helmut: Die Entwicklung der Unternehmer-Gesellschaften unter dem Einfluss der Auflösung- und Umwandlungsgesetzgebung.* V. B.

Weltwirtschaftliches Archiv.

Kiel, Januar 1939. 49. Band, Heft 1.

Weippert, Georg.: Vom Welturteilstreit zur politischen Theorie. A terjedelmes tanulmány a dogmaelmélet fejlődését ismereti a Max Weber 1904. évi emlékezetes műve megjelenése folytán életrekelt értékítéleti vitából kiindulva egészen a modern „politikai“ elmélet térnyeréséig. Az értékítéleti vita (a Schmoller—Menger párharc új területen bekövetkezett megismétlődése) egyrészt Weber-Sombart, másrészt Philippovich között folyt. A gazdaságtudomány tágabb értelmezését kétségtelenül a Philippovich-féle magyarázatban találjuk. Innen a politikai gazdaságtudomány irányában Gottl-Ottlilienfeld ontológiai értékelmélete teremti az átmenetet. A politikai elmélet minden gazdasági ténykedés középpontjába az embert állítja, s így a teleológikus rendszerekkel merev ellentétben áll. — *Küng Emil: Höchstpreispolitik als Problem der theoretischen Nationalökonomie.* Az állami árpolitika a gyakorlatban rendszerint az árbefolyásolás szűkebb terére (a kereslet, vagy kínálat közvetlen befolyásolására) korlátozódik. Célja rendszerint a kevésbé vásárlóképes rétegek számára valamely egyébként meg nem szereshető jószág élvezetét biztosítani, ami javarészt az ármaximálás révén történik. Ha az ármaximálás hatása a gyakorlatban érvényesül, akkor az ú. n. „valódi“ maximált árak az egyébként kialakuló egyensúlyi áraknál alacsonyabbak. Az egyensúlyi állapot

elérése vagy mesterséges megteremtése a piaci tényezők befolyásolása által képzelhető el. A kamatláb maximálása pl. a termelési és fogyasztási javakat előállító iparok termelésében idézhetne elő számottevő eltolódásokat. Általában megállapítható, hogy a „valódi“ maximált árak érvényesülése esetén beálló eltolódások mértéke arányos a szóbanforgó javak kereslet-kínalati rugalmasságával. — *Wijnholde H. W. J.: Das Theorem der komparativen Kosten und die Theorie des internationalen Handels.* A külkereskedelmi elmélet tulajdonképeni alapját még ma is a komparatív költségek tana képezi. Ennek a tannak magvát a Ricardo-féle munkaértékelméletben találjuk. Wijnholde abból indul ki, hogy az előállítási költség (munkaköltség) és a piaci ár közötti összefüggések nem tekinthetők teljesen tisztázottnak, s így a komparatív költségek kérdését más oldalról, a termeléshez szükséges erőfeszítés, munka szemszögéből kell megvilágítani. Ebben a vonatkozásban természetesen szintén arra a következtetésre jutunk, hogy a termelés legkevesebb áldozatot (munkát) igénylő előállítás helyén fog sűrűsödni, s így a munkamennyiség összehasonlítása ugyanígy irányadó lehet, mint az árak szembeállítása, s hatása a nemzetközi munkamegosztás terén úgyszólván teljes mértékben érvényesül. — *Bülow Friedrich: Neue Aufgaben der Raumforschung.* — *Schmarsoch Hubert: Der polnische Kraftfahrzeugmarkt unter besonderer Berücksichtigung der deutschen Absatzmöglichkeit.* — *Casper Karl: Die Textilindustrie der Türkei.* — *Wittmack Helmut: Die Entwicklung der Textilindustrie in Dänemark.* — *Varga Stephan: Zur neueren Konjunkturforschung.* V. B.

Internationale Rundschau der Arbeit.

1938. szeptember.

Die erste Tagung des ständigen Landwirtschaftsausschusses. A mezőgazdaság szociálpolitikai kérdéseivel eddig a Nemzetközi Munkügyi Hivatal keveset foglalkozott, elsősorban a mezőgazdasági érdekeltségek idegenkedése miatt. 1936-ban sikerült megalakítani a mezőgazdasági szociálpolitikai bizottságot, melyben 23 országból és a fontosabb nemzetközi intézményektől a mezőgazdaság különböző érdekeltségei vannak képviselve. A bizottság első ülésén a mezőgazdasági szociálpolitika általános nemzetközi kérdései kerültek megvitatásra. A bizottság elsősorban a munkaidő, fizetési szabadság és bérmegállapítás kérdéseit tárgyalta. Általános felfogásként alakult ki, hogy a mezőgazdasági munkásság és a törpebirtokosság szociális kérdéseit egymástól élesen elválasztani nem lehet. A munkaidő rendezésének szükségessége általános elismerést nyert, minthogy kb. 15 államban már be is van vezetve, ha rugalmasabban is, mint az iparban. A rendezésnek alapját az évi átlagos munkaidő kell, hogy képezze és a részletek szabályozása elsősorban kollektív szerződések dolga volna. A fizetési szabadság is rendezve van már 17 államban. Az állandó mezőgazdasági munkások fizetési szabadságának megoldhatóságára nézve a bizottság teljesen egyöntetűen igénylő álláspontot foglal el. A bérmegállapítás módjainak tanulmányozását és nemzetközi szabályozását is szükségesnek tartja a bizottság. A felfogások inkább a hivatalos megállapítás felé hajlanak. Mindezek a kérdések kellő előtanulmányozás után a nemzetközi munkügyi értekezlet elé fognak kerülni. — *Burns, Eveline M.: Die Arbeitslosenentschädigung in den Vereinigten Staaten von Amerika (I.)* 1935 óta mind a 48 amerikai állam bevezette a kötelező munkanélküliségi biztosítást. A különböző államok rendszerei igen eltérőek, de megegyeznek abban, hogy majdnem mind béradó formájában oldja meg a finanszírozást. Csak hét államban fizet a

munkás a munkaadónál kisebb járulékot. A mezőgazdasági és háztartási alkalmazottak kiesnek. A járadék mértékénél nagy szerepet játszik a munkás utolsó keresetének magassága. Csak a legalább nyolc munkást foglalkoztató munkaadók fizetnek járulékot. A járadékjog megnyílásának alapjául általában azt követelik meg, hogy a munkás a járadéknak egy bizonyos sokszorosát megkereste legyen az elmúlt naptári negyedévekben. A várakozási idő általában az elmúlt 52 héten belül 4—5—6 munkában eltöltött idő. A segély összege mindenütt az utolsó heti kereset fele, a legmagasabb felső határ heti 15 dollár, a legalacsonyabb alsó határ 5 dollár. A segély időtartama egy év alatt általában 16 hét. A finanszírozás alapja mindenütt a munkaadóra a kifizetett bérösszeg alapján kivetett adó (3%). Az egyenletesebb foglalkoztatást nyújtó munkaadók kedvezményezése a tendencia. A befizetések vagy egy közös pénztárba történnek, vagy az egyes munkaadók egyéni tartalékalapjának javára íratnak. Az egyes államok a bevételeket egy közös szövetségi pénztárba fizetik be, mely a tartalékokat államkölesönökbe fekteti be. Az intézmény igen rövid idő alatt (3 év) épült ki, de még számos megoldatlan kérdés maradt fenn. Ilyen elsősorban az adminisztrációt. A szövetségi és állami kompetenciák gyakorlatban sok problémát okoznak. A különböző törvények eltérnek egymástól és gyakran áttekinthetetlenek. A biztosítás különböző teendőit más szervek intézik (szövetségi biztosító, pénzügyminisztérium, munkaközvetítők), alsó fokon szervezetenként összeeső funkciókat felső fokon más hatóságok intéznek. A bonyolult szabályok igen nehéz adminisztratív feladatot jelentenek a gyakorlatlan tisztviselők számára. A felelőségek és a felügyeleti jogok összevisszasága előbb-utóbb egy egységes intézménynek kialakításához fognak vezetni.

1938. október.

Vollweiler, Helmut: Die Mobilisierung der Arbeitsreserven im Deutschen Reich (I.) A munkanélküliség megszüntetésére irányuló német rendszabályokat ismerteti. A mezőgazdasági munkás-hiány megszüntetésére irányult a tanult mezőgazdasági munkások visszavezetése a mezőgazdaságba, a mezőgazdasági munka tanult munkává való nyilvánítása és mezőgazdasági munkásképzés, a munkáslakások építése és munkaerőben szűkölködő mezőgazdasági kisüzemek kiegészítése főleg az ifjúság kötelező mezőgazdasági munkaszolgálatát. Az ipari munkanélküliség megszüntetése után szakmunkáshiány lépett fel. A meglévő munkaerő takarékosabb kihasználására irányuló korlátozásokon kívül (főleg vas- és fémipar és építőipar) szigorú rendszabályokat kellett hozni a munkások elcsábítása és helycseréje ellen, bevezették a munkaszolgálatot is, mellyel bárkit megfelelő munkára igénybe vehet az állam. A szakmunkás utánpótlásra átfogó intézkedések történtek (üzemek kötelező tanonc-tartása, pályaválasztási tanácsadás). — *Burns, Eveline M.: Die Arbeitslosenentschädigung in den Vereinigten Staaten von Amerika (II.)* A fennálló különböző rendezések miatt előálló igen sok adminisztratív és pénzügyi nehézkességet és bonyodalmat ismerteti, amit növel az is, hogy az adatszolgáltatásra kötelezett munkaadók nem szívesen vállalják e terhet. Újabb számítások szerint a felhalmozott tartalékok sem lesznek elegendők, hogy a fizetési kötelezettségeknek eleget tegyenek, különösen, minthogy az egyes államok külön tartalékszámokkal rendelkeznek. Rájöttek arra is, hogy a munkanélküliségi biztosítás nem teszi feleslegessé a munkanélküliség elleni küzdelem egyéb módjait. Így a rendkívül sietősen életrehívott intézmény máris revízióra és általános rendezésre szorul, aminek azonban sok nehézsége van, elsősorban az egyes államok önállósági törekvései miatt.

1938. november.

Féraud, Lucien: Einführung in die finanziellen Probleme der Sozialversicherung. A társadalombiztosítás matematikai alapfogalmait ismerteti. — *Hetherington, Sir Hector: Die britischen Lohnämter.* 1909-ben állították fel az ú.n. Trade Board-okat, hogy olyan iparokban, ahol a kollektív bérmegállapodások hiányoztak és a bérek rendezetlenek voltak, legkisebb munkabéreket állapítsanak meg. Jelenleg több, mint 1 millió munkásra nézve állanak fenn ilyen bérmegállapító hivatalok. Hármastagozatúak, a munkaadók és munkások képviselőin kívül érdektelen és hivatalnok-tagokból állnak. A munka az iparág helyzetének és a különböző munkanemek körülhatárolásának megállapításával kezdődik. Utána jönnek a felek ajánlatai és tárgyalásai. Az érdektelenek kezében van az egész tárgyalás sorsa és ezért tőlük is függ a bérmegállapítás sikere. Bár szavazatukkal eldöntik a vitát, mégis fontos, hogy a határozat megfelelő hozzájárulással találkozzék mindkét fél részéről, mert megvalósítását ez garantálja a gyakorlatban. Az eddigi bérhatározatok elve egy minimális életműködési biztosítása a munkások részére. Az eddigi megállapítások teljes sikerrel jártak és számos rendezetlen iparágban teremtettek tiszta helyzetet, emelvén a szervezetlen munkásság életműködését. — *Vollweiler Helmut: Die Mobilisierung der Arbeitsreserven im Deutschen Reich* (II.) A női munkát először a munkanélküliség csökkentésére korlátozták tilalmakkal és jutalmakkal. A szakmunkáshiány következtében azonban ismét fokozottan igénybe kell venni, elsősorban a mezőgazdasági és háztartási munkában. A kötelező munkaév letöltése nélkül (a mezőgazdaságban, vagy háztartásban kell abszolválni) 25 éven aluli nőt nem szabad ipari, vagy irodai munkára alkalmazni. Számos intézkedés történt a rövidített munkaidő megszüntetésére is. A négyéves terv végrehajtása végett a vándoriparból is kivonták azokat, akiket másutt lehetett felhasználni és evégből érvelve rendszabályokhoz nyúltak. Széles keretben folyt a munkanélküliek át képzése és újraoktatása. A nagy munkaerőszükséglet kielégítésére a különböző munkaügyi körzetek közötti munkáseserét is kifejlesztették célszerű nyilvántartási adminisztrációval. Ezek az intézkedések nagyjában megoldották a német munkaerőproblémát, de szinte teljes mértékű állami irányítás és a munkaszabadság elvi feladása mellett.

R. B.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Igazgató-választmányi ülés.

Igazgató-választmányunk február 5-én *Éber Antal* elnöklete alatt ülést tartott. Jelen voltak: Halasi Fischer Ödön, Neubauer Gyula, Takaróné Gáll Beatrix, Kisléghy Nagy Dénes stb. A főtitkár jelentést tett a Társaság anyagi helyzetéről, a kilépett, valamint az új tagokról. Jelentését az igazgatóválasztmány tudomásul vette.

Felolvasó ülés.

Február 5-i ülésünkön *Éber Antal* elnöklete alatt *Bernát Gyula* egyetemi m. tanár tartott előadást „Agrárpolitikánk fő irányai” címen. Az érdekes előadásért a Társaság és a nagyszámú hallgatóság nevében *Éber Antal* elnök mondott köszönetet.

Járadékbirook vagy kisbérlet.

A világháború befejezése óta lefolyt 20 év alatt immár a második földreform-mozgalom második fázisához értünk el. A második földreform első fázisát az 1936: XXVII. t. c. jelzi, amely céljául azt tűzte ki, hogy „önálló gazdaságok létesítése, valamint meglévő kisebb gazdaságok kiegészítése útján az ország egyetemes érdekeinek leginkább megfelelő birtokmegoszlás kialakulását és a falusi lakosság számára családi otthon céljára alkalmas ingatlan szerzését“ mozdítsa elő. Ezt a célt a törvény elsősorban földbirtokok vételével, illetve kisajátításával kívánta elérni. A földbirtokok vétele, illetve tulajdonul való igénybe vétele a törvényben meghatározott korlátok között az egész becsérték megfizetése mellett megy végbe. A tulajdonul átengedésre kötelezés esetében vagy az egész kártalanítási összeget vagy egyes esetekben annak kétharmadát kell készpénzben megfizetni, egyharmadát pedig 25 év alatt, évi 3.5%-os utólagos kamatozás alapulvételével kiszámított annuitással kell kiegyenlíteni. Mint kiegészítő lehetőség áll bizonyos birtokkategóriák tekintetében rendelkezésére az államnak az, hogy a tulajdonost haszonbérletbe adásra kötelezhesse. Ebben az esetben a tulajdonos az Országos Földhitelintézetnek tartozik az illető területet kis haszonbérletek alakítása céljából átengedni, ezt a kötelezettséget azonban az átengedésre kijelölhető területnek csak felerésze erejéig lehet megállapítani.

Alig lépett életbe az új törvény, máris újabb politikai mozgalom indult meg, amely erősebb, dinamikusabb földpolitikát sürgetett. Annak dacára, hogy mindenki csak meleg, őszinte elismeréssel nyilatkozik arról a körültekintő, céltudatos, józan és eredményes munkáról, amelyet a földművelésügyi minisztérium illetékes osztálya az új törvény alapján kifejtett, a politikai hangulat újabb és újabb intézkedéseket és az 1936. évi törvénynél sokkal szélesebb keretben való földpolitikát sürget. Ennek a mozgalomnak következményeként adta be a földművelésügyi miniszter 1939. évi január 17-én törvényjavaslatát „a kis haszonbérletek alakításának előmozdításáról és más földbirtokpolitikai rendelkezésekről.“

REVUE ÉCONOMIQUE HONGROISE

PAR MANDAT ET AVEC LE CONCOURS
 DE L'ACADÉMIE HONGROISE DES SCIENCES, ÉDITÉE
 PAR LA SOCIÉTÉ HONGROISE D'ÉCONOMIE POLITIQUE

DIRECTEUR:
WOLFGANG HELLER

SOMMAIRE :

Dissertations

<i>Balás Ch.</i> : Esquisse de la distribution moderne des revenus — —	1
<i>Boér A. fils</i> : Essai sur la consommation — — — — —	11
<i>Varga E.</i> : L'interprétation psychologique des problèmes économiques	32
<i>Szeibert J.</i> : Le subventionnement de la construction des maisons ouvrières de village par l'État — — — — —	46

Notes

<i>Éber E.</i> : L'élevage du bétail en Hongrie — — — — —	82
<i>Futó M.</i> : L'assurance-crédit d'État pour l'exportation. — — — — —	95
<i>Tóth J.</i> : La nouvelle politique financière et le plan Hongrois de cinq ans — — — — —	106
<i>Domanovszky Á.</i> : Réponse — — — — —	114

Literature.

Analyses et critiques

<i>Csikós-Nagy B.</i> : La littérature allemande sur l'économie de la défense nationale — — — — —	115
Revue des livres — — — — —	122

<i>Balogh E.</i> : Mémoires. (Ihrig Ch.) — <i>Takaró-Gáll B.</i> et <i>Tamás Ch.</i> : L'histoire des doctrines économiques. (Éber A.) — <i>Homo Sapiens</i> : Critique du capitalisme, du socialisme, du fascisme et du socialisme national. (Kislégghi-Nagy D.) — <i>Csikós-Nagy B.</i> : L'histoire des théories de la productivité. (Takaró-Gáll B.) — <i>Raith Th.</i> : L'ordre de l'économie des usines. (Takaró-Gáll B.) — <i>Tonelli A.</i> : Les nouvelles formes de la représentation pro- fessionnelle. (Reitzer B.) — <i>Bibliographia Litterarum Hungariae Oeconomicae</i> . tom. II. (Komoróczy Gy.) — <i>Revue de la Situations Economique Mondiale</i> . (Vámos B.) — <i>Gaebel O. H.</i> : Die Landwirtschaft Ungarns und ihre Bedeutung für die Deckung des zusätzlichen Bedarfs Deutschlands in landwirtschaftlichen Erzeugnissen. (Mórotz K.) — <i>Starke F. C.</i> : Das deutsche Hotel- gewerbe nach seinen wirtschaftlichen und steuerlichen Pro- blemen. (Ruisz R.)	152
Revue des périodiques étrangères — — — — —	152

The Economic Journal. (V. B.) — Giornale degli Economisti e Rivista di Statistica. (F. M.) — Rivista di Politica Economica. (F. M.) — Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. (V. B.) — Weltwirtschaftliches Archiv. (V. B.) — Internationale Rund- schau der Arbeit. (R. B.)	162
--	-----

Société Hongroise d'Économie Politique — — — — —	162
--	-----

VOLKSWIRTSCHAFTLICHE RUNDSCHAU

IM AUFTRAGE UND MIT UNTERSTÜTZUNG
DER UNGARISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN HERAUSGEGEBEN
VON DER UNGARISCHEN VOLKSWIRTSCHAFTLICHEN GESELLSCHAFT

SCHRIFTLICHER LEITER:
WOLFGANG HELLER

INHALT:

Abhandlungen

<i>Balás, K.:</i> Grundzüge der auf dem Gelde beruhenden modernen Einkommenverteilung — — — — —	1
<i>Boér, A. jun.:</i> Konsumtionslehre und Konsumtionslenkung — — —	11
<i>Varga, S.:</i> Die psychologische Deutung volkswirtschaftlicher Probleme	32
<i>Szeibert, J.:</i> Die staatliche Unterstützung des Baues von Landarbeiterhäusern und Gesindewohnungen — — — — —	46

Mitteilungen

<i>Éber, E.:</i> Die Gestaltung der Viehzucht in Ungarn — — — — —	82
<i>Futó, M.:</i> Die staatlichen Exportkreditversicherungen — — — — —	95
<i>Tóth, J.:</i> Die neue Geldpolitik und der ungarische Fünfjahresplan —	106

Literatur.

Sammelbesprechungen

<i>Csikós-Nagy, B.:</i> Die deutsche Wehrwirtschaftsliteratur — — —	115
---	-----

Einzelbesprechungen

— — — — —	122
-----------	-----

Balogh, E.: Erinnerungen. (K. Ihrig) — *Takaró-Gáll, B. und Tamás, K.:* Geschichte der Wirtschaftstheorie. (A. Éber) — *Homo Sapiens:* Kritik über den Kapitalismus, Sozialismus, Faschismus und Nationalsozialismus. (D. Kisléghi-Nagy) — *Csikós-Nagy, B.:* Geschichte der Produktivitätstheorie, mit bes. Rücksicht auf die nationalwirtschaftliche Produktivität. (B. Takaró-Gáll) — *Raith, T.:* Die Ordnung der Betriebswirtschaft. (B. Takaró-Gáll) — *Tonelli, A.:* Neue Richtungen im Interessenvertretungswesen. (B. Reitzer) — *Bibliographia Litterarum Hungariae Oeconomicae.* Tom. II. (G. Komoróczy) — *Revue de la Situation Economique Mondiale.* (B. Vámos) — *Gaebel, O. H.:* Die Landwirtschaft Ungarns und ihre Bedeutung für die Deckung des zusätzlichen Bedarfs Deutschlands in landwirtschaftlichen Erzeugnissen. (K. Mórotz) — *Starke, F. C.:* Das deutsche Hotelgewerbe nach seinen wirtschaftlichen und steuerlichen Problemen. (R. Ruisz)

Ausländische Zeitschriften

— — — — —	152
The Economic Journal. (V. B.) — Giornale degli Economisti e Rivista di Statistica. (F. M.) — Rivista di Politica Economica. (F. M.) — Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. (V. B.) — Weltwirtschaftliches Archiv. (V. B.) — Internationale Rundschau der Arbeit. (R. B.)	

Ungarische Volkswirtschaftliche Gesellschaft — — — —	162
---	-----

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL ÉS
TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI:

HELLER FARKAS

TARTALOM:

Tanulmányok

<i>Éber Antal</i> : Járadékbirtok vagy kisbérlet — — — — —	163
<i>Mórotz Károly</i> : Mezőgazdasági termelésünk ármeghatározó tényezői — — — — —	183
<i>ifj. Boér Elek</i> : A fogyasztás gazdaságtana és irányítása (II.) — — — — —	220
<i>Csikós-Nagy Béla</i> : A gazdálkodás (ökonómia) tanának új megalapozása — — — — —	244
<i>Gidófalvy Elemér</i> : A községi tisztviselők és alkalmazottak illetményviszonyai az 1936. évben — — — — —	269

Közlemények

<i>Theiss Ede</i> : Henry Schultz — — — — —	286
<i>Sorbi Walter</i> : A közgazdaságtan tárgya — — — — —	291
<i>Éber Ernő</i> : A földarok és haszonberek alakulása tiz év alatt — — — — —	296

Irodalom.**Gyűjteményes munkák**

<i>L'Impero</i> (Futó Mihály.) — — — — —	308
--	-----

Könyvismertetések

— — — — —	313
-----------	-----

Dr. Papp Antal: Adórendszerünk agrárpolitikai bírálata. (Éber Antal.) —
Radó Rezső és Diczig Alajos: A kereskedelmi és iparkamarák hazánkban és külföldön. (ifj. Reitzer Béla.) — *Dr. Regős Ferenc*: Az olasz korporatív állam érdek- és társadalomvédelmi intézményei. (ifj. Reitzer Béla.) — *Mihelics Vid*: Az új Portugália. (Major Róbert.) — Magyarország vasutainak állapota az 1937. évben. (Ruisz Rezső.) — *Vecseklőy-Horváth-Menczer*: Világvárosok közigazgatása. (Ruisz Rezső.) — Magyar városok statisztikai évkönyve. (Ruisz Rezső.) — 50 évi postamérnöki szolgálat. (Lánkai István.) — *Espinosa A.*: La teoria economica nella rivoluzione fascista. (Futó Mihály.) — *Latapie-Capderroque A.*: Le mouvement des prix en France et la dévaluation. (Kádas Kálmán.) — Britain in Recovery. (Vámos Béla.)

Külföldi folyóiratok szemléje — — — — —	338
--	-----

The Economic Journal. (V. B.) — Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. (V. B.) — Internationale Rundschau der Arbeit. (R. B.) — Rivista di Politica Economica. (F. M.)

Magyar Közgazdasági Társaság — — — — —	350
---	-----

MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG, BUDAPEST, II., Halász-u. 1.

Megjelenik kéthavonta. Előfizetési ára 24 P. Egyes szám ára 4 P.

A szerkesztésért *Heller Farkas*, a kiadásért *K. Nagy Dénes*,
a nyomdáért *Márton Jenő* művezető felelős.

A

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

megjelenik kéthavonként körülbelül
8–10 ívnyi terjedelemben

Előfizetési ára egész évre 24 pengő.

A Közgazdasági Társaság tagjainak
tagsági illetményeinek fejében jár.

**A KÖZGAZDASÁGI SZEMLÉ-nek szánt közlemények
HELLER FARKAS szerkesztő címére küldendők
(I., Műegyetem-rakpart 3). Telefon: 259-641.**

**Segédszerkesztő: KISLÉGHI NAGY DÉNES, a Magyar
Közgazdasági Társaság főtájkára (II., Ady Endre-u. 1).
Telefon: 157-864.**

**A Közgazdasági Szemlének szánt közleményeket lehető-
leg géppel és a papirosnak csak egyik oldalára írva kérjük
a szerkesztőség címére. Már a kézirat beküldésekor csato-
landó rövid tartalmi kivonata a Szemle németnyelvű
melléklete számára. A németre való fordításról a szerkesztőség
gondoskodik. A kiszedett cikkek kefelevonatát ellenőrzés
és kijavítás végett a szerzők kívánságára elküldjük. Kérjük
azonban az átnézett levonatoknak rövid időn belül visszakül-
dését. Amennyiben a szerzők a nyomdahibák kijavításán kívül na-
gyobb változtatásokat óhajtanak a már kiszedett kéziratok szöve-
gében, azok nyomdaköltségeit a tiszteletdíjból levonjuk. Külön-
legnyomatokra vonatkozó kívánság a kéziraton megjelölendő.**

A Magyar Közgazdasági Társaság helyisége:

Budapest, II., Halász-u. 1. Telefon 152-100.

**A Magyar Közgazdasági Társaságba való be- vagy
kilépési nyilatkozatok, címváltozások, tagdíjak, a
„Közgazdasági Szemle“ szétküldésére vonatkozó
felszólamlások, stb. kizárólag a következő címre
küldendők: Magyar Közgazdasági Társaság,
Budapest, II., Halász-u. 1.**

MEGJELENT

ÉS MINDEN KÖNYVKERESKEDÉSBEN KAPHATÓ

KÖZGAZDASÁGI KÖNYVTÁR

XXI. KÖTET

KISLÉGHI NAGY DÉNES

UNIVERZALIZMUS

ÁRA 8 PENGŐ

Ungarische Volkswirtschaftliche Rundschau

März—April 1939.

Inhaltsauszüge.

Rentengut oder Kleinpachtgut.

Der Gesetzentwurf über die Förderung der Kleinpachtbildung und andere bodenpolitische Massnahmen, den der Landwirtschaftsminister im Januar dem ungarischen Parlament vorgelegt hat, stellt das Kleinpachtsystem in den Mittelpunkt der zweiten ungarischen Bodenreform der Nachkriegszeit. Wir wollen hier die Zielsetzungen des Gesetzentwurfes als gegeben hinnehmen und nur die Frage untersuchen, ob die vorgeschlagenen Methoden aus volkswirtschaftlichem und hauptsächlich aus finanziellem Gesichtspunkte richtig gewählt sind. Wir schicken voraus, dass wir diese Frage verneinend beantworten zu müssen glauben, da die Bildung von Kleinpachtgütern weder den Interessen der Eigentümer, noch denen der neuen Besitzer gerecht wird und ausserdem auch die allgemeinen produktionspolitischen Interessen des Landes aus dem Auge verliert. Für den Eigentümer ist dieses System unvorteilhaft, weil er keine entsprechende Entschädigung für seinen verlorenen Grundbesitz bekommt: weder einen Kaufpreis noch ein sicheres Renteneinkommen, — ferner aber auch deshalb, weil die Wirtschaftsweise des Pächters wohl nicht völlig befriedigend sein wird, was den Wert des Bodens beeinträchtigt und sich auch bei einem eventuellen späteren Kauf durch den Pächter auf die Festsetzung der Kaufsumme ungünstig auswirkt. Von dem Gesichtspunkte der Besitzlosen ist diese Lösung deswegen unbefriedigend, weil der Bauer stets — der ungarische Bauer aber ganz besonders — den Boden, den er bebaut, zum Eigentum haben will. Und auf diesem Punkte spielt auch das öffentliche Interesse herein: der neuverteilte Boden wird nur dann auf eine vom nationalwirtschaftlichen Gesichtspunkte befriedigende Weise bewirtschaftet, wenn dieser Wunsch des Bauern erfüllt ist.

Diese Überlegungen führen uns zwingend zu dem Schluss, dass die Einbeziehung der mittellosen landwirtschaftlichen Bevölkerung in die Bodenreform, anstatt auf dem Wege des Kleinpachtsystems, mit Hilfe der Institution des Rentengutes vorgenommen werden müsse. Nicht nur die grossangelegte, erfolgreiche Siedlungstätigkeit Preussens und später des Deutschen Reiches weisen auf diesen Weg hin, sondern auch alle ungarischen Bodenbesitzpolitischen Bestrebungen und Massnahmen,

die seit dem Jahre 1900 getroffen wurden. Die Konsequenz, mit der nicht nur die Regierungen und das Parlament, sondern auch die öffentliche Meinung jahrzehntelang am Rentenprinzip festhielten, macht es noch unverständlicher, dass das gegenwärtige Reformprojekt diese Methode völlig über Bord werfen und durch die Bildung von Kleinpachtgütern ersetzen will.

Was die Modalitäten der finanziellen Durchführung des Rentengutsystems betrifft, so ist es klar, dass inmitten der heutigen allgemeinen wirtschaftlichen und politischen Unsicherheit der Weg, den man in der Vorkriegszeit einschlug, nicht mehr gangbar ist: an die Unterbringung von Rentenbriefen auf dem Kapitalmarkte, also an eine sofortige Mobilisierung der Forderung des früheren Eigentümers kann heute nicht gedacht werden. Es steht aber im Interesse der Eigentümer, dass wenn dieser Weg schon verschlossen ist, so wenigstens die nächstbeste Lösung gewählt wird, die darin besteht, dass dem früheren Eigentümer für den ihm abgenommenen Boden eine verbrieft und entsprechend garantierte Rente geboten wird.

Angenommen, dass von den 100,000 Katastraljoch, die laut des Gesetzentwurfes jährlich zur Verteilung gelangen müssen, annähernd die Hälfte bei sofortiger Bezahlung der Hälfte der Kaufsumme den Eigentümer wechseln würde, müsste auf die andere Hälfte des vorgeschriebenen Kontingents das Rentenprinzip angewendet werden. Bei dieser zweiten Hälfte würde also der neue Besitzer bei der Übernahme des Gutes keine Kaufpreiskasse bezahlen, sondern den ganzen Kaufpreis in der Form einer Rente abtragen. Wenn man von einem durchschnittlichen Bodenwert von 600 P pro Katastraljoch und von einer 4 % igen Rente ausgeht, so gelangt man zu einer Rentensumme von 24 P jährlich, d. h. auf Grund des heutigen Weizenpreises berechnet zu einer Weizenrente von $1\frac{1}{4}$ dz, die wohl keine unerträgliche Belastung des neuen Eigentümers bedeuten würde. Die Rente müsste nämlich unserer Ansicht nach unbedingt in Weizen festgesetzt werden, da die Verpflichtung des Rentenschuldners allein auf diese Weise von den Schwankungen des Geldwertes unabhängig gemacht und so eine pünktliche Bezahlung der Rente gesichert werden kann. Es liegt kein Grund zu einer pessimistischen Beurteilung der Aussichten der pünktlichen Rentenzahlung vor, wenn bei der Auswahl derjenigen, denen auf diese Weise Grund und Boden zugeteilt wird, mit entsprechender Sorgfalt und Objektivität vorgegangen wird, da ja die Rente die Höhe des üblichen Pachtzinses nicht überschreitet. Trotzdem also, dass die Rente die volle Höhe des Schätzwertes erreicht, sehen wir hier zu keinem Bedenken Anlass. Es darf hierbei nicht vergessen werden, dass der Marktwert des Kleingrundbesitzes stets höher ist als der des Grossgrundbesitzes, so dass die Belastung der Rentengüter nach dem Vollzug der Aufteilung allein infolge der Tatsache, dass sie

nun zu Kleingrundbesitz geworden sind, automatisch von 100% auf ca 75% herabsinkt. Der frühere Eigentümer wird also wohl auch in dem Falle keinen Verlust erleiden, wenn der erste Rentenschuldner die Rente nicht pünktlich bezahlt, und das Gut weiterveräussert werden muss.

Was schliesslich die juristische Form der Einrichtung des Rentenverhältnisses betrifft, ist unserer Ansicht nach die Einschaltung eines Geldinstitutes zwischen den Rentenschuldner und den Rentengläubiger unumgänglich notwendig. Der Rentenschuldner würde nur mit diesem Institut in Rechtsverhältnis stehen, während die Rentenbriefe, die den früheren Eigentümern ausgehändigt würden, eine unmittelbare Verpflichtung des Instituts inkorporierten. Das Vertrauen zu den Rentenbriefen müsste auch ausser dem Ansehen des emittierenden Instituts mit allen möglichen Mitteln (staatliche Garantie usw.) gehoben werden.

Anton Éber.

Die Preisbestimmungsfaktoren der ungarischen Agrarprodukte.

Eine restlose Lösung der in unserem Titel angedeuteten Aufgabe würde erstens eine Untersuchung des Angebots an- und der Nachfrage nach landwirtschaftlichen Produkten und der Verschiebungen in den Bestimmungsfaktoren der beiden erfordern, zweitens eine Klärung der Nachfrage nach und des Angebots an denjenigen Waren, die von der landwirtschaftlichen Bevölkerung nachgefragt werden und schliesslich eine Erforschung all der Faktoren, die die Lage der landwirtschaftlichen Bevölkerung auf dem Markte auf irgendeine Weise ungünstig beeinflussen. Hier wollen wir jedoch nur diejenigen Untersuchungen bis ins Einzelne wiedergeben, die wir in bezug auf die Anpassungsfähigkeit des Marktangebots der landwirtschaftlichen, im besonderen der pflanzlichen Produkte an die Marktverhältnisse vorgenommen haben.

Unsere diesbezüglichen Forschungen waren auf die Zusammenhänge gerichtet, die zwischen der Anbaufläche und dem (relativen) Preise des Produktes bestehen, und führten zu dem Ergebnis, dass das Angebot der untersuchten Produkte im allgemeinen als unelastisch anzusehen ist. Die folgenden Zahlen zeigen die Elastizität des Angebots der wichtigsten Produkte im Landesdurchschnitt:

Weizen	0,493
Roggen	0,415
Gerste	0,636
Hafer	0,733
Kartoffeln	0,378

Um die Einzelheiten kennenzulernen, haben wir unsere Berechnungen auch gesondert für die einzelnen Landesteile

und Komitate durchgeführt, u. zw. auch in Bezug auf einige weniger wichtige Produkte. Unsere Berechnungen zeigen, dass das Angebot um so unelastischer ist, je wichtiger das Produkt im allgemeinen und für die betreffende Gegend oder Wirtschaft im besonderen; eine Ausnahme bilden nur die Produkte mit grossem Eigenverbrauch, z. B. die Kartoffeln. Geringer als die durchschnittliche ist die Elastizität des Angebots in den Gegenden, wo der Kleinbesitz eine verhältnismässig grosse Rolle spielt, u. zw. wegen des grösseren Eigenverbrauchs der Produzenten, ferner die Angebotselastizität der sich auf einige grosse Produktionszweige beschränkenden Grossgrundbesitzer. Die Elastizität des Angebots der Pachtgüter ist dagegen grösser als die der Eigenbetriebe.

Die Trendlinie der Verschiebungen der relativen Preise lässt im allgemeinen keinen engeren Zusammenhang mit der der Anbauflächen erkennen; unsere Ergebnisse zeigen, dass infolge ihrer unzähligen Bindungen die landwirtschaftliche Produktion sich nicht nur den augenblicklichen Preisverschiebungen nicht anzupassen vermag, sondern dass bei einer Betrachtung der relativen Preise im Laufe der von uns untersuchten alljährigen Periode sich auch die vollzogenen strukturellen Umwandlungen in äusserst bescheidenen Grenzen halten.

Die Position des ungarischen Pflanzenbaues auf dem Markte ist also sehr ungünstig, weil dieser sich im gegebenen Falle nur in sehr geringem Masse auf die Produktion von Erzeugnissen mit einer relativ günstigen Preislage umzustellen vermag. Die Landwirte sind in der Tat gezwungen, ihre Ernte zu Preisen abzusetzen, die sich im allgemeinen unabhängig von ihrem Angebot festsetzen; die Gestaltung des Einkommens der landwirtschaftlichen Produzenten ist also letzten Endes von ihrer Wirtschaftsweise unabhängig.

Die Einkommensbildung der landwirtschaftlichen Bevölkerung zeigt aber auch dann kein günstigeres Bild, wenn wir anstatt des Nominaleinkommens das Realeinkommen ins Auge fassen. Ungeachtet der Preise der von ihr nachgefragten Güter, verausgabt nämlich die landwirtschaftliche Bevölkerung ihr ganzes Einkommen noch im selben Wirtschaftsjahre, — darauf lässt jedenfalls das ständige Wachstum der Schuldenlast der Landwirtschaft in den von uns untersuchten Jahren schliessen. Der Landwirt übt also auch von der Nachfrageseite her keinen Einfluss auf die Gestaltung seines Einkommens aus, — auch durch eine Regelung seiner Nachfrage vermag er die Preise nicht zu bestimmen, sondern umgekehrt, die Preise bestimmen — bei gegebenem Einkommen und infolgedessen gegebenem Aufwand für Verbrauchsgüter — den Umfang seines Konsums.

K. Mórotz.

Konsumtionslehre und Konsumtionslenkung.

II. Teil: Konsumtionslenkung.

Es gibt drei Arten der Konsumtionslenkung: die liberale Lenkung, die Selbsthilfe der Konsumenten und die öffentliche Konsumtionspolitik. Wir verstehen unter liberaler Lenkung die Dirigierung der Konsumenten durch den privatwirtschaftlichen Unternehmer. Für diese Art der Lenkung gilt der Sprich von Stuart Chase und Schlink, dass die Erziehung des Konsumenten heutzutage hauptsächlich dem Reklamefach überlassen ist. Sowohl die Reklame, wie auch die übrigen Formen des nicht-preismässigen Wettbewerbes (non-price competition, — wie die Tätigkeit der Handelsmittler, verschiedene Begünstigungen) waren bereits im Zeitalter des „reinen“ Liberalismus wohl bekannt, sind jedoch erst im Zeitalter des Monopolkapitalismus, mit der Zurückdrängung des Preiswettbewerbes in den Vordergrund getreten.

Was die Selbsthilfe der Konsumenten anlangt, sind hier neuerdings — ausser den Konsumgenossenschaften, die bereits auf eine beachtenswerte Vergangenheit zurückblicken können, — verschiedene autonome Organisationen entstanden, unter denen insbesondere das amerikanische „Consumers Research“ hervorzuheben ist. Dieser Verein ist ein Vorkämpfer der Standardisierung der Konsumgüter und empfiehlt seinen Mitgliedern mehrstufige Markenwaren. Sowohl das Consumers Research, wie auch mehrere amerikanische Universitäten halten Laboren aufrecht.

Auf dem Gebiete der öffentlichen Konsumtionspolitik ist vor allem die neuere deutsche und amerikanische Entwicklung bemerkenswert. Das Gesetz über Wirtschaftswerbung vom Jahre 1933, welches einen organischen Bestandteil des nationalsozialistischen Wettbewerbssystems bildet, hat die öffentliche, wie auch die geschäftliche Werbung geregelt und als Kontrollorgan den Werberat der deutschen Wirtschaft aufgestellt. Das nationalsozialistische Wirtschaftsrecht hat ausserdem auch den Qualitätsschutz institutionell eingeführt. Roosevelts New Deal weist gleichfalls zahlreiche Konsumtionspolitische Züge auf. Der Konsumentenrat der N. R. A. hat zwar, wie das ganze N. I. R. A.-Experiment, bloss eine zweijährige Lebensdauer erreicht, aber es wurde ein neues Organ, The Consumers Project of the Department of Labor, ins Leben gerufen, das u. a. die Standardisierung der Konsumgüter im Wege mehrstufiger Warenzeichen fördert. Standardisierung und Qualitätsschutz der Verbrauchsgüter, Kampf dem Verderb, öffentliche Aufklärung und Erziehung des Konsumenten — das sind die Hauptgebiete, auf denen in der nächsten Zukunft eine erhöhte Tätigkeit des Staates zu gewärtigen ist.

Alexius Boér jun.

Eine neue Grundlegung der Lehre von der Ökonomie.

Unter "Wirtschaften" verstand man ursprünglich das Betreiben einer Wirtschaftstätigkeit. Später machte dieses Wort in der Wirtschaftswissenschaft mehrmals einen wesentlichen Bedeutungswandel durch: erst hat man es mit der Wirtschaftlichkeit identifiziert, später wurde man jedoch gewahr, dass das sog. Wirtschaftsprinzip eigentlich nichts anderes ist als das Prinzip der Technik, dessen Geltung sich auf die Gesamtheit der rationalen Handlungen erstreckt. Man suchte also nach einer neuen Definition des Wirtschaftens, aus der dieser Fehler ausgemerzt wäre, — laut dieser neuen Definition ist das Wirtschaften eine abwägende Tätigkeit, die die zur völligen Befriedigung aller Bedürfnisse bzw. Ziele nicht ausreichenden Mittel zwischen den einzelnen Zielen je nach deren Wichtigkeit aufteilt.

Es wäre jedoch irrtümlich zu glauben, dass zwischen dem so definierten Begriff des Wirtschaftens und dem der Wirtschaftlichkeit keinerlei logischer Zusammenhang bestehe. Obwohl die Wirtschaftlichkeit nicht zu den Elementen der Definition des Wirtschaftens gehört, sind die beiden Begriffe doch nicht voneinander zu trennen. Die Wirtschaftlichkeit ist die logische Voraussetzung des Wirtschaftens: das abwägende Streben nach mehreren Zielen gewinnt nur dann einen logischen Sinn, wenn die hierbei vorgenommenen Handlungen letzten Endes auf die möglichst vollkommene Verwirklichung irgendeines höheren "Ein-Zieles" gerichtet sind. Die beim Abwägen berücksichtigten verschiedenen Ziele muss man also immer als einen einem höheren Ein-Ziele untergeordneten Zielkomplex auffassen. Das Wirtschaften ist also letzten Endes die Methode des höheren technischen Prinzips.

Aus unserer Definition des Wirtschaftens folgt, dass dessen Wirkungsfeld allein dadurch bestimmt wird, wo in der Tätigkeitsebene diejenigen begrifflichen Elemente, die zum Wesen des Wirtschaftens gehören, zusammen aufzufinden sind. Eine sorgfältige Untersuchung führt uns zu dem Ergebnis, dass — obwohl das Wirtschaften sich nicht auf alle Tätigkeitssphären erstreckt, z. B. nicht auf Tätigkeiten, die unter der Herrschaft des niederen technischen Prinzips stehen, wie das Aussprechen oder Niederschreiben eines Wortes, das Spaziergehen usw., — sein Geltungskreis doch wesentlich weiter ist als derjenige der Wirtschaft. Man pflegt z. B. das Wirtschaften in der Sphäre der wissenschaftlichen Tätigkeit, wo es bei der Auswahl und der Lösung der Probleme zur Geltung kommt, oder das sich auf sämtliche individuelle Sphären des Wirtschaftens auswirkende gemeinschaftliche (politische, höhere) Wirtschaften, bzw. dessen spezifische Anwendungsgebiete (z. B. die Strategie) ausser acht zu lassen.

Schon das Gesagte zeigt zur Genüge, dass die Problematik des Wirtschaftens wesentlich verschieden von derjenigen ist, die sich aus dem Begriff der Wirtschaft ergibt. Dieser Unterschied ist bisher nicht beachtet worden. Es war vor allem die formale Theorie, die das Wirtschaften zu ihrem Erkenntnisobjekt machen wollte. Einige Autoren haben hierbei den Fehler begangen, das Wirtschaften mit der Wirtschaftlichkeit zu identifizieren, bzw. die so ausgebaut Theorie kurzerhand als die Theorie der Wirtschaft zu betrachten. Surányi-Unger war der erste, der auf dem Gebiete der Wirtschaftspolitik, durch die Aufstellung eines engeren und eines weiteren Begriffes derselben, die prinzipielle Abgrenzung der beiden Begriffe vollzog; der erste dieser von ihm aufgestellten Begriffe beruht auf den Gesetzmässigkeiten, die aus dem Begriff der Wirtschaft, der zweite aus denen, die aus dem des Wirtschaftens abzuleiten sind.

Diese Abgrenzung und Trennung muss bis zum theoretischen Ausgangspunkt durchgeführt werden, — neben der Wirtschaftswissenschaft muss also eine selbständige Wissenschaft der Ökonomie aufgenommen werden. Dieser Dualismus konnte nur deshalb übersehen werden, weil der Begriff der Wirtschaft, obwohl dieser den unmittelbaren Kontakt mit dem materiellen Wohlergehen nicht verloren hat, so doch schon seit den Anfängen der wissenschaftlichen Behandlung wirtschaftlicher Fragen eigentlich eine Tätigkeitskategorie gedeckt hatte. Später hat sich der Begriff der Wirtschaft meistens dem des Wirtschaftens angeschmiegt: man verstand darunter entweder das Wirtschaften selbst, oder aber dessen Inbegriff bzw. Ordnung. Man bemerkte jedoch nicht, dass der sich so entwickelte Begriff des Wirtschaftens nichts weiter ist als eine wissenschaftliche Begriffsbegreifung der Ökonomie. Diese brachte aber schon vom Anfang an einen von dem der Wirtschaft abweichenden Sinn zum Ausdruck. Das Hineinzwängen der Ökonomie in die Wirtschaftswissenschaft ist meistens nur durch die Aufopferung des Grundcharakters der einen oder der anderen möglich geworden. Da aber eine unabhängige Existenz sowohl der Wirtschaft wie der Ökonomie nicht nur möglich, sondern auch unumgänglich notwendig ist, und da andererseits die beiden in einer einzigen Wissenschaft nicht unterzubringen sind, so dürfen wir die Berechtigung und die Notwendigkeit des erwähnten Dualismus unserer Wissenschaft als erwiesen betrachten.

Béla Csikós-Nagy.

Die Gehälter der Gemeindebeamten und Angestellten im Jahre 1936.

Die sich unaufhörlich vermehrenden Aufgaben, die den Gemeinden in Ungarn aufgebürdet werden, verpflichtet diese

zur Einstellung eines zahlreichen Personals, dessen Entlohnung den Haushalt der Gemeinden übermässig belastet. Der Haushaltsvoranschlag der 3328 Dorfgemeinden Ungarns belief sich 1936 auf insgesamt 72,941.000 P, wovon 27,628.000 P auf die Personalausgaben entfielen. Die Personalausgaben erreichten also in dem genannten Jahre 37,9% der Gesamtausgaben und in den vorausgegangenen Jahren war dieses Verhältnis noch ungünstiger, — der Anteil der Personalausgaben überschritt zeitweise sogar die 40%. Das Herabsinken dieser Verhältniszahl in den letzten Jahren ist das Ergebnis der von Jahr zu Jahr schärfer werdenden Sparmassnahmen, die einerseits in einer Herabsetzung der Gehälter, andererseits in einem Abbau des Personals zum Ausdruck kamen. Der Abbau war jedoch nur in den seltensten Fällen von einer territorialen Regelung der Autonomien begleitet, — von einer Verringerung der Aufgaben der Gemeindeverwaltung gar nicht gesprochen, — so dass das verkleinerte Personal den wachsenden Anforderungen häufig kaum mehr gerecht werden konnte.

Die ungarische öffentliche Verwaltung steht heute vor einer völligen Neuorganisierung auf Grund des Prinzips der gleichen Belastung. Die Voraussetzung einer erfolgreichen Durchführung dieser Reform ist die genaue Kenntnis der heutigen Verhältnisse. Von dieser Erwägung ausgehend untersucht die vorliegende Studie die Zusammensetzung der Personalausgaben der Gemeinden, die Arbeitsbelastung des verringerten Personals und das Verhältnis der wichtigsten Einkommensquellen der Gemeinden zu den Personalausgaben.

Elemér Gidófalvy.

Mitteilungen.

Henry Schultz.

1893—1938.

Schultz, dessen Tod einen schweren Verlust für die Wirtschaftswissenschaft, besonders aber für deren ökonometrische Richtung bedeutet, begann seine Forschungen in der durch die bahnbrechenden Arbeiten H. L. Moore's bestimmten Richtung. Schon in seiner ersten grösseren Arbeit über die Nachfrage- und Angebotsgesetze des Zuckers gelang es ihm, die Moore'schen Arbeiten weiterzuführen und die Nachfragegleichung und -elastizität mit grösserer Präzision zu bestimmen.

Im Laufe seiner späteren Forschungsarbeit hat Schultz die Moore'schen Verfahren bedeutend vervollkommenet, bzw. durch bessere eigene Methoden ersetzt. Hier ist einerseits das von ihm aufgestellte dynamische Nachfragegesetz, das die Verschiebung der statischen Nachfragekurve berücksichtigt, andererseits die Berechnung der wahrscheinlichen Fehler einer empirischen Bestimmung der Koeffizienten der Nachfragegleichung und -elastizität zu erwähnen. Erst durch diese For-

sungen ist die volle Exaktheit und Zuverlässigkeit numerischer Berechnungen gewährleistet worden.

In seiner letzten monumentalsten Arbeit "The Theory and Measurement of Demand" behandelt Schultz systematisch alle theoretischen und empirischen Fragen der Berechnung des Nachfragegesetzes. Er bestimmt die Nachfragegesetze neben dem Zucker auch für zahlreiche andere Agrarprodukte und gibt dabei eine sorgfältige vergleichende Kritik der hierbei verwendeten verschiedenen Methoden. Die grosse theoretische Leistung Schultzens ist der Hinweis auf die Zusammenhänge der empirischen Forschungen mit dem Walras-Pareto'schen System. Es gelang ihm, eine systematische Theorie der Probleme der korrelierten Nachfrage auszubauen, die die modernsten Ergebnisse berücksichtigt. Er hat auch versucht, einige wichtige deduktiv abgeleitete Thesen dieser Theorie empirisch zu verifizieren. Diese Arbeiten bedeuten eine erhöhte Approximation der Nachfragegesetze und haben zu sehr interessanten Ergebnissen geführt, die aber zur endgültigen Lösung noch weiterer Forschungen bedürfen.

Das durch eine grosse Objektivität gekennzeichnete Gesamtwerk Schultzens ist von universaler Bedeutung. Er hat den unwiderlegbaren Beweis erbracht, dass es allgemeine quantitative Wirtschaftsgesetze tatsächlich gibt und dass diese mit entsprechenden Methoden ohne jede subjektive Fälschung numerisch bestimmt werden können. Das ist ein ausserordentlich wichtiges Ergebnis für unser Zeitalter, das durch relativistische und irrationale Strömungen der Existenz einer objektiven Wahrheit und objektiver Gesetze gegenüber skeptisch gestimmt wurde.

E. Theiss.

Das Objekt der Volkswirtschaftslehre.

An Beninis Auffassung anknüpfend, halten wir die Volkswirtschaftslehre für eine Wissenschaft, die diejenigen normalen menschlichen Handlungen untersucht, die das Individuum im Interesse der Befriedigung seiner Bedürfnisse, ferner seiner Gefühle für die und seiner Verpflichtungen gegenüber der umgebenden Gesellschaft ausübt. Die einzelnen Elemente dieses Begriffes näher betrachtet, erkennen wir nur diejenige Tätigkeit als eine Wirtschaftstätigkeit an, die das Ergebnis eines Wunsches nach der Befreiung von irgendeinem Pein, bzw. nach dessen Milderung ist, also eine Frucht des menschlichen Bewusstseins und des menschlichen Willens. Nach Pantaleonis Ansicht hat das Auftreten eines Bedürfnisses zwei Voraussetzungen: erstens eine Schmerzempfindung, die evtl. auch eingebildet sein kann und zweitens die Kenntnis eines Mittels, das geeignet ist, dieses Schmerzempfinden zu lindern, bzw. die Überzeugung, dass so ein Mittel existiert.

Diese Definition muss noch um ein drittes Element erweitert werden: das schmerzstillende Gut darf nicht in unbegrenzten oder im Verhältniss zum Bedürfnis überaus reichlichen Mengen zur Verfügung stehen, um seinen Besitz soll ein wirtschaftlicher Kampf geführt werden müssen. Die theoretische Volkswirtschaftslehre forscht also nach den Mitteln der Bedürfnisbefriedigung. Dagegen darf sie sich nicht um die Ursachen kümmern, die ein Bedürfnis, bzw. eine auf dessen Befriedigung gerichtete Handlung erzeugen; diese Ursachen zu untersuchen, gehört in den Aufgabenkreis der anderen Gesellschaftswissenschaften.

Walter Sorbi.

Die Gestaltung der Bodenpreise und des Pachtzinses in Ungarn in den letzten zehn Jahren.

Die Abteilung für Nachrichtendienst des Kgl. Landwirtschaftsministeriums veröffentlicht jährlich einen Bericht über die Gestaltung der Bodenpreise und der Pachtzinse. Auf Grund dieser Berichte soll hier die Preisentwicklung des Bodens in den letzten 10 Jahren untersucht werden. Das erste Jahr dieser Periode, das Jahr 1929, war der Gipfelpunkt der Nachkriegskonjunktur; äusserst wichtig ist dann das Jahr 1932 als der Tiefpunkt der Weltkrise, während das Jahr 1938 für uns nicht nur als das letzte vollständige Jahr von Bedeutung ist, sondern auch als der Gipfelpunkt des Aufschwunges nach der Weltkrise.

Der Preis des Ackerbodens pro Katastraljoch (0,575 Hektar) betrug beim Kleingrundbesitz im Jahre 1929 durchschnittlich 1065 Pengő (der damalige Preis von 45 dz Weizen), 1932 665 P (50 dz Weizen) und 1938 900 P (41 dz Weizen). Beim Mittelbesitz waren die Preise in den erwähnten Jahren: 805 P (34 dz Weizen), 510 P (39 dz Weizen) und 640 P (30 dz Weizen). Der Ackerbodenpreis des Grossgrundbesitzes betrug 670 P (28 dz Weizen), 440 P (33 dz Weizen), bzw. 550 P (26 dz Weizen). Die Gestaltung der Bodenpreise im Landesdurchschnitt hängt neben der allgemeinen Wirtschaftslage vor allem von der Rentabilität, dem Roh- und Reinertrag der Landwirtschaft ab. Von diesen geben am unmittelbarsten die Preise der landwirtschaftlichen Produkte ein annäherndes Bild. Unsere Zahlen zeigen zwischen den Preisen der Produkte und denen des Bodens tatsächlich eine weitgehende Korrelation.

Der Pachtzins wird in Ungarn meistens in Bodenfrüchten, bzw. in dem jeweiligen Marktpreis einer gewissen Menge dieser Früchte festgesetzt, — leider gibt nur unsere Quelle die Art der Frucht nicht immer an. Der pachtzins für ein Katastraljoch war im Landesdurchschnitt im Jahre 1929 beim Kleingrundbesitz 43 P (2,2 dz Weizen), beim Mittelgrundbesitz 32,5 P (1,47 dz Weizen), beim Grossgrundbesitz 27,5 P (1,25 dz Boden-

früchte). Für das Jahr 1932 gestalteten sich diese Ziffern wie folgt: 29 P (2 dz Bodenfrüchte), 21 P (1,47 dz Bodenfrüchte) und 15,2 P (1,12 dz Bodenfrüchte), — für das Jahr 1938 aber: 41,5 P (1,55 dz), 31 P (1,15 dz) und 24 P (dz). *E: Éber.*

LITERATUR.

Sammelbesprechungen.

L'Impero.

Im Vordergrund der Nationalwirtschaft Italiens stehen heute zwei Probleme: der Ausbau der Selbstversorgung und die wirtschaftliche Auswertung der Kolonien. Der letzteren Frage, die neben ihrer bevölkerungspolitischen Bedeutung auch für die autarkistischen Bestrebungen von grosser Wichtigkeit ist, ist das vorliegende Sammelwerk gewidmet. Das Vorwort des Werkes stammt aus der Feder des Fürsten Badoglio, was dem Buche einen halbamtlichen Charakter verleiht und so seine Zuverlässigkeit und seinen Wert wesentlich erhöht. Die Mitarbeiter sind alle hervorragende Fachmänner: Minister, Gouverneure von Kolonien, Universitätsprofessoren, Korporationsleiter usw., deren Teilnahme allein eine Gewähr für das hohe Niveau des Werkes bietet. Der erste Teil des Buches, der der Vorgeschichte der 'Gründung des italienischen Imperiums' gewidmet ist, ist nicht unmittelbar wirtschaftlichen Inhalts, zu einer gründlichen Kenntniss des Problemkreises aber doch unentbehrlich. Der zweite Teil enthält eine Darstellung der geographischen Lage und der Wirtschaftsstruktur des Imperiums, der dritte die des vollständigen Ausbaues des korporativen Systems. *Michael Futó.*

Einzelbesprechungen.

Papp, Anton: Eine Kritik des ungarischen Steuersystems aus dem Gesichtspunkte der Agrarpolitik. Budapest, 1939. 49 S. (In ungarischer Sprache.)

Der Verfasser erweist sich bei der Analyse der Steuerlage der ungarischen Landwirtschaft als berufener Fachmann. An Hand eines reichen Zahlenmaterials gibt er ein treffendes Bild von den verheerenden Wirkungen der Übersteigerung der Steuerlast auf die Lage der Privatwirtschaft. Die Ergebnisse seiner Untersuchungen fasst er in der nachdrücklichen Mahnung zusammen, dass man sowohl vom Gesichtspunkte der Privatwirtschaft, wie auch von dem des Staatshaushaltes die allein auf eine Steigerung der öffentlichen Einnahmen gerichtete Politik aufgeben muss — und mit allen Mitteln eine Hebung der steuerlichen Leistungsfähigkeit der Einzelwirtschaften anzustreben hat. *A. Éber.*

Radó, Rudolf — Diezig, Alois: Die Industrie- und Handelskammern in Ungarn und im Auslande. Debrecen, 1938. 628 S. (In ungarischer Sprache.)

Aus Anlass der geplanten Reform des Interessenvertretungswesens geben die Verfasser eine eingehende Besprechung der Geschichte und der Organisation der in- und ausländischen Industrie- und Handelskammern; bei der Schilderung der ausländischen Entwicklung befassen sie sich besonders eingehend mit den Erfahrungen, die bei den Reformen in den verschiedenen Ländern gemacht wurden. Die Industrie- und Handelskammern verdanken ihr Entstehen einem Bedürfnis, das sich im Laufe der Zeit nicht abgeschwächt hat, so dass der Wandel der sozialen und politischen Ideologie ihre Organisation und Tätigkeit auf die Dauer nicht zu beeinträchtigen vermochte, sondern höchstens ihre Erstärkung zur Folge hatte. Die ungarischen Industrie- und Handelskammern blicken bereits auf eine fast 100 jährige Vergangenheit zurück; sie waren stets bestrebt, über die partikularistischen Interessen hinweg den allgemeinen wirtschaftspolitischen Gesichtspunkten Geltung zu verschaffen. Was die durchzuführende ungarische Reform betrifft, setzen sich die Verfasser für die Beibehaltung der gegenwärtigen Organisation der Kammern, für die Aufnahme unabhängiger Fachmänner und der Leiter der öffentlichen Wirtschaftsverwaltung unter die Mitglieder und für den Ausbau der Ehrengerichtbarkeit zur Pflege der Berufsehre ein. — Das Buch ist unzweifelhaft die beste zusammenfassende Darstellung des Fragenkomplexes in ungarischer Sprache.

B. Reitzer.

Regös, Franz: Die Institutionen für Arbeits- und Interessenschutz im faschistischen Italien. Pécs, 1939. 54. S. (In ungarischer Sprache.)

Der Verfasser gibt eine Darstellung der sozialpolitischen Einrichtungen und Institutionen des faschistischen Italien nach deren heutigem Stande. Zu allererst schildert er die Organisation des korporativen Staates, leider viel zu skizzenhaft und schematisch, um genügend klar zu sein. Von den sozialpolitischen Institutionen bespricht er den Arbeiterschutz, die Sozialversicherung und die Wohlfahrtseinrichtungen für die Arbeiter. Eben aus ungarischem Gesichtspunkte wäre es sehr wünschenswert gewesen, wenn der Verfasser auch die Tätigkeit dieser Einrichtungen geschildert hätte, so wie sich diese in der Praxis abspielt. Die italienische Produktion ist ja ebenso wie die ungarische vorwiegend auf Kleinbetriebe basiert und so hätte eine eingehendere Untersuchung der Fragen der Organisation und Verwaltung dieser Einrichtungen für Ungarn keinen gerigen unmittelbar praktischen Wert gehabt.

B. Reitzer.

Mihelics, Vid: Das neue Portugal. Budapest, 1939. Franklin. 254 S. (In ungarischer Sprache.)

Die gewissenhafte und gründliche Monographie ist für die Leser dieser Zeitschrift besonders deshalb von Interesse, weil sie eine gute Schilderung eines in unserer Zeit sozusagen alleinstehenden wirtschaftspolitischen Experiments bietet. Salazar hat ja seine unangefochtene Machtvollkommenheit nicht zu neuen Experimenten auf dem Gebiete der Volks- und Staatswirtschaft, nicht zum Ausbau einer neuen Wirtschaftsverfassung ausgenützt, sondern im Gegenteil, den klassischen Prinzipien der Wirtschafts-, Finanz- und sogar auch der Währungspolitik, soweit dies die Verhältnisse zuließen, Geltung zu verschaffen gesucht. Die Schlussfolgerungen des Verfassers können wir aber trotz seines ehrlichen Strebens nach Objektivität, nur mit Skepsis aufnehmen. Er sagt zwar nicht, dass die berufsständische Ordnung des heutigen Portugal die gesuchte Panazee für alle sozialen und moralischen Übel der Gegenwart sei, ist aber doch der Ansicht, dass dieses Land der Lösung am nächsten gekommen wäre. Man darf jedoch nicht vergessen, dass die wirtschaftliche Entwicklung des heutigen Portugal weitaus nicht gradlinig und von Unausgeglichenheiten frei ist, — dass es doch etwas gewagt ist, ein Land als Beispiel hinzustellen, das trotz aller rühmenswerten Anstrengungen in wirtschaftlicher Hinsicht noch immer fast an der letzten Stelle unter den Ländern Europas steht, und schliesslich, dass es nicht sicher ist, ob die unzweifelhaften Erfolge auf diesem Gebiete mit der neuen sozialen Ordnung des Landes in einen engen Zusammenhang zu bringen wären. *R. Major.*

Die ungarischen Eisenbahnen im Jahre 1937.
Im Auftrage des Ministers für Handel und Verkehrswesen hrsg. vom. Kgl. Ung. Statistischen Zentralamt.
Budapest, 1938. 122 S. (In ungarischer Sprache.)

Mit der vorliegenden Veröffentlichung hat das Statistische Zentralamt nach 35 Jahren zum erstenmal wieder eine eingehende Darstellung des ungarischen Eisenbahnwesens geboten; es ist jedoch jetzt die Absicht des Handels- und Verkehrsministers, die Veröffentlichung in der Zukunft jährlich wiederkehrend erscheinen zu lassen. Der vorliegende Band gliedert sich in zwei Teile. Im ersten gibt Baron Nikolaus Petrichevich-Horváth eine allgemeine Schilderung des ungarischen Eisenbahnwesens. Die Vielseitigkeit dieser einleitenden Studie lässt schon auf den Reichtum des statistischen Materials schliessen, das im zweiten Teile des Bandes enthalten ist. Wir können jedoch nicht umhin, auch auf einige Mängel hinzuweisen: so hätte z. B. in einem solchen zusammenfassenden

Bilde wenigstens eine kurze Besprechung der Organisationsformen, so vor allem der Unternehmungsformen, ferner Einiges über den Liniennetz der verschiedenen ungarischen Eisenbahnunternehmungen Platz finden müssen. *R. Ruisz.*

Vecseklőy, Josef — Horváth, Koloman — Menczer, Karl: Die öffentliche Verwaltung von Weltstädten. Budapest, 1938. 193 S. (Veröffentlichungen des Ungarischen Wirtschaftswissenschaftlichen Instituts, Nr. 26.) (In ungarischer Sprache.)

Der Band enthält 5 Studien, die die öffentliche Verwaltung von London, Paris, New York, Berlin und Rom schildern. Die Studien fügen sich alle in den Rahmen eines planmässigen Arbeitsprogrammes des Ungarischen Wirtschaftswissenschaftlichen Instituts ein, was ihre Einheitlichkeit in der Darstellung und in der Behandlung des Themas gewährleistet. Sämtliche Studien gehen von einem historischen Überblick über die Entwicklung der Organe der Stadtverwaltung aus und besprechen dann das System der gegenwärtigen Verwaltung und vor allem die einschlägigen Gesetze. Ein Unterschied besteht nur darin, dass während Vecseklőy in seinen drei Studien über London, Paris und New York das Hauptgewicht auf die Darstellung der Rechtsentwicklung und der heutigen Rechtslage legt, in dem Aufsatz über Berlin Horváth auch eine sehr ausführliche Besprechung der Finanzwirtschaft und der Finanzkontrolle gibt, Menczer dagegen über das Wirtschaftslebens der Stadt Rom viel Interessantes zu sagen weis. *R. Ruisz.*

Statistisches Jahrbuch der ungarischen Städte. 3. Der Haushalt der ungarischen Städte im Jahre 1937. Hrsg. vom Statistischen Amt der Stadt Budapest. Budapest, 1938. 181 S. (In ungarischer Sprache.)

Das vom Direktor des hauptstädtischen Statistischen Amtes, Ludwig I. Illyefalvi, nunmehr zum dritten Male herausgegebene Jahrbuch behebt einen bisher stark empfundenen Mangel der ungarischen Fachliteratur. Die Bearbeitung des mitgeteilten reiches Materials über die Finanzen der ungarischen Städte muss als tadellos bezeichnet werden, -- die Schwierigkeiten, die bei dieser Arbeit zu überwinden waren, vermag nur derjenige zu würdigen, der das komplizierte System der ungarischen städtischen Budget und die Uneinheitlichkeit von deren Aufstellung kennt. Den Herausgeber ist es jedoch gelungen, all diese Schwierigkeiten zu überbrücken und damit zum erstenmal die Basis für eine vergleichende Untersuchung, also auch für eine richtige Beurteilung der Budgets der einzelnen Städte zu legen. *R. Ruisz.*

50 Jahre ungarischen Postingenieurwesen. 1887—1937. Hrsg. vom. Kgl. Ung. Handels- und Verkehrsministerium. Budapest, 1939. 368 S. (In ungarischer Sprache.)

Die glänzend ausgestattete, stattliche Veröffentlichung legt über die Entwicklung der technischen Einrichtungen der ungarischen Post Rechenschaft ab. Sie berichtet über die Entwicklung der Telegraphie, über die 50 Jahre des Telephons, über die Neuerungen in den automatischen Zentralen, über die Dorfzentralen, über die Fortschritte der Kabelmontage, über die internationalen Verbindungen des technischen Dienstes, über die 45 jährige Versuchsstation der Post, über die 40 Jahre der Fahrzeugstation, über die Materialbehandlung und Materialverbesserung, über das Postbauwesen, den Fachunterricht und über das Personal.

S. Lánkai.

Degli Espinosa, Agostino: La teoria economica nella rivoluzione fascista. Milano-Roma, 1938. Tumminelli. 83 S.

Nirgends ist heute die theoretische Volkswirtschaftslehre in einer schwierigeren Lage als im faschistischen Italien. Das Schwinden ihres Ansehens und des Vertrauens zu ihr ist einerseits auf die Weltkrise zurückzuführen, andererseits aber auch auf die Tatsachen der korporativen Wirtschaft, die zu den hedonistisch gefärbten theoretischen Systemen der Vergangenheit an vielen Punkten in einem diametralen Gegensatz zu stehen scheinen. Diese Widersprüche lassen auch die hervorragendsten korporativen Wirtschaftswissenschaftler nicht unbeeinflusst, — so identifizieren z. B. Arias und Spirito den Begriff der Wirtschaftlichkeit kurzerhand mit dem ethischen Prinzip und erklären eine jede theoretische Begründung für überflüssig. Um den Erkenntnisbestand der bisherigen Wirtschaftstheorie für die korporative Wirtschaftslehre zu retten, wendet sich nun Degli Espinosa gegen die Ansichten der erwähnten Autoren und zeigt, dass die Identifizierung des ethischen mit dem wirtschaftlichen Prinzip die Wirtschaftstheorie nicht nur nicht überflüssig macht, sondern im Gegenteil, die Unentbehrlichkeit einer abstrakten, mechanistischen Wissenschaft, wie diejenige Paretos, noch mehr hervorhebt. Die von der faschistischen geistigen Revolution erzeugte neue Wirtschaftslehre muss sich nach der Ansicht Degli Espinosas auf den zwei Pfeilern der Paretoschen abstrakten Wirtschaftstheorie und der die ethischen Werte mit den wirtschaftlichen identifizierenden Auffassung Arias' und Spiritos stützen. Degli Espinosa versucht gleich, den Grundriss einer solchen Wirtschaftslehre zu entwerfen.

M. Futó.

Ez a javaslat a második földreform-mozgalom második fázisát vezeti be. A javaslat célját annak indokolása lényegileg a következőkben adja elő: „Az átengedésre kötelezett tulajdonosoknak azonnali, többnyire 100%-os készpénz-kártalanítása nemcsak az államháztartásra ró elviselhetetlen terheket, de szükség szerint egyet jelent olyan földművestömegeknek a földhözjuttatásból való kirekesztésével is, amelyek — különösen a lezajló gazdasági válság után — a törvényben megállapított vételár-előlegek megfizetésére képtelenek“. Ezért a törvényjavaslat két irányban kívánja az 1936. évi törvény irányvonalát megváltoztatni. Először is elejti az azonnali készpénzkártalanítást és a kártalanításnak azt az új rendjét kívánja egységesen és mindenki-vel szemben bevezetni, amely szerint a tulajdoni megváltás alkalmából a tulajdonosnak járó ellenérték csak felerésze erejéig rendezendő készpénz-kártalanítással, másik fele pedig 25 éves törlesztéssel, 3.5%-os kamat alapon. Másfelől pedig a törvényjavaslat elgondolása szerint nem a földbirtokok tulajdonul való megszerzése és tulajdonul való átengedése volna az elsődleges cél. A jövőben elsősorban kis haszonbérletek létesítése volna az a program, amelynek betartásával a földbirtok-megoszlás a kisemberek javára kiigazítandó volna.

Gróf *Teleki* Mihály földművelésügyi miniszter a jelenlegi kormányzatnak ezt a programját még nyomatékosabban húzta alá abban a beszédében, amelyet 1939. március 9-én Debrecenben, a Tiszántúli Mezőgazdasági Kamara értekezletén, tartott. Ebben a beszédében a miniszter kifejtette, hogy ma az államnak minden pénze a honvédelem fejlesztésére szükséges, a földbirtokpolitikánál tehát más rendszerekkel, más módokkal kell operálni. A földbirtokpolitika gyorsabb ütemben való végrehajtására — mondotta — nem tudunk olyan összegeket előteremteni, amelyek lehetővé tennék, hogy tulajdonba juttatással oldjuk meg ezt a kérdést. Épen azért, hogy a földbirtokpolitikai tevékenység minél nagyobb tempóban megoldható legyen, — amely tempót jelez az, hogy a törvényjavaslat szerint évenként legalább 100.000 kat. holdat kell majd az új földreform céljaira biztosítani, — a kis haszonbérleti rendszert kell előtérbe állítani.

A javaslat azonban nyitva akarja tartani annak a lehetőségét, hogy azok, akik ezekhez a kis haszonbérletekhez hozzájutnak, utólag a haszonbérletföldeket tulajdonul is megszerezhessék. Ezt a jogukat a törvényjavaslat biztosítja is. Ha tehát a törvényjavaslat törvényerőre emelkedik, akkor az új földreform nagyrészen a következőként fog kibontakozni. A kormány igénybe veheti a törvény által megszabott korlátok között a földreform során kisembereknek juttatandó mezőgazdasági ingatlanokat. Ezeket felparcellázva kis haszonbérletek alakjában fogja a kisembereknek kiadni, a későbbi jövőben pedig ezek a kis haszonbérletek tulajdonná fognak átalakulni. Emellett a

lebonyolítás mellett a földtulajdonos nem jut vételárhoz, hanem csak haszonbérhez és csak később, ha és amikor a kisemberek által bérelt földek az ő tulajdonukba mennének át, fog a megváltási eljárás vételári alapon lebonyolódni. A tulajdonos akkor majd a becsérték felét fogja készpénzben megkapni, a másik felét pedig kénytelen lesz 3.5% kamat mellett 25 évi törlesztésre kihitelezni.

Tanulmányunknak nem az a célja, hogy bírálat tárgyává tegye, vajjon az 1936-ban meghozott törvény módosítására így rövid idő után okvetlenül szükség volt-e és hogy a reform irányelvei helyesen vannak-e megállapítva. Csupán azt akarjuk vizsgálni, vajjon abban az esetben, ha a célkitűzés helyes, úgy közgazdasági és főleg pénzügyi szempontból helyesen vannak-e a lebonyolítás módozatai megállapítva?

Szerintünk nem, mert a javaslatba hozott módszer sem a megváltást szenvedő tulajdonosnak, sem a kisembereknek, akiknek a földet juttatja, sem az ország termelési érdekeinek nem felel meg. A tulajdonosnak azért nem, mert a földet végeredményben elvonja az ő birtoklásából, anélkül, hogy az elvont föld fejében neki kockázatmentes járadékjövedelmet biztosítana, vagy pedig hozzájuttatná a föld ellenértékéhez, mint tőkéhez, amellyel magának vagy más kereseti lehetőséget, vagy fixkamatozású papírok vagy házvagyon vétele útján fix jövedelmet biztosíthatna. A tulajdonos emellett ki van téve a haszonbérletbizonytalanságának. Mindenekelőtt pedig ki van téve annak, hogy a kishaszonbérlet a földet nem fogja oly intenzíven és olyan kifogástalanul művelni, mint ahogy a földben levő talajerő fenntartására szükséges. A tulajdonos tehát annak a veszélynek van kitéve, — sőt ez intenzíven kezelt birtoknál szinte biztosra vehető, — hogy a földet csökkentett termő- és hozamképességgel kapja vissza. Ha pedig bizonyos számú évek után a kishaszonbérletben volt föld tulajdona is elvétetik tőle, akkor a becsérték tárgyát már az akkori állapotban levő föld fogja képezni, tehát már a becsérték megállapításánál súlyos veszteséget kell, hogy szenvedjen. Emellett pedig akkor is a vételár felerésze csak alacsony, 3.5%-os kamat alapján megállapított 25 éves annuitásban fog neki járni. Ennek címletesítéséről a javaslat nem beszél, mobilizálása tehát eleve kizártnak tekinthető.

De az új földreformnak kishaszonbérletek útján való lebonyolítása nem felel meg földszerető népünk lelki diszpozíciójának sem. A nép a föld tulajdonjoga után vágyik. Csak azt a földet tekinti a magáénak, amely valóságos és teljes tulajdona. Ez után vágyódik, ennek tulajdonul való bírása fogja jobb gazdálkodásra, befektetésekre, a föld termőerejének fenntartására és pótlására reábirni. Ebben a tekintetben utalunk az 1900. évben *Darányi* Ignác elnöklete alatt megtartott telepítési szakértekezletre, amelynek szónokai közül többen hangoztatták a föld tu-

lajdonul való megszerzésének jelentőségét. A legpregnánsabban ezt *Makfalvy* Géza így fejezte ki: „Én ismerem a magyar embert, az csak akkor érzi magát igazán úrnak, ha saját földjén van.”¹ Nyomatékosan utal erre a Darányi-féle 1909. évi telepítési törvényjavaslat indokolása is a következő fejtegetésekben: „A haszonbérleti telepítésre nézve itt általánosságban csak azt jegyzem meg, hogy a javaslat szerint a haszonbéres telepítés csak átmeneti, ideiglenes kisegítő forma lehet, mert különösen népünk felfogása szerint a haszonbéres viszonynál hiányoznak azok a *benső lélektani kapcsolatok, amelyek tulajdon esetén a földet megmunkálójához fűzik*. Már pedig ezek a motívumok épen a telepítésnél, ahol az erkölcsi súlyra és tartalomra is vigyázunk kell, nagyon lényegesek.”²

A haszonbéri telepítés sem a földtulajdonosnak, sem annak, akinek a földet juttatjuk, nem megfelelő. Viszont helyes a földbirtokreformot kiterjeszteni olyan venni szándékozó, megbízható és gazdálkodásra képes mezőgazdasági cselédekre és munkásokra is, akik a földnek — a nálunk megszokott fizetési feltételek mellett való — vásárlásához kellő tőkeerő felett nem rendelkeznek. Vizsgálunk kell tehát, hogy mely eszközök segítségével, mely lehetőségek felhasználásával lehet ezeket az eltérő szempontokat összeegyeztetni. Alig lehet kétséges, hogy ez a vizsgálat arra az útra terel, amelyen járva ugyanezt a kérdést Poroszországban, majd a német birodalomban a nagy telepítési akciók során megoldották. Igaza van *Kerék Mihálynak* abban, hogy „ha valamit érdemes nekünk magyaroknak a német birodalomban tanulmányozni, a telepítési tevékenység az.”³

Az út, amelyet Németországban követtek, a járadékbirtok alapítása és a járadékbirtok alapján járadéklevelek kibocsátása volt. Németországban a járadéktelek intézményét még a telepítési akciót megelőzőleg, 1850-ben vezették be. A „Rentenbrief” intézménye először az 1850. évi március 2-i törvényben van szabályozva, azért, hogy a földbirtokra nehezedő ú. n. reálterheknek, — amelyek a feudális kapcsolatok felbontásából keletkeztek, — járadékteherré való átalakítását lehetővé tegye. A járadéktelek alapja — mint azt *Fellner Frigyesnek* a járadékbirtokról írt kitűnő könyve⁴ kifejti, — *Rodbertus* elmélete, amely szerint „a mezőgazdasági földbirtok, minden őt illető jogügyletnél annak tekintendő, ami: tartós járadékforrásnak.”

Ebből folyik azután a járadékbirtok definíciója. „A jára-

¹ 1900. évi telepítési szakértekezlet jegyzőkönyve, 115. l.

² Törvényjavaslat a telepítésről, az ingatlanföldarabolásról és egyéb birtokpolitikai intézkedésekről. (Az 1906—11. országgyűlés képviselőház irományai, XXXIII. kötet, 1120. sz. Indokolás 129. l.)

³ *Kerék Mihály*: A telepítés félévszázada. Budapest, 1935.

⁴ *Dr. Fellner Frigyes*: A járadékbirtokok rendszere és alkalmazása Magyarországon. Budapest, 1900. 16. l.

dékbirtokok — írja Fellner⁵ — olyan mezőgazdasági fekvőségek, amelyeknek tulajdonjogi megszerzése nem adásvételi ár, nem pénztőke fizetése vagy tőkejelzáloghitel engedélyezése, hanem évi (pénz vagy pénzben kifejezett gabona) járadék szolgáltatása ellenében történik.⁶ Ezt a járadékelvet, amelyet először 1850-ben alkalmaztak Németországban, később uralomra juttatták a porosz belső telepítés során. Az 1886. évi porosz törvény 100 millió márka telepítési alapot létesít azzal a rendeltetéssel, hogy lengyelek kezén levő birtokokat német parasztok és munkások letelepítésére fordítson. Később Poroszország további 450 millió márkát áldoz hasonló célokra és az 1891. évi telepítési törvény már kifejezetten járadékbirtokok létesítéséről rendelkezik. Ugyanezt teszi az 1919. évi német birodalmi törvény is, majd az 1927. évi Landesrentenbankgesetz. Szóval: az óriási kiterjedésű németországi belső telepítés, amelyre 2 milliárd márkát fordítottak, teljesen a járadékelven és a járadékbirtokelven épült fel.⁷ Hogy ez mily mérvű föld- és tőkemozgalmat jelentett, annak illusztrálására szolgáljanak a következő adatok:

Kerék adatai szerint⁸ a porosz állami telepítés 1886—1918-ig 350.000 hektár, a magántelepítés 1891—1919-ig 219.000 hektár területre terjed ki. 1919—1934-ig pedig az egész birodalomban új telepes gazdaság létesült 735.000 hektár területen, az egész belső telepítés tehát ez alatt az 50 év alatt kb. 1,300.000 hektárra terjed. Összehasonlításként említsük itt meg, hogy az 1929. évben megindított első földreform mozgalom Magyarországon kb. 1 millió katasztrális holdnyi területet juttatott kisgazdák kezeire. A háború előtti földfelosztásokról nincs kimerítő adatunk, de a Magyar Társadalomtudományi Egyesület által az 1910—11. években tartott birtokpolitikai szaktanácskozmányról Gaál Jenő főrendiházi tag által 1912-ben nyomtatásban közzétett részletes jelentés azt említi, hogy az utolsó 20 év alatt, vagyis 1890—1910-ig közel 1 millió hold földet parcelláztak. A két adat egybevetéséből megállapítható, hogy Magyarorszá-

⁵ Id. munka 19. l.

⁶ *Mattyasovszky Miklós* a Közgazdasági Enciklopédia III. kötetében „Járadékbirtok” cím alatt közölt értékes tanulmányában a járadékbirtokot következőképpen definiálja: „A járadékbirtok olyan, többnyire mezőgazdasági ingatlan, amelynek tulajdonát nem vételár-szolgáltatással, hanem az ingatlan tiszta hozadékából fizetendő évenként visszatérő terményben vagy pénzben meghatározott járadékkal szerzik meg.”

⁷ Lásd: *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*. VII. kötet 19. l.: *M. Krause*, Rentengüter: „Ami a járadékbirtokot minden, előbb megszerzett jogi formával szemben különösen előnyös módon tünteti ki, az, hogy ezzel nemcsak a telepítés új alakja volt bevezethető, hanem egyben a gyakorlati életbeléptetéséhez szükséges *finanszírozási eszközök* is meg vannak teremtve. Ez a körülmény tette a járadékbirtokot képessé arra, hogy azzá a jogi formává váljon, amelyben Poroszország mezőgazdasági telepítését a mai napig majdnem kizárólag bonyolítja le.”

⁸ Id. munka 176—178. l.

gon 1890—1935-ig 2 millió hold földnél több kellett, hogy felosztás útján kisemberek kezére jusson.

A tőkemozgalom nagyságát jellemzi az, hogy Poroszországban az 1918. előtti időkhöz 768 millió márka, 1918—1929-ig pedig 880 millió márka, összesen tehát 1929-ig 1.650 millió márka Rentenbrief-et bocsátottak ki.⁹

A telepítésekről rendelkező első törvényünk, az 1894: V. t. c. még nem beszél járadékirtokokról és a telepítések és parcellázások során kibocsátandó különleges kötvényeket szabályozó 1897: XXXII. t. c. sem rendelkezik járadékirtokokról vagy járadéklevelek emissiójáról. Ellenben *Fellner* Frigyes fentidézett, 1900. évi munkájában¹⁰ már utal arra, hogy „a járadékadósság segélyével lehetővé válik, hogy a kevésbé tőkeerős, de a telepesek részére egyébként megkívántató gazdasági tulajdonsággal rendelkező elemek is földirtokot szerezhessenek.” Ugyanezt *Fellner* az 1900. évi ankéten is hangsúlyozza és *Hieronymi* Károly ugyanott elhangzott felszólalásában is hasonló kifejtéssel a járadékkel megvalósítása mellett foglal állást.

Nyilván ezeknek az állásfoglalásoknak és a porosz telepítési akció nagy eredményeinek tulajdonítható, hogy *Darányi* Ignác 1903. évi törvénytervezete 15—17. és 113—122. §§-ban már a járadékirtok intézményét meg kívánta valósítani és a járadék-kötvények kibocsátási módozatait is részletesen szabályozta. A fentebb említett „*lelki kapcsolat*” mozzanatot világosan domborítja ki a tervezet 15. §-a, amely szerint „*a telepes-községet csak úgy szabad létesíteni, hogy a telephelyek a telepesek részére tulajdonul engedjék át.*” Viszont a járadékkel érvényesítése szolgálta volna azt a célt, hogy kis vagyoni erővel rendelkezők is jussanak földhöz. Ezt a szándékot és elgondolást az indokolás következő része nyomatékosan juttatja kifejezésre:

„Az 1894: V. t. c. alkotása óta lefolyt időben is tapasztalhattuk, hogy a vételár tőkájének lefizetése ellenében eszközölt telepítéseknél a telepítésre különben alkalmas elemek igen tekintélyes s éppen az a része, amelyen birtok- és szociálpolitikai tekintetből segíteni kellene, nem képes telephelyhez jutni, mivel elegendő tőkével nem rendelkeznek. Azon célból tehát, hogy ezeknek is lehetővé tétessék a telepítés és hogy a kisgazdák kezén meglevő kis tőkét ne kössük le a vételárfizetési kötelezettségért, szükségesnek és indokoltnak látszik a járadékrendszer . . .”

„. . . a járadékrendszer a telepítési tevékenységnek kiszámíthatatlan előnyére fog szolgálni, mert ezen a réven a telepítésre ama széles népréteg tagjai is vállalkozhatnak, amelyeknél

⁹ *Richard Haak* és *Adolf v. Heusinger*: „Die Finanzierung der ländlichen Siedlung in Preussen.“

¹⁰ Id. munka 35. l.

a tőke csekélységét a gazdálkodásra való ügyesség, szorgalom, kitartás és takarékoság pótolhatják.“

Darányi Ignác 1909. évi törvényjavaslata, amelyet már az országgyűléshez is beterjesztett, külön fejezetekben tárgyalta a járadékbirtokot és a járadékkötvények kibocsátását. Bár ez a törvényjavaslat nem zárja ki teljesen, hanem *ideiglenes, átmeneti intézkedésként megengedi a haszonbérleti telepítést is*, azonban a kevés tőkeerő fölött rendelkező gazdasági egyedek földszerzését általánosságban és véglegesen a járadékbirtok útján kívánta lebonyolítani. Erre utal a javaslat 211. §-ának következő indokolása: „A járadékkal ... azt akarjuk elérni, hogy az ingatlanszerzést megkönnyítsük. Ezt azáltal érjük el, hogy a járadékköteles nem köteles a birtok tőkeértékét vagy annak hányadát megfizetni úgy, mint a tőkejelzáloghitelre vett föld tulajdonosa, hanem csak a birtok használatát fizeti meg a járadékban.“

Ugyanígy a járadékbirtok intézménye mellett foglal állást a földművelésügyi minisztériumnak az a kiadványa, amely „Három év Magyarország mezőgazdasági politikájában 1906—1909“ cím alatt 1909-ben jelent meg: „A telepítési törvényjavaslat több olyan új alakzatot kíván hazánkban meghonosítani, melyek részint a külföldön beváltak, részint pedig az eddigi tapasztalatok alapján nálunk kívánatosaknak tüntek fel. *Ilyen mindenek előtt a járadékbirtokok intézménye.* Ez az intézmény lehetővé fogja tenni az arra való elemeknek ingatlanok vételét vételári tőke fizetése vagy törlesztési kötelezettség vállalása nélkül is.“ (115—116. ll.)

Czettler Jenő is nagy mezőgazdasági szociálpolitikai művében a járadékbirtokot állítja a telepítési tevékenység előterébe: „Éppen ezért lenne szükség nálunk is az úgynevezett járadékbirtokra a telepítéseknel, hogy a birtok eladójának ne a vételárra, hanem a vételárnak megfelelő jövedelemre legyen joga, amelyet a vevő tartoznék minden évben pontosan befizetni, amíg csak olyan helyzetbe nem jut, hogy a járadékfizetés kötelezettsége alól magát előre meghatározott összeggel megválthatja.“¹¹

Míg *Darányi Ignác* tervezete, illetve javaslata nem került a törvényhozás előtt tárgyalásra, addig a háború utáni első földbirtokpolitikai törvény, az 1920: XXXVI. t. c., a földreform alap-törvénye beiktatta a magyar törvénytárba a „járadéktelek“ fogalmát. A törvény 61—68. §-ai az új intézmény részletes gazdasági és jogi szabályozását adják. Az indokolás¹² úgy általános részében, mint a vonatkozó §§-oknál is a kevésbbé tehetős föld-

¹¹ Dr. *Czettler Jenő*: Magyar mezőgazdasági szociálpolitika. Budapest, 1914. 445—446. ll.

¹² Az 1920. évi február hó 16-ára összehívott nemzetgyűlés nyomtatványai. Irományok. IV. 121. sz. 192. és 242. l.

szerzők érdekeivel támasztja alá ezt a nevezetes újítást. Az általános indokolás így szól:

„XIII. A járadék birtokkal a javaslat egy új gazdasági és jogi intézményt vezet be törvénytárunkba. Eddig földet venni csak pénztőke szolgáltatásával vagy hitelezésével lehetett. *A járadék lényege az, hogy a vevő földet szerez azáltal, hogy tőke befizetése vagy ígérete helyett csak előre meghatározott évi összeget szolgáltat pénzben vagy terményben.* Ez a szolgáltatás időbelileg korlátlan lehet, ha azonban a vevő érdeke úgy kívánja, ezt bármikor akár egyszerre, akár részletekben való befizetéssel megválthatja. A vevő továbbá megteheti azt is, hogy a járadékot előre megállapított évi részletekben törleszti.“

A részletes indokolás a következőképpen hangzik:

„A járadékintézménynek törvénytárunkba való bevezetését már a Darányi-féle földbirtokpolitikai javaslatok is tervbevetették. Azokon az okokon felül, amelyek akkor felhozhatók voltak a járadék birtok mellett (a földbirtok járadékszerű hozama, a föld nem tőke, hanem járadékforrás, tőkeszegény elemek földhözjuttatása, kötött birtokok ily módon való mobilizálása), ma még különös súllyal esik latba a háborúban megrokkantaknak, hadiözvegyeknek, továbbá a köztisztviselőknek ily módon földdel vagy családi háztelekkel ellátása. Azokról van itt szó, akik a háború alatt nem kereshettek, akik nemcsak hogy a háborús jó konjunktúrát ki nem használhatták, hanem akik a háború miatt a legtöbbet szenvedtek, illetőleg akik fixjövedelmükből meg nem élhettek vagy megtakarított filléreiket is kénytelenek voltak felélni. A §. mindkét kategóriára gondol, azért sorolja fel a mezőgazdasági földbirtok mellett a családi házat és az ily ház építésére szánt telket is, mint amely járadék ellenében megszerzhető.“

Minthogy azonban az 1920-ban megindult földreform során valósággal nem létesültek még járadék birtokok, a törvényhozás az 1924-ben beterjesztett földreform-novellában, amely mint 1924: VII. t. c. került a törvénytárba, újból felkarolta a járadék birtok intézményét. Most azon az úton kívánta azt az életbe átültetni, hogy 16. §-ában jogot adott az Országos Földbirtokrendező Bíróságnak arra, hogy az alaptörvény 28. §-a alapján megváltható ingatlanokra nézve (háborús szerzések, részvénytársaság, stb.) az O. F. B. a tulajdonos beleegyezése nélkül is elrendelheti a járadék birtok útján való átengedést és a jogviszonyt a járadék telkes és a járadékélvező között ítélettel szabályozhatja.

Ugyancsak járadéktelekként juttathatja az O. F. B. az ingatlanvagyonválság természetben való lerovása útján az állam birtokába jutott földeket a földhözjuttatandóknak, de csak ezeknek a kérelmére. Az alaptörvénynek 28. §-a alá nem eső birtokokból az O. F. B. által megváltott földeket csak akkor használ-

hatja fel a Bíróság járadéktelek alakítására, ha az állam időközben megfelelő intézményt szervezett és a szükséges pénzügyi feltételeket megvalósította ahhoz, hogy a birtokost az évi járadékok megváltásával kártalaníthassa, illetve a járadékkeljesnek is lehetővé tegye, hogy járadéktartozását megváltás céljából tőkésítse.

A novellának az újítása tehát egyrészt az volt, hogy bizonyos esetekben a megváltást szenvedő fél hozzájárulása nélkül is elrendelhetette a Bíróság a járadéktelek alakjában való földjuttatást, másrészt pedig, hogy kilátásba helyezte oly pénzügyi intézmény létesítését, amelynek igénybevételével a járadékalkalmazása egészen általánossá tehető. Szem előtt kell itt tartanunk, hogy a földreform a teljes készpénzbeni kártalanítás elvi alapján állott. Ezért kellett volna a járadékalkalmazás gyakorlati életbeléptetéséhez a megfelelő pénzügyi intézmény létesítése. Viszont a novellának ez a rendelkezése épen azért nem vált valóra, mert ezt a bizonyos, kilátásba helyezett intézményt a kormány nem szervezte meg. Időközben ugyanis a földreform pénzügyi lebonyolítására más lehetőség kínálkozott.¹³

A most előadottakból kitűnik, hogy 1900-tól kezdődőleg a földbirtokpolitika körébe vágó minden törvényjavaslatban és törvényes intézkedésben visszatükröződik a földművelésügyi kormányzatnak, majd később a parlamentnek az a meggyőződése, hogy a járadékbirtok intézménye az, amely sikeresen képes a földhözjuttatást azoknak a gyengébb egyedeknek számára is lehetővé tenni, akik nem rendelkeznek oly tőkeerő felett, hogy földvételt, legalábbis a vételár $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{3}$ részének előzetes lefizetése mellett, eszközölhessenek.

Épen ezért meglepő, hogy most, amikor a kormányzat az 1936. évi törvénynek módosítását főleg azért tartotta ily rövid idő után szükségesnek, hogy a földszerzést gyengébb gazdasági egyedek számára is lehetővé tegye, elejtette a járadékalkalmazást és a gyengék földszerzési lehetőségét a haszonbérleti telepítés kiterjedtebb alkalmazásával kívánja lehetővé tenni. Hogy ez a megoldás népünk lelkeségével nem egyeztethető össze, arra már fentebb ráutaltunk. A földhöz jutott kisembereknek teljes lelki egyensúlyát csak az biztosíthatja, ha tulajdonosaivá válnak a földnek. Ezt a biztos alapot reménybeliségek, amelyek a haszonbérletnek utóbb tulajdonná való átalakításához fűződnek, nem pótolhatják.

Eltételezve azonban ettől a lelki mozzanattól, nyilvánvaló, hogy a termelésnek fontos érdeke is azt kívánja, hogy a föld

¹³ Lásd az 1928: XLI. t. c.-et „a földbirtokrendezés befejezése végett szükséges rendelkezésekről.” Ez a törvény az ú. n. gyufakölcsön segítségével kívánta megoldásra juttatni a földreform finanszírozását. A közbejött pénzügyi válság folytán ez a pénzügyi rendezés sem volt teljesen befejezhető.

ezeknek a gyengébb gazdasági egyedeknek ne haszonbérlet, hanem tulajdon gyanánt jusson. Ismeretesek azok az aggodalmak, amelyek az ú. n. földosztás túlságosan gyors üteme ellen jelentkeznek. Ezek az aggályok abból a megfigyelésből táplálkoznak, hogy kisgazdáink termelési eredményei alatta maradnak a nagyobb gazdaságok termelési eredményeinek. Részben azért, mert ezek a kisebb gazdasági egyedek még nem rendelkeznek azzal a gazdasági tudással, amely a belterjes gazdálkodáshoz szükséges, másfelől pedig azért, mert híjján vannak annak a tőkének és azoknak az eszközöknek, amelyek a megfelelő tudás esetén is a belterjesebb gazdálkodás megvalósításához szükségesek. Nem akarunk itt az ekörül megindult és széles mederben mozgó vitába belebocsátkozni. Annyi azonban kétségtelen, hogy belterjesebb gazdálkodást ezektől a kis gazdasági egyedektől csakis abban az esetben remélhetünk, ha a földet, amelyet nekik juttatunk, tulajdon alakjában kapják. A belterjesebb gazdálkodás oly befektetést, oly beruházást igényel, amely csak hosszabb idő alatt válhatik jövedelmezővé. Nyilvánvaló, hogy ezeket a befektetéseket és beruházásokat és azt a nagy munkát, amely ezzel jár, a birtokhoz jutó kisemberek csak akkor fogják áldozni, ha a föld az ő tulajdonuk. Ellenkező esetben azt tartják érdeküknek, hogy jövedelmüket még a talajerő csökkentése árán is emeljék, nem pedig azt, hogy munkájuk és tőkéjük feláldozásával, a végletekig menő erőmegfeszítéssel és áldozatkészséggel, emeljék a — nem az ő tulajdonukban lévő — föld termelékenységét. A föld talajerejének konzerválása nagyrészt az erőteljes trágyázás kérdése. A trágyázáshoz állatállományra, az állatállomány megfelelő fenntartásához jó épületekre van szükség. Ezeket az épületeket pedig senki sem fogja haszonbérlet területen létesíteni, vagy legalábbis nem fogja oly mennyiségben és minőségben létesíteni, mint ahogy a belterjes gazdálkodás megindításához kellene.

A földhöz jutott kis gazdasági egyedek és a termelés fokozásának érdekén kívül azonban a most tárgyalás alatt álló törvényjavaslat konstrukciója mellett a megváltást szenvedőnek is csak az lehet az érdeke, hogy a járadékirtok megvalósítása útján a megváltott föld ne haszonbérlet alakjában, hanem járadékirtok alakjában jusson a kisemberek kezére. Ha a megváltást szenvedő választhatna aközött, vajjon a tőle elvett földnek becsértékét egyszerre készpénzben, vagy pedig járadéklevelek alakjában kapja meg, úgy inkább a készpénzt, mint a járadékleveleket választaná. Ha azonban a választás csak aközött van, vajjon a tőle elvett föld a kisembereknek mint haszonbérletnek jusson a kezére és csak később, évek múltán dőljön el az, vajjon ez a haszonbérlet átalakuljon-e földvéttellé, s csak ha ez eldőlt, akkor állapíttassék meg az elvett földnek becsára és ennek a becsárnak aztán is csak a felét kapja meg készpénzben, a má-

sik felét pedig 25 éves 3.5%-os kamat alapján kiszámított annuitásban: akkor nyilvánvalóan inkább áll érdekében, hogy a földnek a tulajdonától mindjárt megváljon és ennek ellenében megfelelő biztosítékokkal felruházott járadékleveleket kapjon.

Az a kérdés marad csak fenn, mik legyenek a járadékbirok alapításának feltételei és hogy lehet ennek a nagyjelentőségű elvnek a gyakorlati életbe való átültetését pénzügyileg megvalósítani. Láttuk, hogy az 1924. évi novella, amely pedig erősen akarta a járadékbirokok létesítését, ezt csak úgy gondolta elképzelhetőnek, ha a kormányzat gondoskodik olyan pénzügyi intézmény felállításáról, amely képes legyen a megváltást szenvedő birtokost az évi járadékok megváltásával kártalanítani. Ez annyit jelent, hogy a megváltást szenvedőnek tulajdonképpen ne legyen semmi köze később a járadékhoz, hanem az a járadékbank, amelynek létesítése képezné a gyakorlati megvalósítás alapját, bocsásson ki és hozzon piacra járadékleveleket és az így szerzett pénzből váltsa meg a biztosított járadék tőkésített összegét. Vagyis a kiindulópont az lett volna, — és ez volt a német kiindulópont is, — hogy a járadékbank által kibocsátott járadéklevelek a pénzpiacon találjanak elhelyezésre. A finanszírozás tehát nagyon közel állna a pénzben adott jelzálogkölcsonök záloglevelek útján történt mobilizálásához.

Pillanatnyi kétség sem fűződik ahhoz, hogy olyan pénzügyi megalapozást, amely a most jelzett megfontolásnak megfelelően, a gyakorlati lehetőségek sorából ma ki kell zárjunk. Ma nem is gondolhatunk arra, hogy a tőkepiacon ilyen hosszúlejáratú kötvények tőkebefektetési célokra elhelyezhetők legyenek. A mai viszonyok, — mint az mindenki előtt nyilvánvaló — nemcsak nálunk, de az egész világon szinte lehetetlenné teszik hosszúlejáratú kötvények elhelyezését részben a politikai bizonytalanságnál, részben a pénzértékek folytonos ingadozásánál fogva. Ámde abból, hogy hosszúlejáratú járadéklevelek a szabad tőkepiacon ma befektetésül nem helyezhetők el és ami csekély elhelyezési lehetőség még fennmarad, azt — mint arra a földművelésügyi miniszter fentidézett beszédében utalt — az állam a hadsereg fejlesztésének céljaira kell, hogy igénybe vegye, nem szabad azt a következtetést levonni, mintha más eszköz nem maradna fenn a tőkeerő nélküli kis gazdasági egyedek földhözjuttatása érdekében, mint a hosszú haszonbérlet, kissé bearanyozva azzal a reménységgel, hogy az később tulajdonná lesz átalakítható.

A tőkepiac mai helyzete csak azt zárja ki, hogy a megváltást szenvedő tulajdonos azonnal pénzben tőkésítse a földhöz jutott kisember járadékfizetési kötelezettségét. Ellenben még mindig fennmarad a megváltást szenvedőnek az az érdeke, hogy — ha nem is rögtön mozgósíthatólag — kötvényesített és megfelelő biztosítékokkal alátámasztott járadékot kapjon ahelyett, hogy

csak egy haszonbérleti jogviszony maradjon meg részére, az ilyen jogviszonyhoz fűződő változásokkal és eshetőségekkel megterhelten. Szerintünk tehát kétséget sem szenved, hogy — rebus sic stantibus — a megváltást szenvedőnek ugyanannyira érdeke a járadék birtokok intézményének létesítése, mint amennyire érdeke ez a földhözjuttatottnak és a magyar közgazdaságnak is, a termelés mennyiségi és minőségi színvonalának fenntartása szempontjából.

Az egyszerűség kedvéért induljunk ki abból, hogy — az évi 100.000 hold keretet feltételezve — legfeljebb évi 50.000 hold feldarabolása oldható meg hosszúlejáratú finanszírozás nélkül.

Ha az állam — mint ezt a törvényjavaslat tervezi — tulajdonul oly feltételek mellett válthat meg földeket, hogy a becsértéknek csak felét fizeti ki azonnal készpénzben, másik felét 25 éves 3.5% kamat alapján fizetett annuitással, akkor 50.000 hold földnek megszerzéséhez mintegy 15 millió pengő befektetésre van szüksége. A földművelésügyi minisztérium mezőgazdasági hírszolgálati ügyosztályának kitűnő és értékes összeállítása szerint az 1938. év folyamán forgalomba került 500 holdnál nagyobb területű földbirtokok eladási ára holdanként átlagban 595.—, kerekén véve 600.— P volt. Az 50.000 hold tehát hozzávetőleg 30 millió pengő becsértéket képviselne, amelynek fele annuitásban, fele készpénzben volna fizetendő. Tegyük fel, hogy körültekintő óvatossággal kiválasztott ilyen földeket ebben a terjedelemben lehetséges pénzügyi erő felett is rendelkező olyan kisgazdák között elhelyezni, akiknek a vételár felét lehetne ugyancsak 25 évre, 3.5% kamat mellett alkalmazott annuitással kihitelezni. Ha a vételárnak készpénzben fizetendő 50%-át talán nem is tudnák a vevő kisgazdák azonnal, prompt kifizetni, de az itt mutatkozó hiány finanszírozását pénzügyi szervezetünk minden nagyobb nehézség nélkül vállalhatná el. Sok esetben még erre sem volna szükség, ha az állam abban a helyzetben volna, hogy ennek az 50%-nak is, mondjuk, felére egy évig terjedő időt engedélyezhetne a vevőknek. Erre a célra tehát az államnak legfeljebb 15—20 millió pengő ú. n. revolvinghitelre volna szüksége, amelynek megszerzése ezzel a rendeltetéssel talán nem volna áthidalhatatlan nehézség.¹⁴

A másik 50.000 hold volna az, ahol már nem lehetne ily normális elhelyezési lehetőségekkel számolni, hanem a járadék-elv alkalmazására volna szükség. Ezeknél a járadék birtokoknál abból indulunk ki, hogy az egész vételár járadék alakjában folya be. A vevő nem fizetne semmiféle előzetes vételár-részletet, a föld tulajdonát teljes egészében járadékfizetési kötele-

¹⁴ Anélkül, hogy itt ezzel a kérdéssel behatóbban akarnánk foglalkozni, azt hisszük, hogy a 25-éves kamatlábat 4%-ra kellene felemelni. Ez sem felel meg a piaci helyzetnek, de legalább megközelíti a normális idők záloglevél-kamatozását.

zetség ellenében szerezhethé meg. A német telepítési akciónál az volt a szabály, hogy a vételárnak csak 75%-át lehetett ily járadék fejében megszerezni és ez a 75%-os megterhelés 90%-ra csak olyan esetekben volt felemelhető, ha a birtokot a vevő családja munkájának igénybevételevel tudta megvenni és ha a 75% fölötti 15% erejéig kezest tudott állítani. Nekünk a 100%-os megterhelést is lehetővé kellene és nagyobb kockázat nélkül lehetővé is lehetne tenni. Lehetővé *kellene* tenni azért, mert azoknak a kis gazdasági egyedeknek, akiknek földhözjuttatása ebben a keretben tervbe van véve, gazdasági erejük oly csekély, hogy azt a megszerzendő kis gazdaság élő- és holt felszerelésének és üzemtökéjének biztosítására kell fenntartanunk. *Ennyi erőt minimálisan minden földszerzőtől meg kellene követelni, ha nem akarjuk az egész akció sikerét eleve kockára tenni.* Ennél többet azonban nem kívánhatunk akkor, ha valóban széles alapokon akarjuk a kisemberek földhözjuttatását biztosítani. Épen ezért a lakóház és a szükséges gazdasági épület felépítéséhez szükséges építőanyagokat gazdaságonként 1000—1500 P értékben kamatmentes hosszútörlesztésű kölcsönként az állam kellene, hogy a járadéktelepes rendelkezésére adja.

Ha a földhöz juttatandó kisemberek munkaképességét és munkakészségét, törekvéseik komolyságát és becsületességét előzetesen gondosan megvizsgáljuk és mérlegeljük és azt a tőkét, amely a kisbirtok felszereléséhez és üzemtökéjéhez szükséges, megkívánjuk, úgy nem kell attól félnünk, hogy a földhözjuttatandók túlnyomórésze nem tesz eleget járadékfizetési kötelezettségének. Természetesen fel kell tételeznünk, hogy a járadékok behajtására hivatott szerv függetlenné lesz téve a járadékfizetésre kötelezettek protektorainak minden nyomásától és tisztán csak gazdaságpolitikai megfontolások által vezéreltetve fogja a járadékfizetés behajtását szorgalmazni. Ha a fentebb alapulvett átlagos 600.— pengő kataszteri holdankénti becsárból és 4% járadékból indulunk ki,¹⁵ akkor átlag kataszteri holdanként évi 24.— pengő járadékkal, vagyis a mai buzaár alapulvétele mellett kb. $1\frac{3}{4}$ q holdankénti buzajáradékkal állunk szemben, aminek megfizetése semmiképen sem jelenthet elviselhetetlen terhet.

Azt hisszük, minden vitán felül helyezhető az, hogy a járadék *buzaértékben* legyen kifejezve, mert egyedül ez biztosít

¹⁵ Érdekes, hogy kb. ugyanerre az eredményre jutnánk, ha az 1928: XLI. t. c. 3. §-ában alkalmazott megváltási elvet fogadnánk el. Ez a törvény ugyanis a megváltást szenvedőknek évi haszonbérül, illetve járadékul 2.40 P-t állapított meg a kataszteri tiszta jövedelem minden koronája után, megváltási árul pedig a haszonbér, illetve járadék 25-szörösét, vagyis 60.— P-t minden kataszteri tiszta jövedelemkorona után. Minthogy az átlagos kataszteri tiszta jövedelem 9.56 K, ennél fogva annak 60-szorosa 573.60 P, tehát kerekén szintén 600.— P volna. A járadék pedig $9.56 \times 2.40 = 22.94$, tehát szintén kb. 24.— P, amire saját számításunk alapján jutunk.

hatja a pontos járadékfizetést és egyedül ez képes függetleníteni a járadékfizetési kötelezettséget a pénz értékének megváltozásától és ingadozásától és így elejét venni olyan kontroverziáknak, amelyek utóbb a fizetési kötelezettség tudatának meglazításával járnak. Ebben a tekintetben utalunk a buzaértékre szóló záloglevelek kibocsátását szabályozó 1923. évi XLII. t. c. meggyőző indokolására:

„Mezőgazdasági termelésünk fokozásának egyik lényeges akadálya az, hogy a pénz értékállandóságának a hiánya folytán a mezőgazdaságnak a hosszúlejáratú kölcsönök felvétele tekintetében nem állanak rendelkezésére azok a módok és eszközök, amelyek a békében rendelkezésére állottak. A korona értékének emelkedése esetén ugyanis a békében szokásos alapon kötött kölcsönök a gazdaságra nézve elviselhetetlenül súlyos teherré válnának, — viszont a korona további elértéktelenedése esetében a hitelezőt érné igen nagy hátrány. Épen ezen utóbbi körülménytől való félelem az, amely a hosszabb időre szóló törlesztéses kölcsönök felvételét ezidőszerint — úgyszólván lehetlenné teszi. Ezen a helyzeten óhajt — a lehetőséghez képest — segíteni a jelen törvényjavaslat, amely a mezőgazdasági hitelszükséglet kielégíthetése érdekében egy olyan érték-mérőről gondoskodik, amely a korona érték-ingadozásától független és így megkönnyíti a hosszúlejáratú kölcsönügyletek kötését úgy a gazdák, mint a pénzintézetek részéről. Ez az érték-mérő a buza, vagyis az a termény, amely a földhaszonbérleti szerződéseknél is mind általánosabban szerepel, amennyiben a földbérletek az utóbbi időben országszerte majdnem kivétel nélkül buzaalapon kötöttek. Szinte önmagától adódik tehát, hogy a mezőgazdasági ingatlanhitel kérdése is a buzaérték alkalmazásával nyerjen megoldást.“¹⁶

Hogy a gyakorlatban ezek a buza-értékű záloglevelek elenyészően csekély mértékben bocsáttattak ki, — csak a Magyar Földhitelintézet bocsátott ki kisösszegű ily 6%-os buza-zálogleveleket, — annak magyarázatát az szolgáltatja, hogy röviddel ennek a törvénynek az életbeléptetése után megtörtént a pengő értékének a stabilizációja, annak során pedig a külföldi záloglevelekben történő kibocsátások nyomultak előtérbe. Ezeknél pedig tudvalevőleg az illető kibocsátásokat átvevő ország valutáját kellett alapul elfogadnunk. Mindenesetre előnyös, hogy ez az 1923. évi törvény részletesen és teljesen megfelelő módon szabályozta a buzaegyenérték kiszámításának és az átszámítási érték közzétételének a módjait, amelyek minden további nélkül a jelen esetben is átvehetőek volnának.¹⁷

¹⁶ 1923. évi Corpus Juris, 265. l. 1. sz. jegyzet.

¹⁷ A Pénzintézeti Központ a még forgalomban levő buza-záloglevelekre való tekintettel most is még havonta közli az átszámítási árfolyamot. A Budapesti Közlöny 1939. március 19-i számában volt a legutóbbi ilyen közzé-

A Darányi-féle törvénytervezetek még a járadékoknak csak készpénzbeni szolgáltatását ismerték el, abból indulva ki, hogy „a termények gyakori és igen jelentékeny ár hullámzása az ilyen terményjáradékot felette bizonytalanná és változóvá tenné és emellett a termények beszedése és elraktározása az ilyenmű járadék kezelését nehézkessé és költségessé tenné.”¹⁸

Ez az állásfoglalás a háború előtti időszakban történt, amikor a pénzürték állandósága szinte vitán kívülálló tényezőnek látszott. Azóta nemcsak az 1920. évi földreform-törvény, hanem az 1924. évi novella is a terményekben való haszonbér, illetve járadékfizetés lehetőségét szabályozta, természetes következesként az időközben beállott pénzürtékhullámzásoknak. Nyilván ezek vezették a németországi törvényhozást is abban, hogy a rozsválutára szóló járadékokat és rozsválutára szóló járadéklevelek kibocsátását szabályozta.

Nézzük már most, vajjon van-e alapja annak a feltevésnek, hogy olyan kis földvevők, akik a föld vételárára előzetes lefizetést teljesíteni nem képesek, eleget fognak tenni járadékfizetési kötelezettségüknek? Ettől függ ama járadéklevelek biztonságának kérdése, amelyeket a megváltást szenvedő földjének ellenértéke gyanánt kézhez fog kapni.

A Darányi-féle törvénytervezetek abban a kérdésben, vajjon a járadékmegterhelés a teljes vételár erejéig történhetik-e, nem foglaltak el egységes álláspontot. Az 1903. évi tervezet 114. §-a úgy intézkedett, hogy „a járadékkölcsön mérvét a földművelésügyi miniszter állapítja meg.” Ebből nem lehetne arra következtetni, mintha a tervezet okvetlenül 100%-ig terjedő megterhelésre gondolt volna. Viszont azonban, amikor a 17. §. azt mondotta ki, hogy „a telepítő megváltási összeg gyanánt az évi járadéknak legfeljebb 25-szörös összegét követelheti”, akkor ez az arányszám inkább arra enged következtetni, hogy a tervezet 100%-os megterhelést is lehetőnek ítelt.

Az 1909. évi törvényjavaslat a megterhelés tekintetében már egészen világos. Az indokolás általános részében ezt mondja: „A járadék ellenében vásárló tehát az adásvétel megkötésekor és az állandó járadék szolgáltatásában *tőkét nem fizet.*” Majd később: „Kétségtelen, hogy a törlesztéses járadék és törlesztéses jelzálogkölcsön közel állanak egymáshoz, de *a járadék a birtok egész értéke erejéig*, a törlesztéses jelzálogkölcsön pedig az érték meghatározott hányadáig terheli az ingatlant.”

Igaz ugyan, hogy ez a javaslat a járadékkötvény kibocsátását csak a járadéktelek becsértékének 75%-áig engedélyezi,

tétel, amely szerint átszámítási kulcs gyanánt 1939. áprilisban 1 q-nál 20.24 aranypengőt kellett alkalmazni.

¹⁸ Lásd az 1909. évi telepítési törvényjavaslat 198. §-ának indokolását.

csak hogy nem is indult ki a kisajátítási *kényszer* gondolatából. A feltételezés akkor az volt, hogy a járadékkötvényeket kibocsátó pénzintézet ezeket a kötvényeket szabad piacon fogja elhelyezni és így a 75%-on felüli megterhelést vagy saját tárcájában tartja, vagy más bankszerű úton fogja mobilizálni. Most azonban, amikor arról van szó, hogy a megváltást szenvedő haszonbéri jogviszony helyett a becsérték 100%-áig terjedő járadékkötvényeket vegyen át, el kell viselni az ezzel járó nagyobb kockázatot is, hacsak ez a 100%-os megterhelés nem jelenti a járadékfizetési kötelezettségnek nyilvánvaló veszélyeztetését.

Ebben a tekintetben az a felfogásunk, hogy nem kell megszemenő aggályokat a fizetési kötelezettségnek ezzel a mértékével szemben támasztani. Kiinduló pont, hogy intézményszerűen kell gondoskodnunk a földhözjuttatandók lelkiismeretes és tárgyilagos szelektálásáról. Ez az egész kérdésnek az ugrópontja. Ha ezt betartjuk, akkor nincs okunk kételkedni abban, hogy ezek a kisemberek azt a járadékfizetési kötelezettséget, amely nem haladja meg a szokásos haszonbért, normális viszonyok között pontosan teljesíteni is fogják. Ezt a meggyőződésünket nemcsak az támasztja alá, hogy Németországban a járadékirtokhoz jutott kisgazdák 90%-a pontos fizetőnek bizonyult. Ellenben azt is figyelembe kell vennünk, hogy amennyiben a megváltás alapjául a birtok megszerzési árát vesszük és a megterhelést annak 100%-a erejéig engedélyezzük is, ez nem fogja azt jelenteni, mintha a járadékfizetési kötelezettség biztosítására lekötött ingatlan értéke 100%-ig volna kimerítve az elvállalt járadékfizetési kötelezettség által. Már az 1910—11. évi birtokpolitikai szaktanácskozmányon¹⁹ gróf *Keglevich* Gábor hivatkozott arra, hogy telepítés, illetve parcellázás útján felosztott és átlag 5—600 koronáért megvett földek ára 3—4 év alatt 15—20%-kal emelkedett. Azáltal, hogy a nagybirtokból kisbirtokrészek képződtek, ezeknek nagyobb forgalomképessége, az ezek iránt jelentkező nagyobb kereslet önmagában felszöktette ezek értékét. Világosan kitűnik ez a földművelésügyi minisztérium mezőgazdasági hírszolgálati ügyosztálya által közzétett értékes forgalmi adatokból is. 1938-ban — mint fentebb láttuk, — a forgalomba került, 500 holdnál nagyobb földbirtokok forgalmi értéke holdanként 595.— P. Ezzel szemben ugyanabban az évben az 5—10 hold területileg forgalomba került birtokok átlagos forgalmi értéke 990.— P, a 10—20 hold területileg forgalomba kerülteké átlagban 860.— P. Tehát az 5—20 holdig terjedő dimenziójú földek átlagforgalmi értéke 925.— P volt.

Megfigyelhető pontosan ebből a statisztikából, hogy minél nagyobb birtokkategória kerül eladásra, annál kisebb az átlagos forgalmi érték. Ez a kereslet és kínálat egymásrahatásának

¹⁹ L. jegyzőkönyv 583. l.

természetes következménye. Ha tehát abból indulunk ki, hogy a forgalomba került nagyobb birtokok minősége általában nem áll alatta a forgalomba került kisebb birtokok minőségének, akkor megállapíthatjuk, hogy nagy tömbökben átlag 600.—pengőért megvett, ugyanezen egységár alapján felosztott és 4%-os járadék ellenében kisembereknek átengedett földdarabok forgalmi értéke pusztán a felosztás ténye és járadékbirtokká való átalakítása, valamint a tanyaépületekkel való felszerelése által 20—30%-kal emelkedik, vagyis a névleg 100%-os megterhelés valóságban mintegy 75%-ra csökken.

Gyakorlatilag ez annyit jelent, hogy amennyiben a járadékbirtokvevők egy része rossz gazdálkodás, vagy a fizetési készség hiánya folytán nem tenne eleget fizetési kötelezettségének, úgy még 1—2 évi hátralék felszaporodása sem fog okvetlen veszteséget jelenteni, mert a járadékfizetési kötelezettség ellenében újabb eladásra kerülő ilyen kisbirtokra előreláthatólag nehézség nélkül fog megbízható vevő akadni. Egyébként mindig szem előtt kell tartani, hogy itt a haszonbér-megváltással szembeni összehasonlításról van szó. Ha kételkedünk abban, hogy a vevő a 100%-os járadékfizetési kötelezettségének eleget fog-e tenni, sokkal több joggal kételkedhetünk abban, vajjon haszonbérlet kötelezettségét fogja-e teljesíteni, mert mindenestre több lelki kényszer fogja arra szorítani, hogy a saját tulajdonában lévő földet megtarthassa, mint hogy a haszonbérleti jogviszonyban megmaradjon.

A járadékbirtok kimagasló előnye a haszonbérleti birtokkal szemben tehát alig vonható kétségbe. Az előnyök azonban nyilvánvalóan mutatkoznak akkor is, ha a járadékbirtokot az érték 100%-áig terjedő törlesztéses jelzalogos kölcsönrel a kisvevő rendelkezésére bocsátott földdel hasonlítjuk össze. A járadékbirtoknak az az előnye, hogy a kisvevő *csakis a járadék fizetésére van kötelezve*, ellenben a tőkére nem köteles törlesztést eszközölni. Ha 4% kamatozásból indulunk ki, úgy ez annyit jelent, hogy 50 éves 4.65 annuitás helyett csakis a 4% kamatot köteles fizetni. Ez a 0.65%-os különbség talán általánosságban nem jelent döntő különbséget. De különösen az első években, amikor a kisember a kezdet nehézségeivel küzdök, valamint rosszabb termést felmutató, vagy rosszabb konjunktúrájú években a 0.65 tőketörlesztési hányad elmaradása lényeges segítséget jelenthet számára. Viszont természetesen fennmarad a vevő joga a tőketörlesztésre. Mint az 1909. évi törvényjavaslat indokolása mondja: „Fontos különbség a járadék és a törlesztéses tőkejelzalogkölcsön között az is, hogy utóbbinál a tőkét törleszteni *kell*, a járadéknál pedig a tőkét törleszteni *lehet* ugyan, de nem okvetlenül szükséges.”

Világos, hogy ez a rendelkezés volna most is átveendő

akként, hogy a járadékosnak jogában álljon bármikor járadék-fizetési kötelezettségét egészben vagy részletekben a járadék 25-szörösének lefizetése által megváltani. Az 1920. évi föld-reformtörvény ebben a tekintetben a megváltást szenvedő számára azt a jogot biztosította, hogy a járadékfizető ezt a megváltást csak 32 év letelte után gyakorolhatja, hogy addig a megváltást szenvedő biztosan számolhasson a járadékjövedelemmel. Ugy gondoljuk, hogy ilyen korlátozásnak akkor, ha a járadék fizetése és így a megváltás is buzavalutában történik, nem volna nagyobb gyakorlati értelme és káros volna a kiscgazda törlesztési kedvét ily korlátozással csökkenteni.

További előnyei a járadékbiroknak még a következők. A járadékra jogosult azon a címen, hogy a fizetésre kötelezett egy-egy járadékkal hátralékban marad, nem mondhatja fel a tőkét, mint azt a törlesztéses jelzálogkölcsonnél teheti, mint-hogy itt nincs is tőke, hanem csak járadék. Mint Fellner idézett munkájában hangsúlyozza, a tőke-jelzálogkölcsonnél „az évjáradékokra vonatkozólag csak átmenetileg jelentkező fizetési képesség hiánya az egész adósság esedékességét vonja maga után, míg ellenben a járadék-jelzálogkölcsonnél, a járadék fizetésének elmulasztása esetében, még ha az törlesztéses (nem örök) járadék volna is, nem az egész tőke, hanem csak a járadék-hátralék lesz esedékes.“²⁰

Ezt a jogelvet a Darányi-féle 1909. évi javaslat 198. §-ában világosan kimondja, s az indokolás hangsúlyozza is, hogy „nem is lehet komolyabb érdeke a járadékra jogosultnak az, hogy a járadékot bármikor felmondhassa, az ingatlan ugyanis évi pénzszolgáltatás ellenében van eladva, az évi szolgáltatás pedig az ingatlan hozadékával biztosítva van és így a járadékszerződésen mennénk túl akkor, ha a járadéknak kényszermegváltását mondanánk ki. Ezzel a járadék különleges előnyeit, célját és rendeltetését illuzóriussá tennők.“

Ami már most a járadékviszony létesítésének jogi és pénzügyi alakját illeti, mellőzhetetlenül szükséges, hogy a járadékfizetésre kötelezett kisbirtokos és a megváltást szenvedő közé oly pénzintézet legyen beiktatva, amelyik a járadékot a kiscgazdától behajtja, viszont a járadékok alapján járadékkötvényeket saját fizetési kötelezettsége mellett bocsát ki és ezeket adja vételár gyanánt a megváltást szenvedőnek. A járadékleveleknek biztonságát minden lehetséges eszközzel alá kellene támasztani. Ne legyenek azok a megváltást szenvedőre ráoktrojált értéktelen vagy kísértékű papirdarabok, hanem emelkedjenek komoly értékű, általános bizalomban részesülő értékpapírok rangjára.

²⁰ Id. munka 35. l.

Ha ezeket a kötvényeket buzaértékre állítjuk ki,

ha azok kibocsátójaként oly régi, tekintélyes pénzintézet szerepel, mint az Országos Földhitelintézet,

ha az Intézet kötelezettségén kívül a kötvény — mint azt a Darányi-féle tervezet előre látta — az állam fizetési szavatosságát is tartalmazza,

ha a kötvények dologi biztosítékául — a záloglevelek min-tájára — a járadékfizetési kötelezettségek, amelyek alapján a járadéklevelek kibocsátása történt, zálogul le volnának kötve,

ha az állam esetleges kiesések biztosítására a kibocsátott összeg 1—2 évi, tehát 4—8%-nyi összegét mint delkredere-alapot a Földhitelintézet rendelkezésére bocsátaná,

ha ezek a kötvények a pupillaritás és óvadékképesség jel-legével felruháztnának és

ha ezeknek a kötvényeknek a Magyar Nemzeti Banknál való lombardirozása, hacsak az érték 50%-a erejéig is, lehetővé tétetnék:

ezen előfeltételek megteremtése esetén oly értékpapír-típust létesítenénk, amelynek bonitása és hitelképessége minden további birtokpolitikai tranzakciónak szilárd pénzügyi táma-szául szolgálna. Rendkívüli súlyt kellene helyezni arra, hogy az 1931 óta beállott eseményekkel szemben, amelyek hosszú-lejáratú kötvények hitelképességére oly romboló hatást gyako-roltak, ezt az új kötvényt olyanná tegyük, hogy még esetleg áldozatok árán is feltétlen hitelképességben részesüljön.

Tekintsük útmutatónak, hogy a kényszerkölcson-kötvé-nyek, vagy az útépitési-kötvények kibocsátásukkor milyen leki-csinyló értékelésben részesültek és fokról-fokra miként váltak a nagyközönség kedvelt tőkeelhelyezési papírjaivá. Egyszerűen azért, mert a közönség látta, hogy ezek szelvényeinek beváltá-sáról az államháztartás minden körülmények között gondosko-dik. Ebből a tapasztalatból indulva ki, kellene a feltétlenül szük-ségesnél inkább többet, mint kevesebbet tenni az ujonnan kreá-landó járadéklevelek valóságos forgalomképességének biztosí-tása érdekében.

*

* * *

A fentiekben nem kívántunk állást foglalni ahhoz a kér-déshez, vajjon a telepítési programnak évi legalább 100.000 holdban való rögzítése helyes-e? Vajjon ily mennyiségű föld-nek kötelező feldarabolása termelési szempontból nem aggá-lyos-e? Vajjon kivihető-e — még a minisztérium földbirtok-politikai osztályának mai kitűnő vezetése mellett is — a munka-óriási méreteit tekintve? Egy azonban biztosan megállapítható.

Ez az, hogy ily tömegű földmozgósítás pénzügyileg csakis akkor képzelhető el igen nagy pénzügyi érdekek, igen fontos szociális és életbevágó termelési szempontok sérelme nélkül, ha a gyenge tőkeerejű kis gazdasági egyedek földszerzését a járadék-birtokrendszer alkalmazásával igyekezünk lehetővé tenni.

Éber Antal

Mezőgazdasági termelésünk ármeghatározó tényezői.

I.

Egy agrárország esetében a mezőgazdasági termények értékesítési viszonyainak és ezzel az agrárlakosság jövedelemalakulásának a feltárása olyan széleskörű vizsgálatot, a minden részletre kiterjedő helyzetkép olyan óriási terjedelmet kívánna, ami egy tanulmány vagy könyv szerény keretein messze túlnőne.

Minden ilyen természetű munka kénytelen a szóbanforgó terület legnagyobb részén reprezentatív vizsgálatot és számtalan általánosítással dolgozni, hogy elég ideje és helye maradjon ahhoz, hogy a problémakörnek legalább egy kis részén elmélyülhessen. Különösen ez a helyzet azoknál a munkáknál, melyek a verbális megállapításokon túl az érzelmi állásfoglalás lehető kicsire csökkentése érdekében, legalább alapvető megállapításaikat és kijelentéseiket számszerű bizonyítékokkal is alá akarják támasztani, s ezeknek a bizonyítékoknak helyességéről az élet valamely síkjára való alkalmazásával akarnak meggyőződni.

A felállított tételeknek vagy egyszerűen csak véleményeknek és elgondolásoknak az élet való számaival történő verifikálására talán egyetlen téren sincs olyan nagy szükség, mint Magyarország mezőgazdasági lakosságának árszituációjára vonatkozó vizsgálatoknál. Szükség van itt a számszerű adatokra támaszkodó és a legkisebb részletjelenséget is figyelemmel kíséző vizsgálatra a gyakran előforduló érdekeltségi vagy egyéb szempontok miatt kevésbé tárgyilagos állásfoglalások mellett elsősorban azért, mert olyan problémáról van itt szó, amelyik az ország fél lakosságát közvetlenül, másik felét pedig ezen réteg sorsán keresztül közvetve érinti és így elsőrendűen alkalmas arra, hogy számszerű adatokra támaszkodó vizsgálat tárgyát képezze.

Ilyen nagy jelentőségű és gyakran ellentétesen elbírált probléma egyenesen kínálkozik arra, hogy először elméleti síkon igyekezzünk tisztázni a felmerült kérdéseket, olyan az élet valóságából vett számadatokkal való ellenőrzés útján, mely a

kapott eredményeknek esetleg a valóságba való átültetését is lehetővé teszi.

Aki azonban a magyar mezőgazdaság helyzetével bármilyen szempontból is számszerű adatok alapján akar foglalkozni, igen nagy nehézségekbe ütközik ezen a téren, mert a magyar mezőgazdaság helyzetét feltáró adatok felvétele — különösen az árakat és az értékesítést illetően — annyira szegényes és hiányos, hogy a kérdéssel foglalkozó számára nagy problémát jelent, hogy ezen adatok alapján egy számszerű vizsgálattal többet tudjon nyújtani, mint a közismert és általános tények ismétlése.

Azok az időközi nagy felvételek, melyek az ország birtokállományára, a birtokok élő és holt leltárára vonatkoznak, — hangsúlyozva, hogy igen értékes interlokális összehasonlításra adnak módot —, az élet jelenségeinek vizsgálatánál elengedhetetlen dinamikus szemlélet érvényrejutását nem teszik lehetővé. Nem teszik lehetővé különösen az árkérdést illetően, mert erre vonatkozó adatokat egyáltalában nem is tartalmaznak.

Az ország mezőgazdasága árhelyzetének részletes adatok alapján történő megismerésére pedig annál inkább szükség lenne, mert az agrártermékek értékesítési válsága szinte minden konjunktúrahullám lefelé menő ágának középpontjában áll és kiinduló pontja vagy legalább elmélyítője annak. Ugyanúgy a konjunktúra felfelé menő ága is rendszeren a mezőgazdaság helyzetének megjavulása vagy mindinkább *megjavítása* által kezdődik.

Nem lehet ezen a téren megelégedni azzal, hogy a mezőgazdaság árhelyzetének az ismertetésére szinte egyedüli eszközként a helytelenül összeállított és csupán demonstráló, de a dolog mélyébe bele nem világító *agrárollót* használjuk.

Az agrárollók olyan összeállítása — ezen túlmenően —, ahol a mezőgazdasági cikkek budapesti tőzsdei ára van a falusi lakosság által nem, vagy csak csekély mértékben fogyasztott iparcikkek ugyancsak budapesti árával szembeállítva, még ilyen tisztán szemléltető célra sem alkalmas.¹ A falusi lakosság az agrártermékekért a budapesti nagykereskedői árnál közelítőleg *állandó* összeggel kap kevesebbet, az iparcikkekért pedig ugyan-

¹ Nem változtatott ezen a körülményen számottevően a M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal által szedés közben közzétett új nagykereskedelmi árindex sem. (Szőnyi Gyula dr.: A magyar nagykereskedelmi árak indexszámainak új sorozata. Magyar Statisztikai Szemle XVII. évfolyam. 1939. 3. szám 275—307. old.) Az agrárolló számításánál ez is *budapesti nagykereskedelmi* árakból indul ki, s a korábbi helyzettel szemben — ezen a téren — csupán annyi javulást jelent, hogy az agrárindexet az ipari *gyártmányok* indexével is összehasonlítja. El kell azonban ismerni, hogy az így adódó értékek nem sokkal térnek el azoktól, melyeket az agrárindexnek a *nyersanyagokat* is magábanfoglaló ipari árindexszel történő összehasonlítása útján nyertek.

csak az áráktól közel független összeggel fizet többet. Ezeknek a megközelítően állandó nagyságú árelemeknek (fuvar, szállítás, kereskedelmi költségek, adók, stb.) az értékesítési oldalon figyelembevétele és a beszerzési oldalon elhanyagolása kétszeres hibát jelent és okozza azt, hogy az agrártermékek áresése a ténylegesnél kisebb, az iparcikké pedig annál nagyobb százalékos csökkenéssel jut az ú. n. agrárrollóban kifejezésre. A hibásan számításba vett költségelemek közel állandó volta miatt azonban ennek a hibának még a százalékos nagysága is állandóan változni fog, amit nem lehet egy változatlan helyesbítő tényezővel kiküszöbölni.

Az agrárrollók tehát jelen összetételükben nemhogy arra nem elegendők, hogy a kérdés magjára rávilágítsanak, hanem még a falusi lakosság vásárlóerejében bekövetkezett változás nagyságrendjéről sem adnak képet.

Egy olyan vizsgálatnak, mely bármily csekély mértékben is arra tart számot, hogy a magyar mezőgazdaság értékesítési és ezzel jövedelmi viszonyairól képet adjon, ki kell terjednie

1. azokra a természetes vagy csak a megszokott gazdálkodás adta feltételekre, melyek az agrártermékek *kínálatát* alapjaiban meghatározzák,

2. az agrártermékekkel szembenálló *kereslet* tulajdonságainak feltárására,

3. ezekben a feltételekben interlokálisan fennálló és intertemporálisan bekövetkezett különbségek és eltolódásokra,

4. az agrárárak, mint jövedelemmeghatározó tényezők elbírálása érdekében a mezőgazdasági lakosság fogyasztását képező cikkek kínálatának és a mezőgazdasági lakosság ezekre irányuló keresletének vizsgálatára,

5. az előbbiekre kiterjedő *számszerű* vizsgálat során megállapított olyan esetleges körülmények — jelentőségüknek megfelelő sorrendben történő — tárgyalására, melyek alkalmasak arra, hogy a mezőgazdasági lakosság ár helyzetét akár állandóan, akár időlegesen, akár minden terményt, akár csak egyeseket illetően, akár minden birtoknagyság, gazdálkodási ág, vidék, stb., akár ezek közül csak egyeseket érintően kedvezőtlenül alakítsák, illetve kedvezőtlen irányba tolják el.

Egy ilyen általános képet adó részletes vizsgálat természetesen meghaladná jelen tanulmány szerény kereteit. A továbbiakban ezért nem is tértem ki mindezekre a felvetett problémakörökre, hanem az anyag gerinceként azoknak a vizsgálataimnak az eredményét fogom bemutatni, melyek a kérdésnek azzal a részével foglalkoznak, mely minden átfogó szerves vizsgálatnak természetszerűleg kiindulópontját kellene, hogy képezze, ennek ellenére azonban a kérdéskomplexumnak talán legelhanyagoltabb oldala. Ez az oldal a termelés ter-

mészetes vagy egyéb olyan feltételeinek a vizsgálata, melyek az agrár (nevezetesen *növényi*) termékek piacrakerülő mennyiségét és ezen mennyiség változásait és a piaci körülményekhez való alkalmazkodó képességét határozzák meg.²

A rendelkezésre álló adatok által lehetővé tett szerény keretek között igyekeztem bizonyos fokig a nagy átlagként jelentkező kínálati viszonyok és az átlagként kapott kínálati elaszticitás mögé is bevilágítani, hogy meglássuk, milyen a legkülönbözőbb körülmények miatt eltérő számok rejtőznek ezen átlagos értékek mögött.

A vizsgálatoknak az anyag ezen részére kiterjedő zöméhez csatlakozóan megkíséreltem a mezőgazdasági réteg keresletének teljes általánosítása útján a kínálat most feltárt tulajdonságai közepette létrejött névleges jövedelmek reálértékének kialakulásáról bizonyos képet szerezni, szembeállítva azt az agrárolló által mutatott képpel.

II.

Az agrártermékek kínálata híven tükrözi vissza azt a rengeteg kötöttséget, ami a mezőgazdasági termelés velejárója. Ezek a kötöttségek okozzák, hogy egészen más úton kísérhetjük csak meg a mezőgazdasági termékek kínálatának megismerését, mint amilyen úton a költséggörbék termelési és hozadéki szempontból optimális pontjain keresztül az ipari termékek kínálatához eljuthatunk.

Két körülmény az, ami a természeti adottságok mellett a legdöntőbben nyomja rá az agrárkínálatra bélyegét. Az első az, hogy a termelés irányítása igen gyakran azoknak az elhatározásától függ, akik szorosán a fizikai mezőgazdasági munkából élnek és akik már eleve nem indulhatnak azzal a gondolattal neki egy új termelési folyamat előkészítésének, hogy kedvezőtlen árak esetén a termelést részben vagy teljesen beszüntetik, mert ezzel maguk és családjuk válna teljesen vagy részben munkanélkülivé. A termelés csökkentése kedvezőtlen *termelési költség-piaci ár* viszonylat esetén nálunk nem a nagyobb nyereség érdekében megtett lépést, hanem kenyerük részbeni vagy teljes elvesztését jelenti.

² Hasonló vizsgálatot végzett a német konjunktúrákutató intézet, mely vizsgálati eredményeiről a következő kiadmányokban számolt be: Vierteljahrshefte zur Konjunkturforschung, Sonderheft 20. „Die Zukunft des Roggens.“, Sonderhefte des Instituts für Konjunkturforschung, Nr. 40. „Die Elastizität der deutschen Getreide-Anbauflächen.“, *Adolf Vogel und Carl Boehm*: „Einfluss der Preise auf die Produktion in der Landwirtschaft.“ Vierteljahrshefte zur Wirtschaftsforschung. 12. Jahrgang 1937/38. Heft I. Neue Folge. Valamint hasonló munkát végzett az University of Oxford Agricultural Economics Research Institute, melyről a következő kiadmányokban számolt be: *O. J. Beilby*: „Egg Prices“, *Ruth L. Cohen*: „The History of Milk Prices.“, *A. Bridges, H. Whitby, J. R. Lee*: „Studies in Power Farming.“

A másik körülmény az, hogy az agrárarak csökkenése a mezőgazdasági lakosság számára, ellentétben az ipari és egyéb dolgozó tömegekkel — a sok saját kezelésben levő üzem és a bérek legnagyobb részének naturáliákban való megállapítása miatt — már a bekövetkezés pillanatában jövedelemcsökkenést jelent, amit fokozott munkával és végül az agrártermelés intenzívebbé tételével és kínálatuk fokozásával próbálnak kiegyenlíteni. Ehhez csatlakozik az egyik legdöntőbb termelési tényezőnek, a földnek, az állandó és korlátolt mértékben való rendelkezésreállása.

Ez a két körülmény, illetve a két legfontosabb termelési tényező: a föld és az emberi munka merevsége okozza azt, hogy a mezőgazdaság kínálatja és a mezőgazdasági árak magassága között sem egy terményt illetően, sem általánosságban, nincs egyértelmű összefüggés.

Emiatt a két egészen, illetve részben változatlan mennyiségben meglevő termelési tényező miatt a mezőgazdasági termelésnél nem az egyes termények abszolút árának van döntő befolyása a következő termelési folyamatra vonatkozó megfontolások kialakításánál, hanem mindig *az egyes termények arviszonyainak*.

Mivel a rendelkezésre álló földmennyiséget az árártól függetlenül minden évben bevetik,³ a növénytermelésnél egy kínálati vizsgálat nem tud számot adni arról, hogy valamely cikk áremelkedése mennyivel növeli meg annak a cikknek a vetésterületét, sem arról, hogy az agrárarak általános eltolódása a mezőgazdaság egész termelését és így kínálatát hogyan változtatja meg. Meg kell elégednie egy ilyen vizsgálatnak azzal, ha megállapítja, hogy egy jószág vetésterület emelkedésével milyen termények vetésterület csökkenése áll szemben, illetve a vetésterület csökkenése milyen más cikkek vetésterületét növelte meg.

A vetésterv elkészítésekor ugyanis a különböző termények versenytársként állnak egymással szemben azokon a határokon belül, melyeket az előző évek termésviszonyait figyelembevevő termeléstechnikai feltételek és a sok cikkben igen jelentős önfogyasztás szab meg. Az önfogyasztást tapasztalati-
lag fedező vetésterületen felüli részbe a termeléstechnika adta határok között azokat a terményeket fogják vetni, *amelyeknek az ára a többi szóhajóhető terménnyel szemben a legkedvezőbb*. Nem az abszolút ár tehát, hanem a többi, vetés szempontjából versenycikk figyelembevételével megállapított *relatív ár* az, ami az egyes termények vetésterületére döntő befolyással van.

Számtalan nehézség leküzdésére és probléma tisztázására

³ A megmunkálható földből ugarnak hagyott terület csekély ingadozását leginkább az időjárási viszonyok okozzák és nem a termények áralakulása.

van szükség egy olyan vizsgálatnál, mely a terményárak és a vetésterület közti összefüggés számszerű feltárására irányul. Mindezekre itt most nem térek ki, hanem a következőkben bemutatva néhány agrártermék kínálatára végzett számításaimat, a felmerülő problémákat az adott helyen veszem boncolás alá. A generális észrevételeket a szám adatok bemutatása után kísérem meg összefoglalni.

A termények piaci kínálata egy ilyen vizsgálatnak természetesen nem képezheti alapját. A termés mennyisége olyan nagymértékben függ a termelő elhatározásától független körülményektől, hogy a legcsekélyebb mértékben sem alkalmas annak a megállapítására: milyen hatással van a szóbanforgó jószág árváltozása a termelő piaci terveire. A termelőknek jelentős, de számszerűen pontosan jóformán megfoghatatlan belső fogyasztása miatt még kevésbé alkalmas ezeknek a viszonyoknak a vizsgálatára a piacra vitt mennyiség.

Az utolsó lépés a növénytermelés terén, ahol a gazdaságtechnikai feltételek határain belül a kínálat tervezett mennyisége a gazdálkodó független egyéni elhatározásától függ: *a vetésterület megválasztása*. A vetésterület alakulása lesz tehát az, amit következő vizsgálatainknál a kínálat számszerű mérésére fogunk felhasználni.

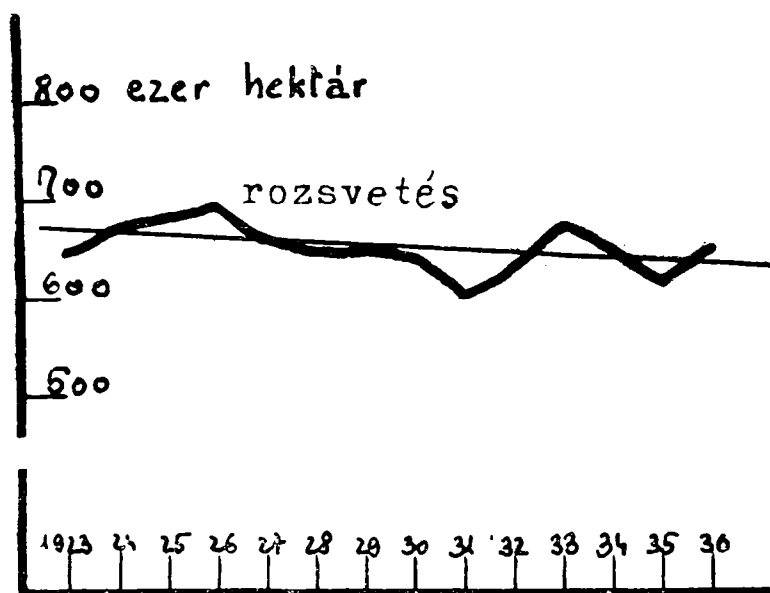
A vizsgálat menetét részletesen a *rozsrá* mutatom be. Vetésterületként csak az őszi vetést veszem figyelembe, mert a tavaszi rozsvetés amúgyis igen csekély nagyságát már nem annyira piacgazdasági megfontolások szabják meg, mint az, hogy a telelés alatt mekkora terület és milyen terményből vészett annyira kárba, hogy tavasszal új, esetleg más terménnyel kell pótolni.

Az őszi rozsvetés a csonka haza területén 1923—1936 között a M. Kir. Közp. Statisztikai Hivatal adatgyűjtése szerint ezer hektárban a következőképpen alakult:

Év	Rozsvetés ezer ha.	A rozsvetés egyenes irány- vonala	A tényleges vetés- terület az irányvonal %-ában
1923	648	672	96,5
1924	676	668,9	101,0
1925	685	665,8	102,8
1926	697	662,7	105,2
1927	660	659,6	100,0
1928	648	656,5	98,7
1929	649	653,4	99,4
1930	644	650,3	98,6
1931	605	647,2	93,5
1932	628	644,1	97,5
1933	674	641,0	105,0
1934	649	637,9	101,6
1935	617	634,8	97,3
1936	650	631,7	102,9

Hogy a vetésterület változásait az egyes években az ár-változás hatásaként vizsgálhassuk, elsősorban a trendszerű eltolódást kell kiküszöbölni. Az ábrába is berajzolt egyenes irányvonal, mely szerint a vetésterület évenként 3,1 ezer hektárral (átlagosan kb. 0,5%-al) csökken, a számításnak megfelelő pontossággal adja a vetésterület alakulásának általános irányzatát.

A tényleges vetésterületnek a kiszámított irányvonal értékétől való százalékos eltérései reprezentálják további számításainkban a kínálat változását, amit az áraknak ugyancsak százalékos változásaival állítunk szembe.

1. ábra.

Magyarország rozsvetés-területe és a vetésterület egyenes irányvonala.

Megfelelő termelői árak hiányában a M. Kir. Közp. Statisztikai Hivatal által közzétett nagykereskedelmi árak, illetve ezek 1913 = 100 alapú árindexét vettem a további számításoknál figyelembe.⁴ Az agrárrollóról mondottaknak megfelelően ez természetesen hibát jelent, ami azonban a *relatív árakkal* való dolgozás miatt egészen elenyészően csekély. Ugyancsak a relatív árak miatt nem kell kitérnem az árindexek alapjának az indokolására sem, mert a szóbanforgó termény és a versenyttermények árát *ugyanolyan alapú* indexsorra átvíve állítottam szembe egymással. Az árindexek alapjának megválasztása tehát nem játszik számbavehető szerepet.

Hogy a koronaromlás és az aranykoronára való kétes pontosságú átszámítás hibái a további számítás eredményeit ne hamisítsák meg, a vizsgálatot az 1925. év adataival kezdtem.

⁴ A Hivatalnak szedés közben közzétett és már az előzőekben említett új árindexe a számításoknál még nem állt rendelkezésemre.

Több kísérlet után úgy találtam, hogy akkor jutok a vetésterület változását legjobban megmagyarázó relatív rozs árhoz, ha a négy fő gabonatermék: buza, rozs árpa és zab átlagos árindexével állítom szembe a rozs árindexét.

Összehasonlításként elvégeztem a számítást a *boletta* árával megnövelt buza és rozs árral és a boletta árának figyelmen kívül hagyásával is és úgy találtam, hogy számbavehetően nagyobb pontossággal alkalmas a bolettát is figyelembevevő relatív árak indexe a vetésterület évenkénti változásainak a megmagyarázására, ami azt mutatja, hogy a boletta nem mint közvetlen támogatás, hanem mint *ártényező* fejtette ki hatását.

Ez a körülmény igen jól rávilágít arra, hogy miért nem volt már kiindulásában sem helyes a kísérlet, mely a magyar mezőgazdaság válságát a gabonajegy rendszerével akarta megoldani. A magyar mezőgazdaságnak az értékesítési válságból adódó nehéz helyzetén a gabonajegy rendszer úgy akart segíteni, hogy a termelőknek a termés — illetve eladás — nagyságához igazodó összegeket fizetett ki. Ez a mázsánként kifizetett összeg a termelőket arra indította, hogy az egyéb terményekkel szemben így relatív kedvezőbb árhelyzetbe került buza és rozs vetésterületét a többi termés rovására növeljék és így ezekből az akkor nehezen piacot találó árúkból még többet termeljenek és ezáltal tovább fokozzák az értékesítési válságot.

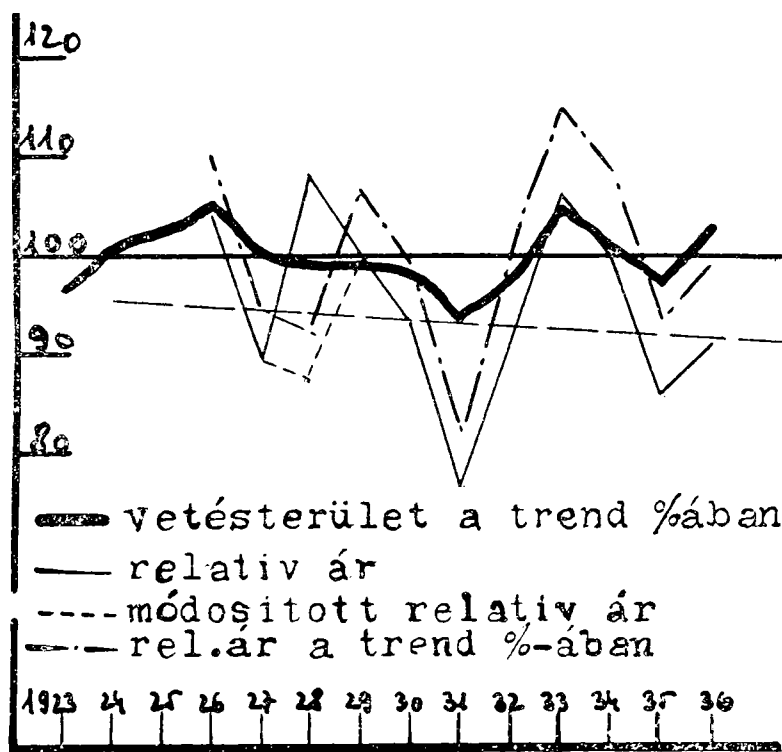
A kiválasztott relatív árnál⁵ az volt a következő eldöntendő probléma, hogy milyen időpont- vagy időszakaszra érvényes relatív rozsár és a vetésterület között lesz a legszorosabb az összefüggés.

Mivel a vetés és a termés piacravitele között jelentős időköz van, amely alatt természetesen a piaci viszonyok is eltolódhatnak, szoros összefüggés a vetéskor fennálló pillanatnyi piaci helyzet és a vetés nagysága között nem lehet. Legfeljebb egy *tartós áreltolódás*, illetve hosszabb időszakazon keresztül *állandósulni látszó áremelkedés vagy sülyedés* lesz képes a vetésterületre is hatással lenni. Ehhez szükséges ugyanis, hogy a relatív ár eltolódása olyan jelentős legyen és olyan hosszú ideig tartson, ami állandósulni látszó változott nagyságával vagy irányzatával a gazdáknak azt a reményt kelti, hogy az új termények hosszú hónapok múlva történő piacra kerülésekor is ezek, vagy ehhez hasonló viszonyok fognak fennforogni.

A vizsgálat során a legszorosabb összefüggés a *január—szeptemberi* átlagos relatív árnál adódott. Ha ezeket a később bemutatott táblázat első oszlopában szereplő számokat a vetésterület százalékos változásával szembeállítjuk, az 1928. évet kivéve igen nagyfokú párhuzamosságot találunk. (2. ábra.)

⁵ A boletta értékével növelt rozs árának a buza, rozs, árpa és zab 1913 alapú és a boletta értékét is figyelembevevő árindexével redukált 1913 alapú indexe.

Az árváltozás természetesen még a legszorosabb összefüggés mellett is csak *ceteris paribus* tudná a kínálat változásait teljes egészükben megmagyarázni. Az ártól független olyan valamit, aminek a változása a vetésterület kialakulására hatással van, elsősorban az előző évi termés eredményében találhatjuk meg. A legtöbb esetben ugyanis nem minden terményből egyformán jó vagy rossz a termés. Valamely árúnak pedig — mint itt a rozsnak — a többi terményhez viszonyítva szélsőségesen jó vagy rossz termése a következő év vetéstervére is hatással van.

2. ábra. A rozs vetésterülete és relatív ára.

Felmerülhetne itt az a gondolat, hogy nem is az árakat kell a vetésterület rugalmasságának kiszámításánál figyelembe venni, hanem az árak és mennyiség szorzatát, tehát a termelésből eredő bruttó bevételt. Ez azonban úgy elméleti megfontolások, mint erre vonatkozó számításaim eredménye alapján nem mutatkozik helytállónak. A termés mennyisége és a következő év vetésterülete között ugyanis *nem egyértelmű* az összefüggés. Különösen ez a helyzet azoknál a terményeknél, melyekben aránylag nagy a termelő réteg saját fogyasztása. Itt ugyanis egy rossz termésátlagú évnek igen könnyen az a hatása lehet, hogy a saját fogyasztásra szükséges mennyiség biztosítása végett a következő évben csökkenés helyett növekedni fog a vetésterület. Ellentmond az ár és mennyiség egyidejű számításbaállításának az a körülmény is, hogy az egyik év jó vagy rossz termése még semmiféle támpontot sem nyújt a következő év ter-

mésátlagának a megbecsülésére. Ezeket a meggondolásokat igazolták elvégzett számításaim is, melyek azt mutatták, hogy egy termény termésátlaga és következő évi vetésterülete között semmiféle állandónak nevezhető összefüggés nincsen. Kivételt ez alól — könnyen elképzelhetően — csupán az átlagostól vagy előző évtől számottevően eltérő terméseredményű évek képeznek. Igen rossz termés ugyanis — minden gazdasági meggondolástól függetlenül — esetleg elveszi a gazdák kedvét attól, hogy az illető jószág termesztésével foglalkozzanak, igen jó termés pedig esetleg a gazdasági indokoltságon túlmenően hozza meg a gazdálkodók kedvét ahhoz, hogy a szóbanforgó jószágot termeljék.

További számításaink során tehát csak a lényegesen kiugró terméseredményeket kellett az árak alakulása mellett figyelembe vennünk, hogy a vetésterület rugalmasságának a meghatározásához eljuthassunk.

Ez volt az eset 1928-ban is. Az 1920—1936 között átlagos hektáronkinti 10,9 mázsával szemben 1927-ben mindössze 8,9 mázsa termett, ami az egész vizsgált periódusban a legkisebb hektáronkinti terméseredmény volt. Ez a kedvezőtlen eredmény a gazdák terméskilátásait a rozstól illetően a következő évre olyan nagy mértékben lerontotta, hogy 1927-ben, (ami a termés évében: 1928-ban szerepel a M. Kir. Közp. Statisztikai Hivatal adatgyűjtése szerint) a relatív árnak megfelelőenél csak lényegesen kevesebbet vetettek.

Ha a relatív rozstól árak 1927-re kapott 108-as értékét átlagos terméseredményre számítjuk át,⁶ olyan, az ábrába is felvett értéket kapunk, mely a teljes időszak többi évében talált összefüggésnek teljesen megfelel.

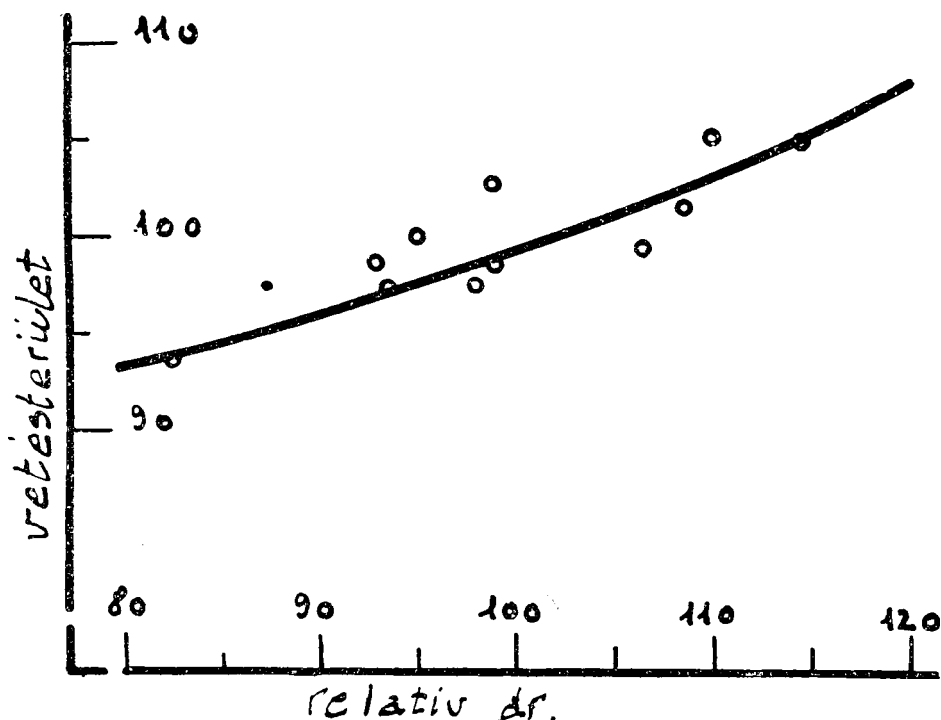
Mielőtt az ár- és vetésterület változásait számszerűleg összevetnénk, szükséges a rozstól relatív árának alakulásából a vetésterülethez hasonlóan egy egyenes irányvonallal az általános irányzatot, mint ami független a rozstól évenkénti átlagos ár-alakulásától, kiküszöbölni.

A következő táblázat mutatja a számítás eredményeit.

Év	R e l a t í v á r			tényleges értéke a trend %-ában	A tényleges vetésterület a trend %-ában
		módosítva a ter- méseredménnyel	egyenes trendje		
1925	104	104	94,89	110	105,2
1926	90	90	94,57	95	100,0
1927	108	88	94,25	93	98,7
1928	100	100	93,94	106,5	99,4
1929	93	93	93,62	99	98,6
1930	77	77	93,30	82,5	93,5
1931	91	91	92,98	98	97,5
1932	106	106	92,66	114,5	105,0
1933	100	100	92,35	108,5	101,6
1934	86	86	92,03	93,5	97,3
1935	91	91	91,71	99	102,9

$${}^6 108 \cdot \frac{1927 \text{ évi termésátlag}}{\text{átlagos termésátlag}} = 108 \cdot \frac{8,9}{10,9} = 88.$$

A táblázat két utolsó oszlopa, mely a relatív árak és a vetésterületnek a trendre redukált százalékos változásait tünteti fel, tartalmazza azokat a számokat, melyek az ár- és vetésterület változásait összehasonlítható értékben tüntetik fel. Ezeket állítottuk egymással szembe a következő ábrában kínálati görbeként. A behúzott irányvonaltól aránylag csak igen csekélyek az eltérések, ami azt mutatja, hogy a relatív rozsárnak minden év január—szeptember közötti átlagos értéke és a vetésterület évenkénti ingadozása között igen szoros összefüggés van.

3. ábra.

A rozs vetésterülete a relatív ár függvényében.

Hogy az összefüggés számszerű nagyságáról képet kapjunk, ugyanezeket az értékeket kettős logaritmikus léptékben vittem fel a következő ábrán, ahol az időrendben egymásután következő pontokat összekötő egyenesek átlagos hajlásszögének tangense a *kínálati elaszticitást méri*.

A kapott 0,415-ös eredmény azt mutatja, hogy bár szoros az összefüggés a relatív ár- és a vetésterület között, aránylag csak *csekély mértékben* követi a vetésterület az árak ingadozását. Az áraknak több, mint kétszeres eltolódására van szükség ahhoz, hogy a vetésterület egyszeresen megváltozzon.

Mielőtt ennek az egy terménynek a merev kínálatából következtetéseket vonnánk le, bemutatom még néhány más terményre hasonló módon végzett számításaim eredményét.

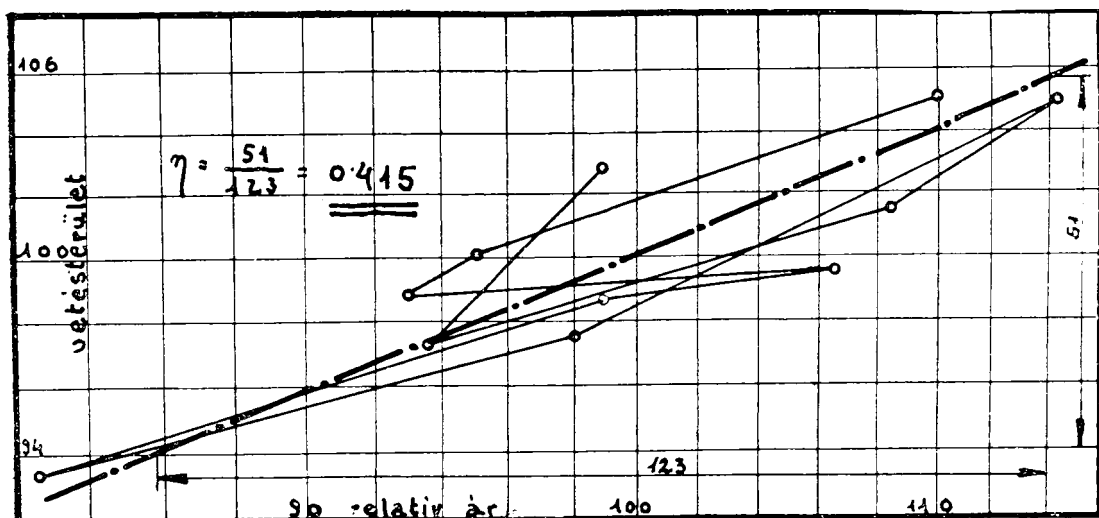
A *buzánál* a bolettával növelt ár indexét a buza, rozs,

árpa, zab átlagos indexével állítottam szembe és számítottam át relatív árrá. A legszorosabb összefüggést a vetésterület és a relatív árak között a július—szeptemberi átlagos áraknál találtam.

Az *árpa* tényleges árindexét a buza, árpa, zab, tengeri átlagos árindexével redukáltam és itt a vetés évében érvényes január—márciusi átlagos árak változása közelítette meg legjobban a vetésterület változásait.

A *zabnál* a vetést megelőző év augusztusától a vetés évének márciusáig terjedő árak indexének átlagát ugyancsak a buza, rozs, árpa, zab és tengeri ugyanezen időre vonatkozó átlagos árindexével számítottam át relatív értékre.

A *burgonyánál* a vetést megelőző 12 hónap árindexének átlagát a buza, rozs, árpa, zab, tengeri és burgonya átlagos árindexével módosítottam.

4. ábra.

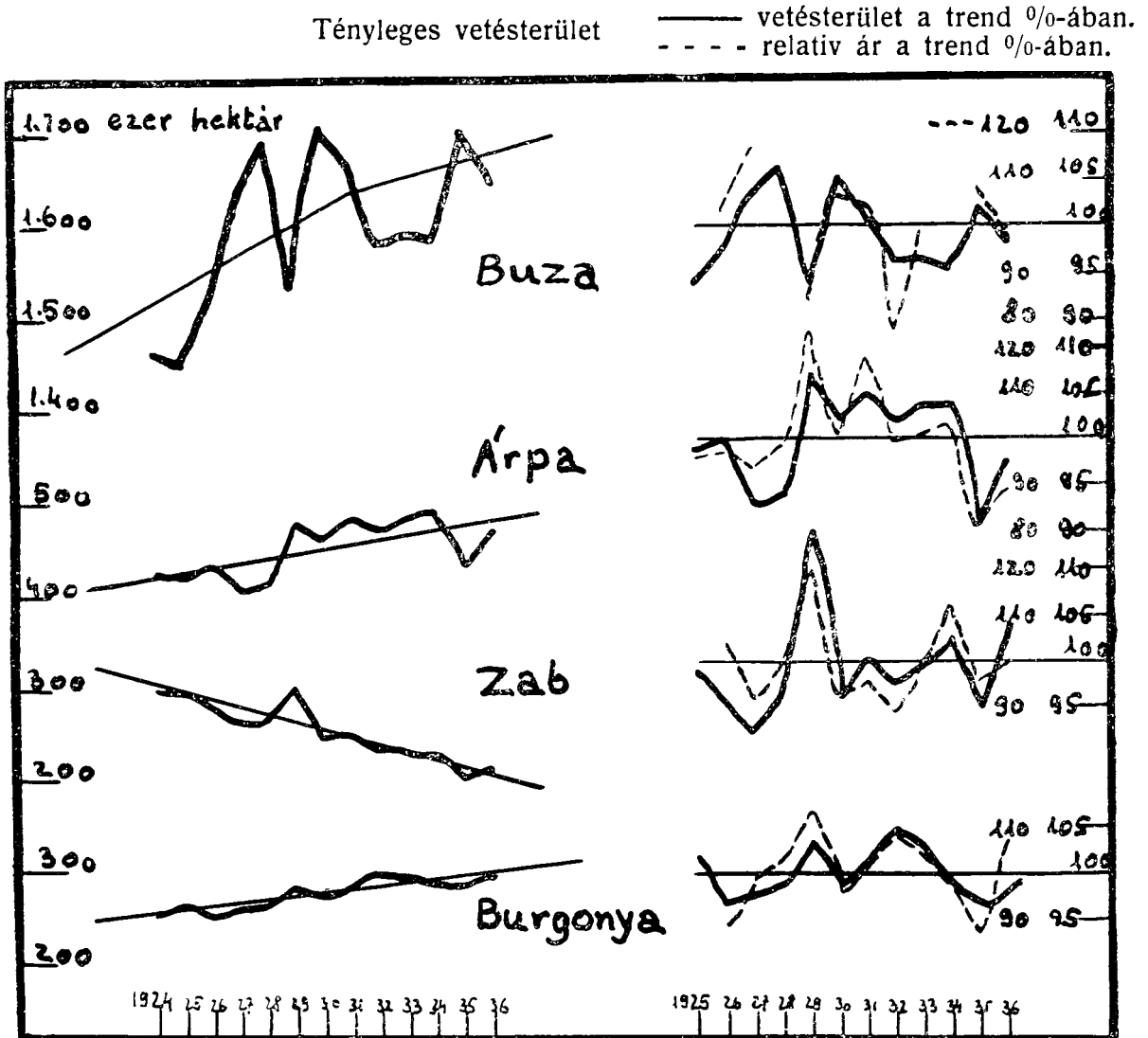
Mivel az árak változása a vetésterületre természetesen csak *ceteris paribus* van egyértelmű és azonos nagyságú hatással, minden terménynél voltak olyan évek, melyeknél valamilyen — az áráktól független — tényező változása ezt az összefüggést megzavarta.

A legjelentősebb ilyen az áráktól függetlenül változó tényező, mely az egyes terményekkel bevetett terület nagyságára hatással van — mint már a rozsnál is láttuk — az előző évi termés eredménye. A kedvezőtlen eredményű év a gazdák kilátásait a következő évre is lerontja és különösen szélsőséges esetben okozza azt, hogy a relatív árak megfelelőnél esetleg csak számottevően kevesebbet vetnek. Ugyanez érvényes természetesen fordítva az átlagot lényegesen meghaladóan jó termésű évekre is.

Ha azoknak az éveknél a relatív árát, melyekkel a vetésterület változása nem látszik összefüggésben lenni, az előző év

terméseredménye és az átlagos terméseredmény hányadosával megszorozzuk, ezeknek a látszólagos ellentmondásoknak a legnagyobb része helyett a többi év adataihoz hasonló szoros kapcsolatot találunk a termés relatív ára és vetésterülete között.

Igy módosítottam a *buza* 1933. évi relatív árát, az *árpát* 1928, 1929, 1935 és 1936-ban és a *zabét* 1929, 1931 és 1932-ben,

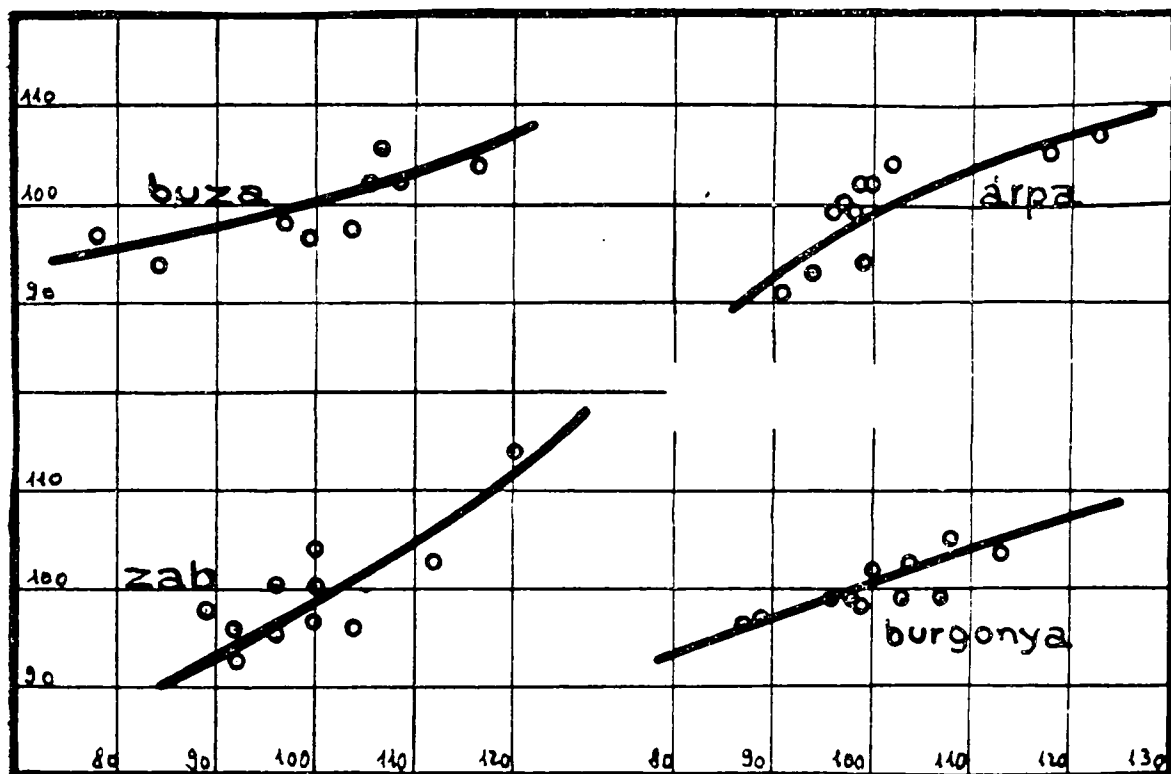

5. ábra.

míg a *burgonya* árát nem kellett egyik évben sem módosítani. Az ábrákba már ezek a módosított értékek vannak felrakva.

Valamilyen egyéb külső körülménynek a változása miatt — melynek a felkutatása és tárgyalása igen messze vezetne — még ezek után sem volt meg az átlagosat csak valamilyen mértékben is megközelítő összefüggés a buza 1928. és 1934. évi relatív ára és vetésterülete és az árpa 1933. évi ára és vetésterülete között. Ezeket az adatokat a további számításoknál figyelmen kívül hagytam.

A vetésterületnek és a relatív áraknak így kiszámított és az előző ábrába felvitt százalékos változása egymással szembeállítva mutatja a fenti négy termény kínálati görbáját. A dolog természete miatt bizonyos fokú szóródás van a kapott pontok között, egy átlagos irányzat azonban annak ellenére is jól megállapítható minden terménynél, hogy néhány pont jelentősen eltér ennek az átlagosnak tekintett iránytól.

6. ábra.

A buza, árpa, zab és burgonya vetésterülete a relatív ár függvényében.

vetésterület ↑
relatív ár. →

A rozsnál elmondottakhoz hasonlóan végzett elaszticitás számítások a fenti négy termény vetésterületére a következő eredménnyel jártak:

	elaszticitási tényező
buza	0,493
árpa	0,636
zab	0,733
burgonya	0,378

A rozshoz hasonlóan tehát minden itt figyelembevett terménynek elég merev a kínálata. Ha a burgonyától eltekintünk, azt is megállapíthatjuk első pillantásra, hogy a mezőgazdasági

termények vetésterülete annál merevebb, minél jelentősebb terményről van szó.

A burgonya aránylag igen merev vetésterületének a nagy saját fogyasztás az oka és nincs ellentétben az előbb mondottakkal. A különböző terményekre talált elaszticitási tényezők egyébként sem alkalmasak még arra, hogy összehasonlításuk révén a mezőgazdaság növénytermelésének kínálati struktúrájába mélyebb bepillantást nyerjünk.

Ezért a következőkben bemutatom azokat a számokat, melyeket részben ugyanezen termények kínálati elaszticitására az ország különböző részein és megyéiben találtam.⁷

A *repce* vetésterület elaszticitása ugyanazon években átlagosan

a Dunántulon	1,52-t
az Alföldön	1,53-t
Északon	1,01-t tett ki.

A *buza* vetésterületének elaszticitása

Vas megyében	0,573
Fejér megyében	0,491
Abauj-Torna m.-ben	0,343 volt.

A *zab* vetése

Baranyában	0,639
Fejér megyében	0,583
Vas megyében	0,345
Jász-Nagykun-Sz.-ben	0,866
Hajdu megyében	1,32
Szatmár-Ugocsa-B.-ben	0,664
Abauj-Tornában	0,839
Zemplén megyében	0,613-t tett ki,

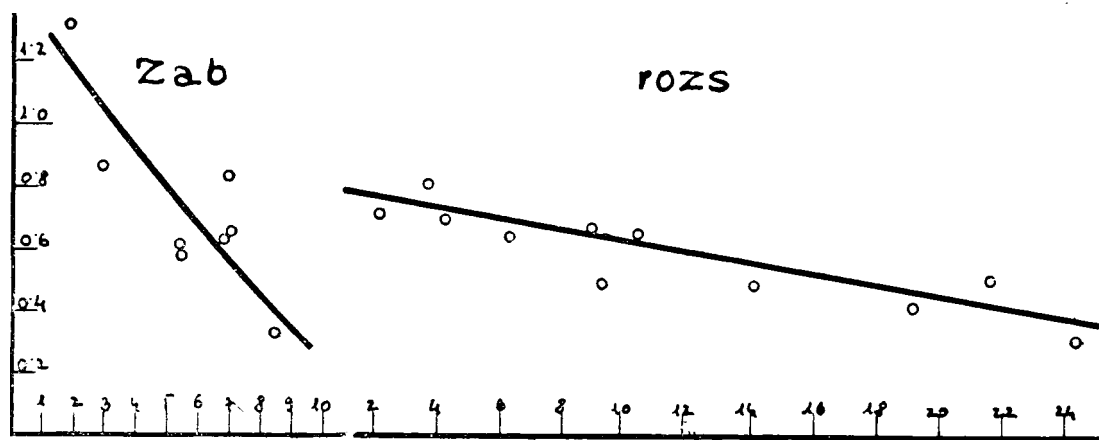
míg a *rozsvetés* elaszticitása a különböző megyékben az országos átlagként kapott 0,415-ös érték körül a következőképpen helyezkedett el:

Baranya megye	0,715
Fejér megye	0,494
Győr megye	0,492
Zala megye	0,514
Bihar megye	0,818
Jász-Nagykun-Szolnok m. . . .	0,723
Pest-Pilis-Solt-Kiskun m. . . .	0,321
Szabolcs-Ung kee. m.-ben	0,429
Abauj Torna megyében	0,669
Heves megyében	0,645
Zemplén megyében	0,655

Annak a tételnek az igazolására, hogy a kevésbé jelen-

⁷ A vizsgálat természetesen még csak a trianoni határok közötti rész beosztásához igazodhatott.

tős termény vetésterülete nem olyan merev, mint a fontosabbaké, a következő ábrában a különböző megyékre talált zab és rozs elaszticitásokat annak a függvényében vittem fel, hogy a megye összes szántóföldjéből mekkora terület volt a vizsgálat éveiben átlagosan zabbal, illetve rozssal bevetve. Ezzel elértem azt, hogy homogén dolgokat hasonlítok össze. A különböző terményekre talált elaszticitási számoknak a vetésterület nagysága szerinti összehasonlítása ugyanis nem adhatott megfelelő képet, mert a különböző terményeknek más és más a felhasználása, belőlük más és más hányad kerül az áráktól majdnem független mennyiségben saját fogyasztásra, stb. és így a termelőkre való fontosságuk mellett kínálatuk elaszticitását

7. ábra.

Az egyes megyék vetésterületének elaszticitása annak a függvényében, hogy a megye területének hány %-a volt átlagosan zabbal (rozssal) bevetve.

olyan tényezők befolyásolják, melyek függetlenek az áralakulástól.

A különböző megyékre talált zab és rozs elaszticitások ilyen formában való összehasonlítása azt mutatja, hogy ezek a homogén számok előbb felállított tételünket jól igazolják. Néhány kiugró ponttól eltekintve annál merevebb az egyes megyékre talált kínálat, minél nagyobb területét teszi ki a megye szántóföldjeinek a szóbanforgó termény vetésterülete. A fenti két ábrából még azt is megállapíthatjuk, hogy a zabnál a vetésterület elaszticitásának a változása lényegesen nagyobb mértékű, mint a rozsnál.

A kevésbé fontos termények rugalmasabb kínálatának megfelelő értékeket kaptunk a *repcére* végzeti számításoknál is, ahol a töredékszázalékos kitévő vetésterületnek megfelelően az elaszticitási tényezőre aránylag magas értékeket kaptunk. Ennek az állításunknak megfelelőek a három országrészre külön kapott számadatok is, ahol azt találtuk, hogy a repce kínálata legrugalmasabb az *Alföldön* ($\eta = 1,53$), ahol vetésterülete

a szántóföldnek legkisebb részét teszik ki (0,20%) és legmerekvebb *Északon* ($=1,01$), ahol az országrészek közül aránylag a legnagyobb terület van repcével bevetve (0,24%).

A *buzavetésnél* figyelembevett három vármegye közül is ott a legmerekvebb a kínálat (Abauj-Torna), ahol a szántóföldnek a legnagyobb részét vetik be átlagosan búzával (29,3%).

Ezt az előbbi megállapítást, mely szerint egy termény kínálata annál merevebb, minél nagyobb részére terjed ki a szóbanforgó jószág vetésterülete a gazdaságoknak, egész természetesen kell találnunk. Minél nagyobb részét vetik be az egyes terményekkel valamely gazdaságnak, annál jobban arra vagy azokra a terményekre van felépítve a gazdálkodás egész rendje, legfőképpen pénzgazdálkodása. Az állattartás, saját fogyasztás, vetésforgó megszokott rendje olyan nagy mértékben egy fontos terményre lehet felépítve, hogy annak számottevő vetésterületi változása szükségszerűen maga után vonná a gazdálkodás egész rendjének az átállítását. Ilyen jelentős átalakítási folyamatot pedig természetesen a relatív áraknak csak igen nagyfokú és hosszantartó eltolódása tud megindítani.

Merekvebbé teszi a jelentősebb termények vetésterületét feltehetően az is, hogy az illető megyében, járásban vagy gazdaságban azért olyan jelentős a szóbanforgó termény vetésterülete, mert arra a terményre ott kedvező természetes és egyéb adottságok (talaj, klíma, piac közelléte, stb.) vannak. Ezek a természetesre meglevő relatív kedvező feltételek ugyanis a relatív árak csekélyebb és rövidebb ideig tartó ingadozásait még nem engedik érvényre jutni.

Az elaszticitás termény-fontosság szerinti különbözőségének feltárása mellett igen érdekes lenne annak a megismerése, hogyan alakul az egyes birtoktípusok, birtoknagyságok kínálata. A legérdekesebb eldöntendő probléma itt az lenne, hogy vajjon a *nagybirtokok* vagy a *kisbirtokok* alkalmazkodnak-e rugalmasabban az értékesítési viszonyok változásához. Adatok erre vonatkozóan sajnos nem állnak rendelkezésre, így ezen a területen is valamilyen kerülő úton történő megközelítésre vagyunk utalva.

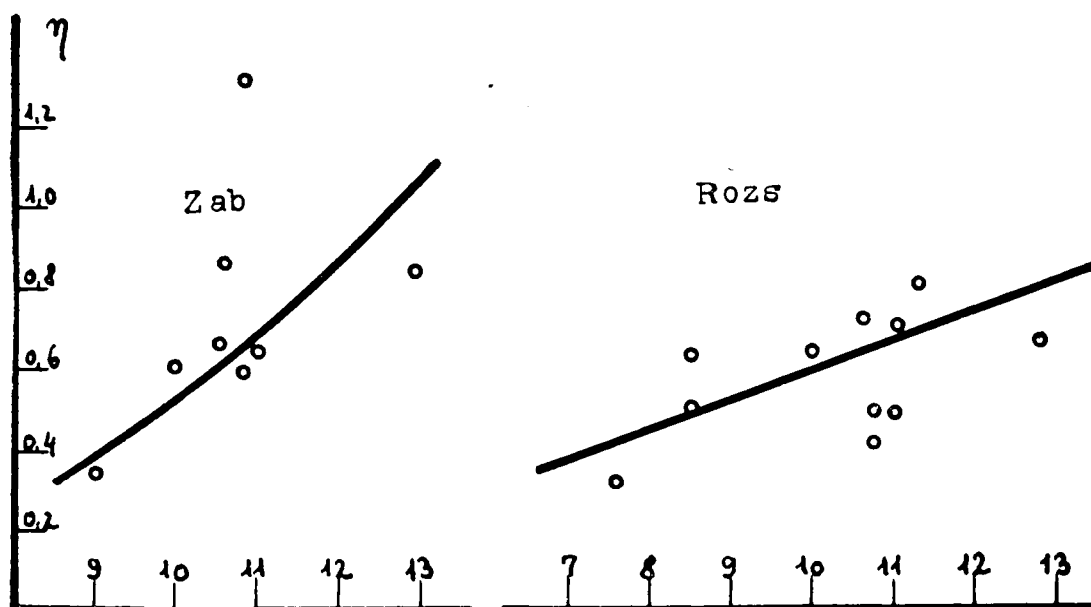
A közzétett adatok alapján az egyetlen út, ha a különböző megyék kínálati elaszticitására talált számokat a nagy- és kisbirtokoknak a megyében elfoglalt jelentősége szerint csoportosítjuk. Nagy nehézségbe ütközik itt mindjárt az első lépés: mi legyen az a szám, ami alkalmas a nagy-, illetve kisbirtokoknak a megyében elfoglalt helyzetét reprezentálni. Igen durva közelítésül nézzük először: milyen összefüggést találunk az egyes megyék átlagos birtoknagysága és kínálati elaszticitása között.

Az ábrából a zab és rozsra részletesen elvégzett számítás alapján az látszik, hogy ahol kicsi az átlagos birtoknagyság, ott általánosságban merevebb kínálattal számolhatunk, mint ahol

egy-egy birtokra nagyobb terület esik. Ha az elaprózott birtokok kevesebb gépet alkalmazó és inkább több emberi munkát igénylő művelésére és így ezeknek a birtokoknak nagyobb saját fogyasztására gondolunk, ezt az eredményt könnyen el is fogadhatjuk. Kérdés most, mennyire jellemző az átlagos birtoknagyság a kis- és nagybirtok szerepének jellemzésére.

Ennek a megvizsgálására a zab és rozs vetésterületének elaszticitására kapott számokat aszerint is csoportosítottam, hogy a megye területének mekkora része esik a 100, 200, 500 és 1,000 katasztrális hold feletti birtokokra. A sok egyéb zavaró

8. ábra.

Az egyes megyék vetésterületének elaszticitása a megye átlagos birtoknagyságának függvényében.

körülmény miatt természetesen csak elég laza összefüggést találhattam, annyi azonban minden ilyen összevetésből megállapítható volt, hogy — bárcsak csekély mértékben — annál merevebb egy megye kínálata, minél nagyobb része esik a megye területének a 100, 200, 500 és 1,000 katasztrális hold és annál nagyobb birtokokra.

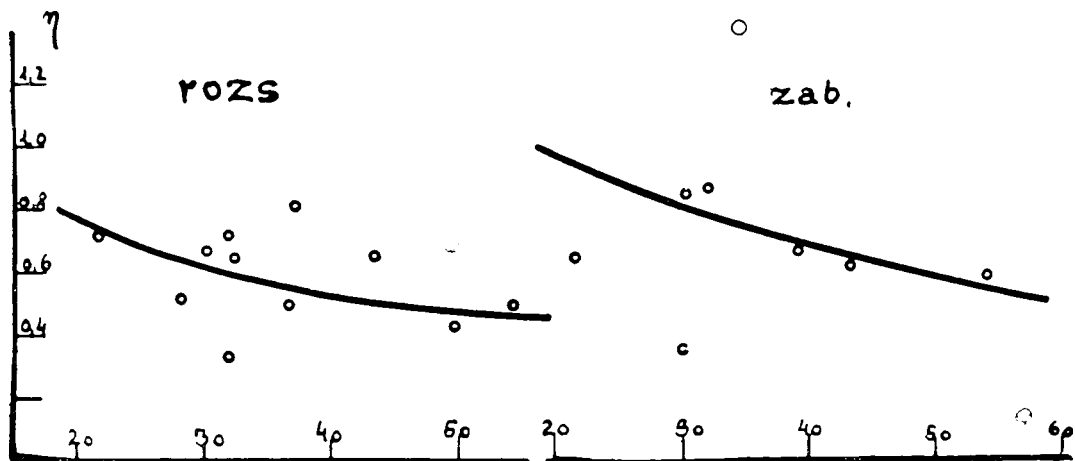
Ezek közül az összeállítások közül a következő ábrában azt mutatom be, ahol a zab- és rozsvetésre talált elaszticitás az összes szántóföldnek a 100 holdnál nagyobb birtokok által elfoglalt százaléka függvényében van ábrázolva.

Hangsúlyozva, hogy ez csak igen durva megközelítésként alkalmas a kis- és nagybirtok kínálati viszonyainak elkülönítésére és így a kapott pontok között — különösen egyes esetekben — számottevő szóródás van, annyi mindenesetre megállapítható, hogy azoknak a megyéknek a kínálata, amelyekben a

nagybirtokok nagyobb szerepet játszanak, merevebb, mint a kevesebb nagybirtokokkal rendelkező megyéké. Ez a megállapítás következképp maga után vonja azt a következő tételt, hogy a nagybirtokok kínálata merevebb, mint a kisbirtokoké.

Ha meggondoljuk, hogy a nagybirtokok termelési rendjét a nagy vezető elvekben nem évről-évre határozzák meg, hanem az egy szervesen és a termelési ágakat (növénytermelés, állattartás, stb.) összekapcsolóan felépített rendszer, melyet nem lehet könnyen, illetve gyakran megváltoztatni és ahol elég tőkeerő is van ahhoz, hogy egy átgondolt termelési terv fenntartását ne veszélyeztesse felborulással az egyik vagy másik ter-

A vetésterület elaszticitása és a birtoknagyság közti összefüggés.

9. ábra.

Az egyes megyék vetésterületének elaszticitása annak a függvényében, hogy a megye szántóföldjeinek hány %-a esik a 100 kat. holdnál nagyobb birtokokra.

ménynek relatív kedvezőbb átmeneti értékesítési lehetősége, ezt a kapott eredményt természetesnek kell találnunk.

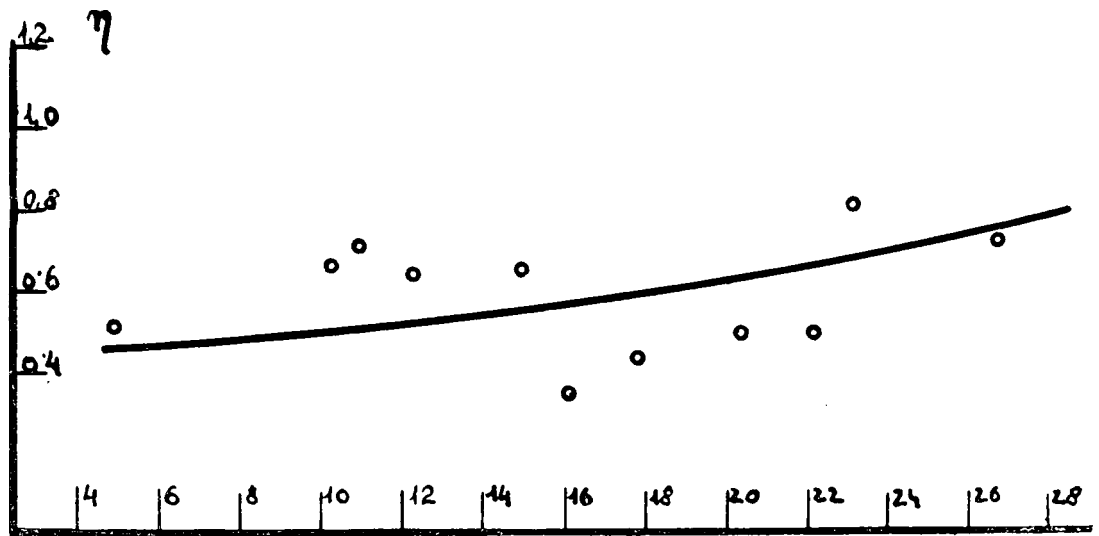
Természetesnek kell találnunk azért is, mert a nagybirtokok általában kevesebb termény és gazdálkodási ággal foglalkoznak, mint az elaprózott kis gazdaságok. Az előbbi vizsgálatoknál azt is láttuk, hogy egy termény kínálata annál merevebb, minél nagyobb a gazdaságra relatív jelentősége. Ha a nagy gazdaságok kevesebb és így egyenkint jelentősebb terménnyel foglalkoznak, melyek kínálata egyenkint merevebb, természetesen a nagyobb gazdaságoknak, mint egységeknek is merevebb a kínálata.

Nincs ellentétben ez a megállapítás az előzőekben kapott azzal az eredménnyel sem, ahol azt találtuk, hogy a növénytermelés kínálata — legalább is a vizsgált cikkeket illetően — annál merevebb, minél kisebb az átlagos birtoknagyság.

Az átlagos birtoknagyság ugyanis nincs szoros összefüggésben a nagybirtokok jelentőségével és annak kicsi vagy nagy

volta csupán a birtokok elaprózottságára ad képet. A törpebirtokok természetesen igen nagyrészt csupán saját fogyasztásra termelnek, ahol az áralakulásnak természetesen nem lehet nagy befolyása a gazdálkodás menetére. Mivel az átlagos birtoknagyság kicsiny volta sokkal inkább annak a hatása, hogy a megye területén nagy a csupán saját fogyasztásra termelő törpebirtokok száma, mint annak, hogy kevés nagybirtok van csak a megyében, ez a két előbbi megállapításunk a legcsekélyebb mértékben sincs ellentmondásban egymással.

A nagybirtokok merev kínálatát mutatja a kapott számok egy további csoportosítása is. Öt vármegyénél végeztük el úgy

10. ábra.

A megye vetésterületének elaszticitása ↑
 A megye területének %-a van bérbe adva →

a zab, mint a rozs vetésterületére az elaszticitás számítását. Mindkét terménynél legmerevebb Fejér megye kínálata, azután következik ugyancsak mindkét terménynél Zemplén megye, míg a legrugalmasabb Jász-Nagy-Kun-Szolnok megye kínálata. Abauj-Torna és Baranya megye közül rozsnál az előbbi, zabnál az utóbbi kínálata a merevebb. Ugyanez a sorrend a megyék között abban a tekintetben is, hogy a megye területének hány százaléka esik az 500 holdnál nagyobb birtokokra. Ez a szám a legnagyobb a legmerevebb kínálatú Fejér megyében (51,8%), utána következik a kínálat szempontjából is második helyen álló Zemplén megye (42,7%), azután igen közeli százalékszámokkal Abauj-Torna (30,3%) és Baranya (28,1%), míg a sort a legrugalmasabb kínálatú Jász-Nagykun-Szolnok megye zárja be a nagybirtokok legkisebb részesezését mutató arányszámmal (22,1%).

Érdekes eredményhez vezetett a különböző megyékre kapott elaszticitás számok egy további szempontból való csoportosítása. Az itt álló ábra annak a függvényében ábrázolja az egyes megyéknél a rozs kínálatára kapott elaszticitási tényezőket, hogy a megye területének mekkora százaléka van *haszonbérbe adva*.

Bár a pontok között jelentős szóródás van, kétségtelenül megállapítható, hogy a pontok — az ábrába is berajzolt — általános irányzata arra mutat, hogy a kínálat azokban a megyékben rugalmasabb, ahol a bérlet az egész területnek nagyobb százalékát teszi ki. Így következésképp azt kell megállapítanunk, hogy a bérlet formájában működő gazdaságok kínálata rugalmasabb, mint a saját kezelésben álló gazdaságoké.

A pontok igen jelentős mértékben eltérnek egyes esetekben az átlagosnak tekinthető irányzattól, ezt azonban természetesen kell találnunk már akkor is, ha csak az eddig tárgyalt olyan körülményekre tekintünk, melyek a vetésterület elaszticitására hatással vannak. (A termés fontossága, a nagybirtokok részesedése, a birtokok elaprózottsága, a relatív termés-átlag.)

A bérletek rugalmasabb kínálatára igen jó magyarázat az a nagyobb kereskedelmi szellem, ami ezek vezetését — szemben a saját kezelésben álló birtokokkal — áthatja.

Érdekes összehasonlítás adódik itt a nagybirtokokra talált eredménnyel. Mint láttuk, a nagybirtokok kínálata igen nagyrészt a föld állandó termőképességére figyelemmel levő és nagy határok között nem változtatható vetés- és gazdálkodási terv következményeképpen még az átlagosnál is jelentősen merevebb. Mivel a bérletek területe a 100 hold alatti birtokoknak 12,2%-át teszi ki, a 100 hold felettieknek pedig már 23,1%-át, nyilvánvaló, hogy a bérletek zöme a nagybirtokok közé tartozik. Ebből az lenne várható, hogy a bérletek kínálata a tervszerű és a földet kizsákmányolni nem akaró gazdálkodási módnak megfelelően általánosságban inkább a merevebb nagybirtokok felé tolódna el. Hogy a valóságban ennek az ellenkezője következik be, az arra mutat, hogy a bérletszerű gazdaságokat az előbb említett kereskedelmi szellem olyan nagy mértékben hatja át, ami nem engedi meg az előbb szintén említett és nemzetgazdasági érdekből elengedhetetlen szempontoknak a figyelembevételét.

Érdekes a relatív ár- és vetésterület rövid idejű ingadozásainak egybevetése után azt vizsgálat tárgyává tenni: *van-e és milyen összefüggés ezek trendszerű eltolódása között*.

Itt abból kell kiindulnunk, hogy ha van ilyen összefüggés, az más lesz aszerint, hogy a vetésterület változása vagy pedig az ár változása-e a primer. Az utóbbi esetben a relatív ár emelkedése emelni fogja a vetésterületet, csökkentése csökkenteni

fogja azt, míg az első esetben a vetésterület emelkedése csak csökkentheti, csökkenése pedig csak emelheti az árakat.

Ha tehát egyáltalán van a vetésterület és a relatív ár trendszerű változása között ilyen összefüggés, akkor az fogja eldönteni a kérdést: a változók melyike határozza meg a másikat, hogy vajjon ez a kétféle változás egyenlő előjelű-e vagy sem. Azonos irányú változás esetén az árak változása a primer, míg ellenkező esetben a vetésterületé.

Nézzük először a búzánál, hogy milyen összefüggés van a változások általános irányzata között. A relatív ár trendje úgy országos átlagban, mint a három külön is tárgyalt megyénél vízszintesnek adódott.⁸

Ezzel szemben a vetésterület trendszerű emelkedése országos átlagban a népesség gyarapodásának megfelelő százalékat (1920—1930 között 0,87%, 1930-tól 0,58%) tett ki, míg Fejér, Vas és Abauj-Torna megyében ennél számottevően magasabb volt (2,09, 0,96, és 1,26%). Itt tehát a vetésterület változása országos átlagban megfelelt a fogyasztás emelkedésének és árváltozást nem idézett elő. Ez a megállapítás még függőben hagyná a kérdést, hogy van-e a vetésterület és ár trendje között valamilyen összefüggés, tagadólag válaszol azonban a három megyére külön kapott eredmény, ahol a vetésterület számottevő emelkedésére éppúgy nem lehet magyarázat a relatív árak változatlansága, mint ahogy az áralakulás változatlanságát sem okozhatta a fogyasztásnál nagyobb mértékben megnövekedett kínálat.

A búzánál tehát a vetés általános irányzatát a lakosság és így a fogyasztásnak az emelkedése szabja meg s erre az áraknak éppúgy nincs hatásuk, mint ahogy a vetésterület változásának nincs hatása az árakra. A két változó trendszerű irányzata tehát *független egymástól*.

Ugyanezt lehet elmondani a *rozsról* is. Itt ugyan úgy a vetés, mint az ár közel azonos százalékkal csökkenik évenként (0,34%, illetve 0,47%), ez az országos átlagként kapott eredmény azonban olyan különböző részleteredményekből tevődött össze, hogy azok figyelembevételével tagadó választ kell adni a kérdésre, hogy van-e és milyen összefüggés a rozsár és a vetésterület változás irányvonala között.

A megvizsgált 11 megye közül az országos átlaggal együtt 7-ben csökkent a vetésterület (évenként 0,1—3,4% között) négy megyében pedig emelkedett (0,04 és 2,38% között). Ha figyelembe is vesszük, hogy az egyes megyékben a relatív ár alakulása a termésátlagok gyakran módosító tényezőként való számbavétele miatt nem is volt egészen egyenletes, ezek a szá-

⁸ Ugyanannak a termésátlagok a relatív ára az ország különböző részein különböző lehet, mert az egyes vidékek néhány évben figyelembevett termésátlaga minden évben másképp változott.

mok azt mutatják, hogy sem a vetésterület $-3,4$ és $+2,4\%$ között ingadozó változása nem lehet a közel azonos árak létrejöttének az oka, sem a relatív áraknak ezek a közel azonos változásai nem hozhattak létre az ország különböző részein a vetésterületben ilyen eltérő nagyságú és irányú változásokat.

Mivel azt sem tételezhetjük fel, hogy az ország egyik részén az árak változása, másik részén pedig a vetésterület változása volt a primer, meg kell elégednünk azzal a negatív eredménnyel, hogy a rozs vetésterülete és árának trendszerű változása között nincs összefüggés.

Az *árpánál* úgy az ár, mint a vetés emelkedett és azt az eredményt kaptuk, hogy az ár trendjének 1% -os emelkedése a vetésterület trendjének $1,13\%$ -os növekedését vont maga után. Itt nem ellenőriztem a kapott eredményt, hogy vajon nem a rozshoz hasonlóan egész különböző részleteredményekből tevődött-e össze. Tekintve, hogy itt úgy az árat, mint a vetésterületet illetően egészen jelentős évi emelkedést kaptam országos átlagként ($1,03\%$, illetve $1,17\%$), feltehető, hogy a két változó alakulása az ország egyes részein és megyéiben is legfeljebb nagyságban tér el ettől, irányuk azonban ugyanilyen. Hosszú, szerves átalakulást lehetővé tevő időt nézve tehát az árpa vetésterületét *igen rugalmasnak kell tekintenünk*.

Ugyanígy emelkedett a *burgonya* ára és vetésterülete is. Itt azonban már csak sokkal nagyobb áremelkedés tudta a vetésterületet is maga után vonni és az árpa vetésterület trendjének $1,13$ -as értéket elérő elaszticitásával szemben 1% -os évi áremelkedés a vetésterületet csupán $0,36\%$ -al tudja megnövelni, $\eta = 0,36$).

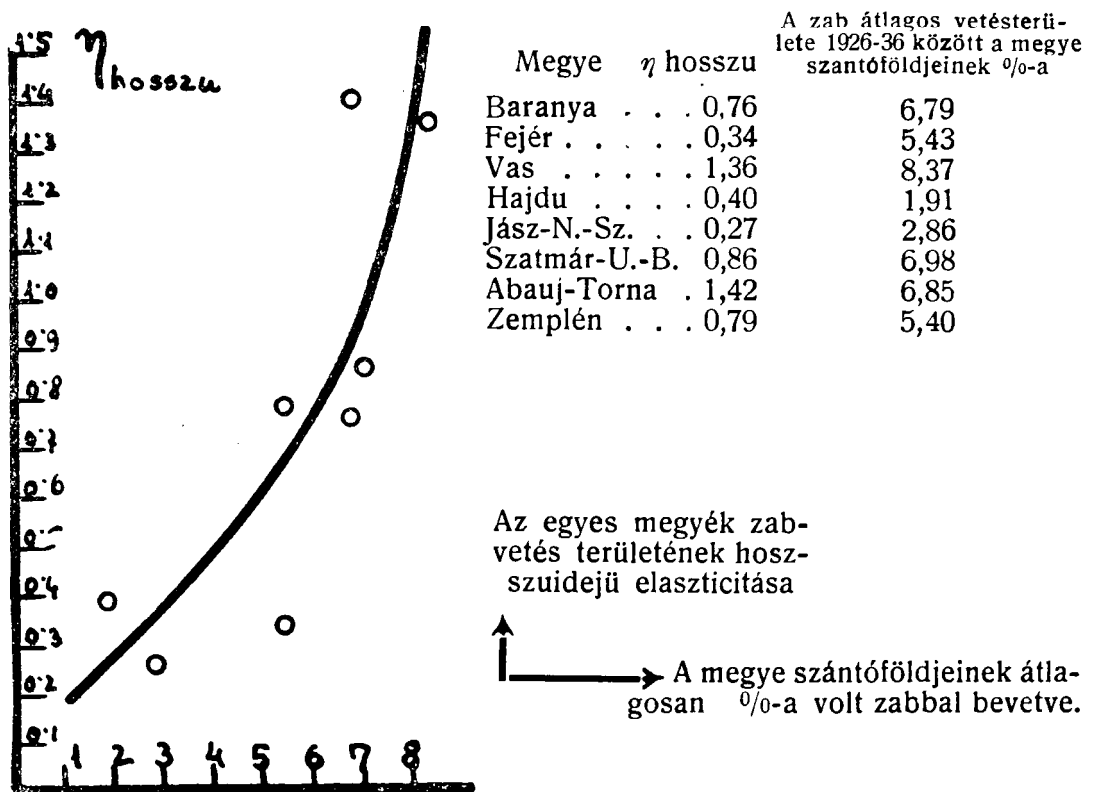
Az árpa és a burgonyától eltérően, ahol a relatív ár emelkedése maga után vont a vetésterület bizonyos fokú növekedését is, a *zabnál* fordított volt a helyzet. A vetésterületnek országos átlagban az évi 3% -ot is felülmúló csökkenése ($3,05\%$) volt a primer jelenség, ami az ártrend évi $1,19\%$ -os emelkedését megmagyarázza. Ebből a két számból látjuk, hogy a zab relatív ára elég merev volt és a vetésterület évi 1% -os csökkenése ezt az árat évenként mindössze $0,39\%$ -kal tudta megnövelni. A zab vetésterületnek a csökkenése tehát hosszú időt véve figyelembe, a többi termény árában mérve nem tudta az így okozott jövedelemkiesést az ár emelkedésével pótolni, hanem annak még 40% -át sem érte el.

A *repcénél* ezt a számítást nem végeztem el, mert ott a vetésterület trendszerű változását csupán másodfokú függvényvel tudtam elfogadható pontossággal megközelíteni, annak pedig az évenként más és más változását nem mérhettem a relatív repceár évenkénti százalékos változásaihoz.

A zab vetésterületének a csökkenése és árának emelkedése olyan jelentős mértékű volt, hogy a különböző megyékre kapott

értékek az országos átlagtól csak nagyságrendben térnek el, előjelük azonban mindig megegyezik azzal. Így az egyes megyékre a zab ártrendjének elaszticitásaként kapott értékek alkalmasak arra, hogy különböző szempontok szerint összehasonlítsuk őket.

Elsőként nézzük azt, mi az összefüggés a zabár irányvonalának elaszticitása és a zab vetésterületének a gazdaságokban elfoglalt jelentősége között. A következő ábrában a különböző megyékre talált elaszticitásszámok annak a függvényében vannak ábrázolva, hogy a vizsgálat éveiben a zab átlagos vetésterülete a megye szántóföldjeinek hány százalékát tette ki.

11. ábra.

Az ábrából világosan látjuk, hogy a vetésterületnek rohamosan annál kisebb %-os változása tudja ugyanazt az árváltozást előidézni, minél nagyobb mértékben foglalkozik az a vidék a szóbanforgó termény termesztésével. Egy számottevő vetésterület ugyanolyan százalékos változása természetesen nagyobb hatással van az árakra, mint egy kisebb jelentőségű vetésterületé és így a kapott eredményt könnyen elfogadhatjuk. Természetesnek kell találnunk ezt az eredményt annál inkább, mert ahol a birtokok nagyobb területét vetik be egy terménnyel, ott a belső, saját fogyasztás nem emelkedik ugyanilyen mértékben és így az eladásra rendelkezésre álló mennyiség ezeken a helyeken még a vetésterület mutatta mértéknél is sokkal nagyobb

fokban múlja felül az erre a terményre kevésbé berendezett terület kínálatát. Ennek a most már kétszeresen nagyobb kínálatnak ugyanolyan százalékos változása pedig természetesen nagyobb százalékkal fogja tudni az árat megváltoztatni, mint amilyen mértékben egy kis mennyiség változása képes arra.

Míg tehát a gazdaságok valamely termény relatív árának évenkénti ingadozásához annál kevésbé tudnak alkalmazkodni, minél jelentősebb az a termény gazdálkodásuk szempontjából, addig hosszú évek szerves átalakulást lehetővé tevő időszakát nézve azt látjuk, hogy a terménnyel nagy mértékben foglalkozó gazdaságok, illetve vidékeknek sokkal nagyobb mértékben módjukban áll a vetésterület tervszerű módosításával a relatív árak alakulását kedvezően befolyásolni.

Igen érdekes lenne annak az eldöntése, hogy hosszabb időt véve figyelembe a nagy- és kisbirtokok közül, melyik alkalmazkodik rugalmasabban az értékesítési viszonyok állandó eltolódásához. Ezt a vizsgálatot azonban az eddigi számítások alapján nem lehet elvégezni, mert vagy nem találtunk összefüggést az árak és a vetésterület trendje között vagy, mint a részleteiben is vizsgált zabnál is, a vetésterület változása volt a primer és így a kapott számok nem alkalmasak a kérdés megválaszolására.

A kapott eredményekre támaszkodva most más összefoglalhatjuk a magyar mezőgazdaság növényi termény kínálatának jellemző vonásait.

A mezőgazdasági termények kínálata nagymértékben függ a gazdálkodó elgondolásától független körülmények alakulásától. Így a gazdálkodónak ezeket az elgondolásait nem a tényleges kínálat, hanem annak csak legfontosabb alapja: a vetésterület alakulásából ismerhetjük meg.

Mivel a vetés és a termény piacra kerülése között jelentős idő telik el, egy pillanatnyi áralakulás nem befolyásolhatja a vetésterv elkészítését. Arra csak jelentős mértékű és hosszabb időn keresztül tartó áreltolódás képes, mely alapul szolgálhat a termény piacra vitelekor majd fennálló helyzet elképzelésére. Ez az időköz, mint számításaink mutatták, 3 és 12 hónap között változik.

A terményáraktól független mennyiségben rendelkezésre álló föld és azoktól nagymértékben szintén független emberi és állati munkaerő miatt nem a tényleges árak határozzák meg a gazdálkodónak a kínálatra vonatkozó és a vetésterület meghatározásában nyilvánuló elgondolásait, hanem azoknak a terményeknek az *árviszonyai*, melyek a szóbanforgó terület bevetésénél, mint versenytársak felmerülnek. A vetésterületet tehát nem az abszolút árak, hanem a versenycikkek árában mért *relatív árak* határozzák meg.

A különböző termények vetésterülete az ilyen relatív árak-

nak évenkénti ingadozását is csak igen csekély mértékben követi. Ezt az eredményt — tekintve, hogy a vetésterület változását okozó relatív ár közel egy évvel megelőzi az értékesítéskor fennálló árviszonylatot és így annak megítélésére csak igen mérsékelt támpontul szolgál, valamint tekintettel a mezőgazdasági termelés egyéb kötöttségeire — egészen természetesnek kell találnunk.

Az egyes termények kínálata ezen belül annál merevebb, minél jelentősebb cikkről van szó és ez alól legfeljebb olyan cikk képez kivételt, amelynél a gazdaságok (majdnem teljesen merev) saját fogyasztása jelentősen nagyobb, mint a többi cikknél (burgonya).

Ezen túl egy terménynek is annál merevebb az évenkénti áringadozáshoz mért kínálata, minél jelentősebb az a termény az illető gazdaságra nézve, illetve minél nagyobb részét vetik be a gazdaság szántóföldjeinek azzal a terménnyel.

Annál merevebb a vizsgált termények kínálata ezenkívül még, minél *elaprózottabb* birtokokról van szó (nagy saját fogyasztás) és hasonlóképpen merevebb egy ilyen rövid idejű ár-változást tekintve a nagybirtokoknál is, tekintve azok kevesebb cikkekre kiterjedő és hosszú évekre meghatározott terveken felépülő, valamint a gazdaságtechnikai feltételekkel nagyobb mértékben számoló gazdálkodási rendszerét.

Éppen ezeknek a szempontoknak (a föld termőerejének a kímélése és fenntartása) bizonyos fokú elhanyagolása miatt a bérlet formájában működő gazdaságok kínálata rugalmasabb, mint a saját kezelésben állóké.

A relatív árak és a vetésterület trendszerű eltolódása között általánosságban nincs szoros összefüggés. Bizonyos fokú összefüggés látszik a zab, árpa és burgonyánál. A zabnál a vetésterület közel háromszoros csökkenése tudja csak az árakat egyszeresen növelni (merev áralakulás áll a kínálattal szemben), míg a burgonyánál az ár közel háromszoros emelkedése kellett ahhoz, hogy a vetésterület egyszeresen emelkedjen (merev vetésterület). A vizsgálat tehát azt mutatja, hogy nemcsak a pillanatnyi áralakuláshoz nem tud a mezőgazdaság a rengeteg kötöttség miatt alkalmazkodni, hanem még a vizsgált 11 éves periódus alatt végbement és a relatív árak alakulását figyelembevevő strukturális átalakulás is csak igen mérsékelt volt.

Az előbbieken végzett számítások eredményét tehát abban foglalhatjuk össze, hogy *Magyarország növénytermelése kedvezőtlen körülmények között lép ki terményeivel az értékesítés piacára*, mert a tárgyalt körülmények miatt kínálatát nem tudja olyan módon és mértékben szabályozni, hogy azzal a piacon kedvezőbb viszonyokat hozzon létre.

A mezőgazdasági termelés sajátos felépítése miatt tehát nemcsak, hogy az árak abszolút alakulása szerint nem tud a sa-

ját szempontjából kedvező módon alakulni, hanem még *a relatív kedvező értékesítésű termények felé is csak igen kis mértékben tud eltolódni.*

Hogy ennek a kedvezőtlen piaci helyzetnek a teljes hatását vizsgálhassuk, a *másik ármeghatározó tényezőnek*, az ezekkel a cikkekkel szembenálló *keresletnek a rugalmasságát* is vizsgálat tárgyává kellene tenni. Erre azonban a rendelkezésre álló adatok alapján nem nyílik mód, különösen a gazdákkal szembenálló közvetlen keresletet: a kereskedők vásárlásait illetően. Ezek a vásárlások ugyanis a kivitel és a spekulációra beállított és a tavaszi áremelkedést kihasználó jelentős raktárkészletek miatt olyan nagymértékben eltérnek a tényleges — és elég merevnek feltételezhető — fogyasztástól, hogy erre a közvetlen fogyasztásra szórványosan megtalálható adatok semmiesetre sem alkalmasak a termelőkkel szembenálló kereslet tulajdonságainak bármilyen reprezentatív úton történő megismerésére sem.

Azon a megállapításon túl tehát, hogy a termelőkkel szembenálló réteg kereslete annak erősen kereskedelmi szelleme miatt feltehetően elég rugalmas, tulajdonképpen nem tudnánk vizsgálatainkban konkrét szám adatokra támaszkodva tovább jutni, ha a magyar mezőgazdaság különös helyzete nem jönne segítségünkre.

Ezt a különös helyzetet az ország exportfeleslegei adják. Agrártermékeink árát ugyanis általánosságban nem a magyar mezőgazdák kínálata és a ráirányuló kereslet találkozása határozza meg, legalább is nem elsősorban az, hanem a világpiacon kialakult árak és ezeknek a különböző hatalmi intézkedéseken keresztül a magyar földön érvényrejutó vetülete. Erre az árra pedig a magyar mezőgazdaság kínálatának és a magyarországi kereskedők keresletének vajmi kevés hatása van.

A liberális szabadkereskedelmi világban a termelő csoportoknak egyes területeket illetően főleg a szállítási költségek miatt meglevő monopol jellegű helyzete ezzel az iránnyal együtt eltűnt. Ma, amikor az autarkias törekvések és a szomszédos államok gazdaságilag fojtogató magatartása miatt agrártermékeink exportrádiusa is mindinkább nagyobbodik, bele kell nyugodnunk abba, hogy azok az árak, melyek mezőgazdaságunk létalapjait képezik, a mi termésmennyiségünk és kínálatunktól legnagyobbbrészt függetlenül alakulnak ki. Nem változtat ezen a tényen a magyar exportbuza értékesítésére vonatkozó megállapodások rendszere sem. Ezek ugyanis — a világpiacot figyelemmel kísérve — előre egy fix átvételi árat állapítanak meg, mely nemhogy a pillanatnyi magyar kínálattól nem függ, hanem még teljes termésünk sincs rá hatással. Ez az utóbbi ugyanis sokkal inkább *az átadható mennyiséget*, semmint az árat határozza meg.

Ha ezek mellett még figyelemmel vagyunk arra, hogy az új termés beérkezésekor a gazdák már csak gyakorlatilag elhanyagolható kis készletekkel rendelkeznek, akkor a mezőgazdasági termékekkel közvetlenül szembenálló kereslet ismerete nélkül is beletekinthetünk annak a rendszernek belső struktúrájába, melyben agrártermékeink értékesítése lebonyolódik.

A gazdák egy év alatt a rendelkezésükre álló mennyiségeket olyan áron kénytelenek minden körülmények között értékesíteni, melynek a kialakulása — legalább nagy vonásokban — az ő kínálatuktól független. Hogy ilyen körülmények között azokat a kisebb helyi és időbeli ingadozásokat illetően is, melyek létrejötte és nagysága a kínálat és kereslet piaci egymásratalálásától függ, szintén kedvezőtlen helyzetben vannak a rendszeren nagyobb tőkeerővel rendelkező, nagyobb kereskedelmi hajlamú és kevésbé szétaprózott és így jobban megszervezett kereslettel szemben, azt minden számszerű vizsgálat nélkül megállapíthatjuk.

Mivel tehát az árak alakulása általánosságban független a gazdaktól és a kínált mennyiség is csupán az előző év anticipációi szerint tolódik el — a termésviszonyok által módosított mértékben — a rossz értékesítési viszonyú terményekről a kevésbé rosszakra, azt mondhatjuk, hogy az *agrártermelők jövedelme gyakorlatilag a gazdálkodás közvetlen irányításától függetlenül jön létre*, mert az egyes termények között előforduló cserét — különösen annak piaci eredményeit — eddigi számításaink szerint olyan csekélynek kell tekintenünk, ami gyakorlatilag nem jöhet számba.⁹

Ugyancsak nem tekinthetjük gyakorlatilag számbavehető eredménynek azt sem, hogy a jövedelemalakulás befolyásolása negatív oldalon szinte tetszésszerinti mértékben a gazdák rendelkezésére áll (ugaron hagyás, stb.)

A világpiaci áraknak a magyar agrártermeléstől független alakulása tehát elsősorban és kivédhetetlenül ezeknek a gazdálkodóknak *a jövedelmét* befolyásolja. Ez az általános kedvezőtlen helyzet aztán különösen egy gazdasági depresszió esetén jár igen káros következményekkel, mint erre egy korábbi tanulmányomban rámutattam.¹⁰

A váltóárfolyam ilyen depresszióban bekövetkező emelkedésével automatikusan megdrágul minden importcikk. Ezek drágulása — különösen, ha mint nálunk, a termelés fontos alapanyagairól van szó — végiggördül az egész belső árszínvona-

⁹ Nem érinti ez természetesen a jobb és több termelésre irányuló törekvéseket, mert ezek az áraktól, piaci viszonyoktól és jövedelemalakulástól függetlenül *mindig egy irányban hatnak*.

¹⁰ „Váltóárfolyam és produktivitás.“ Ünnepi dolgozatok Balás Károly és Heller Farkas születésének 60. évfordulója alkalmából. Szerkesztették Laky Dezső és v. Surányi-Unger Tivadar. Budapest, 1937. 230—244. l.

len. Ez általánosságban csökkenti a belső fogyasztást és emeli a termelési költségeket. Hogy a fogyasztás összehúzódás ársúlyesztő hatásából és a termelési költségnövekedés áremelő hatásából milyen új árszínvonal fog kialakulni, az termelési ágankint attól függ, hogy melyik fél az erősebb, megszervezettebb.

„Egy a világpiaci árakra befolyással nem bíró kis ország... csak akkor tud automatikusan egy a régítől nem sokban különböző egyensúlyállapotot teremteni, ha a megdrágult *behozatali árak nem játszanak* túlságosan *nagy szerepet* az ország gazdasági életében, másrészt, ha a *termelési oldal nincs* olyan *főlényben* a kereslet felett, hogy a külföldi árak drágulása okozta fogyasztás visszaesést a termelési költségek emelkedésére hivatkozva a kínálati árak emelésére használhassa fel.“

„Mivel pedig általánosságban a két feltétel egyike sem teljesül — a kínálatnak legalább is egy részét illetően — a kevésbé megszervezett és koncentrált termelési ágak (pl. mezőgazdaság) jószágainak fokozott... ársúlyedésére van szükség, mely, csak az egyik részt érintő, *ársúlyedésnek* lényegesen *nagyobbnak kell lennie*, mintha minden cikk résztvenne az ársúlyedésben és a jövedelemeloszlásra is károsan kiható *árollók* jönnek létre.“¹¹

Az általánosságban és állandóan meglevő kedvezőtlen beállítottsága mezőgazdasági termelésünknek okozta azt, hogy a depresszió adott esetben annyira elmélyülhetett és ez a kedvezőtlen beállítottság hozta létre azokat az agrárollóban kifejezni próbált áreltolódásokat, melyeknek teljes eliminálódásáig a belső egyensúly sem állhat helyre.

Hogy ez a kiegyenlítődé az agrárárak emelése vagy az ipari árak — lélektanilag sokkal népszerűtlenebb — súlyesztése útján megy végbe, az *ezt a speciális mezőgazdasági problémát nem érinti*. Közvetve az egész nemzetgazdaságon keresztül azonban természetesen ezen a téren is csak a lehető legalacsonyabb színvonalon történő árkiegyenlítődé lehet az, ami a mezőgazdaság helyzetének legmegfelelőbb megoldását jelenti.

III.

Mezőgazdaságunk ármeghatározó tényezőinek ismertetéséhez tartozna az *agrárlakosság keresleti viszonyainak* a feltárása.

Általános és átfogó vizsgálatról ezen a területen a szórványosan fellelhető adatok miatt nem lehet szó. Az a kevés reprezentatív adat, ami időszakonként visszatérően begyűjtésre kerül, kielégítő vizsgálatnak sajnos nem képezheti alapját.

¹¹ E. i. m. 238. l.

Közvetett úton azonban feltevésekkel ezen a téren is jól megközelíthetjük a valóságot. A magyar mezőgazdaság, illetve az ország mezőgazdaságból élő lakosságának adósságterhe a vizsgált években állandóan emelkedett. Ebből a tényből gazdaságlogikai alapon csak azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a magyar gazdák — összességükben tekintve őket — minden évben elköltötték teljes jövedelmüket és azért kényszerültek mindig újabb és újabb hitelek felvételére, mivel bevételeik kiadásait nem fedezték teljes egészükben.

Az a megállapítás, hogy ha a magyar mezőgazdasági népességnek — általánosságban vizsgálva — csak valamilyen csekély megtakarítás is módjában állott volna, gazdálkodásának és életének fenntartása érdekében nem folyamodott volna újabb kölcsönökhöz, a jelenlegi kamatviszonyok mellett nem képezheti vita tárgyát. Mezőgazdasági lakosságunk a fogyasztási cikkek árától függetlenül minden évben teljes jövedelmét elkölte és ezenfelül annyit, amennyit az újabb kölcsönök lehetővé tesznek.

Ahogy a kínálat oldalán tehát az ár nem a kínálat mennyiségét határozza meg, hanem a merev és a gazdától igen nagyrészt még ezen felül független mennyiség kapcsán *egyenesen a jövedelmet*, úgy a kereslet oldalán sem az függ az ártól, hogy milyen összeget költenek fogyasztásra és mennyit takarítanak meg, hanem az, hogy ezen az áron az adott jövedelem mellett *mennyit áll módjukban fogyasztani*.

Ez a megállapítás természetesen úgy a mezőgazdaságra, mint a mezőgazdaság által vásárolt árúkra csak teljes általánosítás mellett, mindkét felet egységes egészként vizsgálva érvényes, nem alkalmas azonban arra, hogy érvényességét egyes egyénekre, termelési ágak vagy csoportokra, vagy külön cikkekre is kiterjesszük. Ha ezeket szem előtt tartva, egy pillanatra a mezőgazdaság pénzjövedelmét állandó változatlan nagyságúnak tekintjük (ami egy egész gazdasági évet külön vizsgálva nagyjában nem is jelent a valóságtól messze eső feltevést), akkor előbbi megállapításunk azt jelenti, hogy *a mezőgazdaság kereslete tökéletesen rugalmas*. A gazdák a fogyasztási cikkek áralakulásától függetlenül az egy gazdasági évben rendelkezésükre álló fix jövedelmet teljes egészében elköltik és ilyenformán az általuk fogyasztott mennyiség ellenkező értelemben, de *ugyanolyan arányban* változik, mint ezeknek a szóbanforgó fogyasztási cikkeknek az ára.

Ez a két megállapításunk tulajdonképpen tehát azt jelenti, hogy a mezőgazdaság termelési oldalának áralakulása az agrárlakosság *névteljes jövedelmét* határozza meg, míg keresleti oldalának áralakulása ennek a jövedelemnek a fogyasztás szempontjából való *reálértékét*. Az itt elmondottak nincsenek messze egyetlen egyéb termelési ág viszonyaitól sem. A nagy különb-

ség azonban abban van, hogy míg más termelési ágaknál a termelt és fogyasztott cikkek áralakulása *hatással* — esetleg döntő hatással — *van* a névleges és reáljövedelem kialakulására, addig a mezőgazdaságnál ezek egyenesen *meghatározzák azokat*, melyeknek megmászítása sem egyik, sem másik oldalon nem áll számbavehető mértékben a mezőgazdasági lakosságnak, mint összességnek rendelkezésére.

Ez az utolsó megállapítás az ország agrárlakossága árszituációjának rövidre fogott képe, annak az árszituációnak, ami az elmúlt depresszió során a termelt és fogyasztott árúk eltérő áralakulása folytán a mezőgazdasági réteg életszínvonalát nagymértékben lesüllyesztette. Ennek a mértékéről akartak tudat alatt valami képet adni az előzőkben már tárgyalt agrár-ollók, melyek azonban összeállításuk miatt teljesen hamis képet nyújtottak a viszonyok alakulásáról.

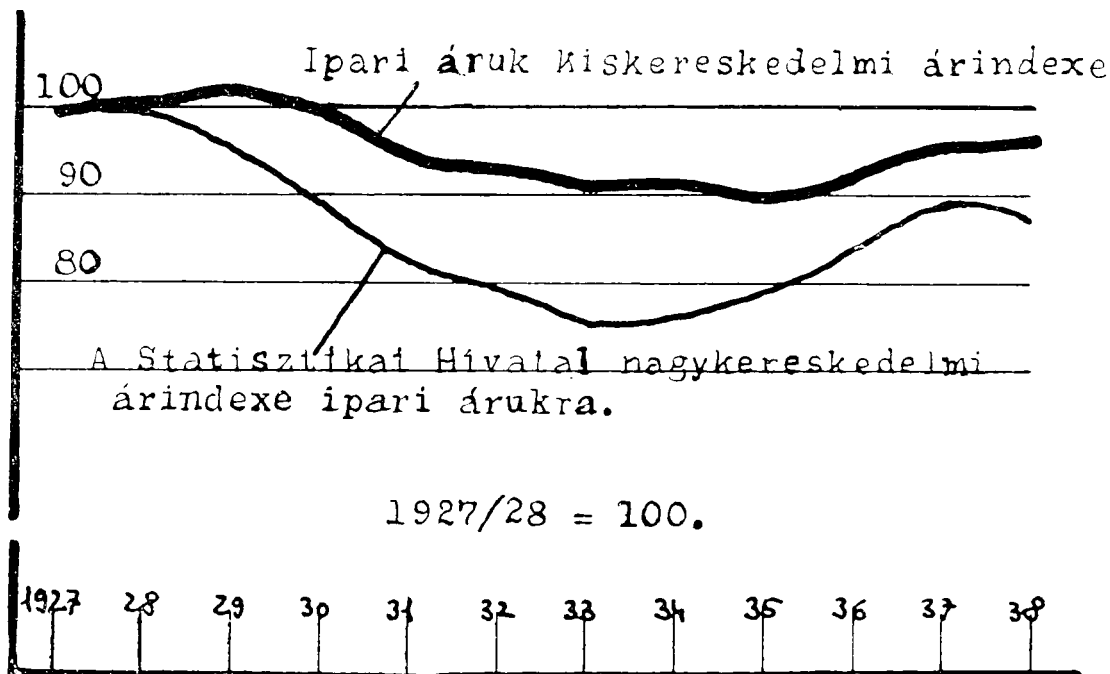
Minden, mégoly helyesen összeállított agrárrollónál is figyelemmel kell lenni arra a körülményre, hogy az agrárlakosság árszituációjáról előbb rajzolt kép *lényegében ugyanez volt* bármelyik, az index alapjául választott időszakban is. Kedvezőbb termelői árak és így jövedelmek mellett bizonyos csekély mértékben módjában áll a gazdálkodóknak terményeik visszatartásával — különösen az egy éven belüli — áringadozásokat jövedelmük emelésére kihasználni, ez a világpiaci árártól való függés miatt azonban legfeljebb *az adott helyzethez való alkalmazkodást fogja jelenteni* és a legkisebb mértékben sem teszi képessé őket egy kedvezőbb árhelyzet *kialakítására*. Valamivel nagyobb lesz az agrárlakosság függetlensége a fogyasztási cikkek oldalán, ha kedvezőbb jövedelmi viszonyok között már bizonyos fokú megtakarítás is lehetővé válik. Itt a megtakarítási hányad változtatásával és kedvező beszerzési árak esetén a pillanatnyi fogyasztást túlhaladó bevásárlásokkal nemcsak a kialakult helyzethez való *alkalmazkodás*, hanem ennek a helyzetnek a *kialakítása* is csekély mértékben rendelkezésére áll. Ez a mindkét oldalon való befolyásolási képesség azonban az agrárrollóknál alapul választott minden időszakban — különösen a megtakarítási hányadok elenyészően kicsiny vagy semmi volta miatt — olyan csekély volt, hogy alapvető megállapításunkat lényegében nem tudja megváltoztatni.

Az agrárlakosság árhelyzete tehát az alap megválasztásától függetlenül már a kiindulási időpontban merev és így bizonyos fokig kiszolgáltatott volt. Az agrárrolló tehát csak az *ilyen körülmények között létrejött* ár és jövedelmi helyzet továbbbi rosszabbodásáról adhat számot, nem pedig valamilyen *ideális* állapottól való eltolódásról.

Ezek előrebocsátása után mutatom be azoknak a számításaimnak az eredményét, melyek a szokásos agrárrollóknál valamivel a valóságot jobban megközelítő módon kísérlik meg az

agrárlakosság termelési és fogyasztási jószágainak eltérő áralakulását visszaadni.

Rendelkezésre álló *árjegyzéki árak* alapján olyan cikkek-ből számítottam $1927/29 = 100$ alapú árindexet, amelyek valóban a falusi lakosság fogyasztását képezik. Ezek az árak még mindig nem azonosak a kis helyi szatócsoknál érvényes árakkal, az eltérés azonban megközelítően sem olyan nagy, mint amennyire eltér a hivatalos agrárrollóban szereplő és a statisztikai értékmegállapító bizottság által iparcikkekre megállapított

12. ábra.

fiktív budapesti nagykereskedelmi ár azoktól az áraktól, melyeken a falusi lakosság iparcikkszükségletét valóban kielégíti.

Az egyes években 81 és 137 között változó számú áru árából összeállított árindex a következő ábrán adja vissza még mindig igen tökéletlenül az agrárlakosság fogyasztási cikkeinek áralakulását.

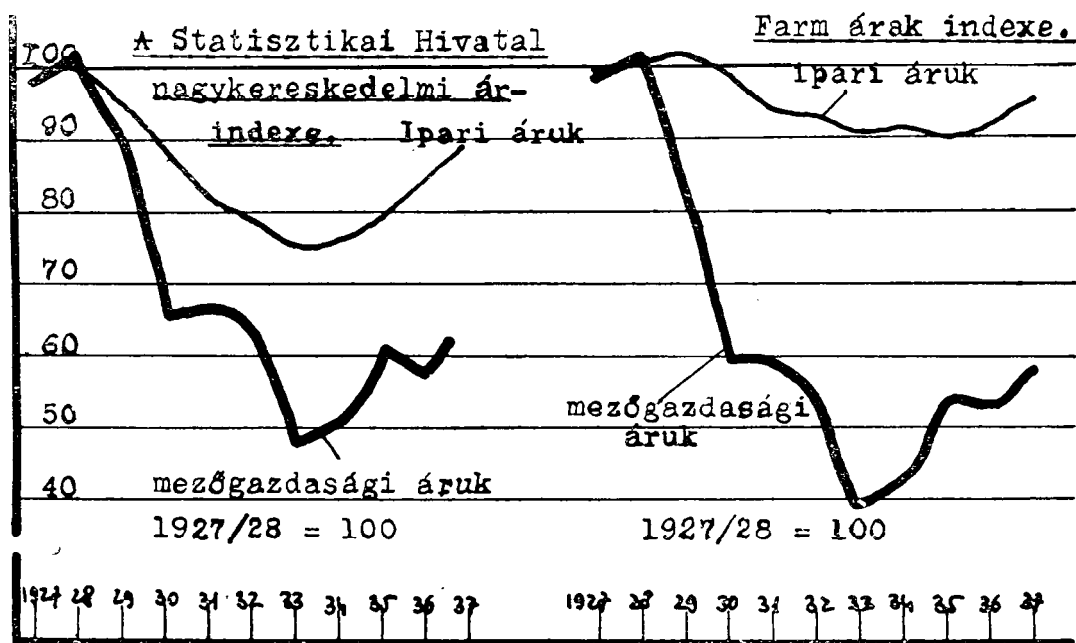
Ugyanebbe az ábrába összehasonlításuképpen berajzoltam $1927/28 = 100$ alapra téve át a M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal által ipari árukra kiszámított és az agrárrollónál figyelembevett árindexet is.¹²

A nagy- és kiskereskedelmi ár között levő sok állandó nagyságú költségelem miatt a különbség természetesen a legalacsonyabb áraknál a legnagyobb, jelentős azonban a vizsgált periódus minden pillanatában.

Ugyanílyen különbség van természetesen a hivatalos ag-

¹² Természetesen itt is még csak a régi nagykereskedelmi árindex szerepel.

rárólló másik ágában szereplő terményárak és azok között az árak között is, melyeket a gazda valóban megkap ezekért a terményekért. A néhány éve igen kis számú és változó gazdaságtól begyűjtött farmárok egyelőre még nem alkalmasak arra, hogy hosszú időt átfogó dinamikus vizsgálatban szerephez juszanak. Feltehető azonban, hogy a kereskedelem költségei ugyanolyan %-os különbséget hoznak létre minden évben a mezőgazdasági cikkek budapesti nagykereskedelmi ára és ezen termények ú. n. farmára között, mint amilyen változó százalékkal az iparcikkek nagy- és kiskereskedelmi ára minden évben kü-

13. ábra.

lönbözik egymástól. Ez, a mezőgazdaság helyzetére nézve, optimális feltételezés, mert bár a kiskereskedelemnek nagyobbak az állandó üzleti költségei, mint a terménykereskedelemnek, ez utóbbit olyan jelentős — szintén közel változatlan, sőt emelkedő nagyságú — szállítási költségek terhelik, melyek a kiskereskedelem szállítási költségeit (budapesti kiskereskedelmi árakról van szó) — az ipari termelés budapesten való tömörülése következtében — olyan mértékben felülmulják, hogy az az előbbi különbséget bőven kiegyenlíti.

Amilyen mértékben nagyobb tehát az iparcikkek általunk kiszámított kiskereskedelmi árindexe az ipari árú budapesti nagykereskedelmi árindexénél, olyan mértékben csökkentettem minden évben a mezőgazdasági termények ugyancsak budapesti nagykereskedelmi árindexét, hogy a gazdáknak jutó ár változásaihoz eljussak.

A következő ábra baloldala a M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal által számított és közzétett agráróllót ábrázolja,

annak jobboldala pedig azokat az általunk kiszámított, illetve korigált értékeket, melyek a való helyzetet ugyan még szintén nem adják pontosan vissza, lényegesen jobban megközelítik azonban.

Hogy az itt kapott hatalmas különbséget helyesen tudjuk értékelni, szükségesnek tartom még egyszer hangsúlyozni, hogy az ábra jobboldalán a fogyasztási cikkek árát reprezentáló vonal még mindig csak a *budapesti kiskereskedelmi árak alapján* van kiszámítva. Ezeknél a kis falvak árai, ha másért nem, tisztán az állandó nagyságú szállítási költségek miatt, még számottevően merevebben alakultak és így a gazdák névleges jövedelmének igen kedvezőtlen alakulása a valóságban még az itt kimutatottnál is kisebb reáljövedelmet jelentett csak.

A bemutatott kép azt a helyzetet adja tehát, melybe az ország lakosságának felét kitevő mezőgazdasági népesség a gazdasági tevékenységét kísérő árszituáció folytán került.

A rajzolt általános képen belül természetesen még számtalan részletjelenség várna vizsgálatra és magyarázatra, különösen azért, mert a problémakörnek általunk megkísérelt feltárása annyira generalizáló és összefoglaló képet adott csak, hogy annak eredményeit a gyakorlati élet síkjára a megismerésen túl is haszonnal járó eredménnyel átvinni egyenesen lehetetlen.

Ez a legcsekélyebb mértékben sem akarja azt jelenteni, hogy a tisztán elméleti síkon mozgó vizsgálatok és megállapítások nem képeznek önmagukban is teljes értékű egészet, sokkal inkább jelenti azt, hogy speciálisan ennek a vizsgálatnak az eredményei olyan — általánosságban amúgyis ismert — állapotokra világítottak rá, melyek mellett, a kedvezőtlen helyzet megoldására utat és módot kereső részletvizsgálat nélkül egy mégoly tökéletes elméleti vagy elvont kutatás sem mehetne el.

A vizsgálat olyan számtalan ágra bomolhatna szét — melyeknek mindegyike komoly elmélyülést érdemelne —, hogy azokra e helyen természetesen nem térhetek ki. Meg kell elégednem befejezésül néhány szintén csak egész általánosságban maradó megjegyzéssel, szinte csak néhány odavetett gondolattal.

Az első gondolat mindjárt az, hogy mit jelentett a helyzetnek ilyen alakulása a másik fél számára. Annak a vizsgálata nélkül, hogy számottevő ármérséklésre egyáltalán mód lett volna-e a fogyasztási cikkek oldalán, nézzük meg, hogy vajjon helyes volt-e az iparnak és a hozzá csatlakozó kereskedelemnek itt látott árpolitikája és nem lett volna-e helyesebb ahelyett, akár a meglevő lehetőségek kihasználása útján, akár áldozatok árán, a legnagyobb fogyasztóréteg jövedelemalakulásához áraikkal nagyobb mértékben alkalmazkodni.

Az egész fogyasztásra termelő és elosztó réteget együtt-

tesen nézve, azt kell megállapítanunk, hogy ez az akár önkényes, akár kényszerű árpolitika saját szempontjukból *nem volt helytelen*. A mezőgazdasági lakosság ugyanis az előbbieken látott tökéletesen rugalmas keresleténél fogva a rendelkezésre álló jövedelmet az áraktól függetlenül ezekre a fogyasztási jószágokra költi. Relatív magas árak esetén a gazdák ugyanazon névleges jövedelméért kisebb mennyiséget leadva, a mennyiséggel együtt csökkenő költségek kapcsán nagyobb nyereséget, adott esetben esetleg kisebb veszteséget jelentettek az agrárlakosság vásárlásai a fogyasztási cikkek termelésével és elosztásával foglalkozó réteg számára. Alacsonyabb árak esetén ugyanis csupán az lett volna a változás, hogy ugyanolyan pénzforgalom mellett nagyobb mennyiséget — természetesen nagyobb költségek mellett — kellett volna átadniok.

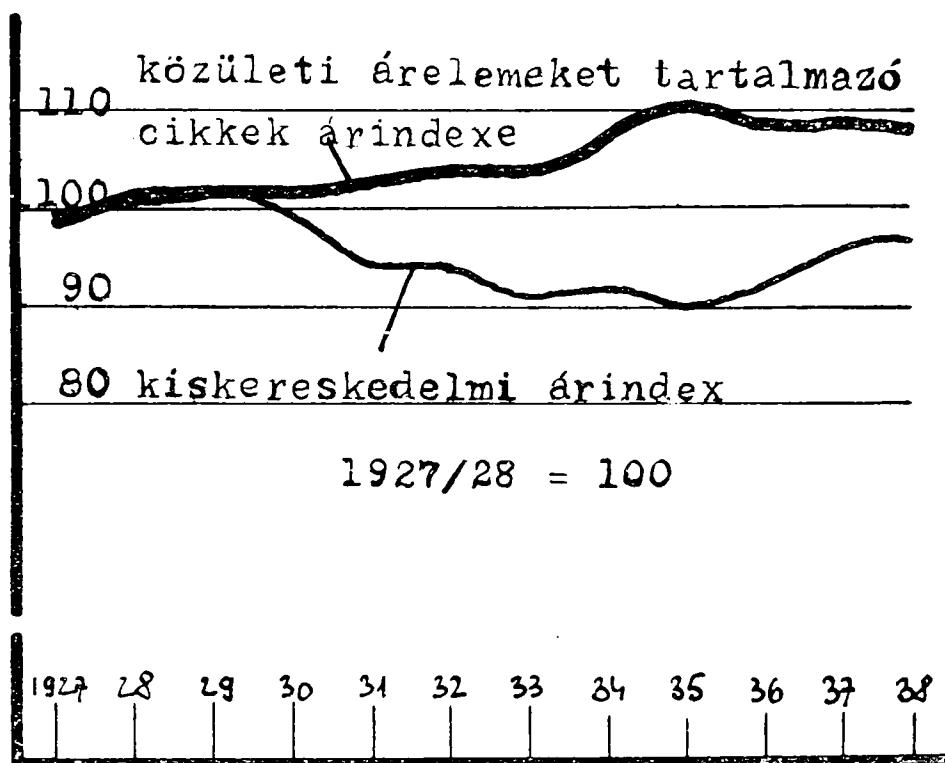
Itt kellene aztán most már a vizsgálatba okvetlenül bekapcsolni a fogyasztási javak termelési és elosztóiin belül, az egyes termelői ágak és árúcikkek, árúcsoportok szerint, a különös viszonyok feltárását. A mezőgazdaság generálisan, tökéletesen rugalmas kereslete a különböző cikkekre irányuló merev és rugalmas keresletből tevődik össze. Ez adja, hogy a másik oldal szempontjából sem tekinthetjük fenntartás nélkül kedvezőnek az árak ilyen szétválását.

A megmásíthatatlan szükségletű cikkek merev kereslete a beszerzési árak csekély és a jövedelmek jelentős csökkenése miatt maga után vonta a legcsekélyebb mértékben is nélkülözhető cikkekre irányuló kereslet igen erős összehúzódását. Az ország fél lakosságának számtalan cikkre kiterjedő igen rugalmas kereslete, az erős jövedelemcsökkenés kapcsán, a tényleges fogyasztást olyan nagy mértékben leszorította, hogy ezek a termelési ágak emelkedő egységköltségeik miatt most már csak magasabb áron tudták volna terményeiket piacrahozni. Ez további fogyasztáscsökkenéshez, az árak változatlanul hagyása pedig emelkedő veszteséghez vezetett. Súlyosbította ezt a helyzetet a termelésük csökkenésével munkanélkülivé vált tömegek fogyasztáskiesése is. A folyamat a nemzetgazdaság egybekapcsoltsága révén aztán, a termelési alapanyagok és hitel-, valamint érdekeltségi kötelékeken keresztül, eljutott a merev fogyasztású javakat termelő és elosztó réteghez is és a válság általánossá vált.

Az árak vázolt alakulása (igen sok esetben *alakítása*), mely ilyen erőteljes kétfeléváláshoz vezetett, egyes rétegek átmenetileg kedvező helyzete ellenére *egyetemlegesen sem volt* tehát kedvező az ipari termelésre. Érdekes lenne a vizsgálatot ezen a téren tovább részletezni, elégedjünk azonban meg ezen a helyen csupán azzal, ha megnézzük, hogy milyen szerepet játszottak ennek a helyzetnek a kialakításában az állami és egyéb közületi árelemekkel terhelt fogyasztási jószágok.

A következő ábrán a főleg gazdák által fogyasztott áruk budapesti kiskereskedelmi árindexét azoknak az árucikkeknek ugyancsak budapesti kiskereskedelmi árindexével állítottam szembe, melyek valamilyen közületi árelemmel vannak terhelve vagy melyeket egyenesen ilyen közület vagy közület jellegű intézmény határoz meg.¹³

Látjuk ebből az ábrából, hogy az állam elég szépen kivette a részét a fogyasztási áruk árának merevebbé tételében. Az egyéb ezzel kapcsolatos szempontokat figyelmen kívül hagyva, igen érdekes lenne cikkenként vizsgálat tárgyává tenni,

14. ábra.

vajjon elérte-e ez az árpolitika a kívánt anyagi eredményt. Nálunk vizsgálatot eddig csupán a cukorra végeztek.¹⁴ mely vizsgálat közvetlen állampénzügyi szempontból helyesnek találta ezt az árpolitikát. Tanulságos lenne a vizsgálatot a többi cikkekre — különösen a momentán állampénzügyi szemponton túlmenően is — elvégezni.

Elmélyülésre lenne érdemes a problémakörrel kapcsolatban a mezőgazdasági lakosság eladásainak és vásárlásainak egy éven belüli eloszlását vizsgálni. Ezen az úton meg lehetne tudni, hogy mennyiben áll a gazdák módjában — ha a szerzett

¹³ Cukor, só, élesztő, ecet, petróleum, szesz, gyufa, rádió-előfizetés, levélportó, villamos izzólámpa, cigarettapapír, kávé, tea, kakaó, rizs.

¹⁴ Kúdas Kálmán: Fogyasztásra szánt jövedelmek összehasonlítása reálértékben. Közgazdasági Szemle. 1936. 79. kötet. 25—55. l.

tapasztalatok alapján egy év alatt teljes jövedelmüket el is költik — az értékesítést és beszerzést a kedvezőbb árhelyzetek idejére eltolni vagy előrehozni. Minden vizsgálat nélkül az az embernek az érzése, hogy sem az értékesítési oldalon nem áll ez módjukban, mert árújukat szinte a kitermelés pillanatában kénytelenek eladni, sem a beszerzési oldalon, ahol ezt pénztelenségük és a szükségleteknek így adott pillanatban kényszerítő erővel való fellépése nem teszi lehetővé.

Mindezekén túl legértékesebb kiterjesztését a vizsgálatoknak azonban az jelentené, ha az itt vázolt szétágazással, — figyelemmel a mezőgazdasági lakosságnak is igen különböző rétegeire, — a helyzet bizonyos fokú javulásával, mikor esetleg már csekély megtakarításokról is lehet szó, a jelen és várható jövő viszonyaiba lehetne mélyebben belepillantani. Megkeresve, melyik az agrárlakosságnak az a rétege, amelyik az itt generálisan talált színvonalon áll, melyek állnak többé-kevésbbé afölött és melyek azok, melyek a helyzet még hosszú javulásáig azon vagy az alatt a színvonal alatt maradnak, melynek sivár jellemzésére azt mondtuk, hogy „fogyasztása tökéletesen rugalmas“, mert az igen nagyrészt befolyásolási lehetőség nélkül létrejött jövedelmüket az áraktól függetlenül teljes egészében elköltik és így tökéletesen rugalmas keresletük mellett az *árak határozzák meg* döntő tényezőként, hogy *mennyit fogyaszthatnak*.

Mórotz Kálmán

A fogyasztás gazdaságtana és irányítása.

II.

¹ *Tárgymutató: A fogyasztás irányítása.* 1. A liberális irányítás. 2. A fogyasztók önsegélye. 3. A fogyasztás közületi irányítása: a) a nemzeti szociálmus gazdasági meggyőzése; b) Rooseveltt kísérletének fogyasztáspolitikai vonatkozásai.

II.1. A gazdasági liberalizmusnak egyik alapvető tétele a fogyasztás szabadsága. Ez a tétel nem egyéb, mint a liberalizmus nemleges gazdaságpolitikai felfogásának egyik kiágazása. A gazdasági szabadság rendszere a fogyasztás területén is ki akarja zárni, vagy legalább is a lehető legkisebb mértékre akarja szorítani az állami beavatkozást. De láttuk, hogy ez mindössze annyit jelent, hogy a liberalizmus a társadalmi erők „szabad” játékára bízta a fogyasztók választásának determinálását. A meghatározó tényezők közül pedig a gazdasági a vezető tényező. A fogyasztókat a gazdasági szabadság rendszere mellett elsősorban a magánvállalkozók irányítják. Ezt az irányítást nevezzük a magunk részéről a fogyasztók liberális irányításának. Az Egyesült Államokban G. B. Dibblee becslése szerint a reklám és a szervezett eladás döntően befolyásolja a fogyasztók vásárlásainak felerészét.⁴⁹ A dirigált fogyasztási cikkek között foglalnak helyet a divatcikkeken kívül a technika komoly vívmányai is, de ott szerepelnek olyan ártalmas cikkek is, mint a hamisított élelmiszerek és a kuruzslószeresek.

A gazdasági liberalizmus virágkora, amely a múlt században a hetvenes évekig tartott, a fogyasztó irányítása tekintetében bizonyos fokig eltért a feudális kapitalizmus azt követő korszakától. Ezek az eltérések a megközelítően szabad és a monopolisztikus verseny sajátcs természetéből fakadnak. A különbségek azonban részben csak fokozatiak, mert a szabad és a monopolisztikus verseny közös eszközöket is alkalmaz. Elvileg egy tekintetben üt el a verseny két faja egymástól és pedig abban, hogy a gazdasági élet monopolizált körzetében az árver-

⁴⁹ L. Warren C. Waite: id. munka 132. l.

seny háttérbe szorul a verseny nem árszerű formáival (non-price competition) szemben. Ezzel fellépett „az árak torzítása”⁵⁰ és az új jelenség élénk visszatetszést szült a fogyasztók körében az oligarchikus liberális irányítás ellen. Főként erre vezethető vissza, hogy a fogyasztás kérdése iránt a monopolkapitalizmus korában nagyobb érdeklődés nyilvánul meg, mint azelőtt. Ami azonban a nem árszerű versenyt illeti, ebben a vonatkozásban már csak fokozati különbségek mutatkoznak. Erre itt nem térhetünk ki részletesen, már csak azért sem, mert más helyen kívánunk közelebbről foglalkozni a szabad és a monopolisztikus verseny között fennálló eltérésekkel. Ennélfogva röviden csak a következőkre utalunk. A nem árszerű verseny egyes válfajai, mint a minőségi és a divatverseny s az eladások serkentése, hirdetés, utazók, hivatásos eladók és különböző kedvezmények útján a liberalizmus fénykorában is jól ismeretes volt. Ezek a versenyformák az árszerű verseny háttérbeszorulásával csupán előtérbe nyomultak. Szélsőségesnek nevezhető tehát az a felfogás, amely egyedül a monopolkapitalizmust akarja felelőssé tenni a fogyasztó irányítása körül tapasztalható visszaélésekért. Pedig ez a nézet az amerikai irodalomban meglehetősen el van terjedve, ami annyiban érthető, hogy a hamisítatlan liberalizmus híveinek malmára hajtja a vizet.

A termelők a fogyasztókért versengnek a piacon. A verseny minden tökéletlensége közgazdasági erőpazarlást jelent, amely végső fokon a társadalomgazdasági fogyasztást csorbítja. A közgazdasági pazarlás különösen a tisztességtelen verseny egyes fajaiban ölt testet. Ezen visszásságok ellen a végén már a liberalizmus is kénytelen volt felvenni a harcot. Nem akarunk az élelmiszerhamisításról beszélni, amely elvégre is törvénybe ütközik. De itt van példának okáért a reklám valódiságának kényes kérdése. Ezen a téren még erős állami beavatkozással is aligha lehetne érvényt szerezni a valódiság elvének. Ez azonban már a fogyasztás közületi irányításának a körébe vág, amiről később lesz szó.

II/2. A fogyasztás liberális irányításához világnézeti szempontból a fogyasztók autonóm szervezkedése, az önsegély áll a legközelebb, viszont kétségtelen, hogy eddigelé a fogyasztás irányításának ez az ága tudta a legkevesebb sikert elérni. Világnézeti szempontból nyilván azért fér meg még leginkább a szabadelvű irányítással, mert a fogyasztók egyesülései, a fogyasztók szervezkedésének hagyományos nehézségeinél fogva, nem veszélyeztethetik a magánkapitalista rendet, nem válhatnak állammá az államban, mint a munkások szakszervezetei és a nagyvállalatok tömörülései. Tudvalevő dolog, hogy a fogyaszt-

⁵⁰ L. Heller Farkas: Áralakulás és nemzeti jólét, Közgazdasági Szemle LVIII. évf. 77. k. 6—8. sz. 1934, 328. 1.

tók összefogása még leginkább a szövetkezeti mozgalom terén tud eredményeket felmutatni, de a fogyasztási szövetkezetek — jelentős fejlődésük dacára is — a kiskereskedelmi forgalomnak még mindig szerény hányadát bonyolítják le úgy nálunk,⁵¹ mint a legtöbb külföldi államban.⁵² A fogyasztási szövetkezetek közül is csak azok felelhetnek meg igazán céljuknak, amelyek a vásárlási visszatérítés elvi alapján állanak, mert csakis ebben az esetben csökkentheti a szövetkezet a nyereszkekedést a végső fogyasztó érdekében. A céljuknak megfelelő szövetkezetek pedig megőrizték „a becsületes kereskedés és a jó minőség” eszményét, sőt „a demokratikus ellenőrzés” megvalósítására is törekedtek, de ebbeli törekvéseiket nem mindig koronázta siker.⁵³ Ez is amellet szól, hogy a fogyasztók nem nélkülözhetik a közületek védelmét.

Már most gazdasági szempontból a szövetkezet sohasem semleges, mert a mindenkori gazdasági rendbe kell beilleszkednie. Ebben a tekintetben nincsen különbség a liberális és az etatisztikus rend között. Ha azután a fogyasztási szövetkezetek a gazdaságin kívül más célokat, különösen politikai célokat is követnek, ami a munkás-szövetkezeteknél gyakran előfordul, akkor már eltávolodnak a fogyasztók érdekeinek szolgálatától. A politikai semlegesség megszegése azonban csak az alkotmányos többpártrendszerű államban merül fel mint probléma. Egypártrendszer mellett a politikai betagolódás éppúgy előfeltétele a szövetkezeti létnek, mint a gazdasági. Nemcsak a szövetkezeti szocializmus, hanem kisebb mértékben a kapitalista-szociálpolitikai szövetkezeti irány is túlzott reményeket fűzött a fogyasztók megszervezéséhez. A magunk részéről kapitalista-szociálpolitikai szövetkezeti mozgalomnak nevezzük a tulajdonképeni szövetkezeti mozgalmat, amelyet a szövetkezeti irodalom egyszerűen szociálpolitikai mozgalom gyanánt szokott megjelölni.⁵⁴ Ez azonban nem egészen fedi a tényállást, mert a kapitalizmus visszásságainak enyhítése csak egyik célja a szövetkezeteknek, a másik a tőkeegyesítés, a kapitalisztikus nagybani termelés előnyeinek biztosítása — a kisemberek részére. Hogy

⁵¹ György Ernő becslése szerint Magyarországon 1936-ban a kiskereskedelmi forgalom 5%-át bonyolították le a szövetkezetek.

L. György Ernő: A termelőtől a fogyasztóig, a kereskedelmi árrés problémája. Budapest, 1937. 29. l. köv.

⁵² Így Németországban a kiskereskedelmi forgalomnak 4.4%-a, Franciaországban pedig 1%-a esik a fogyasztási szövetkezetekre, viszont Angliában $\frac{1}{6}$, Svédországban és Dániában pedig $\frac{1}{5}$ a fogyasztási szövetkezetek kvótája.

L. Ihrig Károly: A szövetkezetek a közgazdaságtanban, Budapest, 1937. 47. l. köv.

⁵³ L. A. M. Carr-Saunders és mások: id. munka, 47. l.

⁵⁴ L. szerző ismertetését Ihrig Károlynak „A szövetkezetek a közgazdaságban” (Budapest, 1937.) c. könyvéről, Közgazdasági Szemle LXII. évf. 81. kötet, 5—6. szám. 1938. 473. l. köv.

ez a kisemberek gazdasági érdekében történik, az feltétlenül egy demokratikus vonást kölcsönöz a szövetkezeti kapitalizmusnak, de nem változtat azon, hogy a szövetkezeti tőkeegyesítés elve homeopátiás gyógymód a magánkapitalizmus bajai-val szemben. Az igazi szövetkezeti mozgalom ezek szerint csakis a magánkapitalista renden belül mehet végbe. Remélhetjük-e azonban, hogy a szövetkezeti mozgalom a fogyasztók olyan arányú megszervezésére fog vezetni, hogy gazdasági és politikai súly tekintetében vetélkedni fognak a nem-szövetkezeti vállalatok egyesüléseivel? Erre határozottan nemmel válaszolunk. Igaz ugyan, hogy a nagyüzemi forma tért hódít még a fogyasztási szövetkezetek között is; amint Digby mondja, „a szövetkezeti üzlet ma már big business.”⁵⁵ Ebből azonban még nem folyik az, hogy a koncentrációs irányzat olyan arányú lenne, hogy önműködőleg monopolisztikus helyzetet teremthetne. Ihrig Károly például azon a nézeten van, hogy állami támogatás nélkül a szövetkezetek monopóliumra nem tehetnek szert⁵⁶ és hozzátehetjük, hogy ez is csak nagyszabású állami támogatás mellett képzelhető el. Amellett Ihrignek előbbi megállapítása nem is a fogyasztási, hanem az értékesítő és termelési szövetkezetekre vonatkozik, ami mindenképpen indokolt, mert főleg utóbbi kategóriáknál lehet monopóliumról szó. Ehhez járul, hogy minél inkább terjed a szövetkezeti mozgalom, annál inkább csökken — magánkapitalista rend mellett — az állami támogatás lehetősége, sőt ez a tétel még egy középfokú irányított gazdaságra nézve is alighanem helytálló. Minél erősebben terjed tehát az igazi szövetkezeti mozgalom, annál jobban meg kell edződnie a szövetkezeteknek a gazdasági versenyben. De tegyük fel, tisztán elméleti eszmefuttatás céljából, hogy a szövetkezeti mozgalom általánosul. Ilyen fejlődés csak bizonyos koncentrációval karöltve mehetne végbe. Minél nagyobb azonban a szövetkezet üzem nagysága, annál inkább kapitalisztikus nagyvállalattá lesz, ami a szövetkezeti szociálpolitikai eszme szempontjából nem minden tekintetben megnyugtató jelenség. De a gazdaságtörténelmi fejlődés azt bizonyítja, hogy még a nagyipari tömörülés is csak a legritkább esetben csúcsosodik ki nemzetgazdasági vagy éppenséggel világgazdasági monopóliumban, úgyhogy a feudális kapitalizmust nem a teljes egyedárúság, hanem a monopolisztikus verseny jellemzi. A szövetkezeti mozgalom terén pedig a monopolisztikus tömörülésnek semmi esetre sincsenek nagyobb esélyei, sőt feltehetőleg kisebb esélyei vannak, mint a nagyipar terén. Az egyszövetkezet még kevésbé valószínű, mint az egykartell, vagy az egytröszt. A nagyszövetkezetek statisztikája pedig jó adalékokat szolgáltatathat ugyan

⁵⁵ L. Margaret Digby: Producers and consumers, a study in co-operative relations, second ed. revised and enlarged, London, 1938. 236. l.

⁵⁶ L. Ihrig Károly: id. munka 478. l.

a fogyasztás mérvére nézve, de ez a tájékoztatás a gazdasági egyensúly biztosítása szempontjából aligha számíthat nagyobb sikerre, mint a kartellstatisztika vagy a nagy áruházak statisztikája. A szövetkezeti kartellek közül pedig a termelők minden bizonnyal sokkalta nagyobb súllyal bírnának, mint a fogyasztásiak.

A magánkapitalizmus rendszere mellett — és csak ez a rendszer ismer igazi szövetkezetet, a szövetkezeteknek a kapitalisztikus vállalatokkal és egymással versengniök kell, ha nem akarnak a gazdasági küzdelemben alulmaradni. Soha sem szabad megfeledkezni arról, hogy a szövetkezet csak befelé lehet altruista, kifelé azonban kapitalisztikus vállalat, a piaci gazdasági rend egyik alkateleme. Ha az évszázados fejlődés során a versenyben megedzett szövetkezetek túlsúlyra is tennének szert a részvénytársasági formában működő vállalatokkal szemben, ami ezidőszerint pusztán egy elméleti fikció, akkor is tovább tartana a gazdasági harc a szövetkezetek között, mert verseny nélkül nincs piaci gazdaság. A szocialista-kommunista szövetkezetek voltaképpen közüzemek és pedig főként termelőüzemek, mert a kommunizmus is — a marxista programhoz híven — mégiscsak nem a fogyasztásnak, hanem a termelésnek a kollektívizálásával kezdte meg céljai megvalósítását. A bolsevista Oroszországban a fogyasztók önsegélyéről nem is lehet komolyan beszélni.

Az igazi, önsegélyen alapuló fogyasztási szövetkezeti mozgalom eredményei tehát általában véve számottevők, de nagyarányúnak azért nem nevezhetők. A nagyobb siker elérésének akadályaira már részben rámutattunk, amidőn a fogyasztók megszervezésének hagyományos nehézségeire utaltunk. Közélebről ezek az akadályok a következőképpen jellemezhetők. A fogyasztó a gazdasági életnek legnagyobbszámú, de egyben leginkább szétszórt és legjámborabb alanya. A fogyasztó nem szakember, mert az érdeklődése körébe eső javak száma oly nagy, hogy komoly szakismeretre legfeljebb elenyészően kevés árúnál tehet szert. Amellett fogyasztói minőségében fennálló érdekei rendszerint háttérbe szorulnak termelői vagy társadalmi érdekeivel szemben, mert a termelés a nincsteleneknél a létfenntartás alapja, a vagyonos elem pedig többnyire méltóságán alulinak tartja fogyasztói érdekei feszegetését. A fogyasztás gazdaságtana joggal hangsúlyozza, hogy mivel a kisember érdeke túlnyomórészt a létfenntartási javak köré csoportosul, ő tarthat számot a fogyasztók érdekeinek valódi képviselőjére. Ez azonban nem változtat azon, hogy, mint a létfenntartás alapja, a jövedelemszerzés az első és csak azután kerülhet sor a jövedelem helyes felhasználásának kérdésére. A fogyasztók szervezkedése tehát nem olyan fenyegető veszély a termelők számára, amint azt egy amerikai fűszeres szaklap (The Interstate

Grocer) feltüntette, amidőn egyízben azzal a leplezetlen intelemmel fordult olvasótáborához, hogyha „ők (t. i. a fogyasztók) teljesen meg lesznek szervezve, a mi jelenlegi kicsinybeni, nagybeni eladási és termelési rendszerünket alighanem szét fogják robbantani.”⁵⁷

A fogyasztók együttműködésének többi fajai közül régi keletű a fogyasztók bojkottja, illetve sztrájkja is. Ujabban a világválság nyomában Amerikában több ilyen bojkottmozgalom zajlott le.⁵⁸ Közülük a legnevezetesebb az 1935 nyarán lefolyt sztrájk volt, amely a magas húsárak letörésére Detroitból indult ki és csakhamar átcsapott az Egyesült Államok többi nagyvárosára is. A siker azonban csak átmeneti volt. A fogyasztók különben is csak ritkán, főként rendkívüli áremelkedések esetén szoktak együttesen fellépni és akkor is csak az alsó osztályokra szorítkozik az összefogás. A fogyasztói minőségben való harc sokszor még a demokratikus Amerikában sem megy előkelő foglalkozás gyanánt számba, mert a szűkös anyagi viszonyok jele. Vannak azonban a fogyasztói harcnak olyan fajai is, amelyek nem járnak a társadalmi lenézés veszélyével. Ilyen példának okáért az a mozgalom, amely az Egyesült Államokban az élelmiszerhamisítás törvényes megrendszabályozására indult meg és 1906-ban sikerre is vezetett. De már egyes későbbi kísérletek a Federal Pure Food and Drug Act szigorítására a fogyasztók szervezettségének hiányán és a termelői érdekeltségek politikai befolyásán meghiusultak.⁵⁹ Egy további érdekes amerikai példa a Consumers' Research nevű szervezet, amely 1929-ben alakult meg F. J. Schlink vezetése alatt, aki Stuart Chase mellett társszerzője a „Mit ér a pénzed” című, nagy port felvert munkának. A fogyasztók kutató intézetének nem nyereségszerzés, hanem a végső fogyasztó elfogulatlan tájékoztatása a célja. A hangja igen harcias. Nyomatékosan követeli a magánkapitalista rend fogyasztási visszásságainak kiküszöbölését, de nem ezen a renden kívül, hanem azon belül. Az intézet évente egy összefoglaló jelentést és több havi kiegészítő jelentést ad ki. Előfizetőinek száma 1937 elején 55.000 körül mozgott. Stuart Chase és Schlink elgondolásának megfelelően főként a többfokozatú védjegy (Grade labeling) rendszerével akarja biztosítani az árúk jó minőségét.⁶⁰ Az elgondolás annál is inkább józan, mert nem válogatás nélkül akar szabványosítani, hiszen példának okáért a ruházzkodást, a lakást és a lakásberendezést

⁵⁷ L. Charles S. Wyand: id. munka 383 l.

⁵⁸ L. Charles S. Wyand: id. munka 388. l. köv.

⁵⁹ L. Charles S. Wyand: id. munka 299. és 387. l.

⁶⁰ L. Stuart Chase és F. J. Schlink: Your Money's Worth, a study in the waste of the consumer's dollar, New York, Reissued Nov. 1936, különösen 168. l. köv., 183. köv. és 261. l. köv. E munka eredetileg 1927-ben jelent meg.

nem akarja túlzottan leegyszerűsíteni s általában a fényűzési és esztétikai jellegű javak szabványosítását csak a bennük rejlő hasznossági elemekre kívánja korlátozni. A fogyasztók kutató intézete már most védjeggyel ellátott árúkat ajánl a vásárló közönségnek és e célra részben saját laboratóriumokat is tart fenn. A termelők és kereskedők persze gyakran élnek azzal az ellenvetéssel, hogy a többfokozatú védjegyrendszer a közönséget arra készíti, hogy csak a legjobb minőségű árút vásárolja, mert az alsóbb fokozatúakkal szemben nem viseltetik bizalommal. Ez az érv azonban nem meggyőző, mert a kisebb jövedelmű fogyasztórétegeknél az ár szerepe a döntő, az pedig csak előnynek tekinthető, ha az alsóbb fokozat is bizonyos minőségért szavatol. A kereskedők ellenszenvre egyébként könnyen érthető, mert védjegyes árúknál mozgási szabadságuk sokszor teljesen elvész.

Mindenképpen egészséges az a gondolat, hogy a szabványosítás, a márkázás és a védjegyoltalom előnyeit ne csak a termelők, hanem a fogyasztók is közvetlenül és fokozottabb mértékben élvezzék. Különbösen is e részt egy már meglévő fejlődési irányzat alátámasztásáról van szó. Itt az amerikai szövetségi állam jár elől a legjobb példával, mert a régi súly- és mértékügyi hivatal helyébe már 1901-ben a Bureau of Standards intézményét állította, amely az állami szállítók számára részletes előírásokat (specifications) készít és hatalmas laboratóriumi szervezetet tart fenn.⁶¹ Ez a hivatal azonban vizsgálatainak eredményeit általában nem teszi közzé. Rajta kívül a legnevezetesebb állami szerv, amely hasonló irányú működést is fejt ki, a Bureau of Agricultural Economics; amellet a Bureau of Home Economics szerepe is igen figyelemreméltó. Az amerikai alsóbbfokú közületek azonban többnyire messze elmaradnak az árúk ellenőrzése tekintetében a szövetségi állam mögött. Viszont egyes vállalati egyesülések is tevékenykednek a végső fogyasztó érdekében, ez azonban inkább csak kivételes jelenség. Ezenkívül autonóm szervezetek, mint háztartási intézetek, állami egyetemek is folytatnak ilyen irányú működést,⁶² de ez még mind csak egy csepp a tengerben. Az újabb keletű amerikai fogyasztói intézet a fejlődés meggyorsítására életrevalóan törekszik ugyan, de az a célkitűzése, hogy a fogyasztó ne legyen többé a termelők tengeri malaca,⁶³ túlságosan merész. Rendkívül sokat lehet tenni ezen a téren, de nemcsak hogy a fogyasztók önsegélye, hanem még a legkíméletlenebb állami beavatkozás sem számíthatna teljes sikerre. A szük-

⁶¹ L. *Stuart Chase* és *F. J. Schlink*: id. munka 197. l. köv.

⁶² L. *Stuart Chase* és *F. J. Schlink*: id. munka 218. l. köv.

⁶³ A Consumers' Research külön kiadványai között szerepelnek a következők is: *A. Kallet* and *F. J. Schlink*: 100,000,000 Guinea Pigs és *J. B. Matthews*: Guinea pigs no more.

ségleti cikkek sokfélesége és gyors váltakozása, a fogyasztás decentralizáltságával karöltve, olyan nehézségeket támasztanak, hogy a fogyasztó bizonyos fokig mindig a gazdasági élet kísérleti nyula lesz.

A fogyasztói szabad szervezetek közül jelentősek a női szervezetek is, mert a fogyasztási javak vásárlóinak nagy többsége a nők közül kerül ki. Az amerikai vásárlók között a nők arányszáma a Department of Commerce becslése szerint 85%-ra tehető. Az ottani viszonyokról tehát valóban el lehet mondani, hogy a férfi keres és a nő költ! Mit jelent ez a nemzeti jövedelem szempontjából? Az Északamerikai Unióban a nemzeti jövedelem az utolsó két évtizedben több ízben elérte a 75 milliárd dollárt és ennek az összegnek a fele fogyasztási javak vételére szolgál. Az amerikai nők tehát, mint azt Pitkin megállapítja, időnkint évi 32 milliárd dollárnyi vásárlásért felelősek, — legalább is elvileg. Már most a női szervezetek, amelyek a fogyasztás problémáival is foglalkoznak, különösen ott tudnak gyökeret verni, ahol fejlett szövetkezeti mozgalommal állnak kapcsolatban. Ez a helyzet például Angliában, ahol 1935-ben a Women's Co-operative Guild taglétszáma 70.000-re és fiókjainak száma 1.671-re rugott. Ez a Guild pedig nemcsak a szövetkezeti eszme szolgálatában áll, hanem egyúttal mint háziasszonyi szervezet is kivételes jelentőséggel bír.⁶⁴ Megjegyzendő azonban, hogy a fogyasztás észszerűsítése a női szervezetek részéről, sajnos, éppen ott várható a legkevésbé, ahol talán a legtöbb a közgazdasági pazarlás, nevezetesen a divatcikkek terén. Laird becslése szerint az amerikai divatszeszélyek 72%-a női ruházati cikkekre és díszítésekre esik, míg a férfi ruházati cikkeknel csupán 10%-os a részesedési arányszám.⁶⁵ De a fogyasztás számos ágánál, elsősorban a táplálkozásnál még sokat lehet remélni a női mozgalom fejlődésétől. Ami az amerikai női szervezeteket illeti, azok kisebb tömegeket ölelnek fel, mint az angolok, mert az Északamerikai Unióban jóval kevésbé fejlett a fogyasztási szövetkezeti mozgalom. Viszont láttuk, hogy Amerikában a magánháztartástannak, amely tág értelemben még a takarékoság és a biztosítás kérdésére is kiterjed, milyen előkelő hely jut az oktatásügy terén. Amellett fontos szerepet játszik az egyetemi női szervezet, az American Association of University Women is, amely együttműködik az American Home Economics Association-nal.⁶⁶ Utóbbi egyesületben főleg a háztartástan tanerői és üzleti szakértői vesznek részt. Persze az üzleti szakértők részvétele a tárgyilagosságot

⁶⁴ L. A. M. Carr-Saunders és mások: id. munka 237. l. köv.

⁶⁵ Donald A. Laird: What makes people buy, First ed. Fourth impression, New York and London, 1935. 142. l.

⁶⁶ L. Hazel Kyrk: id. cikk, Encyclopedia of Social Sciences, Vol. VII. 1932. 428. l.

már veszélyesen csorbítja. Az egyesület, amelynek külön folyóirata van, évi gyűléseivel kapcsolatban kereskedelmi kiállításokat rendez, kiállítási díj ellenében. Bízvást leszögezhetjük tehát, hogy az otthongazdaságtani egyesület átmeneti alakulat a fogyasztók liberális irányítása és önsegélye között. Wyand szerint gyakorlati jelentősége csekély. Legfeljebb a rendszeres és szabad háztartási tanfolyamok útján befolyásolhatja némileg a fogyasztó választását. Az amerikai női egyetemi egyesület természetesen méginkább akadémikus jellegű. Tevékenysége különösen arra irányul, hogy adatgyűjtést végez és az érdeklődő tagoknak felvilágosítást nyújt.⁶⁷

A fogyasztók önkéntes megmozdulásának tekinthetjük a vegetarizmust is. Viszont, ha egyszer megindul egy ilyen mozgalom, akkor csakhamar bekapcsolódik az üzleti reklám. Németországban újabban a vegetariánus mozgalmat a birodalmi pártvezetőség feloszlatta és a Deutsche Gesellschaft für Lebensreform-ba olvasztotta be. A feloszlásra az adott okot, hogy a német vegetariánusok a nemzetközi eszperantó mozgalommal gyanús kapcsolatokat tartottak fenn.⁶⁸

A német életreform-mozgalom⁶⁹ a fogyasztók legnevezetesebb szervezete a harmadik birodalomban. Jellege félig közületi és félig autonóm, mert a régi reformcélokat megőrizheti ugyan, de azokat összhangba kell hoznia a párt és az állam nemzeti célkitűzéseivel. A mozgalom világnézeti oldalára jellemző programjának az a része, amely szerint céljai közé tartozik „a sok tekintetben veszendőbe ment természetes életrend helyreállítása”, ami lényegében egybeesik a további követelménnyel, hogy a nép élelmezése „egyszerű és a honi föld viszonyainak megfelelő” legyen. Reális gyakorlati programja visszautasítja az egyoldalú táplálkozási formákat és a német önellátási harc keretébe beállított vegyes táplálkozási rendszer mellett foglal állást. Politikailag a mozgalmat a pártvezetőség irányítja. A népegészségügyi szaktanácsban külön előadója is van.

A fogyasztók önsegélyének jelentőségét általában óvatosan kell megítélni. Számottevő fejlődési lehetőségek azonban itt is mutatkoznak úgy a fogyasztási szövetkezeti mozgalom, mint a női szervezetek és a fogyasztói intézetek kiépítése irányában.

II 3. a) A fogyasztás a gazdasági élet azon területeihez tartozik, ahol a beavatkozás számos vonatkozásban a legnagyobb mértékben jogosult, viszont a legnagyobb nehézségekbe ütközik. A fogyasztás decentralizáltsága a gazdaságstatisztikát és a gazdaságpolitikát egyaránt súlyos feladatok elé állítja.

⁶⁷ L. Charles S. Wyand: id. munka 332. l. köv.

⁶⁸ L. Hermann Ertel: Die Grundlagen der deutschen Volksernährung zugleich ein Überblick über Tagesfragen der Ernährung, 1938. 40. l. köv.

⁶⁹ L. Hermann Ertel: id. munka 46. l. köv.

A fogyasztási javak körül elkövetett visszaélések, mint az élelmiszerhamisítás, hamis mértékek és súlyok használata, a gazdaságtörténelem ősrégi tapasztalatai közé tartoznak. A kapitalisztikus gazdaság legfeljebb új, kifinomult formákat termelt ki. Ezen a helyen persze csak elvi állásfoglalásról és a nevezetesebb újabb fejlemények megvilágításáról lehet szó.

Az élelmiszerhamisítás és a minőség rontása ellen a céhszisztem hathatósan küzdött. A liberalizmus azután a gazdasági szabadságot panacea-nak tekintette, de végül maga is arra kényszerült, hogy az élelmiszerhamisítások ellen határozottabban lépjen fel és külön törvényeket hozzon a tisztességtelen verseny egyes fajainak megfékezésére. Ez a tény már magában véve meggyőzően bizonyítja, hogy a szabad versenynek megvannak a maga jelentős hátrányai is. Korántsem akarjuk kétségbe vonni a szabadelvű gazdasági rendszer nagy előnyeit, az egyéni felelősséget és kezdeményezést, amelyet a magára hagyott egyénre ráneheződő gazdasági kényszer állandóan ébren tart. A magárahagyottság azonban a vagyoni erő arányában csökken és a gazdasági túlsúly könnyen politikai befolyással párosul. A gazdasági oligarchák azután a verseny nyomásának — saját iparágaikon belül — már csak egymás részéről vannak kitéve. Ma már rég túl vagyunk azon, hogy szemet hunyjunk a magánkapitalizmus visszásságai előtt és ezeket a visszásságokat nem lehet egyszerűen a monopolkapitalizmus számlájának terhére írni, mert azok egyfelől már a liberalizmus virágkorában is jólismertek voltak, másfelől pedig a monopolkapitalizmus a virágzó liberalizmus gyümölcse, amelynek érési folyamatát a vámvédelem legfeljebb meggyorsította. A monopolisták késhegyig menő versenye azután mindenesetre közvetlen indítékul szolgált a tisztességtelen verseny szabályozására. A szabadelvű gazdasági rendszer csak ekkor, a múlt század nyolcvanas éveiben kezdte belátni, hogy a magánjog és a büntetőjog nyújtotta védelem nem elegendő, hanem külön törvényhozási intézkedések szükségesek. Az első komoly lépés ezen a téren az amerikai antitröszt-törvény, az 1890. évi Sherman Act volt. Azt követte az 1896. évi német törvény, amely a tisztességtelen verseny ellen irányult. Azóta számos államban szabályozták a versenyt kartell-törvények, valamint a tisztességtelen verseny elleni törvények alakjában.⁷⁰ Az Egyesült Államokban vetették fel azután azt a gondolatot, hogy külön szövetségi törvény hozassék a tisztességtelen reklám ellen is. A reklámszakemberek pedig de facto külön ellenőrző bizottságokat állítottak

---

⁷⁰ L. Viktor Mataja: Die Reklame, Eine Untersuchung über Ankündigungswesen und Werbetätigkeit im Geschäftsleben, vierte, verb. u. erg. Aufl., München und Leipzig, 1926, 354. l. köv.

fel Amerikában,⁷¹ de működésük eredménye szerénynek nevezhető. Azóta az 1914-ben megszervezett Federal Trade Commission mint az antitrösztpolitika közigazgatási szerve a tisztességtelen verseny elleni küzdelem során harcot folytat a hamis reklám ellen is. Az eredmény azonban mindössze az volt, hogy a durvább fajta reklámokat és kisebb vállalatok egyes jelentéktelenebb hamis reklámjait sikerült kiküszöbölni.⁷²

A reklám egyike a legfontosabb versenyeszközöknek és a verseny állandó korlátozása ma már a legtöbb gazdasági kultúrállamban meg van honosítva. Állandó, vagyis normális viszonyok korlátozásáról beszélünk, nem pedig azokról a rendkívüli korlátozásokról, mint a devizagazdaságról, amelyek jórészt a világháború nyomában gazdasági kényszer hatása alatt jöttek létre. A verseny állandó korlátozásai tekintetében azonban lényeges különbség van a liberális és az etatisztikus szabályozás között. Az első csupán a liberális gazdasági rend fenntartására irányuló korrektívum, a második már annak többé-kevésbé lényeges módosítása.

Ha a versenynek, vagy egyes fajainak állami szabályozásáról beszélünk, akkor mindig csak részleges etatizmust, tehát egy részben szabad, részben szabályozott rendszert értünk alatta. A korlátozott verseny egy vegyes versenyrendszer. A százszázalékos etatizmus, mint a bolsevizmus, elvileg nem ismerhet még részleges szabad versenyt sem, mert a piaci gazdaságot teljesen ki akarja irtani. Számára a piaci gazdaság minden maradványa ellentmondás. Pedig ilyen ellentmondással találkozunk és pedig nem is eggyel. Maga a híres stakhanovismus is egy kirívóan magánkapitalista módszer, mert hiszen magas anyagi ellenszolgáltatásban részesíti azt, aki az átlagot messze meghaladó munkateljesítményt végez. Így Stakhanov fizetését tízszeresére emelték, amidőn 2—300%-kal növelte az általa kitermelt szén mennyiségét és a stakhanovisták néha 2000 Rubel havi bért is kapnak akkor, amidőn a szakmunkások 3—400 Rubel, a tanulatlan munkások pedig alig 100 Rubel bért húznak.⁷³ A béregyenlőség feladásával a bolsevizmus bizonyos engedményt tett a magánkapitalisztikus versenyelv számára. Az azután már nem lényegbeli különbség, hogy magasabb bérről, bérpótlékról, jutalomról vagy jutalékról beszélünk-e. Mihelyt nem tisztán a kommunista lelkesedés, hanem az egoisztikus anyagi

⁷¹ L. Robert S. Lynd, with the assistance of Alice C. Hanson: „The people as Consumers“ in „Recent Social Trends in the United States“, op. cit. Vol. II. 873. l. köv.

⁷² Arthur Robert Burns: The decline of competition. A Study of the Évolution of American Industry, First edition. Second impression, New York and London, 1936, 416. l.

⁷³ L. Paul Berline: „L'évolution économique et sociale en U. R. S. S.“ dans „Bilan du communisme“, Cahiers économiques et sociaux, publié sous la direction de Henry Peyret, Paris, Chapitre IV., 1937, 95. l.

érdek serkentő hatása is érvényesül, akkor már a szocialista-kommunista eszmény súlyos csorbát szenvedett.

A versenyt tehát még a kommunizmus sem zárhatja ki teljesen. Hiszen a gazdasági verseny a szűkös anyagi javak előteremtéséért folytatott küzdelem és mindaddig, amíg a gazdasági eldorádó álma valóra nem válik, ezt a küzdelmet mindennemű társadalomgazdasági rendben folytatni kell. A gazdasági küzdelemnek pedig két szélsőséges fegyvere van, az egyik a nyereségvágy mézesmadzaga, a másik Stalin kancsukája. A liberális és a kommunista rendszer két pólusa között azután az irányított gazdaság különböző fokozatai szerint a korlátozott verseny különböző fokaiával állunk szemben. Láttuk egyébként, hogy ma már még a vezető liberális államokban is bizonyos fókig korlátozva van a verseny szabadsága.

A verseny etatisztikus rendezése terén a legérdekesebb fejlemény az 1933. évi német Gesetz über Wirtschaftswerbung, amely szerves kiegészítése az új német versenyrendszernek. Ennek a korlátozott versenyrendszernek az alapelvei a „Marktordnungsgrundsätze der Reichsgruppe Industrie“ című kiadványban vannak lefektetve. Nemrégiben a nemzeti szocialista gazdaság 1937-es évkönyve érdekesen világította meg ezeket az alapelveket. Ami a szerzési vágyat illeti, az „többé nem érvényesülhet akadálytalanul, hanem a közjó érdekében megfékezendő.“⁷⁴ A közjó a vezető gazdasági elv. Eszközei a gazdálkodó nevelése és „a gazdasági folyamat állandó ellenőrzése.“⁷⁵ A nemzeti szocialista gazdasági jog a túlzott egyes reklám helyébe „a közösségi meggyőzést“, az árverseny helyébe a „teljesítményversenyt“ helyezi és egyben a gazdálkodó alany köteletségévé teszi, hogy „a korlátlan önzés helyett... az üzemet az összesség szolgálatába is állítsa.“⁷⁶ Az új német piaci rend azonban nincs még minden vonatkozásban egyenlő arányban kiépítve. A legteljesebb a birodalmi élelmezési rend megszervezése. Azután következik a kézmű. Ennél fogva csak az élelmezési rend van feljogosítva piacrendező intézkedések megtételére, míg a termelés egyéb területein (gewerbliche Wirtschaft) a csoporttagok átszervezése gazdaságilag elismert önkormányzati testületekké nem haladt még annyira előre, hogy piacrendező jogosultsággal ruháztassanak fel.⁷⁷ A harmadik bi-

⁷⁴ L. Otto Mönckmeier: Wirtschaftsrecht und Wirtschaftsgestaltung c. cikkét, Jahrbuch der nationalsozialistischen Wirtschaft, Herausgeber dr. Otto Mönckmeier, 1937., I. Teil: Die nationalsozialistische Wirtschaftsordnung, 17. l.

⁷⁵ U. a.: id. értekezés 29. l.

⁷⁶ L. Jahrbuch der nationalsozialistischen Wirtschaft, 1937., II. Teil: Das nationalsozialistische Wirtschaftsrecht, 505. l.

⁷⁷ L. U. b. 544. l. Megjegyzendő, hogy gewerbliche Wirtschaft alatt a nemzeti szocialista gazdasági jog — szintétikus értelemben — az ipart, a kézműt, a kereskedelmet, a bankokat, biztosító intézeteket és az energia-gazdaságot is érti.

rodalomban ugyanis a piaci rendnek két alkateleme van, a rendi szervezet és a szakszerű gazdasági szervezet. Míg a rendi szervezet, mint jeleztük, a birodalmi élelmezési rend és a kézmű területén épült ki, addig a szakszerű gazdasági szervezeteknek, mint csoportoknak, kartelleknek és egyesületeknek az átszervezése még folyamatban van.

A nemzeti szocializmus ezek szerint a korporatív szervezetet legelőször ott valósította meg, ahol a testületi és minden egyéb szervezkedés a legnehezebb, t. i. a decentralizált mezőgazdaság terén. Ezért mondják sokan, hogy Darré agrárpolitikája praekapitalisztikus vonásokat vitt bele az új német gazdasági rendbe.⁷⁸ De ezt a felfogást nem lehet fenntartás nélkül elfogadni. Gondoljunk csak arra, hogy már a marxizmus német revizionista iránya is kimutatta, hogy a Marx-féle koncentrációs elmélet a mezőgazdaságra nem alkalmazható, mert ott a kisüzemek nemcsak hogy nincsenek pusztulásra ítélve, hanem egyes termelési ágakban életképesebbek a nagyüzemeknél. Már most a német agrárpolitika egyrészt a kisemberek fenntartására, másrészt a mezőgazdasági termelésnek a nemzeti önellátás szolgálatába való állítására irányul. Az önellátásra való ráutaltságot már az 1931. évi nemzetközi hitelválság felidézte, amidőn a középeurópai államokat csaknem teljesen elzárta a külföldi hitelforrásoktól. Az önellátás, mint a világválság parancsoló követelménye azután párosult a nemzeti szocializmus autarkias törekvéseivel. A hitlerizmus azonban korántsem helyezkedik arra az álláspontra, hogy a világkereskedelmet szűk korlátok közé kell szorítani, sőt azt vallja, hogy szélesebb alapokra kell helyezni, de tisztában van azzal, hogy ezen a téren milyen akadályokkal áll szemben.

A nemzeti önellátásért folyó nagy küzdelemben szükségessé vált a fogyasztó közületi irányítása és ezzel kapcsolatban a magánvállalatok által való befolyásolásának korlátozása is. Az új német gazdasági meggyőzési rendszert és annak a versenyrendszerhez való viszonyát Heinrich Hunke-nak, a Werberat für die deutsche Wirtschaft helyettes elnökének alapvető munkája⁷⁹ nyomán tárgyaljuk, míg a birodalmi élelmezési rendnek ezzel és a fogyasztáspolitikával összefüggő kérdései tekintetében főként Hermann Ertelnek, a német népélelmezés birodalmi munkaközössége üzletvezetőjének már idézett könyvére támaszkodunk.

„A gazdasági meggyőzésről“ (Wirtschaftswerbung) szóló német törvény⁸⁰ gazdasági felügyeleti szerv gyanánt az említett

⁷⁸ L. Gaétan Pirou: Essais sur le corporatisme, Paris, 1938. 78. l.

⁷⁹ Heinrich Hunke: Die neue Wirtschaftswerbung, eine Grundlegung der deutschen Werbepolitik, Gesetz und Wirtschaft, Bd. 4. Hamburg 1938.

⁸⁰ A Wirtschaftswerbung-ot „gazdasági meggyőzéssel“ fordítjuk, már csak azért is, mert a Werberat különbséget tesz az üzleti meggyőzés

Gazdasági Meggyőzési Tanácsot állította fel, amely a birodalmi népfelvilágosító és propagandaminiszternek van alárendelve. A törvény első paragrafusa szerint gazdasági meggyőzés alatt minden nyilvános és magán meggyőzés, laphirdetés, kiállítás, vásár és a reklámügy értendő.

Hunke szépen fejti ki, hogy a hatásnak két ősi formája van, a „meggyőzés“ és a kényszer. Csak lassanként tudott útat törni magának az a felfogás, hogy a nemzeti szocializmus feladata nem az üzletszerzés és a verseny eltörlése, hanem a magánkezdeményezés és a közjó szintézise. A meggyőzés nemcsak a kapitalisztikus gazdasági rend sajátossága, mert aki ezt az eszközt elveti, az csak a kényszer eszközehez folyamodhatik. A gazdasági meggyőzésnek pedig két faja van, az üzletszerzés és a nyilvános vagy közgazdasági felvilágosítás. A közgazdasági felvilágosítás úgy a magánérdek előmozdítására, mint a közgazdasági célok elérésére irányulhat. A Gazdasági Meggyőzési Tanács szigorúan ügyel arra, hogy az üzletszerzés a közgazdasági felvilágosítás funkcióját ne sajátítsa ki magának, mert ez a politikai vezetés feladata. Ez annál inkább szükségesnek mutatkozott, mert sokan akartak politikai pártállásukból üzleti hasznot kovácsolni. Látjuk tehát, hogy a nemzeti szocializmus milyen józanul ítéli meg a gazdasági küzdelem egoisztikus természetét. A romantikus ideológia ebben az esetben is csak szárnyakat ad egy igen reális beavatkozásnak. A romantika realizmusa abban áll, hogy az utópisztikus anarchizmussal szöges ellentétben nem bízik az emberek természetes jóságában és bölcs belátásában, hanem az egyén irányítását és nevelését közületi feladattá teszi. Az nem jelent elvi változást, hogy ezt a korporatív rendszer útján akarja elérni, mert mind az olasz, mind a német testületi rendszer etatisztikus. A tiszta korporatizmusnak, amely nemcsak az egyén, hanem az állam jogait is lenyesegetné, a jelen korban mindeddig nem sikerült a gyakorlati megvalósulás útjára lépnie. A hamisítatlan korporatizmusnak mindenesetre az lenne a legnehezebb problémája, hogy miként egyenlítse ki a hivatásrendi ellentéteket.

Figyelemreméltók Hunke megjegyzései a meggyőzés és a verseny szétválasztásáról. Az eddigi felfogás a meggyőzést, különösen a reklámot, csupán a verseny egyik formájának tartja. Ezzel szemben a német szerző kiemeli, hogy a kettő nem azo-

---

(geschäftliche Werbung) és a nyilvános felvilágosítás között; utóbbit vagy-
lagosan közgazdasági felvilágosításnak is nevezi. A magunk részéről az
üzleti meggyőzést „üzletszerzésnek“ hívjuk, míg a nyilvános vagy közgaz-
dasági felvilágosítás kifejezést megtartjuk. A „meggyőzés“ mint az üzlet-
szerzés és a közgazdasági felvilágosítás gyűjtőfogalma azért látszik cél-
szerűbbnek, mint a felvilágosítás, mert a reklám — különösen a gazdasági
életben — gyakran összeütközésbe kerül a valóság elvével. A meggyőzés
kifejezésének elfogadásával tehát lemondunk arról, hogy a meggyőzést a
tárgyi igazság nehezen megragadható fogalmával kössük össze.

nos, de ha a valóságban együtt lép fel, elválaszthatatlan összefüggésben áll egymással. Igaza van abban, hogy a meggyőzés a régibb eszköz, „az őséther, amelyből a verseny világa képződött és megszületett, az a médium, amelyen a versenynek át kell hatolnia.“ Emellett szól az is, hogy a monopolista — persze csak teljes egyedárúság esetén — kikapcsolhatja a versenyt, de nem nélkülözheti a reklámot.

Közbevetőleg megjegyezve, a gazdasági reklámot még a teljesen központosító rendszer sem mellőzheti, mert felvilágosításokkal kell szolgálnia a javakról és a szolgáltatokról. A magunk részéről mindenesetre szívesebben használnók a felvilágosítás helyett — Matajával együtt — az „ismertté tevés“ (Bekanntmachung) kifejezést. Csupán annyit kívánunk hozzátenni, hogy ez az ismertté tevés sokkal közelebb áll a „megismerkedés“, mint a „megismerés“ fogalmához. Önreklámmal azonban az életnek úgyszólván minden terén találkozunk, ez pedig már más lapra tartozik.

Hunke felfogására visszatérve — előbbi megállapításaival ellentétben — nem érthetünk teljesen egyet azzal a kifogásával, hogy a gazdasági meggyőzés kérdését igen gyakran egyoldalúan a fogyasztó befolyásolásának szempontjából szokás vizsgálni, holott az egyúttal a verseny kérdése is. Ezzel azért lő túl a célon, mert világos, hogy a fogyasztás irányításának fogalma a gazdasági verseny rendszere mellett mindig arra is kiterjed, hogy az üzletszerzés útján elhódítsa, vagy legalább is biztosítsa a vevőt az eladó versenytársakkal szemben.

A közigazgatási felvilágosítás legfőbb célja azután az, hogy a fogyasztókat a német önellátási harc számára megnyerje. Evégett, amint azt Ertel kifejti, példának okáért a birodalmi és porosz élelmezési és mezőgazdasági minisztérium havonta közleményt ad ki arról, hogy mely élelmiszerek fogyaszthatók nagyobb mértékben, hol kívánatos a fogyasztás színvonalának fenntartása és hol forog fenn korlátozásának szüksége. Ezek szerint a meggyőzés és a kényszer egymást kiegészíti. Az élelmezési és mezőgazdasági minisztérium havi közleményei irányelveket tartalmaznak a fogyasztás évszakok szerinti helyesebb beosztására nézve is, már csak azért is, mert előfordult, hogy a vásárlóképesebb rétegek külföldről behozott primőröket fogyasztottak, viszont a későbbi időpontban kínált azonos vagy hasonló belföldi árú iránt nem mutatkozott megfelelő kereslet, minthogy akkor már hiányzott az újdonság varázsa. De ennél fontosabb az, hogy a közönség tájékoztatást nyer „az agrárpolitika nagy vonalairól, a piaci rendről és minden az élelmezési kérdést érintő intézkedésről.“ Ebben a tekintetben főként az illetékes minisztérium, a birodalmi élelmezési rend, az agrárpolitikai birodalmi hivatal, a birodalmi egészségügyi hivatal és a nemzeti szocialista párt népegészségügyi hivatala jönnek

szóba. Az élelmezési felvilágosítás összefogó szerve azonban az 1933 közepén felállított Reichsarbeitsgemeinschaft für Volksernährung, amelynek feladata egyfelől a hivatalos szervek egységes véleményének kialakítása, másfelől pedig e vélemény terjesztése. Utóbbi vonatkozásban útmutatással látja el a német női szervezeteket, a nemzeti szocialista tanítói szövetséget és a kereskedelem és a kézmű egyes ágazatait. A birodalmi népelelmezési munkaközösség ellenőrzést gyakorol azok felett az előadók felett is (Rednerkontrolle), akik a népelelmezés körében végeznek felvilágosító munkát.

A német önellátás érdekében megindított négy éves terv egy egyszeri hatalmas erőfeszítésnek tekinthető. Ha ez az erőfeszítés átütő sikerrel jár, akkor a meggyőzés és irányítás munkája ezen a területen szűkebb keretek közé szorulhat, de fontossága azért előreláthatólag továbbra is nagy lesz. Csökkenhet a jelentősége az esetben is, ha a harmadik birodalom külkereskedelmi kapcsolatait lényegesen ki tudja bővíteni. Vannak azonban a német gazdasági meggyőződésnek olyan vonatkozásai is, amelyek teljesen függetlenek az önellátási tervtől és az egész gazdasági renddel állandó szerves kapcsolatban állanak. Ilyen a reklám korlátozása egyfelől a versenytársakkal, másfelől a fogyasztókkal szemben. Itt a hagyományos tisztességtelen verseny elleni küzdelem erőteljesebb folytatásával állunk szemben. Viszont az egy ténykérdés, hogy az üzletszerzés korlátozása mennyiben válik a fogyasztó javára. Liberális rendszer mellett a reklám az egyik oldalon a termelékenységet csorbítja, a másik oldalon viszont a verseny fokozásával a termelékenységet növelheti. Egy irányított piaci rendben a harmadik ténykérdés az, hogy a verseny részbeni kikapcsolását az irányítás nagyobb vagy kisebb sikerrel helyettesíti-e.

A gazdasági meggyőzés német szabályozása egyúttal a tisztességtelen verseny elleni erőteljes harc jegyében is áll. A nyereség korlátok közé szorítása kifejezetten céljai közé tartozik. Említettük már, hogy a teljesítményversenyt akarja biztosítani. Maga Hitler utasította vissza azt a gondolatot, hogy az állami közigazgatás alapelvei átvitessenek a gazdasági életre, mert „ez a kezdeményezés halálával lenne egyértelmű“, már pedig „a szabad élet épp olyan természetes, mint a természetben a harc.“ Erre támaszkodva Hunke először is leszögezi, hogy a gazdasági verseny, amely a legnagyobb teljesítményt váltja ki, nélkülözhetetlen az új gazdasági rendben, csak hogy annak erkölcsi akarattól, a nemzeti szocialista meggyőződéstől és sajátos jogrendszerétől kell áthatva lennie. Egy másik helyen ezt akként fejezi ki, hogy a német piaci rend a magánkezdeményezéssel teljes egészében számol, de rendet, haladást és világosságot teremtett; „nem béklyóbaverés, hanem az igazi szabadság“ a célja. Persze mihelyt felmerül az a kétely, hogy melyik

szabadság az igazi, akkor már a szabadság korlátozásával állunk szemben. Kisebb mértékben azonban ez még az ú.n. szintiszta liberalizmus mellett sem volt elkerülhető.

A német gazdasági rend nem egy rejtély, amint azt gyakran hangoztatják, hanem egy erősen szabályozott magánkapitalizmus, amely azonban a magánkezdeményezésnek is teret biztosít. — Ha egyszer eltér a gazdasági rend a szabadelvű nyereségszerzés elvétől, akkor nem marad más hátra, minthogy a szükségletfedezeti elv valamelyik változatát tegye magáévá. Már a minőségi oltalom is ezen a síkon mozog és a XIX. század utolsó évtizedeiben már a szabadelvű gazdasági rendszer is kezdett ebben az irányban engedményeket tenni. Rámutattunk továbbá arra, hogy újabban az Egyesült Államokban a fogyasztói szervezetek és a fogyasztás gazdaságtanának művelői milyen messzemenő követelményeket támasztanak a minőségi oltalom és a szabványosítás terén. A nemzeti szocializmus is hathatós minőségi védelmet akar biztosítani. Itt nem arról van szó, hogy a minőségi termelést illetőleg abszolút összehasonlításokba bocsátkozzunk a lényegesen kedvezőbb természetadta gazdasági viszonyok között élő demokratikus államok és az önellátásért küzdő német birodalom között. Az azonban bizonyos, hogy a minőségi oltalmat az új német gazdasági rend intézményesen fokozottabb mértékben vezette be, hiszen a teljesítményverseny azonos a minőségi versennyel. Az állam például az élelmiszereket illetőleg számos minőségi előírást (Gütevorschriften) állított fel a fogyasztó érdekében. Amellett az árúkosztályozását egységesíti, ami részben ugyancsak az élelmiszerellátás problémájával függ össze. Ezt azonban nem szabad olyan értelemben felfogni, mintha a harmadik birodalom az életigények állandó leszállítását tartaná céljának. Az életreform-mozgalom alapelveinek V. pontja utal ugyan arra, hogy „az egyszerű táplálkozás még egy népnek sem ártott, holott az ellenkező esetre elég példát szolgáltat a történelem“ és hozzá teszi, hogy „üdvös kényszernek“ tekinti azt, hogy „szükségessé vált a német ellátásnak belföldi alapokra való helyezése, mert ezáltal a közgazdasági és biológiai egyensúly újra helyreállítható.“ Viszont a nemzeti szocialista gazdaság 1937-ről szóló évkönyvében (322. l.) azt olvashatjuk, hogy az osztályozó kereskedelemnél az osztályok számának leszállítása még az elkényeztetett igényeknek sem akar véget vetni, hanem a felesleges áruosztályok megszüntetésére törekszik. A nemzeti szocializmus tehát nem köti le magát egyoldalúan az életigények leszorítása mellett. A lemondást alkalmazza, de csupán mint a nemzeti célok elérésére szükséges eszközt. A nagytömegek már sehol sem elégszenek meg a jövedelemeloszlás egyenletesebbé tételéből származó jövedelememelkedés szerény lehetőségével, hanem az életszínvonal messzebbmenő fokozását várják, ami viszont csak

az egész társadalmi termelés emelésével érhető el. Ma már világnézeti különbség nélkül minden államban ez a gazdaságpolitika hosszúlejáratú célja.

A fogyasztók érdekeit szolgálják az új német gazdasági meggyőzésről szóló törvény azon rendelkezései is, amelyek a gazdasági meggyőzés valódiságának, megbízhatóságának és a tarifahűségnek a biztosítására irányulnak és amelyeket a meggyőzési tanács a világosság elvével egészített ki. Ezeknél a pontoknál azonban már nem mindenütt mutatkozik lényeges eltérés a tisztességtelen versenyt, illetve a reklámot szabályozó más törvényektől.

A német gazdasági rend a meggyőzésnek három fajtát ismeri, az egyes, a közösségi és a nyilvános meggyőzést. A közösségi meggyőzés (*Gemeinschaftswerbung*) közel áll ahhoz, amit eddig területi üzletszerzésnek neveztek, vagyis valamely iparág együttes üzletszerzési tevékenységével esik egybe. A nemzeti szocializmus rendszere mellett a közösségi üzletszerzés is hódított tért, de leginkább a közgazdasági felvilágosítás nyomult előtérbe. Az egyéni üzletszerzés viszont 1936-ban egyharmaddal maradt vissza az 1929. évi mögött, amire az is magyarázatot nyújt, hogy a termelés emelkedése az új rezsim alatt nagyobb volt a fogyasztás emelkedésénél, az üzletszerzési tevékenység fele pedig, a német konjunktúrakutató intézet becslése szerint, a fogyasztási javakat árusító kiskereskedelemre esik. Hunke különben az 1935. évi német reklámkiadásokat 1000—1100 millió márkára teszi.

A német fogyasztáspolitikai egyes esetekben jegyrendszerhez is folyamodott. Így olcsóbb jegyekkel (*Reichsverbilligungsscheine*) és a rendes áron való vásárlásra jogosító jegyekkel (*Bezugsscheine*) a margarintermelés háromnegyed részét a kisjövedelmű fogyasztók számára biztosította. A gyümölcs-ízekenél is nagyarányú olcsóbbítási akció került lebonyolításra.

Csupán a főbb termelési ágakat véve, a burgonya, a cukorrépa és az állattenyésztés terén a német gazdaságpolitika jelentős eredményeket ért el, mindazonáltal bizonyos hiány mutatkozik a zsír- és a húsellátás körül. A zsírfogyasztást, ahol a legnagyobb a külföldre való ráutaltság, tudományos élelmezési szempontból is túlzottnak tartják és ennekfolytán tervszerű csökkentésére is törekszenek. Ismeretes azonban, hogy amellet helyettesítő javakkal, mint margarinnal, bálnaolajjal, pótolják részben a belföldi zsírhiányt. Viszont a zsírtermeléssel ellentétben a német élelmezési politika vezetői a burgonya, a cukor, a lefölözött tej és a tengeri hal fogyasztása emelésének lehetőségével számolnak.

Reischle szerint „a piaci szervezetek az állami gazdaságpolitika eszközeivé lettek, anélkül azonban — és számomra ez döntő elvi jelentőségű, — hogy államgazdasági alakulatokká

váltak volna. A főegyesülések⁸¹ elnökei mellett ott állanak az érdekelt gazdasági csoportok igazgatósági tagjai, akik ezen csoportok tapasztalatait és szempontjait a piacszabályozó intézkedéseknél érvényesítik.⁸² Ime az etatisztikus korporatizmus elve!

Pirou félti a fogyasztót a gazdasági parlamentarizmustól, mert ezen rendszer mellett a termelő túlsúlya a fogyasztóval szemben még erősebb és egyoldalúbb lenne, mint a liberális rendben.⁸³ A fogyasztók gyengébb szervezetei valóban nem tudnának védekezni a jól megszervezett és tőkeerős termelői alakulatokkal szemben, amelyek nyílt politikai túlsúlyra tennének szert. Ezt a megállapítást azonban természetesen Pirou sem vonatkoztatja a fasizmusra és a nemzeti szocializmusra, mert a politika mindkét rendszernél vezető szerepet játszik a gazdasági élettel szemben, amelynek szerepe az autonómia körében mozog. Nem is tudnánk elképzelni egy olyan rendszert, legyen az testületi vagy nem testületi, amely a fogyasztóknak önálló vezető szerepet biztosítana. A fogyasztók számára legfeljebb bizonyos közreműködés és autonóm szervezkedés jöhet figyelembe. Aki ennél többet ígér a fogyasztónak, az még mindig nincs tisztában azzal, hogy ma már nem a zárt házigazdaság korában élünk, amikor a termelő és a fogyasztó személye egyesült, hanem a messzemenően differenciálódott gazdaság korában, amikor már közbeékelődik a piac a gazdasági élet két alapvető alanya közé. Ha a fogyasztó hathatósan kezébe akarja venni érdekei védelmét, akkor kénytelen a termelés körébe behatolni, ott pedig túlnyomórészt termelői érdeke kerekedik felül. A közületek sokat tehetnek a fogyasztók érdekében és a fogyasztók az önszegély révén is segíthetnek magukon bizonyos fokig, a legjobb, habár közvetett fogyasztási politika azonban mégiscsak a termelés fokozása.

A nemzeti szocializmus a fogyasztót hathatósan irányítja már csak az önellátási csata megnyeréséért is. Ismételten hangsúlyozzuk azonban, hogy az autarchikus törekvés nem abszolút, hanem részben egy szükséghelyzet következménye. Ezért találkozunk a létfenntartási harc (Erhaltungsschlacht) jelszavával is. Ebben a küzdelemben a fogyasztói szervezetnek jut ugyan szerep,⁸⁴ de annak súlya a dolog természeténél fogva nem hasonlítható az állami irányítás és a termelői szervezetek befolyásának súlyához. Egyes piaci szervezetekben a fogyasztók képvi-

⁸¹ T. i. hús egyesülés foglalja össze a birodalmi élelmezési rend szervezetét a 20 Landesbauernschaft területének megfelelően.

⁸² L. *Hermann Reischle*: Die Technik der Wirtschaftslenkung durch den Reichsnährstand, Ackerbau und Landbaupolitik, Beiträge zur politischen Grundlegung der Landbauwissenschaft, Heft 7., Reichsbauernstadt Goslar, 1938. 7. l.

⁸³ L. *Gaétan Pirou*: id. munka 49. l. köv.

⁸⁴ L. *Hermann Ertel*: id. munka 57. l. és 80. l. köv.

selői is helyet foglalnak a termelők mellett. Ennél azonban sokkalta fontosabb az a szerep, amelyet az új német gazdaságpolitika az élelmiszerek és takarmányok romlandósága ellen indított meg (Kampf gegen den Verderb). Ez a „névtelen fogyasztás” ugyanis szakértői becslések szerint évente mintegy másfél milliárd márka kárt okoz. Ennek a hatalmas összegnek körülbelül a fele esik a magánkonyhákra, gyári étkezdékre, éttermekre és a nyilvános konyhákra. A kár a magánkonyhák-nál a legnagyobb. Itt már a fogyasztói szervezeteknek, különösen a női szervezeteknek a közreműködése sokat lendíthet az akción. Ezek a szervezetek be is vannak kapcsolva a Reichsgemeinschaft für Volksernährung munkájába. A birodalmi nép-élelmezési munkaközösség tájékoztatással, illetve útmutatásokkal látja el a Reichsfrauenführung, valamint a Frauenamt der D. A. F. szerveit.⁸⁵ A birodalmi asszonyvezetőség a Deutsches Frauenwerk kezébe van letéve, amelynek közgazdasági, házi gazdasági és birodalmi anyasági osztályai vannak. Ez a női munkák központi összefoglaló szerve.⁸⁶ A német munkafront női hivatala pedig a szociálpolitikai teendőkön kívül háztartási kiképzésről is gondoskodik.

A nemzeti szocializmus irányított szektorai közül figyelemre méltó a tejgazdaság, mert ez az új gazdasági rend azon körzeteinek egyike, ahol a fogyasztáspolitikát a termelési politikával szorosán egybefonódik.⁸⁷ A tejgazdaság körében ugyanis jelentős újítások történtek a szétosztás észszerűsítése és az üzemek számának leszállítása tekintetében is, ami már a fogyasztáspolitikát köréből átvezet a waste in industry és egyúttal a szétosztás erőpazarlásának bonyolult kérdéséhez.

A fasiszta Olaszország versenyrendszere ugyancsak egy korlátozott versenyrendszer. Az olasz és a német rendszer az elvi lényegét illetőleg megegyezik. Amint Dobbert megállapítja, „a liberális gazdasági rend alappilléreit: a magántulajdont és a magánkezdeményezést a fasiszta Olaszország elismeri. De magángazdasági funkciójához egy új funkció járul, a szociális rendeltetés.”⁸⁸ A fogyasztás megszervezése azonban Olaszországban elsősorban az abesszin háborúval kapcsolatban nyomult előtérbe. Már az 1925 február 8.-iki a nemzetnek háború esetére való megszervezéséről szóló törvény előirányozta egy élelmezési hivatal felállítását.⁸⁹ Ez a „Központi Hivatal az élelmi-

⁸⁵ L. Hermann Ertel: id. munka 93. l.

⁸⁶ L. G. Scholtz—Klink: Deutsches Frauenschaffen, 1934 (mimeo) és Toni Saring: Der deutsche Frauenarbeitsdienst, Berlin, 1934.

⁸⁷ L. Hermann Reischle: id. értekezés 8. l. köv.

⁸⁸ L. Gerhard Dobbert: Einleitung. Die korporative Reform 1933—34 und ihre Sinndeutung in „Die Faschistische Wirtschaft, Probleme und Tatsachen“, Berlin und Rom. 1934. XVI. l.

⁸⁹ L. Rudolf von Xylander: Die kriegswirtschaftliche Verfassung Italiens, Stoff und Geist im modernen Krieg, Hamburg, 1935. 26. l.

szerek előteremtésére és szétosztására“, amely a földművelésügyi minisztériumnak van alárendelve, az abesszin háború folyamán kezdte meg sikeres működését.⁹⁰

Ezek szerint Olaszországban az élelmezés irányítására később került sor mint Németországban. A nemzeti szocializmus már elejétől fogva szervesen szabályozta a fogyasztást, ami már csak azért is szükségesnek mutatkozott, mert uralomra jutásakor a világ gazdasági válság még javában tombolt.

III/4. A hétköznapi felfogás többnyire Rooseveltt kísérletének fogyasztáspolitikai vonatkozásai közé sorol szociálpolitikai és termeléspolitikai intézkedéseket is, ami mindenesetre összhangban áll az elnök politikai jelszavaival. De ezekkel az álfogyasztáspolitikai vonatkozásokkal már találkoztunk. Elegendő tehát, ha immár csak egészen röviden utalunk a következőkre. A fogyasztói vásárlóerő tana Rooseveltt egyik fontos politikai programpontja. Ezen az alapon a tulajdonképeni fogyasztáspolitikai feladat az lenne, hogy a fogyasztó az áremelkedéstől megóvassék. Az elnök azonban igen bölcsen nem itt fogta meg a kérdést, mert a válság mélypontján az árak emelése volt a nekilendítés elsőrendű feladata. Ez be is következett és nyomában a termelés valóban emelkedett is, ami több munkaalkalmat teremtett. Az ipar talpraállását önmagában véve megnehezítette ugyan a bértartás, illetve béremelés, valamint a munkaidő megrovidítése, mert nem szorul magyarázatra, hogy súlyos depresszió nem alkalmas időszak a szociálpolitikai haladásra. Viszont a Nira-törvény alapján hatalmas közmunkák indultak meg, ami ellensúlyozó hatást gyakorolt, úgyhogy Rooseveltt kísérletének első szakában a munkanélküliséget mintegy a felére csökkentette.⁹¹ Az elnök ezek szerint azt hirdette, hogy szociálpolitikai intézkedésekkel emeli a munkások jövedelmét, holott ezt főként különböző termelésserkentő intézkedésekkel tudta elérni. Amellett bizonyos szerepet játszott a nem termelékeny munkanélküli segély is. Ez már egy közvetlen fogyasztáspolitikai rendszabály volt. De a munkanélküli segély tudvalevőleg szerény jövedelmi forrás és amellet ezt a gyógyszer a New Deal lehetőleg kis adagokban alkalmazta. Megemlítjük továbbá azt is, hogy az árstabilizálás valutapolitikai tanában, amellyel Rooseveltt szétrobbantotta az 1933. évi londoni világgazdasági konferenciát, közvetve ugyancsak bennfoglaltatott a fogyasztók védelme, —

⁹⁰ L. Nuszer János: Közellátási probléma c. értekezését „A korszerű szolgálat útja 5. A mai magyar község. Az 1937. évi közigazgatási továbbképző tanfolyam előadásai“ c. kiadványban, 664. l.

⁹¹ 1933. tavaszán a munkanélküliek száma Amerikában minimális becslések szerint 12 millió körül mozgott, míg 1934 tavaszán már csak 6 millióra volt tehető. 1938 derekáig azután a munkanélküliek száma újból 11 millióra szökött fel az 1937 őszen beköszöntött új válság nyomában. 1937 közepe óta tehát a munkanélküliek száma egy év alatt mintegy 4.5 millióval emelkedett. Azóta újból javulás következett be.

legalábbis az áremelés ellen. De az elnök elvileg legfontosabb fogyasztáspolitikai kísérletének az Ipari Ujjáépítési Szerv Fogyasztói Tanácsának (Consumers' Advisory Board of the National Recovery Administration) felállítása tekintendő. A tanács feladata az volt, hogy az ipari szabályzatok kidolgozásánál a fogyasztók érdekeit védje meg. A code-kísérletet egyébként sokan korporatív jellegűnek tekintik. Az amerikai terminológia szerint az ipari önkormányzat megvalósítása lett volna a cél. Ezen rövid lélekzetű kísérletnél mindenestre rendkívül szerény szerep jutott a fogyasztói tanácsnak, amin a magunk részéről nem is tudunk csodálkozni. A tanács megpróbálta ugyan a fogyasztói érdekek érvényre juttatását a szabályzatok kidolgozásánál.⁹² Így tiltakozott a szükségáruk bevezetése ellen. Az áraknak a szükséghelyzetre tekintettel való szabályozása volt egyébként a N. R. A. határozott ármegállapítási politikájának egyetlen formája és erre is aránylag ritkán került sor. Az árszabályozás enyhébb alakjai közül is kifogásolta a fogyasztók tanácsa a nyílt árpolitikát,⁹³ az pedig éppenséggel érthető, hogy a földrajzi ármegkülönböztetés ellen is felemelte szavát. Mindezeknek a tiltakozásoknak azonban vajmi kevés hatása volt. Wyand egyenesen lesújtó véleményt mond az állítólagos fogyasztói érdekképviselő működéséről⁹⁴ és ebben az esetben igaza is van, noha egyébként többnyire az egyoldalú fogyasztói álláspont szószólója. A fogyasztói tanács hangoztatta például, hogy a kulisszák mögött meg akarja védeni a fogyasztót, de maga Johnson tábornok, az N. R. A. adminisztrátora is egy ízben nyíltan kijelentette, hogy a foglalkoztatás emelésének költség számláját nem a vállalkozók, hanem — mint mindig — a fogyasztók fogják kiegyenlíteni. Világos, hogy az egyszer kardcsörtető, máskor taktikázó tábornok figyelmét teljes egészében a vállalkozók és a munkások érdekellentéteinek kiegyenlítése kötötte le. Másszóval a Niraizmus szociálpolitikáját és termelési válságpolitikáját kellett összhangba hoznia. A közvetlen fogyasztási politika emellett háttérbe kellett hogy szoruljon. De az az érv is helytálló, hogy a fogyasztói érdekképviselő köre olyan óriási, hogy végeredményben senkit sem képvisel.⁹⁵ Ezért mondta a lojális Johnson, hogy a fogyasztók igazi képviselője maga az elnök.⁹⁶ A fogyasztó gazdasági szerepét valóban a választó honpolgár politikai szerepéhez lehet hason-

⁹² L. *Arthur Robert Burns*: id. munka 484., 489., 493. és 326. l.

⁹³ Megjegyzendő, hogy az open-price policynál, az irányárpolitika ezen fajánál, az árváltoztatásokra nézve kikötött várakozási időszak és a változás bejelentési kötelezettsége kétségtelenül nyomásnak tehetette ki az árleszállító vállalkozót az ártartó versenytársak részéről.

⁹⁴ L. *Charles S. Wyand*: id. munka 340. l. köv.

⁹⁵ L. *Robert S. Lynd*, with the assistance of *Alice C. Hanson*: id. értekezés 885. l.

⁹⁶ L. *Arthur Robert Burns*: id. munka 576. l. 1. jegyz.

lítani. De még ez is túlzás, mert a fogyasztóknál hiányzik a pártalakítás lehetősége. Egyébként a rövidéletű amerikai fogyasztói tanács legfigyelemreméltóbb programmpontja az volt, hogy szabványok és minőségi fokozatok felállításával hathatósan kell megvédeni a fogyasztók érdekeit. Az Ipari Újjáépítési Szerv Fogyasztói Tanácsán kívül még a Nemzeti Szükséghelyzet Tanácsának Fogyasztói Osztálya (The Consumers' Division of the National Emergency Council⁹⁷) volt arra hivatva, hogy összhangban tartsa az összes szövetségi fogyasztói hivatalok, illetve szervek működését és a fogyasztók érdekeire nézve felvilágosító munkát végezzen az újjáépítési szervvel kapcsolatban. Ez az osztály mintegy száz vidéki fogyasztói tanácsot állított fel, a tervbevett 200 helyett. Ezek azonban kevés kivétellel csendesesen kimúltak. A Nira bukásával azután mindkét fogyasztói szerv, valamint a kormány árpolitikai bizottsága helyébe a munkaügyi minisztérium kebelén belül egy új hivatalt szerveztek meg, Consumers' Project of the Department of Labor néven. Ez a hivatal a vidéki fogyasztói tanácsok felélesztésén kívül különösen a minőségi szabványok és többfokú védjegyek terjesztését tűzte ki célul, úgyhogy Wyand szerint nem nagyon veszélyezteti „a fennálló piaci eljárásokat”. De úgy látjuk, hogy az amerikai szerző lebecsüli ennek a célkitűzésnek az elvi jelentőségét, mert minden jel arra vall, hogy a szabványosítás és a védjegyoltalom előnyeinek a fogyasztókra való kiterjesztése egyike a legszerencsésebb gazdaságpolitikai irányzatoknak, amely immár diktatúrákban és demokráciákban egyaránt tért hódít. Több joggal panaszkodik Wyand amiatt, hogy a hatóságok, különösen a gazdasági minisztériumok, túlnyomórészt a termelők befolyása alatt állanak, ami a fogyasztáspolitikai legfőbb akadálya. Ezért pártolja egy amerikai fogyasztási minisztérium felállításának gondolatát.⁹⁸ De a fogyasztók minisztériumának ötlete nézetünk szerint inkább csak elméleti érdeklődésre tarthat számot.

Wyand végül rámutat arra is, hogy Roosevelttel fogyasztáspolitikai elgondolásainak befolyása alatt a Mezőgazdasági Átállító Igazgatás (A. A. A.) Fogyasztási Tanácsa, valamint a földművelésügyi minisztérium alá tartozó Bureau of Home Economics a fogyasztók érdekében az árpolitika, illetve a háztartás berendezése terén már értékes működést kezdett kifejteni, de ezt a törekvést a termelői érdekeltségek csakhamar elfojtották.⁹⁹

⁹⁷ L. Charles S. Wyand: id. munka 344. l. köv.

⁹⁸ L. Charles S. Wyand: id. munka 515. l. köv., továbbá művének függelékét, amely Oscar S. Coxnak a következő javaslatát tartalmazza: „An enabling act for a Department of the Consumer.” (527—550. l.) L. továbbá Robert S. Lynd, with the assistance of Alice C. Hanson: id. értekezés 911. l.

⁹⁹ L. Charles S. Wyand: id. munka 342. l. köv. és 339. l. köv.

Az az érdeklődés tehát, amelyet a New Deal a fogyasztáspolitikára irányított, nem vezetett tartós eredményekre.

Fejtegetéseinknek végére értünk. A fogyasztás irányításának nevezetesebb új fejleményei is arról tettek bizonyosságot, hogy a fogyasztáspolitikai jelentősége nem vetélkedhetik a termelési politikáéval. De ez korántsem teszi indokolttá, hogy a fogyasztáspolitikai tekintetben lemondó álláspontra helyezkedjünk. Hiszen a gazdaságpolitika ezen ága körében a közületekre — és pedig az államra és a városokra egyaránt — még igen fontos feladatok várnak, különösen az árak minőségének ellenőrzése, a szabványosításnak, a többfokú védjegyek és márkák használatának a végső fogyasztó érdekében való előmozdítása, a romlással járó károk csökkentése és a magánháztartások felvilágosítása terén.¹⁰⁰

Ily. Boér Elek

---

¹⁰⁰ A magánháztartások érdekeit szem előtt tartó információs szolgálat terén mintaszerű működést fejt ki New York város egyik hivatala, a Consumers' Service Division in the Department of Public Markets, Weights and Measures.

L. Dr. *Sipos Sándor*: New York élelmiszer-ellátása és piackutató szervei. Adalékok a piackutatás problémájához. Statisztikai Közlemények, szerk. Dr. Illyefalvy I. Lajos, 72. kötet, 3. sz. és

Charles S. Wyand: id. munka 351. l.

A gazdálkodás (ökonómia) tanának új megalapozása.

Tartalomjegyzék: Bevezetés. — 1. A gazdálkodás fogalmának fejlődése. — 2. A gazdálkodás és a magasabbrendű technikai elv. — 3. A gazdálkodás érvényesülési köre. *A)* Alacsonyabbrendű gazdálkodás. *B)* Magasabbrendű gazdálkodás. — 4. Gazdálkodástan. — 5. A gazdálkodás és a gazdaság.

Talán egyik tudomány sem annyira problematikus, mindjárt alapjaiban, mint a gazdaságtudomány. Ez részint újkeletűségének, részint pedig annak tulajdonítható, hogy a változó világnézeti erők meglehetősen nagy súllyal játszanak közre a gazdaságtudomány fejlődésében;¹ még az alapfogalmak meghatározásánál is. Valamely tudomány érettségének fokmérője viszont szorosan függ össze azzal a körülménnyel, mennyiben képes magát *fogalmi vázában* a világnézeti erők hatásaitól függetleníteni.

Aki rövid bepillantást nyer tudományunkba, látni fogja, hogy mindjárt a *gazdaság* fogalma tekintetében súlyos problémák merülnek fel. Kétségtelen azonban, hogy az ezzel a kérdéssel foglalkozó kutató előtt már bizonyos megoldott problémák állanak, amelyeket kiindulási pontként felvehet. Így különösen azokat a kölcsönös összefüggéseket, amelyeket az újabb elméleti kutatás a gazdaság és a technika, valamint a gazdaság és a jog, általában a társadalmi objektivációk viszonylatában ki-
puhatolt.²

Nem kerülheti el azonban figyelmét, hogy ugyanekkor a legnagyobb bizonytalanság uralkodik a *gazdaság és a gazdálkodás* viszonyának kérdésénél. Egyesek vagy teljesen mellőzik

¹ *Surányi-Unger*: „Philosophie in der Volkswirtschaftslehre“, 2 köt., Jena 1923 és 1925.

² A gazdaság és a jog kapcsolatát különösen *Stammler* („Wirtschaft und Recht“, Berlin 1896. — „Rechtsphilosophie“, Berlin—Leipzig 1928, 109—129. l. Itt megtalálható a további irodalom is), a gazdaság és a technika kapcsolatát pedig v. *Gottl* („Wirtschaft und Technik“, Grundr. d. Soz.-Ök., II., Tübingen 1914, 199—381. l.), *Waffenschmidt* („Technik und Wirtschaft“, Grundr. z. Studium d. N.-Ök., 18. köt., Jena 1928.) és *Navratil* („Gazdaság és technika“, Közg. Sz. 1918, 647—664. l., 1919, 93—115. l. és 218—239. l. „Technika“, 1920, 14—33. l.) boncolgatják.

a gazdálkodás fogalmát, vagy pedig a gazdasággal azonosítják. Az utóbbinak veszélyességét talán az a körülmény világíthatja meg a legjobban, hogy azoknak a közgazdáknak, akik a gazdaságtudomány felépítésénél kizárólag a gazdálkodásból levezethető értékmérőket vették alapul, előbb vagy utóbb rá kellett jönniök arra, hogy az így nyert elméleti rendszer annyira tág, hogy a 'gazdaságtudomány' megjelölése illuzórikussá válik.

Ez indokolja a gazdálkodás és a gazdaság fogalmak független megalapozásának szükségességét. Csak ezután lehetünk abban a helyzetben, hogy a kettő közötti viszony megállapításánál is helyes eredményre jussunk.

Tanulmányunkban a gazdálkodás és ennek fogalmával kapcsolatos összefüggéseket tárgyaljuk. Általa azonban már a gazdasághoz való viszonya szempontjából is értékesíthető eredményekhez jutunk. Ugyhogy befejező fejtegetéseinkben ezt a kérdést is tárgyaljuk.

Az itt kifejtendő összefüggések „A termelékenység elméletének története. Különös tekintettel a nemzetgazdasági termelékenységre“ című munkánkhoz nyúlnak vissza.³ Ott a *gazdasági eredménykategóriák* problémáját fejtettük ki és az *anyag*-, ill. *alaki* termelékenységi fogalmakon keresztül jutottunk el egyrészt a *gazdaság*-, másrészt a *gazdálkodás* tudományához. Itt ezt a tudományi dualizmust a tárgykategóriák síkjában vizsgáljuk.

I.

A gazdaságtudomány alapfogalmainak vizsgálatánál vissza kell mennünk azok eredetéhez. Az ökonómia, a gazdaság és a gazdálkodás fogalmi már a görögöknél és a rómaiaknál is pontosan elhatárolódnak egymástól.

Közülük a legtágabb értelme az *ökonómiának* van. Ez ugyanis egyik értelmezésében a gazdaságot jelenti,⁴ mellette azonban a célok és az eszközök célszerű megosztását is: általában igazgatást, rendező tevékenységet.⁵ Így pl. a beszéd, a színdarab egyes részeinek olyképp való beosztását, hogy azok egy harmonikus egészet alkossanak.⁶ De a szűkebben értelmezett ökonómia alatt is inkább a gazdaság-művészetet értik; va-

³ ACTA kiadás. Sectio: Juridico-Politica, Tom. III. Fasc. 1., Szeged 1938.

⁴ *Georges* latin-német szótár, 8. kiad., 1918, 1321—1322. l. — Az *oeconomia* az *oikos*: ház és a *nomos*: szokások szavakból származik. Ebben az értelmezésében azonban a latin íróknál nem található meg (*Forcellini* lexikonja. IV. köt., 1868, 391. l.).

⁵ Ugyhogy az *oeconomicus* alatt egyrészt a gazdálkodót, háztartásvezetőt (*Xenophon* egyik munkájának a címe. — *Cic.*, de off. 2, 87, *Gell.* 15, 5, 8.), másrészt a beszédművészetet, a megfelelő beosztását (*Quint.* 7, 10, 11.) értik. (*Georges*-tól.)

⁶ *Georges*: id. m. Így *Quint.* és *Cicero*. — Az egyházi írók az isten által elrendezett világmindenséggel hozzák kapcsolatba (*Forcellini*: id. m.)

gyis a helyesen vezetett gazdaságot.⁷ A *gazdaság* fogalma a vagyon fogalmával van közvetlen kapcsolatban.⁸ Szorosan simul hozzá a *gazdálkodás*, ami nem más, mint a gazdaság folytatása, kifejtése.⁹

Igy tehát eredetileg a gazdaság egy állapotkategóriát jelentett, amely keretében megnyilvánuló tevékenységek összessége a gazdálkodás. Az ökonómia pedig mint egyetemes értékelési kategória a gazdaság állapotára is kiterjedő érvénnyel bírt.

A gazdaságtudomány művelésének kezdetén az ökonómia elvesztette gazdaság-formáló erejét. A fiziokratáknál és a klaszszikus iskola első művelőinél márcsak a gazdaság fogalmával találkozunk, anélkül, hogy annak pontos fogalmi meghatározását megállapíthatnánk.

Idők folyamán azután a gazdálkodás fogalma a gazdaságtól némileg független értelmet nyer. A *gazdasági elv* képletének mind erőteljesebb hangsúlyozásával ugyanis úgy látszott, hogy a hagyományosan értelmezett gazdaságban végbemenő tevékenységek csak egy része tekinthető gazdasági tevékenységnek; az a része, amely a gazdasági elv (gazdaságosság) hatása alatt áll. Ahol tehát a lehető legnagyobb hasznot a lehető legkisebb eszköz-áldozattal igyekszünk elérni. Ahol ez az elv nem érvényesül, ott csak technikai tevékenységről beszélhetünk.

Az írók nagy része azután a gazdaság fogalmát is ezen elv érvényesülési körének megfelelően szűkítette. Ami által a gazdaság tevékenységi kategóriává vált. *Ide nyúlik vissza a gazdaság és a gazdálkodás viszonyának problémája*. Amikor tehát a gazdálkodás fogalmának fejlődését vizsgáljuk, elhibázott szempontnak bizonyulna, ha azt néznénk, hogy az egyes írók mit értenek kifejezetten a gazdálkodás alatt. Hiszen soknál nem is találkozunk ezzel a fogalommal. Mások megint szubjektív és objektív gazdaság-fogalomról beszélnek. A problémát sokkal inkább a gazdasági tevékenységen keresztül kell megragadnunk.

A gazdálkodásnak a gazdasági elvvel való kapcsolatba jutása talán *Hermann*-nál található meg először, aki ezt az elvet gazdaságtudományunk tárgy-kategóriájává fejlesztette. Általa kívánta azután a gazdaság és a technika közötti különbséget is kihangsúlyozni, amelyre addig különösebb figyelemmel nem voltak.¹⁰ Szerinte a gazdaságtudományt nem érdekelheti a jó-

⁷ Oeconomische Encyclopädie, franciából fordította: *J. G. Krünitz*, 105. rész 1807, 12. l.

⁸ Oec. Enc. id. hely. — *Georges* id. hely.

⁹ Oec. Enc. 239. rész, 1857, 372. l. — *Georges*: id. hely.

¹⁰ A gazdasági elv nyomait *Quesnay*-nél is megtaláljuk. Már ő rámutat arra, hogy „die möglichste Vermehrung der Genüsse bei grösstmöglicher Verringerung der Kosten sei die Vollendung der ökonomischen Lebenshaltung.“ (*Schäffle*-től: „Das gesellschaftliche System der menschlichen Wirtschaft, I. köt., 3. kiad., Tübingen 1873, 2. l.) — Nála azonban

szág-termelés, csupán a mennyiségi értékarányok. A gazdálkodás az eszközöket — célokat mérlegelő tevékenység.¹¹

Többé-kevésbé hasznló eredményre vezetnek Schäffle,¹² A. Wagner,¹³ Philippovich¹⁴ és Roscher¹⁵ fejtegetései is.

Ezek az írók a gazdálkodás *formai célját* a gazdálkodás fogalmi elemévé tették. Így nem is juthattak el a gazdasági és a technikai tevékenység közötti különbséghez sem. Az újabb gazdasági kutatás — mint ahogy arra még utalni fogunk — különben is rámutatott arra, hogy a gazdasági elvnek érvénye az *észszerű* cselekvések egyetemére kiterjed. Márcsak ezért sem juthatunk el rajta keresztül a gazdálkodás specifikumához.

Gossen volt az első, akinél a gazdálkodás pontos meghatározását megtalálhatjuk, anélkül azonban, hogy ezt a kifejezést használta volna. Lényegesen többet azóta sem tudott mondani erről a fogalomról az irodalom. A fejlődés sokkal inkább a gazdálkodás érvényesülési kerete síkjában mozog.

Az ember élvezni akarja az életet, épen ezért élete célját abban látja, hogy az élet-élvezetet minél inkább fokozza. Ennek azonban korlátai vannak, egyrészt, mert nincs elegendő idő, másrészt, mert a rendelkezésre álló eszközök is viszonylagosan elégtelenek valamennyi élvezet teljes kielégítésére. Ezek a körülmények hordják magukban annak szükségességét, hogy az élvezeteket megvalósító tevékenységeknél bizonyos *módszer* szerint járjunk el.¹⁶ *Ez a módszer a gazdálkodás.*

A fogalmi meghatározáshoz a következő logikai fejtegetések alapján jut el:

1. A gazdálkodónak, aki több élvezet között szabadon választhat, *ideje* azonban elégtelen valamennyi kielégítésre, tekintet nélkül az egyes élvezetek abszolút nagysága közötti különbségekre, mielőtt a számára legnagyobbat is teljesen kielégítené, valamennyit részben kell kielégítenie és pedig olyan mértékben, hogy valamennyi élvezet nagysága, abban a pillanatban, amikor a kielégítés megszakad, egyenlő maradjon.¹⁷

2. A gazdálkodónak az élvezeti *eszközök* viszonylagos elégtelensége miatt, azok termelésénél hasonló alapelvből kell kiindulnia, mint amely az idő korlátozottságából vezethető le.¹⁸

a gazdasági elvnek gazdaság-formáló ereje nincs. — Közelebbről, már idézett „termelékenység” munkám.

¹¹ „Staatswirtschaftliche Untersuchungen“, München 1832, 67. 1-től.

¹² Id. m. 1. 1-től.

¹³ „Theoretische Sozialökonomik“, 4. kiad., Leipzig 1907. I., 36. I.

¹⁴ I. köt., 8. kiad., 1—2. I.

¹⁵ „Grundriss der politischen Oekonomie“. I. köt., 8. kiad., 1—2. I.

¹⁶ „Entwicklung der Gesetze des menschlichen Verkehrs und der daraus fließenden Regeln für menschliches Handeln“, Braunschweig 1854. — 3. kiad., Biblioth. d. Volksw.-lehre u. Gesellsch.-wiss., XXI. kötet., Berlin 1927, 1—3. I.

¹⁷ Id. m. 4—12. I. Második Gossen-törvény (Wieser).

¹⁸ Id. m. 31. I. Harmadik Gossen-törvény (Hayek). Id. m. előszava.

Igy jut el azután a gazdálkodás fogalmához: Az élet-élvezet legnagyobb fokát akkor érzük el, ha időnket és eszközeinket a különböző élvezetek kielégítésénél akkép osztjuk meg, hogy az élvezetek lehetőleg egyforma fokig legyenek kielégítve.¹⁹

Gossen-nél a „gazdasági“ elv — t. i. az élet-élvezetnek adott eszközökkel való minél tökéletesebb kielégítése — élesen el van választva a gazdálkodástól. Az előbbiből az idő és az erő korlátozottságán keresztül jut el az utóbbihoz. A kettő így szoros kapcsolatban van, de nem azonos egymással. Az elsőnél valamely „egy“ magasabbrendű cél minél tökéletesebb megvalósításáról van szó, a másodiknál viszont mindenkor a célok „sokaságával“ állunk szembe. Mérlegelési tevékenységünk is ezek egyetemére vonatkozik.

Később különösen *C. Menger* foglalkozik behatóbban a gazdálkodás fogalmával. Annak célja és fogalmi eleme közötti különbség kihangsúlyozását nála is megtaláljuk.²⁰ De külön is kiemeli a gazdaságosság és a gazdálkodás közötti különbséget.²¹

Ezzel azután a gazdasági elvnek tudományunkban egy ideig elfoglalt központi jelentősége megszűnik. Különösen *Dietzel* mutatott rá ennek az elvnek egyetemes jellegére.²²

v. *Gottl-Ottlilientfeld*-nél már kifejezetten megtalálni a gazdaság és a gazdálkodás közötti különbséget is. Addig ugyanis — mint arra már utaltunk — a gazdaság teljesítményét azonosították a gazdasággal. Így abba a hibába estek, hogy a teljesítményt összekeverték a teljesítővel.²³

v. *Gottl* gazdálkodás fogalmának alapgondolata az, hogy a szükséglet és a fedezet tartós összhangjának megfelelően, valamennyi szükségletfedező történést annak szem előtt tartásával kell egységbe rendezni, hogy a szükségletek visszatérnek és az egységberendeződésnek a jövőben is biztosítva kell lennie. A gazdálkodás röviden; a szükséglet és fedezet tartós összhangja.²⁴

Fel kell vetnünk a kérdést, vajjon a *tartósság* valóban fogalmi eleme a gazdálkodásnak? Nem pedig csak egy *követelmény*, amelyet a gazdálkodással szemben támaszthatunk? Ez részben a rablógazdálkodás problémájával függ össze. Vele

¹⁹ Id. m. 33. l. Ez a végsőleg levezethető törvényszerűség. Negyedik *Gossen*-törvény.

²⁰ „Grundsätze der Volkswirtschaftslehre“, Wien 1871, 59. l.

²¹ Id. m. 61. l.

²² „Die Aufgabe der Sozialwirtschaftslehre und ihre Grundbegriffe“, Zeitschr. f. d. ges. Staatswiss., 1883. 39. köt., 29. l. — A gazdasági elv irodalmát megtalálni: *Winter Arno* „Das wirtschaftliche Prinzip als Vorurteil“, Jena 1931 című munkájában.

²³ *O. Stein*: „Einführung in die Grundlehre vom Wirtschaftsleben“, Berlin 1938. 34. l. — Ugyancsak itt v. *Gottl* gazdálkodás-fogalmának részletes kifejtését is megtalálhatjuk.

²⁴ „Wirtschaft und Wissenschaft“, 2 kötet, Jena 1931. — Különösen „Die wirtschaftliche Erwägung als Beispiel“, I. 439—560. l.

szemben áll a jövőt figyelembe vevő gazdálkodás. De vajjon a rablógazdálkodás nem tekinthető gazdálkodásnak? v. *Gottl* szerint nem! A rablógazdálkodás mellett azonban még egy gazdaság-típus van, amelynek gazdálkodásában a tartósság elve nem szerepelhet: Az ú. n. konjunktúra gazdaság (konjunktúra gazdálkodás), amely valamely kedvező gazdasági állapotban sokszor csak pár hónapos, vagy éves időtartamra rendezkedik be. Nála a józanság épen abban jut kifejezésre, hogy gazdálkodását nem a jövő távlatából meríthető értékmérők alapján folytatja.

De fel kell vetni azt a kérdést is, vajjon az *összhang* megvalósulása, valóban fogalmi eleme a gazdálkodásnak? Nem inkább itt is csak követelménnyel állunk szemben? Hiszen a gazdálkodásban szükségképen bent foglaltatik az a lehetőség, hogy a várt eredményt nem éri el! Ez a gazdálkodás legbensőbb sajátossága, amely mérlegelési tevékenység lévén, mindazoknak a fogyatékoságoknak alá van vetve, amely az ember szellemi erejének tulajdonsága. És vajjon a rosszul sikerült gazdálkodás nem gazdálkodás?

A gazdálkodás olyan szűk keretbe való öntése, mint azt v. *Gottl* teszi, sok esetben a gazdálkodás jelenlétét is vita tárgyává teheti. Valójában a rablógazdálkodás, (a tartósság figyelmen kívül hagyása) és a nem sikerült gazdálkodás, (az *összhang* létre nem jötte) is gazdálkodás. v. *Gottl* így csak a gazdálkodás egyik fajtáját; t. i. az *ésszerű, illetve helyes* gazdálkodást ragadja meg. Nála tehát ez a fogalom összevegyül a *gazdasági eredménykategóriákkal*.

Mindazonáltal egyike azoknak, akiknek a gazdálkodás és a technikai tevékenység közötti különbség tudományos megalapozását köszönhetjük.²⁵

A szóbanforgó probléma végső kifejtése *O. Spann* nevéhez fűződik. Szerinte a gazdálkodás az eszközöknek rangszerűen rendezett feláldozása a célok részére, kiegyenlítő és taktikus mérlegelés alapján, a célok sokasága és az eszközök szűkössége mellett.²⁶

Spann az így nyert gazdálkodás (szubjektív gazdaság) fogalommal el akarja kerülni azt a fogyatékoságot, amelyben — szerinte — az ú. n. pszichológiai gazdálkodás-felfogás szenved, amikor ugyanis az „élet-élvezet“, a „haszon“, illetve a „kedv“ értékmérőit viszi bele a gazdálkodás fogalmába. Felfogása szerint a lelki tényezők a gazdálkodásnak csak külső segédmomentumai, azonban egészen más síkon fekszenek. Ezt a „fogyatékoságot“ azonban valójában *Spann* sem kerülheti ki. A gazdálkodás ugyanis az eszközök struktúráját a célok rangsorának

²⁵ „Wirtschaft und Technik“. Lásd 2. sz. jegyzet.

²⁶ „Fundament der Volkswirtschaftslehre“, 4. kiad., Jena 1929, 60. l.

szem előtt tartásával döntheti csak el. Így ha a gazdaság az eszközök birtalmában is marad, a gazdálkodás a célok síkjában mozog.²⁷

A gazdálkodás és a technikai tevékenység közötti különbség megvilágításán keresztül jut el a *gazdasági alapelv*hez. Ez nem azonos az ú. n. takarékosági elvvel; t. i. adott eszközökkel a lehető legnagyobb siker elérésével. Noha ezt az elvet is magában foglalja. Lényeges eleme azonban a *kiegyenlítés elve*.²⁸ A gazdasági alapelv szerinti cselekvés így nem azonos a „racionális” cselekvéssel; az előbbi az utóbbinak csak egy része.²⁹

A legújabb gazdaságelméleti irodalom többé-kevésbé átvette az így kifejeződött gazdálkodás fogalmát. Ugyahogy ma már az ismert gazdálkodás fogalmak tekintetében csak egy lényeges különbség állapítható meg; amíg ugyanis egyesek beleviszik ebbe a fogalomba a gazdasági elv képletét is, mások szerint ennek a gazdálkodás fogalmi vázában semmi szerepe sincs.

II.

A gazdálkodás fogalmát tehát mintegy készen kapjuk az irodalomból. *A gazdálkodás mérlegelő tevékenység, amely több cél között fontosságuk szerint osztja meg a felhasználható közös, de viszonylagosan elégtelen eszközöket.*³⁰

A gazdálkodás fogalmához fűződő fontosabb irodalmi anyag áttekintésénél jól láthattuk a gazdálkodás és a technikai tevékenység közötti különbséget. Az ide vonatkozó vizsgálódásunk ahhoz az eredményhez vezetett, hogy az adott eszközökkel való lehető legnagyobb „egy-cél” elérése a technikai észszerűség legmagasabb alapelve.

Az így értelmezett *technikai elvnek a gazdálkodáshoz való viszonyát* a legtöbb író mégis egyoldalúan szemléli. Ugyanis az idevonatkozó fejtegetések végső szálai legtöbbször oda vezetnek, hogy a technikai elv *alá van rendelve* a gazdálkodásnak. Ez azzal magyarázható, hogy figyelmüket csak a *tiszta* technikára terjesztik ki. Ez nem azt jelenti, hogy nem ismerik

²⁷ „Tote und lebendige Wissenschaft“, 4. kiad., Jena 1935, 24. l. — Spann is látja, hogy az individuális gazdálkodás mozgató eleme szubjektív megítélésekkel van átszőve, ezek a cselekvések azonban csupán az objektív egészbe történt betagolódás által nyernek gazdasági valóságot.

Ezzel azonban csak látszólag kerül ki a lelki tényezőt. A politikai gazdálkodáshoz fűződő vizsgálódásaink során még lesz alkalmunk rámutatni, hogy az „egész” gazdálkodásában is közrejátszanak a lelki rugók.

²⁸ „Fundament“ stb., 49—56. l.

²⁹ „Fundament“ stb., 57. l. — „Handeln nach wirtschaftlichem Grundsatz, heisst nicht ‚rationales Handeln‘ überhaupt, ... sondern nur: rationales Handeln beim Abwägen und Widmen knapp vorhandener Mittel für Ziele!“

³⁰ *Surányi-Unger* fogalom meghatározása alapján: „Magyar nemzetgazdaság és pénzügy“, Budapest 1936, 8. l.

a technikai elvnek tágabb értelemben vett fogalmát.³¹ Ennek a gazdálkodáshoz való viszonyát azonban nem tartják a gazdaságtudomány vizsgálódási körén belül megoldhatónak.

Pedig, ha a gazdálkodás mérlegelési tevékenység, akkor önkéntelenül is felmerül a kérdés, hogy mi ennek a mérlegelésnek az alapja? És távolról sem elégíthet ki bennünket az a felelet, hogy a céloknak fontosságuk szerinti rangsora? Ez ugyanis már eleve magában hordja azt a további kérdést; mi dönti el a célok viszonylagos fontosságát? Nyilvánvalóan a gazdálkodó alany beállítottsága; egyetemes jólétéről való felfogása.³²

Ha nem lenne ,egy' magasabbrendű cél, amelynek a mérlegelés középpontjában álló ,több' cél egységesen van alárendelve, nem is lehetne gazdálkodásról beszélni. Hiányában ugyanis nem lenne olyan egységes értékmérő, amely alapján a gazdálkodó a mérlegelést megejthetné.

Egy lépéssel azonban még tovább kell mennünk: Nem lehetne a gazdálkodásról beszélni — de legalább is illuzórikussá válna —, ha ez az ,egy' magasabbrendű cél, nem állana a technikai elv hatása alatt; azaz, ha nem irányulna törekvésünk arra, hogy ezt az ,egy' célt a rendelkezésünkre álló eszközökkel minél teljesebb megvalósulásba segítsük. A gazdálkodás logikai alapja — és szükségessége — éppen ebben a technikai vonatkoztatottságában tükröződik vissza.

Az így értelmezett — a gazdálkodás fölé rendelt — technikai elvet természetesen meg kell különböztetni attól, amely azoknak a tevékenységeknek a keretében jut érvényre, amelyek viszont a gazdálkodásnak vannak alárendelve. Célszerű tehát így egyrészt a magasabbrendű, másrészt az alacsonyabbrendű technikai elv szétválasztása.³³

Amíg az alacsonyabbrendű technikai elv keretében jelentőségre emelkedő tevékenységeknél, valamely feladatot közvetlenül valósítunk meg, addig a magasabbrendű technikai elv szempontjából szóba jöhető tevékenységeknél a végső célt néha nem is látjuk. Vagy ha látjuk is, tevékenységünk rem irányul közvetlenül erre. Valójában több céllal (feladattal) állunk szembe. Közös eszközeinkkel ezek felé fordulunk. A nekik felérendelt ,egy' cél tartalmát ezek a ,közbenső célok' teszik ki. Ha

³¹ Így többek között: v. *Gottl, Philippovich, Navratil, Wunderlich.*

³² Az egyetemes jóléti kategória közelebbi tartalmát az a cselekvési szféra dönti el, amelyből jólétüket szemléljük. Az anyagi termelésnél így anyagi jólétté minősül.

³³ A hagyományosan értelmezett szűkebb- és tágabb értelemben vett technikai elvet nem használhatjuk, mert az a gazdaságon belüli és azon kívüli tevékenységi kategóriák elhatárolására szolgál. Itt másról van szó. Az alacsonyabbrendű technikai elv keretében érvényesülő tevékenység pl. a sétálás, az evés, a futás, az írás, a gondolatközvetítés. Ezekre pedig a gazdaság nem terjed ki.

a gazdálkodás érvény-problémája egyáltalában felmerülhet, csakis ehhez az utóbbi tevékenységi kategóriához kapcsolódhat.

Nézzük a helyzetet a hagyományosan értelmezett *háztartási gazdálkodás* síkjában? Itt ugyanis a gazdálkodás jogosultságát az irodalom már kimutatta. Az ,egy' cél, amely előttünk lebeg, az *egyetemes jólétünk*. Ennek a célnak a tartalmát sok egymásnak mellérendelt, de egyaránt a magasabbrendű ,egy' célnak alárendelt szükségletekben ismerhetjük fel: lakás-, ruházkodás-, evés- stb. iránti szükségletek. (Ezek összefoglalhatók az anyagi jóléti kategóriában.) Jótékonykodási-, művészi- stb. szükséglet. (Ezek viszont a szellemi jóléti kategóriába.) Ezeknek ki-elégítésére, tehát ,egyetemes jólétünk' szolgálására, meghatározott időben visszatérő, de mindenesetre viszonylagosan elégtelen és közös eszközkert (jelen példánkban meghatározott pénzösszeg) áll rendelkezésünkre. Ebből fakad a szükségletek mérlegelésének szükségyszerűsége: *Szükségleteink viszonylagos fontosságát egyetemes jólétünk szempontjából vizsgáljuk*. Mérlegelésünk tehát szorosán függ össze egyetemes jólétünkről alkotott nézetünkkel. Innen van az egyes háztartási gazdálkodások különböző típusai. Amíg ugyanis az egyiknél a lakás iránti szükséglet van inkább kifejlődve, addig a másik az evés iránti szükségletét tartja fontosabbnak, megint a harmadik anyagi jólétével szemben szellemi jólétét helyezi az előtérbe.

Menjünk azonban egy lépéssel tovább. A mérlegelési probléma ugyanis nem szorítható pusztán az egyetemes jólétünkről alkotott nézetünk alapján nyert szükséglet-rangsorra. Bár az így nyert rangsor rányomja bélyegét a háztartási gazdálkodás alakulására, ez a mérlegelés azonban *ideális* lenne. *Reális mérlegelés csakis a céloknak a rendelkezésünkre álló elégtelen, közös eszközökkel való állandó egybevetéséből származhat*. Így azután pl. a havi 200 pengővel rendelkező háztartásban, ha még oly magasra is értékeljük szellemi szükségleteinket, pénzgazdálkodásunk síkjában mégis csak anyagi jólétünk fog fontosabbnak bizonyulni. A pénzt is így túlnyomóan evésre, lakásra és ruházkodásra fogjuk fordítani.

A gazdálkodás tevékenységében így ez a kettős mérlegelés eggyé olvad. És éppen ez az alapja a *helyes* gazdálkodásnak: *Mennyiben sikerül egyetemes jólétünkről alkotott nézetünket a rendelkezésünkre álló eszközmennyiséggel egy nevezőre hozni.*³⁴

³⁴ Itt nem kerülhetjük el, hogy arra az elég gyakori tévedésre ne utaljunk, amely a helyes-, illetve a rossz gazdálkodás elhatárolásánál jelentkezik. Így pl. *Navratil* szerint a gazdasági elv nem előfeltétele a gazdálkodásnak. A rossz gazdálkodás is gazdálkodás. Ez pedig nem követi a gazdaságosság elvét. („Közgazdaságtan“, Budapest 1933, 3—4. l.). — A gazdálkodás és a magasabbrendű technikai elv (amely utóbbinak a gazdaság keretében a gazdasági elv a megjelenési formája) viszonyának meg-

III.

Eddigi fejtegetéseink a gazdálkodás fogalma és létezési előfeltétele körül csoportosultak. Általuk tehát olyan problémákat vetettünk fel, amelyek a gazdaságtudomány keretében mindig újra előfordulnak. Némileg más a helyzet a *gazdálkodás érvényesülési körének kérdése* tekintetében. Vele kapcsolatban ugyanis felmerülhet az a további kérdés; vajjon egyáltalában probléma-e, hogy mely cselekvési szférában jut szóhoz a gazdálkodás? Nem kézenfekvő, hogy a gazdálkodás szorosán símul a gazdaság fogalmához? Nem helyesebb így inkább a gazdaság érvényességi köréről beszélni, ami által ez a probléma is megoldást nyerhet?

Ez a magunkkal szemben felhozott kétkedés — problémánk beállítottságának helyessége tekintetében — abból az egy érvből táplálkozik, amit a gazdálkodás szó, első pillanatban kifejezésre juttat; t. i. a gazdaságban végbemenő tevékenykedést. A gazdálkodásnak ilyen értelmezése — mint azt már tudjuk — tudományunk művelése előtt is egyeduralkodó.³⁵

Egyet azonban nem szabad elfelejteni, t. i., hogy ez a fogalom tudományunk fejlődésével mélyreható változásokon ment keresztül. Míg ugyanis eredetileg a gazdaság keretében megnyilvánuló tevékenységek egyetemének kifejezője volt, később a gazdasági elvvel jut kapcsolatba, míg végül egy *pontosan körülhatárolt módszerré* kristályosodott ki. És bár a legtöbb kutató szemléletében az így módszerként értelmezett gazdálkodás is megőrizte a gazdasággal való szoros kapcsolatát, ez azonban márcsak a gazdaság fogalmának lényeges, de mindenesetre indokolatlan megszüktetésével vált lehetségessé. Azáltal ugyanis, hogy a gazdaságot vagy egyszerűen ezzel a módszerrel, vagy pedig a gazdálkodás összfoglatásával azonosították. A gazdaság hagyományos és most említett fogalma között mindenesetre lényeges különbség van, amelyet befejező fejtegetéseinkben még közelebbről fogunk szemlélni.

Az eddigiek ismeretében azonban azt is észrevehetjük,

---

világítása után láthatjuk, hogy a gazdasági elv fogalmi előfeltétele a gazdálkodásnak. Hiszen ennek éppen az a lényege, hogy valamely magasabbrendű 'egy' cél minél tökéletesebb megvalósítása végett mérlegeli a szükségletek rangsorát. Ameddig tehát a mérlegelés — a szükségletek rangsorban tartása — érvényesül, jelen van a gazdasági elv is. Ha megszűnik érvényesülni, megszűnik a gazdálkodás is. Ez nem jelenti azt, hogy a gazdálkodást nem lehet értékelési szempontoknak alávetni; ennek azonban nem a szükségleti rangsor létezési, illetve nem létezési tényével van kapcsolata, hanem a szükségleti rangsorolás mikéntjével. A szükségletek viszonylagos fontosságának helyes, vagy helytelen megítélésével. Ennek a lehetősége pedig azért is fennforoghat, mert amint láttuk, a mérlegelésnek nem pusztán a gazdálkodó beállítottsága, hanem a rendelkezésre álló eszközök alakulása is fontos formáló alapja.

³⁵ Lásd 9. jegyzet.

hogya a kifejecesedett *gazdálkodás és az ökonómia* fogalmak között igen közeli rokonság állapítható meg.³⁶ Szinte azt is mondhatnánk, hogy a gazdálkodás az ökonómia hagyományos értelmezésének tudományilag megalapozott fogalma. Ez a körülmény azután önmagában veti fel a gazdálkodás érvényesülési körének kérdését!

A probléma különben az utóbbi években nem egyszer merült fel. A „Schriften des Vereins für Sozialpolitik“ 1931. I. és 1933. II. kiadványaiban, ahol az értékelmélet problémája nyert részletes kifejtést, *L. Mises* és *H. Zeisl* foglalkoztak ezzel a kérdéssel. Mindketten a gazdálkodás fogalmát a gazdaságtól függetlenül fogják fel.³⁷ *Zeisl* szerint könnyen igazolható, hogy valamennyi mérlegelő tevékenység, elégtelen eszközökkel végbenemő gazdálkodás. Legrosszabb esetben az idő az, amellyel gazdálkodnunk kell.³⁸

Kisléghi-Nagy szerint „gazdálkodásról van szó szükségképpen mindig, midőn e fogalom három lényeges jegye együtt van, ...: a célok sokasága, az elérésükhöz alkalmas eszközök közössége és az összes célokhoz képest ezek szűkössége.“³⁹

Legújabbán azután *Amonn* fejtegeti behatóan a gazdálkodás érvényesülési körének problémáját. Felfogása szerint a gazdálkodásnak kettős értelme van. Egyrészt a cselekvéseknek meghatározott (gazdasági) fajtát és módját érti alatta, másrészt viszont valamely meghatározott célra (a gazdasági jószágok előállítására) irányuló tevékenységet. Az első értelmezésben felvett gazdálkodás fogalma lényegesen tágabb, mint a másodiké.⁴⁰

Tudományunkban tehát itt is, ott is felmerül a gazdálkodás problémájának a gazdaságtól való elvi függetlenítési gondolata, anélkül azonban, hogy a pusztán megállapításon kívül a gazdálkodás fogalmának jogosultsága pl. a tudományos tevé-

³⁶ Téves az a beállítás, mintha az eredetileg értelmezett ‚Oeconomia‘ egyet jelentett volna a gazdaságossággal. Az ökonómia nem *maximum*-, hanem *optimumfeladat*. Sehol sem találtuk nyomát, hogy az ökonómia alatt valamely adott ‚egy‘ célnak minél tökéletesebb megvalósítását értették volna. Mindig csak arról olvastunk, hogy annak lényege az egyes részek harmonikus egységképzése.

Ennek hangsúlyozása azért is fontos, mert különösen *Sombart* hívja segítségül az ökonómia eredeti fogalmát, a kétségtelenül rosszul megalapozott ökonómiai elméletek magyarázatára. Akik ökonómiai elméletüket a gazdaságosság princípiumára építették, fejtegetéseik kiindulási pontját, amennyire meg lehet állapítani, nem az eredeti ökonómia szó értelmezéséből vették, hanem abból az egy ideig tudományunkban uralkodó felfogásból, hogy a gazdasági elv a gazdaságtudomány egyetlen biztos bázisa. („Die drei Nationalökonomien“, München és Leipzig 1930, 1—20. l.)

³⁷ *L. Mises*: I. 76—78. l.

³⁸ Id. m. I. 181. l.

³⁹ „Az emberi munka bölcselete“, Közg. Könyvt., X. köt., 1930, 26. l.

⁴⁰ „Volkswirtschaftliche Grundbegriffe und Grundprobleme“, Jena 1938, 5—37. l.

kenység stb. síkjában vizsgálódás tárgyát képezte volna. Jelen fejtegetéseink keretében éppen ezt tűztük ki célul.

Mivel a gazdálkodás problémája szorosán símul a *gazdálkodó alanyokhoz*, ezeknek megfelelően az alacsonyabbrendű gazdálkodástól meg kell különböztetni a magasabbrendű gazdálkodást. Az elsónél az individuális (egyéni, családi, magán-gazdasági), az utóbbinál a közösségi (népi, nemzeti, állami) gazdálkodásról van szó.

A) *Alacsonyabbrendű gazdálkodás.*

Fentebb a hagyományosan értelmezett háztartási gazdálkodás szempontjából már vizsgáltuk az individuális gazdálkodás problémáját. Ott az *anyagi* eszköz-keretnek (nevezetesen a pénznek) az egyetemes jólét síkjába való beállító mérlegeléséről volt szó. Az anyagi eszközök azonban a szükségletek kielégítésének csak egyik formája. Még anyagi szükségleteink tekintetében is. Gondoljunk csak a koldus, vagy a munkanélküli példájára. Ezek esetleg még pénz hiányában is ki tudják elégíteni elemi életszükségleteiket. Szellemi szükségleteink síkjában még fokozottabban érvényesül a pénz háttérbe nyomulása. Ingyen könyvtárak, tandíjmentes tanulási lehetőségek stb. szükséglet-kielégítést jelentenek, anélkül, hogy a pénznek valami szerepe is lenne.

Felmerül a kérdés: Ezekben a tevékenységi szférákban hol jut szerephez a gazdálkodás? Mielőtt erre rátérnénk, térjünk vissza a háztartási pénzgazdálkodásra. Ez a szféra nem a legalacsonyabbrendű fokozata az individuális gazdálkodásnak. *A háztartási pénzgazdálkodást meg kell előznie a termelési gazdálkodásnak.* Ahhoz ugyanis, hogy pénzzel gazdálkodhassunk, a pénzt elő kell teremteni. Ennek pedig egyetlen módja a termelési folyamat. (A termelés legtágabb értelmezése.)

A két gazdálkodási szféra egybeolvad az ú.n. *'vegyes'* háztartási típusoknál, ahol a gazdálkodó részben saját háztartásának termel és csak annyiban a piacnak is, amennyiben a háztartás szükségletének kielégítése után felesleg mutatkozik.

Nézzük most közelebbről a *termelési gazdálkodást* (A termelés szűkebb értelmezésében). A gazdálkodásról fentebb adott fogalommeghatározás alapján nyilvánvaló, hogy a termelési tevékenységek közül nem mind fog gazdálkodásnak minősülni, csakis az, amely valamely magasabbrendű *'egy'* célnak alárendelt célok többsége és a rendelkezésre álló közös eszközök viszonylagos elégtelensége miatt a mérlegelés elvét meg *kell*, hogy valósítsa. Az anyagi termelésnél ez a gazdálkodási tevékenység a *költségszámítás*. Az *'egy'* magasabbrendű cél itt a *rentabilitás*. Benne az a magasabbrendű technikai elvből folyó törekvés jut kifejezésre, hogy a gazdálkodó anyagi haszna minél na-

gyobb legyen. Az eszközök, amelyeket erre a célra felhasznál; a természeti erő, a munkaerő és a tőkeerő. Az, hogy a termelés valóban rentábilis lesz-e, egyedül a gazdálkodó szellemi erejétől függ. Természetesen külső adottságok is közreműködhetnek; lényegében azonban a gazdálkodó szellemi ereje ekkor is függvénye lesz az anyagi termelésbe való bekapcsolása útján remélhető haszon alakulásának.

Az anyagi termelés szempontjából jelentőségre emelkedő költségszámításokat nagyban-egészben *három kategóriába* foglalhatjuk.

1. A gazdálkodónak először is azt a kérdést kell eldöntenie, hogy *mit termeljen?* Ebben az előzetes költségszámításban szellemi ereje a *vállalkozási eszmében* jut kifejezésre. Ide vonatkozó megfontolásainak eredménye, valamely adott magángazdaság megalapozása lesz.

2. A gazdasági konjunktúra állandó változása miatt azonban a magángazdaság fennmaradásának egész tartalma alatt szükségessé válik a költségszámítás mindig újbóli átvizsgálása, módosítása stb. A kérdés, amit mindig újra fel kell tennie; *menyit és milyen minőséget, illetve minőségeket termeljen?* Ebben a folyamatos költségszámításban a gazdálkodó szellemi ereje a *termelési eszmében* jut jelentőségre.

3. Bizonyos okok a magángazdaság megszűnéséhez vezethetnek. Ilyenkor fel kell vetnie a gazdálkodónak a kérdést; egyáltalában *termeljen-e?* Vagy inkább kapcsolódjon ki az anyagi termelési gazdálkodásból? Ebben a befejező költségszámításban a gazdálkodó szellemi ereje a *kikapcsolódási eszmében* jut kifejezésre.

Ha jól látjuk az anyagi termelésre ható tényezőket, észre fogjuk venni a gazdálkodó szellemi erejének domináló jellegét. A gazdálkodó ezt a belső szellemi adottságát készen viszi bele az anyagi termelésbe. Ennek 'kitermelése' elvileg független az anyagi termeléstől; a *neveléssel* függ szorosan össze.

Általában azt mondhatjuk, hogy amíg az anyagi termelés szükségletkielégítésünk anyagi, a nevelés⁴¹ annak szellemi eszközeit szolgáltatja.

És amiképen az anyagi termelésnek legfontosabb mozgató ereje a gazdálkodás, épen így van ez a nevelésnél. A szellemi erő fejlesztésénél is csak megfontolt mérlegelés alapján járhatunk el. Nézzük pl. az *életpályaválasztást*, mint a nevelés egyik magasabbrendű formáját. Vizsgáljuk a gazdálkodás fogalmi elemeit:

a) A célok többségét az életpálya-választó tudatában sze-

⁴¹ Itt természetesen a nevelést csak abban az értelmezésében alkalmazzuk, amikor szellemi és anyagi eszközeink mérlegelő felosztása szellemi képességeink fejlesztése végett történik. Tágabb értelemben ugyanis valamennyi tevékenységnek vannak nevelői ismertetőjegyei is.

replő pályák, illetve hívatások teszik ki: papság, jogászság, mérnökség, művészi pálya stb.

b) A közös eszközöket a rendelkezésére álló egyrészt anyagi, másrészt (belső- és külső) szellemi adottságok képezik.

c) Az így jelentkező eszközök elégtelenek ahhoz, hogy valamennyi életpályán működni tudjon.

Igy merül fel azután az életpályák fontosságuk szerinti rangsorolásának szükségessége. A gazdálkodó először egyetemes jólétéről alkotott nézete alapján rangsorolja azokat, majd egybeveti a rendelkezésére álló eszközökkel. Ha józanul cselekszik, akkor az így kialakult rangsor figyelembevételével osztja meg közöttük anyagi és szellemi erejét.

Fejtegetéseink azonban bizonyos megfontolásra készítetnek. Miképen lehet a rendelkezésünkre álló szellemi és anyagi eszközök *közösségéről* beszélni. Hiszen pénzgazdálkodásunkban az eszköz-közösség alatt azt szoktuk érteni, hogy a pénz bármely szükségletünkre egyaránt ráfordítható. Szellemi eszközeink viszont többé-kevésbé határozott tartalmúak. Olyanok tehát, amelyek erősen korlátozhatják, helyesebben már eleve befolyásolhatják mérlegelő tevékenységünket.

Valójában az a helyzet, hogy pénzgazdálkodásunk síkjában sem tudjuk függetleníteni magunkat szellemi eszközeinktől. Külső és belső szellemi adottságaink itt is erősen belejátszanak gazdálkodásunkba. Azt erősen meg is köthetik. Ezért van azután, hogy egy azon helyen, hasonló anyagi körülmények között élő és egyaránt helyesen gazdálkodó alanyok — még ha jóléti megítélésükben is egyeznek — jólétüket mégis csak egymástól különböző mértékben fogják tudni biztosítani; a rendelkezésükre álló anyagi eszközök értéke mindegyiknél más lesz, a rendelkezésükre álló szellemi eszközök között mutatkozó különbségnek megfelelően.

Ezzel azonban még nem dől meg az eszközök közösségének postulátuma. Értelme azonban közelebbi megvilágításra szorul. Az eszközök közösségéről beszélhetünk elsősorban is abban a vonatkozásban, hogy a gazdálkodásnál csakis azokra az eszközökre lehetünk tekintettel, amelyek valamilyen formában a gazdálkodó rendelkezésére állanak.

Velük kapcsolatban azonban még közelebbit is mondhatunk. Eszközeink ugyanis minőségi érték-rangsorba fejlődve lépnek fel. Valamely gazdálkodási tevékenységnél tekintetbe vehető eszközeink csakis ennek a rangsornak egyik kategóriájából származhatnak. Így pl. azok az eszközök, amelyek tudományos célkitűzéseink megvalósításánál jönnek figyelembe, lényegesen mások, mint azok, amelyek a gyakorlati célkitűzéseink síkjában emelkednek jelentőségre. Az előbbinél a magasabbrendű szellemi erő az a forrás, amely a tudományos tevékenység megjelenési formájában az eszközöket felszínre hívja.

Ezzel szemben gyakorlati tevékenységeinknél részint az anyagi, részint pedig az alacsonyabbrendű szellemi erő-forrásokhoz nyúlunk vissza. Ezek képezik, mint közös eszközök gyakorlati célkitűzéseinket megvalósító gazdálkodásunk alapjait. Az ezeket létrehozó *anyagi-termelési és nevelési gazdálkodásunk így az individuális gazdálkodás alsó szféráját teszik ki*. A háztartási gazdálkodás — most már annak tágabb értelmezésében — is rajtunk nyugszik.

Az egyén szempontjából nézve a kérdést, természetesen nehéz annak eldöntése, hogy valamely gazdálkodás melyik szférába tartozik. Hiszen ennek szempontjából belső megfontolás dolga, hogy pl. valamely állás elnyerésében pusztán nevelési, avagy megélhetési momentumok játszottak-e közre? Másrészt viszont az anyagi termelésben betagolt gazdálkodók az anyagi termelésben gyakorlati célkitűzések megvalósítását látják.

Ez az elhatárolás inkább a politikai gazdálkodás szempontjából bír jelentőséggel. Ebből a nézőpontból az elhatárolásnak már nagyobb objektivitása van.

Hátra van azonban még a *tudományos tevékenység* keretében jelentkező individuális gazdálkodás vizsgálata. A kiindulási pont itt is csak a lehető legtökéletesebb megvalósulásra törekvő magasabbrendű 'egy' cél megismerése lehet. Itt azonban már nem lehet minden további nélkül a tudós egyetemes jóléti nézetére hivatkozni. A tudományban tevékenykedő kutató világot elvileg függetleníteni kell, gyakorlati célkitűzései tekintetében őt jellemző világnézeti beállítottságától. Az 'egy' cél vizsgálatánál tehát valamely szóbanforgó tudomány 'végcélját' lehet csak alapul venni. Ez áll ugyanis a kutató figyelme középpontjában.

Ha az értékelő tudományokat vesszük azonban tekintetbe, azt fogjuk látni, hogy azok végcéljai *ideális természetűek*. Ez a helyzet a jog-, a gazdaság-, az egészségtudományban stb. Ezeknek a tudományoknak alapját ugyanis valamely 'norma' képezi. A tudománynak épen az a feladata, hogy ennek megvalósulásában közreműködjön. A jogtudománynak a jogi igazságosság, a gazdaságtudománynak az anyagi jólét, az egészségtudománynak az egészség viszonylatában. Létalapjuk is így szorosán függ össze az anyagi jóléti-, a jogi igazságossági- és az egészségi *hiánnyal*. Abban a pillanatban tehát, amikor valamely struktúrában mindenkinek legteljesebb anyagi jóléte biztosítva van, a jogi igazságosság elve minden külső kényszer nélkül az egyesek belső meggyőződésében uralkodó elvvé válik, betegségek pedig nem fordulnak elő, megszűnik ezeknek a tudományoknak létjogosultsága is. Ez azonban ideális állapot, amely elsősorban a *szellemi erő korlátlanóságát* tételeznél fel. Ez azonban már eredetében magán hordja a korlátozottság jegyét.

Ebből a ki nem küszöbölhető *feszültségből* — tudományi végcél és szellemi erő (illetve tudományos tevékenység) között — következik, hogy a tudományban tevékenykedők a tudományi végcél felé való törekvésükben a legkülönbözőbb úton haladnak. Így kristályosodnak ki azután egymás mellett a *tudományi iskolák*.

Ez az a körülmény egyben, amely lehetőséget nyújt ahhoz, hogy a tudós világnézeti beállítottsága mégis csak behatolhasson a tudomány világába és ott a tudományi végcélal egybefonódjon. Ennek észrevétele a mi szempontunkból azért is nagy horderejű, mert ha sikerül a tudományos tevékenység keretében a gazdálkodás megalapozásához jutni, már eleve azal a lehetőséggel kell számolni, hogy benne szerephez jutnak az *individuális megítélések* is.

A tudományi végcél és a tudományos tevékenység között megállapított, ki nem küszöbölhető feszültségből azonban, a gazdálkodás megalapozására is jelentős következtetések vezethetők le. Ha ugyanis a tudományi végcél — mint magasabbrendű 'egy' cél — a tudományos tevékenységgel sohasem valósítható meg teljesen, akkor az eszközök viszonylagos elégtelenségének fennforgása, mint a gazdálkodás egyik fogalmi eleme, máris igazoltnak tekinthető. A gazdálkodás jelenléte így szorosan függ össze azzal a körülménnyel; sikerül-e és ha igen, hol, 'közbenső' célokat találni, amelyek valamennyien alá vannak rendelve a tudományi végcélak és amelyekre vonatkoztatva a tudományos tevékenységek, mint közös eszközök emelkednek jelentőségre. Pusztán az eszköz-közösség feltételének behatóbb vizsgálata nem szükséges. Minden tudomány közös forrása a szellemi erő, amely itt a *tudományos tevékenység* formájában jut kifejezésre.

Az értékelő tudományok végcéljai önmagukban *tartalom nélküliek*. Köztük és a tudományos tevékenységek között így *közvetlen kapcsolat* létre sem jöhet. Ez a körülmény szükségképen tölja előtérbe a tudományi *problémák* sokaságát. A tudományos tevékenység, helyesen értelmezve, sohasem törekedhet arra, hogy közvetlenül a végcélak szolgálja. Előtte problémák vannak, amelyeket meg kell oldania. Ezekben él a végcél is. Mégis azokon kívül áll. Valamennyi problémának fölé van rendelve. Vele szemben tehát ezek eszközök. A tudományos tevékenység szempontjából viszont közvetlen célok. Ezért nevezhetjük őket 'közbenső' céloknak.

A tudományos tevékenység síkjában megnyilvánuló individuális gazdálkodás is ezekhez a 'közbenső' célokhöz, tehát a tudományos problémákhoz kapcsolódik. És pedig két helyen jut szerephez: a problémák megoldásánál és azok kiválasztásánál.

Minden értékelő probléma magán hordja megoldásának tökéletlenségét; jobban, vagy kevésbé jobban lehet csak meg-

oldani, de tökéletesen sohasem. Valójában tehát, amikor a kutató hozzányúl egy ilyen problémához, idővel több megoldási módozatot lát a szeme előtt. Valamennyinek lesznek kedvező és kedvezőtlen oldalai. Amikor azután állást foglal; tehát a problémát ‚megoldja‘, ahhoz a kompromisszumhoz fűzi pozitív értékelési szempontjait, amelyet ezeknek a megoldási módozatoknak a tudományi végcéljal egybevetett — sokszor tudat alatti — rangsorából fejt ki. Épen ennyire kétségtelen az is, hogy az így ‚megoldott‘ probléma helyessége szoros függvénye a kutató szellemi erejének, tehát a rendelkezésére álló közös eszköz *minőségi* alakulásának.

De az egyes problémák kiválasztása is a gazdálkodás tevékenységének eredménye. Voltaképen itt is az a helyzet, hogy a problémák sokasága a kutató szemléletében rangsorba fejlődik: azokat fogja választani, amelyek a rangsor elején vannak. Annál kevésbé fogja figyelmét valamely problémára fordítani, minél inkább a rangsor alján helyezkedik el.

Ezzel azután az individuális gazdálkodás problémáját — bár csak erősen vázlataiban — többé-kevésbé megismertük. Figyelmünket így a magasabbrendű gazdálkodás felé fordíthatjuk.

B) Magasabbrendű gazdálkodás.

A közösségi (népi, nemzeti, állami) tevékenységek síkjában a gyakorlati és a tudományos tevékenységek közötti elhatárolás elveszti a jelentőségét. Valamennyi egységes *politikai karakterű*. Így a magasabbrendű gazdálkodás is *politikai gazdálkodás*.

Valamennyi politikai tevékenység célját a *politikai ideálban* találja meg. Ez lehet a nép (pl. Németországban), az állam (pl. Olaszországban), a nemzet (pl. Magyarországon), sőt vallási karakterű is (pl. a vatikáni államban). Ez az ‚egy‘ magasabbrendű cél, közösségi ideál, a technikai elv hatása alatt áll: a *politikai vezetés* arra törekszik, hogy az adott eszközökkel ezt az ideált a lehető legtökéletesebb megvalósulásba fejlessze. Nyilvánvalóan ez lesz jellemző a politikai gazdálkodásra is.

Erről a gazdálkodásról mindaddig nem mondhatunk azonban közelebbit, amíg nem világítjuk meg a politikai ideál és az individuális tevékenységek közötti kapcsolatot. Helyesebben, amíg a gyakorlati célkitűzéseknek, illetve a tudományi végcéloknak a politikai ideálhoz való viszonyát meg nem állapítjuk.

Ha a gyakorlati élet célkitűzéseit beható vizsgálódás tárgyává tesszük, rá fogunk jönni arra, hogy ezek valamennyien valamely értékelő tudomány céljában absztrahálódnak. Így gyakorlati életünk célkitűzései felett a tudományi végcélok állanak. Elegendő tehát, ha ezeket vesszük csak figyelembe.

A tudományok fejlődésében az egyes tudományok kikris-

tályosodása, az egymástól való izolálódásuk, a segédtudományok megalapozása, a társadalom- és a természettudományi elhatárolódás stb. olyan körülmények, amelyek azok egyetemének rendszeres megismerését és egységbefoglalását nagyon megnehezítik. A tudomány világát sokáig különben is csupán, mint 'öncélú' elmélyülést fogták fel; a tudományt magáért a tudományért művelték.

Ettől eltekintve, már kezdettől fogva érezték, hogy a tudománynak hívatása van a politikai élet formálásában. De csak a legújabb kutató munka alapján ismerték fel, hogy a tudományi végcéloknak a politikai ideálra való vonatkoztatottságából az előbbi részére bizonyos megkötöttségek állapíthatók meg, amelyeket a közösségi (népi, nemzeti, állami) jelenlét fejleszt ki magából. Így pl. hogy a nemzeti-, népi- és állami gazdaságtudomány, avagy a nemzeti-, népi- és állami jogtudomány több, pusztán önmagából meg nem érthető feltételből kell, hogy kiinduljon.

Ez a tudományi megkötöttség a tudományi végcélnek a politikai ideál alá való rendeléséből fakad. Ezzel az alárendeltséggel születik meg a kapcsolat egyrészt a tudományi végcél és politikai ideál, másrészt a tudományi végcél és a gyakorlati élet célkitűzései között.

Az így értelmezett tudományi végcélok egyben a politikai ideál kifejezői is. A politikai ideál bennük él, általuk jut kifejezésre. Tartalmát ezeknek szervi egybetagoltsága adja.

Valójában tehát azt is mondhatjuk, hogy az értékelő tudományok végcéljain keresztül valamely közösségben (népben, nemzetben, államban) megnyilvánuló tevékenységek egyeteme, a maguk élet-szerű egymásbafonódásukban juttatják kifejezésre a politikai ideált.

A politikai vezetés arra törekszik, hogy ezeknek a tevékenységeknek élet-szerű egybefonódása a politikai ideál kialakítására minél kedvezőbb legyen. Vagyis, hogy a tevékenységeknek a politikai ideálnak való elvi alárendelése, ténylegesen meg is valósuljon.

Ezt a célt szolgáló politikai tevékenységeknek ugyanazokkal a tényezőkkel kell számolniuk, mint az individuálisaknak. Valójában tehát itt is elkerülhetetlen lesz a gazdálkodás.

A politikai gazdálkodás keretében különbséget lehet tenni, egyrészt közvetlenül a közösségi (népi, nemzeti, állami) hatalmi állásból folyó, másrészt az individuális gazdálkodást irányító tevékenységek között.

Az előbbinek egyik tipikus példája a *stratégia*. Voltaképen ez is a gazdálkodás-módszerrel dolgozik.

Az individuális gazdálkodási szférákra ható politikai gazdálkodás azokat az individuális tevékenységi szférákat befolyásolja, amelyek valamely mérlegelő megfontolás eredményeként

jelentkeznek. Szükségességét az a körülmény indokolja, hogy a politikai ideál és az individuális ideálok között sokszor lényeges elhajlás mutatkozhat. A kettő közötti *feszültség* természet-szerűen adódik abból, hogy az individuum egészen más érték-mérőkből *kell* , hogy kiinduljon, mint a közösség (nép, nemzet, állam).

A politikai gazdálkodás további részletezését — jelen tanulmányunk keretében — mellőzzük. Az alacsonyabbrendű gazdálkodásnál nyújtott támpontok elég jól megvilágíthatják a mögötte meghúzódó gondolattartalmat. Csupán két szempontot kell még kiemelnünk:

1. Hogy a politikai gazdálkodás valóban érvényre jut-e az individuális gazdálkodási szféra egyetemében, attól függ, vajjon a politikai ideál mennyiben jut a technikai elv hatása alá; mennyiben érezzük tehát annak mind teljesebb megvalósulásának szükségességét.

2. Hogy a politikai ideál primátusának egyetemes átélése nem jelenti szükségképen az individuális gazdálkodás feltétlen befolyásolását is. És a politikai gazdálkodás eredménye így az is lehet, hogy bizonyos vonatkozásban tartózkodik a beavatkozástól. Akkor ugyanis, ha az individuális gazdálkodás irányelvei — valamely tevékenységi kategóriában — nagyban-egészben a politikai ideál szemszögéből is megfelelőknek látszanak. De igenis feltételezi az *egyetemes politikai gazdálkodási tervet* , amelyben már eleve kifejezésre jutnak azok a legfontosabb irányelvek, amelyek az individuális gazdálkodásra minden körülmények között kötelezők.

De az individuális gazdálkodásra ható politikai gazdálkodást téves volna úgy felfogni, mintha az utóbbinak az előbbivel párhuzamosan futó szférái lennének. Tehát pl., hogy az individuális háztartási gazdálkodásnak a politikai háztartási gazdálkodás felel meg, illetve, hogy az előbbi csak az utóbbi által lenne befolyásolva. Egy adott politikai gazdálkodási aktus egyszerre hathat az összes egyéni gazdálkodási szférára. Rendszerezésénél is így egészen más megfontolásokból kell kiindulni.

Idevonatkozó vizsgálódásaink visszanyúlnak *Surányi-Unger* fejtegetéseiseihez. Felfogása szerint, ha az államot, mint a népesség jólétét biztosító legfőbb közületi szervezetet fogjuk fel, úgy már pusztán ebből olyan politikai célkitűzések állíthatók fel, amelyek a gazdálkodás végső rugóit képezhetjük. Így jut el a hatalmi, a művelődési, a társadalmi és a gazdasági politikához.^{41a}

A népi jóléttel szemben — amelyet mint magasabbrendű „egy“ célt vehetünk fel — ezek a célok alárendeltségi viszonyban vannak. A népi jólét bennük jut kifejezésre. Valamennyi politikai gazdálkodási aktus végső szálai is ezek köré fonódnak. En-

^{42a} „Magyar nemzetgazdaság és pénzügy“. Budapest 1936, 160. l-től.

nek keretében foglalnak helyet tehát azok a gazdálkodási aktusok is, amelyek az egyéni gazdálkodás irányítását veszik célba. Így azok is, amelyek pl. a tudományi tevékenység körül csoportosulnak. Hiszen a hatalompolitika, a művelődéspolitikai, a társadalompolitika és a gazdaságpolitika célkitűzései külön-külön is kiindulási pontját képezik a további gazdálkodási aktusoknak. Így a művelődéspolitikai a vallási, művészeti és tudományi célok mérlegelésén épül ki. Ha most még egy lépéssel tovább megyünk és figyelmünket a tudomány felé fordítjuk, a gazdálkodás szempontjából ugyanazokkal a megfontolásokkal találjuk magunkat szemben, mint amiket fentebb a politikai gazdálkodás keretében a tudományos tevékenységgel kapcsolatban már mondtunk. Fentebbi vizsgálódásainkban példaképpen kiragadott politikai gazdálkodási aktus ekképp rendeződik bele a politikai gazdálkodás rendszerébe.

IV.

Eddigi fejtegetéseink alapján talán igazolva látszik, hogy a gazdálkodásnak a gazdaság fogalmától való elválasztása nem pusztán elméleti okoskodás, hanem súlyos gyakorlati következményeket is rejt magában, amelyek elől a jól végiggondolt politikai vezetésnek sohasem szabad kitérnie.

Arra az eredményre jutottunk, hogy az individuális és a közösségi tevékenységek egyeteme a technikai elv és a gazdálkodás hatása alatt áll. Az első a magasabbrendű technikai elv; 'egy' célnak (végsőleg pedig az ideálnak) az adott eszközökkel való lehető legtökéletesebb megvalósítása. Módszere a gazdálkodás; az eszközöknek a célok fontossága szerinti megosztása. Végül az alacsonyabbrendű technikai elv; a megosztott eszközök keretében, a legutolsó közvetlenül megvalósítandó feladat minél tökéletesebb elvégzése.

A gazdálkodásnak ilyen beállítottsága mellett felmerül a kérdés, melyik tudomány keretében foghatjuk össze a vele kapcsolatos problematikát. A gazdaságtudomány ilyen messzire nem követhet bennünket. Talán helyesnek bizonyul, ha az így jelentkező ismeretanyagot a *gazdálkodástan* (az ökonómia tana) alá vonjuk.

Fentebbi fejtegetéseinkben a nyomatékot a *nemzetgazdálkodástanra* tettük. Az ökonómia tanának érvénye azonban ettől függetlenül is fennáll. Az ideál különböző meghatározottsága szerint lehet *társadalomgazdálkodástanról* is beszélni, míg a *magángazdálkodástan* alapjait mi is behatóan érintettük.

Mindjárt meg kell azonban említenünk; nem mi vagyunk az elsők, akik az ökonómia tanának létezéséhez eljutottunk. Gazdaságelméleti irodalmunkban elég gyakran megnyilvánulnak hasonló törekvések. És ha a helyesen értelmezett gazdálkodásnak ilyen tág érvényesülési köréhez nem is jutottak el,

mégis érzik, hogy az anyagi javakra korlátozott gazdaságkategoróriában a gazdálkodás fogalma szinte megfullad. Az ide vonatkozó vizsgálódásoknak azonban az a nagy hibája, hogy a gazdálkodás érvényesülési körének tágításával a gazdaságtudomány új szemléletéhez kívántak eljutni. Vagyis; a gazdaságtudományi megalapozást a gazdálkodás értékmérőiből vezették le.

Elsőnek *Gossen* „élvezeti elméletét“ kell megemlíteni. Szerinte a nemzetgazdaságtan megalapozására annak a körülménynek a felismerése vezetett, hogy az élet-élvezeteket szolgáló élvezeti-eszközök elégtelenek. Semmikép sem indokolt azonban az anyagi javakra való korlátozódás, mivel az ember szempontjából teljesen közömbös, hogy az élvezet anyagi, vagy szellemi javakkal elégül ki.⁴² Az anyagi javakra való korlátozódás indító okát abban látja, hogy nem sikerült olyan szabályokat felállítani, amelyeknek alkalmazhatósága a szellemi javak síkjában is érvényesülhet. Elmélete épen ezt a hiányt kívánja pótolni.

Gossen tévedése ott van, hogy a gazdaságtudomány elleni bírálatát a háztartási szférán keresztül kívánja érvényesíteni. Más kérdés azonban, vajjon lehet-e a háztartást egyszerűen a gazdasággal azonosítani? A termeléssel kapcsolatban ugyanis a gosseni érvek már gyöngébb lábon állanak. Az „élvezeti“ és a „gazdaság“ elmélet valójában megfér egymás mellett.

Másik hibája a *gossen*i elméletnek, hogy figyelmét csakis az individuális szférára terjeszti ki. A gazdálkodásnak szerinte csak itt van érvénye.

Gossen munkájának olvasottsági hiánya indokolhatja csak, hogy még később is a gazdálkodást egyesek a gazdaságossággal azonosítják. Míg azonban az írók egy része, akik bár a gazdasági elvet a gazdaságtudomány tárgy-kategóriájává fejlesztették (*A. Wagner, Philippovich* stb.) ezzel a fogalommal inkább csak a tudományi megfigyelés irányát kívánták befolyásolni, egyesek tovább mennek és általa új tudomány megalapozásához akarnak jutni.

Elsőnek talán a kevésbé ismert *Gans-Ludassy* nevét kell megemlíteni, aki 1056 oldalas metodológiájában a célszerűségi alapelvre támaszkodva valamennyi tevékenységet gazdaságinak vesz fel.⁴³ Az általa megteremtett „Ökonomik“

⁴² Id. m. 34. l.

⁴³ „Die wirtschaftliche Energie“, I. „System der ökonomischen Methodologie“, Jena 1893, 351. l. — Mivel a gazdálkodás és a gazdaságosság közötti különbség elméletileg már ismert, célszerűnek bizonyul ennek a különbségnek példázása is. Legjobb lesz erre a *Gans-Ludassy* által gazdálkodásnak minősülő töltény-készítési példa.

Ahhoz, hogy a fegyverrel pontosan célbalöuessünk, egyik előfeltétel a töltény helyes töltése. Ha ehhez túl sok löport alkalmazunk, úgy valószínű, hogy jó célzás mellett a cél fölé, ha túl keveset, úgy a cél alá lövünk.

lenne hivatva a ‚rosszul sikerült‘ filozófia helyettesítésére.⁴⁴

Ide lehet sorolni *Schumpeter* tiszta ökonómiáját,⁴⁵ *Liefmann* határozadékkiegyenlítődési elméletét⁴⁶ és *Neurath* nemzeti gazdálkodását.⁴⁷ Közülük még a legtöbbet *Liefmann* elmélete mond, amely igen közel áll *Gossen* tanához. Fogyatékoságai is azok.

A gazdaságosság alapelvein nyugszik *Goldscheid* ‚fejlődési‘ és ‚ember‘ökonómiája,⁴⁸ *E. Mach* és *R. Avenarius* ‚gondolat‘-ökonómiája is.⁴⁹

Már nagyobb előrehaladást jelent *Wilbrandt* „Ideen zu einer Philosophie und Soziologie der Wirtschaft“ című munkája.⁵⁰ Szerinte az ökonómia egy a célok és eszközök egyetemére érvényesülő ‚varázsszó‘. Nála is azonban az így nyert szempontok a gazdasággal keverednek össze. A két kategória közötti világos elhatárolódást mindenestre nem találjuk meg.

Az ökonómia tanának útját egyengette *Spann* is. Elméletével kapcsolatban önkéntelenül is felmerül a kérdés, hogy nagyszabású munkájában valóban a nemzetgazdaság alapjait fektette-e le?⁵¹ Nála azonban a gazdálkodás érvénye csupán a tiszta eszközök keretére korlátozódik.⁵² De v. *Gottl* ‚képződ-

Elő esetben a löpor egy részét céltalanul használtuk fel, második esetben az egész mennyiséget. Szerinte mindkét esetben rosszul gazdálkodtunk. Ha a célt akarjuk, az eszközt is akarnunk kell; de csak abban a legkisebb mértékben, hogy a célt éppen megvalósíthassuk. Ennek pontos kiszámítása a gazdasági kalkuláció feladata.

Nyilvánvalóan itt sem gazdálkodásról, sem pedig gazdasági számításról nem beszélhetünk. Valójában ugyanis, hogy milyen mennyiségű löport ‚kell‘ tenni a tőlténybe, az technikai feladat. Hogy pedig ehhez tartjuk magunkat, az alacsonyabbrendű technikai elv hatása alatt álló ésszerű cselekvés követelménye.

⁴⁴ „Die Philosophie ist tot, Oekonomik besteigt ihren Thron“, 77. l. „Die ganze Philosophie war nur misslungene Oekonomik, Oekonomik, die ihrer selbst nicht bewusst war“. 91. l.

⁴⁵ „Das Wesen und der Hauptinhalt der theoretischen Nationalökonomie“, München és Leipzig 1908, 80. és 582. l.

⁴⁶ „Grundsätze der Volkswirtschaftslehre“, I. köt., „Grundlagen der Wirtschaft“, 2. kiad., Stuttgart és Berlin 1920, 113. l.

⁴⁷ „Nationalökonomie und Werthlehre. Eine systematische Untersuchung“, Zeitschr. f. Volksw., Sozialp. und Verw., 1911 20. köt., 53–64. l.

⁴⁸ „Entwicklungswerttheorie, Entwicklungsökonomie, Menschenökonomie“, Leipzig 1908. — Nála a gazdálkodás egyes szempontjai némelykor előtérbe nyomulnak. A domináló elv azonban nála is a célszerűség.

⁴⁹ *Mach*: „Die ökonomische Natur der physikalischen Forschung“, Populär-wiss. Vorl., 4. kiad., Leipzig 1910. — *Avenarius*: „Philosophie als Denken der Welt gemäss dem Prinzip des kleinsten Kraftmasses“. Leipzig 1876.

⁵⁰ Tübingen 1920, 19. l.

⁵¹ Különösen *Amonn* („Objekt und Grundbegriff der theoretischen Nationalökonomie“, Leipzig és Wien 1927, 110. l.) és *Sombart* (Id. m. 7. l.) támadják ez alapon nemzetgazdasági rendszerét.

⁵² „Die Mittel in der Wirtschaft haben nicht nur das Gepräge von niederen gegenüber höheren; sondern noch dazu die von solchen niederen

ményelméletében' is erősen egybefolynak a gazdaság és a gazdálkodás elemei.⁵³

Az első, aki a gazdaság és az ökonómia világos elhatárolásához jutott, *Surányi-Unger* volt.⁵⁴ Mindenekelőtt rámutatott arra, hogy a gazdaságpolitika síkjában azok a problémák, amelyek a gazdaság értékmérőiből vezethetők le, egészen mások, mint amelyek a gazdálkodásból származnak.

Ennek megfelelően a *szűkebb értelemben vett gazdaságpolitikát*, szemballítja a *tágabb értelemben vett gazdaságpolitikával*. Az előbbi az anyagi termelés és a vele kapcsolatos forgalmi élet keretére épül ki, az utóbbi viszont a közületi mérlegelés egyetemére vonatkozik. *Surányi-Unger* azonban megmarad a pénzgazdálkodás síkjában. A tágabb értelemben vett gazdaságpolitikája is a közület rendelkezésére álló közös *anyagi eszközöknek* mérlegelő megosztására vonatkozik. A közületi gazdálkodás szempontjából jelentőségre emelkedő célkitűzések a közület hatalompolitikájából, művelődéspolitikájából, társadalompolitikájából és termeléspolitikájából fakadnak. Az első három képezi a tágabb értelemben vett gazdaságpolitika heteronóm célkitűzéseit.⁵⁵

És ha így a gazdálkodás tanának eredete a XIX. század közepéhez is nyúlik vissza, a probléma helyes megalapozása mindenesetre *Surányi-Unger* nevéhez fűződik.

A mi szerepünk csak az volt, hogy a gazdálkodás érvényét a mérlegelések egyetemére fejlesztettük. Ismételjük; az így kiépített gazdálkodástan független a gazdaságtan problematikájától. Közöttük a viszony az, amelyet *Surányi-Unger* a szűkebb és tágabb értelemben vett gazdaságpolitika között megállapított.

A szorosabb értelemben vett gazdaságpolitika azokra az irányelvekre épül, amelyek a tágabb értelemben vett gazdaságpolitikai (gazdálkodáspolitikai) megfontolások alapján állapíthatók meg.

Zwecken, die um ihrer selbst willen niemals Zweck wären! Sie sind grundsätzlich unselbständig, denn sie sind nur als Zugeordnete von Ursächlichkeiten Zweck.“ „Fundament stb.“ 265. l.

⁵³ Itt a gazdaság-fogalom már teljesen eltolódik a gazdálkodás síkjára. Így erősen háztartási színezetű.

⁵⁴ A gazdaságtudomány keretében már régtől fogva ismeretes a háztartástan. Azt rendszerint külön fejezetben tárgyalják és különbséget tesznek magán- és közületi háztartás között. Az ide vonatkozó vizsgálódások nagyjából azonban statisztikai természetűek. És ha rá is mutatnak a gazdálkodással való kapcsolatára — különösen a közületi háztartás síkjában — az elméleti fejtegetések ennél tovább nem igen mennek.

⁵⁵ „New-York gazdaságpolitikája“, Városi Sz., XV. évf., 1929, 280. l. A tágabb értelemben vett gazdaságpolitika rendszere megtalálható a „Magyar nemzetgazdaság és pénzügy“ című munkájában.

V.

Az eddigiek alapján azt is láthatjuk, hogy a gazdálkodás tágabb fogalom, mint a gazdaság. A gazdaság fogalmához így nem is juthatunk el a gazdálkodáson keresztül. Az utóbbi nem determinálója az előbbinek.

Ez nem jelenti azt, hogy a gazdálkodásnak a gazdaság szempontjából tulajdonított jelentőségét nem ismerjük el. Sőt ellenkezőleg; rá kell mutatni arra, hogy itt a gazdálkodás szempontjainak figyelmen kívül hagyása létünkbe vágó hatásokhoz vezethet. Önmagában ez a körülmény azonban még nem indokolja a gazdaság fogalmához való tartozandóságát. A gazdaság különben sem fogható fel, mint tevékenységi kategória. Erre már korábban is utaltunk.

Valójában a gazdaság fogalmának meghatározásánál, azokból a szempontokból kell kiindulnunk, amelyek már a tudomány művelése előtt is a gazdaság sajátosságaiként jelentkeztek. Ez nem jelenti azt, hogy a köznapi szóhasználatban kifejeződött gazdaság-fogalmat kívánnánk a tudomány tárgyává is tenni, csupán annyit, hogy a tudomány tárgyaként felvehető gazdaság-fogalom nem lehet egészen más, mint a köznapi szóhasználat, illetve a régi görög-római írónál kifejlesztett fogalom.⁵⁶

Amikor a köznapi szóhasználatban gazdaságról beszélünk, rendszerint egy vállalatra, üzemre stb. gondolunk, ahol gépek és emberek tevékenységet fejtenek ki: bizonyos tárgyakra, amelyek ezeknek a tevékenységeknek kifejtési lehetőségét szolgálják. Első pillanatra épen ezért úgy látszik, hogy a gazdaság lényegét ezek a tevékenységek teszik ki.

Akik ezen a felfogáson vannak, a gazdaság lényegéhez az így jelentkező tevékenységek *minősítésén* keresztül kívánnak eljutni. Ezzel azonban önkéntelenül is áttolják az egész problémát a *gazdasági tevékenységek* síkjába. Valójában a gazdaság specifikuma nem a keretében megnyilvánuló cselekvésekben van. Sokkal inkább eredményre jutunk, ha a problémát a *cél* szempontjából vizsgáljuk. Mi a célja a gazdaságnak? Hogy anyagi eszközöket teremtsen, amelyek felmerülő szükségleteink kielégítésére (illetve fedezésére) alkalmasok. Ahol az anyagi jóléttel ez a közvetlen viszony hiányzik, ott a gazdaság képlete fel sem merülhet.

Most azt kell még vizsgálnunk, hogy mi van minden gazdaságban jelen. Így jutunk el a termelési tényezőkhöz: a ter-

⁵⁶ A köznapi szóhasználat és a tudományi tárgy-kategóriává fejleszthető gazdaság fogalma közötti különbség szükségességét csaknem mindenki elismeri. Egyesek azonban, így *Amonn* is, minden logikai és tartalmi kapcsolatot meg akarnak szüntetni. A kettő csak név-közösségben van. Egyéb-ként semmi összefüggés nem állapítható meg. (Id. m. 85—86. l.)

mészeti erőhöz, a munkaerőhöz, a tőkeerőhöz és ezeket egybevető gazdálkodó erőhöz.

Ahol ennek a három első erő-kategóriának egybevetése a helyes gazdálkodás szerint történik, ott a gazdaságnak az anyagi jólétre gyakorolt közvetlen hatása kedvező lesz. Így van azután, hogy bár a 'tevékenység' és ennek egyik minősült fajtája a 'gazdálkodás' elengedhetetlen feltétele annak, hogy a gazdaság az anyagi jólétre hatást, illetve kedvező hatást gyakoroljon, a gazdaság lényege mégsem ennek a hatásnak *tényleges* kiváltásában, hanem *kiváltási lehetőségében* van. Ezek szerint a gazdaság a természeti-, a munka- és a tőkeerőnek a gazdálkodás által egybevetett *állapota*, amelyben megvan a képesség, hogy az anyagi jólétre *közvetlen* (kedvező, vagy kedvezőtlen) hatást gyakoroljon. Röviden: *a gazdaság az anyagi jólétre közvetlenül hatni tudó meghatározott erőállapot.*

Az így kiépített gazdaság-fogalom magángazdasági és nemzetgazdasági vonatkozásainak vizsgálata már tanulmányunk keretén kívül esik. Egyes szempontokat azonban az individuális és a politikai gazdálkodás fejtegetéseiből is meríthetünk.

Csikós-Nagy Béla

A községi tisztviselők és alkalmazottak illetményviszonyai az 1936. évben.

Községeink racionális közigazgatásának egyik legfontosabb előfeltétele, hogy az igazgatást igénybevevő közönség lélekszáma, területi elhelyezkedése, a községi önkormányzati háztartás vitelével kapcsolatos szükségletek s az ezek fedezésére szolgáló anyagi erőforrások s mindezen elemek közötti összefüggés számszerű adatai az illetékes köröknek rendszeresen úgy álljanak rendelkezésre, hogy azokból a községek gazdasági állapota teljes világossággal legyen mindenkor megállapítható.

A közületi háztartások statisztikai feltárása tekintetében a M. kir. Központi Statisztikai Hivatal már a múlt században úttörő munkásságot végzett. A községek szervezetét szabályozó 1885: XXII. t. c. meghozatala előtt *Jekelfalussy* Józsefnek, a Hivatal akkori kiváló tisztviselőjének irányításával feldolgozta a községek 1881. évi költségelőirányzatait. Bármennyire is kívánatos volt, az egyszer megindított adatgyűjtést nem lehetett rendszeressé tenni s csak jóval később vált ismét lehetővé, hogy a községek 1908. évi költségvetései feldolgoztassanak. Az eredmények ismertetése annakidején *Buday* László szakavatott tollából származott. Ugyanakkor lehetőség nyílt arra is, hogy a községek mellett a városok háztartási adatai is feldolgozhatók legyenek, amelyek irányítását s a végeredmények ismertetését kiváló szakértelemmel *Laky* Dezső végezte. A háború s az összeomlás ismét megakasztotta ennek az adatgyűjtésnek rendszeres tovább folytatását s csak 1934-ben lehetett ismét elővenni a községi háztartások statisztikájának kérdését. Ettől az évtől kezdve új alapokra helyezetten, a modern közigazgatási követelményekhez idomítva, a községi költségvetések összeállításának mai rendszere által megengedett rugalmassággal történik a begyűjtött adatok feldolgozása. Az 1934. évi (háború utáni első) adatgyűjtés eredményei a munkálatok irányítójának, *Szigeti* Gyulának igen becses ismertető tanulmányát magában foglaló kiadványban kerültek a nyilvánosság elé.

Magyarország kis- és nagyközségeinek

Vármegye	Központi igazgatási tisztviselők	Jegyzőgyakornokok, kíségítő munkaerők, diplomások és marhalevéltelők	Községi előjárók	Községi szegőd- ményesek és bábák	Kíségítő adóvégre- hajtók stb.	A túzoltó személyzet
<i>Dunántúl</i>						
Baranya vm. . .	648.433	31.678	61.409	286.825	3.096	3.935
Fejér vm.	735.879	12.034	62.435	198.519	11.084	5.630
Győr, Moson és Pozsony vm. . .	414.908	12.610	42.502	126.547	1.030	4.865
Komárom és Esztergom vm. .	426.089	16.649	39.504	153.221	542	1.495
Somogy vm. . .	978.330	25.574	71.690	309.547		8.164
Sopron vm. . . .	405.054	30.758	36.327	121.351	7.303	11.067
Tolna vm.	823.920	22.876	65.402	259.203	12.201	5.382
Vas vm.	591.363	43.529	60.834	195.108	4.953	21.497
Veszprém vm. . .	614.893	12.325	38.323	144.742	3.639	7.500
Zala vm.	856.891	43.408	48.834	262.024		9.447
<i>Alföld</i>						
Bács-Bodrog vm.	388.202	7.443	29.971	181.181	4.000	596
Békés vm.	715.663	42.696	98.673	232.058	360	59.013
Bihar vm.	513.126	4.790	56.062	131.788	12.305	17.083
Csanád, Arad és Torontál vm. . .	456.357	7.550	48.742	129.369	3.129	7.071
Csongrád vm. . .	255.741	7.443	38.742	72.942	5.004	2.100
Hajdu vm.	310.659	5.604	41.018	71.014	6.644	19.377
Jász-Nagykun- Szolnok vm. . .	728.954	8.703	95.615	219.442	10.074	7.082
Pest-Pilis-Solt- Kiskun vm. . .	2.573.895	56.121	226.234	761.646	167.890	48.672
Szabolcs és Ungvm.	854.209	22.985	92.025	251.286	7.088	10.605
Szatmár, Ugocsa és Bereg vm. . .	417.192	6.662	42.808	86.287	2.693	3.713
<i>Észak</i>						
Abauj-Torna vm. .	262.728	5.856	19.559	64.639	800	2.691
Borsod, Gömör és Kishont vm. .	739.839	37.617	82.847	224.888	600	13.342
Heves vm.	756.299	14.923	57.441	196.779		5.814
Nógrád és Hontvm.	525.778	19.443	57.624	174.790	110	4.822
Zemplén vm. . . .	352.259	11.831	50.614	93.929		3.523
Összesen	16,345.661	514.108	1,565.235	4,949.125	264.545	284.486

személyi kiadásai az 1936. évben.

Hűsvizsgálók, halott- képek, éyepmes- terek, vágóhídi alkalmazottak stb.	Közkutatásügyi személyzet	Útkaparók, utcaseprők, vámzedők	A vagyonigaz- gatást végző személyzet	A jegyzői magán- munkálat meg- váltása címén a községi jegyzők	Jutalmak, segélyek és egyéb rend- kívüli címen az alkalmazottak	Nyugdíjasok, kegydíjasok és segélyezetttek	Személyi járandó- ságok összesen pengőben
járandóságok összege pengőben:							
12.989	29.417	1.846	3.739		715	53.019	1,140.101
7.662	101.822	2.771	3.282		4.910	54.066	1,200.094
9.084	37.629	780	7.138	2.768	2.266	21.019	683.146
14.979	109.351	5.432	2.271	1.713	72.101	63.795	907.142
25.674	24.755	11.354	6.066	635	6.385	82.784	1,550.958
10.841	133.394	10.720	4.755		2.955	49.999	823.524
18.267	125.814	3.557	7.495	1.200	4.953	70.726	1,420.996
17.528	8.864	4.903	5.867		1.553	69.859	1,025.858
15.397	11.733	7.582	3.468		14.058	28.450	902.110
16.563	114.045	3.637	8.983	3.000	3.060	56.045	1,425.937
4.587	137.301	4.811	12.196		2.242	33.085	805.615
33.481	67.585	13.442	75.583	2.880	1.568	76.360	1,419.362
11.876	3.932	7.292	15.342		3.530	21.209	798.335
10.868	44.935	3.492	8.702		4.829	41.150	766.194
2.937	42.870	1.602	15.947		3.334	20.555	469.217
6.153	26.328	947	3.615		24.216	27.717	543.292
12.364	54.056	13.149	15.561	7.086	5.568	50.850	1,228.504
58.217	161.645	26.104	38.913	5.445	27.484	127.050	4,279.316
15.665	41.788	5.417	8.888	9.200	8.354	66.425	1.393.935
7.100	46.264	1.500	2.593		1.200	31.317	649.329
6.176	4.107	1.332	645		240	6.639	375.412
22.522	19.920	11.448	2.165	1.610	17.913	47.241	1,221.952
9.847	3.832	9.075	2.673	9.232	13.593	25.694	1,105.202
12.560	58.539	461	1.651		5.137	64.814	926.129
9.001	7.987	4.422	1.427	360	2.620	28.479	566.452
372.338	1,417.913	157.076	258.965	45.129	235.184	1,218.347	27,628.112

E négy kiváló szakíró tanulmányaikban mindenütt ki-domborítja azt az arányt, ami a községek személyi és dologi kiadásai között áll fenn. A községi feladatok differenciáltsága, a teendők szaporodása, a lakosság higiénikus és kulturigényeinek növekedése egyre több feladatot ró a községekre, amelyeknek ellátására nagyszámú személyzetet kell alkalmazni. A személyzet fizetése viszont néhol aránytalan terhet jelent, amelyek fedezésére sok esetben a községnek saját bevételei alig-alig elegendők s még az erre a célra nyújtott államsegély sem jelent számottevő könnyítést. A községek személyi kiadásai terhének csökkenése céljából tehát a tisztviselői létszámot keil apasztani, ugyanakkor azonban az egész országból indokolt panaszok hallatszanak magánosok és hatósági szervek részéről is, hogy a jegyzőségek alig képesek fennakadás és zökkenő nélkül ellátni feladataikat. Tehát amikor a személyi kiadások csökkentése érdekében létszámapasztás történik, ezt sem a megmaradó, sőt szaporodó feladatkörök arányos elosztása, sem a jegyzőségek területi rendezése nem követi mindenütt nyomon. Pedig az adatok tanúsága szerint arra a megállapításra kell jutnunk, hogy a személyi kiadásoknak további lefaragása alig lehetséges s ezen kiadások csökkentése a jövőben sikeresen csak az ügykörök helyes elosztása, valamint a jegyzőségeknek újabb területi rendezése alapján látszik keresztülvihetőnek.

Az ország kis- és nagyközségeinek 1936. évi összesített költségvetéseiben a kiadási előirányzat 72.941 ezer P-t tett ki, a személyi kiadások végösszege — beleértve a nyug- és kegydíjakat, valamint a segélyek és jutalmak címén előirányzott tételeket is — pedig 27.628 ezer P volt. Ez a nagy személyi kiadás az évről-évre épen ezen a téren tapasztalható takarékosági törekvések érvényesülése ellenére, ma is még nyomasztó súllyal nehezedik községeinkre. Az 1936. évben tehát az önkormányzati közigazgatás az összes kiadások 37.9 %-ában személyi teherrel volt ellátható s a számok időbeli sorának vizsgálata alapján feltehető, hogy a községi közigazgatás mai rendszere mellett ezek tovább alig csökkenthetők.

A községi költségvetések mai rendszere nem minden vonakozásban teszi lehetővé a személyi és dologi kiadásoknak a kívánatos pontossággal való szétválasztását. Így pl. a fogyasztási adókezeléssel kapcsolatos személyi kiadások, valamint a felekezeti tanítói illetményekhez való hozzájárulás csak ritka esetben állapítható meg és joggal feltételezhető, hogy a valóságban ezek a tételek összegszerűleg magasabbak a kimutatottnál.

A költségelőirányzatok keretéből kiemelhető személyi kiadások összegei a költségvetési főcsoportok részletezése szerint a következőkben adhatók:

Igazgatás ¹	23,374.129	P	vagyis 84.70%
Adókezelés	264.545	"	" 1.0 "
Tűzrendészet	284.486	"	" 1.0 "
Köz- és állategészségügy	372.338	"	" 1.3 "
Tanügy és testnevelés	1,417.913	"	" 5.1 "
Közlekedés	157.076	"	" 0.6 "
Vagyonigazgatás	258.965	"	" 0.9 "
Jegyzők magánmunkálatának megváltása	45.129	"	" 0.2 "
Nyug- és kegydíjak, segélyek és jutalmak	1,453.531	"	" 5.2 "
Összesen:	27,628.112	P	vagyis 100.00%

a) *Az igazgatási tisztviselők és egyéb irodai alkalmazottak illetményei.* A központi igazgatási tisztviselők és egyéb irodai alkalmazottak összes illetménye (nem véve itt figyelembe a községi előljárók és szegődményesek fizetését) 1936-ban 16.860 ezer P volt, ami 61.0 %-a az összes személyi kiadásoknak és 23.1 %-a az összes szükségleteknek. A tisztviselők létszámában beállott változás az utolsó két év folyamán a következő volt:

	1935-ben	1936-ban
jegyzők	3.660	3.615
egyéb irodai tisztviselők	2.270	2.249
orvosok	982	954
állatorvosok	364	374
mérnökök	23	23
jegyzőgyakornokok és kisegítő munkaerők	2.077	2.132
Összesen:	9.376	9.347

A létszámbeli csökkenés tehát a fontosabb csoportokban mindenütt jelentkezik. Számottevő létszámemelkedés a jegyzőgyakornokok és kisegítő munkaerők csoportjában fordul elő, ami kb. 3 %-os. Ennél a kategóriánál mutatkoznak azok az egészségesnek nem mondható tünetek, hogy a vezető állásokban szükségképen keresztülvitt leépítések ellensúlyozására alsóbbrendű munkaerők fokozottabb mértékben alkalmaztatnak.

A takarékosági szellemnek ilyen formában való érvényesülése azonban sok hátrányt is rejt magában. Az ország egyes vidékein, különösen Észak vármegyéiben találkozunk olyan községekkel, ahol a közigazgatási teendőket csak egy jegyző látja el, akinek képesített munkaereje egyáltalán nincsen, hanem havi 40—50 P-vel fizetett ú. n. kisegítő munkaerőt kénytelen alkalmazni, aki köztisztviselői jelleggel nem rendelkezik, esküt nem tesz, legfeljebb fogadalmat és akitől ennél fogva a rábízott feladatoknak megfelelően teljesített felelősségteljes munka nem várható. Ezenkívül számítani kell az ilyen egyedülálló jegyző évi szabadságára, esetleges betegségére, amikor feltétlenül képesített, felelős személlyel kell a község ügyeit végeztetni. Ebből a célból az ilyen községek évi 80—

¹ A községi bábák illetményei itt szerepelnek és nem a közegészségügyi fejezetben.

120 P ú. n. jegyzőhelyettesítési díjat állítanak be költségvetéseikbe és rendszerint valamelyik szomszéd község jegyzője, vagy segédjegyzője végzi az ottani teendőket. Az alispánok pedig még ezt az összeget is évről-évre lefaragják. Indokoltnak látszana az ilyen községek hathatósabb segélyezése abból a célból, hogy közigazgatási feladataikat állandó felelős tisztviselői karral láthassák el.

A vezető tisztviselők létszámában keresztülvitt csökkenés érezteti a hatását abban a számbeli viszonyban is, ami a jegyző és az általa vezetett község lakossága között fennáll. Országos viszonylatban 1936-ban egy jegyzőre átlag 1.600 lélek esett, 1935-ben még 1.589. Egy jegyzőségi tisztviselőre jutó lélekszám 1936-ban 986 volt, 1935-ben 981. Az országos eredményekben kellőképpen nem jut kifejezésre a megnagyobbodott feladatok jelentősége, de vármegyénként ezen a téren szélesebb kilengések tapasztalhatók. A csongrád- és hajdúvármegyei községekben a létszámcsökkentés hatásaképpen egy jegyző 2.241, illetve 2.438 községi lakos dolgát intézte, ugyanezekben a vármegyékben 1935-ben még csak 2.134, illetve 2.339 lakos jutott egy-egy jegyzőre. Még kirivóbb ez a megállapítás a bácsbodrogvármegyei községeknél, ahol az egy jegyzőre jutó átlagos lélekszám 1.610-ről 1.824-re ugrott fel egy év alatt. Az egy jegyzőre jutó lélekszám emelkedése a valóságban pedig még nagyobb, mert a fenti lélekszám adatok az 1930. évi népszámlálás eredményei alapján számítottak.

A központi igazgatási tisztviselők létszámát egybevetve a részükre folyósított illetményekkel és a személyenkinti átlagos fizetéssel az alábbi összeállításban vizsgálhatjuk:

Megnevezés	Létszám	Összes járandóság ezer P	Egy személyre eső átlagos évi fizetés
Vezető vagy körjegyző	1.800	4.663	2.590
Önálló hatáskörű jegyző	421	1.362	2.831
Segéd- és aljegyző	1.334	2.858	2.142
Egyéb fizetési osztályba sorolt tisztviselő	554	1.084	1.956
Kezelő	1.197	1.941	1.621
Díjnok	498	693	1.392
Községi és körorvos	954	2.627	2.753
„ „ körállatorvos	374	1.064	2.845
„ „ mérnök	23	56	2.414
Jegyzőgyakornok	157	88	558
Kisegítő munkaerők és diplomások	1.975	427	216

A különféle állami rendszerű fizetési osztályba sorolt 1.800 vezető vagy körjegyző évi összes személyi illetménye — a költségvetésileg előirányzott természetbeni járandóságokkal együtt — 4.7 millió P volt. Ebben az összegben csak olyan természetbeni járandóságok pénzbeli ellenértéke szerepel, amelyekért a község tényleges pénzbeli kiadást teljesített (mint pl. a jegyző tűzifajárandósága, ha azt a község pénzért

vásárolta és nem a saját erdejéből termelte ki); ellenben az olyan természetbeni juttatások, amelyeket a község saját vagyonából, vagy vagyonhozadékából nyújt a jegyzőnek, vagy bármely más tisztviselőnek és nem pénzért vásárolt (mint pl. a jegyző természetbeni lakása, ingatlanhaszonélvezete stb.), a fenti összegben nem szerepelnek. Ennek folytán az a fejátlag, amely egy jegyző átlagos évi fizetését jelzi, a valóságban a nem készpénzért vásárolt természetbeni juttatások következtében valamivel magasabb.

Az 1936. évi költségelőirányzatok szerint egy jegyző évi átlagos jövedelme 2.590 P volt. Ez az évi átlagos jövedelem körülbeül a VIII. fizetési osztály 2. fokozata törzsfizetésének felel meg. Ennél a számításnál figyelmen kívül hagytuk a lakpénzek szerepét, tekintettel arra, hogy a községek túlnyomó részében a vezető vagy körjegyző természetbeni lakást élvez, s ennek ellenében lakpénzt nem kap, tehát csak a törzsfizetését és családi pótlékait, valamint egyéb fentebb ismertetett jellegű természetbeni juttatásokat vesz kézhez. A jegyzői fizetés-fejátlagot vármegyék szerint vizsgálva, az országos átlagtól nagy eltérések nem mutatkoznak; legnagyobb a fejátlag Vas vármegyében (2.931 P) és legkisebb Bácsbodrog vármegyében (2.226 P).

Az önálló hatáskörű jegyzők fejenkinti évi átlagos jövedelme országos viszonylatban 2.831 P, tehát több, mint a vezető jegyzőké. Azonban itt figyelembe kell venni azt, hogy a vezető jegyzőn kívüli egyéb tisztviselők, így az önálló hatáskörű jegyzők és a segédjegyzők is, csak a legritkább esetekben kapnak természetbeni lakást és oly természetbeni egyéb járandóságot, amelynek ellenértéke a fizetésből levonásba kerül, tehát az ő illetményeik a lakbér értékével és a le nem vont természetbeni járandóságok értékével magasabbak. Önálló hatáskörű jegyzőket egyébként is csak olyan nagy lélekszámú, szinte városias jellegű községek tarthatnak, ahol a közigazgatási ügyágazatok specializálódása külön képzett szakközeget igényel. Az önálló hatáskörű jegyzők összes illetménye, (törzsfizetés, lakbér, családi pótlék, hadipótlék, utazási átalány stb.) körülbelül annyit tesz ki, mint a VIII. fizetési osztály 1. fokozatában lévő törzsfizetés. Az önálló hatáskörű jegyzők jövedelmi fejátlaga legmagasabb Komárom vármegyében (3.449 P), legalacsonyabb ugyancsak Bácsbodrog vármegyében (2.332 P).

A segéd- és aljegyzők illetményeinek lakbér stb. részére vonatkozólag ugyanaz áll, mint az önálló hatáskörű jegyzőknél mondottunk. Országos átlagos jövedelmük 2.142 P, ami körülbelül a IX. fizetési osztály 2. fokozatához áll legközelebb. A fejátlag legmagasabb Abaújtona vármegyében (2.331 P) és legalacsonyabb Komárom vármegyében (1.954 P).

Az egyéb, a községi költségvetésekben a legkülönbözőbb elnevezések alatt feltüntetett, de az állami rendszerű fizetési osztályokba sorolt tisztviselők fejenkint átlag 1.956 P évi fizetést élveznek s ezzel körülbelül a IX. fizetési osztály 3. fokozatába sorolhatók. Létszámuk egy év alatt 10 fővel csökkent, de fejenkinti átlagos fizetésük egy év alatt 8.1 %-kal emelkedett. Ezek a tisztviselők átlag legtöbbet kapnak Békés vármegyében (2.218 P-t) és legkevesebbet Bácsbodog vármegyében (1.268 P).

A községi kezelők átlagos jövedelme 1.621 P, amely kb. a legmagasabb kezelői fizetési fokozatnak felel meg. Létszámukban s ennek következtében illetményeik végösszegében visszaesés észlelhető.

Az eddigiekben tárgyalt tisztviselői kategóriák mindegyikében úgy a létszámban, mint az illetmények végösszegében s kevés kivételtől eltekintve az átlagos jövedelemben is a létszámapasztások következtében csökkenés mutatkozik. Azonban annak folytán, hogy a megkevesbedett tisztviselőlétszám nem vonja maga után az ellátandó feladatok mérséklődését is, a szaporodó munkatöbblet elvégzésére kifizetésű, alsóbbrendű munkaerők lettek az eltávozottak helyére állítva. Ennek a tendenciának az érvényesülése jelentkezik a díjnokok és a kisegítő munkaerők létszámában bekövetkezett növekedésben. A jegyzőgyakornokok száma 1935-ről 1936-ra nem változott, ellenben fizetésük végösszege lényegesen, több mint 10 %-kal visszaesett, s 1936-ban egy jegyzőgyakornok átlag évente 558 P-t, azaz havonta alig 46.5 P-t keresett, szemben az előző évi 618 P átlagos évi fizetéssel. Ugyanakkor a díjnokok létszáma egy év alatt 24.5 %-kal növekedett meg, s fejenkinti átlagjövedelmük 1.392 P volt az előző évi 1.357 P-vel szemben. (Ez az átlagjövedelem körülbelül a legmagasabb díjnoki fizetési fokozatnak felel meg). A kisegítő munkaerők nagyobb mértékben való alkalmazása ugyancsak jelentkezik a községek költségvetéseiben.

A teljesség kedvéért megemlítendőek még a községi és körorvosok, az állatorvosok és a községi mérnökök illetményviszonyai. 1936-ban 954 községi és körorvos látta el az egészségügyi szolgálatot s fejenkint átlag 2.753 P fizetést élveztek (1935-ben 982 orvos átlag 2.836 P-t kapott). Az átlagos orvosi illetmény legmagasabb Heves vármegyében (3.495 P) és legalacsonyabb Nógrád vármegyében (2.498 P). A 374 községi és körállatorvos átlagos jövedelme 2.845 P volt, valamivel több, mint az orvosoké. (1935-ben 364 állatorvos átlag 2.975 P-t kapott.) Legmagasabb volt az átlagos állatorvosi illetmény Borsod vármegyében, (3.037 P), legkisebb pedig Zala vármegyében (2.311 P). Községi mérnököt mindössze 11 vármegyé-

ben találunk, vármegyénként alig egy-kettőt. Községi mérnökök az egészen nagy községekben vannak rendszerint, létszámuk változatlanul 23, azonban fejenkinti átlagjövedelmük az 1935. évi 2.291 P-ről 2.414 P-re emelkedett.

A községi tisztviselők és alkalmazottak illetményei olyan tételt képeznek a községek költségvetésében, amelyek, szembeállítva a dologi szükségletekkel, feltétlenül radikálisan rendezendők. Azonban addig, amíg a községi feladatköröknek a közigazgatás egyszerűsítése kapcsán való szabályozása meg nem történik, a személyi kiadások oly módon való csökkentése, hogy a szolgálatból kivált, magasabb fizetésű, nagy gyakorlattal bíró és képzetebb munkaerők megfelelő utánpótlása az anyagi előfeltételek hiánya miatt kényszermegoldásokkal hidaltatik át, a községi közigazgatás zavartalan és a mai idők követelményeinek megfelelő ellátásában fel nem mérhető erkölcsi és anyagi károkat eredményezhet.

b) *A községi előjárók tiszteletdíjai.* A községek vagyoni viszonyainak s anyagi helyzetének kétségkívül bizonyos fokmérője az az összeg, amit a falu bírójának, vagy esküdtjének tiszteletdíjként nyújtani tud. Az előjárók díjazásában egyébként a legszélsőségesebb kilengések észlelhetők. Vannak községek, ahol a bíró tiszteletdíja közel van az évi ezer pengőhöz s mellette 8—12 hasonlóan jól fizetett esküdt szerepel, ugyanakkor vannak községek, különösen Észak vármegyében, ahol egy esküdt alig 4—5 pengőt kap évente, sőt sok esetben a bírón kívül más fizetett előjáró nincs is.

A községi előjárók létszámát, tiszteletdíjaik végösszegét és fejenkinti átlagos fizetésüket a következő összeállítás érzékelteti:

Megnevezés	Létszám	Összes járandóság ezer P	Egy személyre eső átlagos évi tiszteletdíj P
Bíró	3.322	566	170
Albíró	2.020	156	77
Esküdt	6.554	319	49
Közyám	1.726	123	71
Pénztáros	1.470	391	266
Pénztári ellenőr	21	10	471
Összesen:	15.113	1.565	104

Magyarország községeiben ezek szerint 15.113 személy alkotja a községi képviselőtestületnek a lakosságból választott részét. Tiszteletdíjuk országos végösszege 1.565 ezer P-t tett ki.

A falu feje és legtekintélyesebb gazdája, a bíró országos átlagban 170 P évi tiszteletdíjat élvez, de vannak vármegyék, ahol az országos átlagot jóval meghaladó mértékben díjazatik a bíró. Így Csongrád vármegye községeiben a bíró fejen-

kint átlag 530 P-t kap, Békés vármegyében 404 P-t, Hajdu vármegyében 400 P-t, Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében 377 P-t. Ezekben a vidékeken található általában a módos, vagyonos gazdálkodó lakosság. Legkisebb az átlagos bírói tiszteletdíj Abaújtorna vármegyében, mindössze 80 P.

A község bírónak az országban 2.020 törvénybíró, al-bíró, helyettes bíró segédkezik, akiknek együttes tiszteletdíja 156 ezer P volt és átlagosan is jóval kevesebbet kaptak, mint a bírók. Országos átlagban egy albíró 77 P-t kapott, legtöbbet ugyancsak Csongrád vármegyében (382 P-t), és legkevesebbet ugyancsak Abaújtorna vármegyében (11 P-t).

Az esküdtek, vagy hitesek létszáma 6.554 fő, átlagosan tehát még két esküdt sem jut egy községre. A tisztséget nem viselő ezen tanácsbeliek évi járandósága összesen 319 ezer P, melyből egy főre 49 P jutott. Legmagasabb az esküdt tiszteletdíja Békés vármegyében (255 P) és legkevesebb ismét csak Abaújtorna vármegyében (7 P).

A falu árváinak pénzét kezelő közgyámok nem minden községben találhatók. Számuk mindössze 1.726 (kevesebb, mint 1935-ben, amikor 1.787 volt), de magasabb tiszteletdíjban részesülnek, mint az esküdtek. Országos átlagban fejenként 71 P a tiszteletdíjuk. Legmagasabb ez a fejjátlag Békés vármegyében (373 P) és legalacsonyabb Vas vármegyében (18 P).

A községi pénzügyek kezelésére 1.470 községben pénztáros választott, tiszteletdíjuk országos végösszege 391 ezer P volt, ebből egy pénztárosra átlag 266 P esett. A községi pénztárosok mindenütt jóval nagyobb tiszteletdíjat élveznek, mint akár a bíró is, igen ritka esetben fordul elő, hogy a bíró fizetése magasabb lenne a pénztárosénál. Az országos átlagot jóval meghaladó tiszteletdíjban részesülnek a békésmegyei községi pénztárosok (fejenként átlag 699 P-t kapnak) és legkevesebbet jut a veszprémmegyei pénztárosoknak, mindössze 128 P.

A pénztárosi munkakör ellenőrzésére csak 7 vármegye községei választanak pénztári ellenőrt. Létszámuk 21. Csak nagyon vagyonos községek alkalmaznak pénztári ellenőrt, s fizetésük ennek megfelelően elég magas. Országos átlagban egy pénztári ellenőr 471 P-t kap évente, de Bácsbodrog vármegyében 795 P, Hajdu vármegyében 667 P, Békés vármegyében 650 P tiszteletdíjat élvez átlag egy-egy pénztári ellenőr.

c) *A községi szolgák és szegődményesek személyi járandóságai.* Ennek a kategóriának a létszámát, bérilletményük végösszegét és fejenkénti átlagos fizetésüket a következő összeállítás mutatja:

Megnevezés	Létszám	Összes járandóság ezer P	Egy személyre eső átlagos évi bér P
Kisbírók	5.628	2.445	434
Éjjeliőrök	2.329	520	223
Postaküldöncök	1.243	170	137
Postaügynökök	166	25	151
Előfogatos kocsisok	124	97	786
Szülésznők	3.485	1.422	408
Egyéb szegődményesek	885	270	305
Összesen :	13.860	4.949	357

Az ország községei ezek szerint 13.860 szolgát és szegődményest tartanak, akiknek évi összes bérük 4.949 ezer P-t tett ki. A szegődményesek létszáma egy év alatt mintegy 2.7 %-kal növekedett meg, a részükre folyósított bérösszeg ennél jóval enyhébb mértékben emelkedett csak.

A szegődményesek összes bérilletményeinek létszámukhoz való viszonyítása alapján megállapítható, hogy azok nagyon szerény keretek között vannak megállapítva. A vonatkozó illetménycsökkenési rendeletek a szegődményesek bérének is 10 %-kal történő leszállítását rendelték el, de az ilyen alacsony bérösszeg nem nagyon tartható fenn.

A községi szegődményesek bérvizonyainak részletes taglalása helyett utalunk a táblázatok adataira, a következőkben csak a községi bábák fizetésviszonyaival igyekezünk behatóbban foglalkozni.

A hatósági vagy magánszülésznők hivatásának fontossága megköveteli, hogy olyan díjazásban részesüljenek, amely őket erkölcsileg is alkalmassá teszi feladatuk tökéletes ellátására. Sajnos a szülésznők javadalmazása és amellet még számbeli eloszlása tekintetében indokolt panaszok hallatszanak az ország különböző részeiben. Egyes vidékeken bábahiány mutatkozik, másutt viszont sok bába van, ahol a kereseti lehetőségek megoszlása a nemzeti szempontból mindenképpen üldözendő, a születések számát korlátozó bűnös üzelmek gyakorlását vonja maga után. A szülésznők fizetésviszonyainak javítását s működési körük helyes elosztását nemcsak népesedéspolitikai, egészségügyi és szociális, hanem kriminológiai szempontok is egyre sürgetőbben indokolják.

A községi szülésznők javadalmazása tekintetében az általuk végzett munkához viszonyítva, nagy eltérések mutatkoznak az országrészek és az egyes vármegyék között. Ebbe a kérdésbe érdekes bepillantást nyújtanak azok a számadatok, amelyek a bábák száma, a születések száma és illetményeik összege közötti összefüggést szemléltetik:

Vármegye	A községekben előfordult szülések száma	A bábák összes száma	Egy bábára esik születés	A bábák összes járandósága P	Egy szülésre esik járandóság P
<i>Dunántúl</i>					
Baranya	3.988	296	14	89.100	22.3
Fejér	5.422	125	43	58.473	10.8
Győr-Moson-Pozsony	3.311	94	35	42.286	12.8
Komárom-Esztergom	3.434	73	47	32.831	9.6
Somogy	6.858	315	22	108.444	15.8
Sopron	3.160	93	34	42.442	13.4
Tolna	4.666	160	29	76.115	16.3
Vas	4.526	197	23	67.333	14.9
Veszprém	4.837	180	27	60.883	12.6
Zala	7.001	267	26	96.497	13.8
Összesen :	47.203	1.800	26	674.404	14.3
<i>Alföld</i>					
Bács-Bodrog	2.257	34	66	18.022	8.0
Békés	5.137	71	72	38.360	7.5
Bihar	4.454	69	65	34.016	7.6
Csanád-Arad-Torontál	2.927	66	44	31.101	10.6
Csongrád	1.945	38	51	20.351	10.5
Hajdu	3.164	34	93	19.206	6.1
Jász-Nagykun-Szolnok	6.290	102	62	53.415	8.5
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	19.036	300	64	153.304	8.1
Szabolcs-Ung	11.811	176	67	85.246	7.2
Szatmár-Ugocsa-Bereg	5.076	117	43	39.548	7.8
Összesen :	62.097	1.007	62	492.569	7.9
<i>Észak</i>					
Abaúj-Torna	2.478	143	17	31.874	12.9
Borsod-Gömör-Kishont	7.482	180	42	70.658	9.4
Heves	6.099	128	48	62.825	10.3
Nógrád-Hont	4.540	157	29	57.817	12.7
Zemplén	3.406	70	49	31.419	9.2
Összesen :	24.005	678	35	254.593	10.6
Magyarország mindössze :	133.305	3.485	38	1,421.566	10.7

Oszágos viszonylatban tehát egy községi szülésznő évenként 38 szülés levezetésénél működik közre és egy szülésért 10.7 P-t kap. Az országos átlagadatokhoz viszonyítva szembeötlő Dunántúlnak és az Alföldnek vonatkozó átlagszámait. Amíg ugyanis a Dunántúlon egy bábára átlag 26 szülés esik és egy szülésre 14.3 P jut, addig az Alföldön egy bába 62 szülésnél vesz részt s így egy-egy esetben csak 7.9 P-t kap. Az egy bábára eső szülések számsorában vármegyénként még szélsőségesebb eltérések tapasztalhatók. Legkevesebbet van a szülésznő foglalkoztatva a baranyavármegyei községekben, ahol csak 14 szülés jut egy szülésznőre. Ehhez az átlaghoz közel áll az abaújvármegyei 17-es átlag. A legmagasabb, egy szülésznőre eső átlagszámok az Alföldön jelentkeznek, ahol a hajdúvármegyei átlag a legmagasabb az egész országban. Éppen így

magas még az egy bábára eső átlagos születésszám Békés vármegyében (72) és Szabolcs vármegyében (67).²

Az egy születésre eső szülésznői átlagjárándóság értéke egészen más értelmű alakulást mutat, mint a bábák foglalkoztatottságát jelző átlagos szülésszám. Amíg ugyanis az Alföldön végez a szülésznő hivatásának megfelelő legtöbb munkát és Dunántúlon a legkevesebbet, addig az Alföldön kapja a legkevesebb honoráriumot egy levezetett szülésért (7.9 P-t) és Dunántúlon a három országrész között aránylag a legtöbbet: 14.3 P-t. Ez a megállapítás a vármegyékre alkalmazva is megállja a helyét, mert pl. Baranya vármegyében a legkisebb az országban az egy bábára eső születésszám (14) s itt kapja a bába a legmagasabb átlagjavadalmazást (22.3 P-t). Sehol az országban ilyen magas átlaghonorárium nem fordul elő. Ehhez az átlagjövedelemhez legközelebb áll a vele szomszédos Tolna vármegyében mutatkozó 16.3 P-s és a megye nyugati oldalával határos somogyvármegyei 15.8 P-s átlag. A Dunántúl ezen délkeleti sarkában mutatkozó magas átlagszámok valószínűleg összefüggésben vannak az ottan elterjedt egykemétegy elleni küzdelem intézkedéseivel. A legkevesebb átlagjárándóság, vagyis születésenkint 6.1 P pedig Hajdu vármegyében mutatkozik, ahol az országban a legmagasabb az egy bábára eső születések száma.

A községi bábák összes és évi átlagjárándóságának alakulására nézve általánosságban meg kell jegyeznünk azt, hogy az átlagjövedelemre a születések alakulásán kívül sok más tényező is befolyással van. Ezek sorában csak azt említjük meg, hogy az átlagjárándóság a fizetési rendszernek a folyománya lévén, a járandóság fokozatai nem tartanak lépést a községi lélekszám emelkedésével (esetleg csökkenésével). Indokoltnak látszik tehát, hogy a szülésznői fizetési fokozatok időnkint revízió alá vétessenek s a növekedő lélekszámhoz, de méginkább a születések számához viszonyítva rugalmasabbá tétessenek.

Az eddigiekben közöltek rávilágítottak a községi szülésznők tevékenysége s az ezért élvezett javadalmazásuk közötti összefüggésre. Némi érdeklődéssel bír annak a boncolgatása, hogy egy szülésznő átlagos évi fizetése mennyit tesz ki az ország különböző részeiben. A szülésznők illetményeit szabályozó ren-

---

² Ezeknek az átlagszámadatoknak a kiszámításánál alapul vettük az ország kis- és nagyközségeiben az 1936. évben előfordult összes élve- és halvaszületések eseteit és szembeállítottuk a községek által alkalmazott és fizetett bábákkal. Természetesen, különösen nagyobb községekben vannak magánszülésznők is, azonkívül vannak olyan szülési esetek, ahol főbába nem, hanem csak orvos és annak egy asszisztense működik közre. Ezeknek a hibaforrásoknak a figyelembevétele a táblázatban közölt átlagszámokra módosítólag hatna, de az ezek nélkül számított átlagok is elég jellemzőek a bábák foglalkoztatottsága és javadalmazása tekintetében.

deletek értelmében Magyarországon egy szülésznő — aszerint, hogy mekkora lélekszámú az a község, ahol működik — 135, 270, 405, illetve 540 P fizetést kap. Országos viszonylatban megállapítható, hogy egy szülésznő átlagos évi fizetése 408 P, tehát az imént felsorolt kategóriák közül a harmadiknak megfelelő összeget kap. Ez az összeg egy árnyalattal nagyobb, mint egy évvel ezelőtt volt (401 P), ami annak következtében állott elő, hogy a szülésznők számában némi visszaesés, fizetésük végösszegében pedig jelentéktelen növekedés következett be. Aránylag legnagyobb évi fizetés esik egy szülésznőre Hajdu vármegyében (565 P) és legkevesebb Abaúj-torna vármegyében (223 P).

d) *Egyéb személyi kiadások.* A központi igazgatáson kívüli egyéb feladatkörök ellátását végző személyzet javadalmozása aránylag kis részt képvisel az összes személyi terhek végösszegében. Az *adókezeléssel* kapcsolatos személyi terhek a községi költségelőirányzatok keretéből csak annyiban emelhetők ki, amennyiben ez a munkakör külön munkaerőt igényel s a községek külön kiegészítő adóvégrehajtót alkalmaznak. A fogyasztási adókezeléssel kapcsolatos személyi terhek pedig külön egyáltalában nem mutathatók ki. A kiegészítő adóvégrehajtók összes díja 1936-ban mindössze 265 ezer P-t tett ki, ami kb. 1 %-a volt az összes személyi kiadásoknak. A *tűzoltó személyzet* részére folyósított személyi illetmények összegében leginkább csak a tűzoltóparancsnok tiszteletdíja szerepel, ami nagy átlagban nagyon alacsony szokott lenni. A tűzrendészettel kapcsolatos személyi kiadásoknak országos végösszege 284 ezer P, ami valamivel több, mint 1 %-a az összes személyi kiadásoknak. A *köz- és állategészségügygel* kapcsolatos teendők ellátását végző személyzet scrában többféle feladatkört ellátó alkalmazottat találunk. Így elsősorban itt szerepelnek a halottkémek, de sem a számuk, sem az általuk felvett halottkémlési díjak külön azért nem állapíthatók meg, mert halottkémlés címén csak ott állítanak be a községek személyi kiadást, ahol ezt a feladatot nemorvos halottkém végzi. Amennyiben pedig erre a kiadásra megtérítés mutatkozik, akkor ezek a megtérítési rovatban, más összegekkel együtt nyernek előirányzást s külön nem állapíthatók meg. Ellenben az egészségügyi személyi kiadások sorában szerepelnek a húsvizsgálók, gyepmesterek, vágóhídi alkalmazottak, bikaápolók stb. részére rendszeresen folyósított illetmények, amelyeknek végösszege 1936-ban 372 ezer P volt, az összes személyi kiadások 1.3 %-a. A *tanügyi* személyi kiadások a költségvetési elvek nem egységes alkalmazása miatt megoszlanak a költségvetések tanügyi és egyháziügyi fejezetei között s ez utóbbinak megfelelő rovatban is szerepelnek oly személyi költségelemek, amelyek kü-

lön nem emeletők ki. Ezen kívül a tanügyi fejezet testnevelési rovatában a személyi és dologi kiadások a legtöbb esetben együtt vannak kimutatva. Ezért a tanügyi személyi kiadások végösszege csak oly tételeket ölel fel, amelyeket a községek kifejezetten mint személyi kiadásokat tüntettek fel. Viszonylag ez elég magas 1.418 ezer P, az összes személyi kiadások 5.1 %-a, de feltételezhetőleg lényegesen többet fordítanak a községek erre a célra. A *közlekedéssel* együttjáró személyi kiadások sorában szerepelnek az útmesterek, útkaparók, köztisztasági alkalmazottak (utcaseprők), vámszedők stb. illetményei. Ezek egészen minimális összeget, mintegy 157 ezer P-t élveznek, amely összesen csak 0.6 %-át képezi az összes személyi kiadásoknak. A *vagyonigazgatást* végző személyzet (gazdatiszt, gazda, ispán, béres, kertész, erdész, gépkezelő stb.) illetményeinek országos összege 259 ezer P, az összes személyi kiadások 0.9 %-a. A *jegyzői magánmunkálat* megváltása címén nem mindenütt szerepel előirányzott összeg a községek költségvetésében. Ezek egész jelentéktelenek s a 45 ezer P végösszegei csak 0.2 %-át teszik az összes személyi kiadásoknak. Az egyéb *rendkívüli* címenen folyósított, átmeneti jelleggel bíró személyi költségelemek sorában szerepelnek a tisztviselők jutalma, rendkívüli segélye, vagy a jegyző helyettesítési díja stb. címén előirányzott összegek, amelyek 235 ezer P-t tettek ki 1936-ban és 0.8 %-át képezték az összes személyi kiadásoknak. Végül megemlítendő a *nyugdíj, kegydíj* és egyéni segélyezés címén előirányzott összegek, amelyek sorában szerepelnek a tanítói nyugdíjhoz való hozzájárulás, a községek saját kegydíjasai és egyénileg segélyezettjei részére folyósított összegek, amelyek 1.218 ezer P terhet jelentettek a községeknek és 4.4 %-át tették az összes személyi terheknek.

e) *A személyi kiadások és egyes fontosabb bevételek egymásközi viszonya.* Az eddigiekben ismertetett címenen előirányzott személyi terhek országos végösszege 27.6 millió P, ami az összes kiadásoknak pontosan 37.9 %-a, az összes bevételeknek 58.5 %-a és az államsegély nélkül számított, tehát a községeknek saját erőforrásukból előteremtett bevételeiknek (40.957 ezer P) pedig 67.5 %-a volt. Ez a személyi teher még nem jelenti az összes személyi kiadásokat s mégis oly nagy, amelynek fedezésére a községeknek egyik, még a legtöbb bevételt jelentő és legbiztosabban befolyó bevételi forrásból származó jövedelmük sem elegendő. A községeknek általában három olyan bevételi forrásuk van, amely évről-évre számottevő és biztos jövedelmet jelent. Ezek között a legjelentősebb a községi pótagó, amelynek 25.7 millió P országos végösszege 35.2 %-a az összes szükségleteknek. A másik legfontosabb jövedelemforrás az adó és illetékbevételekből származik, amely

az összes szükségletek 26.3 %-a. E két tétel együtt 61.5 %-át fedezi a kiadásoknak. Harmadik jelentős tétel a Községek Segélyezési Alapjából folyósított államsegély összege. Az alábbi táblázatból megállapítható, hogy külön-külön egyik jövedelemforrás sem elegendő a személyi terhek fedezésére:

Vármegye	Az összes adóbevételek	A Községek Segélyezési Alapjából folyósított összegek	A községi pótdadó
	az összes	személyi	kiadások
			százalékban
Baranya	65.1	32.1	120.0
Fejér	59.5	13.3	113.7
Győr-Moson-Pozsony	65.4	16.4	94.0
Komárom-Esztergom	91.6	19.1	68.7
Somogy	55.4	23.6	105.3
Sopron	54.9	21.8	95.0
Tolna	71.9	11.2	85.4
Vas	56.3	26.3	92.7
Veszprém	72.7	15.3	101.9
Zala	57.6	35.3	93.6
Bács-Bodrog	54.1	10.2	83.5
Békés	67.2	5.4	92.5
Bihar	71.4	32.0	100.0
Csanád-Arad-Torontál	50.4	21.9	117.8
Csongrád	56.3	14.1	86.8
Hajdu	69.2	14.7	87.1
Jász-Nagykun-Szolnok	72.6	8.8	96.4
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	100.5	13.7	79.1
Szabolcs-Ung	57.6	37.9	95.7
Szatmár-Ugocsa-Bereg	48.8	54.7	76.3
Abauj-Torna	56.9	50.0	88.3
Borsod-Gömör-Kishont	75.9	32.5	78.7
Heves	63.4	38.6	121.8
Nógrád-Hont	60.7	45.9	84.7
Zemplén	61.7	25.4	76.9
Összesen :	69.4	22.9	92.9

E táblázatból kitűnőleg tehát a községi pótdadó országos viszonylatban csak 92.9 %-ig fedezi a személyi terheket. Ezek szerint e bevétel nagyban-egészen elegendő volna a személyi terhek fedezésére és azt jelenti, hogy a községek lakosai pótdóadjukat — ami sokszor elég súlyos — a községi tisztviselők és alkalmazottak tartására fizetik be a község pénztárába. Egyes vármegyékben a községi pótdadó meghaladja a személyi kiadások végösszegét. A legtöbb megyében azonban a pótdadó összege nem mutatkozik elegendőnek a személyi terhek fedezésére. Így például Szatmár vármegyében a községi pótdadó csak 76.3 %-ban fedezi a személyi kiadásokat.

Az adókból és illetékekből származó bevételek már sokkal kevésbé elegendők a személyi kiadások kiegyenlítésére. Országos viszonylatban ez a bevételi összeg csak 69.4 %-ban fedezi a személyi szükségleteket. Egyedül Pest vármegyében

haladják meg némileg az adóbevételek a szóbanforgó kiadásokat. Az államsegély pedig mindössze 22.9 %-ban fedezi a személyi kiadásokat s a tárgyalt szempontból százalékos arányuk csak ott jelentős, ahol fokozottabb mértékben kerülnek folyósításra, mint például az ország északi és észak-keleti részében.

Az eddigiekben felsorakoztatott különböző, a létszámviszonyok és az illetmények állapotát feltáró adatsorokból nyilvánvaló, hogy a jövőben érdemlegesen már sem a községi alkalmazottak száma, sem illetményeik összege nem csökkenthető oly mértékben, hogy a községi gazdálkodás megkönnyítése ezen az úton sikeresen keresztülvihető lenne. A létszámcsökkentések után visszamaradó személyzet vállalaira oly terhet jelent az ellátandó feladatok szaporodó sokfélesége, hogy a további létszámapasztás feltétlenül az igazgatás minőségi rováására volna csak keresztülvihető. A községi önkormányzat terheinek érdemleges csökkentése csak egyes feladatköröknek a községek hatásköréből való kiemelése és más szervekre való átruházása által volna lehetséges.

Gidófalvy Elemér

Közlemények.

Henry Schultz

1893—1938.

A közgazdaságtudományt súlyos veszteség érte 1938 november 26-án, amikor egyik vezető kutatója: *Henry Schultz* egész családjával együtt Californiában automobilbaleset áldozata lett. *Schultz* egyik legkimagaslóbb művelője volt az *oekometriának*, azaz annak a tudományos irányynak, amely egyrészt a közgazdasági törvények exakt, kvantitatív megállapítására, másrészt ezeknek a gazdasági életből vett statisztikai adatok segítségével való számszerű konkretizálására és empirikus verifikációjára törekszik. Az oekonometria kutatójának tehát nemcsak a közgazdasági elméletet kell a legbehatóbban ismernie és művelnie, hanem a tények világában is teljesen otthonosan kell mozognia. E kétféle különböző természetű követelmény *Schultz* személyében szerencsésen egyesült, úgyhogy méltán nevezhetjük őt a modern oekonometriai kutatás egyik legreprezentatívabb egyéniségének.

Schultz tudományos munkássága majdnem teljes egészében a legszorosabban összeforrt a *keresleti törvény* problémájával. A kereslet a közgazdasági életnek kiindulása és legfőbb mozgatója. Az ezzel kapcsolatos törvények exakt ismerete tehát alapvető jelentőségű és a közgazdaságtudományt minden vonatkozásában érinti. Ezért már 1696-ban *Gregory King* tesz kísérletet a keresleti törvény számszerű meghatározására. Mégis több, mint 200 évig nem akadt kutató, aki az első kísérlet fonálát felvette és tovább szötte volna. Pedig 100 évvel ezelőtt *Cournot* vizsgálatainak középpontjába helyezi a keresleti törvényt és annak számszerű konkretizálását döntő fontosságúnak minősíti, mint utána *Jevons*, *Marshall* és *Pareto*. A gyakorlati kivitelől azonban az elméleti és statisztikai nehézségek visszariasztották őket. Mint *Schultz*, az idevágó irodalom legjobb ismerője, megállapítja, csak 1907 körül ébred bizonyos érdeklődés e probléma iránt. Az e téren kísérletezők (*Benini*, *Pigou*,

Tschayanow stb.) közül messze kimagaslik H. L. Moore, aki 1914-ben megteszi a döntő lépést *Economic Cycles: Their Law and Cause* c. munkájában és megveti az alapokat, amelyeken *Schultz* munkássága is felépül.

Moore, mint tanár és alkotó géniusz, *Schultz* számára már egyetemi évei alatt megszabta későbbi tudományos pályájának irányait. *Schultz* mestere módszereiből és megállapításaiból indul ki. Ezek lényegét három pontban foglalja össze: 1. Moore az absztrakt és hipotetikus keresleti törvényt olyan alakban fogalmazta meg, hogy annak empirikus, statisztikai meghatározása és induktív verifikációja lehetségessé vált. 2. Ezzel kapcsolatban az időmozzanat figyelembevételére statisztikai módszereket dolgozott ki a lánc viszonzyszámok (*link relatives*) és trendarányszámok (*trend ratios*), továbbá a *korrelációs számítás* bevezetésével. 3. Végül ezen az alapon számszerűen meghatározta számos árúcik keresleti görbét és elaszticitását.

Schultz doktori értekezése és ennek könyvalakban megjelent kibővítése: *Statistical Laws of Demand and Supply with Special Application to Sugar* (Chicago, 1928) még egészen a Moore-féle alapokon áll. A cukor esetében azonban a helyettesítő javak befolyásának problémája eszik és így a rendelkezésre álló megbízható fogyasztási adatokból a keresleti törvény zavaró hatásoktól inkább mentesen és lényegesen nagyobb pontossággal állapítható meg, mint Moore vizsgálatainál. E munkában *Schultz* a kínálat problémájával is foglalkozik és már itt is érvényesül egész munkásságának egyik főérdeme, t. i. hogy az empirikus vizsgálatokat csak az elméleti alapok legbehatóbb és leggondosabb tisztázása után végzi el éles ellentétben az akkor még viruló *Harvard*-iskola tisztán empirikus, de a matematikai statisztika módszereit felhasználó kutatóival, akik munkája éppen ezért később teljes kudarcba fulladt.

Bár *Schultz* első munkája is továbbhaladást jelent a Moore-féle alapokon, későbbi munkáiban a Moore-féle kezdetleges módszereket mindjobban tökéletesíti, illetőleg újakkal helyettesíti, mint ezt különösen *Der Sinn der statistischen Nachfragekurven* (Bonn, 1930) c. munkája mutatja. Itt különösen két mozzanat jelent lényeges haladást Moore-ral szemben. *Schultz* itt elsősorban a dinamikai elméletnek megfelelően a keresleti görbének az árat és mennyiséget feltüntető koordináta rendszerben — a *ceteris paribus* feltételtől való eltérések folytán bekövetkező — eltolódását közvetlenül figyelembe veszi és ezért az időt explicit alakban bevezeti a független változók közé. Az így kapott keresleti törvényt *Schultz* *dinamikai törvénynek* nevezi, ami teljesen jogosult, mivel e törvény a keresleti görbe eltolódását is kifejezi, tehát túllépi a sztatikai kereteket. Ez azonban az általános dinamikai keresleti összefüggésnek csak a legegyszerűbb alakja. Az általános törvény u. i. nemcsak a ke-

resleti görbe eltolódását, hanem alakváltozását is figyelembe veszi. E törvény egyenlete nemcsak a piaci tényezők momentán nagyságát, hanem multbeli értékeit és változási sebességeit is tartalmazza. *Schultz* rendszeres kutatási programjában először az egyszerűbb dinamikai típus empirikus meghatározását végezte el, ez a mezőgazdasági és élelmezési cikkek körében a kereslet igen jó megközelítését adja; később került volna sor a bonyolultabb dinamikai típusok megállapítására, mint azt az acélkereslettel kapcsolatban egyik tanítványa, *R. Whitman* sikeresen már megkísérelte.

A másik nagyjelentőségű módszertani lépés, hogy *Schultz* a keresleti egyenlet együtthatóinak és az elaszticitásnak számszerű meghatározásával kapcsolatos *valószínű hibát* is meghatározta. Csak ilymódon lehet megnyugtatóan megállapítani, hogy a számított értékek tényleg az elméleti mozzanatok konkretizálását jelentik és nem véletlen hatások összejátszását fejezik ki. E tekintetben a korrelációs számítás továbbépítésére volt szükség, amit *Schultz* a csillagászatban alkalmazott módszerek felhasználásával végzett el. A matematikai statisztika modern módszereinek az alkalmazása terén *Schultz*nak számos egyéb érdemei is vannak. E finom eszközöket a legnagyobb hozzáértéssel kezelte és így elkerülte a véletlen szeszélyei folytán e téren lépten-nyomon leselkedő sok csapdát, amelybe oly sok más elméletileg kevésbé képzett kutató végzetesen belezuhant (pl. *Leontieff*, *Persons* stb.)

Schultz halála előtt néhány hónappal fejezte be monumentális nagy művét: *The Theory and Measurement of Demand* (Chicago, 1938), amely a kereslet elméletét és empirikus verifikációját tárgyaló első *rendszeres* munka. Itt *Schultz* behatóan, kritikailag tárgyalja a *Moore*-féle és az általa alkalmazott módszereket. Ezeket a cukor mellett a tengeri, gyapot, széna, buza, burgonya, zab, rozs, árpa és hajdina keresletének meghatározására alkalmazza és a különböző módszerekkel nyert eredményeket összehasonlítja. Ezek egymástól csak kis mértékben különböznek, ami a *Moore*—*Schultz*-féle elvek helyességét igazolja.

Az említett mű azonban az empirikus vizsgálatoktól függetlenül a tiszta elmélet szempontjából is jelentékeny teljesítmény. Itt különösen érvényesül *Schultz* tudományos felfogásának *Walras* és *Pareto* elméletével való szoros kapcsolata. A *lausannei iskola* figyelembevételére már *Moore*-nál is megtalálható, de elsősorban *Schultz* hangsúlyozza, hogy csak a *lausannei* általános elméleti sémák teszik lehetővé a keresleti törvény statisztikai meghatározását, a *Marshall*-féle neoklasszikus elmélet e célra nem nyújt elég alapot. A köztudatban ezzel szemben a *lausannei* elmélet mint önmagában harmonikus, de túlságosan absztrakt és a gyakorlati életben alig alkalmazható rendszer szerepelt. *Schultz* kezdettől fogva ennek ellenkezőjéről

volt meggyőződve és így *Walras*, *Pareto* és az ezekre támaszkodó kutatók munkáit behatóan tanulmányozta.

A közgazdasági elméletnek az *összefüggő keresletre* (Related Demand) vonatkozó legújabb fejlődése is igazolta, hogy *Schultz* helyes nyomon járt. Az összefüggő kereslet problémája onnan ered, hogy mint a *lausannei* iskola állandóan hangsúlyozta, valamely árú kereslete nemcsak a saját árától, hanem a többi javak áraitól is függ. E téren *Hotelling*, *Hicks* és *Allen* a *lausannei* iskolától jórészt függetlenül kezdték vizsgálni az egymást kiegészítő és helyettesítő javak értékelésének és keresletének egymással, továbbá az egyéni átlagjövedelemmel való összefüggéseit.

Schultz, *Pareto* és *Slutsky* jóval korábbi munkáira támaszkodva kimutatja, hogy az újabb kutatások részben e szerzők eredményeiben implicite bentfoglaltatnak és ezen az alapon az összefüggő keresletnek az újabb kutatásokat is magába foglaló, *lausannei* alapokon álló elméletét dolgozza ki. Ezzel kapcsolatban s mint már korábban *Walras*nál, úgy most *Pareto*nál is bizonyos hibás megállapításokat helyreigazít.

Nevezetes eredménye az újabb elméletnek, hogy az összefüggő keresletek egyenletének együtthatói, illetőleg a keresleti elaszticitások között bizonyos kapcsolatok állnak fenn. *Schultz* a keresleti egyenletek statisztikai meghatározása alapján vizsgálja, hogy ezeket az elméleti relációkat tényleg kielégítik-e az empirikus adatokból megállapított koefficiensek és elaszticitások. Itt tehát az elméletileg levezetett törvények empirikus verifikációjának egy újabb fontos esetével állunk szemben. *Schultz* e vizsgálatait az árpa, tengeri, zab és széna, továbbá a marha-, disznó- és ürühús keresleti törvényeivel kapcsolatban végezte el. E vizsgálatok a keresleti törvénynek fokozottabb megközelítését jelentik. Az adatok hiányosságai folytán a verifikáció inkább csak az előjelek tekintetében lehetséges. Egyes esetekben az elméleti összefüggésektől olyan statisztikailag számottevő eltérések mutatkoztak, amelyekből esetleg a fogyasztóknak nem egészen *racionalis* viselkedésére lehet következtetni. E téren azonban még további elméleti és empirikus kutatásra van szükség, amelyeknek a *Schultz*-féle vizsgálatokból kell kiindulniuk.

Schultz kutatásai elsősorban a tiszta tudomány körébe tartoznak, azonban említést érdemel nagy gyakorlati jelentőségük is. Minél inkább erősödik az állami beavatkozás a gazdasági életbe, annál fontosabb a keresleti törvény számszerű ismerete, mivel a fogyasztás, illetőleg a kereslet természetszerűen az állami irányítás kiindulópontja. A kereslet oekometriai elemzésének éppen a mezőgazdasági válság leküzdésével kapcsolatban, már a huszas évek elején nagy szerepe volt. Mint *Schultz* hangsúlyozza, az amerikai földművelésügyi miniszté-

rium e téren széleskörű kutatásokat végeztetett. A keresleti egyenlet, illetőleg elaszticitás meghatározása fokozott jelentőséget nyert a *Roosevelt*-féle *New Deal* mezőgazdasági akciójával kapcsolatban. A mezőgazdasági cikkek túlnyomóan rugalmatlan kereslete indokolja a termelés megszorítását; a restriktív mértékét pedig a keresleti egyenlet számszerű meghatározása adja meg. *Schultz* utolsó művében foglalkozik a *New Deal* ilyen irányú intézkedéseivel. Kiemeli, hogy vizsgálatai a legtöbb mezőgazdasági cikknél a keresleti görbe lefelé, azaz a kisebb fogyasztások felé való tartós eltolódását mutatják. Ezért a restriktív politika csak momentán segítyt jelent, *long run* tekintetben gyökeresebb reformokra van szükség a mezőgazdaság megmentése érdekében. Említést érdemel, hogy a *New Deal* keretében a mezőgazdasági akció a legsikeresebbek közé tartozik, amit gondos oekometriaival megalapozásának lehet jórészt tulajdonítani.

Schultz tudományos munkásságának jellemvonásai személyiségében gyökereznek. Az igazság fáradhatatlan kutatása rányomta bélyegét egyéniségére. Sohasem ragaszkodott görcsösen bizonyos kedvenc hipotézisekhez vagy saját maga által szerkesztett elméleti konstrukciókhoz. Ha ezek a tényekkel nem egyeztek, s így módosításuk vagy elvetésük vált szükségessé, ez nem jelentett tragédiát számára, hanem kiindulópontot új kutatásokra. Őt magát csak az igazság érdekelte. Ezért világosságot árasztott minden általa vizsgált problémára, minden szenvedélyesség nélkül, mint P. H. Douglas¹ chicagói tanártársa, találóan megállapítja. Bár ő maga a kvantitatív kutatási irányt művelte, teljes tudatában volt e módszer korlátainak és élénk figyelemmel kísérte a más módszerekkel végzett kutatások eredményeit. Nagy része volt vonzó és tárgyilagos egyénisége révén abban, hogy a chicagói egyetem közgazdaságtani fakultása a tiszta tudományos kutatás egyik gócpontjává fejlődött ki, ahol az Egyesült Államok és a külföld legkülönbözőbb érdeklődésű kutatói látogatták *Schultz* kollégiumait, amelyek gerincét mindig a kutatásai során felmerülő problémák közvetlen eszmecsere útján való tisztázása képezte. Tanítványainak munkáját páratlan önzetlenséggel és nagylelkűséggel támogatta. Mint *Moore* őt magát, úgy lelkesítette ő is és buzdította munkára a fiatal kutatókat. Sikerült is olyan gárdát nevelnie, amelynek tagjai már eddig is szép sikereket értek el; munkáját pedig a jövőben eredményesen fogják továbbépíteni.

Schultz életműve a tárgyilagos és realisztikus törvénykutatásnak a társadalmi tudományok területén egészen ritka példája. Jelentősége univerzális értékű és megcáfolhatatlan bizonyítéka annak, hogy vannak általános érvényű, kvantitatív jel-

¹ Henry Schultz as colleague. *Econometrica* VII. k. (1939) 104. o.

legű közgazdasági törvények, amelyeknek szubjektív elfogultságtól és partikuláris érdekektől mentes megállapítása széles körben lehetséges. A mai széttagolt, — szélsőségesen relativista és irracionális áramlatok hatása alatt. — az objektív igazságok és törvények létezésében kételkedő kor számára ez különös fontosságú eredmény. Csak a *Schultz* által végzetekhez hasonló oeknometria kutatások teremthetik meg a szilárd alapot korunk vajudó gazdasági és társadalmi problémáinak megoldásához.

Theiss Ede

A közgazdaságtan tárgya.

A közgazdaságtan *Benini* szerint tudomány és tárgya azoknak a normális tevékenységeknek tanulmányozása, amelyeket az egyén szükségleteinek és az őt környező társadalommal — elsősorban családjával és az állammal — kapcsolatos érzelmeinek kielégítésére vagy kötelességeinek teljesítésére alkalmas javak birtoklása érdekében kifejt.

Benini meghatározásának teljes megértése céljából vegyük vizsgálat alá tudományunk alapelveit, melyeket a következőkben foglalhatunk össze:

a) *A hedonista alapelv.* Ennek értelmében csak oly cselekvés gazdasági, amelyet az a törekvés hat át, hogy bizonyos erő-kifejtéssel a legnagyobb eredmény, illetve, hogy egy adott eredmény a legkisebb erő-kifejtéssel éressék el.

b) *A szükségletek rangsorának szubjektivitása.* A szükségletek rangsora — mint ahogy már *Pantaleoni* hirdette és amint a napjainkban uralkodó felfogás is tartja — mindenkor egy bizonyos időpontra és egy bizonyos személyre vonatkozik, olyképen, hogy egy szükségletnek sincs elsőbbsége a másikkal szemben. Nem képeznek kivételt ez alól az elsőrendű szükségletek sem, ahogy néhány közgazdász az elemi érzeteknek megfelelő szükségleteket nevezi, s amelyeket a hedonista elv alapján minden más, ú. n. másodrendű szükséglet előtt kell kielégíteni. Ugyanis ezeknek a szükségleteknek is ugyanazon időben több személy számára, vagy különböző időpontokban ugyanazon személy számára változó lehet és rendesen változó is a fontossága és így a szükségletek rangsorában is különböző helyilleti meg őket.

c) Az „*ofelimitas*“, azaz a gazdasági értelemben vett hasznosság (*Pareto*), amely szerint nemcsak azok a javak hasznosak, amelyek fizikai jólétet okoznak, hanem azok is, amelyek szükséglet-kielégítésre alkalmasak.

Ezeknek az alapelveknek szem előtt tartásával a közgazdaságtan *Benini* számára azon emberi tevékenységeket (ezért ú. n.

gazdasági cselekvéseket) tárgyaló tudomány, amelyeket az egyén szükségleteinek, s a családjához és az államhoz fűző érzelmei vagy kötelességei kielégítésére alkalmas *javak* (tehát *hasznos* dolgok) birtoklása érdekében kifejt.

Ezért a közgazdaságtan szempontjából figyelmen kívül maradnak az összes meggondolatlanul és tudatlanul végzett cselekmények, mint pl. a szervezetek működése, stb. Ezekben ugyanis nincs része az emberi akaratnak, s így — mint ahogy Pantaleoni is megjegyezte — nem érvényesülhet bennük a hedonisztikus alapelv. Gazdasági cselekménynek ekként csak az a tevékenység minősülhet, amely bizonyos fájdalomtól való megszabadulást, annak enyhítését vagy elkerülését célzó óhaj eredménye, s így az emberi tudat és akarat gyümölcse.

„De — folytatja Pantaleoni — még mindig csak igen tágan határozzuk meg a gazdasági cselekvések körét, ha mindazokat a cselekvéseket gazdasági jellegűnek tekintjük, amelyek egy fájdalom vagy örömrészlet tényleges vagy vélt létezésének következményei... A szükséglet (ugyan) oly eszköz birtoklására irányuló kívánság, amelyet alkalmasnak tartunk egy fájdalomérzet megszüntetésére vagy megelőzésére, egy örömrészlet megőrzésére vagy megszerzésére... (de) hogy szükséglet jöjjön létre, legalább két feltétel fennforgása szükséges: *a*) egy fájdalomérzetnek kell jelentkeznie tudatunkban — az ellenben már nem lényeges, hogy mások véleménye szerint e fájdalomnak észszerű vagy észszerűtlen alapja van-e, vagy hogy azt mások valóban létezőnek, vagy képzeltek tartják-e és *b*) oly eszköz ismerete, amely alkalmazása során csökkenti vagy megszünteti a szóbanlevő fájdalmat vagy legalább is az *a* — mások véleménye szerint esetleg téves — meggyőződés, hogy van ily eszköz.“

Ezekon kívül még egy feltétellel kell kiegészíteni Pantaleoni meghatározását, és pedig azzal, hogy a cselekvő személynek tudnia is kell ennek a jószágnak a létezéséről, továbbá, hogy e jószág a szükséglethez képest ne végtelen vagy túlságosan nagy mennyiségben álljon rendelkezésre, tehát, hogy birtokáért *gazdasági küzdelmet* kelljen folytatni.

Az e kiegészítésekkel kapott fogalmat azonban már nem lehet tovább korlátozni anélkül, hogy az önkényesség veszélyébe ne esnénk. Meghatározásunk szerint tehát az a tevékenység gazdasági, amely bármiféle szükséglet kielégítésére irányul és így nemcsak az a tevékenység, amely gazdagságot, testi jólétet eredményez. A gazdasági küzdelemben jelentkező és a természet, a törvényhozó vagy az együttthatók más csoportja által létrehozott akadályok az emberi tevékenységnek *korlátjai* és ekként végeredményben cselekvéseink gazdaságosságának elő-

feltételei, s azokat az idő és tér szerint változó körülményeket alkotják, amelyben élünk.

Az elméleti közgazdaságtan tárgyát az emberi cselekvések e korlátjainak, tevékenységeink technikájának (hedonista principium) és céljainak vizsgálata képezi, a *cselekvések rugóinak* tárgyalása ellenben már kivülesik tudományunk feladatkerén.

Sokan azt tartják, hogy az emberi tevékenységeknek a hedonista alapelveken való vizsgálata annyira kibővíti a közgazdaságtan feladatkerét, hogy metafizikává válik. E felfogással ellentétben akkor terjesztődne ki egész önkényesen tudományunk tárgyköre, ha az emberi tevékenységek okainak vizsgálatát is feladatának tekintve, a bölcséleti, az erkölcsstani, a politikai, stb. tudományok működési körével kerülne összeütközésbe.

A cselekmények indító rugója, oka a közgazdaságtannak nemcsak hogy nem tárgya, hanem még vizsgálati körébe sem tartozik. A közgazdaságtan az emberi cselekvéseket már csak létrejövetelük után vizsgálja, s ekkor is csak külső megnyilatkozásokban. Csak az képezi a közgazdaságtan tárgyát, hogy *hogyan jöttek létre, mivel magyarázódnak*, illetve magyarázhatódnának a cselekvések, — feltéve, hogy egy korlátolt mértékben rendelkezésre álló és a cselekvő fél előtt ismeretes szükséglet-kiegészítő képességgel bíró (vagy ily képességgel felruházottnak vélt) jószág megszerzése útján egy szükséglet-érzet kielégítésére irányulnak. Annak vizsgálata azonban már nem vág a közgazdaságtan működési körébe, hogy miért keletkeznek ezek a szükségletek, azaz, hogy miért jönnek létre a szóbanforgó tevékenységek.

A közgazdászok nagy része úgy látszik nem ismerte fel azt a kétségbevonhatatlan igazságot, hogy az emberi cselekvések okai nem érdekesek a közgazdasági vizsgálat számára és hogy a közgazdaságtan tárgyát csak azok a bármely ok következtében megvalósult tevékenységek képezik, amelyek létrejöveteléről módunk van meggyőződni.

A velünk ellentétes felfogáson álló szerzőket Pantaleoni nyomán három főcsoportba oszthatjuk:

1. Egyesek (Stuart Mill: *Essays on some unsettled questions of political economy*; J. E. Cairnes: *The character and logical method of political economy*) azt a felfogást vallják, hogy a hedonista hipotézis más erkölcsi jellegű tényező egyidejű hatását is megengedi. E szerzőknél a közgazdaságtan ahelyett, hogy az emberi tevékenységek összes, a feltevések vagy megállapítások szerint különböző természetű okát kutatná, logikai elvonás útján az összetett jelenséget elemeire

bontja és elszigetelten — bár teljes pontossággal — a tapasztalati világnak csak egy oldalát vizsgálja.

Az absztrakció szükségessége teljesen irreális okok tanulmányozását eredményezi náluk, a nyilvánvalóan téves feltevésen alapuló vizsgálatból származó megállapításokkal szemben ekként a teljes bizalmatlanság álláspontjára kell helyezkednünk. Ugyanaz a helyzet, mintha azt akarnánk megállapítani, hogy mi lenne, ha egy szegény család megütné a főnyereményt, s azután az így elképzelt helyzetből vezetnénk le gyakorlati tanácsokat a szóbanforgó család való életére vonatkozóan.

2. Mások (*Bagehot: The postulates of english political economy; Economic studies stb.*) viszont azt tartják, hogy a hedonista hipotézis — a többi erkölcsi tényezők kizárásával — meghatározott körülmények közt — tehát bizonyos helyen és időben, bizonyos társadalmi osztályban — a teljes tapasztalati valóságnak felel meg.

A többi erkölcsi jellegű tényezők figyelembe nem vevése, amely ebben a felfogásban is, mint a homo oeconomicus lehetetlen feltevését szükségesnek valló valamennyi elméletben jelentkezik, minden tárgyi alapot nélkülöz. A való ember ugyanis — mint ahogy a fasiszta doktrína is hirdeti — az indítóokok legnagyobb változatosságának összegrége, amely tényezők közül a homo fascista-ban a kollektív jólétre irányuló hangúlyozódnak különösen ki.

3. Végül a közgazdászok egy harmadik csoportja szerint az önérdek az egyedül létező pszichikai erő. Végsőleg minden, még látszólag ellentétes tényező is erre vezetődik vissza. Szerintük tehát a hedonista feltevés a teljes és egyetemes tapasztalati valóságot képviseli. (A. *Genovesi: Lezioni di Economia civile; Adr. Helvetius: Traité de l'esprit, tome I.*)

Ebben az utolsó csoportban az *egoizmust a hedonista principiummal* tévesztik össze, tehát — a sok lehetséges közül — egy *indító okot az alkalmazási móddal*. Ezzel nemcsak azt az alapvető hibát követik el, hogy az emberi tevékenységek rugóját a tiszta önérdekre korlátozzák, hanem még azt is, hogy a közgazdaságtan művelését makacsul alárendelik a közgazdaságtan tárgyát képező cselekvések okai vizsgálatának.

Hangsúlyozzuk, hogy a közgazdaságtan feladatkörébe nem tartozik az okoknak a többi társadalomtudomány feladatát képező tanulmányozása. A közgazdaságtant egyáltalán nem érdekli az, hogy az egyes cselekményeket az auri sacra fames, a dicsvágy, büszkeség, altruismus, düh, stb. vagy ezek együttese hozta-e létre, — kizárólag a cselekvések lefolyását és eredményeit vizsgálja. Megtanít a szükségletek legcélszerűbb kielégítésére és ezáltal lehetővé teszi, hogy szükségleteinket rangsorozzuk, s hogy a fájdalomérzeteink lehető legnagyobb részétől szaba-

duljunk. Mindezt azonban anélkül éri el a közgazdaságtan, hogy a szükségletek természetével törődne, hiszen ezek a szubjektivitás törvényénél fogva nemcsak egyéenként, hanem még ugyanazon egyénnél különböző időpontban is változóak.

Az egyén szükségleteinek kielégítése céljából meghatározott dolgot kíván. Ha ennek meg van a fellépő szükséglet kielégítésére való alkalmassága, amelynek fennforgását az egyén tudja vagy feltételezi, hasznosnak minősül és jószággá lesz. Az egyén a lehető legkisebb áron (gazdasági értelemben véve a legkisebb fájdalommal vagy a kisebb örömről való lemondással) igyekszik a szóbanforgó jószág birtokába jutni és így a hedonista principium érvényesül.

Az ember összes tevékenységei megfelelnek ekként — a meggondolatlanul és tudatlanul elkövetettek kivételével — a közgazdaságtudomány alapelveinek. A *homo oeconomicus* fogalmának meghatározásánál ezeknél az elveknél több korlátozásra nincs is szükség. Minden ember, aki a közgazdaságtan három alapelvét és különösen a hedonista elvet követi, bármennyi hibája és érdeme, ellentétes érzelme és belső indító oka, belső és külső erők által eredményezett végtelen sokféle gátlása is legyen, *homo oeconomicus*-nak minősül.

A közgazdaságtan nem érdeklődik aziránt, hogy az egyén miért követ el bizonyos cselekményt és miért nem egy másikat, nem kérdi, hogy miért jelentkezett egy bizonyos szükséglet egy másik helyett. Ennek vizsgálata a pszichológia feladata, ennek a tudománynak kell figyelemmel lenni az indító rugók azon hatalmas csoportjára, amely az okoknak az erkölcsöstől az erkölcstelenig, az elméletitől a gyakorlatiig, a hazafiastól az anarchikusig, stb. terjedhető változatos skáláját felöleli.

Mindazáltal tagadhatatlan, hogy a *homo fascista* cselekvéseire egyes indító okok (pl. az állam magasabb érdekeinek tisztelete, hazaszeretet, stb.) kiváltképen hatnak, amiáltal oly szükségletek száma és ereje növekszik, amelyeket viszont a *homo communista* vagy *homo anarchicus* kevésbé érez meg. Ezeknek viszont esetleg azok az elsőrendű szükségletei, amelyek a *homo fascista*-ban talán nincsenek is meg.

Bármily nagy érdemet is szerzett azonban magának a fasiszta közgazdaságtan annak kimutatásával, hogy az egyént gazdasági tevékenységében nemcsak önérdeke, hanem elsősorban magasabb és nemesebb érzelmei vezetik, a korporatív tudományok e jelentős meglátása az elméleti közgazdaságtanban mégsem hasznosítható. Ugyanis, amint a közgazdasági politika nem érdeklődik az állami tevékenységek indító rugói iránt, hanem azokat a politika hatáskörébe tartozónak véelve, csak azon eszközöket tanulmányozza és ajánlja, amelyekkel az állam céljait a legjobban érheti el (Maffei), akként az elméleti köz-

gazdaságtan is csak azokat az eszközöket keresi, amelyekkel valamely szükségletet — bármely ok is hozta azt létre — ki lehet elégíteni, az emberi cselekvés okainak vizsgálatát pedig az erkölcsstan, a bölcelet, a pszichológia, a jog stb. működési körébe utalja.

Sorbi Walter.

A földárak és földhaszonbérek alakulása tíz év alatt.

Azok a tulajdonságok, amelyek a földben egyéb jószágoktól eltérően vannak és azok a tulajdonságok, melyek más jószágokban a földtől eltérően vannak, a föld árának kialakulását más törvényszerűségek szabályaihoz kötik. Adás-vétel tárgya igen sokszor a föld is, de az adás-vételnél kialakult árat nem tisztán a kereslet és kínálat eredménye állapítja meg és nem is csupán a föld használati értéke, hanem több más tényező is, amelyek között lelki tényezőknek több szerep jut, mint a legtöbb más jószágnál. Ezeknek árát egymáshoz való viszonyuk szokta leginkább meghatározni: a föld árát emellett a földnek az emberhez való személyes viszonya is. A föld túlnő az árú fogalmán és nem csupán hozama alapján mondják drágának, vagy olcsónak. Nem is egészen tőkejellegű a föld és pénzértékben kifejezett árát sem kizárólag jövedelmezősége dönti el. A föld a lakosság nagy részének élettér és munkatér egyaránt. *Laur* szerint „nemcsak járadékot hoz és munkaalkalmat, hanem társadalmi tekintélyt és életörömet is tulajdonosának“. *Aereboe* szerint pedig a földtől általában a gazda és családja testi szükségletének kielégítését kívánják, ennek ellenére „fontos szerepe van a földnek lelki szükségletek kielégítésénél, amit mutat, hogy nagyság, talajminőség és gazdasági helyzet szerint egyenlő földeknek ára nagy eltéréseket mutat, azoknak szép fekvése, szomszédsága, a templomhoz való közelsége és hasonló nem értékelhető tulajdonságok szerint“.

Alig van olyan jószág, melyben az érzelmi érték annyira uralkodnék, mint a földben. A földet vérbeli gazdája nem adja el, amikor annak ára magas, vagy amikor annak jövedelme alacsony és nem vásárol földtulajdona helyett földet ott, ahol azt olcsóbban kapja, vagy ahol nagyobb jövedelem néz ki abból. Így magyarázható meg, hogy birtokok évszázadokon át ugyanazoknak a családoknak kezében maradnak meg nehéz körülmények között és még akkor is, mikor a város nagyobb jólétet és többélvezetet kínál. Azok a földárak, melyekről tudomásunk van, az eladott földekre vonatkoznak, míg az el nem adottakra nézve ezek csak annyiban lehetnek érvényesek, hogy azoknak név-

leges értékét pénzben fejezik ki. A földforgalom elenyészően csekély a földbirtokok számához képest, az érzékelhető forgalmi ár tehát tulajdonképen a forgalomba került és nem a szilárd kezekben tartott földbirtokokra vonatkozik. Az a pénz, melyet valamilyen jószágért vétel esetén fizetnek, vagy eladás esetén kapnak, valóban az ára annak a jószágnak, de a kereskedelem-tan értelmében ez azt jelenti, hogy az eladó képes ugyanazt a jószágot ugyanazért az árért mindjárt megszerezni, a vevő pedig képes azt ugyancsak mindjárt eladni. A földnél ilyen értelem-ben árról alig beszélhetünk, mert az, aki a földbirtokát eladta, teljesen ugyanazt soha sehol nem veheti meg és az, aki földet vett, talán sohasem tudja azt másnak ugyanúgy eladni. Alig fordul elő, hogy valamely nagybirtokot, vagy középbirto-kot egy másik nagybirtokra, vagy középirtokra elcsereél-nének és ritkán fordul elő, hogy kényszerítő körülmények nél-kül ilyen birtokot eladtak volna, vagy eladnak. A dunántúli paraszt nem megy el falujából, hogy szomszéd faluban vásá-roljon földet és még akkor sem válik meg szívesen földjétől, ha a szomszédos dűlőben jobbat olcsóbban kaphat. A mesgyés szom-széd olyan árat ad a földért, amilyent az senki másnak nem ér és neki sem, ha annak használati értékét veszi tekintetbe és nem pretium affectionis-át. A földet jószágnak mondhatjuk, de nem árunak; a gazdára nézve az nem tőke és nem jövedelem-forrás, hanem szűkebb értelemben az otthon, tágabb értelemben a haza fogalmává lesz.

Földáraink alakulásának vizsgálata nem egy ponton fogja mutatni azt, hogy az ugyanolyan, vagy hasonló földeknek ára más és más volt országgrészenként, megyénként és járásonként, mert a le nem mérhető és számokkal ki nem fejezhető tulajdon-ságok hatása a földárak kialakulásánál érvényesül.

A földhaszonbérletre nézve *Thaer* Albrecht „Grundsätze der Landwirtschaft“ című művében azt mondja: „A földtulaj-donosnak a birtok javítása ad örömet, a haszonbérelőre nézve a birtokból szerezhető pénz. A tulajdonosra nézve a föld olyan, mint a feleség, a bérelőre nézve olyan, mint a szerető, akitől idővel elválnak“. Ebben a maró jellemzésben van igazság, de az igazság nem teljesen ez, mert a haszonbérlet intézményének is megvannak a maga előnyei. Ahol a személyes tulajdonságokhoz, a megszerzett tudáshoz képest aránylag kevés tőke áll rendelkezésre, ott a haszonbérelő nagyobb területeken tud nemzet-gazdaságilag is hasznos termelő munkát kifejteni, mintha tulajdonföldön gazdálkodnék. Másfelől ott, ahol a földtulaj-donos hajlama őt más hivatás felé viszi, vagy ahol a birtok fel-szerelése az okszerű gazdálkodást nem teszi lehetővé, ott a haszonbérlet a föld hasznosításának opportunus formája. *Goltz* agrárpolitikájában rámutat arra, hogy „számos olyan birtok

van, melyeknél a haszonbérbeadás a mezőgazdasági vállalkozás természetes adottsága és melyeken a haszonbérleti gazdálkodásban rejlő előnyök teljes mértékben kihasználhatók“.

A haszonbérek alakulásánál látni fogjuk, hogy ennek irányzata nem követi teljesen a földárak alakulásának irányzatát. A gazdasági életnek azokban az időszakokban, amikor a befektethető tőke hiánya, vagy a vállalandó kockázat nagysága miatt a föld örökáron való megszerzésére irányuló törekvés szünetel, vagy csökken, a föld haszonbérletben való megszerzése iránti törekvés még mindig erős lehet, sőt erősödhetik is. A földnek tulajdonul történő megszerzése elsőrendű lelki szükséglet azoknál, akik kétkézi munkával művelik a földet. Emellett a kisebb vagy nagyobb haszonbérletekben a gazdálkodási képesség nagyobb területen érvényesülhet és a legkisebb agráregzisztenciáknak ez tőkeerősítő és tudásgyarapító állomása lehet. Törpebirtokosoknál, zsellérekénél, gazdasági cselédekénél (akár alkalmazásban vannak még, akár nem), mezőgazdasági munkásoknál a haszonbérlet az önálló gazdasági élethez vezető út első szakasza és ezt az utat követik munkaerőfeleslegük értékesítésénél akkor is, ha a gazdasági viszonyok kedvezőtlenek és akkor is, sőt talán akkor még inkább, ha a föld vásárlása éppen a kedvezőtlen gazdasági viszonyok miatt nagyobb megfontolásra ösztönzi őket, vagy nagyobb nehézségekbe ütközik.

A *m. kir. földművelésügyi minisztérium* mezőgazdasági hírszolgálati osztálya által évenként kiadott jelentések a földárakról és földhaszonbérekről hasznos irányjelzést szolgáltatnak és értékes útmutatást adnak az ország földárainak és a haszonbéreknek alakulásáról. Milyen mértékben alapja ezeknek a jelentéseknek a föld tényleges forgalmi áraitól és a valóban fizetett haszonbérekről szóló adatok gyűjtése, nem állapíthatjuk meg: a jelentés készítésének methodikája szerint azonban a becslésnek talán nagyobb szerep jut, mint a valóságos forgalmi áradatoknak és fizetett haszonbérek adatainak. Érthető is ez, mivel az ilyen tényleges adatoknak összegyűjtése egész más apparátust igényelne. Irányjelzésre, a változások szemléltetésére pedig a földművelésügyi minisztérium jelentése így is érdekes felvilágosításokat adhat. Ezeknek a jelentéseknek alapján kívánjuk a földáraknak és a haszonbéreknek az utolsó 10 évben való alakulását vizsgálat tárgyává tenni: Az 1929-től 1938-ig elmúlt 10 évet, amelyek közül az 1929. év képviselheti a háború utáni konjunktúra kiemelkedő pontját a mezőgazdaság prosperitása és a földárak tekintetében, az 1932. évi a mélypontot a gazdasági világválságban, az 1938. évi pedig az 1930. óta beállott fellemdülésnek ezidőszerinti utolsó teljes esztendejét. A földművelésügyi minisztérium jelentése a földárakat a szántó-

földekre, a házhelyekre és a termőszőlőkre nézve mutatja ki az egész országra, országrészekre, vármegyékre és járásokra nézve. A mi részletes vizsgálatunk a legnagyobb jelentőségű szektorra, a szántóföldekre fog kiterjedni, amúgy is a szántóföld ára a legjellemzőbb a földárak alakulására nézve, a termőszőlők árát pedig csak végösszegeiben kívánjuk az irány jelzése végett ismertetni. A haszombéreket illetőleg a jelentés nem tünteti fel, hogy ezek szántóföldekre vonatkoznak-e, azt vélelmezzük, hogy ezekre, de az összehasonlítás szempontjából ez nem is annyira fontos. A mezőgazdasági statisztikai csoportosításhoz alkalmazkodva a földárakat, és pedig a szántóföldek árait az 1—100 holdig terjedő kisbirtokra, a 100—1000 holdig terjedő középbirtokra és az 1000 holdon felüli nagybirtokra fogjuk kimutatni. Bevezetőben megjegyezzük, hogy Magyarország (a visszacsatolt Felvidék nélkül) földbirtokainak területe 16,175.801 kat. hold, szántóföldi területe 9,763.002 kat. hold.

Országos átlagban a szántóföld ára 1929-ben a 100 kat. holdig terjedő *kisbirtoknál* 630 P és 1500 P között, átlagosan tehát 1065 P volt, a 100—1000 holdig terjedő *középbirtoknál* 530 P 1080 P-ig, átlagosan 865 P, az 1000 holdon felüli *nagybirtoknál* 470 P 870 P között, átlagosan 670 P volt. Az 1932. évi mélyponton a *kisbirtok* szántóföldjének ára 560 P-től 770 P-ig, átlagosan 665 P, a *középbirtoké* 460 P-től 560 P-ig, átlag 510 P, a *nagybirtoké* 400 P-től 480 P-ig, átlag 440 P volt. Az 1938. évi szántóföldi árak a *kisbirtoknál* 730 P-től 1040 P-ig variáltak, átlaguk kereken 900 P volt, a *középbirtoké* 530 P és 750 P között, átlagban 640 P, a *nagybirtoké* 480 P és 620 P között, átlagban 550 P volt. Ezek szerint az adatok szerint tehát országosan a szántóföld ára az 1929. évi csúcspontról az 1932. évi mélypontig a *kisbirtoknál* kereken 40%-kal, a *középbirtoknál* 37%-kal, a *nagybirtoknál* 35%-kal csökkent. 1938-ban 1929-el szemben a szántóföld ára a *kisbirtoknál* kereken 16%-kal, a *középbirtoknál* kereken 20%-kal, a *nagybirtoknál* kereken 18%-kal kisebb. Ezek a viszonyszámok mutatják a szántóföldek országos árának alakulását az utolsó 10 évben és ebből érdekes kiemelni azt, hogy a *földárak esése a konjunktúra és a dekonjunktúra között legerősebb a kisbirtoknál volt és legkisebb a nagybirtoknál*. Ezzel szemben az 1929. és 1938. évi földárak arányszámai szerint a *kisbirtok mostani árai közelítik meg leginkább az 1929. évit*, a *középbirtok* átlagos árainál van a legnagyobb különbség, a *nagybirtok* áralakulása pedig a kettő között áll. Érdekes és eltérő eredményhez jutunk el, ha az országos átlagos földárakat *búzaértékben* fejezzük ki, ami nem szokatlan eljárás nálunk a földértékelésénél. 1929-ben 23.6 pengős, 1932-ben 13.2 pengős, 1938-ban 21.2 pengős átlagos évi tiszavidéki búzaárak mellett az országos kat. holdankénti földárak a következőképen alakultak, 1 kat.

hold kisbirtoki szántóföld ára 1929-ben 45 métermázsa, 1932-ben 50 métermázsa, 1938-ban 42 métermázsa búza árának felelt meg. 1 kat. hold középirtoki szántóföld ára 1929-ben 34 métermázsa, 1932-ben 39 métermázsa, 1938-ban 30 métermázsa búza árával volt egyenlő. A nagybirtok 1 kat. hold szántóföldjének ára 1929-ben 28 métermázsa, 1932-ben 33 métermázsa, 1938-ban 26 métermázsa búza árát tette ki.

Ezekből az adatokból élesen válik ki az az *eltérés, mely a kisbirtok és a nagybirtok földárai között van*, csaknem mindenhol és mindig volt. 1929-ben a nagybirtok 1 kat. hold szántóföldjének ára átlagosan 37 %-kal volt alacsonyabb, mint ugyanakkor a kisbirtoké, 1932-ben ez a különbség 34 %-ot tett ki, 1938-ban közel 39 %-ot. A földbirtok értékesítéséhez értő szakemberek tudatának ez a statisztikailag kimutatott árkülönbség nagyjában megfelel. Természetes, hogy helyenként és időnként a felvevőképesség és az eladásra kerülő nagybirtok területe szerint ettől eltérő, több vagy kevesebb lehet.

Az országos földárak alakulása jelentékeny mértékben függ az országos közgazdasági viszonyoktól, a mezőgazdaság jövedelmezőségétől, a gazdaságban elérhető nyers- és tisztahozamtól. Bár ezeknek kritériumát nem meríti ki, ezeket a viszonyokat *a termények és termékek értékesítésén* keresztül vizsgálhatjuk és szemléltethetjük leginkább. Fent láttuk, hogy a szántóföld ára az 1932. évi mélyponton 35–40 %-kal volt alacsonyabb, mint 1929-ben. A Magyar Gazdaságkutató Intézet kimutatásai szerint a búza ára 1932-ben 45 %-kal, a kukorica ára 46 %-kal, a tojás ára 56 %-kal, a zsírsertés ára 47 %-kal, a középminőségű tarka-ökör ára 60 %-kal volt kisebb, mint 1929-ben. A földárak csökkenése tehát csaknem ugyanolyan, mint a mezőgazdasági termények árának csökkenése. Ez a korreláció az eladható termények és termékek mennyisége és ezek értékesítési viszonyai meg a földárak között nyomról-nyomra megállapítható, ha nem is követi azt teljes matematikai pontossággal. 1938-ban 1929-el szemben a szántóföld átlagos ára 16–20 %-al volt kisebb, amikor a két év között a búza árában 13 %-kal, a kukorica árában 32 %-kal, a tej árában 25 %-kal, a soványsertés árában 45 %-kal, a zsírsertés áránál 23 %-kal, a középminőségű tarka-ökörnél 28 %-kal gyengébb volt az értékesítés. 1935. második féléve látszik annak a fordulópontnak, amelytől kezdve a világválság enyhülésével és utóbb megszűnésével a terményárak és különösen az állat- és állati termékek ára emelkedett és ez az emelkedés a földárak növelését is előidézte. Emellett az 1935–38. közötti 4 évben a búzatermés több mint évi 3 millió métermázssal volt nagyobb, mint az 1931–34. években, a kukoricatermés pedig éppen 4 millió métermázssal. Az Alföldön a nagyobb búza- és kukoricatermés és ezeknek

magasabb árai, a Dunántúl az állattartás kedvezőbb alakulása fokozta a vásárlási kedvet és készséget és eredményezte a földáraknak emelkedését 1935-től kezdve.

A német telepítésre vonatkozóan a „Viertelsjahrheft zur Statistik“-ban most megjelent adatok közül itt összehasonlításul azt kívánjuk közölni, hogy a telepítéssel kapcsolatban mutatkozó földár 1929-ben 922 birodalmi márka volt hektáronként. Ez a földár 1932-ben 643 birodalmi márkára esett, ami kereken 30 %-nak felel meg. 1935-ben már 905 márka, 1936-ban 991 márka és 1937-ben 1111 márka volt a telepítésre használt egy hektár föld ára, ami a világválság szűnésének a német mezőgazdasági termelés emelésére irányuló önellátó intézkedéseknek, részben azonban a pénz vásárlóerejében beállott eltolódásnak is tulajdonítható.

A földárak mikénti alakulását azonban még jobban megismerjük, ha nemcsak országosan, hanem egyes *országrészek* szerint is vizsgáljuk azt. Megint csak a szántóföldek árát véve azt találjuk, hogy 1929-ben a szántóföldek átlagos ára a dunántúli kisbirtokon 620—1300 P, átlagosan 960 P, az Alföldön 585—1735 P, átlagban 1160 P, az Északi Dombosvidéken 740—1420 P, átlagban 1080 P volt. A középbirtok átlagos szántóföldi ára 1929-ben a Dunántúl 505—1010 P, átlag 750 P, az Alföldön 520—1055 P, átlagosan kerek 800 P, az Északi Dombosvidéken 600—1060 P, átlagosan 830 P volt. A nagybirtoknál 1929-ben a Dunántúl 440—780 P, átlagban kereken 610 P, az Alföldön 475—945 P, átlagosan kerek 700 P, az Északi Dombosvidéken 510—860 P, átlagban kereken 685 P volt. Az 1932. évi szántóföldi ár a dunántúli kisbirtokon 540—660 P között, átlagosan 600 P, az Alföldön 480—730 P között, átlagosan kereken 600 P, az Északi Dombosvidéken 440—660 P-ig, átlagban 550 P volt. A középbirtok szántóföldjének ára a Dunántúl 420—500 P, átlagban 460 P, az Alföldön 390—560 P, átlagosan 475 P, az Északi Dombosvidéken 380—480 P, átlagosan 430 P volt. A nagybirtoki szántóföldárak a Dunántúl 360—420 P, átlag 390 P, az Alföldön 340—490 P, átlagban 415 P, az Északi Dombosvidéken 300—380 P, átlagban 340 P volt. Az 1938. évben a kisbirtok szántóföldjeinek ára a Dunántúl 800—1075 P között, átlagosan 940 P volt, az alföldi ország részben 760—1160 P, átlagban 960 P, az Északi Dombosvidéken 626—874 P, átlagosan 750 P volt. A középbirtokon a Dunántúl 550—700 P, átlagban 625 P, az Alföldön 620—900 P, átlagban 760 P, az Északi Dombosvidéken 510—650 P, átlagban kereken 600 P volt. A nagybirtokon a Dunántúl 490—600 P, átlagosan kereken 550 P, az Alföldön 480—640 P, átlagosan kereken 560 P, az Északi Dombosvidéken 430—600 P, átlagosan kereken 530 P volt.

Érdekes lehet országrészenként az egyes tárgyalt évek legalacsonyabb és legmagasabb földárainak alakulását közelebbről szemügyre venni. Nézzük először a kisbirtokot. 1929. és 1932. között a fentlátott átlagtól eltérően a szántóföld *legalacsonyabb árának csökkenése* a kisbirtoki kategóriában a Dunántúl 13%, az Alföldön 17% volt csak, a középbirtoknál 17, illetőleg 25%, a nagybirtoknál 18, illetőleg 28%. Ezzel szemben a *földárak felső határán* a csökkenés mind a három országrészben és minden birtokkategóriában kerekén 50%-ot tett ki. Az alacsonyabb árosztályú földek forgalmi értéke a konjunktúra és a dekonjunktúra között sokkal kisebb mértékben csökkent tehát, mint a magas árú földeké, ami érthető is a gazdasági viszonyok változásának törvényszerűségéből, mert kedvezőtlen viszonyok között a nagyobb befektetést és kockázatot jelentő magasabb földárak mellett a használati érték és a jövedelmezőség nem látszik biztosítottnak. A gazdasági viszonyok kedvezőbbre válásának idejében is gyorsabb ütemben emelkedik a minimális földár, mint a maximális. Így azt láthatjuk 1929. és 1938. között, hogy az alacsony földosztályokban a szántóföld ára a dunántúli kisbirtoknál 29%-kal, az alföldi kisbirtoknál 30%-kal emelkedett, amikor a magasabb árcsoportban még 17%-kal, illetőleg az Alföldön 33%-kal volt alacsonyabb a magasabb árcsoport átlagos ára. A középbirtoknál hasonló az irányzat, bár nem ilyen kifejezett. A dunántúli középbirtoknál az alacsonyabb árcsoportban 1938-ban 10%-kal, az Alföldön 20%-kal magasabbak az árak, ugyanakkor azonban a magas árhatárnál még mindig 30%, illetőleg 15% a csökkenés. Még inkább észlelhető az árnak illetően alakulása a nagybirtoknál, minthogy a dunántúli nagybirtok legalacsonyabb ára 1938-ban 11%-kal kisebb, az Alföldön ugyanolyan, mint 1929-ben, holott a magas árhatáron 23, illetőleg 30%-os a csökkenés.

A fenti számadatokból látjuk azt is, hogy *a dunántúli és az alföldi szántóföld átlagos ára között lényeges eltérés* nincs. De ha nemcsak az átlagos árakat, hanem a minimális és maximális árakat nézzük, akkor mindenképp azt állapíthatjuk meg, hogy 1929-ben az *Alföldön a maximális árak minden birtokkategóriánál sokkal magasabbak voltak*, mint a Dunántúl. A konjunktúra éveiben valóban az Alföldön sokkal erősebb volt a vételkedv és sokkal inkább volt meg a hajlandóság igen magas árak megfizetésére, mint a Dunántúl. A bácskai kitűnő földek, a csanádi hagymaföldek, a békési feketeföldek iránt a kedvezőnek látszó gazdasági helyzetben állandóan igen nagy érdeklődés volt és ezekért a földekért olyan óriási árakat fizettek, amelyeneket akkor is csak a túlzott optimizmus mellett lehetett fizetni. A minimális földárak is magasabbak voltak az Alföldön, mint a Dunántúl, de itt az eltérés nem lényeges.

Az Északi Dombosvidék földárai közelebb voltak az alföldiekhez, mint a dunántúliakhoz. 1932-ben a mélypontra szállt földárak színvonalánál az egyes országrészek között körülbelül ugyanazt a tendenciát láthatjuk. Nagyjában igen hasonló átlagárak mellett 1938-ban már nem látható az a lényeges eltérés az alföldi és a dunántúli földárak között: a minimális és maximális földárak az Alföldön és a Dunántúl közelebb állnak egymáshoz, különösen a maximális földáraknál látható (a középbirtok kivételével) az, hogy az 1929. évihez hasonló túlzottan magas földárak még viszonylag sem észlelhetők.

Az 1938. évi földárakat országrészekben belül *vármegyénként* (törvényhatósági városokon kívül) is vizsgálva, igen nagy eltéréseket találunk. A dunántúli országrészben *legmagasabb* árak Sopronmegyében vannak, ahol a kisbirtok átlagos ára 1350 P, a középbirtoké 915 P, a nagybirtoké 800 P volt. Tolnamegyében 1142 P a kisbirtok átlagos ára, 700 P a középbirtoké és 570 P a nagybirtoké. Itt a legmagasabb árak a dombóvári járásban mutatkoznak a kisbirtoknál 1.400 P átlagárban. Baranyamegyében már lényegesen alacsonyabbak az átlagárak a kisbirtoknál, amennyiben ennek átlagos ára 900 P, a középbirtoké itt is 700 P, a nagybirtoké pedig 600 P. A dunántúli országrészben a *legalacsonyabb* földárakat Veszprémmegyében látjuk, ahol a kisbirtok átlagára 665 P, a középbirtoké 500 P, a nagybirtoké 475 P. Fejérmegyében a kisbirtok átlagos ára 720 P, a középbirtoké 600 P, a nagybirtoké 525 P. A legalacsonyabb ár a legkisebb kategóriába tartozó kisbirtoknál 700 P holdanként, míg például a baranyamegyei szentlőrinci járásban a legalacsonyabb 950 P, a sopronmegyei kapuvári, vagy csernai járásban pedig 1200 P. Somogy megyében is aránylag alacsonyak a földárak, amennyiben a kisbirtoknál 736, a középbirtokon 500, a nagybirtokon ugyancsak 500 P az átlagos ár. Ebben a megyében már 400 P-s földárat is találunk a marcali járásban és 500 P-et a lengyeltóti járásban a legkisebb birtokkategóriánál. Vas megyében 735 P a kisbirtok átlagos ára, a középbirtoké 575, a nagybirtoknál pedig egyáltalában nincsenek még megbecsülhető földárak sem.

Az alföldi megyék között a *legmagasabb* földárakat Bács-Bodrogmegyében találjuk, amelyek még a sopronmegyeit is meghaladják, amennyiben a kisbirtoknál 1486 P-s, a középbirtoknál pedig 1050 P-s átlagárak vannak. Utána Csanád-Arad-Torontálmegye következik 1234 P-s kisbirtoki árakkal és itt a legmagasabb árak a torontáli járásban vannak, ahol az 1–10 holdas kategóriájú kisbirtoknál 1500–2000 P-s a föld ára. Az ezek után következő Békésmegyében már lényegesen kisebbek a földárak, amennyiben a kisbirtoknál 1060 P, a középbirtoknál 788 P, a nagybirtoknál 680 P átlagár mutatkozik. Jász-

Nagykun-Szolnokmegyében a kisbirtok átlagára 853 P, a közép-birtoké 640 P, a nagybirtoké nincs a jelentésben feltüntetve. Ebben a megyében látjuk talán a legnagyobb eltéréseket ugyanabban a birtokkategóriában is a talajminőségek, a közlekedési viszonyok és a földrajzi fekvés változatai szerint. Így például a szolnoki központi járásban a legkisebb terjedelmű kisbirtoknál a földárak 250—2000 P között mozognak és 300 P-s legkisebb földárak találhatók ugyanebben a birtokkategóriában a jársági alsójárásban, a tiszai felsőjárásban, Karcag és Mezőtúr városok határaiban, amely határok tudvalevően a szikföldek igen nagy területeit foglalják magukban. Pestmegye 865 P-s kisbirtoki, 660 P-s közép-birtoki és 620 P-s nagybirtoki árakkal a magas és alacsony földárakkal bíró megyék között áll. Míg azonban Szolnokmegyénél különösen a szikes földek árai állnak igen alacsony szinten, addig Pestmegyében a homokföldek árai a legalacsonyabbak annyira, hogy például az alsódabasi járásban 200—2000 P, a kiskőrösi és kinkunhalasi határban 200 pengős földárak is vannak az 1—5 holdas birtoknagyságban, míg a budapesti központi járásban 1000—3000 P közt mozgó földárak, természetesen a főváros közelsége miatt. Az Alföldön a kisbirtokra vonatkozó *legalacsonyabb* átlagos földár, 672 P. Biharmegyében van, legalacsonyabb, 585 P-s közép-birtoki földár ugyanitt, míg a legalacsonyabb nagybirtoki földár, 400 P Szatmármegyében látható.

Az Északi Dombosvidék vármegyei közül Hevesmegyében vannak a *legmagasabb* földárak, a kisbirtoknál 856 P, a közép-birtoknál 700 P, a nagybirtoknál 600 P, míg Borsodmegyében 630 P a kisbirtok, 500 P a közép-birtok és 480 P a nagybirtok átlagos ára.

A vármegyei földáraknak vizsgálatát még egy összehasonlítással kell kiegészítenünk: a földáraknak a *kataszteri tiszta jövedelemmel* való összehasonlításával. Más konstans földérték-mérő hiányában a kat. tisztajövedelem sok vonatkozásban vált értékmérővé, különösen a háború utáni időkben. A kat. tisztajövedelem a föld használati értékének valóban igen alkalmas kifejezője általában, kivéve azokat a vidékeket, melyek a békeszerződések következtében piacaikat többé-kevésbé elvesztették és azoktól ha földrajzilag nem is, de jogi korlátokkal elválasztattak. De azért a földár kialakulási irányzata nem alkalmazkodik törvényszerűen a kat. tisztajövedelemhez, mert a földár kialakulásánál a föld minőségén és használati értékén kívül azok a mérhető és meg nem mérhető momentumok is közrehatnak, melyekre tanulmányunk bevezető részében utaltunk. A kat. tisztajövedelem nem éppen csak a szántóföldekre, hanem az egész földbirtokterületre vonatkozóan az egyes országrészek szerint úgy van megállapítva, hogy a Dunántúlon 9, az Alföld-

dön 14.4, az Északi Dombosvidéken 13.4 K kat. tisztajövedelem esik 1 kat. hold földre.

Országrészek szerint globálisan még elég jó összefüggés látszik a kat. tisztajövedelem és a földárak között. Ha azonban megyénként nézzük ezt az összefüggést, akkor sok helyen látjuk ennek megszakadását. A legmagasabb árakat feltüntető Dunántúl Sopronmegyében a kataszteri tisztajövedelem mindössze holdanként 12.2 K, míg az elég alacsony földárakat mutató Pestmegyében 14.3 K és a még sokkal alacsonyabb földárakat mutató Nógrádmegyében is 12.4 K. A dunántúli megyék között Sopronmegye és Tolnamegye földárai a legmagasabbak a legnagyobb kataszteri tisztajövedelem mellett, de már például Baranyamegyében csak 9.2 K a kat. tisztajövedelem a fejérmegyei 11.4 kat. tisztajövedelemmel szemben, mikor pedig Baranyamegye földárai jelentékenyen magasabbak. Somogy megye 5.5, Zalamegye 7 K-ás kat. tisztajövedelmével a dunántúli megyék között a legutolsó sorban áll, míg a földárak a 8.7 K-s Vas megyében és a 8.4 K-s Veszprémmegyében a legalacsonyabbak.

Az Alföldön Bács-Bodrogmegye 16.6 K-s és Csanádmegye 16.3 K-s kat. tisztajövedelemmel valóban a legmagasabb földárakat mutatják és a földárak magassága tekintetében utánuk következő Békésmegye is 14.5 K-s kat. tisztajövedelmet mutat, ezekben tehát a magas földárak a magas kat. tisztajövedelemmel összevágznak. Természetesen csak nagy általánosságban vizsgálva ezt, továbbra is korrelációt találunk a kat. tisztajövedelem és a földárak között, mert a legalacsonyabb 8.3 K kat. tisztajövedelmű Szatmármegyében tényleg a legalacsonyabbak az átlagos földárak is.

Az Északi Dombosvidéken nem állapítható meg ez az összefüggés, mert itt a legalacsonyabb, 5.3 koronás kat. tisztajövedelmet mutató Abaúj-tornamegyében vannak majdnem a legmagasabb földárak, magasabbak mint a 14 koronás Borsodmegyében és a csaknem ugyanolyan kat. tisztajövedelmű Nógrádmegyében és Zemplénben is csaknem ugyanazok a földárak.

A kataszteri tisztajövedelemnek megszorozása egy szorzószámmal, melyet különböző célok szolgálatában 40-nek, 50-nek, sőt 60-nak is szoktak venni, sok esetben a föld árának megfelelő megállapítására vezet, sok esetben azonban ez az eljárás tévedésekre és igazságtalanságokra. Más meghatározó tényezők mellett a föld árbecsléséhez jól használható eszköz lehet; sablonosan, önmagában alkalmazva súlyos hibákat és károkat okozhat.

A földművelésügyi minisztérium hirszolgálati osztályának jelentéséből még a *termőszőlők* árfejlődését kívánjuk szemléltetni. Ehhez bevezetőben megjegyezzük, hogy a szőlőterület 1929-ben 374,503 hold, 1932-ben 369.085 hold, 1937-ben 377.055 hold volt.

A termőszőlők ára a miniszteri jelentés szerint kat. holdanként országosan 1929-ben az 1—10 holdas szőlőnagyságnál 1310 pengőtől 3180 pengőig, a 10 holdon felüli nagyságnál 1170 pengőtől 2550 pengőig váltakozott. 1932-ben 1070—1250 P volt 1—10 holdig és 970—1060 P volt 10 holdon felül a szőlő ára. 1938-ban 1175—1310 P volt a kisebb szőlők, 970—1010 P a nagyobb szőlők ára. Látjuk, hogy a szőlők ára, különösen a magas ár-csoportban 1929-től 1932-ig sokkal erősebben esett, mint a szántóföld ára és hogy az 1938. évi szőlőárak sokkal közelebb vannak az 1932. éviékhöz, mint a szántóföldárak és távolabb vannak 1929-től, mint a szántóföldek árai. Ehhez kevésbé szolgál magyarázatul az a Statisztikai Hivatal által az évi jelentésekben közölt adat, hogy az összes szőlőterületen termelt must értéke 1929-ben 62.3 millió pengő, 1932-ben 55.5 millió P, 1937-ben 73.4 millió P volt.

A kis szőlők ára a dunántúli országrészben 1929-től 1932-ig 1400—3420 pengőről 1110—1300 P-re, tehát az alacsonyabb árosztályban az 1932. évi ár az 1929. éviének 80%-a volt, a magasabb árosztályban azonban csak 38%-a. Az Alföldön 1240—3260 P-ről 1050—1170 P-re esett a szőlők ára és az 1937. évi az 1929. éviének 85%-a volt az alacsonyabb árosztályban, de csak 36%-a a magasabb árosztályban. Az Északi Dombosvidéken az 1929. évi 1275—2500 pengős szőlőárak 1030—1300 pengőre estek 1932-ben; a százalékarány 80%, illetőleg 52%. Ha az 1929. és 1938. közötti áralakulást nézzük, azt látjuk, hogy az 1—10 holdas szőlőknél a tudunai országrészben 1100—1300 pengős árak voltak, az 1929-nek 79%-a, illetőleg 37%-a. Az Alföldön 1175—1315 pengős árak, az 1929-nek 95%-a az alacsony árcsztályban, 40%-a a magasabb árosztályban. Az Északi Dombosvidéken a jelentés szerint 1938-ban 1600—2600 pengős termőszőlőárak voltak a kisszőlőknél, míg 1929-ben csak 1275—2500 pengős árak, vagyis itt még áremelkedés is lenne, amiről azonban a köztudat és az aktuális szőlőbecslések nem igen tudnak.

Ha a *haszombérek* alakulását az 1929. évi „konjunktúrá” év meg az 1932. évi, a mélyponthoz közel eső év, valamint az utolsó, 1938. év között összehasonlítjuk, akkor a következőket fogjuk találni. Országos átlagban az *1—100 holdig terjedő kisbirtokok* haszombére holdanként pénzértékben 43 P, terményértékben 2.2 q volt 1929-ben. 1932-ben ugyanennek a birtokkategóriának haszombére 29 P és 2 q. 1938-ban ezeknek a birtokoknak haszombére 41.5 P és 1.55 q termény volt. A *100—1000 holdas középirtoknál* a haszombér 1929-ben 32.5 P és 1.6 q termény, 1932-ben 21 P és 1.47 q termény, 1938-ban 31 P és 1.15 q termény volt. Az *1000 holdon felüli nagybirtoknál* fizetett haszombér 1929-ben 27.5 P és 1.25 q termény, 1932-ben 15.2 P és 1.12 q termény, 1938-ban pedig 24.5 P és 1 q termény volt. Ezek szerint

1938-ban a kisbirtoknál 4%-kal kisebb pénzhaszonbér, de 30%-kal kisebb terményhaszonbér volt, mint 1929-ben; 1932-vel szemben 32%-kal nagyobb pénzhaszonbér és 23%-kal kisebb terményhaszonbér volt. Hasonló a helyzet a középbirtoknál is, amennyiben 1938-ban kereken 5%-kal kisebb volt a pénzhaszonbér és 35%-kal kisebb a terményhaszonbér, mint 1929-ben, de 31%-kal nagyobb a pénzhaszonbér és 21%-kal kisebb a terményhaszonbér, mint 1932-ben. A nagybirtok haszonbérének alakulása már más arányokat mutat. 1938-ban 11%-kal kisebb volt a pénzhaszonbér és 20%-kal kisebb a terménybér, mint 1929-ben, de 60%-kal nagyobb volt a pénzhaszonbér és 10%-kal kisebb a terménybér mint 1932-ben. A jelentés nem mondja meg, hogy milyen terményről van szó, a szabatos megítéléshez pedig ez lenne szükséges. A földhaszonbérlet iránti keresletnek megfelelően az előbb mondottak szerint *a terményhaszonbéréknél a legkedvezőtlenebb, 1932. évben alig van különbség a legkedvezőbb, 1929. évvel szemben és az 1932. évi terményhaszonbérek jelentékenyen magasabbak voltak az 1938. évinél.* A földhaszonbéreket túlnyomórészt terményekben, vagy azoknak mindenkori piaci árában szokták megállapítani és ezért érdekes, hogy — mint láttuk — a terményhaszonbérek nagysága nem mutatja a hullámzásnak azt a jellegét, mint a földárak hullámzása.

Az 1938. évi földhaszonbérek az egyes országrészeknél és az *egyes megyékben* természetesen különbözőképpen alakultak. Legmagasabb haszonbéreket az Alföldön fizették, ahol a kisbirtoknál 50 P pénz és 2.42 q termény volt a haszonbér, a középbirtoknál 40 P és 2 q, a nagybirtoknál pedig 26.5 P és 1.55 q. Dunántúl a kisbirtoknál 38.2 P és 1.92 q termény, a középbirtoknál 27 P és 1.32 q termény, a nagybirtoknál pedig 22.5 P és 1.15 q termény volt ez. Az Északi Dombosvidéken úgyszólván teljesen ugyanazok a haszonbérek voltak, mint a dunántúli országrészben azzal az eltéréssel, hogy itt a nagybirtok után 24.5 P-t, vagy 1.25 q terményt fizettek haszonbérül. Az alföldi haszonbért összehasonlítva a dunántúlival, — ami nagyjában megegyezik az északi dombosvidékivel is — azt látjuk, hogy az Alföldön a kisbirtokon kereken 20%-kal magasabb pénz- és terményhaszonbérek voltak, mint a másik két országrészben. A középbirtoknál már 30%-kal nagyobb volt az alföldi pénz- és terményhaszonbér, mint a Dunántúl és az Északi Dombosvidéken. A nagybirtokot illetően azonban csak 15%-kal volt magasabb pénzhaszonbér és 25%-kal magasabb terményhaszonbér, mint a dunántúli országrészben, vagy az Északi Dombosvidéken.

Eber Ernő.

IRODALOM.

Gyűjteményes munkák.

L'Impero (Africa Orientale Italiana). Studi e documenti raccolti e ordinati da Tomaso Sillani, Róma, 1938, XIV. 324. l. 15 térkép és grafikon.

Olaszország gazdasági életének homlokterében napjainkban két probléma áll: az önellátás megvalósítása és az afrikai gyarmatok gazdasági kiaknázásának kérdése, amely utóbbi — népesedéspolitikai jelentőségén kívül — elsősorban szintén az autarkia szempontjából jön számba. Míg az autarkias küzdelem eredményeit az *Economia Italiana* igazgatójának, L. Lojacono szerkesztésében megjelent gyűjteményes munka foglalta össze,* addig Olasz-Keletafrika meghódításának és a Birodalom (Etiopia, Eritrea, Somalia) minden irányú beszerzésének folyamatáról T. Sillani, a *Rassegna Italiana* főszerkesztőjének összeállítása tudósít.

A munka élén Pietro *Badoglio*-nak, az Addis Abeba-i hercegnek bevezetője áll. Vele az összefoglalás félhivatalos jellegének kívánták jelét adni, ami a könyv adatainak megbízhatóságát és így a mű értékét is nagyban emeli. Az egyes fejezetek szerzői kiváló szakemberek: miniszterek, gyarmati kormányzók, egyetemi tanárok, gazdasági érdekképviselői vezetők, stb., ami viszont a tudományos érték szempontjából növeli a könyv jelentőségét.

Az első rész, ami a *Birodalom megalapításának előzményeit* ismerteti, bár közgazdasági szempontból nem érdemel különösebb figyelmet, a kérdés minden irányú ismeretéhez szükséges. A. *Lessona* afrikai miniszter az etiopiai kérdés politikai hátterét festi, míg A. *Pariani* hadügyi államtitkár és F. *Serra* tábornok a fegyverek küzdelmének képét nyújtja.

A második, a Birodalom *földrajzi és gazdasági helyzetével* foglalkozó rész érdekli elsősorban a közgazdászokat. Az első

---

* L. *Lojacono*: *L'indipendenza economica italiana*, Milano, 1937. XXIV. 666. l. — Ismertetését l. Futó Mihály: *Olaszország önellátása*, *Közgazdasági Szemle*, 1937. 848—853. l.

fejezetekben C. *Rossini* a gyarmat történetével és kulturájával, C. *Rossetti* az ott élő népfajokkal és azok vallási viszonyaival foglalkozik, míg a néprajzi helyzet ismertetése után C. *Manetti* a földrাজi viszonyokat vázolja.

A munka gazdasági szempontból kétségkívül legértékesebb fejezetei következnek ezután, révükön kitűnő áttekintést nyerhetünk a Birodalom természeti kincseiről, az országnak az olasz hódítás előtti gazdasági állapotáról (G. P. *Veroi*) és az impérium-változás óta elért eredményekről, majd a jövő lehetőségeiről, amelyeket A. *Crollanza* a mezőgazdaságot, míg Volpi di *Misurata* az ipart illetőleg ismertet.

Gazdasági szerkezetének és a népesség kulturális színvonalának megfelelően a Birodalom gazdasági struktúrája *mezőgazdasági* jellegű, a lakosság azonban a kedvező természeti adottságok és a föld rendkívüli termékenysége ellenére is a régi feudális rendszer következtében igen kezdetleges viszonyok között élt. Az agrártermelés ágai közül aránylag még az *állattenyésztés* áll magasabb fokon. Különösen az ország északi részében tenyésztik nagy tömegben a szarvasmarha-faják közül a zebut. Az állatok szabadban élnek, kitéve az időjárás viszontagságainak, ami előnyös annyiban, hogy bőrük edződik, de felügyelet hiányában a fertőző betegségek, balesetek nagy pusztításokat okoznak bennük. A bőr nagy része kivitelre kerül, de nem érnek el jó árakat a külföldi piacokon, mert a bennszülöttek hozzá nem értő kezelése nagyban csökkenti értéküket. Ugyanez rontja le a gyapjútermelést is, holott az anyaországnak erre különösképen szüksége volna, tekintve, hogy az évi gyapjúszükségletnek a hazai termelés alig egytizedét fedezi. A fasiszta ipari konföderáció épen ezért az állattenyésztés fejlődését célzó vállalatok alapítását szorgalmazza. Egy ilyen a bennszülötteknek a bőrtermelés észszerű módozataira való kioktatását célozza és emellett fajnemesítéssel is igyekszik előmozdítani az export minőségi és mennyiségi fejlesztését. Konkrét eredmények azonban csak huzamosabb idő elteltével várhatók, épen úgy, mint ahogy a gyapjútermelés fokozását célzó társaság propagandatevékenysége is eddig csak kezdeti eredményeket tud felmutatni.

A mezőgazdaság *növényi eredetű* termékei közül első helyen a kávé áll, amely nevét is Etiopia Caffa nevű vidékétől nyerte. A termelési eljárás szintén kezdetleges, a legtöbb helyen vadon tenyésző cserjék gyümölcse értéktelen. A termelés racionalizálására nagy gondot fordít a kormányzat, nemcsak azért, mivel ezidőszereint az anyaország kávéból még mindig behozatalra szorul, hanem azért is, mivel a kávé igen fontos exportcikk, amelyet a világpiacon bármikor el lehet helyezni. Óriási lehetőségeket rejt magában a gyapot. Jelentő-

ségét fokozza, hogy a pamutipar a legfejlettebb olasz textiliparág, bár nyersanyagszükségletét a hazai termelés csak 1%-ban fedezi. A gyapotot a lakosság saját használatára már most is termeli, de a termelési viszonyok hasonlóak a kávééhoz. A termelés fellendítése céljából kiküldött szakértői bizottságok a Tana-tó és a Kéknilus vidékében jelölték meg azokat a területeket, amelyeken közlekedési hálózat közelében aránylag kis befektetéssel az anyaország igényeit is kielégítő minőségű gyapotot lehet termelni. A gabonaneműek is csak a belső fogyasztás céljait szolgálják, nagyobb mennyiségben a cirokfajta durát és dagusát, továbbá kisebb mennyiségben árpát és búzát termelnek. Tekintve, hogy az anyaország gabonaneműekben még mindig nem önellátó, a gabonatermelés fellendítését különösen elő kívánják segíteni. A „gabonacsata” jól bevált termésfejlesztő eszközei nyernek alkalmazást itt is. A helyzet kedvezőbb, mint Itáliában, nem kell ugyanis addig talajjavításra, trágyázásra, mocsarak lecsapolására nagy összegeket fordítani, míg hatalmas jó termőterületek állnak teljesen kiaknázatlanul és így elsősorban a bennszülötteknek az észszerű termelésre való kitanítására, modern gépek bevezetésére, nemesített vetőmagvak kiosztására törekednek.

Az úgyszólván még felkutatlan őserdők a szórványos vizsgálatok alapján is értékes *faanyaggal* rendelkeznek, épület- és bútortfa mellett különleges fák is találhatóak. Különösen a gummit adó akácia-fajták érdemelnek figyelmet, velük szemben azonban nem táplálnak vérmes reményeket, mivel a közeli angol gyarmatokon sem vezettek a gummiültetvények sikerre.

Hasonlóan nincs tiszta kép a feltárások kezdetleges volta következtében a Birodalom *ásványkincseiről* sem. Tekintettel Itália éreszegénységére, nagy lendülettel indult meg a kutatómunka, az elért eredmények kedvező reményekre jogosítanak. Etiopia legfontosabb bányaterméke a platina és az arany, a platina-termelés a már most ismeretes telepek gazdaságosabb kiaknázásával is rövidesen felülmulhatná a világ bármely más államáét. Bár nagy sómezők ismereteseek, a rossz közlekedési viszonyok következtében kitermelésük még nem gazdaságos. Kisebb mennyiségű ezüst, ólom, vas, réz, higany, valamint kő- és barnaszénre lehet már eddig is biztosan számítani, de megvan a lehetősége a kálium, mangán, kén, nikkel és cinóber nyerésének is. A kutatások a kőolaj terén nem jártak sikerrel, bár a bányatermékek közül az anyaországban ebben mutatkozik a legnagyobb hiány. Később sem várható jelentős javulás, a kísérleti állomások megállapításai szerint a gyarmat geológiai szerkezete úgyszólván már eleve kizárja a petróleum-leleteket.

Az ipar Olasz-Keletafrikában úgyszólván ismeretlen. Az *iparosítás* terén is megindultak az előmunkálatok, de a

lehetőségeket már kezdettől fogva korlátozza a fasiszta kormány határozott gyarmati iparpolitikája, amely Etiopiában nyersanyagtermő területet látva, elsősorban a nyersanyagokat a tárolásra, a hosszú tengeri szállításra előkészítő iparokat kívánja meghonosítani.

Az iparhoz hasonlóan a *kereskedelem* is igen kezdetleges állapotban van. A kisméretű külkereskedelmet néhány nagyobb külföldi cég bonyolítja le levantei ügynökökkel, a bennszülöttek pedig primitív formák közt tartott vásárokon érintkeznek egymással és az idegen bevásárlókkal. Az olasz kereskedőknek az abesszin belkereskedelemben való részesedése még csak a kezdet kezdetén áll, az idegen kereskedőnek ugyanis meg kell előbb alaposan ismerni a beszerzendő terület lakosságának természetét, ízlését, üzleti szokásait és csak azután kezdheti meg érdemi működését. Hasonló alacsony fokon áll a külkereskedelem, amelynek helyzetét G. *Gentile* mutatja be a gyűjteményben.

A mű harmadik és utolsó része a *korporatív rendszer minden irányú kiépítését* taglalja. F. *Lantini* korporációs miniszter a gyarmati kormány szociálpolitikáját ismerteti, majd az ezt követő két tanulmány az 1936. június 1-i alkotmány alapján a Birodalom *közigazgatási* megszervezését és az ennek nyomán hozott intézkedéseket foglalja össze igen szemléltető statisztikai adatok és szervezési táblák segítségével. Az alkotmány Etiopiát a már beszervezett régi gyarmatokkal, Eritreával és Somaliával együtt Olasz-Keletafrika (Africa Orientale Italiana) név alatt foglalta össze és élére az Addis Abebában székelő főkormányzót, Etiopia alkirályát (Vice Re d'Etiopia) állította, aki az öt kormányzóságra (Eritrea, Somalia, Asmara, Harar, Galla és Sidama) osztott Birodalmat kormányzói (Governatore) segélyével vezeti. Az egyes kormányzóságok területének megállapításánál eltekintettek a régi tartományok politikai határától és a néprajzi alapokra helyezkedtek. Ez az elv a közigazgatás alsófokú tagozataiban is mindig kifejezésre jut. A bennszülött lakosság által választott vezetők (mesleniè, balabbat, cicca, cadì, stb.) kezében van a helyi igazgatáson kívül a polgári és kereskedelmi bírászkodás is. Az új alkotmány véget vet a régi törzsi és vallási *jogegyenlőtlenségnek*. Megszünteti a rabszolgaság intézményét, a felszabadítottakat közmunkáknál alkalmazza és az ország különböző részeiben szabadság-falvakat létesít részükre. A bennszülött lakosság *kulturális színvonalának* emelésére iskolák létesítésével a kormányzat nagy súlyt helyez, hasonlóképpen az olasz hódításkor igen kezdetleges állapotban talált *közegészségügy* javítására is.

Különös gondot fordít az alkotmány a *gazdasági élet kor-*

poratív megszervezésére, ami érthető is, hiszen a hadjárat megindításának főrugóját épen a gyarmat gazdasági lehetőségei képezték, amelyeket a régi rendszertelen állapotban nem lett volna lehetséges kiaknázni. Minden kormányzóság mellett korporatív gazdasági tanácsok (Consulte tecnico-corporative dell'Agricoltura, dell'Industria, del Commercio, dei Trasporti, del Lavoro e del Credito) működnek, feladatuk a képviselt gazdasági ágazatokat érintő kérdésekben a gyakorlati szempontok figyelembevételével véleményt nyilvánítani. Az alkirály mellett működő főtanács (Consiglio generale delle Consulte) a gyarmat legfontosabb gazdasági szerve. Ez van hivatva az egyes tartományok esetleg eltérő gazdasági érdekeinek összeegyeztetésére és az egész gyarmat gazdasági életének az anyaország önellátása szemszögéből való irányítására, amely utóbbi célt az anyaországi korporációk kiküldötteinek részvétele van hivatva elősegíteni.

Külön fejezet emlékezik meg a *közmunka*-programról, amelynek lehetőségét a 12 milliárd lirás 6 éves terv adja meg. Ha tekintetbe vesszük egyrészt a Birodalom kezdetleges úthálózatát, másrészt a közlekedési hálózatnak a gyarmatosítás szempontjából való óriási jelentőségét, természetesnek tűnik fel, hogy e hatalmas összeg kétharmada útépitésre fordítódik. Térképek, részletes statisztikai adatok számolnak be a folyamatban levő és tervezett munkákról. Ezek sorát a már az olasz csapatok abesszin területre lépésekor megkezdett 1.100 kilométer hosszú Asmara-Addis Abeba-i út nyitotta meg, amely 1938. tavaszára befejeződve, első útja az addig csak karavánutakkal rendelkező Etiopiának, amely — olykor 3.000 méter magasságokat is leküzdve — az időjárástól függetlenül személyi és teherfuvarozás céljaira mindenkor használható. A többiek építése állandóan folyamatban van, az elkészült útakon állami ellenőrzés alatt rendszeres, hatóságilag megszabott tarifával dolgozó autobusz-forgalom működik, amely az úthálózat fejlődésével a francia kezekben levő Gibuti-i vasutat is feleslegesíteni fogja.

A közmunkákkal és a hatéves tervvel foglalkozó tanulmánnyal véget is ér a közgazdászokat közvetlenül érdeklő rész, bár a még hátralevő fejezetek is szükségesek a gyarmatosításról való teljes kép elnyeréséhez. Ezek között találjuk A. *Bollatti* ismertetését a gyarmat katonai szervezéséről, M. *Rova* miniszter értekezését a két régi gyarmatnak a Birodalomban játszott jelentőségéről, míg R. *Astuto* és G. *Bastianini* inkább politikai beállításban a Birodalomnak az afrikai kontinensen, illetve az egész világon elfoglalt szerepével foglalkozik.

Csak nagy vonalakban szándékoztunk bemutatni az afrikai gyarmatosítással kapcsolatos kérdéskomplexumot minden vonatkozásban felölelő művet, még a gazdasági jellegű részek-

ből is csak a különösen fontosakat ragadtuk ki ismertetésünk céljából. Reméljük azonban, hogy így is sikerült némi tájékoztatást adni nemcsak a könyvről, hanem a korporatív rendszer által Olasz-Keletafrikában aránylag rövid idő alatt elért nagyszerű eredményekről és a közeljövő célkitűzéseiről, amelyekről szakavatottabb és hivatalosabb összefoglalást az olasz szakirodalomhoz oly nehezen hozzájutó magyar közönségnek Sillani gyűjteményes művénél nem ajánlhatunk.

Futó Mihály.

Könyvismertetések.

Papp Antal dr.: Adórendszerünk agrárpolitikai bírálata. Budapest, 1939. 49. l.

A Darányi Társaság pályázatán megdícsért és jutalmazott tanulmány elsősorban az egyenesadók mai képét festi meg három fejezetben, amelyek közül az egyik az adózók, a második az adótárgyak és adókulcsok, a harmadik pedig az adóeredmények szabatos statisztikáját nyújtja és ezeknek a statisztikáknak az eredményeit nagy szakértelemmel ismerteti. A tanulmány második része egyenes-adóztatásunk jelenlegi helyzetéből von le nagyon értékes és figyelemreméltó következtetéseket. Azt vizsgálja mindenekelőtt, vajjon adópolitikánk eleget tett-e annak a kettős feladatnak, hogy *összhangot teremtsen az állam pénzügyi érdekei és a magángazdaságok életfeltételei között*, továbbá, vajjon megtalálta-e a különböző közszolgáltatások helyes arányát, amiáltal *harmóniát lehetne az egyes társadalmi osztályok között teremteni*. A felvetett kérdésekre azzal a megdöbbentő összehasonlítással felel, hogy míg a közteher 1929-ben a nemzeti jövedelemnek csak 29%-át tette ki, addig 1933-ban ez az arány 40%-ra emelkedett, amit a tanulmány szerzője — a valósághoz képest — *aggasztóan súlyosnak* ítél. A teher-arány súlya pedig valóban annyival aggasztóbb, mert az összbevételeknek sokszor 40—45%-át is kitevő egyenesadó jellegű köztartozásokat *a lakoságnak összesen egynegyed része* viseli.

Ezek után szerző két szemléltető táblázatban mutatja be azt a pusztító hatást, amelyet az adóteher túlfeszítése a magángazdaságokra gyakorol. Az 1928. évet az 1936. évvel összehasonlítva a következő eredményre jutunk:

A jövedelemadó kötelesek száma ez alatt a 8 év alatt 342.000-ről 202.000-re, az adóalapul vett összes jövedelem 1.371 millióról 931 millióra csökkent. A levonható terhek és közszolgáltatások ugyanezen idő alatt 118 millióról 241 millióra emel-

kedtek, úgyhogy a *tiszta jövedelem 1.253 milliőről 690 millióra esett vissza*, tehát nem kevesebb, mint kerekén 45%-kal. A kivetett jövedelemadó is 47 milliőről 23.5 millióra csökkent, úgyhogy — mint ismeretes — az államháztartás egyensúlyának helyreállítása érdekében szükségadót kellett kivetni, azonban a szükségadó és jövedelemadó együttes összege 1936-ban csak 38 millió volt, tehát a lényegesen felemelt adókules mellett még jóval kevesebb, mint 1928-ban. A túlfeszítettséget mutatja az is, hogy *míg 1928-ban egy adózóra 138 pengő, addig 1936-ban 190 pengő adóteher esett.*

A II. táblázat ugyanezt az összehasonlítást nyújtja a vagyoadóra nézve. Az eredmény itt is az, hogy az adókötelesek száma és az adóalapul szolgáló vagyon 8 év alatt 40—45%-kal csökkent. *Az egy adókötelesre eső teher pedig 51 pengőről 109-re emelkedett.*

Igaza van Papp Antalnak, ha aggasztó tünetnek mondja, hogy az adóalapok sorvadása még akkor is tovább tartott, amikor a világgazdasági helyzet javulásának a hatása más oldalon már nálunk is mutatkozott. Még aggasztóbb azonban a köz szempontjából a vagyonállagokban mutatkozó hanyatlás, ami 38.5%-ot tesz ki. Szerepe van ebben — mint a tanulmány mondja — *a különleges magyar dekonjunktúrán kívül a túladóztatásnak is.* Ugyanily sötét képet nyújt a földbirtok helyzetének a statisztika számain keresztül való megvilágítása. A földbirtok-vagyon telekértéknél 50%-kal, a mezőgazdasági üzemtökénél pedig 64%-kal csökkent, ami részben a földreform során beállott vagyonelaprózódásra, részben azonban a mezőgazdasági rossz konjunktúrára vezethető vissza.

A tanulmány azzal a megállapítással zárul, hogy egyenesadó-rendszerünk mind a magángazdaságok, mind az állam jól felfogott érdekében revízióra szorul. „A mai adóztatási rendszer mellett — mondja — a magángazdaságok azon az úton vannak, amelyen *a szétbomlás veszedelme fenyeget.* Nem szabad a jövőben egyedül a közjövödelmek minél sikeresebb kimunkálására összpontosítani a törekvéseinket: hanem *elsősorban az állampolgárok adófizetési képességének az emelésére* kell minden figyelmünket fordítani.“

Nagyon örvendünk, hogy ezeket a megállapításokat oly kiváló pénzügyi szakember és adórendszerünk oly alapos ismerője, mint Papp Antal, bocsátja a nyilvánosság elé, mert így ezek talán komoly meghallgatásra fognak találni. Ez pedig valóban — mint azt a szerző ismételten előtérbe állítja — nemcsak az adózó polgároknak, nemcsak a magángazdaságoknak, de az államháztartásnak is fontos és jelentős érdeke lenne.

Eber Antal

Radó Rezső és Diczig Alajos: A kereskedelmi és iparkamarák hazánkban és külföldön. Debrecen, 1938, 637. oldal.

Az érdekképviseltek problémája a társadalomgazdaságtan elméleti irodalmában és a társadalom- és gazdaságszervezés gyakorlatában is egyaránt napjaink aktuális kérdései közé tartozik. A gazdasági élet irányításával felmerülő szervezési feladatok és kérdések végső elemzésben mind az érdekképviseltek problémájába torkollnak és a gyakorlatban is szemünk előtt folynak le olyan nagyszabású kísérletek, melyekben a gazdasági és társadalmi rétegeknek az állam gazdasági törekvései alá való rendelése egyéb intézkedések között az érdekképviseltek újszerű alakítása keretében jelentkezik. A gazdasági élet átalakulásánálunk is az érdekképviselési reform gondolata kíséri és ezért fokozott gyakorlati jelentősége van minden olyan tanulmánynak, mely ezt a kérdést nemcsak elvi, hanem az érdekképviselési életből merített gyakorlati tapasztalatok alapján világítja meg. A szerzők — mindketten a magyar érdekképviselési élet kiváló és régi munkásai — ebben a nagyszabású és rendkívül gazdag anyagú tanulmányukban igen értékes adalékot szolgáltatnak ennek a kérdésnek tárgyilagos és alapos megismeréséhez.

A tanulmány rendkívüli szorgalommal és tájékozottsággal hordja össze mindazt az anyagot, melynek világos és meggyőző feltárásából vonják le következtetéseiket az érdekképviselési reform kérdésében. A tanulmány nem veti fel az érdekképviselési kérdést általában, hanem annak legrégebb, manapság újra vitatott formájával: a kereskedelmi és iparkamarával foglalkozik, történetileg kialakult alakjában. Az érdekképviselési kérdését elméleti szempontból nem is tárgyalja, a mű első fejezete csak azt az áttekintést kívánja nyújtani, amelyben a kamarai intézményt elhelyezheti. Az intézménnyel kapcsolatban azonban minden fontos szempontot, történelmi, jogpolitikai és gazdaságpolitikai tényét összegyűjt, hogy mérlegét és jövőjét megvilágíthassa. Művük ennél fogva ebben a szűkebb keretben alapvető tájékoztatást és szinte teljesnek mondható ismertetést nyújt és megjelenését — mint egy aktuális kérdéshez való kitűnő hozzászólást — örömmel üdvözölhetjük.

A kereskedelmi és iparkamarák intézményének történetével és a külföldi államokban elfoglalt helyzetével foglalkozik a tanulmány első része. A szerzők mindenütt aprólékos gonddal hordják össze a rendelkezésre álló információkat és mindenütt figyelemmel kísérik a reformtörekvések alakulását és tanulságait is. Az áttekintésnek legfőbb tanulsága kétségtelenül az, hogy a magyar kereskedelmi és iparkamarai intézménynek megfelelő érdekképviselési szervezettel mindenütt nagyjában hasonló formában és funkcióban találkozunk. Kialakulásukhoz

mindenütt a gazdasági fejlődés azonos adottságai vezettek: egyrészt a forgalmi gazdaság fokozódó bonyolultsága, mely együttműködést tett szükségessé, másrészt az államnak beavatkozása a gazdasági élet fejlődésébe, mely a gazdasági élet részéről az önvédelem érdekében való szervezkedés igényét támasztotta fel, másrészt magának az államhatalomnak is előírta az adminisztratív-technikai segítség fokozott igénybevételét. Szinte szimbólikus Napoleonnak az a kurta utasítása a kérelmekkel és panaszokkal elébejáruló kereskedőkhöz, hogy menjenek haza, álljanak össze, alakítsák ki egységesen a véleményüket és kívánásaikat és azt terjesszék elébe. A kamarák mindenütt mint tanácsadó szervek kezdik meg az „érdekképviselői“ munkát és hosszú ideig semmi közük nincs azokhoz a hatósági funkciókhoz, melyeket a középkor és merkantilizmus kötött gazdálkodásában „érdekképviselői“ elődeik betöltöttek. A kialakuló liberális század másik nagy hajtóereje: az államhatalommal szemben való szabadság és az önkormányzat eszméje szintén ott volt a kamarai intézmény bölcsőjénél, de mikor ez a gondolat veszteni kezdett legalább is gyakorlati érvényesülésének erejéből, különösen napjaink gazdaságpolitikai rendszerében, az alapvető hatóerő: a technikai közreműködés szüksége annál leplezetlenebbül és világosabban mutatkozott meg. Ez az egyik legérdekesebb tanulsága azoknak az érdekképviselőpolitikai törekvéseknek, melyek a rendiség jelszavával egyenesen a hagyományos kamarai intézmény ellenségeiként indultak és gyakorlatilag a kamarai intézmény megerősítésével és fokozottabb kiépítésével zárultak le. A külföldi fejlődés áttekintésének másik érdekes tapasztalati tanulsága, hogy a kamarai intézmény mindenütt a képviselő egyetemességére törekedett és ebben az irányban épült ki. Az őstermelésen kívüleső termelési ágakat foglalták magukban a kamarák és ahol egy-egy termelési ág (érdekes módon mindenütt a kisipar) kívülmaradt a kereskedelmi és iparkamarák keretén, ott speciális történeti okok hatottak közre, a fejlődés azonban végül is olyan formákhoz vezetett, amelyekben az egyetemes képviselőhöz fűződő érdek végül szervezetileg is kifejezésre jutott (pl. a német nemzeti szocialista szervezésben). A szerzők előadásából kitűnik, hogy a kézműveskamarák külön szervezése mindenütt speciális adottságon alapult, azon, hogy az érdekképviselőtek első megalakítása alkalmával a kisipar szervezetlenül maradt (ipartestületi hálózat hiánya: Németország, Csehszlovákia).

A kamarai intézmény immanens fejlődése legtöbb helyen a nemzetgazdaság egészén belül eleven erővel ható regionális szerveződés felé halad. Igen érdekes volna, ha a szerzők behatóbban ismertették volna a francia régions économiques szervezést, amelynek magvát a kereskedelmi és iparkamarák alkotják. Plasztikusan áll előttünk ez a fejlődés az olasz és német érdek-

képviselési szervezetben. Az intézmény jövő fejlődése minden valószínűség szerint a földrajz-gazdasági-társadalmi szempontból természetes egységet alkotó területi egységek szervezeti kifejezése irányában halad. Ebben a szerveződésben a technikai feladatokkal szemben valószínűleg az érdekképviselési funkció fog előtérbe nyomulni, mert a tervgazdálkodás modern technikája a maga exakt statisztikai és információs anyagra támaszkodó kutató és tervező büroival olyan eszközt nyújt az államhatalomnak, amelyre az a kamarai intézmény kialakulásakor nem támaszkodhatott. De ha ez a fejlődés kétségtelenül tovább is tart, a gyakorlati tapasztalatok közvetítése, mint technikai feladat továbbra is az érdekképviselés természetes funkciója marad. A gazdaságpolitikai technika tehát döntően határozza meg az érdekképviselési intézmények alakulását, míg a társadalmi-politikai ideológiák elég kevés nyomot hagynak arculatán. Ezt a fontos tanulságot szerzők világosan leszögezik, ami azért célszerű, mert ezzel a magyar érdekképviselési reformot is ki lehet emelni az ideológiai viták legtöbbször zavaros szférájából.

A tanulmány dandárja a magyar kereskedelmi és iparkamarák törvényes szabályozásával és tényleges működésével foglalkozik és a sokféle elszórt anyagot teljes és plasztikus képpé állítja össze. Az anyag ismertetése ehelyütt céltalan volna, az áttekintésből azonban tanulságként ki kell emelni, hogy kamaráink tevékenységének a jövőben feltétlenül nagyobb arányban kell a modern értelemben vett érdekképviselési funkció felé fordulnia, akármilyen mértékben növekszik is a közigazgatási természetű és az állam által rájuk hárított feladatok száma. Az irányított gazdaságban pedig az érdekképviselési funkció nemcsak harcoss kiállást jelent, hanem elsősorban egész exakt és tudományosan megalapozott és dokumentált információt az állami irányítás információs szerveinek támogatására. Ennek a feladatnak a szemszögéből nézve tehát feltétlenül az érdekképviselési jelleg az, amelynek a kiépítésére törekedni kell, szemben a közhatósággá való fejlődéssel, akárhogy foglalkozunk is állást abban a tételesjogi kérdésben, érdekképviselések, vagy közhatóságok-e jelenleg a kamarák. A szerzőknek ebben a kérdésben elfoglalt álláspontjával egyébként nem tudunk mindenben együttlétni.

A tanulmány utolsó fejezetei az érdekképviselési reformmal foglalkoznak és igen érdekesek. Szerzők a külföldi és hazai tapasztalatok alapján feltétlenül az egyetemes képviselési jelleg fenntartása mellett foglalnak állást, noha a szakmai szervezkedés fontosságát nem vonják kétségbe. Rámutatnak azonban arra, hogy a szakmai érdekképviseléseken felül szükség van olyan szervezetre, mely egyetemes szempontból nézi a kérdéseket és rámutatnak arra is, hogy a kamaráknak lényeges funkciója eddig is ebben állt, amelyet megbontani nem szabad. A

kamarai intézmények megbontása ellen felhozott gyakorlati érvek közül kiemeljük érdekességüknél fogva azokat, melyek a pénzügyi megalapozással kapcsolatban az egyoldalú kamarák életképességére vonatkoznak. Ezek az adatok nem valami bátorítóak egy kézműveskamara felállításával kapcsolatban. A külföldi tapasztalatok és magyar számítások egyaránt arra engednek következtetni, hogy a jelenlegi kamarai intézmény szétbontása nagyobb költségen és kevésbé hatékonyan dolgozó szervezetek felállításához vezetne.

A kamarai reformra vonatkozó javaslataikban szerzők józanul számolnak a külföldi tapasztalatokkal és a magyar adottságokkal. Szemük előtt is láthatóan a regionális gazdasági szervezés tökéletesebb és hatékonyabb kiépítése lebeg, mint a reform elve. A kamarák összetételében nagyobb érvényt kell szerezni a területek tényleges gazdasági és társadalmi struktúrájának. A regionális érdekképviselőtökéletesebb megvalósítását célozza a független szakemberek és a gazdasági közigazgatás képviselőinek bevonása is és végül a hivatásköztudat erősebb hangsúlyozására és irányítására a kamarai fegyelmi hatáskör kiépítése. A tanulmány javaslataival éppen oly értékes szolgálatokat tett a gazdasági közvélemény helyes tájékoztatása ügyének, mint azzal a hatalmas és pontos anyaggal, melyet a kamarai intézmény jelenlegi helyzetének minden részletkérdésére nézve összehordott.

ifj. Reitzer Béla

Regős Ferenc dr.: Az olasz korporatív állam érdek- és társadalomvédelmi intézményei. (A Pécsi m. kir. Erzsébet Tudományegyetem statisztikai intézetének írásaiból I.) Pécs, 1939, 59. l.

Az „általános áttekintés“ c. részben szerző helyesen mutat rá arra, hogy a fasizmus fejlődését nem elméleti és ideológiai programok, hanem a helyzethez alkalmazkodó gyakorlati lépések irányították, amely mögött hajtóerőként egy erős nacionalista-imperialista céltudat működött. Megmutatkozik ez abban is, hogy a korporatív gazdasági és társadalmi rend állandó változásban, átalakulásban van ma is. A hasznos tanulmány gyakorlati közigazgatási szempontból kívánja a korporatív rendszer intézményeit ismertetni és ezt teljes mértékben helyeselni is lehet, mert a korporatív rendszer teoretikus tárgyalása ma még teljesen kiforratlan, legtöbb vonatkozásban még a „hivatalos doktrinarizmus“ keretein belül mozog. Nem osztjuk szerzőnek azt a véleményét, hogy a fasizmusnak „nincsenek hivatalos doktrinérjei“, a legismertebbek munkáit irodalommutatójában maga is lelkiismeretesen feltünteti, tanulmányának I.

fejezete is erősen ezek hatása alatt áll. A kérdés gyakorlati vonatkozásaira való szorítkozás tehát csak előnyére válik a tanulmánynak, mégha a korporatív rendszer gyors fejlődése miatt a tanulmányból ki is maradt a legújabb fejlődésnek, a korporatív törvényhozásnak ismertetése. A tanulmány erről még csak mint tervről emlékezik meg.

A további fejezetek során a tanulmány ismerteti az állam korporatív és szindikális szervezését. Részletesen felsorolja a különböző szervezeteket és azok hierarchikus összefüggését. Kár, hogy nem tér ki arra a kérdésre, gyakorlatilag ezek a szervezetek hogyan működnek, hogy történik pl. az egyes személynek a nagyszámú szervezetek valamelyikébe való sorolása. A szervezetek ugyanis olyan aprólékos szétválasztáson alapulnak, hogy gyakorlatban érdekes volna látni azokat a szempontokat, melyek több kritériumnak egy személyben való egybeesése esetén az illető szervezeti hovatartozását eldöntik. Érdekes az az adat, mely a munkásoknak és a munkaadóknak a különböző szervezetekben való aktív részvételét mutatja be. Annak okát, hogy a munkásságnak aránytalanul nagyobb része (68%) aktív tag a szindikátusokban, mint a munkaadóké (20%), szerzővel szemben nem az olasz szindikátusok jogi struktúrájának a többi európai szakszervezetekétől való eltéréseben látjuk, hanem abban, hogy az olasz munkásságban erősen élnek a faszizmus előtti időből származó szakszervezeti hagyományok, a munkaadókban viszont tovább él a jellegzetes latin (francia és olasz) vállalkozói individualizmus. A faszizmus hivatalos történetírói sem tagadják, hogy a vállalkozók szindikális szervezésénél nem kis ellenállást kellett legyőznie a kormánynak. Kár, hogy az egyes federációk és konfederációk korporatív beosztását nem ismerteti külön. A 20. oldalon bemutatott szervezeti áttekintés világosabb is lehetne.

Rendkívül hasznos munkát végzett szerző azzal, hogy a munkaviszonyt szabályozó fontosabb rendelkezéseket — így a 40 órás munkahétről szóló rendeletet külön eredeti szövegben is — leközölte. Nem irigyeljük az olasz munkaadókat és korporatív felügyelőségeket, akiknek ezt a munkaidőrendeletet gyakorlatban alkalmazni kell. Ebben a tekintetben a magyar szabályozás, mely iparágankint történt, sokkal jobb megoldás. Viszont ki kell emelni az olasz törvényhozás sokkal megértőbb és praktikusabb magatartását a szezoniparokkal szemben. A kollektív szerződések rendszerének ismertetéséből kiderül, hogy azokat nem lehet tulajdonképeni kollektív szerződéseknek tekinteni, hanem olyan hatósági munkabérmegállapításnak, melynél a megállapítás technikai lebonyolítását a monopolizált érdekképviselők végzik el. A felmondásra vonatkozó olasz szabályok nagy előnye, hogy a munkások számára is előír végkielégítésszerű szolgáltatást, viszont a felmondási idők tekintetében a magyar

munkajognál lényegesen szűkebb keblű. Részletesen ismerteti szerző a munkaközvetítésnek, a társadalombiztosítás különböző ágainak (köztük a tüdőbaj és munkanélküliség elleni biztosítás is!) a családi bérpótlék (mely minden munkavállalóra kiterjed), házassági kölcsönök, fizetéses szabadság stb. szervezetét és szabályait. Példamutatóan húzódik végig ezekben a szabályokban a népesedéspolitikai gondolkodás. Külön fejezetben ismerteti a fasiszta Olaszországnak valóban úttörő alkotását, a szabadidő-szervezet működését. Befejezésül néhány adatot közöl a fasiszta Olaszország fejlődésének eredményeiről. E fejezet nem mindenben illik a tanulmány gondolatmenetébe és tartalmán is erősen érzik a „minden korporatív és szindikális szerv mellett működő” és a szerző által alighanem kelleténél jobban értékelt „külön propaganda osztályok” kissé egyoldalú hatása. Fontosabb lett volna, ha az ismertetett szociálpolitikai rendelkezések gyakorlati alkalmazását, a szociális közigazgatás praktikumát ismertette volna a láthatóan jól informált szerző. Ez rendkívül tanulságos lett volna magyar szempontból azért is, mert az olasz termelés kisüzemi jellegére maga is hangsúlyozottan rámutat. A szociális közigazgatás gyakorlati kérdései pedig fokozottan érdekesek a kisüzemekkel kapcsolatban és ez az aktuális magyar probléma is. Reméljük, hogy a szerző ebben az irányban kiegészíti igen érdekes és hasznos tanulmányát.

ifj. Reitzer Béla

Mihelics Vid: Az új Portugália. Budapest, Franklin, 1939. 254. l.

A távoli kis állam monográfiájáról nem csak azért számolunk itt be, mert Mihelics ritka lelkiismeretességgel végezte munkáját: elfogultság nélkül tanulmányozta át a kérdés irodalmát és tudtommal portugálul is megtanult, hogy a helyszínén alapos tanulmányokat végezhesen. Azonban ez a könyv a Szemle olvasóit főképp azért érdekelheti, mert itt egy olyan politikai kísérlet leírását kapják, amely a legújabb korban szinte egyedülálló. Az új Portugália politikai és szellemi vezére, ugyanis: *Salazar*, (nem nevezhetjük őt diktátornak, mert egyrészt ő maga is tiltakozik ez ellen, másrészt a főhatalom tulajdonképeni birtokosa nem ő, hanem *Carmona* elnök) amikor újszerű, az egyéniség és a kollektivitás elveinek összhangjára törekedő hivatásrendi szerkezetbe kívánja összefogni nemzetét, ugyanakkor cselekvési lehetőségeiben — ellenzék és bírálat által meg nem zavartathatva — e hatalmat nem használja fel a gazdaság és a közháztartás terén is valami új rendszer kezdeményezésére, hanem ellenkezőleg a lehetőséghez képest a közgazdaság és a közpénzügyek, sőt többé-kevésbé még

a valutapolitika *klasszikus* elveit is igyekeznek érvényre juttatni.

Annak a számára is, aki már ismerte a portugál gazdasági és pénzügyi politika eredményeit, tanulságos és érdekes elolvasni azt, amit Mihelics mindezekről ír. Igaz, a könyv e részében lényegileg nem fog újat találni, hiszen természetesen Salazar sem szanálhatta másképen a közpénzügyeket és teremthette meg ezáltal a gazdasági szanálás pénzügyi alapjait is, mint a világháború, majd az inflációk után pénzügyminiszterkartársai a többi államokban. Neki sem volt más teendője, mint vasakarattal felemelni a rendes bevételeket a rendes kiadások magasságára, vagy ha ez nem sikerülhetett, leszállítani a kiadásokat a bevételek színvonalára, majd — így megteremtve a pénzügyi egyensúlyt — megállítani a bankóprést és bizonyos mértékű adórögzítéssel feléleszteni a vállalkezési kedvet. Mégis, megtanulhatjuk a könyvből, miért nem egészen indokolatlan ez esetben a „portugál esodáról“ beszélni?

A legtöbb más országban a pénzügyi szanálás csak visszatérést jelentett a világháború előtti rendezett viszonyokhoz, Portugáliában azonban az egyensúly felborulása nem éppen a világháború következménye volt, hanem szinte nemzeti intézmény, évtizedes, sőt évszázados multtal, amit az is mutat, hogy noha ezt az országot csak gyengédebben érintette a háború szele, 1928-ig, Salazar felleptéig sem bírták még csak megközelítőleg sem rendezni a financiákat. Ehhez mérten azután nem csupán pénzügyi, hanem politikai szempontból is nagy sikernek kell tekinteni, hogy ebben a dzsungelben Salazarnak egy év lefolyása alatt sikerült rendet teremtenie.

A másik tény, amit az eredmény elbírálásánál külön ki kell emelni, az hogy míg igen sok más országban a bel- és külpolitikai események és a gazdasági válság hatása alatt a pénzügyi egyensúly eredményei többé-kevésbé ismét veszendőbe mentek, addig az Portugáliában mind a mai napig sem rendült meg, pedig a világpolitika forgatagából ez az ország sem vonhatta ki magát egészen.

Hogy Salazar pénzügyi politikája, amelyet a divatos szóhasználatnál nevezhetnénk deflációsnek is (bár természetesen ezt itt is, mint más esetekben, bizonyítani kellene, mivel inflatórikus konjunktúra-lendítő eszközök kerülése még nem defláció) a helyesebb-e, vagy pedig az-e, amelyet más országokban követtek, azzal ily röviden nem foglalkozhatunk, de mindenképen tiszteletreméltó az a népszerűség-hajhászástól mentes nyíltság és következetesség, amellyel Salazar elveit mindig hangoztatta és az a mérséklet, amelyet a teljhatalom birtokában is a kockázatos kísérletekkel szemben mindig tanusított és amelynél fogva megvonta a közhatalom, vagyis a saját maga

beavatkozásának határát, hangsúlyozva, hogy a magánéletnek minden vonatkozásában vannak területei, így a gazdaságiakban is, ahol a közhatalomnak normális időkbén szava nincs.

Világos, hogy bármilyen gazdaságpolitikai elv érvényesítésének politikai előfeltételei vannak, hogy azonban ez elsősorban mégsem politikai kérdés, azt mutatja, hogy például a fasizmus pénzügyi politikájának régebbi szakasza sok tekintetben rokon a portugállal, de újabb szakasza azzal szöges ellentétben áll, ugyanolyan ellentétben mint pld. Rooseveltt vagy Blum pénzügyi kísérletei.

Mindez persze nem jelenti azt, hogy oly elmaradt országban, mint Portugália, a kormányzat a gazdasági élet sok terén is nem kénytelen az egyéni kezdeményezést pótolni. Sajnáljuk, hogy annak a sok érdekes részletnek ismertetésére, amit Mihelics minderről elmond, nincs terünk, s nem szólhatunk bővebben a még épülőfélben levő politikai és hivatásrendi szervezetről sem, amely a tekintélyi és a népi elv előnyeit igyekszik biztosítani. Ellenben bírálói feladatunkból folyik még néhány megjegyzés.

Előbb a könyv egy pár tévedésére szeretnénk rámutatni. Így nem áll az, hogy a portugál külkereskedelem $\frac{3}{4}$ részben Angliával folyik le; igaz, hogy a legszorosabb gazdasági kapcsolatok Angliával kötik össze ma is az országot, de pld. 1938-ban csak 18 % volt az angliai behozatal és 21 % a kivitel, nem sokkal több, mint a Németországgal lebonyolított forgalom. Az sem állhat meg, hogy a portugál kivándorlás nagy visszaesése 1929-től 1936-ig csupán az iparfejlesztés hatásának tudható be, mert hiszen köztudomású, hogy ebben az időben a bevándorlási országok megszorításai folytán mindenütt — néhol még sokkal nagyobb arányban — csökkent a kivándorlás. A szerzőnek a portugál munkabérek nagy emelkedéséről szóló adatait is óvatossággal fogadja az, aki ismeri pld. a Nemzetek Szövetsége és a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal vonatkozó statisztikáit. De mindez és egyéb kisebb eltérések a könyv érdemeit lényegében nem csökkentik.

Meg kell azonban még végezetül jegyeznünk azt, hogy bármily tárgyilagos is igyekszik lenni fejtegetéseiben Mihelics, végső következtetéseit mégis bizonyos fenntartással kell fogadni. A szerző kivezető útát keres a mai társadalmi és erkölcsi káoszból és — ha nem is mondja, hogy a portugál hivatásrendiség és az azt átfűtő szellem a panacea — úgy véli, hogy a jó irányhoz ők állnak legközelebb. E részt azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy egyrészt a gazdasági fejlődés az utolsó évtizedben Portugáliában sem egyenletes s egyes fontos ágazatokban még most is stagnálás van, másrészt alig lehet követendő példának odaállítani azt az országot, amely minden di-

cséretes erőfeszítés dacára gazdaságilag még mindig kb. az utolsó helyen áll Európában. Végül kérdéses marad, hogy a nyilvánvaló portugál eredmények az új (vagy legalább is újnak nevezett) társadalmi renddel szoros kapcsolatban állnak-e? Az eredmények, a klasszikus pénzügypolitikára való törekvés folytán már akkor mutatkoztak, amikor az új rend kiépítéséhez még hozzá sem fogtak, viszont kétségkívül lehetséges, hogy ez hozzájárult a sikerek maradandóbb voltához. De ha ezirányban a szkepszis jogosult is, a könyv tanulságos, gondolatokat ébresztő: gazdagodása szakirodalmunknak, de a laikusok számára is élvezetes olvasmány.

Major Róbert.

Magyarország vasútainak állapota az 1937. évben. Szerkesztette és kiadta a kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter megbízásából a Magy. Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1938. 122. l.

Közel negyven év után most adta ki újra a Központi Statisztikai Hivatal a hazai vasútak állapotáról szóló beszámolóját, amelyben részletes képét festi a hazai vasútügynek. Ez a kiadványa a Hivatalnak utoljára 1902-ben jelent meg és azóta különböző okok hátráltatták ennek megjelenését. A kereskedelmi és közlekedésügyi kormány most újra biztosította nemcsak mostani megjelenését, hanem azt is, hogy erre a kiadványra évről-évre újra számíthatunk.

A kiadvány két fontosabb fejezetre oszlik. Az első fejezetben *Petrichevich-Horváth Miklós* báró dr. tollából általános képet kapunk a vasútakról. Ez az általános kép már magában is érzékelteti, hogy milyen gazdag anyaggyűjtés eredményei következnek a kötetben, bár ennek az általános leírásnak egyik hibája is akad. Egy ilyen általános helyzetképben módot kellett volna keresni arra is, hogy a szerző az ismertett vasútaknak szervezeti rendszerével is foglalkozzék, legalább is annyit elmondhatott volna, hogy milyen vállalati formákban működnek hazai vasútaink, vagy hol területnek el vonalaik. A legtöbb vasút vonalhálózatának ismerjük ugyan a helyét, ez azonban nem lehet ok arra, hogy néhány szóval ne kapjunk képet mégis ezekről a tényekről.

A második részben van a statisztikai anyag a maga teljes részletességében. Külön vannak csoportosítva a fővasútak és helyiérdekű vasútak és ismét külön a korlátolt közforgalom céljaira szolgáló vasútak és a közúti vasútak. Utóbbi fejezet természetesen kisebb terjedelmű és inkább egybevonat anyagot nyújt. Az anyag gazdagságára legyen szabad csak azzal utal-

nunk, hogy a fővasútakról és helyiérdekű vasútakról szóló rész 18 fejezetében nem kevesebb mint 719 oszlop számol be a vasútak legváltozatosabb viszonyairól, forgalmi eszközeiről, pályáiról, forgalmáról, pénzügyi eredményeiről és személyzetéről. A korlátolt közforgalmú vasútak és közúti vasútak anyaga ezzel szemben csak kilenc fejezetre tagolódik, de ezeken belül is 141 oszlop nyújt bőséges anyagot. Hazánk három fővasútjának, nyolc helyiérdekű vasútjának, hét korlátolt közforgalomra berendezett vasútjának és ugyancsak hét közúti vasútjának minden fontosabb kérdése részletes megvilágításhoz jut és bizonyára alkalmas lesz ez a kútforrás ahhoz is, hogy megtermékenyítse a hazai közlekedésügy irodalmát, amely mindezideig meglehetősen szegénynek volt mondható. Az említett hiányokon kívül még néhány más kritikai megjegyzés is felmerülhet ezzel az új dokumentációs kötetrel szemben, de bizonyára csak kezdeti nehézségek következményei és a következő esztendőben már helyesbítve lesznek.

Ruisz Rezső.

Vecseklőy-Horváth-Menczer: Világvárosok közigazgatása. A Magyar Közigazgatástudományi Intézet kiadvány sorozatának 26. száma. Budapest, 1938. 193 oldal és 13 térkép.

A világvárosok közigazgatásának problémája világszerte egyformán jelentkezik. A technika rohamos fejlődésével létrejött várcsokat nem sikerült eddig még úgy igazgatni, hogy az igazgatás egyformán megfelelő legyen igazgatottak és igazgatók számára. A kérdést a rohamos méretű fejlődés mellett károsan befolyásolja az a körülmény, hogy még a demokratikus országokban is az államhatalom minden eszközével oda kíván hatni, hogy akarata hiánytalanul érvényre jusson a községi igazgatásában is és legfőképpen az országok legnagyobb városaiban. Centralisztikus hatalom és önkormányzat ennek következtében korunkban igen erősen szembe kerültek egymással és pillanatnyilag mindenhol centralisztikus törekvések uralkodnak.

A három szerző nem igyekezett megkeresni az igazgatási formák között a legjobbat. Ismertetik London, Páris, New-York, Berlin és Róma közigazgatását, tehát egyrészt két demokratikus állam, másrészt két totalis állam fővárosának, valamint egy tradíciókon alapult nagyvárosnak igazgatását. Mind az öt tanulmány, amelyek közül három *Vecseklőy József*, Berlin *Horváth Kálmán* és Róma *Menczer Károly* munkája, alapcs helyi és jogi ismeretek alapján íródott meg. Nevezettek hosz-

szabb időt töltöttek a világ fővárosaiban és alkalmuk volt mélyen beletanulni azok igazgatásába. A főváros kiváló fiatal tisztviselői ily módon olyan ismeretek birtokába jutottak, amelyeknek Budapest igazgatásának újjászervezésében is hasznát vehetik.

Felesleges volna az öt tanulmányt külön-külön ismertetni. Az a körülmény, hogy valamennyi a Közigazgatástudományi Intézetben készült, biztosította egyöntetűségüket. Mind az öt világváros közigazgatásának ismertetése abból indul ki, hogy az igazgatási szervek milyen módon fejlődtek ki, majd ezt a jelen igazgatási rendszer, elsősorban az azt körvonalazó törvény beható ismertetése követi. A szerzők alapos munkát végeztek, amikor ezeket a törvényeket lefordították és tanulmányaikhoz csatolták.

A három tanulmány között a különbségek legfeljebb abban jutnak kifejezésre, hogy amíg Vecseklőy csak jogfejlődést és jogismertetést nyújt a szervezet részletes leírása mellett, addig Horváth részletesen kitér a pénzügyi gazdálkodás és ellenőrzés problémájára is, amelyben kitűnően ismerteti a berlini rendszereket. Menczer tanulmányát viszont a római gazdasági életről irtak teszik különösebben érdekessé. A kötethez csatolt térképek és rajzok szemléltető erejűek és valóban igen hasznosak. Általában ennek a kötetnek értékét abban véljük megtalálni, hogy kiváló alapanyagot nyújthatnak egy Budapest igazgatását magasabb fokra emelő törvény készítéséhez, egyben azonban óvatosságra is intenek, mert épen e munkából láthatjuk, hogy a helyes rendszernek kiválasztása nem csekély nehézségekkel jár.

Ruisz Rezső.

Magyar Városok Statisztikai Évkönyve. 3. A Magyar városok háztartási viszonyai 1937. évben. Kiadja Budapest székesfőváros statisztikai hivatala. Budapest, 1938. 181. l.

Harmadízben adja közre Budapest székesfőváros statisztikai hivatala a magyar városok háztartási viszonyait ismerető kiadványait. Ez a kötet ismét bizonyosága annak, hogy a főváros a tudományos kutatások és dokumentáció terén nemcsak a saját érdekében dolgozik, hanem helyzeti előnyeit szívesen bocsátja a többi magyar városok javára is és a vidéki városok sajátos viszonyainak tanulmányozását is magáévá teszi.

Az *Illyefalvi I. Lajos* szerkesztésében immár harmadszor megjelenő háztartási viszonyokat ismertető kötet valóságos évkönyv jelleget vesz fel; a maga nemében egyedül álló munka, mert a városok egyéb viszonyairól ilyen ismételt publikációk,

sajnos, nálunk eddig nem jelentek meg. Az évkönyv jelleggel együtt jár, hogy anyagának beosztása teljesen azonos az előző évi kötettel. Az anyag szakszerű feldolgozása valóban kiválóan sikerült. Aki ismeri a városi költségvetések szövevényes rendszerét és azokat az árnyalati különbségeket, amelyek az egyes városok költségvetései között vannak — annak ellenére, hogy rendelet kötelez e költségvetések egységes formájú elkészítésére — az tudja csak megérteni, mit jelent statisztikai szükségességből egybekovácsolni az egész anyagot. Ha az ismertetett kötetben mégis egységes és szisztematikus csoportosítást találunk, megállapíthatjuk, hogy ez a munka olyan hézagpótló, hogy tulajdonképpen a városok költségvetései önmagukban enélkül el sem bírálhatók. Nem lehet és nem volna szabad egy város költségvetését addig elítélni, vagy megbírálni, amíg a másik város költségvetésével össze nem hasonlítjuk. De erre lehetőséget csak ilyen munka árán kapunk.

Tekintve azt, hogy most már négy esztendő vonatkozó eredményei vannak ily módon rendszerbe foglalva, rövidesen sor kerülhet arra, hogy a magyar városok oknyomozó pénzügyi fejlődésének történetét egy átfogó korszakra is megírhasuk. De enélkül a munka nélkül erre nem lehetett gondolni és így nem csodálkozhatunk azon, hogy a tudományos kutatók e témakör körül csak nagyon szórványosak voltak és a magyar városok pénzügyi helyzete csak egy-egy korszakból, mint pl. 1908-ból, 1910-ből, vagy 1921-ből ismert.

A magyar városi háztartási statisztika főbb fejezeteinek ismertetését nem tartjuk itt szükségesnek. Elég talán megjegyezni azt, hogy úgy a városi háztartás költségvetése, mint zárszámadása teljes részletességgel és csoportokba foglalással kezünkben van, de megtaláljuk ebben a kötetben a városi alapok és önálló vagyonkezelésű intézmények pénzügyi eredményeit is, hogy azután a harmadik fejezetben a magyar városok vagyoni viszonyaira vonatkozó részletes adatok sorakozzanak fel. A Magyar Városok Statisztikai Évkönyvének ezt az újabb kötetét a városi kérdésekkel foglalkozó körök, vagy általános pénzügyi kérdésekkel foglalkozó szakemberek ismét nagy haszonnal forgathatják.

Ruisz Rezső.

50 évi postamérnöki szolgálat. 1887—1937. A magyar királyi kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter kiadása. Budapest, 1939. 368. oldal.

Mindannyiunk szeme előtt fejlődött és fejlődik a posta-intézmény nélkülözhetetlen hírközvetítő szervvé. Ugyanakkor azonban hajlandók vagyunk megfeledkezni arról, hogy a fejlődő-

dés rugója nemcsak a gazdasági szükséglet, hanem a technikai haladás is. Ennek a téves képnek helyreigazítására kiválóan alkalmas a magyar királyi kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter kiadásában megjelent 50 évi postamérnöki szolgálat, 1887—1937. című hatalmas beszámoló, amely történeti és technikai módszerekkel szemlélteti a magyar királyi posta 50 éves technikai fejlődését. A postamérnöki karból alakult kitűnő szerkesztőgárda cikkekben és képekben elvonultatja előttünk a postaszolgálatot, amely a föld felett és alatt, hóban, sárban, életveszélyekkel dacolva tartja fenn a távíró és távbeszélő összeköttetést és több, mint 35 esztendeje a rádió működését. A hatalmas munka főbb tartalma: a távíró fejlődése, a távbeszélő 50 éve, az önműködő központok újításai, a falurendszerű központok, a kábelszerelés fejlődése, a nemzetközi kapcsolatok, a postakísérleti állomás 45 éve, a járműtelep 40 éve, az anyagkezelés, anyagjavítás 40 éve, a 25 éves postaépítészeti, a szakoktatás 50 éve, a postaszemélyzet létszáma, előmenetele és életrajzi adatai.

Lánkai István.

Espinosa, Agostino degli: La teoria economica nella rivoluzione fascista. Milano-Roma, Tumminelli, (1938.) 83. l.

A korporatív gazdasági élet alapjait lerakó Carta del Lavoro nemcsak gyökeresen átállította Olaszország gazdasági szerkezetét, hanem még a közgazdaságtan egységét is megbontotta. A Carta új szellemétől áthatva a közgazdászok egy része már 1926-tól kezdve hirdeti, hogy új alapokra kell helyezni a gazdasági elméleteket, szakítani kell a multtal és az annak felfogását képviselő liberalizmussal.

A gazdasági tevékenységet a hasznosság, az egyéni érdekek fogalmával összekapcsoló közgazdaságtannal különösen a Carta két pontja helyezkedett mereven szembe. Az egyik a munkát társadalmi kötelességnek jelenti ki, míg a másik az egyéni gazdasági kezdeményezést oly társadalmi funkciónak tekinti, amely az egyént egyszersmind a társadalom összességével szemben felelősséggel is terheli. Joggal merül fel a kérdés; vajjon a Carta alapján a legnagyobb önkielégülésre törekvő egyéni gazdasági tevékenységnek csak módosulnia kell-e oly módon, hogy az egyéni érdekek mellett más nem-gazdasági követelmények is kielégüljenek, avagy mindjárt magának az egyéni gazdasági értékelésnek helyébe kell-e társadalmi gazdasági értékelésének lépnie? A kérdés eldöntése csak látszólag egyszerű, valójában igen bonyolult, hisz mind a módosulás, mind a helyettesítés lehetősége egyaránt feltételezi az egyéni

gazdasági és társadalmi (ill. politikai) ismérvek által elérhető előnyök összehasonlíthatóságát. Holott az összevethetőség csak úgy lenne eszközölhető, ha az egyéni gazdasági és társadalmi (politikai) kritériumok csak ugyanazon elv eltérő megjelenési alakjai lennének. Bár a vita ekként nem dönthető el, kétségkívül mégis fennáll az ellentét a meg-nem-felelőnek bizonyult hedonisztikus alapelv és a Carta által teremtett új gazdasági értékek között, s a közgazdaságtan egysége érdekében megelégedést követel.

A probléma kulcsát *Espinosa* tömör tanulmányában a gazdaságosság fogalmának a Carta szellemének megfelelő új, észszerű meghatározásában látja. Kiindulópontul B. Croce felfogását vizsgálja, aki megtagadva a liberalizmus és marxizmus tanait, „Filosofia della Pratica“ címen 1923-ban megjelent könyvében azzal az érveléssel küszöböli ki az önérdekre alapított elméleteket, hogy az egoisztikus felfogás az erkölcs ellentéte lévén, már magában véve is az erkölcs negativuma és így erkölcstelennek minősül. Negatív álláspontra helyezkedve hirdeti Croce, hogy a közgazdaságtudomány nem épül fel egyetlen principiumon, hanem szükségszerűen egyszerre tapasztalati és elvontjellegű. A gazdaságosság fogalmának tagadása köti össze Crocét G. Arias-sal és U. Spirito-val, akik műveikben a fasiszta forradalom újító szellemét gazdasági vonatkozásban a legjobban képviselik.

Közülük *Arias* a tomasztikus filozófiából indul ki. Az ember ugyan szabad elhatározásaiban, de a *causa prima* tekintetében kötve van, a legfőbb jó elérésére vezető úton pedig az etika irányítja az emberi akaratot. Arias szerint a régi korok közgazdáinak legfőbb hibája abban volt, hogy ezt a legfőbb jót a „*delectatio*“-ban látták, holott a kielégülés magában véve még nem minősül jónak, csak akkor, ha egyszermind tisztességes is, azaz ha összhangban áll az erkölcstan alapelveivel. Tekintve, hogy az ember társas lény, az etika által kitűzött célt is társasan éri el, — azzal a kérdéssel pedig, hogy a társadalomban élő ember hogyan juthat el a legfőbb jóhoz, a politika foglalkozik. Ennek egyik része a közgazdaságtan, amelyik „megtanítja a hatóságokat az egyes emberek akaratát a dolgok és tények külső világában való működés közben olyképen irányítani, hogy az egyéneknek ezekkel kapcsolatos céljai a társadaloméval egybeessenek“. A közgazdaságtan ekként a politika része és a gazdasági rendszer célja annak megvalósítása, hogy az egyén választásaiban ne az önérdeket kövesse, hanem a közösség javát, az erkölcsi principium lesz a jóléltelmezett gazdasági elv.

Spirito ugyanerre az eredményre jut, bár egészen eltérő úton. *Gentile* filozófiáját véve alapul a közgazdaságtant a tár-

sadalomban élő egyének tevékenységét vizsgáló tudománynak tekinti, ami által a rendet biztosító állam annak előfeltétele lesz. Az állam, mint szervezet magában foglalja az összes polgárokat és egyetlen akaratban fejeződik ki, az Állam és az egyén azonosul. Lehetséges ugyan állam — magánszemély dualizmus is, de ez a társadalmi élet negatív oldala és mint minden tudománynak, úgy a közgazdaságtannak is a pozitívumot, az egyén és az állam egybeolvadásának esetét kell vizsgálnia, tehát a korporatív közgazdaságtant és nem a negatívumot, mint a liberális iskola tette.

Arias és Spirito tehát egyaránt tagadják — bár különböző indokolással — a gazdaságosság fogalmát, azaz jobban mondva azonosítják az erkölcsi principiummal és ekként a jelenkor uralkodó közgazdasági rendszereit teljes egészükben elvetik, Arias mint erkölcstelent vagy antioekonomikust, Spirito pedig mint negatívumot. Espinosa amennyire magáévá teszi az erkölcsi és gazdasági principiumok azonosságának elvét, ép oly élesen fordul szembe velük az előző iskolák tanaival való szakítást illetőleg és felveti a kérdést, hogy valóban egészen elvetendők-e a közgazdaságtan évszázadokon keresztül elért eredményei és nem lenne-e lehetséges ezeknek az etikai principiummal való felélesztése.*

Feleletadás céljából az Arias és Spirito által kifogásolt szempontokból veszi vizsgálat alá a közgazdasági tanok fejlődését és figyelmét főleg *Pareto*-ra irányítja, akinek felfogása már élesen eltér az addigi egoizmusra alapított közgazdasági elméletektől. A klasszikus tanok optimizmusának helyét a közgazdaságtanban is a történelmi materializmus vette át, s ellenhatásképpen a matematikai és pszichológikus iskolák minden politikai tartalomtól igyekeztek megtisztítani a tudományt. *Pareto*-val már egészen elveszti a közgazdaságtan objektív és naturalista jellegét és teljesen elvont, mechanikus s az erkölcs-től független tudomány lett.

Pareto tanait tehát nem érhetik azok a vádak, amikkel Arias és Spirito a közgazdaságtudomány eddigi eredményeinek megtagadását indokolták, sőt a gazdasági principiumot az erkölccsel azonosító állásfoglalásaik nemesak hogy nem veszik el a *paretoi* mechanikus felfogású közgazdaságtan létjogosultságát, hanem még nélkülözhetetlenné is teszik. Ugyanis *Espinosa* szerint Arias és Spirito felfogásainak legfőbb hibája abban van, hogy teljes egészében elvetve az addigi rendszereket, azt állítják, hogy az egyének gazdasági téren is az erkölcsstan követelményeinek megfelelően kell tevékenykedni, — elfelejtkeznek

* V. ö. *Carli*: Le basi storiche e dottrinali della Economia Corporativa, Padova, 1938. — L. Futó Mihály: Az olasz korporatív közgazdaságtan, Közgazdasági Szemle, 1938. 987—994. 1.

azonban eközben arról, hogy az erkölcsi ítélet megalkotásához már szükséges az egyes ténykedések alapján beálló hatások ismerete, tehát egy, a gazdasági élettel foglalkozó ontológikus, teljesen elvont jellegű tudomány, amely lehetővé teszi annak megállapítását, hogy az egyes gazdasági tények közül melyek a valóban hasznosak és tisztességesek. Arias a monopóliumot például erkölcstelennek minősíti, mivel lehetővé teszi, hogy az annak birtokában levő egyén a vásárlók kárára a lehető legnagyobb hasznot érje el. Nyilvánvaló azonban, hogy az az erkölcsi ítélet, amellyel Arias ebben az esetben egy gazdasági tény (monopólium) sujt, már feltételezi a hatások ismeretét, amit viszont csak az Arias által megtagadott közgazdaságtan nyújthat.

A paretoi elvont közgazdaságtan és az erkölcsi értéket a gazdasággal azonosító Arias—Spirito-i felfogás kettős pillérén kell felépülnie Espinosa szerint a fasiszta szellemi forradalom eredményeként kialakuló közgazdaságnak. Alapját természet-szerűen a fasiszta etika adja, amely a századok tapasztalatainak okulva megtanulta, hogy az ember magában véve még nem jó, tehát, hogy a rossz sem egyes intézmények eredménye, hanem a jóval együtt egyaránt az emberi szellemben gyökerezik. Mint ahogy az egyén, úgy a gazdasági élet jelenségei is: a tőke, a magántulajdon, a nagyipar, a munkaviszony, a magánkezdeményezés, stb. magukban véve még nem minősülnek jónak vagy rossznak, eszközeikül szolgálnak csak az emberi akaratnak, amely a jó irányában, illetve ezzel ellenkezően alkalmazhatja. Politikai szempontból a feladat ekként abban áll, hogy az egyén a jó akarására neveltessék, amit a Mussolini által kidolgozott fasiszta doktrína akként valósít meg, hogy egyrészt elismeri az egyéni dinamizmus fontosságát és jogosultságát, másrészt azonban a társadalmi fegyelmezés szükségét is hirdeti és így a gazdasági téren szabadon tevékenykedő egyént felelőssé teszi azért, hogy mindig szem előtt tartsa az egész nemzet érdekeit is. A parancs követése esetében az egyén alkalmazkodik az etikai normához, az állam és az egyén azonosul. Ennek elérésére azonban az egyén saját ismereti eszközeivel nem képes, miéértis az állam, mint az egyéni partikularizmuson való felülemelkedés kifejezője, megfelelő szervezettel siet segítségére.

A gazdasági élet dolgozóit szakmák szerint felölelő munkásszervezetek (sindacato — federazione — confederazione) az egyén kellő magaviseletét egy bizonyos vidékhez, szakmához, illetve termelési ághoz való tartozandóság alapján állapítják meg, míg a korporációkkal a nemzeti termelés síkján magának a termelésnek irányai határozatnak meg. Az egyéni akarat így minden fokon idomul az államéhoz. A fokok emelkedésével párhuzamosan nő az állami ellenőrzés hatékonysága, ami a zök-

kenésnélküli lebonyolítást van hivatva elősegíteni. Ekként a korporatív gazdasági szervezet több szervből álló mechanizmusnak tekinthető, amelyben bár minden egyes szerv más mozgási törvény uralma alatt áll, mégis az egész szervezet mozgását meghatározó főtörvény adja meg az összhangot. A korporatív gazdasági szervezettel kapcsolatban felmerülő tudományos problémák egy része azonos azokkal, amelyek a liberális rendszert kísérték (jövedelem-megoszlás, a vállalkozás problémája, a gazdasági mozgás, illetve egyensúly kérdése) és így a közgazdasági tudomány erre vonatkozó eredményei hasznosíthatók, — de új feladatok is megoldásra várnak a korporatív közgazdák számára, így elsősorban a szubjektív határértéknek korporatív szellemű átértékelése és a szakszervezeti és korporatív megkötöttségek hatásainak megismerése.

Ezekben fektette le terjedelmileg rövid, de ritka tömörségű művében Espinosa a fasiszta forradalom elvein felépülő korporatív közgazdaságtana alapelveit. Ugyanez a célkitűzés hozta létre ezt a rendszert is, mint *Carli*-ét: az elméleti közgazdaságtan eddigi eredményeit megmenti a korporatív közgazdaságtan számára. De míg *Carli* Keynes nyomdokain a cambridgei iskola rendszerét fejleszti tovább azáltal, hogy az államot a közgazdasági rendszernek az egyénnel teljesen egyenrangú premisszájává teszi, addig Espinosa az erkölcs fontosságára helyezi a fősúlyt, s a legnagyobb klasszikus olasz közgazdász, Vilfredo Pareto elvont, mechanikus tanát hozza össze az *Arias—Spirito*-i, a közgazdaságtant az etikának alárendelő felfogással. Különböző úton érik el céljukat, mindkettőjüknek törés nélkül sikerül a fasiszta korporatív gazdálkodás tényeit a hagyományos közgazdasági elmélettel összeegyeztetni, egységes korporatív gazdasági rendszert alkotni és ekként eredményesen szembeszállni azzal az Olaszországban igen elterjedt felfogással, mintha a korporatív közgazdaságtannak nem is lenne szüksége elméleti megalapozottságra. Espinosa művének legfőbb jelentősége abban van, hogy rámutatva *Arias* és *Spirito* tanainak tarthatatlan egyoldalúságára, beigazolja, hogy az erkölcsi és gazdasági principium azonosítása nemhogy nem teszi feleslegessé a gazdasági elméletet, hanem egyenesen nélkülözhetetlenné tesz egy olyan elvont, mechanikus tudományt, mint amilyen az olasz irodalomban változatlanul nagy tiszteletben álló *pareto* rendszer.

Futó Mihály.

Latapie-Capderroque, André: Le mouvement des prix en France et la dévaluation. Bibliothèque de Science Économique. Paris. R. Pichon et R. Durand-Auzias. 258 oldal. 1938.

Az 1936 őszi francia valuta depreciaációval és annak kísérő-jelenségeivel foglalkozó bő francia irodalom egyik *önállóbb célkitűzésű* termékéről van itt szó. *Latapie-Capderroque* tanulmányában a frank-depreciaáció és a francia árszínvonal és árfelépítés változásai kölcsönhatásainak kibogozására vállalkozott. Megkísérli feltárni az 1936 szeptemberét megelőző néhány év ármozgalmából azon jellegzetes elváltozásokat, amelyeknek kikerülhetetlenül leértékeléshez kellett vezetniök, ezután pedig részleteiben tárgyalja a depreciaáció véghezvitelének körülményeit. Külön részletes elemzésnek veti alá a depreciaációt követő és a második frankleértékelésig eltelt időszak árszínvonalai és árszerkezeti változásait s az újabb leértékelés elkerülhetetlen előzményeit, amelyek felidézésében az első leértékelés elhanyagolt mellékkörülményeinek jelentős szerepe volt. Tárgyalás során a szerző gyakran szólaltatja meg, ha néha személytelenül is, a valuta depreciaáció híveit és elszánt ellenfeleit, legyenek azok elméleti közgazdák vagy gyakorlati gazdaságpolitikusok, eközben azonban az önálló, határozott vélemény-nyilvánítás elől ügyesen kitér, amivel számos *eredeti* gondolata, amelyek kifejtésére az adatokat legtöbbször már fel is sorakoztatja, kidolgozatlanul elkallódik. Saját maga semlegesítésének tudható be, hogy a kérdést mindig kronológikus úton iparkodik megközelíteni, bár kétségtelen, hogy a rendelkezésére álló francia hivatalos adatok, árindexek, mert *csak ezeket* használja fel, lényegesen többre nem igen nyujthattak módot.

Az 1928-as frank-stabilizáció, a háborús és háború utáni jelentősebb értékcsökkenések megszűntével „véglegesen“ megállapította a frank aranyértékét, amely sérthetetlennek nyilvánított. Ezzel a bizalom a frank iránt újra helyreállt s egyidejűleg megindult a tőke és aranybeözönlés, amit a jóvátételek és a védővamos kereskedelmi politika csak még fokozott. Ezen és egyéb körülmények folytán, amelyek az aranyat Franciaországba terelték, a világ monetárius aranykészletének megszűlése rendkívüli aránytalanságot ért el, ami egy általános deflációs irányzat kialakulásához vezetett, amely ugyan részben konjunktúra javításnak volt szánva, végül is általános depressziót idézett elő, miután az árfelépítés és a foglalkoztatottság következtében a reáltömegvásárlóerő csökkenését váltotta ki. Ezen depressziós állapotból való kiútat az egyes államok a tömegvásárlóerő növekedésében, a foglalkoztatottságnak világpiaci versenyképességük javítása által

való emelésében vélték megtalálni. E célból az államok egyik csoportja még idejében deprecialta valutájának aranyértékét s ezzel világpiaci aranyárait mérsékelte, a másik csoport (aranyblokk országai) valutája aranyértékének fenntartása mellett igyekezett alacsonyabb világpiaci árakat elérni, költségsökkenésekkel, deflációval. Ezenkívül a tömegvásárlóerő növelésére, munkabéremelések és munkaidőrovidítések, valamint agráráremelések, mint kedvezőnek ígérkező konjunktúra javító eszközök nyertek széleskörű alkalmazást, különösen az Amerikai Egyesült Államokban és utóbb Franciaországban. Csakhogy az Egyesült Államokban ezt megelőzte a depreciaáció, ezzel szemben Franciaország esetében ezek a műveletek jobbra relatív *túlértékelt* valuta fenntartása mellett hajtottak végre. Továbbá a angolszász államok beavatkozása voltaképp egy világpiaci *baisse*-ben történt, míg a Franciaországé egy világpiaci *hausse* megindulásakor, nem szólva itt a francia béremelések túlzásairól. Közben a defláció, amely az egyes árcsoportokat flexibilitásuk nagysága szerinti különböző mértékben morzsolta le, annyira megbontotta a francia belső árfelépítési egyensúlyt, hogy a belső tömegvásárlóerő megóvása érdekében a belföldi eredetű termékek nagykereskedelmi árai emelésének mindinkább helyet kellett adni, ami a mezőgazdasági termékek esetén épen beleillett az eddigi gazdaságpolitikai programba, de egyuttal kiindulópontja lett a defláció alatt kevésbé mérséklődött megélhetési költségek emelkedésének és ezzel a bérek későbbi *túlzott* emelésének. Így történt, hogy míg a nagykereskedelmi árai aranyban, 1935-ben 71-et értek el (1913 = 100), szemben az angol árai 61-es indexével, addig 1936. szept.-ben a francia index 83 volt már, az angol pedig még csak 67; a francia mintegy 24%-kal magasabb volt tehát, mint az 1913-ban kiegyenlítettnek vett angol-francia nívó. Minthogy a világpiaci áralakulás legnagyobbbrészt az angol-szász árai szerint igazodik, a francia aranyban kifejezett magas árakat már tovább, a francia közgazdaság jelentősebb háttérbe szorulása nélkül, még a dumping fokozása árán sem lehetett fenntartani. Ehhez járult a francia depressziós állapot állandósulása, a gazdaságpolitikai bizonytalanság, a tőke, az arany kiáramlása, az államháztartás deficitjének növekedése és annak a magángazdaságból elvont tőkékkel való ideiglenes kiegyenlítése, a szociális feszültség növekedése és *növelése*, közeli depreciaáció anticipációja, stb.; tehát csupa *hausse* hatású tényezők előtérbe nyomulása, amelyek a deflációs francia gazdaságpolitika csődjét teljessé tették.

1936 szeptember végén megtörtént a frank várva várt leértékelése, miután a kormányzat belátta, hogy depreciaáció nélkül nem képes megvalósítani azokat az elgondolásokat, amelyekkel más államok csak a leértékelés segítségével váltottak valóra.

A depreciáció két alacsonyabb aranyértékhatár kijelölésével történt, amelyek %-ban kifejezve: minimum 25.19% és maximum 34.35%-os leértékelést jelentettek. A depreciációs százalék megállapításánál a vezető szempont volt, helyreállítani a normális vásárlóerő paritást az angol-szász és a francia árszínvonalak között; a francia aranyban kifejezett árakat *egyszíntbe hozni* az angol-amerikai aranyárakkal. Nagyon kedvezőtlen körülmény volt azonban az, hogy a francia leértékelést épen olyankor *kellett* végrehajtani, amikor a francia árak *gyorsabb hausse*-ba kezdtek, mint maguk a világpiacon, ami már eleve kizárta, hogy az eléggé bizonytalanul értelmezett vásárlóerőparitás alapján meghatározott leértékelési % elegendő legyen hosszabb időre.

A leértékelés után kifejlődő tetemes *hausse* tényezőül különböző természetűek voltak, jelentős részüknél nem volt kapcsolata a leértékeléssel. Ilyen volt a világpiacon általános *hausse*-a, a fegyverkezés erőteljesebb megindulása következtében, különösen a fontosabb ipari nyersanyagokban. Az áremelkedés, némely cikknél 100%-ot, (kaucsuk), 170%-ot (ón) is elért, átlagosan 20—40% között mozgott. Ez a *hausse* azonban egyenlő mértékben érintette a többi államok piacait is. Magának a depreciációnak hatásaként jelentkező áremelkedések, illetve okaik három csoportba oszthatók: *a)* külföldi eredetű, általában külföldi piacok jegyzései szerint igazodó áralakulással bíró cikkek, amelyek lehettek hazai áruk is, áraik a leértékelés arányához mérten emelkedtek, mégpedig a depreciációt közvetlenül követő időkből, *b)* minthogy minden leértékelés a belső árakra, a tényleges vámvédelem mellett, egy többlet *ad valorem* protekcionizmust jelent, egy többlet áremelési lehetőség állott elő, amelyet, egyes vámok mérséklése ellenére, meglehetősen kihasználtak, *c)* a depreciáció piaci lélektani hatása volt, hogy az első időkből úgy a kereslet, mint a kínálat (noha a kereskedők nagy része nobilisan viselkedett) oldaláról számottevő, mennyiségi elemekből álló, áremelő hatások indultak ki.

A depreciáció mértékének elégtelensége szempontjából legfontosabbak voltak azonban azok a leértékeléstől független áremelkedések, amelyek speciális francia konjunktúra-, gazdaságpolitikai intézkedések eredményei voltak: *a)* a munkásság vásárlóerejének növelése és a növelt vásárlóerő állandó reálértéken tartása, megfelelő béremelések útján, *b)* mezőgazdasági népesség vásárlóerejének emelése az agrártermékek, már eddig is magas, árainak további revalorizációja által, ami a megélhetési költségek növekedését segítette elő. A béremelések a termelési költségeket és ezzel az árak belföldi elemeit emelték; a 40 órás munkahét, fizetéses szabadság s politikai okokból még 1936 közepén megkezdett béremelések, a mozgóbérskála alkalmazási

lehetősége, stb. egyes iparágakban az órabéreket, alig egy év leforgása alatt, csaknem 100 %-al emelte. Utólagos számvetés szerint ezek a béremelések az előállítási költséget átlagosan számítva, 40—45 %-kal emelték, ami elég volt ahhoz, hogy a jobbra belföldi tényezők hatása alatt kialakuló árak 20—25 %-kal növekedjenek, tehát a majdnem a leértékelés alsó határ %-ával, ami semlegesítette annak aranyárakban kifejezésre jutó előnyeit, s ami csakhamar érezttette hatását s utóbb egy újabb depreciációt tett szükségessé.

Nem sokat segített, legfeljebb *lassította* a *hausse* kifejlődését, az *áradóterhek* mérséklése, a *tőkeköltségek* némi csökkenése, *racionalizálási* mozgalom bizonyos térfoglalása, stb. csakúgy, mintahogy nem járt a várt eredménnyel a hivatalos árelenőrzés sem.

Az aranyban kifejezett nagykereskedelmi árindex (1913 = 100) ugyan néhány %-al alatta maradt, 1937 első felében, az angolénak, ami első pillanatra az előbbieket után, különösnek látszik, de a valóságban, mint a szerző erre helyesen, többször is rámutat, csak annyit jelentett, hogy a két ország vásárlóerőparitását sikerült az 1913-as *paritásnak elfogadott*, s a rendelkezésre álló árindexekkel ellenőrzött paritás egyensúlyában megtartani. Ettől a francia árszínvonal még lehetett, mint ahogy ténylegesen volt is, magasabb az angolénál. Már csak ezért sem lehetett elég nagy %-u a végrehajtott leértékelés. A frankot ezen említett *fiktív* paritás *alá* kellett volna leértékelni, ami a későbbi depreciációkban többé-kevésbé meg is történt, de már későn.

Hogy egyébként a leértékelés a francia gazdasági életben nem hozott lényegesebb javulást, annak magyarázatát a szerző abban látja, hogy a helyesen végrehajtott depreciáció *csak szükséges feltétele* lehetett volna a javulásnak, amennyiben a helyesebb árfelépítési arányokat volt hivatva megvalósítani. Egymagában véve azonban korántsem lehetett *elegendő* a konjunktúra, tartósnak ígérkező, kibontakozásához.

Kádas Kálmán.

Britain in Recovery. Prepared by a Research Committee of Science and Statistic Section of the British Association. (Pitman 1938. XVI. 474 ff. 15sh.)

1935-ben az Association közgazdaságtudományi és statisztikai osztályának kutatóbizottsága Jones, Smith, Walker és Richardson professzorok részvételével közös, gyűjteményes tanulmányt adott ki a válság okairól, történeti háttéréről és várható

fejleményeiről. A fordulat bekövetkezte és a konjunktúraciklus lejátszódása után időszerűvé vált a javulás egyes fázisainak, jelenségeinek és lefolyásának analóg vizsgálata. Valójában a kutatás nemcsak a javulás idejére terjed ki, hanem felöleli az 1929. és 1937. évi két csúcspont között eltelt teljes időszak eseményeit. Az általános áttekintést A. Mac´Dougall nyújtja, s ezzel azt a kevésbé hálás feladatot is vállalja, hogy a gazdaságtörténelem nyolc túlfeszített, eseménydús évének történetét olyan szűk helyen ismertesse, hogy vizsgálódása a tények feltárásán alig mehet túl, s így a bírálati, magyarázó részre aránytalanul kis hányad juthatott. Az ismertetendő tények és adatok kiválasztása az „embarras de richesse“ számos dilemmájával állította szembe a szerzőt, akit rokonszenve nyilván a munkabér, létfenntartási költség és árszínvonal kérdései felé vonz, bár tanulmánya mindvégig kiváló egyensúlyérzékkel árul el és okfejtése példásan világos.

A munkapiac kérdéseivel H. W. Robinson tanulmánya foglalkozik, az anyag és a tények felsorolása itt is alapos részletmunka gyümölcse, de a gazdaság szerkezeti átalakulásával kapcsolatos és abból eredő újabb jelenségekről, (szakmunkáshiány és egyidejű munkanélküliség, a racionalizálás haladása az utolsó konjunktúra ciklusban stb.) keveset nyújt. Dennisonnak a „standort“ kérdés gyújtópontja körül rajzolt helyzetképe a „special areas“ társadalmi és gazdasági szempontból egyaránt páratlan érdekességű problémáját rajzolja meg, de e vonatkozásban a gazdaságon kívüli lélektani tényezők szerepét jobban lehetett volna kidomborítani, mert az időnként példátlan erejű konjunktúra idején is érezhetett idült munkanélküliséget kizárólag gazdasági szempontokkal még sem lehet megmagyarázni.

Richardson professzor magyarázatai a szakszervezeti és munkaviszony kérdésekről ugyanazt a hézagot éreztetik, itt is bőséges és jól kiválasztott anyag és kevés bírálat, még kevesebb konklúzió kontrasztja található.

N. F. Hall a külföldi pénznemek forgalmával és a valutáris kérdésekkel foglalkozik, s bár az aranyblokk-sterlingblokk kontroverzia döntő szerepéről itt is többet szeretünk volna hallani, mégis nyugodtan állapítható meg, hogy az általános rész egyetlen érdemlegesen bíráló, kommentáló és ennél fogva reális térben mozgó fejezete ez a valóban lüktető ütemű, rövid kompendium.

A második rész az egyes ipari és a mezőgazdasági ágak fontosabb fejezeteinek elemzésével és gazdaságtörténetével foglalkozik. Itt szemtől-szembe találkozunk az állami befolyás terjedésének, a szubvencióknak, a kvótáknak, az értékesítési kötelező terveknek a válság bekövetkezte óta törvényerejűvé vált sorozatával.

Ha az általános részről az volt a felfogásunk, hogy kevés

bírálatot tartalmaz, úgy az egyes iparokról és mai gazdasági ágakról írt fejezeteknél egyre jobban kidomborodik az az érzés, hogy közöttük semmi szerves összefüggés nincsen. Ha minden iparág és a mezőgazdaság minden része külön-külön öncélú szervezet volna, akkor az ilyen önálló tanulmányok valóban hasznosak volnának, vagy ha a résztanulmányok külön jelennének meg, egyenként igen értékes monográfiát jelentenének, így együvéfoglalva azonban szétesnek, s az olvasót a koordináció hiányának érzésével telítik el.

Az olvasónak a könyv végigolvasása után az a kényszerű érzése támad, hogy mindent megtalált, amit eddig is tudott, de semmit nem tanult, s főképen átfogó, a főbb jellegzetességeket felölelő képet nem nyert.

A *Britain in Depression* részleteiben is merészen elmélyedő új elgondolásokkal telített, bíráló és magyarázó benyomásai után a javulásról szóló műben nemcsak az igen értékes anyaggyűjtést várta volna el az érdeklődő, hanem az exogén befolyásoktól irányított újszerű konjunktúra jellegétől, eddig ismételen különlegességeiről szeretett volna okulni, s ezzel az Association bizottsága ez alkalommal adós maradt. A könyv nyelvezete világos, az okfejtés a hagyományosan tiszta és bámulatrakeltően egyszerű, s a munka komoly nagy értéke, hogy mint adatforrás az 1932—1937. évek gazdaságtörténész kutatójának bizannyal nélkülözhetetlen lesz.

Vámos Béla

Külföldi folyóiratok szemléje.

The Economic Journal.

London, March 1939. Vol. XLIX. No. 193.

Surányi-Unger, Tivadar: Facts and Ends in Economics. Surányi professzor tanulmánya a lap hasábjain lezajlott methodológiai vita kérdéseivel kapcsolatban foglal állást, s itt elsősorban a közgazdaságtudománnyal szemben gyakran hangoztatott vádakra tér ki. Ezek közül a legtöbbször ismételt támadás a tények meg nem értését, a való élettől távolálló felfogást és munkamódszert veti fel. Ezt részben az induktív megfigyelők szokták a deduktív módszer követőivel szemben, részben az elméleti kutatók egymással szemben és végül a gazdaságpolitikusok a tudomány valamennyi művelőjével szemben hangoztatni. Az empirikusok és az egyensúlyi elmélet követői között folyó módszertani viták egyes utódai a Schmoller-féle kompromisszummal végződött „Methodenstreit“-nak és távolról sem terméketlenek. A deduktív tudomány követői között fennálló divergenciáknál az volna kívánatos, ha ezek egymás munkájában és gondolatmenetében a támadható pontok mellett a helyes vonatkozásokat és hasznos gondolatokat is észrevennék. A politikusok elsősorban arra hivatkoznak, hogy a közgazdák saját témakörükön túl nem látnak, s nem ismerik fel az egyes kérdésekben a társadalmi vonatkozásokat. Ez ellen a vád ellen elsősorban a minden főbb kérdés eldöntésénél döntő szerepet játszó heteronom szempontok ismeretével kell védekezni, s látni kell a gyakorlati élet sokrétű vonatkozásaiban az események minden síkját. A filozófiában minden gazdaságkutatónak bizonyos jártassággal kell rendelkeznie, a módszerviták anyagát ismerni kell és végül az elméleti tudásnak a gyakorlati életben szerzett tapasztalatokkal is alátámasztást kell nyernie. — *Harrod R. F.: An Essay in Dynamic Theory.* A terminológia tisztázására törekvő statikus elmélet mellett szükség van a változó nagyságok terében is a félreértésektől mentes fogalomalkotásra. Harrod megkísérli a dinamikus elmélet alapjainak megvetését, s itt elsősorban három tényt feltételez: 1. a társadalom jövedelme a megtakarítások legfőbb alapja, 2. a megtakarítások iránti keresletet a jövedelemgyarapodás mértéke dönti el, 3. a kereslet egyenlő a kínálattal. A menyniségek változásának okát ez egyik elmélet a tendenciák változásában, a másik az egyes események közötti időközök hatásában keresi. Harrod a statikus egyensúly fogalma mellett igyekszik kiépíteni a dinamikus egyensúly, differenciáltabb képletét is. A dinamikus egyensúly a haladásnak és változásnak bizonyos ütemét jelenti, amely azonban nem esik feltétlenül egybe a népesedés, tőkegyarapodás és technikai haladás által lehetővé váló maximális, ú. n. természetes gyarapodással. A kettőnek egymáshoz való viszonya konjunkturpolitikai szempontból is állandóan

tanulmányozandó, minthogy igen sok veszélymomentumot rejt magában. — *Keynes, J. M. Relative movements of real wages and output.* Keynes feleleveníti a General Theory of Employmentben kinyilatkoztatott tételét, amely szerint az iparban általában az a helyzet, hogy emelkedő pénzbérek mellett a reálbérek csökkennek, míg általában csökkenő névleges bérekkel egyidejűleg a reálbérek emelkedése tapasztalható. Állításainak igazolására ismerteti Foxwell és Marshall véleményét, valamint Bowley statisztikai tábláit. A határköltség és ár viszonyának megközelítése után a tökéletes és tökéletlen verseny (monopolium) szempontjából bírálja a kérdést. Szembeállítja a munkabér részesedését az Egyesült Államok és Anglia nemzeti jövedelmében, anélkül azonban, hogy ebből praktikus következtetést levonhatna, mert hiszen nem tudható, hogy vajjon az eltérések a statisztikai módszerek különböző mivoltának, vagy pedig a versenyviszonyok strukturális eltéréseinek következményei-e. A kérdés tisztázásának természetesen igen számos további előfeltétele van, ezek között meg kell említeni, hogy szükséges ismerni: 1. a reálbérek változásának viszonyát egyrészt a pénzbérekkel szemben, másrészt a termelési kapacitás kihasználásának arányváltozásaival szemben, 2. az ipari munkabér iparcikkben kifejezett vásárlóerejének eltolódásait, 3. a termelési bruttóhaszon változásait a termelési költség és termelés mennyiségének változásai nyomán. — *Beveridge, W. H.: Unemployment in the Trade Cycle.* A tanulmány, amely ez alkalommal is csak a szerző számára hozzáférhető számokat dolgoz fel, az angol ipari munkanélküliségnek a konjunkturaciklussal való összefüggéseit szakmánként részletezve vizsgálja. Mindenekelőtt megállapítható, hogy a konjunkturaérzékenység terén az exportra beállított iparágak vezettek, emellett azonban az összes iparágak munkanélkülisége a válság és a javulás tartamán keresztül bizonyos mértékig egyarányú fejlődést mutatott, — de jelentős eltérésekkel, mert a munkanélküliség arányában az eltérések igen nagyok voltak. Amellett úgy az utolsó ciklusbeli, mint pedig a múlt századvégi és háborúelőtti statisztikákból megállapítható, hogy a textil- és fémiparok munkanélküliségének kulminációja megelőzi a többi iparágakét. Beveridge ezután az angol külkereskedelem szerepét vizsgálja, amely tulajdonképpen nemzetközi vonatkozásban hosszú ideig ugyanazt a funkciót teljesítette a tengerentúli őstermelő és az angol gyár között, mint amit más országokban a belföldi termelő és feldolgozó között a belkereskedelem végzett. A mezőgazdaság egyébként még ma is leginkább a termelő egyéni elhatározásától függő és a versenynek leginkább kitett foglalkozási ág, s így a válságok kérdése éppen az ezzel legjobban összekötött bizonytalansági tényezőkön sokkal inkább múlik, mint a bankok és iparosok elhatározásain. Ezzel Beveridge úgy az ortodox, mint a monetáris konjunkturaelmélettel szemben új s bizonyos mértékig forradalmi válságelméletet állít fel, amely még igen sok vitára fog alkalmat adni. — *A. L. Green: An Economic Aspect of Local Government, Sinking Funds.* — *Cohen, Ruth: Milk Policy and Milk Prices.* V. B.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.

Jena, Februar 1939. Band 149. Heft. 2.

Wilbrandt, Robert: Inflation und Deflation — Scylla und Charibdis. A tanulmány bevezetőben a pénznek a modern gazdálkodásban vitt szerepét ismerteti, majd a mennyiségi elméletre,

s ezzel kapcsolatban a pénzérték változásainak kérdéskörére tér át. Nem minden pénzszaorítás, s nem minden áremelkedés infláció, hanem csak olyan vásárlóerőszaorítás, amely a keresletet a lehetséges termelés határain túlhajtja. Az infláció okláncolatában a kezdetet rendszerint az áruhiány és a pénz szaorodása jelenti, ezekhez járul később a külföldi váltóárfolyamok állásának hatása is. Az infláció késői fázisában az árak a pénz szaorodásánál sokkal gyorsabb mértékben emelkednek. Így 1914 és 1923 között Németországban az árszínvonal harminchétszer olyan erősen emelkedett, mint ahogy az a bankjegyszaorodásnak megfelelt volna. Egyik alfaja az inflációnak a hitelinfláció, amely burkoltan igyekszik a vásárlóerőt szaorítani. A defláció az inflációval abban egyezik meg, hogy jellegzetességei elsősorban a vásárlóerő alakulásán, s nem a pénzmennyiség változásain mutatkoznak. A defláció a vásárlóerőnek a termelőképesseghhez mérten szükös pénzellátásában jelentkezik, tekintet nélkül arra, hogy az árak hogyan változnak, — a rendszerint beálló árcsökkenés csupán kísérőjelenség. A defláció jelenségei az inflációnál kevesebb rugalmasságot árulnak el, s ez a merevség számos veszélymomentumot rejt magában, amelyekre leginkább az újabb angolszász irodalom mutatott rá. A válságokkal járó, vagy azokat megelőző tartózkodás a gazdaságnak bizonyos mértékű öndeflációját jelenti, ami azután a defláció további megszokott szimptomáihoz, rentabilitási válsághoz, a befektetések stagnálásához és végül a fogyasztói kereslet zsugorodásához, a vásárlóerő körforgalmának megszakadásához és jövedelemeltűnéshez vezet. A jelenkor gazdaságának nagy problémája éppen abban áll, hogy a keresletet azon a színvonalon tartsa, amely a termelés egyenletes növelése által a költségcsökkentést lehetővé teszi. — *Unger-Sternberg, Roderich: Die biologisch-demographische Lage und die Weltgeltung Westeuropas.* Nyugateurópában az „emberöltő“ fogalma megváltozott, s kb. 10 év múlva, a várható élettartamnövekedést tekintetbevéve, a mult századbeli átlaggal szemben megkétszereződik. Ellensúlyozza ezt a születések rohamos csökkenése. Ezzel jár a népesség korbéli összetételének eltolódása is, ami végeredményben egyrészt az elaggásra, a lakosság számának csökkenésére, másrészt pedig az elitnépesség zsugorodására vezet. Nyugateurópa népszaorodásának csökkenése a kivándorlási kedv elvesztésén túl odavezet, hogy munkaerőhiány folytán külföldi beözönlés válik szükössé, amire Franciaországban konkrét példát is találhatunk. Ez az eltolódás azért is hátrányos, mert a földbirtok és az állam vezetése fokozatosan a gyorsabban szaorodó bevándorló rétegek kezébe megy át, amelyek vagy kelet- és déleurópai, vagy tengerentúli eredetűek. Ez a fehér emberiség életkedvcsökkenésének jele, amelyet a válások és öngyilkosságok statisztikája ugyancsak bizonyítani látszik. — *Schmitt, Alfons: Der Mittelndkanal der Schritt zur Einheit der deutschen Binnenschiffahrt.* Leírja a csatorna építésének történetét, majd ismerteti annak közlekedéspolitikai feladatait és jelentőségét. Ezzel a túlnyomóan mező- és erdőgazdasági termelésre beállított Kelet-Porsország összeköttetést talált a rajnamenti nagyipar felé. A tengeri kikötők viszont az északnémet folyókkal nyerne közvetlen kapcsolatot, s a hajózás szempontjából kiemelkedően fontos, hogy a csatorna által összekötött vidékek gazdasági jellege lehetővé teszi az uszályoknak mindkét irányban való alimentálását. Ismerteti a versenyviszonyokban beállott eltolódást, a csatornailletékeket és a Németországban fennálló uszálymonopoliumot is. — *Treviranus, Margarethe: Die Britische National Defence Contribution.*

Band 149, Heft 3. März 1939.

Dietze Constantin: Die rechtliche Ordnung des ländlichen Grundbesitzes und die gemeinwirtschaftliche Lenkung der Landnutzung. A mezőgazdaságtudomány nemzetközi konferenciáján tartott előadás vezérfonala Smith Ádám ama gondolatát követi, hogy a föld legtökéletesebb megművelése csak az önérdeken alapulhat, s a saját kezelésben öntulajdonát művelő földművestől várható. Dietze elsősorban arra keresi a feleletet, mely gazdasági hatásokat kívántak az egyes államok a földtulajdon jog rendezésével elérni; milyen irányzatok tapasztalhatók ma; mennyiben lehet a gazdasági teljesítményeket kormányzati intézkedésekkel befolyásolni, s ettől milyen hatások várhatók? Ismerteti a földtulajdon és a földmunka legutóbbi évszázadának történetét. A jobbágyfelszabadítást követő idők liberális elveket valósítottak meg, az új tulajdonos nemcsak személyi szabadságát nyerte el, hanem a jus utendit és abutendit is. A föld egyszerű osztható tulajdonná vált, a családjogot behelyettesítette a személy joga. Ez ellen az irányzat ellen a konzervatív gondolat eleve éles küzdelmet folytatott és az egyes államokban eltérő okokból kifolyólag szükségessé váló belső kolonizáció már a föld tulajdonjogának korlátozásával járó birtokpolitika jegyében folyt le. A háború befejezte után beállott változások természetesen szükségessé tették a földtulajdon újabb megosztását, amelyben az állam közreműködött. E földreformok végrehajtásánál a normális politikai szempontok messzemenően érvényesültek, s a földet nem csupán gazdasági-jogi értelemben vett vagyontárgynak tekintették. Az így juttatott földbirtokokkal kapcsolatban számos megkötöttség érvényesült, amelyek részben a hitbizományok intézményére emlékeztettek. Az autarkia korában az állam súlyt fektet arra, hogy a föld használata a maximális termelést biztosítsa. A helyes használatra vonatkozólag természetesen igen nehéz általános érvényű érveket felállítani, — amit az is mutat, hogy p. o. Németalföldön a földbirtok 50 %-a van bérlők kezén, míg Dániában csupán 5 %, s mindkét ország mezőgazdasága magas színvonalon áll. Tény azonban az, hogy a behozatalra szoruló országok függetlenítésük érdekében bizonyos termelési ágakat mesterségesen is fellendítenek, míg az exportországok egyes cikkek termelését csökkentik, illetve mezőgazdaságukat csak piactechnikai szempontból kedvező helyzetű áruk termelésére ösztönzik. Az állam tehát valóságos, vagy vélt politikai érdekeknek megfelelően, a termelést a szerinte szükséges irányba tereli. A mezőgazdasági termelés haladása szempontjából ezek az állami beavatkozások rendszerint indokoltak, s erre a haladásra a legfontosabb erkölcsi, politikai és szociális célok elérése érdekében is feltétlenül szükség van. — *Linhardt, H. Verbesserung und Vereinheitlichung des betrieblichen Rechnungswesens.* — *Lütge, Friedrich: Die Wohnungswirtschaft in Österreich und im Sudetengau und ihre Eingliederung in die grossdeutsche Wohnungswirtschaft.* Az igen beható és részletes tanulmány elsősorban a két új német tartomány lakásviszonyait, a lakásállag mennyiségi és minőségi állapotát, az új építkezések motivumait, a bérleti kérdéseket tárja fel. Ezután áttér az építkezések pénzügyi hátterére, s végül a telepítési és mezőgazdasági lakásügygyel foglalkozik. Minden fejezet végén ismerteti a birodalmi német rendszerbe való beolvasztás lehetőségeit és módját. — *Laufenburger, Henry. Der neue Wirtschaftskurs in Frankreich (Programm Daladier-Reynaud.)* A népfrentkormány kísérletei által teremtett helyzet feltárása után pontosan ismerteti, hogy 1938. októberében milyen problémák megoldása vár a francia kormányra. Különösen súlyos terhet és gondot jelentett

a vásárlóerőfokozási kísérletek végleges meghiusulása. Nyugtalanító szimptoma volt azonban a magántőke bizalmatlansága is, ami a tőkemenekülésben jutott kifejezésre. Ismerteti a Reynaud-féle szanálási terv alapgondolatát, amely az állam kölcsönigényeinek átmeneti csökkentésén és a magánkezdeményezés, vállalkozási kedv feltámasztásán nyugodott. Az eddigi eredmények ismeretese, a tőkemenekülés megállott, sőt bizonyos mértékű visszaáramlás volt tapasztalható. A kényszerintézkedésektől való tartózkodás a bizalmat visszaállította. Kétségtelen, hogy az adózás hatásai deflatorikusak, de az államháztartás helyzetének konszolidálása folytán a kamatláb csökkenése várható, s ezután már az ellenkező hatású, de óvatos ütemű hitelexpanzió is elképzelhető lesz.

V. B.

Internationale Rundschau der Arbeit

1938. december.

Die 24. Tagung der IAK. Ismerteti a 24. munkaügyi értekezlet lefolyását (1938 június). A konferencia tárgyai voltak: 1. a szakoktatás és tanonckérdés. A vita során hangsúlyozták a fiatal munkások túlzott specializálásának veszélyét, a pályaválasztási tanácsadás jelentőségét és a munkanélküliek átképzésének fontosságát. 2. bernszülött munkások védelme. 3. Vándormunkások toborzása és munkafeltételei. Itt a toborzási visszaélések elkerülése és ingyenes állami tanácsadás és támogatás kérdése állt a vita előterében. 4. Az uccai közlekedés munkaideje és pihenői. 5. A munkaidő általános megrövidítése. Heves viták után három részre osztották a kérdést. Az 1939. évi értekezlet elé az irodai, ipari és kereskedelmi munkaidő megrövidítésének kérdése fog tárgyalásra kerülni. — *Die Ergebnisse der Arbeitsdienstpflicht in Bulgarien von 1933 bis 1936/37.* A bulgár kötelező munkaszolgálat eredményeit ismerteti. Bulgáriában van rendes munkaszolgálat melynek keretén belül az állam számára s a munkaszolgálat saját üzemeiben végzett munkák foglalnak helyet. A négy év alatt a munkaszolgálat 524 millió léva kiadással és 779 millió bevétellel 254 millió hasznot eredményezett. A munkaszolgálat újabban a hadügyminisztérium kötelékébe tartozik és katonai szervezetben folyik. Ezenkívül minden 20—45 éves polgár évenként hat napi rendkívüli munkaszolgálatra van kötelezve. Évenként átlag 1 millió ember teljesít ilyen keretben szolgálatot. A vezetés a községek hatáskörébe tartozik, melyek ebben a keretben út-, hídépítéseket, földmunkákat stb. végeztetnek el. A községek a megváltási díjakból az utolsó három évben közel 25 millió léva tiszta bevételre tettek szert. 1934 óta a munkanélküliek számára szerveztek munkaszolgálatot, melynek teljesítése feltétele a munkanélküliség elleni támogatás élvezésének. A szolgálat ideje hat hónap, elsősorban útépítésre használják fel. Az 1935—37. években 22 ezer munkanélküli 94 millió értékű munkát teljesített, a kiadások 72 milliót emésztettek fel.

1939. január.

Konjunkturausgleich durch öffentliche Arbeiten (I). A közmunkák konjunktúrapolitikai jelentőségéről folytatott tanácskozások ismertetése. 1937-ben a Munkaügyi Hivatal ajánlást intézett

az államokhoz, mely rámutatott a közületi kiadások kellő időben való növelésének és csökkentésének jelentőségére a konjunktúra-ciklus hatásainak ellensúlyozására. A lemenő konjunktúra idején növelni kell ezeket a munkákat és már idejekorán elkészíteni a terveket, hogy kellő időpontban kivihetők legyenek. Ezt a politikát Svédország már követte is. Az adóemelés útján való finanszírozás deflációs hatása miatt helytelen. Célszerűbb a közháztartást évről-évre való kiegyenlítés helyett a konjunktúraciklushoz igazodó időszakonként egyensúlyba hozni. A válság idején felvett kölcsönöket a fellendülés folyamán kell törleszteni. Hasonló célt szolgálnak azok a válságtartalékok, melyek felhasználásával a válság kezdetén azonnal meg lehet kezdeni a munkaszerző közmunkákat. A hitelkiterjesztő pénzpolitika nélkülözhetetlen eszköze a válság elleni küzdelemnek és 1929 óta 19-re emelkedett azoknak az államoknak a száma, melyekben a jegybank nyílt piaci műveletekkel támogatja a hitelkiterjesztést. A járulékos hiteleket azonban célszerűen kell felhasználni és fontos egy olyan központi szerv felállítása, mely a közmunkákat egységes terv szerint irányítja, különösen azok időpontjának helyes megválasztása szempontjából. Mintaszerű ebből a szempontból Svédország politikája. Ez az ország alkalmazta először az államháztartás konjunktúraciklusokhoz igazodó egyensúlyának gyakorlatát, a végrehajtott nagy közmunkákat kölcsönökkel finanszírozta, melyeket a tervezett hét év helyett négy év múlva már törleszteni kezdett. 1936-ban pedig már elkészített egy öt, illetve tíz éves tervet az állami, illetve községi közmunkák számára válság esetére. Finnország 1934 óta gyűjt válságtartalékokat. Angliában a községeket kötelezték, hogy ötéves tervet készítsenek a válság esetén azonnal megkezdendő közmunkákról. Ezeket a terveket az illetékes miniszternek kell jóvá hagynia. Az ajánlás rámutatott a nemzetközi együttműködés fontosságára. Az egyik országban célszerű pénzpolitikával és közmunkákkal fenntartott fellendülést könnyen összeroppanthatja a másik országban bekövetkezett depresszió. Szükség van arra, hogy az egyes államokban egymáshoz igazodjanak ezek a közmunkák, különösen fontos az, hogy a hitelező államok igyekezzenek célszerű együttműködéssel fenntartani a foglalkoztatást, mert az adósállamok konjunktúrája is ettől függ. Az értekezlet egy nemzetközi bizottság megalakítását javasolja, melyben egyelőre informatív céllal minden tagállam résztvenne és tájékoztatná a többit közmunkapolitikájáról. — *Watt Róbert: Die soziale Sicherheit und die Arbeiterschaft in den USA.* A szakszervezeti munkásság véleményét foglalja össze az 1935 óta megalkotott amerikai társadalombiztosítási rendszerről. Elismeréssel adózik a rendszer nagy jelentőségű szociális intézkedéseiről, de hangsúlyozza az adminisztratív nehézkesség kiküszöbölésének szükségét. 1938 január 1-én kezdték meg 23 tagállamban a munkanélküliségi segélyek fizetését és az egész állam területén az öregségi járadékok folyósítását.

1939. február.

Walker, Ronald: Lohnpolitik und Konjunkturbewegung (I). A konjunktúraciklus alakító tényezői között fellendítő, zsugorító és közömbös erőket különböztet meg. A tanulmány célja a bérpolitika különböző módszereinek ezen tényezők között való elhelyezése.

A konjunktúraciklus lefolyásának jelenségeit részletesen vizsgálva arra a végső következtetésre jut, hogy a konjunktúraingadozások enyhítése végett a béremelés számára az a legkedvezőbb időpont, melyben a gazdaság fellendülésben van, de a rendelkezésre álló erőket még nem használta ki teljesen. Az összezsugorodás idején a bérek stabilan tartandók. — *Das, Rajani: Die Arbeitsgesetzgebung in den indischen Staaten.* Az indiai ipar erőteljes kiépülésével kapcsolatban a munkásvédelmi törvényhozás is fejlődőben van. A szabályozás a gyárakra, bányákra és ültetvényekre terjed ki. A gyártörvények államról-államra változnak, de közös vonásuk, hogy a fiataalkorúak ipari munkája számára minimális életkort állapítanak meg, a gyermekek és nők éjjeli munkáját eltiltják, maximális munkaidőt, szüneteket, baleset elleni védekezést írnak elő. Egyes államokban a bérvédelemre, anyavédelemre és a kollektív egyezkedésre is hoztak törvényeket.

1939. március.

Walker, Ronald: Lohnpolitik und Konjunktur (II). A tanulmány folytatása az előző számból. — *Konjunkturausgleich durch öffentliche Arbeiten (II).* A munkaügyi hivatal által megalakított nemzetközi bizottság munkáját meg is kezdte és első ülésében tervet dolgozott ki az államok által időnkint teendő tájékoztató jelentés megszerkesztésére. Az egységes rendszerű jelentés útján lehetővé válik az egyes államok által követett politika összehasonlítása és közös nevezőre hozása. Közmunka alatt értendő minden olyan munkálat, melyet központi, kerületi, vagy községi hatóság hajtat vagy ezek kölcsönével, ill. támogatásával és esetleg felügyelete alatt hajtának végre. Felmerült a jövőre nézve az a kérdés is, nem lehetne-e több államra kiterjedő közösérdekű közmunkákat végrehajtani válság idején, esetleg nemzetközi finanszírozás útján. A bizottságban főleg a hitelező államok részéről az adóállamokban végrehajtandó közmunkákra hívták fel a figyelmet. Egyelőre azonban az adatgyűjtésben kell eredményeket elérni.

1939. április.

Johnson, Ethel: Die Durchführung der Mindestlohngesetze in den USA. (I). Az Egyesült Államokban kétféle minimális bérszabályozás van: az egyes államokban és az egész szövetség területére. 27 államban életbelévő törvények közül csak egy vonatkozik felnőtt férfimunkásokra is, a többi csak gyermekekre és nőkre. A törvények túlnyomó része csak a bérmegállapítás eljárását szabályozza, a béreket hivatalok, vagy bizottságok állapítják meg egyes iparágakra. A bérek alapja a megélhetési költség. A végrehajtás vagy a munkaügyi minisztériumok, vagy bizottságok feladata. A bérmegállapítás eljárása: előzetes megállapítása a bérvizonyoknak, mely akár kérelemre, akár hivatalból történik, paritásos bizottság kinevezése, (legalább egy-egy női taggal) a bizottság tárgyalása és határozata. A bizottságok tárgyalásai nyilvánosak. A hatóság nem köteles elfogadni a határozatot, hanem azt visszautasíthatja. A megerősítés előtt nyilvános tárgyalást kell tartania. Az érvényben lévő rendeleteket a hatóság a bizottságokon keresztül megváltoztathatja. A rendeletek alapján hozott hatósági döntések ellen a bí-

róságokhoz van fellebbezés. — *Mitnitzky, Mark: Die Arbeiterschaft in einem industrialisierten Agrarland. Ungarns Industriearbeiter nach dem Kriege.* A magyar iparosítás háború utáni lefolyását ismerteti. Rámutat a munkáskeresetek alacsony voltára, de arra is, hogy a többi rétegek átlagos jövedelméhez képest nem mondhatók kevésnek. Jellegzetes vonás a vidéki és fővárosi munkások keresete közötti nagy különbség. Az ipari termelés nagy növekedése a munkáslétszámot csak jóval kisebb arányban növelte. Hasonlóképp alig emelkedett a bérszínvonal, a nominálbérek 1927 óta 100-ról 84-re csökkentek, a reálbérek pedig csak 5%-kal emelkedtek. A váltság hatását a bérek nem heverték ki. Az alacsony bér oka: a munkakereslet rugalmatlansága, még a fellendülés idejében is magas arányú munkanélküliség és a bér nivóját nem annyira gazdasági (kereslet-kínálat), hanem társadalmi tényezők szabják meg. Ez tette szükségessé a legkisebb munkabérek megállapítását. Az iparosítás szükségszerű volt, a monarchia összeomlása után a mezőgazdaság intenziválódásának határai különösen a tengerentúli fejlődéssel szemben igen korlátozottak voltak. Az agrárválság életkérdéssé tette azoknak az iparcikkeknek belső előállítását, melyeket külföldről nem lehetett volna különben beszerezni. Az ipari protekcionizmus ellen felhozott érvek szempontjából a magyar iparosítás mérlege a következő: a természetes alappal bíró iparágaktól nem vonták el az új iparok a munkaerőt a magyar munkapiac speciális adottsága folytán, mert az új iparok a nagy munkástartalékból merítettek. A kivitelünket nem gátolta, mert a megrágult behozatal nem gyakorolt hatást a munkásság megélhetésére és ezzel termelési költségeinkre. Viszont a kivitelnek mai színvonalon való fenntartásához állami segítség és ezzel a fogyasztó megterhelésére volt szükség. Az iparosítás előnyei tehát felülmúlták a hátrányokat. Mindenesetre kevesebbet jelentett a munkásság részére, mint várni lehetne, mert a reálbérei alig magasabbak, mint 1913-ban, számuk is alig $\frac{1}{3}$ -dal emelkedett, míg a termelés legalább $\frac{2}{3}$ -dal. Ennek oka a mezőgazdaság változatlan rossz helyzete, melynek folytán az ipar fokozott adóterhet volt kénytelen viselni, a bizonytalan politikai és hitelviszonyok pedig magasabb vállalkozói nyereséget tettek szükségessé. A gyors iparosításnak azonban vége szakadt, a termelés és munkáslétszám fejlődése ezután egyenletesebb lesz, ami a munkapiacon a keresletet is növelni fogja. A középeurópai államok népességének jóléte változatlanul a nemzetközi együttműködéstől és ennek folytán a mezőgazdaság helyzetének javulásától függ.

R. B.

Rivista di Politica Economica.

Roma, Anno XXVIII. 1938. N. XI. — novembre.

Guarneri, Felice: Autarchia e commercio estero. A külkereskedelmi miniszternek a torinói autarkiás kongresszuson tartott záróbeszéde. Nagy vonalakban foglalja össze az önellátás tekintetében a gazdasági élet egyes területein elért eredményeket, majd az autarkiának a külkereskedelem alakulására gyakorolt hatásával foglalkozik bővebben. Szembeállítva a világ külkereskedelmi volumenének újra észlelhető igen jelentős összezsugorodását az

olasz forgalommal, kiemeli, hogy az export változatlan színvonalon tartása ellenére is sikerült a behozatalt jelentősen visszaszorítani, úgyhogy az olasz külkereskedelmi mérleg passzívuma 1938. első 9 hónapjában az előző évvel szemben szinte a felére zuhant le. Vázolva a külkereskedelmi forgalom behozatali és kiviteli oldalának összetételében bekövetkezett eltolódásokat, megállapítja, hogy a fejlődés iránya teljes mértékben megfelel a fasiszta kormány által célzottaknak. A jövő célkitűzését elsősorban a távoli, nemesvalutájú piacok megszervezésében és a minőségi áruk kivitelének fokozásában látja, egyedül az utóbbi képes ellensúlyozni a világszerte terjedő iparosodást. — *Giannini, Amedeo: La quarta conferenza internazionale di diritto privato aeronautico.* Az 1938. évi brüsszeli repülési magánjogi nemzetközi kongresszus eredményeit ismerteti. — *Bordin, Arrigo: Il contratto collettivo di lavoro.* A kézikönyvében és tanulmányaiban lefektetett kétoldali monopol elméletből kiindulva tárgyalja a kollektív munkaszerződések kérdését. Az elméleti alapok lefektetése után részletesen vázolja, hogy hogyan kell értelmezni és gyakorlatban a bérek megállapítása kapcsán érvényesíteni a Carta del Lavoro azon előírását, hogy a munkabéreknek a munka termelékenységével és a munkás normális életfeltételeivel kell arányban állni. — *Federici, Luigi: Il mito del profitto „legittimo“ e la riduzione dei costi in regime corporativo.* A közgazdaságtudomány egyik legrégibb és leggyakrabban visszatérő kérdése a haszon jogos, törvényes mértékéé. Részletesen kimutatva a fogalom elméleti tarthatatlanságát és a gyakorlati megvalósulás tragikus hatását, amennyiben a kedvezőtlenebb feltételek közt dolgozó üzemek bukását idézné elő, a probléma magját a termelő költségek leszállításában látja. Tekintve azonban, hogy az eladási árakat a kedvezőtlenebb körülmények közt előállítók árai határozzák meg, elsősorban ezek termelését kell olcsóbbá tenni. A drágább termelésnek oka lehet a termelő kisebb képessége is, de a gyakorlatban általában a másik tényezőre, a megfelelő eszközök hiányára vezethető vissza a termelő költségek eltérő volta. Az olasz korporatív rendszer nagy előnye ép abban van, hogy a termelő költségek leszállítása tekintetében hatályosan közre tud működni. A határtermelők műszaki, igazgatási és pénzügyi rendszerének átszervezésével nagyban tudja csökkenteni a termelő költségeket és ezáltal az eladási árak esését éri el, anélkül, hogy a mitikus jogos haszon fogalmának érvényesítésével feleslegesen zavarná meg a gazdasági életet. — *Cozzi, Canzio: Sull'organizzazione del punto franco di Genova.* Az előző számokban azt vizsgálta a szerző, hogy a Genovában létesítendő punto franco korlátolt nagyságú területén mely iparágaknak, illetve kereskedelmi vállalatoknak kell helyet adni. Mostani tanulmányában a letelepedési jogosítványok kiadásánál követendő általános elveket szögezi le és a szabad kikötővel kapcsolatosan több érdekes részletkérdéssel foglalkozik (kikötői díjak, a többi olasz szabad kikötővel való együttműködés, s ennek kapcsán a specializálódás szükségessége, Milano gazdasági életére gyakorolható hatása, stb). — *A korporatív tevékenységi szemlében: G. L.: I lavori della Commissione Suprema per l'Autarchia.* —

A gazdasági és pénzügyi szemlében: Il petrolio e il carbone nella congiuntura. — Il consumo europeo di petrolio lampante. — Pénzpiaci szemle (A. Gulinelli). — Szállítási és közlekedési szemlében: B. Borriello: I trasporti per vie d'acqua e l'autarchia. — F. Valori: I porti dell'Eritrea. — Jogtudományi szemlében: G. C.: Furto e assicurazione delle merci trasportate.

N. 12. — dicembre.

Gini, Corrado: Sovranità politica e correnti commerciali. Az afrikai hódítás Olaszország szempontjából igen időszerűvé tette azt a kérdést, hogy a gyarmatok feletti uralom hogyan hat ki az azzal való külkereskedelem fejlődésére, azaz, hogy vajjon az angol „Trade follows the flag“ vagy a bismarci „Die Flagge folgt dem Handel“ elv érvényesül-e. Szerző már 20 év óta foglalkozik a római egyetemen szervezett statisztikai intézetében e kérdéssel, s 1938-ban a Weltwirtschaftliches Archiv-ban tanulmányban tette közzé megállapításait. A kérdés körül az irodalomban élénk vita indult meg és ennek hatása alatt határozta el magát Gini, hogy a kérdés vizsgálatának statisztikai módszerét részletesen kifejti és ezáltal elejét vágja az ellentéteknek. A világ összes nagy gyarmati államának külkereskedelmi statisztikai adatai és főbb vámhivatalaitól beszerzett adatok alapján három módszert dolgoz ki, amely alkalmas a „zászlónak“ a kereskedelmi kapcsolatokra gyakorolt hatásának kimutatására. — *B. Borriello: Traffici marittimi con l'Impero.* Az olasz gyarmati kikötők forgalmának fejlődését és berendezési tökéletesedését vázolja a statisztikai adatokkal bőven felszerelt tanulmány. — *Bertani, Pier Lodovico: Il problema fondiario nell'economia coloniale.* Tekintve, hogy a gyarmatok legnagyobb részének gazdasági jelentősége a mezőgazdaságtól függ, érthető, hogy minden gyarmatosításnál elsőrendű fontosságú kérdés volt a föld tulajdonjogának a gyarmatosok kezére való juttatása. Szerző végigtekint a gyarmatosítások történetének különféle megoldási módozatain (ingyenes átengedés, árverésen ill. fix-, magas- és alacsony áron való eladás, stb.) és eredményeként megállapítja, hogy általánosságban nem lehet eldönteni, hogy melyik mód a legmegfelelőbb. A gyarmat különleges viszonyainak figyelembevételével határozódik meg a gyarmati földpolitika is, minden egyes esetben azonban az államnak kell kezébe venni ennek irányítását. Csak így kerülhető el, hogy a gyarmati kincsek ne legyenek egyéni érdeket szolgáló üzérkedés tárgyai. — *Virgili, Filippi: La mortalità infantile.* A gyermekhalandóságnak az utóbbi 30 év folyamán való alakulását vizsgálja országok és nemek szerinti megoszlásban. — *Polidori, Alessandro: L'iniziativa individuale per fini pubblici.* A világválság okát abban látja, hogy a homo oeconomicus-ra alapított gazdasági rendszerek nem tudnak egyensúlyi helyzetet teremteni. Mussolini homo novus-a megoldja a nehéz kérdést, a termelés egységes szabályozása és irányítása lehetővé teszi a „közcélok szolgálatába állított egyéni kezdeményezés“ érvényesülését és így az állami beavatkozás révén az egyensúly mindenkori biztosítását. — *A gazdasági és pénzügyi szemlében: L. Fornengo: Risultati economici delle Società italiane*

per azioni nell'esercizio 1936—37. — A. Campolongo: Il commercio dell'Italia con l'estero e le industrie tessili. — A. Giordano: L'espansione dei commerci sud-africani nell'Europa sud-orientale e gli interessi italiani. — Pénzpiaci szemle (A. Gulinelli). — A közlekedési és szállítási szemlében: A. Giordano: Il problema del traffico di transito centro-europeo attraverso Genova ed attraverso Trieste. — B. Maineri: Le tariffe del Canale di Suez ed i guadagni della Compagnia.

Anno XXIX. 1939. N. I. — gennaio.

Fantini, Oddone: La politica del lavoro nell'economia della Nazione. A munkapolitika volt mindenkor a közgazdasági rendszerek legelhanyagoltabb része. A helyzetet csak a fasiszmus változtatta meg, amely a munkát társadalmi kötelességnek tekintve, korporatív közgazdaságtana központjává tette. Végig haladva az előző korok munkaügyi rendelkezésein, megállapítja, hogy a munkával kapcsolatos kérdések átfogó rendezését csak a fasiszta közgazdaságtan hozta, amelynek a munka már nem tárgya, hanem alanya. Szerző szerint a fasiszta munkapolitika legfőbb tárgyai: *a)* a faj védelme és a termelés minőségi és mennyiségi emelése céljából a munkások fizikai és szellemi képzése, *b)* a munka célszerűbb kihasználása, *c)* a tőke és a munka közti viszony szabályozása, *d)* a munkások javadalmazásának kérdése, figyelemmel a munkabérnek a munkások, az üzem- és a nemzetgazdaság életére való visszahatására, *e)* a munkanélküliség figyelemmel kísérése és végül *f)* a munkaeiők földrajzi helyváltozásának kérdése (be-, kivándorlás, belföldi vándorlás). Sorra veszi az egyes tárgyköröket és nem hanyagolva el a közgazdaságpolitika egyéb ágaival és az egyetemes önellátási célkitűzéssel való kapcsolatait, a fasiszta munkapolitika alapelveit fekteti le. — *Tivaroni, Jacopo: Alcune osservazioni relative alle pubbliche spese.* De Viti de Marco és Griziotti-val szemben szerző feltétlenül a pénzügytan keretébe utalándónak tartja az állami kiadások tárgyalását is. Ennek kapcsán több olyan, a közkiadásokkal kapcsolatos kérdést tesz vizsgálat tárgyává, amelyekkel eddig a tudomány még keveset foglalkozott. Így többek közt azt a kérdést taglalja, hogy mi az eljárás, ha a közkiadás címzettje nem teljesíti vállalt kötelezettségét, vagy ha lemond a felajánlott fizetésről. Érdekesek azok a fejtegetések is, amelyekben a tisztviselők állandó fizetését, illetve nyugdíját a vagyonok jövedelmével vetve össze, a közalkalmazotti állások áruba bocsátásának lehetőségét vizsgálja. — *Monetti, Ugo: Le riforme fasciste nella contabilità di Stato.* A fasiszta kormány igen nagy súlyt fektet arra, hogy az állami pénzkezelés és ellenőrzés minél szigorúbb formák közt menjen végbe. Ezt a célt szolgálják azok az 1923-tól kezdve hozott rendelkezések, melyeket szerző szemléltető példák kapcsán mutat be. — *Amato, Angelo: I „principi del bilancio“ nel bilancio dello Stato corporativo italiano.* Tanulmány tárgyává teszi a szerző, hogy a költségvetések hagyományos alapelvei (egy évre terjedőség, egyetemesség, egységesség, specializálódás, stb.) hogyan érvényesülnek a korporatív állam mérlegében. — *Fossati, Antonio: La popolazione piemontese in rapporto alle condizioni economiche del territorio.* A piemonti sík, dombos és hegyes vidékek népesedési helyzetét tárgyalja 1800-tól napjainkig, különös tekintettel arra, hogy a gazdasági, földrajzi és tulajdonjogi viszonyok hogyan hatottak a vidék népesedésének kialakulására. — *A korporatív tevékenységi szemlében: Il comitato inter-*

ministeriale per l'autarchia. — A gazdasági és pénzügyi szemlében: G. Pistillo: *L'industria del carbone inglese e le prospettive internazionali.* — *Piani e risultati dell'industria pesante nell'U. R. S. S.* — Pénzpiaci szemle (A. Gulinelli). — Közlekedési és szállítási szemle: B. Boriello: *Problema della Marina mercantile.* — Törvényhozási szemle: C. C.: *Aspetti giuridici della Finanza straordinaria Italiana.*

N. II. — febbraio.

Scagnetti, Giulio: L'interesse nell'economia corporativa. A korporatív gazdálkodás teljes mértékben méltányolja a kölcsönök jelentőségét a gazdasági életben és tekintve, hogy a magánkezdményezést és a magántulajdont erős védelemben részesíti, — hiszen tulajdonosában társadalmi funkciót végző egyént lát — érthető, hogy már csak e meggondolásból is elismeri a kamat jogosultságát. Ezt az előbbi indokon kívül még egyrészt politikai megfontolások (a takarékoságnak nagy jelentősége van Olaszország jelenlegi autarkias törekvéseiben), másrészt az erkölcsi jellegű tényező is indokolta teszi, ez utóbbi azért, mert a kamat jogosultja a takarékoság folyamán bizonyos élvezetről mondott le a kölcsön-nyújtás lehetővé tétele érdekében, amely áldozatát jutalmazni kell. Bár a kamatszedés indokoltságát a korporatív gazdaság elismeri, a kamat nagyságát nem hagyja a liberális rendszerekhez hasonlóan a kereslet és kínálat szabad játékára, hanem a nemzetgazdaság egyetemes érdekeinek szem előtt tartásával határokat szab. A kamat minimumát az a meggondolás adja meg, hogy a kamatnak legalább olyan nagynak kell lenni, hogy az egyén kedvét ne vegye el a takarékoskodástól, különben annak hiányát az egész ország gazdasági élete megérezné. A maximumot viszont a termelés és az állam pénzügyi követelményei szabják meg. Különösen az önellátás korában lényeges, hogy a termelés költségei alacsonyak legyenek, amiben az olcsó kölcsönnek is igen nagy szerepe van. Az állam költségvetési helyzete szempontjából is fontos, hogy a kamat ne legyen túl magas, különben kénytelen lenne az állam az egyénektől nagyobb közszolgáltatásokat követelni, hogy a kölcsönei után járó magasabb kamatokat fizethesse. E két határ közt alakul ki a korporatív gazdaság kamattétele, a határok betartását az állam szervei útján (Comitato dei Ministri, Ispettorato per la difesa del risparmio e per la disciplina del credito, Banca d'Italia, stb.) ellenőrzi s így valósítja meg az egész nemzetgazdaság szempontjából legkedvezőbb kamattételt. — *De Luca, Mario: Autarchia e commercio con l'estero.* Robertsonnak a *The Economic Journal*-ba megjelent és a világ külkereskedelmi volumen összehúzóadásának okait kutató értekezését a korporatív-önellátó államok szempontjából polemizálja. — *D'Ovidio, Lefebvre: Il sistema corporativo e la politica autarchia.* Nagyszabású tanulmányában szembehelyezi a liberális gazdasági rendszerrel a korporatív gazdálkodást és eközben részletesen ismerteti Surányi-Unger professzornak a „Magyar nemzetgazdaságtan és pénzügytan“-ában a különböző gazdaságpolitikai rendszerekről szóló elméletét. A korporatív gazdaságtan fő jellemvonását a nemzet alanyiségében látja, a fasiszta gazdálkodás közvetlen vagy közvetett célkitűzései mind ennek szolgálatában állanak. Részletesen taglalja a fasiszta gazdálkodás társadalmi, politikai és gazdasági céljait, valamint az elérésükre szolgáló eszközöket, melyek közül az autarkia a legjelentősebb. — *Naldoni-Centenari, Nardio: Razze e colonizzazione.* Végigtekintve a gyarmatosítások történetén, megállapítja, hogy a fehér faj védelme tekintetében Olaszország áll a vezető helyen.

Itália már a világháború előtt, Libia gyarmatosítása kapcsán is felismerte a bennszülöttekkel való keveredés nagy veszélyét, de főként Etiopia meghódítása után építette ki fajtisztaságvédő rendszerét. A most érvényben levő olasz rendszereknek nyújtja rövid ismertetését. — *Raldi, Giuliano: Ignoranza e caso genesi del rischio economico.* Fisher elveti a kockázat kettős, szubjektív és objektív jellegének elvét és minden kockázatot szubjektívnak tekint. Szerző vele szemben a kockázatok dualizmusa mellett száll síkra, sőt az objektívságra helyezi Fisher-rel ellentétben a fősúlyt. Arra a fel-fogásra helyezkedve, hogy a véletlen az események részbeni eleve-meghatározottságának és az emberi értékelő és hatóképesség hiányosságának eredménye, a véletlennek a gazdasági tevékeny-ségekre gyakorolt hatását két irányban látja fennforgónak: a) a véletlen megváltoztatja az okozati összefüggések megbontásával a cselekvő személy tevékenységének eredményét és b) ily irányú közbejvetelének lehetősége révén már előzetesen is hat a gazdasági élet alanyainak elhatározására. — *A gazdasági és pénzügyi szemlében: B. Borriello: Aspetti economici nel 1938.* — *L. Coppola: Il commercio estero dell' Italia nell' anno 1938.* — *G. L.: Il convegno di Milano per l'esportazione.* — *Pénzügyi Szemle (A. Gulinelli) — Árszemlében: M. Saibante: Il mercato delle merci durante il 1938.* — *A szállítási és közlekedési szemlében: B. Borriello: Uno sguardo alla Marina mercantile nel 1938.* — *A. Pavone: L'esercizio 1937—38 delle Ferrovie dello Stato.* F. M.

Magyar Közgazdasági Társaság

A főtitkár jelentése az 1938. évről.

Társaságunk 1938. év folyamán 13 ülést tartott. Január 13.-án *Kovrig Béla* egyetemi magántanár, az Országos Társadalombiztosító Intézet igazgatója „A mezőgazdasági munkások öregségi biztosítása“ címen, február 3.-án *Tóth József*, a Nemzeti Ujság közgazdasági szerkesztője „A tervgazdálkodás nehézségei“, február 10.-én *Balás Károly* egyetemi tanár „A gazdasági szabadság és a vásárlóerő quantitatív összefüggései“, február 17.-én *Neubauer Gyula* egyetemi tanár „Szabadverseny és monopólium“, február 23.-án *J. E. Goodbar* newyorki ügyvéd és egyetemi tanár német nyelven „Az Egyesült Államok bankjainak helyzete“, március 3.-án *Lipták László* „A kisbirtok termelés-fejlesztésének gazdaságpolitikai feltételei“, április 7.-én *Pongrácz Kálmán* „Tiszántúli terv“, május 12.-én *Pietrzykowski László* lengyel pénzügyi titkár, egyetemi asszisztens „Lengyelország szerepe a világgazdaságban“, május 5.-én *Neubauer Ferenc* v. államtitkár „A mezőgazdasági hitel ujjaszervezése“ címen tartottak előadást.

Évi rendes közgyűlésünket 1938. június 2.-án tartottuk, utána *Judik József* egyetemi magántanár, a Magyar Nemzeti Bank igazgatója adott elő „Az ötéves terv közgazdasági és pénzügyi szempontjai“-ról nagyszámú közönségnek rendkívüli

érdeklődése mellett. A nagyértékű és iránytmutató előadást a Szemle 5.—6. száma közölte.

Társaságunk életében fontos esemény volt október 4.-én tartott igazgató választmányi ülésünk, amelyen *Éber Antal* elnök bejelentette, hogy a Magyar-Olasz Bank Részvénytársaságnál viselt elnöki tisztjéről való lemondása alkalmából a Bank igazgatósága a Magyar Közgazdasági Társaság céljaira 25.000 P összegű alapítványt adományozott. Ilyen módon a társaság anyagi helyzete megerősödven, mód nyílt arra, hogy a Társaságnak ismét külön helyiségei legyenek, e célból az igazgató választmány elhatározta, hogy bérbeveszi a II. Halász-u. 1. III. em. 15. sz. helyiséget. A házbér fizetését az elnök egyelőre a sajátjából viseli. A Társaság működésének intenzívebbé tételére és az adminisztrációs ügyek vitelére pedig az igazgató választmány dr. Molnár Ernőné a Társaság titkárává nevezte ki.

Őszi előadásaink sorában december 2.-án *Ihrig Károly* egyetemi tanár „A népi birtokpolitika kérdései“, december 15.-én ifj. *Boér Elek* egyetemi magántanár „Az amerikai kapitalizmus és a monopolisztikus verseny“, december 20.-án *Waldner György* a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület titkára „Tervgazdaság, bankellenőrzés és bankpolitika“ címen tartott előadást.

Kiadványunk, a Közgazdasági Szemle, 1938-ban kéthavonként, összesen 1040 oldalon, vagyis 65 ívnyi terjedelemben jelent meg; ehhez járult a német kivonatok 88 oldalnyi, vagyis 5 és $\frac{1}{2}$ ívnyi szövege, ami összesen 1128 oldalt, 70 és $\frac{1}{2}$ ívet jelent, vagyis 9 és $\frac{3}{4}$ ívvel többet, mint 1937-ben.

A közgazdasági könyvtár ebben az esztendőben két új kötettel gyarapodott, nevezetesen XX. füzetként kiadtuk *Takaroné Gaál Beatrix*: „Gazdaságethika“, XXI. kötetként pedig *Kisléghi Nagy Dénes*: „Univerzalizmus“ című munkáját.

Bevételeink tagdíjakból sokkal kedvezőbben alakultak, mint 1937-ben, ami nagyrészen adminisztrációnk átszervezésének érdeme. Tagdíjaink összesen 7401 P bevételt jelentettek. A Közgazdasági Szemle céljaira szánt adományok ebben is igen jelentős összeget tettek ki, értük ezúttal is leghálásabb köszönetünket fejezzük ki a Magyar Tudományos Akademiának, Budapest Székesfővárosnak, a Magyar Nemzeti Banknak, a Pénzügyi Központnak, a Takarékpénztárak és Bankok Egyesületének, továbbá mindazon intézményeknek, pénzügyzeteknek, ipari és kereskedelmi vállalatoknak, amelyek kiadványaink céljaira adományaikat hozzánk juttatták. Az adományozók teljes névsorát pénztárosunk jelentése közli.

Taglétszámunk 1938. december 31.-én: 991.

A tagjaink sorából elhunytak közül emlékezzünk meg kegyelettel *Heinrich Dezsőről* és *Balogh Elemérről*, akik mindketten hosszú időn át igazgató-választmányunk tagjai voltak.

gonddal kezeltetett, az 1938. évben — az 1937. évi 5,949·80 pengővel szemben — e címen P 7,401·85 folyt be.

A költségelőirányzatot a folyó évre a III. számú kimutatás szerint P 40,912— bevétellel és P 33,000—, kiadással kérjük megállapítani.

Taglétszám 1938. december 31.-én: 991.

A Magyar Közgazdasági Társaság zárszámadásai 1938. december 31.-én

TARTOZIK		KÖVETEL	
	P		P
A Közgazdasági Szemle nyomdaköltsége	11,321·28	Áthozat az 1937. évről .	19,692·—
A Közgazdasági Könyvtár nyomdaköltsége	1,045·—	Tagdíjak	7,401·85
Tiszteletdíjak	11,169·26	Előfizetések	1,117·97
Különféle költségek	1,836·74	Adományok	14,030·—
Irodaberendezés	1,736·85	Kamatjövedelem	779·31
Készpénzvagyton	15,912·—		
	43,021·13		43,021·13

Budapest, 1938. december 31.-én.

Felülvizsgáltatott és rendben találtatott:
a Számvizsgáló Bizottság.

A Magyar Közgazdasági Társaság vagyoneleltára 1938. december 31.-én.

I. Vagyon

Készpénz	P 15,912·—
10,109 K n. é. 4 ¹ / ₂ %-os Magyar Takarékpénztárak Központi Jelzálogbankja záloglevél	1·—
15,000 K n. é. 6%-os nostr. májusi hadikölcsön	1·—
10,000 K v. é. 6%-os nostr. februári „	1·—
	P 15,915·—

II. Teher

Kifizetetlen számlák 1938-ról	P 5,951·43
III. Tiszta vagyon	P 9,963·57

IV. Matlekovits-alap

Készpénz 1938. december 31.-én	P 11,323·—
--	------------

V. Magyar-Olasz Bank—Dr. Éber Antal-alap

Készpénz 1938. december 31.-én	P 25,000·—
--	------------

Budapest, 1938. december 31.

Felülvizsgáltatott és rendben találtatott:
a Számvizsgáló Bizottság.

A Magyar Közgazdasági Társaság előirányzata az 1939. évre.

KIADÁS		BEVÉTEL	
	P		P
A Közgazdasági Szemle nyomdaköltsége . . .	13,000.—	Készpénzvagyon 1938. XII. 31.-én	15,912.—
A Közgazdasági Könyvtár nyomdaköltsége . . .	2,000.—	Folyó tagdíjak és hátra- lékok	9,000.—
Tiszteletdíjak, fizetések .	15,000.—	Előfizetés	1,000.—
Különféle költségek (altiszt, telefon, fűtés, világítás, adó stb.)	3,000.—	Kamat	1,000.—
Egyenleg, mint készpénz .	7,912.—	Adományok	14,000.—
	40,912.—		40,912.—

MEGHIVÓ.

A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG 1939 május hó 11-én, csütörtökön, d. u. fél 7 órakor a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara dísztermében (V., Szemere-u. 6.) tartja

XLV. rendes évi közgyűlését.*Tárgysorozat:*

1. Elnöki megnyitó.
2. A főtitkár jelentése a Társaság 1938. évi működéséről.
3. A pénztárnok jelentése az 1938. évről.
4. A számvizsgáló-bizottság jelentése az 1938. évi számadásokról.
5. Az 1939. évi költségvetés megállapítása.
6. A számvizsgáló-bizottság megválasztása 1939. évre.
7. Indítványok. (Az alapszabályok értelmében indítványok a közgyűlést megelőzőleg legalább nyolc nappal írásban adandók be az elnökséghez.)

8. v. Surányi-Unger Tivadar egyetemi tanár előadása:
MAGYAR JÓLÉT AZ ÚJ KÖZÉPEURÓPÁBAN.

Budapest, 1939. április 25.

Az elnökség.

REVUE ÉCONOMIQUE HONGROISE

PAR MANDAT ET AVEC LE CONCOURS
DE L'ACADÉMIE HONGROISE DES SCIENCES, ÉDITÉE
PAR LA SOCIÉTÉ HONGROISE D'ÉCONOMIE POLITIQUE

DIRECTEUR :
WOLFGANG HELLER

SOMMAIRE :

Dissertations

<i>Éber A.</i> : Petite propriété rurale ou petit bail — — — — —	163
<i>Mórotz K.</i> : Les facteurs déterminants des prix dans la production agricole en Hongrie — — — — —	183
<i>Boér A. jun.</i> : Essai sur la consommation (II) — — — — —	220
<i>Csikós-Nagy A.</i> : Le nouveau fondement de la doctrine sur "l'économie" — — — — —	244
<i>Gidófalvy E.</i> : La retribution des fonctionnaires des communes en 1936 — — — — —	269

Notes

<i>Theiss E.</i> : Henry Schultz — — — — —	286
<i>Sorbi V.</i> : L'objet de l'économie politique — — — — —	291
<i>Éber E.</i> : Les prix des propriétés foncières et du bail depuis dix ans — — — — —	296

Literature

Analyses et critiques

L'Impero (<i>Futó M.</i>) — — — — —	308
Revue des livres — — — — —	313

Papp A.: Critique du système des impôts du point de vue agraire. (*Éber A.*) — *Radó R.* et *Diczig A.*: Les chambres de commerce en Hongrie et à l'étranger. (*Reitzer B.*) — *Regős F.*: La protection des intérêts sociaux et professionnels dans l'état corporatif Italien (*Reitzer B.*) — *Mihelics V.*: Le nouveau Portugal. (*Major R.*) — Les chemins de fer Hongrois en 1937. (*Ruisz R.*) — Annuaire des villes Hongroises. (*Ruisz R.*) — *Vecseklőy-Horváth-Menczer*: L'administration des metropoles. (*Ruisz R.*) — Cinquante ans de service de poste. (*Lánkai S.*) — *Espinosa A.*: La teoria economica nella rivoluzione fascista. (*Futó M.*) — *Latapie-Capderroque A.*: Le mouvement des prix en France et la dévaluation. (*Kádas K.*) — Britain in Recovery. (*Vámos B.*)

Revue des périodiques étrangers — — — — — 338

The Economic Journal. (*V. B.*) — Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. (*V. B.*) — Internationale Rundschau der Arbeit. (*R. B.*) — Rivista di Politica Economica. (*F. M.*)

Société Hongroise d'Économie Politique — — — — — 350

VOLKSWIRTSCHAFTLICHE RUNDSCHAU

IM AUFTRAGE UND MIT UNTERSTÜTZUNG
DER UNGARISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN HERAUSGEGEBEN
VON DER UNGARISCHEN VOLKSWIRTSCHAFTLICHEN GESELLSCHAFT

SCHRIFTFLEITER:
WOLFGANG HELLER

INHALT:

Abhandlungen

<i>Éber, A.</i> : Rentengut oder Kleinpachtgut — — — — —	163
<i>Mórotz, K.</i> : Die Preisbestimmungsfaktoren der ungarischen Agrarprodukte — — — — —	183
<i>Boér, A. jun.</i> : Konsumtionslehre und Konsumtionslenkung — — —	220
<i>Csikós-Nagy, B.</i> : Eine neue Grundlegung der Lehre von der Ökonomie	244
<i>Gidófalvy, E.</i> : Die Gehälter der Gemeindebeamten und Angestellten im Jahre 1936 — — — — —	269

Mitteilungen

<i>Theiss, E.</i> : Henry Schultz — — — — —	286
<i>Sorbi, W.</i> : Das Objekt der Volkswirtschaftslehre — — — — —	291
<i>Éber, E.</i> : Die Gestaltung der Bodenpreise und des Pachtzinses in Ungarn in den letzten zehn Jahren — — — — —	296

Literatur.

Sammelbesprechungen

L'Impero (Futó, M.) — — — — —	308
-------------------------------	-----

Einzelbesprechungen

<i>Papp, Anton</i> : Eine Kritik des ungarischen Steuersystems aus dem Gesichtspunkte der Agrarpolitik. (A. Éber.) — <i>Radó, Rudolf—Diczig, Alois</i> : Die Industrie- und Handelskammern in Ungarn und im Auslande. (B. Reitzer.) — <i>Regös, Franz</i> : Die Institutionen für Arbeits- und Interessenschutz im faschistischen Italien. (B. Reitzer) — <i>Mihelics, Vid</i> : Das neue Portugal. (R. Major) — Die ungarischen Eisenbahnen im Jahre 1937. (R. Ruisz) — <i>Vecsek-lői, Josef—Horváth, Koloman—Menczer, Karl</i> : Die öffentliche Verwaltung von Weltstädten. (R. Ruisz) — Statistisches Jahrbuch der ungarischen Städte. (R. Ruisz) — 50 Jahre ungarischen Postingenieurwesens. (S. Lánkai) — <i>Degli Espinosa, Agostino</i> : La teoria economica nella rivoluzione fascista. (M. Futó) — <i>Latapie-Capderroque, André</i> : Le mouvement des prix en France et la dévaluation. (K. Kádas) — Britain in Recovery (B. Vámos).	308
---	-----

Ausländische Zeitschriften

The Economic Journal (V. B.) — Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. (V. B.) — Internationale Rundschau der Arbeit. (R. B.) — Rivista di Politica Economica. (F. M.)	338
---	-----

Ungarische Volkswirtschaftliche Gesellschaft — — — —	350
---	-----

MÁJUS-JUNIUS HAVA

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL ÉS
TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI:

HELLER FARKAS

TARTALOM:

Tanulmányok

<i>v. Surányi-Unger Tivadar:</i> Magyar jólét az új Középeurópában	—	—	—	—	—	357
<i>Balás Károly:</i> A pénz és az arany mai problémája	—	—	—	—	—	372
<i>Theiss Ede:</i> Korlátozott verseny és gazdaságpolitika	—	—	—	—	—	387
<i>Walder György:</i> Bankellenőrzés és bankpolitika	—	—	—	—	—	443

Közlemények

<i>Heller Farkas:</i> Prion Wjly (1879—1939)	—	—	—	—	—	477
<i>Földes Béla:</i> Néhány szó az olasz közgazdasági irodalom mai munkásságáról	—	—	—	—	—	478
<i>Bikkal Dénes:</i> A társadalombiztosítás helyzete Magyarországon az 1937. évben	—	—	—	—	—	479
<i>Terestyéni Mainrád:</i> Törökország iparosítási törekvései	—	—	—	—	—	494

Irodalom.

Könyvismertetések	—	—	—	—	—	504
--------------------------	---	---	---	---	---	-----

<i>Horkai Schiller Pál</i> és <i>Varga István:</i> Dohányzási szokások Budapestén. (Kislégi Nagy Dénes.) — <i>Piackutatási munkálatok.</i> (Szántó Emil.) — <i>Rozsondai Károly—Sümeghy József:</i> Sopronbánfalva. (Bernát Gyula.) — <i>Haidekker Sándor:</i> A magyar középipar helyzete. (Grosmann László.) — <i>Dr. v. Sághegyi Lajos:</i> A magyar üvegipar története. (Komoróczy György.) — <i>J. K. Montgomery:</i> The Mathematical Problem of the Price Index. (Kádas Kálmán.) — <i>Carell, Erich:</i> Allgemeine Volkswirtschaftslehre. (Csikós-Nagy Béla.) — <i>Distribution Services and Costs.</i> (György Ernő.) — <i>Les conditions de l'Agriculture Mondiale en 1936/37 et en 1937/38.</i> (Tóth Jenő.)	—	—	—	—	—	531
---	---	---	---	---	---	-----

Külföldi folyóiratok szemléje	—	—	—	—	—	531
--------------------------------------	---	---	---	---	---	-----

<i>Weltwirtschaftliches Archiv.</i> (V. B.) — <i>Revue Économique Internationale.</i> (R. B.) — <i>Giornale degli Economisti e Annali di Economia.</i> (F. M.) — <i>Rivista di Politica Economica.</i> (F. M.)	—	—	—	—	—	540
--	---	---	---	---	---	-----

Magyar Közgazdasági Társaság	—	—	—	—	—	540
-------------------------------------	---	---	---	---	---	-----

MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG, BUDAPEST, II., Halász-u. 1.

Megjelenik kéthavonta. Előfizetési ára 24 P. Egyes szám ára 4 P.

A szerkesztésért *Heller Farkas*, a kiadásért *K. Nagy Dénes*,
a nyomdáért *Márton Jenő* művezető felelős.

A

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

megjelenik kéthavonként körülbelül
8–10 ívnyi terjedelemben

Előfizetési ára egész évre 24 pengő.

A Közgazdasági Társaság tagjainak
tagsági illetményeinek fejében jár.

**A KÖZGAZDASÁGI SZEMLÉ-nek szánt közlemények
HELLER FARKAS szerkesztő címére küldendők
(I., Müegyetem-rakpart 3). Telefon: 259-641.**

**Segédszerkesztő: KISLÉGHI NAGY DÉNES, a Magyar
Közgazdasági Társaság főtitkára (II., Ady Endre-u. 1).
Telefon: 157-864.**

**A Közgazdasági Szemlének szánt közleményeket lehető-
leg géppel és a papirosnak csak egyik oldalára írva kérjük
a szerkesztőség címére. Már a kézirat beküldésekor csato-
landó rövid tartalmi kivonata a Szemle németnyelvű
melléklete számára. A németre való fordításról a szerkesztőség
gondoskodik. A kiszedett cikkek kefelevonatát ellenőrzés
és kijavítás végett a szerzők kívánságára elküldjük. Kérjük
azonban az átnézett levonatoknak rövid időn belül visszakül-
dését. Amennyiben a szerzők a nyomdahibák kijavításán kívül na-
gyobb változtatásokat óhajtanak a már kiszedett kéziratok szöve-
gében, azok nyomdaköltségeit a tiszteletdíjből levonjuk. Külön-
lengomatokra vonatkozó kívánság a kéziraton megjelölendő.**

A Magyar Közgazdasági Társaság helyisége:

Budapest, II., Halász-u. 1. Telefon 152-100.

**A Magyar Közgazdasági Társaságba való be- vagy
kilépési nyilatkozatok, címváltozások, tagdíjak, a
„Közgazdasági Szemle“ szétküldésére vonatkozó
felszólamlások, stb. kizárólag a következő címre
küldendők: Magyar Közgazdasági Társaság.
Budapest, II., Halász-u. 1.**

MEGJELENT
ÉS MINDEN KÖNYVKERESKEDÉSBEN KAPHATÓ
KÖZGAZDASÁGI KÖNYVTÁR

XXI. KÖTET

KISLÉGHI NAGY DÉNES

UNIVERZALIZMUS

ÁRA 8 PENGŐ

Ungarische Volkswirtschaftliche Rundschau

Mai—Juni 1939.

Inhaltsauszüge.

Ungarische Wohlfahrt im neuen Mitteleuropa.

Im Laufe des vergangenen Jahres sind im In- und Ausland wichtige Änderungen eingetreten, die sich auf den wirtschaftlichen Wohlstand Ungarns weitgehend auswirken werden. Von den ausländischen Ereignissen sind hier hauptsächlich die Festigung der deutsch-italienischen Achse, die Gebietserweiterungen Deutschlands und Italiens und die allgemeine europäische Aufrüstung, von den inländischen die Gebietserweiterungen Ungarns, unsere Annäherung an die Achsenpolitik, das neue Judengesetz und die bevorstehende Bodenbesitzreform hervorzuheben. Die Auswirkungen dieser Umwälzungen auf das ungarische Wirtschaftsleben werden teils den Charakter struktureller Änderungen, teils den konjunktureller Verschiebungen haben.

Unter den strukturellen Änderungen sind an erster Stelle die sehr gemischten Wirkungen zu erwähnen, die in der zukünftigen Entwicklung des ungarischen Verbrauches erwartet werden können. Was die Produktion betrifft, werden aus der Gebietserweiterung beträchtliche Vorteile, aus der Annäherung an die Achsenmächte aber möglicherweise gewisse Schwierigkeiten erwachsen. Da infolge der Rückgliederung des Karpathenlandes die Bevölkerungsdichte von 97 auf 92 zurückgegangen ist, kann im Massenangebot an billigen Arbeitskräften eine gewisse Erleichterung — wenigstens vorübergehend — erwartet werden. Dagegen wirken die neueren sozialpolitischen Errungenschaften, die deutsche Nachfrage nach ungarischen landwirtschaftlichen Arbeitern und die geplante Bodenbesitzreform in der Richtung einer allmählichen Verteuerung der Arbeit. Die ungünstigen Auswirkungen des neuen Judengesetzes auf den Kapitalmarkt können nur dadurch ausgeglichen werden, dass man die Rentabilität der Unternehmungen mit Hilfe der verschiedensten wirtschaftspolitischen Massnahmen zu sichern trachtet. Bei den wirtschaftspolitischen Eingriffen darf man die Tatsache,

dass in der gegenwärtigen ungarischen Wirtschaftsordnung die Rentabilität die Voraussetzung des Bestehens des grösseren Teiles der nationalen Produktion ist, nicht aus dem Auge verlieren. In der Einkommenverteilung ist eine Tendenz zur langsamen Beseitigung der allzu krassen Unterschiede wahrzunehmen; die bedeutendsten Schritte in dieser Hinsicht sind die Vermögensabgabe des Fünfjahresplanes und die bevorstehende Bodenreform.

Bei der Untersuchung der Konjunkturlage müssen wir vom Fünfjahresplan ausgehen. Der Wert der fabrikindustriellen Produktion (ohne die Bauindustrie) ist von 2952 Millionen P im Jahre 1937 auf 3047 Millionen P im Jahre 1938, also insgesamt nur um 3.2 % gestiegen. Die beträchtlichen Investitionen des Fünfjahresplanes sind also in der fabrikindustriellen Produktion durch die Ausfälle, die infolge anderer, die Konjunktur ungünstig beeinflussender Faktoren eingetreten sind, fast völlig wettgemacht worden. Unter diesen Faktoren spielt neben der Finanzierungslast des Fünfjahresplanes die durch die Kriegsgefahr und durch das neue Judengesetz verursachte gedrückte Stimmung eine wichtige Rolle. Die Ankurbelungswirkung des Fünfjahresplanes hat sich zwar in den ersten Monaten des laufenden Jahres deutlich fühlbar gemacht, bei der Abschätzung dieser Wirkung muss aber ein wesentlich niedrigerer Multiplikator angewendet werden, als der von den modernen Theorien (Kahn, Keynes und andere) angegebene. Die ungarische Konsumindustrie nützt dennoch ihre Kapazität in immer wachsender Masse aus, — so nähern sich z. B. die Spinn- und Webindustrie sowie einzelne Zweige der Lederindustrie bereits der 100 prozentigen Ausnützung, während sie sich im Durchschnitt des Jahres 1938 auf dem Niveau einer nur 60—80 %-igen Ausnützung bewegten. Beträchtliche Steigerungen sind auch bei einzelnen Lebensmittelindustrien, z. B. in der Bonbon- und Schokoladenindustrie und in der Bierbrauerei zu vermerken. Dagegen gibt es aber in anderen Zweigen der Lebensmittelindustrie, in der Tischlerindustrie und in der Konfektionsindustrie auch heute bedeutende unausgenützte Kapazitäten. Vorläufig droht also noch keineswegs die Gefahr, dass die Kapazität der Konsumindustrie mit dem Tempo des Fünfjahresplanes nicht Schritt halten könnte.

Es muss schon im voraus dafür gesorgt werden, dass die Produktionslücken, die infolge des späteren Rückganges der Investitionen des Fünfjahresplanes vorauszusehen sind, seinerzeit entsprechend ausgefüllt werden. Als Ersatzposten kommen in erster Reihe eine Erneuerung der Hochbauten und des rollenden Materials der ungarischen Staatsbahnen und der hauptstädtischen Strassenbahnen, ferner gewisse Brückenbauprojekte in Betracht, da sie vor allem der Schwer-

industrie Beschäftigung verschaffen. Ausserdem müssten die Wasserarbeiten und die Bautätigkeit wieder in Schwung gesetzt werden.

In handelspolitischer Beziehung könnte die konjunkturelle Lage Ungarns durch eine rasche Ausnützung der neuen Möglichkeiten viel gewinnen. Eine solche Möglichkeit bietet sich in der Tatsache, dass die Tschechoslowakei im Jahre 1937 in die unter englischem und französischem Einfluss stehenden Länder des nahen Orients eine Ausfuhr im Werte von fast 90 Millionen P hatte; ein bedeutender Teil dieser Ausfuhr könnte nun von der ungarischen Industrie übernommen werden. Eine weitere Möglichkeit besteht darin, dass der deutsche industrielle Export in der jüngsten Zeit auf den meisten westeuropäischen Märkten stark zurückgegangen ist. Eine grosse Zukunft steht schliesslich der mit der gemeinsamen ungarisch-polnischen Grenze eröffneten Gdynia-Budapest-Balkan-Verkehrsstrasse offen.

Das neue Mitteleuropa bietet also für Ungarn wohl die Möglichkeit, das vornehmste Ziel aller Wirtschaftspolitik: die Erhöhung des Lebensniveaus der Bevölkerung, zu erreichen; der Erfolg hat aber eine unerlässliche Vorbedingung: dass nämlich in der Leitung der Wirtschaftspolitik wissenschaftlich wohlfundierte und auch praktisch erprobte Fachkenntnisse zur Geltung gelangen.

Theo Surányi-Unger.

Das Geld- und Goldproblem von heute.

Der moderne Wirtschaftsverkehr macht von den immateriellen Zahlungsmitteln in ständig wachsendem Masse Gebrauch. Diese immateriellen Zahlungsmittel, bzw. die Geldsummen im allgemeinen, üben ihre Funktion auf dreierlei Weise aus. Erstens können sie als imaginäre Begleiter des tatsächlichen Tausches auftreten, wenn nämlich die ausgetauschten Güter in Geldwert verrechnet werden. Diese Rolle des Geldes ist rein nominell; sie ist auch im internationalen Verkehr aufzufinden, nämlich im Warenclearing. Die zweite Rolle des Geldes ist der Ausgleich der bei dem unmittelbaren Warenaustausch sich ergebenden Spitzenbeträge; diese Spitzen-Geldbeträge sind keine einfachen Buchwerte mehr, wie die Geldbeträge der ersten Kategorie sondern wirkliche Zahlungsmachtquantitäten mit eigener Dynamik, die ihre Besitzer in die Lage versetzen, von den eigenen Warenleistungen völlig unabhängig, initiativ auf dem Markte aufzutreten. Die dritte Funktion des Geldes ist die eigentliche, ursprüngliche, absolute Geldfunktion; die Verkörperung der unmittel-

baren Kaufkraft ohne jeden Umweg, ohne jede Unterstützung durch Warentausch.

Die Zahlungsmittelfunktion einer Geldart ist entweder auf das Inland beschränkt oder aber international. Der Staat ist wohl in der Lage, Zahlungsmittel mit eigener Dynamik, mit Initiativkraft zu schaffen, — er muss nur die Menge dieser Zahlungsmittel sorgfältig kontrollieren. Ein solches Zahlungsmittel hat aber im internationalen Verkehr nicht unbedingt dieselben Qualitäten; ein auch im internationalen Verkehr vollwertiges Geld, das ohne jede Gegenleistung in Waren im Auslande Waren zu kaufen vermag, muss auch noch andere Eigenschaften besitzen. Heute wird noch immer das Gold als *der* Geldstoff angesehen, der über diese Eigenschaften verfügt. Diese Stellung des Goldes wird aber bereits heftig angegriffen, — unserer Ansicht nach unbegründet. International vollwertiges Geld, das im zwischenstaatlichen Verkehr die dritte, absolute Geldfunktion zu verrichten vermag, ist heute immer noch ausschliesslich das Goldgeld.

Welche Eigenschaften des Goldes sind es nun, die es für diese Rolle geeignet machen? Offenbar seine Sicherheit, Zuverlässigkeit als Zahlungsmittel, — seine Suggestivkraft, die einerseits atavistische Ursachen hat, d. h. in der alten Erfahrung wurzelt, dass das Gold seiner selbst willen als Bezahlung stets angenommen wird, andererseits aber auch auf seinen stofflichen Eigenschaften und auf seiner beschränkten Menge. Freilich hat die Ansicht, dass das Gold als Geldstoff völlig unentbehrlich wäre, vor der Tatsache, dass zahlreiche Länder auch ohne Golddeckung nicht nur einen inländischen, sondern auch einen internationalen Warenverkehr aufrecht erhalten können, weichen müssen; trotzdem ist es aber unzweifelhaft, dass das Gold in allen Fällen, wo man im Auslande Waren kaufen will — „kaufen“ im engeren Sinne des Wortes — noch immer nicht zu entbehren ist.

Ist nun in dieser Hinsicht auf einen weiteren Fortschritt zu hoffen? Wird das Gold als Währungsbasis jemals völlig ausgeschaltet werden können? Werden die immateriellen Zahlungsmittel die Bedürfnisse auch des internationalen Verkehrs jemals restlos befriedigen können? Die Voraussetzung hierfür ist unzweifelhaft eine Atmosphäre des ungestörten Vertrauens sowohl im Privatwirtschaftsleben wie auch in den Beziehungen der Völker zueinander; es ist ja klar, dass eben das mangelnde Vertrauen heute noch eine endgültige Entthronung des Goldes verhindert. Wie könnten nun diejenigen Momente, die heute das Vertrauen untergraben und damit die Herrschaft des Goldes als des einzigen zuverlässigen Geldes verlängern, ausgeschaltet werden? Die unerlässlichen Voraussetzungen eines goldfreien Geldverkehrs sind das internationale politische und wirtschaftliche Gleichgewicht und eine

in grossem und ganzem hemmungslose Gestaltung der internationalen wirtschaftlichen Beziehungen. Das Gleichgewicht des Wirtschaftslebens ist — neben den materiellen Voraussetzungen in Produktion und Verkehr der international austauschenden Waren — von der proportionierten, gesunden Gestaltung der Zahlungsmittelmengen abhängig. Dieser Gedankengang führt uns zwingend zur Frage des internationalen Machtgleichgewichtes und der damit eng verbundenen Garantien des Friedens, die die Voraussetzungen für die Stabilität der Weltwirtschaftslage bilden. Das Machtgleichgewicht hängt aber seinerseits wieder von der Bevölkerungszahl der einzelnen Länder, von der Stabilität des Verhältnisses der einzelnen nationalen Bevölkerungsziffern zueinander ab. Die Suche nach den Voraussetzungen eines völlig goldfreien Zahlungsverkehrs führt uns also letzten Endes zum Problem der Bevölkerungsbewegung, zu diesem letzten Schlüssel zu allen politischen, sozialen und wirtschaftlichen Problemen. Vielleicht wird die Entwicklung in der Zukunft, wenigstens bei dem besser organisierten und planmässig regierten Teile der Menschheit, im Interesse der internationalen Stabilität zu einer bewussten Regelung der Bevölkerungsbewegung führen.

Die endgültige Abschaffung des Goldes als Währungstoffes hätte freilich nur dann einen Sinn, wenn die bisherige Funktion des Goldes nicht von einem anderen Stoff, sondern von einer Politik der Lenkung des Wirtschaftslebens übernommen wird. Diese ist aber stets mit einem intensiven Eingriff in die wirtschaftliche Tätigkeit des Einzelnen gleichbedeutend, und ein solcher Eingriff, eine solche Einschränkung der Wirtschaftsfreiheit hat meistens einen Rückgang der Prosperität nicht nur des Einzelnen, sondern auch der Gemeinschaft zur Folge. Der Goldgebrauch hat also unleugbar den Vorteil, dass er durch die Sicherung einer grösseren Handlungsfreiheit eine intensivere Ausnutzung der wirtschaftlichen Möglichkeiten erlaubt. Aus dieser These darf aber keinesfalls die Folgerung gezogen werden, als ob ein sich auf das Gold stützende Währungssystem automatisch und unmittelbar eine das wirtschaftliche Optimum sichernde Wirtschaftsordnung ergeben würde.

Die Goldfrage ist also nicht einfach als eine Frage der Entthronung des Goldes und der Schaffung neuer, besserer Zahlungsmethoden und Sicherheiten, sondern letzten Endes als ein Problem der Gestaltung der weltwirtschaftlichen Beziehungen und der internationalen politischen und Machtverhältnisse aufzufassen. Eine endgültige Lösung der Währungsprobleme kann also nur von der Lösung derjenigen Fragen erwartet werden, denen die Probleme der Währung entspringen sind.

Karl Balás.

Beschränkte Konkurrenz und Wirtschaftspolitik.

Die moderne dynamische Wirtschaftstheorie hat zwei Richtungen. Die erste befasst sich mit den Veränderungen der Gesamtwirtschaft, d. h. hauptsächlich mit den Konjunkturerscheinungen, ohne die zwischen den Einzelwirtschaften bestehenden Beziehungen näher zu beachten. Diese Richtung kann also als makrodynamisch bezeichnet werden. Die andere Richtung setzt sich dagegen die Aufgabe, die Beziehungen der einzelnen Unternehmungen und Abnehmer zueinander zu untersuchen, so wie sich diese auf dem Markte gestalten. Diese mikrodynamische Theorie beschäftigt sich in erster Linie mit den Gesetzmässigkeiten der auf den modernen Märkten herrschenden Konkurrenz, die freilich völlig anders geartet ist, als die freie Konkurrenz der klassischen und der neoklassischen Theorie, und als beschränkte Konkurrenz bezeichnet werden kann.

Die Beschränktheit der Konkurrenz kann durch verschiedene Faktoren verursacht werden. Die wichtigsten darunter sind die Monopolerscheinungen und die unvollkommene Beweglichkeit der Produktionsfaktoren. Wenn die monopoloiden Erscheinungen fehlen, so entsteht die sog. reine Konkurrenz. Dazu ist die Erfüllung zweier Bedingungen notwendig: 1. müssen die von den einzelnen Unternehmungen angebotenen Waren und Lieferungsbedingungen überall identisch sein und 2. muss die Anzahl der Verkäufer und der Käufer gross sein. Ist die erste Bedingung nicht erfüllt (sog. Warendifferentiation), so entsteht die monopolistische Konkurrenz, bei der die Preise immer höher sind als bei freier Konkurrenz und die Kapazität der Unternehmungen nicht ganz ausgenützt wird.

Sind die Waren und die Lieferungsbedingungen überall gleich, die Anzahl der Marktbeteiligten auf der Angebots- oder Nachfrageseite aber klein, so entsteht das sog. Oligopol. In diesem Fall müssen die Unternehmer die Gegenmassnahmen der Konkurrenten, die durch ihre Marktpolitik hervorgerufen werden, antizipieren. Diese grosse Rolle der Antizipation und die damit verbundene Unsicherheit verleihen dem Oligopol eine ausgesprochen dynamische Natur. Nur ausnahmsweise kann beim Oligopol ein Marktgleichgewicht entstehen, gewöhnlich entwickelt sich ein wirtschaftlicher Kampf ohne Gleichgewicht. Noch weniger Aussicht auf Gleichgewicht besteht im Falle des bilateralen und multilateralen Oligopols; für die Schlüsselindustrien der modernen Wirtschaft sind aber gerade diese Marktformen charakteristisch.

Bei beschränkter Konkurrenz entsteht also entweder ein Gleichgewicht, das dem volkswirtschaftlichen Optimum nicht entspricht, oder es besteht ein mit grossen Verlusten

verbundener Wirtschaftskampf ohne Gleichgewicht. Das wirtschaftliche Optimum muss daher durch die Wirtschaftspolitik gesichert werden, deren Richtlinien aus der Theorie der beschränkten Konkurrenz abgeleitet werden können.

Das Wertmaximum des Sozialprodukts wird nur dann erreicht, wenn die Grenzproduktivität eines jeden Produktionsfaktors überall dieselbe ist. Die monopolistische Konkurrenz bewirkt zwar eine Gleichheit der Löhne, doch bedeutet dies noch nicht eine Gleichheit der Grenzproduktivitäten. Deshalb muss durch Intervention ein Teil der Produktionsfaktoren aus den weniger monopolistischen Industrien in die stärker monopolistischen Wirtschaftszweige hinübergeleitet werden. Was die Unternehmer selbst betrifft, muss die Intervention im allgemeinen entgegengesetzter Richtung sein. Doch darf hier nicht vergessen werden, dass die Warendifferentiation oft keinen rationellen, sondern einen irrationellen Charakter hat, d. h. sie entspringt nicht einem reellen Vorteil, sondern nur einer eingebildeten Vorliebe der Verbraucher für einzelne Waren. Im Falle einer irrationellen Warendifferentiation sollte ein Teil der Unternehmer aus den stärker monopolistischen Industrien in die weniger monopolistische übergeleitet werden, d. h. in den ersteren sollten die Unternehmungen vergrößert werden, damit sie ihre Kapazität besser ausnützen können.

Die notwendige Intervention kann von verschiedenen Massnahmen Gebrauch machen. Zur Eliminierung der irrationellen Verbrauchervorliebe ist Aufklärung über die Eigenschaften der Warendifferentiation notwendig und auch die Produktionsfaktoren müssen über ihre Verwendungsmöglichkeiten unterrichtet werden. Zur besseren Ausnutzung der Kapazität der Unternehmungen muss die Rationalisierung staatlich unterstützt werden; zur Verhütung der Entstehung neuer Überkapazitäten dient die Einführung des industriellen numerus clausus. Die Umgruppierung der Produktionsfaktoren kann theoretisch auch durch ein entsprechendes Steuer- und Subventionssystem erreicht werden, — die praktisch am meisten bewährte Methode ist aber die behördliche Preisregulierung.

Die schwierigste Aufgabe der Wirtschaftspolitik ist die Neutralisierung der schädlichen Folgen des Oligopols. Eine Möglichkeit der Selbsthilfe bietet hier die Kartellbildung, die aber freilich auch grosse Gefahren für die Gesamtwohlfahrt in sich birgt. Der Wirtschaftskampf des multilateralen Oligopols kann übrigens durch das Kartellsystem nicht völlig eliminiert werden, wie es der Kampf zwischen der organisierten Arbeiterschaft und den Unternehmerverbänden zeigt.

Die schweren Erschütterungen des Wirtschaftssystems durch oligopolistische Kämpfe können nur durch eine durch-

greifende staatliche Intervention beseitigt werden. In dieser Beziehung sind die Grundprinzipien der korporativen Wirtschaftsordnung besonders beachtenswert. Allein mit Hilfe von organisatorischen Massnahmen können jedoch die Nachteile der beschränkten Konkurrenz keineswegs beseitigt werden, — der Staat muss hier für die Funktion der freien Konkurrenz Ersatz schaffen. Eine Lösung dieser schwerwiegenden Probleme quantitativer Natur ermöglicht nun die Theorie der beschränkten Konkurrenz mit Hilfe ökonomischer Forschungsmethoden. Unter modernen Verhältnissen ist daher zu einer erfolgreichen Wirtschaftspolitik eine viel eingehendere Kenntnis der Gesetze des Wirtschaftslebens erforderlich wie ehemals im Zeitalter des Wirtschaftsliberalismus. Die erste Vorbedingung der Lösung der schweren wirtschaftspolitischen Probleme unserer Zeit ist darum der exakte, ökonomische Ausbau der Wirtschaftswissenschaft.

Eduard Theiss.

Bankenkontrolle und Bankpolitik.

In einer kapitalistischen Wirtschaft kann an eine Sozialisierung der Banken nicht gedacht werden, da hier ein solcher Schritt zum Umsturz des gesamten Wirtschaftsgefüges führen würde. Dagegen ist es aber heute auch in einer kapitalistischen Wirtschaftsordnung angeraten, das Kreditleben in gewissen Beziehungen einer Reglementierung zu unterwerfen, schon allein aus dem Grunde, da ohne eine Beeinflussung der Politik der Privatbanken eine moderne Notenbankpolitik völlig undenkbar wäre. Wohl ist eine harmonische und freundschaftliche Zusammenarbeit zwischen Privatbanken und Notenbank kein Ding der Unmöglichkeit, wie dies das englische Kreditleben zeigt. Da es aber kein zweites Land gibt, wo sich ein ähnlich ideales Verhältnis entwickeln könnte, so muss man angesichts der auf dem Spiel stehenden wichtigen nationalwirtschaftlichen Interessen die kontrollierte Kreditpolitik einer vollkommen freien Banktätigkeit vorziehen.

Eine Kontrolle der privaten Banktätigkeit kann sowohl die passiven wie die aktiven Bankgeschäfte erfassen. Unter den passiven Geschäften steht an Wichtigkeit das Einlagegeschäft an erster Stelle. Hier stellt sich sofort die Frage nach den Ursachen und nach der Möglichkeit einer Verhütung solcher Erscheinungen, wie sie sich in den Jahren der letzten grossen Krise zeigten, wo grosse Kapitalien unter Umgehung der Banken placiert wurden. Die hieraus erwachsende Gefahr der Fehlleitungen wird noch durch die aus den gleichen Gründen immer mehr um sich greifende Selbstfinanzierung der Industrie erhöht. Diese Gefahr besteht darin, dass die

sich wiederholende Neuverteilung des Kapitals der Kontrolle entzogen und dadurch die neue Krise beschleunigt wird. Die Massnahmen zur Zurückleitung der Kapitalien in die Banken müssten sich in drei Richtungen bewegen: einmal müsste die Übernahme von Spareinlagen den Kreditinstituten vorbehalten, dann der bargeldlose Zahlungsverkehr weitgehend gefördert und schliesslich der Einlagezins auf eine „natürliche“ Höhe gebracht werden, um die Einleger heranzulocken.

Der Staat könnte hier einen doppelten Einfluss ausüben: einmal auf die Gestaltung des Zinsfusses, dann aber durch eine Gewährleistung der Sicherheit der Spareinlagen. Diese Sicherheit könnte einerseits dadurch erreicht werden, dass zur Übernahme von Spareinlagen nur bestimmte Banken ermächtigt werden, ferner aber auch durch eine Trennung der Verwaltung der Spareinlagen von der der übrigen Bankeinlagen und durch die Gewährung einer Vorzugsstellung der Einleger. Der Staat kann aber noch weitergehen und grundlegende Verfügungen zur Sicherung der Spareinlagen erlassen, wie z. B. die Einführung der obligatorischen Einlagenversicherung oder die Aufstellung fester Liquiditätsvorschriften.

Die eigenen Mittel der Banken können durch eine Regelung der Höhe des Mindestkapitals und dessen Verhältnisses zu den fremden Mitteln und zu den Investitionen in die Bankenkontrolle einbezogen werden.

Was schliesslich die Aktivgeschäfte betrifft, so sind hier ganz strenge oder auch äusserst lose Vorschriften denkbar, von der Maximierung der den einzelnen Schuldner zu gewährenden Kredite und dem Bewilligungszwang angefangen bis zur einfachen Anmeldepflicht an eine Evidenzzentrale. Die grossen Kredite, auf die sich praktisch jede Regelung beschränken muss, müssen in ein bestimmtes Verhältnis zu den eigenen Mitteln der Bank gebracht werden.

Ein erstrebenswertes Ziel der Bankpolitik ist das Abstimmen der Kreditgewährung auf die Zielsetzungen der Produktionspolitik, — wobei freilich die Kredite an den Staat und an öffentliche Körperschaften von der Kontrolle ausgenommen werden müssten.

Georg Walder.

Mitteilungen.

Willy Prion.

(1879—1939.)

Willy Prion, den wir im Oktober 1937 in unserer Gesellschaft begrüessen durften, als er uns über die Probleme der deutschen Kredit- und Finanzpolitik einen tiefeschürfenden Vortrag hielt, ist mitten aus einem arbeitsreichen Leben vom jähen Tod weggerafft worden. Er war ein eifriger Arbeiter

der im Aufstieg begriffenen jungen Wissenschaft der Privatwirtschaftslehre; von seinen sich in diesem Problemkreis bewegendem Büchern hat besonders die im Jahre 1910 erschienene Arbeit „Die Preisbildung der Wertpapierbörse“ erheblichen Anklang gefunden. Prion befasste sich auch später stets mit Vorliebe mit den Problemen der Börse, — das zusammenfassende Ergebnis seiner diesbezüglichen Studien ist das im Jahre 1930 erschienene Buch „Die Effektenbörse und ihre Geschäfte“. Ebenso gerne und häufig wandte er sich den Fragen des Bankwesens zu; die aktuellen Probleme der Kreditpolitik hat er stets mit grosser Aufmerksamkeit verfolgt und mit seinen wertvollen Anregungen in schweren Zeiten manche guten Dienste geleistet. Seine in verschiedenen Zeitschriften erschienenen Aufsätze waren stets eine Fundgrube erheblichen Wissens. Später wandte sich sein Interesse immer mehr dem weiteren Gebiet der Volkswirtschaft zu, — es waren besonders die Probleme der Finanzierung, die ihn jetzt fesselten. Aus dieser Periode stammen seine wertvollen Bücher „Geld und Kredit in Theorie und Praxis“ (1936) und „Das deutsche Finanzwunder“ (1938), welches letztere eine klare und eindrucksvolle Schilderung der Finanzpolitik des nationalsozialistischen Deutschland und deren wirtschaftlichen Auswirkungen gibt. — Die deutsche wirtschaftspolitische Literatur hat in ihm einen vorzüglich geschulten, eifrigen und auch praktisch erfahrenen Mitarbeiter verloren.

Wolfgang Heller.

Einige Worte über die heutige italienische wirtschaftswissenschaftliche Literatur.

In der italienischen wirtschaftswissenschaftlichen Literatur zeigt sich neuerdings ein gewisses Interesse für Ungarn und die italienische Fachliteratur, — vor allem müssen hier die Arbeiten Prof. Eraldo Fossatis erwähnt werden. Für die italienische Sozialökonomie war stets eine starke moralische Grundlage bezeichnend, — von diesem Gesichtspunkt sind neuerdings die Veröffentlichungen der Mailänder katholischen Universität hervorzuheben. Neben den Publikationen der Mailänder Universität möchten wir hier auch auf diejenigen der Universität von Rom hinweisen; das Institut für Sozialökonomie und Finanzwissenschaft dieser Universität hat jüngstens Werke von F. Ferrara, M. Pantaleoni, L. Amoroso, E. Barone usw. herausgegeben.

Béla Földes.

Die Sozialversicherung in Ungarn im Jahre 1937.

Für den Krankheitsfall waren in Ungarn im Jahre 1937 1,189,854 Arbeitnehmer versichert, — die unterstützungsberechtigten Familienmitglieder miteingerechnet, insgesamt

ca 2 Millionen Personen. Die Krankenversicherung lag in den Händen von 32 Instituten, unter denen das Landesinstitut für Sozialversicherung, das Versicherungsinstitut der Privatangestellten, die Krankenkasse der Staatsbahnen, die Krankenkasse des Staatlichen Tabakmonopols und die Krankenkasse der Post die bedeutendsten sind. Die Einnahmen dieser Institute an Krankheitsversicherungsbeiträgen beliefen sich im genannten Jahre auf ca 74,6 Millionen Pengő.

Alters- und invalidenversicherungspflichtig waren 717,329 Personen, zu deren Gunsten 28,5 Millionen Pengő in die Kassen des Landesinstituts für Sozialversicherung, des Versicherungsinstituts der Privatangestellten und der 82 anerkannten Pensionskassen von Privatunternehmungen eingezahlt wurden. Die Unfallversicherung war bei dem Landesinstitut für Sozialversicherung zentralisiert; das Budget dieses Geschäftszweiges des Instituts belief sich auf 12 Millionen Pengő.

Die Lasten der Sozialversicherung der Industriearbeiter und der Privatangestellten beliefen sich im Durchschnitt auf 11%, die der Bergleute und der Bergwerksangestellten auf 13% der Löhne und Gehälter. Zur Deckung dieser Lasten standen im Jahre 1937 insgesamt 115 Millionen Pengő Beitragseinnahmen den verschiedenen Versicherungsinstituten zur Verfügung. Die Reserven der Altersversicherungsinstitute betrugen am Ende des Jahres 432 Millionen Pengő, die in den Dienst sozialer Aufgaben gestellt waren.

Dionys Bikkal.

Die Industrialisierungsbestrebungen in der türkischen Republik.

Die junge türkische Republik macht seit dem Anfang ihres Bestehens gewaltige Anstrengungen, eine einheimische Industrie auszubauen. Den wichtigsten Schritt auf diesem Wege bedeutete das Industriegesetz vom Jahre 1927, das mit den notwendigen Amendements im Jahre 1933 erneuert wurde. In den Jahren 1927—1931 sind 600 neue Fabriken gegründet worden, womit die Zahl der in der Türkei arbeitenden Fabriken mehr als verdoppelt wurde. Von grosser Bedeutung war ferner die Gründung der Bank für Industrie und Bergbau, die einerseits die Kreditversorgung der vom nationalen Gesichtspunkte wichtigen Privatunternehmungen, andererseits die Gründung von staatlichen Fabriken zur Aufgabe hatte. Im Jahre 1933 wurde die Bank für Industrie und Bergbau aufgelöst und an ihrer Stelle die Sumerische Bank errichtet, die sich seitdem allmählich zu einem der wichtigsten Faktoren des türkischen Wirtschaftslebens entwickelt hat. Ihre wichtigste Aufgabe ist die Durchführung des im Jahre 1933 ausgearbeiteten Fünfjahresplanes, mit der sie Anfang 1934 betraut wurde.

Der wichtigste Programmpunkt des türkischen Fünfjahresplanes war eine grosszügige Förderung der einheimischen Industrie, — für diesen Zweck hat der Staat 25 Millionen türkische Pfunde zur Verfügung gestellt. Es sollten vor allem fünf der nationalwirtschaftlich wichtigsten Industrien ausgebaut werden: die Textil-, Papier-, Seiden-, Zellstoff- und die chemische Industrie. Vor dem Fünfjahresplan entfielen auf die Produkte dieser fünf Industrien 45% des Gesamtwertes der türkischen Einfuhr; nach der Durchführung des Planes soll diese Ziffer auf 25 % herabsinken. Die Bearbeitung der Endergebnisse des Fünfjahresplanes ist noch nicht beendet, — die bisher publizierten Angaben zeigen jedoch schon offensichtlich, dass sich die erwähnten fünf Industriezweige gewaltig entwickelt haben. Besonders befriedigend ist das Ergebnis in der Textilindustrie. Neben den erwähnten fünf Industriezweigen hat sich aber auch die türkische Eisenindustrie sehr stark entfaltet: ein wichtiger Programmpunkt des Fünfjahresplanes war die Förderung des anatolischen Erzbergbaues und die Weiterverarbeitung der hier gewonnenen Erze; dieser Aufgabe schloss sich die Auswertung der reichen Kohlenbergwerke am Schwarzen Meer an. Die Industrialisierung der Türkei ging unter Inanspruchnahme englischer Kapitalien vor sich. Die bisher erreichten Ergebnisse gewährleisten eine sichere Fortentwicklung der türkischen Industrie auch nach dem Abschluss des Fünfjahresplanes.

Mainrad Terestyényi.

LITERATUR.

Einzelbesprechungen.

Harkai-Schiller, Paul — Varga, Stefan: Das Rauchen in Budapest. Budapest, 1938. 78 S. (14. Sonderveröffentlichung des Ungarischen Instituts für Wirtschaftsforschung.) (In ungarischer Sprache.)

Der Zusammenarbeit des bekannten Psychologen Harkai-Schiller und des hervorragenden Volkswirtes Varga hat die ungarische wirtschaftswissenschaftliche Literatur bereits mehrere vorzügliche Beiträge zur subjektiven Marktforschung zu verdanken. Zu der vorliegenden Studie hat die ungarische Tabakregie die Anregung gegeben, — sie wollte zuverlässige Aufschlüsse über die Konsumgewohnheiten des einheimischen Raucherpublikums bekommen, um auf dieser Grundlage die Geschäftspolitik und die Reklame zweckmässiger und rationeller gestalten zu können. Die unmittelbaren Ziel-

setzungen der Arbeit sind also praktischen Charakters, trotzdem liefert sie aber manche wertvollen theoretischen Erkenntnisse zur Psychologie des Verbrauchs und zur Methodologie der wirtschaftspsychologischen Forschung. Die Verfasser haben sich ein dreifaches Ziel gesteckt: sie wollten erstens die tatsächlichen Konsumgewohnheiten des ungarischen Publikums feststellen, zweitens die inneren Motive und drittens die äusseren beeinflussenden Motive des Tabakkonsums aufklären.

Dionys Kislégyi-Nagy.

Marktforschungsarbeiten. Bd. I—II. Herausgegeben vom Statistischen Amt der Stadt Budapest. Budapest, 1938. (In ungarischer Sprache.)

Im Statistischen Amt der Stadt Budapest ist im Herbst 1937 eine Abteilung für Marktforschung organisiert worden, die eine genauere Beobachtung der Lebensmittelversorgung der Hauptstadt und der Preisgestaltung der Lebensmittel zur Aufgabe hat. Das vorliegende zweibändige Werk berichtet nun über die organisatorische Vorbereitung und Durchführung der Aufstellung dieser Abteilung und über das erste Jahr ihrer Tätigkeit. In diesem einen Jahr sind bereits eingehende Untersuchungen über die Marktverhältnisse und die Preisbildung von Lebewild, Fleisch, Milch, Eiern, Mehl, Brot und von Saisonartikeln unternommen worden. Eine sehr verdienstvolle Leistung der Abteilung war die organisatorische Vorbereitung von in der Zukunft laufend durchzuführenden statistischen Erhebungen betreffend die Gestaltung der Kleinhandelspreise; diese Erhebungen, die 5000 hauptstädtische Kleinhändler erfassen, liefern ein vorzügliches und reiches Quellenmaterial zur Preisbildung im Kleinhandel. Sehr beachtenswert sind ferner die Untersuchungen über die Rolle, die die Budapest umgebende 30-Kilometer-Zone in der Lebensmittelversorgung der Stadt spielt.

Emil Szántó.

Rozsondai, Karl — Sümeghy, Josef: Sopronbánfalva. Sopron, 1937. 180 S. (In ungarischer Sprache.)

Das Dorfforschungsinstitut der Ungarischen Gesellschaft entfaltet auf dem Gebiete der Erforschung der wirtschaftlichen, sozialen und ethnographischen Verhältnisse ungarischer Dörfer schon seit Jahren eine äusserst nützliche Tätigkeit; es hat unter der Leitung von Anton Bodor bereits 30 Dorfmonographien veröffentlicht. In der Reihe dieser Monographien ist auch die vorliegende beachtenswerte Arbeit erschienen. Die Verfasser haben eine redliche Arbeit geleistet;

sie geben ein erschöpfendes Bild von der Geschichte, den geographischen Verhältnissen, der Einwohnerschaft, dem wirtschaftlichen, kulturellen, kirchlichen und Vereinsleben des Dorfes Sopronbánfalva. Den spezifischen gewerbetreibenden Charakter des Dorfes hätten sie allerdings etwas kräftiger hervorheben können; ein Vergleich der sich hieraus ergebenden besonderen Probleme und Verhältnisse mit denjenigen eines Dorfes mit vorwiegend agrarischem Charakter hätte wohl manche wertvollen Aufschlüsse geliefert.

Julius Bernát.

Haidekker, Alexander: Die Lage der ungarischen Mittelindustrie. Mit einem Vorwort von Tibor Gyulay. Budapest, 1939. 68 S. (In ungarischer Sprache.)

Die Probleme der Mittelindustrie verdienen unzweifelhaft eine gesonderte Untersuchung und eine besondere Beachtung. Die Mittelindustrie hat immer eine ausgesprochen nationale Färbung, denn sie ist die Unternehmungsform der national empfindenden mittleren Kapitalisten, an der ausländische Kapitalien fast nie beteiligt sind. Sie wahrt etwas vom patriarchalischen Wesen des Kleingewerbes, ohne auch dessen Nachteile zu teilen: ihre Produktionsweise ist rational und ihre Widerstandsfähigkeit den Krisen gegenüber verhältnismässig gross. Der Verfasser reiht unter die Bezeichnung Mittelindustrie diejenigen Unternehmungen ein, deren Arbeiterzahl sich zwischen 20 und 200 und deren Kapital sich zwischen 50.000 und 500.000 P bewegt. Seine Untersuchungen zeigen, dass die Bedeutung dieser Kategorie von industriellen Unternehmungen vom nationalwirtschaftlichen Gesichtspunkte recht gross ist: 25 % der gesamten industriellen Arbeiterschaft sind in der Mittelindustrie beschäftigt und der Wert ihrer Produktion beläuft sich auf 24—26 % des Gesamtwertes der Produktion der ungarischen Industrie. Zum Schluss bespricht der Verfasser die Forderungen und Beschwerden der Mittelindustrie und gibt wertvolle industriepolitische Anregungen zu ihrer Förderung.

Ladislav Grossmann.

Sághelyi, Ludwig: Geschichte des ungarischen Glasgewerbes. Budapest, 1938. Verband des Budapester Glasgewerbes. 509 S. (In ungarischer Sprache.)

Nach einer Skizze des Glasgewerbes des Altertums gibt der Verfasser einen Überblick über die Entwicklung des ungarischen Glasgewerbes vom 13. Jh. angefangen, wo dessen erste Spuren auftauchen, bis zur Gegenwart. An hand dieser

Darstellung gibt er auch ein Bild von der Entwicklung des gesamten ungarischen Gewerbes. Das Buch ist also als eine wertvolle Bereicherung der ungarischen gewerbe-geschichtlichen Literatur zu betrachten, — um so mehr, da der Verfasser die archivalischen Quellen viel weitergehend ausgewertet hat als die früheren Autoren und dem Bild, das wir bisher über die Geschichte des ungarischen Gewerbes besaßen, zahlreiche neue Züge hinzufügen vermochte.

Georg Komoróczy.

Montgomery, J. K.: The Mathematical Problem of the Price Index. London, 1937. King & Son. 74 S.

Ohne sich um die wirtschaftstheoretische Basis der Brauchbarkeit der Indexziffern zu kümmern, setzt sich der Verfasser die Aufgabe, die mathematischen Methoden der Indexziffernberechnung zu vervollkommen. Die Deutung, die er den Indexziffern gibt, ist auf diese Zielsetzung abgestimmt: er schliesst sich der von R. Frisch atomistisch genannten Indexdeutung an, die die Interdependenz der Preise und der umgesetzten Warenmengen ausser acht lässt. Der Wert der von ihm ausgearbeiteten Formeln, die letzten Endes als eine weitgehende Vervollkommnung der I. Fisher'schen Indexberechnungsmethode zu betrachten sind, liegt vor allem in der Ermöglichung einer Nachprüfung von Indexwerten, die auf Grund anderer Berechnungsformeln gewonnen worden sind. Für eine breitere praktische Anwendung sind seine komplizierten Formeln nicht geeignet, — in Fällen jedoch, wo der Höchstgrad an Präzision erreicht werden soll, vermögen sie äusserst wertvolle Dienste zu leisten.

Koloman Kádas.

Carell, Erich: Allgemeine Volkswirtschaftslehre. Eine Einführung. Leipzig, 1939. Quelle und Meyer. 254 S.

Der Verfasser dieser brauchbaren Einführung in die Volkswirtschaftslehre ist ein Schüler Adolf Webers, was in seinen Ausführungen und Stellungnahmen auch stark zum Ausdruck kommt. Infolge seines geringen Umfanges, seiner von der des Weberschen Lehrbuches abweichenden Systematik und mancher neuer Gesichtspunkte, ist aber das Buch auch denjenigen zu empfehlen, denen die Arbeiten Adolf Webers bekannt sind. Zu bemängeln hätten wir vielleicht nur das Eine, dass der Verfasser keine einheitlich-systematische Behandlung der gemeinschaftlichen Belange des Wirtschaftslebens gibt; und doch wäre dies — besonders für Anfänger,

an die sich der Verfasser in erster Reihe richtet — die Voraussetzung einer Betrachtung der verschiedenen Einzelfragen vom Gesichtspunkte der allgemein-völkischen Wertmassstäbe. Bei der Frage der Wertproduktivität der Kapitalgüter und der Rechtfertigung des Schutzzolles vom Gesichtspunkte der freien Tauschwirtschaft bietet der Verfasser eigene Forschungsergebnisse. Es ist zu hoffen, dass dieses Buch zu einer Annäherung zwischen der sog. deutschen Schule und der herkömmlichen Wirtschaftswissenschaft erheblich beitragen wird.

Béla Csikós-Nagy.

Distribution Services and Costs. Washington, 1939. 32 S.

Diese für das grosse Publikum bestimmte Veröffentlichung des Verteilungsausschusses der Handelskammer der Vereinigten Staaten gibt ein interessantes und lehrreiches Bild nicht nur von den Problemen der Warenverteilung, sondern auch von den Arbeitsmethoden, mit denen Amerika sich diesen Problemen nähert. Die Herausgeber hatten mit der Veröffentlichung des Werkes die Absicht, das Interesse sowohl der an der Warenverteilung aktiv beteiligten Kreise wie auch der Verbraucher, des Publikums für dieses Thema zu wecken. Das Werk ist sehr geeignet, das gewünschte Ergebnis herbeizuführen, da das übersichtlich geordnete reichhaltige Material eine vorzügliche Übersicht über die in der Warenverteilung gebotenen Leistungen und deren Kosten gibt.

Ernst György.

Les conditions de l'agriculture mondiale en 1936/37 et 1937/38. Rome, 1939. 285 S.

Dieser jüngste Bericht des Internationalen Landwirtschaftlichen Instituts zeigt, dass im Jahre 1936 der Aufschwung der Weltwirtschaft seinen Höhepunkt erreichte, im Jahre 1937 aber bereits eine Verschlechterung der Lage der Industrie zu beobachten war. Dieser Rückgang hat sich freilich auch auf die Landwirtschaft ausgewirkt, aber nicht im vollen Masse, weil hier andere Faktoren mildernd auftraten, — so vor allem die Massnahmen der einzelnen Staaten zum Schutze der Produktion und der Preise. Die Studie berichtet ausführlich über die Produktion, den Absatz, und die Preise der Hauptprodukte der Landwirtschaft und in einem besonderen Teile über deren Gesamtlage in den einzelnen Ländern und über die staatlichen Massnahmen zur Unterstützung der Produktion und der Ausfuhr.

Eugen Tóth.

Magyar jólét az új Középeurópában.¹

Tartalom: I. Alapvető változások. — II. Tartósabb következmények. — III. Átmeneti hatások.

I. Alapvető változások.

Ma már világosan látjuk, hogy az 1938. és az 1939. év valóban *fordulópontot* jelentenek a magyar gazdasági jólét fejlődésében. Minden valószínűség szerint így fogja ezt látni a távolabbi jövő gazdasági történetírója is. A fordulat nemcsak abban a tényben nyilvánul meg, hogy az évtizedes gazdasági helyzetváltozásnak 1937-ben elért hullámhegye után 1938-ban az átmeneti hanyatlás hagyományos tünetei kezdtek mutatkozni. Fontosabb körülmény, hogy az újabb gazdaságtudományi kutatás eredményein, valamint az élő gyakorlat tapasztalatain ezuttal tevékenyebben okultunk és a beköszöntött hanyatlás elleni küzdelmünkben újszerűen erélyes eszközökhöz folyamodtunk: ez volt mélyebb értelmű az 1938 első felében újtárra bocsátott ötéves gazdasági tervnek. A legfontosabb okcsoport azonban, amelyből a fordulat sarjadzik, azoknak a külföldi és belföldi, gazdasági hatásaikban is nagyjelentőségű eseményeknek sorozata, amelyek kb. egy esztendő óta, tehát 1938 és 1939 tavasza között bekövetkeztek.

Jelenleg ugyan még kétségtelenül benne vagyunk az események forgatagában és valószínű, hogy a következő hónapok újabb jelentékeny lépésekkel fogják változtatni gazdasági jólétünk sakkjárájának képét. Mégis szükségesnek látszik, hogy a már bekövetkezett változásoknak általános gazdasági helyzetünkre gyakorolt *hatásait* és a velük kapcsolatos *tanulságokat* már most áttekintsük. A vándor is helyesen teszi, ha időnkint visszatekint megtett újtárra, hogy annak tapasztalataiból mértsen erőt a még előtte álló nehézségek leküzdéséhez. Ennek akkor is hasznát láthatja, ha a további út nehézségei részben még ismeretlenek előtte.

---

¹ A Magyar Közgazdasági Társaság 1939. május 11.-i XLV. rendes évi közgyűlésén tartott előadás.

A lepergett esztendő *külföldi* változásai, amelyek egész Középeurópa gazdasági helyzetét oly messzemenően befolyásolták és amelyeknek a magyar jólét alapvető feltételeinek síkján is döntő jelentőségük van, három csoportra oszthatók. Az elsőbe azok a hatalompolitikai eltolódások tartoznak, amelyeknek eredményeként a német-olasz tengely Középeurópában tetemesen megerősödött. A már előzőleg megindult fegyverkezés ennek az eltolódásnak nyomán egész Európában lökészerű lendületet kapott és a termelést megfelelő mértékben élénkítette. A hatalompolitikai egyensúly átalakulásából jöttek létre — második okcsoportként — a közelmúlt területi változásai. Ausztriának Németországgal való egyesülése, a korábbi Csehszlovákia javarészenek Németországhoz való csatolása és a magyar Felvidék részleges visszaszerzése alapvetően alakítják át Magyarország nemzetközi gazdasági helyzetét. Albániának Olaszországba és még inkább a Memelvidéknek Németországba való bekebelezése itt nyilván csak kisebb szerepet játszik. Harmadik okcsoportként arra a jelenségre utalhatunk, hogy a kezdődő gazdasági hanyatlás a honvédelmi beruházások nyomán európaszerte megtorpant és ilyképen külföldről a magyar gazdálkodást is most már inkább megint élénkítő befolyások érik.

A kb. egy év óta bekövetkezett, ismeretes *belföldi* változások, amelyeknek gazdasági hatásait vizsgálni szándékozunk, jelentékeny részükben függvényei az említett külföldi eltolódásoknak. Itt is három csoportról szólhatunk. Az elsőbe az a hatalompolitikai okozati láncolat sorozható, amelynek főbb állomásai: a tengely államaihoz való kapcsolataink szorosabb kiépítése, az ötéves terv hadfelszerelési részének tetemes siettetése és részleges növelése, területi gyarapodásunk, az antikomitern-egyezményhez való csatlakozásunk és a Nemzetek Szövetségéből való kilépésünk. Mint második tételre az új zsidótörvény gazdasági hatásaira kell figyelemmel lennünk. Harmadik helyen végül azokat a körülményeket mérlegelhetjük, amelyek a tervezett földbirtokrendezéssel kapcsolatosak.

Az érintett változások vizsgálata nemcsak azért *kényes feladat*, mert helyes megítélésükhöz hiányzik a szükséges történeti távlat, hanem azért is, mert javarészüik jelenleg még az érzelmileg aláfestett érdekkellentétek rendkívülien erős pergőtűzében áll. Fokozott gondossággal kell tehát eljárjunk, amidőn mégis megkíséreljük, hogy a tekintetbejövő hatásokat egyéb vonatkozásaikból lehetőleg kihámozzuk és — mintegy szándékos egyoldalúsággal — a magyar gazdasági jólét síkjára vetítsük.

Már első tekintetre is szembeötlő, hogy a felsorolt változások egyik részének minden valószínűség szerint tartó-

sabb természetű hatásai lesznek Magyarország közgazdasági viszonyaira, míg másik részüknek nyomában előreláthatólag inkább csak átmeneti jellegű gazdasági következmények fognak járni. Itt arra a különbségre célszó, amelyet újabb gazdasági szakirodalmunk a *strukturális*, azaz a szerkezeti vagy — ha a gazdasági élet lényegének inkább megfelelő kifejezést óhajtunk használni — szervezeti átalakulások és a *konjunkturális* helyzetváltozások között tesz. Gazdaságelméletileg is komolyabb értelme ennek a megkülönböztetésnek az szokott lenni, hogy a konjunkturális eltolódások az évtizedes helyzet-hullámon belüli változásokat jelentik, míg a strukturális átalakulások tetemesen hosszabb időre szólnak. Itt — többnyire hallgatólagosan — arra a hosszabb időre szoktunk gondolni, amely alatt a szekuláris, azaz az évszázados hullámok változnak. A strukturális változások zöme tehát az évszázados gazdasági hullámon belül lepergő trendszerű, azaz irányvonal-szerű eltolódásokat jelenti. Sokkal más értelmet ennek a megkülönböztetésnek márcsak azért sem tulajdoníthatnánk, mert olyan strukturális változással, amely bizonyíthatólag több évszázadra kiható átalakulást jelent, nyilván csak ritkábban találkozunk.

Az elméleti különbség gyakorlati *gyengéi* azonban legott kiütköznek, amint élesebb határvonalat kívánunk vonni a konjunkturális és a strukturális eltolódások között. Behatóbb bizonyítás nélkül is kézenfekvő, hogy minden szervezeti átalakulás közletről érinti az évtizedes helyzetváltozás összefüggéseit. Másrészt nem vitatható, hogy az utóbbiak a maguk részéről is gyakorta befolyásolják a közgazdasági élet szervezetének fejlődését. Fogalmilag tehát pontosabban járunk el, ha — kírívóan széles határesetektől eltekintve — csak többé-kevésbé strukturális vagy csupán többé-kevésbé konjunkturális változásokról szólnunk. Alkalmazott vizsgálódásoknál pedig helyesebben tesszük, ha lehetőleg kerüljük a kétféle változás merev szembeállítását.

Célirányosabbnak látszik tehát, ha az utolsó év változásainak a magyar gazdasági életre gyakorolt hatásait is inkább csak egyrészt *tartósabb* és másrészt *átmeneti* következmények szerint tagoljuk. Tartósabb tételeken így is többnyire azokat érthetjük, amelyek szervesen és irányvonalszerűen hatnak ki az évszázados gazdasági hullámzásra. Átmeneti hatásokként viszont azokra célszó, amelyek javarészt csak a jelenlegi évtizedes helyzethullámon belül érvényesülnek. Külön fontoslandó meg természetesen az a kérdés, hogy a szabad tőkegazdasági rendből átvett évtizedes helyzethullámok mily mértékben és mennyire változott tartalommal fognak folytatódni a többé-kevésbé államilag irányított tervgazdálkodás világában.

Ez a megfontolás fokozott óvatosságra int bennünket a strukturális és konjunkturális hatások szétválasztásával szemben.

II. Tartósabb következmények.

Ha mármost — érintett módszeres szempontjaink tekintetbevételével — először az utolsó esztendő külföldi és belföldi változásainak tartósabb gazdasági hatásait nézzük, akkor a fogyasztási, a termelési és a jövedelemeloszlási eltolódások szerinti *csoportosítás* kínálkozik.

Fogyasztási mérlegünkben hosszabb lejáratra némiképp ellentétes tényezők kerülnek egymással szembe. Főleg Kárpát-aljával oly területeket kaptunk vissza, amelyek népességének szükségleti színvonala javarészt alacsonyabb a trianoni csonkaország lakosságának átlagos életszínvonalánál. Az új zsidótörvény következtében is oly népességi csoportok szorulnak alacsonyabb életszínvonalra, amelyeknek fogyasztása az átlagosnál részben tetemesen magasabb színvonalon állt. Ez a két tényező inkább arra alkalmas, hogy az ország átlagos fogyasztását alacsonyabb színvonalúvá tegye.

Az a szerencsés tájszerű kiegészülés viszont, amelyet területgyarapodásunk hozott és amelynek termelési következményeiről alább még szó lesz, fogyasztásunkat közvetlenül is élénkítheti. A jobban fizetett állásokba kerülő keresztény alkalmazottak szükségleti színvonala szintén emelkedni fog. Kétségtelen azonban, hogy ez a hatás csak fokozatosan fog bekövetkezni. Mérlegelhető továbbá az a körülmény, hogy az újabb területi változások következtében közelebb kerültünk az átlagosan magasabb életszínvonalú Németországhoz. Tőle tehát részben magasabbfokú fogyasztási szokásokat tanulhatunk. A legfontosabb idevágó tétel mégis az, hogy az ötéves tervtől nekilendített nagyobb foglalkoztatottság alsóbb rétegeink szükségleti színvonalára kétségtelenül serkentő hatást gyakorol. Ha ez a hatás utóbb nyomtalanul szűnne meg, akkor az egész ötéves terv egyik legelőkelőbb célját tévesztenénk el. Ez pedig márcsak azért is sajnálatos lenne, mert — amint azt később még ismételten hangsúlyozni fogjuk — az átlagosan igen alacsony életszínvonal emelése alfája és omegája minden józan és becsületes magyar gazdaságpolitikai törekvésnek. Ha az ötéves tervnek fogyasztást emelő hatásait ilyképen — legalább részben — tartósaknak tételezzük fel, akkor a különböző irányú újabb változások eredőjét fogyasztási mérlegünk hosszabb lejárathoz fejlődése szempontjából inkább kedvezőnek minősíthetjük.

A *termelési* hatásokat legjobban az egyes termelési tényezők szerinti tagolásban tekinthetjük át. Ami itt először a *ter-*

mészeti erőt illeti, területi gyarapodásunk ebben a vonatkozásban igen örvendetes javulást hozott. Az utóbbi hónapok szakirodalma már sokféle változatában világította meg nyersanyagmérlegünknek azt a javulását, amely visszacsatolt területeink révén bekövetkezett. Talán elegendő, ha röviden bányakincsekben és fában való gazdagodásunkra utalunk. Ha még a Kárpát-aljával visszaszerezett vizierőket is számbavesszük, akkor nyugodtan állapíthatjuk meg, hogy a visszacsatolt területek a természeti erőnek épen azon fajtáiban nyújtanak felesleget, amelyekre a trianoni csonkaországnak leginkább volt szüksége. Ez a körülmény fokozott jelentőséget kap annak következtében, hogy egyéb legújabb változások nyersanyagellátásunk szempontjából kevésbé mondhatók kedvezőeknek.

Ismeretes, hogy Németország és részben Olaszország is általában mennyire szegények a legfontosabb nyersanyagok hosszú sorában. A *tengelypoliúkához* való közeledésünk abban az irányban hat, hogy ezzel a két országgal való munkamegosztásunkat fokozzuk. Megfelelő arányban kell előbb-utóbb nyersanyag gondjaikban is részesednünk. Más szóval: amily mértékben emelkedne a tengelyhatalmakkal lebonyolított külforgalmunk viszonylagos súlya és amily mértékben csökkenne a nyersanyagokban gazdag egyéb országokkal lebonyolított kereskedelmünk, oly mértékben csak egyre nehezebben tudnánk az utóbbiaktól nyersanyagokat vásárolni. A jelen összefüggésben feleslegesnek látszik a korlátozott és a szabad forgalmú devizák közötti bonyodalmas különbségekkel foglalkoznunk. Talán elegendő, ha csak röviden utalunk azokra a devizapolitikai nehézségekre, amelyekkel ezen a réven előreláthatólag hosszabb lejáratra is számolnunk kell. Nyilvánvaló tehát, hogy nyersanyaggazdálkodásunknak megfelelően hosszabb lejáratra beállított erőfeszítéseket kell tennie, amelyeknek főleg az észszerűsítés (racionalizálás) vonalán kell mozogniuk. Műanyag-, pótanyag- és hulladékgazdálkodásunk kiépítése is sokat javíthat nyersanyagmérlegünkön. Erre annál is inkább rászorulunk, mert a tengelyhatalmakhoz való közeledésünk bőven lecsnthatja azokat az előnyöket, amelyeket területi gyarapodásunk a nyersanyagok vonatkozásában hozott.

Munkában mint termelési tényezőben a területgyarapodás folytán viszonylag szegényebbek lettünk. Ezt a hatást a ritkább lakosságú Kárpátalja visszacsatolása váltotta ki. Az ország népességének sűrűsége a müncheni egyezmény előtt km²-ként 97 lélek volt; Kárpátalja visszacsatolása után azonban már csak 92. Igaz viszont, hogy az egyelőre még részben szerényebb igényű kárpátaljai lakossággal olcsó munkaerőhöz jutottunk. A müncheni egyezmény alapján visszacsatolt Felvidék népessége mind sűrűségének, mind pedig igényességének

szempontjából nagyjában hasonló a trianoni csonkaország átlagáéhoz.

Egyuttal azonban három fontos körülménnyel is számolnunk kell, amely inkább a rendelkezésünkre álló munkaerő *drágulásának* irányában hat. Az első ilyen tényező a velünk immár szorosabb kapcsolatba jutott Németországnak külföldi mezőgazdasági munkások iránti kereslete. 1938-ban Németország már megint mintegy 200.000 külföldi mezőgazdasági idénymunkást foglalkoztatott; csoportosan szervezve jóval több mint 100.000 munkást hozott be külföldről, akik közül Magyarország kerekén 10.000-et adott. Az 1939. évi idényben — az előjelek szerint — ezeknek a számoknak tetemes további emelkedése várható: tőlünk ebben az évben valószínűleg már több mint 13.000 idénymunkás megy ki. A Németországban fizetett munkabérek oly magasak, hogy hazatérő munkásaink, az eddigi tapasztalatok szerint, a mezőgazdasági idény befejeztével fejenként átlagosan mintegy 5—600 pengőt hoznak magukkal. Tudjuk, hogy a háborúelőtti Németország is többnyire nagyszámú külföldi — főleg lengyel — mezőgazdasági munkást vett igénybe. Ezért úgy látszik, hogy a magyar munkások iránti német kereslet inkább strukturális és nem merőben konjunkturális jellegű. Az pedig kétségtelen, hogy ez a kereslet — amennyiben tényleg tartósabbnak bizonyul — serkentő hatást fog gyakorolni a magyarországi munkabérek színvonalára. Második tényezőként hasonló következményekkel kell járnia az alsóbb rétegek életszínvonala azon emelkedésének is, amelyet az ötéves terv lebonyolításától várunk. A tervvel részleges kapcsolatban bevezetett társadalompolitikai újításaink, mint a legkisebb munkabérek, a leghosszabb munkaidő, a családi munkabérek stb. intézménye, máris a munka drágulását idézték elő. Harmadik helyen figyelemmel kell lennünk a tervezett földbirtok-rendezés idevágó vonatkozásaira. A nincstelen mezőgazdasági rétegeknek földhöz való juttatása kétségtelenül csökkenteni fogja az olcsó munka kínálatát. Mindhárom tényező eredményeként előre mérlegelnünk kell tehát azt a valószínűséget, hogy a nemzetközi munkamegosztásban ezentúl már csak kevésbé tudunk majd arra a termelési előnyünkre támaszkodni, amely bőséges és olcsó munkaerőinkből sarjadzik. Ezek az előnyök a jövő Európájában nyilván még kelettebbre fognak eltolódni. Általános közgazdasági szempontból a túlságosan olcsó munkakínálat csökkenése természetesen inkább örvendetes tény.

Különleges természetűek azok a hatások, amelyek munkapiacunkon az új zsidótörvény nyomában várhatók. Az a 40—50.000 zsidónak tekinthető alkalmazott, aki ipari, kereskedelmi és hitelintézeti munkahelyéről kiszorul, csak tetemes erőfeszí-

tések árán lesz pótolható. A kiszorultak munkakínálata — a törvény rendelkezései folytán — a munkapiacon általában csak kevésbé lesz hatályos. A pótlás szüksége viszont a magántisztviselők iránti keresletet növeli. Ez a hatás máris észlelhető: egyes magántisztviselői fizetések színvonala emelkedőben van és a termelési költségeket megfelelően növeli. — Munkamérlegünket tehát az utolsó esztendő változásai révén erősen *vegyes* hatások érik.

Némi aggálllyal kell néznünk *tökemérlegünk* legújabb alakulását. A visszacsatolt felvidéki területek egyes részei tökében még szegényebbek, mint a trianoni csonkaország. Ezek a területek már a közeljövőben is kétségtelenül tetemes befektetésekre fognak szorulni. Idevágó igényeiket azonban egyelőre legfeljebb csak töredékesen tudjuk kielégíteni. Az ötéves terv beruházásai messzemenően lekötik az ország tőkeerejét.

Nyilvánvaló, hogy a terv eredeti keretein is túlmenő *honvédelmi befektetéseink* közvetlenül nem járulnak hozzá a tőkejavak gyarapodásához és hogy ilyképen a szorosabb értelemben vett anyagi termelés jövőjét is csak közvetve biztosíthatják. Más lapra tartozik az a tény, hogy közvetve a jövő anyagi termelésének is messzemenően szüksége lehet arra a hatalompolitikai alapvetésre, amelynek elérésére jelenlegi honvédelmi beruházásaink irányulnak. Itt tulajdonképen csak azoknak a termelési kerülőútnak jelentékeny meghosszabbításáról van szó, amelyeknek elméletét — szűkebb értelmükben — Böhm-Bawerk és követői építették ki. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy a közbenső hatalompolitikai és gazdasági előfeltételek hosszú sorának kell még megvalósulnia: honvédelmi beruházásainkat csupán ebben az esetben könnyelhetjük el tökemérlegünkben is gyarapító tételekként. Egyelőre közvetlenül inkább azt a hatást érezzük, hogy a beruházási hozzájárulás és kölcsön újonnan keletkező tőkéinket erősen igénybe veszik. Ez az igénybevétel hosszabb időre fog kihatni, mert a közvetlen tőkejavaknak magánkezekben való keletkezését és a termelésben való felhasználását huzamosabban fékezni fogja. A német és az olasz példa azt mutatja ugyan, hogy a közületi kölcsönök kerete — kedvező feltételek fennforgása esetén — a mi jelenlegi állapotainknál még tetemesen nagyobb mértékben is tágítható. Ahhoz azonban, hogy mi is a közületi hitel fokozottabb igénybevételének útjára léphessünk, egész gazdasági szervezetünk messzemenő átalakítására lenne szükség.

Veszélyek fenyegetik tőkeszervezetünket az új *zsidótörvénnyel* kapcsolatosan is. Az 1937. évi állapot szerint egyedül az egyéni gyártulajdonba befektetett állótőkéből 28.5 millió pengő, azaz 35.5 % jutott izraelita tulajdonosokra. Ha ezt a számot az új zsidótörvénytől érintett személyekre vetítjük,

akkor valószínűleg 40—50 millió pengőt is meghaladó összeghez jutunk. Megközelítően mintegy 40—45 millió pengőre becsülhetjük azt az összeget, amelyet a gyáriparnak az új zsidótörvény alapján elbocsátandó alkalmazottak kezéhez a felmondási időre szóló fizetesként és végkielégítésként kell kifizetnie. Ha ezekhez az összegekhez hozzászámítjuk még a kereskedelemben és a hitelszervezetben tekintetbejövő hasonló tételeket, valamint az új zsidótörvénytől érintettek tulajdonában levő igen tetemes értékpapír- és ingatlanvagyon, akkor nyilvánvaló, hogy itt az ország rendelkezésére álló tőkéknek tekintélyes részeiről van szó. Tőkében szegény egész nemzetgazdaságunk egyensúlyát kedvezőtlenül érintené, ha ezek a részek átmenet nélkül, hirtelen kerülnének forgalomba. Helyesen járunk el tehát, ha az idevágó gyakorlati megoldási terveknek fokozott figyelmet szentelünk.

Szorosan kapcsolatos egyuttal az a kérdés is, hogy az új zsidótörvény miképen érinti a negyedik termelési tényezőt, a magyar termelést irányító *vállalkozási eszmét*. Nem kétséges, hogy átmenet nélküli személyi változások ebben a vonatkozásban szintén tetemes rázkódtatásokkal járnának. A kérdés gyakorlati szakértői jól tudják, hogy még a legkecsegtetőbb sikerű átképzéssel is egynéhány hónapon vagy pedig egy-két éven belül legfeljebb csak a vállalatok kereskedelmi irányításának alsóbbrendű tevékenységei sajátíthatók el. A vezető vállalkozói működési körhöz, azaz a tulajdonképeni vállalkozói eszme kifejtéséhez — adott egyéni tulajdonságokon kívül — többnyire hosszú évek szakmabeli tapasztalataira van szükség. Itt rejlik oka annak a ténynek, hogy az állam vagy egyéb közületi szervek csak viszonylag szűk területen tudják ellátni a vállalkozó feladatait. Ezen az alapon kell egyuttal arra is törekednünk, hogy átmenet nélkül ne fosszuk meg magunkat a rendelkezésünkre álló vállalkozói eszme jelentékeny részeitől. Amennyire tehát az új zsidótörvény céljai és keretei megengedik, gyakorlatilag is lehetővé kell tennünk nemcsak az érintett tőkéknek, hanem az érintett vállalkozói tehetségeknek is termelésünkben való megtartását. Átcsoportosítások természetesen szükségesekké válhatnak. Kétségtelen azonban, hogy ezen a téren — esetleg a törvény szellemének megfelelő és államilag ellenőrzött társulási szerződések útján is — tetemes eredmény lenne elérhető. Még függőben levő további, kapcsolatos kérdések mielőbbi megoldásától várhatjuk csak a gazdasági életben annyira szükséges általános bizalom gyarapodását, amely legfontosabb előfeltétele nemcsak a tőkeképződésnek, hanem a vállalkozói eszme eredményes kifejtésének is.

A tervezett *fömläbirtok-rendezésnek* szintén van némi jelentősége ezen a téren. Amíg a rendezés közelebbi részletei nem

ismeretesek az érintettek előtt, addig a további mezőgazdasági befektetésekben rejlő tőkeképződés is helyenként csorbát szenved. Megfontolandó továbbá, hogy a rendezés nyomán létesítendő kisbirtokok vagy kishaszonbérletek mily mértékben tudnak majd takarékoskodni és hogyan tudják majd a nagybirtokok megtakarításait pótolni. Tapasztalataink azt mutatják, hogy az újonnan telepített kisbirtokosok igen nagy hajlamot mutatnak fogyasztásuk kiterjesztése iránt, ami gyakorta lerontja a földéhségből sarjadzó takarékoskosságot és ellensége a közvetlen tőkeképződésnek. — Az utolsó esztendő változásainak tőkémérlegünkre gyakorolt hatása általában tehát legalább is csak messzemenő fenntartásokkal volna kedvezőnek mondható.

Jövedelemeloszlási téren a hosszabb lejáratú hatások inkább a nagy különbségek fokozatos kiegyenlítődése felé mutatnak. A már fentebb is érintett újabb társadalompolitikai reformok kétségtelenül a munkásosztály életszínvonalának emelését idézik elő. Hasonló hatások várhatók az alsóbb mezőgazdasági rétegek javára a tervezett földbirtok-rendezéstől. Ezzel szemben mind a beruházási hozzájárulás kivetési módja és a tervezett földbirtok-rendezés, mind pedig a társulati adó és egyéb adónemek előtérben álló átalakítása a nagyobb vagyonok és jövedelmek fokozatos csökkentésére alkalmas. — Szándékosan nem szólok itt az árpolitikának vállalkozói nyereségeket csökkentő rendszabályairól. Ezek ugyanis csupán átmeneti jellegűek, mert jelenlegi konjunkturális helyzetünk függvényei. Helyes elgondolás szerint a gazdasági szervezet tartósabb eltolódásaihoz nem vezethetnek, mert jelenlegi társadalomgazdasági rendünk javarészában mégis csak ott és akkora termelés lehetséges, ahol és amekkora jövedelmezőség (rentabilitás) mutatkozik. — Az új zsidótörvénynek viszont jövedelemeloszlási síkon főleg csak személycserét jelentő hatásai várhatók. Az átmeneti zökkenők, amelyek ebből a személycseréből fakadnak, előreláthatólag nem fognak túlhosszú időre terjedni és ezért inkább csak az évtizedes helyzethullámon belül érvényesülhetnek.

III. *Átmeneti hatások.*

Az évtizedes helyzetváltozások általában gyorsabb kilengéseket jelentenek, mint azok a szervezeti átalakulások, amelyeknek hátán többnyire csak hullámfodorként szoktak érvényesülni. Ezért mintegy közvetlenebbül is érintenek bennünket és gyakorlati figyelmünknek többnyire inkább állnak előtérben. Megfelelően szívesebben és gyakrabban is szoktunk velük foglalkozni, mint a javarészt mégis csak lassabban érvényesülő

szervezeti átalakulásokkal. Az érdekelentétek vitái is sokkal inkább körjük csoportosulnak. Amidőn tehát az utolsó esztendő fontos változásainak főleg konjunkturális hatásait nézzük, részben „érdekesebb“ kérdéseket érintünk, részben pedig oly problémákat vetünk fel, amelyeknek elméleti és gyakorlati megoldása egyaránt *sürgősebbnek* látszik.

A tengelypolitikában bekövetkezett eltolódások és a területi gyarapodásunkkal összefüggő új helyzet is arra készítetett bennünket, hogy az ötéves terv lebonyolításának egyes mozzanatait tetemesen siettessük. Erre már bevezetőben is utaltunk. Részben a terv eredeti keretein is tágítanunk kellett. Ezek a változtatások nyomatékkan irányítják figyelmünket a siettetett beruházások *továbbgyűrűző hatásaira*. Vizsgálódásainknál most már a terv lebonyolításának majdnem teljes első évi tapasztalatai is rendelkezésünkre állnak. Segítségükkel több oly szempont birtokába jutunk, amely módosított értelmet ad a nemzetközileg elismert továbbgyűrűzési elméletek egyik-másik tételének és amelynek alapján a különleges magyarországi hatásokat helyesebben tudjuk megítélni.

Mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy az a piacon fellépő vásárlóerő-többlet, amely az ötéves terv beruházásainak kapcsán nálunk mutatkozik, az általános elméleti várakozásoknál tetemesen kisebb. Más szóval; nálunk jelenleg az általánosnál csak jóval kisebb szorzószámot szabad alkalmazni, amidőn a beruházásoknak „járulékos“ vásárlóerőket teremtő hatását nézzük. Ennek a fontos jelenségnek három főokát említhetjük: először az évtizedes helyzethullámnak 1938-ban bekövetkezett hanyatlását; másodsor a zsidótörvények folytán beállott gazdasági surlódásokat; harmadszor pedig a termelést és a fogyasztást egyaránt lehangoló egyéb bizonytalansági tényezőket. Látni fogjuk, hogy az első főok tulajdonképen a másik kettőt is magában foglalja.

Ami mármost ezt az első főokot illeti, fentebb említettük, hogy az ötéves terv beruházásainak már eredeti célja is java-részt a hanyatló évtizedes helyzethullám *újbolí fellendítése* volt. Ezt a körülményt mostanában már igen gyakran szem elől tévesztjük. Pedig legújabb előzetes statisztikai adataink alapján megállapítható, hogy az 1938. év ipari termelése az ötéves terv beruházásai nélkül tetemesen az 1937. év színvonala alatt maradt volna. A nehézipar összes termelési értékénél ezt a hanyatlást mintegy $\frac{1}{3}$ részre, az építkezéseknél kb. $\frac{1}{5}$ -re, a fonó- és szövőiparnál, valamint a ruházati iparoknál pedig kb. $\frac{1}{6}$ -ra tehetjük. Egyéb iparágaknál a kiesések kisebbek lettek volna, míg ismét másoknál az 1938. évi termelés értéke az ötéves terv beruházásai nélkül is elérte, sőt árnyalattal még túl is haladta volna az 1937. évi színvonalat. Ezen utóbbi csoporthoz tar-

tozik pl. a villamossági cikkek gyártása, a sokszorosító- és műipar, a konzervgyártás stb. Kétségtelen azonban, hogy a súlyban legnagyobb iparágakra vonatkozó tételek erősen lerontották volna a múlt év ipari termelésének mérlegét. Az öt-éves terv beruházásainak eredményeként gyáripari termelésünk nyers értéke — az építőipar nélkül — az 1937. évi 2.952 millió pengőről mégis 3.047 millió pengőre,² tehát 3.2 %-kal emelkedett.

Az évtizedes helyzethullámnak ez az alakulása nálunk nem meglepő jelenség, mert az 1938. évben világszerte hasonló fejlődésnek voltunk tanui. Igaz ugyan, hogy az ú. n. polgári termelés hanyatló hullámvonalát a legtöbb országban erősen elhomályosította a fegyverkezési beruházások tétele. Magyarországon a szóbanforgó gyengülést azonban még különösen is aláfestette a zsidótörvényektől érintetteknek gazdasági *elkedvetlenedése*. Egyik részük azért törekedett minél nagyobb likvidításra, mert kivándorlásra gondolt; mások viszont azért húzódtak vissza a termeléstől, mert további létalapjukat bizonytalannak látták. Némi *nyugtalan*ság azonkívül a lakosság többi rétegénél is tapasztalható volt, mert sokan nem látták tisztán a tervezett mélyreható gazdasági újítások gyakorlati megoldásának útjait. Ez még csak növelte az állami beruházásoktól közvetlenül nem érintett termelés pangását.

Más szemszögből a szóbanforgó egész összefüggést a következőképen is megvilágíthatjuk. Azok a divatos elméletek (Kahn, Keynes és mások), amelyek a nekilendítési beruházásoknak a vásárlóerők növelésére gyakorolt hatásait, tehát az ilyképen tekintetbejövő szorzószámot (multiplikátort) számítgatják, többnyire abból a feltevésből indulnak ki, hogy a nekilendítés elsősorban munkanélküliek foglalkoztatását indítja meg. Az így keresethez jutó munkások vásárlóereje azután továbbgyűrűzik a forgalomban és megfelelően csökkenő végtelen sor alakjában teremti újabb és újabb vásárlóerőket. A mi jelenlegi viszonyainkra azonban ezek az elméletek csak meszeszemenő fenntartásokkal lennének alkalmazhatók. Nálunk ugyanis 1938 elején sem volt aggasztó ipari munkanélküliség. Hiszen a szakszervezetileg kimutatott ipari munkanélküliek száma 1938 első negyedének átlagában mindössze 19.000-re rúgott. Mezőgazdasági munkanélküliségünket pedig az ötéves terv még ma is csak kevéssé érintette. Amint láttuk, az ipar ú. n. polgári termelése 1938 folyamán majdnem ugyanannyival hanyatlott, mint amennyit az ötéves terv beruházásai a termelés szempontjából jelentettek. Nagyjában tehát csak az következett be, hogy a korábban másnemű ipari termelésben foglalkoztatott munkások egyrésze most a beruházási termelésben

² Előzetes adat.

folytatta munkáját. Minthogy munkabéremelések is inkább csak szórványosan fordultak elő, a vásárlóerő emelkedése csak megfelelően mérsékelt volt.

Némi emelkedés azonban mégis csak mutatkozott. A gyár-
iparban foglalkoztatott munkások száma az 1937. évi átlagos
276.500-ról 1938-ban 293.752-re,³ azaz 6.3 %-kal, a kifizetett
munkabérek pedig 319.8 millió P-ről 345.7 millió P-re,³ tehát
8.0 %-kal növekedtek. Az ötéves tervnek 1938-ra jutó beruhá-
zásaiból kisebb részt a kisipar, nagyobb összeget az építőipar
is kapott. Az őszi részleges mozgósítással kapcsolatos
katonai ellátási szükségletek fedezése a mezőgazdaságba
közvetlenül is juttatott vásárlóerőket. Ennek a folyamatnak
eredményeképpen 1939 első hónapjaiban mégis csak erősebben
volt már érezhető a járulékos vásárlóerőknek a piacon való
megjelenése. Ekkorra nevezetesen már az az egynéhány havi
„lag“, azaz késedelem is lepergett, amely a jövedelmek emel-
kedése és a vásárlóerőknek a piacon való megjelenése között
— főleg lélektani okokból — be szokott ékelődni. A nagyobb
jövedelemhez jutó egyén ugyanis gyakorta bizonyos ideig
még tünődni szokott azon, hogy jövedelmi többletével mit is
kezdjen. A fentemlített bizonytalansági érzet következtében
nálunk ez a késedelem az átlagosnál alighanem hosszabb volt.
1939 elejére azonban első hulláma mégis már lepergett és így
egyre több vásárlóerő jelent meg a piacon. Ezt egyébként bank-
jegyforgalmunk állása és hiteléletünk egyéb mozzanatai is vilá-
gosan igazolják. Minthogy az ötéves terv siettetett lebonyo-
lítása révén az 1939. esztendőre ismét igen tetemes állami be-
ruházások jutnak, nem meglepő, hogy most már a fogyasztási
javakat termelő iparágakban is határozott élénkülés mutat-
kozott.

Minden hasonlóan nagyszabású beruházási tervvel kap-
csolatosan egyik legfontosabb kérdésként az szokott felmerülni,
hogy a fogyasztási javakat előállító iparágak teljesítőképese-
sége mennyire bírja a növekvő vásárlóerők nyomását. A kérdés
sokkal könnyebben oldható meg a *termelési javak* előállítá-
sának vonatkozásában, mert minden beruházási terv eleve az
ily javakat előállító üzemek teljesítőképességének határaihoz
igazodhat. Azt is előre kiszámíthatja, hogy az esetleg szüksé-
ges új üzemek létesítése az egész termelési szervezetet mek-
kora tételekkel terheli. Itt nevezetesen eleve mérlegelheti a te-
kintetbejövő gyorsulási (akcelerációs) folyamatokat is.

Más a helyzet a *fogyasztási cikkeket* előállító iparágak
terén. Az eredeti beruházások révén teremtett járulékos fo-
gyasztói vásárlóerő ugyanis továbbgyűrűzési szorzószámának
arányában növekszik és hamarosan kimerítheti a tekintetbe-

³ Előzetes adatok.

jövő iparágak teljesítőképességét. Egyes külföldi példák azt mutatják ugyan, hogy nagyobb szabású beruházási tervek végrehajtásának folyamán a fogyasztási cikkek előállító iparok igénybevétele többé-kevésbé csak vontatottan követi a termelési cikkek gyártó üzemekét. Határozottan ez a helyzet a német iparban, ahol a termelési javak előállítása 1932 és 1938 között értékszerűen csaknem háromszorosára, a fogyasztási javaké azonban csak alig egyharmadával emelkedett. Az 1939 elején mutatkozó határozott élénkülés azonban nálunk is egyre sürgősebbé teszi, hogy fogyasztási cikkek előállító iparágaink teljesítőképességét pontosan szemügyre vegyük. Gondolnunk kell ugyanis azokra a nehézségekre, amelyeket ennek a teljesítőképességnek esetleges kimerülése okozna. Ha újabb üzemeket létesítünk, akkor termelési szervezetünket megfelelően további tételekkel terheljük meg. Ha behozatalra gondolunk, akkor kereskedelmi mérlegünk — minőségi összetételében is — romlik. Ha pedig nem elégítjük ki a piacon jelentkező keresletet, akkor árpolitikai vonatkozásban támadhatnának oly feszültségek, amelyeknek levezetése súlyos feladatnak bizonyulna.

Fogyasztási cikkek előállító iparágaink közül egyréhányynak *teljesítőképessége* 1939 tavaszán már csaknem 100 %-ig ki volt használva. Ezekhez tartoznak pl. a fonó- és szövőipar, valamint a bőriparnak megfelelő ágazatai. Kihhasználási fokuk 1938 átlagában még csak mintegy 60—80 % tájékán mozgott. Pontosabb számokat mondanunk azért lenne kockázatos, mert az idevágó statisztikai megfigyeléseknek messzemenő nehézségei vannak. Nem könnyű feladat ugyanis azoknak a különbségeknek módszeres áthidalása, amelyek egyrészt az üzemi műszakok szaporítása, tehát az üzemeknek esetleg 24 órán át való dolgoztatása és másrészt a termelési idényeknek esetleges kiterjesztése révén fennállnak. Adataink tehát itt nem annyira tömegészlelési, mint inkább csak becslési alapon nyugszanak. Ilyen alapon állapíthatjuk meg nevezetesen azt is, hogy az élelmezési cikkek előállító iparok között nagyobb emelkedést a cukorka- és csokoládégyártás teljesítőképességének kihasználása mutat: 1939 tavaszán a teljes kihasználás közelébe jutott, míg 1937-ben és 1938-ban még csak mintegy 50—60 %-os kihasználtsági fokon állt. Erősen javult a sörgyárak foglalkoztatottsága is. Ebbe a csoportba tartozó egyéb iparágainknál a teljesítőképesség kihasználásának emelkedése csekélyebb volt. Az 1939 tavaszán észlelt állapot szerint a húsiiparnál, a szalámigyártásnál és húskonzervgyártásnál a teljesítőképességekből átlagosan még mintegy 30 % volt kihasználatlan, a növénykonzervek készítésénél mintegy 40 %, a tejfeldolgozó iparnál kb. 30 %, a cipőgyártásnál mintegy 20 %.

Az asztalosiparnál és a szabóiparnál részben még jelentékenyen nagyobb kihasználatlan teljesítőképességekkel állunk szemben.

Ismételten és nyomatékkal kell azonban hangsúlyoznunk, hogy ezeket az adatokat csak messzemenő fenntartásokkal fogadhatjuk el helyeseknek. Csupán megközelítőleg vonhatjuk le belőlük azt a következtetést, hogy fogyasztási cikkeket előállító iparágaink jelentékeny csoportjánál még eléggé tetemes kihasználatlan teljesítőképességek állnak rendelkezésre. Tekintettel arra a körülményre viszont, hogy másik fontos csoportjuk már a teljesítőképesség teljes kihasználásának határán mozog, gondolnunk kell a továbbra is növekvő vásárlóerő feszítő hatásaira. Ezt a szempontot különösen a *tőkeirányítás* különböző módozatainál, valamint a tanult és félig tanult *munkások* utánképzés útján való *pótlásánál* kell nyomatékkal tekintetbe vennünk.

A rendelkezésünkre álló ipari teljesítőképességek kihasználásánál azonban nemcsak az üzemi berendezésekre és a munkásokra kell gondolnunk, hanem a feldolgozandó *nyersanyagokra* is. A nyersanyagoknak ez az átmeneti problémája magyar gazdálkodásunk szempontjából nem kevésbé fontos, mint az a strukturális nyersanyagkérdés, amelyre fentebb utaltunk. Nyersanyagpolitikánk belterjes kiépítésének sürgősségét tehát ez a rövidebb lejáratú vonatkozás még csak jelentékenyen aláhuzza.

Az átmeneti hatások kapcsán fontossá válik továbbá az a kérdés, hogy az ötéves terv beruházásai mily mértékben fenyegetnek a *téves tőkebefektetések* veszélyével. A honvédelmi célú beruházásoknál ez a veszély azért szokott erősen kiéleződni, mert — amint már fentebb kiemeltük — a termelési kerülőútak hossza itt különösen nagy. Nyilván sokkal könnyebb helyzetben van az a beruházási terv, amelynek előterében pl. társadalompolitikai vagy termeléspolitikai befektetések állnak. Ezeknél ugyanis az anyagi életszínvonal emelésének érdekei sokkal közvetlenebbül ragadhatók meg és a távolabbi fejlődés irányai is következetesebben vehetők figyelembe. Az ötéves terv lebonyolításának jelenlegi fokán tehát annál inkább kell a gondos előrelátás szempontjait alkalmaznunk: részletekbe hatoló pontossággal kell előre lemérnünk, hogy a honvédelmi beruházások csökkenésével beköszöntő hiányokat ipari termelésünkben miképen tudjuk majd pótolni.

Itt tekintettel kell lennünk arra a körülményre, hogy vas- és fémiparunk, gépgyártásunk, valamint gyapju-, len- és kenderiparunk termeléséből 1938-ban és 1939-ben megközelítőleg mintegy $\frac{2}{5}$ rész jut az ötéves terv beruházásaira. Az építkezési iparnál ez a részesedés kb. $\frac{1}{6}$ -ra, a ruházati iparoknál $\frac{1}{8}$ -ra, a villamossági cikkeket előállító iparnál pedig kb. $\frac{1}{12}$ -re rug.

Egyéb iparágak kisebb tételekkel részesednek. Ilyenek pl. a vegyipar egyes ágai, a konzervgyártás, a sokszorosító- és műipar, stb. Amidőn a később majd szükséges termelési pótlás összetételét nézzük, elsősorban azokra a hiányokra kell ügyelnünk, amelyek az itt említett részesedések folytán várhatók és amelyek új megrendelésekkel lesznek kitöltendőek. Egyes iparágak *átállítási* lehetőségeire csak másodsorban gondolhatunk. Nyilvánvaló ugyanis, hogy az ilyen átállításokra — a gépekre és egyéb üzemi berendezésekre való tekintettel — inkább csak az egyes iparágakon belül kerülhet sor: arra pl. nemigen gondolhatnánk, hogy nehézipari üzemeket vegyipariakká alakítsunk át. A munkások szempontjából, főleg a kevésbé tanult csoportoknál, általában valamivel könnyebb a helyzet.

Pótlási tételként első helyen az ötéves tervnek egyelőre kevésbé siettetett polgári beruházásai jönnek majd tekintetbe. Kétségtelen azonban, hogy ezek az említett hiányokat csak részben lesznek képesek kitölteni. Tartalékolandó további tételként először a nehézipart erősebben érdeklő beruházásokra kell utalnunk. Ilyenek a MÁV és a BESZKÁRT felépítményeinek és gördülő anyagának pótlása, azonkívül a különböző előtérben álló hídépítési tervek, mint az óbudai, a medvei és a doborgazi Duna-hidak, valamint a tiszapolgári Tisza-hid. Második tételként egyéb nagyszabású vízi építkezéseinket kell tartalékolnunk, amelyekhez nemcsak sok közvetlen munkaerő, hanem — többek között — nehézipari gyártmányok is szükségesek. A megejtett előzetes számítások szerint itt tetemes mennyiségű új különböző fajtájú kotrógép, elevátor, zsilipberendezés, vízturbinás felszerelés stb. gyártásával számolhatunk. Az előtérben álló lecsapolási és csatornaépítkezési tervek, valamint a kárpátaljai vízierők kihasználása szintén igen tekintélyes idevágó lehetőségeket nyújtanak. Harmadik tételként végül a házépítési tevékenység adott időben való újbóli fellendítésére kell utalnunk. Épen ezért a különböző házépítési kedvezmények későbbi időpontra való tartalékolása látszik helyes megoldásnak.

Már ezekből a vázlatos vonásokból is látható, hogy a legújabb külföldi és belföldi változásoknak magyar gazdasági életünkre gyakorolt átmeneti hatásai nem kevésbé bonyolultak, mint az említett tartósabb következmények. Nevezetesen nem egyszerűbbek azok a többé-kevésbé átmeneti *kereskedelempolitikai* kérdések sem, amelyek az új helyzetből adódnak. Ezeknek síkján azonban a konjunkturális összefüggések már csaknem áttekinthetetlenül sok irányban fonódnak egybe a strukturális hatásokkal. Sorukból befejezésül még csak inkább példálózva és röviden utalunk egy-kettőre.

A korábbi Csehszlovákia megszűntével számos ország

ipari behozatalában nyílnak a magyar kivitel számára lehetőségek. Ezek közül is gyakorlatilag azok a *közelveleti piacok* állnak előtérben, amelyek — közvetlenül vagy közvetve — angol vagy francia politikai befolyás alatt állnak és amelyeken ezért a német ipar térfoglalása — legalább egyelőre — bizonyos nehézségekbe ütközik. Ily országok Egyiptom, Algir, Tunisz, Francia Marokkó, Saudi-Arábia, Irak, Irán, Sziria és Palesztina. Csehszlovákiának ezekbe az országokba irányuló kivitele 1937-ben csaknem elérte a 90 millió P értéket. Benne számos oly nehézipari, fonó- és szövőipari, ruházati ipari, vegyipari és egyéb árucikk szerepel, amelyet Magyarország viszcnylag könnyen tudna szállítani. Lehetséges, hogy ezeket a piacokat a későbbi fejlődés során kiélesedő verseny tőlünk megint elvonná. Még a rövidebb átmeneti siker is megérné azonban, hogy konjunkturális helyzetünk könnyítése céljából az itt kínálkozó lehetőségeket gyors kézzel és erélyesen ragadjuk meg.

Némileg hasonló lehetőségek kínálkoznak azokon a *nyugat-európai és északamerikai piacokon*, amelyeken a német kivitel az utolsó évben erősen visszaesett. Ez a visszaesés — az Ausztria csatlakozása előtti Németországra vonatkoztatva — 1937-ről 1938-ra Franciaországnál 96.7 millió RM-ra, Angliánál 81.3 millióra, Belgiumnál és Luxemburnál 60.4 millióra, Svájcánál 23.8 millióra, Németalföldnél 20.2 millióra, az Észak-amerikai Egyesült Államoknál pedig 29.8 millióra rúgott és előrelátható, hogy 1939-ben még tetemesen növekedni fog. A mi szempontunkból is fennforgó politikai nehézségek kétségtelesen nagyok. Mégis helyrehozhatatlan hiba volna, ha nem követnénk el minden erőfeszítést, hogy ezeket a lehetőségeket magyar iparunk javára kihasználjuk. Gondoljunk itt egyuttal deviza- és nyersanyagmérlegünk érdekeire is.

Tetemes kereskedelempolitikai lehetőségek rejlenek továbbá a *közös magyar-lengyel határ* helyreállításában. Cél-szerű vasúti és hajózási díjszabási megállapodásokkal valószínűleg elérhetnénk, hogy a gdynia—budapest—balkáni vonal méltán vetekedjék a többi észak-déli irányú középeurópai kereskedelmi úttal. Átmenő forgalmunknak ezen a réven való fellendítése esetleg tartós és igen tetemes előnyöket is biztosíthatna.

Mindezekből kitűnik, hogy Magyarország gazdasági helyzete az új Középeurópában végeredményben attól fog függni, hogy mennyire sikerül a közelmúlt váratlan fordulataiban rejlő lehetőségeket kiaknáznunk és ezáltal átlagos *életszínvonalunknak* az ötéves tervtől várható átmeneti emelkedését tartós eredménnyé fokoznunk. Egész termelési, valamint pénz- és hitelpolitikánknek az új helyzet változásaiban kétségtelesen foko-

zott figyelemmel kell örködni az egyensúly megtartásán. Ennek az egyensúlynak azonban nem szabad mereven statikus alakot öltenie, hanem oly dinamikus egyensúlllyá kell alakulnia, amelynek fejlődési célja a magyar életszínvonal tartós emelése.

Kézenfekvő, hogy a legfontosabb gazdasági alapok változásainak forgatagában most gyors gazdaságpolitikai elhatározásokra van szükség. Annak azonban, hogy az ilyen gyors intézkedések egyúttal a helyes utat is kövessék, elengedhetetlen feltétele a tudományosan jól megalapozott és gyakorlatilag is kipróbált *közgazdasági szakértelem*. Magyar jólétünk további emelkedésének ez a szempont ma fontosabb szabálya, mint valaha.

v. Surányi-Unger Tivadar.

A pénz és az arany mai problémája.

1. Az emberek a nekik szükséges javakat általában véve kétféle módon szerezhetik meg, minden csak némileg rendezett társadalomban, ha nem maguk termelik meg közvetlenül azokat, t. i. vagy csere, vagy vétel útján. Tehát vagy kicserélik a birtokukban lévő jószágokat más nekik szükséges jószágokra, vagy pedig pénzért vásárolják meg azokat. A vétel tulajdonképpen a különféle jószágoknak egy általános csereeszköz ellenében való kicserélése. A javakat ekként becserélhetjük és becserélni szokták az emberek vagy más közvetlenül szükséges használati javakra, vagy pedig egy általános csereeszközre, amely nem közvetlenül használati jószág, hanem olyan eszköz, amelynek közvetítésével szerzünk meg bármiféle használati javakat és egyébféle szolgáltatásokat.

Már a vételt is a csere egy bizonyos fajtájának lehet tekintenünk, mégis már az első pillanatra megállapíthatjuk, hogy a vétel, vagyis az általános csereeszközre való becserélés az, ami nagyobb változatosságot, gyorsabb cserelehetőséget ad annak a számára, akinek a kezében van az általános csereeszköz. A szükségletkielégítés fejlődésének s a kultúra emelkedésének megfelelő eljárás tehát az olyan csereforgalom, aminél nem kell mindenkinek a legkülönbélebb jószágok becserélésével kísérletezni, hogyha a saját szükségletkielégítésére szolgáló javakat meg akarja szerezni, hanem amelyben általános csereeszköz áll már rendelkezésre, amely — elvileg legalább — minden más jószágra becserélhető.

Nem akarjuk itten az általános csereeszköz kifejlődését vázolni, mert anélkül is megállapíthatjuk, hogy az általános csereeszköz, a pénz fejlődési folyamatában különféle javakon keresztül vezetett el a nemes ércekhez, de a fejlődés ezen is túl haladott, amennyiben a nemes érceken kívül, illetőleg azok mellett az immateriális fizetés vált és válik a modern gazdasági életnek egyre jellemzőbb jelenségévé. Az immateriális fizetés lényege alatt azt értjük, hogy a pénzösszeg mindjobban elválik a pénzdarabtól, illetve elválasztható a pénzdarabtól és egyre több olyan csereforgalmi mód keletkezik, amelynél a

vételerő, a fizetési erő mennyiségeit közvetlenül is átválthatjuk, illetőleg a vételerőmennyiségekért közvetlenül szerezhünk anyagi javakat és szolgáltatásokat, anélkül, hogy minden esetben pénzdarabokat is volnánk kénytelenek átadni. A közvetlen pénzdarabokkal való fizetés, a numeratio pecuniae helyébe tehát, a pénzdarabtól elvonatkoztatott pénzösszegeknek közvetlen átruházási lehetőségei lépnek, a pénzhelyettesítő eszközök és pénzhelyettesítő eljárások közvetítésével. Így fejlődik ki a váltó, csekk, a zsiró, a kliring forgalom, amelyeknek segítségével egyre gyakoriabbakká válnak az olyan jogügyletek, amelyeknél a szolgáltatás az egyik oldalon egy bizonyos árban, vagy szolgáltatásban, munkában történik, a másik oldalon pedig ezzel szemben egy bizonyos pénzösszegekszolgáltatást tartalmaznak a jogügyletek és csupán további kérdés az, hogy ezt a pénzösszeget közvetlenül pénzdarabokban adjuk-e át, avagy pedig a jogátruházásra alkalmas más módokon írjuk, vagy könyveljük ezt a pénzösszeget az eladónak a javára.

A mai gazdasági élet tehát immateriális fizetési hatalommennyiségek közvetlen átruházásával is tud vásárolni, fizetni és a modern gazdasági forgalomban egyre inkább és egyre nagyobb mennyiségben a közvetlen immateriális fizetési hatalommennyiségekkel való fizetés válik gyakorlattá. A modern gazdasági életben ekként a közvetlen fizetési eszközöktől eltekintve fontos jóságok gyanánt szerepelnek az immateriális fizetési hatalom-mennyiségek, vagyis a pénzdaraboktól külön vált pénzösszegek, amelyek többnyire a modern gazdasági életnek modern pénzrezervoárjaiban, a bankokban vannak elhelyezve, mégpedig főleg olyan módon, hogy jóvá vannak azok írva ottan valakinek a javára. Ezeket a jóváírt pénzösszegeket azután kétféleképpen mozgathatjuk meg: akként, hogy belőlük ismét jóváíratunk bizonyos mennyiséget mások számára, vagy pedig úgy, hogy (pénzdarabokat, fizetési eszközöket használunk fel és ezekkel a fizetési eszközökkel fizetünk) az ugyancsak ezekből a jóváírt pénzösszegekből kifizetendő pénzösszegeket nem írjuk át másnak a javára, hanem pénzdarabokban vesszük fel és adjuk át közvetlenül.

2. A pénzbeli fizetés természetének körülményeit nem akarjuk itt közelebbről vizsgálni. Tárgyunk szempontjából azonban ki kell emelnünk azt, hogy ezek az immateriális fizetési hatalommennyiségek, vagyis általánosságban véve a pénzösszegek a modern csereforgalomban háromféleképpen funkcionálhatnak: a) Szerepelhetnek úgy, mint a közvetlen árucserének a kísérői, közvetítői, amikor t. i. árukat cserélnek ki áruk ellenében, bizonyos pénzértékben elszámolva. A pénzérték tehát itten a cseremennyiségek egymáshoz való viszonyának arányát fejezi ki. Ebben az esetben a pénzösszegek szerepe

főleg pusztán nominális (könyvelési). A pénzösszegek ellenében t. i. nem szerzünk itt tulajdonképpeni jogokat vagy árukat, hanem a pénzösszeg szerepe arra szorítkozik, hogy a két vagy több egymással szemben kicserélt jószágnak nagyságbeli és értékbeli viszonyát kifejezésre hozza. Ilyenek pl. a mai nemzetközi forgalomban, amikor két állam úgynevezett cserekliring, vagy árukliring viszonyában áll egymással, hogy t. i. bizonyos árumennyiségeket cserélnek ki egymással s a kicserélt árumennyiségeket egy bizonyos pénzösszegben és pénzértékben egymás javára kölcsönösen jóváírják. Az ilyen nemzetközi cserekliringben kölcsönösen jóváírt pénzösszegek tehát nominális érték kifejezői csupán a kicserélt árumennyiségeknek, abból a célból, hogy a kicserélt árumennyiségeket nagyság és érték tekintetében egymással összehasonlíttani lehessen. A pénzösszegeknek eddig vázolt nominalisztikus szerepe abban nyilvánul meg, hogy a pénzösszegek nem mint első mozgatók szerepelnek, nem mint vételi erők, hanem a közvetlen árucserének, áruk egymás ellenében való kicserélésének úgyszólván csak konstatálói, abból a szempontból, hogy a közvetlen árucserének egymáshoz való nagyságbeli és értékbeli viszonyait meg lehessen állapítani.

b) A közvetlen árucserét kísérő ezeknek a pénzösszegeknek egy részénél azonban bizonyos *csúcsszerepet* állapíthatunk meg. A csereviszonyokból, illetőleg a csereviszony pénzbeli kísérlőjeképpen a kölcsönösen jóváírt összegekből az egyik, vagy a másik oldalon bizonyos többlet keletkezik valamelyik félnek a javára. Ilyen többletek adódnak általában véve a kliringforgalomnál, vagy a giróforgalomnál is, az egyik vagy a másik fél javára. Ezeket a többleteket azután a mai gazdasági életben úgy szoktuk elképzelni, mint valóságos pénzösszegeket, főleg mint valóságos pénzösszegekben kifejezésre hozható és értékesíthető pénzmennyiségeket, amelyeket a többletre igényt tartó félnek a javára, illetőleg rendelkezésére szoktak bocsátani. Ezek a csúcsszereppel bíró pénzmennyiségek tehát már rendszerint nem pusztán nominalisztikus jelentőségű, tehát pusztán könyvelési pénzösszegek csupán, hanem rendszerint már olyan valóságos virulens fizetési erőt megtestesítő pénzösszegmennyiségek is, amelyek arra a célra szolgálnak, hogy azokat tulajdonosuk valóságos pénzként, valóságos fizetési hatalom gyanánt bármire tetszés szerint felhasználhassa. A kliringből adódó elszámolási különbözetelek, mint csúcsmennyiségek természetete elkülönül ekként a többi elszámolásba, kölcsönös elkönyvelésbe belefulladó pénzösszegmennyiségek természetétől és míg a kliringben, giróban egymással elszámolási viszonyban álló, egymást pusztán kiegyenlítő pénzmennyiségek szerepe pusztán nominalisztikus jellegű, pusztán könyvelési értéket ki-

fejező, addig a kliringnek ezek a különbözőzeti, illetőleg csúcsmennyiségei valóságos vásárló erővel a jövőre is rendelkezésre álló, tehát dinamikus szempontból külön eleven vásárló öszezgekké alakuló pénzmennyiségek, amelyek a pénznek nemcsak abbéli funkcióját, természetét alkalmasak kifejezésre hozni, hogy pusztán elszámolásra való pénzösszegek gyanánt szerepeljenek, hanem alkalmasak arra is, hogy valóságos kezdeményező fizetési funkciót teljesítsenek.

c) A harmadik természetű funkciót: az abszolút pénzbeli szerepet a teljes pénzbeli funkciót képviselő vételerőmennyiségek, vagyis pénzösszegek képviselik, amelyekkel nem szorulunk valamely árucserének csupán könyvelésbeli kísérésére és csupán öszezgszerű kifejezésére, hanem amelyekkel közvetlenül vásárolunk és vásárolni is tudunk. Ezek az immateriális pénzösszegek tehát a pénznek az abszolút funkcióját, vagyis a közvetlen vásárlóerőt kifejező pénzmennyiségek, pénzösszegmennyiségek, vagyis olyan pénzösszegek, amelyekkel közvetlenül úgy tudunk vásárolni, minthogyha pénzdarabok volnának. Ezt az utóbbi kategóriát kell tehát olyan értelemben pénznek tekintenünk, amely akár materiális, akár immateriális alakban általános csere- és fizetési eszközként áll rendelkezésre azoknak számára, akiket az ő birtokuk megillet.

A pénznek, mégpedig akár a materiális értelemben vett pénzdarabnak, akár az immateriális értelemben vett pénzösszegnek vásárlóereje és általános fizetési eszközbeli szerepe pedig vagy csak a belföldre nézve nyilvánulhat meg, vagy pedig megnyilvánulhat az nemzetközileg is. Ha egy országnak pénz- és csererendszere jól van szervezve és áthágni meg nem engedett renddel van körülbástyázva, akkor a fentebb c) alatt említett csúc szerepű fizetési eszközök is öndinamikájú fizetési eszközökké válnak az ország területén belül. Ettől eltekintve általában véve öndinamikájú, vagyis virulans kezdeményező erejű vásárlóerőmennyiségeket kreálhat maga az állam, a maga fizetési eszközeiben, ha mennyiségileg is vigyáznak annak helyes arányaira, vagyis az állam által fizetési eszköznek nyilvánított pénz-, illetőleg fizetési eszköz mennyiségek tekintetében megtartják a helyes arányt, az egyensúlyt az infláció és defláció között. Ez ekkor van meg, ha nem túlságosan sok, de nem is túlságosan kevés fizetési eszközt bocsátanak az illető népesség rendelkezésére. Helyesen szervezett gazdaságpolitika mellett ma már elképzelhetjük ennek a lehetőségét minden aranyfedezet nélkül is, hogyha a pénzkibocsátás, illetőleg az országnak fizetési eszközökkel való ellátása a szolgáltatások és ellenszolgáltatások helyes egyensúlybantartásának ütemében és méretei között történnek.

Az ilyen pénz azonban még nem mindig nemzetközi fizető

erőt is rejtő, öndinamikájú, tehát önmagában vételerőt tartalmazó pénz is. A nemzetközi értelemben is teljes funkcionálású, tehát valóságos nemzetközi jellegű pénzhez a mostemlített tulajdonságokon túlmenő szankciók és biztosítékok is szükségesek. A nemzetközi értelemben véve jó pénz tehát csak az, amelyért *magáért* tudunk nemzetközileg árukat vásárolni, anélkül, hogy árucserét volnánk kénytelenek egyuttal az ilyen pénz működésével párhuzamosan lebonyolítani. A nemzetközi cserekliringeket elszámoló pénzmennyiségek tehát még nem okvetlenül, vagy rendszerint még nem öndinamikájú pénzösszegek, hanem csak afféle nominalisztikus érték kifejezők és értékmérők és mennyiségbeli kísérői az árucserének. A teljes funkciójú, vagyis öndinamikájú nemzetközi pénz ellenben már önmagában véve is alkalmas arra, hogy érette bármiféle jószágokat szolgáltatassanak a nemzetközi csereforgalom terén. Egy ilyen nemzetközi értelemben való megfelelő pénznek a lehetőségét, illetőleg szankcióját pedig elsősorban a nemzetközi gazdasági forgalom értékítélete adja meg, amely elfogadja nemzetközi általános csereeszköz gyanánt az illető pénzt. Ez tehát azt jelenti, hogy az illető pénzben nemcsak elszámolni lehet kölcsönösen kicserélt árumennyiségeket, hanem az illető pénzért egyedül és magáért lehet vásárolni bizonyos, illetőleg a szükségelt árumennyiségeket egy másik országban is. Ilyen értékítélet fűződik az úgynevezett nemes valutákhoz és általában véve az aranyhoz. Ez az értékítélet atavisztikusan még mindig az aranyat tartja ilyen abszolút öndinamikájú pénzanyagnak.

3. Az aranyat mai szemmel nézve úgy tekinthetjük tehát, mint amely az árucseréknél, de főleg a nemzetközi árucseréknél és csúcskiegyenlítéseknél ösztönszerűen és atavisztikusan szerepel vásárló-, fizető-, vevőerő gyanánt. Mégpedig egyoldalú, öndinamikájú és nem csupán a csere- és a kölcsönösen kicserélt árumennyiségek által megadott erejű vevő- és fizetőeszköz gyanánt.

Az arany jellegének ily értelmű megállapításával szemben többféle ellenvetést lehet és szokás kifejezésre hozni. De azt hiszem, hogy alaposabban nézve a dolgot, mindezek nem változtatnak még sem ennek a megállapításnak helytálló voltán. Végtére mit sem változtat az aranyak most jellemzett természetén az, hogy a pénznek az általános csereeszközbeli, tehát vételi ereje voltaképpen és végeredményben az árucserén alapul és abból kölcsönződik, mintegy vetítődik ki. A nemzetközileg értékes és a nemzetközileg jó pénz lényegének a súlypontja ugyanis nem itt van, nem abban rejlik, hogy a pénz is a csereből fejlődött-e ki vagy sem, hanem a súlypont ott van, hogy a nemzetközileg és általánosan ismert és jó pénz lényege a tulajdonképeni árucserével szembeállított és a pénzben ma-

gában meglévő vételi erőben, illetőleg a pénz birtokosának a pénz öndinamikája által lehetővé tett kezdeményező hatalmában van. A jó pénz birtokosa ugyanis nem kénytelen elszámolni egy bizonyos árucserét egy bizonyos pénzösszegben, hanem ő maga határozza meg, hogy a pénzösszeget miért adja oda, hogy a pénzösszegért magáért hol és mit akar vásárolni. A teljes funkciójú pénznek, illetőleg a *vételnek* célja az, hogy lehetővé tegye a pénz felhasználását közvetlenül és kerülő út, t. i. árucseré nélkül, önmagában véve, szükségleteinknek bármily természetű kielégítésére. A nemzetközi szempontból teljes funkciójú és nem teljes funkciójú pénz megkülönböztetése szempontjából tehát nem szabad összetévesztenünk az öndinamikájú, illetőleg a közvetlenül és bárhol, bármilyen mennyiségben vásárlásra fordítható, vagyis önálló fizetőhatalmat teljesítő és tartalmazó pénzt azokkal a nemzetközi kliringforgalom útján a leszámolási eljárás reziduális csúcsterepével bíró pénzösszegekkel, amelyek utólag vetítődnek ki a kölcsönös nemzetközi árucseréből, illetőleg árukliringből. Ezek a csere-, illetőleg kliringorganizációból származó csúcspénzösszegek, pénzmennyiségek ugyanis csak akkor válnak valódi pénzzé, ha a pénznek azt az öndinamikáját megszerezhetik, amely a pénznek az árucserében való kezdeményező erejét, tehát a *primum movens* jellegű vételi fizetési erőt képviseli és ami kiemeli az illető pénzösszeget a pusztán nominalisztikus jellegű pénzösszeg keretéből. Ez teszi a pénz birtokosát a csere fölött uralkodóvá és ezért vált a gazdasági életben az *egyénre* nézve gazdasági céllá, hogy az ne csak egy irányban felhasználható fizetési és csereeszközhöz jusson, hanem általánosan és bármire kicserélhető csereeszközök birtokához jusson el, mert csak ilyen csereeszköz állítható azonnal és közvetlenül a mindenkori szükséglet kielégítő szolgálatába.

4. Ebből folyólag más a pénz funkciója, a gazdálkodó egyén és más a közület, az állam oldaláról és szempontjából nézve. Egyéni szempontból nézve a pénz a szükségletkielégítésre egyoldalúan kezdeményező erőt adó, vételerőt tartalmazó valami. Az állam, a közület oldaláról nézve azonban kettős jellegű a pénz természete, illetőleg funkciója. Ha az állam ugyanis nem akar közvetlenül vásárolni, fizetni, szükségletet kielégíteni, hanem csak mint a magánemberek üzletkötéseinek felügyelő szemlélője, alattvalói gazdasági életének megorganizálója szerepel, akkor ebből a szempontból a pénznek, a nominális, elkönyvelő, érték kifejező szerepe lép előtérbe, a pénznek öndinamikájú kezdeményezőereje, mint az egyéni érdekekre vonatkozó valami pedig belefut a csereforgalom kölcsönösségébe és *circulus viciózusába*. Mihelyt azonban az állam (kincstár) fizetni, vásárolni akar, már szüksége van a pénz

öndinamikájára. Ez áll már a belföldre nézve is, hogyha az állam belföldön akar fizetéseket teljesíteni, vásárolni stb., de még inkább áll nemzetközi vonatkozásban, mert hogyha az állam nem rendelkezik ilyen öndinamikájú, vagyis nemzetközi vonatkozásban jó pénzzel, akkor a belföldön nem lévő anyagok és belföldön elő nem állítható javak megszerzése nehézségekbe ütközik. Ugyanez a szempontja van meg természetesen a nem állami nemzetközi jellegű kereskedelemnek is.

Öndinamikájú pénznek azt kell tekintenünk tehát, amely az embernek, — a magánembernek és az államnak egyaránt — megadja a kezdeményező erőt a csereforgalomban és megkiméli mind az államot, mind a magánembert, a cserén keresztül való jószágkielégítés kerülő útjától, hosszadalmasságától és determináltságától. Az ember a gazdasági élet fejlődése során a lépten-nyomon előtérbe nyomuló szükségességek nyomása alatt törekedett minden korok között megfelelő általános csereeszköznek a létesítésére. Általános csereeszköz, öndinamikájú kezdeményező erőt rejtő pénz, illetőleg pénzüjóság nélkül az emberiség talán még mindig a kőkorszakban élne.

Nem térhetünk itten ki ennek a kérdésnek kultúr- és gazdaságtörténeti vonatkozásaira és csupán az a szempont érdekel itten, hogy mi az, ami aranynak nemzetközi csúcspénzesítő eszköz- és öndinamikájú természetét nagyrésztben még ma is megadja. Hogy az aranynak mi a jelentősége és szerepe, az mindenesetre gazdasági és pszichológiai szempontokon sarkal. Szerintünk azonban a súlypont az arannyal való *fizetési biztonság* tudatában, szuggesztívójában van, mely atavisztikus tapasztalatokon alapul, de alapul némileg az arany anyagának lényegén, utánozhatatlan, meg nem hamisítható fizikai természetén, valamint tetszés szerint nem szaporítható mennyiségén stb. stb. is. A szokás ereje és a csereforgalomban résztvevő generációk sorának atavisztikus meggyőződése, érdeke mind hozzájárul ezeknek a pszichológiai szempontoknak a modern emberiség körében való fennmaradásához és továbbéléséhez, amelyek az aranyra vonatkozó értékítéletet alátámasztják. Kétségtelen, hogy az arany szerepéről és jelentőségéről való felfogás lényeges változáson ment keresztül az utóbbi időben. Lényegesen megváltozott a meggyőződés abban a tekintetben, hogy az arany nélkülözhetetlen volna mint pénzüjóság. A föld lakosságának jelentékeny része megmutatta és bebizonyította a modern gyakorlatban, hogy meg lehet élni aranyfedezetű pénz nélkül is, sőt lehet enélkül is nemzetközi árucserét folytatni. Kétségtelen azonban ezzel szemben, hogy a nemzetközi csereforgalom területén az aranyra, illetőleg arany pénzrendszer-jellegű, tehát az arannyal szorosabb vonatkozásban álló természetű pénzre szükség van ott, ahol a nemzetközi

téren a szó szoros értelmében akarunk *vásárolni*, tehát nemcsak árut áru ellenében kicserélni. Amikor tehát főleg olyan javakat akarunk kicserélni, amelyek belföldön elő nem állíthatók, fel nem találhatók, sem pedig a belföldi termékekért ki nem cserélhetők. Vagyis a teljes funkciójú, az öndinamikájú pénz még mindig azon a nemzetközi általános értékítéleten nyugszik, amely az ilyen természetű pénznek a szankcióját, hogy úgymondjuk a biztonsági csúcseszközét az aranyban találja meg. Úgy tekinthetjük tehát az aranyat ma is, hogy vannak a nemzetközi csereforgalomnak esetei és vonatkozásai, amelyekben a pénz és a vásárlóerő funkcióját csak az arany, illetőleg az arannyal szankcionális vonatkozásban álló pénzrendszerek képviselik. Vannak ezzel szemben a nemzetközi csereforgalomnak olyan esetei, területei és vonatkozásai is, amelyeknél az árucserét, illetőleg a javak megszerzését a kölcsönös árukicserélés nemzetközi csereforgalma bonyolítja le, amelynek kísérelésként egy nominalisztikus pénzkeret is elegendő. Ilyen nem teljes öndinamikájú, nominalisztikus nemzetközi pénzszeret céljaira alkalmasak lehetnek egyes nem aranyfedezetű, illetőleg az aranyfedezettel közvetlen vonatkozásban nem álló pénzrendszerek is. Végül annál alkalmasabbak lehetnek ezek az egyéb nominalisztikus, illetőleg nem aranyfedezetre, hanem más természetű és jellegű fedezetekre, illetőleg ellensúlyokra támaszkodó rendszerek egyes országok belföldi pénzsükségleteinek a kielégítésére.

5. Ezekután most csak az a kérdés, hogy vajjon az arany szerepe, illetőleg a pénznek az aranyhoz való vonatkozása így marad-e, mint jelenleg, vagy mennyiben van kilátás magasabbrendű fejlődésre? Ezek a kérdések többek között a nemzetközi bizalom, béke, gazdasági és politikai egyensúlyhelyzetek kérdései is.

Az arany nem a kölcsönös bizalom fizetési eszköze, hanem sokkal inkább a bizalmatlanságé. Nem a megcsalás félelmétől ment ügyletkötések gyakorlata tette szükségessé az aranypénznek és az aranynak fizetési eszközbeli szankcióját. Ha ugyanis a jogügyletek megkötésének a gyakorlata a megcsalás, a megkárosodás félelmétől mindig mentes lett volna, akkor már sokkal régebben kifejlődhettek volna az immateriális fizetési eszközök. Jelenleg is azt mondhatjuk, hogy az immateriális fizetési módok és fizetési eszközök ott funkcionálnak kifogástalanul, ahol az üzletkötés, a csereforgalom biztonsága a legnagyobb mértékű és a legkisebb ok van a megcsalásnak, a megkárosodásnak a félelmére. Az aranynak az uralkodó fizetési eszköz-szerepe tehát nem a megcsalás félelmétől mentes üzletkötések gyakorlatában, hanem éppen a károsodástól, csalódástól féltő évezredes forgalom tapasztalatain alapul, amely

a fizetésnek megszokott és tapasztalt biztonságát és kényelmét értékeli az aranyban. Öndinamikájú, kezdeményező erejű vételerőtartalmat rejtő oly fizetési eszközöket és módokat, amelyek nem szorulnak többé az aranyra, vagy legalább is minél kisebb mértékben szorulnak rá, tehát csakis a biztonság tudatát megadó tapasztalati és pszichológiai múltú alapon lehet elérni és fejleszteni. Az immateriális fizetési eszközök, fizetési erők nemzetközi funkcionálásának alapja és szankciója csakis a bizalom lehet, még pedig az államoknak egymással szemben való kölcsönös bizalma éppúgy, mint a magánfeleké, aminthogy az arany uralmát nemzetközi és magántéren egyaránt inkább a *bizalmatlanság* tartja fenn és hosszabbítja meg ma is.

A bizalmat azonban az érdekveszélyeztetések félelmének kiküszöbölése adja meg és adhatja meg kifelé és befelé egyaránt. Minthogy pedig a gazdaságiak terén a teljesen biztos társadalmat és a teljesen önzetlen és anyagi szorultságban sohasem lévő államot eddig megvalósítani nem sikerült, az aranyba helyezett bizalom legfőbb pszichológiai okának első sorban az aranyban, illetőleg az aranyfizetésben való *biztonság* értékelését kell tekintenünk. Ebben a tekintetben tehát úgy áll a helyzet, hogy dacára a fizetéstechnika ama fejlődési irányának, amelyben az aranyfizetési eszközök mindjobban háttérbe szorulnak és mindinkább ritkaságszámba mennek, az aranyban való fizetést mégis mindenütt teljes biztonságú fizetésnek tartják és ismerik el. Az arannak detronizálása, illetőleg a fejlődésnek a detronizálás felé vezető iránya tehát nem jelenti korántsem még, mintha arannyal nem lehetne mostmár fizetni, vagy hogy az arannyal való fizetést nem tartanák biztosnak, illetőleg a legbiztosabbnak még mindig. Ez a detronizálás tehát azokban az országokban, melyek megfelelő aranykészletekkel rendelkeznek, a készletek visszatartásában, a központi jegybankok rezervoárjaikból frogalomba nem, vagy csak kivételes módon való eresztésében, vagy az arannak ügynevezett sterilizálásában áll. Nem jelenti azonban, hogy az arannyal való fizetés, ott, ahol erre alkalom és mód kínálkozik, illetőleg ott, ahol ezt szükségesnek találják, bármilyen tekintetben is kisebb biztonságú és értékű volna, mint más fizetés. Sőt azt mondhatjuk, hogy a valóság éppen az ellenkezője ennek. Azokban az országokban pedig, amelyeknek nincsenek aranykészleteik, az arany detronizálását úgy kell értenünk, hogy aranyhiányában, illetőleg arany csúcspfizetések és csúcskiegyenlítések lehetősége hiányában ezek az országok első sorban kénytelenek nem arany fizetési eszközökről és módokról gondoskodni és mondhatjuk, sok tekintetben és nagyobb részben sikerült is ilyeneket találniok és létrehozniok. De ezekben az országokban

sem szállott alá semmi tekintetben sem az aranynak mint fizető-eszköznek az értéke. Csupán a gyakorlatból mentek ki, éppen az arany hiánya miatt.

Felmerül most már az a kérdés, melyek az érdekeszélyeztetések félelmi kiküszöbölésének eszközei és módjai, amelyek egyedül adhatják meg bármiféle valutának a biztonságát, illetőleg a biztonságába vetett bizalmat. Ha a gondolatmenetnek ezen az útján elindulva az egyes pénzrendszerek közgazdasági és gazdaságpszichológiai biztosítékait keressük, okvetlenül el kell jutnunk a gazdaságpolitika és politika olyan területeire és viszonylataira, amelyek a gazdasági, társadalmi és vagyoni élet nyugalmának és rendes lefolyásának követelményeit tárják elénk, mert bármely pénzrendszer, vagy pénzérték iránti bizalom közvetve vagy közvetlenül a gazdasági és politikai állapotok kielégítő, normális és rendes alakulásától és mivoltától függ többnyire talán legelsősorban. A csereforgalom és szükségletkielégítés, valamint a termelés akadálytalan lebonyolítása és kellően eredményes volta lehet csak az az alap, amelyre egy kielégíthető pénzrendszert építhetünk. Még pedig annál inkább van ez így, minél inkább eltávolodott az illető pénzrendszer az aranyalaptól, mert hiszen éppen az arany, mint fentebb jeleztük a bizalmatlanságnak és nem a bizalomnak a pénzrendszere. Az aranyban ugyanis a fizetésnek azt a biztonságát értékelik az emberek, illetve értékelték évezredek óta, amelyet az államok és a politikai hatalmasságok magukbanvéve még nem tudtak megadni. A nemzetközi csereforgalomnak megzavart, egyensúlyából kibillentett volta, egyes országok külföldről beszerezhető és beszerzendő szükségleteinek és javainak nehéz megszerezhetési körülményei az ellenkezőjét jelentik a bizalomkeltő állapotoknak a pénzrendszerek gazdasági és pszichológiai biztosítékai szempontjából. Ellenben a gazdasági és politikai kiegyensúlyozott, normális helyzetek, a csereforgalom és általában a nemzetközi forgalomnak nagyobb akadályoktól mentes lebonyolítása olyan állapotokat jelentenek, amelyekre az aranytól eltekintő pénzrendszer is sokkal nagyobb biztonsággal építhető fel, mert bármilyen pénzrendszernek a jóságát és biztosítékait nem annyira valamely arany mennyiség, hanem főképp a pénz mennyiségének a gazdasági élet szükségleteihez való alkalmazkodása adja meg. A megfelelő és arányos pénz- és fizetési eszköz-mennyiség, mint gazdasági mozgató erő adhatja meg a gazdasági élet keresletének és kínálatának az egyensúlyát, de hozzá kell tennünk, hogy csak akkor, ha ennek az egyensúlybajutásnak az előfeltételei a keresett és kínált javak belföldi és külföldi kellő forgalmában, termelésében és megszerezhető voltában egyébként is meg vannak. A gondolatmenetnek ezen az útján to-

vábbhaladva el kell jutnunk a gazdaságpolitikai és politikai hatalmi egyensúlyok és a velük összefüggő békegaranciák kérdéseihez is, mint olyan tényezőkhöz, amelyek a nemzetközi csereforgalmi szükségletkielégítés akadálymentes lebonyolításához végeredményben szintén szükségesek. Minél kisebb ezen a tereken a kölcsönös bizalmatlanság és az érdekellentétek mennyisége, annál szűkebbre szorul a bizalmatlanság kiküszöbölését szankcionáló végső általános csereeszköz t. i. az arany használatának a területe is.

6. Ha ezeket a megfontolásokat figyelembe vesszük, akkor ezidőszereint valami optimista képet aligha rajzolhatunk, mert a nemzetközi téren való egyensúly és bizalmi állapot és az ebből folyó nemzetközi árukicserélési stabilitás ugyancsak hiányzik jelenleg. De a tudománynak sokkal inkább a nehézségek felismerése a feladata, mint az illúziók felkeltése. Természetesen nem állhat meg a tudomány a nehézségek felismerésénél, hanem keresnie kell az akadályok elhárításának a lehetőségét. Az emberi kultúrának azon a fokon, és amellelt az alakulásmódja mellett, amelyben ma élünk, a nemzetközi bizalmi állapotoknak a legjobb pszichológiai biztosítékai a *hatalmi* egyensúlyállapotok, legalább is a fő és leghatalmasabb nemzetközi nép- és érdekcsoportok között. Mik azonban ezek a hatalmi egyensúlyállapotokra vonatkozó biztosítékok? Ez megint száz oldalról komplikált kérdés, a felfogások és ellenvetések légiójának lehetőségeivel. Végeredményben azonban egyik *örök*, legfontosabb tényező ebben a tekintetben a népeség tömege, mennyiségbeli nagysága is. Az egyes államok, népek és emberfajok arány- és mennyiségi változásai örökös alapjai maradnak a népek és nemzetek hatalmi helyzetbeli viszonyainak is. Ha tehát hatalmi egyensúlyról akarunk beszélni a népek között, nemzetközi értelemben, a jövőre, hosszú időkre, hosszú generációkra vonatkozólag, tekintettel az ebből folyó politikai és gazdasági következményekre és szempontokra, elérkeztünk a népesedési problémához is, illetőleg annak a felismeréséhez, hogy ezek a legfontosabb politikai és közgazdasági kérdések szintén bele vannak ágyazva a népesedés problémájába. A népesedésben illetve a népszaporodásban való verseny egyuttal a népek hatalmi helyzetének fejlődését és változását is magában foglalja és maga után vonja. Az egyensúlyállapot tehát népesedés-hatalmi téren csak a különféle nemzetek, illetőleg emberfajták népesedési menetének egyensúlybajutásán, meg ennek megfelelő fejlődésén keresztül gondolható el. Amíg egyik nemzet szaporodásában stagnál, vagy éppen fogy népességében, míg a másik nemzet erőteljesen szaporodik, addig természetesen nem gondolható el, hogy a nemzetközi népesedés állapotában egyensúlyhelyzet és ennek meg-

felelő nyugalmi állapot jöhessen létre. Talán a jövőben odafejlődik az emberiség, vagy legalább is az emberiségnek legkultúráltabb és legjobban organizált és közigazgatott részei, hogy a népesedésnek közérdekű alakulását öntudatosan irányítani is tudják. Éppen e tekintélyuralmi államok egynémelyikénél ebben a tekintetben le nem becsülhető értékű kezdeményezéseket és sikereket tapasztalhatunk, ezidőszerint bármennyire messze is vagyunk még e feladat kimerítő megoldásától. Ha azonban a közérdekű népesedési ütem megvalósításának a lehetőségei csak megközelítőleg is megszületnek az egyes államokban, akkor már csak egy lépés van hátra attól, hogy e közérdekű gondoskodást és irányítást az egyes államok nemzetközivé telessék, a mi alatt afféle nemzetközi kompormisszumot értünk az egyes államok között a népesedéseik menetére történő közérdekű gondoskodás irányítása és nemzetközileg összhangba hozása tekintetében. Nevezhetnők ezt nemzetközi népesedési kartellnek, vagy bármi másnak. Mindez azonban a jövő zenéje ma még. A tudománynak azonban, — már csak mint elméleti célkitűzés alakjában is, — meg kell éreznie előre a problémákat. A jelenlegi kilátások szerint a politikai hatalmi helyzetek befolyásolni fogják ezentúl is még soká a gazdaságokat, a nemzetközi politikai bizalom és egyensúly kérdése pedig éreztetni fogja hatását a nemzetközi csere- és fizetési forgalom terén is, aminek következményeitől az egyes államok belföldi csere- és pénzrendszerei sem vonhatják ki magukat teljesen. Az államok egyrésze, t. i. az arany nagyobb mennyiségeivel rendelkező része még fenntartja az aranyfedezettel, és főleg az aranyszankcióval, az arannyal, mint bizalmi, biztonsági, csúcspfizetőeszközzel való összeköttetést, bár korántsem alkalmazza azt többé a klasszikus fedezeti elvek szerint. Ezekről az államokról tehát úgy beszélhetünk, mint az *aranyelvet* őrző államokról, gyakorlatilag, mint az arannyal kellő mennyiségben rendelkező államokról. Ezzel szemben csak egészen természetes dolog, hogy az arannyal megfelelő mennyiséggel nem rendelkező államok az aranyfedezettel és aranyszankcióval való összefüggést gyakorlatilag nem tarthatják fenn ugyanily módon. Ezek az utóbbiak tehát szükségszerűleg kénytelenek keresni az aranytól való minél teljesebb függetlenítés útjait és gyakorlati módjait. Nem lehetetlen, hogy ezeknek az utóbbi államoknak kényszerhelyzete fogja megvetni az alapjait olyan pénz és fizetési rendszereknek, amelyek az emberiség legnagyobb egyetemes gazdasági érdekeinek, fejlődésének, békéjének, valamint a nemzetek hatalmi és gazdaságpolitikai érdekeinek az eddigieknél sokkal megfelelőbbek lesznek.

7. Van azonban ennek a kérdésnek egy másik oldala is.

Az arany szerepének a pótlása a gazdasági életben ugyanis, nem jelenti annak egy más fizikai anyaggal, vagy keletkezésében az emberi cselekvőségen kívül eső más fizikai dologgal való pótlását, hanem jelenti azt, hogy a fizetési és csereforgalom terén az arany szerepét bizonyos emberi gondoskodás, gazdaságpolitikai irányítás fogja átvenni abban a tekintetben, hogy a társadalom lehetőleg minél jobb és minél állandóbb más csere- és fizetési eszközzel rendelkezzen. Az arany pótlása azt jelenti, hogy az aranynak, mint fizikai anyagnak értékmérői biztositéka helyébe bizonyos gazdaságpolitikai irányítás lép. Ez az irányítás azonban *nagyobbfokú beavatkozást* jelent a társadalomnak és az embereknek úgyszólván minden fontosabb téren jelentkező gazdasági cselekvőségébe és életviszonylatába. Jelenti tehát a gazdasági *lehetőségek* és a gazdasági *szabadságmennyiségek* befolyásolását is és ezek kihasználhatóságai tekintetében az embereknek sokszor nagyobbfokú megkötöttségét. A szabadságmennyiségek és lehetőségmennyiségek megszorítása és korlátozása pedig gyakran vagy többnyire korlátozásai az emberek boldogulási lehetőségeinek is. Azonban a gazdasági lehetőség- és szabadságmennyiségek korlátozása az egyénnel, az egyéni vállalkozási kedvvel és lehetőségekkel szemben végeredményben a társadalmi jólét rovására megy, aminek némi igazolására talán legalkalmasabb példa a kommunizmus és a szélsőséges gazdasági szabadság berendezéseit szembeállítanunk egymással, Szovjetországot és az amerikai Egyesült Államokat. Mind a kettő a legdúsabban van ellátva az emberi boldogulásukhoz szükséges anyagi javak lehető legnagyobb mértékével, a legdúsabb természeti erő- és anyagforrásokkal és ennek dacára az egyik a nemzeti gazdagság, a másik a társadalmi nyomor képét mutatja. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy a gazdasági lehetőség- és szabadságmennyiségek érvényesülése, — ami végeredményben a nemzeti gazdaság és jólét nagyobbfokú beteljesedését is jelenti, — nem halad okvetlenül párhuzamosan a szociális jólét egyenlő és arányos megcsztódásának tünetével, de mindenesetre megadja ennek is a legfontosabb jószágfedezetbeli alapjait.

Az aranyra, mint a fizetési eszközök szankcionáló alapjára való támaszkodás tehát, a gazdasági életnek nagyobb szabadságát, a gazdasági lehetőségeknek az egyén és társadalom részéről való nagyobbfokú kihasználását, szóval nagyobb gazdasági szabadságmennyiségek érvényesülését jelentheti így általánosságban. Ezzel szemben az aranynak gazdaságpolitikai irányítással való pótlása kétségtelenül nagyobbfokú beavatkozást jelent a társadalom és az emberek gazdasági életébe és cselekvőségének a területébe, ami általánosság-

ban nézve valószínűleg az általuk gyakorolható gazdasági lehetőségek és szabadmennyiségek nagyobbfokú megszorítását is jelenti. Hozzá kell tennünk még, hogy a nagyobbfokú gazdaságpolitikai irányítás egyuttal nagyobbfokú szakértelmet, tudást, korrektséget és tapasztalatokat is feltételez. Enélkül az emberek, a társadalom és a gazdasági cselekvőség felesleges korlátozásához, káros guzsbakötéséhez, bürokráciához vezet és még ki tudja mennyi más visszás állapothoz, amelyekkel szemben legalább elvileg sokkal helyesebbnek látszik az, hogyha a vezetőszerpet a magánemberek érdektudata és kezdeményező ereje veszi át döntő mennyiségben, mert csak a jó és megfelelő irányítást tarthatjuk feltétlenül jobbnak az emberi érdekek érvényesülésbeli magukraahagyásánál.

Visszatérve azonban a dolgoknak megint a másik oldalról való figyelembe vételéhez is, óvakodnunk kell attól az elhamarkodott következtetéstől is, amely szerint az aranyra támaszkodó valutarendszer már magában biztosítéka lehetne a *laissez-faire* felfogásnak megfelelően egy ideálisabb csereforgalomhoz és gazdasági optimumhoz vezető gazdaságpolitikai berendezkedésnek. Elég e részben röviden arra rámutatni, hogy a modern aranypolitika egyévszt az arany birtokának és megszerzésének ugyancsak tudatos irányítását is jelenti, annak sokféle politikai és hatalmi következményeivel együtt, másrészt pedig figyelembe kell vennünk azt is, hogy az emberek legnagyobb többségére nézve a gazdasági boldogulás lehetőség- és szabadságmennyiségeit nemcsak a felsőbbbségi irányítás és befolyásolás szűkítheti meg, hanem megszőkíthetik azokat magángazdasági oldalról jövő körülmények, monopóliumok, erőviszonyok is, amelyeket nagyon is jól ismerünk és amelyeknek közérdekű ellenőrzése éppen a nagytöbbség gazdasági lehetőség- és szabadságmennyiségeinek érvényesülése szempontjából nagyon is kívánatos lehet.

Végeredményben tehát az arany és a nemzetközi fizetési eszközök problémájában csak arra az álláspontra helyezkedhetünk, hogy ennek a kérdésnek a leghelyesebb nemzetközi közérdekű megoldása, mondhatnók a világ-gazdasági optima nem az arany detronizálásának vagy új fizetési módok és biztosítékok kreálásának kérdésén dől el egyedül és alapjában véve, mert az arany detronizálásának és az új fizetési rendszernek a kérdése csupán *következménye* a gazdasági élet meg a nemzetközi hatalmi és politikai viszonyok alapvető helyzeteinek és történelmi alakulásainak. Az aranyon alapuló fizetési eszközök nemzetközi elosztódásában és mennyiségében való fennakadás csak tünete és következménye a nemzetközi árucserében való fennakadásnak, a nyersanyagok helytelen nemzetközi elosztódásának, valamint egyes államoknak a többiek-

kel szemben ellenségeskedő aranyszerzési politikájának. A valutaproblémák nemzetközi megoldását véglegesen tehát csak azoknak a kérdéseknek megoldásától és egyensúlyba helyeződésétől várhatjuk, amely utóbbiaknak ezek a nemzetközi valutaproblémák csak következményeik. A modern emberiség egyetemes érdekei szempontjából kitűzendő célok tehát a következők: a nemzetközi csereforgalom kölcsönösségének minél akadálytalanabb visszaállítása és ezáltal minél erősebb és tartósabb nemzetközi, gazdasági és gazdaságpolitikai egyensúlyállapotnak a létrehozása. Egy ilyen egészségesebb nemzetközi gazdasági egyensúly állapota automatikusan termelné ki már magából a megfelelő nemzetközi fizetési rendszert is. Nem kétséges azonban, hogy a nemzetek gazdasági egyensúlyának és érdekeik kölcsönös nemzetközi érvényrejutásának tartósabb lehetőségeit csak a politikai és hatalmi egyensúlynak is minél biztosabb és tartósabb állapota adhatja meg. Ebben a tekintetben azonban a nemzeteket kitevő nagy embertömegek mennyiségbeli koeficienseire, valamint az egyes nemzetek népességszámának a többi nemzetek népességszámbeli fejlődéséhez és változásához viszonyított aránybeli alakulására kell gondolnunk önkénytelenül is. Tehát a népesedés nemzetközi problémája, mint mennyiségi és végeredményben hatalmi probléma áll a háttérben itt is, mint általábanvéve az emberiségnek csaknem valamennyi sorsdöntő nagy kérdésénél. Aki csak némi szociális érzékkel bír és aki csak némileg is el bírja gondolni azt, hogy mit jelent egy modern nagy állam népességének gazdasági ellátása, életstandardjának csak a legszükségesebb mérték szerint való fenntartása, hogy mit jelent a modern népesség erőteljes szaporodása, illetőleg annak fogyása, vagy stagnálása katonai és hatalmi szempontból, az nem lehet kétségben aziránt, hogy a nemzetközi hatalmi egyensúlyok kérdése a jövőben is — még pedig valószínűleg még fokozottabban mértékben — a legszorosabban összefüggésben fog állani a nemzeti népességek egymáshoz viszonyított arányainak állapotával és ezeknek az arányoknak kvantitatív változásaival. Ezen a megfontoláson keresztül tehát előbb-utóbb felszínre kell hogy kerüljön a nemzetközi népesedésbeli egyensúly ideáljának, mint a hatalmi és gazdasági egyensúly és béke legalapvetőbb biztosítékának a kérdése. Eféle, a modern emberiség jövő fejlődésében valószínűleg meg is valósítható ideál felé azonban a jelenkor prózai realizmusai között csak úgy lehet a járható útat egyengetni, hogyha a modern népesség fenntartásához és legfőbb termelési szükségleteinek kielégítéséhez szükséges legfontosabb anyagok, erőforrások, nemzetközileg helyes elosztásáról és egyensúlyáról is mielőbb gondoskodás történik. Tehát a nyersanyagok és erőforrások nem-

zetközi elosztódásának arányos állapota és egyensúlyoptimuma, az ennek alapfeltételéül szolgáló, de ugyanúgy következményét is alkotó egészségesebb és akadálytalanabb nemzetközi csereforgalom megvalósítása és visszaállítása a legközelebbi nagy feladat, mely maga után vonná nemcsak az aranykérdésnek szabályozását és nyugvópontrajutását, hanem minden valószínűség szerint biztosítaná a fizetési rendszereknek mind nemzeti, mind nemzetközi szempontból megfelelőbb és magasabbrendű új alakulását is.

Balás Károly.

Korlátozott verseny és gazdaságpolitika.

Tartalom: 1. A modern piaci verseny korlátozott jellege. Tiszta monopólium. Tökéletes szabad verseny. — 2. A monopolisztikus verseny sajátosságai: árpolitika, árúdifferentiáció (minőségi verseny), reklám. — 3. Az oligopólium sajátosságai: az anticipációk szerepe, egyensúlyhiány, gazdasági harc. — 4. A szabad verseny előnyei és hátrányai gazdaságpolitikai szempontból. — 5. A monopolisztikus verseny hátrányai: a létrejövő egyensúly fogyatékosága a közgazdasági optimum szempontjából. — 6. E hátrányok kiküszöbölésére irányuló gazdaságpolitika: A fogyasztók felvilágosítása. Racionalizálás. Ipari numerus clausus. Adók és szubvenciók. Hatósági árszabályozás. — 7. Az oligopólium hátrányai: nyakszegő verseny, kartellizálódás. — 8. Az oligopolisztikus egyensúlyzavarok és a gazdasági önszabályozás hiánya folytán szükségessé váló gazdaságpolitika. A korporációs gazdasági rendszer. A gazdasági törvények kvantitatív ismeretének döntő fontossága a gazdasági szervezés kérdéseinek megoldásánál.

1. A modern közgazdasági kutatás legfőbb jellemvonása a valóság minél szorosabb megközelítése és magyarázata. A klasszikus közgazdasági tudomány és a valóság között a legnagyobb eltérést a változás, illetőleg fejlődés mozzanatának az elméletben való fogyatékos figyelembevétele okozta. Ezért az *újabb, realiztikus kutatás* a klasszikus és neoklasszikus közgazdaságtan szerves továbbfejlesztésében a *dinamikai elmélet kiépítésére vezetett*.

E dinamikai vizsgálatok kezdetben szükségszerűen az egész közgazdaság változásainak magyarázatára törekedtek. E célból elsősorban az egyes iparágak, illetőleg gazdasági ágazatok egymáshoz való viszonyának változásait kutatták, miközben egy-egy gazdasági ágazaton belül az egyes gazdasági tényezők (vállalatok, fogyasztók) egymással való kapcsolatait, mint részletkérdéseket, közelebbről nem elemezték. Ilyen u. n. *makrodinamikai*¹ szemlélet teljesen kielégítő az általános konjunktúra-elméletben. Az elmélet egészen realiztikus kiépítése céljából azonban a dinamikai folyamatok összképét megragadó szemlélet mellett szükség van még olyan vizsgálá-

¹ L. R. Frisch: Propagation and Impulse Problems. Economic Essays in honour of G. Cassel. London, 1933, 171. o.

latokra is, amelyek az egyes gazdasági ágazatokon belül fennálló kapcsolatok beható és részletes elemzésére törekednek. Ezek a *mikrodinamikai* kutatások már most különösen az egyes vállalatok és fogyasztók piaci helyzetének és kölcsönös egymásrahatásának törvényszerűségeit akarják megállapítani a piaci viszonyok realiztikus figyelembevételével.

E *mikrodinamikai* vizsgálatok keretében a változás mozanata továbbra is nagyfontosságú, ugyanakkor azonban még egy másik alapvető különbség emelkedik ki a klasszikus elmélettel szemben. Ez pedig a verseny és monopólium sajátos, együttes szerepe a közgazdasági alapfolyamatokban. *Kétségtelen, hogy napjainkban a monopol-elem sokkal fontosabb és szembetűnőbb jelenség, mint abban az időben volt, amikor a közgazdasági elmélet klasszikusai éltek.* E kezdetben csak kivételes jelenség most már általánossá vált. *A versenyt mindenütt monopól-elemek szövik át, úgyhogy a tipikus jelenség sem a tiszta verseny, sem pedig a tiszta monopólium, hanem a kettő sajátos, később meghatározandó keveréke.* Az elmélet azonban az utolsó évtized kivételével behatóan mégis csak a két előbbivel foglalkozott, holott a verseny és monopólium különálló vizsgálata a kettő sajátos, a valóságban fellépő keveredéséből származó jelenségeket nem tudja megmagyarázni. A monopol-elemek fellépése a szabad verseny kihatásainak érvényesülését akadályozza. Mint látni fogjuk, a valóságban azonban egyéb tényezők is működnek, amelyek a szabad verseny kialakulását nagy mértékben korlátozzák. A továbbiakban ezért a jelenkori piaci verseny konkrét formájának megjelölésére a *korlátozott verseny* terminust használjuk.² A mikrodinamikai vizsgálatok főfeladata ily módon a korlátozott verseny realiztikus elméletének kiépítése, illetőleg törvényszerűségeinek a konkrét valóságnak megfelelő megállapítása.

A korlátozott verseny elméletének hiánya az ezzel nem számoló közgazdászok megállapításai és a gyakorlati gazdasági életből leszűrt tapasztalatok között súlyos ellentétek fellépésére vezetett, amelyek épen a közgazdaságnak a klasszikusok által különösen hangsúlyozott alapvető jellemvonásával: az összeség érdekét automatikusan megvalósító, önszabályozó képességével kapcsolatosak. Ismeretes, hogy a közgazdaság automatizmusa csak abban az esetben biztosíthatja a társadalmi jólét optimumát, ha a szabad verseny a gazdasági élet-

² Az újabb irodalomban E. Chamberlin a „monopolisztikus verseny“, J. Robinson a „tökéletes verseny“ megjelölést használják. E két megjelölés azonban a szerzők által vizsgált, különleges jellegű piaci versenytípusokra vonatkozik. Ezért és később említendő okokból célszerű, egy a valóságos piaci verseny összes típusaira kiterjedő általános megjelölés bevezetése.

ben mindenütt kellően érvényesülhet. Ellenkező esetben, *ha a verseny monopól-elemekkel keveredve széles körben korlátozást szenved, a közjólét maximumának megvalósítása nem bizható a laissez-faire alapján álló gazdaságpolitikára. Korlátozott verseny széleskörű fennállása esetében tehát a gazdaságpolitika alapelve lesz az állami beavatkozás a közgazdasági optimum biztosítása céljából.* Az állami beavatkozás helyes mértéke azonban nem állapítható meg a gyakorlati követelményeknek megfelelően, ha az elmélet nem veszi behatóan figyelembe a verseny korlátozásait, különösen a széleskörben fellépő monopól-elemeket. A korlátozott verseny elméletének ez a hiánya ilymódon súlyos gazdaságpolitikai kudarcokra és küzdelmekre vezetett, mert a felmerülő problémák politikai szenvedélyek és irracionális világnézeti harcok martalékává váltak és nem részesültek a megoldásukat egyedül biztosító tárgyilagos és racionális tudományos megvilágításban. *A jelen dolgozatban vizsgált problémák tisztázása ezért nemcsak a gazdaságpolitika tudományos felépítésének legsarkalatosabb követelménye, hanem a gyakorlati gazdaságpolitika eredményességének is legelső feltétele.*

A korlátozott verseny problémáinak a modern tudományos kutatás gyújtópontjába való tolodását azonban nemcsak ezek nagy gyakorlati fontossága magyarázza meg. Az elmélet realizisztikus kiépítése során a kvantitativ vizsgálatok a matematikai módszer mind szélesebbkörű alkalmazását tették szükségessé. A matematikai iskola kiindulópontja pedig, mint ismeretes, Cournot³ úttörő munkásságában épen a monopólium problémája volt. Érthető tehát, hogy a kvantitativ irány modern művelői a Cournot által megkezdett úton tovább haladva a monopólium és verseny kapcsolatát különös figyelemben részesítették. A korlátozott verseny elmélete így a matematikai módszer sikeres alkalmazásának kimagasló példáját jelenti. E módszer nélkül, mint általában a dinamika körében, a továbbiakban tárgyalandó alapvető közgazdasági problémák nem nyerhettek volna kielégítő megoldást, ami e módszer nagy *heurisztikus* értékének bizonyítéka.

Míg azonban a korlátozott verseny törvényeinek felkutatása meglehetősen bonyolult matematikai apparátust igényelt, a már megállapított törvényszerűségek főbb sajátosságainak tárgyalása és megvilágítása egynéhány egyszerű diagram alapján matematika nélkül is lehetséges. A továbbiakban ezt az eljárást fogjuk követni. Ezért nem törekszünk részletkérdések megoldására, ami már matematikai fejtegetést igényelne, hanem a *korlátozott verseny elméletének főelveit akar-*

³ Recherches sur les principes mathématiques de la théorie des richesses, Paris, 1838.

juk megállapítani, különösen hangsúlyozva a jelenségek dinamikai jellegét, ami az eddigi kutatásokban háttérbe szorult. Az így nyert szempontok alapján azután a gazdaságpolitika irányelveit határozzuk meg az állami beavatkozás módszere és mértéke tekintetében, ami rendszeresen a korlátozott verseny törvényeinek figyelembevételével eddig nem történt meg.

A korlátozott verseny elméletének megállapításai és gazdaságpolitikai következményei lényegesen eltérnek a klasszikus és neoklasszikus iskola szellemétől. Ezért elsősorban ezen iskola kritikusai, különösen J. A. *Hobson*⁴ és *Thorstein Veblen*⁵ foglalkoztak behatóbban a modern piaci verseny korlátaival. Mindazonáltal a továbbiakban tárgyalandó elmélet nem jelenti a neoklasszikus irányutbadobását, mint ahogy ezt a két említett „heterodox“ közgazdász gondolta, hanem ennek az irányynak a szerves továbbépítését. Az új elmélet úttörői közül külön említést érdemel P. *Sraffa*,⁶ aki a neoklasszikus elmélet hiányait a korlátozott verseny magyarázata szempontjából tárgyilagosan és pregnánsan kihangsúlyozta. Fontos szerepük volt még azoknak a kutatóknak is, akik a csökkenő költségek mellett működő vállalatoknak a szabad versennyel való összeférhetőségét vizsgálták.⁷ Végül, mint az elmélet rendszeres és részletes kiépítői, kimagaslanak *E. Chamberlin* és *J. Robinson*, akik közül az első *Harvard*, a második pedig *Cambridge* szellemi légkörében dolgozott. Tehát az új elmélet vezető kutatói a neoklasszikus elmélet két fellegetvárából kerültek ki, ami munkájuknak a közgazdasági tudomány maradandó alaptanaival való szerves kapcsolatát biztosítja.

A korlátozott verseny elméletének kiinduló pontja gyanánt legcélszerűbb a monopólium vizsgálatát választani,⁸ mint azt már *Cournot* is tette. A monopólium felléphet akár a kínálat, akár pedig a kereslet oldalán. A tiszta (vagy abszolút) kínálati monopóliumot az jellemzi, hogy a monopolista a kínált mennyiséget vagy pedig az árat teljesen a saját belátása szerint szabhatja meg. A továbbiakra való tekintettel hangsúlyozást érdemel, hogy a monopólium csak akkor tiszta, ha a kínált árú nem helyettesíthető más javakkal, mert ellenkező esetben túl magas ár megszabása esetén a kereslet oldalán állók

⁴ *The Economics of Distribution*. London, 1900 — *The Industrial System*, London, 1909.

⁵ *The Theory of Business Enterprise*, New-York, 1904, — *The Vested Interests*, New-York, 1919 — *Absentee Ownership*, New-York, 1923.

⁶ *The Law of Returns under Competitive Conditions*. *Economic Journal*, 1926, december.

⁷ *A. C. Pigou*: *The Laws of Diminishing and Increasing Returns*, *Economic Journal*, 1927. június. — *D. H. Robertson*, *P. Sraffa*, *G. F. Shove*: *A Symposium on Increasing Returns and the Representative Firm*. *Economic Journal*, 1931. december.

⁸ *Navratil Á.*: *Közgazdaságtan*, I. köt. 2. kiad. Budapest, 1936. 348. o.

egy része inkább ezeket vásárolná, a monopolista hatalma tehát korlátozott volna. Szigorúan véve ezért teljesen tiszta monopólium nem lehetséges a valóságban, hanem csak ennek kisebb-nagyobb megközelítése.

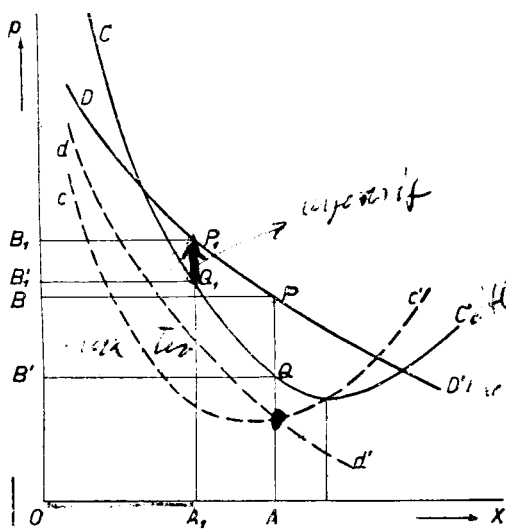
Mint ismeretes, a monopolista a kínált mennyiséget vagy az árat úgy szabja meg, hogy a tiszta nyeresége, azaz a bevételnek a költségek levonása után fennmaradó része maximális legyen. Ebben a formában, mint maximum-problémával foglalkozott a kérdéssel *Cournot* is. Az e tekintetben mértékadó kvantatív viszonyokat az 1. sz. ábra tünteti fel. Itt az abszcissza tengely a kínált mennyiségeket (x), az ordináta tengely pedig az árakat (p) tünteti fel. A DD' keresleti görbe megadja az egy bizonyos OA_1 kínálat mellett kialakuló: A_1P_1 árat, a CC' átlagköltség görbe pedig a jószág egységre eső költséget: A_1Q_1 . A nyereség tehát a jószág egység után: P_1Q_1 , és így az egész kínált OA_1 mennyiség után: $OA_1 \times P_1Q_1$, azaz a $Q_1P_1B_1B_1'$ négyszög területe. A kínált mennyiség nagyságától függően a nyereség változik, legnagyobb, ha a kínálat OA nagyságú, amikor a $QPBB'$, mint a nyereségnek megfelelő négyszög maximális területű. Az itt szereplő átlagköltség-görbével kapcsolatban megjegyezzük, hogy ez az üzemnek egy bizonyos árumennyiség termeléséhez való optimális alkalmazkodása esetén fennálló, azaz e termelési volumen mellett legkisebb, költséget adja meg. E görbe tehát kifejezetten a hosszú idő tartam (*long run*) üzemi alkalmazkodását veszi alapul, amikor állandó költségekről nem beszélhetünk. Mint ismeretes, az ilyen *long run* költséggörbe a termelési volumen növekedésével kezdetben a nagyüzem előnyeinek megfelelően súlyedő irányzatú, később azonban a túlnagy méretek organizációs nehézségei folytán emelkedővé válik. Megjegyezzük, hogy a költségek között szerepel mindig az a minimális vállalkozói remuneráció, ami az illető vállalatnál vagy iparágban a vállalkozói tevékenység fennmaradásához szükséges.⁹

A monopólium imént tárgyalt maximum-problémáját célszerű határhelyzetek bekövetkezésére visszavezetni megfelelő marginális elemzés útján. E célból vizsgáljuk a monopolista bevétel- és költségtöbbletét, ha a termelését, illetőleg kínálatát egy egységgel megnöveli; így kapjuk az új. n. határbevételt, illetőleg határköltséget. Nyilvánvaló, hogy a monopolista nyereségét a termelés növelésével mindaddig fokozhatja, amíg a határbevétel nagyobb mint a határköltség. Ha azonban a termelés további fokozásával a határbevétel kisebb, mint a határköltség, a nyereség csökken. A nyereség maximumát tehát

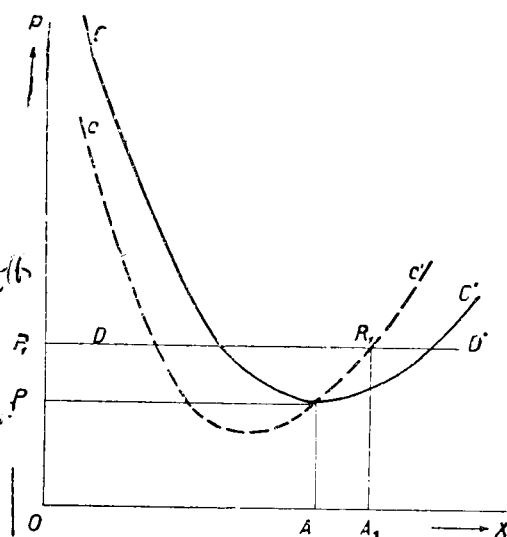
⁹ E. Chamberlin: *Theory of Monopolistic Competition*, Cambridge, 1933. 21. o.

az a termelési volumen adja meg, amelynél a határbevétel egyenlő a határköltséggel. A nyereségmaximum problémája ilyen módon két számszerű mozzanat egyenlőségére van visszavezetve. A határbevételt és a határköltséget az 1. sz. ábrán a dd' , illetve cc' görbék tüntetik fel. A nyereségmaximum annál a kínálati mennyiségnél lép fel, ahol e két görbe metszi egymást.

Nézzük már most a tökéletes szabad verseny esetét. Mik az ennek megvalósulásához szükséges feltételek? Nyilvánvalóan egyik legelső feltétel, hogy monopol-elemek ne lépjenek fel. E követelmény teljesülése esetén *Chamberlin* a tiszta ver-

1. ábra.

2. ábra.

seny (pure competition) megjelölését használja. A tökéletes verseny létrejöttéhez azonban ez még nem elegendő, hanem még egyéb feltételek szükségesek. Ezek az ú. n. frikciós elemek kizárására vonatkoznak.¹⁰ Így különösen fontos, hogy a termelési tényezők teljes mozgékonyága meglegyen, azaz a változó viszonyokhoz a piac minden késedelem nélkül alkalmazkodjék. A monopol-elemektől mentes, tiszta verseny jellegzetessége ezzel szemben csak az, hogy az eladó vagy vevő az árat saját üzleti tevékenységével módosítani nem képes, az számára változatlan adottság. Az individuális eladó bármilyen nagy árumennyiséget ugyanazon az áron tud eladni, míg a monopolista ilyen esetben az árat leszállítani kénytelen. Az individuális vállalattal szemben fellépő, ú. n. individuális kereslet tehát végtelenül rugalmas, az 1. ábra koordináta rendszerében ábrázolva az individuális kereslet görbéje, egy az ár magasságában haladó vízszintes vonal (2. sz. ábrán: DD').

¹⁰ E. Chamberlin: loc. cit. 6. o.

Egyébként ha a szabad versenyben álló vállalat az árat a piaci árnál egy kicsit magasabbra szabja meg, összes vevőit elveszíti, ha pedig egy kicsit alacsonyabbra, a piac összes vásárlói hozzátódnak. *Ez nem igaz!*

A vállalat szabad verseny esetén is maximális nyereségre törekszik, mint a tiszta monopólium fennállása mellett. A különbség a két piaci alakzat között csak e törekvés végeredményében mutatkozik.

A maximális nyereségre való törekvés itt is azt eredményezi, hogy a vállalkozó egyéni kínálatát mindaddig növeli, amíg a határbevétel a határköltséggel nem egyenlő. A határbevétel azonban, mivel a termelési volumen egy egységgel való megnövelése mellett is változatlan áron adható el, az árral egyenlő, mivel az újabb jószág egység épen az árral növeli az eredeti bevételt. A maximális nyereség feltétele tehát, hogy az ár egyenlő legyen a határköltséggel. A határköltség maga már most az átlagköltséghez képest nagyobb vagy kisebb, avagy azzal egyenlő lehet. Az első esetben a vállalat a normálisnál nagyobb vállalati nyereséget ér el (intramarginális vállalat), mivel a normális vállalkozói remuneráció, amely a vállalkozónak az illető iparágban való megtartásához szükséges, az átlagköltségben már szerepel. Ha viszont az átlagköltség a határköltségnél nagyobb, akkor a vállalat a fenti viszonyok közt, amikor az ár egyenlő a határköltséggel, veszteséggel működik. Végül, ha a határ- és átlagköltség egymással egyenlő, a vállalkozói nyereség normális (marginális vállalat). A 2. sz. ábrán DD' az individuális kereslet görbéje, CC' az átlagköltség és cc' a határköltség görbe. A vállalat termelése OA_1 lesz, amikor a határköltség: A_1R_1 egyenlő az OP_1 árral. E vállalat tehát a normálison felüli nyereséget ér el. Minden egyes versenyző vállalatra egy-egy hasonló ábra alapján kiadódik az OP_1 ár mellett kínált árumennyiség. Az így keletkező individuális kínálatok összege azonban általában nem adható el a piacon a felvett OP_1 ár mellett. Amennyiben a kínálat túl nagy, vagy túl kicsi a kereslethez képest, az árnak süllyednie, illetőleg emelkednie kell, amihez az összes vállalat kénytelen alkalmazkodni. Az alkalmazkodási folyamat mindaddig tart, míg olyan ár nem alakul ki, amely mellett kínálat és a kereslet egymással egyenlő. Ez esetben, sztatcionárius egyensúly mellett a vállalkozói nyereségek mindenütt a normális remunerációval egyenlők. Az intermarginális vállalat extra-nyereségeit u. i. sztatikai viszonyok közt egyes termelési tényezők járadékának kell tekinteni, s így ezek a költség-elemek közé kerülnek. *Sztatikai viszonyok mellett tehát a szabad verseny a vállalkozói nyereségeket mindenütt a normális színvonalra szorítja le, illetőleg biztosítja, hogy a határköltség és az*

átlagköltség, továbbá az ár egymással egyenlő legyen. A 2. ábrán feltüntetett vállalatnál az előbbi feltételek az OA termelési volumen mellett teljesülnek. Ez lesz a szabad verseny mellett az egyensúlyi kínálat, ugyanakkor a piaci ár: OP. *Szabad verseny esetén tehát a vállalatok termelési volumene a legkisebb átlagköltségnek felel meg, azaz a vállalatok optimális méretűek.* Szokás a legkisebb költséghez tartozó termelési volument *kapacitásnak* nevezni. Így megállapíthajtuk, hogy *szabad verseny esetén a vállalatok kapacitása teljesen ki van használva.* Ez a szabad versenynek a továbbiak szempontjából különösen nagy fontosságú előnye.

A tiszta verseny fennállása az előbbieket szerint azt jelenti, hogy a vevők és eladók közül külön-külön ^{a vevővégi} ^{um} ^{íjaz} egyik sem képes befolyást gyakorolni az ár nagyságára. Ez a helyzet két feltétel teljesülését kívánja meg. Egyrészt szükséges, hogy az egyes eladók által kínált árúk, illetőleg azok beszerzési módozatai teljesen azonosak legyenek, úgyhogy az árubeszerzés bármely eladótól egyenértékű. Ha u. i. valamely termelő áruja akár minőség, akár beszerzési módozat tekintetében bármily kis mértékben is, de eltér a többiétől, akkor eme áru-fajta tekintetében a termelőnek bizonyos mértékű monopóliushatalma van. A verseny tehát már nem tiszta, hanem *monopolisztikus*. Másrészt a tiszta verseny létrejöttéhez szükséges, hogy mind az eladók, mind a vevők nagy számban legyenek a piacon képviselve. Ha pl. a kínálat oldalán csak kevés számú termelő versenyez egymással, akkor ezek közül bármelyik termelési volumenének megváltozása az összkínálatra és így az árra érezhető befolyást gyakorol, tehát az egyes termelők az árat módosítani képesek. Az ilyen jellegű piaci alakzat az ú. n. oligopólium. Ez már *Cournot* óta számos kutatás tárgya.

*

2. A továbbiakban először a *monopolisztikus verseny* problémáival foglalkozunk, amelyeket csak az újabb kutatások tisztáztak, s amelyek a korlátozott verseny elméletében vezető szerepet visznek. Nyilvánvaló, hogy kivételes esetektől eltekintve, a kínálat oldalán álló egyes eladóktól való árubeszerzés mindig bizonyos, bár sokszor csak kismértékű különbségekkel kapcsolatos. A különböző eladóktól való bevásárlások azonosságát az árúban mutatkozó eltéréseken (pl. minőség, márka, stílus stb.) kívül megbonthatják a bevásárlással kapcsolatos egyéb körülmények, így a szállítás, csomagolás, kiszolgálás stb. A bevásárlások eme különbségeit *Chamberlin* nyomán az árúdifferentiáció gyűjtőnév alatt foglaljuk össze. Az ilyen értelemben vett árúdifferentiáció mindig bizonyos kizárólagosságot biztosít az illető termelőnek, tehát monopol-helyzet forrása. Itt különös fontosságúak a szállítási

költségek, amelyek általános elterjedtsége folytán a piaci verseny majdnem mindig monopolisztikus jellegű a valóságban.

Első pillanatra talán úgy tetszik, hogy árúdifferentiáció esetén mindegyik termelő megannyi monopolistának tekinthető, s így a felmerülő problémák a monopólium vázolt elmélete alapján tárgyalhatók. Behatóbban vizsgálva a helyzetet lényeges különbséget találunk a tiszta monopóliummal szemben. Az egyes monopolisták árú u. i. egymást könnyen helyettesíthetik, hiszen az árúk lényegükben ugyanazok, csak másodlagos tulajdonságaikban, árnyalatilag különböznek egymástól. Ha már most valamely jószágfajta árát az eladó túl magasra szabja, akkor a vevőinek egy része ehelyett a jószágfajta helyett egy más hasonló, ettől csak kissé különbözőt, de olcsóbbat szerez be egy másik eladótól. Az árúk helyettesíthetősége tehát a termelők között versenyt idéz elő, amely miután egyébként monopolisták között folyik, találoan nevezhető *Chamberlin* nyomán *monopolisztikus versenynek*.¹¹ A monopolisztikus verseny elmélete már most épen abban különbözik a monopólium hagyományos vizsgálatától, hogy a monopolisták említett versenye nyomán kialakuló csoportegyensúly feltételeit törekszik megállapítani, azaz teljes mértékben figyelembe veszi a versenyző monopolisták külön piacainak egymásba kapcsolódását és kölcsönös egymásrahatását.

A monopolisztikus verseny a tiszta versenytől abban tér el, hogy míg az utóbbinál az egyes versenyzők bármily nagy árumennyiséget ugyanazon az áron tudnak eladni, azaz az egyes termelővel szemben fellépő, individuális kereslet végtelenül rugalmas, addig az előbbinél a termelő, mint monopolista, nagyobb árumennyiséget csak kisebb áron tud eladni, viszont áremelés esetében nem veszíti el az összes vevőit, mint szabad verseny mellett. Az individuális kereslet tehát monopolisztikus verseny fennállása mellett véges rugalmasságú.

A monopolisztikus verseny felléphet a kereslet oldalán is. Tiszta verseny esetén valamely vevő a piaci ár, azaz változatlan ár mellett tetszőleges nagy vagy kis mennyiséget vásárolhat, tehát a vele szemben fellépő ú. n. individuális kínálat végtelenül rugalmas. Ezzel szemben a kereslet monopolisztikus versenye mellett az individuális vevő nagyobb árumennyiséget csak magasabb ár mellett tud vásárolni, viszont, ha a vásárlásait redukálja, ezzel az árat is lecsorítja. Az individuális kínálat tehát ilyenkor véges rugalmasságú. Különösen

¹¹ *J. Robinson* a tökéletlen verseny megjelölést használja, amely azonban nem egészen ugyanazt a versenytípust jelenti mint a monopolisztikus verseny *Chamberlin*-féle definíciója. A monopolisztikus és tökéletlen versenytípusnak rendszeres vizsgálatára nézve l. *Neubauer Gyula: Monopólium és szabad verseny. Közgazdasági Szemle* 81. k. (1938) 367. o.

a termelési tényezők piacán, ahol a kereslet oldalán a vállalkozók állnak, van ennek a versenytípusnak nagy szerepe, amelyet elsősorban *J. Robinson*¹² vizsgált, aki a kereslet oldalán fellépő monopóliumot monopszóniának nevezi.

Visszatérve az eladók monopolisztikus versenyére, figyelembevéve az egyes eladók egyéni piacainak, illetőleg vevőköröknek kölcsönhatását, megállapíthatjuk, hogy *az individuális eladó által árusított jószágmenyiséget három tényező szabja meg: 1. az ár nagysága, 2. az árudifferenciáció természete és végül 3. a reklámköltségek.* Az első tényező a tiszta monopólium esetében is fellép, a másik kettő a monopolisztikus verseny jellegzetessége. E tényezők szerepe úgy vizsgálható legcélszerűbben, hogy ezek közül mindegyik leggazdaságosabb megválasztását először külön-külön tárgyaljuk.

Állandó árudifferenciáció és reklámköltség mellett az ár megszabása teljesen olyan, mint a tiszta monopólium esetében, tehát a termelési volumen úgy lesz megválasztva, hogy a határbevétel és határköltség egymással egyenlő legyen. Nézzük már most az árudifferenciáció megválasztását állandó ár és reklám mellett. E tekintetben nemcsak az árú, hanem az árusítási körülmények (csomagolás, szállítás stb.) módosítására is kell gondolnunk. Az árudifferenciáció változása inkább kvalitatív, mint kvantitatív jellegű, úgyhogy az árudifferenciáció mindenegyves változatához egy külön átlagköltség-görbe tartozik, amely az adott ár mellett egy bizonyos vállalkozói nyereséget határoz meg. A választott árudifferenciáció az lesz, amelyhez tartozó nyereség maximális. Mint később látni fogjuk, a modern piacokon a termelők igen sokszor nem az ár, hanem az árudifferenciáció módosítása alapján versenyeznek egymással. Most már könnyen tárgyalhatjuk az ár és az árudifferenciáció együttes megválasztását állandó reklám mellett. E célból a termelő az árudifferenciáció különböző változataihoz tartozó költséggörbék felhasználásával megállapítja az illető változathoz tartozó maximális nyereséget biztosító árat, végül pedig azt az árudifferenciációt és árat választja, amely e relatív maximumok közül a legnagyobb nyereséget adja.¹³

Seha!

A monopolisztikus versenyzők individuális egyensúlya után áttérhetünk a csoportegyensúly problémáira, a versenyzők kölcsönhatásának vizsgálatára, amikor azonban a reklám befolyásától egyelőre eltekintünk, illetőleg az ezzel kapcsolatos költségeket változatlanok tételezzük fel. A csoportegyensúly körében két egymástól igen eltérő főesetet különböztethetünk meg. Egyrészt lehetséges, hogy egy-egy monopolista üzletvitele igen nagy számú társának vevőkörét érinti, azaz indi-

¹² The Economics of Imperfect Competition, London, 1933. — 218. o.

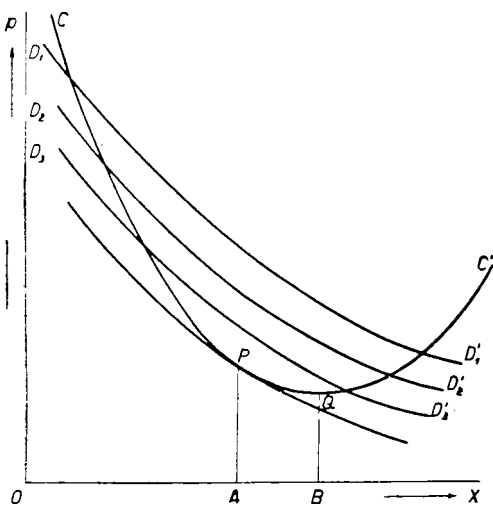
¹³ E. Chamberlin: loc. cit. 80. o.

viduális piaca igen sok más hasonló piaccal van kapcsolatban. Ilyenkor az individuális termelő egy-egy üzleti lépésének hatása oly sok versenytársa piacán oszlik meg, hogy ezek azt külön-külön meg sem érzik; így ha a vevőköre megnagyobbodik, akkor egy-egy versenytársának vevőköre csak észre nem vehető mértékben csökken. Ilyen esetben tehát a versenytársak ellenintézkedéseket nem tesznek. Másrészt igen sokszor előfordul az a helyzet, hogy egy termelő piaca csak kevés másik piaccal kapcsolatos. Ilyenkor egy bizonyos termelő üzletpolitikájának megváltozása versenytársai piacán már érezhető hatást vált ki, úgyhogy azok ellenakcióra kényszerülnek. Ez már az oligopólium problémájához vezet, úgyhogy jelenleg csak az első esettel kell foglalkoznunk.

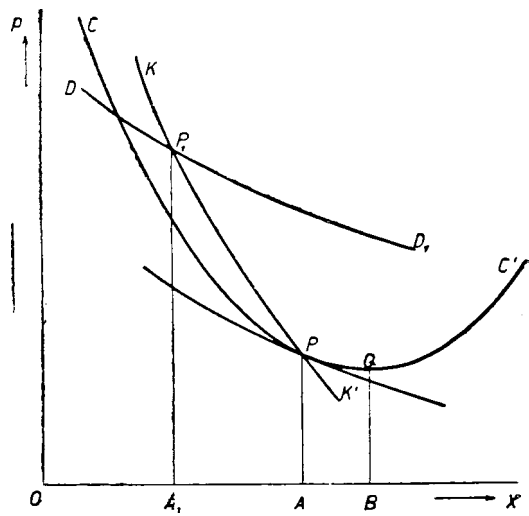
A monopolisztikus verseny csoportproblémájával kapcsolatban bizonyos nehézséget jelent az a körülmény, hogy az egyes termelők az árúdifferentiáció tekintetében általában mind különböznek egymástól, továbbá költséggörbéik és a velük szemben fellépő individuális keresletek görbéi is különböző alakúak. Ennek megfelelően minden termelő más és más áron adja el jószágfajtáját. Első lépés gyanánt azonban célszerű arra az egyszerűsített esetre szorítkozni, amikor mindegyik termelő keresleti és költséggörbéje azonos alakú. Ekkor egy termelő viszonyai az összességre jellemzők; az árúdifferentiáció individuális különbségei pedig mint további lépés, az így nyert megállapítások kiegészítésével vehetők figyelembe. Az említett egyszerűsített esetben már most mindegyik monopolista az árat úgy szabja meg, hogy nyeresége maximális legyen; a keresleti és költséggörbék azonos alakja folytán az így kiadódó ár minden termelőnél egyenlő nagy. E mellett az ár mellett minden egyes termelő a normálisnál nagyobb monopolisztikus nyereséget élvez. E szupernormális nyereségek új termelőket vonzanak az iparágban való letelepedésre, ami az individuális keresleti görbéket, sőt esetleg a költséggörbéket is módosítja.

Tekintettel arra, hogy a bevásárlásoknak most már több termelő között kell megoszlanie, az egy termelőre jutó individuális kereslet nagysága csökken. Az individuális keresleti görbék tehát a kisebb mennyiségek felé, azaz balra tolódnak el, az árumennyiséget vízszintes, az árat pedig függőleges tengelyen feltüntető koordináta rendszerben. A 3. ábrán a keresleti görbe első helyzete: $D_1 D_1'$, további helyzetei $D_2 D_2'$ $D_3 D_3'$ stb.; CC' a költséggörbe, amelynek — rendszeren csak egész kis mértékű — változásaitól eltekintünk. Az új helyzetben a termelők monopolisztikus nyeresége ugyan kisebb lesz, mindaddig azonban, amíg a termelők nyeresége a normális felülmúlja, az új vállalkozók beáramlása tovább tart, ami a keresleti

görbék állandó balra tolódásával jár együtt. Átlagon felüli, azaz monopolisztikus nyereség mindaddig fennáll, amíg az egyes termelővel szemben fellépő kereslet az átlagköltségnél nagyobb áron elégíthető ki, azaz amíg az individuális keresleti görbének legalább egy része az átlagköltséggörbe felett van. Mint a 3. sz. ábrából látható az új termelők beáramlása következtében balra tolódó keresleti görbéknek mind kisebb része esik az átlagköltséggörbe fölé. Az új vállalkozók betódlása elméletileg akkor ér véget, ha a keresleti görbe bármely kis szakasza sem fekszik az átlagköltséggörbe fölött, azaz ha a keresleti görbe a költséggörbét érinti.¹⁴ Ez esetben az ár és

3. ábra.

4. ábra.

az átlagköltség egymással egyenlő, a monopolisztikus nyereség eltűnik. Az érintési pontnak (P pont a 3. ábrán) megfelelő árumennyiség (OA) lesz a termelés egyensúlyi volumene. A monopolisztikus verseny eme sztatikai egyensúlya esetén monopolisztikus nyereség sehol sem lép fel. Hangsúlyozzuk, hogy a valóságban az új vállalkozók beáramlása már előbb véget ér, mielőtt a keresleti és költséggörbe érintőleges helyzete bekövetkeznék. Nyilvánvaló u. i., hogy amennyiben valamely iparágban a vállalkozói nyereség a normálist ugyan meghaladja, de csak kis mértékben, akkor ez a kis nyereségtöbblet nem indokolja egy új vállalat megalakításával kapcsolatos kezdeti költségeket. A valóságban ezért a monopolisztikus verseny rendszerint bizonyos mértékű normális feletti vállalkozói nyereséggel kapcsolatos. Változó viszonyok között ez a monopolisztikus nyereség természetesen maga is változik és az előbbieik szerint új tőke, illetőleg vállalkozók beáramlásának vagy

¹⁴ E. Chamberlin: loc. cit. 84. o.

pedig kiáramlásának lesz az indítéka, tehát dinamikai szempontból különös fontosságú.

Az előzők szerint a végleges csoportegyensúly kialakulását új vállalatok letelepedése váltotta ki. Lehetséges azonban, bár a gyakorlatban ez kivételes eset, hogy valamely iparágban a vállalatok száma már eredetileg megfelel a végleges csoportegyensúly számának, a vállalkozói nyereségek azonban normális felettiek. A monopolisztikus verseny egyensúlyi helyzete ez esetben esetleg nem új vállalatok beáramlása alapján alakul ki, hanem a következőképen. A kezdeti helyzetben az ár olyan magasságú, hogy egyik termelő sem érte el a maximális nyereséget. (Egy individuális termelő keresleti és költséggörbéjét a 4. ábra szemlélteti, ahol OA_1 a termelt mennyiség és A_1P_1 az ár). Ilymódon mindegyik termelő érdekében áll az ár leszállítása, mivel így nyeresége növekszik. A 4. ábrán feltüntetett DD_1 keresleti görbe arra az esetre tünteti fel az ár és mennyiség kapcsolatát, amikor csak az illető termelő változtatja árát, míg a többi termelőé változatlan marad. Jelenleg tehát, mikor valamennyi termelő egyidejűleg leszállítja az árát, az egyes termelővel szemben fellépő keresletet egy más, az ábrán KK' jelzésű görbe adja meg, amely az előzőnél jóval meredekebben halad lefelé. Ez megfelel annak, hogy amikor valamennyi termelő egyidejűleg leszállítja árát, az individuális termelőnek sokkal nagyobb mértékben kell az árát sülyesztenie egy bizonyos árumennyiség eladása céljából, mint akkor, ha versenytársai az árát változatlan magasságban tartják. Nyilvánvaló, hogy az árleszállítás a KK' görbének megfelelően mindaddig folyik, amíg az ár az átlagköltséget el nem éri, — a 4. ábrán az ennek megfelelő ár: AP és az árumennyiség: OA ; itt már nincs monopolisztikus nyereség és a további árleszállítás veszteségre vezetne. A folyamat úgyis értelmezhető, hogy a termelő individuális keresleti görbéje DD_1 a versenytársak hasonló viselkedésének nyomása alatt a KK' görbe mentén lefelé síklik, míg a P pontban az átlagköltséggörbéhez viszonyítva a tangenciális helyzetbe nem kerül. A versenytársak nyomása tehát ugyanazt a hatást eredményezi, mint az előző esetben az új vállalkozók beáramlása.

A tiszta versenyt a monopolisztikus verseny sztatikai egyensúlyával összehasonlítva közös vonás gyanánt kell megállapítanunk a szupernormális vagy monopolisztikus nyereség hiányát mindkét esetben. A monopólium hagyományos jellegzetessége tehát itt nem érvényesül. A valóságban azonban, mint láttuk, a jelzett sztatikai egyensúly alig következhet be, a dinamikai helyzet pedig mindig bizonyos a normálistól pozitív vagy negatív irányban eltérő nyereséggel kapcsolatos. A monopól-elemek jelenléte azonban számos állandó fontos eltérést

okoz a tiszta versennyel szemben. Láttuk, hogy a monopolisztikus verseny sztatikai egyensúlyát az individuális keresleti és költséggörbe érintkezése adja meg. Mivel a monopolisztikus verseny esetén az individuális kereslet mindig véges rugalmasságú, tehát jobbra süllyedő görbének felel meg, e görbe az átlagköltséggörbét csak annak lefeléhaladó ágában érintheti. Az egyensúlyi helyzet tehát a költséggörbének nem a legmélyebb pontjánál van, mint tiszta verseny esetén láttuk, hanem attól balra. A 3. és 4. sz. ábrán a monopolisztikus verseny egyensúlyát a P pont, a szabad versenyt pedig a Q pont adja meg. Ebből következik, hogy a monopolisztikus verseny egyensúlya, vagy általában bármely dinamikai fázisa jolyamán az átlagköltség, illetőleg az ár nagyobb, mint a szabad verseny esetében. Továbbá a vállalatok termelési volumene nem felel meg a legkisebb átlagköltséggel kapcsolatos optimumnak, hanem annál szükségszerűen kisebb, a vállalat ezért csökkenő költségek mellett termel. A monopolisztikus verseny tehát nem vezet a vállalatok kapacitásának teljes kihasználására, hanem ú. n. kapacitásfelesleg (excess capacity), azaz parlagon heverő termelési tényezők fennállásával kapcsolatos, ami a társadalmi optimum megvalósulását, mint látni fogjuk, messzemenően akadályozza.

Vizsgáljuk már most az árúdifferentiáció szerepét a csoportegyensúly tekintetében, amikor is az ár nagyságát minden termelőnél változatlanul tételezzük fel. Mindegyik termelő olyan jószágdifferentiációt választ, amelynél nyeresége maximális. Ez általában szupernormális és így új vállalkozókat csábít az iparágba. Ezért az individuális kereslet és a nyereség csökken. Miután az árakat változatlanul tételezzük fel, az egyes termelők az árúdifferentiációnak a vevő szempontjából való előnyösebbé tételével törekednek nyereségüket megmenteni. Az új vállalkozók folytonos beáramlása következtében ez a törekvés nem sikerül, hanem a vállalkozói nyereség végül is (elméleti határesetben) eltűnik, az ár és az átlagköltség egymással egyenlővé válik, amikor általában az átlagköltség nem a megfelelő költséggörbéből kiadódó minimális nagyság. A választott árúdifferentiáció tehát olyan, hogy az ennek megfelelő minimális átlagköltség az árnál kisebb. Ezzel szemben, ha az előbbi ár mellett szabad versenyt tételezünk fel, akkor csak olyan árú kerülhet forgalomba, amelyre nézve a minimális átlagköltség az árral egyenlő. Nyilvánvaló, hogy minél nagyobb valamely árúdifferentiáció költséggörbéjéhez tartozó minimális átlagköltség, annál jobb minőséget képvisel. Az előbbieken alapján a monopolisztikus és szabad versenyt ugyanazon árszínvonal mellett összehasonlítva megállapíthatjuk, hogy a monopolisztikus verseny mellett az árúdifferentiáció avagy

jószágminőség alsóbbrendű, illetőleg silányabb mint szabad verseny esetében. Mint már láttuk, szabad verseny esetén valamely vállalat ugyanazt az árut olcsóbban tudná forgalomba hozni, mint monopolisztikus verseny mellett, hasonlóképen ugyanazon áron az első esetben jobb minőséget (árudifferenciációt) tudna eladni, mint az utóbbi esetben.

A fentieket abban a feltevésben állapítottuk meg, hogy az individuális kereslet és átlagköltség görbéi minden vállalatnál azonos alakúak. A következtetések nem változnak lényegesen, ha e görbék, a valóságnak megfelelően különbözőek. Ez csak azt eredményezi, hogy az egyensúlyi ár és termelési volumen minden termelőnél más és más lesz. A monopolisztikus nyereség eltűnése, mint láttuk, ahhoz a feltételhez van kötve, hogy az illető iparágba új vállalkozók korlátlanul beléphessenek. A vállalkozók közötti individuális különbségek már most megakadályozzák a korlátlan belépést, u. i. az iparágba beáramló vállalatok szigorúan véve sohasem fognak egy már meglévő vállalat árújával (az árúddifferenciáció, illetőleg az eladási körülmények tekintetében) teljesen azonos jószágot forgalomba hozni. A belépést a piac egyes részeibe továbbá egyéb körülmények, pl. védjegy, természeti adottságok stb. is korlátozzák. Mindez monopolisztikus nyereségek fellépésére vezet, amit a monopolisztikus verseny a valóságban nem tud megszüntetni. Ezért a monopolisztikus verseny sztatikai, az átlagon felüli vállalkozói nyereséget kiküszöbölő egyensúlya nem fejlődik ki, hanem a szupernormális vállalkozói nyereségek állandóan dinamikai folyamatokat váltanak ki. Ez alapon a vállalkozói nyereségnek új elmélete építhető ki, amely annak monopolisztikus és dinamikai jellegét egyaránt figyelembe veszi, s egyúttal szervesen beilleszkedik a termelési tényezők általános elméletébe, ami a szabad verseny viszonyaiból kiinduló elméleteknél hiányzik. Tökéletes szabad verseny esetében u. i., mint ezt *Walras* különösen hangsúlyozza, vállalkozói nyereség nem is lép fel, s így nincs megfelelő kiindulópont a vállalkozói nyereség magyarázatára.

Az ár és jószágdifferenciáció mellett az árúforgalmat monopolisztikus verseny esetén döntően befolyásolja a *reklám* is. Az elmélet a modern piacnak ezzel a szembevetendő és jelentős tüneményével eddig csak nagyon keveset foglalkozott. Könnyen érthető okokból. A tiszta verseny esetén a reklámnak nincs szerepe. Ha u. i. az árudifferenciáció teljesen hiányzik, az összes árúk minőség és beszerzési körülmények tekintetében teljesen azonosak, akkor egy bizonyos termelő árúja nem különböztethető meg a többiétől. A reklám legfeljebb csak az egész keresletet növelhetné, mivel azonban a versenyzők száma tiszta verseny esetén nagy, a keresletnövekedésnek csak igen

kis része esne egy termelőre, úgy hogy nem érdemes reklámhoz folyamodnia. A tiszta verseny feltételeit aránylag jól megközelíti egyes mezőgazdasági termékek piaca, s valóban a mezőgazdák egyénileg nem is élnek a reklám eszközével. Tiszta monopólium esetén is alig van reklámra szükség, mivel a monopolista a teljes potenciális piaccal rendelkezik, s nincsenek olyan vevőrétegek, amelyeket más termelőktől kellene elhódítania.

Ezzel szemben a modern üzleti életben a reklámnak igen fontos szerepe van, ami a monopolisztikus verseny elterjedtségét mutatja. Ezért különösen szükséges a monopolisztikus verseny elméletével kapcsolatban a reklám szerepét kiemelni. A reklám gyakoriságát már most két körülményre vezethetjük vissza. Az egyik körülmény, hogy a vevők legtöbbször csak nagyon hiányosan ismerik az áruk minőségi és egyéb tulajdonságait. A hirdetés útján ezért a vevők figyelmé a szükségleteiknek leginkább megfelelő árura irányul s ugyanakkor az előnyös eladási feltételek vonzóereje is érvényesül. A reklám tehát a kereslet természetét (a keresleti görbe alakját) módosítja, még pedig általában rugalmasabbá teszi. A másik fontos körülmény, hogy a reklám a szükségleteket magukat is megváltoztatja, sőt új szükségleteket teremt. A reklám célja nem csak ismeretközlés, hanem ügyes pszichológiai fogások útján a vevő rábeszélése, új igények ébresztése. Ez utóbbi szerepe az árúdifferentiációval a legszorosabb összefüggésben van. Új jószágfajtáknak a piacra való hozatala csak akkor fizetheti ki magát, ha sikerül ezek iránt a vevőkben szükségleteket támasztani. A modern piaci árusítás technikája elsősorban erre törekszik. Egyébként az új szükségletek felkeltése a kapitalizmus fejlődésének is egyik legfontosabb dinamikai tényezője. *Helyes!*

A fentiek alapján a reklámköltségek élesen elválaszthatók a termelési költségektől. Az előbbieket u. i. a kereslet sajátosságait (a keresleti görbe alakját) módosítják, míg az utóbbiak a keresletet nem befolyásolják. A monopolisztikus verseny elméletének számot kell adnia a reklámköltségek nagyságának a megválasztásáról is. E célból vizsgáljuk először a reklámköltségek változásának a hatását állandó ár és árúdifferentiáció mellett. A reklámköltségek fokozása kezdetben erősen növeli az eladás mennyiségét, azaz a reklám hatása kezdetben a növekedő termelékenységnek felel meg, mivel a reklám organizációjában is érvényesülnek a nagy üzem előnyei a fokozódó specializáció révén. Később azonban itt is csökkenő termelékenység lép fel, amit a túl nagy organizáció nehézségei mellett a szükségletek telítődése is okoz. Az ilyen természetű reklámköltségek hozzáadódnak a termelési költségekhez. Az így kiadódó összköltségből számított átlagköltség a termelési

volumen függvényében kezdetben szintén csökkenő, később pedig növekedő jellegű. Az átlagköltség minimuma azonban most nagyobb termelési volumen mellett lép fel, mint reklámköltség hiányában.

A fentiek alapján a reklám figyelembevételével állapíthatjuk meg a monopolisztikus verseny egyensúlyát. A végleges (elméleti) egyensúlyi helyzetet itt is az jellemzi, hogy a monopolisztikus nyereségek eltűnnek, azaz mindegyik termelő individuális keresleti görbéje érinti az átlagköltséggörbét, amely utóbbi a reklámköltségeket is magában foglalja. Az előzők alapján bizonyos véleményt mondhatunk a reklámnak a termelés méretére gyakorolt hatásáról. A keresleti és átlagköltséggörbe érintkezési pontja, tekintettel a kereslet véges rugalmasságára, mindenesetre az átlagköltséggörbe minimális (legalacsonyabb) pontjától balra esik (l. 3. sz. ábra). Jelen esetben azonban a reklámot is magában foglaló költséggörbe minimális pontja, mint láttuk, nagyobb termelési volumen mellett van, mint tiszta verseny esetén, ahol reklámköltségek nincsenek. A keresleti görbe pedig a reklám hatására rugalmasabb jellegű, azaz kisebb hajlású, mint tiszta verseny mellett. Így előfordulhat, hogy a keresleti és költséggörbe érintkezési pontja a minimális költség pontjához oly közel esik, hogy az ennek megfelelő termelési volumen nagyobb, mint a reklámnélküli költséggörbe minimumához tartozó volumen. *A reklám tehát a termelési kapacitás jobb kihasználására vezet, sőt a termelés a szabad verseny melletti volument¹⁵ meg is haladhatja. Az ár azonban mindenesetre nagyobb, mint szabad verseny esetében.* Megjegyezzük, hogy a korlátozott verseny modern kutatói közül elsősorban *E. Chamberlin* foglalkozik a reklám szerepével, míg *J. Robinson* e kérdést egyáltalán nem tárgyalja. Általában véve *Chamberlin* vizsgálatait az utóbbiénál sokkal mélyebben járónak kell minősítenünk, annál is inkább, mivel a *Chamberlin* által definiált monopolisztikus verseny jobban felel meg a verseny és monopólemek sajátos, a modern piacon mindenütt fellépő keverékének, míg a *Robinson*-féle tökéletlen verseny esetében a szabad verseny és monopólium elkülönülnek egymástól,¹⁵ akárcsak a neoklasszikus elméletben.

*

3. Az előzőkben röviden vázoltuk az árúdifferentiáció következtében fellépő monopolisztikus verseny főbb sajátosságait. A továbbiakban áttérünk a verseny és monopólium másik fontos keverék-típusának tárgyalására. Ez az ú. n. *oligopólium*, amikor a piacra kerülő áruk teljesen identikusak, azaz *nincs*

¹⁵ *E. Chamberlin: Monopolistic or Imperfect Competition? Quarterly Journal of Economics* 51. k. (1936/37). 557. o.

* a monopóliumoz termelést lényegesen meghaladja, de az nem a reklámmal indokolható.

árúdifferentiáció, viszont a kínálat (akár pedig a kereslet) oldalán csak kevés számú versenyző van. Ily módon az individuális vállalatok helyzete monopolisztikus jellegű, mivel egy bizonyos vállalat termelése a piaci összmenyiségnek jelentékeny részét teszi ki, úgyhogy a vállalat termelési volumenének változása az összkínálatot és így az árat érezhetően befolyásolja.

A kínálati oligopólium legegyszerűbb esete, amely a főbb jellegzetességeket már feltünteti, ha a kínálat oldalán csak két versenyző van; ez az ú. n. *duopólium*. A duopólium és az oligopólium problémájával az utolsó 100 év majdnem mindegyik vezető kutatója foglalkozott, megállapításaik azonban jórészt ellentétesek voltak. Ezek összeegyeztetése és a látszólagos ellentétek okának felderítése csak legújabban sikerült. Az *oligopólium különböző típusainak kialakulását ugyanis döntően befolyásolja az a vélekedés, amit egy-egy vállalkozó versenytársainak üzleti politikájáról, mint saját piaci lépéseire bekövetkező reakcióról, alkot magának. E vélekedések, illetőleg anticipációk igen különbözőek lehetnek.* Az egyes szerzők más és más ilyen anticipációkat tekintettek természetesnek, s ebből eredtek a megoldások között az eltérések. Az *anticipációk természete azonban a többi gazdasági tényező által nincs egyértelműen meghatározva, úgyhogy az oligopóliumhelyzetek számos különböző típusa alakulhat ki a valóságban.* Az anticipációk ezekkel kapcsolatos döntő fontossága mutatja az oligopólium elsődlegesen dinamikai jellegét, mivel a vállalkozói anticipáció a dinamikai folyamatok egyik legfőbb kiváltója és mozzanata.¹⁶

Az oligopólium különböző alternatíváit a duopólium kapcsán tekinthetjük át legegyszerűbben. Ezzel kapcsolatban kiemeljük, hogy árúdifferentiáció hiányában (ami az oligopólium definíciójából következik) a piacon csak egy ár lehetséges, mivel a két termelőtől származó árut semmi sem különbözteti meg egymástól. Egy-egy termelő piaci fellépése tehát csak egyéni kínálatának megválasztásától függően változik. Az anticipációk legegyszerűbb típusa már most az, ha a két versenyző (A és B) mindegyike a saját kínálatának megváltoztatása esetén a másik kínálatát változatlan nagyságúnak tételezi fel. Ez a már *Cournot* által vizsgált duopól-helyzet. Az A termelő tehát a B kínálatát adottnak és változatlanak tekinti, amelyet saját kínálata nem befolyásol. A úgy választja meg saját kínálati mennyiségét, hogy B adott kínálata mellett nyeresége maximális legyen; az A ilyen értelemben vett optimális kínálata természetesen B kínálatának nagyságától

¹⁶ L. A termelés és a pénz dinamikája c. dolgozatomat. Közgazdasági Szemle 78. k. (1935) 613. o.

függ. Az A és B kínálatának összege, mint összkínálat, a keresleti törvény alapján meghatározza a piacon kialakuló árat. Ez a kezdeti ártól általában eltérő, úgyhogy a B számára nem biztosítja a maximális nyereséget. B tehát indítva érzi magát, hogy kínálatát megváltoztassa, miközben ő is a verseuytársa: A kínálatát változtatatlannak tételezi fel. Az így kiadódó összkínálatnak egy újabb ár felel meg, amely mellett most már A nyeresége nem maximális. Tehát most A fogja újból kínálatát módosítani. Így egymás után következő lépésekben változik a két termelő kínálata, míg egy olyan összkínálat nem alakul ki, amelynél mindegyik, a másik kínálatát állandónak tételezve fel, maximális nyereséget élvez.

Az így kialakult egyensúlyi helyzet azonban csak labilis jellegű. A fentiek szerint ú. i. két versenyző magatartása olyan, hogy az egyik a másikat befolyásolja, illetőleg mindegyik fél a másik kínálatához alkalmazkodik. A két versenyző közül az egyik előbb-utóbb észreveszi ezt. Az illető, pl. A ezzel számolva megállapítja, hogy amennyiben egy bizonyos kínálatot választ, úgy ehhez B alkalmazkodva a maga részéről egy az A választott kínálata mellett elérhető maximális nyereséget biztosító kínálatot fog a piacra hozni. Ez alapon tehát egy bizonyos A_1, A_2, A_3 kínálathoz egy határozott $B_1, B_2, B_3 \dots$ kínálat tartozik, ami azután a piacon a keresleti törvény alapján más és más $p_1, p_2, p_3 \dots$ ár kialakulása vezet. Az A oly módon fogja ezek alapján kínálatát (A_m) megválasztani, hogy a B hozzátartozó (B_m) kínálatának együttes hatására létrejövő (p_m) ár számára a lehető legnagyobb nyereséget biztosítsa. Ilyenkor tehát a piacon az egyik fél a *vezető*, míg a másik a *követő (alkalmazkodó)* szerepet veszi fél. Mivel a két versenyző szerepe itt nem egyforma, e duopóltípus joggal nevezhető *aszimmetrikusnak*.¹⁷ *Ha az alkalmazkodás szerepével az egyik fél megelégszik, akkor az egyensúlyi helyzet stabil, illetőleg tartós. A valóságban ez különösen akkor következik be, ha a két versenyző fél gazdasági ereje egymástól lényegesen különbözik, úgyhogy az alkalmazkodás a gyengébb fél számára a legelőnyösebb.*

Ha azonban a két versenyző gazdasági erőben egyenrangú egymással, akkor egyik sem fog a másikkal szemben alsóbbrendű helyzetbe belenyugodni, hanem mind a kettő vezető akar lenni. Ez esetben mindegyik versenyző azt az árúmennyiséget fogja saját részéről kínálni, amely az ő számára a másiknak hozzá való alkalmazkodása esetén a lehető legnagyobb nyereséget biztosítaná. Így kapjuk az először *Bowley*

¹⁷ H. v. *Stackelberg*: Marktform und Gleichgewicht, Wien, 1934, 22. o.
R. F. *Kahn*: The Problem of Duopoly, Economic Journal, 47. k. (1907) 1. o.

által¹⁸ vizsgált duopól-helyzetet. Ez természetesen nem jelenthet tartós egyensúlyt, mivel a két fél közül az egyik viselkedése sem felel meg a másik kívánságának. *Amennyiben tehát mindkét fél egyaránt vezető szerepre törekszik a piacon, akkor ez állandó egyensúlyzavart, illetőleg gazdasági harcot eredményez, mindaddig amíg az egyik nem hajlandó alkalmazkodni, illetőleg a két fél bizonyos megállapodást nem köt egymással.*

Az előbb a duopóliumra levezetett alternatívák az oligopóliumra vonatkozóan könnyen általánosíthatók. Ilyenkor a *Cournot*-féle alternatívának megfelelő esetben mindegyik termelő az összes versenytársai kínálatát változatlanul tételezi fel és e feltevés alapján szabja meg saját kínálatát. Ismét lehetséges a *Bowley*-féle típusnak megfelelően, hogy valamennyi versenyző a vezető szerepére törekszik. Továbbá e két szélső típus közé sorozható egy sereg közbenső alternatíva, amikor a versenyzőknek csak egy része törekszik vezetésre, míg a másik része megelégszik az alkalmazkodással.

Az előzőekben feltételeztük, hogy a két termelő piaci politikája egyéni kínálatuk változásán alapul, ami az árúddifferenciáció teljes hiánya esetében az egyedül lehetséges feltevés. Amennyiben azonban valamilyen, bár egészen kis mértékű, épen csak a két termelő árújának megkülönböztetését lehetővé tevő jószágdifferenciációt megengedünk, akkor a piacon, legalább átmenetileg, kétféle ár is elképzelhető. E feltevésen alapul a duopólium *Bertrand*-féle típusa, amellyel *Bertrand Cournot* megoldását akarta megcáfolni. *Bertrand*¹⁹ szerint a versenyzők arra fognak törekedni, hogy egy kis árengedménnyel a másik fél egész vevőkörét maguknak megnyerjék. Ez esetben azonban, amit *Bertrand* elfelejtett hangsúlyozni, fel kell tételezni, hogy az árat az egyik fél abban a feltevésben szállítja le, hogy a másik viszont az árat változatlan szinten tartja. Ez mutatja, hogy *Bertrand* a két versenyző viselkedéséről mást tételez fel, mint *Cournot*; megállapításai ezért nem cáfolhatják meg *Cournot* megoldásának helyességét, amely a *Cournot*-féle premiszakból logikusan következik. Más kérdés természetesen, hogy *Cournot*-féle feltevés mennyiben teljesül a valóságban. Láttuk, hogy nagyon valószínűtlen az ennek megfelelő helyzet tartós fennállása.

A duopólium *Bertrand*-féle típusa azonban szintén valószínűtlen feltevéseken alapul. Ez esetben u. i. a két versenyző viselkedése analóg a *Cournot*-féle duopóliumhoz, csak a kínált mennyiség szerepét az árak töltik be. Ennek megfelelően itt

¹⁸ A. L. Bowley: *Mathematical Groundwork of Economics*. Oxford, 1924. 38. o.

¹⁹ *Journal des Savants*, 1883. Paris. 503. o.

is hárcm alternatívát különböztethetünk meg: a kölcsönös alkalmazkodást, a mindkét félnek a vezetésre való törekvését és az egyik fél vezetését a másik fél alkalmazkodásával.

Az előzőkben a vállalkozói anticipációknak ama legegyszerűbb típusát tárgyaltuk, amelynél a vállalkozó saját üzleti műveletét abban a feltevésben teszi meg, hogy versenytársai üzletpolitikája ennek következtében nem változik meg. Kétségtelen, hogy e feltevések a valóságban közelítőleg is teljesülhetnek; sokszor u. i. a versenytársak csak bizonyos idő múlva tesznek ellenlépéseket. Ezek az ellenműveletek azonban legtöbbször előbb vagy utóbb, de bekövetkeznek. Ezért az *oligopól-helyzetekben a vállalkozónak versenytársai ellenintézkedéseivel a priori számolnia kell*, azaz valamely üzleti lépés megtételénél nemcsak annak közvetlen következményeire kell tekintettel lennie a versenytársak változatlan magatartása mellett, hanem lépése közvetett hatásait, azaz a versenytársainál kiváltott ellenintézkedéseket is mindjárt figyelembe kell vennie. Ilymódon az anticipációk sokkal bonyolultabb típusaihoz jutunk, mint amellyel Cournot foglalkozott. *Itt meg kell különböztetnünk egyrészt a vállalkozó anticipációját a versenytársak ellen műveleteire nézve, másrészt a tényleg bekövetkező ellenműveleteket. E kettő egymástól általában különbözik. E körülmény folytán a bizonytalanság, illetőleg a kockázat dinamikai eleme is befolyásolja a vállalkozó magatartását.*

Az anticipációk és a vállalkozó gazdasági helyzete közötti kapcsolatot már most nem tisztán gazdasági szempontok szabják meg. Nagy szerepe van e tekintetben annak, hogy a vállalkozó a versenytársai személyiségét, gondolatvilágát hogyan ítéli meg. Ezáltal a gazdasági viselkedést az oligopóliumban lényegesen befolyásolják bizonyos pszichológiai mozzanatok. Az oligopól-helyzetekben könnyen kifejlődő gazdasági harcot pedig szintén nem csak gazdasági célok, hanem ezekkel kapcsolatban presztizs és hatalmi törekvések irányítják. Ez utóbbi mozzanatok a küzdőfelek mentalitását a politikai, illetőleg katonai vezérékéhez teszik hasonlóvá. Ezért *az oligopólium kapcsán joggal beszélhetünk gazdasági oligarchákról és azok piaci stratégiájáról.* Ez utóbbi rendszerint nincs a gazdasági tényezők által determinálva. Tehát, mint ezt különösen Stackelberg²⁰ hangsúlyozza, *az oligopól-helyzeteket a neoklaszikus piaci alakzatokkal szemben általában az indetermináció, az ezzel járó gazdasági harc, illetőleg egyensúlyhiány jellemzi.* Ez természetesen súlyos veszteséget okoz mindegyik versenyzőnek és a köznek egyaránt.

Elméletileg már most feltehető,²¹ hogy a versenyzők

²⁰ Loc. cit. 24. o.

²¹ E. Chamberlin loc. cit. 46. o.

külön-külön felismerik a gazdasági harccal együtt járó súlyos veszteségeket és ennek teljes elkerülésére törekednek. Így pl. duopólium esetében a két versenyző egymástól egészen függetlenül rájöhet arra, hogy mindegyik számára a legelőnyösebb magatartás az, ha a piaci összkínálatuk megfelel a tiszta monopóliumnak, és a kínálatban mindegyik vállalata kapacitása arányában részesedik. Ettől a magatartástól való minden eltérés, figyelembevéve a másik erre bekövetkező ellenintézkedését, csak hátránnyal járhat az illetőre. Ilyenkor az egyensúlyi helyzet természetesen determinálttá válik és egészen olyan, mintha a tiszta monopólium megvalósítására egyezmény létesült volna közöttük. A valóságban azonban ilyen viselkedést a versenyzők részéről alig várhatunk. Ismeretes, hogy a monopóliumhelyzetet szerződésileg rögzítő kartell egyezmény esetében is a helyzet milyen labilis, milyen könnyen felborul egy kartelltag kiválása következtében. Alig képzelhető el, hogy ilyen egyezmény nélkül tisztán a versenyzők judiciuma alapján monopóliumhelyzet fennállhasson. Ezért az oligopóliumhelyzeteket az aszimmetrikus, inkább kivételes típusoktól eltekintve, a gazdasági harc és egyensúlyzavar forrásainak kell minősítenünk, amikor a kereslet és a kínálat egyensúlya, a neoklasszikus elmélettől eltérően, egyáltalán nem következik be. Az oligopólium fentemlített indeterminációja, illetőleg egyensúlyhiánya szoros kapcsolatban áll a versenyzők kis számával. Ennek a következménye, mint láttuk, hogy az egyes vállalkozók termelési volumeniük változtatásával a piaci árat módosítani képesek. Ha az oligopólium versenyzőinek számát növeljük, akkor a vállalkozóknak a piaci áralakulásra gyakorolható befolyása mindinkább csökken, a határok, amelyek közé az egyes labilis piaci helyzeteknek megfelelő árak eshetnek, mindinkább összeszorulnak. Ha pedig a versenyzők száma egy bizonyos határt meghalad, az egyes vállalkozóknak az arra gyakorolt monopolisztikus befolyása gyakorlatilag megszűnik és ezzel az oligopólium a szabad verseny piaci alakzatába megy át, ugyanakkor a piaci helyzet és egyensúly is teljesen determinálttá válik.

Az oligopóliumhelyzeteket eddig a szabad versennyel kapcsolatban tárgyaltuk. Mint láttuk, a probléma felmerül a monopolisztikus verseny körében is. E tekintetben nem feltétlenül szükséges, hogy a versenyzők kis számban legyenek a piacon. Árúddifferenciáció fennállása esetén u. i. lehetséges, hogy valamely termelő piaca csak kevésszámú versenytársának vevőkörével kapcsolatos és így, ha az árat vagy üzleti politikáját módosítja, ez érezhető hatást gyakorol versenytársai vevőkörére, mire ezek ellenintézkedéseket tesznek. Egyébként azonban a versenyzők száma nagy lehet. Ez esetben a monopo-

lisztikus versenyben álló termelő is kénytelen számolni üzleti politikájának a versenytársak változatlan magatartása mellett beálló közvetlen hatásán kívül, a konkurrensok ellenintézkedéseivel, mint közvetett hatásával. Az előbbieket a monopolisztikus verseny elmélete keretében tárgyaltuk, az utóbbiak tekintetében pedig az oligopólium törvényei mértékadóak. A szabad versenytől való eltérés ilyen helyzetekben a legnagyobb mértékű. Összehasonlítást téve a monopolisztikus versennyel megállapíthatjuk, hogy az oligopólium hozzájárulása esetén a termelőkkel szemben fellépő individuális kereslet rugalmatlanabb mint az első esetben. Ha u. i. egy termelő az árat leszállíthatja anélkül, hogy versenytársai ugyanezt tennék, úgy a kereslet árúit után sokkal inkább tágul ki, mint az oligopólium helyzetben, amikor versenytársai hasonlóképp leszállítják az áraikat, úgyhogy vevőiknek nincs okuk az elpártolásra.

A monopolisztikus verseny és az oligopólium együttes fennállása esetén a termelők az árletörést lehetőleg kerülni fogják a konkurrensok retorziójától és a gazdasági harc később részletezendő súlyos következményeitől félve. Ez okból üzleti politikájuk nem lesz agresszív jellegű. Ezt elősegíti az a körülmény is, hogy a vállalkozók inkább az átlagköltségek, mint a határköltségek alapján szabják meg üzletpolitikájukat, tehát megelégednek egy bizonyos átlagos nyereséggel a maximális helyett, különösen ha ez utóbbi komolyabb árküzdelmekre vezet. Az árletöréstől való idegenkedés, amely az oligopólium helyzetek folytán különösen erős, okozza, hogy új vállalatoknak valamely iparágban való, gazdaságilag indokolatlan letelepedése esetén a valóságban igen sokszor az árak nem süllyednek, sőt emelkednek.

Az új vállalatok a vevők egy részét u. i. lefoglalják, az individuális kereslet a régi vállalatok árúit iránt csökken. E vállalatok tekintetében az individuális kereslet görbéje a 3. sz. ábrának megfelelően balra tolódik, aminek hatására, amennyiben a keresleti és átlagköltséggörbe metszéspontja, tehát az átlagköltség szabja meg az árat, az ár emelkedik minden egyes a kereslet összehúzódása által érintett vállalat esetében. Itt tehát az a neoklasszikus elmélet szempontjából megmagyarázhatatlan helyzet következik be, *hogy a termelő vállalatok számának és így a kínálatnak növekedése a kereslet oldalán álló tényezők változatlansága mellett nem ársüllyedésre, hanem áremelkedésre vezet.* A modern piacon pedig e helyzetnek nagy gyakorlati fontossága van és mint látni fogjuk, fontos gazdaságpolitikai következményekkel jár.

Mindeztideig a korlátozott versenynek csak olyan típusaival foglalkoztunk, amelyeknél a monopólium-elemek csak a piac egyik oldalán (akár a kínálat, akár pedig a kereslet oldalán

lépnek fel. A valóságban igen gyakran a piac mindkét oldalán egyidejűleg szerepelnek az előzőkben tárgyalt monopól-elemek. Az így keletkező piaci alakzatok közül különös fontosságú az ú. n. *bilaterális monopólium* és a *bilaterális oligopólium*. A bilaterális monopólium voltaképp a neoklasszikus elméletben is tárgyalt izolált csere esetével analog helyzetet jelent, s mint ilyen a piaci egyensúly szempontjából nem determinált.²² Az indetermináció abból származik, hogy a helyzet gazdasági adottságai nem határozzák meg egyértelműen az egyik fél: *A* feltevését arra nézve, hogy a kínálatának bizonyos módosítása milyen változást, illetőleg eltolódást okoz a másik fél: *B* keresleti görbéjében. Az *A*-nak semmi gazdasági támpontja nincs a *B* keresleti görbéjében általa okozott változás anticipálására. Hasonlóképp a *bilaterális oligopólium piaci alakzata sem determinált, azaz nem vezet szükségszerűen és tartósan egyensúlyi helyzetre. Az egyensúlyhiány itt még fokozottabb mint az egyszerű oligopólium esetében*, amennyiben az aszimmetrikus típusnak megfelelő egyensúly sem lehetséges. Ha u. i. a piac mindkét oldalán külön-külön az oligopolisták között egy ilyen egyensúly ki is alakulhat, a kínálat és kereslet viszonyában egymással szemben álló csoportok között a bilaterális monopólium sajátosága folytán nem lehet stabil egyensúly.²³

További bonyolultabb piaci alakzatokat kapunk, ha nemcsak egy bizonyos áru, illetőleg (árúdifferentiáció esetén) annak közeli helyettesítői cseréjét vizsgáljuk, hanem egyidejűleg több egymást alig helyettesítő áru korlátozott verseny melletti egyidejű forgalmát vesszük figyelembe. A szabad verseny ellentéte ez esetben az ú. n. *multilaterális monopólium, amikor mindegyik piaci árut egy-egy monopolista hozza forgalomba*. A piaci egyensúly determináltsága szempontjából ilyenkor döntő fontosságú, hogy a különböző árúk milyen mértékben helyettesíthetik egymást. Tegyük fel, hogy a szóbanforgó jószágfajták nagy számban szerepelnek és egymást nem vagy csak alig helyettesíthetik. Ez esetben, visszatérve a bilaterális monopóliummal kapcsolatban alkalmazott gondolatmenetre, az egyik fél: *A* kínálatának csak egy kis töredékét adja le a *B*-nek,

²² *K. Wicksell*: Vorlesungen über Nationalökonomie I. k. Jena. 1913. — 99. o.

²³ A bilaterális monopólium és oligopólium egyensúlyhiányát sokáig az anticipációk e tekintetben döntő szerepének fel nem ismerése folytán nem vették észre, így: *K. Wicksell*: Mathematische Nationalökonomie. Archiv f. Sozialwiss. u. Sozialpol. 58. k. (1927) 275. o. és *E. Schneider*: Reine Theorie monopolistischer Wirtschaftsformen. Tübingen, 1932. — Ezzel szemben *H. v. Stackelberg* loc. cit és *A. C. Pigou*: The Economics of Stationary States, London, 1935 az indeterminációt, illetőleg egyensúlyhiányt már tisztán látják.

miután tőle még sok más monopolista is vásárol; hasonlóképp B is kínálatának csak kis részét adja el A -nak. Ily körülmények között az A kínálatának változása a B , vagy a többi: $C, D, \dots$ monopolista keresletgörbéjét érzékenyen nem befolyásolhatja, tehát erre vonatkozó anticipációra nincs szüksége. Az anticipációknak ugyanígy nincs szerepük a többi monopolistánál sem. A piaci egyensúly tehát determinált lesz, ha az áruajták száma elég nagy.

A fenti gondolatmenet csak akkor érvényes, ha az áruajták között nincsenek olyanok, amelyek egymást könnyen helyettesítik, azaz nincs árúdifferentiáció. Ha u. i. pl. A és B árúi használhatóság szempontjából egymáshoz közelállanak, akkor A kínálatának megváltozása B magatartását is érezhetően befolyásolja. A kettő közötti árucseré ugyan továbbra is mindegyik kínálatának csak kis részét teszi ki. Azonban A kínálatának változása a többi: $C, D, \dots$ monopolista mindegyikének keresletében is okoz módosulást. E módosulások külön-külön ugyan kis mértékűek, összegük azonban számottevő és az egész piac közvetlen visszahatását adja A kínálatváltozására. Az előző esetben A csak ezzel a visszahatással számolt. Mivel azonban jelen feltevésünk mellett A és B árúi használhatóság szempontjából egymást helyettesíthetik, a $C, D, \dots$ monopolisták B -vel szemben bizonyos fokig hasonló viszonyban vannak, mint A -val szemben, azaz keresletüket egyidejűleg vele szemben is módosítják, és e módosítások összege a B árúja iránti keresletet érezhetően befolyásolja. Ily módon A kénytelen anticipálni, hogy B erre hogyan fog reagálni és ezt üzleti politikájában is, mint közvetett hatást, számításba kell vennie. Az anticipációknak tehát ekkor már döntő szerepük van és így az egyensúly nem determinált.

Az előbbieken alapján ítélnél meg a *multilaterális oligopólium* is. Egyensúlyi helyzet kialakulása e piaci alakzat mellett csak abban a kivételes esetben lehetséges, ha az egyes áruajták kínálata valamennyinél az aszimmetrikus oligopólium-típusnak felel meg, árúdifferentiáció sehol sincs és az áruajták száma elég nagy. A valóságban ezzel szemben a multilaterális oligopólium mindig árúdifferentiációval kapcsolatos, és ilyen alakban a legfontosabb és legjellegzetesebb modern piaci alakzatot képezi. *A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy a modern piac legfontosabb típusa a verseny és monopól-elemek olyan keverékét jelenti, amely szükségszerű és tartós egyensúlyi helyzet kialakulását nem engedi meg, hanem e helyett állandó egyensúlyzavarok és heves gazdasági harcok színhelye belső természeténél fogva.* Az anticipáció és bizonytalanság mozzanatainak ezzel kapcsolatos döntő szerepe következtében

a modern piac viszonyai a sztatikai elmélet keretében nem is tárgyalhatók. Kizárólag a dinamikai elmélet alkalmas az itt fellépő egyensúlyzavarok sajátosságainak tisztázására. A neoklasszikus (sztatikai) elmélet alapján csak a tökéletes szabad verseny és a multilaterális monopólium egyes különleges esetei tárgyalhatók, tehát épen azok a piaci alakzatok, amelyek a modern gazdasági életben csak egész kivételesen valósulhatnak meg.²⁴

A valóságban az oligopól-helyzetekből származó mikro-dinamikai egyensúlyi zavarok, illetőleg gazdasági harcok még sem olyan állandóak és méretűek, mint az az eddigiek szerint várható volna. A korlátozott verseny tárgyalásánál eddig csak a monopól-elemeket vettük figyelembe. A szabad versenyt, mint a bevezetésben hangsúlyoztuk egyéb mozzanatok is korlátozzák. A legfontosabb ilyen korlátozó mozzanat a termelési tényezők *inerciája*, illetőleg kisebb-nagyobb *immobilitása*, amelynek következtében a vállalatoknak a piaci viszonyokhoz, illetőleg a versenytársak magatartásához való alkalmazkodása időt vesz igénybe. A fenti sajátosságok és törvényszerűségek teljes mértékben csak a hosszú időtartam reakciói keretében jelentkeznek. *A rövid időtartam keretében a kereslet, a kínálat és vállalatok nem mutatnak olyan mértékű mozgékonyságot és elaszticitást, hogy a gazdasági harc teljes hevesége rögtön jelentkezhesék.* Ennek kiélesedéséhez ezért bizonyos idő szükséges, miközben a makrodinamikai tényezők, az egész közgazdaság konjunkturális helyzete megváltoznak és újabb makrodinamikai folyamatok kezdődnek. Ilymódon *a makrodinamikai változások a mikro-dinamikai egyensúlyzavarok erősebb kifejlődését sokszor megakadályozzák.*

A szabad versenyt korlátozó további elemek közül nagyfontosságúak a tradicionális mozzanatok, a gazdasági inercia, az üzleti élet szokásai, amelyek a vállalatok üzleti politikájába bizonyos egyöntetűséget visznek és nem engedik meg a heves gazdasági harcot előidéző kilengések fellépését. Végül fontos szerepe van a piaci tájékozatlanságnak is, minél fogva az egyes vállalatok versenytársaik intézkedéseit nem ismerik elég pontosan és így az ideáltipikus eset általunk tárgyalt üzleti retorziói elmaradnak vagy csak enyhébb alakban következnek be.²⁵ A szabad verseny említett a monopólielemek kívüli korlátozó mozzanatait azok, amelyeket a neoklasszikus elmélet frik-

²⁴ E. Schneider előbb idézett könyve a multilaterális monopólium és oligopólium indeterminációjával az anticipációk szerepének figyelmen kívül hagyása folytán nem számol. Ezért a könyv megállapításai a modern piaci alakzatok szempontjából egészen tévesek.

²⁵ H. v. Stackelberg: Probleme der unvollkommenen Konkurrenz. Weltwirtschaftliches Archiv 48. k. (1938) 95. o.

ciós elemeknek nevezett. Ezek szerepe tehát egészen más megvilágításba kerül a korlátozott verseny elmélete alapján.

A neoklasszikus elmélet szerint a frikció nélküli verseny a gazdasági egyensúlyt biztosítja és ebben a frikciós elemek csak akadályozzák. Ezzel szemben a korlátozott verseny előző vizsgálata alapján megállapíthatjuk, hogy a frikciós elemek nélküli verseny a modern piacokon a monopólielemek következtében igen sokszor egyáltalán nem vezet egyensúlyi helyzetek kialakulására, hanem gazdasági harcot eredményez, amelyet a frikciós elemek sok esetben jelentékenyen mérsékelnek, úgyhogy bizonyos látszat egyensúly vagy rövid tartamu egyensúly létrejöttét teszik lehetővé. Természetes, hogy ilyen körülmények között *a modern piaci versenytől nem várhatjuk a közgazdasági optimum automatikus megvalósítását*. A frikciós elemek által biztosított egyensúlyi helyzetek súlyos hátrányai, továbbá az ezek dacára lépten-nyomon fellobbanó gazdasági harcok okozta súlyos közgazdasági veszteségek parancsolóvá teszik az e bajok kiküszöbölésére irányuló gazdasági intervenciót, illetőleg gazdaságpolitikát. Az állami beavatkozást még szélesebb körben szükségessé teszi az a körülmény, hogy az oligopól-elemek hiánya esetében is a modern piacon nem a szabad, hanem a monopolisztikus verseny alakul ki. Ezért *az esetleges piaci egyensúly, mint részletesen látni fogjuk, egyáltalán nem biztosítja a közgazdasági optimumot, s így ennek megvalósítása csak megfelelő gazdaságpolitikai intézkedések útján lehetséges.*²⁶ Miután a korlátozott verseny elmélete feltárta a modern piaci verseny sajátosságait és az ezzel járó bajokat, egyidejűleg az ezek orvoslásához szükséges gazdaságpolitikai irányelveknek a megállapítását és szerves felépítését is lehetővé teszi.

*

4. Mielőtt a korlátozott verseny gazdaságpolitikai problémáival foglalkoznánk, *célszerű röviden áttekinteni, hogy a szabad versenynek a közgazdasági optimum megvalósulása szempontjából milyen előnyei vannak*. E tekintetben a szabad verseny legfontosabb sajátossága, hogy a társadalmi produktum (azaz a termelt javak) összértékének maximumát biztosítja. Szabad verseny esetén u. i. minden egyes vállalkozó az általa alkalmazott termelési tényezők mennyiségét azon az alapon szabja meg, hogy mindaddig növeli valamely tényező mennyiségét egy egységgel, amíg az eme egységnek megfelelő terméktöbblet piaci értéke, azaz a határtermelékenység a tényező bérénel nagyobb. Tehát *a termelési tényezők bére (vagy díja-*

²⁶ Neubauer Gy.: A tökéletes gazdaság. Ünnepi Dolgozatok Balás Károly és Heller Farkas születésének 60. évfordulója alkalmából, Bpest, 1937.

zása) egyenlő lesz határtermelékenységükkel. Ezért a termelési tényezők mindig oda vándorolnak, ahol határtermelékenységük nagyobb, mivel itt a bérük is magasabb. Ezáltal azonban azokban az iparágakban, ahol a termelési tényezők mennyisége megnő, a határtermelékenység a növekvő költségek törvénye folytán (amely szabad verseny esetén mindenütt érvényesül) süllyed, míg ott, ahonnan a termelési tényezők kiáramlanak, emelkedik.

Végeredményben ily módon a termelési tényezők határtermelékenysége és így bére mindegyik iparágban egyenlő lesz. A termelési tényezők ilyen eloszlása azonban egyzersmind a társadalmi produktum maximális értékének felel meg. Mindaddig u. i. amíg valamely termelési tényező határtermelékenysége egy bizonyos helyen nagyobb, mint máshol, az összes termelés értéke növelhető, ha e termelési tényezőtől e helyen többet alkalmazunk, a szükséges többletet máshonnan elvonva. *Ha azonban a termelési tényezők határtermelékenysége mindenütt egyenlő, a társadalmi produktum értéke a tényezők átcsoportosításával már nem növelhető, és így a termelési tényezők adott mennyisége mellett maximális.* Ilyenkor valamely jószág mennyiségének növelése azzal a következménnyel jár, hogy a termelt javak összértéke csökken.

A szabad verseny további előnye, hogy a fogyasztói szükségletek maximális kielégítését biztosítja adott vagyoneloszlás mellett. A határhaszon elmélet tanítása szerint a fogyasztók úgy osztják be vásárlásaikat, hogy minden egyes jószágfajta-ra költött pénzből az utolsó pénzegységgel szerzett jószág ugyanazt a hasznot képviseli. Ha már most valamely termelési tényezőnek az egyik jószágfajta gyártásából való elvonása útján egy másik jószág típusból az elsőnél nagyobb értékű mennyiséget lehet előállítani, akkor ily módon bizonyos fogyasztók szükségletkielégítése fokozódna, mert az első jószágfajta rovására a másodikból többet vásárolva, kisebb haszon feláldozásával nagyobbat nyernek. A szükségletkielégítés összhaszna ezzel az eljárással nyilván mindaddig fokozható, amíg valamely termelési tényező határtermelékenysége nem mindenütt egyforma nagy. *A fogyasztók maximális haszna akkor valósul meg, ha a termelési tényezők határtermelékenysége minden alkalmazásukban egyenlő.* A szabad verseny, mint láttuk, épen ezt valósítja meg.

Végül *a szabad verseny egy harmadik, a továbbiak szempontjából nagy jelentőségű előnye, hogy fennállása esetén a vállalatok, mint láttuk optimális méretűek, tehát a termelés a legkisebb költséggel, azaz a termelési tényezők leggazdaságosabb felhasználása mellett megy végbe.* Ez a határtermelékenység fogalmának felhasználásával következőkép igazolható.

A termelés rendszerint számos termelési tényező alkalmazását kívánja meg. Ugyanazt a termelési volument már most különböző tényező-kombináció alapján lehet elérni, így pl. sok munkás és kevés gépierő, vagy kevés munkás és sok gépierő igénybevételével. Valamely tényező mennyiségét mindaddig érdemes a többiével szemben növelni, míg a pénzegységnek e tényező nagyobb mértékű alkalmazására való fordításával többet sikerül termelni, mint a pénzegységnek egy másik tényező fokozására való felhasználásánál. Szabad verseny mellett, mint láttuk, a termelési tényezőknek egy vállalatnál alkalmazott mennyiségét az a körülmény szabja meg, hogy minden egyes tényező határtermelékenysége egyenlő a bérével. Ebből viszont következik, hogy ugyanazt a pénzösszeget bármely termelési tényező mennyiségének a növelésére fordítva, a terméktöbblet mindig ugyanaz lesz. Ha pl. az *A* tényező határtermelékenysége a *B* tényezőének kétszerese, akkor az *A* bére is kétszerese a *B* bérének. Ugyanazért a pénzösszegért az elsőből tehát csak fél annyi alkalmazható, mint a másodikból, viszont az első tényező egységére eső terméktöbblet kétszer akkora mint a második esetében; az egész terméktöbblet mindkét esetben egyenlő. A termelési tényezők kombinációja tehát a legelőnyösebb, mert nem lehet az egyik tényező csökkentésével megtakarított összegen egy másik tényezőt növelve a termelési volument fokozni. A termelési tényezők eme legelőnyösebb kihasználása egyszersmind a legalacsonyabb költség melletti termelést eredményezi, s így a vállalatok kapacitása teljes mértékben ki van használva. Végül ugyanezen okból kifolyólag a piaci ár is a legalacsonyabb, más piaci alakzatokkal összehasonlítva.

A szabad versenyek előbb vázolt előnyei azonban hátrányokkal is párosulnak, amelyeket nem szabad figyelmen kívül hagyni gazdaságpolitikai intézkedéseknél. E tekintetben különösen fontos szerepe van annak a körülménynek, hogy *valamely jószág termelési költsége, illetőleg a termelési tényezők határtermelékenysége sokszor magángazdasági vonatkozásban más mint közgazdasági vonatkozásban*. Így a magángazdasági termelési költségek kisebbek a közgazdaságinál olyan vállalat esetében, amely káros melléktermékekkel (pl. füst, szennyvíz) árasztja el a környezetét, amelyek eltávolítása vagy megtűrése más iparágak vagy fogyasztók terhére történik. A közgazdaság szempontjából vett költségek viszont kisebbek, mint a magángazdaságiak pl. a talajjavítás esetében, amikor valamely földbirtok alagcsövezése vízteleníti a szomszédos földet és ezáltal azok termését növeli.

A közgazdasági és magángazdasági költség, illetőleg határtermelékenység közötti különbség fontos forrása az a kö-

rülmény is, hogy sokszor valamely iparág össztermelésének növekedése az egyes vállalatok költségeit befolyásolja. Ez a *Marshall-féle külső megtakarítások, illetőleg veszteségek* (external economies and diseconomies) esete.²⁷ A külső megtakarítások egyik példája az ipari termeléssel együtt fejlődő közlekedés, ami a szállítási költségek csökkenését eredményezi; bizonyos határon túl azonban a közlekedési lehetőségek korlátozottsága folytán a termelés növekedése már a szállítási költségek emelkedésével, tehát külső veszteségekkel lesz kapcsolatos. Ilyen esetekben a költségváltozás áthárul a fogyasztóra anélkül, hogy ez a vállalat jövedelmezőségét befolyásolná. Tehát a költségváltozás számot tesz közgazdasági szempontból, míg magángazdasági vonatkozásban nem szerepel. Aszerint, amint a fogyasztóra háruló költségváltozás növekedés vagy pedig csökkenés, a magángazdasági költség kisebb vagy nagyobb mint a közgazdasági, illetőleg más szavakkal a magángazdasági határtermelékenység nagyobb vagy kisebb mint a közgazdasági.²⁸ Az első alternatíva a külső veszteségek, a második a külső megtakarítások esetére vonatkozik; a gyakorlatban különösen az utóbbi nagy fontosságú.

Tegyük fel, hogy néhány iparág kivételével a magángazdasági és közgazdasági határtermelékenység mindenütt egy bizonyos átlagos értékkel egyenlő. Ilyen körülmények között a külső megtakarításokkal kapcsolatos iparágakban a magángazdasági határtermelékenység kisebb a közgazdaságinál, akkor is ha egyébként az átlagos értékkel egyenlő. Ezért indokolt megfelelő szubvenciók útján eme iparágak termelését fokozni. Viszont ott, ahol külső veszteségek lépnek fel a magángazdasági határtermelékenység a közgazdaságinál nagyobb, és így itt a termelést csökkenteni kell. Ezek szerint, ha egyes iparágakban a közgazdasági és magángazdasági határtermelékenység között divergencia van, úgy a magángazdasági határtermelékenység egyenlősége nem biztosítja a termelékenységi tényezők helyes eloszlását, illetőleg a társadalmi produktum értékének maximumát kivéve, ha e divergencia minden iparágban egyenlő mértékű. Ha azonban, mint a valóságban, ez az utóbbi feltétel nem teljesül, úgy a termelési tényezők magángazdasági határtermelékenységének az egyes iparágakba egyenlő színvonalon való állása esetén is *indokolt tényezőket elvonni azokból az iparágakból, ahol a külső megtakarítások az átlagosnál kisebb mértékűek és ott alkalmazni, ahol a külső megtakarítások az átlagosnál nagyobb mértékűek.*

²⁷ Principles of Economics, 8th. ed. London, 1930. 266. és 277. o.

²⁸ A. C. Pigou: Economics of Welfare, 3 rd. ed. London, 1929. 216. és 223. o.

Mindebből azt a fontos következtetést vonjuk le, hogy még a tökéletes szabad verseny sem biztosítja mindig automatikusan a közgazdasági optimumot.

A szabad versenynek a fentiekben tárgyalt hátrányán kívül még számos egyéb káros következményei vannak.²⁹ Ezek behatóbb vizsgálata túl messze vezetne, csak egyet emelünk még ki. Ez a szabad verseny ama tulajdonsága, hogy a vagyon és jövedelemeloszlás egyenletességének előmozdítása helyett a meglévő egyenlőtlenséget tovább fokozza, eltekintve a szta-cionárius gazdasági egyensúlynak a valóságban csak kivételesen előforduló esetétől. Fejlődő közgazdaságban a vagyono-sabb rétegek megtakarításainak nemcsak abszolút, hanem re-latív mértéke is felülmulja a szegényebbekét, ami a gazda-sági egyenlőtlenséget állandóan növeli. A vagyonátöröklés kö-vetkeztében u. i. a vagyonosok utódaí foglalkozásuk megvá-lasztása és gazdasági elindulás tekintetében folyton előnyösebb helyzetbe kerülnek a vagyontalanok utódaival szemben. *A sza-bad verseny tehát a kapitalista gazdasági rendszer keretében a gazdaságilag erőseket még erősebbé, a gyengéket pedig még gyengébbé teszi. Ezért a szabad verseny dinamikája előbb-utóbb szükségszerűen a vagyon és jövedelemegyenlőtlen-ségek kiélezése folytán monopól-helyzetek kialakulására vezet.* A szabad verseny tehát belső szerkezeténél fogva nem stabil, tartós piaci forma, hanem működése elé önmagából akadályo-kat tornyosítva korlátozott versenybe megy át, amelyben a monopól-elemek fokozatosan erősödnek.

*

5. Nézzük már most a korlátozott verseny sajátosságait a szabad versennyel való összehasonlításban gazdaságpolitikai irányelvek megállapítása céljából. Itt is célszerű először a monopolisztikus verseny esetével foglalkozni, mivel ez a piaci forma jelenti a kisebb eltérést a szabad verseny viszonyaihoz képest. Egyébként a modern gazdasági életben ez egy igen széles elterjedtségű piaci alakzat. Az ezzel kapcsolatban szük-séges gazdaságpolitika azután szervesen egészülhet ki további intézkedésekkel ott, ahol a monopolisztikus verseny oligopól-elemekkel is párosul.

A monopolisztikus verseny esetén, mint láttuk, a válla-lattal szemben érvényesülő individuális kereslet véges rugal-masságú. Ezért a vállalat nagyobb kínálatot csak alacsonyabb ár mellett tud a piacra elhelyezni, míg szabad verseny mellett az ár ilyen leszállítása nem szükséges. Ez visszahat a terme-lési tényezők határtermelékenységre is. Valamely termelési tényező mennyiségének egy egységgel való megnövelése foly-

²⁹ Navratil Ákos: Közgazdaságtan II. k. 1939, Budapest, 739—748. o.

tán a megnagyobbodott egész termelési volumen, tehát nemcsak az új többlet, hanem a korábbi termékmennyiség is csak az eddig érvényesnél alacsonyabb áron adható el. Ezért a bevételtöbblet nem egyenlő a terméktöbblet és a piaci ár szorzatával, (azaz a határtermelékenységgel), hanem annál kisebb értékű. Ez a bevételtöbblet továbbra is a termelési tényező bére és így ez most már nem egyezik meg a határtermelékenységgel, hanem ennél kisebb. Minél kisebb a vállalat individuális keresletének rugalmassága, annál nagyobb a divergencia a bér és határtermelékenység között (l. ennek matematikai levezetését a függelékben). *Minél inkább monopolisztikus jellegű a verseny, annál kisebb az individuális kereslet elaszticitása*; úgy hogy célszerű a monopolisztikus jelleg mértéke gyanánt az individuális kereslet elaszticitásának reciprokát választani;³⁰ szabad verseny esetén ez a mérőszám zérussal egyenlő, mivel ekkor a kereslet rugalmassága végtelen nagy. E definíció alapján mondhatjuk, hogy *válmely termelési tényező bére és határtermelékenysége közötti különbség a verseny monopolisztikus jellegével arányos*. Az erősen monopolisztikus verseny mellett termelő iparágakban a tényezők díjazása jóval a határtermelékenység alatt fog állani, míg a szabad versenyt jobban megközelítő piacokon e különbség kisebb. A monopolisztikus verseny ugyan biztosítja az egyes tényezők bérének egyenlőségét a különböző piacokon; ez azonban most nem jelenti a határtermelékenységek egyenlőségét. *Ezért ilyenkor indokolt a közgazdasági optimum és a fogyasztók igényeinek maximális kielégítése érdekében a termelési tényezők egy részét a kevésbé monopolisztikus piacról elvonva az erősebben monopolisztikus iparágban alkalmazni*. Ezzel u. i. az első helyen esik egy olyan termékmennyiség, amelynek az értéke közel egyező a termelési tényezők díjazásával, míg a második helyen a közgazdaság olyan javakat nyer, amelyek piaci értéke messze felülmúlja a tényezők díjazását, tehát értéktöbbletet lehet elérni. *Általában különböző mértékben monopolisztikus piacok esetében több tényezőt kell alkalmazni az erősebben monopolisztikus iparágakban, és kevesebbet a szabad versenyt jobban megközelítő iparokban*. A tényezők átcsoportosítását a monopolisztikus jelleg különböző fokozatainak fennállása teszi szükségessé; ha a monopolisztikus jelleg mindenütt egyenlő mértékű, ilyen átcsoportosítás felesleges. A fontos eredmény az, hogy a monopolisztikus verseny maga nem biztosítja az esetleg szükséges átcsoportosítást, hanem e célból gazdaságpolitikai beavatkozásra van szükség.

³⁰ R. F. Kahn: Some Notes on Ideal Output. Economic Journal. 45. k. (1935). 1. o.

A termelési tényező bére és határtermelékenysége között divergencia keletkezhet abból a körülményből kifolyólag is, hogy a termelési tényezők piacán a vállalkozók a kereslet oldalán monopolisztikus versenyben állnak egymással. Ez a *Robinson*-féle már említett monopszónia esete. Ilyenkor a vállalkozó a termelési tényező mennyiségéből többet nem szerezhet ugyanazcn az áron, hanem ez az ár a vásárolt mennyiséggel együtt növekszik; pl. több munkás alkalmazása csak béremelés mellett lehetséges. A termelési tényezőknek a vállalattal szemben érvényesülő kínálata nem végtelenül rugalmas, mint szabad verseny mellett, hanem csak véges rugalmasságú. A termelési tényező alkalmazott mennyiségét a vállalkozó most is addig növeli, amíg az utolsó tényezőegység alkalmazásából származó költségtöbblet el nem éri a nagyobb termékvolumen okozta bevételtöbbletet; ez utóbbi egyenlő a határtermelékenységgel, ha a termék piacán szabad verseny áll fenn, amit most feltételezünk. Miután azonban a fenti körülmények között eggyel több munkás alkalmazása esetén a bér emelkedik, amelyet nemcsak az új munkásnak, hanem a már meglévőknek is meg kell fizetni, nyilvánvaló, hogy az új munkás beállításából keletkező költségtöbblet a munkabérnél nagyobb. Tehát a munkabér viszont kisebb lesz mint a munka határtermelékenysége. A monopszonisztikus verseny ugyan létre hozza a tényezők bérének egyenlőségét a különböző iparágakban, ez azonban az előbbieik szerint nem biztosítja a határtermelékenységek egyenlőségét és így a közgazdasági optimumot. Az erősebben monopszonisztikus iparágban a határtermelékenység jóval meghaladja a tényezők díjazását, míg a kevésbé monopszonisztikus iparban csak kis mértékben. Tehát *a közgazdasági optimum érdekében szükséges a kevésbé monopszonisztikus iparágakból a tényezők egy részét elvonva, azt az erősebben monopszonisztikus iparágakban alkalmazni.* A tényezők eme átcsoportosítását azonban a monopszonisztikus verseny automatikusan nem biztosítja; e célból gazdaságpolitikai beavatkozás szükséges.

A szabad verseny tárgyalásánál, mint annak fontos előnyét állapítottuk meg azt a sajátosságot, hogy az egyes vállalatok termelési volumene a legkisebb költségnek felel meg, azaz a vállalatok optimális méretűek, a termelés további kiterjesztése esetén a költségek már növekednének. Ezzel szemben, mint láttuk, monopolisztikus verseny mellett a vállalatok mérete nem optimális. A termelés kibővítésével a költségek csökkennének; az a körülmény azonban, hogy a nagyobb kínálat elhelyezése árleszállítást tesz szükségessé, megakadályozza, hogy a termelés a legkisebb költségnek megfelelő optimumot elérje. Ilyenkor tehát a vállalatok kapacitása nincs kellően ki-

használva, a termelési tényezők egy része parlagon hever. *A közület szempontjából a vállalatok száma túlságosan nagy, mert ha ugyanazt a jószágmennyiséget kevesebb vállalat állítaná elő, akkor mindegyik ilyen vállalat teljes kapacitását kihasználva, alacsonyabb költség mellett tudna termelni.* A monopolisztikus verseny a közgazdasági optimum szempontjából káros, illetőleg fölös számú vállalatok kiküszöbölését automatikusan nem biztosítja. E célból szintén megfelelő gazdaságpolitikai beavatkozásra van szükség.

A vállalatok számának a közgazdasági optimum szempontjából való helyes megítélése tekintetében nagyfontosságú a monopolisztikus versennyel szükségszerűen együttjáró árú-differenciáció természete. Az árú-differenciáció következtében a vásárlók az egyik vállalat árúját a másikkal szemben előnyben részesítik. *A vásárlók ilyen előszeretete már most lehet irracionális vagy racionális természetű.*³¹ A fogyasztók favorizálhatják *A* javait *B*-vel szemben, mert megszokták, hogy *A* javait vásárolják vagy mert tévesen azt hiszik, hogy *A* javai jobb minőségűek. *Az irracionális előszeretet főforrása tehát az inercia és a tudatlanság.* Lehetséges azonban, hogy az *A* javainak favorizálása teljesen indokolt a termék jobb minősége vagy kisebb szállítási költségek alapján. Ha a fogyasztók előszeretete mindenütt irracionális jellegű, akkor a közgazdaság számára csak nyereség, ha ugyanazt a termelési volument kevesebb vállalat állítja elő, mert ez esetben a fogyasztóknak nincs reális veszteségük abból kifolyólag, hogy most kevesebb fajtaú árut vásárolhatnak, viszont a termelési költségek és így az árak is alacsonyabbak. Ha azonban a fogyasztók előszeretete racionális, akkor nem bizonyos, hogy a termelés kisebb számú vállalatra való koncentrációja közgazdaságilag előnyös. Ez esetben u. i. egyes fogyasztók kénytelenek lesznek más vállalatoknál bevásárolni, holott reális okokból favorizálták a megszűnt vállalatokat. Ilyenkor tehát a fogyasztók reális vesztesége áll szemben a termelés koncentrációjából származó előnyökkel.

A vállalatoknak a közgazdasági optimum szempontjából legelőnyösebb számát legegyszerűbben *J. Robinson*³² nyomán a vállalkozó határtermelékenységének figyelembevétele alapján határozhatjuk meg. A többi termelési tényező analógiájára a vállalkozó határtermelékenysége alatt értjük azt az értéktöbbletet, amely akkor keletkezik, ha az illető iparágban egy új vállalat alakul, miközben a többi termelési tényező mennyisége nem változik. Ha pl. eddig 9 vállalat működött

³¹ L. R. F. Kahn: loc. cit.

³² Euler's Theorem and the Problem of Distribution Economic Journal 44. k. (1943) 398. o. — továbbá: R. F. Kahn loc. cit.

valamely iparágban, mindegyik a munka és tőke 100—100 egységét alkalmazva, akkor a vállalkozó határtermelékenysége az az értéktöbblet, amely 10 vállalat működése esetén keletkezik, amikor mindegyik a munka és tőke 90—90 egységét alkalmazza. Általában a vállalkozó határtermelékenysége egyenlő vállalata termelésének piaci értékével levonva ebből azt az értéktöbbletet, amelyet az általa alkalmazott termelési tényezők más vállalatoknál működve előállíthatnának.³³ Az egyes termelési tényezőknek a többi vállalathoz való szétosztása útján előállítható értéktöbbletet viszont a tényező határtermelékenységéből és mennyiségéből képezett szorzat adja meg. A vállalkozó javadalmazása pedig egyenlő a vállalat termelésének piaci értékével, levonva ebből a termelési tényezők díjazását. Nézzük már most, hogy a vállalkozó javadalmazása és határtermelékenysége között mikor léphet fel eltérés.

Vizsgáljuk először az irracionális előszeretet esetét. Ekkor a vállalat termelésének piaci értéke tényleg megfelel a fogyasztók értékelésének a szükségletkielégítés szempontjából. E vállalat termékei u. i. nem különböznek reálisan a többi vállalatokéitól és így az utóbbiak termékeiből álló árúmennyiségnek egy ezzel egyenmű további kis quantummal való gyarapítását jelenti. Ilyenkor pedig a határhaszon elmélet szerint az árúnövekmény piaci értéke egyenlő annak a hasznával a fogyasztó szempontjából. A vállalkozói javadalmazás és határtermelékenység első összetevője tekintetében tehát esetünkben nincs divergencia közgazdasági és magángazdasági szempontból. Másképp áll a dolog a vállalkozói javadalmazás és határtermelékenység második összetevőjével. Monopolisztikus verseny esetében, mint láttuk, a vállalkozó a termelési tényezőknek a határtermelékenységüknél kisebb bért fizet, tehát a tényezők összdíjazása is kevesebb lesz, mint az általuk előállított értéktöbblet. Ezért a vállalkozó javadalmazása monopolisztikus verseny mellett nagyobb, mint a határtermelékenysége. A kettő között a divergenciát nyilvánvalóan fokozza egyrészt a termeléstényezők bére és határtermelékenysége közti különbség, azaz a verseny monopolisztikus jellege, másrészt az alkalmazott termelési tényezők mennyisége, azaz a vállalat mérete.

Az első okból származó divergencia annál nagyobb, minél inkább monopolisztikus jellegű a verseny. Miután a piac automatizmusa csak a vállalkozói javadalmazások egyenlőségére irányul, intervencióra van szükség. *A közgazdasági optimum biztosítás céljából u. i. a vállalkozók egy részét az erőseb-*

³³ Ez utóbbi tekintetben a definíció egyértelműségének biztosítása céljából, még további feltételekre van szükség. Ezek azonban a továbbiakban nem szerepelnek és így nem foglalkozunk velük.

ben monopolisztikus iparágakból kivonva a kevésbé monopolisztikus iparágakba kell áttérlni. Az első helyen a határtermelékenységük jóval kisebb mind a mindenütt egyenlő vállalkozói javadalmazás, míg a második helyen ehhez közelebb esik; ezért az összes termelékenységük így nagyobb. *Ez a beavatkozás tehát ellentétes irányú azzal, amelyet a termelési tényezők helyes elosztása követel meg.* Első pillanatra meglepőnek tűnhet, hogy az erősebben monopolisztikus iparágakból vállalkozókat kell elvonni, mivel ezzel monopolisztikus jellegük csak még erősödik. A kiskereskedelem példája világítja meg legjobban e látszólagos paradoxont. Sok kis bolt valamely városban egymást akadályozza abban, hogy optimális méretük elérhető legyen, mivel mindegyiknek megvan a maga vevőköre. Ez esetben nyilvánvalóan a közgazdasági optimum érdekében kívánatos a vállalkozók (boltosok) egy részét elvonva, a boltok számát csökkenteni, viszont a megmaradó most már nagyobb méretű boltokban a termelési tényezők (alkalmazottak) számát növelni kell. A szükséges intervenció tehát a vállalkozók és termelési tényezők tekintetében tényleg ellentétes irányú.

A vállalkozói javadalmazás és határtermelékenység eltérésének második forrása a vállalatok mérete, amely utóbbi alatt értjük az alkalmazott termelési tényezők mennyiségét. A vállalatok méretét már most befolyásolják részben a verseny monopolisztikus jellege, részben bizonyos természeti és technikai adottságok. Miután az első befolyást már vizsgáltuk, csak az utóbbival kell foglalkoznunk. Nagyobb vállalatoknál a tényezők bérösszege nagyobb, mivel a tényezők mennyisége, a bérösszegnek mint szorzatnak egyik tényezője nagyobb, a tényezők bérétől, a szorzat másik tényezőjétől függetlenül. A vállalkozói javadalmazás és határtermelékenység közti különbséget tehát a vállalat méretei is növelik. Az imént említett intervención kívül tehát még a vállalkozóknak további átcsoportosítása szükséges, amely szerint a vállalkozók egy részét a természetszerűen nagy vállalatok köréből a természeti és technikai okokból kisebb vállalatok iparágaiba kell átvinni. *Másszóval, ahol a vállalatok laissez-faire politika mellett nagyok, ott monopolisztikus verseny esetén a társadalom érdeke, hogy kellő intervencióval még nagyobbak, ahol pedig kisméretűek, ott még kisebb méretűek legyenek.* Ez utóbbi intervencióra akkor is szükség van, ha a verseny monopolisztikus jellege mindenütt egyenlő méretű, holott az előbb tárgyalt intervenciók indokoltságát csak a monopolisztikus jellegnek egyes helyeken való különbözősége adta meg.

Vizsgáljuk ezek után azt az esetet, amikor a verseny monopolisztikus jellege a vásárlók részéről egyes árúk iránt tanúsított racionális előszeretetből származik. Ilyenkor egy

bizonyos vállalat termékei a szükségletkielégítés szempontjából reális okokból különböznek a többi vállalat termékeitől. Egy vállalat termelése tehát nem jelenti már meglevő árú készletének identikus javakkal való növekményét, mint irracionális előszeretettel mellett, hanem egy bizonyos fajtájú árúnak a teljes készletét. A határhaszonelmélet tanítása nyomán ismeretes, hogy valamely jószág egész készletének a fogyasztók szükségletkielégítése szempontjából való értéke felülmúlja annak pénzben kifejezett piaci értékét. A készlet előbbi értéke pénzben akkor realizálható, ha a vállalkozó árúját teljes mértékű megkülönböztető monopólium mellett úgy adja el, hogy minden egyes jószágegységért a fogyasztók annyit kötelesek fizetni, mint amennyit az haszonítéletük szerint számukra tényleg megér. Az így meghatározott értéktöbbletet kell még a vállalkozó közgazdasági határtermelékenységeinek hozzászámításánál figyelembe venni. Ez tehát a vállalkozó termelésének piaci értékéhez hozzáadandó, míg az alkalmazott tényezők határtermelékenységeinek megfelelő tétel továbbra is kivonandó. Tekintettel arra, hogy az irracionális fogyasztói előszeretettel esetéhez képest a vállalkozói határtermelékenység egy pozitív taggal bővül, megállapíthatjuk, hogy ilyenkor kevésbé valószínű a vállalkozói javadalmazás és határtermelékenység között nagyobb különbség fellépése.

Mindezideig feltételeztük, hogy a vállalkozó közgazdasági termelékenysége mindig pozitív és csak az a kérdés, hogy hol nyer alkalmazást. *Monopolisztikus verseny mellett előfordulhat, hogy egyes vállalkozók egészen feleslegesek.* Szabad verseny esetében ez nem következhet be, mert ilyenkor a vállalkozó javadalmazása és határtermelékenysége megegyezik, s miután feltételezhető, hogy negatív javadalmazásért a vállalkozó nem működik, felesleges vállalkozóknak a piacon való megmaradásától nem kell tartanunk. Monopolisztikus verseny mellett azonban, mint láttuk, a vállalkozó javadalmazása nagyobb, mint határtermelékenysége. *Előfordulhat tehát, különösen irracionális fogyasztói előszeretettel esetén, hogy a vállalkozó határtermelékenysége negatív, míg javadalmazása pozitív.* Ez esetben a közgazdaság jobban járna, ha a vállalkozó beszüntetné működését és az általa alkalmazott termelési tényezők más vállalatoknál nyernének elhelyezést. *Ilyenkor u. i. túlsok vállalat van, úgyhogy ezek mérete túl kicsiny és gazdaságtalan.* Ha a vállalkozó, mint fizetett tisztviselő is használható, úgy a vállalkozó működése még könnyebben feleslegessé válhat, akkor u. i. ha a vállalkozó határtermelékenysége ugyan pozitív, de kisebb mint a fizetett tisztviselőé.

A monopolisztikus verseny alapvonása az árúdifferentiáció, amely önmagában véve is könnyen hátrányt jelenthet

a közgazdasági optimum elérése szempontjából. *A vállalatok u. i. hajlamosak arra, hogy túlzott árúddifferenciáció útján iparkodnak vevőket szerezni, azaz többfajta árút termelnek, mint az a legkisebb költségek elve alapján megengedhető volna. Ez megakadályozza az egészséges specializálódást a termelésben.* Egyszersmind az árucikkek szabványosítása megnehezül, ami a termelési költségeket szintén fokozza. Különösen nagy közgazdasági veszteségek származnak így az irracionális fogyasztási előszeretetből keletkező árúddifferenciáció következtében. Szabad verseny mellett a piac automatikusan biztosítja, hogy mindegyik vállalat a neki megfelelő árútípust gyártja a nagy üzem előnyeinek kihasználásával. Ezzel szemben monopolisztikus verseny mellett egy individuális vállalatnak nem lesz mindig indítéka arra, hogy saját termelését kibővítve egyetlen árútípusra specializálja magát, mivel a versenytársainak vevőköreit csak olyan reklámhadjárattal tudja meghódítani, amelynek költségei a nagybani termelés költségmegtakarítását esetleg felülmulják.

*A túlzott reklámköltségek általában a monopolisztikus verseny egy további súlyos hátrányát jelentik.*³⁴ Szabad verseny esetén ezekre szükség egyáltalán nincs, mert egy vállalat vevőkörét kis árredukcióval határtalanul kiterjesztheti. Monopolisztikus verseny mellett azonban a vállalatok csak igen számottevő árcsökkenéssel tudják vevőköriüket versenytársaik rovására kiszélesíteni. Ilyenkor sokszor jobban kifizeti magát árleszállítás helyett reklámhadjárattal új vevőket hódítani. Racionális vásárlási előszeretet mellett a reklámnak megvan az a hasznos szerepe, hogy rámutat az árucikk reális előnyeire és sajátosságaira. A verseny ilyenkor minőségjavítás alapján folyik. De irracionális vásárlási motívumok esetén két vállalat lényegében azonos árucikkek eladása közben kénytelen hatalmas összegeket reklámcélokra elkölteni csak azért, hogy versenytársa reklámakcióját ellensúlyozza. A reklámköltségek ilyenkor közgazdasági szempontból csak erőfecsérlést jelentenek, mindazonáltal egyik fél sem szüntetheti meg ezeket. Végül a túlzott reklámozás megnehezíti új vállalatok alapítását egyes iparágakban, amikor pedig ez indokolt volna, mivel az új vállalatoknak csak igen költséges reklámhadjárat segítségével sikerülne a meglévő vállalatokkal eredményesen versenyezni, az ennek megfelelő többletinvestíció azonban már nem fizeti ki magát.

*

³⁴ J. E. Meade: An Introduction to Economic Analysis and Policy. London, 1937. 2. ed. 165. o.

6. Az előzőkben röviden vázoltuk a monopolisztikus verseny legkimagaslóbb hátrányait, amelyek megakadályozzák a közgazdasági optimum megvalósulását. Ennek biztosítása tehát nem hagyható a piac automatizmusára, hanem e célból megfelelő gazdaságpolitikai intézkedésekre van szükség. A továbbiakban a legfontosabb ilyen intézkedéseket tekintjük át a monopolisztikus verseny elmélete szempontjából. Célszerű ezeket a beavatkozás fokozódó intenzitásának megfelelő sorrendben vizsgálni.

A gazdasági életbe aránylag a legkisebb belenyúlást jelentik azok az intézkedések, amelyek a túlzott árúddifferenciáció kiküszöbölésére irányulnak. Láttuk, hogy az árúddifferenciáció igen sokszor a vevők irracionális előszeretetéből fakad, és felesleges reklámkiadásokat eredményez. Mindez elcsúszhat, ha *hatósági vagy más pártatlan szervezet* (az Egyesült Államokban pl. a Consumers' Research Institute) *megállapítja a különböző márkájú vagy típusú cikkek valóságos minőségét és tulajdonságait, s erről a fogyasztókat tájékoztatja.* Ilyen körülmények között a vállalkozók versenye nem az árúddifferenciáció túlhajtásában és költséges reklámozásban merül ki, hanem az áruk minőségének javulását eredményezi. A fogyasztók oktatása mellett szükség van a termelési tényezők piacán is hasonló intézkedésekre. Különösen a *munkavállalók tájékoztatása nagy fontosságú*, mivel ezek sokszor bizonyos foglalkozásokhoz vagy területekhez ragaszkodva a piac monopolszonisztikus jellegét erősítik. E tekintetben sokat segíthet a hatósági vagy szakszervezeti munkaközvetítés megfelelő kiépítése. Az előbb említett intézkedések a monopolisztikus verseny káros hatásait természetesen nem szüntethetik meg, hanem csak enyhíthetik.

A monopolisztikus verseny hátrányainak radikálisabb kiküszöbölésére már erőteljesebb intervencióra van szükség. Az egyik legsúlyosabb hátrány, hogy a vállalatok nem optimális méretűek, a termelési tényezők kapacitása nincs kellően kihasználva. *A túlkapacitás kiküszöbölését a racionalizálás tűzi ki feladatául.* A racionalizálás a nagyüzem, illetőleg a tömeggyártás előnyeivel igyekszik ellensúlyozni a monopólium hátrányait. Ilyen értelemben véve a racionalizálás a termelés koncentrációját, illetőleg különböző termelőknek közös irányítás alá való helyezését jelenti. Ezáltal a termelés a technikai színvonalon álló, optimális méretű ipartelepekre koncentrálódik, egészséges specializálódás fejlődött ki, míg a gazdaságtalanul dolgozó kis telepek megszűnnek. A racionalizálás tehát a vállalatok egyesülésével, kartellizálódásával kapcsolódik össze, s így az optimális termelési eljárások előnyei mellett, az egyesülés folytán még erősödő monopóliumhelyzetből kifolyólag

súlyos hátrányokat is vonhat maga után. Ez utóbbiakra vaíó tekintettel mint később részletesen látni fogjuk, a *racionalizálás csak állami irányítás és ellenőrzés mellett szolgálhatja a társadalmi optimumot, és nem bizható az egyes iparágakban működő vállalatok egyesülésére.*

A monopolisztikus versenyből származó túlkapacitás elhárítására egy további intézkedés az ipari numerus clausus, azaz valamely iparágban az új vállalatok létesítésének hatósági engedélyhez kötése. Ennek az intézkedésnek természetesen csak akkor van értelme, ha az illető iparág még nem jutott el végső kifejttségéhez, illetőleg a kereslet további növekedésére van kilátás. Ilyen esetben a numerus clausus árcsökkenést eredményezhet. Gyakran hallható érvelés e tekintetben, hogy az iparágban való új betelepedés megakadályozása következtében a már meglévő vállalatok individuális kereslete megnövekedik; ez pedig, mivel a vállalatok szuboptimális méretűek, azok kapacitásának jobb kihasználására és így az árak csökkenésére vezet. Ez azonban nem minden esetben következik be; az árat u. i. mint az 1. sz. ábra is szemlélteti a határköltség és határbevétel határozzák meg. Ezen az alapon megállapítható, hogy az ár csökkenni fog a kereslet növekedése esetén, egyrészt ha a határköltség csökkenő irányzatú és a kereslet elaszticitása állandó marad, illetőleg kisebbedik, másrészt ha a határköltség emelkedő és a kereslet elaszticitása növekedik.³⁵ Az első eset az 1. sz. ábra szerint csak akkor állhat elő, ha a vállalat kapacitása csak igen kis mértékben van kihasználva, míg a második esetben a vállalat foglalkoztatása a kapacitását már jobban megközelíti, úgy hogy a határköltség az 1. ábra szerint az átlagköltség mélypontjának környezetébe esve már emelkedő jellegű. A gyakorlatban ez az eset fordul elő legsűrűbben, míg az első inkább csak kivétel.

A kereslet növekedéssel kapcsolatos elaszticitás-változás tekintetében figyelembe kell vennünk az ipari zárt számnak a verseny viszonyokra gyakorolt hatását. Ha a kereslet növekedés esetén új vállalatok is alakulhatnak, úgy az individuális kereslet rugalmasabb, mint akkor, ha ez a zárt szám miatt nem lehetséges. Az előbbi esetben u. i. egy kellő árleszállítás egy új vállalat vevőkörét is elhódíthatja a vállalat számára, és így az ezzel szemben fellépő kereslet jobban növekszik, mint akkor, ha csak a már meglévő vállalatok vevőkörének a meghódításáról lehet szó. Az ipari zárt szám tehát a kereslet növekedése esetén az individuális kereslet rugalmasságának növekedését nem mozdítja elő, sőt esetleg csökkenti. Ilymódon a numerus clausus bevezetése nyomán az árcsökkenés bekövetkezése

³⁵ J. Robinson: Economics of Imperfect Competition, London, 1933; 61. o.

egyáltalán nem bizonyos, sőt nem is nagyon valószínű. Az ipari zárt szám egyébként a vállalatok monopóliumhelyzetét csak erősíti azáltal, hogy új konkurensek betörésétől nem kell félniök. Ez által könnyen kartellek keletkezését mozdítja elő. Továbbá békítőlag hat a technikai újítások bevezetése tekintetében, mert technikai haladást kihasználó új vállalatok konkurenciájának lehetősége hiányzik.

Az előbbieket szerint *kevés okunk van annak feltételezésére, hogy az ipari zárt szám bevezetése ársüllyedést eredményez, sokkal inkább kell számítani arra, hogy az árak állandósulását, sőt emelkedését hozza magával.*³⁶ Ez esetben azonban a költségcsökkenés csak a monopolista vállalkozó nyereségét növeli, és így a széles néprétegek nem részesülnek a túlkapacitás kiküszöbölésével elért előnyökből. Ilymódon a közgazdaság szempontjából kedvezőtlenebb a helyzet, mind amilyen az ipari zárt szám hiányában új vállalatok alapítása mellett lett volna. Akkor igaz, hogy szuboptimális méretű vállalatok működtek volna, de a termelési tényezők nagyobb foglalkoztatása mellett, mint a kisebb számú optimális méretű vállalatban. Csak, ha a költségcsökkenés az árak leszállítását eredményezi, várható a kereslet erősebb megnövekedése folytán, hogy a kevesebb számú vállalat is foglalkoztat annyi termelési tényezőt, mint a nagyobb számú szuboptimális méretű vállalat. *Az ipari zárt szám bevezetése tehát könnyen a munkanélküliség fokozódását is okozhatja.*

A monopolisztikus verseny hátrányainak egy elméletileg tökéletes kiküszöbölését teszi lehetővé megfelelő adók és szubvenciók alkalmazása. Láttuk, hogy a monopóliumok hatására a termelési tényezők megoszlása az egyes iparágakban nem optimális és így azok átcsoportosítása szükséges. Ezt elérhetjük olyképen, hogy a kevésbé monopolisztikus iparágban az alkalmazott munkások után adót vetünk ki, úgyhogy a vállalkozók itt inkább a munkáslétszám csökkentésére törekednek, viszont az így befolyt összeget az erősebben monopolisztikus iparágban a munkások után fizetett szubvenció céljaira fordítjuk, amivel itt a munkások nagyobb számban való alkalmazását biztosítjuk. Az adó és szubvenció kellő megválasztásával tehát a termelési tényezők, sőt a vállalkozók kívánatos átcsoportosítását megvalósíthatjuk. Az átcsoportosítás célja mint láttuk, az, hogy a termelési tényezők közgazdasági határtermelékenysége mindenütt egyenlő nagy legyen. Ez a célkitűzés azonban a módszer gyakorlati kivitelét lehetetlenné teszi. A termelési tényezők és vállalkozók határtermelékenységének a kivitelhez szükséges megállapítása u. i. az individuális vál-

³⁶ C. L. Paine: Rationalization and Excess Capacity. *Economica* 3. k. (1936) 46. o.

latalati és piaci viszonyoknak olyan részletes ismeretét tételezi fel, amellyel csak az egyes vállalatok rendelkezőknek, s még azok sem teljes mértékben. A határtermelékenységek hibás megállapítása esetén pedig az ezekre épített adó és szubvenciórendszer a meglevő bajokat még csak súlyosbítja. Ettől eltekintve az ilyen adók és szubvenciók bevezetése mindenképp számtalan visszaélésnek lenne a kiinduló pontja, s a monopólihelyzetből származó hátrányokat csak még újakkal szaporítaná.

Az előzőnél gyakorlatilag inkább alkalmazható gazdaságpolitikai módszer az *árak hatásági szabályozása*. Láttuk, hogy a monopolisztikus verseny káros hatásai főképp onnan erednek, hogy az individuális termelőknek, illetőleg vállalatoknak módjukban áll termékük árát emelni azáltal, hogy kevesebbet árúsítanak belőle. Hasonlóképp az általuk alkalmazott termelési tényezők árát pedig leszoríthatják azzal, hogy kevesebbet igényelnek belőle. *Ez a monopolisztikus, illetőleg monopsonisztikus hatalom korlátozódik, ha a hatáság a termékre nézve megfelelő maximális árát, a termelési tényezőkre pedig minimális árát állapít meg.* Ha a maximális ár úgy lesz megszabva, hogy megfelel annak az árnak, amely mellett a kínált árumennyiség határkölsége éppen az árral egyenlő, illetőleg a termelési tényező minimális ára olyan, hogy megegyezik a tényező határtermelékenységével, akkor a monopol-befolyást sikerült teljesen eltüntetni és a közgazdasági optimum a szabad versenyhez hasonlóan biztosítva van. Az árszabályozásnak ez az utóbbi az ideális, legtökéletesebb típusa.

Az ideális árszabályozás megvalósítása azonban éppen úgy leküzdhetetlen akadályokba ütközik, mint az előbb tárgyalt adó- és szubvenció rendszer. A nehézségek itt egyrészt a határkölség megállapításával kapcsolatosak. Ezt minden egyes árú fajta vonatkozóan meg kell határozni. Eltekintve a jószág típusok óriási számától, nagy nehézségeket jelent az is, hogy a legtöbb vállalat nem egyféle, hanem igen sokfajta terméket állít elő, jelentékeny állótőke felhasználása mellett. Ilyen körülmények között az általános költségeknek a különböző termékek között való felosztása, továbbá a tőketerheknek a leírás és tartalékolás módszerétől függő mivolta, végül a vállalkozói nyereség normális mértékének bizonytalansága megannyi súlyos problémát vet fel, amelyek csak beható költség- és piacelemzés segítségével oldhatók meg. Másrészt a termelési tényezők határtermelékenységének meghatározása hasonlóképp bonyolult feladat. A gyakorlatban ezért csak a monopol-elemek káros hatásának korlátozására törekedhetünk azok teljes kiküszöbölése helyett. *A közgazdasági optimumnak minél nagyobb megközelítése árszabályozás útján az előbbieket*

szerint nyilvánvalóan csak akkor sikerülhet, ha az ármegállapítás a korlátozott verseny elméletének teljes figyelembe vételével a költség- és piacelemzés oekonometriai módszereinek latbavetése alapján történik. A korlátozott verseny elméletének éppen egyik legnagyobb jelentősége abban áll, hogy megállapításai az oekonometria segítségével konkrét, számszerű alapot és irányítást adnak a gazdaságpolitika számára. Különösen vonatkozik ez a hatósági árszabályozásra, amely ezen alap és irányítás nélkül a sötétben tapogatódzva célját alig érheti el, sőt könnyen többet árthat, mint amennyit használ.

*

7. Az előzőkben tárgyaltuk a monopolisztikus verseny káros hatásainak kiküszöbölésére irányuló intervenció fő elveit. Hátra maradt még az oligopól-helyzetekből származó, a közgazdasági optimum szempontjából az eddig tárgyaltaknál sokkal súlyosabb bajok orvoslása, ami a modern gazdaságpolitika legnehezebb feladata. Vizsgáljuk először az oligopólium hátrányait. Ezek az oligopóliumnak abból a legfontosabb sajátosságából fakadnak, hogy mint láttuk, e piaci alakzat csak kivételesen vezet tartós egyensúlyhoz, s így rendszerint heves és folytonos gazdasági harcok előidézője. A versenyzők különböző üzleti stratégiával mind nagyobb piaci szektorokat akarnak egymástól elhódítani. E kiméletlen verseny kihatásainak megítélésénél figyelembe kell vennünk, hogy az *oligopolisztikus küzdelem a modern piacokon rendszeren nagy állótőkével rendelkező vállalatok között folyik le. E vállalatok konjunkturális okokból és az oligopól-elemek következtében krónikus túlkapacitás mellett termelnek.* A kiméletlen verseny már most az árakat a határköltség színvonalára szorítja le, a szabad versenyhez hasonlóan. Ha azonban a vállalat kapacitása nincs kihasználva, akkor (l. 2. sz. ábra) a határköltség az átlagköltségnél kisebb; az ennek megfelelő ár mellett a vállalatok működése veszteséges.³⁷ *A verseny tehát ilyen körülmények között a vállalatok tönkremenetelét eredményezi, ezért találó a nyakszegő verseny (cut-throat competition) elnevezés.* Az oligopolisztikus harc, amely mindig árküzdelemmel jár, így súlyos áldozatokat követel meg minden vállalattól, beláthatatlan károkat, sőt teljes csődöt zúdítva rájuk.

Az oligopolisztikus vállalatok ezért saját érdekükben a nyakszegő verseny elkerülésére fognak törekedni. Ezt azonban a piac dinamikai jellege erősen megnehezíti. A kereslet és kínálat tényezői állandóan változnak. Az ehhez szükséges alkalmazkodásnak csak néhány lépése történhet állandó viszonyok közt; mire az alkalmazkodás befejezést nyerne, már az új vi-

³⁷ J. M. Clark: Economics of Overhead Costs. Chicago, 1923. — 434. o.

szonyok újabb módosításokat kívánnak meg. Ilyen körülmények között lehetséges, hogy a versenytársak egymás intézkedéseit helytelenül ítélik meg. Így a momentán piaci helyzet által indokolt árleszállítást a későbbi helyzet alapján agresszív árküzdelem bevezetésének minősíthetik, s erre drasztikus árcsökkentéssel válaszolnak. A küzdelmet elősegíti az a körülmény, hogy egy agresszív árleszállítás retorziója csak bizonyos idő múlva következik be, ami alatt a kezdeményező lépésének gyümölcseit learathatja. Mire a retorzió érvényesül, a piaci helyzet újabb fordulata újabb lehetőséget nyújthat a versenytársak túlszárnyalására.

Az oligopolisztikus harc élessége már most a dinamikai viszonyoktól függ. A fellendülés idején, amikor a piac tágul, az agresszív üzletpolitika a retorzió kisebb veszélyével jár, mivel nem annyira a meglevő versenytársak bőrére megy, hanem új piaci rétegek megszerzését jelenti. Ugyanez áll a hosszú időtartam szemszögéből a serdülő iparágakra nézve. Ezekben u. i. még számos kiaknázatlan technikai eljárás, új lehetőség akad, amely agresszív üzleti politika alapját képezheti. Más a helyzet depresszió idején. Ilyenkor a piac összezsugorodik és a versenytársak az agresszív fellépéssel szemben igen érzékenyek, az egyikük nyeresége csak a többiek rovására következhet be. A retorziótól való félelem ezért megakadályozza a hevesebb árküzdelem kifejlődését. Hasonló a helyzet a kifejlődött iparágakban, ahol a piac további kitérülése nem várható. Az agresszív üzletpolitika különben tartósan alkalmazva, rendszeren túlinvesztációra vezet, ami nemcsak a közgazdaság, de az egyéni vállalat számára is veszteséget jelent.

Idővel tehát részint a körülmények nyomása alatt, részint saját kárukon okulva az oligopolisztikus versenyzők rájönnek az agresszív gazdasági harc hátrányára és iparkodnak azokat ellensúlyozni. Ez csak a piaci verseny bizonyos mértékű szabályozásával, a tiszta monopóliumhoz való közeledést jelentő hallgatólagos vagy explicit megegyezés útján lehetséges. A megvalósítás több fokozatban történhet. *A verseny szabályozásának legegyszerűbb alakja, ha az iparág az árküzdelmet lehetőleg kerüli és a verseny inkább csak az árúdifferentiáció terén érvényesül. További lépést jelenthet a verseny enyhítésére, ha a versenyzők árpolitikájukban bizonyos közös általános elveket alkalmaznak.* Így bizonyos iparágakban az árakat egy-két vezető vállalat szabja meg, és a többi vállalat ezekhez alkalmazkodik (az Egyesült Államokban igen gyakori ez az ú. n. *price leadership*). Az árküzdelem kikerülését célozza az Egyesült Államokban a *nyílt árpolitika (open price policy)*, amikor a vállalatok különböző gyártmányaikra vonatkozó árakat a szállítási feltételekkel együtt nyilvánosságra hozzák.

A verseny szabályozásában további lépés az érdekképviseleti szervezet kiépítése, amely az üzleti szokások és a költségszámítás tekintetében bizonyos egységes elvek kialakítására vezet és így a verseny lehetőségeket korlátozza. A verseny korlátozását még jobban biztosíthatják az egyes vállalatok között e tekintetben létrejövő megállapodások, amelyek egy-két értékesítési mozzanat rögzítésétől a vállalatok egész üzletpolitikájának részletes megkötésére terjedhetnek ki. Ilymódon fokozatos átmenet valósul meg a verseny teljesen laza korlátozásától a legszorosabb kartellszervezetig. A monopól-elemek befolyásának erőssége attól függ, hogy a vállalatok az árak megállapítása tekintetében milyen eljárásokat alkalmaznak, és milyen üzleti stratégiát követnek egymással szemben különbséget téve a már meglevő és új vállalatok között. E tekintetben a versenytársak között írásbeli megállapodás fennállása vagy hiánya egyáltalában nem döntő. Kartellszerződés nélkül a monopól-hatalom esetleg sokkal erősebb lehet mint egy körülményes megállapodásokon nyugvó kartell-szervezet mellett. *A verseny szabályozásának megítélésénél a vezető szempont csak a piac oligopolisztikus sajátosságainak a megállapítása lehet; a kartellizálódás és annak szervezete már ezek következménye.* A nagy terjedelmű kartellirodalom pedig eddig majdnem kizárólag csak a szervezeti kérdésekkel foglalkozott és így annyira leíró jellegű, hogy a kérdés lényegének vizsgálatáig el sem jutott. Ez okból a kartellprobléma megoldását is inkább jogi, mint közgazdasági megfontolások alapján keresték, holott a kartelljog természetesen csak a verseny szabályozás formális és másodlagos mozzanatait tudja alapul venni. *Az oligopólium merőben jogi szabályozásától kielégítő eredményt nem várhatunk,* mint ezt az európai országok példái mellett különösen az amerikai trösztellenes törvénygyakorlat is mutatja. Gyökeres megoldást csak a korlátozott verseny itt vázolt elmélete és ehhez csatlakozó oekonometriai kutatás adhat.³⁸

Az előzők szerint a piac szabályozása, illetőleg a kartellizálódás a termelők önsegélye az oligopolisztikus verseny, s főképp annak szélsőséges esete: a nyakszegő verseny következtében keletkező súlyos bajok ellen. A gazdasági harc olyan nagy veszteségeket okoz, hogy azokat a vállalatok tartósan nem bírják elviselni és így egyesüléssel védekeznek ellenük. Ennyiben tehát a verseny szabályozását a közgazdasági opti-

³⁸ R. A. Burns: The Decline of Competition, New-York, 1936. c. munkája megkísérli főképp a monopolisztikus verseny elméletének a modern amerikai piaci verseny problémáira való alkalmazását. Az oligopólium sajátosságait azonban nem veszi eléggé figyelembe, és így csak első kezdetleges lépést jelent a kitűzött cél felé.

mum szempontjából kedvezőnek keli minősíteniünk. A kartellizálódásnak egy másik előnye, hogy előmozdítja a racionalizálást. Ezáltal a vállalatok optimális méret mellett gazdaságosabban termelhetnek, a túlkapacitás által okozott felesleges be-
ruházások elkerülhetőkké válnak.

A fenti előnyök azonban könnyen háttérbe szorulhatnak a kartellizálódás igen súlyos hátrányai mellett. Ezek közül a legkiemelkedőbb az árak állandósulása, illetőleg merevsége.³⁹

A verseny monopól-elemei u. i. lényegesen módosítják a piacnak a változó viszonyokhoz való alkalmazkodását a szabad versenyhez képest. Szabad verseny mellett a kereslet csökkenése szükségszerűen olyan mértékű áresést eredményez, hogy az egész kínált mennyiség eladható legyen. Ez esetben tehát az árumennyiség az, amely az alkalmazkodást biztosítja. Ezzel szemben a monopól-helyzetet élvező vállalkozó az alkalmazkodást az ár szabályozásával viszi keresztül. E tekintetben pedig, különösen az oligopolisztikus verseny mellett az árleszállítást csak vcnakodva fogja bevezetni, mindig fennáll u. i. veszély, hogy versenytársai ezt agresszív lépésnek minősítik. A kereslet csökkenés ilymódon legfeljebb kismértékű fokozatos ársüllyedést eredményez. Figyelembeveendő továbbá a kereslet elaszticitásának a változása is. Depresszióból származó keresleti kontrakció az elaszticitás csökkenését vonja maga után.⁴⁰ A csökkent jövedelmű fogyasztók u. i. inkább csak az elsőrendű szükségleteiket fedezik és így árváltozásokra kevésbé reagálnak. *Csökkenő kereslet és elaszticitás mellett már most a monopolista előnyösebbnek találhatja az ár változatlan színvonalon tartását vagy esetleg emelését, ami a szabad verseny mellett egyáltalán nem lehetséges.*

Az árak eme merevségét, sőt teljes állandósulását elősegíti a kartell belső szerkezete is. Ismeretes, hogy a kartell mindig egy meglehetősen labilis alakulat és különösen a kartellár igen érzékeny és gyenge pontja. Minden árleszállítás egy újabb ármegállapítást tesz szükségessé, amikor mindig fennáll az a veszély, hogy az egyik kartelltag egyéni nyereségének növelése céljából kiválik, ami azután hosszas küzdelmet és végül esetleg az eddiginél kedvezőtlenebb megegyezést von maga után. Ilyen körülmények között sokszor a legcélszerűbbnek látják a kartelltagok, hogy a kereslet csökkenés dacára az árat változatlanul tartják. Erősen befolyásolják a termelők árpoliti-

³⁹ *Heller Farkas*: Áralakulás és nemzeti jólét. Közgazdaági Szemle 77. k. (1934). 308. o.

⁴⁰ *R. F. Harrod*: The Trade Cycle, Oxford, 1936. c. munkájában szereplő ellenkező feltevés tarthatatlan, l. *R. F. Bretherton*: A Note on the Law of Diminishing Elasticity of Demand. Economic Journal 47. k. (1937) 567. o.

káját a kiskereskedelem versenyviszonyai is. Ha itt a szabad verseny érvényesülne, akkor a termelőknek ezzel nem kellene törődniük. Másképp áll a dolog ha itt a verseny monopolisztikus jellegű, mint a modern piacon mindig. Ilyenkor az árúdifferentiáció célja az árverseny kiküszöbölése. Ha már most a kiskereskedők az árakat leszállítják, úgy sok zavar keletkezik. Az egyes árúfajták ára különbözőképp változik, úgy hogy a fogyasztók átpártolnak az olcsóbb cikkekhez. Ezzel a differentiáció felépítéséhez szükséges reklámköltségek kárbavesznek. Ilyenkor mindegyik termelő kénytelen a nagybani árat leszállítani, mert ellenkező esetben az illető árú eladása a kiskereskedőre nézve nem jövedelmező és így ennek forgalmát nem fogja szorgalmazni. A kiskereskedelem árküzdelme így átterjed a termelőkre. Ennek elkerülése céljából tehát a kiskereskedelmi árak állandóságát kell biztosítani, amit a változatlan nagybani árak előmozdítanak.⁴¹

Végül említést érdemel, hogy *a vállalatok költségszámítása a költségelemeket merevebbeknek tünteti fel, mintahogy azok a valóságban alakulnak*. Szabad verseny mellett természetesen a vállalatok helytelen költségszámítás mellett nem állhatnának fenn. Ez esetben kénytelen mindenki a határkölség alapján kalkulálni, különben tönkre megy. A modern piaci verseny keretében ezzel szemben a határkölség csak kivételesen jön figyelembe, mivel általában az átlagkölségek az irányadók. Ilyenkor pedig a kereslet kontrakciójára beálló termelés csökkenés az átlagkölségek emelkedése folytán nem ad okot az árak leszállítására.

Az áraknak a piac szabályozása nyomán bekövetkező merevsége és állandósága messzemenő gazdasági kihatásokkal jár. A kartellek vezetői pedig rendszerint nem rendelkeznek azzal az éleslátással és különösen elfogulatlansággal, ami az áraknak az egész közgazdaság érdekeit szolgáló szabályozásához szükséges. *A kartellek u. i. csak parciális, bizonyos szűkebb csoportok érdekeit szolgáló árakat rögzítenek*. Ez azt eredményezi, hogy *a kartellizált iparágban az ár állandósága mellett a termelés volumene és a foglalkoztatottság annál inkább hullámzik*, ami súlyos zavarokat idéz elő más gazdasági szektorokban. A kartell tehát a depresszióhoz való alkalmazkodás terhét egyszerűen áthárítja más rétegekre, amelyek így indokolatlanul súlyos terhet viselnek. Ily módon könnyen épen azok az árak maradnak a kartellizálódás következtében változatlanok, amelyeknek pedig a termelési tényezők teljes kihasználása céljából süllyedniük kellene. *A verseny monopól-elemeinek tehát nagy szerepük van abban, hogy a termelő erők teljes fog-*

⁴¹ J. K. Galbraith: Monopoly Power and Price Rigidities. Quarterly Journal of Economics. 50. k. (1935/36) 456. o.

lalkoztatottsága nem valósúlhat meg. A termelő erők így bekövetkező parlagon heverését élesen meg kell különböztetni a teljes foglalkoztatottság makrodinamikai akadályaitól, amelyek közül különösen a monetárius jellegűeket újabban *J. M. Keynes*⁴² vizsgálta. A bajok kiküszöbölése az első esetben egészen más eszközöket kíván meg, mint az utóbbiban.

A kartell, mint láttuk, az oligopóliummal kapcsolatos gazdasági harc kiküszöbölésére alakul. Ezzel azonban a piac gazdasági egyensúlya még nincs mindig biztosítva. A kartell, mint horizontális egyesülés következtében u. i. monopólium lép az oligopólium helyébe a piac megfelelő oldalán. Ha az oligopólium úgy a kereslet, mint a kínálat oldalán fennállott, a kartellizálódás bilaterális, illetőleg multilaterális monopólium kialakulását eredményezi. A gazdasági harc e piaci forma keretében pedig a leghevesebb és legengesztelhetlenebb. Az egyensúlyt ilyen esetben csak vertikális egyesülés tudná létre hozni. Ez azonban sokkal nagyobb nehézségekbe ütközik mint a horizontális jellegű, és nem is szüntetheti meg a multilaterális monopóliumot teljesen, mert legjobb esetben azt a vállalkozói egyesületek és a munkás szakszervezetek között fennálló bilaterális monopóliumra redukálja.

A kartellizálódás tehát számos hátránya mellett sem tudja a gazdasági egyensúlyt biztosítani, a gazdasági harcot kiküszöbölni. Az oligopólium modern elterjedtsége következtében pedig ez utóbbi a közjólétet igen erősen lerontja. Természetesen nem minden iparágban érvényesülnek az oligopóliumok egyformán és így kartellek sem alakulhatnak mindenütt. Előfeltételeik elsősorban ott vannak meg, ahol a termékek között nincs túlnagy és sokféle minőségi különbség és ahol a tömegtermelés uralkodik. Ilyenkor a termelés kevés számú, nagy álló tőkével rendelkező vállalat között oszlik, mint pl. a vas, fém, papír, és vegyi iparban; ezek és hasonló típusú iparok a kartellek melegágyai. Ilymódon a *közgazdaság legalapvetőbb, centrális szektoraiban, a nyersanyagok és félgyártmányok termelésénél, a kulcsiparokban a verseny a leginkább korlátozott, illetőleg megszűnik,* mint ezt már *Veblen*⁴³ hangsúlyozta. A perifériális gazdasági ágazatokban a verseny jobban érvényesül ugyan, de itt is majdnem mindenütt monopolisztikus jellegű.

*

8. Míg a monopolisztikus versenynek van bizonyos önszabályozó jellege, amennyiben egyensúlyi helyzetek kialakulására vezet, bár ezek a közjólét maximumát nem biztosítják, addig az oligopólium, illetőleg multilaterális monopólium ese-

⁴² The General Theory of Employment, Interest and Money, London, 1936.

⁴³ Absentee Ownership, New-York, 1923.

tében önszabályozásról beszélni sem lehet, mert tartós egyensúly itt nem lehetséges. A gazdasági szerveződés pedig e téren csak részleges és labilis egyensúlyt tud biztosítani, és ezt is csak a közgazdasági optimum súlyos hátrányára. *Az oligopólium ily módon a modern közgazdaság legbelsőbb szerkezetében állandó zavarok és rázkódások forrása, s egyúttal az egész gazdasági rendszer strukturális átalakulásának döntő tényezője.* Éppen ezért az oligopólium jelenti a gazdaságpolitika leg-súlyosabb problémáját. Ez esetben nem csupán egy a közgazdasági optimum szempontjából hátrányos egyensúlyi helyzet korrekciójairól van szó, mint a monopolisztikus versenynél, hanem most magát az egyensúlyt is az államnak kell megteremteni, azaz teljesen át kell vennie a szabad verseny szabályozó szerepét.

A kartellek, mint láttuk, a piaci egyensúlyt csak egyes iparágakban és a közjólét szempontjából hátrányosan tudják fenntartani. *A kartellizálódás tekintetében ezért az állam feladata, hogy az e téren felburjánzó partikuláris érdekeket a közgazdasági optimum megvalósításával összhangba hozza.* E célból a kartellek működésének szigorú és részletekbe menő állami ellenőrzésére van szükség. Ezt kell azután határozottan kiegészítenie a hatósági árszabályozásnak, amelynek itt az oligopólium szerepére különösen tekintettel kell lennie. *A modern piaci viszonyok mellett az előzők szerint a kartelleknek meg van a maguk természetes rendeltetése, s ezért nem lehet cél azok működésének az eltiltása, hanem csak túlkapásuk megszüntetése.* Sőt amennyiben az oligopólium versenyző vállalatai a gazdasági harc kiküszöbölése tekintetében nem tudnának megegyezni, az egyensúly és a közgazdasági optimum biztosítása érdekében indokolt lehet, ha az állam ú. n. *kényszerkartell* útján szabályozza a piaci versenyt. A kényszerkartell ugyan már igen messzemenő állami beavatkozást jelent, mindazonáltal a gazdasági harcot csak a piac egyik oldalán küzdő oligopolisztikus versenyzők között tudja megszüntetni. Továbbra is *megoldatlan marad a piac két oldalán egymással szemben álló monopolisták küzdelmének kiegyenlítése.* Ez pedig a mai gazdasági rendszer legsarkalatosabb problémája, amint ezt a tőke és a munkásság az egész társadalmi rend szétrobbantásával fenyegető harca a legszembetűnőbben mutatja.

A bilaterális és multilaterális monopólium egyensúlyzavarai mai gazdasági rendszerünk alapjainak megrendüléséből erednek és ezért gyökeres megoldásuk csak úgy lehetséges, ha az állami beavatkozás e tekintetben a közgazdaságot új alapokra helyezi. A közgazdaságnak ilyen értelmű új megalapozása a gazdasági fejlődésnek jelenleg legaktuálisabb, vajúdó

problémája, aminek megoldására számos gyakorlati gazdaságpolitikai kísérlet történt anélkül, hogy bármelyik is definitív jellegű lenne. A legtöbb ezek közül nélkülözi a korlátozott verseny törvényeinek figyelembevételét, s így túl messzire vezetne és a jelen dolgozat kereteit túllépné e kísérleteknek tudományos alapon való méltatása. Ezért az új gazdaságpolitikai irányok közül *csak az ú. n. korporációs rendszert ragadjuk ki, amely a korlátozott verseny elmélete alapján igen tanulságos megvilágítást nyer.*

A korporációs rendszer a tőke és munka harcának szabályozásából indul ki. Ennek megfelelően az egyes iparágakban a munkadóknak és munkavállalóknak szindikátusokba kell tömörülniök, ezeket pedig magasabb fokon a federációk fogják össze. Egy bizonyos iparág munkáltató- és munkás federációjának kiküldötteiből és a fasiszta párt képviselőiből tevődik össze a korporáció. A munkapiac szabályozása oly módon történik, hogy egy bizonyos iparágban az illető munkaadó- és munkavállaló-federáció kölcsönös tárgyalással állapítja meg a kollektív munkaszerződés feltételeit. Ha azonban a felek nem tudnak megegyezni, akkor az ügy az illetékes korporáció elé kerül és ha ennek egyeztető igyekezete sem jár sikerrel, akkor *a munkaügyi bíróság* dönt. Ha megegyezés a federációk között létrejön ugyan, azonban a közérdekkel ellenkezik, az ügy ilyenkor is a bíróság elé vihető. Mintahogy a federációk a munkapiac viszonyait rendezik, ugyanúgy a korporációk feladata az egyes iparágak egymás közti kapcsolatait szabályozni. Ezzel kapcsolatban a korporációk szabályokat dolgoznak ki a gazdasági viszonyok általános rendszerére, megállapítják a termelés egységes vezetésének szempontjait, az ipartelemek bővítése és új vállalatok létesítésének engedélyezése tekintetében állást foglalnak és ellenőrzik az áralakulást.

A korporációs rendszer mellett tehát az egyes korporációk az iparágakat a bilaterális monopólium piaci formájának megfelelően fogják össze, míg az egyes iparágakat képviselő korporációk a multilaterális monopólium helyzetében állnak egymással szemben. A szabad áralakulás ilyen piaci formák között mint láttuk általában nem vezet tartós egyensúlyra, ezért az áralakulást és a piaci viszonyokat az állam az érintett gazdasági felek bevonásával, szakismereteik felhasználásával és érdekeik figyelembevételével ellenőrzés alá veszi. Amennyiben ilyen körülmények között sem jön létre a közérdeknek megfelelő ár, úgy ezt magának az államnak kell megszabnia. A munkapiac tekintetében e célt szolgálja a munkaügyi bíróság, míg a korporációk közötti ellentétek vagy helytelen megegyezések tekintetében a döntő állami szerv a *Korporációk Nemzeti Tanácsa*. Ez a gazdasági élet állami szabályozásának, ille-

tőleg irányításának legfelsőbb szerve. A korporációs rendszer sikeres működéséhez a korporációk önmagukban nem elég-ségesek, mivel a korporációk a multilaterális monopólium sajátosságainak megfelelően általában nem képesek önmaguk között a piaci viszonyokat szabályozni. Ezért *az állam erőteljes gazdasági irányítására van szükség, amelynek a korporációk csak mintegy segítő és végrehajtó szervei.* Hasonlóképp makrodinamikai szempontból viszont a konjunkturális változások tesz-
szik az állami irányítást különösen a beruházások tekintetében elengedhetetlenné.

Az előzők alapján nyilvánvaló, hogy a multilaterális oligopólium, illetőleg monopólium döntő szerepe a modern gazdasági életben *a gazdasági szervezés területén is a problémák egész sorozatát veti fel, amelyek megoldása a gazdaságpolitika strukturális és organizatorikus irányváltozását teszi szükségessé.* E kérdések tárgyalásával nem foglalkozhatunk a jelen dolgozat keretei között. Itt csak azt hangsúlyozzuk, hogy mint láttuk, az említett szervezeti problémák a korlátozott verseny sajátosságainak következményei; tehát nem elsődleges, hanem származékos jellegűek. *Helytelen ezért az a gyakran érvényesülő gazdaságpolitikai felfogás, amely a monopol-elemeknek a modern gazdasági életben szembeűnő túlkapásait egyedül organizatorikus úton akarja megszüntetni, miközben a piac törvényeivel nem törődik, sőt ezek létezését is tagadja.* Ezzel szemben a *gazdasági szerveződés* akár magából a közgazdaságból, akár pedig a gazdaságpolitikából indul ki, mindenképen *a piac, és így modern viszonyok között a korlátozott verseny törvényeihez kénytelen alkalmazkodni,* s így minden e törvényekkel nem számoló vagy ezekkel ellentétes törekvés feltétlenül meghiúsul. Az előbbieket szerint egészen más a gazdaságpolitika organizatorikus feladata a monopolisztikus verseny esetében, mint az oligopóliummal kapcsolatban. Mindez szembeűnően mutatja a korlátozott verseny elméletének döntő fontosságát a gazdaságpolitika szempontjából; csak ennek teljes figyelembevételével lehet a gazdasági szervezés problémáit is eredményesen megoldani.

A korlátozott verseny elméletének jelentősége azonban korántsem merül ki abban, hogy útmutatást nyújt a gazdaságpolitika szervezeti problémáinak megoldására. Semmiféle gazdasági szervezés nem képes elbűvészkedni azokat az alapvető kvantitatív problémákat, amelyek a modern gazdaságpolitika elé merednek. A szabad verseny működése, mint láttuk, a maximális közjólet megvalósulásához szükséges kvantitatív feltételeket az árak és a termelés nagysága tekintetében automatikusan megoldja. A *lausanne-i iskola* kutatásai szerint ez egy rendkívül bonyolult, igen sok tagból álló egyenlet-rendszer

megoldásával egyenértékű. Korlátozott verseny esetében már most ott, ahol az oligopólium szerepe jelentős, a szabad verseny piac szabályozó szerepét az államnak kell átvennie. Itt reá hárul az a súlyos feladat, hogy a piac kvantitatív mozzanatait: az árakat, béreket, illetőleg a termelés és beruházások nagyságát számszerűen megállapítsa. Ez a feladat rendkívüli matematikai bonyolultsága folytán *megoldáhatatlan* volna, ha a verseny szerepét *minden* vonatkozásban kellene helyettesítenie az államnak. Szerencsére a verseny modern piacon nem mindenütt annyira korlátozott, hogy erre szükség volna. Igen sok helyen u. i. a monopolisztikus verseny érvényesül, amely mellett kialakuló piaci kvantitatív mozzanatok: árak és árú mennyiségek, mint láttuk, csak bizonyos helyenkinti korrekciót igényelnek. Végeredményben csak néhány kulcsiparban kell a gazdaságpolitikai szerveknek bizonyos alapvető piaci tényezők nagyságát számszerűen megállapítani. Az ezzel kapcsolatos kvantitatív problémák ugyan még mindig rendkívüli nehézségeket jelentenek, de a korlátozott verseny törvényeinek az oekometriai módszerek segítségével való számszerű konkretizálása alapján legalább közelítőleg megoldhatók. Ebben rejlik az itt tárgyalt elmélet legnagyobb gyakorlati jelentősége, s ez mutatja elsődleges fontosságát a merőben szervezeti törekvésekkel szemben. *Organizatorikus alapon az említett kvantitatív problémák nem oldhatók meg, de meg sem láthatók. Ezért a gazdasági szervezet egyoldalú reformátorai az állami kényszergazdálkodás végletekig menő bevezetését sürgetik, s agitációjukkal a gazdaságpolitikát szélsőségekbe sodorva mérhetetlen károkat okoznak a köznek. Az ilyen gazdaságpolitika a bajok megszüntetése helyett azokat csak súlyosbítja. Ezzel szemben a kvantitatív elmélet rámutat az állami beavatkozás nagy nehézségeire, s így gátat vet a túlzott állami beavatkozásnak.* Az erősebb állami ellenőrzés és irányítás ilymódon csak egyes oligopolisztikus piacokra szorítkozik.

Befejezésül megállapíthatjuk, hogy modern viszonyok között a piac automatikus önszabályozása a közgazdaság központi részeiben egyáltalán nem, a periférián pedig csak igen fogyatékosan működik. A gazdasági fejlődés pedig a verseny mind erősebb korlátozását hozza magával. A *laissez-faire* alapján álló gazdaságpolitika ezért jogosultságát elvesztette és végleg lejártta magát. *Az intervenciósz gazdaságpolitikára hárul az a súlyos feladat, hogy a verseny szabályozó funkcióját mindinkább átvegye.* E feladatot csak akkor teljesítheti sikeresen, ha az elmélet nem csak kvalitatív megállapításokra szorítkozik, hanem számszerű útmutatást ad a szükséges intézkedésekhez. A közgazdaságtannak ezért sokkal fejlettebbnek és exaktabbnak kell lennie, fontosabb gyakorlati szerepet kell

betöltenie, mint a gazdasági liberalizmus korában. *Minél jobban erősödik az állami beavatkozás, annál nélkülözhetetlenebb a gazdasági törvények ismerete nemcsak qualitativ, hanem különösen quantitativ tekintetben is.* A gazdasági törvények számszerű pontosságú megállapítását a modern oekonometriai kutatás teszi lehetővé és ez már számos nagyfontosságú gazdaságpolitikai akció sikerének volt fontos tényezője.⁴⁴ A gazdasági élet eredményes állami irányítása ezért az exakt közgazdasági elmélet és az oekonometria minél intenzívebb kiépítését és gyakorlati alkalmazását kívánja meg.

Függelék.

A termelési tényező bére és határtermelékenysége közötti összefüggést monopolisztikus verseny mellett a következőképp állapíthatjuk meg matematikailag. Legyen valamely vállalat termékmennyisége: y , az ennek előállításához szükséges termelési tényezők mennyiségei: $x_1, x_2, \dots$, a termék ára: p , a termelési tényezők bérei pedig: $p_1, p_2, \dots$.

A termelési tényező mennyiségét, illetőleg bérét a vállalat mindig úgy szabja meg, hogy a bérösszegnek a termelési tényező-mennyiség kis megnöveléséhez tartozó növekménye egyenlő legyen az ilymódon termelt értéktöbblettel. Tehát

$$d(x_1 p_1) = d(y p) \dots \dots \dots (1)$$

Szabad verseny mellett sem a termék ára, sem pedig a termelési tényező bére nem változik a termék-volumen, illetőleg a tényező-mennyiség növekedésével; ilyenkor (1) írható:

$$p_1 dx_1 = p dy,$$

azaz:

$$p_1 = p \frac{dy}{dx_1} \dots \dots \dots (2)$$

A (2) egyenlet jobb oldalán a tényező egységhez tartozó termelési értéktöbblet, azaz a határtermelékenység áll. A (2) egyenlet szerint tehát a tényező bére egyenlő a határtermelékenységgel.

Ha a termék piacán monopolisztikus verseny érvényesül, akkor a termelés megnövelésével a p ár megváltozik, viszont a $p_1, p_2 \dots$ továbbra is állandó. Az (1) tehát így alakul át:

$$p_1 dx_1 = p dy + y dp = p dy \left(1 + \frac{y}{p} \frac{dp}{dy}\right).$$

⁴⁴ L. Az oekonometria főbb szempontjai és problémái (Ünnepi Dolgozatok Balás Károly és Heller Farkas 60. évfordulója alkalmából. Bpest. 1937.) c. dolgozatomat.

Az individuális kereslet elaszticitása ez esetben:

$$\eta = \frac{dy}{y} : \frac{dp}{p} = \frac{p}{y} \frac{dy}{dp} < 0.$$

A két utolsó egyenlet alapján kapjuk:

$$p_1 = p \frac{dy}{dx_1} \left(1 + \frac{1}{\eta}\right). \quad \dots \dots \dots (3)$$

Tekintettel arra, hogy keresleti elaszticitás negatív előjelű, viszont abszolút értéke egynél nagyobb, a (3) szerint a tényező bére a határtermelékenységénél kisebb; a különbség a kettő között az elaszticitás reciprokával arányos.

Ha a termelési tényező piacán monopolisztikus verseny érvényesül, akkor az alkalmazott tényező mennyiségével együtt $p_1, p_2, \dots$ is változik. Tehát (3) így írható:

$$p_1 dx_1 + x_1 dp_1 = p dy \left(1 + \frac{1}{\eta}\right).$$

A termelési tényező individuális kínálatának elaszticitása ez esetben:

$$\varepsilon_1 = \frac{dx_1}{x_1} : \frac{dp_1}{p_1} = \frac{p_1}{x_1} \frac{dx_1}{dp_1} > 0.$$

A két utolsó egyenlet alapján kapjuk:

$$p_1 = p \frac{dy}{dx_1} \frac{1 + 1/\eta}{1 + 1/\varepsilon_1}. \quad \dots \dots \dots (4)$$

Minthogy a kínálati elaszticitás pozitív előjelű, a (4) szerint a tényező bére még inkább kisebb határtermelékenységénél, mint a (3) egyenlet esetében.

A vállalkozó javadalmazása: P egyenlő a termelése piaci értéke és a termelési tényezők bérösszege közötti különbséggel, tehát

$$P = yp - \sum x_i p_i$$

A vállalkozó határtermelékenységének (T) kiszámításánál viszont a tényezők által más vállalatoknál előállítható érték-többletet kell számításba vinni. Ha csak a monopolisztikus verseny esetére szorítkozunk egyszerűség kedvéért, akkor (3) figyelembevételével írhatjuk:

$$T = yp - \sum x_i p \frac{dy}{dx_i} = yp - \sum x_i p_i \frac{\eta}{1 + \eta}.$$

Egyszerű átalakítás útján kapjuk:

$$T = yp - \sum x_i p_i + \sum x_i p_i \frac{1}{1 + \eta} = P + \sum x_i p_i \frac{1}{1 + \eta}. \quad (5)$$

Az η előjele és abszolút értéke következtében az (5) szerint a vállalkozó határtermelékenysége a javadalmazásnál kisebb; a különbség annál nagyobb minél kisebb abszolút értékű az η , tehát minél inkább monopolisztikus a verseny és minél nagyobb a bér összeg: $\sum x_i p_i$, azaz a vállalat mérete. Tökéletes szabad verseny esetén: $|\eta| = \infty$, ilyenkor tehát az (5) szerint

$$T = P.$$

A fenti levezetések mutatják az individuális kereslet és kínálat elaszticitásának döntő fontosságát. Ez számszerűleg a korrelációs számítás, illetőleg a keresletelemzés módszereivel⁴⁵ könnyen meghatározható. Az amerikai nagyvállalatok ezt már közel egy évtized óta rendszeresen végzik, mivel a vállalatok árpolitikát racionális alapon csak a keresleti elaszticitás ismeretével folytathatnak. Gazdaságpolitikai téren az elaszticitások numerikus ismerete az előbbiek szerint alapvető jelentőségű. A korlátozott verseny hátrányainak kiküszöbölése, a közgazdasági optimum megvalósítása tehát csak annak a gazdaságpolitikának sikerülhet, amely az oekonometria eredményeit veszi alapul intézkedései megtervezésénél és azok végrehajtásánál.

Theiss Ede.

---

⁴⁵ L. Statisztikai korreláció és keresleti törvény (Közgazdasági Szemle 80. k. (1937.) 1. o.) c. dolgozatomat.

Bankellenőrzés és bankpolitika.*

Természetesnek látszik, hogy a modern gazdaságpolitikának — különösen a „tervgazdálkodás“ korában — a hiteléletre erős kihatással kell lennie. Tudjuk, hogy hányszor elhangzott már a multban a csatakiáltás: a hiteléletet, elsősorban a „magángazdasági érdekeket“ szolgáló pénzüintézeteket *szocializálni* kell, mert ez az a mindent gyógyító eszköz, melytől az egész gazdasági rendszer gyökeres gyógyulását remélheti. Tudjuk azonban azt is, hogy szocializált bankok *magángazdasági rendszer* keretében nem állhatnak fenn, ha pedig erre mindazonáltal kísérlet történne, a legrövidebb időn belül teljes kudarccal kellene járnia, mert oly következményeket vonna maga után, melyek a gazdasági rendszert teljes egészében felborítanák. Ennek dacára, sőt épen ezért mulhatatlanul szükségesnek látszik, hogy vizsgálat tárgyává tétessék a fontos és mélyreható kérdés, nem célszerű és kívánatos-e, hogy a hitelélet bizonyos vonatkozásokban *rendszerabályoztassék*. Ez a kérdés már azért is időszerű, mert évtizedek óta általánosan elfogadott az az elv, mely szerint a *jegybankpolitikát* messzemenőleg rendszerabályozni kell, ami sok esetben — ez az irányzat minden valószínűség szerint a jövőben még erősödni fog — a jegybankok államosítására, de legalább is arra vezetett, hogy a jegyintézeteknél az állam befolyása óriási, korábban alig lehetségesnek tartott arányokat öltött.

A pénzüintézetek nemzetgazdasági szerepe oly fontos, hogy bizonyos *egységes irányelveknek* részükről való követését már a modern, a gazdasági életben messze szétágazó jegybankpolitika is szükségessé teszi. A bankoknak erre a szerepére nem kell sok szót veszteni, de megjegyzendő, hogy minden bank Janus-fejet mutat, mert az egyik oldalon tőkét gyűjt, a másik oldalon tőkét oszt; épen ez a *tökeelosztó szerep* bír kiváló fontossággal a gazdasági életben, hiszen ez a szerep teszi a bankoknak lehetővé, hogy kezüket állandóan a gazdasági élet ütőerén tartsák. Nagyrészt a bankok investíciós politikájától függ, hogy a rendelkezésre álló tőkék a gazdasági

---

* A Magyar Közgazdasági Társaság 1938 dec. 20.-i ülésén tartott előadás.

életben mily felhasználást nyernek és nem kell a múltba messze visszamennünk, hogy lássuk a hibás tőkebefektetési politika pusztító következményeit. Ehhez hozzájön egy nagyon fontos momentum: a bankok maguk is *járulékos vásárlóerőt* alkothatnak, — igaz, nem oly mértékben, hogy ez — mint az ú. n. „monetáris konjunktúrelmélet“ hangoztatja — az egyes „konjunktúraciklusok“ kifejlődésére és alakulására döntő kihatással bírna, de nem tagadható, hogy a bankok akciórádiusa ezen lehetőség következtében megnövekszik és a bankok mesterséges betétképzése könnyen *ellenőrizhetetlen inflatorikus hatáso-
kat* válthat ki. A *bankbetétek forgási sebessége*, mely egyébként is statisztikailag és számszerűleg csak körülményesen állapítható meg, szintén fontos tényezője a pénzérték alakulásának, ami annál nehezebben esik latba, mert ezirányban történő külső behatás rendkívüli nehézségekbe ütközik — gondoljunk csak a fogyasztók megrögzött és nehezen változtatható fizetési szokásaira, a fizetési határidők sokféleségére, stb. Mind-ebből következik, hogy a jegybankok, ha a rájuk bízott feladatokat kielégítően akarják megoldani, ezt csak a pénzüintézetekkel legszorosabban együttműködve tudják elérni, ami pedig maga után vonja a bankpolitika bizonyos fokú egységesítésének és összehangolásának szükségességét. Anglia e tekintetben ideális képet nyújt: a Bank of England — különösen az emisz-sziós politika terén — a többi bankkal a legtökéletesebb harmóniában dolgozik, anélkül, hogy bármilyen rendszabályhoz kellene nyulnia; igaz, hogy ez csak oly politikailag fegyelme-zett országban lehetséges, mint Anglia és olyan partnerekkel, mint az angol bankok, melyeknek óvatos üzletpolitikája köz-ismert — láttuk, hogy az 1929 utáni válságban a próbát mily fényesen állták meg. Sajnos, nem mindenütt lehetséges ilyen ideális viszony kifejlődése, mint Angliában, ezért az országok egész sora a két rossz közül a kisebbiket választotta és a ban-kok működését szabályozó *törvényeket vagy rendeleteket* alkotott; ha arra gondolunk, hogy mily életbevágóan fontos gaz-dasági érdekek forognak itt kockán, akkor el kell ismernünk, hogy ajánlatosabb a bankok tevékenységét bizonyos mértékig szabályozni, mintsem teljesen szabadjára engedni, mert ezáltal már a jegybankpolitika célkitűzései is könnyebben biztosítha-tók. Az 1936 március 12.-i olasz banktörvény szépen indokolja a bankellenőrzés szükségességét, mikor első fejezetében ki-mondja, hogy „a takarékpénzek elfogadása és a hitelelosztás közérdekű funkciók“. Az 1925 március 20.-i portugál banktör-vény pedig bevezetésében részletesen felsorolja azon indoko-kat, melyek a törvény mellett szólnak, — és érdekes, hogy a törvényt a pénz értékállandóságának biztosítására irányuló tö-rekvések hathatósabb támogatása céljából is szükségesnek

tartja. Ellenben alapelgondolásában téves, mikor a brazil alkotmány 117. paragrafusában kimondja, hogy a törvény célja a bankok fokozatos *nacionalizálása*.

Most pedig a következőkhöz néhány megjegyzést kell előrebocsátani.

1. A gazdaságpolitikának a bankok rendszabályozására irányuló tevékenységét általában *bankellenőrzésnek* szokták nevezni, ezért fogunk mi is a bankellenőrzéssel foglalkozni, de kizárólag nemzetgazdasági szempontból; gazdasági üzemtani kérdéseket tehát nem fogunk érinteni.

2. Jogi kérdésekkel nem foglalkozhatunk, de figyelembe kell vennünk, hogy pl. a *részvényjogi* kérdések bizonyos fokig „határterületet“ képeznek, annál is inkább, mert ma a bankok legtöbbször részvénytársaságok alakjában működnek.

3. Nem fogunk sem deviza-, sem jegybankpolitikai kérdésekkel foglalkozni, noha ezek is területünk határán fekszenek.

4. Már néhányszor használtuk a „bank“ vagy „pénzintézet“ kifejezést, amire a jövőben még gyakran szükség lesz. A pénzintézetek sokféleségét ismerjük azonban minden országban, még az egyes típusok is, különösen egyes országcsoportokban, eltéréseket mutatnak, miért is tisztában kell lennünk, hogy a bank kifejezést az alábbiakban mire vonatkoztassuk, mert vizsgálatunk természetesen csak egy típusra terjedhet ki. A legcélszerűbb, ha a legrepresentatívabb típust választjuk, melyet kétségtelenül az ú. n. „*hitelbankok*“ vagy „*kereskedelmi bankok*“ képviselnek és a valóságban leginkább az angol „Big Five“-hez tartozó nagybankok közelítenek meg, továbbá az 1933 március 16.-i „Banking Act“ érvénybelépése óta az U. S. A. vezető intézetei, valamint, de nem oly mértékben, a német nagybankok („*Depositbanken*“); nagyjában ellentétes fogalom alá esnek a francia „*banques d'affaires*“ és az ú. n. „*fináncbankok*“. A következőkben tehát, ha bankról fogunk beszélni, a passzív és aktív hitelműveletekkel foglalkozó, ú. n. hitelbankok („*commercial banks*“) „ideáltípusára“ kell gondolnunk — ez természetesen semmilyen vonatkozásban sem jelent „értékítéletet“ —, szem előtt tartva, hogy a bankok ezen csoportja a valóságban kisebb-nagyobb eltérésekkel lép fel, különösen azon országokban, ahol a hagyományok, a történeti fejlődés és a gazdasági élet strukturája a többi országokétól különböznek, de melyekre nem térhetünk ki.

És most nézzük, hogy a bankellenőrzés mire terjedhet ki és milyen következményekkel jár a bankok részéről követett üzletpolitikára.

A bankellenőrzés kiterjedhet mindarra, ami a *mérleg jobb oldalán* áll (*passzívüzlet*), valamint arra, ami a *mérleg bal oldalán* van (*aktívüzlet*).

A bankellenőrzés továbbá vonatkozhatik a *bankok szervezésére*, végül felölelheti magával a *bankfelügyelettel* kapcsolatos kérdéseket. Mindjárt hozzáfűzendő, hogy az utóbbi két problémakomplexummal az alábbiakban sajnos nem foglalkozhatunk.

I.

Vizsgálatunkat először a bankok *passzívüzletére* irányítjuk, noha nehezen tagadható, hogy az *aktívüzletnek* végeredményben nagyobb fontosság tulajdonítandó, mit a leghatározottabban hangsúlyozni kell. Kétségtelen, hogy a bankok aktívüzletének a passzívüzleten kell felépülnie, mert egyébként megfelelő eszközök hiányában légüres térben mozogna: a betétképződés a banküzletnek elengedhetetlen előfeltétele és alapja, de alig vonható kétségbe, hogy a *betétek* bizonyos fokig *automatikus*an a bankok által képezett tőkereservoirban gyűlnek össze, főleg pedig azon bankokhoz irányulnak, melyek egészséges és ezért *eredményes üzletpolitikát* követnek; a legjobban beszervezett és legszívósabb akvizíciós tevékenység sem ér fel az óvatos, körültekintő, nemzetgazdaságilag alapozott, de invenciót nem nélkülöző üzletvezetéssel.

A passzívüzletek közül kétségtelenül a *betétiüzletnek* tulajdonítható a legnagyobb fontosság, ezért vegyük mindennekelőtt ezt az üzletágat szemügyre.

A. Különösen az utolsó nagy gazdasági válság óta, mely úgy látszik a kapitalizmus eddigi gazdasági rendjét alapjaiban rázta meg, egyre jobban észlelhető egy nagy veszélyeket magában rejtő folyamat, mely nemcsak a bankok üzleti lehetőségeit, hanem a nemzetgazdaságot teljes egészében fenyegeti: a *tőkék*, a valódi takarékoság eredményeként fellépő és termelési javak keresletére fordítható tőke értelmében — tehát nem a „kereseti“, magángazdasági tőkéről beszélünk — ugyan lassú folyamatban, de egyre jobban elfordulnak a bankoktól és ezek kikerülésével *közvetlenül* nyerne a gazdasági életben *elhelyezést*. *Pszichológiailag* ez érthető; ha emlékezetünkbe idézzük, hogy hány bank bukott meg az utolsó gazdasági krízis folyamán — számuk egyedül az Egyesült Államokban meghaladja az ötezet, 4 1/2 milliárd dollár betéttel —, akkor nem csodálkozhatunk, ha a betétes, kiváltkép a kistőkés bizalma a bankokkal szemben (sokszor utóbbiak önhibáján kívül) erősen megrendült. A betétes igen sok esetben — megfelelő hozzáértés hiányában — a pénzérték csökkenésével szemben nem védekezhetik kellően, még élénken él benne — mindenekelőtt Közép- és Keleteurópában — az arányaiban gigantikus és a készpénztőkét elsőprő világháború utáni infláció emléke is; mellékesen a politikai életnek különösen az utóbbi években mindenütt ész-

lehető radikalizálódása egyik gyökerében bizonyára ide nyúl vissza. Ez a folyamat azonban nagy veszélyeket rejt magában, különösen ha hozzávesszük, hogy a nagy vállalatok, mindenekelőtt az iparvállalatok, egyre inkább áttérnek az *önfinanszírozásra*, egyrészt mert ezúton investíciós politikájukat könnyebben vihetik keresztül, másrészt mert az új befektetésekre felhasználható tartalékaikat, melyek sok esetben titkos tartalékokat képeznek, nem kell részvényeseiknek osztalék formájában kiönteniök; főleg az Egyesült Államokban játszik ez nagy szerepet, részben törvényes intézkedések kihatása következtében. De ezáltal a *tőkének* a nemzetgazdaság keretében történő és mindig megújuló *elosztódása ellenőrizhetetlenné* válik, a tőke rejtett kanálisokban nyer levezetést, mindez pedig könnyen nemzetgazdaságilag egészségtelen fejlődési folyamatok kiváltását, a tőke hibás irányítását és ebből eredő gazdasági válságok kifejlődését teszi lehetővé, ami konjunktúrapolitikailag a legnagyobb aggodalomra adhat okot.

Mindebből következik, hogy a tőkeképződés és tőkefelhasználás ellenőrzési lehetőségének előmozdítására minden eszközt meg kell ragadni, hogy a *tőkék* betétek alakjában a *bankokhoz* áramoljanak, mert ezzel áll és bukik a bankrendszer. Az ellenőrizhető betétképződés közérdek és a jegybankok sem képesek kettős főfeladatukat, az árnívó ill. egyes „ártükrök” stabilizálását és az investíciós egyensúly biztosítását — mert ezekből tevődik össze a pénz értékállandósága — kielégítően megoldani, ha lényegében nem a bankok kezében van a tőkegyűjtésnek és a tőkeelosztásnak sokszor nem is olyan örömteli, nagy felelősséget jelentő funkciója, melyet évszázadok óta gyakorolnak. A helyzet ma nyugtalanító és féltő, hogy hovatovább strukturális jelenséggel fogunk szembenállni; az említett, két irányban észlelhető gazdasági körforgási zavarok szemléltetésére néhány adatra lehet hivatkozni. A bankjegyforgalomnak az egész pénzforgalomhoz (beleértve az összes bankbetéteket) való aránya 1929-ben Németországban és az Egyesült Államokban 34.3 % és 12.2 % volt, 1937-ben ellenben 46.6 % és 16 %, azaz emelkedő tendenciát mutat, a bankbetétek tehát *ceteris paribus* csökkentek. Nagybritanniában az új tőke kibocsátások összege, eltekintve az állami kibocsátásoktól, 1929-ben 239.4 millió font sterling, 1937-ben pedig 180.2 millió font sterling volt, míg az Egyesült Államok új tőke kibocsátásai, a „Treasury” kibocsátásai nélkül, 1929-ben 10.182.8 millió dollár, 1937-ben azonban csak 2.049.8 millió dollár összegre rugtak, tehát mindkét országban annyira estek, hogy ebben a változott finanszírozási metódusoknak kétségtelenül szerepet kellett játszaniok, különösen ha tekintetbe vesszük, hogy az ipari termelés jelenlegi volumenje jóval az 1929. évi nívó felett áll.

A bankoknál végbemenő betétképződést tehát mindenképen elő kell mozdítani, még pedig mindenekelőtt három irányban:

1. Intézkedés szükséges, hogy *betéteket* csakis és *kizárólag bankok fogadhassanak el*; ezt jelenleg majdnem minden banktörvény tartalmazza, nálunk 1921 július 1. óta csak a Pénzüntézeti Központ tagintézetei fogadhatnak el betéteket. Az 1934 december 5.-i német „Reichsgesetz über das Kreditwesen“ 1940 december 31.-i hatállyal nagyon helyesen megszüntette az ú. n. „Werksparkasse“ intézményét, melyet gazdasági üzemek tulajdonosai azon célból létesítenek, hogy munkásaiktól bizonyos „üzleti terv“ alapján takarékbetéteket fogadjanak el. Az Egyesült Államok „National Bank Act“-je (1864. június 3./1874. június 20. és későbbi pótlások) ezzel ellentétben kimondja, hogy az üzemek csak alkalmazottaiktól fogadhatnak el betéteket, ami azonban nem kielégítő, sőt helytelen.

2. A *készpénznélküli fizetési forgalom* a lehetőségekhez képest a legmesszebbmenően kiépítendő; az angol csekk- és clearingforgalom, mely a csekkbetétekre a legnagyobb vonzóerőt gyakorolja, példaképpül szolgálhat bárhol.

3. A tőkebefektetés a betétes számára vonzóvá teendő, ami csak úgy történhetik, ha a bankok kezelési költségei minimálisak és a betéti kamatláb kevéssel marad a Wicksell által „*természetes kamatnak*“ elnevezett kamat alatt; amennyiben utóbbi nagyjában a jegybank kamatlábjának, a bankrátának felel meg, a cél praktikusán el van érve, mert a bankok betéti kamatja a jegybankok leszámítolási kamatlábjával hosszú idő óta szoros kontaktusban áll. Egyre azonban rá kell terelni a figyelmet: a bankoknak bizonyos országokban bekövetkezett, sajnálatosan összezsugorodott üzleti lehetőségei kényszerhatást gyakorolhatnak a *kamatmargeok tágítására*, ami a betétképződést nem segíti elő; nagyon ajánlatos volna tehát, ha a bankok a háború előtti időekkel szemben erősen emelkedett regie-, adó- és egyéb költségeiket nem a betéti kamaton kényszerülnének megkeresni, hanem ezeket a terheket jutalék, devizamarge, stb. alakjában sokkal teherbíróbb vállakra háríthatnák át, melyek ezt a terhet, szemben a betétessel és kistőkéssel, alig éreznék meg. Ellenvetésképpen azt lehetne állítani, hogy pl. az angol és amerikai bankok látra szóló betétek után semmi nemű kamatot sem térítenek; igen ám, de itt a csekkforgalom olyan erősen ki van fejlesztve, hogy a látra szóló betétek egyrészt kénytelenek ebbe a körforgásba bekapcsolódni, másrészt ezen betéteknek a bankok részéről történő kezelése összehasonlíthatatlanul nagyobb előnyökkel jár, mint más országokban.

A betétképződés fokozása azonban még egy irányban bír nagy jelentőséggel. A bankok „*saját eszközei*“, vagyis alaptőke és kimutatott tartalékok egyre kisebb jelentőséggel bírnak,

mert a bankok üzletvitelében az „*idegen eszközök*“ egyre jelentősebb szerepet játszanak; az egymáshoz való arány 1913-ban Angliában 11 %, az Egyesült Államokban 20 %, Franciaországban 25 % és Németországban 30 % volt, ellenben 1932-ben ugyanezen sorrendben 6.7 %, 14 %, 9 % és 11 %, a csökkenés tehát szembeszökő; a betétképződés előmozdítása és biztosítása tehát már ezért is kiváló érdekekkel bír.

Az előadottakból magától következik, hogy az államnak a betétképződést nemcsak hogy nem szabad megakadályoznia, hanem a maga részéről mindent meg kell tennie, hogy ez a folyamat minél erősebben kifejezésre jusson. A *tezaurlás* a bankok és a bankbetét egyik legnagyobb ellensége. Helytelen tehát, ha az állam, mint ez néhány hónappal ezelőtt a korábbi Csehszlovákiában történt, a tezaurlást megakadályozandó, *kamatozó pénztárjegyeket* bocsát ki, mert ezzel az elképzelhető legnagyobb konkurrenciát fejt ki a bankokkal szemben, ami annál problematikusabb, mert az akció eredménye nagyon kétséges. Sokkal helyesebb akkor, ha maguk a pénzügyintézetek bocsátanak ki pénztárjegyeket, mert ezeket a bankbetét féltésvérenek lehet tekinteni. A svájci pénzügyintézetek gyakran követik ezt a gyakorlatot és érdekes, hogy az 1934 november 8.-i svájci banktörvény kimondja: azon bankok, melyeknek mérlegösszege a 20 millió frankot meghaladja, legalább két héttel előbb kötelesek a Nemzeti Banknak jelentést tenni, ha kasszaobligációik kamatlábát fel óhajtják emelni. A lengyel államelnök 1928 március 17.-i rendelete és az 1934 május 8.-i román banktörvény előírják, hogy a pénztárjegyeknek a bankok részéről történő kibocsátása bizonyos feltételekhez kötött engedély nélkül tilos. Ezek az intézkedések célszerűek, — igaz, hogy a pénztárjegyek nem minden országban vannak elterjedve; és ezért érthetetlennek tűnik fel az 1911 június 22.-i svéd banktörvény rendelkezése, mely bankobligációk kibocsátását kifejezetten megtiltja.

Most felmerül a kérdés: mely további eszközökkel segítheti elő az állam a betétképződést? Ez két irányban történhetik:

1. Az állam közvetlen befolyást gyakorolhat a kamatláb és így a *betéti kamat* alakulására és

2. gondoskodhatik a *bankbetétek biztonságáról*.

Mit értünk ezalatt?

1. Az 1935 március 28.-i argentinai és a portugál banktörvények pontosan körülírják, hogy a betéti kamatláb a bankrátával kapcsolatban mely szabály szerint határozandó meg (az argentinai banktörvénynek van azonban egy sajátosága, mely téves felfogáson alapul: a törvény u. i. tiltja, hogy a bankok a 20.000.— peson túlmenő takarékbetéteket kamatoztas-

sák); az elv helyeslendő. Az 1935 július 9.-i belga királyi rendelet kimondja, hogy a „Bankbizottság“ $\frac{2}{3}$ szótöbbséggel a hitelügyletek bizonyos fajaira vonatkozólag maximális kamatlábat írhat elő. Az 1934. évi canadai banktörvény (később többször kiegészítve), a maximális hitelkamatot 7 %-ban állapítja meg, ez azonban nem kielégítő és rugalmatlan intézkedés.

Sokkal érdekesebb azonban ennek a kérdésnek német és olasz részről történt rendezése.

A német „Birodalmi Hitelügyi Biztos“ a hitelintézetek csúcsképviselőinek a kamattételek tárgyában hozott többségi határozatát általánosan kötelezővé nyilváníthatja, de vissza is vonhatja; ha a többségi határozat nem jön létre, megszűnik, vagy a Birodalmi Biztos nem hagyja jóvá, utóbbi a „Reichsbankdirektoriummal“ egyetértésben a bankok és csúcsképviselőik számára kötelező határozatot léptethet érvénybe. Az olasz banktörvény pedig kimondja, hogy a hatálya alá eső hitelintézetek kötelesek magukat a „Bankinspektorátus“ azon rendelkezéseinek alávetni, melyeket ez a bankfelügyeleti hatóság a kamatokra vonatkozólag előír. A német és olasz banktörvények tehát sokkal hajlékonyabb formában biztosítják ennek a sokszor rendkívül bonyolult problémának a lehetőségek határán belül kielégítő megoldását.

De kétségtől a legnagyobb figyelmet a kérdés azon rendezése érdemli meg, melyet ezen a téren Csehszlovákia és az Egyesült Államok létesítettek.

Csehszlovákia külön törvényt hozott erre a célra, az 1933 március 2.-i „Kamatlábtörvényt“. Ezen törvény szerint az 1932 április 21.-i banktörvény alapján létesített „Pénzügyi Tanács“ illetékessége alá tartozik a kamatmegállapodásokra vonatkozó irányelvek megállapítása, változtatása és hatályuk megszüntetése; érdekes, hogy a törvény kiemeli a kamatmarge mérvének jelentőségét. A Pénzügyi Tanács részéről felállított irányelvek a kormány által törvényerőre emelhetők, kivételes gazdasági viszonyok fennforgása esetében azonban az egyes hitelügyletekkel kapcsolatos kamatokra vonatkozólag maga a kormány rendeleti úton is intézkedhetik. Nálunk az Országos Hitelügyi Tanács hasonló szerepet tölt be, mint az említett csehszlovák tanács.

Az Egyesült Államokban a „Federal Reserve Act“ (1936. január 1.-i állapot) ezzel szemben előírja, hogy a látra szóló betétek után sem a Federal Reserve-rendszerhez tartozó tagintézetek („member-banks“), sem a „Federal Deposit Insurance Act“ alapján biztosított nem tag-bankok („nonmember-banks“) nem téríthetnek kamatot, még pedig sem közvetlen, sem közvetett úton. A határidőhöz kötött betétekkel kapcsolatban a tagintézetek esetében a Federal Reserve-bankok kormányzói-

nak bizottsága („board of governors“), a biztosított nem tagintézetek tekintetében pedig a „Federal Reserve Insurance Corporation“ direktóriuma határozza meg az egyes határidők szerint megkülönböztetett kamatokat.

2. Az állam gondoskodhatik a bankbetétek fokozottabb biztonságáról is; itt mindjárt elénk tárul a legfontosabb kérdés: a *takarékbetétek* kérdése.

Talán a legjobban a takarékbetét tükrözi vissza a bankok nagyfontosságú nemzetgazdasági szerepét. A kistőkés, ki gyakran munkájának keservesen megdolgozott és nyomasztó körülmények között megtakarított gyümölcsét hozza bizalommal a bankhoz, ezt azért teszi, mert sokszor még a legcsekélyebb gazdasági műveltséggel sem rendelkezik és filléreit rábízva a hivatottabbakra, kik ott állnak a tőkeforgalom váltóinál és ügyelnek, hogy ne történjék kisiklás. Ma, amikor mindenütt a szociális összefogást akarjuk komolyan és tartósan megalapozni és felépíteni, a takarékbetéteknek nagyobb jelentősége van, mint valaha, ezért az államnak és a pénzintézeteknek elsőrendű kötelessége a közzel szemben, hogy a *takarékbetét védelme* a legmesszebbmenő módon biztosíttassék. Különösen nagy jelentőséggel bír ez épen nálunk Magyarországon, hol köztudomásulag — mi vagyunk talán az egyetlen kultúrállam, hol ez a jelenség ilyen mértékben fellépett — a bankok és a takarékpénztárak közötti különbségek sokszor alig állapíthatók meg és teljesen elmosódnak. A takarékbetéteknek tulajdonítandó fontosságot egyébként hatásosan bizonyítják az 1933 május 9.-i bulgár és az olasz banktörvény, melyeknek tárgyát kifejezetten a takarékbetétek ill. takarékpénzek képezik.

Nézzük, hogy a takarékbetét védelme mire terjedhet ki.

a) Kiterjedhet arra, hogy a takarékbetétek *hol* helyezhetők el;

b) a takarékbetéteket *ügykezelésileg* elválaszthatja a többi bankbetétektől;

c) a többi betétessel szemben a takarékbetétek tulajdonosait *előnyben* részesítheti.

A svájci banktörvény nagyon helyesen előírja, hogy takarékbetéteket kizárólag oly *bankok* fogadhatnak el, melyek *nyilvános számadásra* köteleztetnek.

A bulgár banktörvény, továbbá a német és román törvények, valamint az 1936 június 9.-i török banktörvény intézkedéseket tartalmaznak a takarékbetétek és az egyéb betétek különválasztásáról (Törökországban ez csupán a bankok belső ügykezelésére vonatkozik). A bulgár banktörvény előírja, hogy a betétesnek a számlanyitáskor a betétösszeg lefizetésével egyidejűleg nyilatkozatot kell aláírnia, melyből kitűnik, hogy a betétnek takarékbetét jellege van; egyben köteleznie kell magát

arra, hogy betéte jellegének jövőbeni változtatása esetében a banknak ezt írásbelileg bejelenteni tartozik. A német törvény a takarékbetétforgalmat takarékkönyvek használatához köti, míg Romániában csak fakultatív rendelkezés van érvényben, amennyiben a törvény takarékkönyvek kiadását engedélytől teszi függővé, ami túlzottan óvatosnak látszik. A *takarékbetétek és az egyéb betétek* egymástól való *megkülönböztetése* elvének helyességét kétségbevonni nem lehet és ennek a lehető leg-szigorúbb ügykezelési keresztülvitelét már az egyre inkább szokásos, a jegybankokhoz meghatározott időközökben benyújtandó jelentések is szükségessé tenni látszanak.

A svájci banktörvénynek van még egy nagyon megszívlelendő paragrafusa, mely kimondja, hogy az egy kanton garanciájában nem részesülő *takarékbetétek* 5.000.— frank erejéig *csődelőjogot* élveznek; ha egy betétkönyvnek több személy a tulajdonosa, akkor ezek egy betétesnek számítanak. Hasonlóan rendelkezik az argentinai banktörvény is. A török banktörvény ettől részben eltérő rendelkezést tartalmaz és a takarékbetétet betéte 40 %-a erejéig a bank aktíváival szemben előjogot élvező hitelezőnek nyilvánítja, sőt csőd esetén ez a kvóta kifizetésre kerül, mielőtt a felszámolás megtörténne. A svájci megoldás szerencsésebb, a védett betét nagyságát célszerűbb *abszolút összegben* kifejezni, mert nem méltányos, hogy bizonyos hitelezők, vagyoni helyzetüket figyelembevéve, külön előjogot élvezzenek. De a leghatározottabban hangsúlyozandó, hogy hasonló intézkedés mindenképen helyénvaló, elsősorban szociális érdekből.

Az imént elmondottak már mintegy hidat képeznek ahhoz a területhez, melyre most kell lépnünk. Az állam a betétvédelem terén alapvető intézkedést is tehet és törvényerőre emelheti a *kötelező betétbiztosítást*; ezt a gazdasági rendszer gyökeréig ható elvet eddig két állam követte: Csehszlovákia és az Egyesült Államok.

Az 1924 október 10./1932 április 21.-i csehszlovák „Törvény a Pénzintézetek Általános Alapjáról“ egy „Alapot“ létesített, mely prágai székhellyel bíró önálló jogi személy és melynek tagjai betétüzlettel foglalkozó és az Alap kuratóriumánál írásbelileg bejelentett pénzintézetek. Az Alap rendelkezésére álló anyagi eszközök a tagintézetek betétei után — bizonyos kulcs szerint — számított és az Alapba határozott időközökben befizetésre kerülő járulékokból, továbbá az Alap vagyonának jövedelméből tevődnek össze. Az Alap kuratóriuma a vagyoni helyzetről és működéséről minden év végén a Pénzügyminiszteriumnak jóváhagyás céljából jelentést tartozik tenni, mely jelentés a hivatalos lapban nyilvánosságra hozandó. A tagintézetek járuléka oly módon nyer kiszámítást, hogy az Alap tagjai

tartoznak a részükről térített betéti kamatoknak — a pénztárjegyekre fizetett kamatokat beleértve — 3 %-át a kuratóriumhoz benyújtandó egyidejű igazolás mellett az Alapba befizetni; a praxisban a pénzüintézetek ezt a terhet a betétesekre hárítják át, ami érthető. Az Alap vagyona azon, legalább 5 éve tagként szereplő intézetek támogatására nyer kölcsönök alakjában felhasználást, melyek szanálásra szorulnak; a támogatás természetesen a többi tagok érdekeinek figyelembevételével történik. Az Alap a szanálási célt szolgáló kölcsön folyósítását bizonyos feltételekhez kötheti, a tagintézetek azonban az Alappal szemben támasztott igényeiket törvényes úton nem érvényesíthetik, ellenben a kuratórium döntését egy döntőbíróági bizottságnál megfellebbezhetik. Az Alap egyébként, amennyiben a folyó bevételek célja elérésére nem bizonyulnak elegendőnek, a Pénzügyminiszterium hozzájárulásával legalább 4 %-kal kamatozó kötvényeket (pénztárjegyeket) is kibocsáthat, de ezek összege legfeljebb a kibocsátás időpontjában megállapított folyó bevételek összegének háromnegyedrészt teheti ki; ezeket a kötvényeket a kuratórium felszólítására minden tagintézet köteles összes betétei $\frac{1}{4}$ %-a erejéig névértékben átvenni.

Látjuk, hogy a betétbiztosításnak ez a rendezése elég messzemenő; azonban túlszárnyalja ezt jóval a „Federal Deposit Insurance Act“ (életbelépett 1935 augusztus 23.).

A „Federal Deposit Insurance Corporation“ (nevezzük ezután röviden „Korporációnak“) élén egy direktórium áll, melynek egyik tagja a „Comptroller of the Currency“, másik két tagját a szenátus hozzájárulásával az Egyesült Államok elnöke nevezi ki 6 évi időtartamra; ezen utóbbi két tag közül az egyik a Korporáció direktóriumának elnöke és a háromtagú direktóriumnak legfeljebb két tagja tartozhatik egy és ugyanazon politikai párthoz, ami nagy mérsékletet tanusító és bölcs rendelkezés. A biztosított betétek határa 5.000.— dollárban állapított meg, szintén helyesen, mert az intézkedés nyilvánvalóan elsősorban a kistőkésre van tekintettel. A biztosítás hathatós keresztülvitele céljából a Korporáció alaptőkéjéből 150.000.000.— dollárt az Egyesült Államok Pénzügyi Államtitkára jegyzett azon összeg igénybevételével, melyet erre a célra az Állampénztár bocsátott rendelkezésére; ez azonban csak egy részét képezi a Korporáció alaptőkéjének, mert ezenkívül a Federal Reserve-bankok 1933 január 1.-től kezdve köteleztettek, hogy tartalékjaik („surplus“) felének erejéig automatikusan résztvegyenek a Korporáció alaptőkéjének jegyzésében. A Korporáció alaptőkéjét képező részvények nem bírnak sem szavazati joggal, sem nem osztalékjogosultak. Minden, a Federal Reserve-rendszerhez tartozó pénzüintézet, vagyis minden

„national member-bank“ és „state member-bank“ biztosított banknak tekintendő, míg a rendszerhez nem tartozó „national nonmember-banks“ a Comptroller of the Currency, a rendszerhez nem tartozó „state nonmember-banks“ pedig a direktórium hozzájárulásával válhatnak a biztosítás részeseivé, utóbbi esetben előzetes revízió lefolytatása után. A betétbiztosítás díjtétele évente $\frac{1}{12}$ %, mely a betétek alapján nyer kiszámítást és egyidejűleg benyújtandó kimutatással igazolandó. Figyelemre méltó, hogy a Federal Reserve-rendszerhez nem tartozó, de biztosított intézetek a biztosítási viszonyt 90 napi határidővel felmondhatják. A Korporáció felhatalmazást nyert, hogy alapítókéje és az 1936. évre a biztosított bankok részéről fizetett biztosítási díjak háromszoros összegének erejéig kötvényeket bocsásson ki, melyeket a Pénzügyi Államtitkár megvásárolhat, de ismét el is adhat. A Korporáció minden év elején az előző évi működéséről a Kongresszusnak jelentést tartozik tenni. Érdekes még a törvénynek az a része, mely a biztosított pénzügyintézetek részéről esetlegesen eszközlendő osztalék- és szelvénybefizetést megtiltja, ha a pénzügyintézet a prémiafizetéssel hátralékban van. A Korporáció egyébként a biztosított intézettől betörés, sikkasztás és hasonló kár esetére kiterjedő biztosítás megkötését követelheti és amennyiben az intézet ennek nem tesz eleget, utóbbi költségére helyette biztosítási szerződést köthet.

Az Egyesült Államok betétbiztosítási törvénye a kérdés rendezését a legapróbb részletekig kidolgozza, sokkal részletesebben, mint ezt a csehszlovák törvény tette; további részletekbe sajnos nem bocsátkozhatunk, ezért az előadottakhoz csak néhány megjegyzést fűzhetünk.

A betétbiztosításnak a jelenben nagyobb jelentősége van, mint valaha a múltban. Az ezen célt szolgáló intézkedések az egyes országokban különbözhetnek egymástól, de nem tagadható, hogy ennek a kérdésnek az alapos megfontolása mindenütt nagyon időszerű. Igaz, azt lehetne mondani, hogy a bankbetétek biztosítása a bankok prestigéjével nem egyeztethető össze, sőt a bankokkal szemben tanúsított bizalmat megrendítheti. Nos, erre az a válasz, hogy ennek éppen a fordítottja áll fenn: a betétek biztosítása csak elősegítheti a betét- és tőkeképződést, különösen olyan államokban, mint Közép- és Kelet-európa sok országában, hol a tőkeképződésnek az utóbbi években tapasztalt irányzata a legnagyobb aggodalomra adhat okot. Elvégre, ha az Egyesült Államok, a kapitalizmusnak még ma is (ugyan belülről és kívülről erősen ostromolt) fellegvára, helyesnek találta, hogy ezt az utat kövesse, akkor egyik ország sem szégyenkezhetik, ha erre az útra lép, különösen akkor nem, ha a gazdasági viszonyok emellett szólnak. Legfeljebb az ké-

pezheti vita tárgyát, hogy a betétbiztosítás *milyen rendszeren* alapuljon, és mindjárt hozzátehető, hogy helyesebbnek látszik, ha a betétbiztosítás nem kizárólag a bankok együttműködésén nyugszik, mint Csehszlovákiában történt, hanem az Egyesült Államokban bevezetett *kevert rendszer* nyer alkalmazást, mely a biztosítás terheit az állam és a bankok között megosztja és az ügykezelést állami szervre bízva; ezzel azután a legkényesebb igényeknek is eleget lehet tenni.

A betétbiztonság növelésének van azonban még egy közvetett módja is, a *bankok likviditásának* szabályozása. Ezzel elérünk a bankellenőrzés egyik központi problémájához, melyről ehelyütt kell beszélnünk, noha ezzel a következőkben tárgyalandó kérdéseknek részben elébevegünk.

B. Különösen azon országokban, hol az ú. n. „*egy tartalék rendszere*“ fejlődött ki, vagyis ott, hol az egész hitelrendszer, akár egy csúcsára állított pyramis, a jegybankon épül fel, már *jegybankpolitikai* szempontból is nagy jelentőséggel bír a banklikviditás, melynek fogalmát sajnos nem analizálhatjuk, noha ez sok, gyakran meddő vitára adott alkalmat. Röviden tehát csak ennyit: a bankellenőrzésnek figyelmét mindenekelőtt arra kell fordítania, hogy a bankok tartozásai, elsősorban az idegen eszközök — a saját eszközökre később térünk rá — a bankok aktíváihoz bizonyos arányban álljanak. Ez a gyakorlatban három irányban képzelhető el: az arány vonatkozhatik a *készpénz- és a jegybankkal szemben fennálló (gíró-) követelésekre*, továbbá a *rögtön realizálható aktívákra*, mint követelések a társintézeteknél, napipénz („call money“), a jegybanknál visszelszámítható váltóhitelek és report- (azonnal lefedezhető lombard-) hitelek, végül az *összes egyéb aktívákra*. A likviditás tehát lépcsőzetesen nőhet és csökkenhet és sokféleképen variálható, a legcélszerűbb azonban ezt a három fokozatot megkülönböztetni. A bankellenőrzés eddig több-kevesebb joggal inkább az elsőfokú likviditásra volt figyelemmel, noha a másod- és harmadfokú likviditás is nagy jelentőséggel bír. Azonban a likviditás meghatározásánál nemcsak ezen általános, hanem különleges szempontok is figyelembeveendőek.

1. A likviditás vonatkozhatik egyrészt a bankok *összes tartozásaira*, vagy *csak a betétekre*, esetleg csupán az *azonnal esedékes betétekre*. Az előbbi gyakorlatot követik csekély eltérésekkel az argentinai, az 1936 augusztus 26.-i chilei, az 1930 április 15.-i dán, az 1933 március 17.-i finn, az 1924 április 4.-i norvég, az olasz, román és svájci banktörvények, míg az utóbbi gyakorlat a bulgár, az 1931 június 30./július 7.-i görög és a török banktörvényekben, valamint az Egyesült Államokban talált követőkre; a portugál törvény az egyetlen banktörvény, mely

a likviditást különösképen nem a látra szóló, hanem kizárólag a határidőhöz kötött betétekkel hozza összefüggésbe, noha a likviditás meghatározásánál mind az összes tartozások, mind a látra szóló és a felmondásos betétek figyelembeveendők.

2. A likviditás nemcsak *minimalizálható*, hanem *maximalizálható* is; példa erre a német törvény, mely az elsőfokú likviditást legfeljebb 10 %-ban, a másodfokú likviditást pedig maximum 30 %-ban állapítja meg, de egyidejűleg kimondja, hogy a bankok aktíváinak részvények, bányarészesedések és német tőzsdéken nem jegyzett kötvények alakjában az összes tartozások legalább 5 %-át kell képeznie. A likviditás maximalizálásának ez a módja nem célirányos, mert helyesebb, ha ez az aktívüzlettel kapcsolatban történik — de erről később.

3. A likviditás emelése céljából a rövidlejáratú tartozásokba bevonhatók a *határidős*, ill. a gyakorlatban több mint 30 napi határidőre felmondható *betétek* is, mint ezt Svájc tette nagyon szellemesen.

4. A Federal Reserve Act ismert rendelkezései mind a rövidlejáratú, mind a takarékbetéteket figyelembeveszik, a két kategóriára különböző arányszámokat állapítanak meg és különbséget tesznek aszerint, hogy a tagintézetek központi Federal Reserve-városokban fekszenek-e, vagy sem, vagy pedig mindkettőn kívülesnek; ez természetesen a Federal Reserve-rendszerrel függ össze, de a *likviditás decentralizációjának* elve helyes, nemkülönben az is, hogy a takarékbetétekre vonatkozó likviditási arányszám egységes és jóval alacsonyabb, mint a látra szóló vagy rövidlejáratú betétek likviditása.

5. A bulgár banktörvény felszámolás esetében a *takarékbetétek* részére a *likviditási tartalékkal szemben kielégítési előjogot* biztosít, ami a takarékbetét védelmének következetes keresztülvitelét jelenti.

6. Németországban a *takarékbetétek külön fektetendők be*, különös tekintettel a biztonságra és a likviditásra, a befektetés módját az „Aufsichtsamt“ határozza meg; Törökországban a *takarékbetétek tartaléka külön kezelendő*. Ezen rendelkezések szintén a takarékbetét védelmét szolgálják, — ugyan a külön befektetés elve praktikusán nem bír fontossággal, mert ha a bankok aktívüzletei szabályoztatnak, az eredmény ezen az úton is elérhető.

A bankellenőrzésnek e téren fokozott figyelemmel kell feladatát teljesíteni, mert a bankok likviditásától az egész nemzetgazdaság likviditása függ, egyuttal azonban a gazdasági élet követelményeit is állandóan szem előtt kell tartania, ezért a banklikviditásra vonatkozó rendelkezéseknek a valósághoz szorosán kell alkalmazkodniok; a banklikviditásnak egyszersmindenkor, rugalmatlan rendezése elképzelhető ugyan, de a leg-

nagyobb veszélyeket rejti magában és a célirányos jegybankpolitikával sem egyeztethető össze; a *rugalmas likviditás* elvét különösen az Egyesült Államok építette ki nagy következetességgel. A bankellenőrzésnek azt is lehetővé kell tennie, hogy a bankfelügyeleti hatóság, vagy más, a bankellenőrzéssel foglalkozó szerv az érvényben lévő rendelkezések tekintetében *kivételeket* eszközölhessen, ami főként Németországban és Olaszországban talált kifejezésre.

Most tovább kell mennünk egy lépéssel, de mielőtt ezt tesszük, meg kell még valamit említenünk.

Nemcsak a *betétet* kell *védeni a bankkal szemben*, hanem — a *bankokat* is a *betétesekkel szemben*; ez talán meglepő, de így van. Gondoljunk csak arra, hogy mit jelent az, ha pl. Franciaországban 1936-ban a bankbetéteknek 93.9%-a látra szóló betét volt, vagy más országokban az azonnal esedékes betétek az összes betéteknek legalább a felét vagy $\frac{2}{3}$ részét teszik ki; vagy gondoljunk a Roosevelttel keresztapaságának örövendő, tényleg találóan elnevezett „hot money“-ra, a nemzetközi tőke bujdosó vándorára és a fizetési mérlegek esküdt elleniségére! A kérdést csak érinthetjük és elégedjünk meg a következőkkel:

1. *Látra szóló betéteknél* is helyesnek látszik, ha a naponkint és fejenkint *kifizetésre kerülő összeg maximalizáltatnék*; a praxisban ez ugyis meg szokott történni.

2. *Külföldi hitelezők* aránylag rövid idő óta fennálló betétei esetében a külföldre való átutalás lehetőségét csökkenteni lehet, ha egyszerre csak meghatározott összegek utalhatók át; ez természetesen azon országokra vonatkozik, melyekben nincs devizagazdálkodás. A *csökkentett (belföldi) felhasználás* elvét, melyet a kötött devizájú államok követnek, kiegészíthetné ilyenképen a *csökkentett transfer elve*.

3. A *takarékbetétek* terén ezirányú törvényes intézkedés eddig csak elvétve található; a kérdés rendezése két irányban történhetik:

a) A *betétösszeg*, mely egyszerre kerül kifizetésre, *maximalizálható* és

b) meghatározható a szükséges *felmondási határidő*.

Németországban, hol a takarékpénztárak közjogi intézmények, nem lep meg a banktörvény azon paragrafusa, mely a takarékbetétek esetében és előzetes felmondás hiányában havonta és személyenkint legfeljebb 1.000.— márka kifizetését engedélyezi, noha az intézkedés módja nem látszik kielégítőnek, mert a betétet mozgásában túlságosan gátolja és ezenfelül egyoldaluan sújtja. Sokkal célszerűbb, ha a törvény arravonatkozólag tartalmaz intézkedést, hogy a betétek felmondási határideje betétkategóriák szerint *standardizálendő*. A takarékbet-

tétek határidejét a legtöbb banktörvény legalább 30 napban alapítja meg, ami helyes; egyedül a svéd banktörvény mondja ki, hogy takarékbetétek egy hétnél rövidebb felmondással nem fogadhatók el, de ez szembenőően túl rövid határidő. A bankok vezetőségének legfőbb, egyben talán legnehezebb feladata, hogy az aktívüzletet a passzívüzlettel harmóniába hozza, és a betétesnek is érdeke, hogy az üzletvezetőség a kötelezettségek különféle lejáratának megfelelően tudja dispozicióit keresztülvinni, — hiszen amúgyis annyi bizonytalan és nehezen kiszámítható tényezővel kell számolnia!

C. Átlépünk az *egyéb passzívüzletek* területére; a bankellenőrzés itt rendszerint csak egy kérdésre összpontosítja figyelmét: a bankok alaptőkéjére és kimutatott tartalékaira, tehát az ú. n. *saját eszközökre*.

A világháború előtti időkkel szemben a bankok saját eszközei egyre jelentéktelenebb szerepet játszanak. Éz a folyamat magukra a bankokra, de mindenekelőtt a bankok hitelezőire is veszélyessé válhat, mert érzékenyebb veszteségek fedezését megnehezítheti. Nem tagadható, hogy az optimális üzemi tőke mérvét különösen a banküzletben nehéz meghatározni és az is igaz, hogy részvénytársaságok esetében a tőkepiacnak már említett, sokszor minimális felvevőképessége és a közvetlen placement lehetőségének jelenleg jóformán teljes hiánya a részvénykibocsátást — bankobligációk emisszióját nem is említve — könnyen lehetetlenné tehetik; mindazonáltal a bankellenőrzés elsőrendű feladatát képezi, hogy e vonatkozásban a nemzetgazdaságilag helyes *arány* betartásáról gondoskodják. Lássuk, hogy ez lényegében miben áll.

A bankok saját eszközei — a bankellenőrzés a tőkét és a tartalékokat gyakran egybefoglalja, ami nem kifogásolható — három irányban teendők vizsgálat tárgyává:

1. Mindenekelőtt a saját eszközök *minimumának abszolút összege* határozható meg (a tartalékok itt némelykor nem vétetnek figyelembe),

2. meghatározható a saját eszközöknek az *egyéb tartozásokhoz való viszonya*, végül

3. előírható, hogy a saját eszközök az egyéb eszközöktől eltérően *külön befektetést* nyerjenek.

Vegyük ezeket a pontokat közelebbről szemügyre.

1. Több ország szükségesnek tartotta, hogy a bankok saját eszközeinek kérdését banktörvény útján rendezze, sok esetben megszigorítva a kereskedelmi és részvénytörvények általános rendelkezéseit. Az e téren kialakult gyakorlat különbséget tesz aszerint, hogy a *bankok székhelyéről* vagy *fiókjairól* van-e szó, továbbá, hogy a tekintetbejövő *helységek lakosságá-*

nak száma mily nagy; ez a decentralizáció kívánatos. A bankok minimális alaptőkéjének törvényes előírása nálunk is ajánlatos, mert ezáltal a *koncentrációs folyamatnak*, mely országunkban eddig elégtelen mértékben éreztette hatását, erőteljesebb kifejlődése biztosítható; ezen fejlődésnek a továbbra is ápolható hitelszövetkezeti mozgalmat nem kell befolyásolnia.

A bankok működésének engedélyezését a legtöbb banktörvény az *alaptőkének készpénzben és az alapítás után azonnal történő befizetésétől* teszi függővé. Ezenkívül rendezhető még néhány kérdés:

- a) A *tőke nagyságának változtatása*,
- b) a *névre szóló részvények* kérdése és
- c) az *osztalékkal* kapcsolatos kérdések.

A canadai, dán, az 1927 március 30.-i japáni és a norvég banktörvények az alaptőke változtatását — a dán törvény csupán a tőkeleszállítást — engedélyhez kötik. Olaszországban a bankrészvénytársaságok az alaptőke 55 %-áig csak névre szóló részvényeket bocsáthatnak ki, míg Chilében az egész alaptőke csak ilyen részvényekből állhat. A csehszlovák banktörvény osztalék kifizetését csak akkor engedi meg, ha a tartalékalap az alaptőkének legalább 10 %-át teszi ki; nem egészen így, de hasonlóan rendelkezik az argentinai és canadai banktörvény. Mindezen rendelkezések azonban szükségtelennek tűnnek fel és itt világosan kitűnik, hogy a bankellenőrzés könnyen túlmehet azon a határon, melyet megfelelő mérséklet mellett nem szabad túllépnie.

Sokkal nagyobb jelentőség tulajdonítandó az *alaptőke és a tartalékalap egymáshoz való viszonyának*, mert a kérdés törvényes rendezése elsőrendű fontossággal bír.

Az egyes országok nagyon eltérő intézkedéseket tettek ezen a téren; a törvényesen előírt tartalékalap az alaptőke 10 és 100 %-a között mozog, sőt Románia pl. megengedi, hogy a tartalékalap az alaptőke kétszeresére rugjon, ami kétségkívül túlzott elővigyázatosságról tanuskodik. Célirányos, ha a törvényesen előírt tartalékalap (természetesen egyéb, nem titkos tartalékok figyelmen kívül hagyásával) az alaptőkének legalább 20 %-át képezi és az évi tiszta nyereségnek szintén legalább 20 %-a ezen alap növelésére nyer felhasználást; míg ez a határ nincsen elérve, a bank részvényeseinek osztalékigénye a bankrátával egyenlő osztalék kiöntésére korlátozható; végül a tartalékalap maximuma az alaptőke 100 %-ában rögzíthető.

2. Kétségtelenül a legfontosabb kérdés a *saját eszközöknek az egyéb tartozásokhoz való viszonya*.

Az argentinai, chilei, dán, finn, lengyel, német, román és török banktörvények e tekintetben érdekesen rendelkeznek. Argentína előírja, hogy a saját eszközök mindaddig növelen-

dők, míg ezek a takarékbetétek 33 %-át teszik ki; az alaptőkének az összes tartozások legalább egytizedére kell rugnia. Érdekes, hogy Canada a belföldi betétek esetében ezt az arányt 5 %-ban állapítja meg, külföldiek betéteinél csupán „adekvát” arány betartását óhajtja. Chile a saját eszközöknek az összes tartozásokhoz való viszonyát 25 %-ban állapítja meg. A dán banktörvény kimondja, hogy amennyiben az alaptőke az összes tartozások 15 %-ánál alacsonyabb, a tiszta nyereségből évente 20 % tartalékolandó. A finn banktörvény kötelezővé teszi, hogy a saját eszközöknek az összes tartozásokhoz való viszonya (a garanciákat félösszegben számítva) legalább 1:10 legyen. Lengyelország a saját tőkét a betéteknek legalább egyharmadában rögzíti. A német banktörvény az összes tartozásokat a saját tőkének legalább ötszörös összegében állapítja meg, levonva a likvid eszközöket. A román törvény a betétek maximumát a saját eszközök hétszeresében határozza meg. Végül Törökország előírja, hogy a takarékbetétek a tőke és tartalékok együttes összegének legfeljebb háromszorosától hétszereséig terjedhetnek, aszerint, amint a bankok alaptőkéje növekszik.

Az elv, mely szerint a *banklikviditás* nem csupán a *passzívüzletnek az aktív üzletekhez való viszonyától*, hanem a *saját eszközöknek és a tartozásoknak az arányától is függ*, következetesen szem előtt tartandó; ez az oka annak, hogy a fenti kérdés rendezése mulhatatlanul szükséges. A banklikviditás csak így biztosítható *két oldalról*; a *harmadik oldalt*, a *likviditás közvetett biztosítását* még látni fogjuk: ez a bankok *aktívüzletének rendszabályozása* lesz. És nemcsak a *tartozásoknak a saját eszközökhöz* való aránya határozható meg, hanem a *takarékbetéteknek és a saját eszközöknek* a viszonya is, ami egyuttal a takarékbetétek hatásosabb védelmét mozdítja elő.

3. A belga, bulgár, görög, lengyel, román és török banktörvények az *alaptőke és tartalékok külön befektetésére* vonatkozólag is rendelkeznek; ez nem szükséges, mert ha a bankok aktívüzletei törvényes rendezés alá esnek, ez a cél ezen a közvetett úton is elérhető.

II.

A passzívüzletek területét most el kell hagynunk és át kell térnünk a bankellenőrzésnek az *aktívüzlettel* kapcsolatos kérdéseire.

Itt két, egymást részben metsző kört látunk: az egyikken belül *személyi szempontból* közelíthető meg a problémakomplexum, a másik a *tárgyi szempontokat* foglalja magában. A legegyszerűbben úgy járunk el, ha először az előbbi, azután az utóbbi oldalról hatolunk be erre a területre.

A. Amint belépünk az első körbe, ismét két utat választhatunk:

1. A kérdést vizsgálat tárgyává tehetjük az *egyed-
adósokkal* és

2. a bankok *egész üzletvitelével* kapcsolatban, hol megint figyelemmel lehetünk

a) a *saját* és

b) az *idegen eszközökre*.

1. Terjesszük ki vizsgálatunkat mindenekelőtt az egyes adósokra.

a) Érdeklődésünket elsősorban az egyes adósoknak nyújtott *hitelek maximális összege* keltheti fel. A *rizikómegosztás* elve a bankpolitikának ismert és sarkalatos alaptételét képezi; ismeretes, hogy hány nagy bankbukást idézett már elő ennek az „arany szabálynak“ a megsértése. A „*nagy hitelek*“ azok, melyek az egyébként jól vezetett bankokra is a legnagyobb veszélyt hozhatják. Felmerül azonban rögtön egy nehézség: célszerűnek mondható olyan intézkedés, mely az egyes adós-
nak nyújtott hitel maximumát *abszolút összegben* határozza meg? Kétségtelenül nem lenne célirányos, ha a törvényes intézkedés megtiltaná, hogy bizonyos összegben felül egy és ugyanazon adós-
nak hitelek nyújtassanak, — de az eljárás módja nemcsak ez lehet. A bankellenőrzés u. i. előírhatja, hogy ilyen esetekben a jegybanknak vagy a *bankfelügyeleti hatóságnak* a hitelnyújtáshoz hozzá kell járulnia; a gazdasági élet gyorsan változó körülményeinek másképpen nem is lehet eleget tenni. A finn banktörvény a nagyhiteleket élvező ügyfelek kötelezettségeire vonatkozólag évi jelentéseket ír elő, míg Németország az 1 millió márkán felüli hiteleknél kéthavi bankjelentéseket tesz kötelezővé; a svájci banktörvény alapján a bankok a Nemzeti Bankot a nagyobb hitelműveletekről értesíteni tartoznak, Olaszországban a rizikóhalmozás veszélyének kiküszöbölése a Bankinspektorátus feladatát képezi. Ezeket a rendelkezéseket csak helyeselni lehet, különösen a német oldalon tett intézkedéseket.

b) Az egyes adósok személyével kapcsolatban gyakran problémák merülnek fel, melyek a bankokat nehéz feladat elé állítják. Ezek a nehézségek két forrásból eredhetnek:

1. A bankoknak az *adós személyére és vagyoni helyzetére vonatkozó ismeretei* bizonyos esetekben nem kielégítőek lehetnek,

2. az adóssal szemben „*inkompatibilitásból*“ eredő kifogások emelhetők.

Vessünk egy pillantást először az első kérdésre.

1. A bankok adósaikkal szemben bizonyos fokig mindig „*sötétben tapogatóznak*“ — ez nem kerülhető el és csak rész-

ben vezethető vissza a „forgalmigazdasági rendszerre“; szerencsére kielégítő tárgyi fedezetek esetében a kérdés gyakorlati jelentősége nem túl nagy. A bankok mégis szívesen látják, ha adósaik személyét nem veszi körül túlságos homály, ezért kielégítő információk beszerzésének nagy fontosságot kell tulajdonítani. Ajánlatos tehát, ha a bankok erreirányuló törekvése az illetékes tényezők részéről hathatós támogatásban részesül; az állam közbelépése nem okvetlenül szükséges, mert elegendő, ha pl. a bankok érdekképviselője karolja fel a kérdést. Egy ú. n. „*evidenciaközpont*“ felállításának szüksége Magyarországon is egyre égetőbb lesz és nem eléggé hangsúlyozható, hogy ennek megvalósítása mennyire szükségesnek látszik. Mindehhez még valami hozzájön: a bankok szívesen látják, ha *maguk az adósok is információs anyagot* szolgáltatnak, de az adósok ezt ritkán teszik jószántukból. Ebből kiindulva, a német törvény azon bankokat, melyek egy adósnak 5.000.— márkán felüli fedezetlen hitelt nyújtanak, kötelezi, hogy ezen adósaiktól gazdasági helyzetük pontos felfedését vagy az üzemeik mérlegeibe való betekintést kívánják meg, miáltal a bankok ezirányban törvényes alapon léphetnek fel és nem vádolhatók, hogy adósaiknak csupán kellemetlenkedni akarnak. Olaszország a 25 millió lírán felüli hitelek esetében hasonló követelményt állított fel. A német törvényt főleg azért kell dicsérni, mert intézkedik, hogy a bankfelügyeleti hatóság, ill. a „Reichskommissar“ az egyes érdekelt pénzintézeteket értesítheti, ha egy adósnak több pénzintézettel szemben fennálló kötelezettségéről szerrez tudomást; a törvény nagyfokú mérsékletről tesz tanúságot, mikor egyben kimondja, hogy a Birodalmi Biztos részéről csak az adós összetartozása és az érdekelt intézetek száma közölhető, ami a *banktitok elvének* következetes keresztülvitelét jelenti; ez az elv egyébként az egész német banktörvényen végigvonul. Hasonlóan intézkednek a dán és finn banktörvények is.

2. Beszéltünk már az adósok „inkompatibilitásáról“; mit értünk ezalatt? Talán jobban meg fogjuk érteni, ha a kérdést úgy tesszük fel, hogy a *bankok hitelnyújtásra illetékes szervei* bizonyos hitelügyletek létrejöttében *érdekelve* lehetnek. Ez háromféleképpen következhetik be:

- a) Az adós a hitelnyújtó *bank szerveihez* tartozhatik,
- b) *utóbbiak rokoni vagy egyéb családi kapcsolatban* állhatnak az adóssal és
- c) a bank kebelében működő személyek a kérdéses hitel *közvetítőiként* szerepelhetnek.

a) A bankok a gyakorlatban azt az elvet követik, hogy a hitelnyújtáshoz az egyes *hitelösszegek nagysága* szerint különféle szervek jogosultak hozzájárulni (fiókgazdátok, osztály-

igazgatók, ügyvezetőség, igazgatóság, stb.); a legtöbb esetben majdnem minden nagyobb hitelt az igazgatóság szavaz meg. A *fokozatos kompetencia* keresztülvitele helyes, már csak azért is, mert ily módon az előbb említett nehézséget is ki lehet bizonyos fokig kerülni. Törökország ezt az elvet törvény útján valósította meg és úgy látszik, hogy helyesen járt el.

A *bankokon belül működő személyek* (tisztviselők, igazgatók, stb.) hitelügyleteire és egyéb pénzügyi műveleteire vonatkozó kérdések kétségtelenül szabályozandók, mert nem látszik célszerűnek és méltányosnak, ha a bankellenőrzés erre a szektorra nem terjed ki; nem kielégítő tehát, ha a kérdés rendezése csupán az *alapszabályokban* nyer lefektetést, mint ezt a finn törvény tette. Helytelen azonban a kérdés teljesen *negatív rendezési módja* is, mely a bankoknak megtiltja, hogy az üzletvezetőséggel pénzügyi természetű tranzakciókat bonyolítsanak le; ez Bulgáriában, Csehszlovákiában és Törökországban történt, a törvények csak néhány kivételt engedélyeznek, azonban a kérdés ilyen módon való rendezése túl radikálisnak mondható. Túlzottnak látszik a görög banktörvény előírása is, mely a közgyűlés hozzájárulását követeli meg. A kanadai, chilei, dán, lengyel és német banktörvények ezen hitelműveleteket az igazgatóság, ill. felügyelőbizottság hozzájárulásától teszik függővé; a német törvény ezenkívül az ügyvezetőség minden egyes tagjának hozzájárulását követeli meg, ami nem látszik szükségesnek (mellékesen a lengyel és német törvények a tisztviselők fizetésére nyújtott előlegeket külön rendezik). A román banktörvény a kérdés rendezésével kapcsolatban a bankok alkalmazottairól beszél, ami kissé furcsán hat; a román banktörvény egyébként a szóbanforgó fináncoperációkat általában tiltja. Olaszországban a kérdés úgy rendeztetett, hogy a bankok vezetőségével eszközölt pénzügyi műveletekhez nemcsak az igazgatóságnak kell egyhangulag hozzájárulnia, hanem ki kell kérni a bankfelügyeleti hatóság hozzájárulását is; ez nem szükséges, ellenben helyes, ha ezek a *tranzakciók kötelezőleg bejelentetnek*. A Federal Reserve Act megengedi, hogy bármely tagbank vezetője — a „board of directors“ többségének hozzájárulásával — a tagintézettel szemben 2.500.— dollár erejéig kötelezettséget vállaljon; örvendetes, hogy a törvény azt az adóst, kinek más tagbankkal szemben is kötelezettsége áll fenn, a board of directors-hoz intézendő és részletekbemenő írásbeli bejelentés megtételére kötelezi.

b) A csehszlovák és német törvény a rendezést az üzletvezetőség családtagjainak nyújtott hitelekre is kiterjeszti, ami sok esetben túlságosan messze megy és ezért szükséges.

c) Nagyobb érdeklődést kelthet fel azonban, hogy az

Egyesült Államok és Olaszország a *hitelközvetítést* a bank kebelében működő személyeknek megtiltják, sőt Olaszország annyira megy, hogy külön könyv bevezetését tartotta szükségesnek, melybe a hitelügyletet kezdeményező tisztviselő neve feljegyzendő; a bankellenőrzésnek ez a módja azonban a groteszkuság határán mozog.

2. Közelítsük meg most a kérdést a másik oldalról és nézzük, hogy az egyes adósoknak nyújtott *hitelek* milyen vonatkozásban állhatnak a *bankok eszközeivel*.

a) A nagyhiteleknek — az ellenőrzés gyakorlatilag erre irányul — a bankok *saját eszközeivel* azért is arányban kell állniok, mert — mint már említettük — esetleg előálló veszteségek pótlására elsősorban a saját eszközök veendőik igénybe. Teljesen hibásnak kell az olyan üzletvezetést minősíteni, mely az egyes hitelnyújtásoknál a saját eszközöket figyelmen kívül hagyja; a saját tőke a banküzem „lökhárítóját” képezi és fő rendeltetése, hogy az üzem síma és zavartalan menetét biztosítsa. Ez annál fontosabb, mert a bankok ma „hitelérzékenyek” mint valaha, és a bankok piaci megítélésében a hitelérzékenység foka döntő jelentőségű. Bizonyára ez a megfontolás készített sok országot arra, hogy a nagy hiteleket összefüggésbe hozzák a saját eszközökkel, sokszor csak az alaptőkével, ami talán még helyesebb, de vitatható is, mert előfordulhat, hogy a kimutatott tartalékok magasabbak, mint az alaptőke és a bankok üzletmenetének túlságos megnehezítése nem lehet az észszerű bankellenőrzés célja. A törvényes rendezés az egyes országokban különböző képet nyújt, de a leggyakrabban követett elv szerint az egyes adósok nyújtott hitei a saját eszközök 10 %-ánál magasabb nem lehet, amennyiben pedig ezen határ túllépése következik be, a banktörvények az igazgatóság, ill. felügyelőbizottság hozzájárulását teszik kötelezővé, a bankfelügyeleti hatóságnak teendő egyidejű jelentés mellett. Kisebbségekkel ezt a rendelkezést tartalmazzák a bulgár, chilei, csehszlovák, egyesült államokbeli, lengyel, portugál, román és török banktörvények. A görög törvény az arányt 20, a norvég 25 — mindkettő, egyébként az Egyesült Államok és Chile is sok kivétellel —, a dán pedig 35 — kivételes esetekben 50 — %-ban állapítja meg; a rendezésnek ezen módja nem eléggé óvatos, mert az arányszámok túl magasak és a kivételek engedélyezése csak általánosságban mondandó ki, mint ezt Németország — sajnos konkrét kivételekkel — és Olaszország tették, mely országok a kérdést rugalmasabb formában oldották meg. Ez mindenképpen helyeslendő, mert a bankellenőrzés különösen ezen a téren nem kötheti meg túl szigorúan a bankok kezét.

b) Az egyes hiteleknek a bankok *egyéb eszközeivel* való

kombinációját a bankellenőrzés figyelmen kívül hagyhatja, mert következetesen abból kell kiindulnia, hogy egy nagyhitel a saját eszközök összegét nem lépheti túl; ez ugyan elképzelhető, de a praxisban sem szokott előfordulni.

Ezzel az aktívüzleteknél tekintetbejövő személyi szempontok analizisét be kell fejeznünk és tekintetünket a *tárgyi szempontokra* kell fordítanunk.

B. A nemzetgazdaságban a bankok hitelpolitikája óriási jelentőséggel bír, mert nemcsak a jelenben élő, hanem a jövőbeni nemzedékek gazdasági és szociális jólétének is nagyrészt a bankok a letéteményesei. Az egészséges és céltudatos *termelési politika* megvalósítása termelési hiteleknek a megfelelő időben, helyen és módon való rendelkezésrebocsátása nélkül elképzelhetetlen; a bankok felelőssége e téren felbecsülhetetlen, mert a nemzetgazdaság rendkívül bonyolult gépezetének a „begyűjtása“ végeredményben az ő kezükben van, ha pedig ezt a felelősségteljes és nehéz feladatot nem tudják teljes megelégedésre megoldani, a totális ellenőrzés veszélye fejük felett el nem mulhat. Ezt nyíltan ki kell mondani, mert ma már teljesen tisztában vagyunk azzal, hogy a bankpolitikának a köz érdekeit szem előtt tartó termelési politika szolgálatában kell állnia. Az olasz törvény az egyetlen banktörvény, mely ennek kifejezett leszögezését szükségesnek tartotta, amennyiben kimondja, hogy az Inspektorátusnak bizonyos befektetések előzetes hozzájárulása tárgyában jogában áll intézkednie; ez annál dicséretreméltóbb, mert az olasz banktörvény az elv megvalósítását az elképzelhető leghajlékonyabb módon biztosította. Ezen elvi lehetőség törvénybefoglalásánál talán még fontosabb, hogy a bankoknak a *termelési- és hitelpolitika mérvadó tényezőivel* a lehető legszorosabb *érintkezést* kell fenntartaniok, ami az előadottak után magától értetődik. A valóságban a bankok szerencsére nincsenek oly nehéz helyzetben, mint ahogyan ez első pillanatra látszik: a bankoknak hitelpolitikájukban továbbra is a „*mobilitás*“ és az „*önlikvidáció*“ („self-liquidating“) jólbevált elvét kell megvalósítaniok, — azzal a nagy különbséggel, hogy a jövőben a hitelpolitika mérvadó és legfelsőbb tényezőivel állandó érintkezésben kell maradniok.

Ezt előre kellett bocsátani, mert a következőket csak ebből a szemszögből tudjuk megítélni; előbb azonban még egy megjegyzés szükséges: az egész területen, melyen most át fogunk haladni, a bankellenőrzés az *államnak és közjogi intézményeknek nyújtott hiteleket* egyöntetűen *kivételként* kezeli, ami magától értetődik.

A legcélszerűbb lesz, ha az aktívüzleteket soravesszük, még pedig a következő csoportosításban:

1. Mindenekelőtt foglalkozni fogunk az ú. n. „*pénzpiaci hitelekkel*“, majd

2. áttérünk az ú. n. „*tőkepiac*“ hiteleire és a bankok *befektetési hiteleire*, végül

3. foglalkozunk a bankok *kibocsátási* tevékenységével és az ezzel összefüggő kérdésekkel; taglalásuk itt a legcélszerűbb.

A pénzpiac hiteleit a következő alcsoportokra oszthatjuk:

a) *folyószámla-, váltó- és elfogadványhitel*,

b) *lombardhitel*.

A tőkepiaci hiteleket a következő szempontok szerint fogjuk felosztani:

a) *jelzáloghitel, beleértve az építési hiteleket és*

b) *befektetési (ipari) hitelek*.

Az emissziós üzlettel kapcsolatban néhány szóval ki fogunk térni a bankoknak a tőzsdéhez való viszonyára és a bankok saját értékpapírjaira, mert az összefüggéseket különben nem láthatjuk tisztán.

1. a) A *folyószámla-, váltó- és elfogadványhitelek* rendes körülmények között *rövidlejáratú üzemi hitelek*, mert ha nem ezt a célt szolgálják, nemzetgazdaságilag nincs létjogosultságuk. A bankellenőrzésnek mindig feltételeznie kell, hogy a bankok kihelyezéseik közvetlen biztonságáról maguk gondoskodnak, mert ez sohasem képezheti a bankellenőrzés feladatát; minthogy a felsorolt hitelek az esetek túlnyomó részében nemzetgazdaságilag elfogadható alapon nyugszanak, a bankellenőrzés a hitelek ezen csoportjára nem szokott kiterjedni, legfeljebb közvetve foglalkozik vele. Helytelen azonban, ha a bankellenőrzés az egyes *váltóadósoknak nyújtott hiteleket* nem *maximalizálja*, ill. e tekintetben kivételt tesz; ez történt — bizonyos megszorításokkal és jelentéktelen eltérésekkel — Chilében, Dániában, az Egyesült Államokban és Norvégiában. A bankok azt a gyakorlatot szokták követni, hogy a legkitűnőbb váltóadósok obligója sem léphet túl bizonyos határt, — hogyan érthető akkor, ha a bankellenőrzés erre nem fordít kellő figyelmet? De következtelenséget még egy irányban lehet itt észlelni: a banktörvények ugyanis némelykor rendelkezéseket tartalmaznak a *bianco-, azaz fedezetlen hitelekre* vonatkozólag, még pedig sajnálatos módon nem úgy, hogy ezen hiteleket általánosságban megtiltják; ezt a lengyel, román, svéd és török törvényekben találjuk. Megjegyzendő még, hogy ajánlatosnak látszik, ha a bankok a váltótárca összeállításánál és a folyószámlaadósok kiválogatásánál fokozott figyelmet fordítanak a gazdasági élet, főképp a *kereskedelem különféle ágazataira* és mindenekelőtt ezek „*konjunktúraérzékenységére*“, mert a hitelek brancheszerű halmozása gyakran veszélyes következményekkel járhat; különösen szem előtt tartandó, hogy

az egyes brancheokban *szabad vagy kötött árrendszerrel* nálunk-e szemben.

Az *elfogadványhitel* a hiteléletben nagy szerepet játszhat, de ezen a téren az egyes országok között erős strukturális különbségek mutatkoznak.

Az elfogadványhitel az az archimedesi pont, honnan a bankok a hitelrendszert kimozdíthatják helyéből, minek következtében a gazdasági egyensúly teljes egészében megmozoghat. Sajnos, erre az igen érdekes kérdésre ezen a helyen nem térhetünk ki bővebben, de annyit meg kell jegyezni, hogy a bankok elfogadványaik útján *járvulékos bankbetéteket* teremthetnek, amivel kitágíthatják a rendelkezésreálló vásárlóerő volumenjét, még pedig akkor és oly mértékben, mikor az eredeti takarékoságból származó tőkejavak felhasználási kapacitása nem növelhető tovább, ellenben a pénz és a bankbetétek forgási sebessége még fokozható; ezzel egy eredményes, de nagyon veszélyes eszköz van a bankok kezében, melynek kihasználását csak a bankok üzleti dispoziói és a pénzpiac fellevevőképessége szabják meg. Minden jel arra vall, hogy nemzetgazdaságilag egészségesebb, ha elfogadványpiac — bizonyos esetektől eltekintve — egyáltalában nem alakul ki, mint pl. nálunk, hol ennek ellensúlyozására a jegybanknál állnak hitelkeretek a bankok rendelkezésére; ennek a rendszernek u. i. az az előnye, hogy bizonyos fokú rugalmasságot nagyfokú ellenőrzési lehetőséggel köt egybe, mert a hitelkeretek megállapítása a jegybanktól függ. Azon országokban, hol a tőkeképződés magasabb fokot ért el, a megglehetős szabadságot élvező elfogadványpiac kialakulása kisebb veszéllyel jár, noha elővigyázatosság itt is helyénvaló és ajánlatos.

Most vessünk egy pillantást a bankellenőrzésnek az elfogadványhitelekkel kapcsolatos intézkedéseire.

Különösképen csak két országban, az Egyesült Államokban és Chilében találunk idevágó rendelkezéseket, ami majdnem érthetetlen, mert a kérdés elsőrendű jelentőséggel bír; közvetve még tekintetbejön az 1934 július 3.-i német „Gesetz gegen Missbrauch des bargeldlosen Zahlungsverkehrs“. Az Egyesült Államok a Federal Reserve-rendszerhez tartozó tagintézeteknek legfeljebb 6 havi lejáratú elfogadványok leszámítolását engedélyezik, ha az elfogadványok áru-, ill. rembourssüzletekkel állnak kapcsolatban; kivételt képeznek a dollárdeviza beszerzése céljából kibocsátott, külföldi eredetű és az ottani kereskedelmi szokásoknak megfelelő elfogadványok, melyek legfeljebb 3 havi lejáratúak és melyekre a „board of governors“ rendelkezései a mérvadók. Azonban mindkét fajú elfogadványok leszámítolása tekintetében megszorítás áll fenn, amennyiben a bankok ilyen természetű leszámítolásokat csak

saját eszközeik 10 %-a erejéig eszközölhetnek, kivéve, ha az elfogadványokhoz megfelelő áruokmányok csatoltatnak, mely esetben a kihelyezés a saját eszközök 50 %-áig, okmányokkal igazolt rembours esetében pedig ezek 100 %-áig terjedhet, de utóbbi esetben csak akkor, ha ehhez a board of governors hozzájárul. Chile okmányos rembourshitelek esetében legfeljebb 6 havi lejáráttal bíró elfogadványok leszámítolását engedi meg, a saját eszközök 25%-os határán belül, egyben kimondja, hogy egy bank sem jogosult ezeket a váltókat elfogadványával ellátni, ha ezek összege saját eszközei 100 %-át meghaladja. Meglepő, hogy a német banktörvény a korábban tárgyalt személyi szempontból megszorítás alá eső hitelek között a más pénzügyintézetektől megvásárolt és bankok vagy finanszírozó társaságok részéről kibocsátott elfogadványokat vagy ú. n. „solaváltókat“ kivételnek tekinti, ha ezek 3 hónál nem hosszabb lejáráttal bírnak és a pénzpiacon usanceszerű adás-vétel tárgyát képezik; a német törvénynek ez a rendelkezése, minden megszorítás dacára helytelennek tűnik fel, míg a kérdésnek az Egyesült Államok részéről történt szabályozása nagyjából kielégítő.

Még csak az említendő meg, hogy az elfogadványhiteleknek a *leszámítolási* és nem a *kibocsátási* oldalról történő rendezése célszerűbb, mert végeredményben nem a *bankok kibocsátási készsége*, hanem az *elfogadvány piac felvevőképessége* dönti el, hogy elfogadványok forgalombahozhatók-e vagy sem.

b) Térjünk át a lombardhitelekre.

Két, egymástól eltérő szempont veendő itt figyelembe, aszerint, amint

1. a lombardhitelt igénybevevő személyekre, az *adó-sokra*, vagy

2. a lombardhitelt nyújtó bankokra, a *hitelezőkre* vagyunk tekintettel.

1. Talán nem túlzás, ha azt mondjuk, hogy lombardhitel nyújtásánál — a váltólombardtól eltekintve — még a legjobban értesült bank sem tudja teljes biztonsággal, nem *spekulációs* célt szolgál-e a hitelnyújtással; sokszor a bankokat hibáztatták a kistökések spekulációs kilengéseiért, — noha a laikus közönséget legfeljebb zugbankok ösztökélik spekulációra. A lombardhitel gyakran *fogyasztási* célokat is szolgál, ami különösen magánszemélyeknek nyújtott hiteleknél fordul elő; a hiteleknek ez a faja ugyan nem oly veszélyes, mint a spekulációs hitelek, de nemzetgazdaságilag épúgy elítélendő. Mindebből következik, hogy a bankoknak a lombardhiteligényekkel szemben kettőzött „keménységgel“ kell fellépniök, ami természetesen nem azt jelenti, hogy kivételes esetekben nem nyújthat-

nak nagyobb mérvű, de feltétlenül rövidlejáratú lombardhiteket is, megfelelő elővigyázatossági rendszabályok alkalmazásával.

2. Van itt azonban még egy veszély, melyre figyelem fordítandó.

Bizonyos országokban, elsősorban Középeurópában, a bankokra az iparosodás terén fontos feladatok hárultak, melyeket sokszor nagy merészséggel, de egyben nagy hozzáér-téssel oldottak meg. A fejlődési folyamat részben még ma is tapasztalható és többek között egy irányban hagyott mélyre-ható nyomot maga után: a bankok ipari konszernképződése terén. Ez a helyzet magában rejti azt a lehetőséget, hogy a bankok a *saját konszernjükhöz tartozó értékpapírok* lombardirozását előnyben részesítik, ami azonban megakadályo-zandó. A kérdés rendezése fontosabb, mint az, hogy a bankok *más bankok részvényeit* ne lombardirozhassák, ami a canadai és svéd banktörvényben található; de nem helyeselhető az an-gol bankgyakorlat sem, melyben a bankrészvények lombardi-rozása aránylag jelentős szerepet játszik; akkor már helye-sebb, ha a más bankok részvényeinek lombardirozása bizo-nyos határokhoz van kötve, mint ez Chilében történt.

Ellenben szükséges, hogy a törvény a *bankok saját rész-vényeinek* lombardirozását kifejezetten megtiltsa, mert ez a részvénytőke manipulálására és a részvénytulajdon elfátyolozá-sára vezethet, ami mindenképen megakadályozandó: ezért tiltja a canadai, chilei, egyesült államokbeli, lengyel, román, svéd és bizonyos fokig a dán és portugál bankellenőrzés a sa-ját részvények fedezete mellett nyújtott lombardhiteket. Eny-nyit a *lombardhitelek „minőségi” megszorításairól*.

A lombardhitelek drágábbak, mint a váltóhitel, de bizo-nyos határokon belül mobil hitelek, legtöbbször relombardiroz-hatók a jegybankoknál; ebből arra lehetne következtetni, hogy a bankellenőrzésnek a hitelek ezen fajával sem kellene beha-tóbban foglalkoznia; ez a következtetés azonban téves. A lom-bardhitel a váltóhiteltől nemcsak abban különbözik, hogy *nem szorosan üzemi hitel*, hanem — ami még fontosabb — a lom-bardhitelnél az *önlikvidáció nehezebben biztosítható*, mint a váltóhitelnél, melynek jogi jellege is kedvezőbb a hitelező szem-pontjából, mert absztrakt természetű követelés és behajtása szigorú jogi szabályokhoz van kötve. A lombardhitelek lefedezési lehetősége mindig a tőzsdei helyzet függvénye, de az à la hausse és à la baisse irányzatok is szorosan összefüggnek a lombardhitelek alakulásával; emlékezzünk csak az 1929. évi new yorki tőzsdekrachra és előzményeire. A lefelé menő tőzs-deirányzat túlméretezett lombardhitelek fennforgása esetében örökös csavarhoz hasonlítható, mely a hitelmargeokat össze-

roppantja, és jaj annak a banknak, mely a két malomkö közé kerül! A modern jegybankpolitikának a tőzsdei helyzet alakulását állandóan figyelemmel kell kísérnie, főként a nagy irányváltozások érdeklik, mert ezek a nyíltpiaci műveleteket közvetlenül érintik és a tőzsdei árfolyamok „ártükre“, ha közvetve is, a pénzürték egyik komponensét képezi. A bankellenőrzésnek tehát a lombardhiteleket, szemben a váltóhittel, *közvetlen mennyiségi megszorításoknak* kell alávetnie, ami kétféleképpen történhetik:

a) A lombardhitelek összefüggésbe hozhatók a *bankok saját eszközeivel* és

b) előírható a bankok részéről betartandó *hitelmarge*.

Az Egyesült Államok törvényhozása az első pontra vonatkozólag kimondja, hogy a lombardhitelek a saját eszközök 10 %-át nem haladhatják meg — ez helyes; a második pontra fennálló szabályozás csak részleges és ezért nem kielégítő, ami — ugyan csökkentett mértékben — Dánia tekintetében is fennáll. Semmiképen sem kielégítő azonban a mód, ahogyan Svédország rendezte a kérdést: a svéd banktörvény ugyanis csak azt a — mondhatnánk jámbor — óhajt fejezi ki a bankokkal szemben, hogy „megfelelő hitelmarge“ betartására figyelem fordítandó; ugyan ez még mindig többet ér, mint a kérdésnek teljes nyitvahagyása.

2. Áttérünk a *tőkepiac hiteleire* és foglalkozzunk elsősorban a jelzáloghittel, beleértve az építési hiteleket is, melyek noha nem szorosan idetartoznak, legcélszerűbben itt említhetők meg.

a) Erősen vitatható, hogy a *jelzáloghitel* a hitelek legbiztosabbika; ennek főleg öt oka van:

1. a jelzáloghitel *nem mobil hitel*,
2. a hitelek *nem automatikusan likvidálódnak*,
3. a jelzáloghitel *felhasználása* talán nehezebben ellenőrizhető, mint a hitelek bármely más esetében,
4. az *ingatlanpiac*, elsősorban a földbirtokpiac rendkívüli mértékben *rugalmatlan*, végül

5. a kívülről „törvényes“ formában történő, de lényegében „*hatalmi*“ *behatás* valószínűsége a gazdasági élet ezen területén igen nagy; az ingatlan tulajdonhoz fontos szociális érdekek fűződnek és nem lephet meg, ha ez a tény folyton megújuló gazdasági megrázkódtatásokat hoz magával; hozzájön, hogy az ingatlan tulajdon állandóan ellenőrizhető, a befektetett tőke tehát nem kereshet „búvóhelyet“ magának.

A jelzálogjognak első helyen való telekkönyvi bekebelezése vagy előjegyzése a kedvezőtlen helyzeten lényegileg nem változtat, de az óvatos üzletpolitika elengedhetetlen előfeltételét képezi, sokszor a bankok alapszabályaiban is lefekete-

tést nyert, sőt az alapszabályok gyakran a fedezetül szolgáló földbirtok bizonyos nemeire is kivételeket állítanak fel. Mindez odahat, hogy a bankellenőrzésnek a jelzáloghitel problémáival szükségszerűen foglalkoznia kell; az *építési hitelek*re ez nem annyira vonatkozik, ezért ezek a hitelek kivételt képezhetnek.

A bankellenőrzés a hitelfedezetek kielégítő voltáról itt sem gondoskodhatik, mert ha a banküzlet minden részletére kiterjedne, a bankok vezetőségét lesüllyesztené a tanulóifjúság nivójára, melynek csupán az a feladata, hogy a tanítóbácsi részéről feladott és a legkisebb részletekbe menő leckét hibátlanul felmondja. Ellenben nagyon helyesnek és szükségesnek látszik, ha a bankellenőrzés az ingatlanhitelek és a *bankok eszközei* között kapcsolatot hoz létre; a *saját eszközök* figyelembevétele nyilvánvalóan nem elégséges. Nem szabad azonban elfelednünk, hogy a jelzáloghitelek terén a *bankok strukturális fejlődése* döntő szerepet játszik; ezért a bankellenőrzés a ténylegesen kialakult helyzetet nem hagyhatja figyelmen kívül; a kérdés szabályozása tehát gyakran csak a pénzüintézetek bizonyos *tipusaira* vonatkozik. A bankellenőrzés sok esetben nem tartotta szükségesnek, hogy a kérdéssel behatóbban foglalkozzék, mert pl. a jelzáloghitelbankok és részben a takarékpénztárak is a hitelnyujtáshoz szükséges eszközöket sokszor *záloglevelek kibocsátása* útján teremtik elő, ami a likviditási követelményeknek eleget tenni látszik; ehhez hozzájön, hogy a takarékpénztárak némelykor közjogi intézmények alakjában lépnek fel, ez pedig az óvatos üzletmenetet hivatott biztosítani. Európában csak Németországban látunk idevágó törvényes intézkedést, mely kimondja, hogy a takarékpénztárak takarékbetétjeiknek legfeljebb 50 %-át helyezhetik ki jelzáloghitelek formájában; az intézkedés, sőt az arány mérve is helyeslendő. Az Egyesült Államok a „nemzeti bankokkal“ kapcsolatban rendezte a kérdést és a kihelyezési határt maximálisan az összes betétek 60 %-ában állapította meg, míg az építési hiteleknél erősebb megszorítással élt, amennyiben ezek maximumát a befizetett alaptőke felében határozta meg. Chile — néhány más rendelkezésén kívül — a jelzáloghitelek felső határát az aktívák 40 %-ában rögzíti. Argentína a bankok jelzálogüzletét a többi üzlettől teljesen különválasztja, Canada pedig a jelzálogfedezetet csak „addicionális“ fedezetnek ismeri el(!). A kérdésnek gyéren előforduló szabályozása sajnálatos tény, de a problémának teljesen negatív módon való rendezése, mint ezt Törökország tette, határozottan hibáztatandó. „*Kevert bankrendszer*“ esetében a szabályozás okvetlenül szükséges, ellenben az is megjegyzendő, hogy az ingatlanhiteleknek az angol bankpraxisban elfoglalt előkelő helye kritika tárgyát képezheti.

b) Nyugodtan lehet állítani, hogy a „*befektetési hitelek*“

a bankpolitika elemi követelményeivel állnak ellentétben; a *megengedhető kivételek* csak erősítik a szabályt. A bankok holding-jellegének (ahol ez észlelhető) szervesen át kell alakulnia, ha üzletvitelüket tartósan egészséges alapokra akarják helyezni; ez minden országra vonatkozik. Nem csodálkozhatunk tehát, ha a bankellenőrzés a legszigorubban ügyel rá, hogy a bankok investíciós hitelnyújtási lehetőségei minimumra csökkentessenek. A banktörvények fel szokták sorolni, hogy a bankok mely hitelügyletekkel foglalkozhatnak és a befektetési hitelek rendszerint mellőzik; célirányosabb, ha ezen ügyletek megtiltása kifejezetten megtörténik. Finnország és Görögország — utóbbinak aránylag fejlett ipara van! — megtiltják, hogy a bankok ipari és hasonló üzletekkel foglalkozzanak. Törökország megengedi, hogy a bankok saját befizetett eszközeik erejéig ipari engagementokat vállaljanak, sőt az állammal vagy állami bankokkal — ezek Törökországban nagy jelentőséggel bírnak és a legkülönbözőbb célokra létesültek — együttesen vállalt részesedések esetében semminemű megszorítás sincs érvényben; ez érthető, mert a török állam az ország iparosítását évek óta a legnagyobb következetességgel hajtja végre. Az Egyesült Államok a kérdés rendezését máshogyan vettek kézbe: közvetlenül csak a Federal Reserve-bankok foglalkozhatnak ipari hitelekkel, a bankkormányzók bizottságának irányítása mellett és külön „Iparügyi Tanácsadó Bizottság” bevonásával. Újabban ezen a vonalon eltolódást lehet észlelni, mert az ú. n. „intermediate credit banks” hosszúlejáratú ipari hitelek nyújtásával foglalkoznak; ez azonban csak egészen kivételes esetekben látszik megengedhetőnek. Olaszországban a bankok ipari érdekeltségeit külön erre a célra létesült alakulatok vették át; hasonló példák még követőkre fognak találni.

Már az előbbieken szó volt a bankok ipari befektetéseiről, mert az iparnak nyújtott hitelek sok esetben az iparban vállalt részesedés természetes és szükségszerű következményeként lépnek fel; a szomorúbb, de nem ritkán előforduló eset az, mikor a sorrend fordított. Meg kell most még emlékeznünk a bankok egyéb befektetéseiről is, kivéve az értékpapírbefektetést, melyre külön fogunk kitérni.

A legnagyobb szerepet itt az *ingatlanbefektetés* játssza, mert a *bankok saját üzemi céljaikra* is kénytelenek ingatlan-tulajdonnal rendelkezni. A bankpolitika egészséges alapelveivel azonban nem egyeztethető össze, ha a bankok ingatlanbefektetése ezen a határon túlmegegy; Argentína, Bulgária, Chile, Dánia, az Egyesült Államok, Finnország, Lengyelország, Portugália, Románia, Svédország és Törökország ennek megfelelően intézkedtek. Dánia az eképen kijelölt határnak a saját

eszközök 20 %-a keretén belüli túllépését megengedi, ami nem helyeselhető, de az ellenkezője sem, ha ugyanis az üzemi célokat szolgáló ingatlantulajdon felső határa a tőke vagy a tartalékok aránylag alacsony hányadában nyer megállapítást, mert ez a bankok mozgási szabadságát túlságosan gátolhatja; utóbbi hibába esett az argentinai, norvég és portugál banktörvény, az ellenkező hibába pedig a német törvény, mely a hártárt túl magasan állapította meg. Az Egyesült Államok túl szigorúan járt el, mert az üzemi célokat szolgáló ingatlanok közvetlen vagy közvetett formában való megvásárlását kifejezett engedélyhez kötötte; a bankfelügyeleti hatóságnál történő *írásbeli bejelentés* ellenben minden körülmények között szükségesnek látszik.

3. Menjünk tovább és vegyük a *bankok kibocsátási tevékenységét és értékpapírbefektetéseit* szemügyre.

A bankok értékpapírkibocsátási tevékenysége a multban nagy jelentőséggel bírt, de mai szerepük e téren alárendeltté vált és egyre jobban elhalványul; ez sajnálatos, mert nemzetgazdaságilag előbb vagy utóbb veszélyes helyzet kialakulásához vezet. A bankokat fenyegető egyik komoly veszélyről, a tőkéknek a bankoktól való elfordulásáról már beszéltünk; a másik nagy veszély, melyet már szintén érintettünk, innen, az emissziós piac oldaláról fenyegeti a bankokat, de a nemzetgazdaságot is teljes egészében: a föld, melyen még röviddel ezelőtt oly szilárdan álltak, lassankint, majdnem észrevétlenül kicsuszik a lábuk alól. A bankok ezen a téren sokévtizedes gyakorlattal bírnak, mely arra az időre megy vissza, mikor itt ringatták a kapitalizmus bölcsőjét. Sok visszaélés történt a bankok ezen tevékenységével kapcsolatban, a hibák azonban jövátéhetőek, akár törvényes eszközök igénybevételevel is, sőt ezen út választása kívánatosnak látszik. Nézzük, hogy a bankellenőrzésnek milyen „biztonsági szelepeket” kell a gazdasági élet ezen szektorában beépítenie.

A komplexum szabályozása négy irányban történhetik:

a) Az új kibocsátásokkal,

b) a bankok folyó tőzsdeüzletével kapcsolatban, továbbá

c) a tőzsdei hitelekre és

d) a bankok saját értékpapírbefektetéseire vonatkozólag.

Vegyük sorra ezeket a kérdéseket.

a) Eltekintve attól, hogy minden kibocsátás jelentése és engedélyezése szükséges, mert enélkül a tőkepiac hathatós ellenőrzése nem lehetséges, különösen fontos, hogy a bankok saját kibocsátásai ellenőriztessenek, mert mint tudjuk, a bankok üzemi tőkéjének előteremtésénél különleges szempontok játszanak közre. Furcsán hat, hogy ezt az elsőrendű fontossággal bíró kérdést csak a belga, lengyel és olasz banktör-

vények érintik; utóbbi túl szigorúan, amennyiben a bankoknak a nem állami kibocsátások lebonyolítására alakult emissziós konzorciumokban való részvételét megtiltja. Külön megítélés alá esik az Egyesült Államok Banking Act-je, mely az értékpapírüzletet a betétüzlettől teljesen különválasztotta és ezzel talán a jövőben mindenütt követendő útra lépett, melyre azonban itt nem térhetünk ki.

b) A bankok a *tőzsdén* fontos szerepet játszanak, noha jelentőségük a *napi üzlet* terén is erősen megcsappant. A tőzsde elsőrangú nemzetgazdasági fontossága szükségessé teszi, hogy a bankoknak nemcsak saját kibocsátásaik sorsát kell szívükön viselniök (az Angliában kialakult kibocsátási rendszer erre sajnos nem fordít kellő figyelmet), hanem erős tőzsdei árfolyamkilengések alkalmával, a gazdasági helyzet nagy fordulópontjainál az árfolyamok alakulásába közvetlenül is bele kell nyulniok. Ez azzal a következménnyel jár, hogy kritikus időkben, a kezdődő dekonjunktúra idején „intervenciós szindikátusok” alakultak (nálunk is), melyek a tőzsdei árrombolás megakadályozását tűzték ki célul. A bankellenőrzésnek ezeket az eseteket kivételeknek kell tekintenie, azzal a feltétellel, hogy a szindikátusok nem fejtenek ki spekulációs tevékenységet.

c) Némely országban, pl. az Egyesült Államokban a *tőzsdei hiteleknek* összehasonlíthatatlanul nagyobb jelentősége van, mint máshol. A kérdésnek az Egyesült Államok részéről történt ismeretes rendezésére nem térhetünk itt ki, de megemlítendő, hogy a kérdés szabályozása mindenütt időszerű és rendkívüli jelentőséggel bír.

d) A *bankok értékpapírbefektetéseivel* a bankellenőrzésnek behatóan kell foglalkoznia; a szabályozás a legtöbb esetben négy értékpapírkategóriát különböztethet meg: saját részvények, más bankok részvényei, egyéb részvények és fixkamatozású értékpapírok.

A chilei, dán, finn, lengyel, norvég, portugál és román banktörvények a *saját részvények* vásárlását tiltják (a dán törvény ezek vételét a saját tőke 10%-án belül megengedi); az Egyesült Államok a Federal Reserve-rendszerhez tartozó bankok tekintetében szintén teljes tilalmat állított fel. Ez helyesnek mondható, azonban előállhat a saját részvények *amortizációs célt szolgáló visszavásárlásának* szükségessége, ami jelentendő, de bizonyos esetekben engedélyezhető is, mint ezt Norvégia tette; a rendkívüli közgyűlés hozzájárulása, miként Románia rendelkezett, nem elegendő.

A *más bankok részvényeiben* való investíció nagyfontosságú, mert a *bankkoncentrációval* függ össze. Célszerű, ha törvényes leszögezést nyer az elv, hogy a bankok más bankok részvényeit (üzletrészeit) *előzetes engedély* nélkül nem vásá-

rolhatják meg, mit az Egyesült Államok és a svéd banktörvény juttattak kifejezésre. Ennek oka abban rejlik, hogy a koncentrációs folyamat hiánytalan ellenőrzése minden rendelkezésre álló eszközzel biztosítandó, mert a bankkoncentráció nemzetgazdaságilag helyes mérvének problémája jelentőségében alig becsülhető túl. Nem kielégítő tehát, ha a dán banktörvény kimondja, hogy más pénzüzeteknél vállalt részesedés ezek alaptőkéjének 30%-a erejéig megengedhető.

A más vállalatok részvényeiben történő befektetést a bankellenőrzésnek azért kell meggátolnia, mert a *bankok holdíng-jellege* és az ebből eredő, nehezen ellenőrizhető „skatulyázódás“ fokozatosan mindenütt megszüntetendő; követendő példát nyújt erre az Egyesült Államok törvényhozása, mely a bankok differenciálódását tette szükségessé. Hibáztatandó, hogy a bulgár, dán, görög, lengyel, német, norvég és román banktörvények az ezen közvetett úton történő bankrészesedéshez bizonyos határokon belül hozzájárulnak; Belgium helyesebben járt el, amennyiben még kötvénybefektetést sem enged meg más vállalatoknál, mint bankoknál. Az Egyesült Államok csak a „külföldi bankoknak“ engedi meg, hogy más vállalatoknál — szűk keretek között — érdekeltséggel bírjanak.

A *fixkamatozású értékpapiroknál* érdekes helyzet tárul elénk. A bankok mérlegeit figyelemmel kísérve megállapíthatjuk, hogy ez a befektetés az utóbbi évek folyamán mind erősebben és erősebben domborodik ki, hovatovább strukturális tünetté válik, különösen ha Németország és főként az Egyesült Államok bankjainak aktívüzletét vesszük szemügyre.

Az 1938 szeptember 30.-i helyzet szerint a 10.338 milliárd dollár betéttel szemben a kihelyezések itt a következőképen alakultak:

Pénztárkészlet és betétek más bankoknál	. 4.315
Adósok	. . . . . 2.786
Egyesült Államok kibocsátásai	. . . . . 3.297
Egyéb értékpapírok	. . . . . 1.038

milliárd dollár. Ebből világosan kitűnik, hogy az amerikai bankok aktívüzlete veszedelmes fejlődés útján van, mely a legnagyobb aggályokra adhat okot. Az adósok volumenje soha nem tapasztalt mélypontra süllyedt, míg az egész egyéb aktívüzlet — a készpénzkövetelésektől eltekintve — az értékpapírbefektetésben, még pedig főleg állami kibocsátások investíciójában összpontosul. Hasonló fejlődést látunk Németországban is, hol a bankok „Reichsschatzanweisung“-okat vesznek át saját számlára egyre nagyobb mértékben; likviditásuk mellesleg sokkal alacsonyabb, mint az amerikai bankoké, melyek-

nél a likviditás foka anormális magasságot ért el. Az eltolódás mérvét abból is láthatjuk, hogy pl. 1929-et szembeállítva, a berlini nagybankok állampapirokban való befektetése már 1936-ban közel harmincszorosára emelkedett, míg az amerikai tagintézetek hasonló befektetése az 1929 évi összegeknek három és félszeresét tették ki. Ez az irányzat a *függő állam-adósságok* rendkívüli emelkedésének következménye, Amerikában közvetett úton, Németországban a tőkepiac tervszerű és közvetlen befolyásának kihatásaképen; az állam igényei itt oly nagyok, hogy a tőke állandó „lefölözés“ tárgyát képezi. A bankoknak ezzel a tendenciával a jövőben állandóan számolniuk kell mert *strukturális és trendszerű* fejlődéssel állunk szemben, melynek eredőjét a mindinkább elterjedő *állami tervgazdálkodásban* kell keresni; utóbbi céljai elérésére nagyarányú kölcsönfelvételre szorul és a bankokat közvetlenül kénytelen igénybevenni. A bankok investíciós politikája ennekfolytán részben meghatározott irányba terelődik és a kezdeményezési lehetőségek ezen a téren is erősen csökkennek, — de jobb, ha a bankok az idő szavát megértik és az államot a köz érdekében kitűzött céljai elérésében hatékonyan támogatják, mintsem hogy erre kényszeríteni kelljen őket.

Ezzel a „tudomány“ végéhez értünk. De a bankpolitika nemcsak tudomány, hanem — „művészet“ is. És ne adjuk fel a reményt, hogy egyszer a mai, bankpolitikailag bizony kissé sivár idők elmulásával a tudományon kívül a művészet is szóhoz juthat!

Waldar György.

Közlemények.

Prion Willy

(1879—1939.)

Prion Willy, aki 1937. október havában a német hitel- és pénzügypolitikai kérdésekről tartott nagy érdeklődéssel kísért előadást Társaságunkban,¹ ernyedetlen szorgalmú munkásságának közepette hirtelen elhunyt. Prion a magángazdaságtan újabban erősen nekilendült tudományának volt lelkes munkása. Kiváló könyveket írt e téren, melyek közül kivált a „Die Preisbildung der Wertpapierbörse“ c. 1910-ben megjelent könyve keltett érdeklődést. A tőzsde kérdéseivel nagy érdeklődéssel foglalkozott később is. Ennek eredménye volt a „Die Effektenbörse und ihre Geschäfte“ c. 1930-ban megjelent munkája is. Behatóan foglalkozott a banküggyel és ennek aktuális kérdéseit állandóan figyelemmel kísérte, hasznos hozzászólásokkal segítve a német bankügy nehéz időkben való alakulását. Prion állandó munkása volt a német bank- és hitelügyi folyóiratoknak és mindig értékes cikkekből világította meg a szőnyegen levő kérdéseket. Érdeklődése mindinkább a közgazdaság szélesebb területe felé fordult; különösen a finanszírozás kérdései érdekelték. Fent említett előadásában is a német pénzügyi politika eszközeit és módszereit világította meg. „Geld und Kredit in Theorie und Praxis“ c. 1936-ban megjelent könyve már e térre tartozik és idevágó legutolsó nagy érdekű munkája, a „Das deutsche Finanzwunder“ címen 1938-ban megjelent érdekes könyve is e kérdéssel foglalkozott. Szerzőjének sajátos világos és megkapó előadásában ismerteti e könyv a német pénzügyi politikát egész felépítésében és gazdasági kihatásaiban is. Elhunytával a német gazdaságpolitikai irodalom alaposan képzett, szorgalmas és gyakorlati irányban is jártas munkatársat veszített.

Heller Farkas.

¹ L. a Közgazdasági Szemle 1938 jan.—febr. számát.

Néhány szó az olasz közgazdasági irodalom mai munkásságáról.

Eraldo Fossati, barii egyetemi tanár, a magyarság barátja, többször foglalkozott serény munkássága folyamán Magyarországgal. Így kiemelhetjük „L'Ungheria economica“ című 1929-ben megjelent terjedelmes munkáját, mely az olasz közönséget alaposan tájékoztatja a magyar közgazdaság iránt. Későbbben a Külügyi Társaságban előadása volt, melyben szemlét tartott az olasz és magyar irodalom fölött. Ez előadása önállóan megjelent olasz nyelven és kilátás van arra, hogy magyar nyelven is meg fog jelenni. Jó áttekintést nyújt a magyar közgazdasági irodalomról, persze a magyar szakember itt-ott hézagot is talál. (Így bár figyelemmel használja e sorok írójának irodalmi munkásságát, mégis hiányzik a két kötetes „A szocializmus“ címen a Magy. Tud. Akadémia által kiadott munka.)

Nagy meglepéssel vehetünk tudomást *Fossati* munkájáról. Kitérvén, a magam részéről nem mulaszthatom el azt kifejezni, hogy én fiatalkoromtól fogva nagy érdeklődéssel olvastam a régi és új olasz közgazdasági irodalmat, annak úgy közgazdasági, mint pénzügyi és statisztikai alkotásait. Személyes összeköttetésben és levelezésben állottam sok olasz közgazdasági és statisztikai íróval, így *Nitti*-vel, *Loria*-val, *Bodio*-val, *Ferrari*-val, *Cognetti di Marita*-val, *Boccardo*-val, *de Tempertico*, *Gabaglio*, *Duoco*, *Cossa*, *Cuonomo*, *Messedaglia*, *Bosco* is jó ismerőseim közé tartoztak. Több ízben láttam, hogy az olasz irodalom szívesen vett tudomást munkásságomról és annak egyes eredményeiről (pl. a gabonaárak hatásáról stb.) bő kivonatban emlékeztek meg az „*Annali di Statisticaban*“. Magam is ismertettem *Nitti* felszólítására az újabb magyar irodalmat az általa szerkesztett *Riforma Sociale*ban.

Az olasz társadalom-gazdasági tudományos irodalmat előnyösen jellemzi a magasabb erkölcsi álláspont, melyet a gazdasági problémák tárgyalásánál érvényre emel. E szempontból újabban figyelmet érdemelnek a *milanoi katolikus egyetem* „*Il sacro cuore*“ kiadványai. Így említésre méltó: *Farfani* dolgozata: „Le origini dello spirito capitalistico in Italia“ értékes adalék a társadalomgazdaságtan középkori történetéhez. De figyelmet érdemelnek a következő munkák is: *Mazzei*: „Politica Economica internazionale inglese prima di Adam Smith“; *Marconcini*: „Saggio sulla rendita e sullo sue modificazioni impultabili all'azione dei nozzi di trasporto“; *Fuoli*: „Il mutuo soccorso e il credito popolare“; *Marconcini*: „Le vicende dell'oro e dell'argento, dalle premesse storiche alla liquidazione mondia latina (1803—1925); raccolta di

scritti in memoria di Giuseppe Toriolo; l'annuario della Enciclica „Rerum Novarum“ stb.

Érdemesnek tartom itt megjegyezni, hogy valamint a milanoi katolikus egyetem, úgy a római egyetem is nagy munkásságot fejt ki a szakirodalom terén. A római egyetem társadalomgazdasági és pénzügyi intézete kiadta újabban *Francesco Ferrara, Maffeo Pantaleoni, Rodolfo Benini, Luigi Amoroso, Nina, Enrico Barone* stb. munkáit. Kívánatos volna, hogy a mi egyetemeink ezt a példát kövessék, mert az ökonomia tudományoknak nagy buzdítást adhatna. Hiszen bizonyos, hogy számos komoly közgazdasági munka az üzleti spekuláció igényeit nem elégítené ki. Csak emlékezzünk arra, hogy még Angliában is a londoni közgazdasági egyetem az angol szakirodalomban sokat tett és közvetítése nélkül sok értékes munka soha sem látott volna nyomdát.

Földes Béla.

A társadalombiztosítás helyzete Magyarországon az 1937. évben.

A társadalombiztosítás nemcsak fokmérője valamely állam szociális gondoskodásának, hanem tükörképe a mindenkori gazdasági helyzetnek. Oly államban, ahol a munkanélküliségi statisztika még fejletlen, a társadalombiztosítás taglétszáma szilárd támpontot nyújt a munkapiac megismeréséhez. A magyar társadalombiztosítás 1937. évi helyzetét, alakulását fogjuk az alábbi fejezetekben bemutatni, hogy végső konkluzióképpen megállapíthassuk Magyarország szociális terhét és a szociális intézmények összvagyonának állagát. Mindkét adat ismerete értékes következtetések levonására és újabb szociális feladatok kitűzésére szilárd alapul szolgálhat.

I. Betegségi biztosítás.

a) Ipari munkások és háztartási alkalmazottak.

Az *ipari munkások és a háztartási alkalmazottak* betegségi biztosítását az Országos Társadalombiztosító Intézet látja el országosan helyi szervei útján. Jelenleg 28 kerületi pénztár, két kirendeltség és 17 vállalati pénztár keretén belül fejt ki működését az Országos Társadalombiztosító Intézet. Az intézet betegségi biztosítási ágának keretén belül két önálló számadással rendelkező ágazatot különböztethetünk meg, és pedig a

betegségi biztosítási általános üzletágot, mely az iparforgalmi munkavállalókról gondoskodik, és a betegségi biztosítási háztartási üzletágot, mely a háztartási alkalmazottakkal kapcsolatosan felmerülő bevételeket és kiadásokat tartja nyilván. A két üzletágon a járulékokat a törvény a következőképpen állapítja meg. Valamennyi háztartási alkalmazott egyetlenny csztályba tartozik s a betegségi járulék összege egységesen havi 3.60 pengőben (az egyidejűleg fizetendő baleseti biztosítási díj havi 15 fillérben) van megállapítva. Ezzel szemben az ipari munkások a betegségi biztosítás szempontjából nyolc napibérosztályba vannak sorolva. A nyolc napibérosztályban a heti kereset, illetőleg a heti betegségi biztosítási járulékok összege jelenleg a következő:

Napibér- osztályok	napı kereset		Átlagos napibér	Heti járulék
I.	—	0.80 P-ig	0.80 P	0.34 P
II.	0.80 Pengőn felül	1.60 „	1.20 „	0.52 „
III.	1.60 „	2.40 „	2.— „	0.84 „
IV.	2.40 „	3.20 „	2.80 „	1.18 „
V.	3.20 „	4.— „	3.60 „	1.52 „
VI.	4.— „	4.80 „	4.40 „	1.86 „
VII.	4.80 „	5.60 „	5.20 „	2.20 „
VIII.	5.60 Pengőn felül	„	6.— „	2.52 „

A járulékkulcs az ipari munkavállalóknál az átlagos napibér 6%-a.

Az alábbiakban táblázatosan mutatjuk be az Országos Társadalombiztosító Intézet pénzübeli szolgáltatásait.

Napibér- osztály	Táppénz napi összege	Terhességi, gyermekágyi segély	Szoptatási segély	Temetkezési segély
I.	0.40 P	0.58 P	0.60 P	24.— P
II.	0.60 „	0.86 „	0.60 „	36.— „
III.	1.— „	1.20 „	0.60 „	60.— „
IV.	1.40 „	1.68 „	0.60 „	84.— „
V.	1.80 „	2.16 „	0.60 „	108.— „
VI.	2.20 „	2.64 „	0.60 „	132.— „
VII.	2.60 „	3.16 „	0.60 „	156.— „
VIII.	3.— „	3.60 „	0.60 „	180.— „

A háztartási alkalmazottak napibérosztályában a temetkezési segély 60.— pengő.

Magyarország legnagyobb szociális intézményének, a Társadalombiztosító Intézetnek betegségi biztosítási ágára vonatkozólag közöljük az alábbi adatokat.

	Általános üzletág (ipari)		Háztartási üzletág	
	1936	1937	1936	1937
	P e n g ő		P e n g ő	
átlagos taglétszám	591.905	650.321	146.456	144.869
járadékelfőírás	38,128.472	42,607.848	5,198.640	5,951.305
táppénz	10,424.185	10,311.278	1,206.717	1,090.788
orvosi költség	4,766.215	5,244.602	664.074	747.553
kórházi költség	9,369.365	10,631.976	1,753.767	1,785.916
gyógyászati ellátás	3,449.949	4,026.553	362.126	413.357
szülési segély	1,713.806	1,884.056	302.300	311.757
temetkezési segély	363.262	422.099	40.015	38.508
összes segélyek	32,305.292	35,039.476	4,662.149	4,735.624
ügynyitelti költségek	6,433.471	6,502.978	913.317	931.494

Az O. T. I. betegségi biztosítási ága 1937-ben 110.871 ipari és 122.151 háztartási munkaadóval állott elszámolási viszonyban.

A biztosítottak egészségügyi ellátásáról 744 szakorvos, 1271 körzeti orvos, 11 baleseti szakértő, 178 vállalati pénztári orvos gondoskodott. Az intézet ügyviteli teendőit (betegségi, baleseti, öregségi és bányanyugbérbiztosítási ágakon összesen) 2371 tisztviselő, ill. altiszt, 155 helyi megbízott, 139 pénzbeszedő látta el.

A betegségi biztosítási általános üzletágon naponta 16.929 biztosítottat részesítettek táppénzben és szülészeti segélyben. A kórházban ápolt biztosítottak napi átlagos száma az általános üzletágon országosan 5122, a háztartási üzletágon pedig 1118 volt. Az O. T. I. az 1937. év folyamán 1898 személyt részesített 41.496 napon át ellátásos gyógyfürdőben. Szanatóriumi ápolásban részesült 5028 biztosított 324.008 ápolási napon át.

Az O. T. I. saját intézményei közt első helyen áll az 532 ágyas Központi Kórház, amelyben az 1937. év folyamán 13.961 személy részesült 190.862 napon át ápolásban. A pestújhelyi dr. Vass József munkáskórházban 457 férőhelyen 2862 biztosított 161.564 napon át részesült ápolásban. Ebben a kórházban kizárólag tüdőbetegeket helyeznek el. A 79 férőhelyű Pesthidegkúti Kórházban 903 beteg 30.146 napon át részesült ápolásban. A 150 férőhelyű balatonkenesei kórházban 1828 beteg, főleg idegbajosok, 40.716 napon át részesült ápolásban. A 234 ágyas Horthy Miklós Munkásszanatóriumban 2758 biztosított 86.443 napon át részesült ápolásban. Végül a 120 férőhelyű modern Keresztes-Fischer Ferenc gyógyházban 741 beteg részesült 15.561 napon át üdültetésben.

b) Magánalkalmazottak.

A magánalkalmazottak betegségi biztosítását Budapesten és környékén a Budapesten székelő Magánalkalmazottak Biztosító Intézete látja el, a vidéki magánalkalmazottak betegségi

biztosítását pedig a már említett Országos Társadalombiztosító Intézet végzi.

Az 1927: XXI. törvény alapján a magánalkalmazottak ugyancsak nyolc (A.—H.) bérosztályba tartoznak. A M. A. B. I.-i tagoknál a betegségi biztosítási járulékkulcs az átlagos napi-bér 5.25%-a.

A betegségi biztosítás szolgáltatásai csaknem azonosak az ipari munkavállalókkal kapcsolatban feltüntetett szolgáltatásokkal. Betegség esetén egy évig jár a biztosítottaknak orvosi gyógykezelés, gyógyszer, gyógyászati segédeszköz, kórházi ápolás, táppénz. A pénzbeli segélyek összegszerűségét az alábbi táblázatban összefoglalva tüntetjük fel:

Napibér- osztály	Táppénz napi összege	Terhességi gyermekágyi segély	Szoportatási segély	Temetkezési segély
A.	0.90 P	1.50 P	0.60 P	45.— P
B.	1.80 „	3.— „	0.60 „	90.— „
C.	3.— „	5.— „	0.60 „	150.— „
D.	4.20 „	7.— „	0.60 „	210.— „
E.	5.40 „	9.— „	0.60 „	270.— „
F.	6.60 „	11.— „	0.60 „	330.— „
G.	8.40 „	14.— „	0.60 „	420.— „
H.	10.80 „	18.— „	0.60 „	540.— „

A Magánalkalmazottak Biztosító Intézeténél tehát a terhességi és a gyermekágyi segély összege egyenlő a napibér 100%-ával.

A Magánalkalmazottak Biztosító Intézetének betegségi biztosítási ágazatnál az 1937. évben 72.494 biztosítottat tartottak nyilván. A biztosításra kötelezettek után a kirótt betegségi biztosítási járulék összege 6,689.616 P volt, míg a főbb költségtételek a következőképen alakultak: táppénz 1,297.508 P, orvosi költség 831.370 P, kórházi ápolási költség 1,363.105 P, gyógyászati ellátás 1,399.245 P, fürdő és szanatóriumi költség 581.349 P, rendelőintézeti költség 382.842 P, szülészeti segély 259.847 P, temetkezési segély 76.860 P, ügyviteli költség 831.785 P.

A biztosítottak egyészségügyi szolgálatát 141 rendelőintézeti és 83 körzeti kezelőorvos látta el. A M. A. B. I. modern központi kórházzal, rendelőintézettel, tudószanatóriummal és gyógyüdülőteleppel rendelkezik.

c) Vasutasok.

A magyar vasutastársadalom betegségi biztosítását hét betegségi biztosító intézet látja el, ezek közt a legnagyobb a Magyar Államvasútak Betegségi Biztosító Intézete. A másik

hat betegségi biztosító intézet különböző magánvasuti társaság személyzetének betegségi biztosítását látja el. Az említett biztosító intézetekhez tartozó biztosítottak kétféle járulékot fizetnek. Az évi fizetéses tisztviselői kategóriához tartozó személyek, akik betegség esetén illetményeiket tovább kapják: a munkabér 3%-ának, a munkás-kategóriához tartozó biztosítottak a munkabér 6 %-ának megfelelő járulékot fizetnek.

A legnagyobb betegségi biztosító intézetnél, melyet a Magyar Királyi Államvasútak tartanak fenn, összesen 111.805 biztosítottat tartottak nyilván 1937-ben. A biztosítottak betegellátásáról 400 orvos, 124 szakorvos, 74 fogorvos, 97 rendelőintézeti és 23 ellenőrző orvos gondoskodott. Az intézet modernül felszerelt hatalmas kórházzal, üdülőteleppel rendelkezik.

A hét közforgalmú vasúti társaság betegségi biztosító intézetének átlagos taglétszáma 1937-ben együttesen 117.561 fő volt, az intézetek járulékbévétele 6,330.097 P volt. A kiadási főbb tételek a következőképpen alakultak: Kifizettek táppénzre 576.677 P-t, orvosi költségre 1,243.683 P-t, kórházi költségre 1,458.844 P-t, gyógyászati ellátásra 1,821.868 P-t, fürdő és szanatóriumi költségre 289.040 P-t, rendelőintézeti fenntartási költségekre 577.644 P-t, szülészeti segélyre 246.492 P-t, temetkezési segélyre 307.629 P-t.

d) *Posta alkalmazottak.*

A m. kir. posta alkalmazottainak betegségi biztosítását a M. kir. Posta Betegségi Biztosító Intézete látja el. Az intézet tagjai betegségi biztosítási járulék fejében illetményeik 4%-át fizetik, keresőképtelenség esetén a tagok csak 20 héten át részesülnek táppénzben. A gyógyszer és gyógyászati segédeszközök költségeinek $\frac{1}{3}$ -át maguk a biztosítottak tartoznak viselni.

Ennél a betegségi biztosító intézetnél az átlagos taglétszám 1937-ben 29.273 fő volt. A biztosítottak után járulék címén befolyt 1,579.376 P. A főbb költségtételek a következőképpen alakultak: kifizetett az intézet táppénz címén 30.705 P-t, orvosi költségekre 327.490 P-t, kórházi költségekre 451.241 P-t, gyógyászati ellátásra 373.527 P-t, fürdő és szanatóriumi költségekre 114.709 P-t, rendelőintézeti költségekre 103.682 P-t, szülészeti segélyekre 56.325 P-t, temetkezési segélyekre 46.307 P-t.

A biztosítottak orvosi és egészségügyi szolgálatát 1066 intézeti orvos látta el. Az intézetnek egy kórháza és egy tüdőbetegszanatóriuma van.

e) *Dohánygyári alkalmazottak.*

A betegségi biztosító intézetek közül a *Dohányjövedék Országos Betegségi Biztosító Intézete* az összes dohányjövedéki

alkalmazottak és dohánygyári munkások és tisztviselők betegsegélyezéséről gondoskodik. A biztosítottak kétféle járulékot fizetnek: a tisztviselők a javadalmazásuk 4%-át, a munkások a munkabér 6%-át fizetik betegségi biztosítási járulék címén.

Az intézetnél az átlagos taglétszám 1937-ben 14.274 főből állott, akik után összesen 656.841 P járulékot fizettek. Az intézet kiadásainak főbb tételei a következők: táppénz címén kifizettek 111.525 P-t, orvosi költségekre 135.363 P-t, kórházi költségekre 89.299 P-t, gyógyászati ellátásra 173.500 P-t, fürdő és szanatóriumi költségekre 29.873 P-t, szülészeti segélyekre 70.676 P-t, temetkezési segélyekre 14.639 P-t.

A biztosítottak egészségügyi szolgálatát 100 orvos látja el.

f) Hajózási stb. munkavállalók.

A magyar hajózási munkavállalók betegségi biztosításáról is önálló intézmény, a Magyar Hajózási Betegségi Biztosító Intézet gondoskodik. Ehhez az intézményhez még külföldi, Dunai hajózási vállalatok is csatlakoztak alkalmazottaikkal. A biztosítottak ingyenes orvosi gyógykezelésben, kórházi ápolásban részesülhetnek egy évig, ugyancsak egy évig kaphatnak táppénzt, mely a nőtlen biztosítottaknál a napibér 50%-a, családos biztosítottaknál a 60%-a.

Az intézetnél biztosítottak átlagos száma 1937-ben 10.384 fő volt, akik után összesen 1,130.122 P járulék folyt be. Főbb költség tételek a következők voltak: táppénz 102.798 P, orvosi költség 208.618 P, kórházi költség 183.276 P, gyógyászati ellátás 214.039 P, rendelőintézeti költség 29.873 P, fürdő és szanatóriumi költség 22.109 P, szülészeti segély 17050 P, temetkezési segély 16.416 P, ügyviteli költség 142.581. P.

A biztosítottak egészségügyi védelmét 360 körzeti és 13 rendelőintézeti orvos látta el egy főorvos irányítása mellett.

9. Bányamunkavállalók.

Az 1927: XXI. törvény megengedte, hogy az egyes bányavállalatok mellett már régóta működő bányatárspénztárak a *bányavállalat alkalmazottainak* (tisztviselők és munkások) betegségi biztosítását továbbra is elláthassák. Ily bányatárspénztárak száma 1937-ben 17 volt, melyek összesen 59.321 bányász betegségi biztosításáról gondoskodtak. A bányászok betegségi biztosításánál a szolgáltatások mértéke azonos az ipari munkások részére nyújtott szolgáltatásokkal. A 17 bányatárspénztárnál járulék címén befolyt az 1937. év folyamán 4,778.639 P, a főbb költség tételek pedig a következőképpen alakultak: Táppénz címén kifizettek 1,276.259 P-t, orvosi költségekre 583.800 P-t, kórházi ápolási költségekre 977.941 P-t,

gyógyászati ellátásra 801.881 P-t, fürdő és szanatóriumi költségekre 169.560 P-t, rendelőintézeti költségekre 240.511 P-t, szülészeti segélyekre 274.796 P-t, temetkezési segélyekre 63.011 P-t fordítottak. A bányatárspénztárak ügyviteli költségeit a bányavállalatoknak saját bevételeikből kell fedezniük. A bányatárspénztárak kórházakkal, rendelőintézetekkel rendelkeznek.

h) Postatakarékpénztári alkalmazottak.

Különálló intézményük van a *postatakarékpénztári* alkalmazottaknak, a M. kir. Postatakarékpénztár Betegségi Biztosító Intézete címén. A biztosítottak betegségi biztosítási járulék fejében illetményeik 4%-át fizetik. A biztosítottak száma 1937-ben 2041 fő volt, akik után összesen 132.603 P járulékot fizettek. A főbb költségtételek a következők: orvosi költség 35.455 P, gyógyászati segély 26.854 P, kórházi költség 37.864 P, szanatóriumi költség 13737 P, szülészeti segély 4.730 P, temetkezési segély 608 P.

i) Közalkalmazottak.

A magyar *köztisztviselők* betegsegélyezéséről az Országos Tisztviselői Betegsegélyezési Alap gondoskodik. Az alapot az 1921: XLVI. törvény állította fel. A köztisztviselők betegsegélyezését jelenleg a 9900/1938. M. E. sz. rendelet szabályozza. Az alaphoz tartoznak az összes állami, községi, vármegyei alkalmazottak, a tanszemélyzet tagjai, a bírák, a vallásfelekezetek lelkészei.

Az O. T. B. A. taglétszáma 1937-ben 70.000 főből állott, akik járulék címén fizettek 2,780.000 P-t. A főbb költségtételek a következők: orvosi költség 660.900 P, kórházi költség 903.700 P, gyógyászati ellátás 250.000 P, fürdő és szanatóriumi költség 184.000 P, rendelőintézeti költség 387.000 P, szülészeti segély 126.000 P, temetkezési költség 250.000 P. A biztosítottak egészségügyi ellátásáról 406 körzeti orvos, 22 kerületi főorvos, 52 rendelőintézeti szakorvos gondoskodott.

j) Székesfővárosi alkalmazottak.

Budapest *székesfőváros közigazgatási alkalmazottainak*, továbbá a székesfővárosi üzemek alkalmazottainak betegellátásáról az úgynevezett Székesfővárosi Segítőalap gondoskodik. A tagok illetményeik 4%-át fizetik betegségi biztosítási járulék fejében.

A Segítőalagnál a biztosítottak száma 1937-ben 19.316 fő volt, akik után járulék címén 1,969.368 P folyt be. A főbb költ-

Magyarországi betegségi biztosító intézetek 1937. évi működését feltüntető adatok.

Sorszám	Betegségi biztosító Intézet neve	Átlagos taglétszám 1937-ben	Járulék bevétel	Táppénz	Orvosi költség	Kórházi költség	Gyógyászati ellátás	Fürdő- és szanatóri- umi költség	Rendelő- intézeti költség	Szülészeti segély	Temetkezési segély	Ügyviteli költség
1	Országos Társadalom- biztosító Intézet ¹	795.190	48559153 ³	11,402.066	5,992.155	12417892 ²	4,439.910	—	2,154.232	2,195.813	460.608	7,434.472
2	Magánalkalmazottak Biztosító Intézete	72.494	6689616 ³	1,247.508	831.370	1,363.105	1,399.245	581.349	382.842	259.847	76.860	831.785
3—9	Közforgalmu vasutak betegségi biztosító int.	117.561	6,330.097	576.674	1,243.683	1,458.844	1,812.868	289.040	577.644	246.492	307.629	—
10	Posta Betegségi Biztosító Intézete	29.273	1,579.376	30.705	327.490	451.241	373.527	114.709	103.682	56.325	46.307	—
11	Postatakarékpénztári betegségi biztosító int.	2.041	132.603	608	35.455	37.864	26.854	13.737	1.258	4.730	608	—
12	Dohányjövendéki Ország- os Biztosító Intézet	14.274	656.841	111.525	135.363	89.299	173.500	31.642	1.085	70.676	14.639	—
13	Hajózási Betegségi Biztosító Intézet	10.384	1,130.122	193.630	208.618	183.276	214.039	22.109	29.873	17.050	16.416	142.581
14—30	17 Bányatárspénztár	59.321	4,778.639	1,276.259	583.800	977.941	801.881	169.560	240.511	274.796	63.011	—
31	Székesfővárosi Alkalma- zottak Segítő Alap	19.316	1,969.368	—	751.565	483.122	574.123	95.664	36.061	115.264	122.335	430.548
32	O. T. B. A. 1937/38	70.000	2,780.000	—	666.900	903.700	250.000	184.000	387.000	126.000	250.000	—
	Összesen	1,189,854	74,605,815	14,888,975	10,760,399	18,366,284	10,065,947	1,501,810	3,914,190	3,366,993	1,358,413	—

¹⁾ Az O. T. I. betegségi biztosítási két üzletágának együttes adatai.

²⁾ Szanatóriumi és gyógyfürdő költségekkel együtt.

³⁾ Kirott járulékok.

ségtételek a következők voltak: orvosi költség 751.565 P, kórházi ápolási költség összege 483.122 P, gyógyszerek 574.123 P, szanatóriumi és üdültetési költségek 95.664 P, szülészeti segély 115.264 P, temetkezési segély 115.264 P, ügyviteli költség 430.548 P.

A Segítőalpnak két modern üdülőtelepe van.

A betegségi biztosításról szóló ismertetésünk befejezéséül a túloldali táblázatban összefoglalva bemutatjuk a magyarországi betegségi biztosító intézetek 1937. évi működésére vonatkozó legfőbb adatokat azzal, hogy a mezőgazdasági munkavállalók betegségi biztosítása törvényes úton rendezve még nincs. Jelenleg tehát törvényes alapon betegségi biztosítás védelme alatt áll 1,189.854 munkavállaló s annak mintegy 800.000 főnyi családtagja, vagyis mintegy 2,000.000 személy. Ezek betegségi biztosításának céljaira szolgált kb. 74,600.000 P járulék az 1937-ben működő 32 betegségi biztosító intézetnél.

II. Öregségi, rokkantsági biztosítás.

Az *ipari munkavállalók öregségi, rokkantsági biztosítását* az 1928:XL. törvénycikk alapján országosan az *Országos Társadalombiztosító Intézet* látja el. Az említett törvény kimondja a háztartási munkavállalók öregségi biztosításának bevezetését is, de a törvénynek ezt a szakaszát még nem hajtották végre. Az 1928:XL. törvénycikket 1929. január 1-én léptették életbe. Az öregségi biztosítás törvényen alapuló szolgáltatásai a következők: Rokkantsági járadékra igénye van annak, aki legalább 200 járulékhéttel rendelkezik. A vakoknál elégséges 100 járulékhét felmutatása. Öregségi járadékra joga van annak, akinek legalább 400 (vakoknál 200) járulékhete van és a 65. életévet betöltötte. Az öregségi és rokkantsági járadék két részből áll és pedig egy járadéktörzsből, melynek összege mindenkinél évi 120 pengő és egy emelkedő részből, mely a lerótt járulékoknak 24%-a. Minden 15 éven alúli gyermek után 5% gyermekpótlék jár, azonban a gyermekpótlék összege a járadék 20%-át nem haladhatja meg. Az özvegyeknek joguk van özvegyi járadékra, ha az elhunyt legalább 200 járulékhéttel rendelkezett s a feleség elérte a 65. életévet, avagy állandóan rokkant. Az özvegyi járadék 50%-a az elhunyt járadékának. A félérvák járadéka 15%, a teljes árvák járadéka 30%-a annak a járadéknak, melyre az elhunytnek joga volt, avagy joga lett volna. Azoknak a biztosított nőknek, akik férjhezmennek, az O. T. I. bizonyos feltételek esetében végkielégítést fizet, mely a befizetett öregségi járadékoknak 90 %-a.

Öregségi biztosítás szempontjából a biztosítottak 12 napi-

bérosztályba tartoznak. A járulékkulcs az átlagos napi-bér 3.42%-a.

Az öregségi biztosítási ágon az átlagos taglétszám 1937-ben 547,290 fő volt. Járulékok fejében befolyt 19,247.789 P. Az ágazat kiadásai aránylag még jelentéktelenek, tekintettel arra, hogy csak néhány év óta fizet az O. T. I. öregségi járadékot. Járadékok címén 1937-ben mindössze 1,804.130 P-t fizettek ki, az ügyviteli költségek összege pedig 1,939.427 P volt. Az öregségi biztosítás járuléktartalékalapja az elmúlt 9 év alatt tekintélyesen megnövekedett. Az alap állaga 1937. december 31-én 136,375.801 P volt, amely ingatlanokba, kölcsönökbe, stb. volt elhelyezve.

A *magánalkalmazottak öregségi és rokkantsági biztosítását* a Magánalkalmazottak Biztosító Intézete látja el és pedig az 1928: XL. törvény alapján. Az intézet szolgáltatásai nagyjából egyezők a munkások öregségi biztosításánál említett szolgáltatásokkal. Itt is a járadék két részből áll és pedig az évi 120 P-ből álló járadéktörzsből és a befizetett járulékok 19%-át kitevő emelkedő részből.

A Magánalkalmazottak Biztosító Intézeténél 1937-ben az öregségi biztosítási ágazaton az átlagos taglétszám 105.420 fő volt. Járulék, elismerési díj címén befolyt az intézethez 1937-ben 8,508.923 P. Az 1937. év végén az intézet fizetett 604 öregségi, 1424 rokkantsági, 615 özvegységi, 263 árvasági járadékosnak járadékot.

Az öregségi biztosításnak 1929. január 1-én történt életbelépésétől kezdve az elmúlt 9 év alatt az öregségi járuléktartalékalap vagyona 73,095.627 P-re emelkedett, mely vagyonból 24,720.609 P pénzügyi folyószámlán, 8,924.396 P bérházakban, 4,678.211 P gyógyintézményekben, 10,183.050 P építési hitelszövetkezet kötvényeiben, 8,000.000 P kincstári pénztárjegyzékben, 11,873.531 P községeknek, törvényhatóságoknak stb. nyújtott kölcsönökben volt elhelyezve. Az intézet egészségvédő és gyógyítóeljárásai alapjának vagyona 1937. december 31-én összesen 4,642.966 P értéket képviseli.

A Magánalkalmazottak Biztosító Intézete öregségi biztosítási ágánál azonban nem voltak biztosítva az összes magyarországi magánalkalmazottak, mert az 1928: XL. törvény bizonyos feltételek mellett fenntartotta a törvény életbelépte előtt már működő nyugdíjintézeteket, nyugdíjpénztárakat. Ezeknek a nyugdíjalapoknak felülvizsgálata után S2 alap elismert vállalati nyugdíjpénztár címen megtarthatta önállóságát. E nyugdíjpénztárak adatait az alábbi kimutatásban ismertetjük. E kimutatásból kitűnik, hogy a nyugdíjpénztáraknál az 1937. év folyamán a taglétszám 14.963, járulékbévétele 6,456.000 P, a tiszta vagyoni állaga pedig 1937. december 31-én 201,700.000 P volt.

Elismert vállalati nyugdíjpénztárak 1937. évi működése.

Sor- szám	Vállalati nyugdíj pénztár neve	Aktiv tagok száma	Nyugdíjárulék és egyéb bevétel	Összes vagyon állaga 1937. dec. 31.-én
1.	Angol Magyar Bank	401	1,335.000	8,439.000
2.	Bajai Takarékpénztár	26	64.000	457.000
3.	Belvárosi Takarékpénztár	135	248.000	1,803.000
4.	Békéscsabai Takarékpénztár	12	17.000	204.000
5.	Békésmegyei Ált. Takarékpénztár	26	25.000	372.000
6.	Budapesti Giró- és Pénztáregylet	57	151.000	1,003.000
7.	Budapesti Központi Általános Tejcsarnok	201	276.000	984.000
8.	Budapest Székesfőváros Községi Takarékpénztár	303	458.000	2,876.000
9.	Budapest Szentlőrinci Téglagyár	14	54.000	755.000
10.	Budapestvidéki Kőszénbánya	73	338.000	2,326.000
11.	Decreceni Első Takarékpénztár	29	32.000	335.000
12.	Dreher Antal Serfőzdéi R. T.	170	1,257.000	3,639.000
13.	Egyesült Izzólámpa és Villamossági R. T.	395	1,240.000	3,366.000
14.	Első Magyar Ált. Biztosító Társaság	337	585.000	3,797.000
15.	Ericsson Magyar Villamossági R. T.	26	59.000	488.000
16.	Fegyver- és Gépgyárak R. T.	22	160.000	913.000
17.	Féltén és Guileau Kábelgyár R. T.	88	175.000	1,819.000
18.	Filtex Textilművek	123	72.000	380.000
19.	Foncière Általános Biztosító Intézet	214	159.000	780.000
20.	Futura Magyar Szöv. Közp. Áruforg. R. T.	131	423.000	1,478.000
21.	Gazdák Biztosító Szövetkezete	287	306.000	2,125.000
22.	Goldberger Sam. és Fiai	89	201.000	963.000
23.	Gschwindt-féle gyár	66	203.000	2,409.000
24.	Hazai Bank R. T.	66	453.000	1,370.000
25.	Hazai Általános Biztosító R. T.	109	162.000	709.000
26.	Hangya Szövetkezet	781	896.000	6,894.000
27.	Hermes Magyar Általános Váltóüzlet	123	101.000	1,420.000
28.	Hofherr-Schranz-Clayton-Schuttle- worth Magyar Gépgyári Művek R. T.	13	62.000	240.000
29.	Hungária Műtrágya Gyár	65	214.000	1,528.000
30.	Kisbirtokosok Országos Földhitel- intézete	74	220.000	988.000
31.	Kőszénbánya és Téglagyár Társulat	61	93.000	654.000
32.	Láng Lajos Gépgyár R. T.	103	166.000	1,626.000
33.	Leipzig Vilmos Szesz- és Cukor- gyára	134	162.000	1,117.000
34.	Magyar Acélárugyár	101	101.000	814.000
35.	Magyar Általános Kőszénbánya	289	2,614.000	18,561.000
36.	Magyar Általános Hitelbank	942	1,363.000	10,990.000
37.	Magyar Általános Ingatlanbank	30	65.000	843.000
38.	Magyar Általános Takarékpénztár	350	518.000	3,968.000
39.	Magyar Forgalmi Bank	22	65.000	774.000
40.	Magyar Földhitelintézet	162	415.000	1,533.000
41.	Magyar Földhitelintézetek Orsz. Szöv.	89	334.000	4,431.000

Sor- szám	vállalati nyugdíj pénztár neve	Aktiv tagok száma	Nyugdíjjárulék és egyéb bevétel	Összes vagyon állaga 1937. dec. 31.-én
42.	Magyar Jelzálog Hitelbank	21	139.000	842.000
43.	Magyar Leszámitoló és Pénzváltó Bank	299	633.000	5,370.000
44.	Magyar Olasz Bank	361	894.000	5,063.000
45.	Magyar Országos Közp. Takarékpénztár	251	346.000	2,938.000
46.	Magyar Francia Biztosító	147	141.000	833.000
47.	Magyar Köztisztviselők Szöv.	95	165.000	1,371.000
48.	Magyar Cukoripar R. T.	85	205.000	850.000
49.	Magyar Élelmiszerszállító R. T.	41	47.000	538.000
50.	Magyar Fém- és Lámpaárugyár	141	186.000	1,031.000
51.	Magyar Pamutipar	249	189.000	1,316.000
52.	Magyar Távirati iroda	366	491.000	2,190.000
53.	Magyar Textilfestőgyár	36	34.000	513.000
54.	Magyar Waggon és Gépgyár	150	224.000	1,609.000
55.	Magyar Mezőgazdák Szövetkezete	103	221.000	620.000
56.	Mechanikai Szövőgyár	41	97.000	756.000
57.	Mezőgazdasági Ipar R. T.	69	275.000	1,591.000
58.	Nemzeti Hitelintézet	93	154.000	826.000
59.	Nemzeti Takarékpénztár és Bank	27	40.000	242.000
60.	Nyiregyházi Takarékpénztár	30	48.000	613.000
61.	Országos Központi Hitelszövetkezet	209	472.000	4,203.000
62.	Országos Szeszértékesítő	47	156.000	1,612.000
63.	Pesti Hazai Első Takarékpénztár	259	456.000	4,781.000
64.	Pesti Magyar Kereskedelmi Bank	873	1,377.000	11,063.000
65.	Pécsi Takarékpénztár.	25	36.000	446.000
66.	Pénzintézeti Központ	469	1,043.000	11,433.000
67.	Pesti Izraelita Hitközség	189	328.000	626.000
68.	Részvénytársaság Villamos és Közlekedési Vállalatok részére	236	808.000	6,513.000
69.	Salgó Konzern	307	248.000	683.000
70.	Salgótarjáni Kőszénbánya R. T.	276	2,138.000	11,217.000
71.	Szolnoki Cukorgyár	71	104.000	1,117.000
72.	Standard Villamossági R. T.	133	221.000	1,184.000
73.	Szeged-Csongrádi Takarékpénztár	43	62.000	589.000
74.	Szegedi Kereskedelmi és Iparbank	21	24.000	215.000
75.	Szombathelyi Takarékpénztár	35	31.000	250.000
76.	Takarékpénztárak és Bankok Országos Nyugdíjpénztára	1.747	1,232.000	7,942.000
77.	Telefongyár R. T.	23	62.000	840.000
78.	Unio Nyugdíjjegyesület	303	240.000	1,459.000
79.	Urikány-Zsilvölgyi Magyar Kőszénbánya	37	80.000	945.000
80.	Vasvármegyei Elektromos Művek	57	86.000	699.000
81.	Weiss Manfréd Vállalatok	200	390.000	3,836.000
82.	Wolfner Gyula és Társai	44	96.000	695.000
Összesen		14.963	30,061.000	201,700.000

A bányásztársadalom évszázadokkal ezelőtt igyekezett önszegélyezési alapon rokkantság és öregség esetére anyagi támaszt

biztosítani magának. A kérdést véglegesen az összes bányászüzemben az 1925: XXXIV. törvény, illetőleg az ennek alapján kiadott 4400/1926. számú rendelet rendezte. A bányásztársadalom öregségi és rokkantsági biztosítását Magyarországon az Országos Társadalombiztosító Intézet látja el. A bányamunkások 12 napibérosztályba sorozva jelenleg a munkabér 5.5%-át fizetik öregségi biztosítási járulék címén.

A bányatisztviselők az érvényben levő törvényes rendelkezések értelmében az A—H napibérosztályokba tartoznak, az öregségi biztosítási járulék fejében a munkabér 6.5%-át fizetik.

A bányanyugbérbiztosítási ágon 1937-ben a biztosítottak átlagos létszáma 49.656 fő volt. Járulék címén befolyt az 1937. év folyamán 4,257.353 P. A biztosítási ág összköltsége 4,284.614 P volt, mely összegben a kifizetett járadékok 3,835.305 P-vel szerepelnek. A nyugberezettek száma 6.460 fő, a nyugberezett özvegyek száma 4.673, az árvajáradékot élvezők száma 2.069 fő volt. E biztosítási ág tartalékalapjának vagyona összesen 10,032.174 P értéket képvisel.

A *mezőgazdasági munkavállalók* öregségi biztosítását önkéntes alapon az 1912: VIII. törvény vezette be. A biztosítási feladatot az Országos Mezőgazdasági Biztosító Intézet látja el. Kötelező alapon az 1938: XII. törvény vezette be a mezőgazdasági társadalom öregségi biztosítását, amely törvény azonban csak 1938. július 1-ével lépett életbe.

Meg kell emlékeznünk még a *gazdatisztek öregségi biztosításáról*, melyet az 1936: XXXVI. törvénycikk vezetett be. Az új törvény 1937. július 1-én lépett életbe. A gazdatisztek 9 napibérosztályba tartoznak. A biztosítás szolgáltatásai a következők: öregségi nyugdíj, rokkantsági nyugdíj, özvegyi nyugdíj, nevelési segély. Öregségi nyugdíj előfeltétele a 65. életév betöltése, a rokkantsági nyugdíjé a keresőképesség csökkenése legalább 66%-kal és 10 évi várakozási idő. Az öregségi és rokkantsági nyugdíj két részből áll: a változatlan nyugdíjtörzsből, mely évi 120 pengő és a fokozódó nyugdíjrészből, mely a biztosított javára befizetett járulékok összegének 19%-a. Az özvegyi nyugdíj fele, a nevelési segély félárvánként 15%-a, teljes árvánként 30%-a az öregségi, illetve rokkantsági nyugdíjnak.

A gazdatiszti nyugdíjbiztosítás első félévének eredményei a következők. Biztosítási kötelezettség alatt állott összesen 2756 gazdatiszt. Biztosítási díj fejében befolyt 513.293 P, az állami hozzájárulás összege 32.000 P volt.

Az öregségi és rokkantsági biztosítás ismertetését összefoglalva, megállapíthatjuk, hogy 1937-ben 547.290 ipari munkás, 120.383 magánalkalmazott, 49.656 bányász vagyis összesen 717.329 munkavállaló állott a kötelező öregségi biztosítás

védelmében. E célra járulék fejében befolyt összesen 28,479.065 pengő.

III. Baleseti biztosítás.

A baleseti biztosítást egységesen és országosan az Országos Társadalombiztosító Intézet látja el és pedig két üzletág keretén belül. Az általános üzletághoz tartoznak az összes ipari, kereskedelmi vállalatok, háztartások, a bányüzletághoz a bányavállalatok. A biztosítás költségeit kizárólag a munkaadók viselik. Vannak munkaadók, akik baleseti biztosítási járulékot fizetnek, ilyenek a rendszerint tíznél több munkavállalót foglalkoztató üzemek, illetőleg az elemi erővel hajtott gépet használó és rendszerint legalább ötnél több munkavállalót foglalkoztató üzemek. Baleseti díjat fizetnek a kisebb üzemek és a háztartási munkaadók. A baleseti biztosítási járulék a kifizetett beszámítható javadalmazásnak, az üzem veszélyességi arányszámának és a számadási évre megállapított egységdíjtételnek szorzatából alakul ki. A baleseti biztosítási díj munkavállalónként heti 8 fillér, a háztartási alkalmazottak után havi 15 fillér.

A baleseti biztosítási ágon az 1937. év folyamán nyilvántartottak 11.654 baleseti biztosítási járulékot, továbbá 124.898 baleseti díjat fizető üzemet és végül 122.151 baleseti díjat fizető háztartást.

A baleseti biztosítási általános üzletágon a díjfizető biztosítottak száma 369.736, a járulékfizető biztosítottak száma pedig 509.166 fő volt, a bányüzletágon a járulékfizető és díjfizető biztosítottak száma 51.014 fő volt. Az általános üzletágon a kirótt járulékok összege 9,304.947 P, a bányüzletágon 1,477.779 P volt. Ez a két összeg átlagban a kifizetett munkabérek 1.5%-a körül mozog. Az általános üzletágon a baleseti járadékosok száma 15.066 fő volt, az ág költségei 10,074.868 P-re rugtak, a bányüzletágon a járadékosok száma 2.377 fő volt, az ág költségei pedig 1,540.457 P körül mozogtak. A baleseti biztosítási általános üzletág tartalékalapjának állaga 1937. december 31-én 6,706.137 P, a bányüzletág tartalékjának állaga pedig 2,154.421 P értéket képviselt.

A *mezőgazdasági munkavállalók baleseti biztosítását* az 1900: XVI. törvénycikk vezette be Magyarországon. A biztosítási feladatot az Országos Mezőgazdasági Biztosító Intézet látja el. Ennél az intézménynél egyénenként 366.880 mezőgazdasági cseléd és 41.702 gazdasági gép mellett dolgozó személyzet volt biztosítva. A baleseti ágon az 1937. év folyamán 16.831 sérülést jelentettek be. Biztosítási díj címén befolyt az intézethez 1937-ben 1,107.271 P, az állami hozzájárulás összege 203.466 P volt. Sérülteknek segély címén kifizettek 621.264 P-t,

gyógyszerekre, kórházi ápolási költségekre 208.602 P-t. Az intézet vagyonának állaga 1937. december 31-én 6,928.911 P értéket képviselt.

A magyar társadalombiztosítás összesítő adatai a következők. Betegségi biztosítási kötelezettség alatt állott 1,189.854 személy, öregségi, rokkantsági biztosítási kötelezettség alatt 717.329 személy, baleseti biztosítási védelemben 929.916 ipari, kereskedelmi munkavállaló s mintegy 500.000 mezőgazdasági munkás. Befolyt betegségi biztosítási járulék címén kb. 74,600.000, öregségi biztosítási járulék címén 28,500.000 P, baleseti biztosítás céljaira pedig mintegy 12,000.000 P, vagyis a különböző társadalombiztosítási járulékok összegét 115,000.000 P-re becsülhetjük. A társadalombiztosítás terhét megközelítőleg az alábbi százalékos számokban fejezhetjük ki, melyek feltüntetik az átlagos munkabérhez viszonyított járulékkulcsot.

	Betegségi biztosítás	Öregségi biztosítás	Baleseti	Összesen
	átlagos napi bér			
munkás	6·— 0/0	3·42 0/0	1·5 0/0	10·92 0/0
magánalkalmazott (Mabi)	5·25 „	4·28 „	1·5 „	10·98 „
bányamunkás	6·— „	5·5 „	1·5 „	13·— „
bányatisztviselő	5·14 „	6·5 „	1·5 „	13·14 „

A magyar társadalombiztosítási teher tehát átlagban a kifizetett munkabérek 11%-a körül mozog. E teher valamelyest csekélyebb a nyugati államok hasonló szociális terhénél s fedezi a betegségi, baleseti, öregségi és rokkantsági biztosítás kockázatával járó költségeket. Az egyes biztosítások modern alapon, nívós szolgáltatásokkal sietnek a magyar dolgozó társadalom védelmére.

Végül foglaljuk össze, hogy az öregségi biztosítást ellátó intézményeknél mily vagyon gyűlt össze 1937. december 31-éig. Megjegyezzük, hogy a betegségi biztosító intézetek tartalék-alapjai is jelentékenyek, de ezek nagyrészt ügyviteli célokat szolgáló székházakba, gyógyintézményekbe, rendelőintézetekbe vannak elhelyezve, úgyhogy további célkitűzésekhez kevésbé jöhetnek figyelembe.

Az Országos Társadalombiztosító Intézet öregségi járuléktartalék-alapjának állaga 1937. december 31-én 136,375.800 P, az egészségvédő és gyógyító eljárása alapjának állaga 6,722.031 P, a Magánalkalmazottak Biztosító Intézeténél az öregségi biztosítás járuléktartalék-alap állaga 73,095.627 P, az egészségvédő és gyógyító eljárási alap állaga 4,642.966 P, a 82 elismert vállalati nyugdíjpénztár vagyonának állaga 201,700.000 P, az Országos Társadalombiztosító Intézet bányanyugbérbiztosítási ága tartalék-alapjának állaga 10,032.173 P értéket képviselt, vagyis

összesen 432,000.000 P szociális vagyon gyült össze a dolgozó társadalom filléreiből és szolgált és szolgálni fog a magyar társadalom szociális, egészségügyi védelmének céljaira.

Dr. Bikkal Dénes.

Törökország iparosítási törekvései.

Divatba jött mostanában a népeket két osztályba sorolni: vannak elöregedett, pusztulásra ítélt népek és vannak ifjú, életerőtől duzzadó népfajok. A török népet még jóformán tegnap a világ legkivénhedtebb, legelfásultabb, legkevesebb élet-erővel rendelkező népének mondták ki. Azt mondták: „beteg ember“, és annyira bizonyosnak vették a pusztulását, hogy még csak a gondolata sem igen vetődött fel annak, hogy talán ki is lehetne menteni szomorú állapotából. És akkor megjelent *Kemál Atatürk* kijelentvén, hogy a török nép nem kiöregedett fajta, hanem fiatal, életerős nép, melynek még sokszor lesz szava a népek történetében. És hozzáfogott egy új Törökország felépítéséhez: kalapot tetetett a török férfiak fejére, elkezdett ágyukat gyártani, bezárta az idegen iskolákat, megtiltotta az arab és perzsa nyelvet, kiirtotta a szóvirágoktól vizenyős oszmánli stílust, új török nyelvet, új nemzeti irodalmat teremtett. Új várost épített, gyárat, ipartelepeket nyitott meg és munkájának eredményeként előállt az új török köztársaság, előállt az új török nép.

A török elsősorban katonanép. 1922-ben rálépett a megújulás útjára, megkezdte a harcot függetlenségéért és azóta is ettől a szellemtől vezetettve, de most már békés eszközökkel folytatja országújító munkáját. Ha maga *Kemál Atatürk* nem is volt katona, munkáján mégis meglátszik az a katonás szellem, mely a törökséget jellemzi. Az a munka, melyet *Kemál* reformja hozott magával, óriási méretű volt: kiterjedt a török életnek minden mozzanatára. Különösen akkor látszik meg teljes méreteiben ez az erőfeszítés, ha némileg ismerjük azokat az állapotokat, melyek a *Kemál* előtti években Törökországban uralkodtak. Maga ez az egy dolog: az ottomán apathiatól megszállott török léleknek a felrázása és a nemzeti reformok érdekében történő megnyerése, óriási feladatot jelentett. Mi ebben a kis tanulmányban a török gazdasági élet kifejlesztését szolgáló erőfeszítésekkel kívánunk foglalkozni. A reform előtti gazdasági állapotok silány helyzetét mi sem mutatja jobban, mint az a tény, hogy Törökország mintegy gazdasági szolgátságba süllyesztve még 1923-ban is kénytelen volt szerződésben kötelezni magát arra, hogy öt évig nem állít fel vámhatárokat. Az öt év elmúltával megindulhatott a vé-

dekezés; az a vámfal, mellyel azóta körülbástyázza magát, aránylag elég magas. A magas vámokhoz járulnak még a deviza ügyeket, a külső fizetési módokat, általában a pénznek a védelmét szolgáló törvények, melyek az U. R. S. S. kivételével talán a legszigorubbak Európában. Legújabbán pld. ki mondja egy rendelet, hogy külföldi adósságok törlesztésére a jövőben csupán a mogyorót lehet felhasználni, amelyből Törökországnak nagy exportja van.

Jelenleg a török ipari- és pénzügyi élet helyes és megnyugtató fejlődést tüntet fel; csupán a külkereskedelem mutat — főképp az utolsó három év alatt — a kedvezőtlen devizaviszonyok miatt egyre aggasztóbb képet. A kedvező fejlődést bizonyítja egyebek közt a bankbetétek szaporodása (1924-ben 13 millió; 1935-ben 129 millió és 1938-ban 200 millió török font volt a betétek összege), a belső fogyasztás állandó növekedése, főként a liszt, a szövött áruk és a cukor terén, továbbá az adók csökkentése, az utak, vasutak számának állandó gyarapodása és végül az 1933-ban kidolgozott és azóta végrehajtott ötéves gazdasági terv.

De épen ez a belső fejlődés igen nagy külföldi bevásárlásokat tételez fel. Mint minden ország, amely rövid időn belül akarja magát megfelelő ipari berendezésekkel ellátni, az új Törökország is kénytelen volt adósságokba bocsátkozni, pedig ezeknek az adósságoknak sem a kölcsönvevő Törökország, sem a kölcsönző hatalmak számára nincs valami kellemes emléke. A súlyos külföldi kölcsönök révén az a veszély is előáll, hogy Törökország bizonyos mértékben ismét elveszti gazdasági függetlenségét. Ez az a kérdés, melynek megoldása az új Törökország vezetőinek egyik legsúlyosabb gondja.

Milyen út állhat nyitva, hogy ezt a nehézséget elhárítsák? Talán az, ha az ország elsődleges nyerstermékei számára megfelelő külföldi piacokat találnának, melyek révén a külföldi hiteleket rendezni lehetne. Ebben az értelemben és ezzel a céllal került bele az ötéves gazdasági tervbe a hazai vasérc kibányászásának és piacra dobásának terve. Ismeretes dolog, hogy az anatóliai török hegyvidék rendkívül gazdag vasban és egyéb ércfélékben. Sikerral jár-e vajjon ez a törekvés, biztosan nem lehet megmondani, az ötéves gazdasági tervnek mindenesetre ez alkotja egyik nehéz pontját.

Az eredmények között, melyeket az új Törökország eddig elért, különös figyelmet érdemelnek azok, melyek az új Törökország iparosítására irányuló erőfeszítések terén mutatkoznak.

Törökország mint ismeretes elsősorban mezőgazdasági ország; a török ipar a világháború előtt teljesen elhanyagolt állapotban tengődött. A háború előtti évek gazdasági és keres-

kedelmi minisztériumainak kimutatása szerint 1913-ban csupán 270 gyár volt az országban. Ez a berendezkedés szinte a semmivel egyenlő, ha tekintetbe vesszük a ottomán birodalom kiterjedését és a területnek nyersanyagokban való gazdagságát. Igaz, hogy az óriási török birodalom 1682-től (Bécs sikertelen ostromának éve) állandó hanyatlásban volt, de azért a háború előtti időkben még hozzátartozott Szíria, Libanon, Palesztina, Irak, melyeket azután a világháborút befejező szerződésekben veszített el.

Az igaz viszont, hogy a kézműipar és főképp a háziipar igen fejlett állapotban volt; a háziszőnyeg és a bőrtárgyak készítése jelentős szerepet játszott, de a feladat, hogy olyan ipart teremtsenek meg az ország területén, mely a felújulás útjára lépett Törökországnak megfelel, az új Törökországra hárult.

Az ottomán birodalom területén még 1913-ban egy ideiglenes törvény lépett életbe, melynek célja a birodalom területén felállítandó és már meglévő gyárak segélyezése lett volna. A világháború azonban — még jóformán mielőtt valami hatása lehetett volna ennek a törvénynek — megghusította a törvényben célzott terv megvalósítását. A háború után 1919-ben megindult a török nép függetlenségi harca (1919—1922.), melyben az ottomán birodalom ura, a szultán elbukott és ugyanakkor uralomra jutott az új török köztársaság megteremtője, *Kemál Atatürk*. Reformeszméi között első helyet foglalt el az új köztársaság iparosításának kérdése. Éppen azért uralomrajutása után (1923, okt. 29-én választották meg a köztársaság elnökének) rögtön felújította az ipar előmozdítására hozott 1913-as törvényt; megfelelő módosításával 1927 június 15-én elkészült az a rendkívül fontos törvény, mely Törökország iparosításának útjáról rendelkezik. A törvényt 1933-ban újabb módosításokkal és kiegészítésekkel látták el. Az 1927-es törvénynek nagyon jótékony hatása volt, amit a gyárak növekvő száma világosan mutat, az 1927 és 1931 között keletkezett új gyáriüzemek számát 600-ra becsülhetjük.

Ugyancsak fontos szerepe volt a török gyáripar megteremtésében az 1925-ben felállított *Ipari és Bányászati Bank*-nak; 20 millió török font alaptőkével rendelkezett akkor ez a bank és az volt a célja, hogy egyrészt mindenképpen elősegítse az állam tulajdonába tartozó ipari központok kifejlődését, másrészt pedig megfelelő hitelek, kölcsönök révén hathatósan mozgátsa elő a magánvállalatok felállítását. Az új bank vezetése alá tartozó állami gyárak első feladata az volt, hogy eleget tegyenek az állami rendeléseknek; e gyárak 1928-ban 5,511.000 török fonttal rendelkeztek és céljuknak teljes mértékben eleget tudtak tenni. Azonkívül az említett bank 1928-ban 11 új

magán gyártelep felállításában vett részt és az említett évben már 460.000 török fontot tett ki ilyen érdekeltsége; 1933-ban ez az összeg már 8,500.000 török fontra emelkedett fel.

Az új ipari telepek létesítésénél főképp a szövöttárúk, cukor és liszt előállítását szolgáló gyárakon volt a hangsúly; ismeretes ugyanis, hogy Törökországnak főképp ezekből az anyagokból óriási bevitele volt. Nem lesz egészen felesleges, ha az egyes iparágakban feltüntetjük azokat az eredményeket, melyek a fejlődést világosan mutatják. Ezek a számok az új török köztársaság fennállásának tizedik évéből, 1932-ből valók.

Gyapotárúk: 1923-ban Törökország még óriási méretű bevitelre kényszerült; a bevétel kilogrammokban kifejezve 20,500.000 kg.-ot tett ki, míg ugyanakkor a hazai termelés csupán 700.000 kg. volt. 1932-ben az importált mennyiség 13,430.000 kg.-ra esett le, míg a hazai termelés felszökött 6,600.000 kg.-ra.

Gyapjucikkek:

Év	Behozatal kg.-ban	Belső termelés.
1923:	1,250.000 kg.	400.000 kg.
1932:	440.000 kg.	1,695.000 kg.

Selyemcikkek:

1923:	17.000 kg.	2000 kg.
1932:	66.600 kg.	91.600 kg.

Cukor: A cukorrépa termelés és a cukorgyártás egészen 1926-ig ismeretlen volt Törökországban. A cukorbevétel 1923-ban török fontban kifejezve 15,965.000 fontot tett ki, 1925-ben 13,313.000 fontot és 1932-ben már csak 3,000.000 font értékű cukrot kellett külföldről bevinnie.

Malomipar: Törökország — jóllehet lényegében mezőgazdasági ország — mégis kénytelen volt a világháború után búzát és lisztet importálni. Csupán magának a búzalisztnek behozatali mennyisége 26.000 tonna, értéke kb. 3 millió török font volt. — 1932-ben a rendszeresebb gazdálkodás révén már elérték azt, hogy nem szorultak külföldi bevételre búzából, a malomipar kifejlődése pedig lehetővé tette, hogy otthon állítsák elő az ország szükségletét kielégítő lisztmennyiséget.

Bőrcikkek: Ezen a téren is nagy volt a behozatal annak ellenére, hogy a bőrtárgyakat készítő háziipar eléggé virágzott. 1923-ban a behozatal 1,980.000, a hazai termelés 1,600.000 kg.-ra rugott; 1932-ben viszont a behozatal 60.000 kg.-ra szállt le, míg a belső termelés 4,350.000 kg.-ra szökött fel.

Szappanból Törökország 1923-ban 2,675.000 kg.-ot vásárolt külföldön; 1932-ben a bevétel összege 25.000 kg.-ra szállt le és ez a bevétel is csupán a luxus szappant illetőleg maradt meg.

Faipar: A rendszertelen erdőirtás ellenére is, mely az el-

mult idők folyamán Törökország területén dult, az új Törökország még most is nagy mennyiségben tud nyers fát kivinni. Egyébként az új kormányzat rögtön kezébe vette az erdőgazdálkodás intézését és a fásításra fordított nagy gond mellett szigorú törvények védik azóta az erdőket. — Törökország 1923-ban 17.000 tonna fát szállított ki külföldre; 1932-ben az exportált fa-mennyisége felemelkedett 38.900 tonnára. Ezzel szemben a behozatal, megmunkált fa, főképp bútorfélék, 1923-ban 4125 tonna volt, amely mennyiség 1932-ben 683 tonnára esett le.

Nagyon kedvező hatást gyakorolt az 1927-es törvény és az Ipari Bank felállítása, — mint már fentebb is említettük — a magánkézben lévő gyárak kifejlődésére is. A hozzáférhető kimutatások szerint 1927-ben csupán 342 olyan magán gyárüzem volt az ország területén, mely a törvényben kimondott követelményeknek megfelelt. A törvényt követő években rohamosan szaporodva az 1932-es évek körül már 1090-re rugott az újonnan keletkezett gyárak száma. A kormányzat részéről ez időben bizonyos törekvés volt tapasztalható arra vonatkozólag, hogy valami központosító irányítást adjanak az ország területén lévő gyáraknak; ennek pedig az lett az eredménye, hogy a magán üzemek kihasználva a törvény és a központosító főrekvés nyújtotta előnyöket, egyre növelték a befektetéseiket, egyre bővítették a berendezéseiket. Ha összehasonlítjuk ilyen szempontból az 1932-es és 1933-as éveket, a gyári tőke növekedése szembetűnően meg fog mutatkozni az ipari termelésnek jóformán minden ágában.

Iparágak	A befektetett tőke		
	1932.	1933.	
Mezőgazdasági ipar	20,238.000	21,806.000	török font.
Textil ipar	9,840.000	9,865.000	„ „
Faipar	2,965.000	5,565.000	„ „
Papír- és karton ipar	2,040.000	2,070.000	„ „
Érefeldolgozó ipar	2,228.000	1,950.000	„ „
Kémiai ipar	2,165.000	2,950.000	„ „

Ilyen volt nagy vonalakban a helyzet 1933 végén a török ipar terén; az 1933-as esztendő egyébként az Ipari és Bányászati Bank megszűntét is jelenti. Ugyanis ebben az esztendőben az említett bankot két szervezetre szakítják szét: az *Allami Ipari Hivatal*-ra és az *Ipari Hitelbank*-ra. Azonban alig tűnt el, illetőleg szakadt ketté az említett bank, amikor a kormányzat a központosító gondolatnak megfelelően már el is határozta egy az eddiginél is nagyobb keretű bank felállítását. Fel is állították még 1933-ban az azóta igen nagy fontosságra emelkedett ú. n. *Sumer Bank*-ot. A bank Ankara székhellyel és 20 millió

török font tőkével jött létre; rendeltetése az volt, ami az eltörölt Ipari és Bányászati Banké; 1934-ben már 62 millióra rugott a bank tőkéje, jelenleg pedig kb. 80,500.000 török fonttal rendelkezik. Ez a bank öttagú tanács vezetése alatt áll; a tanács tagjai közül egy elsőbbséggel bír, tagjait a gazdasági- és pénzügyminiszterek ajánlatára nevezik ki.

A *Sumer Bank*, mely jóformán minden ipari és pénzügyi tevékenységet is irányít, igazi jelentőségét az ötéves gazdasági terv végrehajtásakor érte el. Ez ugyanis teljesen a Sumer Bankra hárult és a banknak ez volt egyik jelentős feladata. Felügyelete alá tartoznak az állami üzemek, a Sumer Bank ügyel fel az egyes magánüzemekbe befektetett állami érdekeltségekre is. Feladatai közé tartoznak még: új ipari tervek, eljárásmodok kidolgozása, új állami gyárak felállítása, a magánvállalatok hitellel való támogatása; részvétel mindazon gyárak létesítésében, melyek a hazai nyersanyagokat dolgozzák fel, tehát a hazai ipar erősödésére nemzeti szempontból fontosak; továbbá iskolák fenntartása a munkások számára, tanfolyamok rendezése, külföldi tanulmányúttak előkészítése, ösztöndíjak létesítése, stb.

Mielőtt az ötéves gazdasági terv legfontosabb végrehajtó szervévé lett volna, a Sumer Bank már megelőzőleg 21 magánvállalatban volt részes vagy társtulajdonos 15,200.000 font erejéig. A Sumer Bank felállításától, 1933. jún. 3-tól azon év végéig terjedő hat hónap 1,517.000 font nyereséget hozott a banknak. Teljes kifejlődéséhez azonban csak 1934 elejétől kezdve jutott, amikor a kormányzat rábízta az ötéves terv végrehajtását.

1933 utolsó negyedében lehetett először arról hallani, hogy a kormányzat egy *ötéves gazdasági tervnek* a kidolgozását vette munkába, melynek célja lenne a török ipari élet még hathatóssabb támogatása és fejlesztése. Nagy körültekintéssel és aktivitással folytak a tervet előkészítő munkálatok a gazdasági miniszter, Mahmud Djélal vezetése alatt; főképp arra irányult a törekvés, hogy a fonó-szövő-, papír-, selyem-, cellulóze és a kémiaiipart segítsék nagyobb arányú kifejlődéshez, mivel épen ezen iparágaknak a termékei alkották Törökország behozatalának tetemes részét.

Az ötéves terv megvalósítására évenként 5 millió török fontot irányoztak elő s így az öt év alatt megvalósítandó beruházásokra, iparfejlesztésre szánt összeg 25 millióra emelkedik fel; ehhez járul még az a 8 millió amerikai dollár hitel, melyet az U. R. S. S. közvetítése révén Amerika nyújtott a török köztársaság ipari szempontból szükséges felszereléséhez; ezt az összeget 1934. január 21-én létrejött megállapodás szerint húsz év alatt kamatok nélkül kell Törökországnak visszafizetnie.

Kétségtelen, hogy a török ipar ezzel az ötéves gazdasági

tervvel lépett rá igazán a nagyarányú fejlődés útjára; ez a gazdasági terv, mely — jöllelehet az U. R. S. S. mérnökeinek és tanácsadóinak is része volt benne — még sem kizárólag szovjet mintára és szovjet gazdasági vezérek irányítása folytán jött létre, főkép a nemzeti szempontú ipar fejlesztését tűzte maga elé: olyan gyárak és ipari központok létesítését, melyek a nyersanyagokban gazdag Törökország termékeinek feldolgozását célozzák s amelyeknek ilyenformán jelentős nemzeti érdekük van. A gyárak létesítésénél elsősorban gazdasági szempontok játszottak szerepet: olyan vidékeken létesültek, melyeknek nyersanyagokban való gazdagsága ismeretes. Nem kis szerepet játszottak az ötéves terv keretében felállítandó ipari gócpontok elhelyezésénél a hadászati szempontok sem. A nemzeti érdek, továbbá az államtól nyújtott óriási beruházási összeg természetesen a kormányzatnak biztosítja a vezetésben és végrehajtásban a döntő szerepet, de azért a magánvállalatok is igen fontos teret és szerepet kapnak az ötéves gazdasági terv keretében; továbbra is megfelelő támogatásban és a kormányzat nyújtotta előnyökben részesülnek.

Az ötéves gazdasági terv főbb irányelvei, melyek a kidolgozásban és azután a végrehajtásnál is közrejátszottak, a következők:

Elősegíteni olyan gyárak felállítását, melyek elsősorban a *belső fogyasztás* szempontjából fontos termékeket termelnek, hogy a török nép fogyasztó szükségletét mennél inkább fedezni tudják. Így fontos szerepet kaptak a fonó-szövő gyárak, melyeknek elsőrendű feladata a hazai gyapot megfelelő feldolgozása és a kötött-szövött iparcikkek terén mutatkozó hiány betöltése; így jutott fontos szerephez a gazdag anatóliai vas- és rézbányák nyersanyagát feldolgozó vasipar, stb.

Támogatni és kifejleszteni olyan gyárakat, melyek elsősorban ismét csak hazai nyersanyagokból kivitelre alkalmas iparcikkeket állítanak elő.

Támogatni azokat a gyárakat, melyek ugyan nem hazai nyersanyagokat dolgoznak fel, de amelyeknek ipari termékei viszont a török nép szempontjából fontosak: pld. a kakaó, a kaucsuk, melyekből — mint az ismeretes — igen nagy a fogyasztás Törökországban; továbbá amelyekhez a nemzeti érdekek fűződnek pld. hadianyagok, stb.

Az ötéves gazdasági tervben megjelölt iparágak, melyeknek kifejlesztése a legsúlyosabban esik latba, ennek megfelelően a következők: a fonó-szövő, a vas- vagy nehézipar, a cellulóze-, a keramit-, és a kémiai ipar. Természetesen ezek a fő iparágak azután több kisebb jelentőségű iparfajtának is biztosítják a fejlődését. A kifejlesztendő öt fő iparágat egyébként nagyon előreláthatóan és logikusan választották ki az ötéves

terv kidolgozói; ha megfigyeljük az ötéves gazdasági tervet megelőző hat évet, látjuk, hogy a fentebbi iparágak termékei a török behozatalnak közel a felét tették ki.

Az importált iparcikkek értéke török fontban kifejezve.

<i>Textil.</i>		
1927	57,600.000	török font.
1930	36,400.000	„ „
1932	24,750.000	„ „
<i>Vas.</i>		
1928	13,810.000	török font.
1930	16,420.000	„ „
1931	11,250.000	„ „
<i>Celluzóze cikkek.</i>		
1927	5,108.000	török font.
1929	5,900.000	„ „
1932	3,120.000	„ „
<i>Kerámit cikkek.</i>		
1927	4,400.000	török font.
1930	2,960.000	„ „
1931	3,865.000	„ „
1932	2,215.000	„ „
<i>Kémiai iparcikkek.</i>		
1927	6,145.000	török font.
1930	5,504.000	„ „
1931	5,650.000	„ „
1932	5,368.000	„ „

E kimutatásból kitűnik, hogy az említett cikkek Törökország összes behozatali értékének 43—45 %-át tették ki. Az ötéves gazdaságterv megindítása előtt is érezhető volt már bizonyos javulás, hiszen a behozatal értéke évről-évre kisebbedett, kivéve a kémiai iparcikkeket, mert ilyen gyárak 1933 előtt nem is működtek Törökországban. Az eddigi eredmények és a terv kidolgozóinak számításai alapján a török gazdasági élet vezetői úgy gondolják, hogy az első ötéves gazdasági terv megvalósítása után Törökország behozatalának értéke az említett iparcikkek terén 43 %-ról 25—28 %-ra fog leszállani. Azok az adatok, melyeket az ötéves terv keretében létrehozott eredmények pontos feldolgozása után tesznek majd közzé, világosan meg fogják mutatni e számítások helyes voltát.

Meg kellene most vizsgálnunk az ötéves tervben érintett öt iparág terén külön-külön az elért eredményeket. Megbízható adatok azonban csak a textilipar és a vasipar területéről állnak rendelkezésre. De az itt tapasztalható fejlődésből fogalmat alkothatunk a másik három iparágban elért eredményekről is.

Textilipar. 1933-ban a textilcikkek behozatali értéke Törökország import értékének 25 %-át alkotta, míg ugyanakkor a kivitt nyers gyapot értéke a török export összértékének csupán 1.30 %-át adta. 1936-ban a behozott textilcikkek értéke már csak 18 %-át tette ki az egész import értékének, míg viszont a kivitt nyers gyapot értéke felemelkedett, export értékének most már 7.8 %-áig. Már ezek a számok is eléggé mutatják az elért eredményeket, melyek — amint az ötéves terv eredményeinek feldolgozása és közzététele után ki fog tűnni — kétségtelenül tovább javultak.

Vasipar. Már jóval az ötéves gazdasági terv előtt, 1926 márciusában a Török Nemzetgyűlés törvényjavaslatot fogadott el, mely Törökország vasiparának, általában a török nehéziparnak a kifejlesztését célozta. A tervezet megvalósítására 18 millió török fontot szavazott meg a Nemzetgyűlés, azonban bizonyos körülmények folytán, főképp elkerülendő a kormány évi költségvetésében bekövetkező nagy félrebillenést, a törvényjavaslat megvalósítására nem kerülhetett sor. De a gondolatot nem veszítették szem elől, és 1934-ben főképp szovjet-szakértők tanácsára ez is belekerült az ötéves tervbe. Főképp két szempont játszott itt vezető szerepet: egyrészt az anatóliai ércbányák nyersanyagának felhasználása, másrészt a Fekete Tenger vidékén lévő szénbányák kiaknázásának terve.

Ez volt a terv, de a megvalósításához vezető útát igen nagy nehézségek zárták el. Az ötéves gazdasági tervben 10 millió török fontot irányoztak elő a megfelelő beruházásokra ebben az iparágban. Jóllehet ez a szám is szép összeget jelent, mégis a szakértők kevésnek találták és azt mondták, hogy megfelelő ipari berendezkedéshez, és ennek révén az igazán nagyarányú török nehézipar kifejlődéséhez, legalább 30 millió török font tőkére van szükség. És ekkor egy angol pénzügyi csoport kedvező ajánlatot tett a török kormánynak, melynek eredményeként az 1936 június 23-án a török Sumer Bank és a londoni Brassert pénzcsoport között történt megegyezés szerint a londoni pénzcsoport megfelelő módon fedezni fogja az ipari beruházásokhoz szükséges összeget; az első évek bevezetési munkálatai közel három millió angol fontba, tehát megközelítőleg 20 millió török fontba kerültek. A vasipar kifejlesztésére tervbevett berendezkedésnek 1939 májusára kell elkészülnie és a befektetésekhez szükséges tőkét Törökország az említett angol pénzcsoportnak nyolc éven belül tartozik letörleszteni török nyers termékekben, melyek közt főképp ércanyagok szerepelnek. A megegyezésnek megfelelően az angol tőkeérdekeltség rendkívül nagy ambícióval fogott hozzá Törökország ipari berendezéssel való ellátásához: kiváló ipari szakértőket, több száz angol mérnököt vittek Törökországba, míg ugyanakkor maga

a török köztársaság is számos török ifjút küldött külföldi egyetemekre, angol, francia, német ipari telepek tanulmányozására, akik tanulmányaik végeztével megfelelő felkészültséggel térnek haza, hogy az egyre inkább fejlődő török iparnak szolgálatára legyenek. Ami még inkább elősegíti a török vasiparnak a fejlődését, az az hogy 1937 májusában a török kormánynak újabb megállapodást sikerült kötnie angol bankokkal, melynek értelmében ezek a bankok fedezni fogják az ipar-telepek modernizálásához és a Fekete Tenger néhány kikötőjének átépítéséhez szükséges összeget; a visszafizetés ez esetben is török bányászati nyersanyagokkal történik.

Az ötéves gazdasági terv tehát minden téren javulást és nagy fellendülést hozott a török iparágakban; jóllehet az ötéves terv eredményei még nincsenek teljesen feldolgozva és nyilvánosságra hozva, már az eddig tapasztaltakból is bizonyos, hogy Törökország az ipari élet terén többé-kevésbé hamarosan meg fogja közelíteni az autarchiát, a török köztársaság területén megvannak a szilárd alapjai. Helyes volt-e a török kormányzatnak az erőfeszítése, hogy minden áron kifejlesszen olyan iparágakat, melyeknek termékei eddigi behozatalának jelentős részét alkották, de amelyeknek cseréje révén viszont saját gazdasági nyerstermékeit el tudta helyezni külföldön? Ennek a helyes vagy helytelen voltát a jövő fogja megmutatni. Mindenesetre minden országnak elsőrendű érdeke kifejleszteni olyan ipari berendezkedést, mely nemzeti szempontból is elengedhetetlenül fontos és hasznos és ennek révén megteremtteni olyan gazdasági önállóságot, mely a háború és a nemzetközi bonyodalmak idején elengedhetetlen; és az új idők nemzetközi eseményeinek súlyossága mindenképen megokolttá teszi az új török köztársaságnak idevonatkozó erőfeszítéseit.*

Terestyéni Mainrád.

---

* A tanulmányban előforduló adatokat, *Djonker és Witmer: Redressement Économique et Industrialisation de la nouvelle Turquie, (1937).* *Louis Réville: L'effort d'industrialisation de la Turquie (1938)* című munkáiból, a török Journal officiel 1937 és 1938-as számaiból s végül a Société d'Études et d'Informations Économiques utóbbi években megjelent kiadványaiból (Bulletin Quotidien, Observation Économique) merítettük.

IRODALOM.

Könyvismertetések.

Harkai Schiller Pál és Varga István: Dohányzási szokások Budapesten. A Magyar Gazdaságkutató Intézet 14. sz. különkiadványa. Budapest, 1938. — 78. l.

A Magyar Gazdaságkutató Intézet 14. sz. különkiadványa, amely „Dohányzási szokások Budapesten“ címen jelent meg, *Harkai Schiller Pál és Varga István* együttes munkásságának értékes eredménye. Jeles pszichológusunk és kiváló közgazdánk újabb összeműködésére a m. kir. dohányjövedék igazgatósága adta meg az indítékot, midőn üzletpolitikájának és propaganda-tevékenységének módszeres irányítása végett szakemberek kutatása alapján akart képet nyerni a dohányfogyasztási szokásokról. Bár a dolgozat ilyen módon elsősorban gyakorlati célokból készült és kétségkívül sok hasznos támpontot nyújt a dohányjövedék helyes áruterjesztési módszeréhez, nem kevésbé értékes adaléknak tekinthetjük azt a tiszta elmélet, nevezetesen a fogyasztás gazdaság- és lélektanának eléggé elhanyagolt területén is. Emellett a gazdaságpszichológiai kutatás általános módszertana szempontjából is ki kell emelnünk a két nagy képzettségű szakember munkájának jelességeit.

A dohányzás nem természetünkben eleve adott, biológiai jellegű szükséglet, hanem társadalmi hatások által létrejövő, úgynevezett quasi-szükséglet. Ez a quasi-szükséglet természetesen átalakulhat élettanivá: a hogy a dohányzás is valóságos szenvedéllyé válhatik azáltal, hogy a szervezet a megszokás alapján követeli a kielégítést. A dohányzási szükséglet tényezőinek megismerése nyilván csakis *a szubjektív piackutatási módszer*, a dohányzást létrehozó, előmozdító vagy visszafejlesztő tényezők feltárása által válik lehetővé.

A szerzők mindezeknél fogva hármas feladatot tűztek maguk elé. Az első a dohányzási *szokások* megállapítása, annak tudakolása, milyen formában szív a közönség dohányt, mennyit és mikor szív, hogyan, milyen formában vásárolja a dohány-neműt. A második feladat a *belső motívumok* feltárása: mi

indította az egyes embereket dohányzásra, milyen élvezetet találnak benne, esetleg miért hagyták abba, miért nem szívnak többet, stb. Végül a harmadik feladat a *külső befolyásoló tényezők* tanulmányozása, a család, a közvélemény szerepe, a csomagolás, az áruda és hasonló motívumok. E három feladat megoldása segítségével lehetővé válik egyrészt a gyártási eljárásoknak a közönség igényeihez való hozzáigazítása, másrészt a fogyasztók helyes irányú, üzleti szempontból észszerű nevelése.

Ha egyszer valakinél a dohányzás erős szokássá, szenvedéllyé válik, akkor többé nem az alkalomvezérelte, hanem a szükségletvezérelte cselekvések közé tartozik. Mindamellett még ilyen esetekben is *rugalmassága* szükségképen mindig nagyobb marad, mint a létfontos szükségleteké. Ismeretes, hogy a luxus-cikkek fogyasztásának ingadozása, nevezetesen a keresletnek az áremelkedésre való reagálása mindig sokkal erősebb mérvű, mint a létfontos jószágoknál. E mellett a kedvezőtlen körülmények változása esetén az utóbbiak azonnal az eredeti mértékű fogyasztásra szöknek vissza, míg a fényűzési cikkek fogyasztásában az egyszer bekövetkezett változások bizonyos tehetetlenséget mutatnak. Ezért inkább *plastikusoknak*, mint elasztikusoknak nevezhetők. Ezeknél a viszonyok javulása után is csak hosszabb idő múlva áll be az eredeti fogyasztás. A dohányzás is ilyenfajta szükséglet: áremelés, minőségi változások, és más eféle tényezők jobban érintik a piacot, mint az elsőrendű szükségleteket kielégítő javaknál, viszont az árleszállítás az egyszer megváltozott szükségleti szokásokkal szemben nem rögtön érezteti hatását. Mindezeket a lélektani sajátságokat természetesen tekintetbe kell venni, ha a dohányfogyasztást üzletileg racionálisan akarjuk irányítani. Ezért van szükség a szokások, indítékok és külső befolyásoló tényezők alapos, részletekbe menő vizsgálatára.

E vizsgálatban szerzőink a *reprezentatív* statisztika módszerével élnek. Alapos előzetes kísérletek után megszerkesztett háromféle kérdőíven 2000 dohányost, 450 nem dohányost és 300 dohánykisárúst kérdeztek ki. A kérdezést 20 lélektani iskolázottsággal bíró egyetemi hallgató végezte kellő tudományos ellenőrzés mellett. A feltárt adatok feldolgozását tartalmazza a könyv, azonban csupán *részeredményeket* tesz közzé, bizonyos adatok közlését vagy a dohányjövedék üzleti érdekei vagy egyéb okok nem engedték meg. Ez a körülmény azonban nem csökkentheti sem a kiadvány nagy methodologiai értékét, sem megállapításai általános érvényét.

Nem lehet itt feladatunk, hogy a felvétel eredményeit bár csak vázlatosan is fejtegyük. De az eredmények kivonatos, tételszerű ismertetése nem is keltene azt a benyomást, amelyet

épen a részletező elemzések tesznek az olvasóra. Csak épen inkább példászerűen mutatunk rá egy-két érdekesebb megállapításra. A dohányzók aránya a nem dohányzókhoz — nagyon hozzávetőleges általánosítás alapján — 2:1-re becsülhető. A dohányos férfiaké és nőké 3:1. A felvétel természetesen feldolgozza a kikérdezetteket a kor, vagyoni és családi helyzet alapján is; a mennyiségi adatokból nyert átlag a ténylegesnél valamelyest jobbmódú közönség szokásait tünteti fel.

A felvételtől egyebek között kiderül, hogy a különböző dohányneműek közül a kész szivarkák fogyasztása a legnagyobb. Ezzel kapcsolatban a szerzők megkísérelték megállapítani a dohányneműek „relatív kielégítő értékét”. Ez a „relatív kielégítő érték” azt jelenti, hogy az egyes dohányféléket szívó egyének mily mértékben elégednek meg annak használatával és mily mértékben szívnak mellette mást is. Kiténik, hogy a kész cigarettának van a legnagyobb és a szivaroknak a legkisebb „relatív kielégítő értéke”.

Nagyon jellegzetes különbségekre mutat rá egy táblázat, amely a dohányzókat vagyoni kategóriák szerint vizsgálja; megmutatja, hogy *a*) a kész cigaretták elterjedése a csökkenő vagyoni helyzettel párhuzamosan kis mértékben romlik; *b*) a töltött cigaretta a jómódúaknál és közepes sorsúaknál lényegesen nagyobb mértékben van elterjedve, mint a szerénysorsúaknál; *c*) ezzel szemben a sodrott cigaretta elterjedése annál nagyobb, minél szerényebb vagyoni kategóriáról van szó; *d*) a szivarok elterjedése a jómódúaknál a legnagyobb, de a különbség jelentéktelen; *e*) a pipázás elterjedése pedig a szerénysorsúaknál a legnagyobb. (23. l.)

Nem kétséges, hogy az ilyen apró részletekig eljutó vizsgálódások tárják fel igazán a szükségletek természetét. Egyébként a fogyasztás mennyiségét illetőleg az átlag napi 20 cigaretta, illetve 4-0 szivar vagy 5-4 pipa. A vagyoni helyzet a fogyasztás mennyiségét alig befolyásolja. A vásárlás módját illetőleg érdekes, hogy a drágább cigarettákat nagyobb tételekben vásárolják, mint az olcsóbb fajúakat. Nem kevésbé érdekes megállapításokat találunk a dohányzás idejére vonatkozólag is.

A *motivumok* kutatásánál a kérdőív azt tudakolta, mi indította az egyeseket a dohányzásra. A sokféle választ egyesítő táblázatból legáltalánosabb motivumként az utánpótlás (35%), azt követőleg a kíváncsiság, szórakozás stb. indítéka szerepel (18%). Persze a kikérdezettektől nyert indítékok inkább a dohányzásra rászokásnak indirekt körülményeit jelzik. Az utánpótlás mögött is valami más, kevésbé tudatos motivum rejlik, a kíváncsiság és más eféle motivumok pedig arra vallanak, hogy a kezdő dohányos valamilyen tétlenségnek a

levezetésére törekszik. Tehát nem azért szokik rá valaki a dohányzásra, mert attól valamilyen pozitívumot vár, hanem azért, hogy valamilyen negatívumtól szabaduljon. Viszont a dohányzástól visszatartó körülmények között aránylag alig számítanak a tárgyi okok, mint például a takarékoság vagy az egészség.

Annak tudakolásánál, hogy mi okoz örömet a dohányzásnál, a válaszadók 61%-a lélektani okokra (hangulat, gondülés) hivatkozott, csak 26% említett fel élettani (péld. idegcsillapító hatást) és 13% egyéb motívumokat.

A *dohányzást befolyásoló külső körülményeket* vizsgálva az árudára, a csomagolás módjára, új minőségek bevezetésére, a propaganda hatásaira stb. vonatkozólag ad a tanulmány értékes felvilágosítást. Érdekes megállapítás például, hogy „a közönség a megszokott ingerekkel szemben eltompul és mert így az új cigarettaféleségek által nyújtott öröme egy idő múlva csökken, azt hiszi, hogy a minőség romlott. Ez új cigarettaféleségeknek viszonylag sűrűbb időközökben való bevezetését teszi indokolttá”. (53. l.) A reklám hatását illetőleg meglepő megállapítás, hogy a nem dohányzó közönség reklámismerete körülbelül ugyanaz (50%), mint a dohányosé. Általános lélektani szempontból is fölötte érdekes a család hatása. A magukba forduló, magános emberek, különösen a nők, többet dohányoznak, mint a családosok: a magános örömtelenségében sokszor a dohányzásban keres kárpótlást.

Ezek a csupán példaként kiragadott részletek is mutatják, hogy a szerzők problémája és jól megválasztott kutatási módszere milyen érdekes és értékes eredményekhez visz. Nyilvánvaló, hogy csak az ilyenféle vizsgálódások vezethetnek el a kereslet finomabb tényezőinek feltárásához s ezen át a kínálatnak is a szükségletekhez való helyesebb hozzáidomításához. Ilyen szempontból is a szerzők tanulmánya mintaszerűségénél fogva további, hasonló kutatásokhoz ösztönzőül szolgálhat s mindenképen a legteljesebb elismerést érdemli.

Kislégi Nagy Dénes.

Pia c k u t a t á s i m u n k á l a t o k. I. és II. Statisztikai Közlemények. Szerk.: dr. Illyefalvi I. Lajos. 82. kötet 4. és 84. kötet 3. szám.

A milliós Budapest lakosságának élelmiszerellátása a városi igazgatásnak komoly feladata. Nagy körültekintéssel kell a szerteágazó, sokszor ellentétesen ütköző érdekek lehető ép-ségbentartásával a nagy feladatot elvégeznie. „A mai városi önkormányzat nem elégedhetik meg azzal, hogy az élelmezés

céljaira bizonyos intézményeket rendelkezésre bocsát és fenn tart“, — írja dr. Illyefalvi I. Lajos a Székesfőváros Statisztikai Hivatalának igazgatója az első kötet előszavában -- „hanem örködni kell afelett is, hogy a lakosság kifogástalan élelmiszerekkel elláttassék és az áralakulás — a kereskedelem és ipar szempontjainak szemmeltartása mellett — megfeleljen a fogyasztó közönség érdekeinek“. Utóbbi feladat elvégzésére azonban alapos statisztikai kutató munkára van szükség; a cél csupán az élelmiszer ellátás és az árak alakulását befolyásoló tényezők aprólékos, állandó vizsgálatával érhető el. Ezért rendelte el 1937 októberében Budapest polgármestere a statisztikai hivatal keretén belül piackutató osztály felállítását. Az előkészületek nyomban megindultak és két félév elmúltával jelentős eredményekről számolhatott be a hivatal igazgatója.

A „Piackutató munkálatok“ I. kötete az első félesztendőben végzett munkálatokat ismerteti. Mindenekelőtt a szervezés megindulását vázolja, majd az érdemi munka bevezető lépéseit ismerteti. Az osztálynak először is kapcsolatot kellett keresnie azokkal az állami, városi és érdekképviselői szervezetekkel, amelyek segítségét a széles alapokra fektetett kutatások elvégzésénél nem nélkülözhetette. Bejelentette egyben a Statisztikai Értesítő közeli megjelenését. Az Értesítő, mint a Székesfővárosi Statisztikai Hivatal Havifüzetének melléklete, 1939. év januárjától kezdve havonta tájékoztat az aktuális közéleti problémák alakulásáról, egyúttal kiterjeszkedik más statisztikai vonatkozású kérdések megvitatására is.

A piackutatás újabb statisztikai felvételek programbavételét is szükségessé tette. Közülük a kiskereskedői árstatisztika kiépítése bír nagy jelentőséggel. Az eddigi árstatisztika adatkinése ugyanis nem terjeszkedett ki a kiskereskedők, szatócsok áruinak áralakulására, pedig a komoly piackutatás ezeket sem nélkülözheti. Hozzá kellett látni tehát a mintegy 5000 kiskereskedőre kiterjedő felvételi terv kidolgozásához és a nagyjelentőségű adatszolgáltatási munka megindításához. A széleskörű, még sehol a világon meg nem kísérelt felvétel teljes sikert hozott. Az eredményeket a második kötet adja közre. Megkívánja továbbá az eredményes piackutatás még a termelői áraknak is — lehetőséghez mérten — rendszeres gyűjtését, valamint a hűtőházi statisztika folyamatos vezetését. A cél érdekében érintkezést keresett az osztály különböző érdekképviselőkkel, a Külkereskedelmi Hivatallal és a két budapesti hűtőház vezetőségével.

Az első kötet a továbbiakban 4 fejezetben tett jelentést a szorosabban vett piackutatási munkáról. Ezek címe: Élőállat és hús, azután állati termékek, majd gabona, liszt és kenyér, végül zöldség- és főzelékfélék, gyümölcs.

Az állat- és húсарak elemzésére az osztály nagy figyelmet fordított. Az élőállatok közül elsőbben a sertés és vágómarha árát vette vizsgálat alá. Nem elégedett meg az áralakulás történeti lerögzítésével, hanem a hatótényezőket is kutatta: a hizlalás rentabilitását, a sertés- és marhaállomány változását, a budapesti sertésfelhajtást és a kiviteli lehetőségeket. Az élőállatok árviszonyainak ismerete után sor kerülhetett a húсарak vizsgálatára. A módszer a külföldön régóta bevált árkülönbözetek számítása volt. Az élőállat és hús ára közötti különbség, ennek bővülése, vagy szűkülése több kérdésre adott kielégítő feleletet. Következő lépés az árkülönbözetek részekre bontása s az egyes költségelemeknek megállapítása lehetett. Az erre irányuló munka is megindult, de az idő rövidege miatt az első kötet csak a húst terhelő adók, illetékek és díjak szerepéről tehetett jelentést. Szélesebbkörű vizsgálatot az összes budapesti élelmiszerkereskedőre és iparosra kiterjesztendő üzemi felvétel adatainak birtokában fog az osztály végezhetni. A húсарakról szóló fejezet a főváros húsforgalmának és húsfogyasztásának ismertetésével fejeződik be.

Az állati termékek közül a tojás és tej termelési, forgalmi és fogyasztási adataira terjedt ki a vizsgálat. Alkalmas statisztikai anyag híjján sokszor körülményes számításokat kellett végezni, sőt helyenként (tejtermelés) a becslés módszeréhez kellett folyamodni. A gabonával, liszttel és kenyérral kapcsolatban két nagy feladat várt megoldásra: egyfelől a lisztfogyasztás mennyiségének és a gabona-liszt árkülönbözetének, másfelől a kenyérfogyasztás és a liszt-kenyér árkülönbözetének megállapítására.

A jelentés érdemi része a zöldség- és főzelékfélékkel, valamint a gyümölcspiaccal kapcsolatban végzett kutatásokkal zárul.

A „Piacutatási munkálatok“ második kötete a második félesztendő munkásságának menetét és elért eredményeit öszegezi. Közli az előző kötetben felsorolt kezdeményezések közül a legnagyobb fontosságúnak: a kiskereskedelmi árstatistika felvételének első eredményeit. A kiskereskedők és kisiparosok 1938 április havában küldték be először a kitöltött kérdőíveket. Az így begyűlt és feldolgozott statisztikai anyag felhasználásával készült kifejező diagramok az élelmickek árszíntvonalának eltérő magasságát ábrázolják a főváros különböző fogyasztási körzetében. A táblázatok pedig a hat hónap áralakulását rögzítik és okadatolják a tapasztalt változásokat. A piacutatás persze nem szorítkozhat kizárólag a főváros területére. Az árut a termelőtől a fogyasztóig vezető útján végig kell kísérni. Tudni kell, hogy az árucikkek honnan, milyen közvetítőkön és milyen szállítási eszközökön kerülnek fel; az

eközben felmerült költségek elemzése csak így lehetséges. Szorgos vizsgálat alá vette tehát az osztály a pestkörnyéki 30 kilométeres övezetet és mindenekelőtt az árufelhozatal származási helyeit és mennyiségét ismertette ú. n. munkatérképeken. E gazdaságföldrajzi munkálatoknak szélesebb övezetre való kiterjesztése az osztály jövő feladatai közé tartozik. Jelenti a második kötet, hogy az elsőben már említett termelői árstatisztika adatgyűjtése folyik és mind szélesebb körben épül ki. A hűtőházi tárolás 1938. április havában megindult felvételének első eredményei is itt közöltettek. Az élőállat- és húspiac terén már ismertetett ármeghatározó tényezők elemzése tovább folytatódott és — az előre megállapított programnak megfelelően — felvétellett a vizsgálatok közé a borjú ármeghatározó elemeinek feltárása és kidolgozása is. Nem kis nehézséggel kellett az osztálynak megküzdenie az idénycikkek (zöldborsó, paradicsom stb.) piacának vizsgálatánál. Különösképpen az idesorozható cikkek sokfélesége és a nagy minőségi különbségek lassították a munka ütemét, de a forgalom összes pénzértékének vizsgálatával sikerült oly közös tárgyi alapot találni, amely lehetővé tette a szerteágazó kérdések egységes keretbe foglalását.

Szántó Emil.

Rozsondai Károly—Sümeghy József: Sopronbánfalva. Sopron, 1937. — 180. l.

A Magyar Társaság Falukutató Intézete, mint arra már egy ízben rámutattunk, *Bodor Antal* egyetemi m. tanár irányításával évek óta igen hasznos munkát végez az által, hogy egyes községek gazdasági, szociális, és néprajzi viszonyait ismertető szociografiák megjelenését lehetővé teszi. Már eddig mintegy harminc ilyen munka jelent meg, részint az Intézet kiadásában, részint pedig támogatásával. Az újabban megjelent dolgozatok között figyelmet érdemel Rozsondai Károly ág. h. ev. tanítóképző intézeti igazgató és Sümeghy József róm. kat. tanító „Sopronbánfalva“ c. tanulmánya, illetve községrajza. A nagyon tetszetős kiállítású, képeket, vázrajzokat és grafikonokat is szép számmal tartalmazó dolgozat nagyon sok oldalról mutatja be a nyugati határmenti község jelenét és múltját.

Noha a szerzők a munka előszavában szerényen megjegyzik, hogy nem tudományos körök számára dolgoztak és nem tűzik ki célul a gyökerekig hatoló tudományos részletkutatást, a felhasznált forrásmunkák jegyzéke arról tanuskodik, hogy alapos előzetes kutatómunkát végeztek. Gazdag előtanulmá-

nyok alapján számolnak be a község történetéről, természeti viszonyairól, népességéről, kulturális viszonyairól, egyházi, egyesületi és gazdasági életéről.

Szerzők őszinte, a tényeket kendőzetlenül feltáró tudósításáiból megtudjuk, hogy a község viselkedése az 1918/1919-es forradalmi időkben nem volt mintaszerű. Az osztrák marxista körök befolyása alatt sokan ragadtatták magukat meggondolatlan cselekedetekre. A lakosság az 1921. évi népszámlálás alkalmával, feltehetőleg túlnyomórésztben gazdasági körülmények hatása alatt, Magyarország ellen foglalt állást. Ez összefüggésben van azzal, hogy a község lakosságának legnagyobb része ipari foglalkozást űz, ami közvetlenebbé teszi az osztrák ipari körökkel való kapcsolatokat. Egyébként azóta a helyzet a magyarság szempontjából javulást mutat. Az 1910. évi népszámlálás szerint a községi lakosok 92.6 %-ának anyanyelve német, 1930-ban csak 88.8 %. Figyelmet érdemel a magyarul beszélők arányának állandó növekedése is. Ez az arány 1880-ban 10.9 %-ot, 1910-ben 32.7 %-ot, 1930-ban pedig már 47.4 %-ot tett ki. — A lakosság lelki sajátosságai nem a legfelemelőbb képet mutatják, ösztöneit meglehetősen szabadjára engedi, mértékletesnek nem mondható. Vallásosságuk külsőleg sem kielégítő. A szélsőséges szociáldemokrata pártra képviselőválasztások alkalmával sokan szavaznak. Az analfabéták száma kevés, ami az utóbbi idők rohamos javulásának köszönhető. (1910-ben még 30 % az írni-olvasni nem tudók száma, 1935-ben már csak 1 %). Az iskolán kívüli továbbképzésről több könyvtár gondoskodik. A közegészségügy gyenge lábakon áll, ami a rossz lakásviszonyokkal és a köztisztaság elhanyagolásával hozható kapcsolatba. Az általános életszínvonal alacsony, a földbirtok „nadrágszíjakra“ porlik szét. A község határához tartozó szántók területének 93 %-a kisbirtokosoké. (Egy-egy birtok átlagos területe 0.65 kat. kold!)

A kép, amelyet a szerzők Sopronbánfalváról elénk rajzolnak, nem mondható örvendetesnek. Mind erkölcsi, mind szociális és gazdasági téren sok a javítani való. A teendőket a szerzők külön fejezetekben foglalják össze. Mindenesetre józan felfogásukra vall, hogy — sok más „falukutatótól“ eltérőleg — nem egyetlen egy csodaszertől várják a javulást, hanem többirányú, részben meglehetősen konkrétumokat is tartalmazó, javaslatokat tesznek. Ezek között szerepel a falu népével való intenzivebb foglalkozás, továbbá az ipari munkaalkalmak szaporítása.

Szerettük volna, ha szerzők fejtegetéseik során figyelmet szentelnek annak a körülménynek is, hogy Sopronbánfalva, mint túlnyomórészt iparos lakosságú község, struktúráját illetőleg eltérő az ország mezőgazdasági jellegű községeitől. E kö-

rülmény természetesen több tekintetben érezteti hatását. Azt hisszük, ennek a szempontnak a kiemelése nagyon termékenyítő hatást ért volna el: rávilágíthatott volna arra, hogy melyek azok a különleges okok, amelyek különösképpen az agrárlakosságú községek erkölcsi és anyagi haladását veszélyeztetik, viszont melyek azok a nehézségek, amelyek általánosabb jellegűek. Ilyen módon talán közelebb jutottunk volna sok olyan aktuális agrárprobléma megértéséhez, amelyeket egyébként bizonyos szélsőséges körök szívesen helyeznek téves megvilágításba.

Dr. Bernát Gyula.

Haidekker Sándor: A magyar középipar helyzete.
Előszóval ellátta Dr. vitéz Gyulay Tibor Budapest, 1939.
68. l.

Míg a kisipar és a nagyipar jelentős szakirodalommal rendelkezik, addig a középipar problémáival az irodalom mindenkor mostohán bánt. Ezt a hiányt kívánja szerző hézagpótló fontosságú munkájával pótolni. Nem kíván a középipar kérdéseivel teljes általánosságban foglalkozni, hanem a középipar jelentőségét, elhelyezkedését és egyéb problémáit csupán speciális magyar szempontból vizsgálja. Már előljáróban meg kell állapítani, hogy a kitűzött feladatát pompásan megoldja.

A középipar problémái alapos figyelmet érdemelnek. Ez az ipar mindig nemzeti jellegű, mert az ország nemzeti érzésű középtőkéseinek termelési formája, külföldi hitel vagy tőkeérdekeltség nem táplálja, a kisipar patriarchalis jellegéből sikerül valamit annak hátrányai nélkül átmentenie. Racionálisan termel és így a gazdasági válságokkal szemben is kellő ellentállással bír.

A középipar fogalmi meghatározása nem egyöntetű és ezért még nem is eléggé tisztázott. Szerző a középipar alatt azokat a gyáripari jellegű ipartelepeket érti, amelyeknek átlagos munkáslétszáma 20 és 200 között mozog, vállalati tőkéjük pedig P 50.000-tól P 500.000-ig terjed. Különös jellemzőjük továbbá, hogy egy-egy igen széles hatáskörrel és ennek megfelelő felelősséggel terhelt személy önálló vezetése alatt állanak, a vállalatok jogi alakja elsősorban egyéni cég vagy közkereseti társaság és csak másodsorban korlátolt felelősségű társaság vagy úgynevezett családi részvénytársaság. Szerző vizsgálódásai során az ilyen üzemek átlagos évi termelési értékének P 500.000-et és általában 150 felhasznált lóerőt talált.

Az ipari és gazdasági fejlődés, amelynek üteme a háború óta megsokszorozódott, vezetett oda, hogy mindig nagyobb lett

azoknak a köre, akik nem a tulajdonukban lévő ipari üzemben dolgoznak. Ennek gyakori velejárója, hogy a felső, vezető réteg a vállalatban idegen érdekeket kénytelen képviselni, míg az alsó réteg elidegenedik az üzemtől és feltarthatatlanul elproletarializálódik. E folyamat káros következményeinek a csökkentésére egyedüli ellenszer a középosztály és ezáltal a középipar erősítése.

A magyar középipar minden szempontból meg is érdemli a legmesszebbmenő támogatást. Az ipari segédszemélyzet 25 %-át a középipar foglalkoztatja és évi termelésének értéke az egész magyar gyáripari termelés értékének 24—26 %-a. A középiparunk elsősorban az élelmezési iparban, majd nagyság szerint a vas- és fémiparban és harmadsorban a textiliparban helyezkedett el. E három iparágban van a középipari üzemek fele. Jelentőségénél fogva az állam egyik legfontosabb és állandó adóforrása a középiparos kereseti tevékenysége. Az állam szociális, társadalombiztosító terheiben és vámjövödelmeiben szinte erejét meghaladó mértékben vesz részt a hazai középipar. H. részletesen tárgyalja az idevonatkozó összecszerű és százalékos statisztikai adatokat.

Behatóan tárgyalja a mű a középipar rugalmasságának a kérdését és kimutatja, hogy a középipar a legrugalmasabb termelési forma és így nagyon hatékony bázisa a gazdasági válságok leküzdésére irányuló erőfeszítéseknek. Nemzeti jellege, a munka és a befektetett tőke helyesebb aránya és az a körülmény, hogy csupán a saját tőke szolgálatát kell ellátnia és nem kell idegen tőkék után a gazdasági helyzettől függetlenül is a tőketerheket viselnie, teszik a középipart oly nagymértékben rugalmassá.

Az elméleti vizsgálódások után a mű értékes iparpolitikai fejtegetéseket tartalmaz, és ismerteti a magyar középipar konkrét kívánságait. A középipar nem rendelkezik azzal a nagy számbeli súllyal, mint a kisipar és nélkülözi azt az egyéni súlyt, amit a nagyipari vállalat jelent. Mindehhez még a szervezetlensége is hozzájárul, aminek azután sok káros következménye van. Pl. a közszállításoknál mindkét fajta iparnál sokkal hátrányosabb helyzetben van. Ezen az állapoton változtatni, segíteni kell. Nagyon fontos a középipar belföldi hitel-ellátásának a megszervezése, mert a középipar sem a nagyipar hitelszervezetébe, sem a kisipari hitelintézményekbe nem tud bekapcsolódni és hiteligényeinek a kielégítését semmiféle állami támogatástól nem várhatja. Szerző e részben nagyon komoly, életrevaló javaslattal lép elénk. Végül megfelelő középipari képviselőt sürget az érdekképviselőtekben és a törvényhozó testületekben.

Grossmann László.

Dr. vitéz Sághelyi Lajos: A magyar üvegesipar története. Budapest, 1938. Kiadja a Budapesti Üvegesek stb. Ipartestülete. 509. lap. 8°.

Az ipartörténet a magyar történetírásnak eddigelé meglehetősen elhanyagolt ága. Ipolyi Arnoldnak és Horváth Mihálynak kisebb jelentőségű munkáin és Szádeczky Lajosnak a céhekről írt összefoglaló tanulmányain kívül inkább csak az újabbkori egyes iparágak állapotára vonatkozólag rendelkezünk többé-kevésbé hiányos és a kellő adatok mellőzésével kiemelkedő tanulmányokkal. Sághelyi munkája eddigi ismereteinket nagy mértékben egészíti ki akkor, amikor bemutatja az egész magyar ipari élet fejlődésének menetét nemcsak a tárgyára vonatkozó keretben, hanem a gazdasági lüktetés egyetemes kapcsolatainak kérdéskomplekszában is. Kétségtelen, hogy munkája nem befejezett megoldás, mert ilyen a történelem során nem is képzelhető el, hanem az újabb kiindulásoknak támpontja. De megvan az az előnye, hogy a fejlődés ütemét, az egyes korszakok ipari termelésének látókörét megvilágítja s így mindenkor használható útmutató. Szerző legnagyobb előnye az eddig kutatókkal szemben kétségtelenül az, hogy a levéltári adatok tömegére hívja fel a figyelmet s ezen a téren újabb eredményekkel járul hozzá a múlt életének megismeréséhez. Ugyancsak nagy előnye munkájának az az áttekinthetőség, amelyet a mellékelt térképek és képek segítségével nyerünk. Az üvegesipar, az üvegtermelés statisztikai feldolgozása és térképeken való felfektetése módszertani szempontból teszi becsessé munkáját.

A könyv az ókori üvegtermelés és üvegekészítés elveit és munkatechnikáját ismerteti mindenekelőtt, majd a római és görög üveggyártás ismertetésére tér át, melyeknek felvázolásával összefoglalja az eddig irodalmi eredményeket s azokat a magyarországi római leletek alapján ki is egészíti. A magyar üvegfogyasztás első nyomait keresve visszamegy egészen a XI. századig s a lehetőségek vizsgálata kapcsán megállapítja, hogy Magyarországon kb. a XIII. századig az üveg nem volt ismeretes. Az első Magyarországon készült üveggel 1329-ben találkoztunk s ez valószínűvé teszi azt, hogy már korábban készítettek üveget, csak hogy az arra vonatkozó adatok a különböző politikai szerencsétlenségek következtében elpusztultak. 1350 körül a bányavárcsokban már eléggé kifejlett üveggyártással találkozunk s ebben a tekintetben a magyar termelés megelőzi Csehországot, Ausztriát, Belgiumot, Angliát. A XV. sz. folyamán mindenütt elterjedt már a magyar üveg, az egyházak használatában éppen úgy, mint a világi nagybirtokosok építkezéseinél. Mindezideig az üveggyártással pár-

huzamosan fejlődött a művészi üvegfestészet is, amely Mátyás korától kezdődőleg a túlságosan igénybevett termelés természetes törvényeinek következtében iparrá fokozódott (vagy süllyedt?). Természetesen az üvegekészítés, éppen úgy mint minden egyéb ipari termelés, a céhek keretében bonyolódott le. Érdekes azonban, hogy az üvegescéhek nem voltak önállóak, hanem mindenkor valamelyik más céhnek a szervezetében éltek, mint asztalos, esztergályos, ács, lakatos, ónöntő stb. Önálló üvegescéh még a török korban sem mutatható ki, hanem csak 1714. dec. 20-án kapta e kiváltságlevelét az első önálló üvegescéh Kassán. A török korban a Felvidék tót vándorkereskedői céhet alapítottak a Felvidék ipari termékeinek, így az üvegnek eladására is. Ezek a vándorkereskedők bejárták az egész országot s a „drótostót“ közgazdasági típusa ezekből a vándorcéhtagokból fejlődött ki az idők folyamán. Trencsén, Nyitra, Zólyom és Kishont megyék tótjai szövetkeztek mindenekeelőtt, de későbbben más megyék tót lakosai is csatlakoztak ehhez a kereskedőcéhhez s az 1688-ban engedélyezett rendszabályzatuk alapján Besztercebánya központot tettek működésük kiindulópontjává. Az egyes iparcikkeket előjoguk alapján közvetlenül a gyárnál, illetve üveghutánál szerezték be s onnét szállították az ország egyes vidékeire. A könyvnek egyik nagy előnye az, hogy az Országos Levéltár céhkiváltságainak jegyzéke alapján közli az 1812—1848. között kiadott összes kiváltságlevelek keltét s azt, hogy melyik helység részére történt az adományozás. Érdekes, hogy akkor, amikor a közgazdasági élet már régen túlhaladta a céhek régi jelentőségét, amikor a rendi élet társadalmi feltételeivel együtt előállott annak a szüksége, hogy az egyes iparágak termelésük biztosítása és az eladás megszervezése céljából kiszabaduljanak a közgazdasági élet „feudális“ kereteiből, akkor még mindig 102. céh kapott a jelzett időben kiváltságlevelet, a szabadkereskedelem elméletének virágkorában s akkor, amikor minden közgazdasági író könyvek nagy számát bocsátja ki a céhek működésének megszüntetésére. Mindenesetre az elmélet és gyakorlat örök közgazdasági ellentétének egyik éleskörvonalú megnyilvánulása ez a jelenség. Kár, hogy ebből a szempontból szerző nem foglalkozik a kérdés háttérével és következményeivel. Végül megismételjük, hogy szerző a következő térképeket közli, melyek a magyarországi üveghuták földrajzi elterjedését tüntetik föl 1541—1711; 1711—1806; 1805—1860; 1861—1901; 1901—1910; 1922—1938. között. Azonkívül grafikonyszerűen mutatja be a magyarországi üveggereskedelem állapotát, a kivitel és behozatalt 1867—1872; 1881—1910; 1901—1916; 1920—1937. esztendőkből.

J. K. Montgomery: The Mathematical Problem of the Price Index. London. P. S. King and Son, Ltd. 1937. 74. old.

Montgomery ezen érdekes tanulmányában az indexszámítás többretű problémájának matematikai oldalát kísérli megközelíteni. A módszer, amellyel ezt végzi, szellemes, s az indexszámítás irodalmában eredeti matematikai megfontolásokon épül fel. Kidolgozott indexszámítási módszere, ha csak matematikai probléma lenne az indexszámítás, a segédtudományok mai felkészültsége mellett, messzemenően tökéletesítettnek mondható. Az indexszámítási probléma azonban nem csak matematikai probléma, sőt mondhatni, kisebbik részben, csak statisztikai-technikai kivitelben tekinthető csupán annak. Lényegében gazdasági probléma, megoldását gazdaság-logikai megfontolások előtérbe helyezése nélkül keresni nem célravezető. A legtökéletesebb indexszámítási módszer is csak fél-eredmény, ha a meghatározandó indexszám gazdaság-logikai értelmezése hézagos. Hogy a probléma egyoldalú matematikai fejtegetése is eredményezhet számos figyelemreméltó megállapítást, az kétségtelen, de nem hozhat teljes megoldást. *A gazdaságtudománynak nem csak az indexfogalmakra, hanem inkább a helyes fogalomindexekre van szüksége.*

Montgomery könyvében az indexszámítás *matematikai tökéletesítésére* vállalkozik. Az indexszámok értelmezését is ennek megfelelően választja. Ő is, mint előtte a legtöbben a *R. Frisch*-től „atomisztikus“-nak elnevezett indexszám-származtatást követi, vagyis *az árak és az árak kialakulásánál szerepet játszó, eladásra vagy megvételre kerülő mennyiségek között nem tételez fel semmiféle összefüggést.* Mint végső formulái mutatják, tulajdonképpen az *I. Fisher*-féle indexszámítást tökéletesíti, el kell ismerni, az adott indexszám-értelmezés mellett, igen messzemenően. Már a bevezetőben előrebocsátja, hogy szándéka lehető legpontosabban nyomon követni valamely árucsoportnál „the change in value due to the change in price (or in quantity)“. Megfontolásai kifejezetten ezt a célt szolgálják s ezért gazdasági nézőpontból egyoldalúak, mindazonáltal indexszámítási-technikai szempontból elsőrangúak. Az ár- (P_{01}), illetve quantum-index (Q_{01}) kiindulási értelmezését, teljes proporcionálisítást tételezve fel, a következőkép adja meg:
$$P_{01} Q_{01} = \frac{\sum p_1 q_1}{\sum p_0 q_0}$$
 ahol p -k az árak nagyságai, a q -k a megfelelő mennyiségeké, s ahol P_{01} és Q_{01} -nak még néhány más feltételt is ki kell elégítenie. A tulajdonképeni matematikai feladat az ilyenformán értelmezett P_{01} és Q_{01} meghatározása, ha a proporcionalitás nincs meg, vagyis, ha a felvett érték-aggregátum elemei eltérő

arányban változnak. A kijelölt matematikai feladatot egy, néhány jelentéktelen feltételnek eleget tevő polynommal kapcsolatban, általánosan oldja meg, amelynek különböző (addicionális, multiplikatorikus, stb.) értékváltozásait egyszerű viszonzszám-paraméterre transzformálja. Így sikerül, néhány, de az indexszámítás szempontjából figyelembe aligha jövő feltétellel olyan, aránylag egyszerű, matematikai transzformációs formulákat kapnia, amelyeknek az ár- vagy mennyiségi indexek formulái egyszerű különleges esetei szoktak lenni. Tudatában van itt annak és nem is mulasztja el hangsúlyozni, hogy megoldási-formulái nem kizárólagosak általánosságban, csupán az adott indexszám-fogalmazás mellett, mert „if different conception is adopted, the mathematical problem will be different“. Keresett árindexének formulája:

$$P_{01} = \frac{\frac{\sum (p_1 q_1 - p_0 q_0) \log \frac{p_1}{p_0}}{\log \frac{p_1 q_1}{p_0 q_0}}}{\sum (p_1 q_1 - p_0 q_0)}$$

Teljesen hasonló formulát állapít meg a mennyiségi indexre is, a Q_{01} -ra. Az így kiszámított P_{01} , illetve Q_{01} viszonzszámokban számszerűen kifejezi azt, hogy az árváltozások, illetve mennyiségi változások, s mindig csak azok, milyen változást idéztek elő az aggregátum értékében. Meghatározza ezután azokat a formulákat is, amelyek kifejezik, hogy egyes árualcsoportok vagy épenséggel singuláris árucikkek ár- vagy mennyiségi változása milyen változást hoz létre az aggregátum értékében. Ezek is viszonzszámokban fejeztetnek ki, de meg vannak az összérváltozás %-aiban is.

Kidolgozott módszerének helytállóságát nyomatékosabban aláhuzandó, formuláit levezeti a *F. Divisia (Economique rationnelle, Paris, 1928.)* által első ízben alkalmazott differenciális eljárással is, amihez mindössze két egyszerűbb integrálási feltétel szükséges. Bemutatja ezután és megvilágítja az atomisztikusan származtatott indexek néhány tulajdonságát. Különösen érdekes a „preciz“ indexértéket közrefogó alsó és felső értékhatár kijelölése, amelyeknek, mint kimutatja, geometriai középarányosa a *I. Fisher-féle ideális formula*. Megemlíti ezután néhány *Fisher-féle „test“*-et és vizsgálja azok teljesülését, egyúttal felhívja a figyelmet indexformulájának értékesebb tulajdonságaira. Külön érdeklődésre tarthat itt számot az áron és a

mennyiségeken kívüli, valamilyen *harmadik* értékmeghatározó tényezők számbavétele.

Formuláinak gyakorlati alkalmazásokban okozott számítási nehézségeivel tisztában van. Nem is ajánlja alkalmazásukat, csak azokban a kivételes esetekben, ha igen nagyfokú pontosságra kell törekedni. Az esetek többségében, különösen, ha a szóródás nem rendkívüli módon nagy, nagyon jól megfelel a *Fisher*-féle idális formula.

Kívánatosnak és hasznosnak tartja azonban formuláit olyan esetekben, ha kisebb számú tagból álló árucsoport vagy épenséggel egyetlen árucikk ár- vagy mennyiségi változásainak hatásait kívánjuk indexszámokkal jeleztetni. Ennek módját a függelékben egy alkalmazó számítási példán külön bemutatja.

Montgomery formuláinak értéke és jelentősége inkább más indexszámítási formulák szolgáltatotta indexértékek ellenőrzésénél domborodhat ki, amennyiben az elérhető pontos értéket tényleg el is éri. Gyakorlati számításoknál, főképp, ha a nagy pontosság nem annyira fontos, fáradságos számításokat előíró voltánál fogva, elterjedtebb alkalmazásra nem igen számíthat, kivéve egyes cikkek ár- vagy mennyiségi változásai hatásának regisztrálását, bár sok esetben ez is kiszámítható, ha primitíven is, de sokkal egyszerűbben. Nagy értéke mindenesetre a formuláknak, hogy megvalósítható velük az adott feltételek mellett elérhető maximális precizitás; lehetnek esetek, mikor épen ez a fontos.

Kádas Kálmán.

Carell, Erich: Allgemeine Volkswirtschaftslehre. Eine Einführung. Quelle & Meyer in Leipzig 1939. 254. lap. 8°.

Az előttünk fekvő munka jól használható bevezetést nyújt a nemzetgazdaság tanához. Szerzője *Weber Adolf* tanítványa — a müncheni egyetem rk. tanára —, ami egyébként a munka tartalmában is visszatükrözik. Annak viszonylagos rövidege, *Weber* tankönyvétől eltérő rendszerezése, valamint egyes újabb szempontok bevitele által azonban azoknak is hasznos olvasmányává válhat, akik *Weber* munkásságát ismerik.

Mindjárt az előszó elárulja a szerző célját. Nem az egyes gazdasági tényállások katalógusát akarja nyújtani, hanem a gazdasági élet jelenségeinek összefüggéseit, ami elengedhetetlen fontossággal bír a nemzetgazdasági napi kérdések megértéséhez, általában az önálló gazdasági gondolkodáshoz. Ezzel a tudomány el is érkezett teljesítményének határához. Az ál-

talános nemzetgazdaságtan gyakorlati értéke ugyanis abban van, hogy alapot ad a gazdaságpolitika gyakorlati problémáinak megoldásához. Tehát nem politikai kategória, csupán a politikának a kiszolgálója.

Ezzel függ össze, hogy szerző igen nagy súlyt helyez a szabad forgalmi gazdaság összefüggéseinek megértésére azokkal szemben, akik ettől az elméleti konstrukciótól minden gyakorlati értéket megtagadnak. Szerző a szabad gazdaság elvetését azzal magyarázza, hogy igen sokan nem veszik észre azt a mélyreható különbséget, amely egyrészt a „szabad cseregazdaság“, másrészt a „kapitalista jellegű korlátlan forgalmi gazdaság“ között mutatkozik. Kétségtelen, hogy már a gazdasági liberalizmus is hajlamos volt erre az azonosításra. Ha ez igaz lenne, úgy a szabad cseregazdaságot, mint a liberális-kapitalista világnézeten nyugvó elméletet el kellene vetnünk, hiszen a tőle teljesen idegen világnézeten alapuló német nemzetgazdaság sohasem volna vele közös nevezőre hozható. Valójában azonban az a helyzet, hogy a szabad cseregazdaság formális elmélet, amelyet a legkülönbözőbb tartalommal lehet kitölteni.

Szerzőnek idevonatkozó megállapításai, amelyek egyébként egyes gazdaságelméleti kutatók korábbi vizsgálódásainak eredményeihez nyúlnak vissza, kétségtelenül helytállóak. A gazdasági élet individuális mozgató erői ugyanis mindig a szabad cseregazdaságból levezethető „törvényszerűségek“ alapján képződnek. Amíg tehát az egyéni iniciatívát a nemzetgazdaság egyik értékmérőjeként ismerjük el, a rajta nyugvó elméletnek is megvan a nemzetgazdaságtani jelentősége. Merőben egyoldalúság azonban a nemzetgazdaságtan feladatát csupán a gazdasági élet individuális részének megismerésére korlátozni és ezzel kapcsolatban csak azt vizsgálni, hogy annak befolyásolására milyen közületi eszközök állanak rendelkezésre. És épen ez az, amit szerző munkájával szemben komoly kifogásként lehet felhozni.

Mindez összefügg azzal, hogy szerző a nemzetgazdaságtan politikai jellegét tagadja. És bár munkájában itt is, ott is láthatja az olvasó, hogy amit mond, csupán annak közületies vonatkozásában látja az általános nemzetgazdaságtan számára értékesíthetőnek, seholsem fogja a gazdasági élet összefüggéseinek közületies vonatkozásait rendszeres egészben megtalálni, ami elengedhetetlen ahhoz, hogy különösen a tudományunkban kevésbé járatosak az egyes részletkérdéseket az „egyetemes népi“ értékmérők alapján szemlélhessék. Egy bevezetést nyújtó nemzetgazdaságtani munkának pedig ez a legfőbb feladata.

Általában azt is leszögezhetjük, hogy amíg szerzőnek nagy érzéke van a szabad cseregazdaság összefüggéseinek kifejté-

sére, már kevésbé szerencsés ott, ahol a tudományt megalapozó fogalmak meghatározásáról van szó.

Így pl. igen érdekesek azok a fejtegetések, amelyek a „tőkejavak értéktermelőkenysége“ (110—117. l.) és a védvámnak a szabad cseregazdaság szempontjából való igazolása (215—243. l.) körül csoportosulnak. Itt a szerző saját korábbi vizsgálódásainak eredményeit tárja az olvasó elé.

Ezzel szemben a gazdálkodásnak a gazdasági elvből való levezetése azzal a tévedéssel függ össze, hogy az utóbbiban gazdaság-formáló specifikumot lát. Ezeket a fogyatékosokat a tudomány már a múlt században korrigálta, nevezetesen rámutatott arra, hogy a gazdálkodás és a technikai elv közötti különbség a „cél-többség“ és a „cél-egység“ kritériuma által határozható csak meg. De nem szerencsés a „nemzetgazdaságtan“ fogalommeghatározása sem.

Mindez nem jelenti, hogy a munka értékét vita tárgyává tesszük. Jelentőségét épen abban látjuk, hogy egyrészt az ú. n. német nemzetiszocialista iskola, másrészt a hagyományos gazdaságtudományi felfogás kölcsönös megértéséhez remélhetőleg nagy mértékben fog hozzájárulni.

Csikós-Nagy Béla.

Distribution Services and Costs. Az Észak-Amerikai Egyesült Államok Kereskedelmi Kamarájának kiadványa. Washington, 1939. 32 l.

Az amerikai Kereskedelmi Kamara disztribúciós bizottságának ez a szélesebb körök tájékoztatására szánt, népszerű kiadványa érdekes és tanulságos képet nyújt az árueelosztás problémáiról, de egyben azokról a munkamódszokról is, amelyeket ez anyag feltárásánál Amerikában alkalmaznak. A bizottság elnöke, Johnston, bevezető soraiban e nagy jelentőségű kérdéssel való behatóbb foglalkozásra kívánja ösztönözni úgy az árueelosztással foglalkozó különböző tényezőket, mint magát a fogyasztó közönséget. E kitűzött feladatát sikeresen is oldja meg, mert az áttekinthetően csoportosított, a kérdés egész problematikáját felölelő anyag kitűnő tájékoztatást nyújt az árueelosztás terén teljesített szolgálatok s az ennek kapcsán felmerülő költségek alakulásáról. Mondanivalóját világosan, népszerűen adja elő, anélkül, hogy felületessé vagy egyoldalúvá válna, a nehézségeken átsíklana s azokat túlságosan leegyszerűsítene. Így azután a problémák feltevésén túlmenően az azokkal való további foglalkozásra is serkent.

Az anyag ismertetésénél e tanulmány azokra a sokfelé ágazó, jelentős anyagot összefoglaló munkálatokra támaszkodik, amelyeket az Észak-Amerikai Egyesült Államok külön-

böző hivatalos és nem hivatalos tényezői végeztek az áruelosztási kérdések tanulmányozása terén. A részletes statisztikai felvétel adataiból nyerhetünk tájékozást arról, hogy az Észak-Amerikai Egyesült Államokban az áruk elosztásában mintegy 12,500.000 személy, vagyis az alkalmazásban álló egész népesség kb. 25 %-a tevékenykedik. Az áru elosztásnál a személyes munkateljesítmény jelentősége áll előtérben: a felmerülő költségeknek 50 %-a személyi jellegű, holott pld. az iparban e költségtétel az összes kiadásoknak csak 38 %-át éri el. Magában a kereskedelem körében 1.3 millióra becsülhető a nagykereskedelmi, 4 millióra a detailkereskedelmi alkalmazottak száma, ime önálló detailkereskedelmi tevékenységet mintegy 1,500.000 cég fejt ki.

Az áruelosztási tevékenység természetére és fejlődési tendenciáira élénk fényt vet az a körülmény, hogy a nagy tőkekoncentrációk hazájában, az Észak-Amerikai Egyesült Államokban is, a detailkereskedelem túlnyomó részben *kisebb egységekből* áll. Az összes üzleteknek 44.5 %-a egészen csekély mérvű, 5000 dollárt el nem érő évi forgalmat bonyolít le. 19.5 %-a tehető az 5—10.000 dollár forgalmat lebonyolító üzletek száma s csak a fennmaradó 36 % forgalma haladja meg a 10.000 dollárt. A detailkereskedelemben kifizetésre kerülő munkabérek összege 1935. évben 3.6 milliárdot ért el, vagyis az áruforgalomban elért összbevételnek mintegy 11 %-át.

Már a fenti adatok is élesen rávilágítanak arra, hogy az áruelosztási tevékenység az ország gazdasági életében mily nagy szerepet játszik. De e mennyiségi vonatkozáson kívül a végzett teljesítmény minőségének rövid, pregnáns jellemzéséből az domborodik ki, hogy a javak elosztásának jelentősége a gazdasági folyamatban semmivel sem kisebb azok termelésénél. Az áruelosztási szolgálat fontossága, az ezzel kapcsolatos költségek közgazdaságilag is számbajövő jelentősége teszi ezért szükségessé az áruelosztással kapcsolatos tevékenységnek, az itt felmerülő teljesítményeknek pontos megállapítását, a költségek beható elemzését, azoknak összehasonlítását s minden olyan korlátozó beavatkozásnak mellőzését, amely e költségek csökkentését akadályozza.

Az áruelosztási tevékenység részletes megállapítása azt mutatja, hogy miután azon az úton, amíg az áru a termelőtől a fogyasztóig jut el, a teljesítményeknek egész sorozatát kell elvégezni, — az ezekkel járó költségek fedezéséről is gondoskodni kell, tekintet nélkül arra, hogy ezt a feladatkört ki látja el. Érdekes adatok illusztrálják itt azt, hogy milyen áruelosztási költségek merülnek fel az ipar számára a sokat hirdetett márkacikkek forgalombahelyezésénél. E cikkeknel az ipar áruelosztási költségei az áru értékének 16—39 %-a között vál-

takoznak. A költségprobléma lényege az amerikai viszonyok figyelembevételével mellett is abban jelentkezik, hogy amíg a tömegtermelés nagyarányú kifejlődése a termelési költségek messzemenő csökkenését tette lehetővé, az árueosztás költségei, a nagyobb piacok megszervezése, a közönség szélesebb körű szükségleteinek kielégítésével járó kiadástopplet folytán, inkább emelkedtek. Minél nagyobb mennyiségű árú elhelyezéséről kell a kereskedelemnek gondoskodni, annál több és nehezebb feladat megoldása vár rá, s ez mind a költségek emelkedésében jut kifejezésre. Régebben, amikor a vevő a cipésznél megrendelésre készített cipőt vásárolt, annak ára 5 dollár volt. A kifizetett vételárat csaknem teljes egészében a termelési költség vette igénybe. Az árueosztás címén számbavehető hányad igen szerény volt. A cipőgyártás nagyobb arányú kifejlődése folytán a milliószámra gyártott cipők termelési költsége páronként már 2 dollárra csökken, az árueosztással kapcsolatban azonban további 2 dollár költség merül fel. A fogyasztó még így is jobban jár, mert 5 dollár helyett csak 4 dollárt fizet a cipőért, de lényeges eltolódás áll be az általa kifizetett összeg megosztásában, mert annak jóval nagyobb hányadát veszik most igénybe az árueosztással kapcsolatos költségek.

A nagy és detailkereskedelem egyes szolgáltatásaival kapcsolatosan a rendelkezésre álló hatalmas statisztikai anyagból a különböző szakmák és üzletnagyságok eltérő típusaira vonatkozó részletes költségadatokról is tájékoztatást nyerünk. Az áruk szállításával, raktározásával, hirdetésével, eladásával és hazaszállításával kapcsolatos költségeken kívül kiemelkedő jelentőséggel bírnak az amerikai üzleti életben is a közterhek, amelyek a kereskedelmi forgalomba kerülő áruk árának egyre fokozódó hányadát veszik igénybe s a magasabb árszínvonal kialakulásában számottevő szerepet játszanak.

Helyesen emeli ki az amerikai Kereskedelmi Kamarának ez az elsősorban a kereskedőkhöz szóló könyve azt a szempontot, hogy a magasabb költségek a forgalom csökkenésére vezetnek s így a kereskedelem elsőrendű érdeke az, hogy költségtételeinek gondos átvizsgálásával, az összes figyelembejövő racionalizálási lehetőségek végrehajtásával a költségek csökkentésére és ezzel a forgalom lehető emelésére törekedjen. Helyesen hangsúlyozza azonban azt a szempontot is, hogy több és jobb szolgáltatást, kevesebb költséggel általában elérni nem lehet. Csak beható részletmunkával állapítható meg az, hogy milyen veszteségforrások, vagy meg nem felelő eljárási módok kiküszöbölése, vagy megjavítása vezethet — a nyújtott teljesítmény értékének csökkentése nélkül — a költségek apasztására.

Különösen érdekesnek és tanulságosnak tartjuk e tanulmányt az azt a részét, amely a fogyasztó közönség figyelmét hívja fel az áruelosztási költségek csökkentésének jelentőségére s e közérdekű cél eléréséhez annak tevékeny közreműködését kéri. Oly szempont ez, amelyet az európai gazdasági életben e kérdés tárgyalásánál rendszerint teljesen figyelmen kívül szoktak hagyni. Pedig kétségtelen, hogy ha a kereskedelem áruelosztási költségeit csökkenteni akarjuk, úgy ezt a törekvést a fogyasztóközönségnek, saját érdekében, megfelelő magatartásával kellene előmozdítani. Erre vonatkozólag egyébként több figyelemreméltó konkrét ajánlást is kapunk. A közönség ne kívánja az áruk átalakítását, kicserélését, mivel ezzel a kereskedelemre súlyos költség hárul. Lehetőség szerint készpénzért és ne hitelbe vásároljon, mert a hitelkockázat és a kamatveszteség a költséget fokozó, az árakban kifejezésre jutó tényezők. A vásárlási időpontok megválasztására, akinek erre lehetősége nyílik, legyen kellő figyelemmel. A legfrekvenciáltabb időpontokban való vásárlás, a vevőknek ez az aránytalan megosztása, a személyzeti költségek jelentős emelését teszi szükségessé. De e részleteken túlmenően, általában kívánatos lenne, hogy a kereskedők és a fogyasztók érdekvédelmi alakulatai egymással összhangban működjenek s a kölcsönös megértés jegyében keressék azokat a megoldásokat, amelyek az áruelosztás költségeinek csökkentését teszik lehetővé.

Nem utolsó sorban hangsúlyozandónak tartja az amerikai Kereskedelmi Kamarának ez a kiadványa azt a szempontot is, hogy „a kereskedelmet a maga legitim alakjában és módszereiben szabaddá kell tenni az igazságtalan és méltánytalan törvényektől és beavatkozásoktól“, minden olyan megkötéstől, amely a jobb teljesítménynek racionális eszközökkel való elérését akadályozza vagy korlátozza.

György Ernő.

Les conditions de l'Agriculture Mondiale en 1936/37 et en 1937/38. Rome 1939. 285 p.

A római Nemzetközi Mezőgazdasági Intézet kiadványa ismerteti az általános gazdasági helyzetet s különösen a mezőgazdaság helyzetét az 1936/37. és 1937/38. években, egyenként foglalkozik a *főbb mezőgazdasági termények* termelési eredményeivel, azok forgalmával és az árakkal, végül ismerteti az *egyed-egy országok* mezőgazdasági termelését, valamint a mezőgazdaság támogatására tett törvényhozási és kormányzati intézkedéseket.

Az általános gazdasági fellendülés, — melyet főleg a fegyverkezés idézett elő — 1936. év elején érte el tetőfokát, az 1936/37. évi téli időszakban tovább tartott, 1937. év elején azonban már lanyhulni kezdett. A lanyhulás Amerikából indult ki s áterjedt az európai kontinensre. Az ipari termelés mennyisége csökkent s az árak visszaestek. Ez a lanyhulás azonban nem érvényesült teljes mértékben a mezőgazdaságnál, mert ott még más, különös tényezők is éreztetik hatásukat. Az *ipari fellendülésnek* kétségtelenül nagy befolyása van a mezőgazdaság helyzetére is, de döntő jelentőségűek a *természeti tényezők*: a jó vagy rossz termés. Az egész világ mezőgazdasági helyzetének alakítására befolyást gyakoroltak az amerikai rossz termések. 1936-ban az Északamerikai Egyesült Államok még búzabehozatalra szorultak, 1937-ben a helyzet teljesen megváltozott, mert bő termés volt Amerikában. Legerősebben mutatkozott a hatás a gyapotnál, amelyben Amerika 1937-ben rekord termést ért el. A harmadik tényező, amely befolyást gyakorolt a mezőgazdaság fejlődésére: a termelés és értékesítés támogatására és szabályozására tett *hatósági intézkedések*. 1937 óta e téren teljesen megváltozott a helyzet s nagyon sok országban történtek intézkedések a termelés és értékesítés szabályozására. Ott a hol túltermelés mutatkozott a termelés korlátozását célzó rendelkezések léptek életbe, viszont ott ahol a termelés visszamaradt, annak fokozása volt a cél. A gazdasági életben általában a nacionalizmus érvényesült s minden egyes állam arra törekedett, hogy saját szükségleteinek fedezéséről — amennyire csak lehet — önmaga tudjon gondoskodni. Ez az irányzat mindig jobban eltávolodott a szabad forgalomtól.

A külforgalom terén az utóbbi évek legjelentősebb eseménye volt az 1932-ben *Ottawában* tartott konferencia, amelyben Anglia az angol világbirodalomhoz tartozó országoknak előnyt biztosított másokkal szemben. Ettől kezdve a Dominiu-mok veszik fel Anglia exportjának mintegy felét s Anglia importjának $\frac{1}{3}$ -a ezekből az országokból származik. Ép így Franciaország is előnyöket nyújt a külforgalomban gyarmatainak. Abesszinia meghódítása szintén nagy változást eredményezett, mert Olaszország exportjának $\frac{1}{4}$ része oda irányul, viszont Olaszország importjának csak 2.5 %-a származik Abessziniából. Ennek magyarázatául szolgál, hogy Abesszinia exportját olyan országokba igyekszik irányítani, ahol azért nemes valutával fizetnek, amelyre Olaszországnak ipari nyersanyagok beszerzése végett szüksége van.

Ami az egyes terményeket illeti, 1936-ban a *búzatermés* közepes volt. Amerika még behozatalra szorult. Argentína megduplázta kivitelét, ellenben Kanada és Ausztrália keve-

sebbet szállított, mint az előző években. Az európai export-államok: Magyarország, Jugoszlávia, Románia, Bulgária, Lengyelország, és Litvánia nagy mennyiségű búzát szállítottak, India pedig négyszer annyit, mint az előző években. 1937-ben megváltozott a helyzet, mert Amerika már nem szorult behozatalra s a legtöbb országban jó közepes volt a termés, mely fedezte a belső szükségletet.

Befolyással bírt a világforgalomra, hogy egyes országok a háborús készülődésekre való tekintettel igyekeztek búza készleteket gyűjteni, így különösen Németország. A búzaárak 1938-ban a kedvező termések folytán visszaestek. Németországban, Olaszországban és Franciaországban, ahol az árak hatóságilag voltak megállapítva, nem volt nagy visszaesés.

A *kukorica* termelést erősen fokozták Argentína, Dél-afrika és Jugoszlávia. 1936-ban vevők voltak az Amerikai Egyesült Államok és Németország. 1937-ben Amerikában igen jó tengeri termés volt, úgy hogy Amerika megszűnt vevő lenni, sőt egyike lett a legnagyobb exportőröknek. Az árak 1936-ban voltak a legmagasabbak s 1937-ben csökkentek.

Ami a *marha* és *borjúhúst* illeti, Anglia — a legnagyobb fogyasztó — az ottawai konferencia óta előnyben részesíti a dominiumokat, főleg Ausztráliát és Új Zélandot és így a többi exportáló állam háttérbe szorult. Németország behozatala fokozódott. Ugyanaz a helyzet a *bacon*, *sonka* és *szalonna* külforgalmánál. A fagyasztott (marha és sertés) hús szállítása a konzerváló eljárások javítása folytán jelentékenyen növekedett. A főkiviteli államok: Argentína, Ausztrália, Új Zéland. Juhhúsnál még Uruguay is a nagy exportőrök közé tartozik.

A *vaj*fogyasztás folyton emelkedett. Legnagyobb a behozatal Angliába és Németországba, azonban Anglia igyekszik a hazai vaját előnyben részesíteni. A legnagyobb exportőrök: Új Zéland, Dánia, Németalföld, Lengyelország. Amerika behozatalra szorult, de ez a helyzet 1938. év végén megszűnt.

A *gyapot* ára 1937. év végéig emelkedett. Ebben az időben Amerikában rendkívül bő gyapottermés volt. Ez a körülmény, valamint az, hogy Franciaország és Németország korlátozták a behozatalt, nyomásztólag hatott az árakra. Franciaországban a valutáris helyzet folytán csökkent az ipari tevékenység, Németország pedig hazai anyagokkal igyekezett pótolni a gyapotot. Amerika részesedése a gyapotnál a világgazdaságban 1936/37-ben 52 %, 1937/38-ban 65 % volt. Utána következett India és Egyiptom.

A *gyapjunál* Németország, Franciaország és Olaszország korlátozták a behozatalt saját termelésük védelmére és mert pótanyagokat használtak fel. Kiviteli államok: Ausztrália, Új Zéland, Argentína, Uruguay.

Ami a mezőgazdasági termények *áralakulását* általában illeti, a tanulmány azt állapítja meg, hogy a konjunktúra 1937-ben beállott hanyatlását a mezőgazdaság is megérezte, dacára az egyes országok védelmi intézkedéseinek. A legtöbb országban az a felfogás lett uralkodóvá, hogy a mezőgazdaságot nem lehet úgy tekinteni, mint bármely más eladót, aki megjelenik a piacon és elad olyan áron, a hogy lehet, hanem a mezőgazdaság szociális és nemzeti feladatot teljesít, mert a közélélmézést szolgálja. Erre való tekintettel a mezőgazdaság részére biztosítani kell a megfelelő árakat, hogy a termelés kifizetődjék és meg ne akadjon.

A mezőgazdaság védelmére és az árak biztosítására tett intézkedéseket az alábbiakban ismertetjük az egyes, — Magyarországot legjobban érdeklő — országok mezőgazdaságára vonatkozólag a tanulmányban foglalt adatok közlésével.

Németországban, ahol 1932-ben még 6 millió munkanélküli volt, 1938-ban a munkanélküliség úgyszólván megszűnt, sőt külföldről kellett hozatni munkásokat (így Magyarországról mezőgazdasági munkásokat). 1937-ben 58.000 idegen munkás volt Németországban, 1938-ban pedig mintegy 200.000. A keresők számának szaporodása nagyobb fogyasztást idézett elő és így Németország legégetőbb kérdése lett a lakosság ellátásának biztosítása, lehetőleg külföldi segítség nélkül. E végből a kormány mindent elkövet a termelés fokozására és érvényesíti azt az elvet, hogy a gazdáknak terményeikért meg kell kapniok a méltányos árat, viszont a fogyasztók ne fizessenek túl magas árakat, ami az önellátást veszélyezteti. Az árak Németországban hatóságilag vannak megállapítva s az áringadozások ennek folytán megszűntek.

A termelés értéke 1932/33-ban 6.4 milliárd márka volt, 1936/37-ben 8.9 milliárd m., 1937/38-ban 9.5 milliárd m. Az értékemelkedést főleg a nagyobb mennyiség idézte elő. A belső fogyasztás szigorú ellenőrzés alatt áll. Minden termelőnek a gabonaneműekből hektáronként meghatározott mennyiséget kellett beszolgáltatni (közfogyasztásra bocsátani) s a minimum meg volt határozva. 1938-ban ez a rendszer megváltozott oly módon, hogy azt határozták meg hektáronként, mit tarthat vissza a termelő önellátására és takarmányozásra s a többit be kell szolgáltatni. A közélélmézés biztosítása érdekében elő van írva, hogy kenyérterményeket takarmányozásra nem szabad felhasználni, sem szeszgyártásra vagy kávépótlók készítésére. Kenyérterményeket kedvezményes áron be lehet cserélni takarmányra. 1937 márc. 15-től kezdve a kenyérsütésnél a búzaliszthez 7 % kukoricalisztet kell keverni. Később azt is elrendelték, hogy a rozsliszthez júl. 10-től okt. 31-ig 4 % kukoricalisztet kell keverni, november 1-től pedig 6 % burgonya-

lisztet. Miután a zöldségnél túltermelés mutatkozott, 1937 óta a termelés kiterjesztéséhez külön engedély kell. Munkásházak építésére a német kormány 44 millió márkát fordított, a munkásbiztosító pedig 22.000 ház építéséhez adott segílyt.

A hitbizományok megszüntetése folyamatban van. 1938. évi jan. 1-én megszünt:

	1.404 hitbizomány	1,768.810 hektár területtel,		
a megszüntetés folyamatban van :	224 hitbizomány	514.907	"	"
megmaradt :	686 hitbizomány	922.318	"	"

Az 1938. júl. 6. törvény általában elrendelte a hitbizományok megszüntetését 1939. jan. 1-től kezdve. A jelenlegi haszonélvezők megmaradnak, de örökösödés esetén a hitbizományok oly elbánás alá kerülnek, mint a szabad birtokok. A paraszthitbizományok létesítését (legfeljebb 125 hektárig), mint tudjuk, a nemzeti szocialista kormány kezdettől fogva erőteljesen támogatta. Kivételesen 125 hektárt meghaladó birtokot is lehet paraszthitbizománynak minősíteni.

Argentina mezőgazdasága főleg azért érdekli a kontinenst, mert az egyik legnagyobb búza-exportáló állam. 1936-ban igen jó termése volt, míg másutt rosszak voltak a termések s így Argentína búza exportja a szokottnál is nagyobb volt: 3,887.134 tonna (1935-ben: 1,610.386 tonna). 1937-ben — amikor másutt is jó volt a termés — a kivitel kisebb lett s az árak csökkentek. Külön bizottság ellenőrzi a piacot és megvizsgálja a búza minőségeket. Nagy szerepe van Argentinának továbbá a fagyasztott hús és a lenmag exportjában. A bornál túltermelés mutatkozott, erre a kormány megvett annyi szőlőterületet, amennyin 5 millió mázsa szőlő terem s azt kivonta a szőlőművelés alól, 5 hektáros részletekben földművesek között osztotta szét, akiknek mindent volt szabad azon termelni, csak szőlőt nem. Ennek az intézkedésnek megvolt az eredménye: a borárak emelkedtek.

Az *Északamerikai Egyesült Államok* általános gazdasági helyzete 1936. év végétől 1937. év közepéig a prosperity jegyében állott. 1937 nyarán erős visszaesés mutatkozott. Az ipari termelés volumenje 30 %-kal csökkent, a munkanélküliek száma 4 millióval emelkedett. A kormány erélyes intézkedései folytán 1938-ban némi javulás mutatkozott s az árak emelkedtek. A mezőgazdasági termények ára azonban stagnált. Dacára ennek a mezőgazdaság bevételei az 1932. évi mélyponttól kezdve folyton emelkedtek, amit főleg az államsegélyek idéztek elő.

A mezőgazdaság bevételei millió dollárban:

Év:	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938
Eladásból	10.479	8.451	5.899	4.328	4.955	5.792	6.507	7.657	8.233	
Államsegélyből					162	556	583	287	367	
Összesen	10.479	8.451	5.899	4.328	5.117	6.348	7.090	7.944	8.600	7.500

I. félév

Az 1938. évi Agricultural Adjustment Act, mely a nagy termelési eredményektől féltette a mezőgazdaság prosperitását, felhatalmazást adott a kormánynak a termő területek korlátozására és szükség esetén a piacra hozható mennyiségek meghatározására. (Ismertette a Közgazdasági Szemle 1938 május–júniusi számában). A farmereknek adott segély az 1936. évi Soil Conservation and Domestic Allotment Act-on alapszik, amely a segélyt ahhoz a feltételhez kötötte, hogy a farmer a talajerő kimérésére és a talaj javítására vonatkozó utasításokhoz alkalmazkodjék. Az első esetben 1936-ban hektáronként 10 dollár segélyt kapott, a második esetben ennél kevesebbet. 1937-ben a 10 dollárt leszállították, viszont a talajjavításért adott segélyt felemelték.

Az értékesítést illetően az 1937. évi Marketing Agreement Act felhatalmazta a földművelésügyi kormányt, hogy a mezőgazdasági termények forgalmát a piacon s főleg az egyes amerikai államok között szabályozza, meghatározza az átengedhető mennyiségeket, ellenőrizze a minőséget és szükség esetén felvásárolhassa a készleteket.

Franciaország gazdasági helyzetét az 1936/37. és 1937/38. években legnagyobb mértékben a frank elértéktelenedése befolyásolta. A devalváció folytán az árak emelkedtek. A búza ára volt (mázsánsként) 1935-ben 73 frank, 1936-ban 140, 1937-ben 180 és 1938-ban 204 frank. A mezőgazdaság pénzbevételeinek növekedése azért még nem jelentett a mezőgazdaságnak nagyobb jövedelmet, mert az üzemköltségek aránylagosan növekedtek. Dacára ennek kétségtelen, hogy a gazdák s különösen a kisgazdák helyzete javult. Az 1936 aug. 15. törvény felállította a búzahivatalt: Office du blé, mely a búzaértékesítést szabályozza s a külforgalmat ellenőrzi. Búzát vagy rozsot csak a hivatal engedélyével szabad behozni s a kivitelt is ez a hivatal engedélyezi. Az Office du blé keretében szervezett tanács megállapítja a búza árát. 1936/37-ben a búza ára volt (mázsánsként 72 hektolitersúlyú búza) 140 frank, havonként 1 frankkal több februárig, februártól 5 frankkal több az új termésig. 1937/38-ban a búza árát 170 frankban állapították meg, később 3 frankkal emelték. Az 1936. és 1937. évi közepes termések megkönnyítették a hivatal munkáját. A fölösleg elhelyezése 1938-ban lett aktuális a bő termés folytán. A hivatal elsősorban a kivitelről gondoskodott, de felhatalmazása volt a készletek raktározására és az őrlési arány leszállítására. Denaturálva takarmányul használták fel a búzát, valamint szeszgyártásra.

A tanulmány részletesen beszámol *Magyarország* helyzetéről is. Az 1936. és 1937. évi jó termések a gazdasági helyzetet általában javították: a munkabérek s a tisztviselői fizetések

emelkedtek, a munkanélküliek száma csökkent. A gazdasági egyensúly biztosításának legfontosabb tényezője a kivitel, amely a fentemlített években nagyobb volt a terményekben, ellenben csökkent az állatkivitel, különösen a szarvasmarha export Olaszországba. Olaszországgal 60.000 tonna búza, továbbá friss hús, szalonna és zsír szállítása iránt jött létre megállapodás. Németországgal 1937-ben jött létre a szerződés az exportra nézve. Svájc 100.000 tonna búza kivitelére kötelezte magát.

A mezőgazdasági terményértékesítést a kormány jelentékeny összeggel támogatta egy külön alapból, melynek bevételei főleg a forgalmi adóból származtak. A kiadvány szerint 1937/38-ban az alap előirányzata 51 millió pengő volt. Lisztforgalmi adóból befolyt 24 millió, iparcikkek forgalmi adójából s az ipar hozzájárulásából 15 millió, a többi pedig egyéb illetékekből. Ebből 23 millió a terményértékesítés támogatására, 5.2 m. adóvisszatérítésekre a forgalmi adónál, 4 m. szállítási költségek fedezésére, 13.6 m. pedig a kisgazdaságok támogatására fordított. A búzánál minimális árak voltak megállapítva.

Tárgyalja a kiadvány a ló kivitel, a gyapju és burgonya értékesítésénél követett eljárást, ismerteti a paprika és a hagyma szindikátus szervezetét s a borárak emelését célzó intervenciós vásárlásokat. Megemlékezik a telepítési törvényről s annak eredményéről, valamint a hitbizományok korlátozására tett intézkedésekről.

Olaszország mezőgazdaságának helyzete 1937-ben a jó termés folytán javult. A kitűzött cél az ország önellátásának biztosítása volt. E végből a kormány mindent elkövetett a búza-termelés fokozása érdekében. A búza ára hatóságilag volt megállapítva és pedig 1937-ben a lágy búza métermázsája 125, a keménybúzáé pedig 140, 1938-ban 135, illetőleg 150 lírában. 1938-ban elrendelték, hogy a búza kiörlésénél 80 % búzát és 20 % más gabonafélét vagy hüvelyest kell felhasználni (később ezt az arányt leszállították 90—10 %-ra). A kukorica ára métermázsánként 90 lírában volt meghatározva. A bornál a túltermelés okozott zavarokat. Ezért 1937-ben elrendelték, hogy új szőlőt csak az illetékes vidéki érdekképviselői szerv engedélyével szabad telepíteni. Az árak biztosítása érdekében a legtöbb terménynél a kollektív eladás: „ammassi“ rendeltetett el. Olaszország nagymértékben rászorul a szarvasmarha és hús-behozatalra, de igyekszik a hazai termelés megvédése végett a behozatalt korlátozni. E végből a vámokat felemelte.

Angliában 1870 óta folyton csökkent a bevetett terület és kisebb lett a mezőgazdasági munkások száma. 1928-ban mint egy 15 millió acre volt a bevetett terület, 1938-ban 13 millió

acre. A búzatermelés 1932 óta (Wheat Act) állami támogatásban részesül, úgyszintén a rozs és zabtermelés. A mezőgazdasági termelés mennyisége és az árak 1937-ben emelkedtek. Az 1931. évi Agricultural Marketing Act megadta az engedélyt arra, hogy a termelők szindikátusokat alakítsanak, és így szabályozzák a termelést (kontingensekkel), minimális árakat állapítsanak meg s közösen értékesítsék a terményeket. Ilyen szindikátus alakult 1932-ben a komlóra, 1933-ban a tejre, friss sertés húsrá és baconre, 1934-ben a burgonyára.

A kormány jelentékeny állami segélyekkel támogatja a termelőket. A kormány, hogy ha a piaci ár kisebb a meghatározott minimális árnál, a különbözetet megfizeti a gazdáknak (deficiency payment). Ugyanígy támogatja a rozs, zab, valamint a bacon és a tej értékesítését. Államsegélyt adott a cukorrépatermelőknek s a marhahizlaláshoz. A marha, sertés és juh-hús behozatalt évről-évre kontingentálják a belföldi mezőgazdasági termelés védelmére.

Románia számos intézkedést tett a búza, cukorrépa, dohány, rizs és sojabab, gyapot, kender és lentermelés, valamint az állattenyésztés támogatására. A búzánál minimális ár volt megállapítva a belső fogyasztásra, a kivitelnél pedig praemiumokkal egyenlítették ki az árkülönbözetet. A fedezetet lisztforgalmi adóból vették (kilogrammonként 0.9 lei), a kis malmok azonban, amelyek a kisgazdák búzáját őrölték, nem fizettek adót. 1936/37-ben a belföldi búzaár volt tonnánként 4200 lei. A kivitelnél, mely 1,020.000 tonnát tett ki, — a praemium tonnánként 1000 lei volt, a külföldi árak emelkedéséhez képest aztán aránylagosan leszállították. 1937/38-ban a belföldi ár tonnánként 4200 lei, kiviteli praemium pedig 300–700 lei között váltakozott. A soja termelést állami támogatással 60.000 hektáron tartották fenn. Sojababból és lisztből Németországba volt nagy kivitel, 1937-ben 52.557 tonna. A telepítést teljes erővel folytatta Románia. Új falvak s mintagazdaságok keletkeztek különösen a Dobrudsában a határon. A telepések hosszú idő alatt törlesztik a telek vételárát, 10 évig nem fizetnek sem állami, sem községi adót s az építkezéshez szükséges anyagot ingyen kapják.

A tanulmány a fentiekén kívül még a következő országok mezőgazdasági helyzetét ismerteti: Belgium, Brazília, Bulgária, Dánia, Esztország, Finnország, Francia gyarmatok, India, Holland-India, Írország, Lettország, Norvégia, Német-Alföld, Lengyelország, Svédország, Svájc.

Tóth Jenő.

Külföldi folyóiratok szemléje.

Weltwirtschaftliches Archiv.

Kiel, März 1939. 49. Band, Heft. 2.

Conolly, Frederick George: Die Bedeutung der Kapitalbeteiligung an ausländischen Unternehmungen. A válságot megelőző időkben a külkereskedelem és a külföldi tőkekihelyezések szoros párhuzamban állottak. A javulás során azonban ez a kapcsolat teljesen megszűnt. A külkereskedelem értéke 1937-ben úgyszólván elérte az 1929. év színvonalát, míg a külföldi kihelyezések igen jelentéktelen töredéket tettek ki. A külföldi magánvállalatoknál eszközölt tőkebefektetések problematikájában a kutató azelőtt csak becslésekre volt utalva, s csak az Egyesült Államok legutóbbi kiadványa nyújt áttekinthető képet a külföldi mezőgazdasági kihelyezések méreteiről és irányáról. Az Egyesült Államok kihelyezései jórészt Kanadára esnek, amelynek magángazdaságában többféleképpen is érdekelve vannak, elsősorban tömegcikkeket termelő újabb vállalatoknál, szemben Nagybritanniával, amelynek kanadai részesedései túlnyomóan régibb keletiek és egyes nagyobb vállalatokra korlátozódnak. A kihelyezések földrajzi megoszlásának vizsgálata után, a közvetlen investíciókra ösztönző motivumokat vizsgálja, s azokat a következőképpen állapítja meg: 1. forgalomgyarapítás, 2. vámok és kontingensek hatásának ellensúlyozása, 3. devizakorlátozások (elsősorban a már fennálló vállalatok nyereségeinek a korlátozó államban való befektetése), erre példaként az amerikai vállalatok magyarországi földvásárlásaira hivatkozik, 4. befagyott, rövidlejáratú hitelek, 5. depresszió elleni védekezések, 6. fontos nyersanyagok ellátásának biztosítása, 7. technikai eljárások, szabadalmak kiaknázása, 8. szállítási költségek megtakarítása. A kihelyezések történelmi fejlődésének feltárásával kapcsolatban még megállapítja, hogy a közvetlen magánvállalati részesedések azért célszerű formái a nemzetközi tőkeforgalomnak, 1. mert valóságos tőkebefektetést testesítenek meg, 2. mindkét félnek használnak, 3. a tőkeerős hitelező a kockázatot gondosan mérlegeli 4. és egyszersmind a tényleges jövedelmekben részesedik. — *Jostock, Paul: Wie weit sind Volkseinkommen international vergleichbar?* A tanulmány azt vizsgálja, vajjon a nemzeti jövedelmeket mennyiben lehet nemzetközi vonatkozásban összehasonlítani. Ennek nehézségei már első szembeállításra is kézenfekvő, hiszen a nemzeti jövedelem megállapítása mindenütt más anyag és módszer alapján történik. Már a jövedelem fogalma is több értelmezésben szerepel, ezenfelül teljesen eltérő vásárlóértékű jövedelmek kerülnek együvé, ami az áttekinthetőséget még lerontja. Emellett az egyes országok kultúrszínvonala, cseregazdálkodásuk mérve és termé-

szeti adottsága is döntő szerepet játszanak. Ha végül a nemzeti jövedelem számszerű felbecslése is eltérően történik, akkor az összehasonlítás már minden valószínű alapját elveszti. Még tovább romlik a kép, ha a kereső személyek jövedelmének fejátlagát igyekezzük megközelíteni, mert részben a keresők aránya az összes népességhez, részben pedig a népesség korszerinti megoszlása mindenütt eltér. A legkevésbé hibás összehasonlítási bázis a fogyasztóegységként kiszámított fejhányad nagysága. — *Montgomery, Arthur: Konjunkturbeugungen in Finnland und Schweden 1932—1937.* Svédország és Finnország gazdaságának a válságot követő javulása igen sok rokonvonást mutat fel, de lényeges eltérések is vannak. A legfőbb különbség az, hogy Svédországban a javulás elsősorban a belföldi piac terében volt érezhető, míg Finnországban elsősorban a kivittelt érintette. A javulásnál mindkét országban nagy szerepet játszott a pénzpolitika, bár ennek hatását javarészt angolszász példák nyomán bizonyos mértékig túlértékelték. — *Marchal, Jean és Guenser, Gilbert: Der französische Geldmarkt.* A francia pénzpiac szerkezete sokkal kevésbé ismert, mint a számtalanszor elemzett angol piacé. A hiteligenylok részben magánfelek, kereskedők, bankok, részben pedig az állam és a közintézmények. Az igényeket a Banque de France, a magánbankok és a közpénztárak elégítik ki. A pénzpiac a kereslet és kínálat heterogén mivolta folytán több részre oszlik, ezek közül felemlíthetők: a) a folyószámla-hitelek, amelyeknek jelentőségük csekély, b) a napipénzek, c) a kereskedelmi- és bankváltók, valamint a közkölcsönök kötvényei, d) az ú. n. „Pensio-kölcsönök“, amelyek rövidlejáratúak és váltók letételével biztosított hitelek, tulajdonképpen a lombard üzlethez hasonló, e) végül a legélénkebb és legtevékenyebb szektora a pénzpiacnak az ú. n. reportüzlet, amely részben a tőzsdei reportüzletekből, részben pedig a devizareportból tevődik össze. Ennek kamatlábat az ügynökök szindikátusa állapítja meg. — *Schorer, Edgar: Die Abwertung des Schweizer-Franken.* A svájci frank leértékelése hosszú inflációs irányú fejlődés befejező aktusa volt. A háború utáni Svájc közgazdasági felépítése elég erős ellentéteket árul el, részben igen sok merev tényező játszott benne szerepet, másrészt azonban számos vonatkozásban volt észlelhető a stabilitás hiánya és a folyamatos hitelinfláció is. A kormány a frank értékét a végsőig védte, de a válság egyre súlyosabban mutatkozott. A névleges fizetések leszállítása ellen az érdekeltek a végsőig védekeztek. Belgium kilépett az aranyblokkból és ezt követőleg Franciaország is leértékelt. Ekkor már Svájcnak is el kellett magát a devalvációra határozni. A svájci leértékelés érdekessége elsősorban abban áll, hogy hitelező nemzet lépéséről van szó, amely már a gazdasági javulás fejlődése folyamán következett be. A devalváció nem vonta maga után az összes kedvező várt hatásokat, a kereskedelmi mérleg kiegyenlítődése nem következett be, a szociális hatások nem voltak kedvezőek, mindössze a vendéglátóipar húzott jelentősebb hasznot.

V. B.

Revue Économique Internationale.

Bruxelles, Palais d'Egmont.

1939. január.

Loria, Achille: La réhabilitation du déficit financier. Azok ellen az új elméletek ellen fordul, melyek az államháztartás deficitjében nem látnak hátrányt és a munkanélküliség elleni küz-

delem leghatásosabb eszközéül a kiadások fokozását és kölcsönök felvételét tartják. Bírálja Keynes multiplikátor-elméletét. A hosszúlejárátú kölcsönök helyett javasolja az állam kiadásainak rövidlejárátú kölcsönök útján való fedezését, német példára, mert ezek olyan eszközöket mobilizálnak, melyek különben improduktívak maradnának. — *Mombert, Paul: La régression de l'émigration Européenne, problème de l'émigration mondiale.* A század elején nemcsak a tengerentúli kivándorlók száma csökkent erősen, hanem egyre több lett köztük a keleteurópai. De a kivándorlás iránya is eltolódott az Egyesült Államoktól a többi amerikai állam felé. A kivándorlás csökkenésének okai: a kivándorlási országoktól a kivándorlás hasznos munkaerőt von el, különösen újabban, mikor egyre inkább ipari szakmunkások vándorolnának ki az iparosodó tengerentúlra. A kivándorlást csökkenti az európai országok csökkenő népszaporodása is. Az európai kivándorlás tartós csökkenése veszélyezteti a tengerentúli országok népszaporodását is, mely máris csökkenő irányzatú. Így keletkeznek tengerentúlon az óriási „üres“ területek. A munkaerőhiány és gazdasági fejlődés viszont az ázsiai bevándorlást segíti elő. A népesség csökkenése szűkíti a mezőgazdaság piacait, a bevándorlás csökkenése a tengerentúl nyersanyagainak kihasználását és mindkettő a tőkeszükségletet. Ez a kamatláb trendjének sülyedéséhez vezet. — *Laborde, Fernand: Français et italiens en Tunisie.* A tuniszi kérdést ismerteti történeti, földrajzi, népességi, gazdasági, politikai és katonai szempontból. — *Herisson, Charles: L'équilibre des transactions économiques internationales aux États-Unis.* A világháború teljesen megváltoztatta az USA helyzetét a világgazdaságban. Adósállamból hitelező állam lett és 1914—1929 között fizetési mérlege 21.8 milliárd dollárral volt aktív. Az USA vezető körei mégsem értették meg megváltozott helyzetüket és továbbra is folytatni akarták régi politikájukat, mely a belső piac rideg védelme mellett agresszív export- és hitelezői terjeszkedést kívánt. Ezt a helyzetet még kiélezte a Hawley-Smoot tarifa és ezzel végleg megakadályozták, hogy a világgazdaság természetes egyensúlya helyreálljon és az adósállamok kivitelük fokozásával teljesíthessék adósságaikat. A szükséges devizákat forszírozott amerikai hitelekkel kellett előteremteni, amelyeknek egy része még nem is produktív célokra jutott. A hitelválság kitörése után az adósállamoknak aranyban kellett volna fizetniük, amely egész pénzügyi szerkezetüket rendítette volna meg és ezért került sor a devizagazdálkodás bevezetésére. Amerikának el kell hagynia a protekcionista politikát. Ezzel kapcsolatban ismerteti Rooseveltt és Hull külkereskedelmi politikáját, mint a szabadkereskedelem felé való mérsékelt közeledést. — *Albrecht, Gerhard: De quelques enseignements de la politique conjoncturelle américaine la plus récente.* Az 1929. évi amerikai válság aligha éléződött volna ki olyan nagyvá a középeurópai bankrendszer összeomlása nélkül. A bizalmi válság megröppantotta az amerikai bankokat is. A Hoover-féle hitelkiterjesztő válságpolitika csődöt vallott. Rooseveltt a bankrendszer megerősítésével kezdte és a dollár leértékelésével. A termelési és szociális politika újszerű lépései követték: NRA és a közmunkaprogram, mely az állam adósságát nagy mértékben növelte. Mindezek azonban nem tudtak tartós fellendülést okozni a magángazdasági szférában, ezt a bizalom helyreállása és nem utolsó sorban a NIRA-törvényhozás megsemmisítése hozta magával. — A Gazdasági Élet részben George Sarmas cikke a detailkereskedelem problémáiról.

1939. február.

Berthoud, Jacques: Les méthodes et l'esprit du capitalisme d'État en France. Az államkapitalizmus fogalma: az állam ipari, vagy kereskedelmi üzemet tart fenn, vagy általában állami tőke részesedik gazdasági természetű szervezetben. Franciaországban az állam, mint vállalkozó, régen ismeretes. A háború szükségletei, a világválság során szükséges beavatkozások, végül a szocialisták növekvő befolyása növelték a közüzemek számát és szerepét. Három formáját különbözteti meg az államkapitalista beavatkozásnak: közüzem (régie, vagy office), vegyes közüzem és végül állami hitelek és előlegek. Mindegyik formán belül az a fejlődés, hogy az állam egyre inkább átveszi a kapitalista magánvállalat technikáját, a modern költségszámítást, a részvénytársasági formát és a bankári hiteltechnikát. Az állami számvitelről való áttérés a kereskedelmi könyvitelre az utóbbi évek alatt a francia állam összes üzemeinél megtörtént. Az üzemek belső szervezete is a részvénytársaságok mintájára alakul át, független igazgatóság útján. Az állam pénzügyi támogatása is az ellenőrzés különböző fajait honosította meg. A Caisse des Depots et Consignations 100 md. franknyi alapot ellenőriz, melyekből különböző speciális intézmények útján támogatják a gazdasági élet egyes ágait, a legmodernebb hitelműveletek formájában. Az államkapitalizmusból azonban hiányzik a profittörekvés szelleme. A közüzemek keletkezésének épen egyik oka az, hogy nincs kellő érdeklődés a magánkezdeményezés részéről, vagy pedig épen a profitot akarja kiküszöbölni és ezért akár a deficitet is vállalja. Ez a szellem szab határt az államkapitalizmus terjedésének, mert a szükséges anyagi eszközöket a szabad gazdasági szektornak kell előteremtenie. — *Seraphin, P. H.: La politique économique de la Pologne.* Az új lengyel gazdaságpolitikát jellemzi: magasfokú étatizmus, még pedig annak közvetlen (közüzemi) formájában, nacionalista célkitűzés (elsősorban németellenes éllel) és a mezőgazdasági népesség életszínvonalának emelését célzó szociális törekvés. Ez utóbbi kettő áll a nagy energiával végrehajtott földreform mögött is, mely pedig nem kedvezett a termelés mennyiségének és intenzitásának. Az ipari árpolitika célja, az agrárrolló szűkítése, nem sikerült eddig. Legnagyobb sikereket az állami beavatkozás a külkereskedelem terén érte el, melynek célja a német kapcsolat kiküszöbölése volt. Ezt a célt szolgálta a Gdynia kiépítésére központosított tarifa és közlekedéspolitika is. 1924-ben a lengyel export 43%-a ment Németországba, ma 15%, az import 34 %-ról 14 %-ra csökkent. Az iparosítás mögött is elsősorban francia tőke áll, a külföldi tőke részesedése 43 %. A német tőke majdnem teljesen kiszorult. A pénzügyi politika a hadügyi és nemzetvédelmi kiadások fokozódó súlyának jegyében áll, mely nagyfokú eladósodással és tartós deficitgazdálkodással jár együtt. — *Schwinnen, A.: La dévaluation dans le Grand Duché de Luxembourg—Corcelle, Charles: Les échanges commerciaux franco-canadiens.* — A gazdasági élet c. részben *Sarmas* alapos ismertetése a magyar közlekedésügyről.

1939. március.

Terhalle, Fritz: Unité et diversité de l'économie financière en Allemagne. A pénzügyi politika fokozott gazdaságpolitikai jelenlősége a német pénzügyi szervezet központosítására vezetett. 1934 óta a pénzügyi felségjog az államokról a birodalomra szállt

át. A központosítás különösen erős a bevételeknél, jelenleg az adók 95 %-a a birodalmat illeti. A kiadásoknál (művelődés- és szociálpolitikai feladatok) nagyobb szerepet őriztek meg a községek. Az önkormányzatok költségvetései egységes séma szerint készülnek és birodalmi ellenőrzés alatt állnak. A pénzügyi területen elsőbbség illeti meg a birodalom kiboocsátásait, a községi kölcsönök engedélyéhez vannak kötve. A pénzügyi jog terén nagy lépésekkel halad az egységesítés. Nagy súlyt biztosít a birodalomnak az államoknak és községeknek nyújtott támogatás is, melyre ezek rá vannak szorulva. Ezzel a közigazgatási autonómia is látszattá vált. — *Mohr, Paul: La reconstruction de l'industrie espagnole de fer, de l'acier et du charbon.* A szerző érdekesen jellemzi a spanyol nép gazdasági érzékének hiányát, melynek következtében gazdag ásványi kincseinek kiaknázása eddig is majdnem kizárólag idegen vállalkozás műve. Ismerteti a spanyol nehézipar és nyersanyagkészlet nagyságát és a Franco-kormányra váró felépítés feladatait. — *Mihailovitch, Yovan: L'industrialisation des pays agricoles et les échanges internationaux.* A keleteurópai államok iparosodása szükségszerű folyamat, melyet egyrészt a háború alatt kiépült hadiipar fenntartása, nemzetvédelmi felkészültség és tartósan a mezőgazdasági népfelesleg nyomása indokol. Az iparosodás feltétele nemcsak a nyersanyag- és tőke megléte, hanem a megfelelő munkásanyag és vállalkozói vezetők, akikben a keleteurópai paraszttársadalmak súlyos hiánnyal küzdenek. Ez az iparosítást lassú folyamattá teszi. Főfeladat ennél fogva a belső piacok megteremtése a mezőgazdaság iparosítása és gépesítése révén. Az egyoldalú ipari protekcionizmus nem megfelelő eszköze az iparosításnak. Vitába száll Manoilescu tanításával. A protekcionista iparfejlesztés a külkereskedelmi forgalom zsugorításával csak árt az iparosításnak és csak átmeneti segítség lehet. Az iparosítás nem jelentheti az ipari behozatal kiküszöbölését. Az iparosítás különben sem jelenti a nemzetközi munkamegosztás csökkenését. Amerika és Anglia a világ legnagyobb gépimportőrjei. Az iparosítás csupán specializálja a régi ipari államok kivitelét, mert az új iparok csak tömegárukat tudnak termelni. — *Hennebicq, Leon: La crise et les banquiers anglais.* A Big Five vezetőinek ez évi közgyűlési beszédeit kommentálja. — A gazdasági élet c. rovat hozza az összes angol bankvezérek beszédeinek teljes szövegét.

1939. április.

Cauboue, P.: Les tendances de la banque en France. A közületi hitelszervezet nagyarányú térfoglalásával járó helyzetet jellemzi. A postatakarék és a Francia Bank magánbankári tevékenysége egyre nagyobb versenyt támaszt. Kedvez a magántevékenységnek az új rendszer, mely szerint a jegybank újabban lombardkölcsönöket nyújt a közületi kötvényekre és ezzel hitel-eszközöket nyújt a magánbankoknak. — *Dalla Volta, R.: La nouvelle phase de la colonisation démographique en Libye.* Ismerteti az olasz kormány új telepítési terveit Libyában. 1800 család kap 50 hektárig terjedő területet, a berendezést az állam előlegezi, a telepeket egységesen rendezik be. A telepések öt évig bérlik a területet, utána tulajdonukba mennek át. — *Laborde, F.: Les plans de redressement de l'Afrique Française de Nord et la Tunisie.* — *Hantos, Elemér: Le régionalisme économique en Europe.* A világpiac összeomlása után regionális piacok megteremtése volt az egyetlen út a világgazdaság fokozatos visszaállítására.

Ismerteti a dunai agrárállamok együttműködésére vonatkozó ismert tervét, majd a Balkánantant, a római paktum és az Oslo-egyezmény gazdasági együttműködésének tapasztalatait, melyeket a szerző kedvezően ítél meg. A régi szabad forgalom és a túlzott gazdasági nacionalizmus között a regionális együttműködés látszik járható útnak, a preferenciális szerződések formájában. A regionális együttműködés azonban statikus és nem terjeszkedő természetű. — *Perdrieux, P.: Roumanie, porte de l'Orient.* — *Bernheim, Emile: La vitesse et le commerce.* — *Hepner, R.: La crise des valeurs en droit des sociétés anonymes.* Ismerteti a részvényjog reformjára irányuló törekvéseket a különböző törvényhozásokban. Közös jellemzőjük a kisebbségi érdekek fokozott védelme.

R. B.

Giornale degli Economisti e Annali di Economia.

Padova, Anno I. N. 1—2. Gennaio-febbraio 1939.

Több mint félszázados fennállás után — mint előző szemlénkben irtuk — megszűnt önálló alakban a Giornale degli Economisti e Rivista di Statistica és egyesült az ugyancsak a milánói L. Bocconi kereskedelmi főiskola kiadásában eddig félevenként megjelenő Annali di Economia-val. — *Papi, Giuseppe Ugo: Recenti vedute teoriche inglesi sulla disoccupazione.* Pigou és Keynes-nek a munkanélküliség okaira és leküzdési módszerére vonatkozó tanát mutatja be igen részletesen. A két elmélet bírálatként leszögezi szerző, hogy mindkét közgazdász a munkanélküliség közvetlen okát a beruházások hiányában látja. De míg Pigou az ortodox iskola álláspontjához híven a beruházások elmaradását a politikai jellegű beavatkozásoknak a szabad versenyt gátló hatására vezeti vissza, addig Keynes arra, hogy a piacokon — ahol a szabad verseny sohasem valósulhat meg, — túlságosan nagy a teaurálás. Szerző szerint Keynes álláspontja nem tartható, nyilvánvalóan politikai célkitűzések szolgálatában áll, hiszen a takarékoság nagyságának a jövedelem mennyiségétől és a takarékoság teaurálódási hajlamától való függése nem lehet elég erős oly jelenségek előidézésére, mint napjaink óriási méretű munkanélkülisége. Pigou magyarázata pedig a rendszeretlen állami beavatkozás káros hatására mutat rá és implicite annak megszüntetését ajánlja. Papi szerint a szabad verseny utópiájánál sokkal célszerűbb megoldás a korporatív gazdálkodásé, amelynek évszázadok folyamán lassú fejlődéssel kialakult rendszere a piac valóságos helyzetéhez igazodik és eléri anélkül a szabad verseny összes előnyeit, hogy annak a termelési tényezők atomokra hullásában rejlő hátrányait magában foglalná. Ezt a célt maradéktalanul valósítja meg a Carta del Lavoro, amely köteletségévé teszi minden termelőnek a termelési eljárás tökéletesítését, a költségek leszorítását és — bár korlátozottabb keretek között — az egyéni kezdeményezés érvényesülését. — *Lenti, Libero: Osservazioni sulle tavole di fecondità.* A Giornale-ban Somogyi, Hirschmann, Medani és Parenti között a termékenységi statisztika módszertana terén megindult vitába kapcsolódik be a szerző és új eljárást javasol. — *Demaria, Giovanni: Le basi logiche dell'economia dinamica nel clima scientifico odicrno.* Századunk folyamán a tudományok eddig megdönthetetlennek vélt alapjai: az ok-, az interdependencia-, az idő- stb. fogalom igen jelentős módosulásokon mentek keresztül. Vajjon a közgazdaság

tudományra is kiterjed-e az alapok felülvizsgálatának szükségessége? — veti fel a kérdést szerző és pozitív értelemben adja meg a választ. Terjedelmes tanulmányában elsősorban a Cambridge School of Logicians (C. D. Broad, W. E. Johnson, S. E. Moore, B. Russel, A. N. Whitehead) és Vaihinger bölesei tanai, valamint Schaxel, Morgan és Driesch biológiai művei alapján igyekeznek lefektetni a tudomány mai állásának megfelelő dinamikus közgazdaságtan logikai alapjait. Két kérdést taglal részletesebben: *a)* mi is a közgazdaságtudomány célja? — amelynek kapcsán arra a megállapításra jut, hogy a gazdasági mozgásokra nem lehet mindig törvényeket vagy hasonlóságokat megállapítani és *b)* a gazdasági jelenségek azon vizsgálati módszerének hibássá nyilvánítása, amely szerint a jelenség a tevékenységtől mentes és uniformizált módon lebonyolódó idő és térben megváltoztathatatlanul lennének meghatározva. — *Salis, Renzo Scrtoli: Colonie e colonizzazione secondo gli economisti italiani del settecento.* Míg napjainkban a gyarmatok jelentőségét általában a népesedés és a nyersanyagbázis szempontjából vizsgálják, addig az újkor elején a közgazdaságtudomány a gyarmatokat úgyszólván kizárólag a hajózás, illetve az ezzel összefüggő kereskedelem szempontjából értékelte és tanulmányozta. Ez a szempont vezette a XVIII. századi olasz közgazdászokat is (A. Genovesi, F. Algarotti, F. Mengotti, G. Belloni, F. Briganti, G. d'Arco, R. Carli, L. Ricci, stb.), akik gyarmatokkal foglalkozó műveikben kereskedelempolitikát adtak, mint ahogy a részletes tanulmány is kimutatja. — *Zorli, Alberto: Breve storia della prima serie del Giornale degli Economisti di Roma.* A több mint félévszázados Giornale történetéből közöl az egész olasz közgazdaságtudomány története szempontjából érdekes eseteket a szerző, aki az első négy évfolyamot (1886—1890.) egyedül szerkesztette. — *Recenti pubblicazioni.*

F. M.

Rivista di Politica Economica.

Roma, Anno XXIX. N. 3. marzo 1939.

Giannini, Amedeo: La revisione delle convenzioni di Berna sui trasporti ferroviari. A vasúti szállításra vonatkozó berni egyezmény kapcsán az egyes államok hozzá-nem-járulása következtében előálló nehézségekre mutat rá és új egyezménytervezetet javasol. — *Scanga, Giovanni: La scelta dei direttori delle scuole professionali.* Korunk gazdasági életének fejlődése a technika jegyében áll, érthetően fokozott fontossága van ekként a szakiskoláknak, különösen Olaszországban, ahol a Carta del Lavoro már 1926-ban a szakegyesületek feladatává tette a szakmai képzést. Etekintetben elsősorban a szakiskolák igazgatói helyeinek betöltése a fontos kérdés, amelyet az elmúlt évi V. berlini szakoktatási kongresszus is alapos vita tárgyává tett. A különböző javaslatok alapján Olaszország számára szerző oly megoldást javasol, amelynek értelmében a gyakorlati élet emberei a tanárokkal egyenlő mértékben vehetnének részt a helyek betöltésére kiírt versenypályázatokon, a pályázók mindkét kategóriájától megkövetelendő lenne azonban, hogy megfelelő főiskolai végzettséggel és a gyakorlati életben bizonyos gyakorlattal rendelkeznek. — *Peano, Luigi: La tassazione dei redditi dei terreni di montagna.* A hegyvidékek agrárjövedelem megadóztatásával kapcsolatos igazságtalanságokra hívja fel a figyelmet és a valóságos helyzetnek megfelelő igazságosabb adórendszert dolgoz ki. — *Eredia,*

Giacinto: L'ordinamento della Cassa Depositi e Prestiti. A pénzügyminisztérium ellenőrzése alatt működő és a községek és egyéb közintézmények hitelellátását szolgáló Cassa történeti kialakulását és jelenlegi különleges feladatait (a rómakörnyéki telepítések, kincstári erdőüzemek, állami tisztviselők kölcsönei, sorsjátékok lebonyolítása, stb.) ismerteti. — *Gungemì, Lello: Le aziende patrimoniali del Demanio dello Stato.* Az állam magánjogi tulajdonát képező üzemek helyzetét az állam közvetlen vagy közvetett, ú. n. vegyes üzemvezetése szempontjából vizsgálja és a főbb vállalatok (fürdőhelyek, a postumiai barlang, stb.) mineműségének, céljának, kereskedelmi szervezétének bemutatása után megállapítja, hogy az állam és magánkezdeményezés együttműködését lehetővé tevő vegyes megoldás a korporatív gazdaság szempontjából is a legcélszerűbb. — *Dall'Ongharo, Carlo: Il contributo della Sicilia alla battaglia per l'autarchia.* Az önellátási küzdelemben különösen kimagasló szerep vár Siciliára, amely — mint Mussolini is megállapította — megfelelő vízellátás és közlekedési hálózat segítségével a föld egyik legtermékenyebb vidéke lehetne. A tanulmány részletesen vázolja a gazdasági élet egyes területein az autarkia kapcsán Siciliában elért és megvalósítható eredményeket és nagy figyelmet szentel a szigetnek Olaszország és a többi országok felé irányuló jelentős gabona- és déligyümölcsszállításai következtében igen aktív kereskedelmi mérlegére. — *Gulinelli, Adolfo: Lo zucchero nella politica coloniale inglese.* Az Antillák szigetcsoportjának Nagybritannia cukorellátásában játszott szerepét taglalja és a gyarmatosítás története kapcsán az ültetvények olcsó néger munkaerőinek jelentőségét emeli ki. — *Campailla, Alberto: Marina mercantile e politica commerciale dell'Ungheria.* Rövid történeti visszapillantás és az ország gazdasági viszonyainak vázolása után a magyar folyam- és tengerhajózás kialakulását nyújtja, különös tekintettel a csepeli szabadjikötőre és a Duna-Tengerhajózási Rt. megalakítására. Ismertetvén a magyar hajópark jelenlegi helyzetét, az országnak a Közel-Kelettel és a tengerentúli államokkal való árucseréforalmát mutatja be a szerző, s a Kormányzó Urnak az 1938. március 27-i rádió beszédéből vett és a kereskedelmi hajózás jelentőségét kiemelő mondataival fejezi be az értekezést. — *Korporatív gazdasági szemlében: Il Comitato Corporativo Centrale.* — *Il Comitato dei Ministri per la difesa del risparmio.* — *Il Comitato Interministeriale per l'Autarchia.* — *Gazdasági és pénzügyi szemlében: G. L.: Movimento delle Società italiane per Azioni nell'anno 1938.* — *Produzione e consumo mondiale dei fertilizzanti nel 1938.* — *Gli scambi itali-jugoslavi nel 1938.* — *Pénzügyi szemle (A. Gulinelli).* — *Árszemle: I mercati internazionali delle merci al principio del 1939. (M. Saibante).* — *Szállítási és közlekedési szemlében: B. Borriello: Problemi della navigazione marittima.* — *A. Giordano: Il movimento nei porti italiani durante il 1938 e lo sforzo autarchico della marina mercantile italiana.* — *Törvényhozási szemlében: Polini, R.: Brevetti in vigore e brevetti decaduti.*

N. 4. — aprile.

Pirelli, Alberto: Il discorso all'Assemblea dell'Associazione fra le Società Italiane per Azioni. Szerzőnek az olasz Részvénytársaságok Szövetségének folyó év április 18-i közgyűlésén tartott beszéde, melyben áttekintő képet nyújt a német joghoz hasonlóan totalitásos szempontok figyelembevételével reformált olasz részvénytársasági szervezet jelenlegi feladatairól, a korporatív szak-

szervezeti rendszer ily irányú ellenőrzésének hatékonyságáról és a hadfelszerelés s Keletafrika kiaknázása céljából kivetett rendkívüli részvénytársasági adók jelentőségéről. A beszéd második felében az olasz pénzügyi élet általános problémáival: az államháztartás és az új olasz gazdaságpolitika viszonyával, valamint a vagyonmegoszlás kérdésével foglalkozik. — *De Paolo, Giovanni: Il regolamento della doppia imposizione sui redditi industriali e commerciali nella Convenzione italo-romena.* Az elmúlt év decemberében megkötött olasz-román gazdasági egyezmény 3. §-a a szerződő országok területén levő kereskedelmi, stb. vállalatok adózásának kérdését új alapokra helyezte. Bár az id. §. 1—3. bekezdéseiben foglaltak megfelelnek az általános elveknek (ha mindkét szerződő állam területén van a vállalat, mindkét telephelyen a valóban kifejtett tevékenységből elért jövedelem után adózik), az utolsó bekezdés a kettős adózás elkerülése tekintetében egészen új rendelkezéseket hoz. Kimondja ugyanis, hogy ha a tevékenység székhelye főként az egyik ország területén van, s a másikon ténylegesen nem is bonyolódik le ily munkásság, akkor teljes mértékben az első állam területén adózik a vállalat. Szerző, mint a szerződést megkötő olasz bizottság tagja, részletesen kifejti az újítás jelentőségét és gyakorlati példák és a többi országokkal kötött szerződésekkel való összevetés segítségével mutatja be az új rendelkezés gyakorlati fontosságát. — *De Vergottini, Mario: Il commercio dell'Impero britannico e la sua tendenza all'autarchia.* A hivatalos angol statisztikai adatok alapján szerkesztett táblázataival kimutatja, hogy 1928-tól kezdődőleg állandóan nő az anyaországnak az egyes tagállamokkal és különösen a tagállamoknak egymásközti külkereskedelmi forgalma, ami az önellátásra való törekvés kétségtelen jele. — *Eredia, Giacinto: Le operazioni passive e attive, le gestioni annesse e i fondi di riserva della Cassa Depositi e Prestiti.* Míg a szerző az előző számban általános alapvonalaiban ismertette a Cassa-t, addig a mostani terjedelmesebb tanulmányában az egyes tevékenységi ágazatokat számokkal alátámasztottan vázolja. — *Carano-Donvito, Giovanni: Economia ed economisti di Puglia: Giovanni Presta, Olivicoltura e elajotecnica salentina nel '700.* Giovanni Presta-nak 1794-ben, Nápolyban az olajtermelés- és feldolgozásról írt könyvét ismerteti, amely — mint kimutatja — sok vonatkozásban megelőzte a hasonló külföldi termékeket, tanujelét adván ezzel a XVIII. század végi délolaszországi mezőgazdasági irodalom rendkívüli fejlettségének. — *Gazdasági és pénzügyi szemlében: La relazione annuale del Governatore della Banca d'Italia.* — *Aspetti economici dell'Albania.* (G. L.) — *L'accordo tra l'Italia e l'U. R. S. S. relativo alla disciplina degli scambi commerciali.* (C. C.). — *Pénzpiaci szemle* (A. Gulinelli). — *Szállítási és közlekedési szemlében: F. Galeotti: Il traffico attraverso il Canale di Suez nel 1938.* — *G. Pistillo: Sviluppo delle ferrovie e del traffico ferroviario nel Giappone.*

F. M.

Magyar Közgazdasági Társaság

Igazgató-választmányi ülés.

Május hó 4-én tartott ülésünkön *Éber Antal* elnöklete alatt *Andreich Jenő*, *Guóthfalvy Dorner Zoltán*, *György Ernő*, *Gyulay Tibor*, *Heller Farkas*, *Kaán Károly*, *Kelemen Móric*, *Kislégi Nagy Dénes*, *Mattyasovszky Miklós*, *Navratil Ákos*, *Neubauer Gyula*, *Óváry Papp Zoltán*, *Schilling Zoltán*, *Thegze Gerber Ferenc* választmányi tagok vettek részt.

Elnök a tárgysorozat megkezdése előtt a Társaság nevében köszöntötte *Navratil Ákos* professzort nagyszabású közgazdasági művének befejezése és megjelenése alkalmából. Jelentette, hogy a Társaság XLV. rendes évi közgyűlése 1939. május 11-én d. u. fél 7 órára hivatott össze. *Kislégi Nagy Dénes* főtitkár bemutatta a közgyűlés elé terjesztendő főtitkári, főpénztárnoki és számvizsgáló bizottsági jelentéseket és az 1939. évi költségelőirányzatot, amelyeket a választmány egyhangúlag tudomásul vett.

Éber Antal elnök megemlíti azt a kezdeményezést, hogy a *Matlekovits*-alap számláján felgyülemlett mintegy 11.000 pengős összeget a Társaság klasszikus közgazdasági írók magyar nyelvre való lefordítására és kiadására használná fel. *Heller Farkas* alelnök ajánlatára a választmány úgy dönt, hogy először *Malthus* magyarra még le nem fordított közgazdaságtanát fogja kiadni, azután szó lehet *Smith* és *Ricardo* műveinek újabb lefordításáról és kiadásáról.

Éber Antal elnök üdvösnek tartaná, ha az igazgató-választmány a fontosabb közgazdasági kérdésekről egyelőre zártkörű tárgyalásokon kívánná tisztázni a véleményeket. Úgy véli, ezzel hasznos szolgálatot tennének a magyar közvéleménynek és gazdasági politikának. *Guóthfalvy Dorner Zoltán* min-

denekelőtt a magyar-német kereskedelmi viszonyról óhajtana ilyen megbeszélést. A választmány elhatározza, hogy erről a témáról legközelebb zártkörű tanácskozást rendez.

Közgyűlés.

Társaságunk május hó 11-én, csütörtökön délután fél 7 órakor a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara dísztermében tartotta XLV. rendes közgyűlését Éber Antal elnöklete alatt. Társaságunk tagjai igen nagy számban jelentek meg, ott voltak: Alliquander Ödön, Andreich Jenő, Balkányi Kálmán, Bartha József, Bene Lajos, Benes Ferenc, Bertalan István, ifj. Boér Elek, Buócz Elemér, Csizik Béla, Domány Gyula, Ferenczi Izsó, Fischer Ödön, Fuchs Albert, Görög Károly, Guóthfalvy Dorner Zoltán, Gyömrei Sándor, György Ernő, Hantos Elemér, Hegedüs Loránt, Heller Farkas, Heller Imre, Hesz Árpád, Huber István, Huszár István, Juhász Sándor, Kaán Károly, Kádas Kálmán, Kelemen Móric, Klein István, Konrád Ferdinánd, Kresz Károly, Matheovits Ferenc, Márkus Jenő, Mikes Ferenc, Mórotz Kálmán, Nagy Béla, kislégi Nagy Dénes, marosi Nagy Dénes, Navratil Ákos, Neubauer Gyula, Némethy Ferenc, Noseda Kálmán, Nötel Rudolf, Pálinkás András, Proszvimmer Béla, Reitzer Béla, Schenk Lipót, Schiller József, Sidó Zoltán, Stromfeld Ferenc, Surányi-Unger Tivadar, Szebenyi Endre, Szentágotai Dezső, Szentiványi Kálmán, Szentjóby Staub Elemér, Tarnóy László, Teölgyes Árpád, Theiss Ede, Thirring Lajos, Tihanyi Lajos, Tóth Jenő, Tóth József, Urbán János Vajda Ákos, Vajna Vilmos, Varga István, Varsányi Gyula, Vásárhelyi L. Jenő, Vörösmarty Dezső, Virány Egon, Walder Gyula stb.

Éber Antal elnöki megnyitójában megemlékezett arról, hogy a magyar közgazdasági tudomány színvonala az elmúlt évben is a nehéz viszonyok dacára lényegesen emelkedett és nemzetközi viszonylatban is mutatja kulturális fölényünket. Szükség volna azonban minél sürgősebben gondoskodni arról, hogy *ifjúságunk már a középiskolában bizonyos közgazdasági alapismeretekre szert tehessen.* Hóman Bálint 1934. évi középiskolai törvénye a középiskolák tanulmányi rendjébe felvette

a gazdasági és társadalmi ismereteket és ezzel nagy lépés történt a kívánatos cél felé. Azóta azonban öt év telt el és a közgazdasági oktatás még mindig nem indult meg a középiskolákban. Nagyon bölcs volt az 1938. évi törvénnyel a gyakorlati irányú középiskolák megalkotása, ezek felállítását gyorsabb ütemben kellene sorra venni. Nem a tanterv részletkérdései fontosak, hanem az, hogy *az ifjúságot megtanítsuk közgazdaságilag gondolkodni*. Széchenyi állította fel előrehaladásunk egyik első föltételéül, hogy tanuljunk meg „*gondolkodva gazdálkodni*“, ennek pedig az az előfeltétele, hogy a gazdasági, kereskedelmi és ipariskolában *minden* tárgy tanítását szőjjük át a gazdasági gondolkodás alapelemeivel. Ne terheljük a gyakorlati középiskolákban, a kereskedelmi iskolákban túl-sok technikai ismerettel az ifjúságot, azt a szempontot tekintsük vezetőnek, hogy a közgazdasági gondolkodás vérévé váljék.

Az elnöki megnyitó után *Kislégi Nagy Dénes* főtitkár bemutatta a Társaság mult évi működéséről szóló jelentését, valamint a zárszámadásokat és a vagyonleltárt, amelyeket a közgyűlés egyhangúlag elfogadott. Ugyancsak elfogadta a közgyűlés az 1939. évre készített költségelőirányzatot is. Ezután megválasztották 1939. évre a számvizsgáló bizottság tagjaiul Futó Mihályt, Kádas Kálmánt, Molnár Ernőt, Mórocz Kálmánt és Nótél Rudolfot.

Tárgysorozat után *vitész Surányi-Unger* Tivadar egyetemi tanár tartott előadást: „Magyar jólét az új Középeurópában“ címen. Előadását a Közgazdasági Szemle jelen száma egész terjedelmében közli.

Fejfájás ellen Beretvás pasztilla

Magyarországi fióktelep : VII., Thököly út 2.
IV., Váci ucca 4. V., Nádor ucca 21.

Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt.

Szeged, Kárász-u. 9

Telefon 10-81

▲
Könyvek

Folyóiratok

Üzleti és magán nyomtatványok

izléses elkészítését jutányosan vállalja

Mintákat, árajánlatokat készséggel küldünk

Honori tag

BUDAPEST

RAKÓCZI-ÚT 7

REVUE ÉCONOMIQUE HONGROISE

PAR MANDAT ET AVEC LE CONCOURS
DE L'ACADÉMIE HONGROISE DES SCIENCES, ÉDITÉE
PAR LA SOCIÉTÉ HONGROISE D'ÉCONOMIE POLITIQUE

DIRECTEUR:
WOLFGANG HELLER

SOMMAIRE :

Dissertations

<i>Surányi-Unger Th.</i> : La Hongrie économique dans la nouvelle Europe centrale — — — — —	357
<i>Balás Ch.</i> : Le problème moderne de la monnaie et de l'or — — —	372
<i>Theiss E.</i> : Concurrence limitée et politique économique — — —	387
<i>Walder G.</i> : Le contrôle des banques — — — — —	443

Notes

<i>Heller W.</i> : W. Prion (1879—1939) — — — — —	477
<i>Földes A.</i> : Remarques sur la littérature économique contemporaine italienne — — — — —	478
<i>Bikkal D.</i> : L'assurance sociale en Hongrie en 1937 — — — —	479
<i>Terestyéni M.</i> : L'industrialisation de la Turquie — — — —	494

Literature

Revue des livres — — — — —	504
-----------------------------------	-----

Schiller de Horka P. et Varga E.: Coutumes des fumeurs á Budapest. (Kislégy Nagy D.) — Recherches du marché. (Szántó E.) — *Rozsonday Ch.*—*Sümeghy J.*: Sociographie de Sopronbánfalva. (Bernát J.) — *Haidekker A.*: L'industrie moyenne Hongroise. (Grosman L.) — *Sághelyi A.*: L'histoire de la verrerie Hongroise. (Komoróczy Gy.) — *J. K. Montgomery*: The Mathematical Problem of the Price Index. (Kádas K.) — *Carell, E.*: Allgemeine Volkswirtschaftslehre. (Csikós-Nagy B.) — Distribution Services and Costs. (György E.) — Les conditions de l'Agriculture Mondiale en 1936/37 et en 1937/38. (Tóth J.)

Revue des périodiques étrangères — — — — —	531
---	-----

Weltwirtschaftliches Archiv. (V. B.) — Revue Économique Internationale. (R. B.) — Giornale degli Economisti e Annali di Economia. (F. M.) — Rivista di Politica Economica. (F. M.)

Société Hongroise d'Économie Politique — — — — —	540
---	-----

VOLKSWIRTSCHAFTLICHE RUNDSCHAU

IM AUFTRAGE UND MIT UNTERSTÜTZUNG
DER UNGARISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN HERAUSGEGEBEN
VON DER UNGARISCHEN VOLKSWIRTSCHAFTLICHEN GESELLSCHAFT

SCHRIFTFLEITER:
WOLFGANG HELLER

INHALT:

Abhandlungen

- Surányi-Unger, T.*: Ungarische Wohlfahrt im neuen Mitteleuropa — 357
Balás, K.: Das Geld- und Geldproblem von heute — — — — — 372
Theiss, E.: Beschränkte Konkurrenz und Wirtschaftspolitik — — 387
Walder, G.: Bankenkontrolle und Bankpolitik — — — — — 443

Mitteilungen

- Heller, W.*: Willy Prion (1879—1939) — — — — — 477
Földes, B.: Einige Worte über die heutige italienische wirtschaftswissenschaftliche Literatur — — — — — 478
Bikkal, D.: Die Sozialversicherung in Ungarn im Jahre 1937 — — 479
Terestyényi, M.: Die Industrialisierungsbemühungen in der türkischen Republik — — — — — 494

Literatur.

- Einzelbesprechungen** — — — — — 504
Horkai-Schiller, Paul—Varga, Stefan: Das Rauchen in Ungarn. (D. Kislégyi Nagy.) — Marktforschungsarbeiten. (E. Szántó.) — *Rozsondai, Karl—Sümeghy, Josef*: Sopronbánfalva. (J. Bérnát.) — *Haidekker, Alexander*: Die Lage der ungarischen Mittelindustrie. (L. Grosmann.) — *Sághelyi, Ludwig*: Geschichte des ungarischen Glasgewerbes (G. Komoróczy.) — *Montgomery, J. K.*: The Mathematical Problem of the Price Index. (K. Kádas.) — *Carell, Erich*: Allgemeine Volkswirtschaftslehre. (B. Csikós-Nagy.) — Distribution Services and Costs. (E. György.) — Les conditions de l'agriculture mondiale en 1936/37 et 1937/38. (E. Tóth.)

- Ausländische Zeitschriften** — — — — — 531
Weltwirtschaftliches Archiv. (V. B.) — Revue Économique Internationale. (R. B.) — Giornale degli Economisti e Annali di Economia. (F. M.) — Rivista di Politica Economica. (F. M.)
Ungarische Volkswirtschaftliche Gesellschaft — — — — 540

JULIUS-AUGUSZTUS HAVA

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL ÉS
TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI:

HELLER FARKAS

TARTALOM:

Tanulmányok

<i>Neubauer Gyula:</i> A magyar nemzeti jövedelem nagysága — — —	543
<i>Ferenczi Imre:</i> A népesség jóléti és valószerű optimuma — — —	578
<i>Andreich Jenő:</i> Magyar-lengyel gazdasági kapcsolatok új közlekedés- politikai lehetőségei — — — — — — — — — —	608

Közlemények

<i>Futó Mihály:</i> A termelési költségek a korporatív gazdaságban — —	617
<i>Gábor László:</i> Nemzetközi tőke mozgalmak a háború után — — —	627
<i>ifj. Leopold Lajos:</i> Államosított mezőgazdaság Oroszországban —	638

Irodalom.

Könyvismertetések — — — — — — — — — —	645
--	-----

Magyar Takarékpénztárak és Bankok Évkönyve. Szerkesztette:
Makai Ernő. (Hegedüs Loránt.) — *kisléghi Nagy Dénes:*
Bevezető a közgazdaságtanba. (Andreich Jenő.) — *Nyárádi*
József: Mérlegtani alapismeretek. (Takaróné Gáll Beatrix.) —
Lánkai István: Az áruszámla szerkezete. (Rajty Tivadar.) —
William E. Rappard: The crisis of democracy. (Éber Antal.) —
Preliminary investigation into measures of national or inter-
national character for raising the standard of living. (ifj. Boér
Elek.) — South Eastern Europe. (Vezér István.) — *Rieger V.:*
Das landwirtschaftliche Genossenschaftswesen in den Kroalischen
Ländern. (Vezér István.) — *Le Groos Clark, F. and Titmuss*
Richard M.: Our Food Problem. (Major Róbert.)

Külföldi folyóiratok szemléje — — — — — — — — — —	662
--	-----

The Economic Journal. (V. B.) — Jahrbücher für Nationalökonomie
und Statistik. (V. B.) — Weltwirtschaftliches Archiv. (V. B.) —
Rivista Italiana di Scienze Economiche. (F. M.)

Magyar Közgazdasági Társaság — — — — — — — — — —	670
---	-----

MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG, BUDAPEST, II., Halász-u. 1.

Megjelenik évente nyolcszor. Előfizetési ára 24 P. Egyes szám ára 3 P.

A szerkesztésért *Heller Farkas*, a kiadásért *K. Nagy Dénes*,
a nyomdáért *Márton Jenő* művezető felelős.

A
KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

megjelenik évente nyolcszor
6–8 ívnyi terjedelemben

Előfizetési ára egész évre 24 pengő.

A Közgazdasági Társaság tagjainak
tagsági illetményeinek fejében jár.

**A KÖZGAZDASÁGI SZEMLÉ-nek szánt közlemények
HELLER FARKAS szerkesztő címére küldendők
(I., Műegyetem-rakpart 3). Telefon: 259-641.**

**Segédszerkesztő: KISLÉGHI NAGY DÉNES, a Magyar
Közgazdasági Társaság főtájkára (II., Ady Endre-u. 1).
Telefon: 157-864.**

**A Közgazdasági Szemlének szánt közleményeket lehető-
leg géppel és a papirosnak csak egyik oldalára írva kérjük
a szerkesztőség címére. Már a kézirat beküldésekor csato-
landó rövid tartalmi kivonata a Szemle németnyelvű
melléklete számára. A németre való fordításról a szerkesztőség
gondoskodik. A kizsedett cikkek kefelevonatát ellenörzés
és kijavítás végett a szerzők kívánságára elküldjük. Kérjük
azonban az átnézett levonatoknak rövid időn belül visszakül-
dését. Amennyiben a szerzők a nyomdahibák kijavításán kívül na-
gyobb változtatásokat óhajtanak a már kizsedett kéziratok szöve-
gében, azok nyomdaköltségeit a tiszteletdíjból levonjuk. Külön-
lengomatokra vonatkozó kívánság a kéziraton megjelölendő.**

A Magyar Közgazdasági Társaság helyisége:

Budapest, II., Halász-u. 1. Telefon 152-100.

**A Magyar Közgazdasági Társaságba való be- vagy
kilépési nyilatkozatok, címváltozások, tagdíjak, a
„Közgazdasági Szemle“ szétküldésére vonatkozó
felszólamlások, stb. kizárólag a következő címre
küldendők: Magyar Közgazdasági Társaság,
Budapest, II., Halász-u. 1.**

MEGJELENT
ÉS MINDEN KÖNYVKERESKEDÉSBEN KAPHATÓ
KÖZGAZDASÁGI KÖNYVTÁR

XXI. KÖTET

KISLÉGHI NAGY DÉNES

UNIVERZALIZMUS

ÁRA 8 PENGŐ

Ungarische Volkswirtschaftliche Rundschau

Juli—August 1939.

Inhaltsauszüge.

Die Grösse des ungarischen Nationaleinkommens.

Unter den zwei Hauptberechnungsarten des Nationaleinkommens ist die subjektive Methode im Vordringen begriffen, so dass die objektive Methode immer mehr nur zur Kontrolle des mit Hilfe der subjektiven Methode gewonnenen Resultates verwendet wird. Das ist gar nicht überraschend, wenn man bedenkt, dass die objektive Methode einer solchen Auffassung des Nationaleinkommens nahesteht, laut der der Betrag des letzteren mit dem Erfolg der materiellen Produktion gleichgesetzt werden sollte. Unsere Auffassung über das Nationaleinkommen hat sich im Laufe der Jahrhunderte wesentlich geändert und weicht von derjenigen entschieden ab, die zum Beispiel zu Adam Smith's Zeiten herrschte. Damals konnte man noch die Dienste im Gesamtbilde der Volkswirtschaft vernachlässigen, oder sogar als unproduktive Leistungen eines Dienervolkes im Hofe prunkhafter Herren brandmarken. Heute, in unserer hochentwickelten Gesellschaftswirtschaft mit ihrer zentralisierten Organisation und ihren hervorragenden geistigen Funktionen, liegt gerade der Schwerpunkt jeder produktiven Tätigkeit in den Dienstleistungen. Mit dieser Umgestaltung der Wirtschaft, sowie mit der Entwicklung des Einkommensbegriffes hängt nun das Vorrücken der subjektiven Methode in der Berechnung des Nationaleinkommens notwendigerweise zusammen. Die Anwendbarkeit der subjektiven Methode ist aber an manche wirtschaftspolitischen Vorbedingungen gebunden, wie an das Vorliegen einer Einkommenssteuerstatistik und an das Vorliegen einer sozialen Versicherung, welche eine entwickelte Einkommenssteuer und ein soziales Versicherungssystem zur Voraussetzung haben. Da in Ungarn beide Voraussetzungen fehlen, da hier weder eine entwickelte Einkommenssteuer, noch eine sich auch auf die landwirtschaftliche Bevölkerung erstreckende Sozialversicherung besteht, muss man sich bei der Berechnung des ungarischen Nationaleinkommens auf die objektive Methode beschränken. Die hochentwickelte ungarische Produktionsstatistik und die

mustergültige objektive Methode von Friedrich v. *Fellner* wiegen aber zum Teil diesen Nachteil auf. Die Methode von *Fellner* hat mit Recht internationale Beachtung gefunden und auch den Grundstein für weitere ungarische Berechnungen gelegt. So haben auch die neuen Berechnungen des ungarischen Nationaleinkommens von Stefan *Varga* und Matthias *Matolcsy* die *Fellnersche* Methode zur Grundlage genommen, wenn sie auch der subjektiven Methode grössere Zugeständnisse machen, wie *Fellner* selbst. So werden bei ihnen die Wohnungsmieten und auch die Haushaltsarbeiten in den Begriff des Nationaleinkommens einbezogen, ohne Rücksicht darauf, ob die letzteren bezahlt werden oder unbezahlt bleiben. Doch sind die Dienstleistungen bei *Varga* und *Matolcsy* im allgemeinen ebenso ungenügend berücksichtigt wie bei *Fellner*. Wie *Fellner* die Dienstleistungen als Doppelberechnungen dem Nationaleinkommen hinzufügt, so konstruieren *Varga* und *Matolcsy* einen Begriff der Summe der individuellen Einkommen, welche die Summe des Nationaleinkommens prinzipiell übertrifft. Die von ihnen berechnete Jahressumme des Nationaleinkommens ist in der Mehrzahl der Jahre grösser als die Jahressumme der individuellen Einkommen. Der letztere Fehler stammt hauptsächlich daher, dass die Haushaltsdienste der Hausfrauen bei der Summe des Nationaleinkommens mitgerechnet werden, bei der Summe der individuellen Einkommen aber nicht. Auch die Dienste der öffentlichen Verwaltung sind bei den zwei Summen verschieden vertreten, und zwar bei dem sogenannten Nationaleinkommen nur mit den preiserhöhenden Umsatz- und Verbrauchssteuern, bei der Summe der individuellen Einkommen dagegen mit den Diensten im vollen Masse. In einem Agrarlande, wie es auch Ungarn ist, hat die Selbstversorgung der landwirtschaftlichen Bevölkerung eine grosse Bedeutung und so muss sie ihrem Konsumwerte nach bewertet werden, um die Höhe und insbesondere die Verteilung des Nationaleinkommens nicht arg zu verzerren. Auch die Berechnung nach Wirtschaftsjahren, genauer Weizenjahren, kann nicht einfach hingenommen werden, — auch vom Gesichtspunkte der internationalen Vergleichbarkeit abgesehen sind die Berechnungen nach Kalenderjahren vorzuziehen, da sie der sich der Bautätigkeit anschliessenden Produktion viel mehr entsprechen und auch sonst das normale Rechnungsjahr darstellen. Abschliessend wird eine Parallele zwischen den Teilzahlen der *Fellnerschen* und der *Varga—Matolcsyschen* Berechnungen aufgestellt, um zu zeigen, dass die Struktur der zweierlei Berechnungen im Wesen identisch ist, dass also die letzteren in der Hauptsache auf der *Fellnerschen* Methode fussen. Unter den in der englischen Ausgabe des *Varga—Matolcsy'schen* Werkes vorgenommenen Änderungen ist die wesentlichste die, dass die Haushalts-

arbeiten nun dem Nationaleinkommen und der Summe der individuellen Einkommen gleichfalls zugerechnet und beide Grössen zugleich auch ohne diese Leistungen aufgezeigt werden, so dass einer vollständigeren Berücksichtigung der Dienstleistungen eigentlich nur die Rücksichtnahme auf die öffentliche Verwaltung den Weg versperrt. Einen Fortschritt den *Fellnerschen* Berechnungen gegenüber kann man bei *Varga* und *Matolcsy* nur in der sorgfältigen Prüfung einiger Teilzahlen feststellen.

Julius Neubauer.

Wohlfahrts- und realistisches Bevölkerungs- Optimum.

Selbst wenn es gelingen sollte, für die einzelnen Länder eine objektive und vergleichbare Uebersicht der Lebensweise aufzustellen, so hätten wir noch keine Kriterien für ein realistisch bestimmbares Optimum und eine dem entsprechende Über- und Unterbevölkerung. Diese Begriffe haben nicht nur wirtschaftliche und soziale, sondern auch politische Belange und gerade dies ist der Hauptgrund dafür, dass wir nicht mehr in einer relativ freien Weltwirtschaft leben, die eigentlich als Hypothese die Grundlage der ursprünglichen Optimum-Theorien bildet. In Wirklichkeit ist die Bevölkerung nicht nur ein Faktor der Produktion, der allein von der individuellen Wohlfahrt seiner Mitglieder berührt wird, sondern auch eine Gemeinschaft, die von höheren sozialen Interessen geleitet wird. In jedem entwickelten Volke lebt auch eine psychologische Abschätzung seines Optimums, die dahin wirkt, denselben Lebensstandard zu erreichen, der in einem gewissen Zeitpunkt in anderen Ländern schon besteht. Dieses Gefühl paart sich oft mit einer Art naturrechtlichen Ideals, dass nämlich das betreffende Volk einen Anspruch hat, sich auf den weniger dichten Gebieten auszubreiten, wodurch die Anwendung der rationellen und feineren Methoden der internationalen Zusammenarbeit verhindert werden kann.

Das Bestreben einzelner „seelisch“ überbevölkerten Länder, ihr Lebensniveau, auf Grund des ungeheuren Einflusses von ehrgeizigen Führern dem Standard anderer grosser Länder anzunähern, kann diese dahin führen, ihre Bevölkerung um jeden Preis zu vermehren, ihre Aufrüstung zu vervielfachen und ihre Wirtschaft ausschliesslich für die Zwecke eines kommenden Krieges autark einzurichten. Doch können solche masslosen politischen Bestrebungen noch vor dem Ausbruch eines bewaffneten Zusammenstosses eine solche Herabminderung der Wohlfahrt nach sich ziehen, die schon die innere Ruhe gefährdet. Daher müssen die Völker im Interesse der nationalen Sicherheit mit weiser Voraussicht zeitweise zugunsten der Lebenshaltung Konzessionen machen. Solange jedoch ein über-

wiegender Teil der Finanzkräfte sämtlicher Staaten von der Aufrüstung in Anspruch genommen wird, ist zu befürchten, dass das „realistische“ soziale Optimum sich immer mehr von dem hypothetischen Wirtschaftsoptimum entfernen und die Hebung des wirtschaftlichen, kulturellen und moralischen Lebensniveaus der Menschheit aufgehalten, ja sogar einer gegensätzlichen Entwicklung Platz geben wird.

Andrerseits, ohne ein Minimum einer entsprechenden militärischen Organisation riskiert jedes Land, dass es nicht nur eine Einbusse an seiner materiellen Lebenshaltung erleidet, sondern auch die territoriale Integrität und Souveränität verliert (z. B. China). Solange die nationale Idee der Leitstern der Menschheit bleibt, muss der Begriff des Wohlfahrtsoptimums den Anforderungen der nationalen Sicherheit und Prestige angepasst werden. Es muss logischerweise zugegeben werden, dass jede Nation als lebender Organismus einen Anspruch hat, seine jeweilige Volkszahl zu bewahren, und andererseits, dass es für jedes Land ein wichtiges Bedürfnis ist, das Lebensniveau seiner Bürger zu erhalten und der Möglichkeit gemäss stufenweise zu steigern. Bevor es daher auf Kosten anderer Nationen zur Eroberung von Gebieten vorgeht, muss die Frage gestellt und untersucht werden, ob es nicht möglich wäre, die Bedingungen der Produktion, die Einkommensverteilung und den Verbrauch innerhalb der Grenzen des eigenen Gebietes entsprechend neuzugestalten und zu verbessern und auf dieser Grundlage die Volkszahl zu erhalten *und* den Lebensstandard zu heben.

Auf internationalem Gebiet erfordert die Verwirklichung dieser beiden Seiten des nationalen Optimums ständige friedliche Verhandlungen, wenn man der Politik der Gewalt, die zu noch traurigeren Erscheinungen führen müsste als bisher, nicht freien Lauf lassen will. Daher muss man unablässig ein dynamisch veränderliches Welt-Wohlfahrts Optimum vor Augen haben, das heute eigentlich nur ein sehr unsicheres und schwankendes Gleichgewicht der realistischen nationalen Optima bedeuten kann.

Auf alle Fälle liegt es im Interesse auch der sogenannten „besitzenden“ Nationen, sich an dieser stetigen Neugestaltung des Weltoptimums ernsthaft zu beteiligen. Diese Staaten haben nämlich die Wahl einerseits zwischen den ungeheuren Lasten und Risiken der materiellen und demographischen Aufrüstung und andererseits den eventuell weniger schweren Opfern, welche die nationalen Forderungen der tatsächlich oder auch nur psychologisch „übervölkerten“ Länder selbst in ihren übertriebenen Erscheinungsformen bedeuten.

Der heutige Zustand der Menschheit gestattet es noch nicht, das realistische Optimum eines Staates oder gar der Weltbevölkerung zahlenmässig festzustellen oder die optimale Zu-

nahmerate zu berechnen. Um daher eine Politik des realistischen Optimums doch auf positiver Grundlage vorzuzeichnen, muss jede theoretische Überlegung beiseite gestellt und das optimale Ziel etwa so bestimmt werden: den arbeitenden Massen auf einem gewissen Gebiete die möglichst beste materielle Lebensweise in der möglichst grössten Lebenssicherheit zu bieten. Tiefer blickend muss daher nicht nur die materielle Wohlfahrt und die militärische Sicherheit entsprechend berücksichtigt werden, sondern gleichzeitig auch diejenigen quantitativ überhaupt nicht ausdrückbaren Faktoren (nationale Ideologien, Eroberungsgeist, kulturelle Hegemonie, traditionelle Rivalitäten, etc.), denen vom Gesichtspunkt der äusseren und inneren Politik oft eine ausschlaggebende Bedeutung zukommt. Das realistische Optimum kann daher nicht wissenschaftlich festgelegt werden, dagegen sollten seine eben genannten Faktoren die Gesichtspunkte einer demographischen Staatskunst abgeben, welche wahre Staatsmänner in einer aus den Fugen geratenen Welt stets vor Augen halten müssen, um die Anwendung von Gewalt möglichst zu vermeiden.

Imre Ferenczi.

Die neuen verkehrspolitischen Möglichkeiten der ungarisch-polnischen wirtschaftlichen Beziehungen.

Polen und Ungarn sind vorwiegend Agrarländer, sie befinden sich jedoch beide im Stadium einer fortschreitenden Industrialisierung. Zwischen den Produktionsverhältnissen der Landwirtschaft der zwei Länder besteht eine grosse Ähnlichkeit, in dem Aufbau der beiden nationalen Industrien zeigen sich nur geringe, durch die inländischen Rohstoffquellen bedingte Verschiedenheiten und auch Struktur des Verbrauchs ist in den zwei Ländern fast identisch. Trotz all dem besteht aber noch die Möglichkeit einer gewissen Steigerung des unmittelbaren Warenaustausches. Die ungarische Einfuhr aus Polen setzt sich überwiegend aus industriellen Rohstoffen und Halbfabrikaten, die Ausfuhr nach Polen aus landwirtschaftlichen Kleinprodukten und industriellen Halbfabrikaten und Fertigwaren zusammen. Die Einfuhr nach Ungarn war in den letzten Jahren stets grösser als die Ausfuhr, und es machte Ungarn immer einige Schwierigkeiten, die notwendigen Ausfuhr-Gegenposten zu sichern.

Der Ausbau der wirtschaftlichen Beziehungen der beiden Länder hängt in hohem Grade von den Verkehrsmöglichkeiten ab. Die neue gemeinsame Grenze ist vom verkehrspolitischen Gesichtspunkte ausgesprochen unvorteilhaft. Der Ausbau der Wasserstrassen würde unverhältnismässige Opfer erfordern und die beiden zurückgewonnenen Eisenbahnlinien sind lang

und unvorteilhaft im Verhältnis zu den direkten, nord-südlichen Verbindungslinien, die jedoch heute über die Slowakei führen. Trotz dieser Schwierigkeiten wäre neben dem unmittelbaren Warenaustausch eine weitere Möglichkeit der Intensivierung der polnisch-ungarischen Wirtschaftsbeziehungen die Abwicklung des ungarischen Überseehandels über polnische Häfen. In erster Reihe käme hier der Warenverkehr mit dem amerikanischen Kontinent in Betracht, während der Verkehr mit dem Fernen Osten über die adriatischen Häfen geleitet werden könnte.

Eugen Andreich.

Mitteilungen.

Die Produktionskosten in der korporativen Wirtschaft.

Während sich die älteren wirtschaftstheoretischen Systeme vor allem für die Verkehrsseite des Wirtschaftslebens interessierten, rückt die korporative Volkswirtschaftslehre die Produktion in den Mittelpunkt der Rekonstruktion des Wirtschaftsverlaufs. Daraus folgt freilich, dass sie dem Problem der Produktionskosten eine besondere Aufmerksamkeit widmet. Schon die Carta hat die Herabsetzung der Produktionskosten zur Pflicht der Fachverbände gemacht, eine gesteigerte Bedeutung erhielt die Kostenanalyse jedoch erst seit dem Einsetzen der autarkischen Bestrebungen. In dem vorliegenden gewaltigen Werke veröffentlicht Marrani¹ die Ergebnisse seiner achtjährigen einschlägigen Forschungstätigkeit. Nach einer erschöpfenden theoretischen Einleitung untersucht er 14 Hauptgruppen (eine jede in mehrere Untergruppen gegliedert) der italienischen Industrie und stellt für jede einzelne Gruppe die Höhe der 26 Kostenelemente fest, in die er die Gesamtkosten aufteilt. Durch eine Adaptation der Mosh'schen Härtegrade der Mineralien konstruiert er höchst interessante Kostenverteilungsskalen, die stets für ein bestimmtes Produkt den Anteil der Materialkosten, der Arbeitskosten usw. an den Gesamtproduktionskosten zeigen. Das mit grosser Sorgfalt bearbeitete und auf einem gewaltigen Datenmaterial fussende Werk gibt nicht nur ein treues Bild von der Kostengestaltung im italienischen Wirtschaftsleben und mittelbar auch von der inneren Struktur der Produktion, — es ist kraft seiner auf einer festen theoretischen Grundlage fussenden methodologischen Neuerungen auch für die Förderung kostenanalytischer Forschungen von grundlegender Bedeutung.

Michael Futó.

¹ *Marrani, Pelio: Del costo di produzione nella economia politica corporativa. Padova, Cedam, 1938. XIV. 657 S.*

Internationale Kapitalbewegungen nach dem Weltkriege.

Über die Gestaltung der internationalen Kapitalbewegungen ist in den letzten Jahren nur ein einziges erschöpfendes Quellenwerk erschienen: die vom Royal Institute of International Affairs im Jahre 1937 herausgegebene Publikation „The problem of international investment“ (Oxford University Press).

Es besteht kein Zweifel, dass der internationale Kredit ein lebenswichtiger Faktor der Weltwirtschaft ist, — so war z. B. der Wiederaufbau Europas nach dem Kriege hauptsächlich den Auslandsanleihen zu verdanken. Infolge der grossen Verluste und Schwierigkeiten, die der Zusammenbruch des internationalen Kredits am Anfang der Weltwirtschaftskrise verursachte, sind heute die Auslandsanleihen sowohl bei den Gläubigern wie bei den Schuldern schlecht beschrieben. Die Grundtatsache, der die langfristigen internationalen Ausleihungen ihren Ursprung verdanken, besteht jedoch auch heute noch: es gibt auch heute wirtschaftlich stärker und schwächer entwickelte, kapitalreiche und kapitalarme Länder. Es müsste also nach einer eventuellen Klärung der internationalen politischen Atmosphäre notwendigerweise wieder zu langfristigen internationalen Ausleihungen kommen. Es wird sich dann jedoch die Frage stellen, wie die Kanäle gewählt werden müssen, die mit der geringsten Gefahr und unter der grösstmöglichen Kontrolle die auszuleihenden Kapitalien in die Schuldnerländer zu leiten vermögen. Neben der früher üblichen Methode der Emission auf dem Kapitalmarkte haben in der letzten Zeit besonders drei Wege der Anleihegewährung eine ständig wachsende Bedeutung erlangt: die direkten Investitionen von Firmen, die im Ausland Unternehmungen gründen, die Ausleihungen von Instituten, die ihre ausländischen Forderungen auf möglichst viele Länder verteilend das Risiko zu vermindern trachten (investment trusts usw.) und schliesslich die mittelfristigen, meistens fünfjährigen Exportkredite. Eine andere prinzipielle Frage der zukünftigen Gestaltung des internationalen Kapitalverkehrs ist die Frage der staatlichen Kontrolle, des staatlichen Eingriffs, den währungspolitische Momente notwendig machen.

Ein Überblick über die Wirtschaftslage der drei wichtigsten Gläubigerländer führt zu dem Ergebnis, dass infolge der ungünstigen Gestaltung ihrer Zahlungsbilanz in der näheren Zukunft weder England noch Frankreich in der Lage sein werden, dem Ausland beträchtlichere Darlehen zu gewähren. Dagegen verfügen die Vereinigten Staaten über eine aktive Zahlungsbilanz und wären somit in der Lage, im Ausland langfristige Placierungen vorzunehmen, — trotzdem besteht hier gegenwärtig ein Kapitalimport. Dieser Zustand ist freilich nicht lange haltbar, — Amerika wird sich früher oder später

entweder für eine Steigerung der Wareneinfuhr oder für ausländische Kapitalanlagen entschliessen müssen.

Ladislau Gábor.

Die Verstaatlichung der Landwirtschaft in Russland.

Im Oktoberheft 1938 der Washingtoner Zeitschrift *Foreign Agriculture* berichtet der Agrarsachverständige des Bureau of Agricultural Economics W. Ladeinsky über die Entwicklung der staatlichen Getreidefarmen der Sowjetunion. Obgleich die staatlichen Farmen flächenmässig nicht annähernd die Bedeutung der genossenschaftlichen Farmen (Kollektivfarmen) erreichen und letzteren gegenüber sogar fortwährend an Boden verlieren, ist die Entwicklung der russischen staatlichen Farmen dennoch überaus lehrreich, da sie einzigartige Demonstrations-Beispiele für oder wider die Verstaatlichung in der Landwirtschaft zu liefern vermag. Soweit es dem ausführlichen und gediegenen Bericht Ladeinskys zu entnehmen ist, liefert das Experiment den Nachweis, dass die Voraussetzungen für eine sozialistische staatliche Lenkung der Agrarproduktion fehlen. Die verhältnismässig günstigeren Ergebnisse der allerletzten Zeit sind nachweisbar Folgeerscheinungen eben eines allmählichen Abrückens von dem orthodoxen Agraretatismus der bolschewistischen Ideologie. In der letzten Zeit werden die Staatsfarmen trotz ihrer günstigeren Ergebnisse vernachlässigt, u. zw. eben deshalb, weil sie keine Argumente mehr für die bolschewistische Ideologie liefern, sondern im Gegenteil für Zugeständnisse an den Individualismus und das Privateigentum, andererseits aber gegen eine übertriebene Mechanisierung und Einseitigkeit sprechen.

Ludwig Leopold jun.

LITERATUR.

Einzelbesprechungen

Jahrbuch der Ungarischen Sparkassen und Banken. Jg. IV, 1939. Hrsg. v. Ernst Makai. Budapest, 411 S. (TÉBE-Bibliothek, Bd. 99.) (In ungarischer Sprache.)

Durch eine erhebliche Bereicherung des Inhaltes zeigt dieser neue Jahrgang des Jahrbuches von neuem einen Fortschritt gegenüber den früheren Bänden. Zur Einleitung wird eine eingehende Besprechung des ungarischen Fünfjahresplanes geboten, hierauf folgen die Abschnitte über die neuesten

Fragen der Bankpolitik, des Kreditwesens und der Währung, ferner über kredit- und steuerrechtliche Fragen. Besonders hervorzuheben sind die Kapitel über die kreditpolitischen Aufgaben, die sich mit der Rückgliederung der oberungarischen Gebiete dem ungarischen Bankwesen gestellt haben, ferner die vorzüglichen Übersichten über das Kreditwesen der Nachbarländer und über die neueste Literatur des Bank- und Währungswesens.

Roland Hegedüs.

Kisléghi-Nagy, Dionys: Einführung in die Volkswirtschaftslehre. Pécs, 1939. Danubia. 232 S. (In ungarischer Sprache.)

Das Bändchen enthält 15 Radiovorträge, die den Zweck verfolgten, das Interesse des grossen Publikums für die Grundprobleme der Volkswirtschaftslehre zu wecken. Die Auswahl der Themen muss als sehr glücklich bezeichnet werden, — es ist dem Verfasser im höchsten Grade gelungen, den Ansprüchen des recht heterogenen Radiopublikums gerecht zu werden. Trotz der popularisierenden Zielsetzung, der leichten, frischen Vortragsweise, gibt er ein organisches Bild von der Problematik und der Entwicklung der Wirtschaftswissenschaften und findet dabei noch Gelegenheit, über die Grenzen seines engeren ökonomischen Themenkreises hinausgehend, auch einige wichtige Fragen der Soziologie und der Staatslehre zu erörtern. Die Lektüre des Buches ist auch dem Fachmann zu empfehlen, — auch dieser wird darin manchen interessanten, anregenden Gedanken finden.

Eugen Andreich.

Nyárády, Josef: Einführung in die Bilanzlehre. 2. Aufl. Budapest, 1938. Officina. 340 S. (In ungarischer Sprache.)

Das Buch behandelt in grossen Zügen das ganze Gebiet der Buchführung, in erster Reihe aber die Problematik der Schlussrechnung. Es gibt wenig Werke in der Fachliteratur, die sich so ausführlich und vielseitig mit der Schlussrechnung befassen, wie das vorliegende Buch: nicht nur auf die mathematischen Fragen stets hinweisend, sondern auch die betriebswirtschaftlichen Belange, das hinter der Schlussrechnung stehende Leben der Unternehmung aufdeckend.

Beatrix Takaró—Gáll.

Lánkai, Stefan: Die Struktur des Warenkontos. Budapest, 1939. 68 S. (In ungarischer Sprache.)

Der Verfasser ist einer der wenigen ungarischen Vertreter der dynamischen Buchführungstheorie. Auch die vorliegende Arbeit leitet er mit einer kurzen Darstellung dieser Theorie ein, um den Leser mit den Zusammenhängen vertraut zu machen, die zwischen Bilanz und laufender Buchführung bestehen. Mit der ausführlichen Behandlung der Problematik des Warenkontos leistet er eine sehr nützliche Arbeit, — nicht nur weil die Fachliteratur sich mit dieser Frage meistens nur flüchtig befasst, sondern auch weil das Warenkonto am klarsten die enge Verbindung der Buchführung mit dem Leben des Betriebes erkennen lässt und so am meisten geeignet ist, den Leser in die betriebswirtschaftliche Denkweise einzuführen.

Theodor Raith.

Rappard, William E.: The crisis of democracy. The University of Chicago Press, 1938. 288 S. (Lectures on the Harris Foundation.)

An Hand seiner Ausführungen über die Zukunft der Demokratie befasst sich Rappard auch mit der Frage des wirtschaftlichen Liberalismus. In diesem Teile seines glänzenden, geistvollen Buches zeigt Rappard klar und überzeugend, dass es völlig irrig wäre zu glauben, dass die heutigen Vorkämpfer der Wirtschaftsfreiheit noch immer auf der Grundlage des überwundenen „laissez faire“-Prinzips ständen. Im Gegenteil: die Anhänger der Idee der Wirtschaftsfreiheit geben nicht nur notgedrungen die Notwendigkeit staatlicher Eingriffe zu, sondern kämpfen gerade um diese, — freilich nicht zur Beschneidung der Rechte des Individuums, sondern zur Sicherung der Freiheit des Einzelnen, der Arbeit und des Kapitals.

Anton Éber.

Preliminary investigation into measures of a national or international character for raising the standard of living. Memorandum prepared by Mr. N. F. Hall. League of Nations Economic Committee, A. 18. 1938. II. B. 4. 91 S.

Die vorliegende Denkschrift von N. F. Hall ist die erste Frucht der Völkerbund-Enquête über die nationalen und internationalen Möglichkeiten einer Steigerung des Lebensstan-

dards. Freilich schwebt auch über diesem Memorandum der Geist des „Völkerbund-gleichgewichts.“ Trotzdem bringt die Schrift manche beachtenswerten wirtschaftstheoretischen und -politischen Anregungen. Zur Herstellung des internationalen wirtschaftlichen Gleichgewichtes schlägt Hall — ausser valutarrischen Auslandsanleihen in bescheidenem Masse — hauptsächlich einen freieren Welthandel vor. In diesem Belange stellt er dann die Forderung einer weitgehenden zwischenstaatlichen Zusammenarbeit. Die Industrieländer mit Kolonialbesitz sollten nämlich die Ausfuhr billiger Artikel aus sämtlichen europäischen Ländern in ihre Kolonien erleichtern und auf dem Gebiete der Agrarproduktion das Gewicht auf die Herstellung von „Schutz-Nahrungsmitteln“ verlegen, was die Erhöhung ihres Futter- und „Energie-Nahrungsmittelimportes“ aus den Agrarländern nach sich ziehen würde. Im Endergebnis beurteilt die Denkschrift die Möglichkeiten einer Förderung des technischen Fortschritts durch einen freieren Handel äusserst optimistisch.

Alexius v. Boér jun.

South Eastern Europe. A political and economic survey. London & Cambridge Economic Service, Special Memorandum No. 48. 203 S.

Die vom Royal Institute of International Affairs und vom London and Cambridge Economic Service bearbeitete Veröffentlichung, die von dem steigenden Interesse Englands für Südost-Europa zeugt, gibt ein im grossen und ganzen gelungenes Bild von der geopolitischen Lage, den Nationalitätenproblemen und der politischen, hauptsächlich innerpolitischen und wirtschaftlichen Entwicklung der Nachkriegszeit in den südosteuropäischen Ländern. Die Herausgeber wiesen darauf hin, dass die so sehr notwendige Hebung des Wohlstandes in diesen Ländern auf zwei Wegen zu erreichen wäre: durch die Industrialisierung oder durch eine Intensivierung der landwirtschaftlichen Produktion. Beide Methoden laufen gegen die Interessen Deutschlands: im ersten Falle würde die deutsche Industrie ihre hiesigen Märkte zum Teil einbüssen, im zweiten Falle würde aber die für Deutschland sehr wichtige Weizen- und Maisproduktion dieses Gebietes abnehmen. Andererseits weisen aber die Herausgeber auch auf die Vorteile hin, die die südosteuropäischen Länder aus den wirtschaftlichen Beziehungen mit Deutschland in der Gegenwart ziehen.

Stefan Vezér.

Rieger, V.: Das landwirtschaftliche Genossenschaftswesen in den kroatischen Ländern. Berlin, 1939. R. Pfau. 116 S.

Die kroatischen landwirtschaftlichen Genossenschaften hatten und haben auch in der Gegenwart eine über ihre eigentlichen wirtschaftlichen Zielsetzungen hinausgehende politische Bedeutung, da sie zur Aufrechterhaltung des völkischen Bewusstseins des stets im Rahmen fremder Staaten lebenden Kroantums beitragen. Riegers Arbeit gibt nicht nur über die Geschichte und den gegenwärtigen Stand der kroatischen Genossenschaftsbewegung und über das jugoslawische Genossenschaftsrecht eine gute Übersicht, sondern skizziert auch die Geschichte der kroatischen Länder, ihre wirtschaftliche und besonders landwirtschaftliche Struktur und weiss manches Interessante über die wirtschaftlichen Wurzeln des kroatisch-serbischen Gegensatzes zu sagen.

Stefan Vezér.

Le Gros Clark, F.—Titmuss, Richard M.: Our Food Problem. A Study of National Security. Harmondsworth, Penguin Books Ltd., 1939. 182 S.

Die Verfasser führen den Beweis, dass die englische Lebensmitteleinfuhr im Kriegsfall nicht vollkommen zu sichern wäre, und dass die Friedensverpflegung eines grossen Teiles der englischen Bevölkerung ungenügend ist, — worauf sie dann ihre Ideen betreffend eine weitgehende Reglementierung und eine staatliche Planung der Produktion und des Handels von Lebensmitteln entwickeln. Hierbei vermischen wir aber sowohl eine theoretische Begründung als auch die detaillierten praktischen Vorschläge, auf Grund derer die Anregungen der Verfasser auf ihre Richtigkeit und Durchführbarkeit hin zu überprüfen wären. Was im vorliegenden Buche — obwohl gewiss mit viel Fachkenntnis und Gewissenhaftigkeit — vorgetragen wird, überzeugt uns nicht, dass es sich vom Gesichtspunkte der englischen Volkswirtschaft lohnen würde, das, was in England an Handelsfreiheit und Unternehmer-Initiative noch übriggeblieben ist, zu Gunsten des Staatseingriffs weiter einzuengen.

Robert Major.

A magyar nemzeti jövedelem nagysága.

I.

A nemzeti jövedelem kiszámításának két fő módja közül a szubjektív módszer mindjobban előtérbe nyomul az objektív módszer rovására és az utóbbi mindinkább csak a szubjektív módszerrel nyert teljes eredmény ellenőrzésére szorul vissza. Ezen az irányzaton nem lehet csodálkozni. Az objektív módszer ugyanis közeláll a nemzeti jövedelem olyan felfogásához, amely a nemzeti jövedelmet csak az anyagi jószágtermelés eredményére korlátozza, vagy legalább is attól alig tér el. Az objektív módszer szemléletében csak a termelt javak játszanak szerepet, az emberek pedig háttérbe szorulnak. Ép ezért az objektív módszer a nemzeti jövedelem valamilyen globális összegét ki tudja számítani, de sohasem biztos, hogy ebben az eredményben a nemzeti jövedelem minden része benne van-e. Az pedig egészen kétségtelen, hogy az objektív módszerrel nyert eredmény a nemzeti jövedelem személyi megoszlására nézve semmilyen támpontot nem nyújt, hanem csak az ettől lényegesen eltérő tárgyi megoszlást szemlélteti és azt sem egészen kielégítő módon, mert a szolgálatokat nem veszi kellőképen figyelembe.

A nemzeti jövedelemről alkotott felfogásunk a közgazdasági viszonyok változásával lényeges átalakuláson ment keresztül. Az angol klasszikusok még elfogadhattak egy olyan álláspontot, amely szerint csak az anyagi jószágtermelést lehet produktív munkának tekinteni, míg a személyes szolgálatok mind improduktívak. *Smith* Ádám, akire ez a felfogás visszanyulik, még egy olyan korban élt, amikor a szolgálatokat túlnyomórésztben a feudális nagyurak fényűző udvarában élő és e nagyurak személyes szolgálatára rendelt szolgahad képviselte. Azóta ellenben a közgazdasági élet oly bonyolult szervezetté fejlődött ki, amelynek pusztá fenntartásához is a szolgálatoknak egész új sora vált szükségessé. A gazdasági élet egész fejlődési iránya az, hogy a durva és nehéz munkát gépekbe fogott természeti erők végezzék, az emberre pedig csak az irányítás és a felügyelet szerepe háruljon. Amint egy had-

sereg katonái szétszéledhetnek és vezetés nélkül maradhatnak, ellenben nem maradhat meg a hadsereg vezetés nélkül, ha egységesen, tehát szervezeten akar fellépni, úgy a mind szervezettebben fellépő társadalomban is növekednie kell azoknak a vezető és irányító feladatoknak, amelyek a közvetlen jószágtermeléstől távolabb állanak, de ép ennek a jószágtermelésnek magasabb fejlettségi és szervezetségi fokon való keresztülviteléhez nélkülözhetetlenek. A materiális jószágtermeléssel való közvetlen kapcsolat szempontjából nézve tehát a dolgot, azt lehetne mondani, hogy a modern közgazdasági szervezetben egyre kevesebben vesznek részt közvetlenül a termelésben, noha a termelési eredmény sokkal nagyobb, mint a múltban volt. Azt is lehetne most már hinni, hogy ez a termelés sokkal meg volna növelhető, ha mindenki a közvetlen termelésben résztvenne és nem végeznék azokat a különböző szolgálatokat, amelyek ugyan igen hasznosak, sőt szükségesekek is, de mégsem produktívak. Ha ellenben ezeket a hasznos és szükséges szolgálatokat el nem végeznék, akkor mindjárt kiderülne, hogy az elmaradt szolgálatokért az anyagi jószágtermelésbe közvetlenül beállított több ember semmi kárpótlást nem nyújtana és a termelési eredmény ahelyett, hogy növekednék az előbbi állapotokkal szemben, inkább sokkal csökkenne. A szolgálatoknak tehát az anyagi jószágtermelés eredményében is megvan a maguk igen számottevő része anélkül, hogy ez a rész a termelés eredményéből részükre súlyban, darabban, vagy más mértékben pontosan kihasználható volna. De a szolgálatoknak ezenfelül is megvan a maguk nagy értéke a nemzeti jövedelem nagysága szempontjából. Ha ugyanis a nemzeti jövedelmet mint a nemzeti fogyasztás részére egy évben rendelkezésre álló termelési eredményt fogjuk fel, akkor nem szabad elfelejteni, hogy az emberi szükségletek nemcsak anyagi javakkal, hanem szolgálatok igénybevételével is kielégíthetők. Ezek a szolgálatok tehát a nemzeti termelés évi tiszta eredményéből nem hagyhatók ki. De még jobban kiderül ennek az álláspontnak a helyessége, ha arra gondolunk, hogy tulajdonképpen az anyagi jószágtermelés mögött is csak szolgálatok húzódnak meg, tudniillik azoknak a szolgálatait, akik e javakat létrehozni segítettek. Amint mondani szokás, hogy minden ár kizárólag jövedelembányadokból áll, minélfogva minden termelés költségei tulajdonképpen korábbi termelési folyamatok hozadékai, úgy az anyagi jószágtermelés sem anyagoknak a semmiből való teremtéséből, hanem korábbi termelési folyamatokból átvett, vagy végül az őstermelésben a természetből felszínre hozott, szabad javakból a gazdasági javak sorába emelt anyagok pusztá átalakításából áll. A régi fiziokrata vélekedésnek nem kevésbé

helytelen változata csupán az, amely azt hiszi, hogy van egyáltalán olyan termelési ág, amely a többivel ellentétben egyedül hoz a semmiből valamit, produit net-t, létre. Az őstermeléstől kezdve az anyagi jószágtermelés zárótermékéig semmi mást se végeznek, mint az ősanyagot átalakító szolgáltatásokat, amelyek fejében jövedelemhányadok halmozódnak fel a zárótermék, az anyagi jószágtermelési eredmény árává.

Megnyugtató, hogy nem sokkal *Smith* Ádám kora után, Jean Baptiste *Say* már 1803-ban állást foglalt az immateriális termelés elismerése mellett, vagyis *Smith* Ádámmal ellentétben a szolgáltatásokat is produktívaknak fogta fel. Ezt az álláspontot természetesen a 19. századnak az előzőkben már érintett gazdasági fejlődése csak még jobban igazolta. Eugen *Philippovich* 1909-ben igen szépen fejtette ki ennek a fejlődésnek a szolgáltatások növekvő jelentőségében megnyilvánuló hatását és ezen belül a közszolgáltatásoknak is egyre nagyobb jelentőségét. Wesley Clair *Mitchell* és Simon *Kuznets* a Nemzetközi Statisztikai Intézet előtt előadott jelentésében is találóan utal arra, hogy a *Smith* Ádám álláspontjának ma már csak olyan gazdaságilag visszamaradt és a 18. század Angliájának viszonyai között levő országban lehet értelme, aminő például India.¹ Magyarországot nem tudnók azok közé az országok közé sorolni, amelyeknek viszonyai a mai Indiához volnának hasonlíthatók és ép ezért nem is tudjuk elfogadni, hogy Magyarországon a szolgáltatásoknak figyelmen kívül hagyása és a nemzeti jövedelemnek kizárólag, vagy akár csak túlnyomórészt az anyagi jószágtermelés eredményére való korlátozása indokolható lenne. A *Smith* Ádám-féle jövedelemfelfogás háttérbeszorulása azonban egyuttal az objektív módszer csatavesztését is jelenti és ép ennek tulajdoníthatjuk elsősorban azt, hogy a szubjektív módszer mindenhol előtérbe nyomult. A szubjektív módszer alkalmazhatóságának azonban tárgyi feltételei vannak, mert ennek a módszernek két fő forrása a jövedelemadó és a munkásbiztosítási statisztika, az adó a nagy és a biztosítás a kis jövedelmekre. Magyar-

¹ *Say*: *Traité d'Économie Politique* 1803. *Say*: *Cours d'Économie Politique Pratique*. 1828/29. (az 1837. évi 6. kiadásban 47—48. lap „Analogie des produits immatériels avec tous les autres“ cím alatt, de a szövegrész a címnél még határozottabban szól az „un produit réel, mais immatériel“ mellett.) *Philippovich*: *Das Wesen der volkswirtschaftlichen Produktivität und die Möglichkeiten ihrer Messung*. (Schriften des Vereins für Sozialpolitik 132. Bd. 1910.) 364—368. lap. W. C. *Mitchell* and S. *Kuznets*: *Current Problems in Measurement of National Income*. (Bulletin de l'Institut International de Statistique. Tome 28. 2ième livraison. 1935. 288—289. lap. Végül lásd a *Katholikus Szemle* 1936 novemberi számában (691—700. lap) írt cikkemet is „A magyar nemzeti jövedelem“ címen, különösen a 694. lapot.

országon mindakét forrás hiányzik, mert a jövedelemadó kellőképpen kiépítve nincs és a népességnek csak elenyésző hányadára terjed ki, a munkásbiztosítás rendszere pedig szintén nincsen kellőképpen kiépítve, mert az ország népességének többségét kitevő mezőgazdasági népességre nem terjed ki. Magyarországon tehát annak ellenére, hogy az anyagi jószágtermelésre korlátozott nemzeti jövedelemfogalom el nem fogadható, az objektív módszernek a nemzeti jövedelem kiszámításánál elsősorban való alkalmazása elől egyelőre kitérni nem lehet. Kárpótlásul szolgálhat ellenben az a körülmény, hogy Magyarországnak igen kiépített termelési statisztikája van és a nemzeti jövedelemnek objektív módszerrel való kiszámításához egy nemzetközileg is elismert módszere, tudniillik a *Fellner* Frigyesé. *Fellner* a magyar nemzeti jövedelem kiszámítására kidolgozott objektív módszerében túlnyomórészt az anyagi jószágtermelésre korlátozott nemzeti jövedelemfelfogás alapján áll, de azért a szolgálatok irányában is tesz engedményeket, különösen a kereskedelem javára, amelynek a nemzeti jövedelemhez való hozzájárulását szubjektív módszerrel is számítja. Ezenfelül azonban *Fellner* a személyes szolgálatok értékét is megállapította és ezt a nemzeti jövedelemen kívülálló tételnek ugyan, de a nemzeti jövedelemhez hozzáadható tétel gyanánt állította be. Elvileg ugyan ezen az állásponton vannak a magyar nemzet jövedelem újabb kiszámítói, *Varga* és *Matolcsy* is, ha mindjárt az utóbbiak a szolgálatok és a szubjektív módszer irányában *Fellner*-nél több engedményt is tesznek.

A nemzeti jövedelem fogalma a közgazdaságtan egyik legjobban tisztázott fogalma. Ebből azonban még nem következik, hogy a fogalomnak ez a tisztázott volta a statisztikusnak a helyzetét módfelett megkönnyítené. Egészen más ugyanis a fogalom elvi tisztázása és más a számszerű meghatározás könnyűsége. A közgazdasági elméletben világosan kifejtett nemzeti jövedelemfogalom a statisztikussal szemben oly nagy igényeket támaszt, amelyeknek az teljesen megfelelni nem tud. Innen ered az a hajlandóság, hogy a statisztikai meghatározás alapjául olyan nemzeti jövedelemfogalom vétessék, amely a statisztikai meghatározás számára jobban hozzáférhető, mint a közgazdasági elmélet szigorú nemzeti jövedelemfogalma. Annak ellenére azonban, hogy ezt a hajlandóságot meg lehet magyarázni, nem látszik elfogadhatónak az az álláspont, amelynek *Varga* és *Matolcsy* a magyar nemzeti jövedelemről írott könyvük elején kifejezést adnak és amely szerint a nemzeti jövedelem különböző fogalmi meghatározásai egyenlően jogosultak lennének és inkább csak célszerűségi szempontok szerint kellene az egyik vagy a má-

sik fogalom meghatározás mellett állást foglalni.² Hangsúlyoznunk kell, hogy a közgazdasági elméletben a nemzeti jövedelem fogalma úgyszólván teljes egyértelműséggel tisztázva van és egyáltalán nem kívánatos, hogy a gazdaságstatisztikus ettől a jövedelemfogalomtól tetszés szerint eltérjen. Így például nem lehet elfogadni, hogy az objektív módszerrel meghatározott nemzeti jövedelem a szubjektív módszerrel meghatározott nemzeti jövedelemtől eltérjen, vagy pedig ha a nemzeti jövedelemmel összefüggő különböző más fogalmakat állítunk fel, ezeknek ne legyen meg a nemzeti jövedelem fogalmával összeférő és tárgyilag igazolható értelme. Így például meg lehet állapítani az *anyagi jószágtermelés* értékét, mint a nemzeti jövedelem részösszegét, vagy pedig a nemzeti jövedelemnek *pénzben is* megjelenő részét, mint a nemzeti jövedelemnek más szempontból vett részösszegét, vagy továbbá az *egyéni jövedelmek* összegét, mint a nemzeti jövedelemnek megint más szempontból vett részösszegét, mert vannak a nemzeti jövedelemnek oly részei is, amelyek elvben egyéni jövedelmekké válhatnának, de tényleg azokká nem válnak. Gondolunk itt a vállalatok által ki nem osztott és *közvetlenül tőkésített nyereségekre*, vagy a *tőkésített közjövadelmekre*, szóval általában közvetlenül tőkésített nemzeti jövedelemhányadokra. A szubjektív módszer keretében az, hogy az egyéni jövedelmek összege csak a nemzeti jövedelemnél kisebb, ha mindjárt attól csak kevéssé eltérő érték lehet, egyáltalán nem vita tárgya. Az objektív módszer alapján kiszámított nemzeti jövedelemnél azonban megtörténhetik, ha a nemzeti jövedelmet túlszűkre vesszük, hogy az egyéni jövedelmek összege a nemzeti jövedelemnél nagyobb is lehetne. Így az anyagi jószágtermeléssel azonosított nemzeti jövedelem, mint a tulajdonképeni nemzeti jövedelemnek csupán egy részösszege, lehet kisebb az egyéni jövedelemnek összegénél, mely utóbbi a nemzeti jövedelemnek ugyancsak részösszege, de az egésztől számszerűen csak kevésbé térhet el. A nemzeti jövedelemként kiszámított összeg helyességének így egyik kritériumává válhatik az, hogy hogyan viszonylik az egyéni jövedelmek összegéhez és amennyiben azoknál nagyobb, még nem feltétlenül helyes ugyan, de feltétlenül hibás, ha azoknál kisebb. A *Varga* és *Matolcsy* által elfogadott nemzeti jövedelem ellenben egyenesen fogalmilag van úgy meghatározva, ahogy az szerintünk elvileg helytelen, hogy tudniillik a nemzeti jövedelem az egyéni jövedelmek összegénél kisebb. Amellett a *Varga* és *Matolcsy* által megadott fogalom meghatározás és az általuk kiszámított eredmények között ellentmon-

² Magyarország nemzeti jövedelme. 1936. 10. lap. (Ez a rész az angol kiadásból hiányzik.)

dás is van. A *Varga* és *Matolcsy*-féle meghatározás ugyanis szószerint így hangzik: „Lehetséges a nemzeti jövedelemnek olyan fogalmazása is, amely szerint az összes egyéni jövedelmek összegével egyenlő. Ebben az esetben azonban oly értékhez jutunk, amely nagyobb az ugyanabban az időszakban előállított hasznosságok (javak és szolgáltatások) értékösszegénél. Mi úgy véltük, hogy leghelyesebb nemzeti jövedelemen csak ezt az utóbbit érteni stb.”³ Ezzel ellentétben a *Varga* és *Matolcsy* által kiszámított (kisebb) nemzeti jövedelem és (nagyobb) egyéni jövedelemösszegek számszerű nagysága így állott egymáshoz 1924/25 és 1934/35 között, vagyis a számításukban szereplő tizenegy év mindegyikében, millió pengőben:

Amikor az a nagyobb, amelynek kisebbnek kellene lennie:

Jövedelemösszeg	1924/25	1925/26	1926/27	1927/28	1928/29	1929/30
Nemzeti jövedelem	4,756.7	5,270.7	5,485.7	5,560.9	5,776.4	5,340.5
Egyéni jövedelmek	4,288.7	4,894.0	5,043.8	5,260.1	5,608.9	5,263.1

Amikor az a nagyobb, amelynek nagyobbnak kell lennie:

	1930/31	1931/32	1932/33	1933/34	1934/35
Nemzeti jövedelem	4,541.4	3,902.5	3,587.4	3,522.5	3,666.1
Egyéni jövedelmek	4,635.7	3,973.5	3,700.4	3,682.5	3,846.8

A nyilvánvaló és kétségtelen hiba eredete a közzétett számok segítségével ki nem nyomozható, mert csak egy általános utalás van a szerzőknél arra vonatkozóan, hogy a nemzeti jövedelemnek mondott összegből bizonyos tételeket levonnak, másokat pedig hozzáadnak, ezek a tételek azonban nincsenek mind számszerűen megadva. Egyedül az 1930/31. évre vannak meg az összes számszerű részletek is, de már nem a szerzők közös könyvében, hanem *Matolcsy* Mátyásnak a magyar nemzeti jövedelem megoszlásáról a *Közgazdasági Szemle* 1936. évi 5—6. számában megjelent cikkében. Kitűnik ebből a részletes számításból, hogy a nemzeti jövedelem összegéből, amelybe a háztartási munka értékét is felvették, leütik ennek mintegy 15 %-át a nem bér ellenében végzett háztartási munka értéke címén, leütik továbbá a forgalmi és fogyasztási adóknak, fuvarozási illetékeknek, behozatali és belső vámoknak a nemzeti jövedelembe felvett összegét, viszont hozzáadják a köztisztviselők és szabadfoglalkozású értelmiség jövedelmét, ami több mint kétszerese az előbb említett és levont közterheknek. E tételek egymáshoz való nagyságviszonya természetesen különböző lehetett az egyes években, mert csak így történhetett, hogy a számítási eredmény a megadott meg-

³ Magyarország nemzeti jövedelme. 12. lap. Angol kiadás: The National Income of Hungary 4. lap.

határozással ellentétbe került. A bajt elsősorban a háztartási munka számbavétele okozta, amelyet vagy fel kell venni a nemzeti jövedelembe vagy nem. Ha fel kell venni, akkor az egyéni jövedelmekből se lehet levonni, mert amiatt, hogy egyrészét nem bér ellenében végzik, kihagyandóvá teszi a pénzjövedelmek sorából, de nem az egyéni jövedelmek összegéből. De ugyanúgy nem tudjuk elfogadni azt sem, hogy az értelmiségi szolgáltatokat a nemzeti jövedelemből ki lehetne hagyni és csak egy külön összegbe lehetne felvenni, amelyet egyéni jövedelmek összegének nevezünk el.

Felfogásunk a szolgáltatok számbavétele tekintetében a *Fellner* számításmódjával is ellentétben áll, mert nem tartjuk kielégítő megoldásnak azt, hogy a kereskedelem része a nemzeti jövedelembe fel van véve, a közszolgálat és a szabad foglalkozások ellenben csak mint a nemzeti jövedelmet meghaladó tételek jönnek figyelembe. *Fellner* ez utóbbiakat úgy is veszi fel, hogy ezek egyrésze a nemzeti jövedelemben már számba volt véve, sőt hajlandó a szolgáltatok egészében is kettős számítást látni. A kettős számítások kérdésében az a nézetünk, hogy ezeket könnyen túlzott mértékben tünteti fel a jövedelmeknek pénzértékben való számítása, mert hiszen a jövedelem mint pénz a tárgyév folyamán teljes egészében kiadásra kerül és új jövedelmeknek válik forrásává, illetve a pénz forgása útján más jövedelmeknek is pénzalakjává lesz. Ha most már a jövedelemből szolgáltatokat veszünk meg, nagy lehet a hajlandóság arra, hogy a szolgáltatok ellenében keletkező jövedelmek mint nemzeti jövedelemrészek kettőzéseit tűnjenek fel, szemben azzal az esettel, amikor a jövedelemből anyagi javakat vásárlunk és az anyagi javak ellenében keletkeznek új jövedelmek. Pedig nyilvánvalóan egyik esetben sem lehet szó nemzeti jövedelemrészek kettőzéséről, mert a jövedelem pénzalakja mindegyik esetben egyaránt kiadásra kerül és mindegyik esetben egyaránt új jövedelmek keletkeznek belőle s az, hogy ez a kiadás az egyik esetben anyagi javak, a másik esetben pedig szolgáltatok ellenében történik, nem tehet különbséget egy olyan nemzeti jövedelemfogalom elfogadása esetén, amely a javakat és szolgáltatokat egyaránt magába foglalja. *Varga* és *Matócsy* fogalommeghatározása, mint ahogy az előbb idézett szövegből kiderül, mindkettőre kiterjed, de egész jövedelemfelépítésük és számítási módszerük a *Fellner* megadta alapon áll, úgyhogy a szolgáltatokat ők is csak a nemzeti jövedelemhez hozzáadandó külön tételnek tekintik és ezért folyamodnak az egyéni jövedelmek összegének külön fogalmához. Erre vezethető vissza az is, hogy a közszolgáltatokat erkölcsi értékelésnek vetik alá, hogy azok ellenértéke a végzett szolgáltatokkal arányban nem áll, mert a közalkal-

mazottak száma nagyobb a kelleténél. Ez a felfogás azonban a nemzeti jövedelem statisztikai meghatározásának körén teljesen kívül esik, mert a statisztikai megállapításnak nem az a feladata, hogy a nemzeti jövedelemnek milyennek kellene lennie, hanem az, hogy milyen valóban. A közszolgáltatnak a nemzeti jövedelem szempontjából való jelentőségét azok a számítások is túlzottnak tüntetik fel, amelyek a közterheket a nemzeti jövedelem hányadában fejezik ki. Ilyen számításokat *Varga* és *Matolcsy* is végeznek. Ezekre a jelenségekre való tekintettel szükségesnek tartjuk, hogy itt a németbirodalmi statisztikai hivatalnak idevonatkozó kitűnő megállapításait szó szerinti idézzük, mint amelyekkel teljesen azonosítjuk magunkat. Ezek a megállapítások „*Die Wertschöpfung der öffentlichen Verwaltung*“ cím alatt a következőképen szólnak:

„Die öffentliche Verwaltung steuert als Glied des Produktionsprozesses ihre Verwaltungsleistungen zum Sozialprodukt bei. Der Wert dieser Leistungen kann, im Gegensatz zu denjenigen der Privatwirtschaft, nicht am Preis, nur an den Kosten gemessen werden. Während der Bruttowert der öffentlichen Leistungen dem gesamten persönlichen und zeitlichen Verwaltungsaufwand einschliesslich des Zinsendienstes der Verwaltungsschulden entspricht, ist als Wertschöpfung der öffentlichen Verwaltung, ebenso wie in der Privatwirtschaft, nur derjenige Teil der Bruttoleistung anzusprechen, der nicht auf „Vorleistungen“ anderer Wirtschaftszweige beruht. Diese Vorleistungen decken sich im wesentlichen mit dem Sachbedarf, der fast durchweg von der Privatwirtschaft und den öffentlichen Erwerbsbetrieben geliefert wird und bereits in deren Wertschöpfung erscheint. Die Wertschöpfung der öffentlichen Verwaltung bemisst sich demnach an der Gesamtsumme der Löhne, Gehälter, Pensionen, Mietzahlungen, und Zinsen auf die Verwaltungsschulden. Die öffentlichen Erwerbseinkünfte erscheinen zwar als Einnahmen der öffentlichen Verwaltung, stammen aber aus der Wertschöpfung der Erwerbsbetriebe, dürfen also bei der Verwaltung nicht als Wertschöpfung in Rechnung gestellt werden“.⁴

A *Varga* és *Matolcsy*-féle álláspont a szolgálatokkal szemben még azért is kifogás alá esik, mert ők nemcsak a kereskedelmet veszik fel a nemzeti jövedelembe, hanem a lakáshasználat és háztartási munka értékét, sőt a színházak és mozgóképszínházak nyereségét is. A nemzeti jövedelemnek ilyenén meghatározása mellett a kiszámított globális összegeknek inkább csak indexszerű jelentőséget volnánk hajlandók tulajdonítani, amit ez összegeknek évről-évre való folytatóla-

⁴ Das deutsche Volkseinkommen vor und nach dem Kriege. 1932. 135. lap.

gos kiszámítása, mint a konjunktúra jövedelemindexeinek kiszámítása elég jól szolgálhat. Ebből a szempontból van aztán érdekessége annak is, ha *Varga—Matolcsynál* a nemzeti jövedelemnek változatlan áruk mellett adódó volumene is kiszámításra kerül, aminek eredménye az 1924/25. és 1934/35. évek között a nemzeti jövedelmet és az egyéni jövedelmek összegét nevezett összegekkel szembeállítva az alábbi képet adja:

Időszak	Nemzeti jövedelem	Egyéni jövedelmek	Jövedelemvolumen	Az 1. és 2. hasáb különbözete
1924/25	4,756.7	4,288.7	4,631.2	+ 468.0
1925/26	5,270.7	4,894.0	5,400.3	+ 376.7
1926/27	5,485.7	5,043.8	5,401.9	+ 441.9
1927/28	5,560.9	5,260.1	5,433.0	+ 300.8
1928/29	5,776.4	5,608.9	5,728.3	+ 167.5
1929/30	5,340.5	5,263.1	5,655.5	+ 77.4
1930/31	4,541.4	4,635.7	5,404.9	— 94.3
1931/32	3,902.5	3,973.5	5,183.3	— 71.0
1932/33	3,587.4	3,700.4	5,167.6	— 113.0
1933/34	3,522.5	3,682.5	5,682.9	— 160.0
1934/35	3,666.1	3,846.8	5,559.2	— 180.7

A jövedelemvolumen számítása az 1924/25—1926/27. évek átlagos árszínvonalának alapján történt. Egyszerűbb lett volna csak egy évet alapul venni. A Gazdaságkutató Intézet saját számításai szerint is például természetesebb lett volna ilyen alapul az 1928/29. évi időszak árait elfogadni. Ha a háború utáninál sokkal kiegyensúlyozottabb háború előtti közgazdaság árszínvonalát inkább tekinthetjük normálisnak, mint a háború utáni évek bármelyikét, akkor sok szól amellett, hogy olyan háború utáni év árszínvonalát vegyük alapul, amely a háború előtti árszínvonalhoz a legközelebb esik. Ha azonban ez több év átlagából jobban adódik, akkor ez megfelelő indokolás mellett elfogadhatóbb alap is egy év árszínvonalának alapulvételénél, de nem fogadható el ilyen indokolás lehetősége nélkül.

A nemzeti jövedelemösszegeknek, mint jövedelemindexeknek értelmezése teszi érthetővé azt is, ha ez összegeknek egy főre eső hányadát is csak indexértékek szerint foghatjuk fel. Szeretnők azonban ezzel kapcsolatban kiemelni azt is, hogy az egy főre eső nemzeti jövedelemhányadnak realitást tulajdonítani nem tudunk. *Varga* és *Matolcsy* ugyan azt mondja, hogy „a nemzeti jövedelem adatát mindenki többnyire önkénytelenül is per capita alapra vonatkoztatva érzékeli, mert enélkül senki sem tudja a több milliárdnyi összegű globális adat jelentőségét felmérni”.⁵ Igaz, hogy a nemzeti jövedelem fejhánya-

⁵ Magyarország nemzeti jövedelme. 13. lap. Angol kiadás: 5. lap.

dát ki szokás számítani, de ez valójában jellemző értéket nem ad, mert ennél sokkal többet mond, ha a nemzeti jövedelemnek egy keresőre eső hányadát számítjuk ki és még ennél is több reális tartalma van, ha a nemzeti jövedelemnek egy családra eső hányadát állapítjuk meg, mint amilyen hányadszámítások szintén szokásosak és sokkal kifejezőbbek az egyszerű fejhányadnál. Gondoljunk csak egy jövedelemegységet, vagy fogyasztási egységet alkotó családra, amelyhez több kereső is tartozhatik és még a keresők számát is meghaladó több főből áll. Ennek a családnak a jövedelmét sem fejhányadban, sem pedig az egy keresőre eső hányadban nem fogjuk kifejezni, mert ebben mesterkéeltséget éreznénk, hanem csakis az egész családra eső összes jövedelemben. Ami pedig egy családra mint természetes számításmód és kifejezésmód érvényes, az áll a nemzeti jövedelemhányadok kiszámítására és kifejezésére is.

A nemzeti jövedelemhányadok számítása egy másik fontos körülményre is felhívhatja a figyelmet. Amikor ugyanis a nemzeti jövedelem pénzértékét meghatározzuk, kétségkívül oly értéket kapunk, amelynek csak azzal az árszínvonallal együtt van értelme, amelyen a nemzeti jövedelem elköltése történik, amint erre *Varga* és *Matolcsy* is igen helyesen hivatkozik. Ép ennek kiküszöbölését kívánja szolgálni a volumenszámítás is. Ez az árszínvonallal való kapcsolatot azonban egy másik irányban is megvan, amennyiben a nemzeti jövedelem oly részekből adódhatik, amelyeknek pénzértékével különböző fogyasztási költségek állanak szemben. Ezt a szempontot domborította ki igen élesen és szerintünk igen találóan a németbirodalmi statisztikai hivatalnak egy ízben már idézett kiadványa, amikor „*Die regionale Entwicklung seit 1900*” cím alatt a következőket fejtette ki:

„Durch den Vergleich der Einkommen in den deutschen Ländern und den preussischen Provinzen soll gezeigt werden, wie die im vorigen dargestellte Gesamtentwicklung sich in den einzelnen Wirtschaftsgebieten ausgewirkt hat. Dieser regionale Einkommensvergleich ist allerdings nur unter grossen Vorbehalten möglich, da die Unterschiede des örtlichen Preisniveaus zahlenmässig nicht berücksichtigt werden können. Die Grössenordnung dieser Fehlerquelle lässt sich an Hand der folgenden Überlegungen annähernd aufzeigen. Eine der wichtigsten Ursachen der örtlichen Preisunterschiede liegt in der Preissteigerung der Lebensmittel auf dem Wege vom Lande zur Stadt. Da der Nahrungsmittelbedarf im Durchschnitt der Volkswirtschaft rund $\frac{2}{5}$ des Gesamtbedarfs ausmacht, ist dieser Posten für die Kaufkraft der Einkommen von entscheidender Bedeutung. Die Transport- und Handelsspanne

für Nahrungsmittel kann mit rund 50 v. H. des Erzeugerpreises angesetzt werden. Da der ländliche Haushalt seinen Nahrungsmittelbedarf im wesentlichen zu Erzeugerpreisen deckt, genügen also auf dem Lande schon aus diesem Grunde zur Erreichung des gleichen Versorgungsgrades etwa $\frac{4}{5}$ des Nominaleinkommens eines städtischen Haushalts. Dazu kommen die wesentlich billigeren ländlichen Mieten, so dass die Wohlstandsunterschiede zwischen den einzelnen Wirtschaftsgebieten sich aus den Geldeinkommen nur der Tendenz, nicht aber dem Ausmass nach ablesen lassen“.⁶

A fentiekben kifejtett álláspont csak nyer súlyban akkor, ha arra gondolunk, hogy a különböző árszínvonalakhoz tartozó vidéki és városi jövedelmek a nemzeti jövedelemben összeadásra kerülnek, ami hasonló összeadási művelet, mint ami az infláció idején az úgynevezett vegyeskoronaösszegekben jelentkezett, tudniillik a különböző időpontokban különböző mértékben devalvált koronaértékek összeadásában. Az ilyen összeadási művelet útján nyert nemzeti jövedelemösszeg már ennél fogva sem lehet más, mint a nemzeti jövedelemnek az egyes időpontokra megállapított indexe. Még aggályosabbá válhatik aztán ez a számítási eredmény akkor, ha a nemzeti jövedelemnek így kiszámított összegén belül a vidéki és a városi népesség jövedelmét egymással szembeállítjuk, azaz jövedelemmegoszlási számításokat is végzünk. Ebben az esetben ugyanis a vidéki népesség hányada sokkal kisebbnek fog feltűnni, mint amekkora az a valóságban. Az ebben az irányban elkövethető hiba annál nagyobb lehet, minél inkább mezőgazdasági foglalkozást űző országra vonatkozik a számításunk, tehát Magyarországra nézve, ahol a népességnek még több, mint a fele mezőgazdasági foglalkozást űz, a hiba következményeinek súlyosabbaknak kell lenniök, mint Németországban, ahol a népességnek csak egynegyede él mezőgazdaságból. Ennek ellenére *Feilner* Frigyes a mezőgazdaság önfogyasztását nem választotta külön és a mezőgazdasági termelés egész eredményének értékét termelői árakon számította ki. *Varga* és *Matolcsy* a mezőgazdasági önfogyasztás meghatározására kísérletet tettek ugyan, de azért ők is termelői árakon számítják a mezőgazdaság önfogyasztásának értékét is. Mivel pedig *Matolcsy* a nemzeti jövedelem kiszámítását jövedelemmegoszlási számításokkal is kiegészíteni igyekezett, a vidéki és városi népesség jövedelmének különböző reálértéke szükségképen a vidéki mezőgazdasági népességre aránytalanul kedvezőtlen képet eredményezett és a jövedelemmegoszlást a valóságtól lényegesen eltérő módon

⁶ Das deutsche Volkseinkommen vor und nach dem Kriege. 71—72. lap.

mutatta ki. Annyival inkább esik ez a számítási mód kifogás alá, mert hiszen a mezőgazdasági népesség önfogyasztásának tulajdonképpen piacon kialakult ára nincs, piacra nem is kerül és pénzértékben kifejezésre nem is jut, tehát a termelői áron való számítás csupán becslés eredménye. A mezőgazdaság egyik állandó sérelme éppen abban szokott állani, hogy a mezőgazdasági terményeknek, állati termékeknek termelői és fogyasztói ára között igen nagy a különbség, mert emiatt az árú a fogyasztónak drága és így a fogyasztóképessége csökken, de ugyanakkor a termelőnek jutó hányad mégis kevés. Erre való tekintettel e sorok írója kísérletet tett arra nézve, hogy a termelői és fogyasztói árak különbségéről az Országos Magyar Gazdasági Egyesülettől adatokat kapjon, de a nyert adatok közül egyedül a burgonyára és a tejre vonatkozó 1937. évi adatok olyanok, amelyek a felvetett kérdés megvilágítására alkalmasak. Eszerint a burgonya termelői ára 1937 első felében Magyarországon q-ként 4.81 pengő volt, ugyanakkor pedig a fogyasztói ár 12.30 pengőt tett ki. A tejnél a termelői ár ugyanakkor literenként 13 fillér, a fogyasztói ár pedig 28 fillér. Mindkét esetben a különbség nem a Németországban átlagosan felvett 50 százalék, hanem még 100 %-nál is több. De a szóbanlevő különbségre bizonyos adatokkal maga a *Varga és Matolcsy*-féle számítás is szolgál, amikor az anyagi jószágtermelés eredményének értékét termelői és fogyasztói árakon is kiszámítják. Ez a számítás pedig a következő képet adja, millió pengőben:

Időszak	anyagi jószágtermelés értéke	
	termelői árakon	fogyasztói árakon
1924/25	3,278.9	3,876.8
1925/26	3,650.7	4,439.7
1926/27	3,665.4	4,522.1
1927/28	3,751.2	4,645.8
1928/29	3,949.3	4,900.8
1929/30	• 3,618.5	4,481.3
1930/31	3,044.2	3,810.2
1931/32	2,558.2	3,254.7
1932/33	2,228.5	2,862.5
• 1933/34	2,232.3	2,926.9
1934/35	2,399.8	3,052.3

Eszerint a számítás szerint a termelői és fogyasztói árak különbsége ugyan sokkal kisebb a fentebbieknél, mert a termelői árak átlag 24.14 %-kal emelkednek, amint fogyasztói árakká lesznek. Nem szabad ellenben figyelmen kívül hagyni, hogy itt nemcsak a mezőgazdasági termelés, különösképpen pedig nemcsak az élelmiszertermelés van figyelembevételre. A két

árcsoport különbözete különben így is elég számottevő ahhoz, hogy figyelmen kívül ne maradhasson. *Varga*-nak és *Matolcsy*-nak ezzel ellentétes érvelését az önfogyasztásnak fogyasztói árakon való számítása, mint szerintük „mesterkéltné” számítás-mód ellen,⁷ egyáltalán nem találjuk meggyőzőnek, mert szerintünk sokkal inkább mesterkéltné az önfogyasztásnak termelői árakon való számítása.

Van egyébként a *Varga* és *Matolcsy*-féle számításoknak egy másik adatsoruk is, amely a mezőgazdasági önfogyasztás jelentőségének kiemelésére alkalmas, az tudniillik, amellyel az egyéni jövedelmek összegéből kiemelik azokat a tételeket, amelyeket egyéni pénzjövedelmeknek hívnak, mert a jövedelmeknek pénzalakban megjelenő részei. A különbözet ugyan nemcsak a mezőgazdaság önfogyasztásából áll, mert a saját tulajdonú lakások bérértékét is magában foglalja, de a nagyobbik része mégis csak az előzőre esik. A pénzjövedelmek különben nem is kizárólag fogyasztási tételek, mert az évi megtakarítások túlnyomórésze a pénzjövedelmekre esik. Ezért amikor a fentemlített két számsort szembeállítjuk egymással, kiegészítésül feltüntetjük azokat az adatokat is, amelyeket a kiszámítás módjának közlése nélkül *Varga* és *Matolcsy* mint az évi tőkésítéseket tüntetnek fel. Az egyéni jövedelmeknek az egyéni pénzjövedelmekkel való összehasonlítása azt mutatja, hogy a leértékelt önfogyasztás értéke mellett is az utóbbi a pénzjövedelmeknek 22.84 %-a, megfelelő értékelés mellett tehát még ennél is több. Az adatsorok, millió pengőben, így alakulnak:

Időszak	Egyéni jövedelmek	Egyéni pénzjövedelmek	Évi tőkésítés
1924/25	4,288.7	3,362.4	181.4
1925/26	4,894.0	3,978.6	212.6
1926/27	5,043.8	4,174.1	234.2
1927/28	5,260.1	4,363.3	377.7
1928/29	5,608.9	4,667.8	364.2
1929/30	5,263.1	4,523.5	291.5
1930/31	4,635.7	3,933.1	299.4
1931/32	3,973.5	3,285.3	167.5
1932/33	3,700.4	3,100.8	116.3
1933/34	3,682.5	3,131.5	158.4
1934/35	3,846.8	3,211.2	195.9

Az eddig előadottakból kitűnik, hogy a magyar nemzeti jövedelem kiszámításának módját illető elvi észrevételeink általában úgy a *Fellner* Frigyes által követett számítási módra, mint a *Varga* és *Matolcsy*-féle számításokra is egy-

⁷ Magyarország nemzeti jövedelme. 16. lap.

aránt vonatkoznak; ez nem is lehet másképp, mert hiszen az utóbb említett számítások szintén csak azon az alapon építenek tovább, amelyet *Fellner* Frigyes úttörő munkássága vetett meg és tett nemzetközileg is oly nagyrabecsültté. A *Fellner*-féle számítás nálunk is számos követőre talált, akik elsősorban a *Fellner*-féle számokat korrigálni igyekeztek. A *Varga* és *Matolcsy*-féle eljárás ennél több ugyan, de a követett módszer fő irányvonala és a nemzeti jövedelem felépítésének rendje *Fellner*től van átvéve. *Fellner* számításaiban az objektív módszert követi, amint az a magyar statisztikai anyag természeténél fogva érthető is. A kereskedőknél és a kisiparosoknál ellenben szubjektív módszert alkalmaz. *Varga* és *Matolcsy* szintén objektív módszert használnak és a kereskedőknél szintén szubjektív módszerrel dolgoznak, ugyanezt teszik a kisiparosoknál is. A nemzeti jövedelem egész felépítése ugyanaz *Fellner*nél és a *Varga*—*Matolcsy*-féle számításban, még ha az utóbbiak számos olyan kiegészítő tételt is vesznek fel, amely *Fellner*nél hiányzik. Ezek közül a tételek közül a lakáshasználat értékének felvétele határozott javítás, nem tudnók már ugyanezt a háztartási munka beállításáról mondani, amelyet megelőző sokkal fontosabb és kevésbé problematikus tételek nincsenek figyelembevéve. Ugyanez áll a színházak és mozgóképszínházak bevételeinek számszerűen is alárendelt jelentőségű tételéről, amivel szemben nem egészen alaptalanul hangzott el az az ellenvetés, hogy ugyanilyen joggal a sportmérkőzések, különösképen labdarugómérkőzések bevételeit is szerepeltetni kellene. Angliában például a nemzeti jövedelemnek azt a részét, amelyet sportra költenek, nem kevesebbre mint 600 millió fontra becsülték, amivel szemben az élelmezésre elköltött összeg is alig valamivel több, tudniillik 1,075 millió font volna. Ennek ellenére sem a sport, sem a színház és mozi nem alkothat a nemzeti jövedelem-megosztás szempontjából főcsoportot. Végül a forgalmi, fogyasztási adóknak és vámoknak a nemzeti jövedelembe való felvétele bártortalan kezdetnek számíthat abban a tekintetben, hogy a közszolgálat is figyelembevétessék, de a *Varga* és *Matolcsy*-féle számítás keretében adott formájában alig mondható haladásnak a *Fellner*-féle kihagyással szemben.

A *Fellner* és a *Varga*—*Matolcsy*-féle számítás leglényegesebb eltérése abban van, hogy amíg *Fellner* a jövedelem-számítást csak három év átlagaként végzi el, tehát mintegy hosszabb időre érvényes reprezentatív számot akar nyerni, addig *Varga* és *Matolcsy* évről-évre meghatározott számokat közöl, ami alkalmas e számok konjunkturális eltolódásainak kifejezésére is. Ezenkívül *Fellner* naptári években számol, míg *Varga* és *Matolcsy* gazdasági éveket vesznek fel, még pedig

alighanem július 1-jétől június végéig, noha ezt kifejezetten seholsem mondják meg. A reprezentatív számok helyett éves sorozatok határozottan többet érnek, a naptári évnek elhagyása a gazdasági év kedvéért ellenben már nem ilyen egyértelműen előnyös. A gazdasági év ugyanis nem is egyértelmű. Mint mezőgazdasági év elsősorban csak a főtermény éve lehet, tehát a magyar viszonyok mellett a búzaé. A búzaév sem kizárólag a magyar búzatermés nagyságától függ, hanem a világpiacra sok különböző égtájnak mennyiségileg a magyarénál lényegesen jelentősebb termése szerint alakuló búzaártói is. A magyar búzaév nem is július elsejétől kezdődik, mert akkor még csak az aratás elején tartanak, ezenfelül más a gazdasági év termények és más országok szerint is, ami egy mezőgazdasági exportországra nem közömbös. A mezőgazdaságon kívüli termelés éve pedig nem kizárólag a mezőgazdaság vásárlókéességétől függ, hanem nagymértékben befolyásolja az építési tevékenység megindulása és tartama, amely pedig tavasszal kezdődik és ősszel végződik. Az exportálót az ő rendeltetési exportpiaca, az importálót pedig az ő származási importpiaca, tehát a külföld is befolyásolja. Amíg a mezőgazdaságot a konjunktúra és a hitelciklusok csak kevéssé érintik, addig az ipart, kereskedelmet, hiteléletet és közlekedést elsősorban ez utóbbiak irányítják. A kapitalista termelésre a számadási év az irányadó, amely rendszerint a naptári évvel esik egybe. Végül nem lehet figyelmen kívül hagyni a nemzetközi összehasonlítás érdekeit sem, ami miatt a jövedelem-számítások elveinek egységesítésére is törekszenek és ezirányú előkészítő feladatra Corrado *Gini* megbízást is kapott a Nemzetközi Statisztikai Intézettől. Egészen különös volna tehát, ha egy ilyen aránylag könnyen áthidalható kérdésben, mint a nemzeti jövedelem alapjául veendő időszak meghatározása, keletkeznének országonkénti különbségek. Hogy a nemzetközi összehasonlítás szempontja mennyire veszíthet ezáltal, elég rámutatni arra, hogy a *Varga* és *Mato!csy*-féle gazdasági év már ilyen természetű zavart csinált is. Náluk ugyanis a *Fellner* mezőgazdasági termelési adatai egy félévvel el vannak tolvá, például az 1928. évi 1928/29-re, az 1931. évi pedig 1931/32-re. A népszövetség 1935/36. évi világgazdasági szemlájében pedig ezek az adatok már mint 1929. és 1932. évi adatok szerepelnek és ez alapon vannak más országoknak, például Ausztriának csakugyan 1929-re és 1932-re vonatkozó adataival összehasonlítva. Azért persze a magyar szerzők már nem felelhetnek, hogy a népszövetségi kiadványban az 1932. évi-nek mondott nemzeti jövedelmi adat 3,902.5 millió helyett 3,000 millióval van felvéve és így Magyarország kerül egy táblázat élére, amely szerint nálunk a nemzeti jövedelem az

említett két év, vagyis 1929 és 1932 között a legtöbbször, még pedig 48 %-kal esett volna⁸

Miután a közös alapok ellenére a *Fellner* és a *Varga—Matolcsy*-féle nemzeti jövedelemszámítás között számos kisebb-nagyobb részleteltérés van, ezeket csak úgy lehetne tisztázni, ha tételről-tételre haladnánk és megállapítani igyekeznénk azt, hogy a kétféle számadat közül melyikben van több realitás. Az előzőekben kifejtett elvi álláspontunknál fogva ellenben meg kell mindjárt állapítanunk, hogy egyik számítási módot sem tudnók nagy elvi aggályok nélkül magunkévá tenni. Ezért ettől a részletvizsgálattól itt el is tekintünk, amit már azért is meg kell tennünk, mert az ehhez a részletvizsgálathoz szükséges terünk itt nyilvánvalóan hiányzik. Ehelyett kísérletet teszünk aziránt, hogy a kétféle számítás eredményeit egymáshoz közelebb hozzuk és pedig lehetőleg azonos időszakra állítsuk be és így legalább a főeredményeket egymással összehasonlítható párhuzamba hozhassuk. Ez sokkal inkább történhetik úgy, hogy a *Varga—Matolcsy*-féle eredményeket is lehetőleg naptári évekre számíttjuk át. Mivel *Fellner*nek csak az 1926—1928. évek átlagára van egy részletes számítása, azonkívül egy kevésbé részletezett, de járulékos tételekkel is kiegészített számítása az 1932. évről, azért a *Varga—Matolcsy*-féle számokat ezekre az évekre kell beállítanunk, hogy a *Fellner*-féle számítás eredményével számszerűen összehasonlíthatók legyenek. Ahol ez nem mutatkozott lehetségesnek, ott a gazdasági évre szóló adatokat a gazdasági év első naptári événél használtuk. Ez az összehasonlítás a következő eredménnyel jár, ezer pengőben, arra az összegre korlátozva, amelyet *Fellner* nemzeti jövedelemnek nevez:

Jövedelmi ág	Fellner Frigyes		Varga István—Matolcsy Mátyás	
	1926—1928	1932	1926—1928	1932
Mezőgazdaság	2,143.529	1,326.847	2,144.271	1,088.305
Bányászat és kohászat	122.683	86.074	80.908	65.347
Ipar	1,701.651	1,374.483	1,564.769	1,093.955
Kereskedelmi tevékenység	350.619	334.954	388.333	346.000
Szállítás	194.442	131.593	63.603	1.036
Nemzetközi adósságok (levonás)	129.522	?	84.869	21.396
Összesen	4,383.402	3,253.951	4,157.015	2,573.247

⁸ World Economic Survey. 1935/36. 104. lap.

Meg kell vallanunk, hogy nem minden huzódozás nélküli állítottuk be ebbe az összehasonlításba *Fellner*nek az 1932. évre vonatkozó adatait,⁹ amelyek nem a nemzeti jövedelem kiszámításának, hanem az ettől eltérően, kettős számításokat megengedő módon meghatározott országos adóalap kiszámításának részei. Természetesen igyekeztünk ebből a számításból csak azokat az adatokat figyelembe venni, amelyek az előző *Fellner*-féle számítás szerint a nemzeti jövedelem fogalmának megfelelőek. Mint a fenti összehasonlításból látható, az 1926—1928. évi adatoknál alig van különbség a végeredményben a *Fellner* és a *Varga—Matolcsy*-féle számítás között, amit még csökkenthet az, hogy a *Varga—Matolcsy*-féle számoknál nem mindig volt lehetséges az adatokat naptári évekre átállítani. Már sokkal nagyobb különbség mutatkozik az 1932. évre vonatkozó kétféle számítás között. Itt azonban, mint említettük, *Fellner* oldalán nincsen kifejezetten jövedelemszámítással dolgunk. Így is jellemző és érdekes, hogy *Fellner*nél a jó éveknél számító három év átlaga és a válságmélyt jelző esztendő eredménye között nincs az a nagy különbség, ami a *Varga—Matolcsy*-féle számításban mutatkozik. A számszerű eltérések igazi értelme azonban csak az adatok részletes összehasonlításánál fog jobban kiderülni.

Ezt megelőzően a járulékos tételeket kell mindkét számításnál figyelembe vennünk. *Fellner* az 1926—1928. évi adatsorhoz csak a személyes szolgálatok utólagos hozzászámítását kísérli meg, viszont *Varga* és *Matolcsy* még számos más tételt is felvesznek a nemzeti jövedelembe, mint a szolgálatokat részben magukban foglaló forgalmi, fogyasztási adókat és vámokat, továbbá a lakáshasználat és a háztartási munka értékét, végül a színházak és mozgóképszínházak tiszta hozadékát. Ezenfelül *Varga* és *Matolcsy* a szolgálatok további részét is hozzáadják ugyan a nemzeti jövedelemhez akkor, amikor egyéni jövedelmek összegévé alakítják át, de ugyanakkor levonásba hozzák a nem bér ellenében végzett háztartási munka értékét. Ha ez utóbbi adatoknak megfelelő számokat keressünk a *Fellner* által 1932-re kiszámított országos adóalapban, akkor megtalálhatjuk a lakáshasználatnak, valamint a bér ellenében végzett háztartási munkának az értékét, de sem a bér nélkül végzett háztartási munkát, sem pedig a színházak és mozgóképszínházak tiszta hozadékát, érthetően, hiába keressük. Viszont a *Varga* és *Matolcsy*-féle számítás nem részletezi sem a szolgálatok értékét, sem pedig a nem bér ellenében vég-

⁹ Adótehermegoszlás. 1936. Továbbá a Budapesti Szemle 1937. évi márciusi füzetében: A munka és tőke részesedése a nemzeti jövedelemben és közterhekben Magyarországon. — Az 1926—1928. évekre természetesen *Fellner*: Csonkamagyarország nemzeti jövedelme, 1930. a forrásunk.

zett háztartási munkáét, úgyhogy a járulékos tételek tagolását sem az 1926—1928. évre, sem pedig az 1932. évre nem lehet teljesen megnyugtató módon megejteni. Mivel csak *Matolcsy*-nak a jövedelemmegoszlásról külön közzétett dolgozatában¹⁰ van a nemzeti jövedelemnek és az egyéni jövedelmek összegének számszerű összefüggése kimutatva, ennek az alapján igyekeztünk a hiányzó részletszámokat arányszámítás útján pótolni. Az első összehasonlítást *Fellner*nek a szolgáltatokkal emelt nemzeti jövedelemösszegével kezdjük meg. Ezek az adatok az összehasonlítási évekre az alábbi mutatják:

Jövedelmi ág	Fellner Frigyes		Varga István—Matolcsy Mátyás	
	1926—1928	1932	1926—1928	1932
Fellner jövedelem-összege	4,383.402	3,253.951	4,157.015	2,573.247
Szolgáltatok	506.095	497.328	677.967	657.119
Összesen	4,889.497	3,751.279	4,834.982	3,230.366

Most áttérünk arra a globális összegre, amely *Varga* és *Matolcsy* szerint egyenlő a nemzeti jövedelem összegével. Ebben az esetben természetesen maradnak tételek, amelyek *Fellner*nél kitöltve nincsenek és *Fellner* adataiból részben is csak az 1932. évre állíthatók be, mely évre mint az országos adóalap részei nyertek nála kiszámítást. Ez az összehasonlítás a következő eredményt adja:

Jövedelmi ág	Fellner Frigyes		Varga István—Matolcsy Mátyás	
	1926—1928	1932	1926—1928	1932
Fellner jövedelem-összege	4,383.402	3,253.951	4,157.015	2,573.247
Forgalmi, fogyasztási adók, vámok	—	289.569	449.033	285.560
Lakáshasználat értéke	—	589.853	358.367*	424.600*
Háztartási munka	—	140.597**	617.467	300.500
Színház és mozgógépház	—	—	27.410	21.650
Összesen	4,383.402	4,273.970	5,608.992	3,606 557

¹⁰ Jövedelemmegoszlás Magyarországon. (Közgazdasági Szemle 1936. évi 5—6. sz.)

* Netto házbérérték a fenntartási költségek levonásával.

** Csak a háztartási alkalmazottak bére.

A *Fellner*nél 1932-re beírt adóösszegek természetesen nála sem mint a nemzeti jövedelem részei, sem pedig mint az országos adóalaphoz tartozó összegek nem szerepelnek, hiszen az utóbbi különösen furcsán hatna. De mivel ezek az adatok nála megvannak, pusztán összehasonlítási célból felvettük a fenti összeállításba. Ugyanígy a *Fellner*nél beállított bruttó házbéérték is csak a nyers összehasonlítást szolgálja, mert ez *Fellner*nél csakis az országos adóalap része.

Végül megkíséreljük az összehasonlítás elvégzését arra az értékre nézve is, amelyet *Varga* és *Matolcsy* az egyéni jövedelmek összegének neveznek. Ebből az összehasonlításból az alábbi képet nyerhetjük:

Jövedelmi ág	Fellner Frigyes		Varga István—Matolcsy Mátyás	
	1926—1928	1932	1926—1928	1932
Fellner jövedelem- összege	4,383.402	3,253.951	4,157.015	2,573.247
Szolgáltatások	506.095	497.328	677.967	657.119
Lakáshasználat értéke	—	589.853	358.367	424.600
Háztartási bérmunka	—	140.597	84.860	42.941
Színház és mozgóképház	—	—	27.410	21.650
Összesen	4,889.497	4,481.729	5,305.619	3,719.557

A kétféle számításmódnak globális párhuzambaállítását ezzel elvégzettnek tekintjük. Most rá kell térnünk a részlet-adatok szembeállítására. Erre nézve mindenekelőtt előre kell bocsátanunk, hogy mindkét számítás fő forrása a magyar mezőgazdasági és gyáripari statisztika, amelyek mindegyike naptári évekre szól. A gazdasági évekre való átszámítás tehát már ennél fogva is bizonyos nehézségekkel jár. Még a mezőgazdasági termelési statisztikánál a megoldás az lehet, hogy a naptári évekre szóló adatok egyszerűen gazdasági évekre szólóknak vétetnek, amint azt *Varga* és *Matolcsy* tényleg cselekszik is. Innen ered, hogy a *Fellner* mezőgazdasági termelési mennyiségi adatai a *Varga* és *Matolcsy*-féle számításban egy félévvel eltolva pontosan előtűnnek. Már az értékelésnél lényegesebb különbségek vannak, mert *Fellner* elfogadja a hivatalos termelői árakat, *Varga* és *Matolcsy* ellenben külön feltevések alapján megállapított majori árak alapján értékeli a mezőgazdasági termelés eredményét. Már a bányászatnál és a gyáripari termelésnél az értékadatok a kétféle számításban részben megközelítően, részben pedig teljesen azonosak,

csak mint említettük, *Varga* és *Matolcsy* az adatait mezőgazdasági évekre igyekeznek átállítani. A kisiparnál és a kereskedelemben alkalmazott kétféle szubjektív módszer viszont nagyobb eltéréseket eredményez, mert *Fellner* az adóalapról, *Varga* és *Matolcsy* pedig a lakbérkiadásokból indul ki és következtet az érdekeltek jövedelmére. A legnagyobb eltérések a szállítások tételénél mutatkoznak, ami azzal magyarázható, hogy *Fellner* az áru fuvarozási bevételből indul ki, a *Varga* és *Matolcsy*-féle számítás ellenben az összes szállítási bevételből, amelyet aztán a személyfuvarozási bevételen kívül a szállítási tevékenységet terhelő összes költségtételekkel is csökkent. Egyébként meg kell állapítani, hogy a *Varga* és *Matolcsy*-féle számítás az egyes termelési ágakat terhelő költségek tételeit nagyobb részletességgel és kimerítőbben dolgozta ki, mint ahogy azok még *Fellner*nek úttörő számításaiban megtalálhatók lehettek. Igen számottevő eltérést tüntet fel azután a két számítás a nemzetközi fizetések tekintetében. Itt a *Fellner* számítása a sokkal részletesebb, sőt el lehet mondani, hogy *Vargánál* és *Matolcsynál* minden érdemleges részlet hiányzik és így a két számítás ebben a tekintetben kellőképpen nem hasonlítható össze. Fontos és a számítások ellenőrzése szempontjából nélkülözhetetlen adatok közlése a *Varga* és *Matolcsy*-féle számításokban másutt is gyakran hiányzik, ami az adatok ellenőrzését igen megnehezíti. Elég itt a tőkésítés és az egyéni jövedelmek részleteinek tételeire utalni.

Ezzel áttérünk a részletszámítások párhuzamba állítására, amelyet I. és II. sz. külön táblázatunk foglal magában. Az I. sz. az 1926—1928. évre, a II. sz. az 1932. évre vonatkozik.

I. sz. külön táblázat.

A magyar nemzeti jövedelem tagozódása az 1926., 1927. és 1928. évben a *Fellner Frigyes* és a *Varga István—Matolcsy Mátyás*-féle számítás szerint (ezer pengőben).

Sorszám	Termelési ág	1926		1927		1928	
		Fellner-Frigyes	Varga-Matolcsy	Fellner-Frigyes	Varga-Matolcsy	Fellner-Frigyes	Varga-Matolcsy
I.	<i>Mezőgazdaság</i>						
1	Földművelés						
	Buza	519.284	609.827	602.013	624.631	661.395	629.420
	Rozs	140.139	177.439	150.459	150.892	188.409	164.983
	Árpa	90.860	106.672	127.359	130.367	165.949	150.005
	Zab	51.677	64.700	67.472	79.300	93.821	86.704
	Tengeri	289.907	355.959	360.572	407.899	351.738	336.850
	Tök	19.698	19.698	26.817	26.817	26.286	26.286
	Burgonya	110.408	124.898	142.817	141.453	156.553	163.163
	Cukorrépa	40.998	39.293	40.426	38.568	46.329	39.971
	Takarmányrépa	48.729	48.729	54.483	54.483	59.005	59.005
	Dohány	22.287	20.907	25.541	24.774	20.634	20.327
	Csalamádé, bükköny	78.237	78.237	69.524	69.524	106.425	106.425
	Lóherefélék	33.667	33.667	37.881	37.881	64.340	64.340
	Lucerna, baltacim, muhar	65.663	65.663	64.731	64.731	96.447	96.447
	Széna, sarju	131.952	208.399	116.613	247.485	147.291	370.031
	Zöldségfélék, dinnyék	34.270	29.544	47.701	47.701	60.083	60.083
	Szalma, szár, és kóró	202.853	119.340	209.729	107.203	328.153	126.398
	Nád	—	4.642	—	4.657	—	3.687
	Egyéb termények	49.038	42.274	52.370	52.470	58.657	58.657
	Földművelés összesen	1,929.667	2,149.888	2,196.508	2,310.836	2,631.515	2,562.782
2	Állattenyésztés						
	Tehéntej	160.859	282.042	160.859	302.080	160.859	324.315
	Juhtej	6.020	9.687	6.020	9.207	6.020	8.750
	Hús, bőr, zsír	359.430	618.770	359.430	661.834	359.430	694.405
	Gyapju	3.183	13.371	3.183	15.206	3.183	14.194
	Trágya	270.314	168.000	270.314	196.000	270.314	169.000
	Baromfi	41.815	163.634	41.815	155.974	41.815	166.433
	Tojás	43.078	76.168	43.078	80.422	43.078	85.798
	Toll	15.737	10.483	15.737	6.278	15.737	10.846
	Méz és viasz	2.956	3.146	2.956	3.709	2.956	2.016
	Selyemtenyésztés	1.128	1.262	1.128	984	1.128	1.138
3	Gyümölcs és konyhakert	53.466	26.730	53.466	35.290	53.466	57.235
	Szőlő és bor	84.746	66.967	84.746	94.475	84.746	101.069
4	Erdészet	19.653	36.250	19.653	37.440	19.653	43.000
5	Vadászat, halászat	11.551	10.948	11.551	12.472	11.551	14.210
1-5	Mezőgazdaság összesen	3,003.603	3,637.346	3,270.444	3,922.207	3,705.451	4,255.191
6	Levonandó tételek						
	Vetőmag	226.715	158.374	226.715	175.615	226.715	161.890
7	Gépelhasználás	52.132	115.200	52.132	124.300	52.132	130.300
8	Trágya és állati iga	270.314	168.000	270.314	196.000	270.314	169.000
9	Takarmány	633.808	1,079.520	633.808	1,254.033	633.808	1,494.557
10	Tüzelő, kenő, védő- anyagok és műtrágya	—	47.563	—	52.283	—	55.295

Sorszám	Termelési ág	1926		1927		1928	
		Fellner-Frigyes	Varga-Matolcsy	Fellner-Frigyes	Varga-Matolcsy	Fellner-Frigyes	Varga-Matolcsy
I. 6 10	Levonandó összesen	1,182.970	1,568.657*	1,182.970	1,802.231*	1,182.970	2,011.042*
I. 1-10	Mezőgazdaság összesen	1,820.633	2,068.689	2,087.474	2,119.976	2,522.481	2,244.149
I. 1-10	1926—1928 átlaga			2,143.529	2,144.271		
II. 1	Bányászat és kohászat						
	Összes termelés	144 343	146.584	159.898	161.450	161.592	163.483
2	Levonandó tételek	30.594	70.835	30.594	79.676	30.594	78.283
II. 1-2	Marad összesen	113.749	75.749	129.304	81.774	130.998	85.200
II. 1-2	1926—1928 átlaga			122.683	80.908		
III. 1	<i>Ipar</i>						
	Gyáripár						
1a	Összes termelés	2,197.812	2,483.144	2,691.972	2,691.972	2,876.871	2,876.871
	Levonandó tételek						
		{ 126.026	126.186	148.619	148.619	151.313	151.313
1b	Fűtő és világítóanyagok	{ - 19.124	- 29.973	- 19.124	- 39.856	- 19.124	- 37.103
1c	Nyersanyagok, félgyártmányok	{ 1,120.631	1,090.214	1,374.168	1,330.056	1,471.267	1,423.423
		{ - 178.209		- 178.209		- 178.209	
1d	Gépelhasználás	46.371	167.000	46.371	174.000	46.371	179.000
1e	Kereskedelmi anyagok	—	31.845	—	44.111	—	47.843
1b-e	Levonandó összesen	1,095.695	1,385.272	1,371.825	1,656.930	1,471.618	1,764.476
1	Marad összesen	1,102.117	1,097.872	1,320.147	1,035.042	1,405.253	1,112.395
2a	Mezőgazdasági szeszgyártás	37.896	20.825	37.986	24.723	37.986	22.127
2b	Levonandó tételek	—	8.967	—	12.022	—	8.589
2	Marad összesen	37.896	11.858	37.986	12.701	37.986	13.538
1-2	Gyáripár összesen	1,140.103	1,109.730	1,358.133	1,047.743	1,443.239	1,125.933
1-2	1926—1928 átlaga			1,313.825	1,094.469		
3	Kézműves és háziipar						
	Összes termelés	387.826	450.600	387.826	475.800	387.826	484.500
III. 1-3	Ipar összesen	1,527.929	1,560.330	1,745.959	1,523.543	1,831.065	1,610.433
III. 1-3	1926—1928 átlaga			1,701.651	1,564.769		
IV. 1	<i>Kereskedelem</i>						
	Összes termelés	350.619	351.000	350.619	364.000	350.619	450.000
1	1926—1928 átlaga			350.619	388.333		
V. 1	<i>Szállítás</i>						
	Vasutak és hajózás bevételei	189.909	419.210**	193.100	482.846**	200.316	442.515**
	Levonandó tételek						
2	Személyszállítási bevételek	—	181.445	—	190.168	—	200.133
2	Tüzelő-, kenőanyagok	—	36.173	—	37.071	—	38.038
4	Felújítás és fenntartás	—	125.732	—	123.949	—	125.287
5	Útfenntartás	—	14.038	—	14.711	—	17.017
2-5	Levonandó összesen	—	357.388	—	365.899	—	380.475
1-5	Marad összesen	189.909	61.822	193.100	66.947	200.316	62.040
1-5	1926—1928 átlaga			194.442	63.603		

* A szerzőknél a fel nem használt dohány címén levont tétel elhagyásával (három évi átlagban 10.270 ezer pengő).

** Autóvállalatok bevételeivel együtt.

II. sz. külön táblázat.

A magyar nemzeti jövedelem tagozódása az 1932. évben a Fellner Frigyes és a Varga István—Matolcsy Mátyás-féle számítás szerint (ezer pengőben).

Sorszám		1932	
		Fellner Frigyes	Varga— Matolcsy
I.	<i>Mezőgazdaság</i>		
1.	Földművelés	1,094.540	1,140.763
2.	Állattenyésztés		
	Tehéntej	165.305	161.773
	Juhtej	4.201	5.731
	Hús, bőr, zsír	180.957	288.599
	Gyapjú	4.471	3.835
	Trágya	75.021	80.000
	Baromfi	49.634	97.712
	Tojás	51.694	47.422
	Toll	14.890	4.312
	Méz és viasz	2.244	2.244
	Selyemtenyésztés	581	581
3.	Gyümölcs és konyhakert	98.718	42.000
	Szőlő és bor	61.576	61.800
4.	Erdészet	28.697	49.600
5.	Vadászat, halászat	12.845	7.705
1—5.	Mezőgazdaság összesen	1,845.373	1,994.077
	Levonandó tételek		
6.	Vetőmag	96.102	73.547
7.	Gépelhasználás	52.132	90.900
8.	Trágya és állati iga	72.726	80.000
9.	Takarmány	285.107	633.006
10.	Tüzelő, kenő, védőanyagok és műtrágya	10.164 2.295	25.678 2.641
6—10.	Levonandó összesen	518.526	905.772*
I. 1—10.	Mezőgazdaság összesen	1,326.847	1,088.305
II.	<i>Bányászat és kohászat</i>		
1.	Összes termelés	122.259	122.132
2.	Levonandó tételek	36.185	56.785
II. 1—2.	Marad összesen	86.074	65.347
III.	<i>Ipar</i>		
1.	Gyárripar		
1a.	Összes termelés	1,822.622	1,822.622

* A szerzőknél a fel nem használt dohány címén levont tétel elhagyásával (11.417 ezer pengő).

Sorszám		1932	
		Fellner Frigyes	Varga— Matolcsy
	Levonandó tételek		
			{ 116.409
1b.	Fűtő és világítóanyagok	116.409	{ — 38.532
1c.	Nyersanyagok, félgyártmányok	823.151	823.151
1d.	Gépelhasználás	(45.611)	192.000
1e.	Kereskedelmi anyagok	27.261	27.261
1b—e.	Levonandó összesen	966,821	1,120.469
1.	Marad összesen	855.801	702.153
2a.	Mezőgazdasági szeszgyártás	5.312	11.638
2b.	Levonandó tételek	—	2.736
2.	Marad összesen	5.312	8.902
1—2.	Gyáripár összesen	861.113	711.055
3.	Kézműves és háziipar		
	Összes termelés	513.370	382.900
III.	1—3. Ipar összesen	1,374.483	1,093.955
IV.	<i>Kereskedelem</i>		
1.	Összes termelés	334.954	346.000
V.	<i>Szállítás</i>		
1.	Vasútak és hajózás bevételei	131,593**	268.366***
	Levonandó tételek		
2.	Személyszállítási bevétel	—	141.871
3.	Tüzelő-, kenőanyagok	—	25.748
4.	Felújítás és fenntartás	—	85.797
5.	Útfenntartás	—	13.914
2—5.	Levonandó összesen	—	267.330
1—5.	Marad összesen	131.953**	1.036

Mint látható, a legnagyobb eltérés a kétféle számítás között a szállítások tételénél mutatkozik, ami onnan ered, mint már említettük, hogy *Varga* és *Matolcsy* a szállítási vállalatok összes bevételeiből indul ki, míg *Fellner* csak az áruszállítási bevételt veszi figyelembe, az előbb említettek azonban ezenkívül nemcsak az összes személyszállítási bevételt hozzák utólag levonásba, hanem az *összes*, tehát a személyszállítást is terhelő üzemköltségeket is.

** A teherautófuvarozás 1.064 ezer pengős bevételeivel együtt.

*** Autóvállalatok bevételeivel együtt.

II.

Az előzőkben előadott fejtegetés lényegét a *Magyar Statisztikai Társaságban* 1937 június 1-jén tartott székfoglalómban elmondottam¹¹ és a fenti szöveget a Társaság rendelkezésére bocsátottam. Tekintettel azonban egyrészt arra, hogy a székfoglalóhoz fűzött elnöki zárószóhoz képest a Társaság ankét tartását vette tervbe, mely 1938 tavaszán le is zajlott,¹² másrészt pedig a *Varga—Matolcsy*-féle könyvből angol kiadás készült, fejtegetéseim közzététele halasztást nyert mindaddig, amíg ez az angol kiadás is megjelenik. A most már rendelkezésre álló angol kiadás előszavából vesszük a következő mondatot:¹³

„The criticism roused by the Hungarian edition was also helpful in clearing points open to objection“.

Ezt a mondatot a magyar kiadás bírálója ugyanolyan elégtétellel veheti tudomásul, mint azt a másikat, amely ugyanabban az előszóban és a magyar kiadástól eltérően *Fellner Frigyes* úttörő munkásságának elismerését tartalmazza:¹⁴

„The estimates of the national income of pre- and post-war Hungary are associated with the name of Professor de Fellner and his work is universally regarded as pioneer-work in the subject“.

Mivel az angol kiadás nem egyszerű fordítása a magyar eredetinek, felvetődik a kérdés, hogy a szerzők milyen érdemlegesebb változtatásokat vittek keresztül és nevezetesen mit vettek fontolóra a nyilvánosan előadott bírálatból, valamint hogy a bírálatot mily mértékben és módon vették figyelembe. Felvetődik tehát egyben az a feladat is, hogy az előadott bírálati szempontok az átdolgozott angol kiadással szemben nem maradnak-e még mindig helytállóak s ha igen, milyen mértékben. Ezért az alábbiakban párhuzamot vonunk a magyar és az angol kiadás egyes részei között. A jelen dolgozat első részének eredeti szövegén az angol kiadás alapján is csak annyi változtatást eszközöltünk, hogy a jegyzetek hivatkozásaiban az angol kiadás megfelelő részeire is utaltunk. Az angol kiadással való foglalkozást csak az ezután következő fejtegetésekbe igyekeztünk belefoglalni, hogy így a magyar kiadásra vonatkozó bírálatunk az angol kiadásra tehető észrevételeinktől élesen különváljék, valamint hogy az, amit két év előtt megállapítottunk, érintetlenül megmaradjon azzal szemben, amit mai álláspontunk gyanánt kifejthetünk. A magyar kiadásra vonatkozó álláspontunk tehát változatlanul marad az, amit

¹¹ Journal de la Société Hongroise de Statistique. 1937. No. 3. 342—344. 1.

¹² A nemzeti jövedelemszámítás és az adóstatisztika problémái. 1938.

¹³ The National Income of Hungary. 1938. I.

¹⁴ U. o.

két év előtt elmondottunk, az eltérő angol kiadásra vonatkozóan pedig az eltéréseknek megfelelő álláspontot igyekszünk elfoglalni.

Egyik előző észrevételünkben rámutattunk arra, hogy a *Varga—Matolcsy*-féle munka, elvi álláspontjával ellentétben, számszerűen nagyobbnak tünteti fel a szerinte nemzeti jövedelemnek nevezett összeget, mint azt, amelyet egyéni jövedelemnek nevez. Ezzel kapcsolatban a következőket irtuk: „A bajt elsősorban a háztartási munka számbavétele okozta, amelyet vagy fel kell venni a nemzeti jövedelembe vagy nem. Ha fel kell venni, akkor az egyéni jövedelmekből se lehet levonni, mert amiatt, hogy egyrészt nem bér ellenében végzik, kihagyandóvá teszi a pénzjövedelmek sorából, de nem az egyéni jövedelmek összegéből“. Elégtétellel állapíthatjuk meg, hogy a *Varga—Matolcsy*-féle angol kiadás most már hozzászámítja a nem bér ellenében végzett háztartási munkát az egyéni jövedelmek összegéhez is, illetve úgy a szerintük nemzeti jövedelemnek nevezett összeget, mint a szerintük egyéni jövedelmeknek nevezett összeget is feltüntetik a nem bér ellenében végzett háztartási munkával együtt is, valamint enélkül is. A kétféle összeg tehát ebben a tekintetben most már közös alapra van hozva, szemben a magyar kiadással, amikor ez még nem történt meg.

A számítások számszerű végeredményei egyéb kisebb változásokat is szenvedtek, úgyhogy a magyar és az angol kiadás adatai a következő összehasonlító képet adják, millió pengőben:

Év	Nemzeti jövedelem			Egyéni jövedelmek összege			Háztartási munka†
	Magyar* inkl.**	Angol kiadás inkl.**	exkl.***	Magyar* exkl.***	Angol kiadás exkl.***	inkl.**	
1924/25	4,756.7	4,867.0	4,336.6	4,288.7	4,331.9	4,862.3	530.4
1925/26	5,270.7	5,419.9	4,869.5	4,894.0	4,994.1	5,544.5	550.4
1926/27	5,485.7	5,618.5	5,178.0	5,043.8	5,124.5	5,765.0	540.5††
1927/28	5,560.9	5,674.2	5,133.4	5,260.1	5,336.7	5,877.5	540.8
1928/29	5,776.4	5,899.1	5,413.8	5,608.9	5,710.3	6,195.6	485.3
1929/30	5,340.5	5,506.7	5,059.1	5,263.1	5,415.0	5,882.6	467.6
1930/31	4,541.4	4,691.0	4,316.9	4,635.7	4,778.6	5,152.7	374.1
1931/32	3,902.5	4,005.2	3,681.4	3,973.5	4,083.7	4,407.5	323.8
1932/33	3,587.4	3,698.3	3,466.6	3,700.4	3,819.0	4,050.7	231.7
1933/34	3,522.5	3,545.5	3,373.7	3,682.5	3,729.4	3,901.2	171.8
1934/35	3,666.1	3,662.4	3,490.6	3,846.8	3,857.4	4,029.2	171.8
1935/36	—	3,987.9	3,805.1	—	4,159.2	4,342.0	182.8
1936/37	—	4,417.2	4,227.5	—	4,556.2	4,745.9	189.7

* Magyar kiadás.

** A nem bér ellenében végzett háztartási munkával.

*** A nem bér ellenében végzett háztartási munka nélkül.

† A nem bér ellenében végzett háztartási munka az angol kiadásban.

†† A nemzeti jövedelem szerint 440.5 mill. P, az egyéni jövedel-

Míg a magyar kiadásban feldolgozott tizenegy esztendő közül hat esetben, tehát az évek többségében, a nemzeti jövedelem összege nagyobb volt az egyéni jövedelmek összegénél, holott az utóbbinak kellett volna, az elfoglalt elvi álláspont szerint, nagyobbnak lennie minden esetben, addig az angol kiadásban már csak két évben ez az eset. A változást a következő összeállítás teszi szemléltetővé millió pengőben:

Év	Nemzeti jövedelem	Egyéni jövedelmek	Külön-bözet	Nemzeti jövedelem	Egyéni jövedelmek	Külön-bözet
	Magyar kiadás szerint			Angol kiadás szerint		
1924/25	4,756.7	4,288.7	+ 468.0	4,336.6	4,331.9	+ 4.7
1925/26	5,270.7	4,894.0	+ 376.7	4,869.5	4,994.1	— 124.6
1926/27	5,485.7	5,043.8	+ 441.9	5,178.0	5,124.5	+ 53.5
1927/28	5,560.9	5,260.1	+ 300.8	5,133.4	5,336.7	— 203.3
1928/29	5,776.4	5,608.9	+ 167.5	5,413.8	5,710.3	— 296.5
1929/30	5,340.5	5,263.1	+ 77.4	5,093.1	5,415.0	— 375.9
1930/31	4,541.4	4,635.7	— 94.3	4,316.9	4,778.6	— 461.7
1931/32	3,902.5	3,973.5	— 71.0	3,681.4	4,083.7	— 402.3
1932/33	3,587.4	3,700.4	— 113.0	3,466.6	3,819.0	— 352.4
1933/34	3,522.5	3,682.5	— 160.0	3,373.7	3,729.4	— 355.7
1934/35	3,666.1	3,846.8	— 180.7	3,490.6	3,857.4	— 366.8
1935/36	—	—	—	3,805.1	4,159.2	— 354.1
1936/37	—	—	—	4,227.5	4,556.2	— 328.7

Az angol kiadásból azért választottuk a nem bér ellen végzett háztartási munka nélkül számított összegeket, mert el akartuk kerülni az 1926/27. évnél az előbb jegyzetben megemlített zavaró adatokat. A fenti összeállításból kiderül, hogy a nemzeti jövedelem összege két évben még mindig nagyobb az egyéni jövedelmek összegénél, holott a két számsor az angol kiadásban a háztartási munka szempontjából már közös alapra van helyezve. Az eltérés a feltételezett elvi követelménytől most már csak azzal a viszonyal magyarázható, ami a nemzeti jövedelemnél felvett köztisztviselői jövedelemhányad, t. i. az áremelő közadók és az ezek helyett az egyéni jövedelmek összegénél felvett köztisztviselői és szabadfoglalkozású értelmiségi jövedelmek között fennáll. Az évek túlnyomórésztében az utóbbiak számottevően nagyobbak, két évben ellenben a számítások szerint nem. A nemzeti jövedelem és az egyéni jövedelmek összege között létrehozott különbség tehát most már csak arra szorítkozik, hogy a nemzeti jövede-

mek összege szerint pedig 640.5 mill. P volna, de a valószínű érték a kettő középarányosa. Ehhez képest azonban a nemzeti jövedelem összegének 1926/27-ben 5,618.5 mill. P-ről 5,718.5 mill. P-re kellene emelkednie, az egyéni jövedelmek összegének pedig ugyanakkor 5,765 mill. P-ről 5,665 mill. P-re kellene esnie, vagyis nem az utóbbi, hanem az előbbi lenne a nagyobb.

lebenben a szolgálatok csak részben vannak figyelembevéve, az egyéni jövedelmek összegénél pedig egészben. Ha viszont egy olyan álláspontot foglalunk el, hogy az egyéni jövedelmek összegénél hozzászámított szolgálatok kettős számítását okoznak, akkor ebből az következik, hogy ezek az összegek a nemzeti jövedelem egyéb tételeiben már előfordultak és akkor ezeket az összegeket külön hozzászámítás mellett ezekből az egyéb tételekből egyidejűleg le kell vonni. Az előbbi eljárás mellett a nemzeti jövedelem összege az egyéni jövedelmek összegére emelkedik, az utóbbi esetben pedig az egyéni jövedelmek összege a nemzeti jövedelem összegére csökken és így a kettő közé helyezett különbség mindkét esetben eltűnik. A nem bér ellenében végzett háztartási munka megfelelő figyelembevétele ebben az irányban már egy lépés, de még csak az első lépés. A kétféle adatsort a szolgálatok tekintetében is közös alapra kell helyezni s akkor közöttük minden különbség megszűnik.

A nem bér ellenében végzett háztartási munka különválasztása módot nyújt a nemzeti jövedelembe foglalt ár-emelő közadók és az egyéni jövedelmekhez hozzászámított szolgálatok értékének összehasonlítására is. Az előbbieket a *Varga—Matolcsy*-féle számításokban részletezve is vannak, az utóbbiakat ellenben csak mint különbözeteket lehet kiszámítani. Így nyerjük a következő két adatsort millió pengőben:

Év	Nemzeti jövedelemből áremelkedő közadók	Egyéni jövedelmekből szolgálatok	A két adatsor különbsége
1924/25	420.9	416.2	+ 4.7
1925/26	430.4	555.0	— 124.6
1926/27	460.3	406.8*	+ 53.5
1927/28	479.8	683.1	— 203.3
1928/29	456.6	753.1	— 296.5
1929/30	394.1	770.0	— 375.9
1930/31	325.0	786.7	— 461.7
1931/32	323.2	725.5	— 402.3
1932/33	311.5	663.9	— 352.4
1933/34	306.9	662.6	— 355.7
1934/35	294.8	661.6	— 366.8
1935/36	314.9	669.0	— 354.1
1936/37	356.0	684.7	— 328.7

* Valószínűleg hibás, mert a két szomszédos érték után 606.8 milli. P-re kellene következtetni. Ez azonban az egyéni jövedelmek összegét 5,124.5 milli. P-ről felvinné 5,324.5 milli. P-re, holott a háztartási munka értéke után számítva legfeljebb 5,224.5 milli. P volna megengedhető. Viszont ez is elegendő volna már ahhoz, hogy a szolgálatok értékét az ár-emelő közadóké fölé emelje. Mivel a szolgálatok értékének minden részletezése hiányzik, a tétel helyessége semmilyen irányban

Az angol kiadás megváltoztatja a jövedelemvolumennek, az egyéni pénzjövdelemeknek és az évi tőkésítéseknek értékét is. Ezeknél a tételeknél nem kívánunk időzni, csak feltüntetjük a változások mértékét, millió pengőben:

Év	Nemzeti jövedelemvolumen		Egyéni pénzjövdelem		Évi tőkésítés	
	Magyar*	Angol kiadás	Magyar*	Angol kiadás	Magyar*	Angol kiadás
1924/25	4,631.2	5,054.5	3,362.4	3,397.5	181.4	178.8
1925/26	5,400.3	5,819.1	3,978.6	4,069.9	212.6	211.6
1926/27	5,401.9	5,754.6	4,174.1	4,264.5	234.2	234.2
1927/28	5,433.0	5,874.1	4,363.3	4,455.4	377.7	378.8
1928/29	5,728.3	6,262.5	4,667.8	4,770.8	364.2	363.3
1929/30	5,655.5	6,219.8	4,523.5	4,665.5	291.5	286.6
1930/31	5,404.9	5,948.7	3,933.1	4,069.9	299.4	302.8
1931/32	5,183.3	5,615.8	3,285.3	3,421.9	167.5	155.7
1932/33	5,167.6	5,486.0	3,100.8	3,234.6	116.3	84.2
1933/34	5,682.9	6,067.3	3,131.5	3,252.6	158.4	164.4
1934/35	5,559.2	6,143.7	3,211.2	3,268.0	195.5	198.0
1935/36	—	6,618.9	—	3,463.7	—	239.7
1936/37	—	7,146.7	—	3,786.9	—	204.6

Annyit azonban meg kell jegyeznünk, hogy a jövedelemvolumenszámításnak az angol kiadásban alkalmazott módja kissé valószínűtlen eredményekre vezet akkor, amikor az 1924/25—1926/27. évi árszínvonal alapján ez évek nemzeti jövedelmét a következő volumenre emeli fel:

Év	Nemzeti jövedelem millió	Jövedelemvolumen pengő
1924/25	4,867.0	5,054.5
1925/26	5,419.9	5,819.1
1926/27	5,618.5	5,754.6

A volumenszámításnak ez a módja a nemzeti jövedelemösszegeknek ezzel az általános, még a bázisévekben is bekövetkező, jelentékeny felemelésével még akkor is aggályos, ha a számítások szerint formailag esetleg helyes is volna.

Az évi tőkésítésekhez meg kell jegyeznünk, hogy az angolkiadás ebben a tekintetben legalább némi részletezéssel szolgál és a nemzetközi fizetések tételét is részletezi, ami a magyar kiadásban mind hiányzott.

Megváltozott az angol kiadásban az *anyagi jószágtermelésnek* termelői és fogyasztói árakon számított értéke is, még pedig a magyar kiadással szemben lényegesen megnövekedett a két ársor különbözete, mint az alábbi szembeállításból kitűnik, millió pengőben:

sem ellenőrizhető. A szolgálatok fent közölt értékét úgy nyertük, hogy a nemzeti jövedelemből, pl. az első évnél 4,336.6 mill. P-ből levontuk a közölt közadókat, tehát 420.9 mill. P-t, s az így nyert összeget 3,915.7 mill. P-t levontuk az egyéni jövdelemkből, tehát 4,331.9 mill. P-ből, maradt tehát 416.2 mill. P.

* Magyar kiadás.

Év	Magyar kiadás szerint			Angol kiadás szerint		
	termelői árakon	fogyasztói	különbözet	termelői árakon	fogyasztói	különbözet
1924/25	3,278.9	3,876.8	597.9	3,299.7	4,123.5	823.8
1925/26	3,650.7	4,439.7	789.0	3,692.3	4,782.3	1,090.0
1926/27	3,665.4	4,522.1	856.7	3,681.4	4,869.1	1,187.7
1927/28	3,751.2	4,645.8	894.6	3,746.2	4,986.9	1,240.7
1928/29	3,949.3	4,900.8	951.5	3,944.9	5,266.0	1,321.1
1929/30	3,618.5	4,481.3	862.8	3,652.5	4,883.9	1,231.4
1930/31	3,044.2	3,810.2	766.0	3,062.6	4,187.5	1,124.9
1931/32	2,558.2	3,254.7	696.5	2,533.5	3,567.3	1,033.8
1932/33	2,228.5	2,862.5	634.0	2,217.7	3,159.8	942.1
1933/34	2,232.3	2,926.9	694.6	2,140.6	3,136.6	996.0
1934/35	2,399.8	3,052.3	652.5	2,314.8	3,263.5	948.7
1935/36	—	—	—	2,580.1	3,575.5	995.4
1936/37	—	—	—	2,942.4	3,983.5	1,041.1

Míg a magyar kiadás szerint a termelői árak átlag 24.14 %-kal emelkednek, amint fogyasztói árakká lesznek, addig az angol kiadásban ez az átlagos emelkedés már 35.11 %, ami csak annál nyomatékosabban igazolhatja azt az álláspontunkat, hogy helytelen a mezőgazdaság önfogyasztását a nemzeti jövedelemszámítás keretén belül termelői árakon számítani.

Vizsgáljuk meg most már azoknak az adatoknak az angol kiadásban való megváltozását is, amelyeket a magyar kiadásból *Fellner* Frigyes megfelelő adataival szembeállítottunk és összehasonlítottunk.

Adataink természetesen naptári évekre szóltak és négy fokozatban sorakoztak fel, még pedig elsősorban a *Fellner*-féle nemzeti jövedelmeknek önmagában, azután a *Fellner*-féle nemzeti jövedelemnek a szolgálatok hozzászámításával, harmadszor a *Varga—Matolcsy*-féle nemzeti jövedelemnek, végül pedig a *Varga—Matolcsy*-féle egyéni jövedelmek összegének igyekeztek megfelelni. A *Varga—Matolcsy*-féle magyar kiadásnak ott felhasznált adatait kell most már az angol kiadás megfelelő adataival párhuzamba állítanunk.

1. A *Fellner*-féle nemzeti jövedelemnek megfelelő adatok összehasonlítása így alakul, ezer pengőben:

Jövedelmi ág	Magyar kiadás		Angol kiadás	
	1926—1928	1932	1926—1928	1932
Mezőgazdaság	2,144.271	1,088.305	2,146.664	1,088.305
Bányászat és kohászat	80.908	65.347	80.908	65.347
Ipar	1,564.769	1,093.955	1,564.769	1,093.955
Kereskedelmi tevékenység	388 333	346.000	389.367	356.000
Szállítás	63.603	1.036	166.474	89.180
Nemzetközi adósságok (levonás)	84.869	21.395	84.869	22.813
Összesen	4,157.015	2,573.247	4,263.313	2,669.974

2. A *Fellner*-féle nemzeti jövedelem a szolgálatok hozzászámításával a következő adatoknak felel meg, ezer pengőben:

Jövedelmi ág	Magyar kiadás		Angol kiadás	
	1926—1928	1932	1926—1928	1932
Fellner jövedelemösszege	4,157.015	2,573.247	4,263.313	2,669.974
Szolgálatok	677.967	657.119	681.000	663.900
Összesen	4,834.982	3,230.366	4,944,313	3,333.874

3. A *Varga—Matolcsy*-féle nemzeti jövedelemnek megfelelő adat, ezer pengőben:

Jövedelmi ág	Magyar kiadás		Angol kiadás	
	1926—1928	1932	1926—1928	1932
Fellner jövedelemösszege	4,157.015	2,573.247	4,263.313	2,669.974
Áremelő közadók	449.033	286.560	465.567	311.500
Lakáshasználat értéke	358.367	424.600	358.367	424.600
Háztartási munka	617.167	300.500	617.167	300.500
Színház és mozgóképház	27.410	21.650	27.410	21.650
Összesen	5,608.992	3,606.557	5,731.824	3,728.224

4. A *Varga—Matolcsy*-féle egyéni jövedelmeknek megfelelő adat, ezer pengőben:

Jövedelmi ág	Magyar kiadás		Angol kiadás	
	1926—1928	1932	1926—1928	1932
Fellner jövedelemösszege	4,157.015	2,573.247	4,263.313	2,669.974
Szolgálatok	677.967	657.119	681.000	663.900
Lakáshasználat értéke	358.367	424.600	358.367	424.600
Háztartási bér munka	84.860	42.941	94.967	68.800
Színház és mozgóképház	27.410	21.650	27.410	21.650
Összesen	5,305.619	3,719.557	5,425.057	3,848.924

A fentiekben jelentkező változtatások értelmét csak a részletszámítások párhuzamba állítása adhatja meg, azért folytatólag rátérünk a magyar és az angol kiadás azon részletszámításainak összehasonlítására is, amelyeket *Fellner* Frigyes megfelelő részletadataival szembeállítottunk. Ezt foglalja magában III. és IV. külön táblázatunk.

III. sz. külön táblázat.

A magyar nemzeti jövedelem tagozódása az 1926., 1927. és 1928. évben a *Varga—Matolcsy*-féle magyar és angol kiadás szerint, ezer pengőben:

Sorszám	Termelési ág	1926		1927		1928	
		Magyar kiadás	Angol kiadás	Magyar kiadás	Angol kiadás	Magyar kiadás	Angol kiadás
I.	<i>Mezőgazdaság</i>						
1	Földművelés						
	Buza	609.827	U. az	624.631	U. az	629.420	U. az
	Rozs	177.439	"	150.892	"	164.983	"
	Árpa	106.672	"	130.367	"	150.005	"
	Zab	64.700	"	79.300	"	86.704	"
	Tengeri	355.959	"	407.899	"	366.850	"
	Tök	19.698	"	26.817	"	26.286	"
	Burgonya	124.898	"	141.453	"	163.163	"
	Cukorrépa	39.293	"	38.568	"	39.971	"
	Takarmányrépa	48.729	"	54.483	"	59.005	"
	Dohány	20.907	"	24.774	"	20.327	"
	Csalamádé, bükköny	78.237	"	69.524	"	106.425	"
	Lóherefélék	33.667	"	37.881	"	64.340	"
	Lucerna, baltacin, muhar	65.663	"	64.731	"	96.447	"
	Széna, sarju	208.399	"	247.485	"	370.031	"
	Zöldségfélék, dinnyék	29.544	"	47.701	"	60.083	"
	Szalma, szár és kóró	119.340	"	107.203	"	126.398	"
	Nád	4.642	"	4.657	"	3.687	"
	Egyéb termények	42.274	"	52.470	"	58.657	"
	Földművelés összesen	2,149.888	"	2,310.836	"	2,562.782	"
2	Állattenyésztés						
	Tehéntej	282.042	"	302.080	"	324.315	"
	Juhtej	9.687	"	9.207	"	8.750	"
	Hús, bőr, zsír	618.770	"	661.834	"	694.405	"
	Gyapju	13.371	"	15.206	"	14.194	"
	Trágya	168.000	"	196.000	"	169.000	"
	Baromfi	163.634	170.000	155.974	149.700	166.433	156.400
	Tojás	76.168	92.474	80.422	87.511	85.798	99.125
	Toll	10.483	U. az	6.278	U. az	10.846	U. az
	Méz és viasz	3.146	"	3.709	"	2.016	"
	Selyemtenyésztés	1.262	"	984	"	1.138	"
3	Gyümölcs és konyhakert	26.730	"	35.290	"	57.235	"
	Szőlő és bor	66.967	"	94.475	"	101.069	"
4	Erdészet	36.250	"	37.440	"	43.000	"
5	Vadászat, halászat	10.948	"	12.472	"	14.210	"
1-5	Mezőgazdaság összesen	3,637.346	3,660.018	3,922.207	3,923.022	4,255.191	4,258.485
6	Levonandó tételek						
	Vetőmag	158.374	U. az	175.615	U. az	161.890	U. az
7	Gépelhasználás	115.200	"	124.300	"	130.300	"
8	Trágya és állati iga	168.000	"	196.000	"	169.000	"
9	Takarmány	1,079.520	{ 17.129* 1070.688	1,254.033	{ 15.410* 1245.241	1,494.557	{ 14.559* 1484.685
10	Tüzelő, kenő, védő- anyagok és műtrágya	47.563	U. az	52.283	U. az	55.295	U. az

Sorszám	Termelési ág	1926		1927		1928	
		Magyar kiadás	Angol kiadás	Magyar kiadás	Angol kiadás	Magyar kiadás	Angol kiadás
I. 6-10	Levonandó összesen	1.568.657**	1.576.954*	1.802.231**	1.808.849*	2.011.042**	2.015.729**
I. 1-10	Mezőgazdaság összesen	2,068.689	2,083.064	2,119.976	2,114.173	2,244.149	2,242.756
I. 1-10	1926—1928 átlaga			2,144.271	2,146.664		
II.	<i>Bányászat és kohászat</i>						
1	Összes termelés	146.584	U. az	161.450	U. az	163.483	U. az
2	Levonandó tételek	70.835	„	79.676	„	78.283	„
II. 1-2	Marad összesen	75.749	„	81.774	„	85.200	„
II. 1-2	1926—1928 átlaga			80.908	„		
III.	<i>Ipar</i>						
1	Gyártás						
1a	Összes termelés	2,483.144	U. az	2,691.972	U. az	2,876.871	U. az
	Levonandó tételek						
1b	Fűtő- és világítóanyagok	126.186	„	148.619	„	151.313	„
		— 29.973	„	— 39.856	„	— 37.103	„
1c	Nyersanyagok félgyártmányok	1,090.214	„	1,330.056	„	1,423.423	„
1d	Gépelhasználás	167.000	„	174.000	„	179.000	„
1e	Kereskedelmi anyagok	31.845	„	44.111	„	47.843	„
1b-e	Levonandó összesen	1,385.272	„	1,656.930	„	1,764.476	„
1	Marad összesen	1,097.872	„	1,035.042	„	1,112.395	„
2a	Mezőgazdasági szeszgyártás	20.825	„	24.723	„	22.127	„
2b	Levonandó tételek	8.967	„	12.022	„	8.589	„
2	Marad összesen	11.858	„	12.701	„	13.538	„
1-2	Gyártás összesen	1,109.730	„	1,047.743	„	1,125.933	„
1-2	1926—1928 átlaga			1,094.469	„		
3	Kézműves és háziipar						
	Összes termelés	450.600	„	475.800	„	484.500	„
III. 1-3	Ipar összesen	1,560.330	„	1,523.543	„	1,610.433	„
III. 1-3	1926—1928 átlaga			1,564.769	„		
IV.	<i>Kereskedelem</i>						
1	Összes termelés	351.000	355.000	364.000	U. az	450.000	U. az
1	1926—1928 átlaga			388.333	389.367		
V.	<i>Szállítás</i>						
1	Vasutak és hajózás bevételei	419.210	504.161	432.846	527.058	442.515	546.028
	Levonandó tételek						
2	Személyszállítási bevétel	181.445	{250213 -50043†	190.168	{266384 -53277†	200.133	{281648 -56330†
3	Tüzelő-, kenőanyagok	36.173	U. az	37.071	U. az	38.038	U. az
4	Felújítás és fenntartás	125.732	95.606	123.949	93.061	125.287	93.514
5	Utifenntartás	14.038	U. az	14.711	U. az	17.017	U. az
2-5	Levonandó összesen	357.388	{396030 -50043†	365.899	{411227 -53277†	380.475	{430217 -56330†
1-5	Marad összesen	61.822	{108131 -50043†	66.947	{115831 -53277†	62.040	{115811 -56330†
1-5	1926—1928 átlaga			63.603	166.474		

* Tojás keltetésre és hal tenyésztésre.

** A fel nem használt dohány címen levont tétel elhagyásával.

† A személyszállítási bevétel húsz százaléka.

IV. sz. külön táblázat.

A magyar nemzeti jövedelem tagozódása az 1932. évben a Varga—Matolcsy-féle magyar és angol kiadás szerint, ezer pengőben:

Sorszám	Termelési ág	1932	
		Magyar kiadás	Angol kiadás
I.	<i>Mezőgazdaság</i>		
	1. Földművelés	1,140.763	U. az
	2. Állattenyésztés		
	Tehéntej	161 773	„
	Juhtej	5.731	„
	Hús, bőr, zsír	288.599	„
	Gyapjú	3.835	„
	Trágya	80.000	„
	Baromfi	97.712	90.000
	Tojás	47.422	48.518
	Toll	4.312	U. az
	Méz és viasz	2.244	„
	Selyemtenyésztés	581	„
	3. Gyümölcs és konyhakert	42.000	„
	Szőlő és bor	61.800	„
	4. Erdészet	49.600	„
	5. Vadászat, halászat	7.705	7.605
	1—5. Mezőgazdaság összesen	1,994.077	1,987.361
	Levonandó tételek		
	6. Vetőmag	73.547	U. az
	7. Gépelhasználás	90.909	„
	8. Trágya és állati iga	80.000	„
	9. Takarmány	633.006	} 8.714*
	10. Tüzelő, kenő, védőanyagok és műtrágya	{ 25.678 2.641	} U. az
	6—10. Levonandó összesen	905.772**	„ **
I.	1—10. Mezőgazdaság összesen	1,088.305	„
II.	<i>Bányászat és kohászat</i>		
	1. Összes termelés	122.132	„
	2. Levonandó tételek	56.785	„
II.	1—2. Marad összesen	65.347	„
III.	<i>Ipar</i>		
	1. Gyáripar		
	1a. Összes termelés	1,822.622	„
	Levonandó tételek		

* Tojás keltésre és hal tenyésztetre.

** A fel nem használt dohány címén levont tétel elhagyásával.

Sorszám	Termelési ág	1932	
		Magyar kiadás	Angol kiadás
	1b. Fűtő és világítóanyagok	116,409 — 38.352	„ „
	1c. Nyersanyagok, félgyártmányok	823.151	„
	1d. Gépelhasználás	192.000	„
	1e. Kereskedelmi anyagok	27.261	„
	1b—e. Levonandó összesen	1,120.469	„
	1. Marad összesen	702.153	„
	2a. Mezőgazdasági szeszgyártás	11.638	„
	2b. Levonandó tételek	2.736	„
	2. Marad összesen	8.902	„
	1—2. Gyáripar összesen	711.055	„
	3. Kézműves és háziipar		
	Összes termelés	382.900	„
III.	1—3. Ipar összesen	1,093.955	„
IV.	<i>Kereskedelem</i>		
	1. Összes termelés	346.000	356.000
V.	<i>Szállítás</i>		
	1. Vasútak és hajózás bevételei	268.366	362.577
	Levonandó tételek		
	2. Személyszállítási bevétel	141,871	{ 214.407 — 42.881***
	3. Tüzelő-, kenőanyagok	25.748	U. az
	4. Felújítás és fenntartás	85.797	62.209
	5. Útfenntartás	13.914	U. az
	2—5. Levonandó összesen	267.330	{ 316.278 — 42.881***
	1—5. Marad összesen	1.036	89.180

Végül megjegyezzük, hogy az egyes részletadatokra külön-külön kitérni terünk nincs, különben is a tételek természetéből következik, hogy a legtöbb esetben egyenként másképp elbírálható adatokról van szó. Különösen hangsúlyozni kívánjuk azonban, hogy a *Magyar Gazdaságkutató Intézet* teljes apparátusával készült nagyszabású munkálat értékeit távolról sem szándékunk bíráló megjegyzéseinkkel kétségbevonni. A nemzeti jövedelem kiszámítása nagyjelentőségű gazdaságstatisztikai feladat és a *Varga—Matolcsy*-féle mű sikeresen továbbépített azokon az alapokon, amelyeket *Fellner Frigyes* már évtizedekkel ezelőtt lerakott. Amikor pedig mégis más megoldást látunk magunk előtt, ezzel csak a további fejlődés irányát szeretnők kijelölni.

Neubauer Gyula.

*** A személyszállítási bevétel húsz százaléka.

A népesség jóléti és valószerű optimuma.

I.

A jóléti optimum.

A gazdasági optimum elméletét¹ a jóléti optimum elmélete fejlesztette ki és bírálta egy viszonylag szabad világgazdaságban; az utóbbi, a jóléti optimum nem a fejenkénti gazdasági hozadékot nézi, hanem az egyéni életmódot veszi tekintetbe az optimum igazi kritériuma gyanánt. E felfogás szerint a demografikus nyomás, amelyet egy ország életmódjának bizonyos más országoktól való eltérése hív ki, játszik elhatározó szerepet a nemzetközi viszonyokban. A jóléti optimum szerintünk egy meghatározott terület lakosságának hipotetikus számát és szerkezetét jelenti, amelynek a legmagasabb, a legészszerűbb és a különböző társadalmi osztályok számára legharmonikusabb életmód felel meg. Az életmód-típus tényleg visszatükrözi az összes többi részlet-indexek hatását, nevezetesen a fejenkénti reális jövedelmét és a munkanélküliségét is. A lakosság egyéni jövedelmei jelenleg rendkívül különbözők; ezért azok középátlósága nem szolgálhat alapul és nem enged meg semmiféle következtetést a népesség különböző rétegeinek demografikus és anyagi helyzetét (jólét és szükség különböző fokainak fontosságát) illetően.

Ugyanazzal az átlagjövedelemmel a népesség-optimum nagyon különböző lehet ugyanabban az országban a szerint, hogy többé-kevésbé észszerű módon elégítik ki a különböző szükségleteket; az egyéni jövedelmeken kívül tehát bizonyos tipikus osztályok családi költségvetésének kiadási tételeit is ismerni kell. Egyébként a népesség optimuma megváltozik, amint az elsőrangú szükségletek színvonala emelkedik, anélkül, hogy ugyanakkor az egyéni jövedelem is emelkednék.

A gazdasági szociális optimumot a következő tényezők szabják meg:

¹ Lásd: Ferenczi Imre, *A túlnépesség ismérvei*. Közgazdasági Szemle, 1938. május—június 468. l. s. k.

a) a terület gazdasági forrásai (a termelés anyagi tényezői);

b) a lakosság fizikai, szellemi és erkölcsi értéke;

c) a technika és a tudományok fejlődési foka;

d) az ország politikai, gazdasági és társadalmi szervezete.

A jóléti optimum elmélete ellen a következő érveket hozták fel:

1. Egyesek véleménye szerint a népesség optimum-színvonalát nemcsak az anyagi jólét, hanem az általános boldogság és az élet magas erkölcsi színvonalának alapján kell megítélni.²

2. Másfelől azt is kétségbevonják, hogy még magának az anyagi jólétnek megállapítására is a tudománynak jelenleg már megfelelő statisztikai módszerek állnak rendelkezésére.

3. Amennyiben ilyen statisztikák rendelkezésre állnak, az életmód értékelése annyira szubjektív jellegű, hogy a statisztikák nem elégségesek egy ország, vagy egy társadalmi réteg demografikus helyzetének kellő jellemzésére.

Ad. 1. Az úgynevezett „wellfare optimum“ elméletének képviselői (Fairchild, Penrose stb.)³ azt állítják, hogy az egyéni jólét nemcsak az optimum valóságos mértéke, hanem a népesebb politikának célja is; nem az összes vágyak kielégítéséről, hanem csupán az élettani szükségletek optimum-színvonalának kielégítéséről van szó (az élettani jólét optimum-standardja). Ezek a szerzők egyetértenek abban, hogy magában véve az anyagi jólét nem döntő az egyén, vagy a nemzetek boldogsága, vagy erkölcsi értéke szempontjából; de az

² Lásd: W. S. Thompson: *Population Problems*. 1 kiadás. New-York, 1930, p. 401 és köv. — Eugène Dupréel: *World Population Conference*, Genève 1927, Londres, 1927, 102; L. M. Fraser: *On the Concept of an Optimum in Population Theory*. „Population“ London February 1934. p. 40 és köv. — Adolphe Landry, *La Révolution Démographique*, Paris, 1934, p. 81 és köv.

³ Prof. H. P. Fairchild, „World Population Conference“, Genf 1927. P. 70. a következő meghatározást adja: „The question of optimum population is a question of how varying sizes of population, given certain conditions of land and the stage of the arts, will affect the standard of living.“

Az „életstandard“ értelmére vonatkozólag Fairchild a következőket mondja: „... Without lingering on the point, I may say that for myself it seems to me that the only objective, and therefore scientific conception (that is, of the standard of living) is that of an existing condition. Furthermore, it appears that the content of the phrase should be restricted to material, tangible goods that are susceptible of observation and measurement, ignoring all those spiritual or intellectual enjoyments which, however important, have no material basis and therefore are not susceptible of exact treatment“. *Ibidem* p. 75. Azonban Fairchild elhanyagolja a standard befolyását más tényezőkre.

Penrose röviden csak ennyit mond: „Optimum numbers will mean the numbers socially desirable.“ (*Population Theories and their Application*. — Stanford University 1935, p. 99).

anyagi helyzet ma még a műveltségi és erkölcsi életszínvonalnak is feltétele. Valóban, amint erre a tárgyra vonatkozólag eléggé pontos és teljes statisztikai adatok birtokában leszünk, amelyek a nem anyagi szükségletek kielégítésére fordított költségekre is vonatkoznak, — a szellemi szükségletek kielégítése, még a legnagyobbaké is, nem követeli a jövedelem olyan jelentékeny fokozását, mint a többiek, — akkor egy nemzeti és nemzetközi népesedési politikának pozitív alapjai felett rendelkezünk. Viszont semmiféle reális érdek nem fűződik ahhoz, még ha a dolog lehetséges volna is, hogy az egyéni boldogság külön gazdasági feltételeinek vizsgálatába bocsátkozzunk, miután az egyéni boldogság az általános életfelfogás és világnézet függvénye. Ez pedig nem tartozik az állam hatáskörébe, legfeljebb egyes despotikus uralom alatt álló országokban.

De akkor is, ha nincsenek megfelelő statisztikák, az emberek lelkében mindig él bizonyos vélemény arról, hogy az adott körülmények között mit lehet jövedelmi, vagy fogyasztási minimumnak tekinteni.

ad. 2. Hogy a munkás rétegek helyzetét az ipari államokban megítélhessük, mind nagyobb mértékben és mindinkább kielégítő eredményekkel használják fel a különböző társadalmi, nevezetesen a háztartási statisztikákat.⁴ A jóléti optimum

---

⁴ Két amerikai szerző (*Studies of Family Living in the U. S. A. and other countries: Analysis of material and method*, par Faith M. Williams et C. C. Zimmerman, U. S. Department of Agriculture Misc. Publications, n° 223, 1935) kitűnő bibliográfiáját adta a családok háztartásáról közölt tanulmányoknak. A felsorolt munkák közel 1500-ra rúgnak és a világ összes részeire, másrészt a XVII. századtól 1934-ig terjedő összes időszakokra vonatkoznak. A szerzők általában kétféle módszert különböztetnek meg: az intenzív módszert, amelynek megindítója Le Play és amely egy reprezentatív családot tesz tanulmány tárgyává, és az extenzív módszert, amely családok statisztikai csoportosításával dolgozik. Egyes, különösen angol kutatók azonban előnyben részesítik a „szegénység szintjének“ (poverty line) módszerét.

Jóllehet ebben az irányban már a háború előtt is sok kísérlet történt, csak a háború után állítottak össze az Egyesült Államokban jelentékeny számú családi költségvetést a munkásokra (1918. és 1932.) és a hivatalnokokra (1933.) nézve. Terjedelmesebb felvételeket végeztek a következő országokban: Németország (1927—28); Belgium (1928—29); Finnország (1928); Csehszlovákia (1929—30); Svédország (1933); Sanghái (1929—30); Japán (1926—34); Bulgária (1927—28); Amszterdam (1934—35). Lásd XXIIIe Session de l'Institut international de Statistique, Athènes, 1936. „Committee on Family Budgets“. Preliminary Report. (J. W. Nixon. La Haye, 1936).

A családi háztartások módszerének tudományos helyzete két angol író tanulmányából tűnik elő: R. G. Allen et A. L. Bowley: *Family Expenditure: A Study of its variations* (London, 1935). Ez a tanulmány huszonegy háztartási költségvetés-gyűjteményt elemez, 13 európai és amerikai országból és megmutatja az ízlések eltérését társadalmi osztályok és nemzetek szerint. A különböző szükségletkielégítési módok közötti viszonyt a szerint, hogy e szükségletek hogyan versenyeznek egymással és pótol-

elméletének sem hívei, sem ellenfelei eddig nem szenteltek kellő figyelmet e módszereknek. Először is fontos a lakosság ama százalékanak meghatározása, amely a nélkülözés állapotában él, vagyis nincs meg a szükséges jövedelme a *fizikai létfenntartás minimumának* biztosítására. („poverty line“, „minimum consumption standard“.) Az ilyen jövedelmeket a civilizált államokban egyrészt az egyéni munkabérek, másrészt a szociális intézmények juttatásai által kellene biztosítani. A társadalmi fejlődés bizonyos fokán inkább az alacsony bérek a szegénység fő okai. A mi korunkban azonban mindinkább a tartós munkanélküliség és az öreg kor felelősek érte, különösen akkor, ha a családi terhek nagyon súlyosak. A jövedelmeket illetőleg tehát a jövedelmeken felül azokat a jelző számokat is tekintetbe kell vennünk, amelyeket a *társadalmi politika indexeinek* nevezhetnénk, ép így a megtakarítás jelző számaikat.

A társadalom és szervezetének fokozott termelékenysége (találmányok stb.) folytán a munkások jövedelmei bizonyára emelkedtek, másrészt azonban szükségleteik is megsokasodtak és finomodtak. De az utolsó század folyamán a társadalmi fejlődés a munkás háztartásokban a kiadások racionalizációját is kifejlesztette.

A közvetlen társadalmi segítségek mellett alkalmaztak és folytatólagosan alkalmaznak olyan rendszabályokat, (a munkaidő leszállítása, szabad idő, fizetések szabadság stb.), amelyek anélkül, hogy pénzbeli értéket képviselnének, egészben emelik a lakosság kulturális, fizikai és ethikai színvonalát és ennek következtében gazdasági teljesítményeit.

Különböző okoknál fogva mégis nehéz e tekintetben összehasonlításokat végezni egy országban a családi háztartások statisztikai és különböző időszakokra nézve végrehajtott egyéb társadalmi kutatások adatai között.⁵

---

ják egymást, szintén gondosan tanulmányozták. A szükségletek megoszlása nem mindig normális, de gyakrabban, mint az ember gondolná. Lásd még errenézve: *Hans Staehle. Annual Survey of Statistical Information: Family Budgets.* Econometrica. Journal of the Econometric Society, Vol. 2, N° 4. October, 1934 and Vol. N° 1, January 1935 Colorado Springs, Colorado U. S. A., p. 349 és köv.

⁵ Kb. ugyanezeket a módszereket alkalmazták a londoni munka- és életfeltételekre nézve abban a híres anketben, amelyet 1886-tól 1903-ig Charles Booth „*London Life and Labour*“ címen tett közzé és 1928-ban a London School of Economics and Political Sciences újra megindított (létfenntartási indexszámok, munkabérek, munkaórák, lakás, egyéb életfeltételek stb.) Lásd *The New Survey of London Life and Labour* (9 vol.) London, 1930—1935.

Ez az anket azt a problémát kutatja, hogy Londonban a szegénység csökkent-e, vagy emelkedett, hogy az élet- és munkafeltételek az 1890-es első anket óta jobbak, vagy rosszabbak lettek-e. A két fő módszer a házkénti kutatás és az utcánkénti ellenőrzés. Az elemi életfeltételek feletti rendelkezés a jólét mérhető és elvi alapja. A szegénység

Még nehezebb e tekintetben nemzetközi összehasonlításokhoz fordulni még az ugyanazon művelődési zónában fekvő országok között is. Ugyanis a családi háztartások felvételei nagyon különböző módszerek és keretek között történtek, e mellett az életfenntartás költségei, a kultúra foka, a társadalmi szokások és intézmények is jelentékeny mértékben különböznek. Ennélfogva ajánlatos, hogy jelenleg ne végezzünk más összehasonlításokat, csupán olyanokat, amelyek az elemi létszükségletek kielégítésére vonatkoznak és azokat egy másik, ugyanazon művelődéshez tartozó fejlettebb ország hasonló szükségleteinek kielégítésével vessük össze.

Hogy különböző országokban a népesség anyagi helyzetét és annak fejlődését meg tudjuk állapítani, először is az szükséges, hogy nemzetközileg elismert elveket fektessünk le, úgy a statisztikák módszereire, mint a családi háztartások különböző tételeinek felvételére vonatkozólag. Nevezetesen az szükséges, hogy sokkal nagyobb számú családot, meghatározott társadalmi rétegekből valókat, így nem tanult munkások, továbbá mezőgazdasági munkások háztartásait, vagy hasonló jövedelmű kategóriákat válasszunk ki e statisztika tárgyául, annak ellenére, hogy ez nagyon nagy nehézségekkel jár. Azután különböző alkategóriákat kellene megkülönböztetni a család nagysága, a családapa életkora és foglalkozása, városi vagy vidéki lakás, foglalkoztatottság vagy munkanélküliség szempontjai alapján. A családi háztartás költségvetéseinek fel-

---

vonala, amely 1890-ben 21 Sh volt egy család részére, 1928—30-ban mintegy 40 Sh-re emelkedett. A londoni ankét abból a felfogásból indult ki, hogy az egész családi bevétel a családtagok fontos szükségleteinek kielégítésére áll rendelkezésre és hogy a járulékos jövedelmeknek, amelyek nincsenek a listákon, nincs jelentőségük az alacsonyabb munkás kategóriákban. Mindamelllett abban a mértékben, hogy a szegénység vonala emelkedik, információkat kell szerezni a megtakarításokra és a járulékos jövedelmekre vonatkozólag is.

Ugyancsak a londoni egyetem adott ki egy tanulmányt A. L. Bowley professzor módszere alapján „*Livelihood and Poverty*” címen, amely 1913. évre öt angliai községre vonatkozólag elemez kiválasztott munkáscsaládokat, amelyek egy bizonyos életszínvonal-minimumot elértek. Ez a tanulmány a „szegénységi vonalat” úgy határozza meg, hogy az alatt egy család már biztosan nyomorban van. Ugyanezeket az elveket találjuk alkalmazva szélesebb terjedelemben Bowley Hogg Margarettel együtt írt tanulmányában „*Has Poverty diminished*”, amely ugyanezekre a városokra vonatkozik 1923—24. esztendőben.

A. L. Bowley ezt a módszert már ajánlotta könyvében: *The Nature and Purpose of the Measurement of Social Phenomena*, London, 1915, 121 pp., azt mondva, hogy egy társadalom gazdasági helyzetének megbecsülése végett először is a minimum-életstandardot kell megállapítani, azután meghatározni, hogy a lakosságnak mekkora része érte azt el. Később a 212. oldalon ezt mondja: „Talán nincs jobb módszer egy nemzet „haladásának” megállapítására, mint amely megmutatja, hogy a lakosság mekkora része él nyomorban és azt hiszem, hogy ezt a módszert fogják alkalmazni a jövőben”.

vételeit időről időre egyenlő elvek alapján meg kellene ismételni.

ad. 3. Hogy a családi költségvetések statisztikáinak szubjektív jellegét csökkenthessük, bizonyos minimum standardokat kell megállapítani a világ különböző területei (és a különböző társadalmi osztályok) számára, amelyek az elsőrangú szükségletekre vonatkoznak, továbbá az egészség, az oktatás, a társadalmi biztosítás és a megtakarítás szükségleteire. Azután eme szükségleteknek tényleges kielégítését kell összehasonlítani a minimum standarddal. Ilyen racionális standardokat a népélelmezésre vonatkozólag már fel is állítottak. A népélelmezés területén egyes országokban már nem csupán tudományos, hanem gyakorlati haladást is lehet megállapítani, (Egyesült Államok, Nagy-Britannia stb.),⁶ de még rengeteg tennivaló van hátra, nevezetesen nemzetközi szempontból.

Bizonyos megállapítások szerint (lásd: *Hungry England* 1931.) még a világ leggazdagabb országában, Nagy-Britanniában is a lakosság 10 %-a állandóan szenvedett az éhségtől (más dolog éhenhalni és más éhséget szenvedni), még olyan időpontokban is, amikor a gabonában való túltermelés különösen nagy volt. A „British Medical Association“ élelmezési albizottsága megállapította a naponként és fejenként való élelmiszerek kívánatos minimumának mértékét. 1931—32-ben Sir George Orr egy értékes jelentést tett közzé (Food, Health and Income, „Report on Survey of Diet in Relation to Income“. 1936.), amely mint a szerző mondja, az eső kísérlet egy ország élelmezési helyzetének táblázatba foglalására, megmutatva a jövedelem, az élelmezés és az egészség közötti összefüggést. Az angol közvélemény is csak a mi korunkban kezdett arra rájönni, hogy a szegény osztályokban az elégtelen élelmezés és az ebből következő betegségek miatt mily komoly helyzet áll fenn. A szerző nem azt a minimumot vette fel ismervül, amelyet még a jó egészséggel összeférhetőnek lehet tekinteni, hanem azt az optimumot, amelyen felül a fizikai állapotnak további megjavulására nem lehet számítani bővebb élelmezés által. E szemlélet alapján a szerző ahhoz a megállapításhoz jut, hogy Nagybritannia lakosságának pontosan a fele elég-

⁶ Ilyen objektív standardokat ajánlanak az optimum egyes teoretikusai, például Penrose i. m. 75. oldal. „My position is that a criterion of what constitutes desirable consumption of goods and services is to be found in the use of consensus“.

H. Heckmann azt véli, hogy: „minden egyén a szegények, a jómódúak, vagy a gazdagok kategóriájába tartozik, a szerint, hogy jövedelmeik elegendő-e bizonyos gazdasági szükségletek kielégítésére. A jólét különböző mértékei konvenciókon alapszanak. A konvenciók természetében rejlik, hogy változnak. Ebből az is következik, hogy a jólét mértéke mindig viszonylagos“. *Die Erfassung des Wohlstandes einer Bevölkerung*. Heidelberg 1932, p. 151.

telen élelmezéstől szenved a jövedelmek gyengesége folytán. Ezen élelmezési helyzet pusztító hatásainak is bizonyítékait nyújtja a lakosság és életereje, nevezetesen a szegény ifjúság fejlődése szempontjából. Hogy ezen a helyzeten segíteni lehessen, azt tartja, hogy a társadalmi összefogyasztásnak, — nevezetesen a drágább élelmezési termékeknek, minők a tej, tojás, vaj, gyümölcs, főzelék és hús — 12—25 %-nyi arányban emelkednie kellene. Erre nézve elég pontos szuggesztiókat ad:

1. Ha valóban meg akarjuk javítani a nemzeti élelmezés politikáját és megoldást akarunk találni az élelmiszerek és a mezőgazdaság problémájára is, bizonyos társadalmi osztályok vásárló erejét fel kell emelni új gazdaságpolitika útján, amely úgy azokat szem előtt tartja, akik dolgoznak, mint azokat, akik munka nélkül vannak;

2. a nemzeti jövedelem elosztását módosítani kell, különösen olyan módszerek által, mint a családi pótlék;

3. ez esetben is az államnak külön gondoskodnia kell a szükséget látó személyek eltartásáról, ingyen, vagy nagyon alacsony árak mellett külön e célra szolgáló alapok útján.

Végül a szerző azt mondja, hogy az élelmezési politikának csak ki kell egészítenie, de nem pótolnia a többi társadalmi reformot, nevezetesen a lakáspolitikát.

Ami egy túlnépesedett országnak, amilyen pl. India, élelmezési helyzetét illeti, az Economist 1936. december 26-i száma egy tanulmányt közöl, amely Britt-Indiának élelmezési forrásait tünteti fel, elemzi tápértéküket, és összehasonlítja a fejenkénti és naponkénti élelmezési adatokat azokkal a mennyiségekkel, amelyeket a Britt Orvosi Szövetség élelmezési albizottságának jelentése 1931—32-ben minimumként megállapított. E tanulmány szerint Indiában jelentékeny kalória-többlet van, azon a minimumon felül, amelynek fogyasztása a munkaerő fenntartásához szükséges. Viszont jelentékeny hiány van állati proteinekben; növényi proteinekben egyébként felesleg. Végül fejenként fele annyi tejet fogyasztanak, mint Angliában és csak egynegyed annyit, mind Svédországban. Ez a legsúlyosabb megállapítás India élelmezési helyzetére vonatkozólag.

A Nemzetközi Munkaügyi Hivatal a nemzetközi munkaügyi konferencia 1936-os ülésén bemutatott egy előzetes tanulmányt, amelyet egy szakértő bizottságnak segítségével dolgozott ki: *L'alimentation des travailleurs et la politique sociale*, Bureau international du Travail, Etudes et Documents Série B (Conditions économiques) N° 23. Genève, 1936. Ez a jelentés a következő három kérdéstről szól: 1. a nagytömegek és különösen a munkások élelmiszerfogyasztása az egészségük és jó munkaképességük fenntartása szempontjából tekintve; 2. az élelmezési standardok eddig megállapított adatai abból a szempontból nézve, hogy a különböző foglalkozású, különböző korú

és nemű munkásoknak milyen erőfeszítéseket kell tenniök és ennek folytán milyen fogyasztási szükségleteik vannak. Végül 3. tartalmazza a kiadvány az összes munkások élelmezési szükséglete és a világtermelés kapacitása közötti globális összehasonlítást; továbbá részletező összehasonlítást a különböző országokban és a különböző foglalkozási ágakban a munkások fogyasztási szükségletei és jelenlegi vásárló képessége között; ez végül az életszínvonalak tanulmányozásához és a családi költségvetések elemzéséhez vezet. A konferencia által 1935-ben megszavazott határozathoz hasonló határozatot fogadott el néhány hónappal később 1935. szeptemberében a Népszövetség közgyűlése. Ennek alapján vegyes tanulmányi bizottságot létesítettek, amelyben a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet is résztvesz és amely az 1936-i közgyűlés elé „Az élelmezés problémái” címen egy sorozat jelentést terjesztett,⁷ míg az élelmezési adatok feltárására szolgáló módszerek tanulmányozása tovább folyik a szakértő bizottságban.

A vegyes bizottság végleges jelentése három külön részből áll. Az első rész az eredményeket tartalmazza, amelyekhez a bizottság jutott. A szakértők úgy vélik, hogy az élelmezés kérdését nemzeti kérdésnek kell tekinteni. Azt ajánlják, hogy minden országban létesítsenek egy központi hatóságot az élelmezési politika irányítására. E hatóság felhasználhatja a tudomány tanításait és megállapíthatja a gyakorlati alkalmazás módszereit. E hatóság működésének előmozdítása végett az élelmezés tárgyában ki kellene oktatni a közhatóságokat, a jóléti intézményeket, a tanítótestületet és mindazokat, akiknek az élelmezési szokásokra befolyásuk van.

A második rész az élelmezés és az egészség viszonyának kérdéséről szól. Megállapítja az észszerű élelmezés elveit és tanulmányozza a különböző társadalmi osztályok és a népesség különböző korosztályainak sajátos táplálkozási szükségleteit.

A harmadik rész a problémának gazdasági és földművelési szempontjait részletesebb elemzés tárgyává teszi Európa és Amerika több országában és egyes britt dominiumokban; a távol kelet és az alacsony jövedelmű országok újabb ankétnek adnák a tárgyát.

⁷ Lásd különösen a Népszövetség egészségügyi szervezetének munkáit: *Le Problème de l'Alimentation*. Vol. I. Rapport préliminaire du Comité mixte pour le problème de l'alimentation (Sér. P. S. d. N. 1936. II.B.3.) — Vol. II. Rapport sur les bases physiologiques de l'alimentation (établi par la Commission technique du Comité d'hygiène de la Société des Nations). — Vol. III. L'alimentation dans divers pays (Série P. S. d. N. 1936, II.B.5.) — Vol. IV. Statistiques de la production, de la consommation et des prix. (Documentation préparée par l'Institut international d'Agriculture et soumise au Comité mixte pour le problème de l'alimentation en juin 1936).

Az élelmezés technikai bizottsága később valóban tanulmányi programjába vette annak megállapítását, hogy mennyire marad el az általános élelmezés az általa lefektetett elvek mögött. Errenézve nemzeti ankéteket kell létesíteni és előre megállapították a követendő módszert avégből, hogy az ankétek eredményei egymás között összehasonlíthatók legyenek. E módszer megállapítására egy albizottságot hívtak össze 1938. augusztusában. Ez a bizottság a távol kelet élelmezésének kérdésével is foglalkozott és egyebek között azt is megvizsgálta, nem volna-e helyénvaló egy olyan központnak a létesítése, amely az összeköttetést biztosítaná az élelmezési bizottság általános tevékenysége és a keleten megindított munkálatai között.

A lakásépítés területén a Népszövetség által meghívott építészek és egészségügyi szakértők már felállították a standard mintákat, amelyek természetesen az éghajlat, valamint a lakosság hagyományai, szokásai és jövedelmei szerint nagy mértékben különböznek egymástól.

A jövőre nézve szakértők által meg lehet állapítani az öltözködésre, fűtésre, világításra stb. vonatkozó hasonló standardokat is: ezek az *objektív standardok* összekötve különböző családi költségvetések statisztikájával, amelyek összehasonlító módon készültek, alkothatnák a fő alapot a különböző országok szociális népesség-optimumai fejlődésének tanulmányozására. Olyan mértékben, amilyenben a fogyasztás mindenütt követné az észszerű és amennyire lehetséges, egyforma elveket, a gazdasági optimum és a népjóléti optimum fogalmi közötti jelenlegi nagy szakadék lassanként el fog tűnni. Jólehet az ilyen mélyrevágó, összehasonlító életszínvonal-tanulmány az anyagi jólét legbiztosabb ismérvét nyújthatná, nem szabad elhanyagolni — számolva annak dinamikus jellegével — az optimum gazdasági, népesedési, eugenetikus stb. indexeit és korrekcióit sem, amelyek szintén *speciális tanulmányokat* kívánnak. Nevezetesen tanulmányozni kell azokat a konkrét okokat, amelyek az életszínvonalban változásokat okoznak,⁸

⁸ Errevonatkozólag két fontos tanulmányt idézhetünk:

a) Jóllehet Reithinger tanulmányai, úgylátszik, nem alapulnak családi háztartások tanulmányozásán, az élelmezési és egyéb fogyasztási cikkek fejenkénti fogyasztásának szembeállítására érdekes táblázatot nyújt Európa különböző zónáinak különböző vásárló képességéről, szokásairól és társadalmi helyzetéről. Valóban a „két Európa“, egyfelől észak- és nyugat-Európa, másfelől kelet-Európa életszínvonala között ellentétet lehet megállapítani, amely ellentét különösen az értékes élelmiszerek és az olcsó táplálékok fogyasztásának fordított arányában jut kifejezésre. A különböző termelési feltételek és árak, valamint a fogyasztók különböző szokásai ezekre az arányokra nagy befolyást gyakorolnak. Dr. Anton Reithinger, „Das soziale Gesicht Europas“, Soziale Praxis, 12 Nov. 1936, p. 1334.

másfelől e színvonal hatásait az egyéb tényezők dinamizmusára.

Ebből a szempontból a családi költségvetések kiadási tételeinek rendje és aránya szintén rendkívül jellemző adatokat

Fontos élelmiszerek fogyasztása
(kg-ban és fejenként)

	Drága élelmi szerek			Olcsó élelmi szerek	
	buza	cukor	kávé	árpa	burgonya
Legmagasabb életszínvonal Észak-Európában					
Nagy-Britannia	155	48	0.4	—	117
Svédország	116	46	7.3	65	229
Legmagasabb életszínvonal Nyugat-Európában					
Franciaország	197	27	4.5	17	369
Belgium	189	29	5.9	77	449
Csökkenő életszínvonal Közép-Európában					
Németország	75	23	2.2	110	703
Legalacsonyabb életszínvonal Kelet-Európában					
Lengyelország	51	10	0.2	159	932

b) A társadalmi jólét becslésének érdekes módszerét köszönhetjük dr. M. J. Elsassnak (*Volkswohlstand und Volkseinkommen. Messung des Wohlstands und Dynamik des Lohns*, Leipzig, 1934).

A tömegek jóléte a tényleges munkabér nagyságától és a foglalkoztatás mértékétől függ. Ezek pedig szoros viszonyban állanak egy ország tökegazdagságával. Ennélfogva a jólét indexének megszerkesztésében ezzel a tényezővel is számolni kell. A társadalmi jólét indexe tehát az általános jólétre vonatkozó és a kapitalizációra vonatkozó mérlegelt indexek átlaga. Az első tényező 70 %-kal, a második 30 %-kal szerepel és tényleg a német nemzeti vagyon fejlődésére vonatkozó számítások folyamán bebizonyították, hogy a munkajövedelmek meglepő folytonosságban a nemzeti jövedelemnek mintegy 70 %-át teszik ki. Ez a komplikált formula tehát a következőképpen fest:

$$W = 70 R_1 \left(\frac{E_1}{100} \right) + 30 \left(\frac{Z_1}{Z} + \frac{A_1 G}{AG_1} + \frac{C_1 G}{CG_1} \right) \frac{1}{3}$$

W. = a társadalmi jólét indexe.

R. = a tényleges munkabér.

E. = a munkanélküliség foka.

Z. = a magán kamatláb.

A. = az üzleti tevékenység indexe.

C. = a nemzeti bank clearingjének összege.

G. = a nagy kereskedelmi indexszám.

Egyébként az eme formula alapján kiszámított indexek meglepő módon összevágnak a konjunktúrát jelző statisztikai adatokkal, aminők például a házasságkötések száma, a szállítási vállalatok bevételei stb. Elsass formuláját más országokban is alkalmazták. Mindamellett mi hibásnak tartjuk, mert ez az index-formula csak az ipari munkások helyzetét veszi tekintetbe és elhanyagolja a mezőgazdasági munkásokét. Márpedig sok olyan ország van, ahol az utóbbiak helyzete kevésbé kielégítő és a nemzetközi szociálpolitika részéről a legnagyobb tevékenységet követeli. Lásd: *Rapport du Directeur du Bureau International du Travail*, Genève 1937, p. 62.

tartalmaz arra vonatkozólag, hogy a népesség milyen szelekciót végez az egyéni szükségletek kielégítése, a megtakarítás és a gyermekek száma között. Nevezetesen akkor van nagy fontossága az ilyen választás tanulmányozásának, amidőn a jövedelmek hirtelen leszállításáról, vagy emelkedéséről van szó. Ilyen módon meg lehetne állapítani a születési számot illetőleg az általános népesedési tendencia okait, másrészt a családi terhek fejlődése és megoszlása pozitív alapot szolgáltatathat az észszerű családi politika felvázolásához és eredményei figyelemmel kíséréséhez.

Valóban minden korszakban van a népességnek egy *ethikai* optimuma, amely fokozatosan valósul meg és amelynek a megvalósulása jelzi az újabb korszakra való átmenetet. Jelenleg a nemzeti társadalmi politikának két fő probléma megoldását kell megtalálnia, melyek egymással összefüggnek, a népesség társadalmi optimumának elérése végett:

1. Általában emberileg elegendő és állandó létfenntartást biztosítani a munkásoknak, a nem tanultaknak is, különösen munkanélküliség, vagy a családfő, illetve a közeli rokonok munkaképtelensége esetén (kor, halál, elhagyás);

2. megvalósítani a család bevételeinek és kiadásainak egyensúlyát.

Az első probléma megoldása nagyrészt a nemzetközi gazdasági rendszertől, valamint a népoktatástól függ.

A második, amely egyuttal a társadalmi igazságosság egyik követelményét is magában foglalja, úgy oldható meg, ha a népesség minőségi optimumát kutató tudomány eredményeivel is számot vetnek.

II.

A jóléti optimum a szabad világ gazdaság rendszere alatt.

Az országok valóságos *társadalmi optimumának* becslésénél nemcsak azokkal a dinamikus tényezőkkel kell számolni, amelyek egy államon belül fejtik ki hatásukat (termelési tényezők, piaci feltételek, jövedelem-megoszlás, egyéni életszínvonalak stb.), hanem azzal a nemzetközi gazdasági renddel is, amelynek alapján az államok kicserélik az embereket, tőkét és árukat. A jóléti optimum elméletei általában a szabad csere rendszeréből indulnak ki.

Az új elméletek valóban a világnépesség társadalmi optimuma első feltételének azt tekintik, hogy a piac szabad mechanizmusa biztosítsa a nemzetközi munkamegosztás lehető legészszerűbb módját, (az ipari települések elmélete), és hogy a termelési politika a különböző tényezők e természetes játékát a lehető legkisebb mértékben zavarja. Ebből a feltételből

kiindulva, az optimumteóriák egyenként vizsgálják minden tényező hatását.

Csak egész kezdetleges állapotok között történik meg, hogy az emberi vándorlásokat abszolút túlnépesedés okozza, (éhinség állapota, vagy veszélye). A művelt államok csere-rendszerében a vándorlások akkor is beállnak, ha a különböző országok életszínvonalában bizonyos eltérés van, még akkor is, ha „izolált“ vagy „bezárt“ állapotban ezek az országok törvényhozásuk alapján a megfelelő optimumot külön-külön megvalósítottak tekintenek. Ebben az esetben a vándorlások nem abszolút, hanem relatív túlnépesedésnek a bizonyítékai; egyszerűen abból erednek, hogy a jobb életszínvonal és kívánatosabb létfeltételek vonzóerővel hatnak. Egy szabad világgazdaságban tehát fennáll a tendencia az átlagos életszínvonal kiegyenlítésére.⁹

Amidőn a kivándorlási ország súlyos túlnépeségben szenved, az egyénekben feltámadhat az a törekvés, hogy ugyancsak túlnépesült területekre vándoroljanak ki, ahol a társadalmi hozadék rájuk eső hányada fejeként kisebb lesz; ennek az a feltétele, hogy bizonyos reménységük legyen arra, hogy később az egységes erőfeszítés nagyobb hozadékot fog eredményezni (pionirok gyarmatosítása).

Vagyis a vándorlások elsősorban arra szolgálnak, hogy a különböző területek demografikus-szociális helyzetét egyensúlyba hozzák; azonban befolyásuk következtében a népesség effektív optimuma szintén megváltozik. Ebben a tekintetben a vándorlások jellege (végleges, átmeneti, vagy időszakos) döntő befolyással bír. A gazdag, de ritkán lakott területek felé irányuló gyarmatosító vándorlások kétszeresen hasznosak, ha a kivándorlási ország népessége az optimális helyzet alatt van. Tényleg egy ilyen országban helyesebb egyensúly áll elő, egyfelől a tényleges lakosság csökkenéséből, másfelől a hypothetikus népesség-optimum emelkedéséből.

⁹ Lásd a szerző véleményét a viszonylagos népességi számok hatását illetőleg a vándorlásokra: „*Le chômage et les migrations internationales des travailleurs*“, rapport présenté à la IIIe session (Zurich 6—8 septembre 1912) du Comité de l'Association internationale pour la lutte contre le chômage. Gand, 1912, p. 26. „A kivándorlás nem olyan gazdasági tünet, amely magában hordja orvoslását és az állam beavatkozását feleslegesnek tünteti fel. A körülmények kedvezőbbekké lehetnek, a munkabérek, mint láttuk, emelkedhetnek, az évi összmunkaidő hosszabb lehet és azért a kivándorlás még sem csökken. Amint a kivándorlás egy országban hagyományossá válik, többé nem ennek az országnak a feltételei szabályozzák ezt a mozgalmat, hanem a bevándorlási terület többé-kevésbé kedvező gazdasági feltételei...“ „Nem annyira a munkabérek közötti különbség, akár viszonylagos, akár abszolút munkabérről van szó, bír rá évenként sokezer földművest, hogy otthagyja hazáját, hanem az a lehetőség, hogy külföldön a mezőgazdaságban, vagy az iparban *állandóbb* foglalkozást talál és ezáltal magasabb keresethez jut, ami megtakarításokat is lehetővé tesz számára.

Végül előrehaladottabb fokon egy országban túlnépesség, vagy elégtelen népesség keletkezhetik anélkül, hogy vándorlásokat váltana ki. Ez akkor áll be, ha az életszínvonalat illetően nincs erősebb különbség a bevándorlásra szolgáló országokkal szemben és ennek folytán nincs meg a lélektani vonzás, amely az embereket földjük elhagyására bírná, vagy ha ilyen vágyukat nem gazdasági nehézségek miatt nem tudják kielégíteni.

Elvileg az átlag jövedelmeknek és az életszínvonalnak jelentékeny mértékben ki kellett volna egyenlítődniök a nemzetközi gazdasági verseny fejlődése folyamán. A tőkés gazdálkodás szabad kereskedelme azonban már a XIX. században is inkább csak kívánság volt. A művelődésbeli különbségek és még inkább a szállítási nehézségek hosszú ideig megakadályozták a lehetőségek teljes kihasználását. De különösen az egyes szuverén államok egyoldalú rendszabályai voltak azok, amelyek folytonosan útjában állottak annak, hogy az emberek, tőkék és árucikkek forgalma megfelelő módon alakuljon ki. Az ilyen állami beavatkozások tették bizonytalanná és ingadozóvá a különböző országok és a világ egészének népesség-optimumát.

Már a napoleoni háborúk után mutatkozott bizonyos törekvés a nagy európai birodalmakban az autarchikus termelés irányában. Az 1848-as liberális mozgalmak megindították a szabadkereskedelem korszakát, amely 1860-ig tartott, sőt 1878-ig, amikor is az iparosodás érdekében az államok nagy része a protekcionizmus felé fordult, egyedül Anglia és Hollandia maradt hű a liberális elvekhez egész 1902-ig, amikor Anglia egy birodalmi preferenciális rendszert honosított meg. A nagy háború után Anglia is 1921-ben magas vámtételeket léptetett életbe, csakhamar követték Franciaország, Olaszország és sok más állam. Az ürügy előbb a gazdasági újjáépítés, azután pedig a nemzeti gazdasági függetlenség jelszava volt. Az összes országok kénytelenek voltak még szociális szempontból is követni őket e végzetes úton.

A múlt század utolsó évtizede óta (az 1890-es Mac Kinley-féle vámtarifa) a nemzeti és imperialista törekvések az Egyesült Államokat teljesen az úgynevezett autarchikus irány felé vitték. Ezenfelül a túlnépesedett vagy elmaradt országok kivándorlása, másfelől az árudumping útján való antiszociális verseny is azzal fenyegettek, hogy leszállítják a nagy bevándorlási országok addig emelkedő életszínvonalát és túlterhelik a társadalom-politikai intézményeket.

A nemzetközi társadalmi politika képviselői mindezek folytán századunk eleje óta nemcsak a társadalmi törvényhozás általánosítását követelték, hanem azt is kívánták, hogy nemzetközi egyezmények útján az összes államok tegyenek

magukévá bizonyos elveket, a vándorlások liberális szabályozása és a kivándorlók védelme céljából.

A helyett, hogy azon eszméknek a megvalósítására törekedtek volna, amelyek a világnépesség szociális optimumának emelését eredményezték volna, a háború utáni autarchikus és túlzó nacionalista irányú törvényhozás, amilyen mértékben kifejlődött, olyan mértékben előidézte a vándorlási mozgalmak megszorítását, nemcsak gazdasági és társadalmi okokból, hanem politikai és faji előítéletekből is. Ez a törvényhozás mind általánosabban kedvezőtlen helyzetbe hozta úgy a kivándorlókat, mint a külföldi munkásokat. Mindamellet bizonyos bevándorlási országok törekvése, hogy egyoldalúlag fenntartsák, sőt emeljék életszínvonalukat, amely jelentékenyen magasabb volt a többi népénél, mégis — hosszabb időt tekintve — kudarccal végződött és hozzájárult a világ többi részén a válság súlyosbításához.¹⁰

Egyébként a mi korunkban épen a művelődés és társadalmi viszonyok fejlődése következtében az emberek mindinkább helyhez kötöttek lettek. Ilyen körülmények között erős a tendencia arra, hogy a tőke telepedjen át a túlnépesedett országokba, azzal a feltétellel, hogy ott belső piacot lehessen teremteni, vagy biztosítani ez országok termékeinek kivitelét, viszonylag nem magas áron. Ilyen értelemben a tőke-elosztás optimumáról lehet szó.¹¹

Mindezek folytán azt mondhatjuk, hogy az optimum-elmélet több világosságot tudott vetni a népesedés tényezőinek összefüggésére egy szabad világ gazdaságban. Azonban ez az elmélet túlságosan optimista, midőn azt reméli, hogy ha sikerült találnia helyes ismérveket az optimum számára, racionális elveinek megfelelőleg fogják ellenőrizni és irányítani a népesség számát. Például az Európából való kivándorlás az agrár válság következtében végeredményben megnövelheti a tengerentúli országok túltermelését és ennek folytán az ellenkező eredményhez vezethet, mint amit vele a kivándorlási országokban elérni akarnak.

Az optimum fenntartása minden országban és minden időpontban különböző rendszabályokat kíván és ezeknek a hatásait nehéz előrelátni. Jelenleg csupán a különböző állami beavatkozások következményeinek és az általános nehézségeknek (életszínvonal leszállítása, munkanélküliség stb.) foly-

¹⁰ Lásd a szerző tanulmányát: „*Contre-Migration et Politique d'Emigration*“. *Revue économique internationale*, décembre 1936, 459 és köv. o.

¹¹ Ez semmit sem von le a nemzeti tőkeképződésnek a népesség optimuma szempontjából való vezető fontosságából, ez a tőke pedig az egész nemzeti (pénzügyi stb.) politikától függ.

tatólagos elemzése vethetne némi világot az emberek vándorlásának, a tőkék és áruk áramlásának szerepére a közeljövőben, a tekintetben, hogy a világnépesség szociális optimumát lehetőleg kiterjesszék.

Egyébként, még ha egy nem bezárt ország népességének valóságos optimumát akarjuk is megállapítani, nagyon nehéz bizonyos általános politikai tényezők befolyását kirekeszteni. A bírálat is itt látja az optimumok elméletének gyenge pontját; még őszinte hívei is kénytelenek elismerni, hogy a valóságos szociális optimum megállapítása, vagy becslése véget minden elméleti korlátozástól el kell vonatkozni. (Wolfe, Cohn).

Már nagyon jól ismerjük a legfőbb nem gazdasági okokat, amelyek a ma életben lévő torz gazdasági rendszer gyökeres átalakítását megnehezítik. Sok kormány ügylátszik, már belefáradt a gazdasági autarchia végzetes törekvéseibe, de még nem képes arra, hogy a szervezett gazdálkodás új nemzeti és nemzetközi rendszerét létrehozza.

Senki sem kételkedik abban, hogy a szabad versenyen alapuló tiszta kapitalizmushoz való visszatérés többé nem lehetséges. E felfogás elméleti képviselőit valamikor a közjólet magas eszménye vezette, de a tapasztalat már sok idővel a háború előtt megmutatta reményeik hibás voltát. A tőkés gazdasági rend három fő elve: a szabad verseny, a laissez-faire és a kereslet és kínálat törvénye, különösen 1914 óta csorbát szenvedtek. Az egyének szabad versenyére mind több „láncot” és „korlátot” helyeztek (kartelek, trösztök, szövetkezetek, társadalombiztosítók stb.); az államok és más közttestületek maguk is gazdálkodó szervekké váltak és sok területen monopolisztikus cselekvést fejtenek ki. Végül a társadalompolitika (munkásvédelmi törvények) a nemzeti politikának nemcsak mellékes szempontja.

A nagy tömegek jóléte és életmódjuk biztonsága a modern politika fő céljává váltak. A közhatalom beavatkozása különösen az utolsó nagy válság megoldásában nagy szerepet játszott és tűrhető létfeltételeket biztosított a munkanélküliség által sújtottaknak, ami pedig azelőtt szinte az éhhalált jelentette. Az összes államok, bármilyenek legyenek is politikai strukturájuk vagy eszményeik, kénytelenek a szociális jólét szempontjának alárendelni úgy gazdasági, mint pénzügyi és — bár még kevésbé tudatos módon ugyan, — népesedési politikájukat is. Már vannak olyan államok, amelyeknek központi technikai szervezetük van egy hosszú időre szóló nagy program előkészítésére és megvalósítására, amely a nemzeti erőforrások mélyreható tanulmányán alapszik és amelynek célja, hogy az állam polgárainak a konjunkturális és strukturális szempontoktól függetlenül az anyagi szükséglet-kielé-

gítés maximumát biztosítsa (Szovjetország, Olaszország, Németország, Egyesült Államok és legutóbb Franciaország).

De a háború utáni fejlődés még egy másik tapasztalatot, és pedig kevésbé örömdeteset nyújtott a társadalmi optimum megvalósítása szempontjából. A nacionalista szellem és a kedvezőtlen helyzet, amelybe a békekötések egyes „túlnépesült“ nagy államokat sodortak, komoly akadályként mutatkozott nemcsak a társadalmi politika fejlett módjának alkalmazása és a népek normális ellátása szempontjából, hanem a nemzetek közötti bizalmon alapuló összeműködés szempontjából is, ami pedig elkerülhetetlen, ha az egyetemes jólétet a társadalmi igazság és tartós békére akarjuk alapítani.

Nekünk tehát azokat az egyelőre látszólag áthághatatlan akadályokat kell most elemeznünk, amelyeket a fegyverkezésre vonatkozó általános irányzat és a születések csökkenése egy magas társadalmi optimum megvalósítása elé emelnek.

III.

A jóléti optimum a nacionalista gazdasági rendszer alatt.

Minden állam mindig hajlamos volt beavatkozni a gazdasági életbe, elsősorban saját biztonságának és hasznának és csak másodsorban alattvalói jólétének érdekében. Ma is fennáll még az állam érdekének elsőbbsége a magángazdaságokkal szemben mintegy a cél és eszköz viszonyának módján. A népesség számának és gazdasági és társadalmi jólétének helyes aránya tekintettel más államok optimumaira, csak nagyon csekély mértékben jön tekintetbe.

1. A történelem folyamán a fejedelmek és kormányok legnagyobb része népesedési politikáját nem gazdasági és társadalmi szempontok alapján, hanem a *hatalomért való küzdelem* érdekében irányította. Másrészt az államok területüknek, vagy gazdasági és pénzügyi befolyásuknak kiterjesztésére irányuló követeléseit legtöbbször a népesség szaporodásával indokolták. Ennek az érvnek az alapján ígáztak le a nagy birodalmak más népeket. (Lásd: pl. a Perzsia és Görögország közötti küzdelmet, a római birodalom fejlődését stb.).

De ha eltekintünk a törzsek közötti versengéstől a történelem folyamán, vagy alsóbbrendű népek létért való küzdelmeitől a mi korunkban, azt látjuk, hogy a népesség száma ritkán volt döntő tényező a hadászati győzelmekben, még kevésbé a gazdasági fellendülésben.

Sok példát lehet idézni arra, hogy csekélyszámú haderők győzelmet arattak nagy hadseregek felett. Angliának csak 8,255.000 lakosa volt, mikor a XVIII. században (1760 körül) meghódította a francia gyarmatokat; viszont Franciaország

hosszú ideig túlsúllyal bírt a világon, olyan korszakban, amikor lakossága csak 25—26 millió volt. (1800.)

Végül Nagy-Britanniának sikerült a XIX. század folyamán a modern világ legnagyobb birodalmát megalapítania, amely kb. a földgömb területének $\frac{1}{4}$ részét és a világ népességének ugyancsak $\frac{1}{4}$ részét foglalja magában, holott magának az anyaországnak (Irországot beleértve) a lakossága 1800—1900-ig mindössze 16 millióról 42 millióra emelkedett. (Ugyanabban az időszakban Oroszország népessége 39-ről 106-ra, Németországé 24-ről 56 millióra szaporodott). Azonban a napoleoni háborúk következtében a kormányok kénytelenek voltak bevezetni a kötelező katonai szolgálatot és ettől kezdve a szolgálatra kötelezett alattvalók számában látták hatalmuk legfontosabb tényezőjét. Ennek következtében nem szűntek meg a legnagyobb érdeklődéssel, sőt aggállyal kísérni népességük fejlődését. Az 1914—18. évi világháború azonban még nyilvánvalóbb módon bizonyította be, hogy a háborús képesség elsősorban a fegyveres felkészültségtől, valamint a hadsereg szervezetétől és szellemétől függ. Másrészt a repülés és a hadi kémia kifejlődése véglegesen megvilágították a műszaki haladás, a gazdasági és pénzügyi tényezők döntő fontosságát, valamint a jó vezérség, nemkülönben a katonaság szellemi energiájának és a *polgári* népesség erkölcsi erejének döntő szerepét. Állíthatjuk, hogy a jövő háborúja az arcvonalak mögött fog eldőlni és hogy — bár ez az állítás paradoxnak tűnik fel — a gyermekek nagy száma, akik csak 20 éves korukban lesznek katonákká, a győzelemnek az esélyeit inkább csökkenteni látszik. A népesség szaporítására való törekvés mindamellettt hadászati szempontból is előtérbe nyomult.

2. Valóban a kormányok önálló törekvései, amelyeket eredetileg a háború utáni idők nagy gazdasági zűrzavarai hoztak létre, a mai bizonytalan helyzetben mindinkább egy *forradalmi gazdaság* megteremtésére irányulnak, amelyet *totális nemzetvédelmi gazdaságnak* neveznek, (Wehrwirtschaft), és amely a *demografikus autarchiát* is magában foglalja.¹² Ellen-

¹² Hesse őrnagynak a „Der deutsche Volkswirt“ c. folyóiratban írt cikke szerint (1936. október) a gazdaság háborúra való előkészítésének totálisnak és nemcsak katonainak kell lennie. A totalitárius háború csak akkor vezethet a győzelemhez, ha a tekintély-elv teljesen megvalósul és ha abszolút munkafegyelem áll fenn. E tekintetben számot kell vetni a modern hadi szerszámok hatásával, amelyek lelki ellenállást kívánnak meg. A vállalati vezető felelős csoportjának jó viselkedéséért. A honvédőgazdaság eszméje döntő jelentőségű a szociális magatartás szempontjából is, amelynek nem szabad ellentétbe kerülnie a táradalmi igazságossággal. A háborúra való szellemi előkészítés, a propaganda is, a politikai szervezet feladata. Döntő jelentőségű, hogy a népesség hozzászokjon ahhoz a gondolathoz, hogy a modern háború mindenkitől áldozatokat, kemény munkát, a magas jövedelmekről való lemondást és még sok más egyebet követel.

tétben a népesség szociális optimumának követelményeivel, előtérbe lépnek azok a megfontolások, amelyek a legtökéletesebb fegyverkezésre, háború esetén végsőkéig való ellenállás lehetőségére, sőt egy új leszerelés előkészületeire vonatkoznak. A nemzetbiztonságnak (vagy hatalomnak) érdekében mindjobban hirdetik, hogy mindenek felett a katonai védelem bizonyos színvonalát kell biztosítani, még az egyéni életszínvonal rovására is. A kereskedelem és a külföldi hitel, valamint a vándorlások kérdéseit is kevésbé gazdasági szempontból vizsgálják, mint olyan korszakban történnék, melyben a béke biztosítva látszik és azt kölcsönös egyezmények és megállapodások (fegyverkezések korlátozása stb.) útján fenn lehet tartani.

Mindamellet a kormányok nem feledkezhetnek meg arról, hogy az államhatalom minden időben igen nagy részben a polgárok vagyonának és jövedelmének, erkölcsi magatartásuknak és az osztályok közötti szolidaritás szellemének függvénye. Ennélfogva a drága fegyverkezéseket és a nyersanyagok pótlékait készítő gyárak építését azzal is indokolják, hogy a munkanélküliség levezetésére szolgálnak és hogy a népesség optimális színvonala ezáltal emelkedik. De ha eltekintünk a közlekedési eszközök építésének és javításának, továbbá a gépésítésnek és bizonyos egyéb, a magángazdaságot ösztönző módszereknek kedvező hatásaitól, a fegyverkezési politika csak átmeneti munka-alkalmat jelent. A hadieszközök elköpása és rendkívül gyors elavulása következtében (hadihajók, repülőgépek stb.) ebben a gazdasági ágban a tőkeveszteségek óriásiak és ennek következtében hosszú időt tekintve az országok termelő képessége igen nagy mértékben csökken. Ugyanezek az okok vezetnek a katonai szolgálat meghosszabbításához. (Ezt a meghosszabbítást sokszor a háborús évjáratok kiesésével motiválják). Azonban a katonai szolgálat csekély produktivitású foglalkozást jelent és a veszteség, amely gazda-

---

Egy ilyen totalitárius rendszerben a nacionalizmus többé nem a népesség jólétét tekinti főcélként, hanem a győzelmet egy jövőbeni háborúban. E végből az összes tudományokat a hadi gazdaság új tudományának szolgálatába igyekeznek állítani. E tudomány alapjait már a hákékben össze kell gyűjteni, nevezetesen a keresletre, a termelésre, a különböző termények elosztására és fogyasztására, a katonai és gazdasági szolgálatokra rendelkezésre álló emberi energiákra, a közlekedési eszközökre, a háborús pénzügyekre, külső piacokra stb. vonatkozó statisztikákat. Csakis emez elemek ismerete teszi lehetővé e felfogás hívei számára, hogy egész részletesen megszabják az élet színvonalát, valamint a gazdasági irányítást. Gazdasági, politikai, lélektani, közigazgatási és technikai problémákról van szó, amelyek a különböző tudományok szakértőinek összeműködését kívánják. Ezért a német közoktatásügyi miniszter 1937. március 13-án rendeletet adott ki, amelynek értelmében az összes tudományos erőknél elsősorban a „kutatások tanácsa“ utasításai szerint kell tanulmányokat folytatniok a négyéves terv, vagyis a háborús lehetőség érdekében.

sági és pénzügyi szempontból ebből származik, nincsen ellensúlyozva sem a munkanélküliek számának csökkentése, sem a katonai nevelés kedvező hatásai és az ebből származó társadalmi szolidaritás szellemének fejlesztése által; egyébként ezek az utóbbi előnyök gyakran elesnek, nevezetesen olyankor, ha a nevelés pártszellemben történik. Végül a nemzetvédelmi gazdaság igazolására azt is felhozzák, hogy az emberi erővel való helyes gazdálkodást mozdítja elő, de elfelejtik, hogy nagy anyagkészleteknek felhalmozására is kényszerít, amelyek nem termelhetők meg az illető országban, ami tőkék lekötésével és a külföldi fizetési eszközök állandó ellenőrzésével stb. jár, mindez pedig nem kedvező a polgári fogyasztás és a népesedés mérlege szempontjából. Egyes országok, amelyeknek vagyonát a nagy háború is már erősen kimerítette, ma nagy kiadásokra kényszerülnek, a jövő generációk terhére.

3. Számolva mindezekkel a tényezőkkel, a *háborús idők* gazdasága, szemben a régi békeállapottal, csak nagyon viszonylagos és időleges módon tudja emelni a népesség optimumát. Valóban háború esetén a munkáskezeket a lehető legnagyobb mértékben el kell vonni azoktól a gazdasági ágaktól, amelyekben a létfenntartás normális szükségletei számára dolgoznak. És a béke helyreálltával is az optimumot hosszú ideig csak nagyon felületesen lehetne fejleszteni: hisz az aktív lakosság (beleértve az idegeneket is) legjobb elemei kiestek, a termelési berendezéseket elpusztították, a rendelkezésre álló nyersanyagok mennyisége hosszú időre lecsökkent, ép így a fogyasztás szempontjából a kereslet is. Valóban a háború utáni évek alapján meg lehetett állapítani, hogy a népesség szociális optimuma a világháború következtében még mindig erősen csökkentett színvonalon áll, dacára a 24 és 29-es évek közötti rövid fellendülésnek. A világnépesség abszolút száma azonban 1929-től 1935-ig továbbra is nőtt és pedig 8 %-kal. A világtermelés is kb. elérte az 1929. évi színvonalat, amikor is a népesség szaporodási száma fölé emelkedett volt, viszont a világfogyasztás erősen a 29-es állapot alatt maradt, különösen a sokmillió munkanélküli miatt. Ha van is néhány ország, ahol egyideig igen erős a fellendülés (Nagy-Britannia és a domíniumok), a világ más részeiben (különösen a földművelő országokban), a háborúelőtti életszínvonal és nevezetesen az élelmezési szint még nincs elérve; az újjáépítési és inségmunkák általán szólva a gazdasági fellendülésnek csak kezdetét idézték elő; egyébként ezeket mind nagyobb mértékben beszüntetik és fegyverkezési megrendelésekkel pótolják.

4. A nagy háború alatt és után az *aktív* lakosság és az össznépesség közötti kívánatos arányt egyes országokban csupán a kivételes és meg nem gondolt *bevándorlás* segítségével lehetett fenntartani. De a világgazdasági válság következtében

a kivándorlások nemcsak hogy megakadtak, hanem ellenkező irányba folytak vissza (ez az ellenvándorlás tünete). A vándorlási mozgalmak vegyes, gazdasági-demografikus jellege szembeötlő módon tűnt elő. Franciaországban pl. e téren a háború után, általában szólva, a bevándorlások felszívásának és a népesség felújításának hagyományos politikáját követték, összhangba hozva ezt a politikát a munkapiac fokozódó keresletével; de 1930 óta a közvetlen érdekek védelmének szüksége arra bírta Franciaországot, hogy a munkapiacra az idegenek kizárása által könnyítsen.^{12a} Egyes más tengerentúli országokban a nemzeti biztonság szempontjai állanak továbbra is előtérben. Ausztráliában pl. nem elégszenek meg azzal, hogy megakadályozzák a sárga faj bevándorlását olyan vidékekre, amelyekben valószínűleg csak ez a faj tudna termelést megindítani, hanem az olyan európai nemzetiségű bevándorlókkal szemben is gátakat alkalmaznak, akik gazdaságilag kívánatosak lennének ugyan, de akiknek szemére vetik, hogy meg akarják tartani nemzeti jellegüket és politikai függésüket az anyaországgal szemben.

Ami a kivándorlási országokat illeti, emlékezhetünk arra, hogy pl. Oroszország már a háború előtti években politikai és katonai okokból eltiltotta Nyugateurópa (Németország stb.) felé az időszakos vándorlásokat. Ma is látjuk azt, hogy még bizonyos túlnépesedett országokban is nemzetvédelmi okokból megtiltják, vagy legalábbis nagyon megnehezítik a kivándorlást.

5. Általán szólva az érdekellentét azok közt a nemzetek között, amelyeknek már a szociális optimumot túllépő lakosságuk van, vagy legalább is ezt hiszik és a „kielégített“ államok között *demografikus jellegű háború* veszélyeit idézi elő. Az előre látás szelleme azt kívánja, hogy a legfejlettebb országok legalábbis ideiglenesen engedményeket tegyenek életmódjukat illetően, annál is inkább, mert a háború utáni gazdasági fejlődés megmutatta az összes nemzetek jóléte közötti szoros összefüggést. Elég felemlíteni, hogy még a világ legőnellátóbb országa (Egyesült Államok) sem volt képes fenntartani kivételesen magas életszintjét azáltal, hogy termékei vámvédelméhez folyamodott és megszorította a bevándorlást. Ez az ország is kénytelen volt kereskedelmi (1935) és pénzügyi (1936) rendszabályokhoz nyulni a többi hatalomhoz való közeledés céljából, de még mindig tovább megy az idegenek és a honosításuk ellen irányuló társadalompolitikai kielezésben.¹³

^{12a} Lásd az Egyesült Államokat illetően a szerző cikkét „*The Aliens in the world and the Nationals abroad*.”⁶⁶ — The Social Service Review (Chicago)“ 1937. december, 696 és köv. old.

¹³ Az 1936. szeptemberében kötött pénzügyi és gazdasági egyezmény alapján a francia, angol és amerikai kormányok kölcsönösen kife-

Tényleg az államok egyik a másik után jelenleg mind *bizonyos önellátó elvekhez csatlakoznak, amelyeket először a totalitárius államok hirdettek* és amelyek végeredményben szintén népességük szociális optimumának érdekével ellentétben állanak. Úgy látszik, elfelejtik, hogy egy eljövendő háborúban még a legtökéletesebb győzelem is a legkevésbé megtizedelt népességben hallatlan nyomort idézne elő. E szomorú elvek, amelyek új háborút képesek kirobbantani, a következők:

a) maximális népesség (a népszaporodást előmozdító pozitív politika), az életszínvonal leszállítása (viszont munkanélküliség minimuma);

b) a lehető legnagyobb mértékű leszorítása az élelmiszerek és nyersanyagok behozatalának, viszont maximális kivitele különösen gyáripari terményeknek;

c) az alattvalók kivándoroltatása, amennyire csak lehetséges a saját külterületekre (gyarmatok), illetve olyan idegen területekre, amelyek elismerik a bevándorlók politikai és katonai hozzátartozását a kivándorlási országhoz, vagy legalábbis nem fenyegetik ethnikai jellegüket;

d) a technikai felfegyverzés maximuma nemzeti és idegen kölcsönöknek, amelyek pillanatnyilag legkevésbé terhesek, igénybevételeivel, amely fegyverkezéseket diplomáciai megfontolások sugalmazznak, vagy az a cél, hogy katonai akciókat indítsanak más országok területi integritása, vagy lakosságuk életszínvonala ellen.

A népesség optimumának számítása jelenleg tehát egy esetben sem volna elérhető gazdasági és társadalmi megfontolásokkal, hanem, hogy reális jellege legyen, számot kell vetnie mindezekon felül a különböző országok hódító szándékaival, vagy a nemzeti védelem szükségével. Mindaddig, amíg az összes népeknél nem lesz meg a hajlam békés megegyezésre a célból, hogy amennyire lehet, objektív alapokon létrehozzanak egy bizonyos életszínvonalat, a föld lakosságának *világgazdasági* szociális optimuma csak *fikció* marad.

IV.

A valószerű optimum.

Az optimum-elmélet a mai napig — először is módszertani nehézségek miatt — nem igyekezett meghatározni azokat

---

jezésre juttatják azt az akaratukat, hogy „helyreállítsák a rendet a nemzetközi viszonyokban a béke érdekében és olyan politikát folytassanak, amely a világ jólétét emelni és a népek életszínvonalát megjavítani képes”. Ugyanakkor kifejezik azt a meggyőződésüket, hogy e cél elérése végett helyre kell állítani a nemzetközi árucserét és folyamatosan csökkenteni és végleg kirekeszteni a kontinensek és az irányított kereskedelem mai szisztémáját.

a megszorításokat, amelyeknek a lakosság valószínű gazdasági-társadalmi optimuma az állam és az egyén *biztonsága* vagy presztízse szempontjából alá van vetve. Egyébként az állami és egyéni érdekek közötti összhang mindaddig jobban meg volt valósítva az angol-szász országokban, mint másutt. A fegyverkezés egyetemes szükséglete e ponton valószínűleg a felfogásokat közelebb fogja hozni egymáshoz. Az elméleti kutatók között Wolfe már jól látta, hogy „talán a legnehezebb és legalapvetőbb probléma, amelyet a világnak meg kell oldania, a nemzeti biztonságnak a fejenkénti hozadékkal való összhangba hozatala. Gazdasági szempontból a nemzetek közötti béke problémájának ez a fő jelentősége“.¹⁴

Valóban rendkívüli nehéznek látszik megfelelő kompromisszumot találni a nemzeti biztonságnak, — melyet gyakran összekevernek az autarchiával — feltételei és az optimális világ-életszínvonal között, amelyet sehol sem lehet jobban megvalósítani, mint egy szolidáris nemzetközi gazdaságban. A nacionalista szempontok és törekvések még erős mértékben gátolják a népesedési politikát, amelynek arra kellene törekednie, hogy a népességi optimumot elsősorban gazdasági és társadalmi szempontok alapján valósítsa meg. Valóban egyes államok politikai és katonai szétesettsége (pl. Kína) még azt sem engedi meg, hogy alattvalóinak legalább a fizikai létfenntartást biztosítsa. Másrészt biztonságot nem lehet megteremteni tisztán militarista és népesedési inézkedésekkel, végletesen emelve az alattvalók számát, akik készek arra, hogy az idegen invázióknak ellene szegüljenek, mert ebben az esetben kénytelenek lennének az életszínvonalat a minimum alá szállítani, ami szükségképpen a halandóság emelkedését, vagy egy belső forradalmat hozna magával.

A fegyverkezés egy bizonyos mértéke a mai időkben elmellőzhetetlen minden nemzet számára, tisztán a létfenntartási ösztön alapján is, minden hódítási szándék nélkül. Nem létezik gazdasági eredményesség és társadalmi jólét a nemzeti biztonság minimuma nélkül. E kétféle megfontolást szemelőtt tartva, előrelátó és értelmes arányt kell megteremteni a biztonságra és a jólétre való törekvések között, nevezetesen az állami költségvetések felállításakor, a végből, hogy a polgárok létfenntartási lehetőségeit csak a szigorúan szükséges mértékben kelljen korlátozni. Minden nemzetnek tudatában kell lennie annak, hogy az emberi civilizációnak még primitív szaka az, amely a fegyverkezést követeli és hogy valóban magas élet-

¹⁴ I. m. 63. l. Az optimum teoretikusai nem foglalkoznak elég mélyen ezzel a problémával. Robbins egyszerűen csak felemlíti a nemzetközi viszonyok hatását az optimumra és Dalton kifejezi azt a véleményét, hogy a modern háború nem vezet az optimum kiterjesztéséhez, annál fogva, hogy a modern háború technikája sok munkát takarít meg. Gini kritikájában a biztonságról beszél, amelyet gazdasági jellegűnek tekint.

színvonalat addig nem lehet megteremteni, ameddig az anyagi és népesedési fegyverkezést nem korlátozzák és végül a minimumra szorítják le. Ezért az összes nemzetek jövő fejlődésére vonatkozó jelenlegi feltételek és a gazdasági, katonai, demografikus kilátások teljes ismerete szükséges ahhoz, hogy a népesedés nemzeti és nemzetközi politikáját helyesen irányítani lehessen. Egyébként a fegyverkezések helyes mértékét megszabni nemcsak információ és értesültség kérdése, hanem elsősorban az államférfiak ösztönétől és tulajdonságaitól függ.

Csaknem megoldhatatlan lélektani problémát jelent olyan bölcs és okos kompromisszum megteremtése, amely egyfelől a nemzetek kölcsönös biztonságának érzelmével számol, másrészt ugyanakkor, amennyire lehetséges, pozitív és egyetemesen elfogadott elvi alapokon nyugszik. Pedig csakis egy ilyen kompromisszum jelenti az egyetlen lehetőséget arra, hogy idővel az általános lefegyverzéshez jussunk el, valamint azokhoz a békéltető preventív rendszabályokhoz, amelyek egy új gazdasági, népesedési és területi rend megteremtői lehetnek és képesek arra, hogy a háborút megakadályozzák. A tudomány sohasem fáradhat el az olyan alapvető elvek keresésében, amelyek lehetővé teszik a háború kirekesztését és azt, hogy tartós összeműködés által az összes nemzetek és összes foglalkozások helyzete állandóan jobbá legyen.

2. Egyébként a *háború* hosszú időt tekintve, tisztán a biztonság szempontjából is legkevesebbé észszerű eszköz a nemzeti és nemzetközi dinamikus egyensúlynak vagyis mindazon tényezők állandó egyensúlyának létrehozásához, amelyek együttes hatása határozza meg a népesség társadalmi optimumát. Bizonyos, hogy a történelem folyamán voltak háborúk, amelyek pillanatnyilag megteremtették az összhangot a népesség száma és a létfenntartási eszközök között. De ezt az eredményt csupán a polgárok számának erős csökkentésével lehetett elérni, amely a magas *halandóság*, betegségek, járványok és leírhatatlan szenvedések következménye volt. A napoleoni háborúk alatt jelentkezett már Fanciaországban a *születési szám állandó csökkenése*; és csak egy századdal később a világháború után állapították meg az európai civilizáció országaiban, beleértve Japánt is, a natalitás általános gyors esését.¹⁵

¹⁵ Az alábbi táblázat (Friedrich Burgdörfer: *Volks- und Wehrkraft — Krieg und Rasse*; Berlin, 1936) új adatok alapján összehasonlítja három nagy európai ország és Japán várható ifjúságát.

	Németország	Franciaország	Olaszország	Japán
1932	651.000	338.000	417.000	652.000
1936	356.000	171.000	312.000	645.000
1940	645.000	374.000	455.000	740.000
1945	560.000	341.000	439.000	729.000
1950	505.000	328.000	445.000	742.000
1955	569.000	267.000	400.000	715.000

Ez országoknak demografikus szempontból félni kell a háborútól; hogy elkerülhessék, elég emberrel akarnak rendelkezni a védelemhez.

3. E fejlődés következtében terjedt el az a gondolat, hogy a népek elvesztették életkedvüket. Valóban olyan tüneményről van szó, amelyet főleg a háború utáni nyomorúság, a fenyegetett életszínvonalért való küzdelem, a jövő háborútól való félelem okoztak, ám ezek a körülmények alapján nem érintetik az ember szeretetét a gyermek iránt. Egyébként sok nép természetes reakció következtében igyekszik már legalábbis mai népszámát megtartani, erőteljes családi politika által. Azonban a népességnek olyan mesterséges felduzzasztása, amely túlmenne e célon, a demografikus fegyverkezés olyan élénk és drága folyamatát hívná elő, mint soha eddig és ez csatlakozva az anyagi fegyverkezéshez, kimerítené az anyagi erőket, ideges feszültséget okozna és így új katasztrófára vezetne.

Azonban, úgylátszik legalábbis túl korai lenne arra törekedni, hogy a különböző népek mesterségesen, nemzetközi egyezmények alapján egyenlő mértékben szaporodjanak. Általán szólva, meg kell elégedni e tekintetben bizonyos egyensúllyal egy *nemzetközi gazdasági — társadalmi — népesedési politika* alapján, olyan világszintre törekedve, amely a végzett kísérletek alapján automatikusan hatna a népmozgalmak racionalizálására. A komoly erkölcsi akarat a lefegyverzés iránt nem fog mutatkozni addig, míg az összes államok politikája nem fog eme legfőbb célra törekedni.

Hogy a háború kikerülhetetlen legyen, ahhoz az szükséges, hogy egy nemzetnek se legyenek előjogai a népek összesége kárára.

Mindamellet az a tény, hogy a „gyarmatok“ jelenleg az úgynevezett „birtokló“ világhatalmak viszonylag kedvező népsűrűségének lényeges feltételei, nem adja meg a „jogot“ a történeti fejlődés eredményeivel „nem elégedett“ hatalmaknak, hogy egyszerűen a gyarmatbirtokok újra felosztását követeljék, „túlnépesség“-re hivatkozva, amely egyébként különben is kétségbevonható. Mi több: az említett elmélet világánál az ilyen rendelkezés azzal a veszéllyel járhatna, hogy a világ lakosságának szociális optimumát csökkentheti. Valóban a tökehiány miatt, amitől a nem birtokos országok szenvednek, a nekik juttatandó gyarmatok hozadéka nyersanyagokban ép úgy, mint fogyasztóképességük a bevándorlókat illetőleg csökkenne. Ennek következtében a világ-optimum szempontjából észszerűbb lenne egy liberális kooperációs rendet kívánni, (a kereskedelmi szabadság, a „nyitott kapu“ elve és nevezetesen a mandátumok rendszerének általánosítása stb.), amely a jövőre nézve az összes nemzeteknek egyforma lehetőségeket biztosítana.¹⁶

¹⁶ Lásd a szerzőnek a Magyar Közgazdasági Társaságban 1936. október 9-én tartott előadását: „Kivándorlás és gyarmatok“ Közgazdasági Szemle 1936. 700—715. oldal.

Másrészt az életszínvonal emelése és ilyenmódon a béke biztosítása céljából elmellőzhetetlen a földgömb forrásainak jobb kihasználása. A nemzetközi összeműködés a mai korban csakis annyit jelenthet, hogy a gazdag nemzetek segítsenek a gazdasági és társadalmi bajokkal küzdő népeken azért, hogy ezek abbahagyják a túlzó fegyverkezést és félretegyék a háborús gazdaság eszméjét. Azok a sarkpontok, amelyek körül a világgazdaság rendbehozatalának problémája mozog, (gazdasági lefegyverzés) a következők: az adósságok rendezése, nyersanyag ellátás, a pénzügyi állandósága, a hosszúlejratú hitel, a védővám rendszer enyhítése és nagyobb vándorlási szabadság, különösen abban a formában, amelyet komigrációnak nevezünk, vagyis olyan kivándorlás a még ki nem használt területekre, amely a szükséges felszerelési tőkével (árak és szolgálatok formájában) van kombinálva.

Egyes országoknak visszatérése a békegazdasághoz, fel tudná emelni az életszínvonalat és így egy olyan általános bizalmat és olyan szellemi lefegyverzést tudna megteremtteni, hogy annak az anyagi lefegyverzés lenne a következménye. Nem feladata ennek a tanulmánynak, hogy az errevonatkozó tárgyalások kilátásairól ítéletet mondjon, de ha a nemzetek közötti összeműködés útja járhatatlannak bizonyulna, nehéz lenne meggátolni a gazdasági és pénzügyi leromlást a fegyverkezések által, különösen bizonyos elszegényedett államoknál, amelyek csupán presztizs-politikát folytatnak. Az ilyen országoknak csakhamar vagy a társadalmi forradalom, vagy a háború között kellene választaniok. Ezért nem is fognak vég nélkül igyekezni, hogy tőke, nyersanyag, gyarmati piacok, vagy területek (nemzeti lobogó alatt történő kivándorlás) tekintetében engedményeket kapjanak, hanem bármily áron teljes katonai győzelemre fognak törekedni.

5. Ha a Nemzetek Szövetségére bíznák a jövőben azt a nehéz feladatot, hogy *megelőzze* a népesedési ellentéteket és kiegyenlítse az erős politikai viszályokat, amelyek ezeknek rendesen a következményei, abban az esetben a *Munka Nemzetközi Szervezetére* bízott feladatok is megnőnének. A nemzetközi szociálpolitika alapjául szolgáló társadalmi tudományok szintézisének¹⁷ ilyen módon nemcsak a *demográfiát* is ma-

¹⁷ Lásd a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal igazgatójának jelentését (*Rapport du Directeur*, Genève 1936, 35. l.) „Mint már fentebb hangsúlyoztuk, a gazdasági és társadalmi elem tisztára absztrakt megkülönböztetése már nem gyakorol a szellemekre olyan elbűvölő hatást, amely annyira hozzájárult ahhoz, hogy az államférfiak gondolkozását és cselekvését elfordítsa az észszerű kormányzás elveitől. A tények világánál, amelyek a gazdasági és társadalmi tényezők összefüggését bizonyítják, a modern gondolkozás lassanként felszabadul eme régi szolgaság alól. Másrészt az emberek gazdasági, társadalmi és erkölcsi törekvéseinek megkülönböztetése a politikai tevékenységtől, szintén eltűnik a történelem való-

gába kellene foglalnia, de el kellene ismernie azt a nagy fontosságot, amely ennek a tudománynak a nagy háború óta történt változások következtében jut. Valóban a népesedési problémák ép úgy döntők lettek a nemzetközi társadalmi politika szempontjából,¹⁸ mint ahogy azok lettek a béke szempontjából. Az abszolút túlnépesedés, nevezetesen a távolkelet országaié, egyes országoknak, aminők Lengyelország és Magyarország, relatív túlnépesedése és bizonyos világtájaknak (Délamerika) elégtelen népessége is mindjobban veszélyeztetik a fejlettebb országok életszínvonalát és áttörhetetlen akadályt emelnek a nemzetközi munkaügyi egyezmények általánosítása elé. A vándorlások csaknem teljesen megakadtak, részben tartós okok miatt; és a népesség valóságos szaporodási ütemének csökkenése olyan tényező lett, amelynek dinamikus hatása felülmúlja a gazdasági zavarok és technikai haladás hatásait. Valóban a denatalitás részben annak a kedvezőtlen hatásnak tulajdonítható, amelyet a túlnépesedett országok versenye gyakorol az életszínvonalra és a munkások biztonsági érzésére (demografikus forradalom). A világ különböző területeinek életszínvonalai közötti egyensúly-hiány parancsolólag követeli tehát, hogy preventív és szervező munkához nyuljunk, hogy a termelési tényezők nagyobb egyensúlya biztosíttassék, elsősorban számotvetve a népességszaporodásnak és megoszlásnak egyenlőtlenségével és ennek társadalmi-gazdasági következményeivel. Ennek folytán a *népesség (valószerű) szociális optimuma* eszményének különböző országokban és az egész világon elsőbbséget kell kapnia az olyan optimumokkal szemben, amelyek *parciális* megfontolásokon nyugszanak (gazdasági hozadék, biztonság stb.). Ha nem számolnak a szervezett „tervgazdaság” emez új felfogásával, lehetséges, hogy az egész nemzetközi szociálpolitikának épülete összedől, vagy legalábbis fejlődésében erősen megakad.

6. Sajnos a nemzetek közötti versengés a társadalmi és demografikus egyensúly helyreállításának csaknem legyőzhetetlen akadálya. A biztonsági megfontolások és a gazdasági

---

szerűbb felfogása előtt. A háború nem csupán és nem is főleg a területek meghódításának, a zsákmány, vagy presztizs szomjának érzéséből fakad, hanem ép úgy az összetérfeltételekből, a gazdasági bizonytalanság érzéséből, az erkölcsi és társadalmi felszabadulás vágyából születik. A Szervezet alapítói helyesen látták, hogy a béke és a társadalmi igazság között elszakíthatatlan a kapcsolat“.

¹⁸ Egy korábbi tanulmányunkban: „*Les difficultés démographiques de la politique sociale internationale*“ (Assicurazioni Sociali, Roma 1933), kimutattuk annak szükségét, hogy a demografikus kilátásokat is számba kell venni a gazdasági strukturális változásokat kísérő zavarok kikerülése céljából. Rámutattunk, hogy összhangban e kilátásokkal bármely irányított gazdaságban szabályokat kell alkotni a munkabér, a társadalmi szolgálatok, lakás, élelmezés lehető legmagasabb standardjának biztosítására stb. is.

egocentrizmus jelenleg még a hivatalos körök gondolkozásában nagyobb szerepet játszik, mint az a szükség, hogy a termelési feleslegek cseréjét megszervezzék és nemzetközi összeműködést valósítsanak meg. Még ha sikerülne is, amire egyes országok törekszenek, a mai tökéletlen és tapogatózó autarchikus rendszert átalakítani zárt és irányított nemzetgazdaságokká, ebből elkerülhetetlenül az életszínvonal általános csökkenése következne és a népesedési tényezők gazdaságellenes módon hatnának (halandósági és esetleg a születési szám emelkedése). Előrelátható tehát, hogy ha sikerül kikerülni a háborút, a világgazdaság szervezett formában való helyreállításának az eszméje egy nap nagy erővel térne vissza. A vámsorompók és a nemzetközi forgalom egyéb megszorításainak ledöntése útján mindamellet nem lehetne az életszínvonal közötti nagy különbségeket (bérek stb.) gyorsan kiküszöbölni, számotvetve a termelők, a fogyasztók, a kereskedők, sőt még a bürokrácia szerzett jogaival és ellentállásával is.

Nem illik bele e tanulmányunk keretébe, hogy azokkal a nehézségekkel foglalkozzunk, amelyekbe az autarchikus politika abbahagyása után a lakosság optima szempontjából beleütköznének azok az államok, amelyek az iparosítási, vagy mezőgazdasági törekvéseket természetes helyzetükkel ellentétes módon erőszakolták.¹⁹ Bizonyos, hogy különösen nagy nehézségek fognak mutatkozni agrárországokban, amelyek feladni kényszerülve „mesterségesen megteremtett” iparuk nagy részét, kénytelenek lesznek intenzív mezőgazdasági termelés által, valamint a földbirtok méltányosabb rendszere által új életlehetőségeket teremteni.²⁰

A nemzetgazdaságok *nemzetközi irányított összeműködése* nélkül, amelyben az összes tényezők racionális módon és szociális szellemben volnának összekötve, mindenesetre nagyon nehéz lesz egy új optimális világegyensúlyt találni.

A nemzetközi életben még két felfogás áll egymással szemben. Az egyik a nemzetet végcélnak tekinti, a másik csupán az emberiség szervét látja benne. Az első felfogás a szuverén államok közötti versenyt szüli, amelyek minden eszközzel, még háború útján is, határtalanul igyekeznek szaporítani lakosságukat és megnövelni saját forrásaikat és hatalmukat;

¹⁹ A különböző országok autarchikus folyamataira vonatkozó legutolsó statisztikákra nézve lásd *Rapport du Directeur du B. I. T.*, 1937, p. 68 és köv.

²⁰ Például Magyarországon a nem földműves lakosság a háború előtt az egész lakoságnak csak 35.5 %-át képviselte; 1930-ban már 54 %-át. Jelenleg az ipar és a kézművesség a nemzeti jövedelemben 34 %-kal, (a mezőgazdaság 31 1/2 %-kal), a közterhekben 30.3 %-kal részesedik (a mezőgazdaság 29 %-kal). A mezőgazdasági termények kivitelének szüksége még csökkenhet a nem földműves lakosság számára szaporodásával és az általános életszínvonal emelésével.

a második felfogás hozta létre a Nemzetek Szövetségét, de csak békés eszközöket juttatott neki a nemzetközi összeműködés megvalósítására. Egyesek szerint nagyon hosszú fejlődés után, amelyben kikerülhetetlen visszafejlődések is lesznek, ezt a rendszert egy államfeletti értelemben megreformált népszövetség fogja felváltani. Ellentétes minden logikával és a történeti fejlődéssel is, hogy amikor a technika és az erkölcsiség fejlődése a mai relatíve magas fokot érte el, ne jussunk el az emberiség olyan társadalmi szervezetének megteremtéséhez, amely képes a lehető legnagyobb jólétet biztosítani a világ lakosságának és megadni neki az állandó békét. (A világnépesség realista optimuma). Sajnos azonban e téren nem a logika uralkodik.

A Népszövetség jövője két fontos, egymással összefüggő feltételtől függ:

1. Az emberiség életnivójának értelmes és progresszív kiegyenlítése tekintet nélkül a nemzeti határokra;

2. Az egyes nemzetek részéről pedig érdekük felismerésétől, amely abban áll, hogy biztosítsák ezt a békés fejlődést, valamennyiök szervezett erejét mindenki rendelkezésére bocsátva az esetleges támadóval szemben.

Részünkről kétségtelennek látjuk, hogy minden abszolút túlnépesedés földgömbünkön technikailag kizárt dolognak fog mutatkozni, ha az emberiség egy ilyenféle nemzetközi politika rendszerében fog élni.

Tanulságok.

Mindebből tehát azt a következtetést vonhatjuk le, hogy még ha sikerülne is a létfenntartási módoknak tárgyi táblázatát a különböző országokban felállítani, még nem volnának a kezünkben a népesség realistának mondható optimumának, ép úgy, mint a túlnépességnek és elégtelen népességnek kritériumai. Ezek a fogalmak nemcsak gazdasági és társadalmi, hanem politikai vonatkozással is bírnak és ez a fő oka annak, hogy többé nem élünk egy viszonylag szabad világ gazdaságban, pedig az optimum elméletek gyökereiben ez a hipotézis rejlik. Valóban a lakosság nemcsak a termelés tényezője, amelyet egyedül egyéni anyagi jóléte érdekel, hanem olyan közösség is, amelynek magasabb szociális érdekei vannak. A túlnépességnek tényleg van egy bizonyos lélektani felfogása és ez mint dinamikus valóság hat: ez egy országban élő érzelmi energia, mely odahat, hogy elérje ugyanazt az életszínvonalat, amely egy adott időpontban másutt fennáll. Ez az érzés gyakran párosul azzal a természetjogi eszménnyel, hogy az ilyen országnak joga van a kevésbé sűrű területeken való elterjeszkedésre és ilymódon meg tudja hiúsítani a nemzetközi

összeműködés és segítség különböző észszerű és finomabb módszereinek alkalmazását. A nemzetekkel ugyanaz a helyzet, mint az egyénekkal: nem a legszegényebb országok azok, amelyek helyzetükkel, — nevezetesen a termékeny terület nagyságával, iparuk természetes fejlődési feltételeivel, az emberek, áruk és tőkék export- és import lehetőségeivel, — leginkább elégedetlenek és amelyek az igazságosság bennük élő érzelme alapján a legnagyobb energiával követelnek engedményeket az úgynevezett „birtokos“ országok részéről. Azok az országok, amelyek a tudatlanság, szervezetlenség és gazdasági fejlődés hiányában egy abszolút túlnépesség malthusi következményeinek áldozatai, mint pl. Kína, alig formálnak igényt életszintjüknek emelésére, különösen ha az más népek költségére menne. Ellenben Japán, amely $\frac{3}{4}$ századdal ezelőtt ép úgy nem törődött a nyugati nemzetek virágzásával, képes volt erősen iparosított állammá fejlődni, amely most kétszer akkora lakosságot tart el és évenként 1 millió lakossal növekszik. Ez a nép lázasan követel új gazdasági forrásokat, piacokat és bevándorlási területeket, először az ázsiai oldalon, azután általában a Csendes Óceán partjain és szigetjein, avégből, hogy életszínvonalát a legfejlettebb országok életszintjéhez tudja felemelni.

Egyes lelkileg „túlnépesült“ országoknak az a törekvése, hogy életszínvonalukat, sokszor nagyravágyó vezetőik ösztönzésére közelebb hozzák más nagy országok standardjához, ráveheti ezeket arra, hogy mindenáron szaporítsák lakosságukat, megsokszorozzák fegyverkezésüket és egész önellátó gazdaságukat kizárólag egy eljövendő háború szükségletei szerint rendezzék be.

De az ilyen mértéktelen politikai törekvések még egy fegyveres veszély kitörése előtt is a jólétnek olyan csökkentését idézhetik elő, amely már a belső biztonságot veszélyezteti. Ennek következtében időről-időre engedményeket kell tenni az életmód javára, magának a nemzeti biztonságnak érdekében. Mindaddig azonban, ameddig az összes államok pénzügyi forrásainak óriási részét a fegyverkezés fogja elnyelni, féltő, hogy a „valószerű“ társadalmi optimum mindjobban el fog távolodni a „hipotetikus“ társadalmi optimumtól: az emberiség anyagi, kulturális és erkölcsi életszintjének emelése meg fog akadni, sőt ez a színvonal még csökkenhet is.

Másfelől (lásd: Kína) a katonailag szervezett népesség bizonyos minimuma nélkül minden ország azt kockáztatja, hogy nemcsak elveszíti azt az életszínvonalat, amelyet elért, hanem területi épségét és szuverénitását is. Mindaddig, míg a nemzeti eszme az emberiség egyik irányítója marad, a jóléti optimum fogalmát a nemzeti biztonság és presztizs követelményének megfelelően módosítani kell. Logikailag el kell is-

merni, hogy minden nemzetnek, mint élő organizmusnak, joga van megtartani népszámát. Másrészt el kell ismerni, hogy minden államnak fontos szükséglete, hogy polgárainak életszínvonalát fenntartsa és a lehetőség mértéke szerint fokozatosan megjavítsa. Azonban mielőtt mások terhére területek hódítását kockáztatná, nem lehetne-e magán az ország területén megreformálni és megjavítani a termelés feltételeit, a jövedelemeloszlást és fogyasztást és ez alapon fenntartani, sőt felemelni a lakosság tömegeinek életszintjét?

Másrészt a nemzeti optimumok e két oldalának megvalósítása nemzetközi területen állandó békés egyezkedést követel, ha ki akarjuk kerülni az erőszak politikájának minden eddiginél szomorúbb megnyilvánulását. Errenézve tehát egy *társadalmi világoptimumot* — egy ma még nagyon bizonytalan és ingadozó egyensúlyt — kellene keresni. Minden esetben a „birtokos“ országoknak is nagy érdeke, hogy ebben a munkában résztvegyenek, mert ezeknek választanick kell egyfelől az óriási kockázatok és terhek, amelyeket az anyagi és demografikus fegyverkezések jelentenek és másfelől a gyakran kevésbé nagy áldozatok között, amelyeket lélektanilag túlnépesedett nemzetek követeléseik még túlzott formájukban is jelentenek.

Az emberi fejlődés mai állapota még nem engedi meg, hogy egy ország, egy terület, vagy az egész föld lakosságának valószerű optimumát számbelileg megállapítsuk és kiszámítsuk a szaporodási szám optimumát is. Hogy tehát a valószerű optimum politikája számára pozitív alapot találhassunk, félre kell tenni minden elméleti megfontolást és úgy határozni meg ezt az optimumot, hogy az egy meghatározott területen a nagy tömegeknek a legnagyobb biztonságban a lehető legjobb életmódot jelenti. A valószerű optimumnak tehát számolnia kell az anyagi jólét és a nemzeti biztonság szükségletén kívül egyidejűleg olyan számbelileg ki nem fejezhető elemekkel (nacionalista ideológiák, hódítás szelleme, kulturális fölény, hagyományos versengés stb.), amelyek a külső és belsőpolitika szempontjából gyakran jutnak szerephez. A valószerű optimumot tehát nem lehet tudományosan megállapítani, mégis tényezőinek kell nyújtania a fő szempontokat az igazi államférfiak népesség-politikai művészetéhez egy zilált világban, amelyben a békés eszközöket még gyakran hiusítja meg az erőszak.

Ferenczi Imre.

Magyar-lengyel gazdasági kapcsolatok új közlekedéspolitikai lehetőségei

A mesterséges cseh-szlovák államnak a tél folyamán bekövetkezett fokozatos megszüntetésével hosszú évek céltudatos politikai munkájának eredményeképpen a független lengyel és magyar államnak végre sikerült a közös politikai határt megvalósítani.

A Kárpátalja visszatérésével létesült közös határszakasz sok tekintetben új helyzetet teremtett a két állam között. Az új határok kölcsönös jelentőségének alábbi méltatásánál — a hatalmi politikai vonatkozások mellőzésével — inkább csak gazdaságpolitikai oldalát fogjuk kidomborítani.

Az új határvonal a keleti Kárpátok természetesen nevezhető földrajzi és az integer Magyarország ezeréves történelmi határaival esik össze. A két állam között kialakítható gazdasági kapcsolatok legfontosabb feltételei után kutatva két csoportra oszthatjuk azokat, még pedig a szerint, hogy a közvetlen, vagy a közvetett áruforgalom gazdasági előfeltételeivel kapcsolatosak.

A *közvetlen árucserének* feltételei elsősorban a két állam különleges termelési és fogyasztási viszonyaiban keresendők. A tranzitforgalom kiépítésén keresztül pedig a közvetett áruforgalom lebonyolításával mélyítjük el gazdasági kapcsolatainkat, amelyre nézve az új határ földrajzi alakulásánál fogva a közlekedési viszonyok adottságai és lehetőségei a döntő jelentőségűek.

Ha a két állam között erősebb közlekedési lehetőségek kiépítését óhajtjuk, mindenekelőtt a földrajzi, természeti adottságokat és az ezekből eredő technikai nehézségeket kell szem előtt tartanunk. A belvízi úton való kapcsolat kiépítése nyilván csak nehezen, óriási áldozatok mellett volna megvalósítható; elfogadható gazdasági érvekkel alig lehetne mellette komoly indokokat felhozni. A két állam gazdasági forgalmának

kialakításában ilyen módon túlnyomó részben, sőt szinte kizárólag a vasuti közlekedés jöhet tekintetbe. Éppen ezért az alábbiakban a Lengyelország és Magyarország között a közös határ folytán lehetségessé vált vasuti forgalom földrajzi, technikai és gazdaságossági vonatkozásait próbáljuk meg vázlat-szerűen kifejteni.

Mielőtt a közlekedési problémákkal részletesen foglalkoznánk, vázlatosan a közvetlen áruforgalom alapfeltételeinek alakulásáról, mint az előbbi nélkülözhetetlen gazdasági előzményeiről is mondanunk kell egynéhány szót.

Gazdasági struktúra tekintetében úgy Lengyelország, mint Csonka-Magyarország a *fokozódó iparosodás* állapotában lévő agrárállam. Mezőgazdasági termelési viszonyaik hasonló természetűek; az ipari termelés felépítésében pedig inkább csak a belföldön nyerhető nyersanyagok felhasználási irányai szert mutatkozik némi eltérés.

Lengyelországban is, ha mindjárt nem olyan mértékben mint nálunk, a múlt évtizedben erős üzemi iparfejlesztésnek lehettünk tanui. A fogyasztási struktúra szempontjából is majdnem azonos viszonyokkal kell számolnunk, ami természetesen nem zárja ki a kölcsönös kiegészülésre épülő differenciális árucseré még egy darabig fokozható növekedését.

A közvetlen árucseré mai helyzetét tekintve, a két ország közt eddig lebonyolított áruforgalom elég jelentéktelennek mondható. Általában az elmúlt évtizedben különösebb változást, fejlődést sem bruttó értékben, sem pedig áruösszetételben nem mutatott.

Év	Import		Export	
	L e n g y e l o r s z á g -			
	ból		ba	
	magyar behozatal		magyar kivitel	
	1.000 Zl.	%-a	1.000 Zl.	%-a
1932	10.220	1.99	4.157	0.80
1933	6.528	1.34	5.606	0.92
1934	5.524	1.03	5.148	0.82
1935	5.715	0.91	5.340	0.76
1936	7.153	1.05	6.041	0.77
1937	8.220	1.11	8.325	0.91
1938	9.475	1.45	8.370	1.02

Ma, midőn fokozott mértékben vagyunk kénytelenek a kiegyenlített fizetési mérleg feltételeinek megfelelő áruforgalmat a különböző államokkal és így Lengyelországgal szemben is fenntartani, a kölcsönös kiegészülésen alapuló áruforgalomnak nagyobb jelentősége van.

Lengyelországból túlnyomórészt ipari nyersanyagokat és félgyártmányokat importálunk a legnagyobb részét mezőgazdasági kistermények, ipari fél- és készgyártmányok ellenében.

Az 1938. év júliusától 1939. év máciusáig lebonyolított áruforgalom megoszlása szerint nyersanyagok a behozatal 74 %-át, egyéb áruk pedig 26 %-át adták. Az áruforgalom kölcsönös és fokozott kiegészülési lehetőségét a legutóbbi kereskedelmi tárgyalások eredményei is igazolják. Általában az a helyzet, hogy a Lengyelország részéről kialakuló áruforgalom nyomása érezhető a parciális fizetési mérleg tekintetében és inkább Magyarországnak okoz gondot a megfelelő értékű export-ellentételek tartósabb biztosítása. A két ország külkereskedelmi forgalmának kialakulása, fejlődése a gazdasági strukturális adottságokon kívül a közvetlen áruforgalom lebonyolításában nem kismértékben függ annak helyes technikai keresztülvitelétől, ahol többek közt a kontingenseknek, az árucserre szigorúan gazdasági értelemben vett lehetőségeinek megfelelő megállapítására, vagy esetleges kiharcolására gondolunk.

Szükség van továbbá arra az eddig még számos más viszonylatban is eléggé hiányzó piacfeltáró és a különböző fogyasztóterületek felvevőképességét részleteiben kutató munkára, ami nélkül az áruforgalom további kölcsönös kifejtése nehezen képzelhető el. Éppen a fizetési mérleg előnyös alakítására való tekintettel a közvetlen áruforgalmon kívül a tranzitó-forgalom felkarolására is sok új, eddig még zavartalanul ki nem használt gazdasági előnyt magában rejtő megoldás kínálkozik. A kétoldalú tranzitóforgalmon kívül még egy többletbevételt jelentő egyirányú átmenőforgalom kihasználásával is számolhatunk.

Végül rá kell mutatnunk az idegenforgalom felkarolásával járó gazdasági és kulturális vonatkozások kimélyítésére is, amely kérdés még kölcsönös előkészítést és kimunkálást igényel, és esetleg forgalomgyarapodást jelenthetne.

Általában a magyar és lengyel gazdasági és kulturális kapcsolatok kialakítása szempontjából arra a kedvezőtlen és előzetes eredményre juthatunk, hogy a közlekedési viszonyok adottságai a már fentebb említett gazdasági strukturális adottságoknál számos vonatkozásban elsődleges természetűek, miertis lássuk az új határ folytán kialakult közlekedési lehetőségek jelentőségét, azok válfajai szerint.

A lengyel állam gazdasági és közlekedési berendezettségét nézve megállapítható, hogy nem multak el nyomtalanul azok a hatások, amelyek Lengyelországnak a három különböző kulturájú államhoz való történelmi betagoaltságából származtak. A német államhoz kapcsolt lengyel rész közlekedési hálózata lényegesen eltérő a galíciai területekre eső és a régi orosz birodalomhoz tartozó hálózat kiépítési rendszerétől. A volt német rész közlekedési hálózata a legintenzívebb. Az orosz fennhatóság alól szabadult területeken épült régi orosz vasúti hálózat kimondottan stratégiai természetű. A galíciai részeket

behálózó közúti és vasúti vonalak stratégiai jellegén kívül a politikai centralizáció nyomait is magukon viselik, ami a fontos közlekedési vonalak teljesítőképességének különleges jelleget nyújt. A magyar hálózattal való kapcsolatokat a Kárpátokon keresztül létesítették.

Az észak-déli irányban futó legtermészetesebb és legteljesítőképesebb vasúti vonalaink sajnos az újonnan nyert közös határ vonal szakaszain kívül maradtak. Azt kell mondanunk, hogy a mai Lengyelországgal fenntartható vasúti közlekedés legjobb öt vonala szlovák fennhatóság alatt maradt. Ezt azért emeljük ki, mivel a régi történelmi kapcsolatokat 20 éven keresztül megzavaró cseh-szlovák állam nemcsak földrajzilag szakította meg, hanem mintegy közbetolódott ék módjára és az északi-déli irányú vasútvonalakat ellentétes közlekedési vasúti hálózat fejlesztésével az előbbieket fokozatos leépítése és gyengítése révén igyekezett áthangolni. A volt cseh állam stratégiai hálózatot és korridort épített ki keleti irányban. Ezzel a keleti irányú közbetolódással különösen az észak-déli irányú tranzitforgalmat nehezítette meg és tartotta annak irányítását kezében, a kelet-nyugati közlekedési irány fokozódó kihangsúlyozásával, amit a legújabb időkig is folyamatban levő építkezéseivel is alátámasztott.

A kárpátaljai területek visszacsatolása folytán a kelet-nyugati irányú politikai közlekedési akadályok részlegesen megszűntnek tekinthetők. Kárpátalján keresztül Magyarország Lengyelországgal közvetlen vasúti kapcsolatot csak a munkácsi és az ungvári vonalon vehetett fel. A Máramarosszigeten keresztül vezető vasútvonal zavartalanul eddig még nem volt igénybevehető. Ez a vonal még ma is kb. 40 km szakaszon román területen fut és nyugodt használata bizonytalan Magyarország számára. Ennek a vasúti vonalnak a mai magyar területre eső felső szakaszával az anyaország csak Lengyelországon keresztül tud kapcsolatot fenntartani. Mint már fentebb említettük, annak ellenére, hogy a visszakapott vasúti vonalak a keleti Kárpátok legmagasabb hágóin valamikor a magyar bevándorlás és tatárok betörési helyein vezetett keresztül, mégis a legmegfelelőbb vasúti összekötő vonalunktól (Mezőlaborc) elestünk. Ennek a vasúti vonalnak Szlovákia szempontjából csak tranzitjelentősége van s nincs kizárva, hogy a jövőben sikerülni fog olyan megállapodást kötni, amely Lengyelországgal felveendő kapcsolatainak intenzívebb kihasználását elő fogja segíteni.

A visszanyert vonalainkat az észak-déli irányú és előbb már természetesnek nevezett közlekedési vonakkal összehasonlítva ki kell emelnünk, hogy a visszanyert két új vonal a többi régivel szemben határozott kerülőt jelent, amit még az új szlovák állam tranzit- és köteléktarifa-politikája csak súlyosbíthat. Nincs kizárva azonban annak a lehetősége, hogy

magyar-lengyel viszonylatban sikerülni fog ezeket a nehézségeket is enyhíteni. A közvetlen vasúti és közúti kapcsolatok ismertetése mellett nem feledkezhetünk meg arról, hogy az észak-déli irányban futó vasúti vonalak egy részét nemcsak a lengyel államból, hanem a német birodalomból jövő direkt és tranzitforgalom is igénybeveszi, miértis a régi német tranzitököttelek tartósabb versenyviszonyaival feltétlenül számolni kell, amit az is súlyosbít, hogy a német állam az észak-déli és délkeleti viszonylatban lebonyolított közvetett és közvetlen áruforgalom számára párhuzamos irányban futó, erősen előrehaladott stádiumban lévő behajózási közlekedési hálózattal is bír.

Az új kapcsolatok kilátásai szempontjából figyelembe kell venni, hogy a Duna vonalának a majnai csatornával való összekapcsolása már öt év kérdése és így az Északi tenger a Fekete tengerrel közvetlen behajózási kapcsolatba fog lépni. Komoly stádiumba került a Duna vonalának az Oderával való összekapcsolása is, ami által a Keleti és a Fekete tenger között fog a Dunán keresztül közvetlen behajózási kapcsolat létesülni. Ez utóbbi tervezet megvalósításával a délkeleti államok felé irányuló áruforgalom lebonyolításában számottevő munkamegosztás fog kialakulni az alacsony tarifát igénylő tömegárúk és az értékesebb áruforgalom között. Az előbbire nézve az egyre nagyobb teljesítőképességű belvizi hajózás, az utóbbira pedig a vasúti és közúti közlekedési hálózat igénybevétele fog mértékadóvá válni. A belvizi hajózás teljesítőképességének komoly emelésére szolgálnak a Német Birodalomhoz csatolt Ausztriában a Bécs körüli és a Bécs—linzi szakaszon megindult nagyszabású kikötőépítési munkálatok, valamint azok a tőkebefektetések, amelyeket az új Szlovákia eszközöl a pozsonyi kikötő teljesítőképességének fokozására. A víziúton kívül a Német Birodalom a délkeleti államokkal való közlekedési kapcsolatai erősítésére úgy a cseh protektorátuson, mint a régi osztrák területen keresztül nagyteljesítményű úthálózat kiépítésébe kezdett, ami az értékesebb áruforgalom lebonyolításában jelentős változásokkal fog járni. A magyar-lengyel közvetlen közlekedési kapcsolatok ilyen értelmű kimélyítéséről sajnos, az említett földrajzi határok előnytelen alakulása folytán nem igen lehet szó. Itt legfeljebb a rendelkezésünkre álló két vasúti vonalnak és a velük párhuzamosan futó útvonalnak javításáról, teljesítőképességének jelentéktelen fokozásáról beszélhetünk, ami a német kiépülő autóstradák és belvizi hajózás konkurrenciáját annak komoly fellépése után, tehát számításunk szerint mintegy 20 év elteltével, csak komolyabb áldozatok árán fogja elbírní. A Tisza és Visztula felső szakaszainak hajózhatóvá tételével és az ilymódon megnövekedett teljesítőképesség gyakorlati kihasználásával a közeljövőben számolni lehet.

A fentiek után felvethetjük azt a kérdést is, hogy ilyen körülmények között Lengyelországnak a magyar érdekeket szolgáló tranzitforgalma milyen jelentőségre tehet szert a közeljövőben. Magyarország ugyanis abban az előnytelen helyzetben van, hogy a vasúti és közúti közlekedés szempontjából figyelembejöhethető tengeri kikötőket már régi, integer határainak keretében is csak nagy áldozatok árán tudta megközelíteni. Az Adrián lévő magyar tengeri kikötőnek, Fiumének elérésére is Magyarország fő fogyasztási centrumától számítva 600 km hosszú vasúti utat kellett az áruforgalomnak megtennie. A ma már egyedül érvényes közvetett tengeri forgalom szempontjából az Adriai tengeren Fiume és Trieszt, az Északi és Keleti tengeren a német kikötők, a Fekete tengeren pedig a romániai Braila jöhetett csak számításba, de ez sem vasúti áruszállítás, hanem a Dunán való áruforgalom szempontjából.¹

Csonka-Magyarország egyetlen tengeri kikötőjétől elesvén, jelenleg csak közvetett tengeri forgalom lebonyolítására gondolhat, amelyre új alkalom kínálkozik azzal, hogy Kárpát-alján keresztül a lengyel tengeri kikötők is megközelíthetőkké váltak. Itt kell rámutatnunk arra, hogy Lengyelország az elmúlt 20 esztendőben nagy erőfeszítéseket tett a közlekedési hálózatban mutatkozó történelmi eredetű díszparítások kiegyenlítésére. A hálózatnak Varsóban való központosításán kívül annak olyan áthangolására is törekedett, hogy úgy vasúti, mint belhajózási szempontból az észak-déli szállítási irány jelentősége nyomult előtérbe. Ennek a célnak elősegítésére Lengyelország gondoskodott arról is, hogy a lengyel korridoron belül Gdyniában egy olyan tengeri kikötőt létesítsen, amely bizonyos mértékig Danziggal munkamegosztásos viszonyba kerülve, majd forgalmának jelentős túlszárnyalásával a szuverén lengyel állam hatáskörében kimondottan lengyel érdeket szolgáljon.²

Annak igazolására, hogy a lengyelek milyen komolyan gondolnak a kereskedelmi forgalomnak észak-déli átorientálására, a külkereskedelmi forgalomnak utolsó 15 éven belül történt változásaira hivatkozunk, amelyből kitűnik, hogy a né-

¹ A háború utáni fejlődés a tengerjáró hajó típusának bevezetésével Budapest tengeri forgalmi akciórádiuszát megrövidítette ugyan, de csak azokra az árukra nézve, amelyek az áruforgalom ilyenértelmű lebonyolítására alkalmasak.

² Az egyesített Lengyelország vasúthálózatának teljesítményfokozására pl. a sziléziai bányák feleslegeinek a lengyel kikötőkhöz való szállítására külön szénszállító magisztrál-vonalat létesítettek a meglévő vasúti hálózat túlterhelésének csökkentésére és Gdynia kikötőjének ellátására. Lengyelország a Visztula tervbevett belhajózási fejlesztésével, valamint a Visztula—Dnyeszter-csatorna megépítésével még nagyobb nyomtatékot kíván az észak-déli és délkeleti forgalomnak adni, amely Lemberg—Máramarossziget, valamint Lemberg és Csernovitzon keresztül Romániát kapcsolja fel a Keleti tengeri kikötőhöz.

met irányban fokozatosan leépülő kereskedelmi áruforgalmat az északi államok bekapcsolódása, valamint a tengerentúli forgalomnak számottevő megnagyobbodása helyettesíti.

Lengyelország ilyenirányú közlekedéspolitikai tevékenysége részlegesen felveszi a versenyt a Német Birodalom, a területén keresztülfutó történelmi vasúti és vízi tranzitóvonalak teljesítőképességével, valamint az ezekkel állandó versenyben lévő, délről északi irányban futó forgalom szempontjából fontos szerepet játszó olasz kikötőkkel, úgyhogy ma már komolyan felmerül az a kérdés, hogy a német, olasz és lengyel tengeri tranzitóforgalomban Csonka-Magyarországnak miként kellene nemzetközi áruforgalmát úgy megosztania, hogy azok a hazai gazdaságpolitikai szempontok figyelembevételével céljainknak legmegfelelőbben alakulhassanak. A Német Birodalomban jelenleg tapasztalható vasúti hálózati túlterhelés mellett, valamint arra való tekintettel, hogy a közúti és vízi hálózat egyelőre még tranzitóban nem képes azokra a délkelet irányú teljesítményekre, amelyekre eddig a Birodalom közlekedési hálózata vállalkozott, ideiglenesen határozottan előnyös munkamegosztás alakulhat ki a német, valamint a lengyel észak-déli irányú tranzitóforgalom rentábilis lebonyolítására. Itt még arra is rá kell mutatnunk, hogy a lengyel tengeri kikötők politikai birtoklásában esetleg bekövetkező változások nem fognak módosítani azon a száraz gazdasági tényen, hogy a közlekedési hálózat egyes berendezései tranzitó-teljesítmények szempontjából szervesen egymáshoz tartoznak és a tranzitóforgalommal járó előnyöket kölcsönösen megosztják.

A Magyar- és Lengyelország közötti közlekedésnek van még egy közvetett tengeri változata is, ami még ma is időnként komoly kiegészítő megoldásként kínálkozik. Ez az áruforgalomnak Gdynia—Gibraltár—Brailán keresztül való lebonyolítása közvetlen víziút felhasználásával. Ugyanis még ma is fel tudunk mutatni olyan árukat, amelyeknek ez az utóbbi víziúton való szállítása olcsóbb a közvetlen vasúti összeköttetés tarifális költségeivel szemben. Az utóbbi kérdések tanulságosak abból a szempontból, hogy vasúti tarifáink úgy direkt, mint köteléki viszonyban még sok módosításra szorulnak.³

³ A közelmúltban több ízben volt példa rá, hogy maga Németország szárazföldi közlekedési hálózatának túlterhelése folytán, nemcsak tranzitó, hanem saját belföldi forgalmának kielégítésére is kénytelen volt a kerülő úton történő tengeri szállítási viszonylatot kihasználni. Németország saját déli területei szénfogyasztásának kielégítésére a szenet Gibraltáron keresztül a trieszti kikötőbe irányította, hogy az onnan a volt osztrák területekre juthasson. Vagy volt példa arra is, hogy a Magyarországnak szóló gázszenet a Regensburg—Hamburg-i belvízi szakasz túlterheltsége folytán Stettinben behajózta és nemcsak Gibraltár—Susak, hanem Brailán keresztül is szállította magyar területekre. Ugyanezt tette a délkeleti államok tranzitóforgalmának helyettesítésében is.

Ilyen lehetőségek természetesen a lengyel tengeri kikötők útján is felkínálkozhatnak, és hogy konkrét példával szolgálhassunk, a karvini szénnek Magyarországra vagy a délkelet-európai országokba való szállítása a németek által már követett módon is eszközölhető, annál is inkább, mert a lengyelek itt bizonyos versenyképességet tudnak felmutatni a német viszonylatokkal szemben, annál a már említett, külön megépített szénszállító magistralvonaluknál fogva, amely a szén-centrumot Gdyniával összekapcsolja. Tranzitóforgalom szempontjából legújabban szárazföldi lebonyolítási lehetőségek is kínálkoznak a Lengyelország felé lebonyolítandó forgalomban Magyarországon keresztül. Ma ugyanis a Romániából származó (tengeri, olajpogácsa, korpá, kender, stb.) mezőgazdasági terményeknek német vagy angol kikötőkbe való juttatása a Duna vonalának igénybevételével Budapestig, majd innen a megnyílt kárpátaljai vonalakon és lengyel Gdynián keresztül versenyképesen volna lebonyolítható. Amint már említettük, a szlovák államnak közbeékelődése most már csak részlegesen érvényesül és így a tranzitópolitikában régi kizárólagos irányító szerepe megszűntnek tekinthető.⁴

A két állam gazdasági és közlekedési strukturájának áttekintése után a gazdasági kapcsolatok kimélyítésére általában eddig még kellőképpen figyelembe nem vett lehetőségek kínálkoznak a közvetlen árucseréforgalom fokozásán kívül abban, hogy a tengerentúli kereskedelemnek egy jelentős részét Lengyelországon keresztül bonyolíthatnánk le. E tekintetben elsősorban a Német Birodalmon keresztülfutó tranzitóforgalomnak munkamegosztásos átvétele volna figyelembevehető, ahol ipari nyersanyagok és egyéb termények szállítása közt különbséget célszerűség szempontjából csak annyiban tehetnénk, hogy az amerikai kontinenssel kapcsolatos forgalom az északi kikötőkön, a Távolkelettel fenntartott forgalom pedig az adriai kikötőkön keresztül bonyolódna le Magyarországgal.

A tranzitóforgalomban kialakítandó munkamegosztásra azért is gondolnunk kell, mivel a külkereskedelmi forgalmunk szempontjából ránk nézve legjelentősebb Német Birodalom a Közelkelet területeivel rövidesen fokozottabb mértékben fogja saját kereskedelmi forgalmát lebonyolítani.

---

⁴ Még így is az a különleges helyzet áll elő, hogy a tranzitópolitikának sovínisztikus kezelése folytán a Duna felsőszakaszához irányított áruszállítványok egy részét nem a meglévő, most már magyar komáromi, hanem a pozsonyi kikötőbe irányítják, hogy a jelenleg szlovák pozsonyi kikötőt forgalommal lássák el. Ebben annyira mennek, hogy a Komárom város által igényelt közszükségletet, annak ellenére, hogy Komárom saját kikötővel rendelkezik, nem egyenesen Komáromba, hanem a pozsonyi kikötőn keresztül való szállításra kényszerítik.

Az *idegenforgalom* fejlesztési lehetőségeivel kapcsolatban rá kell mutatnunk arra, hogy a közvetlen érintkezés lehetővé teszi az eddig sokszor megzavart forgalomnak nyugodt lebonyolítását, továbbá mindazoknak a szállítási kedvezményeknek hatásos igénybevételét, amelyeket eddig a közbeékelte Csehszlovákia megakadályozott. Az idegenforgalom növekedése ezentúl nemcsak az üzleti érdekeltek látogatóinak szaporodásából, hanem a turisztika révén, valamint a kárpátaljai, budapesti és balatoni fürdőhelyeknek lengyel részről jövő látogatók növekvő létszámából adódhatik.

Budapest, 1939. június.

Andreich Jenő.

Közlemények.

A termelési költségek a korporatív gazdaságban.*

A régebbi idők közgazdasági rendszerei a gazdasági életnek elsősorban a forgalmi oldalát emelték ki, a termelés jelenségei csak ennek körében nyertek tárgyalást. A fasiszta közgazdaságtan, amely a pénz szerepét túlságosan hangsúlyozó elődökkel szemben tudatosan a termelést tekinti a gazdasági élet alapjának, különös figyelmet fordít a termeléssel kapcsolatos jelenségekre és így elsősorban annak magjára, a termelési költségek kérdésére.

Olaszországban a fasizmus már kezdettől fogva nagy súlyt helyezett a költségalakulás vizsgálatára, már a Carta VIII. pontja is elrendelte, hogy a szakmabeli szervezeteknek kötelessége minden eszközzel elősegíteni a termelés növelését, tökéletesítését és a költségek csökkentését. A költségalakulás jelentőségét az autarkias irányzat még jobban emelte, hiszen az azonos termékek külföldi termelői költségeivel való összevetésből világlik ki a legjobban az, hogy mely cikkeknel lehet és indokolt a Carta által előírt költségcsökkentést elsősorban keresztülvinni. Épen ezért Olaszországban nemcsak a gyakorlati élet embereiből alakított szakbizottságok foglalkoznak állandóan e kérdéssel, hanem az elmélet emberei is és köztük elsősorban a római egyetem tanára, *Marrani*, aki katedrája mellett mint az ipari munkás konföderáció gazdasági osztályának elnöke, s az ipari vállalatok ellenőrzésére alakított több szakbizottság tagja, a gyakorlati élettel is szoros érintkezésben áll és így ritka szerencsésen egyesíti magában az elméleti tudást a gyakorlati élet alapos ismeretével, ami a költség-számítás esetében egyenesen nélkülözhetetlen. Nyolc évi munkásságának eredményét hatalmas könyvben nemrég jelentette meg. Benne mindenre kiterjedő elméleti megalapozás

---

* *Marrani, Pelio*: Del costo di produzione nella economia politica corporativa. Padova, Cedam, 1938. XIV. — 657. l.

után a való élet tényeinek alapulvételével mutatja be az egyes ipari szakmák kapcsán a termelési költségeknek napjaink olasz korporatív gazdasági rendszerében való alakulását.

A mű *elméleti részének* elején a költségek tantörténetét találjuk, Macchiavelli-től kezdve, aki először tekintette a költséget munkának, egész napjainkig, különös figyelemmel mindenkor az olasz közgazdaságtan ezirányú eredményeire, ami elsősorban a külföldiek számára igen értékes forrásanyag.

Abból kiindulva, hogy a termelés — vagy a fáradsággal járó munka, vagy a közvetlen élvezetről való lemondás alakjában — mindig áldozatot kíván, a *termelési költségeket az egyén által hozott áldozatok oly tömegének tekinti, amelynek célja a szükségletek kielégítéséhez szükséges javakról való gondoskodás*. E pszichikai és szubjektív jellegű költség-fogalom mellett, amelyet *reális termelési költségnek* (costo reale di produzione) nevez, megkülönböztet még egy *pénzben kifejezett termelési költséget* is (costo di produzione in numerario) vagy röviden termelési költséget, amely azonban nem külön költségfaj, hanem a reális termelési költségfogalomnak kényszerű kiterjesztése, annak folytán, hogy a termelésben résztvevő egyéneket az általuk hozott különböző áldozatokért pénzben kifejezett ellenértékkel jutalmazni kell. A két költség nem is tér el egymástól, egyik a másik folyománya, más arculatja. A Carta is mindkettő csökkentését írja el: nemcsak az egyes javak előállításához szükséges áldozatokat (pl. a munkások fáradságát) kell a lehetőség szerint csökkenteni, hanem a termelő tényezők jobb beosztásával a termelés pénzben kifejezett kiadásait is (spese di produzione). Hogy ezen utóbbi s a kész termék eladási ára közti különbség, azaz a tiszta haszon az összesség érdekében egyesek javára túl nagy ne legyen, az államnak kell a korporatív gazdálkodás alapját alkotó igazságossági és erkölcsi szellemben a költségalakulást ellenőrizni.

Marrani a továbbiakban a pénzben kifejezett termelési költséggel, azaz röviden a *termelési költséggel, mint kiadással* foglalkozik. Gyakorlati szempontból ennek van elsőrendű fontossága, hiszen a termelésben résztvevők mind pénzben kénytelenek gondolkodni, működésük előzetes és utólagos mérlegét is ebben készítik, s a résztvevők jutalmazása is pénzben történik. A termelési költségek három csoportra oszthatók, aszerint, hogy anyagra, munkára vagy egyéb kiadások fedezésére fordítódnak. Minden fajnál *közvetlen vagy közvetett kiadások* közt tehető különbség. Közvetlen anyag, munka, stb. kiadás alatt értve azt, amely a termelés folyamán alkalmazva a kész-termékben nagyrészt megjelenik, illetve magára a termékre vonatkozik, tehát a termelés minden egyes egységénél

jelentkezik. Ezzel szemben, ha a költség a termelésnél csak összesítetten, globálisan szerepel, közvetettnek minősül.

A *költségek fokozatos kialakulását* a termelőfolyamat kapcsán vizsgálva három költség állapítható meg: a) *első költség* (costo primo), amelyet a közvetlen és közvetett anyag- és munkaköltség képez, — eredménye a késztermék a termelési központban, azaz a termelés anyagi színhelyén, b) a *teljes termelési költség* (costo totale di produzione), ez az előbbieken kívül már a szűkebb értelemben vett termelés folyamán fellépő közvetett termelési költségeket is magában foglalja, elsősorban az egész üzem, illetve berendezés költségeinek (mótorikus erők, világítás, erőátvitel, karbantartás stb.) arányos részét, a termelésben nem közvetlenül résztvevők (igazgatók, osztályvezetők, stb.) munkabéréit. Végezetül a c) *összes költség* (costo complessivo) esetében a tág értelemben vett termeléssel kapcsolatos összes kiadások is tekintetbe vétetnek, így az eladással, a vállalat igazgatásával kapcsolatos költségek, stb. (spese generali).

A költségalakulás fokainak megállapítása után Marrani a gyakorlati életből merített számítások alapján grafikonok kapcsán fejti ki az általános érvényűnek tekintett csökkenő termelékenység elvét és azt vizsgálja ugyancsak gyakorlati esetek alapján szerkesztett grafikonok segítségével, hogy az *összes költség hogyan jön létre*, mikor alakul a legkedvezőbbben (produzione normale o di regime), illetve hogy ez, valamint az öt összetevő költségek görbéi a termelt mennyiség függvényeként hogyan alakulnak. Különös figyelmet szentel az általános kiadások (spese generali) görbéinek, amelyek, mint könyve gyakorlati részében kimutatja, Olaszországban átlagban a teljes termelési költségeknek 20 %-át jelentik, s ekként az összes termelési költségek csökkentésének nagy lehetőségét hordják magukban; annál is inkább, mivel ezek egyszersmind az új, állandó költségeknek is legnagyobb tételét alkotják, tehát azokénak, amelyek a termelés mennyiségétől függetlenek, amelyekkel még annak szünetelése esetén is számolni kell.

Míg az előbbieken azt nézte, hogy a termelt mennyiség milyen arányban áll az egész termelési folyamat egyes költségrészeivel, addig a következőkben azt vizsgálja, hogy hogyan alakul a termelés kiterjesztésével az egyes darabtermékekre vonatkoztatott költség, azaz *átlag egységköltség* (costo unitario medio), tehát a teljes termelési költség és a termelt mennyiség megfelelő értékének hányadosa. Ennek kapcsán kifejti azt az ismeretes tételt, hogy a termelési költség-görbének megfelelően a termelt mennyiség emelkedésével az egyes termékek görbéi kezdetben hanyatló irányzatot mutatnak, mivel az állandó költségek nagyobb számú termékre oszlanak meg, s a

munkaerő, berendezés, stb. is észszerűbben használható ki. Egy bizonyos ponton, az ú. n. kritikus ponton (punto critico o di fuga) túl azonban, amely — mint számításokkal is kimutatja — elméletileg egybeesik a teljes termelési görbének legkedvezőbb, ú. n. normális pontjával, már érvényesül a csökkenő termelékenység törvénye és ekként a termelés további kiterjesztése esetén az egyes termékek ára nő. Hasonlóképpen a részlet- (munka-, anyag-, közvetett termelési- és általános-) egység költséggörbéknek is van kritikus pontjuk, s ezek a derékszögű koordinata rendszerben ideális elképzelésben egy ordinátán fekszenek. A gyakorlatban azonban a termelés normális folyamata szinte állandóan akadályozódik, így pl. ha a lánctermeletés folyamán egy gép elromlik, rövid ideig tartó állása is kihat az egész üzemre. De míg a három teljes termelési költségfaj (anyag, munka, közvetett termelési költség) kritikus pontja a köztük levő szoros összefüggés folytán időben a gyakorlat tanulsága szerint megközelítőleg egybeesik, — mivel, az előző példánál maradva, egyenlő mértékben nem kerül sor a gépmegakadás következtében bizonyos munka, anyag és közvetett termelési költségre, — addig az általános költségek a teljes termelési költségektől függetlenek lévén, nem szenvednek fáziseltolódást és így úgyszólván állandóan későbbi időpontban érik el kritikus pontjukat a termelés folyamán, mint a gyakran kényszerű akadályoztatásokat szenvedő teljes termelési költségeket képező anyag, munka, stb. költséggörbék.

Háborus és önellátásos időben különös figyelmet érdemel a kérdés, hogy mi történik a költségek szempontjából akkor, ha a vállalat teljesítőképségének jobb kihasználása céljából a munkásokat napi 2 turnusban alkalmazva *fokozott* (andamento spinto) vagy 3-ban *erőltetett* (a. forzato) *munkamenetben* dolgoztatják. Grafikonjai segítségével kimutatja, hogy bár a munka- és esetleg az anyag-egységköltségek néha növekszenek a felfokozás következtében (kevésbé ügyes munkások is beállíthatnak, nem a megszokott időpontban, hanem éjjel dolgoznak, stb.), mégis az állandó költségek jelentékenyen csökkennek, mivel nagyobb számú termékre oszlanak meg, bár egyesek közülök (karbantartási költségek, gépek romlása, stb.) emelkednek. Az állandó költségek esése következtében a turnusos munkafolyamatok összes egységköltségi kritikus pontja is esik, tehát a termelés költségalakulása kedvezőbbre fordul és így az erőltetett munkamenet esetében a „minimum minimumum“-nak nevezhető kritikus pontot nyerjük, amely a vállalatnak a költségek szempontjából a lehető legkedvezőbb kihasználását jelenti (massimo assoluto della capacità produttiva).

Az átlag egységköltség-görbétől megkülönböztetendő az

egyes termékek *hatásköltséggörbéje* (costo unitario marginale), amely azt mutatja, hogy mily viszonyban áll a termelés kiterjesztése kapcsán a költségekben beálló bizonyos növekedés a termelt mennyiségben eredményezett megfelelő növekedéssel. Ugyanazon koordinata rendszerben tünteti fel az egységre eső átlag-költséggörbét, valamint a határ-egységköltséggörbét és részletesen vizsgálja a kettő egymáshoz való viszonyát. Megfigyelései közül a legérdekesebbek egyike az, hogy az első termelt egység teljes termelési költsége, átlag-egységköltsége és határ-egységköltsége azonos, továbbá, hogy a határköltséggörbe kritikus pontja alacsonyabb az átlag-költséggörbénél, mivel szerkesztésénél mindig csak az utolsó növekedést kell figyelembe venni, míg a másikonál — átlag lévén — az előzőket is.

Gyakorlatilag igen érdekes része a fejezetnek a *termékek árának* a vizsgálatba való bekapcsolása. Az árak természetesen magasabbnak kell lennie, mint az átlagköltséggörbe kritikus pontja — s az előbbieken alapján, mint a határköltséggörbéjé — különben a termelő veszítene. Ennek megfelelően az adott példában az egyszerűség kedvéért a termelés mennyiségétől függetlennek tekintett ár vonal két pontban metszi az átlag-egységköltséggörbét, amiáltal meghatározódik az is, hogy milyen termelés-mennyiségi határok közt lehet nyereséggel termelni. Bár természetesen e határokon belül fekszik az átlaggörbe kritikus pontja, mégsem ennél a pontnál éri el a vállalat nyeresége a maximumot, hanem rendszerint később, egy olyan pontnál, amelynél az átlagköltségek már újra magasabbak ugyan, de a határegységköltség még nem éri el az árat. E pontnál, a termelés *legnagyobb nyereségpontján* (carico del guadagno massimo) ugyanis még mindig aktív a határköltség. Bár az átlaggörbe kritikus pontjának túllépése után állandóan kisebbedik a nyereség nagysága, mégis ok arra, hogy egészen ne használtassék ki az elérhető előny. A nemzetgazdaság egészének érdekét figyelembe véve, a termelést akként kellene a fentiek alapján Marrani szerint irányítani, hogy — tekintettel a létszükségleti javak mennyiségének a belső piacon észlelhető nagy állandóságára — a konstansnak tekinthető szükséglet kielégítésére néhány vállalat olyként rendezkedjék be, hogy a teljesítőképesség állandóan a legnagyobb nyereségpontig legyen kihasználva, míg a fogyasztás változó részének kielégítését más vállalatok látják el. Az egyesülések termelési kvótájában, valamint a fasiszta kormányzatnak a termelést a belső szükséglettel összhangba hozni akaró néhány intézkedésében már a mondott irányban való fejlődés jelei láthatók.

Míg Marrani az előbbieken a vállalat terjedelmétől el-

vonatköztartva tárgyalta a költségalakulást, addig az elméleti rész utolsó fejezetében azt vizsgálja, hogy politikai, társadalmi és gazdaságtechnikai szempontból *mily méret* a legmegfelelőbb *az egyes vállalatokra vonatkozóan*. A kérdés magva továbbra is a költség, hiszen a vállalat mindkét alapproblémája: a kereskedelmi és a műszaki is lényegében erre vezetődik vissza. A kereskedelmi kérdés a vállalat terjedelmének meghatározásában áll és magától értetődő, hogy a termelési költségek ismerete nélkül nem lehet sem a bővítés, sem a vállalat kereteinek szűkítése irányában dönteni. Hasonlóképp ez a szempont az irányadó a vállalat műszaki felszerelését illetőleg is, — akként kell mindenkor a termelési eszközöket alkalmazni, hogy a terméket a legkisebb költségen szolgáltatassa az üzem. E szemszögből vizsgálja Marrani, hogy a mezőgazdaság, a kereskedelem és ipar számára mily tényezők határozzák meg a vállalat kereteit. Behatóbban a legbonyolultabb kérdéssel, az ipari vállalatok legkedvezőbb méretével foglalkozik és ezzel kapcsolatban a monopolhelyzetekre vezető *kartell-jellegű alakulásokkal*. A szabadverseny természetes ellenhatásaként fogja fel az egyesüléseket és rámutat arra, hogy ezeknek nemcsak az a kedvezőtlen hatásuk van, hogy az árakat saját érdekükben felhajtják, hanem egészséges célt is szolgálnak, amikor a termelés megfelelő szervezésével és a kockázat enyhítésével a költségek csökkentésére törekednek. A legliberálisabb államok is gátat igyekeznek vetni az egyesülések káros hatásainak, méginkább a fasiszta kormány, amely a vállalatok ellenőrzésének jogát a korporációk kezébe tette le. Ennek értelmében minden egyes vállalat alapításánál, illetve bővítésénél előzetesen ki kell kérni a korporáció engedélyét, amely esetenként állapítja meg, hogy a szóbanforgó termék részére — figyelemmel a politikai és szociális szempontokra is — melyik a leggazdaságosabb termelési méret. Ezáltal elérhető, hogy az egyesülésben résztvevő gyárak, esetleg a szakmának az ország területén levő összes vállalatai egy üzemként szerepeljenek, ami közvetve azzal a hatással is jár, hogy az egyes üzemek figyelembevételével a mű elején vázolt megfigyelések — kritikus költségpontjaik egybeesése folytán — teljes mértékben rájuk is érvényesülnek.

A mű második részében a *gyakorlati életre* tér át. A költségszámításnak a korporatív közgazdaságtan szempontjából való jelentőségének kiemelése után az egyes szakmák költségeinek megállapításánál követett eljárásának alapelveit rakja le. Vizsgálódásainak gerincét a *teljes termelési költség* képezi, elsősorban azért, mivel a tulajdonképeni termelés költségeit foglalván magában, a korporatív rendszer autarkias törekvései kapcsán a külfölddel való összevetés tekintetében elsősor-

ban ez az irányadó. Természetesen nagy figyelmet szentel az *összes költségeknek* is. Bár az általános kiadások megállapítása nagy nehézségekbe ütközik, a termék többi ár- és költségadatának ismeretében mégis lehetséges (ú. n. első ár, azaz gyári eladási ár — haszon — teljes termelési költség). Tekintve azonban, hogy az általános költségek jelentőségét is a legjobban a teljes termelési költséghez való arányosítással lehet kidomborítani, itt is a teljes termelési költségek szolgálnak alapul, ami újabb indoka annak, hogy a költségelemzés a teljes termelési költségből induljon ki.

Kutatásaiban ekként Marrani elsősorban az általános kiadásokra, továbbá a teljes termelési költséget alkotó három elemre: anyag-, munka- és közvetett termelési költségre terjed ki. De nem elégszik meg e fő költségfajok megállapításával, hanem a teljes termelési, illetve összköltséget képező fenti alapköltségeken kívül még más, a költségalakulás és egyéb gazdasági megfigyelések szempontjából érdekes költségfajokkal is foglalkozik, úgyhogy az alapulvett termelési ágak mindegyikében összesen 26 költségelemet vizsgál.

Az *anyagok* tekintetében amellet, hogy 1. megállapítja az anyagoknak a teljes termelési költségben való részesedését, még a következő elemekre is igyekszik számításokat eszközölni; 2. az alapulvett termék előállításához szükséges anyagok egymásközi aránya, 3. a kizárólag az anyagokra vonatkozó kiadások megoszlása, 4. a termeléshez valóban szükséges anyagok mennyisége, 5. a termelés kapcsán jelentkező hulladékok természete, mennyisége, jelentősége, különös figyelemmel az ú. n. elkerülhetetlen hulladékok értékesítésére és végül 6. tüzelőanyag költség, — a tisztán motorikus célt szolgáló villamosenergiát azonban a közvetett termelési költségek csoportjába sorozza.

A *munkaköltségeknél* hasonlóképen a 7. teljes termelési költségben játszott szerepen kívül kiterjed a vizsgálódás más elemekre is, így 8. a munkások átlagbére, 9. a teljes termelési költségekből a munkára eső kiadások lírában (kulcs-érték), 10. a munkások számának az általános munkáskategóriák szerinti megoszlása (szakmunkás, tanult és tanulatlan munkás, valamint gyerek és tanonccsoportok, — külön a férfiakra és nőkre), 11. a munkások javadalmazásának ugyancsak általános kategóriák szerinti megoszlása, 12. a termelés mennyisége és 13. a termelés értéke munkanapokban, amely utóbbi fogalom különösen az idők folyamán beálló eltolódások vizsgálatára mutatkozik alkalmasnak.

A teljes termelési költség utolsó főcsoportjánál, a *közvetett termelési költségeknél* is a 14. egészben való részesedésen kívül a 15. vállalat igazgatásával, 16. a motorikus erők termelésével, 17. a világítással, 18. az erőátvitellel, 19. a kenőanyag-

gal, 20. a karbantartással és végül 21. az adminisztrációs teendőkkel kapcsolatos költségekkel is foglalkozik.

Végezetül az összes költséget meghatározó *általános kiadások* keretében 22. a teljes termelési költséghez való arány leszögezésén kívül a vizsgálat tárgyát képezik a 23. tisztviselői fizetések és az eladási árak. Ezen utóbbinak három vállfaját különbözteti meg: 24. az első ár, azaz a gyári eladási ár, 25. a második vagy nagykereskedelmi ár és végül 26. a harmadik ár, azaz a fogyasztói ár. Jobb összehasonlítás céljából ezeknek az áraknak a nagyságát is mindenkor a teljes termelési költség százalékában adja meg, bár közvetlen kapcsolatuk azzal nincs.

Ezzel a 26 költségfajjal foglalkozik tanulmányában. Fő figyelmét természetesen az alaptényezőkre (1., 7., 14. és 22.) fordítja, kívülük még a kulcsértéknek (9.) tulajdonít különös fontosságot, ezáltal ugyanis a munkának, a költségalakulás egyik leghatásosabb és legkönnyebben megfogható tényezőjének jelentősége abszolút értékben is jelentkezik. A vizsgálat alapjául választott elemeken kívül még másokat is fel akart venni, de a megállapításukkal járó nehézségek miatt kénytelen volt ettől eltekinteni, épen úgy, mint ahogy a kutatási körbe vont tényezőket sem tudta minden egyes alapul vett termelési ágánál megvizsgálni. Sőt egyes termelési ágakat is kénytelen volt a megfigyelés nehézsége, de főként a vállalkozók bizalmatlansága következtében teljesen elhagyni, bár ennek ellenére is sikerült az olasz ipari termelés legnagyobb részét feldolgoznia.

Tárgyalásában az *egyes szakmákat* műszaki jellegük, továbbá a korporatív és szindikális rendszerben való tagozódásuknak megfelelően a következő *főcsoportokra* osztja (mind-egyik csoportnál a szakmára vonatkozó általános kép mellett a főbb ágazatok helyzetét külön-külön is vizsgálja): *a)* bányászat (érc, kén, kő: épület, útburkoló, márvány), *b)* kohászat, vas-, fém- és gépipar (vastermelés Martin és Heroult módszerrel, ócskavas-feldolgozás, vaslemezek, különféle acélok, alumínium, fémöntés- és megmunkálás, stb.), *c)* üvepipar (fehér és színes-üveg, palack, üvegtáblakészítés), *d)* kerámia (majolika, agyagipar), *e)* vegyipar (olajfinomítás, szeszgyártás, bőrkészítés, déligyümölcsfeldolgozás, műselyemtermelés), *f)* textilipar (műselyemszövés, selyem-, kender-, juta-, gyapot- és gyapju nyersanyag- és félgyártmány-termelés, valamint feldolgozás), *g)* építkezési ipar (tégla- és cementipar, házépítés), *h)* berendezési ipar (fafeldolgozás, butoripar, épületasztaloság, faburkoló ipar, stb.), *i)* papírgyártás (papírosanyag-, csomagoló-, írópapír- és papíroslemezgyártás), *k)* grafikai ipar (különös tekintettel a képeslevelezőlapokra), *l)* élelmezési ipar

(malom-, szárított hús-, mustár-, sajt-, konzerv-, édes-, sör-, likőr-, mesterséges ásványvíz- és jégipar), *m*) halászat (halfeldolgozás, valamint hálókészítés), *n*) ruházati ipar (paszomány, cipő, harisnya, kalap, gomb, celluloidárak, fehérnemű, bélésárak) és *o*) víz-, gáz- és villamossági ipar.

Fokozott figyelmet érdemel a mű utolsó fejezete, ahol a költségek alakulásáról összefoglaló képet nyújt. Mosh ásványkeménységi kategóriáinak átültetésével *költségrészesedési skálákat* (scala d'incidenza) állít fel, amelyek a költségek egyes főcsoportjaira vonatkozóan — az előző fejezetek eredményeinek összesítésével — cikkenként külön-külön állapítják meg, hogy a teljes termelési költségnek hány százaléka esik az anyag-, munkabér- stb. költségre. A teljes termelési költség fő összetevőinek megfelelően három skálát alkot (I. anyag-, II. munkabér- és III. közvetett termelési költség), s mindegyiknél 1–10. fokot különböztet meg, aszerint, hogy a vizsgált költségek a teljes termelési költségnek 0–10, 10–20... 90–100 %-át képezik.

Az első, az *anyagköltség részesedési skálán* az egyes fokokra tájékoztatásul, mint Olaszországra a legjellemzőbbeket, a következő termelési ágazatokat jelöli ki: 1. márványbányászat, 2. közönséges hézagos téglá, 3. majolika, 4. butor, 5. cement, 6. műselyem, 7. üveglemez, 8. csokoládé, 9. tésztaneműek és 10. különleges acél. A részesedési fokozatokat az országos átlagok figyelembevételével fekteti le, ugyanis természetesen ugyanazon szakmánál eltérő lehet üzemenként az anyagköltségeknek a teljes költségekben való hányada. Lehet pl. hogy a szervezés, a munkamegosztás, stb. eltérősége következtében valamely műselyemgyárnál az anyagköltség nem az átlagos 50–60 %-át képezi a teljes termelési költségnek (6. fok), hanem 40 vagy 70 %-át. Magától értetődően vannak olyan termékek is, amelyeknél az anyagnak a teljes termelési költségekben való részesedése országos viszonylatban is tágabb keretek közt mozog, pl. 15–25 %, amikor is a termék a 2. és 3. részesedési fokba, sőt néha még ennél is többbe tartozik. Ez azután felhívja a figyelmet az abnormálisan tág keretek okainak vizsgálatára és a kedvezőtlenebb költségekkel dolgozó vállalatok átszervezésének szükségességére.

A második, *munkaköltségi részesedési skálán* a jellegzetes termelési ágak fokenként a következők: 1. malomipar, 2. söripar, 3. selyemfonás, 4. vasöntés, 5. közönséges agyagipar, 6. különleges téglá-, cserépipar (Volterra-i eljárás), 7. kerámia, 8. építésnél a föld- és tervezőmunka, 9. luxushímzés, 10. nincsen. Míg az I. részesedési skálán mind a tíz fokon találunk termelési ágakat, addig a munkaköltségen általában csak az első nyolcon. A gyáripari termelés ágai elsősorban a 2. fokon helyezkednek

el, tehát ahol a munkaköltségek a teljes termelési költségeknek mindössze 10—20 %-át képezik, míg a kézműipari termelés ágai inkább a felsőbbeken, sőt elvétve még a két utolsón is.

A közvetett termelési költségek részesedését a III. skála tünteti fel. Itt azonban már csak 1—3. fok van, elvétve képezi csak a közvetett termelési költség a teljes termelési költségeknek több mint 30 %-át. Jellemző cikkenként olasz viszonylatban a következők állapíthatók meg: 1. képeslevelezőlap, 2. gummilábbeli és 3. selyemgubótenyésztés. E skálával kapcsolatban részletesen taglalja az egyes közvetett termelési költségek természetét, s hogy átlag hány százalékát képezik a teljes termelési költségeknek (pl. az igazgatási költségek 4 %, a motorikus erő 2 %, világítás 0.5 %, amortizációs költségek 2 %, stb.).

Végezetül az általános költségek alakulásának nyújtja szintézisét. Tekintve, hogy ezek már nem tartoznak a teljes termelési költségekhez, nem állít fel részükre IV. részesedési skálát, bár összevetés céljából az előbbiekhöz hasonlóan mégis a teljes termelési költségek százalékában fejezi ki ezek nagyságát is, s 20 %-ban látja az átlagot. Ezzel kapcsolatban különösen a tisztviselők fizetésével foglalkozik, amelyek részesedési mértéke szakmánként igen eltérő képet mutat. Olaszországban átlagban a teljes termelési költség 4 %-át képezik, bár igen sok szakmánál még az 1 %-ot sem érik el. Hasonlóképen nem sorolhatók be részesedési skálába az első ár (gyári eladási ár) növekedései, azaz a kereskedelmi árrés sem, hiszen ezek nagysága is független a teljes termelési költségtől és így elméletileg annak végtelenül nagy százalékát képezhetik. Gyakorlatilag azonban 20—50 %-át alkotják a teljes termelési költségeknek, bár néha a 110 %-ot is elérik.

Sajnos nem bocsátkozhatunk be az egyes szakmák helyzetét vázoló fejezetek részletes taglalásába, de ha tekintetbe vesszük, hogy a fentebb felsorolt 14 főszakma minden egyes alcsoportjánál a 26 költségelemet szerzünk külön-külön igyekszik megállapítani, képet kaphatunk a mű óriási anyagáról és a benne foglalt, további vizsgálatok szempontjából is igen értékes adattömegről. Nagyban növeli az adatok és a belőle leszűrt eredmények hitelét az a tény is, hogy az adatgyűjtést az egész birodalom területére és nagyszámú, sőt egyes szakmáknál az összes üzemekre kiterjedően végezték, gondosan figyelve, hogy egyaránt szerepeljenek az alapul vett vállalatok közt kis-, közép- és nagyüzemek, továbbá a kritikus pontu átlag egységtermelő-költségeknél (produzione normale) nagyobb, illetve kisebb költségekkel dolgozó vállalatok is, ami lehetővé tette, hogy a gazdasági élet dinamizmusának egymást kiegyenlítő elemei is figyelembe legyenek vehetők.

Ezáltal Marrani műve nemcsak az olasz gazdasági élet

költségoldalának és közvetve az egész termelési struktúra belső összetételének nyújtja hű képét, mégpedig napjaink autarkias korában, tehát oly időben, amikor a költségalakulásnak fokozott szerepe van, hanem ezenfelül mindenre kiterjedő elméleti megalapozottsága segélyével még oly jelentős módszerbeli újításokat is hoz, amelyek rendszerét — az általa is elismert, sőt hangsúlyozott fogyatékoságai ellenére is — az egész közgazdaságtudomány költségelemző irodalmának egyik legjobban sikerült és legnagyobb szabású termékévé teszik.

Futó Mihály.

Nemzetközi tőkemozgalmak a háboru után.

A nemzetközi tőkemozgalmak 1929 óta valóságban szünetelnek. A nagyobb arányú nemzetközi tőkekihelyezések hiánya úgy az adós, mint a hitelező országokban érezhetővé vált. 1937 végén a nemzetközi hitelszervezetek élén álló szakemberek (az angol big five vezetői, Gustav Cassel stb., stb.) szükségesnek tartották az újabb nemzetközi tőkebefektetések lehetőségének vizsgálatát. Az 1938. év politikai eseményei azonban ismét megrendítették a kihelyezések előfeltételeit: a bizalmat és a biztonságot.

Az egyik legfontosabb hitelező ország, Anglia, egyik vezető közgazdasági tekintélye J. M. Keynes 1939 áprilisában a Timesben írt cikksorozatában pedig az angol fegyverkezés tőkeszükségletére való hivatkozással mindennemű tőke kivitt helytelenít.

A jelenlegi helyzet ellenére a nemzetközi tőkekihelyezések kérdése nincs lezárva. Előbb-utóbb sor fog kerülni újból a kihelyezésekre. Épen ezért az eddigi tőkemozgalmak során szerzett tapasztalatok megismerése és a nemzetközi kihelyezések előnyös vagy hátrányos hatásainak vizsgálata úgy a hitelező, mint az adós ország szempontjából fontos.

A nemzetközi tőkemozgalmakra vonatkozóan csak egy újabb forrásmunka ismeretes: A londoni Royal Institute of International Affairs, tanulmányi csoportja által 1937-ben kidolgozott nagy terjedelmű tanulmány,* amely átfogóan és megbízhatóan tárja fel a nemzetközi befektetések kérdését.

A XIX. században a gazdag tőkés országok kölcsönöztek a szegény, rendszerint nyersanyagtermelő országoknak, amelyek a kölcsönt termelésük racionalizálására fordították és azt a felfokozott termelés exportjából fizették vissza. Ez egyformán előnyös volt a hitelező- és az adósországnak. A nemzet-

* Royal Institute of International Affairs: The problem of International Investment. Oxford University Press. 1937. 371. o.

közi hosszúlejáratú tőkekihelyezések tették nagymértékben lehetővé a nemzetközi kereskedelem kifejlődését is. A kölcsönt vevő országok külföldről, rendszerint a hitelező országtól szerezték be termelési eszközeiket és termékeiket ugyancsak a hitelező országban értékesítették. Mindez külföldi kölcsönök nyújtása nyomán volt lehetséges. A hitelezők nagyobb kamatozással helyezték el tőkéiket, mintha a belföldön hagyták volna, a kölcsönt vevők pedig olcsóbban jutottak pénzhez, mintha a saját országukban kellett volna megszerezni. Ilyen körülmények között érthetően kedvelt volt a külföldi kölcsön intézménye, úgy a hitelező, mint az adós országokban. A kölcsönöket nem előre kitervelt politika alapján adták és kérték, hanem aszerint, hogy milyen biztonság mellett, mennyi jövedelmet hoztak. Ha voltak is zökkenők és veszteségek, a közvélemény a kölcsönökkel kapcsolatban általában mindig kedvező volt. A világháború után azonban lényegesen megváltozott az adóshitelezői viszonyok képe. Először is az 1914 előtt adós Egyesült Államok mint jelentékeny hitelezők kerültek ki a háborúból. Az amerikai közönség külföldi kötvényeket vásárolt, a kormánynak pedig súlyos követelései voltak, úgy a szövetségeseivel, mint a legyőzött államokkal, elsősorban Németországgal szemben. A valamikor hitelező Németország teljesen összeomlott, a győztes Franciaország pedig gazdaságilag igen rosszul állt. Súlyos veszteségek érték Oroszországban és saját gazdasági újjáépítése is nehéz feladat elé állította. Mindezek ellenére bízott a német reparációs fizetéseken és budgetjében erőtartalékról nem is gondoskodott. Ennek azután közismertek lettek a következményei. Anglia helyzete, mint sok más esetben, most is a középben volt. Háború alatti értékpapír-eladásai ellenére, még mindig jelentékeny külföldi követeléssel rendelkezett. A kormány erősen eladósodott Amerikával szemben, viszont európai szövetségeseinél és Németországnál nagy követelései voltak. Helyzetét azonban erősen gyengítette, hogy kivitele, valamint külföldi szolgáltatainak értéke csökkent, míg behozatala a régi színvonalon maradt. Fizetési mérlegének kedvezőtlen alakulása megingatta eddigi hitelezővezetőszerpét.

A háború utáni nemzetközi hitelpolitikának első fontos eseménye a Németországnak nyújtott Dawes-kölcsön volt 1924-ben. 1925-ben és 26-ban Európában a valuták stabilizálódtak, az államháztartások egyensúlyba jöttek, Európa gazdaságilag magáhozért. Az Európába érkező tőkék legnagyobb része amerikai eredetű volt. Itt a mesterséges propaganda következménye képen divattá lett az európai újjáépítést finanszírozni. (A „gentlemen prefer bonds“-korszak). Rövid ideig úgy nézett ki, hogy a nemzetközi kölcsönök Európa újjáépítésében éppen olyan áldásos szerepet töltenek be, mint

a XIX. század nemzetközi kereskedelmének fejlődésében. Ebből az optimizusból való kiábrándulás fokozatosan történt és 1927 körül teljes lett. Amikor az amerikai közönség hangulatának megváltozása folytán a befektetések csökkenni kezdtek, az adós országok a behozatal megnehezítésével igyekeztek a fizetési mérlegben így keletkezett kiesést ellensúlyozni. Ez azonban nem sokat használt. Kamatlábemelés és a belső hitel korlátozása volt a következő lépés. De ez sem volt eredményes. Közben a nemzetközi gazdasági életet egyre súlyosabban nyomták a felhalmozódó nyersanyagkészletek. Majd 1929 októberében bekövetkezett a Wallstreet-boom. A sok veszteség és pénzügyi nehézségek közepette az elkedvetlenedett amerikaiak vissza akarták hozatni Európából pénzeiket. Ez azután végkép lehetetlen helyzetbe hozta az európai államokat. Következmény az 1931-es pénzügyi krízis, a Stillhalte-megállapodások és a font árfolyam csökkenése lett. Minden ország főgondja a pénz stabilitásának megőrzése volt, különösen még az inflációs pszichózis hatása alatt. A legnagyobb gond ennek következtében a behozatal lehető csökkentése lett. Az így csak fokozott árcsökkenések és fizetési nehézségek ismét egyre több kiesést okoztak az adósok szolgáltatásaiban. 1933-ban a nemzetközi kereskedelem az 1929-es színvonalának harmadára csökkent, a nemzetközi befektetések intézménye pedig tökéletesen és végleg elintézettnek lászott.

Sok felől hallatszott az a vélemény, hogy a depressziót nem kis részben a háború utáni átgondolatlan túl bő nemzetközi hitelpolitika okozta. Ami az angol befektetéseket illeti, az angol kibocsátó házak és a kölcsönt jegyző közönség elővigyázata, valamint felelősség-érzete tradicionális. Nem mondható el ugyanez Amerikáról, amely a háború utáni nemzetközi tőkepiacon döntő szerepet játszott. Az amerikai kölcsönpolitika eltért az angoltól. A közönség mesterségesen felkorbácsolt vételkedvét használták ki gyakran olyan kölcsönökre, amelyek arra szolgáltak, hogy az adós államok velük régebbi adósságaik kamatait és tőketörlesztéseit fizessék. Ezek a kölcsönök nem hasonlíthatók össze a XIX. század kereskedelmét felvillanyozó, reális alapokon nyugvó tőkekihelyezésekkel. Az utóbbiak korlátlan lehetőséget nyújtottak a termelés fokozására az adós országokban olyan cikkekre vonatkozólag, amelyeket a hitelező országok készséggel fogyasztottak. Ezzel szemben, amikor Amerika kölcsönt nyújtott Németországnak, kis remény volt arra, hogy ezáltal Németország több árut hoz a világpiacon eladni és semmi arra, hogy Amerika kamatkövetelései érdekében hajlandó lenne Németországból jövő importját növelni. Egyébként az amerikai értékpapírvásárló közönség figyelme később a kevésbé fejlett gazdasági és kevesebb csaldódást ígérő dél- és középamerikai országok felé fordul.

Vitathatatlan, hogy a nemzetközi tőkeszolgáltatás konstruktív és vitális erőtényezője a gazdasági életnek. Európa újjáépítése főképen külföldi kölcsönöknek volt köszönhető. Ma az adósok és a hitelezők egyformán rossz szemmel néznek a kölcsönökre, mert az elsők benne látják a jövő élet akadályait, az utóbbiak pedig megtakarításaik temetőjét. Holott az alaptény, ami a nemzetközi tőkemozgalmak jogosultságát igazolja, ma is fennáll: a különböző országok, különböző gazdasági fejlettsége. Egyikben bőségesek a megtakarítások, a másokban nagy a tőkeszükség. Ha mindegyik ország csak saját tőkeforrásaira támaszkodna, a világ megtakarításai nem a legelőnyösebben használtatnának fel. Ez a meggondolás mondhatja, hogy ha más eszközökkel és más formában is a nemzetközi hitel fontos szerepet játszhat. Hogyan és milyen formában? Erre a kérdésre sok irányú lehet a válasz. Mielőtt erre kitérnénk, számszerűen próbáljuk bemutatni a három legnagyobb hitelező ország külföldi befektetéseinek alakulását.

A nemzetközi tőkemozgalmak a háború utáni időben három nagy hitelezőt termeltek ki: Angliát, Franciaországot és az Egyesült Államokat. 1930-ban a három fő hitelező ország hosszúlejáratú kinnlevőségei 3726 millió fontra (Sir Robert Kindersley szerint 3424 millió fontra), 72.000 millió frankra és 15.675 millió dollárra rugtak. Ha levonjuk Anglia, Franciaország és az Egyesült Államok egymásközi kihelyezéseit, akkor a három ország a világ többi részének rendelkezésére körülbelül 7000 millió font értékű tőkét bocsátott ki. Az angol kölcsönök 8%-a, az amerikaiakénak 30%-a, és a francia kihelyezéseknek még ennél nagyobb része került Európába. A legjelentősebb európai adós Németország volt. Körülbelül 18 milliárd RM adósságából egyedül Amerika 50 %-ot, Anglia 10--12 %-ot, Franciaország 5 %-ot kölcsönzött. A fennmaradó rész főleg Hollandiából, Svájcban és Svédországból származott. De az innen kapott pénzek nagyrésze végeredményében ugyancsak amerikai eredetű volt. Az adós államok második nagy csoportja: az *angol dominiumok* és *gyarmatok*. Az angol tengerentúli kihelyezések kb. 60 %-a, az amerikaiakénak 30 %-a, a francia kihelyezéseknek ellenben csak aránylag kisrésze került itt befektetésre. Az ebben a csoportban lévő adósállamok közül a legjelentősebb Kanada. Az adós államok harmadik főcsoportja a *latin amerikai köztársaságok*. Közöttük vezető helyen Argentína. Az angol investíciók Délamerikában 380 millió fontot, az amerikaiak 5150 millió dollárt tettek 1930-ban. A francia investíciókról ebben az esetben sem állanak megközelítő számok sem rendelkezésre, de jelentőségük a két másik hitelezőé mellett eltörpül. Az angol dominiumok és gyarmatok, valamint a délamerikai államok a kölcsönöket nyersanyag-

termelésük racionalizálására fordították. Ez nem közvetlenül igényelt nagy tőkét, hanem közvetve, azaz a kölcsönök főként utak, hidak, vasútak elektromosáramtelepek létesítésére szolgáltak, ami csak közvetve szolgálta a termelés fejlődését. A termelés intenzívebbé tétele és olcsóbbítása azt jelentette, hogy a hitelezők biztosabban, nagyobb mennyiségben és olcsóbban jutottak az adós állam termékeihez. Azonkívül a beruházásokhoz termelési javakat, gépeket stb. szállíthattak. A kölcsönöket hol a hatóságok, állam vagy község, hol magáncégek kapták, aszerint, hogy az investáló közönség előtt mi látszott rokonszenvesebbnek. Jellemző ezekre a kölcsönökre az, hogy visszafizetésük a beruházások révén racionalizált és felfokozott termelés többletjévédelme által volt biztosítva.

Az angol gyarmatokba és Latin-Amerikába fektetett kölcsönökkel szemben egészen más természetűek a kontinentális Európában kihelyezett tőkék. Európa jelentősebb adósállamai nem voltak sem nyerstermékek, sem élelmiszerek tekintetében jelentős szállítók. A nekik nyújtott kölcsönök nem váltak a hitelező országok fogyasztóközönségének javára, nem lendítették fel továbbá a hitelezők exportját sem termelési javak vásárlásával. Azonkívül az adósállamok — ami viszont ezekre a kölcsönökre jellemző, — nem növelték jelentősebben exportjukat a szokott kölcsönök segítségével. Ellenben gyakran használták a kölcsönöket régebbi adósságok kamatainak fizetésére, reparációs kötelezettségek teljesítésére, vagy arany és külföldi valuta vásárlására a nemzeti bankok fedezetének kiegészítése céljából. Az adós európai államok külföldi kölcsönökkel hozták egyensúlyba rendes bevételekkel már ki nem egyenlíthető budgetjuket. Később amikor ezek a szükségletek kevésbé sürgőssé váltak, azért vettek fel kölcsönöket, hogy uszodákat, színházakat, stb. építsenek, amik nyilvánvalóan csak nagyon kis mértékben fokozták az exportiparok kapacitásait. Végül pedig azért kértek kölcsönt, hogy fegyverkezdhessenek.

A külföldi kihelyezésektől való elkedvetlenedés az Európában erősen érdekelt amerikai közönség visszahuzódásával kezdődött, és 1930 után a külföldi kihelyezések általánosan erősen csökkentek, 1932-ben pedig praktikusán meg is szüntek. 1935-ben az angol kihelyezések kb. 35 %-ának kamatszolgálata nem volt szerződés szerinti. 1931-től 19, 33-ig pedig Anglia adóssái 20 millió font értékű kamat és 14 millió font értékű tőketörlesztést nem teljesítettek. Hasonló veszteségek érték Amerikát is. Nem egy adós vagy ország vált rossz fizetővé, hanem az egész világ. A legsúlyosabb veszteségek mégis Európában és Latin-Amerikában érték a hitelezőket. 1934-ben a Latin-Amerikába kihelyezett 1206 millió fontnyi angol tőke 60 %-a semminő kamatot nem hozott. Így az átlagos kamatjövedelem mindössze 1.6 % volt. Hasonló helyzetbe került

Délamerikában az amerikai tőke. Európában pedig mind a kettő. A népszövetségi kölcsönök közül is csak az osztrák, a danzig-i és az eszt adóscok tettek eleget kötelezettségeiknek. A magyar kölcsön szolgáltatása belföldi valutában történt és csak egy része volt konvertálható.

A kihelyezésekkel kapcsolatos sorozatos veszteségek és a tőkék immobilizálódása folytán a háború utáni kölcsönök nagyrésze elhibázottnak látszik. Kérdéses azonban, hogy a jövőre vonatkozóan — függetlenül a háború utáni rossz tapasztalatoktól — és a nemzetközi viszonyok megnyugodása után fellelhető-e majd azok a feltételek, amelyek mellett hosszúlejáratú külföldi tőkekihelyezés lehetséges. Ami a külföldi tőkekihelyezések feltételeit illeti, kétségtelen, hogy a nemzetközi tőkemozgalmakra a nemzetközi kereskedelem és a nemzetközi gazdasági szolgáltatások (közlekedés, biztosítás, szállítás stb.) vannak döntő befolyással. Részint, mert a hitelező állam más-képen, mint külkereskerelme, vagy külföldieknek tett szolgálatai útján külföldi tőkefelesleghez nem jut, mely esetben nincs mit kölcsönöznie. Részint, mert az adósállam csak így tud kamat- és tőketörlesztésre felesleget gyűjteni. A nemzetközi kereskedelem volumene pedig 1929 óta erősen kb. $\frac{1}{3}$ -ára csökkent. Ezt a visszaesést aggasztóvá teszi az adós országok szempontjából oly fontos mezőgazdasági termékek áraiban és forgalmában tartósan mutatózó összezsugorodás, azonkívül az a körülmény, hogy a háború előtti nemzetközi munkamegosztás alapját képező természetes előnyök elosztása, azaz az áruk kicserélésének előnye jelentőségében erősen csökkent. A „természetes előnyök“ ma már majd mindenütt egyformán fellelhetőek, a termelési feltételek egyenlőbbekké váltak. Éppen ezért, ha a külkereskedelmi korlátok meg is szünnének, a fennálló gazdasági erők, a mindenütt „természetessé vált“ termelések, csökkentenék a specializálódás és a munkamegosztás háború előtti mértékben való megvalósítását. Valószínű, hogy a nemzetközi kereskedelem a vámok és egyéb korlátozások lefaragása után is vesztene jelentőségéből a belföldi forgalom javára. Mindezek a nemzetközi kereskedelem csökkenésének állandóbb jellegére és ezzel kapcsolatban a nemzetközi hitelek jövőbeni folyósításának korlátozottabb lehetőségére engednek következtetni. Azaz, ha az adós országok azt tapasztalják, hogy a világpiac és hitelező országok az előbb vázoltak folytán kevésbé hajlandók termékeiket, rendszerint főleg nyersanyagokat és élelmiszereket átvenni, újabb kölcsönöket csak a hitelezőkre nézve az eddiginél előnytelenebb feltételek mellett tudnak igénybevenni. Az adóscok csökkenő exportja importjuk megfelelő visszaesése nélkül egyre nehezebb helyzetbe hozza őket kölcsönszolgálataik teljesítésében. Ez a helyzet esetleg odáig romolhat, hogy az adós egyáltalán nem tud fizetni. Ekkor szo-

kásos az a háború utáni kölcsönöknél is követett eljárás, ami nem megoldás, csak annak időbeni kitolása: újabb kölcsönök nyújtása a kamat és tőketörlesztések teljesítése céljából. Mégis, amíg különböző fejlettségű, különböző kamatot fizető országok lesznek, mindig előnyös marad a tőke tulajdonosa részére nagyobb kamatot kapni, ha csak a kockázat ezt az előnyt illuzóriussá nem teszi. A nemzetközi tőkemozgalom lehetőségei éppen emiatt nem szüntek meg teljesen. A kérdés csak az, hogy milyen csatornákon lehet a tőkét a legkisebb veszéllyel a legerősebben és az ellenőrzés legnagyobb lehetőségével felhasználó országba vezetni. Az átlagos angol vagy amerikai investáló közönség külföldi tőkekihelyezés alatt Londonban vagy Newyorkban kibocsátott külföldi adósra szóló papírok vételét érti. Kibocsátási piacokon keresztül kölcsönt venni azonban csak akkor lehet, ha a kibocsátás összege jelentékeny és a kölcsönző valamilyen kormány vagy közhatóság, vagy legalább is jól ismert nagy cég. Ismeretlen kölcsöntvevő kis kölcsöneit kibocsátási piacokon értékesíteni nem lehet. A piaci kibocsátásokon kívül azonban a külföldi befektetéseknek van még három, jelentőségében különösen az utóbbi időben erősen növekvő formája: a „direkt investíciók“, a speciális intézetek investíciói, végül a középlejártatú exporthitelek. Az egyéni kihelyezések, amelyek ezeken a csoportokon kívül vannak, jelentőségeikben ezek mellett eltörpülnek.

Direkt investíciókat nem egyének, hanem olyan cégek eszközölnek, amelyek külföldi üzleteiket akarják kiterjeszteni és ezért az adós országokban beruházásokat végeznek, gyárakat stb. létesítenek. Különösen nemzetközi konszernek kedvelt formája ez a megoldás, mert gyakran csak ez teszi lehetővé, hogy a vámtarifákkal és behozatali korlátozásokkal védett belföldi piacokon működhessenek. Úgy az amerikai, mint az angol vállalatok szívesen élnek az investíciók eme módjával. Az amerikai vállalatok „direkt investícióinak“ növekedését 1925—30-ig évi 200—400 millió dollárra becsülik. Előfordul, hogy külföldi befektetések akaratlanul keletkeznek azáltal, hogy a külföldi hitelezők más módot nem találtak követeléseik transzferálására. Az az eset is előállhat, hogy a direkt investíciókat a hitelező ország közönsége finanszírozza, oly módon, hogy a közönség jegyzi azoknak az iparvállalatoknak belföldi kibocsátásait, amelyek az így kapott tőkét külföldön létesítendő vállalatokba ruházzák be.

Növekvő jelentősége van a nemzetközi tőkemozgalmak szempontjából azon intézmények külföldi követeléseinek is, amelyek azért fektetik külföldi és minél több országbeli követelésbe tőkéiket, hogy a kihelyezéssel járó kockázatot a kihelyezések területi elosztásával csökkentsék. Ilyen intézmények a *biztosító intézetek, investment trustok, kötvény társaságok,*

stb. A külföldi érdekeltségekbe való bekapcsolódásnak ez a módja nagyon jelentős, és előreláthatóan a jövőben is fontos szerepet játszik. Eltér azonban teljesen a háború előtti kihelyezésektől, amelyek az adós államoknak új tőkét bocsátottak rendelkezésére, mert ez utóbbi intézetek a külföldi piacokon már kibocsátott kötvényeket vásárolnak.

A külföldi investíciók harmadik fontos fajtája a rendszerint öt évre szóló *exportot finanszírozó középlejáratú hitelek*. Ezeknek a biztonsága azért fokozott, mert rendszerint olyan árucikkek exportjával kapcsolatos, amelyeknek szállítása nem egyszerre, hanem fokozatosan történik. Ilyenformán az adós a hitelező ellenőrzése alatt áll, s ha nem teljesít, a hitelező — szállító szállításait beszüntetheti.

A nemzetközi tőkemozgalmak e három most felsorolt kihelyezési formájára vonatkozóan, sajnos számszerű adatok nem állnak rendelkezésre, de szakértők véleménye szerint, különösen a harmincas évek óta, jelentőségük egyre nőtt.

A hitelező országok fizetési mérlegét döntően befolyásolja a külföldi kihelyezésekkel kapcsolatos tőke- és kamattételek alakulása. Minthogy a fizetési mérleg egyenlege gyakran okozott zavarokat a valutaárfolyam stabilitásában, a kormányok arra kényszerültek, hogy a nemzetközi kihelyezések ügyébe beavatkozzanak. A kihitelezés lehetősége kétségkívül a fizetési mérleg alakulásától függ. Ha a külkereskedelem, a nemzetközi szolgálatok, a tőkehozam és a tőkeforgalom egyenlege aktív, megfelelő kölcsönkérők esetében, tőkekihelyezés szokásos az aktív egyenleg erejéig. Ilyen esetben a kihelyezés a hitelező ország szempontjából nemcsak azért helyes, mert a tőkejövedelem a hitelező ország jövőbeni fizetési mérlegében az aktív oldalt fogja erősíteni és mert a hitelezés nyomán a kölcsönző ország felé a hitelező országból valószínűen fokozott mértékű export indul meg, ami ugyancsak a hitelező ország aktivumait növeli, hanem mert különben a fizetési mérleg tartósan növekvő aktív saldója az illető országban könnyen okozhat kellemetlen zavarokat. Így a valutaárfolyam eltorzítását és az aranyfelhalmozással kapcsolatban esetleg inflációt. Amennyire észszerű, hogy egy ország külföldi kihitelezései tartósan ne haladják túl a fizetési mérleg aktív egyenlegét, épen olyan kívánatos, hogy tartósan ne is maradjanak alatta. Gyakran azonban a hitelező országok aktív saldójuk kiegyenlítésére, helyreállítására, bizalom hiányában a kihitelezések növelése helyett, más eszközt választanak; pl. a behozatal emelését, esetleg közmunkák és fegyverkezés növelése által. A háború előtt Anglia aktív egyenlege állandóan erősödött és 1913-ban 200 millió font volt. Bár kereskedelmi mérlege mindig passzív volt, a hajózásból, kereskedelmi és pénzügyi intézményeiből, tőkejövedelméből mindig, még az újabb tőkekihelyezéseken is

felül maradó jövedelme volt. A háború után 1922-től 1929-ig fizetési mérlegének aktívuma már jóval kevesebbet, kb. évi 78 millió fontot tett. Ennek oka főleg a külkereskedelmi egyenleg súlyos passzívuma volt. Anglia ebben az időszakban nem csökkentette hosszúlejáratú kihelyezéseit oly mértékben, ahogy a fizetési mérleg alakulása megkívánta volna. Az átlagos új kihitelezések értéke 1922—1929-ig évi 123 millót tett, kb. évi 36 millióval többet, mint a fizetési mérleg aktív egyenlege. Ez a túlhitelezés, amely mellett a fizetési mérleg végeredményben mégis aktív volt, csak úgy volt lehetséges, hogy Anglia rövidlejáratú hitelt vett igénybe. Ez aztán egyik fő oka lett az 1931-es nehézségeknek. 1931-től 1934-ig Anglia fizetési mérlege passzív volt, ami az általános gazdasági leromlásnak volt a következménye. A következő két évben javult a helyzet. 1935-ben az aktív egyenleget 37 millióra becsülték. A jövőre nézve a kilátások azonban kétségesek az angol export állandó veszteségei, nagyobb részben azonban a fegyverkezés és az ezzel járó nagyobb behozatal, végül a kihelyezésekből származó jövedelmek csökkenése miatt. Ez a körülmény arra enged következtetni, hogy az angol kihelyezések súlypontja a jövőben az exporthitelekre és „direkt investíciók“-ra (fiókgyárak létesítése az adós országban) korlátozódik és megfelelő aktív egyenleg hiányában nem eszközöl nagyobb, emissziós külföldi befektetéseket. Az angol közvélemény egy része, közöttük a Big Five vezetőinek egy része is ennek ellenére most is külföldi befektetés híve abból a megfontolásból kiindulva, hogy a kereskedelmi mérleg passzívumának ellensúlyozására feltétlenül szükség van a külföldi befektetések fokozódó kamathozadékára.

Egészen másképp fest a másik legnagyobb hitelező állam, Amerika külföldi kihelyezéseinek képe. A háború előtt az Egyesült Államok gazdasága tőke behozatalra szorult. A háború alatt tartozása felét likvidálta és 1914—1922 között, a háborus követeléseket kivéve, 6779 millió dollár külföldi kinnlevőségre tett szert. Amerika kereskedelmi mérlege Angliával ellentétben a háború után 1922-től 1929-ig jelentős, évi 712 millió dollár átlagos többlettel zárult. A fizetési mérleg ennek következtében több passzív szolgálati tétel ellenére fenti időben évi átlagos 443 millió dollár aktív egyenleggel zárult. 1930—34-ig az aktív saldo évi 320 millió dollár körül mozgott és bár 1935-ben 147 millióra csökkent, mégis, tekintve az Egyesült Államok nemzetközi tranzakcióit, számolni kell azzal, hogy fizetési mérlege a közeli jövőben 300—400 millió évi aktív egyenleggel zár. A fizetési mérleg aktív egyenlegét azonban az amerikai közönség a múlt tapasztalatai alapján nem kívánja egyelőre hosszúlejáratú külföldi kölcsönbe fektetni. Ez a helyzet viszont monetáris nehézségekbe hozhatja Amerikát.

Előbb-utóbb egyensúlyba kell hozni a fizetési mérleget vagy kölcsönkihelyezéssel, vagy a kivitel csökkentésével, vagy pedig a behozatal emelésével. Ahogy Henry Wallace híres sloganje szól: „America must choose.“

Ami a kölcsönt igénybevevő országoknak a fizetési mérleggel való kapcsolatát illeti, a nemzetközi tőkemozgalomnak akkor egészséges az alapja, ha a kapott kölcsön alkalmas arra, hogy a kölcsönvevő ország fizetési mérlegét a jövőben javítsa, azaz, ami praktikusán leginkább lehetséges, a kapott tőke segítségével exportját növelje, vagy olyan iparokat honosítson meg, amelyek termékeit azelőtt behozta, mert ezáltal behozatala csökken és kereskedelmi mérlegének egyenlege javul, de mindenképen úgy használja fel, hogy a tőkehozam a kamatoknál magasabb legyen.

A külföldi tőkekihelyezéseknek egyrészt a fizetési mérlegben okozott eltolódásokon keresztül a valutaárfolyamra gyakorolt hatása, továbbá kötvényjegyző polgárai érdekeinek védelme, végül politikai célok miatt az állam, különösen Angliában nagy szerepet játszik külföldi kölcsönök kibocsátásánál. Ha másképp nem, a külföldi kölcsönökből származó kamatjövedelem megadóztatásával az állam különben is kezében tartja a kihelyezések sorsát. Egyébként Angliában a nagyobb bankházak amúgy is mindenképen a Bank of England-dal egyetértésben jártak el a nagyobb külföldi befektetéseknél. 1936 áprilisa óta azonban a kincstár és a Bank részvételével intézményesen is biztosítják, hogy a külföldi kölcsönök kibocsátása a londoni piacon csak a Foreign Transactions (Advisory) Committee hozzájárulásával történhessen. Ezáltal Anglia elérte azt, hogy kölcsönüzletei áttekinthetők és racionalizálhatók. Bár ez az ellenőrzés csak egy fajta kihelyezést, a londoni kibocsátásokat, tartja számon (pl. a külföldi piacon való vételt már nem) Anglia mégis beérte ezzel, mert fokozottabb ellenőrzés csak Németország teljes állami ellenőrzésének mintájára lett volna lehetséges. Az angol módszer ellen is az a panasz merült fel, hogy azok a szempontok, amelyek alapján egy-egy kölcsönkibocsátás engedélyezését elbírálják, nem mindig egységesek és azonosak, de nagyjából meg vannak vele elégedve. Egyébként az angol rendszer célja, hogy előnybe részesítse az angol érdekerületeket.

Az állami beavatkozás egy másik fontos fajtája, amikor az állam a nagyon is fontos középlejratú, az export kapcsán felmerülő külföldi hitelezést megkönnyíti hitelbiztosítással, a követelések leszámítolásával. Ilyen állami intézmények működnek: Angliában, Németországban, Franciaországban, Belgiumban, Hollandiában, Csehországban, Dániában, Japánban, Ausztriában, Norvégiában, Svédországban, Finnországban, Litvániában, Lengyelországban, Olaszországban és Spanyol-

országban. Angliában a Board of Trade állított fel Export Credit Guarantee Department-et, röviddel a háború után. A Department jelenleg rendszerint ötévi hiteleket garantal. Fennállása óta egyik legnagyobb tranzakciója volt a 10 millió fontos orosz exporthitel garantalása 5 és $\frac{1}{2}$ % mellett. A Department kötvényeit, minthogy ezeket a kormány garantalja, jelentékeny (15 %-os) prémiummal tudja kibocsátani, ami saját hasznát képezi. A Department eddig sikerrel működött, csupán az ellen voltak kifogások, hogy nagy nyereséggel dolgozik. Erre azonban minél nagyobb tartalék gyűjtése céljából szüksége van.

A nemzetközi befektetések gyakran félreértett kérdése az ellentétes túlzó szempontok közlése által gyakran megzavarja a közönséget. Mindkét irányú túlzó beállítás helytelen. Kétségtelen, hogy a multban sok alaptalan és indokolatlan kölcsönt bocsátottak ki, azonban az is világos, hogy közel egy századon át a külföldi kölcsönök végeredményben úgy az adós, mint a hitelező államok előnyére szolgáltak. Megjegyzendő, hogy a külföldi hitelezéseknél előfordult veszteségeket is más szemmel nézi a figyelő, ha a belföldi beruházásoknál ért károkkal összehasonlítja.

Ha a három legnagyobb hitelező ország helyzetét röviden összefoglaljuk, megállapíthatjuk, hogy

Anglia a háború előtti évekkel összehasonlítva exportjának jórészét elvesztette. Különösen vonatkozik ez a textil-, szén-, bánya- és hajózási iparra. A jelenlegi fegyverkezési program pedig a kivitelt továbbra megnehezíti, a behozatalt ellenben növeli. Az eredmény az, hogy Anglia fizetési mérlege, különösen, mert külföldi befektetéseiből eredő jövedelme is erősen csökkent, a háború előtti idővel szemben lényegesen rosszabb lett, aktív egyenlege sokkal kisebb. Közeljövőben sem lesz előreláthatóan olyan nagyobb feleslege, amit külföldön befektethet.

Franciaország helyzete hasonló Angliáéhoz. Exportja szintén erősen csökkent. Minthogy drágán termel, nincs rá valószínűség, hogy helyzete egyhamar megváltozzék és fizetési mérlege aktív legyen.

Amerika helyzete eltér a másik két hitelező államtól. Bár fizetési mérlegének aktív egyenlege a folyó jövedelmeket nézve szintén csökkent, még mindig elég olyan felesleggel rendelkezik, amelyet hosszúlejáratú hitelekbe fektethetne. Ezzel szemben per saldo Amerikának 1931 óta, — mert a külföldi közönség szívesen menekült amerikai értékpapírokba — *tőkeimportja* van. Az amerikai közönség a háború utáni rossz tapasztalatok alapján nem akar újból külföldi kibocsátást jegyezni. Tőkeexportra még leginkább direkt investíciók útján van kilátás, mert arra hajlandó a közönség, hogy amerikai

vállalatok e célból kibocsátott papírjait megvegye. A növekvő, de felhasználatlan aktív felesleg tartása kényelmetlen. Amerikának választani kell, mondja a slogan, hogy megszabaduljon a bajt hozó bőségtől, rontania kell külkereskedelmi egyenlegén, vagy el kell határoznia magát külföldi befektetésekre.

Bár a befektetéseknek nincsen meg az az alapfeltétele, amely az elmúlt században a külföldi kihelyezéseket olyan fontosakká és az általános jólét emelése szempontjából nélkülözhetetlenekké tette, a nemzetközi munkamegosztáson alapuló nemzetközi kereskedelem, és nem is valószínű, hogy ez a feltétel hamarosan ismét meglegyen: mégis, ameddig tőkében bővelkedő és tőkehiányban szenvedő országok lesznek, a nemzetközi tőkemozgalmak, ha csökkentett formában is, hasznos szerepet fognak betölteni, feltételezve, hogy a nemzetközi politikai viszonyok erre lehetőséget adnak.

Gábor László.

Államosított mezőgazdaság Oroszországban.

Az Egyesült Államok földművelésügyi kormányának havi folyóirata, a *Foreign Agriculture* 1938 októberi száma helyszíni beszámolót közöl W. Ladeinsky, a washingtoni minisztérium kiküldöttjének tollából a szovjet orosz állam „gabonagyárainak“ mai állapotáról. Még ma is gyéren kapunk onnan szakavatott mezőgazdasági hiranyagot. Pedig az orosz agrárfeleslegekről az utóbbi hónapok külpolitikai és külkereskedelmi eseményei ezt a hiranyagot nagyon is sürgetik. Az államosító kísérlet elvi jelentőségén kívül gyakorlati értéke is van a *Bureau of Agricultural Economics* beszámolójának, amelyből termelési és piaci tájékozódást is meríthetünk.

A szovjet állami farmjainak keletkezésük idején az volt a kiszabott gazdasági rendeltetésük, hogy bizonyos mennyiségű állami gabonát észszerű költséggel termeljenek a birodalom ellátatlanjai számára. Politikai és kísérleti célt is szolgáltak: be kellett bizonyítaniok a nagyüzemű, gépesített mezőgazdaság fölényét a paraszti kisüzemmel és kézimunkával szemben.

A paraszti üzemeknek a forradalom előtt 15 milliónyi számát az agrár-bolsevizmus 1928-ig 25 milliónál is többre emelte. Az így felduzzadt egyéni gazdálkodás azonban sehogysem fért meg a Tanácsköztársaság központosító és gépesítő ideológiájával, mert azt megszámlálhatatlan ponton kikezdte és meglazította. Gyakorlatilag a rohamos földdarabolás a legváltáságosabb időben csökkentette a hozamokat: a parasztgazdaságok acre-enként csak 11 bushel búzát és 4.5 bushel árpát termeltek

a nagybirtokokon azelőtt termelt 17 bushel búza és 9 bushel árpa helyén.

Két út látszott járhatónak, hogy a szovjet bajba jutott ideológiáját és a föld termelékenységét megmentse. Az *egyik*: a parasztok tömörítése *kollektív farmokba*, más szóval mezőgazdasági szövetkezetekbe, a *másik*: *állami nagyüzemek létesítése*, amelyekbe a parasztüzemeket utóbb beolvasztanak. Terjedelem és tartósság dolgában az első alternatíva aránytalanul fontosabb szerephez jutott a szovjetköztársaság területén, minthogy maig és egyre fokozódó ütemmel a szovjetország mezőgazdasági terület zömének agrárszervezetévé vált. A másik alternatíva, az államosított gazdaság, amelyről itt szólunk, nem állta így az időket és sohasem is terjedt ki oly arányokig, mint a kollektív farmok. *Annál döntőbb elméleti jelentősége. A mezőgazdasági államosítás tiszta kultúrájú nemzetgazdasági kísérletei az orosz állami farmok.* Berendezésüket, üzemvezetésüket jogi és pénzügyi gátlások nem korlátozták. Boldogulásuknak vagy balsikerüknek így ritka zavartalan-ságú bizonyító erejük van. Az államosított mezőgazdasági üzemek Oroszországban oly jószágkezelést jelentenek, amelyhez az állam adja az álló- és forgótőkét, a szervezést és az üzemvezetést. Az állami farmokat bérmunkával művelik.

Jószágberendezésük alapelve az egyoldalú speciálizáltság. A termelés szempontjából a gabona-, állat- és gyapotfarmok a legfontosabbak. *Ladeinsky* tanulmánya csak az állami gabonafarmokkal foglalkozik. Ezek két okból képviselik jól a többit is. Először is a gabonafarmokra esik az állami gazdaságok területének túlnyomó része. Túlfelől az államosított nagyüzem éppen gabonatermeléshez adja a viszonylag legkedvezőbb feltételeket. Ha ezek sem tudnak zöldágra vergődni, a többire már alig érdemes szót vesztegetni. Magyar szemnek is az orosz *gabonafarmok* a legérdekesebbek. Döntő sikerük lehengette volna gabonakivitelünket.

Az orosz állami gazdaságok történetét *két szakaszra* bonthatjuk. Az *első* 1918—1928 között jobban csak kisajátított nagybirtokokra szorítkozott és nem alakított túlságosan terjedelmes üzemeket. Azidétt az állami farmok javarészt maradékirtokból álltak, a felosztott uradalmi terület átlag 7—10 %-a került így állami jószágigazgatás alá, minőségből, leltárból is inkább az alja, mert a java földet és a java-instrukciót a forradalom parasztnépe kapkodta szét. Úgyannyira, hogy ezek a mintagazdaságoknak szánt állami birtokok az első félidőben a kezelésre átadott földeknek csak negyedét-felét győzték a maguk erejével megművelni, a többit ahogy épp lehetett. részeseknek, albérlőknek adták. De nagyüzemileg művelt földjeiken sem termeltek azidétt nagyobb hozamokat, mint a pa-

rasztgazdaságok, amelyek kisebbrendűségét kellett volna szemléltetniük. Még ott is, ahol jó talajon kedvezőbb hozamokat termeltek, ezek nyomába sem érték a magángazdálkodás idején ugyanott termelt uradalmi átlagoknak. Holott ennek az eredménynek az eléréséhez az állami gazdaságoknak terület-egységenként sokkal nagyobb tőkére és hárommennyi munkásra volt szükségök, mint az ugyanott előttük gazdálkodó uradalmaknak. Az állami farmokról remélt közellátási feleslegek javarészt elmaradtak. Az állami gazdaságok meddősége az első évtized végén annyira szemléletes volt, hogy úgy tetszett, nem is lesznek már sokáig állami farmok Szovjet-Oroszországban. Területük az első évtized végén nem is tett már többet, mint a bevetett terület 1.4 %-át. Az orosz gabonatermelésnek csak 1.6, a piacra kerülő gabonafeleslegnek is csak 3 %-át szolgáltatták az állami gazdaságok.

Ámde 1928-bán a szovjetkormány új módszerrel fogott hozzá, hogy az orosz mezőgazdaság állami üzemvezetését megvalósítsa. Egyebek közt az is sarkalta erre, hogy a parasztgazdaságok mind nehezebben szolgáltatták be az ellátatlanok számára multhatatlanul szükséges gabonafelesleget. A parasztbirtokok hozamai oly csekélyek maradtak, hogy jó volt, ha ők maguk nem éheztek. De még ha lett volna is eladni való gabonájuk, keveselték a kínált árakat, hiszen azok fejében nem jutottak valamirevaló holmihoz. Ekkor és pillanatnyilag ez okból, de magasabb politikai szempontokból is, hogy igazolja a központosítás, a gépesítés és a nagyüzem fölényét, *Stalin az ötéves terv keretében megparancsolja az állami gabonafarmok továbbfejlesztését. Akármibe kerülnek. Akárminő nehézség árán.*

1929—33 között 15 millió acre-en létesítettek új állami gazdaságokat, amelyek beszolgáltatandó gabonafeleslegét 1933-ban 17 millió métermázsában állapították meg. Az első évtized középnagy állami farmjait óriásüzemek váltották fel, esetenként 200.000 acre-t is meghaladó, átlagosan 95.000 acre-nyi birtokhatárral. 1934-ig a szovjetkormány 22 millió acre-re emelte az állami gazdaságok területét, a beszolgáltatandó gabonafelesleget pedig 27—28 millió métermázsában szabta meg, az 1933-ban elrekvirált 17 millióval szemben.

Az állami gazdaságok üzemvezetői 1931-iki birodalmi gyűlésükön számolnak be első ízben rendszeresen a *gépiesen uniformizált irányítás termelési katasztrófával fenyegető üzemi nehézségeiről*. Tanulatlan munkások kezén egy-kettőre tönkrementek a traktorok, amelyek szakavatott gondozás és javítás híjján nagyrészt csak egy évadon át bírták, hogy az amerikai évi átlagos 5—600 munkaóra helyett az orosz állam mammutfarmjain átlag 2311 munkaórán dolgozzanak velük. A Mocszkvá-

ban kiagyalt *monokulturás* üzemterv lehetlenné tette az ok-szerű vetésforgót: 1931-ben az állami jószágok területének csaknem 96 %-át gabonával — 70 %-át búzával — vetették el. Az egyoldalú igénybevétel, amely természetesen istállótrágyát sem bírt termelni, a termőtalaj zsírját hamar felélte. Igaz: az állami gazdaságok klimatikusan is elég kedvezőtlen területekre összpontosították a gabonatermelést, mert a terület nem egészen 20 %-a éri el azt a 400 mm-es évi csapadékot, amelyet a sikeres búzatermelés létminimumának tartanak. Az istállótrágya hiánya azonban még meg is sokszorozza a száraz éghajlat hatását és különösen hazzájárult kedvezőtlen évjáratokban a búzahozamok szinte hihetetlen hanyatlásához. Így 1931-ben az állami gazdaságokban acre-enként csak 1.3 métermázsa búza termett az előírányzott 4 métermázsa helyett és egy-egy métermázsa búza termelési költsége 1928—31 átlagában 26 %-kal haladta meg Moszkva előírányzatát.

Amikor kitűnt, hogy az állami gazdaságok a rájuk kive-tett gabonának csak átlag 40 %-át szolgáltatták be, a szovjet szigorú kritikán és büntető-expedíciókon kívül *nagyvonalú reformokhoz* is hozzálátott, hogy az állami gazdaságok üzem-tervét, üzemvitelét és hozamait megjavítsa. *Végre meg kellett vallják az egy-kaptafa csődjét.* Megpróbálkoznak az egységes állami irányítás kilenc körzetre való szétbontásával. Csakhogy a körzetek érintkezése Mocszkvával körülményesnek bizonyult, az üzemvezetők még jobban, mint eddig, kibujhattak a fele-lősség alól, örökösen egymást okolták. 1935-ben el is törölték a kilenc körzetet, hogy visszatérjenek az egységes moszkvai agrár-irányításhoz. Hanem, mint az *Izvestiia* tavaly őszön megvallotta, a központosítás az óriás területen a maga alkati merevségével minden üzemi kezdeményezést megbénított s minden tárgyilagos bírálatot meghiusított. Hamarosan megint *decentralizálták* az irányítást. *Maig ennél maradtak.* A szov-jet állami gazdaságait jelenleg körzetenként a helyi viszonyok-hoz símuló módszerek szerint irányítják. Észbe kaptak a ne-hézségek láttán is, amit az egyes gazdaságok *túlságosan és fe-leslegesen nagy terjedelme* kezelésben és ellenőrzésben okozott s egy-egy gazdaság terület-maximumát 140.000 acre-re korlá-tozták. Végül a gazdaságokat üzemileg jobban kézben tartható — 14—17.000 acre nagyságú — kerületekre bontották, amelyek a mi uradalmaink kerületi tagozódásához hasonlóan továbbra is összeműködnek az uradalom egységes keretében, de kerüle-tenként külön élő- és holtleltárral, javítóműhelyekkel stb. dol-goznak.

Újjászervezték a *bérmunkarendszert* is. Most már ez is emlékeztet a nálunk szokásos szakmány-rendszerre. Bandagaz-dák vezetésével veszik fel bizonyos területre a munkát, mely-

nek kifogástalan elvégzéséért elsősorban a bandagazdák felelősek. Jellemző a gépek még mindig uralkodó szerepére, hogy 1934-ben az állami farmokon mindössze 218.000 munkás dolgozott s hogy ezek kétharmada állandóan alkalmazott szakmunkás volt. Minthogy a munkásoknak éppen ez a java, örökösen változtatta helyét és alig lehetett oly traktor-vezetővel találkozni, aki két vagy három évadon túl dolgozott volna ugyanabban a gazdaságban, a szovjet kénytelen volt megkísérelni, hogy a munkásokat a nagyobb és jobb munkaeredmény magasabb jutalmazásával kösse helyhez. Az az arató-cséplő, aki napi hét hektárt végez a combine-nal, 2,5 rubelt kap hektáronként, de 4 rubelt minden hektár után, amit e hét hektáron felül munkál le. További 2 rubelt és 10 pud gabonatöbbletet kap hektáronként, ha 30 nap alatt 160 hektárnál többet végez. Persze azért le kell vonják ebből a jutalomból a kárt, amit a sietség okoz, főleg a gépen okozott töréseket. Erre a megszorításra már csak azért is szükség volt, mert 1932-ben az arató-cséplők csak 29, a kévekörtők 21, a cséplőgépek 14 %-a volt üzemképes állapotban.

A kormány a változatlanul, sőt egyes években fokozódón gyarló eredmények miatt bűnbakokat keresett és a valóságos vagy feltételezett *szabotázst* tüzzel-vassal irtani próbálta. 1933-ban parancsba jött az állami gazdaságok üzemvezetőihez, hogy a beszolgáltatandó gabonamennyiségek dolgában „nincs többé kifogás“.

Végül is Stalin 1934-ben kénytelen megvallani, hogy a baj mélyebb, organikus eredetű: „Az állam óriási beruházásai és az állami gazdaságok teljesítményei között megdőbentő díszparitás van. Meg kell vallanunk, hogy a nagy állami gabonaüzemek magukkal tehetetlenek. Ezek a mi állami farmjaink túlságosan speciálizálódtak. Nincs vetésforgójuk, nem is ugarolnak. Üzemtervükben nem jut hely az állattenyésztésnek. Nyilvánvaló, hogy az állami farmok terjedelmét csökkenteni kell és fel kell hagyni nem kívánatos egyoldalúságukkal“. Ezzel Stalin feladta az államosított mezőgazdaság két lényeges szovjet-elvét. Az első úgy hangzott, hogy mentől nagyobb a gazdaság, annál kisebb kell hogy legyen termelési költsége. A másik, hogy mentől egyoldalubban speciálizálódnak az üzemek, annál nagyobb eredményt produkál minden munkaegység. Kitünt, és Stalin meg kellett vallja, hogy a gyárszerű monokultúra a mezőgazdaság lelkét öli meg és hogy okszerű vetésforgó csökkenti a termelés költségét és emeli a mezei munka határfokát. 1934 ősztől kezdik gyakorlatilag is levonni a következtetéseket Stalin megállapításaiból, amelyekben a diktátor kénytelen volt vállalni a természet neki is parancsoló diktatúráját. A monokultúra enged merevségéből, vetésforgón

kezdenek töprengeni a körzeti irányítók. 1934—37 között a behemót állami gazdaságok szétbontása folytatódik, számuk 234-ről 338-ra emelkedik, terjedelmök átlaga a kezdetinek körülbelül negyedére csökken.

Más pontokon is diadalmasan vonul be az állami farmokra a számkivetett individualizmus. Mindnagyobb figyelmet fordítanak a munkateljesítmény aránylagos jutalmazására. Módszereket dolgoznak ki, hogy a teljesítmény magasabb minőségét kipuhatolják s az érdemet és felelősséget a munkabér skáláján kifejezhessék.

Az állandó munkások kertés, ólas kis házakat építhetnek maguknak, amelyek termése és nevelt állatja az ő *magántulajdonuk* és ellátásukat javítja. Feladják hát a mezei phalanster tervét, az állami gazdaságok bérmunkásainak már nem kell kaszárnyaszerű tömeglakásokban együtt élniök és az egyéni termelés és fogyasztás maradéktalan feladásával gyári és irodai bérmunkások módján közösen étkezniök. Immár 20.000 egyénileg birtokolt kiskertés munkásház hazudtolja meg az állami mezőgazdaság kezdeti terveiben kitűzött kaszárnyai életmódot.

Azóta a munkások örökös helyváltoztatása alábbhagyott. (1933: 60, 1934: 40, 1935: 10—15 %). A munkások törzsökös hányada erősen emelkedik. 1934-ben még a munkanapok 50, 1937-ben már csak 30 %-a esik időszakos munkásokra. 1934 óta a munkások teljesítményei 30, keresetük 13 %-kal nőtt. 1933-ban a traktorok átlaga 504 acre-t szántott meg, 1936-ban 733 acre-t. A combine-ok megfelelő teljesítménye 227 és 628 acre. Az olaj- és benzinfogyasztás 1935 tavaszi vetőmunkáiban területegységként csak 30 %-a az 1933-iki fogyasztásnak és 1935-ben félsannyi benzinnel arattak le és csépeltek el egy acre-t mint két évvel korábban. Gyorsabban végeznek vetéssel, aratással. Az őszi szántás az állami birtokokon 1,449.000-ről 3,879.000 acre-re emelkedett. Ha hasonló javulás több ponton nem mutatkozik is és 1936-ban is még az állami farmok eke alá fogott területének 95 %-án — hamar abbahagyva a váltógazdaságnak tett szerény engedményeket — megint csak gabonát termelnek, vitathatatlan, hogy az utolsó évek reformjai az orosz állami jószágokon folytatott gazdálkodást nem egy vonatkozásban okszerűbbé, a munkabeosztást gazdaságosabbá tették és emelték a hozamokat. Ha 1935 óta az állami gazdaságok *mindazonáltal* rohamosan vesztik a tért a szövetkezeti farmok javára, annak magyarázatát nem annyira üzemi és hozami hézagaikban, mint inkább abban kell keresni, hogy *a szovjet ma már nem találja meg az állami gazdaságokban ideológiai számadást.* *Az egyes pontokon vitathatatlan javulás ugyanis csak akkor és ott következett be, amikor és ahol az üzemi berende-*

zése és vezetése a kézimunkának és az egyéni önállóságnak megfelelő teret biztosított. Az üzemi és hozami javulás minden esetben arányos a felelősségvállalás és személyi érdekelttség emelkedésével. A mechanizmus és az élet e gigantikus mezei párbajában mint annyiszor, megint az élet maradt felül. Az állami birtokok nem alkalmas szervek ma már, hogy a bolsevik föltevések mellett érveljenek. Pedig a szovjetkormány az állami gabonafarmokat tekintette a mezőgazdasági vállalkozás jellegzetesen szociálista válfajának, mely a szovjet nemzetgazdasági elveibe símábban és teljesebben beleilleszkedik, mint a szövetkezeti farmok. Most mégis kénytelen az állami gabonafarmok területét a „kevésbé szociálista“ szövetkezeti farmok területének javára évről-évre csökkenteni.

Az amerikai jelentés befejező soraiban az orosz gabonafarmok individualista felhígítását vagy kikerülhetetlen leépítését *Tulaikov* tanár nem éppen csak Oroszországnak szóló megállapításaival okolja meg: „Nem vitatom, hogy a traktor használata rendkívüli mértékben megkönnyítette a számunkra különösen fontos mezőgazdasági munkák elvégzését. Mégse volna szabad felednünk, hogy nem a traktorok használata kévéért létesítettünk gabonafarmokat, hanem azért használunk traktorokat, hogy megfelelő gabonahozamokhoz jussunk. A farmnak, mint ilyennek magáért való joga van az élethez. A mezőgazdasági üzem nem pusztá járuléka a traktornak. A gépek a mezőgazdaság törvényeit hatályosabbakká tehetik, de ezek helyébe nem léphetnek“.

ifj. Leopold Lajos.

IRODALOM.

Könyvismertetések.

Magyar Takarékpénztárak és Bankok Évkönyve. IV. évfolyam. 1939. Szerkesztette: *dr. Makai Ernő*. TÉBE könyvtár, 99. szám. 411. l.

A TÉBE négy év előtt kezdte meg azt, hogy évkönyvet ad ki elsősorban a hitelélet munkásai, másrészt a hitelügyi kérdésekkel foglalkozó közönség részére. Ezek a TÉBE-Évkönyvek eddig is igen tartalmasak voltak, még pedig nem csak a szerkesztőknek hozzáértése folytán, hanem azért is, mert az anyag maga igen okszerűen volt összeválogatva abból a szempontból, hogy részben a hazai hiteljog fejlődését mindig a legujabb stádiumában mutatta be, másrészt pedig, hogy a rendszeren csupán magyar információra szorított közönséget a közeli vagy távoli külföldi államok igen érdekes hitelfejlődésével is megismertette. Azt lehet mondani, hogy miután a régi klasszikus nemzetgazdaságtan tanításaival szemben a háború utáni idők a legváratlanabb fordulatokat éppen a pénztudomány és bank-szervezet tekintetében tenyésztették ki, a TÉBE-Évkönyvek filmszerű anyagot gyűjtöttek össze és azok lepergetése kétségtelenül alkalmas arra, hogy mindazoknak, akik tényleg komoly elhatározásból folyólag meg akarják érteni a pénz és hitel-szervezet problémáit, nagy szolgálatokat tegyen.

A TÉBE-Évkönyv most megjelent IV. kötete alkalmával megállapíthatjuk, hogy a szerkesztő, *dr. Makai Ernő*, még nagyobb körültekintéssel gyűjtött még gazdagabb anyagot, úgy-hogy határozott fejlődés mutatkozik a TÉBE-Évkönyvekben úgy összeállításban, mint a kérdések friss feltalálásában. A mostani IV. Évkönyv nem kevesebb, mint 411 oldalon jelent meg, tehát igen tartalmas kötet, ami azért is érthető, mert rendkívül sokszzerű anyagot kellett rövid cikkekben (már itt meg kell jegyeznünk, hogy a rövid bemutatása a kérdéseknek nem kárukra, hanem előnyükre vált) bemutatni.

Az Évkönyv a magyar öt éves állami beruházási terv nagy kérdésének fejtegetésével kezdődik, azután átmegy a bankpolitika legújabb kérdéseire a III. fejezetben „Valuta- és árpolitika“ címmel. A nemzetközi aranykérdésből kiindulva az arany mindig érdekes mozdulatainak legújabb krónikáját adja, azután tér át a IV. fejezetben a mezőgazdasági hitel problémáira. Erre a fejezetre alapítja a hitelélet jogi kérdéseit és azután — a részletekbe térve — kiváló szakértőktől banktechnikai kérdések tárgyalását, valamint adó- és illetékügyi felmerült kérdések megbeszélését látjuk. Mindezek a látszólag össze nem függő, de tényleg belső lényegükben egymást kiegészítő dolgozatok már azért is, mert körülbelül a kérdések nagyságának megfelelően van sorozatuk egybeállítva és az egyes értekezések terjedelme kimérve, a maguk egymásra következő sorrendjében egységes benyomást keltenek, még pedig maradandót. Mindez okokból a TÉBE mostani Évkönyvét mindazoknak szives figyelmébe ajánlhatjuk, akik — reméljük, növekvő számmal — igazán be akarnak hatolni a közgazdaságtan legizgatóbb kérdésének, t. i. a pénz kérdésének rejtelmeibe. Hozzá kell tennünk, hogy a külföldi szakértőktől — akik igen nevesek — beszerzett tanulmányok lefordítása a magyar nyelv szempontjából nemigen tökéletes.

Ki kell azonban emelnünk az utolsó, VIII. „Külföld“ című rovatot, amely mindazok számára, akiknek nincs idejük állandóan a körülöttünk lévő államok hitelmegmozdulásait figyelemmel kísérni és evvel kapcsolatban a nagy nyugati országok új, néha korszakos pénzügyi irodalmát olvasni, valósággal szükségleti cikket képez. Azt mondhatnók a könyv átnézése után, hogy a magyar gazdasági élet gondozóinak épp úgy szükségük van ezekre a külföldet összefoglaló értekezésekre, mint ahogy igen hiányos lett volna a TÉBE IV. Évkönyve, ha nem első-sorban a Felvidék visszacsatolásával felmerült életbevágó kérdéseket foglalta volna egybe.

Még inkább kell ezt a kritikai szemléletet megerősíteni avval, hogy maga a szerkesztő, dr. Makai Ernő a munka végén a IX. „Irodalmi szemle“ című fejezetben valósággal lekötelezi a TÉBE-Évkönyv olvasóit avval, hogy bemutatja nekik a külföldön megjelent legújabb valuta-könyveket. A mostani Évkönyvben is, a tavalyi kísérletet folytatva, nagy sikerrel ismer-teti meg az olvasóval azt a néhány standard könyvet, amelyet a valutaproblémák feldolgozásában az angol és a német irodalom piacra hozott. Meg vagyok győződve arról, hogy ha a TÉBE-Évkönyv ezutáni évfolyamaiban nemcsak a hazai hitel-ügyi anyagnak egymásra tornyosuló rétegeit fogják az eddigi módon bemutatni, hanem ugyanakkor a külföldi pénzforradalmak ottani felfogásáról is ilyen friss képet adnak, akkor a

TÉBE-Évkönyv pótolhatatlan segítsége lesz azoknak, akik a modern pénzügytan legújabb kérdéseivel elhatározott komolysággal foglalkoznak.

Midőn most rövid fejtegetésemet befejezem, be kell vallanom az olvasónak, hogy siető ismertetésemben háromszor is hangsúlyoztam, hogy azokhoz fordulok, akik csakugyan foglalkoznak valutakérdésekkel. Ez azt is jelenti, hogy a TÉBE-Évkönyv teljesen hatástalanul fog megjelenni azokkal szemben, akik úgy látszik eleve el vannak határozva arra, hogy a valutáról nehéz munkával kiaknázható igazságok helyett inkább a puffogó szavakba burkolt jelszavakkal fognak handabandázni. Ez tiszteletteljes véleményem mindazok számára, akik a TÉBE-Évkönyvet olvasni fogják, de méginkább azok számára, akik azt nem fogják olvasni.

Hegedüs Lóránt.

kislégi Nagy Dénes dr.: „Bevezető a közgazdaságtanba“. Tizenöt rádió-előadás. Tudományos Gyűjtemény 36. kötet. Pécs, Danubia 1939—2320.

A szerző a rádióigazgatóság felkérésére tartott tizenöt rádió-előadását foglalta össze „Bevezető a közgazdaságtanba“ címen. Előre kell bocsátanunk, hogy a szerzőnek sok akadállyal kellett megküzdenie, hogy a speciális összetételű rádióhallgató közönség igényét kielégíthesse. Hiszen már az iskolai nevelésnek is számolnia kell azokkal a nehézségekkel, melyek a közgazdasági tudomány oktatásával kapcsolatosan felmerülnek. Nem régen még az a vélemény alakult ki, hogy a közgazdaságtant, valamint segédtudományait a középiskolákban eredményesen nem is lehet tanítani, amit azzal indokoltak, hogy a társadalomtudományok úgynevezett közgazdasági részében magasabb tudományos előképzettségre és szélesebb látókörre van szükség; ezért a tulajdonképeni első eredményes oktatásnak színhelyei csak a különböző főiskolák lehetnének. A gyakorlati tapasztalatok azonban e fenti aggályokra rácáfoltak. Az eddigi eredmények szerint a közgazdaságtan ismeretanyagának gondos beállítása, továbbá a jól képzett szaktanári kar segítségével a közgazdasági tudományok oktatásával a középiskolákban is igen szép eredményeket lehet elérni. A rádió közönsége azonban ebből a szempontból, összetételénél fogva, külön elbírálás alá veendő. Örömmel kell megállapítanunk, hogy az előadássorozatban a bemutatott közgazdaságtanelméleti és politikai anyag úgy van megválasztva, hogy véleményünk szerint a nagyközönség igényeit a legmesszebbmenően kielégítheti. Azt hiszem, sikerült a szerzőnek azt a legfontosabb célját elérnie, hogy a hallgatóközönség figyelmét sikeresen hívja fel egy olyan tárgykörre, amely eddig mondhatni kizárólag szakemberek ismeretanyagához tartozott. A kiadott rádió-előadások tanulmányozása mindenképen arról

győzi meg a figyelmes olvasót, hogy a szerző úgy az előadás anyagának megválasztásával, mint nyelvezetének könnyed, símulékony stílusával kitűnően oldotta meg pedagógiai feladatát. A fent már említett népszerűsítési nehézségek szem előtt tartásával minden eszközt megragad arra, hogy az előadási anyag megválasztásán keresztül a közgazdasági tudományok fejlődéséről szerves képet nyújtson oly módon, hogy a közgazdasági tudományok minden jellemző területét felöleli egy-egy jól megválasztott előadási témának megvilágításával. Tekintettel arra, hogy a társadalmi élet jelenségeinek csak egy bizonyos csoportját képezik azok, amelyeket mi gazdaságiaknak nevezünk, csak helyeselhető a szerzőnek az a törekvése, hogy a közgazdaságiak mellett a társadalom és az állam fogalmában a történelmi fejlődés nyomán keletkezett elgondolások és változások megmagyarázására is keres alkalmat. A köztudatban még ma is mélyebben gyökerező társadalmi és állami elméletekkel szemben kiemeli az organikus elméletek jelentőségét a társadalom úgynevezett „egyetemes“ magyarázatának beállításával. Találunk olyan vonatkozású fejezeteket is, amelyek a mai közgazdasági elméletnek és gyakorlati gazdasági politikának központi kérdéseivel, minők az emberi munka értékelése, az igazságos munkabér, valutareformok, az ár- és jövedelem problémái, foglalkoznak. A szerző tehát külön súlyt helyezett arra, hogy a jelen idők legfontosabb közgazdasági kérdéseiről tudománycs alapon, a történelmi fejlődés figyelembevételével, felvilágosítást nyújtson. Kapunk azonban az előadássorozat anyagán keresztül tekintve egy olyan történelmi képet is, amely a tőkegazdálkodás keletkezését és kialakulását szemlélteti s egyúttal megállapítja azokat a közgazdasági problémákat, amelyek a kapitalisztikus gazdasági rend kialakulásának kapcsán a közgazdasági elméletet és politikát foglalkoztatták. Ilyenek pl. azok az előadások, amelyek a kapitalizmus kezdetével, a 300 év előtti gazdaságpolitika anyagával, a gazdasági szabadság problémájával, a jövedelmi elméletek kialakulásával (Quesnay, Smith, Ricardo, Malthus, Stuart, Mill) foglalkoznak. Megtaláljuk azokat a fejezeteket is, amelyek a kapitalizmus által kiváltott reakció alapjait képezik. Itt különösen a szocializmus társadalomgazdasági megoldási formájának különböző elgondolásaira és annak mai fejleményeit és lényegét képező kérdéseinek megvilágítására gondolunk.

Alapjában véve tehát a szerző nehéz feladatának nehézségeit kellő rutinnal hidalja át és olyan ismeretanyagot tömörít, amely nemcsak a laikus olvasó számára nyújt tájékoztatót, hanem a szakemberek számára is megcsillan egynéhány érdekes gondolat a sorok között és felhívja az olvasók figyelmét olyan szempontokra, amelyeket eddig talán nem egészen megfelelő megvilágításban láttak.

Andreich Jenő.

Nyárády József: Mérleg tani alapismeretek. II. kiadás. Officina. Budapest, 1938. — 340. old.

Minden egyes tudomány körében felmerül az a fontos kérdés, hogy az illető tudományágnak melyek a segédtudományai és hogy ezekkel együtt hogyan illeszkedik bele a tudományok egyetemes rendszerébe? A könyvviteltan tudományának rendszertani elhelyezése is sok vitát váltott már ki a világirodalomban. A régebbi felfogás inkább azt vallja, hogy a könyvvitel legszorosabb összefüggésben van a mennyiség-tani tudományokkal s hogy a rendszeres számvitel lényegében nem más, mint adott tárgykörben alkalmazott matematika. Az újabb felfogás az üzemgazdasági vonatkozásokat fontosabbnak tartja, mint a mennyiség-taniakat s így a könyvviteltant, mint az üzemgazdaságtan gyakorlati részét, szoros összefüggésbe hozza a közgazdaságtannal.

A könyvviteltani munkálatoknak nagyrésze olyan, hogy a könyvelési alapelvek ismerete alapján kellő gyakorlattal gépiesen is elvégezhető. Gépies munkánál a könyvelő csak a mennyiség-tani összefüggéseket keresi s munkájával teljesen meg van elégedve, ha azt látja, hogy az időszak ellenőrzések összegei „válnak” és semmiféle javításról vagy pótlásról nem kell gondoskodnia. Pedig ezen a munkaterületen is annak a munkának van csak igazán értéke, amely a megszokott és beidegzett kereteken felülemelkedő, az összefüggéseket világosan látó, tudatos munka. Erre a nagyobb értékű könyvviteli tudásra akar eljuttatni Nyárády könyve.

A bevezető részben rámutat a szerző arra a vitathatatlan tényre, hogy a könyvviteli tudás próbaköve, végső összefoglalója a Zárókimutatás. A könyveléssel foglalkozók világában külön rangja van annak, aki a Zárókimutatást el tudja készíteni. Ő az, akit mérlegképes könyvelőnek neveznek, s akit a legértékesebb könyvelőnek tartanak. Nyárádyt munkája megírásában hármas cél vezeti: *a)* tudatossá, mérlegképessé tenni a könyvviteli tudást; *b)* segítségére lenni mindazoknak, akiknek valamilyen okból érdekük, hogy a vállalatok zárókimutatásain eligazodni tudjanak; *c)* segítségére lenni a tanárnak a tanításban és a tanulóknak a tanulásban.

A könyv 9 fejezete nagy vonásokkal vázolja a következőket tartalmazza: I. Általános könyvviteli ismeretek. II. A könyvek megnyitása egyéni és társas cégeknél. III. A zárókimutatás előkészítése. IV. A könyvek zárása. V. A részvénytőke megváltoztatása. VI. Átmeneti tételek a zárókimutatásban. VII. Egyéni és társascégek zárókimutatása árú-, gyár- és bankügyletekkel. VIII. Táblázat az eredmények kiszámítására. IX. Az üzletalapítással járó díjak és illetékek.

E kilenc fejezet tulajdonképp a könyvviteltan egész lénye-

gét magában foglalja, úgy hogy aki komolyan áttanulmányozza a könyvet, valóban mérlegképes könyvelővé válhat. De a könyv szorgalmas tanulmányozója arról is meggyőződhet, hogy a modern könyvviteltudomány immár megoldotta az előbb említett tudományközi vitát, mert a mérlegkészítés munkája éppen olyan szoros összefüggésben van a mennyiséggtannal, mint a közgazdaságtannal. Szerzőnk is állandóan szemelőtt tartja e kettősséget. Egyrészt pontosan rámutat a Zárókimutatás matematikai vonatkozásaira, másrészt magyarázó megjegyzései nyomán megelevenedik előttünk az egyes vállalatok üzemi élete és közgazdasági jelentősége.

Külön említést érdemel a könyv rendszeres felépítése, világos kifejezésmódja, szép magyaros nyelve és csinos külső kiállítása. Nincs még egy munka a könyvviteli szakirodalomban, amely a Zárókimutatást ilyen behatóan, sokoldalúan és alapos magyarázatok kíséretében ismertetné, éppen ezért nemcsak könyvitel szakos tanároknak, könyvelőknek, hanem vállalati vezetőknek is melegen ajánljuk.

Takaróné Gáll Beatrix.

Lánkai István: Az áru számla szerkezete. Budapest, 1939. — 68 oldal.

Lánkai István a Németországban ma úgyszólván egyedül uralkodó, de Magyarországon egyelőre még csak igen kis mértékben képviselt *dinamikus könyvvitelelmélet* egyik komoly képviselője. Új könyvét is a dinamikus könyvvitelelmélet magyarázatával vezeti be, hogy a mérleg és a folyó könyvelés kapcsolatait világossá tegye az olvasó előtt s csak ezután tér át az áru számla kérdéseinek taglalására. Hogy Lánkai figyelme éppen az áru számla felé fordult, annak oka nemcsak az, hogy ezzel a kérdéssel a legtöbb könyvviteli író csak nagy általánosságban foglalkozik, hanem inkább az, hogy ez a számla legjobban mutat rá a könyvvitelnek az üzemmel való belső kapcsolataira s így legalkalmasabb arra, hogy az üzemgazdasági gondolkodásba bevezesse az olvasót.

Az áru számla a vállalkozás legfontosabb számlája. A vállalat forgalma, az elért eredmény, tehát a vállalkozó saját tőkéjének szaporodása s ennek a szaporodásnak minden indoka az áru számla alapján állapítható meg. Ez a számla, illetve ennek a számlának felbontásából keletkezett számlák tehát azok, amelyek az egész üzemvezetés helyességét lemérni alkalmasak s így egyben arra is felhasználhatók, hogy a vállalkozás jövőbeni előirányzatához fontos útmutatásokat adjanak. De az adóhatóságok szempontjából is az áru számla a vállalat egyik legjelentősebb számlája, mert ennek alapján lehet a vállalatokat

terhelő legfontosabb adónemeket, a forgalmi adót, az általános kereseti és jövedelmi, illetve a társulati adót kimunkálni.

Lánkai könyvében tekintettel van az árúszámlának erre a sokoldalú szerepére és pontos elemzését adja az árúforgalom alakulásának, az árúeredmény kérdéseinek, az árúeredmény-nyel kapcsolatos adózási problémáknak, az árúeredmény befolyásolásának (a mérlegkészítés szempontjából). Röviden ismerteti az árúszámla felbontásának jelentőségét s a gyártás árúszámlájának kapcsolatát a gyártási kérdésekkel. Befejezésül az árúforgalom mennyiségi nyilvántartásáról ad áttekintő képet.

Lánkai könyve olyan kérdéseket tárgyal, amelyeket a magyar szakirodalom eddig csak hézagosan ismertetett. Könyve ép ezért hasznos a gyakorlat emberei és értékes az elmélet képviselői részére.

vitéz Rajty Tivadar.

William E. Rappard: The crisis of democracy. (Lectures on the Harris Foundation 1938.) The University of Chicago Press, Chicago, 288. l.

Rappard, a genfi egyetem hírneves tanára és a genfi nemzetközi felsőiskola megalapítója és igazgatója ebben a könyvében, amely 1938. nyarán Chicago-ban tartott előadásainak sorozatát tartalmazza, a demokráciák válságának kérdésével foglalkozik. A könyv túlnyomórésze természetesen politikai kérdések ismertetésének van szentelve, amelyek Szemlénk keretén kívül esnek. A könyvnek abban a fejezetében azonban, amely a demokráciák jövőjéről szól, kitér a gazdasági liberalizmus kérdésére is, amelynek régi meggyőződéses szóvivője és egyik legszellemesebb képviselője.

Hangsúlyozza, hogy a demokratikusan gondolkodó emberek úgy politikai, mint gazdasági szempontból több egyéni szabadságot követelnek, de ez nem jelenti azt a kívánságot, hogy a teljes „laissez faire“-hez térjünk vissza. Azok a történelmi előfeltételek, amelyek ezt a követelményt annak idején igazolták, olyan korból származnak, amikor az állam főleg úgy avatkozott bele a gazdasági életbe, hogy védelmezte az egyén kiváltságait és megakadályozta az egyéni kezdeményezést. Ezeket a feltételeket szerencsére elmosták annak a politikai és gazdasági szabadságnak a hullámai, amely egy évszázaddal ezelőtt Európa demokratikus országait elárasztotta. Csakhogy ennek helyébe új kiváltságok és monopóliumok létesültek úgy a tőke, mint a munka oldalán és megint úgy, hogy ezeket az állam sokkal inkább szította többé-kevésbé közvetve is, mintsem hatályosan küzdött volna ellenük. Világos, hogy a demokrácia kötelessége, hogy ezeket a kiváltságokat és mono-

póliumokat ne tőrje a saját passzivitásával, még kevésbbé mozdítsa elő intervenciója által, hanem ellenkezőleg, az a kötelessége, hogy örökösével megelőzze és elnyomja azokat. Mint ahogy a jelen idők technikai, gazdasági és társadalmi körülményei már nem hasonlíthatók össze az egy évszázaddal ezelőtt létezett körülményekkel, épen úgy a demokratikus állam politikája sem maradhat ugyanaz. A nagyszabású vállalkozásoknak, a tőke akkumulációjának és összpontosításának és a népesség nagyarányú emelkedésének bekövetkezte a kormányok kötelességeit alapjában megváltoztatták és elkerülhetetlenül kibővítették. De végső céljuknak ugyanannak kell maradnia, ami pedig ma is abban áll, hogy megvédjék és nem pedig megakadályozzák az egyéni szabadságot.

Amiképen az a rendőr, akinek egy zsufolt lakosságú fővárosban, egyik legforgalmasabb utcai kereszteződésnél kötelessége ezt a forgalmat szabályozni, több tekintélyt és tevékenységet kell hogy kifejtsen, mint egy falusi rendőr egy tanyafaluban, úgy a jelenlegi kormányok nem érhetik be azzal a szereppel, amelyet elődeik a múlt század nyugodtabb körülményei között játszottak. Ugyanígy az egyéni szabadságnak az a mértéke és az a fajtája, amelyet New-York vagy Chicagónak egy polgára élvez, nem lehet ugyanaz, mint amelyre egy svájci alpesi falu hegyi lakóját feljogosítja az ő társadalmi elszigeteltsége, ellenértékül a civilizáció mindama kellemességeiért, amelyektől meg van fosztva. Ugyanígy a mai kor ipari társulása nem kívánhatja az állami irányítástól és állami felügyelettel való szabadságának ugyanazt a mértékét és fajtáját, mint amelyet elődeink a XIX. század kezdetén élveztek. Egy jól felhizlalt agglegény, akit a szakácsa kíncz és kihasznál, mert ennek szolgálatai az ő jóléte szempontjából nélkülözhetetlenné váltak, nem oly szabad, mint keményebb szomszédja, aki maga készíti el az eledelét. Majdnem úgy látszik, mintha a modern demokráciák az állammal szemben támasztott kívánságokkal és az állami beavatkozásokkal szemben mutatkozó megadásukkal jobban hasonlítanának az elhízott agglegényhez, mint kemény szomszédjához. Mindenesetre világos, hogy az állam, még ha jelenlegi funkcióinak nagy részétől fel is mentenők, az ipari civilizáció mai feltételei között hatalmas intézmény kell, hogy maradjon, amelyet súlyos és változatos kötelezettségek terhelnek. Mint a nép akaratának kifejezője és végrehajtója, mindig nagyon terhesnek és alkalmatlannak kell maradnia. A demokrácia főproblémája mindig az marad, hogyan lehet az államot úgy megszervezni, hogy a népet a legjobban kiszolgálja, annak legjobban engedelmeskedjék, nem pedig hogy azt leigázza. A polgár között, aki rendelkezik és a köztisztviselő között, aki végeredményben az ő rendelkezéseit viszi keresztül, elkerülhetetlenül közbenső kö-

zegek egész sorának kell működnie. Ezek közül legfontosabb és a legkevésbé nélkülözhető a politikai párt, amely a polgár kívánságait kollektív programmá jegecesíti ki, a parlament, amely ezt a programot törvényhozási elvekre fordítja át és a végrehajtó hatalom, amely ezeket az elveket gyakorlatilag érvényesíti rendeletek, törvények és utasítások által.

Azért idéztük Rappard pompás, szellemes művének ezeket a megállapításait, mert valóban alig lehet találóbban jellemezni, világosabban kifejezni és élvezetesebben feltáralni a demokratikus államok kötelezettségeit a gazdasági szabadság irányában, mint ahogy azt a könyv teszi. Látható, mennyire tévednek azok, akik a gazdasági szabadság meggyőződéses képviselőiről azt a téves hitet igyekeznek kelteni, mintha azok még mindig a mult századbeli „laissez faire“ alapján állnának, holott nemcsak elismerik, hanem követelik is az állam közbelépését, csak hogy nem az egyéni jogok korlátozása, hanem az egyéni szabadságnak, a tőkének és a munkának a szabadsága érdekében.

Éber Antal

Preliminary investigation into measures of a national or international character for raising the standard of living. Memorandum prepared by Mr. N. F. Hall. League of Nations Economic Committee, A. 18. 1938. II. B. 4. 91. 1.

A Népszövetség közgyűlése 1937 őszén elhatározta, hogy Gazdasági és Pénzügyi Bizottsága útján, a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal bevonásával, ankétot indít az életszínvonal emelése lehetőségeinek tisztázására, mind nemzetközi, mind nemzeti gazdaságpolitikai szempontból. Ez az elhatározás a Népszövetség azon meggyőződéséből fakadt, hogy az újabb technikai haladás az ipar, a mezőgazdaság és a közlekedés terén egyaránt az emberi jólét további gyarapítását teszi lehetővé, megfelelő nemzetközi gazdasági együttműködés esetén. Viszont nem szorul bizonyításra, hogy az 1931. évi nemzetközi hitelválság óta a gazdasági élet a növekvő elzárkózás jegyében áll. A világgazdasági kapcsolatok normalizálása kétségtelenül egy elsőrendű gazdaságpolitikai feladat, de ennek elengedhetetlen előfeltétele a nemzetközi politikai egyensúly helyreállítása, amelyet azonban a genfi intézmény a páriszkörnyéki status quo-val szokott azonosítani. *Hall*, ez a kiváló gazdasági szakértő, persze a legnagyobb tapintatcossággal igyekszik megoldani az előkészítő vizsgálódás feladatát és így egy helyen (64. l.) meg is jegyzi, hogy az anyagi jólét emelésének legnagyobb akadály a háborús veszély, ezt a kérdést azonban

a maga részéről kikapcsolja. Ily módon látszólag a tiszta gazdasági vizsgálódás tárgyilagos alapjára helyezkedik. De ez a módszer csak a gazdaságelméletben lehetséges, mert a gazdaságpolitika terén a társadalmi élet többi tényezőjét, különösen a politikát de facto nem lehet kirekeszteni. Ennélfogva Hall műve is csak látszólag politikamentes. A valóságban az ő emlékirata felett is ott lebeg a páriszkörnyéki „egyensúly“ szelleme.

A memorandum kiindulási pontja az 1929—32. évek válságpolitikája, amelynek fő célja a foglalkoztatottság fenntartása volt, tekintet nélkül arra, hogy ez a politika az életszínvonalra milyen befolyást gyakorol. (9. l.) Az bizonyos, hogy az autarchiás irányzat a világválság nyomában kiéleződött, de ahhoz sem fér kétség, hogy súlyos depresszió idején a fogyasztási politikának háttérbe kell szorulnia a termelési politikával szemben. Hall professzor tehát a legutóbbi világkrízis gazdaságpolitikájának bírálóival még mit sem mond a nemzetközi gazdasági egyensúly helyreállításáról. Csak későbbi fejtegetései során tesz konkrét javaslatokat erre nézve, amelyek közül kettő kiemelkedő fontosságú: az egyik a külföldi kölcsönök nyújtása (59. l. köv.), a másik a gyarmatok megnyitása az összes európai államok olcsó termékeinek kivitele számára. (80. l. köv.) A nemzetközi hitelforgalom újrafelvétele tekintetében azonban korántsem akar vérmes reményeket kelteni az adós államokban, hiszen a külföldi hitel szerepét „az állandó és szabadabb nemzetközi pénzügyi viszonyok megteremtésére“ kívánja korlátozni.

Ezen általános jellemzés után vegyük szemügyre sorban az emlékirat egyes részeit.

Szerző „az életstandardok jelentőségét a gazdasági problémák megközelítése szempontjából“ (I.) abban látja, hogy a fiziológiai létminimum mértékegysége lehetővé teszi a „fogyasztásihiány“ (II.) enyhítését. Már most a Népszövetség Táplálkozási Vegyes Bizottsága előzetesen kidolgozta az élelmezés minimális standardjait. Meg van adva továbbá a „nemzeti lakáspolitika“ lehetősége is a haladottabb országokban. Ami azonban a harmadik létfenntartási szükségletet, a ruházkodást illeti, ezen a téren minimális standardok felállítása már súlyos nehézségekbe ütközik, mert itt statisztikailag meg nem fogható minőségi kérdések játszanak közre.

A következő (III.) fejezet „az új fogyasztási és termelési technika és az életszínvonal viszonyát“ elemzi. Ez a rész tartalmazza az elméleti alapvetést a kereslet ár-rugalmassága és a reáljövedelem kapcsolatáról. Hall a Táplálkozási Vegyes Bizottság okfejtésére támaszkodva megkülönbözteti a közvetlen és a közvetett keresleti rugalmasságot. Elgondolásának lényege az, hogy a rugalmatlan keresletű elsőrendű életszük-

ségleti cikkek árát kell leszállítani, mert ezzel vásárlóerő szabadul fel a rugalmasabb keresletű nem elsőrendű életszükségleti cikkek vételére, ami annál is inkább kívánatosnak látszik, mert a technikai haladás költségcsökkentő hatása éppen az utóbbi javaknál érvényesülhet a legnagyobb mértékben. Egyetértünk azzal a kritikai felfogással, hogy ez az elgondolás első sorban a fejlett nagyipari államok testére van szabva,* mert azokban az országokban, ahol az általános életszínvonal alacsonyabb, a kereslet már csak a naturálgazdasági hányad nagyobb szerepénél fogva is kevésbé rugalmas.

A memorandum „az életszínvonal emelésének gyakorlati lehetőségei“ címén (IV.) sorakoztatja fel a részletesebb gazdaságpolitikai javaslatokat. Az emlékirat illusztris szerzője különösen kihangsúlyozza a közlekedés fejlődésének jelentőségét, mert az nézete szerint megfosztja a kereskedelmi gócpontokat eddigi monopoliumuktól és megkönnyíti a modern termelési technikának a gazdaságilag visszamaradt népekre való kiterjesztését, amelyek a világ 550 milliónyi mezőgazdaságban foglalkoztatott népességének még mindig igen tekintélyes hányadát alkotják. A mezőgazdasági haladás megindítására Hall a helyi közlekedés, a termelési technika és a mezőgazdasági hitel fejlesztését ajánlja, a mellett pedig, kiváltképpen Kelet-európa terméketlenebb körzeteinek, p. o. Kelet-Lengyelországnak a számára a kisbirtokoknak szövetkezeti nagyüzemmé való összefogását hozza javaslatba. De a magunk részéről kérdésesnek tartjuk, hogy ezek az államok „nagy külföldi kölcsönök nélkül is“ meg tudják-e oldani belátható időn belül ezeket a súlyos feladatokat.

A IV. fejezet utolsó (e) pontja „az agrár- és ipari államok viszonyáról“ az emlékirat gazdaságpolitikai tervének gerince. Ez a pont egyébként egybefolyik „a primitív közösségek gazdasági fejlődéséről“ szóló résszel. (V.) A tervezet amellettszáll síkra, hogy a magasabb fejlettségű ipari államok a mezőgazdasági termelés terén a „védő-élelmiszerek“ (gabona, tej, tojás, zöldségfélék stb.) termelésére helyezték a súlyt, ellenben fokozzák takarmány- és „energia-élelmiszerbehozatalukat“ az agrárállamokból. Ne számítsanak többé arra, hogy a népszaporulat, gyéren lakott termékeny „új területek“ feltárásával karöltve, növelni fogja az ipari termékeik iránti keresletet, mert ez a korszak a XIX. századdal lejárt. (Kézenfekvő azonban, hogy ez a megállapítás közvetve mégiscsak a gyarmati nincsteleneknek szól!) Törekedjenek tehát a fejlett ipari államok a fogyasztás sokoldalubbá tételére, úgy bel- mint külföldi viszonylatban és tegyék szabaddá a kereskedelmet; könnyítsék meg mindenekelőtt a gyarmatokba irányuló kiviteltszáll „valamennyi

* L. a „Wirtschaftspolitik zur Hebung des Lebensstandards“ c. cikket, Südost-Economist, 1939. I. J. Nr. 3. 67 l. köv.

európai állam olcsó termékei számára és pedig számos esetben... az újabban iparosított keleti országok részére“, mert ily módon „enyhülni fog az a nyomás, amely a régibb ipari államok más, értékesebb piacaira nehezedik reá.“ Azt meg kell hagyni, hogy Hall legalább is a szabadkereskedelem elvét következetesen akarja alkalmazni hitelező és adós, gyarmatosító és gyarmatnélküli államokra egyaránt.

A gazdag tartalmú emlékirat az általános összefoglalással (V.) és az ankét folytatására irányuló javaslatokkal (VI.) zárul.

Nyilvánvaló, hogy a memorandum politikai álláspontja egyoldalú, mindazonáltal igen sok érdekes és figyelemreméltó elméleti és gazdaságpolitikai szempontot vet fel.

ifj. Boér Elek.

South Eastern Europe. A Political and Economic Survey, London & Cambridge Economic Service, Special Memorandum No. 48. 203. oldal.

Az angol politikai és gazdasági körök Délkelet-Európa iránti érdeklődésének értékes bizonyítéka ez a könyv, amelynek politikai fejezeteit a Royal Institute of International Affairs, gazdasági fejezeteit pedig a London & Cambridge Economic Service munkatársai állították össze. A délkelet-európai országok gyűjtőneve alatt Magyarországot, Romániát, Jugoszláviát, Albániát, Görögországot, Bulgáriát és Törökországot foglalja össze a könyv és ez országok legújabbkori történelmének kialakításában három tényezőnek tulajdonít döntő jelentőséget: 1. ez országok földrajzi helyzetének, 2. nemzetiségi viszonyainak és 3. annak, hogy a nagyhatalmak a Balkán ügyeibe beavatkoztak.

A Balkán félsziget politikai földrajzi elhelyezkedése nem szerencsés, mert mind északról, a magyar és az orosz síkság felől, mind pedig a Boszporusz és az Adriai tenger felől könnyen megközelíthető és támadható, másrészt pedig azért, mert magának a félszigetnek egyes részeit nagy hegyláncok választják el egymástól, amelyeknek részük van abban, hogy a terület államai között politikai közeledés csak nagyon nehezen jöhetett létre. A Dunavölgy és a Balkán egyéb útvonalai mindenkor a népek országútja voltak, igen nagymértékben okozói a terület nemzetiségi bonyadalmainak. A nemzetiségi kevertségért a könyv egyes uralkodókat is felelőssé tesz, nem vévén észre, hogy a török uralom megszűnése után mennyire szükséges volt pl. Magyarország területére külföldieket telepíteni. A terület nemzetiségi viszonyainak elemzéséből arra a következtetésre jut, hogy „nehéz megérteni, hogyan tudna a nemzeti

önrendelkezési elv a Duna vidéken megfelelő politikai rendezésre vezetni.“ De nagymértékben befolyásolták a terület államainak politikai viszonyait a nagyhatalmak beavatkozása: a háború előtt a cári és a Habsburg birodalom balkáni aspirációi, a Harmadik Birodalom megalakulása óta pedig az a gazdasági fegyverekkel folytatott harc, amelyet ez országok gazdasági befolyásolásáért a Német Birodalom és Nagy-Britannia vív.

A világháború utáni évek politikai története e területtel kapcsolatos részének ismertetése után az egyes országok világháború utáni belpolitikai fejlődését ismerteti a könyv igen részletesen, majd áttér a gazdasági viszonyok ismertetésére. Mindegyik országra nézve azonos szerkezetű táblázatokban közöl a gazdasági strukturára és utolsó tíz évi gazdasági fejlődésre vonatkozó statisztikai adatokat, majd pedig az ugyancsak országonként részletezett szöveges részben a gazdasági strukturára és a gazdasági politika alapirányára vonatkozó általános áttekintésen felül külön fejezetet szentel a devizagazdálkodás és ezzel kapcsolatban a külkereskedelmi forgalom, az illető országokban eszközölt külföldi befektetések és az illető országok Németországgal való gazdasági kapcsolatainak ismertetésére. A délkeleteurópai országok gazdasági viszonyainak vizsgálata alapján arra az általános következtetésre jut, hogy a tőkehiány, a mezőgazdasági művelés alacsony színvonala és főleg a túlnépesedés jellemzi őket. Ennek az utóbbi problémának megoldására, ma amikor a kivándorlás lehetősége megszűnt, két mód kínálkoznék: az iparosodás előmozdítása és a mezőgazdasági művelés intenzívebbé tétele. (Érdekes megemlíteni, hogy a könyv — ha nem is eléggé nyomtatékosan — kiemeli Magyarországnak a többi délkeleteurópai államénál magasabb fokú iparosodottságát és azt, hogy az iparosodás feltételei ez országok között leginkább Magyarországon vannak adva). Mindkét lehetséges megoldási mód ellenkezik Németország érdekeivel, az iparosodás azért, mert általa piacot veszít, az intenzívebb művelés azért, mert Németországnak ezektől az országoktól főleg búzára és tengerire van szüksége. Azt azonban elismeri a könyv, hogy a Németországgal való kereskedelmi kapcsolatok ezideig javára váltak az illető országoknak, mert Németország terméstelekeit a világpiacinál jóval magasabb áron vette át s ugyanakkor a német készárúszállítások nem történtek magasabb áron, mint amennyiért ezeket a cikkeket más ipari országokból meg lehetett volna vásárolni. E kétségtelen előnnyel szemben azonban utal a könyv azokra a jövőben előállható veszélyekre, amelyek egyoldalú külkereskedelmi politika követése esetén ezeket az országokat érhetik.

Vezér István.

Rieger V.: Das landwirtschaftliche Genossenschaftswesen in den kroatischen Ländern
Berlin. Rudolph Pfau, 1939. 116. o.

A horvát mezőgazdasági szövetkezeteknek gazdasági céljukon túlmenő politikai jelentőségük volt és van, mert az önálló állami létet elérni nem tudott horvát nép számára — a gazdasági érvényesülés eszközén keresztül — nemzeti öntudat fennmaradását biztosítják. A horvát felfogás szerint Horvát-Szlavonország, Dalmácia, Isztria, Bosznia és Hercegovina mind horvát terület, amely a háború előtt az Osztrák-Magyar Monarchia keretébe tartozott, a háború után pedig, az Olaszországhoz csatolt Isztria kivételével, Jugoszlávia részét alkotja. Az ottani szövetkezeti mozgalomnak az idegen államhatalommal szemben való gazdasági védekezés célján kívül egészséges alapjául szolgál a horvát népet jellemző szolidaritizmus, amelyet a horvát tartományokban igen sokáig fennállott különféle ház- és földközösségi rendszerek nagymértékben kifejllesztettek. Hogy a szövetkezeti mozgalom ennek ellenére mégis aránylag későn fejlődött ki, annak oka az, hogy a jobbágyságnak különböző alakzatai és ezzel kapcsolatban a naturálgazdálkodás e területeken csak igen későn szűnt meg, sőt Bosznia-Hercegovinában és Dalmáciában még máig sincs likvidálva. A naturálgazdálkodásról a piaci gazdálkodásra való átmenet nagy zökkenőkkel járt s a parasztságnak ezzel kapcsolatos hiteligenyeit sokszor uzsorások elégitették ki. Ezért merült fel először, 1900 körül, hitelszövetkezetek létesítésének szükségessége. Ezt követte később, de még a háború előtt, a bevásárló és az értékesítési szövetkezeti hálózat kiépítése, majd pedig — már csak a háború után — a mezőgazdasági termelő szövetkezeteknek Horvát-Szlavonországban és Dalmáciában való meghonosítása, míg Bosznia-Hercegovinában a szövetkezeteknek eme legigényesebb fajtája máig sem honosodott meg.

Az 1936-ban fennállott 605 hitelszövetkezet 90%-a a raiffeiseni elveken alapuló korlátlan felelősségű hitelszövetkezet volt, amely azonban a horvát mezőgazdaság hiteligenyeinek csak mintegy nyolcadrészét fedezte, azért mert állami támogatásban nem részesült, bankhiteleket csak kedvezőtlen feltételek mellett tudott szerezni és így teljesen a szegény és a betétgyűjtés jelentőségét meg nem értő horvát parasztság anyagi erejére volt utalva. Érdekes megjegyezni, hogy a jugoszláv mezőgazdasági hitelek 45%-át magánhitelezők nyújtották. A horvát mezőgazdasági hitelszövetkezetek működését a mezőgazdasági váltság teljesen megbénította. A különböző gazdavédelmi rendelkezések és az árzuhanások a követelések érvényesítését lehetetlenné tették. Az 1936 szeptember 25-én bekövetkezett

gazdaadósságrendezés szerint az összes ilyen természetű tartozások hosszú lejáratúvá alakították át és hitelezőjük az állami agrárbank lett, amely az eredetileg hitelező hitelszövetkezeteket 50—75 % erejéig könyvjóváírással, illetőleg kötvényekkel elégítette ki. A horvát parasztság bizalma azonban megrendült s így a hitelszövetkezetek tevékenysége — állami támogatás hiányában — a legutóbbi időkig sem élénkült meg. A horvát nemzeti mezőgazdasági szövetkezeteken kívül léteznek Jugoszláviában félállami hitelszövetkezetek is, amelyek hitelezéseiket csak elenyésző kis részben fedezik tagjaik üzletrészeiből és betéteiből.

Érdekes szövetkezeti alakzat az 1936-ban alakított Gospodarska Sloga (Gazdasági Egyetértés), amely tulajdonképpen szövetkezeti formában működő nemzeti érdekképviseleti szerv és amely társadalmi uton sok olyan feladatot oldott meg, amelyet máshol az állami gazdaságpolitika vállalt magára, így az állat-, tej- és gabonaáraknak a termelők érdekében való szabályozását, a mezőgazdasági munkásság munkaviszonyainak javítását, a belső telepítést, az állatvédőoltást, inségsegélyakciót, stb., stb. Ez a szövetkezeti központ 1937 végén már 70, főleg bevásárlási és értékesítési tagszövetkezetet számlált, mintegy 160.000 taggal.

Az 1937 szeptember 24-i szövetkezeti törvény előírja a szövetkezeti központkényszert, amit szerző a horvát szövetkezetek számára veszélyesnek tart, mert a legfőbb szövetkezeti központban a horvátokat a szerbek majorizálják. Szükségesnek látja tehát azt, hogy a horvát szövetkezetek az eddigi több központba való tömörülés helyett egy központban egyesüljenek.

Szerző munkája nemcsak a horvát szövetkezeti mozgalom történetéről, jelenlegi állásáról és a jugoszláv szövetkezeti jogról ad jó áttekintést, hanem érdekesen vázolja a horvát tartományok történelmét, gazdasági, különösen mezőgazdasági strukturáját és sok érdekes adattal világítja meg a szerb-horvát ellentét gazdasági alapjait.

Vezér István.

Le Gros Clark, F. and Titmuss Richard, M.: Our Food Problem. A Study of National Security. Harmondsworth, Penguin Books Ltd., 1939. 182 l.

A világpolitika döntő kérdése Anglia ellenállóképessége egy háborús blokáddal szemben. Csak akkor vállalhatja a háborús kockázatot, ha reméli, hogy a külföldi utánpótlást ellenfeleinél jobban és tovább biztosíthatja a maga számára. Szükségeit a nagyhatalmak között a legkisebb mértékben fedezheti saját termeléséből, léte leginkább függ a külkereskedelemtől. Bár a beszerzés pénzügyi nehézségei fizetési mérlege

óriási erőtartálékainál fogva ma is kisebbek, mint másutt, helyzetét súlyosbítja, hogy új háborúban az Uniótól nyilván csak készpénzért vásárolhatna és főképp az, hogy az új hatalmi csoportosulás, valamint a repülés fejlődése folytán szállítmányait ma nagyobb veszély fenyegetné, mint a világháborúban.

Ebből eredő aggodalom vezeti a szerzőket az angol ellátás háborús veszélyeinek és a védelmi eszközöknek kifejtésében. Sorra veszik, mely behozott cikkek lehetne hazai javakkal helyettesíteni, hogyan küszöbölhetők ki az elosztás világháborús hibái, miképp tökéletesíthető a kísérő hajók (convoy) rendszere. Mivel pedig mindezt a veszély elosztására nem tartják elégnek, kedvenc — bár nevén nem nevezett — eszméjük az élelmi honvédő gazdaság megszervezése, sőt főfontosságú gazdasági funkciók, elsősorban az élelmiszer-kereskedelem államosítása is.

Carr-Saunders, *Robson* és mások nyomán a szerzők is egyre inkább a közület hatáskörébe utalnak a gazdasági tervezést, de felfogásukat e könyvben elméletileg nem alapozzák meg, ami kisebb baj, mert könyvük gyakorlati célzatú. Nagyobb baj, hogy úgy látszik, az elméleti alap tisztázására nem is törekedtek s így részletes gyakorlati — tehát keresztülvihetőségére és hatékonyságára ellenőrizhető programmal, sok angol író társukhoz hasonlóan ők sem szolgálnak.

Helyesen állapítják meg azt, hogy az angol nép táplálkozása békeproblémaként is súlyos. *J. B. Orr*-nak és másoknak a Közgazdasági Szemlében is ismertetett* művei és saját kutatásaik alapján kimutatják, hogy az angol nép nagy hányada nem éri el a tudomány által kielégítőnek tartott élelmezési színvonalat. A magyar ismertető ezzel szemben rámutathat arra, hogy Angliában az „inség-színvonal“ is magasabb és e csoportba a lakosság kisebb hányada tartozik, mint másutt. Arra az ellenérvre pedig, hogy ez Anglia nagy nemzeti vagyonának és jövedelmének köszönhető, az a válasz, hogy ez a gazdagság egy viszonylag szabadabb gazdasági rendszerben keletkezett, az államosítás kérdésének a gazdaság egészéből kiragadott tárgyalása tehát meggyőző nem lehet.

Az elosztó-kereskedelemre vonatkozóan az elmélet mellett az angol tapasztalatok is azt mutatják, hogy itt a bürokratizálás csak a költségeket növelné, vagyis az ellátást drágítaná. A szövetkezeti rendszer dicséretére pedig az a megjegyzésünk, hogy annak fejlődését Angliában tökehiány sem akadályozta, ha tehát ők ma az angol élelmiszerkereskedelem 14%-át látják el, akkor működésük nyilván ily mértékig volt a fogyasztókra nézve a magánkereskedelelemnél előnyösebb. Ha pedig a szövetkezetek — mint a szerzők írják — tovább is teret hódítanak,

* L. Közgazdasági Szemle 1936. XI.—XII. sz. Éber Ernő: Angliagyomra.

akkor felesleges e természetes térnyerést mesterséges nyomással torzítani.

Még indokoltabbnak látszik a kétkedés a szerzőknek a mezőgazdasági tervgazdálkodásra irányuló javaslatával szemben, mert e téren az eddigi tapasztalatok sivarak és nincs ok annak feltételezésére, hogy e módszer további kiépítésével a bajok nem súlyosbodnának. Az sem érdemli meg a számszerű vizsgálatot, hogy mennyivel növelné az angol termelés amúgy is elképesztő terheit a szegényebb lakosság táplálkozásának közpénzből való feljavítása, mint ahogyan azt a szerzők ajánlják. Az ilyen javaslatok ama sűrű tünetek közé tartoznak, amelyek mutatják, hogy a gazdasági önrendelkezés hajdan büszke angol szelleme egyre teret vesz a gyámkodásával szemben, amely kifáradt a munkanélküliség és vele az alacsony munkabérek okának kutatásában, felületi, de még ilyennek is veszélyes javaslatokkal elégedvén meg helyében.

Major Róbert.

Külföldi folyóiratok szemléje.

The Economic Journal.

London, No. 194. Vol. XLIX. June 1939.

Pigou, A. C.: Presidential Address. A Royal Economic Society elnöki beszéde visszatekintés az utolsó negyven év gazdasági fejlődésére. A századvégi helyzettel szemben az eltérés részben materiális s részben társadalmi. Bár nem a legfontosabb két szempont, de érdekes a gazdasági átalakulás terén elsősorban a közlekedés forradalmasítására, a társadalmi metamorfózisban pedig a nők helyzetének változására hivatkozni. A közgazdaságtudomány, mint minden más kulturális megnyilvánulás, a környezet rohanó eseményeinek hatása alatt a hosszúlátú események vizsgálata helyett elsősorban a közvetlen közeljövő kérdéseivel foglalkozik. A tudomány művelőinek száma gyarapodott, de ez nem jelentette egyes kiemelkedő szellemek eljöttét, ehelyett igen sok és a szükséges részletmunkáknál jól bevált átlagos közgazda dolgozik. Marshall idejében a gazdaságtudomány úgyszólván teljesen az ő osztatlan befolyása alatt áll, ma számtalan egymással szemben álló vélemény, s ezek bírálata küzd egymással. — *Plumptre, A. F. W.: Interest Rate and Bank credit in the Economies of the British Dominions.* A tanulmány azt vizsgálja, hogy a kamatláb színvonalában és a bankpolitika alapelveiben beállott változások a proesperitást milyen mértékben befolyásolják. A tanulmány előfeltételei elsősorban a britt dominiumok körülményeit veszik alapul s abból indulnak ki, hogy a britt gazdasági szférában a rövid lejáratú kamatláb alacsony mivolta úgyszólván hagyományyá erősödött. A hosszúlejáratú hitelpolitika természetesen túlnyomóan az évtizedes fejlődés eredményeit tükrözi vissza, s itt mégis arra a következtetésre kell jutni, hogy részben az állami gazdaságtámogatás, részben pedig egyéb gazdaságonkívüli, gyakran természeti adottságok folytán az adós elhatározásait a kamatláb színvonala kevésbé befolyásolta, mint a rövidlejáratú hiteleknel. Mezőgazdaságnál a szubvenciók és a gazdasági változások, iparnál pedig a protekcionizmus és az egyéb átalakulások voltak elsősorban irányadók. Végeredményben arra a következtetésre jut, hogy bár a kamatnak a gazdasági fejlődésben jelentős szerepe van, fiatal és fejlődő országoknál, mint az angol dominiumok is, a gazdasági fejlődés rohamos mivolta beárnyékolja a kamat jelentőségét, amelynél talán még a bankok kölcsönzési készsége is erősebben érvényesül. Ennekfolytán — a konjunktúrapolitikai szempontokat is mérlegelve — a változó kamat (s az ehhez képest változó kibitelezés) politikája látszik a kevésbé feltárt országok gazdasága szempontjából a legkívánatosabbnak. — *Bauer, P. T.—Marrack P. R.: Depreciation and Interest.* Matematikai számításokkal közelíti meg a tőkeamortizáció kérdéseit és számításokat eszközöl egyes iparágak felszerelésének elértéktelenedési periodusaira

nézve, megállapítva, hogy mennyiben befolyásolhatja a kamatláb a leírásokat és az utánpótlási politikát. — *Dennison, S. R.: Vertical Integration and the Iron and Steel Industry.* Az integráció kétségtelenül minden iparágban fennáll, de sehol sem olyan mértékben, mint a vas- és acéliparban, mert ezekben az iparokban az integrált forma a jellegzetes. Az integráció főkeit 3 csoportba oszthatjuk: pénzügyiek, szervezetiék, taktikaiak és hatalmiak. A közvetlen okokat nem lehet pontosan megállapítani, valószínű, hogy elsősorban vállalatpolitikai szempontok játszanak főbb szerepet s hogy bizonyos anyagok vagy szolgáltatások ellátása a vállalati szükségletekhez megbízhatóbban alkalmazkodik. Hozzájárul ehhez az is, hogy az integráció bizonyos mértékig piacokat biztosít depresszió idejére. Az állam beavatkozás természetesen számos tényezőt megváltoztat, újabb érvek jelennek meg az integráció mellett és ellen. Végül szerző számszerű táblázatokban állítja szembe az Egyesült Királyság és az Egyesült Államok vas- és acélipari integrációjának jellemző adatait. — *Allen, R. G. D. Thomas, D.: Supply of Engineering Labour under Boom Conditions.* — *Hillmann, H. C.: Size of firms in the Boot and Shoe Industry.* A monográfia érdekessége elsősorban abban áll, hogy tanulmányának tárgyául aránylag ritkán kutatott kérdést tesz meg, holott a vállalatok nagyságának szakmánkénti tanulmányozása a disztribúció kevéssé feltárt területének számos problémájára adhat feleletet. A kérdést statisztikailag vizsgálva elsősorban az üzemek és munkásaik gyárnagyság szerinti megoszlását elemzi. A cégek optimális mérete akkor van adva, ha a valamely osztály terjeszkedéséből eredő megtakarítást a költségeknek más szektorban történő emelkedése már teljes egészében felemészti. A gyári és adminisztratív személyzet arányát vizsgálva megállapítja, hogy e szempontból az optimális méret cégenként változó. A vállalat pénzügyi szükségleteinek ellátása tekintetében azonban a nagyobb üzemnek kétségtelen előnye van a kisebb felett. Technikailag a gyárak méretét a cipőgyártó gépek iparában tapasztalt integráció befolyásolta. A bevásárlás tekintetében nyilvánvaló, hogy a nagyobb gyár a kisebbel szemben bizonyos megtakarításokat érhet el, ami viszont az eladás kérdéseiben nem állapítható meg kétséget kizáró módon. Végeredményben az szögezhető le, hogy 1900 előtt a nagyobb cég feltétlen előnyben volt a kisebbel szemben, azonban időközben részben a gépellátás viszonyaiban beállott változások, részben pedig a divat szeszélyei folytán a cipőipar jellege megváltozott, s ma már 40—60 munkással dolgozó gyárak is részesülhetnek a nagyipari üzem összes technikai előnyeiben. Ennek, valamint a gyártás változatosságának eredményeként ezen iparág versenyében a középüzem is megállja a helyét.

V. B.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.

Band 149, Heft 4. April 1939.

Gocht, Rolf: Der zeitliche Aufbau der Produktion und das Gesetz von der Mehrergiebigkeit zeitraubender Produktionsumwege. A Böhm—Bawerk-féle termelési kerülőútak problémája legvégsőleg az, hogy vajjon a termelés felépítése időbelileg hogyan alakul. A legutolsó időkben a Böhm—Bawerk-féle körsématiszmus helyébe kialakult egy megfelelőbb és valószínűbb kombináció, amelyet a tanulmány történeti alapon igyekszik elemezni. A visszavezetés addig a pontig terjed, hol a termelőeszközök már földde és munkává válnak szét. Gocht Eucken felfogásához áll közelebb,

szerinte a termelés kerülőútainak lényege abban áll, hogy a termelési folyamat minden pontján bekapcsolhatók a termelési eszközök, s általuk a fogyasztásra szánt javak termelése fokozható. Fontos nézőpont e vonatkozásban az is, hogy a termelési eszközök több irányban is felhasználhatók, s így az újabb termelvények előállítása régi, más célokra már alkalmazott eszközök felhasználásával és segítségével is történhetik. Végül a kamatprobléma megoldását keresi, s e célból az időtényező hatását a kamat nélküli gazdaságban szembeállítja a tőke végeessége folytán kamattal számoló gazdaságban érvényesülő eredményekkel. — *Seidel, Heinrich: Zur Theorie der Kapitalbildung. I.* A forgalmi gazdaságban a termelés több egymást követő periodusban, de egyidejűleg folyik, amit a munkamegosztás rendszere tesz lehetővé. A termelés eredménye vagy fogyasztásra kész cikkek, vagy pedig termelő tőkejavak formájában jelentkezik. A termelés költsége részben a termelőberendezés kopásából, fokozatos elértéktelenedéséből, részben pedig munkabérből tevődik össze. A forgalmi gazdálkodás formái és lényege szerint lehet statikus és dinamikus, ez utóbbiban a termelés eredményeként már a tőkeképződés is megjelenik. A piaci gazdálkodás szempontjából nézve ez a folyamat kétoldalú, áll egyrészt a tőkejavaknak a kopást meghaladó termeléséből, másrészt a fogyasztási önmegtartóztatásból, ami a jövedelem egy részét tőkeinvestíciók számára szabadítja fel. E két oldal között természetesen szoros kölcsönhatások érvényesülnek. A következőkben a tőketartalékok felgyülemelésének technikai módozatait ismerteti, rátér a kapacitás különböző kihasználási fokainak eseteire, s megállapítja, hogy a termelés és foglalkoztatás növekedése mely esetben eredményezi a maximális jövedelemgyarapodást. — *Mahr, Werner: Ein Beitrag zum Gesetz der grossen Zahlen.* A nagy számok törvényeinek univerzalista szemszögből történő megvilágítása. — *Lütge, Friedrich: Die Wohnungswirtschaft im Österreich und im Sudetengau und ihre Eingliederung in die grossdeutsche Wohnungswirtschaft.*

Band, 149, Heft 5, Mai 1939.

Seidel, Heinz: Zur Theorie der Kapitalbildung II. Elemzéseit folytatva a szerző a tőkeképződés időbeli problémáit tárja fel, s végigvizsgálja a termelési folyamat egyes időszakait. A takarékoság, tehát tőkeképződés lehetőségét egyes vélemények szerint problematikussá teszi a fogyasztási cikkeknek átmeneti hiánya, s ezért a takarékoságra új, a dogmatikus követelmények szempontjából megfelelőbb fogalmat alkot. A forgalmi gazdaság fizetőeszközszükségletét vizsgálva arra a végső következtetésre jut, hogy az addicionális tőketermelés, a takarékoság mértéke és a hiteltermelés lehetősége között akár a teljes kapacitással dolgozó, akár a csökkentett üzemi forgalmi gazdaságban szoros kölcsönhatások érvényesülnek. — *Uhlig, Karl: Die Wirtschaft des Sudetenlandes und ihre Stellung in der Wirtschaft Grossdeutschlands und des näheren Ostens.* A Szudétavidék iparosodása meghaladja a világ bármely államának indusztriálizálódási átlagát. Természetes adottságainál fogva ez a vidék a Dunamedence legfőbb iparcikk szállítója, s a 20 éves politikai gátak áttörése után ezt a hivatást most újból betöltheti. A geopolitikai tényezők és a történelmi fejlődés kialakulása a népek elhelyezkedését determinálták. A háború utáni idők protekcionista rendszere a német népesség hátrányára a Szudétavidéken is a csehek előretörését biztosította s ezek az aránylag alacsony nemzeti jövedelemben is nagyobb mértékben részesültek, mint az őslakók. Végeredményben

arra a megállapításra jut, hogy a Szudétavidék az átalakulások folytán a kelet- és középeurópai gazdasági megmerevedés feloldásában döntő szerepre tett szert, s ezáltal a politikai okok folytán beallott visszasságok kiküszöbölhetőek lesznek. — *Meinhold, W.: Totale Preisbildung.* Az államnak a gazdasági életbe történő fokozott avatkozása folytán az áralakulás kérdése is kiemelkedett a magánjog teréből. A különféle árszabályozási- és ellenőrzési rendszerek kivétel nélkül megegyeznek abban, hogy a piac automatizmusát nem fogadják el az árszínvonal kialakulására egyedül mérvadónak, hanem az árképződésben a legkülönfélébb módszerekkel közvetve vagy közvetlenül közrejátsszanak. A német árrendszert irányítása teljesen a kormánybiztos kezében van, aki a négyéves terv elgondolásainak megfelelően intézkedik a javak és szolgáltatások árainak megszabásánál. A kormánybiztos tevékenységének alapja és karakterisztikuma az árjogi totalitás, hatáskörét tekintve a kormánybiztos a minisztériumok felett áll. Úgy a hatáskörébe tartozó feladatok, mint a gazdasági élet egyes ágazatai felett gyakorolt ellenőrzés szempontjából megállapítható, hogy feladatköre korlátlan. Munkája úgy tekinthető, mint a közvetett és közvetlen árirányítás kombinációja, amelyben az árakat befolyásoló tényezőket rendszeresen kikutatják, ellenőrzik és szabályozzák. — *Die Entwicklung des internationalen Geld- und Kapitalmarktes und der Märkte einzelner Länder während des Jahres 1938.* Az 1937. év vége óta tapasztalt és 1938. év elején is tartott gazdasági visszaesés csak az év közepén állott meg, s ekkor fokozatosan helyt adott a konjunktúrajavulásnak. A nemzetközi pénzpiacokon állandó pénzbőség volt tapasztalható alacsony kamatlábak mellett. A menekülő tőkék kétségtelenül sok zavart okoztak, de végeredményben az egyensúlyi helyzetet nem borították fel, — annál kevésbé, mert a valutakiegyenlítőalapok céltudatosan és gyorsan léptek működésbe, amikor ennek szüksége mutatkozott. A bizonytalanság az aranypiacon szilárdságot idézett fel, s ez a szilárdság továbbgyűrűzött a kötvénypiacokon is. Az egyes piacokat a politika eseményei kisebb-nagyobb mértékben befolyásolták, s ezek az események elsősorban a szabadabb piacokon érvényesültek, míg azokban az államokban, ahol a gazdaság az állam közvetlenebb ellenőrzése alatt áll, a bizonytalansági tényezők kevésbé jutottak kifejezésre. V. B.

Weltwirtschaftliches Archiv.

Kiel, 49. Band, Heft 3, Mai 1939.

Meyer, Fritz: Devisenbewirtschaftung als neue Währungsform. A devizagazdálkodás legfőbb és végső kérdése vajjon szükségmegoldásnak és átmenetnek, vagy pedig a valutarendszer új, korszerű formájának tekinthető-e? A pénzérték állandóságát a konjunktúra-politika célkitűzéseivel kizárólag a devizapolitikai irányítás képes összeegyeztetni. 1931-ben és az előző években az aranystandard már nem volt képes az államközi fizetési forgalom zavarait kiküszöbölni. Az aranystandard zavartalan működésének előfeltételei: a belföldi független konjunktúrapolitikáról és a protekcionista intézkedésekről való lemondás, a rugalmas árrendszer és a bizalom. Ezek a feltételek a háború utáni években egyáltalában nem voltak adva, s így nyilvánvaló volt, hogy az 1931-es összeomlásnak be kellett következnie. Az aranystandardot a legfőbb ország képtelen volt tovább fenntartani, s így a devizakorlátozások a világválság nélkül is bekövetkeztek volna, az 1931. évi események sokkal inkább az alkalmi, mint a valóságos okokat

jelentették. Igazi független, nemzeti konjunktúrapolitika más-ként, mint irányított devizagazdálkodás mellett nem is érhető el. A devizagazdálkodás technikája 1934 óta kifinomult, s célkitűzései ma már nemcsak a devizasükséglet csökkentésére irányulnak, hanem számos strukturális feladatot is igyekeznek megoldani. Remélhető, hogy nemzetközi tárgyalások révén az egyes eltérő rendszereket összhangba lehetne hozni, s így ez a korszerű intézmény tökéletesíthető lesz. — *Fisher, Allan G. B.: Die Verbesserung des Ernährungsstandards und die Umleitung der produktiven Kräfte.* Az utóbbi időben egyre több kísérlet és törekvés irányul az életszínvonalnak a táplálkozás javítása által történő emelésére. Ez a kérdés gazdasági vonatkozásaiban a külkereskedelem terén is tükröződik; így azokban az exportországokban, amelyeknek ritka népeességük, s aránylag nagy feleslegeik vannak, elsősorban a külföldi népelemezés kérdéseivel foglalkoznak, mert hiszen a külföld javított élelmezése egyszersmind fokozott felvevőképességet is jelentene, míg más országokban a belföldi fogyasztókészség emelkedése a nyomasztó kiviteli feleslegek tehermentesítését is jelenthetné. Az élelmezésváltoztatásának elsősorban az ugyancsak élelmiszert termelő mezőgazdasági munkásságnál nyílik tere. Az élelmezés javítására irányuló akciók leginkább abból a szemszögből indulnak ki, hogy azonos lehetőségek mellett elsősorban a táplálkozás javítása kívánatos, az életszínvonal emelésére irányuló más elképzelésekkel szemben. — *Kuske, Bruno: Die Beziehung von Rassen und Völkergruppen zur historischen Gestaltung des weltwirtschaftlichen Raumes.* A természeti és technikai munkamegosztás már a történelem korai időszakában kezdődött meg, s így a föld különböző részei szükségleteik és adottságaik eltérő mi-voltánál fogva más és más civilizációk forrásává váltak. A korai kultuszok sokszor hasonló mivolta mégis bizonyos mértékig uni-formizálta a szubjektív szükségleteket, s ez fokozatos szükségessé tette, bizonyos javaknak távoli országokból történő beszerzését. A közlekedés a gazdaság általános strukturájához alkalmazkodott, a települési és életszokások voltak irányadók. A civilizációk telephelye elsősorban természetesen a hajózható folyók és a tengerek partja volt. A gazdasági civilizáció legmagasabb és legtökéletesebb fokát az európai fehér népfaj munkálta ki. Ha most a többi fajok hasonló módon keresik munkájuk és népeességük számára az életteret, ez a fehér ember tevékenységének természetes és egészséges megismétlődése. — *von Gadolin, C. Axel J.: Über einige Einwände gegen die zeitbezogene Kapitaltheorie mit besonderer Rücksicht auf die Stellung der Kapitalgüter.* A tőke „időelmélete“ szerző szerint nem egyéb mint a kamatos kamat rendszerének más oldalról történő megvilágítása. Minden termelés kerülőutakon folyik. Minden kamatlábszínvonalnak megfelel a termelésnek valamely egyensúlyi helyzete. Egyes fogalmak tisztázása után a Böhm—Bawerk-féle termelési kerülőutak felfogása ellen felhozott kifogásokkal foglalkozik, s azokat sorra véve bebizonyítja alaptalan mivoltukat. Amíg a termelés irányításában a magánkezdeményezésnek csak legkisebb része is lesz, addig az idő a tőkeértékelésnél mindig jelentős szerepe fog játszani. — *Casper, Karl: Die Textilindustrie Ungarns.* A magyar iparosodás történetét a kiegyezés óta díóhéjban ismerteti, vázolja a vámterületi közösség hatásait, a vámvédelem híjján folytatott protekcionista tevékenységet, s a textilipar különlegesen súlyos helyzetét. A háborúutáni változások természetesen az ismert fejlődésre vezettek, s ezek eredményeként érte el a magyar textilipar mai helyzetét, a háborúelőtti Nagymagyarországot meghaladó gépi berendezését, s az ország szükségletének ellátásában elfoglalt ré-

szesedését. Ez a hányad, úgy a pamut-, mint a gyapjuáruknál rohamosan növekedett, s az elzárkózás éveiben a behozatalt ele nyésző mértékre szorította le. Ismerteti ezután textilbehozatalunk abszolút értékét, mennyiségét és megoszlását, majd a magyar textilipar nyersanyag-beszerezési kérdéseivel foglalkozik, s azok nehézségeit hangsúlyozza, érinti a belföldi nyersanyagelőállítás problémáit is. A magyar textilkivitel eredményeit taglalva megállapítja, hogy ez az iparág devizaszerzési kötelezettségének sikerrel tett eleget. A végső következtetés az, hogy a textiliparosodás eddigi lehetőségeinek kihasználásával az adottságokat végleg ki-merítette, határt szab a további fejlődésnek a nyersanyagbeszerzés és az áruehelyezés korlátolt mivolta is. Ennek igazolásául az 1938. évre hivatkozik, amely már visszaesést jelentett. A magyar textilteljesítés szerinte elsősorban a mezőgazdasági kivitel függvénye, s ezzel a már ismert összefüggések aláhúzásával a további textiliparfejlesztés ellen szól. — *Arlandis, Irmgard.: Währung und Wirtschaft im neuen Portugal.* A háborúelőtti évektől kezdődően ismerteti Portugália gazdasági, pénzügyi és valutapolitikai fejlődését, Salazar szanalási munkáját, a sterlingblokkhoz való csatlakozást, a gyarmatok és az anyaország gazdasági kapcsolatait és végül a rendi felépítés jellegzetes vonásait. *V. B.*

Rivista Italiana di Scienze Economiche.

Bologna, 1939. — Anno XI. N. 1. gennaio.

Jannaccone, Pasquale: Produzione e popolazione lavoratrice in regime di mercato libero e di mercato controllato. A szabad és az államilag ellenőrzött gazdaság termelési és munkásviszonyaival foglalkozik minden vonatkozásban. Taglalva az árak, a javak mennyisége, a munkabérek, az alkalmazott, a foglalkoztatott, illetve a munkanélküli munkások számának alakulását a két szélső gazdasági rendszerben, az egyéni kezdeményezés és az irányító szervek egymásközti viszonyát, majd a jövedelem alakulása, illetve az életszínvonalnak a termelés és a népesség változásától való függőségét vizsgálja. — *Rossi Ragazzi, Bruno: Il valore medio esterno della lira prima e dopo gli „allineamenti monetari“.* Az 1935—37. évi olasz valutaleértékeléssel kapcsolatban F. Vinci-nek a Cassel-i belső és külső vásárlóerők paritásának elméletére támaszkodó pénzérték külföldi átlagértékelési számításai segítségével és a legújabb nemzetközi irodalom eredményeinek felhasználásával teszi vizsgálat tárgyává, hogy a leértékelések következtében hogyan alakul a belső és külföldi árszínvonal. Különös figyelmet szentel annak vázolására, hogy ezek egymáshoz való alkalmazkodása, azaz az új egyensúlyi helyzet kialakulása időben hogyan megy végbe, továbbá, hogy ezek különböző időtartama a külkereskedelmi kapcsolatokra hogyan hat ki. A jelzett időtartam vonatkozó részletes statisztikai feldolgozása alapján arra a megállapításra jut, hogy bár a leértékelés kedvezően segítette elő az olasz export-tevékenységet, még sincs szoros interdependenciális kapcsolat közöttük. Lehet, hogy elősegíti a leértékelés a külkereskedelmet, de ennek tulajdonképeni oka az, hogy a belső gazdasági viszonyok, illetve a külkereskedelem alakulását determináló tényezők (belső termelés és fogyasztás) is olv mértékben változnak meg, hogy a kivitel fejlődésére kedvező feltételek teremthetnek. — *Sanguineti, Vittorio: La politica industriale della Turchia.* Törökország háború utáni gazdasági fellendülése Olaszország szempontjából is igen figyelmet érdemlő. Nemcsak azért, mivel az iparosodási és önellátási lehetőségek jó példáját szolgáltatja, hanem

azért is, mivel az olasz iparnak még az industrializálódás ellenére is nagy érdeke fűződik az angol-német verseny középpontjában álló török piachoz. A tanulmány részletes képét adja Kemál Atatürk gazdasági reformjainak és a külföldi hatalmaknak az ország nyersanyagkincsei kiaknázására irányuló vetélkedésnek. — *Documentazione dell'attività economica del regime: Le dichiarazioni del Duce alla Commissione Suprema dell'Autarchia.* — *Rassegne e notizie: La politica economica internazionale.* — *Note e appunti: F. Spinedi: Richiamo ai fatti.* — *Gomma artificiale (a. d. s.)* — *Segnalazioni bibliografiche.*

Anno XI. N. 2. febbraio.

Pietri-Tonelli, Alfonso de: Teorie economiche e teorie politico-economiche dei cosiddetti „monopoli bilaterali“, specialmente nel caso dei cosiddetti „contratti“ collettivi di lavoro. Az új, kétoldali monopóliumok esetei napjainkban különösen fontosak, hiszen a túlnyomóan gazdasági jellegű egyoldali monopóliumokkal szemben náluk már erőteljesen érvényesülnek a politikai szempontok is, úgy hogy a kétoldali monopóliumok már kiváltképpen gazdaságpolitikai jellegűek. Ez vonatkozik a kollektív munkaszerződések eseteire is, amelyek gazdasági szempontból lényegében kettős (adásvételi) unilaterális monopólium-helyzetek, viszont gazdaságpolitikai, azaz korporatív oldalról tekintve a korporatív gazdasági rendszer közgazdaságpolitikai szempontjai figyelembevételével megállapított keretek közt létrejövő szerződések. Ennek vizsgálata kapcsán szerző alapos fejtegetések után leszögezi, hogy oly gazdasági jelenségek, melyekben a gazdaságpolitikai szempontok vannak túlsúlyban, — mint ahogy általában a korporatívizmussal összefüggő összes kérdések, — nem tekinthetők még elméletileg sem kizárólag gazdasági jellegűeknek, hiszen ezáltal annyira deformálódik az alapkérdés, hogy ha a szokásos feltevésekkel egyes különleges részletek meg is magyarázódnak, az általános problémák tovább is megoldatlanok maradnak. A korporatív közgazdaságtan ilyen gazdaságpolitikai alapvetését kívánja nyújtani szerző sajtó alatt levő könyvében. — *Vinci, Felice: Fascismo e comunismo nella lotta demografica.* Az elmúlt évben Párisban tartott Nemzetközi Népesedési Kongresszus orosz előadójának, Rubakin tanulmányával foglalkozik. Még ha el is fogadjuk annak kedvező adatait, a világháború előtti évekkel szemben számottevő esés jelentkezik, különösen a városokban, a születések arányszámában. Ez annak ellenére következett be, hogy a teljesen szabad nemi élet, az abortuszok újbóli megtiltása, a nép alacsonyabb szellemi fejlettsége és életszínvonala, stb. mind az arányszám növelése irányában hat. A kommunizmus ezirányú eredményeivel szemben az olasz fasizmusnak a népesség-növekedés irányában kifejtett törekvéseit és elért eredményeit vázolja. — *Consiglio, Vincenzo: Autarchia e credito.* Az olasz önellátási törekvések sikere nagyban függ attól, hogy az autarkias tervek megvalósításához szükséges tőkék rendelkezésre állnak-e. Leszögezve a korporatív értelemben vett önellátás fogalmát, annak két fokát különbözteti meg: a) dinamikus fázis, ami a gazdasági erőforrások jobb kihasználására irányuló törekvések kísérleti kora és b) állandó időszak, amikor a megfelelőnek bizonyult eljárások alapján már megindult az autarkias termelés. A hitelnek az első fázisban kevés szerepe van, hiszen ekkor csak néhány nagyobb vállalat kísérletezéséről van szó és ezeknek is az állam hocsátja rendelkezésre a szükséges eszközöket. A másik fázist ellenben már teljesen a hitel uralja, de még ennél is nagyobb szerepe van a hitelnek a két fázist összekötő átmeneti korszakban, amikor a ma-

gánkezdeményezést az új módszerekre való áttérésre kell felkeltetni. Ezután azt vizsgálja a tanulmány, hogy mily összeget igényelhet az autarkias termelés, illetve, hogy mily eszközök állnak etekintetben rendelkezésre. Vácsolva a tőkésítés ütemének, az új takarékoság alakulásának és az önfinanszírozásnak jelenlegi helyzetét, az olasz autarkia problémájának magját a takarékoságban látja. Ezt minden eszközzel elő kell segíteni, miértis a hitel teljes mértékben az állam felügyelete alá kerül. — *Pietranera, Giuglio: La pubblicità come consumo meccanizzato.* Mauduit reklámfogalmából indul ugyan ki, de annak tág meghatározását jelentősen megsűkítve arra az eredményre jut, hogy a reklám lényegében a nagy vállalkozásoknak a piac monopolizálására irányuló törekvése és az a célja, hogy a kiskereskedelmet az ipar egyszerű közvetítőjévé süllyessze le. Kisvállalat szoros értelmében vett reklámot nem folytathat, hiszen a termék ára emelődné ezáltal és így a kiséxisztencia versenyképessége esne. A reklám a tömegtermelés függvénye, mindkettőnek alapjellegét a mechanizálás adja meg. A gépi termelésnél a kézművest a gyári munkás helyettesíti, míg a reklámnál a szabad fogyasztó helyébe — ugyancsak az individualizmus háttérbe szorításával — a kényszerített fogyasztó. — *Documentazione dell'attività economica del regime.* — *La politica economica dei paesi dell'Asse.* — *Il commercio interno e internazionale: Il commercio internazionale nel 1938.* (D. Straniero). — *L'organizzazione mercantile delle nostre esportazioni.* — *Note e appunti.* — *Segnalazioni bibliografiche.*

Anno XI. N. 3. marzo.

Nel ventennale del Regime. Un discorso di Maffeo Pantaleoni. A fasiszta uralom 20 éves évfordulójának megemlékezéseül M. Pantaleoninak, a század legnagyobb olasz közgazdászának 1924-ben az olasz szenátusban a korporatív rendszer védelmében tartott beszédét közli, amely annak idején igen jelentősen hatott közre a fasiszta gazdasági rendszer körüli átmeneti fogalomzavar elhárítására. — *Mazzei, Jacopo: Deduzioni dalla teoria dei costi comparati a favore dell'autarchia.* Anélkül, hogy belebocsátkozna a komparatív termelőlköltségek tanának bírálatába, bő tanulmányban a politikai tényezők teljes kikapcsolásával az autarkia irányába kívánja kiegészíteni a tétellel kapcsolatos irodalmat, amely szerinte eddig csak a szabadkereskedelemre nézve kedvező következtetéseket vont le belőle. A jogosult önellátás esetei közül főbbek a következők: a) előnyös lehet az autarkiaira való áttérés a nagyobb termelőlköltséggel dolgozó állam számára akkor, ha a ricardoi paradoxon szerinti két áru előállítása tekintetében kedvező helyzetben levő állam nem minden erejét fordítja azon cikk előállítására, amelyben összehasonlított termelőlköltsége előnyösebb, — b) ha a kedvezőtlenebb termelőlköltséggel dolgozó állam bizonyos és az elv értelmében nem gyártható cikk előállítására oly módon rendezkedik be, hogy az egész hazai piac szükségletét fedezze, amikor is a növekvő termelőkenység törvénye értelmében a költségek fokozatosan a külföldi alacsonyabb színvonalra esnek le, — c) kedvező lehet az önellátás a Fanno és Barone által elképzelt „átmeneti állam“ részére, mivel ekkor az alapul vett 3 állam közül a középső bizonyos cikkek előállítására a klasszikus elv értelmében a termelőlköltségek összevetése alapján egyaránt berendezkedhetik vagy nem. Ha ugyanis — mint a való élet mutatja — az idők folyamán változik az egyes cikkek termelőlköltségeinek aránya, az alapul vett cikkek belföldön való gyártása egyszer előnyös, máskor nem, amely bizonytalanság kiküszöbölése, ill. az állandó

áttérések elkerülése céljából indokolt az autarkia. Igen érdekes fejtegetések következnek ezután a közös autarkiát alkotó két állam termelésében az elv követése révén beálló eltolódásokról, továbbá — ami a kérdés tekintetében különösen lényeges — az elv alapján kialakuló nemzetközi munkamegosztás egyenlőtlen haszonmegosztásáról, amelyekkel kapcsolatos részekben már a politikai tényezőkre, ill. hatásaikra is figyelemmel van. — *Rossi, Lionello: Il bilancio delle ferrovie italiane: esercizio finanziario 1937/38.* Az olasz Államvasutak kedvező mérlegadatait elemzi. — *Donno, Vito de: Gli elementi dell'obbligazione di diritto tributario e quelli dell'obbligazione di diritto privato (studio comparativo).* Az összehasonlító jogtudományi értekezés a közjogi, s elsősorban az adózási kötelmet a magánjogi obligatio-val veti össze és egyezőségeit, ill. eltérő vonásait fekteti le. — *Documentazione dell'attività economica del regime.* — *Politica economica nei paesi dell'Impero.* — *La moneta e il credito.* — *L'agricoltura e la politica agraria.* — *Idee e fatti del mondo economico.* — *Note e appunti: G. Capodaglio: Obbiettività scientifica e nazionalismo indiano.* — *Segnalazioni bibliografiche.*

F. M.

Magyar Közgazdasági Társaság

Igazgató-választmányunk ankétja.

Igazgató-választmányunk és meghívott szakemberek részvételével június 1-én és 15-én nagysikerű ankétot rendeztünk a magyar-német kereskedelmi viszonyról. A tanácskozmány eredményeit legközelebbi számunkban közöljük.

Fejfájás ellen Beretvás pasztilla

Magyarországi fióktelep: VII., Thököly út 2.
IV., Váci ucca 4. V., Nádor ucca 21.

TANNERIE & MAROQUINERIE

Bőrüzem K. f. t.

Budapest, VII., Rottenbiller-u. 46. Telef.: 1-375-57

ajánlja itteni üzemében gyártott, a kipróbált belga gyártmányainak megfelelő elsőrangú minőségű

kalapbőrcsikjait.

Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt.

Szeged, Kárász-u. 9 Telefon 10-81

Mintákat, árajánlatokat készséggel küldünk

Honori tag

BUDAPEST

RAKÓCZI-ÚT 7

nären, der an- und der absteigenden Konjunktur gesondert untersuchen. Eine solche prinzipielle Untersuchung ergibt verschiedene Grenzsteuersätze, u. zw. für die ansteigende Konjunktur sowohl einen minimalen wie einen maximalen optimalen Grenzsteuersatz, für die absteigende Konjunktur jedoch nur einen maximalen.

Bei der Wahl des Weges, auf dem der optimale Steuerertrag erreicht werden soll, muss auch der Gesichtspunkt einer Beeinflussung des Verbrauchs im öffentlichen Interesse berücksichtigt werden. Es muss beachtet werden, ob ein möglichst grosser Verbrauch des zu besteuernenden Gutes wünschenswert ist oder nicht. In die zweite Kategorie gehören nicht nur gewisse gesundheitsschädliche Massenkonsumartikel, sondern auch solche, deren Verbrauch im Interesse der Schonung gewisser wichtiger nationaler Rohstoffquellen möglichst sparsam gestaltet werden soll (Holz, Mineralien, Erdöl). Und in diesem Sinne ist auch eine Berücksichtigung der sozialpolitischen Nebenwirkungen der einzelnen Steuerarten zulässig.

Karl v. Balás.

Intensität in der landwirtschaftlichen Produktion.

Der Verfasser befasst sich mit dem Problem der Intensität in der Landwirtschaft und stellt vor allem allgemeine Betrachtungen über die Produktionsmethoden des landwirtschaftlichen Betriebes an. Aus seinen theoretischen Erörterungen zieht er die Schlussfolgerung, dass die intensive Landwirtschaft nicht in jedem Falle nutzbringender ist als die extensive, dass aber im allgemeinen die Intensität auch rationell und somit ihre Verbreitung vom Gesichtspunkte der Allgemeinheit wünschenswert sei. In dem theoretischen Teil des Aufsatzes erörtert der Verfasser das Wesen der Intensität in der Landwirtschaft in Zusammenhang mit der Lehre von der abnehmenden Bodenrente und unterzieht von diesem Gesichtspunkte die Produktionsfaktoren einer genauen Untersuchung. Im zweiten Teil des Aufsatzes wird die Korrelation zwischen Reinertrag und nationalökonomischem Einkommen einerseits, andererseits zwischen Betriebskapital und Arbeitskosten der ungarischen landwirtschaftlichen Betriebe gesucht und auf Grund der diesbezüglichen Betriebsstatistik in allen Betriebskategorien eine fast lückenlose Korrelation festgestellt. Auf Grund einer Untersuchung der betriebsstatistischen Da-

ten von mehreren Hundert Gross-, Mittel- und Kleinbetrieben wird schliesslich nachgewiesen, dass in Ungarn in den letzten Jahren die Intensität der Landwirtschaft sich stets parallel mit dem Reinertrag und dem nationalökonomischen Nutzen entwickelt hat.

Ernst Éber.

Die Gebildetheorie.

Das erkennende Denken geht nicht von Worten, sondern von Grundproblemen aus, hinter denen alle Befunde der Grundlagenforschung als restlose Erklärungen stehen. Der Ausgangspunkt ist das menschliche Zusammenleben. Da auch alles persönliche Leben in das Zusammenleben eingeflochten ist, umspannt das letztere alles, was für Menschen überhaupt zum Erlebnis wird. Das ist wahrhaftig eine Welt für sich, man kann diese Welt die *Schicksalswelt* nennen. Gar nicht scharf genug kann man die Schicksalswelt als erlebte Wirklichkeit von jener Welt der Naturwissenschaft trennen, die nur einer denkend erschlossenen Wirklichkeit, einer Wirklichkeit aus zweiter Hand gleichkommt. Beim natürlichen Denken wird das sinnhaft Wirkliche aus der Wirklichkeit herausgegriffen, beim naturwissenschaftlichen Denken das *sinnfällig* Wirkliche. Die Wirklichkeit selbst bleibt immer dieselbe, — es werden aber bei der ersteren die *Fakten*, bei der letzteren die *Daten* der Wirklichkeit festgestellt. Dieser Unterschied spiegelt sich auch in der logischen Eigenart der Begriffe wider. Alles sinnhaft Wirklichen bemächtigt man sich *idealtypisch*. Hier geht das Denken immer dem Wirklichen voraus und so können wir hier von *schöpferischen Begriffen* sprechen.

Überall, wo sich Leben verwirklicht, geschieht etwas, und just die erlebten Geschehnisse stellen in der schlichtesten Weise das Wirkliche am Leben dar. Das Erste, was wir hier feststellen können, ist der Allzusammenhang des *erlebten Geschehens*. Darin waltet eine bestimmte *Ordnung*. Erschaubar ist diese Ordnung als ein Gestaltetsein, dem die erlebten Geschehnisse unterworfen bleiben. Als Einheit der Gestaltung steht das soziale *Gebilde* vor uns. Die Gebilde bauen am Zusammenleben im Verhältnis eines Miteinanders und Ineinanders. Das gestalthaft umfassende Gebilde lässt sich als *Umgebilde*, die von ihm gestalthaft umfassten Gebilde aber als dessen *Ingebilde* bezeichnen. Das soziale Gebilde schliesst eine *Gruppe* in sich.

Danach scheiden die sozialen Gebilde in *Urgebilde* und *Zweckgebilde*.

Die Gesamtheit des gestaltenden Wirkens, die in jedem Gebilde wieder zur Tat wird, lässt sich als *Tatregelung* zusammenfassen. In breitem Ausmass schafft vor allem Brauch und Sitte an der lebenserhaltenden Zusammenordnung des Geschehens, im Sinne der *Brauchregelung* mit. Zu diesen kommt noch die Tatregelung, die von einem Umgebilde ausgeht. Diese zeigt sich als *Leitregelung* des Zusammenlebens. Immer geht es um die Gestaltung zum Leben. Einmal ist eine Einheit der Gestaltung zu schaffen, dann diese Einheit der Umwelt anzupassen. Wie das erreicht wird, hängt mit der *Lebenswucht* des Gebildes zusammen. Die Gestaltung zum Leben vollzieht sich in zwei Schritten: in der Gestaltung zu *Betrieben* und dann zu *Gebilden*.

Das erkennende Denken beruht auf der Grundlage der Allgewalt des Wollens. Drei Willensverhältnisse kann man im menschlichen Zusammenleben als Grundverhältnisse vorfinden. Zweimal steht das Wollen zu Wollen im Verhältnis — nämlich der Einklang im Wollen und das Wollen gegen Wollen, — das dritte Mal aber das Wollen zum Können. Diese führen zu Grundverhältnissen des Zusammenlebens; zu *Lebenseintracht*, *Lebenszwietracht* und *Lebensnot*. So zeigen sich dann die *Gemeinschaft*, die *Machtschaft* und die *Wirtschaft* als Teilgestaltungen des menschlichen Zusammenlebens; nämlich die *grundlegende* Gestaltung zu Gemeinschaft, die *zusätzliche* Gestaltung zu Machtschaft und die *abschliessende* Gestaltung zu Wirtschaft. Auf dem Grunde der Gemeinschaft steht die Lebenseintracht. Von da aus geht die Gestaltung ganz ungezwungen aus. Dagegen ist die Machtschaft immer der Eingriff eines dritten übermächtigen Wollens, in der Absicht, hüben und drüben das streitende Wollen zu bändigen. Wie ist der Sachverhalt bei der Wirtschaft? Es stellt sich die Forderung, über die Dinge, die unser Wollen zu erfüllen versprechen, verfügen zu können, — es besteht Bedarf nach diesen Dingen. Wenn Brot usw. verfügbar geworden ist, so sagen wir: der Bedarf danach ist gedeckt. Der Haushalt ist z. B. solch eine Zusammengeordnetheit von bedarfsdeckenden und erfüllenden Vorgängen, und zusammengeordnet ist das Geschehen durch Entscheidungen über Bedarf und Deckung. Da laufen in bestimmter Ordnung mit- und nacheinander all die Vorgänge des Wohnens, Kochens usw. ab; und zwar hat es dies Zusammenordnen darauf abgesehen, dass man immer wieder wohnen, kochen usw. kann, dass alle diese

Vorgänge ihrem Sinn nach wiederkehren und ihre Zusammengeordntheit selbst, der Haushalt, bestehen bleibt. Ist dies erreicht, so kann man sagen, Bedarf und Deckung seien in die mögliche dauernde Übereinstimmung gebracht, sie befänden sich in dauerndem Einklang.

Gemeinschaft, Machtschaft und Wirtschaft machen die Teilgestaltungen des menschlichen Zusammenlebens aus. Das Grundlegende ist die Gemeinschaft. Die beiden anderen sind nur der Gemeinschaft willen da, sie bleiben dieser grundsätzlich hörig und dienstbar. Das spiegelt sich in der Tatsache, dass die drei Gebilde stets so innig zusammengehören, dass sie nur eine sinnhafte Wirklichkeit, eine Einzahl werden. So ist es z. B. heute bei den drei *Höchstgebilden* des menschlichen Zusammenlebens: *Volksgemeinschaft, Staat und Volkswirtschaft*.

Die *Weltanschauungen* der Völker und die *Sozialwissenschaften* arbeiten gemeinsam daran, dass die Völker der Existenzführung gewachsen seien und diese Aufgabe in den ihnen arteigenen Formen lösen. Die *Wirtschaftstheorie*, die das Leben der Wirtschaftsgebilde wahrhaft und einheitlich zu Ende denkt und damit auch deren Ziele kennt, wird nicht ausgesponnen, um dann nachträglich und gelegentlich angewandt zu werden. Sie arbeitet vielmehr die Gedanken begrifflich aus, denen das Leben der Gebilde selbst folgt und folgen muss, um deren Dauer zu verbürgen.

Béla Csikós-Nagy.

Mitteilungen.

Béla von Jankovich

(1865—1939.)

Die Reihen der älteren Generation ungarischer Volkswirte lichten sich. Mit Jankovich ist eine markante Gestalt der ungarischen nationalökonomischen Wissenschaft aus dem Leben geschieden. In vornehmer Zurückgezogenheit lebte er auf seinen Gute; doch mit lebhaften Interesse die Vorgänge der Volkswirtschaft verfolgend und zum steten Nachdenken über die Grundzusammenhänge des Wirtschaftslebens angeeifert hat Jankovich wertvolle Beiträge über volkswirtschaftliche Fragen geliefert. Ein theoretischer Geist wandte er sich zunächst dem Wertprobleme zu und veröffentlichte eine Reihe von Aufsätzen, welche dieses Problem auf Grundlage der objektiven Werttheorie zu lösen suchten. Ein Freund der mathematischen Me-

thode war er schon in dieser Arbeit bestrebt seine Gedanken in mathematischen Formeln auszudrücken. Besonderes Interesse hatte Jankovich für das Problem des Geldwertes, und seine späteren Arbeiten fielen auf dieses Gebiet. Schon im Jahre 1899. veröffentlichte er Studien über Preisgestaltung und Geldwertänderungen in der Österreich-Ungarischen Monarchie. Später verfertigte er mit grosser Sorgfalt Indexzahlen für dieses Gebiet nach dem Sauerbeck'schen Muster. Seine diesbezüglichen Studien setzte er auch nach Beendigung des Weltkrieges fort. Die Frucht seiner Untersuchungen veröffentlichte er zuerst in ungarischer Sprache, veranstaltete jedoch später auch eine deutsche Ausgabe seiner Arbeit. Stets zum Nachdenken angeregt liebte es Jankovich seine eigenen Wege zu wandeln. Sein Hang zu streng theoretischer Forschung führte ihn in die höheren Regionen der Wissenschaft, in jene der reinen Theorie; doch suchte er stets mit dem zu Gebote stehenden induktiven Material in Berührung zu bleiben und seine theoretischen Formeln zur Deutung seiner Daten zu verwerten. Mit ihm ist eine der edelsten Gestalten ungarischer Volkswirte aus dem Leben geschieden, ein Nationalökonom der Wissenschaft nur aus Liebe zum Wissen und aus edlem Drange nach Forschungsarbeit betrieb.

Wolfgang Heller.

Johann Teleszky.

1868—1939.

Mit dem Tode Teleszkys hat Ungarn nicht nur einen hervorragenden Staatsmann der Tisza-Epoche und einen seiner besten Finanzfachmänner, sondern auch einen vorzüglichen Wissenschaftler verloren. Das unter den Veröffentlichungen der Carnegie-Stiftung erschienene und von der Ungarischen Akademie der Wissenschaften preisgekrönte Buch Teleszkys „Die ungarischen Staatsfinanzen im Kriege“ (Budapest, 1927) ist eine äusserst gelungene Arbeit von bleibendem Wert. Teleszky war im Weltkrieg Finanzminister; nach dem Kriege zog er sich von der Politik zurück und nahm auch den im Jahre 1931 ihm angetragenen Ministerpräsidentenposten nicht an. Seinen Geist kennzeichnete eine gewaltige Logik, deren abstrakter Zug jedoch zwischen seiner Gedankenwelt und der Wirklichkeit manchmal eine Kluft entstehen liess. Dies erklärt wohl die Tatsache, dass die ungarische öffentliche Meinung und selbst die wirtschaftlichen Kreise sein Genie und seine wert-

volle Tätigkeit nicht genügend zu würdigen wussten. Unter den Wirtschaftsführern des Landes war Teleszky der erste, der die grossen Mängel des freien kapitalistischen Systems erkannt hatte und der nach einer zwischen den Systemen der staatlichen Wirtschaftslenkung und der freien Konkurrenz vermittelnden Lösung suchte. Als Finanzminister hat er nach seinen eigenen kühnen Plänen die Geldinstitutszentrale errichtet — zu einer Zeit als noch fast niemand die Notwendigkeit einer solchen staatlichen Stelle ahnte — und schuf damit ein Beispiel, das später in zahlreichen Ländern Europas Nachahmung fand.

Roland Hegedüs.

**Preisausschreiben der Ungarischen Statistischen
Gesellschaft.**

LITERATUR.

Sammelbesprechungen.

Zwei deutsche Bücher über Südost-Europa.

- E. Wagemann:* Der neue Balkan. Altes Land, junge Wirtschaft. Hanseatische Verlagsanstalt. Hamburg, 1939. 144 S.
- R. W. Krugmann:* Südost-Europa und Grossdeutschland. Entwicklung und Zukunftsmöglichkeiten der Wirtschaftsbeziehungen. Breslauer Verlag und Druckerei G. m. b. H. 1939. 204, XXI S.

Das Balkan-Buch Wagemanns tritt, wie dies schon sein Umfang zeigt, nicht mit dem Anspruch eines systematischen Werkes auf, doch weist es auf die gesamten wirtschaftlichen und sozialen Probleme dieses Gebietes in fesselnder Weise hin. Den grössten Raum widmet der Verfasser dem Problem der Intensivierung der Landwirtschaft und der Industrialisierung, wobei er dem ersteren den Vorrang gibt, aber wegen der verhältnismässig grossen Volksdichte auch die Notwendigkeit der Industrialisierung anerkennt, und zwar in der Form des Aufbaues solcher Industriezweige, die sich auf eine einheimische Rohstoffbasis stützen. Er hält es für wünschenswert, dass die Balkanländer eine kraftvollere Kreditpolitik als bisher betreiben; die Gegebenheiten dazu wären vorhanden, wenn der Verwaltungsapparat imstande sein wird, eine strenge Preis- und

Lohnkontrolle durchzuführen. Die Ausgestaltung eines wirtschaftlichen Grossraumes, der das Deutsche Reich und die Balkanländer umfassen würde, wäre für beide segensreich.

Krugmann beschäftigt sich in systematischer Weise mit allen Problemen der deutsch-südosteuropäischen Wirtschaftsbeziehungen, d. h. nicht nur mit den Fragen des Warenverkehrs, sondern auch mit denen des Kredit- und Kapitalverkehrs. Ausserdem bespricht er die wirtschaftlichen und sozialen Verhältnisse Ungarns, Jugoslawiens, Rumäniens und Bulgariens. Die Industrialisierung dieser Länder — Ungarn ist schon in einem fortgeschrittenen Stadium der Industrialisierung als die anderen Länder — ist aus dem Gesichtspunkte Deutschlands nicht schädlich, sondern gerade wünschenswert. Dieser Prozess wird die deutsche Ausfuhr in diese Länder nicht verringern, sondern nur eine Umlagerung hervorrufen: statt Konsumgüter wird Deutschland Produktionsgüter hierher exportieren können.

Stefan Vezér.

Einzelbesprechungen

Kecskés, Paul: Grundprinzipien der christlichen Gesellschaftstheorie. Budapest, 1938. St. Stephans-Gesellschaft. 391 S. (In ungarischer Sprache.)

Das äusserst klar und anziehend geschriebene Buch erschliesst dem Leser einen mühelosen Zugang zu den schwierigsten Problemen der Gesellschaftslehre, ohne jedoch deswegen etwas Wesentliches zu übergehen, ohne der Übersichtlichkeit auf Kosten des Inhalts Konzessionen zu machen. Kecskés bettet die Probleme der menschlichen Gesellschaft in die grossartige Einheit des christlichen Weltbildes ein; seine Soziologie fusst auf thomistischen Grundlagen, sie verdankt ihre Einheit der thomistischen Wesenbetrachtung. Zur Einführung gibt der Verfasser einen Überblick über die Entwicklung der Gesellschaftslehre und zieht die Scheidelinie zwischen Soziologie und Gesellschaftsphilosophie. Hierauf werden die Probleme der Gesellschaftstheorie in zwei Abschnitten behandelt, deren erster der Gesellschaft im allgemeinen, der zweite aber dem Aufbau der Gesellschaft gewidmet ist.

Dionys Kislégyi-Nagy.

Kecső, Stefan: Rohstoffhunger. Budapest, 1939. Gergely. 199 S. (In ungarischer Sprache.)

Der Verfasser hat im vergangenen Jahre ein gelungenes Buch über die ungarische Rohstoffpolitik veröffentlicht. Sein jetzt vorliegendes neues Buch bietet eine spannend geschriebene, aber trotzdem ernste wissenschaftliche Darstellung der gesamten Problematik der Rohstoffwirtschaft. Er verfolgt den Weg der Rohstoffe von der Produktionsstätte bis zum Verbraucher, untersucht dann die politischen Belange des Problems und meint die Ursache der gegenwärtigen politischen Weltkrise in der ungleichmässigen Verteilung der Rohstoffquellen entdecken zu können. Die rohstoffarmen Länder können auf drei Wegen zu den benötigten Rohstoffen gelangen: durch Einfuhr, durch Kolonienbesitz und durch eine planmässige Rohstoffbewirtschaftung. Der erste Weg ist bei den heutigen Bindungen des Welthandels nicht gangbar, auf eine Neuverteilung des Kolonienbesitzes auf friedlichem Wege besteht keine Hoffnung, vorläufig ist also nur der dritte Weg: die planmässige Rohstoffbewirtschaftung, die Verwirklichung der Autarkie offen. Der Verfasser gibt eine gute theoretische Grundlegung des autarkischen Systems und skizziert den Kampf, den die Industrie um ihre Emanzipierung von den Rohstoffquellen führt. Zum Abschluss befasst er sich mit der Frage der Rohstoffbewirtschaftung im Kriege und besonders mit dem Problem, auf welchem Wege die notwendigen Rohstoffe im Kriegsfall beschafft werden können. Er zieht hier die Politik der Handelsverträge mit den neutralen Ländern der Vorratsanhäufung und der Ersatz- und Kunststoffproduktion vor.

Michael Futó.

Scherer, Peter Paul: Der Grossgrundbesitz. Budapest, 1939. (In ungarischer Sprache.)

Der Verfasser stellt sich die Aufgabe, die im heutigen Ungarn äusserst aktuelle Frage des Grossgrundbesitzes von allen Gesichtspunkten gründlich zu untersuchen. Er lehnt sich gegen die heute sehr starken Bodenreformbestrebungen auf, weist auf die Irrtümer und Fehler der Vorkämpfer dieser Bestrebungen hin und hebt die Vorzüge des Grossgrundbesitzes hervor. Er leugnet die Notwendigkeit einer gesunden und organischen Bo-

denbesitzpolitik keineswegs, — für eine solche Politik müssen jedoch die produktionspolitischen Überlegungen seiner Ansicht nach schwerer ins Gewicht fallen als die sozialpolitischen. Abschliessend nimmt er entschieden für den landwirtschaftlichen Grossbetrieb Stellung: die zukünftige Entwicklung müsse aus nationalwirtschaftlichen Gründen unbedingt in dieser Richtung liegen. Die beachtenswerten Ausführungen des Verfassers verdienen Anerkennung, obwohl sie unzweifelhaft eine grosse Einseitigkeit zeigen. Eine gesunde Agrarpolitik darf sich weder in der einen noch in der anderen Richtung festlegen.

Julius Bernát.

Körmendy, Josef: Die Ungarische Postsparkasse. Budapest, 1939. 720 S. (In ungarischer Sprache.)

Die Ungarische Postsparkasse, die im Jahre 1936 ihr 50jähriges Bestehen gefeiert hat, ist, besonders seit dem Weltkriege, wo ihr Wirkungskreis um neue Geschäftszweige und Spezialaufgaben erweitert wurde, ein wichtiger Faktor des ungarischen Wirtschaftslebens. Das vorliegende Werk gibt vor allem einen erschöpfenden historischen Rückblick, spricht über die nationalwirtschaftliche und finanzwirtschaftliche Rolle des Instituts, über die wirtschafts- und sozialpolitischen Gesichtspunkte, die bei dessen Leitung berücksichtigt werden, befasst sich dann ausführlich mit den einzelnen Geschäftszweigen und gibt schliesslich in einem sehr interessanten Kapitel eine gute Schilderung der Betriebsorganisation.

Stefan Lánkai.

Behm, Max-Richard: Die Wirtschaftsgenossenschaften im Dienste deutscher Wirtschaftsgestaltung. Stuttgart-Berlin, 1939.

Der Nationalsozialismus ist bestrebt, sein neues Wirtschaftssystem auf neue Institutionen aufzubauen, er zeigt aber keine einseitige Voreingenommenheit der Vergangenheit gegenüber und forscht unter den Institutionen des bereits überwundenen liberalkapitalistischen Systems eifrig nach solchen, die mit Nutzen in den Organismus des neuen Wirtschaftsaufbaus einzugliedern wären. Auf dieser Linie bewegen sich auch die

Untersuchungen der vorliegenden, von der Deutschen Wirtschaftswissenschaftlichen Gesellschaft herausgegebenen Arbeit. Der Verfasser führt den Nachweis, dass die Genossenschaften wesentliche Bestandteile auch des Wirtschaftslebens der Zukunft sind, da sie als Stützen des wirtschaftlich Schwachen, des kleinen Mannes wirken. Andererseits tragen sie auch zur ethischen Fundierung des nationalsozialistischen Wirtschaftsystems bei.

Beatrix Takaró-Gáll.

Kennzahlen des skandinavischen Grosshandels. Der skandinavische Grosshandel mit Kolonialwaren. Handelswissenschaftliches Forschungsinstitut. Mitteilung No. 4. Kopenhagen, 1939. 100 S.

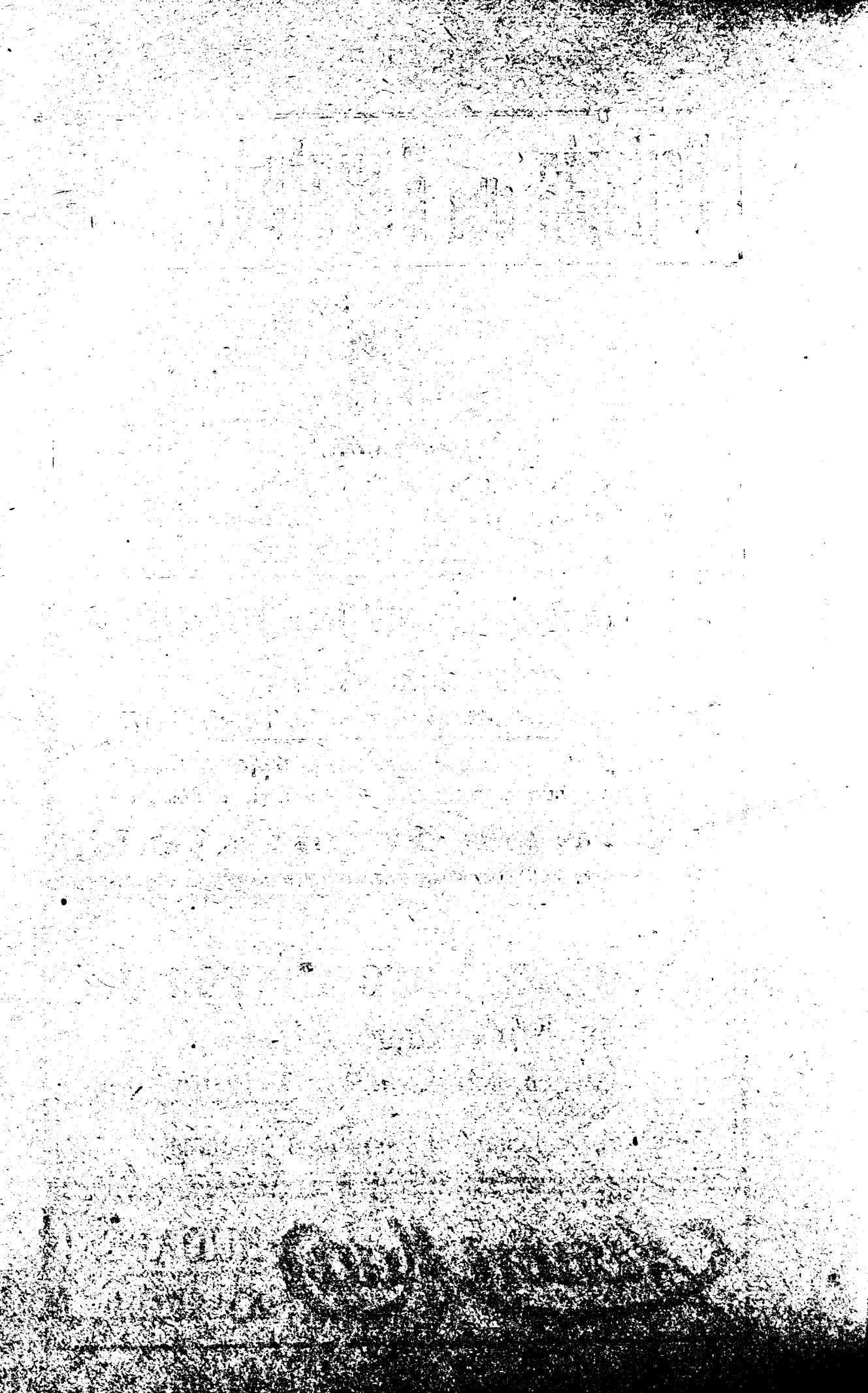
Das Werk gewinnt dadurch einen besonderen wissenschaftlichen Wert, dass es die in der Handelsforschung übliche Untersuchung der Handelsspanne und der Kosten auf dem weniger erforschten Gebiet des Grosshandels durchführt. Die Handelsspanne in dem Kolonialwarengrosshandel betrug in den letzten anderthalb Jahrzehnten in Norwegen, Dänemark, Deutschland und den Vereinigten Staaten 10—11 v. H. des Umsatzes, in Schweden ungefähr 8 v. H. und in Finnland infolge der verhältnismässig niedrigen Löhne 5—6 v. H. Im letzten Jahrzehnt verringerte sich die durchschnittliche Auftragsgrösse im skandinavischen Kolonialwarengrosshandel infolge der raschen Verbreitung des Systems des „Kaufens von der Hand in den Mund“ sehr erheblich.

Stefan Vezér.

Statistica Preturilor 1937. (Statistique des prix en 1937.) Institutul Central de Statistica, Ministerul Economiei Nationale. Bucuresti, 1939. 163 S.

Diese Veröffentlichung des rumänischen Statistischen Zentralamtes gibt über die Gestaltung der Kleinhandelspreise im Jahre 1937 Aufschluss. Das bearbeitete Material erfasst die Preisgestaltung von 88 Konsumartikeln in 71 Städten; es werden sowohl die Monatsziffern wie die Jahresdurchschnitte mitgeteilt. Die Jahresdurchschnitte der Preise von 42 Waren wer-

den auch mit den Preisen von 1913, 1929 und 1930—1934 verglichen.

Koloman Kádas.

Statistica Industriei Extractive. Anul XXXVIII, 1936. (Statistique de l'industrie extractive en 1936.) Institutul Central de Statistica, Ministerul Economiei Nationale. Bucuresti, 1938. 88 S.

Das Heft enthält neben einer detaillierten Statistik des rumänischen Bergbaues und der Hüttenproduktion für das Jahr 1936 auch die zusammenfassenden Ergebnisse der vorangegangenen Jahre. Es enthält Tabellen über die Konzessions- und die tatsächlichen Ausbeutungsgebiete, über Menge und Wert der Erzeugung, über das beschäftigte Personal, über die Betriebsunfälle, die verwendeten maschinellen Kräfte und bei einigen Produkten auch über deren Verbrauch und Ausfuhr. Die Angaben über die geographische Verteilung zeigen, dass die Fundorte des grössten Teiles der Bodenschätze Rumäniens — vom Erdöl abgesehen — in dem von Ungarn abgetrennten Gebiet liegen.

Koloman Kádas.

Angell, Norman—Buxton, D. Fr.: You and the Refugee. Penguin Books, Harmondsworth, 1939. 279 S.

Die Lösung des zu einer Flüchtlingsfrage entarteten Auswanderungsproblems war noch nie so kompliziert wie heute, trotzdem sind aber die Autoren des vorliegenden Buches der Meinung, dass es dem Britischen Reiche weder an Areal noch an Kapital zur Lösung dieser Aufgabe mangelt, ja sogar dass diese Lösung den Interessen des Reiches nicht weniger dienlich wäre als denen der Neusiedler. Die sinkende Geburtsrate Englands und der Dominien könne nur durch die Ansiedlung von Flüchtlingen aus den mittel- und osteuropäischen Ländern wettgemacht werden. Es sei nicht war, dass die Einwanderer die einheimische Arbeitslosigkeit erhöhen würden, — im Gegenteil, die jüngst nach England eingewanderten arbeitstüchtigen und unternehmenden Personen

hätten einer grossen Anzahl von Engländern neue Arbeitsgelegenheiten verschafft. Es sei deswegen die wohlerwogene Pflicht der Regierungen von England und den Dominien, die zur Beschleunigung der Einwanderung nötigen Summen vorzuschliessen, die zur definitiven Regelung erforderliche Anleihe zu garantieren und mit den Regierungen der Auswanderungsländer Transferabkommen zu treffen, auf Grund derer die Auswanderer die in ihrer neuen Existenz benötigten Güter ausführen könnten, ohne die Devisenlage des Herkunftslandes zu gefährden oder der Industrie ihrer neuen Heimat eine unerwünschte Konkurrenz zu bereiten.

Robert Major.

REVUE ÉCONOMIQUE HONGROISE

PAR MANDAT ET AVEC LE CONCOURS
DE L'ACADÉMIE HONGROISE DES SCIENCES, ÉDITÉE
PAR LA SOCIÉTÉ HONGROISE D'ÉCONOMIE POLITIQUE

DIRECTEUR :
WOLFGANG HELLER

SOMMAIRE :

Dissertations

- Neubauer J.*: Le revenu national de la Hongrie. — — — — — 543
Ferenczi E.: L'optimum du bien-être et l'optimum réaliste de la population — — — — — 578
Andreich E.: Les nouvelles possibilités de la politique de communication par les rapports économiques entre la Pologne et la Hongrie — — — — — 608

Notes

- Futó M.*: Les coûts de production dans l'économie corporative — — 617
Gábor L.: Mouvements internationaux des capitaux après la guerre mondiale — — — — — 627
Leopold L.: L'agriculture socialisée en Russie — — — — — 638

Literature

- Revue des livres** — — — — — 645
Rapport de l'Association Nationale des Banques et des Caisses d'épargne Hongroises 1939. (Hegedüs L.) — *kisléghi Nagy D.*: Introduction à l'économie politique. (Andreich E.) — *Nyárády J.*: Notions fondamentales sur les bilans. (Takaróné Gáll B.) — *Lánkai E.*: La structure du compte des marchandises. (Rajty T.) — *William E. Rappard*: The crisis of democracy. (Éber A.) Preliminary investigation into measures of national or international character for raising the standard of living. (Boér A.) — South Eastern Europe. (Vezér E.) — *Rieger V.*: Das landwirtschaftliche Genossenschaftswesen in den Kroalischen Ländern (Vezér E.) — *Le Groos Clark, F. and Titmuss Richard M.*: Our Food Problem. (Major R.)
Revue des périodiques étrangères — — — — — 662
The Economic Journal. (V. B.) — Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. (V. B.) — Weltwirtschaftliches Archiv. (V. B.) — Rivista Italiana di Scienze Economiche. (F. M.)
Société Hongroise d'Économie Politique — — — — — 670

JAHRGANG LXIII
JULI-AUGUST 1939
BAND 82, HEFT 7-8

VOLKSWIRTSCHAFTLICHE RUNDSCHAU

IM AUFTRAGE UND MIT UNTERSTÜTZUNG
DER UNGARISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN HERAUSGEGEBEN
VON DER UNGARISCHEN VOLKSWIRTSCHAFTLICHEN GESELLSCHAFT

SCHRIFTFLEITER:
WOLFGANG HELLER

INHALT:

Abhandlungen

- Neubauer, J.*: Die Grösse des ungarischen Nationaleinkommens — — 543
Ferenczi, E.: Wohlfahrts- und realitisches Bevölkerung-Optimum — 578
Andreich, J.: Die neuen verkehrspolitischen Möglichkeiten der ungarisch-polnischen wirtschaftlichen Beziehungen — — — — 608

Mitteilungen

- Futó, M.*: Die Produktionskosten in der korporativen Wirtschaft — 617
Gábor, L.: Internationale Kapitalbewegungen nach dem Weltkriege 627
Lopold, L. jun.: Die Vertstaatlichung der Landwirtschaft in Russland 638

Literatur.

Einzelbesprechungen — — — — — — — — — — 645

Jahrbuch der Ungarischen Sparkassen und Banken. v. *Ernst Makai*. (R. Hegedüs.) — *Kisléghi-Nagy, Dionys*: Einführung in die Volkswirtschaftslehre. (E. Andreich.) — *Nyárády, Josef*: Einführung in die Bilanzlehre. (B. Takaró—Gáll.) — *Lánkai, Stefan*: Die Struktur des Warenkontos. (T. Raith.) — *Rappard, William E.*: The crisis of democracy. (A. Éber.) — Preliminary investigation into measures of a national or international character for raising the standard of living. (A. v. Boér jun.) — South Eastern Europe. (S. Vezér.) — *Rieger, V.*: Das landwirtschaftliche Genossenschaftswesen in den kroatischen Ländern. (S. Vezér.) — *Le Groos Clark, F.—Titmuss, Richard M.*: Our Food Problem. (R. Major.)

Ausländische Zeitschriften — — — — — — — — — — 662

The Economic Journal. (V. B.) — Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. (V. B.) — Weltwirtschaftliches Archiv. (V. B.) — Rivista Italiana di Scienze Economiche. (F. M.)

Ungarische Volkswirtschaftliche Gesellschaft — — — — 670

SZEPTEMBER HAVA

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL ÉS
TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI

HELLER FARKAS

TARTALOM:

Tanulmányok

<i>Balás Károly:</i> Modern adóztatási szempontok — — — — —	671
<i>Éber Ernő:</i> A mezőgazdaság belterjességének közgazdasági jelentősége	695
<i>Csikós-Nagy Béla:</i> A képződményelmélet — — — — —	714

Közlemények

<i>Heller Farkas:</i> Jankovich Béla (1865—1939) — — — — —	734
<i>Hegedüs Loránt:</i> Teleszky János (1868—1939) — — — — —	735
A Magyar Statisztikai Társaság új pályázata — — — — —	737

Irodalom.**Csoportos és összefoglaló ismertetések.**

Két német könyv a délkelet-európai államokról (Vezér István) — —	739
<i>E. Wagemann:</i> Der neue Balkan. — <i>R. W. Krugmann:</i> Südost-Europa und Grossdeutschland.	

Könyvismertetések — — — — — 744

<i>Kecskés Pál:</i> A keresztény társadalomelmélet alapelvei. (Kislégi Nagy Dénes.) — <i>Kecső István:</i> Nyersanyagéhség. (Futó Mihály.) —	
<i>Dr. Scherer Péter Pál:</i> A nagybirtok. (Bernát Gyula.) —	
<i>Dr. Körmendy József:</i> A Magyar Postatakarékpénztár. (Lánkai István.) — <i>Behm Max-Richard:</i> Die Wirtschaftsgenossenschaften im Dienste deutscher Wirtschaftsgestaltung. (Takaróné Gáll Beatrix.) — Kennzahlen des skandinavischen Grosshandels. (Vezér István.) — Statistica Preturilor 1937. (Kádas Kálmán.) — Statistica Industriei Extractive 1936. (Kádas Kálmán.) — <i>Norman Angel and D. Fr. Buxton:</i> You and the Refugee. (Major Róbert.)	

Külföldi folyóiratok szemléje — — — — — 768

Rivista di politica economica. (F. M.) — Giornale degli economisti e Annali di economia. (F. M.) — Economica. (V. B.) — Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. (V. B.) — Weltwirtschaftliches Archiv. (V. B.)	
---	--

MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG, BUDAPEST, II., Halász-u. 1.

Megjelenik évente nyolcszor. Előfizetési ára 24 P. Egyes szám ára 3 P.

A szerkesztésért *Heller Farkas*, a kiadásért *K. Nagy Dénes*,
a nyomdáért *Márton Jenő* művezető felelős.

A

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

megjelenik évente nyolcszor
6–8 lnyvi terjedelemben

Előfizetési ára egész évre 24 pengő.

A Közgazdasági Társaság tagjainak
tagsági illetményeinek fejében jár.

**A KÖZGAZDASÁGI SZEMLÉ-nek szánt közlemények
HELLER FARKAS szerkesztő címére küldendők
(I., Műegyetem-rakpart 3). Telefon: 259-641.**

**Segédszerkesztő: KISLÉGHI NAGY DÉNES, a Magyar
Közgazdasági Társaság főtitkára (II., Ady Endre-u. 1).
Telefon: 157-864.**

**A Közgazdasági Szemlének szánt közleményeket lehető-
leg géppel és a papirosnak csak egyik oldalára írva kérjük
a szerkesztőség címére. Már a kézirat beküldésekor csato-
landó rövid tartalmi kivonata a Szemle németnyelvű
melléklete számára. A németre való fordításról a szerkesztőség
gondoskodik. A kiszedett cikkek kefelevonatát ellenőrzés
és kijavítás végett a szerzők kívánságára elküldjük. Kérjük
azonban az átnézett levonatoknak rövid időn belül visszakül-
dését. Amennyiben a szerzők a nyomdahibák kijavításán kívül na-
gyobb változtatásokat óhajtanak a már kiszedett kéziratok szöve-
gében, azok nyomdaköltségeit a tiszteletdíjból levonjuk. Külön-
lenyomatokra vonatkozó kívánság a kéziraton megjelölendő.**

A Magyar Közgazdasági Társaság helyisége:

Budapest, II., Halász-u. 1. Telefon 152-100.

**A Magyar Közgazdasági Társaságba való be- vagy
kilépési nyilatkozatok, címváltozások, tagdíjak, a
„Közgazdasági Szemle“ szétküldésére vonatkozó
felszólamlások, stb. kizárólag a következő címre
küldendők: Magyar Közgazdasági Társaság,
Budapest, II., Halász-u. 1.**

MEGJELENT

ÉS MINDEN KÖNYVKERESKEDÉSBN KAPHATÓ

KÖZGAZDASÁGI KÖNYVTÁR

XXI. KÖTET

KISLÉGHI NAGY DÉNES

UNIVERZALIZMUS

ÁRA 8 PENGŐ

Ungarische Volkswirtschaftliche Rundschau

September 1939.

Inhaltsauszüge.

Moderne Gesichtspunkte in der Besteuerung.¹

Die vornehmste Aufgabe der Steuerpolitik ist die Auffindung von Besteuerungsmethoden, die bei dem optimalen Steuerertrag die Produktion, den Verbrauch und die Einkommenverteilung möglichst wenig beeinträchtigen. Der einzige Zweck der Besteuerung ist jedoch die Sicherung des notwendigen Einkommens des Staates, bzw. der besteuernenden Gebietskörperschaft, und es ist völlig verfehlt, neben dieses Ziel noch ein zweites, „soziales“ Besteuerungsziel zu stellen, wie dies seit dem Kathedersozialismus ziemlich allgemein üblich ist. Art und Höhe der Steuern müssen durch die Einkommen und deren Verteilung bestimmt werden, nicht aber umgekehrt: eine Beeinflussung der Einkommenverteilung mit Hilfe der Besteuerung hat meistens verheerende Wirkungen auf die Steuerquellen.

Es gibt zwei Hauptwege der Besteuerung: entweder können die Einkommen, die Residuen der individuellen Bruttoeinnahmen ermittelt und hiervon Quoten in Anspruch genommen, oder aber unmittelbar die Preissummen der umgesetzten Güter und der Dienstleistungen erfasst und die Steuer diesen angehängt werden. Die Steuern lassen sich also in zwei Hauptgruppen: in Residual- und Preissteuern einteilen; diese Einteilung erfasst das Wesen der Sache viel tiefgreifender als die Einteilung in Personal- und Realsteuern. Da die modernen Geldeinkommen sich überwiegend aus Preissummen zusammensetzen, fordert sowohl die wirtschaftliche wie die gerechte Verteilung

---

¹ Vortrag, gehalten auf dem Brüsseler Kongress 1939 des Institut International de Finances Publiques.

der Steuerlast eine ständig wachsende Inanspruchnahme der Preissteuern (Verbrauchs- und Umsatzsteuern, Zölle.) Die vom finanzpolitischen Gesichtspunkte richtige Lösung dieser Aufgabe wird gleichzeitig auch die sozialpolitisch optimale Lösung sein, da ja nur diejenigen Preissteuern einen befriedigenden Ertrag liefern, die keine stärkere Belastung der Verbraucher-massen bedeuten. Wenn die Last einer Preissteuer auf dem Wege der Überwälzung, der Diffusion auf breitere Gesellschaftsschichten verteilt werden kann, so verliert sie ihren antisozialen Charakter völlig, so z. B. wenn die Besteuerung eines Massenverbrauchsartikels eine Erhöhung der Löhne und Gehälter nach sich zieht. Freilich gelingt eine solche Überwälzung nur in Perioden steigender Konjunktur, woraus die Folgerung gezogen werden muss, dass eine erweiterte Inanspruchnahme von Preissteuern im Gegensatz zur bisherigen Übung stets in Perioden günstiger Konjunktur erfolgen muss. Dies folgt schon aus unserer Auffassung, dass die Steuer, bzw. die öffentlich-rechtliche Rente im allgemeinen ein typischer Einkommenszweig ist, — die Besteuerung muss sich also der Gestaltung der Einkommenverteilung anschmiegen, das Fluktuieren der verschiedenen Einkommenssummen stets mit Aufmerksamkeit verfolgen. Neben dem obenerwähnten Gesichtspunkt spricht aber auch ein psychologisches Moment dafür, dass die Preissteuerlast nur zu Zeiten günstiger Konjunktur erhöht werden darf: in solchen Zeiten findet sich das Publikum leichter mit der neuen Belastung ab und die in die Preise bereits eingebauten Steuerteile lassen sich dann ohne Schwierigkeiten in die Periode der absteigenden Konjunktur hinüberretten. Man soll hiegegen nicht einwenden, dass eine solche Finanzpolitik in günstigen Zeiten mit einer überflüssigen Belastung des Wirtschaftslebens gleichbedeutend wäre, denn die so erlangten eventuellen Überschüsse können und müssen zur Reservebildung für schlechte Zeiten verwendet werden.

Bei dem Ausbau des Steuersystems ist auf die richtige Beurteilung der einzelnen Steuerarten das grösste Gewicht zu legen. Est darf nicht vergessen werden, dass die verschiedenen Steuerarten sich nicht jederzeit und nicht unter allen Umständen gleich gut bewähren, dass ihr Wert nicht von inhaerenten Eigenschaften abhängig ist, sondern sich stets mit der Gestaltung des Wirtschaftslebens, der Konjunktur, ändert.

In den Preissummen ist die gesamte Kaufkraft des Wirtschaftslebens verkörpert. Wenn alle Preissummen in dem realen Warenumsatz wurzelten, so würde sich leicht eine Preis-

steuerart denken, die, wenn sie auch nicht die Rolle einer einzigen Steuer spielen, so doch bei allgemeiner und konsequenter Durchführung das Übergewicht im Steuersystem erlangen könnte. Es darf jedoch nicht vergessen werden, dass den inflatorischen Erscheinungen, ferner den rein konjunkturellen und spekulativen Gewinnen ebenfalls Einkommen entspringen, die ein gerechtes Steuersystem nicht unerfasst lassen darf.

Der wesentlichste Unterschied zwischen den Preis- und den Residualsteuern besteht darin, dass die Steuerquelle bei letzteren weniger elastisch ist als bei ersteren, — die Residualsteuern sind nicht so leicht überwälzbar und die Zahl ihrer Steuersubjekte ist viel kleiner als die der Preissteuern. Die Residualsteuern vermögen deshalb bei steigenden Bedürfnissen des Staates nur in Zeiten günstiger Konjunkturen einen befriedigenden Ertrag liefern. Bei den Preissteuern wird der Schwerpunkt der Besteuerung auf die Kosten verlegt und da die Kosten ein viel beständigeres und allgemeineres Moment des Wirtschaftslebens sind als die Einkommen, besonders aber als die Einkommensresiduen, so sichern die Preissteuern eine viel breitere Basis für die Besteuerung als die Residualsteuern.

Für uns ist die wichtigste Frage die, wie der optimale Ertrag der gesamten Steuern erreicht werden kann, — wie die Preis- und die Residualsteuern zu diesem Zweck kombiniert werden müssen. Um diese Frage im konkreten Falle beantworten zu können, muss erstens die Preisgestaltung, zweitens der Warenumsatz und drittens die Gestaltung der Einkommensresiduen im Auge behalten werden. Es ist also klar, dass bei der Beantwortung der erwähnten Frage der Konjunkturforschung eine äusserst wichtige Rolle zukommt, — nur diese kann zu einer zweckentsprechenden Kombination der einzelnen Steuerarten verhelfen. Der Staat muss also eine spezifische Konjunkturforschung zu Staatshaushaltszwecken betreiben. Ein Steuersystem, das die Konjunkturentwicklung ausser acht lässt, wird im Wirtschaftsleben grosse Schäden anrichten, ohne den gewünschten finanziellen Erfolg sichern zu können. In schweren Zeiten genügt eine Steigerung der Anstrengungen auf der hergebrachten Linie nicht, — es wird dann auch eine Umstellung des Steuersystems unerlässlich sein. Zu diesem Zwecke muss die Finanzverwaltung alle noch leistungsfähigen Einkommen ausfindig machen, aber auch alle Preise, in die noch Steuerelemente eingebaut werden können.

Bei einer Ermittlung der optimalen Steuersätze in den sich ändernden Konjunkturen muss man die Fälle der statio-

Modern adóztatási szempontok.*

1. Az adó és a gazdasági élet kölcsönhatásainak vizsgálatánál elsősorban azt a kérdést kell tisztáznunk, hogy mint illeszkedik be az adó és általábanvéve a közteher a modern jövedelemeloszlás folyamatába. Csak az az adórendszer lehet jó és megfelelő, amely a kellő bevételmenyiség előteremtésével együtt ennek a beleilleszkedésnek a helyes módját találja meg oly módon, hogy a jövedelemképződés és felhasználás folyamatát lehetőleg minél kevésbé sértse és akadályozza. Ezt a szempontot tekinthetjük az adópolitika által követendő optimumnak.

A gyakorlati politika tehát aszerint jó, vagy rossz, amint ehhez az optimumhoz közeledik, vagy tőle eltávolodik. Az adóra és adótartozásra vonatkozó elmélet feladata pedig arra törekedni, hogy ehhez az optimumhoz való közeledésnek a módjait minél jobban meg tudja mutatni. A most említett irányban haladva gondolatmenetünkben, figyelembe kell venni még főleg azt is, hogy a modern államnak *pénzre*, pénzösszegekre van szüksége adó fejében. Az adóztatási optimum tehát a pénzgazdaság körében ekként írható körül: keresni és megtalálni azokat az adóztatási eljárásokat, amelyek mellett az adóztató többség a legnagyobb pénzbeli bevételeket tudja megszerezni magának a termelés, fogyasztás és jövedelemeloszlás alakulására nézve minél kevésbé káros módon.

Az egészséges pénzbeli jövedelem a modern gazdaság korában az árbevételekből, t. i. a különféle termelvények eladási áraiból való bevételekből keletkezik, illetőleg ezekre vezethető vissza. Az a pénzbeli jövedelem, mely nem vezethető vissza valamely árbevételre többé-kevésbé infláló pénzösszeg. Közelebbről nézve a dolgot, adóztatni általábanvéve két fő módon lehet. Vagy úgy, hogy az adóalanyok bevételeit nyomozzuk ki és a költségtételek levonása után számítjuk ki az adótétel pénzbeli összegét, vagyis bevételmaradványokat teszünk adótárggyá, vagy pedig ezzel mintegy ellentétes módon, t. i. hogy nem bevételmaradványokat teszünk adótárggyá, ha-

* Előadmány az Institut International de Finances Publiques 1939. évi brüsszeli kongresszusa számára.

nem mindjárt az árösszegeket ragadjuk meg és azokhoz csapjuk hozzá az adóösszeget. Az előbbit főleg az úgynevezett egyenes adónak, az utóbbit pedig közvetett adónak hívjuk. Mi pedig a magunk részéről reziduális, illetőleg áradóknak nevezzük őket. A modern adóztatás legnagyobb művészete a reziduális és az áradóknak egymással való kellő aránybahozásában és súlypontjaiknak egymást felváltó kellő áthelyezésében áll. (Lásd e tárgyról: Szerző: Preis-Steuern und Residual-Steuern. Finanz-Archiv Jahrg. XLVIII. Band 2. S. 1—17. — u. a. Pénzügytan Budapest, 1934. I. köt. XIV. fejezet).

A személyi és tárgyi szempontból való megkülönböztetések tehát az adóknak személyi és tárgyi adókra való felosztása, szerintem nem hatolnak a dolog természetének a gyökeréig. Végeredményben ugyanis minden adónál *valakit* adóztatnak meg és egyuttal minden adónál *valamit*, tehát tárgyszolgáltatást is kívánunk. Ettől eltekintve azonban épen a modern gazdasági élet fejlődésében alakulnak ki olyan adótárgycsoportok, melyeknél a jövedelmi adók intézményében annyira kifejezésre juttatott személyes használat és rendelkezés lehetőségeinek tekintetei háttérbe szorulnak egyéb szempontokkal szemben. Épen a legnagyobb adótárgynál, pl. a modern nagy társulati vagyonoknál a jogosult, illetőleg végeredményben tulajdonos személyek nagy száma, anonym volta stb. háttérbe szorítja a jövedelmi adó személyi szempontjai kidomborításának szociális és közgazdasági érdekek által javasolt szükségességét. Ezért a fejlődés iránya a tárgyi adóalapok kimélyítésének és differenciálódásának irányában haladhat és halad tovább, vagyis a tárgyi adók jelentősége modern viszonyok között ismét növekedhetik.

2. Az adók célja az államháztartás, illetőleg az adóztató felsőbbség szükségleteinek előteremtése, vagy az azokhoz való hozzájárulás. Helytelen dolog szerintünk emellé a másik, úgynevezett szociális adócélnak mint legfőbb szempontnak közvetlenül való előtérbe állítása. Az államnak kétségtelenül vannak szociális céljai és feladatai, mégpedig ma sokkal inkább mint bármikor. Azonban ebből korántsem következik, hogy ezeknek a szociális céloknak az adó által való közvetett elérésére irányuló törekvést a maga általánosságában az adóztatásnak második fő célja gyanánt fogjuk fel. Ezt a felfogást a „katedrai szocializmus” vitte bele a közgazdaságtanba, illetőleg a pénzügytudományba, azonban elmondhatjuk, hogy elhamarkodottan és a józan pénzügyi érdekeket és szükségességeket nem mindig figyelemre méltató akkori szocialisztikus irodalmi és politikai áramlatok hatása alatt.

Ezen a ponton kell leginkább szembeszállanunk több tekintetben az eddigi felfogással, mely az adót — részben öntudatos meggyőződéssel, részben politikai és társadalmi irá-

nyoknak tett engedmény gyanánt — egyre nagyobb mértékben szociálpolitikai eszközzé tette annak pénzügyi tekintetben való okszerűsége és gazdaságossága rovására. Ez az eljárás, mely nem akadályozta meg az egyik oldalon a túlzottan nagy és monopol vagyynok és jövedelmek felgyülemelését, a másik kényelmesebb oldalon vélte azokat nagy adókkal leolvasztani. Ez a népszerű eljárás azonban gyakran nagy rombolásokat visz véghez az ország adóforrásaiban is, amelyek munka és megélhetési alkalmak forrásai is, és ily módon nemcsak gazdaságosság-ellenességbe vezetnek pénzügyi téren, hanem válságpolitikai tekintetben is — eddig alig vizsgált — kedvezőtlen koefficiensé válhatnak.

Ezzel szemben a pénzügyi gazdaságosság szempontjából az adórendszer szolgáltató ereje fenntartásának és fokozásának egyedüli helyes útja az, ha az adót a jövedelemeloszlás és jövedelemkeletkeztetés folyamata által determinált közjövedelemnek tekintjük és ekként alakítjuk. Az adó természetét és arányait a jövedelemkeletkezés és megoszlás, mint priuszok kell tehát, hogy meghatározzák, nem pedig az adóval kell, mint ckkal, mint priusszal a jövedelemkeletkezést és megoszlást alakítani és befolyásolni akarni mindenáron.

A gazdaságilag és pénzügyileg racionális adórendszer — hosszabb időt tekintve — szinte automatikusan kell, hogy kitermelje magából az adóztatás szociális optimumát is. Ha ugyanis valamely adórendszer az adóteher felosztását helyesen végzi el az egyes adóforrásoknak és adófajtáknak a fizetőerejüket reprodukáló képességei szerint, akkor ez az adórendszer beleilleszkedik a jövedelemkeletkezés és megoszlás folyamatába is és velük harmonikusan működik.

3. Minthogy pedig a modern pénzbeli jövedelmek keletkezése elsősorban a különféle árösszegek jövedelemmé válásában áll, az ezeket jövedelemeloszlásbeli mozgásukban közvetlenül megragadni alkalmas *áradó*k (forgalmi adók és illetékek, fogyasztási adók, vámok stb.) szerepe egyre inkább előtérbe kell, hogy lépjen az egyes adófajták között való tehermegosztás szempontjából. Ez a feladat magában foglalja az áradó (közvetett adók) szociális szempontjából elviselhetővé tésének követelményeit is, mert hiszen csakis az elviselhető, a tömeg fizetési erejével aránylag nagyobb nehézség nélkül fedezhető áradó (közvetett adók) jövedelmezhetnek sokat.

A pénzügyi feladat és a szociális feladat itten tehát találkozik. A közvetett (ár-) adókat nagy arányban kihasználni és szociális szempontból elviselhetővé tenni párhuzamos célok.

Mindezeknek a dolgoknak a mai pénzbeli jövedelemeloszlás természetének megfelelő kifejtése azért késett eddig az adóelméletben, mert a közgazdaságtan tudománya nem értékelte kellően a közvetett adók elviselhetőségének a jelentőségét és

elviselési természetének a kérdését, és túlságosan annak a befogásnak a hatása alatt állott, mely a közvetett adó antiszociális voltát helyezte előtérbe és nem látta még eléggé, hogy az adódiffúzió (the shifting of taxation) és áthárítás jelenségei megmutatják a modern adópolitika számára az áradók antiszociális jellegének a letompításához, vagy megsüntetéséhez vezető útát is.

Ebben a tekintetben röviden csak arra utalok itt, hogy amennyiben az adó az azt fizető részére — mint költségelem — a jövedelemeloszlás folyamatában megtérül és ennekfolytán a másik oldalról jövedelmi alkatrésszé is válik, már elvesztette antiszociális jellegét is és ekkor már az árszínvonalak emelkedésében viseli el ezt az áthárítódó és diffundálódó adót a társadalomnak úgyszólván minden rétege együttesen. Ha pl. a munkabért, vagy fizetést kellemetlenül (antiszociális módon) érinti valamely nevezetesebb szükségleti cikkekre rótt fogyasztási vagy forgalmi adó annak következtében, hogy mint alkatrész megdrágítja az illető cikket, ez a kellemetlen, vagy antiszociális hatás megszűnik akkor, ha az adó okozta drágítás tovább hárítódik a munkabérekre és fizetésekre is. Ily módon a felemelt fizetés, vagy munkabér egészben vagy részben kárpótlást nyújt az adó okozta drágításért a munkásnak, vagy alkalmazottnak. Ugyanez a jelenség egyuttal a fogyasztási vagy forgalmi, szóval az áradó terhének szélesebb társadalmi rétegekre való szétterjedését (diffúzióját) is jelenti: Az adóteher viselésének jelensége itt közvetlenül beleolvad a drágulás elviselésének a jelenségébe s az említett adóterhet, mint költségelemet közösen viselik el nemcsak azok, akik a szóbanforgó szükségleti cikkeknek a fogyasztói, hanem mindazok, akik az illető cikket fogyasztó munkásnak bármilyen más termény előállítására fordított munkáját fizetik meg a termény árában, vagy az illető cikket fogyasztó alkalmazottnak bármilyen szolgálatát veszik igénybe. Az áradók terhének elviselése ilyen módon szétterjed (diffundálódik) az illető ország egyre szélesebb népességrétegeinek a vonatkozó szükségleti cikkek drágulásában érdekelt nagy közösségére és a csereforgalom nagy gazdasági egyetemlegessége viseli el tulajdonképen azoknak a közvetett adóknak a terhét, amelyek diffúziója a vázolt módon lehetővé vált.

4. Könnyen megérthető és bővebb magyarázatra alig szorul ebből folyólag az is, hogy az áradóknak a munkabérekre való ilyen szociális értelemben vett kedvező továbbhárítódására nem a pangó, hanem az emelkedő gazdasági konjunktúráknak idejében van remény. Ennek a körülménynek a figyelembevételére pedig adópolitikai szempontból egy mindennél fontosabb megállapítást von maga után: azt t. i., hogy a közvetett adóknak, amelyeket helyesebben áradóknak nevezhetünk

(vagyis a modern pénzgazdaság leghatalmasabb közjövdelmi forrásainak) a kiterjesztett igénybevétele (vagyis ezzel együtt a meg nem felelő egyenes — reziduális — adóknak áradókkal való pótlása és felcserélése) is az emelkedő gazdasági konjunktúrák időszakában valósítható meg. A pénzügyek történetmódjának megfigyelése ezzel szemben azt mutatja, hogy rendszerint akkor erőlködnek a különféle aradók (közvetett, forgalmi, fogyasztási adók) bevezetésével, amikor a gazdasági és pénzügyi konjunktúrák hanyatlóban vannak. Igen természetes, hogy ilyen időszakban behozott, vagy felemelt közvetett adók minden valószínűség szerint csak nyomasztóbbakká válhatnak, antiszociális jellegük csak fokozódik, mert a bérekbe és fizetésekbe való áthárításuknak, valamint diffúziójuknak is csak csökkent mértékű ilyenkor a valószínűsége.

Végeredményben ez a tünet az ország lakossága által megfizetett büntetéspénz azért a téves pénzügytani és pénzügypolitikai felfogásért, amely a pénzbeli költségelemeknek a mai jövedelemeloszlás folyamatába való beilleszkedési módjait és lehetőségeit nem méltatta kellő figyelemre az adók elviselhetőségének szempontjából és amely egyoldalúan még mindig az egységes jövdelmi adókban látja az adóztatási ideált, de elmulasztja vagy nem tudja érvényesíteni a szociálpolitika követelményeit azzal a nagy reális ténnyel szemben, hogy a modern pénzgazdaság korában a leghatalmasabb adóforrást a nagy tömegek adásvételi és munkabér-fizetési tényeinek milliárjaiban felbukkanó vásárlóerők rejtik magukban.

5. A mai adópolitikának a gyakorlatban kétségtelenül egyik legfontosabb kérdése az, hogy mint lehet a már meglévő adójövdelmeket fokozni, illetőleg amennyiben az adóbevételek csökkennének, hogy miképen lehetne pótlásukra új adóforrásokat és új adónemeket megnyitni. Az új adóforrások és új adónemek kérdése is azonban új színben tűnik fel előttünk, ha ezt a kérdést nemcsak a régi pénzügytani elvek és sablonok szerint vizsgáljuk, hanem ha különös figyelemre méltatjuk azt a szempontot, hogy az adóztatás műveletének szorosán bele kell illeszkednie a modern jövedelemeloszlás történetének a mikéntjébe. Szerintünk ugyanis a jövedelemeloszlás mai rendjében az adó és általábanvéve a közjogi járadék az egyik tipikus jövdelmi ág, amely a pénzgazdaság rendjében mint más jövdelemfajták is, az árjövdelemből, az árbevételekből hasad ki. Ez a felfogás azután predesztinálja az adónak, mint jövdelmi ágnak a szerepét és a mai jövedelemeloszlás rendjében. Ha mostmár ennek alapján azt a további kérdést vizsgáljuk, hogy miképen lehetne az államnak az adóbevételekből származó jövdelmeit fokozni, vagy megcsökkent adójövdelmeit új adóforrások és új adófajták bevezetésével kiegészíteni, különösen azt a kérdést kell szemügyre vennünk,

hogy a modern gazdasági életnek pénzbeli jövedelemösszegei időnkint milyen körülmények között és mely termelési ágakban emelkednek, vagy csökkennek. Egyszóval ez a pénzbeli jövedelmi összegek nagyságának emelkedő, vagy csökkenő irányzatára kell utalnunk, mint figyelembe veendő körülményre. Ezzel pedig eljutottunk gazdasági ciklusok, vagy konjunktúrák vizsgálatának eszmenenetéhez. Vegyük most már figyelembe mindenekelőtt, hogy nagyobb jövedelmi és bevételi mennyiségek a gazdasági konjunktúrák emelkedő időszakokban adódnak, míg a hanyatló és pangó időszakokban a jövedelmi, illetőleg bevételi összegek mennyisége is csökken. Ebből következőleg emelkedő konjunktúra idején az államnak bevételei változatlan adórendszer mellett is automatikusan emelkednek. Megállapíthatunk azonban adópolitikai tekintetben ennél sokkal nevezetesebb következtetést is, azt t. i., hogy az emelkedő gazdasági ciklusok idejében talál az állam a legtöbb *likvid* adóforrásra is, melyeket a megnövekedett árbevételi mennyiségek és belőlük előálló reziduumok szolgáltatnak. Az állam tehát ilyen időszakokban találhat leginkább az új adók számára is alkalmas mennyiségű adóforrásokat. A pénzbeli jövedelmi összegek megnövekedett mennyisége ugyanis a likvid adótárgyaknak a legbiztosabb forrása minden időben. Ezért a felfelémenő konjunktúra, illetőleg gazdasági ciklus, a legalkalmasabb időszak az adóreformok megvalósítására már ebből a szempontból is.

6. De van még egy másik szempont is, amely a felfelémenő gazdasági ciklusok idejét teszi a legalkalmasabbá az adóreformok, illetőleg új adófajták bevezetésére, a likvid adótárgyaknak ilyen időszakban való megszorodásán kívül is. Az t. i., hogy ilyen időszakokban lehet az új adófajtát zökkenés nélkül bevezetni és a közönséggel megszoktatni. Ha ugyanis valamely új adófajtát a közönség, illetőleg a csereforgalom és jövedelemeloszlás rendje már megszokott, ez azt is jelenti, hogy az illető adófajtának adótételei, mint költségtételek már beleilleszkedtek az illető jövedelemeloszlás és csereforgalom árképződésébe. Az illető adók, mint ártényezők és drágító elemek már beleilleszkedtek az emberek adás-vételeibe, már benne vannak az áthárítódás, vagy diffundálódás folyamatában. Különösen a kedvező gazdasági konjunktúrák között bevezetett áradókra (közvetett adókra) vonatkozólag állnak ezek a megállapítások, amelyek mint a jövedelemeloszlás megosztódó pénzösszegmennyiségeinek beépített és velük együtt mozgó és áthárítódó költségelemei, illetőleg részmennyiségei összetartozó alkatrészként bennmaradnak a jövedelemeloszlás folyamatában a változó konjunktúrák időszakaiban is. Óriási különbség van tehát aközött, amikor például az állam csökkenő, vagy nem elegendő jövedelmének a pótlására, ha-

nyatló gazdasági konjunktúra, vagy pangás idejében hoz be valamilyen új adót és aközött, mikor a hanyatló gazdasági konjunktúra már szerves alkatrészként hoz magával valamely *már előbb bevezetett* adófajtaát. Első esetben ugyanis keserű sorscsapásként fogja megérezni a közönség, hogy az állam épen akkor terheli meg új adókkal, mikor a jövedelmei kevesbednek. Kétszeresen fogja tehát érezni az adó súlyát, mert kevesebb jövedelméből még meg nem szokott, még át nem háritott és az átháritáshoz még hozzá nem idomult új terheket kénytelen elviselni. Ellenben az a hanyatló konjunktúra, mely már a bevezetett és a jövedelemeloszlásba beilleszkedett adóteher súlyával *együtt* éri a közönséget, nem érezteti az adótehernek annak következtében előálló kétszeres súlyát, hogy az új adó még nem illeszkedett be az átháritódás és a társadalom szélesebb rétegei között való elosztódás (diffúzió) folyamatába. A pénzbeli jövedelemeloszlás korszakában ugyanis, az adóteher, mint költségelem elviselésének megkönnyebbitésére a legnagyobb segítség — mint már említettük — az adódiffúzió jelensége. Ha ugyanis például valamely fogyasztási adó által okozott életdrágulásért a munkás kárpótlást tud kapni, annakfolytán, hogy munkabérei ilyen összegben felemelkedők, akkor az illető adóteher átháritódott, illetőleg diffundálódott a munkás és a munkaadó között, amely jelenség következményeit a közönség bizonyos drágulás alakjában és mértékében fogja elviselni. Ez a jelenség azonban rendszerint csak a kedvező konjunktúra idejében következhetik be. De a már bekövetkezett átháritódási folyamat szerves tünetévé válik az illető csereforgalmi közösségnek. Ebből az következik, hogy a mai adópolitikának e tekintetben is előbbre kell látni és előbbre kell tekintenie, mint azelőtt. Már előre meg kell látni az emelkedő gazdasági ciklus idejében azt is, hogy pangás, vagy hanyatlás fog bekövetkezni, a pangás, vagy hanyatlás idejében pedig új adóforrásokra, vagy új adófajtákra lesz szükség. Ezeknek az új adóterheknek és adófajtáknak átháritódási folyamatát azonban már előbb, t. i. már a kedvező konjunktúra idejében kell megindítania az adópolitikának, hogy az új adófajtaának, mint költségelemnek a jövedelemeloszlás dinamikájába való előzetes beleiktatásával tegye majd könnyebbé annak elviselését a pangás, illetőleg hanyatlás időszakában a társadalom számára.

A jó konjunktúra idejében a hanyatlás, vagy pangás állapotára való tekintettel bevezetett új adófajta ellen éppenséggel nem lehet felhozni azt a kifogást sem, — ha jól végig gondoljuk, a dolgot, — hogy velük felesleges adóterhet rakunk a közönség nyakába. A hanyatló konjunktúrákra a szűk esztendőkre való előrelátás szakszerű figyelembevételével annál inkább fordíthatók ugyanis az esetleges bevétel-felesleges a

szűk esztendők idejére szóló tartalékolásra. Ha ezt a szempontot szakszerűen figyelembe lehet venni és érvényesíteni a magángazdálkodásban és a magánvállalatoknál, miért ne lehetne ugyanezt még nagyobb tervszerűséggel és előrelátással megtenni az államháztartás körében is? Amint a magánvállalati üzletvezetésben nem új dolog a bő és szűk esztendők közötti teherkiegyenlítés, a bő esztendőkből előálló feleslegekből a szűk esztendők hiányaira, ekként kellene a közhatóságoknak is megszívlelniök az előrelátásnak ezt a műveletét, amelynek szükséges volta annál erősebben bontakozik ki előttünk, minél inkább szemügyre vesszük a modern adó természetét és összefüggését a modern pénzgazdaság csereforgalmának és jövedelemeloszlásának problémájával. Kétszeres élességgel világosodik meg előttünk ez a szempont, hogyha a fogyasztási és forgalmi, tehát az úgynevezett áradók természetét és elviselésük módját nézzük közelebbről.

A most említett adópolitikai követelménnyel szemben az a legtöbbször megszokott eljárás, hogy a konjunktúrák hanyatlása, vagy a pangása idején emelik fel az adókat, s közöttük az egyenes adókat is a következő hátrányokat rejti magában: az ilyen időszakban való adóemelés, amikor a készpénzbeli jövedelemmaradványok megcsökkennek, vagy eltűnnek, kétségtelenül az adófizetők fizetőképességét nyírálja meg, ennek folytán csökkenti az adás-vételi, illetőleg csereüzletek sokaságát. A csereüzletek tömegének a megfogyatkozása másrészt a forgalmi és fogyasztási adóbevételek csökkenését is jelenti. Ehhez járul, hogy rossz konjunktúra idejében az adóforrások likviditása is csökken, aminek folytán egy felemelt, vagy új adó nagyobb rombolásokat végez az adóforrásokban is. Általábanvéve a modern adópolitikának arra kell törekednie, hogy lehetőleg a *likvid* adóforrásokat tegye adótárgyakká, az *illikvid* adók terhét pedig csökkentse. Kétségtelen dolog azonban az is, hogy a likvid adóforrások erősebb megragadására (forrásnál való megadóztatására) és az illikvidek kiengedésére a jó konjunktúra időszaka alkalmas leginkább. Ennek az alkalomnak a meg nem ragadása azonban kétszeres erővel bocszulja meg magát a pangás és hanyatlás időszakában főleg a reziduális (egyenes) adóknál, mert az ilyenkor különben is megcsökkent likviditású adóforrások szinte automatikusan juthatnak romboló túladóztatás súlya alá adóemelés, vagy új adókkal való megrovás következtében.

7. A modern jövedelemelosztás terén az adót az állam közjogi alapon megszerzett járadékának kell tekinteniünk, melyet az adóalanyok jövedelmeiből sőt néha a törzsvagyonából a maga közjogi parancsával hasít ki a maga számára. Az a kérdés most már, hogy az adónak, mint közjogi járadéknak milyen kialakítási útja a megfelelőbb általánosságban.

Ha a különféle adófajták természetét helyesen akarjuk megítélni, tisztában kell lennünk azzal, hogy nem minden körülmények között és nem minden időszakban válnak be ugyanazok az adótípusok és hogy az egyes adótípusok megfelelőbb, vagy kevésbé megfelelő volta nem ezeknek a típusoknak abszolút belső értékétől függ, hanem a gazdasági életnek alakulásával és konjunktúráival változik az. Az adónak és fajtáinak ugyanis ezekhez az utóbbiakhoz kell alkalmazkodniok. Ennélfogva lehetséges dolog, hogy az általánosságban megfelelőbbnek látszó adótípusokkal szemben kivételeseknek tekinthető időszakokban és konjunktúrák között — más adótípusok válnak be jobban.

A modern pénzbeli jövedelemeloszlásban a termelés eredményeit a piacon (esetleg a tőzsdén, vagy bárhol) értékesítő eladók árbevételét láttuk olyan kategóriának,* mely a modern pénzbeli jövedelemeloszlás folyamatában a pénzösszegben megjelenő anyajövedelem jellegét viseli magán. Az árbevételekből vagyis az árösszegekből, tehát a termelés folyamatának elvégzése után a piacon (vagyis eladás céljából) először megjelenő jószágok eladásából befolyó pénzösszegekből hasadnak ki a modern társadalom többi jövedelemfajtái, akár közvetve, akár közvetlenül, mint aféle residuumok a bruttó árbevétellel szemben. Tehát a munkabér, a járadékok s köztük az állam közjogi járadéka, az adó is, valamint ebből marad meg a vállalkozó számára az ő tiszta nyeresége is.

A felvetett kérdés szempontjából nézve, mint már rámutattunk, az adónak egyik fajtája az árösszegeket terheli meg s innen hasítja ki az állam közjogi járadékát, a másik pedig az árbevételektől különböző, többi jövedelemágakra, illetőleg a jövedelemágaknak a termelési költségek levonásával előálló residuumaira (földjáradék = haszonbér, kamat, munkabér, kereset és esetleg a tiszta vállalkozói nyereségre) nehezedik.

Az árösszegekben a gazdasági élet keresleti oldalának pénzbeli áldozatai vannak összegezve. Kifejezésre jut tehát bennük a közönség vételerejének — mondhatni — az egész nagysága. Azok a pénzösszegek és mondhatjuk pénzértékek, amelyek a többi jövedelemágak útján a föld, ház, tőketulajdonosoknak, a kereső munkásoknak és szabadfoglalkozásuaknak s végül tiszta nyereség alakjában a termelő vállalkozóknak jutnak osztályrészül, mind benne vannak vagy voltak már a különféle javakért eladóikhoz befolyt árösszegekben. A különféle jövedelemtípusok részletei ily módon valamennyien az árösszegekből hasadnak ki. Azok az összegek tehát, amelyek a jára-

* Lásd erről szerzőtől: Theorie der Einkommen- und der Zahlungsmachtverteilung 1928. Wien Manz. A jövedelemeloszlás főágai a kapitalizmus korában. Budapest, Eggenberger 1913. 656. l., Politikai Gazdaságtan, u. o. 1922. 2. kötet.

dék, munkabér és tiszta nyereség összegei egy bizonyos időpontban, valamikor, egy másik időpontban, valamely árösszegeknek a részletei.

8. Amit az eddigiekben az imént mondottunk, az főleg a reális gazdasági életre vonatkozik, mely árösszegek ellenében reális termelést, a piacnak valóságos új használati javakkal való gazdagítását jelenti. Ebben a reálisnak nevezett gazdasági életben és tevékenységben természetesen az árak is reálisoknak mondhatók általában. Ha most már minden ár ilyen értelemben vett reális ár volna, vagy legalább is olyan volna az árak túlnyomó többsége a lényegtelen kivételekkel szemben, akkor könnyen lehetne egy olyan adónemre gondolni (valami olyan forgalmi adófélére), mely ha nem is tölthetné be hivatását, mint egyetlen adó, de következetesen és általánosan keresztülvive az croszlánrészt jelenthetné, hosszabb időszakokon át az adójövedelmek terén.

Gondolnunk kell azonban arra is, hogy a mindenkori pénzösszegekben igen nagy az elasticitás, így azokban a pénzösszegekben is, amelyek az ár-összegeket teszik ki és általában véve azokban a pénzösszegekben, amelyek az egyes adófizető polgárok jövedelmi összegeit alkotják. Ezek a pénzösszegek adott viszonyok között alkalmas módon növelhetők, anélkül, hogy e pénzösszegnöveléssel, illetve inflálással párhuzamosan kellene megfelelő mennyiségű javaknak is termelődniök, megfelelő mennyiségű materiális áruknak a piacra jönniök és használat céljaira megcsozolniök és rendelkezésre állaniök. (Pl. papírpénzkibocsátás, a pusztán konjunkturális ú. n. spekulációs nyereségek, lánckereskedelmi ártöbbletek stb. stb.) Tehát új pénzösszegek s egyuttal új jövedelmi összegek, új vételi erők, új árak keletkeznek, (hiszen lényegükben ezek többnyire valamilyenféle ártöbbletek) amelyek keletkezési forrása mondhatni egészségtelen és nem olyan mint az előbb reálisnak mondott áraké és árösszegeké, mert velük párhuzamosan nem születnek új materiális javak, — de amelyek szintén és a reális árösszegektől meg nem különböztethető, ugyanolyan pénzösszegekből álló jövedelemösszegekké, fizetési hatalommá válnak, tehát amelyek szintén adóforrásokul jelentkeznek. A legnagyobb igazságtalanság volna most már az adóztató állam részéről ezeket az egészségtelenül, vagy kevésbé reálisan keletkezett jövedelemösszegeket, illetőleg ártöbbleteket kirekeszteni az adóztatás alól és csupán — a többnyire jobban megfigyelhető és nyomon követhető — reális ár- és jövedelemösszeg-keletkezéseket ragadni meg.

9. Az *áradók* (t. i. a közvetett, forgalmi, fogyasztási stb. adók) rendszerénél az adók jellege és terhe *végeeredményben* az adózók összeségére nézve mint *termelési* (üzemi, megélhetési) *költség* érvényesül. Ezeknél tehát a *költség*-jelleg a ki-

domborodó, mely a javak árában, a létfenntartás költségeiben mint bennerejlő alkotórész érvényesül és háritódik át ugyan-csak termelési és megélhetési költség, vagy költségrész gyanánt.

A residuumi- (v. egyenes) adók, minthogy az itteni adó-alapok, vagyis megadóztatott residuumok már leváltak a különféle termelt és fogyasztott javakért fizetett vagy kapott brutto árösszegekről, jövedelemelosztásbeli és *átháríthatóság-beli* szempontból lényegesen különböző természetűek. Ezt a különbözőséget több irányban lehetne jellemezni. Elegendő ezuttal azt hangsúlyozni, hogy a residuum-adók forrásai, illetőleg adóalapjai kevésbé elasticusak, tehát rendszerint sokkal merevebbek éppen residuum-természetüknél és az adóáthárításnak rendszerint nagyobb nehézségénél fogva adóalanyaik száma pedig jóval kevesebb általában, az áradók alanyainál. A residuum-adók rendszere (gondoljunk csak a modern jövedelmi és kereseti adókra) — oly viszonyok között, amikor az állam nagyon rá van szorulva bevételeinek fokozására. — csak kedvező gazdasági konjunktúrák között lehet kielégítő hozamú, t. i. akkor, amikor a polgárok gazdálkodása általában és az adóalanyok túlnyomó többségénél számottevő tiszta jövedelmekkel, feleslegekkel, nyereségekkel végződik.

Ha ellenben nem ilyenek a viszonyok, amikor tiszta jövedelmek, tiszta vállalati nyereségek, félretett feleslegek általában és az adóalanyoknak elegendő többségénél nem mutat-hatók ki, akkor az állam kénytelen-kelletlen oly adóztatási faj-tákra szorul, melyek ilyen kereseti, jövedelmi, illetőleg vállalkozási viszonyok mellett is, tehát a residuumjövedelmek kedvezőtlen alakulásának időszakában is lehetőleg elegendő összegeket mozgósítanak az állampénztár felé. Ez pedig — természetesen bizonyos határok között — úgy vihető keresztül, hogy ha az adó a termelési és megélhetési költségek alkotórészeként és oldaláról, mint azoknak bizonyos többlete, — nem pedig a jövedelmi residuumoknak bizonyos elkanyarított hányadaként — jelentkezik (forgalmi, fogyasztási adó). Tehát mint *hozzáadás* a javak áraihoz, nem pedig mint *kivonás* a jövedelmi és kereseti maradványokból (residuumokból). A *jövedelmek* oldaláról ekként a *költségek* oldalára vivődik át az adóztatás súlya. A költség-eleme ugyanis állandóbb és több emberre kiterjedőbb eleme a modern gazdálkodásnak, mint a jövedelem s főleg a jövedelmi residuumok eleme. Mondhatjuk, hogy a költség-elem az általános alkotórésze az emberek gazdálkodásának és jövedelemeloszlásának. A jövedelmek ezzel szemben szűkebb körűek, még ha a brutto jövedelmeket nézzük is. Még szűkebb körű a brutto-jövedelmek körén belül kialakuló residuum-jövedelmek kategóriája. Ha tehát az állam a *költség* kategóriájához ragasztja az adót, mint — áthárító vagy át nem hárítható — toldalékot, *sokkal több adóalanyt* ragad meg, mint

a residuumok megadóztatása esetében. Megragadja pedig ezeket az adóalanyokat az árfizetés pillanatában, tehát akkor, amikor ők maguk jönnek elő pénzösszegekkel a kezükben.

Szociális és adópolitikai szempontból fontos azután, hogy az ár-adók sokkal inkább a termelési költségek alkotórészeivé legyenek, mint egyoldalúan a tulajdonképeni megélhetési költségek alkotórészei (fogyasztási adók).

Minden országban bekövetkezhetnek olyan gazdálkodási viszonyok, amikor a kimutatható residuumok, tiszta jövedelmek hosszú időközön át csökkennek. Ilyenkor a residuum-adók természetesen nem hozhatnak eleget. Az államnak ebben az esetben is kell valamiképen gondoskodnia magáról s ilyenkor az adóztatás terén való irányváltoztatás útja — a kincstár oldaláról nézve — abban kínálkozik, hogy inkább az árakban, közvetlen áralkotórészként, a residuum-elemnél sokkal általánosabb és sokkal állandóbb költségelem gyanánt — helyezkedjék el az adóteher. Már csak azért is, mert az árakba, — mint termelési és megélhetési költségekbe — így beledolgozott adónak valamilyen áthárítására sokkal inkább lehet számítani, mint a residuumokra kivetett adók áthárítására. Az előbb említett adóztatási mód tehát élni engedni valamiképp az adóalanyt akkor is, amikor a hasonló adóteher a jövedelmekre és keresetekre kivette már megbuktatná őt, mert valóságos residuumokat és áthárítási lehetőségeket nem találván, deficiteket eredményezne.

10. Az eddigiek nyomán további kérdések merülnek fel. Milyen lesz az ár-adók hozamának alakulása akkor, ha az árak csökkenő irányzatúak? Mennyiben adhatnak kárpótlást ebben az esetben az árakra nehezedő adók a residuum-adók kihagyásával szemben?

Az árak csökkenő tendenciája, az árak alkotórészeinek is hasonló alakulását jelenti az első tekintetre. A kérdés azonban nem ilyen egyszerű, mert eltekintve attól, hogy az árak egyes alkotórészeinek mennyiségi alakulása nem mindig arányos az általános áralakulással, — az ártendencia mellett még más körülmények fejlődésmódját is meg kell figyelnünk, hogy az árakhoz tapadó adójövedelem konkrét kialakulása szempontjából ítéletet alkothassunk.

Lehetnek ugyanis:

- a) növekvő árak növekvő csereforgalom mellett,
- b) csökkenő árak növekvő csereforgalom mellett,
- c) csökkenő árak csökkenő csereforgalom mellett és
- d) növekvő árak csökkenő csereforgalom mellett.

Általánosságban azt lehet mondani, hogy az ár-adók hozadékai a legjobban kell, hogy növekedjenek az a) esetben (növekvő árak, — növekvő csereforgalom mellett). Ezután a b) vagy d) alatti eset következik (csökkenő árak növekvő,

és növekvő árak csökkenő csereforgalom mellett), mégpedig aszerint, hogy melyik a nagyobb jelentőségű, vajjon az árak esése, vagy növekedése-e, avagy a forgalomnak csökkenő, vagy növekvő alakulása. A legkedvezőtlenebb eset az áradók hozamának alakulási lehetősége szempontjából a *c)* alatti (csökkenő árak — csökkenő csereforgalom).

Minket azonban elsősorban az a kérdés érdekel, hogy az *összes* adójövedelmek mikor alakulhatnak a legkedvezőbbben, tehát az ebből a szempontból interdependens ár- és residuum-adók együttesen mikor adhatják meg az adóhozadéknak a mennyiségbeli optimumát. E célból tehát az áradatok alakulási lehetőségei mellé még hozzá kell kombinálnunk az ú. n. egyenes adók kivetési alapjául szolgáló bevételresiduumok (adóköteles tiszta jövedelmek, hozadékok, járadékok, nyereségfeleslegek stb.) alakulásának eshetőségeit. Emez adók kivetési rendszerének közös vonása — mint már jeleztük is, — hogy az adóztató felsőbbtség, illetőleg törvény valamennyinél feltételez, kiszámít vagy meghatároz az üzemi főköörülmények alakulásának bizonyos figyelembevételével bizonyos jövedelmet, hozadékokat, nyereséget stb. amely bizonyos költségelemek levonása után adóalapul marad meg az állam oldaláról nézve. Ezért nevezhetők ezeknek az adóknak alapjai többé-kevésbé residuumoknak.

11. Az ár- és residuumadók együttes és összes hozameredményének alakulása tekintetében most már a fentebb felsorolt négy eshetőségnek a következő változatai lehetségesek:

- A) növekvő árak — növekvő csereforgalom
  - a) növekvő és b) csökkenő tiszta jövedelmek vagy residuumok mellett, —
- B) csökkenő árak — növekvő csereforgalom
  - a) növekvő és b) csökkenő tiszta jövedelmek, illetőleg residuumok mellett,
- C) csökkenő árak — csökkenő csereforgalom
  - a) növekvő és b) csökkenő tiszta jövedelmek, illetőleg residuumok mellett és
- D) növekvő árak — csökkenő csereforgalom
  - a) növekvő és b) csökkenő tiszta jövedelmek, illetőleg residuumok mellett.

A legkedvezőbb együttes adóbevételi eshetőséget az A) a) eset jelenti (növekvő árak — növekvő csereforgalom, növekvő residuumok). A jövedelmi, illetőleg residuum-adók hozamcsökkenését azonban a legjobban egészíti ki az áradók oldaláról az A) b) eset (növekvő árak — növekvő csereforgalom, csökkenő residuumok mellett). B) a) eset a közgazdasági, illetőleg szociálpolitikai szempontból a legjobb helyzetet (csökkenő árak — növekvő csereforgalom, növekvő residuumok mellett) jelenti, azonban az adóbeli hozamkiegészítés eshető-

ségei a *B)* eseteinél aligha lesznek oly nagyok mint az *A)* esetekben, mert *B) a)* esetét nézve, erősebb áreső tendencia mellett a tiszta vállalkozói nyereségek stb. aligha emelkedhetnek oly mértékben, mint a növekvő árak korszakában, *B) b)* esetben pedig (csökkenő árak — növekvő csereforgalom, csökkenő residuumok) az adóhozam kiegészítésének súlya már teljességgel csak a forgalom növekedésének nagyságán nyugszik.

Az együttes állambevételek szempontjából a *C) b)* eset jelenti a legrosszabb alakulást (csökkenő árak, csökkenő forgalom, csökkenő residuumok mellett), a *C) a)* alatti alakulásra pedig (csökkenő árak, csökkenő forgalom növekvő tiszta jövedelmek, illetőleg residuumok mellett) általánosságban a legkisebb a valószínűség. *D) b)* esete (növekvő árak, csökkenő csereforgalom, csökkenő residuumok) kedvezőtlen közgazdasági alakulást, vagy esetleg a szociális nyomoruság felé való haladást jelent, mely állapotban az árnövekedés adóhozamnövelő tendenciáját két vagyonerő-tényező egymást sokszorozó hatása paralizálja, ú. m. a csökkenő csereforgalom az ár-adók és a csökkenő residuumok a residuum adók oldalán. A hozamkiegészítés tehát akkor, amikor a csereforgalom és a residuumok csökkenése egyaránt jelentékeny, csak kétes sikerű lehet. *D) a)* esetében azonban (növekvő árak, csökkenő csereforgalom, növekvő residuumok mellett) a residuumadók oldaláról mutatkozhatnak jelentékenyebb kiegészítési lehetőségek. Attól függ ez természetesen, hogy milyen mértékű az árnövekedés és milyen a residuumnövekedés általában. Ha ugyanis az áremelkedés a viszonylag nagyobb arányú, akkor az ár-adók, ha ellenben a residuumnövekedés, akkor ezeknek az utóbbiaknak az oldaláról vannak meg a nagyobb hozamkiegészítési lehetőségek e két különböző típusú adók összhozamát illetőleg.

12. Eléggé világos az imént elmondottakból most már az is, hogy annak a kérdésnek az eldöntésénél, hogy az említett különböző, de egymás hatását kiegészítő adótípusok közül melyeket, mikor és milyen mértékben kell előtérbe tolni és kifejleszteni, *igen nagy szerep jut a modern konjunkturakutatásnak*. A modern konjunkturakutatásnak kell ugyanis objektíve megállapítania és adatokkal dokumentálnia, hogy az árak, a csereforgalom nagysága, a jövedelmek, illetőleg az adóalapul szolgáló residuumok mikor, milyen fejlődési irányt mutatnak úgy általánosságban, mint az egyes fontosabb tereken és kategóriákban. A konjunkturakutatásra vár ebből folyólag ezeknek a koefficienseknek a legközelebbi jövőre vonatkozó fejlődési irányát is megalapítani a lehetőség szerint. A modern adókormányzatnak ily módon magának is részt kell vennie a konjunkturakutatás munkájában és az adóztatás, közelebről nézve a gazdasági konjunktúrák alakulásának következményeit

levonó interdependens adóztatási módok minél helyesebb alkalmazhatása végett az *államháztartási konjunkturakutatást* is meg kell szerveznie a saját céljaira.

13. Úgy gondolom, hogy a modern államok pénzügyei alakulásának a legújabb időszaka eléggé bebizonyította máris, hogy akkor, amikor a gazdasági, politikai és főleg szociális terhektől roskadozó köz költségvetések még ingadozó, válságos, vagy éppen lefelémenő gazdasági konjunkturákkal is találkoznak, a pénzügytannak az eddig szokásos felfogását a kövendő adótípusokról bizonyos revízió alá kell vennie. Az ár-adók kivetni való mivoltáról táplált felfogás beleütközik a gyakorlati szükségességekbe. Az a nézet, amely — kétségtelenül sok helyes indokból — a jövedelemadót kívánta minél részletesebb kiépítésben, de egyszersmind lehetőleg minél kizárólagosabban is a közbevételek legalább is olyan legfőbb forrásává tenni, mely mellett a többieknek erősen háttérbe kell szorulniuk, egyre foszladozóbb ideállá vált a gyakorlatban, különösen akkor, amikor a legújabb kor nagy politikai és szociális vonatkozású terhei zúdultak rá a modern adófizetők vállaira. Ha bizonyos optimizmussal a mai politikai, katonai stb. terheket időlegesenek tételezzük is fel, annál kevésbé gondolhatjuk ezt a modern szociálpolitikának igényeiről (társadalmi biztosítás, munkanélküliség stb., stb.). Le kell tenni tehát arról a gondolatról, hogy a modern államkincstáraknak az ú. n. egyenes vagy residuum-adók elegendő adóforrást nyújthassanak és hogy romboló következmények nélkül az ár-adók nyújtotta lehetőségeket széleskörűen kihasználniuk ne kellene. A tanulság tehát az, hogy a modern pénzügyek fejlődése szükségessé teszi, hogy *a két adótípus rendszeresen kiegészítse egymást.*

A gazdasági konjunktúrák alakulása szerint lehetnek ugyanis esetek, amikor az aránylag csökkenő konjunktúrák dacára az állambevételek szempontjából még elég kedvezően alakulhat az interdependens adótípusok valamelyik oldaláról az együttes adóhozam kiegészítése és megfordítva.

A mélypontot természetesen az jelenti az állampénztárra nézve, amikor kedvezőtlen konjunktúrák mellett kedvezőtlenül alakulnak a két különböző típusú adórendszernek az adókiegészítésbeli eredményei is.

Ilyenkor a leginkább tévedés azt hinni, hogy pusztán államháztartási oldalról gyökeres javulást lehessen előidézni, mert ilyenkor jelent az ország gazdasági életében — különösen, ha az adótípusok interdependenciájának követelményei még kiépítve nincsenek — a tehernövelés már egyuttal konjunktúrárontást és adóforrásgyöngítést is (pl. a fizetés-csökkenés széles rétegeknél majdnem kizárólag a fogyasztási és háztartási javakért kiadott vásárlóösszegek megcsökkentését jelenti, vagyis

oly jövedelemcsökkentést, mely egyuttal a használati és háztartási javak forgalmának kisebbedését is jelenti, amely körülmény azután úgy a residuum, mint az ár-adóforrások oldalán mihamar érezteti hatását). Gyökeres javulás ilyenkor csak úgy lehetséges, ha a másik oldalon is állapotjavulás következik be, amikor tehát pl. a jövedelmek vagy termékárak emelkednek, vagy legalább is a forgalom növekedik.

14. Az ár-adók és residuum-adók kölcsönhatásának helyes módon való kihasználási tudása lényegesen csökkenteni van hivatva úgy az államháztartás bevételszerzésének, mint az adófizetésnek nehézségeit. Tudni kell, hogy mikor melyik adótípust kell erősebben előtérbe tolni és tisztában kell lenni ezenkívül főleg az adóáthárítás természetével és lehetőségeivel. Ezek a követelmények másrészt azt is jelentik, hogy a kényelmes egyforma típusú és egyforma intenzitású adóztatási módok helyébe a gazdasági konjunktúrák alakulásához alkalmazkodó oly adóztatási típusokat kell *előre* kidolgozni és készenlétbe helyezni, amelyek közül majd az egyik, majd a másik van hivatva arra, hogy az állam számára a nagyobb és az erősebben kihasznált bevételi forrást alkossa. Ezentúl tehát jobban kell tudnia, illetve ismerniök az adókormányzatoknak, mint eddig: *a)* a nemzeti termelés és jövedelemelosztás alakulását és eltolódásait; *b)* az adóáthárítás eshetőségeit a jövedelemelosztás, változásai és eltolódásai következtében; *c)* gyakorlatilag megállapítani és eltalálni ennek alapján, hogy milyen konjunktúrák között, milyen adóztatási típusokat kell előtérbe tolni és intenzívebbé tenni és milyeneket nem erőltetni vagy lecsökkenteni. Ha ugyanis a konjunktúrák alakulásának meg nem felelően a helytelen adótípus keresztülvitelét, adófokozását, kihasználását makacson erőltetjük, a megfelelőt pedig elmulasztjuk alkalmazni, vagy eléggé kihasználni, ha az adóáthárításbeli lehetőségek mindenkori alakulásával össze nem egyeztethető adótípusokat erőltetünk stb., stb., akkor csak az adóforrásokat nyomorítjuk meg, tesszük tönkre, elégedetlenséget keltünk, szociális nehézségeket támasztunk enélkül, hogy a célbavett pénzügyi eredményt biztosítani is tudnók. Úgy járunk el, mint az orvos, aki kelleténél jobban kínozza, de rosszul gyógyítja betegét. Súlycs időkből, tehát a gazdasági konjunktúrák megromlásának, a fizetőképesség és jövedelmek hanyatlásának korszakában az adópolitikának az a feladata, hogy elegendő összegeket teremtsen elő a kincstár számára, nemcsak kvantitatively, hanem kvalitatíve is megnehezedett feladattá válik. Ilyenkor ugyanis nem elegendő a megszokott mederben kifejtett nagyobb erőfeszítés, a rendszerint későn elkezdett kapkodó takarékoskodás, mely a könnyelmű gazdálkodásnak szinte rendszerinti utószimptomája, hanem ilyenkor *az adóterhelés típusainak átváltására* is van szükség. Az adózó-

képesség talajának fokozódó kimerülése idejében ugyanis nemcsak azt kell kitapogatni, hogy hol vannak még teherfokozást elbíró jövedelmek (hiszen ezek száma csökken meg a legfeljebb) hanem azt is, hogy *mely árakba* dolgozhatók még bele megfelelő adórészletek. Vagyis közelebbről nézve: mely és micsoda minőségű forgalmi és fogyasztási cikkek azok, amelyek olyan társadalmi rétegek körében cirkulálnak, amely rétegek fizetőképessége és életstandardja még lehetségessé teszi ezeknek az ár-adóknak az elviselését. (Az elviselés lehetséges voltát ezután egyrészt az áthárítás lehetősége, másrészt az életstandard rugalmassági foka mutatja meg. A dúsabb életstandard általában véve rugalmasabb a szerényebbnél, ott tehát egy bizonyos fogyasztási, vagy használati tárgynak bizonyos megdrágulása még kevésbé jár a megdrágított cikkekről való lemondás következményeivel stb.). Ezeknek a feladatoknak megoldása azonban az ország gazdasági életének a népesség szociális tagozódásának, jövedelmi, kereseti viszonyainak alapos ismeretét feltételezi. Különösen biztos szemmel kell látni itt a gazdasági konjunktúrák mindenkori alakulásának hatását a különböző társadalmi rétegek és foglalkozásúak életstandardjára és fizetési képességére. Tisztában kell lenni az ár-adók áthárításának eshetőségeivel már csak azért is, hogy végeredményben az viselje az adót, akit azzal megterhelni akarunk. Az ár-adók hatásának megítélésénél és kitapasztalásánál tehát új beidegzésekre is van szükség a residuum-adók nyújtotta tapasztalatokkal szemben. Azt mondhatjuk, hogy itt komplikáltabb területen mozog az adóforrások és adóképességek kutatója. A residuum-adóknál ugyanis a gazdasági élet küzdelmében leszűródött jövedelem és hozadékmaradványok várják, vagy nem várják az adókivetést, az ár-adóknak ellenben az ár, valamint az életmód és fizetési képesség konjunktúráinak nem a leszűródés után, hanem azok kialakulása közben kell érvényesülniök. Ez utóbbiak körében tehát könnyebb tévedni a várható hatás tekintetében.

Súlyos időkben tehát ebből folyólag nagyobb képességű pénzügyi vezetésre is van szükségük az országoknak, mint akkor, amikor az állambevételek automatikus stabilitással teszik lehetségessé az állambevételi típusok változatlan fenntartását és bizony elég baj az illető országra nézve, ha pénzügyi vezetői az errevaló képességgel nem rendelkeznek és a még kihasználható fizetési erejű forgalom kitapogatása helyett a megszokott adócsavarnak rossz helyen való fokozásával kísérleteznek.

15. A segítség, amikor a jövedelmi és hozadéki adók nem fokozhatók tovább, vagy bevételeik csökkenése fokozásukkal meg nem állítható és ki nem egyenlíthető, — az adóztatási oldalról elsősorban csakis a még kihasználható fizetőképesség-

nek közvetett adók útján való igénybevétele lehet az erre alkalmas anyagi helyzetű és életmódú társadalmi rétegek körében. Az ú. n. egyenes adók útján kimutatható jövedelmi és hozadékbeli adóalapok ugyanis többnyire régen alkalmatlanok már az adófokozásra, akkor, amikor egyes társadalmi rétegek életstandardja fizető- és fogyasztóképesége még mindig rendelkezik bizonyos ár-adók szolgáltatására alkalmas rugalmassággal.

Félreértés kikerülése végett hangsúlyozzuk, hogy a most mondottak természetesen nem jelenthetik azt, mintha a rossz konjunktúrák dacára felfedezhető és kihasználható jövedelmi residuumokat ne kellene az adóztatásnak szintén fokozottan igénybe vennie. (Pl. egy fokozott, vagy rendkívüli tantième-adó esetleg a felosztásos rendszer alapján kiróva vagy hasonló fokozott vállalati vagy kartellnyereségi adó útján).

A modern gazdasági élet szövevényei között számos ilyen jövedelem a kapitalisztikus és konjunkturális nyereségeknek csak igen nehezen megragadható fajtái közé tartozik, amely körülmény azt a követelményt támasztja ismét, hogy maguknak a residuum-adóknak is ki kell bővülniök új gyakorlati eljárási módokkal éppen ezeknek az új típusú nyereségfajtáknak a kitapogatására. Az ár-adóknak és residuum-adóknak a konjunktúrák alakulása szerint való, egymástól függő természete továbbá azt hozza magával, hogy amikor az ár-adók forrásterülete kimerült és leszállításuk, vagy leszerelésük válik szükségessé, ellenben a jövedelmi residuumok területén bizonyos adóforrások megerősödnek, az adóztatásnak a residuumok erősebb kihasználása felé kell tájékozódnia. Az adóztatásnak ilyen utóbbi helyzetváltoztatása természetesen ismét a gazdasági konjunktúrák alakulásától függ. Pl. előfordulhat, hogy akár csökkenő, akár növekvő árak mellett a csereforgalom erősen megcsökkent, vagy árzuhanás mellett növekedett az meg és nem található többé olyan társadalmi rétegek, melyek életmódja, háztartása, költekezése, vagy üzemi beszerzései körében az ár-adók fejleszthetők volnának, sőt hozamuk visszafejlődik — ellenben a konjunktúráknak ilyen alakulása mellett, vagy ennek következtében egyes vállalkozó vagy hitelnyújtó kategóriák, szervezetek, kartellek, monopoliumok, illetőleg a mögöttük álló tulajdon- és nyereségrészesek jövedelemresiduumai duzzadnak meg (*C) a), D) a)*, illetőleg bizonyos körülmények között *B) a)* eseteiben).

16. Ezekután legyen szabad arra a kérdésre kitérni, hogy a gazdasági konjunktúrák — a legnagyobb általánosságban nézve — micsoda határokat szabnak az *áradóknál* (közvetett, fogyasztási, forgalmi adók, vámok stb.) a megadóztatás és kincstári bevételsszerzés szempontjából. Az alábbiakban a közvetett fogyasztási adókat állítjuk előtérbe, mint tipikus áradó-

kat, de az ezekre vonatkozó megállapítások többé-kevésbé találók az áradók egyéb fajtáira is.

Ha most már adóbevételi optimumok elérése céljából kutatjuk, hogy a mindenkori adókulcsnak és a mindenkori konjunktúraalakulásnak milyen viszonya az, amely mellett az adóbevételi optimumhoz juthatunk el, akkor a stagnáló (változatlan), az emelkedő és a csökkenő irányú gazdasági, illetőleg fogyasztási konjunktúrák állapotait külön-külön is figyelembe kell vennünk.

A) *Változatlan konjunktúra mellett* (amikor tudniillik a fogyasztás mennyisége körülbelül állandó) mindenekelőtt bizonyos gazdaságpszichológiai tapasztalatok alapján azt kell feltételeznünk, hogy az adókulcsnak bizonyos kismértékű emelése még nem csökkenti meg a fogyasztás mennyiségét. A fogyasztási tárgyak után való igényeknek ugyanis van némi ruganyosságuk, úgyhogy az emberek bizonyos kisebbmértékű adóemelés miatt nem hajlandók még fogyasztásuk mérvét megszükiteni. Tehát:

a) az adókulcs emelésével eleinte és egy bizonyos mértékig arányosan nő az adóbevétel mennyisége is, (mondjuk pl. ha a benzinadót 15 %-ról 20 %-ig emelik);

b) ezentúl való adókulcsfokozásnál azonban az adóbevétel már lassabb arányban emelkedik az adókulcs fokozásának arányánál, mert az adókulcs emelése itt már a fogyasztásnak a csökkenését váltja ki;

c) az adókulcsnak bizonyos emelésén túl pedig (pl. 45 %-on felül) már csökken az adóbevétel abszolút mennyisége is, mert a fogyasztás ettől fogva oly nagymérvben szűkül, hogy azt semmiféle adókulcs-fokozással kiegyensúlyozni nem lehet.

A) *Változatlan gazdasági konjunktúra időszakára* vonatkozólag most már kiszámíthatjuk, illetőleg megbecsülhetjük a fenti feltevések alapján azt az úgy *maximális*, mint *minimális* adókulcsot (adószázalékot), amelyek alkalmazása mellett egyaránt a lehető legnagyobb adóbevételt érhetjük el. Ezeket az adókulcsokat az adóbevételi optimumot szolgáltató *határ-adókulcsoknak* nevezhetjük. A minimális határkulcs mellett tudniillik a fogyasztásmennyiség maximuma, a maximális mellett pedig a fogyasztás csökkenése dacára áll elő az adókulcs és a fogyasztott mennyiség szorzatából a legnagyobb összeg.

B) *Emelkedő konjunktúra idején* többféle kialakulási folyamata lehet a fogyasztás nagysága és az adókulcs egymásra való kihatásának. Az emelkedő gazdasági konjunktúrával rendszerint velejár ugyanis a fogyasztásnak bizonyos általános emelkedő irányzata is. Ha most már a fogyasztási cikkek változatlan, mérsékelt, vagy igen erős megadóztatásának a fo-

gyasztás mennyiségére való hatását vizsgáljuk, akkor ez a fogyasztás emelkedésének időszakában a következő módon érvényesülhet: Ha kiindulunk abból az adókulcsból, amely az emelkedő konjunktúra, illetőleg az emelkedő fogyasztás időpontjának kezdetén volt érvényben, akkor:

a) ennek az *adókulcsnak a leszállítása esetén* a fogyasztás növekedése még fokozottabb mértékben fog érvényesülni, mint ahogy azt az általános konjunktúrajavulás tendenciája kifejezésre hozza. Ilyenkor tehát az adókulcs leszállítható egy bizonyos fókig a nélkül, hogy az adóbevétel csökkenne. Általában véve azonban (egyes cikkek túlzott megadóztatásától eltekintve) az emelkedő konjunktúra, illetőleg fogyasztás korszakaiban könnyen viselik el a — különösen a már régebről fennálló — fogyasztási adókat, áthárításuk, illetőleg diffúziójuk szinte biztos módon történik s ezért nem indokolt ezeket az adókat ilyenkor megszüntetni. Sőt ilyenkor alkalmas az idő egyes ár-adófajtáknak tartalékszerű fenntartása és terheiknek esetleg más oldalról való kompenzálása;

b) a *változatlan* adókulcs a fogyasztás növekedését egyáltalában nem akadályozza meg az emelkedő konjunktúra időszakában;

c) sőt nem akadályozza azt meg a viszonylag csupán egy *kissé* emelkedő adókulcs sem, ha tudniillik az adókulcs emelésének mértékét viszonylag csekélynek kell tekintenünk a fogyasztás növekedésének, illetőleg fellendülésének arányaihoz képest;

d) jelentékenyen felemelt adókulcs azonban a konjunktúrajavulásnak, illetőleg a fogyasztás emelkedésének időszakában is ellenkező irányban hat, tudniillik csökkenti a fogyasztás mértékét és végre

e) az adókulcsnak egy bizonyos magasságán (bizonyos adószázalékon) túl *megáll* a fogyasztásnak növekedése;

f) az adókulcsnak *ezentúl* való további emelése esetén csökkennie kell a fogyasztásnak. Az adókulcs további emelésével azonban még egy ideig fokozható az adóbevétel abban az esetben, ha az adókulcs további emelése még ellensúlyozni tudja a fogyasztásnak megindult csökkenését, míg azután

g) egy még nagyobb adókulcs annyira a fogyasztás szűkítésére hat, hogy *ezentúl* már az adóbevételnek feltétlenül csökkennie kell és a csökkenést az adószázalék emelésével többé nem lehet ellensúlyozni.

C) *Hanyagló gazdasági konjunktúra időszakában:*

a) Változatlan adókulcs mellett csökken a fogyasztás;

b) leszállított adókulcs mellett *esetleg* megnő a fogyasztás. Ha tudniillik a fogyasztás alábbszállása aránylag kisméretű, akkor az adókulcs leszállításával esetleg ellensúlyozni lehet a fogyasztás csökkenését, tudniillik elgondolható az, hogy

az adókulcsnak egy bizonyos leszállításával meg lehet élelni újra a fogyasztást annyira, hogy a bevétel ismét emelkedjék. Természetes dolog azonban, hogy erősen hanyatló konjunktúra és fogyasztás mellett ilyen jelentékenyebb újra élénkítésre gondolni sem lehet. Ellenben

c) felemelt adókulcs mellett lehetséges a fogyasztás csökkenése dacára is növelni az adóbevételeket. Ez azonban csak viszonylag kisebb mértékű fogyasztáscsökkenés mellett lehetséges és akkor is az szükséges hozzá, hogy egyrészt az adóemelés ne legyen oly mértékű, hogy ez a fogyasztást aránylag erősebben leapassza, mint amennyire az adókulcs emelése a bevételek nagyobbodására hat;

d) igen természetes, hogy ennél nagyobb adókulcs alkalmazásával jobban csökkenthetjük az amúgy is hanyatló tendenciájú fogyasztást, minthogy azt az adó súlyosbításával kiegyensúlyozni lehetne.

17. Láthatjuk ezekből, hogy az *emelkedő konjunktúra*, illetőleg fogyasztás *időszakára (B)* különösen *kétféle határ-adókulcsnak a kiszámítása nagyjelentőségű* az adópolitikai tájékozódás szempontjából t. i.:

a) az a *minimális kulcs*, amely az (emelkedő) fogyasztás emelkedési arányához, mint koefficienshez alkalmazkodva a maximális adóbevételt adja és

b) az a *maximális kulcs*, mely ugyancsak a emelkedő fogyasztási tendenciához alkalmazkodva adja meg ugyancsak a maximális bevételt. Ez tehát az adókulcs emelésének azon a pontján következik be, amelyen túl a fogyasztás emelkedő irányzatának olyan fokú visszaszorítása áll be, hogy az adóbevételre való kihatásában már lerontja az adókulcs emelésének a hatását.

A *szociális érdek* rendszerint — mint láttuk — az, hogy minél bőségesebb fogyasztással és minél kisebb adóteherrel, vagyis a *minimális adókulccsal lehessen a legnagyobb adóbevételt elérni*. Vagyis a legnagyobb adóbevétel a fogyasztás nagysága révén következze be.

Nem szabad azonban szem elől téveszteni azt sem, hogy ugyancsak fontos közérdekek fűződhetnek a *fontos anyagkészletekkel és jószágokkal való takarékosághoz* is. A nagy tömegek pazarlása ugyancsak közérdekellenes, főleg magasabb közgazdasági szempontból, hogyha nagyjelentőségű nemzeti anyagkészletek pazarlásával jár a későbbi generációk rovására. Így a tüzelőanyagok (szén, petróleum), erdőkészletek szertelen pusztítása okatlan pazarlás és a föld, illetve az ország fontos jószágforrásainak irracionális pusztítása az utókor és a jövő kárára van akkor is, ha pillanatnyilag kapitalisztikus nyereségek, vagy kiterjedt luxusfogyasztás keletkeznek is a nyo-

mában. Ezért egyes fogyasztási adóknak jótékony konzerváló hatása is lehet ezekre az említett természeti kincsekre és jószágforrásokra nézve, amennyiben bizonyos gátat tudnak vetni a becses anyagok esztelen és nagytömegű pazarlásának és annak az utilitarisztikus parazitizmusnak, amely pillanatnyi nagy nyereségeit az emberiségre nézve fontos anyagkincsek fizikai pazarlása és a nagy tömegek pazarláshoz szoktatása útján éri el.

Végül ugyancsak világos a fentiekből, hogy *hanyatló konjunktúra és fogyasztás (C) időszakában* a maximális adóbevételt nem lehet minimális adókulcs mellett elérni, hanem csupán egy oly maximális kulcs mellett, amelynek bevételt növelő hatása még ellensúlyozni tudja a csökkenő fogyasztási tendenciának a bevételek csökkentésére irányuló hatását. Hanyatló konjunktúrák (C) esetében ekként a maximális adóbevételt *csupán egy maximális határkulccsal lehet elérni.*

18. Általában véve az adóbevételi optimumnak miként és melyik úton való elérése szempontjából az alapul szolgáló megfontolás az, hogy mit kell közérdeknek tekinteni?

a) Vajjon a *minél nagyobb fogyasztást-e*, pl. liszt, hús, élelmiszerek s általában véve olyan cikkeknel, amelyek minél elterjedtebb és bőséges fogyasztása úgy fiziológiai, mint szociális szempontból kívánatos;

b) *avagy a fogyasztás mértékének a csökkentését, minimumra szorítását, vagy takarékosabbá tevését?* Ilyen érdekek többféle jószágcsoporthoz fűződhetnek. Így a szeszesitalok fogyasztásánál az alkoholizmus leküzdése kétségtelen egészségügyi és eugenetikai érdek. Ezért a szeszesitaloknak a kincstár részéről jól kihasználható erősebb megadóztatása szociális szempontból semmi esetre sem kifogásolható. A szeszesitalokon kívül más hasonló szociális megítélés alá eső tömegfogyasztási cikkek is vannak, amelyek a fogyasztási adók céljaira jól kihasználhatók. Így számos újabban elterjedő narkotikus tartalmú cikk. De legfontosabb a dohány.

A tömegfogyasztási cikkeknek az a csoportja, mely közül a szeszes italok és a dohány emelkedik ki, jelentőség tekintetében olyan, hogy e cikkek túlságba vitt élvezete kétségtelenül káros, a társadalmi érdekekkel ellenkező. Ha tehát a fogyasztási adók fogyasztásukat korlátozzák, voltaképpen kétféle módon hasznosak a valóságban. Egyrészt közegészségügyileg, másrészt e haszontalan, vagy káros tömegfogyasztási cikkek kincstári bevételszerzésre való kihasználása által is. Igaz, hogy ezt az utóbbi körülményt nagy óvatossággal és kritikával kell kezelnünk és óvakodni kell attól, hogy a kincstári érdekből való túlbuzgóság éppen az ellenkező eseményre ne vezessen, pl. az alkoholizmus terjesztésére, hogy adóalkalmul kihasználható legyen stb.

c) Egy további kategóriába azoknak a fogyasztási cikkeknek a csoportját sorozhatjuk, amelyek *hasznos és fontos nemzeti anyagkészletet jelentenek és éppen azért a közérdek a velük, illetőleg szolgáltató forrásaikkal szemben való takarékosághoz* fűződhetik. Ennélfogva a fogyasztási adók alkalmas fékül szolgálhatnak a közönségnek takarékoságra szorításában ezekkel a fontos, de nem korlátlan mennyiségben előteremthető vagy rendelkezésre álló cikkekkel. Ide pl. az ország fakészletét, erdőterületeit, egyes becses és ritkább ásványait, a nem túlságosan bőven ellátott országokban a bányászat adta becses tüzelőanyagokat (kőszén, petroleum, nafta stb.) sorozhatjuk.

d) Bizonyos természetű legkülönbözőbb cikkek fogyasztása tekintetében a közérdek ezenfelül még az is lehet, hogy az illető cikkekből egy előre meghatározott, illetőleg tervszerűen, a termelési politika szempontjából megállapított mennyiségű legyen a fogyasztás. Tehát ezeknél az anyagoknál, illetőleg gyártmányoknál stb. *bizonyos tervszerűen meghatározott mennyiségű korlátok között kialakuló fogyasztás* a közérdekű. Az ilyen cikkek fogyasztásának tágitására és szűkítésére szintén fel lehet használni a fogyasztási, illetőleg forgalmi adók kulcsának megfelelő emelését, vagy ejtését.

19. Általában véve, amikor a modern államnak minden bevételszerző alkalmat meg kell ragadnia, akkor kétszeresen ki kell használnia azokat a bevételszerző alkalmakat is fogyasztási adóinak útján, amelyekkel egyuttal — hogy úgy mondjuk — jelentékeny és hasznos „szociálpolitikai melléktermékeket” is lehet elérni. Az adó nem szociálpolitikai eszköz és nem is szabad azt ilyenné tenni, mert bármily célzattal való vétés az arányos, t. i. kinek-kinek képességeihez és az adóforrásoknak a szolgáltatóképeség reprodukciója végett szükséges fenntartásához mért adóztatás ellen, elsősorban a nagy tömegeknek antiszociális megterheléséhez vezet. Egészen más lapra tartozik azonban az a kétségtelen tény, hogy minden adónak van bizonyos szociális-gazdasági kihatása is, mint a tömegek gazdasági erejét igénybevevő intézményének, tehát vannak mintegy szociálpolitikai értékű „melléktermékei” is. Csak örvendeni lehet ennélfogva, ha ezek kedvezően alakulnak valamely adófajta mellett.

A fenti három kategóriába sorolt fogyasztási cikkeknek megadóztatásában ily módon azt a közérdekű optimumot (amely a minél nagyobb kincstári bevételszerzés érdekének az említett cikkek bőséges vagy takarékos fogyasztásához fűződő érdekekkel való legjobb összeegyeztetését jelenti) csak a fogyasztási javak természetének, a rájuk irányuló igényeknek, a fogyasztás megszorítása folytán előálló kedvezőtlen hatásoknak, túlzott fogyasztásuk káros következményeinek, egy-

szóval a megfelelő tapasztalat, empirizmus figyelembevétele alapján lehet elérni, vagy megközelíteni.

Ennek az empirizmusnak alapos volta azonban ugyancsak közérdekű jelentőségű a minél helyesebb, a minél jobban és arányosabban elosztott adóteher elérésének a szolgálatában. Ide tartoznak a szociálfiziológiai szempontok figyelembevétele mellett és erősítésükre természetesen a konjunktúramegfigyelések is. Remélhető ekként, hogy a jövőben, amikor a — pénzügyi érdekekkel is bíró — konjunktúrakutatás biztosabb alapokra és megállapodottabb kritikára fog támaszkodni, a fentebbi elgondolás szerint megállapítható *határ-adókulcsok* nevezetes indexként fognak szerepelni.

Balás Károly.

A mezőgazdaság belterjességének közgazdasági jelentősége.

Fogalomelemzéssel belterjességnek valami befelé irányuló, mélyreható terjedést mondhatunk, a szélességben haladó horizontális irányú terjedéssel szemben. Belterjesség lehet kiaknázása egy bizonyos erő vagy terület meglévő lehetőségeinek és értékeinek a külterjességgel szemben, mely ezeknek az erőknek és területeknek kiaknázatlanul hagyásával új erőknek, kívül eső erőknek vagy területeknek megszerzésére törekszik. Intenzitás az extenzitáshoz viszonyítva nyilván minden emberi tevékenységben és minden művelletben lehet, minden foglalkozásban és minden mesterségben, ahol az emberi akarat munkával a természet erőinek hasznosításával és tőkévé felhalmozódott jószágok segítségével eredmény elérésére irányul. Belterjesség a mezőgazdaságban szintén nem más. „In the rude state of society“; — mint ahogy Smith Ádám mondja — a társadalom nyers állapotában a vadászat- és halászatellátta emberi szükségletektől a Thünen-féle legbelsőbb várostápláló kertészetig a föld erőforrásainak kihasználásánál a belterjesség felé haladó emberi tevékenységnek milyen sok étapeja, mennyi változata van korok, országok, népek, kultúrák és civilizációk szerint! Fekete ugar és talajoltás, akol és önitatós cementjászol, legeltetés és istállózás, a trágya feltüzelése és a műtrágyázás, közös gulya és törzskönyvelés, az egyoldalú szemtermelés és a megosztott kockázatú váltógazdaság, a kérges munkáskezek kényszerű tétlensége és a munkaintenzív kultúrák bevezetése, a be nem kötött szájú lovak nyomtatása, meg a combine-k munkája. A pénzszegény, állatszegény és gépszegény gazdálkodástól a legfejlettebb országok mai tőkegazdálkodásáig a belterjesség és külterjesség demarkációs vonallal el nem választott, elmosódó, egymásra dülő határai között a befelé és lefelé irányuló belterjes tevékenységet épen úgy megtaláljuk, mint a horizontális irányba terjeszkedő külterjes tevékenységet. Belterjesség és külterjesség = viszonylagosság. De bizonyos, hogy ez a viszonylagosság a munkának és tőkének a harmadik, a természeti tényezőre, a földre való különböző erejű hatása által alakul ki a belterjesség vagy külterjesség felé hajolón.

A gazdálkodó egyén szempontjából a belterjes üzemmód nem öncél és a külterjes nem szükségképen a rosszabb módja az üzemiránynak. Az ő szempontjából a gazdálkodás célja rendszerint a birtokállomány mennyiségének és minőségének sértetlen fenntartása mellett a hasznosítás, a régi római *jus utendi* de sokszor *abutendi* szerint is. Ezt elérheti külterjes gazdálkodással és elérheti belterjes gazdálkodással. A közösség érdeke azonban a gazdálkodásban más. A közösség érdeke a belterjes gazdálkodás. A birtokállomány mennyiségének és minőségének megővése mellett, minél nagyobb hozzáértéssel, minél nagyobb befektetéssel, minél erősebb forgótőkehasználattal és — főként — minél több munka alkalmazásával folytatott, tehát belterjes gazdálkodás a közösség érdeke.

Ha a mezőgazdasági üzemtan terminológiája szerint az okszerű gazdálkodás nem szükségképen a belterjes gazdálkodás és ha ez utóbbinak a tőkés gazdasági rendben természetes határai a jövedelmet biztosító vagy biztosítani hivatott okszerűség határai között vannak is, a közösség érdeke, hogy a gazdálkodás belterjes legyen. Nem mondhatjuk, hogy nem baj: törik vagy szakad, csak belterjesség legyen, mert a gazdasági egyedek romjain ez úgy sem érhető el. Általánosságban elterjedt a belterjes gazdálkodás csak úgy lehet, ha egyúttal okszerű is és a közösség helyes törekvése tehát az lesz, hogy ez a két fogalom fedje egymást. A gazda számtartása azt mutathatja, hogy nem fizetődik ki a sok munkát igénylő kultúrnövények termesztése, vagy nagy tőkét kívánó kitűnő tenyészállatok beszerzése, vagy kiváló istállók építése, vagy műtrágyázással nagyobb termés, erős abrakolással jobb tejhozam elérése, vagy általában adott viszonyok között nagyobb befektetés és nagyobb forgótőke használata. A nemzetgazdasági haszon mérlegének eredménye azonban éppen a befektetett és használt tőkék nagysága szerint lesz kedvező, vagy kevésbé kedvező. Ebből pedig az következik, hogy a közösségnek, a társadalomnak, nemzetnek, államnak olyan politikát kell követnie és olyan intézkedéseket kell tennie, melyek a belterjes gazdasági üzemmódot jövedelmezőbbé és okszerűbbé tegyék, mint a külterjes gazdasági üzemmódot. Ennek a politikának tengelyébe esik például a túlzottan egyoldalú gabonatermesztés támogatása helyett nagy általánosságban az állattenyésztés fejlesztése, a sok munkát igénylő növények termesztésének favorizálása és különösen a belterjes üzemrendszerből származó termékek értékesítésének megkönnyítése.

A csökkenő földjára törvénye megszabja a gazdálkodás belterjességének ökonomiai határait. Ezek a határok a hely, idő, áralakulás és más körülmények szerint tágulnak és szűkülnek. Általában talán helyesen különböztethetünk meg *elemi* és *mesterséges* határokat. Elemi határokat von a hely, az éghaj-

lat, a földminőség. De a közgazdasági és közlekedési viszonyok, az értékesítési lehetőségektől függő terményáralakulás és a tőkehiány is eleminek mondható, mert a gazdálkodó által ki nem dönthető határsorompókat állítanak. Mesterséges határokat húzhat a gazdálkodási szakismeret hiányossága, vagy kockázatos vállalkozásokba torkollása; a tőkének produktív vagy improduktív célokra fordítása vagy az üzembe fényűző módon való befektetése; a rendelkezésre álló munkaerőnek fel nem használása vagy indokoltságán túli alkalmazása; a földnek rosszul vagy túlköltségesen történő megművelése; szóval elkövetett cselekedetek vagy azoknak elmaradása a gazdálkodó elhatározása szerint. *Ricardonak* a csökkenő földjáraadékról szóló tételét megelőzte *Turgotnak* az a tétele, hogy „La terre a certainement une fécondité bornée et en la supposant labourée, fumée, mernée, fossoyée, arrosée, sarclée autant qu'elle peut l'être, il est évident que toute dépense ultérieure serait inutile, et que telle augmentation pourrait même devenir nuisible. Dans ce cas les avances seraient augmentées sans que le produit le fut“. De megelőzte az a tétele is, hogy: „Ha azzal szemben, hogy a kiadásokat azon a ponton túl fokozzuk, mely ponton a legeredményesebbek, azokat csökkentjük, ugyanaz a viszonylagos változás áll elő.“ „Il est certain — mondja tovább — que très faibles avances donnent un profit beaucoup moindre que des avances très fortes et cela dans une proportion bien plus grande que celles des avances.“ A csökkenő földjáraadékról szóló közgazdasági törvény értelmezése szerint tehát a belterjesség és az azzal járó befektetés bizonyos határig jogosult és hasznos, sőt még a határon túl is s a jövedelem szempontjából is kevésbé hátrányos, mint a befektetéseknek határon inneni túlságos korlátozása. Ezért mondhatjuk, hogy egyazon korban, ugyanazon a vidéken hasonló viszonyok között a belterjes gazdálkodás a legtöbbször az, amit „jó“ gazdálkodásnak neveznek, s amit „rossz“ gazdálkodásnak tartanak, az csaknem mindig külterjes is. Az ökonómiai határon túl: a befektetett tőkék megfelelő kamatozása megszűnhetik, ha nagyszabású létesítmények kelnek is nyomában; a meliorációkra és tökéletes termelésre irányított munka jövedelmezősége elveszhet az alkalmazott munkások nagy számának nyújtott viszonylagos jólét mellett is; a föld járaadéka bizonytalan lehet még, ha annak teljesítő és termelőképesége emelkedett is. Az ökonómiai határokon belül: tudás, munka és tőke belterjességben egybekapcsolt tevékenysége a földnek járaadékát és jövedelmezőségét inkább tudja biztosítani, a fejlett társadalomban az emelkedett köz- és magánigényeket inkább ki tudja elégíteni, mint a külterjes üzemmódnál ki nem használt tudás, munka és tőke mellett. *Heller Farkasnak* az a megállapítása, hogy „A földbe ruházott tőke egyre termékenyebb lesz, míg egy pontra ér, melyen

túl fokozva a föld termékenysége csökken“, a mi viszonyaink között inkább a ponthoz közeledés kívánságát válthatja ki, mint a pont túlhaladásának félelmét. *Woermann* hallei egyetemi tanár szabatosan fogalmazta meg ezt a tételt¹ így: „Die richtige Anwendung der produktionstechnischen und züchterischen Fortschritte in der Masse der landw. Betriebe ist gleichzeitig das wichtigste Mittel, trotz steigender Intensität die Wirkungen des Gesetzes vom abnehmenden Ertragszuwachs hinauszuschieben“.

Az alábbiakban megkíséreljük ezeknek a határoknak demarkációját felfedezni és támaszpontokat találni annak megállapítására, hogy belterjesség és okszerűség milyen mértékben fedik nálunk egymást a magángazdaságban és milyen hatásúak nemzetgazdasági vonatkozásban. Ehhez a belterjességnek bizonyos ismertető jeleit kívánjuk megállapítani, hogy az ilyen ismertetőjelekkel ellátott üzemek jövedelmezőségében a hatás összefüggéseit kereshessük. A gazdaságba fektetett üzemi tőke nagyságát tartjuk a belterjesség egyik és talán legfőbb kritériumának. A másik igen fontos jelzőadat az, amely a munkaköltségeknek tényleges magasságára és az üzemkiadásokban való aránylagosságára vonatkozik. Bizonyára vannak más ismérvei is a belterjességnek, de jellemzőbbeket és fontosabbakat még akkor sem igen találhatnánk, ha egyes gazdaságok vagy gazdaságcsoportok üzemmódszerét és termelési eljárását szakszerű részleteiben vizsgálnánk és elemeznénk, ami itt nem lehet feladatunk.

A termelési tényezőknek egymásra hatásában a mezőgazdaságnál mindnyájunk tudása szerint más az arány, mint az iparnál és a három tényező között a *természet* szerepe a mezőgazdasági termelésnél a tőke és munka együtthatásának eredményét változóbbá és előre kevésbé kiszámíthatóbbá teszi, mint az iparnál. Ez a jelentőség azonban nemcsak abban nyilvánul meg, hogy a földnek, az időjárásnak olyan erősen determináló hatása van a termelés eredményére, hanem abban a fenyegető és szakadatlan bizonytalanságban is, mely a munka és a tőke változatlan, sőt talán fokozott közreműködése ellenére a termés eredménye fölött eluralkodik. A kézműiparos a nyersanyag megszerzésével, keresetének hozzászámításával előre tudja kész munkájának árát, azt előre eladhatta, talán megrendelésre készíthette. A gyáripár, a nyersanyagszükséglet biztosításával, a gépek teljesítőképességének és a szükséges munkamennyiség ismeretében egészen pontosan ismert mennyiségű és minőségű iparcikket saját akarata szerinti időtartamon belül állíthat elő. Talán felesleges a mezőgazdasági termelésnek ettől eltérő rész-

¹ Prof. Dr. Woermann a „Buchführung, Betriebswirtschaft und Steuer“ Goslar, 1938.

leteire rámutatni. Tudás, munka, tőke épen olyan mértékben meg lehet a mezőgazdasági termelésnél, mint az iparnál és az eredmény mégis sokkal, de sokkal bizonytalanabb, csaknem teljesen bizonytalan.

Ha már most ennek a kétségtelen jelenségnek a belterjességre való hatását vizsgáljuk, akkor közel jut hozzánk az a gondolat, hogy a belterjes gazdálkodás nem mindig eredményesebb, mint a külterjes. Logikusnak látszik valóban az, hogy az előbb említett természetes bizonytalanság kockázata a belterjes gazdálkodásnál: nagyobb tőke befektetésével és nagyobb munka kifejtésével nagyobb lesz, mint a kisebb tőkével és kevesebb munkával dolgozó külterjes gazdálkodásnál. Lehetnek és vannak csakugyan idők, körülmények és helyek, amikor és amelyek mellett ez a látszat valóság is. Csakhogy a külterjes gazdálkodás az egyoldalú gazdálkodás, melyben a kockázat egy vagy kevés terményre vagy állattartási ágra nehezedik, míg a belterjes gazdálkodásnál ez a kockázat megoszlik és egyes termények, meg egyes állattartási ágak kedvező eredményei egyensúlyozhatják a más terményeknél és más állattartási ágaknál mutatkozó kedvezőtlen eredményeket. A belterjes gazdálkodásnál a súlyteher kétségtelenül nagyobb, de annak súlyteherbíróképessége a kedvezőbb súlyeloszlás következtében aránylagosan nagyobb. Emellett — és ez igen fontos — a belterjes üzemmód fejlettebb és fokozottabb termelési berendezkedésével a természetokozta károsodások inkább megelőzhetőek, a bajok inkább megszüntethetőek és a természet kedvező alakulása inkább kihasználható, mint a külterjes üzemmód termelési apparátusával. Ha a búzát marja a rozsa vagy megfojtja a hőség, ha a rétet elsorvasztja a szárazság vagy termelését renden poshasztja az eső, ha a szőlőt megeszi a peronoszpóra fenéje vagy a szüreti eső rothadása, ha a disznófalkát pusztítja a pestis, azt, aki belterjes gazdálkodással sok pénzt, sok időt és sok munkát fordított ezekre a termelési ágakra, nagyobb kár érheti, mint azt, aki kevesebbet költött azokra. De a belterjes gazdaságban a búzakárt pótolhatja az árpa, a cukorrépa, a len, a borsó vagy a dohány épen maradt termése, a rétkatasztrófáját helyrehozhatják a mesterséges takarmányok, a szőlő baját a gyümölcsös vagy a zöldséges kert, a sertésdög veszteséget kiegyenlítheti a tejtermelés vagy a juhászat. Emellett pedig a belterjes gazdaság jobb talajmíveléssel, megfelelőbb előveteményekkel, vetőmagkiválasztással és a vetőmag kezelésével, a kaszáláshoz és gyűjtéshez alkalmazott több géppel és munkással, a szőlőpermetezéshez idejében és bőségesen használt permetezéssel, a szüreteléshez nagyobb számban fogadott munkásokkal, a disznók megelőző gyógyító oltásával és számtalan más intézkedéssel sokszor el tudja háritani és csaknem mindig csökkenteni tudja a természet kártevéseit.

A nyelvészeti fogalommeghatározás szempontjából bizonyára nem helyes, ha a *piacot* a termés értékesítésének lehetőségét a természeti tényező körében említjük meg. Ámde a termelés eredményességét nagymértékben irányítása alatt tartja ez és az emberi akarat ezt sem tőkájével, sem munkájával uralma alá nem veheti. Vannak a mezőgazdasági termelésben részek, melyek ha nem is teljesen, de mégis jórésztben függetlenek a piactól, az áralakulástól. Így például a kisgazda annyi búzát vagy rozsot minden árkörülmény mellett vet és annyi disznót tart és hizlal, amennyi háziszükségletére számítása szerint kell. A nagybirtokon annyit legalább vetnek gabonával, amennyi a kormencióhoz és annyit takarmánnyal, amennyi az igás- és tenyészállatnak ellátásához szükséges. A mezőgazdasági üzemnek ez az önellátása a kisbirtokon csaknem öncél, a nagybirtokon azonban csak alap, mely a bevétel szerzéséhez és a jövedelem biztosításához szükséges. Ennek a bevételnek és jövedelemnek keresésénél a nagyüzem sokkal inkább kénytelen, de — tökéletesebb berendezésével — képes is a piac alakulásának megfelelő gazdálkodást folytatni; ami szükségképpen a többoldalú, a sokoldalú és a nagyobb tőkét meg nagyobb munkát igénylő belterjességben érvényesülhet. A kisbirtok „durch Unterernährung und Überarbeit“ kedvezőtlen piaci viszonyok között is képes fennállani és ezért inkább megmaradhat az önellátó, külterjes üzemmód mellett, mint a nagybirtok, melynek a piac minden kis részét fel kell kutatnia, minden megtárolt lehetőségét fel kell használnia, hogy több és új termelési ág bevezetésével az egyik-másik termelési ág elkerülhetetlen veszteségét pótolja és az összes termelési ágak fölött levő kockázatot így elossa. A belterjes gazdálkodás az ilyen üzemeknél mindig fenntarthat bizonyos boldogulási lehetőséget, kevésbé racionális üzemmóddá válik azonban akkor, ha a mezőgazdaság minden produktuma egy általános és huzamos árnyomás alatt áll. Ilyen helyzetben a külterjes üzem a befektett tőkék kisebb mennyiségénél és a termelésre fordított kiadások korlátolt voltánál fogva az egyéni gazdaság szempontjából észszerűnek látszik. A belterjes üzemnek viszont az általános és huzamos árdepresszió időszakában arra van lehetősége, hogy tökéletesebb agrotechnikai eljárások által a termelt mennyiségek emelésével védje ki vagy enyhítse a piac depressziója miatt félfelhető veszteséget és bizonytalanságot.

Az értékesítési viszonyoknak, a piacnak a mezőgazdasági termelés intenzitására való hatását néhány példamutató adattal kívánjuk szemléltetni. Az Országos Központi Statisztikai Hivatal évkönyveiben látható áralakulási adatok szerint a világválságba eső 1933. év mezőgazdasági és állattenyésztési termékeinek átlagos nagykereskedelmi árindexe 62 volt (a búza ára 10.83 P.) az 1936. évi 75 indexszámmal (16.66 P. búzaár) szem-

ben. Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület üzemstatistikai bizottságának 1932—36. évekre vonatkozó VII. kiadványa az 1932—34. és az 1936. év közötti időszakban beállt változást ezekkel az adatokkal mutathatja meg: A folyó üzemköltség (A munkaköltség nélkül) a dunántúli nagybirtoknál a holdankénti 48 pengőről 55 pengőre, a középbirtoknál 38P-ről 50 pengőre, az alföldi nagybirtoknál 39 pengőről 45 pengőre emelkedett, a középbirtoknál azonban 37 pengőről 36 pengőre esett. A holdankénti munkaköltség a dunántúli nagybirtokon 53 pengőről 65 pengőre, a középbirtokon 47 pengőről 60 pengőre, az alföldi nagybirtokon 51 pengőről 61 pengőre, a középbirtokon 52 pengőről 58 pengőre nőtt. A holdankénti tisztahozam a pontos számtartást vezető gazdaságokban így alakult: a dunántúli nagybirtokon 7 pengőről 35 pengőre, a középbirtokon 6 pengőről 36 pengőre, az alföldi nagyüzemekben 10 pengőről 31 pengőre, a középüzemekben 11 pengőről 50 pengőre emelkedett. Ezekhez az adatokhoz azonban meg kell jegyeznünk, hogy ezek nem ugyanazokra az üzemekre vonatkoznak és így inkább csak irányjelzői lehetnek a két időszak között beállt változásnak.

A munka, mint a mezőgazdasági termelés tényezője a belterjesség szempontjából is elsőrendű jelentőségű, noha a mezőgazdaságban végzett munka — a dolog természete, illetőleg a természet különösen nagy szerepe szerint — nem osztható meg annyira, nem határozhatja meg annyira a termelés eredményét és teljesítménye nem ellenőrizhető olyan mértékben, mint az iparnál. *Smith* Ádám megállapítása csaknem kétszáz év után is igaz: „A mezőgazdaság természete nem engedi meg a munkának olyan megosztását, sem az egyes műveleteknek egymástól való olyan tökéletes elválasztását, mint az iparé... Ez lehet talán az oka annak is, hogy a munka termelő erőinek fejlődése a mezőgazdaságban nem tart lépést az ipar fejlődésével.“ A mezőgazdaságban is minden eredményhez munkakifejtés szükséges, de a mezőgazdaságban nem minden munkakifejtés hoz eredményt. E mellett nem kétséges azonban, hogy az elegendő mértékben jól végzett munka eredménye nagyobb és jobb lesz, mint ami ugyanolyan körülmények közt az el nem végzett, hiányosan végzett vagy rosszul végzett munka következtében előállhat. A belterjes gazdasági üzemmódnak a viszonylag erős munkahasználat tehát egyik legfőbb eleme, bár — ha az eredményt nem azonosítjuk a jövedelemmel — akkor azt kell mondanunk, hogy munkaintenzív gazdálkodás nem mindig okszerű gazdálkodás is. Turgotnak előbb idézett tételére visszatérve azonban megint csak azt mondhatjuk, hogy a túlságos, vagy felesleges kiterjedésben alkalmazott munka a beosztásnak és számításnak rendes foka mellett általában kisebb mértékben lesz kedvezőtlen a jövedelemre is,

mint a szükséges munkák elmaradása, vagy több munkát igénylő termelési ágak elhanyagolása. Ez a megállapítás annál inkább helytálló, minél kedvezőbben fedezhető valahol a munkaszükséglet, lehetően kiegyenlített egyéb termelési feltételek és értékesítési állandóság mellett. Ott, ahol és amikor azonban a mezőgazdasági üzemben szükséges gépek, eszközök, anyagok megszerzésének lehetősége kedvezőtlen, ott és amikor a termelés eredményének megfelelő elhelyezése bizonytalan: a munka-intenzitás jövedelmbiztosító hatása csökkenhet. Az „ahol és amikor“ körülményei talán leginkább olyan, nagyobbrészt mezőgazdasági termelésből élő országban és időszakban észlelhetők, melyben a számbajövő kiviteli piacck mezőgazdasági önellátásával együtt a belföldi ipar vámvédelem alá kerül. *Reichenbach* Béla egyetemi tanár szerint annak, „hogy az alacsonyabb munkabérek sem terelik mezőgazdaságunkat belterjesebb irányba, legfőbb oka az, hogy egyéb tényezők, például az alacsonyabb terményárak, drága ipari cikkek, magas kamatláb, stb. viszont ellenkező jövedelem és egyben belterjességcsökkentő hatást váltanak ki.“

A mezőgazdaság belterjessége a munka szempontjából kétirányú. Egyfelől az alapvető munkáknak megfelelő erővel és felszereléssel kellő időben kifogástalan módon való elvégzése, amilyenek a sok között például gabonánál a jó talajelőkészítés és trágyázás, a kukoricának, répának, burgonyának elegendő megkapálása, a szőlőnek idejében való permetezése, az állatoknak kellő gondozása, ápolása, takarmányozása. Másfelől pedig több munkát igénylő termelési ágaknak bevezetése, mint amilyen — megint csak például a sok között — a kevesebb munkát kívánó gabona helyett sok munkát kívánó kereskedelmi növények, zöldség vagy virágmagvak termesztése, a ridegen tartható steppe-marha helyett tejelő marha tartása, tinónevelés helyett tejgazdaság, makkoltatott mangalicadisznó helyett soványtejen tartott húsertés és sok más hasonló. Előbb azt mondtuk, hogy a belterjes mezőgazdasági munka kedvező hatása a jövedelmezőségre bizonyos feltételekhez kötött. Ezek között a feltételek között talán a legfontosabb az, hogy a több és jobb munka megfelelő talajviszonyok, megfelelő tudás, megfelelő tőkeerő és megfelelő értékesítési lehetőségek esetén lesz a legtöbb esetben nemcsak a termelés volumenje, hanem a jövedelmezőség mértéke tekintetében eredményes. És bármilyen nagyfontosságú épen a mezőgazdasági termelésben a természet, mint termelési tényező, tehát a föld minősége is, mégis a valószínű tudással vezetett munka és szükséges helyen alkalmazott tőke néha rossz földön is érhet el olyan eredményt és jövedelmet, mint kisebb tudás és kevesebb tőke a jó földön. Ez azonban nem dönti meg azt a tényt, hogy jó földön jövedelmezőbb lehet a belterjes munka, jobban érvényesülhet a tudás

és hatásosabban dolgozhat a tőke, sőt a jó föld a teljesebb tudás, a fokozottabb munka és az erősebb tőkehasználat nélkül is hozhat eredményt és jövedelmet. Nem olyant, mint ugyanazon a földön a belterjes gazdálkodás elérhetett volna, de talán nagyobb, mint amilyent a belterjes üzemmóddal a rosszabb földön el lehet érni. Ez a körülmény sok helyen hátráltatója a belterjes gazdálkodás elterjedésének.

Az előállt *munkaköltség* a mezőgazdasági üzem belterjességének egyik elfogadott fokmérője, még ha ez maga a felhasználás módjának ismerete nélkül nem is ad teljes felvilágosítást arról, hogy gazdaságilag célszerű és a jövedelmezőségre kedvezően ható volt-e az. Egyes gazdaságok munkamennyiségének magánadatain kívül alig találunk olyan adatokat, melyek ebből a szempontból teljesen kimerítők és használhatók lehetnének. Az Országos Magyar Gazdasági Egyesületnek már említett üzemstatisztikai kiadványai azonban igen használható adatokat tartalmaznak annak megítéléséhez, hogy a számtartást vezető üzemekben a munka mennyi költséggel járt, tehát feltehetően milyen intenzív volt és hogy ez a gazdasági tisztahozamra és a nemzetgazdasági jövedelemre milyen hatással volt. Ezekre az adatokra támaszkodva igyekszünk majd a munkaköltség, meg a tisztahozam és nemzetgazdasági jövedelem közti korrelációt keresni. Ennek az igyekezetnek módszeréhez a következőket kell megjegyeznünk. A felhasznált munkát az összes munkaköltségeknek átlagos pénzértékében kell kifejeznünk, bár jól tudjuk, hogy vannak gazdaságok, melyekben több munkát kisebb költséggel végeznek és vannak olyanok, ahol kevesebb munkát több költséggel. Tudjuk azt is, hogy a tisztahozam nem a gazdálkodó jövedelmét, hanem a gazdaság üzemi eredményét jelenti, azt tehát, melyre a munkának elsősorban hatása lehet. A tanulmányunk bevezető részében a közösség említett érdekét a belterjes gazdálkodásban az üzemstatisztikai kiadványnak *nemzetgazdasági jövedelem* rovatában fogjuk keresni, mely itt a mezőgazdasági üzem által a közösség részére teljesített szolgáltatásokat jelenti. Ide számítják a munkabérek, a vagyonszárművelést, esetleges haszonbért, a közterheket és adósságkamatokat, minden teljesítményt, melyet a gazdasági üzem a köz javára szolgáltat. Végül meg kell még jegyeznünk, hogy a munkabér és tisztahozam meg nemzetgazdasági jövedelem közti összefüggést a nagyüzemeknél és középüzemeknél fogjuk csak vizsgálni, mert a kisüzemeknél a gazdálkodónak és családjának munkája és munkaigénye nem egyértelmű a bér munkásoknak kifizetett munkabérrel. Az egyes években megjelent kiadványokból különféle módszerekkel igyekszünk irányjelzést nyerni inkább mintsem exakt korrelációs képletet. Az üzemeknek az OMGE üzemstatisztikai bizottságánál adott folyószámát is közöljük az adatok ellenőrzése céljából.

Az 1927. évi üzemstatisztikai adatok szerint a nagy- és középüzemekből kiválasztva a 3—3 legnagyobb tisztahozamot mutató dunántúli nagyüzemet,² középüzemet,³ alföldi nagyüzemet⁴ (középbirtokok kellő száma híján), északi dombosvidéki nagyüzemet⁵ és északi dombosvidéki középüzemet,⁶ tehát 15 üzemet és 3—3 legkisebb tisztahozamot mutató üzemet: a dunántúli nagyüzemet,⁷ középüzemet,⁸ alföldi nagyüzemet,⁹ északi dombosvidéki nagyüzemet¹⁰ és középüzemet,¹¹ tehát 15 üzemet, a következőket találjuk: A 15 első üzem átlagos kat. holdankénti tisztahozama 59 pengő volt, a 15 második csoportbeli üzem tisztahozama 12.60 pengő volt *mindkét csoportban egyenlő 76.5 pengős egy holdra eső összes munkaköltség mellett*. A tisztahozam és a munkaköltség között tehát pozitív összefüggés nem látszik.

Az 1932. évre szóló üzemstatisztikai kiadványból a dunántúli, meg az alföldi nagybirtok 5—5 legnagyobb tisztahozamot és nemzetgazdasági jövedelmet mutató¹² üzemet az 5—5 legkisebb tisztahozamot és nemzetgazdasági jövedelmet mutató¹³ dunántúli és alföldi üzemmel hasonlítjuk össze és ennek eredménye ez: Az 5 legjobb dunántúli nagyüzem átlagos kat. holdankénti tiszta hozama 27 pengő, nemzetgazdasági jövedelme 116 pengő volt átlagosan 75 pengő munkaköltséggel; az 5 legrosszabb dunántúli nagyüzemben 19 pengő tisztahozam és 52 pengő nemzetgazdasági jövedelem volt 56 pengő munkaköltség mellett. *Pozitív összefüggés* látszik tehát és különösen a nemzetgazdasági jövedelemnél. Az 5 legjobb alföldi nagyüzem átlagos tisztahozama 23 pengő, nemzetgazdasági jövedelme 89 pengő volt 47 pengő munkaköltség mellett; az 5 legrosszabb alföldi nagyüzemnél 11 pengő tisztahozam és 52 pengő nemzetgazdasági jövedelem volt 57 pengő munkaköltséggel. Itt tehát negatív összefüggés van, amiből arra lehetne következtetni, hogy az alföldi nagyüzemeknél a világválságba eső 1932. évben a kisebb munkaköltséggel dolgozó üzemek jobb eredményeket értek el, mint a munkaintenzívebb üzemek. Ha azonban a dunántúli nagyüzemeket az alföldi nagyüzemekkel hasonlítjuk össze, akkor a dunántúli nagyobb munkaköltséggel nagyobb

² 37, 96, 3. sz.

³ 13, 55, 8. sz.

⁴ 39, 110, 77. sz.

⁵ 101, 3, 89. sz.

⁶ 32, 83, 63. sz.

⁷ 48, 19, 18. sz.

⁸ 13, 55, 8. sz.

⁹ 93. 15. 62. sz.

¹⁰ 64, 4, 85. sz.

¹¹ 84, 64, 65. sz.

¹² 27, 130, 46, 48, 75, 110, 77, 39, 98, 41. sz.

¹³ 34, 50, 73, 1, 28, 65, 112, 119, 36, 83. sz.

tisztahozamot és nagyobb nemzetgazdasági jövedelmet látunk, az alföldi kisebb munkaköltségnél mutatkozó *kisebb* tisztahozammal és kisebb nemzetgazdasági jövedelemmel szemben.

Az 1936. évre vonatkozó üzemstatisztikai kiadvány adataiból más módszerrel kerestük az összefüggést a munkaköltség nagysága közt egyfelől és a tisztahozam és nemzetgazdasági jövedelem közt másfelől, mivel ez a kiadvány a jelenlegi viszonyokra már jellemzőbb. Az összes nagyüzemeket és középüzemeket két egyenlő csoportra osztva a munkaköltség nagyságának sorrendjében, ezt a tisztahozammal és a nemzetgazdasági jövedelemmel hoztuk kapcsolatba. Ennek eredménye ez: Az I. csoportban 22 dunántúli középüzemben¹⁴ 72.— pengő átlagos holdankénti munkaköltség mellett a tisztahozam holdanként 40 pengő, a nemzetgazdasági jövedelem 118 pengő volt. A II. csoportban 21 dunántúli középüzemben¹⁵ 50 pengő munkaköltséggel 32 pengő tisztahozam és 80 pengő nemzetgazdasági jövedelem mutatkozott. A pozitív összefüggés tehát látszik. Az I. csoportban 12 dunántúli nagyüzemnél¹⁶ holdanként 85 pengő munkaköltséggel a tiszta hozam 35 pengő, a nemzetgazdasági jövedelem 123 pengő volt holdanként. A II. csoportban 11 dunántúli nagyüzemnél¹⁷ 52 pengő munkaköltség mellett 35 pengő tisztahozam és 97 pengő nemzetgazdasági jövedelem látszott. A dunántúli nagy- és középbirtokot együtt szemlélve azt fogjuk találni, hogy a 34 „jó“ üzem középarányosan 78 pengő munkaköltséggel mutatkozó 38 pengő tisztahozamot és 120 pengő nemzetgazdasági jövedelemmel szemben a 32 „rossz“ üzem középarányosában 51 pengő munkaköltséggel 34 pengő tisztahozamot és 90 pengő nemzetgazdasági jövedelmet ért el.

Az alföldi nagy- és középüzemeket ugyanilyen módon két-két csoportba osztjuk. Az I. csoportba osztott 15 nagyüzemnél¹⁸ 73 pengő holdankénti munkaköltséggel 44 pengő tisztahozam és 134 pengő nemzetgazdasági jövedelem volt. A II. csoportba osztott 16 nagyüzemnél¹⁹ 44 pengő munkaköltség mellett 20 pengő tisztahozam és 72 pengő nemzetgazdasági jövedelem mutatkozott. Az alföldi középüzemeknek I. csoportjában²⁰ 16 középüzemnél holdanként 77 pengő munkaköltség, 54 pengő tisztahozam, 138 pengő nemzetgazdasági jövedelem volt, a II.

¹⁴ 13, 30, 37, 40, 51, 59, 66, 91, 99, 108, 110, 126, 139, 145, 157, 170, 81, 186, 190, 196, K. 396, M. 10. sz.

¹⁵ 5, 8, 12, 19, 21, 31, 50, 64, 70, 71, 76, 78, 85, 86, 106, 143, 156, K. 452, K. 529, Ü. 5/d, Ü. 17/d. sz.

¹⁶ 11, 46, 47, 48, 63, 72, 75, 81, 88, 96, 155, 176. sz.

¹⁷ 63, 68, 72, 96, 118, 133, 169, 176, 177, 191, 197. sz.

¹⁸ 3, 38, 53, 65, 67, 73, 87, 102, 107, 113, 118, 122, 127, 159, 174. sz.

¹⁹ 17, 36, 45, 112, 142, 148, 160, 161, 167, 168, 172, 184, 193, 194, 195, 198. sz.

²⁰ 14, 18, 34, 41, 52, 54, 60, 74, 79, 80, 105, 153, 183, D. 68. E. 104, Ü. 1 a. sz.

csoportba osztott 17 üzemenél²¹ 40 pengő a munkaköltség, 46 pengő a tisztahozam, 100 pengő a nemzetgazdasági jövedelem. Az alföldi nagy- és középüzemek I. csoportjait egybevéve 31 „jó“ üzemen a középarányos a munkaköltségnél 75 pengő, a tisztahozamnál 49 pengő, a nemzetgazdasági jövedelem 136 pengő. A II. csoportba sorozott 33 „rossz“ nagy- és középüzemenél együtt volt a munkaköltség 42 pengő, tisztahozam 33 pengő, nemzetgazdasági jövedelem 86 pengő.

A nagyobb számok statisztikai értékének erősítése céljából a *dunántúli, meg az alföldi nagy- és középüzemek* I. és II. csoportjainak együttes összehasonlítása a következő végeredményre vezet:

65 I. csoportbeli dunántúli és alföldi nagy- és középüzemenél kat. holdanként 77 pengő munkaköltség mellett 43 pengő tisztahozam, 128 pengő nemzetgazdasági jövedelem, 66 II. csoportbeli dunántúli és alföldi nagy- és középüzemenél kat. holdanként 47 pengő munkaköltség mellett 33 pengő tisztahozam 88 pengő nemzetgazdasági jövedelem. A különbség a kisebb számot véve alapul a munkaköltségnél 65%, a tisztahozamnál 30%, a nemzetgazdasági jövedelemnél 46%, a nagyobb számot véve alapul a munkaköltségnél 39%, a tisztahozamnál 24%, a nemzetgazdasági jövedelemnél 30%.

A pozitív korreláció a munkaköltség és tisztahozam, meg nemzetgazdasági jövedelem között 131 üzemenél elég tisztán látszik a *belterjesség javára*. Meg kell mégis jegyeznünk, hogy egyes esetekben, egyes üzemenél hiányzik a kauzális összefüggés, egyeseknél pedig egészen fordított összefüggés látszik, bizonyosságául annak, hogy a több munka nem mindig eredményes munka és hogy a jobb eredmény nem mindig a nagyobb munkamennyiség következménye. Ezt talán jól mutatja az is, hogy az összes figyelt üzemek között az a 24 üzem,²² melynek tisztahozama a legnagyobb, átlagosan holdanként 68 pengő volt, nem a fentlátott 77 pengő, vagy ennél nagyobb munkaköltségnél származott, hanem 60 pengő átlagos munkaköltség mellett és ez a csökkenő földjáraadék tételében is magyarázatát találhatja.

Ennek a kérdésnek megvilágítása érdekes lehet még egy külföldi forrásból néhány adatot közölni. A *Schleswig—Holsteini Landesbauernschaft* 1937/38. évi kiadványának az V. birtokkategóriára, 500 hektárnál nagyobb üzemekre vonatkozó adataiból azt állapíthatjuk meg, hogy 54 üzem hektáronkénti munkaköltsége átlag 165 birodalmi márka volt, 45 birodalmi márka hektáronkénti tisztahozammal. A legnagyobb, átlagosan 202 birodalmi márka munkaköltséggel dolgozó üzemek átlagosan

²¹ 23, 114, 151, 173, 182, D. 12, D. 32, D. 53, D. 105, D. 127, D. 129, E. 65, E. 140, E. 150, E. 175, Ü. 102, Ü. 8/a. sz.

²² 5, 19, 70, K. 454, K. 529, Ü. 5'd, 59, 126, 181, 196, K. 396, M. 10, 3, 38, 53, 73, 102, 107, 18, 41, 74, 79, D. 68, E. 104. sz.

28 márka tisztahozamot tüntetnek fel. A legkisebb, átlagosan 130 márka munkaköltséggel dolgozó üzemek 40 márka tiszta hasznot értek el. A 140—150 márkával dolgozók 58 márka tisztahozamot mutatnak. Legnagyobb, átlagosan 140 márka tisztahozam azoknál az üzemeknél volt, melyeknek munkaköltség átlaga 169 márka. A hektáronként átlagosan 40 márkánál nagyobb hozamvesztéséget mutató 7 üzemnél a munkaköltség átlaga 190 márka volt.

Szélesebb körben gyűjtött üzemstatisztikai adatokat dolgozott fel és tett közzé most a római nemzetközi mezőgazdasági intézet az 1935/36. évre vonatkozóan „*Comptabilité Agricole: Recueil de Statistiques*” kiadványában és ebből a fizetett munkabérekre vonatkozóan a következő adatokat emeljük ki. A vizsgált mezőgazdasági üzemek közül hektáronként legnagyobb, 565 aranyfrank volt a munkaköltség Svájcban, utána legnagyobb 210 aranyfrank volt a németországi nagyüzemekben, 163 a. frank a dániai kisüzemekbenben, 111 a. frank az ottani nagyüzemekben. Ugyanezen kiadvány szerint a hektáronkénti munkaköltség Magyarországon a kisüzemekben 104 aranyfrank, a nagybirtokon 87 aranyfrank, míg Lengyelországban 67 aranyfrank, Romániában pedig csak 26 aranyfrank.

A mezőgazdasági termelésben és a belterjes mezőgazdasági termelésben különösen igen nagy része van a *tőkének*, s ezt *Navratil* finom megállapítása szerint „nem a jószág maga teszi ki, hanem ennek csupán bizonyos, a termelés során érvényesülő tulajdonsága”. És talán semmiféle más termelési ágánál sem annyira igaz ez, mint a mezőgazdaságnál az a további megállapítása: „Ez a tulajdonság sincs akként a jószághoz kötve, hogy ez ugyanannál a józágnál mindig egyformán érvényesülne; az érvényesülés mikéntje sokkal inkább a jószág használatának módjától függ.” Tárgyunknál ehhez alkalmazkodva mondhatjuk, hogy a használt tőkék mennyisége dönti el azt, hogy a mezőgazdasági termelés belterjes irányban történhetik és történik-e, de *a használat módjától függ az érvényesülés mikéntje és pedig az, hogy a belterjes mezőgazdasági üzem ok-szerű és jövedelmező lesz-e.*

A mezőgazdaságban végzett munka költségeinek fedezéséhez, a célszerű épületekhez és az azok fenntartásához, az igás-, tenyész- és haszonállatokhoz és azok eltartásához, a gépekhez, eszközökhöz és azok karbantartásához, a munkafolyamat alatt felhasznált anyagok és magvak beszerzéséhez és pótlásához, a közterhek és egyéb szolgáltatások viseléséhez szükséges különféle elnevezésű és természetű tőkék mennyisége szerint jellemezhetünk valamely mezőgazdasági üzemet belterjesnek, vagy kevésbé belterjesnek, avagy külterjesnek. Csakhogy a tőke nemcsak hasznos, hanem nyomasztó és káros is lehet, ha a megkívánható tudás annak használatát nem teszi eredmé-

nyessé az egyéni boldogulás szempontjából is. Nagy költséggel rosszul tervezett épületek, új termelési ágaknak tapasztalat meg tudás nélkül való meghoncsítása, fölösleges vagy nem jól keresztülvitt, nem eléggé ellenőrzött munkák, az adott viszonyok közt célszerűtlen gépeknek beszerzése és üzemben tartása és sok más egyéb, a tőkeintenzív gazdaság jövedelmezőségét igen nagy mértékben kockáztathatja és veszélyeztetheti. Az OMGÉ említett üzemstatisztikai kiadványainak a munkaköltségre vonatkozó adataiból láttuk, hogy a munkaköltség nagysága és a tisztahozam nagysága között erős, ha nem is hiánytalan okozati összefüggés van és ezt fogjuk látni a tőke vizsgálatánál is. De azért számos olyan gazdaság van, ahol a nagy munkaköltség és nagy üzemtőke rendkívül alacsony tisztahozammal jár együtt, amire a statisztika felvilágosítást nem tud adni, mert a tőkehasználat mikéntjének azt a számtalan részletét és árnyalatát — amitől tulajdonképpen annak eredményessége függ — statisztikai adatokkal érzékeltetni alig lehet.

Ricardo a gabonavámokról szóló munkájában ezt mondja: „Vajjon a tőke megtartása és megóvása végcél-e vagy csak eszköz? Kétségtelenül, az eszköz. Amit kívánnunk kell, az a jószágok nagy készlete és ha beigazolható, hogy tőkénk egy részének elvesztése által az élvezetünket és kielégítésünket szolgáló dolgok évi ellátását növelhetjük, akkor véleményem szerint tőkénk egy részének elvesztése fölött nem kellene bánkódunk.” A tőke egy részének a termelési folyamat alatt való elvesztése és az általa termelt új jószágokban való feltámadása a tőke természetéhez tartozik és a mezőgazdaságban használté-
hez különösen. Világos, hogy a termelési munka csak akkor lehet eredményes, ha a tőke segítségével előállott új jószágok a felhasznált tőkerészt pótolhatják és ezenkívül a jószágok szaporítását s ez által újabb tőke keletkezését lehetővé teszik. A belterjes gazdálkodásnál nagyobb tőkerész pótlásáról és több jószág termeléséről kell gondoskodni, mint a külterjes gazdálkodásnál. A belterjes gazdálkodás ezért nehezebb, mint a külterjes. De a belterjes gazdálkodás nagyobb lehetőséget ad arra, hogy a meglévő, vagy megszerezhető tőkék használatával több jószágot és újabb tőkét produkálhasson, mint a külterjes gazdálkodás és ezeket megint újabb befektetésekre és munkákra használja. Ez a tőkés gazdasági rend lényege, de kihatásában a nemzet gazdaságának és a társadalom rendjének is eminens érdeke.

A mezőgazdaság belterjességének fokát célszerűen az üzemi tőke mennyiségével mérhetjük, mert ha tőkének minősíti is az üzemtan a földet, ez maga, bármily értékű legyen is, épen annyira lehet alapja a belterjes, mint a külterjes gazdálkodásnak és nem ez dönti el, hogy milyen az intenzitása a rajta üzőt gazdálkodásnak. Ezt az üzemtőke dönti el: az, hogy mennyi az

állatokba és gépekbe, meg eszközökbe fektetett, a termelés folyamán csak kis részben felszívódó tőke és mennyi az a tőke, mely termelési idényenként remélhetőleg visszatérülően eltűnik a munkaköltségekben, az anyagokért, állattartásra, épület- és eszközfenntartásra, az anyagok beszerzésére és hasonlókra kiadott költségekben. A belterjes gazdálkodásnak ez is jó kritériuma és azért fogjuk a következőkben ezt vizsgálat tárgyává tenni megint csak az erre a célra rendelkezésre álló forrásnak, az OMGE 1936-ravonatkozó üzemstatisztikai kiadványának alapján.

Ebből a célból két csoportra osztottuk elsősorban a dunántúli és alföldi nagy- és középüzemeket az üzemtőke nagysága szerint. Az I. csoportba is, a II. csoportba is 65 üzem tartozik és pedig az I.-be 15 alföldi és 12 dunántúli nagyüzem, 16 alföldi és 22 dunántúli középüzem; a II. csoportba 16 alföldi és 11 dunántúli nagyüzem és 17 alföldi, meg 21 dunántúli középüzem. Az I. csoportban holdanként 222 pengő legmagasabb üzemtőke a dunántúli középbirtoknál, legkisebb, 150 pengő üzemtőke az alföldi nagybirtoknál volt. A II. csoportban az alföldi nagy- és középüzemeknél egyformán 95 pengő az üzemtőke és 134 pengő a dunántúli nagybirtoknál. Az I. csoporthoz tartozó gazdaságok *átlagos üzemtőkéje 190 pengő és ezeknek tisztahozama holdanként 42 pengő, nemzetgazdasági jövedelme pedig 126 pengő.* A II. csoportba tartozó gazdaságok *üzemi tőkéje 108 pengő, tisztahozama 33 pengő, nemzetgazdasági jövedelme 92 pengő volt* átlagosan holdanként. A különbség tehát az üzemi tőkénél 82 pengő, a tisztahozamnál 9 pengő, a nemzetgazdasági jövedelemnél 34 pengő, ami az I. csoport adatösszegeihez viszonyítva *43%-kal nagyobb üzemi tőkével, 21,5%-kal nagyobb tiszta hozamot és 28%-kal nagyobb nemzetgazdasági jövedelmet jelent,* tehát a belterjes üzemmód mellett szól.

Az üzemi tőke hatásának vizsgálatát a tisztahozamra és a nemzetgazdasági jövedelemre a kisüzemeknél is szükségesnek és lehetségesnek tartottuk, mert itt — ha talán kisebb számtartási pontossággal is — támaszpontot találhatunk annak megítéléséhez, hogy a jobb felszerelés és nagyobb tőkeerő a kisbirtokon miként érvényesül. Az 1936. évi üzemstatisztikai kiadvány 83 dunántúli és 99 alföldi kisüzem lezárt számtartásának adatait közli és ezekből eddigi módszerünk szerint két csoportot alkottunk, az I. csoportba osztva a nagyobb, a II. csoportba osztva a kisebb üzemi tőkét kimutató dunántúli és alföldi kisüzemeket. Ezzel a módszerrel azt találtuk, hogy a *dunántúli I. csoporthoz tartozó 41. kisüzemben kat. holdanként átlagosan 254.— pengő üzemi tőke mellett a tisztahozam 78 pengő, a nemzetgazdasági jövedelem 170 pengő volt, a II. csoportba osztott 42 kisüzemnél 143 pengő üzemi tőkével 45 pengő tisztahozam és 114 pengő nemzetgazdasági jövedelem.* Az üzemi tőke nagyságának érvényesülése, a belterjesség racioná-

lis volta tehát ezekből az adatokból jól látszik és az összefüggés az üzemtőke és az üzemeredmény közt még jobban kitűnik, ha azt látjuk, hogy *a két csoport üzemtőke-nagyságának 44%-os különbözete mellett 40.5% a tisztahozam és 33% a nemzetgazdasági jövedelem közti különbség.* Az alföldi kisüzemek közül az I. csoportba osztott 49 kisüzem holdankénti átlagos üzemi tőkéje 208 pengő volt 68 pengő tisztahozammal és 152 pengő nemzetgazdasági jövedelemmel. A II. csoportba osztott 50 kisüzem 100 pengős üzemi tőke mellett 54 pengő tisztahozamot és 120 pengő nemzetgazdasági jövedelmet ért el. A két csoport üzemtőkenagysága között 50%-os a különbség, de a tisztahozam és a nemzetgazdasági jövedelem közt csak 20%-os. Ez az eltérés a dunántúli üzemi tőke nagysága, valamint a tisztahozamra és a nemzetgazdasági jövedelemre gyakorolt hatás közt megerősíteni látszik azt a tudatot, hogy a Túl a Dunán a mezőgazdasági intenzitás a jövedelmezőség szempontjából eredményesebb lehet.

Nem elemezhetjük behatóbban ezeket a számtartási adatokat, melyek — mint láttuk — a tőkeintenzívebb gazdaságok nagyobb hozamai és jövedelmezőségi eredményeit mutatják globálisan a figyelt üzemek összességénél; de rá kell mutatni arra, hogy ez az összefüggés nem végig és kivétel nélkül hiánytalan. Vannak a nagyüzemek között, a kisüzemeknél még inkább, az alföldi kisüzemeknél leginkább, szép számmal olyanok, melyeknél ez az összefüggés nem látható és olyanok is, melyeknél a nagyobb üzemtőkével éppen úgy kisebb hozam és jövedelem jár, mint ahogyan ezt a munkaköltség szemléleténél láttuk. Mert a tőke érvényesülése itt is használatának mikéntjétől függ, ez pedig az egyéni képességektől, a tudástól, leleményességtől, ügyességtől, talán egy kicsit a szerencsétől is.

A belterjesség nézőszögébe állítva két vezető országrészünknek, a dunántúli és az alföldi országrésznek mezőgazdasági termelését, azt fogjuk látni, hogy a hivatalos statisztikai adatok is a belterjességnek több jelét mutatják Túl a Dunán, mint az Alföldön. Az üzemstatisztikai kiadvány utolsó évére, az 1936. évre és a legfontosabb birtokkategóriára, a kisüzemekre vonatkozóan a közp. statisztikai hivatal adataiból az alábbiakat vesszük ki. A szántóföldnek gabonatermesztésre Túl a Dunán 50.1%-át használták, az Alföldön 54%-át. De az Alföldön a gabonának 45.1%-a esett a kenyéradó gabonára, búzára és rozsrá, míg Túl a Dunán 41.8%-a. Búzatermesztésre az Alföld a gabonaföldterületének 32.8%-át, a Dunántúl 27.1%-át fordítja, ellenben az állattartásnál és sörgyártásnál használt árpát a dunántúli kisgazdaságok a szántóföld 9.1%-án, zabot 5.2%-án termesztettek, míg az Alföldön csak 6.9%-ot, illetőleg 2%-ot. A termésátlagok az 1936. évben az Alföldön nagyobbak voltak, mint Túl a Dunán. De 1932—34-ben a dunántúli kisüzemekben

8 q volt a búzatermésátlaga az alföldi 6.9 q-val szemben és 1935-ben 8.6 q a 6.8 q-val szemben. A kapásnövények területe 36.5% volt az alföldi és 28.4% a dunántúli országrész kisgazdáinál, ebből a kukorica termőterülete az előbbinél 26.6%, az utóbbinál 17.9%. Termésátlaga a kisgazdaságoknál Túlادunán 11.2 q volt 1932—34-ben, 8.9 q 1935-ben és 14.1 q 1936-ban. Az Alföldön ugyanezekben az években 10.2, 5.7 és 12.2 q volt a kukorica termésátlag. A sokszor emlegetett búzatúltermelés és búza-kukorica termelési rendszer az alföldi mezőgazdasági üzem sajátossága — nem mondjuk, hogy tisztán az éghajlati és talajminőségi viszonyok következményeként — ami által ez a két növény a szántóföldterületnek 59.4% -át foglalja el az Alföldön, míg csak 45% -át Túlادunán. Megfelel ennek a helyzetnek a gazdasági készpénzbevételek megoszlása, az alföldi és a dunántúli kisüzemekben úgy, ahogy azt a többször említett üzemstatisztika kimutatja. Észereint a készpénzbevételekből (ami az Alföldön 88.85 pengő, Túlادunán 100.49 pengő volt 1936-ban holdanként) a búzából az Alföldön 19.7% esett. Túlادunán 13.3%, kukoricából és az ezzel hízlalt sertéstartásból az Alföldön 24.7%. Túlادunán 15.2%. Tegyük ehhez mindjárt hozzá, hogy viszont a szarvasmarhatenyésztés a készpénzbevételeknek 35.4% -át adta a dunántúli kisgazdaságokban és csak 16.4% -át az alföldiekben, ebből tenyészmarhából a dunántúli kisgazdaságokban 22.46%, az alföldiekben 3.9% volt a bevétel, tejlre és tejtermékekre az előbbieknél a bevétel 9.6%, az alföldieknél pedig csak 5.1% esett. Az 1930. évi tejtermelési statisztikai felvétel szerint a tehének után fejt tejmenyiség a dunántúli üzemeknél, a felvétel napján 2 millió liter, az alföldieknél 1.33 millió liter volt. 100 kat. hold mezőgazdasági területre számos állatokban kifejezve volt az állatlétszám a dunántúli üzemekben 23.72 db, az alföldi üzemekben 16.46 db, ami igen lényeges különbség, még ha azt tudjuk is, hogy a dunántúli hidegebb, soványabb, szürke talaj kevésbé nélkülözheti a trágyázást, mint az alföldi erősebb, részben fekete, humuszos, sok helyen csernozjem talaj. Mert ha fent a kukoricaterület túlsúlyát láttuk az Alföldön, másfelől a szarvasmarhatartáshoz szükséges takarmánynövények sokkal nagyobb területét találjuk Túlادunán. Az Alföldön erre 6.8% -ot használnak, a dunántúli országrészben 14.4% -ot. Közölnünk kell még azt az adatot, hogy az ugar területe a dunántúli belterjesebb gazdálkodásnak megfelelően a szántóföldnek 0.7% -a volt az alföldi 1.9% -kal szemben.

Gyümölcsfaállománya a dunántúli országrészben 1000 kat. hold területre eső 2000 db gyümölcsfával az alföldi országrészben 1000 kat. holdra jutó 2400 db gyümölcsfával szemben hátrányban van.

A belterjesség egyik fontos tényezőjét, a gépfelszerelést vizsgálva azt találjuk, hogy a Dunántúl gépfelszerelése sokkal

erősebb, mint az Alföldé, amit már az üzemi tőke különbözősége is mutatott. Az Alföld szántóterülete kerek 39%-kal nagyobb, mint a Dunántúlé, 1935. évi hivatalos statisztika szerint mégis a Dunántúlon a motoros erőgépek, cséplőgépek, boronák, trágyaszórógépek száma ugyanolyan volt, az ekék száma 8%-kal, a boronáké 4%-kal, a tisztító és osztályozó gépeké 100%-kal, a takarmányelőkészítő gépeké 40%-kal, a tejgazdasági gépeké 20%-kal nagyobb volt. Az Alföldön egyetlen gépfajtában sincs több, sőt annyi, amennyi a 30%-os szántóföldi különbségnek megfelelő.

A belterjesség viszonylagosság lévén, annak mértékét összehasonlítással bírjuk csak megállapítani. Eddig magyarországi üzemeket hasonlítottunk össze, azután a két legfontosabb országrészt, a dunántúlt és az alföldit, most még — amennyire ez a statisztika fonalán tehető — a magyar mezőgazdaságot valamely külföldivel kívánjuk néhány jellemző adat által összehasonlítani. A Németbirodalom három országát választottuk ki erre a célra: Poroszországot, amelynek egyes tartományai a miénkhez aránylag a leghasonlóbb mezőgazdasági viszonyokat mutatják, Bajorországot, mint jellegzetesen kisgazda-országot és Württembergét, mint ahol a másik kettőnél több tekintetben más irányú a mezőgazdaság.

100 hektár mezőgazdasági területre számítva esett: szarvasmarha Poroszországban 68 darab, Bajorországban és Württembergben 100—100 darab, Magyarországon 30 darab, sertés Poroszországban 104 darab, Bajorországban és Württembergben 70—70 darab, Magyarországon 77 darab. Tyúkféle volt 100 Ha mezőgazdasági területen Poroszországban 325 darab, Bajorországban 300 darab, Württembergben 400 darab, Magyarországon 300 darab. Egy tehénnek átlagos évi tejhozama volt Poroszországban 2711 kg, Bajorországban 1976 kg, Württembergben 2031 kg, Magyarországon 1650 kg. A gyümölcsfák száma 100 Ha területre számítva Poroszországban 200 db, Bajorországban 215 db, Württembergben 1000 db, Magyarországon 600 db. A hektáronkénti termésátlag búzából Poroszországban 22.9 q, Bajorországban 16.6 q, Württembergben 16.2 q, Magyarországon 13.2 q; a cukorrépáé Poroszországban 313 q, Bajorországban 343 q, Württembergben 306 q, Magyarországon 215 q. Ez az összehasonlítás természetesen nem teljes és inkább csak néhány ponton kívánta a belterjesség fokát szemléltetni.

Tanulmányunk bevezető részében kifejtettük, hogy a községnek érdeke a mezőgazdasági termelés belterjes üzemmódja, az állam feladata tehát, hogy ezt az érdeket a szükséges intézkedésekkel érvényesítse. Ezek között az intézkedések között vannak azok, melyek képesekké tehetik a gazdákat a belterjes üzemmód bevezetésére és fenntartására és azok, melyek a belterjes gazdálkodást a külterjessel szemben okszerűvé,

jövedelmezőbbé tehetik. Messze vezetne az erre alkalmas intézkedések teljes felsorolása és kifejtése. Gondolatmenetünkben logikusan következik, hogy a tudás, tehát a gazdasági tudás elterjedése ennek egyik első feltétele és ezért a szépen fejlődő gazdasági szakoktatás további fejlesztése mellett a sajnálatos hanyatlásban levő mezőgazdasági kísérletügy feltámasztása szükséges. Érvényesíteni kell az államnak az intenzitásban levő érdekét a pénzügyi politikában olyan adórendszerrel, mely ne sújtsa a belterjességet és olyan földbirtokpolitikával, mely lehetőleg igyekezzék arra, hogy belterjes üzem csak úgy kerüljön felosztásra, hogy ezen a további belterjes gazdaság biztosítva legyen. A termelési politika határozottan haladjon abban az irányban, hogy kényszer alkalmazása nélkül is a belterjesebb jellegű üzemágak erősebben fejlődjenek és azoknak kiterjesztése a gazdára nézve érdemes legyen. Ez viszont olyan általános gazdasági politikát kíván, mely a belső fogyasztás megerősödését előmozdítja és olyan külkereskedelmi politikát, mely a belterjes üzemszerből származó termények kivitelét és jobb értékesítését elősegíti, támogatja, s a belterjes üzemben nagyobb mennyiségben használt gépek, anyagok, iparcikkek árszintjét megfelelő színvonalon tartja. Fejttegetéseink a munka jelentőségét a belterjes üzemmódban az előtérbe állították és ebből következik a munkaszerző tőke jelentőségének elismerése is. Mezőgazdaságunk fokozandó fejlesztésének útjában már régen áll a tőkehiány és napjainkban a hitelhiány áll. A mezőgazdaságban jó esztendőben keletkező tőkeszaporodás alig képes a tőkeszükséglet fedezésére, különösen ott, ahol az eddigi aránylag kevés tőke kevés szaporodással is jár. A hitelszervezetnek ebből a szempontból való rekonstruálása és ennek megtörténtéig a belterjes gazdálkodás bizonyos területeinek hitelforrásokkal való részleges ellátása a legfontosabb feladatok egyike. A mi korunkban annyira kifejezésre jutó társadalompolitikai kívánságok teljesülése mezőgazdasági termelésünket kénytelenül szorítaná a külterjes irány felé, ha a belterjes gazdálkodás alapfeltételeinek megszerzésével és biztosításával nem gondoskodunk arról, hogy a gazda a nagyobb szociális terheket jövedelmezőségének és boldogulásának veszélyeztetése nélkül el bírja viselni.

Éber Ernő.

A képződményelmélet.

Tartalom: Bevezetés. 1. A társadalomtudományi és a természettudományi gondolkodás. 2. A társadalmi képződmények. 3. A képződményelmélet gazdasági alaptana. 4. Politikai vezetés, népközösség, állam és népi gazdaság. 5. Világnézet és gazdaságtudomány.

Bevezetés.

A nemzetiszocialista szellemi áramlat erősen érezteti hatását a német gazdaságtudományi irodalom újabb termékeiben. Merő túlzás azonban az a felfogás, amelyik azt vallja, hogy a nemzetiszocialista gazdaságtudományi beállítottság minden logikai kapcsolatot tagad azokkal az értékekkel, amelyek a hagyományos gazdaságelméleti irodalomban a klasszikus tanítás nyomán jegecesedtek ki. Valóban ennek a szellemi átalakulásnak különösen első éveiben hallani lehetett ilyen hangokat. A felületes szemlélőt ez a körülmény könnyen hatalmába kerítheti. A probléma mélyére tekintő kutató azonban jól látja ennek a felfogásnak elméleti és gyakorlati veszélyeit. Vele szemben kritikailag lép fel, ha ugyanis úgy érzi, hogy itt pusztán elméletileg indokolatlan elfogultságról van szó. A mai német gazdaságelméleti irodalomról alkotott helyes képnek magyar gazdaságtudományunk szempontjából is megvan a jelentősége. Gazdaságtudományunk ugyanis kialakulásában és fejlődésében azokból az értékekből is táplálkozott, amelyek a német gazdaságelméleti irodalomban termelődtek.

Amikor a kutató az érintett kérdéskomplexumnak filozófiai gyökereit keresi és jól látja azokat a szálakat, amelyek a német nemzetiszocialista gazdaságelméletet a romantikusokhoz, különösen azonban a német történelmi iskola művelőihez fűzik, hajlamos lesz arra, hogy figyelmét *Spann Othmar* univerzalista iskolája felé fordítsa. Márpedig bármennyire is merített a nemzetiszocializmus *Spann* tanaiból, a kettő között alapelvbeni különbségek is mutatkoznak. És így a nemzetiszocializmus szellemi vezérei, ha el is ismerik az univerzalizmus nagy érdemeit, azt mindenkor erős kritikával tárgyalják. Közülük egyesek a figyelmet mind jobban a képződményelmélet

felé fordítják, amelynek megalapítója és még ma is legfőbb művelője v. *Gottl-Ottlilienfeld*.

Az irodalomban v. *Gottl-Ottlilienfeld* munkásságát nem mindenkor értékelték helyesen. A klasszikus tanítással és a határhaszonelmélettel szembeni néha erőltetett érvelései, különösen pedig az a körülmény, hogy ezeknek az elméleteknek olyan beállítást ad, amilyent azoknak kiváló művelői nem adtak, támadásait viszont az így általa elképzelt elméletekkel szemben folytatja, egész munkásságát lehet mondani ellen-szenvessé tette. A „Der Wertgedanke, ein verhülltes Dogma der Nationalökonomie“ 1897, a „Die Herrschaft des Wortes“ 1901 című tanulmányai, amelyeket több más kisebb tanulmánnyal együtt „Wirtschaft als Leben“ címen 1925-ben gyűjteményes kiadásban újból közzé tett, annyira a kritikai lendület hatása alatt születtek, hogy v. *Gottl-Ottlilienfeld* alkotó ereje, amelyet összefoglalóan a „gazdaság, mint élet“ mondatában gyűjteményes munkájának élére írt, szinte teljesen a háttérben marad. Az olvasó inkább csak sejti, amit v. *Gottl-Ottlilienfeld* mondani akar, anélkül, hogy világosan látná a lényegbevágó ellentéteket felfogása és az általa megtámadott elméletek között. v. *Gottl-Ottlilienfeld* kritikusaiknak egy része azután ezeknek a munkáknak hatása alatt ítéli meg munkásságát még ma is.

Mások megint *Spann* mellé állítják, anélkül azonban, hogy a képződményelmélet mélyére hatolnának. Ennek a felfogásnak is van némi jogosultsága. Aki v. *Gottl-Ottlilienfeld* 1931-ben megjelent „Wirtschaft und Wissenschaft“ című két-kötetes munkáját olvassa, annak több helyen szembetűnővé válik az univerzalizmussal való rokonsága. Az a tény, hogy *Spann* v. *Gottl*-nál habilitáltatta magát, sejtetni enged, hogy *Spann*-ra hatottak azok a kritikai szempontok, amelyek v. *Gottl* első munkáin végigvonulnak. Bizonyosan ismerte azonban a képződményelméletnek akkor már nagy vonalakban lefektetett alapelveit is. Az a nagy előretörés azonban, amely a „Wirtschaft und Wissenschaft“-ot a „Wirtschaft als Leben“-nel szemben jellemzi, arra is következtetni enged, hogy v. *Gottl* is merített *Spann* univerzalizmusából.

Spann és v. *Gottl* elméletei közötti különbségek azután v. *Gottl* 1936-ban megjelent „Volk, Staat, Wirtschaft und Recht“ című munkájával alapelvbeni ellentétekhez vezettek. v. *Gottl* ebben a munkájában egyes helyeken a „Wirtschaft und Wissenschaft“ munkájával ellentétbe jutva átveszi azokat az értékmérőket, amelyek a német nemzetiszocialista eszmében jegecesedtek ki. Így tehát, noha a képződményelmélet megalapozásában a múlt század végéhez nyulik vissza, igazi tartalmát a nemzetiszocializmus uralmában nyerte el. Ennek az eszmeáramlatnak szellemi erőforrásain fejlődött ki átfogó tár-

sadalombölcseleti rendszerre, gazdaságfilozófiája is abban a síkban tárja fel a gazdasági élet problematikáját, amint azt a nemzetiszocializmus vallja. De amíg ez az átformálás v. *Gottl*-nál lehetséges volt, mert hiszen gazdasági alaptana addig, mint minden idők valamennyi gazdasági formájára érvényesülő elmélet nyert kifejtést (Allwirtschaftslehre), addig az univerzalizmus merev dogmatizmusa különösen a faji gondolatban ezt az átformálást lehetetlenné tette.

Tanulmányunkban a képződményelmélet így kialakult társadalombölcseleti rendszerével foglalkozunk. A nemzetiszocializmusnak a német gazdaságtudományra gyakorolt hatásának vizsgálatához így csupán egy adalékot nyújtunk. Ennek kiegészítése azért is szükséges lesz, mert hiszen a német nemzetiszocialista eszmekörben tevékenykedő közgazdászok egyik jelentős csoportja, *Jessen Jenssel* és *Weber Adolffal* az élen a gazdasági élet elméletéhez egészen más alapokon jut el. A képződményelmélettel szembeni kritika is csupán ennek megismerése után válik lehetségessé.

1. A társadalomtudományi és a természettudományi gondolkozás.

A tudományos vizsgálódás helytelenül jár el, ha szavakból indul ki és ezeknek már eleve egy-egy fogalmát tételezi fel, amelyekre azután mint alapfogalmakra építi ki a tudományos rendszert. Helyes eredményre csakis úgy juthatunk, ha a kutató önmagába elmélyülve (Selbstbesinnung) az életvalóság legmélyére hatol. Kiindulási pontként tehát csakis olyan tényálladékokat vehet fel, amelyek valósága felett senki sem kételkedhet. Nem a szó, hanem a problémakutatás a feladata. Az ilyen irányú vizsgálódásnak segítségül szolgál az a körülmény, hogy az élet dolgai már az élettől fogva nevet viselnek. Így pl. ha a gazdaság mögött tényálladék húzódik meg, akkor nem lehet kétséges, hogy az élet-valóság tartalmához tartozik.

A vizsgálódás sikere így elsősorban a valósághoz vezető helyes út felismerésétől függ. Ez pedig nem lehet más, mint az *emberi együttélés*. Mivel az együttélésben oldódik fel az egész *személyi élet*, az előbbi közvetlenül, vagy közvetve felöleli mindazt, ami emberi átéléssé válik. Az emberi együttélés egy valódi önmagáért való világ, amelynek valóságában époly kevéssé kételkedhetünk, mint abban, hogy magunk is valóság vagyunk. Mivel valamennyiünk földi sorsa belőle lesz, sorsvilágnak (Schicksalswelt) is nevezhető. A sorsvilág megfelel az *átélt valóságnak* (Erlebte Wirklichkeit). Benne vagyunk mi is, mint akarók, érzők és gondolkozók összes cselekvéseinkben

és szenvedéseinkben egyedül valóságok. Teljesen önállóan áll meg ez a világ a *kinyilatkoztatott valóság* (Geoffenbarte Wirklichkeit) mellett, amelyről a hívők tudnak és a *gondolatilag zárt valóság* (Denkend erschlossene Wirklichkeit) mellett, amelyen a mai természettudomány épül ki.

A sorsvilágot, mint átélt valóságot így élesen el kell választani a természettudományi világtól, amelynek alapjában a gondolatilag zárt valóság, azt is lehetne mondani, másodkézbeli valóság (Eine Wirklichkeit aus zweiter Hand) fekszik. Nézzük a nap példáját a különbség megvilágítására. A természettudományi szemszögéből a föld mint égitest önmaga körül forogva állandó forgást végez a nap körül. Az átélt valóság nézőpontjából csakis annyit mondhatunk, hogy a nap reggel felkel, este lenyugszik, közben pedig áldást és bánatot hoz az emberi együttélésre. És amiképen az átélt valóság a napot ebben a *közvetlen szemléletiségében* nézi, ép így ragadja meg a sorsvilág hézag nélkül az egész természetet.

A sorsvilág az emberi együttéléseken épül fel. Mielőtt ebből a felismerésből tovább mehetnénk, még egy a szóbanforgó tényállásból közvetlenül adódó szempontra kell kitérni. A további vizsgálódások sikere ugyanis attól függ, hogy helyesen látjuk-e az emberi együttélést? Az együttélés valóságának szemlélésénél éppen olyan tévedés az egyesekből mint az egészből való kiindulás. Az individualizmus és az univerzalizmus voltaképpen jobbra és balra elbeszél az élet valósága mellett. Az 'egyén' (Individuum) és az 'egész' (Ganzheit) öndicsőítő valóság-elképzelése már a kiindulásban elferdíti és helytelen irányba tereli mindazt, amit az átélt valóságról mondhatunk. Sohasem szabad szem előtt téveszteni, hogy itt *emberi* együttéléstről van szó, szemben egyszerűen az állati együttéléssel.

Az, hogy az együttélés középpontjába igen sokan az egyént állítják, többek között arra vezethető vissza, hogy hajlamosak vagyunk csak az *érzékileg igazolhatót* (Sinnlich Wahrnehmbare) valóságnak elfogadni. Valóban a természet szemlélete sok *értelemszerűt* (Sinnfällig) tár a szemünk elé, amelynek való létezéséhez kétség nem férhet. Ebből azután azt a téves következtetést vonják le, hogy csakis az valóság, ami érzékileg igaznak vehető. Így pl. abból, hogy az egyén testileg látható, kívánják a sorsvilágot is az egyénből megérteni, őt mint önönmagától valót felfogni. Valóságot rajta kívül legfeljebb abban a vonatkozásban ismernek, hogy az egyesekből tevékenységek indulnak ki, amelyek egy elképzelt kapcsolati helyzetet teremtenek, amely utóbbi azonban önönmagában sohasem lehet valóság.

Az emberi együttélés eme téves szemléletéhez a természettudományi gondolkozás vezetett. Vele szemben a megismerő gondolkozás a valósághoz vezető utat a tapasztalat alap-

ján keresi. Mégpedig a *mindennapi tapasztalatot* veszi alapul. Úgy nézi a dolgokat, ahogyan azok a mindennapi életben vannak. Így jut el azután az *értelemtel* (Sinnhafte) valósághoz. *Értelemszerűség* és *értelemteliség* különböznek egymástól. Az értelemteliség annyit jelent, hogy a sorsvilág tartalmaiban egy-egy értelem-tartozék lakozik.

Valamely természettudományi tényállás, amelyben az értelemszerű valóság látszik elkönnyelve lenni, *jelenség* (Datum). Valamely társadalomtudományi — de lehet mondani *élettudományi* — tényállás viszont, amelyben az értelemtel valóság jut kifejezésre, *tény* (Faktum). Közöttük gondolkozásbeli magatartás-különbség van. A valóság egy és ugyanaz. Egyazon valóságról tehát részben jelenségek, részben pedig tények olvashatók le. Például egy ugyanazon valóságról olvasható le az arconütés ténye és az erőátalakulás jelensége. Téves volna mindenesetre azt hinni, hogy a tények logikai keletkezése a jelenségeken nyugszik. Hiszen akkor épen a köznapi gondolkozás — amelyhez az élettudomány hű akar maradni — tenne kerülőutat a valóság megragadásánál és minősülne mesterkéltné gondolkozássá. Épen ellenkezőleg, a természettudomány távolodik el egy lépéssel az átélt összefüggések nézletétől. Ebben van az előbbi értelemteliségevel szemben az értelemszerűsége.

Az eltérő gondolkozásmód visszatükröződik egyrészt a természettudományi, másrészt az élettudományi *fogalmak logikai sajátosságaiban* is. Az értelemszerű való dolgait és eljárásait fogalmilag az *ismertetőjegyek* összejátszása alakzatában ragadhatjuk meg. Ezek értelemszerűségek, amelyeknek visszatérését a formális logika szabályainak megfelelően megállapítjuk és egymásközi kapcsolatba hozzuk. Az élettudományi gondolkozásnál ez a logika nem vehető alapul. Logikai értelemben egészen más módon foghatóak csak meg az értelemtel valók. Itt ugyanis az *összefüggések* összejátszásáról van szó. Ezek a fogalmak tehát csakis azáltal beláthatók, ha azok után az összefüggések után nyulunk, amelyeknek összejátszása mellett valamennyi többi nélkülözhetővé válik, mert a megragadott összejátszásból a szóbanforgó dolgok és eljárások értelme kiviláglik, azok tehát ezek való létezésének ideálisai. Ha most ezt a valóság-fogalmamegragadást, mint típus-képzést fogjuk fel, a kérdéses különbség a következőkben foglalható össze: Az értelemszerű valót *reál-típusok* által uraljuk, azaz az ismertetőjegyek összejátszásában az átlagszerűséget keressük. Az értelemtel valóságot ezzel szemben *ideál-típusok* útján kerítjük hatalmunkba, azaz abban a formájában ragadjuk meg, amelyben összefüggéseinek összejátszása a legideálisabb.

A hagyományos gazdaságtudományi gondolkozás természettudományi jellegéből adódik, hogy a fogalomképzésnél is a formális logikát vették alapul. A kérdések, amelyeket ez a

gondolkozási mód elsőnek felvet: mi a gazdaság?, mi az érték?, mi a csere? stb. Emellett teljesen elfeledkeztek arról, vajjon egyáltalában megvan-e ezeknek a kérdéseknek a tárgyi alapja? Ez a szóhoz kötött gondolkozás tehát a tudományunkba mintegy beleszületett szakkifejezésekkel (Eingeborene Fachausdrücke) dolgozik, amelyeket csak meg kell határozni. Így jön létre a definíció. A szóhoz kötött (Wertgebundene) gondolkozással szemben a problématudatos (Problembewusste) gondolkozás jól tudja, hogy mindaddig fogalomról beszélni nem lehet, amíg a szó és a gondolkozás viszonyának kérdését meg nem világítjuk. Minden fogalomalkotást így végsőleg a gondolkozás és a valóság viszonyáról alkotott kép előzi meg. Az értelemszerű valónál ez a viszony úgy alakul, hogy a gondolkozás utanasántikál a valóságnak. Vajjon törődik-e a fejlődő növény és virágzata azzal, hogy a nép szája milyen névvel ruházta fel, vagy hogy a botanika utólag fogalmilag miként határozza meg?

Nézzük ezzel szemben, hogy mi áll az értelemteli dolgok és eljárások megnövekedett nevei mögött? Itt a névadományozás sajátos módon utanasántikál a gondolkozásnak. A gondolkozás tehát kivétel nélkül a megnevezett való előtt jár. Vagy talán létrejöhet például addig csere, amíg az abban résztvevők már előtte nincsenek tisztába annak gondolatával. Azt is mondhatjuk, hogy itt olyan fogalmakról van szó, amelyek az értelemteli valót maguk segítik a létezéshez, tehát szószerint véve teremtenek. Ezért az élettudományban *teremtő fogalmakról* (Schöpferische Begriffe) kell beszélnünk. A tudományos vizsgálódásnak épen az a feladata, hogy ezeket a teremtő fogalmakat megismerje, vagyis az életben helyes élet-állásfoglaláshoz jusson.

Ez a tudományi gondolkozási mód tehát nem a szavak után kutat, hanem a szó mögötti tárgyat ragadja meg, úgy hogy az élet-valóság utolsó elfogadható tényálladékaiból indul ki. És ha ezekből kiindulva jut el olyan tárgyakhoz, amelyek úgy gondolhatók el, hogy minden tudományi segítség nélkül, mindenki számára egy és ugyanazt kifejező szavakban nevezhetők meg, már feleletet is kapott — minden feltett kérdezősködés nélkül — a gazdaság, az állam, a nép stb. szavak jelentéseire.

2. A társadalmi képződmények.

Az átélt valóság tartalmának megismerésénél a hangsúlyt az emberi együttélésre tettük. Benne oldódik fel valamilyen formában a személyi élet. Átala tehát az *élet totuittásához* jutunk, amely így más életet nem tűr meg maga mellett. Ellenérvként csupán *Robinson* lenne felhozható. Ő sem jelent

azonban kivételt, mert ő is csak mint az együttélés tanulékony örököse képes létét mint egyedülálló fenntartani. *Robinson* nem ellentéte, de nem is egysége az együttélésnek. Úgy lehet szemlélni, mint az együttéléstől lepattant részt.

Ahol élet valósul meg, ott történik is valami és épen ezek a történések (*Geschehnisse*) képezik az életben felismerhető legegyszerűbb valóságot. Mivel azonban az együttélés egyet jelent az átélt valósággal, így tartalmát is az *átélt történések* teszik ki. A személyi életnek az együttélésben való összefonódása az átélt történésekhez fűződő *cselekvések* és *szenvedések* formájában mutatkozik. Az első mögött az akarat, a második mögött pedig az érzés húzódik meg.

Az első, amit az átélt történésekkel kapcsolatban az életvalóság utáni kutatás felfed, ezeknek a *történéseknek egyetemes összefüggése*. Így például valamely csere végbemenésével az érdekelt felek gondolatában nemcsak az a változás kel életre, ami a csere tárgyát képező jószágokból közvetlenül mutatkozik, hanem általában amit ez a csere a felek háztartása egyetemére jelent: Voltaképen tehát a háztartás keretében átélt, átélő és átélendő történések egyetemére kihat, anélkül, hogy közöttük területi vagy akár időbeli összefüggés lenne. Ez a sajátos összefüggés azonban kimutatható a konkrét csere és egy ugyanazon a piacon végbemenő azonos javak cseréje között is. Félig tréfásan azt is lehetne mondani, hogy megfelelő logikai analizissal ebből az egyetlen egy tényből — mint ahogy bármely másikból is — hézag nélküli végiggondolással levezethető az egész világtörténelem.

Az átélt történések évezredek keresztül végigvonuló mérhetetlen halmaza között tehát bizonyos összefüggés állapítható meg. Nem össze-vissza áramlanak, hanem bennük valamilyen *rend* uralkodik. Az együttélés szemlélésének épen az az előfeltétele, hogy ennek a rendnek a lényegét megismerjük. Ennek vannak ugyanis egyetemesen alávetve az átélt történések. Ennek mintegy megnyugszik és szemlélhetővé válik az emberi együttélés úgy ahogy volt és ahogy lesz mindaddig, amíg ez az együttélés fennmarad. Ezzel a renddel nyerik el alkatukat (*Gestalt*) az átélt történések úgy, hogy tartós fennállássá rendeződnek össze. Tartóssá (*Dauer*) maguk az átélt történések válnak az összerendeződés által. A fennállás (*Bestand*) azokra az egységekre vonatkozik, amelyek az alakítás eredményei. Ez a fennállás a biztosítéka annak, hogy az átélt történések összerendeződése nem szűnik meg; ebben az állapotban mindig újra visszatérnek. Persze téves lenne azt hinni, hogy a történések visszatérése már azáltal biztosítva van, hogy az emberek mindig jelen vannak az együttélésben. Ehhez egyrészt az együttélés faji, másrészt pedig területi alapja szükséges. Csakis erre a két előfeltételre alapozva hívhat

életre az alakítás (Gestaltung), azaz az átélt történések egységberendezése, tartósságot, ami által a kialakított egységek tartósan megvalósulnak, vagyis fennállanak. Ezek a kialakított egységek a *képződmények* (Gebilde). A képződményeket, mivel az emberi együttélés voltaképpen bennük nyeri el igazi tartalmát, társadalmi képződményeknek (Soziale Gebilde) nevezük. Mivel pedig egységes összefüggésükben zárják magukba az átélt történések egyetemét, mint maguktól valók lépnek az életbe. Bennük ismerjük fel az élet-tartalom valóságát. Ezzel magyarázható, hogy ha az élet valóságához akarunk eljutni, képződményekben kell gondolkoznunk.

Az átélt történéseknek ez a tartós fennállássá való egységberendeződése nemcsak az egyes képződmények keretében megy végbe, hanem az egyes képződmények közötti átélt történésekre is jellemző. Tehát például az egyes háztartások is összerendeződnek. Az együttélést, amennyiben egymással érintkezésben vannak nem a pusztá *egymásmellettiség* (Nebeneinander), hanem az *együttesség* (Miteinander) elvében valósítják meg. Minél gazdagabb azután az együttélés, annál több olyan képződmény fedezhető fel, amely önönmaga kialakítása mellett hatással van több más képződmény kialakulására is. Ebben az esetben a képződmények *egymásbani* (Ineinander) viszonyáról van szó. Ilyenkor mindig van egy olyan képződmény, amely alakítólag foglalja magába a többi. Ennek az *átfogó képződménynek* (Umgebilde) léte a neki alárendelt *átfogott képződmények* (Ingebilde) létével lesz valósággá. Közöttük tehát soha el nem gondolható léti egymásrautaltság van.

A társadalom tehát a társadalmi képződményeken épül ki, azokra az egymásbaniságának és együttességének megfelelően. Minden képződmény a személyeknek valamely *csoportját* (Gruppe) zárja magába, amely a képződmény életszükségességi tartozéka. Ebből a szempontból alapvető különbség fog mutatkozni annak megfelelően, hogy a képződmény csoportjában gyökeredzik-e, mivel ez őt létezésében megelőzi, vagy megfordítva, valamely csoport létezése csakis valamely képződményből érthető meg? Így például az atyafiság, mint közösség a csoport alapján alakítja ki magát, amely mindjárt eredetben a természetnél fogva valóságban van a vérség erejéből. Ezzel szemben a törzs bár vérségi kapcsolatokon nyugszik, ahhoz hogy csoportja életszükségességi tartozékává váljék, szükséges a képződménnyé történt alakítás. Ennek megfelelően különülnek el egymástól az ösképződmények (Urgebilde) és a célképződmények (Zweckgebilde). Az előbbiekhöz tartozik az atyafiság, mint közösség, később a család és a nép, mint közösségek, a gazdasági téren pedig a háztartás, amely azóta áll fenn, amióta az emberek egyáltalában gazdaságot vezetnek. Célképződmény például a vállalat, amely maga se-

gíti csoportját valóság lenni. Az ösképződmények mindig megvoltak és meg is maradnak. Változatlanul benne vannak az együttélésben. A célképződmények időben alakulnak és meg is szűnhetnek. Ezeket mintegy belealakították — bizonyos célok elérése végett — az emberi együttélésbe. Az ős- és a célképződmények között vannak az ú. n. *vegyes képződmények*. Ilyen például az állam, amelynek szabad választása marad, hogy csoportját — amely alapjában véve vele lép a valóságba — a tényeknek megfelelően a népközösségre építi ki, vagy pedig önkényesen képezi.

Az átélt történéseknek tartós fennmaradásá váló egységberendeződése — az ú. n. alakulás — felel meg annak, amit általában az életben megvalósuló rendnek nevezünk. Egységei a képződmények. Ezek életszükségességi tartozékai a csoportok. A csoport viszont a személyek foglalata. Így jutunk el végsőleg az egyén és a társadalom viszonyának kérdéséhez. A képződményekben való gondolkozás itt is új meglátásokhoz jut. A társadalmi képződmény szemszögéből nézve a személyek cselekvései a képződménynek tett szolgálatok. Közülük a rokon természetűek az *állások* neve alatt (Stellung) foglalhatók össze. A személyek a képződményekben ezeket az állásokat töltik ki. Ez a viszony a társadalmi képződmény és a személyek között. Mindez nem jelenti az egyén uralmának teljes tagadását. Az 'én' saját élete az a megnyilvánulási kör, amelyben ez az uralom megvalósul. Fontos azonban annak belátása, hogy közülünk senki sincs csak *véletlenül* kapcsolatban az együttéléssel. Az egyén létezésének lehetősége csakis ezen az együttélési bekapcsoltságon képzelhető el. Saját életünk így szilárdan függ össze az együttéléssel. Ez az egymásbafonódás, a létezési valóság kölcsönös függése, természetesen nem mindegyik képződménynél egyforma. Szorosabb az átfogó képződménynél, legszilárdabb a *legmagasabb képződmény* (Höchstgebilde) viszonylatában.

A társadalmi képződmények fennmaradásának biztosítása az a körülmény, amely az emberi együttélés átélt történéseinek 'hogymikéntjét' az érdeklődés homlokterébe állítja. Az átélt történések valamely *alakító tette* (Gestaltende Tat) vezethetők vissza. A történést ugyanis döntésnek kell megelőznie. Ez határozza meg a történéés módját. A képződményben végbemenő átélt történések tartós fennmaradásá váló egységberendeződése a *tettszabályozással* (Tatregelung) történik. Ez vezet ahhoz, hogy az átélt történések értelmük szerint visszatérnek, hogy közöttük valamilyen rend uralkodik és hogy a visszatérő egységek tartós fennmaradásá rendeződnek össze. A tettszabályozást mindig megelőzi a szökés és az erkölcs. Ezek mintegy az előkészítő munkálatot végzik; elsőnek rendezik össze az átélt történéseket. Általuk jut érvényre az

együttélés *ör.szabályozása* (Selbstregelung). A tetszabályozásnak így az önszabályozás képezi az alapját. Ezekről még meg kell különböztetni a *vezetősabályozást* (Leitregelung), amennyiben ugyanis az átfogó képződmény tetszabályozása az átfogott képződmények viszonylatában egyben vezetősabályozás is. Ez a legmagasabbrendű szabályozás.

A tett- és a vezetősabályozás szembeállításából már kitűnik, hogy a képződmények kialakítása két egymástól elválasztható irányban történik. A tetszabályozással a társadalmi képződmény egysége teremtődik meg, azaz tartós fennmaradássá szilárdul. A vezetősabályozással viszont — amely mintegy kívülről nyúl bele a képződmény alakításába — a külvilágba való illeszkedés valósul meg. Azáltal, hogy az alakítás valamely képződményben átélt történéseket tartós fennmaradássá egységberendezte, egyszerre valósul meg a képződmény *önkialakítása* (Selbstgestaltung) és a külvilágba való *beilleszkedés* (Einpassung). A kettőnek mindenkor összhangban is kell lennie. Azaz, az önkialakításnak sohasem szabad valamely átfogóbb képződmény önkialakítására kedvezőtlen hatással lenni. A képződmény *életstílya* (Lebenswucht) juttatja kifejezésre, hogy ezt a törekvést a társadalmi képződmény, mennyiben tudja megvalósítani. A kettő azonban külön is szemlélhető. Így az önkialakítás a képződmény *életállásával* (Lebensstand), a külvilágba való beilleszkedés viszont annak *élethelyzetével* (Lebenslage) függ össze.

Az emberi társadalom történései tehát olyan átélt történések, amelyek értelmüknek megfelelően visszatérnek. Visszatérnek az összerendezési tett erejéből. A tartós fennállássá való alakítás két lépésben történik. Első a történéseknek *üzemekké* (Betrieb) való technikai összerendezése, ami által a történések visszatérése válik lehetségessé. Második a visszatérő történéseknek *képződményekké* való összerendezése. Minden cselekvésnek megvan a technikája, azaz módszere, amely a cselekvés sikerét a legkisebb áldozat mellett biztosítja. Ezek az eljárások úgy rendezik a történéseket, hogy egy előre meghatározott sikert biztosan elérnek. Így van ez a reáltechnika és a szociáltechnika síkjában, attól függően, hogy a termelésről, vagy a nevelésről, a közigazgatásról van-e szó. Ezek az eljárások nemcsak egyszer valósulnak meg, hanem állandóan visszatérnek, azaz tartósan lesznek üzve. Ezért nevezzük ezeket a visszatérő technikailag rendezett eljárásokat — mint technikai egységeket — *üzemeknek*. Ezeket megtalálni valamennyi társadalmi képződménynél.

A technika azonban csak lehetőséget nyújt a siker biztosításához, ha már döntés történt arról, hogy valamilyen eredményt szorgalmazzunk. Arra azonban már nem tud feleletet adni, hogy milyen eredmények felé törekszünk. Az együttélés

történéseinek 'hogy-mikéntje' feletti döntések a társadalmi képződményeknél fekszenek. Ezeknek vannak az üzemek mint önállóan technikai egységek alárendelve. Valamely társadalmi képződmény mindenkor az üzemek valamely rendszerén épül ki. A képződmények döntenek a feletti, hogy az együttélés eljárássai érvényre jussanak-e, vagy pedig megszűnjenek. Bennük világlik tehát ki az eljárások *valósága*, szemben az üzemekkel, amelyek csupán az eljárások *lehetőségeit* tárják a szemünk elé.

Mindent ami az együttélésben történik, az eljárások tartós fennállássá való egységberendezésének gondolata kíséri. Mindig arról van tehát szó, hogy az eljárások tartóssága, a képződmények fennmaradása biztosítva legyen. A társadalmi képződmények mint önmagukban valók igyekeznek fennállani és megerősödni. Az együttélésben való átélt történések mikéntiségének általánosságban ez a kielégítő magyarázata. A társadalmi képződmények azáltal biztosítják létüket, hogy önmagukat alakítják és beilleszkednek a külvilágba. Ez a beilleszkedés részben a külvilághoz való alkalmazkodáson, részben viszont a külvilágnak az önkialakítás által való befolyásolásán nyugszik. A kettőnek egymáshoz való arány-alakulása a társadalmi képződmény élethelyzetétől, végsőleg pedig éleletsúlyától függ.

3. A képződményelmélet gazdasági alaptana.

Az eddigiek ismeretében viszonylagosan könnyebbé válik a *gazdasági képződmények* kifejtése. Azt a kérdést vizsgáljuk tehát, miképen gondolható végig a gazdasági élet képződményekben. A kérdés még most sem az, hogy mi a gazdaság? Éppen azt kell vizsgálnunk, hogy az általánosan elfogadott tényállásból — t. i. az emberi együttélésekből — eljutunk-e olyan tárgyhoz, amely mint gazdaság nevezhető meg? Az elméleti vizsgálódásnak ezt az előkészítő munkálatot kell megtennie ahhoz, hogy egyáltalában beszélni lehessen gazdaságtudományról. A gazdasági alaptan így a gazdaságtudományi vizsgálódások megalapozását kívánja nyújtani.

Fentebbi fejtegetéseinkben az emberi együttéléseken keresztül — az átélt történések alakításának kérdését tárgyalva — jutottunk el a társadalmi képződményekhez. Azonban csupán formális szempontokat néztünk. Azt vizsgáltuk tehát, hogy a történések milyen alakulása mellett gondolható el az emberi együttélés először üzemekben, azután pedig képződményekben. Semmi közelebbit nem mondtunk azonban az emberi együttélés tartalmáról. Pedig ha a gazdaság mögött valamely tényálladék húzódik meg, akkor ehhez csak úgy juthatunk el, ha azt vizsgáljuk, hogy egyáltalában milyen tényálladékokat mutat fel az emberi együttélés.

Az együttélés átélt történései a személyek cselekvései, amelyekkel a képződmények a legszorosabb lét-kapcsolatban vannak. Ebben a cselekvésben hat az élet-egység akarata. A megismerő gondolkozás épen ezért az akaratot ragadja meg. Szempontjából így az együttélés az *akarat mindenhatóságán* (Allgewalt des Wollens) nyugszik. Három akarati viszony uralja alapjában az emberi együttélést és hatnak előmozdítólag, hátráltatólag, vagy akár veszélyeztetőleg a történéseknek társadalmi képződményekké való egységberendeződésére. Az első akarati viszony az *akaratok megértése*, ami az együttakaráshoz, a cselekvésekben pedig az *együttességhez* (Miteinander) vezet. Ezen keresztül jutunk el az *életegyvetértéshez* (Lebens-eintracht), mint az együttélés *első* alapviszonyához.

A második akarati viszony az *akaratok ellentéte*, ami az egymásellenakaráshoz, a cselekvések síkjában pedig a *küzdelemhez* (Gegeneinander) vezet. Ez hívja életre az *életviszályt* (Lebenszwietracht), mint az együttélés *második* alapviszonyát. A cselekvéseknek ez a küzdelme a hatalmi tettnél egyoldalúan, a versenynél pedig kétoldalúan jut kifejezésre. Az első esetben a *hatalom* (Macht) eléréseért jön létre a küzdelem, amikor tehát az egyik csoport a többi hatalmába akarja keríteni, azokat függési viszonyba kívánja hozni. A második esetben a szükség (Not) hívja életre a küzdelmet. Ezen a ponton keresztezi az életviszály alapviszonya az együttélés harmadik alapviszonyát.

A szükség hiányt jelent abban, ami után szükséglet jelentkezik. A szükséglet kielégítésére alkalmas javak iránt így rendelkezési vágy születik. Az a mérték, amelyben valamely csoport szükségleteinek fedezésére alkalmas tárgyakkal rendelkezik, a csoport *tárgyi képességében* (Gegenständliches Können) jut kifejezésre. Akarat és képesség azonban már alapjában ki nem küszöbölhető feszültségben vannak egymással. Az akaratnak nincs felső határa. Gyakorlatilag ez természetesen ebben a formájában nem áll. Cselekvéseinkben tehát nem a mindent-akarást postulatumból indulunk ki. Az akarat azonban semmiképpen sem zárja ki a többet-akarást (Mehrwohlen). Ilyen viszonylatban akaratunk alapjában korlátlan, képességünk azonban korlátozott. Így az akarat, megvalósulásában mindenkor függvénye marad a képességnek. De ha az akarat és a képesség között az akarat korlátlansága és a képesség korlátozottsága az alapvető viszony, úgy ennek érvénye a cselekvések egyetemére kiterjed, uralja tehát az egész emberi együttélést. Így jutunk el az *életszükséghez* (Lebensnot), mint az együttélés *harmadik* alapviszonyához.

A szükséglet (Bedarf) és a fedezet (Deckung) közötti alapvető feszültség vezet végsőleg a *gazdasághoz* is. Merő tévedés volna azonban már ebben a szükségletfedezeti elvben gaz-

daságot látni. A képződményekben való gondolkozás a gazdaságban is csak a társadalmi képződményeknek valamely komplexumát látja. A döntő szempont tehát itt is az lesz, vajjon sikerül-e a szükségletfedezeti elvet abban a gondolati síkban végigvezetni, hogy végső kisugárzásaiban képződményekhez juthassunk. Közelebbről megvilágítva, ez a célja és a feladata a gazdasági élet alaptanának (Grundlehre).

Vizsgálódásaink a cselekvésből indulnak ki. A gazdasági berendezkedések és intézmények időben változnak. Az, ami állandóan megmarad, a *gazdálkodás*. Ennek mélyére kell tehát hatolnunk. Csakis így juthatunk el ahhoz, ami minden gazdasági élet változatlanjához tartozik (Unwandelbares an allem Wirtschaftsleben). A szükségletfedezeti eljárásokban meghatározott rend uralkodik. Az egységberendeződésnek két fázisa itt is megtalálható. Első lépés az eljárások technikai egységberendeződése, így például a cipőkészítés, a hídépítés. Egy ilyen eljárás bár számtalan eljárást foglalhat magában, végsőleg azonban mégis csak egy megragadható egységet képez, vagyis egyetlen feladatot old meg. Ennek a feladatnak semmi összefüggése nincs a többi technikai feladatokkal. Ez a technikailag rendezett eljárás még mindig nem gazdaság. Ezzé csakis akkor válik, ha a szükségletfedezeti eljárások visszatérnek az egységberendezésükben. Nézzük például a háztartást. A főzés, a lakás stb. még nem gazdálkodás. Gazdálkodás csak a döntés arról, hogy mit és hogyan főzzünk, hol és miként lakjunk és a megfelelő rendelkezés főzőberendezés és lakás felett. A gazdálkodásnál tehát a szükségleti és a fedezeti döntésekről, valamint a jószágok, a hasznosságok és a személyek feletti rendelkezésekről van szó. Ezek a döntések rendezik össze bizonyos módon a különböző eljárásokat, úgy hogy azok összefüggésben lépnek fel. Így mutatkozik azután a háztartás, mint a szükségletfedezeti eljárások összerendezettsége, ahol ez az összerendeződés a szükségleti és a fedezeti döntések által valósul meg.

Az egyes eljárások, mint főzés és lakás bizonyos rendben együtt, vagy egymásután lépnek fel arra való tekintettel, hogy mindig újra és újra kell főzni is és lakni is, vagyis, hogy ezek az eljárások értelmüknek megfelelően visszatérnek, azaz állandósulnak, végezetül pedig arra való tekintettel, hogy a háztartásnak időközön át fenn kell maradnia. Az eljárások visszatérésének és a háztartás fennmaradásának az az értelme, hogy csakis olyan szükségletfedező eljárásoknak szabad összerendeződniük, amelyek ebben az összerendeződésben vissza is térhetnek. Így pl. tartózkodni kell viszonylagosan drága lakástól, mert ezáltal más szükségleteink szenvednek csorbát, azokat egyáltalában nem, vagy csak a szükségesnek vélt fokon alól tudjuk kielégíteni. A szükségletek tehát csakis abban a mérték-

ben fedezhetők, hogy az összerendeződés fennmaradása biztosítva legyen. Ha ezt sikerül elérni, akkor mondhatjuk, hogy a szükséglet és a fedezet a még elérhető összhangba lettek hozva. Itt lép azután előtérbe a gazdasági képződmény.

A gazdálkodás alapgondolata tehát abban jut kifejezésre, hogy a szükséglet és a fedezet tartós összhangjának megfelelően, valamennyi szükségletfedező történést annak szem előtt tartásával kell egységbe rendezni, hogy a szükségletek visszatérnek és az egységberendeződésnek a jövőben is biztosítva kell lennie. Röviden: A gazdálkodás a szükséglet és fedezet tartós összhangja.

A gazdasági képződmények magukban rendezett történéskötelékek, amelyeknek fennmaradása a kifejtett rend által is biztosítva. Azok a szempontok, amelyeket általában a társadalmi képződményekről mondtunk, a gazdasági képződményekre is vonatkoznak. Így többek között a gazdasági képződmények is belsőleg kialakított és a külvilágba beilleszkedett önmagukban ható egységek, úgy azonban, hogy létükben szoros kapcsolatban vannak a személyekkel, akiknek cselekvései a gazdasági képződményeknek tett szolgálatok. A szükségletfedezeti eljárások a rend teljesítményei (Leistungen der Ordnung), amelyek a gazdasági képződményekben valósulnak meg. A gazdaság maga a rend, amely mint élő valóság a gazdasági képződményeket és az azokba betagolt személyeket létükben biztosítja azáltal, hogy a szükségletfedezeti történések visszatérését lehetővé teszi. A gazdaság tehát nem a teljesítmény, hanem maga az élő valóság, amely bizonyos irányú teljesítményhez vezet. Így jut el a képződményelmélet a *gazdaságnak, mint életnek* (Wirtschaft als Leben) felfogásához. Gazdaságtana is így válik az élet tanává.

A gazdasági képződmények tehát a gazdálkodás eredményei. A gazdasági életben fellelhető képződmények szempontjából így alapvető különbséget hív létre az a körülmény, hogy a gazdálkodás gondolata hol milyen mértékben valósul meg? E tekintetben el kell egymástól választani a *törzsképződményeket* (Stammgebilde) és a *célképződményeket* (Zweckgebilde). Az előbbieken valósul meg *közvetlenül* a gazdálkodás gondolata. Ezek a törzsképződmények a különböző háztartások. Amíg gazdasági élet van, háztartásnak is kell lennie. A háztartás tehát a gazdasági élet változatlanjához tartozik. Épen ezért nevezzük törzsképződménynek. A gazdálkodás gondolata azonban nem szükségképpen valósul meg csak törzsképződményekben. Így például a mai európai gazdasági életben a szükségletfedezeti eljárások jórészen nem a háztartásokban, hanem a különböző céllal (jószágtermelés, forgalom, adásvétel stb.) létrejött *vállalatokban* valósulnak meg. A vállalatok célképződmények, mert meghatározott céllal időben jönnek létre és

meg is szünhetnek. Nyilvánvaló, hogy a törzsképződmények és a célképződmények egymásra vannak utalva. Elsőbbsége mindenestre a háztartásnak van. Az, hogy célképződmények is vannak, csupán egy és ugyanazon változatlan gondolatnak különböző időkben más-más formában történő megvalósulási eredménye. A vállalati formának még oly előretörése — mint azt napjainkban látjuk — sem homályosíthatja el ezt a gondolatot. Hozzá a mindennapi tapasztalaton nyugvó élettudomány-nak is hűnek kell maradnia. Csakis így juthat el a gazdaságnak, mint életnek szemléletéhez, ami alatt mostnár közelebbről a háztartásoknak, mint a család, a törzs és a nép életszükségességi tartozékának tartós fennmaradási biztosítékát kell érteni.

A törzsképződménynek és a célképződménynek ez a viszonya azonban gazdasági életünk egészének szemléléséhez csak kiindulási ponttul szolgál. Az átfogó és az átfogott képződmény elmélete itt is érvényesül. Ez veti fel végsőleg a népi gazdaság és a világ gazdaság problémáját is. A képződményekben való gondolkozás ezt a problémát az emberi együttélés egyetemének szemléletében vizsgálja. A gazdasági képződmények viszont az emberi együttélésnek csak *részalakulatai* (Teilgestaltung), amelyek az életszükségből fakadó átélt történések alakító egységberendeződésének eredményei. Így a gazdaság végső értelmét a társadalmi képződményekben elfoglalt helyzetével nyeri el. A figyelemnek tehát azt a viszonyt kell megragadnia, amely az együttélés különböző részalakulatai között megállapítható.

4. Politikai vezetés, népközösség, állam és népi gazdaság.

Az emberi együttélés három alapviszonyát az életegyetértésben, az életviszályban és az életszükségben láttuk. Ez a három alapviszony jut uralomra az együttélésben. Annak alakításához valamilyen formában közreműködik. Feltétlen rangelsőbbsége az életegyetértésnek van. Kezdetben csak az egyetértésen nyugvó *mi-csoport* (Wirgruppe) lépett az életbe. Az együttélést a természettől eredetben kapta, létében így valamennyi együttélésnek változatlanjához tartozik. Épen úgy nem lehet eloltani, mint ahogy a vérkapcsolatot sohasem lehet teljesen kiküszöbölni. Amennyire változatlan azonban létezésében, formájában, mikénti létében változhat. Mivel a társadalmi képződményeknek ezek a vérségileg meghatározott fiai eredettől fogva léteznek és változatlanul fennállanak, az együttélés *ős-képződményeinek* (Urbilde) lehet tekinteni őket. A képződménnyé alakítás ezeknél minden *kényszer nélkül* megy végbe. A csoport tagjainak cselekvése és szenvedése az egymásértvalóság jegyében áll, amennyiben ugyanis mindegyik a csoport

szellemében cselekszik és szenved. Ezen belső odaadás — az élettegyetértés — alapján rendeződnek a mi-csoport keretében a történések tartós fennállássá, minden alakító hatás odagondolása nélkül. Vagyis a történések halmaza olyan rendszerben tűnik fel, amellyel a képződmény már eredetben valóság válik. Az együttélésnek ezt az alakítását *közösségé való alakításnak* (Gestaltung zu Gemeinschaft) hívjuk.

Fontos azonban annak kihangsúlyozása, hogy a mi-csoporttal a közösség még nem jött létre. A közösségi élet csupán rajta nyugszik. A mi-csoport még nem közösség. A közösség csakis a tett és szenvedés által igazolhatja magát, ott van tehát csak jelen, ahol a történések halmaza *magától* tartós fennállássá rendeződik. Így még az életviszály pusztá elmaradása sem elégséges, hanem szükség van az élettegyetértés megvalósulására.

Az együttélés második alapviszonyát az *életviszályban* láttuk. Az életviszályból fakadó történések akadályozólag hatnak az emberi együttélés alakítására. Így nyilvánvaló, hogy belőle — szemben az élettegyetértéssel — közvetlen képződmény-alakító hatás sohasem származhat. Épen ellenkezőleg, itt külső alakító erőknek kell a vizzályt megkötniök. Végsőleg tehát itt is az élethez való alakításról van szó. Ez úgy történik, hogy az akarati viszonyban egy kívülálló, azoknál hatalmasabb akarat nyúl bele azzal a célzattal, hogy a vetélkedő akaratokat megkösse. Az életviszálynál tehát idegen akaratok hatalmáról van szó. Ez a hatalom lehet fizikai, vagy erkölcsi. Birtokosa pedig egy személy, többek, vagy akár az egész. A cél mindig ugyanaz: Az életté alakítás. Épen ez a körülmény szab határt a vetélkedő akaratok elnyomásának is. Sohasem lehet az akaratokat úgy megkötni, hogy azoknak meghatározott szabad teret ne engedjünk. Az életté alakításnak épen az a nagy problémája, miképen lehet a *kényszert* és a *szabadságot* megfelelő arányba hozni. Az életviszályból fakadó átélt történések tartós fennállássá való egységberendezése így végsőleg a kényszer és a szabadság tartós összhangjának biztosításával történik. Ez az, amit *hatalmassággá való alakításnak* (Gestaltung zu Mchtschaft) mondunk.

Közösség, hatalmasság és gazdaság képezik az emberi együttélés három részalakulatát. Bennük merül ki az együttélés tartalom-valósága. Elsőbbsége a közösségnek van. A hatalmasság járulékos természetű. A gazdaság a lezáró részalakulat. A hatalmassággá és a gazdasággá való alakulás épen azért jut érvényre, mert az életviszály és az életszükség mindig újra megbontja az együttélést, tehát veszélyezteti az élettegyetértés által megteremtett közösséget. Fontos tehát annak belátása, hogy mindaz, ami az életviszály és az életszükség ellen alakítólag történik, nem az önakaratukból lép az életbe,

hanem a közösségé való alakítás akaratából. Mindig arról lehet tehát csak szó, hogy amit az életegyetértés létrehozott, annak fennmaradását és megszilárdítását biztosítani is kell. Ebben az értelemben mondjuk azt, hogy a hatalmasság járulékos természetű, a gazdaság pedig lezáró részalakulás. Végül mindkettő a közösség *kiegészítő alakítása*. Persze nem lehet ezt a tényállást úgy értelmezni, hogy a közösség cél, a hatalmasság és a gazdaság pedig eszköz. Hiszen az utóbbiaknál is arról van szó, hogy az átélt történéseket adott szellemben tartós fennállásba rendezik. Náluk is tehát az életté való alakítás megy végbe. Minden élő viszont önönmaga célja marad, úgy azonban, hogy a többi élőkhöz való viszonyát nem veszélyezteti.

Miképpen áll tehát ez a tényállás? Kétszer egymás után igyekszik még egy kiegészítő alakítás tökéletesíteni azt, ami a közösség erejéből életté fejlődött, az átélt történéseknek tartós fennállásá való összerendezése által. A közösségi alakítás ezáltal nyeri el igazi tartalmát. Ez a körülmény visszatükröződik abban a tényállásban is, hogy a társadalmi képződmények keretében mindig *három-három* képződmény oly szorosán tartozik egymáshoz, hogy a keretükben átélt történéseknek ez a háromszori tartós fennállásá való egységberendezése ennek a háromszoroságnak ellenére úgy áthatolják egymást, hogy végül csak egy értelemtelis valóságnak tűnnek fel. Más szóval: alapjában véve egy és ugyanazon társadalmi képződmény egyenként közösségi-, hatalmassági- és gazdasági képződmény is. Fogalmi gondolkozásunk itt határaihoz ér el. Az alakítás összefüggéseinek itt már csak úgy lehet utánamenni, ha az élet-valóságot ebben a hármasságában külön-külön ragadjuk meg. Annak belátásából azonban, hogy ebben a hármasságban csak egy élet-valóság jut kifejezésre, következik, hogy a közösségé, a hatalmassággá és a gazdasággá való alakítás, amíg értelmüket helyesen fogják fel, sohasem léphetnek fel egymástól független törekvésekkel, így egymással sohasem juthatnak ellentétbe. Nézzük például a tanyát (Bauernhof), mint egy ilyen társadalmi képződményt. A nemzetség közösségi élete az udvaron (auf dem Hof) játszódik le. A hatalmassági képződmény a családban (Familie), míg a tanya gazdasági élete a háztartásban (Haushalt) valósul meg.

Ez a háromszoroság a mai legmagasabb képződmények síkjában is kimutatható, ha ugyanis az a szerencsés helyzet áll elő, hogy kifejezetten egy nép van, egy még mindig vérségileg összekapcsolt mi-csoport, amely legalább is mint gyökér mindhárom képződménynek élettörzsét (Lebensstamm) képezi, akkor az így kialakult három legfőbb képződmény — népközösség (Volksgemeinschaft), állam (Staat) és a népi gazdaság (Volkswirtschaft) — úgy fedik egymást, hogy ez a hármasság az átélt valóságban egységben olvad fel.

Ma a *népközösség* a legmagasabb átfogó képződménye a közösségnek. Mivel pedig a közösségi képződmény a legmagasabbrendűbb részalakulata az emberi együttélésnek, így ma a népközösség alapvető és végsőleg döntő az emberi együttélés alakításában. A népközösség személyfeletti élet-egység. Hogy a népközösséget, mint tényállást helyesen lássuk az együttélés történéseiből kell kiindulnunk. Figyelmiünket viszont csakis addig a határig szabad kiterjeszteni, amíg ez az együttélés a *vér-, a nyelv- és a sorsközösség* alapján valósul meg. Akkor látni fogjuk, hogy a történések itt nagyobbára az élet-egyetértés alapviszonyának uralma alatt állanak, amely mintegy már magától előmunkálja a történések összerendeződését. Ahol tehát az említett három előfeltételen nyugodva a belső odaadás élet-alakítást hív életre, ott valósul meg a népközösség.

A népközösséggé való alakítás — mint tudjuk — nem meríti ki mindazt, amit az együttélés alakítása mond. Így minden népnek alapvető feladata, hogy az alakítást teljessé tegye, tehát az *állammá* alakítás által a hatalmasságot, a *népi gazdasággá* való alakítással pedig a gazdaságot a nép tartós fennmaradásának szolgálatába állítsa. Állam és népi gazdaság épen ebben a minőségükben nyerik el létjogcsultságukat. Tehát csakis így válhat a hatalmasság állammá, a gazdaság pedig népi gazdasággá.

Mindez magába rejti a vezetés szükségességét. Ennek feladata a nép fennmaradása feletti örökös, tehát először a népközösséggé, azután állammá, végezetül pedig népi gazdasággá való alakító irányítás. Figyelmét így az összes népi életmegnyilvánulási körre ki kell terjesztenie. Ennek a vezetésnek egységesnek, döntéseinek végleges döntéseknek kell lenniök. A nép vezetésének ezt az átfogó, egységes és végsőleges tettet nevezzük *politikai vezetésnek*. A politikai vezetés így az állam felett áll. Az államtól elvileg független. Csakis így képes a közösségi, a hatalmassági és a gazdasági kialakítást az egyetemes mérlegelés alapjaivá tenni.

A népi gazdaság létezése így szoros függvénye a nép-közösség és az állam létezésének. Népi gazdaság csakis ezeken épülhet fel. Innen van, hogy a *világgazdaság* nem tekinthető gazdasági képződménynek. Itt ugyanis épen a két megelőző alakulás hiányzik, a világgözösség és a világhatalmasság. A világgazdaság így nem képes társadalmi képződményben teljessé válni. Ezzel függ össze, hogy a népi gazdaságnak a világgazdaságba való betagoztságából semmiképpen sem következik, hogy a népi gazdaság végsőleg a világgazdaságnak, mint gazdasági képződménynek kialakításában nyeri el lényegét. Köztük tehát nem az a viszony, ami az átfogó és az átfogott képződmények között. A népi gazdaság életsúlyának megítélésénél önönmaga alakításában megvalósított állapota jöhet figye-

lembe, végsőleg tehát az a körülmény, mennyiben képes a népközösség életsúlyát saját alakításával előmozdítólag befolyásolni.

5. Világnézet és gazdaságtudomány.

A népi élet tartalmai (együttélés, személyi élet és szellemélet) és azok összefüggései csakis oly módon vannak létben, hogy valamely *világnézet* által tudatosan és akaratszerűen helyeseltetnek. Világnézetem ugyanis a népi élet tartalmaival szembeni, a tudás egyetemének tudatos egységben végiggondolt állásfoglalást értjük. Átala tehát az együttélést, a személyi életet és a szelleméletet egységes szellemben ragadjuk meg. Az akaratszerű, érzésszerű és szellemi állásfoglalások, amelyek elsősorban is a faji képesség, a környezet és a történeti sors által határozódnak meg, így egy magatartássá válnak, úgyhogy csakis olyan állásfoglalások válnak lehetségessé, amelyek közösen egy ugyanazon forrásból származnak. A világnézet tehát a népi élet tartalmaihoz fűződő állásfoglalásoknak legátfogóbb, egységes kisugárzása. Sohasem beszélhetünk világnézetéről akkor, ha nem tudunk általa a népi élet valamennyi tartalmában egységes állásfoglalásra jutni. Valamely világnézet szemléletében így elképzelhetetlen, hogy az a szellem, amely az együttélés alakításában kifejezésre jut, ne legyen kötelező a személyi és a szellemi élet számára.

Egyesek a világnézetem a személyiség ideáljainak egységét értik, az ú. n. utolsó értékeket, amelyek csupán az illető személyre kötelezőek. Ameddig ezt értjük a világnézetem, addig nem lehet a tudománnyal kapcsolatba hozni. Az ilyen szubjektív megítélésektől a tudománynak mentesnek kell maradnia. Voltaképen azonban ez nem is *világnézet* (Weltanschauung), hanem *világfeltezés* (Weltansicht). Más szóval; éles különbséget kell tenni egyrészt a *megismerés*, másrészt a *megismerő* világnézete között. Csakis az előbbi értelemben vett világnézet az, ami a tudomány területére is behatol. Csakis ebben a vonatkozásban mondhatjuk tehát, hogy nincs előfeltételmentes tudomány.

A nép fennmaradásának tartós biztosítása minden népnek egyaránt törekvése. Erre a világnézetemre való nevelés a legelembb népi feladat. Viszont a gazdaságtudomány, amely a gazdasági életet ragadja meg, céljául ismét csak ezt a népi fennmaradást tekintheti. A népek világnézete és társadalomtudományai — ezek közt a gazdaságtudomány is — közösen munkálkodnak azon, hogy a népek létüket tartósan biztosíthassák. részben tehát azon, hogy azok egyáltalában éretté váljanak ahhoz, hogy azokat a feladatokat, amelyekről a létfenntartás függ, meglássák és helyesen oldják meg. A világnézetem adja

a népközösség tagjainak nevelés útján azt a szellemet, amelyben való cselekvések mellett a népi fennmaradás gondolata még a legmegfelelőbbben valósul meg.

A *gazdaságtudomány* ebben a munkában akkép működik közre, hogy az életszükségből fakadó népi életvezetés gondolatait fogalmakká dolgozza ki. Gondolatait mindig csak az életből meríti, hogy így magát az életet fogalmakká képezze át. Teremtő fogalmakról van itt szó; olyan fogalmakról tehát, amelyek az élet-valóságot ideális formájukban ragadják meg. Ezzel függ össze végsőleg, hogy a gazdaságtudománynak joga és kötelessége az életben alakítólag közreműködni. A gazdaságtudomány tehát már eredetében *politikai tudomány*. Feladata a gazdasági képződmények életsúlyának emelése. Azok az *értékítéletek*, amelyekre jut, nem 'legyen' (Soll) természetűek, amelyek szerint való cselekvés kinek-kinek a saját tetszésére van bízva. Egyszerűen így *kell* lenni, akkor, ha a népi fennmaradás tartós biztosítása az a világnézet, amely a népi együttélést uralja.

Vannak világnézetek, amelyek a népi fennmaradás tartós biztosításából levezethető alapkövetelményeket magukba foglalják és vannak, amelyek ezeket tagadják. Vannak a népi életet előmozdító világnézetek, amelyek tehát az életet, mint életet képesek megragadni és velük szemben állanak azok, amelyek a népi életnek kisebb vagy nagyobb mértékben ártalmára vannak. A társadalomtudományoknak így mindenekelőtt is az a feladata, hogy a helyes világnézet megalapozásában és a belőle fakadó alakító népi irányításban közreműködjenek.

Csikós-Nagy Béla.

Forrásmunkák: v. *Gottl-Ottlilienfeldtől* „Wirtschaft als Leben“ Jena 1925 (Ez a munka v. *Gottl* korábbi tanulmányait tartalmazza, így „Der Wertgedanke, ein verhülltes Dogma der Nationalökonomie“, 1897., „Die Herrschaft des Wortes“, 1901., „Die Grenzen der Geschichte“, 1903. és „Zur sozialwissenschaftlichen Begriffsbildung“, 1906—09.). „Wirtschaft und Wissenschaft“, Jena 1931 2 kötet, „Volk, Staat, Wirtschaft und Recht“ Berlin 1936.

Stein Ottotól „Einführung in die Grundlehre vom Wirtschaftsleben“ Berlin 1938. és „Staat und Wirtschaft. Entwurf der Fragestellung auf gebildetheoretischer Grundlage“, Gegenwartsfragen der Wirtschaftswissenschaft. Festschr. f. v. *Gottl-Ottlilienfeld* 31—116. lapok.

*Lütke Heinz*től „Weltanschauung, Wirtschaft, Wirtschaftswissenschaft“, Gegenwartsfr. d. Wirtschaftswiss. stb. 1—30. lapok.

Közlemények.

Jankovich Béla

1865—1939.

A Magyar Közgazdasági Társaság régi, oszlopos tagjai sorából dőlt ki Jankovich Béla. Lelkes híve volt a közgazdasági tudománynak és azoknak az intézményeknek, melyek e tudományágat művelik. Bár a közéletből is kivette részét és miniszteri tárcát is viselt, előkelő félrevonultságban élt, különösen utolsó éveiben. Régebben ismételten előadásaival kereste fel a Társaságot és cikkeivel a Szemlét; egy ideig pénz- és hitel-elméleti előadásokat is tartott a Pázmány Péter Egyetemen, melynek magántanára volt. Nem volt hivatásos közgazda abban az értelemben, hogy egészen a tanításnak és a tudomány művelésének szentelte volna életét, de állandóan foglalkozott a közgazdaság alapkérdéseivel és teljesen a tudomány magaslatán művelte a közgazdaságtant. Hajlama a tudomány elvont rétegeibe vezette. A klasszikus közgazdaságtan tanaiban nevelkedett és nagy tisztelője volt Ricardonak, valamint Thüinennek. Utazásai érintkezésbe hozták oly gondolatkörökkel is, melyek a klasszikus tanokon kívül a Roscher-féle iskola által is erősen érintett magyar közgazdasági irodalomban kevés talajjal bírtak.

Jankovich a tiszta tudománnyal, a végső összefüggéseket kereső tiszta elmélettel rokonszenvezett. Módszertani álláspontját nagy határozottsággal fejtette ki Szemlénkben, az alapos induktív anyagra felépített deduktív munkában látva a tudomány eszméjét. Ez keltette fel érdeklődését az értékprobléma iránt, melynek több értekezést szentelt. Szerinte az értékelésnek a természet törvényeivel szoros összefüggésben és ezekben megalapozottnak kell lennie. E gondolat vonul végig idevágó értekezéseiben, melyekben matematikai képletek segítségével igyekszik az alapösszefüggéseket megvilágítani. Bár a matematikai gondolkozást kedvelte és szívesen alkalmazta a közgazdaságtanban is, elméletének Cournot, Jevons és Walras tanaival semmiféle összefüggése nem mutatkozik. Értékelméletében megtaláljuk ugyan a termelési együttthatók fogalmát, mely a matematikai irány terméke, de Jankovich a maga céljaira alakítja át e fogalmat és nem a Walraséhoz hasonló piaci egyenletek egyikeként használja azt.

A közgazdaság számszerű összefüggései iránti érdeklődése terelte figyelmét az indexszámok felé, behatóbban foglalkozva a pénzürték változásaival. Erre vonatkozó tanulmányai éveken keresztül foglalkoztatták, miként általában hosszú és elmélyedő tanulmányok előzték meg egy-egy munkájának közzétételét. 1899-ben hozta először a nyilvánosság elé tanulmányai eredményét „Agio és áralakulás az Osztrák-Magyar Monarchiában 1867—1897-ig“ c. tanulmányával, mely Szemlékben jelent meg. E dolgozat eredményeként — más szaktekintélyek ellenkező véleményével szemben — arra a megállapításra jutott, hogy nem az arany volt az oka az 1873. óta bekövetkezett árhanyatlásnak, hanem a közgazdasági életben végbement egyéb változások. Idevágó tanulmányait folytatva nagy gonddal az Osztrák-Magyar Monarchia területére vonatkozólag indexszámokat állított egybe és ezzel úttörő munkát végzett nálunk. A más államokkal való összehasonlíthatóságot tartva szem előtt a Sauerbeck-féle módszer alapján készítette indexszámait, melyeket az 1867—1909. évekre vonatkozólag a Közgazdasági Szemle 1911. évfolyamában tett közzé. A pénzürték kérdése továbbra is foglalkoztatta Jankovichot. E kérdés iránti különös érdeklődése a világháború után egy nagyobb szabású tanulmány megírására készítette, mely 1925-ben ugyancsak a Szemlében, de később német nyelven is megjelent. Bőséges adatokra támaszkodva vizsgálja e tanulmány a folyamatos infláció hatásait a pénz belföldi és külföldi értékére. A forgalmi egyenlethez hasonló képlet felállítását kísérli meg e munkájában Jankovich, melynek segítségével a pénzmennyiség szaporodása, az árszínvonal és az agio alakulásának összefüggését igyekszik megállapítani. E munkáját a Magyar Tudományos Akadémia a Kautz-jutalommal tüntette ki. Jankovich önálló gondolkozó volt, ki minden külső sikerre való törekvés nélkül foglalkozott a tudomány kérdéseivel egyszerűen azért, mert érdekelték. Társaságunk fájdalommal búcsúzik kiváló, régi tagjától, kiben a Társaság és a keretében művelt tudomány őszinte barátját veszítette.

Heller Farkas

Teleszky János.

1868—1939.

Teleszky Jánossal nemcsak a magyar mult egyik nagy politikusa és gazdasági életünk egyik legkiválóbb szakembere, hanem a pénzügytan elismert tudósa is eltávozott az élők sorából. A Carnegie-alapítvány kiadásában megjelent könyve: „*A magyar állam pénzügyei a háború alatt*“ (Budapest, 1927.), amelyet a Tudományos Akadémia a Chorin-díjjal tüntetett ki, a háború pénzügyi történetének örökbeesü műve. Teleszky

János, aki a világháború alatt Magyarország pénzügyminisztere volt, a háború után visszavonult a politikai élettől. Mint a Tisza-korszak egy nagy, szinte legnagyobb, maradványa, nem akart a háború utáni közgazdaság politikai küzdelmeibe belévegyülni. Ezt az álláspontot foglalta el akkor is, amikor 1931-ben a nagy pénzügyi válság alkalmával a miniszterelnökséggel kínálták meg. Így a háború után Teleszky János, bár oly nagy közgazdasági pozíciókat foglalt el, mint a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank és az Első Magyar Általános Biztosító Társaság elnöksége, bár a felsőházban ritkán ugyan, de annál hatásosabban hallatta szavát, mégis lassanként különvált az új magyar élettől és valami olyannak tekintettük a magazordságában és nagyságában, nagy erkölcsi erejével és mélyenjáró eszével, mint egy gránitdarabot, amely a Tisza-korszak várából, az ország e főbástyájából hullott ki és maradt meg itt nálunk. Ha mint olyan embernek, aki kezdő fogalmazó-koromban már naponként Teleszky Jánccsal dolgoztam a pénzügyminisztériumban, szabad az ő lelki nagyságának valamely formát adnom, akkor azt mondom, hogy e nagy elmének a belső berendezése legjobban Ricardo Dávid vagy Marx Károly agyteréhez hasonlít. Nem azt értem ez alatt, amennyiben a nevezettek közül az egyik a kapitalista rendnek, másik az antikapitalizmusnak volt a nagy elméleti harcosa, hanem értem logikai rendszerüket, azt, hogy sakktableszerűen vannak gondolataik berendezve és egy nagy sakkjátszás az, amit ők nagy logikájukkal élénk tárnak; hozzátehetjük azt, hogy széleskörű elme területüknek és gondolkozási módszerüknek a jellege az, hogy e sakkjátszás annyira elvont alapon történik, hogy igen gyakran eltávolodnak a valóság követelményétől, hogy a levezetett közgazdasági törvény is bizonyos tekintetben légiüres térben van felrajzolva, azaz a való életnek a surlódása azután ezt a nagy logikai sort rendesen darabokra töri. Teleszky János gondolkozása ugyanezt a képet mutatja. Ezért volt az is, hogy a magyar közvélemény ezt a nagy elmét és ennek munkáját oly kevéssé méltányolta, jobban mondva, hogy még a közgazdaság hívei között sem tudott népszerűsége jutni. Ennek az elméleti elzárkozottságnak a másik oldala volt az, hogy személyesen, amint mondani szokták, „zord“ természeténél fogva (mert, akik közletről ismertük, tudjuk, hogy a „mogorva“ jelző ugyancsak nem illett rá) egy önmagában elszigetelt jelenséget mutatott. Ennek az oka csak részben volt az, hogy minél tovább közeledett Teleszky a 70. életévéhez, annál távolabb jutott attól a kortól, amikor a szabadkereskedelmi liberális világ volt uralkodó. Meg kell állapítani, hogy Teleszky elzárkozottságának és elszigeteltségének nem ez volt az oka. Mert összes politikai közgazdászaink közül ő volt az első, aki a szabad kapitalizmusnak hibáit felismerte és épp a kapitalizmus érdekében is oly refor-

mokat akart tenni, amelyek szerinte valamely megoldást hoztak volna egyrészt a parancsuralmak, másrészt a szabad kereskedelmi verseny hívei között. Fontosabb azonban ennél az, hogy ő az új, átalakult világban nemcsak örködött, hanem tevékenykedett is és kevés közigazda mondhatja magáról, mint ő, hogy a saját eredeti és merész terve alapján ő teremtette meg a Pénzügyintézeti Központot, akkor, amikor még egyikünk sem hitte, hogy ilyen állami szervezetre szüksége van a hiteléletnek és amely később, mondhatjuk egész Középeurópa legtöbb helyén, bár elkésve, mintául szolgált.

Midőn így néhány rövid szóval jellemezni akartam azt a Teleszky Jánost, akinek több mint negyven éven át voltam barátja és közletről ismerőse, nem fojthatom el azt a meggyőződésemet, hogy a magyar közvélemény, amely kicsinyes megfigyelések alapján, sőt kabaréi kifigurázásokkal kereste Teleszky hibáit, sohasem tudta, hogy e közigazdasági szakemberben milyen nagy magyar erkölcsi érték volt közöttünk és biztosan hiszem, hogy emléke halála után növekedni fog.

Hegedüs Loránt.

**A Magyar Statisztikai Társaság új pályázata
a magyar nemzeti jövedelem számítási módszerének és a magyar adóstatisztika rendszerének megállapítására.**

A Magyar Statisztikai Társaság a múlt évben rendezett ankétjével kapcsolatban pályatételeket tűzött ki a magyar nemzeti jövedelem számítási módszerének és a magyar adóstatisztika rendszerének megállapítására. A pályázatok eredményét a Társaság f. évi június hó 22-én tartott közgyűlésén hirdette ki. A két pályatétel közül csupán a nemzeti jövedelem témára érkezett be pályamunka, amelynek jellegéje „Közigazdaság — statisztika“ volt. A bírálóbizottság e pályaművet sem találta abszolút értékűnek, de szerzőjének szorgalmi díj kiadását javasolta. A Magyar Statisztikai Társaság felhívja a „Közigazdaság — statisztika“ című pályamű szerzőjét, hogy a 300 pengőben megállapított szorgalmi díjat a Társaság titkárságánál vegye át.

Mintthogy mindkét pályázat meddő maradt, a Társaság újból pályázatot hirdet a magyar nemzeti jövedelem számítási módszerének és a magyar adóstatisztika rendszerének kidolgozására. Az előző kiírással szemben ezúttal egyetlen pályadíjat tűz ki a Társaság, amelyre akár a magyar nemzeti jövedelem-számítást, akár az adóstatistikát tárgyaló munka pályázhat. A pályamunkának az első kiírásban körvonalazott s a Magyar

Statisztikai Szemle 1938. évi 5—6. számában közölt szempontokat figyelembe kell vennie. A pályadíj csak akkor adható ki, ha a pályamunka abszolút értékű s a két tudományos probléma valamelyikét érdemlegesen előbbreviszi. A pályázat 1939 június 22-én történt kihirdetése és a benyújtási határidő között Magyarországon nyomtatásban megjelent és könyvpiacra került ilyentárgyú munkákat a bírálóbizottság figyelembe veszi abban az esetben is, ha ezek a pályázatra be nem nyújtatnak. A közzétételre még nem került munkákat a Társaság titkárságához (Budapest, II., Buday László-u. 1.) kell eljuttatni. A pályadíj 1500 pengő. Pályázati határidő 1941. március 1. A pályázat eredményét a Magyar Statisztikai Szemle fogja közölni.

IRODALOM.

Csoportos és összefoglaló ismertetések.

Két német könyv a délkeleteurópai államokról.

1. *E. Wagemann*: Der neue Balkan. Altes Land, junge Wirtschaft. Hanseatische Verlagsanstalt, Hamburg, 1939. 144. lap.
2. *Dr. R. W. Krugmann*: Südost-Europa und Grossdeutschland. Entwicklung und Zukunftsmöglichkeiten der Wirtschaftsbeziehungen. Breslauer Verlags- und Druckerei-G. m. b. H. 1939. 204. lap + XXI lap táblázatos kimutatás.

I.

A nagy bőséggel buzgó német Délkeleteurópa irodalomnak komoly nyeresége az a könyv, amely Wagemann professzor, a német konjunktúrakutatás legismertebb képviselője 1939 eleji balkáni tanulmányútjának és ahhoz fűződő kutatásainak nyomán a fenti címen megjelent. A könyv, amely a Balkán-országok gazdasági viszonyainak taglalásán kívül történelmüknek és társadalmi viszonyaiknak dióhéjba foglalt ismertését is nyújtja, már terjedelménél fogva sem lép fel a kimerítő és rendszeres tudományos leírás igényével, hanem inkább publicisztikai síkon marad, ami azonban nem akadályozza meg a kitűnő szerzőt, — aki újabb munkáiban (Narrenspiegel der Statistik, Die Zahl als Detektiv) kiváló példáit nyújtotta annak, hogy miként lehet nehéz tudományos kérdéseket vonzó formában a széles rétegek számára hozzáférhetővé tenni — abban, hogy ne mutasson rá, ha csak távirati stílusban is, a Balkán-országok gazdasági életének összes fontos problémáira. A könyv, mint címéből is kitűnik, csak a Balkán-országokkal foglalkozik s így Magyarországot — a német és angol Délkeleteurópa-irodalom többi termékétől eltérően — nem tárgyalja. A táblázatos rész azonban mindenütt közli a Balkán-országok és Németország adatai között Magyarországeit is, ezzel is mintegy jelezve,

hogyan Magyarország a gazdasági előrehaladásnak csaknem minden vonalán mintegy középútat foglal el az iparos Németország és az ezidőszerint még agrárjellegű Balkán-országok között. Ezért nincs mód arra, hogy könyvének magyar vonatkozásait kiemeljük, mindössze arra kell rámutatnunk, hogy az az adat, amely szerint Magyarország élelmiszerekkel való ellátottságának mértéke 121, vagyis 21%-kal nagyobb az önellátáshoz szükséges mértéknél, nem veszi számba azt, hogy Magyarország népélelmezése ezidőszerint még nem áll azon a színvonalon, amely a táplálkozástani szabályai szerint megkívánható lenne s hogy ennek a színvonalnak elérése esetén Magyarország élelmiszerfeleslege és ezzel élelmiszerkivitele 15–20 év múlva elenyészne, vagy legalább is nagy mértékben csökkene.* Általában szerző a Balkán-országok viszonyait szinte kizárólag a német érdekek szem előtt tartásával vizsgálja. Ezt a gondolkodásmódot tükrözteti az a levezetése is, amelyben abból indul ki, hogy a Balkán-országokban a hektáronkénti termésátlagnak mintegy 50%-kal való fokozása egy emberöltőn belül lehetséges volna és ebben az esetben a Balkán-országok Németországnak egész, mintegy 2 milliárd RM-t tevő élelmiszerbehozatali szükségletét fedezni tudnák. Ebben az okoskodásban sem vet számot egyrészt azzal, hogy a Balkán-országok lakossága vásárlóerejének egy ilyen jelentős termelésintenziválás folytán kétségtelesen beálló emelkedése elsősorban mégis csak a lakosság mai kedvezőtlen élelmezési színvonalának feljavítására kell, hogy fordíttassék, másfelől pedig azzal, hogy amennyiben a Balkán-országok ilyen módon egész kivitelüket Németország ellátására állítanák be, ki fogja számukra azokat a nyersanyagokat szállítani, amelyek szállítására Németország nem képes. Erre az utóbbi kérdésre szerző azzal válaszol, hogy ezek az országok csak olyan ipart építsenek ki, amelyek nyersanyagforrásai belföldön fellelhetők. Hogy azonban ez a válasz az illető országokat honvédelmi és egyéb szempontból kielégíti-e, az nagyon is kérdéses. Az a „Grossraum-elmélet“, amelyet szerző ezen a vonalon képvisel és amely a balkáni térrel akarja Németország élelmezési és mezőgazdasági eredetű nyersanyagszükségletét fedeztetni, a német irodalomban nem általános. Több német író, így az alább ismertető Délkelet-európa-könyv szerzője, Krugmann is tiltakozik az ellen a gondolat ellen, hogy a német ipar nagyszerű alkotásainak csaknem kizárólagos elhelyezési helyéül — ezt vonná maga után egy ilyen Grossraumnak a kialakítása — a Balkán-országoknak ma még igen szerény igényű fogyasztópiaca jelöltesék meg.

Az nem vitatható, hogy a német gazdasági fellendülésnek

* V. ö.: a Magyar Gazdaságkutató Intézet 15. számú különkiadványát: *A magyar nemzetgazdaság fejlődésére vonatkozó adatok 1924/25—1937/38.* 34. és k. lap.

igen jelentős szerepe volt a Balkán-országok gazdasági életének 1933 után való megélénkítésében és hogy a Balkán-országok jelentős részben Németországnak, illetőleg a német konjunktúra vonalának a világgazdasági konjunktúra alakulásától eltérő kedvező alakulásának köszönhetik — mindenestre a jó természettel is kapcsolatban — azt, hogy 1938-ban a gazdasági visszahanyatlást s a világkereskedelem hanyatlását kevésbé érezték meg. Arra is helyesen mutat rá a szerző, hogy a német gyarmatok esetleges visszatérése Délkelet-Európa gazdasági jelentőségét Németország szempontjából nem csökkentené, mert a gyarmatok termelése egészen más irányú.

Hogy a Balkán-országok jelentős népfellegének elhelyezése és az életszínvonal emelése érdekében iparosításra szükség van, azt Wagemann is elismeri, a sorrendben azonban előbbre valónak tartja a mezőgazdaság intenzívebbé tételét, mert csupán a mezőgazdasági lakosság vásárlóerejének növekedése teremthetne olyan belső piacot, amely a kiépítendő ipar termékeit fel tudná venni. Ezidőszerint az ipar csupán az igen vékony, főleg közalkalmazottakból álló városi rétegre támaszkodik, mint fogyasztóra, a parasztság igen sok helyen nem kapcsolódott még be a piaci gazdálkodásba. Csak a hazai nyersanyagbázisra támaszkodó iparok kifejlesztését tartja szükségesnek: a bányászat, a textil-, fafeldolgozó-, építő- és élelmezési ipar kiépítését és belföldi vállalkozó osztály és magántőke hiányában mindezek kiépítése terén az államnak juttat fontos szerepet. Ebben a tekintetben hivatkozik Törökország példájára is. A dolgokat csak német szempontból megítélő eljárására jellemző, amit a bányatermékek feldolgozásáról ír. A szegényes fémtartalmú balkáni érceket szerinte nem érdemes nyers formájukban Németországba szállítani, történjék tehát a kohászati feldolgozás a termelő országban, és csak a nyers fémek szállíttassanak ezután Németországba. Ezzel szemben a Balkán-országok számára éppen a kohászati feldolgozás okoz nagyobb gondot, mert ezeknek az országoknak egyike sem rendelkezik kellő szén- illetőleg kokszttermeléssel, viszont, ha már a kohászat stádiumán túljutottak, a belföldi ipari feldolgozás — természetesen megfelelő nehézipar kiépülése után — nem fog különösebb gondot okozni.

Kifogásolja Wagemann a Balkán-országok eddig követett hitelpolitikáját s a nagy német közmunkák finanszírozási módszerét állítja eme államok elé követendő példának, azzal az indokolással, hogy az e hitelpolitika sikerét biztosító ár- és munkabéreellenőrzés, valamint adópolitika alkalmazásának eszközei az inkább tekintélyi kormányzás alapján megszervezett Balkán-országokban éppúgy adva vannak, mint Németországban, legfeljebb a közigazgatás tökéletlenebb volta okozhat e téren nehézséget.

Érdekesek szerzőnek azok a fejtegetései, amelyekkel a Balkán-országokban termelt agrártermékek árának a világpiacinál jóval magasabb voltát magyarázza. Ez szerinte csak részben okolható meg a birtokrészek feldarabolásával s a tagosítás, valamint a gépek és eszközök alkalmazásának hiányával, bár ezek is nagy jelentőségű okok. Egoroff Bulgáriára vonatkozó számításai szerint a bolgár paraszt két-két és félszer annyi munkaórával műveli meg a földnek egy egységét, mint dán társa. Ezzel szemben viszont az olesőbbítés irányában hat az, hogy a Balkán-országok kigazdái nem kalkulálnak és így családjuk és a maguk munkaköltségét mint termelési költséget nem veszik számba. A drágaság igen jelentős okának tekinti ezzel szemben a rossz közlekedési viszonyokat és a közlekedési eszközök drágaságát, az aránylag kis forgalmat és ennek folytán az általános költségek magasságát.

A vonzó stílusban megírt könyvet hasznosan egészíti ki néhány érdekes szempont szerint összeválogatott táblázatos statisztikai összeállítás.

II.

Wagemann könyvével ellentétben Krugmann a délkelet-európai államok és Németország gazdasági kapcsolatainak rendszeres ismertetésére törekszik és a délkelet-európai országok körébe vonja Magyarországot is, viszont kirekeszti a tárgyalásból Görög- és Törökországot. Szerző másfél évet töltött a kérdéses országokban. Művének legnagyobb érdeme éppen az az inkább jóindulattal színezett elfogulatlanság, amellyel ezeknek az országoknak valódi érdekeit felismeri. Az iparosítás szükségességét, bár az iparfejlesztés korlátaira, — belső piac gyengesége, stb, — rámutat, elismeri és úgy látja, hogy Németország külkereskedelmi érdekeit a délkelet-európai országok iparosodása legkevésbé sem érinti hátrányosan, legfeljebb átállítódást idéz elő az ezekben az országokban irányuló német kivitelben. A délkelet-európai országok iparának fejlesztése során ugyanis eleinte csupán az egyszerű árúkat, főleg fogyasztási javakat előállító iparok — élelmiszer-, textil-ipar — épülnek ki s ezek termékeinek behozatala válik feleslegessé. Ezért azonban Németországot bőven kárpótolja a Balkán-országokba irányuló gépexportjának emelkedése, amelyet éppen az ipar kiépítése hoz magával. A termelési javakat előállító iparoknak a Balkán-országokban való kiépítése pedig még hosszú időt vesz igénybe. Szerző ebbeli felfogásának helyességét a könyvében felsorakoztatott statisztikai adatok teljes mértékben igazolni látszanak. 1929 és 1937 között — jóllehet 1929 óta a Balkán-országok ipara jelentősen kiépült — a Balkán-országokba irányuló német kivitel volumene jelentősen emelkedett, csak éppen összetételében változott meg. A gépek, üzemanyagok, félgyártmányok ki-

vitele a készárúk, főleg textilgyártmányok rovására nagy mértékben emelkedett.

Szerző Magyarország ipari fejlettségének Délkelet-Európa egyéb államainál magasabb voltát elismeri s az iparosodás előfeltételeit — kellő mennyiségű szén, stb. — is kedvezőbbnek ítéli Magyarországon, mint a többi délkelet-európai államban. Rámutat arra, hogy Magyarország az egyetlen délkelet-európai állam, amely a termelési jószágok előállítására terén is számottevő iparral rendelkezik és amelynek iparcikkei kimondottan ipari országokba, Németországba és Nagybritanniába is útátalálnak.

Igen fontosnak tartja a mezőgazdaság átállítását az egyoldalú szemtermelés irányából a gyümölcs- és főzeléktermelésre, másfelől pedig olajos magvak és textil-nyersanyagok termelésére. Ez a folyamat, szerinte, Bulgáriában ment végbe a leggyorsabban és legrendszeresebben, amely már 1936-ban nem csupán belföldi növényolajiparát látta el olajos magvakkal, hanem még exportált is.

Behatóan tárgyalja a német-délkelet-európai külkereskedelmi kapcsolatok lehetőségeit, tekintettel Ausztriának és a volt Cseh-Szlovákia nagy részének a Birodalom gazdasági egységébe való beolvadására. Magyarországot érdeklően azt állapítja meg, hogy a magyar agrárkivitel különösebb arányú fokozására azért nem lehet számítani, mert Ausztria amúgy is élénk kereskedelmi kapcsolatban volt Magyarországgal. Ezzel szemben egészen nagyarányú emelkedés várható Bulgáriának Németországba irányuló kivitelében, tekintettel arra, hogy Bulgária szinte teljesen el volt zárva az osztrák piac elől.

A német-délkelet-európai forgalom adatain kívül szerző behatóan ismerteti az e forgalom alapjául szolgáló kereskedelmi és fizetési egyezményeket, ezen túlmenően pedig a német-délkelet-európai tőke- és hitelforgalmat is, könyvének bevezető részében pedig a délkelet-európai államok gazdasági felépítését jellemzi. Hibájául róható fel, hogy csak a legritkább esetben használt eredeti statisztikai anyagot. Számadatait többnyire napilapokból vagy folyóiratokból meríti s emiatt igen jelentős adatokat nem közöl, viszont igen sok könyvében az ötletszerűen közölt egészen kisjelentőségű adat. Emellett az adatok eléggé elmaradtak is. Az 1939 április végén megjelent könyv csupán 1938 első feléről ad külkereskedelmi adatokat, holott akkor már, legalább is globális adatok, az egész 1938 évre rendelkezésre állottak s azok közzlése már azért is érdekes lett volna, mert belőlük konkrét formában lehetett volna azokra a változásokra következtetni, amelyeket Ausztriának a Birodalomhoz való csatlakozása a német-délkelet-európai külkereskedelmi forgalomban előidézett. Emellett elég sok téves és ellentmondó adat is található. A magyar társadalmi viszonyok ismertetése

során a falusi jegyző intézményét tévesen ismerteti, amikor azt úgy magyarázza, hogy a „kormány“ ily jegyzőket csak a különösen kedvezőtlen szociális helyzetben lévő községekbe delegál. S hogy a jegyzőt nem téveszti össze a szociális titkárral, kitűnik abból, hogy utóbbiról külön szól. Azt állítja, hogy 1935 óta a magyar gyáripari munkásság nominál- és reálbére csökkent, hogy a nagybirtokos osztálynak Magyarországon az utóbbi időben egyre inkább sikerült a politikai vezető állásokba benyomulni, hogy léteznek Magyarországon befagyott német exportkövetelések és ezeknek felhasználására sürgeti a magyar mezőgazdaságnak az olajos magvak termelésére való áttérését, hogy a magyar ipari munkásság szaporulata nem a mezőgazdasági népeességből, hanem a tőkésék és járadékosok, valamint a közszolgálatban lévők és szabadfoglalkozásúak köréből rekrutálódott, hogy Magyarországon ezidőszerint a diplomás állásnélküliség elrettentő, stb. stb. A könyv, e súlyos tévedések ellenére, beállítására való tekintettel érdekes munka.

Vezér István.

Könyvismertetések.

Kecskés Pál: A keresztény társadalomelmélet alapelvei. Budapest. Szent István Társulat 1938.—391. l.

Kecskés professzor könyve nagy nyeresége a magyar társadalomtudományi irodalomnak. Emelkedett szellemű, rendkívül világos, vonzó olvasmány, amely az olvasót a legnehezebb problémákon is könnyen átsegíti, anélkül, hogy a kérdések lényegéből engedményeket kellene tennie. A tudós theológus munkájában az emberi társadalom problémái a keresztény világkép nagyszerű egységébe illesztve jelennek meg előttünk. A szociológia alapját és egységét az a *lényegszemlélet* adja, amely *Aquinói Szent Tamásnak*, a középkori kereszténység legnagyobb bölcselelőjének hagyománya. A naturalizmus háttérbe szorulása ma minden társadalomkutatóhoz megint közelebb viszi ennek az óriási szellemnek a meglátásait, az „exakt“ törvények felfedezésénél, amelyet a szociológiai naturalizmus tűzött volt maga elé kizárólagos célul, kezdjük újra többre értékelni a lényegkutatást, szinte úgy is mondhatnók: a platoni eszmelátást. Ez természetesen távolról sem jelenti azt, mintha a természeti adottságok tanulmányozása elhanyagolható lenne, vagy mintha tagadnánk bizonyos törvényszerűségek lehetőségét. Hiszen az empiria már csak az ellenőrzés, de az intuíciók, a meglátás kiváltása céljából is nyilván elengedhetetlen. A naturalizmus tagadása helyesen értelmezve csak annyit jelent, hogy „nem vak természeti erők, nem az ösztönös létharc, hanem a célok, érté-

kek után igazodó *szellem* a társadalom legdöntőbb erejű tényezője.“ (380. o.)

Ami Kecskés professzor könyvének áttanulmányozásánál talán legjobban megkapja az olvasót, az a bölcs higgadtság és határozottság, amellyel a kereszténység kikristályosodott elveinek világánál a társadalom-elmélet szövevényes kérdéseiben állást foglalni tud. A kereszténységnek nincs kifejtett társadalomelmélete, a kereszténység lényege a természetfeletti közösség: „Isten országa.“ Azonban a természetfeletti közösség sajátos céljai és szervezete mellett megmaradnak a társadalmi élet *természeti* kötelékei is. Hiszen épen „a természeti életnek természetfölöttiséggel való átítatása, kiegészülése, magasabb élet-szintű kiteljesedése a *keresztény kultúra* lényege“. „Amilyen mértékben sikerül a közéletnek a természetfölötti rendeltetés tudatával való telítődése, abban a mértékben beszélhetünk kellő alappal és joggal „keresztény“ államról, „keresztény“ gazdasági rendről, általában „keresztény“ társadalomról“. (11. old.)

A könyv először a keresztény társadalom-elmélet fejlődéséről tájékoztat, azután a szociológia és társadalom-filozófia elhatárolásáról szól: az előbbi *tapasztalati*, ténymegállapító tudomány, az utóbbi *spekulatív* jellegű, a társadalmi élet egészének értelmét és célját igyekszik meghatározni. A társadalom-filozófia a lényeg, a maradandó struktúra megismerése mellett értékeli a valóságot és megállapítja a társadalmi élet *normáit*. Mint ilyen, szükségképen érintkezésbe kerül a metafizikával: „A társadalmi élet teljes értelme a valóság egészéről alkotott világkép kereteiben, a valóság végső összefüggéseibe helyezve bontakozik ki“. (35. o.)

A bevezető rész után a társadalom-elmélet problémái két nagy részben tárgyaltnak: az első rész „a társadalomról általában“ szól és a társadalom „létösszetevőinek“ elemzésével kezdődik. Első problémája az egyén és közösség viszonya. E részt a keresztény felfogás a „személy“ fogalmában jut jellegzetes kifejezésre. „Minden emberi személy eredeti, egyszeri egyéniség, ki tisztán a faji, leszármazási, környezeti tényezőkből maradéktalanul nem érthető meg“. „Az „individuum ineffabile“, az egyéniség legmélyebb valójában való megragadhatatlanságának egyedül kielégítő magyarázata, hogy Isten hívja létbe minden embernek a lelkét“. (44. o.) E theologiai alapelv mellett a társadalom-elmélet tulajdonképpen az individualizmus felé hajlanék, viszont a keresztény bölcsélet azt is mindig hangsúlyozta, hogy az ember sohasem áll elszigetelten, a társadalomhoz tartozás is eredeti vonása: „Az „én“ és a „mi“ tudat egyformán eredeti tudati formái élményvilágunknak“. Ilyen módon téves mind az az álláspont, mely csak az egyént tartja igazi valóságnak, s a közösséget abból vezeti le, mind az ellentétes kiindulás, amely csak a közösség függvényeként értelmezi. „Az em-

ber lényegi természete szerint egyén és közösségi lény.“ (49. o.) A társas közösség tárgyi tartalmát a *cél*-fogalom adja meg. És „minden társas alakulat *valóságosan* létező *egész, több* az egyének pusztá összességénél, velük szemben újszerű, eredeti tulajdonságokkal rendelkező valóság“. Hogyan lehetséges, hogyan jön létre az egyéni valóságok mellett, mi tulajdonképpen ez az egyénfeletti valóság: ez nyilván a szociológia alapproblémája. A pozitívizmusnak is megvan erre a megfelelő felelete, amely ugyan szintén nincs bizonyos metafizikai misztikum híján. *Durkheim* a társadalomnak az alkotó egyénektől különböző voltát a szintézis sajátos elvével magyarázta: „la *synthèse est creatrice*“. A szintézis olyan tulajdonságokat teremt, amelyek az alkotó elemekben nincsenek meg: így nem lehet megérteni a víz sajátosságait sem az oxigén, sem a hidrogén tulajdonságaiból, nem a társadalom jelenségeit az egyénekből. *Spann* univerzalizmusa, amelyet „transpersonalismus“-nak is nevezhetünk, az „egész“ többé-kevésbé misztikus, végeredményben eszmeirealista fogalmára építi fel szociológiáját és a „*vita propria*“ sajátos kategóriájával igyekszik megmenteni az egyén különvalóságát, e mellett az eckeharti „*Fünklein*“, a „szikra“ fogalmával eleget téve az „*individuum ineffabile*“ theologiai tanának is. Kecskés professzor az itt fellépő nehéz metafizikai-logikai problémában a *relacionizmus* skolasztikus — egyébként pozitívista szociológusoknál is, bár eltérő formában, megtalálható — tanának híveihez csatlakozik. A társadalmi valóság *nem szubsztanciás* egész és épen abban különbözik az élő test organizmusától, hogy részei nem szolgálják *teljes* létükkel az egész célját. „A közösség tagjai önmagukban is szubsztanciás egészek, tehát *nem csupán* részek.“ (64. o.). Ennélfogva, ha a közösségi egység elve nem szubsztancia, az *accidensek* rendjében keresendő. És itt a *vonatkozás* (reláció) kategóriája adódik. A dolgokban olyan mozzanatok vannak, amelyeket csak más dolgokhoz való vonatkozásuk magyaráz meg. „A vonatkozás tehát a dolog szubsztanciás létéhez járuló *lét-többlet*, amely az egymással összefüggő dolgok egységében *új*, eredeti valóságot hoz létre“. Így keletkezik például a dallam is a hangok vonatkozási rendjéből. A vonatkozás kategóriája meghagyja a tagok szubsztanciás egységét, de azt új létmódosuláshoz juttatja.

A vonatkozási összefüggések megvalósulása a világ-egész rendje: a vonatkozási *rend* állapítja meg minden dolog helyét a világegyetemben. És Szent Tamás a társadalmi közösséget is e rend sajátos alakjának tekinti. A vonatkozási viszony egységet visz az ember-egyedek aktusaiba: a rend jelenti az állandót, a *formát*, szemben a változóval, az anyagi szubstratummal. A közösség anyagi mozzanatát az ember-egyedek adják összességükben, ezek képviselik az egyszeriséget, egyediséget, a „*principium individuationis*“-t, míg a forma egyetemes, egyénfeletti,

állandó, amely minden változáson felülálló *érvényességet* képvisel: mint ilyen norma is. A társadalom egészében a részeknek az egészhez és egymáshoz való viszonyát megállapító formai elv az (ontológiai értelemben vett) *igazságosság*. „Igaz a társadalom, ha benne minden tag az őt megillető helyet foglalja el és ennek megfelelően teljesíti funkcióját“. (70. o.).

Azért tértünk ki elemzésünkben részletesebben az egyén és közösség viszonyának kérdésére, mert nyilván ez minden társadalomelméletnek alap-problémája, megoldásától függ az egyes résztudományoknak, nevezetesen a közgazdaságtannak is beállítása és módszere. Metafizikai állásfoglalás nélkül nem lehetséges szellemtudomány. Hogy a „vonatkozás“ kategóriája e részt tényleg kielégíti-e a gondolkozást, annak fejtegetésébe e rövid ismertetés keretében nem bocsátkozhatunk: Kecskés professzor értelmezése mindenképen közelebb visz az egyén és a közösség sajátos valóságainak megértéséhez.

Nagyon tanulságos lenne végig haladni a könyv összes problémáin, de terünk ezt nem engedi meg és nem is lehet itt a célunk a keresztény társadalom-elméletnek mintegy kivonatát adni, ezért csak jelezzük, hogy a következő fejezetek „a társadalmi alakulatok alaptípusait“, a „societas naturalis“ és „societas libera“ különbségeit, a tömeg, a társaság, a közösség fogalmait, majd az „érték és közösség“ kapcsolatát tárgyalják. Már abból, hogy a társadalom lényeges tartalmát mindig valamilyen, az egyéneket egyesítő cél adja meg, következik, hogy nincs társas alakulat jelentős értékmozzanat nélkül. „Az érték tárja fel a társas alakulás legmélyebb értelmét.“ (84. o.). „Minden közösség létrejöttének és fennmaradásának alapja, hogy valami értéket tud juttatni tagjainak.“

A „társadalom etikai alapjai“ című fejezet az erkölcs és a társadalom viszonyáról, majd a természetjogról szól, hogy azután mesteri elemzésben mutassa be az igazságosság és szeretet eszméjét. Viszont „a társadalom életfolyama“ címen a kultúra, a civilizáció, nyelv, tudomány, művészet, erkölcsiség, a vallás, technika, nevelés mibenlétével ismerkedünk meg. Különösen szépnek találtuk a vallás meghatározását: „a vallás a lét legmélyebb kérdéseire válaszoló tan, mely a lelki élet mély szféráiban gyökerező egységet, egyetértést alakít ki, a „hívókat“ közösségbe fogja össze“. (152. o.). „A társadalom eredete és végső célja“ fejezetben a szkolasztikus teológia és szociológia kapcsolata tárul fel előttünk. „A földi lét örök normák szabálya alatt áll és az emberi törekvések végső értékmérője az örökkévalóság.“ (181. o.).

A második rész „a társadalom fölépülése“ címet viseli. Ezt a terminust, amely nyilván a német „Aufbau“ fordítása, nem tartjuk a legszerencsésebbnek. A „fölépülés“ szóhoz a magyarban más jelentések fűződnek, mint amit itt próbál kifejezni. Ha

a német fogalomhoz hasonló magyar szót keresünk, az „építmény“ vagy talán még inkább a „szerkezet“ szó érzésünk szerint jobban megközelíti azt. Ez a rész a társadalom tagozódásának és egységének, a társas alakulatok rangsorának, a családnak, a településnek (községnek), a népközösségnek kérdéseit tárgyalja, mindenütt kidomborítva a katolikus felfogást. A népközösséget illetőleg a ma divatos jelszavakkal szemben hangsúlyozza, hogy „a népiség strukturális összetevői a történelem különböző népeinél különböző módon és mértékben érvényesülnek.“ „A népi közösség fogalmának a biológiai értelemben vett fajra korlátozása megbontja a történetileg kialakult népek és nemzetek egységét.“ (210. o.). A népközösség természeti feltétele a földterület, még fontosabbak a szellemi feltételek, a nyelv, a vallás, a kultúra. „A népközösség az élet minden vonatkozására kiterjedő, sokcélú alakulat, míg az állam funkciója elsősorban a jogrend fenntartása, a többi kiegészítésképpen járul hozzá. A nép elsősorban kulturális, az állam elsősorban civilizációs jellegű közösség“. (214. o.). A népegyéniség a *történeti sorközösség* eredményeképpen létrejövő egység. E megállapításokat a haza és hazaszeretet fogalmának Szent Tamásból merített szép elemzése követi.

A népközösség tagozódása hozza létre az osztályokat és rendeket. E jelenségek elemzésénél a szerző szép oldalakat szentel a keresztény munka-ethosz és hivatástudat fejtegetésének. A francia forradalommal a régi rendi szervezet megszűnt, de „az egyenlőség és szabadság tartalmilag határozatlan jelszavai nem bizonyultak organikus rétegződést biztosító elveknek“. Lehetséges lett volna egy új hivatási rendiség kialakulása, de az egyént csak a saját erőire bízó szabadverseny meggátolta. A „Quadragesimo Anno“ enciklika a rendiség helyes felújítását tűzi ki a szociálpolitika céljául. „Az egyént társadalmi teljesítménye tagozza be a rendbe, a teljesítmény ellenében biztosítja számára a rend a társadalmi jogokat és tisztességet és a renden keresztül egyszersmind beilleszti a népközösség egészébe.“ (233. o.).

Az ezután következő fejezetek a *gazdaságról* szólnak. „A népközösség, mint gazdasági egység“ című tömören ismerteti a társadalmi gazdálkodás alaptüneményeit. Kiemeli a gazdaságnak egyéb társadalmi tüneményekkel fennálló szoros kapcsolatát s végeredményben a világnézet mélyeibe nyúló gyökereit. A kapitalizmus és szocializmus különböző irányzatainak elemzése és bírálata után „a társadalom-gazdaság keresztény reformjáról“ szól, a „Rerum Novarum“ és „Quadragesimo Anno“ alapján és a reform útjaként a hivatásrendiséget jelöli meg. Ez után „az állam“ és „korunk állameszméi „következnek. „A liberalizmust megbuktatta az elvek és a valóság tragikus ellentmondása“. A totális állam a másik végletet jelzi. Az állam

funkcióit a maximumra emeli és az állam öncélúságának gondolatát képviseli. A helyes utat itt is a *rendi gondolat* jelzi, amely természetesen nem csupán külső szervező elvet, hanem elsősorban a hivatástudatból eredő szellemet jelent.

Ezután a népek közössége, a nemzetközi jog, háború és béke kérdései tárgyaltnak, hogy utolsó fejezetként az *Egyházról* kapjunk szociológiai képet. „Célja és a reá bízott javak birtokában és szolgálatával az Egyház *értékrang* tekintetében meghalad minden egyéb közösséget.“ „A szentség értéke, melyet az Egyház ápol, nem elszigetelten magában álló, hanem a legmagasabbrendű, abszolút érték, mely a többi érték érvényességének is igazoló alapja.“ (373. o.).

Valóban igaz, hogy „az emberéletnek egy vonatkozása sem esik kívül a természetfölötti élet körén“. „A keresztény társadalom-elmélet alapelvei“ az emberélet társadalmi megnyilvánulásait egységes, nagyszabású képben tárják az eligazodást kereső olvasó elé. Kecskés professzor könyvében hatalmas és sokoldalú irodalmi tudás egyesül a teológus bölcs magasrendű világszemléletével. Írásán mindenütt meglátszik a problémák feldolgozásának belső élmény-jellege. Ehhez a fogalmaknak és elemzéseknek a szkolasztikus filozófiából leszűrődő logikai tisztasága járul. Mindenki részére, aki a keresztény világnézet alapján egységes képet akar kapni a társadalomról, a gazdaság és egyéb társadalmi jelenségek összefüggéséről, eligazodást keres a problémák szövevényében: e kitűnő magyar standardmunka nagyon értékes segítséget jelent.

Kislégi Nagy Dénes

Kecscs István: Nyersanyagéhség. Budapest, Gergely R. 1939. 199 l.

Az egész világ érdeklődésének homlokterében az utóbbi években kétségkívül a nyersanyagkérdés áll. Bár a nagyközönsége előtt csak nemrégiben lett általánosan ismertté, hogy a nemzetközi események jelentős részét ez a tényező irányítja, a nyersanyagok birtoklására irányuló törekvés, a nyersanyagéhség mégsem új jelenség. Ha gazdasági szemmel tekintünk végig az emberiség történetén, félreismerhetetlen fonalként követhetjük minden korban a nyersanyagok szerepét. A gyarmatok szerzésének titkos rugója épen úgy a nyersanyagszükséglet biztosítása volt, mint ahogy a világháborút előidéző tényezők egyik legerősebbike is kétségkívül ez volt és napjainkban is az egész világ kül- és gazdaságpolitikáját az ipari termelés előfeltételét képező nyersanyagok újraosztásának kérdése uralja és sodorja a háború felé.

A nyersanyagkérdés azonban csak a felületes szemlélő

előtt jelenik meg a gyarmatok újraosztásának tükrében. A nyersanyag-szegény, ú. n. „kielégítetlen“ államok gazdaságpolitikájának ezen *kifelé*, más államok ellen közvetlenül irányuló megnyilatkozása mellett van e kérdéskomplexumnak egy másik, *befelé* ható vonatkozása is: a gazdasági önellátás megvalósítása. E napjainkban oly gyakran használt szóval kapcsolatban azonban nem szabad elfeledkezni arról, hogy voltaképpen gyűjtőfogalom, amely magában foglalja a külföldtől — elsősorban a nyersanyagok tekintetében — való gazdasági függetlenülés módozatainak végtelen sok árnyalatát, kezdve a hazai források jobb kiaknázásától egészen a gazdaságosság elvének teljes mellőzésével erőszakolt, néha a fogyasztás mesterséges visszaszorításával is elősegített autarkiaig.

Kis- és középállamok, így Magyarország is, megfelelő politikai hatalom hiányában természetesen nem gondolhatnak a gyarmatoknak a jelenlegi birtokosoktól való átvételére és így a világválságnak a külkereskedelmet bénító hatása alatt a nyersanyagkérdésnek általunk befelé hatónak jelzett irányában folytatják erő kifejtésüket, azaz a helyesen értelmezett önellátás megvalósítása érdekében. A nagy kielégítetlenek, elsősorban Németország és Olaszország ellenben a belső irány fokozott munkálása mellett a kérdés gyarmati vonatkozásait is kihangsúlyozzák és még a fegyveres összetűzéstől sem riadva vissza, siettetik a világ nyersanyagkincseinek újabb, igazságosabb felosztását.

Minden újságolvasó előtt szédítően kavarog a nyersanyagprobléma: érzik nyomasztó jelenlétét és a megoldás sürgős szükségét, de megfelelően tárgyilagos útmutató hiányában nem ismerhetik fel a kérdés lényegét és a kivezető utakat. Erre a hálás feladatra vállalkozik Kecső István nemrégiben megjelent könyvében, amelynek szimbolikusan Nyersanyagéhség címet adott. Szerző neve a nyersanyagkérdéssel foglalkozó művekben sajnos igen szegény ircdalmunkban nem ismeretlen. Míg az elmúlt évben „Magyar nyersanyagpolitika“ címen megjelent művében a kérdés magyar vonatkozásainak tárgyalása kapcsán alapos elméleti alátámasztás után Magyarország nyersanyagellátásának jelenlegi helyzetéről és a jövő lehetőségeiről nyújtott képet, addig legújabb könyvében világviszonylataiban teszi vizsgálat tárgyává a kérdéskomplexum kifelé és befelé ható megnyilatkozásait.

A mű első fejezete a *nyersanyagok jelentőségének* van szentelve és rövid áttekintés kapcsán állítja elénk, hogy a rézkorszak emberének három nyersanyagából hosszú évezredek alatt hogyan fejlődött ki a mai gyáripár 40 természetes alapanyaga. A nyersanyagfelhasználás történetében három korszakot különböztethetünk meg. Az első a napoleoni idők kontinentális zárlatáig tart, amikor a blokád alá vett Franciaország

először törekedett a belföldi nyersanyagok fokozottabb kitermelésére, amelynek eredményeként megszületett az első „pótcukor”, a répacukor. Míg az első korszakot a természetes nyersanyagok világkereskedelmi forgalma jellemezte, addig a második korszakban az iparosodás fokozódó szükségletét az árucserforgalom útjain kívül a rohamléptekben fejlődő vegyészet mesterséges anyagok előállításával igyekezett biztosítani. A világháborúval végül beköszönt a ma is tartó harmadik korszak. A tengerentúli piacoktól elzárt központi hatalmak gazdasági élete kénytelen önmagához visszatérni és saját területén keresni az ipari szükségletek kielégítésére szolgáló nyersanyagokat. Megindul a belső erőforrások fokozottabb kiaknázásával karöltve a vegyészet és fizika erőfeszítésével az egyes anyagok elemekre bontása, más anyagokká való átalakítása, illetve új anyagok létrehozása révén a hiányzó anyagok mesterséges pótlása is. Az új nyersanyagok előtérbe nyomulásával nagyban csökken a természetesek jelentősége, annál is inkább, mivel ez utóbbiak egy részének rendelkezésre álló mennyisége amúgy is véges és rövid évtizedek alatt teljesen kimerülhet. Ezután röviden foglalkozik az egyes nyersanyagok használatba vételének kialakulásával, jelenlegi helyzetével, termelésének mennyiségével, felhasználásának mikéntjével, stb. Először a fémeket veszi, majd az ötvöző anyagokat, az ásványi eredetű nem fémes termékeket, a fát, a gumit és a textilnyersanyagokat, végül az új anyagokat, melyeknek a természetesekkel való versengése kapcsán kifejti, hogy nem is annyira helyettesítő-, mint új anyagok és mint ilyenek, egyes célokra még alkalmasabbak is a régiéknél, minek következtében harcuk közben voltaképen nem a természetes nyersanyagok kiszorításáról, hanem az alkalmazási területek új felosztásáról, a nyersanyagok új értékeléséről van szó.

A nyersanyagok és üzemanyagok *termelési helyével* a második fejezet foglalkozik, ahol különösen a természetes monopóliumokra tér ki és a történetből vett példákkal igazolja, hogy a fejlődés vonala ezek megszüntetésére vezet. A nyersanyagok mindegyikénél ezután sorra veszi abszolút- és arányszámok kapcsán, hogy területileg hogyan oszlanak meg az egyes országok, illetve az egyes világérdekeltségek között, befejezésül pedig Noddack-ék becslése alapján a nyersanyagkészletek nagyságára következtet.

A termelés helyétől a fogyasztóig vezető utat a „*nagy nyersanyagáram*” című fejezet írja le, amelyben rövidebb elméleti jellegű rész után, ahol a világpiacok földrajzi elhelyezkedésének törvényszerűségét, illetve a kereskedelem településének és hatóképességének etekintetbeni jelentőségét fekteti le, a londoni és többi világpiac történeti kialakulásával, szervezetével, s működésével foglalkozik, majd állandóan követett sor-

rendjében az egyes nyersanyagok főbb világpiacait ismerteti érdekes sajátosságaik színes leírásában.

A nyersanyagok nagy áramlásának a szükséglet az automatikus, de nem egyedüli irányítója. Emellett vannak még tudatos irányító tényezők is, a *nyersanyagkartellek*, amelyek a világpiac mind nagyobb területén a kereslet és kínálat összhangba hozatalával akarnak a termelés számára hasznothajtó árat biztosítani. Érdekes képekben írja le a világkartellek kialakulását, kezdve az 1900-as párisi sikertelen rézszindikátusi kísérlettől egész napjainknak a legutóbbi világválság által elősegített 15 nagy nemzetközi megállapodásáig. Részletesen taglalja ezután az egyes kartelleket, majd hatásukat összegezve megállapítja, hogy az ellenőrzött nyersanyagok piaca még a nagy áresések ellenére is előnyösebben alakult, mint a szabályozást megelőző válság idején, miertis a jelenlegi idő, a szabad piaccal szemben a kartell-alakításnak kedvez.

Miután a nyersanyagoknak a termeléstől a fogyasztásig való útját vázolta, rátér a probléma magjára, amely abban gyökerezik, hogy a nyersanyagforrások nincsenek egyenletesen megosztva az azokra szoruló ipari államok között. *Nyersanyagszegények és gazdagok* cím alatt tárgyalja e kérdést és először aszerint osztályozza az államokat, hogy hány nyersanyagból van feleslegük, illetve hiányuk, majd az egyes országok teljes nyersanyagszükségletének értékét a belföldről fedezett nyersanyagok értékével veti össze, amely utóbbi számításait a berlini Konjunktúrakutató Intézettől veszi át. Míg az előbbi szerint Nagybritannia, Oroszország és az USA van a legkedvezőbb helyzetben és Belgium, Németország, Lengyelország és Olaszország a leghátrányosabbban, addig a második eljárás alapján Oroszország, USA, Németország, Nagybritannia, Franciaország, Japán és Olaszország a sorrend, ami az adatokkal való használatnál nagy óvatosságra int. A nyersanyag szűkében levő államok részére Szerző szerint a hiányzó anyagok megszerzése tekintetében három út kínálkozik: *a)* a világkereskedelem révén való beszerzés, *b)* gyarmatok szerzése és *c)* nyersanyagtervgazdálkodás. Szerző legrövidebben az első lehetőséggel végez, amely bár előrebocsátja, hogy a világkereskedelem elvileg szabad, mégis az árucserreforgalmi, valutáris, vám, stb. megkötések következtében jelenleg annyira akadályozva van, hogy nem járható. A másik két módozatnak külön fejezeteket szentel.

A *gyarmatvagyat*, a gyarmati kérdés egész körét öleli fel közülük az első. Seregszemplét tart az egyes gyarmatok gazdasági jelentősége felett, majd leszögezi, hogy a nyersanyagok szempontjából nem túlságosan nagyfontosságúak, hiszen csak hét anyagnál szolgáltatják a világtermelés nagyobbik részét.

Mégis indokolt gazdasági szempontból is a kielégítetlenek gyarmatok iránti törekvése, ha alacsonyok is ugyan a számok világviszonylatban, az egyes igénylők szükségletéhez képest jelentősek, nem is beszélve arról, hogy a gyarmat a kész árucikkeknek is állandó piaca. A gazdaságiak mellett a gyarmati kérdésnél más tényezők is hatnak, így a népfélesleg levezetésének szüksége (Japán), igazságossági és jogi motívumok (Németország, Olaszország), pszichológiai okok (a gyarmat a hatalom jele), stb, amelyek a gazdaságiakkal együtt mind kikerülhetetlenebbül a régi birtokosoknak az új igénylőkkel való összeütközésére vezetnek. A békés megoldási tervek (mandátumok visszaadása, nemzetközi mandátumok létesítése, nyersanyagkvótarendszer, stb.) bírálatos ismertetése után kénytelen leszögezni, hogy „végeredményben aszerint dől majd el a vita, amint egyik vagy másik fél a maga igazát nagyobb erővel tudja érvényesíteni.“

A gyarmati kérdés rendezetlenségéig a nagy kielégítetleneknek épúgy, mint politikai hatalom hiányában a kisebb nemzeteknek, a nyersanyagkérdés megoldására csak a harmadik út áll nyitva: a *nyersanyagtervgazdálkodás, az autarkia*. Ez a Kecső szerinti helyes értelemben a belföldi források kihasználását, nyersanyagfeltárását, kutatómunkát, a szükségleteknek külföldi anyagoktól való függetlenítését, külföldről származó és belföldivel nem pótolható nyersanyagok beszerzésének a megkönnyítését, vagyis a belföldi iparnak lehetőleg belföldi nyersanyagokkal való táplálásra irányuló tevékenységét jelenti. Erre vonatkozó fejtegetéseiben első könyve elméleti részének nyújtja rövid összefoglalását. Az önellátásnak két határát szögezi le: a minőséget és az árat, megjegyzi azonban, hogy ezek érvényesülési tere főként attól függ, hogy a külkereskedelmi kapcsolatok mennyire szabadok. A nyersanyagellátásnak a külföldtől való függetlenítésére három út kínálkozik: *a)* az átállítás, azaz az eddig használt külföldi nyersanyagok belföldi eredetű, de ugyanazzal a nyersanyaggal való felcserélése, *b)* a helyettesítés, vagyis az addig használatos anyagok helyett olyan más belföldi származású anyagoknak az alkalmazása, amelyek a rendeltetésnek pontosan megfelelnek és végül *c)* a pótlás, azaz szintetikus úton való előállítása azon nyersanyagoknak, amelyek eddig természetes formában, de nehezen megszerezhetően állottak rendelkezésre. A nyersanyagtervgazdálkodás stratégiájának két fontos elemét különbözteti meg: a kutatómunkát és a kísérletet, mellettük azonban a propaganda szerepét is hangsúlyozza. A gazdasági élet szempontjából oly jelentős takarékoságnak itt is fontos feladata van, mégpedig kettős irányban. Egyrészt oly üzemi be rendezéseket igényel, amelyek a nyersanyagok jobb kihasználását és feldolgozását teszik lehetővé, másrészt a gyártásnál és

fogyasztásnál előálló és eddig figyelmen kívül hagyott ipari hulladékok gyűjtését és újrafeldolgozását kívánja.

A nyersanyaggazdálkodás munkájában a *tudomány* a leg-erősebb segítőtárs. Hosszú évszázadok folyamán a fizikusok tárták fel az egyes nyersanyagokat, az igazi fejlődés azonban mégis csak akkor köszöntött be, amikor egy új tudományág, a vegytan is sorompóba lépett és az addig felbonthatatlanak vélt anyagokat elemeire bontva egymásután fedezett fel oly nyersanyagokat, amelyek később egész iparágak alapanyagává lettek. Ezen utóbbiak közül különösen a fa, a szén és kőolaj érdemel figyelmet, velük Kecső részletesen is foglalkozik.

A vegyészet azonban nem elégedett meg az elemek szétbontásával, hanem szintézis útjára lépve ismert elemekből a meglevő nyersanyagokhoz hasonlóakat is igyekezett létrehozni. A *nyersanyagok forradalma* című fejezet az iparnak a nyersanyagforrásoktól való függetlenülési harcát mutatja be, amely a továbbfeldolgozók és fogyasztók idegenkedése és a kezdeti nagy árkülönbségek ellenére is igen sok esetben győzelemmel, sőt néha a természetes anyagnak teljes feledésbe merülésével végződött. A fejezet részletesen ismerteti az egyes mesterséges nyersanyagok létrejövetelének történetét és jelenlegi helyzetét, kezdve a szódától (1791) a festéken és műselymen keresztül a műrost, műgyapjú, a műbenzin, műgumi, stb. felfedezéséig.

Az utolsó fejezetben a *háborúk nyersanyaggazdasága* kerül tárgyalásra, amely a keresztülvitel kötöttsége, a nyersanyagok eltérőségének következtében nagyban különbözik a békeidők nyersanyaggazdálkodásától. A háborús gazdálkodásnak három alapkérdése van: a) milyen anyagokra vonatkozzék a nyersanyaggazdálkodás, b) milyen mennyiségeket kell ezekből háború esetére biztosítani és c) honnan szereztessenek ezek be. Jelezve az a) és b) meghatározása körüli nagy nehézségeket, elsősorban a c)-vel foglalkozik. Két fontos forrást lát, az egyik a háború előtt felhalmozott készletek felhasználása, amely azonban a szóbanlevő nagy mennyiségek miatt csak átmeneti megoldás lehet, míg a másik a saját termelés, ahol főként a pót- és műanyagok gyártása nyomul előtérbe. Ez az út sem lehet azonban kielégítő és így Szerző szerint a szükséges nyersanyagokat csak a semleges államokkal idejében kötött szerződésekkel lehet biztosítani.

Talán kissé bővebben ismertettük a mű egyes fejezeteit, de reméljük, hogy a könyv igen időszerű témája indokoltá teszi azt, hogy a mű gondolatmenetén túlmenőleg főbb megállapításait is vázoljuk, annál is inkább, mivel Kecső könyve a magyar közgazdasági irodalomban etekintetben valóban hézagpótló. Meg vagyunk róla győződve, hogy Kecsőnek a nyersanyagkérdés napjainkban minden művelt embert egyaránt ér-

dekló komplexumát főbb vonatkozásaiban felölelő művét a nagyközönség is örömmel fogadja, hiszen ha ismeri is az átlagember a napi sajtó alkalmi közléseiből a nyersanyagpolitika egyes részleteit, az így nyerhető kép feltétlenül hézagossá és semmiképen sem olyan egységes, világos és tárgyilagos, mint az, amelyet Kecső Nyersanyagéhsége nyújt.

Futó Mihály.

Dr. Scherer Péter Pál: A nagybirtok. Budapest, 1939.

Scherer Péter Pál a mai viszonyok között nem kis bátorságról tett tanubizonyságot akkor, amidőn most megjelent munkájában nemcsak a jelenleg divatozó földosztó áramlattal száll szembe, kimutatni törekedvén a radikális földreform híveinek balfogásait, hanem ennél tovább menve, rámutat mindazokra az előnyökre, amelyeket a nagybirtoki üzemforma mind gazdasági, mind más szempontból jelent. Céljának tekinti a nagybirtoki kérdést minden oldalról tüzetesen megvilágítani. Mint mondja, nem a kisbirtoki üzemformát tekinti helytelennek, mert őszinte híve az egészséges alapon kifejlődő és organikus célokat kitevő birtokpolitikának, amelyben azonban a földkérdés kisebb, a termeléspolitikai kérdések (a szakoktatás, az árkérdés stb.) viszont nagyobb szerepet töltenek be. Legelőször azonban a többszázezer jelenleg beteg kisbirtok meggyógyítását tartja szükségesnek.

A munka befejező fejezeteiben a radikális földosztás híveinek a jóhiszeműségét törekszik cáfolni. Szerző azonban nem marad az egyszerű cáfolatnál, hanem ellentámadásba megy át, amelynek során e felfogás híveit a demagógia vádjával illeti, szemükre vetvén, hogy a kedélyeknek önző célokból való felizgatására törekednek, keresztülvihetetlen követelésekkel állanak elő, ily módon akarván maguknak híveket szerezni, mert a nép arra fog hallgatni, aki a legtöbb és a leghihetlenebb ígéreteket teszi. A dolgozat tulajdonképeni gerincét az a fejezet alkotja, amely a radikális földosztóknak a nagybirtokrendszer ellen felhozott vádjait cáfolja. Messze meghaladná ismeretetésünk kereteit, ha e fejtegetéseket részletesen akarnánk ismertetni. Ez talán felesleges is volna, mert hiszen Scherer lényegileg azokat az érveket foglalja össze, amelyeket a szélsőséges követelések ellenzői már más helyen is felhoztak. A legtöbb új adatot tartalmazza az az összeállítás, amely e fejezetek szoros kiegészítő részét alkotja és amelynek során a szerző tíz jól kezelt nagybirtok gazdálkodását, illetve e gazdálkodásnak a köz szempontjából mutatkozó előnyeit világítja meg. Míg a dolgozatnak előző részei a kritikát, a radikális felfogás állításainak cáfolását tekintették feladatuknak, utóbbi rész konstruktív

célokat szolgál: példák bemutatása alapján törekszik kijelölni a követendő helyes agrárpolitika irányát. Végeredményben a szerző a nagybirtoki üzemforma mellett foglal állást, „a jövő iránya — mondja — a mezőgazdasági termelésben csak a nagyüzem lehet. Ezt követeli az ország közgazdasági érdeke, amely egy nemzet érdekében mégis csak a döntő szerepet viszi.“

Kétségtelen, hogy *Scherer Péter Pál* e munkája több tekintetben válhat hasznos tanulságok forrásává. Nem felesleges az eszmék mostani zavaros kavargásában, ha akad olyan munka, amely azokat a szempontokat is megvilágítja, amelyeket a radikális felfogás, mint ránézve kellemetleneket, szeret elhallgatni. Az is csak helyeselhető, ha valaki kellő objektivitással mutatja be azt a munkát, amelyet egyes nagybirtokosaink a köz érdekében végeznek. A probléma azonban ezzel még nincsen lezárva. Kétségtelen ugyanis, hogy az okos agrárpolitikának számolni kell azokkal az erkölcsi erőkkel is, amelyek a kisbirtoki tulajdonnak a növelésében, önálló egzisztenciák szaporításában rejlenek. Készséggel elismerjük, hogy igenis vannak olyan nagybirtokosaink, akik tudatában vannak a rájuk háramló nagy nemzetpolitikai feladatoknak és komolyan törekednek azoknak megoldására. Nem szabad azonban szemet hunynunk az előtt a keserű igazság előtt, hogy közöttük igen sokan vannak olyanok, akiknek felelősségérzete joggal tehető kemény kritika tárgyává. A háború előtti agrármozgalmak történetének áttekintése rávilágít arra a szomorú tényre, hogy e mozgalmak eleven erejét igen nagy részben épen a cselekedni hivatott nagybirtokos rétegek közömbössége lazította. Sok jel mutat arra, hogy e tekintetben még most is távol vagyunk attól, hogy ideális állapotokról beszélhessünk.

Véleményünk szerint agrárpolitikánk helyes vonalvezetése elvileg nem kötheti le magát sem a kisbirtoki, sem pedig a nagybirtoki üzemforma egyedül üdvözítő tétele mellett. Azzal tisztában kell lennünk, hogy az ilyen állásfoglalás az egyoldalúságnak a veszélyeit rejti magában. Scherert elismerés kell, hogy illesse, mert a nagybirtoki gazdálkodás magán- és közgazdasági szerepének tisztázásához figyelemre méltó kutatásaival hozzájárult. A magunk részéről azonban azt hisszük, hogy az összegyűjtött anyag szélesebben megalapozott kritikája nem hunyt volna szemet a kisbirtoki rendszer kétségtelen előnyei, illetve azon tény előtt sem, hogy a magyar agrárpolitika a nagybirtokos osztálytól gazdasági és szociális téren az eddiginél nagyobb teljesítményt vár.

Bernát Gyula.

Dr. Körmendy József: A Magyar Postatakarékpénztár. Budapest, 1939. 720 oldal.

A magyar postatakarékpénztár, amely 1936. évi február hó 1-én ünnepelte fennállásának félszázados évfordulóját, különösen a világháború óta, amióta újabb üzletágakkal és különleges feladatokkal bővítették működési körét, a magyar közgazdasági élet egyik legfontosabb tényezője. A szerzőnek 1929-ben megjelent „A postatakarékpénztári szolgálat” című könyve főleg a postatakarékpénztári kezelési szempontokkal foglalkozott. Ezzel szemben a most megjelent nagyterjedelmű szakmunka azokat a tudományos szempontokat, illetőleg közgazdasági, pénzügyi és szociális vonatkozásokat foglalja össze, amelyek a m. kir. postatakarékpénztár működésében, e működés irányításában szerepet játszanak. A szerző célja, hogy egyrészt az intézeten kívülállók érdeklődését felkeltse, másrészt a m. kir. postatakarékpénztár tevékenységében közvetlenül érdekeltek részére lehetőséget nyújtson arra, hogy összefoglaló képet nyerjenek a postatakarékpénztári kérdések alapelveiről.

Az ismertetés kiindulását széleskörű történelmi visszapillantás szolgálhatja. Ennek során magának a postatakarékpénztári eszmének eredetét és térhódítását rajzolja meg külföldi és belföldi vonatkozásban a könyv, majd leírja a magyar postatakarékpénztár keletkezésének és fejlődésének körülményeit. Külön fejezeteket szentel a postatakarékpénztár közgazdasági és állampénzügyi vonatkozásainak, majd sorra veszi az egyes üzletágakat: a takaréközletágot, az értékpapírüzletet, a csekküzletet, a nemzetközi forgalmat; ez utóbbi fejezettel kapcsolatban leírja a külföldi postatakarékpénztárak működését, majd bemutatja a postai kapcsolatokat és a postatakarékpénztár szociális vonatkozásait, azaz a zálogköcsön-üzlet lebonyolítását. Az utolsó fejezet a postatakarékpénztár üzemszervezetéről szól. Ez kétségtelenül a legérdekesebb. A postatakarékpénztár, amelynek rengeteg kis tétel elintézésével van dolga, az üzemszervezés leghálásabb területe. Az évente előforduló több mint 40 millió tétel gazdaságos feldolgozása aránylag kis személyzettel csak észszerűen berendezett üzem keretében lehetséges. Az észszerűsítést viszont a szükséges munkamenetek egyformasága, vagy legalább is nagyfokú hasonlósága teszi lehetővé. A könyvnek ez a fejezete nemcsak a postatakarékpénztári szervezet mai állapotát rajzolja meg, hanem az 1868. évre visszatekintve, leírja az egész fejlődést és így az üzemszervezési szakirodalomnak is egyik legkitűnőbb és legtanulságosabb terméke. A befejező rész betűsoros tárgymutatót és jogforrásgyűjteményt tartalmaz. Ebben 2000 címszó 3500 jogforrásra utal.

Lánkai István.

Behm Max-Richard: Die Wirtschaftsgenossenschaften im Dienste deutscher Wirtschaftsgestaltung. Stuttgart-Berlin 1939.

Az 1933-ban újjászületett Németország nemzeti szocialista mozgalma a liberális-kapitalizmus gazdasági vastörvényszerűségei és a kollektív gazdasági berendezkedés kommunisztikus utópiája helyébe a *nemzeti népközösség* gyakorlati eredményeket követelő, tekintélyelvre támaszkodó gazdasági rendszerét állította. Ez a rendszer a hivatásethoshoz kapcsolódva minden egyes néptárstól megköveteli, hogy a maga személyes teljesítő-képességét, nemcsak a saját boldogulására, hanem a népesség érdekében is fokozza. Aki nem törekszik teljes erejével egyéni hivatása gyakorlására, az elveszti jogát arra, hogy a népközösség tagja legyen.

A nemzeti szocializmus az új gazdasági rendszerbe új intézményeket akar beállítani. De nem elfogult a multtal szemben sem. Szorgalmasan tanulmányozza azt is, hogy az immár legyőzöttnek tekintett liberális-kapitalista gazdasági rendszer intézményei közül melyeket tudná a mai német közgazdaság szerves alakulásába eredményesen beleilleszteni. A gazdasági élet ilyenirányú kutatására alakult 1936-an a Német Gazdaságtudományi Társaság (Deutsche Wirtschaftswissenschaftliche Gesellschaft), 4 szakosztálya van: bank és pénzügyi, gazdaságnevelési, időszakos kérdéseket tanulmányozó és szövetkezeti. A szövetkezeti szakosztály 1. sz. kiadványa a címben említett 4 ívnyi kis munka.

Fejtegetéseit a szerző 3 fejezetbe csoportosítja.

I. *A gazdasági szövetkezetek lényege.*

A szövetkezeti gondolat tulajdonképp akkor izmosodott meg, amikor kiderült, hogy a liberális-kapitális gazdasági rendszer tarthatatlan, mert a földműves, iparos, kiskereskedő, munkás szabad ugyan, de a szabad életnek minden feltételét nélkülözi. A szövetkezetek a személyileg szabad, de gazdaságilag leigázott embereket önszegély útján akarták igazi szabadsághoz segíteni. A hatalom birtokosai úgy vélték (pl. Németországban a 1868. törvény elismeréskor), hogy a szövetkezetek csak új alakjai az egyszerű gazdasági vállalkozói szervezetnek, pedig lényegében mások. Előnyük egyrészt az, hogy a kisemberekre nehezedő feladatokat részben megoldották. Másrészt az, hogy miután vezetőik a tagoknak is, a köznek is felelősek, a Führer-elvet kezdik valóra váltani. Vezetőik már a régi gazdasági rendszerben a közjólét és a gazdasági élet szerves felépítéseinek harcosai, úgy hogy a szövetkezeteket sohasem lehetett egyszerű nyereszkedési célú társaságoknak, egyesületeknek tekinteni.

II. *A gazdasági szövetkezetek az állam és a mozgalom*

iránti hűségnek a letéteményesei. 1. Valamikor régen a gazdasági életben a hűség, az egymásban való hit uralkodott. Az adott szó, a leírt szerződés szent volt. A liberális-kapitalista rendben mindez megváltozott. Minden megállapodást ezernyi törvény, kikötés tett biztossá. A mai német gazdasági élet vezető eszméi ismét: a hűség, a hit és a közérdek. Erre azonban újból rá kell nevelni a népet. A szövetkezetek a nemzet minden tagjában megerősítik a személyi értékben vetett hitet. A kisember sem veszi el általuk személyi öntudatát, mert érzi, hogy legalább a fogyasztógazdaságban ő is a gazdasági élet együttműködő tényezője.

A szövetkezet tehát sok néptársban megerősítette a személyiségérzetet, s ezzel a kezdeményező erőt állandóan fejlesztette s egyuttal növelte a közgazdaság általános hozadék-képességét. Így még olyan időkben is építő munkát végzett, amikor az egész világ gazdasági élete tele volt azzal a meddő harccal, amely el akarta dönteni, hogy mi a gazdasági berendezkedés legjobb alakja. A nemzeti szocializmus munkaprogramja eleinte sokak előtt úgy tűnt fel, hogy minden irányítást, kezdeményezést, a központi vezetőségnek, az államnak tart fenn. Ma már azonban mindenki előtt világos, hogy nem elég a kiosztott munkát hűségesen elvégezni, hanem a maga körében mindenkinek új termelő eljárásokra, javításokra kell törekednie. Erre a tudatra is a szövetkezetek nevelik rá a gazdálkodó egyéneket.

2. A szövetkezetek a nemzet-védelmi készenlét emelői. A nagyháború óta tudjuk, hogy minden államnak a totális fegyverkezésre kell berendezkednie, vagyis már békében meg kell szerveznie nemcsak a hadseregről, de a teljes népi egészről való gondoskodást is. Már a világháborúban kitűnt, hogy a szövetkezetek a termés összegyűjtésében, a helyi ellátás biztosításában, a hitel és termelés irányításában mindig megállták helyüket. Ebből a szempontból ma is nélkülözhetetlenek.

III. *A szövetkezetek a szerves gazdasági berendezkedés kialakulásának hathatós eszközei.* 1. A szerves gazdasági berendezkedésnek az az alapja, hogy a gazdaság maga nem lehet előbbvaló a népnél és államnál. Tehát a javak fölötti döntés nem lehet egyeseké, csak az egész nemzeté. Minden gazdasági eredménynek az egyén teremtő ereje az alapja. Erre épül minden. Természetes tehát, hogy a javak elosztása sem történhetik „egyenlően“, hanem kinek-kinek teljesítménye szerint. És mert az egyes ember tevékenysége nemzeti ügy, függetlenné kell azt tenni a nemzetközi pénzügytől. A termelő és fogyasztó vállalkozásoknak úgy kell összhangolódniok, mint egy üzemi gépeinek, hogy mindenki állandóan foglalkoztatva legyen. Ez az összhangolás a lényege a szerves gazdasági berendezkedésnek. A szervezett nemzetgazdaság teljesen függetleníteni

akarja magát a konjunktúrától. Ennek legalkalmasabb eszközei: az állami piacrendszer és a gazdasági önintézés.

2. A gazdasági szövetkezetek feltétlenül a termelés szolgálatában állanak. Nem kollektív gazdasági szervek ezek, mert az igazi kollektivizmusban az egyén a tömegnek önálló tagja. A szövetkezet viszont az egyén önállóságát és felelősségérzetét emeli. Az agrár vagy ipari szövetkezetek egyaránt emelik a termelést, mert a kisembereknek is lehetővé teszik olyan drágább termelést növelő eszközök alkalmazását, amelyeknek megszerzésére önmagukban nem lennének képesek.

A fogyasztásban a kisembereken való segítség megoldását átvette a nemzeti munkafront. A hitelszervezetekkel együttműködő házépítő szövetkezetek szintén hatalmas munkát végeznek.

Mindezek alapján a szerző bebizonyítottak tartja, hogy a szövetkezetek a gazdasági berendezkedés lényeges részei. Ezután is rájuk vár az a fontos feladat, hogy a kisembereknek és gazdaságilag gyöngéeknek megerősítői legyenek. Nemzetgazdasági küldetésük is van, még pedig az, hogy hozzájárulnak a német gazdasági szervezet etikai megalapozásához. A gazdasági önintézkedésnek is hathatós kisegítő szervei. Nem öncélú, különálló intézmények, hanem a nemzeti gazdálkodás tartozékai, mert munkájukkal hozzájárulnak a nemzetgazdasági hozadék emeléséhez.

Mint ebből a rövid ismertetésből is kitűnik, a szerző a szövetkezési eszmének lelkes híve. Amennyiben a szövetkezetek valóban a közös munka, közös cél, közös érdek erkölcsi alapon álló harcosai, komoly hivatásuk van a német „mindenki egyért és egy mindenkiért” alapelvű gazdasági rendszer kialakításában.

Takaróné Gáll Beatrix.

Kennzahlen des skandinavischen Grosshandels. Der skandinavische Grosshandel mit Kolonialwaren. Handelswissenschaftliches Forschungsinstitut. Mitteilug No. 4. Kobenhaven 1939. 100. 1.

Azokban az országokban, amelyekben a kereskedelemkutatás magas színvonalon áll és ahol a kereskedelmi árrés és a költségek rendszeres statisztikai adatgyűjtésnek tárgya, mint Németországban és az Északamerikai Egyesült Államokban, a kutatások főleg a kiskereskedelem területére terjeszkednek ki. Ezért tarthat számot az érdekeltek körén túlmenő érdeklődésre a fenti munka, amely hasonló vizsgálatokat a nagykereskedelem területén ejt meg.

A kereskedelmi árrés nagysága a nagykereskedelemben általában világszerte meglepő azonosságot mutat. Amennyire

a rendelkezésre álló összehasonlító adatok megengedik, megállapítható, hogy a nagykereskedelmi árrés Dániában, Norvégiában, Németországban és az Északamerikai Egyesült Államokban a háború utáni időkben a forgalom 10–11%-a között ingadozott. Svédországban az árrés 1–2%-kal alacsonyabb, de legmeglepőbbek a finnországi eredmények, ahol a nagykereskedelmi árrés a forgalomnak csupán 5–6%-a körül mozog. Ennek főokai az ottani alacsonyabb munkabérek, másfelől pedig az, hogy ott a kiskereskedelem is igen erősen meg van szervezve. A gyarmatáru-nagykereskedelemben az árrés nagyságára döntő hatása van annak, hogy a forgalomnak mekkora hányada esik cukorra. A cukorforgalomra eső árrés ugyanis az általánosnál sokkal kisebb, általában nem éri el a 2%-ot sem, ezzel szemben a kávéforgalomnak az összes forgalomban elfoglalt hányadának emelkedésével párhuzamosan az árrés is emelkedik.

A költségek és így az árrés százalékos nagysága az üzemek növekedésével csökken. Ez a csökkenés a kisebb üzemeknél érezhetőbb, míg bizonyos üzemnagyság elérése után jelentéktelenebbé válik. Nagy befolyással van a költségek nagyságára a kereskedelmi üzemek forgalmi rádiusa is. Egy olyan nagykereskedelmi üzemnek a forgalom arányában kifejezett költségei, amelynek forgalmi rádiusa 70 km-nél nagyobb, $\frac{1}{2}$ -al nagyobb, mint egy olyan üzemé, amelynek forgalmi rádiusa a 40 km-t nem éri el. Ennek oka az utazói és szállítási költségek nagy emelkedése. Az utolsó 15 év során a gyarmatáru nagykereskedelem átlagos megrendelési összege észrevehetően csökkent. Ezt az idézte elő, hogy a „kézből a szájba való vásárlás” rendszere magával hozta, hogy kiskereskedők is csökkentették a nagykereskedőnél eszközölt megrendeléseiket.

A nagyértékű tanulmány függelékében több az Egyesült Államokra, Németországra és Németalföldre vonatkozó statisztikát közöl, amelyek a kereskedelemkutatás statisztikailag eddig felderített problémáira vonatkozólag tartalmazznak nagyjelentőségű megállapításokat.

Vezér István.

Institutul Central de Statistică (Ministerul Economie Nationale): Statistica Preturilor 1937. (Statistique des prix en 1937.) Bucuresti 1939. 163 oldal.

A román Központi Statisztikai Intézetnek ez az összefoglaló árstatisztikai kiadványa a romániai kiskereskedelmi árak 1937. évi alakulását közli. A kiadvány, mint a román előszóban az Intézet igazgatója, *Sabin Manuila* említi, a még 1910-ben megindult árstatisztikai közleménysorozat legújabb, 19-ik füzeté, kötetenként könyvelhető el. E közlemények csupán

a háború alatt, 1915—1920 között, nem jelentek meg. Azonkívül még 1932—1933 között, amikor a *Buletinul Statistic al României* azonban közölt összefoglaló árstatisztikát. Az 1936. és 1935. évek árstatisztikai közleményéről a kiadvány nem tesz említést. Valószínűleg az 1937-es új sorozatra való áttérés okozta ezt az átmeneti hiátuszt. Az 1937-es kiskereskedelmi árak kisebb részletét már, az 1937-ben meginduló *Buletinul Preturilor* is közölte még 1937 végén.

Az ismertetett összefoglaló kiadványban közölt kiskereskedelmi árak, az előszó szerint, egy speciális statisztikai adatszolgáltatás eredményei, amely a valószínű regisztrálás végrehajtására és ellenőrzésére sok gondot fordított. Az egyes árak a felvételben szereplő városok szerinti tetemes szóródása azonban ezt nem látszik igazolni s mindenképen a közölt árak komparabilitása iránt támaszt kételyeket. Kétségtelen, a minőségek regionális egyeztetése egy, még a romániaiainál jóval egységesebb közgazdaságban sem könnyű dolog. Nagy szerepet játszhat e különbségek kialakításában a termelő és fogyasztó helyek egymástól való — a meg nem felelő közlekedési összeköttetést is figyelembe vevő — eltávolodása.

A közölt statisztikai anyag 71 városra vonatkozik. Ezek közül 23 a történelmi Magyarország elszakított területeire esik. A kiadvány egyébként 88 fogyasztási cikk havonkénti kiskereskedelmi árát öleli fel. A 88 cikk közül 22 állati eredetű élelmiszeri cikk, 43 növényi eredetű termék, 12 cikk a ruházkodás és lábbeli szükséglet fontosabb áruiból tevődik össze, 6 cikk pedig szilárd és folyékony tüzelőanyagok közül való. Az 5 cikket számláló *különlék* csaknem mind a tisztálkodásra használt cikkek. A megfigyelés alá vont árak között aránylag nincsen annyi kész iparcikk, mint amennyit egy átfogó árstatisztika megkívánna.

A városok szerint közölt havi kiskereskedelmi árakon kívül megadja a kiadvány a havi árak átlagát, az évi átlagos árat is. Az árak regionális szóródása egyes cikkeknel olyan nagy, hogy jelentős részben az már csak minőségbeli különbségekből eredhet, feltéve, hogy a felvételnél az alacsony árak esetében még kiskereskedelmi árról van szó. Egyes állati eredetű élelmiszereknél a szélső értékek közötti eltérés 100—120%-ot ér el, növényi eredetűeknél azonban meghaladja, egyik másik cikknél, még a 300%-ot is, a legtöbbször pedig 150—200% között van. Iparcikkeknél általában, valószínűleg az egységesebb minőség következtében, jóval kisebb ez a regionális szóródás, ritkán éri el a 80—100%-ot; a kifejezetten monopolcikkeknél természetesen már csaknem megszűnik.

A kiadvány ezután egybe veti az évi átlagok közül 42 cikk, amelyek közül 37 élelmiszer, 1937-es árát az 1913-as, 1929-es, 1920-as, 1931-es, 1933-as és az 1934-es évi átlagáráival.

Ez az egybevetés egyformán megtörténik mindenkori currrens pénzegységekben és ezek 1913 = 100 alapú indexszámaiban. Ebben az összehasonlító táblázatban 43-ik tételként fel van még véve egy három helyiséggel bíró lakás havi bére is, úgy-hogy ez az összeállítás megélhetési indexként is kezelhető. Az indexszámokból kiolvasható egyébként, hogy 1937-ben, áltá-lában a 30-as években, az iparcikkek árindexei jóval magasabbak, mint az agrár termékek ugyancsak 1913 = 100 alapú árjelzőszámai.

A függelék közli a cikkek francia elnevezéseit, a módszer-tani vonatkozásokat is tartalmazó előszó azonban csak románul van meg, ami a kiadványnak nagy szépséghibája.

Kádas Kálmán.

Institutul Central de Statistică (Ministerul Eco-nomieii Nationale): Statistica Industriei Ex-tractive. (Statistique de l'industrie extractive, en 1936). Anul XXXVIII. 1936. Bucuresti, 1938. 88. oldal.

A román Központi Statisztikai Intézetnek e kiadványa a romániai bányászat és kohászat 1936. évi részletes és az előző-évek összefoglaló adatait hozza. Ezek a kiadványok 1902 óta jelennek meg különböző időközökben és különböző részletes-séggel. Az összefoglaló táblázatokon kívül a kiadvány Romá-nia természeti kincseinek kiaknázását a következő csoporto-sításban közli: ásványolaj és termékei, földgáz, szénbányászat, kohászat és ehhez felhasznált nyersanyagok bányászata, egyéb anyagok bányászata, sótermelés. A közreadott táblázatok magukban foglalják a koncessiók és a tényleges kiaknázás terü-letét, a kiaknázott mennyiséget, e mennyiség értékét, az alkal-mazottak számát és megoszlását, üzemi baleseteket, az igénybe vett gépi erők nagyságát. Egyik-másik terméknel meg vannak adva a fogyasztási és kiviteli adatok is. A legtöbb terméknel lelőhely szerint is csoportosítva van a termelés.

Az összes, már említett, természeti kincs kiaknázásának az értéke 1936-ban 8.171,393,478 lei volt; 1921-et 100-nak véve, pedig 375. 1926-ban volt ez az érték a legnagyobb, indexszám-ban: 542. Az 1936-os termelési érték 62 %-át ásványolaj tette ki, a szénre esett 15.3 %, vas és fémkohászat ásványaira 8 % (csak nemesfém tartalmú ásványokra 7.3 %), kősóra 7.3 %, földgázra 5.1 %.

A kiaknázott mennyiséget tekintve és 1921-et, illetve az 1921 év termelését 100-nak véve, 1936-ban a termelés egyes főbb ágainak mennyiségi indexei relatív és tényleges mérték-számokban, a következőkben alakulnak:

ásványolaj	745	8.703.497 tonna
földgáz, régi királyság	2.130 ¹	1.925.727.475 m ³ ¹
„ Erdély	227 ¹	204.721.172 „ ¹
szén, összes	109	1.964.394 tonna
barnaszén	105	1.671.825 „
nemesfémtartalmu		
ásványok	428	630.901 „
vasérccek	119	108.549 „
ferro-mangán ércek	1.116	33.856 „
bauxit	290	10.829 „
kőbányák, bányák		
termelése	497	1.969.397 „
kősó	122	283.389 „

A tiszta fémkitermelés mennyisége 1936-ban indexszámokban (1921 = 100) és súlyban:

arany	453	4.977 kg.
ezüst	644	18.499 „
réz	370	398.017 „
ólom	1.650	6.073.685 „
horgany	—	4.213.548 „
nyersvas	291	97.096 tonna
acél	—	220.082 „
kén	—	6.288.013 kg.
ólomzománc	629	1.342.988 tonna

A kiadványban közreadott statisztika által felölelt iparágak *alkalmazottainak száma* 58.908. Ebből az ásványolajkitermelésre esik 17.443, szénbányászatra 17.299 fő.

Közli a kiadvány az *ásványolaj* termelést 1857-től. 1936-ban az ásványolaj termelés 40.9 %-a származott állami tulajdonban lévő forrásokból, míg 59.1 % magánkézben levő termelő helyekből eredt. Ez a két arány 1921-ben még 23.2, illetve 76.8 % volt.

Földgáz termelésnek mindössze 8 %-a esik Erdélyre, 1921-ben pedig csaknem 50—50 % volt az arány. A hasznosított földgáz 30.3 %-át ipari célokra, 29.1 %-át pedig gázolin gyártásra használták fel. A földgáznak 21.8 %-a felhasználatlanul elvész.

A *széntermelés* 80.6 %-a (1.583.790 tonna) esik a történelmi Magyarországtól elszakított területekre. A széntermelés 56.5 %-a 6000 kalóriás szénből áll.

A *fémnyerés* céljából kitermelésre kerülő ásványok bányászata 78.130.806 m² területen folyik, amelynek mintegy 33 %-a állami tulajdon. A kiaknázási terület részletezve van az egyes ásványok, azonkívül a tulajdon szerint.

¹ fogyasztásra kerülő mennyiség.

Kő és egyéb közvetlenül hasznosításra kerülő *kőzetek* bányászásának 67.6%-a (értékben), a tőlünk elszakított részekben történik.

A legtöbb termelési adat össze van állítva 10 évre visszamenőleg.

Kádas Kálmán.

Norman Angell and D. Fr. Buxton: You and the Refugee. The Truth about Unemployment, Immigration and Depopulation. Penguin Books Ltd., Harmondsworth, 1939. 279 l.

Az alcím is mutatja, hogy politikai vonatkozásaitól eltekintve gazdasági szempontból is mily bonyolult a *menekültkérdéssé* fajult kivándorlási probléma. Sok gazdasági tévhit tisztázandó még itt, ami meg tisztázódott, az nem vált közkinccsé s így a közvélemény huzódozik a gyökeres megoldástól. A közvélemény ellenállását vagy passzivitását igyekeznek a szerzők, a tévhitök eloszlatásával, leküzdeni.

Leginkább a *brit birodalom* rendelkezik a megoldáshoz kellő tőkével és területtel, annál inkább rosszalják a szerzők, hogy angol oldalról eddig részvétükön kívül nem sokat tettek a menekültek érdekében, sőt a menedékjogot is ridegebben kezelték, mint pld. *Franciaország*, ahol 3 millió külföldi él, vagy *Hollandia*. Pedig egyebek közt a görögök visszatelepítése és *Palesztina* példája is igazolja, hogy ily feladatok a birodalomnál kisebb eszközökkel is megoldhatók. Szerintünk Palesztina példája nem mindenben mérvadó, mert ide óriási tőkét fektettek be, nagyrészt jótékony céllal, kamatigény nélkül, kérdés, rendelkezésre állának-e ma is ilyen arányban anyagi eszközök? Palesztinába 20 év alatt települt 400.000, jórészt fiatal, vállalkozó-szellemű ember, míg most milliók gyors, kényszerű kivándoroltatása a feladat, amelynek azonban valóban nincsenek leküzdhetetlen pénzügyi akadályai.

Angell és Buxton szerint a brit birodalomnak saját érdekében is meg kell nyitnia kapuit. Az angol születések csökkenése a birodalom végveszélyét jelentheti. Anglia ma már nem pótolhatja új rajokkal a dominiumok stagnáló lakosságát, a birodalmat naggyá tett vándorhajlam elenyészett, sőt az anyaországnak ma visszavándorlási többlete van. De ott is, ahol — mint *Kanadában* — a népmozgalom nem aggasztó, a gazdaság jövedelmezősége megköveteli a liberálisabb bevándorlási politikát. Így a kanadai vasútnak csak nagyarányú telepítéstől remélik rentabilitásuk visszanyerését. *Ausztrália* és *Oceánia* nemzetvédelmi szempontjaira pedig nem kell sok szót vesztegetni.

A szerzők bizalmatlanok a *tropusi* és egyéb *gyarmati* te-

lepítési tervekkel szemben. Megmaradnak amellett, hogy ily területek, főleg *Afrika*, fehérek nagyarányú településére nem alkalmasak. A trópusokon élő fehérek csekély száma igazolni látszik ezt, amiképp a szakemberek kétkedéssel fogadják az *Angol-Guiana* betelepítéséről szóló új angol jelentést is. Igaz, most kényszerűen leszállított igényű, a kezdeti nélkülözéseket vállaló telepesekről van szó, de sorsukat az is nehezítené, hogy az ipari államok mezőgazdasági önellátó törekvései fokozzák a tengerentúli mezőgazdaság krónikus viszonylagos túltermelési válságát.

Szerzőink magát *Angliát* akarják a bevándorlók előtt megnyitni. Aki ellenük az angol népsűrűsége és munkanélküliségre hivatkozik, nyilván nem tudja, hogy már Angliában is felütötte fejét a *munkáshiánynak* Németországban már ismert problémája. Ma még másfélmillió munkanélkülit mutatnak ki, de ezek jórésze munkára nem alkalmas, mások csak idényszerű munkanélküliek, sokan pedig a gazdasági átalakulás okozta szerkezeti munkanélküliségnek az új vagy fejlődő szakmákban nem használható kárvallottjai. Ezek főképp a *fegyverkezés* konjunktúráját élvező szakmák; de a csökkenő születési arány másutt is mindinkább éreztetni fogja hatását s így a jövőben egyre kisebb számú dolgozónak viszonylag egyre több öreget kell majd eltartania.

A szerzők tehát nem csupán az angol emberbarátok ama követelését teszik magukévá, hogy engedjék meg a németországi zsidó gyermekek bevándorlását, hanem még nagyobb nemzetgazdasági haszonnak tekintik a munkaképes *felnőttek* bevándorlását, akiknek nevelési stb. költségei más országot terheltek — még akkor is, ha a származási országok ezután is csak vagyonuktól megfosztottakat eresztenek útjukra.

Leggyakoribb érv ez ellen, hogy a bevándorlók elfoglalják a munkahelyeket. Ezzel szemben hivatkoznak a statisztikára, amely szerint a nemrég letelepültek vállalkozásaik, kereskedelmi összeköttetések stb. révén a magukénál háromszor nagyobb számú angolnak adtak munkát. Ugyanolyan kedvező hatással voltak tehát a gazdasági életre, mind a *hugenották* és más korábbi menekültek. E nem eléggé autentikus adatokon kívül tiltakoznak a „*lump of labour*“, vagyis a szabott számú munkaalkalmak elmélete ellen, amely szerint minden munkába álló bevándorló egy őslakost szorít ki helyéből. Rámutatnak az Unióra, ahol a nagy bevándorlás egybeesett a prosperitással, a bevándorlási tilalom pedig a megduzzadt munkanélküliséggel. Idézik az elhanyagolt igazságot, hogy minden dolgozó egyszersmind fogyasztó is, aki ha be is tölt egy munkahelyet, másutt nyújt munkaalkalmat, mi több, fogyasztásának kielégítése céljából újabb tőkebefektetéseket is szükségessé tesz.

Angell és Buxton úgy vélik, hogy nemsokára nem a bevándorlók távoltage, hanem odacsalogatásuk lesz a nagy probléma. Ebben nem érthetünk velük egyet, hiszen ők maguk fejtik ki, hogy nagyobb népességsökkenés a foglalkozási egyensúly felborulását s így a munkanélküliség növekedését jelentheti; nem valószínű, hogy ilyen helyzetben a közhangulat a bevándorlás mellett szólna. Mégis igaz, hogy egyes szakmákban ma már nemzetközi jelenség a munkáshiány. Ma ez túlnyomóan a *fegyverkezés* következménye, de lehet, hogy hasonló lesz a helyzet békés célokat szolgáló nagyarányú beruházások esetén is. Ez az álláspont tehát nem tekinthető csupán utópiának s így a szerzők *javaslatait* is komolyan kell mérlegelnünk. Ezek arra irányulnak, hogy az állam néhány éven át finanszírozza a bevándorlást, könnyítse meg a törvényes előfeltételeket, állítson fel átmeneti otthont a bevándorlók számára, míg a sorsukról a hatóságok döntenek és garantáljon egy, a település céljaira kibocsátandó, nagyobb kölcsönt. A vagyontranszferet ők is úgy képzelik, hogy a kivándorlók származási országukban termelt olyan javakat vigyenek magukkal, amelyekre új hazájukban szükségük van.

Hiánya a könyvnek, hogy nem foglal állást a *munkanélküliség okának* kérdésében, mert enélkül nem tisztázható eléggé az a fő problémája sem, hogy milyen hatással van a munkanélküliségre a bevándorlás. Reméljük azonban, hogy a rövid ismertetésből is kitűnik: Angell maradt, aki volt (szerzőtársának más műveit nem ismerjük), a tévhitkére kérlelhetetlen ellensége és gazdasági igazságok felülmulhatatlan népszerűsítője.

Major Róbert.

Külföldi folyóiratok szemléje.

Rivista di politica economica.

Anno XXIX. — Roma, 1939.

No. V. — maggio.

Loffredo, Ferdinando: Reddito individuale e reddito familiare. Az utóbbi évek olasz munkajogi törvényhozásában érdekes folyamat észlelhető, amelynek elvi alapját a Gran Consiglio 1937. márc. 3-i azon célkitűzése rakta le, amely szerint a kormány bérpolitikájának az alkalmazott családi állapotához, illetve az ebből folyó terhekhez kell alkalmazkodnia. A célkitűzés azóta a gyakorlatban is állandóan érvényesül, így legutóbb a folyó év tavaszán a társadalombiztosítás és a családi pótlékok eddigi rendszerét reformáló törvényekben. A kormány elsősorban a szegényebben díjazott családos munkások anyagi helyzetén akar könnyíteni, célját e vonatkozásban kettős úton éri el. Egyrészt növeli jövedelmeiket azáltal, hogy családi pótlékokat juttat nekik, másrészt családjuk nagysága arányában csökkenti adóterheiket, illetve bizonyos adók alól (pl. aggregényadó) mentesíti őket. Szerző részletesen ismerteti tanulmányában a népesedés politika tekintetében is a régi Róma hagyományait követő fasiszta kormányzat e rendelkezéseit s rámutatva okaikra, azokat a kihatásokat keresi, amelyek a munkából származó jövedelmek eddigi egyéni rendszerének családi jövedelmekké való átalakulásával szükségszerűen járnak fognak. — *De Tuddo, Angelo: La riforma della previdenza sociale.* A fasiszmus megalakulásának 20. évfordulóját a kormány azzal ünnepelte meg, hogy az előző cikkben is ismertetett társadalombiztosítást és családi pótlékrendszert új s még jobban a munkásosztályok érdekeit szolgáló alapokra fektette, szimbólikusan is kifejezésre kívánván juttatni a szociális intézkedések körének tágításával, a szolgáltatások mennyiségi és minőségi emelésével stb. azt, hogy mennyire becsüli s védelmezi a munkát. — *Borriello, Biagio: La collaborazione internazionale nella marina mercantile.* A brit kormánynak a tengeri hajózás fejlesztése érdekében hozott rendelkezései kapcsán a Chamber of Shipping évi jelentése alapján ismerteti a többi nagy tengerész nemzet kereskedelmi hajóparkfejlesztő programját, különös tekintettel az olasz viszonyokra. — *Virgili, Filippo: Produzione e consumo mondiale del grano.* A Nemzetközi Mezőgazdasági Intézet jelentései alapján hasonlítja össze — különbséget téve az importáló s exportáló államok közt — a világháború előtti s utáni évek gabonával bevetett területének, hektá-

ronkénti átlagtermésének stb. alakulását, majd az egyes kivételesen jó évek (pl. 1938) hatását s végül a termelés s a fogyasztás viszonyát vizsgálja. — *Fiaccaadori, Aldo: Natura ed origine della teoria e della prassi del libero scambio.* A szabadkereskedelmi rendszer — mint ahogy szerző a rendszer keletkezésének és természetének részletes vizsgálata alapján kifejti — voltaképen a brit ipari kapitalizmus védőfegyvere az ipari forradalom révén elért felsőbbségének megőrzésére. A liberális elvek bukása után uralomrajutó állami beavatkozási és önellátásra törekvő gazdasági rendszerekben azonban egy új ipari forradalom jelentkezik, amely az angol érdekekre csak kedvezőtlen kihatással járhat. — *Gulinelli, Adolfo: La mano d'opera nelle colonie inglesi.* Az angoloknak a gyarmatok kiaknázására irányuló politikája kapcsán három főalakat különböztet meg: a) az északamerikai rabszolgaság, b) az ausztráliai fegyencdeportálás és végül c) az embertelen munkaszerződésekkel álcázott afrikai rabszolgarendszer. — *Gazdasági és pénzügyi szemle: G. Pistillo: La produzione mondiale del petrolio nel 1938.* — *Pénzügyi szemle (A. Gulinelli) — Szállítási és közlekedési szemlében: B. Maineri: I traffici di Trieste e la nuova Europa. — Törvényhozási és jogtudományi szemle.*

No. VI. — guigno.

Acerbo, Giacomo: La congiuntura economica e l'autarchia. Rövid konjunktúra képet nyújt Olaszország folyó év első hónapjainak gazdasági életéről s megelégedéssel állapítja meg az önellátási program megvalósulása felé irányuló állandó haladást. Érdekes fejtegetések kapcsán jelenti ki, hogy a „fiatal népekre“ rákényszerített autarkia nem jelenti a külföldről való légmentes elzárkózást, hiszen az önellátásra berendezkedő népek készséggel hajlandók mindazokkal külkereskedelmi téren is együttműködni, akik nem törekszenek velük szemben gazdasági túlsúlyra. — *De Pietri—Tonelli, Alfonso: La lira fascista.* A velencei egyetemen működő közgazdasági laboratórium a közeljövőben adja ki a fasiszta gazdasági élet alakulását feltüntető diagramma-gyűjteményét. Ennek egy részletét, a lira értékének 1922.-től való ingadozását nyújtja a tanulmány, amely grafikonok stb. segítségével mutat rá a külföldi lira-árfolyam és a nagybani árindexgörbéknek a logaritmikus görbétől való eltérésére és a belőlük levónható tanulságokra. — *Arena, Celestino: Principi corporativi della finanza pubblica.* A korporatív szellem térhódítása különösen az állami pénzügyek terén jár lényeges kihatásokkal, hiszen az egyéni principiumra alapított liberális rendszerrel szemben a korporatív elv az egyénnek a társadalommal, s ezen utóbbinak pedig az Állammal, illetve a gazdasági életnek a politikával, a magáncéloknek a közcélokkal való szintézisét teszi szükségessé. A korporatív szellemben átszervezett állam pénzügyi rendszere is gyökeresen átalakul eként, nemcsak az állam s az egyesek, illetve ezek csoportjai közti viszony, tehát a pénzügyi rendszer célja s lényege módosul, hanem magának a rendszernek belső, azaz gazdasági és külső, azaz jogi korlátjai is s összességükben az új időknek megfelelő szintetikus gazdaság-politikai pénzügy-fogalmat eredményeznek. — *Bor-*

riello, Biagio: Le costruzioni per la Marina mercantile alla fine del I. trimestre 1939. A Lloyd's Register jelentései alapján nyújt képet az egész világ kereskedelmi hajóépítési terveiről s von le következtetéseket az olasz hajópark fejlesztése körüli tennivalókra. — *Finocchiaro, Cesare: Precursori della dottrina autarchica.* Történeti visszapillantásai kapcsán megállapítja, hogy az ókor, középkor, a rinascimento nagy szellemei, Aristotelestől szt. Tamásig, Petrarcától Machiavelliig mind a gazdasági önellátás hívei voltak s hogy csak a merkantilizmus győzelmével kezdődik a tan tekintélyének hanyatlása, amelynek bukását a settecento két nagy nápolyi közgazdásza, A. Genovesi és F. Fuoco sikertelenül igyekezett megakadályozni. — *Arimattei, Luigi: La produzione e l'industria italiana del sughero.* Az olasz parafatermelés helyzetével foglalkozva annak megállapítása után, hogy a földközi tenger-melléki államok közt a jelenleginél sokkal jelentősebb szerepnek kellene Olaszországot megilletni, a fejlesztés módozatait keresi. — *Korporatív tevékenységi szemle.* — *Gazdasági és pénzügyi szemlében: B. Maineri: Gli scambi commerciali fra le due grandi Nazioni dell'Asse.* — *G. Pistillo: Sviluppo e tendenze del commercio estero dei Paesi baltici.* — *Pénzpiaci szemle (A. Gulinelli)* — *Szállítási és közlekedési szemlében: A. Giordano: Traffici fluviali-marittimi nei Balcani e gli interessi italiani,* — *B. Maineri: L'importanza del porto di Fiume.* — *Törvényhozási szemle (G. C.).*

No. VII.—VIII. — luglio-agosto.

Borriello, Biagio: Constanzo Ciano e la Marina Mercantile Italiana. C. Ciano halála alkalmából megindult hangú cikkben méltatja az Elköltözöttnek a világháború alatt teljesen leromlott olasz tengeri kereskedelmi hajózás felvirágoztatása terén a fasiszmus uralomrajutását követő 10 év alatt kifejtett működésének jelentőségét. — *Cosciani, Cesare: L'economia coloniale ed il concetto economico di colonia.* Bár Duval már 1864.-ben hirdette, hogy a gyarmati gazdaságpolitikát a közgazdaságtan tárgyalása kapcsán bizonyos önállóság illeti meg, még most sem jutott ez az elv uralomra, annak ellenére, hogy azóta sokan magukévá tették. A gyarmati gazdaságtan alapvetéseül szerző az új tudományág tárgyának a meghatározására veti a fősúlyt s ennek keretében a gyarmati, a belföldi s a nemzetközi piac megkülönböztető jegyeit keresi. — *Napolitano, Gaetano: Risparmio, credito e circolazione nel sistema economico fascista.* Szerző, a klasszikus tanok nagy ellenzője erősen hiányolja tanulmányában, hogy a fascista közgazdaságtan ezideig kevés figyelmet fordított a pénzzel s hitellel kapcsolatos jelenségekre, holott a korporatív gazdasági élet egy része sem került ki annyira az egyéni kezdeményezés elvének uralma alól, mint a teljesen felsőbb ellenőrzés alá helyezett bank- és hitelélet. Az olasz királyság kialakulásától kezdve vizsgálja a régi liberális s az új fasiszta alapelvek különbözőségét, majd ezek összegezésével különbséget tesz patológikus és fiziológikus gazdasági kezdeményezés közt. Míg az előbbi kizárólag az üzérkedésre és az egyes gazdasági ügyletekre helyezi figyelmét, addig a fasiszta embert hajtó fiziológiai kezdeményezés a termelési kedvtől, az építő mun-

kalkodás örömétől s ezekhez hasonló magasabbrendű emberi s társadalmi tényezőktől van áthatva. — *Pistolese, Gennaro: L'artigianato nell'economia corporativa.* Az olasz kereső lakóság több, mint 4%-át képező kézműiparosság helyzetét vázolja. Területi s szakmai megoszlásuk, valamint korporatív szervezetük után társadalmi és közgazdasági jelentőségükkel foglalkozik. Különös figyelmet szentel a szakmai képzés és a mestervizsgák intézményének, majd a kisipari termékek bel- és külföldi piacokon való elhelyezésének kérdését taglalja, míg végül a keletafrikai gyarmatosítás terén nekik juttatott szerepet ismerteti. — *Görner, Alexander: I problemi di economia bellica della Francia.* A francia hadiipar problémájával foglalkozik a vonatkozó kormányrendeletek kapcsán. — *Matteucci, Mario: L'impesa di produzione cinematografica ed il diritto d'autore.* Mióta a berni nemzetközi egyezmény 14. cikkét módosító római egyezmény megállapította az eredeti filintermékek autonóm szerzői jogát, állandó vita van mindenütt afelől, hogy ki is voltaképen a jogosult. Néhány újabb olasz s külföldi bírói ítélet a termelő személynek vagy üzemnek ítéli meg a jogot, amivel szemben szerző azt a megoldást ajánlja, hogy bár a termelő legyen a jogosult, de ne mint szerző, hanem mint azon termék tulajdonosa, amely művészi s gazdaság-technikai elemek eredménye. — *Korporatív tevékenységi szemle.* — *Közgazdasági és pénzügyi szemlében: L. Fornengo: Risultati dei bilanci finali di liquidazione delle Società italiane per azioni, pubblicati negli anni 1933—1938.* — *C. Fabrizi: L'assicurazione dei crediti all'esportazione.* — *Pénzpiaci szemle (A. Gulinelli).* — *Szállítási és közlekedési szemle.* F. M.

Giornale degli economisti e Annali di economia.

Anno. I. — Milano. 1939.

No. 3—4. — marzo-aprile.

Ricci, Umberto: Giuoco, assicurazione e risparmio. A tanulmány igen érdekes fejtegetéseket tartalmaz több közgazdasági szempontból eddig figyelmen kívül hagyott problémáról. A sorsjegyek hasznosságának tárgyalása kapcsán megállapítja, hogy a Gossen-törvény nem érvényesül, majd a sorsjegy célbeli fordítottjának, a biztosítási díjak hasznosságának kérdésével foglalkozik. Megvilágítva a játék s a biztosítás közti különbséget, a takarékoság és a biztosítás köztit vizsgálja részletesebben. Miután levezeti, hogy a biztosítási díj nem mindig takarékoság, a biztosítási díjaknak céljuknak megfelelően három főcsoportját állapítja meg: *a)* termelési költség, *b)* fogyasztási jószág és *c)* takarékoság (saját életem, vagy egy nekem kedves személyének biztosítása.) A takarékoságnak minősülő biztosítási díjakat, azaz a *c)* csoportba tartozókat szerző biztosítási takarékoságnak nevezi, majd azt keresi, hogy ez a takarékoságfaj a szintén a cél figyelembevételével felállított fogyasztási és termelési takarékoság-kategóriák melyikébe tartozik. Egy újabb fejezet a biztosítási takarékoság különbségével foglalkozik, amely kérdés lényegében egybeesik a kollektív és az egyéni takarékoság közti különbséggel, míg egy másik a nem biztosítási takarékoság két főcsoportját: *a)* az ú. n. tiszta

takarékosságot, azaz a biztos, illetve *b)* a bizonytalan veszélyek elleni takarékoságot taglalja. A bizonytalan, azaz az előre meg nem határozható, de mindenki által félt veszélyeknek a takarékoságra, illetve a jövedelemnövekedésnek a takarékoságra gyakorolt hatásával, illetve a közönséges, tehát előre nem pontosan számító takarékoskodó ember viselkedésével az értekezés utolsó fejezetei foglalkoznak. — *D'Albergo, Ernesto: Il problema finanziario e le nuove teorie economiche.* Míg előző vizsgálódásaiban azt kutatta a szerző, hogy a gazdasági konjunktúra alakulása hogyan hat ki a pénzügyekre, addig az adók ezen ú. n. konjunkturális érzékenységevel szemben, amelyet passzív rugalmasságnak nevez, mostani értekezésében a kérdés fordítottját tanulmányozza, azaz az aktív rugalmasságot, amely alatt a közterhek változásának a gazdasági konjunktúra alakulására gyakorolt hatását kutatja a macrodinamika keretein belül. — *Demaria, Giovanni: Sulla teoria dei „clearings“ complementari nel quadro dell'autarchia di approvvigionamento.* Vázolva a kereskedelmi politikában a világháborús a világválság hatása alatt bekövetkezett mélyreható változásokat, a jelenlegi kötött külkereskedelmet uraló kliring-rendszert teszi vizsgálat tárgyává. Napjaink kliring-rendszerét a normális állapotok kliringével szemben kiegészítő kliringnek nevezi abból kiindulva, hogy általa a gyengébb gazdasági strukturájú állam az erősebb kiegészítő része lesz. Előrebocsájtva, hogy a kettő közt lényegében csak fokozati különbség van, amely abban áll, hogy a kiegészítő kliring krónikusan egyensúlyát veszített mérleg, a kiegészítő kliring jellemvonásait a következőkben foglalja össze: *a)* az erősebb állam számára állandó passzívum jelentkezik, *b)* az erősebb állam lassanként átveszi a gyengébb teljes termelési feleslegét, ami által lehetetlenné válik annak más országok felé irányuló kivitele, *c)* a pénz külföldi árfolyamának egysége megbomlik, nemcsak országonként, hanem néha egyes vevőnként is és végül *d)* a kliring-számlákra való fizetések időrendiségét nem veszik szigorúan figyelembe, egyes hitelezőket állandóan előnyben részesítenek a kifizetések időbeli sorrendjénél. — *Hubbard, Leonard (London): Le classi sociali nell'Unione Sovietica.* Szovjetoroszország társadalmi rétegződését, illetve az ezzel kapcsolatos gazdasági problémákat ismerteti. — *Mungioni, Waldemar: L'imposta sul capitale e la sua incidenza sul risparmio investito nelle società per azioni.* Az 1938 januárjában törvényerőre emelkedett részvénytársasági adóval kapcsolatban tanulmányozza azt a nehéz és a törvény által kellően meg nem világított kérdést, hogy hogyan adózzanak a részvénytársaságok a tulajdonukban levő idegen részvénytársasági részvények után. — *Demaria, Giovanni: La teoria dei prezzi.* A. W. Marget „The theory of prices. A re-examination of the central problem of monetary theory“ c. műve első kötetét ismerteti s bár elismeri érdemeit, leszögezi, hogy szerzőjének nem sikerült megalkotnia azt az árelméletet, amit művében kezdettől fogva ígért.

F. M.

Economica.

London, August. 1939. Vol. VI. (New Series No. 23.)

Paish, F. W.: Twenty Years of the Floating Debt. Az angol függőadósság jelenlegi formájában 1877-ig nyúlik vissza, de a háború előtt az ezt képező állami váltók összege igen csekély volt, az állam váltótartozása csak a háború folyamán emelkedett több, mint másfél milliárd fontra, s utána ismét rohamosan apadt. A kormány elsősorban az ú. n. „győzelmi kölcsönt“ használta fel a függőadósságok konszolidálására. A stabilitás korszakában 1923. és 1931. között a jegyzésre kibocsátott váltóösszeg ismét állandóan alacsony színvonalon mozgott, — eltekintve az 1926. évi általános sztrájk folyamán beállott átmeneti növekedésről — csak idényszerű fluktuációk voltak tapasztalhatók. Az irányított valutagazdálkodás korában természetesen több változás volt észlelhető, amelyek részben a valutakiegyenlítőalap tranzakcióival, részben az államkincstár újszerű költségvetéstechnikai műveleteivel állottak összefüggésben. Kétségtelen azonban, hogy a válságutáni fellendülés során eszközölt aranyvásárlásukat jelentékeny részben a függőadósság „tender“ és „tap“ váltóival finanszírozták. — *Foa, Bruno G. & Treves, P. G.: Italian Finance and Investment.* A tanulmány azt vizsgálja, milyen mértékben és módon irányította az olasz állam az utóbbi években a befektetéseket. Az olasz állam pénzügyi beavatkozásait bizonyos tekintetben a Keynes és Hayek által alkotott intervenció típusokhoz lehet hasonlítani, anélkül azonban, hogy valamelyik kategóriába be lehetne sorolni. Az olasz gazdaság a közelmúltban rendkívüli problémákkal állott szemben, az abesszin háború, a világválság, a szankciók és a fokozott fegyverkezés szükségessé tették az államnak az árak, bérek, befektetések és külföldi pénzek felett gyakorolt teljes ellenőrzését. Az investíciókat bizonyos tekintetben korlátozni kellett, más tekintetben elősegíteni elsősorban természetesen ott, ahol ezek a fegyverkezést vagy az autarkiót voltak hivatva szolgálni. Az állam részben a bankok felügyeletét is kénytelen volt átvenni és az aranyvalutát a defláció nyomása alatt feladni, valutaellenőrzést életbeléptetni és behozatali korlátozásokat előírni. Az államkincstár kiadásai igen magasra emelkedtek, s így az adófizetők minden rétege intenzíven vett részt a deficitek fedezésében, sőt az évi 12—14 milliárd lirára becsült új megtakarítás jelentékeny része is az állam kölcsönös szükségletének fedezésére szolgált. A fizetési mérleg gyenge helyzetét tekintve az állam érhetően korlátozta a fogyasztási iparok befektetéseit; új iparvállalatok teremtését, régiek tőkeemelését egyaránt engedélyhez kötötte. A kamatlábat is elsősorban a kincstári szükségletek fedezésének megfelelően állapították meg. Összefoglalva az egyes tényezőket, megállapítható, hogy az olasz gazdaságot az autarkia megteremtése súlyos anyagi feladatok elé állította, s bár a gyarapodott nemzeti jövedelem és az olasz nép takarékosága az anyagi eszközöket előteremtette, mégis az elmúlt évek bizonyos mértékig reflációs jellegűek voltak és az olasz gazdaság a leküzdött akadályokon néhány évi megtakarítás előzetes felhasználásával jutott át. — *Knight, Frank H. Ethics and Economic Reform.* A több részből álló tanulmánynak jelen fejezete

az ideáлизmus és marxizmus eszmei tartalmával foglalkozik. Az ideáлизmusnak a liberalizmussal szemben legfőbb eltérése, hogy a társadalom középpontjába nem az egyént, hanem a közösséget helyezi. Szerinte az egyén és köz java mindig azonos, s így a társadalom állandó harmoniája úgyszólván automatikus. A hegeli bölcsészetből eredt az ideáлизmus mellett a marxizmus is. Ennek tartalma kettős: részben történetbölcséleti, részben társadalmi propaganda jellegű. Szellemi alapja túlnyomóan dialektikai, történetfilozófiája „gazdasági“, sőt materialista, társadalombírálata pedig a rousseau-i gyökerekből ered, mert azt vallja, hogy a társadalom mai jellege a természettől fogva jóra hajló embert megrontja, s ennél fogva a jelenlegi berendezkedést le kell rombolni. Az elmúlt század kivételes, talán vissza sem térő körülményei igen alkalmasak voltak a marxizmusnak a tömegek előtti népszerűsítésére. — *Hosefield, J. K.: Currency Devaluation and Public Finance (1929—1937.)* A szerző az egyes államok pénzeértékelésének következményeit és a termelésre, külkereskedelemre, államháztartásra gyakorolt hatásait bőszeges statisztikai anyag segítségével vizsgálja. A végső konkluziók között megemlíti, hogy a devalváció általában jobban segíthet a nagy országokon, de természetesen csak akkor válik tényleg valamely állam javára, ha azt nem több ország egyszerre hajtja végre.

V. B.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.

Band 150, Heft 1. Jena, Juli 1939.

Wilbrandt, Robert: Gesunde Geldwirtschaft. Egészséges pénzgazdálkodás az, amelyben a pénz minden feladatát az infláció vagy defláció káros kísérő tüneteitől mentesen teljesíti, ami csak az esetben lehetséges, ha a pénzmennyiség a termelés mindenkori lehetőségeihez igazodik. Ez annyit is jelent, hogy amennyiben a termelési apparátus teljes mértékben foglalkoztatást nyer, zavartalan pénzellátás mellett feltétlenül prosperitásnak kell jelentkeznie. A kellően irányított pénzellátás eredményeként a vásárlóerő is megfelel a termelés lehetőségeinek. Ez természetesen nem képzelhető el az ú. n. semleges pénzgazdálkodásnál, amely a monetáris tényező konjunktúra irányító szerepét kikapcsolja. — *Maurach, Reinhart: Die Russische Judenpolitik und die Überfremdung des Grundbesitzes.* Az Orosz Birodalom e téren elsősorban földbirtokpolitikai törvényhozást léptetett életbe, s ezt is csak akkor, amikor a tengerparti államok és Lengyelország bekebelezésével a zsidó népesség felszaporodott. A birodalom tartományai eltérő struktúrájának és politikai célkitűzéseinek megfelelően az egyes részekben a korlátozások mértéke meglehetősen eltérő volt. Több ízben megkísérelték a nagy néptelen területek zsidó mezőgazdasági kolóniákkal történő telepítését. Ez a kísérlet a szervezet és a piac hiánya miatt sikerrel nem járhatott. A cári birodalom egyébként a törvényhozás mellett, a végrehajtás és bíraskodás tényeiben is igyekezett a zsidó tőkét a mezőgazdasági vállalkozástól távoltartani, de intézkedései alapján véve ingadozók, imponderábilisak

voltak. — *Siemering, Hertha: Das Jugendschutzgesetz vom 30. April 1938.* Ismerteti a fiatalok tan- és munkaviszonyát szabályozó múltévi törvényt. A törvény a fogalomtisztázáson túl messzemenően rendezi a gyermekek és ifjak munkájának, egészségvédelmének, szabadságának és munkaidejének védelmét. A tanulmányt a német iparosodás történetének korai idejére való visszatekintés zárja le, amely leírja a munkaviszony megjavítása érdekében folytatott küzdelmeket is. — *Brauer, Th.: Aus der amerikanischen Arbeiter- und Gewerkschaftsbewegung.* Az amerikai munkásmozgalom háttére lényegesen eltér az európaiétól. Céljai koncentráltabbak, kevesebb irányúak, úgyszólván speciálisak. Az érdekellentétek Amerikában az erőszakot gyorsabban váltják ki, s a munkásmozgalom hőskorában a munkaadó és munkás formális harcot folytatott. Ez az állapot termelte ki a hivatásos „sztrájk törő” foglalkozást. A munkavállalóknak kisebb része, kb. 15%-a tartozik a szakszervezetekhez, de a roosevelti éra törvényhozása kétségkívül növelte a szervezetek taglétszámát és közéleti erejét. Az egyik roosevelti alkotás a National Labor Relations Board, amely az amerikai munkás szervezkedési jogát tulajdonképpen első ízben kodifikálta. A szervezetek két csoportba tartoznak, s a kettő között állandó küzdelem folyt, csak Roosevelt egyenes felhívására igyekszik a két főszervezet az üzleti világ teljes érdeklődése mellett egymással megállapodni. — *Albrecht, G.: Neuer Finanzplan und Steuergutscheine.* A Reichskreditgesellschaft e címen a közelmúltban ismertetőt adott ki, s Albrecht ezen füzetet bírálja. — *Mahr, Werner: Die Konjunkturpolitische Bedeutung des Gesetzes der zeitlichen Einkommenfolge.* A gazdaságnak az etikai és politikai célkitűzésekhez viszonyított hierarchiai helymeghatározása után, a jövedelem fogalmi rögzítésével foglalkozik. Ismerteti a Zwiedineck—Südenhorst-féle jövedelem időrendi törvényt, amely szerint a) a kapitalista gazdálkodásban minden árút régebbi termelési folyamatból eredő jövedelemmel vásárolnak, b) az ugyanazon termelési folyamatból eredő jövedelmek különféle időpontban adódnak, s amely szerint végül c) a fogyasztási cikkeket (amelyeket a közönség széles munkásrétegei vásárolnak) nem folyó munkák béréből, hanem régebbi munkák bérjövödelméből veszik meg. Ennek konjunktúrapolitikai jelentőségét kutatva, megállapítható, hogy a konjunktúraciklusok maguk sem szinkrón jellegű folyamatok, s azok váltásai az egyed szempontjából éppen az által egyensúlyozhatók ki bizonyos mértékig, hogy az élvezett jövedelem nem mindig a folyó konjunktúráknak, hanem gyakran korábbi periódusok eredményének megtestesítése. — *Rastetter, Ferdinand: Die ausländischen Wanderarbeiter in Deutschland.* Az iparosodásnak Németországban birtokpolitikai szempontból két jellemző kísérőtünete volt: az ipari Nyugat felé folyó áramlás és a városokba tödulás. Ennek természetesen számos indítéka volt. Az ipari munkásszükséglet növekedésének természetes következménye volt, hogy a mezőgazdasági munkák ellátására külföldről jövő vándormunkásokat is be kellett állítani. A továbbiakban a tanulmány a külföldi munkások bér-, adó- és társadalombiztonsági viszonyait, életkörülményeit és ellátását ismerteti. Minthogy a munkások ellátása élelmezési kérdést is jelent, azokat lehetőleg olyan országokból ho-

zatják, amelyekből élelmiszerbehozatal lehetséges. — *Hecht, Werner: Da sWescn des Preisstopverordnung.* Az 1936. évi árrögzítő rendelet bár minden áremelést elvileg megfíltott, még sem kívánta az árképződést megmerevíteni, — hanem csak az elkerülhető ár-emeléseket megakadályozni. Ennek a célnak szolgálatában a gazdasági élet teljes szféráját az árellenőrző hatóságok felügyelete alá helyezte, s bizonyos tekintetben a keresletet is igyekezett stabilizálni. — *Geck, L. H. Ad: Aus den Anfängen des deutschen Werkszeitungswesen.*

V. B.

Weltwirtschaftliches Archiv.

Band 50. Heft 1. Kiel, Juli 1939.

Bente, Hermann: Weltwirtschaftslehre. Az évforduló alkalmat nyújt a visszatekintésre, s az „Archiv“ rövid történetének megírására, ami egyszersmind a világgazdaságnak is képét adja. A folyóirat fennállásának tartamára a világgazdaságnak négy eltérő ciklusa esik: 1. a régi világgazdaság utolsó virágzása a háború kitöréséig, 2. a háború. 3. a háborút követő bizonytalanság, 4. a kezdődő újjáépítés. A világgazdaság fogalmát a folyóirat első kötetében fektette le Bernhard Harms, s már itt szembetűnt a német és az angol felfogás közötti eltérés. Az angolban e fogalomnak az „international trade“ felel meg, míg Harms nem korlátozta a világgazdaság fogalmát „világkereskedelemre“. A világháború a liberális világgazdaságot szétrombolta, de a harmsi gondolatvilágban a háború már korábban sem volt idegen, hiszen 1913-ban kísérlet történt a „hadigazdaságtudomány“ megalapozására. Fokozatosan érlelődött ki az a tudat, hogy a világgazdaság nem a nemzetgazdaság felett, hanem annak szolgálatában álló organizmus. A háború után a kutatás elsősorban a strukturaváltozást, a világválság jelenségeit vizsgálta, s a visszaessék egyre markánsabban léptek előtérbe. A háborúelőtti világgazdaságot szállóigével angol gazdaságnak nevezték, a háború utánit méltán amerikainak lehet jellemezni. Az új népi alapokon nyugvó világgazdaságot viszont „német gazdaság“ jelzővel lehetne illetni. Ebbe a belső gazdasági élet problémái előtérbe nyomulnak, s a kieli intézet feladata abban áll, hogy mint a német gazdaságtudomány őrszeme egyszersmind a világ felé nyílt kaput képezzen. — *Craen, Gaston: Staat und Kredit in Belgien.* A háború és az azt követő események Belgiumot is arra kényszerítették, hogy a gazdasági életbe beavatkozzék, aminek egyik legfontosabb megnyilvánulását a hitelszervezés terén végzett munka képezte. Ezek közül kiemelkedik az 1935. évi bankreform, amely szétválasztotta a letéti bankokat a kereskedelmi jellegűektől, s a fölös hiteltermelés megakadályozására törekedett. Ezenfelül törvényen alapuló, részben félállami intézményeket létesített, amelyek részben új hiteltípusokat honosítottak meg, részben pedig a rászoruló kisexisztenciákat messzemenően támogatták. — *Locklin, Philip: D. Neue Verkehrsvorschläge in den Vereinigten Staaten.* Az Egyesült Államokban a vasút a világszerte ismeretes nehézségekkel küzd és jogos panaszokkal lép fel a hajó és az út

versenye ellen, amely az Unióban még kormánytámogatásban is részesül. A helyzet tanulmányozására alakított két bizottság egyike a vasút versenyének több szabadságot kér, míg a másik az egész közlekedésügyet közös állami hatóság alá kívánja rendelni, hogy a különféle közlekedési ágak között megfelelő koordináció legyen elérhető. — *Johnston, Jcseph: Betrachtungen zur Agrarpolitik Irlands.* Szerző szerint Irországban mielőtt az iparosodási folyamat megindulhatna, a mezőgazdaság hozamát kell fokozni. A magas védővámokkal a kormány csak a jövedelemeloszlást tudta szabályozni, a nemzeti jövedelmet nem gyarapította, sőt az adóképességet csökkentette. Az olyan ipar, amely a világpiacon nem tudja megállapni helyét, s nyersanyagait importálnia kell, a valutapolitika szempontjából is veszélyt jelenthet. Irországban a faluról menekülést, s a népesség rohamos csökkenését csak a mezőgazdasági termékek fokozott külföldi elhelyezése és a termelés intenzívbe tétele állíthatja meg. — *Mirkowich, Nicholas: Die Bevölkerungsentwicklung Jugoslawiens und das Problem der agrarischen Übervölkerung.* Jugoszláviában a helyzet tökéletesen ellenkező. A magas születési arányszám folytán az igen nagy halálozási százalék sem tudja a tiszta szaporulatot visszaszorítani, amely ilymódon Európában a legmagasabb. A mezőgazdasági népesség helyzete nyomasztó, s minthogy a művelhető terület aránya alacsony, a lakosság jelentékeny része a városokba tódul, s így az iparosodás folyamata kényszerű. E folyamat annál kedvezőbb feltételek mellett mehet végbe, mert Jugoszlávia nyersanyagokban aránylag gazdag, s a fenti körülmények folytán a munkaerő bőségesen és olcsón áll rendelkezésre. Természetesen az iparosodásnak még egy előfeltétele van, s ez a tőke, amelyben Jugoszlávia szegény. A külföldi tőke állami irányítás mellett itt nemzetpolitikai szempontból nagy feladatot végezhet el.

V. B.

Fejfájás ellen **Berepítés** pasztilla

Szeged Városi Nyomda

és Könyvkiadó Rt.

Szeged, Kárász-u. 9

Telefon 10-81

Könyvek

Folyóiratok

Üzleti és magán nyomtatványok

izléses elkészítését jutányosan vállalja

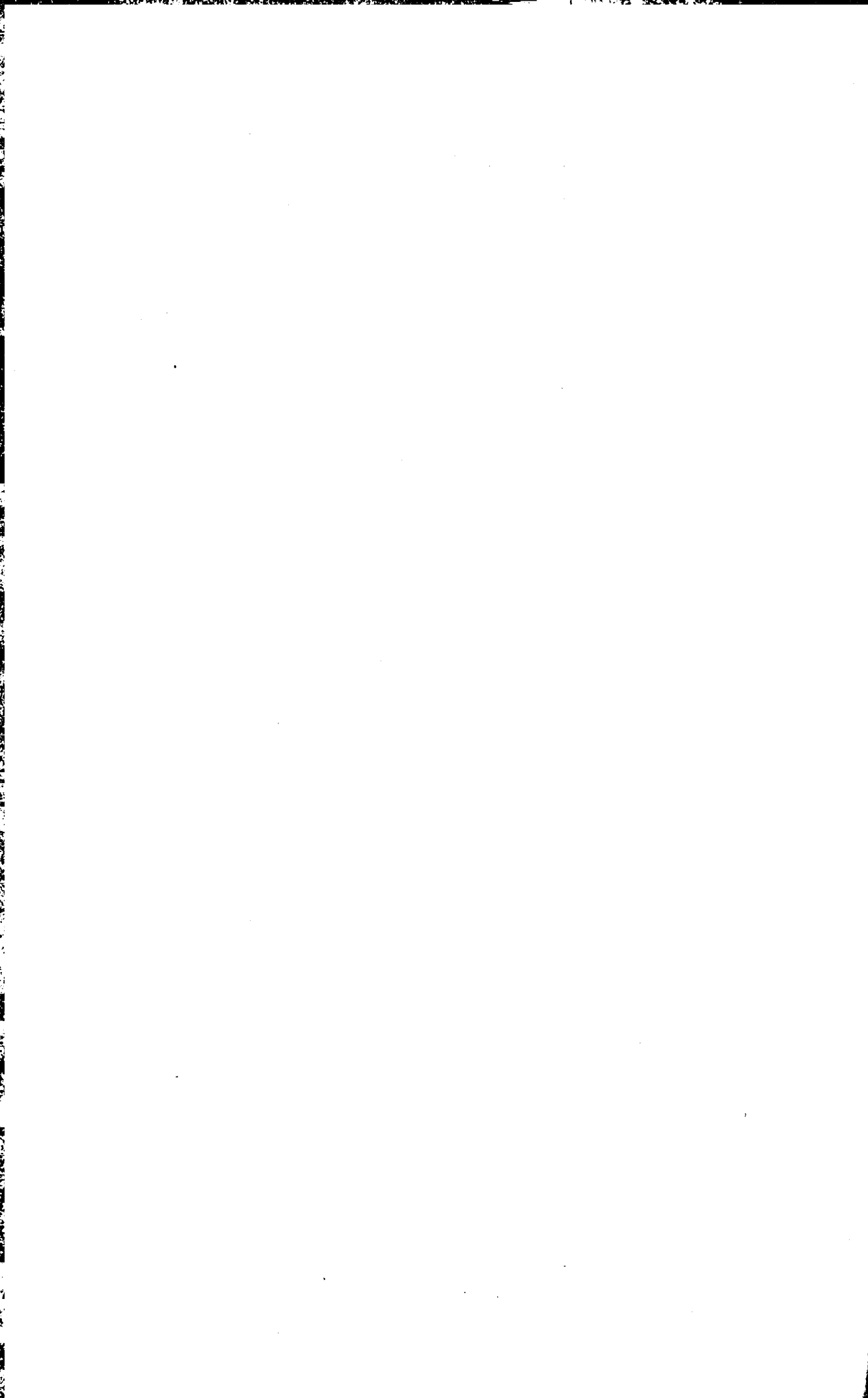
Mintákat, árajánlatokat készséggel küldünk

Honori Tag

BUDAPEST

RAKÓCZI-ÚT 7

REVUE ÉCONOMIQUE HONGROISE

PAR MANDAT ET AVEC LE CONCOURS
DE L'ACADÉMIE HONGROISE DES SCIENCES, ÉDITÉE
PAR LA SOCIÉTÉ HONGROISE D'ÉCONOMIE POLITIQUE

DIRECTEUR :
WOLFGANG HELLER

SOMMAIRE :

Dissertations

- Balás Ch.*: Principes modernes de la taxation — — — — — 671
Éber E.: La culture intensive dans la production agraire — — — — — 695
Csikós-Nagy B.: La théorie de Mr. Gottl-Otililienfeld sur les formations économiques — — — — — 714

Notes

- Heller W.*: Béla Jankovich (1865—1939) — — — — — 734
Hegedüs L.: Jean Teleszky (1868—1939) — — — — — 735
Prix de concours de la Société Hongroise de Statistique — — — — — 737

Literature

Analyses et critiques

- Deux livres sur l'Europe orientale (Vezér E.) — — — — — 739
E. Wagemann: Der neue Balkan. — *R. W. Krugmann*: Südost-Europa und Grossdeutschland.

Revue des livres — — — — — 744

- Kecskés P.*: Principes de la sociologie chrétienne. (Kislégi Nagy D.)
— *Kecsö E.*: Le problème des matières premières. (Futó M.) —
Scherer P.: La grande propriété. (Bernát J.) — *Körmendy J.*:
La caisse d'épargne postale de la Hongrie. (Lánkai E.) — *Behm Max-Richard*:
Die Wirtschaftsgenossenschaften im Dienste deutscher Wirtschaftsgestaltung.
(Takaróné Gáll B.) — Kennzahlen des skandinavischen Grosshandels.
(Vezér I.) — Statistica Preturilor 1937. (Kádas K.) — Statistica Industriei Extractive 1936.
(Kádas K.) — *Norman Angel and D. Fr. Buxton*: You and the Refugee. (Major R.)

Revue des périodiques étrangères — — — — — 768

- Rivista di politica economica. (F. M.) — Giornale degli economisti e Annali di economia. (F. M.) — *Economica*. (V. B.) — Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. (V. B.) — Weltwirtschaftliches Archiv. (V. B.)

VOLKSWIRTSCHAFTLICHE RUNDSCHAU

IM AUFTRAGE UND MIT UNTERSTÜTZUNG
DER UNGARISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN HERAUSGEGEBEN
VON DER UNGARISCHEN VOLKSWIRTSCHAFTLICHEN GESELLSCHAFT

SCHRIFTLLEITER:
WOLFGANG HELLER

INHALT:

Abhandlungen

- Balás, K.*: Moderne Gesichtspunkte in der Besteuerung — — — — 671
Éber, E.: Intensität in der landwirtschaftlichen Produktion — — — 695
Csikós-Nagy, B.: Die Gebildetheorie — — — — — — — — 714

Mitteilungen

- Heller, F.*: Béla von Jankovich (1865—1939) — — — — — 734
Hegedüs, L.: Johann Teleszky (1868—1939) — — — — — 735
Preis Ausschreiben der Ungarischen Statistischen Gesellschaft — — 737

Literatur.

Sammelbesprechungen.

- Zwei deutsche Bücher über Südost-Europa. (Vezér I.) — — — — 739
E. Wagemann: Der neue Balkan. — *R. W. Krugmann*: Südost-Europa und Grossdeutschland.

Einzelbesprechungen — — — — — — — — — — 645

- Kecskés, Paul*: Grundprinzipien der christlichen Gesellschaftstheorie. (D. Kislégi Nagy.) — *Kecső, Stefan*: Rohstoffhunger. (M. Futó.) — *Scherer, Peter Paul*: Der Grossgrundbesitz. (J. Bernát.) — *Körmendy, Josef*: Die Ungarische Postsparkasse. (S. Lánkai.) — *Behm, Max-Richard*: Die Wirtschaftsgenossenschaften im Dienste deutscher Wirtschaftsgestaltung. (B. Takaró-Gáll.) — Kennzahlen des skandinavischen Grosshandels. (S. Vezér.) — *Statistica Preturilor 1937.* (K. Kádas.) — *Statistica Industriei Extractive 1936.* (K. Kádas.) — *Angel, Norman—Buxton, D. Fr.*: You and the Refugee. (R. Major.)

Ausländische Zeitschriften — — — — — — — — — — 662

- Rivista di politica economica.* (F. M.) — *Giornale degli economisti e Annali di economia.* (F. M.) — *Economica.* (V. B.) — Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. (V. B.) — Weltwirtschaftliches Archiv. (V. B.)

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL ÉS
TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI:

HELLER FARKAS

TARTALOM:

Tanulmányok

<i>v. Surányi-Unger Tivadar</i> : Az amerikai gazdaságpolitika válaszüton	779
<i>Kádas Kálmán</i> : A piaci fogyasztási volumen alakulása a pengő bevezetése óta	794
<i>Szeibert János</i> : A mezőgazdasági munkabérekérdés	818

Közlemények

<i>Heller Farkas</i> : Mattyasovszky Miklós (1875—1939)	866
<i>Szabó Miklós</i> : Az agrárkutatók kiépítése Németországban	868
<i>Edmondo Zantini</i> : Olaszország kereskedelmi flottája	878
<i>Luigi Ruffo</i> : Olaszország pénzügyi helyzete	881

Irodalom.

Könyvismertetések	884
--------------------------	-----

Südst *Économist*. (H. F.) — *Napolitano, Gaetano*: Istituzioni di economia corporativa. (Futó Mihály.) — *Orel Géza*: Az ügyes eladó kézikönyve. (Éber Antal.) — *World Economic Survey*. (Nötel Rudolf.) — *World Production and Prices*. (Vezér István.) — *Report on the British Social Services*. (Vámos Béla.) — *Statistica agricolă a României în 1937*. (Kádas Kálmán.)

Külföldi folyóiratok szemléje	906
--------------------------------------	-----

Rivista italiana di scienze economiche. (F. M.) — *Giornale degli economisti e annali di economia*. (F. M.) — *The Economic Journal*. (V. B.) — *Weltwirtschaftliches Archiv*. (V. B.) — *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik*. (V. B.) — *Internationale Rundschau der Arbeit*. (R. B.)

Magyar Közgazdasági Társaság	914
-------------------------------------	-----

MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG, BUDAPEST, II., Halász-u. 1.

Megjelenik évente nyolcszor. Előfizetési ára 24 P. Egyes szám ára 3 P.

A szerkesztésért *Heller Farkas*, a kiadásért *K. Nagy Dénes*,
a nyomdáért *Márton Jenő* művezető felelős.

A

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

megjelenik évente nyolcszor
6–8 ívnyi terjedelemben

Előfizetési ára egész évre 24 pengő.

A Közgazdasági Társaság tagjainak
tagsági illetményeinek fejében jár.

**A KÖZGAZDASÁGI SZEMLÉ-nek szánt közlemények
HELLER FARKAS szerkesztő címére küldendők
(I., Műegyetem-rakpart 3). Telefon: 259-641.**

**Segéd-szerkesztő: KISLÉGHI NAGY DÉNES, a Magyar
Közgazdasági Társaság főtitkára (II., Ady Endre-u. 1).
Telefon: 157-864.**

**A Közgazdasági Szemlének szánt közleményeket lehető-
leg géppel és a papirosnak csak egyik oldalára írva kérjük
a szerkesztőség címére. Már a kézirat beküldésekor csato-
landó rövid tartalmi kivonata a Szemle németnyelvű
melléklete számára. A németre való fordításról a szerkesztőség
gondoskodik. A kiszedett cikkek kefelevonatát ellenőrzés
és kijavítás végett a szerzők kívánságára elküldjük. Kérjük
azonban az átnézett levonatoknak rövid időn belül visszakül-
dését. Amennyiben a szerzők a nyomdahibák kijavításán kívül na-
gyobb változtatásokat óhajtanak a már kiszedett kéziratok szöve-
gében, azok nyomdaköltségeit a tiszteletdíjból levonjuk. Külön-
lenyomatokra vonatkozó kívánság a kéziraton megjelölendő.**

A Magyar Közgazdasági Társaság helyisége:

Budapest, II., Halász-u. 1. Telefon 152-100.

**A Magyar Közgazdasági Társaságba való be- vagy
kilépési nyilatkozatok, címváltozások, tagdíjak, a
„Közgazdasági Szemle“ szétküldésére vonatkozó
felszólamlások, stb. kizárólag a következő címre
küldendők: Magyar Közgazdasági Társaság,
Budapest, II., Halász-u. 1.**

MEGJELENT
ÉS MINDEN KÖNYVKERESKEDÉSBEN KAPHATÓ
KÖZGAZDASÁGI KÖNYVTÁR

XXI. KÖTET

KISLÉGHI NAGY DÉNES

UNIVERZALIZMUS

ÁRA 8 PENGŐ

Ungarische Volkswirtschaftliche Rundschau

Oktober-November 1939.

Inhaltsauszüge.

Die Wirtschaftspolitik der Vereinigten Staaten auf dem Scheidewege.

Das Wirtschaftsleben der Vereinigten Staaten hat trotz allen Reichtums und trotz der Höhe des Volkseinkommens auch seine Kehrseiten, — darunter ist in erster Reihe die grosse Arbeitslosigkeit zu erwähnen. Die Zahl der Arbeitslosen betrug vor kurzem noch 10 Millionen und die Arbeitslosenunterstützungen nehmen etwa ein Viertel sämtlicher Bundesausgaben in Anspruch. Die Produktion könnte durch eine weitere künstliche Erhöhung des inländischen Lebensstandards kaum in einem solchen Ausmasse gesteigert werden, dass auf diesem Wege eine rasche Milderung der Arbeitslosigkeit erwartet werden könnte. Die Unmöglichkeit einer solchen Produktionssteigerung liegt in der Marktorganisation und im Währungssystem der Vereinigten Staaten begründet, — eine Sachlage, die auch vom wirtschaftstheoretischen Gesichtspunkte geprüft zu werden verdient. Aber auch von einer Steigerung der Ausfuhr kann — solange die Staaten ihre Neutralität wahren — kaum eine rasche Linderung der Arbeitslosigkeit erwartet werden. Keines der kriegführenden Länder kann eine bedeutendere Wareneinfuhr aus den Vereinigten Staaten bar, d. h. in Gold bezahlen, — um so weniger, da ja heute bereits fast drei Viertel der monetären Goldbestände der Welt in den Vereinigten Staaten angehäuft sind. Eine Lieferung auf Kredit in grösserem Massstab kommt wohl schon aus dem Grunde nicht in Betracht, weil die Kriegführenden die Begleichung ihrer aus dem letzten Krieg stammenden ähnlichen Schulden verweigert haben. Neun Zehntel dieser amerikanischen Forderungen entfallen auf Grossbritannien und Frankreich und es ist zu erwarten, dass die amerikanische öffentliche Meinung gegen die Gewährung neuer Kriegskredite energisch Stellung nehmen würde.

Die Lage würde sich jedoch im Falle einer Einmischung in den Krieg völlig ändern, — die Arbeitslosigkeit würde dann rasch vermindert werden können. Im Kriegsfall könnte nämlich das Land seinen Verbündeten bedeutende Warenmengen auch ohne sofortige Begleichung liefern und die öffentliche Meinung würde diese Warenlieferungen vermutlich als Beiträge zu den Kosten der Kriegführung ansehen. Freilich würde auch der Eintritt in den Krieg das Arbeitslosenproblem nur auf kurze Sicht lösen. Nach Abschluss des Krieges würden sich die Investitionen der Kriegsindustrie bald schädlich auswirken und vielleicht würde Amerika dann eine noch schärfere Krise erleben als jene, die nach dem Weltkriege ihren Anfang nahm, in der Weltwirtschaftskrise kulminierte und deren Nachwehen noch in der gegenwärtigen Arbeitslosigkeit fühlbar sind.

Es ist durchaus fraglich, ob der bereits stark erschütterte amerikanische Kapitalismus einer Krise, wie sie auf einen solchen wirtschaftlichen Zusammenbruch unvermeidlich folgen müsste, gewachsen wäre. Auf lange Sicht betrachtet sprechen daher die Interessen des Wirtschaftslebens für die Wahrung der Neutralität. Wohl muss ein schrittweiser Abbau der Arbeitslosenunterstützungen als eine schmerzliche Operation angesehen werden. In der nächsten Zukunft könnte aber eine solche Massnahme dadurch erleichtert werden, dass die Warennachfrage des Auslandes sich in steigendem Masse den Vereinigten Staaten zuwenden und dadurch eine Erhöhung der Produktion und des Beschäftigungsgrades bewirken dürfte, — gewisse Anzeichen für eine solche Entwicklung waren bereits im Frühherbst 1939 zu entdecken. Ein solcher langsamer Erholungsprozess, der vorerst Opfer verlangt, erscheint dennoch als der gesichertere Weg, während die kriegerische Intervention zwar eine rasche, aber nur vorübergehende Lösung verspricht. Es ist freilich nicht zu verkennen, dass in der gegenwärtigen entscheidenden Phase der amerikanischen Wirtschaftsentwicklung gefühlsmässige politische Motive eine überaus wichtige Rolle spielen.

Theo Surányi-Unger.

Die Gestaltung des Marktverbrauchsvolumens seit der Einführung des Pengö. 1926 – 1938.

In einer Geldwirtschaft ist die Grösse der auf den Markt gelangenden und Verbrauchszwecken dienenden Geldmenge ein wichtiger Marktfaktor. Diese Quantität bestimmt zusammen mit den Preisen die Grösse des jeweiligen Marktverbrauchs, d. h. des durch die Marktwirtschaft ermöglichten Verbrauchs; ihrem Realwert nach ist sie sogar mit dem Volumen des Markt-

verbrauchs gleichwertig. Die Kopfquote des Marktverbrauchs ist aber auch für das Lebensniveau bezeichnend, falls sich nicht ein grosser Teil des Wirtschaftens ohne Geldverwendung abspielt.

Die Grösse des Marktverbrauchsvolumens, das Volumen der Geldverwendung auf dem Markte, kann unmittelbar auf statistischem Wege, im Anschluss an die Berechnungen des Volkseinkommens ermittelt werden; die Zurhilfenahme gewisser mathematischer, ökonometrischer Prinzipien ermöglicht jedoch eine viel plastischere Erfassung derselben Grösse, besonders in ihrer zeitlichen Gestaltung. Zwischen dem Marktverbrauchsvolumen, bzw. dem Realwert, der Kopfquote (R) der dem Verbrauch zugeführten Einkommen einerseits und der Kopfquote des Verbrauchs (D) und dem bereinigten Verbraucherpreis (p_r) eines geeignet gewählten Konsumartikels andererseits besteht nämlich ein sehr einfacher Zusammenhang:

$$\frac{D_1}{D_2} = \left(\frac{p_{r_2}}{p_{r_1}} \right)^\eta \cdot \left(\frac{R_1}{R_2} \right)^\epsilon,$$

wo (η) die Nachfrageelastizität der betreffenden Ware, (ϵ) aber die Einkommenselastizität dieser Nachfrage bedeutet.¹

Wir haben unseren Untersuchungen den Zuckerverbrauch in Ungarn zu Grunde gelegt. Die Kopfquoten des Marktverbrauchsvolumens gestalteten sich hier nach unseren Berechnungen wie folgt (1930/31 = 100):

1926/27	93.25
1927/28	100.10
1928/29	99.85
1929/30	99.33
1930/31	100.00
1931/32	86.36
1932/33	83.10
1933/34	85.88
1934/35	84.35
1935/36	89.44
1936/37	87.76
1937/38	91.48

Diese berechnete Reihe zeigt eine weitgehende Übereinstimmung mit den vom Ungarischen Institut für Wirtschaftsforschung auf statistischem Wege ermittelten bereinigten Indexziffern der „individuellen Geldeinkommen“² (s. Schaubild I im Haupttext). Wir haben ferner unsere berechnete Index-

¹ Über den Zusammenhang von (η) und (ϵ) s. *Eduard Theiss: Statistische Korrelation und Nachfragegesetz*, in der Zeitschrift „Közgazdasági Szemle“ Jg. 1937.

² s. *Zahlen zur Entwicklung der ungarischen Nationalwirtschaft 1924/25—1937/38*. Budapest. 1938. S. 16.

ziffernreihe auch mit dem Gesamtvolumen der Kaufkraft der Landwirtschaft (s. Schaubild II), und mit der Kopfquote des dem Verbrauch zugeführten Teiles des Volkseinkommens (s. Schaubild III) verglichen und schliesslich die Indexziffern des Nominalwertes des Gesamtvolumens des Marktverbrauchs und diejenigen der Gestaltung des Banknotenumlaufs nebeneinandergestellt (s. Schaubild IV). Diese wenigen Anwendungen zeigen zur Genüge den hohen Wert unserer berechneten Indexziffern des Marktverbrauchsvolumens, u. zw. nicht nur für theoretische, sondern auch für wirtschaftspolitische Zwecke.

Koloman Kádas.

Die landwirtschaftliche Lohnfrage.

(Lohnbildung — Lohnregelung.)

Die landwirtschaftliche Lohnfrage verdient nicht nur vom wirtschaftlichen und sozialen, sondern auch vom nationalpolitischen Gesichtspunkte die grösste Beachtung: zum Zwecke der Hebung des niedrigen Lebensniveaus der landwirtschaftlichen Arbeitermassen erscheint ein geeigneter staatlicher Eingriff in die landwirtschaftliche Lohngestaltung im höchsten Grade erwünscht.

Die über eine Million Köpfe zählende landwirtschaftliche Arbeiterschicht Ungarns erhält zur Entlohnung auch heute noch überwiegend Naturalien. Die Löhne des landwirtschaftlichen Gesindes bestehen fast ausschliesslich in Naturalien, die Erntearbeiter und Drescher, ferner die Teilbauern erhalten einen bestimmten Anteil von der Ernte, so dass die gesamte in der Landwirtschaft geleistete Arbeit schätzungsweise zu drei Viertelteilen mit Naturalien entlohnt wird. Geldlöhne sind nur bei den Tagelöhnern üblich.

Bei der Bewertung der landwirtschaftlichen Löhne muss man spezifische, der Natur der landwirtschaftlichen Arbeit entspringende Gesichtspunkte vor Augen halten; es müssen volks- und privatwirtschaftliche, produktionspolitische, verkehrstechnische, geographische Momente, ferner die Gestaltung der Lebenshaltungskosten, die Ansprüche der Arbeitergruppe, der Ertrag der geleisteten Arbeit usw. berücksichtigt werden, um die Lohngestaltung richtig beurteilen und daraus treffende Konsequenzen ziehen zu können.

Eine eingehende Untersuchung der ausserordentlich niedrigen ungarischen landwirtschaftlichen Arbeitslöhne zeigt, dass das vom Gesetz 1923: XXV eingeführte landwirtschaftliche Lohnregelungssystem auf dem Gebiete einer gesünderen Gestaltung der Löhne keine nennenswerten Ergebnisse gezeitigt hat. Vor allem hat dieses Gesetz nur die Regelung bzw. Festsetzung der Tagelöhne ermöglicht, so dass ca drei Viertel

aller in der Landwirtschaft gezahlten Entlohnungen davon überhaupt nicht berührt wurden. Das vorgeschriebene schwerfällige und langwierige Verfahren (die Löhne werden auf Grund eines Antrags der Interessenten nach Befragung der Interessenverbände vom Landwirtschaftsminister festgesetzt), die Beschränktheit des Anwendungsgebiets des Gesetzes und die Tatsache, dass die unorganisierte landwirtschaftliche Arbeitnehmerschaft über keine entsprechenden Interessenvertretungen verfügt, mussten notwendigerweise in einem Versagen des erwähnten Gesetzes resultieren.

Da es in Ungarn geeignete Interessenverbände (Fachverbände) der Arbeitgeber und Arbeitnehmer nicht gibt und infolgedessen kollektive Arbeitsverträge nicht abgeschlossen werden können, so kann eine Besserung der Verdienstverhältnisse der landwirtschaftlichen Arbeiterschaft nur mit Hilfe entsprechender gesetzlicher Verfügungen, d. h. durch eine Reform des Lohnregelungssystems herbeigeführt werden. Es befindet sich gegenwärtig bereits ein Gesetzentwurf in Vorbereitung, der die Mängel des ersten Gesetzes beheben soll. Dieser Gesetzentwurf, der von den Interessenverbänden bereits verhandelt worden ist, plant eine Erweiterung der Lohnregelung u. zw. so, dass die Löhne aller landwirtschaftlichen Arbeitnehmerkategorien der Regelung unterworfen werden, ersetzt die bisherigen Kreisausschüsse für Lohnregelung durch Komitatsausschüsse, sieht die Einleitung des Lohnfestsetzungsverfahrens von Amts wegen, also ohne vorherigen Antrag der Interessenten vor und konstituiert schliesslich einen zentralen Landesausschuss, der für gewisse Arbeitskategorien die für das ganze Land gültigen Mindestsätze festzusetzen hätte, die die Komitatsausschüsse in ihren Beschlüssen nicht unterschreiten dürften.

Johann Szeibert.

Mitteilungen.

Nikolaus von Mattyasovszky.

(1875—1939.)

Mit dem Ableben Mattyasovszky's hat die ungarische agrarpolitische Literatur einen empfindlichen Verlust erlitten. Im Mittelpunkt seines wissenschaftlichen Interesses stand die Bodenbesitzfrage. Auf Grund eingehender Studien an Ort und Stelle verfasste er sein Erstlingswerk über Erbfolgegebräuche in Deutschland und Ungarn. Dem königlichen ungarischen Ackerbaumministerium zugeteilt, befasste er sich ständig mit der Durchführung besitzpolitischer Aufgaben; der Entwurf

zu einem Siedlungsgesetz, sowie andere besitzpolitische Entwürfe waren zum grossen Teil von ihm verfasst. Mattyasovszky war stets bestrebt, die Lehren der Agrarpolitik theoretisch zu verankern. Sein Buch über die Grundrente versuchte die Ricardo'sche Grundrentenlehre zu widerlegen und später stellte er sich die Aufgabe, die Grundfragen der Volkswirtschaftslehre vom Standpunkte der Landwirtschaft zu beleuchten.

Wolfgang Heller.

Der Ausbau der Agrarforschung in Deutschland.

Im nationalsozialistischen Deutschland, wo die Förderung der Landwirtschaft mit allen Mitteln betrieben wird und wo die Selbstversorgung, die Erzeugungsschlacht ein so aktuelles Problem darstellt, — spielen die Agrarforschungsinstitute eine besonders wichtige Rolle. Nach einer gewissen Umorganisierung der verschiedenen älteren Agrarforschungsinstitute wurde im Jahre 1935 der „Forschungsdienst“ organisiert, der eine Arbeitsgemeinschaft sämtlicher agrarwissenschaftlicher Fachinstitute darstellt, die berufen sind, bei der Leitung der Erzeugungsschlacht erfolgreich mitzuwirken. Der Verfasser beschreibt den Aufbau und die Organisation des Forschungsdienstes, das Arbeitsfeld der einzelnen sog. Abteilungen, besonders aber dasjenige des „Instituts für Vorratspflege und Landwirtschaftliche Gewerbeforschung“, das die Aufgabe hat, nach den möglichst besten Erhaltungsmethoden hauptsächlich von Fett, Eiweiss und Kohlenhydraten zu forschen, damit im deutschen Ernährungshaushalt durch die unsachgemässe Behandlung dieser wichtigen Stoffe keine Schäden entstehen können. Der Ausbau dieses zentralen und mit einem wachsenden Erfolg arbeitenden Forschungsapparates bedeutet einen grossen Gewinn für die deutsche Wirtschaft.

Nikolaus Szabó.

Die Handelsflotte Italiens.

Das vor kurzem veröffentlichte Londoner Lloyd Register gibt ein interessantes Bild von der Entwicklung der italienischen Handelsflotte. Zur Zeit des Berichtes verfügte Italien über 1227 Einheiten mit einer Tonnage von fast 3,5 Millionen und die letztgenannte Ziffer soll binnen kurzen auf 4 Millionen steigen. Unter der Leitung Costanzo Ciano's wurde die ganze Handelsflotte verjüngt und in einer einheitlichen Organisation zusammengefasst. Die Luxus- und Turistenschiffe weisen in der Geschwindigkeit Spitzenleistungen auf. Die Erneuerung der

Frachtflotte ist hauptsächlich durch den Ankauf gut erhaltener Schiffe aus zweiter Hand erreicht worden. Italien strebt auch in der Handelsschifffahrt nach Autarkie, — die italienische Flotte vermag heute bereits den Transport der wichtigsten Artikel selbst abzuwickeln. Die Bevorzugung der Motorschiffe mit Naphthafeuerung, sowie die der mittleren Raumgehaltskategorien, die wenigen Typen und das Streben nach grosser Durchschnittsgeschwindigkeit finden ihre Erklärung eben in den autarkistischen Bestrebungen.

E. Zantini.

Die finanzielle Lage Italiens.

Das Defizit des italienischen Staatshaushaltes ist von einem Mitglied des französischen Senats auf 30 Milliarden geschätzt worden, — der betreffende fügte noch hinzu, dass dieser Fehlbetrag weder durch kurzfristige, noch durch langfristige Anleihen zum Verschwinden gebracht werden könne. Demgegenüber ist die Aufbringung der 30 Milliarden bereits vollbracht u. zw. mit Hilfe langfristiger Anleihen; und auch der Goldbestand, der Notenumlauf, und die Auswirkungen der Devaluation vom Jahre 1936 zeugen von der Festigkeit der finanziellen Lage Italiens.

L. Ruffo.

LITERATUR.

Einzelbesprechungen:

Südost Economist. Zeitschrift für die Donauländer, Polen und den Balkan. Chefred.: *Dr. Georg v. Ottlik*, für den Verlag verantw.: *Dr. Stefan Varga*. Erscheint zweiwöchentlich. Budapest.

Mitte März laufenden Jahres ist mit dem Geleitwort des Präsidenten der Ungarischen Nationalbank, Leopold Baranyai's die erste Nummer einer neuen Zeitschrift erscheinen, welche die Aufmerksamkeit der Volkswirte, insbesondere jener der Donauländer sowie mancher der an diese angrenzenden Staaten verdient. Sie hat sich die Aufgabe gestellt die Wirtschaftsverhältnisse der Donauländer im weiteren Sinne, sowie jene einiger angrenzender Länder sowie deren Wirtschaftsbeziehungen insbesondere zum Deutschen Reiche und zu Italien mit wachsamem Auge zu verfolgen. Dass sie diesem Ziele wirklich dienlich ist und die richtige Auswahl der zu behandelnden

Fragen zu treffen und diese in wirklich sachgemässer Art zu bearbeiten versteht, davon legen die bisher erschienenen 18 Nummern ein beredte Zeugnis ab. Die Zeitschrift die in Verbindung mit dem Ungarischen Institut für Wirtschaftsforschung steht enthält eine Reihe von Artikeln und kleineren Notizen über aktuelle Fragen, die in einer Art bearbeitet sind, welche es den Lesern ermöglichen die Wirtschaftsverhältnisse im bearbeiteten Gebiete aufmerksam zu verfolgen und über ihren Stand sich zu unterrichten. Die Bedeutung einer Informationsquelle dieser Art für den Volkswirt in einer so bewegten Zeit, wie es unsere Zeit ist, muss wohl kaum betont werden.

W. H.

Napolitano, Gaetano: Istituzioni di economia corporativa. Padova, 1938. Cedam. VIII, 406 S.

Der Verfasser war einer der ersten, die erkannt haben, dass das in der Carta niedergelegte faschistische Wirtschaftssystem auf einer völlig neuen Basis fusst und die von dieser Erkenntnis die Forderung einer Neubegründung der korporativen Wirtschaftswissenschaft ableiteten. Diese Forderung bedeutet für ihn den völligen Bruch mit der klassischen Schule, die nach den ewig geltenden Gesetzen des Wirtschaftslebens forschend, der Wirtschaftswissenschaft einen apolitischen und damit gänzlich abstrakten Charakter verlieh. Die Loslösung von den klassischen Lehren kennzeichnet auch das vorliegende neue Buch Napolitanos, — dies kommt am kräftigsten im ersten Abschnitt zur Geltung, der eine Kritik der Ergebnisse der traditionellen Volkswirtschaftslehre bietet. Der praktische Teil der Ausführungen des Verfassers und besonders die Kapitel über die korporative Idee und über das italienische faschistische Wirtschaftssystem verdienen die grösste Anerkennung; seine theoretischen Gedankengänge — den sehr originellen Abschnitt über die Ursachen des menschlichen Wirtschaftens mit inbegriffen — sind jedoch in ihrer gegenwärtigen skizzenhaften Form nicht geeignet, die vorzüglichen Werke Carlis, Amorosos, Espinosas, die die scheinbare Kluft zwischen der herkömmlichen Volkswirtschaftslehre und dem faschistischen Wirtschaftssystem mit Erfolg zu überbrücken suchen, zu widerlegen.

Michael Futó.

Orel, Géza: Handbuch des geschickten Verkäufers. Budapest, ...S. (In ungarischer Sprache.)

Der Verfasser hat bereits mehrere Arbeiten über die Technik des Handels veröffentlicht. Sein vorliegendes, mit

Sachkenntnis und Gründlichkeit geschriebenes Buch will einerseits zeigen, wieviel Gewissenhaftigkeit, Ehrlichkeit, Bildung, Takt und Vielseitigkeit die Ausübung des kaufmännischen Berufs erfordert, andererseits weist es aber auch auf die wichtige volkswirtschaftliche Funktion des Kaufmannes, der nicht nur den Konsum, sondern gewissermassen auch die Produktion zu lenken hat, hin. Das anziehend geschriebene Buch ist nicht nur dem Lehrpersonal und der Schuljugend der Handelsschulen, sondern auch dem praktischen Kaufmann aufs Wärmste zu empfehlen.

Anton Éber.

World Economic Survey. Eighth year. 1938/39.
Geneva. League of Nations. 1939. 247 S.

Das Wirtschaftsjahr 1938/39 war ein Jahr des Zerfalles der Weltwirtschaft. Die internationalen Kapitalbewegungen waren von politischen Gesichtspunkten geleitet, im internationalen Warenverkehr konnte man die Entstehung von zwei gegensätzlichen Wirtschaftsblöcken beobachten und auch die Produktion zeigte die steigende Disintegration der Weltwirtschaft. All das wurde von den fortschreitenden Kriegsvorbereitungen verursacht. Diese Entwicklung wird im vorliegenden Bericht eingehend behandelt, eine umfassende Dokumentation, ein gutes statistisches Material bilden die Grundlagen und auch die theoretischen Gesichtspunkte kommen entsprechend zur Geltung. Zu bemängeln wäre vielleicht nur, dass im statistischen Material die relativen und die Indexzahlen zu stark überwiegen und dass im Ganzen eine gewisse politische Voreingenommenheit bemerkt werden kann. Den grundlegenden Wert der Veröffentlichung vermag dies jedoch nicht zu beeinträchtigen.

Rudolf Nötel.

World Production and Prices 1938/39, League
of Nations, Geneva, 1939. S. 113.

Der eben vor dem Ausbruch des Krieges erschienene Band bietet eine zusammenfassende Übersicht über die Produktionskräfte der Welt und über die Preisgestaltung. Der hervorragendste Charakterzug der Preisgestaltung des Wirtschaftsjahres 1938/39 war die mit einer erheblichen Produktionsausdehnung parallel laufende Senkung der Fertigwarenspreise, die hauptsächlich der bedeutenden Senkung der Rohstoffpreise zuzuschreiben ist.

Stefan Vezér.

Report on the British Social Services. Political and Economic Planning edition. 1937. 206 S.

In der vorliegenden Veröffentlichung versucht der Studienausschuss des Political and Economic Planning ein übersichtliches Bild von der sozialen und Fürsorgetätigkeit in England zu bieten. Die einschlägigen Leistungen werden in drei Gruppen eingeteilt behandelt: 1. die der Volksgemeinschaft zugute kommenden allgemeinen Leistungen, wie die Organisation für Gesundheitswesen, das Unterrichtswesen, die Arbeitsvermittlung usw., 2. die Sozialversicherung und 3. die unentgeltlichen Unterstützungen, wie Alters- und Arbeitslosenunterstützung und Wohltätigkeit. Die Darstellungen der Veröffentlichung lassen das Bild einer gigantischen Tätigkeit, in die sich Staat, Gebietskörperschaften und Gesellschaft teilen, vor den Augen des Lesers entstehen, — sie zeigen aber auch, dass diese verwickelte und vielfältige Arbeit einer dringenden durchgreifenden Regelung und Organisierung bedürfte, um nicht völlig unübersehbar zu werden.

Béla Vámos.

Statistica agricolă a României în 1937. (Statistique agricole de la Roumanie en 1937.) Anul I. Institutul Central de Statistica, Ministerul Economiei Nationale. Bucuresti, 1938. 112 S.

Die Veröffentlichung bietet eine ausführliche Statistik des rumänischen Ackerbaus, sie enthält Angaben über Anbaufläche, Ernteertrag und Wert der einzelnen Produkte in den Jahren 1921—1937, — bei den Getreidearten werden die retrospektiven Zahlen sogar vom Jahre 1862 angefangen mitgeteilt. Die Einleitung gibt eine geschickte Zusammenfassung der wichtigsten Ergebnisse und befasst sich hierbei auch mit der Bodenbesitzverteilung und mit der Gliederung der Agrarbevölkerung.

Koloman Kádas.

Az amerikai gazdaságpolitika válaszúton.¹

Tartalom: 1. Az amerikai jólét árnyoldalai. — 2. A munkanélküliek segélyezése. — 3. A belföldi életszínvonal emelése. — 4. Kiviteli politika. — 5. Válaszút.

1. Az amerikai jólét árnyoldalai.

Sersdöntően mozgalmas napok különösen alkalmasak arra, hogy figyelmünket főleg csak azokra a jelenségekre összpontosítsuk, amelyek a gyakorlati összefüggések felszínén mutatkoznak. Ilyenkor könnyen feledkezünk meg az események háttérében meghúzódó vonatkozásokról. Pedig nyilvánvaló, hogy sorukban oly tényezők is akadnak, amelyek előbb-utóbb gyakorlatilag is fontosakká válhatnak. Háború idején arra hajlunk, hogy elsősorban a *hadviselő* országok katonai és gazdasági erejét latolgassuk. Pedig korábbi tapasztalatokból ugyancsak megtanulhattuk, hogy kezdetben *semleges* államok későbbi magatartása nyomatékkal szólhat be a döntésbe. Márcsak ezen a síken sem lehet érdektelen, ha manapság egyik-másik semleges ország gazdasági helyzetét elemezzük és ilyképen igyekszünk következtetéseket vonni későbbi magatartására.

Az Északamerikai Egyesült Államok ebből a szempontból különös figyelmet érdemelnek, mert nagy világgazdasági súlyuk az utóbbi évek változatos gazdasági eltolódásainak folyamán sem csökkent. Gazdagságuk *élelmiszerekben* és ipari *nyersanyagokban* változatlanul igen jelentékeny. Ennek a gazdagságnak nemzetközi jelentőségét helyesen csak akkor mérlegelhetjük, ha a megfelelő népességi arányokat is tekintetbe vesszük. Az Északamerikai Egyesült Államoknak vagy — amint alább a rövidség kedvéért mondani fogjuk — Amerikának mintegy 130 millió főre rúgó lakossága a földkerekség népességének kereken 6 %-át teszi. Ezzel szemben a földke-

---

¹ A Magyar Közgazdasági Társaság 1939. október 2-i ülésén tartott előadás.

rekség kőolajtermeléséből kerekén 60 % jut reá, a gyapotból 41 %, a kőszénből 29 %, a rézből 28 %, a vasból 24 %, az aluminiumból 22 %, az ólomból 21 % és a gyapjúból 12 %. Számaink a Nemzetek Szövetségének adataira támaszkodnak és az 1938. évre vonatkoznak. Ugyanebben az esztendőben a földkerekség² tengeriterméséből 56 %, búzaterméséből pedig 21 % jutott Amerikára. Ezeknek az adatoknak mint nagyságrendnek ismétlése lépésről-lépésre fontos, amidőn az amerikai gazdaságpolitika nemzetközi szálait nézzük.

Köztudomású, hogy Amerika élelmiszerekben és ipari nyersanyagokban való gazdagságán kívül az általános jólét számos egyéb előfeltételével is bőven rendelkezik. Lakosságának *munka*erejére nagyjában kedvező éghajlati viszonyok és egészségügyi állapotok serkentőleg hatnak. Leggyakrabban mégis az országnak *tőke*bőségére szokás hivatkozni. A világ-gazdasági válság ugyan erősen lelassította Amerika nyers tőke-termelését; tiszta tőke-termelését pedig az 1931—34. években negatív összeggé változtatta.³ A világ-gazdasági válságnak ebben az első részében tehát Amerikában több régi tőkét használtak el, mint amennyi új tőke keletkezett. A harmincas évek második felében azonban már újból megfordult a helyzet és az ország hatalmas tőkeállománya az utóbbi években megint ütemesen szaporodik. Mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi, nevezetesen közlekedési befektetései nemzetközi viszonylatban mennyiségileg és minőségileg ismét egyaránt kimagaslanak. A természeti erő, az emberi munka és a tőke mellett a negyedik termelési tényező, a *vállalkozói eszme* sem hiányzik Amerikában. Számos példával bizonyíthatnánk, hogy az ország a vállalkozási tehetség és a vállalkozási kedv vonatkozásában viszonylag még ma is leginkább a korlátlan lehetőségek hazája.

További termelési tényezőként manapság már egyre inkább költöttebb, ha a termelésnek nyújtott *közületi támogatást* is figyelembe vesszük. Ennek a támogatásnak a tervgazdaság mai világában számos módja van. Különböző változatai a kor színvonalán álló gazdaságpolitika rendszabályainak sokféleségéből sarjadzanak. Mai társadalomgazdasági rendünkben csupán helytelenül elvont elmélet szólhatna egy termelő vállalatról, amely mindenféle közületi támogatás nélkül is megáll. Így van ez még akkor is, ha az egyéni vállalkozó a közület beavatkozását gyakorta csak korlátozásnak tekinti. Hiszen a vállalkozó javarészt csak akkor beszél a gazdaságpolitika kor-

² A Nemzetek Szövetségének idevágó adatai a tengerinél nem veszik tekintetbe Kína nagyobb részét, valamint Afrika és Óceánia egyes részeit; a búzánál pedig Kína nagyobb részét, Oroszországot, Iránt, Irakot és Törökország ázsiai részét.

³ L. Simon Kuznets, *National Income and Capital Formation*, 1919—1935. New-York 1937, 85. l.

látészásairól, ha a maga egyéni törekvései és a közület célkitűzései között ellentét fennforgását látja. Közületi támogatásra azonban minden vállalkozónak mindig szüksége van. Ha egyébre nem, gondoljunk az államilag irányított pénzrendszer előnyeire, a hitelbiztonság intézményeire, a tisztességtelen verseny elleni rendszabályokra, a védővámokra stb. Amerikának ez a további termelési tényező, a közületi támogatás is minden bizonnyal kielégítő mértékben áll rendelkezésére. Viszonylag ifjú társadalomgazdasági szervezetében csak kevésbé súlyos letűnt korszakoknak részben terhes gazdasági hagyatékát. Jellegzetes alkalmazkodóképessége és a jobb, új módszerek iránti lelkesedése egyaránt arra képesítik, hogy termelésében és jövedelemeloszlásában hasznos közületi támogatást érvényesítsen.

Amerikában tehát az egyes termelési tényezők: a természeti erő, a munka, a tőke, a vállalkozói eszme és a közületi támogatás általában igen kedvező képet nyújtanak. *Egybehangolásuk* terén azonban kétségtelenül zökkenők mutatkoznak. A termelés és a jövedelemeloszlás egész együttese az országot ugyan manapság is a nemzetközi rangsor élére állítja. Az 1925—34. évtizedben az amerikai *nemzeti jövedelemnek* egy keresőre jutó évi átlaga kereken 1400 aranydollárra rúgott. Colin Clark⁴ nemzetközi összehasonlító adatai alapján még Nagybritanniában és Svájcban is több mint negyedrésszel volt kisebb a nemzeti jövedelem megfelelően számított átlaga; Hollandiában több mint harmadával volt csekélyebb, Svédországban, Franciaországban, Dániában, Németországban és Belgiumban több mint felével, Magyarországon és Olaszországban mintegy háromnegyed résszel, Bulgáriában és Romániában pedig több mint négyötödével. A helyzet mégis az, hogy Amerikának egyes termelési tényezői jobb egybehangolásának esetén a világrangsorból még sokkal erősebben kellene kimagaslania. Tényleg azonban a szóbanforgó egybehangolás hiányának körtüneteit kell megállapítanunk. A jövedelemeloszlási és a pénzügyi gazdálkodás több idevágó aggályos jelenségére utalhatnánk. Többé-kevésbé azonban valamennyien egyetlen főtételben csúcsosodnak: a már-már idültnek mondható súlyos amerikai munkanélküliségben.

A *munkanélküliség* statisztikája Amerikában is viszonylag gyenge lábon áll. A vele foglalkozó szervek különböző számítási módszereket alkalmaznak. Így pl. a National Industrial Conference Board és az American Federation of Labor becslései között időnként 10 %-osnál is nagyobb eltéréseket találunk. Ezért inkább csak átlagos megközelítésre támaszkodhatunk. Ily alapon a huszas évek gazdasági fellendülésének

⁴ L. Internationaler Vergleich der Volkseinkommen. Weltwirtschaftliches Archiv, 1938. évf., 51—76. l.

csúcspontján, 1929-ben Amerikának kb. 1 millió munkanélkülije volt. Számuk a világgazdasági válságban ugrásszerűen emelkedett és 1933-ban elérte a 14 milliót. Az újabb fellendülés ugyan itt is javulást hozott; az amerikai munkanélküliek száma azonban még 1937-ben is 8 millió tájékán járt. Ez volt egyúttal az utóbbi évek amerikai munkanélküliségének legkisebb terjedelme. Azóta ugyanis megint súlyosabb adatokat látnunk és 1939 augusztusában is mintegy 10—11 millió munkanélkülije volt az országnak. Mindjárt hozzá kell fűznünk, hogy ez a szám magában foglalja azt a 3 milliónál több munkást is, akiket a munkanélküliség leküzdése céljából létrehívott különböző közületi intézmények foglalkoztatnak. Itt mégis kivételesen magas munkanélküliségről van szó, amely egymagában sokkalta nagyobb, mint a földkerekség összes többi országának statisztikailag nyilvántartott munkanélkülisége. Ilyképen nem is látszik szükségesnek, hogy ennek a kórtünetnek társadalomgazdasági súlyát részleteiben vázoljuk. Arra viszont, hogy a kórokozók mennyire rejlenek a világháború nyomában járó téves tőkebefektetésekben, alább fogunk még kitérni.

2. A munkanélküliek segélyezése.

Ha rövid úton óhajtunk tárgyunk lényegére térni, mindjárt azt a kérdést vethetjük fel, hogy az amerikai munkanélküliség súlyos betegségének milyen gazdaságpolitikai kezelési módjai kínálóznak. Nyilvánvaló, hogy gyökeres orvoslást csakis nagyobbarányú termelés és megfelelően nagyobb foglalkoztatottság hozhat. Hasonló folyamatnak szüksége egyéb országokban is fennforog: itt tehát korántsem amerikai különlegességről van szó. Mint számos hasonló esetben, a gazdaságelméletileg is komoly kérdés itt inkább csak az, hogy a *termelés fokozásának mily üteme* látszik szükségesnek. A gazdaságtudományi kutatás mai színvonalán ugyanis kétségtelen, hogy a termelés egyrészt ugrásszerűen gyors és másrészt fokozatosan lassú kiterjesztésének kérdései nemesak mennyiségi, hanem minőségi síkon is különböznek egymástól. Más szóval: egész lényegében más problémával állunk szemben akkor, amidőn kellő átmenet nélkül, hirtelen kell a foglalkoztatottságot emelnünk, mint akkor, amidőn a termelés kereteinek tágításában a gazdaság szerves fejlődésének ütemét követhetjük. Az ily fokozatos ütemű orvoslásnak egyik módja Amerikában az lehetne, hogy a munkanélküliek segélyezését továbbra is a jelenlegi színvonalon tartják fenn és a gazdaságpolitika hagyományos serkentő eszközeivel törekszenek nagyobb arányú termelésre. Másik lehetőségként az kínálkozik, hogy a segélyezés mértékét fokozatosan csökkentsék és a gazdasági élet önműködő

összefüggéseire bízzák az új egyensúlyi helyzet létrehozását, amelyben kevesebb a munkanélküli. Gyakorlatilag azonban mindkét út igen rögzös. Ezért a gyorsabb ütemű termelési meklendítés gondolata jut előtérbe.

A munkanélküliek *segélyezésének* jelenlegi mértékét Amerikában főleg azért nehéz továbbra is huzamosabban fenn tartani, mert a vele kapcsolatos kiadások csaknem elviselhetetlen *pénzügyi terhet* jelentenek. Az 1937/38. évben a szövetség jóval többet költött a munkanélküliek segélyezésére, mint amennyi egész pénzügyi hiánya volt. Az 1938/39. pénzügyi évnél valamivel több mint 9 milliárd dollárra rúgó összes szövetségi kiadásából több mint harmadrész jutott a gazdasági fellendítés és segélyezés (recovery and relief) tételeire; az utóbbinak pedig túlnyomó zömét — a költségvetés szerint 2.7 milliárd dollárt — a munkanélküliek segélyezésére fordították. Ugyanebben az évben a szövetségi költségvetés hiánya 3.5 milliárd dollárra rúgott. Úgy is mondhatjuk tehát, hogy a szövetségi pénzügyi hiány jórészt a munkanélküliek segélyezése okozta. Az 1939/40. évre előirányzott 3.3 milliárdnyi költségvetési hiányból 2 milliárd jut a munkanélküliek segélyezésére. A Works Progress Administration-nek, az inségmunkákat irányító egyik szövetségi szervezetnek kiadásai 1936 óta egymagukban évente több mint 1 milliárd dollárra rúgtak.⁵ Az a felteggés tehát, amely a súlyos közületi eladósodásért főleg a munkanélküliek segélyezési rendszerét okolja, semmiesetre sem áll távol a valóságtól. Márpedig a szövetség adósságainak összege, amely 1932-ben 20 milliárd dollár tájékan járt, 1939 közepén már a 40 milliárd dollárt is meghaladta. Ha ehhez hozzászámítjuk még a szövetséghez tartozó államoknak mintegy 25 milliárd dollárra rúgó adósságait, valóban aggasztó képet kapunk. Ezeknek az adósságoknak rendezése ijesztő kérdőjelként mered nemcsak az amerikai nagyközönség, hanem a közgazdasági szakértők elé is. Mily pénzügyi műveletek segítségével lesz pl. a szövetség képes jelenleg 40 milliárd dollárnyi és a jövő évben költségvetésszerűen már 44 milliárdra növekedő tartozásait visszafizetni, amidőn a szövetségi bevételek összege 1938/39-ben nem érte el a 6 milliárd dollárt és költségvetésszerűen 1939/40-ben sem fogja elérni? Ebből a kérdésből nyugodtan szűrhetjük le azt a következtetést, hogy a munkanélküliek segélyezésének pénzügyi terhei a szövetségi háztartást máris igen súlyos veszélyekkel fenyegetik. Vegyük tekintetbe egyúttal még azt a tény is, hogy a szövetséghez tartozó államok ezen a téren szintén igen súlyos áldozatokat hoznak.

⁵ L. Ewan Clague and Anne E. Geddes, Why We Need a Social Security Program. The Annals of The American Academy of Political and Social Science, 202. kötet, 1939, 12. és 13. l.

Hasonló következtetésre jutunk, ha a jelenlegi segélyezési rendszer *társadalomerkölcsi* mérlegét nézzük. A segélyek összege általában oly magas, hogy a kevésbé munkaszerető egyéneket számos esetben teszi munkakerülőkké. Gondoljunk oly fonák helyzetekre, amelyekben pl. a Works Progress Administration, a Civilian Conservation Corps vagy egyéb munkanélkülieket segélyező intézmények székházainak házmesterei vagy éjjeli őrői kisebb bért kapnak, mint amennyi az intézményben megforduló munkanélküliek segélye. Amerikában manapság számos hasonló példát emlegetnek. Mindannyian csak arra alkalmasak, hogy a „nem érdemes dolgozni” társadalomerkölcsileg veszélyes elvét táplálják. A segélyezés módszerei és mérvei a szövetség egyes államaiban különböznek. Gyakorta egyenesen kiáltó különbség mutatkozik a Middlewest rosszul fizetett mezőgazdasági munkásainak nyomora és a keleti vagy a nyugati partvidék városi munkanélkülijeinek viszonylagosan kielégítő sorsa között. Az újabb amerikai szociográfiai irodalomnak gombamódra szaporodó termékei ugyancsak kiszínezik ezeket a különbségeket. Különösen a „dust bowl“-nak, a többéves szárazságtól sújtott középső államoknak elszegényedett mezőgazdasági lakossága főleg ezért törekszik mindenképpen elvándorolni: leghőbb vágya többnyire az oly keleti vagy nyugati államokban való megtelepedés, amelyekben már egy-néhány havi helybenlakás is elegendő ahhoz, hogy a munkanélküliek tetemes segélyben részesedjenek. A jelenlegi segélyezési rendszerrel kapcsolatos társadalomerkölcsi veszélyek ilyképen igen jelentékenyek.

Az idevágó veszélyeket a komolyabban gondolkozó amerikai közvélemény egyrésze is aggodalommal látja. Akik ezt teszik, azok a munkanélküli segélyek fokozatos *csökkentése* mellett törnek lándzsát. A közvélemény nagy zöme azonban a magas segélyek rendszerének híve. Az ország nagy gazdagságának képe mélyen vésődött be a legtöbb amerikai gondolatvilágába és ott szorosán kapcsolódik egybe a kiegyenlítő társadalomerkölcsi igazság eszményével. Ebből a ferrarásból táplálkozik az a követelés is, hogy Amerikának mint a világ leggazdagabb államának megfelelő bőkezűséggel kell ellátnia munkanélkülijeit. A mindenkori kormánynak továbbá azt a körülményt is latba kell vetnie, hogy a szavazó polgárok igen tekintélyes része kerül ki a munkanélküliek sorából. A több mint 10 millió munkanélkülinek az amerikai választási rendszer alapján oly nagy politikai súlya van, hogy minden kormány veszélyeztetné a maga helyzetét, ha velük szembe fordulna. A manapság uralkodó felfogás mellett aligha akadhat Amerikában oly kormány, amely sikeresen tudná a munkanélküli segélyeket csökkenteni: az ebből fakadó nyomásnak hamarosan áldozatul kellene esnie. Főleg ezért vannak a se-

gélyek fokozatos csökkentésének vagy eltörlésének oly jelentékeny gyakorlati nehézségei.

Eddigi érvelésünk eredményeként tehát úgy látjuk a helyzetet, hogy mindazoknak a gazdaságpolitikai orvoslási módoknak, amelyek a termelés szervesen fokozatos kiterjesztésére irányulnának, útjába tetemes nehézségek hárulnak. A nehézségek forrása a munkanélküli segélyek jelenlegi rendszerében rejlik: mind a jelenlegi segélyek további kifizetése, mind pedig csökkentésük igen komoly akadályokba ütközik. Érthető tehát, ha a gazdaságpolitika figyelme oly megoldási módok felé terelődik, amelyek a termelés gyors ütemben való kiterjesztésére és ezáltal a foglalkoztatottságnak megfelelően gyors ütemben való növelésére alkalmasak. Ez a cél elméletileg kétféle módon érhető el: az egyik mód a belföldi életszínvonal gyors emelése, a másik pedig a kivitel gyors fokozása. Elméletileg mindkettőnek nyomában a termelés olymértű növekedése járhat, amely a kívánt gyors ütemben szívja fel a munkanélküliséget. Célrányos lesz tehát mindkettőjüket szemügyre vennünk.

3. A belföldi életszínvonal emelése.

A belföldi életszínvonal gyorsütemű emelése nemcsak Amerikában, hanem valamennyi egyéb országban is a *talmi közgazdászok* vágyálmairak netovábbja. Tudjuk, hogy manapság a legtöbb gyökeres változást hirdető gazdaságpolitikai tervnek ilyféle elgondolás az alapja. Gyakorta önkéntelenül is a kuruzslók ismert hirdetéseire kell gondolnunk, amelyek egy-néhány heti kezelés eredményeként ígérik a hatalmasra megnőtt izmokat vagy az ölnyi hosszú dús hajzatot. Pedig az a szakadék, amely közgazdasági csodaszerek kiagyálása és a gazdasági élet szövevényes összefüggéseinek komoly áttekintése között tátongani szokott, többnyire ugyancsak mély és széles.

Ijesztő példaként említhetjük a „*Ham and Eggs*” — javaslatot, amelyről mostanában főleg Amerika nyugati államaiban sok szó esik. Ennek a Kaliforniában előterjesztett törvényjavaslatnak elgondolása az, hogy az 50 évnél idősebb munkanélkülieknek módjukban álljon nemcsak vajaskenyeret, hanem sonkát és tojást is reggelizni. Fogyasztásuknak ily színvonalra való emelését pedig úgy óhajtja elérni, hogy munkanélküli segélyként heti 30 dollárt („thirty every Thursday”) juttat nekik. Ennek a rendkívülien magas segélynek feltétele csupán az, hogy a legalább 50 éves és már legalább 2 esztendőt Kaliforniában töltött egyén sem munkavállalói, sem pedig munkaadói viszonyban ne álljon. Magánvagyon vagy pedig pl. a házastársnak vagy más családtagnak munkából eredő jövedelme

figyelmen kívül maradna. A heti 30 dollár munkanélküli segélyt tehát még az a milliomos asszony is megkapná, akinek férje vállalkozási tevékenységéből, bankvezéri vagy bármely más alkalmaztatásából kifolyólag magas jövedelmet élvez. Csúpan részletkérdés, hogy a segélyt egydolláros címletű utalványokban (warrant) fizetnék ki. Számos nagyáruház és egyéb kereskedelmi vállalat már előre kötelezte magát, hogy ezeket az utalványokat áruért fizetesképpen elfogadja. Az utalványok forgalmképességének előfeltétele viszont az lenne, hogy mindenkorai tulajdonosuk hetente két cent értékű bélyeget ragaszson hátlapjukra. Itt tehát az értékét fokozatosan veszítő pénz régi divatú elgondolásának felújított válfajáról van szó. A 104 cent értékű bélyeggel ellátott utalványt azután egy év leforgása után egydolláros rendes szövetségi bankjegyre cserélnék be és a 4%-os értéktöbbletet a nagyszabásúnak látszó terv igazgatási költségeire fordítanák.

Komoly közgazdasági érvelés síkján bizonyítással felelőlegesen utalnunk annak az adónak súlyos terhére, amelyet a heti 2 cent lerovása jelentene; azokra az inflációs veszélyekre, amelyek az egész elgondolásban rejlenek; arra a körülményre, hogy a terv gazdasági és pénzügyi kockázatának jelentékeny részét a szövetség többi államának kellene viselnie; vagy pedig az abban az esetben fenyegető veszélyre, ha a kaliforniai példa a szövetség többi államának részéről is utánzásra talál. Bármennyire is kézenfekvőek a terv mindezen és még egyéb *hibái*, érdekében a munkanélküliek és a különböző munkáscsoportok segítségével hatalmas szervezkedés folyik és a vitában Amerika nemzetközileg elismert közgazdászai közül is többen részt vesznek. A munkavállaló rétegek szempontjából a terv *előnyének* látszik, hogy az 50 évnél idősebbek versenyét kikapcsolja és így növeli a fiatalabb munkaerők iránti keresletet. Sekélyes tudású közgazdászok és hatásuk alatt a nagyközönség körében is viszont azért talál tekintélyes számú követőre, mert a vásárlóerő növelésének és a nyomában járó továbbgyűrűző hatásoknak kellően meg nem emésztett elmélete erősen megzavarta a józan ítélőképességet. A törvényjavaslat 1939. november 7-én kerül népszavazás alá. Ezúttal valószínűleg még nem fogja megkapni a szükséges többséget. A helyzet alapos ismerői is úgy látják azonban, hogy ez a többség egy-két éven belül mégis létrejöhet. Akkor azután majd a legfelsőbb amerikai bíróság töprenghet a törvény alkotmányosságán.

Ilyfajta és hasonló elgondolás ma többféle kering Amerikában. Amennyiben a belső életszínvonal gyors emelésére irányulnak, előterükben egyaránt a *tényleges vásárlóerő növelése* áll. Ez viszont általában kétféle módon érhető el: vagy az *ár-színvonalnak*, főleg pedig a közszükségleti cikkek árának csök-

kentésével, vagy új hitelpénz kibocsátásából sarjadzó vásárlóerő teremtésével. A gazdaságpolitika hagyományos, szerves eszközeivel való összehasonlításban mindkét módozatot többé-kevésbé szervesen gazdaságpolitikai beavatkozásnak mondhatjuk.

Az első módozat, azaz hatósági beavatkozással előidézett *árcsökkenések* alkalmazása, Amerikában két különböző ckból is csak kevésbé járható útnak látszik. Először azért, mert az amerikaiaknak az egyéni szabadság iránti hagyományos tisztelete és szeretete még a New Deal mai világában sem igen bírja el azokat a rendkívül mélyre nyúló korlátozásokat, amelyeket a hatósági árleszállítás jelenteni szokott. Másodsor pedig azért, mert az ilyfajta árpolitikai beavatkozásoknak lényegükben fogva inkább csak kiegyenlítő jövedelemeloszlási szándékaik, semmint termelést serkentő eredményeik szoktak lenni. Jövedelemeloszlási hatásaikat nyilvánvalóan csak akkor érhetik el, ha bérvédelmi rendszabályokkal kapcsoljuk egybe őket. Ebben az esetben pedig minden hatósági árcsökkenés elsősorban a vállalkozói nyereséget csorbítja és ezáltal a vállalkozói kedvet csökkenti. Elsődleges hatásként tehát vajmi kevésbé alkalmas a termelés kiterjesztésére. Az alacsonyabb árak szülte nagyobb kereslet azután másodlagos hatásként különbözően fogja érinteni az egyes termelési ágakat. Ahol növekvő termelési költségek érvényesülnek, ott a nagyobb kereslet sem fog tágabb termeléshez vezetni. Ily eredmény csak azokban a termelési ágakban várható, amelyek még az állandó vagy a csökkenő költségekben rejlő előnyöket élvezik. Általában tehát azt mondhatnók, hogy ezen az alapon a mezőgazdaság és a bányászat zöme kedvezőtlenebb helyzetben van, mint a feldolgozó ipar különböző ágai és közöttük is különösen azok, amelyeknek a mezőgazdasággal és a bányászattal csupán lazább kapcsolatuk van.

Aki azonban a termelés tanának korszerű gyakorlati alkalmazásában járatos, az igen jól tudja, hogy jelenleg már Amerikában is egyre több iparág éri el azt a terjeszkedési fokot, amelyen túl a *növekvő költségek* terhével kell szembenéznie. Gondoljunk csak azokra a legkülönbözőbb gazdaságpolitikai korlátozásokra, amelyek a termeléshez szükséges nyersanyagok és munka megszerzését nehezítik. Más szóval: a feldolgozó iparok manapság már Amerikában is egyre nagyobb számban érik el azt a terjeszkedési fokot, azaz azt a viszonylag legjobb üzemenagyságot, amelyen túl már megint drágább nyersanyagokat kell felhasználniuk és magasabb munkabéreket kell fizetniük. Ebből viszont az következik, hogy a növekvő költségek esete Amerikában is általában egyre gyakoribb jelenséggé válik. A hatósági árcsökkenés nyomában járó nagyobb kereslet tehát csak megfelelően kevesebb esetben

vezethet a termelés kiterjesztéséhez, nagyobbíokú foglalkoztatottsághoz és ilyképen a munkanélküliség csökkentéséhez.

Érthető tehát, hogy a „Ham and Eggs“-hez hasonló javaslatok, amelyek jövedelemeloszlási céljukat *több pénz forgalombahozatalával* igyekeznek elérni, általában jóval népszerűbbek. Miképen egyéb országokban, úgy Amerikában is a közgazdaságtan klasszikus forgalmi pénzegenletének felületes ismeretéből táplálkoznak. Az, aki ezt az elméletet kellően meg nem emésztette, való. lényegét könnyen félremagyarázza, mert könnyen esik az egyenlet rideg mennyiségtani értelmezésének hibájába. Azt is könnyen tételezi fel, hogy a forgalomba jutó nagyobb pénzmennyiség és ennek esetleg nagyobb forgási sebessége mindig kielégítő módon találja meg ellensúlyát a termelés megfelelő kiterjesztésében és így a forgalmazott áruk nagyobb mennyiségében. Ily feltevés alapján azután a pénzértékét kifejező törtszámnak számlálója és nevezője mindig egyenlő arányban változna, ami azt jelentené, hogy a pénz értéke is változatlan maradna. Az ehhez hasonló merev mennyiségtani értelmezésnek híveit tehát elvakítja a termelés azon gyarapodásának reménye, amelyet a növekvő kereslettől várnak. Pedig nyilvánvaló, hogy ez az igen régi és kártékony felfogás súlyos hibákban szenved, mert elhanyagolja a termelés várható kiterjedésének lényeges részletkérdéseit.

Először is nincsen tekintettel arra, hogy járulékos vásárlóerők ugrásszerű gyarapításának esetén a növekvő kereslet gyakorta csaknem váratlanul új helyzeteket teremthet. A hirtelen keletkezett új vásárlóerők a táplálkozás, a ruházkodás, a lakás, a közlekedés és a szórakozás területén, valamint egyéb vonatkozásokban is gyakorta irányulnak oly cikkek felé, amelyeket új termelőüzemek jobban tudnak előállítani, mint a meglévő régiek. A fogyasztás oldaláról itt a változó ízlés, a termelés oldaláról pedig a műszaki haladás egyaránt fontos szerepet játszhatnak. Emellett a régi üzemek termékei iránti kereslet is hirtelen átcsoportosulásoknak lehet kitéve. Az ilyenkor többé-kevésbé mindig emelkedő munkabérek terhét csak az új termelőüzemek és a régiek közül csupán azok szokták jól elbírní, amelyek felé a járulékos keresletnek tetemesebb része irányul. A régi üzemek többi része azonban a növekvő termelési költségeket csak kevésbé bírja el és ezen a réven az ország *tőkeállományában* is fájdalmas *pusztulás* következhet be.

A hirtelen átcsoportosulás benyomása alatt a kedvezőtlenül érintett régi tőkés csoportok gyakorta túlságosan is bizalmatlanul ítélik meg a helyzetet. Ezért sokszor a közvetlenül indokolt mértéknél is erősebben vonulnak vissza a termeléstől. Bizalmatlanságuk és ijedtségük egyidejűleg esetleg túlzott *takarékoskodáshoz* vezet. Ez a folyamat azonban gyakorta

korántsem jelenti az ország tőkeállományának megfelelő szaporulatát, mert az ugyanakkor elpusztult tőkéknek esetleg csak egyrészét képes pótolni. Az, hogy a szóbanforgó megtakarítások vagy pedig az elpusztult tőkék esnek-e nagyobb súllyal latba, nyilvánvalóan mindig ténykérdés lesz.

Fontosabb körülmény az, hogy az átmenet nélkül, hirtelen keletkezett, nagyobb mennyiségű, új vásárlóerőből sarjadzó kereslet irányait általában nehéz előre látnunk. Ebben a vonatkozásban mind a gazdaságpolitika irányító szervei, mind pedig a vállalkozók könnyen válhatnak *téves számítgatások* áldozataivá. A hirtelen lendületbe jött kereslet még akkor is, ha kezdetben elméleti várakozásainknak megfelelő árucikkek felé irányul, később ingatagnak bizonyulhat: amily hirtelen keletkezett, ép oly hirtelen nyergelhet át más árucikkekre. A fogyasztás gyors kiterjesztése folyamán a fogyasztó gyakorta jut arra a meggyőződésre, hogy első választása helytelen volt és hogy helyesebben teszi, ha vásárlóerejét más árucikkek felé fordítja. Igaz ugyan, hogy ily eltolódások egyéb esetekben is bekövetkezhetnek; vásárlóerők gyors növelésekor azonban bekövetkezésüknek általában nagyobb a valószínűsége. Párhuzamosan kell tekintetbe vennünk az újabban sokat vitatott gyorsulási (akcelerációs) folyamatokat, amelyeknek révén a fogyasztási cikkek iránt mutatkozó új kereslet lényegesen nagyobbított alakban lép fel az ezen cikkek előállításához szükséges termelési cikkek vonatkozásában. Ha mármost a fogyasztás gyors kiterjesztésének kezdetén mutatkozó kereslet iránya utóbb megváltozik, akkor ezen a réven veszélyek fenyegetnek. A termelési cikkek felé kezdetben forduló gyorsult befektetések tetemes része utóbb téves tőkebefektetéseknek bizonyulhat, aminek azután az egész közgazdasági helyzetre megfelelően fájdalmas hatásai lehetnek. Vásárlóerők gyorsütemű növelésének esetén pedig az ily hatásokkal szemben, amint mondtuk, gyakorta nemcsak a vállalkozó, hanem a gazdaságpolitikai tervezés is tanácstalanul áll.

Megfontolandó továbbá, hogy a piaci keresletnek hirtelen tágulása esetén a belföldi termelés nem is mindig képes megfelelően gyors ütemben kiterjeszkedni. Ilyenkor azután a *behozatalnak* hirtelen és gyakorta nem kívánatos irányokban való növekedésére kerülhet sor. Ez a körülmény is egyensúlyi zavaroknak válhat forrásává.

Amennyiben viszont a gazdaságpolitika inflációs veszélyek lehető elkerülésére törekszik, az alacsonyabb jövedelmű rétegeknek juttatott új vásárlóerő ellensúlyozásaként a tehetősebb rétegek adóit kénytelen felemelni. Párhuzamosan esetleg a termelés vállán nyugvó egyéb közterheket is növelnie kell. Ilyenkor az a veszély fenyeget, hogy a *termelés elvándorol* a megnövekedett közterhek színhelyéről: főleg egyes új ipari

üzemek oly szomszédos helyeken telepsznek meg, ahol csak csekélyebb közterheket kell viselniök. Az Északamerikai Unión belül például más államokba vándorolhatnak. A jelenlegi nemzetközi gazdasági helyzetben azonban különösen annak nagy a valószínűsége, hogy Kanada felé törekszenek, amely ország esetleg megfelelő előnyök biztosításával is édesgetni fogja őket. Végső esetben még az is előfordulhat, hogy Mexikóba húzódnak vissza.

Itt talán szándékosan is túlozzuk a termelés szóbanforgó gyors kiterjesztésének veszélyeit. Elméletileg fontos azonban rámutatnunk arra a körülményre, hogy minden termelés-kiterjesztés ütemének megvan a maga józan mértéke, amelyen túl a nekilendítési törekvések esetleg már több közgazdasági hátránnyal, semmint előnnyel járhatnak. Más szóval: minden nemzetgazdaság különleges szervezetének megvan a maga *változékonysági határa,*⁶ amelyen belül az egyes gazdasági tevékenységek még hasznosan gyarapíthatók, amelyen túl azonban szervezeti (strukturális) zavarok fenyegetnek. Ennek a változékonysági határnak megállapítása korántsem könnyű feladat. Helyes meglátását csak oly közgazdasági szakértelemtől várhatjuk, amely elméletileg és gyakorlatilag egyaránt képes áttekinteni a nemzeti és nemzetközi gazdasági élet igen tág területeit. A New Deal gazdaságpolitikájának is főleg az volt a hibája, hogy hasonló kérdések megoldását részben alkalmatlan erőkre bízta. Oly ú. n. „közgazdászokra“, akik vagy hiányos képzettségük és ezért egyoldalúan merev elméleti beállítottságuk vagy pedig viszonylag szűk gyakorlati látóköriük miatt nem voltak képesek megérteni a változékonysági határ kérdéseinek rendkívül bonyolult lényegét. Úgy is mondhatnók, hogy a New Deal rendszabályait kiagyaló „brain trust“ tagjai között több olyan is volt, akik magukat ugyan közgazdászoknak nevezik, akikre azonban ez az elnevezés — ha a komoly közgazdasági tudás mértékét alkalmazzuk — nem illik. A kérdés egyes részleteinek vizsgálata nélkül is kézenfekvőnek látszik, hogy Amerika jelenlegi közgazdasági szervezetének változékonysági határa korántsem elég magas az ország jelenlegi súlyos munkanélküliségének gyors ütemben való kiküszöböléséhez. Ezt legalább is azoktól a rendszabályoktól, amelyek a belső életszínvonal hirtelen emelésére irányulnak, nemigen várhatnók.

---

⁶ Itt nyilvánvalóan változékonyságról, azaz csupán egyirányú eltolódásokról, nem pedig rugalmasságról, azaz az eltolódások ellentétes irányú visszahatásairól van szó. V. ö. a szerző „Gazdasági rugalmasság és változékonyság“ című tanulmányát. (Értekezések a filozófiai és társadalmi tudományok köréből, IV. kötet, 13. sz., Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1935.)

4. Kiviteli politika.

Ha tehát Amerika termelését és vele kapcsolatos foglalkoztatottságát gyors ütemben óhajtja kiterjeszteni, akkor csak a megmaradó másik lehetőséghez, azaz kivitelének erőteljes növeléséhez folyamodhat. Ez a lépés a jelenlegi nemzetközi helyzetben elvileg igen közelfekvőnek látszik. Amerika, amint fentebb láttuk, számos oly élelmicikkben és ipari nyersanyagban bővelkedik, amelyre a hadviselő országoknak manapság égető szükségük van. Nem kétséges, hogy a fegyverkezési cikkekben és egyéb ipari készárúknál való amerikai kivitel is úgyszólván máról-holnapra igen jelentékeny mértékben lenne emelhető. Ilyképen az amerikai termelést is annyira növelni lehetne, hogy a munkanélküliek jelentékeny része igen hamar foglalkoztatáshoz juthatna. A helyzet csak akkor bonyolódik, amidőn felvetjük a kérdést, hogy a külföldi országok vajjon miképen tudnák *megfizetni* Amerikának ily gyors ütemben növekvő árukivitelét. A külföld részéről való ellenszolgáltatásnak nagyjában három módjáról lehetne szó: először árukkal való kiegyenlítésről, másodsor arannyal való fizetésről, harmadszor pedig hitelbe való vételről. Már eleve is nyilvánvaló, hogy mindhárom ellenszolgáltatási módnak útjában manapság tetemes nehézségek állnak.

Ha a hadviselő országok *árukkal* igyekeznének fizetni gyorsan növekedő amerikai behozatalukért, akkor az amerikai termelés és foglalkoztatás kiterjesztésének célja aligha lenne kellő mértékben elérhető. A kivitelhez hasonlóan gyors ütemben növekvő behozatal ugyanis az amerikai termelés megfelelő ágazatainak szűkítéséhez és így új munkanélküliséghez vezetne. Igaz, hogy a nemzetközi munkamegosztás előnyeinek nagyobb mértékben való kihasználása — több vonatkozásban — Amerika közgazdaságának is javára válhatna. Ez a tétel egymagában azonban korántsem lenne elegendő arra, hogy az ország munkanélküliségét gyors ütemben csökkentse.

Az *arannyal* való fizetésnek, amely a sokat hangoztatott „cash and carry“ elvnek előterében áll, hasonlóan súlyos akadályai vannak. Az amerikai Federal Reserve System adatai szerint⁷ 1939 júniusában a földkerekség 52 fontosabb országa jegybankjainak és kormányainak birtokában lévő és rendszeresen kimutatott aranykészletek értéke kereken 25 milliárd dollárra rúgott. Ebből több mint 16 milliárd dollár értékű arany már az Északamerikai Egyesült Államokban volt. Ismeretes, hogy az Amerikába irányuló arany szállítmányok azóta is jelentékenyek voltak. Ilyképen nyilvánvaló, hogy a többi ország részéről arannyal való további fizetésnek viszonylag igen szűk

⁷ L. Federal Reserve Bulletin, Washington, 25. kötet, 8. szám (1939. aug.) 686. l.

korlátai vannak. Ha még hozzászámítjuk a valutakiegyenlítő alapokban tartott és csak rendszertelen időközökben kimutatott arany értékét is, akkor valószínű, hogy 1939 júniusában Nagybritannia csak valamivel kevesebb és Franciaország csak valamivel több, mint 3 milliárd dollár értékű arannyal rendelkezett. Igaz ugyan, hogy mindkét országnak még eléggé tetemes külföldi követelése is vannak, amelyeknek töredékes része aranyra változtatható át. Mégis kétségtelen, hogy mindkét ország pénzrendszerét komoly veszélyek fenyegetnék, ha máris erősen megcsappant aranykészletük további jelentékeny részén túladnának. Ezért valószínűtlen, hogy a „cash and carry“ elve alapján valóban nagyjelentőségű áruszállítmányok jöhetnének Amerikából Európába. Ahhoz legalább is elégtelen lenne mennyiségük, hogy az amerikai munkanélküliséget gyorsan és tetemesen csökkentse.

A *hitelre* való nagyobb szabású árukivitelnek akadálya az a közismert tény, hogy Amerikának a világháborúból származó követeléseit az adósok zöme nem fizeti vissza. Ezek a követelések könyvelésszerűen jóval többre rúgnak, mint az utóbbi évtized egész amerikai árubehozatalának értéke és túlnyomó részük Nagybritanniára és Franciaországra jut. Még ha meg is szüntetnék Amerikában azt az 1934-ben hozott törvényt, amely eltiltja a késedelmes adósok részére új hitelek nyújtását, erősen valószínűtlen, hogy mostanában megint nagyobb összegű, hasonló új kihitelezésekre kerülhetne sor. A közvélemény ellenszegülne és ellenállását aligha lehetne könnyen legyőzni.

5. Válaszút.

Amerika tehát, amíg semleges marad, kivitelének fokozása révén sem tudná gyors ütemben leküzdeni súlyos munkanélküliségét. Fogas gazdaságpolitikai kérdései *válaszútra* vittek: vagy a háborúba való beavatkozást választja, miáltal termelését gyorsan terjeszthetné ki, vagy pedig gazdaságpolitikai nehézségei fokozatos és szerves megoldásának rögzös útjára lép.

A *háborúba való beavatkozása* esetén Amerika szövetségeseinek akkor is nagymennyiségű árut szállíthatna, ha nem fessegetné túlságosan az érte járó fizetés kérdéseit. Ebben az esetben a közvélemény könnyen hajlana még arra is, hogy az áruszállítmányokat többé-kevésbé Amerika háborús hozzájárulásainak tekintse. Így azután gyorsan lenne elérhető a termelés növelése és a munkanélküliek foglalkoztatása. Kétségtelen azonban, hogy azok a termelési átcsoportosítások, amelyek a beavatkozás lépésével járnának, a háború befejezésével többé-kevésbé téves tőkebefektetéseknek bizonyulnának. Nagyjában hasonló helyzet állhatna elő, mint amelynek hatásaként a nagy

világgazdasági válság és a mai amerikai munkanélküliség következtében: Amerika még ma is azoktól a zavaroktól szenved, amelyeket a korábbi világháborúba való beavatkozása természeti tényezőinek egybehangelésében okozott. Kérdéses, hogy az ország jelenlegi gazdasági állapota elbírna-e újabb hasonló válságot és hogy újabb általános összeroppanás nem temetné-e maga alá Amerika tőkegazdasági rendszerének maradványait.

A másik megoldás az lenne, hogy Amerika semleges marad és megelégszik békés *kivitelének* azzal a várható emelkedésével, amely a külföldnek feléje irányuló kereslete nyomán előreláthatólag amúgy is jelentkezni fog. Az 1939 őszének kezdetén tapasztalható helyzet ezen az úton biztató előjelnek tekinthető. Ha ilyenképen növekvő kivitelét egybekapcsolja semleges országoknak nyújtandó hitelekkel és esetleg haladó szellemű belföldi jövedelemeloszlási újításokkal, akkor lassan bár, de mégis a fokozatos javulás útjára léphet. Munkanélküliségének szerves felszívódását lényegesen elősegíthetné, ha a korszerű közületi felfogásnak arra a magaslatára tudna emelkedni, amelyen a munkanélküli segélyek mértékének legalább némi csökkentése is keresztülvihetőnek látszik.

A háborúba való beavatkozás tehát Amerikában *rövid* lejáratra gyors és viszonylag könnyű gazdasági javulást hozhatna. *Hosszabb* lejáratra azonban csupán azt jelentené, hogy az ország újabb adagot vesz be abból a kábítószerből, amelynek káros közgazdasági hatásait — súlyos munkanélküliségének alakjában — még ma is sínyli. Párhuzamosan a demokráciák megvédésének gondolata és egyéb érzelmileg aláfestett politikai megfontolások is döntően fontos szerepet játszhatnak. Ezek azonban már nem tartoznak a gazdasági szempontból való elemzés területére.

v. *Surányi-Unger Tivadar.*

A piaci fogyasztási volumen alakulása a pengő bevezetése óta.

1926 - 1938.

Az 1924-es valutastabilizáció, az 1927 január 1-ével bevezetett új *pengővaluta* egyrészt, másrészt a kiegyensúlyozottabb belső gazdasági viszonyok és a nemzetgazdaság nagyjából változatlan tárgyi adottsága, lehetővé teszik az 1926—1938 közötti időköz többirányú részletes tanulmányozását. Ez az elmúlt 12 év igen alkalmas különféle gazdasági idősorok összeállítására, valamint ezek egymásközötti összehasonlító tanulmányozására. Közülük e helyütt most a magyar nemzetgazdaság *piaci fogyasztási nivójának* alakulását fogjuk vizsgálat tárgyává tenni. Ezen a fogyasztási nivón, illetve a fogyasztási volumenen, mint később kifejtjük, a reálvásárlóképességnek fogyasztás céljából elvásárolt részét akarjuk érteni.

A nemzetgazdaságban élők *kihasznált, elvásárolt piaci vásárlóképességének* többirányú és pontosabb nyomonkövetése, amely történhet csoportonként vagy együttesen, a gazdaságstatisztikának régi és állandó törekvése. Szükséges lehet ez egyrészt a gazdaságtudomány szempontjából, tudományos megállapítások alátámasztásánál; de méginkább, másrészt, a gazdaságpolitika szolgálatában, különösen a pénzgazdaságban gyökeredző gazdaságpolitikai elgondolások kijelölésénél és valóraváltásaik ellenőrzésénél. Mindennek oka abban rejlik, hogy a piaci pénzgazdaság megnyilvánulásai közül igen soknak nagyságrendjét egyenesen e vásárlóképesség (amelyen a későbbiekben az elvásárolt vásárlóképességet értjük) alakulásának mérve határozza meg épen olyan mértékben, mint amilyenekben ezek tényleg létre jönnek, úgyhogy e megnyilvánulások számszerű elbírálásánál, majd az elkövetkezendők várható nagyságrendjének elhatárolásánál a döntő szó, egyébként változatlan mellékkörülmények mellett, csaknem mindig a vásárlóképesség mérvét illeti meg. Hasznos törekvés tehát e vásárlóképesség mindenkrei nagyságát érzékelni, s ha lehet, épen az érzékelés biztonságának fokozása érdekében, minél több oldalról érzékelhetővé tenni. Igen hasznos továbbá annak időbeli alakulását jól megragadni, összehasonlítható nominális, vagy ha

szükséges, reálértelmű számértékekből álló idősorok segítségével. Legtöbbször épen erre van szükség kifejezetten, mivel az esetek többségében e vásárlóképesség és kísérő megnyilvánulásainak időben történő számbavételéről van szó.

Közgazdaságtani, gazdaságtudományi megállapításokkal kapcsolatban ez a számbavétel jobbjára az adatok zárt származási időintervallumában megy végbe. Gazdaságpolitikai kombinációknál ezen túlmenően, helyesebben: ezen túlmenően, csaknem mindig sor kerül időbeli extrapolációs kijelölésekre is. Az időben történő számbavétel egyébként a gazdaságstatisztikának sok könnyítést jelent annak következtében, hogy a vásárlóképesség időbeni alakulása sokkal egyszerűbben és amellet aránylag pontosabban követhető nyomon, mint épenséggel magának a vásárlóképesség tényleges, currens pénzben kifejezhető, vagy volumenben, egyforma vásárlóerejű pénzegységekben megadható egyes nagyságainak meghatározása.

A belső piaci vásárlóképesség időbeni alakulásának ez a nyomkövetése általában többféle módon történhetik, első sorban aszerint, hogy adott esetben mit értünk pontosan a vásárlóképességen, milyen számszerűen kifejezhető tartalmat tulajdonítunk e fogalmi megjelölésnek. Másodsorban pedig aszerint, hogy az így ténylegesen meg is állapítható meghatározott fogalom a valóságban az épen rendelkezésre álló, vagy megállapítható statisztikai adatokkal, illetve ezek származtatott mennyiségi megfelelőivel miképpen közelíthető meg jól, érzékelhetően, ami igen sokszor az előbbire, a fogalommeghatározás részleteire is hatással — visszahatással — van, mert hiszen csak olyan fogalom regisztrálását tűzhetjük ki valamely statisztikai kidolgozás feladatául, amelyik hozzáférhető adatokkal megfogható is. Enélkül a legtartalmasabbnak látszó fogalmak is megmaradnak az elvont gondolatképek érzékfeletti síkjában, mivelhogy a rendelkezésre álló valóságérzékelésünkkel nem tudunk nekik egyelőre realisztikus jelleget adni.

Azon a vásárlóképességen mármost, amiről itt szó van, érteni akarjuk valamely időközben pl. egy év alatt, a nemzetgazdaságban élőknek a *fogyasztásra szánt diszponibilis pénzüjőveélmét*, illetve még pontosabban: a *fogyasztásra, fogyasztást szolgáló vásárlásokra fordított pénzfelhasználások* nominális *nagyságát*; egy összegben, vagy fejenkénti átlagokban. Reálértékekben való számbavétel esetén pedig, amiről itt épen a legtöbb szó fog esni, ezek tényleges vásárlóerejét, szokásos kifejezéssel: *volumenét*, vagyis adott árszínvonalra deflált értékét, fogjuk érteni. Sok szempont merülhetne itt fel, a számszerű nyomkövetés esetleg korlátozott lehetőségein kívül, amely ezen meghatározások szűkítését esetről-esetre megkívánná; de talán még több olyan szempont, amely épen e fogalomkör tágítását vinné keresztül. Ezek megrostálásába

azonban most itt — fejtegetéseink túlságos elkalandozását megelőzendő — nem kívánunk belemenni. A kérdés ilyen irányú nyitvahagyása mellett egyelőre ragaszkodni fogunk az előre bocsátott verbális fogalomkörülhatároláshoz, amit annál is inkább megengedhetünk magunknak hátrányos következmények nélkül, mivel a fogalom időbeli alakulásának az a nyomkövetése, amelyre helyütt vállalkoztunk, s amely későbbi megfontolásainkhoz teljesen elegendő, nem tételez fel és nem kíván több ismérvű definíciót, mint amilyen a vásárlóképeség megadott meghatározása.

A vásárlóképeség előre bocsátott meghatározásából egyébként minden további nélkül nyilvánvaló, hogy ezuttal *csak a piaci* pénzgazdálkodás keretében érvényesíthető, illetve *érvényesített* csereképeségéről van szó, amit ismételten hangsúlyozni kívánunk. Épen ezért e vásárlóképeség nagyságának ismerete tehát elsősorban pénzgazdasági szempontokból bír nagyobb jelentőséggel. Ez nem jelenti azonban azt, hogy az olyan közgazdaságok esetében, amelyekben a termelés és fogyasztás csak részben megy keresztül a piaci pénzgazdaság mechanizmusán és jelentős részben elkerüli annak ellenőrzését, nem volna jelentősége e vásárlóképeség ismeretének. Sőt talán épen itt érdemel bizonyos vonatkozásban megkülönböztetett figyelmet, ahol a közgazdaság számottevő részének a piaci pénzgazdaságból való kikapcsolódása következtében a közgazdaság cselekvőképesége gyöngült, még pedig rendszerint a kikapcsolódás arányaihoz képest. E nemzetgazdaságoknak u. i. a közgazdaság aktivitását, amely mai formájában mindig a piaci pénzgazdaságra épül fel, a közgazdaság materiális kereteinek megfelelő elérhető és kívánatos maximálishoz képest, egy korlátozott vérkeringésből kell fenntartaniok. Különösen agrár államok esetében fordul ez gyakran elő, ahol a termelőnépeség, a mezőgazdaság, önfogyasztása, a mezőgazdasági lakosság jórészenek természetbeni járandósága, naturálbère nem szükségel piaci cseregazdaságot, pénzgazdaságot; pl. nálunk is a mezőgazdasági munkák javadalmozása 75 %-ban naturáliákban történik. Ezenkívül különösen, ha a mezőgazdaság árhelyzete kedvezőtlen, mint évek óta az európai agrárállamokban, a termelésnek, a fajlagos termelésnek (hektáronkénti termésnek) csaknem a puszta természeti adottságok által megszabott nivóra való leengedése következtében, mindinkább elmaradnak azok a termelési tényezők (intenzivebb megmunkálás, műtrágya, öntözés, rovarvédelem, biztosítás, stb.) amelyek nagyrészt piaci gazdaságba való bekapcsolódással szerezhetők meg s, amelyek a mezőgazdaságnak, mint termelési ágának, termelvényeinek önmaga által — beleértve az emberi célmezésre alkalmas termények takarmányozási célokra való felhasználását is — elfogyasztott arányát lecsökkentenék. Erő-

sen agrár jellegű államok közgazdaságában ennél fogva rendszerint jelentős a piacból való kikapcsoltság. De előfordulhat ez akkor is, ha az agrár jelleg talán el is tűnt már, de a piaci kereseti gazdaság előfeltételei nincsenek meg a kellő mértékben.

A trianoni Csonka-Magyarország maga is még jelentősen agrár jellegű állam volt. Az 1930-as népszámlálás szerint az őstermeléssel foglalkozó népesség aránya 51.8 % volt, a falukon élő népességé 67.0 %, a mezőgazdaság hozzájárulása a nemzeti jövedelem nettóértékéhez 30—40 % között váltakozik. A rurális népességnek, az őstermelő népességnek a piaci pénzgazdaságba való benemkapcsoltsága jelentékeny. Vannak termelvények, amelyekből a mezőgazdaság egymaga felhasználja a termelés $\frac{3}{4}$ részét (rozs, árpa, tengeri), kétségkívül ezek inkább takarmányok, de emellett a tejtermelés 65.4 %-át, burgonyatermelés 62.6 %-át, búzatermelés 59.6 %-át, gyümölcs-termelés felét, tojástermelés 43.9 %-át, hústermelés 35—45 %-át, bortermelés 20.3 %-át stb.¹ A mezőgazdaság eme önfogyasztása nagyobb termésnél és rosszabb árhelyezetben rendszerint növekedik. Azonkívül kisebb gazdaságokban a legtöbb terméknel ez nagyobb mérvű, mint a nagyobb gazdaságokban.²

Az előrebocsátottak után azt hisszük nem vitatható a vásárlóképesség alakulásának fokozott jelentősége, a magyar közgazdaság szempontjából sem. Közgazdaságunk tényleges belső szabad piaci rendelkezőerejéről, belső vásárlóképességéről van szó, ami mellett, a mennyiséget véve figyelembe, a külföldnek piacainkon jelentkező vásárlásai, egyes cikkeket, különösen néhány mezőgazdasági terméket kivéve, általában háttérbe szorúlnak. Tapasztalható ez sok vonatkozásban értékben is. A belső áruforgalom és a kivitel értéke közepesen és kerekén 6:1 arányban szokott lenni. Nem is szólva itt arról, hogy a belső piac mindinkább magasabb árakat fizet, mint a kiviteli árak. Nagyban-egészben a belső vásárlóképességnek alakulásától függ a legtöbb piaci pénzgazdasági folyamat intenzitása,³ márpedig a mai kereseti gazdaságban erre van alapozva csaknem minden számottevő pénzgazdasági megnyilatkozás. Ettől függ nagyrészt gazdasági fejlődés-képességünk. A belső fogyasztóképesség megnövelésétől volna remélhető egyébként,

¹ Az 1925/26—1934/35, tíz gazdasági év átlagos adatai alapján. l. Rácz Jenő: *A kivitel szerepe a mezőgazdasági termelés értékesítésénél*. Közgazdasági Szemle, 1936. 492. oldal.

² Országos Magyar Gazdasági Egyesület üzemstatisztikai Bizottságának VII. kiadványa: *Mezőgazdaságunk üzemi eredményei 1932—1936 években*. Bpest. 1938. 42. oldal.

³ Ezzel egy pillanatig sem akarjuk kétségbe vonni, bizonyos cikkeknél, a kiviteli rész óriási jelentőségét a belső áralakulás szempontjából.

Megjegyzendő magának a kivitel volumenének alakulása csaknem párhuzamos a belső vásárlóképesség volumenének alakulásával, különösen 1929 óta.

hogy a külföldi, világpiaci áralakító tényezők hatása csökkenne azoknál a cikkeknel, amelyekből ma még számottevő világpiaci értékesítést kívánó feleslegeink vannak, mint amilyenek egyes jelentősebb mezőgazdasági termékeink, s amelyek kiviteli értéke néha alig kisebb a belföldi értékesített rész értékénél, sőt van cikk, amelyiknél nagyobb. Igaz viszont ezzel, ha a mostani a rossz világpiaci árhelyzet mellett lényegesen lehetne is a mezőgazdaság érdekében javítani árfelépítésünkön, a világpiactól való elszakadás, épen a nemzetközi cseregazdaságból való kikapcsolódás következtében, tekintve a mai csereforgalom szellemét, könnyen kényszerű autarkióval járhatna. Ez pedig nem lehet nemzetgazdasági cél egy tökeszegény országnál, bár nemzeti célok néha indokolhatják, főképp ha a történelmi Magyarország gazdaságilag komplementer, de a világháború után elszakított területeiből mind több fog visszakerülni a Csehszlovákiához. Addig is, míg ez a folyamat befejeződik, vagy amíg a mezőgazdasági termelés összetételében lényeges változás következik be, a lehetőséghez mérten, fenn kell tartani a külső kedvezőtlen agrárárak ellenére a belső, a mezőgazdaságra kedvezőbb árarányokat, amelyek a piaci fogyasztási volumen fenntartásának szilárd pillérei. Ennek érdekében hozott áldozatok, amelyek, ha zökkenőkkel is járnak, nagyjában mégis egyenletesen oszthatók el az egyes teherviselő rétegek vállain, és sohasem lesznek olyan érzékenyek, mint amilyen pénzgazdasági sorvadást hozna magával a mezőgazdaság és ezzel az egész magyar közgazdaság vásárlóképeségének lemorzsolódása, mert mint látni fogjuk belső vásárlóképeségünk alakulása eléggé érzékeny függvénye a mezőgazdaság vásárlóereje alakulásának. Jó világpiaci agrárárhelyzet esetén természetesen egészen más lenne a helyzet, nem volna szükség ilyen beavatkozásra.

Már ebből a néhány előre bocsátott gondolatból is látható, hogy milyen nagy jelentőségű gazdasági hatóerő megfogására vállalkoztunk, midőn a magyar közgazdaság belső piaci vásárlóképeségének alakulását szándékozunk nyomonkövetni.

II.

Kérdés már most ezek után, hogy az előbbieken körülhatárolt és jelentőségében ismertetett fogalmat miképpen lehet könnyen és ténylegesen érzékelhetővé tenni? Milyen módszerek és utak kínálkoznak ennek kivitelezésére? Tudnunk kell mindenek előtt, a már előadott meghatározáshoz ragaszkodva, hogy ez a vásárlóképeség lényegében és formájában nem egyéb, mint fogyasztásra szánt *pénzjövedelem* nominális vagy reálértéke, aszerint, hogy a currens pénzben vagy volumenben kifejezett számértékről van szó. Az utóbbi esettel fogunk mi itt foglalkozni, miután későbbi megbeszéléseink során kifeje-

zetten olyan, összehasonlítható tagokból álló idősorra lesz szükségünk, amely az elvásárolt belső piaci vásárlókéesség évi volumenadatait foglalja magában. Ebben az esetben, amidőn a fogyasztásra kerülő jövedelmek reálértékéről van szó, e jövedelem, illetve reál vásárlókéesség, mint látni fogjuk, *közvetett úton*, bizonyos ismert matematikai közgazdaságtani elvek segítségülvételével igen könnyen érzékelhetővé tehető. Az úgynevezett fogyasztásra szánt egyéni pénzjövedelem reálértéke, volumene ugyanis igen egyszerű összefüggésben áll az árakkal és az egyéni fogyasztással, illetve helyesebben, betartva az okozati sorrendet, a fogyasztás mindenkori mennyisége szoros összefüggésben van a fogyasztásra szánt jövedelemmel és az illető fogyasztási cikk piaci árával. Ez a három piaci tényező közül bármelyik kettő, *á posteriori*, meghatározza a harmadikat, *á priori* természetesen csupán a jövedelem és az ár a fogyasztást. Mindenesetre tehát egy *á posteriori* nyomkövetésénél, mint a jelen esetben is, az árak és a fogyasztás meghatározásának útján lehetővé van téve a *fogyasztásra kerülő jövedelem* egyszerű érzékelése.

E jövedelemrész *közvetlen* meghatározása, helyesebben lemérése, amivel itt nem akarunk bővebben foglalkozni, csak megemlítjük, rendszerint az egyes országok nemzeti jövedelmének számításával kapcsolatban történik meg, vagy legalább is a nemzeti jövedelem kiszámításánál figyelembe vett adatok segítségével lehet könnyen elvégezni, amikor is az ú. n. egyéni pénzjövedelmek pontosabb megállapítására és ezeknek fogyasztásra kerülő részének számszerű megfogására lehetőség nyílik.

Általában ugyanis az egyéni pénzjövedelmek még nem azonosak azokkal a pénzekkel, amelyek ténylegesen is vásárlásra fordítatnak. A különbség külön megállapítandó. Rendszerint jó gazdasági helyzetben, emelkedő jövedelmek idején a megtakarítási, a termelésbe irányított hányad csökkenteni fogja a fogyasztásra kerülő pénzösszeget, míg rossz gazdasági helyzetben, csökkenő jövedelmeknél a megtakarítások, vagyoniok felélése növelni fogja az egyes individuumok piaci vásárlókéességét, csakúgy mint a fogyasztási hitelek igénybevétele.⁴

⁴ Jövedelmet itt tehát úgy értelmezzük mindig, mint ahogy ezt I. Fisher az igazságosabb jövedelmiadók bevezetésének javasolásával kapcsolatban kifejtette, ahol ő jövedelmen ilyen értelemben a felélésre kerülő gazdasági rendelkezési erőt értette. Irving Fisher: *Income in Theory and Income Taxation in Practice*. Econometrica 1937.

Lényegében ez a fogyasztásra szánt jövedelem nem más „als jener Fonds, welcher den unmiterbaren Verbrauch einer Periode speist, die in der vorausgegangenen Produktionsperiode entstandene Kaufkraft welche die Einkommen jener Periode bildet abzüglich der dem reproduktiven Konsum zugeführten Quote und zuzüglich der Reserven der vorangegangenen Einkommenperioden“... etc. Wolfgang Heller: *Verbrauch und Krise*. Jrb. f. Nat. ök. u. Stat. 1932. 137 Band. 330. old.

A *Magyar Gazdaságkutató Intézet* 15. sz. külön kiadványában⁵ trianoni Csonkamagyarországra vonatkozólag közölt olyan számsorokat, amelyek az egyéni pénzjövedelmeket képviselik, és amelyeket a magyar nemzeti jövedelmi számításokkal⁶ kapcsolatban állítottak össze.

A piaci vásárlóképesség nagyságának, illetve időbeni alakulásának már említett *közvetett* megállapítása, amire most még itt részletesen fogunk kitérni, a már említett általános jelentőségén túl több szempontból is fog közvetlenül érdekelni. Először is gazdaságstatisztikai, de közgazdaságtani nézőpontból, mert ugyanazon fogalomnak itt majd egészen más uton, még pedig ezuttal subjektív uton való megközelítését végezzük el. A felhasznált alapösszefüggéseink ugyanis a határhasonelméletből táplálkozó meggondolásokon épülnek fel, úgy hogy ezzel a másik (közvetlen) statisztikai módszerrel meghatározott számérték elfogulatlan ellenőrző egybevetésére is mód nyílik. Áll ez természetesen fordítva is, sőt ez a verifikálás rendes esete. Másrészt ezen az úton igen egyszerű formában van lehetőség arra, hogy könnyen hozzáférhető számsorokkal, ha néha csak megközelítő mértékben is, rövid úton érzékeltetni tudjuk a vásárlóképesség alakulását, esetleg sokszor épen olyan időintervallumokban, amelyekben az előbbi közvetlen módszer talán nem is volna alkalmazható. Emellett tekintettel kell lenni bizonyos gazdaságstatisztikai szolgáltatókra is. Az ilyen számítások módot nyújtanak arra, hogy különféle számsorok azonos célra való felhasználásánál képviselt jelentőségeit jobban megismerjük, esetleg az eddigi ilyen irányú ítéleteinket helyesbíthetjük.

A vásárlóképesség *közvetett* megállapítására alkalmas minden összefüggés, amely azt olyan piaci ismérvek közé foglalja, amelyek folyamatos statisztikai megfigyelések tárgyai szoktak lenni. Ilyen összefüggés ismeretével, statisztikailag meg nem figyelt ismérv is voltaképp ismeretes, még pedig olyan közvetettségben, ahogyan azt az összefüggés mennyiségi kapcsolatai meghatározzák. Számtalan példa található erre a gazdaságstatisztikában. E vásárlóképesség, vagy valamely egyenértékű helyettesítőjének nyomon követését azonban nem épen így, hanem saját értéknagyságaiban vagy az időbeni alakulás tekintetében azzal egyenértékű jelzőszámaikban keressük. Olyan összefüggésre van tehát itt szükségünk, amely

⁵ *A magyar nemzetgazdaság fejlődésére vonatkozó adatok. 1924/25—1937/38.* Budapest 1938. 16 old. 17. tábla (7), (8) rovat. *Egyéni pénzjövedelmek.*

⁶ *Magyarország nemzeti jövedelme. 1924/25—1934/35.* Matolcsy Mútyás és Varga István, Laky Dezső előszavával. Budapest 1936. a Magyar Gazdaságkutató Intézet 11 számú külön kiadványa. Továbbá az angol kiegészített fordítás: *The National Income of Hungary. 1924/25—1936/37.* Translated by L. Schweng. London. P. S. King & Son Ltd. 1938.

ezt explicite megadja. Erre igen alkalmas kiindulás az a mennyiségi összefüggés, amelyet egyik régebbi hasonló tárgyú tanulmányunkban,⁷ hasonló probléma megoldása érdekében megállapítottunk. Ott a tulajdonképeni cél volt az egyes nemzetek fogyasztásra szánt jövedelmének fejátlagokban való összehasonlítása, még pedig összehasonlítható reálértékekben. Az összehasonlítás lényegében kvalitatív volt, bár kvantitatív kísérlet is történt (9. sz. egyenlet) az akkori csehszlovák köztársaság három országrésze reáljövedelmének térbeli összemérésénél, sőt a magyar közgazdaságra vonatkozólag is, még pedig itt már olyan időszakokban, mint amilyenekre ezuttal pontosabb formában sor kerül. Az akkori kvalitatív természetű grafikus nemzetközi összehasonlítás, az ott alapul vett fogyasztási cikk, cukor, keresleti vonalainak a reáljövedelmek nagysága szerint elkülönülő elhelyezkedése alapján történt. Az összehasonlításához szükséges keresleti elaszticitások éppen a 7. sz. összefüggés alapján számítottak ki, amely összefüggés az ottani állandójával csak változatlan pénzhatárhaszon, pénzflexibilitás,⁸ illetve állandó reáljövedelem és meglehetősen változatlan árfelépítés esetében tekinthető a valóságban érvényesülőnek. A számítások, illetve a kvalitatív egybevetés megkönnyítése érdekében érvényesnek vettük azt a reáljövedelem, az árfelépítés változása esetén is, vagyis a jövedelmi és keresleti elaszticitást abszolútértékét egyformának tételeztük fel akkor is és ezzel a pénzflexibilitást *egységnek*,⁹ az összes ott, a keresleti elaszticitás kiszámításánál számításba vett államok: Svédország, Németország, Magyarország, Bulgária, esetében, az 1926—1934-es periódusban. A valóságban ez, eme országok közül, az akkori jóléti viszonyoknak megfelelően, egyedül Svédországra volt feltételezhető. Mindez azonban az akkori kvalitatív összehasonlítást nem zavarta. Most azonban, hogy *már*, rendelkezésre állanak a magyar közgazdaság e vonatkozású fontosabb paramétereinek értékei, a 7. sz. kifejezés alapján, a fogyasztásra szánt jövedelmek reálértékei, megfelelően kiszámított indexeik útján, kvantitatíve is jól összehasonlíthatók, összemérhetők. Az itt szükséges paraméterek értékei a következők:

⁷ L. *Fogyasztásra szánt jövedelmek összehasonlítása reál értékben*. Közg. Szemle. 1936. 35. oldal, 7. sz. kifejezés

⁸ A pénzflexibilitás fogalmát illetően, lásd bővebbet R. Frisch: *New Methodes of Measuring Marginal Utility* J. C. B. Mohr Tübingen, 1932.

⁹ U. i. A keresleti elaszticitás (η) és a cikk jövedelem elaszticitása (ϵ) a pénz flexibilitással (β) a következő kapcsolatban állanak:

$$\beta = \frac{\epsilon}{\eta}$$

1. Theiss Ede: *Statistikai korreláció és keresleti törvény*. Közg. Szemle. 1937. 52. old.

Theiss 1937-ben közölt számításai szerint¹⁰ a magyarországi pénzfexibilitás átlagos értéke $\beta = -5.0665 \pm 4.1868$, vagyis nagyságrendje 5-re tehető, a cukor keresleti elaszticitása a nagykereskedelmi forgalomban $\eta = -0.2119 \pm 0.0731$, ugyanakkor a jövedelmi elaszticitás $\varepsilon = 1.0736 \pm 0.8059$. A mi számításaink azonban a kiskereskedelmi cukorforgalom adatai alapulvételével fognak megtörténni, e célból szükségessé vált a cukor keresleti elaszticitását, — most már az ismeretes pénzfexibilitás figyelembe vételével — újra kiszámítani. A számításokat csakúgy végeztük el, mint ahogy azt 1936-ban tettük. A 7 sz. egyenlet alapján, de már természetesen az *egységtől* különböző, tényleges pénzfexibilitás figyelembevételével. Az (η) itteni számításának módszertani alapja egyébként egyszerűen az feltevés, hogy (R) és (p) fogyasztásra, (D)-re gyakorolt hatásai egymástól függetlenül és a kijelölt összefüggések szerint jönnek létre. A kétféle eredetű hatás superpositió-ja addicionális. Ennek fontos előfeltétele mindenesetre az, hogy a rendelkezésre álló adatok igen jól kövessék a kijelölt kvantitatív törvényeket, ami ez esetben kimutathatóan meg van. E számítások nyomán a kiskereskedelmi forgalomban a cukor keresleti elaszticitás mediánja: -0.232 , aritmetikai átlaga: -0.228 , még pedig 1927—1938. évek átlagában.¹¹

Az ismeretessé váló szükséges paraméterek segítségével mármost az említett (7. sz.) összefüggés:

¹⁰ op. cit. 45., 52. oldalak.

¹¹ Az elaszticitások számítása során az 1930/31-es gazdasági évet vettük centrálisnak, vagyis mindig két év (amelyikből az egyik mindig 1930/31 volt) adatai — ár és fogyasztási adatai — közé képzeltünk el azonos reáljövedelemre redukált,

$$D \cdot p^{\eta} = \text{constans}$$

alakú keresleti görbét. Az egyes évpárokhoz tartozó keresleti görbékhez tartozó keresleti elaszticitások a következők voltak:

1927/28—1930/31	—0.2042
1928/29—1930/31	—0.1548
1929/30—1930/31	—0.0335
1931/32—1930/31	—0.2151
1932/33—1930/31	—0.2466
1933/34—1930/31	—0.3042
1934/35—1930/31	—0.3166
1935/36—1930/31	—0.2294
1936/37—1930/31	—0.3412
1937/38—1930/31	—0.2350

Az elaszticitások kiszámításánál felhasznált jövedelmi index a *Magyar Gazdaságkutató Intézet* 15. sz. kiadványában közölt egyéni pénzjövodelemek fejhányadainak deflált indexe.

Henry Schultz: The Theory and Measurement of Demand. Chicago 1938. (548 p. Table 48 †) szerint ez az elaszticitás 1915—1929 időköz adatai alapján 0.27—0.34 között van és középhibája csaknem egészen elhanyagolható.

$$\frac{D_1}{D_2} = \left(\frac{p_{2/m_2}}{p_{1/m_1}}\right)^\eta \cdot \left(\frac{j_{1'-1}}{j_{2' 2}}\right)^{\eta \cdot \beta} \dots \dots \dots 1.$$

ahol (η) a keresleti elaszticitás abszolút értéke (β)¹² a pénzflexibilitás abszolút értéke, és ($\varepsilon = \eta \cdot \beta$) a jövedelmi elaszticitás.¹³ A [p/m] és [j/m] az ár illetve jövedelem reálértékei, ahol (m)-ek, a megfelelő időszakok megélhetési indexei, illetve a deflálásra, az árak, a jövedelmek reálértékeinek, volumen adatainak kiszámítására alkalmas árindexek. A következőkben ezeket a kiszámított reálárakat és reáljövedelmeket fogjuk figyelembe venni, (p_r), illetve (R) jelöléssel.¹⁴

$$\text{Igy } \frac{D_1}{D_2} = \left(\frac{p_2}{p_{r1}}\right)^\eta \cdot \left(\frac{R_1}{R_2}\right)^\varepsilon \dots \dots \dots 1a.$$

Az 1. sz. és 2. sz. időpontok hányadosait, valamelyik időpontra pl. a 2. sz. időpontra vonatkozólag indexeknek véve számba:

$$D_1 = \frac{R_1^\varepsilon}{p_{r1}^\eta} \dots \dots \dots 2.$$

illetve $R_1 = (D_1 \cdot p_{r1}^\eta)^{1/\varepsilon} \dots \dots \dots 3.$

ezzel a (R_i)-ek vagyis a fogyasztásra szánt jövedelmek fejhányada megfelelő indexeinek mindenkori értékei meg vannak határozva a fogyasztás megfelelő indexeinek, (D_i)-eknek és a reálárak indexeinek, (p_{ri})-eknek¹⁵ értékei útján. Abban az esetben tehát, ha valamely erre alkalmas fogyasztási cikk, pl. a cukor¹⁶

¹² (β) a már említett pénzflexibilitás, nem más, mint az egységnyi egyéni jövedelemváltozáshoz kapcsolódó pénzhatárhaszonváltozás; 1 % jövedelemváltozással együttjáró pénzhatárhaszonváltozás, százalékban.

¹³ Theiss, op. cit. 52. old.

¹⁴ (R) eredeti piaci értelmezését lásd Heller Farkas: *Elméleti szempontok az áralakulás megítélésére*. Magyar Statisztikai Szemle, 1934. 208. old.

Az (R), illetve (ΣR) és az adott megoszlású egyéni jövedelmek közötti összefüggés érzékelése abban az esetben, ha az (ε) általában számottevően különbözik az egységtől, az ú. n. *jövedelmi piramis* (J. Marschak: *Elastizität der Nachfrage*. 1931. Tübingen) kvantitativ kifejezése segítségével fogható meg. Ehhez azonban a jövedelemmegoszlás pontos ismerete, legalább is a Pareto-féle jövedelem megoszlási állandó [V. Pareto: *Cours d' Economie Politique* II. 1897] meghatározása szükséges.

¹⁵ a p_r -nek, a reáláraknak kiszámításánál követtük egyik legutóbbi tanulmányunkban: *Árllók értelme és jelentősége*. Közg. Szemle 1938. közölt helyes deflálási indexszámítási formulát; a 7. számot.

¹⁶ Tanulmányunkban a cukorfogyasztás alapulvétele egyrészt azért történt, mert a magyar fogyasztási statisztikában, az itt szóba jövő cikkek közül, ez a cikk van legjobban kimunkálva, másrészt e cikknek az emberi fogyasztás összetételében elfoglalt különleges fontos szerepénél fogva igen alkalmas indikátor szerepre. Theiss (op. cit. 46. old.) megállapításai szerint magyar vonatkozásban, alig 8 %-ra tehető a cukorfogyasztás változásában az a rész, amely előállhat az itt figyelembe vett ár vagy a jöve-

megfelelő fogyasztási (D) és fogyasztói árainak (p) adatai ismeretesek, a fogyasztásra szánt egyéni jövedelmek, a közgazdaság fogyasztás céljaira realizált belső vásárló képességeinek, illetve ennek egy főre számított átlagos értékeinek indexei, (R_i)-ek is ismeretesek, illetve könnyen kiszámíthatók.¹⁷ A magyar közgazdaságra vonatkozólag ezek az adatok a következő táblázatban vannak összefoglalva:

Év	Fejhányad ¹⁸⁾	Kisker. deflált cukorár ¹⁹⁾	Kiszámított egyéni reál vásárlóképesség
	D	p _r	R
	I n d e x e i,	1930/31 = 100	
1926/27	93.5	93.5	93.25
1927/28	102.2	91.7	100.10
1928/29	103.6	85.3	99.85
1929/30	101.0	92.6	99.33
1930/31	100.0	100.0	100.00
1931/32	81.0	116.8	86.36
1932/33	75.1	125.4	83.10
1933/34	77.9	134.2	85.88
1934/35	76.5	132.3	84.35
1935/36	83.7	121.3	89.44
1936/37	83.2	113.0	87.76
1937/38	88.3	109.3	91.48

delemlváltozásoktól függetlenül. Tehát a kiszámított (R)-ek nagy valószínűségi értékkel bírnak.

Az (R)-ek értékelésénél mindenesetre számolni kell azokkal a különleges esetekkel, amelyek előállhatnak, ha az egyéni gazdaság pénzgazdasági bekapcsoltsága aránylag kis keretek között mozog, készpénzkészlete mindenkorri szükségleteihez képest kicsi, ennél fogva, a csak piaci gazdaság útján kielégíthető szükségleteinek kis hányadát tudja kielégíteni, noha egyéni jövedelme *in natura*, aránylag elég nagy. Erősen csökkent likviditálása folytán, tehát a *Gossen* második törvényét feltétlenül meg kell sértenie, vagy a piaci gazdaság által lehetővé váló gazdasági kulturális fokról meglehetősen lesülyednie, amivel összefüggéseinek feltételezett mellékkörülményei jelentősen megváltozhatnak. Különösen kicsi lehet ez a pénzgazdasági bekapcsoltság a mostohább körülmények között élő mezőgazdasági népességénél, főképp, ha a piaci árhelyzet is kedvezőtlen. Ez a körülmény idősorban történő számbavételnél azonban nem fog zavarólag hatni, miután ezen mezőgazdasági rétegek jövedelmi helyzetének a többihez viszonyított *eltérő* változása, az (R_i) meghatározása szempontjából, nem számottevő a jövedelem eloszlás változása között.

¹⁷ A közületi szükségletek (v. *Surányi-Unger Tivadar: Magyar Nemzetgazdaság és Pénzügy*, Bpest. 1936 143—145. o.), illetve a megfelelő közületi vásárlások, amelyeknek vitathatatlan egyéni gyökereik is vannak, kifejezésrejutása *részben* természetesen kimarad az itteni számbavételnél, az (R) számértéke közvetlenül nem mindig tartalmazza ezt. Tagadhatatlan azonban, hogy az (R)-be, ha közvetve is számos közületi elem kerül, amelyeket könnyen érzékelhetünk, ha az (R) szubjektív meghatározását tartjuk szem előtt.

¹⁸ A fejkvóta (D) indexének kiszámítása a következő táblázat segítségével vételével történt

Az előre bocsátott módon kiszámított (R)-ek tüzetesebb számba vételénél, különösen, ha módszertani szempontból akarunk szigorúak lenni, tekintetbe kellene még venni azt a közismert sajátságos jelenséget is, amely abban nyilvánul meg, hogy azonos piaci árfelépítés és fogyasztásra szánt nominális egyéni jövedelmek mellett sincs mindig biztosítva az (R) teljes azonossága. Más szóval: azonos árfelépítésnél a névleges jövedelem (j) és az (R) nem pontosan egyértékű megfelelői egymásnak. Lesz fogyasztó, aki ügyesebb, mint a többi és olcsóbban valósítja meg ugyanazt az (R)-t, mint a másik. Nagy, több %-ot kitevő eltérések, becsléseink szerint, különösen, ha (R) tárgyi értelmezését vesszük alapul, mint ahogy nagyrészt tényleg ezt is tesszük, nem igen fognak keletkezni ebből a körülményből kifolyólag. Feltételezhető ezenkívül, hogy ezek is időben egyformán fognak jelentkezni.

Megkülönböztetendő ettől, bár igen hasonló, az a másik jelenség, hogy vannak sokan, akik az átlagcsnál magasabban rétegezett árnyvón élnek. Ezek tulajdonképpen ugyanazt az (R)-t egy magasabb fekvésű árfelépítésben érik el, amit az (R)-ek nominális kifejezésénél kellene számba venni. Nem szabad azonban itt figyelmen kívül hagyni, hogy viszont vannak rendszerint kisebb jövedelmű rétegek, amelyek az átlagcsnál

Év	Adózott répacukor fogyasztása 100 kg.	Évvégi lélekszám	Évi fogyasztási fej hányad kg.	Fejhányad indexe 1930/31 == 100.
1926/27	924.452	8,423.750	10.98	93.5
1927/28	1,021.490	8,484.233	12.05	102.2
1928/29	1,041.611	8,555.040	12.17	103.6
1929/30	1,023.853	8,610.266	11.88	101.0
1930/31	1,020.103	8,688.319	11.75	100.0
1931/32	832.569	8,742.886	9.52	81.0
1932/33	785.651	8,783.919	8.94	76.1
1933/34	909.029	8,840.527	9.15	77.9
1934/35	798.873	8,898.367	8.98	76.5
1935/36	879.512	8,943.533	9.83	83.7
1936/37	878.892	8,991.179	9.77	83.2
1937/38	936.394	9,038.189	10.37	88.3

A fogyasztásba csak az adózott répacukor fogyasztást vettük be, miután a *M. kir. Pénzügyminisztérium* felvilágosítása szerint emberi fogyasztásra csak ezek a mennyiségek használhatók fel, illetve használtattak fel a figyelembe vett időszakban. E mennyiségből karitatív alapon fogyasztásba kerülő mennyiség, minthogy ez elenyészően kevés volt, teljesen figyelmen kívül hagyatott, hasonlóképp a többi cukorfajta is. Az eredeti fogyasztási adatok a *Budapesti Közlöny* kimutatásaiból valók.

Az 1930/31-es fogyasztásnak az előző évekhez képest tartott volna, bizonyos mértékig visszavezethető spekulatív mozzanatokra is, a folytonosan romló gazdasági viszonyok következtében előre sejtethető áremelkedések, kincstári árrészesedés emelésének anticipációjára.

¹⁹ A deflálás a *M. kir. Közp. Statisztikai Hivatal* lakbérnélküli megélhetési indexével történt.

alacsonyabb fekvésű árfelépítésben élnek.²⁰ A kiegyenlítődésre mindenestre meg van a lehetőség. *Sok függ itt a megélhetési index helyes választásától* is. Az említett második jelenség is azonban, mint a többi, inkább elszigetelt állapot vizsgálatánál bír fontossággal, relatív idősorban aligha fog átütőbb jelentőségre jutni. Feltételezve mindig, hogy a jövedelemmegoszlásban időközben nem történhet mélyreható változás.

Ilyen és hasonló jelenségek felbukkanásával általában mindig szemelődni kell tartani, hogy az egész közgazdaság reálvásárlóképességét kutatjuk, — különösen, ha teljes nagyságát próbáljuk érzékelni, — hogy ezt végső fokon a fogyasztásra szánt nemzeti jövedelem és ennek megoszlása, valamint a ténylegesen érvényesülő árfelépítés határozza meg.

Mielőtt tovább mennénk és a kiszámított vásárlóképesség indexeihez reflexiókat fűznénk a tárgyilagosság kedvéért emlékeztetbe kell idéznünk még azt is, hogy az árak a fogyasztás és a jövedelem között alapul vett összefüggésünk *sui generis* statikai összefüggés, miért is számolni kell azzal, hogy a tényleges (R) és a kiszámított (R) között, a vizsgált időszakban érvényesülő trendszerű elemek, gazdasági szerkezeti változások, következtében is némi eltérés mutatkozhat. Megnyugtathat e tekintetben azonban az a körülmény, hogy az összefüggésnél figyelembe vett paraméterek, (η) és (ε) értékei²¹ éppen erre az időintervalumra számítottak ki, mégpedig a cukor-kereslet árelaszticitása igen nagy pontossággal, a jövedelem elaszticitása, ugyan kisebb pontossággal, de még mindig jó pontossággal egyrészt, másrészt pedig a figyelembe vett időköz, 1926—1938 közötti 12 év rövid ahhoz, hogy ilyen strukturális változások határozott formában érvényre juthatnának, bár kétségtelen, 1931—1933 közötti nagy vásárlócsökkenés nem ment végbe teljesen utóhatások nélkül, de, hogy ezek nem lehettek túlzottak arra utal az a tény, hogy éppen 1932 utáni időközben esik össze a kiszámított vásárlóképesség vonala a valószínű fogyasztásra kerülő egyéni jövedelmek vonalával.

Egyébként a számítások olyan időre vonatkoznak, amikor a háború utáni csokacszágnak már új stabil valutája volt, a *Fengő*, s a közgazdaság belső strukturája, illetve annak átalakulása már nyugodtabb képet mutatott, még az 1931-es pénzügyi válság beköszöntése után is, 1938 őszéig, amikor a történelmi Magyarország egyes elszakított területei ismét visszakerültek a megcsontított törzs gazdasági vérkeringé-

²⁰ Az ú. n. *szociális ár* megállapításának ilyen értelemben van főképp jelentősége. L. *Andreich Jenő: Szükség van-e az árelmélet kiépítésére?* Ünnepi dolgozatok *Balás Károly* és *Heller Farkas* születésének 60. évfordulója alkalmából. Szerk. *Laky Dezső* és *v. Surányi-Unger Tivadar*.

²¹ *Theiss* loc. cit.

sebe. A közgazdaság egyéb számbaveendő tárgyi adottságai sem változtak lényegesen a figyelembe vett 12 év alatt.

III.

Az (R) kiszámított értékeit figyelve láthatjuk, hogy ez a vásárlóképeség a valutastabilizációt követő idők jó konjunkturájában elért viszonylagos magas értékről a nagy válság tolymáján, alig 1—2 év leforgása alatt, lényegesen, mint egy 17 %-al alászállott. A belső fogyasztás piaci (fejenkénti) felvevő képességében tehát majdnem 20 %-os csökkenés és ezzel az ország közgazdaságára, különösen a termelést illetően, egy rendkívül káros fogyasztáshiány következett be. Az így elért alacsonyabb nívóról a belső fogyasztás a következő években csak igen lassan kezd felemelkedni, de még 1937/38-ban is, a kis Csonkaország utolsó évében elég messze van a jó konjunktúra éveiben elért nívótól. Az eltérés még mindig csaknem 10 %-os.

A belső fogyasztás, egyes jelentősebb s nem helyettesíthető fogyasztási cikkek fogyasztása — piaci gazdaság keretében történő fogyasztást értve — hasonlóan alakult ez idő alatt, mint az (R)-ek idősora, éppenséggel csak a száznak vett nívótól való kilengések voltak mások. Kisebbek, ha az illető cikk keresletének a jövedelemelaszticitása az (ε) kisebb volt az *egység*nél; nagyobbak, ha ez az (ε) nagyobb volt, mint az *egység*. Vagyis merev keresletű cikkekénél kevésbé, rugalmas keresletű cikkekénél jobban, azonos árakat tételezve fel, tértek el a kilengések. Természetesen, ha közben ezen cikkek árai is jelentősen megváltoztak, ennek megfelelően a fogyasztásingadozása is módosult.

Tanulságcs összehasonlítani ezen közvetett úton megállapított reálvásárlóképeség alakulását azzal a számsorral, amelyet a *Magyar Gazdaságkutató Intézet* 15. sz. kiadványának közvetlenül meghatározott „egyéni pénzjövedelmek“ reál értéke ad:

Év	Reál vásárlóképeség (R) fejhányadának indexe 1926/27—37/38 = 100	Egyéni pénzjövedelmek fej- hányadának deflált indexe ²²⁾
1926/27	101.8	109.3
1927/28	109.3	106.5
1928/29	109.0	107.6
1929/30	108.5	111.8
1930/31	109.2	106.1
1931/32	94.3	90.0
1932/33	90.8	88.1
1933/34	93.8	95.5
1934/35	92.1	94.7
1935/36	97.6	94.5
1936/37	95.9	97.7
1937/38	99.8	97.7

²²⁾ A deflálás a M. kir. Közp. Statisztikai Hivatal megélhetési indexével történt.

A két sor jól együtt mozog, az természetes is, mert hiszen megközelítőleg ugyanazon jelenség ábrázolásáról van szó. A kettő közötti eltérések származhatnak természetesen, mint már említettük abból, hogy az egyéni pénzügyvédelmek egy részét jobb években megtakarítják, félreteszik, rosszabb években pedig eme összegek egy részét felélik, sőt fogyasztási hiteleket is vesznek igénybe. Bizonyos korrekció kínálkozik a fogyasztásra szánt egyéni pénzügyvédelmek beálltásánál azáltal, hogy a takarékbetétek állagának változását megfelelő előjellel figyelembe vesszük, akképen, hogy ha ezek növekednek, akkor ezt a növekedést a pénzügyvédelemből levonjuk, azon feltételezésből kiindulva, hogy ezek a pénzügyvédelmekből származnak. Fordítva pedig, ha takarékbetétek állaga csökken, akkor ezt a hányadot hozzáadjuk a pénzügyvédelmekhez azt feltételezve, hogy ezek a betétsökkenések a csökkent vásárlóerő kiegészítéseit alkotják.²³ Az így korrigált sor mindenestre már közelebb áll a fogyasztásra szánt egyéni pénzügyvédelmek alakulásához. Feltételezve természetesen mindig azt, hogy az „egyéni pénzügyvédelmek” értékét az idézett helyen messzemenő pontossággal tudták meg állapítani:

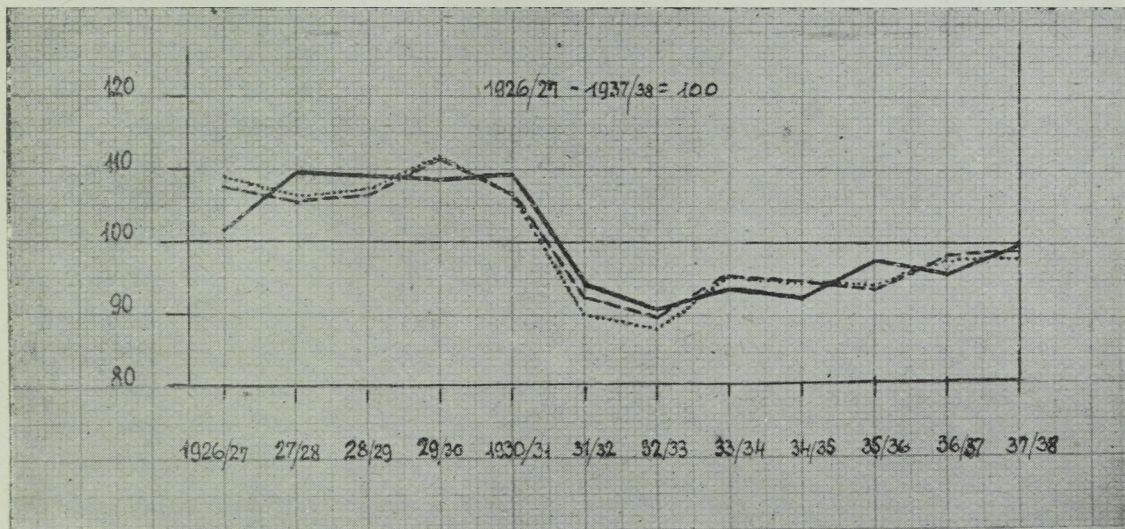
Év	Takarékbetét állomány változása, évközepétől évközepéig, millió pengő	Egyéni pénzügyvédelmek ‰-ában	Egyéni pénzügyvédelmek korrigált, deflált, fejhá- nyad indexe 1926/27 – 1937/38 = 100
1926/27	+ 125.1	+ 2.94	107.7
1927/28	+ 120.0	+ 2.70	105.4
1928/29	+ 131.1	+ 2.75	106.3
1929/30	+ 86.8	+ 1.86	111.5
1930/31	+ 36.3	+ 0.89	106.8
1931/32	– 78.4	– 2.29	92.4
1932/33	+ 12.5	+ 0.38	89.9
1933/34	+ 54.4	+ 1.67	95.4
1934/35	+ 50.0	+ 1.54	94.7
1935/36	+ 90.1	+ 2.54	93.8
1936/37	+ 35.2	+ 0.93	98.1
1937/38	+ 7.2	+ 0.18	98.9

Ez a helyesbített sor egyébként nem tér el lényegesen az eredeti egyéni pénzügyvédelemtől, miután minálunk az itt figyelembe vett megtakarítási hányad közismerten igen kicsi. A pénzügyvédelmek jelentős része kerül felélésre, sőt fogyasztási hitelek felvétele a gyakori. Erre utal egyébként egyes rétegek meglehetősen eladósodottsága is. A kiszámított vásárlóképeség reálértékének indexei (R) és az imént korrigált egyéni pénzügyvédelmek deflált indexei igen szorosan együtt haladnak.

²³ Pontosabb számbavételnél ezeken kívül természetesen figyelembe kell venni, egyéb tőkék, vagyonok, keletkezését és felélését is.

(1. sz. ábra.) A korrigált egyéni pénzjövödelmek, és fogyasztásra szánt egyéni jövödelmek kiszámított nagysága között, adott esetben még adódhattak eltérések, az (R) oldaláról, természetesen abból a körülményből kifolyólag, hogy gyakran olyan adósságfelvételek történnek, illetve pénzhovafordítások fordulnak elő, amelyek itt már természetüknél fogva nem lehetnek megfogva. Eltérések keletkezhetnek azután egyrészt, ismert okokból, annak folytán, hogy a jövödelemmegoszlás időközben lényegesen megváltozott, különösen nagy a valószínűsége ennek a gazdasági helyzetváltozások szélső kilengéseiben, jó konjunktúrában vagy a depressióban, amikor is a jövödelem-

1. sz. ábra.

- Fogyasztásra szánt pénzjövödelmek fejhányadának számított deflált indexe: (R).
- - - - - A Magyar Gazdaságkutató Intézet szerinti egyéni pénzjövödelmek fejhányadának deflált indexe.
- ..... Az „egyéni pénzjövödelmek“ korrigált fejhányadának deflált indexe.

megoszlás rendszerint más, mint az úgynevezett egyensúlyi helyzetben, a normál gazdasági helyzetben.²⁴ Kiindulási statikai összefüggésünk értelmezése ezzel szemben *a priori* feltételezi, hogy a figyelembe vett időintervallumban a jövödelemmegoszlás változatlan, legalábbis csak jelentéktelen változásokon megy keresztül.²⁵ Másrészt előállhatnak differenciák, annak

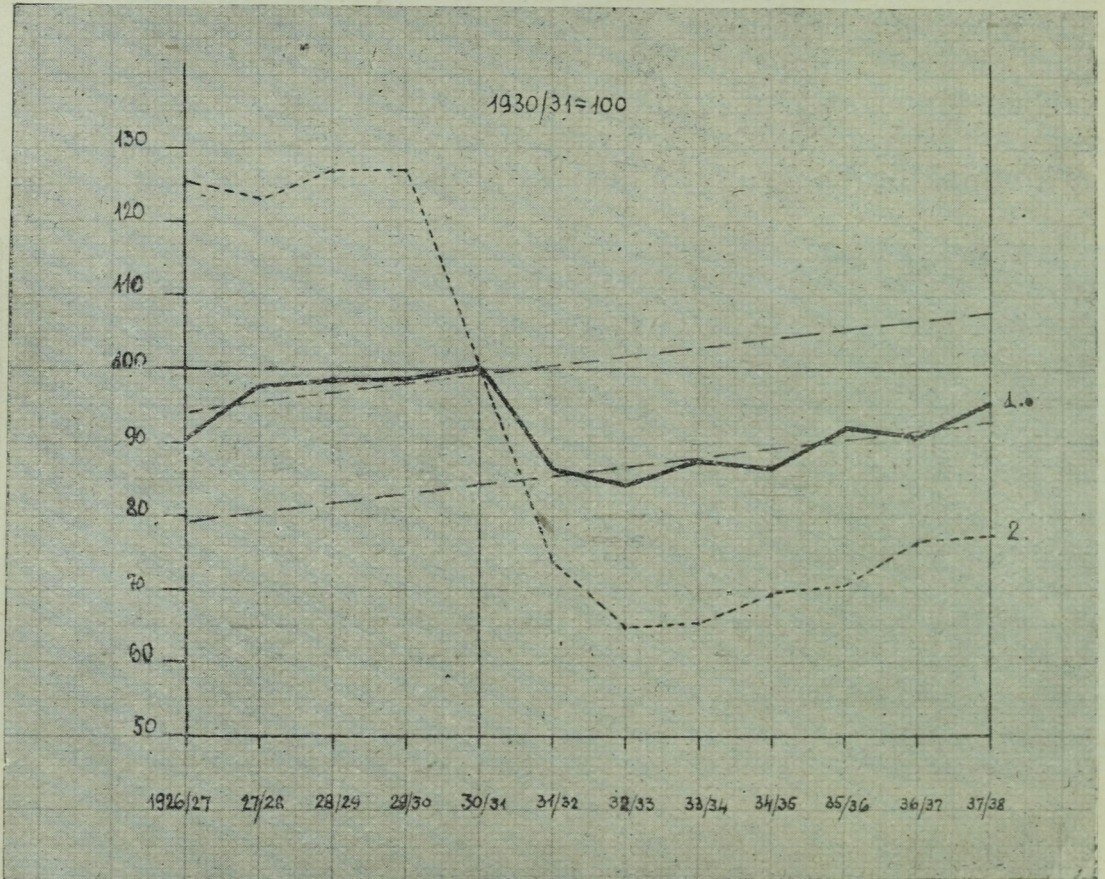
²⁴ Michal Kalecki: *Essays in the Theory of Economic Fluctuations*. 1938. London.

Maurice Leven: *The Income structure of the United States*. The Brookings Institution, D. C. 1938.

²⁵ A jövödelemeloszlás aránytalanságainak csökkenése rendszerint az átlagos (R) növekedéséhez vezet, mert ezzel, rendszerint, a fogyasztástól távol tartott jövödelemrészek ismét fogyasztásra használatnak fel, feltételezve természetesen mindig azt, hogy e változás közben az össz-

folytán, hogy a népesség vagy a népesség egy részének, rendszerint a tehetősebb rétegeknek, úgynevezett fogyasztási hajlandósága,²⁶ egyébként változatlan jövedelmek esetén, időközben változik, még pedig olyképen, hogy látható megtakarítás-változásban nem jut kifejezésre. Mindezekon túl az sem hagy-

2. sz. ábra.

————— A közgazdaság reálvásárlóképessége.
 - - - - - A mezőgazdaság reálvásárlóképessége.

ható figyelmen kívül, hogy (R)-ek kiszámításánál döntő szerepet játszó fogyasztási adatok nem a mi számításaink, hanem a fogyasztási adóstatisztika szempontjából gyűjtettek össze, és közöltettek.

nemzeti-jövedelem nem csökkent számottevően. U i. ez a változás a termelés tökeellátására nem szokott hatástalanul végbe menni. L. A. C. Pigou: *The Economics of Welfare*. London 1938.

²⁶ „propensity to consume“ J. M. Keynes szerint (*The General Theory of Employment, Interest and Money*. London. 1936.) Ez a nemzetgazdaság egészére vonatkoztatva legjobban kifejezhető általánosan a nemzetgazdaság fogyasztása és a nemzetgazdaság jövedelmének viszonyával:

$$\frac{\sum R}{\sum R + \sum J_s}$$

ahol (J_s) a fogyasztástól visszatartott jövedelemrész.

IV.

A vásárlókéesség érzékelte szembeötlő változásait elemezve, annak okai igen sokrétűek lehetnek. Legjobban tesszük, ha a vásárlókéesség komponenseit sorravezük. Nagy szerepe volt a változás ilyen alakulásában a mezőgazdaságban foglalatostkodók vásárlóereje lényeges megváltozásának, ami rögtön kitűnik, ha ezt az (R) alakulását összehasonlítjuk, a mezőgazdaság vásárlóerejének alakulásával. Fontos ez az utóbbi, illetve méginkább az áralakulás figyelembevétele azért is, mert a mezőgazdasági árak alakulásával a mezőgazdasági bérmunkások pénzben kifejezett járandósága csaknem párhuzamosan haladt. Szerepet játszottak továbbá a munkabérek, magántisztviselői fizetések közben történt reálértékbeni változásai, nem kismértékben a köztisztviselők fizetésének változásai stb. stb. A bérek és fizetések ugyan fajlagosan és reálértékben néha éppen ellenkező értelemben is változtak, de az eltartottak számát is figyelembe véve, nagyjából ezek is együtt haladtak a mezőgazdaság vásárlóerejének jellegzetes változásával, csupán kilengésük volt sokkal kisebb. Hogy mennyivel lehetett ez kisebb, illetve hogy mennyivel jobban ingadozott a mezőgazdaság vásárlóereje a vizsgált periódusban, azt tisztán mutatja a 2. sz. ábra, ahol az 1. sz. vonal a közgazdaság reálvásárlókéességének számított indexe a 2. sz. pedig a mezőgazdaság reálvásárlókéességéé.²⁷ Megfigyelve az 1-es számú vonalat, különösen a berajzolt szakgatott irányvonalat, érdekes jelenségre lehetünk figyelmesek. A magyar közgazdaság elvásárolt vásárlókéességének fejlődése — szekuláris szemléletben — egy emelkedő vonalat követ, amely ugyan hirtelen megtörik 1930 és 1932 között, de irányát azután is megtartja. A két rész külön-külön vizsgálva ugyan kissé eltérő módon látszik emelkedőnek. Az 1930 előttin megmutatkozik az akkor igénybe vett hitelek nagyrésztének fogyasztásra való felhasználása. Ezt most nem tekintve, abban az elképzelt esetben, ha az 1930 és 1932 közötti válság nem következett volna be,

²⁷ a Magyar Gazdaságkutató Intézet 41. sz. helyzetjelentéséből (79. old.) vett számok alapján számított index.

Jelentősen mérsékelte a mezőgazdasági termékek árának esése az ároldalról, a többi rétegek (R)-jének esését, illetve, ha a (i) véletlenül állandósult volt, még emelte is azt. E körülmény döntően játszott közre abban, hogy a nem mezőgazdasági rétegek (R)-je és ezzel a (ΣR) is kevésbé esett, mint az agrárlakosságé. (L. Judik József: *Vevőerőcsökkenés és depresszió: Emlékkönyv. Kenéz Béla* negyedszázados professori munkásságának évfordulójára, gróf Bethlen István előszavával. Szerk. Laky Dezső. 1932. Bpest.) Nem szólva arról, hogy már az egyes rétegek nominális jövedelmei sem követték a mezőgazdaság norminális jövedelmének esését. (L. erre vonatkozólag, Neubauer Gyula: *A magyar nemzeti jövedelem megoszlása az adóstatistikák szerint*. Magyar Statisztikai Szemle 1939. 69. old. második táblázatát az egyes jövedelem adóalapok változására vonatkozólag.)

1937/38-ban ez a vásárlóképeség, fogyasztóképeség, tehát ha ennek növekedése követhette volna a válságos években is az észlelt fejlődés vonalát, 13.7%-al lett volna nagyobb, mint amekkora az tényleg volt 1937/38-ban. A pénzgazdaságból táplálkozó fogyasztás is természetesen körülbelül ennyivel lett volna magasabb. Megállapítható továbbá még itt, hogy (R) évi növekedése, az irányvonalat véve alapul mintegy 1.25%.²⁸

Lényegileg a vásárlóképeség ismertetett alakulása hasonló jellegű az, ez időben észlelt konjunkturális hullámmozgással, amely vázát képezte az egyes komponensek hullámmozgásának is, amelyek közül éppen ez, a fogyasztásé, a legrugalmatlanabb.

Közgazdasági szempontból az egyéni vásárlóképeség változásánál, amely inkább szociális szempontból fontos, talán inkább fontosabb az egész közgazdaság vásárlóképeségének a változása, mert hiszen a közgazdaság piaci mechanizmusa, az egész gazdasági körfolyamat erre, mint alapra van felépítve. Ez az összvásárlóképeség (l. 2. sz. ábra, 1. sz. vonal) egyszerűen származtatható kiszámított (R)-ekből csupán a lélekszámot kell számításba venni, feltételezve, hogy a kormegoszlás ez idő alatt nem változott meg lényegesen, ami csak megközelítőleg áll fenn. Mint tudjuk u. i. a kormegoszlás az elmúlt 12 év alatt eléggé eltolódott az idősebb évszámok felé,^{28a} a társadalom öregedett, illetve individuális fogyasztóképesége emelkedett, fizikai és gazdasági értelemben is. Figyelembe lehetne itt venni esetleg egy standard kormegoszlást és ezzel számolni. De ha ettől most eltekintünk a közgazdaság összvásárlóképesége alakulását megkapjuk, ha az egyes (R)-eket szorzuk a mindenkori lakosságszámmal.

Év	Közgazdaság reál vásárló-
	képességének indexe 1930/31 = 100
1926/27	90.5
1927/28	97.8
1928-29	98.4
1929/30	98.5
1930/31	100.0
1931-32	86.8

²⁸ Ezzel kapcsolatban, a cukor múlt évi őszi árcsökkenését figyelembe véve, a régi Csonkaországra vonatkozólag a fejenkénti fogyasztásban várható emelkedés 6—7 %-a tehető, az ármérséklést követő évben.

^{28a} Magyarországon a 14 éven aluliak aránya kerekén:

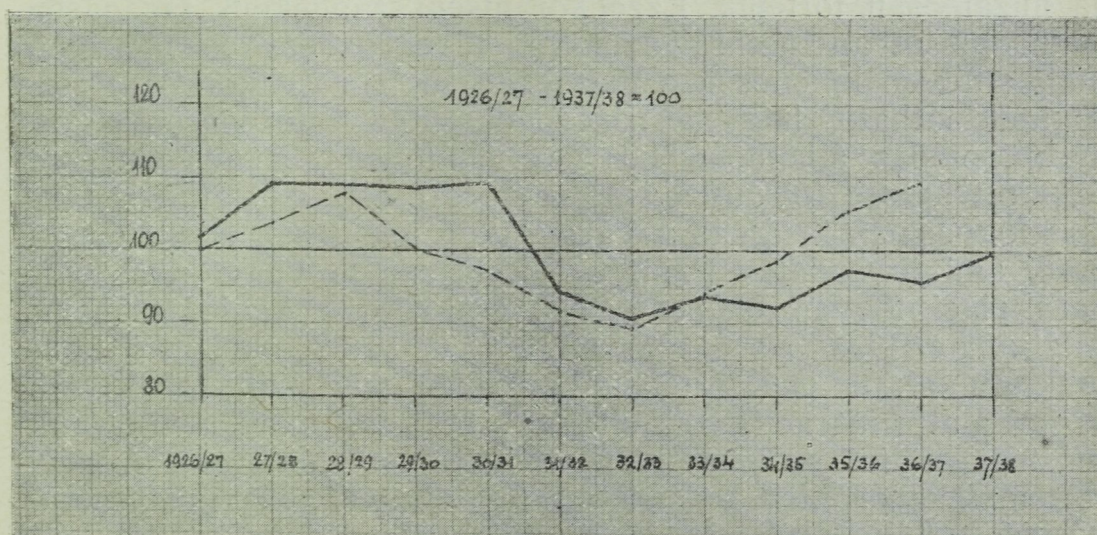
1910	35 %
1930	27 %

1940-ben 24 % várható, stagnáló népesség mellett. L. Varga István *Népmozgalom és konjunktúra. Magyar Statisztikai Szemle* 1938. 9. old.

A társadalom eme öregedése egyébként világszerte általános jelenség. L. *Annuaire Statistique; de la Société des Nations*, 1936-37. Genève. Tableau 3. b. Population par sexe et par groupes d'âge, d'après divers recensements.

1932/33	84.1
1933/34	87.5
1934/35	86.4
1935/36	92.0
1936/37	90.9
1937/38	95.1

Ennek a számsornak jól kell egyeznie az ismétlés nélküli kis-kereskedelmi, fogyasztói forgalom volumenével. Ha mármost ezt, vagy méginkább fejenkénti értékeit egybe vetjük a nemzeti jövedelemnek megfelelő fogyasztásra kerülő volumenével,²⁹ (3. sz. ábra) némi képet kaphatunk arról, hogy a vizsgált

3. sz. ábra.

- Fogyasztásra szánt pénzjövdelmek fejhányadának deflált indexe.
 - - - - - A nemzeti jövedelem megélhetésre fordított fejhányadának volumene, indexszámokban.

periódusban, a pénzgazdaságon keresztül átszűrődő jószágforgalom mennyivel nyert teret, vagy veszített teret, az össz-

²⁹ Magyar Gazdaságkutató Intézet 15. sz. külön kiadványa 14. old. 14. tábla; az adatok átszámítva:

A nemzeti jövedelemnek megélhetésre fordított összege fejhányadának volumenindexe
 1926/27—1936/37 = 100

Év	index
1926/27	101.8
1927/28	103.9
1928/29	107.9
1929/30	100.1
1930/31	97.2
1931/32	91.8
1932/33	89.5
1933/34	94.0
1934/35	98.5
1935/36	105.5
1936/37	109.1

fogyasztásra szánt jószágforgalomban, illetve milyen mértékűt ért el a pénzgazdaságban való bekapcsolódás, vagy kikapcsolódás.³⁰ Másképpen úgyis mondhatnók, hogy mennyire erősödött vagy gyengült a piaci gazdaságba való bekapcsolódás lehetősége, illetve e lehetőség mennyiségének kihasználása.³¹

A nemzeti jövedelem nagyságának forgalomgazdasági megítélésénél nagyon fontos, mindig az az arányszám, amely a pénzben és a csak naturáliákban³² rendelkezésre álló jövedelmek között van. A pénzgazdaságtól való elhajlás mindig egyuttal társadalmi tökeszegényedést is jelent,³³ ami másodlagos hatásaiban a termelési oldalon járhat nagy hátránnyal, ha huzamosan történik. Ezzel korántsem szándékunk tagadásba venni az olyan naturálgazdasági tökeképződés jelentőségét, mint amilyen különösen a mezőgazdaságban gyakori. A 3. sz. ábrából látható, hogy a pénzgazdaságból való viszonylagos kikapcsolódás állandóan tart. Az ellátottság, a megélhetésre fordított összeg fejhányada az „egy főre eső napi átlagos táplálékfogyasztás”³⁴ ugyan a válság után jelentősen javult évről-évre, ami örvendetes jelenség; a kihasznált, vagy kihasználható piaci fogyasztóképesség is, csakhogy sokkal lassabban. Míg amaz 1936/37-ben már elérte az 1925/30. között jókonjunktúra alatti csúcserőértéket, ez utóbbi még mintegy 10–13 %-kal alatta marad. Ez az eltolódás részletes okait nem célunk most itt kutatni, de azok jelenősebbjeire rámutathatunk. A piaci forgalmigazdaságból való fokozatos viszonylagos kikapcsolódásunk egyik döntő oka lehet, mezőgazdaságunk idültté vált kedvezőtlen árhelyzete s kínálati beállítottságának rugalmatlan volta.³⁵ Sok vonatkozásban mintegy kényszergazdasági, naturálgazdaságra beállított jellege, a viszonylagos mezőgazdasági túlnépesedés (megművelhető területre vonatkoztatott mezőgazdasági népsűrűség 1920-tól, 1930-ig km²-ként mindössze egy fővel emelkedett), mezőgazdasági vidékek elmaradott közlekedési viszonyai (egyes vidékeken éppen e miatt naturálgazdasági

³⁰ A realizált „aktive Einschaltungsmöglichkeiten in den Markt“ W. Heller: *Verbrauch und Krise, op. cit.* 328. old.

³¹ Balás Károly: *Vásárlóerő és gazdasági szabadság összefüggései*. Értekezések a nemzetgazdaságtan és statisztika köréből. Szerk.: Heller Farkas és Kovács Alajos Bpest. Magy. Tud. Akadémia 1938. I. továbbá Maurice Leven, Harold G. Moulton and Clark Warbourton: *America's Capacity to Consume*. Washington 1934.

³² U. i. a naturáljövedelem, különösen, ha az nem egykönnyen értékesíthető, pénzgazdasági szempontból alig jön számba. L. Navratil Ákos: *Közgazdaságtan*. II. köt. Bpest. 1939. 56. old.

³³ Balás Károly: A mai pénzbeli jövedelemeloszlás alapvázlata. *Közp. Szemle* 1939. 5. old.

³⁴ *Magyar Gazdaságkutató Intézet* 15. sz. különkiadványa 37. old. 2. tábla.

³⁵ Mórotz Kálmán: *Mezőgazdasági termelésünk ármeghatározó tényezői*. *Közp. Szemle*. 1939.

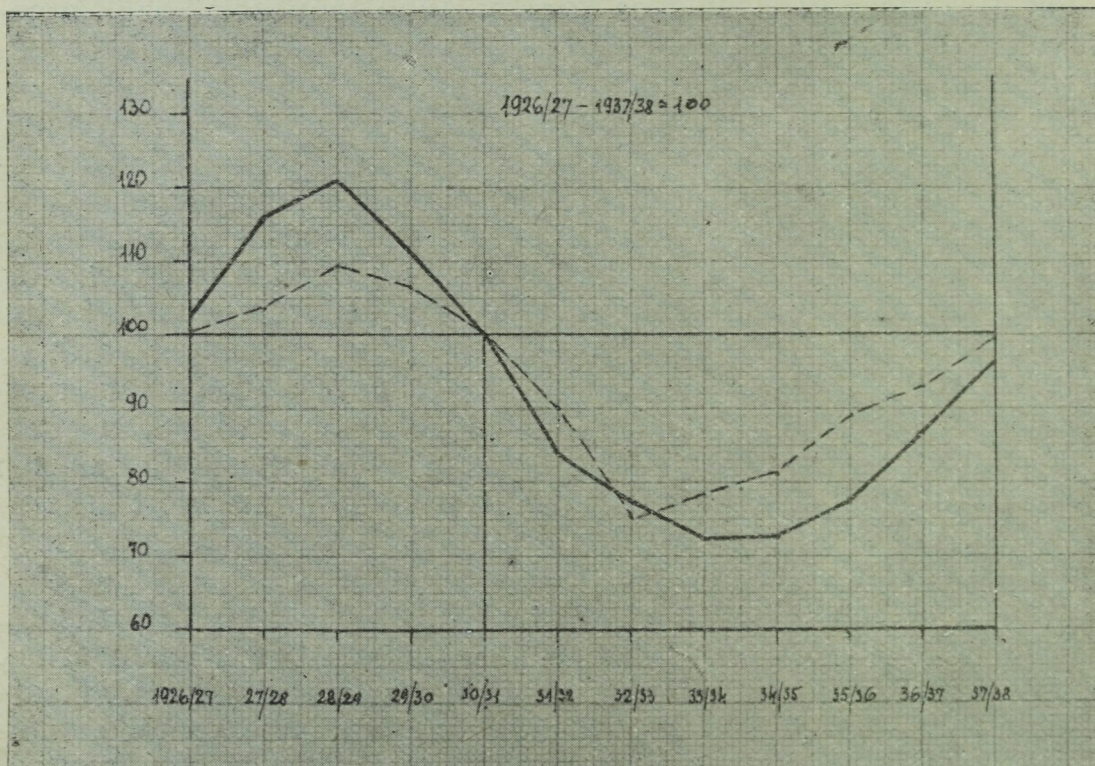
csere is divik) stb., amelyek mind erősen a naturálgazdaság irányába hatnak. További ok lehet a válság után folytonosan előtérbe nyomuló piaci szabályozottság, közületi beavatkozás forgalomakadályozó kisugárzása, beleértve az árak megterhelését, ártorzításokat, bár tagadhatatlan, hogy gyakran ezek az intézkedések sokat segítettek a mezőgazdaság árhelyeztén, közvetve vagy közvetlenül. Mindazáltal az imént említett másodlagos hatások is érvényesültek. Külön vizsgálódás tárgya lehetne, hogy ezek a másodlagos kísérőhatások mennyire voltak a szándékolt elsődleges kárára. Azon tényezők közül, amelyek a pénzgazdaságba való bekapcsolódást támogatják a mezőgazdasági árak védelmén kívül, tulajdonképp csak a fokozatos iparosodás, a kereskedelem fejlődése, amelyek az átlagnál jobb fizetőképességű fogyasztók s csaknem tisztán pénzgazdaságra utaltak számát szaporítják, bírnak jelentőséggel. Különösen nagy lendületet kapott ez az iparosodási folyamat, az utóbbi években. Hogy ez ténylegesen milyen eltolódást hozott magával, arról majd csak az 1940. évi népszámlálás tud adni felvilágosítást. 1920-tól 1930-ig az ipari népesség aránya 19.1%-ról 21.7%-re emelkedett,* amire nagy szükség van, mert addig, míg a mezőgazdaság árhelyezete kedvezőtlen, a piaci pénzgazdaságban fokozottabb bekapcsolódás másként nehezen fog megindulni. Ezen a bekapcsoláson javítani, az adott árhelyzetben, csak a foglalkozási aránynak a pénzgazdálkodásban foglalatostkodók felé való eltolódással lehet.³⁶

A szociális helyzet változására, az életnivó változására, ha a nempiaci szektor, mint nálunk is ilyen nagy, számszámunk épenséggel nem ad mindig kimerítő megítélési alapot. Tulajdonképpen csak a pénzgazdaságba teljesen bekapcsolódó rétegekre alkalmas ez, továbbá ilyen pénzgazdasági célú megítélésekre, illetve a mezőgazdaság pénzgazdasági hányadára, a piactermelő gazdálkodásra, mezőgazdasági bérmunkásokra, stb. Érdekes volna ezeket a külön-külön is megvizsgálni. Sajnos e csoportok elkülönített mikroszkópikus tanulmányozása nehézségekbe ütközik, részben szükséges adatszolgáltatás kiépitetlensége folytán, részben az egyéni jövedelmek sokféle származási forrása, az egyéni jövedelmek tarka összetétele következtében.

* Magyar Statisztikai Évkönyv, 1937.

³⁶ Hogy milyen különbségek vannak a mezőgazdaság és a többi, a pénzgazdaságba erőteljesen bekapcsolt foglalkozási ágak fogyasztóképessége között, arra rávilágít *Fellner Frigyes*-nek „a fejenkénti közvetett adóteher az egyes foglalkozási ágakban“ című táblázata az *Adóteher megoszlás* (Statisztikai Közlemények 79. köt. Szerk. *Illyefalvi I. Lajos*, Bpest.) című munkájának 222. oldalán. E szerint a mezőgazdaságban az egy főre eső közvetett adóhányad alig egy harmada a többi foglalkozási ágának, ami a számítás módszerének egyes pontjainak figyelembe vételével is, tetemes fogyasztóképességi eltolódásra enged következtetni.

Az alapul vett mennyiségi összefüggésből és az ott szerepeltetett állandókból kitűnik, hogy a vásárlóképeség változása elég szorosan követi a cukorfogyasztás változását, úgyhogy, ha más lehetőség nincs, a vásárlóképeség megközelítő szemléltetésére igen alkalmas a fejenkénti cukorfogyasztás is. A gazdasági irodalomban egyébként bevett szokás a vásárlóerő változását a cukor vagy hasonló keresleti rugalmasságú, rendszerint fogyasztási adóval terhelt cikkek fejenkénti, vagy ha az egész közgazdaságról van szó, összes fogyasztásával il-

4. sz. ábra.

————— A közgazdaság névleges vásárlóképesége.
 - - - - - A bankjegyforgalom.

lusztráltatni. Ennek a gyakorlatnak tehát kimutathatóan megvan a tudományos alapja is.

A kiszámított vásárlóképeség (R) nominális értéke átszámítva az egész közgazdaságra, az összlakosságra, adja voltaképp a fogyasztási forgalom pénzforgalmát, currens érték-volumenét, illetve annak változását.³⁷ Minthogy a mindenkoriban bankjegyforgalomnak jelentős részét teszi ki ez a pénzforgalom, annak változása megközelítőleg kell, hogy együtt halad-

³⁷ Ezen számsor alakulása élesen világít rá annak főokaira, hogy miért csökkent 1931 után a közvetett adók súlya az állami bevételekben. L. Zelovich László: *Költségvetési helyzetünk alakulása az 1931. évi bankzárlat után*. Közg. Könyvtár. XVIII. köt. X. fejezet.

jon a bankjegyforgalom változásával, ami meg is történik valóban.³⁸ (4. sz. ábra.)

Mint láthatjuk a konjunktúrában és a depresszióban a két indexsor kissé, azonban egységesen, eltér egymástól. A bankjegyforgalom sora mozgékonyabb, mint a fogyasztásra szánt jövedelmek sora, ami természetes is, mert hiszen a jegyforgalom jórésze a termeléssel kapcsolatos, amely konjunktúra érzékenyebb, mint a fogyasztás. A konjunktúra kifejlődésében és a depresszió lezajlásában mutatkozó eltérések, egyik oka lehet a pénz forgási sebességének változása is, mert mint ismeretes a pénz forgási sebessége jó konjunktúrában rendszerint emelkedik, míg ezzel szemben depresszióban csökken, ami a 4. sz. ábrából egyébként világosan ki is tűnik. A két sor mozgása természetesen a két említett tényező figyelembe vétele mellett sem biztos, hogy egybevágó, mert hiszen a pénzforgalomnak vannak más tételei is, amelyek változása más tényezőktől is függhet, közvetlenül, semmint éppen a fogyasztóképesség, vagy akár a termelés alakulásától.

A fogyasztásra szánt jövedelmek meghatározása, a piaci fogyasztási volumen alakulásának megállapítása után bemutatott néhány összehasonlító megfontolásunkban érzékeltettük azt a jelentőséget, amelyet ezen volumen alakulása a nemzetgazdaság összefüggéseiben képvisel. Lehetne még szaporítani e megfontolások számát. Ez most itt nem célunk, csupán fel akartuk hívni a figyelmet az (R)-ek nagyjelentőségű volta és ama szerepre, amelyet ez a magyar közgazdaság állapotjelzői között betölt. Gondoljunk csak e helyen a mezőgazdasági feleslegeinknek, a belső piac felvevőképességének tervszerű növelése által való értékesítésére, valamint iparitermékeinek fogyasztásának irányítására, amelyekhez az egyik leginkább nélkülözhetetlen támpontot éppen a közgazdaság fogyasztóképessége alakulásának ismerete fogja megadni.

Kádas Kálmán.

38 Év	A közgazdaság névleges vásárló- képességének indexe	Évvégi bankjegy- forgalom indexe
	1930/31 = 100	
1926/27	102.8	100.5
1927/28	115.8	103.8
1928/29	121.0	109.5
1929/30	111.0	106.9
1930/31	100.0	100.0
1931/32	84.0	90
1932/33	77.4	75.2
1933/34	72.2	78.6
1934/35	72.7	81.3
1935/36	77.2	89.0
1936/37	87.0	93.0
1937/38	96.5	99.4

A mezőgazdasági munkabérekérdés.

I.

Alábbiakban a mezőgazdasági munkásság szociális problémáinak legfontosabbikát, a mezőgazdasági munkabérekérdést igyekszünk, — több szempontból vizsgálva, — megvilágítani. A mezőgazdasági munkásság létp problémái között tagadhatatlanul ez játssza a legjelentősebb szerepet, mert a másik, nemzeti, szociális és gazdasági szempontból egyaránt fontos, vele egyenrangú szociális probléma, a földkérdés megoldása, még a legradikálisabb földreform esetén sem tud gondoskodni a rendelkezésre álló föld korlátoltsága következtében, a mezőgazdasági munkavállalók földigényének teljes kielégítéséről. De nehezen képzelhető el olyan birtokmegosztás, amelynél mezőgazdasági munkavállalókra — és így bérvédelemre is — ne volna szükség.

A mezőgazdasági munkavállalók jelentékeny, a nemzet szempontjából nagy szerepet játszó rétegének hatékony szociális védelméről gondoskodnunk kell. A társadalom nyugodt fejlődése, a szociális megelégedettség és a magyarság boldogulása függ a célzatos beállítottsággal sokat emlegetett „három millió koldus“ szociális kérdésének és ezek között is, bérekérdésének megoldásától.

Mind a munkavállalónak, mind a nemzet egyetemének, közgazdaságának egyik legfontosabb kérdése a munkával elérhető keresetnek, bérjövédlemnek mikénti alakulása. A tagozódott, kapitalisztikus berendezésű államokban a munkás gazdasági, fizikai és szociális létének legtöbb kérdése ahhoz kapcsolódik, hogy rendszerint egyetlen kereseti forrásával, munkaerejével szerezhető munkabérral milyen életszintet tud magának biztosítani, illetőleg, hogy munkabére saját maga és családja tisztességes megélhetését biztosítja-e?

A munkavállaló szempontjából a munkabér legfontosabb eleme annak magassága, illetőleg a munkabérosszeg vásárló ereje: erre elsősorban a közgazdasági viszonyok, a közgazdasági élet mindenkori fejlettsége, konjunkturális hatások, a pénz vásárló ereje és az árak változása gyakorolnak befolyást. A bérkeresettel biztosítható életszint kialakításával pedig a bér-

összeg magassága mellett a bérjövedelem helyes beosztása, a munkás képzettsége, intelligenciája, életszemlélete, igényessége és ügyessége is jelentős szerepet játszanak. A mezőgazdasági munkásság munkabérével kialakítható életkeretnek megítélésénél különös figyelemre kell méltatnunk, főleg a terménnyel, naturáliákkal, földjárandósággal stb. javadalmazott mezőgazdasági munkás kisvállalkozó jellegét; ugyanis a naturáliákkal javadalmazott munkavállaló naturális bérkeresetével bizonyos fokú önállóságra tehet szert. Még a tisztán napszám-bérkeresetre utalt mezőgazdasági munkás számára is adódik több-kevesebb lehetőség a saját, főleg azonban családja munkarejének kisebb gazdasági ágakban (baromfitenyésztés, háziállattenyésztés, kerti vetemények stb.) felhasználására, hogy így nyers készpénzkeresetét kiegészítse. Ezért a mezőgazdasági munkásság munkabér- és kereseti viszonyainak megítélésénél a bérkereset vásárló erején felül az ipari munkavállalóknál rendszerint fel nem lelheto említett jelenséget is figyelemre kell méltatni — ha a kérdésről helyes képet akarunk nyerni.¹

A munkabérelméletek vitaanyaga bizonyítja, hogy „igazságos“ minden tényezőt egyaránt „igazságosan“ számbavevő munkabérrendszer alig képzelhető el. Követelményként kell azonban felállítanunk — amelyet a bérrendezéseknél újabban a törvényalkotások is zsinórmértékül alkalmaznak — a méltányos és a munkás és családja tisztességes megélhetését biztosító bérfizetést, azaz oly bért, amely a munkásnak, mint a nemzet tagjainak lehetővé teszi a tisztességes életszinten való élést.

A természetben nyújtott, vagy készpénzbér, az akkord- vagy időbér problémáját már sok oldalról megvilágították. A bérfizetési rendszerek mindegyikének vannak előnyei és hátrányai, alkalmazásának lehetőségei, vagy korlátai. A legrégebbi bérfizetési rendszer a *természetben nyújtott javadalmazás*, azaz oly bérfizetés, amely mellett a munkaadó munkavállalójának minden szükségletét fedezi, számára ellátást, lakást, ruházati cikkeket nyújt. Ezt a közvetlen természetbeni bérfizetést a mezőgazdasági termelés egy részében felváltotta a közvetett természetbeni bérfizetési rendszer, amidőn a gazda a munkavállalójáról nem saját háztartásában gondoskodik, hanem ehelyett közvetett természetbeni járandóságokat (gabonajárandóságot, földjárandóságot) nyújt, amelyek közvetlen szükségkielégítésre nem alkalmasak: a szükségletkielégítésre felhasználásuk előtt még átalakításra, a földek megművelésére szorulnak. Utóbbi közvetett természetbeni bérrendszerrel a készpénzszolgáltatás szintén alig játszik szerepet. Mezőgazdasági munka-

¹ Czettler Jenő: Magyar mezőgazdasági szociálpolitika Budapest, 1914. 987. oldal.

bérendszerünk még jelenleg is túlnyomórészt naturális szolgáltatásokon nyugszik, dacára, hogy újabb időben a mezőgazdasági üzem racionalizálásával, az üzemi alakzatoknak a belterjesebb gazdálkodás felé való fejlesztésével, a bérmunka (készpénzzel való fizetés) tért hódít.

A természetbeni bérjárandóság alakzatait képviselik a feles és harmadosföldek, az aratási, cséplési részkeresetek, a dőhánykertész (feles részesedés a beváltási árban), az állattartás (tehén, sertés, baromfitartás), nem is említve a cselédek, scmmások meghatározott terményjárandóságait, konvencióját (lakás, kenyérmag stb.). A mezőgazdasági munkásság számára a természetben nyújtott munkabér főleg abban a vonatkozásában, hogy az élelmezésének biztosítására szolgál, jelentős és megélhetésének megalapozása érdekében elengedhetetlen. A természetbeni bér, ha megfelelő minőségben és mennyiségben szolgáltatják, a munkás elsőrendű megélhetési szükségleteit fedezi és így mentesül a munkás a rendszerint drágább, a közvetítő kereskedelem beékelésével és hasznával megdrágított élelmiszer vásárlásától. A naturáliákkal javadalmazott mezőgazdasági munkás nem kénytelen, miként a tisztán készpénzkeresetre utalt ipari munkás, életfentartásához, élelmezéséhez szükséges anyagokat készpénzzel megvásárolni. A természetbeni bér a jelenlegi viszonyok mellett rendszerint kedvezőbb, mint a készpénzbér és általában azt tapasztaljuk, hogy a készpénzbérré való áttérés a munkásság életszintjének, élelmezése minőségének és mennyiségének csökkentéséhez vezet. A készpénzbérendszer, hacsak nem biztosít olyan bért, amely a falun élő mezőgazdasági munkásság szükségletének zavartalan kielégítését lehetővé teszi, a mezőgazdasági munkásság számára a naturáliákkal való javadalmazásnál kedvezőtlenebb bérfizetési rendszernek kell tartanunk.

A bérfizetési rendszer másik fontos problémája, hogy a teljesített *munkaidő*, darab, avagy pedig végzett *munkamennyiség (akkord) szerint díjaztassék-e*. Sem a gyakorlat, sem az elmélet nem tudott a bérfizetési rendszerek tekintetében, — eltekintve bizonyos alapelvek és szempontok tisztázásától — egységes álláspontra jutni. Az időbérnek, mint a legrégibb bérfizetési rendszernek jelentősége abban jut kifejezésre, hogy a surlódásmentes munkát és azt teszi lehetővé, hogy az időbér alapján a kevésbé teljesítőképes munkás is rendes megélhetéshez jut. Az akkordmunka a mezőgazdaságban általában csak néhány munkánál (pl. répaszedés) alkalmazható. A mezőgazdaságban munkaszolgáltatás ugyanis sokféle és minőségileg és mennyiségileg nehezen, körülményesen ellenőrizhető, mérhető: miután a munkaeredmény létrehozásáig sokféle munkát kell teljesíteni, az eredményt az időjárási és természeti viszonyok is befolyásolják, ezenkívül a me-

zőgazdasági munka legtöbbször egymásba folyó és a munkaeredmény eléréséhez végzendő munkákat rendszerint más-más munkás látja el; más szánt, vet, arat, az évvégén mutatkozó munkaeredményből nehéz megállapítani az egyes munkás részvételének a díjazás alapjául szolgáló mértékét.

Újabban igyekeznek az időbért és az akkordbért egymással úgy egyesíteni, hogy az időbérrel biztosítják a munkás minimális megélhetését, az akkordbér elemekkel pedig a munkás fokozottabb szorgalmát, nagyobb teljesítőképességét igyekeznek jutalmazni. Szokásban van nálunk is egyes vidékeken — különösen nagyobb teljesítmények idején, — hogy a gazdák a munkásoknak többletszolgáltatásokat, jutalmakat, prémiumot is juttatnak. Így például a sikeres borjűfelnevelésért, a termelési anyagban való megtakarítás esetében jutalékot, a jövedelemben való bizonyos százaléku részesedést stb. biztosítanak. Azonban főleg az utóbbi rendszer sok ellentétet, bizalmatlanságot kelthet.

A bérekérdésre vonatkozó általános megjegyzésekhez fűzzük még hozzá, hogy kívánatos volna, a szolgálati idővel arányban emelkedő, illetőleg a családtagok számához igazodó (családi bér) bérfizetés biztosítása, különösen az állandóan alkalmazott mezőgazdasági munkásoknál, mert jelenleg az a helyzet, hogy a kiöregedett mezőgazdasági munkások, idősebb korukban már lényegesen kevesebbet keresnek.

A bérrendszer fontos eleme még a bérfizetés módozatának a munkaadó és munkás érdekét egyaránt szem előtt tartó megállapítása. Az alaki bérvédelemnek ez az ágazata főleg azért szükséges, nehogy például az utalványokkal, jancsiban-kókkal a munkást megrövidítsék. Hozzá tartozik még e kérdéshez a bérfizetés idejének megállapítása is: utóbbi történhet naponként, hetenként, havonként, negyedévenként vagy évenként.

Üzemgazdasági,² nem pedig jogi szempontokat követve a mezőgazdasági munkásságot *a*) állandó és *b*) időszakai munkások csoportjára lehet osztani. Az előbbi csoportba a hosszabb időre lekötött, rendszeren a gazdasági cselédtörvény (1907: XLV. t.-c.) hatálya alá tartozó munkások, a második csoportba pedig azok a szabad, vagy lekötött ideiglenes munkások (bérmunkások) tartoznak, akiknek jogviszonyát rendszerint a mezőgazdasági munkástörvények (1898: II. t.-c. stb.) szabályozzák. Az első csoportban foglalnak helyet a szegődményes (konvenció), a házi és készpénzfizetéses cselédek, míg az időszakai munkások közé a napszámosok, szakmányosok, részes és bérlő (szabadmunkások) nemkülönben a vándor- és helybeli szerződéses időszakai (sommás) munkások, zsellérek és telepített (lekötött) munkások tartoznak.

Ez az üzemgazdasági csoportfelállítás csak elméleti jellegű, mert

² L. Reichenbach: Mezőgazdasági üzemtan c. könyvét.

a mezőgazdasági munkás a kínálkozó munkalehetőségek megfelelően mindenfajta munkát vállal és így a végzett munkának megfelelően, hol az egyik, hol a másik csoportban foglal helyet. Kivétel ez alól a gazdasági cselédkategória, amely hosszabb időre, rendszerint egy évre szegődvén, díjazási rendszerét és így jövedelmét is tekintve több-kevesebb állandóságot mutat. A közfelfogás szerint gazdasági cselédnek csak az éves gazdasági cselédek számítanak, dacára, hogy az 1907:XLV. t.-c. szerint már az egy hónapot meghaladó időre szerződött gazdasági munkavállaló cselédnek minősül.

A gazdasági *cselédek* (majorosgazdák, hajduk, csöszök, kocsisok, béresek, állatörzök, gyalogbéresek, mesteremberek stb. a magyar mezőgazdasági munkavállalók legértékesebb, gazdasági szempontból legmegbízhatóbb rétegét képviselik. Munkájuk állandósága, kiegyensúlyozottság, tekintélytisztelet jellemzi ezt a réteget. Egész életkeretük egy-egy gazdaság kereteihez igazodik: rendszerint a falusi településektől is távol, majorságokban, tanyákon élik le életüket és ezért méltán is nevezik őket a „puszták népé“-nek.³ Rendszerint tűrő, hallgató réteg: panaszkodásra legtöbbször csak akkor adják magukat, ha sorsuk már kibírhatatlan. Tudják, hogy a sok panaszkodást is megúnják. Ezért sorsával való elégedetlenség esetén vagy tovább áll, vagy szólításkor őt magát küldik el.⁴ Újabban az idők kereke a cselédi állandóságot is fessegeti.

A konjunkturális, gazdasági és társadalmi adottságok következtében változó mezőgazdasági bérvizonyok nem maradnak hatás nélkül az „állandó“ mezőgazdasági cselédségre sem. A politikai hullámzások, választási ígéretések eljutnak a puszták népének portájáig is. Meg azután a gazdasági cseléd is összehasonlít. Így például az 1939. év folyamán a mezőgazdasági bérek korábbi években mélypontok felé járó ingája az ipari intenzívebb foglalkoztatás, a katonai bevonulások és a németországai munkásexport következtében felfelé lendült. A cseléd saját bérének az említett ciklusok folytán kialakult magasabb napszámbérekkel való összehasonlítása útján megállapítja, hogy rosszul fizetik. Igyekszik bérét felemeltetni. Majd mikor az nem megy, szívesen cttlagyná a cselédi lekötöttséget. Inkább vágyódik a napszámossors bizonytalansága felé, semhogy átmenetileg kevesebbet keressen.

A cseléd konvenciósi bére hosszú idő óta alig változott: bérét megkapja akkor is ha rossz a termés, de nem jut többhöz akkor sem, ha a jó termés következtében a gazdának jövedelme emelkedik.

Említettük, hogy a cseléddíjazás lehet (szegődményes) konvenciósi házi (benkosztos) és készfizetéses díjazás.

A szegődményes bér a gazdasági cseléd szempontjából előnyös, mert a szegődményével háztartási szükségletei jórészt fedezve vannak, bére állandó és így árák változása nem érinti, bérének biztonsága családalapítását elősegíti, a családtagok munkaerőkihasználását lehetővé teszi és ügyességével, szorgalmával kis vagyonhoz juthat. Nálunk még

³ *Illyés Gyula*: A puszták népe, 1938.

⁴ *Dr. Németh Andor*: Napos oldalakon, 1937.

mint gazdaságilag (mezőgazdaságilag) kevésbé fejlett országban a cselédi szegődményes díjazás túlnyomó.

A szegődményes gazdasági cselédek: kívül a rendszerint nőtlen, fiatalabbkorú mezőgazdasági munkavállalók legfőképpen kisgazdaságokban benkosztos cselédi minőségben ellátás, lakás és készpénzfiatetés ellenében nyernek alkalmazást. Fizetésük koruknak megfelelően változik. Egyes belterjesebb gazdaságokban készpénzzel díjazott gazdasági cselédek is alkalmaznak.

A gazdasági cselédek szegődménye (konvenciója) hazai gazdaságainkban rendszerint a következőkből szokott állni: 1. kisebb összegű, a földművelésügyi minisztérium hírszolgálati osztálya által gyűjtött adatok szerint a legutóbbi években 20—140 P készpénz. Ez a készpénzösszeg a gazdasági cseléd kisebb szükségleteinek, bevásárlásainak fedezésére szolgál. 2. *Kenyérgabona* (búza vagy rozs), ami általában 14—16 q szokott lenni. Ez a kenyérgabona szolgáltatás rendes körülmények között a gazdasági cseléd és felesége, nemkülönben 3 nem kereső gyermekének ellátására (30, 25 és 20 kg. havi kenyérgabona szükségletre számítva) elegendő. 3. A baromfitartáshoz 3—4 q árpa vagy megfelelő tengeri szemelés, 4. *tűzelőanyag*, amely vagy szabad fahasználattól, vagy 8—12 ürméter fából, illetőleg ennek megfelelő 200—300 kéve rőzséből szokott állni. 5. *Állattartás*: ez marha, sertés és baromfitartásra terjed ki. A marhatartás rendszerint egy tehén és egy növendékmarha tartására, avagy pedig egy borjas tehéntartásra vonatkozik. A gazdaságok belterjességének fokozódásával a tehéntartást a gazdaságok egyrészt állategészségügyi, másrészt gazdasági jövedelmezőségi szempontokra tekintettel — a gazdasági cseléd szociális helyzetének hátrányára — sok helyen megszüntették. Ugyanis a tehéntartás a cseléd boldogulása szempontjából igen jelentős, mert ellátja háztartását tejjel és tejtermékkel, a tejeleslegből, a borjú árából pedig pénzzelhet, megtakarításokat eszközölhet. Megemlítendő, hogy általában a gazdaságnak egy tehéntartás 100—120 pengőbe kerül, míg a cseléd abból megfelelő ügyességgel 300—400 P hasznot is szerezhet. Egyes helyeken nem is a gazdaságok tilalmán, mint inkább a cseléd anyagi erőtlenségén múlik, hogy a cseléd állatot nem tart. Ahol a cselédnek nincs tehéntartása, ott a cselédek rendszerint 1 liter, újabban egyes gazdaságokban a cseléd családtagjai számának arányában 2—3 liter tejet kapnak. Nemcsak a cseléd, de a gazdaságok számára is előnyösebb a tehéntartást engedélyezni, mert a tehénnel rendelkező gazdasági cselédek rendszerint nyugodtabb, megbízhatóbb, használhatóbb. A cselédek sertéstartása, rendszerint egy kocaj sertéstartást jelent. Ilyenkor a gazdaság sertéslegelőt nyújt a cseléd állatai számára. Jelentékeny hasznot húzhat a cseléd, főleg, ha felesége megfelelő ügyességű a baromfitartásból. A baromfitartás rendszeren a tyúk, kacsá és pulykatartást öleli fel. Libatartást kártevéseik miatt rendszerint tilalmazzák. 6. A *szegődményföld* rendszerint 1.200—1.600 n.-öf szokott lenni. Ez a terület a sertéstartáshoz szükséges 10—14 mázsa tengerit megtermi. Szoktak adni főzelék és egyéb kerti vetemények termelésére még kerti, avagy burgonya — illetőleg répaföldet.

Megemlítendő, hogy a szegődmény kiegészítő része a 7. *cseléd-lakáshasználat* is, amelynek az idevonatkozó törvényes rendelkezéseknek megfelelően legalább szoba-kamrából kell állania.

Rendes körülmények között a szegődmény terményjárandóságbeli része a gazdasági cseléd eltartására elegendő. Az állattartás szaporulatát, nemkülönben a tej- és tojáshozamot azonban részben eladja. Ebből viszonylag magas mellékjövedelemre tehet szert.

Az időszaki mezőgazdasági munkások állandóságukat tekintve a gazdasági cselédekhez közelálló csoportját a lekötött, távolabbi helyekről, vagy helyből szerződő sommás munkások (egyes helyek elnevezése szerint hónaposok) továbbá zsellérek és telepítvényesek alkotják. A *sommások* meghatározott gazdasági munkák végzésére rövidebb-hosszabb időre szerződnek. Bérük a végzendő munkától és időtől függ. A sommásmunkások rendszeren az aratási munkát megelőző egy-két hónapra szerződnek, de vannak főleg nagybirtokokon olyan sommás munkások, akik 5—8 hónapos időnyre — ideértve az aratást-cséplést is — szóló szerződést kötnek. A hosszabb időre szerződött sommás munkások nemek szerinti megoszlása a végzendő munkák minőségétől függ.

A *vándorsommások* jelentékeny réteget képviselnek: az idegen törvényhatóságok területére szerződött munkások száma évenként 40.000 körül szokott mozogni.⁵ A helyben, vagy ugyanazon törvényhatóság területén dolgozó sommások száma pedig ennél lényegesen nagyobb. Az idegen törvényhatóságokba munkásokat kiszállító központok: Heves, Borsod és Zala vármegyék.

Vándormunkásokat rendszerint olyan nagyobb gazdaságok alkalmaznak, ahol kapás, ipari, kereskedelmi és kerti növények termelése folytán sok helyben nem fedezhető kézierőre van szükség. A csoportosan (bandákban) csoportvezetővel szerződő munkások (hónaposok) bére részben pénz, gabona vagy terményjárandóságból (részjárandóságból), részben ételmezési járandóságból áll. A sommásokkal kötött szerződések a bérfizetések legkülönbözőbb alakjait mutatják: munkanemenként változó bérmegállapítástól az egy összegben kifejezett havi bérösszegig a bérfizetés sokféle alakját megtaláljuk a sommásszerződésekben. Az ételmezést a gazdaságok többször meghatározott ételmezéshez szükséges anyagok nyújtásával biztosítják, csak ritkán fordul elő, hogy a gazdaság, — ez is főleg a kisgazdaságoknál gyakori, — a mezőgazdasági munkások ételmezéséről maga gondoskodik.

Ha a gazdaság az ételmezésről nem gondoskodik, vagy a bandagazda főzet (ilyenkor a munkások kizsarolásának lehetősége fennáll) vagy pedig a hónaposok maguk állítanak szakácsnőt, aki ízlésüknek és kívánságuknak megfelelő ételeket főz, illetőleg bizalmi, aki ha nem a gazdaság szállítja az ételmezést, a bevásárlásokat intézi.

Nemcsak a sommások ételmezési, hanem terményjárandósága is vidékenként nagy eltéréseket mutat; egyes helyeken az egyikből adnak

⁵ L. Szeibert: Munkanélküliség és napszámber a mezőgazdaságban, Budapest, 1939.

többet, a másiktól kevesebbet. A terményjárandóságok együttes értéke rendszerint a helyben szokásos napszámkeresettel elérhető értékkel egyenlő. Újabban a sommás munkásszerződéseknel gyakoribbá válik a pénz bér kikötése. A hosszabb időre szerződött sommásoknál a készpénz és a terménnyel vegyes fizetési rendszer van elterjedv. A hónaposok fizetésének értékelésénél figyelembe kell venni, hogy a munkások, esetleg terménykeresetük szállításának, a tüzelő és világító anyagnak, a konyhaszemélyzet és a bandagazda fizetésének, a munkásszerzés és gyógykezelés költsége a gazdára hárul.

A vándormunkásokkal kapcsolatban újabban az a helytelen gyakorlat alakult ki, hogy vándormunkásokat hozatnak akkor is, ha helyben megfelelő munkásság áll rendelkezésre, tisztán abból a rideg üzleti számításból, mert a vándormunkások esetleg olcsóbban dolgoznak. Ezzel a helytelen eljárással a szociális ellentét éleződik ki, elzárják a munkás megélhetése biztosításának útját és a városbatömörülést is nagyban elősegítik.

A mi viszonyaink között jelentéktelenebb szerepet játszó lekötött időszaki munkáscsoportokról a *zselléerekről* és a *telepítvényesekről* csupán annyiban emlékezzünk, hogy az előbbieket rendszeren hosszabb időre szerződött olyan munkások, akik lakásért, föld és legelőhasználatért, esetleg természetbeni járandóságért gyalog vagy fogatos napszámot teljesítenek, utóbbiak pedig rendszeren a gazdaságok munkáshiányának csökkentése érdekében a gazdaságok útján némi földhöz jutnak.

Az időszaki szabad mezőgazdasági munkások közé, miként arra fentebb már utaltunk a *bérlő vagy a részes műveléssel foglalkozó munkások*, továbbá a *szakmány és részes munkások* tartoznak.

A magyar mezőgazdasági munkásság szempontjából a *bérlő vagy részes munkák* nagy jelentőségűek. E munkafaj jellemző vonása, hogy a bérlő vagy részes munkások a termés meghatározott hányadéért a termelt növényfélések összes kézimunkáit, esetleg fogatos munkáit is elvégzik. A bérlő vagy részes művelés mellett lehetővé válik, hogy a mezőgazdasági munkás termésrészesedésével bizonyos önállóságra tegyen szert. A mezőgazdasági munkás ezáltal nemcsak fogyasztó, de termelő egyedé is válik, ellentétben a más foglalkozó munkavállalóival, így az ipari munkásokkal, amelyek tisztán fogyasztó háztartási egységeket jelentenek.

A feles és harmados termelési rendszerekben, amelyek tulajdonképpen már bérletjellegűek a mezőgazdasági munkavállaló vállalkozói jellege határozottan kidomborodik: nálunk főleg a tengerit és dohányt művelik részben, de ezenkívül répát, zöldségfélét, burgonyát és rétet is művelnek részben.

A részes művelésnél a feles, harmados, negyedes, ötödös, hetedes, stb. megjelölés arra utal, hogy a munkás a munkája ellenértékeképpen a terméseredmény hányadrészeben részesül. Az, hogy a munkavállalónak a terméseredményből hányadrész jut, nemcsak attól függ, hogy mennyi munkát köteles teljesíteni, hanem attól is, hogy a gazda a földön kívül milyen szolgáltatást nyújt: más a munkás részesedése, ha a gazda végezteti el a szántást és vetést, mint akkor, ha ezekről a munkálatokról is

a munkás tartozik gondoskodni. Így hazánkban: a kukoricatermelésnél a feles szántja a földet, ápolja a növényt és betakarítja a terméseredményt. A harmados vagy negyedés csak a kézimunkásokat teljesíti. Függetlenül a hányadrész attól is, hogy a munkás csupán a növényápolási és betakarítási teendőket végzi-e, illetőleg, hogy milyen a talajminőség, milyen a gazdálkodási rendszer, milyen a terméseredmény, mert hiszen például fokozottabb gépi munka alkalmazása esetén a munkásra kisebb munkafeladat hárul (a gazdaság intenzíven kezeli a részes földeket, nagy befektetéseket eszközöl), akkor a terméseredményből a munkásra eső rész is kisebb. A felesmívelésnél a gazda rendszerint csak a földet és a veteményt adja, minden munkát a részesnek kell elvégezni, ehhez azonban szükséges, hogy a munkavállaló megfelelő felszereléssel, igaerővel rendelkezzen. Gyakoribb a kapásnövényeknél a harmados, negyedés, sőt ötödös művelés, amelyek mellett még különböző ún. ingyenes „robotmunka” szolgáltatás van kikötve. A részes munka a mezőgazdasági művelés számára általában nagy szociális jelentőséggel bír: szociális jelentősége újabban csökken, részben mert e díjazási rendszer, mint a gazdaság szempontjából kevésbé rentábilis, külterjes termelési eljárás, háttérbe szorul, részben pedig azért, mert előnyeit meliéksszolgáltatási kötelezettségek (robotmunkák) problematikusává teszik.

A mezőgazdasági munkálatok közül a mezőgazdasági munkásság számára legjelentősebbek a szakmány és ezek között is a részes szakmánymunkák.

Szakmánymunka alatt azt a díjazási rendszert értjük, amely mellett a díjazás a végzett munka, illetőleg munkaeredmény alapján történik. A mezőgazdaságban nem minden munka végezhető szakmányban: az olyan tömegmunka adható ki rendszeren szakmányban, amelynél a munka úgy mennyiségileg, mint minőségileg ellenőrizhető, illetőleg amelynél az esetleges hibák utólagosan kár nélkül pótolhatók: ide tartoznak elsősorban a répaszedés, kaszálás, kapálás, rakodás stb.

A szakmánydíj megállapítható terület (cukorrépaszedés), darabszám (tönkkiszedés), súly (tengerimorzsolás) vagy egyéb mértékegység szerint. Lehet a díjazás átalány, szakmánydíjazás is (pl. összes épületek karbantartása).

A szakmány a munkásra jelentős, mert keresményét 30—100%-kal növelheti fokozottabb munkája révén. Ilyenkor a munkás minél több munkára törekszik. A szakmánymunka a gazdaság számára is csak akkor alkalmazható sikerrel, ha a foglalkoztatott munkásság értelmes, ügyes és szorgalmas.

A szakmány díjazása történhet készpénzben vagy terményben, vagy vegyesen. A mezőgazdasági munkásság téli ellátásának biztosítása szempontjából legfontosabb a legtöbbször részes szakmányban végzett aratás-cséplés. Ezeket a munkákat rendszeren a gazdaságban más munkákra is alkalmazott munkásokkal végeztetik el, gyakori az is, hogy a munkaszervezés ésszerű tétele érdekében külön munkacsoportokat alkalmaznak az említett munkák elvégzésére.

Az aratást és cséplést rendszerint ugyanazokkal a munkásokkal

végeztetik. Újabban előfordul, hogy a terméseredmény biztosítása érdekében a cséplést más munkásokra bízák. Ugyanis a cséplésre is fel-fogadott arató munkások a cséplési munka torlódása esetén az aratást, gyakran a munka eredményének rovására — igyekeznek mielőbb befejezni, hogy a cséplést megkezdhessék. Ennek a kiküszöbölésére választják szét e két munkát, ami viszont a hivatásos mezőgazdasági munkás-ság téli kenyérmaggal való ellátottságát veszélyezteti. A 9-ed részről a 14-ed részig terjedő aránnyal egyformán találkozunk a munkásszerződés-ekben. Emellett a munkások rendszeren élelmezést is kapnak. A részeltetés vagy magtárból történik, amit a munkavállalók a visszaélési lehetőségre tekintettel nem szívesen látnak, vagy pedig szalmáról, a földön keresztül. Utóbbi esetben a munkások részét külön rakják. A gazdaság szempontjából ez annyiban hátrányos, hogy a munkások saját részükre természetesen nagyobb gondot fordítanak, ami azt eredményezi, hogy az ő részükből rendszerint több szem kerül ki.

Ha az aratómunkások, az aratás idejére élelmezést is kapnak, az élelmezéskiszármazást rendszerint a munkaidőtől függetlenül meghatározott terményekben kapják.

Az aratómunkás-szerződéseket rendszerint kaszáspáronként kötik. Gyakori, hogy a munkások bandákban, csoportokban szerződnek az uradalmakkal. Minden kaszásnak legtöbbször nő marokszedője van. Mellet-tük dolgoznak még a kötélterítők, gyermek és kéveközők is. A kaszás-párra eső rész megoszluk a kaszás, a marokszedő, a kötélterítő és a kéveköző között.

A munkások a cséplési munkát étkezés nélkül rendszeren 4 %-ért, élelmezéssel a cséplést gabonamennyiség 3 %-áért végzik. Ilyen esetben a gépet, az üzemanyagot, a gépészt, a birtokos bocsátja rendelkezésre, viszont a cséplőmunkások a cséplésnél a szükséges munka elvégzéséről, a gabona magtárba szállításáról, szalmának, töreknek kazalba rakásáról gondoskodnak.

Az egyes őszi részes szakmáymunkák díjazása az egyes termény-nemeknél eltérő: a tengeriszedést 10—12-ed, a burgonyaszedést 9—11-ed, a répaszedést 7—11-ed részért végzik. Ha pedig a vetésen kívül a munkások az összes ápolási és kiszedési, betakarítási munkálatokra vá'lal-koznak, $\frac{1}{3}$ — $\frac{1}{4}$ részt szoktak kapni.

Mielőtt a magyar mezőgazdasági munkadíjazási rendszerekről szóló ismertetést befejeznénk, felhívjuk a figyelmet arra, hogy a mezőgazda-sági munkásszerződések nem olyan elhatároltak és egyszerűek, miként azt a fenti csoportosításokból következtethetnénk. A munkásszerződések a legváltozatosabb alakban jönnek létre. Minthogy a mezőgazdasági mun-kás számára az aratással, csépléssel szereshető téli kenyérgabona biz-tosítása látszik a legfontosabbnak, a mezőgazdasági munkások első-sorban aratási, cséplési munkavállalásra törekszenek. A munkavállalás mellett a munkások gyakran e szerződést kiegészítve vállalkoznak egyéb munkára is, nem ritkán a rendes, szokásos bérnél kedvezőtlenebb felté-telek mellett, csupán azért, hogy aratási, cséplési munkaalkalmukat ma-guknak megszerezhessék. A kedvezőtlen mellékmunkavállalás esetén, ami-

kor arra kerül a sor, hogy a kedvezőtlen szerződésfeltételeket is teljesítsék, azaz a nem megfelelő bérért vállalt munkát elvégezzék, akkor a munkások huzódnak a munkától és érthetően ellentétek keletkeznek a munkaadók és a munkavállalók között. Különösen újabban tapasztalhatjuk, hogy a mezőgazdasági munkásszerződések (robotszerű) ingyenes munkáskötelezettségeket is tartalmaznak és ez az egyes munkafajoknál kedvező kikötések értékét erősen csökkentti. Nem ritka 7—8 napos ingyenes munkateljesítés sem, amivel szemben a gazdaság által nyújtandó előny (terményeknek a munkás lakására szállítása stb.) szerepel. Amikor a szolgáltatás és ellenszolgáltatás arányban áll, ezek a mellékes kikötések nem is kifogásolhatók, amint azonban a sokszor bonyolult szerződések mellékkikötései átlagban a munkás hátrányára alacsony munkabérlehetőségeket biztosítanak, már kívánatos a munkás védelme.

A szabad mezőgazdasági munkások egy csoportját alkotják a *napszamosok*, akik napi vagy óradíjazást kapnak. Napszamosokkal végeztetik a rendszeren gondosságot, figyelmet igénylő munkákat.

II.

Alábbiakban megkíséreltük a magyar mezőgazdasági munkásság kereseti viszonyait a földművelésügyi minisztérium hírszolgálati és mezőgazdasági szociálpolitikai ügyosztályai által gyűjtött adatok felhasználásával megvilágítani. Az egyes munkavállalói csoportok keresetének elbírálásánál a hivatalosan gyűjtött adatok mellett, az azokkal való összehasonlítás céljából, magánferrásból származó adatokat is figyelembe vettünk. A kérdés tisztánlátása céljából a gazdasági cselédek, napszamosok és egynéhány különleges mezőgazdasági munkavállalói csoportot külön választottuk és azok kereseti viszonyait elkülönítve tárgyaltuk.

A) *Gazdasági cselédek*. Ez a mezőgazdasági munkavállaló csoport — miként ismeretes — legtöbbször egész éven át foglalkoztatott munkavállalóként nyer alkalmazást. Számuk jelentékeny: az 1930. évi népszámlálási adatok szerint 218.044 gazdasági cseléd volt. Ha ehhez hozzávesszük még az időközben bekövetkezett létszámemelkedést, illetőleg a gazdasági cselédeknek minősülő gazdasági munkásokat is, jelenlegi állományukat közel 250.000 főre becsülhetjük.

A gazdasági cselédbérek változatosságot mutatnak, birtokcsoportonként, országrészenként, sőt egyes megyék keretében ugyanazon járás keretén belül is. Eltérés van a különböző munkabírási és beosztási cselédek bérei között is. Alábbi számításainkban az eltérésektől függetlenül, mindig a teljes munkabírási, egészbéres gazdasági cselédek kereseti viszonyait vettük alapul.

A mezőgazdasági kereseti viszonyok elbírálásánál figyelembeveendő szempontokról szóló fejezetben utaltunk arra, hogy nem lehet a mezőgazdasági munkásság — és így a gaz-

dasági cselédség — kereseti viszonyait megfelelő kiigazítások nélkül összehasonlítani. Ezeket a szempontokat ismét kiemelve alábbiakban bemutatjuk a gazdasági cselédek *a)* országos átlagellenérték figyelembevételével kiszámított bérkeresetét, *b)* a gazda szempontjából számított ú. n. cselédbér fizetési értéket és végül *c)* a cselédbérek használati értékét.

Az *a)* és *b)* pont alatti béreket a mellékelt táblázat tünteti fel. A táblázatban a gabonajárandóságokat is feltüntettük, hogy e legfontosabb szegődményrészről összehasonlítási alap álljon rendelkezésünkre.

a) Figyelemmel arra, hogy a különböző részekből álló szegődmények összehasonlítása csak megfelelő értékelési alapra való átszámítás útján történhet, a gazdasági cselédek béreit igyekeztünk először *országos átlagértékek* figyelembevételével megállapítani. Ebből a célból a földművelésügyi minisztérium mezőgazdasági hírszolgálati ügyosztályának a gazdasági cselédekre (béresek, kocsisok, gulyások és kanászok) vonatkozó közzétett 1938. évi béradatait az alábbi értékek szerint átszámítottuk, majd a járási átlagadatokból megyei, országreszenkénti, illetőleg országos átlagokat állapítottunk meg.

A cselédbérek országos értékelésénél a gabonajárandóság 1938. évi átlagárát az egyes hónapokban kialakult budapesti tőzsdei ár évi átlaga alapján rögzítettük. Így a búza árát 20 pengővel, a rozsét 15 P 20 fillér, a szemes tengeri métermázsáját 13 P 50 fillér árcn vettük számításba.

I. Dunántúl.

	Buza szegődmény átlaga	Rozs átlaga	Árpa	a szegődmény évi átlaga egységes érték szerint	a szegőd- mény helyi fizetési értéke
Baranya vm.	7.8	6.1	2.—	730.42	597.—
Fejér vm.	6.1	8.—	4.1	740.68	647.—
Győr vm.	6.3	7.6	4.—	694.43	753.—
Komárom vm.	8.—	7.2	3.6	734.04	715.—
Somogy vm.	5.—	8.2	1.6	720.94	668.—
Sopron vm.	6.8	7.6	4.—	732.20	706.—
Tolna vm.	7.2	8.7	2.3	716.87	595.—
Vas vm.	6.1	8.3	2.—	706.48	711.—
Veszprém vm.	6.3	8.—	2.6	711.96	697.—
Zala vm.	5.0	8.4	2.4	738.73	707.—
Átlag	6.46	7.81	2.86	722.68	680.—

II. Alföld.

Bács-Bodrog vm.	12.—	6.—	—	873.20	787.—
Békés vm.	13.7	2.—	5.3	857.75	697.—
Bihar vm.	11.6	6.—	2.4	756.90	635.—
Csanád-Arad vm.	12.3	—	4.—	699.63	642.—

Csongrád vm.	9.7	4.—	4.2	844.40	738.—
Hajdú vm.	9.6	10.—	1.5	875.42	792.—
Jász-Nagykun-Sz. vm.	15.5	—	3.3	826.33	646.—
Pest-Pilis-Solt vm.	6.7	7.5	3.1	789.78	763.—
Szabolcs-Ung vm.	4.—	10.2	2.—	702.34	569.—
Szatmár-Bereg vm.	10.—	8.—	—	699.90	591.—
Átlag	10.51	6.71	3.22	791.66	677.—

III. Észak.

Abaúj-Torna vm.	5.2	8.—	2.—	698.60	605.—
Borsod-Gömör vm.	6.1	8.25	2.5	709.05	705.—
Heves vm.	6.8	7.75	4.—	729.80	670.—
Nógrád vm.	6.3	8.—	2.1	697.63	658.—
Zemplénum.	5.3	8.6	2.6	732.73	710.—
Átlag	5.94	8.12	2.64	713.56	670.—
Országos átlag	7.9	6.8	2.7	748.04	677.—

A kerti földet négyszögölenként 7 fillérrel, a tengeriföldet négyszögölenként 5 fillérrel számítottuk. A tehéntartást egy-éves borjúnevelési jogosultsággal általában 120 pengővel értékeltük. A tej literjét 12 fillérrel számítottuk. A földművelésügyi minisztérium hírszolgálati osztályának kimutatásán szereplő alom, szalma, rétkaszálási járandóságokat figyelmen kívül hagytuk abból a megfontolásból, hogy azok a tehéntartás kiegészítő részét képezik. A tűzifajárandóságokat országosan 80 pengőben állapítottuk meg, 40 métermázsá fának mázsánkénti 2 P áron való számításával: ezt mindenütt számításba vettük, mert csak egészen kivételesen fordul elő, hogy tüzelőjárandóságokat a cseléd nem kap. A kocatartást (szaporulatával) 18 P értékkel számítottuk, amelyben az őrzési díj is benne foglaltatik. A baromfitartást, a gazdaság szempontjából, 5 P fizetési értékkel állapítottuk meg. A cselédlakást és istállót egységesen 80 pengővel értékeltük. Biztosítás, fuvar, gyógyszer, orvos címén 40 pengőt vettünk számításba.⁶

b) A cselédbérek (gazda szempontjából vett) fizetési értékét a gazdasági felügyelőségek adatszolgáltatása alapján igyekeztünk megállapítani. Ennél az eljárásnál az egyes szegődményrészek helyi értéke és így a szegődmény összértéke is természetszerűleg változik. A helyi áralakulásnak és értékelésnek megfelelően a fizetési érték szerint számított cselédbérek és az országos átlag szerint számított cselédbérek között sokszor lényeges eltérések mutatkoznak. Ez az utóbbi két értékelés eredményeinek összehasonlításából azonban érdekes,

⁶ Az átszámítási adatokat dr. Csákány István, az Országos Mezőgazdasági Kamara fogalmazója bocsátotta rendelkezésünkre

az egyes vidékek (termelési, szociális, értékesítési, közlekedési stb.) viszonyaira vonatkozó megállapítások vonhatók le.

c) A cselédbérek (használati) értékére vonatkozóan táblázatunk adatokat nem tartalmaz. A használati érték megállapításánál ugyanis csak becslésekre vagyunk utalva. Az, hogy a fizetett cselédbér a cseléd kezében milyen használati értékévé válik, sok tényezőtől, legfőképpen a helyi adottságoktól és a gazdasági cseléd ügyességétől, szorgalmától függ. A cselédbér használati értéke változik a cseléd és családja ügyességével, szorgalmával, a piaci és értékesítési viszonyokkal stb. Általában megállapíthatjuk azonban, hogy a cselédbérek használati értéke a fizetési értéknél egyharmaddal nagyobb, ami annyit is jelent, hogy lehet ennél lényegesen több, de kevesebb is.

Érdekes megfigyelések tehetők, ha a cselédek szegődményeinek átlagait, akár az országos egységes érték, akár a helyi fizetési érték szerint számítva országrészenként, megyénként, járásokként összehasonlítjuk.

Csatolt táblázatunkban feltüntettük a szegődmény legfontosabb részét a gabonajárandóságot is. A gabonajárandóság országos átlagban az 1938. évben (de az azt megelőző években is) 7.9 mázsa búzából, 6.8 mázsa rozsból és 2.7 mázsa árpából állt, azaz együttvéve a szemes szegődményjárandóság 17.4 mázsat tesz ki. A gabonajárandóságot vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a legmagasabb a gabonajárandóság az Alföldön, ahol 10.5 mázsa búza, 6.7 mázsa rozs és 3.7 mázsa árpa a szegődmény átlaga. Legkisebb a gabonaszegődmény az ország északi részén: a gabonajárandóságot tekintve a középső helyet a dunántúli megyék foglalják el. A gabonaszegődmény, miként említettük a legmagasabb az Alföldön, ahol a búza, rozs és árpaszegődmény együttes súlya 20.5 mázsa, ugyanakkor az északi és dunántúli megyék átlaga csak 17 mázsa körül mozog. Ez azonban még nem döntő, mert a szegődmény egyéb részei a gabonajárandóság alacsonyabb szintjét kiegyensúlyozhatják.

A korábban, a) alatt említett eljárás szerint, országos átlagokkal kiszámított szegődmény értékét tekintve a cseléd-konvenció országos átlaga 748 P 04 fillért tett ki. Ezt az országos értéket meghaladja az alföldi vármegyék cselédbéreinek átlaga (791 P 66 fillér), viszont úgy a legalacsonyabb cselédbérek fizető északi megyék átlaga (713 P 56 f), mint pedig a középső helyen álló dunántúli vármegyék átlaga (722 P 68 fillér) az országos átlag alatt marad.

Nem érdektelen vizsgálni az országrészekeken túlmenően az egyes vármegyék országos érték szerint számított átlagait sem. A legnagyobb cselédbér átlagot Hajdú megyében, Bács-Bodrog megyében, Békés megyében, nemkülönben Csongrád

és Jász-Nagykun-Szolnok megyében fizették. A legalacsonyabb a cselédkonvenció értéke Győr megyében,⁷ Nógrád, Abaúj. Csanád-Arad és Szatmár vármegyékben, amelyekben a cselédkonvenció értéke az évi 700 pengőt nem éri el.

Említésre érdemes, hogy a legjobb cselédbéreket fizető Hajdú vármegye magas átlagát a megyei, illetőleg törvényhatósági városok magas átlagai okozzák. Igaz, hogy a járási átlagok is magasak, sőt a megye legnagyobb konvencióit (885 P 50 f) a püspökladányi járásban fizetik. Figyelemmel arra, hogy Hajdú vármegye magas cselédbér átlagát a városok viszonylagosan magas cselédbér átlagai emelik valójában a legmagasabb cselédbérkonvenciót fizető megyének Bács-Bodrog vármegyét kell tartanunk, ahol minden járásban egységesen magas a cselédkonvenció értéke. Békés vármegyében, mint a következő legjobban fizető megyében, a cselédkonvenció értéke 857 P-t tett ki, a megye békési járásában a cselédkonvenció 899 pengő volt.

A legalacsonyabb cselédkonvenciót fizető Győr-Moson-Pozsony vármegyében a sokoróaljai és tószigetcsilizközi járásban a cselédkonvenció 677 P 20 fillért tesz ki. Nógrád-Hont vármegyében a legalacsonyabb cselédbéreket (661 P) a szobi járásban fizették. Csanád-Arad és Szatmár vármegyékben a legkisebb cselédkonvenció a torontáli (633.80), illetőleg a mátyászkai járásban (658 P 60 f) volt.

Ha pedig az országos érték szerint számított legkisebb, illetőleg legnagyobb cselédkonvenciót keressük, akkor úgy találjuk, hogy a legkisebb cselédbért a pápai járásban (612 P), a legmagasabbat Hódmezővásárhely megyei városban (958 P) fizették.

b) Más képet kapunk, ha a cselédszegődmények értékeit a *helyi (fizetési) érték* szerint számítva vizsgáljuk. Ugyanis a fentebbiekben egységes országos érték szerint számítottuk át a cselédkonvenció egyes részeit. A gazdaság számára azonban a kiszolgáltató konvenció a különböző adottságoknak megfelelően más értéket jelent. A szegődmény fizetési értékét a közlekedési viszonyok, távolság kérdése, a földminőség, a termelés belterjességi foka stb. nagymértékben befolyásolják, úgy, hogy a cselédszegődmény fizetési értéke is erős változást tüntet fel.

Általában megállapíthatjuk, hogy a szegődmény évi egységes érték szerint számított átlaga magasabb, mint a szegődmény helyi fizetési értéke. Ez természetes is, mert hiszen a szegődmény helyi fizetési értékének megállapításánál abból indultunk ki, hogy a cselédbér a gazdaságnak mibe kerül, tehát az ú. n. előállítási (fizetési) értéket kerestük, viszont az orszá-

⁷ Itt egyes helyeken családi pótlékot rendszeresen fizetnek.

gos érték szerint számított átlag többé-kevésbé már az értékesítési árat jelenti.

Nézzük helyi fizetési érték szempontjából, hogy alakulnak a cselédbérek országrészenként, megyénként, illetőleg járásonként.

A szegődmények helyi fizetési értékével számított országos átlaga az 1938. évben 677 P-re rugott. Ez az egységes átszámítás szerint számított országos átlagnál 71 P-vel kevesebb. Az országrészenkénti helyi fizetési érték szempontjából nem az Alföld, hanem a Dunántúl vezet 680 P. átlaggal. Az Alföld átlaga nem sokkal marad el mögötte, viszont a legkisebb a helyi fizetési érték szerint vett szegődmény értéke az északi felvidéken.

A helyi fizetési átlag és a szegődmény évi egységes érték szerint számított átlaga közötti eltérés legnagyobb az Alföldön 114 P., a Dunántúlon 42 P., a Felvidéken pedig 43 pengő. Ennek oka az illető vidékek közgazdasági értékesítési stb. viszonyaiban rejlik.

A helyi fizetési érték szerint a legkisebb a cselédszegődmény Szatmár-Ugocsa-Bereg vármegyében 501 P., viszont a legnagyobb Hajdú vármegyében 792 P. Egyébként Hajdú vármegyének az országos érték szerint számított cselédszegődményátlaga is az országban a legmagasabb. A fizetési érték szerint számított legalacsonyabb cselédszegődmény, miként említettük Szatmár-Bereg-Ugocsa vármegyében volt, a megyének országos érték szerint számított legalacsonyabb cselédszegődménye is alacsony.

Hagyó-Kovács Gyula, az előszállási uradalom jószágkormányzója, összegyűjtötte az ország több megyéjében fekvő birtokok cselédbérkonvencióit. Az 1938. évi április hó 1.-re vonatkozó számításaiban különválasztotta az állandó járandóságokat, mint a tüzelő (65 P), lakás (65 P), mécs ablaküveg (4 P), sertéstartás, kanászbér (20 P), orvos, patika, bába (25 P), iskolafentartás (23 P), balesetbiztosítás (1 P 44 fillér) költségeit, amelyek együttvéve 203 P 44 fillért tesznek ki. Ehhez a költözködés, a betegnapok által okozott költségeket is hozzászámítva, átlagban 210 P esett az 1938. évben egy-egy cselédre állandó járandóságok címén. Hagyó-Kovács az állandó járandóságokon felül a felsorolt gazdaságok készpénz, búza, rozs, árpa, só, szalonna, tej, főzelék, föld, kaszáló, tehéntartás, csizma, ruha konvencióit, esetenként kegydíjat is számításba vette, úgyhogy ez utóbbiak értéke átlagban 5—600 P körül mozgott. Hagyó-Kovács adatai szerint a legnagyobb cselédjárandóságot a zirci apátság előszállási uradalma fizette. Az utóbb említett uradalomnál az állandó járandóságokon felül 700 P 40 fillér (és kegydíj) volt a járandóságok értéke. A legkisebb cselédkonvenciót a Hagyó-Kovács-féle adatok szerint a szat-

mármegyei vállalai Mándy-féle birtokon fizették, ahol 386 P 72 fillér volt az állandó járandóságokon felül a cselédszegődmény értéke.

Az Országos Mezőgazdasági Üzemi Intézet is gyűjt adatokat a gazdasági cselédek szegődményei értékének alakulásáról. Az Üzemi Intézet⁸ adatai szerint a szegődményes cseléd önköltségei az 1938. évben a következőképpen alakultak.

Szegődményes cseléd önköltségei 1938-ban.

	S z e g ő d m é n y			á	Érték összes Pengő
	mérték egység	mennyi- ség			
Épületbér, 45 m ² á 22· — 990 után 7 ^o / _o					69·30
Készpénzbér					40·—
Buza	20	q	4	20	80·—
Rozs	19	q	10	14	140·—
Árpa	15	q	4	16	64·—
Földhasználat, trágyázási quota talaj- előkészítés, termésbefuvarozás (3 q buzaérték)	20	hold	1		60·—
Tüzelő		m ³	8	8	64·—
Állattartás : 10 m ² istálló á 20—200 — 7 ^o / _o					14·—
tej (v. állattartás esetén hasonló értékű takarmány)	1		730	0·12	87·60
Sertésleelő					10·—
Biztosítás, orvos, gyógyszer, fuvar					50·—
				<u>Összesen :</u>	<u>678·80</u>
				<u>Kikerekítve :</u>	<u>680·—</u>

Ha az Üzemi Intézet gazdasági cseléd-szegődmények önköltsége címén megállapított 680 P évi országos átlagértéket hasonlítjuk, a fentebbiekben *b)* alatt tárgyalt helyi értékelés szerint számított országos cseléd-bér-átlaghoz (677 pengőhöz), akkor azt találjuk, hogy a két átlag majdnem teljesen egyezik. Ez arra vall, hogy a két hasonló adatgyűjtés hasonló elgondolás és eljárás mellett többé-kevésbé azonos eredményre vezetett.

Lényegesebb azonban már az eltérés az Üzemi Intézet 680 pengős cselédszegődmény önköltségi átlaga és az általunk *a)* alatt országos érték szerint számított 748 P 04 filléres átlaga között. Az eltérés e kettő között közel 70 P, ami 10%-os eltérésnek felel meg. *c)* A cselédkonvenció használati értéke a cselédkonvenció önköltségéhez viszonyítva kb. egyharmaddal

⁸ Dr. Prack László gazdasági akadémiai tanár.

többre becsülhető. A használati érték a cselédre nézve az önköltségi értéknél ugyanis nagyobb, mert a földhasználat nem terményt, hanem az állattal előállított állati terméket, a terményjárandóság pedig liszt- és kenyérértéket stb. jelent. Miként utaltunk arra, a használati érték a helyi adottságoktól, ezenfelül a cseléd és családjának ügyességétől függ elsősorban. Az Országos Mezőgazdasági Üzemi Intézet kiszámította a gazdasági cselédek szegődményének használati értékét az 1938. évre. Számítása szerint a cseléd szegődményének használati értéke a következőképpen alakul.

Mezőgazdasági cseléd szegődményének használati értéke. 1938.

14 q őszi gabona-lisztérték: és pedig		
rozsból q-kint 20 kg. à 32 f—	6·40	
60 „ „ 21 f—	12·60	
	<u>19·00</u>	× 10—
		190·—
buzából q-kint 30 „ „ 40 f—	12·—	
50 „ „ 33 f—	16·50	
	<u>28·50</u>	× 4
		114·—
Tavaszi gabona, az őrletés korpája a sertéslegelő és részben a tavaszi föld cca 200 kg. sertésszaporulatot jelent à 1.		200·—
8 m ³ tűzifa à 8·—		64·—
Tehéntartás 730 l. tej	87·50	
átlag 50 kg. borjuélősuly	<u>50·—</u>	137·50
Egy hold bemunkált földhasználat a család munkaerejének felhasználása folytán 6 q buzaérték		120·—
Lakás: falusi viszonyok szerint értékelve		<u>80·—</u>
	<u>Használati érték összesen:</u>	<u>905·50</u>
	Szegődmény önköltsége kö-	
	zépsterjes üzemben:	680·—

A használati érték tehát az önköltséghez képest 33 %-kal többre becsülhető.

Az Üzemi Intézet adatai szerint a szegődményes cseléd önköltségi értéke általában 680 P összegre rug. Ez belterjes üzemben 700 P-t tesz ki, ami 300 munkanappal számítva, napi 2 P 40 fillér bért jelent. A középsterjes üzemben 300 munkanap és 680 P bér számítása mellett a cselédnek egy napra 2 P 25 fillért, külsterjes üzemben pedig 640 pengőt véve alapul egy napra 2 P 10 fillér jut.

B) *Mezőgazdasági napszámberék.* A m. kir. gazdasági felügyelők a működésük területén fizetett havi átlagnapszámberékből járásonként (várcsonként) és munkanemenként részletezve a földművelésügyi minisztérium szociálpolitikai ügyosztályának jelentést tesznek.

A járási m. kir. gazdasági felügyelők szolgáltatata adataiból kiszámított országos átlagok szerint az 1933—38. években a mezőgazdasági napszámberék a következőképpen alakultak:

Év	férfi	nő	gyermek
	n a p s z á m b é r e k p e n g ő b e n		
1933	1.36	1.01	0.72
1934	1.34	0.97	0.71
1935	1.26	0.93	0.66
1936	1.36	1.02	0.71
1937	1.68	1.25	0.86
1938	1.96	1.45	1.02

A fentebbi napszámberéradatokat vizsgálva azt látjuk, hogy a napszámberék az 1933. évi bérekhez képest 1934-ben sülyedtek, majd 1935-ben elérték a legmélyebb pontot, hogy a következő évben az 1934. évi napszámberszintet meghaladva, az 1933. évi bérekhez hasonló arányú béralakulást tüntessenek fel. Az 1937. évben a napszámberék már lényeges emelkedést mutatnak. Az emelkedés az 1937. év folyamán erőteljes, még erőteljesebb az 1938. év folyamán, aminek okát a kezdődő mezőgazdasági konjunktúrában, illetőleg az általános drágulásban kell keresnünk. Tovább emelkedett a napszámberé az 1939. év folyamán. Részben a katonai behívások, részben a németországi munkáskiszállítás, nemkülönben a fokozottabb ipari termelés folytán a mezőgazdasági munkavállalói elemeknek az iparban való elhelyezése következtében a napszámberék egyes helyeken, főleg a nagy mezőgazdasági munkák idején igen jelentékeny emelkedést mutatnak.

A fenti adatokhoz megemlítjük, hogy a legmagasabb férfinapszámberéket Csongrád megye fizette 1933., 1935., 1937. években, míg 1934. évben Komárom-Észtergom vármegyék. 1935-ben Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye, 1938-ban pedig ismét Csongrád vármegye járt elől a legmagasabb férfinapszámberéátlagok tekintetében. A legalacsonyabb férfinapszámberéátlag 1933., 1934., 1936., 1937. és 1938. években Abauj-Torna vármegyében volt, míg az 1935. évben Somogy vármegye vezetett a legkisebb napszámberéátlagban, általában tehát a legkisebb napszámberéket Abauj-Torna vármegyében, a legmagasabbakat pedig Csongrád vármegyében fizetik.⁹

⁹ A mezőgazdasági napszámberék alakulására vonatkozó részletesebb adatok *dr. Szeibert János*: „Munkanélküliség és napszámberé a mezőgazdaságban” című tanulmányában találhatók.

C) *Arató-, cséplő-, sommás-, dohánykertész és szőlőmunkások.* A földművelésügyi minisztérium mezőgazdasági hírszolgálati osztálya a gazdasági cseléd- és napszámbéreken felül adatokat gyűjt az aratási, a sommás (idény) munkabéerekről (bandagazdabéerekről), a dohánykertészek munkabéereiről, a szőlőmunkások napszámbéereiről és a vincellérek fizetéseiről, továbbá a szálas takarmányok munkabéereiről, részletezve aszerint, hogy a munkabér gyűjtési, szárítási, kaszálási, forgatási munkákra vonatkozik-e. Az aratási munkabéreket is külön tárgyalja a hírszolgálati osztály aszerint, hogy aratásról, hordásról, asztagolásról, cséplésről, illetőleg kazalozásról van-e szó. Részes művelés esetén a munkásnak jutó részbéreket külön tünteti fel.

Az *aratási* munkabérek az ország egyes részein változatos képet tüntetnek fel. A munkások bére a végzett munkamennyiséggel és minőséggel változik. A bér nagyobb aszerint, hogy vajjon az aratást, hordást, asztagolást, cséplést és kazalbahordást is elvégzik-e, avagy pedig annak egyes részeit. Országosan véve a szalmás gabona részesedésnél a munkások az aratást és cséplést kilenced részért (keresztért) végzik. Ezenkívül egyes helyeken a szalmás arató részesedés a 8-ik kereszt (székesfehérvári, gyomai, gyulai, szarvasi, szeghalmi, hajdúmezei központi, aszódi, gödöllői járásokban), viszont másutt arató- és cséplőrészesedés címén az aratópárnak a 13-ik kereszt jut (pl. az eleki járásban) gabonából való részesedés esetén 100 mázsa után az összes aratóknak jutó részesedés 7 kg-tól (Biharmegye), illetőleg 8 kg-tól (pl. Jász-Nagy-Kun Szolnok vármegyében) 16—17 kg-ig terjed (Fejér megye, Tolna megye, Heves megye). A szalmából és a gabonából való részesedés arányainak összehasonlításával a termelés mennyiségére és minőségére is következtetni lehet. Az aratásnál és cséplésnél nyújtott élelmiszerjándóságok is változatos képet tüntetnek fel. Vannak helyek, ahol élelmezési járandóságot már egyáltalán nem adnak, másutt köles, bab, burgonya, zsír, szalonna, hús, só, liszt, tej, ecet, bor, pálinka, tengeriföld, burgonyaföldjándóság, illetőleg az említett járandóságokból néhány jut az aratómunkásoknak. Az élelmiszerjándóság egyre ritkábban szerepel az aratási-cséplési szerződésekben, ami szociális szempontból kedvezőtlen jelenségnek tekinthető, mert a megerőltető aratási munka alatt a mezőgazdasági munkások nem tudnak kielégítően táplálkozni.

A napszám mellett foglalkoztatott aratók bérei a szokásos napszámbéreknél rendszeren magasabbak. Az 1938. év folyamán az orosházi járásban 6 P 50 filléres, Békéscsaba és Gyula megyei városokban 6 pengős, Csanádmegyében szintén 6 pengős napszámbéreket fizettek. A legkisebb aratási napszámbérek, a hírszolgálati osztály adatai szerint, Szatmár-Be-

reg-Ugocea vármegyében (2.50) és Győr-Ménfőcsanak vármegyében (2.40—2.60) voltak.

Az aratást és behordást, asztagolást sok helyen nem a csépléssel (hordással, asztagolással, kazalozással) együtt végzik. Ilyenkor a bérek is természetesen változnak. A gabonából (szemből) való részesedés esetén egy-egy aratópárnak 100 kg. gabonatermés után 9—12 kg. gabona jut. Vannak helyek, ahol csak 6 kg. (Bihar, Veszprém vármegye), másutt 16 kg. (Somogy vármegye) esik egy aratópárra.

Ugy a fentebbi (aratás és cséplés) együttes munkánál, mint az aratási munkabérek értékelésénél figyelembe kell azt is venni, hogy a munkások gabonajárandóságukért mennyi ideig dolgoztak, illetőleg, hogy milyen egyéb járandóságot (élelmezés, föld, stb.) élveznek, illetőleg, hogy milyen mellékkötelezettség (robot) terheli őket. A munkaidő az együttes munkánál 20—30 nap, az aratási munkánál 12—15 nap átlagban, de ettől lényeges eltérések is fordulnak elő.

A cséplést az 1938. év folyamán rendes körülmények között a munkások élelmezés mellett 3%-ért, élelmezés nélkül 4%-ért végezték, ami annyit jelent, hogy a cséplőgép mellett dolgozó összes munkások a cséplésért és kazalozásért a cséplött gabona említett százalékát kapták együttes gabonarészesedés címén. A cséplési részesedés azonban nem mindenütt volt egyforma. Így pl. Abauj-Torna vármegyében élelmezés nélkül a munkások a cséplésnél csak 2%-ot kaptak, viszont a mezőkövesdi járásban, a salgótarjáni járásban, a pestmegyei központi járásban élelmezés nélkül 5% jutott a munkásoknak. Miskolc törvényhatósági városban és Salgótarján megyei városban szintén 5% volt a munkások részesedése élelmezés nélkül. Kedvező még a pestmegyei munkások cséplési részesedési aránya, kedvezőtlen viszont Szatmár-Bereg-Ugocea vármegye cséplési részesedési aránya. Itt említjük meg, hogy a cséplésért és kazalozásért gabonarész nélkül a legnagyobb férfii napszámokat Pest vármegyében, Jász-Nagy-Kun-Szolnok megyében és Békés megyében fizették.

A *sommásmunkások* bérei változnak aszerint, hogy első, másodosztályú vagy női munkásokról van-e szó. Magasabb szokott lenni a sommás bandagazda munkabére is. Az idénymunkások rendszerint hat hónapig, ritkábban rövidebb ideig tartó munkára vállalkoznak. Utóbbi eset pl. Hajdú megyében fordul elő. A sommás munkások készpénz. gabona és egyéb természetbeni járandóságokat kapnak. Az első osztályú férfii idénymunkások a mezőgazdaság hírszolgálati osztály adatai szerint vidékenként változó 4—18 pengő készpénzjárandóságot élveznek. A rendes készpénzjárandóság 15—25 pengő között szokott mozogni. Havonként rendszerint 1 mázsa búzát, illetőleg rozsot kapnak, ezenkívül havonként 20—25 kiló kenyér-

lisztet, 1—10 kiló főzõlisztet, 2—10 kg. hüvelyest, továbbá szalonna és zsír, hús, só, burgonya, paprika, hagyma, ecet, bor, pálinka és tengeriföldjárandóságot. A sommás (idény) munkások bére, járandóságukat egybeszámítva, rendszeren 40—60 pengőre rug. Vannak helyek, ahol ezt az átlagot nem érik el, másutt keresményük afölé emelkedik.

Végül megemlítjük, hogy a részes munkások cirok, kender, burgonya, cukorrépa, széna, sarjukaszálás részesedési aránya is változik az ország egyes vidékein. A felestől negyedes, ötödös művelési alakzatokig többféle részesedés előfordul: természetesen a gazda hozzájárulása, illetőleg a munkás munkájának mennyisége is változik a részesedési aránnyal.

A *dohánykertészek* (akiknek jogviszonyát az 1900: XXIX. t. c. szabályozza) közül az állandó kertészek évi fizetése rendszeren a dohánybeváltási ár fele összegére terjed. Kereseti viszonyaik (és így szociális helyzetük is) az utóbbi években kedvezőtlenül alakultak. A dohányjövedéknek a földművelésügyi minisztérium szociálpolitikai osztályával karöltve legutóbb történt közbelépésére a dohánykertészek kereseti viszonyai javultak. A kimutatások szerint az állandóan alkalmazott dohánykertészek rendszerint részesedésen felül lakás, tüzelő, tengeriföld, állat (sertés, tehéntartás) burgonyaföld stb. járandóságokat kapnak.

A *szőlőmunkabérek* a rendes napszámbéreknél magasabbak szoktak lenni. Rendes körülmények között permetezésért, préselésért, hordásért és metszésért magasabb napszámbéreket fizetnek. Az állandóan alkalmazott vincellérek természetbeni járandósága legtöbbször a rendes konvencióval ér fel. A vincellérek ezenfelül a cselédeknel rendszeren magasabb készpénzszolgáltatásokat is kapnak: vannak helyek, ahol állandó készpénzfizetést élveznek. Az 1938. év folyamán a legmagasabb vincellérkészpénzfizetés a békési járásban volt (évi 1.000 P és 1 kat. hold tengeriföld.)

Ujabbán a mezőgazdaság szociális problémáinak felszínre kerülése idején, gyakran esik említés a mezőgazdasági munkavállalók kereseti és bérvizonyáról. A szakismeretnélküli jószándék és hozzánemértés e téren is sok, a valóságtól távol álló megállapításhoz jutott el. Minthogy pedig az agrárszociális helyzet megértéséhez a kereseti és bérvizonyok helyes értékelése elengedhetetlen, alábbiakban a mezőgazdasági bérvizonyok értékelésénél figyelembeveendő néhány fontosabb tényezőre mutatunk rá.

Az első szempont mindenesetre a bér, akár természetbeni szolgáltatásokban, akár pénzben kifejezett mennyisége, magasága. Tudjuk, hogy a munkabér tartósan nem emelkedhetik a munkás termelésben való részvételének megfelelő termelékenységi értéke felé, viszont hosszabb ideig alacsonyabb sem lehet,

mint a munkás létfenntartási (a munka előállítási) költsége. Az egyes közösségekben (nemzetgazdaságban) a munka termelékenységése éppúgy változó és viszonylagos értékű, miként a munka előállítása (létfenntartási költségek) is különböző. Ez a tény mindjárt arra is utal, hogy a különböző államközösségek (közgazdasági egységek) bérviszonyait — kiegyenlítés (korrekció) nélkül — összehasonlítani nem lehet. Más — sőt kell is, hogy az legyen — a mezőgazdasági munkás kereseti lehetősége, például az agrártermékek behozatalára szoruló Németországban, mint az agrártermékeket exportáló Magyarországon, nem csupán a mezőgazdasági cikkek export-import iránya miatt, hanem az eltérő közgazdasági élet sok egyéb más jelensége (megélhetési költség, agrárrolló alakulása, mezőgazdasági, ipari munkanélküliség stb.) következtében is.

Miként téves következtetésre jutnánk különböző jellegű közgazdasági (nemzet) egységek keretében kialakult bérek — kiegyenlítés nélküli — összehasonlításával, épúgy ugyanazon közgazdasági egység keretében is téves megállapításra jutnánk az összehasonlítási alap megteremtése nélkül a különböző települési viszonyok közt élő, illetőleg eltérő foglalkozású munkásság béreinek egymáshoz mérésével. Ezért a különböző élet- és munkaviszonyok adottságaira kell elsősorban tekintettel lennünk.

A munkabérek összehasonlításánál tagadhatatlanul legfontosabb szempont, hogy a munkabér, vásárlóerőben kifejezve milyen értéket képvisel. A munkabér összehasonlításánál leghelyesebb a reálmunkabért kiindulási alapnak venni. Az összehasonlításnál nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a pénzben kifejezett munkabér vásárlóereje helyenként is ingadozásokat mutat. Nemcsak országrészenként, hanem kisebb egységek keretén belül a település összetételének (iparos-mezőgazdasági) nagyságának (város, nagyközség, község, tanya) megfelelően is változik a kapott munkabér vásárló értéke. Ennek következtében a különböző helyeken fizetett azonos nagyságú bér nem feltétlen képvisel azonos vásárlóerőt is. Így előfordulhat, hogy kisebb falvakban fizetett 2 pengős napszám vásárlóereje nagyobb, mint a városban fizetett 4 pengős bér: faluhelyen ugyanis az elsőrendű létfenntartási cikkek (lakás, ételmezés stb.) olcsóbbak, mint a városban. Igaz, hogy vannak olyan cikkek (pl. ruházkodási, fűszer, stb.), amelyek a nagyobb helyeken olcsóbban szerezhetők be, mint falvakban; ez azonban a falun élők szempontjából kisebb jelentőségű.

Különösen jelentőssé válik a névleges és a tényleges bér közötti különbség, gazdasági válság, (háború) idején. A tényleges bér tulajdonképpen az, amit a munkás a kapott bérért magának árúban meg tud vásárolni. A pénz értéke azonban változik és így a valóságos bér értéke is változásnak van alávetve.

Minthogy pedig a mezőgazdasági munkásságnak körülbelül 80%-a természetben kifejezett bérjavadalmazást kap, a tényleges bére (az elsőrendű megélhetési költségeket tekintve) nagy ingadozásokat nem mutat. Így a terményárak esésében, vagy emelkedésében az agrárrolló tágulásában, vagy záródásában a mezőgazdasági terménnyel javadalmazott munkás csak a megélhetésén felül maradó, eladott terménykeresményével van érdekelve. Igaz, hogy ez is súlyosan érintheti, mert például az agrárrolló tágulása esetén az elsőrendű szükségleti (pl. ruházkodási) cikkeket nem tudja megszerezni, miként az pár évvel ez előtt a terményárak esése idején tapasztalható volt.

A mezőgazdasági munkabér értékelésénél figyelembe kell venni, hogy a mezőgazdasági munkavállalók családtagjai munkakeresményükkel legtöbbször munkavállalásukkal maguk is résztvesznek a család fentartásában. A család keresményét fokozó munkavállalás elbírálásánál azonban tekintettel kell lenni arra, hogy a családi élet, a gyermeknevelés, az egészséges szervezet fejlődése szempontjából a gyermekek korai dolgoztatása és a családtagoknak a gazdasági munkába való befogása kedvező jelenségnek nem tekinthető.

A mezőgazdasági munkavállalói elem kereseti és megélhetési viszonyainak elbírálásánál lényeges szempont, hogy a munkavállalók túlnyomó része, részben vagy teljesen természetbeni járandóságokat élvez, tehát olyan szolgáltatásokat, amelyek megélhetésének biztosítására elsőrendű szükségleteinek kielégítésére okvetlenül szükségesek. Majdnem kizárólagosan terményjárandóságot élveznek a mezőgazdasági cselédek, akik pénzjárandósága összes járandóságukhoz viszonyítva elenyészően csekély. Ugyanígy terményjárandóságot kapnak az ún. „sommás munkások” (hónaposok) is, akik a mezőgazdasági munkavállaló kategóriának szintén jelentékeny rétegét képviselik. A rendszerint készpénzzel díjazott mezőgazdasági napszámok egy részének az őket állandóan foglalkoztató gazdaságok útján — rendszerint a részes (feles, harmados, stb.) föld jut.

A természetbeni járandóságok folyósítása bizonyos önálló gazdálkodást is lehetővé teszi. A gazdasági cselédeknek, továbbá a sommásmunkásnak nyújtott terményjárandóságok (gabonakonvenció stb. mellett a részes föld terméseredményeivel az állattartásra és így jövedelemfokozásra nyílik alkalom: ezáltal meghatározott járandóságukat kiegészíthetik. Ha a gazdasági cseléd (felesége és családja) az állattartási, baromfitartási lehetőséget ügyesen kihasználja és megfelelő értékesítési viszonyok is vannak, a mezőgazdasági munkavállaló meghatározott bérjárandóságát lényegesen fokozhatja. Ugyanígy lehetőséget nyújt a gazdasági munkavállaló keresetének kiegészítésére a kertgazdálkodás is. Ezekre a szempontokra tekintettel nem lehet a terményjárandósággal javadalmazott munkavállalók ke-

reseti viszonyait kizárólag a terményjárandóságok pénzbeli értékének alapján elbírálni. Hamis képet kapnánk, ha a gazdasági cselédek járandóságait kizárólag azok fizetési (a gazdaság által nyújtott) értéke alapján igyekeznék elbírálni. A természetbeni járandóságoknak és így a gazdasági cselédek bérének többféle értéke van: lehet azt értékelni kizárólag a gazdaság szempontjából, vagyis azt vizsgálva, hogy a gazdaság cselédjének milyen fizetési értéket nyújt. A gazdaság fizetési értékét is kétféleképpen lehet elbírálni, nevezetesen 1. aszerint, hogy a cselédnek adott járandóságot a gazdaság miként tudná értékesíteni, 2. másrészt pedig, hogy annak előállítása vagy átengedése a gazdaságnak mibe kerül. Így pl. a gabonajárandóságot értékelni lehet eladási vagy előállítási ár szerint. Ugyanígy a cselédnek nyújtott kerthasználatot a gazdaság értékelheti aszerint, hogy azt milyen bérért tudná bérbeadni, másrészt abból a szempontból, hogy annak a földnek megművelése esetén a gazdaság milyen eredményhez jutna.

A gazdasági cseléd és általában a természetbeni járandósággal javadalmazott mezőgazdasági munkás is többféleképpen értékelheti a kapott járandóságát: annak eladási vagy vételi, nemkülönben használati értéke szerint. Utaltunk már rá, hogy a természetbeni járandóságok, a feles, a harmados föld, a kerthasználat, a tehén-, sertés-, baromfitartás nem csupán aszerint bírálendő el, hogy a gazdaságnak mibe kerül, hanem figyelembe veendő az is, hogy a cseléd az ezekkel való gazdálkodás útján önálló vállalkozási lehetőséghez jut. A terményjárandóságok egy részével állatot hizlalhat, baromfiakat nevelhet, állati terményeit (tojás, tej, stb.) eladhatja és így jövedelmét fokozhatja, stb. Ezek a szempontok a sommásmunkásoknál csak részben érvényesülnek, mert utóbbiak legtöbbször csak a megélhetéshez szükséges szemesfeleségeket kapnak, ami állattartásra lehetőséget nem nyújt. Utóbbiaknál a bérkeresettel kapcsolatban kiegészítő gazdálkodásról csak akkor lehet szó, ha a munkás a foglalkoztató gazdaságtól földhasználatot is élvez.

A természetbeni járandóságok útján való keresetkiegészítés elbírálásánál figyelembe kell venni azt is, hogy újabban a keresetkiegészítést lehetővé tevő természetbeni szolgáltatások csökkennek és így a munkás keresménykiegészítő tevékenysége is korlátozódik. A fejlettebb közigazdasági és mezőgazdasági viszonyok mellett ugyanis általában a terményjárandóságokat pénzfizetés váltja fel: ez az irányzat egyes helyeken már nálunk is érvényesül.

Figyelembe kell venni a bér értékelésénél, hogy a bér, a munkás kora, neme, foglalkozása (foglalkozásán belül beosztása stb.) az üzem nagysága (kisgazdaságokban a munkást jobban megdolgoztatják, de jobban meg is fizetik), a munka tartama (az állandóan dolgozó gazdasági cseléd jövedelme nagyobb

lehet, mint a rövidebb ideig dolgozó jól fizetett napszámosé) és egyéb bérrendszeri sajátosságok is közrejátszanak a bérek alakulásánál, amelyeket a helyes értékeléshez szintén figyelembe kell vennünk. Különösképpen figyelembe kell venni a foglalkoztatás tartamát is. Így például amíg a gazdasági cseléd egész éven át dolgozik, addig a napszámos munkanapjainak évi átlaga változik: egyes helyeken 140, másutt 250—300 napon át is adódik munkalehetőség. Ennek alapján a mezőgazdasági munkásság kereseti viszonyainak elbírálásánál nem csupán a béreket, hanem a foglalkoztatási időt is tekintetbe kell venni. Így amikor a napszámbéreket értékeljük, kutatnunk kell a foglalkoztatási tartamot is. Az aratási és cséplési rendszerint magasabb béreknél pedig tudnunk kell azt is, hogy az aratással, csépléssel elért kereset volt hivatva a mezőgazdasági munkásság téli eltartásának biztosítására.

A bérösszehasonlításnál, különösen ha statisztikai alapon dolgozunk, nem szabad felejtetni, hogy a különböző időszakokban gyakran eltérő elvek szerint gyűjtött béradatok az összehasonlításra nem igen alkalmasak. Még ugyanazon időben is érvényesülnek a fentebb említett tényezők hatásai, ha a bért változó gazdasági viszonyok alapján kíséreljük meg összehasonlítani. Ezért ezeket az adatokat előbb összehasonlíthatókká kell tenni. Ezek a szempontok méginkább érvényesülnek, ha az egyes foglalkozási ágak munkabérvizonyait, köztük a mezőgazdasági munkavállalók bérvizonyait is, országok közti viszonylatban igyekszünk összehasonlítani. Ilyenkor a munkabérré befolyást gyakorló viszonyok, közgazdasági értékesítési szociális üzemi, termelési-technikai természeti viszonyok fokozottabb mértékben éreztetik hatásukat.

A mezőgazdasági munkásság bérvizonyainak alakulásáról írott fejezetben igyekeztünk mezőgazdasági munkásságunk egyes csoportjainak keresetéről összefoglaló képet adni. Mind az egyes vidékek, járások, megyék, országrészek adatai, mind pedig az országos átlagadatok arra mutattak, hogy a mezőgazdasági munkásság kívánatos életszínjének eléréséhez, illetőleg fentartásához a mezőgazdasági munkásság elégséges keresettel nem rendelkezik. Sem az állandóan foglalkoztatott gazdasági cselédségnek, sem pedig a hosszabb időre le nem kötött, szabad mezőgazdasági munkavállalói csoportnak nincsen annyi jövedelme, amennyi a korszerű megélhetésre elegendő lenne.

A mezőgazdasági (de az egyéb termelési ágakban alkalmazott) munkásság jóléte attól függ, hogy munkájuk ellenértéke fejében milyen vásárló erőhöz jutnak, hogy keresményük maguk és családjuk tisztességes megélhetését biztosítja-e? Nem új az a megállapításunk, hogy Magyarországon lakosságának életszínvonala a tőlünk nyugatra fekvő országok életszínvonalához viszonyítva alacsony. Az erre vonatkozó vizsgálatok például

azt mutatják, hogy Magyarország dolgozó rétegének életszínvonalja a londoni és németországi színvonalnak, különösen az utóbbi években tett szociális haladás következtében, a felét is alig éri el. A nyugati államokhoz viszonyítva alacsony színvonalunk mellett baj még az is, hogy a magyarországi jövedelemmegoszlás egyenlőtlenül alakul.

*Matoicsy*¹⁰ a mezőgazdasági munkások és gazdasági cselédek 1930. évi népszámlálás szerinti 1,850.000 lélekszámának keresményét 352 millió pengőre becsülte, amely a mezőgazdasági munkásoknál 183, a gazdasági cselédeknél 205 P fejenkénti évi jövedelmet jelent. Magyarország összjövedelmében (4.7 milliárd pengő) a mezőgazdasági munkások 4.9%-kal, a gazdasági cselédek 2.6%-kal szerepeltek. Ugyanakkor az ipari forgalmi segédszemélyzet 1,900.000-es állomány mellett 15.3%-át (376 millió pengő) kapta az összjövedelemmel. Ez az aránymegoszlás is azt mutatja, hogy a mezőgazdasági munkavállalói réteg a nemzet jövedelmében igen alacsony hányaddal vesz részt (nem sokkal kedvezőbb a törpe és kisbirtokosok jövedelemrészesedése sem.) Magyarország népességének kedvezőtlen jövedelemmegoszlását az is mutatja, hogy az 1930. évi népességállománynak 81%-a 290 pengőnél nem magasabb jövedelemmel rendelkezett, ugyanakkor a népesség 19%-ának pedig 1600 pengő évi átlagjövedelme volt. Más arányban állítva a népesség 19%-ának ötször annyi jövedelme volt, mint a népesség 81%-ának.

Az erre vonatkozóan gyűjtött adatok szerint az utóbbi években a mezőgazdasági birtokok jövedelmezősége emelkedett. Amíg ez az emelkedés az 1933—35. évi mélyponthoz arányítva megnégyszereződött-ötszöröződött, addig a munkásság bérjövedelmi viszonyaiban (lásd a beralakulásról szóló fejezetet) közel sem volt ilyen emelkedés.

A mezőgazdasági munkásság szociális viszonyainak kedvezőtlen alakulásában nemcsak az alacsony bérek, hanem a ki nem elégítő foglalkoztatottság is közrejátszik. Számításaink szerint a mezőgazdasági munkásságnak az 1935. évben 22.4%-a, 1936-ban 18.2%-a, 1937-ben 15.1%-a és 1938-ban 12.5%-a volt átlagban munkanélkül. Ez azt jelenti, hogy az 1935—38. években a mezőgazdasági munkások munkakapacitását az említett arányokban nem használták ki: más szemszögből vizsgálva ez annyit is mond, hogy az évi 300 munkanap mezőgazdaságunkban átlagban 220—240 munkanapra, sőt ennél is alacsonyabba szállt alá.

Az 1938. évben a férfi mezőgazdasági napszámosok 1 P 96 fillért kerestek. Évi 220 napi munkát feltételezve, a férfi napszámos munkás 400—450 P körüli jövedelemhez jutott. A nők

¹⁰ „Új élet a magyar földön“, Budapest, 1938.

és gyermekek természetesen ennél kevesebb keresményt értek el. Még ha hozzávesszük a kiegészítő kereseti lehetőségeket is (felesbérlet, háziállattenyésztés stb.) még akkor is igen háttérben marad a mezőgazdasági munkásság béralakulás tekintetében. De nemcsak a napszámosoknál és a gazdasági cselédeknél, hanem a többi mezőgazdasági foglalkozási ágakban is így van ez.

Ugyanerre a kedvezőtlen eredménymegállapításra jutunk akkor is, ha abból indulunk ki, hogy egy hold szántóföldi termelésnél 60—70 P értékű munkamennyiség szükséges. Ugyanis ha ezt beszorozzuk Magyarország 10 millió kat. holdat kitevő szántóföldjével évi 6—700 millió pengő munkabérijövedelem jut kezeiken két millió mezőgazdasági keresőre, ami keresőként 350—400 P körüli évi jövedelmet jelent. (ebben a számban a törpe és kisbirtokos munkarészesedése is szerepel).

A mezőgazdasági munkabérekeresetek elbírálásánál figyelembeveendő szempontokról írott fejezetben kifejtettek utalással arra hívjuk fel a figyelmet, hogy ez a két eset a mezőgazdasági munkásság kívánatos életszintjét nem biztosíthatja. Az ellentét akkor jutna főleg kifejezésre, ha a mezőgazdasági munkásság észszerű szükségleteit állítanánk szembe elért keresetükkel. Ennek pontos felmérése egyrészt nehézségekbe ütközne, másrészt nem szabad felejtetni, hogy az igények a kereset-höz lévén kötve, magasabb kereset esetén azok is emelkednének.

Itt utalunk arra is, hogy a megfelelő keresetek lehetővé tétele nem csupán a munkabérendezés mechanikai, jövedelem-megoszlási beavatkozás (bérendezés, bérmegállapítás) útján valósítható meg, hanem elsősorban és legfőképpen mezőgazdasági termelésünk intenzitásának fokozásával, több munkaalkalom teremtésével és nagyobb tőkebefektetéssel stb.

III.

A mezőgazdasági munkásság kereseti és jövedelmi viszonyainak ismertetett adatai alapján megállapítottuk, hogy a mezőgazdasági munkásság életkerete nem éri el azt a szintet, amely a nemzet jövője, a társadalmi béke és a közgazdasági érdekek szempontjából kívánatos volna. A mezőgazdasági munkásság életszintje nemcsak a tőlünk nyugatra fekvő országok mezőgazdasági munkavállalói életének színvonalát nem közelíti meg, hanem lényegesen alatta marad az ország határán belül is az ipari munkásság életszintjének. A mezőgazdasági és ipari munkásság kereseti és jövedelmi viszonyai, így életkerete, életszintje közötti különbség is, az utóbbi években egyrészt az ipari foglalkoztatottság mérvének emelése, másrészt pedig az utóbbi években életrehívott nagyjelentőségű ipari szociálpolitikai intézkedésekkel, még inkább fokozódott.

A mezőgazdasági munkásság életszintje viszonylagos sülyedésével ellentétben jelentős nemzeti, gazdasági és társadalmi

érdekeink fűződnek a mezőgazdasági munkásság életszintjének emeléséhez. Az életszint emelésének tényezői, az államhatalmi intézkedések, a társadalmi tevékenység, a kulturális védelmi rendelkezések mellett is, elsősorban anyagi természetűek: ugyanis az életszint emelését célzó törekvéseknek kiindulópontja és legerőteljesebb támasza éppen a mezőgazdasági munkásság korszerű és tisztességes megélhetést lehetővé tevő kereseti viszonyainak megteremtésében, alaki és anyagi bérvédelmében, kereseti és jövedelmi adottságainak fejlesztésében rejlik.

A mezőgazdasági munkásság életszintjének munkabérendezés útján való emeléséhez elsősorban *nemzeti* érdekeink fűződnek. Köztudomású, hogy a mezőgazdasági réteg, elsősorban annak keresetre utalt része az, amely a kisebb szaporaságú városi elemeket (az ipari munkásságot éppúgy, mint a középosztályt) nagyobb szaporaságának feleslegével pótolja, kiegészíti, felfrissíti. Ha a mezőgazdasági réteg életlehetőségei biztosítva nincsenek, ha igényei és azok kielégítésének eszközei között áthidalhatatlan űr van, a mezőgazdasági réteg és elsősorban a munkásság vitalitását elveszti: a megfelelően nem táplált, az elsőrendű szükségleteit elégségesen kielégíteni nem tudó mezőgazdasági munkásság anyagilag épúgy, mint erkölcsileg lezüllik. Anyagi erőtlensége folytán gyermekeket nevelni nem tud vagy pedig elsatnyult egyedekkel növeli a nemzet állományát. Már pedig a mezőgazdasági munkásság nagyobb szaporaságának meggátolásával a nemzet létét veszélyeztetjük, különösen ha figyelembe vesszük, hogy a környező államok egyrészében az alacsonyabb igényű fajták nagyobb szaporaságot mutatnak. Nemzetvédelmi érdekeink is kívánják, hogy életerős, kaszákapa, szükség esetén fegyverfogható mezőgazdasági munkásállományunk legyen. Katonai szakértők állítják, hogy egyes, különösen szegény vidékeken a katonaállításhoz az emberanyag különösen silány: elsatnyult, fejlődésben visszamaradt oly férfinépeség kerül sor alá, akik katonai és így nemzetvédelmi szolgálatra is alkalmatlanok.

Társadalmi érdek is kívánja a mezőgazdasági munkásság életszintjének emelését. Ugyanis a társadalmi keretekbe megelégedetten beilleszkedni csak az a réteg fog, amelyik legalább is a minimális életszinthez szükséges igényeinek kielégítéséről gondoskodni tud. Nem új az a megállapítás, hogy a nyomor a legnagyobb kerítő, lázító. Ha tehát a mai társadalmi és gazdasági rend keretében a társadalom részére zökkenésmentes fejlődést kívánjuk biztosítani, szükséges, hogy annak minden rétege részére a szükséges anyagi lehetőségeket megteremtsük.

A kielégítő szociális törvények a legjobb rendőri szervezetet teremtik meg. Mussolini mondása szerint egy társadalmat tartósan nem a szuronyok hatalmára, hanem a szociális törvényalkotásokra lehet felépíteni. Akár elfojtott, akár nyílt for-

mában is tör elő a mezőgazdasági munkásságból a megfelelő életszint felé törekvés, a magasabb bérkereset, a nagyobb jövedelem biztosításának vágya, az illetékes tényezők szempontjából ez csak egyre figyelmeztethet, nevezetesen, hogy a társadalmi bajok megelőzésére a megfelelő intézkedéseket meg kell tenni. Akár „néma forradalom“, akár nyílt lázadás alakjában követeli valamely társadalmi osztály igényeinek kielégítését, végeredményben egyre megy: a társadalmi egyensúly érdekében igazságot kell szolgáltatni. Ezeknek a szempontoknak megfontolásával az itt-ott mutatkozó kedvezőtlen jelenségekből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a mezőgazdasági munkásság és törpebirtokos réteg megsegítése sürgős feladat. Az újabb falukutatók publicisztikai, társadalmi lelkiismeret felrázására irányuló dobverése mellett az alapos és elmélyülő falukutatás és szociálpolitika is a komoly, sürgősen orvoslandó bajokra hívja fel a figyelmet. Ezek között is az alacsony bérszint felemelésének szükségességére.

Társadalmi szempontból nemcsak a többi osztályokhoz viszonyított alacsony életszint, az anyagi lehetőségek korlátoltasága, a szükségletek és az eszközök közötti aránytalanság veszedelmes, de az elégedetlenség csiráit az is elveti, ha az egyes társadalmi osztályok életszintje, védelmi rendszere között nagy ellentétek vannak: és ezt az eltérést nemcsak a magasabb társadalmi osztályok, hanem az ipari és a mezőgazdasági munkásvédelem között nálunk sajnosan nagymértékben tapasztalhatjuk. Ezenkívül a városban élő iparforgalmi népesség fokozottabb szociális védelme és anyagi lehetőségei nagy vonzóerőt gyakorolnak a mezőgazdasági munkásságunkra, ami ugyancsak olyan társadalom-egyensúlymegbolygató, nem kívánatos jelenségekhez, mint a városbatömörülés stb. vezethet.

A munkásság életszintjének emelése a nemzeti és társadalmi érdekeken felül *közgazdasági* szempontból is kívánatos. A nemzetnek közel egyharmadát kitevő rétegét, a köztudatba átment „hárommillió (a területgyarapodással négy millió) kol-dust“ a fokozottabb fogyasztás lehetőségeitől elzárni közgazdaságilag káros. Minthogy pedig a mezőgazdasági munkásságnak kereseti lehetőségei nem olyanok, hogy számottevő fogyasztókká váljanak, így sokat hangoztatott gazdasági függetlenségünk érdekében kívánatos belső fogyasztásunk sem emelkedhetik.

Ismeretes, hogy kiviteli cikkeink között túlnyomó agrártermékeink megfelelő áron való eladása a külföldi eladási lehetőségektől függ. Köztudomású az is, hogy az állam, így a nemzet egyeteme a szemestermények agrárkivitelére az agrártermelés jövedelmezőségének fentartása érdekében igen tekintélyes összegeket ráfizet. Amennyiben a belső fogyasztás átszervezése folytán, szintjének emelése esetén, a belső fo-

gyasztás emelkedik, nyilvánvalóan a kivitelre szánt cikkek mennyisége és így egyúttal a kiviteli cikkekre való ráfizetés is csökkenne. Az erre vonatkozó számítások szerint pl. hogyha a mezőgazdasági munkásság ki nem elégítő táplálkozási viszonyait javítanánk, a hiányolt mennyiségek pótlása érdekében egyrészt egyes kiviteli cikkeink mennyiségét kellene csökkenteni, másrészt új termelési ágakat beállítani, ami az intenzitás fokozásához, mezőgazdálkodásunk szintjének emeléséhez és mezőgazdasági munkanélküliségünk csökkentéséhez járulna hozzá.

A belső fogyasztás emelése szorosan függ a szükségletein alul fogyasztó mezőgazdasági munkavállalói réteg életszintjének emelésétől. Ennek a rétegnek életszintje pedig csak úgy volna emelhető, hogy a mezőgazdasági munkásság kereseti viszonyait növeljük, munkaerejének egyenletes egész éven át tartó kihasználásáról gondoskodunk és általában megteesszük mindazokat a teendőket, amelyek az életszint emelését vannak hivatva szolgálni.

A szabadelvű társadalmi és gazdasági rend keretében kifejlődő tőkegazdálkodási rendszer túlkapásaival szemben a termelésben csupán munkájukkal résztvevők a szervezettségben igyekeztek védelmet keresni. A szervezettség volt az az erő, amely a munkásságból a tőkével szemben egyenlő szerződő felet teremtett. Az elszigetelt és a tőkétől erősen függő munkásság munkavállalói szervezetek útján tudott magának megfelelő munkafeltételeket, életkeretet biztosítani. Megállapítható, hogy egyéb tényezők közrejátszásán felül a munkásság életszintje főleg azokban az országokban emelkedett, amelyekben a munkásszervezetek, illetőleg a munkásság politikai szervezetei a jövedelemmegosztási folyamatban, a politikai hatalommegosztásban megfelelő befolyást tudtak maguknak teremteni.

A tőke és munka korlátolatlan harcának kedvezőtlen eredményei egyre fokozatosabban jelentkeztek. Az egyoldalú tőkeérdekeltség, nemkülönben a hatalmi súlyra törekvő munkásszervezetek, illetőleg az ezek mögött meghúzódó érdekeltségek gyakran indokolatlanul megbolygatták a termelés egyensúlyát.

A demokratikus, liberalisztikus állami és gazdasági rendszer főleg csak az utóbbi években kifejezésre jutó mérsékelt beavatkozásával ellentétben a politikai, társadalmi és gazdasági átrendeződést megvalósított (totális) államok mindjárt igyekeztek a dolgozó réteg szempontjait a köz- és magánéletviszonyokban érvényesíteni. Amíg a liberalisztikus-demokratikus gazdálkodási rend keretében az államhatalom csupán a munkaadók és munkavállalók, illetőleg ezek egymás szervezetei között szerződések szabadságát és a megállapodás be-

tartását igyekezett biztosítani, addig a totális „egyeduralmi“ rendszerű országokban az államhatalom a dolgozók érdekében nyul bele a munkaviszonyok alakulásába. A sok visszásságot feltüntető korábbi szabadtárgyalási rendszerbe az államhatalom a szociális érdekek védelméből szervezettséget visz bele. Az egyeduralmi államokban a munkásszervezetek működését korlátozzák vagy megszüntetik és a réteg érdekében az államhatalom vállalja a munkaviszonyok rendezését.

A dolgozó réteg színvonalának emelése elsősorban a dolgozó rétegek egyetlen kereseti forrásának munkaerejének, illetőleg azzal elérhető keresetének védelmével kezdődik. E téren leendő szabályozás pedig elsősorban a megfelelő életszint biztosítására hivatott bérminimalizálásával kezdődik. Elméletileg a bérminimalizálás csak az alsó határt szabja meg, amely felett a munkapiaci viszonyoknak megfelelően a kereset és kínálat eredményeként alakulnak ki a bérek. A bérminimalizálás végeredményben a jövedelemmegosztási folyamatba való befolyás, ami a gazdasági élet egyéb jelenségeire is kihat, ezért a bérminimalizálásnak általánosnak, igazságosnak, a teljesítményhez, megélhetési költségekhez igazodónak és a termelési viszonyokhoz alkalmazkodónak kell lenni.

A világháború után a munkabérszabályozás, mint a munkásvédelemnek fontos tényezője, jelentős szerephez jutott: a legtöbb európai országban igyekeztek a gyengébb fél, a munkásság érdekében bérvédő rendelkezéseket tenni, úgy, hogy jelenleg már kevés olyan ország van munkabérvédelem nélkül.

A mezőgazdasági munkabérszabályozás, eltekintve az itt-ott jelentkező eltérésektől, általában két úton, nevezetesen az érdekelt feleknek a munkaadói és munkavállalói érdekeltségnek egymással kötött *munkaszabályszerződése*i (kollektív szerződése)i útján, másrészt pedig közhatalmi beavatkozás, *közhatalmi munkabérszabályozás* útján történik. E két rendszer között van átmenet, mert a rendszerek egymást gyakran kiegészítik, sőt egyik vagy másik úton történő szabályozás a másik rendszert is feltételezi.

A munkaszabályszerződés útján való bérrendezés előfeltétele, hogy úgy a munkaadóknak, mint a munkavállalóknak megfelelő tárgyalóképes szervezetei legyenek. Kollektív szerződést kötni csak akkor lehet, amikor a munkaadói és munkavállalói szervezeteknek mind országos, mind helyi szervezetei kiépültek és megfelelő súlyuk van a kötött szerződések, megállapodások érvényre juttatására. A mezőgazdasági munkavállalók szervezettsége azonban legtöbb országban hiányzik. Az a tény, hogy a gazdaságokban földrajzi szempontból szétszórtan foglalkoztatják a munkavállalókat, nemkülönben, hogy fiatalokúak a mezőgazdaságban viszonylagosan nagyobb arányban nyernek alkalmazást, egyéb tényezők közrejátszása

nélkül is megakadályozzák a munkavállalók szervezettségének kialakulását. Egyes országokban állam és nemzetpolitikai szempontokból is akadályokat gördítenek a politikailag nem iskolázott mezőgazdasági munkavállalók szabad szervezkedése elé.

Munkaszabályszerződés útján rendezik a mezőgazdasági munkások bérét Dániában, Angliában, Csehszlovákiában, Hollandiában, Svédországban, Lengyelországban, Olaszországban és Németországban.¹¹

Előfordul, hogy a munkaadói és munkavállalói szervezetek a béreket munkaszabályszerződés útján nem tudták megállapítani. Ilyenkor a munkavállalói szervezetek arra törekedtek, hogy bizonyos irányelveket (iránybéreket) állapítsanak meg. Ezek az iránybérek a munkavállalóknak útmutatással szolgáltak: így pl. Dániában a gazdasági cselédek részére munkaszabályszerződés útján béreket nem állapítottak meg, mégis a mezőgazdasági munkavállalók szervezete a gazdasági cselédek felmondásának idejében, kétszer is közzé tesz bizonyos irányadó bérjegyzéket. Skóciában a munkavállalói és munkaadói szervezetek állapítanak meg munkaszabály szerződéskötés nélkül irányadó béreket, ami végeredményben annyiban tér el a munkaszabályszerződéstől, hogy az utóbbinál közreműködő két (munkaadói és munkavállalói) szervezet nem garantálja a bérfeltételeket.

Itt említjük meg, hogy a magyar földművelésügyi minisztérium is igyekszik, a gazdasági munkák zavartalanságának biztosítása érdekében évenként kiadott rendelete keretében a gazdasági egyesülések (érdekképviselések) útján a bérszabályozásra vonatkozó iránymegállapodások rendszerét — sajnos nem sok sikerrel — előmozdítani.

Magánmegállapodás jellegű munkaszabályszerződések útján szabályozták a munkabérvizonyokat Dániában, Hollandiában és Svédországban, újabban pedig Franciaországban és Norvégiában. Hogy ezekben az országokban a kollektív szerződések létrejöhetnek, ennek oka a munkavállalói szervezetek erős szervezeti felépítettségében rejlik. Dániában pl. a legutóbbi (1937. évi) szerződéskötésnél a dán iparban már évtizedek óta alkalmazott kollektív szabályozás elveit fogadták el. Hollandiában a széttagozódott munkaszabályszerződések rendszere van érvényben. A munkaszabályszerződéseket egy-egy helyiségre szóló érvényességgel kötik: ennek következménye, hogy amíg 1918-ban csak 11 kollektív szerződés volt érvényben, 1936-ban már 326 kollektív szerződés szabályozta kb. 20.000 holland munkaadó és 65.000 munkavállaló egymásközi viszonyát. Svédországban a középső és déli részekre kollektív szer-

¹¹ Bureau International du Travail: Les problèmes sociaux dans l'agriculture, Genève 1938.

ződést fogadtak el, azonban az általános megállapodástól való eltérésre a helyi megállapodásoknak lehetőséget adtak. A tisztán magánmegállapodás jellegű munkaszabályszerződések rendelkezéseinek végrehajtását az államhatalom is igyekezett, főleg a válságos időkben, előmozdítani, úgyhogy a munkaszabályszerződés útján való bérminimalizálás is jelentékeny védelmet tudott biztosítani.

Franciaországban a mezőgazdasági munkásság nem volt szervezetekbe tömörítve egészen a legutóbbi időkig. Voltak helyi megállapodások, főleg a szőlőtermő vidékeken, ezek azonban általános jellegűvé nem váltak. 1936. óta a munkások szervezkedése megindult, a francia parlament is foglalkozott erre vonatkozó törvényjavaslattal, azonban még a mezőgazdasági munkásság szervezkedésének kérdését törvényes keretbe nem foglalták. Hasonlóképpen szintén lassan halad a mezőgazdasági munkásság szervezkedése és így a kollektív bérszabályozás is Norvégiában. 1937-ben kötötték az első nagyobb jelentőségű országos munkaszabályszerződést. Csehszlovákiában a csehszlovák állam életrehívása után kezdetben a helyi munkaügyi hivatalok keretében munkaadó és munkavállalói szervezetek munkaszabályszerződéseket kötöttek, helyesebben irányadó megállapodásokat létesítettek. Lengyelországban a munkaszabályszerződést külön törvény szabályozza és a munkaügyi felügyelő közreműködésével az érdekelt felek állapítják meg a mezőgazdasági munkabéreket. Amennyiben a munkaadóknak vagy munkavállalóknak illetékes szervei nem volnának, a munkaügyi felügyelő kijelölte munkavállaló és munkaadó tagok járnak el a bérmegállapításnál.

Olaszországban a munkaügyi alkotmány írja elő az egyes szervezetekre kötelező erővel a munkaszabályszerződés megkötését. Meg kell jegyezni, hogy úgy Csehszlovákiában, Lengyelországban és Olaszországban, nemkülönben Svédországban is, a munkaszabályszerződéskötésnél közhatósági szervek is közreműködnek. Ezenfelül ezekben az országokban éppúgy, mint Hollandiában esetenként, főleg a mezőgazdaságügyi miniszter rendelkezésére, békéltető bizottságok is szerepet játszhatnak.

A munkaszabályszerződés kötéséhez szükséges, hogy tárgyalóképes és tárgyalásra jogosult, megfelelően szervezett, a kötött szerződés határozatait végrehajtani tudó munkaadó és munkavállaló szervezetek legyenek. Minthogy pedig a mezőgazdasági termelési viszonyokban rejlő okok folytán megfelelő, főleg munkavállalói szervezetek nem tudnak megalakulni, szükséges, hogy az államhatalom a gyengébb fél a mezőgazdasági munkavállalói rétegek érdekében a megfelelő szociális viszonyokat teremtve, közbelépjen.

A munkaviszonyok, közelebbi feladatunknak megfelelően,

a munkabérvizonyok szabályozásánál az államhatalom közbelépésének számos változata lehetséges. A legegyszerűbb bérszabályozás az, amikor az államhatalom törvényben állapítja meg a fizetendő legkisebb mezőgazdasági béreket. Ennél alacsonyabbat fizetni a törvényben megállapított szankciók alkalmazása nélkül nem szabad. Ennek az eljárásnak, — amelyre például Uruguay és Kuba államok nyújtottak — hátránya az, hogy ez a rendelkezés túl merev, nincs tekintettel a különleges helyi adottságokra és viszonyokra, továbbá, hogy a törvény rendelkezéseit csak újabb, rendszerint hosszadalmas eljárást igénylő törvényalkotással lehet megváltoztatni. Az említett törvényben megállapított munkabérszabályozásnál rugalmasabb az a törvényes bérszabályozási rendszer, amelyik a munkabérek megállapítására bizonyos szervezeteket teremt. Ez a rendszer is több változatban fordul elő. Így pl. Mexikóban az 1917. évi alkotmány rendelkezései értelmében minden munkavállaló részére meg kell állapítani a legkisebb béreket. Az alkotmány törvényi rendelkezései alapján 1931. évi szövetségi törvény a bérmegállapításra vonatkozóan már részletesebb rendelkezéseket tartalmaz. Így az utóbb említett törvény minden községben munkaadókból és munkavállalókból álló helyi bizottság megalakítását írja elő. A bizottság munkabérmegállapításra vonatkozó rendelkezéseit központi bizottság ellenőrzi.

Észtországban, az 1921. évi törvény alapján a szükséghez mérten alakítandók meg a munkaadó és munkavállaló tagokból álló bérmegállapító bizottságok. Az eszt rendszer számottevő eredményeket nem tudott elérni. Sokkal sikeresebben működött azonban az angliai, illetőleg a skóciai hatósági bérmegállapítási rendszer. Az 1924. évi angol munkabérmegállapításra vonatkozó törvény minden megyében munkabérmegállapító bizottságok alakítását rendeli el. A bizottságoknak munkaadó, munkavállaló és érdektelen tagjai vannak. Utóbbiakat a földművelésügyi miniszter nevezi ki. A bizottságok vannak hivatva vagy általánosan, vagy pedig az egyes kategóriákra külön a legkisebb mezőgazdasági béreket megállapítani. Ezenkívül központi bérmegállapító bizottság is működik, amelynek összetétele ugyanaz, mint a helyi bizottságoké, azaz abban egyenlő arányban vesznek részt a munkaadó, a munkavállaló és az érdektelen tagok. A központi bizottság a helyi bizottságok működését ellenőrzi, azonban a helyi bizottság által megállapított béreket nem módosíthatja. A munkavállalók ellenállása következtében a fentebb említett törvény kezdetben nem terjedt ki Skóciára. A munkavállalók ugyanis azt hitték, hogy a munkaadókkal való közvetlen tárgyalás útján kedvezőbb munka, illetve bérfeltételeket biztosíthatnak maguknak. Mint-hogy e reményük nem vált be, később kívánságukra az angol rendszert kiterjesztették Skóciára is. Többé-kevésbé hasonló

rendszer van érvényben Irországtban is, mégis azzal a különbséggel, hogy az ír rendszer a munkaadók és munkavállalók szervezetlenségét feltételezve, alakítja meg a központi és a helyi bizottságokat, továbbá, hogy a központi szervezet az, amely a béreket megállapítja, nem pedig a helyi bizottság.

Az 1934. évi német nemzeti szociálista munkaalkotmány értelmében jelenleg a „Treuhandler der Arbeit“ van hivatva a hatáskörébe eső vállalatok legkisebb munkabéreinek megállapítására: a munkabérmegállapítás tarifarendelet alakjában történik.

A törvényben történő legkisebb munkabérmegállapítás és a munkabérmegállapító bizottságok útján való bérmegállapítás mellett harmadik rendszerként az a közhatalmi beavatkozási rendszer, illetőleg eljárás jelentkezik, amelynél a törvény minimális bért állapít meg és emellett lehetővé teszi, hogy bizonyos eljárás útján a béreket felemeljék vagy szükség esetén törvénymegállapította minimumra szállítsák le. Ilyen rendszer van érvényben 1936 óta Ujzélandban.

Mind a kollektív szerződések útján történő mezőgazdasági bérmegállapítási rendszer, mind pedig a közhatalom útján való bérmegállapítás főleg a világháború után vett lendületet. Kezdetben az volt a felfogás, hogy a két rendszer egymással szöges ellentétben áll. A két rendszer között éles ellentét nincs, dacára, hogy elméleti szempontból a két rendszer között lényegbevágó eltérések vannak. A két rendszer egyedülállóan nem szokott előfordulni. Ugyanis a szabad egyezkedés útján, minden állami beavatkozás nélkül létrejövő munkabérszabályozási rendszer és törvényes rendelkezés alapján történő bérmegállapítási rendszer között, mint két véglet között, közbeeső rendszerek vannak, egymás között kapcsolatok állanak fenn. Ez viszont azt bizonyítja, hogy a rendszerek nem szigorúan elhatároltak.

A bérmegállapítási rendszerrel kapcsolatban szükséges, hogy a bérmegállapítás, bérszabályozás egységes elvek szerint történjék, továbbá ki kell jelölni az érdekelt munkavállalói réteget, biztosítani kell a bérszintet és végül a munkaadói és munkavállalói szervezetek bérmegállapításnál játszandó szerepét is körül kell írni. Az egységes munkabérszabályozás szempontjából a munkaszabályrendelet sem megfelelő. A munkaadók, illetőleg a termelés érdeke azt kívánja, hogy a helyi viszonyokat is figyelembe vegyék. Ez viszont a szabályozás rendszerét is változatossá teszi, ami gyakorlatilag annyit jelent, hogy a kollektív szerződések rendszere mellett a helyi viszonyok befolyásának eredményeképpen lényeges eltérések jelentkeznek az egyes bérszabályozások között. Tehát vagy sok szerződéstípus alakult ki, avagy pedig országos szabályozás esetén a helyi viszonyokhoz való alkalmazkodás érdekében az országos sza-

bályozástól való eltérést megengedik. A törvényes szabályozás esetén ezek a nehézségek nem állanak elő, mert a törvény rendszerint egységes elveket ír elő a bérmegállapításra. Igaz, hogy a munkaszabályszerződés útján is lehetséges egységes szabályozást teremteni főleg akkor, hogyha egy olyan országos szervezet van, amely a helyi bizottságok működésében befolyását érvényesíteni tudja.

A munkabérszabályozásnál fontos feladat a munkaszabályozásban érdekelt munkavállalói kategóriák megállapítása. A törvényi szabályozás esetén a törvény bérszabályozásban érdekelt munkavállalói kategóriákat minden szempontból függetlenül felsorolja, megállapítja. Munkaszabályszerződés esetén felmerülhet az a kérdés, hogy a szervezett munkásság érdekképviseleti szerve útján létrejövő megállapodás hatálya kiterjed-e, illetőleg kiterjeszhető-e a nem szervezett munkásságra. A nem szervezett munkások között állandó a felszínen levő probléma, a gyakorlatban rendszerint úgy alakul, hogy a szervezett munkásság által kötött munkaszabályszerződések elvei, mint irányadó megállapodások érvényesülnek a nem szervezett munkások és a munkaadók között kötött egyéni munkaszerződéseknel.

Jelentős kérdés a bérmegállapításnál a bérek szintjének biztosítása. Munkaszabályszerződések kötése esetén a munkavállalói szervezetek igyekeznek minél magasabb bért elérni, és hogy kedvező béreket tudnak-e kivívni, ez rendszerint szervezetségüktől, szervezetük hatalmi súlyától és a politikai viszonyoktól függ. A törvényi rendelkezés alapján történő munkabérmegállapításnál mindakét fél érdekei egyaránt figyelembe vétetnek, a munkásság tisztességes megélhetését biztosító bérré törekvés mellett a gazdaságok (vállalkozás) a teljesítőképesség és a lehetőségekre is tekintettel vannak.

A munkavállalói érdekeltségek gyakran nem látják szívesen a törvényes munkabérmegállapítási eljárást főleg azért, mert úgy vélik, hogy törvényi bérszabályozás esetén a munkavállalók szervezeteik iránt kisebb érdeklődést tanúsítanak, miután ez esetben legfontosabb munkafeltételekről, a munkabérek-ről nem a szervezetek, hanem a törvény gondoskodik. Gyakorlatban ez a megállapítás nem helytálló, mert törvényes bérmegállapítási rendszernél is szükség van megfelelő munkásszervezetekre annál is inkább, mert rendszerint a törvény által életrehívott bizottságok megalakítása is a szervezetekből kiküldött tagokkal történik. A munkavállalói szervezetek és a törvényes munkabérmegállapító bizottságok összműködése ezért is szükséges.

A fenti összehasonlításból végeredményben megállapíthatjuk, hogy törvényi rendelkezés alapján kötelezően előírt legkisebb bérmegállapítási rendszer a helyesebb, mert a törvényes

rendeletek *kötelező* szabályokat állapítanak meg, amire rendszerint nemcsak a szervezetlen, de a szervezett munkások sem képesek. Még erős munkásszervezettség esetén sem tudják munkaadóikkal megállapodásaikat maradék nélkül végrehajtani, avagy pedig a másik véglet következik be, vagyis a munkásszervezetek a termelést gátló követelményeket igyekeznek végrehajtani. Nem szabad felejtetni, hogy nincs olyan ország, amelyben a munkásság egyetemére kiterjedő *kollektív* megállapítási rendszer volna érvényben: ezzel ellentétben a minimális bérszabályozás egyre inkább a törvényhozás, illetőleg a törvényes rendezés útjára kerül. A munkaszabályszerződések erőhatalm hiányában nem nyújthatnak megfelelő védelmet és ezért a gyengébb fél érdekében az államhatalomnak kell közbelépnie.

A mezőgazdasági munkások munkaereje jogosulatlan kihasználásának meggátlásáról szóló 1923:XXV. t.-c. meghozatalát megelőző, világháború utáni években a gazdasági leermolás és a változó árak következtében a gazdasági munkások kereseti viszonyai sokszor rendkívül kedvezőtlenül alakultak. Ezért a kormány szükségét látta a mezőgazdasági napszámbérvizonyok rendezésének.

A hivatkozott törvény gazdasági és szociális érdekeket egyaránt kíván szolgálni, amikor egyfelől semmisnek mondja ki az aránytalan szerződési megállapodásokat és másfelől megadja a lehetőséget arra, hogy a fizetendő legkisebb napszámbérek ott, ahol annak szüksége fenntartható, kötelezően megállapíttassanak és amikor ezeknek a napszámbéreknek megállapítását formáságoztól mentes, társadalmi alapon e célból szervezett olyan külön bizottságra bízza, amelyben az érdekeltek, a birtokosok és munkások paritásos alapon vesznek részt.

Az említett törvény a munkaviszonyok szabad rendezésének (szerződés szabadságnak) elvét nem kívánta megváltoztatni. Csakis *kivételes* esetekben kíván ott és akkor közrehatni, ahol és amikor arra közérdekből, jelesen szociális és gazdasági szempontokból, a gazdasági termelés rendjének biztosítása érdekében, végül a gazdasági és valutáris viszonyok folytán létének fentartásával leginkább érdekelt munkásrétegnek a napszámbérrért dolgozó gazdasági munkásnak és családjának minimális életszükségleti igényének biztosítása céljából indokolt szükség van és amíg a viszonyok állandósulása nem valószínű.

A törvényről sokat vártak. Ugy hitték, miként az indokolás arra rámutatott, hogy rendelkezéseivel, irányánál fogva megszünteti a mezőgazdasági termelés terén észlelhető bizonytalanságot és ezáltal hozzájárul a gazdálkodás rendjének, a szociális békének, valamint a munkaadó és munkás között kívánatos jó viszonynak megszilárdításához.

Az 1923:XXV. t.-c. nem rendelte el hivatalból, azaz erre vonatkozó külön intézkedés nélkül történő, napszámbérmegállapítást. Ugyanis abból a feltevésből indult ki, hogy nem mindenütt kedvezőtlenek a napszámbérek és ezért a szabadon kialakuló bérvizonyokba nem kívánatos bérmegállapítás útján beleavatkozni.

A törvény elrendeli, hogy a gazdasági munkások (napszámosok) munkabérének megállapítására minden járásban (megyei városban), törvényhatósági városban gazdasági munkabérmegállapító bizottságot kell szervezni, amely bizottság elnökből, helyettes elnökből, négy rendes és négy póttagból áll. A bizottságnak tagjai egyenlő arányban a járási, illetőleg a városi mezőgazdasági bizottságnak a munkavállalók és a 10 kat. holdnál nagyobb birtokkal rendelkező birtokosok választói csoportját képviselő tagjai által saját csoportjaik sorából választott munkások és birtokosok. A birtokosok választói csoportját képviselő tagok felét a 10 kat. holdnál nagyobb és a 100 kat. holdat meg nem haladó birtokkal rendelkező birtokosok választói csoportját képviselő tagok, másik felét a 100 kat. holdat meghaladó birtokkal rendelkező birtokosok választói csoportját képviselő tagok maguk közül választják. Az elnököt és helyettes elnököt az illetékes mezőgazdasági kamara által e célra bizottságként kijelölt öt egyén közül a gazdasági munkabérmegállapító bizottság rendes tagjai általános szótöbbséggel választják.

Miként a fentebbi törvényi rendelkezésből látjuk, a mezőgazdasági munkabérmegállapító (helyesebben napszámabérmegállapító) bizottságban egyenlő arányban foglalnak helyet a munkaadó és munkavállaló tagok. A bizottság elnökének pártatlanságát (érdektelenségét) is biztosítja a törvény, amely kimondja, hogy az elnök és helyettes elnök az illető járás (város) területén sem munkaadó, sem munkavállaló nem lehet és nem lehet a járási (városi) mezőgazdasági bizottság egyik érdekeltségi csoportjának sem tagja.

A törvény a bizottság paritásos alapon való működését biztosítani kívánja, ezért elrendeli, hogy a gazdasági munkabérmegállapító bizottság a munkabéreket (2. §.) az elnökön kívül egyenlő arányban, két birtokos és két munkavállaló tag részvételével zárt ülésben állapítja meg.

Fontos rendelkezése a törvénynek, hogy a megállapításnál a munkások teljesítőképességére, nemére, korára és a teljesítendő munka minőségére figyelemmel kell lenni. Ez azonban a gyakorlatba nem igen ment át. A bizottságok rendszerint különböztetnek hónapok szerinti, továbbá teljes munkabírású, (kasza-kapaképes) férfiak, továbbá nők és másodosztályú munkások, nemkülönben gyermekek között, a munkanemenkénti bérmegkülönböztetés azonban már ritkább. Az egységes normák kialakulása ezen a téren hiányzott.

A törvény biztosítani kívánta a gyors elintézés érdekében az egyfokú és rövid határidőhöz kötött fellebbezést. A törvény értelmében a gazdasági munkabérmegállapító bizottságnak megállapítása ellen a bizottságnak bármely tagja, illetőleg a gazdasági felügyelő a megállapítástól számított nyolc nap alatt a földművelésügyi miniszterhez írásban előterjesztéssel élhet.

A törvény elrendelte, hogy a végérvényesen megállapított legkisebb munkabéreket az illetékes járási főtisztviselő (polgármester) köteles a vármegyei hivatalcs lap legközelebbi számában közzétenni és helyben a szokásos módon azonnal közhírré tenni.

Nagy hiánya a törvénynek, hogy erőteljes bérvédelmi szankciókról,

még kevésbé megfelelő ellenőrző szervezetről nem gondoskodott. Nem elégséges ugyanis a törvénynek az a rendelkezése, hogy az a munkaadó, aki a végérvényesen megállapított legkisebb munkabérek közhírré tétele után a megállapított legkisebb munkabéernél kevesebbet szerződött munkást (napszámost) vagy kevesebbet fizet a munkásnak (napszámosnak), — amennyiben cselekménye súlyosabb büntető rendelkezés alá, különösen az 1920: XV. t.-c. rendelkezése alá nem esik — kihágást követ el és 600 pengőig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő.

Az elmaradt bérkülönbszet igénylési idejének megállapítása is kiegészítésre szorulna. A törvény szerint ugyanis a munkás (napszámos) a munka megszűnte után legfeljebb kilencven napon belül követelheti teljesített munkája után a megállapított legkisebb munkabér és a részére kifizetett munkabér közötti különbszetet.

A mezőgazdaságban alkalmazott gazdasági munkavállalók munkabérének megállapítására vonatkozó törvény hiánya, hogy a mezőgazdasági munkabérmegállapítás nem kötelező, azaz erre vonatkozó külön elrendelés nélkül a bizottság nem állapítja meg a napszámbéreket, csupán a földművelésügyi miniszter hivatalból, vagy erre irányuló óhaj alapján rendelheti el. Egyrészt pszichológiai adottságok következtében, másrészt a mezőgazdasági bérmegállapítási rendszer ismeretének hiányában a mezőgazdasági napszámbérmegállapítás általánosnak nem mondható. Az elmúlt években nemzetpolitikai szempontokat is figyelembevéve a földművelésügyi kormányzat erőteljesen szorgalmazta a magyarság jelentékeny rétegét kitevő mezőgazdasági munkásság minimális életszínvonalát biztosító legkisebb napszámbérek minél kiterjedtebb megállapítását, aminek eredménye lett, hogy az országnak közel háromnegyedrész területén megállapították a legkisebb napszámbéreket. Az elért eredmény azonban nem kielégítő.

A lélektani adottságok mellett termelési és értékesítési tényezők is akadályozzák a mezőgazdasági méltányos munkabér kialakulását és megállapítását. A szervezetlen és rendszerint tárgyalásra nem alkalmas mezőgazdasági munkavállalói elem nem tudja érdekeit elég hatékonyan megvédelmezni, miként ezt a szervezett és rendszerint képzettebb ipari munkásság teszi. A földművelésügyi miniszter gazdasági felügyelők útján a bérek méltányos megállapítása felett örökődik ugyan, de szervezethez hiányában a helyhez kötött mezőgazdasági munkásság érdekei védelmének nem tud olyan nyomatékot adni, mint amilyent a nemzetnek ez oly annyira számos rétege megérdemel.

A viszonylag alacsony napszámbérek kialakulása mellett hiányossága még a jelenlegi mezőgazdasági munkabérmegállapítási rendszernek, hogy a bérminimalizálás nem terjed ki a mezőgazdaságban nagymértékben elterjedt részkeresetek megállapítására. Ez a gyakorlatban annyit is jelent, hogy amennyiben magasabb napszámbéreket állapítanak meg, a kevesebb szociális érzékkel bíró mezőgazdasági munkaadók hajlamossá válnak a keresetnek termény vagy részjárandóságban való megállapítására.

A munkabérmegállapítás általánosságának, nemkülönben a munkások szervezethez hiányának, a munkások helyhez kötöttségéből származó nagyobb alávetettsége, a bérmegállapítás korlátozottsága, hatáskörének

szűkített értelmezése eredményezik, hogy a mezőgazdasági munkabérmegállapítás nem váltja be minden vonatkozásban a mezőgazdasági szociálpolitikánkban neki szánt fontos szerepet.

Előzőkben rámutattunk a jelenlegi mezőgazdasági munkabérmegállapítási rendszerünk alapvető, az elérni kívánt szociális védelmet sokszor meghiusító hibáira. Ezek után felmerül a kérdés, hogy a mezőgazdasági munkabérmegállapításnak jelenlegi rendszere miként szerveztessék át. Ráműtattunk arra, hogy a munkabérszabályozás az európai országokban egyrészt magánmegállapodás jellegű munkaszabályszerződések, másrészt törvényes közhatalmi rendezés útján történik.

A magyar adottságokat és viszonyokat tekintve, nálunk a kollektív szerződések útján való bérszabályozásra sok lehetőség nem nyílik és ezért a törvényes bérrendezés eszközéhez kell folyamodnunk. Ujabban egyébként is, miként arra rámutattunk, a törvényes bérrendezés került előtérbe, annál is inkább, mert az újabb alkotmányokban a szociális szempontok egyre nagyobb szerepet töltenek be. Az államéletben a magánjellegű szervezetek hatásköre szűkül, ami gyakorlatilag annyit is jelent, hogy a törvényes rendezés a magánjellegű (kollektív szerződés útján történő) szabályozással szemben gyakorlati szempontból is elvitathatatlan előnyöket rejt magában.

A munkaszabályszerződés útján való bérrendezés nálunk azért sem valósítható meg, mert a mezőgazdasági munkásságnak, de a mezőgazdasági munkaadói érdekeltségnek sincsen szerződéskötésre alkalmas és képes szervezete. A gyakorlatban ugyanis a mezőgazdasági munkaszabályszerződéseket szabad társuláson alapuló munkavállalói szervezetek (szakszervezetek, hivatásszervezetek) kötik a munkaadói szervezetekkel. Ilyen munkavállalói szervezetek pedig nálunk nincsenek; az itt-ott megszervezett szociáldemokrata vagy keresztényszociálista földmunkásegyletségeknek elenyésző számú működő taglétszáma van: már ezért is tevékenységi körük erősen korlátolt. Igaz, hogy működésük elé még jelenleg is, nemzetpolitikai szempontokból jelentős igazgatási gyakorlati nehézségeket támasztanak.

Minthogy Magyarországon a munkaszabályszerződéskötéshez szükséges szabad, vagy kénysztársuláson nyugvó munkásszervezetek nincsenek, gondoskodnunk kell a szociális bérvédelem érdekében a törvényes munkabérmegállapításról. A törvényes bérrendezés kezdetleges módját, nevezetesen azt, hogy a törvény maga állapítsa meg a béreket, miként egyes amerikai államokban szokásos, a velejáró nehézségek következtében nem alkalmazhatjuk. Sokkal helyesebb ezért az a legtöbb európai országban elterjedt bérmegállapítási eljárás, amelynél a törvény az érdekeltek, esetleg érdektelenek és szakértő szervek bevonásával bérmegállapító szerveket létesít.

Egyébként az adottságokat helyesen mérlegelve a mezőgazdasági bérszabályozásnak ezt a módját választotta az első mezőgazdasági munkabérmegállapítási törvényünk, az 1923: XXV. t.-c. is. A helyes jogfejlés útjára lépve az idézett törvény-cikkben megállapított rendszer továbbépítése volna a kövendő út.

Az esetben is, ha a törvényes bérrendezés mellett foglalnunk állást, a bérmegállapítás alapfeltételeit és főszempontjait is rögzíteni kell. A mezőgazdasági munkabérendezésnél pontosan meg kell állapítani, a bérmegállapítás hatályát. Pontosán rögzíteni kell a munkabérmegállapításba bevonandók körét vagy a mezőgazdasági ágak vagy pedig a munkáscsoportok pontos felsorolásával, nehogy a törvény szándékával ellentétben, a mezőgazdasági bérmegállapítás jogosultsága vitássá legyen tehető. Az 1884: XVII. t.-c.-ben (ipartörvényben) ipari mezőgazdasági elkülönítésül a 183. §-ban használt felsorolás alapján a bérmegállapítás alá tartozó mezőgazdasági ágak közé feltétlen felveendő a mezőgazdasági és erdei termelés, az állattenyésztés, a halászat, a kert- és szőlőművelés, selyemtermelés és méhészet is. Hasonlóképpen kimondandó lenne, hogy az említett mezőgazdasági termelési ágakkal összefüggő és leginkább saját nyersterményeik feldolgozásával és eladásával foglalkozó mellékiparokban is megtörténjék a legkisebb munkabérmegállapítás. Jelenleg főleg a mezőgazdasági mellékiparok terén sok visszasság uralkodik, mert ezekben az ipari termelésben megállapított szociális védelmi rendelkezések nem nyernek alkalmazást.

A bérmegállapítás termelési ágankénti hatályának megállapítása mellett kimondandó, hogy a mezőgazdaságban fizetett mindennemű munkabérré (napszámbérré, szakmánybérré, cselédbérré, részes keresetre stb.) kiterjed a legkisebb napszámbérmegállapítás. Külön intézkedés lenne teendő a mezőgazdasági magánalkalmazotti kategória, a gazdatisztek berendezésével kapcsolatban. Miként a magánalkalmazottak egyéb csoportjainál, úgy a mezőgazdaságban alkalmazott magántisztviselőknél is gondoskodni kellene legalább is a minimális bérek megállapításáról.

Az általános, az összes munkákra kiterjedő bérrendezésre vonatkozó rendelkezés, az első mezőgazdasági munkabérmegállapítási törvényekkel szemben nagy haladást jelentene, mert a jelenleg érvényben levő legkisebb *napszámbérmegállapítási* rendszer helyett a bérmegállapítás hatálya az összes mezőgazdasági munkabérekre kiterjedne. Fentebbiekben részletesen utaltunk arra, hogy mezőgazdaságunk jelenlegi termelési rendszerében nem a napszámbérfizetés, hanem a naturáliákkal való fizetés a túlnyomó. A részkereset, szakmánykereset, a cselédjárandóságok általában a magyar mezőgazdasági

munkavállalók keresetének körülbelül 80%-át teszi, ami gyakorlatban azt eredményezte, hogy a jelenlegi rendszer mellett a bérmegállapítás hatálya alól még ott is, ahol a bérmegállapítás elrendeltetett, kiesett a mezőgazdasági munka túlnyomó része. A mezőgazdasági munkabérvédelem így tehát csak részben érvényesülhetett. A tapasztalat szerint ott, ahol esetleg viszonylagosan magasabb napszámbéreket állapítottak meg, egyes gazdaságokban hajlandók voltak a korábban napszámbér mellett végzetett munkák díjazását más rendszerre átváltani, hogy így a legkisebb napszámbérmegállapítás hatálya alól mentesüljenek. Amint a bérmegállapítás az összes mezőgazdasági munkákra kiterjed, a mezőgazdasági munkabérvédelem is erőteljesebbé válik és bizonyos kiegyenlítődség áll elő a munkanemek és munkafajok között. Megfontolandó lenne az is, hogy a bizottságokat órabérmegállapítás (és így munkaidőmegállapítás) jogosultságával ne ruházzuk-e fel. Ugyanis órabérmegállapítás esetén, meghatározott időn (napi 8—11 órai) túlteljesített munkáért a bizottságok túlmunkadíjazást állapíthatnának meg, ami a közvetett úton történő munkaidőszabályozást is jelentené.

A bérmegállapításnak az összes mezőgazdasági munkákra való kiterjesztése mellett gondoskodni kell az egységes elvek szerinti bérmegállapításról is. A jelenleg az egyes országrészek, sőt a megyék keretén belül is járasonként eltérő bérszabályozás van. Ezt egységesíteni kell. A bizottságok munkájának megkönnyítése és alapossá tétele céljából bérmegállapítási irányelveket kell kidolgozni s amennyiben ez a törvény keretébe nem férhet, a végrehajtási utasításba kell megfelelő irányelveket felállítani.

További alapvető kérdés, hogy a bérmegállapítás hivatalból, azaz erre vonatkozó külön elrendelés nélkül, vagy pedig erre vonatkozó külön rendelkezés alapján történjék-e? Az 1923: XXV. t.-c. rendelkezése szerint jelenleg a járási, illetőleg városi munkabérmegállapító bizottságok a legkisebb napszámbéreket a földművelésügyi miniszter erre vonatkozó külön rendeletére állapítják meg. Igaz, hogy a törvény szerint a bérmegállapítást bárki (tehát nem csupán mezőgazdasági munkás) kívánására elrendelheti a földművelésügyi miniszter, mégis az elrendeléshez hivatali szervezetet kell megmozgatni. A miniszter tehát mérlegelheti a bérmegállapítás elrendelésének szükségességét, — az idevonatkozó törvényi rendelkezés értelmében lehetőség szerint a mezőgazdasági érdekképviselői szervek (mezőgazdasági kamarák) meghallgatásával. A kialakult gyakorlat alapján a földművelésügyi miniszter bérmegállapítás elrendelése előtt nemcsak mezőgazdasági érdekképviselőt (az illetékes kamarát), hanem az elsőfokú közigazgatási hatóságot és az illetékes gazdasági felügyelőséget is megkérdezi. Ez az eljárás még a legnagyobb jószándék és gyorsaság mellett is szükségszerűen

a bérmegállapítás lassítását eredményezi. Ezért helyesebbnek látszik olyan rendezés, amelynek alapján a legkisebb munkabéreket külön erre vonatkozó kérelem nélkül hivatalból kell meghatározott időszakokra (évekre, évszakokra) megállapítani. Ezzel a bérmegállapítás előzetes, hosszadalmas ügyviteli teendői elesnének. A hivatalból való bérmegállapítás mellett szólna az is, hogy a mezőgazdasági munkásság jelenlegi szervezetlensége, függőségi viszonya, képzettségi és értelmiségi foka mellett e téren a kívánatos közreműködés nem remélhető. Előfordul az is, hogy a mezőgazdasági munkás függőségi viszonya következtében a bérmegállapításra vonatkozó kérelmet nem meri előterjeszteni.

A bérmegállapításnak kérelemre történő elrendelése és a kötelező mindenütt érvényre jutó (hivatalból való bérmegállapítási rendszer között átmenet az a rendszer, amikor a bérmegállapító bizottságok kötelesek az előterjesztett kérelem alapján felsőbb hatósági (miniszteri) jóváhagyás nélkül dönteni, hogy a bérmegállapításra szükség van-e vagy nincs, illetőleg előbbeni esetben a legkisebb béreket egyúttal megállapítani. Ez a közvetítő rendszer is — miként az elrendelés alapján történő bérmegállapítás, — azt kívánja elérni, hogy a legkisebb béreket ne állapítsák meg olyan helyeken, ahol egészséges munkabérek alakultak ki. Ugyanis, ha megfelelő és a munkás tisztességes megélhetését biztosító béreket fizetnek, a legkisebb bérmegállapítás, mely rendszerint a rendesen fizetett béreknél alacsonyabb béreket rögzít, legtöbbször a kialakult kedvezőbb bérszintet rontja. Nálunk ez az aggodalom elég indokolt volna. Tény, hogy a jelenlegi napszámbérmegállapítási rendszer mellett a legkisebb napszámbérek országos átlagban túl alacsonyan vannak megállapítva. Az egyes bizottságok a legkisebb napszámbéreket legtöbbször a legrosszabban díjazott munkák bééréhez idomítják. Vannak olyan mezőgazdasági munkák, amelyeknél a jövedelmezőségi viszonyokat figyelembevéve, nagyobb béreket fizetni nem lehet. Ha pedig ezekre viszonylagosan magas, legkisebb napszámbért állapítanak meg, akkor ezeket a kevésbé rentabilis munkákat nem végezhetik el. Könnyen előállhat, hogy a mezőgazdaság a kevesebb munkaerőt igénylő termelési ágakra tér át. Abban az esetben azonban, ha egy egyes bérmegállapító bizottságok erre vonatkozó rendeletben megállapított intézkedés alapján munkanemenként is részletesen különböztetnek, ez az aggodalom elesik és a bérmegállapítás munkanemenként a munkaerőkifejtésnek és a munkások korának, nemének megfelelően megtörténhet. Az intenzívebb, (tehát több munkaerőt foglalkoztató) gazdálkodás megteremtése érdekében hatékony gazdaságpolitikai intézkedéseket kell tenni. A fentiek alapján levonjuk azt a következtetést, hogy a munkabérvédelem érdekében kívánatosnak látszik a bérmegállapítás hivatalból való szervezése.

Előzőkben alapvető követelményként állítottuk fel, hogy a munkás részére fizetendő bér olyan legyen, hogy a munkás és családja tisztességes megélhetését biztosítsa. Azaz a legkisebb munkabérnek sehol sem szabad a munkás életfentartási költségei (a munka termelési költségei) alá szállania. Utaltunk arra, hogy társadalmi, gazdasági és szociális bajok kútforrása lehet, ha a fizetett bér tartósan a munka termelési költsége, azaz a munkás tisztességes megélhetését biztosító keresmény alá esik. Ha a központi hatalom, vagy bérkialakításra hivatott szervezet hivatása magaslatán hatékonyan örködik az említett követelmény gyakorlati megvalósításán, akkor a munkabérvédelemnek a legkisebb munkabérmegállapítás rendszere jelentékeny előnyökkel jár. Ezért a központi elbírálásra, felülvizsgálatra, döntésre hivatott szervezetnek a bérmegállapítási rendszerbe erőteljes beszólási jogot kell biztosítani. Vagyis ha a központi szervezet úgy találná, hogy a megállapított bérek a munkás tisztességes megélhetését nem biztosítják, még erre vonatkozó külön felelősség nélkül is jogosult legyen a bérek megváltoztatására.

A tisztességes bér biztosítása érdekében kívánatosnak látszik, hogy *országos minimumok* is megállapíttassanak, amelyek alá az egyes munkabérmegállapító bizottságok nem szállhatnak. Ugyanis az ország egyes részein a fizetett mezőgazdasági bérek sokszor indokolatlanul lényegesen eltérnek egymástól, amit nem magyarázhatnak meg a helyi megélhetési viszonyokból és a termelés belterjességéből előálló különbségek. Különösképpen tapasztalhatjuk ezt a cselédbéreknél is, dacára, hogy nem volna szabad olyan eltéréseknek lenni, mint amilyenek jelenleg fennállanak. Alapvetően kell elfogadnunk olyan bér országos minimumként való megállapítását, amely a gazdasági cseléd felesége és legalább három kiskorú gyermeke tisztességes megélhetését biztosítja. Már pedig ott, ahol a gazdasági cseléd csak tizenkét mázsás évi gabonajárandósághoz jut, semmiképpen sincs a cseléd családjának megélhetése biztosítva. De ugyanúgy vannak más termelési ágak is, amelyekben fizetett bérek országos minimalizálására szükség van, egyrészt a munka egyöntetűsége, másrészt az egyes helyeken tapasztalható túl alacsony munkáséletszint felemelése érdekében. Ilyen országos minimalizálásnak volnának alávetendők pl. a dohánykertészek keresményei, a különböző részes művelések (aratás stb.) részesedési arányai stb. Az országos minimum arra is hivatott volna, hogy az egyes helyi munkabérmegállapító bizottságoknak irányelvül szolgáljon, abban a vonatkozásban, hogy azok a béreket az országos minimumnál magasabban igen, de alacsonyabban nem állapíthatják meg.

A mezőgazdasági munkabérvédelem és így a legkisebb munkabérmegállapítással elérni kívánt cél csak akkor biztosít-

ható, ha megfelelő arra alkalmas bérmegállapító szervezet áll rendelkezésre. A szervezet az elérendő célt pedig még hatékonyabban szolgálhatja, ha a bizottságban az érdekelt munkaadók és munkavállalók mellett érdektelenek, legfőképpen szakértő érdektelen tagok is helyet foglalnak. Miként arra rámutattunk a jelenlegi járási (városi) mezőgazdasági munkabérmegállapító bizottságok két munkaadó és két munkavállaló tagból állanak, a szakértelmet a szavazati joggal nem bíró gazdasági felügyelők képviselik. Az elnök is csak érdektelen lehet. A jelenlegi munkabérmegállapítási szervezetnek hibája, hogy a munkabérmegállapító bizottság tagjai szakértelem, tudás, függetlenség, tárgyalóképesség tekintetében nem egyenlőek. A mezőgazdasági munkavállalók ugyanis jelenlegi képzettségük gazdasági és politikai iskolázottságuk mellett egyenrangú tárgyalófélnek nem tekinthetők. A munkabérmegállapító bizottságok tagjai csak a mezőgazdasági érdekképviselői munkavállalók csoportjából választhatók. Ez már maga is bizonyos korlátozott kiválasztódást jelent, mert az adottságunk következtében a mezőgazdasági érdekképviselői szervezetben a munkavállalói elemek tevékeny szerepet nem játszanak, vagy nem játszhatnak. Természetesen, más volna a helyzet, ha a munkavállalóknak önálló munkás, vagy munkakamarai vagy szabadtársuláson alapuló (hivatásszervezeti) érdekképviselőjük lenne, amikor is ezek a munkabérmegállapító bizottság megfelelő tagjainak kiküldéséről gondoskodni tudnának. Utóbbiak függetlenségét pedig éppen a munkásság szervezettsége támasztaná alá, a szaktudást pedig az érdekképviselői szervezet nevelő és képző munkája nyújtaná.

Figyelemmel arra, hogy a járási munkabérmegállapító bizottságokban rendszerint megfelelő képzettségű tárgyalóképes munkavállalói elemek nincsenek, célszerűnek látszana nagyobb körzetekben, a mi közigazgatási beosztásunknál megfelelően törvényhatóságokként megalakítani a munkabérmegállapító bizottságokat. Ez esetben nemcsak a munkavállalói érdekelttség tud megfelelő tagok kiküldéséről gondoskodni, hanem a gazdák érdekei is jobban megvédhetők, nemkülönben mód és lehetőség nyílna arra is, hogy hozzáértő, érdektelen tagok működjenek bizottságban. Ezért kívánatosnak látszik, hogy a munkabérmegállapító bizottságok a jelenlegi szűkebb területi hatáskörük helyett nagyobb területre szerveztessenek. De kívánatos az is, hogy a bizottság több munkaadó és munkavállaló tagból álljon. A törvényhatóságokként szervezett munkabérmegállapító bizottságok esetében lehetővé válik, hogy miként ipari bérmegállapítási rendszerünknel is, megfelelő, rendszerint nyugdíjas köztisztviselőkből érdektelen tagokat nyerjenek meg a bérmegállapításhoz. Az eltérő érdekeltségre tekintettel kívánatos, hogy a munkaadó tagok, — miként az 1923: XXV. t.-c. szerint is — birtoknagyságokként hívassanak meg a bizottságba. A munka-

vállaló tagok választására, különálló mezőgazdasági munkavállaló érdekképviselő hiányában, a mezőgazdasági érdekképviselői rendszerben megszervezett munkavállalói kategóriából való kiválasztás nyújtana módot. Viszont arról is kell gondoskodni, hogy a bizottság érdektelen tagjai különösképpen az elnök, valóban érdektelenek legyenek.

Fentebb rámutattunk arra, hogy a munkásság létminimumának biztosítása, de az egységes béralakulás érdekében is kívánatos, hogy országos bérminimum állapíttassék meg. A bérminimum megállapítását erre a célra szervezett országos bizottságra kellene ruházni, amely országos kérdések megtárgyalására, irányelvek kidolgozására is lenne hivatott. Fontos lenne, hogy a bizottság feladatkörét az országos minimumok megállapításán felül ellenőrzési, felügyeleti, rendelkezési esetleg felelősségi ügyekre is kiterjesszük.

A bérmegállapítás hatékonyságának lényeges szempontja az is, hogy a bérmegállapításra hivatott szervek határozatai milyen erővel ruháztatnak fel. Gondoskodni kell a bérvédelem hatályosságának érdekében a gyors intézkedésről. De viszont gondoskodni kell arról is, hogy a bizottság működése az elérni kívánt célt, nevezetesen a munkás tisztességes megélhetését biztosító és a termelés érdekeit nem veszélyeztető bérmegállapítási feladatkörön túl ne lépjenek. A felelősségi lehetőség megadásával, a felelősségre hivatott szervezet intézkedésére határidőt, lehetőség szerint nagyon rövid határidőt kell megállapítani.

A munkabérvédelemnek alapvető szempontja az is, hogy a megállapított bérek maradék nélkül átvitessenek az életbe, azaz megfelelő szervezet gondoskodik arról, hogy a munkavállalók számára legalább a bizottságok által megállapított legkisebb bérek fizetessenek. Ez pedig olyan szervek felállításával valósítható meg, amelyek törvényes felhatalmazás alapján gondoskodni tudnak a megállapított bérek maradék nélküli fizetéséről. Ezzel a feladattal vagy a hivatali jellegű igazgatási egységek vagy pedig érdekképviselői szervek bízhatók meg. Utóbbiak lehetnének vagy szabadtagszervezetek alapuló (hivatás-, vagy szak-) szervezetek is. Minthogy pedig a mezőgazdasági munkásságnak jelenleg szervezetei nincsenek, célszerűnek látszik vagy az érdekképviselői vagy pedig hivatali szervezetekre bízni a béreknek ellenőrzését. A hivatali szervezet a szaktudást és a szakismeretet mindenestre jobban képviselné, a hatósági szervezetben való betagozódása folytán megfelelő végrehajtási hatalommal is felruházható volna és így nagyobb tekintélyt képviselne. Ezenfelül a pártatlanságot is biztosítani tudná. Viszont a hivatásszervezetek az érdekeltség szempontjait juttathatnák megfelelőbben kifejezésre.

Végül megemlítjük, hogy a hatékony munkabérvédelem-

nek elengedhetetlen feltétele a megállapított legkisebb bérek betartásának biztosítása komoly szankció megállapításával, azaz olyan anyagi és erkölcsi jelentőségű büntetések kilátásba helyezésével, amelyek a bérmegállapítással megvalósítani kívánt bérvédelmi célt hatékonyan szolgálni tudják. A jelenlegi törvényben megállapított pénzbüntetés ugyanis hatékony védelmet korántsem jelent, ezért az új bérmegállapítási törvénynek szigorú büntetéseket kell kilátásba helyezni.

*

Fentiekben a magyar sorskérdések egyik legfontosabbikának, a mezőgazdasági munkavállalói réteg alacsony életszínvonalának emelését biztosító bérrendezésnek lényegesebb szempontjait világítottuk meg. A társadalmi béke, a nemzet életének nyugodt fejlődése érdekében, az ismertetett elvek figyelembevételével, a szükséges kormányintézkedéseket *mielőbb* meg kell tenni.

Szeibert János.

Közlemények.

Mattyasovszky Miklós.

1875—1939.

A mult hónap folyamán a magyar közgazdasági életnek ismét egyik kiváló munkását ragadta el körünkből a halál. Meghalt Mattyasovszky Miklós, aki évtizedeken keresztül volt az agrárpolitikának elméletben és gyakorlatban fáradhatatlan munkása. Neve az agrárpolitikai irodalomban 35 évvel ezelőtt tünt fel, amidőn „Törzsöröklési jog és törzsöröklési szokás“ című nagyobb munkájával lépett először a nyilvánosság elé. Ezidőtájt a Magyar Általános Polgári Törvénykönyv tervezetének elkészültével erősen foglalkoztak nálunk avval a kérdéssel, hogy birtokpolitikai szempontból nem volna-e kívánatos a földbirtokra nézve az általános öröklési jogtól eltérő külön örökjogot bevezetni. A hazánk birtokpolitikai viszonyai iránt már ekkor élénken érdeklődő Mattyasovszky e kérdés beható tanulmányozásához látott; egy németországi tanulmányút, valamint szélesebbkörű hazai anyaggyűjtés után írta meg említett munkáját.

Érdeklődésének középpontjában továbbra is a földbirtokpolitika nagyjelentőségű kérdései maradtak. Hivatali munkája is nagy részben e feladatkörrel volt kapcsolatos. Jelentős része volt a Darányi-féle telepítési törvényjavaslat kidolgozásában és egyéb, a birtokpolitikával kapcsolatos intézkedések előkészítésében. Amidőn az Országos Földbirtokrendező Biróságot felállították, Mattyasovszky tanácselnöki minőségben vezető állásba került e fontos szervnél. Munkásságát itt nemcsak hozzáértés és lelkiismeretesség, hanem meleg szív is jellemezte. Élénk szociális érzéssel és megértéssel töltötte be e helyen hivatását.

Az agrárpolitikának ezután is szorgalmas művelője maradt és állandóan foglalkozott irodalmilag is a magyar birtokpolitika kérdéseivel. E mellett 1911-től kezdve a Pázmány Péter Egyetemen, majd 1918-tól a kir. József Műegyetemen és 1926-tól a Magyar Közgazdaságtudományi Karon is mint magántanár, majd pedig mint rendkívüli tanár előadásokat tartott az agrár-

politika köréből. Mindez azonban nem elégítette ki elméleti hajlamait. A közgazdasági elmélet nagy egészébe szervesen kívánta beolvasztani az agrárpolitikát és annak elméleti gyökereit akarta kifejleszteni. Elsősorban a földjáradék kérdését igyekezett tisztázni és mélyreható tanulmányok alapján 1904-ben tette közzé „A földjáradék” című könyvét, melyben azt kívánta bebizonyítani, hogy Ricardo és követői téves úton járnak akkor, amidőn a földjáradékban tisztán különbozeti jövedelmet látnak, amely egyszerűen az áralakulásnak volna következménye. Mattyasovszky szerint a földjáradék nem tisztán forgalomgazdasági jelenség, hanem oly általános kategória, amely a föld termelékenységének következménye; szerinte a földjáradék egyszerűen a földre fektetett munka jutalma. Talán kissé merev és Ricardo elgondolásával szemben némileg igazságtalan is volt ez az álláspont, mégis lényegileg egyezett azokkal a törekvésekkel, amelyek a földjáradékban a termelékenység általános elvének egyik megnyilatkozását látták és így az abszolút járadék fogalmát állították fel. Ha Mattyasovszky a háttértermelékenységi elmélet fegyvereit nem is használta munkájában, mégis oly gondolatnak adott kifejezést a magyar irodalomban, amely a külföldön is erősen tért hódított.

Allandóan tépelődve az agrárpolitikának a közgazdasági elmülethez való viszonyán, és attól a gondolattól vezetve, hogy a közgazdaság hagyományos elméletében a forgalomgazdasági szempont túlságosan előtérbe lép, Mattyasovszky nagyobb munka megírásához fogott. Ebben „A földművelés közgazdaságtana” c. munkában megkísérelte a közgazdaság oly nézletét adni, amely számol avval a ténnyel, hogy az emberi megélhetésnek elsősorban a mezőgazdaság az alapja. Ha nem is rendszeres közgazdaságtan e munka, mégis oly átfogó mű, amely mintegy az agrárpolitikának elméleti háttérét rajzolja meg.

Mattyasovszky munkásságát nemes emelkedettség jellemezte, mely óvakodott az egyoldalúságtól és a nagy öszcéel, a nemzeti boldogulás szempontjából nézte az agrárpolitikai problémákat. Különösen a földbirtokpolitikának elsőrendű szaktekintélye volt, aki az elméleti és gyakorlati szempontok egyesítésével fontos szolgálatokat tett hazájának.

Heller Farkas.

Az agrárkutatás kiépítése Németországban.

Egyik régebbi tanulmányomban* ismertettem Németország azon kutatóintézeteit, amelyeknek az volt a feladatuk, hogy a gyakorlati megoldásra váró fontos és időszerű agrárkérdéseket tudományosan és tárgyilagosan megvizsgálják, megvilágítsák. Ezen intézetek javarészt 1930 körül alakultak, mivel a mezőgazdaság alapvető közgazdasági és nemzetpolitikai jelentőségét, főleg ez időpont óta ismerték fel Németországban. Nagy jelentőségre jutottak ez intézetek a nemzeti szocialista kormányzat uralomrajutása óta, mivel tudjuk, hogy a nemzeti szocialisták Németország egész közgazdaságának alapját a mezőgazdaságra kívánták mintegy visszahelyezni és így ezen agrárkutató-intézetek, főleg az ismert önellátási programmal, utóbb pedig a négyéves tervvel, másszóval az ú. n. Erzeugungsschlacht-tal kapcsolatban, fokozott szerephez jutottak. A nemzeti szocialisták azonban ezen intézetekben, — márcsak személyi kérdésekből kifolyólag is — lényeges változásokat eszközöltek. Így pl. a „Das deutsche Forschungsingstitut für Agrar- und Siedlungswesen“, mely általános agrárpolitikai, főleg azonban telepítési kérdések vizsgálatával foglalkozott, 1935 óta megszűnt, mivel a konzervatív irányzatot képviselő vezetője, Prof. Max Sering több ízben állást foglalt pl. a nemzeti szocialista birtokpolitikájával, avagy az ismert új törzsöröklési törvénnyel szemben, úgyhogy ez intézet munkaköre utóbb átment a birodalmi földművelésügyi minisztérium, illetve a Reichsnährstand megfelelő osztályába. A „Reichsforschungsstelle für landwirtschaftliches Marktwesen“, mely az első mezőgazdasági piac- és konjunktúrakutató, valamint árellelőrző szerve volt a birodalmi kormánynak s mely intézet inkább speciális termelési és értékesítési kérdésekkel, főleg a gabonakérdés vizsgálatával foglalkozott, ma már szintén beolvadt a Reichsnährstandba (Abt. III.). Az „Institut für Konjunkturforschung“, mely a kiváló statisztikus, Prof. Wagemann vezetése alatt működik, főleg az ipari konjunktúrakutatás szolgálatában áll, helyesebben a gyárpar kutatószerve, de van mezőgazdasági szakosztálya is, melyben azonban agrárvonatkozású kérdésekkel csak annyiban foglalkoznak, amennyiben bizonyos ipari kérdések megvilágításához általános mezőgazdasági vonatkozású kérdések vizsgálata is szükségesnek látszik. Legnagyobb port mindenestre a berlini mezőgazdasági főiskolán létesített „Institut für landwirtschaftliche Marktforschung“ megszűnése vert fel. Ez intézet főleg a hazai termelés fejlesztési, illetve az agrárbehozatal letörési lehetőségeit vizsgálta, továbbá a standardizálás és márkázás, valamint helyes piac-

* Magyar Gazdák Szemléje, 1934. IV.

ellátás és árbefolyásolás kérdésének terén folytatott igen eredményes kutatómunkát és kiadta a maga nemében egyedülálló mezőgazdasági piac- és konjunktúrakutató szaklapot, a „Blätter für landwirtschaftliche Marktforschung“-ot. Az intézet vezetőjének, Prof. K. Brandt-nak azért kellett távoznia Németországból, mert azonosította magát néhány, az új irányzattal szembehelyezkedő gazdaságpolitikussal és így ezen intézet munkaköre is részben átment a Reichsnährstandba.

Az agrárkutatás ügye, azaz a legkülönbözőbb gyakorlati jelentőségű agrárkérdés rendszeres és tudományos vizsgálata azonban, mint említettem, továbbra is igen fontos és időszerű feladat maradt Németországban és annak további kiépítése iránt a megfelelő intézkedések meg is történtek. Az ezirányban folyó kiépítésre jellemző, hogy a specializálódás, illetve az egyes intézetek külön kiépítése helyett, most inkább azok tömörítésére törekedtek, hogy az egyes részkérdések vizsgálata is egy egységes irányítás alatt álló központi intézmény keretében történjék. Ezen átszerezvett, egységesen kiépített agrárkutatómunkát azután teljes mértékben az önellátás, illetve a négyéves terv, az ú. n. Erzeugungsschlacht szolgálatába állították, tekintve, hogy ez képezi Németország legfontosabb közgazdasági, illetve mezőgazdasági problémáját.

Felismerve azt, hogy az önellátás ügye milyen fontos, egyben azt is, hogy ennek a kérdésnek a megoldása milyen nehéz és bonyolult feladatot jelent, Darré birodalmi földmivelésügyi miniszter és parasztvezér, valamint Rust közoktatásügyi miniszter alhatározására a fentebbi fő problémával, az Erzeugungsschlachtal kapcsolatban felmerülő agrárkérdések beható, egységes vizsgálatára 1935. május 21-én Forschungsdienst címen felállították az agrárkutatás központi intézményét, mint a mezőgazdasági kérdésekkel foglalkozó tudományágazatok munkaközösségét. (Forschungsdienst, Reichsarbeitsgemeinschaften der Landbauwissenschaft, Berlin W. 35 Bendlerstr. 37.)

Az intézmény feladata és szervezete világosan adva van. A legfontosabb és legidőszerűbb kérdést Németországban ma az ismert önellátási program képezi, amelynek megoldásánál a mezőgazdasági részkérdések tömege merül fel. Ezen részkérdéseket viszont nem látszott lehetőnek megoldani anélkül, hogy mindazokat az erőket, — elsősorban az agrártudományos intézkedéseket ne tömörítsék, amelyek hivatva vannak a kérdés megoldásának szolgálatába állítani munkájukat. Az egyes speciális tudományágazatok ezen mintegy összekapcsolása érthető is. Ha pl. egy nemesített, minőségjavító búzafajtát akarok kitermelni, akkor nem elegendő csupán a megfelelő vetőmagról gondoskodni, de meg kell vizsgálni azt is, hogy egyáltalán alkalmas-e az illető föld ezen új búzafajta termelésére, meg kell vizsgálni az illető vidék klimatikus viszonyait, munkás-

viszonyait, a raktározási és szállítási feltételeket stb., mely vizsgálatok pl. a botanikusok, az agrókémiakusok, a meteorológusok stb. szakemberek bevonását kívánják meg. Ha pl. egy bizonyos irányú állatfajtát akarok beállítani, nem elég csupán a megfelelő tenyészegyekről gondoskodni, de itt is számolni kell pl. a klimatikus viszonyokkal, a legelőviszonyokkal, a takarmányozás kérdésével és az értékesítési lehetőségekkel is. A telepítés, új kisgazdaegzisztenciák megteremtése sem olyan egyszerű feladat, mint ahogy az talán első pillanattban látszik, mert a legkülönbözőbb szakemberek bevonása mellett itt is a részletkérdések tömegének beható vizsgálata szükséges ahhoz, hogy az akció jól sikerüljön. Fenti intézmény valóban a különböző agrárkérdésekkel foglalkozó tudományos körök, helyesebben az agrárpolitikusok, üzemtanászok, zoológusok, állatorvosok, mezőgazdasági technikusok, raktározási, helyesebben tárolási szakértők stb. stb.-k munkaközösségét, ezeknek fenti célból való tömörítését jelenti. Ez a szervezési munka nem is ment nehezen, mivel Németországban az agrárkérdések egyes területein már ugyanis régóta beható tudományos kutatómunka folyt, amelynek eddig csupán az volt a hibája, hogy nem állt egységes vezetés és irányítás alatt és nem volt egy átfogó, céltudatos programja, hanem mindegyik szakintézmény a maga speciális területén és egymástól külön működött.¹

A Forschungsdienst felállítása tehát az agrártudományokkal foglalkozó különböző intézmények munkájának egységesítését s az ezirányú tudományos kutatómunkának a gyakorlati agrárpolitika, az Erzeugungsschlacht szolgálatába való állítását jelentette. Tágabb értelemben véve azonban ez intézmény a német mezőgazdaság központi irányítását, sőt a tanácsadás intézményét is jelenti akkor, amikor az időszerű kérdéseket megállapítva és azokat megvizsgálva, a kérdések gyakorlati megoldását keresi és az elvégzendő feladatokról, a megfelelő eljárásokról a gazdaközönseget tájékoztatja. Az intézet fő célja mindenesetre az önellátási program és a négyéves terv gyakorlati keresztülvitelének tudományos előkészítése, miért is tekintettel arra, hogy az önellátás több részkérdéssel szoros összefüggésben áll, az intézet maga is több osztályra, hét munkaközösségre, ú. n. Reichsarbeitsgemeinschaftra cszlik, melyek mintegy a speciális agrárkérdések szakmühelyeiként szerepelnek és melyek ismét több, összesen 100 alosztályt foglalnak magukban. Külön munkakörben, külön osztályban foglalkoznak a növénytermelési, a mezőgazdasági kémiai, az állattenyésztési és halászati, a kertészeti és szőlészeti, a mező-

¹ Az indokolásból: Was der einzelne infolge der arbeitsteilig so vorgetriebenen Forschung nicht mehr zu übersehen vermag, das soll ihm kümftig richtunggebend und volksverbindend die Gemeinschaft als Erlebnis vermitteln.

gazdasági iparfejlesztési, a mezőgazdasági gép- és építésügyi, végül az általános agrárpolitikai és üzemtani kérdésekkel. Az intézmény élén, mint kormánybiztos, ú. n. Reichsbeauftragter für den Forschungsdienst, H. Backe, földművelésügyi államtitkár áll, aki a központi kormány, illetve a Reichsnährstand gazdaságpolitikai célkitűzéseinek megfelelően megjelöli az intézet fő munkaterületeit, egyben ellenőrzi az intézet működését. Az intézet tulajdonképeni vezető elnöke, (Obmann des Forschungsdienstes) Prof. Dr. Konrad Meyer, a neves német közgazda és agrárpolitikus. Az ügyvezető elnök mellett egy mezőgazdasági szakemberekből álló 10 tagú főtanács és a földművelésügyi minisztérium és a Reichsnährstand, valamint a közoktatásügyi minisztérium 2—2 kiküldöttjéből álló altanács működik. A Forschungsdienst mint ilyen évente egy főülést szokott tartani, rendszerint az ú. n. „Grüne Woche“-val egyidejűleg, de a szükség szerint több szakülést is összehívhatnak. Az előbb említett 7 főosztály mindegyike élén szintén egy-egy vezető, az illető szakkérdés egyik kiválósága áll, továbbá minden vezető mellett egy 2—3 tagú szaktanács is működik. Minden szakosztálynak meg van azután a maga speciális munka, illetve feladatköre az önellátási programmal kapcsolatban. Így pl. a növénytermelési osztályon főleg a gabona-ellátás és a takarmányellátás kérdésével foglalkoznak, tekintve hogy ez utóbbi a zsírprodukciónal, ezen egyik legfontosabb kérdéssel szoros kapcsolatban áll, de a rostos-növények és az olajos magvak, továbbá a kapásnövények termelési kérdésével is behatóan foglalkoznak. A mezőgazdasági kémiai osztály az ország termőföldjét vizsgálja abból a szempontból, hogy mely vidéken, mely növényfélések termelhetők a legjobb eredménnyel, továbbá azt nézik pl., hogy a mennyiségi és minőségi javításokkal kapcsolatban milyen trágyázási eljárások szükségesek, a szántóföldi, avagy a zöldség- és gyümölcstermelésnél, stb. Az állattenyésztési osztályban az egyes állatfajták tej-, hús- de főleg zsírhozamának felemelésére irányuló kísérleteket folytatnak, szoros kapcsolatban a takarmányozás kérdésével, de tárgyalják pl. az eddig elhanyagolt állattenyésztési ágakat is, pl. a juhtenyésztés, avagy a méhtenyésztés ügyét. A kertészeti és gyümölcsészeti osztályban a németországi gyümölcsfajták optimális termelési lehetőségeit vizsgálják, ügyelve arra, hogy a sckféle gyümölcs helyett inkább néhány standardfajtát termeljenek ki nagy mennyiségben, aminek a népelelmezés szempontjából van nagy jelentősége. Legjobban talán a mezőgazdasági ipar fejlesztésével foglalkozó osztály van kiépítve, amellyel éppen ezért alább még részletesebben fogunk foglalkozni. A mezőgazdasági gép- és építésügyi osztályban, főleg a gépi munka, a mezőgazdasági épületek és ipari üzemek racionalizálásának, modernizálásának kérdésével foglalkoznak.

Az agrárpolitikai és üzemtani osztályon általános kérdéseket vizsgálnak, pl. a termelés átszervezésének, a növénytermelésben, avagy az állattenyésztésben szükségesnek látszó irányváltásoknak kérdését, az optimális üzemnagyságok meghatározását, de behatóan foglalkoznak itt általános piac- és értékesítésügyi kérdésekkel is. Mindezen kérdéseket elsősorban a paraszti üzemek teljesítőképességének fokozásával kapcsolatban vizsgálják, ebben a vonatkozásban is szem előtt tartva az ú. n. Bauernpolitik érvényrejutását.² Az intézménynek van külön hivatalos lapja, a havonta kétszer megjelenő „Der Forschungsdienst“, melyben az általános célkitűzésekről és az időszerű problémákról szóló cikkeket, valamint a főkérdéseket behatóan tárgyaló nagyobb tanulmányokat, továbbá összehasonlító helyzetjelentéseket közölnek és amelyben a szakirodalomról állandó kimutatást adnak. Ezen hivatalos lap mellett azonban az említett főosztályok munkaterületén dolgozó eddigi szaklapok, így pl. a növénytermelési, állattenyésztési, mezőgazdasági-chemiai, tejgazdasági stb. folyóiratok, továbbá más közismert német szaklap, mint pl. a Berichte über Landwirtschaft is szolgálatában áll a Forschungsdienstnek. E hivatalos szaklapban az önellátás kérdésével kapcsolatban már eddig is számos értékes tanulmány jelent meg, az általános kérdések során többek között pl. az új német agráralkotmányról, a német agrárpolitika és üzemtan főbb kérdéseiről, az agrárkutatás feladatáról, a helyes piacellátás és árbefolyásolás jelentőségéről, a tőzeges, lápos földek hasznosításáról, az egyes részkérdések során pedig pl. a búzanemesítés kérdéséről, a javított tejtechnikai eljárásokról, az állategészségügyi teendőkről, az istállótrágya helyes kezeléséről és alkalmazásáról, a takarmánynövények hozamának emeléséről, a takarmányozás racionalizálásáról, a facukor jelentőségéről, a mezőgazdasági termékek helyes csomagolásáról és szállításáról, stb. stb. Már ezen tanulmányok címeiből is kitűnhet, hogy az összes kérdéseket a legfontosabb német közgazdasági kérdés, az önellátás szolgálatába állítva tárgyalják. A belföldi agrárkérdéseken túlmenően azonban gyakran vizsgálják a külföldi eljárásokat is, pl. hogy hogyan termelik a külföldön azokat az ipari növényeket, amelyekre Németországnak is nagy szüksége van, avagy hogy mennyire helyesek vagy helytelenek az egyes külföldi üzemszervezetek, pl. a Szovjet kollektív termelése. Kitérnek azonban olyan kérdések vizsgálatára is, mint pl. Anglia élelmezésének biztosítása, tekintve, hogy az ilyen és hasonló kérdések a németeket közelről érintik és nagyon érdeklik. A fenti irányban folyó kutatómunka azután nem marad csupán papíron, hanem

² K. Meyer: unser Auftraggeber ist das deutsche Volk und in ihm das deutsche Bauerntum.

a tudományos kutatások alapján leszűrt eredményeket tényleg igyekeznek a gyakorlatban hasznosítani, — úgy, ahogy ezt a kitűzött cél meg is kívánja... Die Wissenschaft soll nicht nur wissen, sie soll auch wirken wollen. Természetesen az intézmény rövid fennállása óta nem sikerült minden osztályt egyforma alaposan kiépíteni. Eddig főleg a növénytermelési és állattenyésztési, továbbá mint említettük, a mezőgazdasági ipar fejlesztési kérdésével foglalkozó osztályok működnek a legkiválóbb eredménnyel.

Bővebb betekintés végett nézzük kissé részletesebben ez utóbb említett osztály, illetve szakcsoport szervezetét és működését. Ez osztály vezetője Dr. H. A. Schweigart, aki a berlini mezőgazdasági főiskolán (ma a berlini egyetem mezőgazdasági fakultásán) egy külön intézetet kapott, melynek teljes címe: „Institut für Vorratspflege und landwirtschaftliche Gewerbeforschung, der Universität Berlin“, mely intézet különben a Brandt-féle, elől említett piackutató intézet egyik utódjának tekinthető.

Ez intézet főcélja, mint a neve is mutatja az, hogy azokat az eljárásokat vizsgálja, amelyek arra vonatkoznak, hogy a mezőgazdasági termékeket, helyesebben az élelmezés rendelkezésére álló élelmiszerkészletet hogyan lehet a legmegfelelőbbben kezelni, azaz eltartani, nehogy az élelmicikkek helytelen kezelése, raktározása folytán károk származzanak a német közgazdaságra. További feladata az intézetnek az, hogy a mezőgazdasági ipar üzemtechnikáját vizsgálat tárgyává tegye és megállapítsa, hogy melyek azok a modern technikai, illetve kémiai eljárások, javítások, melyek mellett ezen üzemek termelése tökéletesebbé válhat. Mindezen feladattal kapcsolatban az intézet által végzett vizsgálatok elsősorban kémiai jellegűek, tekintve, hogy az élelmiszerek romlását rendszerint kémiai erjedési, bomlási processzusok idézik elő, másrészt mivel a mezőgazdasági ipari termelés, — a dolgok kémiai oldalát tekintve, — valóban meglehetősen el volt hanyagolva. Az intézet tehát végeredményben azt vizsgálja, hogy a mezőgazdasági termékek s ezek közül is elsősorban a német nép élelmezésében nagy szerepet játszó tej- és tejtermékek, főleg azonban a zsírok, — amiből ugyanis Németországban nagy hiány van, továbbá a húsfélék, — általában az élelmezés rendelkezésére álló fehérje, a zsír- és a szénhidrátkészlet hogyan tárolható a legjobban; milyen hatással van pl. az egyes élelmicikkek állagára, minőségére a fény, a hőmérséklet stb., s hogy ezekre való tekintettel, melyek azok a raktározási, hűtési, fagyasztási, konzerválási, szárítási stb. eljárások, amelyek mellett a különben is romlékony mezőgazdasági termékek legjobban meg vannak védve a pusztulástól. Ez a feladat nem is olyan kisjelentőségű, mint ahogy az talán az első pillanatban

látszik. Az egyik számítás szerint kb. 2.5 milliárd Rm. értékű mezőgazdasági termék megy évente Németországban kárba, főleg éppen a helytelen kezelési, illetve a meg nem felelő raktározási eljárások miatt. Az élelmezés biztosításánál Németországban valóban nemcsak azon kell a hangsúlynak lenni, hogy a hazai mezőgazdaság sokat termeljen, hanem azon is, hogy a meglevő készletek helyesen kezeltessenek. Az élelmicikkek helyes eltartására, megfelelő raktározására irányuló ezen munka különösen legutóbb jutott nagy jelentőségre Németországban, tekintettel arra, hogy ott most olyan óriási élelmiszerkészleteket halmoznak fel, hogy a meglevő raktárak már rég kevésnek bizonyultak. Az bizonyos, hogy a megfelelő kezelési és raktározási eljárásokkal nagy eredményeket lehet elérni, aminek hatását azután ők az önellátásnak, illetve az élelmezésnek a hazai termékek útján való magasabb fokú biztosításában kívánják látni, mivel ezen javított eljárások révén nagy értékeket, az egyik számítás szerint az említett 2.5 milliárd értékű veszteségnek kb. 40 %-át remélik megmenteni.

Magunk is tudjuk a gyakorlati életből, hogy milyen nagy értékek mennek tönkre a gazdaságokban, pl. a tej helytelen kezelése, a tejtermékek meg nem felelő előállítási eljárása, avagy pl. a burgonya helytelen veremlése, a takarmányok szakszerűtlen előkészítése, a gyümölcs, valamint a húsfélék primitív konzerválása, továbbá a helytelen csomagolási és szállítási eljárásokból kifolyólag. A javított kezelési és raktározási, valamint a konzerválási eljárásokat éppen ezért az intézet sorra veszi, és pedig külön-külön a tej- és a tejtermékeknel, a zsírnál, a húsnál, a tojásnál, a halnál, a gabonánál, a burgonyánál, a cukornál, a zöldségnél és gyümölcsnél, a szőlőnél és bornál, valamint az erjedési termékeknel és az ipari növényeknel. Ez intézet fennállása óta számtalan olyan, mint már említettük, elsősorban kémiai jellegű vizsgálatot eszközölt, melyet máris nagy eredménnyel hasznosítanak a gyakorlatban, elsősorban a tejgazdaság körében. Az intézetben folyó kutatómunkáról, kísérletekről szóló tanulmányok az intézet által kiadott „Vorratspflege und Lebensmittelforschung“ c. szaklapban jelennek meg. Az intézet által folytatott vizsgálatok gyakorlati jelentőségére talán az a példa világíthat rá legjobban, hogy kísérletezés céljából pl. minden német jég szekrénygyár az intézet rendelkezésére bocsátotta különböző típusú gyártmányait, ahol azután azt vizsgálják, hogy a háziasszonyok az élelmiszereket, pl. a tejet és a tejtermékeket, a tojást, a húst, a zöldséget és gyümölcsöt, a befőttet és minden egyéb romlékony élelmiszert, hogyan tarthatnak el azokban a legjobban.

A helyes kezelés és raktározás kérdése főleg azon cikkeknel jut különösebb jelentőségre, amelyeknél az időjárással, illetve a fogyasztással kapcsolatban nagyobb idényszerű eltéré-

sek mutatkoznak, amelyre tekintettel azután arról kell gondoskodni, hogy ezen készletbeli eltérések kiegyensúlyoztassanak és a piac helyes ellátása mindenkor biztosítva legyen. Éppen ezzel a problémával kapcsolatban az intézet vizsgálatai nem csupán az élelmiszerek helyes kezelésére és eltartására terjednek ki, hanem az élelmiszerellátás folyamatosságának biztosításával kapcsolatban felmerülő összes egyéb kérdéseket is vizsgálat tárgyává teszi. A tej- és tejtermékeknél pl. a minőségi előállítással, a vaj helyes kezelésével, valamint a helyes csomagolási és szállítási eljárásokkal kapcsolatban végeznek kísérleteket. Az egyik legfontosabb kérdésnél, a zsírellátás kérdésénél a vizsgálatok pl. arra is kiterjednek, hogy hogyan lehet a fogyasztást abban az irányban befolyásolni, hogy a nép-élelmezésben a jövőben a kevés zsírtartalmú, lehetőleg azonban nagy tápértékű élelmiszerek fokozottabb szerephez jussanak, hogy a hazai zsírtermelés elégtelenségéből származó súlyos kérdés megoldását ezzel is előbbre vigyék. A zsírgazdálkodásnál emellett a hangsúly különben az ipari célokra szánt zsírok szintetikus előállításán van. A húsellátásnál a főkérdés abban jelentkezik, hogy helyes raktározás révén helyi és időbeli egyensúlyi helyzetet tudjanak teremteni a piacon. Ugyancsak az egyensúlyi helyzet elérésére törekednek a tojásellátásnál is. A halgazdaságnál azt vizsgálják, hogy a hal és a halipari termékek általában milyen szerepet játszhatnak a jövőben a német nép élelmezésében. A gabonakérdéssel kapcsolatban folytatott vizsgálatok jelentőségét főlegesen bővebben kiemelünk. Az ezirányú vizsgálatok főleg arra irányulnak, hogy a minőségi búzatermelés, a maximális lisztkiőrlés és a helyes raktározás kérdését megoldják. A burgonyagazdálkodással kapcsolatban szintén a helyes raktározás képezi a főkérdést, de a takarmányozás biztosítása irányában is folytatnak kísérleteket. A cukorgazdálkodásnál főleg a cukorból nyerhető egyéb termékek előállítására irányuló kísérleteket végeznek. A zöldség- és gyümölcs gazdálkodásnál különböző javított konzerválási eljárásokkal kísérleteznek. Erjedési vizsgálatokat főleg a takarmányozási kérdéssel kapcsolatban folytatnak. Behatóan vizsgálják ezenkívül az ú. n. rostos növények termelési lehetőségeit és ipari feldolgozását is.

Az intézet munkája, mint látjuk, a legszorosabb kapcsolatban áll a német önellátási programmal, az ú. n. Erzeugungsschlacht-tal akkor, amikor a német nép élelmezésében főszerepet játszó élelmicikkek, helyesebben a fehérje, a zsír- és a szénhidrátkészlet legmegfelelőbb kezelési és eltartási eljárásait vizsgálja, továbbá amidőn azt nézi, hogy a mezőgazdasági iparban, főleg a cukor-, malom-, szesz-, illetve keményítőiparban milyen technikai javítások, modern kémiai eljárások foganatosítandók a nagyobb és jobb termelés biztosítása érdeké-

ben. Ma nem mindegy Németországban, hogy mennyi burgonya romlik meg évente, de az sem mindegy, hogy 24—26 vagy 28 liter tejből tudnak-e 1 kg. vaját előállítani. A kísérletek tehát végeredményben mind arra irányulnak, hogy hogyan lehetne fokozni Németország fehérje-, zsír- és szénhidráttermelését, mivel az egész ételmezési kérdés e pont körül mozog. E főkérdéssel kapcsolatban azután elsősorban azt vizsgálják, hogy a főbb élelmicikkek közül mely mennyiségek állanak jelenleg rendelkezésre és hogyan lehet a meglévő készleteket a leggazdaságosabban felhasználni; másodsor az azt nézik, hogy a főbb termékekben mily mértékben lehetne fokozni a belföldi termelést. — különös tekintettel az eddigi import letörésére, végül pedig azt vizsgálják, hogy a fehérje-, zsír- és szénhidráttermelésnél milyen arányban szerepelnek a hazai növénytermelés és állattenyésztés köréből származó termékek, hogy megállapíthassák, hogy az egyes termelési ágak körében milyen mértékű fejlesztés eszközölendő. Igen nagyjelentőségű az arra irányuló vizsgálat is, hogy megállapítsák, miszerint, — tekintettel néhány ételmisszerben tapasztalható hiányra, — milyen irányváltás, átalakulás eszközölhető a fogyasztás terén, anélkül, hogy az eddigi ételmezési standard lecsökkenne, vagy hogy a népegészségügy ezáltal veszélyeztetve lenne. Az összes vizsgálatok tehát az ételmezés biztosításának kérdésével kapcsolatban folynak és az intézet a főbb ételmisszereket 12 csoportba foglalva, pl. a tej és tejtermékeket, a zsírttermékeket, az állati termékeket, főleg a húst, a tojást és a halat, a növénytermesztéssel kapcsolatban pedig a gabonát és lisztet, a burgonyát, a cukrot, a zöldséget és a gyümölcsöt, valamint a délszaki növényeket, azaz fűszerféléket, továbbá az alkoholtartalmú italokat, mind a fenti szempont figyelembevételével vizsgálja.

Az intézet vezetőjének, Dr. Schweigart-nak egyik legújabb számítása szerint az önellátás Németországban ma a tej- és tejtermékekben 86, a zsírfélékben 69, a húsfélékben 89, a tojásban 76, a halban 75, a gabonafélékben 99, a burgonyában 100, a cukorban 100, a zöldségben és gyümölcsben 79, fűszerfélékben 21, az alkoholtartalmú italokban 96 % erejéig van biztosítva. A német nép ellátása a hazai termelésből mindezek alapján átlag kerek 90 % erejéig van biztosítva. Természetesen ez az átfogó szám közel sem ad helyes képet az önellátás mértékéről, mert tudjuk, hogy amíg egyes cikkekben, mint pl. a gabonafélékben, a burgonyában és a cukorban kb. 100 %-os az önellátás, addig ha pl. az előbbi főkategóriákat vizsgáljuk, a fehérjekészlet csak 91, a zsírkészlet csak 69, a szénhidrátkészlet pedig csak 96 % erejéig fedezi a szükségletet. De még ez a számítás is illuzórikus, mivel minden attól függ, hogy az ételmezési, helyesebben a kalóriaszükséglet kiszámításánál milyen mértéket, milyen kulcsot alkalmazunk. Ha egy erős fizikai munkát

végző ember kalória-, helyesebben zsírszükségletét 100-nak vesszük, mindjárt más eredményre jutunk az önellátás mértékének megállapításánál, ha egy normális munkateljesítmény melletti kalóriaszükségletet 65-re, vagy 70-re vesszünk, — el is tekintve attól, hogy az egyes élelmiszerek kalóriaértékének eltérő volta szintén komplikálja a kérdést az összkalóriaszükséglet (3100) kiszámításánál. A német élelmezésben általában a fehérje 15, a zsír 20, a szénhidrátok pedig 65 %-al szerepelnek. A kérdés már most a körül mozog, hogy helyes-e az a számítás, ha az évi fejfogyasztásra 34 kg. fehérjét, 42 kg. zsírfélét és 148 kg. szénhidrátot vesszünk, mint amennyit Németország 1936-ban elfogyasztott, illetve helyes-e napi fejadagnak 93 gr. fehérjét, 115.2 gr. zsírt és 404 gr. szénhidrátot számítani, továbbá, hogy a rendelkezésre álló készletre való tekintettel le lehet-e pl. a zsírfogyasztást 15—20 %-al csökkenteni és ezt a fehérje- és szénhidrátfélék fogyasztásának megfelelő felemelésével pótolni. A számítási kulcsok eltérése alapján természetesen más és más eredményhez jutunk az önellátás mértékének tekintetében. Éppen ezen különböző számítási alapoknak lehet tudni, hogy az önellátás mértékének megállapításánál e kérdés egyik legismertebb szaktekintélye, a fentemlített intézet vezetője, dr. Schweigart más eredményekre jutott, mint a kérdés egy másik elismert szaktekintélye, dr. von der Decken és dr. Hahn, avagy dr. Danielcik, továbbá dr. Korte és dr. Hermann.³ El is tekintve azonban ezen számítási eltérésektől, az bizonyos, hogy Németország, különösen egyes termékekben, elsősorban a zsírfélékben még közel sem érte el a teljes mértékű önellátást és pl. az 1936-ban rendelkezésünkre állt, 2,290.000 tonna fehérje, 2,850.000 tonna zsír és 9,970.000 tonna szénhidrát nem elégíti ki a szükségletet. Éppen ezen fontos kérdéssel kapcsolatban azután az összes kutatások abban az irányban folynak, hogy hogyan lehetne ezen hiányokat kiküszöbölni és az ország élelmezését a külföldtől a lehetőségig függetlenné tenni. Életbevágóan fontos problémát jelent ez Németország számára, mely kérdés megoldására, mint láttuk, egy óriási, tervszerűen kiépített apparátust állítottak be, mely egyre nagyobb erővel és nagyobb eredménnyel működik.

Szabó Miklós.

³ Lásd Dr. H. A. Schweigart: Der Ernährungshaushalt des deutschen Volkes. D. Verlag f. Politik.

Dr. H. von der Decken: Deutschlands Nahrungs- und Futtermittelversorgung. Berichte ü. Landw. 88. S. H.

Dr. H. von der Decken: Grossdeutschlands Versorgung mit Nahrungsmitteln. Internationale Agrarkundschau 1938. IV.

Dr. W. Hahn: Die Versorgung Deutschlands und seiner Wirtschaftsgebiete mit Nahrungs- und Futtermitteln. Berichte ü. Landw. 88. S. H.

Dr. H. P. Danielcik: Deutschlands Selbstversorgung. Lehmanns-Verlag.

Dr. H. Korte—dr. L. Hermann: Dienes Volkes Nahrungssorgen. Reichsnährstands-Verlag.

H. Backe: Verbrauchslenkung. Der Vierjahresplan H. 4.

Olaszország kereskedelmi flottája.

A Londonban nemrégén közzétett Lloyd Register bemutatója az olasz kereskedelmi flotta fejlődését az utóbbi években. A tengeri kereskedelem 1907-ben, valamint a háború után 1927- és 1933-ban bekövetkezett válsága az olasz flottastatisztikákban is visszatükröződik. Az olasz kereskedelmi hajópark egységeinek száma 25 évvel ezelőtt, 1904-ben 1238, ürtartalma 1,187.566 tonna volt. Ezek a számok 1919-ben 858, illetve 1 millió 370.097 t., 1920-ban 1115, illetve 2,242.393 t., 1928-ban 1429, illetve 3,428.817 t., 1934-ben 1242, illetve 2,928.369 t., 1939-ben 1227, illetve 3,424.804 tonnára változtak.

A háborúelőtti és a háborúutáni időszak tonnatartalmainak az összehasonlításánál tekintettel kell lennünk arra a növekedésre, mely közvetlenül a háború után következett be az olasz tonnatartalomban a volt osztrák-magyar flotta hozzácsatolásával, ami azonban csak részben kárpótolta az olasz kereskedelmi flotta részéről a világháborúban elszenvedett veszteségekért. Hiszen több olyan hajóstársaságról tudunk, melynek a háború végére egyetlen egy hajója sem maradt. Azt sem szabad elfelednünk, hogy az Itáliának juttatott osztrák-magyar flotta nagyrészt sorhajókból állott és igen kevés teherhajóból. Éppen ezért nem szabad tuloznunk, mint azt gyakran teszik, az olasz flotta háborúutáni gazdagodását.

A háborús korszak rendszertelen hajóépítései után az olasz kereskedelmi flotta fölös tonnatartalommal rendelkezett, a lázas építkezés ugyanis nem tartotta mindig szem előtt a helyes teljesítőképesség irányelveit. Másfelől az egész sorhajó- és teherhajóparkot modernizálni kellett. Az új motorhajók megjelenése nemcsak a fűtőanyagpiacot forradalmasította, hanem a főbb közlekedési vonalakon kiszorította az egész régebbi hajóparkot is, annyira megnövelte a hajók átlagos sebességét.

Ebben az időszakban az olasz hajózási ügyek kormányánál *Costanzo Ciano*, izzig-vérig tengerész-egyéniség állott, aki kettős munkába fogott: 1. arra törekedett, hogy fokozatosan kiküszöbölje az elégtelen teljesítményű hajókat és szervesebb, egységesebb rendszerbe foglalja a hajójáratokat, különösen azokon a vonalakon, ahol az állam a postaszolgálat ellátása fejében segítette a hajóstársaságokat; 2. fokozatosan megfiatalította az egész hajóparkot és különösen a sorhajókat, hogy az új feladatok és szükségletek megoldására és kielégítésére képessé tegye azokat. Ez utóbbi kérdéshez szorosan kapcsolódott a hajógyárak problémája; az igen magas költségekkel felépített háborús gyárakban foglalkoztatni kellett a nagyszerű olasz hajóépítő cégeket. Abban az időben az egész vonalon mindenütt a „leépítés“ jelszava uralkodott. Mindenki meg volt arról győződve, hogy a jólét titka az állítólag csökkent szük-

ségletek és a termelés összhangbahozásában rejlik. A fasizmus éppen jókor lépett közbe és meg tudta akadályozni, hogy ez a termeléskorlátozó politika érvényesüljön a hajógyárakban is. Az olasz kormány már akkor felismerte, mekkora hiba lett volna lebontani a létező gyárakat és csökkenteni a termelést „a világpiac felvevőképességéhez“ arányosítva azt. A fasiszta kormány nem táplált bizalmat azokkal a különösen angol hajózási szaklapokban szellőztetett tervekkel szemben sem, melyek a washingtoni flotta-egyezmény mintájára a világ kereskedelmi hajóparkjában is keresztül akartak vinni egy általános korlátozást, sőt tonnatartalomcsökkentést. Ennek a tervnek a megvalósulása csak az akkori helyzetet állandósította volna, amely, persze, az angol kereskedelmi flottának kedvezett.

A hajóskörökben uralkodott pesszimizmus és korlátozó hajlam — melynek első időben az olasz teherhajópark is megérezte káros hatását — Olaszországból élénk reakciót váltott ki és az olasz sorhajóflotta olyan nagyarányú megújítására vezetett, hogy ma Itália a hajósnemzetek legelsői között foglal helyet. Ebből az időszakból származnak a ROMA, DUILIO, CONTI, VICTORIA nevű nagy egységek, melyek előbb Észak-Amerikába, majd Délafrikába és végül a Távolveletre is elvitték az olasz tengerészakarat és hajóépítőkézség hírét. Olaszország az első perctől kezdve favorizálta a motorhajókat, még utasszállításra is, úgyhogy ugyanabban az időszakban épültek meg a VULCANIA, SATURNIA, ORAZIO és VIRGILIO nevű motorhajók is. Az első kettő Északamerikával teremt kapcsolatot, a másik kettő a Csendes-óceánon közlekedik.

A háború után a nagy tengeri közlekedési vonalakon nagyobb kényelemszeretet, sőt fényűzési hajlam mutatkozott. A hosszú háború után megjött a nagy étvágy a kéjutazásokra is. Az olasz utasszállító hajóépítkezések igyekeztek erre tekintettel lenni a hajók berendezésénél is. Később a közönség a fényűző kabinok helyett a csak egy osztállyal rendelkező hajókat, vagy a „turistahajókat“ kereste fel előszeretettel. Mindehhez hozzájárult még a gyorsaság vágya is, az utazók nem kedvelték a „viaggio-crocierá“-t, a körutazásos hajózást. Bizonyos hajótípusokat éppen ezért maga a közönség kimustrált. Mindenki a mennél nagyobb és minél gyorsabb hajóval akart utazni, habár a gyorsaságot igen drágán kellett is megfizetnie. A hajóstársaságok hamar belefáradtak az ennek kapcsán keletkezett féktelen versenybe és arra törekedtek, hogy egyesüléssel, állami közvetítéssel legalább a belföldi konkurrenciát küszöböljék ki. A Hapag-Norddeutscher Lloyd megegyezés, a Transatlantique szervezetváltozása, a „Cunard-White“ megteremtése, mely tetemes állami tőkerészvétellel megépítette a QUEEN MARY-t, az amerikai államsegélyrendszer és a hajóstársaságok kényszeregyesülései mind ezt bizonyítják.

Olaszországban a két nagy hajóstársaságot, a Lloyd Sabaudot és a Navigazioni Generalt, továbbá az összes kisebb társaságokat a Lloyd Triestintől a Sitmár-ig egyetlen egy nagy pénzügyi és gazdasági szervezetbe tömörítették, az *ITÁLIA*-ba. Már e tömörülés gyümölcse a REX és a CONTE DI SAVOIA hajók megépítése, ami az óceáni közlekedés történetében először tette lehetővé Olaszországnak a Kék Szalag megszerzését. Ez a csúcsteljesítmény annál nagyobb jelentőségű, mert Itália azelőtt az északamerikai vonalon csak kivándorlókat szállító hajókkal szerepelt. Hasonló élénkületi folyamatnak lett elindítója Itália a Távolveleti járatokban is.

A *teherhajókat* illetőleg a tengeri kereskedelem általános helyzete sötétnek volt mondható, hosszú évek multak el anélkül, hogy a hajógyárak egyetlenegy teherhajót is bocsátottak volna vízre. A teherhajóparkkal kapcsolatban is érvényesülni kezdett a nacionalista politika, mégpedig elsősorban az angolok kezdeményezésére. A londoni ügynökök listáin jelent meg először a „british ships only“, „csak angol hajót“, záradék. Az angolokat hamarosan követték az amerikaiak az „american goods in american ships“ jelszóval. A nemzetközi jelleget tehát maguk az angolok száműzték a kereskedelmi hajózásból, ami még súlyosabbá tette a hajózási válságot s mindenféle angol tervvel szemben gyanakvással töltötte el a vállalatokat. A hajóbérlést illetőleg létrejött megegyezések nem vezettek semmiféle eredményre, mert azokat túlnyomórészt csak angol cégek kötötték egymás között. Természetes tehát, hogy a kevésbé versenyképes kereskedelmi flottákat meg kellett védeni az angol konkurrencia ellen.

Az olasz teherhajópark megújítását két úton is szorgalmazták. 1. külföldön még jókarban levő aránylag új hajók másodkézből való vételével és 2. új hajók építésével. A gyakorlatban eddig csak az első módszert alkalmazták a ciszterna-hajók kivételével. Ez utóbbiak összesen 400.000 tonna ürtartalmából ugyanis az olasz hajóépítőipar is részesedett. Mindent egybevetve, az olasz teherhajópark sikeresen átvészelte a nemzetközi válság éveit és minden nagyobb mérvű károsodás nélkül megőrizte jó tulajdonságait. Mai ürtartalma másfél millió tonna.

A nemzetközi tengeri kereskedelem helyzete arra kényszeríti Itáliát, hogy ezen a téren is megvalósítsa az autarkiát. Ez persze csak annyit jelent, hogy Olaszország igyekszik megerősíteni kereskedelmi flottáját, hogy minden eshetőségre készen egyedül saját flottájával is biztosítani tudja a nemzet gazdasági életéhez lényegbevágóan szükséges termékek szállítását. Az autarkia nem elszigetelődés, hanem a nemzet lehetőségeinek és hatalmának tágabb láthatárba vetítése. Ez a megállapítás különösen a tengeri kereskedelemben igaz.

Az autarkikus terv a sorhajókra és a teherhajókra egy-

aránt kiterjed és jellemzői a következők: 1. Olaszország nem rendelkezik szénnel, ezért hajóin a motoroshajók minden előnyét kihasználó naftát alkalmazza. A naftával hajtott hajók százalékaránya az egész világon 1914-ben 3 volt, 1938-ban 52 és ma 54. Olaszországban a motoroshajók aránya a gőzhajókkal szemben még kedvezőbb. 2. Az olasz hajókon lehetőleg különösen sűrű minőségű naftát alkalmaznak, hogy ezáltal jelentős valutáris megtakarításokat lehessen elérni, anélkül, hogy ez a sebesség rovására menne. 3. Olaszország arra törekszik, hogy sorhajói és teherhajói is lehetőleg kevés típus megtestesítői legyenek. Ebből többek között az az előny is származik, hogy minden átszerelés és lényeges változtatás nélkül lehet a hajót egyik vonalról a másikra átállítani. 4. Az olasz kereskedelmi flotta mennél magasabb átlagsebességek elérésére törekszik. Az elért átlageredmények eddig 12 mérföldes sebesség a teherhajóknál, 15 mérföld a teherhajójáratoknál és 23—26 mérföld a személyszállításban. 5. A hajóépítés terén Olaszország lemondott az óriásegységek erőltetéséről, mely Angliában és Franciaországban dívik és inkább közepesen magas tonnatartalmú hajókat épít, mint az Egyesült Államok. Végül az autarkikus tervek az idejét mult rozzant hajók modernizálásáról sem feledkeznek meg.

A rendes járatokat lebonyolító hajók kategóriájában eddig 44 egységet rendeltek meg 250.000 tonna ürtartalommal, közülük 27 elsősorban teherszállító, 7 pedig utasszállító hajó. Az egyéb teherhajók csoportjában az összes megrendelések száma 25, ami 245.000 tonna ürtartalomnak felel meg.

Igy a kereskedelmi flotta autarkikus terve már a megvalósulás stádiumába lépett, úgyhogy nemsokára körülbelül 4 millió tonna ürtartalommal fog rendelkezni; méltóan fogja tehát képviselni Itália birodalmi érdekeit.

Edmondo Zantini.

Olaszország pénzügyi helyzete.

Bizonyos idő óta nemzetközi pénzügyi körökben és szakajtóban állandóan felüti fejét a kérdés: hogyan viseli el Olaszország a fegyverkezés költségeit és azokat a terheket, melyeket az önellátási politika első időszaka ró a nemzetre, mégpedig pénzhígítás mellőzésével és anélkül, hogy fölprédálná aranykészletét? Valami titkos hiányt gyanítanak, melynek mértékét legutóbb Bardoux szenátor az Information számára írt cikkében 30 milliárd lirára becsülte és hozzátette, hogy „bármennyire virtuóz tehetségűek legyenek is az olasz pénzügyi szakemberek, 30 milliárdos hézagot sem rövidlejáratú előlegekkel, sem hosszúlejáratú kölcsönökkel nem tudnak betömni.“

Az igazság pedig az, hogy azt a bizonyos 30 milliárdnyi negatívumot az olasz államháztartás hosszúlejáratú kölesönökkel igenis fedezte. 1935 és 36-ban az olasz kincstár az ú. n. Redimibile kölesönt 3.5-ről 5%-os hozamúra konvertálja. A konverziót a Redimibile kölesön legnagyobb részén, pontosan 55 milliárdon, hajtja végre s a műveletből a kincstár körülbelül 8 *milliárdot* kap. 1936-ban nyer kibocsátást az ingatlanvagyonra kivetett kényszerkölesön. Minden olasz állampolgár, akinek háza vagy birtoka van, értéke 5%-át fizeti be az államkincstárba. Egy új Redimibile kölesön 5%-os szelvényeit kapják érte cserébe. Ez 25 éves lejáratú újabb *hét milliárdot* jelentett a kincstárnak. 1937 októberében az összes részvénytársaságok tőkéjére és tartalékaira 10%-os adót vetnek ki: a kivetésnek egyszersmindenkorra szóló vagyonadó jellege van. A befolyó 8 *milliárdot* az államnak nem kell visszafizetnie. 1934 decemberétől mindmáig folyamatban van az összes külföldi állami- vagy magánértékpapírok konverziója. Óvatos számítással itt is *négy milliárdról* van szó, amelyet átlag hét-nyolc év múlva kell visszafizetni. A külföldi értékpapírokért cserébe adott államkincstárjegyek ugyanis 1944-ben járnak le. Az említett bevételi forrásokhoz hozzá kell még számítanunk az olasz nemzet aranyadományait, melyek a gazdasági megtorlások idején több, mint 800 *milliót* jelentettek. Nem szabad azonkívül figyelmen kívül hagyni a nagyobb adójövedelmet sem: az Államkincstár rendes bevételei az 1934 évben elért 20 milliárdról 1938-ban körülbelül 25 milliárdra emelkedtek. Ez újabb évi négy-öt milliárdot jelent, amelynek legalább is egy részét az állam az adósságok szolgálatára fordíthatja. Végeredmény: *harminchárom milliárd*, ugyanannyi, amennyi annak a bizonyos hézagnak a betömésére elegendő.

Ami Olaszország *aranykészletét* illeti, az a fasiszta Nagytanács egyik legutóbbi közleménye szerint négy milliárdot tesz ki, ami ha nem is „nagy“ szám, de mindenesetre tekintélyes. Elterjedt az a hír is, hogy Olaszország megint le fogja értékelni a lirát, de ebben maguk a hírnek a terjesztői sem hittek. A lira árfolyama tavaly október óta egyformán szilárd, s ma is, akárcsak három évvel ezelőtt, egy dollár 19 lirába kerül. Szükséges-e emlékeztetbe idézni, hogy az 1936. évi liraleértékelés kizárólag nemzetközi okokra volt visszavezethető? A francia frank katasztrófája után az ú. n. aranyblokk is darabokra hullott. A lira leértékelésére tehát az olasz kivitel megvédése végett volt szükség. Hogy az 1936-os leértékelést nem a belföldi, hanem a nemzetközi piac eseményei okozták, arra bizonyítékul szolgálhat az is, hogy Olaszországban az élet három év alatt alig a felével drágult annak a hányadnak, amellyel a lirát leértékelték. A leértékelés ugyanis 41%-os volt, az áremelkedés pedig csak 20%-os. Ez a korlátozott áremelkedés tette lehetővé

azután, hogy egy évvel ezelőtt a turistalirának külön árfolyamot szabjanak meg. Ez az idegenforgalmat fellendíteni szándékozó intézkedés is a lira szilárdságának bizonyítéka.

Az Olasz Nemzeti Banknak a Fasiszta Nagytanács legutóbbi ülésén ismerttetett beszámolója szerint a *bankjegyforgalom* alig tesz ki 19 milliárdot. Annak ellenére, hogy a lira 41%-os leértékelésen ment át, a forgalomban levő pénzmenyenyiség nem növekedett 41%-kal, hanem sokkal kevesebbel. Ez annyit jelent, hogy Itáliában inkább deflációról, de inflációról semmiesetre sem lehet szó. Az etiópiai háború előtt a bankjegyforgalom megközelítőleg biztos becslés szerint 13 és 14 és fél milliárd lira között mozgott. Ha tekintetbe vesszük, hogy mennyi forgó pénzre volt szüksége Etiópia lakosságának, és hogy azóta a nemzetközi forgalom is mennyire megnövekedett, csodálkoznunk kell, hogy az olasz bankjegyforgalom kevésbé emelkedett, mint az árak. És ha tudjuk, hogy az olasz belföldi piac árai alacsonyabbak a nemzetközi piacokénál, megértjük az olasz kivitel nagy fellendülését.

Az *állam jövedelmeinek* 17%-os emelkedése kétségtelenül igazolja, hogy négy év óta erősebb ütemben lüktet az olasz gazdasági élet. Később a háborús konjunktúra, majd a fegyverkezés, végül pedig az önellátási politika mozgásba hozták a gépezetet és ennek következményei közé tartozik az adójövedelem emelkedése is. Az államkinestár a múlt évben 800 milliót tudott visszafizetni a Banca d'Italiának.

A dolgok mai állása mellett az aranyfedezet a pénzforgalomnak kielégítő alapját képezi. Ha az olasz nemzet vissza akarna térni az aranypénz és a készfizetések rendszerére, úgy azt minden 1927-es Morgan-típusú külföldi kölcsön igénybevétele nélkül megtehetné. Olaszország az utóbbi idők minden égető szükségletét a saját erejéből fedezte. 1935 szeptemberében érte a nemzetet az első felhívás, hogy a készülő háborúhoz adjon segítségét. Azóta bármilyen rendkívüli kiadás vált szükségessé, az állam mindig gondoskodott megfelelő rendkívüli jövedelmi forrásokról is.

Ezzel párhuzamosan a külkereskedelmi mérleg passzívuma az 1937-es 5.7 milliárdról 1938-ban 2.9 milliárdra csökkent. 1939 első felében pedig újabb ezernyolcvanhat milliós javulás következett be.

Olaszország már túljutott a kritikus ponton. A nagy és kikerülhetetlen rendkívüli kiadások ideje elmúlt. A Birodalom katonai megszervezése befejeződött, most már régen a polgári beszerzés van folyamatban.

Luigi Ruffo.

IRODALOM.

Könyvismertetések.

Südost Economist. Zeitschrift für die Donauländer, Polen und den Balkan. Chefred.: *Dr. Georg v. Ottlik*, für den Verlag verantw.: *Dr. Stefan Varga*. Erscheint zweiwöchentlich. Budapest.

A közgazdaságtan az élet tudománya. Tételeit a gazdasági élet megfigyeléséből meríti. Elmélete az élet tényei fölött való elmélkedések és a megfigyelésekből levont következtetések eredménye. A gazdasági élet állandó megfigyelésére és szemmel tartására van szüksége minden közgazdának, mert csak így képes ellenőrizni azt, hogy tételei mennyire vannak összhangban az élettel, melynek megmagyarázása a közgazdaságtan feladata, mely csak így nyerhet indítékokat arra, hogy egészítse és tökéletesítse az elméletet.

Nagy jelentőségűek a közgazda számára ezért az oly folyóiratok, melyek a közgazdasági eseményekről és intézkedésekről, valamint ezek eredményeiről beszámolnak. Nagy volt ezek jelentősége már a nyugodt békeévekben is, amidőn síma folyással a szokott mederben hömpölygött a közgazdaság árja és zavartalanul folyt a világgazdaság menete és amidőn az ezüst rupia szabad veretésének Indiában való beszüntetése vagy a minimális munkabéreknek Ausztráliában való bevezetése világesemény számba ment és hosszas vitáknak lett kiindulási pontja. Mennyivel inkább áll fenn a mai radikális változások korában annak szüksége, hogy a közgazda áttekintést nyerhessen megfelelő folyóiratokból mindarról, ami a világban történik.

Bennünket magyarokat legközvetlenebbül mégis az érdekel, ami a környező államokban történik. Erősen fejlődő államokkal vagyunk körülveve, melyek részben hasonló feladatokkal küzdenek gazdasági téren, mint Magyarország, részben pedig közgazdaságuk fejlesztésén erősen dolgoznak és e törekvéseik sok irányban kihatnak Magyarország közgazdaságára is. E terület eseményeiről éveken keresztül az *Österreichische Volkswirt* számolt be. E folyóirat azonban a közel múltban megszűnt. Nagyon életre való gondolat volt tehát e folyóirat pótlásáról gondoskodni. Örömmel üdvözölhetjük, hogy e gondolat Magyarországon született meg és az új folyóirat *Südost-Economist* néven Budapesten jelenik meg. Nagy segítségére van e folyóiratnak, hogy a gazdasági életet oly éber szemmel kísérő és jó nemzetközi összeköttetésekkel rendelkező intézet-

tel áll szoros kapcsolatban, minő a Magyar Gazdaságkutató Intézet.

E folyóiratnak immár jóval több mint tíz száma hagyta el a sajtót és így már bátran nyilatkozhatunk róla. Megállapíthatjuk, hogy nemcsak pótolja a megszűnt osztrák folyóiratot, hanem annál sok tekintetben többet is nyújt. Cikkeit világos előadás és íróit komoly készültség jellemzi és tartalmukból bőséges tájékozódást nyerhetünk a magyar, a jugoszláv, a román, a bolgár, a görög és a török közgazdaság eredményeiről. A közgazdasági kérdések iránti érdeklődés fölkeltésére mindenestre nagyon alkalmas e folyóirat erősen aktuális beszámolóival.

H. F.

Napolitano, Gaetano: Istituzioni di economia corporativa, Padova, Cedam, 1938. VIII. — 406. lap.

Nagy érdeklődéssel vesszük kézbe Napolitano-nak, a Sassari-i (Sardegna) egyetem tanárának nemrégiben megjelent munkáját, hiszen szerző neve az olasz közgazdaságtudománnyal foglalkozók előtt igen ismeretes. Napolitano 1928-ban megjelent egyik művével az elsők között volt, akik a leghatározottabban hirdették, hogy a Carta által alkotott új olasz gazdasági rendszer teljesen új alapokon épül fel, miértis a korporatív közgazdaságtudománynak is szakítania kell a régi idők ideológiáját hirdető Smith-i megalapozással, amely az örökérvényű törvények uralmát hirdetve szándékos ferdítéssel apolitikus jellegűvé és ekként teljesen elvonttá teszi az emberi gazdálkodás tudományát.

Szerzőnk ezen állásfoglalása az elmúlt 10 év folyamán az olasz közgazdasági irodalomban igen elterjedtté vált, különösen az utóbbi évek külpolitikai eseményeinek hatása alatt nő azoknak a száma, akik hangsúlyozzák, hogy az olasz korporativizmus nem tiszta közgazdasági, hanem politikai-gazdasági rendszer és ennek megfelelően a politikai tényezők jelentőségének már az elméleti tárgyalás során is érvényre kell jutnia. Ekként egymásután új megvilágításba kerülnek a közgazdasági élet egyes jelenségei, elsősorban azok, ahol az elmélet és a gyakorlat között nagy szakadék látszik tátongani. A politika túlsúlyát hangsúlyozó korporatív közgazdászok pl. feleslegesnek tartják a természetes munkabér vizsgálatát, hiszen a fasizmus megszüntette a munka árú jellegét; nem vizsgálják a klasszikus iskola elvont árfogalmait, mivel az árak alakulására napjainkban főként a gazdasági organizmuson kívül álló okok hatnak. Az utóbbi évek tapasztalatainak hatása alatt egész új alapokra helyezik a külkereskedelemmel, a nemzetközi munkamegosztással és ezek kapcsán napjaink legégetőbb olasz gazdasági kérdéseivel: az önellátással és a keletafrikai gyar-

matosítással kapcsolatos jelenségek szemléletét is és az új közgazdaság-tudomány középpontjába ezáltal a fasiszta gazdasági élet legfőbb mozgató rugója: a korporatív elv kerül.

A klasszikus tanoktól való szakítás törekvése uralja Napolitano legújabb művét is. Ez különösen a könyv első fejezetében jut kifejezésre, amikor a *közgazdaságtudomány eddigi eredményeinek bírálatával* foglalkozik. Távol vezetne ha pontról-pontra bocsátkoznánk bele az egyes bírálatok elemzésébe, de különben sem tartjuk célunknak könyvismertetés keretében részletes critica criticarum-ot adni, amit csak a bírálendő résznél is bővebb fejtegetésekben lehetne — különösen az adott vonatkozásban — megnyugtatóan elérni. Ehelyett inkább arra szorítkozunk, hogy röviden összefoglaljuk Napolitano kritikájának végső megállapításait. A hagyományos közgazdaságtan alapjai egyrészt az angliai úzérkedő utilitarizmusban és az anglikán egyház racionalizmusában, másrészt a franciaországi felvilágosodási és fiziokrata tanokban található fel, amelyek terjedését a természettudományok nagymérvű fejlődése későbbben még hatásosabban segítette elő. A nyugati államok politikai és társadalmi követelményeinek megfelelő ezen közgazdaságtant egyes népek vagy egyáltalán nem vették át, mivel a helyi előfeltételek egészen mások voltak (Németország), vagy pedig csak annyiban, amennyiben sajátmaguk számára is alkalmasnak mutatkozott (Olaszország). A szabad versenyt hirdető klasszikus tanok a gyengébbek fokozódó alávetettségére vezettek, mert bár megvolt a lehetőség az egyenlő mértékű gazdagodásra, az erősebbek természetesen mégis nagyobb ellenállóképességgel bocsátkoztak be a gazdasági küzdelembe. Az elméletileg sem helytálló smithi rendszernek csak az olasz matematikai iskola eredményei adtak komoly tartalmat, ezek azonban egyszersmind világosan ki is mutatták a rendszer fogyatékoságait és gyakorlati érvénytelenségét.

Elégtelessé nyilvánítva a meglevő rendszereket, Napolitano lépésről-lépésre revízió alá veszi a hagyományos közgazdaságtan alapelveit. Már a *közgazdaságtan tárgyának* megállapításánál is szembe kerül az uralkodó felfogással, amikor ezzel ellentétben nem a jószágot vagy a jólétet teszi a közgazdaságtan középpontjává, hanem magát a gazdasági indítók hatása alatt cselekvő embert. Ezáltal a közgazdaságtan elveszti materialista jellegét és eltávolodva a naturalista racionalizmustól, közelebb kerül az emberi és társadalmi világhoz. A közgazdaságtan ily módon Napolitano meghatározásában hármas pilléren nyugszik: a) a közgazdaságtan tárgya, azaz az ember és annak a külső világ elemeivel szembeni viselkedése, b) az emberi tevékenység színhelye, azaz a társadalmi világ

és elsősorban a nemzet és végül *c*) az emberi és társadalmi tevékenységek, amelyek egymással koordinálva vannak és kihatnak a külső világ elemeire. E beosztásnak megfelelően Napolitano Institutio-ja hármasság tagozatú.

Az ember a természeti világban című első részben főként azzal foglalkozik, hogy mi a *gazdasági tevékenység oka*. Itt sem fogadja el a szokásos önérdek-fejtevést, hanem a settecento világhírű olasz történetfilozófusának, G. B. Vico-nak módszere alapján azt vizsgálja, hogy az egyes ember a gazdasági élet jelenségeivel szemben miként viselkedik. A könyv legerdekesebb, legeredetibb és a további kutatások számára is igen hasznos fejtegetései következnek ezzel kapcsolatban. Eltérőleg az uralkodó felfogástól, nem egy átlag-típusul kiválasztott embert tanulmányoz, hanem a nemzetnek foglalkozás szerint elkülönült osztályait teszi kutatása tárgyává. A jelenlegi helyzet figyelembevételével az állami szervezetben élő emberek számára négy ilyen főcsoportot állít fel: *a*) politikai és társadalmi téren tevékenykedők, *b*) ipari, kereskedelmi, mezőgazdasági, stb. vállalkozók, *c*) ezek munkatársai, kezdve a legközvetlenebb munkakört betöltő tisztviselőktől egész a munkásrétegig és végül *d*) a tőkebirtokosok és a járadékosok osztálya. Különösen az első csoport érdemel figyelmet, ugyanis ezt a réteget, mint a gazdasági tevékenység szempontjából közömbösét, a közgazdaságtudomány eddig figyelmen kívül hagyta, holott ennek viselkedése gazdasági szempontból is lényeges, hiszen a nemzeti vagyon jelentős hányada van a kezében. Részletesen taglalva az egyes csoportokat, megállapítja, hogy egyik osztályt sem vezeti gazdasági vonatkozású tevékenységében az önérdek, s ez alól még az első pillanatra leginkább az egyéni szempontok uralma alatt álló tőkésosztály sem képez kivételt. Ha a nagy tömeg valóban homo oeconomicus lenne, csak épen annyit dolgozna, hogy a munka (és egyéb fáradság) = élvezetek egyenletnek eleget tegyen, ami még a legjobb esetben is csak statikus gazdasági életet eredményezne és a kulturális fejlődés helyett stagnálás állna be. Bár természetszerűleg akadnak az egyének mind a négy csoportjában is munkakerülők, kényelmesek, az emberek jelentős részét mégsem az önérdek irányítja, hanem az emberi természetben gyökerező oly adottságok, amelyeket szerző három főcsoportra oszt: 1. az embernek sajátmaga, családjá, honfitársai, stb. iránti érdeklődése, 2. a külső világ iránti érdeklődése és végül 3. a megismerési vágy, a munkakerül, a kutatási ösztön. Ezek az extra oeconomicus tényezők befolyásolják az egyének mind a négy csoportját. A jelentős gazdasági kihatással járó társadalmi és politikai tevékenységre az egyént az az egészséges emberi büszkeség hajtja, hogy az összesség

minden egyes tényezőjének helyzetén javít; a természet elemeinek leigázására irányuló munkára az erkölcsi, honpolgári, társadalmi, családi, stb. motivumok bírják rá; míg a minden irányú fejlődés kulcsát képező felfedezésekre a kíváncsisági, a megismerési rugók vezetnek.

Hogy az előbbi okok hatása alatt működő egyén tevékenységére mily befolyással van a *társadalmi világ*, azzal a mű második tagozata foglalkozik. Vico alapulvételével folytatott gazdaságtörténet-filozófiai fejtegetései kapcsán leszögezi, hogy míg a gazdasági érzés a primitív embereknél úgyszólván ismeretlen, addig a társulati ösztön már magában az emberi természetben gyökerezik, így az egyesülés az egyén számára nem a szerződés-kötést kísérő hideg számítás, hanem érzelmi kérdés. Vizsgálva, hogy az emberek a környező külső világ elemeinek milyen jelentőséget tulajdonítanak, rátér az értékproblémára, majd a termelésre és ennek kapcsán a cseregazdálkodás kialakulására.

A harmadik tagozatban a *gazdasági rendszerek* bírálatából indul ki, s állást foglalva a kapitalizmus és a szocialkommunizmus eredményeivel szemben, azokat az utakat keresi, amelyek a munka-tőke dualizmus leküzdésére alkalmasak lehetnek. Három lehetőséget lát: *a)* intézményesíteni a tőkének a gazdasági világban való teljes felsőbbbbségét és abszolúttá tenni a tulajdonjogot, *b)* a tőkétől elvonni minden önálló szerepet, megszüntetni a magántulajdont és a munkát tenni abszolút fenséggé és végül *c)* a korporativizmus útjára lépni. Tekintve, hogy az első két rendszert az élet tanulsága szerint úgy az egyes egyének, mint a maga a társadalom is visszautasította, a gazdasági életet megbénító és ellentétnek feltűnő dualizmus megszüntetésére csak a korporatív alapelv lehet szerző végkövetkeztetése szerint megfelelő.

A *korporációk* fogalma és története körül meglehetősen nagy homály van az irodalomban, különösen örömmel kell ezért üdvözölni Napolitano könyvének azokat a nagy felkészültséggel megírt részeit, amelyeket e kérdésnek szentel. A *korporatív alapelv* jellemvonásait a következőkben foglalja össze: 1. az egyesülés céljának a tagok gazdasági tevékenységével kell összefüggésben lenni, 2. a szóbanforgó célt egyrészt a termelés, a munka, ár- és beralakulás befolyásával, másrészt a tagok védelmével, felügyeletével, megszervezésével, szakmai, erkölcsi és vallásos neveléssel kell megvalósítani, 3. a testületek céljának el kell különülnie az őt alkotó tagok magáncéljaitól és összhangban kell lenniök a közérdekkel, ami egyszersmind magyarázatát adja a korporációk politikai jellegének is, 4. egységesen magukban kell foglalniök úgy a munkaadókat, mint a munkavállalókat, anélkül azonban, hogy a tes-

tület maga is a gazdasági tevékenység tárgyává lenne, — ez t. i. mindig az egyén, 5. bár a szervezeteknek annyira függetleneknek kell lenniök, hogy vezetőjüket maguk válasszák és önkormányzattal rendelkezzenek, mégis függniök kell a közhatalom szuverénitásától is, 6. a gazdasági élet képviselt részeiért felelős a korporáció az állammal szemben, míg a tagok saját tevékenységükért a testületnek felelnek, 7. a testületnek az egyes tagoktól független szervezete és élete van, a tagok is teljesen szabadon döntenek ki- és belépésük felett és végül 8. a közhatalom elismerése és védelme, illetve felügyelete.

Ezen ismérveknek megfelelő egyesület minősül csak korporációnak. Ilyeneket — mint közel 100 oldalas történeti áttekintésében kimutatja — már a római kortól találhatunk, azonban bár a *korporatív alapelvek* megegyeznek ezeknél az intézményeknél, a principiumok gyakorlati alkalmazása, azaz az egyes *korporatív rendszerek* nagy eltérést mutatnak, nemesak felépítésükben, hanem céljaikban, eszközeikben is, sőt az idők folyamán még ugyanazon testületeken belül is az adódó körülményeknek megfelelően jelentős változások történhetnek. Ugyanez áll az *olasz korporatív rendszerre* is, amely — mint mélyreható fejtegetések során leszögezi — *a szakszervezeti rendszerből önként fakadó szervezet*.

Ennek az olasz korporatív rendszernek elsősorban az *önellátás* szempontjából van nagy jelentősége, amely szerző szerint nem más, mint az emberek természetes egyensúlyi helyzetét jelentő államnak gazdasági téren való önkormányzata, függetlensége és szuverénitása. Az autarkióval kapcsolatban ismét érdekes fejezeteket találunk, amelyek minden vonatkozásban, különösen a nemzetközi kapcsolatok alakulása szempontjából világítják meg az önellátási gazdálkodásra való áttérés kihatásait. A fejezetek közül elsősorban az érdemel figyelmet, amely a vegyi ipari korporációnak a folyékony tüzelőanyagok önellátásáért folytatott küzdelemben játszott működése részletes leírásával a korporatív elvek hatékonyságát gyakorlatilag is kimutatja. Míg az önellátással foglalkozó rész a korporatív elvnek a nemzetgazdaságra, illetve a más államokkal való kapcsolatokra gyakorolt hatását vizsgálja, addig az utolsó rész a korporációknak a *keletafrikai gyarmatosítás* kapcsán kifejtett szerepét taglalja, mindenkor élesen szembehelyezve az olasz megoldást a hagyományos gyarmatpolitika eszközeivel.

Sajnos terünk nem engedi, hogy részletesen vázoljuk az egyes fejezeteket, reméljük azonban, hogy rövid ismertetésünkkel is sikerült képet adni Napolitano művéről, amely sok új és termékeny gondolattal gazdagítja a Carta meghozatala óta állandóan az elmélet és gyakorlat ellentétének kérdésén vitat-

kozó olasz közgazdasági irodalmat. Bár szerzőt könyvének gyakorlati vonatkozású részeiért, különösen a mű gerincét képező és a korporatív alapelvvel s az olasz rendszerrel foglalkozó fejezeteiért teljes elismerésünk illeti meg, mégsem hallgathatjuk el — anélkül, hogy állást foglalnánk az olasz közgazdasági irodalomban a hagyományos tanok követői és annak ellenzői közti immár több mint egy évtizede dúló vitában — hogy műve elméleti jellegű része, ide értve a gazdasági tevékenységek okaival foglalkozó igen érdekes és eredeti fejtegetéseket is, jelenlegi, inkább csak vázlatos alakjukban nem elég erősek azoknak a jeles termékeknek megdöntésére, amelyek a közgazdaságtan eddigi eredményei és a fasiszta gazdálkodás tényei közti látszólagos szakadékot a legkülönbözőbb oldalokról sikeresen hidalják át.* De Napolitano műve még e vonatkozásban is igen hasznos. Új gondolatokat sugalmaz a klasszikus közgazdaságtan jogosultságát tagadó társainak és ezáltal is elősegíti a közgazdaságtan fejlesztését, hiszen ennek előrehaladása független az egyes „iskolák“-hoz való tartozás tényétől, mintahogy a nagy Pantaleoni szellemesen már 40 év előtt is kifejezésre juttatta, mondván, hogy csak két közgazdasági iskola van: azoké, akik ismerik a gazdasági életet és azoké, akik nem.

Futó Mihály.

Orel Géza: Az ügyes eladó kézikönyve. Budapest, 1939. 250 lap.

A szerző a magyar kereskedelmi szaktanításnak egyik kimagasló tényezője. Már több olyan dolgozatot tett közzé, amelyek a kereskedelem technikáját tárgyalják. Ez a könyve is ezen a területen mozog. Bemutatja azokat a követelményeket, amelyeket a kereskedői pálya támaszt a kereskedőkkel és a kereskedők személyzetével szemben. Tanítani akarja a legkülönbözőbb iskolafajták tanítóit és tanárait, a szaktanfolyamok és átképzőtanfolyamok előadóit és hallgatóit, a pályaválasztás előtt álló fiatalságot arra a lelkiismeretességre, tisztességre, műveltségre, tapintatra és sokoldalúságra, amelyet a kereskedői pálya követel. De egyúttal kidomborítja azt is, hogy a kereskedő mily nagyfontosságú funkciót teljesít a gazdasági életben. Egyfelől ösztönzi ügyességével a fogyasztót, már pedig ma is teljes ép-

---

* V. ö. F. Carli: *Le basi storiche e dottrinali della Economia Corporativa*, Padova, 1938. — L. Amoroso: *Principii di economica corporativa*, Bologna, 1938. — A. Espinosa: *La teoria economica nella rivoluzione fascista*, Milano-Roma (1938.). — Ismertetésüket l. dr. Futó Mihálytól a *Közgazdasági Szemlében* (1938. évfolyam 987—994., 1010—1015. és 1939. évfolyam 327—331. lapjain).

ségben igazság az, amit Széchenyi hirdetett, hogy a belső fogyasztás emelése minden ország jólétének előfeltétele. De egyúttal a termelés újabb és újabb fejlesztésére, észszerűsítésére, olcsóbbítására bírja a mezőgazdasági és ipari termelőt. „Ki hozta közelebb — kérdi a szerző — a varrógépet, a gázlámpát, a villamos körtét, a cséplőgépet, az automobilt, a rádiót az emberhez?” A jó kereskedő, az ügyes és tisztességes árusító. Az árusítás művészet és tudomány. Ennek a művészetnek és tudománynak a szabályait és követelményeit ismerteti Orel könyve nagy alaposággal, kiváló szakismerettel és oly könnyed módon, hogy mindenki, eladó és vevő, kereskedő és fogyasztó egyforma élvezettel és tanulsággal olvashatja.

Külön fejezet részletesen ismerteti a jó árusító szükséges tulajdonságait és a rossz árusító hátrányos szokásait. Az Egyesült Államokban még a ruházkodás szabályait is előírják. Semmi feltűnőt nem szabad az árusítónak hordania. Tisztán, ápoltan, de túldivatos öltözködés mellőzésével kell megjelennie. Nem szabad sem politikai, sem egyesület jelvényeket viselnie. Részletesen leírja, hogy a köszöntéstől az árú bemutatásáig és hazaküldéséig hogyan kell az elárúsítónak viselkednie. „Az eladás művészete — írja — abban áll, hogy oly árukat adunk el, amelyeket nem hoznak vissza — oly embereknek, akik visszajönnek“.

Nagyon érdekesen, szórakoztatva, helyenként mulatságosan írja le a vevő lélektanát. De különös figyelmet érdemel fejtegetéseinek az a része, amelyben a szabott ár általános bevezetése mellett foglal állást. „Valószínű, — mondja — hogy az alkuból keletkező bizalmatlanság ásta alá a kereskedelmi osztály társadalmi megbecsülését“. Nagyon találó az a megállapítás is, hogy a jó árusítás egyik fő kelléke a méltányos árszabás. Ehhez pedig szükséges, hogy a kereskedő rendes könyveket vezessen, mert csak ezek alapján képes a méltányos árat kiszámítani.

A forgalom növelésének eszközei közül részletesen ismerteti a szépen rendezett kirakatot, a jó hirdetések, a szakszerű és tisztességes reklám jelentőségét. Különösen érdekes és tanulságos a bőséges és nagyon jól egybeállított példatár. Számos, nagyon ügyesen és nagy tudással összegyűjtött példán keresztül teszi szemléltetővé, hogy megy végbe a jó és hogyan a hibás eladás.

Csak nagyon hézagos kivonatban ismertettük a 250 oldalnyi könyv tartalmát. Élvezetes és kellemes olvasmány mindenki számára. De különösen nagy értékű azok számára, akik a kereskedői pályára készülnek és azok számára, akik a fiataloságot erre a pályára előkészítik. Eddig sokszor panaszkodtunk, hogy a kereskedelmi szakiskolák nem fektetnek elegendő súlyt éppen a gyakorlati kereskedő kiképzésére. Orel Géza könyve útat

mutat ennek a hiánynak az orvoslására. Reméljük, hogy kereskedelmi iskoláink legfőbb vezető tényezői a szakiskolák körében megfelelő publicitást fognak ennek a kitűnő és nagy gyakorlati értékű munkának biztosítani.

Éber Antal

World Economic Survey. Eighth year. 1938/39. Geneva. League of Nations, 1939, 247 l.

Az európai háború kitörésével a Nemzetek Szövetségének politikai sorsa beteljesedett. A Nemzetek Szövetsége nem tudta a háborús okok kiküszöbölésének és a háború kizárásának célját megvalósítani. A nagy halott mellett azonban csodálatosképpen életerős tanácsadó és tudományos szervek működnek. A Nemzetközi Munkaügyi Hivatal munkájával döntően befolyásolta a tagállamok és a kívülálló országok társadalmi fejlődését és szinte felmérhetetlenek azok az értékek is, amelyekkel a Nemzetek Szövetségének Közgazdasági Hivatala a gazdaságpolitikusok nemzetközi tájékozottságát és a közgazdasági tudomány fejlődését gyarapította. Egy új háború kezdetén, amelyben a gazdasági stratégiának a hadi stratégiával egyenlő szerepet szántak, mindezeknek a gazdasági tájékoztató adatoknak fokozott jelentőségük van. A háború elkövetkezendő idejében vagy nem fognak gazdasági adatokat közzétenni, a közzétett adatok pedig sok esetben inkább a valóság elleplezésének, mint a valóság feltárásának célját fogják szolgálni. A sorsnak különös ironiája, hogy a Nemzetek Szövetségének idei világgazdasági jelentése, a „World Economic Survey 1938/39“, amely békés célokat volt hivatva szolgálni, különösen a gazdasági háború erőviszonyainak lemérése szempontjából lett kiemelkedő jelentőségű.

A világgazdaság fejlődését az elmúlt év folyamán fokozott *széthullás* jellemezte. Az aranyalap kiegyenlítő hatásainak hiányán, a magas vámterheken és a behozatal mennyiségi korlátozásain, a nemzetközi hitelezés és a nemzetközi váltóárfolyamok mesterséges irányításán kívül ezt a széthullást elsősorban a kiéleződött világpolitikai helyzet, a nemzetközi életben egyre fokozódó feszültségek okozták. Széteső irányok érvényesültek mindezek következtében a nemzetközi hitelpiacon, a nemzetközi árukereskedelemben, és a világgazdasági kapcsolatok lazulása folytán a különböző országok termelésében sem mutatkozott a megszokott egységes konjunktúralis irány.

A rendszeres *nemzetközi hitelezés* ebben az évben sem állott helyre. Nyújtottak ugyan hosszúlejáratú hiteleket, de mind a rövid-, mind a hosszúlejáratú hitelek elsősorban politikai célokat szolgáltak. A különböző államok egyre inkább politikai célokra használták fel a kiviteli hitelek szavatolásá-

nak kereskedelempolitikai szempontból oly rendkívül fontos és eredményes eszközt is. Példának okáért az első és legfontosabb ilyen szervezet, az angol Export Credit Guarantee Department is egyre inkább a politika szolgálatjává lett. A nyújtható hitelek keretét 1938. januárjában 50 millió fontról 75 millió fontra kiterjesztették ugyan, de ugyanakkor már egy 10 milliós külön keretet is állítottak fel, amelyből az eddigi kereskedelmi szempontok helyett politikai szempontok alapján hiteleztek. 1939. júliusában a 10 millió font összegű politikai célú keretet 60 millió fontra bővítették, úgyhogy a hitelezések politikai célja kifejezetten előtérbe nyomult. Az angol hosszúlejáratú hitelek is politikai jellegűek voltak. 16 millió fontot juttattak Törökországnak, 2 millió fontot Görögországnak, 5.5 millió fontot Romániának, 8 millió fontot Lengyelországnak, 9 millió fontot Uj-Zeelandnak és 10 millió fontot Kínának. Az Északamerikai Egyesült Államokban ugyancsak bizonyos politikai színezettel folyósítottak nemzetközi hiteleket. A Braziliának nyújtott nemzetközi hitelek összege 120 millió dollár volt. 50 millió dollárt ebből a jegybank alapítására és a valutakiegyenlítő alap létesítésére, 50 millió dollárt az Északamerikából jövő importok fedezésére, 20 millió dollárt pedig a befagyott kereskedelmi hitelek likvidálására fordítottak. Az Északamerikai Egyesült Államok ezenfelül még importcélokra 25 millió dollárt nyújtottak Kínának, 6 millió dollárt Lengyelországnak és 0.5 millió dollárt Paraguaynak. Ugyancsak politikai célja volt a Franciaország részéről Lengyelországnak nyújtott 60 millió zlotys hitelnek. A hitelezés eszközt politikai célok szolgálatában más országok is kívánták alkalmazni, de kisebb tőkeerejük következtében rendszerint csak kisebb árhiteleket tudtak nyújtani.

A politikai küzdelem a *nemzetközi kereskedelem* és a *kereskedelempolitika* alakulásában is visszatükröződött. Az országok egyik csoportja a szabadkereskedelem lehető helyreállításával igyekezett a külkereskedelmi forgalomban uralkodó szerephez jutni, míg az országok másik csoportja a valutáris és mennyiségi szempontból kötött nemzetközi külkereskedelmi rendszer keretein belül igyekezett forgalmát fokozni. Kétségtelen, hogy a megkötések erős mérvben tért foglaltak az utolsó évtized folyamán, de a világkereskedelem nagyobb hányada még mindig valutáris és mennyiségi korlátozásoktól függetlenül bonyolódik le. A világkereskedelmi forgalom felszabadításának célkitűzése jegyében elsősorban az Északamerikai Egyesült Államok kereskedelempolitikája tevékenykedett. 1938. novemberében kötötték meg a kereskedelmi szerződést az Északamerikai Egyesült Államok és az Egyesült Királyság, valamint a brit dominiumok között. Vámleszállításokat vittek keresztül, a behozatali korlátozásokat egyébként is enyhítették

és sok cikkre vonatkozólag a szabad behozatalt is biztosították. A szerződésnek igen nagy jelentősége van, ha figyelembe vesszük, hogy az érdekelt felek a világkereskedelem 35%-át bonyolítják le. Még továbbmenően megnövekszik azonban jelentősége, ha tekintettel vagyunk arra, hogy ezek az országok számos legtöbb kedvezményes szerződést kötöttek, amelyek révén a behozatal akadályainak leépítése az országok még szélesebb körének vált hasznára. Az Egyesült Államok 1938. őszen ezenfelül Ecuadorral, 1938. tavaszán pedig Törökországgal kötöttek a nemzetközi forgalomra ugyancsak serkentőleg ható nemzetközi egyezményeket. A megkötöttségek lazítása jegyében 1938. folyamán vámmérsékléseket vitt keresztül Mexikó, Uruguay, Finnország, Törökország, míg Ausztrália és Dánia a behozatali engedélyek rendszerét enyhítette. 1939. folyamán Brazília a devizagazdálkodásban könnyítéseket valósított meg, Franciaország és Belgium pedig kvótákat szüntetett meg. A szabadkereskedelemnek ez a térfoglalása azonban nem apolitikus célok jegyében történt, amint ezt legvilágosabban az mutatja, hogy Németországot az amerikai vámmérséklések kedvezményeiből kizárták, mert — az indokolás szerint — Németország külkereskedelmi politikájában az amerikai behozatalt hátrányosan érintő intézkedéseket foganatosított.

Élénk tevékenységet fejtettek ki azonban a gazdaságpolitikai megkötöttségek eszközével dolgozó országok is. Németország az évek óta kialakult rendszer keretein belül tovább fokozta a kivitel támogatását és a szükségesnek minősített behozatal könnyítését. Az export fokozása érdekében kiviteli hiteleteket is folyósítottak. Így 150 millió márkát hiteleztek Törökországnak iparosításra és fegyverkezés céljaira, 120 millió zlotyt pedig Lengyelországnak gépek és fegyverek beszerzésére. A cserekereskedelem eszközét is igénybevétték. A legnagyobbarányú ilyen üzlet az argentin-német csereszerződés volt. E szerint Németország 14 millió peso értékben vasuti felszerelést szállított és 8 millió peso értékben gyapjút, 6 millió peso értékben pedig búzát kapott. Az export és import fellendítésében azonban Németországnak súlyos akadályokkal kellett megküzdenie. Több állam a kliringcsucok felduzzadásának megakadályozása érdekében kiviteli tilalmakat mondott ki. Brazília a kávéra, pamutra és kakaóra, Jugoszlávia a rézre mondott ki ilyen tilalmat, Románia pedig a Németországba irányuló kőolajexportot az összes termelés 25%-ára korlátozta. A nehézségek ellenére azonban nagyjából tartani tudta Németország világgazdasági részesedését, bár ez csak a délkelet-európai és latin-amerikai viszonylat erős felfokozásával volt lehetséges.

A világgazdaság széthullását az egyes országok *termelési adatai* is élesen visszatükrözik. Az ipari termelés 1937—1938.

között világviszonylatban 10%-kal esett. Ez az átlag azonban országonként nagyon különböző alakulásokat takar. Németországban az ipari termelés a két év között 8%-kal emelkedett és kisebb arányok között emelkedés észlelhető a Németország-hoz csatolt ausztriai területek és Japán ipari termelésében is. Másrészről viszont az Északamerikai Egyesült Államok termelése 22%-kal csökkent és csaknem 10%-os a csökkenés Angliában, Franciaországban és Kanadában is. Az ipari termelés irányításában így a német gazdaságpolitika kétségtelenül eredményesebb volt, bár ez természetesen a gazdasági szabadság nagyobb megkötésével, a kihasználatlan tőkék és foglalkozás nélküli munkaerők csökkenésével jár együtt.

A *nemzeti jövedelmek* konjunkturális okokból és termeléspolitikai beavatkozások eredményeképpen lényegesen növekedtek, de az állam ennek ellenére a nemzeti jövedelmeknek egyre nagyobb hányadát foglalta le. Japánban a nemzeti jövedelmeknek és az összes állami kiadásoknak aránya 1932. és 1938. között 19%-ról 42–45%-ra, Németországban 13%-ról 38%-ra, az Egyesült Királyságban 22%-ról 23%-ra, az Északamerikai Egyesült Államokban 8.5%-ról 15%-ra növekedett. Franciaországban 1932. és 1939. között a megfelelő hányad 26%-ról 41%-ra emelkedett. A költségvetési adatok ezek szerint világosan mutatják az állami gazdálkodás jelentőségének megnövekedését. A *költségvetési kérdés* megoldása világszerte komoly nehézségek elé állította a pénzügyi politika felelős irányítóit. A magas nemzeti jövedelmű és nagy tőkeképző erővel bíró államok pénzügypolitikája is átfogó beavatkozásra kényszerült, de még inkább kellett az alacsonyabb jövedelmi átlagú és tőkeszegény országoknak rendkívüli eszközöket és megoldásokat alkalmazniok. Az Egyesült Királyságban a jövedelmi adót az 1937/38. költségvetési évben 4 sh 9 d-ről 5 sh-re, az 1938/39. költségvetési évben 5 sh 6 d-re emelték. 1938-ban a nyereségadó kulcsát 5%-ról 9%-ra növelték, az 1939/40-es költségvetési évben pedig a jövedelmi adó póttadójának, a dohányadónak, cukoradónak és autóadónak mértékét fokozták. E mellett rendkívül nagy hitelműveletek lebonyolítását határozták el és csak az 1939/40-i költségvetés ideje alatt 500 millió font állami kölcsönt kívántak kibocsátani. Németországban még átfogóbbak voltak a foganatosított intézkedések. 1938. márciusában ugyan a hosszulejártú hitelek és az adók útján való finanszírozásra kívántak áttérni, de a szükségletek megnövekedése miatt ez a politika nem volt keresztülvihető. 1939. márciusában ezért az adójegyrendszert voltak kénytelenek bevezetni. A közszállítások vállalkezési összegének 40%-át Németországban azóta adójegyekkel fizetik. Az adójegyek vagy 6 havi lejáratra szólnak, vagy három év a lejárat idejük és átlag évi 4% kamatot jövedelmeznek. A rövidlejártú adójegyek tartását a kincstár

adókedvezményekkel igyekezett előmozdítani, az állami vállalkozók fizetőképességének fenntartása érdekében pedig kimondták, hogy az állami vállalkozók szállítóiknak 40 % erejéig ugyancsak adójegyekkel fizethetnek. E mellett Németországban az adókat is emelték. 1938. nyarán növelték a társulati adó kulcsát, 1939. februárjában a jövedelemadó alóli mentességeket szüntették meg, 1939. márciusában az 1938. és 1939. között keletkezett jövedelemtöbbletet adóztatták meg. Az Egyesült Királyságban és a Németországban fogantatosított intézkedések nem egyedülállók, mert a megnövekedett állami szükséglet fedezésére csaknem minden országban az adókulcsok emelésére, hitelkreálásra, a hitelpiac irányítására és egyéb rendkívüli intézkedésekre kényszerültek.

A hitel- és adópolitikai intézkedésekkel párhuzamosan azonban *termelés-, ár- és jövedelempolitikai intézkedéseket* is kellett fogantatosítani. Az Egyesült Királyságban 1938. végén a miniszterelnökség mellé ipari tanácsadószervet állítottak fel a felfegyverkezés ipari vonatkozásainak tisztázása érdekében. Ez a tanács a katonai minisztériumok és az ipar között összekötő szervként is működött. 1939. áprilisában a termelés irányítására külön minisztériumot, a Ministry of Supply-t állították fel. Ez a minisztérium katonai rendeléseknek elsőbbséget biztosíthat, érdekükben beruházásokat kényszeríthet ki, raktárhelyiségeket tárolási célokra foglalhat le, a kincstárnak nyújtott árúk és szolgáltatások ellenértékének helyes megállapítása érdekében könyvvizsgálatokat tarthat és biztonsági intézkedések keresztülvitelét kényszerítheti ki. Mindezekon felül a minisztérium messzemenő pénzügyi felhatalmazásokat is kapott. A fegyverkezésre szolgáló 730 millió font összegből 100 millió fontot ennek a minisztériumnak költségvetésére szántak. Németország a termelésnek, a munkaerőnek, a nyersanyagnak és a tőkének irányítását már kipróbált vonalakon folytatta. A legnagyobb nehézséget a munkáshiány okozta. 1938. márciusa óta a munkásfelvételhez a munkaügyi hivatal engedélye kellett. 1938. júniusa óta a munkaügyi hivatal kötelező erővel munkahelyeket jelölhet ki és az ipari átképzést is kötelezővé teheti. E mellett a munkaidőkorlátozásokat is megszüntették és a legkülönbözőbb forrásokból női munkaerőket kívántak a termelés szolgálatába állítani. A feszültté vált gazdasági helyzetben az egyensúlyt csak a fix árak és jövedelmek politikájával lehetett fenntartani. Ennek érdekében szigorú árellelőrzést valósítottak meg és jövedelememelkedések megakadályozása mellett a takarékoságot növelni és a fogyasztást csökkenteni igyekeztek. A két vezető európai hatalomhoz hasonlóan azonban az állami szükségletek fedezésének biztosítása érdekében a világnak csaknem minden más állama is erőteljes termeléspolitikai intézkedések fogantatosítására kényszerült.

A vázolt gazdaságpolitikai beavatkozások természetesen elsősorban a *felfegyverkezés* célját szolgálták. Németország Hitler vezér és kancellár kijelentése szerint 1933. január és 1939. szeptember között 90 milliárd márkát költött fegyverkezésre. A Népszövetség jelentésében közölt különböző becslés-szerű adatok ennek az adatnak hitelességét igazolják. Nagybritannia fegyverkezési kiadásait az 1935/36. évi 136.9 millió fontról 1938/39. évben 382.6 millió fontra, 1939/40-ben pedig 730 millió fontra emelte. Amerikai dollárra átszámítva Németország hat és fél év alatt 36 milliárd dollárt és kedvezőtlenebb márkaárfolyamon számítva is 27 milliárd dollárt költött fegyverkezésre, míg Nagybritannia kiadásai öt év alatt 8½ milliárd dollárra rugtak. Hároméves időszakot véve, Németország 1935. március és 1938. március között fegyverkezési célokra 14 milliárd vagy alacsonyabb márkaárfolyamon számítva 10.5 milliárd márkát költött, míg 1937. és 1939. között a zárszámadások, illetve a költségvetési előirányzatok Nagybritanniában 6.5 milliárd dolláros, Franciaországban 2.5 milliárd dolláros, Japánban 4.8 milliárd dolláros, az Amerikai Egyesült Államokban 3.3 milliárd dolláros és Olaszországban 2.2 milliárd dolláros felfegyverkezési kiadást mutatnak ki. A fegyverkezési kiadásokra vonatkozó ezek az adatok mindennél világosabban mutatják, hogy a világgazdasági helyzet az elmúlt év folyamán a háborús készülődés jegyében alakult.

A Nemzetek Szövetségének világgazdasági helyzetjelentése 1939. június 30-ával zárul. Azóta gazdaság- és pénzügypolitikai téren számos rendkívül fontos újabb változás következett be. A hadban álló országok a háborús készülődés állapotából a háborús gazdálkodásba mentek át és ez természetesen az állami szükséglet további emelkedésével, a termelőapparátus erősebb megszállásával, a magánfogyasztás és a beruházás újabb csökkenésével járt együtt. De rendkívüli intézkedéseket kellett az utolsó hetek folyamán a semleges államoknak is foganatosítaniuk. A Nemzetek Szövetségének néhány hete megjelent világgazdasági jelentése így bizonyos mértékig elavult. A háborús készülődés áttekintésére azonban hasznos forrás marad. Nagyon tömör, a fontos eseményeket figyelembevevő és az elméleti szempontokat jól érvényesítő munka ez. Ha mégis kritikát kívánunk vele szemben gyakorolni, akkor két körülményre kell rámutatnunk: az egyik az indexszámok és relatív számok túlerős használata, a másik, hogy a munka stílusában bizonyos elfogultság érvényesül. Jellemző erre, hogy az indexben az Egyesült Királyság, Franciaország, az Amerikai Egyesült Államok esetében a felfegyverkezés „defence” szó alatt, Olaszország esetében a „defence and military expenditure”, Németország és Japán esetében pedig „armaments and military expenditure” címszók alatt találjuk. A

mai viszonyok között azonban ennél objektívebb forrást kétségtelenül nehéz találni és az alapulvett hatalmas dokumentációs anyag és az érvényesített világos szempontok mellett elsősorban ez biztosítja a Népszövetség világgazdasági helyzet-jelentésének értékét.

Nötel Rudolf.

World Production and Prices, League of Nations, Economic Intelligence Service, Geneva, 1939. 113. l.

A világtermelés méreteiről, területi megoszlásáról és 1925 óta való alakulásáról, valamint az árak fejlődéséről ad számot ez az érdekes kiadvány, amelynek különös érdekességet kölcsönöz, hogy a világtermelés egy korszakának elzárulásakor az új európai háború előestéjén jelent meg.

A világ alapanyagtermelése az 1938. évi konjunktúrabehorpadás következtében 2%-kal volt alacsonyabb, mint egy évvel korábban. Ez a kis mértékű csökkenés úgy állott elő, hogy az élelmiszertermelés, amely a világ alapanyagtermelésének 1938-ban 72%-át — aranydollárban 45 milliárd dollárt — tette, 1%-kal emelkedett, az ipari nyersanyagtermelés pedig, — amelynek értéke 1938-ban 18 milliárd dollárra rugott, — az előző évinél csaknem 10%-kal kevesebb volt. A világ ipari készárútermelése is mintegy 10%-kal csökkent olyképen, hogy a fogyasztási javaknak 6%-os csökkenésével szemben a termelési jóságok termelése 17%-kal csökkent. Hosszabb időszakot tekintve, a világ alapanyagtermelése jelentősen emelkedett és az utolsó 3 év átlagában 13%-kal volt nagyobb, mint az 1925—29. évek átlagában. Az emelkedés az ipari nyersanyagok csoportjában több, mint 20%-os, az élelmiszerekében ennél szerényebb, csupán 10%-os. Érdekes az az átállítódás, amely az élelmiszerek termelésében bekövetkezett. Míg a takarmánytermelés, a sertés- és juhhústermelés, valamint a rozstermelés az utolsó 3 év átlagában nem érte el az 1925—29. évek átlagait, addig az ú. n. protektív tápanyagok — a gyümölcs, a tej és a főzelékek — termelése jelentősen nőtt. A gyümölcs és főzelék csoportjában az emelkedés 25%-os, a tejnél pedig 11%-os. Jelentősen nőtt a búzatermelés is annak következtében, hogy mindtöbben tértek át a rozs- és kukoricakenyérről a búzakenyér élvezetére. Az ipari nyersanyagok csoportjában legnagyobb a műnyersanyagok termelésének, továbbá a csak újabban nagyobb mértékben használatba vett fémek: alumínium, nikkel, króm, stb. termelésének emelkedése, míg a klasszikus fémek csoportjában a négy legfőbb nemvasfém közül csupán a réz termelése emelkedett jelentősen, 25%-kal, az ólomé viszont, a nagy fegyverkezési tevékenység ellenére is, valame-

lyest visszaesett. A világtermelés átalakulására jellemző az is, hogy az energiaanyagok közül a szénnek termelése az utolsó évtized során változatlan színvonalon állott, ezzel szemben az ásványolajtermelés felével, a vízienergia felhasználás pedig $\frac{2}{3}$ -ával emelkedett.

A világkereskedelem fejlődése nem tartott lépést a termelés emelkedésével, hanem amögött, különösen a készárúk tekintetében, jelentősen elmaradt. Ennek a „külkereskedelmi ollónak“ nyílása, ha az 1929. évben fennállott nyílást 0-val vesszük egyenlőnek, az utolsó évben az élelmiszereknél 14, az ipari készárúknál 12, az ipari nyersanyagoknál pedig 10%-os volt. Érdekes bizonyítéka ez annak a dezintegrálódási folyamatnak, amely a világgazdaságban 1929 óta az autarkias törekvések, az aranyvaluta megszűnése, a nemzetközi árú-, tőke- és személyforgalom korlátozásainak következtében rohamos léptekkel haladt előre.

A kontinensek sorrendjében az alapanyagtermelés tekintetében Európa vezet, amely Szovjet-Oroszország nélkül $\frac{1}{3}$ -át, azzal együtt csaknem felét képviseli a világ alapanyagtermelésének. Ezt követi Észak-Amerika 23, Ázsia 17, Dél-Amerika 8, Afrika és Ausztrália 3–3%-os részesedéssel. Megváltozik a kép, ha csak az ipari nyersanyagokat tekintjük. Ebben az esetben Észak-Amerika 32%-os részesedéssel megelőzi a Szovjet-Oroszország nélkül számított Európát, Szovjet-Oroszországgal együtt számítva azonban Európa itt is megőrzi elsőségét. A többi kontinens sorrendje ezen a téren ugyanaz, mint az összes alapanyagok tekintetbevételével megállapított sorrend.

A könyvnek az áralakulásra vonatkozó fejezetei szintén sok érdekes megállapítást tartalmaznak. Míg általánosságban az ipari termelés emelkedését a nagykereskedelmi árak színvonalának emelkedése szokta nyomon követni, 1938 és 1939 eleje között ennek pontosan a fordítottja érvényesült. 1938 és 1939 márciusa között 11 ország nagykereskedelmi árszínvonala csökkent, jóllehet ezen országok közül nyolcnak ipari termelése emelkedett és háromé kb. változatlan színvonalon maradt. Legélesebb ez az ellentét az Északamerikai Egyesült Államokban. Az ipari termelés indexe a kérdéses időpontok között az Egyesült Államokban 24%-kal emelkedett s ugyanakkor a nagykereskedelmi árak színvonala 3%-kal csökkent. Ennek a fejlődésnek az a magyarázata, hogy 1938-ban a konjunktúrahanyatlás idején olyan nagy kihasználatlan ipari kapacitások álltak rendelkezésre, amelyek lehetővé tették az ipari termelés kiterjesztésének áremelkedések nélkül való véghezvitelét. Mint az Egyesült Államok példáján is látható, a nagykereskedelmi árindex csökkenése a legfontosabb ipari országokban elég szerény méretű volt, a nyersanyagárak csökkenése viszont nagyon jelentős. Ilyen módon az ipari termelés költségei — a munkabérszínvonal kb.

változatlan maradt — nagyobb mértékben csökkentek, mint az ipar eladási árai s ez az ipar rentabilitásának megjavulását idézte elő. Ugyanez a megjavult rentabilitás volt az oka — a nagyarányú fegyverkezési tevékenység mellett — annak, hogy 1939 során a világ csaknem valamennyi számottevő ipari államának termelése fokozódott. Kifejezésre jut ez a megjavult rentabilitás az egyes országok ipari vállalatainak nyereségéről készített statisztikákban is. Ezek szerint, — azon országok közül, melyekre nézve ily statisztika rendelkezésre áll — a vállalatok nyereségei Belgiumban, Kanadában, Nagybritanniában, Hollandiában és Svédországban jelentősen emelkedtek, holott 1937-ről 1938-ra mindezen országok ipari termelésének volumene számottevően csökkent. Egyedül az Északamerikai Egyesült Államokban csökkentek az ipari vállalatok nyereségei, mégpedig igen jelentős mértékben, az előző évinek több, mint felével.

Vezér István.

Political and Economic Planning: Report on the British Social Services. PEP edition. 1937. 206. ff.

A *Political and Economic Planning* tanulmányi csoportja a szociális és közjóléti szolgáltatások kérdésével 1933. februárjában foglalkozott először, s ekkor arra a következtetésre jutott, hogy ha a pillanatnyi szükség, politikai megfontolások, vagy népszerűségi okok folytán bevezetett szociális szolgáltatások terén nem fognak állandó és folytonos irányvonalat kialakítani, e szövevény rövidesen teljesen kiismerhetetlenné és áttekinthetetlenné válik. Ezért tűzte maga elé a tanulmányi csoport a brit szociális szolgáltatások rendszerbe foglalt ismertetését. A feladat feltárásakor kiderült, hogy a néhány hónapra tervezett munka évekre húzódó penzumot jelent, s csak évek múltán volt befejezhető.

A teljesítményeket a tanulmány 3 csoportra osztotta; az elsőbe a közösségnek nyújtott általános szolgáltatások, így pl. az egészségügyi ellátás, nevelés, elmebetegek gondozása, munkaközvetítő, stb. tartoznak; a másodikba a társadalombiztosítás tevékenysége, tehát a betegségi, öregségi és munkanélküliségi biztosítás, végül a mi baleseti biztosításunknak megfelelő „workman-s compensation“-t, amely az üzemi balesetekért a munkaadót tárgyilag teszi felelőssé. A harmadik csoportba az ellenszolgáltatás nélküli segélyezések kerültek; az öregségi támogatás, a munkanélküli segély és a jótékonyági munka, tehát mindaz az egyéni szolgáltatás, amely nem biztosításon alapul.

A PEP szemléje ezután részletesen ismerteti az egyes szolgáltatási ágak munkáját, amely természetesen ugyanazon jellegzetességeket viseli magán, mint az angol közigazgatás minden ága, egyrészt a magasszínvonalú speciális teljesítményeket, másrészt feltűnő hézagokat, tehát az autonómia hagyományából eredő, gyakran naivul ható ellenmondásokat. Így pl. az 1 éven aluli csecsemők orvosi ellátása és felügyelete modern törvényen alapszik és példás, míg 1 és 5 életévük között a gyermekek úgyszólván teljesen nélkülözik a köz gondoskodását, majd ötéves korukban iskolába kerülve egészségük gondozása teljesen a helyi hatóságok vagyoni helyzetétől, készségétől és felfogásától függ, mert az iskolai orvosi ellátás körülményei e téren a legkevésbé kielégítő fokozattól a lehető legmagasabb színvonalú kezelésig változnak. A munkaközvetítés ezzel ellentétben, mint a jelen század alkotása, szervezetében, felépítésében és szolgáltatásaiban az elérhető legjobbat nyújtja.

A biztosítások csoportjában a betegségi biztosítás úgyszólván a kontinentális rendszerrel azonos, azzal az eltéréssel, hogy a biztosítottakat még arra is igyekeznek rávenni, hogy lehetőleg lépjenek be az ú.n. elismert magánsegélyegyletekbe, amelyek állami felügyelet alatt állanak és szükség esetén járulékos segítséggel állanak rendelkezésre. Súlyos hiánya a biztosítás ezen ágának, hogy a családtagok betegségeire nem terjed ki. A munkánélküli biztosításnál a segélyre utaltság gyakran hosszú időtartama szükségessé tette, hogy a biztosítási pénztárak tevékenysége mellett az állam még az ú.n. munkánélküli segélyezés rendszerét is bevezesse. Az öregségi biztosítás tekintetében a kifogások elsősorban a szolgáltatás csekélységére vonatkozhatnak, minthogy ez nem több, mint heti 10 sh. Súlyos terhet jelent, s nem is igazságos, hogy a fizetendő biztosítási díjak nem változnak a munkabérosztályokkal, hanem végig azonosak. A balesetbiztosítás, amely ugyanazon személyekre terjed ki, mint a betegségbiztosítás, teljes mértékben a munkaadót terheli, aki ezen kockázat ellen akár magántársaságnál, akár pedig a munkaadók kölcsönös biztosító intézeténél biztosíthatja magát. A díjak fizetése és a szolgáltatások rendszeres teljesítése természetesen az állam felügyelete alatt folyik.

A segélyezések, amelyek Angliában évszázados multra tekintenek vissza, szintén több vonatkozásra terjednek ki. Öregségi segély mindenkit megillet, aki eléri a 70. életévét, s ebből kifolyólag elveszti az öregségi biztosítás alapján őt megillető járandóságait és anyagi körülményeit igazolni tudja. A munkánélküli segély, amely az 1935 január havában életbelépett munkánélküliségi törvényen alapul, olyan munkaképes egyéneket illet meg, akik munkánélküliségük hosszú tartama folytán elvesztették jogosultságukat a szokásos biztosítási illetmé-

nyekre. Ez a szolgáltatás elsősorban az inségvidékeket érdekelte, ahol a munkanélküliség számos iparág pangása folytán krónikussá vált és százezreket mentett meg attól, hogy a mindenütt eltérő mértékben engedélyezett közjótékonyásra szoruljanak. Hibája, hogy szolgáltatásai nincsenek kellő összhangban a munkanélküli biztosítás által megállapított illetményekkel. Végül a legrégibb szolgáltatás a tulajdonképpeni közsegély a helyi bizottságok kezében van, a gondoskodás kb. másfélmillió lélekre terjed ki. Kétségtelen, hogy az ellenszolgáltatás nélküli segélyezés terjedelme annál nagyobb mértékben csökken, minél általánosabb és többoldalú lesz a társadalmi biztosítás munkája, s nyilvánvaló, hogy gazdasági, lélektani és szociális szempontból ez a fejlődés helyes útja.

A társadalmi szolgáltatások konkrét célkitűzése, mint mindenütt Angliában is: a szenvedőkön segíteni, a nevelés, orvosi kezelés, társadalmi egészséges minimális követelményeit általánossá tenni, az életszínvonalat a lehetőséghez képest kiegyenlíteni, s a népeiséget arra szoktatni, hogy kényszerű takarékoság révén is óvja önmagát a kockázattól. Kétségtelen, hogy a közjólét szolgáltatásai a jövedelemeloszlást is befolyásolják, s ezért az érdekelt osztályok érdeklődése elsősorban a társadalombiztosítás iránt növekszik, hiszen a kockázat esetén beálló szolgáltatásokat egyre többen akarják jogként biztosítani, s a támogatást illetményként — nem jótékonyisággként — élvezni. Szükséges azonban, hogy ezek a szolgáltatások az állandóan változó szükségletekhez idomuljanak, s ezért elsősorban fontos volna, hogy azokat áttekinthető képbe foglalják össze, mintegy leltározzák. Erre a célra a tanulmány felfogása szerint állandóan működő központi szerv volna igénybeveendő, amelynek feladatkörébe tartoznának az összes ágak felügyelete, kiegyenlítése és koordinálása.

Angliában a közjólét költségvetése a legmerészebb fejlődés útjára tekint vissza, a század elején az évi költségvetés e címen 35 millió fontot tett ki, a háború befejezte után 200 milliót, s 1934-ben már 400 milliót, amelyből közel 300 milliót az állam és a közületek háztartása viselt. Ez természetesen az adófizető fokozott megterhelésével járt, akinek e címen viselt terhe az elmúlt 35 év alatt nyolcszorosra növekedett.

Ebben a vonatkozásban helytálló az a követelés, hogy a honvédelmet közvetlenül követő legnagyobb költségvetés felhasználásának helyessége, célszerűsége, tervszerű mivolta az adófizető ellenőrzése alatt álljon, s hogy e téren állandó, korszerű és átfogó szempontok legyenek érvényesítendőek. A tanulmány ennek előmozdítására hasznos előkészítő munkát végzett, tényleírásai sok és bonyolult adatgyűjtés eredményét vetítik, bírálati új nézőpontokat tárnak fel, s alapjául szolgálhatnak az esedékes és a társadalmi jólét terén új fejezetet jelentő átfogó rendezésnek.

Vámos Béla.

Institutul Central De Statistică (Ministerul Economici Nationale): Statistica agricolă a României în 1937. (Statistique agricole de la Roumanie en 1937). Anul I.—Vol. I. Bucuresti 1938. 112. oldal.

A kiadvány mindenek előtt román nyelvű módszertani bevezetőben megismertet a területi és termelési statisztika összeállításánál alkalmazott felvételi és feldolgozási módszerrel. Ugyanitt rámutat a felvétel során adódó egyes nehézségekre és ezek áthidalására. Utal ezután, ezzel kapcsolatban más országokban is igénybe vett módszerekre, (Magyarországot itt nem hozza szóba). Anélkül, hogy ehelyütt most módszertani állásfoglalásokba bocsátkoznánk, rövid összefoglalást fogunk adni a kiadványban közölt és sok vonatkozásban ügyesen ismertetett és szembetűnővé tett eredményszámokról.

1937-ben, a *mai Románia* területe megművelési, illetve hasznosítási ágak és módok szerint a következőképen tagozódott:

	1000 ha.	%
szántóföld	13.941	47.3
természetes rét	1.870	6.3
legelő	3.293	11.2
gyümölcsös	290	1.0
szőlő	369	1.2
erdő, fásított terület	6.584	22.3
egyéb	3.158	10.7
Összesen:	29.505	100.0

Erdélyre esik az összes szántóföldnek 24.6%-a, a rétek 65%-a, legelők 43.5%-a és az erdők 52%-a. A szántóföld 82.4%-án folyik gabonatermesztés, 3.7%-án élelmezési termékek, 3.6%-án ipari növények és 5.2%-án takarmányfélék terlése, 5.1% pedig ugar. E % számok *Erdélyre* vonatkozólag: 74.2, 4.4, 1.8, 8.2, 11.4. Az 1921—1925. éveket, illetve ezek átlagát véve alapul 1937-ben, az egyes termelési ágak által igénybe vett szántóföld területének nagysága, az 1921—1925-ös átlag %-ában:

	gabona- félék	élelmezési termékek	ipari növények	takarmány félék
egész ország	117.0	138.0	204.0	154.0
<i>Erdély</i>	122.0	138.5	136.4	159.0

A gabonafélék közül különösen a rozs és az ott nyilvántartott tengeri termelés vetésterülete árpa és zab rovására emelkedett jelentősen, indexszámuk: 164.0 és 143.0; élelmezési termékek közül a borsó (358.0), ipari növények közül pedig napraforgó nyert teret (250.0). A cukorrépa vetésterülete, valamint a dohányé ezzel szemben visszaesett (87.0-, illetve

57.0-re). A gabonafélék közül a búzának 90.6%-a, a rozsnak 95.3%-a és az árpának 6.0%-a volt őszi vetésű, az összes szántóföldnek pedig 27.4%-án volt őszi vetés. Az őszi vetésre való áttérés állandóan tart.

Az 1937. évi termés búzából 38,098.000 q., tengeriből 46,560.000 q. és árpából 9,463.000 q. volt, a rozs 4,542.000 q.-t, az árpa pedig 5,158.000 q.-t tett ki.

A hektáronkénti termés hozam meglehetősen állandóságot mutat 1862 óta, trendszemléletben alig javult valamit. A búzáznál ez 1937-ben az őszi 11.1 q. és 6.1 a tavaszi, tengerinél 9.1 q., rozsnál 9.9 q., árpánál 6.3 q., burgonya 73.7 q., cukorrépa 148.8 q., stb.; még vagy 20 terményre vonatkozólag van kiszámítva a termés hozam. A hektáronkénti termés évi ingadozását a kiadvány feldolgozza a mezőgazdasági *mennyiségi konjunktúra* alakulása szempontjából. Az egy mezőgazdasági foglalkozású főre eső termés hozam, gabonahozam térképszerűen fel van tüntetve kisebb közigazgatási egységeként (megyénként). Ilyen mértékkel mérve az ország két legtermékenyebb területe *Bánát* és Dobrudzsa. (13—20 q. gabonatermés fejenként). Megjegyzendő, sokban hasonló a helyzet, ha a hektáronkénti termés hozamokat hasonlítjuk össze. *Temes* megyében a búza hozama 14.4 (őszi) és 12.4 (tavaszi) q., a tengerié 20.7.

A mezőgazdasági termelés értékének időbeli alakulása a mezőgazdasági árak jellegzetes alakulását híven követi. Termékek szerinti megoszlás tekintetében a búza vezet 25%-ot felülmúló részesedéssel, utána a tengeri jön 20%-ot meghaladó részesedéssel.

Az egyes statisztikai táblák, vetésterületre és termelésre vonatkozóan egyaránt, közölve vannak a kisebb és nagyobb közigazgatási egységek szerint csoportosítva. Az összefoglaló ismertetés célszerűen tarkítva van alkalmas illusztrációkkal, agro-geografiai szemléltetésekkel, idősorok diagramjaival, stb. Megtalálható a kiadványban a birtok, illetve gazdaság nagyság megoszlás képe is:

gazdaságnagyság	g	a	z	d	a	s	á	g	o	k
	száma	%	összes területé ha.	%	megművelt területé ha.	%				
0 — 1 ha.	610.000	18.6	320.000	1.6	275.000	2.1				
1 — 3 "	1.100.000	33.5	2.200.000	11.1	1.850.000	14.4				
3 — 5 "	750.000	22.8	3.015.000	15.3	2.475.000	19.3				
5 — 10 "	560.000	17.1	3.955.000	20.0	3.110.000	24.2				
10 — 20 "	180.000	5.5	2.360.000	12.0	1.715.000	13.3				
20 — 50 "	55.000	1.7	1.535.000	7.8	1.015.000	7.9				
50 — 100 "	12.800	0.4	895.000	4.5	540.000	4.2				
100 — 500 "	9.500	0.3	2.095.000	10.6	920.000	7.2				
500-on felül "	2.700	0.1	3.375.000	17.1	950.000	7.4				
Összesen :	3.280.000	100.0	19.750.000	100.1	12.850.000	100.0				

Közöl a kiadvány még néhány, a mezőgazdasági népességre jellemző adatot. Pl. 1930-as népszámlálás szerint a népesség 72.4%-a mezőgazdasági foglalkozású, Erdélyben ez 69.6%. A keresők és eltartottak aránya 1.7:1. (!) Tovább 100 főnyi mezőgazdasági népességre esik szántóföld 98 ha. és 100 önállóra 440 ha., Erdélyben e számok 20—40%-al alacsonyabbak. 100 fő mezőgazdasági foglalkozású népességre jut 134 ha. mezőgazdasági terület, 100 önállóra pedig 500 ha., Erdélyben valamivel több ennél.

A legtöbb adat közölve van egészen 1921-ig visszamenő idősorokban is. A gabonafélék termelési adatai pedig visszamennek csaknem a múlt század közepéig, természetesen a régi királyság területére vonatkozólag.

Kádas Kálmán.

Külföldi folyóiratok szemléje.

Rivista italiana di scienze economiche.

Bologna 1939.

Anno XI. N. 4. Aprile.

Masci, Guglielmo: La valutazione della pressione tributaria e l'economia corporativa: Bevezetésként a közkiadások emelkedésével foglalkozik, aminek oka elsősorban az, hogy a gazdasági életben az állam mind jelentősebb szerepet játszik, amit a termelőszervezet államosodása is elősegít. A növekvő közkiadások fokozott megterhelést jelentenek az egyének számára, ennek mértéke az adóteher, aminek egyedül lehetséges fogalma szerző szerint azonban csak a bizonyos időszak alatt az államhoz befizetett nettó közszolgáltatások és a megfelelő időszak nemzeti jövedelmének aránya lehet. Részletesen rámutat arra, hogy tekintetbe kellene venni még igen sok más tényezőt is, pl. a nemzeti jövedelemnek, illetve az adóknak az egyes társadalmi és jövedelmi osztályok közötti megoszlását, a közszolgáltatások felhasználását, ezen utóbbit különös figyelemmel arra, hogy az adózók milyen ellenszolgáltatásokat kapnak értük stb. — de ezek csak olyan nehezen foghatók meg, hogy jobb, ha visszatérünk az egyszerű alapfogalomhoz. Az állami élet fejlődése következtében állandóan nőnek a közfeladatok, aminek megfelelően az e célokra szedett szolgáltatások nagysága is emelkedik. Állandóan nőne tehát az adóteher is, nem szabad azonban elfelejteni, hogy a közszolgáltatások egy részének megfelelő ellenszolgáltatások mérve is nő, miért is csak akkor súlyosbodik valójában az adóteher — a nemzeti jövedelmet változatlanul fogván fel — ha a közszolgáltatások mérvének növekedése kisebb, mint az állam által nyújtott ellenszolgáltatásoké. Ez egyszersmind magyarázatát adja annak is, hogy a kollektív államban miért lehet a közszolgáltatások mérvének növekedése ellenére is az adóterhek csökkenéséről beszélni. —

Angrisani, Giovanni: L'organizzazione delle vendite al dettaglio e le dimensioni dell'impresa: Az elmúlt század ipari forradalmával párhuzamosan végbement egy kereskedelmi forradalom is és céljául a közvetlen fogyasztók mind szélesebb rétegeinek megszervezését tűzte ki. Utal a racionalizmus szerepére, majd részletesen rátér a nagy áruházak kialakulására, különféle alakjaira és végül az államnak a fogyasztók érdekében való közbelépésére. —

La Volpe, Giulio: Economia e filosofia: A világháború után válságba jutott a közgazdaságtan, aminek 2 alapoka van. Az egyik belső eredetű és abban áll, hogy túlságosan statikusan és leegyszerűsítve szemlélte a gazdasági élet jelenségeit, míg a másik külső eredetű, azaz az államnak a gazdasági életben mind jelentősebbé váló szerepére vezethető vissza, amit a hagyományos individuális alapokon már nem lehetett többé magya-

rázni. Az új közgazdaságtannak figyelemmel kell lennie az államnak a szerepére, amely kettős irányú: *a)* közérdekeltségi szervei által közvetlen gazdasági tevékenységet fejt ki és *b)* központi és kollektív szervei útján normalizálja a köz érdekében a gazdasági élet egyes területét. A közgazdaságtan ekként nem lehet független a politikától, az állami beavatkozás már nem *extraeconomicus* tényező többé, hanem a gazdasági élet állandó faktora. Ezzel szemben, bár a gazdasági életben is érvényesülnek az etikai elvek, a közgazdaságtan ettől mégis teljesen független autonóm tudományág. Három eleme van: a célok sokfélesége, az eszközök korlátolt volta és a gazdaságosság elv. Ha a közgazdaságtan az előbbieken vázolt elveken épül újra, eltűnik szerző szerint az elmélet és a gyakorlat dualizmusa is. Voltaképpen ugyanis a tények és az elméletek között nem lehet alapvető különbséget tenni, hiszen mindkettő a gondolat terméke, ismereteink kiértékelésének gyümölcse. Ha tehát az elmélet hagyományos praemissái közé a valóság figyelembevételével újakat veszünk fel, pl. az állami beavatkozást, — fokozatosan annyira kitágíthatjuk az elméleti gazdaság alapjait, hogy az elmélet és a tények világa közötti látszólagos ellentét eltűnik. — *Documentazione dell'attività economica del regime. — La politica economica internazionale. — Le finanze pubbliche.*

No. 5. Maggio.

Rossi, Lionello: L'unità del processo economico: Úgy az egyéni-organikus, azaz korporatív, mint a kollektív-kommunista, azaz állami gazdaságot az egység princípiuma uralja. Az állami gazdaságban a gazdasági és pénzügyi folyamatok egységét a költségek és hasznok egységes értékelési ismérvei biztosítják, ezzel szemben a korporatív gazdaságban az egység általában a szabad emberi akarat által valósul meg, amely önként alárendeli cselekvését az erkölcs és a természeti jog követelményeinek. Az ekként egységként szereplő korporatív gazdaság jóval több, mint az egyes magángazdaságok összessége. Az együttérzés és az együttműködés az egész társadalmi gazdálkodás hatékonyságát a maximumra emeli. Az elméletileg vett szabadverseny esetében az egység elvének megfelelően alakul a termelés és a fogyasztás. A kizárólag a haszonszerzés szolgálatába állított monopólium esetében ellenben már egyáltalában nem érvényesül az egység elve. A kínálat ekkor teljesen elszakad a költségektől és a monopol termelő csak saját hasznát nézi és nem gondol arra, hogy a fogyasztók sokkal többet veszítenek, mint amennyit ő nyer a termelés korlátozása révén. Éppen ezért az olasz korporatív gazdaság nem engedi meg az egyéni érdeket szolgáló monopóliumok létét és az egyéni érdekek helyébe termelő-, fogyasztó-állami monopóliumot léptet, amelynél csak akkor lehet eltérés az egységes egyensúlyi ponttól, ha ezzel az állam magasabb céljai szolgálatnak. — *Rizzi, Cap. Carlo: Libertà ed impedimenti nelle iniziative economiche imperiali:* A tanulmány érdekes képet nyújt az eritreai aranykincsek kiaknázásának folyamatáról. — *Capodaglio, Giulio: Considerazioni sulla revisione generale degli estimi dei terreni:* Az április 7-i törvény a jelenlegi kataszterrendszer általános felülvizsgálatát írta elő, amely alkalmat ad szerzőnek a reformmal kapcsolatban néhány észrevétel megtételére. — *Compani, Vito: Le imposte sui consumi nella Russia sovietica.* Vácsolva a statisztika hiányában előálló úgy szólván leküzdhetetlen nehézségeket, az angol és amerikai pénzügyi kiadványok alapján Szovjetország fogyasztásiadó rendszerével

foglalkozik. Rövid történeti áttekintés után a főbb cikkek fogyasztásiadó tételeit ismerteti, különös tekintettel a cikkek árára gyakorolt hatására, valamint a bérek nagyságára. — *Il commercio interno e internazionale.* — *Il lavoro e la politica sociale.* — *Idee e fatti del mondo economico.*

F. M.

Giornale degli economisti e annali di economia.

Padova 1939.

Anno I. No. 5–6. maggio — giugno.

Benini, Rodolfo: Posto del risparmio in un programma di economia induttiva: Az akadémista szerző 30 év előtt felvette az egész akkori olasz közgazdaságtannal szemben egy induktív közgazdaságtan szükségét, amely nagyszámú eset figyelembevételével megállapított gazdasági jelenségek tapasztalati, vagy pontosabban statisztikai törvényszerűségét foglalná rendszerbe. Az induktív közgazdaságtan mellett megmaradhatna a tiszta közgazdaságtan is, munkakörük azonban meg lenne osztva. A gazdálkodó egyének egymással való kapcsolatai ugyanis három fő csoportba sorozhatók: a) teljesen hedonista, azaz kizárólag az önérdék által vezérelt egyének egymással való viszonyai, b) a teljesen hedonista egyének az átlagemberrel való kapcsolatai és végül c) ezen utóbbiaknak egymással való érintkezése. Az utóbbi jelenségkör statisztikai alapon való megfigyelése, illetve ezek alapján szabályok leszögezése képezné az ugynevezett induktív közgazdaságtan feladatát. E tudománynak két fő feladatköre lenne: a jövedelemmel és a vagyonnal kapcsolatos jelenségek vizsgálata, amelyek a klasszikus közgazdaságtan középpontját alkotó értéknek foglalnék el a helyét. A jövedelemalakulással kapcsolatban már Pareto is lefektetett egy fontos elvet, amelyet szerzőnek a vagyon növekedésére vonatkozólag már régebben felállított törvénye egészíti ki. Eszerint a jövedelememelkedésnél mindenkor jelentősen nagyobb mérvű a vagyonnövekedés, ami arra vezethető vissza, hogy a jövedelemnek a tartalékra, illetve tőkésítésre szánt része nagyobb arányban nő magánál a jövedelemnél. Ekként a vagyon a legtöbbször nem más, mint egy állandó jövedelem-áramlás takarékoság, illetve tartós javak megszerzése alapján létrejött üledéke. A jövő feladatát 2 fő irányban látja: egyrészt a gazdasági életnek az egyénnel kapcsolatos részeire vonatkozó statisztikai adatgyűjtés tökéletesítésében, másrészt az eddigi vizsgálati körön kívülmaradt felsőbb társadalmi osztályoknak a statisztikai megfigyelésbe való bekapcsolásában, amit a fasiszta korporatív gazdasági és kulturális szervezet különösen hatékonyan segíthet elő. — *Papi, Giuseppe Ugo: Schemi recenti di comunismo e socialismo:* Részletes taglalás alá veszi a kommunista és szocialista közgazdasági rendszereket. A kommunista gazdasági rendszernek talán előnye van annyiban, hogy a jövedelemelosztás egyenlősíti és ezáltal nagyobb társadalmi igazságot szolgál, ezzel szemben sok passzív tétel áll. Mindenekelőtt az, hogy az egyenlően fizetett termelő egyén elveszíti kedvét az átlagon felüli munkától, ami kihat a termelés mennyiségére is. Ezenkívül a termelést és a fogyasztást egyaránt irányító központi hatalomnak mindentudónak kellene lenni, ami legfeljebb a multa lehetséges. Ekként ennek hiányában a kommunista rendszerben az elkerülhetetlen tévedések sokkal jobban érzetik hatásukat, mint az egyéni kezdeményezés elvére alapított magángazdálkodásban. A nagy veszteségek pedig megakadályozzák a termelőtényezők jobb

kihasználását, illetve a gazdasági élet ciklikus változásaihoz való gyors alkalmazkodást. De a decentralizált termelésű, tehát egyes üzemekben ugyan, de általános szabályok szigorú figyelembevételével és hatósági ellenőrzés alatt folytatott szociális rendszer (mint pl. az, amit Taylor és Lange nem régiben egy árrendszerrel kapcsolatban tervezett) sem felel meg jobban céljának. Befelezésként szerző leszögezi, hogy a gazdasági életet „általános tervek” alapján irányítani óhajtó rendszerek, ha a termelő tényezők feletti teljes uralmat is átveszik, megfosztják magukat a gazdasági számítás lehetőségétől és így attól is, hogy az általános életszínvonalat emeljék. — *Fossati, Eraldo: Economia corporativa e principio autarchico*: Szembeállítva az egyéni-liberális gazdálkodást a korporatívval, az előbbinek fő hibájául azt rója fel, hogy kikerülhetetlen nála a termelő tényezők egy részének munkanélkülisége és a foglalkoztatottaknak nem teljes kihasználása. A korporatív rendszer különös súlyt helyez a termelés és a fogyasztás egyensúlyára, hiszen a liberális rendszer alapvető mulasztása abban volt, hogy a nemzeti jövedelemnek a takarékoság és a fogyasztás közötti megoszlásával szemben a teljes érdektelenség álláspontjára helyezkedett. A liberális rendszer fentebbi hátrányának kiküszöbölését a korporatív rendszerben az önellátás alapelve biztosítja, mivel szerző szerint nyilvánvalóan az összes termelőtényezők együttműködését a legjobban akkor lehet megvalósítani, ha a termékek iránti kereslet nem mutat fel nagy ingadozást, tehát a külföldről elzárt nemzetgazdaságok esetében. Részletesen kifejtve, hogy ez a gyakorlatban nem jelenti a külföldtől való teljes elszigetelődést, megállapítja, hogy bár sok tekintetben költségesebb az autarchia útja a nemzetközi kereskedelemnél, ez a többletköltség mégis bőségesen megtérül rendszerben, hogy a liberális rendszernek a termelő tényezők nem teljes kihasználásában rejlő hátrányai eltűnnek. — *Boldrini, Marcello: Sull'impiego investigativo dello schema probabilistico di Poisson*: Poissonnak és Lexisnek a minőségi jellemvonások gyakoriságát feltüntető képletével foglalkozik. — *Zuccoli, Giuseppe: Autarchie monetarie e monete imperiali*: Részletes történetét adja az arany, mint pénz a világháború elejétől kezdve napjainkig játszott szerepének, s az arany jövőjét illetően Gracham és Whittlesey „Has gold a future” című nem régiben megjelent könyvével válaszol, amely szerint nincs más választás, mint az aranyból vagy újból pénzt verni, vagy pedig szakítani vele, mint pénzrendszeri alappal. — *Pane, Luigi Dal: Intorno alle origini del materialismo storico I: Stein e Marx*: A történelmi materializmus kialakulását bemutatni kívánó tanulmány sorozat első dolgozataként Stein, Considerant és Marx fellépésének jelentőségét taglalja. — *Donvito, Giovanni Carano: Economia ed economisti di Puglia: Giuseppe Maria Romanazzi*: Szerző ez alkalommal a pugliai közgazdászok közül a múlt század elején működő G. M. Romanazzit mutatja be. — *Recenti pubblicazioni. — Bibliografia economia italiana (Settembre-Dicembre 1938).* F. M.

The Economic Journal.

Vol. XLIX. September 1939. No. 195.

Meredith: H. O.: Rates and Taxes. A British Association 1939. szeptemberi ülésének társadalomtudományi osztályán tartott elnöki megnyitó ez alkalommal a közterhek kérdésével foglalkozott. A társadalom és gazdaság fejlődésének folyamán megfigyelhető, hogy a köz kiadásai a magáncélra felhasznált jövedelmhánnyal szemben állandóan emelkedő irányzatot mutatnak.

Valószínű, hogy ez a folyamat a jelenlegi helyzetben még gyorsabban fog megnyilatkozni. Emellett az adózás az állam leghatékonyabb eszköze a reáljövedelem színvonal-különözeteinek kiegyenlítésére. Az angol adórendszer a közvetett adók magasága folytán bizonyos tekintetben degresszive érvényesül. Aranytalanságok mutatkoznak a gyermekes családok mentességeinél és kedvezményeinél is. A községi és önkormányzati háztartásnak elsősorban azokat a jövedelmeket kell adóalapul kiválasztania, amelyek helyi jellegűek. Az ingatlanoknak a produktív tőkével szemben enyhébb adóztatása kifogásolható, mert téves fikciókból indul ki. A jövedelemadó jogosultsága az angol történelem során mindig vita tárgya volt, s azt a napoleoni háborúk után hosszú időre egyáltalában eltörölték. Még maga Gladstone is kérdésesnek tartotta, hogy Peel helyesen cselekedett-e annak visszaállításaival. A fogyasztási adók irányító hatása ugyancsak kétes. Az adómentes létminimum fenntartása indokolatiannak nem azért látszik, mintha nem volna igazságos, hanem mert az állam és a rend fenntartása érdekében mindenkinek, még a legszegényebbeknek is áldoznia kell. — *Richardson, J. H.: Real Wage Movements.* A Dunlop és Keynes által legutóbb e tárgyban közzétett tanulmányok módszereit bírálja, majd induktív bizonyítással arra a következtetésre jut, hogy: 1. a létfenntartási költség nem mindig párhuzamos a konjunktúra vonalával, 2. rövid időszakokra vonatkozólag megállapítható, hogy a létfenntartási költség emelkedése idején a reálbérek csökkennek, 3. hosszabb tartalmú ciklikus változások idején a reálbérek olyankor csökkennek, amikor a gazdaság depressziós periódusban van, s akkor emelkednek, amikor a konjunktúra ismét javult. — *Shackle, G. L. S.: Expectations and Unemployment.* A tanulmány a Keynes „General Theory” ban felvetett kérdések további megközelítését kísérli meg. A termelési felszerelés értéke a konjunktúra sokszor változó függvénye, s az összefüggések egyes variánsainak okozati kapcsolatait megállapítani a foglalkoztatás elméletének egyik legérdekesebb feladata. A megoldás részben tapasztalati, részben lélektani motivumok segítségével közelíthető meg. — *Armstrong: W. E.: The determinateness of the Utility Function.* Az értékelmélet kialakításánál az egyed mindig számos alternatívával áll szemben, amelyek közül elhatározása szerint választhat, de a közgazdaságtudomány kutatója e téren mindig abból indul ki, hogy nem kell valamennyi alternatívát tekintetbe venni, hanem azoknak csupán egy részét kell ismerni a dedukciók levonásához. A legfontosabb feltételezés, amely az egyént választásainál vezérli, s amely az alternatívák eldöntésénél irányító szerepet játszik, a hasznosság funkciója. A tanulmány a továbbiakban ezen funkció minőségi elemzésével foglalkozik, ismerteti az ú. n. lausannei elméletet, amely szerinte az ú. n. produktív tévedések sorába tartozik. — *Hawtrey, R. G.: Mr. Harrod, s Essay in Dynamic Theory.* A tanulmány Harrodnak legutóbb megjelent tézisével foglalkozik, hogy a jövedelem, illetve a termelés növekedésével a tőke is megfelelően gyarapodik. Harrod azt is feltételezi, hogy a konjunktúra gyengülésekor a takarékoskodás is visszaesik, s ezáltal a kereslet bizonyos mértékig emelkedhetik. Ez azzal járna, hogy a hosszúlátú kamatláb erősen csökken, ami azonban a tapasztalat szerint csak a depresszió akuttá váltakor következik be. — *Stone, Richard and Winifred: Indices of Industrial Output.* A cikk az ipari statisztikák és az alkalmaztatás számai alapján a termelés adatait és eredményeit vizsgálja. Az iparágak nagy részét belevonja a vizsgálatás körébe, s iparesoportenként nézi a közelmúlt változásait.

Weltwirtschaftliches Archiv.

50 Band, September 1939. Heft 2.

Miry, Raoul: Die direkte Investition belgischer Kapitalien im Auslande. A tanulmány a belga tőke hosszúlátú kihelyezéseit vizsgálja, elsősorban történeti, másodsorban pedig összehasonlító szempontból. A kihelyezéseket történetileg több időszakra lehet osztani, amelyek orosz, kínai, egyiptomi és délamerikai periódusnak nevezhetők. A lebonyolításban a belga bankok, amelyek mindig az ú. n. „vegyes bankok“ voltak, vállaltak közvetlen, vagy közvetett vezető szerepet, élükön a még németalföldi eredetű Société Generale-lal. A gazdasági és politikai események fejlődése természetesen odavezetett, hogy a kihelyezőket jelentős veszteségek is érték, s a háború óta a belga tőkék ezeket a veszteségeket egészen nem is tudták kiheverni. A közelmúlt eseményei a külföldi investíciók szempontjából ugyancsak kedvezőtlenek voltak, s így ma a belga kihelyezések összege lényegesen kevessebbre becsülhető, mint a háború előtt. — *Maunier, René: Das Zollregime des französischen Kolonialreiches in seiner historischen Entwicklung.* A történelmi irányú tanulmány egyenként ismerteti a francia gyarmatok gazdasági jelentőségét az anyaország szempontjából. A francia gyarmati politika fokozatosan alakult ki, s eleinte az anyaország egyoldalú érdekeinek jegyében fejlődött. A kereskedelem összetétele kizárólag az anyaország gazdasági vagy más szükségleteit tükrözte vissza. Egy-egy gyarmat eleinte királyi adományként jutott valamely nemesi család birtokába, amely az anyaországgal és a külfölddel való kereskedelmet monopólium gyanánt gyakorolta. Ezt a rendszert követték a féllállami kiváltságos társaságok. A merkantilizmus ennek a rendszernek is véget vetett, s megteremtette helyette az állami monopóliumot. Az alárendelést fokozatosan felváltotta az anyaország és a gyarmatok viszonyában a protektorátus rendszere, itt már érvényesült a gyarmati érdek is, míg végül a legutóbbi évtizedben lépésről-lépésre kialakult az együttműködés, amelyben a gyarmati érdekeket ugyanúgy figyelembeveszik, mint az anyaországét, s a gyarmati szempontok kölcsönös megvitatás és mérlegelés útján már egyre jobban érvényesülnek. — *Lösch, August: Eine neue Theorie des internationalen Handels.* A külkereskedelem problémáit a klasszikus teória nem tudta megoldani, de nem tudta a tulajdonképeni kérdéseket megválaszolni a neoklasszikus rendszer sem. A neoklasszikusok a problémákat három tétellel kívánák megoldani: 1. a komparatív költségek, 2. a nemzeti ár-nívó transzfer-funkciója, 3. a termelési tényezők nemzetközi mozdulatlansága téziseivel. Minthogy azonban ezek egyáltalában nem tudnak megoldást találni, szükséges, hogy helyükbe új elméletet építsünk. Elsősorban szükséges a termelés és fogyasztás megfelelő lokalizálása, hogy ennek alapján a vámhatárok elválasztó szerepét felbecsülhessük, tudnunk kell továbbá, hogy a javak nemzetközi mozgalmait nem az árszínvonal, hanem az árhullámok idézik elő, végül pedig számolni kell azzal, hogy hosszúlátú zavarok mindig a munka és tőke elvándorlását vonják maguk után. — *Dillner, Günther: Die einkommenpolitische Bedeutung landwirtschaftlicher Marktregelung.* A mezőgazdasági piacszabá-

lyozás mindig jelentős jövedelememelőtölődást von maga után. Ha a piacszabályozás árpolitikai jellegű, úgy az ebből eredő jövedelemváltozásokat sokkal könnyebb kiszámítani, mint a racionalizálás, standardizálás vagy hasonló eszközök útján elért bevétel-emelkedést. A szerző néhány ország intézkedéseit ismertetve beható számításokat közöl. — *Rath, Wilhelm Klaus-Predöhl, Andreas-Mayer, Hans: Die Wendung zur Volkswirtschaft als Aufgabe volkswirtschaftlicher Theorie.* A hármas tanulmánycsoport a közgazdaságtudomány alapkérdéseivel foglalkozik. Mindhárom szerző megegyezik abban, hogy a jelenkor társadalma a közgazdaságtudománnyal szemben új követelményeket támaszt, s ezért a tudományág teljes rendszerét egész az elméleti alapokig visszanyulóan meg kell reformálni, s ehhez nem is lehet mindig az elfogadottnak tekintett klasszikus alapokból kiindulni.

V. B.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.

Band 150, Heft. 3, September 1939.

Sting, Kurt: Die Probleme der starren Komplementarität und der simultanen Violdienlichkeit in der Lehre von der maximalen Mittelverwendung. A gazdálkodás célkitűzéseiben a variációk száma határtalan. Az egymással szemben érvényesülő szempontok feldolgozása, az elhatározások előkészítése, az egyes indokoknak az élettérbe való beillesztése megannyi retortát jelent; csak mindezekben áthaladva érik ki a következtetés annyira, hogy az alkalmazás gyakorlati stádiumáig eljusson. A mérlegelés csak ott bír jelentőséggel, ahol az eszközök mennyisége véges, sőt elégtelen, s a felhasználás lehetősége többoldalú. Ilyenkor a felhasználás szempontjai már egymással szemben érvényesülnek, s igen sok konstellációban befolyásolják a gazdálkodó egyed döntését. A felhasználási lehetőségek mérlegelése önálló tudományág, rendszeres kutatásait morfológiának nevezik. A közgazdaság fogalmi rendszerében a felhasználás variánsait matematikai segédeszközök nélkül felmérni lehetetlen, s mivel ugyanakkor a célkitűzések is sokszorosán összefüződnek, a fogalmak elhatárolása e téren a közgazdaságtudomány egyik legjelentősebb feladata. — *Schachtschabel, H. G.: Die Reklame in der geordneten Wirtschaft.* A szabad versenyt a gazdasági életben a fiziokraták és a klasszikusok juttatták a metaökonómok és merkantilisták elveivel szemben érvényre, s a versenynek e formája mindaddig az egyednek mindenki elleni küzdelmét jelentette, míg a késői kapitalizmusban az érdekközösségek ki nem alakultak. Ekkor a verseny már nem egyedek, hanem csoportok között folyt. Ebben a formájában a verseny azonban már nem jelentette a tisztító szelekcziót, hanem a gazdaságilag gyengébb háttérbe szorítására vezetett. A nemzeti szocializmus ezek helyett megteremtette a teljesítmények rendezett versenyét. Ebben a szférában a vevőszerzés már nem egy-egy csoportnak, hanem valamely gazdasági ág közösségének életnyilvánulása. Természetes azonban, hogy a közösség javát szolgáló propaganda mellett továbbra is helye van az egyes gazdálkodó teljesítményeit hirdető reklámnak is. A reklámnak

már a középkor zárt városi gazdasági rendszerében is volt szerepe. A zárt piaci rendszer feloldódásakor nyert azonban a reklámmunka igazi szerepet, s ma már a reklám a kapitalista gazdaság rendszerének megfelelő áruehelyezési eszköze, sőt módszere. A reklám útján ismertetett áruk kelendősége sok tekintetben a konjunktúraprognózis szerepét is betölti. Ugyancsak a reklám kényszerhatásaként mutatkozik a minőségek fenntartása és javítása, míg más versenyeszközök, (pl. az árvetélkedés) rendszerint a minőségek romlásához vezetnek. Az irányított gazdaságban a reklám létjogosultsága ugyancsak vitán felül áll, de küzdelmi jellege itt elhalványodik, s helyette nagymértékben előtérbe lép a felvilágosító és minőségjavító hatás, különösen az úgynevezett márkacikkeknél. A hosszabb időre szóló prognózis azonban mégis az, hogy a reklám a rendezett gazdaság életében fokozatosan át fogja adni helyét az általános gazdasági felvilágosító munkának és a teljesítmények versenyének.

V. B.

Internationale Rundschau der Arbeit

1939. május.

Sozialpolitik und Bevölkerungsfragen (I). A szociálpolitikusokat újabban erősen foglalkoztatják a népesedés kérdései, mert az életnivó emelésére irányuló törekvések egyik alapfeltétele a népesedés nemzeti és nemzetközi alakulása. A tanulmány ismerteti a világ népességének alapvető tényeit. Malthus jóslatával ellentétben a népesség az utolsó száz év alatt kétszeresére, a termelés hat-szorosára emelkedett. Újabban azonban egyes ipari társadalmakban az elnéptelenedés veszélye mutatkozik. A népesség alakulása döntő befolyást gyakorol a munkapiaci, a gyermekek és nők foglalkoztatásánál folytatott politikára. Döntően befolyásolja a társadalombiztosítási intézmények pénzügyi helyzetét (a társadalom „előregedése“) és a születéscsökkenés elleni küzdelem új irányokat hív életre a bérpolitikában is (családi bér gondolata). — *Johnson, Ethel M.: Die Durchführung der Mindestlohnengesetze in den Vereinigten Staaten von Amerika (II).* A legkisebb béreket tartalmazó rendeletek végrehajtása közigazgatási szervek feladata. Egyes rendeletek egy ideig csak zsínórmértékül szolgálnak és bizonyos átmeneti idő után válnak kötelező erejűvé. Az ellenőrzés a különböző államokban sokféle. A követett rendszerek a következők: a munkaadó köteles ellenőrző jegyzékeket vezetni, melyeket vagy bekér ellenőrzés végett a hatóság, vagy helyszíni ellenőrzés útján vizsgál felül. Másutt az ellenőrzés kizárólag a felmerült panaszokkal kapcsolatban merül fel. A követett rendszerekhez és a legkisebb bérek alá eső személyek számához képest az ellenőrzés apparátusa is változik. Legjobban ki van építve New York államban, ahol a munkaügyi minisztériumban 156 tisztviselő foglalkozik a legkisebb bérekkel és a női munkával kapcsolatos kérdésekkel, 43 tisztviselő csak a legkisebb munkabérek ellenőrzését végzi, évi 175.000 dollár költséggel. Ohio államban viszont 300.000 munkás legkisebb bérét 11 tisztviselő ellenőrzi, évi 42.000 dollár költséggel. Leghatásosabb ellenőrzésnek a helyszíni szemle bizonyult, mert ezt felvilágosítás-

sal is egybe lehet kötni. Az államok illetékes hatóságainak rendszeres konferenciáitól várják az ellenőrzési eljárás egyöntetűsítését. A szankciók közül igen hatásosnak bizonyult a legkisebb bérceket kijátszó cégek névsorának a nyilvánossággal való közlése.

R. B.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Igazgató-választmányi ülés.

Társaságunk igazgató-választmánya f. é. szeptember hó 21.-én Éber Antal elnöklésével ülést tartott. Jelen voltak: Heller Farkas, György Ernő, Halasi Fischer Ödön, Kaán Károly, Koós Mihály, Schilling Zoltán, Takaróné Gáll Beatrix, Theiss Ede, Varga István, Kislégi Nagy Dénes.

Főtitkár bemutatta a Szeged Városi Nyomda Könyvkiadó R.-T.-vel a Közgazdasági Szemle előállítására vonatkozó megállapodást, azután ismertette a Sajtókamarai felvételekkel szükségessé vált teendőket. Ezzel kapcsolatban az igazgató-választmány elhatározta, hogy a Közgazdasági Szemle ezentúl évenként nyolcszor fog megjelenni, váltakozva két hónapos és egy hónapos számokban. Jelentette, hogy az Ibuszszal folytatott tárgyalások eredményeként a Közgazdasági Szemlét árúsítani fogják az Ibusz pavillonjaiban. Ajánlatára a választmány az egyes példányok árát az eddigi 4.— P-ről 3 pengőre szállítja le. Ezután az elnök előterjesztésére az igazgató-választmány megállapította az alapszabályokba foglalt utalványozási jog helyes értelmezését. Végül a főtitkár a tartandó előadásokról tett jelentést.

Felolvasó ülés.

Október hó 2.-án Éber Antal elnöklete alatt *Surányi-Unger Tivadar* egyetemi tanár tartott előadást „Az amerikai gazdaságpolitika válaszüton” címmel. Az előadást a Közgazdasági Szemle jelen száma közli.

LXIIIE ANNÉE
 OCTOBRE-NOVEMBRE 1939
 VOL. 82, N° 10-11

REVUE ÉCONOMIQUE HONGROISE

PAR MANDAT ET AVEC LE CONCOURS
 DE L'ACADÉMIE HONGROISE DES SCIENCES, ÉDITÉE
 PAR LA SOCIÉTÉ HONGROISE D'ÉCONOMIE POLITIQUE

DIRECTEUR :
WOLFGANG HELLER

SOMMAIRE :

Dissertations

<i>Surányi-Unger Th.</i> : La politique économique des États Unis de l'Amérique — — — — —	779
<i>Kádas K.</i> : Le volume de la consommation depuis l'introduction du Pengö — — — — —	794
<i>Szeibert J.</i> : Le salaire des ouvriers agraires — — — — —	818

Notes

<i>Heller W.</i> : Nicolas Mattyasovszky (1875—1939) — — — — —	866
<i>Szabó N.</i> : Les recherches agraires en Allemagne — — — — —	868
<i>Zantini E.</i> : La flotte commerciale de l'Italie — — — — —	878
<i>Ruffo L.</i> : La situation financière de l'Italie — — — — —	881

Literature

Revue des livres — — — — —	884
Südost Economist. (W. H.) — <i>Napolitano, Gaetano</i> : Istituzioni di economia corporativa. (Futó M.) — <i>Orel G.</i> : Manuel du vendeur habile. (Éber A.) — World Economic Survey. Eighth year. (Nötel R.) — World Production and Prices. (Vezér I.) — Report on the British Social Services. (Vámos B.) — Statistica agricolă a României în 1937. (Kádas K.)	
Revue des périodiques étrangers — — — — —	906
Rivista italiana di scienze economiche. (F. M.) — Giornale degli economisti e annali di economia. (F. M.) — The Economic Journal. (V. B.) — Weltwirtschaftliches Archiv. (V. B.) — Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. (V. B.) — Internationale Rundschau der Arbeit. (R. B.)	

Société Hongroise d'Économie Politique — — — — —	914
---	-----

JAHRGANG LXIII
OKTOBER-NOVEMBER 1939
BAND 82, HEFT 10-11

VOLKSWIRTSCHAFTLICHE RUNDSCHAU

IM AUFTRAGE UND MIT UNTERSTÜTZUNG
DER UNGARISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN HERAUSGEGEBEN
VON DER UNGARISCHEN VOLKSWIRTSCHAFTLICHEN GESELLSCHAFT

SCHRIFTFLEITER:
WOLFGANG HELLER

INHALT:

Abhandlungen

- v. Surányi-Unger, T.:* Die Wirtschaftspolitik der Vereinigten Staaten auf dem Scheidewege — — — — — 779
Kádas, K.: Die Gestaltung des Marktverbrauchsvolumens seit der Einführung des Pengő. 1926—1938. — — — — — 794
Szeibert, J.: Die landwirtschaftliche Lohnfrage. (Lohnbildung — Lohnregelung.) — — — — — 818

Mitteilungen

- Heller, F.:* Nikolaus von Mattyasovszky. (1875—1939.) — — — — — 866
Szabó, M.: Der Ausbau der Agrarforschung in Deutschland — — — — — 868
Edmondo, Zanfani: Die Handelsflotte Italiens — — — — — 878
Luigi, Ruffo: Die finanzielle Lage Italiens — — — — — 881

Literatur.

Einzelbesprechungen — — — — — 884

- Südost Economist. (W. H.) — *Napolitano, Gaetano:* Istituzioni di economia corporativa. (M. Futó.) — *Orel, Géza:* Handbuch des geschickten Verkäufers. (A. Éber.) — World Economic Survey. Eighth year. (R. Nötel.) — World Production and Prices. (S. Vezér.) — Report on the British Social Services. (B. Vámos.) — Statistica agricola a României în 1937. (K. Kádas.)

Ausländische Zeitschriften — — — — — 906

- Rivista italiana di scienze economiche. (F. M.) — Giornale degli economisti e annali di economia. (F. M.) — The Economic Journal. (V. B.) — Weltwirtschaftliches Archiv. (V. B.) — Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. (V. B.) — Internationale Rundschau der Arbeit. (R. B.)

Ungarische Volkswirtschaftliche Gesellschaft — — — — — 914

DECEMBER HAVA

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL ÉS
TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI:

HELLER FARKAS

TARTALOM:

Tanulmányok

- Balás Károly:* Az állami beavatkozás mértéke a gazdasági életbe — 915
Dávid László: A visszatérítés elve a szövetkezet üzleti feleslegének felosztásában — — — — — 921
Keményfi János: A francia Blum-kormány gazdaságpolitikai tévedése — — — — — 941

Közlemények

- Éber Antal:* Pesti hazai első takarékpénztár — — — — — 958
Ifj. Reitzer Béla: Szociálpolitika a felfegyverkezés és a háború között 961
Éber Ernő: Az 1939. évi állatösszeírás eredményei — — — — — 971

Irodalom.**Csoportos és összefoglaló ismertetések.**

- Könyvsorozat a fasizmus gazdasági eredményeiről. (Futó Mihály) — 976

Könyvismertetések — — — — — 985

- Bernát Gyula:* Az új Magyarország agrárpolitikája, 1867—1914. (Fellner Frigyes.) — *Bud János:* Az idők szellemében. (Kádas Kálmán.) — *Matolesy Mátyás:* A magyarországi jövedelem- és adótehermegoszlás. (Sipos Sándor.) — *Rappard, William:* Post-war efforts for freer trade. (Ifj. Reitzer Béla.) — *Schneider F. P.:* Zur Theorie der Goldwährung. (Csikós-Nagy Béla.) — *Pahl. Walther:* Weltkampf um Rohstoffe. (Horváth Róbert.) — *Annuaire International de Statistique Agricole 1938/39.* (Tóth Jenő.) — *Facilities for the use of workers' leisure during holidays.* (Vezér István.)

Külföldi folyóiratok szemléje — — — — — 1008

- Revue d'Économie Politique.* (R. B.) — *Rivista italiana di scienze economiche.* (F. M.) — *Rivista di politica economica.* (F. M.)
Internationale Rundschau der Arbeit. (R. B.)

Magyar Közgazdasági Társaság — — — — — 1018

MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG, BUDAPEST, II., Halász-u. 1.

Megjelenik évente nyolcszor. Előfizetési ára 24 P. Egyes szám ára 3 P.

A szerkesztésért *Heller Farkas*, a kiadásért *K. Nagy Dénes*,
a nyomdáért *Márton Jenő* művezető felelős.

A

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

megjelenik évente nyolcszor
6—8 ivnyi terjedelemben

Előfizetési ára egész évre 24 pengő.

A Közgazdasági Társaság tagjainak
tagsági illetményeinek fejében jár.

**A KÖZGAZDASÁGI SZEMLÉ-nek szánt közlemények
HELLER FARKAS szerkesztő címére küldendők
(I., Műegyetem-rakpart 3). Telefon: 259-641.**

**Segédszerkesztő: KISLÉGI NAGY DÉNES, a Magyar
Közgazdasági Társaság főtitkára (II., Ady Endre-u. 1).
Telefon: 157-864.**

**A Közgazdasági Szemlének szánt közleményeket lehető-
leg géppel és a papirosnak csak egyik oldalára írva kérjük
a szerkesztőség címére. Már a kézirat beküldésekor csato-
landó rövid tartalmi kivonata a Szemle németnyelvű
melléklete számára. A németre való fordításról a szerkesztőség
gondoskodik. A kiszedett cikkek kefelevonatát ellenőrzés
és kijavítás végett a szerzők kívánságára elküldjük. Kérjük
azonban az átnézett levonatoknak rövid időn belül visszakül-
dését. Amennyiben a szerzők a nyomdahibák kijavításán kívül na-
gyobb változtatásokat óhajtanak a már kiszedett kéziratok szöve-
gében, azok nyomdaköltségeit a tiszteletdíjből levonjuk. Külön-
lenyomatokra vonatkozó kívánság a kéziraton megjelölendő.**

A Magyar Közgazdasági Társaság helyisége:

Budapest, II., Halász-u. 1. Telefon 152-100.

**A Magyar Közgazdasági Társaságba való be- vagy
kilépési nyilatkozatok, címváltozások, tagdíjak, a
„Közgazdasági Szemle“ szétküldésére vonatkozó
felszólamlások, stb. kizárólag a következő címre
küldendők: Magyar Közgazdasági Társaság,
Budapest, II., Halász-u. 1.**

LEGKÖZELEBB MEGJELENIK

KÖZGAZDASÁGI KÖNYVTÁR

XXII. KÖTET

SZEIBERT JÁNOS

MEZŐGAZDASÁGI MUNKÁSVÉDELEM

ÁRA 8 PENGŐ

Ungarische Volkswirtschaftliche Rundschau

Dezember 1939.

Inhaltsauszüge.

Das rechte Mass des staatlichen Eingriffs in das Wirtschaftsleben.

Die grössere oder geringere Notwendigkeit einer zielbewussten obrigkeitlichen Wirtschaftslenkung hängt von verschiedenen Faktoren ab: von der geopolitischen Lage des Landes, von dem Verhältnis der Bevölkerungszahl zu den natürlichen Kraftquellen des Landesgebiets usw. In Ländern, die von diesen Gesichtspunkten in einer ungünstigeren Lage sind, ist die staatliche Wirtschaftslenkung angebrachter oder sogar unvermeidlich, während in Ländern, die mit natürlichen Kraftquellen reichlicher versehen sind, eine möglichst freie, ungehemmte Entfaltung der individuellen Initiative, also das Gewähren-Lassen die beste Politik zu sein scheint.

Im modernen Wirtschaftsleben sind Produktion, Einkommenverteilung und Verbrauch in den Geldverkehr eingebettet und durch diesen miteinander verkettet. Je lebhafter das Wirtschaftsleben, um so zahlreicher die mit Hilfe des Geldes abgewickelten Tauschgeschäfte, um so grösser die im Verkehr erreichten Preissummen und damit auch der Geldverkehr. Das gemeinschaftliche Optimum ist aber freilich nicht einfach mit dem höchstmöglichen Volumen der Preissummen und des Geldverkehrs gleichbedeutend, — letztere dürfen nicht inflationistischen Charakters sein und der staatliche Eingriff muss danach streben, die Quantität des Geldes, das im Verkehr eine gesunde Funktion hat, d. h. dynamischen Charakters ist, in diesem Sinne optimal zu gestalten.

Wie verhalten sich nun die Gesichtspunkte der Steuer- und Finanzpolitik zu dem Gesagten? Das Wichtigste ist hier, dass die dynamischen Zahlungskraftreserven, die in den Einkommen verkörpert sind, nicht durch eine ungesunde Steuerpolitik des Staates vernichtet werden, denn sonst müssen sie durch

den Staat mit auf dem Wege der Inflation hervorgebrachten Geldsummen ersetzt werden.

Zusammenfassend kommen wir zu dem Schluss, dass die optimale Gestaltung des Wirtschaftslebens ein gewisses optimales Mass des staatlichen Eingriffs voraussetzt. Die Eingriffe sind also zur Erreichung des Wirtschaftsoptimums prinzipiell unentbehrlich, sie dürfen jedoch nicht zu weit gehen, denn sonst führen sie zur Inflation und zur Lähmung der individuellen Unternehmungslust, welche dann durch die staatliche Initiative ersetzt werden muss. Die staatliche Initiative führt aber auf dem Gebiete der Finanzierung viel häufiger zur Inflation als die private, da die Aufsaugung und Verarbeitung der vom Staate geschaffenen Zahlungskraft viel langsamer und stockender vor sich geht als die der privaten Zahlungskraft, die eine Entlohnung für vollzogene Leistungen ist und so bereits vom Anfang an ein Glied in der Kette des Wirtschaftsablaufs darstellt. Der Staat muss also bei der Schaffung neuer Zahlungskraft mit der äussersten Vorsicht vorgehen.

Karl Balás.

Das Rückerstattungsprinzip bei der Verteilung der Überschüsse der Genossenschaften.

Bei den ungarischen Genossenschaften wird die Verwendung des Geschäftsgewinnes meistens nicht im Einklang mit dem Genossenschaftsprinzip vorgenommen. Es ist also sehr angezeigt, die Aufmerksamkeit auf die Frage der Gewinnaufteilung zu lenken und nach einem Aufteilungssystem zu suchen, das dem besonderen Charakter der Genossenschaft gerecht wird und gleichzeitig deren Gedeihen fördert.

Das ungarische Genossenschaftsgesetz überlässt die Regelung der Frage der Gewinnaufteilung den Satzungen, — dies ist die Ursache der grossen Mannigfaltigkeit der Aufteilungssysteme bei den ungarischen Genossenschaften. Trotz aller Mannigfaltigkeit lässt sich jedoch ein gemeinsamer Zug nachweisen, nämlich, dass neben der Reservebildung das grösste Gewicht auf die Dividendenausschüttung, also auf die Entlohnung des Kapitalbeitrages gelegt wird. Der spezifische Charakter der Genossenschaft — deren Teilhaber gleichzeitig auch deren Kunden und zwar alleinige Kunden sind — hebt jedoch die Pflicht der Teilhaber, die Dienste der Genossenschaft in Anspruch zu nehmen, über ihre Pflicht, den Betrieb mit dem nötigen Kapital auszustatten. Ohne die Kooperation, die die Teilhaber eben in ihrer Eigenschaft als Kunden entfalten, vermag keine Genossenschaft zu bestehen. Es ist deshalb unzweifelhaft richtiger, bei der Gewinnaufteilung das Hauptgewicht anstatt auf

die Dividendenausschüttung auf die Belohnung eben dieser Kooperation zu legen und die Mitglieder in dem Masse an dem Geschäftsgewinn teilhaftig werden zu lassen, in dem sie zur Erhöhung des Umsatzes, also zur Entstehung des Gewinnes beitrugen. Neben der Reservebildung müsste also die Rückerstattung auf Grund des getätigten Umsatzes zum Grundprinzip der Gewinnaufteilung gemacht werden. Die Dividendenzahlung wäre nur bei den Kreditgenossenschaften beizubehalten, da hier nicht die Inanspruchnahme der Genossenschaft, sondern der Kapitalbeitrag, die Kapitalaufbringung das wichtigere und wertvollere Moment, das schwierigere Problem ist. Bei den übrigen Genossenschaften würde das treue Mitglied in der Rückerstattung auch seine Dividende erhalten, während das untrene quasi zur Strafe seines Gewinnanteiles verlustig wird.

Obwohl die Fachliteratur einstimmig für das Rückerstattungssystem eintritt und anerkennt, dass dieses dem Wesen und dem Grundprinzip der Genossenschaft entspricht, gelangt dieses System nicht nur in Ungarn, sondern auch anderwärts nicht genügend zur Geltung. Seine konsequente Durchführung ist allein in dem argentinischen Genossenschaftsgesetz vom Jahre 1926 aufzufinden, das die obligatorische Vorschrift enthält, dass 5% des Gewinnes dem Vermögen der Genossenschaft zuzuführen, 90% aber nach Massgabe des getätigten Umsatzes zwischen den an dem Umsatz teilnehmenden Mitgliedern, bei den Kreditgenossenschaften aber dem Kapitalbeitrag entsprechend, aufzuteilen sind. Auch wir glauben dieses System befürworten zu müssen, jedoch mit der Modifikation, dass 10% dem Reservefonds zugeführt und nur 70—80% rückerstattet werden sollen, während über die restlichen 10—20% die Satzungen frei verfügen dürften.

Ladislaus Dávid.

Der wirtschaftspolitische Irrtum der Regierung Blum

Die Regierung Blum hatte kurz nach ihrem am 4. Juni 1936 erfolgten Regierungsantritt bei Aufrechterhaltung der früheren Wochenlöhne die Vierzigstundenwoche und den 15 tägigen bezahlten Urlaub eingeführt. Diese zwei Massnahmen bedeuteten schon an sich eine 25%-ige Erhöhung der Lohnkosten. Ausserdem gelang es aber der Arbeiterschaft unter dem Druck der Regierung noch im Laufe desselben Monats von der Arbeitgeberorganisation eine 7—15%-ige Stundenlohnsteigerung zu erwirken. Die nachsichtige Haltung der Regierung den Streikbewegungen gegenüber und ihre zahlreichen kapital- und unternehmerfeindlichen Ausserungen und Massnahmen ermöglichten es, dass die durchschnittlichen Stunden-

löhne bis zum Ende des Regime Blum (Juni 1937) um 60 v. H. steigen konnten. Die Steigerung der Reallöhne betrug 31 v. H.; die Lohnkosten der einzelnen Unternehmungen stiegen, den bezahlten Urlaub mit berücksichtigt, um 66 v. H.

Die Regierung Blum hegte die Hoffnung, dass durch die Lohnerhöhungen nicht nur die Lebenshaltung der Arbeiterschaft erhöht, sondern dass die ansteigende Nachfrage der Arbeiterschaft auch das Wirtschaftsleben beleben wird. Vor der Abwertung des Franken geschah jedoch eben das Gegenteil und selbst die Abwertung, die in den anderen Abwertungsländern zu einem dauerhaften Konjunkturaufschwung geführt hat, brachte in Frankreich bloss eine sehr geringfügige, vorübergehende Belebung mit sich.

Die durch die Volksfront erzwungenen Lohnerhöhungen erfolgten inmitten einer bereits seit 6 Jahren andauernden Wirtschaftsdepression. Die Regierung Blum liess die Wirkung der steigenden Lohnkosten auf die Rentabilität der Unternehmungen, sowie die unmittelbare und mittelbare psychologische Wirkung der geschmälerten Rentabilität und der — durch ihre kapitalfeindliche Haltung bedingten — ungünstigen Rentabilitätsaussichten auf die Unternehmungslust ausser Acht. Sie berücksichtigte ferner nicht, dass sowohl die unmittelbare als auch die mittelbare Wirkung der Steigerung der Lohnkosten verschieden sind, wenn die Löhne in der Depression, d. h. bei einer ungünstigen Ausnützung der gegebenen Kapazität und des Daniederliegens der Unternehmungslust steigen, oder aber wenn dies im Laufe des Konjunkturanstiegs erfolgt, also in einer Zeit, in der infolge der besseren Ausnützung der Kapazität die Kostendegression wirksam wird, die Unternehmungen Gewinne erzielen und die Errichtung neuer Betriebe, bzw. Betriebserweiterungen bereits im Gange sind. Im letzteren Falle steigen nämlich die Arbeitslöhne in der Regel infolge der steigenden Nachfrage nach Arbeitskräften und werden nicht durch äusseren Zwang herbeigeführt.

Johann Keményfi.

Mitteilungen.

Der Pester Erste Vaterländische Sparkassenverein.

Die grösste Sparkasse Ungarns, die gleichzeitig das älteste Geldinstitut des Landes ist, feiert in diesem Jahr das 100 jährige Jubiläum ihres Bestehens. Sie war eine Frucht der Reformperiode des zweiten Viertels des vorigen Jahrhunderts, die so reich an neuen Ideen und Errungenschaften war. Der Vorkämpfer der Gründung einer ungarischen Sparkasse war der

Schriftsteller Andreas Fáy, den die rasche Verbreitung der Sparkassen im Westen Europas und die in Ungarn entfaltete Tätigkeit der Ersten Österreichischen Sparkasse dazu veranlassten, sich für die Gründung eines ähnlichen ungarischen Instituts einzusetzen. Er fing seine Propagandaarbeit bereits im Jahre 1825 mit einer dem Komitat Pest vorgelegten Denkschrift an und setzte sie dann — unter anderem — auch in seinen Romanen fort. Endlich im Jahre 1839 wurde die Sparkasse gegründet und im Januar 1840 begann sie ihre Tätigkeit in sehr bescheidenen Grenzen: sie war damals eine unbedeutende, lokale Sparkasse vorwiegend philanthropischen Charakters. Ihre rasche Entfaltung legte aber bereits nach 5 Jahren eine Umgestaltung nahe und es war wieder Fáy, der die Agitation für die Umbildung des Instituts in ein echtes Geldinstitut einleitete. Im September 1845 wurden seine Vorschläge von der Generalversammlung angenommen und seitdem wächst die Bedeutung des Instituts von Jahr zu Jahr. Trotz der allmählich immer stärkeren Erweiterung seines Geschäfts- und Wirkungskreises blieb das Institut seinen edlen Traditionen und den Intentionen seiner Gründer während der 100 Jahre seines Bestehens stets treu.

Anton Éber.

Sozialpolitik zwischen Aufrüstung und Krieg.

Das letzte Jahrbuch des Internationalen Arbeitsamtes und der ausgezeichnete Tätigkeitsbericht dessen Direktors, J. G. Winant,¹ geben ein plastisches Bild von der neuesten Entwicklungsrichtung der staatlichen Sozialpolitik. In dem Berichtsjahre spielte die unmittelbare staatliche Intervention, die staatlichen Aufträge im Wirtschaftsleben fast aller Länder eine ebenso entscheidende Rolle, wie in den vorangegangenen Jahren. Diese Entwicklungsrichtung wurde von zwei Faktoren bestimmt: einerseits von der Arbeitslosigkeit, die auch durch den Konjunkturaufschwung nicht zum Verschwinden gebracht werden konnte und so weitere staatliche Eingriffe forderte, und andererseits durch die fieberhafte Aufrüstungstätigkeit. Diese zwei Faktoren drückten ihren Stempel auch der sozialpolitischen Entwicklung auf: sie forderten neue Mittel und Verfahren, die dann tiefgreifende Umwälzungen nach sich zogen. Die Entwicklung wurde im Grunde von den Methoden zur Behebung der Arbeitslosigkeit bestimmt, — die Forderungen der Aufrüstung steigerten jedoch deren Wirksamkeit stellenweise dermassen, dass dadurch bereits die Leitidee jeder Sozialpoli-

¹ The International Labour Office Yearbook 1938/39. Geneva, 1939. — und — The World of Industry and Labour 1939. Report of the Director to the 25th session of the International Labour Conference. Geneva, 1939.

tik: die Hebung des Lebensniveaus des Arbeiters in den Hintergrund gedrängt wurde. — Es ist zu bedauern, dass einige neueren sozialpolitischen Errungenschaften in dem sonst so erschöpfenden, vortrefflichen Jahrbuch keine Erwähnung finden, so z. B. im Kapitel über die Familienlöhne und den bezahlten Urlaub.

Béla Reitzer jun.

Die Ergebnisse der Viehzählung vom Jahre 1939

Die Ergebnisse der vom Ungarischen Landwirtschaftsministerium alljährlich vollzogenen Viehzählung sind von den Fachmännern nie als exakte, zuverlässige statistische Zahlen, sondern nur als eine annähernde Orientierung gewährende Angaben gewertet worden. Die Ergebnisse der letzten, im April dieses Jahres vollzogenen Zählung haben ausserdem noch den Fehler, dass sie mit den früheren Erhebungen nicht vergleichbar sind, da sie bereits auch den Viehbestand des im November 1938 zurückgegliederten oberungarischen Gebietes mit enthalten, ohne die entsprechenden Ziffern auch für das frühere Landesgebiet gesondert anzugeben. Ein Vergleich wird nur durch umständliche Berechnungen auf Grund einer das zurückgekehrte Gebiet betreffenden Veröffentlichung des Kgl. Ung. Statistischen Zentralamtes ermöglicht.

Der Rinderbestand betrug zu der Zeit der erwähnten Erhebung 2,4 Millionen Stücke; nach Abzug des oberungarischen Rinderbestandes ergibt sich für das frühere Landesgebiet ein Zuwachs gegenüber dem Vorjahre von 8,1%. Es ist auffallend, dass der Zuwachs diesmal in der Tiefebene am grössten war, wo doch sonst stets Transdanubien an der Spitze zu stehen pflegt. Der Pferdebestand betrug 932,422 Stücke; der Zuwachs im früheren Landesgebiet betrug 4%, — auch hier schneidet am besten die Tiefebene ab. Der Schweinebestand ist diesmal nicht nur nach der alten Methode, sondern auch mit einer neueren, der sog. repräsentativen Methode gezählt worden, und das Landwirtschaftsministerium weist darauf hin, dass die starke Abweichung zwischen den auf den zwei verschiedenen Wegen gewonnenen Ergebnissen die Notwendigkeit einer Reform der Erhebungsmethode zeigt. Der Schafbestand belief sich auf fast 1,9 Millionen Stücke, der Zuwachs im früheren Landesgebiet beträgt 4,5%. Es wäre erwünscht, dass die Erhebungsbehörde auch über die Ursachen der nachgewiesenen wichtigeren Verschiebungen Auskunft gibt, — so diesmal vor allem über die ungewöhnlich günstige Entwicklung der Viehzucht in der Tiefebene.

Ernst Éber.

LITERATUR.

Sammelbesprechungen.

Panorami di vita fascista. (Collana edita sotto gli auspici del Partito Nazionale Fascista.) Milano, 1938—1939. Mondadori.

Das grosse Publikum ist über die konkreten Erfolge des korporativen Systems nicht nur im Ausland, sondern selbst in Italien nur sehr wenig orientiert. Das unter der Aegide der Faschistischen Partei herausgegebene Serienwerk „Panorami di vita fascista“ macht sich eben die Aufklärung des Publikums auf diesem Gebiete zur Aufgabe, — die einzelnen von den berufensten Fachmännern verfassten Bändchen behandeln die Hauptprobleme der verschiedensten Gebiete des heutigen italienischen Lebens. Die Bände wirtschaftlichen Inhalts, die uns hier allein interessieren, lösen die geschilderte Aufgabe restlos: sie beleuchten die aktuellen Probleme auf eine leichtverständliche, jedermann zugängliche Weise, ohne dass dabei die fachmännischen Gesichtspunkte zu kurz kämen. Der herrschende Gesichtspunkt ist in sämtlichen Bändchen derselbe: es sollen die Erfolge des Faschismus möglichst vollständig geschildert und gewürdigt werden, — und dieses Ziel wird stets auf demselben Wege angestrebt: die Darstellungen sind durchwegs chronologisch und gehen von einem Vergleich mit den Zuständen der Zeit vor der faschistischen Revolution aus. Die für den faschistischen Geist so charakteristische Einheit setzt sich also auch in dieser Publikation durch: die die verschiedenen Teilgebiete des Wirtschaftslebens behandelnden Hefte schliessen sich — trotzdem sie von verschiedenen Verfassern geschrieben sind — zu einem Ganzen zusammen. Die Persönlichkeit der einzelnen Autoren tritt dabei ganz in den Hintergrund, — dieser Zug, der den Wert der Serie wesentlich erhöht und das gebotene Bild zweifellos eindrucksvoller macht, wird jedoch von denen, die mit den Verhältnissen des heutigen Italien vertraut sind, nicht als Mangel an Selbständigkeit gewertet werden, sondern als ein Zeichen der Bescheidenheit, die der Faschismus von all seinen Mitarbeitern, auch den grössten, erwartet. Die unter der Autorität der Faschistischen Partei erschienenen Arbeiten sind allen denjenigen, die über die prinzipiellen Zielsetzungen hinausgehend auch die grossen Errungenschaften, das praktische Funktionieren des korporativen Systems kennen lernen wollen, aufs Wärmste zu empfehlen.

Michael Futó.

Einzelbesprechungen.

Bernát, Julius: Die Agrarpolitik des neuen Ungarn 1867—1914. Budapest, 1938. 416 S. (In ungarischer Sprache.)

Die Zeitspanne, auf die sich die Untersuchungen des Verfassers erstrecken, war in Ungarn eine Zeit des raschen wirtschaftlichen Aufstiegs; das Land hatte jedoch damals einen noch vorwiegend agrarischen Charakter, da die Industrialisierung erst in der Nachkriegszeit grössere Fortschritte machte. Das Buch gliedert sich in drei Teile. Im ersten Teil schildert der Verfasser die Lage der ungarischen Landwirtschaft zu der Zeit des Ausgleichs mit Österreich (1867) und weist auf die damalige Rückständigkeit des Besitzrechtes, der Bewirtschaftung und des Kreditwesens hin. Er befasst sich mit der ungünstigen Konjunktur der Landwirtschaft in dieser Zeit, mit den Folgen der Abschaffung der Fronarbeit, die einerseits die Bedeutung der freien Arbeit und damit die landwirtschaftlichen Arbeitslöhne stark erhöhte, andererseits die Entstehung eines gesunden Kleinbauernstandes ermöglichte. Im zweiten Teile bespricht er die staatlichen agrarpolitischen Massnahmen dieser Periode: die Einführung des freien Bodenbesitzverkehrs, den Schutz der landwirtschaftlichen Arbeiterschaft, die Siedlungspolitik, die landwirtschaftliche Kreditpolitik, die Massnahmen zur Förderung der Viehzucht usw. Hier spricht er ferner von den organisatorischen Bewegungen der Landwirte, den Landwirtekongressen, der Gründung des Verbandes Ungarischer Landwirte usw. Im dritten Teil bespricht er die Pläne und Projekte dieser Zeit und gibt eine interessante Charakteristik der Persönlichkeit und der Tätigkeit Ignaz Darányis, des bedeutendsten Landwirtschaftsministers der Zeit.

Friedrich Fellner.

Bud, Johann: Im Zeichen des Zeitgeistes. Budapest, 1939. Stephaneum. 240 S. (In ungarischer Sprache.)

Der Band, der 12 Studien politischen Inhalts enthält, ist eigentlich eine Fortsetzung der zwei jüngsten Werke des Verfassers („Kampf um die Zukunft“, 1935, und „Mythos der Arbeit“ 1937). Die Abhandlungen sind äusserst aktuellen und akuten Problemen der ungarischen Nationalwirtschaft gewidmet; die gemeinsamen Leitgedanken des Bandes sind die gleichmässigerere Verteilung des ungarischen Sozialprodukts, die Hebung des allgemeinen Lebensniveaus, vor allem aber die Hebung der Produktivität der ungarischen Volkswirtschaft.

Um dieses letztere Leitmotiv herum gruppieren sich die Untersuchungen über gewisse wirtschaftspolitische Teilaufgaben, wie die Förderung der einzelnen Wirtschaftszweige und die Organisation der verschiedenen Faktoren der Produktion (wie Arbeit, Boden, Kapital, Unterricht, Organisation usw.).

Koloman Kádas.

Matolcsy, Matthias: Die Einkommen- und Steuerlastverteilung in Ungarn. Budapest, 1939. 124 S. (In ungarischer Sprache.)

Über die Gestaltung der Einkommenverteilung in einem konkreten Falle sind stets nur Konjekturen möglich, — für Ungarn tiff dies in gesteigertem Masse zu, da die Einkommensteuer im ungarischen Steuersystem eine verhältnismässig geringe Rolle spielt. Der Verfasser teilt die Bevölkerung des Landes in drei Gruppen ein: die Gruppe der kleinen Arbeitseinkommenbezieher umfasst nach seinen Berechnungen 7,054.039 Seelen (81.2%), die Gruppe der mittleren Einkommen 1,582.150 Seelen (18.2%), schliesslich diejenige der grossen Einkommen 52.130 Seelen (0.6%). Im Jahre 1930/31 entfielen auf eine Seele in der ersten Gruppe 290 P, in der zweiten 1050 P und in der dritten 17.800 P Einkommen, d. h. vom gesamten Volkseinkommen entfielen auf die erste Gruppe 44%, auf die zweite 36%, auf die dritte 20%. Das Grössenverhältnis der individuellen Einkommen in den drei Gruppen war die folgende: 1: 4: 61. Diese Zahlen zeigen, dass die Einkommenverteilung in Ungarn äusserst ungleichmässig und das Lebensniveau der niederen Volksschichten sehr niedrig ist. Um ein klares Bild von der wirtschaftlichen Lage der einzelnen Volksschichten gewinnen zu können, muss jedoch auch ihre Belastung mit Steuern und sonstigen öffentlichen Abgaben berücksichtigt werden. Von den gesamten Steuern und Abgaben entfielen im Jahre 1935 auf die erste Gruppe 377 Millionen P (37.6%), auf die zweite 416 Millionen P (41.5%), auf die dritte 209 Millionen P (20.9%). Von dem Gesamteinkommen der Angehörigen der ersten Gruppe nahm also der Staat 21%, von dem der zweiten Gruppe 29% und von dem der dritten Gruppe 26% in Anspruch. Das ungarische Steuersystem erfüllt also die Forderung nach Progression nicht; die Belastung der zweiten Gruppe ist zwar verhältnismässig grösser als die der ersten Gruppe, zwischen der Belastung der zweiten und der dritten Gruppe zeigt sich jedoch anstatt einer linear entsprechenden 40%-igen Progression eine 10%-ige Degression. Der Verfasser fordert jedoch nicht nur eine lineare, sondern eine stärker ansteigende Progression. Dies kann seiner Ansicht nach nur durch eine

völlige Neuordnung des ungarischen Steuersystems erreicht werden, wobei das Schwergewicht des Systems von den Verbrauchs- und Umsatzsteuern auf die Einkommensteuer verlegt werden müsse.

Alexander Sipos.

Rappard, William: Post-war efforts for freer trade. (Geneva-Studies, Vol. IX. No. 2.) Geneva, 1938. 67 S.

Die Studie fasst die im Jahre 1938 auf der London School of Economics gehaltenen Cobden-Gedenkvorträge des Verfassers zusammen. Rappard, der ein überzeugter Anhänger und Vorkämpfer der cobdenschen Ideen ist, sucht hier nach den Ursachen der Niederlage, die diese Ideen in der Gegenwart erlitten haben. Er unterscheidet zwischen dem Protektionismus, der auf Unwissenheit, auf der Unkenntnis der Gesetze des Wirtschaftslebens beruht, — und demjenigen, der bewusst und zielsicher auf die internationale Arbeitsteilung verzichtet. Das traurige Ergebnis dieser Unterscheidung und der daran geknüpften Untersuchungen ist die Erkenntnis, dass der Protektionismus aus Unkenntnis immer mehr an Bedeutung verliert, dagegen aber der gewollte, von wirtschaftlichen, gesellschaftlichen und militärischen Faktoren erzwungene Protektionismus immer mehr um sich greift. Er kommt zu dem Schluss, dass der cobdensche Gedankengang umgedreht werden muss: der Freihandel ist nicht der Wegbereiter des internationalen Friedens, sondern umgekehrt, der Friede ist die Voraussetzung für den Freihandel. Dass er hierauf der zukünftigen Entwicklung mit Pessimismus entgegensieht, ist nicht zu verwundern.

Béla Reitzer jun.

Schneider, Franz Paul: Zur Theorie der Goldwährung. Jena, 1939.

Die Ausführungen des Verfassers sind dem Begriff und den Formen der Goldwährung, dem intervalutarischen Kurs, der Kritik des klassischen Goldautomatismus, den Fragen der Indexwährung und der Zukunft der Goldwährung gewidmet. Besonders wertvoll sind seine Untersuchungen über die Indexwährung, — hier zeigt sich auch seine Berufenheit zur Behandlung wissenschaftlicher Probleme am stärksten. Das Endergebnis seiner Untersuchungen lässt sich in dem Satz zusammenfassen, dass den Anforderungen des heutigen hochentwickelten

Wirtschaftslebens immer noch die Goldwährung am meisten gewachsen ist — und dass es auch dabei bleiben wird, solange der Zustand der völligen Planwirtschaft nicht erreicht ist.

Béla Csikós-Nagy.

Pahl, Walter: Weltkampf um Rohstoffe. Leipzig, 1939. 361 S.

Dem Weltkampf um die Rohstoffe verleiht nicht nur das stockende Funktionieren des Mechanismus der internationalen Arbeitsteilung, des internationalen Handels, eine gesteigerte Aktualität, sondern vor allem die Tatsache, dass die politischen Gesichtspunkte auch auf wirtschaftspolitischem Gebiet allmählich die Überhand gewinnen. In dieser Hinsicht sind wir Zeugen eines völligen Umbruchs: die internationale Arbeitsteilung wird immer mehr von der Autarkie und der Wehrwirtschaft verdrängt. Pahl untersucht vom Gesichtspunkte dieser Strukturänderung die Frage, welche die für die Wehrwirtschaft wichtigsten Rohstoffe sind und teilt diese in vier Gruppen ein: 1. Energiestoffe, 2. Metalle, 3. Rohstoffe der Textilindustrien und der Kautschuk und 4. Lebens- und Genussmittel. Er betont hauptsächlich die Bedeutung der Energiewirtschaft als der Grundlage der Wehrwirtschaft und weist auf die revolutionierenden Wirkungen hin, die die Kunststoffe auf diesem Gebiete ebenso wie in den anderen Rohstoffgruppen herbeigeführt haben. Im zweiten Teile des Buches bespricht er anhand von vergleichenden Tabellen und eines geschickt gruppierten Materials die Rohstoffausrüstung der sieben Grossmächte und deren Mängel.

Robert Horváth.

Annuaire International de Statistique Agricole 1938/39. Rome, 1939. 1035 S.

Das statistische Jahrbuch des römischen Landwirtschaftlichen Instituts enthält ausführliche Daten über die Anbauflächen und die Ernteergebnisse aller landwirtschaftlichen Produkte. Die Ernteergebnisse waren im Jahre 1938 besonders günstig. Die Viehbestände haben sich vergrössert. Besondere Tabellen finden wir in dem Jahrbuch über die Preise der landwirtschaftlichen Produkte und die Einfuhr und Ausfuhr derselben in den einzelnen Ländern.

Eugen Tóth.

Facilities for use of workers' leisure during holidays. International Labour Office. Studies and Reports, Series G, No. 5. Geneva 1939. 96 S.

Im Laufe des letzten Jahrzehnts wurde der bezahlte Urlaub des industriellen Arbeiters fast überall gesetzlich geregelt. Auch in Ländern, wo der bezahlte Urlaub bisher nicht gesetzlich eingeführt wurde (Deutschland, Grossbritannien), genießt die Mehrheit der Arbeiter einen solchen. Die Zahl der dieser Begünstigung teilhaftigen Arbeiter und Angestellten ist seit 1926 von 19 Millionen auf 70—80 Millionen gewachsen. Mehrere Länder haben besondere Ämter organisiert, die für die Urlaubsreisen der Arbeiter Sorge zu tragen haben und auch in Ländern, in denen dies nicht geschehen ist, sind Erholungsreisen für Arbeiter und Angestellten im Rahmen des Sozialversicherungssystems veranstaltet worden. Einige Institute besitzen eigene Erholungsheime (in Sowjet-Russland, Deutschland) und veranstalten auch Auslandsreisen für Arbeiter (Kraft durch Freude, Dopolavoro, Workers' Travel Association).

Stefan Vezér.

Az állami beavatkozás mértéke a gazdasági életbe.

1. A társadalom anyagi jólétének megfelelő irány és politika eltalálása végett vagy a gazdasági, társadalmi és politikai élet nagy benső összefüggéseinek öntudatos megértése, vagy ezeknek az összefüggéseknek *ösztönszerű* megérzése és követése szükséges. Míg ez utóbbi a szerencsés alakulás, a szokásban kialakult ösztönszerű érzés stb. kérdése, az előbbi a tudatos felismerése, amely azonban szintén többé-kevésbé a tapasztalat segítségére szorul. Minél nehezebb és szorongatottabb körülmények közé jut valamely ország társadalma, annál inkább szükség van az öntudatos felismerésre és az ennek megfelelő irányításra és berendezésre. Ezt a szükségességet különösen kifejezésre hozza és fontossá teszi egyes államoknál: *a)* azok geopolitikai helyzete, *b)* a népesség és a természetes erőforrások kedvezőtlenebb aránya egymáshoz, *c)* a relatív túlnépesedés, a terület népbefogadóképességének viszonylagosan és momentán kedvezőtlenebb volta. Ahol tehát a most mondott tekintetekben bizonyos államoknak, nemzeteknek, országoknak a helyzete kevésbé kedvező, ott annál inkább előtérbe nyomul az öntudatos gazdaságosság szükségessége és a gazdaságpolitikai irányítás, e szükségességnek megfelelő rendszer valamely formájában. Viszont minél kedvezőbb helyzetben van anyagi szempontból valamely ország, illetőleg nemzet; minél bővebbek és kiaknázatlanabbak nyersanyag- és egyéb jószágforrásai, szóval a népesség igényeivel és szükségletmennyiségeivel szemben minél nagyobbak az erőforrások, annál kevésbé lesz égetően szükség a közérdekű korlátok felállítása az egyéni kezdeményezéssel és egyéni szabadmozgással szemben ezeknek az erőforrásoknak a kihasználása terén. A természeti és gazdasági erőforrásoknak a népesség számához és szükségleteihez viszonyított aránylag szűk mennyisége mellett tehát sokkal inkább előtérbe nyomul a kötött gazdálkodás és az államilag irányított közérdekű gondoskodás érdeke, mint ott, ahol a népesség igényeihez és számához viszonyítva kihasználható és felhasználható anyag- és erőforrások aránylag bőven vannak meg. Ezekben az utóbbi országokban tehát éppen az tűnhetik fel közérdekűnek, hogy az egyéni vállalkozási kedv

és mozgáslehetőség elé az állam lehetőleg ne állítson semmiféle korlátokat. Ezekben a szerencsésebb helyzetű országokban tehát az emberek egészséges szerzési és gazdasági ösztönére való támaszkodás tűnhetik fel megfelelőnek gazdasági téren, az egyéni szabadságot és mozgáslehetőségeket mindenesetre korlátozó és határok közé szorító irányokkal szemben. Annál is inkább van ez így, mert az emberek a gazdasági rendszerek kritizálásánál elsősorban az egyéni érdekek érvényesülési lehetőségeinek szemüvegén keresztül hajlandók és szeretik rézni a dolgokat.

A gazdasági és társadalmi élet említett nagy összefüggéseinek a szempontjából manapság a szorosabb értelemben vett gazdasági és pénzügyi téren különösen 1. a pénzgazdaság, 2. az adóztatás, 3. az állam passzív, vagy államszocialisztikus magatartásának, meg 4. az egyéni vállalkozási kedv, lehetőségek és szabadságok mennyiségeinek összefüggését és kölcsönhatását tekinthetjük különösen fontosnak.

2. A mai termelés, fogyasztás és jövedelemeloszlás a mai pénzgazdaság szerkezetében kapcsolódik egymásba. Primitív és izolált régi gazdasági formákkal szemben ma a pénzgazdaságra épített csereforgalom juttatja el az emberek túlnyomó többségénél a javakat a termelőtől a fogyasztóhoz. Erre a csereforgalomra épül fel, ill. ebből fejlődik a pénzbeli jövedelmek keletkezése. A mai gazdasági életben minden pénzbeli jövedelem a csereforgalomból származik még azokra nézve is, akik túlnyomólag a naturálgazdaság körében élnek és szükségletkiegészítéseik túlnyomó részét a házi termelésből elégítik ki. Minthogy pedig a naturálgazdaság pénzbeli csereforgalmat nem eredményez, megérthető az is, hogy pénzbeli jövedelemben annál inkább részesülnek az emberek, minél inkább pénzre alapított cseregazdaságban vesznek részt és minél kevésbé izolálják magukat ezzel szemben valamely naturálgazdaságban. Minthogy továbbá a modern csereforgalom csaknem kizárólag pénzbeli közvetítéssel épül fel, a pénzgazdaság maximuma, illetőleg maximális tevékenysége, volumenje egyúttal a cseremaximumot is jelenti. Tehát a pénzre alapított csereügyletek, vagyis az adás-vételi ügyletek legnagyobb mennyisége jelenti a modern csereforgalom maximumát és vele együtt a pénzforgalom legnagyobb mértékét is. Abból folyólag pedig, hogy a modern adás-vételi ügyletekben keletkeznek az árak, illetőleg árösszegek, a pénz- és csereforgalom legnagyobb mértéke egyúttal a forgalomban keletkező árösszegek legnagyobb mennyiségét is jelenti.

A közérdekű optimum természetesen még nem magában véve az, hogy az árösszegek, illetőleg csereforgalmi összegek mennyisége minél nagyobb legyen, hanem egyúttal az is, hogy a pénzforgalom maximuma a reális és nem inflált pénzforgalom maximumát jelentse.

A reális pénzforgalmi optimum azonban természetesen viszonylagos fogalom. Ez a viszonylagosság folyik nemcsak a dolgok mivoltából, a realitás megítélésére vonatkozó véleménynek magának a viszonylagos voltából, hanem a pénzforgalom dinamikus természetéből is. A gazdasági élet ugyanis tevékenység, mozgás, mint általábanvéve minden élet. A pénz a maga dinamikus funkcióját csak úgy teljesítheti, ha a pénzösszegekben fizetési erő, fizetési hatalom, vételerő is nyilvánul meg és ha ezek a pénzösszegek nem pusztán passzív, mondhatjuk statikus elkönnyvelési mennyiségek csupán. Tehát fogalmi ellentét van a dinamikus vételerő és a statikus értékmenyiségi állapotokat kifejező, pusztán konstatáló pénzösszeg fogalma között. A pénzben rejlő fizetési erő, illetőleg a pénzzel felruházott embernek fizető, szerzőképessége, ekként bizonyos kezdeményező erővel ruhazza fel a dinamikus pénzösszegeket. A dinamikus pénzösszegek, vagyis a gyakorlati életben jónak, értékesnek tartott pénzösszegeknek a gazdasági kezdeményezés lehetőségét megadó ereje a vétel, illetőleg a fizetés tényében nyilvánul meg, ami azt jelenti: hogy a gazdasági élet forgalmában az egyik oldalon pénz mint dinamikus összeg, a másik oldalon jószág, áru, termelvény van. Másképpen kifejezve: a fizetési *jogügylet* az, ami a gazdasági életben a szerzés, a jövedelemelosztás terén való cselekvést, mint dinamikus gazdasági jelenséget kifejezésre hozza. Ha tehát azt hangsúlyozzuk, illetőleg a gazdasági élet forgalmában azt látjuk, hogy a pénznek mint eszköznek segítségével jószágokat szerzünk, vagyis közvetve szükségleteket elégítünk ki, állapotváltozásokat tudunk létrehozni stb., akkor a pénz szerepének dinamikus oldalát domborítjuk ki, illetőleg figyeljük meg. Ezzel szemben a pénznek oly szerepe, amikor az két tárgy kicserélésénél csupán bizonyos kvantitatív aránybeli, egymáshoz való viszonybeli méret konstatálása, vagy elkönnyvelése: csupán statikus pénzszerp, pusztán érték-mérés.

3. Hogy a pénzforgalom azután a fentebb érintett közérdekű optimumot közelítse meg nagyság szempontjából valamely társadalomban, ahhoz szükséges, hogy a forgalomban szereplő és funkciót végző, tehát dinamikus pénzösszegek mennyiségei minél jobban megfeleljenek az optimum-mennyiségnek. A gazdasági életmúgyásban résztvevő dinamikus pénzösszegeknek tehát egyrészt elég nagyoknak kell lenni ahhoz, hogy a szükséges kezdeményezéseket, mozgásmennyiségeket el lehessen velük végezni, de másrészt nem szabad *túlságosan* nagyoknak sem lenniök az illető gazdasági keretben meglévő pénzösszeg mennyiségeknek. Még pedig nem szabad *túlságosan* nagyoknak lenniök két szempontból. Egyrészt, hogy a mozgató pénzösszegek ne legyenek *túlságosan* nagyok a mozgatott áru, illetőleg jószágmennyiséggel szemben, másszóval, hogy ne

legyen infláció, másrészt pedig, abból a szempontból, hogy ne legyen túlságos nagy pénzösszegmennyiség passzíve félretéve, felhalmozva. Ezek a körülmények összefüggenek a gazdasági konjunktúrákkal, illetőleg gazdasági ciklusokkal, amelyeknél lényeges tünetemény éppen a dinamikus, illetőleg passzív pénzösszegek arányainak és aránytalanságainak a kérdése.

Gyakorlatilag tehát ez az említett optimum a fizető jogügyletek sokságának szükséges, hasznos és termelékeny voltában nyilvánul meg. Ennek az ellenkezője pedig kedvezőtlen állapotot, vagyis az optimumtól való eltávolodást jelent. Minél élénkebb a gazdasági élet mozgása, cseréje és termelés-fogyasztása, annál több ily dinamikus pénzösszegre van szükség és megfordítva. A mozgás, a forgalom gyorsulását és megsokszorozását elsősorban az egyéni kezdeményező erő, kedv és tehetség eszközli. De az egyéni vállalkozási kedv és tevékenység megnyilvánulásainak is a megnyilvánulási lehetőségek bizonyos elegendő mennyiségeire, illetőleg kedvező arányára kell támaszkodniok. Hogy továbbá az egyéni kezdeményező erő és vállalkozási kedv a gazdasági élet által nyújtott érvényesülési lehetőségeket ki is használhassa, ahhoz ezenkívül arra is van szükség, hogy ez a kihasználás az egyénnek szabadságában is álljon, vagyis ne legyen a társadalmi rend és jog olyan, hogy az egyéntől a gazdasági élet által nyújtott lehetőségek kihasználásának a szabadságát megvonja.

4. Felmerül most már az a kérdés, hogy miként függenek össze az imént elmondottak az állam adóztatási érdekeivel, illetőleg adópolitikájával, vagy általában a pénzügyi politikával és pénzügyi állapotokkal. Láttuk, hogy a gazdasági életben a termelés, fogyasztás, forgalom, csere megnyilvánulása tulajdonképpen működés, mozgás, amely mozgásban a pénzösszeg a maga fentebb jellemzett dinamikus szerepét hozza kifejezésre. Ilyen dinamikus pénzösszegekre, vagy másszóval megfelelő jóságú pénzben kifejezett bevételekre, azonban elsősorban a modern államnak van szüksége. Erre is törekszik, szinte erre vadászik minden állam. Még pedig vagy úgy, hogy a maga céljaira szükséges pénzösszegeket azok mozgása, forgásban léte közben halássza el a maga számára, vagy úgy, hogy bizonyos *feltételezett* összegeknek a gazdasági időszakok végén való félretételéből, maradványaiból veszi el őket. Első esetben az úgynevezett közvetett forgalmi, fogyasztási adókkal, vámokkal stb. stb. van dolgunk, amelyeket a magunk szempontjából helyesebben áradóknak nevezhetünk, azért, mert általában véve a jogügyletekben feltűnő árak az adótárgyak itten, tekintet nélkül arra, hogy ezek az árösszegek már egyúttal tiszta jövedelmi összegeket is jelentenének. A másik eset pedig általában az úgynevezett egyenes adóknak az esete, melyeknél az adótárgy általában véve bizonyos gazdasági időszak, esztendő végén

való leszámolásakor jut kifejezésre, mégpedig a bevétel és a levonandó kiadások közötti maradvány alakjában. Ezeket ezért jellemzően residuumadóknak nevezhetjük.

Amikor az egyenes adóknál az adótárgynak ezt a maradványbeli reziduális természetét hangsúlyozzuk, akkor az adóztatás terén túl terjedő gazdasági jelenségre mutatunk rá. Ez a rezidualizmus és még a rezidualizmushoz el nem érkezett mozgásbanlét szempontja ugyanis nemcsak az adóztatás tekintetében aktuális dolog, hanem az egész vagyon- és jövedelemeloszlásban is, amelynek az adóztatás csak egyik része, csak egyik jelensége. A pénzgazdaság korában ugyanis a residuumokban a gazdasági időszakok, az üzleti évek végén mutatkozó aktív maradványösszegekben gyűlnek össze azok a dinamikus fizetőerő tartalékok, tőkék, pénzösszegek, melyekből a csereforgalomba lehet beledobni a szükséges fizetőmennyiségeket. A vállalkozási lehetőségmennyiségek és szabadságmennyiségek igénybebevéséhez tehát ezekre a most említett fizetési erőmennyiségekre, vagy ha úgy akarjuk mondani, megtakarított reziduumokra szükség van, mert ezek válnak mozgatóeszközökké, a mai pénzbeli gazdasági élet megnyilvánulásában: csereforgalmában, fizetési struktúrájában. *Fontos szempont tehát, hogy az állam ezeket a dinamikus fizetési erőbiztosítókat, tartalékokat, rezervoárokat képező reziduumokat ki ne irtsa a maga helytelen adópolitikájával.* Ha ugyanis az állam túlzásba vitt örökségi, vagy progresszív adókkal kiírtja ezeket, ennek következménye, hogy éppen a modern gazdasági élet legszükségesebb mozgatóeszközmenntiségei, tehát a dinamikus pénzösszegmennyiségek fognak megcsökkenni a gazdasági életben, amelyeket ha az állam pótolni akar, akkor kénytelen a modern infláció, a mondvacsinált pénzösszegteremtés eszközeihez nyúlni és ilyen inflált, mondvacsinált pénzösszegmennyiségeket beledobni a gazdasági élet forgalmába. Ezek az utóbbiak azonban kevésbé egészséges pénzösszegek általában, mint a magánemberek vagy magánvállalatok reziduált, felhalmozott fizetési hatalommennyiségei, vagyis pénzösszegei, amelyek a gazdasági életben a termelésnek és forgalomnak, az üzletkötéseknek többnyire produktív mozgásaiból adódnak időszakonként és halmozódnak fel az egyes magánemberek kezei között. Ezek tehát többnyire produktív ellenértékek, melyek a gazdasági élet jogügyleteiben mint a jogügyletek tartalomrészei, illetőleg a megkötött jogügyleteknek egyik fele gyanánt jelentkeznek. Ezzel szemben az állam által és az állam parancsszavával kreált fizetési összegek nem a forgalomnak körforgásából kikapott láncszemek, hanem reális termelő munka vissza nem tekintő olyan kezdeményezések, parancseredmények, amelyek ellentartalmát, ellenértékét még csak ezután kell, vagy kellene munkával és anyagokkal realizálni, megtalálni, megtermelni. Szóval veszélyesebb, bizony-

talánabb természetűek. Természetesen ez a veszélyesebb és bizonytalanabb természet is relatív fogalom, mint a gazdasági élet fogalmai általában véve. Minél önkényesebben, a gazdasági élet méreteit, teherbirását figyelembe nem vevően jár el az állam inflált és mondvacsinált pénzösszegek kreálásában, természetesen annál nagyobb a bizonytalanságnak és a veszélyességnek foka is, ezeket a pénzösszegeket illetőleg.

5. A fentiekből folyólag a gazdasági élet optimumát nem képzelhetjük el másként, mint úgy, hogyha a gazdasági élet megnyilvánulásában az állami beavatkozás mennyisége is az optimumot képviseli. Tehát ne legyen az sem túlságosan sok, sem túlságosan kevés. A túlságosan sok beavatkozás pénzügyi inflációt, az egyéni vállalkozási kedv, mozgási szabadság- és lehetőségmennyiségek lecsökkentését jelenti, amelyeket az állam többé-kevésbé a saját kezdeményező tevékenységével kénytelen, vagy akar pótolni.

Az állam pénzbeli, finanszírozásbeli kezdeményezéseit illetőleg meg kell tehát azt is jegyeznünk, hogy az sokkal inkább és sokkal többször infláló jellegű, mint a magánkezdeményezés, mert az állam által kidobott fizetési erő *felszívása* a termelés, fogyasztás és a forgalom által nehezebben megy végbe, mint a már ellenértékeket képező magánfizetési erőké, amelyek csak időlegesen kapcsolódtak ki, mint *láncszemek* a gazdasági élet reális forgalmából. Ezzel szemben az állam által bedobott új fizetési erőmennyiségek legalább egyelőre mindig csak fedezetlen többletek és még ellenértékekkel, ellenjavakkal, ellentérmékekkel ki nem egyensúlyozott, tehát infláló többletet alkotó fizetőerőmennyiségek. Ebből még nem következik az, hogy az, állam ne mozgasson meg semmit és soha a maga fizetőerőt alkotó kreáló hatalmával, hanem igenis következik annak a szükségessége, hogy csak akkor és csak annyi új fizetőerőt dobjon be a társadalomba, a gazdasági élet forgalmába, amellyel és amíg nem fog inflálni, amelynek az ellenértékét tehát a társadalom, a gazdasági élet munkája termelése, fogyasztása és a társadalom tagjainak verejtéke ki tudja dolgozni, ki tudja izzadni magából. Mondanunk sem kell, hogy éppen itt nyilvánul meg egyrészt a pénzügyi kormányzásnak művészete, érettsége, hozzáértése ama tekintetben és abban a kérdésben, hogy *meddig* szabad elmenni az új fizetési erők kreálásában és a forgalombadobásában. Másrészt azonban kétségtelen az is, hogy a gyakorlati életben a pénzügyi kormányzás és gondoskodás kezdeményező ereje, tehetsége vagy tehetségtelensége mindig bizonyos adott viszonyok és helyzetek keretében nyilvánul meg és többnyire ezek a körülmények határozzák meg, hogy az illető kormányzat meddig *kénytelen* elmenni az adott helyzetben.

A visszatérítés elve a szövetkezet üzleti feleslegének felosztásában.

A magyar szövetkezeti jog régóta várt és az illetékesek által több ízben bejelentett reformja egyre időszerűbbé teszi, hogy a tudományos kutatás az eddiginél többet foglalkozzék a szövetkezetek problémáival. A mi viszonyaink között különösen fontos ez, mert a mi szövetkezeti mozgalmunk kifejezetten agrárjellegű. Gazdasági és belpolitikai célkitűzéseink homlokterében pedig már régóta az agrárkérdések állanak. Önként adódik tehát az a gondolat, hogy az agrárpolitika egyes kérdéseinek súlyosságát és élességét nem lehetne-e nálunk is — mint néhány hozzánk hasonló struktúrájú államban — szövetkezeti életünk elmélyítésével és továbbépítésével enyhíteni.

Az 1875. évi XXXVII. t. c. 223—257. §-aiban foglalt magyar szövetkezeti törvény európai viszonylatban is egyike a legkorábbi szövetkezeti jogalkotásoknak. Olyan korban keletkezett, amikor a szövetkezeti mozgalom még a kifejlődés kezdeti állapotában volt. Nálunk ebben az időben még csak szórványosan működtek szövetkezetek. Nem lehetett még előre látni, hogy a mozgalom milyen irányban fog majd fejlődni, mik lesznek erőnyei és hibái, hol kell erélyes kényszerítő szabályokat alkalmazni és miben lehet az egyes szövetkezeti alapszabályoknak nagyobb mozgási szabadságot adni. Ezért az volt a legbölcsebb álláspont, amit a magyar törvény — az ugyanazon időszakban keletkezett angol, francia, olasz, holland stb. törvényekhez hasonlóan — követett, hogy a szövetkezetek jogviszonyainak szabályozásában lehetőleg tartózkodik a merev előírásoktól s lehetővé teszi a legváltozatosabb szükségletek kielégítésére vállalkozó szövetkezeteknek, hogy az élet igényeihez alkalmazkodjanak.

A századforduló óta alkotott szövetkezeti törvények azonban egyre kevesebb rendelkezőjogot adnak az alapszabályoknak, rendelkezéseik a korábbi diszpozitív szabályok helyett mind több kényszerítő előírást tartalmaznak. Ez jellemzi az 1900. évi japán törvényt és az azóta kiadott sok módosítását; az 1914. évi görög, az 1919. évi litván, az 1920. évi lengyel, az 1919. évi lett, az 1926. évi argentin, az 1929. évi és 1938. évi

román, az 1937. évi jugoszláv szövetkezeti törvényeket. Ugyanezen az úton járnak a magyar szövetkezeti törvényjavaslatok is: Nagy Ferenc 1904. évi javaslata, valamint Kuncz Ödön 1926-ban és 1934-ben kiadott tervezetei. Méginkább jellemzője a kognitív szabályozás azoknak a szövetkezeti jogalkotásoknak, amelyek nem általában a szövetkezetügyet, hanem a mozgalom valamelyik speciális ágának jogviszonyait rendezik. Ilyenek nálunk az 1898. évi XXIII. t. c., amely az Országos Központi Hitelszövetkezet létesítéséről rendelkezik, ennek novellája az 1920. évi XXX. t. c., valamint az Iparosok Országos Központi Szövetkezetét létesítő 1924. évi XVIII. t. c.

A kognitív szabályozás előtérbe nyomulása nem csupán a korszellem változásának következménye, hanem a kényszerítő szabályok alkalmazásának indoka sokkal inkább az, hogy az időközben szerzett gyakorlati tapasztalatokat hasznosítsák, a mozgalom fejlődésének határozottabb, egységesebb irányt adjanak és nem utolsó sorban, hogy az álszövetkezetek és a mozgalmat kompromittáló visszaélések ellen küzdjenek.

A századforduló előtti törvények több olyan kérdés rendezését is az alapszabályok feladatává tették, amelyekben a szövetkezeti mozgalom célja, lényege, erkölcsi és gazdasági indoklottsága fejeződik ki. S a tapasztalat azt mutatta, hogy az alapszabályszerkesztő bizottságok ezek rendezésében nem mindig álltak feladatuk magaslatán. A legtöbbször nem is rendelkeztek az ilyen feladathoz szükséges látókörrrel, közgazdasági tudással és kellő szövetkezeti ismerettel.

Az üzleti felesleg hova fordításáról való rendelkezés, amint látni fogjuk, egyik legfontosabb olyan alapvető kérdés, amelynek rendezése a megalkotandó szövetkezeti törvény feladatai közé tartozik, mert ennek helyes megoldása egyik legerősebb fegyver lehet az álszövetkezetek elleni küzdelemben és eszköz a mozgalom belső megerősödéséhez.

Szövetkezeti törvényeinkkel ellentétben, amelyek nyereségről beszélnek, tudatosan használjuk az üzleti felesleg kifejezést. A szövetkezetnél ugyanis fogalmi ellentmondás nyereségről beszélni. Az 1875. évi XXXVII. t. c. 223. §-a szerint a szövetkezet tagjai hitelének, keresetének, vagy gazdálkodásának közös üzletkezelés mellett, illetőleg a kölcsönösség alapján való előmozdítására alakul. A cél nem haszonszerző vállalat létesítése, hanem a tagok különböző szükségleteinek minél előnyösebb kielégítése. Ezért alapvető követelmény, hogy a szövetkezet olyan célokra alakuljon, amely a tagok gazdaságával közvetlen összefüggésben van.¹ A fenti célkitűzésből következik, hogy üzleti tevékenységét a saját tagjaira korlátozza, csupán a fogyasztási szövetkezetek tévén ez elv alól — különböző

¹ Ihrig Károly: A szövetkezetek. Bp. 1929. 17. l.

gyakorlati nehézségekkel indokolt — kivételt. Annyit azonban a fogyasztási szövetkezetektől is megkíván még a legliberálisabb felfogás is, hogy forgalmuknak legalább túlnyomó részét tagjaikkal bonyolítsák le. A Szövetkezetek Nemzetközi Szövetségének pedig egyenesen az az álláspontja, hogy a nem-tagoknak árusítás a forgalomnak 10%-át nem haladhatja meg.² Ha pedig a szövetkezetnek kizárólag, vagy legalább túlnyomórészt saját tagjai az üzletfelei, akkor ebben az üzleti viszonyban nincs két különérdekű fél, akik közül egyik a másikon nyerhetne. A forgalmi aktus ugyan nem önköltségi áron bonyolítódik le, a szövetkezet által szedett többletből az üzletév végén adódó felesleg azonban részben mint tartalék a tagok összességéé lesz, részben pedig osztalék, illetve visszatérítés formájában olyan arányban részesednek belőle, amilyen arányban részesei az üzletnek, vagy annak forgalmához hozzájárultak. A felesleget mindenképen azok élvezik, akikkel való forgalomban kialakult, akiktől származik. Nyereségről épen ezért nem lehet szó. A feleslegnek a nemtagokkal való forgalomból származó része viszont kétségkívül nyereség, kivéve, ha megfelelő arányban ők is részesednek belőle.

A tagoknak az üzleti feleslegből megfelelő arányban való részesítése a tagok zárt körén belül is egyike a legfontosabb kérdéseknek. Minek alapján állapítsuk meg a megfelelő arányt? Két lehetőség kínálkozik erre: a tagoknak a feleslegben való részesítése történhetik: 1. osztalék formájában a befizetett üzletrészek arányában, 2. visszatérítés formájában a szövetkezettel lebonyolított forgalom arányában.

Mielőtt erre a kérdésre válaszolnánk, fel kell hívnunk a figyelmet arra az alapvető különbségre, amely a szövetkezetet, mint gazdasági vállalatot minden más vállalattól megkülönbözteti. A különbség abban összegezhető, hogy míg az összes többiek kereső, haszonszerző céllal alakulnak, a szövetkezet szükségletfedező vállalkozás.³ A közgazdasági és szövetkezeti irodalom különösen a részvénytársasággal, mint korunk legjellegzetesebb vállalkozó formájával állítja nagy előszeretettel szembe a szövetkezetet. A gyakran használt meghatározások szerint: a részvénytársaság tőkeegyesülés, a szövetkezet személyegyesülés. Személyi egyesülés azért, mert a szövetkezet életében és működésében nem a tőkén, hanem a tag személyi részvételén van a hangsúly. A szövetkezésnél nem a tőkék egyesítése, hanem a munkaerők kapcsolódása, szövetkezése a fontos. Ez a vállalati forma nem az élettelen eszközöket hordja össze, hanem a munkaerők önmaguktól egyesülnek itt; a szö-

² Kuncz Ödön: A rochdale-i elvek és a szövetkezet jogi fogalmának körülírása. Bp. 1935. 27. l.

³ Ernst Grünfeld: Das Genossenschaftswesen, volkswirtschaftlich und soziologisch betrachtet. Halberstadt 1928. 22. l.

vetkezeti elv az egész embert, annak egész munkaképességét és gazdasági erejét belevonja a vállalatba.⁴ A tőkeegyesülés — személyegyesülés szembeállítás különösen Kuncznál plasztikus, aki hangsúlyozottan emeli ki, hogy a részvényes egyetlen kötelessége a részvénytársasággal szemben az, hogy a jegyzett részvényt teljesen befizesse; a szövetkezeti tag azonban az üzlet-rész befizetésén felül a szövetkezettel és a többi tagokkal szemben különleges kooperációra is van kötelezve és ez a fontosabb kötelezettsége.⁵ Különlegesnek e kooperációt azért nevezi, mert amint Navratil kifejtette,⁶ a szövetkezés, különösen a gazdasági élet terén olyan, a társadalom életében rejlő eredeti sajátosság, amely a társadalmat éppen társadalommá teszi. A kooperáció nemcsak a szövetkezeteket hozza létre, hanem egybekovácsolja a gazdasági érdekképviselőket, a kartellt, a szindikátust stb. is. A szövetkezeti kooperáció azonban a benne megvalósuló kölcsönösség és altruizmus, valamint azáltal, hogy itt a vállalkozók és üzletfelek azonosak, sajátos színezetet nyer. Abban van a szövetkezeti üzem egyik lényeges jellemző vonása — írja Neudörfer —, hogy ennél a vállalkozók, az üzem tulajdonosai, egyidejűleg annak használói, üzletfelei is. Míg a tőkeegyesüléseknél és más kereskedelmi vállalkozásoknál az üzem üzletfelei harmadik, a vállalaton kívül álló, abban nem részes személyek, a szövetkezetnek sajátos tulajdonsága, hogy ennél a vállalkozók és az üzletfelek azonosak.⁷ Kooperálni a szövetkezetnél nem azt jelenti, hogy társas vállalkozást létesíteni, hanem együtt dolgozni magukkal a tagokkal. A szövetkezet tagjai valamely szükségletének kielégítésére alakult, a tagoknak tehát egyúttal kötelessége is ezt a szükségletüket rajta keresztül kielégíteni, különben az egész vállalkozás értelmét, célját veszti.

A szövetkezeti kooperációban és a kölcsönösségben látják a szövetkezet fő jellemző vonását a közgazdák és a jogászok egyaránt. Miután a legkiválóbbaknak idevonatkozó fel-fogását felsorolta, nyomatékkal állapítja meg Kuncz: A szövetkezetnek gazdasági lényege tehát — tekintet nélkül arra, hogy milyen célkitűzésű szövetkezeti mozgalom eszközéről és hogy milyen fajtájú szövetkezetről van szó — a tag közreműködése a vállalatban, avagy a vállalat igénybevétele a tag részéről. Ezt akarja kifejezni a kereskedelmi törvény „közös üzletkezelése“, a „kölcsönösség“, a „személyegyesülés“ jelleg-

⁴ Navratil Ákos: Közgazdaságtan. Bp. 1933. 221. l.

⁵ Kuncz: A rochdale-i elvek és a szövetkezet jogi fogalmának körülírása. Bp. 1935.

⁶ Navratil Ákos: A szövetkezés szerepe társadalmunkban. Közg. Szemle. 1900. II. 741—751. l.

⁷ Otto Neudörfer: Grundlagen des Genossenschaftswesens. Wien. 1925. 67. l.

nek hangoztatása. De ezt jelenti a speciális szövetkezeti kooperáció is.⁸

A józan meggondolás és a gyakorlati tapasztalat egyaránt alátámasztja a fentieket. Több olyan szövetkezeti fajta van ugyanis, (pl. alkalmi beszerző, vagy értékesítő szöv.) amelyek minimális üzleti tőkével, vagy éppen anélkül is dolgozhatnak annak a szoros kapcsolatnak a következtében, amely a tagokat üzletfélként köti a vállalathoz, de egy sincs olyan, amely a fenti értelemben vett szövetkezeti kooperáció nélkül dolgozhatna, vagy ha dolgozik, szövetkezetnek volna joggal nevezhető. A magyar viszonyokat nézve, egyedül a hitelszövetkezetnél okoz az eredményes működéshez elegendő nagyságú üzleti tőke előteremtése nagy nehézséget, a többi szövetkezeti fajtánál sokkal inkább az a baj, hogy a kooperáció nem működik kielégítően. Egy fogyasztási szövetkezetnél pl. nem sokat ér az olyan tag, aki csupán „tőkét ad“ a vállalkozáshoz, de azután feléje sem néz a boltnak. Ha minden tag így tenne, hiába volna együtt tekintélyes tőke, az üzlet meg sem indulhatna. Sokkal hasznosabb az a tag, aki egy üzletrészt is csak keservesen, részletekben tud befizetni, de minden szükségletét rajta keresztül elégíti ki. Ebben az utóbbi esetben a tagok által vállalt egyetemleges felelősség lehetővé teszi az esetleg mutatkozó tökehiánynak hitel igénybevétele útján való kiküszöbölését, a vállalat tehát virágzik, feladatát ellátja, és tartalékok gyűjtésével fokozatosan meg fog erősödni.

A szövetkezet működése területileg is, üzleti klientéla tekintetében is korlátolt, az üzleti tőke fokozódása épenezért csak szűk határok között érdeke a vállalatnak. A tőke itt eszköz a tagok szükségleteinek kielégítésében s minthogy e szükségletek körülhatároltak, korlátoltak, a vállalat tőkeszükséglete a tagok számától és a szövetkezettel lebonyolított üzleti forgalmuk nagyságától függ. Amíg más vállalatnál alig fordulhat elő, itt hamar beállhat a tőketelítettség állapota, ami után az egészséges és szövetkezeti jellegű továbbfejlődés csak az lehet, ha a tagok száma emelkedik, vagy az egyes tagoknak a szövetkezettel lebonyolított forgalma növekszik. Az egyéb kereskedelmi vállalatok ezzel szemben sem terület, sem üzletkör tekintetében nem állítanak korlátokat maguk elé, ezért ezeknél az üzleti tőke minél nagyobbra növelése a siker legfontosabb feltétele, mert az a vállalat terjeszkedését és az üzletkör kibővítését teszi lehetővé.

Ha tehát felelni akarunk arra a feltett kérdésre, hogy milyen arányban osszuk fel az üzleti felesleget a tagok között, a fentiekre igen erősen tekintettel kell lennünk. Mások itt a vállalkozás eredményes működésének feltételei és más a vállalkozás célja is, mint az egyéb kereskedelmi vállalatoknál. Nyilvánvaló,

---

⁸ Kuncz: A rochdalei elvek ... 40. l.

hogy azt a tényezőt kell a felosztás során jutalmazni, amelyen elsősorban áll, vagy bukik a vállalat sikere. Ezt teszi a részvénytársaság is, amikor a vállalat hasznát a tőkeszolgáltató részvényesek között osztja fel. De ezt az elvet kell követnie a szövetkezetnek is és amattól eltérő természetének megfelelően nem a tőkeszolgáltatást, hanem a tagnak a vállalatban való közreműködését, illetve a vállalatnak a tag részéről való igénybevételét kell elsősorban jutalmaznia. A részvénytársaságnál tehát az osztalékfizetés, a szövetkezetnél pedig a vásárlási, ill. a forgalom arányában való visszatérítés a nyereség, vagy felesleg felosztásának az a módja, amely leginkább megfelel a vállalat természetének.

A visszatérítés egészen rövid formulázásban azt jelenti, hogy a szövetkezeti üzleti felesleg azoknak adandó vissza, akiknek a szövetkezet azt megkereste. Eredménye pedig a tagra nézve az, hogy ő a szövetkezet szolgáltatásaihoz tiszta önköltségi áron jut, vagyis úgy, mintha nem a szövetkezet, hanem a tag a maga gazdaságában végezte volna el az illető működést.⁹ A visszatérítés mint a kooperáció jutalmazása reflexe csupán a szövetkezet leglényegesebb gazdasági és jogi kritériumának, a speciális szövetkezeti kooperációnak. Kuncz a rochdale-i alapelveket részletesen elemezve arra a megállapításra jut, hogy: az egyetlen rochdale-i elv, amely kifejezésre juttatja valamennyi szövetkezet legbensőbb lényegét, a vásárlási visszatérítés gondolata.¹⁰ Henry May, a Szövetkezetek Nemzetközi Szövetségének főtitkára szerint: ez az a tengely, amely körül az egész szövetkezeti mozgalom forog; ennek köszöni a mozgalom erejét és azt az impulzust, amellyel mai fejlettségére tudott emelkedni.¹¹ Látni fogjuk azonban, hogy a mozgalom távolról sem alkalmazta ezt az elvet olyan mértékben, mint az indokolt és kívánatos lett volna. Ezért a továbbfejlődésben még igen nagy szerepe és jelentősége lehet. A szövetkezeti szocializmus nagy francia apostola a visszatérítés fontosságát szintén erősen hangsúlyozza. Szerinte ez az elv azon az igaz gazdasági törvényen alapszik, hogy egy kereskedelmi vállalkozásnál a siker tényezője kevésbé a tőke, mint inkább az üzleti klientéla. Igazságos dolog tehát, hogy a haszon azoké legyen, akik magatartásuk által biztosítják a vállalat prosperitását.¹²

Bár a visszatérítés gondolata a szövetkezet lényegét kifejező legfontosabb és legáltalánosabb alapelv, a törvényes és alapszabályi rendelkezések, valamint a legtöbb szakíró a roch-

⁹ Ihrig: I. m. 19. l.

¹⁰ Kuncz: A rochdale-i elvek...

¹¹ Kuncz: A rochdale-i elvek... 14. l.

¹² Charles Gide: *Lés Sociétés Coopératives de consommation*. Paris 1924. 76. l.

dalei példa nyomán csupán a fogyasztási szövetkezetnél méltatja kellő figyelemre. Világos pedig, hogy az összes többi szövetkezeti fajtánál, még a hitelszövetkezetnél is alkalmazható. Itt ugyan előbbrevaló a tőkeszolgáltatóknak a feleslegben való részeltetése, de ha ezek a törvényben vagy az alapszabályban korlátozott nagyságú osztalékot megkapták, továbbá a tartalékok dotálásáról is gondoskodás történt, az ezután fennmaradó esetleges felesleg az adós tagok között osztandó fel az általuk befizetett kamatok arányában. Ha ugyanis az említett felhasználás után még mindig marad felesleg, az világosan mutatja, hogy a szövetkezet a szükségesnél magasabb kamatot szedett adósaitól. Utólag kell tehát ezt kamatvisszatérítéssel mérsékelni, minthogy a szövetkezet legfőbb gazdasági célja, hogy minél előnyösebben szolgálja ki tagjait. Több szerző ezért kifejezetten hangsúlyozza is, hogy a visszatérítés elvét valamennyi szövetkezetre alkalmazni kell. Így valamennyi szövetkezetre alkalmazhatónak tartja többek között Nagy Ferenc, aki szerint: bár a hitelszövetkezeteknél általában véve az üzletrészek szerinti osztalékfelosztás dívik, mégis semmi sem állja útját annak, hogy a szóbanforgó nyereségtöbblet a tagok között a kölcsönvett összegek, ill. az általuk fizetett kamatok arányában osztassék fel, miután éppen ezekből származik az a nyereségtöbblet, mely az üzletrésztőke kamata után fennmarad. Még legnehezebben lehet ezt az elvet a termelőszövetkezeteknél alkalmazni, de itt sem lehetetlen, pl. a fizetett bérek igen jól fejezvé ki azt az arányt, amelyben a tagok a közös vállalat nyereségéhez hozzájárultak.¹³ Neudörfer erősen hangsúlyozza azt a nézetét, hogy a visszatérítés nem a fogyasztási szövetkezet specialitása, hanem mindenfajta szövetkezetnél alkalmazható. Így pl. nyersanyagbeszerző szövetkezetnél a tag által beszerzett nyersanyagnak az összforgalomhoz való viszonya arányában; raktárszövetkezetnél a tagok által fizetett raktárdíj arányában; építőszövetkezetnél a tag által fizetett lakbér arányában; műhelyszövetkezetnél a tagok által a közös gépek használatáért fizetett összegek arányában; termelőszövetkezetnél a tagnak fizetett munkabér arányában; mezőgazdasági szövetkezetnél a tag által beszállított termények arányában; végül hitelszövetkezetnél a tagok által igénybevett kölcsönök arányában.¹⁴ Fassbender a német szövetkezeti írók munkái, valamint a mozgalom németországi fejlődése alapján 12 pontba foglalja össze a szövetkezeti alapelveket s a 8. pontban a következőket mondja a visszatérítésről: amennyiben van üzletrész, erre az évi feleslegből nem szabad nagyobb osztalékot fizetni, mint amekkora kamatot a szövetkezet

¹³ Nagy Ferenc: Törvényjavaslat a szövetkezetekről. Bp. 1904. 60. 1.

¹⁴ Neudörfer: I. m. 82. 1.

a tőle kölcsönt felvevő tagoknak számít. Ha további nyereség-felosztásnak van helye, ez csak abban az arányban történhetik, amelyben a tag a szövetkezet céljának előmozdításában részt vett: tehát mint kamatvisszatérítés a felvett kölcsönökre; visszatérítés a beszerzési árakra; utánfizetés az értékesítés végett beszállított áruira stb., minden esetben a szövetkezet faja szerint.¹⁵

A fent kifejtettek túlmennek ezeken a követeléseken. A visszatérítés sokkal fontosabb az osztalékfizetésnél, tehát ennek kell a felosztás jellegét meghatároznia. E felfogás közel áll Lavergne-éhez, aki szerint csakis az az igazi szövetkezet, amely az üzleti felesleget ilyen alapon osztja fel.

Annak ellenére, hogy a visszatérítés a szövetkezet lényegét kifejező legfontosabb alapelv, kellő súllyal való érvényesülését hiába keressük a századforduló előtt alkotott szövetkezeti törvényekben és alapszabályokban. A felesleg felosztásáról az ekkori törvények egyáltalán nem rendelkeznek, hanem annak rendezését az alapszabályok feladatává teszik. Az alapszabályszerkesztők kezén pedig úgyszólván teljesen elsikkadt a visszatérítés elve. A magyar kereskedelmi törvény 225. §-ának 7. pontja rendelkezik a szövetkezet üzleti feleslegének felosztásáról, a következőképpen: Az alapszabálynak mindenestre meg kell állapítania a nyereség, vagy veszteség kiszámításának és az egyes tagok közötti felosztásának módozatait. Ez a szabályozás teljesen öszhangzó az idevágó korbeli jogalkotásokéval. Az angol, belga, holland, svájci, olasz, osztrák törvények szinte szósz szerint ugyanígy rendelkeznek. Hasonlóan a francia is, azzal az eltéréssel, hogy maximálja a tőkének juttatható osztalékot. Az 1867. évi porosz törvény pedig arra az esetre, ha a társasági szerződés mást nem határoz, a felesleg fejenkinti felosztását rendeli el. Nem véletlen, hogy épen a francia és a német törvényhozó megy túl a teljes be nem avatkozás álláspontján. Ez a két állam volt az Anglia mellett, ahol a szövetkezeti mozgalom a szabályozáskor már multtal, tapasztalatokkal rendelkezett, itt tehát már korábban megkezdődött a törvényalkotásnak az az iránya, amely kereteket szab a mozgalom számára.

Kereskedelmi törvényünk fenti rendelkezése alapján igen változatos feleslegfelosztási rendszerek keletkeztek az alapszabályokban. Ezekből néhányat alább a könnyebb áttekinthetőség kedvéért táblázatosan bemutatunk.

A közölt táblázatokat vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a felsorolt szövetkezeteknél a felesleg felosztásának tengelye az osztalékfizetés és a tartalékalap dotálása, éppúgy, mint a részvénytársaságnál. Csaknem mindegyik szövetkezet először az erre a célra szánt összeget hasítja ki a feleslegből és csak a

¹⁵ Fassbender: F. W. Raiffeisen. Berlin, 1902. 275. 1.

maradékból juttat valamit egyéb célokra. Majdnem mindegyiknél szerepel az igazgatóság és a felügyelőbizottság jutalmazása is. A forgalmi visszatérítés szerepe egészen jelentéktelen. Annyival inkább mert ahol juttatnak is erre a célra valamit, ott is csak az osztalékfizetés után fennmaradó feleslegrészből.

Hasonló eredményre jutunk, ha az országos központok kötelékében dolgozó szövetkezeteink feleslegfelosztását vizsgáljuk. Ezek közül a hitelszövetkezetekről és a szakipari szövetkezetekről külön törvény rendelkezik, a többi pedig ma is a kereskedelmi törvény már említett szakaszainak szabályozása alatt áll.

Legeredetibb és a szövetkezet gazdasági természetével leginkább összhangban lévő a Köztisztviselők Szövetkezetének a felesleg felosztására vonatkozó szabályozása. Ez a többiekhez hasonlóan elsősorban a tartalékalap növeléséről gondoskodik, de mindjárt utána az egész feleslegnek legalább 20%-át visszatérítésre, azaz a kooperáció jutalmazására rendeli. A közgyűlés határozata alapján nagyobb összeg is fordítható erre a célra. Csak harmadsorban következik az osztalékfizetés. A szocialista vezetés alatt állt, nemrég megbukott Általános Fogyasztási Szövetkezet pedig politikai elveinek megfelelően az osztalékfizetést egészen mellőzte. Ezzel egyedül állt a magyar szövetkezetek között. Az is csak ennél fordult elő, hogy a feleslegből semmit sem kötött le határozott célra, hanem az egész hova fordításáról évente a közgyűlés határozott. Sem a Hangya szövetkezeteknél, sem pedig a tejszövetkezeteknél nem érvényesül eléggé a visszatérítés elve. Holott éppen ezeknél a legkevésbé indokolt az osztalékfizetés. Az üzletrész mindegyiknél alacsony. A Hangya szövetkezeteknél országos átlagban 8—10 pengőt tesz, a tejszövetkezeteknél pedig ennél is kevesebbet. Az Általános Fogyasztási Szövetkezetnél viszont az 1929. évi alapszabály szerint 30 P-t, a Köztisztviselőknél pedig az 1932. évi alapszabály szerint 70 P-t. Ezeknél tehát már a minimális egy üzletrész befizetése is nagyobb összegű tőkeszolgáltatás, mint amazoknál 8—10 üzletrész vállalása. Ennek ellenére háttérbe szorítják az osztalékfizetést. Nemcsak az üzletrészben van nagy különbség, hanem abban is, hogy az utóbbi két szövetkezetnek városi emberek a tagjai, akik sokkal inkább megszokták azt, hogy minden tőkeszolgáltatást egyúttal befektetésnek tekintsenek. Elsősorban ezek látják maguk körül a részvénytársaság példáját, a tőke nagy megbecsülését. A Hangya és a tejszövetkezetek viszont túlnyomórészt falusi emberekkel dolgoznak, akiknél egészen ritka dolog, hogy pénzbefektetéseket eszközöljenek, ezek kamathozamát, különösen pedig, hogy a különböző befektetési lehetőségek kamatkülönbözeteit latolgassák.

Világos ebből, hogy ha az említett városi szövetkezetek a visszatérítést az osztalékfizetés rovására előtérbe állíthatták,

	A felosztásról rendelkező forrás	Rendes tartalék-alapra a kimutatott felesleg %/ó-ában	Osztalék a névérték %/ó-ában
Besztercei Hitel- és Előlegegylet	Alsz. 1864.	5 ⁰ / ₀ míg az üzemtőke 10 ⁰ / ₀ -át el nem éri	Az egész felesleg 95 ⁰ / ₀ -a
Segesvári Takaré- és Jelzáloghitelegylet	Alsz. 1870.	5 ⁰ / ₀	Legfeljebb 10 ⁰ / ₀ -os
Tarlai Előlegegylet	Alsz. 1880.	10 ⁰ / ₀ míg a tart. al. a törzstőke 50 ⁰ / ₀ -át el nem éri	Közgyűlési hat. szerint
Takarék- és Hitelegylet mint Szövetkezet	Alsz. 1884. 51. §.	20 ⁰ / ₀	Az egész felesleg 70 ⁰ / ₀ -a a bankkamatlábát legfeljebb 2 ⁰ / ₀ -kal meghaladó kamatosztaléokra
Brassói Előlegegylet	Alsz. 1886.	10 ⁰ / ₀ míg a törzstőke 50 ⁰ / ₀ -át el nem éri	Legfeljebb 6 ⁰ / ₀ -os
Budapesti Iparosok Takaré- és Kölcsönegylete mint Szövetkezet	Alsz. 1887. 78. §.	5 ⁰ / ₀	Az egész felesleg 78 ⁰ / ₀ -a
Budapest-Józsefvárosi Kereskedők és Iparosok Hitelintézete mint Szövetkezet	Alsz. 1888. 61. §.	4 ⁰ / ₀	Közgyűlési hat. szerint
Gazdák és Iparosok Általános Hitelszövetkezete	Alsz. 1888. 47. §.	14 ⁰ / ₀	Az egész felesleg 65 ⁰ / ₀ -a
Fővárosi Kereskedők Hitelintézete mint Szövetkezet	Üzl. jel. 1892.		Legfeljebb 5 ⁰ / ₀ -os
Medgyesi Takaré- és Hitelszövetkezet	Alsz. 1893.	20 ⁰ / ₀ míg a saját tőke 50 ⁰ / ₀ -át el nem éri	Az egész maradék
Budapesti Kis- és Középkereskedők Takaré- és Kölcsön-szövetkezete	Alsz. 1900. 57. §.	6 ⁰ / ₀	Legfeljebb 5 ⁰ / ₀ -os
Erzsébetvárosi Szövetkezeti Bank	Alsz. 1900.	40 ⁰ / ₀	Törzsrészcények kamatozása a legnagyobb betéti kamatlábbal; a maradékból 50 ⁰ / ₀ legfeljebb 10 ⁰ / ₀ -ig terjedhető osztalékul
Magyar Tanítók Országos Takaré- és Hitelszövetkezete	Zársz. 1902.	10 ⁰ / ₀	Legfeljebb 8 ⁰ / ₀ -os
Neustadti Előlegegylet	Alsz. 1903.	10 ⁰ / ₀ míg a törzstőke 50 ⁰ / ₀ -át el nem éri	Legfeljebb 6 ⁰ / ₀ -os
„Méhkas“ Budai Takaré- és Hitelszövetkezet	Zársz. 1909.	10 ⁰ / ₀	Legfeljebb 6 ⁰ / ₀ -os

alakult hitelszövetkezeteknél.

Forgalmi visszatérítés	Igazgatóság	Felügyelőbizottság	Egyéb célra
	r é s z e s e d é s e		
a k i m u t a t o t t f e l e s l e g % - á b a n			
			Maradékból 10% a segsvári ipar és mezőgazdaság támogatására
	Közgyűlési határozat szerint	Közgyűlési határozat szerint	Ajándékozások ha az osztalék a 6%-ot elérte
			10% az üzletvezető és egyéb tisztviselők között felosztandó
	Közgyűlési határozat szerint	Közgyűlési határozat szerint	Ajándékozások ha az osztalék a 6%-ot elérte
	10%		A kérvénybíró bizottságnak 5%; 2% külön tartalékalapba
	10%	3%	Választmánynak 3%
	6%; külön 5% az igazgatónak	2%	2% a központi hivatalnokoknak fizetési arány szerint; 3% a vidéki fióktelepek hivatalnokainak fizetési arány szerint; 2% a hivatalnokok nyugdíjalapja javára; 1% jótékony célra
	20%		Maradékról a közgyűlés határoz
			40% kereskedelmi és ipari célokra
	10%	4%	5% bírálóbizottságnak; 3% nyugdíjalapra; maradékról a közgyűlés határoz
			10% nyugdíjalapra
	20%		12% Magyar Tanítók Otthona javára; 3% tisztviselők, alkalmazottak jutalmazására
	Közgyűlési határozat szerint	Közgyűlési határozat szerint	A maradék tartalékalapra és közhasznú célokra közgy. hat. szerint
	10%	Közgyűlési határozat szerint	30% jótékony alapra; a vezérigazgató és a tisztviselők jutaléka közgy. hat. szerint

2. sz. Táblázat.

Feleslegfelosztás fogyasztási,

	A felosztásról rendelkező forrás	Rendes tartalék-alapra a kimutatott felesleg %/ó-ában	Osztalék a névérték %/ó-ában
„Munkás“ Országos Fogyasztási és Termelő Szövetkezet	Alsz. 37. §.	20%/ó	A kimutatott felesleg 45%/ó-a
Pest-Ofner Consum-Verein	Stat. 1864. 11. §.	10%/ó	90% nyereségrészesedés a tagok javára iratik, de addig a pénztárban marad. míg belőle a havi forgalom 50%/ó-át kitevő üzemi tőke képződik
Pest-Budai Kézműves Önszegélyző Egylet	Alsz. 1869.	10%/ó	Az egész felesleg 75%/ó-a
Pesti Cottage Építő Társaság	Alsz. 1872. 49. §.	5%/ó	5%/ó-os kamat; a maradék mint felülosztalék az üzletrészekre
Első Magyar Általános Tisztviselőegylet mint Szövetkezet	Alsz. 1889. 33. §.	5%/ó	Legjeljebb 5%/ó-os
Országos Keresztény Önszegélyző és Fogyasztási Szövetkezet	Alsz. 1892.	5%/ó	Az egész felesleg 75%/ó-a
MÁV alkalmazottainak Fogyaszt. Szövetkezete	Alsz. 1896. 10. §.	Közgy. hat. szerint	Közgy. hat. szerint
Magyar Gazdák Vásárcsarnokellátó Szövetkezete	Alsz. tervezet 1896., 10. §.	20%/ó	5000 forint forgalomig 5%/ó-ig, azonfelül 8%/ó-ig terjedő kamat
Köztisztviselők Áruháza mint Szövetkezet	Alsz. 1901.	10%/ó	6%/ó-ig terjedő kamat; külön osztalék a közgyűlés határozata szerint
Budapesti Női Ruhaiipar Szövetkezet	Alsz. 1904. 50. §.	20%/ó	5%/ó-os kamat
Fővárosi Női Szabóeszközök Árú és Raktárszövetkezete	Alsz. 1906. 40. §.	5%/ó	Közgy. állapítja meg
Első Endrődi Hengermalom mint Szövetkezet	Alsz. 1909. 23. §.	10%/ó	A malom előállítás költségeinek kifizetése után: a közgy. határozata szerint
Concordia Élelmező Szövetkezet	Alsz. 1909. 18. §.	10%/ó	
„Centrum“ Házépítő és Ingatlan Vállalat mint Szövetkezet	Alsz. 20. §.	Az osztalék, az ig. és felügy. biz.-nak juttatott összeg utáni egész maradék	Legfeljebb 6%/ó-os
Földmunkásvállalkozó Szövetkezetek		10%/ó	Legfeljebb 5%/ó-os
Délmagyarországi Gazdatárnáz Szövetkezet	Alsz. 1928. 33. §.	10%/ó	Közgy. hat. szerint

értékesítő stb. szövetkezeteknél.

Forgalmi visszatérítés	Igazgatóság	Felügyelőbizottság	Egyéb célra
	r é s z e s e d é s e		
a k i m u t a t o t t f e l e s l e g % - á b a n			
“Az osztalékban az üzlet- résztulajdonosok a vá- sárolt áruk arányában részesülnek“			20% művelődési és közhasznú célokra; 5% a szövetkezet továbbfejlesztésére; 10% az alkalmazottak nyugdíjalapja javára
		•	
	50% elnökségnek; 50% igazgató- választmányának	50% ellenőrző- bizottmányának	
	100%; 10% a ve- zénylő igazgatóknak		
			A maradékról a közgyü- lés határoz
	150%	30%	20% a szövetkezeti tagok segélyalapjára
	Közgy. hat. szerint		50% az OMGE-nek szö- vetkezeti célok előmoz- dítására; maradékról a közgyűlés határoz
Maradék : visszatérítés a forgalom arányában	100%; ebből 60% a vezérő bizottsá- g tagjainak	60%	80% az alkalmazottaknak
	100%	60%	
			Míg a malom előállítási költsége kifizetve nin- csen, az egész felesleg 90%-a erre fordítandó
25% a tagok között a fogyasztás arányában felosztandó			25% munkanélküli se- gélyalapra; 25% to- vábbfejlesztési alap- ra; 15%-ról évenként a közgy. határoz
	100%	30%	
	Igazgatóságnak és felügyelő- bizottságnak együtt 100%	Igazgatóságnak és felügyelő- bizottságnak együtt 100%	A maradék $\frac{1}{3}$ része mun- másjóléti célokra; $\frac{1}{3}$ része veszteségfedezeti alapra; $\frac{1}{3}$ rész mun- kabérlétre
	100%		Maradékról a közgyűlés határoz

3. sz. Táblázat.

Feleslegfelosztás vezető

	A felosztásról rendelkező forrás	A felosztás sorrendje	Rendes tartalékalapra a kimutatott elesleg %/ó-ában
Országos Központi Hitelszövetkezet	1898. XXIII. t. c. 55 §.; 1920. XXX. t. c. 20. §.	1. tartalékalap 2. kötvények külön biztosítéki alapja 3. osztalék 4. jóléti célra 5. maradék: tart. al.	10%/ó
Az OKH Tagszövetkezetei	1920. XXX. t. c. 9. §.	1. tartalékalap 2. igazgatóság, felügyelőbizottság 3. osztalék 4. népjóléti cél 5. tart. al.	10%/ó; a maradékból 70%/ó
Iparosok Országos Központi Szövetkezete	1924. XVIII. t. c. 8. §.	1. külön tart. al. 2. rendes tart. al. 3. osztalék 4. tartalék alapok	10%/ó; a maradékból közgyűlési határozat szerint
IOKSZ Tagszövetkezetei	1924. XVIII. t. c. 20. §.	1. tartalékalap 2. ig., felügy. biz. 3. osztalék 4. visszatérítés 5. iparfejlesztő célok	10%/ó
„Hangya“ Termelő, Értékesítő és Fogyasztási Szövetkezet (központ)	Alsz. 1936. 37. §.	1. osztalék 2. igazgatóság 3. tartalékalap	Az egész maradék
„Hangya“ Tagszövetkezetei	Alsz. 42. §.	1. tartalékalap 2. osztalék 3. visszatérítés 4. népjóléti célok	25%/ó míg a tart. alap az alap- tőke kétszeresét el nem éri
A Magyar Köztisztviselők Fogyasztási, Termelő és Értékesítő Szövetkezete	Alsz. 1932. 29. §.	1. tartalékalap 2. visszatérítés 3. osztalék 4. igazgatóság 5. egyéb	20%/ó míg a tart. al. az üzlet- részek névértékének felét el nem éri
Általános Fogyasztási Szövetkezet	Alsz. 1929. 12. §.		Közgy. hat. szerint
Országos Magyar Tejszövetkezeti Központ mint Szövetkezet	Alsz. 1930. 45. §.	1. tartalékalap 2. osztalék 3. egyéb	10%/ó
OMTK Tagszövetkezetei	Alsz. 42. §.	1. tartalékalap 2. igazgatóság 3. felügyelőbizotts. 4. osztalék 5. visszatérítés 6. egyéb	Legalább 10%/ó

szövetkezeteinknél.

Osztalék a névérték 0/0-ában	Forgalmi visszatérítés	Igaz- gatóság	Felügyelő- bizottság	Egyéb célra
		r é s z e s e d é s e		
a kimutatott felesleg 0/0-ában				
1. alapítványi 2. rendes szövetkezeti üz- letrészekre közgy. hat. szerint				10 ⁰ /0 a kötvények külön biztosítéki alapjára; maradék 30 ⁰ /0-a a falu művelődésének, jólété- nek előmozdítására; 70 ⁰ /0-a tartalékalapba
Legfeljebb 5 ⁰ /0-os, ma- gasabbat csak a pénzü- gymin. engedélyezhet		Az igazga- tóságnak és felügy. biz- nak együtt legfeljebb 10 ⁰ /0	Az igazga- tóságnak és felügy. biz- nak együtt legfeljebb 10 ⁰ /0	Maradékból 30 ⁰ /0 a szö- vetkezet működési kör- zetének népjóléti cél- jaira
1. alapítványi, 2. rendes tagok üzletré- szeire közgy. hat. sze- rint				10 ⁰ /0 a mérlegszerű vesz- teségek fedezésére szolgáló külön tart. alapba; maradékból külön tartalék alapokba közgy. hat. szerint
Legfeljebb 5 ⁰ /0-os, ma- gasabb csak a központ hozzajárulásával lehet	Közgy. hat. szerint	Az igazga- tóságnak és felügy. biz- nak együtt legfeljebb 10 ⁰ /0	*Az igazga- tóságnak és felügy. biz- nak együtt legfeljebb 10 ⁰ /0	Maradék 30 ⁰ /0-a ipar- fejlesztő célokra
1. alapítványi 2. rendes tagsági üzlet- részek után legfeljebb 5 ⁰ /0-os		Az igazga- tóságnak és felügy. biz- nak együtt 10 ⁰ /0	Az igazga- tóságnak és felügy. biz- nak együtt 10 ⁰ /0	
Legfeljebb 5 ⁰ /0-os	Közgy. hat. szerint			Népjóléti célokra közgy. hat. szerint
Legfeljebb 6 ⁰ /0-os	Legalább 20 ⁰ /0	Közgy. hat. szerint	Közgy. hat. szerint	Közgy. hat. szerint
	Közgy. hat. szerint			Alkalmazottak jutalma- zása, kulturális és jó- léti célokra közgy. hat. szerint
1. alapítványi 2. tagsági üzletrészekre legfeljebb 6 ⁰ /0-os				Közgy. hat. szerint
Legfeljebb 6 ⁰ /0-os	Közgy. hat. szerint	Leg- feljebb 10 ⁰ /0	Leg- feljebb 30 ⁰ /0	Közgy. hat. szerint

a falusi szövetkezetek ezt méginkább megtehetik. A fenti szembeállítás azonban még egy további tanulsággal is szolgál. A városi szövetkezetnek sokkal nehezebb a helyzete, mint a falusié. Az azonos érdekű emberek itt nem gyűjthetők olyan könnyen össze egy közös vállalkozásba, mint falun. Egymást nem ismerik, egymásról sokszor nem is tudnak. Kölcsönös önszegély, közös üzletkezelés, a szövetkezetnél megkívánt jóakarató együttműködés közöttük sokkal kevésbé alakulhat ki, mint falun. A szövetkezethez való hűség is sokkal lazább annak következtében, hogy a szükségletkielégítésnek a szövetkezeti üzleten kívül számtalan más lehetősége van. Az alapszabályszerkesztők maguk is érzik, hogy erősebb kapcsolatra van szükség, amely a tagot a szövetkezethez fűzi. Ezt az erősebb érdekszálát találják meg a vásárlási visszatérítésben.

Szövetkezeti törvényünk nyilvánosságra került reformjavaslatai úgyszólván semmivel sem viszik előbbre a tárgyalt kérdést, noha szerkesztők a javaslatok indokolásában és egyéb tanulmányokban a vásárlási visszatérítés gondolatát igen nagyra értékelik. Kuncz idézett tanulmányában egyenesen azt írja, hogy a vásárlási visszatérítés az első megérzése, sőt öntudatos meglátása a szövetkezet lényegének; az egyetlen rochdale-i elv, amely valamennyi szövetkezet legbensőbb lényegét kifejezésre juttatja: a vásárlási visszatérítés gondolata. Nagy Ferenc, mint láttuk, hasonló véleményen van. Mégis 1904-ben kiadott javaslatában csupán a következő rendelkezéseket iktatja be: Az üzletrészek után kamatot fizetni nem szabad. Osztalék-kép felosztás alá a tagok között csak az kerülhet, ami az évi mérleg szerint mint tiszta nyereség a tartalékalapra fordítandó összeg levonása után megmarad. (23. §.) Hitel- és fogyasztási szövetkezeteknél az üzletrészek után 5%-nál nagyobb osztalékot kifizetni nem szabad s a tartalékalapra a tiszta nyereségnek legalább 10%-a fordítandó mindaddig, amíg az üzletrészek névértékének felét és hitelszövetkezeteknél ezen felül a takarékbetétek 10%-át el nem éri. Az 5%-ot meghaladó nyereség, amennyiben az alapszabályok értelmében a tartalékalap növelésére, vagy jótékony és közhasznú célokra nem fordítandó, a tagok között azon arányban osztandó fel, melyben az év folyamán a bevételekhez járultak (24. §). E rendezés szerint tehát csak az osztalékfizetés után fennmaradó esetleges feleslegből lehet visszatérítést adni, ha az alapszabály másként nem intézkedik. Kuncz a K. T. idézett szűkszavú rendelkezésével szemben 1926. évi tervzetében kimerítő szabályozást ad a felesleg hovaforrásáról, amelyben még jelentéktelenebb szerep jut a visszatérítésnek. Részletesen rendelkezik a tartalékalap képzéséről, annak dotálásáról; kimondja, hogy az alapszabály a tiszta nyereségnek a tagok közötti felosztását egészen ki is zárhatja, ha úgy rendelkezik, hogy a tiszta nyereség egészben,

vagy a tagok erkölcsi, szellemi érdekei, ill. a közjó előmozdítására rendelt rész kivételével a tartalékalapnak jut, majd így folytatja: Amennyiben a tiszta nyereség felosztásra kerül és a felosztható összeg a befizetett üzletrészek 6%-át meg nem haladja, a tagok abban befizetett üzletrészeik arányában osztoznak. A 6%-ot meghaladó összeg a tagok között üzletrészeik száma arányában, vagy ha az alapszabály úgy rendel, ehelyett abban az arányban osztandó fel, melyben a tagok az üzletév folyama alatt a szövetkezet üzleti forgalmához hozzájárultak. A nyereségjutalékot mindaddig, amíg a tag üzletrésze a kötelezően előszabott összeget, vagy a veszteség folytán megfogycokzott üzletrésze előbbi nagyságát el nem érte, az üzletrészhez hozzá kell írni. 1934. évi újabb tervezetében pedig már vagylagosan sem szól a visszatérítésről. Kötelezően csak annyit rendel el, hogy az évi tiszta feleslegnek legalább 10%-át a tartalékalapba kell utalni mindaddig, amíg a tartalékalap az üzletév végén volt összes üzletrészek névértékének felét, vagy az alapszabályban meghatározott magasabb hányadát el nem éri. Az alapszabályszerkesztők egyébként belátásuk szerint rendelkezhetnek a felesleg hovatordításáról. Ha osztalékot fizetnek, az legfeljebb 2%-al haladhatja meg a Magyar Nemzeti Bank által a lefolyt üzletévben számított legmagasabb váltóleszámítolási kamatlábat. Az osztalékmaximálásnak ez az újabb, rugalmasabb módja teljesen megegyezik az 1920. október 29-i lengyel szövetkezeti törvény idevonatkozó rendelkezésével, amely szerint a szövetkezet által fizethető osztalék a Lengyel Nemzeti Bank által az üzletévben elért legmagasabb visszleszámítolási kamatlábat szintén legfeljebb 2%-kal haladhatja meg.

Kuncz tervezeteiben témánk szempontjából nem csak az eshetik kifogás alá, hogy a visszatérítést teljesen elhanyagolja, hanem az is, hogy a feleslegfelosztásban az 1898. évi XXIII. t. c., az 1920. évi XXX. t. c. és az 1924. évi XVIII. t. c. határozott rendelkezései és Nagy Ferenc tervezete után újból visszakanyarodik a K. T. liberális felfogásához, amikor lehetővé akarja tenni, hogy ezt a kérdést továbbra is az alapszabályok rendezzék. Már Nagy Ferenc megállapította, hogy a K. T.-ben biztosított korlátlan szabadság nem szült üdvös eredményeket.¹⁶ Nagyrészt ez tette lehetővé a szövetkezeti mozgalmat kompromittáló álszövetkezetek felburjánzását. Ez a be nem avatkozó felfogás a magyar szövetkezeti jog fejlődésén kívül a már említett lengyel, litván, román, jugoszláv, japán és főleg az argentin törvényekben kifejezésre jutó, világszerte érvényesülő fejlődési tendenciával is szemben áll. Egyéb kérdésekben viszont Kuncz is egy vonalon van az általános fejlődéssel és sok pontban megszorítja az alapszabály rendelkezőjogát.

¹⁶ Nagy Ferenc: Törvényjavaslat a szövetkezetekről. Bp. 1904. 57. 1.

A külföldi jogalkotások közül az első részben felvetett probléma szempontjából a legnagyobb érdeklődésre az 1926. szeptember 8.-i argentin szövetkezeti törvény tarthat számot. Ez teljesen a forgalmi visszatérítés alapelveire, a speciális szövetkezeti kooperáció jutalmazására van felépítve, tehát hozzáidomul a szövetkezeti vállalkozó forma sajátosságaihoz. A törvény mindenekelőtt a tiszta feleslegből legalább 5%-ot a szövetkezeti vagyon gyarapítására rendel. Ez az összeg ugyanazt a célt szolgálja, mint más államokban a tartalékalap létesítése és növelése. A továbbiakban elrendeli, hogy a felesleg 90%-át a tagok között kell felosztani és pedig:

a) fogyasztási szövetkezeteknél a tag vásárlásai arányában,

b) termelőszövetkezeteknél a tag által teljesített munka arányában,

c) beszerző és értékesítő szövetkezeteknél a tag által lebonyolított forgalom arányában,

d) hitelszövetkezeteknél a tagok részjegytőkéi arányában.

Ez a rendezés azokon az elveken épül fel, amelyeket a fentiekben kifejtettünk és kívánatosnak mondtunk. Hiányzik azonban belőle az a gondolat, hogy még a hitelszövetkezetnél is kaphatnak az adós tagok visszatérítést, utólagos kamatméréséklés formájában, ha a korlátolt nagyságú osztalék kifizetése és a tartalékalap alapszabályszerű növelése után még marad felesleg. Igen helyesen különbséget tesz a hitelszövetkezet és az egyéb szövetkezetek között a felesleg hova fordítása tekintetében, annak megfelelően, hogy a hitelszövetkezetnél nem a vállalat igénybevétele, hanem a jelentkező hiteligeny kielégítését lehetővé tevő tőke szolgáltatása az értékesebb szövetkezeti munka. Természetesen csak a fenti rendezésben megnyilvánuló alapelvet tartjuk követendőnek, a tartalékalapra fordítandó 5%-ot és az alapszabály szabad rendelkezésére hagyott 5%-ot kevésnek tartjuk. A tartalékalap növelésére a magyar szövetkezetek a táblázatokba foglalt példák tanúsága szerint legalább a felesleg 10%-át fordítják mindaddig, míg az az üzletrésztőke bizonyos részét el nem éri. Legalább ennyi szükséges is a vállalat mielőbbi megerősödéséhez a legtöbb szövetkezeti fajtánál. A magyar reformjavaslatok is legalább 10%-ot rendelnek erre a célra. A tagoknak visszatérítés, ill. a hitelszövetkezetnél osztalék formájában feltétlenül visszajuttatandó részt ennek megfelelően az egész felesleg 80, esetleg 70%-ára szállítanánk le s a fennmaradó 10, ill. 20% tekintetében adnánk szabad rendelkezőjogot az alapszabálynak.

A tartalékalapnak a felesleg 10%-ával, vagy akár az argentin törvény szerint 5%-ával való növelése azonban szintén korlátozást kíván. Észszerűtlen volna ugyanis a szövetkezet saját tőkéit korlátozás nélkül növelni, amikor céljai és feladatai

korlátozottak. Az 1. sz. táblázatban bemutatott több hitelszövetkezet pl. addig folytatja a tartalékalap növelését, amíg az az üzletrésztőke 50%-át el nem éri. A Hangya tagszövetkezeteinél ez a felső határ az üzletrésztőke kétszerese. Még a tartalékalap korlátozása esetén is felmerül az a kérdés, hogy a szövetkezet működése során később belépő új tagokkal nem kellene-e az üzletrészen kívül a már összegyűjtött tartalékalapból arányosan rájuk eső részt is megfizettetni. Mert ha csak az üzletrészt fizetik be, kevesebb áldozattal részesednek ugyanazokban az előnyökben, mint akik a szövetkezetnek már megalakulása óta tagjai, tehát akik a tartalékalapot összegyűjtötték. Kétséggel is igazságos lenne az újonnan belépőktől a tartalékalap arányos részét is megkövetelni. A szövetkezeti gondolkodás azonban ezt nem kívánja meg, mert az egész rendszer fontos alapelve a felebaráti szolidaritás, a jóakarató kölcsönösségen alapuló önszegély. Az intézmény apáról-fiúra száll s ezek az új belépések biztosítják a létfolytonosságát. Az igazság sem szenved nagy csorbát, mert egy-egy tag esetében csekély összegekről van csupán szó.

Az osztalék teljes mellőzése és a feleslegfelosztásnak a visszatérítés alapelvein való felépítése az elegendő nagyságú üzletrésztőke előteremtését bizonyos mértékig kétséggel megnegnehezítené. Ugyanakkor azonban a mainál sokkal szorosabban kapcsolná a tagokat a szövetkezethez, megnövelné a kooperációs készséget s ezzel biztosítaná a szövetkezet virágzását. A visszatérítés a legkézzelfoghatóbban, pénzben kifejezve bizonyítja minden egyes tagnak, hogy amellet, hogy szükségleteit a rendes piaci árakon elégíti ki, mennyit takaríthat meg, ha ezt nem idegen üzletben, hanem a saját szövetkezetében teszi. Rá vezeti, hogy milyen mértékben fokozza ő a szövetkezet igénybevételét, azzal egyenes arányban nő a félév, vagy év végén visszakapott részesedése. A mai rendszerben ez nincs meg. Ha van üzletrésze, osztalékot az is kap, aki soha be nem tette a lábát az üzletbe. Ez nagyon rendjén van a részvénytársaságnál, a k. f. t.-nél és az egyéb nyereségszerző vállalkozásoknál, de teljesen helytelen a szövetkezetnél. Az ilyen tag vállalt kötelezettségét nem teljesítette, magatartásával egyenesen destruál a szövetkezeti gondolat ellen s ennek ellenére előnyben részesül a szövetkezethez hűségesebb tagok rovására.

Az osztalék mellőzése véleményünk szerint nem érintené érzékenyen a szövetkezet tőkefelszívó képességét. Annyival kevésbé, mert az a mai rendszer szerint is igen gyenge. A legtöbb tag csupán egy üzletrészt jegyez, bármilyen alacsony legyen is az. Aki többet jegyez, az sem azzal a számítással teszi ezt, hogy kamatjövedelmet biztosítson magának, hiszen egy-egy személynél az üzletrész igen csekély összegű, hanem mert vagyonosabb lévén az alakulás idején, a közfelfogás ezt elvárja tőle.

Komolyabb, nagyobb tőke, amely befektetést keres, úgyis messze elkerüli a szövetkezetet. Véleményünk szerint kívánatos is, hogy elkerülje, mert ha befektetési céllal nagyobb arányban beáramlik, épen azt fojtja meg a szövetkezetben, ami benne a lényeg. Az üzletrésztőke szükséges összegét nagyobb üzletrészek megállapításával mindenesetre elő lehet teremteni. Ilyen esetben azonban megfelelő részletfizetés, vagy a visszatérítendő összegből való jóváírás lehetővé tételével gondoskodni kell arról, hogy a legszegényebbek is a tagok sorába léphessenek.

Az osztalékfizetés kikapcsolásával nagyrészt célját veszti a mozgalom hitelét rontó álszövetkezetek létesítése. Ha a haszonban csak a tag üzletfelek részesedhetnek s azok is csak olyan arányban, amilyen arányban üzletfelek, akkor nyilvánvaló, hogy csak azok fognak közös üzlet létesítésére szövetkezni, akiknek valami azonos forgalomgazdasági szükségletüket kell kielégíteni. A forgalmi visszatérítés elvének következetes alkalmazása feltétlenül nagy belső tisztulást indít el a valódi szövetkezetek életében is. Mindenekelőtt azzal, hogy félreszórítja a kooperációra nem alkalmas tagokat s erősebben a szövetkezethez kapcsolja azokat, akik állandó üzletfelei. Így őket egymás között is szorosabb egységbe fogja. Szövetkezeti öntudatukat ezzel nagymértékben emeli s a félévenkint, vagy évenkint visszajuttatott megtakarításokkal állandóan ébren tartja. Jelentősen enyhítené a fogyasztási szövetkezeteknek azt a kereskedői oldalról állandóan kifogásolt gyakorlatát, hogy a nem tagoknak is árusítanak. A nem tag vásárlónak ebben az esetben elemi érdeke volna, hogy legalább egy üzletrészt szerezve maga is részesüljön a visszatérítésben.

A magyar szövetkezeti mozgalom bizonyos ágai az utóbbi években az állam beavatkozó gazdaságpolitikájának következtében olyan feladatok megoldására vállalkoztak, amelyek kétségtelenül az ő feladataik, de amelyek megoldásához nem a természetes fejlődés és belső megerősödés útján jutottak el. A legújabb fejlődésben éppen a szövetkezet sajátos jellemző vonásai kezdenek elmosódni. A nagyarányú kvantitatív fejlődéssel bizonyos fokú kvalitatív leromlás járt együtt, amin a fejlődés ütemének ismeretében nem lehet nagyon csodálkozni. A megoldandó feladatok azonban még távolról sincsenek kimerítve. Különösen az agrárpolitikának vannak olyan problémái, amelyeket legcélravezetőbb módon egy egészséges, dinamikus szövetkezeti mozgalommal lehetne megoldani. Kielégítő, eredményes módon csakis a mozgalom belső megújodása, a szövetkezeti öntudat és a kooperációs készség felfokozása után. Ez méginkább indokolja maguknak a szövetkezeti vezetőknek azt a követelését, hogy egy korszerű szövetkezeti törvénnyel adassék meg a mozgalom számára a múlt hibái felszámolásának, a szükséges belső tisztulásnak alkalma és lehetősége.

Dávid László.

A francia Blum-kormány gazdaságpolitikai tévedése.

I.

Ha felidézzük Franciaország gazdasági és politikai történetének 1936 nyarától 1937 nyaráig terjedő időszakát, elsősorban az erőltetett ütemű szociálpolitikai reformokra s a francia gazdasági életnek súlyos helyzetére gondolunk. Utóbbi tekintetben különös figyelmet érdemel, hogy a francia gazdasági válság ezen időszakával egyidejűleg, de azzal ellentétben, a világ szinte valamennyi többi országában számottevő konjunktúrafel lendülés volt tapasztalható. *A Blum-érának legfontosabb jellemzője valóban a szociális reformoknak erőltetett ütemű végrehajtása, a konjunktúrapangás, a valutáris nehézségek és az államháztartás helyzetének erős megromlása volt.* Mégis, ha a szociális reformok és a rossz gazdasági helyzet közötti összefüggést keressük, számos más tényre is figyelemmel kell lennünk. Blum kormányzása idején értékelték le a francia frankot, valamint az aranyblokk többi országának valutáját, ő kezdeményezte a franciaországi közmunkák és a fegyverkezés ütemének erős fokozását, de erre az időszakra esett a világpiaci nyersanyagok nagy drágulása is, stb. A Blum-éra szociálpolitikájának hatását tehát csak akkor tudjuk módszertanilag kifogástalan módon lemérni, ha kimutatjuk azt, hogy a francia gazdasági helyzet az egyéb adottságok mellett, azonban a szociálpolitikai reformok végrehajtása nélkül, hogyan alakult volna.

A Blum-kormány 1936 június 4.-én lépett hivatalába és Blum június 6.-án tette meg ismert kormánynyilatkozatát. Ennek már másnapján, június 7.-én, a vezető munkaadó szervezet, a *Confédération de la Production Française* és a szakszervezetek között igen nagy horderejű megállapodás jött létre a miniszterelnök jelenlétében; s a megállapodást a miniszterelnök is aláírta. A szerződő felek késznek nyilatkoztak kollektív szerződések azonnali megkötésére. Kb. 8 millió munkás és alkalmazott órabérének 7—15%-os felemelését határozták el, azzal a megszorítással, hogy egy-egy üzem teljes munkabérösszege nem emelkedhet többel, mint 12%-kal. Ezt követőleg Blum, — kor-

mánynyilatkozatának megfelelően — június 13.-án többek között a következő törvényjavaslatokat terjesztette a kamara elé: a 40 órás munkahétnek a hetibérek csökkentése nélküli bevezetése, a kötelező 14 napos fizetett szabadság bevezetése az iparban és a kereskedelemben, a kollektív munkaszerződések bevezetése. Utóbbi törvényjavaslat biztosítja a szakszervezeti szabadságot és a munkásság véleménynyilvánítási szabadságát, az üzemi tanácsok létesítését a 10 munkásnál többel dolgozó vállalatokban és a minimális munkabérek megállapítását. Ezeket a törvényjavaslatokat június 19.-én a szenátus is megszavazta. Ezek azonban lényegileg kerettörvények voltak és intézkedéseiknek végrehajtására csak fokozatosan került sor.

Az intézkedések horderejét jelzi, hogy az egyes munkások átlagos órabérének fentebb jelzett 7—15%-os, átlagosan 12%-os emelésén felül a 48 órás munkahétről a 40 órás munkahétre való áttéréskor az órabéreket további 20%-kal kellett fokozni, a két heti fizetett szabadság pedig további 4%-os terhet jelentett. Mindez a munkabéreköltségek 40%-os emelkedését jelenti.

A június 7.-i megállapodás értelmében történt (7—15%-os) órabéremelések végrehajtása után, — a létfenntartási költségek emelkedésére való hivatkozással — már a nyár folyamán, de különösen a leértékelés után (1936 szeptember 26) igen számottevő újabb és újabb órabéremelésekre került sor. A Népszövetség által kiadott *World Economic Survey, Seventh Year, 1937/38* (55. l.) szerint a Páris-körzeti órabérek, indexszámokban (1929 = 100) a következőképpen alakultak:

1936	I. negyedév	101
	II. „	108
	III. „	124
	IV. „	131
1937	I. „	162
	II. „	172
	III. „	173
	IV. „	183
1938	I. „	187

Eszerint tehát a leértékelést megelőző negyedév (1936 III. negyedév) átlagos munkabérei 15%-kal voltak nagyobbak az 1936 második negyedévinél s a Blum-éra végéig (a Blum-kormány 1937 június 21.-én lépett vissza) újabb 38%-kal, a Blum-éra folyamán tehát hozzávetőlegesen csaknem 60%-kal fokozódtak. A létfenntartási index — amely szintén csupán negyedévi átlagok alakjában tétetik közzé — a Blum-éra alatt 22%-kal emelkedett; a reálbérek növekedése tehát 31%-os volt.¹ A nagykereskedelmi árszínvonal emelkedése 1936 május és 1937 június vége között 49%-os volt.

¹ Utalni kell arra, hogy a Blum-kormány nem csökkent reálbéreket emelt ismét fel, hanem éppen ellenkezőleg, évek óta emelkedő reálbérértéket

A 2 heti fizetett szabadságot is figyelembe véve, egy-egy üzem munkabérköltése azonos munkaórateljesítmény mellett a Blum-éra alatt 66% -kal nőtt.

A reálbérek emelkedése következtében a vállalatok rentabilitása romlott. A bérek tehát többel emelkedtek, semhogy az ezzel járó költségtöbblet a fogyasztókra át lett volna hárítható. Különös figyelmet érdemel, hogy Franciaországban a fogyasztók között a járadékosok hányada nagy, akiknek vásárlóképesége az áremelkedések következtében romlott. Az áremelkedések folyományaképpen ezért a belföldön eladható árumennyiség csökkent, ami a vállalatok rentabilitását ismét kedvezőtlenül érintette és tartózkodásukat fokozta. E folyamat eredménye az volt, hogy a teljesített munkaórák száma csökkent, ami a munkásosztály keresetének alakulása szempontjából a béremelések hatását részben ellensúlyozta. A termelés csökkenését még a francia franknak később tárgyalandó leértékelése sem tudta tartósabban megállítani, noha a valutaleértékelések a többi országban a konjunktúra tartós megjavulásának váltak megindítóivá.

A munkabérköltéseknek a 40 órás munkahét következtében való emelkedése azonban természetesen csak a 40 órás munkahét fokozatos bevezetésével jelentkezett. A munkaidő-rövidítés csak 1936 november elején kezdődött meg. November elsején vezették be a szénbányászatban, 1936 decemberben és 1937 januárban a nehéziparban, az építőiparban és a textiliparban, míg az egyéb iparágakban csak március—június hónapok folyamán.

A szociálpolitikai intézkedések ellenére a Blum-éra idején újabb és újabb sztrájkmozgalmakra került a sor, bár közvetlenül a Blum-kormány hivatalbalépése után az a nagy sztrájkmozgalom, amelynek csúcspontján 1¹/₂ millió munkás és alkalmazott sztrájkolt, csakhamar elült és Salengro belügyminiszter 1936 június 28.-i kijelentése szerint már csak 180.000 munkás állt sztrájkban. 1936 szeptember 7.-én a párisi fémmunkások rendeztek hatalmas tüntető sztrájkot a spanyolországi fegyver-kiviteli tilalom ellen. Ugyancsak szeptemberben, számos más sztrájk és ülősztrájk mellett, történt a Michel autógyár megszállása és a 30.000 lillei textilmunkás ülősztrájkja, akik a június 12.-én történt 12%-os munkabéremelés ellenére újabb 15%-os munkabéremelést követeltek. Kétségtelenül bátorítóan hatott a munkásságra a miniszterelnöknek az 1936 június 13.-i kamarai vita során tett az a kijelentése, hogy bár az üzemeknek a sztrájkolók által való megszállását törvénytelennek tartja, a

---

fokozott tovább. 1929 óta — korábbi adatok nem állnak rendelkezésre — a reálbérek szinte töretlenül emelkedtek és Blum kormányrajutásakor, 1936 második negyedében 21%-kal magasabbak voltak már, mint 1929 átlagában. Ez a fejlődés jelzi, hogy a Blum-kormánynak a reálmunkabérek emelő politikája tárgyilag indokolatlan volt.

gyáraknak karhatalommal való kiürítését még sem fogja soha sem elrendelni, valamint a szeptember 20.-án Poissyban tett azon kijelentése, hogy az újabb sztrájkok és gyármegszállások csak azért történtek, mert a munkaadóknak egy része tudatosan merev magatartást tanúsított, hogy ily módon a feszültségeket még fokozza. A sztrájkolóknak a megszállott üzemekből karhatalommal való eltávolítására első ízben csak az októberi szállodai és vendéglős sztrájk alkalmából került sor, de kisebb-nagyobb sztrájkok és üzemmegszállások a Blum-kormány egész tartama alatt később is jelentkeztek.

II.

Milyen volt Franciaország gazdasági helyzete a Blum-kormány hivatalba lépése idején? Franciaország gazdasági élete az 1927—29. évek konjunktúrafellendülése után, a világ gazdasági helyzete alakulásának megfelelően, 1932 derekáig gyors összezsugorodási folyamaton ment keresztül. A rendkívüli erős konjunktúravisszahanyatlásban ugyanazok az okok működtek közre, mint az egyéb fontosabb országoknak az 1931 őszi amerikai nagy tőzsdeösszeomlással megindult válságánál: a természetes konjunktúrafelhajtó erők kimerülése, a túlhajtott gazdasági aktivitás reakciói és az agrárvilágválság. 1933-ban a megélénkülés némi jelei mutatkoztak Franciaországban, de azután — bár a világnak csaknem valamennyi állama kiláboltt a válságból és 1935-ben csaknem mindenütt új konjunktúrafellendülés vette kezdetét, — a gazdasági konjunktúra ismét esztendőkön át az 1932-ben elért rendkívüli alacsony színvonalon pangott. A francia hivatalos termelési indexszám, amely az 1927—29. évi konjunktúrafellendülés során 144-gyel érte el csúcspontját (1913 = 100), 1932 derekáig 92-re hanyatlott, 1933 derekán 112-re emelkedett, de 1936 júniusában, a Blum-kormány hivatalbalépésekor, ismét csak 98-at tett. Annak, hogy a francia gazdasági élet pangása még akkor is folytatódott, amikor a gazdasági helyzet világszerte javult, elsősorban valutáris oka volt. A francia árszínvonal, mint a többi aranyvalutát fenntartó ország árszínvonala, a valutájukat leértékelt országokéhoz — Nagy-Britannia 1931 szeptemberében, az Északamerikai Egyesült Államok 1933 áprilisban értékelte le valutáját — és így a világpiaci árszínvonalhoz képest is túl magas volt. Ez a körülmény nemcsak az export megbénulásával és a fizetési mérleg kedvezőtlen alakulásával járt, hanem a vállalkozókban állandó félelmi, bizonytalansági érzéshez vezetett, mert attól tartottak, hogy előbb-utóbb Franciaországban is mégis csak szintén sor kerül egy leértékelésre. Ez a bizonytalansági érzés, amelyet a belpolitikai helyzet állandó feszültsége is fokozott, a vállalkozói kedv teljes pangását idézte elő. A frank stabilitása iránti bizalmatlanság töke-

menekülésekhez és arany- és bankjegytezauráláshoz vezetett és a pénz- és tőkepiacon is meg-megújuló feszültséget váltott ki, míg ugyanakkor a gazdasági forgalom alacsony színvonalra az államháztartás helyzetének állandó romlását hozta magával, ami ismét csak fokozta a bizalmatlanságot, csökkentette a vállalkozói kedvet.

Az éveken át tartó konjunktúrahanyatlás „deflációs“ nyomásának hatása alatt az árszínvonal rohamosan csökkent, úgyhogy 1935 nyarán a francia és külföldi árszínvonal között csaknem helyreállt az egyensúly. Nagy-Britannia aranyalapon számított nagykereskedelmi árszínvonalára 1931 szeptember és 1935 július között 30%-kal, Franciaországé pedig 24%-kal hanyatlott. A francia árszínvonal azonban Laval 1935 júliusában végrehajtott drasztikus takarékosági intézkedései ellenére már Blum kormányrajutásáig is újból számottevően emelkedett: a nagykereskedelmi árindex 1935 júliusa és 1936 májusa között 16%-kal nőtt. Ezeknek az áremelkedéseknek több oka volt. Az agrárárak támogatására történt, már Flandin által kezdeményezett intézkedések következtében a mezőgazdasági termékek árai 1935 augusztusa óta számottevően emelkedtek; áremelő hatást váltottak ki az újabb és újabb importmegszorítások is. Az állami kiadások a fegyverkezés ütemének erős fokozása következtében számottevően nőttek és ezek a kiadások a jövedelemcsökkenésekkel, a tezaurálással és a tőkemeneküléssel járó deflációs hatásokat annál is inkább ellensúlyozták, mert a tőkepiac fokozódó elzárkózása miatt erősen növekvő mértékben jegybankhitelek útján fedeztettek.

Az állam pénzügyi helyzete a Blum-kormány hivatalbalelépésekor rendkívül kedvezőtlen volt. Vincent Auriol pénzügyminiszternek a kamarában június 19.-én tartott beszámolója szerint az 1936 január elsején kezdődő költségvetési év hiánya május végéig 6,5—7 milliárdot tett; ugyanakkor a kincstárnak az év végéig még felmerülő fedezetlen szükségletét 15 milliárd frankra becsülte. Ekkor már 21,2 milliárd frank kincstárjegy volt forgalomban. Az állam rövidlejáratú hiteleit messzemenően a jegybank finanszírozta: a 21 milliárd franknyi kincstárjegyforgalomból 14 milliárd értékű a jegybank tárcájában volt. A külföldre menekült tőkék összege a Blum-kormány hivatalbalelépésekor 25 milliárd frankot, a belföldön tezaurált arany és bankjegy összege 30—40 milliárd frankot tett.

III.

Franciaország gazdaságtörténete a Blum-kormány idejében három egymástól élesen különböző időszakra oszlik. Az első időszak Blum kormányralépésétől a francia frank leértékeléséig (1936 június 4—szeptember 26), a második a leértékeléstől a szociális reformok végrehajtásának „szüneteltetéséig“

(1936 szeptember—1937 február), az utolsó pedig ettől az időponttól a Blum-kormány 1937 június 21.-én történt lemondásáig terjed.

A Blum-kormány a Sarraut-kormány által kezdeményezett expanziós politika ütemét erősen meggyorsította. A kincstár a jegybankkal június 18.-án megállapodást kötött, amelynek értelmében a jegybank által leszámított 13.8 milliárd frank értékű kincstárjegyet a bank által az állam számára adott hitellé változtatták át. Egyidejűleg a jegybank arra is vállalkozott, hogy további 10 milliárd frank összegű hitelt nyújtson az államnak, amely azonban csak oly összeg erejéig volt igénybe vehető, amennyivel a tervezett belső kölcsön hozama a 10 milliárd frank alatt marad.

A kincstár által az addig érvényes rendelkezések alapján kibocsátható 22 milliárdos kincstárjegykeretet mindezzel egyidejűleg 20 milliárdra szállították. Minthogy azonban a jegybank által leszámított 14 milliárdot előleggé nyilvánították és csupán 7 milliárd kincstárjegy maradt forgalomban, 13 milliárd értékű új kincstárjegykibocsátás vált lehetségessé. A Blum-kormány már a leértékelés előtt a további hitelkiterjesztés lehetőségeit igyekezett biztosítani, azáltal, hogy az állam befolyását a jegybankra erősen fokozta. A kamara által július 25.-én megszavazott jegybankreform a 15 tagból álló *Conseil de Regence*-t megszüntette, a 20 tagból álló *Conseil General* összetételére nézve viszont a kormánynak döntő befolyást biztosított. Megszüntette továbbá azt a rendszert, hogy a közgyűlésben csupán a „*Les deux cents familles*”-nak nevezett 200 legnagyobb részvénytulajdonos foglalt helyet és választotta meg a bank legfőbb irányító szervét, a *Conseil de Regence*-t.

Az állami kiadások erős fokozása már a Blum-kormány első hónapjaiban megindult, illetőleg tervbevételezett. A Laval által elrendelt fizetés- és nyugdíjsökkentéseket hatályon kívül helyezték, a kamara által július 25.-én, a szenátus által augusztus 5.-én megszavazott munkaszerzési program pedig 3 $\frac{1}{2}$ év alatt végrehajtandó 20 milliárd frankos beruházást határozott el. Ebből az összegből már 1936 folyamán 1 milliárd frankot szándékoztak elkölteni. Ehhez járult még az 1934 májusában elhatározott 10 milliárdos „*Marquet-tervből*” még el nem költött 8 milliárd frank, amelyből 1936-ra kb. 3 milliárd frank állott rendelkezésre. A Blum-kormány a fegyverkezési kiadásokat is erősen fokozta. Az augusztus 26.-i törvény szerint a francia légi haderőt 1937 és 1941 között teljesen meg kell újítani, olyként, hogy évenként $\frac{1}{5}$ -e kicserélendő. Ezenkívül 1936 és 1940 között évenként 550 millió frank fordítandó új beszerzésekre. Elhatározott továbbá, hogy a szárazföldi hadsereg felszerelésére a következő négy évben összesen 14 milliárd frank fordítassék.

A Blum-kormány kormányrajutásának első időszakában a tőkemenekülést és a teaurálást három eszközzel igyekezett megszüntetni. Egyfelől hangsúlyozta, hogy minden körülmények között fenn óhajtja tartani az aranyparitást, másfelől kényszergazdálkodási eszközöket alkalmazott, végül pedig hangsúlyozta, hogy a gazdasági élet az új beruházási politika következtében feltétlenül meg fog élénkülni.

Vincent Auriol pénzügyminiszter június 19.-én a kamarában törvényjavaslatot terjesztett be, amely a külföldi követelések titokban tartásáért járó büntetéseket erősen megszigorította. A külföldi követelések birtokosait, amnesztia biztosítása mellett, arra szólították fel, hogy külföldi követéseiket július 15.-ig jelentsék be. Egy ugyanakkor benyújtott törvényjavaslat felhatalmazza a pénzügyminisztert, hogy az állam hitelének rontásával szemben eljárhasson, amikor is az állam hitelének védelmét a honvédelem egy részének tekintik. Ez a törvény tehát a kormánynak a frank elleni spekulációval szemben igen messzemenő jogokat biztosított. A jegybank kamatlábát június 23.-án 6%-ról 5-re, majd június 15.-én 4-re, végül pedig július 9.-én 3%-ra szállította le és a kormány a kis- és középüzemeknek első hitelek nyújtását helyezte kilátásba.

A frank helyzete ennek a programnak hatása alatt átmenetileg számottevően javult. A frank deport-tétele, amely május folyamán 33%-ot is elért, sőt június elején 39%-ot tett, június folyamán fokozatosan csökkent, s július 2.-án már csak 14% volt; augusztus 8.-ig ugyan ismét 21%-ra emelkedett, de augusztus végén újra csupán 13%-ot tett. A jegybank aranykészlete, amely február vége és június 19 között 11.8 milliárd frankkal hanyatlott, az imént említett Auriol beszédet követő héten már emelkedett és augusztus 7.-ig összesen egy milliárd frankkal nőtt. Ettől az időponttól kezdve azonban egészen a frank leértékeléséig ismét gyors ütemben hanyatlott: a jegybank aranyvesztesége augusztus 7 és szeptember 25 között 4.9 milliárd frankot tett. Az állam adóssága a jegybankkal szemben az 1936 júniusi átlagos 9 milliárd frankról júliusban 24 milliárd frankra emelkedett és a leértékelésig ezen a színvonalon maradt. A bankjegyforgalom a Blum-éra első hónapjaiban nem változott számottevően, még pedig azért, mert a jegybankhoz a tőle elvont arany fejében bankjegyek áramlottak vissza.

Míg a frank pozíciójának megerősítése legalábbis átmenetileg sikerült, addig a gazdasági élet megélénkítésére irányuló kísérletek teljes kudarccal jártak. Az általános termelési indexszám 1936 májusában 102-n állt (1913 = 100), júniusban 98-at tett, augusztusban pedig 93-ra csökkent.

A közmunkák fokozását a magánipar termelésének csökkenése több, mint ellensúlyozta. A vállalkozói kedvet a kormány-

nak már végrehajtott, valamint tervezett szociális intézkedései csökkentették,² de bénítólag hatott a kormány általános töké- és vállalkozóellenes magatartása is, amely azt a félelmet keltette, hogy újabb és újabb, a vállalkozókat terhelő intézkedésekre kerülhet sor. Néhány hetes átmeneti idő után a frankkal szembeni bizalmatlanság is újból számottevően fokozódott, ami szintén visszahatott a vállalkozói kedvre. A frankkal szembeni bizalmatlanság erősödését részben a kormány hitelexpanziós politikája váltotta ki, amelyet még súlyosbított az a körülmény is, hogy egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy az államháztartás egyensúlya csak újabb és újabb járulékos hitelek segítségével lesz fenntartható. A kormány ugyanis mind a közmunkák, mind a fegyverkezés fokozását tervbe vette. A nyílt piacon való kölcsönfelvételre irányuló terve ezzel szemben kudarcot vallott: a két hónapon át jegyzésre bocsátott kis címletű kötvények („baby bond“-ok) csupán 4 milliárd frankot hoztak, a várt 10 milliárd frankos hozam helyett. Igen nagy része volt a frank elleni bizalmatlanság újbóli fokozódásában az árszínvonal újabb erős emelkedésének és annak, hogy ezáltal a francia árszínvonal a világpiaci árszínvonaltól egyre növekvő mértékben távolodott el. A nagykereskedelmi árszínvonal, amely már 1935 július és 1936 május között 16%-kal nőtt, júliusban és augusztusban újabb 3—3%-kal emelkedett. Azokhoz az áremelő tényezőkhöz, amelyeket már fentebb ismertettünk (945. lap), a Blum-kormány hivatalbalépésétől fogva még a munkabéremélesek is hozzájárultak. A frank londoni deporttétéle, amely augusztus végén 13%-ot tett, szeptember 15.-én már 20%-on állt és a jegybank aranykészlete a már említett rohamos csökkenés után szeptember 25.-én csupán 50.1 milliárd frank volt, vagyis arra az 50 milliárd frankos határra szállt alá, amelyet már minden körülmények között meg akartak védeni. A kormány előtt tehát nem állt más út, mint a leértékelés.

IV.

1936 szeptember 26.-án közölte a kormány azt az elhatározását, hogy a frankot leértékeli. A bankjegyek aranyra való kötelező beváltását felfüggesztették, aranykiviteli tilalmat rendeltek el és a tőzsdéket október 2.-ig, a leértékelési törvény kihirdetéséig, bezárták. Ez a törvény felhatalmazza a kormányt arra, hogy a frank aranytartalmát 49 és 43 mg között állapítsa meg, ami 25.2—34.4% közötti leértékelést jelent. A frank new-yorki kurzusa néhány napon át ingadozott, majd október 5.-től fogva 30%-os leértékelésnek megfelelő szinten stabilizálódott, ami csaknem pontosan a törvényben megszabott két határ között a középen fekszik.

² A Blum-kormány szociális intézkedéseinek a vállalkozói kedvre való hatását alább (953. és köv. l.) behatóan elemezzük.

A jegybank arany- és devizakészletének felértékeléséből adódó 17.3 milliárd frankot tevő nyereségből 10 milliárd frankot valutakiegyenlítőalap létesítésére, a fennmaradó 7.3 milliárdot pedig a jegybank által az államnak nyújtott kamatmentes kölcsön részleges törlesztésére fordították.

A leértékelés a francia gazdasági élet számára — ugyanúgy, mint a többi, az aranyblokkhoz tartozó és 1936 őszén valutáját leértékelő ország számára — igen kedvező lehetőségeket biztosított. A leértékeléstől való félelem volt egyik legfontosabb oka annak, hogy a belföldi tőkeberuházások elmaradtak és ehelyett a tőkét bankjegyek vagy arany formájában a belföldön teaurálták, vagy pedig a külföldön investálták. Most tehát meg lett volna annak lehetősége, hogy ezek az összegek ismét visszakerüljenek a gazdasági élet vérkeringésébe. Ezeknek a tőkéknek a gazdasági életbe való visszaáramlása lehetővé tette volna, hogy az esztendő óta igen magas tőkepiaci kamatszínvonal csökkenjen és ezzel a magán-invesztációs tevékenységnek egyik fontos kerékkötője kiküszöböltessék.

Az adott termelési kapacitás jobb kihasználására, az ipar-telepek felújítására, új ipar-telepek létesítésére és lakóházépítkezésekre — a két utóbbi minden konjunktúrafellendülés legfőbb mozgatóereje — annál is inkább sor kerülhetett volna, mert a már csaknem hét esztendeje tartó depresszió során a felújítási szükséglet erősen feltorlódott, számos technikai újítás kihasználatlanul maradt és új szükségletek is keletkeztek; a kapacitás jobb kihasználása pedig az egy-egy előállított árúegységre eső átlagos költséget csökkenti, „költségdegresszióval” jár. Az a körülmény is konjunktúraélénkítő hatást válthatott volna ki, hogy a válság alatt csupán igen kicsiny raktárkészleteket tartottak és ezeknek kiegészítésére kerülhetett volna sor.

Magától értetődik, hogy az exportlehetőségek, az idegenforgalom és a hajózás lehetőségei számottevően megjavultak. Hiszen, a többi, valutáját egyidejűleg leértékelt országtól eltekintve, a külföldi országok a francia árúkat, illetőleg szolgáltatásokat, mindaddig, míg azoknak francia ára változatlan maradt, a leértékelés arányának megfelelően 30%-kal olcsóbban vásárolhatták. De ha a francia árszínvonalnak az importárak szükségszerű fokozódása következtében emelkednie is kellett, a külföld számára az egyes árúk csupán akkor kerültek volna ismét annyiba, mint a leértékelés előtt, ha a francia árszínvonal 43%-kal emelkedett volna. De ilyen arányú franciaországi áremelkedés esetén a francia árúk nemzetközi versenyképessége ismét veszélyeztetve lett volna, mert hiszen a francia árszínvonal a leértékelés előtt a világpiacon árszintnél hozzávetőlegesen 15%-kal magasabb volt. A leértékelés után tehát

egy kb. 25%-os áremelkedés lehetősége volt meg, a világszintet csak ekkor érték volna el.

Az árszínvonal várható emelkedésének szintén konjunktúraélénkítő hatást kellett volna kiváltania, mert amennyiben az áremelkedés során a költségek nem emelkednek az árakkal arányosan, a vállalatok rentabilitása fokozódik. Emellett az áremelkedések a raktárak értékét fokozzák és az adósságterhek súlyát csökkentik. Végül az a körülmény, hogy a jegybank a leértékelés következtében és a bankjegyek aranyra történő beváltása kötelezettségének megszűnésével mozgási szabadságot messzemenően visszanyerte, arra nyújthatott kilátást, hogy sikerülni fog a pénzpiaci és azt követőleg a tőkepiaci kamatszínvonalat is mérsékelni.

Éme kedvező lehetőségek és annak ellenére, hogy a közmunka-, illetőleg fegyverkezési kiadások erősen emelkedtek, a francia gazdasági élet megélénkülése viszonylag csekély és csupán átmeneti volt. A komolyabb javulás elmaradásának okait alább, 952. és köv. lap, tárgyaljuk.

Az ipari termelés volumene 1936 szeptember és 1937 február között³ 8%-kal, márciusban és áprilisban újabb 1—1%-kal emelkedett ugyan, de 1937 áprilisban is csak 3%-kal volt magasabb, mint 1936 májusában a Blum-éra kezdete előtt, és 27%-kal *alacsonyabb*, mint az 1927—29. évi konjunktúrafellendülés csúcspontján. Ugyanekkor Nagy-Britannia termelése 10%-kal, Németországé szintén 10%-kal, Magyarországé pedig 17%-kal volt már *magasabb*, mint az előző konjunktúrafellendülés során.

A textiliparban, az automobiliparban és a vegyészeti ipar egyes ágaiban a termelés emelkedése csak 1936 végéig tartott. Ennek legfontosabb oka az volt, hogy a termelés emelkedése elsősorban a raktárkiegészítést szolgálta s e folyamat már 1936 végén befejezést nyert. A termelés számottevő emelkedésére csak a kohászatban és a fémfeldolgozóiparban került sor. Előbbiben a termelés fokozódása 1937 júniusáig tartott és az emelkedés aránya 1936 szeptember óta 31%-ot tett. Utóbbiban a termelés volumene csupán 1937 áprilisáig fokozódott és a növekedés aránya 21%-os volt. A nehéziparok termelésének emelkedésében azonban csak kis szerepe volt a magánipari beruházásoknak, illetőleg felújításoknak; az túlnyomórészt az állami megrendeléseknek volt köszönhető. A fentebb (946. lap) ismertetett közmunkaprogram alapján az állam 1936 utolsó négy hónapjában 1 milliárd frankot fizetett ki és további 3 milliárd frank értékű rendelést adott fel 1936 utolsó negyedében fegyverkezési és munkaszerzési kiadásokra az állam összesen 2.5

³ Február végén kezdődött meg a szociális reformok végrehajtásának „szüneteltetése“.

milliárd frankot fizetett ki. Egy egész esztendőre átszámítva ez hozzávetőlegesen a nemzeti jövedelem 5%-ának megfelelő összeg.

Az építkezési tevékenység a vonatkozó idényszerű behatásoktól mentesített indexszám szerint, a közmunkák ellenére is alacsonyabb maradt, mint a Blum-érát megelőző hónapokban. Az *összes fogyasztási jószágtermelés volumene* a berlini Konjunktúrakutató Intézet által kiszámított indexszám szerint 1936 szeptember és december között (1937 január óta az indexszám ismét csökkent) *mindössze 5%-kal emelkedett* (76-on állott, 1913 = 100). *A belső fogyasztás volumenének emelkedése azonban nyilvánvalóan még kisebb arányú volt.* Már utaltunk arra, hogy a fogyasztási iparok termelésének emelkedése részben a válság alatt rendkívül kicsiny raktárak kiegészítésére szolgált. A termelés emelkedésének egy másik része pedig a fokozódó kiviteli szükségletet fedezte. A kivitel a leértékelés után igen kedvezően alakult: 1936 utolsó negyedében a kivitel értéke 18%-kal, volumene pedig 5%-kal volt nagyobb, mint 1935 utolsó negyedében. 1937 első negyedében az emelkedés aránya az előző év azonos időszakával szemben 44%-ot, illetőleg 20%-ot tett. Némileg megélenkült az idegenforgalom és a hajózás is.

A leértékelést követőleg átmenetileg a pénz- és tőkepiac feszültsége is enyhült és a frank pozíciója is megszilárdult.

A jegybank kamatlábát, amelyet az 1936 július 9.-e óta érvényben volt 3%-ról közvetlenül a leértékelés előtt szeptember 24.-én 5%-ra emeltek, október 2.-án 3, október 8.-án 2.5, majd október 15.-én 2%-ra mérsékeltek. 1937 január 28.-án azonban már újra 4%-ra emelték fel. A magánkamatláb, amely 1936 szeptemberében átlagcsan még 3.06-on állt, novemberben már csak 1.91% volt, de 1937 februárjában már ismét 3.64-et, márciusban 4.07-et tett. A napi pénz ugyanezekben az időszakokban rendre: 2.94, 1.86, 3.68 és 3.26% volt. A leértékelés természetes reakciójaként a részvénypiacon hosszmozgalom jelentkezett, de ez is rövid tartamú volt. Az átlagos részvényárfolyamszínvonal 1936 augusztus vége és 1937 január között 95%-kal emelkedett, de 1937 februárjában már ismét hanyatlott s a Blum-kormány bukásáig 20%-kal csökkent. A fixkamatozású címletek árfolyamemelkedése csupán szeptemberben és októberben tartott, s 10%-ot ért el, de 1937 március végén újra 1%-kal alacsonyabb volt, mint a leértékelés előtt. A tőkepiac kamatszínvonalja még átmenetileg sem mérséklődött számottevőbben: a kötvények átlagos rendite-ja az augusztus végi 6.28%-kal szemben október végén is 5.35%-ot tett s március végéig fokozatosan újból 6.44%-ig emelkedett.

A frank londoni deporttétéle, amely közvetlenül a leértékelés előtt 50%-ot is elért, október 7.-éig 1%-ra mérséklődött,

de november elején már ismét 10% fölé emelkedett, annak jeleképpen, hogy a nemzetközi pénzügyi körök a Blum-kormány gazdaságpolitikájának csődjével számoltak. Néhány héttel a leértékelés után már ismét megindult a tőkemenekülés.

Az árszínvonal, amely már 1935 nyara óta emelkedett (l. 945. és 948. lap) a leértékelés után ugrásszerűen nőtt. A nagykereskedelmi árszínvonal 1936 augusztus vége és 1937 február vége között 32%-kal, február végétől pedig a Blum-kormány bukásáig újabb 5%-kal nőtt. Fentebb (949. l.) arra a megállapításra jutottunk, hogy maximálisan 25%-os áremelkedésnél Franciaország még nem veszítette volna el a leértékelés által szerzett előnyét a nemzetközi versenyben. De mert időközben a világpiaci árszínvonal is emelkedett, Franciaországnak a 25%-ot meghaladó áremelkedés ellenére is maradt némi „ár-előnye”. 1936 augusztus vége és 1937 február vége között az angol nagykereskedelmi árszínvonal 9%-kal, az Északamerikai Egyesült Államoké pedig 6%-kal nőtt.

A franciaországi áremelkedések fentebb jelzett okaihoz a leértékelés óta a következő okok járultak: az importárúk francia frankban kifejezett árának a frank külső értékének 30%-os csökkenése következtében még akkor is 43%-kal kellett volna emelkedniök, ha a külföldi árszínvonal változatlan maradt volna. De mert a világpiaci árszínvonal, különösképpen a nyersanyag-árak, számottevően emelkedtek, ennek az áremelő tényezőnek hatása a francia árak szempontjából még erősebb volt. Figyelembe kell ugyan venni, hogy ezt a hatást a kormány különböző külkereskedelempolitikai intézkedésekkel, legalábbis részben, ellensúlyozni igyekezett. Október 10.-én a nyersanyagok vámját 20%-kal, a félgyártmányokét 17, a készárúkéét 15%-kal csökkentették. A valutakiegyenlítő illetéket számos országgal szemben felfüggesztették. Az összesen 1.200 tételű behozatali kontingens közül 107-et felfüggesztettek és további 200 kontingens megszüntetését kilátásba helyezték.

Ezalatt az erőltetett szociális program fokozatos végrehajtásának áremelő hatása egyre erősödött. November elejéig csupán a munkabéremelések és a fizetett szabadságok váltottak ki áremelő hatást, azóta azonban fokozatosan bevezették a 40 órás, 5 napos munkahetet, a változatlan heti keresetek fenntartása mellett (a részleteket l. 942. lap).

Annak, hogy a leértékelés következtében várható, fentebb (l. 949—50. lap) vázolt kedvező lehetőségek ellenére a termelés nem élénkült meg, a külföldre menekült tőkék nem áramlottak vissza, sőt újabb tőkemenekülés indult meg és a belföldön teaurált bankjegyek és arany sem került vissza a forgalomba, legfontosabb két oka a munkaköltségek ugrásszerű emelkedése, valamint a vállalkozóknak a kormánnyal szemben való bizalmatlansága volt. A Blum-kormány azt remélte, hogy a munka-

béremelésekkel nem csupán a munkásság életszínvonalát fogja emelni, hanem hogy a munkásság növekvő árúkereslete révén a gazdasági élet is meg fog élénkülni. Ez az ú. n. „vásárlóerő elmélet“, amire Rooseveltt is a New Deal-t alapította, figyelmen kívül hagyja az emelkedő munkaköltségnek a vállalatok rentabilitására és ezáltal közvetlenül, de közvetve is — pszichológiai okokból — a vállalkozói kedvre gyakorolt hatását. Arra sincs tekintettel, hogy a munkaköltségek emelkedésének úgy közvetlen, mint közvetett hatása igen eltérő akkor, amikor a munkabéreköltségek a válság során, a meglévő kapacitások kedvezőtlen kihasználása és a vállalkozói kedv pangása esetén emelkednek és akkor, amikor a konjunktúrafellendülés során, vagyis olyankor, amikor már az adott kapacitások jobb kihasználása révén a költségdegresszió érvényesül, a vállalatok már nyereségre tettek szert s új üzemek létesítése, régiak kibővítése már folyamatban van. Emellett utóbbi esetben a munkabérek rendszerint a munkaerő iránti fokozódó kereslet következtében, nem pedig külső kényszer következtében emelkednek.

Franciaországban a Népfrent által kierőszakolt munkabéremelések egy már 6 esztendeje tartó konjunktúrapangás idején kezdődtek. A legtöbb vállalat készpénzkészlete már igen kicsiny volt s a vállalatok nagy része nyereség nélkül, vagy veszteséggel dolgozott. A munkabéreköltség emelkedése ezért sok esetben a termelés csökkentéséhez és ezzel nem a „tömegvásárlóerő“ emelkedéséhez, hanem éppenséggel csökkenéséhez vezetett; úgyhogy az is lehetséges, hogyha a kormány egyidejűleg nem hajt végre nagy közmunkákat és nem fokozza a fegyverkezést, a termelés szerény fokozódása helyett további hanyatlás következett volna be. A munkabéreköltségemelés különösen a leértékelés után vett ugrásszerű mértéket: november elején kezdődött meg a 40 órás munkahét fokozatos bevezetése, amely azonos munkaórateljesítmény mellett 20%-os munkabéreköltségemeléssel járt (részleteket l. 941. és köv. l.) és a létfenntartási költségek emelkedése következtében az újabb nagy béremeléskövetelések is ekkor erősödtek meg. Természetes ilyképpen, hogy a 949. lapon vázolt, új vállalatok létesítésére, üzembővítésekre és a feltorlódt felújítási szükséglet pótlására kedvező konstelláció nem érvényesülhetett, mert az újabb és újabb munkabéremelések veszélye következtében minden kalkuláció teljesen bizonytalanná vált. A munkaköltségek emelkedése és várható további fokozódása azonban nem csupán mint egy kedvezőtlen kalkulációs tényező hatott bénítólag a vállalkozói kedvre, hanem pszichológiai hatása is igen nagy volt. A Blum-kormány szociális programjából, a sztrájkmozgalmakkal szemben tanúsított magatartásából, stb. nyilvánvaló volt tökeellenes, vállalkozóellenes magatartása. S ennek újabb bizonyítékát adta azzal, hogy a leértékelésből származó nyere-

ségeket elkobozta: a beszolgáltatott aranykészleteket csak a régi aranyárcn vették át, a be nem szolgáltatottakra pedig az értéknövekedésnek megfelelő adót vetettek ki. Ez egyben annak is egyik fontos oka volt, hogy a leértékelést nem követte számottevő tőkevisszaáramlás.

A munkabéremelések és a tőke és a kormányzat közötti feszültség mellett, a leértékelés után is még számos tényező bénította meg a vállalkozói kedvet: a frank értékállandósága iránti bizalmatlanság — a vállalkozói kedv megélénkülésének éveken át tartó kerékkötője — most sem szűnt meg, sőt amint arra már utaltunk, néhány héttel a leértékelés után újabb tőkemenekülés vette kezdetét. A leértékelési nyereségek elkobzása mellett az is bizalmatlanságot keltett, hogy a leértékelési törvény értelmében (948. lap) a frank külső értéke a régi paritáson számítva újabb 4.6%-kal, az érvényben lévő váltóárfolyamhoz képest pedig újabb 6.5%-kal csökkenthető maradt. A közvélemény ezért annál is inkább félt attól, hogy a frank újabb értékcsökkentésére fog sor kerülni, mert a francia árszínvonal — főképpen a munkabéremelések következtében — rendkívüli mértékben emelkedett s a külkereskedelmi mérleg passzív egyenlege is egyre nőtt. De bizalmatlanságot ébresztett a Blum-kormány hitelpolitikája (946. lap) és az államháztartás helyzetének újabb és újabb nehézségei is.

Az áraknak és költségeknek erős emelkedése, a bár azonos illetőleg csak igen kis mértékben emelkedett árúforgalom mellett is a készpénz- és hitelszükségletet erősen fokozta. Ennek fontos szerepe volt abban, hogy noha a kormány a jegybank igénybevételét számottevően fokozta (946. lap) és a bankjegyforgalom is erősen emelkedett, a pénzpiac feszültségét nem sikerült kiküszöbölni.

Az 1937 január folyamán megerősödő tőkemenekülés a jegybankot arra készítette, hogy január 28.-án kamatlábát 2%-ról 4%-ra felemelje. Ez, valamint egy angol bankkorzozium által a francia vasútnak január 31.-én nyújtott 40 millió font összegű kölcsön, ami egyrészt az államkincstár készpénzkészletét fokozta, másrészt a csaknem kimerült valuta-kiegyenlítőalap erősítésére használtatott fel, a tőkemenekülés ütemét legalább is átmenetileg meglassította.

V.

Blum miniszterelnök St. Nazaire-ben febr. 27.-én tartott beszédében bejelentette, hogy szünetet kíván tartani a szociálpolitikai reformok végrehajtásában, hogy az árak és munkabérek közötti versenyfutást fel tudja tartani, s hogy az állampénzügyeket, hiteléletet és a valutáris helyzetet konszolidálni tudja. A kormány valóban bizonyos nyomást gyakorolt a szak-

szervezetekre, hogy munkabéreköveteléseikkel hagyjanak fel, egyidejűleg pedig intézkedéseket tett az 1936 december 31.-i munkásviszályok rendezésére vonatkozó törvény⁴ szigorú végrehajtására is. A 40 órás munkahét kiterjesztését is néhány hétre felfüggesztették; az áellenőrzést pedig megszigorították. Hogy az állami kiadások felduzzadása miatti félelmet eloszlassa, a kormány kijelentette, hogy kiadásait csökkenteni fogja. Az állami munkánélküli segélypénztár tervét és az állami tisztviselői fizetések felemelésének tervét elejtette és azt a szándékát közölte, hogy az 1937. évi rendkívüli kiadásokat az eredeti költségvetéssel szemben 6 milliárd frankkal csökkenteni fogja. Az 1937. évi rendes költségvetés hiánya — 43 milliárd frank rendes bevétel mellett — 7.6 milliárd frankra irányoztatott elő, az előző évi 7.4 milliárd frankkal szemben. A közmunkákra és a fegyverkezésre 16.5 milliárd rendkívüli kiadást irányoztak elő, 13.3 milliárddal szemben. A rendes bevételek által nem fedezett összes hiányt, tehát: a rendes költségvetés hiányát, valamint a közmunkák és a fegyverkezés kiadásait, továbbá az egyéb közületek, a posta és a vasutak együttes hiányát 35—40 milliárd frankra becsülték, az 1936. évi hozzávetőlegesen 30 milliárd frankos hiánnyal szemben.

A „szünet“-politikájának legfontosabb intézkedései a hitel- és valutapolitika terén történtek. Március 6.-án a kormány a szabad aranykereskedelmet visszaállította. Március 8.-tól a jegybank napi árfolyamon vásárolta az aranyat, anélkül, hogy az eladó személyét vizsgálná. Ezzel a leértékelésből származó nyereséget az aranybirtokosok számára biztosította, sőt azoknak, akik az aranybeszolgáltatási kötelezettség alapján korábban aranyat beszolgáltattak, a régi pénzlábnak megfelelő aranyár és a tényleges aranyár közötti különbséget utólag megtérítették. A valutakiegyenlítő alap vezetését egy újabban alakult bizottságra bízta, amelynek tagjai között Rist professzor is szerepelt, ami azért volt érdekes, mert utóbbi a Blum-kormány ellenfelei közé tartozott. Végül is a pénzügyi nehézségek kiküszöbölésére a kormány egy 10.5 milliárd frank összegű, valutaklauzulával ellátott fegyverkezési kölcsön kibocsátásának tervét közölte és kijelentette azt, hogy a folyó évben ez lesz az egyetlen hosszúlejáratú kölcsön, amelyet kibocsát. A valutakiegyenlítő alap új vezetősége a frank árfolyamát nem tartotta többé szilárdan a két leértékelési határ közepén, hanem a frank kurzusát a piaci helyzetnek megfelelően változtatta.

A kormány gazdasági politikájának revíziója átmenetileg ismét enyhítette a feszültséget. Az áremelkedés számottevően

---

⁴ Ez a törvény kimondta, hogy sztrájkok és kizárások kerülendők és minden munkásviszály paritásos egyeztető bizottságok által döntendő el.

meglassúbbodott: a nagykereskedelmi árindex 1937 február vége és június vége között csupán 4.5%-kal nőtt, kevesebbel, mint az angol árszínvonal, amely ugyanebben az időszakban 6.5%-kal emelkedett. Március folyamán átmenetileg a pénz- és tőkepiacon is újból enyhült a feszültség. 3—5 milliárd frankra becsülik azt az arany mennyiséget, amelyet a leértékelési nyereség most már megengedett realizálására a jegybanknál beszolgáltattak. Október óta most került ismét először sor a külföldre menekült tőkék repatriálására is. Az új valutaklauzulával ellátott fegyverkezési kölcsön összesen 8 milliárd értékű első két tranche-át is rövid idő alatt lejegyezték. A pénzpiaci kamatszínvonal csökkent, a fixkamatozású címletek árfolyamai erősen emelkedtek. De a piac bizalma csak rövid ideig tartott. Március végére mind a pénzpiaci kamatszínvonal, mind a fixkamatozású címletek rendite-jának átlagos szintje már ismét oly magas volt, mint a leértékelés előtt.

Az újabb bizalmatlansági hullámban az államkinestár rendkívüli hitelszükségletének nyugtalanító hatása mellett, a belpolitikai feszültségnek volt fontos szerepe. Március 16.-án a de la Rocque ezredes „Szociális Pártja“, a korábbi Tűzkeresztes Párt és a Népfront hívei között véres, több halálos áldozatot követelő összetűzés volt. Másnap a kormány egy Népfront küldöttség előtt ígéretet tett, hogy a munkásság öregségi biztosítására és egy munkanélküliségi alap teremtésére vonatkozóan sürgősen törvényjavaslatot terjeszt elő. Március 18.-án Párisban és környékén a szakszervezetek félnapos általános sztrájkot rendeztek.

Áprilisban a frank elleni bizalmatlanság újra megerősödött, a tőkemenekülés ismét megindult. A valutakiegyenlítő alap átmenetileg beszüntette intervenciós vásárlásait, úgyhogy a frank árfolyama New Yorkban a 30%-os leértékelésnek megfelelő korábbi 4.66 centről április 23.-ig 4.43 centre csökkent (a leértékelési törvényben megszabott alsó határnak 4.36 centes árfolyam felel meg.) Ez azt jelenti, hogy az addig 30%-os leértékelés 33.2%-osra nőtt.

Az ipari termelésnek a leértékelést követő emelkedése áprilisban szintén megállott: az általános ipari termelési index május során 1%-kal, júniusban pedig 2%-kal hanyatlott és ezzel elérte a Blum-éra kezdete előtti 1936 májusi szintjét. A teljesített összes munkaórák száma a Blum-éra végén 7%-kal kisebb volt, mint kezdetén, a munkanélküliek száma azonban a 40 órás munkahét munkásszükségletet fokozó hatása következtében körülbelül százezerrel csökkent, de még így is 320.000 munkanélküli maradt.

A Blum-kormány bukásához végül is az államkinestárnak akut nehézségei vezettek. A tőkepiac feszültsége az új tíz és fél milliárdos fegyverkezési kölcsön utolsó két és fél milliárdos

tranche-ának jegyzésre bocsájtását is lehetetlenné tette. Újabb kincstárjegyek elhelyezése is nagy nehézségekkel járt volna, úgyhogy a kormány június elején nem látott más utat a deficit legalábbis részleges fedezésére, minthogy újabb adó- és vám-emelésekhez folyamodik. A frankelleni spekuláció letörésére pedig a bankok állami ellenőrzésének bevezetését vette tervbe.

A vámfelhatalmazás és a júniusi póthitelek tárgyalása során a kormányt mind a Kamarában, mint a Szenátusban már június 10.-én rendkívül heves támadások érték. Szemére vetették a leértékelés eredménytelenségét és az erőltetett szociálpolitikai reformok kedvezőtlen hatását. A kincstár nagy nehézségeinek híre, valamint az új adóemelések és a hitelélet ellenőrzésének terve újabb tőkemenekülési hullámot indított meg. A frank deportttétel, amely május közepén még 7%-on állott, június 10.-én 11%-ot tett és június 15.-éig 23%-ra szökött fel. A bankkamatláb június 15.-én történt 2%-ról 4%-ra való felemelése sem állította meg az újabb bizalmatlansági hullámot. A bizalmatlanság a kormány iránt a Kamarában és a Szenátusban is egyre nőtt és június 21.-én, amikor a Szenátus a kormány által a pénzügyi és valutáris nehézségeknek szükségrendeletek útján való kiküszöbölésére kért rendkívüli felhatalmazást megtagadta, Blum kénytelen volt visszalépni.

Keményfi János.

Közlemények.

Pesti hazai első takarékpénztár.

Magyarország legrégebb pénzintézete és egyben legnagyobb takarékpénztára most ünnepli fennállásának 100 éves jubileumát.

A 18. század végéig egyetlen hitelintézet működött hazánkban: az 1772.-ben a m. kir. udvari kamaránál létesített ú. n. „Hitelpénztár“. Ennek az intézetnek eredetileg két célja volt. Az egyik, hogy az állam hitelszükségleteit elégítse ki, a másik, hogy az ország polgárainak módot nyújtson fölös pénzeik gyümölcsöző elhelyezésére. Kezdetben tehát a Hitelpénztár magánosok hiteligenyeit nem elégítette ki. Csak 1776-ban engedte meg Mária Terézia, hogy magánosok is kaphassanak ebből a pénztárból kölcsönöket. A betétek után az intézet $3\frac{1}{2}$ —5% kamatot térített. A betétek állománya az 1800—1820-as években átlagosan körülbelül 21—23 millió ft.

Az első magán-pénzintézet, amely hazánkban működött, az „Első osztrák takarékpénztár“. Tevékenységét 1827-ben indította meg é. p. olyképen, hogy nyolc nagyobb városban tekintélyes kereskedőket megbízott takarékpénztári betétek elfogadásával és visszafizetésével. Ezeknek a megbízottaknak tevékenysége — úgy látszik — főleg abban állott, hogy náluk teljesített befizetések alapján a bécsi központra szóló utalványokat állítottak ki és ez által könnyűvé és kényelmessé tették a magyar kereskedőknek az Ausztriában való bevásárlások pénzügyi lebonyolítását. Valami nagy jelentősége ennek a pénzügyi szervezetnek nem lehetett, mert a fiókok száma folyton csökkent, 1841-ben már csak kettő működött.

A múlt század reform-korszaka, amely annyi nagy embernek, annyi nemes felbuzdulásnak, annyi jelentős eszmének adott életet, hozta létre az első magyar takarékpénztárt is.

A takarékpénztári intézménynek a nyugati államokban való rohamos elterjedése és az osztrák első takarékpénztár magyarországi tevékenysége irányította nyilván *Fáy* András figyelmét egy magyar takarékpénztár alapításának a gondolatára. Nem lehet itt feladatunk ennek a kiváló magyar ember-

nek egyéniségét és működését bemutatni. „Ha valakinek — mondotta Zichy Antal Fáyról tartott akadémiai emlékbeszédében —, aki Fáy Andrásunkat nem ismerné, e nevezetes férfiúról hű fogalmat akarnék adni: kénytelen volnék, hogy a valótól el ne maradjak, hazánk egy félszázados művelődési történetén vezetni őt végig“. Bizonyos, hogy a közügyek iránt való meleg érdeklődése, hazafiassága és a szociális szempontok okos értékelése mellett Széchenyi Istvánnal való meleg közéleti és baráti kapcsolata is döntőleg befolyásolta Fáy Andrásnak a takarékpénztár alapítása érdekében kifejtett buzgó és eredményes tevékenységét.

Széchenyinek a birtokminimum, a színházalapítás, a nemzeti kaszinó irányítása terén kifejtett tevékenységében állandó támasza és segítőtársa. A „legnagyobb magyar“ naplói igen sok helyen emlékeznek meg Fáyról, aki nyilván szoros összeköttetésben volt Széchenyivel. Emellett azonban Fáy Kossuth Lajossal is baráti viszonyt tartott fenn. 1836-ban ő ajánlja Kossuthot tagul a nemzeti kaszinóba, amiért Széchenyi naplójában éles szavakkal illeti. Viszont egy 1838-ban tartott beszédében Széchenyi azt mondta, hogy örök hálára van Fáyval szemben kötelezve azért a világosságért, amelyet művei benne felgyújtottak, amikor katona-korában mohón olvasta írásait.* Kétségtelen, hogy Széchenyi „Hitel“-e nagy lendületet adott Fáy András takarékpénztár-alapítási törekvéseinek. Már 1825-ben, tehát 5 évvel a „Hitel“ megjelenése előtt, emlékiratot nyújtott be Pestmegyéhez. Ebben előadta, mily nagy baj, hogy a kis ember nem tudja gyümölcsöztetni megtakarításait, tehát nagy szükség van egy „aprós-cassá“-ra, amely legfeljebb 300 frtos betéteket kezelne. Később, 1832-ben a „Bélteky-ház“-ban, majd 1838-ban az „Év- és szívkalandok“-ban folytatja agitációját. Ezekben a munkákban, valamint az 1839-ben közzétett tervezetben („Terve a pestmegyei köznép számára felállítandó takarékpénztárnak“) világosan észrevehető az a mély hatás, amelyet Széchenyi reformmunkája az egész akkori magyar közvéleményre és Fáy Andrára is gyakorolt.

Végre 1839-ben megalakult a takarékpénztár. Ez év december 15-ikén megtartották az alakuló közgyűlést. 1840. január 15-ikén pedig megnyílt az intézet „*Hazai első takarékpénztár, Pest vármegye pártfogása alatt*“ címmel. A „pártfogás“ nem jelentette a vármegye valamelyes érdekközösségét, ellenkezőleg, az alapszabályok világosan kimondták, hogy a takarékpénztárnak „Pest vmegyével sem pénztárra, sem más kezelésekre nézve semmi egybeköttetése nincsen.“ A kezdet nagyon szerény volt. Az alaptőke mindössze 40.000 frt, de a részvénye-

---

* 1841-ben Fáy András Kossuth Lajosnak esküvőjén egyik násznagy volt. Erről már Széchenyi naplói nem emlékeznek meg.

sek ezt sem fizették be, ez csak jótállási tőke volt, amely után a részvényesek 10 éven át fizetik a kamatokat, a tőkét azonban maguknál tarthatják. A hivatal hetenként csak háromszor van nyitva, a betét-maximum 300 frt. Hiteltevő csak pestmegyei lakos lehet. Szóval a meginduláskor az intézet inkább filantrópikus jellegű kis helyi takarékpénztár volt. A betétek már az első év végén 64 ezer, 1844. végével már több, mint 1,300.000 frtra emelkedtek.

Fáy András éleslátására vall, hogy a takarékpénztár üzletmenetéből látta az átreformálás indokoltságát. 1845. júliusában két cikkben kifejti, hogy a takarékpénztár nem tarthatja fenn tisztán emberbaráti jellegét, hanem azt valóságos pénzügyintézeté kell átszervezni. Az 1845. szeptemberi közgyűlés elfogadja Fáy kezdeményezését. A betét-maximumot 5000 frtra emelik fel, a bankszerű üzletkört kiterjesztik, hiteleket már országszerte nyújtanak, az igazgatónak és tisztviselőknak fizetést juttatnak, a részvényeseknek osztalékot helyeznek kilátásba. Az új alapszabályok életbelépése után *Széchenyi indítványára* a közgyűlés Fáy Andrást hálás elismerése jeléül örökös segédigazgatóvá (igazgató Simontsits János pestmegyei első alispán volt) választja. Ezzel indult el a takarékpénztár a gyors emelkedés útjára. Betét-állománya 20 évi fennállás után, 1860-ban 10 millió, 1870-ben 27 millió, 1880-ban 57, 1889-ben már 86 millió frt.

Amikor a földhitel ügyét zálogleveleknek, a községi és városi közhitel ügyét ú. n. községi kötvényeknek kibocsátása útján kellett szolgálni, a takarékpénztár nagyarányú emissziós intézetté is lett és kibocsátásai nemcsak az ország határain belül, de a külföld nagy pénzpiacain is rendkívüli kelendőségnek örvendtek. Bár mint takarékpénztár nem kívánt közvetlenül ipari finanszírozással foglalkozni, de részt vett a „Hazai bank“ megalapításában, amely a gyáriparral tart fenn szoros kapcsolatokat. De míg így üzletköre az ország közgazdasági fejlődése során egyre terjeszkedett, változatlanul fenntartotta azokat a nemes hagyományokat, amelyeket a takarékpénztár alapítóinak nevei, Fáy András szelleme és az intézetnek immár évszázados története képviselnek. Ezeket a hagyományokat, az intézet nagy múltját és előkelő közgazdasági pozícióját honorálta a törvényhozás, amikor most a 100 éves jubileum alkalmából — a közvélemény osztatlan helyeslése mellett — az intézetnek a magyar címer használati jogát engedélyezte.

Eber Antal

Szociálpolitika a felfegyverkezés és a háboru

között.

Nemzetközi összehasonlításoknak mindig vannak nehézségei és határai. Ezek a nehézségek fokozott óvatosságra intenek épen a szociálpolitikában, ahol a különböző országok gazdasági és társadalmi szerkezete oly döntő súllyal befolyásolja a fejlődést. A *Nemzetközi Munkaügyi Szervezet* előttünk fekvő legújabb évkönyvét és *J. G. Winant* igazgató rövidségében is nagyvonalú és megkapó jelentését olvasva¹ az eseményeknek ez a tarka sokfélesége nyújtja az első benyomást. Kétségtelen azonban, hogy a gazdasági és társadalmi fejlődés mélyén dolgozó erők mindenütt bizonyos közös tendenciákat juttatnak érvényre; kisebb-nagyobb intenzitással ugyan, de tipikus hasonlósággal ezek a legtöbb állam szociálpolitikájában érvényesülnek és jelzik a fejlődés jövő irányait. Az 1938/39-es esztendő eseményeinek fényénél ezek a tendenciák még feltűnőbbek, minthogy bizonyos tényezők sok helyt végleges formákban élezték ki őket.

Az alapvető gazdaságpolitikai tény az elmúlt másfél esztendő folyamán is ugyanaz, mint a megelőző néhány évben: az állam közvetlen beruházási tevékenységének sorsdöntő szerepe az egész gazdasági élet alakulására, a gazdaság közületi szektorának erős kiterjedése. A formák igen változatosak. Az államháztartási deficitekből finanszírozott közmunkák, közvetlen állami gazdasági tervek, s az elmúlt év folyamán általánossá vált fegyverkezés, mely egyes gazdaságokat egyetlen fegyvergyárrá alakított át. E nemzetközinek mondható gazdaságpolitikai fejlődést mindenütt ugyanaz a két tényező egymást erősítő hatása váltotta ki. Az egyik az a tény, hogy a világválságból kivezető fellendülés sem tudta eltüntetni a munkanélküliek milliós tömegeit. 15 legfontosabb nemzetgazdaság adatait összegezve mondhatjuk, hogy 1937-ben 10%-a, 1938-ban, az új válság felé vezető visszaesés évében, 12%-a a kereső népességnek volt munka nélkül, azaz az egyéni és szociális biztonság minimális fokán. Minden állam első gondja tehát, hogy e tömegek számára munkát teremtsen, vagy legalább fenntartsa a foglalkoztatottság adott színvonalát. Az alkalmas gazdaságpolitikai módszerek kikísérletezése során, a gazdaságtörténetben első ízben sikerült megállítani az USA-ban fenyegető méreteket öltő visszaesést 1937 végén. Az új módszer: közmunkák végrehajtása államháztartási deficitekből, melyeket a fellendülés

¹ *International Labour Office: The I. L. O. Yearbook 1938/39*, Geneva, 1939, 440 l.; *The World of Industry and Labour 1939. Report of the Director to the 25th Session of the International Labour Conference*. Geneva, 1939, 92 l.

idején visszafizetendő kölcsönökből finanszíroznak -- egyik feladatát megoldotta. De nem jutott idő arra, hogy a hozzáfűződő többi problémára feleletet nyerjünk, mert egy másik tényező ereje alakította át a helyzetet. E másik tényező: a nemzetközi politikai bizonytalanság, mely a felfegyverkezés lázában jutott kifejezésre.

E két tényező nyomja rá bélyegét a világszerte mutatkozó szociálpolitikai fejlődésre is; új módszereket kívánnak meg és ezek mélyreható változásoknak útját nyitják meg. A tartós irányvonalat kétségtelenül a full employment biztosítására irányuló módszerek határozzák meg. Ezek hatását azonban a fegyverkezés szükségességei sok esetben odáig fokozzák fel, hogy átmenetileg e módszerek magát a célt, a szociálpolitika vezető ideálját: az életszínvonal emelését, a munkájából élő ember szociális biztonságát teszik kérdésessé. Az 1938/39. év arculatján ezek az átmenetinek tekinthető jelenségek rajzolják ki a legélesebb vonásokat. Elmúlásuk azonban aligha fogja módosítani azt a trendszerű fejlődést, mely a munkanélküliség elleni küzdelemből fakad. Az 1938/39. év eseményeiből világosan elemezhetőek ki ezek a tendenciák.

A munkanélküliség elleni küzdelemből az a tapasztalat szűrődött le, hogy a foglalkoztatottság emelkedése a munkaerő tartalék iránt nem általában támaszt keresletet, hanem csak bizonyos kategóriák iránt és ehhez a „munkások feje fölött megváltozott“ kereslethez a kínálat bizonyos határon túl nem tud alkalmazkodni. A munkapiaci automatizmusnak ezt a következményeiben oly súlyos hiányosságát az államnak kell korrigálnia a munkapiac tervszerű irányításával, az „embergazdálkodás“ céltudatos politikájával.

Ez az embergazdálkodás két, egymással összefüggő feladattal jár: 1. a megnövelt, de a termelési folyamatok fokozott ütemű változása folytán gyorsan változó kereslethez megfelelő munkakínálat biztosítása és 2. a kereslet és kínálat tervszerű összehangolása. Az első feladat eszközéül a nevelésben rejlő irányítási lehetőségeket ismerik fel. A felismerés eleveenségét mutatja az, hogy az elmúlt évben kevés kérdés foglalkoztatta olyan élénken mind a munkaadók, mind a munkások testületeinek, valamint a kormányok és tudományos körök érdeklődését, mint a szakoktatás kérdései. E mozgalomnak kiemelkedő eseménye az a kongresszus, melyet 1938 nyarán Berlinben tartottak és amelyen a németek nagy felkészültsége nyilatkozott meg. Az egyén kockázatának csökkentését az állam mindjárt a pályaválasztásnál kezdi a *pályaválasztási tanácsadással*. Az elmúlt évben több fontos ipari állam vette kézbe ezt a feladatot; egyelőre ingyenes és általános tanácsadási szolgálat formájában, melyet az egyén akár tetszés szerint (Svédország),

akár kötelezően vesz igénybe (Német- és Franciaország), hogy választása előtt tisztában legyen egyéni képességeivel és az objektív kereslettel.

Hasonlóan fokozott érdeklődés mutatkozott a *szakoktatás* kiépítése iránt. E téren három tény érdemel figyelmet: 1. az iskolarendszer fokozódó differenciálódása a szakmai követelmények alapján. (Különösen az iparosodó államokban, mint Brazília, Chile, India, Kína. Kár, hogy az évkönyv figyelmét elkerülte a gazdasági középiskolák felállítása Magyarországon). 2. A gyakorlati szakemberek fokozott bevonása az iskolapolitikába és az oktatásba. 3. A szakoktatás kötelezettségének kiterjesztése. Németország és Franciaország 1938. évi új törvényei a 17. életévig teszik kötelezővé a szakmai továbbképzést és ennek érdekében szigorú szabályozás alá vetik a tanonctartást. A szakoktatás egy évszázad alatt kialakult rendszere az utolsó évek tapasztalatainak hatása alatt az átalakulás forrongó állapotába került. A kibontakozás iránya a munkaerő tervszerű irányítása felé mutat.

A második feladat, azaz a munkakínálat és kereslet tervszerű összehangolása olyan kérdés, melyet 1938/39-ben általános fejlődésen kívül átmeneti jellegű okok is az érdeklődés előterébe állítottak. A fejlődés a munkaközvetítés állami irányítása felé halad. A Munkaügyi Értekezlet 1919. évi egyezményét ma már 30 állam iktatta törvényei közé. Nem mindenütt válik ugyan állami monopóliummá a munkaközvetítés, mint 1938-ban Olaszországban, de az állam ellenőrzése általános törekvés. Az állam itt is támogatni akarja az egyént úgy, hogy közben a gazdasági élet munkaerőkészletének tervszerű kihasználását is biztosítsa. Eszköze a munkaerőkataszter, mely a munkakönyvek rendszerén épül fel. Németország után 1938-ban Oroszország, Japán és Görögország vezette be a kötelező munkakönyv intézményét.

A munkaerő állami irányításának tendenciája jut kifejezésre a munkanélküliekkel szemben folytatott politikában is. A munkanélküliség elleni kötelező biztosítás továbbra is megmarad e legsúlyosabb szociális kockázat elleni védelem alapjának. 1938-ban két további állam vezette be ezt a biztosítást. De az a tény, hogy a munkanélküliek nagy tömegével ellentétben fontos iparokban munkáshiány mutatkozik, arra indítja a kormányokat, hogy maguk vegyék kézbe a munkakínálat korrigálását. Az elmúlt évben Ausztrália és Franciaország hozott intézkedéseket ez irányban, a munkanélküliek szakmai átképzését szolgáló intézmények pénzügyi támogatása formájában. Franciaország ezt a kérdést annyira komolyan vette, hogy a munkanélküli segély megvonását rendeli arra az esetre, ha a munkanélküli nem akarná elfogadni a felkínált munkát.

A fegyverkezési beruházások hallatlan megnövekedése

egy-egy országban teljesen eltüntette a munkanélküliséget, sőt munkaerőhiányt idézett fel olyan mértékben, hogy a szociálpolitikai védelem hagyományos mértékeinek félretolásával maximális mértékben kellett igénybe venni a nemzeti munkaerő-készletet. E kényszer hatását mutatják az elmúlt évben azok az intézkedések, melyek egyes államokban az állam csaknem totális beavatkozását idézték elő a munkapiacon. Az ismertetett új módszerek gyors kiépítését ez a szükség erősen sürgette és sok helyen egyúttal mindjárt odáig feszítette azokat, hogy a munkás egyéni szabadsága és biztonsága kerülnek konfliktusba. Ez intézkedések széles skálán mozognak. Általánosan tapasztalható azonban az a jelenség, hogy az állami beruházási tevékenység e formája a munkafeltételek javítására irányuló törekvések hagyományos formáit fejlődésükben megtorpasztotta, sőt sok esetben vissza is vetette.

Elsősorban mutatkozik ez a *munkaidő* szabályozása terén. A világválság idején a következményeiben már elég tisztázatlan, de technikailag legkönnyebben megoldható és leggyorsabb gyógyszerként a munkaidő fokozatos rövidítése kínálkozott. Ez állította a kormányokat a munkásság régi törekvéseinek oldalára. Maga a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal is évek óta igyekszik egyezmény formájában keresztülvinni a 40 órás munkahét általános bevezetését. 1938-ban ez a törekvés zátonyra futott, épen azért, mert a kormányok magatartása változott meg e kérdésben. A döntő okot erre kétségtelenül a francia kísérlet tapasztalatai szolgáltatták. A 40 órás munkahét bevezetése a francia termelést egy emelkedő világkonjunktúrában sodorta mély válságba. Nem növelte a munkaerőkeresletet, csak bizonyos kategóriákban, erősítette a racionalizálási mozgalmat és ez szintén a munkanélkülieken állt bosszút. A munkanélküliek száma 1935-ben 221.000, 1938-ban 1,600.000 volt és a kísérlet megbukott. 1938 novemberében a kormány kitarva a 40 órás munkahét pusztá elve mellett, gyakorlatilag három irányban törte azt keresztül: a heti 40 órát a tényleg teljesített munkára korlátozta, szükség esetén lehetővé tette a korlátozás nélkül való túlmunkát és erőteljesen csökkentette a túlmunka díjazását. Az eredmény a kormányt igazolta és a fegyverkezés közben beállott sürgető szüksége a munkásság politikai ellenállását is megtörte. E tapasztalatok hatása mutatkozik meg a kormányok tartózkodó magatartásában. Egyedül New Zealand tartott ki továbbra is a 40 órás munkahét mellett. A munkaidőkorlátozás klasszikus hazájában, Ausztráliában ezzel szemben a döntőbíró-ságok több ízben kimondták, hogy a munkaidő 40 órára való redukálásának csak akkor van helye, ha a kérelmezők bizonyítják, hogy valóban alkalmas a munkanélküliség csökkentésére. A kormány is a 40 órás munkahét következményeinek tisztázására indított vizsgálat eredményétől tette függővé magatartá-

sát. Más államokban, mint Belgiumban és Csehszlovákiában a rövidebb munkaidő intézménye csak azokban az iparokban tört útát, amelyek különösen veszélyes, vagy egészségtelen munkával járnak (üveggyártás, hajójavítók), de a redukció nem ment 45, vagy 42 órán túl. Így jelentkezett a modern ipari társadalomnak az a paradox jelensége, hogy megnövekedett termelés és produktivitás mellett sem tud könnyebb feltételeket biztosítani a munkásnak. A munkaidőnek a produktivitás szempontjából kedvező és a termelés érdekeivel összeegyeztethető mértékéként a 48 heti munkaóra elve jegecesedett ki a legtöbb országban. Ezt számos ország kodifikálta az elmúlt év folyamán, elsősorban az iparosodó és szociálpolitikai fejlődésük lendületében élő államok (Európában Magyarország és Portugália, több délamerikai állam). Bár az USA-ban 1938 végén életbe lépett *Fair Labor Standards Act* igen nagy lépést jelentett a 40 órás munkaidő bevezetése irányában, hatását erősen korlátozza az, hogy érvénye csak az ú. n. interstate commerce-re terjed ki, a tagállamok autonóm munkaidőpolitikája pedig rendkívül konzervatív. A törvény 1940 októberéig 40 órára kívánja leszállítani a munkaidőt a hatálya alá eső üzemekben, de kivételt tesz az idényszerű üzemekben és a kollektív szerződések hatálya alá eső munkásokra, érvénye kb. 11 millió munkást érint. Igazi hatása tehát voltaképen abban fog mutatkozni, hogy az egyenlőtlenségek kiegyezésével a munkásság további szervezkedését és kollektív szerződés útján kivívott védelmét fogja előmozdítani.

A munkaidő korlátozása terén tehát fejlődésnek egyelőre csak ott van helye, ahol a munkaidő rendezése a szociális kiegyenlítés célját szolgálja és a korlátozás nem közelítette meg a termelés produktivitasában és konjunktúrájában rejlő határokat. E téren az elmúlt évben nagy tevékenység mutatkozott. Több ország (Esztország, Magyarország, Románia) rendezte a kereskedelem munkaidejét, általában 44–48 órás keretben. Fokozott figyelem fordul a munkavállalók speciális kategóriáinak helyzetére felé is: kórházi személyzet (Ausztrália, New Zealand), gyógyszerészek (Belgium), mozik (Anglia, Belgium) és a vendégforgalmi ipar alkalmazottai (Magyarország, Portugália), az újságírók stb. munkafeltételeinek rendezése felé. Hasonlóan nagy haladást tett a közlekedés modern ágai (gépkocsiforgalom) a munkaidő szabályozása. Mindenek lényege nem is annyira a munkaidő rövidítése, mely sokszor nem is számottevő, hanem inkább a munkaidő törvényes védelmének megalapozása, a munkavállaló jogainak lefektetése (pihenők, szabadnapok, túlórák stb.) és a törvényes védelem kiterjesztése azokra a kategóriákra, melyek ezt még nem élvezték.

A munkaidővédelem azonban egyenesen háttérbe szorul azokban az országokban, ahol a felfegyverkezés hatásai kiele-

zett formában mutatkoztak. Így az új német munkaidőrendelet, mely 1939 január 1.-én lépett életbe, a nyolc órás elvnek fenntartása mellett gyakorlatilag a napi 10 órás munkaidőt vezeti be a meghosszabbítás feltételeinek és formáságainak megkönnyítése folytán. Az 1939. év éles munkakereslete szabályt csinált a kivételtől, a német ipar túlnyomó része (vasipar, építőipar stb.) tíz órát megközelítő munkaidővel dolgozott. Hasonló a helyzet Japánban, ahol közel 10 óra volt az átlagos munkaidő 1933-ban. Ezen az úton pedig követni kénytelenek a példát mindazok az államok, melyek részt vesznek a fegyverkezési versenyben és belépnek a hadigazdaság állapotába.

Ezekben az országokban a *női munka* szociálpolitikája is a gazdasági helyzet ismertetett tényezőinek hatása alatt állt és az elmúlt pár év irányzatával szemben radikálisan ellentétes fordulatot vett. Így Németország politikájával szakítva kénytelen volt egyre nagyobb mértékben igénybevenni a női munkaerő tartalékait. 1933-ban 4.27 millió, 1938-ban 6.20 millió volt a női keresők száma, az utolsó évben 9%-kal emelkedett, míg a férfiaké csak 5-tel. A női munkaerő fokozott térfoglalása nemcsak a női munka számára alkalmas foglalkozásokban, illetve a kereskedelemben és irodai munkákban mutatkozott, hanem olyan iparokban is, ahol eddig ismeretlen volt és női egészségvédelem szempontjából előnytelennek számított (papír-, elektromos-, bőr-, butor-, fémipar). Ilyen éles formában ez a jelenség kétségtelenül a háborús gazdaságra való áttérés következménye. De élesen rávilágít a női munkaerővel szemben az elmúlt években követett politika mesterkéltségére. A munkanélküliség leküzdése és a népesedéspolitikai megfontolások számos országban a női munkakínálat megszorítását sugalmazták. E politika mellett következetesen csak Olaszország tartott ki, 1938-ban 10%-ban korlátozván a vállalatokban alkalmazható női munkaerő arányát. Ahol azonban nincs kielevezett munkaerőhiány és a mesterséges visszaszorítás politikai eszközei is hiányoznak, ott a társadalmi fejlődés erősebbnek bizonyul más megfontolásoknál. Ez a fejlődés a női munkaerő kínálatát újabb területeken jelenteti meg és az egyenlősítés utolsó korlátainak áttörését segíti elő. Így több állam (Anglia, Norvégia, Svédország) megnyitotta a nők előtt a közszolgálatnak eddig elzárt területeit. Másrészt e fejlődés feszültségeket teremt a női munka kereslete és a kínálat iránya között és ez ellen is küzdeni kell. Így sok helyütt érezhető munkaerőhiány mutatkozik azokban a foglalkozásokban, melyek hagyományosan női foglalkozásoknak számítanak ugyan, de a növekvő emberi igények kielégítésére kevésbé alkalmasak. Különösen vonatkozik ez a háztartási munkára. A szociálpolitika igyekszik a női munkaerő c. „menekülését” megakadályozni, ennek azonban az a feltétele, hogy a háztartási munka védelmét és társadalmi presztizsét

állami beavatkozással emeljék. Több országot (USA, Dánia, Svédország, Canada) foglalkoztatott ez a kérdés az elmúlt évben. Különösen érdekesek azok a törekvések, melyek a háztartási munkának nívóját és ezzel a munkaerő helyzetét képesítéssel, szakmai kiképzéssel igyekeznek emelni. A népesedéspolitikai érdekek védelme a női munkavállaló fokozott védelmében jut kifejezésre, különösen az anyavédelem kiépítésében. Az elmúlt évben több további ország biztosított hosszú (6—8 hetes) fizetéses szabadságot a női munkavállalóknak szülés előtt és után.

A munkapiaci egyensúly szempontja nyomul előtérbe a gyermekek és *fiatalkorúak* munkájának védelmében a hagyományos egészségpolitikai szempontok mellett. Ez a munkalépés alsó korhatárának emelésében jut kifejezésre. A Fair Labor Standards Act 16 évben, Svájc 15 évben, más államok (Németország, Délafrika, Írország, délamerikai államok) 14 évben állapították ezt meg. Ily intézkedés kiegészítője más oldalon a kötelező iskoláztatás kiterjesztése, amelynek szerepét az állam munkapiaci politikája szempontjából már érintettük. Az elmúlt évben több fontos ipari állam (Anglia, Svájc, Japán) fordított erre fokozott figyelmet, Németország pedig első ízben kodifikálja a 6 éves kortól számított 8 éves kötelező oktatás szabályát. A gyermekmunka védelme útat tört végre a gyarmatokra is, hol e téren általában botrányos állapotok uralkodtak.

Az állami szociálpolitika megváltozott funkciója érdekes új fejlődési irányt jelent a munkapiaci felek helyzetében is. Az állami szociálpolitika hagyományos funkciója az volt, hogy a munkapiaci felek harcát bizonyos egyensúlyban tartsa, ott avatkozzék be, ahol az egyik fél gyengesége az egyensúlyt és ezzel esetleg a politikai rendet is veszélyeztetheti. A törvényes munkásvédelem is e harc eredményét kodifikálta, illetőleg kiterjesztette ez eredményeket kivívni képtelen rétegekre is. Az tény azonban, hogy az államhatalom kezdeményező szerepet vállalt a konjunktúrapolitikában, a munkapiaci felek szerepére is befolyást gyakorol. E befolyás mértéke függ az állami beavatkozás intenzitásától is. Az állami kezdeményezés sikeréhez szükséges az, hogy a gazdasági életet meghatározó tényezők (árak, bérek stb.) viselkedése megfeleljen a várakozásoknak. Így a bérek és munkafeltételek alakulása sem maradhat a munkapiaci felek „magánügye“. Szinte teljesen totális tervgazdaságban, pl. Német- és Oroszországban, ez odáig fejlődött, hogy 1938-ban a bérek és munkafeltételek meghatározásába a felek közvetlen befolyása alig érvényesült. De mindenütt szükségesnek bizonyult az ellenőrzés kisebb-nagyobb mértéke, vagy lehetősége. Az állami bürokrácia mértéktelen felduzzasztása helyett tehát a *munkaadók és munkások szervezeteinek szerepe* alakul át, elvesztvén kizárólag érdekvédő jellegét. Az érdekvédelem

funkciója mellett az állami irányítás eszközének szerepét is felveszik. E fejlődés következményei a következők: 1. a szakmai szervezetek jogi elismerése végleg keresztül tör. Az államhatalom egyenesen igyekszik elősegíteni a szervezkedést. Az USA nagyjelentőségű törvényhozása után 1938-ban a délamerikai államok kodifikálták a szakmai szervezetek jogképességét. 2. Ezzel párhuzamosan fejlődik a munkafeltételek kollektív rendezésének előretörése is, a szakmai szervezetek szerződőképességének biztosítása és a kollektív szerződés jogi körülhatárolása. (Fair Labour Standards Act, Franciaország) 3. A szakmai szervezetek egyre inkább az egész szakma és nemcsak tagjaik képviselői és így a szervezkedési szabadság is új értelmet nyer. 1938-ban Hollandia, Franciaország és a svájci alkotmánytervezet vezeti be a kollektív szerződések érvényének kiterjesztését azokra, akik nem tagjai a szerződést kötő szervezeteknek. Ez a kiterjesztés az állam joga. Ezzel a szakmai szervezetek potenciális államszervekké válnak. Az eljárás lényege ugyanaz ott is, ahol a szakma szervezésének jogát monopóliummá nyilvánította az állam politikai okokból (1938-ban Esztország, Görögország, Románia, Spanyolország). A munkafeltételek meghatározása tehát „korporatív” irányba fejlődik és ez mindenképen előnyösebb a direkt állami rendezésnél. 4. E jogállásbeli emelkedést a szakmai szervezeteknek azzal kell megfizetni, hogy a munkapiaci harc éles eszközeiről le kell mondaniok. Az állam konjunktúrapolitikájában mindennél fontosabb a termelés zavartalan menete, a felektől tehát szankciók terhe alatt követeli meg, hogy vitáikat állami bírói fórum előtt döntsék el. 1938-ban a Chautemps-féle törvény is bevezette a kötelező arbitrációt. A munkapiaci küzdelmet nem lehet kiküszöbölni még büntetőjogi szankciókkal sem, de fontos fejlődés, hogy hagyományos karaktere megváltozik és jogi eljárássá alakul át.

A nagy tömegek társadalmi biztonságérzetének erősítése azonban olyan elsőrendű érdek a társadalmi és politikai átalakulások mai gyors és erős sodrú áramlatai között, hogy az állam a munkafeltételek terén maga ragadja meg a kezdeményezést ott, ahol a fejlődés nem elég gyors. E kezdeményezés különösen a *bérlpolitika* terén jelentkezik különös erővel; alap gondolata a szociális bérfelfogás a gazdasággal szemben, mértéke a munkás megélhetésének költsége egy szociális szempontból kívánatos életnívón. E felfogás térfoglalása mutatkozik az elmúlt évek során a legkisebb munkabéreknek különböző országokban való bevezetésében. Az elmúlt év alatt ez a mozgalom erősödött. Valamennyi új törvény szövegében is kifejezésre juttatja a munkás megfelelő életszínvonalának követelményét. A francia törvény pedig a bérmegállapító apparátus működését is a megélhetési költség indexének moz-

gásához kapcsolta. Legtöbb új törvényhozás az ú. n. merev rendszert honosította meg. Ez abban áll, hogy hivatalos bizottságok végzik a bérmegállapítást és a döntő befolyást az állam tartja fenn magának azzal, hogy a bérmegállapítás időpontját és kiterjedését maga állapítja meg (délamerikai államok). Az USA még merevebb módszert vezetett be: a Fair Labour Standards Act előírja, hogy 7 éven belül 40 centnél alacsonyabb órabér nem lehet a törvény alá eső vállalatokban. A bérmegállapító bizottságok feladata csak arra szorítkozik, hogy még rövidebb idő alatt végrehajtsa a bérek minimálását, s a megengedett kivételeket (tanoncok, csökkent munkaképességűek bére) az iparág természetének megfelelő módon állapítsa meg. Általánosuló irányzatot mutat a *családi bér* intézménye is. 1938 december 12.-i rendelet alapján immár az egész belga társadalom résztvesz a családi bérek terheinek viselésében, illetve szolgáltatásainak élvezetében. A segélyben részesülő gyermekek korhatárát bizonyos esetekben 18 évre emelte fel. Franciaországban a birtokosokra és kisbérlőkre is kiterjesztették a családi bér rendszerét. A newzealandi Social Security Act alapján heti 4 s. jár minden egy éve ott lakó családapának minden 16 éven aluli gyermek után. 1938-ban vezette be a családi bért Chile is. Az évkönyv figyelmét viszont elkerülte a magyar törvény megalkotása.

Az egyén biztonságérzetének növelésére irányuló politika hagyományos feladatkörében az elmúlt két évben ugyancsak fejlődést mutat. Különösen vonatkozik ez a *társadalombiztosítás* kiépülésére, mely nagy lendülettel halad az amerikai, sőt immár az ázsiai kontinensen is. Az öregségi biztosítás több országban az egész népesség öregkori biztosításává szélesedett ki (Finnország, New Zealand). Ebbe a fejlődési vonalba esik az önálló kisiparosok öregkori biztosításának megoldása is több országban. Két tipikus megoldási módszer áll előtérben, mindkettő 1938/39-ben kezdte meg működését. Közös vonásuk az, hogy a biztosítást közületi szervezet végzi és az állam nagy mértékben járul hozzá a pénzügyi terhek viseléséhez. De Anglia az önkéntes biztosítás útját választotta és megelégszik a kedvező feltételek vonzó hatásával. Az első évben 700 ezer tagja volt az új intézménynek. Németországban a kötelező biztosítás lépett életbe 1939 január 1.-én. A számítások szerint 1.6 millió személyre terjed ki. Igen fontos a társadalombiztosítás kiterjesztése a mezőgazdasági munkásság eddig elhanyagolt rétegére. E mozgalom egyik kiemelkedő eseménye az elmúlt évben a magyar mezőgazdasági munkásság öregkori biztosítása. A nagy agrárállamok viszont már e munkások kötelező betegségi biztosításának (Ausztrália, New Zealand) és orvosi gondozásuk kiépítésén fáradoznak.

A szociális biztonság politikája azonban új területekre is

utat tör magának és a munkafeltételek védelméről egyre inkább a *munkás emberi életének egésze* felé fordul; a szükségletek kielégítésének eszközeitől a szükségletek kielégítése felé. Ez az újkeletű fejlődés 1938/39-ben erős lendülettel tör előre. Különösen két területen. Az egyik a *táplálkozás* állami politikája. A Népszövetség és a Munkaügyi Hivatal tudományos kutatásainak hatása alatt igen sok állam kezd ezzel a kérdéssel foglalkozni. Az elmúlt év egyelőre még a tanulmányok és a követendő politika elveinek megállapítása jegyében állott, de agrárpolitikai okok több országban jó alkalmat adtak arra, hogy a külföldön elhelyezhetetlen termékek állami felvásárlásával és olcsó áron a kis vásárló erejű néprétegekhez juttatásával az első gyakorlati lépéseket is megtegyék a népélelmezés közvetlen állami irányítása felé (Hollandia, Norvégia). A másik új terület a *szabad idő* felhasználásának mozgalma. Az elmúlt évben kevés kérdés foglalkoztatta annyira a közvéleményt, mint ez. Az állami beavatkozás e területén egyenesen politikai jelentőségre emelkedett azokban az országokban, amelyek ezt a mozgalmat kezdeményezték (Olasz- és Németország). A többi országokban az államhatalom egyelőre csak az életszínvonal emelésének újszerű és nagy távlatú eszközét látja a szabad idő felhasználásában. Az 1938/39. évben több ország iktatta törvénybe a fizetéses szabadság jogát (az évkönyv megfelel meg Magyarországról, pedig a magyar szabályozás nemzetközi összehasonlításában is igen nagyvonalú) és fokozott támogatást igyekszik nyújtani a munkásnak abban, hogy szabadságát magas emberi színvonalon használhassa ki. A megoldás módszere mindenütt a szükségletkielégítés szervezett formáinak megteremtésében és a költségtényezők állami úton való leszállításában jegecesedik ki. Az elmúlt évben Belgium, Dánia, Franciaország, Lengyelország, Románia, Svédország rendezte be az állami szolgálat ez új ágát. Az uralkodó irányzat általában az, hogy elsősorban a munkásság kiinduló kezdeményezéseknek kell érvényesülniök; az állam szerepe csak az, hogy a modern szervezés előnyeit biztosítsa a tekintetbe jövő nagy tömegeknek és a költségtényezőket leszállítsa (utazás, elszállásolás stb. ára). E mozgalom óriási távlatokat nyit meg kultúránk demokratizálása és erőforrásainak felfrissítése felé.

Az ismertetett modern szociálpolitikai irányzatokban veres fonálként húzódik végig az alapeszme: az egyént a társadalom szervezett erőivel kell védeni a modern gazdasági és társadalmi változások kockázataitól. E törekvés érdekében avatkozik be az állam egyre mélyebben és veti latba a szervezés modern és kifinomult módszereit, hogy olyan életszínvonalat biztosítson alattvalóinak, mely megfelel a modern technika és termelés hatalmas lehetőségeinek. Az eredmény: az elmúlt évtizedekben valóban jelentős mértékben emelkedett az életszín-

vonat. De a legtöbb államban ma is a sötét nyomor mélyén tengeti életét a népesség nagy része. 1935/36-ban az Egyesült Államok, a világ leggazdagabb országának fél népessége fejenként évi 1070 dollárnál kisebb jövedelemből élt, 20%-a 500 dollárnál kisebb jövedelemből. A magyar számok eléggé ismereteseek. E számok durván, de élesen mutatnak rá egyrészt a legfejlettebb állami szociálpolitika teljesítőképességének határait, másrészt annak a két alapvető tényezőnek hatására, mely, mint láttuk az elmúlt esztendő szociálpolitikai fejlődését meghatározta. A nemzeti társadalom szolidaritásának erősítésével szinte tragikus paradoxonként áll szemben az a csökkenő szolidaritás, mely a felfegyverkezés korában, egy minden eddiginél pusztítóbb háború előtt, minimumra csökkenti a nemzetek társadalmi együttműködését. A kihasználatlan óriási termelési lehetőségek mellett, a növekvő közületi gondoskodás idején a népesség nagy része él az emberi életnivó alatt. Nincs az az állam, mely magában meg tudna birkózni ezzel a feladattal és minél egoistább módon védi saját alattvalóinak jólétét, annál nagyobb a nemzetközi feszültség a különböző népek életszínvonala között, annál szélesebbre nyílnak azok a szakadékok, melyeken át a nemzetek egyik háborútól a másikig támolyognak. Az új háború következményei kiszámíthatatlanok, de igen valószínűnek látszik, hogy az államok botcsinálta befolyásának nagy része tartós eleme marad társadalmi és gazdasági életünknek. De hogy a szörnyű circulus vitiosus ne kezdődjék előlről, két feltételnek meg kell valósulnia: hogy a szegény országok hozzájuthassanak a termelés modern eszközeihez és azokat ki is használhassák; és hogy minél teljesebb mértékben vásárolhassanak és adhassanak el a világpiacon. Ez pedig csak a nemzetek együttműködésétől várható, a nemzetközi tőkemozgalom és kereskedelem vérkeringésének helyreállításától.

Ifj. Reitzer Béla.

Az 1939. évi állatösszeírás eredményei.

Agrárstatisztikusok és állattenyésztési politikával foglalkozók eléggé tisztában voltak vele és elég gyakran kifejezést is adtak ama véleményüknek, hogy a földművelésügyi miniszter által minden év áprilisában végzett tavaszi állatösszeírás adatai nem mint exakt számok vehetők tekintetbe, hanem mint csupán irányjelző, tájékoztató adatok. Az 1939. évi áprilisban végzett állatösszeírás eredményeinek kimutatása még ezt a tájékoztatást is nehezen nyújtja, mivel a kimutatásban már a visszatért felvidéki területek adatai is benne foglaltatnak, hiányzik azonban annak kimutatása, hogy az 1938. évre vonatkozó összeállítással szemben, tehát a trianoni Magyarországon

milyen volt az állatállomány alakulása. Ha a területi változás által nem érintett megyékre nézve ki tudjuk is számítani, hogy miként változott az állatállomány egy év alatt, ez a területváltozás által érintett vármegyékre nézve a közreadott kimutatásból lehetetlenné válik. Az a körülmény tehát, hogy ebben a kimutatásban minden állatnemnél nagyobb a létszám, mint az előző évben, nem mond még sokat és az állatállomány alakulásának irányára nézve is csak körülményesebb számítások és a kombinációk után láthatunk tisztán. Ennek a számításnak és kombinációnak alapját a M. kir. Központi Statisztikai Hivatalnak a visszacsatolt Felvidék adatait összefoglaló, a Magyar Statisztikai Szemle 1939. évi májusi számában közölt állatösszeírási adatai szolgáltatják.

Szarvasmarhaállományunk az ország megnagyobbodott (de még a Kárpátalja nélkül számított) területén 2,379.532 db volt. Hasonlítsuk ezt össze más országok szarvasmarhaállományával, mivel ez adhat elsősorban is felvilágosítást arról, hogy szarvasmarhaállományunk megfelelő nagyságú-e. Nálunk 100 hold mezőgazdasági területre 25 db szarvasmarha, 5 lakosra 1 db esett. Németországban 100 hold mezőgazdasági területre 70 db, 3,3 lakosra 1 db szarvasmarha, Olaszországban 100 hold mezőgazdasági területre 34 db, 6 fej lakosra 1 db szarvasmarha, Jugoszláviában 100 hold mezőgazdasági területre 29 db, 3,5 lakosra 1 db szarvasmarha, Romániában 100 hold mezőgazdasági területre 28 db, 4,5 fej lakosra 1 db esett. A statisztikai hivatalnak előbb jelzett közleménye szerint a visszacsatolt Felvidékre nézve a szarvasmarhaállomány 345.766 db-t tett ki. Ezt levonva az 1939-ben az egész országra nézve kimutatott fenti marhaállományból, azt találjuk, hogy a trianoni területen 151.735 db-os emelkedés van, ami az ottani állománynak 8,1%-os emelkedését jelenti. Ez az emelkedés nem egyformán oszlik meg az egyes országrészekben, illetőleg megyékben. Feltűnő, hogy az ezévi állatösszeírás kimutatása szerint az Alföldön sokkal nagyobb volt a szarvasmarhaállomány emelkedése, mint az ország más részeiben. Ez az emelkedés több, mint 10%-ot tesz ki az egész országrészre nézve, Békésmegyében 13,6%, Csongrádmegyében 12,5%, Szolnokmegyében 11,8%, Hajdúmegyében 11,5%, Csanádmegyében 11%. Más években mindig a dunántúli megyék marhaállománya emelkedett sokkal nagyobb mértékben, a dunántúli megyék marhaállományának emelkedése pedig most csak 5%-ot tesz ki és a legnagyobb emelkedés Veszprémmegyében csak 7,5% volt. Reméljük, hogy ez a „feltűnő formaváltozás“ az alföldi megyékben nem az összeírás technikájának következménye, hanem a megindult fejlődésnek jele. Országos szempontból és az ottani talajerő fenntartásának szempontjából igen örövendetes volna az, ha az alföldi marhaállomány a valóságban is ilyen jelentékeny

emelkedést mutatna. Annál inkább kívánatos volna ez, mert még az ezévi összeírás szerint is az alföldi megyékben minden 4 hold szántóföldi művelés alatt álló területre esik 1 db szarvasmarha, míg a dunántúli megyékben minden 2 holdra. Ez a körülmény magyarázza meg, hogy az Alföldön az istállótrágyázás miatt olyan elégtelen, dacára az istállótrágyát nagymértékben kívánó kukoricatermelés igen kiterjedt voltának és hogy itt a termésátlagok a föld kedvező minősége mellett is miért alacsonyabbak, mint a dunántúli országrészben.

Az állatösszeírásról szóló kimutatás szerint a magyarfajta szarvasmarhára most már csak kereken 11% esett az egész állományból és ehhez meg kell jegyeznünk, hogy ez a magyarfajta szarvasmarhaállomány túlnyomó nagy részben az Alföldön volt, amiből viszont az következik, hogy a hármashasznosítású szimmentáli és szimmentáli keresztezésű szarvasmarha mellett a magyar fajta a dunántúli és kisalföldi megyékben teljesen elenyésző jelentőségű lett már. Természetes következménye a szarvasmarhafajták eloszlásának az, hogy a tejüzemekbe beszállított tejmennyiségnek 52%-a esett a Dunántúlra és 44%-a az Alföldre, holott az alföldi ellátó körzetbe esik a főváros a maga nagy fogyasztásával.

A *lóállomány* az állatösszeírás szerint nem mutat olyan nagy emelkedést, mint a szarvasmarhaállomány. A Felvidékkel megnövekedett állam területén 932.422 lovat írtak össze, 125.831 db-bal többet, mint az elmúlt évben a trianoni magyar területen. Ha ebből levonjuk a visszatért Felvidékre eső 94.054 db-t, akkor azt látjuk, hogy a régi területen 31.777 db az emelkedés, ami a múlt évi állománynak 4%-át teszi ki. A lóállomány növekedése az egyes országrészek szerint különbözőképpen alakult. A dunántúli megyékben sokkal kisebb emelkedést mutat az összeírás, mint az alföldi megyékben és míg a dunántúli megyék közül Baranya-, Fejér-, Tolnamegye a lóállomány csökkenését mutatja és a legnagyobb emelkedés sem nagyobb 2.5 százaléknál, addig az alföldi megyékben csökkenés csak Bihar- és Szatmármegyében látszik, ellenben Békés- és Csongrádmegyében több mint 10%-os emelkedést jelez az összeírás és a többi megyében 8—9%-osat. Az Északi Dombosvidék a lóállomány tekintetében is jelentéktelenebb eltéréseket mutat akár az egyik, akár a másik irányban, mint az Alföld, vagy a Dunántúl, a kisalföldi országrészre pedig nincsen még összehasonlítási lehetőség.

Talán épen a *sertésállományra* vonatkozó állatösszeírási adatokból vonták le az agrárstatisztikusok és az állattenyésztési politikusok azt a következtetést, hogy a földművelésügyi minisztériumok által minden tavasszal végzett állatösszeírás rendszere és módszere nem adhat megfelelő helyzetképet állatállományunk alakulásáról. Ezt most a sertésösszeírással kapcsol-

latban a földművelésügyi minisztérium kimutatásának zárómegjegyzése is elismeri a következőkben: „Egy év óta kísérletképen alkalmazott, új ú. n. reprezentatív módszer szerint a folyó évi február 15.-i helyzet alapul vételével megejtett sertésösszeírás a sertésállományt 5,808.000 db-ban mutatja ki. Ezzel szemben az 1894. évi XII. t. c.-ben előírt módszer szerint most megejtett sertésösszeírás — miként fenti adatok ezt tanúsítják — csupán 3,885.643 db-ot mutat ki. A kétféle módszer szerinti összeírás eredménye között tehát lényeges eltérés mutatkozik, amely körülmény a szakszerű megállapítások szerint arra vezethető vissza, hogy az 1894. évi XII. t. c.-ben előírt összeírási módszer a jelenlegi viszonyok között a követelményeknek már nem felel meg. A m. kir. földművelésügyi miniszter ennél fogva már a közeljövőben gondoskodni fog arról, hogy az összeírás módszerére nézve fennálló törvényes rendelkezések módosításával olyan módszer alkalmazása tétessék lehetővé, mely a korszerű követelményeknek megfelel“.

Ennek figyelembevételével a tavaszi sertésösszeírás számszerű adatainak részletével foglalkozni talán nem is volna célszerű, annál kevésbé, mert a földművelésügyi minisztérium mezőgazdasági hírszolgálati osztályának az 1939. június 15.-i sertéshízlalási statisztikai kimutatása szerint 1939. június 15.-én Magyarország (Kárpátalja nélkül) sertésállománya még az 5,808.000 db-nál is jelentékenyen több, 6,703.542 db. Előbb rámutattunk már arra a feltűnő jelenségre, hogy az idei tavaszi állatösszeírás a szarvasmarhánál és a lónál az Alföldön olyan sokkal nagyobb emelkedést mutat, mint a Dunántúlon, holott az előző években mindig az ellenkező volt az irányzat. Fokozott mértékben áll ez a sertésállománynál, mely az állatösszeírás szerint az előző évvel szemben az alföldi megyéknél 21%-ot tett ki, míg a dunántúliaknál csak 9%-ot. A dunántúli megyéknél legnagyobb, 12%-os emelkedés Baranya- és Fejérmegyében volt, 10%-os emelkedés Tolna- és Sopronmegyében; ezzel szemben az alföldi megyék között Pestmegyében 27%-kal, Csanádmegyében 23%-kal, Csongrádban 30%-kal és Jász-Nagykun-Szolnokmegyében is közel 30%-kal lenne nagyobb a sertésállomány, mint a múlt évben. Az Északi Dombosvidék mindkét irányban kisebb eltéréseket mutat.

Az 1939. évi összeírás szerinti *juhállomány* 1,868.122 db volt, az ugyanazon területre vonatkozó múlt évi állatállomány-nyal szemben 4,5%-os az emelkedés. A juhállomány alakulásánál az egyes országrészek között nincsen olyan nagy eltérés, mint amilyent az eddigi állatnemeknél láttunk, sőt itt az aránylag nagy juhállománnyal rendelkező Bihar- és Hajdúmegyékben létszámcsökkenést is találunk a többi megyék emelkedése mellett, az Északi Dombosvidékhez tartozó Borsodmegyében pedig éppen több, mint 12%-os a juhállomány csökkenése.

Az összeírásnak a *tenyészállatokra* vonatkozó kimutatása több számítási hibát tartalmaz, úgyhogy ennek vizsgálata épen a legfontosabb csoportoknál, a szarvasmarhánál és a lónál aligha nyújthat megfelelő következtetések vonására lehetőséget.

Örömmel kell fogadnunk a földművelésügyi minisztériumnak azt a bejelentését, hogy az állatösszeírás módszerét — hihetőleg az összes állatnemekre vonatkozólag — módosítani fogja és korszerűvé teszi. Az új módszerrel készülő állatösszeírásokból és általában minden hasonló statisztikából azonban csak akkor lehet valóban hasznos tanulságokat levonni, ha annak számadatai mögött az okozati kapcsolatokat keressük. Bármily kevésbé felelt is meg tehát az állatösszeírás eddigi módszere a követelményeknek, az ezévi állatösszeírás eredményei után vizsgálat tárgyává kellene illetékes köröknek tenniök, hogy mely okoknak tulajdonítható az alföldi állatállomány ilyen szokatlanul nagy emelkedése és hogy ez a valóságos helyzetnek megfelelő, vagy pedig, csak az összeírás metódusának hibáiból származó-e.

Éber Ernő.

IRODALOM.

Összefoglaló és csoportos könyvismertetések.

Könyvsorozat a fasiszmus gazdasági eredményeiről.

Panorami di vita fascista (Collana edita sotto gli auspici del Partito Nazionale Fascista): *Bottai*, Giuseppe: L'ordinamento corporativo, 1938. 181 lap. — *Rèpaci*, Francesco: La finanza italiana fascista, 1939. 115 lap. — *Osio*, Arturo: Il fascismo e l'organizzazione del credito, 1939. 174 lap. — *Mazzocchi Alemanni*, Nallo: I rurali nello stato fascista, 1939. 129 lap. — *Racheli*, Mario: Il fascismo e il commercio, 1939. 126 lap. — *Biagi*, Bruno: La cooperazione, 1938. 82 lap. — *Gigli*, Cobolli: Opere pubbliche, 1938. 95 lap. — *Benni*, Stefano: Le comunicazioni nel regime fascista, 1939. 98 lap. — (Edizione A. Mondadori, Milano.)

A nagyközönség előtt nemcsak nálunk, hanem Olaszországban is kevésbé ismeretesek a fasiszmus gazdasági eredményei. Még a művelt emberek legnagyobb része is megelégszik azzal, ha tisztában van a korporatív rendszer kettős pillérjének: a testületi és a szakegyesületi rendszernek alapvonaláival, azonban hogy ez mily konkrét eredményeket hozott a gazdasági élet egyes területein, etekintetben, egyes napirenden szereplő kérdésektől eltekintve, meglehetősen tájékozatlanság uralkodik. Ezt a hiányt van hivatva betölteni a fasiszta párt védnöksége alatt kiadott *Panorami di Vita Fascista* című sorozat, amelynek egyes füzetében a fasiszta élet különböző területeinek főkérdései a legilletékesebb szakemberek tollából nyernek megvilágítást. A szerzők között találunk minisztereket, pártfőtisztart, egyetemi tanárokat, testületi és szakegyesületi vezetőket stb., minden kérdésnek a leghivatottabb ismerőjét, ami a bennük foglaltak megbízhatóságát és ekként értékét nagyban emeli, annál is inkább, mivel, mint a fasiszta párt kiadványai, egyszersmind az ország sorsát irányító hivatalos pártálláspontot is képviselik.

Ismertetésünk elejére *G. Bottai* könyvét vesszük. Nemcsak azért, mivel szerzője a korporatív irodalom legrégebb és kül-

földön is legismertebb alakja, hanem azért is, mert tárgya is a legáltalánosabb, tekintve, hogy az egész *korporatív rendszer-ről* ad összefoglaló képet. Az első fejezetben részletesen visszapillant a rendszer kialakulására és töretlen vonalban vezeti le, hogy hogyan lehet már kezdettől fogva a korporatív rendszer egységéről beszélni annak ellenére, hogy a szociáldemokrata szakszervezeti rendszerből csak hosszabb fejlődés után jött létre. E kifejlődésnek három főkorszaka különböztethető meg. Az első a Carta del Lavoro elvi alapjait lerakó 1926. április 3-iki munkaviszonyt szabályozó törvényig terjed, amely a szociáldemokrata szervezetek átalakításával a fasiszta szakszervezeti rendszert valósította meg. A fejlődés a Carta-n (1926. július 1.) keresztül halad a szakegyesületi szervezetből a korporativizmus felé, s közbeneső fázisát a második korszak végét jelentő Korporációk Nemzeti Tanácsát újjáalakító törvényben (1930. március 20) éri el. Még nincsenek korporációk, de a Tanács egyes szakosztályai már kísérletképpen e jövődöbéli szervek teendőit látják el. Gyakorlati beválásuk után kerül csak sor a korporatív törvényhozás utolsó mérföldkövére, a korporációkat létrehozó 1934. február 5-iki törvényre, amely a szakegyesületi rendszer mellé beállítja a rendszer másik oszlopát is, a testületi hálózatot. A rendszer kialakulásának vázolója után az egyén és a rendszer viszonyának vizsgálata következik és ennek kapcsán leszögezi, hogy úgy a szakszervezkedés, mint az egyéni kezdeményezés tekintetében az egyénnek bizonyos szabadsága van, de a közérdek szabja meg mindenkor ennek korlátait. A következőkben a korporatív állam mibenlétét vizsgálja, főként abból a szempontból, hogy mi különbözteti meg a liberális államtól; hogy van-e különbség a fasiszta és a korporatív állam között és végül, hogy az olasz állam nevezhető-e már most is korporatívnak. Ezután a szakegyesületi, majd a testületi rendszer kerül, bár tömör, de igen alapos, mondhatni hiánytalan bemutatásra, kialakulásának története, szervezete, hatásköre és a különleges feladatokra rendelt szervei kapcsán. A következő részek a kollektív munkaviszonyok, s a belőlük származó viszályoknak, illetve az egyes termelési ágak korporációi közti ellentétek elsímítésének módozatait tartalmazzák. Érdekesen domborítja ki ezután a fasiszta önellátási törekvéseknek eltérőségét a világszerte elterjedt tervgazdaságoktól és rámutatva az autarkia szükségességére, hangsúlyozza, hogy ez a törekvés, bár a nemzetgazdasági struktúra tökéletesedését eredményezi, mégsem nélkülözhetetlen tényezője a korporatív rendnek. Az utolsó fejezet Olasz Kelet-Afrika korporativizmusával foglalkozik és az előzőekhez hasonló tömörséggel a szakegyesületi és a testületi szervek minden irányú kiépítését tárgyalja.

Az államháztartás lényegében eszköz arra, hogy az állam

céljait elérhesse. Tekintve, hogy a korporatív rendszerben a gazdasági, politikai és erkölcsi célok egyaránt megsokszorozódtak, érthető, hogy az *állami pénzügyek* jelentősége óriási mértékben emelkedett, annál is inkább, mivel a népesség szaporodása, a területnövekedés és több rendkívüli esemény (háborúk) ugyancsak ebben az irányban hatottak. Fokozott érdeklődésre tarthat számot ezért *Fr. A. Rèpaci* munkája, ahol éppen arról a nagy fejlődésről kapunk képet, amely az olasz királyság egyesülésétől a Birodalom mai állapotáig az állami célok megvalósításához szükséges anyagi eszközök előteremtése terén mutatkozott. A fasiszmus uralomra jutása után egyik legsürgősebb teendő éppen a kaotikus háború előtti és utáni állam-pénzügyi helyzet rendezése volt. A célkitűzés sikerét mindenél jobban mutatja az, hogy az 1921/22. évi 17 milliárd líras passzívum már 1923/24-ben 1 milliárd alá esett le, sőt 1925/26-ban már 2 milliárd líras felesleg is jelentkezett, amely csak az 1935. évet követő háborús évek fokozott szükséglete következtében vált újból passzívvá. A fasiszta államháztartás legfőbb eredményeiül a lira szanálását, a válság elleni sikeres küzdelmet, a hadsereg fejlesztését és a Birodalom felépítési munkáját kell elsősorban felhozni, míg napjainkban az önellátás elérése a főcél. Ezek részletes taglalása mellett Rèpaci bepillantást enged a fasiszta államháztartás minden részletébe, kezdve a költségvetés és zárszámadás egyes tételeinek taglalásától a számvitel alapvonalainak bemutatásán keresztül egész az állam vagyoni helyzetének ismertetéséig, mindenkor igen bő statisztikai adatokkal vetve össze a fasiszmus előtti kort a mai-val, különös tekintettel napjaink fokozott követelményeire.

A *hitel*, a „nemzetgazdasági tevékenység legszintétikusabb kifejezése“ a korporatív rendszerben szintén jelentős változáson ment keresztül. A sorozatban *A. Osio* könyve számol be erről és a többi műhöz hasonlóan az időrendi sorrendet követi. Az első fejezetben a fiatal olasz állam hiteléletének szervezési gondjaival ismerkedünk meg és a politikai háttér kitűnő festése mellett, bő statisztikai adatok tükrében, a vonatkozó törvényes rendeletek taglalása kapcsán a hitelintézetek, a takarékpénztárak és népbankok, valamint a földhitelintézetek kezdeti nehézségeit találjuk. A második korszak az 1893. augusztus 10-iki törvénnyel veszi kezdetét, amely a jegybankok számát 3-ra csökkentette le, s a világháború kitöréséig tartott. Alatta a nagy belső szociális feszültség ellenére is sikerült az ország gazdasági életét pénzügyileg megszilárdítani, ami a hitelintézetek fejlődésében jutott kifejezésre. A század eleji gyarmati háborúk, majd a világháború azonban oly fokozott összegeket igényelt, hogy befejezésük után, mikor egy csapásra megszűnt a szövetséges hatalmak és az Olaszország közti háborús egyensúly, gazdasági válság tört ki, amit az állandóan kísértő társa-

dalmi krízis még jobban fokozott, úgyhogy az infláció elkerülhetetlen lett. Az ennek következtében elharapódzó üzérkedő üzletek a fasizmus előestéjén így bankbukásokban nyilvánultak meg, ami már akkor felvetette az állami beavatkozás gondolatát. A fasizmus a hitellel kapcsolatos jelenségeket közérdekűeknek jelentette ki és az állami ellenőrzést rövidesen a hitelélet egész területén hatályosította. Az állami pénzügyek szanálása után sor került a hitelélet úgyszólván minden területén reformtörvényekre. Az első intézkedések között van a tőzsdék szabályozása, a bankjegykibocsátásnak a Banca d'Italia-ra való kizárólagos bízása, a defláció, majd az ezt követő stabilizáció és 1926. szeptemberében már megjelenik az első takarékoságvédő törvény. Ezt a takarékpénztárak, az agrárhitel reformja és a szakegyesületi rendszerbe való besorolás követi, amikkel párhuzamosan folyik a fél-állami pénzügyintézetek fokozatos térhódítása. Az 1929-es világválság alkalmával már jelentkeznek a korporatív rendszer előnyei: az államháztartás az ipari és mezőgazdasági termelés egyensúlya kellő alátámasztást nyújtott az állami beavatkozás sikerének. Az elkerülhetetlen likvidációk kapcsán szerzett tanulságok felhasználásával 1931-ben megalapították az Istituto Mobiliario Italiano-t az olasz iparvállalatok rövidlejáratú ingó hitellel való ellátására, majd 1933-ban az Istituto per la Ricostruzione Industriale-t, amely egyrészt az olasz ipari vállalatok fejlesztése céljából hosszúlejáratú (15—20 év) hiteleket nyújt, másrészt — szükség esetén — zökkenés nélküli felszámolásukat bonyolítja le. Az ipar mellett a mezőgazdaság is védelemben részesül a válsággal szemben. Rendkívüli hitelek nyújtásán kívül 1932-ben megszabályozták és a földművelésügyi minisztérium felügyelete alá rendelték a kis mezőgazdasági pénztárakat, majd 1937-ben hatáskörüknek a kézműiparra való kiterjesztésével mezőgazdasági és kisipari pénztárakká alakították át. A korporációkba való besorolás 1934-ben történt meg, a hitelintézetek a biztosítókkal egy testületbe kerültek. Az ekként minden ízében megszervezett olasz hitelélet száll ezután 1935-ben szemben a szankciókkal, amelyek legközvetlenebb hatása a gazdasági önellátási célkitűzésnek programmá válása lett. Az autarkia minden termelő tényező képességének a maximumra való emelését követeli meg, amely erőfeszítésben a hitelre vár a legkimagaslóbb szerep. Ennek hatása az 1936. március 12-i bankreformban jut kifejezésre, amikor a takarékoság és a hitelnyújtás közérdekű teendővé nyilvánítatik és fokozott állami védelem, illetve ellenőrzés alá kerül.

A politikailag Itália földjén már évezredek óta alárendelt szerepet játszó *mezőgazdaság* helyzetét a korporatív rendszerben *Mazzocchi Alemanni* mutatja be. Ab urbe condita kíséri végig a parasztság helyzetét, amely politikai szervezettség hiá-

nyában mindig igen nyomorúságos volt. Még a háború előtti időkben is politikai súly hiányában a parasztkérdés, különösen délen, a kivándorlásban nyert megoldást. A helyzet csak a háború utáni első évek zűrzavarában változott meg, amikor a háborúból hazatérő, nagyrészt szolgáskorban sínylődő földbérlő parasztság a kommunista eszmék szolgálatába szegődve földet követelt. A fasizmus azonnal felismerte a földkérdés égető voltát és az uralomrajutás után haladék nélkül hozzáfogott az évezredek mulasztásának helyrehozásához, a parasztságnak a nemzeti életbe való bekapcsolásához. Mindenekelőtt megszüntette az agrár szakegyesületek proletár jellegét és a többi termelési ággal egyenrangú szervként illesztette be a korporatív rendszerbe. A fasizmusnak az agrár lakosság érdekében elért eredményei különösen két vonatkozásban domborodnak ki: a gabonacsata és a talajjavítás irányában. Az előbbi jelentőségének mérlegelésénél tekintetbe kell venni, hogy már évtizedek óta az agrár célra hasznosított terület 17%-án, azaz 5 millió hektáron gabonatermelés folyt és hogy a hektáronkénti átlag 1921—1924 átlagában is már 11 q. volt, tehát nagyobb, mint Németország és Franciaország kivételével a nagy gabonatermő államokban. Mussolini a gabonacsatát az állandó gabonabizottság kinevezésével már 1925. júliusában megindította és céljául a termelésnek a termőterület kiterjesztése nélküli mennyiségi és minőségi fokozását tűzte ki. Az agrárvámok felemelése, a mezőgazdasági gépek vámmentessége, nemesített vetőmagvak kiosztása, versenypályázatok kiírása, kiterjedt propaganda segítségével stb. az összes hatósági, szakegyesületi szervek mozgósításával már 1933-ban sikerült kivívni a győzelmet. Az 1923. évi 41 millió q-val szemben 88 millióra emelkedik az évi gabonatermés, ami hektárátlagban kb. 16 q-t jelent. A gabonacsatával párhuzamosan folyt le a talajjavítási küzdelem, aminek első törvényhozási nyomai még a partializmus korából (1855) származnak, s amely kérdés azóta is állandóan napirenden szerepel. Az egymástól független, olykor ellentétes törekvések egyesítése csak a fasiszta uralom alatt következett be, amikor 1923-ban kezdetként az Agro Romano művelhetővé tételét határozták el. Az igazi küzdelem azonban csak az 1928. december 24-iki, ú. n. Mussolini-törvénnyel indult meg, amely amellet, hogy összefoglalja újból a célokat, a megvalósításhoz szükséges anyagi fedezetről is gondoskodik. Egy 1929-ben külön e célra alapított államtitkárság vette át ekkor az irányítást, s mint a könyv végén levő statisztikai táblákból is kitűnik, a fasizmus rövid idő alatt e téren is óriási eredményeket ért el (12.000 km. vízlevezető-, 3.600 km. árvizek elleni- és 1.400 km. öntözési főcsatorna, a talajjavítással kapcsolatban szükségessé vált 5.900 km. új út, 16.300 hid, 774 szivattyúberendezés 107.000 lóerő teljesítőképességgel 662.000 hektár mocsárvidék felszárítására,

126 víziszivattyúberendezés 200.000 hektár öntözésére, 320 millió m³ föld feltöltésre, 19.000 km. vízszabályozás stb.).

Mario Racheli-nek a *kereskedelemről* írt könyve is különös figyelmet érdemel, hiszen a korporatív gazdasági életnek talán ezt a területét ismerik a legkevésbé külföldön, ami érthető is, hiszen propaganda célra felhasználható nagy külső eredmények itt nem igen hozhatók fel. Bevezetésként szerző szembeállítja a fasizmus kereskedelmét a kommunista gazdasági rendszerrel, hol az állami irányítás következtében piacról egyáltalán nem lehet szó, majd a liberalizmus rendszerével, hol a piac nincs megszervezve, úgy értve ezt, hogy a szembenálló felek nem egyenlők és így a monopóliumok kialakulásának tág tere nyílik. A fasizmus kereskedelme már szervezett piacon bonyolódik le, ez azonban nem úgy értendő, hogy az állam beavatkozik a bel- és külkereskedelembé, hiszen ez napjainkban még a liberális rendszereknél is lépten-nyomon megtörténik, hanem úgy, hogy a felek egyenlősége biztosítva van az egyoldalú monopóliumok keletkezésének lehetetlenné tétele révén. A fasizmus a kereskedelem terén két főeredményt ért el. Egyrészt közös szervezetbe foglalja az addig széthúzó kereskedő társadalmat, másrészt megadja a kereskedelemnek, mint a termelés és a fogyasztás összekötő kapcsának a korporatív rendszerben őt megillető központi helyet, amely egyedül lehet képes a korporatív piacot jellemző gazdasági egyensúly biztosítására. A korporativizmus megszünteti a spekulációnak egészséges keretek közé szorításával a liberális piac üzérkedő jellegét és arra törekszik, hogy a piac árhullámzásait egyenlő ütemű és irányú mozgásba hozza. Ezt kettős úton éri el. Egyrészt a keresletre hat az ipari üzemek felügyelete és a termelésnek a testületeken keresztül való irányítása révén, másrészt az áralakulás ellenőrzése által, amelyet 1937. március 30-ika óta a testületi minisztérium a kereskedelmi és iparkamarák utódain, a tartományi tanácsokon keresztül végez. Az árak egymástól való függősége és így a piac egyensúlya szempontjából különösen lényegesek az egyes kereskedői szakmák és kategóriáknak az árakra vonatkozólag egymással kötött szerződésai, amelyek mind közrehatnak abban, hogy a korporatív rendszer kereskedelme ne csak kiegyensúlyozottabb, hanem a nemzeti hasznosság szempontjából észszerűbb legyen, mint a liberális rendszer kereskedelme. A befejező részben Racheli a kereskedelemnek az olasz gazdasági élet nagy problémái kapcsán játszott szerepét taglalja: a megtorlások korszakában az árszínvonal tartására irányuló erő kifejtést, az önellátási törekvéseknél a fogyasztásnak e nagy célkitűzés szolgálatába való irányítását s végül Olasz-Kelet-Afrikának az ország gazdasági vérkeringésébe való bekapcsolását.

A rochdale-i takácsok eszméjét, a *szövetkezeteket* is felhasználja a fasizmus a monopóliumokkal szemben. Mint B.

Biagi műve is tájékoztat róla, a szövetkezeti eszme, a tőkemonopólium következtében összefogásra kényszerült kisemberek védelmi szövetségének gondolata már az olasz egység megteremtése előtt is felvetődött, sőt Mazzini-nek, az egység egyik leghatásosabb elősegítőjének is kedves eszméje volt. Bár már 1848-ban megalakult Torinóban az első ilyen védelmi szervezet, szövetkezetek kezdetben mégis csak igen gyéren keletkeztek, ami főként az akkori minden tekintetben visszamaradt gazdasági viszonyokkal magyarázható. Amikor azonban az ipar és mezőgazdaság gyors fejlődésnek indulásával a társadalmi feszültség mind jobban kiélesedik és politikai pártok alakulnak, amelyek felismerik a szövetkezeti eszmében rejlő pártpolitikai tényezőt, rövidesen, különösen a 80-as években elharapóznak a szövetkezetek. A háború utáni években már teljes mértékben politikai jelleget öltenek a szövetkezetek, különválnak a kommunista, a nemzeti és frontharcos egyesülések, amelyek működésében a gazdasági célkitűzés egész elsikkad. A fasiszta Nagytanács már 1923-ban leszögezte a fasiszta szövetkezet alapvonalait, amelyek szerint a szövetkezet megszűnik politikai fegyver lenni. A fasiszta szövetkezet nem terhelheti az állami mérleget, saját lábán kell megállnia a szabad versenyben. E célkitűzés elérése végett a fasizmus a meglévő szövetkezetek között nagy tisztítómunkát végzett és a meghagyottakat felügyelet és működésük koordinálása céljából 1926-ban egy közjogi szervezet, a szövetkezetek nemzeti intézetének létesítésével beillesztette a korporatív rendszerbe. Ez az intézmény azonban sem nem korporációs, sem nem szakegyesületi szerv, hanem kizárólag a szövetkezetek összhangjának biztosítására rendelt intézmény. A szakegyesületi rendszerben a szövetkezeteket a fogyasztási, termelői, mezőgazdasági, szállítási stb. szövetkezetek nemzeti federációi képviselik, bár a magánvállalatok közé való besorolásuk nagy nehézségbe ütközött. Hasonlóképpen nagy elvi harc dúlt a korporációk létesítésekor is a szövetkezetek körül, végül is azonban azon elv alapján, hogy a magánkezdeményezési elv a korporatív gazdálkodásnak is alapelve, elismerésre talált a szövetkezeti eszme, sőt, mint az egyes termelési ágak közti együttműködést teremtő szerv közérdekű célkitűzése érdekében védelemben is részesül.

A fasizmusnak a gazdasági élet terén elért legláthatóbb eredményeiről, a *közmunkákról Cobolli Gigli* tájékoztat. A közhatalóságok rossz anyagi helyzete következtében még kisebb méretű közmunkákról is csak elvétve lehet beszélni a fasizmus előtt Olaszországban, s még ezek is teljesen a politika szolgálatában állottak. Mussolini már kezdettől fogva nagy súlyt fektetett a közmunkákra, amelyek lebonyolítása céljából külön minisztériumot létesített, sőt az egyes nagyobb munkákra, különösen Délolaszországban, decentralizált szerveket is alkotott,

amelyek azonban már 1936-ban megszűntek. A jelenleg is fennálló közmunka-szervek közül legjelentősebbek az útépítési és a családi lakóház építési intézetek, amelyek 1928, illetve 1936-ban jöttek létre. E szervek irányítása mellett bonyolódik le az olasz közmunkaprogram nagy része, amely a fasizmus első három lusztrumában már 28 milliárd lira értéket képvisel, anélkül, hogy bele lenne számítva a talajjavításra és az állam saját vagyoni állagának növelésére fordított 12 milliárd. Részletesen taglalva e hatalmas összeg megoszlását az egyes célok között, Gigli a legszámottevőbb közmunkák statisztikai adatokkal való részletes ismertetésére tér át és sorra veszi a vízszabályozási, a belhajózási, az út- és vasutfejlesztési, a kikötők korszerűsítési, lakásépítési és közegészségügyi, az afrikai útépítési, a vis-majorkárok elleni és végül a közvizek villamosági kiaknázására irányuló közmunkák terén elért óriási eredményeket.

A sorozatnak ismertetésünkben utolsónak felvett kötetében *St. Benni* ad képet a fasizmus *közlekedésügyéről*. A vasuti szállítás terén a háborút követő években különösen zavaros állapotok uralkodtak, az államvasutak 250.000 főnyi tisztviselő-kara pártpolitikai fegyverré vált és így érthető, hogy a szolgálat pontos ellátásáról szó sem lehetett. A fasizmus felismerve, hogy a vasuti szállítás zavartalansága a normális gazdasági állapotok helyreállításának alapfeltétele, minden törekvését annak szentelte, hogy minél racionálisabbá váljék a vasuti szállítás. A személyzet csaknem felére való apasztásával (1937: 132.500) karöltve, technikai újítások bevezetésével sikerült a költségek leszállítását és a szolgálat rendszerességét elérni, úgyhogy ma a személyzet észszerű kihasználásában az egész világon Olaszország vezet. A hálózat és a berendezési tárgyak is állandóan tökéletesednek, a szállítás sebessége is nő és a szénrel való takarékoskodás miatt mind nagyobb súly helyeződik a villamosításra. Hasonló fejlődés mutatkozik a személy- és teherszállítás technikai lebonyolítása terén is, ezt kedvezően segítette elő az utóbbi években az ország gazdasági viszonyainak javulása, ami által lehetővé vált a válságos 30-as években jelentkező deficit fokozatos kiküszöbölése is. A korporatív rendszer ellenőrzését a magánkézben levő engedményes mellékvasutak, helyiérdekűek stb. sem kerülhették el, további fennállásukat azonban a fasizmus sem gátolja. A vasuthoz hasonló mérvű fejlődés jellemzi a pósta-, táviró-, telefon- és rádiószolgálat minden ágát. Tökéletesedett a műszaki berendezés, emelkedett a szolgáltatások száma, egyszerűsödött a szolgálat, s a személyzet csökkenése és a racionalizálás bevezetése révén estek az üzemi költségek. Még az előbbieknél is nagyobb haladás jelentkezik a kereskedelmi tengerészetnél, amelynek állománya a világháború előtti 1.7 millió tonnáról 1919-ben 880.000 tonnára esett, amellelt, hogy a megmaradtak is erősen lerom-

lottak. A fasizmus uralomra jutásáig kevés intézkedés történt a pótlásra, sőt az egyéni szempontok korlátlan érvényesülése következtében állandósultak a sztrájkok, tarifa- és bérharcok is, amik a helyzet további romlására vezettek. A korporatív rendszer ezeket az utóbbi zavartényezőket az érintett ágak fegyelmezése által rövidesen elhárította, szabályozta a kikötők jogi helyzetét, műszakilag tökéletesítette azokat, majd fokozatosan sor került a hajóparknak állami támogatással való fejlesztésére is, úgyhogy 1936-ban már 3.2 millió tonnára emelkedett az állomány. A forgalom szervezése tekintetében nagyjelentőségű az 1936. december 17-iki törvény, amely a hajók mineműségének gondos figyelembevételével földrajzilag 4 nagy hajótársaság közt osztotta fel a tengeri szállítást, növelve ezzel egyrészt az olasz hajók versenyképességét és kikapcsolva másrészt az egymással szembeni, az egész nemzetgazdaság szempontjából káros árversenyt.

Végigpillantottunk az előzőekben a Panorama-k gazdasági vonatkozású kötetein és seregszemlénk befejezéséül sem hangsúlyozhatjuk eléggé, hogy a 100—180 lapos, tetszetős füzetekben foglalt adathalmaznak mily szerény kivonata ismertetésünk. Az egyes művek igen sikerülten vannak megszerkesztve, látszik, hogy kitűnő szerzőik mennyire átértékelték a sorozat célkitűzését: a nagyközönségnek az időszerű kérdésekről való népszerű, de mindazonáltal teljesen szakszerű tájékoztatását. Ennek megfelelően tényeket, adatokat közölnek, az egyes kérdésekre vonatkozóan behatóan ismertetik a hivatalos álláspontot, s elhagyják a vitákra alkalmat adó problémák inkább elvi jelentőségű feszegetését. A sorozat mindegyik kötetét közös szempont uralja: a fasizmus által elért eredmények mind teljesebb érzékeltetése, amire az időrendi sorrend követése, a fasiszta forradalom előtti korrallal való összevetés mutatkozott a legmegfelelőbbnek. De a fasiszta rendszert annyira jellemző egység a füzetekből kiáradó szellemben is megnyilvánul és a szerzők különbözősége ellenére is összekovácsolja a gazdasági élet egyes területeit felölelő műveket. A szerzők személye e nagy egységben úgyszólván eltűnik, úgyhogy esetleg egyesek ezt már az önállóság hiányának foghatják fel. Az olasz viszonyok ismerői előtt azonban a szerzők ezen önkéntes háttérbe vonulása — ami csak még jobban elősegíti az elért eredmények hatásának zavartalan érvényesülését — nem más, mint a fasizmus által a rendszer minden munkásától, a legnagyobbaktól is megkövetelt szerénység jele. A sorozat egyes köteteit, mint a fasiszta pártnak az egyes gazdasági problémákra vonatkozó állásfoglalását, nyugodtan ajánlhatjuk mindazok figyelmébe, akik a korporatív rendszer hatékonyságát az elvi célkitűzésen túlmenően az elért hatalmas eredmények tükrében kívánják látni.

Futó Mihály.

Könyvismertetések.

Bernát Gyula: „Az új Magyarország agrárpolitikája, 1867—1914“. Budapest 1938. (416 lap).

Az a korszak, amelynek agrárpolitikáját az előttünk lévő könyv feldolgozza, lényegében egybevág I. Ferenc József alkotmányos uralkodásának idejével. Ez a korszak pedig Magyarország gazdasági fellendülésének fénykora. De azt is megállapíthatjuk, hogy nincs egész Európában még egy ország, mely a gazdasági fejlődés útján viszonylag oly hatalmas haladást mutathat fel, mint Magyarország. Minthogy Magyarország ebben a korszakban még túlnyomóan agrárjellegű volt, mert a nemzeti jövedelem legnagyobb hányadrésze a mezőgazdaságból fakadt, a fokozódó iparosodás nagyobb arányokat pedig csak a világháború után öltött, hazánk gazdagodásának főforrása a mezőgazdaság volt. Hálás feladatra vállalkozott tehát szerzőnk, aki a fiatal agrárpolitikai írógárda egyik kimagasló képviselője, mikor hazánk gazdasági fejlődése e fénykorának agrárpolitikáját tárja elénk.

A könyv anyagát három részre osztja. Az I. részben nagy költőnk szavát talpraesetten felhasználva, a tudomány nélkül való országról beszél. Feltárja hazánk mezőgazdasági helyzetét a kiegyezés korában. Rámutat arra az elmaradottságra, amelyben hazánk mezőgazdasága volt birtokjogi, művelési, hitelkielégítési szempontból. Tömören vázolja a kötött földbirtokrendszer átalakítását szabad forgalmuvá. Az elidegenítési, megterhelési és feldarabolási szabadság bekövetkezett korszakához fűződik a magyar mezőgazdaság hatalmas fejlődése, ama hátrányok dacára, amelyek a földbirtokforgalom szabadságának szórványos következményei voltak.

Vázolja, hogy a földbirtok eladósodásának növekedésével párhuzamosan emelkedtek a termelési költségek és csökkentek a terményárak a kiegyezés körüli esztendőkből. Az állami szükségletek növekedése pedig a mezőgazdaság közterheit fokozta. Az egyenes adókra vonatkozólag e helyütt kevésbé ismert érdekes adatokat közöl szerzőnk.

A mezőgazdasági munkaerőszükséglet vázolásánál rámutat a jobbágmunka megszűnése után a szabad munka előtérbe nyomulására s a szabad mezőgazdasági munkások munkabérének jelentős emelkedésére. Itt csak azt jegyezzük meg, hogy azt nem lehet állítani, hogy ez időszakban kedvezőbb helyzetben volt a magyarországi munkavállaló mint a németországi, mert az aratórésze nagyobb volt (62. lap); ne feledjük, hogy a belterjesebb művelés mellett a kisebb aratórész mennyiségileg meghaladhatta a magyarországi nagyobb aratóhányadot. Viszont érdekesen mutat szerzőnk a munkáskezek

elégtelenségére e korszakban s arra, hogy a kisbirtokosok a téli hónapokat inkább henyéléssel, mint megfelelő munkavállalással töltötték. Nem a munkaerő hiányzott, hanem a munkateljesítmény volt elégtelen.

A jobbágyfelszabadításhoz fűzött reményeket vizsgálva, rámutat arra, hogy az urbéri viszony fennállása alatt is jelentékenyen haladt a mezőgazdasági termelés megfelelő tőkebefektetés és szakszerű elvek alkalmazása esetén. Ez a körülmény azonban nem lehet érv a mellett, hogy a jobbágyfelszabadítás nélkül is fellendült volna az egész mezőgazdaság. A kezdet nehézségeinek leküzdése után mégis csak a jobbágyfelszabadításnak volt köszönhető az egészséges kisgazdaosztály kialakulása, amely értékes nemzetfenntartó elem egyik főbiztosítója az ország politikai függetlensége megőrzésének.

„Az új horizontok“ vezérszó alatt a II. részben az állami agrárpolitika fejleményeit tárgyalja 1867-től 1914-ig. Az abszolút uralom idejében az általános osztrák polgári törvénykönyv hatálya Magyarországra kiterjesztetvén, a földbirtokforgalom szabadságának az 1848-as törvények által megvalósított nagy elvét, gyakorlatilag életbe is léptette, a telekkönyvi intézménnyel pedig megteremtette a földhitel biztos alapjait. Szerzőnk tömören foglalja össze a telekkönyvre vonatkozó rendelkezések nagy jelentőségét gazdasági szempontból, továbbá a földadó kataszter és a telekkönyv összhangba hozatalára vonatkozó törekvéseket.

Igen érdekesek a birtokforgalom jogi korlátainak problémáját felölelő fejtegetések. A problema helyes felfogása érdekében nem lett volna felesleges kifejteni a birtokminimum és parcellaminimum közötti különbséget, amelyet annyiszor összezavarnak s figyelemre méltatni azt a magas színvonalú vitát, mely a magyar általános polgári törvénykönyv tervezetével kapcsolatban a magyar jogászegyletben a földbirtokjogunk reformja tárgyában lefolyt. A magyar általános polgári törvénykönyv tervezete átmentette nagyon helyesen a földbirtokforgalom szabadságának elvét a magyar jogrendszerbe, azzal, hogy a különleges (speciális) törvényeknek legyen fenntartva a netalán szükségesnek mutató bizonyos irányú korlátozások megvalósítása.* Szerzőnk inkább hajlik a birtokfeldarabolási szabadság korlátozása felé. (82. lap).

A mezőgazdasági munkaerő védelmére vonatkozó agrárpolitikai lépések is gondos feldolgozást nyertek. A telepítés kérdése sem kerülte el a gyakorlati megoldások iránt kellő ér-

* Vessd össze: *Fellner Frigyes*: „Földbirtokjogunk reformjához tekintettel a magyar általános polgári törvénykönyv tervezetére“. Magyar Jogászegyleti Értekezések. 1901., továbbá *Imling Konrád*: „A földbirtok mozgósítása“ c. jogászegyleti előadás s az ehhez fűződött érdekes vita. (U. ott 1906.).

zékkel rendelkező jeles szerzőnk figyelmét. E téren azonban e helyütt is megemlítendő volna az 1897: XXXII. t. c., a hazai pénzüzetek által kibocsátott némely kötvények biztosításáról, amely egyéb, a mezőgazdaság szempontjából fontos célok mellett, a telepítés ügyéből keletkezett hitelígyények kielégítésére volt hivatva.

A tőke szerepe a mezőgazdasági termelésben szintén elemzés tárgya. A tőkehiány egyre inkább érezhető volt. A mezőgazdaság adósságterhe ösmeretlen volt. A Keleti-féle próba-felvétel eredményei nem voltak megbízhatók. A mezőgazdaság hitelforrásainak elemzése során érdekesen foglalja össze az Osztrák-Magyar Bank munkásságát, mely hiteléletünk lendületes fejlődése érdekében nagy szolgálatokat tett. Ugyancsak megindult a pénzüzetek alapítása és ezeknek szakszerű, óvatos, körültekintő tevékenysége a hitelszükséglet kielégítése érdekében a mezőgazdaság, ipar és kereskedelem terén. A lesújtó kritika a vidéki pénzüzetek ellen e korban túlhajtott; ez kitűnik abból is, hogy az 1880-as évek folyamán a hitelszövetkezetek eszméje kezdett ugyan tért hódítani, de kevés gyakorlati eredménnyel járt. (148. lap). Viszont egészséges magyar gazdasági érzékre és józan ítéletképessegre valló szabályozását az Országos Központi Hitelszövetkezetnek érdekesen és találóan adja szerzőnk. Ugyancsak kitűnő áttekintést nyerünk az állattenyésztés előmozdítására irányuló állami támogatás különböző irányú megnyilvánulásairól és valóban megnyugvással tekinthetünk az elért eredményekre.

Igen figyelemre méltó fejtegetéseket találunk a mezőgazdaság termékeinek értékesítéséről, melyek napjainkban is haszonnal megszívlelendők.

Az állami agrárpolitikai műveletek gondos ösmertetése mellett a társadalmi agrármozgalmak sem kerültek el szerzőnk figyelmét és tanulságosan számol be az idők során tartott gazdakongresszusokról és szakértekezletekről, a Magyar Gazdaszövetség megalakulásáról, stb. Itt csak arra kívánnánk a figyelmét felhívni, hogy a szóban forgó időszakban, midőn a mezőgazdaság súlyos helyzetének bizonyítására az ingatlanok kényszereladási eseteinek számszerű emelkedésére mutatnak, nem szabad elfelejteni, hogy nem csak a mezőgazdasági, hanem a városi ingatlanok is elkülönítetlenül szerepelnek az adatokban, továbbá a végrehajtási esetek számának emelkedésével párhuzamosan a kölcsöntételek száma még nagyobb mérvben emelkedett.

A könyv III. része a terveket és alkotásokat tárgyalja s érdekesen jellemzi *Darányi Ignác* földmivelésügyi miniszter egyéniségét s felfogásának és tevékenységének tartalmát.

Bernát Gyula könyve hézagpótló szakirodalmunkban és

kitűnő összefoglalását nyújtja a kormányzat közel felszázados nagyszabású és eredményekben gazdag agrárpolitikájának.

Fellner Frigyes.

Bud János: Az idők szellemében. Budapest, 1939. Stephaneum, 240. oldal.

A 12 politikai tanulmányt magában foglaló könyvben a „Harc a jövőért“ és „A munka mítosza“ folytatását olvashatjuk. Mint az első sorokban az író is jelzi: „továbbkutatom a magyar sors problémáit“. Csupa veszedelmesen időszerű és nagyönis közlelről érintő problémát vet fel, amelyek megközelítése és megoldása felé vezető utat a felelős állásban eltöltött hosszú évek tapasztalataival bíró biztonságával jelöli ki. A kijelölt út néha bizony eléggé nehéz, de nem járhatatlan, mint ahogy a multban sem volt az, még nehezebb helyzetekben sem. Bizonyságul állítja oda, a sokkalta mostohább időkben és nagyobb nehézségek ellen, az ő kormányai által végzett úttörést, amely nélkül ma még ott sem tarthatnánk, ahol tényleg találhatunk.

Azt hisszük, jól érzékeltük a felvetett problémák vonalvezetését, midőn ezt a *nemzeti termelékenységünk emelésében és az így elérendő nagyobb szociál-produktum arányosabb elosztásában* ismertük fel. Mindegyik gondolata közvetlenül vagy közvetve innen indul ki vagy épenséggel ide torkollik. Még az egyetemes érdekű, nemzetközi vonatkozású problémák megbeszéléseiben is, többé vagy kevésbé határozott formában, észrevehető ez a szempont. Néhány problémát, a sok közül, ismertetünk.

A könyv kristályosodási pontja: *nemzeti produktivitásunk fejlesztése* és ezáltal az általános életnívó emelése. E köré csoportosulnak a felsorakoztatott gazdaságpolitikai *részletfeladatok*, mint pl. az egyes termelési ágak (mezőgazdaság, ipar) fejlesztése, továbbá az ennek kapcsán felsorolt igen fontos *részfeladatok*, mint amilyenek az egyes termelési tényezők (munka, föld, tőke, oktatás, szervezés, igazgatás, stb.) egyenkénti és komplementer megszervezettségükben való izmosítása.

Mezőgazdaságunk erősítésének, — mint vallja — a *népeltartó erő* irányában kell történnie, mert mai adottságunkban mindinkább „számolni kell u. i. azzal, hogy iparunk nem fogja tudni az eddigi mértékben felszívni népfellegünket“. A lehetőség a népeltartó erő fokozására meg van, mert „a magyar föld tartalékjai kiaknázatlanok“ még. A belterjes művelés kilátásai igen széleskörűek, emellett a meliorációk módot nyújtanak az extenzív irányú terjeszkedésre is. Igen fontos szerepet tulajdonít a *földnek*, mint szervező erőnek. A „földnek nem-

zetalakító ereje“ van. Ezért kerül mindinkább előtérbe a földtulajdon arányos megosztásának kérdése is. A birtokreform gyorsítása ezenkívül az organikus társadalmi kiegyensúlyozódás folyamatát fogja hathatósan szolgálni. A birtokreformnak azonban lelkiismeretes *termelési reformmal* kell együtt járnia, hogy a termelésben visszaesés és a termelékenység fejlesztésében fennakadás ne következzen be. Ellenkező esetben a föld népesség-eltartó erejének fokozódása kérdésessé válik. A földművelés produktívitásának emelésére, ami a termelési reform feladata, sorompóba kell állítani az összes termelési tényezőket. *Földön* kívül a munkát (nagyobb bér kell ahhoz, hogy „a munkástól több teljesítményt és gondosabb munkát“ várhasunk) s a tőkét is. Természetszerűleg minthogy tőkében szegények vagyunk, a munka intenzitás irányában kell a tartós fejlődést kiépítenünk. A szövetkezeti gondolatnak és a közösségi termelésnek itt nagy lehetőségeket jósol. Mindez azonban még nem lesz elég, a „termelési reform megkövetel egészséges *áralakulást*“ is. A mezőgazdasági termelés nivójának emelését e tekintetben azonban összhangba kell hozni *iparosodásunkkal*, merthiszen „az igazi agrárgondolat a józan és megfontolt iparosodásban található meg munka- és fegyvertársát“.

A fontosabb gazdaságpolitikai részletfeladatok közül kiemelt jelentőséget tulajdonít a *kartelkérdés* rendezésének, a korszerű *közigazgatás* kiépítésének és a „nemzetépítő“ *hitelpolitikának*.

A *kartelt*, „mint a gazdasági élet autonóm szervezési formájá“-t tekinti, amely megfelel a nagyobb egységek alakítása felé való sodródás irányzatának, amely gazdasági életünkben mindinkább tapasztalható. A kartel elméleti feladatát a termelés és fogyasztás összhangba hozatalában jelöli meg. Mindazonáltal a kartelalakításra mutató hajlamot a közgazdaságban élők lelki adottságától teszi függővé. Szigorún gazdaságtudományi oldalról nézve a dolgot, — anélkül, hogy a szerző több oldalról is megfontolás tárgyává tett álláspontjával most itt szembe helyezkednők — „népi politika és szociális gondolat“ jegyében gondolkozva, mi a kartel igazi feladatát *inkább* a korszerű produktívitas *közhasznúvá tételében* véljük, a *szociális ár** kialakításában. A törvényes szabályozásnak ezt is szem előtt kellene tartania. A kartelalakítás mérvét illetően pedig azt hisszük, hogy mégis *jobbára* a gazdasági adottságok és a jogi lehetőségek azok a szempontok, amelyek itt végeredményben döntenek. Népünk individuális beállítottsága inkább az agrártömörülések-, helyesebben: szövetkezetek-től való húzódozásban mutatkozik meg.

Amikor az író a „korszerű“ *közigazgatás* mellett tör lánd-

* A *szociális ár* fogalmát illetően utalunk *Andreich Jenő: Szükség van-e az árelmélet kiépítésére?* 1937. (Balás-Heller, Ünnepi dolgozatok) c. tanulmányára.

zsát, kívánságát igen sűrítve és találóan mondja meg abban a néhány szóban, amelyeket itt idézünk: „közigazgatásunk ne élje ki magát a fölényes jogalkalmazásban“. Tehát ne elégedjen meg a gazdasági kérdések dilettáns kezelésével, hanem hasznos támogatója legyen a gazdasági élet helyes irányú szervezésének. Ma, amikor „a haladás iránya a szabályozott verseny felé tart“ s „szervezettebb, fegyelmezettebb, koordináltabb és így szükségképen ellenőrzöttebb gazdasági rend felé megyünk“, a gazdasági életnek szüksége van hozzáértő és gazdaságilag is szervezőképes közigazgatásra, amelynek kezébe nyugodtan lehetők az olyan feladatok, mint az adminisztratív protekcionizmus, a szociális gondolat, stb. fontos és kényes adminisztrálása. A korporatív gazdasági rend fokozatos térhódítása pedig már egyenesen megköveteli a szakavatott közigazgatást.

„Nemzetépítő *hitelpolitika*“ról szólva nem hallgathatja el hiteléletünk komoly hiányosságait, amik, tekintve a hitel nélkülözhetetlen katalizátor szerepét a mai gazdasági rendszerben, nemzetgazdaságunkra nagy hátrányt jelentenek. Noha kissé rezignáltan állapítja meg: „tőkeszegények vagyunk s így a munkaintenzitás a jövőnk“, mégis tántoríthatatlan meggyőződése, hogy egészséges és erősebb hitelszervezetünk mennyire alkalmas lehet nemzeti produktivitásunk emelésére, akár a mezőgazdaság belterjesítésére, akár iparosodásunkra gondolunk. Ma már nem fér kétség hozzá, hogy hitelszervezetünk megerősödése szoros kapcsolatban van industrializmusunkkal. Figyelemmel kell itt lenni más nézőpontra is. Ma, amikor „belekerültünk az aktív nemzeti pénz- és hitelpolitika korszakába“ és amikor „bankjegyek fedezetébe a kereskedelmi váltók mellé bevonultak a munkaszerző és pénzügyi váltók“ is, a hitelszervezet egészségben tartásán, különösen az aktív pénzügyi politika tekintetében, sok múlik. Kívánatosnak tartja, hogy hitelszervezetünk mielőbb, s mostmár eredményesebben, *alkalmazkodjék tőkepiacunk speciális természetű keresletéhez*, nevezetesen, termelési ágaink (különösen a mezőgazdaság) sajátlagos hitelszükségleteihez, hitelhosszúságban és kamatmagasságban egyaránt.

A felvetett problémák megtárgyalásait átgondolva, megállapítható, hogy az író az „idők szellemében“ álló erősen *aktív gazdasági politikát* sürget, de emellett párhuzamosan a *magyar nemzeti célokat szolgáló népi szociálpolitikát is*. E sorrendhez ragaszkodik, kiindulva azon alapvető tapasztalásból, hogy a szociális emelkedés tartósan csak nagyobb gazdasági és organizatórikus teljesítéssel, a nemzetgazdasági produktivitás megfelelő javításával kapcsolatban képzelhető és várható el. Igazán huzamos társadalom-gazdasági egyensúly csakis így remélhető, nem pedig hiú illúziók várva-várt, de soha el nem jövő csodatevése nyomán.

Kádás Kálmán.

Matolcsy Mátyás: A magyarországi jövedelem- és adótehermegoszlás. Budapest, 1939. 124 l.

Az utóbbi években a nemzeti jövedelem és a jövedelemeloszlás vizsgálata Magyarországon mindinkább előtérbe nyomult. Mivel magából a nemzeti jövedelem névleges értékéből a lakosság életszínvonalára érdemleges következtetést vonni nem lehet, a nemzeti jövedelem számítása mellett a jövedelemeloszlás meghatározása is fontos. A jövedelem nagyságánál ugyanis sokkal lényegesebb az, hogy a jövedelemeloszlás kedvező legyen s ne legyenek olyan kirívó egyenetlenségek, amelyek gátolhatják a nemzeti élet fejlődését.

Kétségtelen, hogy a jövedelemeloszlás vizsgálatát csak megközelítéssel lehet megejteni, különösen áll ez Magyarországra nézve, hol a közületi terhek nagy részét ellentétben más nyugateurópai országokkal, nem a jövedelemadó fedezi. Így a Magyarországra nézve végzett jövedelemeloszlási vizsgálatoknál a jövedelemadó-statisztika nem is használható sikerrel. Éppen ezért a megközelítéssel végzett vizsgálat eredményei inkább csak nagyságrendet jeleznek, azonban még így is értékes tájékoztatásul szolgálnak.

Az adótehermegoszlás helyes megállapítása céljából szerző az ország lakosságát 3 jövedelemkategóriába osztja. Az első kategória a dolgozók széles rétegét, 7,054.039 lelket, az összes lakosság 81.2 %-át foglalja magában. A másodikba a polgári társadalom vékony törzse, 1,582.150 lélek tartozik, mely a lakosság 18.2 %-át teszi, míg a harmadik kategóriába a nagyvagyonúak és nagyjövedelműek kisszámú tábora, mindössze csak 52.130 lakos tartozik, a népességnek 0.6 %-a. 1930/31-ben az egyéni jövedelem összegéből az első kategóriára, fejenként átlagosan csak 290 P, a jövedelem 44 %-a esett, a másodikra 1.050 P, a jövedelem összegének 36 %-a, míg a harmadik, legkisebb csoportra 17.800 P, azaz az összes egyéni jövedelem 20 %-a esett. A három kategória jövedelmének egymáshoz való aránya ilyen elhatárolás mellett 1:4:61 volna. Meg kell említeni, hogy ezzel szemben a többi nyugateurópai államokban a jövedelemeloszlás többnyire kedvezőbb. 1928-ban például Németországban a jövedelemeloszlás a következő volt: A lakosság 89.6 %-a az egyéni jövedelemnek összegéből 64.1 %-kal, 9.7 %-a 26.1 %-kal, míg a legnagyobb jövedelműek csoportja, a lakosság 0.7 %-a, 9.8 %-kal részesedett. A jövedelemeloszlással kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a konjunktúraváltozások folytán az egyes kategóriák jövedelmi viszonyaiban lényeges változások jöhetnek létre, amikor is a számszerű kivizsgálás még nehezebb feladatok elé állítja a kutatót.

A jövedelemeloszlás egyenlőtlensége, amint szerző megál-

lapítja „a lakosság széles rétegének igen alacsony életszínvonalára enged következtetni“. (35. l.). A jövedelemeloszlás azonban egymagában még nem ad tiszta képet a megélhetési viszonyokról. Sokat változtat ezen az adóteher-megoszlás, azaz az a körülmény, hogy a szerző által felállított népességkategóriákban az adóteher a jövedelem milyen részét teszi. Bár itt is megkülönböztetést kell tenni az adóteher és a közteher között. Az adóteher ugyanis csak egy része a köztehernek. Kétségtelen azonban, hogy az adóteher a jövedelemkategóriák szerinti megoszlásának ismerete, az ország lakosságának anyagi helyzete, életstandardjának helyes megítélése szempontjából igen fontos.

Szerzőnek az adóteher megoszlására nézve végzett számításai azt mutatják, hogy a 440 millió P-re rugó *egyenes adó* 23.7 %-a az első, 44.1 %-a a második, 32.2 %-a pedig a harmadik kategóriára esik. A 118 millió P-t kitevő *fogyasztási adó* 53.3 %, 40.7 %, és 6.0 %, míg a 131 millió P-nyi *illetékek* 38.8 %, 39.2 %, 22.0 % arányában oszlanak meg. Az egyenes adók, forgalmi, fogyasztási adók, vámok, jövedékek és illetékek 1.003 millió P-t kitevő összegéből az első jövedelemkategóriára 377 millió P (37.6 %), a másodikra 416 millió P (41.5 %), míg a harmadik, nagyjövedelműek csoportjára 209 millió P (20.9 %) esik. Végeredményében tehát az ország lakosságának 81.2 %-ára, az egyéni jövedelemnek 44 %-a, az adótehernek kereken 38 %-a esett, 18.2 %-ára az egyéni jövedelemből 36 %, az adóteherből pedig 41 % jutott, míg a lakosság legkisebb, de legvagyonosabb része, 0.6 %-a, az egyéni jövedelemnek 20 %-át mondhatta magáénak, az adóteherből pedig 21 %-ot viselt. „Annak a kérdésnek vizsgálata, hogy az egyes jövedelemkategóriákra nehezedő adóteher a jövedelemnek hány százalékát teszi, nehézségbe ütközik. A jövedelemeloszlás vizsgálatát ugyanis a népszámlálásnak az 1930. évre vonatkozó foglalkozási statisztikája miatt az 1930. évre végeztük el, az adótehermegoszlás vizsgálatát pedig a rendelkezésre álló 1935. évi adóstatisztika alapján az 1935. évre számítottuk ki, mert a további évek adóstatisztikája még nem adott elegendő részletezést“. (116 l.).

Az 1930/31. évben a magyar nemzeti jövedelem névleges értéke 4.635 millió P volt. A világgazdasági válság folytán a válságos évek során természetesen lényegesen hanyatlott s 1935-ben már 636 millióval, 14 %-kal volt alacsonyabb az 1930/31. évinél. Ha a jövedelemkategóriáknak az 1935. évre vonatkozó adóterhét már most az 1930/31. év nemzeti jövedelmének 14 %-kal csökkentett adataival állítjuk szembe, úgy tisztább képet kapunk arról, hogy az adóteher hány százalékát teszi az egyes jövedelemkategóriákra eső jövedelemnek. Az 1935. esztendőre redukált, kereken 4000 millió P-t kitevő egyéni összes jövedelemből az első kategóriára 1.760 millió, a másodikra 1.440, míg a harmadikra 800 millió P esik. Szembeállítva eze-

ket az adatokat az egyes kategóriák 377, 476, illetve 209 millió pengős adóterheivel, megállapítható, hogy az adóteher a legszélesebb népréteg összes jövedelmének 21 %-át, a polgári társadalom jövedelmének 29 %-át, a csekély számú, de nagyvagyonúak jövedelmének pedig 26 %-át teszi. Az összes adóteher pedig a nemzeti jövedelem 25 %-ára rug. Az adó súlyosságára nézve azonban — amint azt szerző helyesen állapítja meg, — csak akkor kaphatunk tiszta képet, ha az egyes jövedelemkategóriákban az egy-egy főre jutó jövedelem összegét is meghatározzuk. Az egy lélekre jutó átlagos jövedelem az első kategóriában 250, a másodikban 910, a harmadikban 15.350, átlagosan pedig 460 P-t tesz, míg az egy lélekre jutó adóteher a jövedelem 21, 29, illetve 26, átlagosan pedig 25 %-át teszi. Abszolút számokban az egy lélekre jutó adóteher kategóriánként a következő volt: 52, 264, 3.990 P. Ennek folytán az egy lélekre jutó jövedelem adóteher nélkül 198, 646, illetve 11.360 P-t, átlagosan pedig 345 P volt.

Amint ezekből a számadatokból világosan kitűnik, „az adóteher ilyen megoszlása azt mutatja, hogy az adóztatás rendszere nem elégíti ki az adóteher progresszivitásának követelményét“ (118 l.). Nyilvánvaló ugyanis, hogy a széles népréteg szempontjából a fejenkénti átlagos jövedelemből leadott 52 P összeg nagyobb súllyal jött számba, mint a 910 P-ből fizetett 264 P, vagy akár a 15.350 P-ből fizetett 3.990 P adó. Az alsó kategóriában ez a körülmény az életszínvonal süllyedését vonja maga után, míg a legfelsőbb kategóriában csak a vagyonosodás mérséklését eredményezi. Az adóteher megoszlását véve figyelembe, megállapítható, hogy az alsó és a polgári társadalom között érvényesül bizonyos progresszió, melynek mértéke a két kategória között 38 %-os. A polgári társadalom és a nagyjövedelműek kategóriája között azonban progresszió helyett az adóteher degressziója jut érvényre, melynek mértéke eléri a 10 %-ot, holott, ha a második és harmadik kategória között is ugyanaz a progresszió érvényesülne, mint az első és a második között, akkor degresszió helyett 40 %-os volna a progresszió. Szerző a lineáris progresszió elvét sem tekinti azonban az igazságos teherviselés alapjának (120 l.), s lineáris progresszió helyett másod- vagy harmadfokú görbe által meghatározott fokozottabb emelkedést tartana szükségesnek, mely esetben a három jövedelemkategóriában az adóteher a jövedelemnek 21, 29, és 50 %-át tenné. A második és harmadik kategória között jelenleg érvényesülő degresszív adóteherviselésből a másodfokú progresszió alapján felépülő adórendszerhez, a jelenlegi adórendszer teljes átépítése volna szükséges. Az átépítés alapelve pedig nem lehet más, mint hogy az adóteher súlypontját a fogyasztási és forgalmi adókról a jövedelmadó hatásosabb kimunkálására kell áthelyezni. Az egyenesadó —

a föld-, a ház-, a jövedelem-, stb. — kivetésében pedig a progresszió elvét végig kell vezetni.

Matolcsy Mátyás ezzel a munkájával úttörő vizsgálódást végzett s értékes adalékot szolgáltatott a jövedelem- és az adótehermegoszlás bonyolult témakörének vizsgálatához. A munkát rövid németnyelvű összefoglalás zárja le, s így a munka főbb megállapításai a külföldi szakkörök számára is hozzáférhetőkké váltak.

Sipos Sándor.

Rappard, William: Post-war efforts for freer trade. (Geneva Studies, Vol. IX. No. 2.) Geneva, 1938. 67 lap.

Ez a kitűnő kis tanulmány történetírás és történeti dokumentum egyben. Mint történetírói teljesítményt az anyag érdekes és világos összeállítása és elemzése tünteti ki. Történeti dokumentummá magatartása emeli: egy szép és értelmes emberi gondolat teszi le a fegyvert vak erők pusztító hatalma előtt. Mindenekfölött azonban aktuális írás: rövidesen új háború pusztításai után kell újra építeni a világot.

A tanulmány a szerzőnek 1938-ban a London School of Economics-on tartott Cobden-émlékelőadásait foglalja össze. Rappard nemcsak meggyőződéses híve a cobdeni értelemben vett szabadkereskedelemnek, hanem egész élete és tevékenysége is összekötötte ezzel az ideával. A Népszövetség munkájában annak megalakulása óta tevékenyen vett részt és vezetője annak a genfi főiskolának, mely őrzi és gondozza ma is a nemzetközi kapcsolatok tudományát és progresszív szellemét.

Mi a mondanivalója egy cobdenistának húsz évvel az első világháború után, a második előtt, tanítómesterének eszméiről és hagyatékának sorsáról? A csatavesztes vezér emlékiratai legalább olyan érdekesek, mint a győzteséi, de sokkal tanulságosabbak. Rappard tanulmányában is egy katona vizsgálja előttünk csorbult fegyverét, kutatván veresége okát.

Az angolszász praktikus próféták naiv hevével Cobden többet látott a szabadkereskedelemben angol gazdaságpolitikai szükségszerűségnél. Az emberi fejlődés céljának, a nemzetek békes közösségének és a civilizáció emelkedésének eszközt kereste benne. Szabad világkereskedelem vezet a világbékéhez, tanította. Követőinél ez a politikai gondolat azóta is szorososan karöltve jelenik meg a tudományosan igazolt érveléssel, azaz a nemzetközi munkamegosztás jövedelemnövelő hatásával. Amily mélyreható és ma már komolyan nem támadható vizsgálat erősítette meg elméleti igazukat, annyira nem gondolták át a szabadkereskedelem és a világbéke közötti összefüggéseket. Egy súlyos kö-

vetkeztetési hibáért, melynek filius ante patrem a neve, keserves csalódásokkal kellett megfizetniök.

A népszövetségi világbéke-szervezet bölesőjében ringatott szabadkereskedelem-csecsemő takarója is ez a tévedés volt. De a takaró hipokrizissal is hímezve volt. Wilson 3. pontjában követelte a világkereskedelem korlátainak lebontását és a kereskedés feltételeinek egyenlősítését a nemzetek között. A népszövetségi alapokmány megszüvegezésénél ebből a követelményből lett a 23. szakasz a) pontja, mely arra kötelezi a tagállamokat, hogy „méltányosan kezeljék a nemzetközi kereskedelmet“ a „különleges szükségességek“ határai között. A protekcionista Amerika már itt megkötötte naiv elnökének jószándékát. Hogy Cobdennel szóljunk, az értelem gyöngébbnek bizonyult „sinister interest“-eknél. Rappard előadásában nyomon kísérhetjük a további kudarcokat e nem biztató kezdet után. Az 1920-as brüsszeli konferenciát, ahol az olasz delegátus már hangoztatja a „have-not“ nemzetek elégedetlenségét. Az 1922-es génouai és 1923-as genfi konferenciát, az előbbi értékes politikai kapcsolatok megteremtésével oszlott szét, de a szabad forgalomról mélyen hallgatott. Az utóbbi végzett a háború után legtöbbit; legalább eltakarította a protekcionizmus sallangjait, a háborús gazdálkodás örökségét; a lényeghez hozzá sem nyúlt. Érdekes és jól megválogatott anyaggal mutatja be az 1927-es és 1933-as világ-gazdasági konferenciákat; eredményük az, hogy független szakértők és politikusok egyaránt megállapították, mik a protekcionizmus kényszerítő okai.

A tanulmány második részében Rappard rendszerbe foglalja ezeket az okokat. Megkülönbözteti a gazdasági tudatlanságból táplálkozó protekcionizmust attól, mely céltudatosan mond le a nemzetközi munkamegosztásról. És mi sem lehet keservesebb számára, mint az a megállapítás, hogy a tudatlanság protekcionizmusa egyre elenyészőbb helyet foglal el a gazdasági, társadalmi és újabban elsősorban katonai tényezők erejétől indított, tervszerű protekcionizmus mellett. E tényezők tekintetében újat nem is akar mondani, csak rámutat azok szerepére az ismertett értekezletek és akciók lefolyásánál. Az eredményt következetesen és nyíltan fogalmazza meg: „azok, akik tehetnék, nem akarják, akik akarnák, nem tehetik.“

A jövő tekintetében nem optimista és ez tanulmányának igen aktuális vonatkozása. Hiszen a második európai nagy háborúban máris hallunk hangokat a békerendezés egyik fő céljáról: a nemzetközi munkamegosztás visszaállításáról. A világháború után háborús örökség, a hadigazdálkodás teremtette termelési túlkapacitás (excess industrial capacity) sarkalt minden protekcionista törekvést, nemcsak társadalmi, hanem védelmi szükségességek miatt. Nem kell ezzel a tényezővel, ezután is számolnunk?

A következtetés lesújtó az ortodox cobdenista gondolatmenetre nézve. A szabadkereskedelem nem útja, hanem függvénye a nemzetközi békének. Rappard meg is fordítja a cobdeni sorrendet. „A nemzetközi kereskedelem nem lehet szabad addig, míg a világban ellenséges, vagy gyanakodó nemzetek állnak egymással szemben.“ Kár, hogy nem mondta ki a végső következtetést is, noha ezt már maga sem tagadhatja. A második „világháború“ utáni békét az igazságra és ésszerűségekre kell alapozni. E bölcsesség nem új, 1922-ben Lloyd George így oktatja ki a valuták bizonytalanságán és a kereskedelem kötöttségén kesergő szakembereket: „Mi is kell Európának? Béke — igazi béke.“ A felismerés tehát nem lesz új, csak a hipokrizis ne legyen a régi.

Ifj. Reitzer Béla.

Schneider F. P.: Zur Theorie der Goldwährung.
Gustav Fischer, Jena 1939. 176 l.

Napjainkban mindig nagy érdeklődésre tarthat számot olyan német tudományos munka, amely a valuta kérdésével foglalkozik. Azt várjuk tőle, hogy a mai német valutapolitika mélyében fekvő elméleti összefüggések rendszerét nyújtsa. Annál inkább meglep, hogy szerző ezt a kérdést csupán nagy általánosságban érinti és a hangsúlyt arra helyezi, hogy érveket hozzon fel az aranyvaluta alapelvének helyessége mellett.

Emlékeztet, hogy a világgazdasági válság hatása alatt a közgazdasági írók mind nagyobb számban fordultak szembe az aranyvaluta alapelvével. Addig inkább csak a valutapolitika bizonyos módszereivel szemben hallatszottak hangok. Ekkor azonban komoly formában merül fel a kérdés, nem lenne-e helyesebb az aranyvalutát megfelelő számú független nemzeti valutával felváltani? A felhozott érvek között egyik legfontosabb az volt, hogy az aranyvaluta és a nemzeti konjunktúrapolitika egymástól lényegükben eltérő rendszerek, amelyek egymással alig egyeztethetők össze. Nehezebb feladatnak bizonyult azután a nemzeti valuta alapjának kiválasztása. Az idevonatkozó legkülönbözőbb elképzelések között a legelterjedtebb az *indexvaluta*. Gondolata a XIX. század első felére nyulik vissza. *Attwood, Lowe* és *Scrope* angol közgazdászok a társadalmi élet legnagyobb igazságtalanságának tekintették, hogy a pénzbeli tartozás reális ökonomiai tartalma a pénzérték véletlen alakulásának legyen kiszolgáltatva. Ide vonatkozó javaslataikban már az *indexvaluta* gondolatát pendítik meg. Majd az angol-amerikai kultúrkörben *Bellerby, Keynes, Cassel* és mindenekelőtt *I. Fisher* munkásságában épül tovább ez az elmélet. Innen megy át a német irodalomba is. Az *indexvaluta* célja valamely meghatározott árnívó megrögzítése. Az tehát,

hogy a nemesfém változó mennyiségével szemben valamely változatlan indexszám legyen a valuta alapja.

Szerző igen élesen világítja meg az indexvaluta problémáját. *v. Mises*-sel szemben elfogadja *Keynes* azon felfogását, hogy a pénz vásárló erejének mérése, ha módszertani nehézségekbe is ütközik, elvileg lehetséges. Figyelembe kell venni azonban azt, hogy csak valamely meghatározott személynek, illetve legfeljebb a személyek meghatározott homogén csoportjának vásárlóerejéről lehet beszélni. Az árnívó az egyik osztály részére emelkedő lehet, ugyanakkor a másik osztály részére süllyedő. Nincs tehát a pénznek egységes, nemzetgazdasági objektív csereértéke. De viszont arra sem lehet gondolni, hogy „az“ árnívót rögzítsük. Rögzíteni csupán „egy“ árnívót lehet. Vagy a fogyasztási javakét, vagy pedig a termelési tényezőkéét. Az igazi nehézség azonban szerző szerint ott kezdődik, ahol arról van szó, hogy az így nyert valutaindexszel a pénz- és a hitelpolitikát funkcionális függésben tartsuk. Nagy nehézségeket rejthet magában a külső (devizakurzus) és a belső (vásárlóerő) stabilitás közötti szintézis megteremtése is. Mind-ezen kérdések megítélése szempontjából végsőleg az a döntő körülmény, hogy kinek dolgozik az indexvaluta rendszere. Áll-e mögötte olyan hatalom, amely akaratát keresztül is tudja vinni.

Szerző szembefordul azzal a felfogással, amely az indexvalutát, mint valamely meghatározott nemzetgazdasági rendszer szoros tartozékát szemléli. Az indexvaluta gondolata elképzelhető a liberális gazdasági rendszerben is. Hiszen az indexvalutának társadalmi szerepe is azon múlik, hogy az államhatalom milyen érdekeket tart szem előtt. Az a körülmény pedig, hogy valamely állam az aranyvaluta, vagy inkább az indexvaluta alapjaira helyezkedik, belső adottságaitól függ. Így többek között külkereskedelmének jelentőségétől, a világ tőkepiacától való függőségének mértékétől.

Szerző szerint a különböző valutarendszerek között leginkább még az aranyvaluta helyeselhető. Legalább is mindaddig, amíg a tökéletes tervgazdaság utopisztikus messzeségben fekszik. Ide vonatkozó felfogását részletes és mélyen szántó fejtegetésekkel támasztja alá. Arra a megállapításra jut — és ezzel eléggé elterjedt felfogásnak híveként tűnik fel —, hogy a világháború után azért mondotta fel az aranyvaluta automatizmusa a szolgálatot, mert a népek között dúló politikai ellentétek gazdasági küzdelemhez vezettek. A valutakérdés megoldása is így elsősorban a politikai magatartás kérdése. Valamennyi állam külkereskedelmi politikájának normalizálása és a világgazdasági kapcsolatok kimélyítése az az út, amely az aranyvalutának is egészséges megalapozásához vezet. Azonban a világgazdasági kapcsolatok kimélyítése is attól függ, mennyiben sike-

rül összeegyeztetni a gazdaságon kívüli lehetőségeket, célokat és módszereket, mennyiben van remény ahhoz, hogy a kereskedelmi- és a valutapolitikai intézkedések az együttműködés és a kölcsönös bizalom szellemében jönnek létre.

Csikós-Nagy Béla.

Pahl, Walther: Weltkampf um Rohstoffe, Leipzig, 1939. 361. l.

A nyersanyagok körül dúló világküzdelem annak a fontosságának egyenes következménye, melyet a nyersanyagok a gazdasági életben és különösen a nemzetgazdaságok életében elfoglálnak. Nyilvánvaló tehát, hogy a nyersanyagokért folytatott küzdelemben minden nemzet kénytelen résztvenni, de a vezetőserepet, mint minden más téren általában, úgy itt is a nagyhatalmak játsszák, mellettük a közép- és kisállamok a második vonalba szorulnak. Ezekből az összefüggésekből szinte önként adódik az a kérdés, melyet ma már nemcsak a közgazdász és a politikus, de az átlagember is egyre gyakrabban felvet, hogy melyek azok a legfontosabb nyersanyagok, melyeknek birtoklásáért ez a világküzdelem folyik és amelyeknek hiánya az egyik hatalmat a másikkal szemben hátrányos helyzetbe hozza, és különösen, hogy miképpen vannak az egyes nagyhatalmak egymással összehasonlítva a nyersanyagellátás terén felkészülve. Ezekre a nagyhorderejű és időszerű kérdésekre kívánja Walther Pahl legújabb munkájában a választ megadni, mégpedig a lehető legkonkrétabb formában.

A nyersanyagpolitika fő nehézségei, mint erre Pahl már az előszóban rámutat, nemcsak abban rejlenek, hogy a nemzetközi munkamegosztás mechanizmusa, a világkereskedelem, igen tökéletlenül működik, hanem a hatalompolitikai szempontok fokozott érvényrejutásában. Ma minden nemzetgazdaság honvédelmi gazdasággá készül átalakítani, s ezen olyan autonóm és autark nemzetgazdaságot ért, melyben az idegen nemzetgazdaságtól való függés minimálisra van szorítva. Ez a cél gyakorlatilag a nyersanyaggyártással valószínűsíthető meg a legjobban. Egy nagyarányú strukturális változás körvonalra bontakozik ki tehát a nyersanyaggyártásban, mely a mesterséges nyersanyagok alkalmazásában éri el csúcspontját s amelynek okait kutatva egyben a nyersanyagok körüli küzdelem két fő kérdésére is feleletet kapunk.

Ezeknek az összefüggéseknek megfelelőleg, Pahl munkája első felében horizontális áttekintésben a föld nyersanyagháztartását ismerteti, négy könyvben csoportosítva az energiaszolgáltatást, a fémeket, a textilnyersanyagokat és kaucsukot, továbbá az élelmezési és élvezeti nyersanyagokat; míg a második részben vertikális síkon a hét világhatalom nyersanyagfegyverzetét ismerteti.

A nyersanyaggazdálkodás legfontosabb fejezete az energiagazdálkodás, mert ettől függ egy ország teljesítőképessége békében és háborúban egyaránt s a honvédelmi gazdaság kiépítésénél is ennek van döntő jelentősége. A legfontosabb energianyersanyagok a szén, a kőolaj és a vízierő. 1935-ben az év energia világtermelésének 64,9 %-a esett a szénre, 18,8 %-a kőolajra és 7,6 %-a vízierőre. Amerikát tekintve azonban a kőolaj már háttérbe szorította a szenet, de a szén jelenlegi válságának nemcsak a kőolajok és vízierők fokozottabb alkalmazásából származó strukturális okai vannak, hanem közrejátszik itt a túltermelés, a technikai hatásfok emelkedése folytán beálló szükségletcsökkenés, valamint az új széntermelő területek bekapcsolódása is. A szén válsága azonban csak átmeneti jellegű, mert hosszú lejáratra a világ különböző kőolajkészleteinek nagyságát csak 110—111 évre becsülik, míg a szénét 1600—290 évre. Amellett a szén nemcsak energiaelőállításra, de ipari nyersanyagnak is kiválóan alkalmas, minthogy különböző termékei révén igen sok fontos iparágnak az alapanyaga, sőt kőolaj is előállítható belőle szintetikus uton. Nem lehetetlen tehát, hogy a kőolajok kifogyása esetén azokat majd szénből pótolják annál is inkább, mert ezen a téren a lehetőségek még távolról sincsenek kihasználva, amit az is mutat, hogy még Németország is csak szénkészlete 2—3 %-át dolgozza fel az elhasználás előtt ipari nyersanyagnak. A szén eme kimagasló jelentősége ellenére ma a kőolajért folyik a leghevesebb küzdelem, eredményeképpen a két legerősebb küzdőfél, a két angolszász hatalom kiegyezett és olyan nagyarányú olajfrontot hozott létre, mely a világtermelés 85 %-át tartja kezében. A tőke az a segédeszköz, mely lehetővé teszi, hogy a Brit világbirodalom a világtermelés 20 %-át aknázza ki, bár a termelésben csak 2,5 %-al vesz részt. Pahl a mexikói olajért folytatott küzdelmet mutatja be annak illusztrálására, hogy az idegen tőke miképpen szegül ellene a nemzeti érdekeknek s egyben azt is igazolja vele, hogy a sikeres nemzeti politika függetlenítheti magát ettől a káros befolyástól. A vízierő mozgósítása a villamosság szempontjából fontos, mert bár a vízierővel nyert energia csak 7,6 %-át teszi ki a világ összenergiatermelésének, mégis a világ villamosenergiájának 35 %-át vízierővel állítják elő. Csak a vizesések dolgoznak alacsonyabb termelési költségekkel mint a széné, míg a duzzasztóművek általában háromszor olyan magasán, bár a honvédelmi gazdaság szempontjából ez a szempont nem mérvadó.

A fémek között messze a vas a legjelentősebb, amit az is mutat, hogy a hét nagyhatalom egyben a hét legnagyobb vastermelő ország is. A vassfeldolgozás gyakorlatilag a széntelepekkel áll szoros kapcsolatban. Ebből a szempontból Anglia és az Egyesült Államok vannak a legkedvezőbb helyzetben, mert

az előbbinél a közeli előfordulás, az utóbbinál az olcsó víziúton való szállítás igen gazdaságos. Igen nagy jelentősége van a kohászati eljárások tökéletesedésének is, minthogy így a termelésben 40% erejéig már a vassalak is felhasználható, továbbá az ötvözőfémek hozzáadásával előállított vasötvözeteknek, melyek a tiszta vasat és acélt egyre jobban kiszorítják. A szerző ismerteti a többi politikai és hadi jelentőségű fémet is és különösen a könnyűfémek fontosságát emeli ki, melyek nemcsak a legfontosabb technikai követelményt, a holt súly csökkentését teszik lehetővé, hanem a tarkafémek kifogyása esetén egyedül fogják majd a fémeket képviselni; ez lesz az úgynevezett „magal-kor“

A gyapot és kaucsuktermelésben mutatkozó túltermelési (magnézium-alumínium kor). A hadi fémek között a réz vezet. válság szemléltetően bizonyítja azt a megállapítást, hogy a kapitalisztikus világ gazdaság összeomlása és a honvédelmi gazdaság térnyerése következtében a monokultúrák többé nem előnyt, hanem hátrányt jelentenek. A műanyagok forradalma is ezeken a területeken a legnagyobb arányú, mert a műfonalak és a műgummi messze felülmúlják minőségre természetes megfelelőiket s minthogy amellet még termelési költségeiket is sikerült messzemenőleg csökkenteni, tömegcikké lettek.

Az élelmiszerek terén a könyv a zsírpótlás problémáit tárgyalja különösebb figyelemmel, és ismerteti a növényi zsírok felnyomulását az állati eredetűekkel szemben s külön kitér a bálnazsír jelentőségének méltatására is. Az élvezeti nyersanyagok azért jelentősek, mert keresletük igen merev és kielégítése lélektani szempontok miatt kívánatos a honvédelmi gazdaság számára. A kávé, tea és kakaótermelés túltermelési válsága és helyzete hasonló a gyapotéhoz.

A második részben a hét nagyhatalom nyersanyagfegyverzetének vizsgálatára Pahl összehasonlító táblázatokat szerkesztett 45 nyersanyag alapján úgy, hogy 12 százalékcsoportba osztotta egy-egy hatalom nyersanyagait a birtokolt mennyiségnek megfelelőleg és külön rovatban tünteti fel a hiányokat. Külön rangsort nem állít össze, mert az így kapott kép amúgy is elég plasztikus.

Az önellátás legmagasabb fokán az Egyesült Államok áll, melynek hiánya csak kaucsukban, néhány fémekben, kávéban és teában van, de ezeknek pótlása szempontjából nem kedvezőtlen a helyzete. Ebből a célból a kémia és a tőketartalékolás a legfontosabb segédeszközei. Az Egyesült Államokkal csak a Brit világbirodalom hasonlítható össze, mert a világbirodalom jól kiegyenlíti Anglia kedvezőtlen helyzetét a nyersanyagellátás terén. Franciaország a középosztályt képviseli ezen a téren s fejlődési lehetőségei gyarmatai gazdasági mozgósításában rejlenek. Kőolaj és szénhiányát Angliával és az Egyesült Államokkal egyetértésben pótolhatja a legjobban. Szovjetország

ország a leggazdagabb nyersanyag hatalom a földön még akkor is, ha az erre vonatkozó propagandaszámokat kellő értékükre leszállítjuk; a gazdasági szervezetlenség és a közlekedés kis teljesítőképessége miatt azonban nem foglalhatja el az őt megillető első helyet. Japán a legszegényebb a hét nagyhatalom között nyersanyagokban s ezen a helyzeten Mandzsuria megszerzése sem javított lényegesen, úgyhogy most a kiútát a hatalmas kínai nyersanyagbázisok megszerzésében keresi. Olaszországnak sok nyersanyaga van, de ezek mennyiségileg mind elégtelenek. Az élelmiszerek terén már nem esik messze az autarkiatól, de minden más téren hatalmas hiányokkal küzd, annál is inkább, mert gyarmatbirodalma egyelőre inkább teher-tételt jelent csak. Hasonlóan kedvezőtlen helyzetben van Nagy-németország is; jóllehet nyersanyagban nem szegény, de a nagy szükséglettel nem tud lépést tartani sem élelmiszerekben, sem ipari nyersanyagokban. Legnagyobb nyersanyag tartaléka a kémia, segítségével valóban bámulatraméltó erőfeszítéseket tett ugyan, de a behozattól nem tudta függetleníteni magát. Minthogy újabban behozatali nehézségekkel küzd, gyarmatait követeli vissza, mert ezek kellő megszervezés esetén a mai behozatal 20%-át tudnák nyújtani nyersanyagokban.

Befejezésül még csak azt látszik szükségesnek kiemelni, hogy Pahl könyvének legnagyobb érdeme a kiválóan összeállított és legújabb, nyersanyagokra vonatkozó adatok feldolgozásában található. Ezek az adatok főleg az 1937-es évre vonatkoznak, de ahol rendelkezésre állottak az 1938-as, vagy 1939-es adatok is, ott mindig a legújabbat hozza és ez valószínűleg nagyban hozzá fog járulni ennek a könnyű és világos stílusban megírt gyakorlati irányú munkának a sikeréhez.

Horváth Róbert.

Annuaire International de Statistique Agricole 1938/39. Rome 1939. 1035 p.

A római Nemzetközi Mezőgazdasági Intézet legutóbbi évkönyve szerint a népesség az összes világrészekben szaporodott:

Világrész	L a k o s s á g		Lakosok száma négyzetkilométerenkint	
	1932	1937	1932	1937
Európa	383,977.095	396,455.009	70.1	73
Oroszország	165,748.400	170,467.186	7.8	8.1
Észak Amerika	171,903.922	179,881.710	7.7	8
Dél Amerika	83,199.523	89,804.788	4.5	4.8
Ázsia	—	1105,762.129	—	40.9
Afrika	143,661.089	153,335.121	4.8	5.1
Oceánia	9,834.351	10,400.789	1.1	1.2

Részletes adatokat közöl az évkönyv az egyes országok *termő területeiről s a termelés valamint az állattenyésztés eredményeiről*. A főbb mezőgazdasági terményekben a bevetett területet s a termést az alábbi kimutatás tünteti fel:

Termény	Terület millió hektárban				Termés millió méter- mázsában			
	1928/32	1936	1937	1938	1928/32	1936	1937	1938
Búza	104.2 136.7	100.9 147.8	106.4 147.8	112.7 153.4	1050 1267.6	957.5 1266.5	1037 1479.4	1228.5 —
Rozs	19.2 45.6	18.8 42.3	18.7 41.5	19.4 39.8	245.8 460.3	228.6 —	225.9 —	272.6 —
Árpa	29.6 36.9	27.6 36.3	28.4 37.1	28.3 36.7	350.5 410.2	310.5 —	327.7 —	353.8 —
Zab	41.8 59.2	37.8 55.4	38.3 55.8	38.2 54.9	523.7 665.8	416.9 —	475.8 —	502 —
Kukorica	78.8 82.7	78.2 81	76.7 79.4	77 79.4	1096 1130	915 —	1149 —	1133 —
Cukorrépa	2.1 3.2	2.1 3.4	2.2 3.4	2.3 3.5	540.5 638.5	563 731.3	618.3 836.9	604 771
Burgonya	13.2 19	13.5 29.1	13.8 21.2	13.8 —	1544.3 2003.3	1639 —	1860 —	1731 —

A rovatokban levő felső szám a bevetett területet s a terméseredményt Oroszország nélkül tünteti fel, az alsó szám pedig Oroszországgal együtt. A terméseredményekről Oroszországtól csak hiányos adatokat sikerült beszerezni.

A *búzával* bevetett terület ismét növekedett 6 millió hektárral, a terméseredmény pedig mintegy 220 millió métermázsával. Miután a búzatermelés csökkentésének kérdése jelenleg az érdeklődés középpontjába került, az alábbiakban közöljük az évkönyv adatait a bevetett területről és a termésről a főbb búzatermelő és fogyasztó államokban:

Ország	Bevetett terület ezer hektárban			Termés millió métermázsában		
	1936	1937	1938	1936	1937	1938
Északamerikai Egyesült Államok	24,662	30,392	31,106	170.4	203.7	253.2
Canada	10,361	10,346	10,493	59.5	48.9	94.1
Argentína	5,750	7,083	7,778	38.5	67.8	50.2
Ausztrália	4,838	4,984	5,558	39.2	41.2	50.9
Anglia	689	700	740	14	14.1	18.8
Franciaország	5,206	5,094	5,059	69.2	70.1	92.9
Németország	2,083	1,954	2,038	44.2	44.6	55.7
Ausztria	252	250	250	3.7	3.9	4.4
Csehszlovákia	928	854	897	15	13.9	18
Jugoszlávia	2,246	2,193	2,156	29.1	23.4	30.2
Románia	3,431	3,551	3,818	34.9	37.5	48
Bulgária	1,195	1,308	1,395	16.3	17.6	21.5
Magyarország	1,648	1,510	1,620	23.8	19.6	26.8
Olaszország	5,136	5,172	5,028	61.1	89.6	80.9
Lengyelország	1,731	1,692	1,754	21.2	19.2	21.7

A tengerentúli országok mind jelentékenyen növelték a búzával bevetett területet, különösen az USA. A terméseredmények úgy a tengerentúli mint az európai államok nagyobbak voltak mint az előző években, főleg azért, mert 1938-ban igen jó volt a termés, kivéve Argentínát, ahol elemi csapások rontották el a kedvező eredményt. Legnagyobb volt a többlet az USA-ban, mintegy 50 millió métermázsá s elsősorban ez okozta a búza árak esését. *Magyarországon* a bevetett terület csökkent, de a terméseredmény emelkedett. Indiából hiányoznak az adatok s ez okból nem volt felvehető a kimutatásba.

Ami a *termésátlagokat* illeti búzában Dánia vezet hektáronként 35.1 métermázsával s ilyen magas termésátlag 1928 óta sehol sem volt. Németalföld: 34.4 Németország: 27.4, Magyarország: 16.6. Árpánál a legnagyobb termésátlag volt Svájcban: 23.5, Magyarország 12.7. Rozsnál: Dánia 34.2, Magyarország 22.7. Burgonyánál: Belgium ipari célokra 276.5, fogyasztásra 217.5, Magyarország 73.5 (1937-ben 86.8). Kukoricánál: Svájc 29.5, Magyarország 22.7. Cukorrépánál: Dánia 373.6, Magyarország 220.

Az *állatlétszámra* most sincsenek az évkönyvben adatok az egész világról, de az egyes országok állatlétszámáról részletes felvilágosítást nyerünk.

A *külforgalomra* vonatkozó táblázatok kimutatják a behozatalt és a kivitelt az 1933—38. években. Az alábbi összeállítás a legfontosabb mezőgazdasági terményeket illetőleg feltünteti a behozatali többletet (+) s a kiviteli többletet (—) millió métermázsában. Egyszerűsítés okából csak az Európára és Amerikára vonatkozó adatok vannak felsorakoztatva, miután a többi világrésznek ezen termények forgalmánál nincs döntő jelentősége.

Világ-rész	Búza		Búzaliszt		Rozs		Árpa		Zab		Kukorica		Rizs	
	1937	1938	1937	1938	1937	1938	1937	1938	1937	1938	1937	1938	1937	1938
Európa	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Észak	99.1	94.7	1.9	3	3.9	5.7	15.4	18.6	5.1	6.1	89.3	78.1	13	12.1
Amerika	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+	—	+	+
Dél	30.3	51.2	5.1	5.5	5.5	1.5	2.6	7.2	0.7	0.8	24.5	34.9	2.2	1.0
Amerika	—	—	+	+	—	—	—	—	—	—	—	—	+	+
	27.8	16.5	0.6	0.6	0.9	0.1	3.0	2.08	4.5	4.2	91	27.6	0.6	0.6

Európába a búza behozatal 1937-ben igen nagy volt s csak kevéssel csökkent 1938-ban. Búza szükségletét főleg Amerikából fedezte. A kukorica behozatal 1937-ben szintén igen nagy volt s 1938-ban csökkent. Érdekes hogy Észak-Amerika 1937-ben kénytelen volt kukoricát bevinni olyan rossz volt a termés. Rizsben úgy Európa mint Amerika behozatalra szorul. Ma-

gyarország búza és búzaliszt exportja (millió métermázsában) 1928/32: 5.6, 1936: 6.4, 1937: 4.3, 1938: 4.8.

Európában kiviteli többlet egyedül sertéseknel, burgonyánál és tejnél volt. Észak-Amerikának legnagyobb volt a kivitele gabonafélékből. Dél-Amerikának legnagyobb kiviteli cikke: búza, kukorica, kávé és lenmag. Ázsiáé: rozs, szója, kaucsuk. A *búzakészletek* az USA-ban erősen megfogyatkoztak de 1938-ban a jó termés folytán ismét növekedtek. Nagy búzakészleteket gyűjtöttek Anglia és Németország, ezzel is felkészülve a háborúra. Az *angol* és *irosrégi* kikötőkben az évkönyv adatai szerint a következő terménykészletek voltak (ezer mázsában):

	1935	1936	1937	1938
	d e c e m b e r			
Búza és búzaliszt	2395	2014	2874	5193
Rozs	798	626	544	708

(A búzaliszt át van számítva búzára.)

Németország búzakészletei (ezer mázsában) 1936 decemberben: 24.400, 1937 dec.: 28.100, 1938 dec.: 50.000. Rozs ugyan ezen időpontokban: 40.100, 40.100, 63.000.

A *mezőgazdasági termények árait* külön táblázatok mutatják be 1933-tól 1938-ig azokon a piacokon, ahol nagymennyiségben eladásra kerültek, hetenként vagy hónaponként az illető ország pénznemében. Egy másik csoportja a táblázatoknak az összehasonlítás lehetővé tétele végett aranyfrankra átszámítva közli az árakat. Végül ki vannak mutatva az évi átlagárak is aranyfrankban. A terményárak 1938-ban a jó termés folytán általában csökkentek.

A *búzaárakat* az alábbi táblázat tünteti fel (métermázsánként, aranyfrankban):

Piac	Búzafajta	1936	1937	1938
Winnipeg	Manitoba I.	10.57	15.02	11.35
Liverpool és London	Manitoba I.	12.52	17.69	13.34
Chicago	Hardwinter	12.79	13.81	9.02
Buenos Ayres	Durum	10.86	13.58	9.15
Berlin	Belföldi	25.38	25.37	25.15
Budapest	Belföldi	9.75	12.42	12.89

Legnagyobb volt az áresés Chicagóban és Buenos Ayresben. Berlinben és Budapesten nem volt lényeges változás, mert az árak minimálva voltak.

A *kukorica árakat* az alábbi táblázat tünteti fel (métermázsánként, aranyfrankban):

Piac	Kukorica fajta	1936	1937	1938
Chicago	sárga	10.18	12.39	6.58
Liverpool és London	La Platasárga	6.81	9.18	9.40
Liverpool és London	dunai	6.85	9.16	8.86
Milano	belföldi	19.16	13.32	14.10
Braila	belföldi	5.67	6.97	7.50

Az évkönyv közli az egyes országok statisztikai hivatalai által a mezőgazdasági termények árai alapján kiszámított *indexszámokat* is, amelyek általában emelkedést mutatnak. Magyarországon a gabonafélék árának indexszáma (1929 = 100) 1936: 72.6, 1937: 88.9, 1938: 89.1, tehát javulás mutatkozott, ellenben a vágó állatok indexszáma ugyanezen időpontban: 66.8, 76.5, 68.4, tehát rosszabbodás.

Részletes adatokat találunk végül az évkönyvben a *műtrágyák* áráról és forgalmáról, valamint a búza, kukorica és rizs tengeri szállítási költségeiről.

Tóth Jenő.

Facilities for the use of workers' leisure during holidays. International Labour Office, Studies and Reports Series G. No. 5. Geneva, 1939. 96. l.

Az ipari munkásság fizetési szabadsága ma már a világ igen sok államában megvalósult. Különösen 1936 óta, amikor a Nemzetközi Munkaügyi Konferencia a fizetett szabadság bevezetése érdekében határozatot hozott, vett élénk lendületet a fizetési szabadság intézményének törvényes szabályozása. Ezidő szerint Belgium, Brazília, Bulgária, Chile, Dánia, Finnország, Franciaország, Írország, Kuba, Lengyelország, Lettország, Luxemburg, Magyarország, Mexiko, Norvégia, Olaszország, Peru, Portugália, Románia, Spanyolország, Svédország, Szovjetország és Venezuela azok az országok, amelyek ezt a kérdést jogszabállyal rendezték. De azok közül az államok közül, amelyekben e kérdés nincs is törvényesen rendezve, a gyakorlatban a fizetett szabadság intézménye a munkások igen széles kategóriájára nézve megvalósult. Így Nagy-Britanniában 1939-ben 9 millió alkalmazott, az évi 250 fontnál kisebb javadalmazást élvező alkalmazottaknak csaknem 50%-a részesült fizetési szabadságban. Németországban pedig a munkabizalmiak által kibocsátott rendelkezések alapján a munkások és tisztviselők túlnyomó többsége kap fizetett szabadságot. A fejlődés gyorsaságát mutatja, hogy a fizetési szabadságot élvező személyek száma az 1926. évi 19 millióról 1939-re becslésszerűen 70–80 millió főre emelkedett.

Ebből a fejlődésből adódott az a probléma: miképpen használják ki az újonnan szabadsághoz jutó széles rétegek szabad idejüket oly módon, hogy az munkaerejük konzerválását és megújítását legjobban biztosítsa. Erre a célra igen sok országban létesültek intézmények, amelyek négy főcsoportba sorozhatók: a munkások által felállított testületekre, a munkaadók által felállított intézményekre, magánegyesületekre és közintézményekre. Olaszországban már 1925-ben felállították a nemzeti *Dopolavoro* szövetséget, amelynek egyéb szakosztályai között van olyan is, amely a tagok számára kirándulásokat és utazásokat szervez, főleg szabadságidejük alatt. Argentínában a Nemzeti Idegenforgalmi Szövetség van megbízva azzal, hogy a szabadságra menő munkások számára felvilágosítással szolgáljon s megkönnyítse számukra az utazási és nyaralási lehetőségek igénybevételét. Belgiumban 1937-ben a közlekedési minisztérium mellett külön hivatalt állítottak fel erre a célra, Franciaországban pedig a nemzetnevelésügyi minisztériumnak egy osztálya foglalkozik a munkások szabadságának megszervezésével. Németországban a nemzeti munkafront keretében megszervezett *Kraft durch Freude* intézmény „utazás, kirándulás és szabadság“ osztálya, amelyet 1934-ben állítottak fel, gondoskodik a munkásság utaztatásáról. Míg általában a legtöbb ilyen célú intézmény olyképpen fejti ki működését, hogy megegyezést létesít közlekedési vállalatokkal, szállodákkal, stb., hogy ezek a munkások számára mérsékelt díjazás mellett teljesítsenek szolgáltatásokat, addig a *Kraft durch Freude* intézménynek magának is vannak vendéglátó létesítményei, sőt yachtjai is. Luxemburgban az 1938-ban létesített Nemzeti Üdülési bizottság, Norvégiában az 1939-ben létesített „Állami Szabadságbizottság“ (*Statens Ferierad*), Szovjetországban pedig a Központi Szakszervezeti Tanácsnak külön osztálya foglalkozik a munkásság nyaraltatásának kérdésével. Több országban a társadalombiztosító intézmények működési körének egyik mellékága a munkásnyaraltatás, így Bulgáriában, Magyarországon és Jugoszláviában. Ez azonban korántsem terjed ki a munkásságnak olyan széles rétegeire, mint azokban az országokban, amelyekben erre a célra külön intézmény létesült. Az így nyaraltatott munkások száma az utóbb említett három ország egyikében sem éri el az 5000-et.

A munkások nyaraltatását célzó különböző intézmények működési köre meglehetősen eltérő. Egyesek csupán felvilágosító szolgálatot szerveznek és újsághirdetések, kiadványok, előadások és filmek útján tájékoztatják a munkásokat az utazási lehetőségekről. A legtöbb intézmény azonban emellett maga is szervez társasutazásokat, mégpedig rövid kirándulásokat (különösen a *Kraft durch Freude* utazási szakosztálya szokott 1—3 napos hétvégi kirándulásokat rendezni: 1937-ben az intézmény

által szállított 9 millió személy közül 7 millió ilyen rövid kiránduláson vett részt), gyalogos, vagy kerékpáros túrákat, hosszabb utazásokat, tengeri utakat, sőt külföldi utazásokat is. A Kraft durch Freude és a Dopolavoro együttműködése útján 1939 során 35.000 olasz ipari munkás látogatta meg Németországot és 64.000 német munkás utazott Olaszországba. A Kraft durch Freude emellett csereutazásokat bonyolít le lengyel, magyar és japán szervezetekkel is. Az angol Workers Travel Association kifejezetten külföldi utazások rendezésének céljával alakult.

Mint említettük, ezen intézmények között olyanok is vannak, amelyeknek saját üdülőtthonai vannak. Szovjetországban a Központi Szakszervezeti Tanácsnak 621 nagy üdülőháza van, összesen 105.000 ággyal, a német Kraft durch Freude szervezetnek pedig egyebek mellett Königswinter mellett 5.000 személyes üdülőháza van.

A rendkívül gondos adatgyűjtés alapján készült tanulmány a szociálpolitikai érdeklődés előterében álló kérdést annak minden részletére kiterjeszkedő alapossággal dolgozza fel.

Vezér István.

Külföldi folyóiratok szemléje.

Revue d'Économie Politique

(53. évfolyam) 1939 január—február.

Nagyterjedelmű kötet, melynek tárgya Franciaország 25 éves gazdasági és társadalmi fejlődése, főleg a szerkezetváltozások. Az összehasonlítás időpontjai 1911 és 1936. 20 tanulmány foglalkozik a változásokkal a legkülönbözőbb szempontokból. *Pirou* és *Rist* a kötet elején összefoglalják az eredményeket. Ami változott, az a következő: 1. Franciország iparosodottabb, 2. összpontosítottabb, 3. államosítottabb és 4. demokratikusabb gazdasággal rendelkezik 1936-ban, mint a háború előtt. ad. 1. A nehéz- és kulcsipar személyzete és gépi ereje lényegesen nőtt (Elszász-Lotharingia.) A városi lakosság aránya 44%-ról 52,5%-ra emelkedett. Franciaország nem agrárállam többé. A mezőgazdaság gépesítése is erősen haladt előre. ad. 2. A kisüzemek száma esett, a középüzemeké 60%-kal, a nagyüzemeké 50%-kal nőtt 1906 és 1926 között. Ez a fejlődés tartott 1931-ig, sőt 1936-ig, de ez év üzemi számlálás eredményei még nem ismeretesek. Valószínű, hogy a szigorú szociális törvények megállították a fejlődést, mert a kisüzemek könnyebben kivonták magukat a szociális törvények és kollektív szerződések alól. A nagyüzemek pénzügyi koncentrációja azonban nagy haladást mutat (Marc Aucuy 17-es arányszámot említ az USA 33-as arányával szemben), a kartelek és piaci szervezetek nagy mértékben csökkentették a szabad verseny terét, mely az áraknak csak egyik szektorában érvényesül ma már (Alfred *Sauvy* cikke). A népesség egyre nagyobb rétegeiben él a biztonság vágya, melyet mint termelők kívánnak maguknak még azoknak a hátrányoknak árán is, melyeket mint fogyasztóknak kell viselniök. A kereskedelemben is hasonló fejlődés mutatkozik. Roger *Picard* cikke szerint 1906 és 1936 között a kisüzemek jelentősége csökkent, a nagyüzemek száma és súlya gyarapodott. A kötött árak elterjedése révén a kereskedő mozgási szabadsága összeszorult. A kereskedők nagy része azonban jól érzi magát a védelem alatt, mert a kötött árak eddig megfelelő haszonrészt tettek lehetővé. A kereskedelem körében is folyik a szervezkedés, amelynek érdekes példája a cipőkereskedelemben zártszáma, melyet kifejezetten a szakma erőszkolt ki az államtól. A bankrendszerben is erős koncentráció mutatkozik. A három nagy bank erősen szaporította fiókjainak számát, számos vidéki és helyi bank felszívódott a nagybankok szervezetébe. Két új vidéki nagybank is kialakult, az egyik több mint 200, a másik közel 100 fiókkal. Minden súlyos válság ellenére a francia bankrendszer ma szervezettebb és zártabb, mint azelőtt. ad. 3. Az állami

beavatkozás szerepe igen erősen megnőtt. A mezőgazdaságban az azelőtt ismeretlen szociális törvények védik a mezőgazdasági munkásságot, a szabad egyezkedés helyébe törvényes szabályok léptek. A bor-, cukor- és szesztermelés terén a kínálat és kereslet szabad igazodása megszűnt és helyébe kötelező szabályok léptek. Termelési tilalmak, felhasználási előírások, a Búzahivatal stb. jelzik a legkülönbözőbb állásfoglalású kormányok egyként mereven etatista agrárpolitikáját, melynek célja a termelői ár stabilizálása. Különösen erős etatista jellegű a mezőgazdasági hitelnek a háború folyamán történt szervezése. Az iparban is nőtt az állam szerepe közvetlen közüzemek, vegyes üzemek (1935-ben 10 md-nyi részességgel), továbbá kényszerkartellezés elősegítése útján. A kereskedelemben Picard a harminc utóbbi év legjellemzőbb tényének a közgazgatás növekvő beavatkozását tartja: a szociális törvények kiterjesztése, az árellenőrzés, a nagyüzemek ellen való küzdelem stb. Ezek egyike sem védi azonban a fogyasztót, hanem az elmaradottabb üzemi formát és berögzött érdekeket. A hitelügy terén mutatkozott a magánszektor legerősebb visszaszorítása az elmúlt huszonöt év alatt. A magánbankok mellett nagyszámú különleges célú és állami felügyelet alatt álló hitelintézmény keletkezett (mezőgazdasági, kisipar, kiskereskedelmi hitel, szálloda-hitelek stb., a Caisse des Depots 100 md-os alapjai, a postatakarék 1934-ben 60 md-os betétállománya stb.). A pénznek változásai (*Marjolin* igen érdekes cikke) is az állam fokozott szerepére vezethetők vissza. Ma az állam teremti a pénzt, míg a háború előtt csak a pénzteremtés általános feltételeit szabályozta. A pénzpiacon is előtérbe került az állam szabályozó beavatkozása. Ez fejeződik ki az állami költségvetés „szörnyűsége” felduzzadásában, melyről *Oualid* és *Rivet* írnak. Az állami kiadások 25 év alatt 15-szörösre emelkedtek, a pénzértéket alapul véve megháromszorozódtak. A teherviselők alig szaporodtak, a terhek azonban erősen, évről évre a jövedelmek nagyobb része jut az államnak, 1911-ben 15%, 1936-ban 40%. A részvénytársaságok négy nap közül hármat az állam számára dolgoznak. Ezeket a hatalmas bevételeket az állam más egyének között osztja szét. Egyre többen élnek részben, vagy egészben az államból. A kölcsönök tulajdonosainak száma 15-szörösére emelkedett 1911 óta. A nyugdíjasok és államtisztviselők száma is erősen nőtt, ami a gazdasági mentalitásban is lényeges változásokat hozott, ad. 4. A demokratizálódás a jövedelemeloszlásban mutatkozik, ahol a munkajövedelem súlya nőtt a vagyonnal szemben. Hasonlóan emelkedett a munkásosztály életnívója is, amelyről *M. Halbwachs* igen érdekes cikke szól. A munkásháztartások ma sokkal többet adnak ki nem közvetlen szükségletekre és szórakozásokra, mint harminc éve. Az iparosodás következményei mutatkoznak a külkereskedelmi fejlődésben is (nagyobb élelmiszerimport, elsősorban a gyarmatokról, nagyobb nyersanyagexport Elszászból, a készárú export volumenének csökkenése). A külkereskedelem iránya egyre a gyarmatbirodalomra tolódik át. *Rist* és *Schwob* szerint a fizetési mérleg állandóan kiegyensúlyozott, a külkereskedelmi hiány csökkenése mellett. Összefoglalva megállapítják, hogy a változás nem gyors és meredek, mely lényegesen megváltoztatta volna a francia gazdaság arculatát. A mezőgazdaságban és főleg az iparban a kisüzem domináló jellege nem szűnt meg, 2 millió kézműves dolgozott 1931-ben, sőt számuk nőtt 1936 óta. A 10-nél kevesebb személyt foglalkoztató kereskedelmi üzemek aránya 98%. Az állami beavatkozás modern túlzásai sem tudtak gyökeret verni Franciországbán, mely mindenkép az egyensúly, értelem és a finom nüanszok hazája maradt.

Március—április.

Oualid, William: L'arbitrage obligatoire en France. Ismerteti a sztrájkok megoldásának francia módszereit. A teljesen szabad békéltetési és döntőeljárás és a háború alatt bevezetett kötelező döntőbíráskodás után a népfrentkormány egy középutas megoldást vezetett be. A kollektív munkaviszályokban először is a kollektív szerződésekben előírt egyeztető eljárás fog helyet, ennek sikertelensége esetén egy több fokozaton átmenő kötelező döntőbíráskodás a felek képviselőinek és egy pártatlan harmadiknak (az arbitre-nek) közreműködésével. Ismerteti az 1936—1938-ban fokozatosan kialakuló eljárást, melyben megvalósult többek között a megélhetési költségek alapján való revízió (béremelés) elve is. Az eredmények az új eljárást igazolták: 1937—38-ban két év alatt összesen 12.300 kollektív munkaviszály közül 35% a kollektív szerződéses eljárással oldódott meg és nem került döntésre. 25% a döntőbíráskodás (megyei szervek) első fokán ért véget megegyezéssel. A többi került a miniszter elé és általa a felsőbb döntőforumok elé. Az új eljárás következtében a béremelések nem rázkódtatták meg a termelést és a munkaadók és munkások viszonyában javulást idéztek elő. — *James, Emile: Le fonctionnement du système monétaire Égyptien.* Az egyiptomi pénzrendszer fejlődésének ismertetése. — *Reuter, Paul: La nationalisation des usines de guerre.* Az 1936 augusztus 11-i törvény a hadianyaggyártási üzemek államosításának három módját választották. 1. Egyszerű ellenőrzés, mely áll statisztikai, adminisztratív (adatszolgáltatás), pénzügyi (a nyereségek ellenőrzése és bizonyos kiadások felügyelete) és technikai ellenőrzésből. 1939 elején 1300 üzem állott ilyen ellenőrzés alatt. 2. Kisajátítás, mely jogával 1937 közepéig 12 üzemmel szemben élt az állam, ezek közül kettő a haditengerészet, 10 pedig a hadügyminisztérium háziüzeme lett, jelentőségük azonban nem döntő az egész termelés szempontjából. 3. Részvényrészeseedés, ezt a módszert a repülőgépgyáraknál alkalmazta a kormány, mivel bizonyos okok miatt célszerű volt, hogy ezek magáncégek formájában működjenek tovább, de teljes állami befolyás alatt. — *Wurmser: Organisation économique de la nation en temps de guerre.* A totális gazdasági háborúval járó gazdaságszervezeti kérdéseket tárgyalja. Ismerteti a francia terveket és hangsúlyozza, hogy az egyéni kezdeményezés és felelősség elvét még háború esetén sem akarja a francia állam teljes mértékben elnyomni. — A *Chronique Étrangère* részben H. Pouyenne az 1938-as angol konjunktúra alakulását és az új büdzsét ismerteti. P. Dieterlein pedig a nemzetközi gazdasági szervezetek (Népszövetség és Munkaügyi Hivatal) 1938. évi működésével foglalkozik.

Május—augusztus.

A szám Franciaország 1938. évi gazdasági viszonyainak ismertetését tartalmazza. *Bourdon, Jean: La population* c. cikkében a legnagyobb francia gondra, a népesség stagnálására és okaira mutat rá. 1938-ban a természetes szaporodás 23.000 lélekkel volt passzív, az utolsó négy évben 76.000 a veszteség. Nagyarányú monografikus kutatás van indulóban az okok kikutatására. A házasságok száma 1861 óta állandóan emelkedik, a születések száma állandóan csökken. Az ellenszerek között első helyen áll a magzatelhajtás elleni küzdelem, de mindenekelőtt a családfenntartás terheinek nagyarányú társadalmi eszközökkel való csökkentése, mely egyedül változtathatja meg azt az elharapódzó hangulatot, mely a gyermekek világrahozatalában káros hátrányt lát a szülők

életszíntvonalára nézve. — *Rivet, R.: Le mouvement des prix.* Az általános árszínvonal 1938-ban 8%-kal emelkedett, az előző két évhez képest mérsékelten. 1936 májusa óta 1938 végéig az általános nagybani árindex emelkedése u. i. 80% volt. A kiskereskedelmi árak mozgása is párhuzamos ezzel és ez tette lehetővé az árellelőrzés lazítását is. — *Dugé de Bernonville, Leo: Revenus privés et consommations.* A nemzeti jövedelem névleges értéke az 1935-ös legalacsonyabb színvonalról felemelkedve 1937-ben elérte az 1929/30-as színvonalat és 1938-ban ezt meg is haladta. A különböző kategóriák részesedése nem változott lényegesen. A reálérték azonban elmarad az 1929—30-as nívó mögött és csak kevéssel magasabb az 1935-ösnél. A fogyasztás élelmiszerekben ugyancsak visszaesett 1937 óta, de az 1929/30-as árszínvonalat elérte. Romlás mutatkozik ellenben a ruházkodásban. Mindez a kereső népesség 1930 óta bekövetkezett érezhető fogyása mellett. — *Schwob, Philippe: La balance des paiements.* A fizetési mérleg romlása és ezzel az ország szegényedése 1938-ban megállt. Ebben nagy része volt a leértékelésnek és azonkívül a bizalom növekedése folytán a tőkemenekülés megszűnésének. 1939 elején ez a helyzet még tovább javult, a kereskedelmi mérleg passzivumának csökkenése és a turizmus emelkedése folytán. — *Trotabas, Vigreux, Dieterlein, Dessirier, Rist és Mirimonde* az államháztartás, a pénzügyi törvényhozás, a pénzpiac, a jegybank és a pénzintézetek, az értéktőzsde, a takarékpénztárak és a biztosítók helyzetét ismertetik igen bő adatokkal. — *Fromont, P.: La production agricole.* A mezőgazdasági kereskedelmi mérleg passzivitása nagyjában állandó volt, az értékben azonban eltolódás mutatkozik, mert a behozatal átlagértéke csökkent, a kivitelé emelkedett. A mezőgazdasági protekcionizmus csökkent és előtérbe nyomultak a gyarmatok szállításai. Az alapkérdés változatlanul a mezőgazdasági munka hozadékának emelése, nem csupán a gépesítés útján, hanem a munkaerő jobb biológiai és szervezési kihasználásával. A szerző aggasztónak tartja, hogy az állam egyre inkább az egyetlen hordozója a mezőgazdasági haladásnak, még pedig a legmeddőbb úton, a piac szabályozásával, a termelés technikájának és irányainak javítása helyett. — *Laufenburger, Henry: La production industrielle* c. nagyszabású tanulmányában az ipari termelés fejlődését részletesen ismerteti. A francia ipari termelés circulus vitiosusát (a vásárló erő névleges növekedése megnövelte a termelési költségeket és ezzel zsugorította a termelést) a Daladier-Reynaud-féle politika három ponton megtörte. Az árak szabaddá tétele a nyereség-kilátásokat növelte és a békés atmoszféra visszaesalogatta a menekülő tőkét. A munkaidőkorlátozások lazulása lehetővé tette a munkateljesítmény mennyiségi és minőségi emelését és végül a fegyverkezés jelentett nagy nekilendítést. A belső társadalmi küzdelmek zavaró hatása helyébe a nemzetközi bizonytalanság lépett. — *Denuc, J.: Les échanges intérieurs.* A belső áruforgalom jellemző adatai általában csökkenést mutatnak: a felhasznált vasuti kocsik, a nagyáruházak és szövetkezetek eladásai, az áru- és értéktőzsdék forgalma. Az ingatlanok, autók forgalma ezzel szemben nőtt. — *Depoid, P.: Le mouvement des fonds de commerce.* Az új üzletek száma emelkedett, az üzletek megszűnésének száma csökkent. A csődök és felszámolások száma változatlan volt. — *Besson, A.: La législation commerciale interne.* A korlátolt felelősségű társaságok jogának és a csekkjognak bizonyos módosítása mellett két fontos törvény származik 1938-ból: a biztosításügyi állami ellenőrzés egységesítése és a külföldiek kereskedelmi tevékenységének szabályozása. Ez utóbbi a viszonyosság elvét vezette be a külföldiek

kereskedelmi tevékenységének engedélyezése tekintetében és felhatalmazza a kormányt, hogy a kereskedelmi kamarák meghallgatása után bizonyos arányban állapítsa meg a külföldiek számát egyes szakmákban. — *Weiller, Jean: Le commerce extérieur.* A behozatal 1938-ban 8%-kal, a kivitel 28%-kal emelkedett, a mérlegpasszivitás erősen csökkent. A külkereskedelmi forgalomban a gyarmatok szerepe ismét erősödött. — *Naudin, Jean: La politique douanière et les accords commerciaux.* A kereskedelmi politikában változás nem állott be. Fokozódott a francia gyarmatbirodalom gazdasági kiaknázásának és ezzel kapcsolatban bizonyos birodalmi autarchiának a hangoztatása, különösen a háborús előkészületek kapcsán. Ez az anyaország termelőinek kisebb védelmével, de a külföldi import megszorításával is jár. Másik uralkodó törekvés a balkáni francia pozíció kiépítése. — *Lepic, N.: Les clearings.* — *François-Perroux: Les chemins de fer et autres modes de transport.* — *Marchegay, J.: La marine marchande et les ports.* — *Picard, Roger: Le marché du travail et le mouvement syndical.* A munkanélküliség csökkenése mellett a munkaidő emelkedik, 1939 április elején már 25%-a munkásságnak 40 óránál többet dolgozik, 1938-ban 0.35%-a. A sztrájkhullám 1938-ban ismét magasra esapott, de az év végére a szakszervezetek befolyása mégis csökkentette, mert az általános sztrájk kísérlete nem sikerült. A 40 órás munkahét továbbra is szított propagandája a gazdasági tényeken felül végül a politikai szükségességeken futott zátonyra. Az ülősztrájkokat is lehetetlenné tette a közvélemény szemében az ország külpolitikai helyzete, főleg München után. — *Oualid, W.: La législation sociale.* A szociális törvényhozás kiemelkedő eseményei a munkapiaci béke körül jelentkeztek. Ilyen volt elsősorban a kötelező békítési eljárásról alkotott Cheautemps-féle törvény. Fontos törvények: a családi bér kiterjesztése a mezőgazdaságra, a balesetbiztosítás reformja, a pályaválasztási tanácsadás kötelező bevezetése. — *Antonelli, E.: A társadalombiztosítási intézmények fejlődését mutató számok között különösen a megelőzésre kiadott nagy összegek érdemlik a figyelmet (üdülőtáborok, tüdőbetegség elleni küzdelem stb.).* — *Lasserre, Georges: Le mouvement coopératif.* — *Aucuy, M.: La crise de la construction et du logement.* — *Sauvy, Alfred: La conjoncture française dans la conjoncture mondiale.* Az 1938-as év a nemzeti jövedelem normális emelkedése mellett lényegében nem jelent javulást az 1937. évvel szemben, csupán a romlás állt meg és az 1939. évi fellendülés alapjait teremtették meg. A népesség csökkenése pedig határozott veszély konjunkturális szempontból is.

R. B.

Rivista italiana di scienze economiche.

Bologna, 1939.
Anno XI. N. 6. Giugno.

Vinci, Felice: La cosiddetta legge di Sundbärg alla luce delle più recenti teorie demografiche: A svéd Sundbärgnek a népesség megoszlására vonatkozólag 1899-ben lefektetett elvével foglalkozik és kimutatja annak napjainkban való teljes elavultságát. — *Léfebvre d'Ovidio, Ovidio: Fenomeno finanziario e mercato corporativo:* Képet nyújt arról a nagy átalakulásról, amelyet a korporatív rendszer a közgazdaság terén hozott. Az adóáthárítások kérdésével foglalkozva először a teljesen szabad verseny, illetve monopólium esetében vizsgálja ennek lehetőségét és ha-

tásait, majd e két szélső eset átmeneti alakjai, a tökéletlen verseny és a kollektív monopóliumok esetében. Leszögezi, hogy az áthárítás mindenkor az árak emelésében jelentkezik. Az áthárítás jelentősége és mértéke pedig 3 alaptényezőtől függ: *a)* az egyes termékek iránti kereslet rugalmasságának foka, *b)* a termelési struktúrák eltérő mozgékonytsága, végül *c)* a termelés csökkenő vagy növekvő költségek melletti lebonyolítása. Növekvő költségek mellett folyó termelés esetén sokkal könnyebb az áthárítás, mint a csökkenőnél, az utóbbi esetben a termelés korlátozásával az adóteher egy része a csökkenő költségekben megtérül és így az árakat kevesebbel kell emelni. Befejezésül a korporatív rendszer adóteher-áthárításával foglalkozik. — *Leonardo, Pietro: Esenzicni tributarie e sovvenzioni dirette nell'ordine corporativo.* Az adómentesség száma mindinkább növekszik közhasznosság, politikai okok, gazdasági és társadalmi érdekek címén. A gyakorlatban már annyira elharapódnak a mentességek, hogy a nemzeti vagyon nagyobb része már mentesül Olaszországban az adózás alól, annál is inkább, mivel a nagyobb vállalatok lassanként mind az állam felügyelete alá kerülnek és mint közérdekeltség mentességben részesülnek. Tekintve a visszaélések rendkívüli nagy számát, mindinkább az a meggyőződés alakul ki a közgazdaságtudományban, hogy véget kell vetni a mentességek elburjánzásának. Két lehetőség nyílik erre: *a)* az összes mentességek eltörlése és indokolt esetben közvetlen állami segítséggel pótolása és *b)* a meglévő mentességeknek a korporatív elvek alapján való igen szigorú revíziója. Szerző részletesen taglalja, hogy milyen személyi és társadalmi mértékek lennének a felülvizsgálat kapcsán követendők, továbbá, hogy a gyakorlati keresztülvitel hogyan történjék, különös tekintettel az olasz gazdasági élet korporatív szervezetére, amely a közérdekeknek a revízió során való érvényesülését igen könnyen tudná biztosítani. — *Politica economica nei paesi dell'Impero: L'agricoltura indigena nell'Amara — Le saline di Massaua — L'agricoltura e la politica agraria. — Note e appunti — Segnalazioni bibliografiche.*

N. 7. Luglio.

Rossi, Lionello: L'equo prezzo (prezzo corporativo). A közgazdaságtan egyik legrégebbi kérdését, az igazságos árét taglalja. Rámutatva a probléma erkölcsi és jogi oldalaira, a méltányos, azaz korporatív csere két feltételét állapítja meg: *a)* mindegyik cserélő fél — saját érdekeit követve — aként viselkedik, mintha önmagával cserélne, azaz mintha nem is cseréről, hanem egy teljesen műszaki jellegű átváltoztatási folyamatról lenne szó és *b)* a méltányos csere egybe kell esnie az előbbi, *a)* alapján működő két fél akaratával. Ezután gyakorlati példa kapcsán matematikai számítások és grafikonok segítségével azt vizsgálja, hogy ez a pont, azaz a két fél érdekének maximális kielégülése, vagy másként, a másik félnek kárt nem okozó csere mikor következik be. A korporatív csereegyensúly meghatározása útján a szabad verseny két esetében, a növekvő és csökkenő termelési költségekkel folyó termelés kapcsán kutatja e pont elérhetőségének esetét, majd a monopolár kapcsán ennek lehetetlenségét. — *La Volpe, Giulio: Convenienza economica nazionale e politica autarchia.* Általánosan elterjedt nézet az, hogy az autarchia gazdasági kárt okoz és eként lényegében bizonyos politikai célok elérésére szolgáló áldozat. E felfogás tarthatatlanságának kimutatása céljából szerző igen alapos tanulmányban a kérdés legmélyéig száll le és megállapítja, hogy ez az értékelés csak magángazdasági alapon történhetik,

holott ebben az esetben nincs is általános érvényű értékelési alap. A korporatívizmus államfogalma — mely szerint az állam önálló akarattal s eként külön célokkal bíró, az egyének felett álló lény — ellenben már megadja a lehetőségét egy ilyen értékelési alapnak, amely a nemzeti célokban nyeri összegezését. E célok nem elvontak, hanem gyakorlatiak, mint pl.: a nemzet függetlensége és politikai ereje, a közrend fenntartása, népélelmezés, lakásügy, közegészségügy, stb. A megvalósításukra szolgáló eszközök azonban korlátozottak és ezért felhasználásuknál a célok közt különböző fontosságok nekik tulajdonításával különbséget kell tenni. A célok e mennyiségi különbözőségi fogalmának a szóbanforgó cél „nemzeti fontossága” nevet adhatjuk. A korporatív rendszer minden intézménye a célok közti eme fontossági sorrendnek közös szempontból való meghatározására van hivatva. Ez látszólag politikai probléma, alapjában azonban gazdasági jellegű, hiszen a célokat a korporatív gazdaságban mindenkor oly sorrendben kell kielégíteni, hogy a rendelkezésre álló szűkös eszközök által minél nagyobb nemzeti fontosságú cél éressék el, azaz mindenkor az egész nemzetgazdaság szempontjából az „eredmények maximuma” valósítsák meg, ami lényegében nem más, mint a gazdasági principiumnak korporatív szellemben való alkalmazása. Ez a szempont az uralkodó az önellátás kérdésében is, melynek célja az eddig külföldről behozott termékek egy részének a belföldi források fokozott kihasználása, a belföldi termelésnek új irányba való átállítása, stb. általi fejlesztése. Ha e tevékenységben a megbízott szervek az egyes célok nemzeti fontosságára figyelemmel vannak, nem lehet gazdasági kárról beszélni, hiszen ez éppen a maximális eredményre való törekvéstől eltérés esetében áll be. A korporatív rendszer önellátási célkitűzéseiben mindenkor az egész nemzetgazdaság érdekét tartja szemelőtt. A kollektív szempontok érvényesülése természetesen egyes egyének érdekeinek sérelmével jár, mások esetleg előnyösebb helyzetbe kerülnek általa, de az egész nemzetgazdaság feltétlenül nyer vele, hiszen a „fontosságok optimuma” éretik el. — *Rossi Ragazzi, Bruno: Le conseguenze sociale del lavoro femminile in relazione alla recente legislazione fascista.* A fascizmusnak a női munkával szemben követett igen körültekintő gazdaságpolitikáját ismerteti, bevezetesként rámutatva a nők foglalkoztatásának kedvezőtlen népesedési, erkölcsi és egyéb kihatásaira. — *Rassegne: Documentazione dell'attività economica del regime.* — *La politica economica internazionale.* — *Le finanze pubbliche.* — *L'industria e la politica industriale.* — *Note e appunti: Intorno al principio di complementarità (G. Alfieri).* — *Il primo convegno italo-tedesco di studio sull'organizzazione dell'agricoltura (S. Vianelli).* — *Segnalazioni bibliografiche.*

N. 8. — Agosto.

Flora, Federico: Finanze imperiali. A jövő évi olasz költségvetés 31.3 milliárd líra bevétellel szemben 36.5 milliárd kiadással, tehát 5.2 milliárd lírás hiánnyal számol, aminek oka elsősorban abban keresendő, hogy a néhány év óta világszerte megindult fegyverkezési kiadások megbontották a köztartozások s a nemzeti jövedelem közti normális viszonyt. Az adóteher nagysága maximálisan a nemzeti jövedelem $\frac{1}{3}$ -a lehet, amely arányt szerző megállapítása szerint Olaszország most sem lép túl, holott Franciaország és Anglia ezt már megtette. A helyzet a tőkeszegény s így kisebb nemzeti jövedelmű Olaszországban mindazonáltal súlyos, aminek következtében nem lehet a deficit eltüntetésére céljából sem kölcsönökhöz, sem az infláció eszközéhez folyamodni. Egyetlen megoldás

a németek által is követett produktív pénzügypolitika, azaz az ország termelésének s így a nemzeti jövedelemnek fokozása. Mussolini Olaszországa minden eszközzel ezen van, de addig is, míg e lassúnak nevezhető folyamat eredménnyel jár, az adózás terén kell súlyosbító rendszabályokat hozni, mégpedig elsősorban a felsőbb osztályok rovására. — *Boggio, Giorgio: Contingentamenti e cambi specifici.* A korporatív Olaszország valutapolitikája teljesen az önellátás jegyében áll, amely a külkereskedelemnek közérdekűvé nyilvánításában is kifejezésre jut. Azon főcélkitűzés szemelőtt tartásával, hogy az ország aranykészlete ne csökkenjen, kettős irányban hat a valutapolitika. Egyrészt a fizetési mérleg passzív oldalának mennyiségét csökkenti (általános kontingentálás), másrészt a kivitelből származó devizát központosítja s oly módon bocsátja újra a behozatal céljaira, mint azt az önellátás szempontjai megkívánják (külkereskedelmi monopólium és a kontingentált javak rangsora). A behozatal kontingentálása feltétlenül a belső árak emelését vonja maga után, ami viszont lehetővé teszi a belföldi termelőknek termelésüknek azon pontig való kiterjesztését, ahol az ár eléri a belső termelők termelési költségeit. Az áremelkedés teljes egészében a belföldi fogyasztókra hárul át, hiszen a fix kontingensek esetében még árcsökkenéssel sem lehet fokozni a behozatalt. Ez az importőröknek monopolszerű nyereséget biztosít, mégpedig egész indokolatlanul, miértis szerző szerint külön adóval lennének sújtandók, nehegy a külkereskedelem nehéz helyzetéből a közösség kárára egyesek hasznot húzzanak. A fasiszta valutapolitika minden eszközzel igyekszik a monopolhelyzetet megszüntetni s ezért fokozatosan a fix kontingensek helyébe a változók rendszerét hozza, amikor a behozatal mennyiségét az szabja meg, hogy belőle feldolgozott állapotban mennyi hagyja el újra az országot, amellet, hogy egy-egy rész a belső fogyasztás kielégítésére s az ország aranykészletének növelésére szolgál. Míg az export által szerzett valutának beszolgáltatandó részét a megbízott állami szerv hivatalos árfolyamon számolja el, addig a további exporttevékenységhez szükséges s eként az exportőr rendelkezésére bocsátott devizának ettől eltérő, különleges vásárlóereje van, mivel ez kizárólag egy bizonyos nyersanyag külföldről való beszerzésére szolgál. E két árfolyam egymástól eltér, mégpedig a különleges mindig magasabb, mivel ellenkező esetben önköltségen aluli behozatal tételeztetnék fel. Alapos számítások után szerző kimutatja, hogy annál kisebb lesz az árfolyamok közti eltérés, minél kevésbé tér el a behozott mennyiség attól, amely a kontingentálás nélkül bejött volna, s minél rugalmasabb a korlátozott behozatal tárgyát képező árucikk iránti belföldi kereslet. A különleges és — a fentiek alapján — magasabb árfolyam önköltségen aluli kivitel tesz lehetővé, s ezáltal új behozatalt, amely egyaránt szaporítja az ország nemesvaluta készletét, biztosítja a belföldi termelést s a további exportot. — *Bompani, Vito: Per un migliore sistema di accertamento del reddito ai fini della imposta personale globale.* Einaudi általunk is ismertetett Miti e Paradossi-ja alapján a jövedelmi adó forrásait vizsgálja s kutatása eredményeként oly rendszert javasol, amely valóban a jövedelemnek csak az elfogyasztott részét sújtja. — *Rassegne: Documentazione dell'attività del regime.* — *Il commercio interno e internazionale.* — *Il lavoro e la politica sociale.* — *Note e appunti: Il principio dell' „inversione del metodo“ di S. E. de' Stefani e l'investimento di lavoro (A. degli Espinosa).* — *Alienazione del patrimonio immobiliare dei cittadini di razza ebraica (D. Simoncelli).* — *Segnalazioni bibliografiche.*

Rivista di politica economica.

Roma, 1939.

Anno XXIX. N. IX—X. Settembre-Ottobre.

Balella, Giovanni: L'industria dell' Italia fascista: A Confederazione Fascista degli Industriali nem régiben jelentette meg L'Industria dell' Italia Fascista című hatalmas munkáját, amely az olasz iparnak a fascizmus 20 éve alatti fejlődéséről számol be. Ennek a munkának bevezető tanulmánya Ballellának, a Confederazione igazgatójának értekezése. — *Espinosa, Agostino Degli: Un nuovo documento per la storia industriale dell' Italia.* A fentebb idézett mű az olasz ipart 1919-től mutatja be, szerző tanulmányában ennek kiegészítéséül az olasz egység megteremtésétől a világháborúig terjedő korszak ismertetésére vállalkozik, s az olasz ipar kialakulásának belső rugóira mutat rá. — *Virgili, Filippo: La situazione monetaria internazionale.* A Népszövetség Statisztikai Hivatalának a pénzügyi helyzetre és a hitelintézetekre vonatkozó kiadványai alapján ad nemzetközi helyzetképet. Főként a bankszervezetben bekövetkező változásokra mutat rá és befejezésül a takarékpénztáraknál és a többi hitelintézeteknél elhelyezett betétek arányával foglalkozik. — *Pietri-Tonelli, Alfonso de: Lo bilancio commerciale dell' Italia Fascista.* A velencei egyetemen működő közgazdasági laboratórium nem régiben adta ki a fascista gazdasági élet alakulását különleges statisztikai számsorok és görbék tükrében bemutató diagramma gyűjteményét. Ennek kapcsán az Olaszországgal értékszerinti sorrendben legélénkebb külkereskedelmi kapcsolatban álló 9 országnak Olaszországgal való forgalmát vizsgálja 1922—1937-ig. Az egyes mérlegadatokat érdekes grafikonok kapcsán magyarázza, amelyek az egyes országokkal kapcsolatban a) a behozatal és kivitel értékarányát, b) ugyanennek indexszámait, c) az évi eltérések arányait, d) a behozatalnak a kivittel szembeni többletét, e) az árucsoportonkénti globális külkereskedelem, illetve a kivitel s behozatal alakulását, majd f) ugyanezeket a belső áralakulástól függetlenül mutatják be. — *Kretschmann, Jenny Grizziotti: Influenza dei fattori monetari e non monetari sul movimento dei prezzi di lunga durata.* Az ármozgalmak okainak kutatása során arra a megállapításra jut, hogy nem a pénzügyi, hanem a gazdasági, népesedési és politikai tényezők hatása a túlnyomó. A pénz — tekintve, hogy az aranytermelés és az áralakulás közt nincs szoros összefüggés — csak melléktényezőként hat, de így is elsősorban csak mint a gazdasági tevékenységet élénkítő ok. Gazdasági átalakulások korában pedig a szervezeti jellegű alkalmazkodásokra vezethetők vissza a hosszabb időtartam alatt jelentkező árváltozások. — *Notari, Gustavo: La politica di approvvigionamento petrolifero in Francia.* A kőolajnak honvédelmi szempontból való fontossága Franciaországban is csak a háború alatt lett nyilvánvalóvá. Ettől kezdve a francia gazdaságpolitika e vonatkozása jelentősen eltolódott, az addigi petróleumkészgyártmány behozatallal szemben a nyersanyag lépett előtérbe. A továbbfejlődés eredményeként ma már az önellátás elvének szolgálatában áll a francia kőolaj gazdaságpolitika, mindinkább az anyaország és a gyarmatok természetes lelőhelyeit igyekeznek kihasználni. E kutatások azonban még kezdeti stádiumban vannak, úgyhogy a francia petróleumgazdálkodás e dinamikus korszakáról még nem nyerhetünk tiszta képet. — *Rassegna dell'attività corporativa.* — *Informazioni economiche e finanziarie: Il commercio estero dell' Italia nel primo semestre del 1939.* — *Copolla, Leonardo.* — *Problemi di ricostruzione in Spagna.* — *Mercati finanziari*

(Adolfo Gulinelli). — *Transporti e comunicazioni: Considerazioni sulla legge di assistenza alla marina mercantile britannica e sulla navigazione aerea* (Biagio Borriello). — *Rassegna di giurisprudenza*. — *Rassegna delle pubblicazioni economiche* (Alfonso de Pietri-Tonelli). F. M.

Internationale Rundschau der Arbeit

1939. június.

Fauquet, G.: Die verschiedenen Formen und die Einteilung der Genossenschaften. A különböző szövetkezeti formák osztályozásának számos nehézsége van, mégis két kritériumot lehet alapul venni. Az egyik a tagok társadalmi csoporthoz való tartozása, a másik a szövetkezés célja. Az első szempontból városi és falusi, azaz ipari és mezőgazdasági szövetkezeteket lehet megkülönböztetni. Az első csoporton belül vannak általános (élelem, lakás, ruházati) szükségleteket kielégítő szövetkezetek (fogyasztási, építő és lakásszövetkezetek) és foglalkozási szükségleteket kielégítő szövetkezetek (hitel, beszerzési, értékesítési, raktározási stb. szövetkezetek). A mezőgazdasági-falusi szövetkezetek kevésbé differenciáltak és jellemzi őket, hogy egy főcél mellett általában többirányú tevékenységet fejtenek ki (beszerzés, fogyasztási szükségletek, hitel stb.). A tanulmány végül a szövetkezeti statisztikák egységesítését sürgeti közös fogalommeghatározás és osztályozás alapján a nemzetközi összehasonlítás céljából. — *Benson, Wilfrid: Afrikanische Arbeitsfragen.* Az afrikai munkáskérdés legfontosabb kérdése a munkások hallatlan mobilitása és vándorlása. Az ipar és bányászat túlnyomóan vándormunkásokkal dolgozik. A vándorlásnak problémái főleg három szempontból jelentkeznek: 1. a falusi közösségek felbomlását idézi elő az, hogy a munkaképes férfiak nagyrésze idegenben dolgozik hónapokon, vagy éveken keresztül. 2. A nagy utak, melyeket a munkás rendszerint gyalog tesz meg, munkakeréjét és egészségét érintik. 3. A munkahelyen az elhelyezés, bérvédelem, az otthoniakkal való érintkezés, egészségvédelem stb. kérdései lépnek fel. Újabban a kormányok megakadályozni igyekeznek a munkások tömeges vándorlását és legalább is védeni akarják őket. Ebből a célból egyre több nemzetközi szabályozással találkozunk, mely a hatóságokat kötelezi a vándormunkások munkafeltételeinek, bérének, visszaszállításának stb. ellenőrzésére. — *Sozialpolitik und Bevölkerungsfragen (II).* A tanulmány e része a túlnépesedés ismérveivel foglalkozik. Rámutat az ú. n. aritmetikus népsűrűség (lakosság száma négyzetkm-kint) fogalmának tartahatatlanságára. A népsűrűség ismérvei között szerepelni kell a termelés volumenének, a világkereskedelemben való tagoltság fokának, a technikai, tőkebeli, munkamegosztásbeli fejlettségnek stb., melyek mind döntő szerepet játszanak a népesség eltartásában. Számszerűen nagyon nehéz megállapítani, azonban elvileg fel kell tételezni a fenti tényezők figyelembevétel alapján egy optimalis népsűrűséget, melynek szociális szempontból gyakorlati kritériuma az, vajjon adott erőkészletek mellett a népesség fejlődése az életszínvonal emeléséhez, vagy csökkenéséhez vezet-e. Ez a kérdés azonban nemzetközi fontosságú, mert egy országban az életnivóra a túlnépesedés által gyakorolt nyomás más országok egyensúlyi helyzetét is érinti. A vándorlások nemzetközi szabályozásának szükségére ezen alapszik. Az erőltetett iparosítások is a népesség nyomására következtek be és zavarják a nemzetközi munkamegosztást és kereskedelmet. A világgazdasági egyensúly helyreállításának feltétele a nemzetközi vándorlások együttműködéssel való megoldása.

1939. július.

Janne, Henri: Arbeitnehmerferien in Belgien. A fizetett szabadság intézményének bevezetése nagyarányu magán- és kormánytevékenységet váltott ki a munkások szabadságidejének megfelelő kihasználása céljából. Főcél az utazások megkönnyítése és szervezése. A kormány a munkásszabadságok bizottságában foglalja össze az összes érdekelt munkaadói, munkavállalói és egyéb hasonló célú (cserkész, sport stb. egyesületek) munkáját és a bizottság állandó titkársága intézi az adminisztratív és előkészítő munkát (propaganda, vasúti kezdvezmények stb.). Az alapelv az, hogy a munkások hajlamainak és érdeklődésének megfelelő magánkezdeményezések az első helyen állnak, a kormány ezeket támogatja és koordinálja. Főkérdések: a szabadság időszakának megfelelő elosztása az év különböző részeire a forgalom torlódásának elkerülése végett, az utazási költségek takarékoskodás útján való előteremtése, utazási kedvezmények nyújtása és a nyaraló tömegek elhelyezése. Ez utóbbi célból a kormány szubvenciókat nyújt a magánszervezeteknek nyaraló-táborok, ifjúsági otthonok stb. létesítésére. Az állam tudatos be nem avatkozása ellenére az elmúlt két év alatt óriási fellendülésen ment keresztül a munkástömegek nyaralási mozgalma. — *Zarras, J.: Die Sozialversicherung Griechenlands.* Az első kötelező és általános társadalombiztosítási törvény 1922-ből való, ez azonban hiánycsnak mutatkozott és nem hajtották végre. Az 1934. évi törvény, mely gondos előkészítés után jött létre, minden munkavállalóra kiterjeszti a biztosítást, még pedig betegség (szülés), baleset és öregség, ill. rokkantság esetére. A járulékokat a munkás és munkaadó közösen fizetik. Az igazgatást egy központi intézet végzi. A cikk részletesen ismerteti a biztosítási törvény intézkedéseit.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Igazgató-választmányi ülés

November 30-án *Eber Antal* elnöklete alatt igazgató-választmányunk ülést tartott. Jelen voltak *Balkányi Kálmán*, *Frey Kálmán*, *Hantos Elemér*, *Klug Emil*, *Koós Mihály*, *Nötel Rudolf*, *Takaróné Gáll Beatrix*, *Kislégi Nagy Dénes*.

Elnök megemlékezik *Mattyasovszky Miklós* elhunytáról, aki Társaságunk egyik legrégebbi tagja volt és minden választmányi ülésünkön megjelent. Sírjára koszorút helyeztünk, emléket jegyzőkönyvben is megörökítjük.

A főtitkár bemutatja jelentését a Társaság tagjainak számára, továbbá a bevételek és kiadások alakulásáról. *Eber Antal* elnök indítványára az igazgató-választmány elhatározza, hogy a *Keynes*-féle tanulmány alapulvételével zártkörű megbeszélés tárgyává fogja tenni a kényszer-takarékosság problémáját. Indítványára elhatározza az igazgató-választmány, hogy a Közgazdasági Könyvtár legközelebbi köteteként kiadja *Szeibert János* „Mezőgazdasági szociálpolitika“ c. mintegy 20 íves munkáját. Ugyancsak az elnök indítványára elhatározza, hogy az angol klasszikusoknak már régebben elhatározott lefordítását az 1940. karácsonyi könyvpiacra megvalósítja. Végül a főtitkár a tartandó előadásokról tett jelentést.

LXIIIe ANNÉE
DECEMBRE 1939
VOL. 82, N° 12

REVUE ÉCONOMIQUE HONGROISE

PAR MANDAT ET AVEC LE CONCOURS
DE L'ACADÉMIE HONGROISE DES SCIENCES, ÉDITÉE
PAR LA SOCIÉTÉ HONGROISE D'ÉCONOMIE POLITIQUE

DIRECTEUR :
WOLFGANG HELLER

SOMMAIRE :

Dissertations

- Balás Ch.*: La limite de l'intervention de l'État dans la vie économique — — — — — 915
Dávid L.: Le principe du remboursement chez les sociétés coopératives 921
Keményfi J.: L'erreur économique du gouvernement Blum — — 941

Notes

- Éber A.*: La Première Caisse d'épargne Nationale de Pest — — — 958
Reitzer A.: Politique sociale de l'armement à la guerre — — — 961
Éber E.: Les résultats de la statistique du cheptel en 1939 — — — 971

Literature

Analyses et critiques

- Une série de livre sur les résultats économiques du fascisme. (Futó M.) 976

Revue des livres — — — — — 985

- Bernát J.*: La politique agraire de la nouvelle Hongrie. (Fellner F.) —
Bud J.: Problèmes économiques en Hongrie. (Kádas K.) —
Matolcsy M.: La distribution des revenus et des impôts en Hongrie. (Sipos A.) — *Rappard William*: Post-war efforts for freer trade. (Reitzer B.) — *Schneider F. P.*: Zur Theorie der Goldwährung. (Csikós-Nagy B.) — *Pahl, Walther*: Weltkampf um Rohstoffe. (Horváth R.) — Annuaire International de Statistique Agricole 1938/39. (Tóth. J.) — Facilities for the use of worker's leisure during holidays. (Vezér I.)

Revue des périodiques étrangères — — — — — 1008

- Revue d'Économie Politique. (R. B.) — Rivista italiana di scienze economiche. (F. M.) — Rivista di politica economica. (F. M.)
Internationale Rundschau der Arbeit. (R. B.)

Société Hongroise d'Économie Politique — — — — — 1018

VOLKSWIRTSCHAFTLICHE RUNDSCHAU

IM AUFTRAGE UND MIT UNTERSTÜTZUNG
DER UNGARISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN HERAUSGEGEBEN
VON DER UNGARISCHEN VOLKSWIRTSCHAFTLICHEN GESELLSCHAFT

SCHRIFTFLEITER:
WOLFGANG HELLER

INHALT:

Abhandlungen

- Balás, K.*: Das rechte Mass des staatlichen Eingriffs in das Wirtschaftsleben — — — — — 915
Dávid, L.: Das Rückerstattungsprinzip bei der Verteilung der Überschüsse der Genossenschaften — — — — — 921
Keményffi, J.: Der wirtschaftspolitische Irrtum der Regierung Blum 941

Mitteilungen

- Éber, A.*: Der Pester Erste Vaterländische Sparkassenverein — — 958
Ifj. Reitzer, B.: Sozialpolitik zwischen Aufrüstung und Krieg — — — 961
Éber, E.: Die Ergebnisse der Viehzählung vom Jahre 1939. — — — 971

Literatur.

Sammelbesprechungen.

- Panorami di vita fascista. (M. Futó) — — — — — 976
Einzelbesprechungen — — — — — 985

- Bernát, Julius*: Die Agrarpolitik des neuen Ungarn 1867—1914. (F. Fellner.) — *Bud, Johann*: Im Zeichen des Zeitgeistes. (K. Kádas.) — *Matolcsy, Matthias*: Die Einkommen- und Steuerlastverteilung in Ungarn. (A. Sipos.) — *Rappard, William*: Postwar efforts for freer trade. (B. Reitzer jun.) — *Schneider, Franz Paul*: Zur Theorie der Goldwährung. (B. Csikós-Nagy.) — *Pahl, Walter*: Weltkampf um Rohstoffe. (R. Horváth.) — *Annuaire International de Statistique Agricole 1938/39.* (E. Tóth.) — *Facilities for use of workers' leisure during holidays.* (S. Vezér.)

Ausländische Zeitschriften — — — — — 1008

- Revue d'Économie Politique. (R. B.) — Rivista italiana di scienze economiche. (F. M.) — Rivista di politica economica. (F. M.)
Internationale Rundschau der Arbeit. (R. B.)

Ungarische Volkswirtschaftliche Gesellschaft — — — — 1018